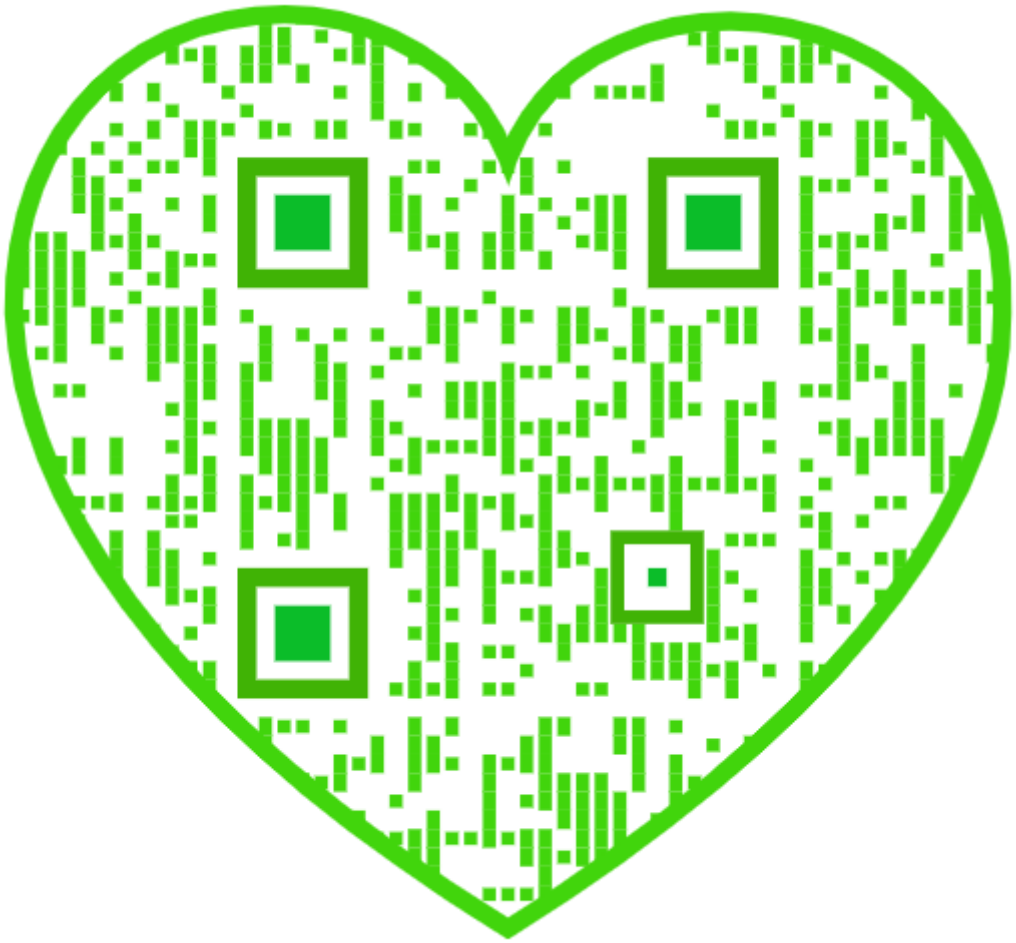
De Gids. Jaargang 49

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1886

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001188501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

Prins of Koning?

I.

> Men mag op liefde van een wankle vrouw niet staan
> Daar 't koningrijken scheelt te winnen of te ontberen.
> VONDEL.

Op een zonnigen lentemorgen van het jaar 1808, trad een jong mensch, aan wiens bestoven kleeding het goed te zien was, dat hij een langen tocht te voet, langs een zandigen weg had afgelegd, de tuinmanswoning van het Geldersch kasteel Lievendaal binnen.

Na eenige vergeefsche pogingen was het hem gelukt, den knop van de voordeur in de gewenschte richting om te draaien, een beweging waardoor hem de toegang tot het huis en meteen tot het woonvertrek ontsloten werd. De bewoner, een bejaard, gezet, klein mannetje, met een wit voorschoot, onmiskenbaar teeken van zijn beroep, stond juist, met al de inspanning die een zoo gewichtig werk vereischt, zijne kleine goudsche pijp te stoppen. Zijne vrouw, ongeveer van denzelfden leeftijd, maar lang en mager, en met een stijve neepjesmuts getooid, zat voor het raam te breien, en liet, terwijl hare vingers zich werktuigelijk bewogen, de oogen met welgevallen rusten op de rijk bloeiende appelboomen voor hare woning, als genoot zij reeds in gedachte van al het goede, dat die bloesempracht beloofde. Een opmerking in dien geest zweefde juist op hare lippen, toen de onbekende eerst door het draaien aan den deurknop zijne tegenwoordigheid verried, en eenige oogenblikken later, den drempel der eenvoudige woning overschreed. De onverwachte verschijning deed haar den

reeds begonnen volzin afbreken en stoorde haren man te midden van zijne bezigheid.

De vreemdeling vestigde een doordringenden blik op het echtpaar, als iemand die niet zeker weet, of hij wel de personen voor zich heeft die hij zoekt, en brak toen het stilzwijgen af met de woorden:

‘De tuinman van Lievendaal, niet waar?’ door den aangesprokene dadelijk beantwoord met een: ‘om u te dienen Mijnheer.’ Hij kon er het woord: Mijnheer, gerust bijvoegen, want al mocht de jeugdige vreemdeling er wat bestoven uitzien, de eenvoudige, maar deftige zwarte kleeding en de wijze van spreken toonden genoeg aan, dat hij niet tot de reizende kooplieden, de eenige vreemde bezoekers der tuinmanswoning, behoorde.

‘Ik zou’, hervatte hij langzaam, als ware hij eenigszins verlegen met zijn verzoek, ‘ik zou gaarne de plaats en het huis willen zien.’ De oude tuinman fronste de wenkbrauwen, wierp een blik op zijne vrouw en vroeg toen aarzelend, als vreesde hij een ontkennend antwoord:

‘Heeft Mijnheer eenig bewijs van den notaris te Deventer? Wij hebben stipten last om niemand toe te laten. De eigenaar, zooals Mijnheer zal weten, is afwezig, en wij zijn maar ondergeschikten.’

De vreemdeling had intusschen plaats genomen op den eersten besten stoel, die onder zijn bereik was, en zeide met nog altijd wat bevende stem: ‘Kent gij het schrift van den Jonker?’

‘Beter dan den Jonker zelven’, was het antwoord, ‘ik heb nog voor drie maanden een brief van hem gezien, ergens achter uit Duitschland vandaan.’

‘Welnu’, en de onbekende haalde uit zijn marokijnen zakboekje een papier, en overhandigde dat aan den tuinman, wien nieuwsgierigheid uit de oogen straalde.

‘Ja, dat is de handteekening van den Jonker, ik zou hem uit duizenden herkennen’, en hij gaf het stuk als tot grooter zekerheid aan zijne vrouw, die het niet inzag, dan na haar gezichtsvermogen door haren knijpbril te hebben versterkt. Zij kon er uit zien, hoe de eigenaar van Lievendaal aan zijnen tuinman, Steven Jansen, gelastte om den Heer van Noorden, houder van het bewuste dokument, het hu is en de gronden van Lievendaal te laten zien, en hem alle inlichtingen te geven, die verlangd zouden worden.

Op het ronde kleine gezicht van den man met het witte voorschoot kwam een genoegelijke uitdrukking, als van iemand die in een lade die hij leeg waant, onverhoopt een geldstuk vindt. Een vreemdeling rondleiden, welk een onverwachte afwisseling voor hem wiens leven in de grootste eentonigheid verliep, en dan nog de fooi in het verschiet. Maar de tuinvrouw zag verder dan haar man, zooals vele vrouwen. Zij scheen in zijn vreugde slechts matig te deelen en breide rustig door, zonder op te zien. Zij knikte slechts even met het hoofd, toen de jonge vreemdeling, die van het aanbod om eerst nog wat te rusten niets wilde weten, het huis verliet door haren man gevolgd. Straks zag zij hen hunnen weg nemen tusschen de bloeiende appelboomen over het met bloesems bezaaide pad.

'Ja, ja', zeide zij toen halfluid, 'ik heb het altijd wel gedacht. Nu de oude Mevrouw dood is, heeft de Jonker geen lust meer om den boel hier aan te houden. Wat zou dien vreemden sinjeur bewegen om hier te komen kijken, als het hem niet te doen was om te koopen. Over een paar maanden komt hij ons hier als eigenaar uit het huis zetten. De hemel weet, wie in October mijne appeltjes zal plukken', riep zij uit met een meewarig oog op de bloeiende vruchtboomen. 'Och, och, en dat dat alles de schuld is van die akelige revolutie!'

Inmiddels was de Heer van Noorden met zijnen geleider voortgewandeld. Hij liep met groote stappen, als iemand die vreest te laat te komen. De tuinbaas bewoog zijne korte beenen zoo snel mogelijk, om hem bij te blijven. Zoo gingen zij de beukenlaan door, die nog met het eerste lichtgroene loover prijkte, toen ter zijde, over een smal bruggetje, dat hen midden in het park bracht. Tusschen een groep reeds geheel groene kastanjeboomen en een paar oude knoestige eiken, met pas ontluikend blad, maar tot boven toe vol donkergroene klimop, vertoonde zich, op den achtergrond, het kasteel. De groote vijver, aan welks boorden het lisch welig groeide, kaatste in zijn rimpelloos vlak dit liefelijk landschap weder. Het grasperk was vol madelieven en voorjaarsbloemen. Ook de in geen jaren geharkte paden waren er mede overdekt. Maar de verwaarloozing had aan den ganschen aanleg een eigenaardige tint gegeven die het schoon verhoogde. De natuur had zich op de kunst gewroken. Het stijve beukenberceau, rechts van het huis

op een kleine hoogte gelegen, had zelfs iets los en bevalligs gekregen. Sinds jaren was het aan de snoeiende hand ontgroeid; de ongeknotte beukentakken strekten zich in alle richtingen uit, en vertoonden een behagelijk gemis aan regelmaat.

Den vreemdeling scheen dit verlaten schouwspel bijzonder te treffen. Hij liet zwijgend zijne oogen over alles waren, en luisterde ter nauwernood naar de ontboezemingen van zijnen welbespraakten gids.

‘Ja, mooi ziet het er niet uit, maar wat kan een mensch er aan doen! één arbeider 's zomers en 's winters en verder voor alles alleen, en ik kon mijne handen vroeger ook beter uitsteken dan nu; als men vijftig jaar lang gewerkt heeft, wordt men er niet beter op. Ik ben nog van '42 en mijne vrouw is nog twee jaar ouder, die is van 't jaar '40, krek in dien kouden winter geboren, daar mijnheer nog wel van zal gehoord hebben.’

Maar de aangesprokene scheen in deze geslachtkundige opmerkingen weinig belang te stellen, en had, terwijl hij langzaam voortwandelde, slechts oog voor het landschap.

‘Zonde en jammer dat zoo'n mooie plaats niet bewoond is. Als mijnheer het huis gezien had, zooals het er vijf en twintig jaar geleden uitzag, Heeremijntijd! als ik daar nog aan denk, al de prieelen en de heggen netjes opgeschoren, met mooie witte beelden er tusschen en de oranjerie vol van de prachtigste boomen; toen deden wij voor het Loo niet onder. Ja, de tijden kunnen veranderen. Mijnheer kent den Jonker en is met de familie bekend?’

‘Een weinig’, zei de heer van Noorden voor zich heen.

‘Zou de Jonker nooit meer terugkomen?’

‘Misschien, als de tijden eens veranderen.’

‘Ja, maar daar is nu geen kijk op. Zij zeggen, - de schoolmeester heeft het mij verteld, ik weet het niet - dat de prins het land aan Bonaparte verkocht heeft. Maar mijnheer zal dat beter weten dan ik, wij hooren niets hier achteraf. Ik heb altijd tegen mijn vrouw gezeid, zoolang als het nog maar de republiek blijft, dan weet een mensch niet wat er nog van komen kan, maar nu, dat wij een koning hebben, nu zullen wij, mijn vrouw en ik, wel niets anders meer zien. De Jonker moest nu maar terugkomen. Wat doet hij in dat vreemde land geheel alleen, nu de oude mevrouw ook uit den tijd is. Heere

mensch, als ik er nog aan denk, hoe zij hier vandaan zijn gegaan, Mevrouw en de Jonker; maar die was toen nog maar een kind; mijnheer was in den Haag, en 's avonds te voren kwam er een bode te paard, met de tijding dat zij dadelijk weg moesten; ik moest den heelen nacht op het huis zijn om te helpen oppakken; 's morgens vroeg, het was nog donker en mistig en fel koud, toen stond de groote koets al voor. Och, ik word er nog koud van, als ik er aan denk. Wat huilde de Jonker toen zij hem in het rijtuig tilden. Mevrouw zei tegen mij: Steven, houd maar moed, wij zullen wel gauw weer terug zijn, en meteen stopte zij mij nog een dukaat in de hand. O ik zal het nooit vergeten al word ik honderd jaar, ik hoor de koets nog over de hard bevroren laan rollen! ik zie mevrouw nog uit het raampje kijken, toen zij de draai namen bij den grooten weg. Ja, ja, het is nu al in het veertiende jaar dat zij weg zijn en nooit teruggezien. Mijnheer dood, mevrouw dood. Een mensch kan toch al wat beleven!'

Gedurende die ontboezeming, al zoetjes wandelende gedaan, waren zij genaderd tot aan het berceau. De twee borstbeelden op steenen voetstukken die aan den ingang stonden, hadden jammerlijk geleden van de ongunst der tijden. Het eene stond nog, maar de neus was er, blijkbaar met opzet, afgebroken, zoodat het gelaat geheel misvormd was; het andere was bijna geheel te niet gegaan; de stukken lagen nog hier en daar in het gras; het voetstuk was gedeeltelijk afgebrokkeld en met klimop overgroeid. De heer van Noorden vlijde zich een oogenblik op dien steenhoop neer, met het gezicht naar het kasteel, en sloeg werktuigelijk met zijnen stok de madeliefjes en paardenbloemen van hunnen stengel.

'Een prachtig stuk, dat prieel', zei de tuinman, 'maar het is in geen jaren meer onderhouden, zooals mijnheer ziet. Mevrouw had het weg willen hebben toen wij de heggen en de andere prieelen hebben omgehakt en de waterpartij hebben vergraven. Het was toen in eens smaak geworden dat al die dingen weg moesten. Ik vond het zonde; "gij kunt ze wel vernielen, zei ik tegen mijnheer, maar gij ziet ze nooit zoo mooi weer terug." Wat is het nu geworden? alle lommer en schaduw is immers weg, ik was dan ook blij dat wij dit mochten houden. Nu was mijnheer er dan toch ook bijzonder op gesteld

Hij zat er des zomers elken middag, daar op deze plaats - en hij wees naar een bank in het berceau. - O, het heugt mij als de dag van gisteren, hoe ik hem daar heb zien zitten, nu zoo wat twintig jaar geleden, het jaar dat wij de Pruissen gehad hebben. Het was op een middag in de maand van Augustus, ik was hier, net waar gij nu zit, met snoeien bezig. “Steven,” zei mijnheer tegen mij, “ik weet waarachtig niet meer waar het naar toe moet, - daar hebben nu die eervergeten schelmen onze prinses gevangen gezet! Wat ge zegt, mijnheer? zei ik, de prinses gevangen gezet! Ja, zei mijnheer, gevangen gezet en God weet wat zij nog aan haar zullen bedrijven. Het is een gruwel, en dan te denken dat mijn naaste bloed daar mee schuld aan heeft.” Want zooals gij misschien zult gehoord hebben, mijnheers broeder, jonker Frederik, was in die dagen een eerste Kees. “Steven, man, als ik toch wist dat er van mijn zoon hier - want de jonker die toen een jaar of drie oud zal zijn geweest zat bij hem op den grond in het zand te spelen, zooals kleine kinderen dat kunnen doen - zoo'n man moest groeien, dan zou ik nog liever willen dat hij nooit geboren was.” Ik ijsde er van, ik wist wel dat mijnheer lang niet goed met zijn broer was, maar hij had er tegen zijne onderhoorigen nooit een woord over gerept, en nu hij dat deed, nu begreep ik wel dat het heel erg was geloopen. En kijk, of het spel sprak, met dat hij daar zoo zat zijn hoofd te schudden, daar zag ik op eens jonker Frederik staan, daar - en hij wees naar den tegenovergestelden ingang van het berceau. - Ik beefde als een populierenblad en durfde niets te zeggen. Wat werd mijnheer bleek, toen hij hem zag, als linnen, hij stond op en kneep zijn vuisten in elkander. Ik dacht bij mij zelven: wat moet dat geven? dat zal eindigen met bloed, maar ik begreep dat het mijn plicht was de heeren alleen te laten, en ik nam de schaar en ging weer aan het scheren hierachter, zoodat ik toch zoowat kon zien en hooren wat er omging.’

De aandachtige houding van den vreemdeling moedigde den praatzieken man aan om met zijn verhaal voort te gaan. ‘Och ja, - voegde hij er als tusschen twee haakjes bij - het doet een mensch goed al die oude dingen nog weder eens op te halen.’

‘Welnu’, zei de vreemdeling ‘en hoe liep het af?’

‘In het begin beter dan ik kon denken. Mijnheer sprak luid

en hard, en wat hij zeide was lang niet malsch, voor zoover ik het kon verstaan, maar jonker Frederik bleef dood bedaard en sprak zacht, en wenkte maar met de hand dat zijn broer stil moest zijn. Ik zag dat zij beide over elkander gingen zitten; het kind zat net tusschen beide op den grond. Zoo bleven zij wel een half uur zitten praten, ik verstond niet wat zij zeiden, maar ik dacht bij mij zelven, dat loopt heel anders uit dan ik mij kon voorstellen; wie weet of zij niet als goede vrienden zullen scheiden. Maar daar begon in eens het spektakel, mijnheer schreeuwde en vloekte, en jonker Frederik zette ook een stem op die men wel een half uur ver kon hooren. Gij liegt het, riep hij, gij liegt het. Zij stonden met gebalde vuisten tegen elkaar over; op eens zag ik jonker Frederik bukken, want ik stond met mijn oog vlak tegen de kleine opening in het groen, zoodat ik redelijk wel kon zien. Wat wil hij met het kind doen? dacht ik, maar het was hem niet om het kind te doen, maar om de groote oranje kokarde die het op zijn hoedje had. Die scheurde hij er af, - ik zie het nog - en hij gooide die op den grond en trapte er drie of vier keer met zijn voeten op; toen liep hij weg. Mijnheer greep naar zijn stok en liep zijn broer achterna. “Verrader, verrader!” riep hij hem na. Maar na een paar stappen gedaan te hebben, kwam hij terug. Ik was intusschen naar het kind geloopen dat bitter zat te huilen. “Steven”, zei mijnheer, “als die kerel hier ooit weer een voet op de plaats zet, dan geef ik iedereen vrijheid om hem hier in 't water te smijten”. Ik zweeg natuurlijk. Ik geloof niet, dat mijnheer zijn broer na dien dag ooit meer terug heeft gezien. Jonker Frederik is toen naar Frankrijk gedaan en is in Holland teruggekomen, nadat hier mijnheer en mevrouw weg waren gegaan.’

‘Hij leeft nog?’ zei de vreemdeling, die inmiddels was opgestaan en den weg naar het kasteel opging.

‘Ja zeker leeft hij nog’, antwoordde de tuinman; ‘hij is wat een groot heer tegenwoordig. Het gaat in de groote wereld net als op een wipplank; als de eene naar boven gaat dan moet de andere naar beneden. Toen hier mijnheer en mevrouw alles moesten achterlaten en weggaan met de revolutie in '95, toen werd jonker Frederik weer de groote man.’

‘Hij is tegenwoordig bij den koning’, zeide de vreemdeling op blijkbaar onverschilligen toon.

‘Ja, en hij heeft heel wat in de melk te brokkelen, naar zij zeggen, hij moet bij den koning zoo wat zijn - ja hoe zal ik het uitdrukken - zooveel als de secretaris bij den schout. Maar’, voegde de tuinman er met een geheimzinnig lachje bij, ‘er zat nog meer tusschen hem en zijn broer dan de zaak van den ouden prins.’

‘Zoo’, zei de vreemdeling.

‘Ja, jonker Frederik had eigenlijk onze mevrouw willen hebben, maar zij wilde hem niet en nam liever zijn broer, dat werd ten minste algemeen gezegd; ja, ja, er gaat heel wat om in de wereld.’

‘Hij is toch getrouwd?’ zeide de vreemdeling.

‘Dat is te zeggen, hij is weduwenaar’, antwoordde de tuinman. ‘Hij moet in Frankrijk getrouwd zijn, maar van zijn vrouw heb ik nooit iets gehoord of gezien, maar hij heeft een dochter, wat een knappe freule! zij is eens een paar maal te paard hier geweest.’

Onder het mededeelen van al deze bijzonderheden was men het kasteel genaderd; de heer van Noorden steeds met groote stappen vooruit tredend, de tuinman achter hem aan dribbelend. Het kasteel had van achteren niets merkwaardigs, het ververtoonde slechts een breeden gemoderniseerden gevel met hooge, smalle schuiframen, zonder eenige versiering. Van voren had het nog hetzelfde voorkomen, dat de bouwmeester er voor anderhalve eeuw aan gegeven had. Aan de omgeving was niet geraakt; het voorplein, weerszijds door stal en oranjerie begrensd, was met een gracht afgesloten. Een gemetselde brug recht over den hoofdingang, met hardsteenen palen door kettingen verbonden, als leuning, verschafte den toegang. Een breede beukenlaan, niet langer dan een paar honderd passen, vormde de verbinding met den grooten weg.

De voorgevel, een laag middenstuk met een zeer bewerkte kroonlijst, in het midden boven de deur een driehoek vormend, waarin, met verschoten kleuren en halfafgebrokkeld verguldsel, het wapen der heerlijkheid, zoo al niet prijkte, dan toch zichtbaar was, werd aan beide zijden geflankeerd door een zeshoekigen vooruitspringenden toren met peervormig dak.

De slotgracht, van achteren gedempt, was hier nog gebleven, zoodat een tweede brug onmiddellijk voor de deur het voorplein met het gebouw verbond. De uitslaande ra-

men, uit den tijd van Willem III, verweloos en in slechten toestand; de kleine glasruiten voor de helft gebarsten, hier en daar met papier dichtgeplakt; het klimop, dat zich om een der torens slingerde, maar bij de weinige zorg die er aan scheen besteed te worden, in lange, spichtige ranken naar beneden viel, daar waar de muur geen voldoend houvast aanbood; de uitgevallen voegen tusschen de verkleurde baksteen, - het gaf alles aan het weinig sierlijke gebouw ten minste nog een schilderachtig aanzien. Het voorplein, met gras en onkruid begroeid, strekte tot speelplaats aan de duiven, die gestoord door het onverwacht bezoek, zich haastten op het dak en de torenspitsen te vluchten, vanwaar zij nieuwsgierig op de beide bezoekers neerzagen. De tuinman bracht, terwijl zijn klompen op de planken der brug klotsten, een zwaren sleutel uit zijn zak te voorschijn, die, in het groote zwarte sleutelgat van de lage voordeur gestoken, welhaast het inwendige van het gebouw zichtbaar deed worden. De duffe, vochtige lucht, eigenaardig aan lang verlaten huizen, stroomde den bezoekers uit de met kleine, marmeren tegels geplaveide vestibule tegen. De tuinman haastte zich zijne klompen bij de deur te zetten en op zijne kousen de deur der zijkamer te openen. Het huis droeg ook van binnen sporen van verwaarloozing. De groote, staande klok in de vestibule stond stil, hare wijzerplaat was verroest en de mahonyhouten kast, die den slinger verborg, miste allen glans.

In de zijkamer was de verlatenheid nog grooter. Gordijnen en tapijten waren verdwenen, een paar verweerde spiegels met geschonden lijsten maakten het eenige huisraad uit; het behangsel wapperde in flarden langs den muur. Een vogel zat op een der verwelooze vensterbanken, en trachtte te vergeefs, bij het binnentreden der onverwachte gasten, tusschen de kleine ruitjes der vensters, de gebroken glasruit terug te vinden, die hem den toegang had verschaft.

‘Dit was eigenlijk mevrouw's zitkamer, wij hebben er indertijd de meubels nog uit moeten wegzenden heel naar Duitschland. Zonde en jammer, dat zoo'n huis zoo vervalt’, zeide de tuinman, tewijl hij een vruchtelooze jacht op den gevleugelden indringer maakte, ‘maar de andere kamers zien er nog beter uit’, en hij opende de deur, die naar een veel grootere achterkamer leidde.

Deze, die met de aangrenzende zaal een suite vormde, droeg ten minste nog de sporen van vroegere pracht: een verkleurd

smyrnasch tapijt; een groen zijden behangsel, dat door zijn verschoten kleur scherp afstak tegen de donkere eikenhouten betimmering; door, of in den stijl van de Witt geschilderde voorstellingen boven de deuren; de zware staatsiegordijnen, spraken allen van voormaligen luister. De koning-stadhouder met zijnen krommen neus en zijne lange pruik en zijne gemalin in wit satijn, beide kniestukken levensgroot, versierden de eene zijde der wanden. Aan de andere zijde vertoonden zich het lachende rooskleurige gelaat van Willem V, in generaalsuniform, terwijl Prinses Wilhelmine haren vorstelijken echtgenoot tot tegenhanger verstrekte. Boven den hoogen marmeren schoorsteenmantel was, in fraai bewerkte lijst, het portret eener dame uit het begin der vorige eeuw in herderinnen-kostuum aangebracht. Beneden stond een ruime, maar wat verroeste haard, op welks rooster een half mud turven gemakkelijk uitgestort kon worden.

Voor den lief hebber van oud huisraad had misschien de aangrenzende zaal nog meer aantrekkelijks gehad. Met gobelins behangen, en met vier spiegels in de hoeken versierd, maakte zij inderdaad een grootschen indruk. Alles wat van kostbare meubelen in het huis nog aanwezig was, scheen hier bij elkander te zijn gezet. Een paar ingelegde buffetten, een chineesch verlakte kist, zware stoelen in Louis XV stijl, wit geschilderd en met gebloemde zijde bekleed, een groot koperen uurwerk in den vorm van een olifant, op een rozenhouten penanttafeltje met grijs marmeren blad, en de kristallen lichtkroon, aan den breeden balk, die het geschilderde plafond in twee vakken verdeelde, schenen behoord te hebben tot het oorspronkelijk ameublement der kamer.

Maar behalve dit alles had men de zaal nog gevuld met een menigte andere voorwerpen uit allerlei tijdperken en van allerlei stijl: stoelen, tafeltjes, beeldjes van saksisch porcelein en biscuit, onder bestoven glazen stolpen, en tal van kleine snuisterijen. Eenige schilderijen stonden omgekeerd tegen de lambriseering, terwijl een paar geschilderde wapenborden in de ruime ouderwetsche stookplaats tusschen twee hooge kolommen eene plaats hadden gevonden.

‘Die zijn uit de kerk gekomen’, zei de tuinman, ‘met de revolutie heb ik die nog net bijtijds gered; mijnheer en mevrouw zullen zeker op die dingen gesteld zijn, dacht ik,

's nachts heb ik die toen met den dominé weggehaald en die hier in den kelder een paar jaren verstopt gehouden; de Franschen waren als vuur op dat goed. Ja, het had niet veel gescheeld of zij hadden mij hier toen het heele huis geplunderd.'

Maar de vreemdeling scheen, sedert hij het huis betreden had, geen oor meer te hebben voor de verhalen van zijnen geleider. Met aandacht bezag hij elk meubel, als ware het hem te doen, om er de juiste waarde van te bepalen. Dan weer stond hij, als in gedachten verzonken, voor het eenige der drie ramen, welks luiken open waren, en scheen volop te genieten van het prachtige lentegezicht. Er was nog een kamer beneden te zien, een voorkamer, die met geen der andere vertrekken in verbinding stond. Het was de eenige bewoonbare kamer van het huis. Dat het de zitkamer van den vroegeren eigenaar geweest was, viel dadelijk in het oog. Een groote boekenkast met perkamenten folianten en kalflederen kwartijnen, bedekte de muur. Een glazen gewerenkast met eenige verroeste wapenen stond aan de andere zijde. De kachel in de nis, met een paar ouderwetsche lederen leuningstoelen er omheen geschaard, gaf iets gezelligs aan de kamer, en scheen het vermoeden te wettigen, dat hier ten minste een menschelijk wezen van tijd tot tijd verbleef. Nog duidelijker bleek dit bij een blik op de eenvoudige schrijftafel, die tusschen de twee ramen stond. Een gevulde inktkoker, een bos ganzepennen, een pennemes en wat wit papier lagen daar netjes gerangschikt; ter zijde waren eenige perkamenten boeken en portefeuilles opgestapeld; een pak couranten van het jaar 1794 lag daarnevens.

'Hier zit de notaris Bloemveld, als hij komt om de pachten te innen en de boeken bij te houden; het was eigenlijk mijnheers kamer, wij hebben er nooit iets aan veranderd.'

De benedenverdieping was thans bezichtigd. Langs de eikenhouten trap steeg men op, om de bovenvertrekken te zien. Hier had de hand des tijds nog meer verwoestingen aangericht dan elders; de zorg voor het behoud van het bestaande scheen zich tot de benedenverdieping bepaald te hebben. In de slaapkamers hadden de gebloemde sitsen bedgordijnen schier alle kleur verloren, de spiegels misten glans, hunne lijsten het verguldsel, de mahoniehouten kabinetten en secretaires waren door de vochtigheid in een deerniswaardigen toestand. Van de kleine balken der houten zolderingen hing het spinrag

in dikke zwarte draden naar beneden, de muizen hadden er voor gezorgd dat overal, door het behangseldoek, de grijze muur zich vertoonde.

De tuinman haastte zich door die vertrekken henen, als schaamde hij zich voor den haveloozen toestand waarin alles zich bevond. De aandacht, waarmede de vreemdeling elk meubel beschouwde, en de kamers in alle hoeken doorsnuffelde, stelde zijn geduld op een zware proef. Thans eerst begon hij zich af te vragen wat den heer van Noorden toch dreef, om dit alles toch zoo nauwkeurig op te nemen. De gedachte kwam bij hem op, of de vreemdeling, die toch zeker niet uit louter nieuwsgierigheid dit alles zoo op zijn gemak in oogenschouw nam, ook een huurder of kooper kon zijn. Hij had wel eens gehoord, dat bij den algemeenen achteruitgang der laatste jaren, hier en daar buitenverblijven voor kostscholen waren ingericht, en dit in verband brengende met de deftige, maar stemmige kleeding van den vreemdeling, meende hij te mogen opmaken, dat hij met een schoolmeester te doen had. Hij stond te peinzen, op welke wijze hij zich het best aangaande de juistheid van zijn vermoeden licht zou kunnen verschaffen, en zou zich juist verstout hebben eenige voorbereidende vragen tot den zwijgenden bezoeker te richten, toen een onverwacht geluid beide die onwillekeurige beweging met het hoofd deed maken, die een dergelijke omstandigheid gewoonlijk te weeg brengt. Zij stonden in een kleine kamer aan de achterzijde van het huis, ‘de slaapkamer van den jonker’, volgens de aanwijzing van den tuinman. Het kinderledikant stond er nog in een hoek; in een kast in den muur, waarvan de deur half open stond, lag nog eenig oud speelgoed. De vreemdeling had een ouden boog en de overblijfsels van een pijlkoker daaruit voor den dag gehaald, en scheen die met de grootste aandacht te beschouwen, toen de hierboven vermelde omstandigheid hem in zijne mijmeringen stoorde. Het geluid dat zij hoorden, was het eigenaardig geklets van een lange zweep, dat klaarblijkelijk de nadering van een rijtuig verkondigde en dat twee of driemaal werd herhaald. ‘Hebt gij uw rijtuig hier besteld?’ vroeg de tuinman. De ontkennende beweging van den aangesprokene deed den ouden man zoo spoedig mogelijk naar het raam boven de deur, dat op de bovengang licht verschafte, zijne voetstappen wenden. De heer van Noorden volgde.

Er was inderdaad in de groote beukenlaan een rijtuig in aantocht. Vier paarden, fraai opgetuigd, deden al hun best om door de zandige oprijlaan voort te komen. Ter zijde van het rijtuig reed een jeugdig ruiter in sierlijke kleeding.

‘Dat is een rijtuig van het Loo’, zei de tuinman verbaasd, ‘ik herken de livrei van den koning; wat komt dat hier doen? Die heer te paard is de Heer van Zuylichem, dat is een van de hoogen aan het hof, zooveel als opperste van al de lakeien en de koks. Ik heb hem laatst te Deventer gezien, toen zat hij bij den koning in het rijtuig. Zou de koning hier komen?’ en hij keek vragend naar den heer van Noorden, die met een eenigszins betrokken gezicht het naderend rijtuig waarnam. Bij de brug gekomen, zette de koetsier met een vernieuwden zweepslag, die de duiven op de torens en de kroonlijst verschrikt deed wegvliegen, de vier paarden in den draf, draaide met veel behendigheid op het smalle voorplein en deed de paarden zoo stilstaan, dat het rijtuig vlak voor de deur van het kasteel stond. De zachte tonen van een paar damesstemmen uit het rijtuig stegen naar boven. De palfrenier was van den bok gesprongen en hield het paard van den ruiter, die afsteeg om, bij het portier, de dames de behulpzame hand te bieden onder het uitstappen. De tuinman boog zich voorover uit het venster, om de uit het rijtuig stappende dames waar te nemen. ‘Die ken ik niet’, zei hij, toen de eerste was uitgestegen, ‘maar de andere des te beter’, vervolgde hij, ‘dat is de freule van Lievendaal, die zal zeker met haren vader op het Loo zijn.’ Hij haastte zich naar beneden om de gasten te ontvangen. De heer van Noorden keek peinzend voor zich, maar hield zijnen geleider, zoodra hij zag dat deze zich naar de trap spoedde, tegen. ‘Hoor eens,’ zeide hij, ‘ik voor mij, heb mijne redenen om dit gezelschap liever niet te ontmoeten. Ik blijf dus hierboven; zoo zij boven komen, breng hen dan eerst in de achterkamers, ik kan dan in dien tusschentijd naar beneden gaan. Gij zult mij daarmede een grooten dienst bewijzen.’ ‘Het zal aan mij niet liggen,’ zeide de tuinman en strompelde de trap af naar de benedengang, om de nieuwe bezoekers te verwelkomen.

De heer van Noorden bleef alleen in de bovenkamer. Hij hoorde welhaast onder zich het geruisch van vroolijke stemmen, soms afgewisseld door luid gelach. Langzamerhand scheen het

zich te verliezen, toen de bezoekers in de groote zaal waren getreden. Eerlang klonk het weer duidelijker; met de zilveren vrouwenstemmen vermengde zich, van tijd tot tijd, een zware mannenstem. Met het oor aan de reet der deur, welker knop zijne hand vastklemde, hoorde hij op de trap een zwaren tred en het gerinkel van sporen, gevolgd door het ruischen van slepende kleederen. Er was geen twijfel aan of men kwam naar boven. ‘Hierheen’, hoorde hij den tuinman zeggen, en het gezelschap trad in eene der achterkamers.

Van dit oogenblik maakte de heer van Noorden gebruik om ongemerkt en zoo zacht mogelijk, de deur te openen en als een dief de trap af te sluipen. Beneden gekomen, bedacht hij zich een oogenblik, of hij de voordeur uit zou gaan, maar op het gezicht van het rijtuig, dat onbewegelijk voor de stoep was blijven staan, nam hij zijn toevlucht tot de groote zaal met de gobelins, en wierp zich daar op een der vensterbanken neder. Zijn gelaat droeg de sporen van groote bezorgdheid. Zooals een scherp luisteraar pleegt te doen, hield hij de oogen strak op den wand gevestigd, vanwaar de geborduurde tronies van koning Porsenna, in een blauwen mantel met verschoten plooien, en van Mucius Scaevola, wiens hand in de ietwat verbleekte vlam verschroeide, hem verwonderd schenen aan te kijken.

De lichte vrouwentred en de zware stappen van den gelaarsden ruiter klonken, geruimen tijd, boven zijn hoofd en daalden eindelijk de trap weder af. Toen stond hij ijlings op en week naar de deur der aangrenzende kamer, waar de vorstelijke portretten hingen, die, daar zij niet met de gang, maar alleen met de twee aangrenzende vertrekken in gemeenschap stond, de veiligste schuilplaats scheen op te leveren. Maar het gevaar scheen voorbij. Zooveel hij kon hooren, was het gezelschap weer aan de voordeur en op de brug. Een oogenblik later was de tuinman weer bij hem in de groote zaal, met een genoegelijken glimlach op het gelaat. ‘Zie zoo’, zeide hij, ‘nu zullen wij nog weer eens een drukken dag hier krijgen. De koning komt de volgende week hier, om het kasteel te zien. Wat de man er aan heeft, begrijp ik niet, maar zoo'n mensch zal ook wel veel tijd over hebben, en, naar ik begrijp, zoeken zij dan al zoo dit en dat op, om hem dien door te laten komen.’

‘Laat gij den koning zoo toe, zonder er den eigenaar over

te schrijven?' vroeg de Heer van Noorden. De tuinman keek verwonderd op, want hij zag aan het gelaat van zijn ondervrager, dat de vraag volkomen ernstig gemeend was. 'De notaris Bloemveld heeft volmacht, die zal toch voor den koning de deur hier niet dicht houden.'

Daar klonk de gespoorde rijlaars weder op het marmer, en de ruiter, door den tuinman als de Heer van Zuylichem aangeduid, kwam de zaal binnen. De Heer van Noorden had reeds bij zijn naderen de wijk genomen in de zijkamer. Maar die wijkplaats baatte hem weinig, want voordat hij tijd had zijne vlucht nog verder naar de voorkamer voort te zetten, stond reeds de Heer van Zuylichem op den drempel der deur, den tuinman wenkend hem te volgen. Hij wierp even een blik op den Heer van Noorden die eenigszins verlegen bleef staan, en zich toen naar den muur omkeerend, zeide hij tegen den tuinman:

'Nog één zaak heb ik vergeten; kijk eens vriend, dit portret', en hij tikte even met zijn karwats op de bolle wangen van den laatsten stadhouder, 'moet weg zijn, den dag dat Zijne Majesteit hier komt. Zult gij zorgen dat het afgenomen wordt?'

De tuinman boog, de Heer van Zuylichem maakte zich gereed om te vertrekken, toen de krachtige stem van den Heer van Noorden, achter uit de kamer, hem in de ooren klonk.

'Zijt gij van plan', zoo sprak hij den tuinman aan, 'om dus, zonder medeweten van den eigenaar van het kasteel, bevelen op te volgen die waarschijnlijk zeer in strijd zullen zijn met zijne begeerten?'

De tuinbaas krabde zich achter het oor; de Heer van Zuylichem vroeg met half gesmoorde stem:

'Wie is die man?'

Inmiddels was de Heer van Noorden eenige passen vooruitgetreden. Hij was doodsbleek, zijne lippen trilden, zijn handen bewogen zich krampachtig aan zijne zijde. De tuinman kon niet nalaten die verandering in zijne gansche houding waar te nemen en bleef hem verbaasd aanstaren.

'Ik zal zorgen', zoo klonk zijne bevende stem, 'dat de eigenaar wete, hoe eigendunkelijk er hier door de onderhoorigen met zijn goed wordt geleefd.'

De tuinman keek beurtelings beide heeren aan, als stond hij in beraad bij wien zich aan te sluiten. De Heer van Zuylichem

nam, na een oogenblik stilte, het woord, en zeide toen zeer bedaard:

‘Ja, dat moet gij nu verder maar onder elkander uitmaken, als gij maar zorgt dat de koning, als hij hier komt, dat apenbakkes’ - hij wees nog eens op het portret - ‘niet te zien krijgt’, en meteen wilde hij de kamer verlaten. Maar een vuistslag op de tafel, die dat toch reeds eenigszins bouwvallige meubel geheel dreigde te sloopen, hield hem staande.

‘Ik heb u te zeggen,’ zoo riep de Heer van Noorden, terwijl hij den Heer van Zuylichem strak in de oogen keek, ‘dat niet alleen dit portret niet zal worden afgenomen, maar dat noch Mijnheer Bonaparte, noch een van zijne lakeien, waaronder gij schijnt te behooren, hier den drempel van Lievendaal zal overschrijden.’

‘Met welk recht’, antwoordde de aangesprokene, wien de drift de wangen rood kleurde, terwijl hij een dreigende beweging met de karwats maakte, ‘met welk recht veroorlooft gij u hier insolenties, tegenover iemand dien gij niet kent? Verlangt gij soms, dat ik u door mijne menschen hier het huis uit laat zetten?’

‘Met welk recht?’ klonk het wederantwoord, ‘met het recht van eigenaar - zoo ten minste in dit ongelukkige land dat recht nog iets geldt. En indien het op uitzetten aankomt, dan ben ik de persoon, die u uit dit huis zal laten zetten. Ik ben hier eigenaar. Ik ben de Jonker van Lievendaal.’

Deze laatste woorden hadden op de beide aanwezigen een zeer verschillende uitwerking.

De tuinman bleef een oogenblik als versteend staan, sloeg toen zijne handen in elkander en zeide: ‘U de Jonker! ja, ik dacht het al wel, ik dacht het al wel. Het portret zal blijven hangen, daar kunt u vast op aan - en blijft de Jonker nu hier? Dertien jaar geleden, toen waart gij nog maar een kind, hoe zou ik u herkend hebben? en mijn gezicht is ook al zoo scherp niet meer. Maar ja, nu ik het toch weet, nu herken ik u. Heeremijntijd nog toe.’

Terwijl de oude man op deze wijze in uitroepen, zonder zin en onderling verband, aan zijne verbazing lucht gaf, was de heer van Zuylichem een paar passen vooruitgetreden. Hij nam zijne tegenpartij van het hoofd tot de voeten op, en sprak toen op hoogen toon:

‘Mijnheer - wie gij dan zijn moogt-, indien gij inderdaad de persoon zijt, voor wien gij u uitgeeft, dan zal het u niet ver-

wonderen, dat ik u satisfactie vraag voor de beleediging mij hier aangedaan. Zoo gij u, wat even goed mogelijk is, hier onder een valschen naam hebt ingedrongen, dan hoop ik zorg te dragen dat men daar, waar het behoort, van uwe aanwezigheid kennis krijgt. Gij zult dus in elk geval nader van mij hooren. Ik ben Baron van Zuylichem, chambellan van Z.M. den Koning.'

Meteen hoorde men het geritsel van een vrouwenkleed op den drempel der geopende deur, en tegelijk voetstappen die zich snel verwijderden. Geen der drie aanwezigen scheen in het vuur van het gesprek bespeurd te hebben, dat waarschijnlijk eene der dames stilzwijgend van den twist getuige was geweest. Toen zij opkeken was er niemand meer te zien. De heer van Zuylichem, met het hoofd in den nek en vergramde blikken, verliet de kamer. Spoedig verkondigde het getrappel der paarden, dat hij met zijn gezelschap vertrokken was.

De Jonker van Lievendaal was op een der vensterbanken der onttakelde voorkamer neergezegen. 'Hier voor dit raam', zeide hij, half voor zich zelf, 'zat mijne moeder altijd 's middags voor den eten de tehuiskomst mijns vaders af te wachten, en daar in dien hoek stond haar boekenkastje, waar de fabelen van La Fontaine, met die fraaie platen, in waren, die ik zoo honderdmaal als kind op haar schoot heb gezien; daar hing het kleine pastelportret van mijn vader in uniform, en ginds in den hoek bij den schoorsteen, stond het spinnewiel, naast den opgezetten hazenwindhond.'

'Die staat nog boven op zolder', zei de tuinman, 'maar hij heeft zijn staart verloren.'

Was er bij den oude, na de woorden van den heer van Zuylichem, weder eenige twijfel opgerezen omtrent de identiteit van den persoon, dien hij voor zich had, na de laatste ontboezeming verdween alle argwaan. Terwijl de Jonker van Lievendaal opstond, en alle hoeken van het vertrek bekeek, als om die in gedachte weer te tooien met de levenlooze voorwerpen uit de dagen zijner jeugd, sloop hij ongemerkt de voordeur uit. Hij brandde van verlangen om het groote nieuws aan zijne huisvrouw te gaan mededeelen. Toen de jonker, die in de groote zaal zijn ontdekkingstocht had voortgezet, voor het eerst zijne afwezigheid bespeurde, zag hij door het raam het echtpaar reeds zoo snel mogelijk het kasteel naderen.

De verwelkoming van de zijde der vrouw was niet minder

hartelijk dan die van haren echtgenoot; vrouwen van zekeren leeftijd hebben gewoonlijk tegenover hunne meerderen eene grootere mate van vrijmoedigheid dan mannen. De tuinmansvrouw bestormde den Jonker dan ook met vragen en opmerkingen, waarvoor haar echtgenoot zou zijn teruggedeinsd.

‘En nu zal de Jonker dan toch hier wel blijven en niet meer naar dat akelige moffenland teruggaan. De Jonker moet maar gauw eene vrouw zoeken en dan hier op het kasteel komen wonen; er zijn hier mooie freules in overvloed in de buurt; de Jonker heeft maar voor het kiezen. De Jonker is toch nog niet getrouwd, niet waar?’

De aangesprokene knikte van neen, met een flauwen glimlach.

‘En dat nu net van daag die lui van de hofhouding hier moesten komen. Ziet u, mijn man kon ze toch niet wegzenden, omdat het toch altijd nog zoo wat in de familie is; wanneer hij nu maar geweten had, dat u het waart. Ja, die dochter van uw oom, van Jonker Frederik zal ik maar zeggen, is ook een knappe freule. De Jonker had haar misschien nooit gezien.’

‘Ik heb haar nog niet gezien en kan ook niet zeggen, dat ik er hard naar verlang.’

‘En de Heer van Zuylichem was er weer bij, ja, die is veel bij haar, ik hoor dat het tegen den winter op een trouwen zal gaan, zij zeggen het ten minste.’

‘Ik wensch mijne nicht met hare keuze geluk’, klonk het eenigszins bittere antwoord.

‘Maar wat zijn nu uwe plannen?’ zeide de tuinman. ‘Blijft gij van nacht hier? Dan zal mijne vrouw alles voor u in orde brengen.’

‘Als de Jonker het eenvoudige voor lief wil nemen, zal ik’, zei de vrouw, ‘voor het middagmaal zorgen, en gij kunt hier op het huis slapen.’

Met die vraag was men op het terrein der werkelijkheid teruggekeerd. De Heer van Lievendaal, die, zonder eenige bagage, alleen met zijnen wandelstok, te voet, in zijn vaderlijk slot was teruggekeerd, kon moeielijk in die verlaten woning zijn intrek nemen. Hij had zijn goed in Deventer achtergelaten; was het niet geraden thans daarheen terug te keeren? Zijn bagage te doen afhalen, was in strijd met zijn voornemen, om daar zooveel mogelijk incognito te blijven. Maar er was één overweging, die hem weerhield van te vertrekken. De Heer van Zuylichem had gezegd, dat hij nader van hem zou hooren; zoo deze terugkwam of

iemand zond, en hij was verdwenen, dan zou hij voor een bloodaard of voor een bedrieger worden aangezien. Hij wilde dus in elk geval vooreerst op Lievendaal blijven.

'Maak alles maar in orde', zeide hij tegen de tuinmansvrouw, 'ik ben niet verwend en kan het met weinig stellen. Van nacht blijf ik hier.'

Eduard van Lievendaal, die thans zoo ongeveer den vijf-entwintigjarigen leeftijd bereikt had, had in vele opzichten een ongelukkige jeugd gehad. Als kind had hij met zijne ouders bij de komst der Franschen, in 1795, zijn land moeten verlaten. Zijn vader was korten tijd daarna overleden. Met zijne moeder had hij toen beurtelings in verschillende Duitsche steden gewoond.

Zijne opleiding was door al die omzwervingen, om niet te zeggen verwaarloosd geworden, toch zeer onvolkomen geweest. Hij had een Hollandschen huisonderwijzer gehad, was toen een paar jaar als student aan een Duitsche universiteit ingeschreven geweest, had daarna wat rondgereisd in Duitschland en Zwitserland, en zou zich eindelijk met zijne moeder voor goed in Berlijn hebben gevestigd, toen de dood haar had weggenomen.

Met ernstige studie had hij zich nooit bezig gehouden, maar hij had veel gelezen, vooral de dichterlijke voortbrengselen van het land zijner ballingschap. Er was in zijn gansche bestaan, zooals dat gewoonlijk gaat bij jonge menschen die geen bepaald levensdoel hebben, iets ledigs en onbestemds. Opgevoed door zijne moeder, die de zaak der uitgeweken stadhouderlijke familie met vrouwelijke hartstochtelijkheid was toegedaan, in de vaste overtuiging dat het verraad zou zijn, zijn vaderland te dienen zoolang de Oranjes niet hersteld waren, had hij, toen de kansen op die herstelling met de jaren geringer werden, zich van lieverlede met het denkbeeld vertrouwd gemaakt dat het leven der ballingschap wel altijd zijn deel zou blijven.

Erfgenaam van een aanzienlijk fortuin, maar tot voortdurende werkeloosheid gedwongen, stond hij thans geheel alleen in de wereld. Met zijne naaste familie in Holland was, door den drang der staatkundige gebeurtenissen, alle betrekking verbroken; in Duitschland had hij bekenden, maar geen vrienden.

Maar hoeveel hij ook miste, het ongelukkige van zijnen toestand gevoelde hij zelf in geringe mate. Eene werkzame, opgewekte, eerzuchtige natuur bezat hij niet. Gemoed en verbeelding hadden van jongsaf bij hem de overhand gehad. Door de gedwongen afzondering waarin hij geleefd had, door het gemis eener degelijke wetenschappelijke opleiding, en van omgang met tijdgenooten, had deze wanverhouding zich ongestoord kunnen ontwikkelen. De lektuur van Schiller had later nog olie in het vuur geworpen. Voor een gemoedsgesteldheid als de zijne, was de Duitsche letterkunde van den dag geen gezond voedsel. Zij verergerde de kwaal, zij had aan zijnen tot romantische mijmeringen geneigden geest een tint van zwaarmoedigheid en menschenhaat gegeven, en was op weg hem tot een eenzelvigen zonderling te maken. Als hij eenzaam omdoolde door Schwarzwald of Alpen, als hij in de loges der Duitsche schouwburgen ademloos zat te luisteren naar de verzen van zijnen lievelingsdichter, dan herhaalde hij gedurig bij zich zelven de woorden van Don Carlos:

> Ich habe niemand,
> Auf dieser weiten, grossen Erde niemand,
> Keine stelle .... wo
> Ich meiner Thränen mich entlasten darf.

Het jaar voor zijne komst op Lievendaal had zijn levenspad zich gekruist met dat eener jeugdige schoone, die een onuitwischbaren indruk op hem had gemaakt. De ontmoeting was kort geweest, maar lang genoeg om zijn gemoed met de herinnering aan haar beeld geheel te vervullen. Reizende tusschen Bazel en Genève, had hij kennis met haar gemaakt. Een veertien dagen waren zij te zamen geweest; toen, zooals het op reis gaat, waren zij ieder huns weegs gegaan, zonder elkander weder te ontmoeten. Van hare uiterlijke omstandigheden wist hij weinig of niets. Zij heette Ottilie de Champenaux, reisde met een oudere dame, hare moeder of tante, was jong en schoon. Haar vaderland en hare woonplaats kende hij niet eens. In die jaren toen zoovele staatkundige uitgewekenen, dikwijls onder valsche namen, door Europa rondzwierven, was geen welopgevoed reiziger gewoon zijnen reisgenooten omtrent hunne omstandigheden en hun vaderland, zoo zij er zelven niet over spraken, onbescheiden vragen te doen. Daarenboven was

het afscheid onverwacht geweest. Maar juist dit onbekende, dit geheimzinnige had het romantisch gemoed van Eduard van Lievendaal dubbel aangetrokken. Het gaf aan zijne verliefdheid een avontuurlijk karakter. Het had er misschien het meest toe bijgedragen, om den indruk dien de jeugdige schoone op hem gemaakt had, te bestendigen. Die indruk was trouwens diep geweest. Toch was het jonge meisje van een geheel andere gemoedsgesteldheid dan hij. Zij was vroolijk, levenslustig, vol geestige invallen en altijd met een antwoord gereed. Zij had blijkbaar veel in de groote wereld verkeerd en daar die gemakkelijkheid in den omgang en die gevatheid en vrijmoedigheid in het spreken aangeleerd, die haren reisgenoot te meer waardeerde, naarmate zij hem ontbrak en hij haar bij de weinige uitgewekene Hollandsche, of Duitsche vrouwen die hij kende, nimmer zoo sterk had aangetroffen. Daarbij had zij hem bekoord, door dat zij getoond had de opwellingen van zijn dichterlijk dwepend gemoed, zelfs onder haren vroolijken lach, te begrijpen en te waardeeren. Zij kende de Duitsche poëzie bijna even goed als hij, al gaf zij aan de Fransche letterkunde, die hem bijna vreemd was, de voorkeur. Hieruit meende hij te moeten opmaken, dat zij geen Parijsche was, maar wellicht in den Elzas of in de Zuidelijke Nederlanden te huis behoorde.

Kort nadat Eduard van de reis, die hem deze onvergetelijke ontmoeting verschaft had, terug was gekomen, verloor hij zijne moeder. Dit sterfgeval bracht eene volkomen verandering in zijnen toestand. Hij stond nu geheel alleen in de wereld. Waar zou hij zich vestigen, die in geen enkele plaats ter wereld een vriendenhart had, dat hem bond? Hij besloot voorloopig te blijven zwerven.

Allereerst trok thans zijn hart naar de hem dierbare plek, waar hij de eerste jaren eener gelukkige jeugd had gesleten. Zijne moeder had verlangd, dat hij geen voet in Holland zou zetten, tenzij dat zij er gezamenlijk, te gelijk met de stadhouderlijke familie, zich weder zouden kunnen vestigen. Voor haar was het een gewetenszaak, nimmer terug te keeren onder de tegenwoordige orde van zaken, en zij koesterde heimelijk de vrees dat haar zoon, zoo hij eenmaal in Holland kwam, zich zou laten verleiden er te blijven. In de laatste dagen van haar leven had zij waarschijnlijk gevoeld, dat het verkeerd was een

jong mensch die het leven nog voor zich had, door hare begeerten, in zijne toekomstige plannen te belemmeren.

‘Wanneer ik er niet meer zijn zal’, had zij hem toen herhaaldelijk gezegd, ‘handel dan geheel zooals gij wilt, ga gerust naar Holland terug, ik raad het u zelfs aan, misschien is het beter voor u.’

Hij had dan ook eenige maanden na het geleden verlies de reis aanvaard. Er bestond niet de minste reden om zijnen naam geheim te houden; zijn verblijf in het koninkrijk Holland zou door geen sterveling bemoeielijkt worden. Maar al wist hij dit, hem trok het terugkeeren onder een verdichten naam oneindig meer aan. Zoodoende ontliep hij de kans van in eenige aanraking met zijne familie in Holland te komen. Ook verlangde hij alleen zijn huis en goed terug te zien; na dit geheimzinnige bezoek was hij van plan den vaderlandschen grond ijlings weder te verlaten. Dan wilde hij naar Brussel en Straatsburg gaan, altijd in de hoop om de verlorene schoone, die niet uit zijne gedachten week, weer op het spoor te komen. De schoonste droom, dien zijne rijke verbeelding kon droomen, was om eenmaal aan haar zijde zijn voorvaderlijk kasteel binnen te treden onder de schaduw van den oranjewimpel.

Want ook hij was met hart en ziel de staatkundige gevoelens zijner ouders toegedaan. Niet uit beredeneerde overtuiging, hij had er nooit veel over nagedacht; het verschil tusschen den bestaanden en den voormaligen regeeringsvorm zou hij ter nauwernood hebben kunnen opgeven. Het was ook hier eene zaak van het hart. Hij koesterde eene schier afgodische vereering voor het huis van Oranje. Persoonlijke gehechtheid was hier niet in het spel, hij kende den erfprins niet anders dan uit een deftig onderhoud bij gelegenheid dat hij zich aan hem had laten voorstellen. Het was voor hem genoeg dat zijne ouders met geestdrift voor de vorstelijke familie bezield waren geweest en dat die familie ongelukkig was. Hare zaak was voor hem een heilige zaak, waarvoor hij gereed was met ridderlijke trouw, zoo noodig, het zwaard te trekken.

Geen wonder dan ook, dat hij, toen zoo straks, in zijn eigen huis, door een zijner landgenooten met smaadheid over den overleden stadhouder gesproken was, het zoo zorgvuldig bewaard incognito had verbroken, om de eer van de beleedigde zaak der Oranjes te handhaven. Hij gevoelde dan ook nu geen be-

rouw over dien stap; integendeel met zelfvoldoening zag hij op het gebeurde terug, het had hem in een avontuur gewikkeld, dat met zijne neigingen om den dolenden ridder te spelen, volkomen strookte.

Hij had met vernieuwde aandacht het huis en het park een en andermaal doorwandeld, en vervolgens het eenvoudige middagmaal met smaak genuttigd, toen hem door een boerenknaap een klein toegelakt briefje, blijkbaar in haast geschreven, werd gebracht. De bode was verdwenen voordat hij er aan dacht, een nader onderzoek in te stellen naar den persoon, van wien het afkomstig was. Want het was ongeteekend en bevatte alleen de volgende woorden: ‘De Jonker van Lievendaal wordt gewacht morgen te tien ure onder den koningseik bij de verbrande hoeve.’

Zou zijn tegenstander hem daar wachten met den degen in de hand? of zou hij daar iemand vinden om namens den beleedigden kamerheer met hem over een ontmoeting te onderhandelen? Het eerste kwam hem het waarschijnlijkst voor; waartoe anders een zoo afgelegen plek aangewezen. Hij had een flauwe herinnering aan den koningseik en de verbrande hoeve uit zijne kindsche jaren; het was een der schilderachtigste plekjes uit de geheele omgeving, ver van menschelijke woningen verwijderd. Maar zou hij zich daar alleen wagen? Zijne gedachten over zijne landgenooten, althans over diegenen van welke hij in staatkundige gezindheid verschilde, waren verre van gunstig. Hij beschouwde hen, naar de voorstellingen die hij uit de dagen der felle partijschap in zijne jeugd had opgevangen, als menschen die tot alles in staat waren. Zou hij, ongewapend en onverzeld, zich blootstellen aan een hinderlaag, die men hem wellicht trachtte te spannen? In een eerlijken strijd zijn leven wagen voor de zaak die hij voorstond, achtte hij plicht, maar zich blootstellen aan een of andere verraderlijke aanranding, daarvoor deinsde hij terug.

Toch wilde hij zich aan de oproeping niet onttrekken, zoo hij maar niet alleen behoefde te gaan. Het was echter moeielijk voor hem, die niemand in het geheele land kende, om een metgezel op zijnen tocht te vinden. Eindelijk bedacht hij zich, dat ten minste één levend wezen, in de onmiddellijke nabijheid, hem in deze omstandigheden, zoo al niet met daad dan

toch met raad zou kunnen dienen. Van zijnen tuinman had hij vernomen, dat de predikant, die reeds in zijne jeugd den herdersstaf over Lievendaal en omstreken had gezwaaid, nog steeds leefde en in betrekking was. Ds. Mallotius was een vriend van zijnen vader geweest, ook in het staatkundige; hij zou zonder twijfel bereid zijn den zoon, zooveel het hem mogelijk was, een dienst te bewijzen. Uit vrees van herkend of opgemerkt te worden, wilde Eduard zelf niet naar de op eenige minuten afstands gelegen pastorie gaan. Hij verzocht den tuinman om aan den predikant, onder het zegel van stipte geheimhouding, zijne komst te melden en hem uit te noodigen, nog dien avond op het kasteel te komen.

De oude leeraar voldeed met den meesten spoed aan het verrassend verzoek. Vroeger dan Eduard het had kunnen verwachten, zag hij de lange zwarte gestalte van den grijsaard op den drempel der voorkamer. Eduard stond haastig van zijnen stoel op, en vatte met beide handen de hand van den leeraar, wien de tranen in de oogen blonken.

‘Ik zeg met Simeon’, zeide de predikant, toen de eerste oogenblikken van aandoening voorbij waren, ‘laat, Heer, uwen dienstknecht nu gaan in vrede’, hoe vurig heb ik gehoopt u nog eens weer te zien, en thans dat voorrecht te hebben, hier’, en hij keek de kamer rond, ‘waar ik zoo menigmaal met uwen zaligen vader over de hoogste belangen gesproken heb. Het gaat mij als de Psalmist zegt: ‘Toen de Heer de ballingen wederbracht, waren wij gelijk zij die droomen.’ ‘En ook uwe moeder is in het vreemde land overleden?’ ging hij voort. ‘Dikwijls heb ik aan haar gedacht, als ik hier eenzaam in mijne woning zat. Hoe goed staat het mij nog voor, toen zij hier in onze kerk u ten doop hield. Ik had voor dien dag de stoffe uit den profeet Hosea genomen, voornamelijk met het oog op de tijdsomstandigheden; het was in den aanvang onzer jammerlijke verdeeldheden. Laat ons zien, in drie- of vier en tachtig, niet waar? Hoe kort lijkt het ons, wanneer wij er aan terugdenken en hoeveel is er in die jaren voorgevallen. Treurige tijden tegenwoordig, Jonker.’

‘Ik heb niet dan treurige tijden beleefd; de eenige vroolijke herinneringen van mijn leven zijn aan dit huis verbonden, dat ik heden, na zoovele jaren terugzie, om het spoedig weer te verlaten, voor goed.’

‘Gij hebt dus geen voornemen in het land te blijven, en u hier te vestigen? De meeste uitgeweken families zijn anders in de laatste jaren, naar ik hoor, teruggekeerd.’

‘Ik wil met dit land niets te doen hebben, ik ben er nog geen twee dagen, of ik ondervind reeds welk een booze geest er heerscht. Zelfs hier, in mijn vaderlijk huis, ben ik niet beveiligd geweest voor beleedigingen. Ik voorzie geen redding meer.’

‘Hebt gij thans reeds onaangename ontmoetingen hier gehad? toch niet van lieden uit de gemeente. Mijne kudde is, Goddank, nog vrij van vreemde besmetting, mijne schapen zijn nog met hart en ziel op enkele uitzonderingen na, aanhangers van het ware gereformeerde geloof en van het Huis van Oranje. Er is hier geen bijbel in huis, of de oranjestrik ligt tusschen de bladeren verborgen. O, indien men in ons gansche land nog maar zoo dacht, als hier op de Veluwe, dan zag het er zoo treurig niet uit. Maar helaas! daar scheelt veel aan.’

‘Ik heb van iemand, die hier met een lid mijner familie was, eene smadelijke bejegening moeten ondervinden.’

‘Van uwe eigen familie? Ja, het is mij natuurlijk bekend, dat ook leden van uw geslacht zich door den geest van verkeerdheid hebben laten verleiden. Ja, Jonker - houd het mij ten goede - de aanzienlijken geven tegenwoordig een slecht voorbeeld; het volk is goed, maar het wordt slecht geleid. Zijn thans niet aan het hof van den vreemden, paapschen koning tal van zonen uit onze edelste geslachten? En onze arme prinses met haren zoon laten zij alleen zitten. Het is nog geheel hetzelfde, als in de dagen van David en Absalom. De rijzende zon wordt aangebeden, de ondergaande beschimpt. Maar Absalom heerschte maar korten tijd en zoo zal het ook thans gaan. David zal terugkomen.’

‘Ik hoop het van harte, maar het is vooral naar aanleiding van de onaangename zaak, waarop ik reeds met een enkel woord doelde, dat ik uwe hulp wensch in te roepen.’

‘Dat behoeft gij niet te vergeefs te doen; wat de oude man nog vermag, heeft hij gaarne voor u over.’

Eduard verhaalde thans in het kort, wat hem wedervaren was: de ontmoeting van den morgen in verband met den brief die daar op gevolgd was. Eindelijk, eenigsins aarzelend, vroeg hij den predikant, of hij hem den volgenden morgen zou willen vergezellen.

De grijsaard schudde bedenkelijk het hoofd.

‘Ik weet wel, Jonker, dat onder lieden van uwen stand de ongelukkige gewoonte heerscht, om na beleedigingen de toevlucht te nemen tot het zwaard; maar het is niet goed: ‘Gij zult niet doodslaan, en wie het zwaard trekt, zal door het zwaard vergaan.’

Eduard fronste de wenkbrauwen en keek voor zich.

‘Maar gij zult mij toch toestemmen’, zeide hij, ‘dat er omstandigheden zijn, waarin het plicht is te strijden, vooral voor een zaak als de mijne. Het is niet alleen mijn eigen eer, die ik wil verdedigen, het is de eer van het vorstenhuis, dat mij boven alles aan het harte gaat.’

‘Ik wil er niet met u over twisten, maar wat zoudt gij aan mij, den ouden man, hebben, bij een samenkomst als die u morgen wacht? De bedienaar des evangelies, de man des vredes, mag niet komen op plaatsen waar het zwaard wordt getrokken. Ik wil wel iets anders voor u doen. Zoo gij wilt zal ik alleen voor u naar dien heer toegaan; ik zal hem zeggen dat gij niet wilt gerekend werden onder de doodslagers en ik zal hem het zondige van zijn gedrag onder de oogen brengen.’

‘Maar’, zeide Eduard als laatste overtuigingsmiddel - want er was hem alles aan gelegen om den predikant bij zich te hebben, al durfde hij er tegenover hem niet voor uitkomen, dat hij bovenal voor de een of andere verraderlijke streek bevreesd was - ‘Maar, indien gij morgen met mij gaat, gelukt het u misschien door uw woord hem te overtuigen. Dit beloof ik u, zoo het tot een tweegevecht tusschen hem en mij mocht komen, zal ik zorgen dat gij er geen getuige van zijt.’

De leeraar zat even te peinzen. ‘Het is een moeielijke zaak, een zeer moeielijke zaak, maar welaan, wat gij zegt is waar. Wellicht kan ik het middel zijn om u beide te verzoenen. Jonker, ik ga morgen met u mede. Hoe laat en waar moeten wij tegenwoordig zijn?’

‘Te tien ure onder den Koningseik bij de verbrande hoeve.’

‘Dat is bijna een uur van hier; ik zal vóór negen uur bij u zijn. Hoe weinig weet toch de mensch des morgens, wat des avonds zijn weg zal wezen.’

‘Ik zal er u eeuwig dankbaar voor zijn’, zei Eduard zijne hand vattende.

‘Mocht er reden van dankbaarheid voor u zijn!’ antwoordde de leeraar, ‘voor den zoon van zulk een waardigen vader heb ik veel over.’ Hij bleef Eduard nog gezelschap houden totdat de lentezon was ondergegaan, en hij met een ‘Tot morgen,’ afscheid van hem nam.

Eduard zat nog eenige uren te mijmeren over den zonderlingen samenloop van omstandigheden, die hem, na zoo langen tijd, weder noodzaakte den nacht door te brengen in het verblijf zijner jeugd. Hij had in dezelfde kamer waar hij als kind geslapen had, zijn nachtleger in gereedheid laten brengen. Maar toen hij zich op zijne sponde had nedergelegd, hielden allerlei gedachten, die zich in zijn brein vermenigvuldigden, hem den slaap uit de oogen. Hij stond weer op, en zat voor het geopende venster te staren in het lentelandschap door het zilveren maanlicht beschenen. De klagende tonen van den nachtegaal, het geblaf der waaksche honden van de naburige hoeven, om het half uur afgewisseld door het dof gebom van den kerktoren, waren zoovele herinneringen uit zijne kindschheid, die, als oude kennissen, hem in den stillen nacht op het verlaten kasteel gezelschap hielden. Eerst toen het in het oosten weer licht begon te worden, deed de slaap zijne rechten gelden en bezorgde hem een verkwikkende rust, totdat de zonnestralen, ongestoord de door geen gordijnen beschutte vensters beschijnend, hem wekten en hem onder den plotselingen indruk van de gebeurtenissen die hem wachtten, zijn leger overhaast deden verlaten. Hij spoedde zich naar beneden, waar hij welhaast den predikant door de breede beukenlaan zag aankomen.

Eduard stond juist voor de gewerenkast van zijn vader, toen de leeraar binnentrad. Hij zocht naar een of ander geschikt wapen, een degen of een paar pistolen. De predikant, die dit bij zijn binnentreden gewaar werd, maakte ernstige bezwaren. ‘Wat ik u bidden mag, geen wapens. Ga uwen vijand ongewapend tegemoet; niets is meer geschikt om hem te toonen, dat gij geen booze bedoelingen meer hebt.’

Eduard, hetzij om den predikant te believen, hetzij omdat hij onder de oude verroeste wapenen niets vond, wat hem van dienst kon zijn, liet zich gezeggen. Hij nam zijn wandelstok en beide verlieten het kasteel.

De wandeling duurde bijna een uur. De predikant trachtte

den tijd te korten, door zijn hart uit te storten over de rampzalige verschijnselen op staatkundig en godsdienstig gebied, die hij in de laatste jaren had waargenomen. De gelegenheid daartoe deed zich zelden voor; hij verheugde er zich dan ook in, die thans te vinden en liet haar niet ongebruikt. ‘Ach, Jonker,’ zeide hij - ‘gij weet niet half welk een donkere tijd het tegenwoordig voor ons dierbaar vaderland en voor onze kerk is. Ik had gisteren avond den tijd niet om u dat alles zoo uitvoerig te verhalen, en in den vreemde zult gij er de helft niet van hooren. Wij gaan hard achteruit. Zoo het nog maar alleen op stoffelijk gebied was, dan kon men zich troosten, maar op geestelijk en zedelijk gebied is de achteruitgang nog veel grooter. Onze gereformeerde kerk beleeft een zwaren tijd. De godsdienst is niet meer in tel, het tegenwoordige geslacht denkt er zonder dat ook wel te kunnen komen. Men hoort van niets anders dan van menschenwaarde en verdraagzaamheid, en zulke mooie woorden meer. Ja zelfs van de kansels wordt dat verkondigd. Ach, Jonker, gij moest eens weten, hoeveel ontrouwe leeraars er zijn! Wij werden reeds zoo hard gekastijd, maar het schijnt wel dat men de verzenen tegen de prikkels wil slaan. In mijne jeugd heeft men ons die overschoone psalmen van Datheen al afgenomen; nu gaat men nog verder en wil ons dwingen, in de kerken liederen te zingen, door menschen gemaakt. Maar ik voor mij zal mij ten minste daaraan niet bezondigen. En dan geeft die vreemde koning nog onze gereformeerde kerken aan de Roomschen om er hunen zondigen beeldendienst in uit te oefenen’.

Eduard had, zoo ooit, zeker op dit oogenblik al zeer weinig oor voor beschouwingen over den kerkelijken toestand van zijn vaderland. Werktuigelijk hoorde hij de verzuchtingen van den ouden man aan, maar zijn hoofd was er niet bij. Het kostte hem moeite de vragen, die in het vuur der ontboezeming soms tot hem gericht werden, voldoende te beantwoorden. Hij genoot van het veluwsch landschap door de liefelijke morgenzon beschenen, dat allerlei herinneringen uit vervlogen dagen bij hem opwekte. Hij liet zijn oog met welgevallen weiden over de statige mastbosschen, over het beuken- en berkenloover, in die onbeschrijfelijk schoone lichtgroene lentetint, die zoo kort van duur is, over de bruine heiden en het zacht golvend roggeveld. Van tijd tot tijd kondigde een wolk van stof de nadering van een

kudde schapen aan, wier herder bij den eerbiedigen groet voor den dominé, een nieuwsgierigen blik wierp op ‘het vreemde heerschap’, dat deze op zijn morgenwandeling vergezelde. Welhaast verlieten de wandelaars den rijweg, om langs een voetpad tusschen de, hier en ginds met eikenstruiken en gele brem begroeide heide, het bosch te bereiken. Toen zij dit eenmaal betreden hadden, bracht een wandeling van eenige minuten hen in het gezicht van de plaats, waarbeen Eduard op zoo geheimzinnige wijze bescheiden was. De koningseik was een der vele eiken, in den omtrek van het Loo, waaraan door de bewoners dier streek de herinnering aan den koning van Engeland verbonden wordt. Volgens de eene overlevering rustte Willem III bij jachtpartijen onder dien eik, volgens een andere had hij hem geplant. Bestond er mogelijkheid dat de eerste waarheid bevatte, een blik op den ouden knoestigen stam, met de diepe groeven in den bast, bewees overtuigend de ongegrondheid der tweede. Bij den boom had voorheen een huis gestaan, voor jaren door brand vernield. Er was niets van over dan een hoop reusachtige baksteenen, die den grond bedekten, en de diepe put, die nog onderhouden scheen te worden ten behoeve van de voerlieden, die van den, op een honderd passen afstand gelegen rijweg, gebruik maakten. Het mos tusschen de put en den rijweg scheen dan ook veel bereden te worden en was in allerlei richtingen door wagensporen doorsneden.

Het geheel vormde een schilderachtig punt. De oude eik, laag maar met breede kruin, nog bijna geheel dor, stond alleen, terwijl de beuken en berken op eenigen afstand een kring om hem vormden, als weerhield hen een huiverige eerbied, om hunne takken met die van den koning van het woud in aanraking te doen komen.

Toen de predikant en Eduard bij den eik aankwamen, was er geen levend wezen in den omtrek te bespeuren. Zij hadden den kronkelenden rijweg naar beide zijden opgekeken, maar zoo ver het oog reikte - een groote afstand was het evenwel niet - hadden zij niemand gezien. Ook was geen versch spoor van wagens of paarden waar te nemen. Zij waren dus ongetwijfeld de eersten op de plaats der samenkomst. De predikant vlijde zich op het mos neder. Eduard liep heen en weder door het bosch.

Zij hadden wellicht een twintig minuten gewacht, toen het

geklep van twee dravende paarden op den rijweg de nadering van ruiters aankondigde. In zenuwachtige spanning vestigde Eduard zijne oogen op de plaats waar men de aankomenden zou kunnen zien. Maar wie hij verwacht had, zeker niet de personen die zijn verwonderd oog thans aanschouwde, en die, na den rijweg verlaten te hebben, regelrecht op den eik kwamen aanstappen. Een slanke vrouw, op een fraai rijpaard gezeten, met een breeden hoed op, het gelaat bedekt door een lichte sluier, reed vooraan; een rijknecht volgde op eenige passen afstand.

De predikant stond op, Eduard keek nieuwsgierig naar het onverwachte gezelschap. Toen de ruiteres op een kleinen afstand van hen gekomen was, liet zij haar paard stilstaan, sloeg den sluier op en wierp een doordringenden blik in de rondte als zocht zij iemand. Eduard trad nader, hij had de gelaatstrekken der vrouw nog niet nauwkeurig kunnen zien, maar toen hij die zag, bleef hij als genageld aan den grond staan. Droomde hij, of was het werkelijkheid? Zoo ja, dan stond Ottilie de Champenaux, de schoone, die hij hier nimmer gezocht zou hebben, op eenige passen afstand van hem. Zij kreeg hem spoedig in het oog, gaf lachend een teeken van herkenning, riep den rijknecht toe, die welhaast van het paard en aan hare zijde was, steeg zelf van haar rijpaard, en stapte, het lange rijkleed met de eene hand opnemend, onverschrokken op den Jonker van Lievendaal toe.

Eduard stond nog steeds onbewegelijk, als van den bliksem getroffen. De geheimzinnige schoone, op deze plaats in een afgelegen hoek van Gelderland, waar hij gekomen was om een beleedigden vijand te ontmoeten. Kon het waarheid zijn? maar ja, zijne oogen bedrogen hem niet, het waren hare lachende oogen, hare fijne trekken, het was hare slanke gestalte.

‘Mademoiselle de Champenaux’, stamelde hij.

‘Mijn waarde neef’, zoo klonk het antwoord in zuiver Hollandsch, ‘gij zult mij, hoop ik, permitteeren, dat ik begin met u welkom te heeten in ons vaderland.’

Eduard keek beurtelings haar, en den predikant, die op eerbiedigen afstand bleef, aan, wierp dan weder een blik op den koningseik, als wilde hij uit diens dorre takken de verklaring van het zonderlinge raadsel hooren, maar kon niets uitbrengen.

‘Nu ja’, hervatte zij met hare zilveren stem, ‘mon cher

cousin, kijk maar niet zoo verwilderd, ik ben wezenlijk uwe volle nicht, in levenden lijve, nu niet meer Ottilie de Champenaux, maar Ottilie van Lievendaal, en toen ik u gisteren op uw kasteel zag als cacatou en colère, toen meende ik dat het toch mijn plicht was - al rekent gij het niet den uwen - om mijn naaste bleed te hulp te komen. Gij hebt er u leelijk ingewerkt', liet zij lachend er op volgen.

'En Mademoiselle de Champenaux?' zei Eduard vragend, als begreep hij nog niets van de geheele toedracht der zaak.

'Ja, dat was ik voor u in Zwitserland. Ik wist wie gij waart. Wij zwakke vrouwen moeten wel slimmer zijn dan de mannen. Ik ken graag mijn reisgenooten en had dus den eersten dag, nadat ik u gezien had, bij onze aankomst 's avonds te Bazel uwen pas al in handen gehad.'

'Het is waar', zei Eduard, als tot zichzelven sprekend, 'mijn waard heeft mij dien avond met veel aandrang mijn paspoort gevraagd om dat aan den kommandant te laten zien.'

'Die kommandant was ik, en toen ik uwen naam las - in vertrouwen ik had al eenig vermoeden - toen achtte ik het veel beter om mij maar te houden, als ware ik een dochter van mijne tante de Champenaux, met wie ik reisde, en ik moet het bekennen, nu ik gisteren gezien heb hoe gij gewoon zijt uwe landgenooten te behandelen, kan ik niet anders zeggen dan dat ik er wijs aan gedaan heb.'

Eduard begon thans het meesterschap over zijn denkvermogen, dat hem, door den schok, dien deze onverwachte ontmoeting te weeg had gebracht, bijna geheel ontzonken was, langzamerhand terug te krijgen. Maar de mededeelingen, die hij uit den mond zijner nicht gehoord had, onthulden van lieverlede zooveel, dat hij inderdaad alle inspanning noodig had om zich van alles goed rekenschap te geven.

Ottilie de Champenaux was Ottilie van Lievendaal, maar dan was zij ook de dochter van dien oom, dien zijne ouders als hunnen bittersten vijand, als de schandvlek der familie, voor zijne jeugdige verbeelding hadden afgeschilderd; dan was zij ook, zoo hij de mededeelingen van de tuinmansvrouw mocht gelooven, die hem op eens weder te binnen schoten, de verloofde van den man, dien hij hier verwachtte, die wellicht reeds ginds, onder de hooge boomen, in aantocht was.

'De heer van Zuylichem', zei hij, 'heeft mij grof beleedigd.'

‘Laten wij het omkeeren, gij hebt hem grof beleedigd - neen, gij kunt mij niets wijs maken, ik stond aan de deur en heb alles gehoord; gij hebt hem een lakei genoemd, mais fi donc! Gij waart in Zwitserland, veel aardiger.’

‘Ik begrijp’, zei Eduard eenigszins kortaf, ‘dat gij zijne partij neemt. Ik wacht hem trouwens hier.’

‘Dan kunt gij lang wachten, hij is van daag den geheelen dag van dienst, en rijdt van middag met den koning naar Zutphen, om eerst laat, tegen het diner, weer op het Loo te zijn.’

‘Hij schijnt er dus niet tegen op te zien om de menschen te misleiden. Hij zond mij een briefje met verzoek hem hier te wachten.’

‘Een briefje van hem, waarin hij u hier rendez-vous geeft; dat is merkwaardig’, zei zij lachend; ‘hij mankeert nooit aan zijn woord, het zou de eerste maal zijn. Laat mij dat briefje eens zien.’

Eduard haalde het voor den dag, hij had het uit voorzichtigheid bij zich gestoken.

‘Maar dat briefje is niet geteekend.’

‘Van wien zou het anders zijn dan van hem?’

‘Van wien anders? Wel, wie wil uwe kennis niet eens maken? vooral daar gij zoo moeielijk te vinden zijt, en uw gaan en komen zoo geheim houdt. Maar ik wil u niet langer mystificeeren, het briefje was van mij. Ik heb van Zuylichem gisteren weten te bepraten, om de zaak maar voorloopig in mijne handen te stellen. Gelukkig voor u, dat hij de zachtaardigste man van ons geheele koninkrijk is; gij hadt er slechter kunnen afkomen. Heb ik nu niet goed voor u gezorgd?’

‘In uwe betrekking tot den heer van Zuylichem was dat zeker niet moeielijk.’

‘Ik heb op u nog meer betrekking dan op hem; gij zijt mijn volle neef, de eenige van denzelfden naam, hij is maar een goede kennis.’

‘Nu ja, er zijn hechter banden dan die van familiebetrekking’, zei Eduard bits.’

‘Zeker’, zei Ottilie, eenigszins verwonderd haren neef in het aangezicht starende.

‘Gij zijt immers zijne verloofde?’ bracht Eduard met moeite uit, maar hij keek op zijne beurt verwonderd, toen Ottilie, schoon ietwat gemaakt, in een schaterlach uitbarstte..

‘Ik met van Zuylichem verloofd! Maar waarde neef, gij moest toch beter op de hoogte van uwe familie zijn. Wie bezorgt u toch de berichten uit Holland? Geloof mij, uwe geheime politie is slecht ingelicht.’

Een zwarte wolk, de zwartste, was van Eduard's gezichtseinder weggetrokken. Zij was dus niet verloofd, ten minste niet met van Zuylichem. Hij voelde dat de vreugde, die deze mededeeling hem verschafte, op zijn gelaat te lezen stond, dat zij klonk in den toon zijner stem.

‘Ik meende het van de vrouw van den tuinbaas op Lievendaal vernomen te hebben; uit Holland ontvang ik nooit van iemand tijding.’

‘Mon cher cousin’, ging zij voort, ‘laat ons hier op het mos aan den voet van dezen eik plaats nemen; ik rust hier dikwijls uit, als ik uitstapjes te paard maak. Het is mijn geliefkoosd plekje.’ Terwijl zij voorttrad naar den eik, stuitte zij op den predikant, die zich bij den boom had teruggetrokken en tot nog toe weinig van de toedracht van zaken begreep. ‘Zeg mij toch eens’, zeide zij zachtjes tegen Eduard, ‘wie is die oude man? Hebt gij tegenwoordig een Mentor op uwe reizen en omzwervingen? Of is hij uw getuige bij het aanstaande duel? Gij hadt er geen zonderlinger kunnen kiezen.’

‘Het is de predikant van Lievendaal, die mij de vriendelijkheid heeft bewezen om mij op deze wandeling te vergezellen.’ De predikant boog, Ottilie beantwoordde zijne deftige buiging met een vriendelijk hoofdknikken en wisselde een paar woorden over onverschillige zaken met hem. Welhaast zat zij naast haren neef in de schaduw van den ouden boomstam; de predikant vlijde zich op eenigen afstand neder.

‘En nu’, begon zij, toen beide gezeten waren, ‘waarde neef, wanneer zullen wij u eens bij ons zien? Ik vermoed toch dat gij, nu gij in Holland zijt wel eens naar uwe naaste familie zult omzien. Mijnen vader, die gisteren avond, zeer laat, na een verblijf van eenige dagen in den Haag, op het Loo is teruggekeerd, heb ik heden morgen met een paar regels van uwe komst kennis gegeven. Hij logeert op het Paleis; ik heb die eer niet, maar verblijf in de nabijheid, bij vrienden, en daar ik begreep, dat hij vermoeid zou zijn van de reis, heb ik hem van morgen vroeg, toen ik uitreed, niet willen storen. Wanneer komt gij hem eens opzoeken?’

Geen vraag kon Eduard lastiger zijn dan deze. Hij was vast voornemens den gehaten oom nimmer onder de oogen te komen; - maar hoe dit aan de dochter, met welke hij reeds van lieverlede op een vertrouwelijken voet was gekomen, te zeggen? Hij keek voor zich en zocht naar een antwoord; eindelijk zei hij aarzelend:

‘Ik ken uwen vader volstrekt niet.’

‘Dat weet ik, maar juist om kennis te maken.’

‘Ik weet niet of het uwen vader aangenaam zou zijn.’

‘Daarvan ben ik overtuigd.’

‘Er is in vroeger tijden zooveel voorgevallen’, begon Eduard, terwijl hij alvorens den zin te eindigen, het oog op haar gelaat gevestigd hield, om den indruk waar te nemen dien deze woorden op haar maakten.

‘Maar het wordt hoog tijd, dat dit alles vergeten worde. Wat in uwe jeugd en voor uwe geboorte misschien, gebeurd is, moet u toch wel onverschillig zijn. Ik ben er den hemel dankbaar, voor, dat mijn leven niet in die dagen van staatkundige verdeeldheid gevallen is; ik zou het nooit hebben uitgehouden, zelfs thans, nu al die oude wonden genezen zijn, nu die verschrikkelijke partijhaat gezegd wordt niet meer te bestaan, ga ik er soms onder gebukt, wanneer ik zie hoe dat ellendig staatkundig gehaspel zoo vele brave, knappe menschen verdeelt en tegen elkander verbittert. O ik haat de politiek! zij bederft de gezondheid, het humeur, en zelfs de inborst van de beste mannen, zij is de dood van alle levenslust en vroolijkheid. Waarlijk, zonder de politiek zou de wereld bijna volmaakt zijn.’

‘Gij leeft aan het hof van den koning,’ zei Eduard zuchtend; ‘gij zijt natuurlijk zijne zaak toegedaan.’

‘Ik hoor van mijnen vader en van alle verstandige menschen, dat de koning het goed met de natie voor heeft, en dat zijne regeering een weldaad voor ons land is; ik twijfel er geen oogenblik aan of zij hebben gelijk. Hunne politiek is de mijne. Wat kan een vrouw anders of beter doen, dan in zaken waar zij geen verstand van heeft, die mannen volgen, die zij van hare jeugd af; heeft leeren achten en liefhebben? Ik draag de kleuren van mijne omgeving.

> J'eusse été près du Gange esclave des faux Dieux,
> Chrétienne à Paris, Musulmane en ces lieux.’

voegde zij er glimlachend bij.

Eduard zat in gedachten verdiept en keek somber voor zich.

‘Laat mij’, zoo hervatte Ottilie, om aan het gesprek een andere wending te geven, ‘laat mij nu eens voor u plannen maken. Gij weet waarschijnlijk dat de koning voornemens is om Lievendaal te bezoeken; nu gij er teruggekeerd zijt, wordt dat bezoek natuurlijk veel luisterrijker; gij geeft een schitterende fête om hem te ontvangen, laat den behanger uit den Haag komen, om alles wat op te lappen, want ik heb gezien hoe noodig dat is, en gij bezorgt ons zoodoende allen een vroolijken dag. Dat hebben wij noodig, want het leven op het Loo is wel wat eentonig. Het is iederen dag hetzelfde. Toujours perdrix. In het vervolg wordt het beter, want overmorgen komt de fransche troep, dan hebben wij ten minste eenige avonden in de week komedie. Zij zullen debuteeren met de Zaire van Voltaire. Daar moet gij bij zijn.’

Eduard zweeg en keek niet op, maar de predikant, die het laatste gehoord had, viel in:

‘Men speelt dus aan het hof van den roomschen koning de tooneelstukken van Voltaire. Ach ja, het ongeloof en het bijgeloof gaan altijd hand aan hand.’

‘Hoor eens, dominee’, hervatte Ottilie, ‘van alle verwijten, die men den koning maakt, is dat van zijnen godsdienst - als ik het ronduit mag zeggen - het ongerijmdste. Wat zoudt gij zijn als gij op Corsica geboren waart?’

De predikant liet de vraag onbeantwoord en keek haar verwonderd aan; hij begreep niet goed waar zijne vlugge wederpartij heen wilde.

‘Immers roomsch’, beantwoordde zij hare eigene vraag. ‘Immers roomsch, en nu maakt gij iemand een verwijt over eene omstandigheid, die geheel onafhankelijk is van zijn wil. Wij zijn immers allen christenen; ik verzeker u, de koning is verdraagzamer dan velen onder onze geloofsgenooten.’

De predikant waagde zich niet aan een wederantwoord; hij schudde bedenkelijk het hoofd en zeî voor zich heen: ‘Daar hebt ge nu de denkwijze van het tegenwoordig geslacht.’

‘Kom, waarde neef, ik zie het wel, gij hebt geen ooren naar mijn voorstel; als gij maar een poos hier in het land zijt geweest, zult gij wel anders denken.’

‘Ik zal niet lang in dit land blijven’, zeî Eduard; ‘wat zou ik hier doen? Ik zou hier alleen staan met mijne denk-

beelden, met mijne gehechtheid aan eene zaak die, vrees ik, reddeloos verloren is; mijn vaderland is voor mij een vreemd land, een land waar niemand mij zou begrijpen, waar men mij zou bespotten en misschien verachten, om een trouw die ten minste in het buitenland nog eerbied wekt. Mijne plaats is in het land der ballingschap, ver van mijn vaderlijk erf, dat ik niet eens kan beschermen tegen ontheiliging. Daar ginds over de grenzen moge de dood spoedig een einde aan mijn zwervend leven maken. Ik zal er althans een laatste rustplaats vinden, die mij hier misschien zou worden ontzegd.'

'Gij zult toch, hoop ik, zorgen, dat ik ten minste de plek te weten kome, om er een treurwilg te planten en een zoden outer op te richten.' Eduard glimlachte onwillekeurig bij dezen uitval; hij keek zijne nicht hoofdschuddend aan en declameerde op weemoedigen toon:

Seid wilkommen friedliche Gefilde,
Nimm den letzten aller Römer auf,
Von Philippi, wo die Mordschlacht brüllte,
Schleicht mein gramgebeugter Lauf.
Cassius, wo bist Du! Rom verloren!
Hingewürgt mein bruderliches Heer,
Meine Zuflucht zu des Todes Thoren
Keine Welt für Brutus mehr!

'Ik weet niet of gij veel van Brutus hebt; ik zou het inderdaad niet denken; maar dit kan ik u verzekeren, hoe vele uitnemende hoedanigheden onze goede koning ook moge bezitten, hij gelijkt in niets op Cesar. Ik zie evenwel met genoegen dat gij Schiller nog niet vergeet. Hebt gij de Bruid van Messina al gelezen?'

'Ik heb die, nog zeer onlangs, te Weimar zien opvoeren. Het stuk heeft mij tot tranen toe geroerd.'

'De juiste snaar schijnt bij u toch nog niet getroffen te zijn. Mij dunkt dat gij anders niet met dien wrok tegen uwe naaste familie in uw land zoudt zijn teruggekomen.'

'Wat wilt ge? "Der Mann will seinen Hass."'

'Ja, maar wat volgt er:

Eures Haders Ursprung steigt hinauf
In unverständger Kindheit frühe Zeit;
Sein Alter ist was ihn entwaffnen sollte.'

‘Ik voed tegen u niet den minsten wrok.’

Ottilie lachte luid. ‘Dat moest er nog bijkomen, dat ge mij haattet, die even onschuldig ben aan alle veranderingen en omwentelingen in ons vaderland, als deze eik. Maar hoe men zooveel menschen kan haten die men niet kent, is mij een raadsel. Om iemand van harte te haten moet ik hem al zeer goed kennen. Maar ik begrijp nu veel beter de portée van wat gij mij zeidet, verleden jaar, op den laatsten avond toen wij samen waren te Genève. Herinnert ge het u nog? Wij wandelden aan de oevers van het meer Leman en genoten van het fraaie gezicht op de Alpen. De Montblanc met zijne besneeuwde kruin gloeide in de avondzon. Toen zeidet gij mij, dat de levenlooze natuur u oneindig dierbaarder was dan de levende schepselen, dat gij veel meer voeldet voor de bergen dan voor de menschen.’

‘En weet gij nog wel wat gij mij antwoorddet?’

‘Waarschijnlijk, dat ik u dankbaar was voor het kompliment.’

‘Gij zeidet, dat ik mij dan al zeer ongelukkig zou voelen in een vlak land, waar slechts menschen en geen bergen zijn.’

‘Het is mogelijk, maar komaan, beproef dan nu eens in dit vlakke land waar gij de bergen moet vergeten, om menschen te leeren kennen. Bij nadere kennismaking, bevallen zij u misschien nog beter dan de bergen.’

Van den kant van den rijweg klonk het geluid van een naderend rijtuig, dat beide deed opkijken. Inderdaad, een fourgon met twee paarden bespannen, kwam den rijweg af. Ottilie stond op en verscherpte haren blik, door de vlakke hand boven de oogen te houden. Op de hoogte van den eik gekomen, hield het rijtuig stil. Een bejaard heer, in deftige kleeding, sprong er met jeugdige vlugheid uit, en sloeg de oogen in het rond, als zocht hij iemand. Nauwelijks kreeg Ottilie hem in het oog of zij riep verheugd uit: ‘Mijn vader, hoe komt hij hier?’

‘Is dat uw vader?’ vroeg Eduard.

‘Uw oom’, antwoordde zij, en meteen snelde zij hem te gemoet.

Vader en dochter omhelsden elkander hartelijk. Eduard bleef schroomvallig op eenigen afstand staan. Hij durfde zich niet te verwijderen, maar was met zich zelven in tweestrijd, hoe zich tegen zijnen oom te gedragen. Na een koele buiging en een paar woorden de plaats verlaten, was onmogelijk, en om in

tegenwoordigheid der dochter den vader blijken te geven van de gevoelens waarmede zijn binnenste tegen hem vervuld was, daarvoor ontbrak hem de moed.

Intusschen was Ottilie hem reeds genaderd, en zich tusschen hem en haren vader plaatsend, zeide zij:

‘En mag ik u nu onzen neef voorstellen, die zijne familie liefst ontloopt, maar die door allerlei toevallige omstandigheden toch altijd weer met haar in aanraking komt, en dan maar bonne mine à mauvais jeu moet maken.’

De oude heer begroette de stijve buiging van zijnen neef met een hartelijken knik, en stak hem de hand toe. Eduard durfde die niet te weigeren. Ware zijne nicht niet tegenwoordig geweest, hij zou, dacht hij, anders gehandeld hebben, maar er was in het kalme gelaat in het doordringend oog en de lange gestalte van zijnen oom toch iets, dat indruk op hem maakte. Nooit had hij zich den gevreesden en gehaten man onder die gedaante voorgesteld.

‘Het is mij recht aangenaam’, zeide de oude heer van Lievendaal terwijl hij zijnen neef hartelijk de hand schudde, ‘het is mij recht aangenaam u te zien. Ik had altijd gehoopt nog eens in de gelegenheid te zijn uwe kennis te maken, te meer nadat ik, door mijne dochter verleden jaar van u gehoord had. Dat thans die gelegenheid, hoezeer onder eenigszins zonderlinge omstandigheden, zich aanbiedt, doet mij zeer veel genoegen.’

Eduard zocht te vergeefs naar een antwoord; hij stamelde enkele woorden die niemand verstond.

‘Wij zijn, voor zoover ik kan nagaan’, vervolgde de oom, ‘de twee eenig overgeblevenen van onzen naam; ik heb alleen een dochter die gij kent; gij zijt ook een eenige zoon, en nog niet getrouwd, niet waar?’

Eduard trof onwillekeurig de zamenkoppeling dezer vraag aan de vorige mededeeling.

‘Ik ben ongetrouwd’, zei hij; ‘wat mij betreft mag mijn naam met mij uitsterven, ik hecht er niet meer aan.’

‘Zeg dat niet. Men moet nooit iets dat waarde heeft verachten, ook al werd die waarde zonder eenigen arbeid verkregen. Een naam geeft invloed en gezag, die niet dan met groote inspanning langs anderen weg kunnen verkregen worden. Wie een bekenden naam draagt, kan zijn land met veel minder moeite veel grooter diensten bewijzen dan hij die dat voorrecht

derft. Wie een schoonen naam laat uitsterven, doet aan zijn land een ondienst'.

Eduard had nooit kunnen droomen, dat deze opmerking de eerste zou zijn, die hij zou vernemen uit den mond van een man, dien hij in zijne verbeelding altijd met Danton en Robespierre vereenzelvigd had.

'Maar', hervatte de oude heer van Lievendaal, 'om tot de reden van mijne komst hier terug te komen, toen ik heden morgen door het briefje van Ottilie van uwe aankomst en van het voorgevallene met van Zuylichem kennis kreeg, haastte ik mij naar Lievendaal, in de hoop er u te vinden, en eerst daar vernam ik, dat gij naar deze plaats waart gegaan. Uw tuinman verhaalde mij, zeer geheimzinnig, dat gij van Zuylichem hier dacht te ontmoeten. Nu, wat dit laatste betreft was ik vrij gerust, want ik wist dat hij den ganschen dag van dienst is. Maar het zou wenschelijker zijn geweest indien uw tuinman in alles wat geheimzinniger was geweest. Het schijnt echter dat die man het verhaal van uwe komst en wat er gisteren op Lievendaal is voorgevallen, overal had rondgebazuind. Ten minste, er was een kleine samenscholing van boeren in de groote laan voor het huis. Die goede menschen schenen ten deele uit vreugde over uwe terugkomst, ten deele door het gerucht van wat er gisteren gebeurd is, in een zekere opgewondenheid te zijn geraakt. Zij riepen: Oranje boven! en ik zag zelfs enkele oranje-strikken. Uw tuinman deed alle moeite om hen tot bedaren te brengen.'

'O', riep Eduard uit, 'zij zullen mij niet te vergeefs wachten, ik zal mij spoeden om in hun midden te zijn. Hunne zaak is de mijne.'

'Wel zeker', zei Ottilie 'gij moet u dadelijk aan hun hoofd stellen; het zal een treffend schouwspel zijn, als gij van middag met die ganschen armée, met dorschvlegels en zeissen gewapend, op het Loo aankomt, en gij vindt mij daar dan voor het groote hek, als Kenau Hasselaar met een pot kokende olie, om u af te wachten!'

De oude heer glimlachte nog meer over de ontboezeming van zijnen neef, dan over het antwoord van zijne dochter.

'Neen', zeide hij, 'mijn waarde neef, indien gij naar mijnen raad wilt luisteren, ga dan niet, althans nu niet, naar Lievendaal terug; uwe komst daar zou misschien die brave menschen,

die eigenlijk van niets weten, in ongelegenheid brengen. Over de politiek zullen wij later wel eens praten, maar gij zult toch begrijpen dat elke oproerige beweging, vooral hier in de onmiddellijke nabijheid van het Loo, aan de zaak die gij voorstaat onbegrijpelijk veel schade zou berokkenen, en niet zoozeer uwen persoon, maar vooral uwe boeren aan groote onaangenaamheden zou blootstellen. Wat zegt gij er van, dominee?', vroeg hij, zich tot den predikant wendende, die met belangstelling naar de onverwachte mededeeling had geluisterd.

'Gij hebt gelijk, de Jonker moet nu niet naar Lievendaal gaan. Ik heb er nooit een geheim van gemaakt, dat ik de zaak der stadhouderlijke familie ben toegedaan gebleven, maar ik gruw van oproer en ongeregeldheid.'

'Het zou wellicht het beste zijn, indien gij u onverwijld naar Lievendaal wildet begeven, om door uwen invloed de menschen tot rust te brengen. Ik ken uwe staatkundige gevoelens, maar ik weet ook dat gij het een plicht acht, door uwe eerbiedwaardige betrekking u opgelegd, om uwe gemeenteleden voor te gaan in onderdanigheid aan de van God gestelde overheid.'

'Want zij draagt het zwaard niet te vergeefs', zei de predikant.

'U, mijn neef', ging de heer van Lievendaal op kalmen toon voort, 'zou ik aanraden dezen nacht te Deventer te blijven; gij zijt daar, geloof ik, afgestapt en hadt toch waarschijnlijk het voornemen er heden terug te keeren. Indien gij het verkiest zal ik u in mijn fourgon er heen laten brengen; ik ga dan met mijne dochter te paard terug.'

Eduard stond nog steeds besluiteloos.

'Waar logeert gij te Deventer?' vroeg Ottilie.

'Ik ben in een logement afgestapt, mijn bagage staat daar.'

'Overmorgen kom ik ook te Deventer; ik ga een bezoek brengen aan nicht van Walenstein.'

'Gij moest ook bij Mevrouw van Walenstein, uwe nicht, - zei de oude heer - gaan logeren. Daar zijt gij veel beter dan in een logement. Zij heeft een groot huis en het zal haar alleraangenaamst zijn u te zien en uwe kennis te maken. Lieve Ottilie, mijne oogen zijn niet zoo scherp meer, en ik heb mijnen bril niet bij mij, maar hier is mijn zakboekje, scheur er een vel uit, en schrijf een paar woorden aan Nicht van Walenstein om haar alles te melden. Gij hebt', zeide hij, zich tot Eduard

richtend, ‘wel geen introduktie bij haar noodig, zij zou u zonder dat wel ontvangen, maar daar zij u nooit gezien heeft, is het voor u aangenamer dat gij alles niet zelf behoeft te vertellen.’

Eduard voelde, dat er over hem beschikt werd zonder dat zijne goedkeuring gevraagd werd. Ware hij alleen met zijnen oom geweest, hij zou zich dit ongetwijfeld niet hebben laten aanleunen, maar het vooruitzicht naar een huis te gaan waar zijne nicht hem als het ware den toegang opende, waar zij zelve eerlang verwacht werd, deed hem stilzwijgend berusten. Daarbij kwam de ernstige waarschuwing van den predikant, die hem ter zijde nam en met veel aandrang nogmaals afried om op eenigerlei wijze voedsel te geven aan de min of meer oproerige gezindheid der bevolking.

‘Ik ken de schapen mijner kudde, ik weet waar zij toe in staat zouden zijn, hart en ziel Oranje’, zei hij zachtjens fluisterend, ‘maar nu terwijl de koning met zijne krijgsbenden hier op de Veluwe is, er zou waarlijk een bloedbad van kunnen komen. De goede tijd is nog niet daar. Gij moet uwe ziel in lijdzaamheid bezitten en stille zijn. Doe wat uw oom u aanraadt en ga naar Deventer; over eenige dagen kunt gij op Lievendaal terugkomen. Ik sta voor de rust en orde in. Wij moeten ons buigen onder den ijzeren staf waarmede wij gekastijd worden.’

Eduard gaf zich gewonnen; hij nam een hartelijk afscheid van den predikant, die onmiddellijk den terugtocht aanvaardde. Ottilie zat onder den koningseik het briefje met een zakpotlood te schrijven. Haar vader was naar het rijtuig gegaan om eenige bevelen te geven. Zij wenkte Eduard ongemerkt met de hand.

‘Gij zijt te Deventer aangekomen onder een valschen naam?’ zeide zij.

‘Ik had mij van Noorden genoemd’, antwoordde hij.

‘Welnu, ik zou gaarne willen, dat gij vooreerst bij Nicht van Walenstein dien naam hield; wanneer ik overmorgen zelve te Deventer kom, zal ik haar alles wel verhalen. Hebt gij er bezwaar tegen?’

‘In het minst niet’, zei Eduard, die nog liever als een onbekende bij zijne bloedverwante kwam.

Het briefje werd geschreven en door de schoone schrijfster aan Eduard overhandigd. Het rijtuig wachtte hem, gereed tot vertrek, vader en dochter reikten hem de hand tot afscheid. De

koetsier legde de zweep over de paarden en het stof van den zandigen weg dwarrelde onder hunnen hoefslag langs de hooge wielen naar boven.

Het was voor Eduard een droom. Werktuigelijk had hij tot nog toe gehandeld. Er was eene stem in zijn gemoed, die hem zeide dat hij een dwaasheid beging, dat hij een lafhartig, beginselloos man was geworden. Nog toen hij op de trede van het rijtuig stond, had hij een oogenblik er aan gedacht om terug te treden en zoo snel mogelijk deze gevaarlijke omgeving te ontvluchten. Was het de kalme, waardige houding van zijnen oom, waren het de van vreugde en levenslust schitterende oogen zijner nicht, en haar zacht betooverend lachje, die hem in hunne macht hadden, die zijnen wil zijns ondanks aan banden legden? Was het het gevoel van belangstellende deelneming in zijnen persoon, zoowel door zijn oom als zijne nicht betoond, dat hem aantrok en boeide, hem die in den vreemde slechts koele achting en alledaagsche beleefdheid had leeren kennen? Hij wist het niet, hij kon zich zelfs geen rekenschap geven van zijne gewaarwordingen. Handelde hij verstandig, of deed hij den eersten stap om alle beginselen te verloochenen? hij durfde het zich niet afvragen. Verdiept in onbestemde mijmeringen over de zonderlinge ontmoetingen der twee laatste dagen, klonk hem de stem zijner nicht steeds in de ooren; in verbeelding zag hij haar lachend gelaat noch altijd voor zich het was hem, alsof hare schitterende oogen nog voortdurend op hem gericht waren. Nog hielden die zoete gedachten hem bezig, toen het geklots der paardenhoeven op de houten schipbrug hem deed ontwaren dat hij de stadspoort van Deventer naderde. Welhaast hield het rijtuig voor de deur der woning van Mevrouw van Walenstein stil.

Mevrouw van Walenstein was een bejaarde, kinderlooze weduwe. Haar man, sinds jaren overleden, was lid der Overijsselsche ridderschap geweest, en had tot de warmste patriotten van 87 behoord. Vandaar dat de betrekking met den patriottischen tak der aan haar vermaagschapte van Lievendaals altijd zeer hartelijk was gebleven. Ottilie's vader was de boezemvriend van haren man geweest, en thans nog stonden beide

vader en dochter tot haar in inniger verhouding, dan tot eenige andere bloedverwanten.

Zij ontving Eduard dan ook met groote voorkomendheid, die van zijne zijde wel niet met onbeleefdheid, maar toch met zekere stijfheid beantwoord werd. Mocht dit voor een deel zijn toe te schrijven aan de spoedig opgedane ervaring, dat zijne staatkundige begrippen ook in dit huis weinig weerklank vonden, waar de wanden der zitkamer met den bloem der patriotsche staatslieden, in kopergravure of silhouet, prijkten, voor een ander en ruimer deel was het hem door Ottilie opgelegde incognito een beletsel voor groote vertrouwelijkheid. Wanneer men niet mag zeggen wie men is, en vanwaar men komt, valt een hoofdbestanddeel voor het gesprek met een onbekende weg.

Mevrouw van Walenstein, van nature druk en levendig, vond haren nieuwen logeergast dan ook niet zeer vermakelijk, en verlangde naar de komst van hare nicht, waarop zij door Eduard was voorbereid. Dat er in het bezoek van den vreemdeling iets geheimzinnigs schuilde; ontging haar niet, en hare vrouwelijke nieuwsgierigheid haakte naar het oogenblik dat de sluier van dit geheim voor haar zou worden opgelicht.

De avond was lang, hoewel Eduard zich een geruimen tijd verwijderd had om zijn bagage in het logement te halen. Het niet of weinig vlottend gesprek was voor beide even bezwarend. De morgen zag hen in dezelfde gedwongen verhouding aan de ontbijttafel terug. Eduard maakte van het schoone lenteweder gebruik, om buiten aan zijne gedachten den ongestoorden loop te laten. Ook hij hunkerde naar den volgenden dag, wanneer hij Ottilie terug zou zien. Maar verder dan dien dag durfde hij zijne gedachten niet uitstrekken. Was het eigenlijk geen dwaasheid, hier te blijven om haar weder te zien en dan te vertrekken? Maar er kon zoo veel gebeuren, er kon een onverwachte wending komen. Welke wist hij niet, hij kon er zich zelfs geen uitdenken. En toch, al mocht de overlegging van zijn verstand hem tot de slotsom brengen, dat het beter was te vertrekken, zijn hart en zijne verbeelding kwamen er tegen op. Hij wilde haar weerzien. Zij had zich tegenover hem zoo sterk uitgelaten over hare volslagen onverschilligheid in staatkundige zaken. De groote scheidsmuur, die hem van zoovelen in zijn vaderland scheidde,

bestond tusschen haar en hem niet. Zij zou - ja, wat zou zij? hij wist het niet, hij dacht er liever niet over na.

Stilzwijgend had hij aan den middagdisch van Mevrouw van Walenstein plaats genomen. Zijne gastvrouw liet niets onbeproefd om hem aan het spreken te krijgen.

‘Gij zijt veel in het buitenland geweest?’ zei zij, ‘ook zeker wel in Parijs?’

‘Daar was ik nooit.’

‘Dat verwondert mij, het is altijd mijn hoop geweest om die stad eens te zien, maar ik zal er nu wel niet meer komen. Ik heb het nooit verder gebracht dan 's Gravenhage en Amsterdam.’

Eduard durfde niet zeggen, dat juist deze twee steden hem volkomen vreemd waren.

‘Maar Zwitserland dan?’ vroeg zij.

‘Ja, Zwitserland ken ik, dat gaat bij mij boven alles. Voor de Alpen wil ik alle steden van Europa weggeven.’

‘Ik heb veel van Zwitserland gehoord door mijne nicht Ottilie, zij kan er niet van zwijgen als zij er eens over begint. Zij heeft het bijna geheel doorkruist.’

‘Verleden jaar’, liet Eduard zich ontvallen.

‘Zoo, wist gij dat?’

‘Ik heb haar in Zwitserland ontmoet’, zei Eduard.

‘Gij haar in Zwitserland ontmoet? Dan verwondert het mij dat zij mij uwen naam nooit genoemd heeft; zij heeft mij zooveel van die reis verteld, en van de verschillende personen die zij bij die gelegenheid had leeren kennen.’

Eduard voelde dat de oogen zijner gastvrouw op hem gevestigd waren, en dat hij den blos op zijn gelaat niet kon weerhouden. Gelukkig behoefde hij niet naar een nieuw onderwerp van gesprek te zoeken. De gewenschte afleiding werd hem door de dienstmaagd bezorgd, die een brief bracht.

‘Een brief van mijn notaris, vergun mij dien even te openen.’

Zij las hem, maar keek gedurig van den brief op naar haren gast; eindelijk liet zij hem uit de hand vallen en zeide lachend, terwijl hare blikken op Eduard onafgebroken bleven rusten:

‘Ja, het spijt mij voor u, maar nu is uw geheim verraden. Zijt gij dus de zoon van Hugo van Lievendaal? Maar gij gelijkt veel meer op uwe moeder dan op uwen vader; het is mij des te aangenamer u hier bij mij te zien, nu ik weet wie gij zijt. De notarissen zijn toch bij de hand; zij brengen

altijd de dingen uit', voegde zij er lachend bij en zij reikte hem den brief over.

De notaris Bloemveld vermeldde in dit stuk met een deftigen omhaal van woorden, hoe hij vernomen, had dat de hem persoonlijk geheel onbekende eigenaar van Lievendaal, wiens zaken hij waarnam, in het land was, en zijn kasteel had bezocht onder den valschen naam van van Noorden, en dat deze thans verblijf hield bij Mevrouw van Walenstein. Gedreven door de zeer verklaarbare begeerte om de kennis te maken van den man, wiens vertrouwen hij genoot, verzocht hij Mevrouw van Walenstein hem te willen doen weten, of een bezoek welkom zou zijn, en zoo ja, wanneer hij kon worden afgewacht.

Eduard legde den brief teleurgesteld ter zijde; de kennismaking met den notaris was hem geheel onverschillig. Hij had veel liever gezien dat Ottilie het geheim voor hare nicht ontsluierd had. Mevrouw van Walenstein was van hare zijde zeer verheugd, dat het geheim was opgeheven. Het gaf haar gelegenheid tal van oude herinneringen op te halen.

'Uw vader', zeide zij, 'is in mijne jonge jaren dikwijls mijn cavalier geweest. Wij meisjes prezen hem toen als den besten danseur onder zijne tijdgenooten. Na mijn huwelijk heb ik hem niet veel meer gezien, het was toen in dien ongelukkigen tijd van staatkundige twisten. Maar vertel mij nu toch eens, hoe gij hier beland zijt en waarom gij hier bij mij onder dien valschen naam zijt gekomen.'

'Ottilie', antwoordde Eduard, maar zich verbeterend herhaalde hij, 'de freule van Lievendaal, die de vriendelijkheid heeft gehad mij uw huis te openen, was er op gesteld dat ik onder dien aangenomen naam bij u zou komen. Zij had gehoopt zelve morgen alles uitvoerig te vertellen.'

'Zij behoeft mij niets meer te vertellen; nu begrijp ik alles. Van harte geluk! waarde neef, ik dank den hemel dat ik deze gelukkige gebeurtenis mag beleven, en nu zijn al die ellendige familiebrouilleries meteen uit de wereld. Het kan niet gelukkiger. Houd haar in eere, gij hebt in haar een buitenkansje gevonden.'

Nu was het de beurt aan Eduard om zich te verbazen. Hij keek zijne gastvrouw aan met verwilderde oogen, kon geen woord uitbrengen, en nam de hand, die zij hem hartelijk toe-

reikte, niet eens aan. De zin dezer ontboezeming was hem zoo volkomen duister, en maakte tevens een zoo zonderlingen indruk op hem, dat hij geen woorden kon vinden om opheldering te vragen en te geven, terwijl Mevrouw van Walenstein, die aangedaan van vreugde, in steeds hartelijker en vuriger bewoordingen over zijn aanstaand huwelijksgenot bleef uitweiden, in den aanvang niet bemerkte, dat zij de plank geheel missloeg. Toen zij het eindelijk bespeurde, zweeg zij plotseling, en beide zaten gedurende eenige minuten sprakeloos elkander aan te staren.

Ottilie, hoe slim zij volgens haar eigen zeggen wezen mocht, was in dit geval niet slim genoeg of liever te slim geweest. Mevrouw van Walenstein was voor haar in alle opzichten een tweede moeder. Hare eigen moeder had zij ter nauwernood gekend. Na de terugkomst van haren vader, in 1795, was de toch reeds zwakke fransche vrouw geheel aan het kwijnen geraakt. Het vochtige klimaat en de koude winters van Holland hadden haar teeder lichaamsgestel in een paar jaren gesloopt. Ver van haar vaderland had zij haar graf gevonden. De heer van Lievendaal had, na dit onherstelbaar verlies, zijne nicht van Walenstein, de weduwe van zijnen meest vertrouwden vriend, volkomen bereid gevonden om hem bij te staan in de opvoeding zijner dochter, een taak die hem bij de beslommeringen van zijne staatkundige loopbaan dubbel zwaar viel. Ottilie had hare nicht innig lief gekregen, zij had haar hare genegenheid volkomen geschonken, zij was met haar even vertrouwelijk als eene dochter met hare moeder kan zijn.

Aan haar, maar ook aan haar alleen, had zij na hare terugkomst uit Zwitserland, waarheen zij een harer tantes van moederszijde vergezeld had, medegedeeld, hoe zij in kennis was gekomen met haren neef, hoe deze op haar gemoed een indruk had gemaakt, die, naar zij meende, onuitwischbaar zou zijn. Want inderdaad die korte ontmoeting had haar een persoonlijkheid leeren kennen, die haar niet alleen belangstelling, maar ook, zij kon het niet zich ontveinzen, liefde had ingeboezemd. De heeren die zij in de Haagsche wereld had leeren kennen, waren òf berekende diplomaten òf onbeteekenende saletjonkers. Zoo zij voor een hunner ooit iets gevoeld had, dan was het de waan van een paar dagen geweest, die bij de eerste menuet op

het volgend bal weder verdwenen bleek. Maar een zoo ongekunstelde dwepende natuur, een zoo edel, belangeloos hart was voor haar iets geheel nieuws. Zij had in hare omgeving te veel gehoord en gezien van mannelijke eerzucht, zij had vooral de verkeerde eigenschappen, waarmede die hartstocht in staatkundige kringen dikwijls gepaard gaat, zoo zeer van nabij leeren kennen, om het niet in een man te waardeeren, wanneer hij dien trek ten eenenmale miste. Eduard's kinderlijke liefde voor de natuur, zijne romantische droomerijen, zijn menschenhaat zelfs, boeiden haar oneindig meer, dan de gevatheid, de geestigheid, en het talent, waarmede hare cavaliers wisten te schitteren. Bestond de mogelijkheid van hem weer te zien? Had zij niet verstandiger gedaan met hem haren naam te openbaren? Die vragen waren door haar alleen aan hare nicht toevertrouwd en met haar besproken. In het diepst geheim, want zelfs voor haren vader wilde zij hare neiging verzwegen houden.

Na deze mededeeling zal men misschien begrijpen, waarom Ottilie gewenscht had, dat Eduard als een onbekende het huis harer nicht zou binnentreden. Toen haar vader haar, bij den koningseik, had opgedragen, zijnen neef aan Mevrouw van Walenstein aan te bevelen, had zij een oogenblik van schroomvalligheid gehad. Eduard zou anderhalven dag geheel alleen zijn met haar, die het geheim wist, ingeleid door een open briefje van hare hand, waarin zij geen enkel woord van opheldering en waarschuwing durfde invlechten. Zou hare nicht, hetzij door dat zij den loop der zaken niet begreep, hetzij uit belangstelling in haar lot misschien, niet in verzoeking kunnen komen door één voorbarige uiting haar geheim te verraden? Om hiertegen gewaarborgd te zijn had zij Eduard verzocht, zijn incognito te bewaren tot hare komst. Maar hare berekeningen waren verkeerd uitgekomen. Wat zij had uitgedacht om haar geheim te bewaren, strekte juist om het te doen uitlekken. Toen Mevrouw van Walenstein uit den mond van haren geheimzinnigen gast vernam, dat Ottilie hem verzocht had zijnen naam te verzwijgen, totdat zij zelve zou komen om alles te vertellen, toen had zij met dien eigenaardig vrouwelijken trek, om bij den eersten schijn van waarheid te gelooven wat men hoopt, geen oogenblik geaarzeld om aan haar gevoel van vreugde lucht te geven.

Zij verkeerde nu in den moeielijken toestand van een veldheer, die door verkeerde aanwijzingen misleid, te diep in het vijandelijk land is doorgedrongen en naar een veiligen terugweg moet omzien. Maar terwijl zij haar best deed om met behendigheid haren aftocht te dekken, bestookte Eduard, wiens stoutmoedigheid bij het vermoeden der waarheid steeds aangroeide, haar des te feller. En toen zij eindelijk bekennen moest van Ottilie weleens vernomen te hebben, dat hij nog in hare herinnering voortleefde, en bij haar een meer dan voorbijgaanden indruk had achtergelaten, toen kon ook Eduard zijne gevoelens niet verbergen en zei rondweg:

'Ik heb nog nooit iemand ontmoet, die mijn gemoed zoo geheel vervuld heeft als mijne nicht.'

'Welnu, ik geloof u te mogen verzekeren, dat Ottilie over u ook niet zoo kwaad denkt. Inderdaad, waarde neef, indien gij haar uw hand mocht willen aanbieden, dan geloof ik werkelijk dat gij niet voor een weigering bevreesd behoeft te zijn.'

'Maar haar vader?' zei Eduard ernstig.

'O haar vader, van hem is geen bezwaar te wachten. Wien kan hij liever wenschen tot schoonzoon dan u, zijnen eenigen naamgenoot, den eigenaar van zijn vaderlijk goed. Uw oom, daar ben ik zeker van, zal, zoo hij Ottilie gelukkig ziet, dubbel tevreden zijn, dat gij de man zijt die haar gelukkig maakt.'

'Maar er is zulk een kloof tusschen hem en mij, het staatkundige verschil.'

'O laat ons daar niet meer over spreken. Goddank, is dat alles vergeten, die treurige tijden zijn wij te boven. Uw vader en mijn man waren waarlijk ook geen vrienden en toch ziet gij met hoeveel vreugde ik u hier bij mij zie. Alles wat ons die oude geschiedenissen doet vergeten, acht ik een zegen.'

Op die wijze ging het gesprek door, dat hoe langer hoe vertrouwelijker werd. Toen Eduard zich ter ruste begaf, was hij reeds volkomen zeker, dat hij zich in de wederliefde van haar, die hij liefhad, mocht verheugen. Nooit was zijn gemoed in zaliger stemming geweest; de schoonste droomen van vreugde en geluk speelden hem door het hoofd. Zij lieten hem zelfs in den slaap niet met rust.

Toen hij ontwaakte, terwijl de morgenzon door de kleine vierkante ruitjes gluurde, was zijne eerste gedachte, dat Ottilie welhaast bij hem zou zijn, dat hij haar zijn hart zou kunnen openleggen,

maar langzamerhand rees naast haar de lange gestalte van haren vader in zijne verbeelding op. Zou hij van dien man de vurig verlangde hand kunnen vragen, zou hij hem den naam van vader mogen geven, hem dien zijn vader als zijnen bittersten vijand gehaat had? Zou niet het offer zijner overtuigingen aan hem als onverbiddelijke eisch worden gesteld? Onder den invloed van die overwegingen, traden de vroolijke gedachten en lachende vooruitzichten, die als bij overrompeling in zijn gemoed waren binnengeslopen, weder op den achtergrond, om plaats te maken voor sombere mijmeringen. Zoo tusschen vreugde en neerslachtigheid geslingerd, wachtte Eduard met een gejaagd hart en kloppenden boezem de komst van Ottilie af.

Zij kwam reeds vroeg in den morgen, niet alleen, maar vergezeld door haren vader. Terwijl de oude heer bij zijne nicht in de voorkamer zat, was Ottilie den tuin ingegaan, waarheen Eduard haar volgde. Maar hun gesprek was niet zoo levendig als bij den koningseik.

‘En de notaris heeft verklapt wie gij zijt, even als in de romans, waar altijd alle geheimen uitkomen door de notarissen. Ik zou wel eens willen weten waartoe die menschen, die hunnen neus in alle mogelijke zaken moeten steken en alles moeten opschrijven, toch eigenlijk dienen. En wat zei nicht?’

‘Zij was zeer verwonderd, - zij vond dat ik op mijne moeder geleek. - Zij had van u gehoord dat gij mij in Zwitserland hadt leeren kennen.’

Ottilie wendde het gelaat van hem af en strekte den arm uit om een tak gouden regen te plukken. ‘Mijne nicht’, zeide zij, ‘is voor mij altijd als een tweede moeder geweest. Ik heb de gewoonte haar alles te verhalen.’

In de voorkamer was het gesprek drukker. ‘Ja, Frederik’, zei mevrouw van Walenstein tot haren neef, ‘wat zal ik u zeggen? Gij moet het Ottilie niet kwalijk nemen, dat zij mij bekentenissen heeft gedaan, die zij voor u, tot nog toe, verzweeg. Het is voor meisjes moeielijk over dergelijke zaken met mannen te spreken, zelfs met hunnen eigen vader. Maar dat ik er nu zoo moest inloopen, ik, die anders altijd zoo behoedzaam en voorzichtig met mijne woorden ben!’

‘Ik neem noch u, noch Ottilie iets kwalijk, en indien van dit alles het gevolg moest zijn, dat mijn neef mijn schoonzoon

werd, dan zou het voor mij een reden te meer van dankbaarheid jegens u zijn. Intusschen schijnt mijn neef mij toe een zonderling mensch te zijn, en voor het oogenblik boezemt deze wederzijdsche neiging der jongelieden mij inderdaad eenige bezorgdheid in.'

'Wat gelijkt hij op zijne moeder, Frederik; het was mij den geheelen dag alsof ik hare oogen weder voor mij zag.'

'A qui le dites vous? Maar niet alleen het gelaat zijner moeder, ook hare inborst heeft hij, geloof ik, geërfd. Naar het weinige wat ik van hem gezien en gehoord heb, komt het mij voor dat hij hetzelfde dwepend gemoed, dezelfde hooghartigheid en onverzettelijkheid bezit, die ik bij zijne moeder maar al te goed heb leeren kennen. Maar al ware hij in alles het evenbeeld van Adelaide, hij zou er mij te dierbaarder om zijn. Ook in andere opzichten zou hij zeker de man zijn, aan wien ik het liefst mijne dochter zou afstaan. Hij is de eenige die mijnen naam draagt, hij is eigenaar van het huis waar ik geboren ben, van het goed waar ik mijne jeugd heb gesleten. Mijne dochter in die omgeving te zien, zou het gelukkigste zijn, wat ik voor mijnen ouderdom zou kunnen wenschen. Maar hij is altijd in Duitschland geweest, onder de uitewekenen; hij kent alleen hunne denkbeelden, hij gruwt van de hier gevestigde orde van zaken. Ik kan mij niet voorstellen hoe er tusschen hem, den vurigen oranjeklant, en mij, een der vertrouwdste raadslieden en vrienden van onzen koning, ooit een dragelijke verhouding zou kunnen bestaan. Ottilie zal geen huwelijk aangaan tegen mijnen zin, maar ik zou het diep betreuren indien zij om mijnentwil den man moest afwijzen, wien zij haar hart gegeven heeft.'

'Ik zie dat alles nog zoo zwart niet in; hij is jong, en verliefd. Maar wat ik u bidden mag, laat Ottilie toch niet bemerken dat ik haar geheim verklapt heb, niet alleen aan hem, maar ook aan u.'

'Maak u daar niet ongerust over. In elk geval zal ik er naar streven dat de zaak zoo spoedig mogelijk tot een beslissing kome. In omstandigheden van dezen aard moet snel gehandeld worden.'

De heer van Lievendaal begaf zich naar den tuin, waar Eduard en Ottilie op de smalle paden tusschen het bloeiend struikgewas rondwandelden. Eduard was stil en afgetrokken, Ottilie eenigs-

zins angstig en gejaagd; zij zag haren neef aan, dat er iets was dat hem bezig hield. Kon het zijn, dat van haar geheim iets was uitgelekt? Die mogelijkheid verontrustte haar zoo zeer, dat zij het gesprek niet levendig kan houden, iets wat haar zelden overkwam. Eduard had gedurig het woord op de lippen, dat beide uit hunne gedwongen verhouding kon verlossen, maar hij durfde het niet uitspreken. Het was hem dan ook bijna een uitkomst, toen hij zijnen oom den tuin zag binnentreden.

‘Lieve Ottilie’, zeide hij tot zijne dochter, ‘nicht verlangt zeer naar u, zij heeft u nog bijna niet gezien.’

Met haren hoed vol geplukte bloemen in de hand, spoedde zij zich naar huis. Oom en neef waren alleen.

‘Het doet mij veel genoegen’, begon de oude heer, ‘dat wij thans eens op ons gemak kunnen praten. Allereerst heb ik u twee zaken mede te deelen. Met den Heer van Zuylichem heb ik over hetgeen er gisteren op Lievendaal gebeurd is een onderhoud gehad. Hij heeft mij verzocht u zijn leedwezen te betuigen over zijne onvoorzichtige uitdrukking, die hem, hadde hij geweten wie gij waart, zeker niet ontvallen zou zijn. Hij hoopt, spoedig wellicht, in de gelegenheid te zijn u dit mondeling te zeggen en twijfelt niet, of gij zult ook gaarne bereid zijn het hem door u toegevoegde terug te nemen. Die zaak is dus uit.’

Eduard zweeg. Zijn oom vervolgde: ‘En wat nu het bezoek van Zijne Majesteit op Lievendaal aangaat, het spreekt wel vanzelf dat een dergelijk bezoek, een inval - zooals vorsten dien meer hebben - thans, nu gij in het land zijt, alleen zal plaats hebben met uwe uitdrukkelijke toestemming. Gelukkig ben ik niet in de noodzakelijkheid geweest om den koning hierover te spreken. Onverwachte omstandigheden hebben hem doen besluiten om reeds over een paar dagen het Loo te verlaten. Er zal dus van dat bezoek in geen geval vooreerst sprake zijn.’

Eduard bleef ook na deze mededeeling het stilzwijgen bewaren; hij kon het nog niet met zich zelven overeenbrengen, welke houding hij tegen zijnen oom moest aannemen.

‘En nu’, hervatte deze, ‘zult gij het mij als uwen naasten bloedverwant wel niet ten kwade duiden, zoo ik eenige belangstelling betoon in wat u persoonlijk betreft. Ik vermoed dat wij thans het genoegen zullen hebben u voor goed in het vaderland te zien. Ik hoop het althans, voor mij zelven en

voor het land. Wij kunnen, onder de tegenwoordige omstandigheden, niemand missen. Wellicht bestaan er bij u nog bezwaren om het tegenwoordige gouvernement te dienen, maar ook zonder dat kunt gij uw vaderland nuttig zijn.'

'Ik zou het niet mogen doen', viel Eduard in, 'zonder aan mijne heiligste verplichtingen te kort te doen. Ik wil geen enkel gouvernement dienen, tenzij ik dit op mijne borst mag dragen'; en hij haalde van onder zijne toegeknoopte jas een oranje-strik te voorschijn, dien hij zijnen oom met een uitdagenden blik voorhield.

De oude heer toonde niet de minste verontwaardiging; hij bezag het oude partijteeken van weleer, met het oog waarmede men de beeltenis van een sinds jaren ontslapene pleegt te beschouwen.

'Geloof mij', zeide hij het hoofd schuddende, 'geloof mij, het is een verloren zaak. Dat gij aan de Oranjes getrouw zijt gebleven, doet uw hart eer aan. Ik acht er u te hooger om. Ja, gij ziet in mij niet meer den vurigen patriot van '87, den bitteren vijand van het huis van Oranje, dien gij - en ik kan dit zeer goed begrijpen - u voorsteldet te ontmoeten. De tijden en de menschen zijn in twintig jaren oneindig veel veranderd. Ware een herstel der Oranjes mogelijk geweest, ik zou er mij niet tegen verzet hebben, maar neem het van mij aan, thans is het te laat. Wanneer gij eenigen tijd in het land zult doorgebracht hebben, zult gij het zelf moeten erkennen. De oude partijhaat is geheel verdwenen, maar de stadhouderlijke regeering is een verleden, waarmede de natie voor altijd gebroken heeft. Men kan niet tegen den stroom oproeien, waarde neef.'

'De regeering hier heeft zelfs de vergunning geweigerd om het lijk van den laatsten stadhouder in het voorvaderlijk graf bij te zetten; was dat geen partijhaat? En dan de uitval, dien ik eergisteren van den Heer van Zuylichem gehoord heb?'

'Van Zuylichem heeft bijzondere grieven tegen de Oranjes, waarvan ik de juistheid niet zal beoordeelen; maar wat het andere aangaat, ziedaar nu weer een dier verhalen, die gij in het buitenland, zooals van zelf spreekt, voor goede munt hebt aangenomen, maar die inderdaad geheel bezijden de waarheid zijn. Zoo gij er belang in stelt, kan ik u de bewijzen verschaffen, dat het bedoelde verzoek nooit gedaan, veel minder

geweigerd is. Men houdt door het verspreiden van dergelijke geruchten een verbittering gaande, die moest verdwijnen. Ik herhaal het, gij zult hier, noch bij de regeering, noch bij de natie, iets meer van den ouden wrok van vóór '95 vinden. Indien wij den regeeringsvorm, dien wij thans hebben, hadden kunnen tot stand brengen met Oranje aan het hoofd, het zou bij mij en mijne vrienden waarlijk geen bezwaar hebben ontmoet. In sommige opzichten zou het misschien beter zijn geweest. Maar gij kent de omstandigheden, die dat belet hebben, even goed, beter misschien dan ik; gij weet alles wat er met de stadhouderlijke familie is gebeurd, en wat hunne restauratie onmogelijk heeft gemaakt. Onder die omstandigheden is waarlijk de tegenwoordige staat van zaken de eenig mogelijke, en naar mijne overtuiging een zegen voor ons vaderland.'

'Een provincie van het fransche keizerrijk met een proconsul aan het hoofd!'

'Zeg dat niet. Ik, die den koning sedert zijne komst hier te lande onafgebroken gediend heb, die meen hem te kennen en zijn vertrouwen te genieten, kan u verzekeren dat die voorstelling volstrekt niet met de werkelijkheid strookt; ik erken volmondig de moeielijkheid onzer verhouding tegenover Frankrijk. Maar de koning is Hollander, met hart en ziel, hij heeft de kroon van Spanje zonder aarzelen geweigerd, omdat hij zich aan het volk, dat hem geroepen had, verbonden achtte. Hij heeft een zuiver Hollandsche staatkunde gevolgd, hij heeft ontegenzeggelijk veel voor het land gedaan. Zie om u heen, wat is er niet veel tot stand gekomen, en dat niettegenstaande den stoffelijken achteruitgang, onvermijdelijk gevolg van den algemeenen oorlog, van de vijandschap van Engeland vooral. Er zijn in onze wetgeving onwaardeerbare verbeteringen aangebracht; openbare werken van blijvend nut zijn uitgevoerd en worden nog beraamd. Onze Veluwe, vroeger ongenaakbaar, is thans, door een kunstweg, met Holland in onmiddellijke verbinding. Neen, hoe men over den koning en zijn bestuur mag denken, te ontkennen valt het niet, dat wij, gedurende den korten tijd zijner regeering, meer vooruit zijn gegaan, dan in de laatste vijftig jaren. Wees er ook van overtuigd, dat het algemeen erkend wordt. Ik ben waarlijk niet de eenige, die het zegt. Vraag het gerust aan iedereen, die niet onverschillig is voor de toekomst van het vaderland. Zij zullen het allen dankbaar erkennen. De

oude staatkundige partijen zijn verdwenen en hebben zich, zonder onderscheid, eendrachtig om den troon geschaard. Indien gij aan het hof komt, zult gij er bijna alle Oranje-mannen van voorheen vinden. Van onze adellijke familiën is er geen enkele achtergebleven; de aristocraten van voorheen zijn ten laatste hunne bekrompen burgemeestersbegrippen te boven gekomen. Slechts zij, die nimmer voldaan zijn, of wier eerzucht door niets te bevredigen is, zitten in een hoek te pruilen. De overtuiging begint algemeen te worden, dat er iets is, dat boven regeeringsvorm en stamhuis gaat.... het vaderland'.

'Ik wil het gaarne gelooven, maar het zal mij niet weerhouden om aan mijne zaak trouw te blijven. Ik wil deze regeering nimmer erkennen, veel minder dienen.'

'Niemand zal dit van u eischen, maar gij kunt het vaderland niettemin van dienst zijn. Gij hebt hier uwe goederen, gij bezit een aanzienlijk vermogen, gij kunt, geheel buiten de regeering om, van haar onafhankelijk, voor het algemeen welzijn werkzaam zijn. Voor landbouw- en nijverheids-ondernemingen biedt de tegenwoordige wetgeving oneindig meer waarborgen, dan voorheen, onder de republiek. En wat ook uwe staatkundige gevoelens mogen zijn, van een vrienschappelijke ontvangst hier te lande kunt gij zeker zijn, ook bij hen, wier denkbeelden gij niet zijt toegedaan. In elk geval, waarde neef, op mij kunt gij rekenen. Het is mij een behoefte, om eens een geheel vertrouwelijk woord over onze verhouding te spreken. Gij weet natuurlijk alles, wat er is voorgevallen tusschen uwen vader en mij. Gelukkig alleen van hooren zeggen. Voor het eerst, en ik hoop voor het laatst, over dit alles een enkel woord. Wat gebeurd is, kan geen macht ter wereld uitwisschen. Wat ik altijd, boven alles, gewenscht had, is sinds jaren onmogelijk. De dood van uwen vader heeft een verzoening onmogelijk gemaakt. Leefde hij nog, hij zou ook - daarvan ben ik overtuigd - thans bekennen, dat van zijne zijde niet alles gedaan is om de breuk te heelen. Maar, nu hij in het graf rust, is het voor mij een gewetensplicht, tegenover zijnen zoon het deel van onze gemeenschappelijke schuld rondborstig te belijden. Geloof mij - en hij vatte Eduards hand in zijne beide handen - alles wat ik bezit, wat mij dierbaar is, zou ik willen opofferen, indien ik thans aan uwen vader die bekentenis nog kon doen. Laat uw oordeel over mij en over al het ge-

beurde niet te hard zijn. Gij hebt, Goddank, die tijden niet gekend, gij kunt thans zelfs niet meer bevroeden, hoe alle verkeerde hartstochten destijds door den drang der omstandigheden, zelfs bij de kalmste en braafste menschen, werden opgewekt. Wij meenden onze plichten als burgers te doen en wij vergaten onze eerste plichten als menschen. O, mijn waarde, dank God, dat gij die tijden niet beleefd hebt, en bid Hem dat zij nooit terugkeeren.'

Eduard was tot nog toe koud en onverschillig gebleven. De staatkundige beschouwingen van zijnen oom hadden weinig indruk op hem gemaakt, maar deze warme ontboezeming van den schijnbaar zoo koelbloedigen man trof hem diep. De aandoening, blijkbaar uit den traan, die in het anders zoo heldere oog parelde, en uit de trillende stem, sprak onweerstaanbaar tot zijn hart. Dat een man van jaren aan hem, een jongen hem tot nogtoe geheel onbekenden bloedverwant, vergiffenis vroeg voor het leed, dat hij in vroeger jaren aan een lang overleden broeder had toegevoegd, maakte op Eduard een onuitsprekelijken indruk. Zijne ontroering sleepte hem mede, verder dan hij wilde. Zijn kinderlijk gemoed was gevoelig voor dergelijke tooneelen. Hij had die in romans gelezen, hij had die gadegeslagen in den schouwburg, maar zijn eenzelvig leven, als het ware buiten de maatschappij, had er hem nooit in werkelijkheid van getuige doen zijn. Hoe moest hij te moede zijn, nu de werkelijkheid hem den hoofdpersoon in een dergelijk tooneel deed worden; nu hij stond tegenover het berouw van den man, die de vader was van haar, welke zijn hart geheel vervulde.

'Oom', zeide hij, en hij bemerkte het zelf ter nauwernood dat hem dat woord voor het eerst van de lippen gleed, 'Oom, ik geloof, dat ook mijn vader niets vuriger gewenscht zou hebben dan dezen dag te beleven, maar laat ons hopen, dat zijne dierbare schim uit hooger gewesten thans op ons het oog heeft geslagen.'

'In elk geval', antwoordde de oude heer van Lievendaal, 'wat ik voor hem niet meer kan doen, wil ik dubbel en driedubbel aan zijnen zoon vergelden. Zoo zich voor mij de gelegenheid mocht opdoen, om door daden de oprechtheid mijner gevoelens te bewijzen, dan zal ik die dankbaar aangrijpen.'

Eduard kon niet langer zwijgen. Het ontging hem geheel, dat, al had zijn oom oprecht en uit zijn hart gesproken, er

toch een zeker over leg in zijne woorden speelde om aan zijnen neef een bekentenis te ontlokken.

‘Oom’, zeide hij met afgebroken stem, ‘ik heb u iets te zeggen, dat ik u niet kan, niet mag verzwijgen. Gij weet dat ik uwe dochter ontmoet heb, zonder te weten wie zij was. Zij heeft toen een indruk op mij gemaakt dien de tijd niet heeft kunnen wegnemen. Thans heb ik haar wedergezien, en ik ben er voor mij zelven volkomen zeker van, dat zij alleen mij gelukkig kan maken. Zou er bij u bezwaar zijn?’

De oude heer van Lievendaal keek voor zich, en zweeg eenige oogenblikken. Toen hij de oogen weer opsloeg, was alle aandoening van zijn gelaat verdwenen; het had dezelfde kalme trekken als altijd. ‘Wat ge mij daar zegt,’ hervatte hij ‘is een zaak zoo ernstig en te gelijk voor mij zoo onverwacht, dat ik inderdaad met een antwoord verlegen ben. Bezwaar, wat uwen persoon aangaat, kan ik onmogelijk hebben. Ik zou aan niemand liever mijne Ottilie toevertrouwen, dan aan den eenigen man, die behalve mij, haren naam draagt. Maar zij moet allereerst beschikken over haar eigen lot; op hare beslissingen zou ik nimmer invloed willen uitoefenen.’

‘Maar indien die beslissing gunstig is?’

‘Indien die beslissing gunstig is, en’ - voegde hij er glimlachend bij - ‘ik wil hopen, dat zij niet geheel ongunstig is, dan....’

‘Dan?’ viel Eduard in.

‘Dan heb ik nog een enkel woord, een woord, dat ik liever reeds dadelijk wil uitspreken. Laat ons volkomen openhartig met elkander zijn.’

Hij nam plaats op een tuinbank; tot nogtoe hadden zij staande hun gesprek gevoerd. Eduard ging vlak naast hem zitten, als vreesde hij een woord te verliezen.

‘Wij moeten nog eens op de politiek terugkomen. Zooals ik u straks reeds zeide, dat gij, opgevoed in de gehechtheid aan het huis van Oranje, aan de begrippen uwer ouders getrouw zijt gebleven, begrijp ik niet alleen, maar waardeer ik ook. Ik wensch u niet te bekeeren, verre van dien. Maar gij moet ook mijne positie begrijpen. Mijne staatkundige overtuigingen zijn die van een man, die de vijftig reeds lang achter den rug heeft, die veel gezien en veel bijgewoond heeft, die geleerd heeft, dat het ideaal, dat men zich op vijf en twintig

jaar voorstelt, onbereikbaar is. Vooral in onzen tijd. Toen ik uwen leeftijd had, dweepte ik met mijne denkbeelden van staatkundige vrijheid en maatschappelijke gelijkheid, even hard als gij thans wellicht met de rechten der stadhouderlijke familie. Ik verfoeide alle koningen en vorsten, en zou geijsd hebben bij het denkbeeld, dat onze republikeinsche regeeringsvorm voor een monarchalen zou kunnen plaats maken. En toch dien ik thans, met volle overtuiging, onzen koning. Alles wat wij na de revolutie beproefd hebben, is mislukt, niet omdat het in zich zelf slecht was, maar omdat de voorwaarden ontbraken waaronder het kon bestaan. Wijngaarden brengen meer op dan dennenbosschen en toch zou hij, die van onze Veluwsche heuvels wijnbergen wilde maken, bedrogen uitkomen. Hij zou gerekend hebben buiten de zon en het klimaat; wij hadden gerekend buiten het land, dat wij wilden regeeren. Nu hebben wij, na allerlei wisselvalligheden en tegenspoeden, eindelijk een regeeringsvorm, die misschien in vele opzichten gebrekkig is, maar die kan blijven bestaan. Nadat wij zooveel hebben zien wegvallen omdat het niet kon bestaan, is het onze plicht geworden, om datgene, wat voor het eerst een kiem van levensvatbaarheid toont, met alle zorg in het leven te houden. Wij moeten trachten te verduurzamen wat bestaanbaar is. En nu zult gij zelf begrijpen, waarde neef, dat het van mijn standpunt onvaderlandslievend gehandeld zou zijn, indien door mijn toedoen de tegenwoordige orde van zaken op eenigerlei wijze ondermijnd werd. De hoogere standen hebben zich met deze regeering vereenigd, en, geloof mij, op hen alleen komt het aan, wat men ook mag praten van de natie. Wat is de natie? Een groote hoop onnadenkende lieden. Zij zijn slechts de steenen van het gebouw; wij zijn het cement, dat alleen duurzaamheid geeft. Laat ons zorgen, dat er geen enkele voege los late, wij kunnen die niet missen. Elke afval onder de eerste geslachten van ons land, is een slag, die dieper raakt dan men oppervlakkig zou denken. Begrijpt gij nu de toepassing? Indien ik het geluk mocht hebben, u als mijnen schoonzoon te mogen begroeten, dan zou ik niet zoo wreed zijn om te eischen, dat gij uwe overtuigingen aan uwe liefde ten offer bracht. Maar evenmin zou ik mogen toelaten, dat de man mijner dochter het middelpunt wierd, waarom zich de tegenstanders van den koning, dien ik dien, vereenigden.

Nog eens, de beslissing is aan Ottilie, maar indien gij mijne toestemming verlangt, dan kan ik u die niet geven zonder uwerzijds de belofte te erlangen, dat gij niet datgene zult bestrijden, waarin ik voor mijn vaderland het eenige behoud zie. Onzijdig kunt gij blijven, maar op den duur is dat schier onmogelijk. Gij zult moeten kiezen: Prins of Koning?'

'Verlangt gij dat ik de nagedachtenis van mijnen vader eer, door wat hem dierbaar was te verguizen en te hoonen?'

'Allerminst, ik verlang ook van u niet, dat gij thans reeds een keuze doet, ik spreek van de toekomst. Zie eerst eens in dit land, dat u vreemd geworden is, om u heen. Wat ik u zoo straks zeide, eischt vooralsnog geen antwoord. Eerst moet gij mijne dochter zelve hebben gesproken. Van haar hangt alles af.'

'Indien uwe dochter mij waarlijk lief heeft', zeî Eduard na eenige oogenblikken stilzwijgens, 'dan zal zij mij ook wel willen volgen in het land der ballingschap; ik zal u hier niet hinderen in uwe staatkundige plannen; ver van dit land zal ik geduldig afwachten, of niet eenmaal een betere dageraad zal opgaan.'

'Zoudt gij daar den moed toe hebben? Gij moogt mijne dochter alles voorstellen wat gij wilt; in uw onderhoud met haar zal ik u volkomen vrijlaten. Maar bedenk dit, ik heb niets meer in de wereld dan Ottilie; zij is de vreugde van mijn leven geweest, ik hoop dat zij het ook van mijnen ouderdom zijn zal. En gij wilt haar voorstellen, mij, haren vader, dien zij lief heeft met alle liefde, waarvoor een dochterhart vatbaar is, te verlaten, voor goed, voor altijd te verlaten? Ik weet niet wat zij u antwoorden zal, zij moet het zelve weten, maar indien zij u waarlijk lief heeft, zal de tweestrijd in haren boezem pijnlijk zijn. Moogt gij zonder noodzaak haar voor dien strijd plaatsen? Moet uwe liefde voor haar u niet terughouden van het stellen van dien eisch? "Kies tusschen uwen minnaar en uwen vader", zult gij haar zeggen, dat is tusschen de twee personen die u op aarde het dierbaarst zijn, en dat terwijl gij het in uwe hand hebt om, door van uwe zijde op te geven, ik zeg niet een overtuiging, maar een vooroordeel, haar de gelegenheid te geven beide gelukkig te maken. Ja, het is een vooroordeel. Honderden in den lande hebben dezelfde gehechtheid voor den Prins als gij, maar zij dienen den koning in het belang van

hun land. Zij schikken zich in het onvermijdelijke. Zijt gij alleen zooveel verstandiger dan die allen?'

'Ach, waarom ben ik in dit land gekomen!' riep Eduard zuchtend uit.

'Neen', antwoordde zijn oom, terwijl hij hem de hand op den schouder leide, 'wees den hemel dankbaar dat gij er gekomen zijt. Nu het vaderland u terug heeft, laat het u niet meer los; het heeft jonge mannen van uw karakter noodig. Het legt beslag op u, gij moogt u niet onttrekken.'

Beide keken op. De vroolijke stem van Ottilie klonk achter de bloeiende seringenstruiken.

'Lieve papa, Nicht is in doodelijke ongerustheid over u, en over uwe chocolade die zij niet langer warm kan houden.'

'Ottilie', zeî haar vader op eenigszins geheimzinnigen toon, 'uw neef wenscht u straks even te spreken.'

Eduard was opgesprongen; zijn ontdaan gelaat toonde genoeg aan, dat er iets ongewoons in zijn binnenste omging. 'Thans niet', fluisterde hij zachtjes tot zijnen oom.

'Wanneer wilt ge dan? Wij vertrekken over een uurtje weder, en binnen weinige dagen verlaten wij het Loo; de gelegenheid zal zich zoo spoedig niet meer voordoen.'

'Morgen?' vroeg Eduard.

'Wij zijn morgen op het Loo, wilt gij daar komen?'

'Het was mijn plan morgen naar Lievendaal te gaan.'

'Welnu, dan komen wij daar morgen voor den middag; ik kan dat nog wel uitbreken.'

Het was Eduard onmogelijk geweest Ottilie te spreken onmiddellijk na het onderhoud met haren vader. Hij had tijd noodig om na te denken, om zijne gedachten haren loop te laten. Toen oom en nicht het huis verlaten hadden, vloog ook hij de deur uit. Hij zeide, den notaris te willen gaan opzoeken, maar dit bezoek bleef in den steek. Het eenige wat hij deed was een reisrijtuig te bestellen voor den volgenden morgen. Toen liep hij de stad uit en doolde eenige uren in de vrije natuur. Na zijne terugkomst was het gesprek met zijne gastvrouw bijna nog gedwongener, dan bij zijn eerste verschijnen.

Mevrouw van Walenstein deed alle moeite om een vertrouwelijk woord uit te lokken over de zaak die hen beide bezig hield, maar zoodra zij begon uit te weiden over de goede hoe-

danigheden van Ottilies vader, en de liefde die de dochter aan dien vader toedroeg, zweeg Eduard en bleef somber voor zich staren. Het was voor hem eene verlossing toen hij afscheid kon nemen. Hij zou 's morgens vroeg vertrekken en haar dus niet weer zien. Hij dankte haar voor de heusche en gastvrije ontvangst.

‘Ik neem geen afscheid’, zei zij lachend; ‘wij zien elkander spoedig genoeg terug’; en zij drukte hem de hand.

Eduard was reeds vroegtijdig den volgenden morgen te Lievendaal. Een slapelooze nacht had zijn gemoed niet tot rust gebracht. Hij voelde zich ongelukkiger dan ooit. ‘Wat kom ik ik hier doen?’ vroeg hij zich zelven af, terwijl hij in de groote zaal van zijn kasteel heen en weder ging, en de verbleekte figuren aan den wand schenen hem de vraag te herhalen. Hij betrad de groene kamer, waar de twist met van Zuylichem had plaats gehad. Het was, of de ernstige blik van den koningstadhouder hem verwijtend toeriep: ‘Komt gij hier om mij te verraden!’ Wat moest hij doen? Haar zien, haar zijne liefde verklaren, wetende dat die liefde wederliefde zou vinden. Een zalig vooruitzicht, maar dan,... achter de dochter stond de vader met zijnen onverbiddelijken eisch. Was het niet wreed, om haar tusschen dien vader en hem te plaatsen, en te zeggen: Een van beide, wien kiest gij? - Neen, het was niet wreed, het was plichtmatig ook tegenover haar. Haar aan een omgeving te ontrukken, die haar begrippen had ingeboezemd, waarvan zij - naar hare eigen woorden - zich geen rekenschap gaf, was immers de grootste dienst dien hij haar bewijzen kon. Maar, fluisterde een andere stem, zou hare liefde tegen dat offer bestand zijn, zou zij hem boven haren vader, haar land, hare omgeving verkiezen? De vraag: Prins of Koning? die zijn oom hem gesteld had, mocht voor haar een onverschillige zijn, als die vraag voor haar de beteekenis kreeg: uw minnaar of uw vader? zou zij dan nog, zonder weifelen, zeggen: ‘Met u waarheen gij ook wilt, zelfs tegen den wil van mijnen vader.’

Zulke gedachten en overleggingen bestormden Eduard, zijn hart bonsde, zijn hoofd gloeide, het was hem, alsof de muren van zijn kasteel zich hoe langer hoe nauwer om hem sloten, als wilden zij hem gevangen houden. Hij snakte naar lucht, hij stoof naar buiten, het voorplein en de brug over, de

beukenlaan door en den grooten rijweg over, naar het bosch; hier ergens, herinnerde hij zich, moest de grafkapel, waar zijne voorouders rustten, onder het geboomte verscholen liggen. Hij liep een der lanen in, in de hoop die te vinden.

Het schoone weder was sinds den vorigen dag voorbij. Het zoele lentewindje had moeten wijken voor den schralen noordenwind. De Meizon was schuil gegaan achter zwarte wolken en deed vergeefsche pogingen, om met hare stralen dat droevig rouwfloers te doorboren. Het jonge gebladerte zag er uit, als had het berouw, dat het zich zoo vroeg reeds vertoond had. De bloesems vlogen als sneeuwvlokken door de lucht. Van tijd tot tijd dwarrelden koude regendroppels, met hagelsteenen vermengd, in wilde vlagen uit het grauwe zwerk naar beneden. Maar wind noch regen scheen Eduard te hinderen; hij liep door, met groote stappen, als miste hij niet eenmaal de warme stralen van het lentezonnetje en den zoelen adem van den zuidenwind. - Op eens stond hij onwillekeurig stil.

‘Jonker! Jonker!’ klonk het van ter zijde uit het bosch. Een man van reusachtige gestalte, met een grijzenden baard en een verweerd gezicht, in boerenkleeding, een stok in de hand, kwam achter eenige struiken te voorschijn.

‘Gij zijt de Jonker van Lievendaal, ik heb hier al twee dagen gewacht om u te zoeken. Ja, gij kent mij niet, uwen vader heb ik beter gekend’. Hij keek Eduard scherp in de oogen, en zei toen wat zachter: ‘Waar is de Prins van Oranje, is hij wezenlijk in de buurt?’

‘De Prins?’ zei Eduard verbaasd, ‘hij is mijlen ver hier vandaan; ik weet zelf op het oogenblik niet waar’.

‘Niet’, zei de aangesprokene, blijkbaar teleurgesteld, ‘ik dacht, omdat gij zoo in alle stilte hier waart gekomen, dat het nu eindelijk eens op een vechten zou gaan. Dominee zei wel van bedaard houden, maar ik ken die praatjes al sinds lang. Ik ben den IJssel al over geweest, om te zien hoe zij er daar over denken. In de Graafschap zijn zij als vuur. Gij hoeft maar een woord te zeggen.’

‘Wie zijt gij?’ vroeg Eduard.

‘Kees van Putten; ik heet Kees, maar ik ben er geen; daarom noemen zij mij Oranje-Kees; ieder kind op de Veluwe weet wie Oranje-Kees is. Ja, gij kunt gerust op mij aan, hoor Jonker’, zei hij weer wat zachter, ‘gijlui moet den Prins zeg-

gen, dat hij het maar waagt. Laat hij zich maar vertoonen, en de heele Veluwe is Oranje, van hier tot Nijkerk toe.'

'Nu vrees ik, dat de tijd niet gunstig zou zijn', zeide Eduard, 'nu de koning op het Loo is, met een groot gevolg, naar ik hoor, en veel soldaten.'

'Er zijn op de Veluwe boomen genoeg, om ze aan op te hangen. Ja, zonder de heeren kunnen wij niets, maar gij hebt geen courage genoeg. Toen Zuideras in '99 te Winterswijk was, heb ik het hem vlak in zijn gezicht gezegd. Als hij toen naar mij had willen luisteren, en door was getrokken, dan was er nu geen koning en geen enkele Franschman in het land, en de Prins zat in den Haag. Maar de heeren moeten het voorbeeld geven. Ja, ik weet het wel, zij hebben te veel te verliezen, maar wij wagen dan toch ook onzen knapzak. Kees wordt oud, Jonker, maar hij wou zoo graag voor zijn dood nog weer eens Oranje zien. Ik had hem al bij mij'; en hij haalde uit zijnen zak een verfonfaaid oranjestrikje te voorschijn, dat hij even in zijn groote ruwe hand liet zien en toen weer ijlings verborg.

'Berg het maar weer weg', zeide Eduard, 'ik vrees na alles wat ik zie en hoor, dat er vooreerst weinig kans is voor den Prins. Het ontbreekt mij niet aan moed, maar wat kan ik doen alleen? Als het eens zoover komt, zal ik niet achterblijven.'

'Ik zie het wel, Kees zal het niet meer beleven. Nu, jonker, God zegen u, als gij mij soms noodig hebt, gij kunt mij krijgen waar en wanneer gij wilt. Schrijf maar hier aan den dominee, die weet altijd waar ik ben. Maar Jonker, nog één woordje' - hij kwam dicht bij Eduard en zijn gesloten vuist voor zijn gezicht houdende, zei hij zoo zacht als zijn ruw spraakorgaan dat vermocht: 'Pas op uwen oom.'

'Mijn oom?' zei Eduard eenigszins verwonderd.

'Ja, uw oom, gij hebt hem, geloof ik, al gesproken, maar laat u niet door hem inpakken. Dat is de grootste schelm die onder de zon leeft, 't is zonde dat ik het zeg. Als uw vader nog leefde, die zou er u alles van kunnen vertellen. Hij heeft hier die vervloekte Franschen in het land gebracht en de hemel weet wat hij er mede verdiend heeft. Als hij het had kunnen gedaan krijgen, dan zou hij uwe heele heerlijkheid wel in zijn zak hebben gestoken. O Jonker, zorg toch dat gij

niet in de handeu van dien Judas valt. Kees is niet van gisteren; hij weet er alles van.'

Meteen was hij weder in het bosch en verdween, snel voorttredend, spoedig tusschen de hooge dennen. Eduard bleef met zijne gedachten alleen. Hij oogde de zonderlinge verschijning na, keerde toen om en sloeg den weg naar het kasteel weder in.

Het gehoorde had een diepen indruk op hem gemaakt. De uitingen van den ouden oranjeklant hadden op hem gewerkt als een elektrieke schok. Wat bleef er over van het roerend tooneel dat zijn oom hem had opgehangen, van de eendracht en rust die in het vaderland heerschten; hij zag nu hoe hij bedrogen was. Hij had van dezen eenvoudigen boer gehoord, hoe de bevolking gereed stond naar de wapenen te grijpen voor de zaak van den stadhouder, hoe zij op hem zag, als den man, die gekomen was om haar te bevrijden. Zijne komst was immers al dadelijk een teeken geweest tot geheime bewegingen. En mocht hij zich nu aan die zaak onttrekken? Neen, zoo hij er een oogenblik aan gedacht had, zich in zijn vaderland te vestigen, met de belofte van niets tegen de bestaande orde van zaken te ondernemen, die gedachte wierp hij thans ver van zich. Maar het meest van alles hadden hem de harde woorden over zijn oom getroffeu. Waarom had deze man hem zoo nadrukkelijk en zoo geheimzinnig gewaarschuwd? Zijne moeder had hem ook wel eens met een enkel woord over de onoprechtheid van zijn oom gesproken. Maar zoo die valschheid zoo erg, zoo algemeen bekend was, dat zelfs een boer het openlijk durfde uitspreken, was het dan niet gevaarlijk nog een enkelen stap verder te gaan, nog een enkel woord met dien snooden bloedverwant te wisselen. Liep hij niet gevaar van in de listig gespannen strikken van dien Judas verward te raken? Had hij wellicht ook nu met een valschen streek te doen? Al voort mijmerend, meende hij den toeleg te ontdekken. En nu schilderde de achterdocht, die zich van hem meester maakte, al het gebeurde der laatste dagen plotseling in de zwartste en afzichtelijkste kleuren. Alles scheen hem op eens één afschuwelijke samenzwering, waarin zijn oom en mevrouw van Walenstein, en Ottilie, ja ook Ottilie, de hoofdaanleggers waren, en hij het ongelukkig slachtoffer. Die liefde van Ottilie, door mevrouw van Walenstein als het ware bij ongeluk verklapt, de samenkomst bij den eik, de ontmoeting den eersten dag op het kasteel,

kon het niet alles te zamen een fijn gespannen net zijn geweest, waarin men gepoogd had hem te vangen? Is eenmaal de achterdocht het hart van iemand, als Eduard, zonder veel menschenkennis en levenservaring, binnengeslopen, dan neemt zij het geheel in, dan krijgt zelfs het onwaarschijnlijkste, het ongerijmdste, den schijn van werkelijkheid. Zijn oom had volgens Oranje-Kees een begeerig oog geslagen op zijn vaderlijk goed; zou hij wellicht door het huwelijk zijner dochter zijn doel willen bereiken? Kon het niet zijn, dat Ottilie, die toch van al die slechte hoedanigheden van haar vader wel iets zou hebben overgeërfd, zich thans liet gebruiken om, nu zij wist dat hij haar liefhad, hem door die liefde in de macht van haren vader te brengen?

‘Ik ben vast besloten’, zei Eduard in zich zelf; hij was reeds op het voorplein van het kasteel teruggekomen en liep den stal in waar zijn voerman bezig was, voor zooveel de ontredderde toestand van het gebouw het toeliet, voor zijne paarden te zorgen.

‘Span dadelijk in, ik moet oogenblikkelijk vertrekken. Wat is de kortste weg om vanhier over de grenzen te komen?’

De voerman krabde zich met een bedenkelijk gezicht achter het oor.

‘Over Delden, en dan op Enschedé.’

‘Kunt ge mij van daag nog zoo ver brengen?’

‘Ja, als wij onderweg paarden kunnen krijgen, misschien.’

‘Twee rijders voor u, zoo ge mij vóór den avond over de grenzen brengt.’

‘’t Zijn toch altijd de beste lui, die de meeste haast hebben’, zei de voerman in zich zelf en hij repte zich om zijne paarden gereed te maken voor de reis, die hen wachtte.

Eduard zag met zenuwachtige gejaagdheid naar die toebereidselen. Hij haakte naar het oogenblik van vertrek. Wanneer zijn oom en zijne nicht kwamen en hij was verdwenen zonder eenig spoor te hebben nagelaten, zonder dat men zou weten waarheen hij vertrokken was, - want zelfs voor den tuinman, die van verre met nieuwsgierige blikken stond te kijken, zonder het juiste van de zaak te begrijpen, hield hij zijn plotseling opgekomen voornemen geheim, - dan, zei hij bij zich zelf, dan zullen zij toch zien, dat hun neef niet zoo dom en zoo onnoozel is als zij dachten. Zij zullen mij wachten, zij zullen denken dat ik terugkom en ten slotte zal het

hun blijken dat ik, dien zij een zoo gemakkelijke prooi dachten, nog slimmer ben geweest dan zij.

Zoo in zich zelf denkende, liep hij de brug op; hij wilde vóór een vertrek, dat hem misschien voor altijd van zijn kasteel zou verwijderd houden, nog eens een blik werpen in het hem zoo dierbare huis. Hij liep eerst de zaal binnen. Op een der vensterbanken zat Ottilie in een allerbevalligst morgen-toilet. Zij keek naar de regenbuien, die het vlak van den grooten vijver af en toe in beweging brachten, als kookte het.

Eduard bleef als aan den grond genageld staan.

‘Les grands seigneurs se font attendre’, zei Ottilie met haren gewonen glimlach. ‘Papa is al uitgeloopen om u te zoeken in het park. Een van onze paarden heeft een hoefijzer verloren, hier vlak bij, bij de boerderij. Toen hebben wij het rijtuig achtergelaten en het laatste eind te voet afgelegd.’

Eduard bleef doodsbleek staan, hij kon geen woord uitbrengen. Ottilie zelve was ook wel wat zenuwachtig, zij verwachtte niet anders dan een liefdesverklaring en keek voor zich, terwijl hare vingeren met een grooten waaier speelde.

‘Ik had eigenlijk niet gedacht u heden nog te zien’, zei Eduard eindelijk met bevende stem. ‘Ik sta op het punt van te vertrekken, voor altijd waarschijnlijk, en had dat liefst gedaan zonder afscheid.’

Ottilie stond op en keek hem verwonderd aan.

‘Ja, uwe berekeningen komen niet goed uit; gij en uw vader hebt misschien gedacht met een kind, met een onnoozele te doen te hebben, maar al verkeer ik niet aan koninklijke hoven, waar men dergelijke kunstgrepen leert, naar het schijnt; al ben ik maar een zwerveling zonder vaderland, zonder vrienden, zonder familie,’ voegde hij er met bijzonderen nadruk bij, ‘toch ben ik nog verstandig genoeg om te begrijpen wat men met mij wil. Gij kunt aan uwen vader zeggen dat zijn toeleg niet gelukt is, dat hij op mij niet meer behoeft te rekenen voor zijn plannen.’

Ottilie had zich van hem afgewend. ‘Als gij in zulk eene stemming zijt,’ zeide zij zacht, ‘dan doet gij zeker beter nu maar te vertrekken.’

Eduard vertrok dan ook. Met den knop der deur in de hand bleef hij nog een oogwenk staan. Was het om de zaal met al hare

herinneringen nog eens rond te zien, of was het om Ottilie? Zij zat met den rug naar hem toe, op een der groote leuningstoelen. Hij zag haar gelaat in den spiegel. Hoe verweerd die spiegel mocht zijn, hij had nog glans genoeg om de tranen op Ottilie's wangen te weerkaatsen. Neen, dat snikken kon geen veinzen zijn. Die tranen, thans onopgemerkt geweend, waren voor Eduard hare volkomen vrijspraak. Zij althans was onschuldig. Maar mocht hij dan van haar weggaan om haar misschien nimmer terug te zien, en haar den dolksteek van een onverdiend verwijt in het hart laten? Hij stond een oogenblik besluiteloos. Toen trad hij schoorvoetend in de kamer terug tot dicht bij den stoel waar zij zat. Zij had het niet eens bespeurd.

‘Ottilie’, zeide hij, ‘mijn besluit om weg te gaan staat onwrikbaar vast, maar zoo mag ik u niet verlaten. Vergeet wat ik u straks zeide. Ik wil dat het laatste woord, dat tusschen ons gewisseld wordt, geen woord van blinden hartstocht zij. Neen, gij hebt mij lief, ik geloof het; oprecht lief. Maar de staatkundige kloof, die uw vader tusschen ons heeft gegraven, mag ik niet overschrijden. Ik kan niet, ik mag niet; wat het heiligst voor mij is, moet het heiligst blijven. Vergeeft gij mij?’

Zij reikte met afgewend gelaat hare hand en stamelde voor zich heen eenige onverstaanbare klanken.

‘Vaarwel, Ottilie, wees gelukkig. Hier op aarde zien wij elkander niet weer, maar indien het waar is, wat mijn hart mij zegt, dat zij, die elkander door hunne liefde hier beneden niet gelukkig hebben kunnen maken, daarboven voor altijd zullen vereenigd zijn, dan vind ik u daar eens weder, daar waar geen afscheid ooit wordt uitgesproken, waar geen traan meer geweend wordt.’

Hij vatte hare hand en bracht die even aan zijne lippen. Toen verdween hij ijlings, Het rijtuig stond reeds voor de deur, de koffers stonden er bovenop, voerman en paarden waren reisvaardig.

Bij de deur stond de tuinmansvrouw in druk gesprek met den voerman.

‘En wat hoor ik, Jonker?’ riep zij, ‘gaat gij nu al weer weg, weer naar dat ellendige moffenland, en nu net in den mooisten tijd van het jaar, nu de jonge groenten beginnen te

komen. En in dat land krijgt gij er niets van, daar is niet eens versche boter, naar ik hoor, niets als zuurkool en rauw varkensvleesch....' Eduard hoorde het niet eens, hij zag zijnen oom het voorplein opwandelen. Dien te ontkomen, was voor alles zijn wensch. Hij vloog het rijtuig in, wierp het portier dicht. 'Vooruit!'

'Hoe is het mogelijk', zei de tuinmansvrouw op de stoep, 'dat een mensch zijn geluk zoo met voeten treedt!'

De zweep kletste, het rijtuig rammelde over de brug, rakelings langs den ouden heer van Lievendaal heen. Eduard wierp zich achterover om niet door hem gezien te worden. Met de oogen strak voor zich, prevelde hij half luid in zich zelven:

> Das Herz ist verstorben, die Welt ist leer,
> Und weiter giebt sie dem Wünsche nicht mehr.
> Du Heilige rufe dein Kind zurück,
> Ich habe genossen das irdische Glück,
> Ich habe gelebt und geliebet.

Had hij achteruit kunnen kijken, hij zou gezien hebben, hoe twee betraande oogen, achter de kleine ruitjes van de verlaten voorkamer, gericht bleven op het rijtuig. Daar ging het de brug over, de zandige oprijlaan af, het nam den draai naar den grooten weg. Nog een tijdlang staarde Ottilie het tusschen de nog half kale takken der boomen na. Eindelijk was het geheel uit het gezicht verdwenen. Zij rees langzaam op van de vensterbank, het oog nog steeds in dezelfde richting turend. Zij had niet eens beraerkt dat haar vader achter haar stond.

'Ach vader,' riep zij uit en zij viel hem snikkend om den hals, 'hebben de mannen dan de politiek alleen uitgevonden om ons arme vrouwen ongelukkig te maken!'

***

(*Het 2de gedeelte in het volgend nummer*).

Ter herinnering aan Jacob Grimm (geboren den 4den Januari 1785).

Philologie in den ruimsten en edelsten zin van 't woord is de wetenschap der nationaliteit: zij onderzoekt de uitingen van het volkskarakter op elk gebied en tracht in alle de kenmerkende eigenaardigheden van een volk aan te toonen. Haar methode is historisch, zij stormt niet vermetel op het wezen der dingen aan, maar zoekt behoedzaam hunne wording en ontwikkeling na te gaan; zij construeert niet, maar vorscht. Omtrent de juistheid van deze methode heerscht in onze dagen evenmin nog verschil van opvatting, als omtrent de theoretische wenschelijkheid om het begrip der philologische wetenschap te handhaven in de uitgestrektheid, die vooral door Wilhelm von Humboldt er aan is toegekend. De theoretische wenschelijkheid, zeg ik, niet zonder bedoeling. In de practijk toch is dit grootsche doel nog voor geen enkel volk werkelijk bereikt, en het is wellicht onbereikbaar. Maar er moet naar gestreefd worden; het moet het schoone ideaal blijven, tot welks verwezenlijking elk echt philoloog naar den maatstaf zijner krachten het zijne tracht bij te dragen. In de eerste decenniën van onze eeuw heeft men ernstige pogingen aangewend om den eisch van Humboldt niet onvervuld te laten. Een omvattend onderzoek van alle kanten van het nationale leven stelde men zich inderdaad tot taak. Welcker, Böckh en anderen beproefden het voor de Grieken: taal en recht, poëzie en mythologie, kunst en wetenschap, krijgs- en zeewezen, financiën, maten en gewichten en wat niet al meer keurden zij gelijkelijk hunne aandacht waardig. Voor onzen stam, voor de Germanen, beproefden het Jacob en Wilhelm Grimm.

I.

Hoe groote vorderingen de Germaansche taal- en oudheidkunde sedert hare schepping door de gebroeders Grimm ook in alle onderdeelen heeft gemaakt, de opvatting van de Germaansche philologie als de wetenschap van het Germaansch volkskarakter in al zijne uitingen, de opvatting die wij in de werkzaamheid van het edele broederpaar aantreffen, moet ook thans nog de leidstar zijn van den germanist. Niemand heeft de wetenschap der nationaliteit, gelijk zij Humboldt voor den geest stond, zoo krachtig en veelzijdig op onzen eigen stam toegepast, als zij. Geene enkele richting, waarin het philologisch onderzoek naar de wording en de ontwikkeling van de Germaansche volken zich met vrucht kan bewegen, ontbreekt in den kring van hunne studiën en geschriften. Gemeenschappelijk gaven zij in 1812 en 1815 hunne *Kinder- und Hausmärchen*, in 1816 en 1818 de *Deutsche Sagen* en sinds 1852 het *Wörterbuch* uit. Wilhelm alleen onderzocht vooral de Germaansche heldensage, hield zich onledig met de geschiedenis der heldenliederen, balladen en sprookjes, bestudeerde de runen en maakte vele middeleeuwsche taalmonumenten openbaar. Jacob Grimm gaf in zijne *Deutsche Grammatik*, van 1819 tot 1837, niets minder dan eene historische spraakkunst van alle Germaansche talen en werd door zijne methode en door zijne ontdekkingen een van de grondvesters der moderne taalwetenschap. Hij verdiepte zich in de Germaansche volkspoëzie, spoorde haar op in de taal en in het recht en schreef in 1828 zijne *Deutsche Rechtsalterthümer*, die hij later door de eerste deelen der *Weisthümer* aanvulde. Hij stichtte in 1835 door zijne *Deutsche Mythologie*, die de sporen van het Germaansche heidendom in de oude poëzie en in het volksgeloof vervolgde, de wetenschap der Germaansche mythenkunde. Hij verspreidde licht over den geest en den stijl van het Oudgermaansche epos. Hij helderde vele zeden en gebruiken onzer voorouders op, en de dood belette den onvermoeiden grijsaard de voltooiing van een groot werk over dit onderwerp[1]. Hij werd door zijne studiën over de dierensage in zijn *Reinhart Fuchs* tot den

1) Dit deelt de zoon van Wilhelm, prof. Herman Grimm te Berlijn, mede (*Kleinere Schriften* von Jacob Grimm I, 186).

schoonen droom van een oorspronkelijk Indogermaansch dierenepos geleid: eene dwaling voorzeker, maar eene van die hartverkwikkende dwalingen, aan welke - het is zeer juist door W. Scherer[1] opgemerkt - men liever zoude willen gelooven dan ze te verwerpen. Hij luisterde ook buiten den kring der Germanen met dichterlijk gestemden geest naar de lang versmade klanken van de volkspoëzie: reeds in 1815 gaf hij Spaansche romancen uit, later vertaalde hij enkele van de verrukkelijke Servische volksliederen, hield in de Berlijnsche Akademie eene lezing over het Finsche epos en bereidde een werk over Ossian voor. En met deze vluchtige opmerkingen is de veelzijdigheid van zijne werkzaamheid geenszins uitgeput. De zeven lijvige deelen van Jacob Grimms *Kleinere Schriften*, die na zijn dood het licht zagen (1864-1882), bevatten een schat van redevoeringen, verhandelingen, aankondigingen en opstellen over de meest verschillende onderwerpen, die bewondering en eerbied afdwingt. In enkele van zijne academische geschriften, vooral uit lateren tijd - ik herinner slechts aan twee: *Ueber Schule, Universität, Akademie* (1849) en *Ueber das Alter* (1860)[2] - verheft de philoloog zich tot den rang van wijsgeer. Eene natuurlijke levensphilosophie ademt hier, een geheel eigenaardig talent om zonder eenige trivialiteit en tevens zonder eenige gezochte geestigheid de groote waarheden van het menschelijk leven te verkondigen, dat ongetwijfeld gegronde aanspraak heeft op den naam van wijsheid.

In de gebroeders Grimm, en inzonderheid in Jacob, vereert onze wetenschap ook thans nog niet slechts de scheppers en de meesters der Germaansche philologie, maar de ideale middenpunten, tot wier karakter, geest en werkzaamheid wij met liefde, dankbaarheid en rechtmatige fierheid opzien.

Wilhelm was een jaar jonger dan Jacob. Het levenspad der beide broeders liep bijna van het begin tot het einde evenwijdig. Zij gingen samen school, studeerden gezamenlijk te Marburg in de rechten en begonnen zich beiden reeds daar toe te leggen op de Oudduitsche studiën. Wij vinden hen vervolgens gezamenlijk als bibliothecarissen te Cassel en sinds 1830 als professoren en bibliothecarissen te Göttingen. Beiden behoorden in het jaar

1) *Gesch. der deutschen Litt.* blz. 637.
2) *Klein. Schrift.* I, 211-254. 188-210.

1837 met Albrecht, Dahlmann, Ewald, Gervinus en Wilhelm Weber tot de vermaarde ‘Göttinger Sieben’, die tegen den *coup d' état* van den koning van Hannover protesteerden en dientengevolge ontzet werden van hun ambt. Jacob moest zelfs binnen drie dagen het koninkrijk Hannover verlaten en ging in December 1837 wederom naar Cassel, waarheen Wilhelm in September 1838 hem volgde. Tot Maart 1841 bleven de broeders in hun Hessisch vaderland, zonder betrekking en vooral ijverig bezig met de voorbereidende werkzaamheden voor de uitgave van het *Wörterbuch*. Dan werden zij, wederom gezamenlijk, naar Berlijn beroepen als leden van de Pruisische Academie van Wetenschappen. Jacob heeft zijn jongeren broeder vier jaren overleefd. Wilhelm was sedert 1825 gehuwd, Jacob is ongehuwd gebleven. Maar het samenleven der broeders onderging geene verandering door het huwelijk van Wilhelm. Jacob schrijft den 14^{den} September 1825 aan Görres, na hem mededeeling gedaan te hebben van het huwelijk van zijn broeder: ‘Unser beisammenleben und wohnen und ewige gütergemeinschaft had darunter nichts gelitten, wir drei brüder[1)] wohnen und essen zusammen, um uns leichter durchzuschlagen. So verschleiszen wir das leben, äusserlich leidlich, innerlich nach alter weise arbeitsam und vergnügt.’[2)]

De innigheid van dit broederlijk verkeer is niet zelden aandoenlijk in hare uitingen. Te midden van een van zijne colleges, die Jacob in den zomer van 1830 te Göttingen over Germaansche rechtsantiquiteiten gaf, bleef hij plotseling steken en verontschuldigde zich bij zijne toehoorders met de woorden ‘Mein bruder ist so krank.’ Wilhelm worstelde toen met eene gevaarlijke longontsteking. En wie kan zonder aandoening deze volzinnen lezen uit de rede, die Jacob Grimm den 5^{den} Juli 1860 ter eere van zijn broeder in de Berlijnsche Academie hield, de toen vijf-en-zeventigjarige, wien zijn trouwe levensgezel een half jaar geleden was ontrukt: ‘So nahm uns denn in den langsam schleichenden schuljahren éin bett auf und éin stübchen, da saszen wir an einem

1) De derde broeder was de schilder Ludwig Emil, geb. te Hanau den 14den Mei 1790, gest. te Cassel den 4den April 1863 (vgl. *Allgemeine Deutsche Biographie* 9, 689).
2) *Joseph von Görres gesammelte Briefe* (München 1874), II, 198.

und demselben tisch arbeitend, hernach in der studentenzeit standen zwei bette und zwei tische in derselben stube, im späteren leben noch immer zwei arbeitstische in dem nemlichen zimmer, endlich bis zuletzt in zwei zimmern nebeneinander, immer unter éinem dach in gänzlicher unangefochten und ungestört beibehaltener gemeinschatt unsrer habe und bücher, mit ausnahme weniger, die jedem gleich zur hand liegen musten und darum doppelt gekauft wurden. Auch unsre letzten bette, hat es allen anschein, werden wieder dicht nebeneinander gemacht sein'[1]. Hij heeft juist voorspeld: zijne laatste legerstede is voor hem naast die van zijn broeder opgemaakt.

Deze ongestoorde broederlijke eendracht, voor een deel het uitvloeisel van gelijke opvoeding en gelijke wetenschappelijke neigingen, berustte toch voornamelijk op denzelfden grondtrek van beider wezen. Deze grondtrek is een beminnelijk en benijdenswaardig optimisme: de Grimms zoeken overal naar het goede en ontkennen het bestaan van het slechte, zoolang het maar gaat. Zij voelen zich tevreden en gelukkig in bekrompen omstandigheden, en het is opmerkelijk, dat Jacob de eigenaardige ontwikkeling van het Duitsche volk ergens door het feit tracht te verklaren, dat het geen rijk volk is[2]. Op klachten van een vakgenoot antwoordt Jacob Grimm in 1826: 'Es scheint heute eine milde frühlingssonne und Gott ist so gut, seien sie auch von diesem frühling an heiter und zufrieden, man kann sich dran gewöhnen, und das ist eine der schönsten gewohnheiten.'[3] En van Wilhelm getuigt zijn zoon Herman: 'Das gefühl des glückes wuchs bei ihm mit den jahren; immer heiterer, zufriedener fühlte er sich; bis in seine letzten tage, ja stunden, reichte das hinein.'[4] Tevredenheid en opgewektheid, huiselijke zin en warsheid van alle pronk en praal, ongekunstelde eenvoud en strenge waarheidsliefde zijn de kenmerkende eigenschappen van den ouderen niet minder dan van den jongeren broeder.

Een groot verschil daarentegen openbaart zich in hun aanleg en in hun wetenschappelijken arbeid. Het is onrecht-

1) *Kl. Schr.* I, 166.
2) *Kl. Schr.* I, 5.
3) *Germania* 11,500. De aangehaalde woorden zijn het postscriptum van een brief aan Hoffmann von Fallersleben.
4) H. Grimm, *Fünfzehn Essays. Dritte Folge.* Berlin 1882, p. 274.

vaardig, Wilhelm Grimm te gaan meten aan zijn grooten broeder. De genialiteit van Jacob, diens ruime opvatting en merkwaardige gave van combinatie waren Wilhelm niet gegeven. Ook miste deze het voorrecht van eene ongestoorde gezondheid en daarmee de voorbeeldelooze arbeidskracht, over welke Jacob mocht beschikken. Jacob was nooit ziek, zijne kracht groeide aan met den arbeid, en nog in zijne laatste levensjaren schreef hij den ganschen dag door, zoodat men allerlei voorwendsels moest verzinnen om hem nu en dan van zijne schrijftafel weg te lokken. Jacob schreef al zijne boeken zonder concept en zonder veranderingen, dadelijk, zooals zij gedrukt werden, en hij verbaasde er zich eens over, dat zijn broeder dit niet eveneens deed.

Toch heeft Wilhelm in zijne sfeer zich niet minder verdienstelijk gemaakt dan Jacob. Hij heeft zich vroeg zijn arbeidsveld afgebakend en de eigenaardige taak die hij zich stelde met niet minder geluk weten te vervullen dan Jacob zijne meer omvattende en grootschere. Van zijn eerste optreden afaan geeft Wilhelm blijken van groote bezonnenheid. In zijne wetenschappelijke ontwikkeling valt niets te ontdekken van sprongen en omwentelingen: alles gaat bij hem geleidelijk en met onwrikbare vastheid. Jacob roemt terecht in Wilhelms geschriften ‘feine abgrenzung und ausführung’[1] en wijst er op, dat diens gansche natuur en aanleg minder voorbeschikt waren om te vinden dan om rustig en zorgvuldig het door anderen gevondene te verwerken[2]. Voor de heilzame ontwikkeling van eene jonge wetenschap is het laatste niet minder noodig dan het eerste, en de Germaansche philologie kan er niet dankbaar genoeg voor zijn, dat in hare leerjaren naast Jacob Grimm, den grooten ontdekker, Wilhelm Grimm, de bezonnen verwerker, stond.

Wilhelm's talrijke uitgaven van Oudduitsche teksten munten voornamelijk uit door hare grondige inleidingen en veelzijdige aanteekeningen van taal- en letterkundigen aard. Zijne emendaties bezitten niet die overtuigende en treffende kracht, die, om op Oudduitsch gebied te blijven, bv. de tekstcritiek van Lachmann en Haupt kenmerkt, maar zij zijn steeds het resul-

1) *Deutsches Wörterbuch*, II, p. I.
2) *Kl. Schr.*, I, 172.

taat van zorgvuldig en bezonnen nadenken. Jacob daarentegen bekent herhaaldelijk van zich zelven, dat het maken van critische uitgaven hem geen genoegen verschafte: ‘ich bin froh dasz es andere thun und nütze ihre leistungen.’[1] Zijn lust was het, gelijk hij zich elders in schoone beeldspraak uitdrukt, ‘in dem flutenden wasser zu baden’, niet ‘die hineingefallenen halme und spreuer wegzuschaffen’[2]. Voor het groote Woorboek heeft Wilhelm de letter D bewerkt: zijn aandeel doet zijne eigenaardigheden scherp uitkomen. De ruime etymologische vergezichten van Jacob ontbreken. Als vergoeding vinden wij in al zijne artikels eene heldere, bevallige, tot in de kleinste kleinigheden zorgzame ontwikkeling der beteekenissen binnen den kring van de historische gegevens.

Het wetenschappelijk hoofdwerk van Wilhelm Grimm is, volgens mijne overtuiging, zijne *Deutsche Heldensage*[3]. Wie, zooals de schrijver van deze regelen, door zijne studiën een veelvuldig gebruik moet maken van dit uitnemende werk, weet de beteekenis er van te waardeeren. Wat men de ‘heldensage’ noemt, de sagen van de Nibelungen, van Diederik van Bern, van Ermanrik, met één woord de stof van het Germaansche epos, dat in de stormen der volksverhuizing ontstond, heeft zich eeuwen lang voortgeplant zonder schriftelijke opteekening. De geschiedkundige ontwikkeling is derhalve alleen uit toespelingen op te maken. Deze toespelingen heeft W. Grimm zoo zorgvuldig mogelijk verzameld en hij heeft daarmede den hechten grondslag gelegd voor de kennis van het belangrijkst, maar tevens moeilijkst gedeelte der Germaansche volkspoëzie, al moet de theorie, die hij er aan toevoegde, thans in haar hoofdpunten verouderd worden genoemd.

Eindelijk moet er op gewezen worden, dat de *Kinder- und Hausmärchen* in hun classiek geworden vorm het werk van Wilhelm zijn. De eerste verzameling der sprookjes ‘gesammelt durch die brüder Grimm’, verscheen in 1812 en behelsde 85 nummers. Een tweede deel volgde in 1815 met 70 nummers. Wij weten door Jacob zelven, dat hij de latere uitgaven der *Märchen* geheel en al aan zijn broeder overliet, vooral omdat

1) *Kl. Schr.*, I, 174.
2) *Zeitschrift für deutsche Philologie*, I, 490.
3) Berlin 1829, tweede uitg. (bezorgd door Müllenhoff), 1867.

hij toen te zeer in de *Grammatik* verdiept was om zich met iets anders bezig te houden. Wij mogen dus wel aannemen, dat reeds de tweede editie van 1819 in twee deelen, waarbij in 1822 een derde deel met verhandelingen en aanteekeningen gevoegd werd, door Wilhelm geredigeerd is. In den vorm der tweede editie is de verzameling vaak herdrukt, en de kleine uitgaaf der *Märchen*, eene bloemlezing, is langzamerhand een internationaal kinderboek geworden[1)]. Tusschen den vorm der eerste en tweede uitgaaf nu is een kenmerkend verschil. In de eerste hadden de broeders zooveel mogelijk bij elk sprookje het eigenaardig karakter der overlevering, ook in den vorm, trachten te bewaren. Zoodoende had het geheel iets ongelijkmatigs verkregen, dat het op den duur ongeschikt zoude gemaakt hebben voor een volksboek. In de redactie van 1819 is dit gebrek met veel tact verholpen. W. Grimm schiep voor de ‘Sprookjes’ een gelijksoortigen stijl. Hij ontleende aan zijne mondelinge bronnen de meest naïeve en beminnelijke trekken en beschikte daarover naar eigen goedvinden. Hij idealiseerde den vaak al te natuurlijken toon der volkssprookjes, door trouwe bewaring van den uit den volksmond opgevangen inhoud te verbinden met een gekuischten vorm en met eene echt dichterlijke voorstelling. Hij is in dit streven volkomen geslaagd, want hij wist wat kinderen gaarne hooren en wat hunne ontluikende verbeeldingskracht niet ziekelijk opwindt, maar op onschuldige wijze voedt. In spijt van alle paedagogische bezwaren, die men ook hier te lande met meer goeden wil dan overtuigende kracht er tegen heeft ingebracht, zullen ‘Grimms Märchen’ hunne roeping blijven vervullen om onze kinderen den eersten verleidelijken blik te doen slaan in de geheime aderen van den stroom der edelste poëzie. En uit een zuiver aesthetisch oogpunt beschouwd, zijn de *Märchen* een in zijn soort eenig kunstwerk, dat den arbeid van den geleerde, die zich trouw aan zijne bronnen houdt, met de phantasie van den dichter tot eene hoogere eenheid versmelt, terwijl alle andere sprookjes, die van Andersen

1) De eerste Nederlandsche vertaling, verkort, is in 1820 te Amsterdam uitgekomen. Dat Jacob Grimm er niet zeer mede was ingenomen, bewijst diens opmerking in een brief van 10 Febr. 1824. (*Briefwechsel des Freiherrn Karl Hartwig Gregor von Meusebach mit Jacob und Wilhelm Grimm*, Heilbronn 1880, blz. 11).

vooral, hoe schoon zij ook vaak als dichterlijke voortbrengselen mogen zijn, een veel te individueelen bijsmaak hebben om ooit eigendom te kunnen worden van het gansche volk. W. Scherer heeft volkomen gelijk met zijne bewering, dat de *Märchen*verzameling der gebroeders Grimm met de gedichten van Uhland en weinige andere het eenige is, wat zich van de letterkundige scheppingen der Duitsche romantiek heeft weten te handhaven[1].

Het derde deel der verzameling dat geheel alleen door Wilhelm bewerkt is, bevat het wetenschappelijk apparaat: vergelijkingen uit de wereldlitteratuur en eene monographie over de verbreiding der sprookjes, die door dezelfde grondigheid en zorgvuldigheid wordt gekenmerkt als alle overige geschriften van W. Grimm. En, al deelen wij ook de grondgedachte niet meer die het onderzoek beheerscht, al heeft de moderne wetenschap, voornamelijk steunende op nieuw ontdekte Indische bronnen, overtuigend aangetoond, dat de meeste sprookjes slechts resten van overoude inheemsche poëzie en mythologie bevatten, maar voor verreweg het grootste gedeelte spruiten van het Boeddhisme zijn - dit neemt niet weg, dat ook het derde deel der *Märchen* zijne waarde als rijke en welgerangschikte verzameling van bouwstoffen ten volle behoudt.

Het was mij eene behoefte, alvorens een kort woord te wij den aan het aandenken van Jacob Grimm, wiens hondersten geboortedag wij binnen eenige dagen herdenken, niet geheel te zwijgen van de eigenaardige verdiensten van zijn broeder en medewerker. Beiden gezamenlijk vereenigen met hun gemoedelijken ernst, hun wezen zonder pronk en praal, hunne diepe opvatting, hun manlijk verzet tegen willekeur en gewetensdwang de schoonste trekken van den Germaanschen geest tot een eeuwig gedenkwaardig beeld. Wel mogen wij hen met elkander vergelijken en aan ieder van de twee de juiste plaats trachten aan te wijzen in de geschiedenis der Germaansche philologie, maar de beteekenis van Wilhelm te gaan afwegen tegen die van zijn broeder is nutteloos en zoude allerminst strooken met de wenschen van Jacob. Het Duitsche volk heeft dit steeds beseft; niet ten onrechte beschouwt het de gebroeders Grimm als een soort van onscheidbaar tweelingpaar, welks populariteit het best bewezen

1) W. Scherer, *Jacob Grimm* (Berlin 1865), bl. 61.

wordt door het feit, dat zich reeds half mythische of legendarische trekken er om heen beginnen te slingeren. Het begrijpt dit ook thans, nu het zich gereed maakt om voor Jacob en Wilhelm Grimm een waardig monument in hunne geboortestad Hanau te doen verrijzen.

Voor ons Nederlanders is de verhouding niet volkomen dezelfde. De wetenschappelijke werkzaamheid van Wilhelm is niet alleen minder schitterend, maar vooral ook minder intensief geweest dan die van Jacob Grimm. Het patriotisch belang heeft voor den jongeren broeder steeds den boventoon gehad. Ook Jacob ging daarvan uit. Hij was niet slechts een warm vaderlander, maar zelfs geenszins vrij van ‘particularistische’ neigingen. Zijn Hessisch geboorteland is hem boven alles dierbaar. De knaap leerde in de eenvoudige omgeving van het ouderlijke huis zijn vorst vereeren en zijn landje liefhebben als het meest gezegende op de aarde; zelfs op de naburige bewoners van Hessen-Darmstadt zag de Hanauer met een zekere minachting neder[1]. Toen hij als man Hessen moest verlaten, miskend en met ondank beloond door den keurvorst, schreef hij aan een vriend: ‘Ich verlasse Hessen und Cassel, wo ich die längste zeit meines lebens werde zugebracht haben, mit bitterm schmerze und die anhänglichkeit daran wird wol nicht erlöschen’[2]. Zijne inwijdingsrede te Göttingen handelde ‘de desiderio patriae.’ En waar hij, bijna reeds een grijsaard, niet lang vóór de woelige lentedagen van 't jaar 1848, in zijne *Geschichte der Deutschen Sprache* op den Hessischen stam komt te spreken, begint hij aldus: ‘Dasz ich von den Hessen ausführlicher handle als dieses buches ganzer anlage gemäsz scheint, wird keinen der mich kennt verwundern, da ich an meiner heimath, in der meines bleibens nicht war, immer lebhaft hieng und noch hänge’[3]. Dergelijke uitingen kenschetsen den man, die zulk een open oog bezat voor het kleine, nabijgelegene, bijzondere en niets meer verafschuwde dan hetgeen hij ergens noemt: ‘das bodenlose meer der allgemeinheit’[4]. Maar de Hessische ‘particularist’ werd door de trouwe gehechtheid aan

1) *Kl. Schr.*, I, 2.
2) *Briefwechsel mit Meusebach*, blz. 121.
3) *Gesch. der deutschen Spr.*, 4e dr., p. 393.
4) In de opdracht van zijne *Geschichte der deutschen Sprache* aan Gervinus.

zijn geboortegrond niet weerhouden, aan het gansche vaderland zijne krachten te wijden. Zijne studiën heeft hij steeds beschouwd als eene waardige en ernstige taak, die in nauwe betrekking stond tot het heil des vaderlands en de liefde er voor moest voeden. Omdat hij had leeren begrijpen, dat de Duitsche taal, het Duitsche recht, de Duitsche oudheid niet naar behooren geschat werden, wilde hij zijn vaderland verheffen. En zie, onwillekeurig verkrijgt voor Jacob Grimm 'Duitsch' den zin van 'Germaansch'. Niet in dien zin echter, als wenschte hij het goed recht van het volksbestaan der Germaansche stamgenooten te miskennen. Al wat naar chauvinisme zweemt is hem ten eenenmale vreemd. Maar de gang en de geest van zijn onderzoek brengen hem vanzelf - dit zal aanstonds nader blijken - tot het begrip van eene Germaansche taaleenheid. Men mag niet uit het oog verliezen, dat in de geschriften van Grimm 'Deutsch' niet altijd eene en dezelfde beteekenis heeft. In den naam van zijn hoofdwerk, de *Deutsche Grammatik*, beteekent 'duitsch' wat wij thans, en zeker terecht, liever 'germaansch' noemen. Zoo ook in de *Deutsche Rechtsalterthümer* en in de *Geschichte der deutschen Sprache*. Een plaats uit laatstgenoemd werk maakt dit volkomen duidelijk: 'Es haben sich bis auf heute nur fünf deutsche sprachen auf dem platz behauptet, die hochdeutsche, niederländische, englische, schwedische und dänische....'[1] In de *Deutsche Mythologie* daarentegen bezigt Grimm 'duitsch' meer bepaaldelijk in tegenstelling tot Skandinavisch, in overeenstemming met de leidende gedachte van dit boek. In het *Deutsche Wörterbuch* eindelijk doelt 'duitsch' op de Hoogduitsche taal sinds de 16de eeuw: hier wordt het woord dus in onzen hedendaagschen zin gebruikt.

Inderdaad is Jacob Grimm ook de schepper van o n z e taal- en oudheidkunde. Het moge ons nationaal gevoel streelen, den invloed van mannen als Lambert ten Kate en Balthasar Huydecoper breed uit te meten. Ik zal de laatste zijn om dien te verkleinen, maar meen er toch op te mogen wijzen, dat het Huydecoper ten eenenmale aan methode ontbrak, terwijl Ten Kate, die zonder twijfel bij zijn onderzoek methodisch te werk ging, er door de bekrompenheid van zijne tijdgenooten niet in mocht slagen, een noemenswaardigen invloed ten goede

1) *Gesch. der deutschen Sprache*, 4e dr., blz. 580.

te oefenen. En de welgemeende pogingen van Huydecoper's medestanders op het gebied der Nederlandsche lexicologie waren zonder innerlijk verband of leidend beginsel. Elk bevoegd beoordeelaar, die zich weet te verheffen boven bekrompen vooroordeelen en nationale zelfverblinding, zal het jaar 1819 behooren te beschouwen als het eigenlijk geboortejaar der Nederlandsche philologie. Grimm's *Deutsche Grammatik* gaf ook voor onze moedertaal de eerste wetenschappelijke spraakkunst, onvolkomen, onvolledig en op onvoldoende kennis der bronnen opgebouwd, maar bezield door den levenwekkenden adem der historische methode. En de taal is toch slechts ééne zijde van de wetenschap der nationaliteit; voor de geschiedenis van ons vaderlandsch recht, voor de geschiedenis van het geloof, de volkspoëzie, de zeden en gewoonten, de mythen en sagen van ons voorgeslacht heeft J. Grimm - ten deele in gemeenschap met zijn broeder - niet minder gedaan dan voor onze taal.

De edele taak, die Jonckbloet en De Vries zich van omstreeks 1840 aan stelden, was slechts denkbaar en mogelijk op de schouders van den grooten meester.

Ik zal hier niet meer van zeggen, want ik zou waarlijk vreezen *d'enfoncer une porte ouverte*. Slechts nog een paar bijzonderheden. De schoonste parel aan de kroon van onze middeleeuwsche letterkunde, de *Reinaert*, is in waardige gedaante het eerst door J. Grimm in het licht gegeven. De belangstelling, waarmede hij het ontkiemen van het door hem uitgestrooide zaad ten onzent gadesloeg, blijkt uit zijne onlangs uitgegeven brieven aan H.W. Tydeman en Bilderdijk[1)], die mijn vriend Gallée in dit tijdschrift heeft besproken. Uit de brieven, die Tydeman aan Grimm richtte en waarvan Dr. Reifferscheid geen gebruik heeft gemaakt, zijn eveneens door prof. E. Martin[2)] uittreksels openbaar gemaakt. Ook met J.H. Halbertsma wisselde Grimm talrijke brieven: die van laatstgenoemde, thans in het bezit van mijn ambtgenoot dr. T.J. Halbertsma, zullen met diens toestemming eerlang door mij worden uitgegeven. De krachtige en frissche ontwikkeling van onze philologie sinds 1840 volgde J. Grimm met zichtbare voldoening en

1) *Briefe von Jacob Grimm an Hendrik Willem Tydeman*, herausgegeben von Dr. A. Reifferscheid, Heilbronn 1883. - Zie *De Gids* van Augustus 1883.

2) *Anzeiger für deutsches Altherthum X* (1884), 160 vv.

steunde hij krachtig. Het laatste dat hij heeft laten drukken was eene aankondiging van Jonckbloet's in 1863 verschenen *Etude sur le Roman de Renart*[1].

II.

Jacob Grimm is in zijne eerste periode, die men van zijn optreden als schrijver in 1807 tot aan het verschijnen van het eerste deel der *Deutsche Grammatik* in 1819 moet rekenen, het kind der romantiek van zijn tijd. De Duitsche romantici van het begin der negentiende eeuw waren historisch en patriotisch gestemd. De middeleeuwen, vroeger een tijdsgewricht waarop men met minachting neerzag, werden door de romantische wetenschap bij voorkeur opgezocht. De voorkeur ging zelfs wel eens wat ver. Bekeeringen tot het Katholicisme kwamen niet zelden voor. Duitsche schilders bootsten de manier der oudste Italianen na. De Gothische stijl kwam weder in de mode, en de gebroeders Boisserée maakten propaganda voor de voltooiing van den dom van Keulen. In de muziek kwam de strenge kerkelijke kunst opnieuw in zwang. De geschiedschrijver Johannes Müller ontwierp het eerste sympathiek gekleurde beeld van middeleeuwsche toestanden in zijne geschiedenis van het Zwitsersche eedgenootschap. Op het voetspoor van Herder, den eigenlijken vader der Duitsche romantiek, werden de gebroeders August Wilhelm en Friedrich Schlegel de stichters van een nieuwe richting in de aesthetische critiek. Na eenige jaren van onvruchtbaar phantaseeren, keerden zij, evenals Fichte, onder den invloed van de staatkundige gebeurtenissen van 1805 en 1806 tot de werkelijkheid en tot het vaderlandsch leven terug en verdiepten zich in wetenschappelijk onderzoek en letterkundige studie. Met hen werkte Ludwig Tieck. In hun strijd tegen de platte natuurlijkheid der litteratuur van den dag zochten zij overal naar de goudkorrels van echte poëzie. Shakespeare, althans een zeventiental van zijne stukken, werd thans eerst door Wilhelm Schlegel in waarlijk bewonderenswaardigen vorm voor het Duitsche publiek veroverd. Tieck vertaalde reeds in 1799 den ‘Don Quixote’, Wilhelm Schlegel gaf proeven van Italiaansche,

1) Aldus bericht Herman Grimm (*Kl. Schr. von Jacob Grimm* I, 186).

Portugeesche en Spaansche dramatische poëzie. Ook de vertalingen van den ‘Agamemnon’ van Aeschylus door W. van Humboldt en van Plato door Schleiermacher behooren in dezen kring. Friedrich Schlegel, de paradoxe maar geniale woordvoerder der oudere romantiek, baande door zijn werk *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808) in Duitschland den weg voor de studie van het Sanskrit en werd door zijne nog vermetele, maar schitterende hypothesen de onmiddellijke voorganger van Franz Bopp. Ook voor de eigenlijke historia litteraria werden de Schlegels de pioniers, Wilhelm door zijne ‘Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur’ (1809/11), die vooral het Grieksche en Engelsche drama voortreffelijk schetsen, maar, op het voetspoor van Lessing, aan het Fransche een onrechtvaardigen maatstaf aanleggen; Friedrich door zijne ‘Vorlesungen über Geschichte der alten und neuen Litteratur’ (1815).

Het begin der Oudduitsche studiën moet eveneens hier gezocht worden. Tieck gaf in 1803 de eerste bewerking van dertiendeeeuwsche minneliederen met een wegsleepend schoone voorrede.

> Mondbeglänzte zaubernacht,
> Die den sinn gefangen hält,
> Wundervolle märchenwelt,
> Steig auf in der alten pracht!

in deze verzen vatte hij als 't ware het programma der oudere romantiek samen. Tegelijkertijd ongeveer vestigde Wilhelm Schlegel de aandacht op het lang vergeten Nibelungenlied: hij vergeleek het met de Ilias en noemde het ‘een wonderwerk der natuur en een verheven kunstwerk.’ Hij zelf wilde het nieuw uitgeven, maar F.H. von der Hagen, de eerste hoogleeraar in de Duitsche taal- en letterkunde aan de juist opgerichte Berlijnsche universiteit, voorkwam hem in 1807. Van 1808 af werden de Oudduitsche studiën, niet het minst in de toongevende kringen van Berlijn, mode. In datzelfde jaar werd te Heidelberg, door Görres niet ten onrechte ‘selbst eine prächtige romantik’ genoemd, een tijdschrift opgericht onder den ietwat grilligen naam van ‘Zeitung für Einsiedler.’ Het is gedurende den korten tijd van zijn bestaan het middenpunt geworden voor een jonger geslacht van romantische dichters en geleerden, die van den beginne af aan hun oogmerk voornamelijk gericht hadden op de oudere Duitsche volkspoëzie. Redacteurs waren Achim von

Arnim en Clemens Brentano, de voornaamste medewerkers Joseph Görres, Ludwig Uhland, Jacob en Wilhelm Grimm. Achim von Arnim vooral wenschte de oudere populaire litteratuur zoo volledig mogelijk te doen opleven: ‘wir wollen allen alles wiedergeben,’ riep hij uit, ‘was im vieljährigen fortrollen seine demantfestigkeit bewahrt hat.’ Sinds 1806 gaven Arnim en Brentano, ook hier voortzetters van het groote werk van Herder op een meer beperkt patriotisch gebied, Duitsche volksliederen uit onder den zonderlingen titel ‘Des Knaben Wunderhorn.’ In 1807 schreef Görres over de Duitsche volksboeken. In 1811 maakte Jacob Grimm zijne eerste eenigszins omvangrijke verhandeling ‘Ueber den altdeutschen Meistergesang’ openbaar.

De ‘Minnelieder aus dem schwäbischen Zeitalter’ van Tieck hadden den eersten beslissenden invloed op Grimm's neigingen. In de studeerkamer van Savigny te Marburg ontdekte de jonge jurist dan ook Bodmer's collectie van minnezangers: de oorspronkelijke gedichten in een vreemd, half onverstaanbaar Duitsch, dezelfde die hij gedeeltelijk reeds in Tieck's vernieuwing had leeren kennen. ‘Das erfüllte mich’, verhaalt hij nog in 1850, mit eigner ahnung, wer hätte mir damals gesagt, ich wurde dies buch vielleicht zwanzigmal von vornen bis hinten durchlesen, und nimmer entbehren’[1]. Inderdaad was zijn levensdoel van dat oogenblik af bepaald. Een gunstig toeval wilde, dat Jacob Grimm in 1805 geruimen tijd te Parijs doorbracht, waar hij Savigny hielp bij diens bronnenstudiën voor zijne ‘Geschiedenis van het Romeinsche recht in de middeleeuwen’. Daar verruimde hij zijn blik, en door den dagelijkschen omgang met den grooten rechtsgeleerde verkreeg zijne methode voor de toekomst haar vaste richting. Over Savigny schreef Grimm nog na vele jaren: ‘Diesem manne verdanke ich alle wissenschaftliche anregung für mein leben.’ In zijne school, eerst te Marburg en later te Parijs, kwam Grimm niet alleen het eerst tot het besef, dat geen vruchtbaar wetenschappelijk werken mogelijk is zonder veelomvattende kennis en strenge methode, maar leerde hij vooral de kenmerkende eigenaardigheden van de historische methode: door het stof der schoolsche regels, door den nevel van het autoriteitsgeloof door te dringen tot de echte, zuivere bronnen, elk bijzonder ver-

1) *Kl. Schr.* I, 116.

schijnsel in zijne wisselende vormen historisch na te gaan, het opmerken tegenover het aprioristisch construeeren, de achting voor 't historisch gewordene tegenover phantastische willekeur, de theorie der organische ontwikkeling tegenover de heerschende, rationalistische opvatting, die de taal, den godsdienst, het recht, de zeden beschouwde als het product van nadenken en overleg. Dat de leerling ook de fouten van den leermeester heeft gëerfd, wie zal het ontkennen? Evenals Savigny dwaalde, wanneer hij alleen de kindsheid der volken voor productief hield en aan latere perioden de roeping ontzeide voor scheppende rechtsvorming, evenzoo dwaalde Grimm, waar hij het ontstaan der volkspoëzie in eene al te geheimzinnige duisternis wilde hullen en de kunstpoëzie al te scherp tegenover haar plaatste. Ook de overdrijving van het nationale in Savigny's rechtsleer staat in onmiddellijk verband met de heerschende romantiek van zijn tijd.

In het begin trouwens valt nog niet veel op te merken van den geest van Savigny. De uitgaaf of vernieuwing van Oudduitsche gedichten, de opdelving van volkspoëzie uit de letterkunde en de mondelinge overlevering staan op den voorgrond van Grimm's belangstelling. Reeds in 1805 schrijft Wilhelm aan zijn broeder naar Parijs: ‘Ich habe daran gedacht, ob du nicht in Paris einmal unter den manuscripten nach alten deutschen gedichten und poesieen suchen könntest, vielleicht fändest du etwas, das merkwürdig und unbekannt’[1]. Gezamenlijk gaven de broeders uit het ‘Hildebrandslied’ en het ‘Wessobrunner Gebet’, een gedicht van Hartman von Aue, de heldenliederen der Edda. Zij verzamelden de *Märchen* en de *Deutsche Sagen*. Jacob alleen schreef, behalve talrijke opstellen en critieken in tijdschriften, over den Oudduitschen ‘meistergesang,’ over een mythologisch thema (‘Irmenstrasze und Irmensäule’ 1815) en gaf Spaansche romancen uit. Hun orgaan werd sinds 1813 een door hen opgericht tijdschrift: ‘Altdeutsche Wälder,’ dat echter na drie jaargangen ophield te verschijnen.

Ik mag hier deze geschriften uit Grimm's eerste periode niet ontleden. Maar eene opmerking van meer algemeenen aard zij mij vergund. De eerstelingen van Grimm hangen blijkbaar alle min of meer samen met een groot letterkundig plan, de ge-

1) *Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit*, herausgegeben von Herman Grimm und Gustav Hinrichs, Weimar 1881, blz. 30.

schiedenis der Oudduitsche poëzie. Poëzie is echter voor Grimm volkspoëzie, natuurpoëzie. Deze geniet zijne sympathie, want zij is nationaal, inheemsch, aan haar oorsprong getrouw, door ‘traditie gebonden. Het volkslied, het epos worden, volgens Grimm, niet gedicht, zij dichten zich zelve, zij spruiten zachtkens voort uit de kracht van het geheele volk. Het individu deert Grimm weinig, en de kunstpoëzie treedt voor hem op den achtergrond, want zij is vreemd, uitheemsch, individueel, vrij in haar bewegingen. Geschiedenis der poëzie wordt zoodoende voor Grimm geschiedenis der sage. Hij onderzoekt niet in de eerste plaats den vorm, de taal, de bron, den vermoedelijken schrijver van een bepaald gedicht, maar de sage die er aan ten grondslag ligt.

Wie zal het eenzijdige en het weinig heldere van deze beschouwingswijze ontkennen! Maar nog meer stof tot critiek gaf de uitvoering. In de sage onderscheidt Grimm een mythisch en een historisch element. Eene volkomen juiste en uiterst vruchtbare ontdekking! Maar hoe wordt zij door hem in de practijk toegepast? Mythus en taal ontspringen voor hem uit eene hoogere eenheid. Alle woorden zijn oorspronkelijk één: men dient slechts hun verband juist in te zien. Zoo zijn ook alle mythen één: men moet slechts de schakels vinden, die ze aan elkander snoeren. Inderdaad deinst Grimm voor geene vergelijking van woorden en mythen terug. De man, die later voor de wetenschappelijke etymologie meer gedaan heeft dan eenig ander, belijdt thans het beginsel, dat men het verstandigst doet met alle medeklinkers in het begin van een woord te beschouwen als onverschillige voorvoegsels voor den wortelklinker. De man, die later waarschuwde tegen het oncritisch vermengen van de Skandinavische mythologie met die der overige Germanen, verbindt thans het verst verwijderde en wart mythische voorstellingen van alle volken zonder onderscheid dooreen. De ongeregelde lust tot combineeren, die in Grimm's laatste geschriften wederom hier en daar te voorschijn komt, viert in de werken van zijne jeugd den teugel. Wie bijzondere verschijnselen historisch heeft leeren opvatten, zal niet aarzelen in deze dwalingen een algemeenen trek te ontdekken, die de Duitsche romantiek van het begin der negentiende eeuw beheerscht: den eigenaardigen drang naar eene onbereikbare universaliteit, naar eene opperste gelijkheid, naar eene hoogste identiteit, die de wijsbegeerte

van Schelling niet minder kenmerkt dan de natuurphilosophie van den ouden Goethe of de aesthetische theoriën van Friedrich Schlegel.

In het jaar 1815 gaf A.W. Schlegel in de 'Heidelberger Jahrbücher der Litteratur' eene zeer scherpe critiek van het eerste deel der *Altdeutsche Wälder*[1]. Zij is onrechtvaardig in meer dan één opzicht. De rationalistische opvatting van de sage en van het epos in Schlegel's critiek is heden ten dage voor goed veroordeeld. De jeugdige onklaarheid van Grimm was altijd beter en vruchtbaarder dan de schijnbaar verstandige helderheid van Schlegel. Het was ongetwijfeld beter hier van een wonder te spreken en verbaasd te staan, dan alles begrijpelijk te vinden en te willen verklaren. De nauwkeurige geschiedenis van de vorming der sagen en van het ontstaan van het volksepos sluimert nog thans tot eene zekere hoogte in de schaduw van het geheim. Het was beter dat geheim te erkennen dan het te loochenen. Onrechtvaardig was het ook, wanneer Schlegel in Grimm's werkzaamheid de 'andacht zum unbedeutenden' bespotte. Onrechtvaardig en onwetenschappelijk tevens. De liefderijke belangstelling ook in het kleinste en schijnbaar - toch slechts schijnbaar - onbeduidendste is juist de grondslag van Grimm's wetenschappelijke grootte. Hij wijdde zich aan de Oudduitsche studiën met het vuur der eerste liefde. En het scherpziend oog der liefde merkt ook het geringste op. Een kinderrijmpje zonder zin of slot, een dwaas bijgeloof kunnen voor een bepaald doel van meer beteekenis worden dan het schoonste gedicht, dan de diepzinnigste uitspraak van een groot denker. Dit heeft Grimm eigenlijk het eerst begrepen. 'All rivers, all brooks, all rills are meant to flow into the ocean,' zegt Max Müller ergens[2] en schetst met deze woorden treffend het groote belang van de studie van het oneindig kleine.

Daarentegen moet men Schlegel onvoorwaardelijk toestemmen, waar hij in zijne critiek opkomt tegen de overdrijving van het begrip 'mythus' door J. Grimm en tegen diens woeste etymologiën. Hij drijft onverbiddelijk den spot met Grimm's 'etymologische dithyramben' en noemt hem een etymologischen Heraklitus. Had Grimm deze terechtwijzing noodig of voelde

1) Deze ook thans nog lezenswaardige critiek is weder opgenomen in *A.W.v. Schlegel's sämmtliche Werke*, hersg. von E. Böcking, 12, 383-426.
2) *Selected Essays* (London 1881), II, 4.

hij zelf reeds het onzekere en onmethodische van zijn werken en streven? Mag men onderstellen, dat de bezonnenheid van Wilhelm haar invloed op hem deed gelden? Bij gebrek aan voldoende bescheiden is eene afdoende beantwoording van deze vragen niet te geven. Merkwaardig blijft intusschen de volgende passus in een brief, dien Jacob Grimm twintig jaren later aan Lachmann schreef: ‘Gegen Schlegel sind Sie fortwährend hart, fast zu sehr. Ich danke ihm immer noch die in meiner jugend durch ihn empfangene anregung’[1]. En ongetwijfeld begon met het jaar 1815 voor Grimm eene crisis, die hem louterde en tot de hoofdwerken van zijn leven, tevens de onvergankelijke standaardwerken der Germaansche philologie leidde. Van zijn voornemen om eene geschiedenis der Oudduitsche poëzie te schrijven is thans geen sprake meer. Hij verdiept zich een tijdlang in nuchtere inductieve taalvorsching. De geest en de methode van Savigny, die bij zijne sagenvergelijking hoogstens als dwaallichten voor zijn oog glinsterden, worden thans zijne leidstarren op de baan van het wetenschappelijk onderzoek. Grimm was 34 jaar oud, toen in 1819 het eerste deel der Deutsche Grammatik verscheen, waardoor hij de historische spraakkunst over 't algemeen heeft gegrondvest.

III.

Ik heb de leerjaren van Jacob Grimm wellicht uitvoeriger besproken, dan het kort bestek, tot hetwelk de beschikbare ruimte mij tot mijn leedwezen veroordeelt, eigenlijk gedoogde. Ik deed het in de overtuiging, dat het genie alleen begrijpelijk wordt door het te plaatsen in de lijst van zijn tijd en licht te doen vallen op de jaren van zijne ontwikkeling. Genialiteit toch is niet, wat men wel eens heeft gemeend, iets volslagen onbegrijpelijks, dat het verband opheft tusschen oorzaak en werking. Ongetwijfeld rust de natuur haar uitverkoren lievelingen uit met lichamelijke en geestelijke krachten van hoogeren graad, maar zij verheft hen niet boven hunne tijdgenooten en medestanders door geheimzinnige gaven van anderen aard. Uit het gevoel van kracht ontspruiten dat bewustzijn van een hooge roeping, dat onwrikbaar geloof aan de

1) W. Scherer, *Jacob Grimm*, p. 79.

gunst van het lot, die heilige, edele geestdrift, die onvermoeide energie, die onbuigzame moed, die stalen volharding, die den waarlijk grooten man niet doen versagen waar gewone menschenkinderen beginnen te wanhopen aan de voltooiing van hunne levenstaak. Zoo - ik herhaal het - rust de natuur haar uitverkoren lievelingen uit: het overige geeft hun het verleden en hunne omgeving.

In de schildering van Grimm's meesterwerken moet ik mij zeer bekorten. Ik kan niet meer doen dan met enkele trekken de voornaamste richtingen van zijne werkzaamkeid kenschetsen. Slechts zijne *Grammatik* eischt althans eenige bladzijden.

Het eerste deel der *Deutsche Grammatik*, dat in het jaar 1819 verscheen, behandelde de leer der grammaticale vormen in de Germaansche talen. Maar reeds na drie jaren (1822) zag eene tweede bewerking van dit eerste deel het licht. ‘Es hat kein langes besinnen gekostet,’ zoo begint de voorrede, ‘den ersten aufschusz meiner grammatik mit stumpf und stiel, wie man sagt, niederzumähen; ein zweites kraut, dichter und feiner, ist schnell nachgewachsen, blüten und reifende früchte läszt es vielleicht hoffen.’ In deze tweede bewerking is de klankleer, die in de eerste nog geheel ontbreekt, op niet minder dan zes honderd bladzijden voor het eerst behandeld[1)]. Het tweede en derde deel (1826 en 1831) geven de woordvorming, het vierde (1837) de syntaxis van den enkelvoudigen volzin. Den samengestelden volzin en de woordschikking heeft Grimm niet meer behandeld: het werk is een torso gebleven, onvoltooid, gelijk de machtige oude munsters.

Grimm's *Deutsche Grammatik* is eene historische spraakkunst van alle Germaansche talen. Achtereenvolgens behandelt zij als ‘deutsch’ het Gotisch, Oudhoogduitsch, Oudsaksisch, Angelsaksisch, Oudfriesch, Oudnoordsch; het Middelhoogduitsch, Middelsaksisch, Middelengelsch, Middelnederlandsch; het Zweedsch en Deensch, Nieuwhoogduitsch, Nieuwnederlandsch, Nieuwengelsch. De klanken, vormen en woorden der verschillende Germaansche talen langs inductieven weg terug te vervolgen tot de oudste bereikbare gedaante en de kenmerkende veranderingen, die zij

1) Het vocalisme zag in 1840 nieuw bewerkt het licht. Herdrukken van het eerste en tweede deel, vermeerderd door toevoegsels uit Grimm's nalatenschap, zijn in 1870 en 1878 door W. Scherer bezorgd.

ondergingen, onder duidelijke regels te brengen: ziedaar de taak der drie eerste deelen. Het vierde deel past dezelfde methode toe op de syntaktische constructiën. Grimm toont aan, hoe de enkelvoudige klinkers tweeklanken worden en omgekeerd, hoe volgens de regels van ‘umlaut’ en breking de oorspronkelijke klinkers - voor oorspronkelijk houdt Grimm de drie korte vocalen *a, i, u* - wijzigingen ondergaan, hoe de medeklinkers versterkt, vervluchtigd, gëassimileerd worden, hoe de afleidingsen buigingslettergrepen allengs haar volle klinkers verliezen, terwijl de geäccentueerde stamlettergreep niet wordt aangetast. Hij onderscheidt sterke en zwakke verbuiging en vervoeging en wijst er op, hoe in den loop der tijden de sterke meer en meer terrein verliest, de zwakke daarentegen wint. Hij gaat de regels van den zoogenaamden ‘ablaut’, de regelmatige klankverwisseling in de sterke conjugatie en de veranderingen van de Oudgermaansche reduplicatie in het perfectum in de verwante talen na. Grimm verklaart het gebruik der afleidingssuffixen en het verschil tusschen eigenlijke en oneigenlijke samenstelling. Hij wijdt een prachtig hoofdstuk aan de leer van het grammaticaal geslacht. En ook in de syntaxis is zijn streven gericht op het naspeuren der historische ontwikkeling: hij stelt vooral in 't licht, hoe in steeds toenemende mate de oude taalvormen hunne syntaktische functiën opgeven en plaats maken voor omschrijving.

Grimm's *Deutsche Grammatik* was iets volslagen nieuws[1)]. Zij was de eerste verwezenlijking van het philologisch programma van den onvolprezen Wilhelm von Humboldt. Zij werd de grondwet der Germaansche taalwetenschap, welke evenzeer een einde maakte aan den remtoestel der mannen van het *ancien régime*, die gelijk Adelung zich geroepen achtten de ontwikkeling der taal een zeker standpunt niet te doen overschrijden, als aan het schrikbewind der terroristen, die zooals Radlof en Wolke de taal overeenkomstig hunne luimen met den korporaalstok drilden. De taal geen fabriekwerk, maar een natuurproduct, haar bouw tot in de kleinste bijzonderheden een organisch geheel, dat slechts in den loop der tijden storingen heeft ondergaan door ontleening en vermenging, de analytische en historische methode voor de taalwetenschap de alleen bruikbare: dat zijn de beginselen, schijnbaar zoo eenvoudig en vanzelf sprekende, door

1) Zie mijne redevoering: *Jacob Grimm, de schepper der historische spraakkunst*, Groningen 1881.

Humboldt het eerst aangewezen, door Grimm het eerst toegepast. Jacob Grimm is de stichter en schepper van alle historische spraakkunst geworden, doordien hij voor 't eerst voor eene uitgebreide, wijdvertakte taalfamilie de wetten van hare ontwikkeling heeft trachten vast te stellen. Eerst feiten verzamelen uit de geschiedkundig overgeleverde gegevens en dan naar het waarom van deze feiten vorschen: volledige inductie met één woord - dat is het nieuwe en waarlijk verlossende der *Grammatik*, wier eerste deel door Grimm niet zonder reden is opgedragen aan den meester der empirische methode, aan Friedrich Carl von Savigny.

Het was inderdaad een reuzentaak! Ongeloofelijke moeilijkheden waren te overwinnen. Een overstelpende rijkdom van feiten, uit tallooze bronnen bijeenverzameld, moest in wet en regel worden gebracht. De weinige historische voorstudiën op Germaansch taalgebied moesten eveneens door contrôle uit de bronnen zelve nieuw worden gemaakt. Deze voorstudiën zijn voornamelijk vruchten van den arbeid van drie mannen. De Engelschman George Hickes (1642-1715) schreef de eerste Oudgermaansche spraakkunsten en baande in 't bijzonder den weg voor de studie van 't Angelsaksisch; onze scherpzinnige landgenoot Lambert ten Kate (1674-1731) had honderd jaren vóór Grimm de belangrijke rol van den ‘ablaut’ in het Germaansch met een voor zijn tijd verbazend helder inzicht begrepen. Maar als de voornaamste voorganger van Grimm moet beschouwd worden de Deensche geleerde Rasmus Christiaan Rask (1787-1832). Rask had reeds in het jaar 1818 de voornaamste gegevens voor de zoogenaamde wet der klankverschuiving gevonden.

Toch is de ontdekking van deze gewichtige wet in haar verband en strekking het werk van Grimm. Door haar is Grimm, ook buiten de grenzen van het Germaansch gebied, een van de medestichters der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap geworden. Hij toonde aan, dat alle oorspronkelijke Indogermaansche explosivae, de scherpe *p, t, k*, de zachte *b, d, g*, de geaspireerde *bh, dh, gh* (grieksch φ, ϑ, χ) in het Germaansch eene regelmatige verandering hebben ondergaan, en dat hetzelfde proces, althans gedeeltelijk, later nog eens voltrokken is in het Hoogduitsch tegenover de andere Germaansche talen. Door dezen vond was voor alle etymologie een vast richtsnoer gegeven. De eerste ‘klankwet’ was ge-

vonden en daarmede was de weg gebaand tot het beginsel, dat wetenschappelijke woordafleiding slechts mogelijk is, voor zoover een regelmatige verhouding der klanken kan worden aangewezen: eene scherpe tegenstelling met de vroegere etymologie op den klank af. Voortaan kon men woorden als het Grieksche *καλεῖν* en het Engelsche *to call*, als het Grieksche αὐγή en het Duitsche *auge*, als het Grieksche φαυλος en het Duitsche *faul* of als het Latijnsche *cura* en het Engelsche *care* niet meer ongestraft met elkander vergelijken. De eerste stap was gedaan om met M. Müller te mogen zeggen: ‘Sound etymology has nothing to do with sound’.

Is er nu eene steile kloof tusschen de werken uit Grimm's eerste periode en zijne *Grammatik?* In de methode ongetwijfeld. In de stof evenzeer. Grimm's overgang tot de spraakkunst is tevens zijn tijdelijke afval van de romantiek. En toch blijft de kiem van zijne ontwikkeling ook in de *Grammatik* zichtbaar. Hij kan en wil het niet verbergen, dat hij van de poëzie tot de spraakkunst is gekomen. Wat hem in zijne eerste periode geheel vervuld heeft, dat laat hij in de tweede niet varen, maar hij neemt het in gelouterden vorm in den ernst van zijn onderzoek op. Grimm is een dichter, al maakt hij geene verzen. Alleen een dichter kan het hoofdstuk over het grammaticaal geslacht schrijven. Het gelukkig verbond tusschen wetenschappelijke methode en dichterlijke opvatting zal wel steeds de voornaamste bekoring van dit werk blijven uitmaken, dat nog thans jong en frisch is als op den eersten dag, schoon vele bijzonderheden - en met name de geheele klankleer - door het voortschrijdend onderzoek nu verouderd zijn.

Grimm's poëtische opvatting verklaart ook zijn onmiskenbare voorliefde voor den natuurtoestand der taal. Deze toch berust op hetzelfde gevoel voor het oorspronkelijke en natuurlijke, dat Herder bezielde, toen hij, de koningszoon uit het sprookje, de schoone slaapster volkspoëzie uit hare sluimering wekte, en dat de gansche romantiek der beginnende negentiende eeuw en Grimm's oudste geschriften vooral beheerscht. Grimm onderscheidt in de ontwikkeling der Germaansche talen drie perioden, die hij als ‘oud’, ‘middel’ en ‘nieuw’ kenmerkt, maar de jongere tijdperken zijn voor hem late, vrij onbelangrijke verminkingen. Op de oudste perioden ligt de nadruk. Eigenlijke waarde heeft voor hem in de taal alleen hetgeen zich ‘organisch’ ontwikkelt: alle

storingen, die de regelmatige klankontwikkeling ondergaat door invloeden van psychologischen aard, vooral door de werking der analogie, beschouwt Grimm als hinderlijk met een zekeren afkeer. Deze opvatting is ongetwijfeld eenzijdig en derhalve onjuist, maar men zoude haar noode missen in het kader van dit werk.

Jacob Grimm's *Grammatik* is - zonder vrees voor tegenspraak mag het gezegd worden - een boek, gelijk niemand vóór hem ooit geschreven, vermoedelijk zelfs ooit voor denkbaar heeft gehouden. Toen Jacob Grimm te midden van de omwerking van zijn eerste deel in een brief aan Lachmann geklaagd had over de vele leemten der eerste uitgaaf, antwoordde deze onmiddellijk in eene vlaag van hartstochtelijke opwelling: ‘und wären Sie unmittelbar nach Ihrer ersten ausgabe der grammatik gestorben; schuft, wer nicht auch dann noch, wenn keine seite mehr so wie sie ist gelten könnte, Ihren namen mit dankbarer verehrung genannt hätte! - Verzeihung, wenn mir's ernst ist und an's herz geht, kann ich nicht bedenken was etwa schicklich und anständig sein mag’[1)].

Van 1819 tot aan het einde van zijn werkzaam leven wisselt de eene taalkundige arbeid van Grimm den anderen af. Bijzondere punten uit de spraakkunst werden in kleinere opstellen afzonderlijk behandeld[2)]. Over den oorsprong der taal schreef Grimm in 1851 eene verhandeling[3)], waarin hij, zich voor 't overige aansluitende bij Herder en W. von Humboldt, de uitkomsten der nieuwere taalwetenschap op dit probleem toepaste en de vorming der flexie, haren bloei en haar verval - drie perioden der taalontwikkeling - meesterlijk schilderde. Op de grens van taal en recht lag het kleine geschrift, waarmede Grimm in 1850 het vijftigjarig doctor-jubilaeum van Savigny hielp vieren en dat hij met eene schertsende toespeling op den beroemden eersteling van zijn leermeester ‘Das Wort des Besitzes’ noemde[4)]. In de verhandeling ‘Ueber Etymologie und Sprach-

1) W. Scherer, *Jacob Grimm*, blz. 109.
2) ‘Ueber Diphthongen nach weggefallenen Consonanten’ 1845 (*Kl. Schr.* III, 103-170), ‘Ueber den Personenwechsel in der Rede’ 1856 (*ib.* III, 236-311), ‘Ueber einige Fälle der Attraction’ 1858 (*ib.* III, 312-348, vgl. *Germania* II, 410 vv), ‘Von Vertretung männlicher durch weibliche Namensformen’ 1858 (*Kl. Schr.* III, 349-413).
3) ‘Ueber den Ursprung der Sprache’ (*Kl. Schr.* I, 256-299.)
4) *Kl. Schr.*, I, 113-144.

vergleichung' (1854)[1] gaf hij een overzicht over de geschiedenis der woordafleiding gedurende de oudheid en de middeleeuwen. Een vroeger opstel van 1847[2], zeer lezenswaardig vooral ook ten onzent, geeselt met veel luim de pedanten en puristen, 'was eigentlich éine brut ist.'

Een hoogst eigenaardig boek is de *Geschichte der deutschen Sprache* (1848)[3]. De titel wekt verkeerde voorstellingen ten opzichte van den inhoud. Het werk is geene geschiedenis der Germaansche talen, veeleer het resultaat van de invloeden der vergelijkende taalwetenschap en der Oudgermaansche ethnographie - laatstgenoemde wetenschap was door Kaspar Zeuss in 1837 gegrondvest - op Grimm's taalbeschouwing. Het is voortgesproten uit eene ethnographische hypothese, de identiteit van de Goten met de oude Geten in Thracië. Deze stoute hypothese, die thans geheel opgegeven is, verleidde Grimm tot eene niet gelukkige poging om voor de geschiedenis der Germanen een verren achtergrond te erlangen. De leerling der romantiek wordt in dit werk weder ontrouw aan de leus der historische methode. In plaats van de oudste geschiedenis en de voorgeschiedenis der Germanen te reconstrueeren op grond van eene streng wetenschappelijke vergelijking der Indogermaansche talen onderling, houdt Grimm zich bezig met uitvoerige onderzoekingen over volken, van wier taal wij ternauwernood iets weten. Verwonderlijk, dat J. Grimm de *Geschichte* voor zijn beste geschrift hield[4]. Voorzichtig voegde hij aan deze bekentenis toe 'vielleicht mit widerspruch mancher leser,' want inderdaad moet de critiek het tegenovergestelde oordeel vellen. De methode is hier bedenkelijk op het dwaalspoor geraakt, de oude lust tot combineeren viert er ware orgiën; als geheel is het boek mislukt. Toch hebben enkele gedeelten waarde. Grimm tracht hier ook die Germaansche talen te schetsen, waarvan ons geene samenhangende monumenten, maar slechts enkele woorden en namen zijn overgeleverd, zoo de talen der Bourgondiërs, Langobarden en Salische Franken. Hij ontwerpt frissche en aantrekkelijke tafereelen van het oorspronkelijke herders- en jagersleven en als pendant

1) *ib.* 1, 229-326.
2) 'Ueber das Pedantische in der deutschen Sprache' (*Kl. Schr.* I. 327-373).
3) 4e druk, 1880.
4) *Zeitschr für deutsche Phil.*, I, 490.

het beeld van den akkerbouw. Hij onderzoekt den woordenschat naar bepaalde richtingen, b.v. de woorden voor de metalen, het vee, de graansoorten, als bouwstoffen voor de oudste geschiedenis der Germaansche beschaving en hij wordt zoodoende een der eerste beoefenaren der lingistische palaeontologie. Trouwens, strenge critiek is bij het gebruik van het geheele werk een *conditio sine qua non*. Een beginner doet beter het te laten rusten.

Van het groote *Deutsche Wörterbuch* heeft Jacob Grimm de letters A, B, C, E en een groot gedeelte van de F bewerkt. De eerste aflevering verscheen in 1853 en gaf den toon en de inrichting aan voor het geheele werk. Met geniale vrijheid vatte Grimm ook deze taak op: de oudste beteekenis vooraan, naspeuren der oorspronkelijke zinnelijke beteekenis, geschiedenis van het woord, opgave van de spreekwoordelijke uitdrukkingen die zich aan elk woord hechten. De historische methode werd hier voor 't eerst toegepast op den Nieuwhoogduitschen woordenschat. Grimm's geheele aanleg maakte hem echter minder geschikt voor lexicograaf. In de etymologie is hij te vaak willekeurig en buigt hij zich niet altijd voor de gestrengheid der klankwetten, voor wier vestiging hij toch zooveel gedaan heeft; ook in het *Wörterbuch* laat hij zijne combinatiën en hypothesen dikwijls te zeer den teugel vieren. Maar meer nog treft een ander verwijt zijn lexicographischen arbeid. De geringe eerbied van Grimm voor de gemeenlandsche taal, de schrijftaal, trekt reeds bij zijn eerste optreden als grammaticus de aandacht. Hij verklaart het voor eene dwaasheid schoolonderwijs te geven in de moedertaal en acht dus ook het schrijven van practische elementaire spraakkunsten nutteloos[1]. ‘Die grammatik ihrer natur nach ist für gelehrte’, beweert hij nog in 1854[2]. Het behoeft wel geen betoog, dat deze opvatting, zonder gevaar voor het welslagen van eene historische spraakkunst, verderfelijk moest worden voor het practisch nut van een woordenboek der levende taal, dat toch ook bestemd heette voor ‘den gebrauch des gemeinen mannes’[3]. Want hoe zal de gemeene man, die zelfs de

1) *Deutsche Grammatik*, I, p. IX.
2) *Deutsches Wörterbuch*, I, kol. VII.
3) *ib.* kol. XIV.

elementen der spraakkunst niet geleerd heeft, de spraakkunstige terminologie van een woordenboek verstaan? En aangezien Grimm niets wil weten van eene bestaande en geregelde schrijftaal, acht hij zich bevoegd het alom erkende practische taalgebruik door vermeende historische constructiën te verbeteren. Ontegenzeggelijk heeft Grimm het wezen der schrijftaal miskend. Hij behandelt haar ten onrechte als een volksdialect en verzuimt derhalve, wat mijns bedunkens een eerste plicht van een nationaal woordenboek is, met bescheidenheid en tact, natuurlijk niet door een onbekookt purisme voortgezweept, invloed te oefenen op zuiverheid en juistheid in het gebruik der hedendaagsche taal.

De andere groote werken van Jacob Grimm, die tusschen zijne taalkundige werken vallen, bevatten toch ook meestal een sterk taalkundig element. De *Deutsche Rechtsalterthümer* (1828)[1] behandelen de juridische terminologie van de Germaansche talen en de symbolische rechtshandelingen. In het recht, evenals in de taal, trekt het zinnelijke Grimm aan, niet het begrip. Op de nauwe verwantschap tusschen het oude recht en de oude poëzie had Grimm reeds in 1816 gewezen in een opstel 'Von der Poesie im Recht', dat men met veel waarschijnlijkheid mag beschouwen als eene poging om de algemeene rechtsbegrippen van Savigny door voorbeelden uit het Germaansche recht te staven. De *Rechtsalterthümer* hebben hetzelfde doel voor oogen, maar zij steunen op den vasten taalkundigen grondslag, dien Grimm ondertusschen verworven had. Zij verzamelen rijke bouwstoffen uit bronnen van alle eeuwen, van de 'Germania' van Tacitus af tot op de autonome rechten der boeren toe, die Grimm later onder den titel *Weisthümer* uitgaf[2].

Ook de *Deutsche Mythologie* (1835)[3] bevat een element van taalkundigen aard. Zij behandelt de godsdienstige terminologie der Germaansche talen. Maar dit tweede hoofdwerk van Jacob Grimm doet veel meer. In *de Gids* van Juli 1883 heb ik de beteekenis en de gebreken van dit grootsche werk, waarmede Grimm de wetenschap der Germaansche mythologie grond-

1) 3e druk 1882.
2) 6 deelen, Göttingen 1840-42. 1863-69. De laatste deelen zijn vooral door R. Schröder bewerkt. Een zevende deel (1878) bevat het register.
3) 4e druk (in drie deelen) 1875-1878.

vestte en den grondslag legde voor de geschiedenis van het geloof onzer heidensche voorouders, kort uiteengezet. Ik mag hier slechts een enkel woord er aan toevoegen. In een nog niet gedrukten brief aan Halbertsma[1] omschrijft Grimm het doel van zijne *Mythologie* met gewenschte duidelijkheid als volgt: 'ihr wesentlicher inhalt beruht auf zwei puncten, 1. die identität nordischer und deutscher mythologie, 2. den zusammenhang der ältesten zeugnisse vom Wodancultus mit des Tacitus nachrichten darzulegen.' Hetzelfde drukt de voorrede aan Dahlmann aldus uit: 'Zweierlei festzuhalten, daran war es hier gelegen: dasz die nordische mythologie ECHT sei, folglich auch die deutsche, und dasz die deutsche ALT sei, folglich auch die nordische'[2]. Ontegenzeggelijk is dit gelukt. In Grimm's werk vertoonde zich voor het eerst het heidensch geloof van onze voorouders in zijne ware gedaante: als een met den godsdienst der Skandinaviërs eng verwant, maar eigenaardig ontwikkeld en door de invoering van het christendom vroeg gestoord veelgodendom.

Gansche bergen van ongerangschikt materiaal moesten ontgonnen worden. Grimm heeft van de naar onze tegenwoordige opvatting belangrijkste bronnen, de mythische bestanddeelen in de Germaansche heldensage, nog geen gebruik gemaakt. Hij beschouwde daarentegen de volksoverlevering van den jongsten tijd, het bijgeloof onder allerlei vormen, sprookjes, sagen, zelfs de Duitsche kunstpoëzie van de dertiende eeuw, al te geloovig als betrouwbare bronnen. Ook bepaald christelijke voorstellingen werden niet altijd als zoodanig herkend. Grimm had de neiging, alle volksoverlevering op te vatten als eene onderste geologische laag, die door alle eeuwen heen vrij getrouw bewaard is gebleven. Hij hield niet genoeg in 't oog, dat ten allen tijde enkele elementen der hoogere beschaving populair worden, door alle standen der samenleving als 't ware doorsijpelen en bij toenemende cultuur alleen in de lagere volksklassen voortleven. Van het standpunt der moderne wetenschap moeten wij als de voornaamste fout van de *Deutsche Mythologie*, eene fout, die op de eerste navolgers van den meester niet gunstig heeft gewerkt, gebrek aan critiek in het gebruik van de bronnen aanwijzen. Wij doen het schoorvoetend, allerminst

1) dd. 7 October 1835.
2) *Deutsche Mythologie*, eerste dr., p. V.

in het hoovaardig besef ‘wie wir's zuletzt so herrlich weit gebracht’, maar vol eerbied en dankbaarheid voor den man, wiens arbeid ons eerst geleerd heeft wat mythologie is en wil. Onrechtvaardig ware het aan zulk een arbeid eischen te stellen, die voor een groot gedeelte destijds nog niet vervuld konden worden.

De *Mythologie*, als kunstwerk beschouwd, is een betooverend boek, waarvan het onderwerp zoo volkomen strookt met den dichterlijken zin en de groote opvatting van den schrijver, als vermoedelijk zelden bij eenig wetenschappelijk werk het geval is. Grimm's ongedwongen vreugde aan het zuiver poëtische behoedt hem voor den verleidelijken drang naar verklaring der mythen. Nergens stoort ons het hinderlijk zoeken naar een systeem. Nergens ontwaart men eene poging om de mythen langs wijsgeerigen, natuurkundigen, sterrekundigen of historischen weg te duiden. Een heldere, onbenevelde geest leidt den lezer door eene schoone, rijk bevolkte ideale wereld, die in hem eene soortgelijke stemming opwekt, gelijk zij den volwassen mensch wel eens overkomt, wanneer hij terugdenkt aan de jaren van zijne kindsheid.

Ik moet hier Grimm's kleinere opstellen van mythologischen inhoud[1)] met stilzwijgen voorbijgaan. Ik mag evenmin spreken van de talrijke bijdragen tot de geschiedenis der Germaansche zeden en gebruiken en stip slechts aan het belangwekkend opstel over de lijkverbranding[2)]. Ik moet eveneens weerstand bieden aan de aanlokkelijke taak om Jacob Grimm's vele uitgaven van Oudgermaansche en Middellatijnsche werken naar behooren te waardeeren en mag nauwelijks eene uitzondering maken voor den *Reinhart Fuchs* (1834)[3)], een van Grimm's schoonste boeken. In dit werk maakt J. Grimm Middellatijnsche, Middelhoogduitsche, Middelnederlandsche teksten uit den kring der dierensage openbaar. Maar bovenal gewichtig is de inleiding, die een volledig overzicht verstrekt over de dierensage en de hypothese tracht te staven van een overoud Arisch dierenepos, waarvan de fabelen van Aesopus slechts kommerlijke overblijfselen, de Germaansche dieren-gedichten daarentegen een

1) Zij zijn bijeenverzameld in het tweede deel der *Kleinere Schriften*.
2) ‘Ueber das Verbrennen der Leichen’ 1849 (*Kl. Schr.* II, 211-313).
3) Een supplement op dit werk is het ‘Sendschreiben an Karl Lachmann über Reinhart Fuchs’ (1840).

betrekkelijk getrouw beeld zouden bewaren. Deze schoone hypothese is een schoone droom gebleken. De dierensage, uit welke Grimm Germaansche boschlucht tegenwoei, is inderdaad in de kloosters, onder geleerden, met gebruikmaking van Oostersche verhalen ontstaan. En zoo treedt ons hier, bijna aan het slot van onze beschouwingen, nog eens de niet dan tijdelijk gebannen invloed der romantiek op Jacob Grimm in vollen omvang te gemoet: eene schepping van desbewuste werkzaamheid wordt door hem beschouwd als een voortbrengsel van den zonder nadenken en overleg scheppenden volksgeest, en aan den grijzen, overouden voortijd wordt toegeschreven, hetgeen voor het oog der historie in zijne vorming en ontwikkeling kan worden nagegaan.

Ik moet eindelijk ook zwijgen van die kostelijke verhandelingen van meer algemeenen aard uit Grimm's laatste levensjaren, waarvan reeds met een enkel woord werd gewaagd. Slechts deze ééne opmerking zij mij nog vergund, dat Jacob Grimm's redevoeringen ter eere van Schiller, van Lachmann, van zijn broeder Wilhelm, zijne lezingen over de wetenschap en haren dienst, zijne autobiographische schetsen van zijn ontslag (*Ueber meine Entlassung* 1838) en van zijne reizen in Italië en Skandinavië[1)], ook buiten den engeren kring van vakgenooten, eene bron van rijke leering en edel genot kunnen zijn voor een ieder, die echte levenswijsheid zoekt in een geheel eigenaardigen vorm.

Alle werken van Jacob Grimm - alleen het *Wörterbuch* uitgezonderd - vertoonen een onmiskenbaren familietrek en beoogen een gemeenschappelijk doel.

Aan den drempel van alle nationale geschiedenis staat een toestand van het volksleven, dien men terecht den natuurtoestand genoemd heeft. Het geestesleven uit zich niet door enkele groote persoonlijkheden, in welke de geest der natie als 't ware zijne edelste en volkomenste vertegenwoordigers vindt. De uitnemendste voortbrengselen van den geest berusten veeleer op een samenwerken van zoo velen, dat het aandeel van het individu niet afgezonderd kan worden. Zij worden dan ook

1) Al deze geschriften vindt men in het eerste deel der *Kleinere Schriften*, ook in de *Auswahl aus den kleineren Schriften von J. Grimm*, 2e druk, Berlin 1875.

niet gevoeld als een met zelfbewustheid geschapen werk, maar als heilige overoude overlevering. De taal, de godsdienst, de sage, de poëzie, het recht, de zeden schijnen in die dagen der kindsheid gelijkelijk onbewuste uitvloeisels van het zieleleven van een volk.

De onderscheiding tusschen deze oudste toestanden en hetgeen men bij wijze van algemeene tegenstelling den cultuurtoestand van een volk mag noemen beheerscht de wetenschappelijke opvattingswijze van Jacob Grimm. In zijne *Deutsche Grammatik* behandelt hij den natuurtoestand der taal veel uitvoeriger en met veel meer liefde dan de latere tijden, schoon deze naar het plan van het werk aanspraak hadden op dezelfde nauwkeurigheid. Zijne *Deutsche Rechtsalterthümer*, zijne *Deutsche Mythologie* en zijne verhandelingen over Germaansche zeden stellen zich hoofdzakelijk of uitsluitend het onderzoek van den natuurtoestand tot taak. Zijn *Reinhart Fuchs* wil producten der cu tuur eveneens in hun oorsprong terugschuiven naar een tijdperk van onbewust scheppen. Zijne *Geschichte der Deutschen Sprache* tracht door het licht der ethnographie en der vergelijkende taalwetenschap het beeld van den Germaanschen voortijd te voltooien. Gelijk de reus in den ouden mythus steeds frissche krachten put uit elke hernieuwde aanraking met de moeder aarde, zoo is de kiem van Jacob Grimm's wetenschappelijk streven, de poëzie van den voortijd, ook tevens de bron van zijne kracht, van zijne schitterende eigenschappen, van zijne onsterfelijke werken. Zij is ook de bron van zijne gebreken.

De gebreken van den meester heb ik niet verbloemd. Maar zij zullen ons niet beletten met dankbare bewondering zijn aandenken te eeren. De vereeniging van geniale combinatie en noeste vlijt, van levendige verbeeldingskracht en doordringende schranderheid, van verbazing wekkende geleerdheid en oorspronkelijkheid der opvatting, welke het beeld van Grimm vormt, vindt haars gelijke niet in de geschiedenis der Germaansche philologie. De geestverwantschap tusschen de stof en haar bewerker bereikt in Grimm haar hoogsten graad. Onze kennis en onze denkbeelden van de taal en de poëzie, van het geloof en de rechtsbegrippen onzer voorouders hebben door de werkzaamheid van Grimm eene nieuwe, grootendeels de eerste gedaante verkregen. Jacob Grimm heeft de belangstelling in onze oud-

heid opnieuw gewekt en de schatten van ons verleden herwonnen voor het leven van heden. Hij heeft daardoor ook voor de opvatting van onzen eigen tijd een nieuwen grondslag gelegd.

De honderdste verjaardag van Jacob Grimm's geboorte moge ook bij ons wederom het besef verlevendigen, dat de Germaansche philologie in den edelsten zin de wetenschap van den Germaanschen stam in al diens levensuitingen is. Niets meer, maar ook niets minder. Toen in den herfst van 1846 geschiedvorschers, rechtsgeleerden en philologen op Germaansch gebied elkaar te Frankfurt aan den Main bij de eerste vergadering van germanisten ontmoetten, stelde Ludwig Uhland voor, tot voorzitter den man te kiezen, ‘in wiens hand reeds sinds zoo vele jaren alle draden der Germaansche historische wetenschap samenloopen, van wiens hand tal van deze draden het eerst zijn uitgeloopen, met name de gouddraad der poëzie, dien hij zelfs in de wetenschap welke men anders als droog pleegt te beschouwen, in het Germaansche recht, heeft gesponnen’[1]. De luide toejuichingen, die daarop Jacob Grimm aan het hoofd van de vergadering stelden, kunnen ons tot voorbeeld strekken. Het aandenken van dezen man moge de ontwikkeling van de door hem gestichte wetenschap voor valsche eenzijdigheid behoeden. Ik denk hier allereerst aan ons vaderland. Niet de taal alleen, maar de gansche oudheid van ons volk en van onzen stam, moet het gebied zijn van onze philologische werkzaamheid. De grondslagen van onze nationaliteit kunnen slechts helder worden door het voortgezet onderzoek van de taal, de poëzie, het recht, het geloof, de zeden. Deze arbeid is het domein van den philoloog, maar de uitkomsten van zijn onderzoek zullen zonder twijfel machtige hefboomen worden voor de verheffing van ons nationaal leven. Om zich als volk te voelen, moet een volk zijn doorgedrongen tot nationale zelfkennis, en hoe kan deze anders bereikt worden dan langs historischen weg?

De philoloog, die slechts letters en varianten kent, moge gruwen van deze taak. Maar de philoloog, die, zonder het belang van letters en varianten gering te schatten, in zijne wetenschap nog iets anders en iets hoogers ziet, zal het gaarne

1) Verhandlungen der Germanisten in Frankfurt a.M., Frankfurt 1847, p. 10.

den grooten meester nazeggen: ‘Sprachforschung der ich anhänge und von der ich ausgehe, hat mich doch nie in der weise befriedigen können, dasz ich nicht immer gern von den wörtern zu den sachen gelangt wäre; ich wollte nicht blosz häuser bauen, sondern auch darin wohnen’[1)].

Groningen.
B. SIJMONS.

1) *Geschichte der deutschen Sprache*, 4e dr., p. XI.

Politieke vooruitzichten.

De koninklijke redevoering op 17 November l.l. ter opening van de buitengewone zitting onzer Staten-Generaal uitgesproken, gewaagt met ingenomenheid van den ijver bij de jongste algemeene verkiezingen schier overal ontwikkeld en van de ordelijke wijze waarop onze kiezers zich van hun burgerplicht kweten. Wat de regeering tot deze ongewone mededeeling noopte? Vermoedelijk eene zeer prozaïsche reden. Het schrale programma van eene gewone troonrede was deze keer volstrekt onbruikbaar, omdat het juist twee maanden vroeger had dienst gedaan. Van het motief dat tot de ontbinding aanleiding had gegeven, viel met den besten wil van de wereld niets meer te zeggen en over de uitkomst van den kiezersstrijd en den invloed welke die uitkomst op de handelingen der regeering zoude uitoefenen, was het misschien beter te zwijgen dan te spreken. Toch moest een inhoud gevonden worden, en zoo kwam men vermoedelijk tot het besluit om over de verkiezingen zelve een paar zinsneden in te lasschen, zinsneden die, in welwillenden zin opgesteld, daarenboven het voordeel hadden dat zij aan niemand aanstoot konden geven.

Of dan de verkiezingen geen beter lot verdienden dan dus als bladvulling dienst te doen? Zeker wel, en het is best mogelijk dat juist het besef van hare groote beteekenis de regeering op den inval bracht dit onderwerp aan te roeren, al stond het dan ook vast dat zij zich tot de buitenzijde moest bepalen, omdat eene waardeering van den binnenkant allerminst in eene troonrede op hare plaats zoude zijn.

De motieven die aan den redacteur van de troonrede het stilzwijgen oplegden, gelden gelukkig niet hier, en toch ook

voor mij bestaan er redenen te over om van het recht van spreken slechts sober gebruik te maken. Bij de waardeering van de uitkomsten eener verkiezing valt het moeilijk personenkwestiën te mijden, en zulke kwestiën hebben weinig aantrekkelijks, althans voor mij. En toch, nu ik het waag voor de lezers van *de Gids* enkele opmerkingen over onzen politieken toestand neer te schrijven, zou het moeilijk aangaan geheel te zwijgen van het groote feit dat dien toestand beheerscht en daarenboven, zie ik goed, eigenlijk de eenige lichtzijde oplevert welke in dien toestand kan worden waargenomen. Immers de bittere strijd, een paar maanden geleden gestreden, heeft dit merkwaardig resultaat opgeleverd, dat alle partijen die er aan deelnamen, schier in gelijke mate reden hebben om zich over de verkregen uitkomst te verheugen.

Vóór alles natuurlijk de overwinnaars, de vereenigde antiliberale partijen, die deze keer voor het eerst het doel van haar veeljarig streven bereikt zagen. De meerderheid, die zij verwierven, was zeker uiterst gering, zoo klein als zij met mogelijkheid zijn kan, maar toch weegt die kleine winst allicht zwaarder dan het product van menige veel grootere overwinning. De wijze waarop eene meerderheid verkregen werd, heeft dikwijls meer waarde dan de meerderheid zelve en dus ook zeker hier. Zij was toch niet de vrucht van eene plotseling opgewekte volksmeening - eene meening die haar leven bij dagen telt - maar veeleer de uitkomst van eene jaren lang voortgezette worsteling, die de minderheid stap voor stap gebracht heeft op het standpunt dat zij nu inneemt. Ook al mocht er geen reden zijn om te vermoeden, dat wijziging van het kiesrecht welhaast hare krachten zal komen sterken, dan nog zou men reden genoeg hebben om aan te nemen, dat verdere uitbreiding van die meerderheid meer behoort tot de waarschijnlijkheden van de naaste toekomst dan terugkeer tot den vroegeren staat van minderheid.

Werkelijk schijnt het dus dat met de laatste verkiezingen een nieuw stelsel van regeering werd ingeleid. Laten aard en inhoud van dit stelsel zich voorshands moeilijk bepalen, nog veel moeilijker zijn duur; maar dit staat meen ik vast, dat die duur meer door de gekozenen dan door de kiezers wordt bedreigd, meer door de tekortkomingen van de regeerders dan door de wispelturigheid der openbare meening.

Indien in weerwil van dit alles ook de liberale partij met voldoening op de jongste verkiezingen terug kan zien, dan moet het motief voor die voldoening van geheel anderen aard zijn. Dat de partij eindelijk door hare vereenigde tegenstanders zou worden overvleugeld, liet zich lang genoeg voorzien om althans geen groote verrassing op te wekken, toen de nederlaag eindelijk een voldongen feit bleek te zijn. Trouwens de wetenschap dat zij, ofschoon overwonnen, in elk geval de machtigste blijft en geheel aan eigen krachten overgelaten tegen hare gezamenlijke tegenstanders bijna geheel opweegt, is reden genoeg om zonder al te groote bezorgdheid de regeering van die tegenstanders af te wachten. Dat met de beginselen van zulk eene minderheid altijd rekening moet worden gehouden, verstaat zich, hoeveel te meer dan wanneer, zooals nu, de meerderheid uit eene bonte vereeniging van heterogene en onderling zeer vijandige bestanddeelen is samengesteld.

Maar ook al mochten de redenen van bezorgdheid veel grooter wezen dan zij werkelijk behoeven te zijn, toch zou daardoor de gunstige indruk van de jongste verkiezingen niet kunnen worden weggenomen. Ik voor mij erken althans gaarne in de laatste jaren geen enkel verschijnsel in ons staatkundig leven te hebben waargenomen, dat zooveel goeds voor de toekomst belooft als de houding van de liberale partij bij de jongste verkiezingen. Het is duizendmaal gezegd en ook naar mijne overtuiging met het volste recht, dat de schuld van het diepe verval der oude liberale partij inderdaad in niets anders moet worden gezocht dan in de volmaakte onverschilligheid der kiezers. Altijd bereid over de handelingen van regeering en vertegenwoordiging beiden scherpe kritiek uit te oefenen, wisten de kiezers, als de gelegenheid zich opdeed om het motief van die klachten weg te nemen, nooit beter te doen dan aan de mannen, wier handelingen zij hadden afgekeurd, hun mandaat terug te geven of zich bij nieuwe keuzen zonder eigen onderzoek te voegen naar aanwijzingen, afkomstig uit kringen slechts aan enkele ingewijden bekend. Was het wonder dat de verkozenen niet altijd als een ernstig bedrijf opvatten wat voor hunne committenten zelven een bloot spel bleek te zijn; dat zij uit de onverschilligheid der kiezers geen veerkracht putten en zulk eene veerkracht dan ook niet in het Bewind konden overgieten? De bron van ons regeeringsstelsel was bedorven

en de invloed van dat bederf moest zich noodzakelijk tot in de hoogste kringen doen gevoelen. Klaag niet over ons - dus luidde het stereotype antwoord waarmede de vertegenwoordigers de grieven hunner committenten bejegenden - wij zijn het maaksel uwer handen en naar uw beeld geschapen.

Gelukkig heeft de grootheid van het kwaad uit de onverschilligheid van de liberale partij geboren, zelve het lang gewenschte geneesmiddel aangebracht. Reeds bij de verkiezingen van Juni 1883 bleek hier en daar van eene neiging om krachtig in te grijpen, maar het bleef bij enkele onvruchtbare pogingen. De gebeurtenissen, sedert voorgekomen, waren echter van dien aard, dat toen men in het jongste najaar onverwachts tot nieuwe algemeene verkiezingen werd opgeroepen, een langer berusten in den bestaanden toestand onmogelijk scheen.

Het merkwaardigste van de beweging die volgde, was hare volstrekte ongedwongenheid, haar spontaan karakter. Zonder afspraak of overleg en zonder zweem van leiding, ontstond zij overal door de kracht der omstandigheden zelven. De ziekte die sinds jaren reeds in den boezem der liberale partij woelde en hare krachten ondermijnde, tegen welken prijs dan ook uit te roeien, werd het doel, en overal waar men aanleiding had tot dit groote doel mede te werken, stonden ook de mannen gereed - mannen van allerlei aard en aanleg - die noodig waren om het te helpen verwezenlijken.

En toch zoo ooit dan bestond er deze keer voor de kiezers reden genoeg om niet dan aarzelend de gedragslijn te bepalen, die zij in het belang van hunne staatkundige overtuiging behoorden te volgen. Immers het was een geheim voor niemand, dat de tegenstanders, nauwer vereenigd dan ooit, alle krachten inspanden voor eene laatste en beslissende zegepraal. Was het oogenblik waarop dus het gevaar van eene nederlaag zoo ernstig dreigde, wel geschikt om de verdeeldheid in eigen boezem voor aller oogen bloot te leggen? Mocht men er juist nu toe komen om eenige van de beste krachten waarop de liberale partij tot nog toe steunde en aan welke sommige districten zulke groote verplichtingen hadden, moedwillig prijs te geven, op het gevaar af, dat men te gelijk met die krachten tal van kiezers, op haar behoud prijsstellende, tot tegenstanders zoude maken en dus der tegenpartij de overwinning in handen spelen?

Niet overal hebben deze vragen hetzelfde antwoord uitgelokt.

In sommige, zelfs in de meest bedreigde districten is men, zonder die zeer wezenlijke gevaren te achten, onverschrokken afgegaan op het eens gestelde doel, terwijl elders de overleggingen van de voorzichtigheid zegevierden. Maar tot welk besluit men ook kwam, overal bleek duidelijk genoeg hoe de meerderheid dacht over de treurige feiten, welke de beweging hadden uitgelokt. 't Zij men weigerde aan vroegere afgevaardigden hun mandaat terug te geven, 't zij men omgekeerd tot hunne herkiezing meende te moeten medewerken, de wijze waarop dit laatste geschiedde en de omstandigheden, welke bij de verkiezingen voorkwamen, lieten omtrent het oordeel van de meerderheid geen zweem van twijfel over.

Aan pogingen om de toch zoo duidelijke beteekenis van onzen binnenlandschen strijd te verduisteren, heeft het niet ontbroken, allerminst bij onze tegenstanders. Hun partijkiezen voor de uitgestootenen heeft dezen zeker niet gediend; hun smalen op de inwendige verdeeldheid in het liberale kamp onze kiezers zeker niet van ongelijk overtuigd. Of de bewering van sommigen, dat de geheele beweging voortvloeide uit een strijd tusschen progressisten en gematigden, tusschen voor- en tegenstanders van grondwetsherziening, de uitdrukking was van eene wel gevestigde meening, durf ik niet beslissen, maar mocht dit zoo wezen dan bestaat er zeker geen reden om de scherpzinnigheid van deze tegenstanders te loven. Behalve te Dockum, waar het vraagstuk van het onderwijs mede op den voorgrond trad en tot eene, naar mijn inzien, zeer betreurenswaardige uitspraak leidde, heeft men elders deze en alle andere staatkundige vraagstukken laten rusten. En natuurlijk, want de binnenlandsche strijd gold geen staatsrechtelijke of economische geschillen, maar louter eene kwestie van politieke moraliteit; niets meer maar ook niets minder.

Onze kiezers hebben met hun oppermachtig gezag den vrede willen opleggen; zij hebben willen uitspreken, dat in deze ernstige tijden aan de vrijzinnige beginselen, welke hunne afgevaardigden vertegenwoordigen, ernstiger diende te worden vastgehouden dan naar hunne meening in de laatste jaren geschiedde; uitspreken. dat de tijd voor het kleine parlementaire spel voorbij was; - uitspreken vooral, dat de factiegeest die, eenmaal binnengeslopen, op zeer bedenkelijke wijze voortwoekerde, tegen elken prijs moest worden onderdrukt. Hebben zij, dus oor-

deelende, eerlijk recht gesproken? Misschien dat de toekomstige schrijver van onze parlementaire geschiedenis, over betere gegevens beschikkende dan aan onze kiezers ten dienste stonden, later hunne beslissing wraakt, maar ik zou de allerlaatste willen zijn om te beweren, dat er ernstige reden bestaat om die latere beter gewogen uitspraak te vreezen.

En ook al mocht het anders zijn, al mocht het blijken dat de meter van schuld en onschuld hier niet altijd een onbedriegelijke maatstaf is geweest, aan de waarde en de beteekenis van de voorgekomen beweging zou door zulk eene ontdekking nog allerminst worden te kort gedaan. Immers die waarde is hierin gelegen, dat onze kiezers, trouw aan de beginselen van ons staatsrecht, in dit geval hunne volkomen onafhankelijkheid hebben weten te handhaven, dat zij in de verkiezingen deze keer hunne eigen gedachte duidelijk hebben uitgesproken en dat die gedachte van diepen ernst en van warme belangstelling in hunne beginselen getuigt. Merkwaardig genoeg heeft de liberale partij zelden zooveel levenskracht geopenbaard als bij de verkiezingen, welke hare nederlaag zouden uitwerken. Maar juist daarom blijven wij met voldoening op die verkiezingen terugzien, want het verlies dat zij ons berokkenden, beteekent niets bij de winst die zij ons brachten. Lag in vroegere onverschilligheid de schuld van onzen erbarmelijken politieken toestand, dan is ook met het delgen van die schuld de dageraad van eene betere toekomst aangebroken.

Toch is in andere opzichten de uitkomst van de verkiezingen treurig genoeg, want door de twee strijdende partijen met ongeveer dezelfde krachten toe te rusten, kon zij slechts onmacht uitwerken. Ongelukkiger resultaat is nauwlijks denkbaar, want werkelijk heeft Nederland op dit oogenblik aan niets zoozeer behoefte als aan eene sterke regeering, die, draagster van duidelijk omschreven beginselen, deze in parlement en administratie beiden onverholen en onverschrokken toepast. Hoog opgevende van onze ingenomenheid met het parlementaire stelsel, berusten wij reeds sedert meer dan vijf jaren in een toestand, die vrij wel voor de parodie van dat stelsel kan doorgaan. In

handen van personen, die allerminst beweren eene eigen meerderheid te hebben en toch hoogst ongaarne zouden zeggen van welke richting zij de organen zijn, dreigt het geheim van de hooge regeeringspolitiek hier meer en meer te ontaarden in de kunst om zich onzichtbaar te maken: de kunst van laten meer dan van doen, van zwijgen meer dan van spreken, de kunst van zich schuil te houden in één woord. Het spel is soms levendig genoeg, maar het moet een spel zonder troeven zijn. Voor de duidelijk omschreven regeeringsbeginselen, die het parlementaire stelsel ons beloofde, komt orakeltaal.

Jammer genoeg daarom dat de anti-liberale coalitie, die met zooveel vuur voor de overwinning streed, zoo weinig ijver aan den dag legt om de vruchten van die overwinning in te oogsten. Hare meerderheid is zeker uiterst gering en, samengesteld uit zeer heterogene bestanddeelen, zou zij aanvankelijk aan het in toepassing brengen van geheel nieuwe regeeringsbeginselen moeilijk kunnen denken. Maar wat belette dadelijk de vorming van een overgangsministerie uit te lokken, waarin de verschillende elementen van de zegevierende meerderheid vertegenwoordigd waren, en dat, eenerzijds wakende tegen de verdere ontwikkeling van regeeringspraktijken, welke zij afkeurt, anderzijds die wetten aan de orde stelde, welker herziening ons tot een zuiverder toestand brengen moet. Haar duidelijk gebleken tegenzin om tot zulk een stap over te gaan, moge gunstig getuigen van haar ingetogenheid, geloof aan eigen kracht spreekt er niet uit, en voor een jonge politieke partij is het openbaren van zulk geloof toch vaak eene daad van welbegrepen eigenbelang en van voorzichtigheid tevens.

Het zonderlingste en ook het bedenkelijkste van den tegenwoordigen toestand is zeker hierin gelegen, dat de onwil van de nieuwe meerderheid om de regeering te aanvaarden, deze in handen laat van dezelfde mannen, die in de laatste jaren voor de liberale meerderheid het bestuur hebben waargenomen. Politieke plaatsvervanging is hier te lande veel gezien - te veel helaas, - maar dat éénzelfde plaatsvervanger beurtelings voor tweederlei meerderheid zoude optreden, en wel voor meerderheden welker regeeringsbeginselen lijnrecht tegen elkander overstaan, ziedaar een verschijnsel dat zelfs voor ons, toch aan zoo vreemde parlementaire toestanden gewend, nog volkomen nieuw is.

Trouwens wat kan de regeering van het ministerie-Heemskerk in de eerstvolgende jaren zijn? Meent men dat de omkeering in het parlement ook zal leiden tot eene omkeering van regeeringsbeginselen, en dat het Kabinet nu even gaarne de nieuwe meerderheid zal dienen als vroeger de oude? Een toestemmend antwoord op deze vraag zou zoo weinig eerbied verraden voor de verdienstelijke mannen, die tegenwoordig het hoog gezag in handen hebben, dat zeker iedereen zal aarzelen zulk een antwoord te geven zoolang niet op afdoende wijze uit feiten blijkt, dat hij tot dergelijke uitspraak recht heeft. Meest waarschijnlijk daarom, dat het ministerie-Heemskerk zal blijven wat het tot nog toe was; dat het, alles vermijdende wat hartstocht en verbittering zou kunnen opwekken, rustig zal voortwerken aan zijn oorspronkelijke taak en dit in denzelfden geest als tot nog toe, dat wil zeggen door zich zooveel mogelijk buiten en boven de partijen te plaatsen. Is dit werkelijk de toeleg en blijkt het dat de nieuwe meerderheid in die wijze van handelen berust, hoe zonderling zal dan die berusting afsteken bij de houding door de anti-liberale coalitie tijdens de verkiezingen aangenomen. Men zal hemel en aarde bewogen hebben om wat onder lag boven - en wat boven lag onder te brengen en wanneer na reusachtige krachtsinspanning die toeleg eindelijk is gelukt, zal men er kalm in berusten dat het eenige doel van die groote beweging: eene omwenteling in de regeeringskringen, nog eenige jaren achterwege blijve. De stormen in de kiezerswereld ontketend, zullen op de stille ministerieele wateren zelfs geen rimpel kunnen plooien.

Dat tegenover deze en dergelijke uitkomsten het politieke scepticisme, toch reeds zoo groot in deze landen, hand over hand toeneemt en wij meer en meer die zedelijke eigenschappen dreigen te verliezen, welke voor de vruchtbare toepassing van ons regeeringsstelsel noodig zijn, - wie is er die er zich over verwondert?

Misschien heeft ons scepticisme reeds zoo diep wortel geschoten, dat wij het gemis van geloof aan politieke instellingen nauwlijks meer als een ernstig verlies aanmerken. Wie zoo oordeelen zullen allicht meer hechten aan het feit, dat wij door het provisorium van 1879 voor onbepaalden tijd voort te zetten, ook tal van materieele belangen bedreigen, vóór alles die finan-

tieele belangen aan welker deugdelijke behartiging wij ons vroeger meer lieten gelegen liggen dan aan eenige andere. Ik zeg ‘vroeger’ - want de luchthartigheid waarmede men in onze dagen de staatsfinantiën beoordeelt, steekt scherp af bij de angstvalligheid der vaderen. Misschien is de wijziging, allengs in de openbare meening voorgekomen, op geen enkel gebied zoo in het oog vallend groot geweest als juist hier. De mannen van 1840, die de schim van het staatsbankroet met eigen oogen hadden waargenomen, hebben zich aan den indruk, welken dit schouwspel achterliet, nooit kunnen ontworstelen. Men mocht spotten naar hartelust, maar niet met tekorten en met de eischen der strengste soliditeit. Hoeveel men ook hechtte aan het bestuur van een deugdelijk staatsman, het beheer van een voorzichtig financier werd toch het hoogst geacht. Was deze gevonden, dan haperde het, ook in dagen van groote politieke fijngevoeligheid, zelden aan de neiging om hem allerlei kleine zonden te vergeven, als het maar vaststond dat men op zijne ervaring als financier rekenen kon. Geen nederlandsch staatsman, Thorbecke niet uitgezonderd, heeft, ik zeg niet bij eene enkele partij maar bij de groote menigte, zooveel gezag uitgeoefend als Mr. F.A. van Hall, en dit zeker niet om zijne staatkundige beginselen, maar omdat hij als financier zoo bij uitstek hoog stond aangeschreven. Wat aan zijn bestuur ook mocht ontbreken, in elk geval waren de financiën veilig, en dit bleef de hoofdzaak.

Deze overdreven angstvalligheid heeft ongetwijfeld veel kwaad gesticht. Een tijdlang scheen schuldaflossing het hoogste staatsdoel. De overtuiging, dat aanwending van kapitalen voor productieve doeleinden beter geldbelegging zijn kan dan delging van schuld, heeft jaren lang noodig gehad om door te breken; zoolang, dat, toen wij eindelijk gereed stonden ook onzerzijds den aanleg van groote werken te wagen, andere staten, onze mededingers, die werken reeds hadden voltooid.

De fouten van de vaderen staan ons te levendig voor den geest, dan dat wij hare herhaling zouden te duchten hebben. Maar zijn wij nu ook gewaarborgd tegen het zondigen in tegenovergestelde richting? Helaas neen, want het valt niet te loochenen dat wij in de laatste jaren vrij wat stappen hebben gedaan, welke naar die richting heenwijzen. Het bericht van het eerste blijvende deficit op de gewone inkomsten maakte

indruk, omdat wij sedert jaren aan zulk een resultaat ontwend waren, maar de indruk was van korten duur. Het is opmerkelijk hoe gemakkelijk en spoedig staten en individuen er aan gewennen om te midden van tekorten te leven. Op zich zelf had het feit dan ook niets zorgwekkends, want niemand twijfelt aan het vermogen van den nederlandschen Staat, om door nieuwe en nog liever door verbetering van bestaande middelen het evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te herstellen. Het gevaar steekt niet in het tekort maar in het feit, dat sedert eenige jaren de zieke halsstarrig schier alle geneesmiddelen weigert, vast vertrouwende dat de goedhartige natuur als zoovele andere ook wel deze kwaal genezen zal. Het verzet kwam vóór alles van de anti-liberale coalitie, maar toch allerminst van haar alleen, want in ettelijke leden der liberale partij vond zij machtige en krachtige bondgenooten.

En de taktiek van de hier bedoelde liberale hulptroepen was in zekeren zin de gevaarlijkste, want zij kwam neer op de loochening van het feit dat er een werkelijk tekort bestond. Hoe deze personen ook cijferden, de sporen van een noemenswaardig deficit schenen zij nergens terug te vinden. Nog tijdens de verkiezingen werd van die zijde door meer dan één gezaghebbend volksvertegenwoordiger verzekerd, dat de uitkomst de financiëele alarmisten in het ongelijk had gesteld, dat het vroegere tekort bijkans geheel gedelgd was, en dat men zich dus in den eersten tijd niet behoefde af te matten met het zoeken naar middelen om de inkomsten van de schatkist te stijven.

Hoe men tot zulk eene verklaring kon komen was aanvankelijk een geheim voor de meesten. Immers van onverwachte baten kon geen sprake zijn, en wat de opbrengst der gewone middelen betreft, zoo meende men zich te herinneren, dat de maandstaten, die opbrengst vermeldende, in de laatste jaren eene bijna onafgebroken reeks van jobstijdingen hadden gebracht. Het geheim is sedert opgelost, het duidelijkst en het helderst zeker in het in zoovele opzichten voortreffelijk opstel, dat Mr. Veegens onlangs aan de toelichting van onzen financiëelen toestand wijdde[1]. Om tot de delging van onze tekorten te geraken, heeft men niet anders te doen dan de nederlandsche

1) Vragen des Tijds, November 1884.

en oost-indische begrootingen als de twee onverbrekelijke deelen van eenzelfde geheel samen te voegen en beide naar dezelfde beginselen in te richten. Is men in Nederland gewoon uitgaven voor productieve werken door leeningen te dekken, dan dient ditzelfde stelsel ook in Indië te worden toegepast, en doet men dit, dan zal het blijken, dat de gewone koloniale inkomsten, door nieuwe belastingen gesterkt, een batig saldo overlaten, groot genoeg om de tekorten van het moederland bijna geheel te dekken.

Een kritiek van het hier bedoelde stelsel ligt zeer ver buiten de grenzen van dit opstel en kan trouwens te eer achterwege blijven, omdat ze elders reeds op voortreffelijke wijze geleverd werd[1)]. Dat de toepassing van de bedoelde methode een stap zoude zijn in verkeerde richting, omdat zij, in plaats van de zelfstandigheid der indische financiën te bevorderen, deze nog inniger dan nu met de financiën van het moederland samensmelt, valt duidelijk in het oog. Niets belet zeker dat ook de koloniën leeningen sluiten om den aanleg van groote en productieve werken te verzekeren, maar dan verge men niet dat zij tevens nieuwe belastingen opbrengen om tot delging van nederlandsche tekorten bij te dragen. Is dit stelsel altijd bedenkelijk, de omstandigheden waarin die koloniën op dit oogenblik verkeeren, maken het volstrekt onuitvoerbaar. Het opgeworpen plan heeft trouwens alle waarde verloren sedert de Tweede Kamer anders besliste en zoodoende alle hoop op bijdragen uit Indië kwam verijdelen.

Valt dus dit hulpmiddel weg, dan blijven wij staan voor het onloochenbare feit, dat de ontwerp-begrootingen van 1885 voor dat jaar een tekort op de gewone inkomsten aanwijzen, nu reeds op meer dan zes millioen geschat. Wordt dit tekort niet op andere wijze gedekt, dan zal, eer nog het volgende jaar verstreken is, een nieuw beroep op het crediet noodig zijn, niet slechts om in de kosten van buitengewone en productieve werken te voorzien maar ook om het gewone deficit aan te zuiveren.

De anti-liberale coalitie - nu meerderheid - staat tegenover het financieele vraagstuk op een eenigszins ander standpunt. Zij waagt zich niet aan meer of minder uitvoerige

1) Zie het *Handelsblad* van 16, 18, 19 en 20 November ll.

berekeningen, die tot wegcijfering van het tekort leiden moeten, maar beweert eenerzijds dat men door vermindering van uitgaven naar herstel van het verbroken evenwicht streven moet, en ten andere dat, bleek die bezuiniging ontoereikend, men toch van haar, onverzoenlijke vijandin van de jongste schoolwet, niet vergen kan dat zij, door nieuwe belastingen toe te stemmen, de kosten van die gehate wet helpe bestrijden.

Dat het eerstgenoemde hulpmiddel zeer afdoende is betwist niemand, terwijl vermoedelijk ook maar weinige deskundigen zullen tegenspreken, dat de mogelijkheid om doeltreffende bezuinigingen in te voeren hier werkelijk bestaat. Een goed deel van onze tegenwoordige administratie is geboren in dagen van weelde en overvloed en geen wonder dat die weelde op hare inrichting en hare wijze van arbeiden invloed heeft uitgeoefend en nog altijd blijft uitoefenen. De groote vraag is maar: hoe tot het wegnemen van elke overdaad te geraken? Goede wil alleen is zeker niet voldoende om het gewenschte doel te bereiken, want de administratie, die de minister tegenover zich heeft, is een geduchte macht, welker feitelijke beheersching eene taak is, tegen welke maar weinigen zijn opgewassen. Alleen een onverzettelijke wil, eene ijzeren hand en eene waakzaamheid van elk oogenblik kunnen er den minister toe brengen om langzaam en geleidelijk alle sporen van weelde, welke in zijne administratie voorkomen, op te delven en te vernietigen.

Behoeft de zuinige minister ter bereiking van zijn doel de krachtige hulp van de vertegenwoordiging, omgekeerd is het nog wel zoo duidelijk dat de zuinige vertegenwoordiging zonder krachtige ministerieele hulp maar zeer weinig vermag. De toeleg onzer Tweede Kamer om door toepassing van het recht van amendement de voorgelegde begrootingen zooveel te besnoeien als noodig is om de uitgaven gelijken tred te doen houden met de inkomsten, moge van veel goeden wil getuigen, op groote schaal stelselmatig uitgevoerd zou dit bedrijf licht kunnen ontaarden in een daad van wandalisme, waarop niemand die hart heeft voor onze administratie anders dan met deernis kan nederzien. Het resultaat van hare inspanning zal zijn wat het knutselen van onkundigen aan den arbeid van deskundigen altijd zijn zal: een treurig lapwerk. Beperkt de Kamer hare kritiek tot die op zichzelf staande uitgaven, van welker waarde en beteekenis zij zich met volkomen kennis van zaken rekenschap kan geven,

dan zal hare zucht om te bezuinigen goede maar onvoldoende vruchten opleveren; blijft zij er echter naar streven om de weelde in het hart van de administratie zelve te gaan opsporen en uitroeien, dan is het gevaar groot dat haar arbeid zal uitloopen op het ziften van muggen en het zwelgen van kemels. Al haar ijver en al hare voorzichtigheid zullen dan niet kunnen verhoeden, dat zij telkens spaart wat vallen moest en omhaalt wat gespaard behoorde te worden; dat zij vernietigt wat reeds in het volgende jaar weer zal worden opgebouwd en helaas ook wel eens datgene wat, eens vernield, onherroepelijk verloren is, zij het dan ook tot onherstelbare schade van het algemeen. Hoe voortreffelijk de bedoeling van de Kamer ook zij om, met haar snoeimes gewapend, alle takken en vertakkingen onzer administratie door te gaan, ten einde elke loot, die naar hare meening een verdacht voorkomen draagt, te verwijderen, feitelijk openbaart zich toch ook weder in dit bedrijf eene der bedenkelijkste fouten van het moderne parlementarisme, de fout om, zonder eerbied voor de zelfstandigheid van andere machten, elke daad van gezag tot zich te trekken, onverschillig of die al dan niet aan zijne handen past. Zich zelf als regeering opwerpende toont het geen oog te hebben voor den eersten plicht aan elken regeerder gesteld, den plicht om juist te onderscheiden tusschen wat hij wel en wat hij niet vermag. Acht de vertegenwoordiging onze administratie op te weelderigen voet ingericht, dan bestaat er voor haar maar één afdoend middel om dat kwaad te keeren, namelijk elke begrooting waarin zij sporen van die weelde meent op te merken, af te stemmen en zoolang te volharden in hare oppositie totdat aan het hoofd van de administratie een man gekomen zij, die naar de overtuiging van het parlement den ernstigen wil bezit om alle weelde uit te roeien en tevens de kracht, welke noodig is om dien wil ten uitvoer te leggen.

Mocht men er niet in slagen, zooals zeer waarschijnlijk is, om door bezuiniging alleen het verbroken evenwicht tusschen inkomsten en uitgaven te herstellen, dan blijft de vraag of de anti-liberale coalitie ook nu nog zal volharden in hare weigering om nieuwe middelen toe te stemmen, onder voorwendsel dat deze moeten dienen voor uitvoering van de schoolwet.

De Standaard schreef ten vorigen jare dag aan dag artikelen om het goed recht van dit standpunt in het licht te stellen en

wel te doen uitkomen hoe juist het past in de antirevolutionaire staatsleer. Zonderlinger betoog is mij intusschen zelden onder de oogen gekomen. Een van beiden: of de zoogenaamde antirevolutionaire leer is een samenraapsel van losse stellingen zonder onderling verband, of de belijders van die leer zijn in de beginselen van hun eigenaardig staatsrecht nog maar weinig doorgedrongen. Immers het verbod om begrootingen te verwerpen op gronden aan den inhoud van die begrootingen vreemd, behoort tot het credo van de partij en bekleedt op haar program, even als op dat 't welk Dr. Schaepman voor de Roomsch-Katholieken ontwierp, eene eereplaats. Maar waarop steunt nu de deugdelijkheid van dit verbod? Ik weet geen ander antwoord dan dit. De begrootingen zijn voor een goed deel bestemd om de uitvoering der wetten te verzekeren, en wanneer nu de Kamer geroepen wordt tot die uitvoering mede te werken, dan is zij natuurlijk wel bevoegd om tusschen verschillende soorten van middelen te kiezen, maar komt haar even natuurlijk het recht niet toe die middelen eenvoudig te weigeren, omdat zij anders de uitvoering van wetten, aan welke ook zij gehoorzaamheid schuldig is, onmogelijk zoude maken. Welnu, is het geval dat hier voorligtniet volmaakt hetzelfde? Wanneer nieuwe belastingen noodig zijn om geldende wetten in toepassing te brengen, dan kan de vertegenwoordiging wel aan de eene bela ting boven de andere voorkeur geven, maar blijft het verstrekken van de vereischte middelen niettemin een gebiedende plicht. Is de meerderheid of minderheid van de volksvertegenwoordiging niet ingenomen met de wetgeving, welker uitvoering nieuwe geldelijke offers vordert, dan kan zij stappen doen ten einde tot opheffing van die wetgeving te geraken, maar zoolang die stappen nog niet leidden tot het gewenschte doel, blijft zij natuurlijk aan de geldende wet gebonden, hoe zij ook oordeelen moge over haren inhoud. Op grond van antipathie tegen de wet de middelen te weigeren voor hare uitvoering noodig, is juist die daad plegen, welke in het verwerpen van begrootingen als dwangmiddel zoo te recht wordt afgekeurd; een daad van willekeur, welke haar revolutionair karakter niet verliest omdat eene zoogenaamde antirevolutionaire partij goedvindt zich daaraan schuldig te maken.

De Vrije Universiteit zou dunkt mij een goed werk doen wanneer zij wilde zorgen voor eene populaire uiteenzetting

van de rechtsbeginselen waarop het programma van hare partij berust. Immers als zelfs de leiders en hoofdorganen van die partij zoo doorslaande blijken geven van onvastheid in de leer, dan heeft men zeker geen reden te verwachten dat het gros van de partijgenooten in de beginselen van het antirevolutionaire staatsrecht beter zal zijn doorgedrongen.

Het feit dat de anti-liberale coalitie verward raakt in haar eigen dogmatiek, is intusschen voor de buitenwereld van zeer ondergeschikt belang. Wat deze raakt is de treurige omstandigheid, dat zoolang het tegenwoordig provisorium voortduurt, aan de ordening van onzen finantieelen toestand nauwelijks meer kan worden gedacht. Zeker zou niemand meer dan de minister van finantiën tot dat doel kunnen bijdragen, door zijne portefeuille neer te leggen en dus te doen wat Nederland sinds vele maanden van hem verwacht. Hoe die staatsman, telkens ervarende dat zijne dringende vertoogen om versterking der middelen worden afgewezen, nochtans kan blijven berusten in den toestand, welke uit die negatieve beslissing voortvloeit; hoe hij beurtelings al zijne groote belastingplannen verworpen ziende, toch rusteloos met het ontwerpen van nieuwe plannen voortgaat, al kan hij met geheel Nederland weten dat hij aan een Sisyphus-arbeid zijne krachten wijdt, ziedaar werkelijk een probleem. Dat de grenzen van ministerieele lankmoedigheid rekbaar zijn, wisten wij, maar op zulk een uitzettingsvermogen als zich hier openbaart, kon kwalijk gerekend worden. Niemand verdenkt den Minister, dat hij louter uit liefde voor de ministerieele betrekking zijn doornig pad bewandelen blijft, maar hoe kan hij in ernst meenen, dat door zijn machteloos standhouden waar krachtbetoon toch zoo dringend noodig zoude zijn, de waarachtige belangen van het lieve vaderland werkelijk worden gediend?

De beste waarborg dat men in ons finantieel beheer welhaast tot de oude en goede tradities zal terugkeeren levert de Eerste Kamer. Tegen velerlei kwaad, dat de gezonde ontwikkeling voor ons staatsleven komt verstoren, vermag zij met hare beperkte bevoegdheden niets; maar hier althans is hare macht volkomen. Het jaren lang voortleven met een verbroken evenwicht in de finantiën, kan niet plaats hebben zonder hare medewerking, of wil men liever hare medeplichtigheid. Hiervan

overtuigd, kwamen dan ook ettelijke van hare leden ten vorigen jare openlijk de verklaring afleggen, dat zij niet langer zouden medewerken tot het inwilligen van uitgaven, wanneer de middelen tot dekking van die uitgaven noodig, niet tevens verzekerd waren. Mocht men de Kamer in het aanstaande voorjaar weder voor hetzelfde dilemma stellen, dan zal het moeten blijken of zij, die vroeger zoo spraken, al of niet uitdrukking gaven aan de denkbeelden van de meerderheid.

Zoolang het tijdvak van overgang, waarin wij op dit oogenblik verkeeren, aanhoudt, valt er op geen groote verscheidenheid van ingeoogste vruchten te rekenen. Zoo ooit dan dreigen nu de parlementaire handelingen op louter verhandelingen te zullen uitloopen. Buiten de bijzondere politieke taak, welke men aan dit ministerie wil overlaten en waarop ik zoo aanstonds terugkom, schijnt men slechts ernstig bedacht op de afdoening van die wetsontwerpen, welke de invoering van het nieuwe strafwetboek moeten voorbereiden. En de reden van die voorkeur, oppervlakkig zoo vreemd, laat zich duidelijk genoeg verklaren. Vraagt men hoe het mogelijk is, dat juist in een tijdvak van zoo groote parlementaire onvruchtbaarheid als wij sinds tal van jaren beleven, een zoo gewichtig werk als het nieuwe strafwetboek met al de gevolgen daaraan verbonden tot stand konde komen, dan zou ik meenen dat men voor een goed deel juist in die onvruchtbaarheid de verklaring van het schijnbaar vreemde verschijnsel zoeken moet. Het diepe besef van de onmogelijkheid om voor het oogenblik de hangende groote politieke vraagstukken af te doen, was eene der hoofdoorzaken waarom men in 1879 met zooveel ijver aan het groote maar zuiver technische werk van de herziening der strafwetgeving de hand sloeg, en datzelfde besef verklaart tevens waarom men ook nu weder aan de voltooiing van dien grooten arbeid den voorrang boven alle andere werkzaamheden wil toekennen. De strafwetgeving vervult in ons tegenwoordig parlementair leven eenigszins de taak, welke in den schouwburg gedurende lange pauzes wel eens voor de muziek wordt weggelegd, de taak om het publiek tot geduldoefening te stemmen. Men kan oprecht dankbaar zijn, dat dit intermezzo ons hier een zoo kostbaar

werk schenkt en toch meenen dat, had men enkel te rekenen gehad met maatschappelijke behoeften en nooden en niet tevens moeten letten op eigenaardige parlementaire toestanden, een geheel andere ordening van werkzaamheden zeker de voorkeur zou hebben verdiend.

Trouwens de politieke taak, welke voor dit Kabinet overblijft en die men wel zou willen dat het vóór den zomer van 1886 tot een goed einde bracht, is waarlijk groot genoeg, want zij omvat niets minder dan omwerking van de wetgeving op het kiesrecht en herziening van de grondwet. Dezen arbeid, aantrekkelijk of niet, nog langer te mijden, gaat zeker niet aan; door den loop der omstandigheden is de tegenwoordige regeering in waarheid een ministerie *ad hoc* geworden.

Een oogenblik schijnt men met de gedachte te hebben omgegaan om aan dit parlement slechts de herziening van de kieswet te vragen en dan aan eene nieuwe volksvertegenwoordiging de wijziging van de grondwet over te laten, maar bij nader overleg is men van dit plan teruggekomen. En zeer terecht zeker. Ook de hartstochtelijkste voorstander van algemeene verkiezingen moest gaan inzien, dat men, met eene grondwetsherziening in het verschiet, die als zij mocht slagen althans twee Kamer-ontbindingen met zich voert, niet zonder volstrekte noodzakelijkheid nog eene andere ontbinding, aan het herzieningswerk voorafgaande, behoorde uit te lokken. En waarom ook? De inhoud van eene nieuwe grondwet wordt niet, als die van zoo menige andere wet, door eene meerderheid van enkele stemmen bepaald. Kans op welslagen bestaat eerst dan, wanneer men zoo gelukkig is van reeds bij het eerste onderzoek tusschen de verschillende politieke partijen een vergelijk te treffen. Mislukt die poging in de Staten-Generaal, zooals zij thans bestaan, dan kan men volkomen zeker zijn dat zij evenmin zal slagen bij eene nieuwe volksvertegenwoordiging, ook al mocht deze aan eene der partijen een vijf- of zestal stemmen meer toewijzen dan waarover deze thans beschikken kan.

Niets belet alzoo met de tegenwoordige Staten-Generaal de proef te wagen. Valt zij goed uit dan kan men het tweede onderzoek opdragen aan eene nieuwe vertegenwoordiging, gekozen naar de regelen van een gewijzigd kiesrecht. De regeering zal in dat geval moeten zorgen dat te gelijk met het ontwerp

van eene herziene grondwet eene veranderde kieswet gereed ligge. Hoofdzaak van die verandering zal zijn de omwerking van de wet, houdende indeeling van de kiesdistricten, opdat het getal leden van de Tweede Kamer gebracht worde op het cijfer dat de tegenwoordige grondwet bepaalt, maar daarnaast zal vermoedelijk ook verlaging van den census onvermijdelijk blijken.

Mochten de verschillende takken van de wetgevende macht zich werkelijk hebben verstaan over den inhoud van eene herziene grondwet, dan wordt wijziging van de kieswet eene zaak van ondergeschikt belang. Immers de gewijzigde wet zal in dit geval slechts eenmaal worden toegepast, omdat de nieuwe grondwet in elk geval een ander kiesrecht met zich brengt. Aan den census nu, zooals die thans bestaat, is weinig meer te bederven en wat betreft de herziening van de kiestabel deze is, zoo als men weet, schier geheel in handen van de heerschende meerderheid. Men kan slechts hopen dat zij van hare vrijheid een niet al te onbescheiden gebruik make en voorts hartelijk wenschen dat de nieuwe grondwet deze bron van ongerechtigheid voor altijd vernietige.

Hoofdtaak bij uitnemendheid blijft in elk geval de herziening van de grondwet zelve, want de uitslag van dit groote werk beheerscht inderdaad onze geheele politieke toekomst. De meening die ik vroeger de vrijheid nam in deze zelfde bladen uit te spreken, dat namelijk de liberale partij in 1879 eene groote fout beging door onverwachts grondwetsherziening op het tapijt te brengen, zonder zich vooraf deugdelijk rekenschap te geven van haar vermogen om deze zwaarwichtige onderneming tot een goed einde te brengen, blijft nog onveranderd de mijne. Sedert vijf jaren zuchten wij onder de gevolgen van die fout en wie zal zeggen hoelang wij daaronder nog zullen blijven zuchten. Lettende op zoo menige nuttige hervorming, binnen de grenzen van onze tegenwoordige grondwet volkomen uitvoerbaar en aan welker verwezenlijking onze maatschappij dringend behoefte heeft, wordt men treurig te moede bij de gedachte dat al die hervormingen voor onbepaalden tijd blijven uitgesteld en dat ook nu nog, zelfs in het verre verschiet, niet het oogenblik kan worden aangewezen, waarop bevrediging van zoovele maatschappelijke wenschen eindelijk aan de orde zijn zal.

Intusschen in de staatkunde heeft men slechts met bestaande toestanden te rekenen, en zoo als die toestanden zich hier voordoen, is het nu in elk geval een onverbiddelijke eisch geworden alle krachten in te spannen, ten einde zoo mogelijk het struikelblok op te ruimen, dat de kwestie van de grondwetsherziening ons in den weg kwam leggen.

Bestaat er uitzicht dat deze eisch binnen kort zal kunnen worden bevredigd? Al blijft het antwoord op deze vraag een diep geheim, toch is dit geheim niet meer zoo volstrekt ondoordringbaar als eenige jaren geleden. In het werk van de staatscommissie en in de kritiek welke dat werk rechtstreeks of zijdelings uitlokte, bezit men een schat van gegevens waaruit de wenschen en bedoelingen van verschillende staatkundige partijen omtrent de toekomstige inrichting van onze hoogste staatswet duidelijk blijken. Met die gegevens gewapend de kansen van welslagen te berekenen behoeft nu niet meer voor een doelloos spel of een al te stout bedrijf door te gaan.

Eén zaak staat meen ik al dadelijk volkomen duidelijk vast, te weten deze, dat zij die vroeger droomden van de mogelijkheid om grondwetsherziening met eene soort van coup de main af te doen, door namelijk een paar voorschriften, welke hun zelven het meest aanstoot geven, te wijzigen en overigens het bestaande eenvoudig te handhaven, zich groote illusiën maakten. Men kan de hand niet leggen aan ons staatsverdrag zonder de verplichting te aanvaarden om al de groote vraagstukken daarin opgesloten tot een onderwerp van debat te maken en naar eene oplossing van elk dier vraagstukken te streven. Eene onderscheiding tusschen grondwetsherziening op ruime of minder ruime schaal heeft dus werkelijk geen zin, want staat het eenmaal vast dat wij in elk geval geen dier kwestiën kunnen ontloopen, welke den ondernomen arbeid moeilijk en omslachtig en zijne uitkomst hoogst twijfelachtig maken, dan is er zeker geen enkele reden te vinden waarom men de voorkomende gelegenheid niet zou gebruiken om, zonder moeite en zonder tijdverlies en zoo al niet met algemeene instemming dan toch overeenkomstig de wenschen van de overgroote meerderheid, het bestaande recht tevens te zuiveren van zoo vele kleinere gebreken als daarin nu worden aangetroffen.

Het aantal geschilpunten in de grondwet neergelegd is merkwaardig groot en geen twijfel of ongeveer al deze zullen

tot langdurige en levendige debatten aanleiding geven, Toch kunnen verreweg de meeste van die vraagstukken hier veilig verwaarloosd worden, omdat, hoe de meerderheid daarover ook oordeele, de minderheid zich bij hare beslissing wel in elk geval zal nederleggen. De kwestiën van welker beslissing het lot der geheele grondwetsherziening afhangt zijn gemakkelijk te tellen, en alleen met deze hebben wij hier voor het oogenblik te doen.

In de eerste plaats het vraagstuk, rakende het kiesrecht voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Bedrieg ik mij niet dan zijn wij in de laatste jaren werkelijk een vrij grooten stap verder gekomen op den weg, welke tot oplossing van dat vraagstuk leiden moet. Het is al dadelijk geen gering voorrecht, dat de regeling, welke de tegenwoordige grondwet heeft voorgeschreven, bijna geen verdedigers vindt en dat naar de overtuiging van de overgroote meerderheid wijziging van het bestaande recht moet strekken om aan het kiezerspersoneel belangrijke uitbreiding te geven. Niet weinigen mogen in het afgetrokkene zulk eene uitbreiding allerminst wenschelijk achten, zij erkennen althans hare onvermijdelijkheid, en aan die erkenning heeft men inderdaad genoeg.

Veel moeilijker is het zich te verstaan over de nieuwe regeling, welke de thans geldende zou moeten vervangen, en toch ook hier ontbreken nu, naar ik meen, de grondslagen niet welke tot gemeen overleg leiden kunnen. Staat het eenmaal vast, dat de som welke elk burger in de directe belastingen bijdraagt, geen bruikbaren maatstaf voor het kiesrecht kan opleveren, dan is men, zoekende naar een ander criterium, veel meer in zijne keuze beperkt dan oppervlakkig schijnt. Naar het oordeel van velen - en ik wil wel erkennen dat ook mij dat denkbeeld zeer toelachte - zou men niet beter kunnen doen dan het kiesrecht afhankelijk te maken van de som, welke elkeen aan huishuur besteedt; maar de pogingen aangewend door de staatscommissie om dit denkbeeld uit te werken, hebben meen ik duidelijk in het licht gesteld, dat bijna onoverkomelijke bezwaren de verwezenlijking van dit stelsel in den weg staan. Gezwegen nog van de vele praktische bezwaren, verbonden aan de bepaling van hetgeen vooral ten platten lande voor huishuur door moet gaan, blijkt het toch dat men dit

stelsel niet kan invoeren zonder het bedrag, dat als minimum moet worden aangenomen, afhankelijk te maken van plaatselijke gesteldheid en dus zonder die onderscheiding te handhaven, waarin juist de voornaamste grief tegen de thans geldende grondwettelijke regeling ligt opgesloten.

Voor hen die invoering van het algemeene stemrecht duchten, is de maatstaf daarenboven allerminst bruikbaar, want wil men het kiesrecht in plaats van het uit te breiden niet feitelijk inkrimpen, dan moet de grondwet, uithoofde van de zeer lage huurprijzen in sommige streken des lands, noodzakelijk een uiterst laag minimum aannemen. Komt men nu daartoe en wordt bijv. naar de voorstellen van de staatscommissie eene huursom van ƒ 52 als zoodanig bepaald, dan ontstaat bij alle voorstanders van een uitgebreid stemrecht de zeer natuurlijke neiging om niet te rusten eer de wetgever overal tot dat minimum is afgedaald. Een weekhuur van een enkelen gulden zou dan de algemeene maatstaf van het kiesrecht kunnen worden, een maatstaf die in onze groote steden zelfs de bedeelden niet meer buitensluit.

Er is te minder reden om al deze bezwaren over het hoofd te zien, omdat men in het stelsel dat de staatscommissie in de eerste plaats aanbeveelt, zeker een veel beteren maatstaf voor het kiesrecht bezit dan die van de huishuur, hoe nauwkeurig ook uitgewerkt, ooit kan opleveren. Deze maatstaf, welke het kiesrecht toekent aan allen die ter zake van de bewoning van een huis of een gedeelte daarvan in de personeele belasting ten volle zijn aangeslagen en het uit dien hoofde verschuldigde over het laatste dienstjaar geheel hebben voldaan, vraagt niet als de tegenwoordige kieswet naar de som, welke men in de belastingen opbrengt, maar geeft het recht aan allen die hun vollen aanslag, onverschillig of die groot dan wel klein ware, werkelijk gekweten hebben. Mr. Farncombe Sanders, die dit stelsel in de staatscommissie voordroeg, heeft het sedert in een belangrijk opstel[1)] breedvoerig verdedigd en door zijne heldere toelichting het getal voorstanders van zulk eene regeling zeker niet weinig vermeerderd. Aan verschillende kanten en aan de zijde van mannen, die tot geheel uiteenloopende staatkundige partijen behooren, bleek dan ook reeds van de geneigdheid om zich met de hoofd-

1) Zie Tijdspiegel van October 1884.

gedachte van dit stelsel, aan het thans in Engeland geldende recht ontleend, te vereenigen. De voorstanders van een veel ruimer stemrecht dan thans bestaat, vinden hier eene belangrijke tegemoetkoming aan hunne wenschen; de bestrijders van algemeen stemrecht eene duidelijke grens getrokken, welke niet gemakkelijk zal kunnen worden overschreden, terwijl allen te zamen afdoende waarborgen ontvangen dat kunstmatige kiezersteelt en andere kwade praktijken, welke hier in de latere jaren op vrij groote schaal voorkwamen, voor vervolg van tijd zullen worden afgesneden. Ook de voorstanders van het zoogenaamde capaciteiten-stelsel zullen vermoedelijk in deze schikking kunnen berusten, omdat èn het laag bedrag van de verschuldigde belasting èn de toekenning van het stemrecht ook aan hen die kamers bewonen, de vereischte waarborgen opleveren dat bijna allen, die als capaciteiten aanspraak zouden kunnen maken op kiesrecht, nu toch uit anderen hoofde tot uitoefening van dat recht zullen worden opgeroepen.

Het grootste bezwaar dat het hier aangeprezen stelsel oplevert, bestaat zeker hierin, dat zijne invoering het voortbestaan van het personeel als rijksbelasting onderstelt. Dat in deze dagen, nu zoo dikwijls wordt aangedrongen op overdracht van het geheele personeel aan de gemeente, eene dergelijke onderstelling intusschen vrij gewaagd is, valt in het oog, en reeds daarom zou ik voor mij nog altijd meenen, dat men best deed met de voorwaarden van de kiesbevoegdheid ter regeling aan den gewonen wetgever over te laten; eene beslissing welke allerminst zoude beletten dat men, te gelijk met de grondwet, een voorloopig kiesreglement invoerde geheel overeenkomstig het voorstel van Mr. Sanders ingericht. Deze echter en evenzoo de staatscommissie zijn van oordeel, dat bepaling van de grondslagen van het kiesrecht in de grondwet zelve niet mag ontbreken en van daar dat laatstgenoemde tweederlei kiesrecht wil vestigen, namelijk een kiesrecht van de huurwaarde afhankelijk, voor het geval dat het personeel mocht ophouden rijksbelasting te zijn, terwijl Mr. Sanders zich wil houden aan den door hem aanbevolen grondslag, maar onder bijvoeging, dat zoo het personeel immer gemeente-belasting werd, de wet de grondslagen van de heffing in de gemeenten regelen zal.

Moest tusschen beiden gekozen worden dan zou ik voor mij aan het plan van Mr. Sanders verre de voorkeur geven boven

het tweeslachtig stelsel der commissie, en dit te eer omdat ik het volmaakt met den voorsteller eens ben, dat regeling van de grondslagen der gemeente-belastingen door de wet niet alleen geen gebrek maar eene wezenlijke deugd zou zijn; eene deugd die ik voor mij gaarne betracht zou zien ook al mocht de regeling van het kiesrecht er niet toe nopen. De autonomie van de gemeente vordert wel dat zij zooveel belasting kunne heffen als ter voorziening in hare huishoudelijke behoeften noodig is, maar allerminst, dat zij zelve en elk voor zich en op hare wijze de zuiver economische kwestie beslisse langs welken weg en op welke wijze de vereischte gelden ontleend zullen worden aan het inkomen der burgers. Deze kwestie raakt een vraagstuk van groot algemeen belang, dat de rijkswetgever behoort uit te maken. Dus heeft men elders begrepen en wij zouden dunkt mij verstandig doen met dat voorbeeld te volgen.

Toch zou ook bij aanneming van dit stelsel één moeielijkheid overblijven. Men had vroeger ettelijke gemeenten, welke in de gelukkige omstandigheid verkeerden, dat zij ter voorziening in hare behoeften geen beroep behoefden te doen op de belastingschuldigen. De invoering van het systeem der vier vijfden heeft er intusschen toe geleid dat het aantal dezer gemeenten allengs inkromp totdat zij eindelijk geheel ophielden te bestaan. Men kan intusschen volkomen zeker zijn dat, mocht dit ongelukkig systeem immer vervallen, de hier bedoelde gelukkige gemeenten weer dadelijk zouden te voorschijn komen, vooral wanneer herziening van de grondwet de gemeenten onthief van een deel der kosten van het onderwijs. Hoe dan in deze plaatsen het kiesrecht te regelen? De grondwet zelve zou er noodzakelijk in moeten voorzien.

Maar wat hiervan ook zij, de vraag of de maatstaf van de kiesbevoegdheid al of niet in de grondwet meet worden bepaald, betreft geen kwestie van beginsel en is ook niet van zoo overwegend belang, dat van hare beantwoording het lot der grondwetsherziening zal afhangen. Mocht men zich over het hier besproken stelsel werkelijk kunnen verstaan - en er bestaat wel eenige reden om dit te hopen - dan zoude op dit punt althans de vereischte samenwerking van verschillende staatkundige partijen niet ontbreken.

Niet onwaarschijnlijk zal over de samenstelling van onze

Eerste Kamer met veel meer hardnekkigheid worden gestreden dan over het kiesrecht voor den anderen tak van de volksvertegenwoordiging. Heeft men hier althans een paar gemeenschappelijke uitgangspunten, daar ontbreken die geheel. De antirevolutionaire partij en althans zeer vele Katholieken verlangen de Eerste Kamer zoodanig te hebben ingericht, dat zij meer dan nu aan den invloed van de kiezers voor de Tweede Kamer onderworpen worde, ten einde dus de harmonische samenwerking tusschen de beide takken van de volksvertegenwoordiging te beter te waarborgen. De liberale partij daarentegen stelt vóór alles prijs op de handhaving van het zelfstandig karakter, dat de grondwet van 1848 aan de Eerste Kamer heeft toegekend, en kan zich dus evenmin vereenigen met het plan om de benoeming van de leden van ons Hoogerhuis rechtstreeks of zijdelings aan de kiezers van de Tweede Kamer op te dragen als met het stelsel van de ontbindbaarheid der Provinciale Staten. Het geldt hier een der gewichtigste hoofdbeginselen van ons staatsrecht, en op dit punt kan en mag de liberale partij, naar ik meen, niet transigeeren. Mocht de meerderheid haar in het ongelijk stellen, dan zou ik meenen dat deze beslissing voor haar de geheele grondwetsherziening onaannemelijk maakt, hoe veel goeds die herziening ons overigens ook brengen mocht. Juist omdat Nederland een tijdvak te gemoet gaat, waarin gedurende eene lange reeks van jaren op eene krachtige uitoefening van het koninklijk gezag nauwelijks kan worden gerekend, wordt in de naaste toekomst de Eerste Kamer het eenige lichaam, dat, ik zeg niet tegen de Tweede Kamer is opgewassen, maar toch tot uitoefening van een zelfstandig weerstandsvermogen in staat is. Gaat men haar onderwerpen aan dezelfde invloeden, welke over de samenstelling van de Tweede Kamer beslissen, en haar dus op de eene of andere wijze vervormen tot eene flauwe copie van den anderen tak der vertegenwoordiging, dan is dit weerstandsvermogen gebroken en elke beperking van de macht der in de Tweede Kamer heerschende meerderheid weggenomen. Zelfs het republikeinsche Frankrijk schrikte nog kort geleden terug voor het plan om het algemeene stemrecht over de samenstelling van den Senaat te laten beslissen, zooals het nu reeds beschikt over de samenstelling van de Kamer van afgevaardigden. De uitspraak van het gezond verstand woog in dit geval bij onze naburen zwaar-

der dan de eisch van hunne slechte staatsrechtelijke dogmatiek, die stellig pleitte voor het ontworpen plan. En zal dan voor ons, aan die slechte dogmatiek gelukkig niet gebonden, de uitspraak van het gezond verstand minder gewicht in de schaal leggen?

Dat aan de samenstelling van onze Eerste Kamer bezwaren verbonden zijn, betwist niemand. Trouwens zulke bezwaren bestaan overal, en geen wonder, want er ligt in het bestaan van elk Hoogerhuis iets gekunstelds, waardoor het kwalijk past in het kader onzer moderne staatsinrichting. Niet om theoretische maar om praktische redenen in het leven geroepen of gehandhaafd, laat ook de samenstelling van dit Hoogerhuis zich slechts uit een praktisch standpunt beoordeelen. Doet men dit nu ook hier dan zullen de uitkomsten van het onderzoek, naar ik meen, vrij bevredigend zijn. De groote grief, welke men in 1848 tegen de opdracht van het recht van benoeming aan Provinciale Staten aanvoerde, bestond hierin, dat zulk eene politieke taak niet paste voor een zuiver administratief collegie, zoodat men reden had te vreezen dat òf het collegie door de taak òf de taak door het collegie zou worden bedorven. Welnu de ervaring heeft zoowel de eene als de andere gevolgtrekking tegengesproken. Dat onze Staten allengs ongeschikt zouden worden voor hunne administratieve werkzaamheden, is zoover ik weet nog nooit en nergens betoogd, en dat zij als politiek kiescollegie zouden zijn te kort geschoten, dat beweren wordt door de geschiedenis van de Eerste Kamer sedert 1848 duidelijk gelogenstraft. Zeker hebben de Staten bij het doen van deze politieke keuzen altijd hunne zelfstandigheid gehandhaafd - en juist dat was het doel - maar daarom nooit die zelfstandigheid misbruikt door een Hoogerhuis te scheppen, dat vijandig tegen den anderen tak van de volksvertegenwoordiging overstond. De omstandigheid dat zij, Staten, zelven uit vrije volkskeuzen voortkwamen, waarborgde voortdurend tusschen de beide Kamers overeenstemming van beginselen. En zoo als het tot nog toe was zal het blijven en moet het blijven. Keert de meerderheid in de Tweede Kamer, niet slechts voor een enkel jaar maar duurzaam - dan kan het niet anders of ook de Eerste Kamer zal den invloed van die omkeering ondervinden. Zij zal ongetwijfeld niet dan langzaam volgen - en juist daarom is het te doen - maar volgen zal zij zeker. Verlangt men meer; wil men dat de veranderingen in de Tweede

Kamer voorkomende zich dadelijk met photografische getrouwheid ook in ons Hoogerhuis afspiegelen, dan ware het eenvoudiger en beter kortweg de geheele instelling op te ruimen, want dan geeft men met andere woorden te kennen, dat hare natuurlijke bestemming is om niets te zijn.

Behoort alzoo naar mijne overtuiging te worden vastgehouden aan het beginsel, dat Provinciale Staten de leden van de Eerste Kamer aanwijzen, omgekeerd is er veel aan gelegen, dat de verplichting om die Staten uit de hoogst aangeslagenen te kiezen, worde opgeheven. Angst voor de rechtstreeksche verkiezingen heeft in 1848 den grondwetgever tot het dwaze stelsel gebracht om de kiescollegien voor de Eerste Kamer te dwingen hunne keuzen te bepalen tot een bij uitstek kleinen kring van personen, een kring voor de overgroote meerderheid samengesteld uit menschen, die om allerlei redenen in geen geval voor eene benoeming in aanmerking kunnen komen. Door deze beperking in te voeren heeft men het gevaar geschapen, dat een goed en vruchtbaar plan in de toepassing bedorven worde en in elk geval dit uitgewerkt, dat de Eerste Kamer feitelijk minder goed is samengesteld geweest dan zij dit had kunnen zijn. De waarde, de kracht en het gezag van ons Hoogerhuis zullen altijd veel minder afhangen van de som zijner rechten dan van de persoonlijkheid zijner leden en daarom moet, door aan Provinciale Staten vrijheid van keuze te waarborgen, de gelegenheid worden gelaten om de besten en voortreffelijksten in dit staatslichaam te roepen. Ik hoop dan ook hartelijk dat de liberale partij niets onbeproefd zal laten om die vrijheid te veroveren.

Het tweede groote motief dat in de laatste jaren herhaaldelijk ten voordeele van grondwetsherziening werd aangevoerd, betreft de behoeften van de defensie, welke naar men meent onder de tegenwoordige staatsregeling niet volkomen kunnen worden bevredigd. Welnu althans in dit opzicht zal de wensch van velen schier zonder slag of stoot kunnen worden verwezenlijkt, want ten aanzien van deze kwestie denken alle partijen eenstemmig, zoo men maar zorgt in de grondwet niet op het toekomstig stelsel van defensie vooruit te loopen, en dus de vrijheid van den gewonen wetgever eerbiedige.

Mag de staatscommissie alzoo voor dit gedeelte van haren arbeid op algemeene instemming rekenen, ook bij de behandeling

van twee andere hoogst gewichtige voorstellen van die commissie uitgegaan, zal het vermoedelijk blijken dat de meerderheid aan hare zijde staat: ik bedoel in de eerste plaats de voorstellen bestemd om de autonomie van provinciën en gemeenten, nu in de grondwet geworteld, nog beter dan thans te waarborgen, en in de tweede plaats de verplichte invoering van administratieve rechtspraak door van het Rijksbestuur onafhankelijke rechters, opdat bij den klimmenden invloed, welken het parlement op de regeering uitoefent, het recht nimmer gevaar loope door de politiek te worden overvleugeld. Aan oppositie tegen die voorstellen, althans tegen het laatstgenoemde, waarbij men met een uiterst moeilijke materie te doen krijgt, zal het zeker niet ontbreken, maar het zal eene zuiver technische oppositie zijn, daar men voor den triomf van de aangeprezen beginselen, hoe dan ook uitgedrukt, op de krachtige samenwerking van de antirevolutionaire en een goed deel der liberale partij rekenen mag.

Blijft dan nog slechts de wijziging van de artikelen 168 en 194 van de grondwet: de regeling van de geldelijke verhouding met de kerk en het onderwijs, de twee groote en naar ik vrees onoverkomelijke struikelblokken, die aan het welslagen van den ondernomen herzieningsarbeid in den weg staan.

Ik erken gaarne dat het besluit van de staatscommissie om de eerste zinsnede van art. 168 grondwet eenvoudig te handhaven, mij meer heeft teleurgesteld dan eenige andere beslissing van haar uitgegaan. Niemand die niet gevoelt dat het, vooral bij de tegenwoordige gisting en scheuring in den boezem van het Hervormde kerkgenootschap, bij uitstek gevaarlijk is, aan de verschillende godsdienstige gezindheden of hare leeraren de tractementen, pensioenen en andere inkomsten, welke zij in 1815 genoten, op zoodanige wijze grondwettig te waarborgen, dat in geen geval en onder geenerlei omstandigheden op die schikking kunne worden teruggekomen. Immers, zooals die bepaling daar ligt, heeft zij ten gevolge: vooreerst, dat, geheel in strijd met onze begrippen van kerkelijke vrijheid, de verschillende deelen van eene uiteenspattende gemeenschap door - ik zeg nu niet gouden, want de tractementen zijn veel te karig om zulk eene beeldspraak te wettigen, maar dan toch door - zilveren banden kunstmatig worden bijeengehouden; ten

tweede, dat, komt het heden of morgen tot eene scheuring en beweren de twee scheidende deelen beiden de Hervormde Kerk te zijn, aan den Staat de beslissing wordt opgelegd van een voor hem onoplosbaar vraagstuk; en eindelijk, dat de zegevierende afdeeling, zij moge nog zoo klein worden, grondwettig aanspraak krijgt op de volle som, welke in 1815 aan het geheele kerkgenootschap toekwam.

Dat aan eene nieuwe regeling verbazend groote bezwaren verbonden zijn betwist niemand, maar waarom dan althans niet aan den gewonen wetgever de bevoegdheid voorbehouden om, mocht het tot eene scheuring komen, de tegenwoordige inkomsten tusschen de scheidenden te deelen, met inachtneming der beginselen nu in de eerste zinsnede neergelegd? Hoe men, het oog gevestigd op gebeurtenissen welke iedereen ziet naderen, den moed kan hebben om den Staat duurzaam verstoken te laten van de hulpmiddelen, welke hij toch zoo dringend zal behoeven als eenmaal die gebeurtenissen voorkomen, is mij werkelijk een raadsel. Te laat zal het dan blijken, dat hier als overal de vrees een slechte raadgeefster is geweest.

Mocht men op de ondersteuning rekenen van de antirevolutionaire partij, dan zou het hier aangestipte bezwaar zeker niet onoverkomelijk zijn, maar een deel van die partij komt met geheel andere eischen, te weten deze: dat alle subsidiën aan de kerkgenootschappen in een meer of minder groot aantal jaren geheel worden ingetrokken. Of voor zulke eischen eene meerderheid zou te vinden zijn? Het is nauwelijks denkbaar, want een ander gedeelte van dezelfde partij, de Roomsch-Katholieken en vermoedelijk ook de overgroote meerderheid van de liberalen zijn, en ik geloof zeer terecht, ernstig daartegen gekant, en zullen dus de hier bedoelde plannen hardnekkig bestrijden. Maken zij die de subsidiën willen afschaffen, van de bevrediging hunner wenschen op dit stuk elke medewerking aan grondwetsherziening afhankelijk, dan zou reeds door dit besluit het groote werk, dat men gaat ondernemen, geoordeeld zijn. Zoo niet - en mij dunkt dit is meest waarschijnlijk - dan bestaat er reden genoeg om te vreezen, dat alle pogingen om de gevaren af te wenden, in de eerste zinsnede van art. 168 opgesloten, tot niets zullen leiden.

En nu eindelijk art. 194. Blijven antirevolutionairen en

Roomsch-Katholieken eischen dat wij ons schoolwezen geheel omkeeren, en de liberalen dat tittel noch jota van het tegenwoordig grondwetsartikel worde losgemaakt, dan is natuurlijk zelfs de gedachte aan vergelijk buitengesloten. Wij hebben der tegenpartij geen ongevraagde adviezen aan te bieden en kunnen ons hier dus tot onzen eigen kring bepalen. Moeten de liberalen zich onverzettelijk op hun ultra-conservacief standpunt handhaven? Ik kan niet gelooven dat het billijk en verstandig zijn zoude. Het privilegie der onschendbaarheid is voor art. 194 niet ruimer en grooter dan voor alle andere artikelen der grondwet en, even als bij de beoordeeling van deze, zoo zal men bij het oordeel hier niet alleen met wenschen, maar eveneens met bestaande toestanden rekening moeten houden. De gedachte van welke de grondwet van 1848 en de daarop gebouwde schoolwet uitgingen om namelijk den Staat tot krachtige ondersteuning van de gemengde volksschool op te roepen, was op zich zelve voortreffelijk en vruchtbaar, zoolang de onderstelling, waarop die gedachte steunde, dat namelijk de gemengde school door de sympathiën van de overgroote meerderheid gedragen werd, met de werkelijkheid overeenstemde. Deels met maar grootendeels geheel buiten onze schuld verzwakten echter die sympathiën allengs en wel eindelijk zoo, dat tal van gemeentebesturen niet dan noode en op eene wijze, zeer weinig strookende met den geest der wet, tot hare uitvoering medewerkten. Wilde men de beginselen van onze schoolwetgeving handhaven, dan werd de wet van 1878, die deze handhaving dwong door het vrije beschikkingsrecht der gemeentebesturen belangrijk te beperken, eene logische noodzakelijkheid, maar wie wil tegenspreken dat de vrucht van die beperkende voorschriften eene geheel andere is geweest dan velen zich hadden voorgesteld? Immers in plaats van te verminderen groeide de oppositie tegen de wet allengs aan, en die oppositie openbaarde zich niet alleen in woorden maar vóór alles in daden, in de groote vermeerdering van het aantal bijzondere scholen en in het sterk klimmend bedrag der offers, welk de tegenstanders zich jaarlijks voor de oprichting en instandhouding van hunne scholen getroosten. Met dezen feitelijken toestand nu hebben wij rekening te houden. De vraag is niet: of onze schoolwetgeving in het afgetrokkene voortreffelijk mag heeten, maar of zij voor een volk, zoo treurig verdeeld als het onze, nog wel in alle opzichten voldoet?

Ik ben meer dan ooit overtuigd dat om op het gebied van de school den lang gewenschten vrede te sluiten en dus een einde te maken aan een oorlogstoestand, welke ons volk op zichtbare wijze verzwakt, eene herziening van de grondwet allerminst noodzakelijk is. De ruimte, welke onze grondwet laat, is inderdaad zoo groot, dat daarin voor allerlei schoolstelsels plaats kan worden gevonden. Aan de veel besproken en hevig bestookte derde zinsnede van het grondwetsartikel, bevelende dat overal in het Rijk van overheidswege voldoend openbaar lager onderwijs zal worden gegeven, heb ik voor mij nooit een anderen gezonden zin kunnen hechten dan deze, dat de gelegenheid om zulk onderwijs te genieten voor allen die het verlangen behoort open te staan; en is die opvatting juist dan wordt de vraag: of de openbare school regel dan wel uitzondering zijn zal, een kwestie die niet de wet maar de maatschappij beslist. Immers deze openbare school zal nooit grootere en meerdere plaats kunnen inneme dan de vrije maatschappij goedvindt daarvoor open te laten. Alle andere geschillen, de school betreffende, liggen buiten de grondwet en kunnen dus ook buiten haar toedoen worden opgelost.

Ik eerbiedig intusschen gaarne de meening van anderen naar wier oordeel het gewenschte doel zonder grondwetsherziening niet te bereiken is. Mocht dit werkelijk zoo zijn, dan wordt het de plicht van alle politieke partijen om ter bereiking voor dat doel hare beste krachten in te spannen, en bedrieg ik mij niet, dan bestaan er redenen genoeg om te hopen, dat een beroep op medewerking ook bij een gedeelte der liberale partij niet onverhoord zal blijven.

De vraag is slechts: hoe het gewenschte doel te bereiken. Tot nog toe werd maar één middel voorgeslagen, een zeer verleidelijk maar tevens bij uitstek gevaarlijk middel, naar ik meen: men schrappe - aldus luidt het advies - art. 194 of althans die zinsneden van het grondwetsartikel, welke aanstoot geven, en d vrede is hersteld. Voortreffelijk inderdaad; 't is alsof men zeide: verwijder van den post uwer huisdeur het billet, dat van het heerschen eener besmettelijke ziekte kennis geeft, en de kwaal die uw gezin teistert zal ophouden te bestaan, Het schrappen van het grondwetsartikel leidt, zegt men - nog tot niets en verbindt niemand. Aangenomen dat dit zoo ware, waar blijft dan de bevrediging, en ik dacht

toch dat bevrediging het doel was van ons streven? Liever dan iets te geven wilt gij alles beloven, 't zij dan met het stellige plan om die beloften niet na te komen, 't zij in de vaste hoop dat gij later in staat zult zijn de verplichte concessiën althans tot een uiterst klein minimum terug te brengen. Zulke beloften plegen in de wereld verbittering te wekken, maar waar hebben zij ooit tot het wegnemen van zulk eene verbittering kunnen bijdragen?

Is het daarenboven wel waar dat het schrappen van art. 194 eene zoo eenvoudige en onschuldige daad is als velen willen doen voorkomen? Immers wij plegen slechts te verwerpen wat in ons oog verwerpelijk is en in het schrappen van art. 194 ligt dus onbetwistbaar veroordeeling van zijn inhoud opgesloten. Dat men art. 76 uit de grondwet wil verwijderen, schijnt mij uitmuntend, want wij zijn het allen hierover eens, dat de regeling van het kiesrecht, daar voorgeschreven, niet deugt. Oordeelen wij nu ook zoo over de grondwettelijke regeling van het onderwijs? En zoo niet, zou de liberale partij dan aan haar plicht getrouw blijven wanneer zij tot veroordeeling van die regeling de hand leende? Wel verre van het aangeprezen hulpmiddel voor onschadelijk te houden, zou ik meenen dat wij, door ons daartoe te laten overhalen, de toekomst van ons schoolwezen op het spel zetten.

En waartoe dit alles? Eenvoudig om de zwakke grenzen, welke de grondwet nu nog aan het streven van de strijdende partijen in den weg legt, uit te wisschen. Zonder iets tot beslechting van den strijd bij te dragen, zal men kortaf gaan verklaren, dat het schoolstelsel, 't welk Nederland behoeft, meer ruimte vordert dan het in de tegenwoordige grondwet vinden kan. Gelooft men dit inderdaad en weet men wat die uitspraak beteekent? Maakt men zich eene juiste voorstelling van wat het bedoelde stelsel zijn kan, en zoo niet is het dan verstandig feitelijk mede te werken tot een doel, van welks beteekenis men zich eigenlijk nog geen rekenschap kan geven? Is het goed gezien aan de strijdende partijen de gelegenheid te openen om in de toekomst van mogelijke overwinningen nog meer partij te trekken dan zij nu binnen de grenzen van de grondwet reeds doen kunnen? Immers het loon van de overwinning, dat ook thans zoo belangrijk kan zijn, zou in vervolg van tijd geheel onbeperkt wezen. Inderdaad

een zonderling middel om vrede te stichten, dat prikkelen van den strijd door het uitloven van verhoogde prijzen. In vervolg van tijd zal het dan van de wisselende oorlogskans, van den uitslag eener stemming te Arnhem en te Zutfen of waar ook moeten afhangen of men de deuren onzer openbare scholen opent of sluit en de onderwijzers wegzendt of hen weder in triomf binnenhaalt. Is er iemand die in ernst zulk een toestand zou willen helpen voorbereiden?

Of meent men dat het misbruiken van mogelijke overwinningen in de toekomst niet te vreezen is? Wie zoo oordeelen zullen wel doen eens te gaan onderzoeken waar eigenlijk de idealen liggen van onze tegenstanders op het stuk van onderwijs. Zij doorbladeren te dien einde het dikke boek, dat Dr. Kuyper tot toelichting van ‘Ons Program’ in de wereld zond; of schrikken zij voor zulk eene taak terug - dan raadplegen zij althans de zeer beknopte brochure, waarin Dr. Schaepman onlangs zijn gevoelen over grondwetsherziening blootlegde. 't Is waar Dr. Schaepman en de roomsch katholieke partij zijn twee - 't wordt hem dikwijls genoeg herinnerd - maar heeft men eenige reden om te vermoeden, dat die partij in het algemeen ons onderwijs meer genegen is dan deze gelauwerde en geletterde staatsman?

Art. 194 past niet in de Grondwet, heeft men eindelijk gezegd. 't Argument verdient, dunkt mij, ter nauwernood de moeite dat men er bij stilsta. De vraag welke bepalingen al of niet in eene grondwet te huis behooren, wordt niet in de eerste plaats door voorschriften van dogmatiek of systematiek maar door de eischen van het bijzondere volksleven beslist, en die eischen spreken hier duidelijk genoeg. Juist omdat de strijd over het onderwijs onzen geheelen staatkundigen toestand beheerscht en de inzichten van de verschillende politieke partijen hier lijnrecht tegenover elkander staan, is er alles voor te zeggen om in de wet, welke men vroeger niet oneigenaardig met den naam van ‘grondwettig verbond’ bestempelde, een zekeren *modus vivendi* ten aanzien van dit zeer aangelegen onderwerp neer te leggen. Zulk een te vinden is zeker moeilijk genoeg, maar indien men zich niet leert verstaan over de preliminaires, hoe zal men het dan immer doen over den inhoud van het vredesverdrag?

De wijze van handelen die ik voor mij zou willen aanbevelen, past trouwens geheel in het stelsel van de Grondwet. Toen in

1848 voor het eerst werd voorgesteld om het beginsel der vrijheid van onderwijs in de staatsregeling uit te drukken, verwekte dit voorstel bij de heerschende meerderheid een kwalijk verborgen tegenzin. Toch verklaarde zij zich bereid het nieuwe recht te aanvaarden, maar enkel onder uitdrukkelijke bijvoeging van die voorwaarde, welke het in haar oog alleen aannemelijk konde maken, de voorwaarde namelijk dat overal van overheidswege voor voldoend openbaar lager onderwijs zou worden zorg gedragen.

Op een soortgelijk standpunt staan wij ook nu. Achten onze tegenstanders dat het toch reeds zoo ruime grondwetsartikel hen nog altijd knelt, laten wij dan trachten door verduidelijking van redactie, door wijziging of aanvulling het voorschrift ook voor hen aannemelijk te maken, maar laten wij in elk geval weten wat wij doen, weten wat wij kwijt zijn. Of het mogelijk zal wezen een vergelijk te treffen meet de toekomst leeren. Aangezien het om wegruiming van hare grieven te doen is, moeten de daartoe strekkende voorstellen ook komen van de tegenpartij en zou het ons weinig baten daarop nu reeds vooruit te loopen. Mijne verwachting op eene gunstige uitkomst is - ik beken het gaarne - niet bijster groot, want voor welslagen is van weerskanten eene mate van inschikkelijkheid noodig, welke ik zeer vrees dat nog altijd aan weerskanten zal ontbreken.

Maar wat hiervan ook zij, om tot het gewenschte doel te komen staat geen andere weg open dan ik hier aanwijs. Door art. 194 eenvoudig prijs te geven, zou de liberale partij - ik herhaal het - zich naar mijne bescheiden meening aan een onverantwoordelijk bedrijf schuldig maken en dit zonder eenig nut hoegenaamd. Men zal dan ja misschien grondwetsherziening kunnen doordrijven, maar om na die herziening te staan voor het groote onbekende, met minder uitzicht op vrede dan ooit te voren en met eene schoolwetgeving, welke zijn zal zooals de genade van de telkens bovendrijvende partij die zal willen voorschrijven. Kiest men daarentegen den anderen weg, dan zal die keuze de grondwetsherziening allicht vertragen; maar wordt de moeilijkheid eindelijk overwonnen, dan zal die overwinning ook een grondslag van toekomstige bevrediging met zich brengen, waarop de latere wetgever met goed gevolg kan voortbouwen.

Mijne hoop dat de laatstgenoemde weg zal worden ingeslagen is in de laatste dagen eenigszins verlevendigd door het feit,

dat nu ook *de Standaard* het volgen van dien weg aanbeveelt. Terwijl vroeger van de zijde der tegenpartij veelal slechts op verwijdering van art. 194 werd aangedrongen, schijnt men nu in te zien dat die verwijdering niet alleen voor ons maar ook voor haar eigenaardige gevaren medebrengt. De eisch welke *de Standaard* op dit punt aan de gewijzigde grondwet komt stellen omschrijft de redactie met deze woorden: ‘Geen systeem van paedagogiek, maar wel eene waarborging van onze gelijke rechten als vrije burgers.’ Veel verder brengt deze omschrijving ons niet, want althans voor mij is haar zin nog verre van duidelijk. Geen wonder trouwens, want ik moet tot mijne schande erkennen, dat ik in art. 194 grondwet nog nooit een systeem van paedagogiek heb kunnen ontdekken. Trouwens de zin der aangehaalde woorden is voor het oogenblik vrij onverschillig: wordt later een vergelijk beproefd, dan zal het niet om phrases maar om wetsvoorstellen te doen zijn.

Het gevaar is groot dat de zoo even uitgesproken meening aanstoot geven zal, niet enkel aan de tegenstanders maar ook aan sommigen dergenen, die onder ons meer bijzonder op den naam van progressisten aanspraak maken, zelfs aan mijn hoog-geschatten vriend van Bemmelen, die nog onlangs met de openhartigheid hem eigen aan de liberale partij in Nederland op bitteren en scherpen toon haar onverdraagzaamheid verweet[1)]. Ik beken dat de beschuldiging mij getroffen heeft. Niet dat ik op dit stuk ons schuldboek vlekkeloos rein achtte. Integendeel, ik wil wel toegeven dat wij, trouwens om licht verklaarbare redenen, ook in dit opzicht zijn achteruitgegaan. Maar ik meende toch dat verdraagzaamheid in staat en maatschappij nog tot de minst betwiste van onze goede eigenschappen behoorde en dat wij althans in dit opzicht de vergelijking met al onze naburen: Engelschen, Franschen, Duitschers en Belgen, veilig konden afwachten.

Een langdurig verblijf in het Oosten heeft Mr. van Bemmelen naar zijn eigen zeggen tot andere gedachten gebracht. Met zijne nieuwe indrukken in het vaderland teruggekomen, troffen hem overal sporen van onverdraagzaamheid, die vroeger

1) Verzoening en Herziening. Een politisch programma.

nauwelijks werden opgemerkt. Ik erken al de waarde van dien nieuwen en verschen blik bij de beoordeeling van vaderlandsche toestanden, want het is maar al te waar, dat sleur en gewoonte ons niet zelden blind maken voor fouten, die aan vreemdelingen dadelijk in het oog springen. Maar de vraag moet mij toch van de lippen: of het politisch programma van onzen schrijver met de deugden niet ook iets van de gebreken heeft overgenomen aan de kritiek van vreemdelingen natuurlijk verbonden. Ik dacht aan die gebreken waar hij, schijnbaar blind voor de zooveel dieper liggende oorzaken, in allerlei betrekkelijk kleine omstandigheden de oorzaken meent te vinden van onzen kerkelijken strijd; en niet minder daar waar hij, zonder te letten op de onbruikbaarheid van zijn maatstaf, de verdraagzaamheid van het Oosten ook aan onze liberale partij ten voorbeeld stelt. Maar is eene vergelijking van deze verdraagzaamheid met die, welke wij moeten betrachten, zelfs denkbaar? Wanneer de oostersche Staat, reeds tevreden wanneer hij op zijn gebied ook maar een zweem van orde kan handhaven, met gekruiste handen op de volken, zijne onderdanen, nederziet; wanneer hij, onbewust van eenige verplichting tegenover de slachtoffers van allerlei maatschappelijke onderdrukking, nergens de hand uitsteekt om de zwakken in den moeiclijken strijd des levens te steunen, is dan dit oostersche quiëtisme het ideaal waarnaar ook wij te streven hebben? En zoo niet, wanneer wordt toegegeven dat wij aan onze hoogere beschaving ook hoogere plichten ontleenen; wanneer men het toejuicht, dat wij, diep doordrongen van de waarde der menschelijke persoonlijkheid, onze bescherming niet tot zelfstandige kringen beperken maar ze tot individuen trachten uit te strekken en daarom ook de vrijheid van groepen, kringen en genootschappen aan zekere grenzen binden, is dan die daad van schijnbare onverdraagzaamheid onze eer of onze schande?

Nog minder dan op de instemming van Mr. van Bemmelen, valt op die van Mr. van Houten te rekenen, want hij heeft zijne van de mijne ver afwijkende inzichten nog kort geleden duidelijk blootgelegd in het voorstel van grondwetsherziening, dat hij bij brief van 29 Augustus l.l. bij de Tweede Kamer inleverde. Immers voor zooveel art. 194 betreft, vraagt dit voorstel volledige vrijheid voor het bijzonder onderwijs en dus opheffing van elk staatstoezicht, opheffing ook van elken waarborg voor de bekwaamheid van hen, die als leeraren aan dat

bijzonder onderwijs deelnemen. ‘De staatsvoogdij over het onderwijs moet vallen’ - dus heet het in de memorie van toelichting -. ‘Dat dit ook aan het kerkelijk gekleurde onderwijs ten goede komt, heeft dit aan zijne eigenschap van *bijzonder* onderwijs te danken.’ De Staat regele zijne eigene scholen naar de voorschriften van de wet, maar late dan ook de bijzondere scholen in den volstrekten zin van het woord ongemoeid. Bestaat die onafhankelijkheid nog niet dan moet dit worden aangemerkt als een overblijfsel uit dat tijdvak van de geschiedenis waarin de staatsbestuurders zich tot voogdij over den geheelen mensch gerechtigd achtten. ‘Eerst’ - dus schrijft Mr. van Houten - ‘is hun de vrijheid van geweten, daarna de vrijheid van Godsvereering ontrukt, en indien onze tijd daaaraan de vrijheid der opvoeding toevoegt, is er weder een groote stap op de baan van den vooruitgang gezet.’

Bedrieg ik mij geheel wanneer ik tusschen de reeds verworven vrijheden en die om welker verovering het nu te doen is, een niet geheel onbelangrijk verschil meen op te merken? De vrijheid van geweten en van Godsvereering huldigt het recht van den mensch op zich zelf, het recht om zijn eigen geestelijk leven te bestemmen, maar de vrijheid van opvoeding is het recht van den eenen mensch op andere menschen. Wordt die vrijheid, zeker kostelijk op zich zelve, zoo onvoorwaardelijk gehuldigd dat zij geen enkele begrenzing toelaat, dan zal ook de verplichting om die andere menschen te beschermen onvoorwaardelijk door den Staat moeten worden prijsgegeven. Dat het een groote stap zou wezen geef ik toe, maar zou het wel werkelijk zijn een stap op de baan van den vooruitgang?

Wij hebben in ons Staatsblad eene kleine, hoogst gebrekkige maar te gelijk hoogst belangrijke wet, aan welke Mr. van Houten die eer had zijn naam te leenen, eene wet die aan den arbeid van kinderen in fabrieken grenzen stelt. Is de intrekking ook van die wet ophanden, en deze daad bestemd om de vierde groote stap te worden op de baan van den vooruitgang? Zoo ja, dan is de cirkelgang van de beschaving bewezen, want dan brengt elke stap voorwaarts ons ook weer een stap dichter bij dat oostersche quiëtisme waarvan wij zijn uitgegaan. En zoo neen, waarom niet? Waarom deze staatsvoogdij gehandhaafd? Waarom hier de vrijheid van opvoeding geschonden en met welk recht ingegrepen in het vrije debat tusschen werkgever en arbeider? Waarom niet

de autonomie geëerbiedigd van eene nijverheid, die omdat zij bijzondere nijverheid is, op de erkenning van hare zelfstandigheid alle aanspraak schijnt te hebben? Dat het hier om materieële, ginds om intellectueele belangen te doen is, kan geen argument wezen, allerminst voor Mr. van Houten, want zoo iemand dan is hij bereid te erkennen, dat de arbeider nog veel meer dan in beperking van den werktijd in eene zekere dosis deugdelijke kennis de voorwaarden van verdere ontwikkeling zoeken moet.

Hoe dan bij Mr. van Houten die tegenstrijdigheid te verklaren? Ligt de reden misschien in de begeerte om de struikelblokken uit den weg te ruimen, welke aan grondwetsherziening in den weg staan, ten einde dus te geraken tot dat uitgebreide stemrecht waaraan zijn hart hangt? Zoo ja, dan heeft die uitbreiding van het stemrecht wel iets van den schotel met linzen om welken te bemachtigen onze liberale hoofdman zijn eerstgeboorterecht prijs geeft.

De slotsom van al het voorgaande is inderdaad weinig bemoedigend. Met een parlement zonder meerderheid, waarin elke partij juist sterk genoeg is om elke andere tot onmacht te doemen, en met eene regeering, welke in het geheel geene partij achter zich heeft, gaat men eerlang een politieken arbeid ondernemen, die, zoo hij al kan slagen, zonder de grootste krachtsontwikkeling van regeering en parlement beiden in elk geval onvruchtbaar blijven moet.

Wanneer wij nochtans besluiten met den hartelijken wensch dat deze groote arbeid rijke zegeningen moge afwerpen voor het vaderland, dan is het een van die wenschen, zoo als er straks aan het einde van den jaarkring honderdduizenden zullen gewisseld worden: wenschen uit het warme hart voortgevloeid, maar die het koele verstand helaas niet als verwachtingen stempelen durft.

J.T. BUIJS.

Leiden, 23 December 1884.

Eene receptie in de Fransche Academie.

I.

De 17de eeuw begiftigde Frankrijk met twee instellingen, die nog zijn roem uitmaken en den eerbied wekken van de geheele beschaafde wereld: het Théâtre Français en de Académie Française. Is het de hoogste eerzucht van een Fransch tooneelspeler zich *de la Comédie Française* te mogen noemen, voor een Fransch letterkundige is de eeretitel bij uitnemendheid die van *membre de l'Académie Française*.

Een dichter, een romancier, moge zich nog zoozeer bewust zijn van de hooge plaats, welke hij in de letterkundige wereld inneemt, hij moge nog zooveel geld en roem oogsten, zoolang hij dien hoogsten titel mist, ontbreekt er iets aan zijn geluk. Met een kinderachtige ambitie wordt vaak naar dien titel gejaagd; met een even kinderachtigen spijt wordt, gelijk onlangs door Daudet, uit de hoogte verklaard, qu'on n'en sera jamais! Geen moeite is den Franschman te groot, geen opoffering te zwaar, geen plichtplegingen, geen formaliteiten zijn hem te lastig of te vernederend op den weg die tot een fauteuil onder den koepel van het Institut de France kan leiden.

Men pleegt Richelieu te noemen als den stichter van de Fransche Academie. De waarheid is, dat de Academie haar ontstaan te danken heeft aan een dier talrijke letterkundige kringen, welke reeds in de 16e eeuw in Frankrijk werden

aangetroffen, waarvan de Pleïade (du Bellay, Jodelle, Baif, enz.) die zich om Ronsard vereenigde, de meest bekende is, en waartoe - al waren de letterkundigen er in de minderheid - in zekeren zin ook het Hotel Rambouillet kan gerekend worden.

Zekere Conrart, wiens naam en wiens ‘silence prudent’ door Boileau in zijn eersten Epître vereeuwigd zijn, placht, van 1629 af, wekelijks een zeker aantal beroemdheden van die dagen, Gombauld, Godeau, Chapelain en andere dichters van professie, in zijne woning te vereenigen. Chapelain, van wien Boileau zeide:

> Il se tue à rimer, que n'écrit-il en prose?

en die zich voor deze geringschatting schadeloos gesteld zag door het jaargeld van 3000 livres, dat hem Lodewijk XIV, als *au plus grand poëte qui ait jamais été*, verleende, was de vraagbaak van den kring. Hij, die voor den uitvinder gold van de drie dramatische eenheden (van tijd, van plaats, van handeling) stelde zijne geleerdheid ten dienste van zijne minder begaafde collega's, en leerde hun de regels der Verskunst.

Richelieu echter, die zelf op letterkundige verdiensten aanspraak maakte, al had hij voor het in verzen brengen zijner tragedies vijf handlangers (onder welke Corneille) noodig, zag dergelijke letterkundige vereenigingen met leede oogen aan. Hij wilde die heeren in zijn dienst, onder zijne bevelen hebben, en zond zijn secretaris Bois-Robert - een man *à tout faire* - op hen af met de vraag, of zij niet genegen zouden zijn om een vaste corporatie uit te maken en voortaan onder de bescherming van het openbaar gezag geregeld bijeen te komen. Wat zouden zij doen? Richelieu was een machtig man. Dat hij hun kring wilde erkennen en tot zich opheffen, streelde hun ijdelheid niet weinig. En bovendien het ware niet verstandig hem en zijn plannen te dwarsboomen. Zij stemden toe. Maar het Parlement was niet zoo gewillig. Het talmde met zijne goedkeuring aan de nieuwe stichting te schenken. Ten slotte verlangde het een waarborg, dat Richelieu haar niet zou gebruiken om de vrijheden nog meer te beperken dan reeds het geval was, en verbood het derhalve den Academiciens uitdrukkelijk zich met iets anders in te laten dan met de Fransche taal, en met de boeken die zij zelven zouden vervaardigen of die men aan hun oordeel zou onderwerpen.

Zoo kwam de Academie tot stand. Maar zij zoude het ondervinden, dat zij zich onder bescherming van een Richelieu had gesteld; zij zou er herhaaldelijk aan herinnerd worden, dat artikel 1 harer statuten de bepaling inhield: *Personne ne sera reçu à l'Académie qui ne soit agréable à monseigneur le Protecteur*.

Er waren velen monseigneur le Protecteur niet aangenaam. Onder hen behoorde de dichter van *le Cid*, C o r n e i l l e . Dat Corneille, die door Richelieu was aangenomen om zijne tragedies in verzen te brengen, nu zelfstandig als dramatisch dichter optrad en met zijn *Cid* een schitterend succes behaalde, was wel geschikt om den naijver van den Kardinaal op te wekken. Maar bovendien hinderde het hem, dat, op het oogenblik waarop Frankrijk openlijk tot bijstand der Zweden en der hervormden in Duitschland was opgetreden en aan Spanje den oorlog had verklaard, op het tooneel de Spaansche heldenmoed werd verheerlijkt. Het regende berijmde pamfletten tegen den dichter en het lijdt geen twijfel of Richelieu stookte het vuur aan. Het was op zijn aansporen dat de Academie eene commissie benoemde om den *Cid* aan een onderzoek te onderwerpen. Haar rapport werd den Kardinaal voorgelegd en op zijne aanwijzingen telkens weder gewijzigd, om eindelijk, na vijf maanden, te worden vastgesteld, zooals het door Chapelain was geredigeerd. In dit stuk, *Les sentiments de l'Académie sur le Cid*, wordt van Corneille's tragedie gezegd: ‘que le sujet n'est pas bon, qu'il pêche dans son dénouement, que la bienséance y manque en beaucoup de lieux, qu'il y a beaucoup de vers bas et de façons de parler impures.’ Vol van kleingeestige opmerkingen en de belachelijkste verbeteringen aangevende, is het een doorloopende aanklacht van de middelmatigheid tegen het genie. Aan Corneille's roem schaadde het intusschen niet. Het publiek bleef vol bewondering; zoodat Boileau kon zeggen:

> En vain contre le Cid un ministre se ligue,
> Tout Paris pour Chimène a les yeux de Rodrigue.

De aanval op Corneille vindt een pendant in de wijze waarop de Academie een harer leden F u r e t i è r e behandelde. Deze had, hoewel deel uitmakende van de commissie voor de Dictionnaire waaraan de Academie hare krachten heette te wijden, onder

zijn naam een zelfstandig woordenboek uitgegeven. De handelwijze van Furetière is zeker niet te verdedigen, of het moest zijn hierdoor, dat hij, alléén, veel beter en practischer werk verricht had dan al de overige onsterfelijken te zamen. Doch de manier waarop hij door zijne medeleden werd belasterd en uitgescholden ging alle perken te buiten. Furetière riposteerde. De strijd was hevig. Lodewijk XIV, wiens tusschenkomst werd ingeroepen, weigerde eene beslissing te nemen. De Academie aarzelde nu niet langer en wierp in 1685 den man, die 23 jaar in haar midden had gearbeid, als een onnut lid van zich.

De hooge bescherming, welke de Academie eerst van Richelieu, later van Seguier en, na Seguier's dood, van Lodewijk XIV in eigen persoon genoot, moest dikwijls duur worden betaald. Aan een knaap van 17 jaar, een hertog de Coislin, moest een plaats worden aangeboden, omdat hij de kleinzoon van Seguier was. Toen de 15jarige hertog du Maine, de zoon van den koning en mad. de Montespan, zijn verlangen had te kennen gegeven om lid der Academie te worden, zeide een der leden - men heeft zelfs beweerd dat het Racine was - dat, zelfs al ware er geen plaats ledig, zeker geen der Académiciens zou aarzelen om te sterven, ten einde voor den hertog plaats te maken!

Lodewijk XIV wees den Academieleden in de Louvre een zaal aan voor hunne vergaderingen, welke vroeger om beurten in de woningen der leden of van den protector hadden plaats gevonden; hij gaf hun een bibliotheek, bepaalde dat ieder lid presentiegeld (in den vorm van *jetons*) zou genieten, en toen de oude kardinaal d'Estrées wegens zijn lichaamskwalen om een gemakkelijker stoel gevraagd had, werden, op last van den koning, al de stoelen vervangen door fauteuils, die thans nog als de symbolen van de academische waardigheid worden beschouwd.

Den vorst, wien zij zooveel verschuldigd was, te bewierooken, was voortaan een gewichtig deel van de taak, welke de Academie zichzelve oplegde. Voor de wedstrijden in poëzie en welsprekendheid wist men, bijna zestig jaren lang, tot in 1753, geen ander onderwerp te bedenken dan de onmetelijke verdiensten van den grooten koning. In een der bekroonde gedichten heet het:

> Sagesse, esprit, grandeur, courage, majesté,
> Tout nous montre en Louis une divinité;

in een ander:

> Laissez-nous en jouir quelques siècles encore!

In het begin der 18de eeuw stelt zich de Academie vijandig tegenover de nieuwe denkbeelden; de geestelijkheid regelt de keuzen; tot tweemaal toe wordt V o l t a i r e geweerd en eerst in 1746 laat men hem toe; P i r o n en D i d e r o t blijven buitengesloten. Maar weldra komt zij tot bezinning; en zal zij niet enkel den stroom volgen, maar zelfs zich aan de spits der beweging stellen. De keuzen worden onafhankelijker, en tegelijkertijd schijnt de Academie met nieuwe werkkracht bezield. Het gaat niet in eens; er zijn nog eenige onhandige aanvallen noodig, voornamelijk op Voltaire, die trouwens van zich af weet te bijten, om de schaal geheel naar den kant der zoogenaamde ‘philosophes’ te doen overslaan. De strijd die aan de overwinning voorafgaat zoowel als die welke er op volgt, tusschen de Academie aan de eene, en het Gouvernement en de geestelijkheid (le trône et l'autel) aan de andere zijde, is rijk aan verrassende incidenten[1)].

Op het laatst kwam er een verzoening tot stand. De koning, Lodewijk XVI, en de graaf van Artois gaven aan de Academie meer dan één blijk van welwillendheid, o.a. in den vorm van prijzen voor hare wedstrijden; en de Academie op hare beurt behandelde de Regeering met onderscheiding. Zij zoude er echter het gevolg van ondervinden. Haar ijver voor het ‘ancien régime’ maakte haar verdacht bij de revolutionnaire vergaderingen, en den 8en Augustus 1793 moest ook zij met andere Academies vallen. Hetgeen haar toebehoorde werd door de Republiek in bezit genomen. Er volgde een soort van interregnum tot 1803, toen zij als een Klasse van het in 1795 opgericht *Institut National* herleefde, om eindelijk den 21en Maart 1816 weder in hare volle rechten, onder haar ouden naam en met haar oude statuten te worden hersteld.

De inrichting, de werkzaamheden van de tegenwoordige Academie Française zijn nagenoeg dezelfde als twee en een halve eeuw geleden. Het aantal leden is van den tijd af, waarop Lodewijk XIII den stichtingsbrief teekende, steeds veertig geweest. Aan haar hoofd staan een Directeur en een Kanselier, die voor drie maanden, en een Secretaris die voor het leven gekozen wordt. Dat de candidaten voor het lidmaatschap bij al de leden

1) In bijzonderheden vindt men dien strijd beschreven in het onlangs verschenen werk van LUCIEN BRUNEL, *Les Philosophes et l'Académie Française au 18e siècle*. Paris, Hachette, 1884.

der Academie bezoeken afleggen, kwam reeds vroeg in zwang, en wel nadat d'Arnauld d'Andilly, tot lid benoemd, voor die benoeming had bedankt. Het zoogenaamde discours de réception dagteekent reeds van 1660.

Behalve in het jaarlijks toekennen van prijzen voor verhandelingen of gedichten, door haar uitgelokt, of van belangrijke geschriften, bestaat de arbeid der Academieleden in het bewerken van dien

> fameux Dictionnaire
> Qui, toujours très bien fait, reste toujours à faire.

De eerste uitgaaf, in 1694, die de woorden niet alphabetisch, maar naar hun wortel rangschikte, wordt als een mislukte arbeid beschouwd. Sedert verschenen nog zes, meerendeels geheel op nieuw bewerkte uitgaven. De vierde uitgaaf, die van 1762, is, volgens Villemain, de eerste die belangrijk was voor de geschiedenis der Fransche taal.

II.

Eene instelling, die zoo hoog staat en in het bezit is van zulke oude brieven, is natuurlijk aan veel aanvallen blootgesteld. En het ergste is, dat zij het er dikwijls naar maakte om aangevallen te worden. Dat P a s c a l , M o l i è r e , R o u s s e a u , D i d e r o t , B e a u m a r c h a i s , G a u t i e r en zoovele andere beroemde mannen, geen plaats in de Academie hebben kunnen veroveren; dat aan L e c o n t e d e L i s l e de titel onthouden wordt, die hem boven velen toekomt, is een verwijt dat haar herhaaldelijk voor de voeten wordt geworpen. *L'histoire du quarante-et-unième fauteuil* van A r s è n e H o u s s a y e beleeft telkens nieuwe en vermeerderde uitgaven.

Wanneer men heden in de verkiezing van een man als R e n a n en in de wijze waarop hij door de Academie ontvangen wordt, het bewijs wil zien dat politieke en godsdienstige hartstochten er niet meer den boventoon voeren, dat de Academie hare deuren open zet voor al wie door vernuft en geest op het gebied der letteren uitmunt; dan wordt morgen twijfel aan den fijnen smaak en aan de afwezigheid van partijdrift bij de onsterfelijken geoorloofd, wanneer zij een middelmatig schrijver, en, zooals bij zijn receptie blijkt, een pretentieus en gezwollen redenaar als

Maxime du Camp in hun midden opnemen ter wille van een partijschrift als zijn zoogenaamde geschiedenis der Commune. En als de eerbiedwaardige matrone, al wordt haar telkens nieuw bloed toegevoerd, hare jaren niet altijd weet te verbergen, dan moet zij het zich laten welgevallen, vergeleken te worden bij eene 'beauté mûre', die het voordee ligst uitkomt in een geheimzinnig halfdonker.

Doch, gelijk Fontenelle zeide:

> Quand nous sommes quarante, on se moque de nous,
> Sommes nous trente-neuf, on est à nos genoux.

En nog bij een andere gelegenheid ligt men aan de voeten van de heeren académiciens, ook al zijn zij met veertig: het is wanneer er een zoogenaamde receptie van een nieuw lid verwacht wordt. Dan wordt er maanden lang gevleid, gebeden, geïntrigeerd om een toegangskaart machtig te worden.

Voor de plechtigheid van Donderdag den 18^{den} December jl., de receptie van FRANÇOIS COPPÉE, waren de aanvragen grooter dan ooit en de Secrétaire perpetuel, de vriendelijke oude heer Camille Doucet, moet menig lastig oogenblik hebben doorleefd, wanneer bevallige jonge vrouwen hem met haar liefsten glimlach kwamen smeeken om hetgeen zij eigenlijk als een recht meenden te mogen eischen, en hij haar, toornig of pruilend, moest wegzenden, omdat er geen plaats meer voor haar was bij de installatie van 'het heiligje waar zij bij zweren.'

Ongeveer een uur vóór den aanvang der plechtige vergadering zijn in de soort van koepelkerk, die, in het paleis van het Instituut, voor de openbare zittingen der vijf academieën bestemd is, de tribunes en de amphitheatersgewijze oploopende banken, welke het zoogenaamd 'centre' vormen, nagenoeg gevuld, en nog steeds blijft de stroom van belangstellenden vloeien. Er worden krukjes in de couloirs tusschen de banken geplaatst. Weldra is er geen plekje meer leeg.

Het loopt naar één uur. Het wordt woeliger, rumoeriger; er wordt druk gebabbeld; men hoort half gesmoorde lachjes. Men wijst elkander de mannen van naam en de hooge personages,

als Prinses Mathilde, aan, die onder het publiek plaats nemen. Het binnentreden van Sarcey, die reeds sinds jaar en dag in hetzelfde hoekje zetelt, trekt de aandacht, evenals de komst van Halévy, die, onlangs tot lid der Academie benoemd, binnen kort plaats zal mogen nemen op die andere, thans nog ledige banken.

Daar gaat de deur, achter de plaats voor het bureau bestemd, open. In het officieel kostuum, den rok met groene palmen geborduurd, den degen op zij, treden Victor Cherbuliez en Edouard Pailleron, die op dit oogenblik de betrekkingen van Directeur en Kanselier vervullen, met den Secretaris Doucet binnen, onmiddellijk gevolgd door het nieuwe lid François Coppée en zijne beide peters - paranimfen zou men ze kunnen noemen - Emile Augier en Sully Prudhomme. Achter hen komen in dichten drom de leden der verschillende academiën, eenvoudig in het zwart.

De beweging onder het publiek wordt grooter; elegante tooneelkijkers worden op de onsterfelijken gericht, en vooral Coppée, wien het stoffelijk omhulsel zijner onsterfelijkheid zeer goed staat, moet het vuur van heel wat bekoorlijke en bekoorde blikken doorstaan. Men vraagt naar de namen der meest in het oog vallende figuren, en ik, vreemdeling, moet mijn buurman, een gedecoreerd Franschman, vertellen, dat het breede, plompe gelaat daar op de achterste bank, rechts van het bureau, dat thans, in het gesprek, met den beminnelijksten glimlach verlicht wordt en verfijnd, aan Renan behoort, dat de zwarte krullekop op de achterste bank aan de andere zijde de componist Massenet is, dat daar ginder Jules Simon zit, en de Lesseps, die den vorigen dag uit Egypte terugkeerde, en de hertog van Aumale.

Het duurt een vol kwartier eer er wat stilte komt en de Directeur het woord kan geven aan Coppée.

Deze staat in zijn bank op en begint zijne rede. Hij is zeer bewogen. De stem hapert een oogenblik, maar allengs wordt zij vaster. Duidelijk, op den eenigszins zangerigen toon, dien zij, die hem vijf jaar geleden in ons land hoorden, kennen, maar met meer klank en meer nuanceering dan hij toen kon geven, daar zijn stemorganen sedert gezonder en krachtiger zijn geworden, leest hij zijn stuk, dat, naar de traditioneele eischen, een lofrede is op zijn voorganger, den dichter Victor de Laprade.

De taak was niet gemakkelijk. François Coppée toch - hij droeg zorg om er reeds in het begin van zijn rede aan te herinneren - verschilt evenveel van Victor de Laprade, als deze van den Académicien, die hem voorging, van de Musset. Maar - zegt Coppée - gij, Academie, schept behagen in dergelijke tegenstellingen. ‘Après le grave contemplateur des glaciers et des hautes futaies, vous appelez à vous un rêveur des rues de Paris; ayant entendu le rossignol des Alpes emplir de sa voix puissante les solitudes du vallon nocturne, vous écoutez la petite chanson du bouvreuil en cage sur une fenêtre de faubourg. Il vous suffit que les deux oiseaux chantent à votre gré; et vous faites le même acceuil aux deux poètes.’

Een goedkeurend gemurmel, een warm applaus volgde op deze woorden. Terecht had de dichter in den aanhef gezegd: ‘Il circule autour de moi une effluve de sympathie qui m'échauffe et m'encourage.’

Gelijk er een publiek is van de ‘premières,’ zoo is er ook een publiek van de réceptions académiques. Behalve door de familie van den récipiendaire en door die van het lid, dat hij opvolgt, worden de beste plaatsen ingenomen door wat Claretie noemt ‘les grandes dames académiques.’ Zij worden met alle onderscheiding naar hare plaatsen geleid door den heer Pingard, den factotum, den pedel van het Instituut, of welken titel hij moge dragen, een deftig man, met een kop die hem op Grévy doet lijken - iets minder burgerlijk wellicht - en die, in het volle besef zijner waardigheid, ook zijn deel van de onsterfelijkheid der Veertig schijnt te genieten. Verder vindt men er critici, journalisten, aspirant-academieleden en, op de tribunes, eenige sociétaires van het Théatre Français, die er hunne entrées hebben gelijk de leden der Academie in het Huis van Molière. Maar waar een dichter aan het woord is, daar wordt die drom van habitués nog versterkt door een tal van enthousiaste vrouwen van allerlei leeftijd.

Dichters als Coppée worden door de mannen geprezen als het moet, gecritiseerd en doodgemaakt als het kan, maar de vrouwen zijn hun eigenlijk publiek. Door de vrouwen leven zij; de vrouwen maken hen beroemd. De ‘effluve de sympathie’, waardoor Coppée zich verwarmd voelde, heeft hij voor drie vierden aan zijn vrouwelijk auditorium te danken.

De dichter-académicien houdt zich binnen de grenzen van

zijn niet zeer dankbaar onderwerp: de levensbeschrijving van een man die aller achting verdient, doch in wiens leven niets bijzonders voorviel, de lofrede op een dichterlijk talent, dat, evenzeer aller achting waardig, zich nooit tot den eersten rang wist te verheffen.

Ware het aan Coppée's keus geweest, hij zou zijn gehoor zeker liever een reeks van zijne eigene gedichten of een bedrijf uit het dezen zomer door hem voltooide drama *Les Jacobites*, hebben voorgedragen. Maar, nu het er toe ligt, kwijt hij zich met geheel zijn hart van hetgeen hij zijn 'vrome plicht' noemt. Waar het te pas komt, weet hij de vleugels uit te slaan, en zich tot een echt academische welsprekendheid te verheffen. Luister slechts wat hij zegt van Laprade's *Psyché*, het gedicht dat zijn naam het eerst bekend maakte:

'Vous le connaissez ce poème charmant et profond où l'auteur, employant le plus gracieux des symboles, montre, dans la légende de cette jeune fille devenant l'épouse d'Eros, la destinée de l'âme humaine s'unissant à Dieu dans l'éternité; où le poète éclairant, rajeunissant en quelque sorte, aux lueurs de la philosophie, la mythologie antique, en dégage la signification morale, le spiritualisme supérieur, l'idée profondément religieuse. Conception nouvelle et hardie, où se trouve une fois de plus posé l'insoluble problème qui a inquité et inquiètera le monde jusqu'à son dernier soir: car toujours Eve regarde d'un oeil plein de désir les fruits de l'arbre de la Science; toujours Psyché allume en tremblant sa lampe pour contempler le visage de son divin amant, toujours l'épouse de Lohengrin a sur les lèvres la question interdite... - Toujours le mystère! Toujours Isis sous son voile! Toujours l'inflexible et désespérante consigne passée à l'homme d'âge en âge: Aimer et croire sans connaître!'

Dat alles wordt met warmte, met overtuiging gezegd, en wanneer hij straks een ruim gebruik zal maken van zijn recht om uit de gedichten van De Laprade eenige verzen voor te dragen, dan leest hij die verzen als een dichter, duidelijk de maat markeerend - die onze hedendaagsche verzenzeggers liefst handig trachten weg te goochelen - doch tegelijk met een gloed en een zeggingskracht, die ze op het voordeeligst doet uitkomen.

Wanneer hij heeft uitgesproken klinkt er een krachtig ap-

plaus. De volle klank van breede ongehandschoende mannenhanden wordt overstemd door het zenuwachtig staccato van kleine geganteerde vrouwenhandjes. Er volgt een gemurmel, een gegons van bewondering. Een glimlach van voldoening straalt uit veler blikken. Later zal de critiek komen. Er zullen er zijn die zijn rede te bloemrijk noemen; anderen zullen meenen dat hij te nederig van zichzelven gesproken heeft; 'Bouvreuil en cage!' merkt er straks een spottend op, 'ce nom lui restera!' Maar thans is men nog 'sous le charme' van zijn woord en van zijn persoon. De nieuwe académicien wordt door wie in zijne nabijheid zitten met warmte geluk gewenscht. Renan, die gedurende de redevoering telkens goedkeurend heeft geknikt, buigt zich naar hem over, en met dien goedhartigen glimlach, die den apostel van 'la bonne humeur' kenmerkt, en zijn felsten vijand zou behooren te ontwapenen, voegt hij hem toe: 'C'est charmant!'

Na vijf minuten neemt V i c t o r C h e r b u l i e z het woord. Met zijn spitstoeloopende, kale kruin, zijn grijsblonden knevel en zijn sik heeft hij het voorkomen van een gepensioneerd Fransch onderofficier. Zijn stem is krakend en nasaal; hij articuleert slecht en heeft het ongeluk van te lispelen. In het midden van de zaal kan men hem met moeite, op de achterste banken haast niet meer verstaan. Dat alles stemt reeds niet in zijn voordeel, en de indruk wordt niet gunstiger, wanneer het blijkt, dat hij tot en over Coppée spreekt, 'sans sympathie très vive' - zooals zelfs een der warmste bewonderaars van Cherbuliez' antwoord het uitdrukt.

Overigens aan geest en van den fijnsten, aan pijlen van vernuft en van de scherpst geslepene, aan met zorg gepolijste en overgepolijste uitdrukkingen en zinwendingen geen gebrek.

Cherbuliez begint met over de Laprade te spreken. Hij herinnert hoe de professor te Lyon, tot lid der Academie benoemd, werd vrijgesteld van de verplichting om te Parijs te wonen - een voorrecht dat tot dusver aan geen enkel académicien *laïque* was verleend. 'On le traita ce jour-là en évêque.' Daarna retoucheert hij het portret dat Coppée van den dichter gaf. Voor den doode is hij bijna welwillend.

In François Coppée ziet Cherbuliez schier alleen den dichter der *Humbles*, der *Intimités*, der *Promenades et Intérieurs*.

Hij herinnert in bijzonderheden, dat ‘les yeux gris’ van Coppée's muze vaak getroffen werden door een vroolijke taveerne, een ouden muur, een bal in de open lucht, een piependen schommel. In het voorbijgaan wordt - waarschijnlijk aan het adres van Flaubert - een ernstig woord gezegd over die ‘superbes contempteurs de bourgeois’, die toch zelf zooveel van den bourgeois hebben, ‘qu'en les fustigeant ils se donnent les verges à eux mêmes.’ ‘Hommes de génie, confessez que le fond de l'homme est le bourgeois!’ En zich dan tot Coppée wendende: ‘Vous l' avez pensé, monsieur, et votre muse compatissante, ouvrant les bras, s'est écriée: “Laissez venir à moi les petits marchands, les petits rentiers!” Ils sont venus et s'en sont bien trouvés. Vous les avez acceuillis, fêtés.’

Maar dan blijft hij langer dan noodig schijnt bij dit trouwens zeer karakteristiek gedeelte van Coppées dichterlijken arbeid staan, en de wijze waarop hij dit onderwerp uitspint, de voorbeelden, die hij juist aan de minst geslaagde onder deze kleine gedichten ontleent, de manier waarop hij de verzen opzegt, stellen ons in het pijnlijk alternatief van òf Cherbuliez' goede trouw of zijn goeden smaak in twijfel te trekken.

Zoo gaat hij voort. Het zestal bekoorlijke gedichten, onder den titel ‘Jeunes filles’ in *Les recits et les élégies* opgenomen, wordt geparodieerd, geestig - maar geparodieerd.

Een enkele ‘note émue’ komt dit sarcasme, dezen ‘ton goguenard’ afwisselen. Cherbuliez herinnert dat Coppée moeielijke dagen gekend heeft, maar dat hij is opgegroeid nabij een ‘foyer de tendresse toujours allumé’, waar hij telkens zijn moed en zijn hoop weder heeft kunnen opwekken en verwarmen. ‘Avoir été tendrement aimé dans sa première jennesse, c'est le privilège suprême; la vie tout entière en reste jeune, et en cet instant même je crois vous entendre murmurer le vers qui termine un de vos plus charmants dizains:

> Ma mère, sois bénie entre toutes les femmes.

Nog ééne gelukkig gevonden tirade weet Cherbuliez aan het slot van zijn rede te plaatsen.

Coppée had den dichter voorgesteld als gebannen uit de samenleving. ‘Gij een balling, mijnheer! Gij gelooft er niets van, en ik behoef u niet te vertellen hoeveel bewonderaars

gij hebt, in die samenleving die u verbant - hoeveel bewonderaarsters vooral. Ik weet er van meê te praten: ik heb op dit punt een pijnlijke ervaring opgedaan. J'avais rencontré dans le monde une de ces femmes qui he jurent que par vous. Agacé par l'intempérance de son enthousiasme, qui me semblait tenir de l'idolâtrie, l'occasion, le goût de la chicane, la jalousie peut-être et quelque diable aussi me poussant, je lui représentai avec humeur qu'il y avait un choix à faire dans vos oeuvres; que, comme nous tous, vous aviez vos défauts, qu'on vous surprenait à donner de loin en loin dans la manière, dans le procédé, dans une recherche puérile de l'effet; bref, que vous n'étiez pas toujours égal à vousmême. Le regard qu'lle me jeta... Ah! monsieur, on peut être frappé de la foudre et n'en pas mourir; j'en suis la preuve.'

De tirade, goed gezegd en behendig gelanceerd, miste hare uitwerking niet en vond algemeenen bijval. Want hier school in den geestigen vorm een kern van waarheid; hier was een zwakke zijde van Coppée's talent op kiesche wijze aangeraakt.

In goedgekozen bewoordingen heet Cherbuliez zijnen nieuwen collega ten slotte, onder luide toejuiching, welkom als lid der Fransche Academie.

Geest is voor menig Franschman alles. Geest vervangt vaak voor hem oordeel, kennis, edelmoedigheid, hart. Wees geestig - en alles wordt u vergeven.

Het kon dan ook niet anders of Cherbuliez moest met zijn rede bij een groot gedeelte van zijn gehoor succes hebben. Er werd gelachen, en hartelijk gelachen. Maar het scheen wel of er een ander gedeelte, al wist het ook de geestige zetten, den ondeugenden spot te genieten, in stilte protesteerde en het gevoel niet van zich af konde zetten, dat hier een onrechtvaardigheid gepleegd werd.

Toen dan ook de plechtigheid was afgeloopen en de 'grandes dames académiques' in hunne elegante rijtuigen waren weggereden, toen zag men op het voorplein van het Instituut zich, ondanks den regen, menig groepje vormen en, sterk gesticuleerende, van gedachten wisselen over het laatst gehoorde.

Sommigen begroetten Cherbuliez' rede als een uitnemende proeve van academische welsprekendheid; de Directeur

- zoo meenden zij - had, als vertegenwoordiger van de Académie Française, het recht *du haut de sa grandeur* den nieuw aangekomene te behandelen, desnoods met ironie en bijtenden spot.

Toegegeven - riep een ander - maar waar hij het talent van het nieuwe lid, op zijne wijze dan, meent te mogen kenschetsen, daar past het hem niet, slechts op les petits cotés, of op slechts éene zijde van dat talent het licht te laten vallen. Wanneer Cherbuliez den recipiendaire toevoegt: ‘je crois connaître vos secrètes préférences’, en dan *Les Humbles, les Intimités, les Promenades et Intérieurs* noemt, dan weet hij wel beter of behoorde hij beter te weten. Coppée hecht groote waarde - en terecht - aan zijn *récits épiques*, aan zijn *Contes en vers* en aan het meesterlijk 2de bedrijf van *Severo Torelli*, waarin hij zich tot een dramatische hoogte verhief, die ons allen verrast heeft.

C'est égal - viel een derde in de rede - il a bien de l'esprit, ce Cherbuliez!

III.

Den dag na de hier beschreven plechtigheid had Coppée in de eenvoudige woning in de rue Oudinot, welke hij reeds jaren bewoont, een klein gezelschap bij zich te dineeren. Met hem en zijne zuster Annette bevonden zich daar slechts drie gasten: Porel, de Directeur de la scène van het Odéon, Marc-Monnier uit Genève, en uw onderdanige dienaar.

Toen het diner was afgeloopen en wij, onder het genot van de koffie, om den haard zaten, riep onze gastheer eensklaps uit: ‘Ik heb u een voorstel te doen.’

‘En dat is?’

‘Wat zoudt ge er van zeggen, wanneer ik u mijn nieuw drama, mijn *Jacobites* voorlas?’

Zuster Annette had wel eenige bedenkingen: ‘het was zoo lang en reeds zoo laat; het zou hem te veel vermoeien.’ Maar onze opgetogenheid over het voorstel sloeg alle bezwaren dood.

Weldra zaten wij in Coppée's werkkamer om hem heen geschaard, en volgden wij met gespannen aandacht de aangrijpende tooneelen in de Schotsche hooglanden, welke het drama vormen, dat de dichter dezen zomer voltooide.

En toen wij, met klokslag van middernacht, afscheid namen, toen waren wij bevestigd in onze overtuiging, dat François Coppée - n'en déplaise à Victor Cherbuliez! - nog iets meer is dan de dichter van kleine dingen en kleine menschen, van binnenhuisjes en burgerluidjes.

J.N. VAN HALL.

Mist.
Alleenspraak van een provinciaal.

Mist! mist! mist! De stad mijner inwoning heeft zich een dikke, geelgrauwe pruik over de ooren getrokken, waaruit de droppels, lui en langzaam, haar langs neus en wangen druipen; buiten sopt en floddert de regen, landziekig tik, tik, tik. 't Is van daag een van die uitgezochte dagen in December, waarop men het natuurlijk en gepast zou moeten vinden zoo heel de wereld plotseling in elkander zakte als een neergeslagen eierkoek. Mist op de straat en binnen in de menschen ook is 't mistig. Veel knorrige lieden, veel verstrooide lieden, veel gedrukte lieden, veel geagiteerde lieden. Ik gaf geld voor een opgeruimd gezicht, voor den een of anderen vroolijken babbelaar, die mijn gedachten en mijn ooren eens ontlastte van die omineuse suiker. Daar ben ik er weer op! Ik kan van dat artikel maar niet afkomen, evenmin als mijn vrienden de planters. Het mag aan niemand als een voorrecht worden toegerekend twee suikerplantende oudgasten onder zijne kennissen te tellen. Ik heb er nu zooveel en elken dag opnieuw weêr van gehoord dat alles schijnt te kleven; zelfs deze mist heeft veel van bruine suiker. Van nacht heb ik gedroomd dat men mij ging confijten. Als over eenigen tijd de menschheid door den rijstebrijberg heengegeten heeft, dat zal een uitkomst zijn.

Mist in de provincie, in de hoofdstad. Daar ligt een brief uit Amsterdam. ‘In de rampspoedige tijden, welke wij beleven,’ luidt de aanhef. Dat staat er, maar met vaste koopmanshand geschreven, in sierlijk, loopend schrift. Ze zijn daar blijkbaar toch bedaarder, niet zoo zenuwachtig. De Indische Handelsbank is nu gered; Jan Cordaat heeft 't jammerend Jan Salietjen een

les gegeven. Flink gehandeld, Jan Cordaat! ‘Dat heeft Amsterdam alléén weêr opgeknapt,’ zei gisteren een stadgenoot, een Amsterdammer, meen ik, tijdelijk hier gevestigd. Want stadgenooten worden die heeren nimmer, inwoners blijven zij, cives Romani onder provincialen levend. Hoelang zij onder ons vertoeven - buitenmenschen zijn en blijven we in hun oogen. Indien het koddige zich niet zoo onweerstaanbaar aan mij opdrong, ik zou mij somtijds, als een rechtgeaarde provinciaal behoort te doen, eens hartelijk moeten ergeren aan dien toon van meerderheid.... ‘Zeg opgeblazen eigenwaan,’ verbeterde een vriend, die 't met de Amsterdammers niet kan vinden. Neen, dat zeg ik niet; ik heb een oud hart voor de hoofdstad en verheug me hartelijk in haar bloei, schoon ik moet bekennen ... ja, de organen uit de wereldstad, zij maakten 't soms wat al te bont met hun: ziedaar het Babylon dat wij gebouwd hebben! ‘Ze krijgen deuken in hun wereldstad,’ zeî met een knipoog weêr dezelfde man, van wien 'k daareven sprak. Dat spijt me - was mijn antwoord. ‘Het zal hun hoogmoed fnuiken, die heeren sloegen in den laatsten tijd een toon aan! Gij kent mijn neef, een volbloed Amsterdammer. Wat doet hij laatst toen hij met mij, mijn vrouw en dochter door de ..... straat loopt? Hij stapt een winkel binnen, koopt een roggebrood voor zijn span schimmels, dat hem aan de poort te wachten stond, en daar hij haast had, steekt hij 't brood, maar slordig in een strook papier gewikkeld, onder zijnen arm.

'k Veroorloofde mij een kleine opmerking. De straat wat vol menschen - en hij dáár met zijn roggebrood naast Emilie! De man keek mij joviaal, blijmoedig aan. “Och, hier geneer 'k me niet, we zijn hier immers niet in stad?” - Maar *ik* geneer me, was 'k zoo vrij te zeggen. 't Is hier een drukke straat en ieder kijkt u aan met uw verwenschte roggebrood. Zoo zijn ze.....’ Ja, zoo zijn ze - beaamde ik, maar barstte in een lachen uit, dat mijn gebelgden medeprovinciaal mij kwalijk kan vergeven. Dat is het eenige vroolijke moment geweest in deze mistige maand. 't Geen mij treft - wij zijn nu eenmaal toch aan dit onderwerp - hetgeen mij treft in dit boudeeren der provincie tegen Amsterdam en 't neêrzien van de laatste op de provincie, is het feit dat beiden niet, of veel te weinig schijnen te gevoelen dat zij elkander noodig hebben, dat onze natie niet in stukken uit elkander valt, wier belangen, idealen wijd uit-

eenloopen, maar men elkander in een zelfde streven naar ontwikkeling van nationale kracht, die nationale eerzucht heilzaam prikkelt, steunen, helpen moest. De Amsterdammer beschouwt de provincie als zijn buitenplaats; de provinciaal ziet in de hoofdstad hoogst een plaats waar hij zich soms eens gaat vermaken, of een speelbank, waar men in de Amerikanen dobbelt. Dit kwam laatst weder uit bij 't dreigen van de Nederlandsch Indische ramp. ‘De Amsterdammers hebben 't in de war gestuurd, die moeten nu den boel maar weer in orde brengen’, hoorde ik zeggen. Ziedaar een redeneering, die ik niet begrijp! Is nationale eer, is nationaal crediet een zaak die slechts de hoofdstad raakt? In Amsterdam heeft men de onthouding of de geringe medewerking der provinciën opgemerkt en zich er aan geërgerd. Terecht, mijns inziens! 't Is een ramp, zooals wij uit elkander vallen; een pijlbundel mogen de Nederlanden zijn, maar dan een losgesnoerde, die verspreid ligt op den grond, gelijk een knibbelspel. Wanneer men met zijn geld hier de een of andere handelsonderneming die van de hoofdstad uitgaat steunt, dan verkeert men in de meening dat dit geschiedt om Amsterdam een dienst of een pleizier te doen. Aan gevoel van nationale eenheid, van solidariteit zoowel op 't punt van eer als in belangen ontbreekt het. ‘Praat me niet, vrind, van Nederlandsche ondernemingen, dat gaat altijd verkeerd.’ Maar hoeveel kapitaal verdween in de opgehouden handen van gewetenlooze overzeesche speculanten; het geld, een Noordschen dwingeland geleend, wiens kroon hem waggelt op het hoofd, wiens topzwaar rijk, van binnen ondermijnd, uiteen te spatten dreigt, staat dit op vasten grond? Als Denver-Rio, Erie en hoe al die dingen heeten, bankroeteeren, dan zucht en jeremieert men, doch dit haalt niet bij 't rumoer dat er gemaakt wordt, wanneer een vaderlandsche handelsonderneming rampspoedig is of fouten heeft begaan. Inderdaad, wij zijn een zonderling volk. Niet slechts de vreemden, neen, wij zelven moeten soms de handen over ons ineenslaan.

Geld is geld, of 't uit de Amerikanen komt of uit de Mexicanen of uit de Russen, of 't uit Lapland komt of uit een Nederlandsche nijverheids- en handelsonderneming, als 't maar geregeld inkomt. Dat is toch eigenlijk een logen. De waarde van de dingen, ons bezit, wordt niet alleen bepaald door 't geen we er van genieten kunnen, maar door een reeks van gedach-

ten en gewaarwordingen van hoogeren, niet louter materieelen aard, die aan 't bezeten en verkregen goed zich vastknoopen. Deze maken eerst de vreugde van 't bezit, de duurzaamheid dier vreugde, behoeden tegen het verslappende van rijkdom. 't Is voor een natie niet hetzelfde of haar fortuin in een gezonde nijverheid en handel, in de eervol volgehouden heete mededinging met andere wedijverende volken gewaagd, gewonnen werd, dan of 't uit beursspel bij elkaar gedobbeld, uit de papieren van ons onbekende, ons onverschillige vreemde maatschappijen, staten gesneden werd. En speculeerde een volk het goud bij klompen in zijn koffers en sleepte het met 't sleepnet van de beurs de fabelachtigste dividenden uit overzeesche sporen binnen, dit zou het niet verhinderen een volk van door en door bankroete individuen te zijn. Een natie, die niet aangeprikkeld wordt door nationale eerzucht, wie 't niet schelen kan hoe vreemden haar beoordeelen, tenzij men haar in een hoekje theologiseeren, kibbelen en speculeeren late; een volk, dat niet beseft hoe reeds zijn ligging op de wereldkaart, zijn verleden verplichtingen medebrengt en eischen stelt, waarmede goede naam en eer gemoeid zijn, die offers vorderen ook van tijdelijken voorspoed, weelde en gemak - dat zou nu op mijn woord een failliete natie zijn. Het blijft de vraag of schrielheid in het steunen der Nederlandsche zaken, bij overdreven, onbeperkt vertrouwen in vreemden van een zeer betwistbare eerlijkheid, niet als een medewerkende oorzaak gelden mag der zwakheid onzer ondernemingskracht. Zou 't heerlijk Java ons door vreemden zoo benijd worden, indien daaruit geen schatten uit te delven vielen? Slechte tijden! Zijn slechte tijden wel een ongeluk voor natiën met energie, wier burgers zich aaneensluiten om door 't krachtbetoon, de offervaardigheid, den goeden moed van allen aan den ramspoed en 't gevaar van 't oogenblik het hoofd te bieden?

De suikerlawine zal onze planters niet omvergooien, maar wel hen prikkelen tot meerdere krachtsinspanning en hun vindingrijk vernuft tot wetsteen strekken. Wellicht als nu de ramp op Java is gekeerd, de wolken weggedreven, zullen wij, die zoo sekuur onze overvloedige penningen aan Reineke de Vos, die in Chicago woont, den besten Gould, den braven Baldwin toevertrouwden, zoo roekeloos brooddronken, overmoedig worden.... dat zij.... den rijken Arcbipel, ons

eigendom, ontginnen willen en de schatten daar begraven aan den dag brengen. Ik zie het groeiend Amsterdam nog eens zoo groot, zoo rijk, zoo machtig worden, het kapitaal uit de provincie vloeien binnen hare muren en uit haar muren weer terug zich over 't land verspreiden als een gouden oogst van winst. Ik zie 't afgunstig oog des provinciaals met welgevallen op de bloeiende stad gevestigd en het hooghartig neêrzien van den stedeling verdwijnen, daar wederzijdsch belang hen beiden samenkoppelt, stad en land zich in 't streven naar een zelfde ideaal ontmoeten: Nederlands herleving als handelsmogendheid. 'k Zie den gladden Yankee met een mand vol nieuwe acties afdruipen, die de slimmert zelf niet hebben wil, maar gaarne aan zijn beste Nederlanders slijt. De negentiende eeuw was de eeuw van Amerika, de twintigste zal de eeuw van Afrika zijn. Nu wordt de zwarte bruid gewijd door al de natiën van Europa. Engeland slaat reeds den arm haar om den hals, Frankrijk heeft haar bij de haren, de Duitschers aan den hiel en allen grijpen haar om 't midden.

> Mislike me not for mij complexion,
> The shadowed livery of the burnish'd sun,
> To whom I am a neigbour and near bred,
> Bring me the fairest creature northward born.

Zal onder al die minnaars Nederland de afgewezen of de minst verkorene wezen? De kunst van 't vrijen naar de donkere bruiden verstond het eertijds goed. Zijn vlammend oog, zijn frissche blos en zijn stoutmoedig optreden behaagde aan die schoonen. Zij houden van brutale vrijers; van goeie sukkels, talmers gruwen zij.

Zal eens de historieschrijver boeken: ‘Het binnenland van Afrika ging voor den wereldhandel open; die zijn vlag het verst droeg in het groote werelddeel was - Nederland.’ Dan zouden er veel minder advocaatjes en griffiertjes en substituutgriffiertjes en commiezen in de Nederlanden slenteren, maar honderden het zeegat uitmoeten; veel minder fatjes met een scheiding midden over 't hoofd en poneyhaar, maar velen met gebruinde aangezichten loopen; dan zou de politiek... Halt! Daar zit ik midden in den mist. Politiek? Welke! Onze Tweede Kamer wordt een cathechiseerkamer. Het twisten van modernen en rechtzinnigen, dat ophield in de kerk, hernieuwt zich op

het Binnenhof, in 's lands vergaderzaal. De kerkelijke mist hult 't politieke leven in een dikken, taaien mist, die naar den wierook riekt van Rome en naar de muffe lucht van Dordsche perkamenten. Nu de verkiezingskoorts voorbij is, moet ik 't zeggen: zelfs de opgewektheid en de hitte van dien strijd had iets bedroevends. 't Schijnt of 't volk slechts wakker wordt als 't tegen of voor de dominés gaat. 't Maakt zich bij voorkeur en uitsluitend warm om afgetrokkenheden van leerstelligen aard, zij 't in ontkennenden, zij 't in bevestigenden zin. De liberalen zijn er onder, ja, maar wat waren de liberalen, wat werden zij steeds meer en meer? Een richting, die in kamerclubs en in de kiesvereenigingen zich terugtrok; de zaak van een fatsoenlijk deel des volks, niet van een volk; een stelsel, riekend naar de lamp, geen drijfkracht, die ten harte uitging in de harten. De liberalen stonden als een fractie op zich zelf, maar voeling met de menigte, met het groote volk, waar was die? De kerk liet men uit de handen slippen; van de kerkelijke stembus bleef men weg; alleen staan liet men die, 't gevaar voorziende, daar ter plaatse rechten invloed wilden handhaven en bewaren. Maar Dr. Kuyper kende des te beter het volk. Hij wist wat er omgaat bij de duizenden, die op het platte land en in de dorpen, in de achterstraten van de steden, in de boerenwoningen en stulpen zitten. Hij wist hoe heel dat volk gewaar wordt, denkt, waar zij zijn aan te pakken, waarmede op te winden. Hij zag den ouden bijbel in hun handen, geel gekleurde bladen, beduimeld vaak en omgekruld, en de oude stijve letters en de oude prenten en de oude taal, het ‘Heere’ dat hun lief is. Die lieden hebben geen aesthetische genietingen, geen spannende romans van Franschen snit, geen Darwinistische hypothesen, geen physica en andere tot hun dienst. Zij hebben slechts hun bijbel. Welnu, hij greep die kerk, dreef het vrijzinnige uit, 'tgeen hem makkelijk viel, daar het fatsoenlijke, onverschillige publiek hem niets betwistte, en zond zijn volgelingen op de leêge plaatsen naar dat volk, trommelde hen samen om dat oude boek, maakte er zijn wapentuig en politieke leuze van en werd een machtig man in Nederland. Middelerwijl groeide aan de schaafbank, bij het weefgetouw, bij smidse en smeltoven een geslacht op, dat zich mondig ging gevoelen, straks verklaren, en om politieke rechten roepen. De liberalen wisten dit te

ontdekken, zij trokken zich den werkman aan, zij wonnen hem voor hun beginselen en idealen, zij traden voor hem op en onderrichtten hem, zij wisten het ontwakend deel des volks zich in te lijven, zij leidden de beweging, zij voorkwamen de menners en de demagogen?... Och, in dien kerkelijken polietieken mist is zelfverwijt gemengd, bewustheid van tekortkoming in plichtbesef en plichtsvervulling, tekortkoming in liefde voor het volk, in arbeid voor het volk, in kennis van het volk. Nu zullen er andere dingen van de liberalen worden gevergd. Voor de natie zelf dient straks hun zaak bepleit, gelijk 't in Engeland geschiedt. Den volke moet men nader treden. ‘De kamer uit, de natie in.’

Och, die mistige schoolvraag! Wie haar oplossen, noch in ong bekrompen, benauwden sectegeest, noch naar volstrekte, afgetrokken theorien, die geen rekening houden met de werkelijke toestanden, met het volk gelijk het is: iets historisch gewordens, geen som van in het afgetrokken denkbare personen, - zij zullen handelen in den geest van 't evangelie. Hoe men het ook beschouwe, een verheven, eerbiedwaardig boek is het voor allen; het worde in ons land geen Koran, dweepzucht stokend in onwetenden, geen strijdkolf in 't kwaadaardige partijgevecht gezwaaid. Zal die kerkelijke mist zijn goede zijde hebben? Zal hij dwingen tot een vergelijk, dat deze vraag, die, slepend, onze krachten uitput, ten minste voor een tijd verwijdert?

Zal de verpoozing van 't leerstellig vechten de oogen en de harten openen voor andere, dringende belangen, bij wier verwaarloozing gevaar is, door wier behartiging de natie weêr gezond zal worden? Het ware met recht een zegen, wanneer daar eens iets aan de orde kwam, voor 't welk we niet als partijgenooten, maar als Nederlanders opkwamen en warm werden.

Het feest van Nicolaas Beets was in dit opzicht een verademing. Om den krachtigen, kerngezonden grijsaard geschaard, met zijn frisch en vriendelijk gelaat, waarover nu en dan, uit de ondeugende oogen, een slaglicht valt, stonden we daar als om een ouden, wijzen vriend en vader van het volk. Wij gevoelden ons weder een natie, verbonden door gehechtheid aan, door liefde en vereering voor sommige der beste eigenschappen van ons volk, welke in Nicolaas Beets zich afspiegelen en belichamen. Wien deed dit feest meer goed ... Hildebrand

of ons? Mij scheen het toe of in 't gejuich dat opklonk, in de handen die zich hieven, in de oogen die vochtig werden, het ons nu eens uit 't hart moest barsten: wij hebben ons land lief en eeren het in u, zijn veelbeminden zoon. Ah! dien dag brak de zon door den nevel; zelfs het zwartgallige woord, dat Busken-Huet zond, bij wijze van een bittere kraakamandel op 't dessert, kon haar niet verjagen.

Wij zijn door Busken Huet in den laatsten tijd aan niet veel vriendelijks verwend. Eerst heeft hij ons den lichamelijken dood aangekondigd - geografisch, - als zelfstandige natie; nu werd het feest van Beets door hem aangegrepen om ons ook het geestelijke uiteinde aan te zeggen. Pierdood, zouden de jongens zeggen, zijn we volgens Busken Huet. Mij, een eenvoudig burger, komt het voor, 't zij met alle bescheidenheid gezegd, dat Busken Huet, door zijn leven in den vreemde los geworden van zijn natie, haar ontwend, niet in de gunstigste omstandigheden is om billijk over haar te oordeelen - dat....

'Zie eens - roept mijn vrouw, die binnenkomt - daar lees ik in het Handelsblad een voorbericht van Busken Huet, dat u zal frappeeren.'

Quand on parle du diable ..... sit venia verbis.

Mijn vrouw kijkt over mijn schouder terwijl ik lees:

'Hoe fijn, hoe geestig en ... hoe hartelijk', zegt ze; ''t klinkt als uit den tijd van dokter George en Gitje.'

Wel! De leeuw, die zooveel schrijvers verslond, liet zich door een klein, slank dameshandje bij de manen aanvatten en ontfronste....

Vrouw, 'k geloof dat Busken Huet en Nederland elkander beter mogen dan zij wel bekennen willen. Wij hebben zekere eigenschappen die Huet kriebelig maken; hij heeft er andere, waaraan onze gemoedelijke aard zich stoot. Divorce pour incomptabilité d'humeur et de caractère. Maar ik geloof niet dat Huet het volk, 't geen hij 't geschenk van Het land van Rembrand waardig keurde, minacht en haat. De natie, op haar beurt, blijft in haar hart houden van den man, die haar zooveel genotrijke uren verschafte, die haar voedde met zijn overvloed van frissche, verrassende denkbeelden, verkwikte met het fijne zout van zijn vernuft, die, op een stapel werken wijzend, zeggen kan: Zie, dit deed ik voor u.

Zal de mist van wederzijdsche grieven en miskenning op-

trekken tusschen Nederland en dezen man; de ouderdom die langzaam voor hem nadert hem aantreffen te midden van zijn landgenooten en met het volk verzoend, voor 't welk hij zooveel zijn kan - zooveel doen kan - aan welks ouden stam hij zelf en Nicolaas Beets, twee bloesems, spruiten, logenstraffend zijn sombere profetie: dat er geen merg meer zijn zou in den tronk?

Kom, het slaat twaalf; 't is tijd om naar bed te gaan.

‘De lucht wordt helder - zegt mijn vrouw - ik zie de starren schijnen.’

Accipio omen!

Hoe Gijs Allema voor 't eerst zijn Simkje ontmoette. (Uit mijne idylle '*Op Schaatsen*').[1)]

Aan H.J. SCHIMMEL.

'Kjeld smeide om sljetten,
Poêlen en petten,
Fearten en marren in iseren bân.
D'iserkes tille
Herten fôl wille:
"Feintsje! liz op! "ropt de faem," jouw dyn hân."

Kom! hjir fen dinne!
Blier skynt de sinne,
Klear is de loft, as it blou fen dyn each.
Litte we swaeije,
Swierje en draeije,
Sa 't nea tofoar noch in pear deroer fleach.'

Juist drie week is 't geleên,
Op een' Zondagochtend, - bij nacht was
plotsling, na dagen van dooi,
weer de vorst herbegonnen te woeden,
- spoedde zich Grijs langs de baan,
die door Wouterswoude naar Driesum
leidt.

1) Deze idylle speelt in Friesland, en - de hier medegedeelde episode uitgezonderd - op Dokkumerdiep.

Op de hoef van zijn' oom
was het feestmaal. Tante verjaarde,
en - ‘als de Gijs ontbrak,
mislukte,’ zóó had men geschreven,
‘stellig het feest.’ Dus, in Zondagspak,
en zijn' vilt op het hoofd, trok
Gijs reeds vroeg door het veld,
blij zwaaiend den rotting in 't ronde, of
fluitend een' lustigen deun,
want - sneed ook de vinnige Noordwind
snerpend door wangen en kin;
trof zelfs eene enkele sneeuwvlok,
harder dan hagel, den neus,
toch liet hij zich 't baantje gevallen,
zittend ten disch in gedachte,
en - als kenner behagelik smakkend,
nippend met slokjes van 't geurige
drankje - ‘*rozienen op brand'wien*.’

Zoo, in gepeinzen verslonden,
bereikte hij 't kronkelend wegsken,
dat, als een dam in een meer
oprijzend, van weerszij' door petten
afgebakend, weldra
tot een dreve verbreed, naar de kerk leidt.

Eensklaps, schuins van zijn oor,
vliegt - zwirdlend en schuiflend, een sneewbal,
spattend, een' voet of wat verder,
uiteen. Snel wendt hij het hoofd om,
bukkend reeds zelf naar den grond,
om op beurt zich 'nen kogel te kneden,
doch.... roert lippen noch hand,
bij 't bewondrend genieten des bliks, die
mild hem bestraalt uit een oog,
waar de helderste sterre bij taande!

Frisch, als het luchtjen in Meimaand,
slank, als de zwanen, de wilde,

zeilend, in scharen, bij najaarstijd
door den buiigen hemel,
- rees daar een meid vóór zijn blikken,
en borg, in het schootje van zijde, een'
sneeuwbal, dik als een hoofd,
wen een knaapje, heur broertje wellicht, zich
siddrend verdringend naast haar,
bang smeekend den vreemdeling aankeek.

Smeeken? - H i j had het wel noodig,
de guit! G i j s z e l f had wel gaerne,
smeekend, de schoone gevraagd
om haar' aanval - laas! wat en trof zij
niet! - te herhalen naar lust
van het grappenverlangende hertje.

Waar' Gijs dichter geweest,
vast had hij gewaand, dat een Muze,
wekkend tot scheppen den kunstnaar,
in levenden lijve vóór hem stond.
Hoog van gestalte als een berk,
met schier manlike schouders en armen,
toonend in houding en blikken
iets statigs, geleek ze een Sibylle,
die op orakelen zint
voor der goôn vroomhertigen gunstling.
Blank was, en donzig, haar halsje;
zoo blozend haar wang, als geen rijpe
perzik bloost, bij des zomers
gloed; om haar lippen, de fijne,
speelde een koraalrood lachje;
haar voetje was klein, en de helm sloot,
zonhel blinkend door 't kapsel
van kant, als een kroon om haar' schedel.

Wonderend stond daar de jongling;
dan - eindlik, als vond hij de spraak weer -
luidde zijn schuldlooze scherts:
‘Is het zoo, dat men vreemden begroet hier?

Hertlik onthaal, bij mijn ziel!
In gemoede, het mallen ter zijde,
dankbaar ben ik den bal,
dat hij even, uw plannen verijdlend,
nevens mijn' hoed, niet er op,
zich een baan heeft gezocht in het luchtruim.
Dàn, wat de schoone betreft,
wier schuld het n i e t is, zoo mijn hoed leeft,
haar vergeef ik niet eer,
dan ze ook 't balletje, handig verborgen,
mij naar den kop heeft gestuurd,
op gevaar mij een blauwtje te gooien.'

Zoo sprak Gijs, en de meid:
'Stout zijt gij ter tale, gezelle!
'k Vrees wel, het rouwt u te vroeg....
Licht waant gij: ze is amper een meisje....
Gooien is taak voor de mannen!.... -
Nu, goed! naar mijn' zin is uw aanbod....
Wees op uw hoede!... Zoo waar...
Thans leert u een meid, wat een worp is!'....

Lachend aanhoorde haar Gijs....
Met een' krachtigen zwaai van heur rechter
hief zij den bal.... liet los. ...: -
vlak midden op 's jongelings schouder
spatte de sneeuwklont stuk
met een' somberen bons.

'Van mijn leven,
schoonste! gij gooit als een man!'
riep Gijs; 'ik benijd u zoo'n greep, hoor!'
Doch, wie n i e t schertste, was z i j :
traanoogend bestaarde zij, links van
't pad, den bevrozenen poel,
waar heur ring, door het heftige zwaaien
los van haar' vinger geraakt,
voortrolde, steeds verder, al verder....

Thans trad nader de knaap.
‘Hoe! krijten?’ zoo sprak hij vertroostend.
‘Poosje geduld.... Fluks hebt gij
hem weder.... Ei! hadde ik een' staak maar....
Wacht....’ - Doch of 't meisjen ook schreide,
en of Gijs zelf vorschend in 't rond keek,
slechts van den reddenden staak....
geen spoor! -
‘God,’ dacht hij, ‘was de ijsschaal
twee, drie nachten maar ouder,
het ging nog!... Maar, g i s t e r e n vroor 't eerst.
't Breekt vast onder zoo'n last!....
Zoo het broerken....? Doch, zou ik den kleinen
knaap, op zoo'n ijs van één nacht,
dat nauwliks 'nen ooîvaar zou dragen...!!?
Foei! Gijs! Schaam je.... zoo'n kind!
Zeg, ben je dan Allema's l e e u w niet?
Zinkt u het hert in de laerzen?....’

Dan, luide de stemme verheffend:
‘Vrees niet.... I k haal u den ring....
Vast vang ik 'nen paling.... doch, zie je,
neen.... ik vergaf het mij nimmer,
verloort gij een speld....om zoo'n blooheid.’
En - zoo gezeid, zoo gedaan -
eer 't meisje zijn handen gevat heeft,
eer zij, met blik en gebaar
hem weerhoudend, een woordje geslaakt heeft,
wipt daar de reus langs den plas,
voorzichtig, als trad hij op glas voort.

Hoort gij het kraken, het ijs? -
Twaalf schreden van 't pad, bij dat riet ginds,
blikkert de ring.... Nog é é n ' stap,
en hij grijpt hem.... Hoezee! in zijn rechter
heft hij 't juweel naar omhoog,
dat het broerken van pret in het rond danst.

Toch is het pleit niet gewonnen....
Terug thans moet hij!.... Zal de ijsvloer,
even gewillig als straks
hem torschen op glimmenden spiegel?
Traag, schoorvoetend, beweegt
hij zich voorwaarts.... Ziet hij geen scheur daar?
Zakt niet zichtbaar de schaal
naar omlaag? - Krrrak! Knetterend splijt zij,
onder 't gewicht, dat haar drukt,
en tot boven de knieën verzinkt de
reus in den drassigen poel,
wen het meisje zich schrikkend het oog dekt....

Dat er van Tante's verjaren
niets kwam, ried lang reeds de lezer!
Ginds, op de hoef, bij den knappenden
haerd, vond de Oostrumsche redder,
dankbaar door allen begroet,
een onthaal, dat het bad van daareven
rijklik vergoedde: - naast hem
zat, troostend, die vorstlike schoonheid,
en - eer zijn pak was gedroogd,
was 't hertje zóó redloos.... gestolen,
dat hij, reeds d' avond daarna,
met zijn Simkje, op de hoef, aan de deur stond.

Antwerpen, December, 1883.
POL DE MONT.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 22 December 1884.

De talrijke vijanden van ons hedendaagsch parlementarisme, die steeds naar gegevens zoeken, waaruit zij de onmacht en de inconsequentie van dit stelsel meenen te mogen afleiden, konden in de laatste weken een ruimen oogst binnenhalen. Zij hoorden den heer Von Bismarck in den Duitschen Rijksdag de verklaring afleggen: ‘Ik laat mij door uwe meerderheid niet imponeeren.’ Zij zagen de Fransche Kamer met nadruk de toepassing van een beginsel eischen om dit, weinige dagen later, even nadrukkelijk te verloochenen en de regeering opnieuw blindelings te volgen op de kronkelpaden van een karakterloos opportunisme. Zij merkten op, hoe in Engeland de beide groote partijen maanden lang tegenover elkander stonden, blazende dreiging en moord, en ieder op hare beurt zwerende, geen haarbreed van het eens ingenomen standpunt te zullen afwijken, maar tevens zagen zij, dat de aanvoerders, toen de slag onvermijdelijk scheen, die voor een van beide partijen noodlottig moest worden, hunne troepen in den steek lieten en de quaestie, waarover men hemel en aarde bewogen had, buiten het Parlement om, op de gemoedelijkste wijze, met wat geven en nemen, in orde brachten.

Dit alles was mogelijk zeer verstandig en uitermate praktisch, maar een verheffend schouwspel was het zeker niet. En wanneer dit geschiedt in landen, waar de openbare meening zich waarlijk in politieke zaken niet onbetuigd laat, waar de wieg en bakermat onzer parlementaire instellingen heeft gestaan en waar een algemeen of zeer uitgebreid stemrecht de idealen der volksvertegenwoordiging tracht te verwezenlijken, zal niemand zich verbazen, wanneer men

in andere staten, waar het parlementair systeem der volmaaktheid nog minder nabij is gekomen, eveneens met de beginselen nu en dan een loopje neemt, zonder dat men zich, ter rechtvaardiging van die gewilligheid, kan beroepen en beroemen op het bezit eener krachtige en doortastende regeering.

A tout seigneur, tout honneur. Beginnen wij onze kroniek met de vermelding van het oordeel, door vorst Bismarck over de moderne staatsinstellingen uitgesproken, een oordeel, dat althans aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat.

De samenstelling van den nieuwen Duitschen Rijksdag heeft den reeds tamelijk verwarden politieken toestand niet verbeterd. Het Centrum keerde, in aantal en beteekenis, onverzwakt terug. De Duitsch-vrijzinnigen, wier partij in het voorjaar uit de fusie der Secessionisten en der '*Fortschrittler*' was ontstaan, leden zware verliezen; de heerschzucht van Eugen Richter en het doctrinarisme van vele zijner geestverwanten, dat zich allereerst in een overdreven huldiging van het *laisser-faire* op economisch gebied openbaarde, hadden een goed deel der bevolking van de jongste der partijen vervreemd. De nationaal-liberalen wonnen verscheiden zetels, doch ten koste van hunne zelfstandigheid; het Heidelberger program, dat de breuk tusschen hunne partij en de linkerzijde volkomen maakte, wees hun tevens eene plaats aan als hospitanten in de rijen der conservatieven. Deze laatsten wonnen bij de verkiezingen niet minder dan zeven-en-twintig zetels. De Zuid-Duitsche democraten, welke de 'Volkspartij' in den Rijksdag vormden, zagen hun gering aantal nog verminderen; daarbij ontviel hun de beproefde leiding van Leopold Sonnemann, die in Frankfurt a/M. het onderspit moest delven voor den - door de regeering gesteunden - volkomen onbekenden en onbeduidenden Sociaal-democraat Sabor. De geestverwanten van dezen jongsten uitverkorene der Frankfurter kiezers behaalden eene ongedachte overwinning. Het aantal hunner vertegenwoordigers werd verdubbeld. Hun vijfentwintig-tal vormt thans in den Rijksdag eene partij, met welke men rekening zal moeten houden. De eigenlijke '*reichsfeindliche*' fractiën - Polen, Denen en Franschen - ondergingen bijna geen verandering.

De gewijzigde houding der nationaal-liberalen en de aanwas der conservatieve partij maken het onmogelijk, eene strooming naar de rechterzijde te loochenen. Toch beschikt de regeering, evenmin als in den vorigen Rijksdag, over eene meerderheid, zelfs niet,

wanneer conservatieven en ‘Heidelbergers’ zich broederlijk tot eene partij Bismarck *sans phrase* vereenigen. De heer Windthorst is wederom de gelukkige, die het zwaartepunt van den Rijksdag kan verplaatsen en de aanneming van iederen maatregel kan maken tot eene quaestie van loven en bieden tusschen de regeering en het Centrum.

De Rijkskanselier maakt zich klaarblijkelijk op dit punt geen illusiën. Het *fistula dulce canit* was op zijn optreden allerminst toepasselijk; aan het adres der linkerzijde werd eene oorlogsverklaring *en règle* gericht, en aan het Centrum werd te kennen gegeven, dat er voorloopig op geen concessiën te rekenen valt.

Aanleiding tot de eerste philippica gaf de quaestie der vergoeding van reis- en verblijfkosten aan de leden van den Rijksdag. Bij den Pruisischen Landdag was hiervoor gezorgd; de afgevaardigden van het Duitsche volk ontvingen echter zulk eene vergoeding niet. Wel waren hun vrijkaarten voor de spoorwegen verstrekt, maar van dit voorrecht was zooveel misbruik gemaakt - één afgevaardigde o.a. had in acht maanden tijds met zijne vrijkaart 18000 kilometer per spoor afgelegd! - dat de regeering besloot, die vergunning in te trekken. Van vrijzinnige zijde werd nu, en niet voor de eerste maal, betoogd, dat het gemis eener vergoeding van reis- en verblijfkosten voor de overgroote meerderheid van het Duitsche volk de aanneming van een mandaat onmogelijk maakte, en dus de rechten der kiezers verkortte.

Bismarck was in zijne principieele bestrijding van deze stelling niet zeer gelukkig. Het zwaartepunt van zijn betoog was dan ook hierin te zoeken, dat eene wijziging der constitutie in voorgestelden zin nog onlangs door den Bondsraad was verworpen, en dat het dus hoogst bedenkelijk was, daarop thans weder aan te dringen. De Bondsraad is, in de handen van den Rijkskanselier, een zeer gewillig werktuig; het is dus volkomen begrijpelijk, dat de Rijksdag zich niet van eenige inconstitutioneele handeling bewust is, wanneer hij zich door de liefelijke harmonie tusschen de beide andere regeeringsfactoren niet van een herhaald uitspreken zijner meening laat terughouden. De Rijkskanselier echter denkt er anders over. ‘Ik laat mij door uwe meerderheid niet imponeeren,’ - zeide hij. Door geheel Europa, - zoo verzekerde hij verder - had hij zich de wet niet laten stellen, en hij was allerminst van

plan, zich te laten ringelooren door eene coalitie van clericalen, democraten en republikeinen.

Dit was *der langen Rede kurzer Sinn*. Met de minachtende vermelding van de meerderheid was het hooge woord er uit, - een woord, dat aan den Bismarck uit den conflict-tijd herinnerde. Maar de adstructie van deze onnoodige beleediging maakte de zaak niet beter. De Rijksdag, zoo redeneerde Bismarck, bezit geen homogene meerderheid. De partijen, die zich tegen de regeering vereenigen, worden hiertoe niet door gemeenschap van beginselen, maar door taktische overwegingen gedreven: hoe zou men anders het Centrum met den *Fortschritt* kunnen zien samengaan? ‘De nationale, de keizerlijke politiek wordt vertegenwoordigd door fractiën, die samen 155 man sterk zijn. Verder zijn er ongeveer 100 heeren, die strijden voor de heerschappij der geestelijkheid. Ja, mijne heeren! (tot het Centrum) gij verlangt vrijheid van de Kerk, en als de Kerk die niet bezit, dan noemt gij haar vervolgd en onderdrukt. Het heerschen is u volgens oude traditie aangeboren.’

De Duitsch-vrijzinnigen, die - volgens Bismarck - noch Duitsch, noch vrijzinnig zijn, worden door hem met de sociaal-democraten en de volkspartij onder den algemeenen naam van democraten samengevat. ‘Ik noem hen zoo, omdat het voor mij op hetzelfde neerkomt, of men een republiek wenscht met een erfelijk opperhoofd, of, naar Amerikaansch model, met een president.’ Ten slotte vermeldde Bismarck nog de eigenlijke ‘*Reichsfeindliche*’ elementen, Polen, Elzassers en Welfen. En hiermede was het beeld van den Rijksdag voltooid.

De zinspeling op de republiek bleef natuurlijk niet onopgemerkt, en de tegen deze beschuldiging ingebrachte bedenkingen gaven Bismarck aanleiding, om nog duidelijker te spreken. Het onderscheid tusschen eene monarchie en eene republiek ligt niet daarin, dat de eerste een koning, de tweede een president heeft. Polen was volgens Bismarck óók eene republiek, en Engeland is het nog heden. ‘Ik voor mij zoek de grens daar, waar de koning door het Parlement kan gedwongen worden om iets te doen, wat hij uit eigen beweging niet zou doen. Het Parlement heeft het recht, te verhinderen dat wetten tot stand komen, die het voor onaannemelijk of voor schadelijk houdt. Maar het monarchale beginsel houdt op, zoodra de koning door de meerderheid van het Parlement kan gedwongen worden, om zijne ministers te ontslaan.’

De philippica tegen het Centrum werd weinige dagen later herhaald, naar aanleiding van Windthorst's voorstel tot intrekking van eene der beruchte Mei-wetten. Doch bij die gelegenheid bleek wederom, hoe groot het verschil is in de houding, welke Bismarck tegenover de afzonderlijke deelen der oppositie aanneemt. Van de liberalen scheidt hem eene quaestie van beginselen; hunne theorieën omtrent de verhouding van Kroon en Parlement acht hij republikeinsch en revolutionair, en hij laat geen gelegenheid voorbijgaan, om dit contrast tusschen zijne opvatting en die zijner tegenstanders scherp te doen uitkomen. Het antagonisme tusschen Bismarck en het Centrum is veel minder scherp, meer diplomatiek in zijn aard. Neemt Richter het woord, dan kan de Rijkskanselier eene zenuwachtige prikkelbaarheid nooit verbergen; meestal is het optreden van dezen strijdbaren held het sein voor hem, om de zaal te verlaten. Doch Windthorst - voorwaar geen minder gevaarlijken tegenstander! - hoort hij met de meeste kalmte aan.

Zoowel in de quaestie van de vergoeding der reis- en verblijfkosten als in de beslissing omtrent het voorstel Windthorst verklaarde eene groote meerderheid van den Rijksdag zich tegen de regeering. Het schijnt echter, dat deze zich dit échec niet zal aantrekken, en het besluit van den Rijksdag eenvoudig door den Bondsraad zal laten vernietigen. De dictatoriale methode komt weder in eere; kan Bismarck geen meerderheid in den Rijksdag vinden, of acht hij het niet der moeite waard, door concessiën of beloften zulk eene meerderheid te verkrijgen - welnu, dan zal hij van de vertegenwoordigers eenvoudig geen notitie nemen. De ondervinding heeft hem geleerd, dat men in Duitschland dit krasse middel zonder groot gevaar kan toepassen.

Eene derde nederlaag leed de regeering bij de behandeling der begrooting voor buitenlandsche zaken. Bismarck wenschte bij dit departement, wegens de voortdurende uitbreiding der werkzaamheden, waarvoor hij de meest overtuigende bewijzen aanvoerde, nog één ondersecretaris van staat en twee directeuren aangesteld te zien; op voorstel echter van de commissie van rapporteurs werd het tractement van een der directeuren van de begrooting geschrapt. Dit geschiedde, nadat Bismarck tot driemalen toe de onmisbaarheid van zulk een ambtenaar had betoogd, en al zijn persoonlijken invloed ten voordeele van de aanneming van dezen post in de schaal had geworpen. Eene zakelijke reden voor de verwerping van het

regeeringsvoorstel is noch in het door de oppositie gesprokene, noch in de toelichting der pers te vinden. Men verkrijgt van het votum van den Rijksdag geen anderen indruk, dan dien van eene persoonlijke wraakneming, welke hier dubbel kleingeestig was, omdat zij eene volkomen onverdiende kritiek in zich sloot van de wijze, waarop de Rijkskanselier het departement van buitenlandsche zaken heeft beheerd. De Rijksdag heeft willen toonen, dat hij zijn budgetrecht onverkort wil handhaven; de hoogst onhandige wijze echter, waarop hij dit deed, kan voor zijn eigen prestige en voor de zaak van het parlementarisme in Duitschland slechts treurige gevolgen hebben.

Gunstiger is de stemming ten opzichte der regeering in eene andere *question brûlante*, die der koloniale politiek. In het vorige jaar kon de vertegenwoordiger van Portugal bij het Berlijnsche Hof nog aan zijne regeering schrijven: ‘L'Allemagne, au moins pour le présent, se désintéresse complétement de la question coloniale.’ En thans heeft Duitschland vestigingen op verschillende punten van de westkust van Afrika, terwijl het ook aan de oostkust van dit werelddeel en in Australië vasten voet tracht te verkrijgen. Thans vraagt de regeering aan den Rijksdag subsidiën voor stoomvaartlijnen, die het vasteland met het verre Oosten zullen verbinden. Wat meer is: de gedelegeerden der zeevarende mogendheden van de oude en nieuwe wereld vergaderen te Berlijn, onder voorzitterschap van Bismarck, om over het lot van den Congo en den Niger te beslissen, en aan Engeland, dat zich tot nu toe buiten Europa het monopolie van annexatiën had voorbehouden, de wet voor te schrijven. Om dit doel te bereiken, is Frankrijk maanden lang met voorkomendheden en vriendschapsbetuiging overladen en toont zich de Rijkskanselier, in eigen land een protectionist bij uitnemendheid, in de koloniale quaestie een warm voorstander van den vrijen handel.

De motieven voor dit onverwacht optreden van den heer Von Bismarck zijn, naar het ons voorkomt, van tweeërlei aard. In de eerste plaats mag men hierbij denken aan het verlangen, om den overwegenden invloed, dien Duitschland in Europa bezit, ook buiten de grenzen van dit werelddeel uit te breiden, om aan het prestige van Engeland als toongevende mogendheid in alle koloniale quaestiën een gevoeligen, wellicht onherstelbaren knak toe te brengen, en om tevens de banden los te maken, die nog steeds

Frankrijk en Engeland vereenigen. Maar in de tweede plaats moet men hier rekening houden met de eigenaardige economische begrippen van den Rijkskanselier. Terwijl hij door steeds hooger wordende invoerrechten de productie in Duitschland op kunstmatige wijze tracht te vermeerderen, en van het feit, dat deze bescherming slechts aan de groote grondeigenaars en de groote industrieelen ten goede komt, de aandacht zoekt af te leiden door aan de proletariërs de problematische zegeningen eener veelomvattende staatszorg op te dringen, tracht hij aan den anderen kant den uitvoer uit Duitschland te doen toenemen door het openen van nieuwe débouchés voor den handel, door het bedingen van voordeelige voorwaarden voor Duitsche onderdanen in vreemde gewesten en door het subsidieeren van stoomvaartlijnen, welker levensvatbaarheid terecht in twijfel wordt getrokken. Bij die pogingen rekent hij op den steun der agrariërs, op de dankbaarheid der groote industrieelen, en bovendien op de licht ontvlambare geestdrift der natie, die met trots ziet, hoe de jongste der koloniale mogendheden ook hier weder in het Europeesch concert de eerste viool speelt, en die zich overgeeft aan de zoete droomen, welke haar Kameroen en Angra Pequena als aardsche paradijzen en onuitputtelijke bronnen van schatten voorspiegelen. Er bestaat dan ook weinig twijfel aan, of het wetsontwerp tot subsidieering der overzeesche stoomvaartlijnen zal in den Rijksdag met groote meerderheid worden aangenomen, al wijst de schatkist op een deficit van veertig millioen Mark, en al moeten, om dit te dekken, de *Matricular*-bijdragen der afzonderlijke staten op bedenkelijke wijze worden verhoogd. Zoozeer is de regeering overtuigd van het gunstig onthaal, dat hare koloniale politiek zal vinden, dat zij, met eene voor haar doen ongehoorde openhartigheid, de officieele bescheiden over deze quaestie, als eerste Duitsche ‘blauwboek’, in het licht heeft gegeven.

Doch welke ook de bedoelingen van den Rijkskanselier mogen wezen, voor het werk, dat de conferentie te Berlijn thans onder zijne leiding verricht, kan men hem slechts dankbaar zijn.

De groote waterweg, die den toegang ontsluit tot de binnenlanden van Afrika, was vóór den beroemden ontdekkingstocht van Stanley slechts over eene uitgestrektheid van weinige mijlen bekend. Thans vindt men van den Atlantischen Oceaan tot Vivi, van daar tot Stanley Pool en nog honderden mijlen verder in de

richting der groote meren, eene lange reeks van nederzettingen, middelpunten van handel, verkeer en beschaving, die hun ontstaan te danken hadden aan de ontembare energie van Stanley en aan de vorstelijke mildheid van koning Leopold van België. Een tweede reeks van nederzettingen volgde, van den Oceaan af, den loop van den Quilloe, om zich te Stanley-Pool met de eersten te vereenigen. Langs vreedzamen weg, door verdragen met de inlandsche hoofden, waren al deze stations met de omgevende landerijen het eigendom geworden van de te Brussel gevestigde *Association Internationale du Congo*. Savorgnan de Brazza, wien de lauweren van Stanley geen rust lieten, zocht en vond een derden weg van den Oceaan naar het bevaarbare deel van den Congo. In dienst der Fransche regeering drong hij langs den Ogowé door tot Stanley-Pool, en plantte daar de vlag van zijn aangenomen vaderland. Tegenover Leopold-ville verrees een Brazza-ville en de nieuw ontdekte streken dreigden het tooneel te zullen worden van naijver en afgunst. Doch hierbij bleef het niet. Portugal begon zich te herinneren, dat 400 jaren geleden een zijner onderdanen, Diego Cam, den Congo-mond had ontdekt, en trachtte ook in de geschiedenis van latere tijden bewijzen te vinden voor de souvereiniteitsrechten, waarop het aanspraak maakte.

Die pogingen gaven aan de Congo-quaestie eene bedenkelijke wending. In de nabijheid van den mond der rivier waren een aantal factorijen gevestigd, die aan onderdanen van allerlei Europeesche mogendheden toebehoorden, en onder welke die van de te Rotterdam gevestigde Afrikaansche Handelsvennootschap eene eerste plaats innamen. Handel en verkeer waren er aan geenerlei belemmering onderworpen, en de *Association* stond elke vestiging op het door haar verkregen grondgebied gaarne toe. Indien Portugal's aanspraken werden erkend, zou het bestaan van al deze bloeiende ondernemingen ernstig worden bedreigd. Het Portugeesch bestuur in die streken leidt onfeilbaar tot stilstand en achteruitgang, en de invoerrechten, door deze mogendheid in hare koloniën geheven, staan in menig opzicht met verbodsbepalingen gelijk. Portugal klopte dan ook overal aan eens dooven man's deur, toen het bij de verschillende mogendheden op erkenning zijner souvereiniteits-rechten aandrong.

Plotseling vernam men, dat Engeland Portugal's aanspraken had erkend en daarbij niet onbelangrijke voorrechten voor zijne onderdanen bedongen had, terwijl de regeling der scheepvaart op den

Congo zou worden toevertrouwd aan eene Engelsch-Portugeesche commissie.

De oorzaak van deze onverwachte bekeering was niet ver te zoeken. Engeland vreesde klaarblijkelijk, dat eene andere mogendheid - Frankrijk in de eerste plaats - zich aan den Congo zou nestelen. De onderhandelingen tusschen de Fransche regeering en het bestuur der *Association* hadden tengevolge gehad, dat de vereeniging zich verbond om, indien zij eventueel van hare rechten afstand deed, die aan Frankrijk over te dragen. Tevens wist men te vertellen, dat koning Leopold van België het moede werd, steeds meer geld voor de zeer menschlievende, maar niet zeer rentegevende werkzaamheden der *Association* op te offeren. Er was dus inderdaad eenige reden voor Engeland's wantrouwen. Portugal moest nu den dienst van huisbewaarder verrichten; te gelegener tijd zou Engeland wel een voorwendsel vinden, om den huisbewaarder af te danken en zelf de woning te betrekken.

Het Congo-tractaat - dat gelukkig nooit geratificeerd is - wekte in Europa een storm van verontwaardiging op, en zelfs in Engeland verhieven zich de stemmen der meest invloedrijke handelslichamen er tegen. Afdoende was het protest van vorst Bismarck; de Engelsche bladen erkenden eenparig, dat het doodvonnis over het ontworpen tractaat te Berlijn was uitgesproken. Maar met de afwijzing alleen der Engelsch-Portugeesche voorstellen was de quaestie niet opgelost. Daarenboven deed zich hier eene uitnemende gelegenheid voor, om eenige hoogstbelangrijke vraagstukken van internationaal recht te bespreken, welker oplossing geen uitstel scheen te kunnen lijden. De heer Von Bismarck nam het initiatief en vond, zoo als altijd, in het buitenland een gewillig oor. Gewoon om meer dan één vlieg in één klap te slaan, manoeuvreerde de Rijkskanselier zoo handig, dat men het verrassend en stichtelijk schouwspel kon bijwonen, Duitschland en Frankrijk eene gemeenschappelijke uitnoodiging tot de mogendheden te zien richten. Voor Engeland werd, door deze combinatie, de maat der bitterheid volgemeten.

Het programma der conferentie was omvangrijk genoeg. Niet slechts zouden maatregelen worden beraamd, waardoor de vrije vaart op den Congo voor de vlaggen van alle natiën, en de vrije handel in het gansche Congo-gebied werden verzekerd, maar men zou den zelfden arbeid ondernemen ten opzichte van den Niger. Daarenboven stelde men zich voor, eene omschrijving te geven van het

recht van in bezit neming, toegepast op landstreken, waar de vlag eener beschaafde natie nog niet is geheschen.

Zooals men bemerkt, zou de conferentie zich niet inlaten met de quaestie der souvereiniteitsrechten over het gebied, waaraan zij de voordeelen van den vrijen handel wenschte te verzekeren. Strikt genomen, stond deze quaestie met het eigenlijke doel der conferentie ook niet rechtstreeks in verband. Immers indien alle mogendheden zich verbonden om in het bedoelde gebied den vrijen handel te handhaven, en het toezicht op behoorlijke naleving der scheepvaartreglementen aan eene internationale commissie op te dragen, kon het onverschillig zijn, welke van haar aan den oever dier groote waterwegen souverein was. En al ware zelfs een oeverstaat niet geraadpleegd, men behoeft zich slechts het lot van Roemenië op de laatste Donau-conferentie te herinneren, om tot het besluit te komen, dat de Europeesche diplomatie eene onbetwiste souvereiniteit vereenigbaar acht met een internationaal toezicht over een in het gebied van den souverein gelegen verkeersweg. Men behoefde dus de hand niet in een wespennest te steken, door de vraag op te werpen, welk deel van den Niger aan Engeland toebehoorde en waar Frankrijk zijne rechten kon doen gelden. De grenzen, die men trok, omvatten het gansche gebied, dat men voor den vrijen handel wilde openen; naar de blanke of geklenrde beheerschers van den bodem werd niet gevraagd.

De eigenaardige positie der *Association Internationale du Congo*, het verlangen door hare bestuurders uitgedrukt, om de bezittingeu dier vereeniging tot een vrijen staat te verheffen en als zoodanig door de mogendheden te zien erkennen, en het goede voorbeeld, door de Vereenigde Staten in dit opzicht gegeven, maakten het noodig uit te maken of de lasthebbende eener vereeniging welke niet het politieke karakter van een staat heeft, de souvereiniteit over eenig buiten Europa gelegen gebied kan verkrijgen en uitoefenen, ten gevolge van vrijwilligen afstand van den feitelijken (inlandschen) souverein van zulk een gebied. Sedert geruimen tijd is die vraag het onderwerp van belangrijke beschouwingen geweest. De vijanden der *Association* en de vrienden van Portugal beantwoordden haar in ontkennenden zin, maar autoriteiten op het gebied van internationaal recht, zoo als Sir Travers Twiss en de voor korten tijd overleden Brusselsche hoogleeraar Arntz gaven een bevestigend antwoord. Ofschoon nu deze vraag niet op de

conferentie is behandeld, wordt zij toch door de verschillende regeeringen in overweging genomen. Reeds is het voorbeeld van de Vereenigde Staten door Duitschland, Engeland en Italië gevolgd, en onder die omstandigheden kan de erkenning door de overige mogendheden bezwaarlijk uitblijven.

Eene tweede belangrijke quaestie van algemeenen aard zal door de conferentie zelve moeten worden uitgemaakt. Annexatiën op het papier zijn in den laatsten tijd meer en meer in zwang gekomen; de afkondiging en de vestiging van een protectoraat zijn, waar dit *pour le besoin de la cause* noodig bleek, eenvoudig als identiek beschouwd. Een vaartuig behoeft zich slechts naar de eene of andere door Europeanen nog niet bezette kust te begeven en er de vlag zijner nationaliteit te hijschen; het kan dan gerust vertrekken zonder ooit weer te keeren, want door deze eenvoudige ceremonie heeft de gezagvoerder het land ten eeuwigen dage tot onvervreemdbaar gebied van zijn souverein gemaakt. Voor eenigen tijd veroorloofde zich zelfs het bestuur der Engelsche kolonie Queensland zulk eene souvereinen-weelde, en zond een commissaris van politie met een vlaggestok en een paar man naar Nieuw-Guinea, met last om een gebied, zoo groot als Frankrijk, op de boven beschreven eenvoudige methode te annexeeren, en onmiddellijk weder terug te keeren. De Engelsche regeering had bezwaar tegen den vorm, maar niet tegen de annexatie zelf. Zij heeft daarom - men vergunne ons een gemeenzaam woord voor zulk eene goedkoope machtsuitbreiding! - de bewerking nog eens ‘dunnetjes overgedaan.’ Op zulk eene wijze intusschen zou zelfs de vorst van Monaco zich een overzeesch rijk kunnen verschaffen, zonder daarvoor een diepen greep in de kas der speelbank te doen.

De conferentie zal nu beproeven, aan dergelijke zonderlinge usantiën paal en perk te stellen. Gelukt het haar, *omnium, consensu*, de voorwaarden te bepalen waaraan eene inbezitneming moet voldoen, om op erkenning door andere mogendheden aanspraak te kunnen maken, dan zal zij eene belangrijke leemte in het internationaal recht hebben aangevuld.

‘Als bekwaamheid, handigheid en stoutmoedigheid voldoende zijn om zekerheid te geven voor het behoud van den ministerieelen zetel, dan is er thans in Frankrijk wel niemand, die beter dan Jules Ferry dien zetel kan bekleeden.’ Zoo schreef de heer Maca-

lester Loup in het *Politiek Overzicht* van de Gids van Mei 1883. En thans, meer dan anderhalf jaar later, kan men die uitspraak met het volste recht herhalen.

Heeft Ferry in dien tijd groote dingen tot stand gebracht? Kan men in zijne politiek eene leidende gedachte, een alles beheerschend beginsel erkennen? Heeft hij het aanzien der Republiek in het buitenland verhoogd, en tevens rusteloos gearbeid aan hetgeen Bismarck '*die innere Consolidirung*' noemt? Op geen dier vragen kan men een bevestigend antwoord geven. De staatkundige loopbaan van den Franschen minister-president bestaat uit eene reeks van kleine triomfen, die hij deels aan zijn autoritair optreden, deels aan zijn handig opportunisme te danken heeft. Beide eigenschappen mogen door de Franschen in de theorie worden verfoeid, in de praktijk kan een volhoudend en niet al te nauwgezet staatsman er wonderen mee verrichten.

Het opportunisme der regeering werd dezer dagen door den minister Waldeck-Rousseau in de volgende woorden geformuleerd 'la politique ne peut faire abstraction des milieux, dans lesquels elle est obligée de se mouvoir.' En daarom is men het er in het gansche land over eens - zegt de minister - 'dat het nuttiger, voordeeliger, vaderlandslievender is en meer in het belang der nog steeds worstelende republikeinsche partij, dag voor dag te streven naar die hervormingen welke men verkrijgen kan, in plaats van zich door absolute theorieën te laten medesleepen; om deze methode toe te passen, in plaats van zich te verbergen achter de onwrikbaarheid en de onbuigzaamheid der beginselen.' Dit klinkt nu wel niet verheven, maar ten minste practisch. Minder aanlokkelijk wordt de methode der regeering wanneer zij verschijnt in het licht, dat Francis Charmes in het *Journal des Débats* ontsteekt. 'Zooals men weet, bestaat deze methode hierin, dat men in de verte wenschelijke oplossingen aanwijst, en er voetje voor voetje heen wandelt, nu eens afdalende in valleien, waar men niets meer ziet, dan heuvels beklimmende, van waar men slechts nevelige omtrekken kan bespeuren, een omweg makende voor iederen hinderpaal, de langste wegen kiezend omdat zij de veiligste zijn, en zich onderweg vermakend, omdat men toch nu en dan weer op adem moet komen. De ongelukkige reiziger, die het doel bijna meende bereikt te hebben, staat doodsangsten uit, dat zijn gids hem in den steek zal laten of hem zal laten verdwalen. Onze nati-

onale geest' - zoo besluit de schrijver zijne *boutade* - 'wordt ongeduldig, en vraagt zich af, waartoe dit labyrinth dient, wanneer men recht op het doel af kan gaan?'

Voor men den blaam op het ministerie alleen werpt, dient men te vragen, of de schuld niet in de eerste plaats bij de Kamer moet worden gezocht.

Vijf en veertig jaren geleden werd de doopceêl der Fransche kamer gelicht, en het resultaat van dat onderzoek heeft eene meer dan historische waarde. Zie hier wat Mad. de Girardin in haar *Lettres Parisiennes* op 12 Januari 1839 schreef:

'C'est un singulier spectacle que celui de la Chambre des députés: des hommes qui, individuellement sont presque tous capables, et qui, réunis, semblent paralysés; des hommes qui, séparément, possèdent, soit en talent, soit en expérience, soit en moyens d' action, une valeur incontestable, réelle, qui, chez eux, ont intelligence et courage, savoir et richesse, et qui, rassemblés en corps politique au Palais-Bourbon, ne forment plus qu'une masse inquiète, sans puissance, sans prestige et sans dignité; des chiffres qui ne sont point une somme, des armes qui ne forment point de faisceaux, des fleuves bienfaisants tant qu'ils roulent des flots solitaires, et qui viennent se noyer dans un océan capricieux et inutile, mer sans rivage, que soulèvent, comme les vents, toutes les passions impétueuses et toutes les ambitions bouffies, et au fond de laquelle va périodiquement s'engloutir le fragile vaisseau de l'Etat. N'est ce pas un sujet de méditations éternelles?'

De overpeinzingen over dit weinig hartverheffend onderwerp zijn menigvuldig genoeg geweest, maar hebben niet tot afdoende verbetering geleid. Het door de geestige en scherpzinnige schrijfster ontworpen beeld is ook thans nog volkomen gelijkend. Thiers en Guizot en vele van Frankrijk voortreffelijkste mannen na hen hebben getracht zich in den zadel tehouden en het lastige paard te besturen, en een voor een zijn zij afgeworpen. De man van den tweeden December had er een tijd lang den schrik in, maar ook hij moest ten slotte de taak opgeven. Ferry legt het anders aan. Hij voltigeert; nu eens op den rug van zijn paard, dan weder er naast, soms schijnbaar medegesleurd, maakt hij elken sprong over hindernis of barricade, elke wending en zwenking mede, voor het oog der toeschouwers volgend, maar feitelijk leidend, en steeds gereed om zich met een enkelen sprong weder in den zadel te werpen en de ste-

vige hand van den meester te doen gevoelen. Geen hooge rijkunst; - wij moeten het toegeven -; maar men komt toch vooruit en het publiek applaudisseert, wellicht nog luider.

Men kan den hertog de Broglie geen ongelijk geven, wanneer hij de koloniale politiek der regeering een zenuwachtig en gevaarlijk streven noemt om in verre landen vergoeding te zoeken voor de gedwongen werkeloosheid in Europa. Is reeds het beginsel verwerpelijk, de wijze waarop het in het Fransch-Chineesch conflict is toegepast, verdient nog scherper afkeuring. Van het begin van den oorlog heeft de regeering hare tegenstanders te gering geschat en die luchthartigheid is haar duur te staan gekomen.

In het laatste jaar zijn honderdmillioen francs voor den Tonkinoorlog uitgegeven, en honderden soldaten zijn het slachtoffer geworden van de kogels der Chineezen en het ongezonde klimaat. Toch is men in al dien tijd en met al die opofferingen niet verder gekomen. In de delta van de Roode-Rivier zijn de Fransche troepen aan alle zijden door vijanden omringd, en van een offensief optreden kan geen sprake zijn, zoolang geen aanzienlijke versterking uit het moederland is aangekomen. De verwoestingen te Foo-Chow aangericht - *destructions intelligentes* werden zij door de regeerings bladen genoemd - hebben op China niet den minsten indruk gemaakt. Thans wordt het noorden van Formosa geblokkeerd, maar deze ondankbare taak vordert het grootste gedeelte der in de Chineesche wateren aanwezige Fransche vloot, zoodat de transportschepen en de handelsvaartuigen der Franschen gevaar loopen, een gemakkelijk te veroveren buit te worden voor de goed gewapende Chineesche kruisers.

Markies Tseng, die niet vergeten heeft dat men hem *un diplomate de vaudeville* en zijn land *une quantité négligeable* noemde, wreekt zich thans over de hooghartige wijze waarop hij behandeld is door den heer Challend-Lacour, die ter kwader ure studeerkamer en katheder verliet, om zich op het gladde ijs der diplomatie te wagen. De geslepen oosterling bemerkt zeer goed, dat nu de versleten *truc* der overwinningsbulletins den heer Ferry niet meer helpt, het herhaald beroep op de vaderlandsliefde der Fransche natie de laatste troef is, die uitgespeeld wordt. Hij weet, dat de impopulariteit van den oorlog - of, zoo men wil, van den *état de représailles* - grooter wordt, naarmate de millioenen zich vermenigvuldigen, welke deze uiterst onproductieve onderneming verslindt. Hij

laat zich niet op het dwaalspoor brengen door den kreet: ‘*il faut en finir avec la Chine*,’ al weet hij, dat China in een ernstigen strijd onvermijdelijk het onderspit zou delven. Want hij ziet, dat Ferry terugdeinst voor de verantwoordelijkheid, om zooveel troepen uit te zenden en zooveel geld te besteden, als voor het slaan van een beslissenden slag noodig zou zijn. En ten slotte, hij weet dat noch Engeland, noch Duitschland in de voortduring van het conflict eene ernstige reden tot bezorgdheid ziet, en hij vermoedt ongetwijfeld, dat men er in Europa niet rouwig om is, wanneer China aan Frankrijk de handen vol werk geeft.

Keer op keer hebben de organen der regeering, wanneer nieuwe credieten voor Tonkin werden aangevraagd, der goê gemeente verzekerd, dat men gerust toestemmen kon, en dat het niet zoo zeer te doen was om het geld, als wel om China te toonen, dat het nu eerst ernst werd. Het betalen is ernst geworden, maar van den schrik der Chineezen heeft men niets gemerkt. En wanneer de heer Ferry thans in den Senaat verzekert, dat de onderhandelingen met China zijn afgebroken, en dat de regeering weldra een grooten slag zal slaan, dan zal men wel doen, door die betuiging niet al te letterlijk op te nemen. Wellicht zal er nog eene enkele ‘*destruction intelligente*’ worden georganiseerd, maar hoogstwaarschijnlijk zal de toestand weinig verandering ondergaan, totdat het eene der toongevende Europeesche mogendheden werkelijk noodig voorkomt, bemiddelend tusschenbeiden te treden, en op die wijze elk der partijen uit een *impasse* te helpen.

Het laatste bedrijf van de tragi-comedie der grondwetsherziening is in Senaat en Kamer afgespeeld. Men herinnert zich, dat Ferry bij zijn optreden den, destijds nog vrij algemeenen, maar vooral van de uiterste linkerzijde uitgaanden drang tot grondwetsherziening trachtte onschadelijk te maken, door te beloven, dat de regeering zelve daartoe een voorstel zou doen. Clémenceau en zijne vrienden zorgden, dat deze belofte niet in het vergeetboek kwam, maar Ferry had tijd gewonnen, en daarmede veel gewonnen. De agitatie was eene tamelijk kunstmatige geweest, en toen eindelijk het Congres van Versailles - luidruchtiger gedachtenis - de groote taak zou aanvaarden, bleek men zich te willen neerleggen bij de uiterst bescheiden voorstellen, door de regeering gedaan. Het was weder de oude geschiedenis van den berg en de muis.

Eene der belangrijkste wijzigingen bestond hierin, dat de wijze

van verkiezing van den Senaat niet langer door de Grondwet zou worden voorgeschreven, maar dat de bepalingen hieromtrent door den gewonen wetgever zouden worden vastgesteld. Met dezen arbeid hebben de beide takken der vertegenwoordiging zich gedurende de laatste weken bezig gehouden. Het regeeringsontwerp schafte in de eerste plaats de instelling der voor den duur van hun leven benoemde senatoren, der *inamovibles* af. Doch deze beschreven vaderen, 75 in getal, zouden hun mandaat eerst verliezen, wanneer de dood hen van hun post riep. De instelling zou dus langzamerhand verdwijnen; de opengevallen plaatsen zouden achtereenvolgens worden aangevuld door die departementen, welke, volgens de nieuwe wet, meer senatoren dan thans zouden mogen afvaardigen, en de volgorde dier departementen zou door het lot worden bepaald.

Tegen deze oplossing van het vraagstuk der *inamovibles* was de eerste aanval gericht. Wanneer men deze instelling onvereenigbaar acht met de republikeinsche beginselen en de volkssouvereiniteit - zoo redeneerde de heer Achard - dan behoort men dadelijk met haar te breken. Laat ons vóór alle dingen logisch zijn, en niet ter wille van enkele personen transigeeren met het beginsel der wet. En de Kamer besloot met eene kleine meerderheid, het voorstel van den heer Achard in overweging te nemen, een besluit, dat in gewone gevallen met de aanneming vrij wel gelijk staat.

Groot was de schrik in het kamp van de vrienden der regeering. Nam de Kamer het amendement-Achard aan, dan zou de wet in den Senaat ongetwijfeld schipbreuk lijden; men kon moeilijk onderstellen, dat de *inamovibles* hun eigen doodvonnis zouden willen onderteekenen. Dit argument gebruikte de regeering nu wel niet, maar zij wees er op, dat onder de senatoren, welke de heer Achard wilde verwijderen, de overgroote meerderheid beproefde republikeinen waren, en dat dus de meerderheid in de Kamer, door de aanneming van het amendement, hare eigene zaak zou benadeelen. Deze opportunistische redeneering had het gewenschte succes; het amendement werd met eene kleine meerderheid verworpen.

Doch weldra werd het onderwerp op nieuw ernstig bedreigd. De wet van 1875 had als kiezers voor den Senaat de gedelegeerden der gemeenten aangewezen, in dien zin, dat iedere gemeente, groot of klein, één enkelen gedelegeerde afvaardigde. Het was een soort van tegenhanger van het algemeen stemrecht; even als daarbij de stem van den millionair en die van den daglooner even veel gelden,

zoo werd bij de verkiezingen voor den Senaat aan eene reusachtige stad als Parijs evenveel invloed toegekend als aan het kleinste gehucht. Deze zeer oppervlakkige overeenkomst was dan ook het eenige dat kon worden aangevoerd ten gunste van het aannemen der '*commune*' als electorale eenheid. De hoofdgedachte dezer eenigzins vreemdsoortige regeling lag hierin, dat Kamer en Senaat, verschillenden werkkring hebbende, ook een verschillenden oorsprong moeten hebben, en dit beginsel werd in het regeeringsontwerp overgenomen. Kiezers voor den Senaat zouden zijn: 1° deafgevaardigden der gemeenteraden; 2° de departementale en arrondissements raden, en 3° de afgevaardigden van elk arrondissement. Men maakte echter tevens het aantal gedelegeerden der gemeenten afhankelijk van - niet evenredig aan - hare bevolking.

Indien dit knoeiwerk van oude en nieuwe bepalingen eenige reden van bestaan had, dan moest die hierin gezocht worden, dat aan Senaat en Kamer een verschillende oorsprong toegekend bleef. Dit beginsel echter werd door Floquet bestreden, als weinig overeenstemmend met de eischen der volkssouvereiniteit. Hij verlangde, óók voor de Senaatsverkiezingen, de rechtstreeksche toepassing van het algemeen stemrecht, en de Kamer vereenigde zich met zijne opvatting.

Klaarblijkelijk was dit votum het doodvonnis voor de wet. Toch gaf Ferry den moed niet op. Zijn beproefde meerderheid had hem, wel is waar, een oogenblik in den steek gelaten, maar die afdwaling kon slechts van korten duur zijn. In plaats van zijne portefeuille neer te leggen, of het verminkte wetsontwerp terug te nemen, zond hij het zooals het door Floquet geamendeerd was, naar den Senaat. Als het vandaar terugkomt - zoo riep hij der meerderheid toe - zult ook gij wel tot beter inzicht zijn gekomen. Gij zult toonen, dat uw besluit overijld was, dat ge een algemeenen wensch hebt willen uitspreken, maar geen eisch hebt willen stellen. Gij zult het belang van het land, de goede verstandhouding van de beide deelen der Vertegenwoordiging, hooger weten te schatten, dan de verwezenlijking van uwe idealen of zelfs van de wenschen uwer kiezers.

En wederom was de meerderheid volgzaam en gedwee. Toen de Senaat het amendement-Floquet had geschrapt, en de wet nogmaals bij de Kamer werd ingediend, verloochende deze het beginsel, dat zij weinige dagen vroeger met kracht en klem had uitgesproken.

Een weinig pressie achtte de regeering niet overbodig: ‘Indien gij het ontwerp in zijn tegenwoordigen vorm niet aanneemt, zult gij geen regeering en geen wet hebben.’ Die bedreiging bleek afdoende te zijn.

Waarlijk, de heer Ferry mag van geluk spreken. En toch hangt ook hem een Damocles-zwaard boven het hoofd. Men vergeeft hem zijn hooghartigheid, men drukt de oogen dicht voor zijn gemis aan beginselen, men ontsluit zelfs gewillig de koorden der beurs voor hem, maar men wantrouwt zijne houding tegenover Duitschland. De Fransche regeering moge gevleid zijn door de notitie, die men te Berlijn van haar neemt; zij moge daarin het bewijs zien, dat oude wonden geheeld en oude grieven vergeten zijn, - het Fransche volk gevoelt dieper. Niet slechts de Chauvinistische, maar ook de gematigde pers betreurt hetgeen men, van de zijde der regeering, een toevallig en tijdelijk samengaan met Duitschland noemt. Het is dan ook moeielijk na te gaan, welk voordeel voor Frankrijk uit deze vriendschap met Berlijn zou kunnen voortspruiten. Zelfs zij, die aan Bismarck's woord van den eerlijken makelaar gelooven, ontkennen niet, dat hij zich makelaarsloon laat uitbetalen. In dit geval zal de courtage wel bestaan in de verkoeling, door de laatste gebeurtenissen tusschen Engeland en Frankrijk teweeggebracht, en in de positieve voordeelen, door Bismarck voor Duitsche onderdanen in Fransche koloniën bedongen.

De leden van het Engelsche Parlement hebben eenige weken van werkelijk rustige rust voor zich, voor zoo ver zij althans de leiding der buitenlandsche politiek vertrouwend aan de regeering overlaten, en geen hopelooze pogingen in het werk stellen, om in de door het compromis van den heer Gladstone met de oppositie tot stand gekomen kieswet eenige ingrijpende verandering te brengen.

Welk een contrast met het vorige recès! Als een oorlogskreet weergalmde toen de de leuze ‘weg met de Lords!’ door het gansche Vereenigde Koninkrijk. Een vloed van extra-parlamentaire welsprekendheid overstroomde het land. De dagbladen gaven statistieke opgaven van de honderdduizenden, die de talrijke meetings vóór en tegen het Hoogerhuis hadden bijgewoond, en trachtten daaruit bewijzen af te leiden voor de ware stemming onder de volksklassen, daarbij meer of min opzettelijk voorbij ziende, dat nieuwsgierigheid en het vooruitzicht op gratis verstrekte ververschingen

en een vuurwerk tot slot, menigmaal de plaats innamen van onvervalschte belangstelling in de zaken des lands. De heer Gladstone, die uit zijne conservatieve jaren eene belangrijke dosis eerbied voor de *time-honoured customs* zijner natie heeft overgehouden, verzekerde gedurende zijne tweede Mid-Lothian-campagne herhaaldelijk, dat het hem niet te doen was om het Huis der Lords af te schaffen. Men geloofde hem slechts half. En toch was op het oogenblik, dat hij zoo sprak, de strijd eigenlijk reeds ten voordeele van de nieuwe kieswet beslist.

De oppositie in het Hoogerhuis had dadelijk ingezien, dat het haar niet baten zou zich tegen het beginsel zelf van de *Franchise-Bill* te verzetten en aan twee millioen ingezetenen van Engeland het kiesrecht te betwisten. Hoe kon men haar van zulk eene kleingeestigheid verdenken! Waren het niet de Tories geweest, die in 1867 de laatste *Reform-Bill* hadden tot stand gebracht? Eene partij met zulke antecedenten kon geen bezwaar maken tegen eene nieuwe uitbreiding van het kiesrecht, al stelde men deze dan ook als een liberalen maatregel bij uitnemendheid voor. Gelukkig bleef er voor de oppositie een ander, minder gevaarlijk terrein over. Zij had bezwaren, ongetwijfeld, maar het gold slechts eene quaestie van vorm, en daarom kon men haar des te gemakkelijker ter wille zijn. De indeeling der kiesdistricten - het was *in confesso* - had dringend herziening noodig. En die herziening zou volstrekt onvermijdelijk worden, wanneer het aantal kiezers plotseling met twee millioen vermeerderd werd. Nu weet iedereen, dat het beste kiesstelsel door eene slechte of partijdige indeeling van kiesdistricten kan bedorven worden. En daarom eischten de Tories gelijktijdige indiening van de beide wetsontwerpen, het eene tot gelijkstelling van de kiezers ten platten lande met die van de *boroughs*, het andere tot herziening van de indeeling der kiesdistricten. Slechts wanneer men aan dien billijken wensch voldeed, zouden zij de zekerheid hebben, dat zij hunne toestemming niet aan een hoogst bedenkelijken maatregel gaven.

De regeering antwoordde met een krachtig *non possumus*. Zij erkende, dat de uitbreiding der kiesbevoegdheid met eene herziening van de indeeling der districten moest gepaard zijn, maar meende, dat men het groote beginsel behoorde aan te nemen, voor men zich waagde aan de gevaarlijke discussie over de talrijke strijdpunten, die zich bij zulk eene nieuwe indeeling voordoen.

Zij weigerde het lot der wet in de waagschaal te stellen ten believe van het door de Lords bedachte voorwendsel, even als zij vroeger geweigerd had te voldoen aan de wenschen van besliste vrienden en voorstanders der kiesrechtuitbreiding, die, maar al te recht, het regeeringsontwerp als niet logisch en niet doortastend genoeg, hadden voorgesteld. ‘Ons schip is genoeg geladen;’ - had de heer Gladstone gezegd. ‘Wilt gij er nog meer in bergen, dan zal het omslaan en zinken.’ Zoo bleven de *faggot-voters* in hun recht - beter gezegd: in hun onrecht - gehandhaafd, en de voorstanders der evenredige vertegenwoordiging moesten het aanzien, dat hun beginsel over boord werd geworpen, om het scheepje van den heer Gladstone vlot te houden.

Moest de agitatie tegen het Hoogerhuis wellicht dienen om de aandacht af te leiden van andere onderwerpen, welker bespreking aan de regeering minder gewenscht voorkwam? Moest zij het treurig fiasco in Egypte en het mislukken der Londensche conferentie naar den achtergrond terug dringen?

De vraag is volkomen gewettigd, want toen het op handelen aankwam, maakte de strijdlustigheid der regeering plaats voor eene plotselinge behoefte aan vrede. Toen de tweede lezing van de *Franchise-Bill* in het Lagerhuis aan de orde kwam, en de oningewijden zich spitsten op eene meesterlijke redevoering van den heer Gladstone, vernam men alleen, dat de regeering in overleg wenschte te treden met de leiders van de oppositie. De volksvertegenwoordigers kregen acht dagen vacantie, en toen zij terug kwamen, bleek het, dat de regeering met Lord Salisbury eene *Redistribution-Bill* had klaargemaakt, tegen welke, dank zij het dubbele vaderschap, geen der partijen protest zou kunnen aanteekenen. Onder die voorwaarde hadden de Lords beloofd, vóór de *Franchise-Bill* te zullen stemmen.

Zoo eindigde de groote constitutioneele strijd in een vreedzaam onder-onsje. Mag men de liberale partij met deze oplossing geluk wenschen?

Met de wijze, waarop zij verkregen werd, zeker niet; met het resultaat zelf zonder twijfel. Het heldendicht loopt uit op een koopcontract, maar de koop is voordeelig. De toelating van twee millioen nieuwe kiezers tot de uitoefening van hun recht als staatsburgers brengt het Engelsche volk niet slechts eene belangrijke schrede verder in de toepassing der democratische beginselen, maar

is tevens het herstel van een grievend onrecht, dat den plattelandsbewoner onthield, wat den stedeling reeds sedert lang geschonken was. Daarenboven heeft de coöperatie der oppositie aan het ontwerp op de herziening, hoe wonderlijk het ook klinken moge, meer goed dan kwaad gedaan. Het plan Salisbury-Gladstone gaat in het breken met verouderde en afkeurenswaardige toestanden op veel radicaler wijze te werk, dan het oorspronkelijk regeeringsontwerp. De oppositie kon zeggen: ‘tout perdu, fors l'honneur’, en de heer Gladstone heeft het hoofddoel van zijn streven in de laatste jaren bereikt.

Wellicht zal de veelzijdige Premier thans tijd vinden om zijne aandacht wat meer te wijden aan het departement van buitenlandsche zaken, waar zijn ambtgenoot, Lord Granville, juist geen schitterend figuur maakt. Het moge overdreven zijn om, zools een Duitsch blad onlangs deed, te spreken van eene coalitie van gansch Europa tegen Engeland, zeker is het, dat Italië de eenige Europeesche mogendheid is, die op de vriendschap van Groot-Brittannië toont prijs te stellen. En ook hier zijn de motieven niet van de zuiverste soort, want Italië zoekt eensdeels eene gelegenheid om zich te onttrekken aan de voogdij der Centraal-Europeesche mogendheden, in welker verbond haar de Asschepoetsters-rol aangewezen is; anderdeels tracht het van de gezindheid van Engeland gebruik te maken, door in stilte de hand te leggen op eenige plaatsen, die in de toekomst goede koloniën beloven te worden.

De zwakheid van Engelands buitenlandsche politiek moet voor een groot deel worden toegeschreven aan het contrast tusschen woorden en daden, tusschen de aanspraken, die men maakt, en de wijze, waarop men die handhaaft, tusschen de pretensiën eener groote mogendheid en de bescheidenheid der katoenpolitiek. Maar niet minder schuld heeft de staatkundige bagage, welke de heer Gladstone bij de aanvaarding der regeering medebracht. De overgroote heftigheid, waarmede hij in het jaar 1880 het ministerie-Beaconsfield aanviel, komt op zijn eigen hoofd neder. Zijne donderende philippica tegen de *Jingo*-politiek, of - om een sierlijker toon te gebruiken - het *imperialisme* van zijn voorganger, beneemt hem zelf alle vrijheid van handelen, zonder dat het hem gelukt, de jaren van zijn bestuur te maken tot een gelukkigen tijd, waarin de Janustempel gesloten blijft. Zijne machtspreuk ‘Egypte voor de Egyptenaren,’ belet hem evenzeer Egypte te annexeeren, als de

Engelsche troepen uit het Nijldal terug te roepen. Deze ter kwader ure op den voorgrond gestelde in *à tort et à travers* volgehouden theorie drijft hem tot pogingen zoo dwaas als die, om het Egyptische volk met eene westersche constitutie gelukkig te maken, tot ondoordachte waagstukken als de uitzending van Gordon naar Khartoem, tot noodelooze slachtingen, zoo als die bij El-Teb en Tamanieb, tot financieele voorstellen, van welker verwerping hij bij voorbaat zeker kon zijn, en tot raadgevingen aan den Khedive, die met de internationale verdragen ten eenenmale in strijd zijn. Kortom, de houding der Engelsche regeering in het Egyptische vraagstuk geeft ons eene onafgebroken reeks van fouten en misslagen te zien en heeft op haar prestige in het buitenland een allernoodlottigsten invloed gehad.

Zoowel in Duitschland als in Engeland is de leiding der buitenlandsche staatkunde grootendeels aan de contrôle van het Parlement onttrokken. Waar een man van initiatief aan het hoofd der regeering staat, een man die, zooals Bismarck, herhaaldelijk getoond heeft zich even weinig om het oordeel van zijn Rijksdag als om de openbare meening te bekommeren, zou die contrôle weinig of niets beteekenen. De heer Gladstone echter neemt niet zulk eene zelfstandige positie in. Als constitutioneel staatsman is hij niets, zonder zijne meerderheid. Zoodoende vertegenwoordigt hij de openbare meening in het hoogste ressort, maar hij leidt of beheerscht haar niet. Wanneer de parlementaire meerderheid de overtuiging heeft verkregen, dat Engeland met de theorie ‘Egypte voor de Egyptenaren’ moet breken, zal de heer Gladstone zich mede bekeeren, even eerlijk en oprecht, als hij het vele malen vóór dezen deed. Zoolang echter de annexatie-voorstellen van de zijde der conservatieven komen, terwijl de radicalen hunne *bag and baggage* theorie verdedigen en de groote massa der liberalen voor een der beide maatregelen terugdeinst, is er geen kans, den heer Gladstone een besluit te zien nemen, - tenzij eene Europeesche coalitie hem dwinge om kleur te bekennen. Want de Engelsche partij-discipline is nog groot genoeg, om zoodra de oppositie het votum van wantrouwen beproeft uit te lokken, alle leden der regeeringspartij als eene onverbreekbare phalanx te doen optreden, al geldt het eene vraag, waarbij velen hunner aan de oppositie geen ongelijk kunnen geven. Zoo heeft iedere vertegenwoordiging *les défauts de ses qualités:* hier leidt de discipline tot eene eenstemmigheid, die geen eensge-

zindheid is; elders maakt een te sterk uitgesproken individualisme elke partijregeering onmogelijk.

De omstandigheid, dat *de Gids* op het gebied der buitenlandsche politiek gedurende vele maanden gezwegen heeft, bracht ons ertoe, over enkele hoofdpunten iets meer te zeggen, dan in een gewoon maandelijksch overzicht op zijne plaats zou zijn. De beperkte ruimte echter maakte dit slechts mogelijk ten koste van de volledigheid, en meer dan één hoogst belangrijk onderwerp moest dientengevolge onbesproken blijven. De welwillende lezer aanvaarde de verzekering, dat de schrijver dezer regelen het streven naar volledigheid niet uit het oog hoopt te verliezen, zoodra meerdere beperktheid van stof hem daartoe de gelegenheid geeft.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Blauwe bloemen, door Hélène Swarth. Utrecht, J.L. Beijers, 1884. *Wilde halmen*, een bundel vaerzen, door H. Cosman. 's Gravenhage, A. Rössing, 1884. *Harmonieën*, gedichten van Y.D. Muller Massis. Utrecht, J. Bijleveld, 1884.

S'il chante, il paiera, placht Mazarin te zeggen en hij putte uit die overtuiging den moed om nieuwe lasten te leggen op het Fransche volk. Wanneer er tusschen zingen en betalen zulk een nauw verband bestond als Mazarin vermoedde, dan zou, ook in de benarde tijden welke wij beleven, ‘lieb Vaterland’ gerust kunnen zijn. Want aan zangen en liederen is geen gebrek.

Bij de dichters, wier bundels wij de vorige maand aankondigden, zijn zich sedert weêr een aantal komen voegen: predikanten, studenten, jonge vrouwen zingen, elk op zijn wijs, een lied, dat hun op 's harten grond ligt.

Met Mej. S w a r t h maakten wij reeds een vorig jaar kennis. Hare ‘Eenzame bloemen’ worden thans opgevolgd door *Blauwe bloemen*. Het is niet duidelijk, wat de dichteres met den titel bedoelt. Is het de korenbloem, of de ‘blaue Blume der Romantik’, of wel de blauwe geluksbloem, waarvan zij in hare Inleiding spreekt, ‘waar de mensch naar zoekt, en die hij meer dan eens achteloos vertreedt, als hij slechts te bukken had om haar te plukken en de zijne te noemen’? Er is in den bundel meer, waarnaar men raden moet. ‘Een onbestemde, ietwat conventioneele weemoed, een even onbestemde liefdedrang, soms wat eentonig, vaak, ook

wat de dichtmaat betreft, in Heineschen trant, met Heinesche *réminiscencen*, zangerig en vloeiend, klinkt u uit dezen bundel tegen' - schreven wij naar aanleiding van *Eenzame bloemen*. Ditzelfde zouden wij van dezen bundel kunnen zeggen. Wellicht is thans de liefdedrang nog wat dringender, de weemoed nog wat dieper - maar alles blijft even onbepaald, even vaag. Vandaar waarschijnlijk dat men er zoo weinig door getroffen wordt en dat het meerendeel der sonnetten (drie en vijftig in getal!) u voornamelijk de kunstvaardigheid van de dichteres doet bewonderen. Want kunstig zijn zij: Mej. Swarth jongleert met de moeilijke rijmen, welke zij zich kiest, zóó gracieus en zóó handig, als maar mogelijk is; de kunst van allitereeren

(Door woud en weide, woelen weeldestroomen)

verstaat zij als de beste. Maar niet vele zijn de sonnetten, waarin een treffende gedachte, een gemoedstoestand i n b e e l d zijn gebracht, - in een beeld dat tot u spreekt en een indruk achterlaat, als in 'Slapen gaan,' 'Op school,' (welke beiden in *de Gids* van November jl. verschenen) en 'De lezende.' De sonnetvorm dreigt voor Mej. Swarth gevaarlijk te worden. Het wordt tijd dat zij het 'Stimmungsbild', onvast van lijn en vaag van kleur, vaarwel zegge, en zich toelegge op het teekenen van hetgeen zij rondom zich waarneemt. Daarom troffen wij met genoegen aan het slot van den bundel een rubriek aan, 'Aquarellen' betiteld, waaruit blijkt van dergelijke waarneming en van het talent dat Mej. Swarth daarbij aan den dag weet te leggen. Als voorbeeld kiezen wij:

In 't hart des wouds.

Een warrelnet van saamgegroeide wortels
vangt hier den voet en 't kleevrig mos ontwademt
een vreemde geur. De zware takken hangen
hier laag, te saamgevlochten, vast ineen
gestrikt, in enge omarming als een paar
wien 't scheiden bang valt. Aaklig huilt de wind
in 't zwartgroen loover, dat den klaarsten morgen
in nacht verandert. Sissend schuift een adder
langs dor geblaarte en slobbrig slijk. Geen vogel
laat hier zijn liedje schallen. Nimmer nestelt
de woudduif hier. Geen stem verbreekt de stilte
dan, 's avonds laat, het naar gekreun der uilen.

- Als één, wien 't leed te veel is om te dragen,
in doffe klacht verlichting zoekend, zucht
de droeve nachtuil in geboomte of bouwval. -
De wandlaar wendt zich huivrig om; geen kind
durft nadren. Enkel sluipen slak en pad,
een zilvrig spoor nalatend, door het gras heen.

Diep in het donker, slaapt een zwarte poel.

De heer C o s m a n zondigt niet door te veel kunst. Dat deed alleen zijn uitgever, die dit bundeltje eerstelingen veel te pretentieus uitdoste. De heer Cosman was student toen hij zijn verzen schreef, en wij rekenen het hem tot eer dat hij de gebreken van zijn leeftijd toont te bezitten. Hij slaat soms geweldig door. Maar daaraan zal zeker niemand zich ergeren, evenmin als aan de tegenstrijdigheid die er heerscht tusschen de verschillende stellingen, welke hij in zijne verzen verkondigt. Dat Multatuli een zoo grooten invloed op hem gehad heeft als hij in de voorrede beweert, is uit dezen bundel niet op te maken. De invloed van de Génestet, die *niet* in de voorrede genoemd wordt, maar aan wien de heer Cosman het motto voor zijn bundel ontleent;

En mijn geloof drijft, als een stroohalm, zwak en teeder,
Drijft henen op des twijfels vloed -

is wel zoo duidelijk merkbaar.

Stroohalmen geeft de jonge dichter ons niet, maar evenmin zulke volle, nederbuigende halmen, als op het omslag zijn afgebeeld. Wilde halmen - de titel is goed gekozen. Des heeren Cosman's jeugd is als het korenveld, waarvan de Génestet zingt in zijn ‘Liedje aan een jong student’:

Het joelt en woelt en bruischt en zwelt,
Door d'uchtendwind bewogen.

Laat het er nog maar wat woelen en bruisen! Wanneer wij in den heer Cosman, gelijk uit meer dan een regel van zijn bundel mag worden opgemaakt, inderdaad een dichternatuur hebben te begroeten, wanneer het hem ernst is met zijn uitroep:

Ik kan, ik kan niet leven zonder lied! -

dan zal de tijd komen, waarin hij, na rondgezien te hebben in de wereld om hem heen, na door studie van de beste meesters den vorm machtig te zijn geworden, ons met iets minder wilds verrast.

Staan eens die wilde velden kalm,
Bij schoven saamgebonden,
Dan wordt aan iedren gouden halm,
Een rijke vrucht gevonden.

Ernstiger, bezadigder tonen klinken ons te gemoet uit de *Harmonieën* van IJ.D. Muller Massis. De dichter is predikant, en de godsdienstige snaar wordt bij voorkeur door hem aangeraakt; maar hij loopt met zijn godsdienstig geloof niet te koop. Wanneer hij, op zijn reizen, Italië, Zwitserland en Frankrijk bezoekt, dan vinden wij hem wel wat ouderwetsch, als hij bij het graf van Napoleon zijne ontboezeming aldus aanvangt:

'k Stond bij uw graf, geduchte werelddwinger!

en wat heel naïef, als hij te Trianon uitroept:

Trianons bekoorbre dreven,
'k Heb u peinzend doorgedwaald,
En het leed van uw Gebiedster
Aan het woud en meir verhaald -

maar wij weten hem dank, dat hij niet voor de verzoeking bezweek om ons bij die gelegenheid op boetpredikatiën of imprecatiën te onthalen. De heer Muller Massis weet den dominee van den dichter te scheiden.

De Priester offer' wierookwalmen!
De Dichter zing bezielde psalmen
In 't kleed van 't eeuwig schoon getooid.

Hij schaamt zich zelfs niet, een liedje te zingen ‘op de wijze van Anacreon,’ in dezen trant:

Flora vlecht haar rozen
Om mijn hutje heen,
Die zoo vriendlijk blozen,
Geuriger als één'.

In mijn hutje zin ik
Op een aardig lied;
Want mijn meisje min ik,
Liever is er niet.

Met de mythologische goden en godinnen is hij vertrouwd, en hun namen komen telkens in zijn gedichten voor. Als hij een Oleander ziet bloeien, vraagt hij:

Heeft u Flora geschakeerd,
Venus' hand geweven
Tot een rijke bloemtropee?

Ook de wetenschap en kunst der Grieken weet hij te waardeeren:

Hieft gij het hoofd uit de scheemring der nacht,
Namen, eens Hellas met grootheid vervullend...
Denkers en Dichters! onsterflijk geslacht!
Scheppers, in 't kleed van de schoonheid u hullend!
Phidias, Pericles, Solon! en gij
Godlijke Plato! o kondt gij u keeren,
Harten bezielende, tintlende rij,
Dalend als Englen uit hoogere sfeeren...

maar de doorgaande toon zijner liederen is een godsdienstige. In dien toon zingt hij ‘Meizang’, ‘Oudejaarsavondlied’, ‘Herfstlied’, ‘De waterval’, eenvoudig, zonder dat zijn zang een stoute vlucht neemt of door nieuwe beelden of nieuwe vormen verrast. Of wel, hij kiest een godsdienstig gestemd lied van Tegnér en vertaalt het in vloeiende verzen. Dat de dichter zoowel voor de taal der muziek, als voor de muziek der taal een geopend oor heeft, blijke ten slotte uit de volgende coupletten uit het gedicht ‘Fantasie.’

Speel m'een lied met zachte tonen,
Helder als een zonnestraal,
Ruischend als een lenteregen,
Vriendlijk als der vrouwentaal...

Zing van 't leven, schoon en heerlijk,
Voor die 's levens doel verstaat.
Zing van sterven, maar zoo vriendlijk,
Dat geen toongalm smart verraadt.

Zing van reine dichterdroomen,
Dalend op den zonnestraal!
Laat geheel uw ziele stroomen,
In één dichterlijk koraal!

Aleide, door Mario. Utrecht, J.L. Beijers. 1884.

De Utrechtsche uitgever Beijers verstaat de kunst om de novellistische proeven van de jonge schrijvers, welke hij de lezende wereld binnenleidt, de aandacht te doen trekken. De fraaie elzevier-type op het onafgesneden hollandsch papier met de breede witte randen, waarmede hij Terburch's voortreffelijken eersteling uitdoste, vinden wij in de novelle *Aleide* weder. De uiterlijke gelijkenis doet zelfs een oogenblik de vraag rijzen: zou M a r i o misschien een ander pseudoniem zijn voor Terburch? Men heeft echter slechts enkele bladzijden van deze novelle te lezen om zich te overtuigen dat dit niet mogelijk is. Reeds lang voordat men tot blz. 127 genaderd is, waar wij lezen: ‘Taco's oogen waren vochtig, en mannen schamen zich voor tranen’, heeft men uit de taal, de wijze van voorstellen, uit allerlei bijzonderheden, een vrouwenhand herkend.

Er bestaat alle kans, dat onze novellisten ons zeer veeleischend zullen vinden, wanneer wij van hen verlangen, dat zij ons iets nieuws geven.

En toch, het menschelijk leven is zoo rijk, de toestanden, de verwikkelingen, waarin een menschenkind kan geraken, zijn zoo oneindig verscheiden, dat wie met phantasie begiftigd is, - en wie het niet is, doet wel, zich niet op dit terrein te wagen - een boeiende, verrassende fabel moet kunnen vinden, een die de moeite, zoowel van het vertellen als van het aanhooren, waard is. Dit voor de uiterlijke feiten, het dramaatje of de comedie, welke de schrijver zijn personen laat spelen.

Maar ook al brengt de schrijver ons met alledaagsche personen, met gewone gebeurtenissen en bekende toestanden in aanraking, ook dan zal hij door het licht dat hij op personen en gebeurtenissen laat vallen, door de ontleding van het karakter zijner helden en heldinnen, door zijne opvatting van het zieledrama dat zij afspelen, oorspronkelijk, nieuw kunnen zijn.

En eindelijk - ook waar de uiterlijke zoowel als de innerlijke handelingen over en over bekend zijn, zal de schrijver kunnen boeien en treffen door de mise en scène, door het landschap, waarmede hij de handeling stoffeert, de taal welke hij zelf spreekt en zijn personen in den mond legt: door de artistieke inkleeding in één woord.

In zooverre hebben wij het recht den novellenschrijvers toe te voegen:

> Il nous faut de nouveau, n'en fût-il plus au monde!

Kunt gij ons dat nieuwe niet geven, hetzij door een greep te doen in een weinig bekende hoek van het ‘interessante menschenleven’, hetzij door de wijze waarop gij het bekende waarneemt en ons laat zien, hetzij door uw frisschen, oorspronkelijken stijl, een stijl met bloed en karakter - sta ons dan toe dat wij u alles goeds toewenschen op uwe novellistische loopbaan, maar vergun ons tevens, dat wij onze bijzondere belangstelling bewaren voor die werken, waarin we een van die genoemde eigenschappen, of alle drie vereenigd, aantreffen.

Dit moge ons bescheid zijn aan zoovelen, in wier novellen en verhalen ons onder allerlei titels de oude, versleten intriges worden opgedischt, die ons voor de honderdste maal dezelfde verleidingsgeschiedenissen te genieten geven, toebereid volgens het oude recept, en voorgediend in een stijl zonder merg of pit.

Zouden wij wellicht gerechtigd zijn ook tot de auteur van *Aleide* zoo te spreken?

De geschiedenis, welke ons door Mario verhaald wordt, is die van de bekoorlijke Aleide, de bezielde, levenslustige en toch somwijlen ernstige dochter van Generaal van Ginckel. Door den fraaien Apollokop en de gedistingeerde manieren van jonker van Nijenrode betooverd, schenkt zij dezen, den geblaseerden jonkman, die lang in het buitenland gezworven en van de wereld volop genoten heeft, haar onbedorven hart.

De gevolgen zijn te voorzien. Al spoedig na het huwelijk zoekt van Nijenrode verstrooiing buitenshuis, aan de speeltafel, komt nacht aan nacht laat thuis, steekt zich in schulden en maakt zijne jonge vrouw, die te vergeefs tracht hem aan huis te boeien, diep ongelukkig. Als eindelijk de verwarring in zijne geldzaken tot het uiterste is gestegen, maakt van Nijenrode van de afwezigheid zijner

vrouw, die aan het ziekbed van hare moeder is geroepen, gebruik om zich een kogel door het hoofd te jagen. Aleide ijlt naar huis, drie dagen brengt zij aan het ziekbed van haar man door. In de lange nachtwaken treden al de beelden van het verleden weêr voor haren geest: het ontwaken van hare liefde, haar gelukkige bruidsdagen. Zij denkt niet meer aan haar geleden leed, maar alleen aan zijn mogelijk herstel, en aan een nog mogelijk geluk. Doch het zal zoo niet zijn. Nog eens slaat de zieke de oogen op, hij stamelt den naam, waarmede hij vroeger zijn jonge vrouwtje in de eerste gelukkige dagen placht te noemen - en dan is het gedaan.

Er schuilt ongetwijfeld talent in de wijze waarop deze oude geschiedenis ‘of one that loved not wisely, but too well’ verteld is. Kleine episoden zijn met diep gevoel en fijnen smaak behandeld. Zoo o.a. het slot van het tooneel, waarin Aleide en van Nijenrode elkander hunne liefde hebben bekend. Van Nijenrode, hoe cynisch en lichtzinnig hij ook wezen moge, weet in dit oogenblik onze sympathie te wekken:

‘Toen hij meer voelde nog dan zag, met welk grenzenloos vertrouwen die oogen tot hem opzagen, hoe kinderlijk die handen in de zijne werden gelegd, toen werd er iets onrustig daar binnen, toen had hij o! zoo gaarne het gevoel gehad, dat hij die liefde waardig was, en er trilde een toon van waarheid in den klank van zijn stem, toen hij nauw hoorbaar fluisterde: “Aleide, liefste Aleide, ge moogt niet te goed van mij denken.”’

Uit het leven gegrepen zijn ook enkele nevenpersonen van de novelle. Zoo de vrouw van een der zonen van Generaal van Ginckel, de gewezen gouvernante, ‘de kleine gratieuse Française met haar zwarte oogen en haar geestig franc-parler’, die van den aanvang af een hekel heeft aan haar zwager van Nijenrode, en als hij zich van kant heeft gemaakt, geen begrip heeft van Aleide's droefheid.

Maar in de teekening van de hoofdpersonen en van hunne lotgevallen schiet het talent van Mario te kort. Dit is alles te schetsmatig, te oppervlakkig behandeld; de personen wekken weinig belangstelling; als schimmen trekken zij ons voorbij. Hunne gesprekken, hunne handelingen laten, op enkele kleine tooneelen na, geen indruk achter. Van Aleide vernemen wij dat zij ongelukkig is, maar haar beeld staat niet voor ons; wij hebben haar strijd niet mede gestreden, wij zijn niet afgedaald in haar zwaar beproefde ziel.

Is dit onbedrevenheid of onmacht? Heeft Mario, toen hij zich neerzette om den zielestrijd van een vrouw als Aleide te schilderen, zich niet genoeg rekenschap gegeven van de taak die hij op zich nam? Of reikte zijn talent niet verder dan tot het schetsen van tooneeltjes, die enkel fijn gevoel en goeden smaak vorderen?

De tijd zal het leeren.

***Burgerluidjes*, Novellen en schetsen door Justus van Maurik Jr. Amsterdam, Tj. van Holkema.**

Uit de aristocratische kringen, waarin Mario ons deed vertoeven, worden wij door Justus van Maurik naar de burgerluidjes verplaatst. Van Maurik is zeer populair in den lande. Men verzekert ons, dat in een onzer groote koopsteden, waar de zin voor het aanhooren van lezingen en voordrachten zóó verflauwd is, dat de vreemde conférenciers welke ons land bezoeken er zich niet wagen, alleen nog voor Justus van Maurik en Prof. Jan ten Brink een publiek te vinden is. Zulk een populariteit verplicht. Het gevaar is groot dat de begaafde novellist zich door de groote gemakkelijkheid, waarmede hij blijkbaar zijn schetsen ontwerpt, en door het onbetwistbaar succes dat zij hebben, laat verleiden om die stukken uit den mouw te schudden, zonder er verder die zorg aan te besteden, welke noodig zoude zijn om er kunstwerkjes van te maken.

Van Maurik's kracht zit in het waarnemen en weergeven van volkstypen en volkstooneelen, en wel van die, welke een komische zijde hebben. Wanneer hij, naar het verhaal van zijn Grootmoeder, de droevige geschiedenis van ‘Truitje de naaister’ heeft opgeschreven, en hij de oude dame vraagt of het naar haar zin is, dan antwoordt zij: ‘Ik geloof het wel, mijn jongen, maar ik zou je raden om die geschiedenis niet te laten drukken. Ze is niet vroolijk om te lezen, en de meeste menschen willen lachen, als ze een boek van jou in handen nemen.’

De Grootmoeder heeft gelijk, en ‘de meeste menschen’ hebben ook gelijk. Een roerende geschiedenis als die van ‘Truitje de naaister’, of een gevoelig schetsje als ‘In een achterbuurt’, kunnen er twintig, dertig in ons land schrijven, maar om ‘Teun de nachtwacht’,

of ‘de Aanspreker’, of die goedhartige Ka uit ‘Te veel Vergunning’ te doen leven, gelijk Justus van Maurik het doet, daartoe behoort, behalve een benijdbare gave van waarnemen, een komische kracht als weinigen bezitten. De schrijver van *Janus Tulp* is op het punt aanspreker niet spoedig uitgesproken. Gerrit Kraai is weer een kostelijk specimen van het bekende genus.

‘“Wanneer ik een lijk aanneem,” placht hij te zeggen, “kun je alles bekijken, hoor! Alles is in de puntjes. Laat de Vereeniging maar eens zulk werk afleveren!” voegde hij er immer met zelfvoldoening bij. “Prulleboel is het, wat ze geven; zij doen er de familie en den overledene schandelijkheid meê aan. Van de Vereeniging is 't aangenomen werk; dat 's altijd mis, en als ik een fatsoenlijk heer of dame was, zou ik mij schamen, om voor een koopje begraven te worden.”

Over 't algemeen was Gerrit Kraai vredelievend van natuur en zachtzinnig; iets echter was er, wat hem verschrikkelijk ergerde, te weten dit: Als iemand, om hem te foppen of zinspelende op zijn gewaad, hem groetend op eerbiedigen toon zeî: “Dag, dominee,” dan werd hij rood van kwaadheid en pruttelde binnensmonds iets wat op “word lang,” of “stik” geleek.

“Zie je, meneer, dat ze mij Kraai! - Achilles! - Dooienverklikker! of Schroevendraaier! naroepen, kan mij niet schelen, want dat ben ik, met God en met eere, - maar dat zoo'n vent met een vriendelijk gezicht: “dag, dominee” tegen mij zegt, dat verdraag ik niet, dit tast me in mijn ponteneur: - wat me niet toekomt, neem ik niet aan.”’

Het blijft jammer dat de heer van Maurik het zich zoo gemakkelijk maakt; dat hij den schat van waarnemingen, dien hij in oud en nieuw Amsterdam verzamelde, de onuitputtelijke bron van humor, waarmede de natuur hem bedeelde, niet gebruikt tot het vervaardigen van schetsen, novellen, of hoe hij ze ook zou willen noemen, die dieper opgevat, fijner en artistieker van vorm, hem wellicht voor het oogenblik minder populariteit zouden bezorgen, maar aan welke men zeker een langer leven zou mogen voorspellen, dan men het deze *Burgerluidjes* durft doen.

Prins of Koning?[1)]

II.

> Al wie gevaar bemint vervalt daardoor in lijden.
> Men moet alleen geen kwaad maar de opspraak zelfs vermijden.
> VONDEL.

Amsterdamsche burgers stonden in groepjes op den besneeuwden Dam, om te zien hoe de koning van Holland zijne gasten ontving. Veel zagen zij niet; de koetsen die zonder geruisch over de sneeuw rolden, de huzaren die onbewegelijk, als waren zij met paard en al door de felle koude bevroren, op schildwacht stonden, de verlichte vensters, zie daar alles wat voor de menigte waarneembaar was. Toch bleef zij zich om het paleis bewegen.

Aan gesprek ontbrak het haar niet; ieder had zijne opmerkingen; allerlei herinneringen aan wat in de laatste vijftig jaren op die plaats gebeurd was, werden opgehaald. De maan, die zich gedurig uit haar mantel van wolken wist te wringen, bescheen dan ook tal van bewegelijke kringen; mannen tot aan de ooren in hunne winterjassen verborgen, vrouwen met lange mantels en bont om den hals, kinderen met de handjes in de zakken en de voeten steeds in beweging om die warm te houden, blijkbaar verlangend naar het oogenblik, dat hunne ouders van het schouwspel dat men hen wilde doen aanstaren genoeg hadden.

Een lange gestalte, in een jas die bijna over de sneeuw

1) Een lid der redactie van dit tijdschrift heeft de voorkomendheid gehad mij de opmerking te doen toekomen, dat het in de volgende bladzijden verhaalde historische feit in de maand Mei voorviel, en dus niet in een tijd van sneeuw en ijs. Ik kan het niet ontkennen en slechts een beroep op de toegeeflijkheid van den in de geschiedenis doorkneden lezer blijft mij over.

sleepte, bewoog zich tusschen die menigte en liet een paar grijze glinsterende oogen, die slechts even boven een zwarte bouffante uitkeken, over de verzamelde menigte gaan, als ware het hem te doen om ieder die zich daar bewoog, te herkennen. Men kon met grond vermoeden dat hij iemand zocht. Een paar malen sprak hij een alleenloopend man aan, om hem te vragen hoe laat het was. Een verwijzing naar de klok van het paleis, die pas geslagen had, was het antwoord. Maar zijne nieuwsgierigheid scheen nog niet bevredigd. Vlak bij de overblijfsels der onlangs afgebroken Waag zag hij weder een eenzamen beschouwer staan.

‘Hoe laat is het?’ klonk het weder.

‘In Engeland is het nog dag’, was het langzaam uitgesproken antwoord.

De vrager keek den aangesprokene gedurende een paar sekonden strak in het gezicht, zoo goed als de maan het hem veroorloofde.

‘Kom maar mede’, fluisterde hij en zij verdwenen naar de zijde van de Warmoesstraat. Weldra waren zij uit de menigte. ‘Is alles in orde?’ zeide hij toen nog steeds fluisterend.

‘De pink te Zandvoort ligt klaar’; antwoordde de andere; ‘vóór zes ure van morgen moeten wij weg; met dezen Oostewind gaan wij over in een zucht. Zijn zij hier in de buurt?’

‘Ik zal u dadelijk bij hem brengen.’

Zij wandelden, steeds fluisterend, door de donkere straten, totdat zij voor een klein huis op den Kloveniers Burgwal gekomen waren. De man met de lange jas tikte met zijn breede knokkels tegen de onderdeur, die dadelijk op een kiertje geopend werd. ‘Goed volk’, zei hij, en hij trad met zijn metgezel het huis binnen. Zij gingen de lage gang door, het smalle trapje op naar boven, waar de bejaarde dienstmaagd die hen had binnengelaten de deur der voorkamer voor hen ontsloot. In de voorkamer vonden zij drie personen. Twee heeren zaten bij het vuur, aan de eene zijde een man van leeftijd met een pruik, een witte das en lange lakensche jas. Tegen hem over zat Eduard van Lievendaal, in een minder deftige kleeding, blijkbaar in reisgewaad met laarzen aan. In het midden van het vertrek aan de tafel was een jonge vrouw met eenig vrouwelijk handwerk bezig. Toen de beide personen binnentraden, stonden de heeren op. Het meisje staakte haar werk voor een oogenblik en vestigde hare groote blauwe oogen op de nieuw aangekomenen. De man in de lange jas ontdeed zich van dit kleedingstuk; bij het licht

der waskaarsen bleek hij Oranje Kees te zijn; zijn metgezelwas gekleed als een bewoner uit een der zeedorpen.

‘Het is nu op één oor na gevild’, zei Kees, ‘mijn vriend hier, dien ik gelukkig zonder tegenspoed gevonden heb, moet de knapste smokkelaar uit Holland zijn, hij heeft al voor zooveel waarde in zijn pink uit Engeland hierheen gebracht, dat heel Amsterdam het niet zou kunnen betalen; gij kunt dus aan hem gerust de lading toevertrouwen. Maar gij moet van nacht nog weg. Is hij klaar?’ voegde hij er wat zachter tegen Eduard bij.

‘Hij zit boven op de zaal’, zei Eduard, ‘ik zal hem waarschuwen’, en hij verliet de kamer. De oude heer verzocht de beide mannen plaats te nemen. ‘Ga zitten, vrienden’, zei hij, ‘mannel van uw slag, die een hart hebben voor Oranje, zijn mij altijd welkom. Ik twijfel niet’, voegde hij er bij, zich tot den Zandvoorter wendende, ‘of gij zult ten volle beseffen welke groote verantwoordelijkheid gij op u neemt door het aanvaarden dezer onderneming. Ik ken u niet persoonlijk, maar ik begreep, dat gij de goede zaak met hart en ziel zijt toegedaan, anders zou men u zeker niet hebben aangewezen. Maar zou er inderdaad geen gevaar zijn bij de reis? Zij zeggen dat de Regeering de douanebeambten op onze kust in den laatsten tijd zeer vermeerderd heeft.’

‘Hoe meer hoe beter’, antwoordde de Zandvoorter; ‘de kommiezen zien Jan Krijnen toch niet, daar hebben zij geen oogen voor.’

‘Dan moeten zij toch slecht zien, vriend’, zei Oranje Kees, terwijl hij de breede gestalte van den Zandvoorter met zijne oogen mat.

‘Ik zorg er voor dat zij altijd goede brillen op den neus hebben’, was het bedaarde antwoord.

‘Brillen?’ zei nu de jonge vrouw, die het gesprek met groote belangstelling aanhoorde, op een toon van verbazing.

‘Ja brillen, Juffrouw, mooie gouden brillen’, en hij voegde er een beweging met de vingers bij, die den zin zijner beeldspraak, zoo die nog niet geheel duidelijk was, volkomen begrijpelijk maakte. ‘Als zij die op hebben, kijken zij altijd naar den kant waar Jan Krijnen niet is.’

‘Het geldt hier’, hernam de oude heer, ‘een zaak van buitengewoon belang. De beide heeren hebben allerbelangrijkste stukken bij zich. Mochten die onderschept worden, dan

zou een groote onderneming in het belang van den Prins en van het land ten eenemale verijdeld worden. Ik behoef u dus niet op het hart te drukken dat dubbele voorzorg hier noodzakelijk is. Aan brillen voor u', voegde hij er glimlachend bij, 'zal het, denk ik, niet ontbreken.'

Op dit oogenblik kwam Eduard weder in de kamer terug. Hij nam den ouden heer ter zijde en zeide toen zacht tegen hem: 'Mijnheer van Breevelt, wij hebben een kleine verandering in onze plannen gebracht. Mijn reisgenoot is na rijp overleg, tot de overtuiging gekomen dat het beter is, dat wij niet te zamen gaan. Hij wil heden alleen vertrekken en ik zal hem eenige dagen later volgen. Hij zegt, dat het beter is dat hij ga zonder zijne stukken mede te nemen. Mocht hij onverhoopt worden aangehouden, dan zal het zeer moeielijk zijn zijne identiteit te bewijzen, zijne stukken zijn dan veilig bij mij en ik kan een anderen weg nemen. Ik behoef minder voorzorgen te gebruiken dan hij.'

'Ik twijfel er niet aan of het plan is beter', zeide de Heer Breevelt.

'Zijne stukken', ging Eduard voort, 'zou hij gaarne aan uwe bewaring in dit huis toevertrouwen. Ik zal hier in Amsterdam wel gelegenheid vinden een paar dagen een onderkomen te vinden, zonder dat iemand mij opmerkt.'

'Ik zal gaarne zijne papieren bewaren, en wat den bewaarder betreft, ik geloof dat, indien hij zich met een eenvoudig verblijf wil behelpen, er ook geen bezwaar bestaat om hem te herbergen. Niet waar, Rika, wij kunnen Mijnheer wel eenige dagen in ons huis logeeren.'

Er kwam een trek op het gelaat der jonge vrouw, die duidelijk toonde, dat dit voorstel van hare zijde op geen tegenwerking behoefde te rekenen.

'Wij zijn klein behuisd', zeide zij, 'maar voor de vrienden van Oranje is er altijd plaats. Mijnheer van Lievendaal zal wel niet te veeleischend zijn.'

'Het is allervriendelijkst van u', zeide Eduard, 'ik twijfel niet, of ik zal honderdmalen slechter geherbergd zijn geweest, dan onder dit trouwe dak.'

'Kom, Rika, wij moeten nog een glas drinken op den goeden overtocht', zeide de oude heer. Zijne dochter stond op en haalde uit een kast in den muur een flesch en eenige wijnkelken. Hare lange slanke gestalte in het nauw sluitende kleed, waarboven

een witte doek gespeld was die de schouders bedekte, moest op iedereen indruk maken. Zelfs de oude Zandvoorter kon niet nalaten haar met de oogen te volgen, terwijl zij zich in de kamer bewoog.

‘Zonder een zoopje lukt nooit iets,’ zei hij, ‘maar anders, wij moeten geen tijd verliezen. Het vreemde heerschap moet zich gereed maken. Hij moet misschien wel te voet naar Zandvoort door de sneeuw, en zulke groote lui zijn gewoonlijk slecht ter been.’

‘Hij kan anders goed loopen’, zei Oranje Kees, ‘ik ben met hem komen loopen achter van de grenzen tot Zwolle, en ik kan u zeggen dat ik en de Jonker het bijna tegen hem hadden moeten afleggen, en Kees heeft anders zijne onderdanen ook goed tot zijnen dienst.’

‘Ik zou hem wel eens een halven dag bij ons in de duinen willen zien loopen’, zei de Zandvoorter met rechtmatigen trots.

Rika had inmiddels de glazen volgeschonken, het hare even tot de helft. De Heer van Breevelt nam zijn glas op.

‘Op de gezondheid van den Prins van Oranje! en op het welvaren zijner trouwe vrienden in en buiten het land, op het welslagen uwer onderneming in het bijzonder.’

Allen leegden hunne glazen, ook Rika. ‘Mijnheer van Breevelt’, zei Eduard, ‘ik dank u voor alles wat gij voor onze zaak gedaan hebt, en ook bij voorbaat voor wat gij nog zult doen. Vrienden! ik beveel u nogmaals de grootste voorzichtigheid aan; de zaak die gij bevorderen gaat is van het uiterste belang, maar ik ken uwe trouw en uwen moed, althans van u, Kees, uit eigen ondervinding. Gij maakt u beiden verdienstelijk voor de goede zaak, meer dan gij zelven wel vermoedt; gij kunt er op staat maken dat gij vorstelijk beloond zult worden.’

‘Ik zou het voor niets doen’, zei de Zandvoorter - ‘als het noodig was; ik heb alles over voor den Prins; als hij nog eens terugkomt, geeft Jan Krijnen een dukaat in het armenzakje, als hij hem heeft.’

‘En ik wil mijne lieve gastvrouw niet vergeten’, hervatte Eduard; ‘óók haar breng ik mijnen dank, en ik hoop dat ik haar niet te veel last zal bezorgen’; meteen raakte hij met zijn glas even den rand van het hare aan. Zij bloosde als een meisje dat niet gewend is door vreemden zoo op de persoon af, te worden aangesproken.

‘Ik dank u’, zei zij zachtjes. ‘God zegene uwe onderneming.’

Men hoorde eenige beweging in de gang, de deur werd geopend, en er trad een persoon binnen die, bij het licht beschouwd, het vermoeden hadde kunnen doen ontstaan van zoo juist van de planken van het Leidscheplein te zijn weggeloopen.

‘Heeremensch wie is dat?’ prevelde de Zandvoorter binnensmonds.

Het was ongetwijfeld een zonderlinge verschijning. Een lange, dikke man met een breeden hoed op, een groene bril voor de oogen, bakkebaarden die voor een nauwlettend toeschouwer allen schijn hadden van overal elders dan op zijne wangen te zijn gegroeid, de kin bijna verstopt achter een bouffante, die drie- of viermaal om den hals was gewonden. Een lange, eenigszins versleten groene jas van ouderwetschen snit en een paar hooge laarzen was alles wat men verder gewaar werd. Wie den man zag, zou in twijfel hebben gestaan of hij een kleerenkoop, dan wel een reizenden kwakzalver voor zich had. Niemand, zelfs zij die hem het best kenden, zouden op den eersten aanblik onder deze vreemdsoortige vermomming den hooggeplaatsten staatsman herkend hebben, die een eerste plaats bekleedde onder de Europeesche diplomaten van zijnen tijd.

Het was toch niemand anders dan de Vorst van Stahremberg, buitengewoon gezant van den Keizer van Oostenrijk bij het Hof van Groot-Brittanje, die zich thans in het eenvoudige vertrek van den Amsterdamschen makelaar bevond. Maar onder de ongewone plunje verloochende zich de hoveling niet. Zijne slanke gestalte mocht bijna verdubbeld zijn door tal van kunstmiddelen, zijn nek onbeweegbaar gemaakt door alles waarmede hij omwonden was, toch beproefde hij nog een buiging toen hij in het Fransch den heer van Breevelt zijnen dank betuigde voor den betoonden dienst der gastvrijheid. Zijn hand vatte daarop die der schoone dochter des huizes en bracht die even aan zijne lippen. ‘Dieu vous bénisse, Mademoiselle’, zei hij zachtjes en met dezelfde hoffelijkheid als gold zijn afscheid een Oostenrijksche aartshertogin. Toen onderhield hij zich nog een oogenblik met Eduard in een hoek van het vertrek, hij gaf hem een verzegeld pakket, en verklaarde in een Duitsch, dat waarschijnlijk voor Hollandsch moest doorgaan, aan Oranje Kees dat hij gereed was voor de reis.

‘Goed’, antwoordde Kees, ‘het wordt ook tijd, en zich tegen den Zandvoorter wendende: ‘Gij verstaat hem zeker niet?’

‘Geen stom woord’, zei de Zandvoorter, ‘maar het hoeft ook niet, ik zal hem alles best beduiden.’

‘Ik zal wel voor u praten’, zei Kees, ‘ik heb zooveel met bovenlanders omgegaan, dat zij mij niet kunnen verkoopen en verraden zonder dat ik het merk.’

Zij verlieten de kamer en welhaast het huis. Eduard gaf den vreemdeling nog een laatsten handdruk in de gang, terwijl Kees ging kijken of er ook onbescheiden toeschouwers op straat waren. Toen hij in dit opzicht de meest geruststellende verzekeringen kon afleggen, slopen de drie mannen in alle stilte de onderdeur uit. Zwijgend sloegen zij, door de besneeuwde straten, weder den weg naar den Dam in. De menigte was er aanmerkelijk gedund; alleen de huzaren stonden nog even onbewegelijk, als ruiterstandbeelden, op hunnen post. Toch toonden de verlichte vensters duidelijk aan, dat de gasten daar binnen nog geen afscheid hadden genomen van hunnen koninklijken gastheer. Het drietal stak den Dam over en verdween welhaast in de smalle en donkere Nieuwedijk.

Indien op den avond, waarop het hiervoor verhaalde voorviel, de rij achtbare burgemeesters, die in de twee laatste eeuwen op het Amsterdamsch stadhuis gezeteld hadden, uit het schimmenrijk waren wedergekeerd om hun kapitool terug te zien, zeker zouden zij met verontwaardiging en schaamte de handen voor de oogen hebben gehouden bij het schouwspel dat hen daar wachtte. Want voor een Nederlandsch, een republikeinsch, een Protestantsch gemoed kon het niet opbeurend wezen, de zalen van het wereldberoemde stadhuis te zien overgeleverd aan den hofstoet van een vreemden katholieken koning. Toch schenen zij die de zalen vulden, zich door dergelijke overwegingen allerminst in hunne feestvreugde te laten storen. Vroolijk klonk de dansmuziek, lachend zwierden de cavaliers met hunne dames de danszaal rond; aan de groepjes die in de overige zalen verspreid waren, was het te zien en te hooren, dat geen sombere bespiegelingen hen bezig hielden. De koning zelf bewoog zich te midden van zijne gasten, in het volle gevoel zijner vorstelijke waardigheid, als bevond hij zich in een paleis, waar een reeks van voorvaderen hunne herinneringen had achtergelaten.

Het hoogst zou wellicht de ergernis geklommen zijn, indien een Witsen of een van Beuningen in de van ouds bekende

burgemeesterkamer had kunnen doordringen. De burgemeesterlijke zetels, en de tafel over welker groen kleed de belangen der gansche wereld voorheen fluisterend besproken werden, zou hij niet meer hebben teruggevonden. Geen regenten zou zijn oog hebben ontwaard, die staatkundige vraagstukken, kwesties van oorlog of vrede met ingehouden adem bespraken. Op de nieuwerwetsche stoelen en tabouretten zat een zestal jongelieden, in schitterende hofkostumes, officieren, ambtenaren, hovelingen, in achtelooze houding bijeen, de een met een glas champagne in de hand, de andere met een geborduurden zakdoek en een reukflacon, een derde met de kwasten van zijn degen spelend of de punten van zijn snor met de toppen der vingers ronddraaiend.

‘De koning mag op zijn hoofd gaan staan, als ik van avond nog meer dans’, zei een hunner en hij wierp zich achterover in een der stoelen.

‘Gij moet u ook konserveeren voor zijn dienst’, antwoordde hem lachend een zijner vrienden. ‘Hoe vroeg moet gij morgen op uw bureau zijn?’

‘Zijne Excellentie zal mij morgen niet zien, ik heb mijn ar al besteld voor de groote sledevaart. Zij zullen hunne pennen ook wel eens kunnen vermaken zonder mij.’

‘Dus eert een man van staat het ambt hem opgelegd’, klonk het spottend van de lippen van een der anderen, terwijl hij met den vinger naar de regels van Vondel wees, onder het schoorsteenstuk van Lievens, dat, zooals iedereen weet, den zoon van Fabius voorstelt, die zijnen vader gebiedt van het paard te stijgen.

‘De jonge heer Fabius’, hervatte de jeugdige ambtenaar, terwijl hij de oogen op het schilderstuk gevestigd hield ‘zal waarschijnlijk meer vrucht hebben gezien van zijne staatkundige ambtsbezigheden dan ik. Ik vermoed dat er in zijn tijd meer heerschte, wat mijn chef noemt gouvernementeele stabiliteit.’

‘Het was anders, zoo ik althans mijne Romeinsche historie niet glad vergeten ben, nog vóór den *keizertijd*’, zei degene die de aandacht het eerst op de schilderij gevestigd had.

‘Geen zorgen voor den tijd’, riep een derde uit, die tot nog toe het stilzwijgen had bewaard; ‘spreek mij niet van keizers en koningen van avond, gij bederft anders mijn feestvreugde’, en hij zette zijn champagneglas aan de lippen.

‘Kom’, fluisterde zijn buurman, ‘de champagne zal in de

Tuileriën even goed smaken als hier, en de danseuses zullen er niet minder zijn, dat verzeker ik u.'

'Gij spreekt veel te luchthartig over ernstige zaken.'

'Een verandering van regeering is in onze dagen geen ernstige zaak meer', klonk het gefluisterde wederantwoord, 'zij is er veel te alledaagsch voor geworden. In tijden als de onze moet men nooit verder denken dan op zijn hoogst aan den dag van morgen. Onze groote sledevaart, zie daar voor heden het eindpunt mijner gedachten.'

Ook de overige heeren waren intusschen met elkander in onderlinge besprekingen geraakt over de voorgenomen partij; zij trachtten van elkander te weten te komen welke dame ieder hunner zich had uitgekozen. Eindelijk nam een hunner het woord op een toon, die aanduidde dat hij een algemeene gedachtenwisseling wenschte uit te lokken en zeide:

'Wel, Mijneheeren, wie uwer kan ons nu vertellen of Ottilie van Lievendaal verloofd is of niet?'

'Ongetwijfeld', antwoordde de een.

'Ik geloof er niets van', zei een ander.

'Ik moet oprecht bekennen dat ik het niet weet', verzekerde een derde.

'En gij, Mijnheer van Everstein, die dezen zomer af en toe op het Loo zijt geweest en dus veel meer weet dan wij allen, en daarom waarschijnlijk een diplomatisch stilzwijgen bewaart, wat zegt gij er van?'

'Ja, wat zal ik u zeggen!' zei de aangesprokene met een gelaat, dat aantoonde dat hij wel iets meer wist, althans meende te weten dan het overig gezelschap, dat dan ook de ooren spitste en de hoofden bijeen stak om niets van de gewichtige mededeelingen te verliezen. 'Heel veel nieuws zult gij van mij niet hooren, maar toch ik heb er belang bij om zoo goed op de hoogte der zaak te zijn als iemand, want ik heb er een weddingschap over loopen. Ik heb gewed, dat er nooit iets van het huwelijk zal komen en ik geloof dat alle kansen vóór mij zijn. Van Zuylichem, dat moet ik bekennen, schijnt smoorlijk verliefd. Papa van Lievendaal zou niets liever wenschen, voor zoo ver ik kan merken. Het eenige wat ontbreekt is de toestemming van Ottilie zelve, en dat is in dit geval veel, zoo niet alles. Verleden voorjaar dacht ik wezenlijk dat ik mijne weddingschap zou verliezen. Mijne papieren stonden toen slecht. Maar daarna

is er op het Loo iets voorgevallen - niemand weet het rechte - waarop Ottilie voor eenigen tijd bij een oude nicht in Deventer is gaan logeeren, en toen zij terugkwam scheen alles uit. Volgens de lezing van sommigen heeft zij met van Zuylichem een scène gehad op een rijtoer; volgens anderen is er een vreemdeling in het spel, dien Ottilie wil, maar waar de oude heer niets van wil weten. Van Zuylichem, die onvermoeid zijn hof is blijven maken, is natuurlijk over dit alles zoo gesloten als een deur; zelfs de dames kunnen niets uit hem krijgen. Maar nu, sedert het hof in Amsterdam is, is het spel weder verkeerd, men ziet hen weer dagelijks zamen, van Zuylichem is altijd bij den ouden heer, hij danst met Ottilie, hij zit met haar aan de speeltafel, hij zal morgen haar cavalier zijn bij de arpartij.'

'Uwe kansen staan dus weer slecht.'

'Wat wilt ge? souvent femme varie. Ik geloof altijd nog vast dat ik mijne weddingschap zal winnen en ik wil nog met iedereen een nieuwe aangaan.'

Juist op dit oogenblik verscheen de persoon, over wiens toekomst zoo druk gehandeld werd, op den drempel van het vertrek. De verschijning van Van Zuylichem in zijnen rooden kamerheersrok, met goud geborduurd, maakte natuurlijk aan alle verdere gesprekken een einde. 'Heeren', zei hij, 'Zijne Majesteit klaagt dat er geen cavaliers in de zaal zijn, de dames kunnen niet dansen.' Het woord miste zijn uitwerking niet, en als schapen, die de herdershond van den verboden akker doet wijken, stoof het geheele gezelschap dadelijk naar de danszaal terug.

Daar scheen de opgewektheid hooger te stijgen naarmate de uren voorbijgingen. Op de nijgingen der deftige française was een onstuimige galop gevolgd. De jeugdige schoonen, die aan den arm hunner cavaliers al wandelende uitrustten, trachtten zich te vergeefs met de waaiers de blozende wangen te verkoelen.

De oudere leden van het gezelschap volgden met belangstelling de bevallige bewegingen der levenslustige jeugd. Op een der sofa's tegen den wand der zaal zat de oude heer van Lievendaal, die veel meer aandacht wijdde aan zijne dochter, terwijl zij aan den arm van Van Zuylichen rondwandelde, dan aan de gesprekken van een grijzen buurman die hem over staatkundige zaken trachtte bezig te houden.

'Gij verlangt misschien naar huis te gaan, Papa?' zei Ottilie in het voorbijgaan tot haren vader.

‘Ik denk er niet aan, zoolang de koning in de zaal is’, was het antwoord, ‘en gij weet’, voegde bij er lachend bij, ‘zoolang gij u niet verveelt, verveel ik mij evenmin.’

Zij gingen verder en mengden zich in het bonte gewoel. Wederom klonk de luchtige dansmuziek en zwierden de schitterende uniformen en de lichte balkleedjes dooreen. Weer vestigden zich alle blikken der ouderen op de vroolijke schaar. De koning sloeg met blijkbaar welgevallen de feestvreugde zijner gasten gade. Hij bewoog zich ongedwongen in hun midden, wist een aardig woord te vinden voor de dames en had een vriendelijken groet voor de heeren. Niemand zou op zijn lachend gelaat de zorgen gelezen hebben die hem drukten. Waarom zou hij ook in een zoo opgewekte omgeving zijn koninkrijk niet een oogenblik mogen vergeten? Des daags woog de kroon hem zwaar genoeg, dan dat hij die althans in den vroolijken nacht niet van zich zette. Tusschen de schel verlichte muren der feestzaal werd hij de wolken niet gewaar die zich dagelijks meer en meer boven zijn hoofd begonnen samen te pakken.

Geheel Amsterdam was reeds sinds uren ter ruste, en nog steeds stonden op den besneeuwden Dam koetsiers en lakeien naar het einde van het feest te hunkeren. Daar binnen waren de waskaarsen reeds tot de helft toe opgebrand, en begon zelfs de meest onvermoeide danser naar rust te verlangen; de oudere dames knipten onheilspellend met de oogen en de onverwachte vraag van een buurman deed menig gast plotseling opschrikken uit dien toestand, die het midden houdt tusschen waken en slapen. De koning had de feestzalen verlaten en de aanstalten tot een algemeenen aftocht werden allerwege gemaakt. Op de trappen en langs de gangen kruisten zich, onder allerlei afscheidsgroeten, de heeren in lange pelsrokken, die het ongeduld ter deur uit had gedreven, om te trachten hun rijtuig te vinden, en de bevallige danseressen van zoo straks, thans door kappen en bonten mantels onherkenbaar, die gereed waren de tehuisreis aan te nemen.

Aan den arm van haren vader met een slip van den hermelijnen mantel, de koude nachtlucht van haar blozend gelaat afwerend, trad Ottilie de lage deur van het koninklijk paleis uit, naar het rijtuig dat haar wachtte. Een flinke stoot aan het portier, een paar krachtige uitroepen van den koetsier, beantwoord door eenige kreten van zijne lotgenooten, die nog

niet zoo gelukkig waren van de zweep weer te mogen gebruiken, en de koets zette zich in beweging. Langzaam en bijna zonder geraas sneden de wielen door de krakende sneeuw.

‘Ottilie, hoe laat morgen?’ vroeg de oude heer van Lievendaal.

‘Tegen twaalf uur is het rendez-vous bepaald, iets te voren dus van huis, als de heeren maar zoo vroeg wakker zijn.’

‘En wie is uw cavalier?’ klonk het fluisterend.

‘Van Zuylichem.’

De oude heer drukte even de fijne vingertoppen zijner dochter, als blijk zijner vaderlijke tevredenheid. Ottilie begreep de beteekenis maar al te goed.

‘Lieve vader’, zei zij, zich met het gelaat geheel naar hem toekeerend en zoo zacht sprekend, als ware zij bevreesd, dat de koetsier op den bok hare woorden zou hooren, ‘ik heb hem niet willen weigeren toen hij het mij vroeg, ik had er geen reden voor; maar wat ik u bidden mag, gij weet hoe ik over van Zuylichem denk, er is geen verandering te dien opzichte bij mij gekomen. Ik heb niets tegen hem, ik acht hem, maar ik mag hem niet aanmoedigen.’

‘Nu, dit behoeft waarlijk niet, maar indien gij vast besloten waart hem nimmer te zullen geven wat gij weet dat hij verlangt, dan zoudt gij hem dit toch wel beter doen gevoelen.’

Ottilie zuchtte. ‘Ik verwijt u niets, liefste’, hervatte haar vader, ‘gij weet, hoe ik u altijd volkomen vrij heb gelaten, maar bedenk, ik ben een man op jaren; als ik u kom te ontvallen staat gij geheel alleen, ik zou zoo gaarne, als ik het hoofd moet neerleggen over de toekomst mijner dochter onbekommerd zijn.’

‘O, papa’, hervatte Ottilie, schijnbaar weder geheel op haar dreef, ‘gij wordt immers honderd jaar en als ik dan nog niet getrouwd ben, dan zal er wel geen kans meer op zijn.’ Zij greep met hare beide handen de hand haars vaders en zeide toen, wat zachter, bijna in zijn oor: ‘Ik moet nog zooveel vergeten, laat mij daar den tijd toe.’

Het rijtuig stond stil. Vader en dochter stapten er uit. De oude heer met langzamen maar vasten tred. Ottilie huppelde op haar wit satijnen dansschoenen vlug achter hem aan; andermaal verborg zij haar gelaat in een plooi van den warmen wintermantel; maar ditmaal was het niet alleen om zich voor de nachtelijke koude te beschutten.

Terwijl de groote meerderheid van 's konings gasten waarschijnlijk nog droomde van dans en muziek of zich vadsig de oogen uitwreef, gedachtig aan de nieuwe feestvreugde die haar wachtte, zat Eduard van Lievendaal, in de kleine voorkamer van het huis van den heer van Breevelt, het hem nieuwe Amsterdamsche straatleven aan te staren. Den vorigen dag was hij bij het vallen der schemering, voor het eerst van zijn leven in Amsterdam aangekomen, geen wonder dat hij de oogen niet af kon houden van het hem ongewone schouwspel eener drukke Amsterdamsche gracht, aantrekkelijk voor een vreemdeling, maar nog meer voor een Hollander, die altijd in den vreemde geleefd heeft. De net geschilderde huizen, de hooge stoepen en trapjesgevels, bovenal de bonte menigte met haar eigenaardige figuren, de sleedjes, de weeskinderen, de aansprekers, in één woord al die verschijningen die slechts Amsterdam te zien gaf, het hield hem alles voortdurend bezig. Toch waren zijne gedachten, ook wanneer hij werktuigelijk door de kleine langwerpige vensterruitjes bleef staren, gedurig elders. Hij dacht aan zijnen reisgenoot, vorst Stahrenberg, den Oostenrijkschen gezant, dien hij tot Amsterdam vergezeld had en die thans, indien althans geen onvoorziene tegenspoed tusschen beide was gekomen, op de Noordzee moest zwalken, om in Engeland een zending te gaan vervullen, waarvan zooveel kon afhangen. Al was Eduard slechts even in de geheimen van het Oostenrijksche hof ingewijd, hij wist genoeg, dat wat men van Engeland trachtte te verkrijgen, in de eerste plaats Holland gold, en dat de Prins van Oranje, die ook in het geheim was, met groote belangstelling den afloop dezer onderhandelingen in Duitschland afwachtte. Maar hoezeer Eduard's gemoed vervuld was van het groote drama der wereldgeschiedenis, in welks ontknooping hij thans zelf een, zij het ook onbeteekende rol speelde, hier in zijn vaderland herinnerde alles hem tevens aan het drama van zijn eigen leven. Nog geen jaar geleden had hij voor het laatst de onvergetelijke stem van zijne nicht gehoord bij dat pijnlijke afscheid, dat hem nog altijd voor oogen zweefde. Sedert dien lentemorgen was geen dag voorbijgegaan, waarop hij dat tooneel niet weder in den geest had doorleefd. Met welke gewaarwordingen, zoo vroeg hij zich dan telkens af, zou Ottilie aan dat uur terugdenken? Daags na hun scheiden, had hij haar een brief geschreven. Uitvoerig had hij haar medegedeeld wat

er tusschen haren vader en hem was voorgevallen, hoe deze hem als voorwaarde voor zijne vaderlijke toestemming had voorgeschreven om zijnen Prins te verlaten en den koning te kiezen. Zijn plicht verbood hem hieraan zelfs te denken, maar, zoo had hij er bijgevoegd, evenmin had hij het geoorloofd geacht van haar te vragen om haren koning ontrouw te worden, en haren vader te verlaten. Die brief was onbeantwoord gebleven, hij had ook niet om een antwoord gevraagd. Ottilie was voor hem verloren, zij moest voor hem verloren blijven, maar zoo zijn weg den haren nog eens kruiste en zoo zij hem dan eens toeriep: ik heb gekozen tusschen u en mijnen vader, ik zal u volgen waarheen gij wilt? Thans, nu hij wist in hare nabijheid te zijn, nu dezelfde stad hen wellicht binnen hare muren besloot, keerde die gedachte met onweerstaanbare macht in zijn gemoed terug en zij bleef er post vatten, hoe hij ook trachtte haar te verbannen.

De vriendelijke stem van zijnen gastheer stoorde hem te midden dier droomerijen.

‘Mijnheer van Lievendaal, het weer blijft goed, nog altijd oostenwind, als zij hebben kunnen uitzeilen, zal hij met Gods hulp haast in Engeland zijn.’

‘Ik verlang naar de terugkomst van Kees’, zeide Eduard, ‘dan weten wij in elk geval meer.’

‘Hij kan in den namiddag weer hier zijn.’

‘Ik zou’, zeide Eduard, ‘hem gaarne een eind weegs tegemoet gaan, indien gij mij den weg zoudt willen aanwijzen dien ik moet gaan.’

‘Niets zou mij aangenamer zijn dan u te vergezellen’, hervatte de heer van Breeveld, ‘maar dat is moeielijk, gij zult er misschien om lachen, en het een dwaasheid van mij noemen, maar ik heb mij vast voorgenomen om, wanneer de koning in Amsterdam is, nooit op straat te komen. Het zou mij niet mogelijk zijn hem te groeten wanneer ik het ongeluk mocht hebben hem te ontmoeten, en ik mag mij ter wille van mijne dochter niet aan moeielijkheden blootstellen, die mij tevens in de onmogelijkheid zouden brengen verder die diensten aan de goede zaak te bewijzen, die tot nog toe, naar ik mij mag vleien, niet geheel verloren zijn geweest. Kent gij eenigszins den weg in Amsterdam?’ vroeg hij aan Eduard.

‘Ik kom hier voor het eerst van mijn leven. Het was den uitgewekene tot heden niet vergund, de roemrijkste stad van zijn land te zien.’

‘Dan wordt het moeielijker, maar’, hervatte de heer Breevelt, ‘ik zou u wel een goed geleide kunnen bezorgen, indien gij dat zoudt willen aannemen. Mijne dochter zal u gaarne den weg wijzen.’

‘Niets zou mij aangenamer zijn, altijd indien uwe dochter er geen bezwaar tegen heeft’, antwoordde Eduard.

‘Rika zal zeer gaarne u dien dienst bewijzen, gij behoeft volstrekt niet bang te zijn dat gij, door u met haar op straat te vertoonen, eenig gevaar zoudt loopen van herkend te worden of nasporingen uit te lokken. Gij kent hier waarschijnlijk in Amsterdam niemand? Mijne dochter komt zeer weinig uit, wij leven stil en afgezonderd en zien alleen onze vertrouwde vrienden. Ziet iemand van hen mijne dochter met een vreemdeling op straat, dan begrijpt hij natuurlijk dat het iemand is die tot onze partij behoort en gij behoeft niet te vreezen voor nieuwsgierige vragen of opmerkingen. Ik verzeker u, wij hebben geleerd behoedzaam en voorzichtig te zijn. In tegenwoordigheid van vreemden bejegenen wij, oude Oranjeklanten, elkander met groote terughoudendheid. Ja, het is niet alles om tot een verdrukte partij te behooren.’

‘Wie weet hoe kort de verdrukking nog duren zal’, zeide Eduard vol hoop.

‘Mijnheer van Lievendaal’, was het antwoord, ‘ik heb de hoop nog niet verloren, maar toch, er moet veel gebeuren, en ik vraag mij dikwijls af, kan dat alles wel gebeuren zonder ... ja, ik zou bijna zeggen zonder wonderdadige tusschenkomst? Hoe weinigen zijn er die, als gij, geld en aanzien, ja de genoegens van een rustig leven opofferen aan de goede zaak. De aanzienlijken hier, en ik geloof bijna overal in het land, buigen voor mijnheer Bonaparte, bedelen om gunstbewijzen, om lintjes en posten. Vroeger zetten zij een hooge borst tegen den stadhouder, maar voor den vreemden overweldiger hebben zij een slappen rug. En de burgerij, zij schikt zich van lieverlede in alles; het is de oude Amsterdamsche burgerij niet meer, de revolutie heeft alle veerkracht, allen moed uitgedoofd; dagelijks verliezen wij aan hangers, men moet de zaken, zoo hoort men gestadig, nu eenmaal nemen zoo als zij zijn, men kan geen ijzer met handen breken en met zulke praatjes verontschuldigt zich menigeen, die aan zijne oude liefde ontrouw wordt. Maar wat helpt klagen, de kennis te maken van mannen van uwen stempel is een kostelijke vergoeding voor

alle flauwheid en karakterloosheid die ons omgeven. Komaan, ik zal mijne dochter gaan waarschuwen.'

Rika van Breeveld, die welhaast verscheen, zag er in haar stemmig maar net wandeltoilet haast nog bekoorlijker uit, dan in haar huisgewaad. Eduard kon niet nalaten even te glimlachen bij het vooruitzicht van zich onder zoo lieftallig geleide voor het eerst op de Amsterdamsche straten te vertoonen; hij waardeerde het romantische dat in dezen tocht gelegen was, maar het was toch niet zonder een zeker gevoel van verlegenheid, dat hij aan de zijde van het beeldschoone jonge meisje het huis van den heer van Breevelt verliet.

Zijne geleidster scheen van het zonderlinge, dat in deze wandeling met een haar volkomen onbekend jongmensch gelegen was, weinig te gevoelen. Het was niet de eerste maal dat zij een van de uitgeweken staatkundige vrienden van haren vader had vergezeld, en haar eenvoudig gemoed vond in de omstandigheid, dat de man wien zij thans dezen dienst bewees, slechts een jaar of vijf ouder was dan zij, niets buitengewoons.

Opgegroeid als eenige dochter van een weduwnaar, was Rika van Breevelt in alles de vertrouweling van haren vader. Als kind wist zij reeds wat haar vader op de beurs deed; later toen de heer van Breevelt zijne makelaardij had opgeofferd aan zijne geheime bemoeiingen ten voordeele der stadhouderlijke familie en van hare aanhangers, was zij de eenige die geheel op de hoogte was van alles wat er in de binnenkamer hunner woning verhandeld en beraamd werd. Vriendinnen had zij weinig; met vreemden, dat is te zeggen met Amsterdammers, die niet tot den vertrouwden kring van haren vader behoorden, kwam zij nimmer in aanraking. Aan de eene zijde had zij door die eigenaardige omgeving iets berekenends en terughoudends gekregen, boven hare jaren; aan de andere zijde was zij nog volkomen kind gebleven, vreemd aan alle begeerten en hartstochten, die de rust van een meisjeshart plegen te verstoren.

Op ongedwongen en natuurlijken toon onderhield zij zich dan ook met haren reisgenoot. Zij vestigde zijne aandacht op alle merkwaardigheden harer geboortestad, die Eduard alleen van hooren zeggen bekend waren. Op den Dam hield zij hem, met den rechtmatigen trots eener Amsterdamsche, eenige oogenblikken staande, om hem het voormalig stadhuis en de Nieuwe kerk te doen bewonderen. Toen sloeg zij het Water in, om de

drukke en morsige Nieuwedijk te ontgaan, en hem tevens een kijkje van den Buitenkant te verschaffen. Zoo bereikten zij den Haarlemmerdijk.

Hier heerschte een ongewone drukte; tal van menschen van allerlei stand spoedden zich in de richting van de Haarlemmerpoort. Van tijd tot tijd moest er ruim baan worden gemaakt, zoo snel als de gladde straat het maar toeliet, om doorgang te verschaffen aan een arreslede, die zich reeds van ver door het rinkinkel der bellentuigen aankondigde. Hoe meer zij de Haarlemmerpoort naderden, des te drukker en luidruchtiger werd het op straat. In de enge poort en op de lange brug was er bepaald gedrang, zoodat Eduard, die begon te vreezen dat hij zijne lieftallige geleidster in de menigte zou verliezen, na eenige aarzeling haar zijn arm aanbood, die door het jonge meisje zonder de minste plichtpleging werd aangenomen.

‘Wij zouden inderdaad elkander verliezen’, zeide zij glimlachend; ‘er is zeker een sledevaart of iets dergelijks, want ik begrijp mij anders niet wat die menigte menschen hier op dit uur van den dag komt doen.’

Toen zij eindelijk, na veel dringen, op den weg naar Haarlem waren gekomen, bleek hun de aanleiding tot deze ongewone beweging. Ook daar was het nog even woelig en druk, zoodat Rika de arm van Eduard bleef vasthouden. Een aantal arresleden stond achter elkander op den weg geschaard, terwijl zich gedurig nieuw aankomenden aan den langen stoet aansloten. Het getrappel der ongeduldige paarden deed onophoudelijk de bellen der kleu rrijke tuigen tingelen. Daartusschen klonk het geschreeuw van de palfreniers, die de paarden in bedwang moesten houden, en van de dienders, die hetzelfde deden ten opzichte der nieuwsgierige menigte, zoodra zij zich te dicht bij de arren waagde of den doorgang ten eenenmale verstopte.

Naast dit alles hoorde men het vroolijk gelach en de drukke gesprekken der dames en heeren, die in de sleden zouden plaats nemen, doch die thans voor een der herbergen buiten de Haarlemmerpoort in een grooten kring bijeen stonden, de dames met lange bonten mantels en pelsmoffen, de heeren met hooge laarzen en sierlijke zweepen in de hand.

Eduard was gedwongen zijn weg te nemen tusschen de arresleden en dit vroolijk gezelschap, de gladde sneeuw en de drukte waren oorzaak dat hij slechts langzaam voort kon gaan en het

bevallige meisje aan zijnen arm ontging dan ook niet aan de blikken der heeren, die vrij luidruchtig, meestal in het Fransch, hunne ingenomenheid met de lieftallige verschijning uitdrukten. Meer dan zij die het voorwerp dezer bewondering was, voelde Eduard zich verlegen met zijne figuur. Hij knoopte een druk gesprek met Rika aan om zijne verlegenheid zooveel mogelijk te bemantelen, vestigde hare aandacht op de arresleden, die door sierlijkheid of grillige vormen het meest in het oog vielen, en liet zijne blikken zoo onbeschroomd als hem mogelijk was, over het vroolijk gezelschap waren. Dan, op eenmaal verstomde zijne stem midden in een onverschillige opmerking en sloeg hij de oogen naar den besneeuwden grond. Rika zag hem verbaasd aan: zij zag een blos op zijn gelaat verschijnen, die spoedig voor een doodelijke bleekheid plaats maakte; zij voelde aan de zenuwachtige beweging van zijnen arm, dat hij zich haasten wilde zoo spoedig mogelijk weg te komen. Neen, hij had zich niet vergist, hij had niet verre van zich een stem gehoord, die hij zich uit duizenden herinnerde en toen hij den nieuwsgierigen blik in de richting dier stem had geslagen, verrees voor zijn oog de slanke gestalte zijner nicht, die, half van hem afgewend, in druk gesprek was met een der heeren. Had zij hem gezien? Hij wist het niet, hij had het niet willen weten; het eenige wat hij verlangde, was om thans zoo spoedig mogelijk uit hare nabijheid te zijn.

Zij wandelden door, de laatste ar voorbij. De weg was thans geheel verlaten; slechts een enkele wandelaar vertoonde zich hier en daar op de lange witte streep, die de besneeuwde Haarlemmerweg voor hen uit vertoonde. Hij liet Rika's arm los, hij begreep maar al te goed dat zij zijne ontroering bespeurd had; van tijd tot tijd wierp zij hem een verwonderden en vragenden blik toe. Hij moest toch iets laten hooren en toen hij zichzelf weder geheel meester was, zeide hij zoo kalm mogelijk:

‘Ik heb daar in dat gezelschap een bekende ontmoet, ik hoop maar dat men (hij durfde niet zeggen “zij”) mij niet zal herkend hebben; indien mijne tegenwoordigheid hier in Amsterdam bekend werd, zou het allernoodlottigste gevolgen kunnen hebben.’

‘Stel u gerust’, antwoordde Rika, die zich wezenlijk ongerust maakte over zijne ontroering, op bemoedigenden toon, ‘u kan niemand iets doen, men kan niet weten dat gij iets met dien vreemden heer te maken hebt, en gij moogt immers vrij gaan waar gij

wilt; daarbij zegt mijn vader, dat de politie tegenwoordig geen Oranjeklanten meer bemoeielijkt. Er zijn bij ons uitgewekenen aan huis geweest, van wie men wist dat zij in Amsterdam waren, zonder naar hen om te zien. Als die groote heer maar goed overgekomen is, is er geen gevaar meer.'

Eduard zweeg, hij dacht voor een oogenblik aan geheel andere zaken, dan aan de staatkunde en de gevaren die zijnen reisgezel konden bedreigen. Hij bleef voortwandelen langs den eentonigen Haarlemschen weg, met moeite het slepende gesprek gaande houdend. De schitterende blik van Ottilie, hare rijzige gestalte, zooals hij die straks had gezien, in een langen zwart fluweelen mantel, waarover achteloos een zware boa hing, weken niet uit zijne oogen. Wat zou zij van hem denken, nu zij hem gezien had met dit schoone meisje aan den arm? De wandeling verloor al het romantische dat zij bij den aanvang voor hem gehad had; eenigszins wrevelig keek hij van tijd tot tijd zijne lieve gezellin aan, die er niets van vermoedde, hoe zeer zij hem op dat oogenblik hinderde.

Zijne afgetrokkenheid werd weldra weder tot de werkelijkheid bepaald door het gerinkel der bellentuigen, die de naderende sledevaart aankondigden. Wat nu te doen? Gelegenheid om zich te verschuilen bood de kale Haarlemmerweg niet aan. Hij raadde Rika aan, om voorzichtigheidshalve zoo ver mogelijk op zijde te gaan staan, en hield zichzelven, zoo goed en kwaad het mogelijk was, achter een der ijpeboomen verborgen.

In vollen draf gleden de arren hun voorbij. Ieder ander zou met genoegen den vroolijken optocht hebben gadegeslagen; de zwarte friesche paarden, die, met de hun eigen sierlijke beweging der voorbeenen, de breede hoeven op de blinkende sneeuw nederploften, terwijl de pluimen op hun koppen wuifden en de honderde bellen vroolijk tingelden; de lakeien in hun rijk gegalonneerde livreien, die aan de zijde der arren stonden; de lieve schoonen eindelijk, op wier wangen de scherpe Februariwind, trots de doorzichtige sluiers, den hoogsten blos te voorschijn riep, en die zich onder de gespikkelde tijgervellen of langharige beerenhuiden voor de koude trachtten te beschutten. Maar voor Eduard had dit alles geen bekoorlijkheid; hij hoorde met bevend hart het gescherts en gelach der heeren en dames die hem voorbij suisden. Toch kon hij niet nalaten een gejaagden blik te werpen op den schitterenden stoet, en hij boog zich

daartoe voorover, langs den boomstam, die hem tot schuilplaats diende. Juist stoof hem de ar voorbij, door van Zuylichem bestuurd, waarin Ottilie gezeten was. Hij zag en herkende beide met een oogwenk, maar tegelijk ontmoette de doordringende blik van zijne nicht den zijnen. Ditmaal kon er geen twijfel meer zijn: zij had hem gezien, het wilde hem zelfs dunken, alsof zij hem gezocht had en omgekeken had, toen zij Rika aan den weg had zien staan.

Eduard voelde zich onbeschrijfelijk ongelukkig. Op een ontmoeting onder zulke zonderlinge omstandigheden had hij nimmer kunnen rekenen. En dan wat hem het meest verbitterde was het gehate gelaat van van Zuylichem, die zich achter de ar over Ottilie's schouder heenboog; het was alsof uit het wegstervend gejoel, dat achter den luidruchtigen stoet heen ruischte, hem de spottende stem van van Zuylichem en haar zilveren lach honend in de ooren klonken. De tranen kon hij met moeite terughouden, hij beet de lippen op elkander en wandelde werktuigelijk door. Het sprak wel vanzelf dat Rika de wandeling minder en minder aangenaam begon te vinden. Zij sprak geen woord meer, zij durfde evenmin Eduard voor te stellen om den terugtocht aan te nemen en zoo wandelden zij door tot niet ver van Halfweg.

‘Daar geloof ik waarlijk dat onze Geldersche boer aankomt’, zei Rika op eens, met een opgelucht hart, en inderdaad een reusachtige gestalte, die schier geen andere kon zijn, dan die van Oranje Kees, vertoonde zich in de verte, aan het einde van den eindeloos rechten weg,

Eduard dacht op dat oogenblik noch aan Oranje Kees noch aan den Vorst van Stahrenberg; het geheele doel hunner tocht was bijna verdrongen door de zwaarmoedige mijmeringen die zijne ziel vervulden. Het deed hem goed, weder genoodzaakt te worden om zich bij andere gedachten te bepalen.

‘Goddank’, zeide hij, ‘het is Kees’ - want thans was er geen twijfel meer aan de juistheid van Rika's gissing - ‘ik begon mij inderdaad ongerust te maken; welke tijding zal hij ons brengen?’

Toen Kees de wandelaars gewaar werd, keek hij eens vooren achteruit of iemand hem kon bespieden, haalde toen een oranje zakdoek uit zijn duffelsche jas en wuifde dien twee maal voor zich heen. Rika en Eduard begrepen dadelijk de goede

beteekenis van deze handeling en haastten zich hem te gemoet.

‘Oranje boven!’ zei Kees, ‘alles is goed afgeloopen. De vreemde heer is aan boord, de wind is gunstig en als Onze Lieve Heer het hem nu niet doet, is hij in Engeland voor dat Kees weer op de Veluwe is.’

‘Goddank,’ riep Rika en zij vatte in dankbaarheid de ruige hand van den Gelderschman.

‘Ja, juffertje, die vlieg hebben wij hun weer eens afgevangen, maar dat had ik aan zoo'n stadsdametje niet toegelegd, dat zij door die hooge sneeuw zou zijn komen baggeren zoo'n end ver buiten de stad, of was het u te doen om die mooie arpartij te zien?’

‘Mijnheer van Lievendaal was zoo nieuwsgierig naar den afloop, hij heeft mij wel willen toestaan hem den weg te wijzen. Eerst onderweg hebben wij gemerkt dat er een sledevaart werd gehouden.’

‘Nu,’ zeide Kees, ‘ik moet zeggen, het was mooi, maar ik voor mij zie dat volk ook liever niet. Gij zult wel gemerkt hebben, Jonker, het waren allemaal, ik zal maar zeggen, de knechts en meiden van den koning - ja heel veel meer zijn zij toch niet. Ik ken hen van gezicht, want wij hebben dien troep den heelen zomer op het Loo gehad. Hebt gij wel gezien, Jonker, dat, hoe zal ik zeggen, de dochter van Oomlief er ook bij was?’

Eduard had het te goed gezien dan dat hij er de verzekering van wenschte te geven.

‘Gij zijt wat bevangen van de kou, Jonker’, zei Kees, ‘de juffer maakt u beschaamd.’

‘Ik was zeer ongerust over den afloop der reis van onzen buitenlandschen vriend’, zei Eduard verstrooid, ‘maar vertel eens hoe is alles in zijn werk gegaan?’

‘Och er valt niet veel te vertellen, want alles is gegaan zooals het moest gaan; wij zijn in eene slede met een paard er voor nog een eind gesukkeld voorbij Haarlem, maar toen moest het verder te voet, over die vervloekte duinen. Welk een weg, daar zijn onze heisporen nog heilig bij, en ik heb al gezien dat men hier in Holland ook niet hoeft te zijn om goede woningen te vinden. Wij wonen op de Veluwe in krotten, maar dat zijn ook konijnenpijpen waar die Zandvoorters in wonen. Maar wat zult ge er van zeggen? dat volk zit altijd op die zee; flinke kerels anders, zij hebben ons geholpen dat het niet beter hoeft en al den duivel voor den Prins, allemaal Oranje-lui, zegt

Krijnen. Ja, met dat volk is nog wel wat aan te vangen. Nu die vreemde heer maakte zich wel eens wat knorrig, dat wij niet altijd begrepen wat hij wilde, want ik kan wel zoo wat met die moffen praten, maar als zij het goed op hun heupen hebben, dan is het mij toch ook, als de koe die uit den Bijbel hoort lezen. Toch was hij best in zijn schik, vooral toen wij hem goed en wel in de pink hadden. Adee, Adee, riep hij tegen mij; jawel adee, dacht ik, vreemd heerschap, zorg jij maar dat wij hier een paar duizend Engelschen krijgen en dan zullen wij wel helpen, dan zullen wij onze spuiten ook nog eens van het rek halen en dan zullen wij al dat volk, dat nu zoo'n wind maakt met dien lammen Lawie, het Wilhelmus eens in hun gezicht blazen. Laat zij nog maar eens arren, zij zullen gauw een andere schaats rijden.'

Op Eduard hadden deze mededeelingen, gedurig weder herhaald en aangevuld, een goeden invloed, in zoo verre dat zij een tegengif waren tegen de sombere gedachten, die de ontmoeting van zoo straks had opgewekt. Hij trachtte zich zelf te overtuigen, dat het beter was voor de rust van zijn gemoed en voor de zaak die hij diende, indien de kloof tusschen hem en zijne nicht onoverkomelijk werd. Wat thans was geschied, had den laatsten zwakken band verbroken. Zij was nu voor eeuwig verloren. Het was zijn plicht dit offer te brengen en kon het opwegen tegen de vruchten der onderneming, die zoo gelukkig geslaagd was. Hij luisterde met ingenomenheid naar Oranje Kees, die in zijn eigenaardige taal over de schoone vooruitzichten eener spoedige herstelling van den Prins van Oranje uitweidde. Welke toekomst kon schooner zijn, en dan het bewustzijn te hebben dat hij die zelf had helpen voorbereiden. Opgewekt, vroolijk zelfs bij oogenblikken, althans naar het uiterlijk, stapte hij tusschen het lieve jonge meisje en den groven, zwaren Veluwenaar voort. Voor hem lag de onmetelijke stad, beschenen door de roode stralen der dalende winterzon. Hoe schilderachtig deed zij zich voor tusschen den wit besneeuwden voorgrond en den grijsachtigen wolkenbank aan den gezichteinder. Daar, onder die tallooze daken en in die straten en grachten was de tegenstand uitgebroeid, die het huis van Oranje ten val had gebracht; daar verdrong men zich thans om den vreemden koning en zijn hofstoet te bewonderen. Eduards hart klopte sneller als hij zich voorstelde in die stad eenmaal terug te komen,

niet meer als vreemdeling, schoorvoetend en half verscholen, maar met opgeheven hoofd, om er zijnen rechtmatigen heer en vorst hulde te bewijzen. Het was hem, als zag zijne verbeelding reeds de oranjewimpels zich van de hooge kerktorens kronkelen, als hoorde hij reeds het vroolijke klokkenspel het oude Wilhelmusdeuntje aanheffen.

Zij begonnen langzamerhand de Haarlemmerpoort weder te naderen, toen een blik achterwaarts hen andermaal de sledevaart deed aanschouwen, die naar de stad terugkeerde. Het spel van Eduards verbeelding was in een oogenblik weggevaagd bij het bewustzijn dat die gehate stoet hem weder op de hielen zat. Maar hij vermande zich; hij zou thans niet meer beproeven zich aan den blik zijner nicht te onttrekken, hij zou haar onverschillig in de oogen zien. Zij zou zien, dat hij haar vergeten had, dat zij voor hem dood was. Toch versnelde hij onwillekeurig zijnen pas, als wilde hij zoo mogelijk aan deze moedsbetooning ontkomen.

‘Jonker, Jonker!’ riep Kees, ‘gij doet als het paard dat dicht bij den stal komt, maar ziet gij niet dat de juffer u onmogelijk kan bijhouden?’ En inderdaad Rika erkende door een lachje de juistheid van bewering.

‘Gij zijt toch niet bang voor die arren? Of ja, misschien wilt ge niet herkend worden, maar dan kunnen wij wel even in een herberg gaan, hier aan den weg, en den stoet voorbij laten trekken.’

Eduard was zeer geneigd om dit voorstel aan te nemen; maar voordat hij nog een goedkeurend antwoord kon geven, hadden zij, alle drie, zich werktuigelijk omgekeerd, op het vernemen van een verward geschreeuw en geroep achter zich op den weg, dat duidelijk verkondigde dat er iets buitengewoons was voorgevallen. Zij zagen hoe de weinig talrijke wandelaars achter hen allerlei teekenen van ontsteltenis gaven en zich haastten den rijweg zoo spoedig mogelijk te verlaten. Toen bleek het, dat zij dit niet ten onrechte hadden gedaan, want in dolle vaart kwam een arreslede aansnellen. Het paard was blijkbaar op hol. De bestuurder was er waarschijnlijk afgevallen, maar reeds op verren afstand bleek het dat de slede niet geheel verlaten was.

Zij slingerde geweldig, dan aan de eene zijde van den weg, dan weder aan de andere, in wilde zwaaiingen vlak langs de boomstammen scherend. Men zag gedurig het oogenblik naderen waarop de jonge dame, die zich krampachtig aan het ranke

voertuig vastklemde, op den grond zou worden geworpen of met ar en al op het ijs van de vaart zou terecht komen.

Eduard had Rika met den grootsten spoed van den weg verwijderd, want het hollende paard naderde met bliksemsnelheid en zou reeds in weinige minuten in hunne onmiddellijke nabijheid zijn. Ook vóór hen uit kozen allen die op den weg waren ijlings het hazenpad; alleen Kees bleef staan en maakte met handen en armen bewegingen en gebaren, met de kalmte en ondervinding van iemand, die niet voor het eerst een hollend paard tot stilstaan tracht te brengen. Het middel scheen te helpen, het paard kwam eenigermate tot bedaren, en van dit oogenblik gebruik makend, schoot Kees toe, greep het dier bij het opgesmukte hoofdstel en bracht hem tot staan.

Dit alles was met zoo groote snelheid geschied, dat in het eerste oogenblik niemand zich met juistheid rekenschap gaf van wat er gebeurd was. De jonge dame zat nog in de ar even roerloos als toen zij in toomelooze vaart den dood voor oogen had gehad. Eduard en Rika schoten ijlings toe om haar te helpen. Kees alleen behield zijne onverstoorbare kalmte en zei, terwijl hij op de afgebroken leidsels wees, die van den met schuim bedekten rug van het bevende paard in de sneeuw bengelden:

''t Is een schande, om als gij zoo'n mooie dame in uw ar hebt, met zulk kleppermansgerei uit te gaan.'

Eduard had dadelijk gezien, dat het Ottilie was, wiens leven door de kloekmoedige daad van Kees was gered, maar zij had reeds de toegestoken hand aangegrepen, eer zij van hare zijde tot de ontdekking kwam, dat zij tegenover haren neef stond. Zij stapte uit de ar zonder een woord te spreken, doodsbleek. Eduard scheen schier even ontsteld als zij. Er was een oogenblik van stilte, misschien geen halve minuut, maar dat beiden een eeuwigheid geleek. Toen trad Rika nader met haren geopenden flacon in de hand, en bood Ottilie eau de cologne aan, met een paar vriendelijke woorden van medelijden en belangstelling.

Het was of Ottilie op dit oogenblik hare volle zelfbeheersching terugkreeg.

'Dank u', zei zij kortaf, 'ik heb niets noodig', en meteen Eduard voorbij tredend, wendde zij zich tot Kees en zei toen:

'Mag ik weten wie de man is die mijn leven gered heeft?' terwijl zij tevens een beweging maakte als zocht zij iets in de zakken van haar mantel.

‘Zoo'n kleinigheid’, zei Kees, ‘is niet de moeite waard dat ik er mijn naam voor noem; ik heb zooveel paarden in mijn leven vastgehouden en het uwe was niet op hol, het was maar een beetje geschrokken. Gij moet een beteren koetsier nemen als gij een volgenden keer weer eens gaat arren.’

Intusschen waren van alle zijden menschen toegeschoten, en had zich reeds een zwarte kring om ar en paard gevormd. Ook de andere arren naderden snel. Kees had het paard reeds aan een der omstanders overgedaan en trok Eduard bij zijne jas.

‘Jonker,’ fluisterde hij hem in, ‘laten wij ons uit den weg maken voor dat die troep aankomt.’

Eduard stond besluiteloos. Ottilie, op wie alle blikken geslagen waren, wist evenmin welke houding aan te nemen. Reeds hoorde men het vreugdegeroep van de naderende heeren en dames, die haar gewaar werden.

‘Ottilie’, zei Eduard met bevende stem, terwijl hij haar bijna in het oor fluisterde, ‘wat ik u bidden mag, spreek er niet over dat gij mij gezien hebt. Ik ben hier in Amsterdam onder zeer bijzondere omstandigheden.’

‘O mijnheer’, zei zij, ‘ik begrijp wanneer men in uwe positie is’, en zij wierp een blik op Rika, die niets van de geheele toedracht van zaken begreep, ‘dat men er prijs op stelt zijn incognito te bewaren.’

Meteen draaide zij hem den rug toe en verwijderde zich in de richting van de arren, die thans in de omiddellijke nabijheid waren gekomen.

‘Jonker, kom toch mede’, fluisterde Kees weder. Eduard volgde werktuigelijk. Zij waren spoedig onder de thans van alle zijden samenstroomende menigte verdwenen. Achter zich hoorde Eduard een luid hoezee en een vroolijk gelach. Rika sloeg verbaasde blikken beurtelings op hem en Kees. Welhaast waren zij op de brug voor de Haarlemmerpoort, terwijl een dichte hoop menschen de geheele arpartij aan hun oog onttrok.

‘Zie zoo’, zei Kees, ‘dat was toevallig, maar ik verzeker u’, voegde hij er zachtjes bij. zoodat Rika het niet hoorde, ‘indien Papalief er in gezeten had, dan had ik hem laten doorhollen, zoo waar als ik Kees heet.’

Toen Eduard, nog onder den indruk der gemoedsbewegingen, die de avonturen van den middag bij hem hadden opgewekt, de deur van de woning, waar hij gastvrijheid genoot, achter

zich hoorde sluiten, begreep hij dat hij aan zijnen vriendelijken gastheer en diens dochter een woord van opheldering schuldig was ten opzichte der zonderlinge ontmoeting, waarvan de laatste getuige was geweest. Zijne ontroering bij het eerste gezicht van Ottilie, de onverklaarbare houding der geredde jonge dame tegenover Rika, waren voor het meisje raadsels geweest, wier oplossing zij hem stilzwijgend scheen af te vragen. Zoodra hij dan ook met haar en haren vader alleen was, deelde hij hun niet zonder eenige aarzeling en vrij afgebroken, zooveel van de geheime geschiedenis van zijn leven mede, als noodig was om hun het gebeurde eenigszins verklaarbaar te maken. Hij verhaalde hun hoe de staatkundige omstandigheden hem van zijn bloedverwanten hadden vervreemd, hoe hij in vroeger dagen wel eens gehoopt had met zijne nicht, die heden voor hunne oogen uit het dreigend gevaar gered was, door liefde vereenigd te worden; maar hoe die hoop later ten eenenmale vervlogen was, zoodat zij thans in volkomen vijandschap leefden. Dit laatste voegde hij er bij, om eenigen glimp te geven aan de onheusche bejegening, die Rika van Ottilie ondervonden had, na hare redding door Kees. Niets was Rika meer onverklaarbaar geweest, zij kon dan ook niet nalaten hare verwondering er over uit te spreken. ‘Zou dan die dame daarom niet eens van mij wat eau de cologne hebben willen aannemen, omdat...’ zij wist haar zin moeielijk een goed einde te geven, ‘omdat ik toevallig in uw gezelschap was?’

Eduard vond het bij uitstek moeielijk over dit pijnlijke onderwerp nader uit te weiden. Hij had voor alles ter wereld niet gaarne gewild dat Rika iets begrepen had van de vermoedens van Ottilie, en wees er op dat zijne nicht, in een uiterst zenuwachtige stemming tengevolge van het doorstane gevaar en de plotselinge uitkomst, daarenboven geheel ontstemd door de onverwachte ontmoeting met hem, niet geheel toerekenbaar moest worden geacht voor wat zij op dat oogenblik gezegd en gedaan had.

De Heer van Breevelt, die de geheele toedracht der zaak beter doorzag en wien de ontmoeting ter wille zijner dochter zeer verdroot, kwam Eduard te hulp door ook zijnerzijds zich bij de gegeven verklaring neder te leggen, en het gesprek zooveel mogelijk van dit netelige punt af te wenden.

Toch bleek het genoegzaam dat Eduard, hoezeer hij er zich

in verheugde dat zijn gastheer zich met andere onderwerpen bezig hield, zelf binnen den gedachtenkring bleef waarin hem het gebeurde verplaatst had. Afgetrokken en met spaarzame aandacht luisterde hij naar de staatkundige bespiegelingen van den Heer van Breevelt of naar 's mans geschiedkundige herinneringen. Een misplaatste vraag, een verkeerd antwoord gaven gedurig te kennen dat hij met zijn gedachten elders was. Van lieverlede begon dan ook het gesprek te kwijnen. Eduard begon te begrijpen dat zijne verstrooidheid hem de eerste plichten van een gast, en nog wel van een ongenooden gast, deed verwaarloozen. Hij had afleiding noodig, hij vroeg daarom aan den Heer van Breevelt verlof hem en zijne dochter iets te mogen voorlezen, dat hij zeker wist dat grooten indruk op hen zou maken. De Willem Tell van Schiller werd door hem uit den borstzak zijner jas gehaald. Dichtstuk en schrijver waren den Heer van Breevelt en zijne dochter volkomen onbekend. Het Duitsch was hun trouwens even vreemd als het Hebreeuwsch. Eduard kon derhalve het oorspronkelijk stuk niet voorlezen, maar moest voor de vuist het Duitsch in het Hollandsch overbrengen. Veel van de schoonheid van het stuk ging zoodoende voor de hoorders verloren, maar toch zaten zij beide in gespannen aandacht te luisteren. De oude heer gaf door hoofdknikken zijne ingenomenheid te kennen met de vaderlandslievende ontboezemingen. Rika zat, vooral bij tooneelen zooals dat tusschen Stauffacher en Gertrud, met ingehouden adem; het breiwerk was aan hare vingers ontvallen, en de groote blauwe oogen werden vochtig. Eduard voelde zich geprikkeld door de onverholen belangstelling, waarmede de schoone hoorderes zijne woorden volgde. Hij las onvermoeid door maar toen hij, in het derde bedrijf, aan het gesprek tusschen Rudenz en Bertha was gekomen, begon zijne stem te haperen. Het was alsof de vertaling niet meer wilde gelukken. Eindelijk zweeg hij geheel, het boek ontgleed aan zijne hand en met betraande oogen bleef hij in het vuur van den open haard staren.

Het ernstig oog van den vader en de medelijdende blikken der dochter sloegen hem stilzwijgend gade.

‘De lektuur heeft mij te veel vermoeid,’ zeide Eduard eindelijk, ‘gij zult het mij niet ten kwade duiden, indien ik hier afbreek. Wellicht mag ik morgen vervolgen, ik verlang thans naar rust.’

‘Volstrekt niet’, zei de Heer van Breevelt, en hij geleidde zijnen gast naar de voor hem bestemde slaapkamer. De minder aangename indruk, dien Rika op de wandeling van haren gast had gekregen, was nu geheel verdwenen.

‘O,’ zei zij, toen haar vader weder beneden kwam, ‘wat heb ik een medelijden met dezen man, hij moet ontzaggelijk veel geleden hebben en toch nog zoo jong.’

‘Wie lijdt niet in onze treurige tijden’, hervatte ernstig haar vader.

Terwijl vader en dochter achter de gesloten luiken over de levensomstandigheden van hunnen gast zaten te mijmeren, heerschten daarbuiten, op de besneeuwde grachten, nog steeds drukte en beweging. De sledevaart was in den avond voortgezet; op elke ar stond een fakkeldrager en de nieuwsgierige Amsterdammers verdrongen zich om dit schouwspel te bewonderen. Ottilie had blijkbaar den raad, haar 's morgens door Oranje Kees gegeven, niet gevolgd; althans zij had zich weder aan de hand van van Zuylichem toevertrouwd, die niet zonder rechtmatigen trots dit blijk van vertrouwen na het ongeval van den dag, had aanvaard. Een souper zou de partij besluiten, en toen de dames genoeg hadden van den kouden winternacht en het gejoel en geschreeuw van het volk, zag men dan ook den stoet voor een der groote huizen op de Heerengracht halt houden, en werd de menigte niets meer van de feestviering gewaar, dan de arren, die thans stapvoets en ledig een voor een verdwenen.

Aan den vrolijken disch daar binnen, maakte het avontuur van den morgen het hoofdonderwerp van alle gesprekken uit. Ottilie was de heldin van het feest; ieder bewonderde haren moed, niet het minst van Zuylichem, die ook thans weder aan hare zijde gezeten was en uitbundig was in het verkondigen van haar lof. Zij zelve was bij oogenblikken uitgelaten van vreugde en zat dan weer als in stil gepeins verzonken, maar niemand dacht er aan om deze, voor haar ongewone gemoedsstemming, aan eenige andere oorzaak toe te schrijven, dan aan den schok, dien zij dien morgen doorgestaan had. Alle heeren beijverden zich haar hun compliment te maken over hare onverschrokkenheid.

‘Wij mogen toch’, zei een der heeren, terwijl hij het volle champagneglas in de hoogte hield, ‘den man niet vergeten,

dien wij heden allen benijden, den onbekenden redder der freule van Lievendaal.'

'Hoe zonderling, dat die man zich niet bekend heeft gemaakt!' klonk het van verschillende zijden.

'Het is een zeldzame onbaatzuchtigheid; maar ik vermoed dat hij zich morgen wel eens zal komen aanmelden', merkte iemand aan.

'Ik hoop het niet', antwoordde een ander, 'ik vind het veel romantischer dat de freule, haar geheele leven door, raadt naar den redder van haar leven. Vindt gij zelve ook niet?'

Ottilie zweeg, zij dacht aan wat voor haar het meest romantische was geweest.

'Neen', zei een der heeren, 'al wil de freule het niet weten, wij moeten het weten, wij zullen een oproeping in de courant laten plaatsen, wij zullen des noods de politie laten onderzoeken. De man die de freule van Lievendaal het leven heeft gered, heeft de meest verdienstelijke daad verricht die een Hollander kan verrichten.'

'Hij verdient een vorstelijke belooning.'

'Hij heeft, meer dan een onzer, recht op een ridderorde. "Doe wel en zie niet om", nog nooit heeft iemand het zoo glansrijk in praktijk gebracht als hij.'

'En dat ik de ongelukkige ben', fluisterde van Zuylichem Ottilie in, 'die dat dierbare leven in gevaar heb gebracht.'

Zij antwoordde niet.

De gasten scheidden. De heer van Everstein en een zijner vrienden, met wien hij den vorigen avond in de burgemeesterskamer had gezeten, daalden voorzichtig van de gladde stoep af. Toen zij op de gracht kwamen en hunne kragen nog eens goed hadden opgezet, om den scherpen Februariwind van het gloeiende gelaat te weren, stak de een den arm in dien van den ander en zei:

'Ik zal u een geheim vertellen, dat morgen geen geheim meer zal zijn. Het engagement van van Zuylichem en Ottilie van Lievendaal is beklonken.'

'Zoo', antwoordde de ander. 'Dat schijnt dan een nieuwe manier te zijn van een hart te veroveren, om het meisje in levensgevaar te brengen door zijn eigen lompheid.'

'Ja, ja, maak vrij uwe aanmerkingen, gij hebt uwe weddingschap verloren.'

'O, wat dat betreft, verloofd is nog niet getrouwd.'

***

(*Het derde gedeelte in het volgende nummer*).

Amerika en Europa.

Gli Stati Uniti e la Concorrenza Americana, Studi di agricultura, industria e commercio da un recente viagio di Egisto Rossi, Firenze G. Barbera 1884. 786 pp.

In de laatste jaren weergalmt door geheel westelijk Europa de klacht over de schade aan den landbouw toegebracht door de mededinging der Noord-Amerikanen op alle markten. Granen, vee, wol, zuivelproducten, ooft, worden in steeds grooter massa's voor telkens lagere prijzen uit de nieuwe wereld naar Engeland, Frankrijk, Duitschland, Nederland en België verscheept en dreigen hoe langer zoo meer de eigen producten dier landen te verdringen.

Een reeks van wanoogsten, gelijk Europa zelden zag, heeft van 1876 tot 1882 in bijna alle landen den landbouw getroffen en de kansen voor de vreemde mededingers niet weinig vergroot.

Het moge voor den verbruiker in het algemeen een hoogst gelukkige omstandigheid zijn te achten, dat, dank zij de zoozeer verbeterde middelen van gemeenschap, gedurende de laatste jaren een goed deel van Europa niet slechts voor hongersnood is bewaard, maar zelfs eer verlaging dan rijzing der voornaamste voedingstoffen is bespeurd, dat, zoowel van de oevers der Zwarte zee en van den Donau, als uit Australië en Britsch-Indië, bovenal uit Noord-Amerika, tarwe, maïs, gerst, rogge, rundvee, varkensvleesch en spek het deficit van eigen productie meer dan vergoedde, de landbouwer in het oude Europa heeft daarmede nog de eenige vergoeding ingeboet, die slechte jaren hem vroeger boden - dure prijzen bij weinig opbrengst[1)].

1) Davenant pointed out two hundred years ago, that a deficiency of one tenth in the yield might raise the price three tenths, and Mr. Tooke, reasoning in a similar calculation, declared that land which in a good year produced 33 bushels of wheat, worth 6 sh. a bushel, or 9 l. 18 sh. in a bad year might produce 22 worth 18 sh. or 19 l. 16 sh. *Edinburgh Review*, 1883, pag. 143.

Doch dit is niet alles. Wanoogsten gaan voorbij, al treffen zij den landbouwer zwaarder dan voorheen, maar de mededinging blijft, neemt toe. Hier in Europa, een bodem, die telkens meer bemesting en bearbeiding vordert, bij toenemende belasting van grond en arbeid, klimmende dagloonen, overdreven verdeeling van den bodem, waardoor goede bewerking wordt tegengehouden en de landbouwer proletariër of bedelaar wordt, terwijl een slechtwerkend pachtstelsel niet zelden elke veerkracht verlamt; ginds, in de nieuwe Wereld, een maagdelijke grond bij millioenen en millioenen van hectaren, die jaar op jaar zonder eenige bemesting, met weinig arbeid, de rijkste oogsten oplevert, voor ieder die zelf arbeiden kan en wil voor spotprijzen te koop bij vijftig of meer hectaren te gelijk, zonder noemenswaardige belasting, met den prikkel, dien alleen het gevoel van eigenaar te zijn en meester zijner eigen toekomst, geven kan, eene klimmende bevolking zonder proletariaat, gemeenschapmiddelen zoo doelmatig en snel als nergens elders, een klimaat geschikt voor allerlei landbouw-producten, een veerkracht en volharding, die als het ware elk aangrijpen, die op dezen bodem den voet heeft gezet.

Ziedaar in enkele trekken de verschillende toestanden van den Europeeschen en Amerikaanschen landbouw. Geen wonder dan ook, dat de eerste met angst en vrees de toekomst tegengaat; geen wonder dat in de laatste jaren schrandere grondbezitters en oeconomen in Engeland, dat het eerst en het meest door de Amerikaansche mededinging wordt bedreigd, het voorbeeld hebben gegeven of den raad, om de gronden in oud-Engeland te verkoopen en de kapitalen te besteden tot aankoop van bezittingen in de Ver. Staten en in Canada; geen wonder, dat zoowel mannen der theorie als der praktijk, regeeringen en vertegenwoordigende lichamen zich hebben bezig gehouden met het onderzoek naar de werkelijke kracht en de toekomst van den Amerikaanschen landbouw in al zijne vertakkingen, en zich de vraag hebben gesteld, welke maatregelen te nemen zijn, om den landbouw in Europa te beschermen tegen een concurrent, die telkens met meer kracht te voorschijn treedt.

Een Engelsche Staatscommissie, met den Hertog van Richmond aan het hoofd, bezocht vóór een viertal jaren de Vereenigde

Staten en leverde na een verblijf van ruim drie maanden in de groote republiek een uitvoerig verslag[1)], dat er op aangelegd scheen de verontruste gemoederen tot bedaren te brengen. Het vond van de zijde van vele deskundigen, die door jaren lang vertoeven in Amerika hunne kennis hadden opgedaan, krachtige bestrijding, ja, men ging zoo ver, den voorzitter van het comité te beschuldigen van opzettelijke verzwakking der feiten, omdat zijn belang als groot grondbezitter een depreciatie van het Engelsche grondbezit verbood. Anderen deden - en niet ten onrechte - opmerken, dat een tijdruimte van drie maanden niet voldoende was om een juiste kennis op te doen van land en volk en al die bijzonderheden te leeren kennen, die alleen door plaatselijk onderzoek in alle deelen des lands worden opgespoord. Menige onnauwkeurigheid werd dan ook aangewezen en menige leemte in de te beantwoorden vragen.

In Frankrijk werd de aandacht van het publiek op dit gebied vooral gewekt door het werk van *Leon Chotteau, Les libres êchangistes Européens aux États Unis en* 1880.

De Duitsche literatuur over dit onderwerp wijst bovenal op de navolgende werken: *Die Krisis in der Landwirthschaft und Mittel zur Abhülfe, von Max Wirth*[2)], en de geschriften van *H. Semler, Die wahre Bedeutung und die wirklichen Ursache der Nord-Americ. Concurrenz in der Landwirthschaftlichen Production*[3)], van *A. Prez, Die Amerikanische Konkurrenz*[4)], van *Dr. Mucke, Deutschlands Getreide Ertrag*[5)], van *Rudolph Meyer, Die Ursachen der Amerik. Konkurrenz*[6)].

Dat behalve deze werken een geheele bibliotheek van grootere en kleniere brochures over hetzelfde onderwerp verscheen, dat geen tijdschrift, dat zich met landhuishoudkunde en akkerbouw in Europa bezig houdt, kan opgeslagen worden, zonder dat aan dit onderwerp eenige bladzijden wordt gewijd, is aan de lezers van *The Economist, le Journal des Economistes*, om slechts een paar te noemen, natuurlijk met onbekend.

Komt de schrijver van het werk, dat wij hierboven plaatsten,

1) *Report presented to the Parliament by the English commissioners Messrs. Alb. Pell & Clare Head on the Agricultural resources of the West. London* 1881.
2) Berlin 1881.
3) Wismar 1881.
4) Wien 1881.
5) Greifswald 1883.
6) Berlin 1883.

later dan de zooeven genoemde, ik geloof reeds dadelijk te mogen zeggen, dat hij met slechts de nieuwste berichten medebracht - zijn reis door Amerika duurde van het begin van 1882 tot het midden van 1883 - maar ook de volledigste ons overleverde, die wij tot nog toe bezitten, om ons een helder denkbeeld te vormen van den toestand en der toekomst van dat wonderland, dat land der reusachtige cijfers, der kolossale schatten, dier wereld vol van arbeid en ontwikkeling op elk gebied.

De schrijver heeft in zijn uitvoerige studie van bijna 800 bladzijden het doel van zijn onderzoek geen oogenblik uit het oog verloren; reisverhaal of reisontmoetingen moet men hier niet zoeken, als die betrekking hebben op den landbouw, de industrie en den handel. Al de Westelijke en Zuidelijke Staten en zoogenaamde *territories*, die later Staten zullen worden, werden bezocht, officieele en particuliere statistische gegevens met vlijt bestudeerd en geproefd, de boekhouding op menige *farm* doorgebladerd, de Amerikaansche verslagen en de litteratuur over dit onderwerp benuttigd en geen enkele stelling over de toekomst van Amerika en den invloed op Europesche toestanden geuit, die niet op cijfers en vaste gegevens steunt.

Ook de uitvoering van het werk verdient allen lof. Behalve de massa nauwkeurige statistieke tabellen en graphische cartons bevat het boek vier uitslaande kaarten, de verschillende zones, den loop der rivieren, de groote spoorweglijnen, de densiteit der bevolking enz. aanwijzende, terwijl de tekst bovendien in een honderdtal zeer net uitgevoerde houtsneê-teekeningen enkele merkwaardige gebouwen, bovenal de nieuwste werktuigen op landbouwgebied, waaronder de vaste en drijvende elevators, de verbeterde stoomploegen, zaai- en dorschmachines, enz. enz. te zien geeft.

Dit hoogstbelangrijk geschrift tot leiddraad nemende, stel ik mij voor in de volgende bladzijden de meest belangrijke momenten in het vraagstuk der Amerikaansche mededinging van naderbij te beschouwen.

Ten slotte zal dan ook de vraag moeten beantwoord worden, wat ons, Nederlanders, te doen staat, om in plaats van te klagen en te vreezen, de gevaren die dreigen af te weren of te temperen.

I.

Het grondgebied der Ver. Staten van Noord-Amerika beslaat

naar de laatste nauwkeurige opnemingen een oppervlakte van 3,025,600 Engelsche mijlen, waarvan 55,600 worden ingenomen door zeehavens, rivieren, meeren en moerassen. Daaronder is nog niet begrepen de geheele streek Alaska, die bijna geheel woest, nog niet nauwkeurig is opgemeten, maar gerekend wordt ongeveer 600,000 vierk. Eng. mijlen groot te zijn.

Wat deze cijfers beteekenen, kan men het best bevroeden door daarnevens de uitgestrektheid te stellen van eenige landen in Europa.

Oostenrijk bijv. heeft een uitgestrektheid

	van	240,943	vierk.	Eng.	mijlen.
Duitschland	van	212,091	vierk.	Eng.	mijlen.
Frankrijk	van	204,091	vierk.	Eng.	mijlen.
Groot-Britannië	van	120,789	vierk.	Eng.	mijlen.[1)]

De Staat Texas alleen met zijne 265,780 mijlen is grooter dan geheel Frankrijk, dan Duitschland, dan Oostenrijk.

Van de bovengenoemde ruim drie millioen mijlen waren in 1880 ruim de helft, of 1,569,570 mijlen min of meer in exploitatie, terwijl nog 1,456,030 mijlen geheel woest en ongebruikt lagen, een uitgestrektheid ongeveer aan die van geheel Europa, Rusland uitgezonderd, gelijk; terwijl daarbij niet over het hoofd is te zien, dat 384,820 □ mijlen van de reeds ontgonnen landen slechts 2 tot 6 bewoners per □ mijl bevatten, 373,890 □ mijl slechts van 6-18 bewoners, van 554,300 mijl 18-45 bewoners per mijl aanwijzen, terwijl bijv. België 469 inwoners per mijl telt, Engeland 389, Duitschland 201, Zwitserland met zijne vele bergen 175 inwoners.

Natuurlijk zijn niet al deze gronden even goed, of zelfs bruikbaar voor den landbouw. De heer Powell, gedurende vele jaren directeur der Geological Survey, heeft voor rekening van het gouvernement met een geheelen staf van geologen gedurende geruimen tijd onderzoekingen op het gansche grondgebied gedaan, om de betrekkelijke waarde van den bodem in alle staten en territories vast te stellen. Ten slotte komt hij tot het resultaat, dat het ongezonde, min of meer onvruchtbare terrein in twee zones is te verdeelen, waarvan de eerste te vochtig, de andere te droog en te dor is voor een rijken landbouw.

1) Een vierk. Eng. mijl = 2 589,894/1,000,000 □ kilometer.

Tot de eerste zone rekent hij:

2812	mijlen in Florida,
6250	mijlen in Alabama,
7872	mijlen in Louisiana,
5273	mijlen in Mississipi,

of in het geheel 22,207 □ mijlen.

Rossi doet echter opmerken, dat de Amerikaansche energie, door het dempen van moerassen, het indijken of droogleggen van lage gronden, reeds vele van deze bezwaren heeft overwonnen op de vochtige landen, waar, bijv. in Florida, de rijstcultuur wordt uitgeoefend, of in Louisiana, waar de suikercultuur, door den secessie-oorlog bijna te niet gegaan, in 1880 wederom 248,223,000 Amerik. ponden opleverde.

Tot de tweede zone worden 70,000 □ mijlen gebracht, meestal bergland, of onbereikbare hoogten, ofschoon hier in sommige gedeelten de boschcultuur en de houthandel reeds nu worden uitgeoefend op een schaal en met kapitalen, waarvan men in Europa geen denkbeeld heeft.

Het zij hier, bij den aanvang onzer mededeelingen, opgemerkt, dat in geen land ter wereld, zoowel door regeering als natie, zooveel werk wordt gemaakt van de statistiek als in de Ver. Staten van Noord-Amerika. Het Ministerie voor landbouw heeft een afzonderlijke afdeeling voor landbouw-statistiek, die in elken staat zijn correspondent heeft en wekelijks een bulletin uitgeeft, terwijl bovendien een afzonderlijk bureau van algemeene statistiek, in verband staande met al de Boards of Trade der Unie, bijna dagelijks bulletins en berichten toezendt aan de voornaamste bladen, die daarvoor afzonderlijke correspondenten hebben. Geen dagblad dan ook, dat niet opgevuld is met marktberichten, met statistieke gegevens over de geheele Unie verzameld, en gelijk ten onzent vele dagbladlezers het eerst of uitsluitend het oog vestigen op de advertentiën, vestigt de Amerikaan van elken rang allereerst zijn aandacht op de statistieke cijfers, die hem leeren, hoe duur de graanprijzen gisteren te St. Louis, de veeprijzen te Chicago of te Cincinnati zijn geweest, welke verwachtingen de aan staande oogst geeft. En daar in de Unie meer dan 4000 dagbladen worden uitgegeven, die te zaam dagelijks ruim 28,000,000 exemplaren verspreiden, bestaat er gelegenheid te over voor ieder ingezeten om zijn nieuwsgierigheid, ook op dit gebied,

te voldoen. Hetgeen onze schrijver verder mededeelt over de wijze waarop zoowel door de centrale bureaux te Washington als door de Boards of Trade, en door particuliere vereenigingen en door de Amerikaansche consuls in vreemde landen ten behoeve der statistiek wordt verricht, is allerbelangrijkst.

De bevolking der Unie, naar de laatste volkstelling, bedroeg in 1880 50,135,783 zielen. De meest bevolkte *State* was die van New-York met 5,082,870 zielen; de kleinste bevolking vond men in het Territory Wyoming, waar nog slechts 20.789 personen woonden.

De eerste volkstelling, die van 1790, gaf een cijfer voor de toenmalige Republiek van 3,929,214 zielen; in 1830 was de bevolking 12,862,020, in 1850 23,191,876, in 1870 38,558,371; in de laatste tien jaren is zij dus met 30.08 pCt. vermeerderd en het schijnt daarom niet ongeloofelijk, dat in de eerste jaren der 20e eeuw de Unie een bevolking van nagenoeg 100 millioen zal bevatten, gelijk de Amerikanen gaarne verkondigen, en ook door Rossi wordt ondersteld.

Die onderstelling, van veel gewicht voor de conclusie die sommigen daaruit ontleenen omtrent de kracht en den duur der Amerikaansche overproductie, komt ons echter vrij overdreven voor. Men vergete niet, dat de sterke toename der bevolking, vooral in de laatste twintig jaren, allereerst te danken is aan de landverhuizing uit Europa[1)] en dat deze, om de bevolking van 1880 tot in de eerste jaren der volgende eeuw te doen verdubbelen, elk jaar belangrijk zou moeten toenemen. Ofschoon er voorshands geen teekenen zijn, die op een sterke vermindering der landverhuizing uit Europa in de eerste toekomst wijzen, een exodus uit Ierland, gelijk in de laatstverloopen periode van twintig jaren plaats had, kan niet telkens voorkomen. Meer en meer trekken ook andere landen de aandacht der landverhuizers; Engelschen gaan thans in grooten getale naar Canada, waar de nog grootendeels woest liggende streek Mantioba, een gebied grooter dan geheel Engeland, op exploitatie wacht, of naar Australie;

1) Naar de volkstelling van 1880 waren 6,679,943 personen buitenslands geboren in de Ver. Staten gevestigd Van deze kwamen 2,772,169 personen uit Groot-Britannië, waaronder 1,854,571 Ieren; 1,966,742 uit Duitschland, 37,606 uit Zweden en Noorwegen; 88,621 uit Zwitserland en 58,690 uit Nederland.

op het Kaapland vestigt zich het oog van Engelschen en Duitschers. Indien de oeconomische toestanden gunstiger worden, leveren Brazilie en de Plata-Staten een rijk veld ter ontginning aan en eindelijk, zal niet in Noord-Amerika, gelijk dit in Europa wordt waargenomen, bij toeneming van rijkdom en weelde langzamerhand het getal geboorten afnemen?[1)] Maar hoe dit ook zij, als men nagaat, dat, terwijl de bevolking in de laatste twintig jaren met ruim dertig procent, daarentegen de productie van den landbouw met ruim 60 pCt. is toegenomen, dan kan men vooreerst nog niet verwachten, dat uitvoer van granen enz. op groote schaal naar Europa zal verminderen.

Opmerkelijk is de vruchtbaarheid van den bodem in de meeste gedeelten der Unie. Ook hier geeft de statistiek sterk sprekende cijfers.

De gemiddelde jaarlijksche regenval in de Unie is 29 Am. palm[2)], terwijl in Hongarije jaarlijks 37, in Duitschland 20, in Parijs 21, in Londen 27 Am. palm regen valt. Doch terwijl in Europa die regen meestal over alle jaargetijden is verdeeld, zijn het voorjaar en de zomer in Amerika betrekkelijk droog en komt die droogte den oogst ten goede na een meer vochtigen winter.

De Staten der Unie, die als voor den graanbouw voorbestemd zijn, zijn voornamelijk een gedeelte van Indiana, Illinois, Missouri, en nog meer in het westen Michigan, Iowa, Wisconsin, Minnesota, Kansas, Nebraska, die gewoonlijk de Prairie-Staten worden genoemd. Maar ook de Staten aan de Stille Zuidzee, Oregon, Nevada, California en de nog niet tot Staten verheven territories Dakota, Montana, Wyoming, Idako, Utah, Nieuw-Mexico, Arizona, Washington, komen hier in aanmerking, voorzooveel zij uit vlakten bestaan.

Deze geheele streek van Staten en toekomstige Staten der Unie bevat een uitgebreidheid van ruim twee millioen □ Eng. mijlen, of ongeveer twee derde van de geheele oppervlakte der Unie, en de meeste dezer zijn tot heden nog zeer schaars bewoond en bebouwd. Van het oogenblik, dat ieder deel van dit grondgebied in den loop dezer eeuw in het bezit der Unie

1) Reeds nu blijkt uit de door Rossi medegedeelde cijfers, dat ieder huisgezin in de Unie gemiddeld bestond: in 1850 uit 5.56, in 1870 uit 5.28, in 1870 uit 5.09 en in 1880 uit 5.04 personen.

2) Een A. palm = M. 0.25.

is gekomen, heeft het gouvernement te Washington zich beijverd het te verdeelen in territories met bepaalde, juist afgebakende grenzen, zich voorbehoudende, die afdeelingen te verheffen tot een bondsstaat en haar toe te laten als zoodanig deel der Unie uit te maken met alle rechten aan iederen Staat der Unie verleend, zoodra een territory zoowel door bevolking als door eigen handelskracht zekere belangrijkheid heeft verkregen.

Inmiddels wordt elke territory door de zorg van de *Geological Survey*, naarmate het gekoloniseerd wordt, verdeeld in Counties, en deze wederom in Townships of districten, volkomen vierkant in uitgestrektheid van zes □ mijlen ieder, of ongeveer 23,041 acres[1]. Deze worden ten behoeve der ontginning wederom onderverdeeld in 36 loten van 640 acres ieder, waarvan een vierde of 160 acres (64 hectaren en 8 aren) het terrein uitmaken, waarop iedere kolonist, die burger is der Unie of als immigrant de verklaring aflegt, dat hij burger der Unie worden wil, recht heeft, volgens de wet, als *Homestead law* bekend, die van 1869 dagteekent. Heeft men aan die voorwaarde voldaan, dan kan de kolonist van de regeering 160 *acres* koopen tegen 2 à 3 dollars de *acre*, of ƒ 800 à ƒ 1200 voor de ruim 64 hectaren. Hetzelfde terrein kan ieder ook zonder koopprijs te betalen verkrijgen, wanneer alleen de kosten van opmeting, ongeveer 15 Dollars, en die der registratie wordt gevorderd, maar de kolonist zich verbindt om minstens vijf jaren op het afgestane terrein te blijven wonen en het behoorlijk in cultuur te brengen.

Bij verkoop, als hierboven is omschreven, werden in 1870 afgestaan	3,698,910	acres
en gemiddeld evenveel in de volgende jaren: in 1880	6,045,571	acres
in 1881	5,028,101	acres

Bovendien heeft iedere kolonist, die tegen betaling 160 acres heeft gekocht, een recht van voorkeur op een of meer loten gronds, tegen latere betaling. Daar hij namelijk, hetzij omdat zijn huisgezin zich uitbreidt, hetzij omdat hij zijn overwinst heeft opgespaard, later misschien nog meer land dan de 160 *acres* zal willen bebouwen, geeft de wet hem het recht den grond uit te kiezen, dien hij later, zoodra hij dien betalen en ook bebouwen kan, zou willen aankoopen en ofschoon alsdan

1) De Amerik. *acre* is = 0.405 hectare.

die grond misschien in waarde zeer zal zijn gestegen, kan hij binnen een bepaald getal jaren, die tegen den ouden prijs, zoo hij wil, aankoopen en dan betalen.

De wet, waarbij dit is toegestaan, dagteekent van 1874 en men begrijpt welk een heilzamen invloed deze op den ijver en de inspanning van den kolonist heeft uitgeoefend, terwijl ze tevens de verschillende eigendommen beter arrondisseert en hoogst nuttig is, om de afwisseling in het landbouwbedrijf door verschillende cultuur te bevorderen. Hij die 160 acres bouwland heeft verkregen, tracht nu meester te worden van eenig boschland en omgekeerd.

Om de houtcultuur te bevorderen, die door het rooien der bosschen ten behoeve van den landbouw zeer achteruit dreigde te gaan, terwijl ook bij het vele bouwen van woningen massa's hout verbruikt worden, heeft de wet aan ieder, die op open terrein vijf acres met hout beplant heeft, het recht gegeven op 80 acres bouwland, zoo hij 10 acres bepoot op 160 acres bouwland enz., waartegen alleen de kosten der opmeting in rekening worden gebracht.

Op deze verschillende wijzen kan men rekenen, dat van 1870-1882 ongeveer 100 millioen *acres* ter bebouwing zijn uitgegeven.

‘Wat beduiden’, zegt Rossi terecht, ‘tegenover die 100 milmillioen *acres*, verdeeld en onderverdeeld tusschen honderdduizend kolonisten, onafhankelijke ontginners van hun eigen grond, waaraan zij hunne beste krachten wijden, de enkele millioen hectaren van Duitschland, Frankrijk, Italië, Engeland, waar de cultuurstelsels voor het grootste gedeelte nog heden die zijn der middeneeuwen en waar de armoede van den bodem samenwerkt met de armoede en de ellende der bebouwers, om de opbrengst en de winsten te verminderen in plaats van die te vergrooten?’

Naast deze gewone kolonisten zijn niet weinige kapitalisten, die met eigen of opgenomen gelden, of voor gemeenschappelijke rekening, groote stukken lands van eenige duizende acres koopen voor denzelfden lagen prijs, deze met kracht van handen ontginnen binnen enkele jaren en na zich voor alle kosten door enkele oogsten te hebben gedekt, het reeds ontgonnen land voor tienvoud of meer van den inkoopprijs geheel of gedeeltelijk in kleine perceelen van de hand doen. Groote fortuinen zijn aldus gemaakt.

Eindelijk nog zijn het de spoorweg-maatschappijen in het Westen, die tot de ontginning van dezen bodem veel bijdragen. Als deze van de regeering concessie verkrijgen, bijv. de drie reeds nu bestaande groote lijnen van het Oosten naar de Stille Zuidzee, geeft het gouvernement haar bij wijze van subsidie aan beide zijden der geprojecteerde lijn uitgestrekte terreinen, ter diepte van 20 à 24 mijlen, en de maatschappijen haasten zich, ook in haar eigen belang, die aan kolonisten af te staan op voorwaarden, nog voordeeliger dan de regeering; zóó laat de spoorweg-maatschappij betaling toe, verdeeld over vijf of zes jaren, trekt van den koopprijs 2 dollars per acre af voor iedere *acre* binnen de twee eerste jaren in cultuur gebracht, en verhuurt zelfs aan den kolonist alle mogelijke landbouwwerktuigen tegen een huur van 6 à 7 percent.

Wanneer nu eenige kolonisten zich naast en bij elkander hebben gevestigd, vormt zich langzamerhand een *Township*, die, hoewel nog zeer primitief en gebrekkig, vrijelijk een eigen bestuur kiest. Voor ieder geprojecteerde *Township* reserveert de regeering ettelijke loten gronds, waarvan de opbrengst bij verkoop strekt om wegen, scholen en kerken te subsidiëeren of gedeeltelijk te onderhouden. Zijn eenige *Townships* nabij elkander ontstaan, dan vormt zich de *County*; nu wordt het bestuur, de politie, de rechtspraak meer normaal en geregeld, totdat eindelijk de verschillende Counties, min of meer bevolkt in het geheele Territory, aanleiding geven aan het congres, om te verklaren, dat het *Territory* als afzonderlijke Staat in de Unie zal optreden. Zoo is laatstelijk in 1875 de Staat Colorado bij de Unie ingelijfd en blijven nog tien territories, waaronder enkele nog bijna onbewoond, op dergelijke inlijving wachten.

Rossi geeft ons uit eigen aanschouwing een uitvoerige beschrijving van den toestand en de waarschijnlijke toekomst dier verschillende Staten, in de laatste jaren voor het eerst gekoloniseerd, en van al de Territories, die na eenige jaren als Bondstaten zullen worden ingelijfd.

Enkele hoofdtrekken van eenige dezer mogen hier worden medegedeeld.

De landstreek Wyoming werd eerst vóór 14 jaren door den aanleg van den Union-Pacific spoorweg, die haar doorsnijdt, voor de kolonisatie toegankelijk gemaakt. Zij bevat nu reeds verscheiden kleine steden en drie bewoonde Counties en het noor-

delijk deel, dat vooral hoogst vruchtbaar als *The Yellowstone Notional Park* bekend staat, heeft ongeveer de grootte van geheel Sicilië.

Van den jeugdigen staat Nebraska heet het, dat bijna de helft uit prairie-grond bestaat; vroeger betwijfelde men, of het gedeelte, dat ten Westen van den 100en meridiaan gelegen is, wel als bouwgrond voor graan geschikt zijn zou, maar de proeven door twee groote landbouw-ondernemers genomen, hebben duidelijk getoond, dat de vruchtbaarheid van den bodem aldaar boven allen twijfel is. De vlas- en hennep-cultuur ontwikkelt zich hier zeer snel. Fabrieken van allerlei aard worden opgericht. Reeds wordt het voor de belasting geschatte kapitaal aan vast goed gesteld op 89,000,000 D.; reeds zijn er twee steden, Omaka en Lincoln, met 30,000 en 13,000 inwoners en waren op het einde van 1880 2032 mijl spoorwegen gebouwd. Toch is nog slechts een vijfde deel van den bodem ontgonnen. In 1879 gaf de regeering der Unie hier 1,368,000 acres naar de *Homestead Law* als ploegland uit en in 1880 ongeveer 2 millioen acres. De Union-Pacific spoorweg heeft nog 3,500,000 *acres* ter verkoop in Nebraska, tegen twee à tien dollars per acre, te betalen binnen tien jaren, en de regeering heeft nog ruim 24,000,000 *acres* beschikbaar!

De prairies van Nebraska zijn beroemd als weiden voor het vee. De hoogleeraar Aughey legde aan het landbouwcongres te Chicago in 1881 149 grassoorten over, die behalve de gewone, in deze streken gevonden worden en allen voor de voeding van het vee dienen kunnen.

In den Staat Missourie ligt nog het grootste gedeelte van den bodem braak, en wordt de *acre* betaald tegen 2 tot 10 dollars, maar langs de boorden van de Mississipi geldt de *acre* reeds 15 Dollars. In 1880 werden ruim twee millioen *acres* verkocht. Reeds bezit deze Staat 22 groote fabrieken, waar bijna uitsluitend landbouw-werktuigen worden vervaardigd. Steenkolenmijnen zijn hier in groot aantal en dagelijks verrijzen nieuwe fabrieken van glas, dat een specialiteit schijnt te worden van deze streek.

De graanbouw in dezen Staat is reeds zoo nitgebreid, dat één kolossale fabriek het graan uit de omliggende counties tot meel vermaalt voor een waarde van 40 millioen Dollars per jaar.

Van den Staat Jowa vinden we aangeteekend, dat de waarde van het hoornvee van varkens en van paarden enz. op het einde van 1880 werd geschat op ruim 111 millioen dollars, dat in dat jaar 52 millioen ponden boter en 1,500,000 ponden kaas werden geproduceerd, dat in dezen Staat voor ruim één millioen dollars aan landbouwwerktuigen werd aangemaakt en voor 19 millioen dollars meel van graan en maïs werd geleverd.

De Staat California, het eerst bekend geworden door zijne rijke goudproductie, wordt hoe langer zoo meer een zeer rijke landbouwstreek, waar echter nog ruim 60 millioen acres voor graanbouw geschikt, zoo ze slechts behoorlijk door bevloeiing worden vruchtbaar gemaakt, op de hand van den kolonist wachten.

Reeds nu is vooral de ooft- en druiventeelt aldaar tot een grooten trap van ontwikkeling gekomen, terwijl het warme klimaat alle fijne vruchtsoorten zeer gunstig is.

Het groote Texas, nog slechts enkele jaren deel uitmakende van de Unie, vroeger als tot Mexico behoorende beschouwd, werd meestal als vooral voor de veeteelt geschikt aangemerkt, terwijl katoen en tabak de hoofdproducten van den landbouw waren. Maar daarnaast vindt men in 1880 reeds een opbrengst van ruim 29 millioen bushels maïs, ongeveer 5 millioen bushels haver en ruim 2½ millioen bushels tarwe[1)].

De gemiddelde graanopbrengst is hier 18 bush. per acre, wat ongeveer gelijk staat met 15½ hectoliter per hectare, een opbrengst die in sommige landen van Europa niet verkregen wordt[2)].

1) De Amerik. bushel is = 35.238 liter.

2) In Lombardije rekent men de gemiddelde opbrengst op 13.31 hectoliter per hectare, op Sicilië op 10.26 hectoliter. Uitnemend bouwland in Engeland wordt gerekend 20 bushels per acre, of ongeveer 26 hectoliter per hectare, op te brengen; in Frankrijk 16 à 18 bushels, of 21 à 23 hectoliter. Zie *Edinb. Review*, April 1883, bl. 161. De kundige steller van het *Verslag van den Landbouw in Nederland* voor 1882 geeft voor Frankrijk en Engeland ongeveer dezelfde cijfers, maar voor Noord-Amerika een gemiddelde opbrengst van 11½ hectoliter. Van waar dit ontleend is, weet ik niet, maar onjuist is het stellig, gelijk ook de aldaar geuite meening, dat die kleinere opbrengst zou te wijten zijn aan den aard van den landbouw, die in Noord-Amerika meestal op groote schaal in uitgestrekte landhoeven wordt uitgeoefend. Vooreerst toch is in de Prairie-gewesten de landbouw in den regel op vrij kleine schaal in handen van eenvoudige kolonisten; ten anderen hebben de groote bouw-ondernemingen, op uitstekende wijze bestuurd, in den regel wel meer kosten, maar dekken die juist door rijkere productie. In vele deelen dezer Staten is dan ook een opbrengst van 24 en meer hectoliter per hectare geen zeldzaamheid.

En van dit gewest met zijne ruim 369 millioen *acres* zijn nog slechts ruim 12 millioen *acres* in cultuur gebracht, terwijl de bevolking thans ongeveer twee millioen bedraagt.

Al deze zoogenaamde prairie-estates hebben een diepen alluvialen bodem, ontzettend rijk aan *humus*, die daar sedert vele eeuwen door bosschen, planten, dierlijke overblijfselen is opeengestapeld, waardoor zich dan ook het verschijnsel verklaart, dat na twintig en dertig oogsten de bodem meestal noch verarming noch uitputting vertoont.

De geheele productie van alle graansoorten dezer Staten leverde in 1880 1,907,848,000 bushels op, wat ongeveer 70% uitmaakt van de geheele graanproductie der Unie. Zij nam van 1870 tot 1880 met ruim 94 percent toe, en toch hebben de Amerikanen, zoo het schijnt, geen ongelijk, die beweren, dat de Amerikaansche landbouw nog in zijne kindschheid is en dat het bebouwde gedeelte nog slechts de helft opbrengt van wat het opbrengen kan.

Onder deze graanproductie beslaat de maïs de voornaamste plaats of ongeveer 63 percent, maar als men alleen de tarweproductie in het oog houdt, dan bevindt men dat deze in 1880 voor deze Staten 10 bushels per hoofd bedroeg en waarschijnlijk in 1890 30 bushels of 10 en een half hectoliter per hoofd zal bedragen[1)].

In het geheel zijn in de Ver. Staten naar den census van 1880, ruim 4 millioen landbouwbedrijven, waarvan 247,000 in Ohio, 255,741 in Illinois, 215,575 in Missouri, 1404 in Nevada en slechts 457 in Wyoming.

Alle landbouwbedrijven te zaam worden geschat op een waarde van ruim 10 milliarden dollars.

In de geheele Unie was de opbrengst der jaren 1881 en 1882 van verschillende graansoorten aldus:

tarwe in 1881	383,290,090	bushels.
in 1882	502,789,300	bushels.
maïs in 1881	1,194,916,000	bushels.

1) De maïs dient in Amerika voornamelijk tot voeding van het vee, en komt dus voor den uitvoer naar Europa slechts in de tweede plaats in aanmerking. Maar in het zuidelijk Europa is ook de maïscultuur van groot gewicht, en dient hare opbrengst zoowel voor voeding van mensch als van dier. Bij den wisselbouw bekleedt zij een voorname plaats, en gronden twee- of driemalen achtereen met maïs bebouwd, worden daardoor des te beter geschikt om tarwebouw te ontvangen.

maïs in 1882	1,624,917,800	bushels.
haver in 1881	416,181,000	bushels.
in 1882	475,655,700	bushels.
rogge in 1881	20,704,950	bushels.
in 1882	niet opgegeven.	
gerst in 1881	41,161,139	bushels.
in 1882	niet opgegeven.	

Naarmate de graanbouw in het westen toeneemt, beperken de oudere Staten hun graancultuur tot eigen behoeften, terwijl nu reeds de prairiestaten vijfmaal meer produceeren dan zij zelf noodig hebben.

Ten slotte volgt hier nog de volgende algemeene statistiek der landbouwproducten buiten de verschillende graansoorten:

		in 1850.	in 1870.	in 1880.
katoen	balen	2,469,093	3,011,996	5,755,359.
wol	ponden	52,556,959	100,102,387	155,681,751.
hooi	ponden	13,858,642	27,316,048	35,205,712.
hop	ponden	3,497,029	10,991,996	26,546,378.
rijst	ponden	215,317,497	73,635,021	110,131,373.
tabak	ponden	199,752,655	262,735,341	472,661,157.
Iersche aardap.	ponden	657,978,36	143,337,473	169,458,539.
zoete aardapp.	ponden	38,268,148	21,709,824	33,378,693.
boter	ponden	313,345,300	514,092,683	773,250,287.
melk gallon			235,500,599	530,129,755.

Hierbij behooren nog een 423 millioen ponden kaas, 1,122,300 *acres* met vlas beplant en een zeer belangrijke cultuur van juta en hennep, waarvan de statistiek zwijgt.

Eindelijk begint ook de suikercultuur zich weder uit te breiden en levert de rietsuiker van Louisiana bijna evenveel op als die van Java, terwijl ook de beetwortel in California en elders wordt gekweekt. Van één enkele fabriek van beetwortelsuiker te Alvasedo in California zien we een fabrikatie van bijna anderhalf millioen ponden suiker over het jaar 1881 vermeld.

In het bekende werk van *Mulhall, Progress of nations*, vinden we de volgende vergelijkende statistiek over de opbrengst der granen in verschillende landen over 1880.

In millioenen dollars uitgedrukt is die verhouding aldus:

De Vereenigde Staten v.N. Am., ter waarde van 2.698 Dollars.

Rusland	1.585 D.
Duitschland	990 D.
Frankrijk	840 D.
Oostenrijk-Hongarije	520 D.
Groot-Brittannië	455 D.
Spanje	300 D.
Italië	270 D.
Canada en Australië	140 D.

In de Far West States zijn de nieuw komende in den eersten tijd veelal meer veehouders dan eigenlijke landbouwers. Terwijl de kolonist zijne 160 of meer *acres* land slechts binnen eenige jaren geheel onder den ploeg kan brengen, kan hij met gering kapitaal zich enkele koppels vee aanschaffen, wier voedering hem 's zomers niets kost, en die 's winters bijna uitsluitend leven van ingekuild groen voeder, een gebruik in Europa nog slechts als proef bekend, ginds sedert jaren algemeen toegepast. De winsten, uit den graanverbouw behaald, veroorloven toenemenden aankoop van jong vee; de verkoop van het laatste geeft het kapitaal voor grooter grondbezit en voor spoediger beploegen van een groot gedeelte. Aldus is in weinige jaren de kolonist een onafhankelijke grondbezitter geworden, die op grootere schaal arbeidt tot verbetering van veestapel en bodem.

De statistiek van 1880 wijst voor de tien Far West States een aantal aan van:

5,425,361	paarden.
537,096	muilezels en ezels.
10,204,251	stieren, ossen en kalveren.
5,361,509	koeien.
13,399,645	schapen.
27,589,455	zwijnen.

Eigenaardig is de wijze, waarop het kolossale getal varkens in deze streken meestal wordt gevoed en vetgemest. Ronddolende tusschen het overige vee in de groote perken of *ranchos* der prairiën, of rondom de hoeven en hofsteden, levende van elken afval, worden ze, zoodra de maïs rijp wordt, bij groote hoeveelheden in de daarvoor bestemde maïs-velden gejaagd, vanwaar ze in eenige weken, vrucht en blad en stengels naar hartelust verslonden en alles kaal gegeten hebbende, vetgemest naar het naaste spoorweg-station worden gedreven, om

te Chicago, San Louis of Cincinnati te worden afgeleverd. Hoe die dieren aldaar in enkele uren bij groote hoeveelheden gedood, in stukken gehakt worden en voor vervoer gereed gemaakt, kan men in ongeveer elke reisbeschrijving lezen.

Ook voor het rundvee zijn deze drie groote steden de centra, vanwaar de verzending naar elders, hetzij naar het binnenland, hetzij naar Europa, plaats heeft.

Rossi zegt daaromtrent o.a.: ‘De kapitalen waarover voor dezen tak van handel de drie bovengenoemde steden beschikken, overtreffen elke verbeelding. De grootste bankiers, de belangrijkste handelshuizen hebben hunne vertegenwoordigers of agenten in ieder van deze steden. In de *Stock-Yards* worden in enkele maanden kontrakten gesloten tot bijna een duizend millioen dollars.’

De handelsbeurzen der *Boards of Trade* hebben allen speciale agenten, die hier wonen en die door middel van telephoondraden elk oogenblik aan de pers en aan de belanghebbende lokale instellingen de aankomst en het vertrek van het vee berichten, de vrachten die naar het zuiden worden gericht, de verzendingen naar Europa, het gewicht, de hoedanigheid van het slachtvee. Op denzelfden dag brengt de telegraaf die berichten over naar alle steden der Unie.

Van den inhoud dier berichten hangen duizende en duizende hoogstbelangrijke handelsoperatiën af. Zelfs op de beurs worden geen industrieele waarden verhandeld, bijzonder de aandeelen der kolossale *Cattle Companies*, zonder dat men eerst den polsslag heeft vernomen der groote markten van bovengenoemde steden.

In dezelfde lokalen zijn telegraafbureaux, die met de middelpunten der prairiën en tegelijkertijd met de onderzeesche telegraaflijnen naar Liverpool en Londen gemeenschap hebben. Men kan gerust zeggen, dat in één enkel uur te Chicago voor een grooter bedrag tusschen beide werelddeelen zaken worden gedaan dan verscheiden Europeesche Staten in vele weken verhandelen. Het verschil van een kwart *penny* in den prijs van het Amerikaansche vleesch op beide groote Engelsche markten beslist menigmaal den uitvoer van millioenen guldens meer of minder.

De markten en stallen van Chicago, aan enkele personen of associatiën behoorende, kunnen 25,000 runderen, 100,000 varkens, 22,000 schapen en 1200 paarden bevatten.

Na Chicago komt St. Louis met ongeveer dezelfde cijfers, vooral wat het varkensvleesch betreft, terwijl voor deze vleeschsoort Cincinnati de kroon spant.

Wat ons echter meer belang inboezemt is de vraag: welke zijn de kosten voor elk stuk vee, voeding, opkweeking, vervoer enz. tot de aflevering op de slachtplaats.

Rossi komt naar al de hem gegeven inlichtingen tot de volgende cijfers: de kosten per 100 ℔ netto varkensvleesch, gerekend terwijl het dier nog leeft, was gemiddeld in 1881/82, toen de maïs-oogst zeer slecht en dus de mesting duur was, 7.58 D.[1] op de markt te Chicago, en de 100 ℔ varkensvleesch in tonnen ingekuipt ter verzending wisselde in dat jaar van 12.50 tot 18 dollars. Daaruit valt op te maken, welke groote winsten in dezen tak van handel zijn te behalen en is het natuurlijk, dat de maïscultuur, die den grondslag voor deze industrie uitmaakt, zich met reuzenschreden ontwikkelt.

Bij het rundvleesch is het bijna evenzoo. In de eerste maanden van 1881 was het rundvleesch van eerste qualiteit op 9.50 D. tot 11.50 D. de 100 ℔ gerezen, wat een middenprijs geeft van 25 cent Hollandsche munt voor ieder ℔ van 453 gram, of iets meer dan 64 cent Holl. per kilogram, terwijl de verkooper kon rekenen hoogstens 5 dollars per 100 ℔ of ruim ƒ 13.50 per 100 kilo voor het rund aan voeding, kweeking, transport enz. te hebben besteed.

Dat bij zulke winsten en een handel van zulken kolossalen omvang, de veefokkerij hand over hand toeneemt, verstaat zich van zelf. Maar even snel neemt ook de aanvraag toe, aan de ééne zijde, daar de eigen bevolking der Unie, nog meer dan de Engelsche natie, vleesch consumeert, wat bij den gewonen werkman en arbeider dagelijksch voedsel is[2], aan de andere

1) Derhalve ongeveer 40 Holl. centen per kilogram.

2) In de *Times* van 29 Aug. 1884 vindt men onder het opschrift '*Cost of living in Massachusetts*' de volgende vergelijkende statistiek. 'Col. Caroll D. Wright in the recent report on the statistics of labour, has come to the conclusion, that, as regards total earnings, an average Massachusetts' workingclass family earned in 1883 more than the average Gr. Britain family by 50-27 percent. The average earnings of the head of the family in M. were 80.31 pct. higher than in Great Britain, the advantage of wages being 75-94 pct, while that of earnings, owing to increased yearly working time, being 80.31 pct. The average earnings of members of the family were 17.90 pct. higher in M. than in Great Britain. On the other hand the total family expenses of the M. household were 48 pct. higher. The average M. family expended 93.89 pct. of its total income, and had a surplus of 6.11 pct. while the average Gr. Britain family expended 98.24 pct. of income and had 1.76 surplus. Of the 48 pct. spent by the M. Workman for the support of his family in excess of that of the Gr. Britain, 5.80 is spent extra for articles, which can be purchased much cheaper in England; 11.09 is paid extra to secure more and larger rooms and more air space than the British workman, as a rule, enjoys, and the remainder 31 pct. indicates also an extra amount; expended by the M. workman to secure better home surrounding and to maintain the same higher standard of living as shown for rent, as regard other expenses, which standard is higher than that secured by the working man of Gr. Britain.

zijde, omdat, zelfs niettegenstaande allerlei beschermende tarieven en belastingen in Europa de uitvoer daarhenen van levend vee en vleesch en spek dagelijks toeneemt.

Zoo werden bijv. in 1871 naar Europa uitgevoerd:

	20,530 runderen.
in 1881	195,714 runderen.
in 1871	8,770 varkens.
in 1881	77,456 varkens.

De officieele statistiek leert, dat de geheele uitvoer naar alle landen van Europa zoowel als naar andere werelddeelen van geslacht varkensvleesch over 1881 heeft bedragen:

1,233,015,127 Amer. ponden of nagenoeg 575,000,000 kilogram.

II.

Hebben de laatst aangevoerde cijfers ons reeds in staat gesteld een vrij duidelijk antwoord te geven op de vraag, of de concurrentie uit Amerika op onze rundermarkten en vooral voor de varkensteelt van beteekenis is en nog steeds meer worden zal, we mogen daar bij toch twee omstandigheden niet over het hoofd zien. Vooreerst, dat de steeds toenemende bevolking van Europa jaarlijks meer vleesch en spek behoeft, terwijl, althans voor het rundvee, uit den aard der zaak, de weide-bodem stationnair blijft, zoo niet vermindert; ten andere, dat, ofschoon nog vele jaren kunnen verloopen, eer de ontwikkeling der Unie een groot gedeelte der prairiën onder den ploeg zal hebben gebracht, toch ook die tijd komen zal en daarmede de voordeelige omstandigheden grootelijks vervallen zullen, waaronder nu de feefokkerij, in vergelijking met die van Europa, plaats heeft,

terwijl tevens de behoefte van het binnenland een consumtie van het dubbele van heden vorderen zal.

Meer ingewikkeld doet zich het vraagstuk voor met betrekking tot den graanhandel. Veel is geschreven ter beantwoording der vraag: wat kost in de tegenwoordige omstandigheden den Amerikaanschen landbouwer zijn hectoliter graan tot op de groote markten van Europa? Ieder, met den landbouw bekend, weet hoe moeilijk, zelfs bij de nauwkeurigste boekhouding, de berekening is der juiste kosten van productie. Zoovele elementen komen hier in aanmerking, de plaatselijke zoowel als de afwisselende omstandigheden van weêr en bodem, de grootte van de exploitatie, de verhouding van den landbouwer tot den bodem (eigenaar of pachter), de talrijkheid van zijn gezin, enz. enz., dat een vast cijfer bijna nergens kan aangegeven worden. Het veiligste is dan ook de omstandigheden na te gaan, waaronder de Amerikaansche kolonist zijnen grond bebouwt, en dien te vergelijken met hetgeen elders gevorderd wordt. De berekeningen, die de Engelsche enquêtecommissie omtrent de productie-prijzen van het Amerikaansche graan heeft geleverd, worden, naar het getuigenis van Rossi, door de meest gezaghebbende landbouwers in Amerika als onjuist en oppervlakkig beschouwd.

Rossi zelf geeft enkele berekeningen als gevolg zijner onderzoekingen in de boekhouding van vele model-hoeven en grootere landbouwinrichtingen in Kentucky, waar ongeveer zes en een half millioen *acres* voor den graanbouw geschikt, nog slechts voor een klein gedeelte onder den ploeg zijn. Dáár verbouwt men het graan in afwisseling met hennep en klaver en vordert de *acre* een uitgaaf van 6 à 9 dollars, met een middel-product na de hennep, van 25 à 40 bushel graan per *acre*[1]. Met bij berekening van al de algemeene kosten (slijtage van de werktuigen, interest enz.) zijn de kosten voor één bushel 25 à 40 Am. cent of 62 à 100 ct. Holl.

Als men nu nagaat dat in Engeland nog niet de helft van deze uitgestrektheid van Kentucky voor den graanbouw wordt gebezigd, dan zou alleen deze State, eenmaal volkomen geëxploiteerd, geheel Engeland van graan kunnen voorzien, tegen ƒ 2.25 à ƒ 2.62 de bushel, d.i. ruim ƒ 6.- per hectoliter,

1) I.e. 22 à 35 hectoliter per hectare.

daaronder begrepen de kosten van inzameling, dorschen en vervoer tot op de markt van Liverpool[1)].

De kolonist, die zijn weinige spaarpenningen grootendeels besteed heeft, om voor enkele dollars een 100 à 160 acres te koopen en zich enkele werktuigen, de noodigste meubelen, eenigen mondvoorraad en zaaikoren te verschaffen, bouwt zich, op zijn terrein aangekomen, in enkele dagen een *loghouse* uit het hout der wouden, die zijn land omgeven.

Maar de meesten, zoo ze slechts eenig kapitaal bezitten, koopen zich in de kolossale magazijnen van Cincinnati, St. Louis of Chicago een houten woning, die daar, in enkele stukken en deelen verdeeld, te verkrijgen zijn tegen den gewonen prijs van 200 à 250 dollars, zoo het huis met kleine voorraadschuren tevens nog een bovenverdieping bevat; van 150 à 200 dollars, zoo het slechts een woning gelijkvloers bezit.

De woning, uit elkaar genomen, wordt op den spoortrein geladen en dikwerf kan men landverhuizers in grooten getale met hunne aanstaande woonhuizen aldus van Chicago westwaarts zien stoomen, die te zamen de grondslagen zullen leggen van een nieuw dorp, dat wellicht na enkele jaren als een groote handelsstad zal bekend worden.

Voegt men nu hierbij een uitgaaf van 50 dollars voor landbouwwerktuigen, 100 dollars voor trekvee, en 18 dollars voor registratiekosten der 160 acres, die gratis zijn verkregen, dan heeft men de voornaamste uitgaven genoemd, die de eerste installatie vorderen. Koopt de kolonist een reeds door een spoorwegmaatschappij of eenige vereeniging afgebakende hoeve, dan zal hij wellicht 300 à 600 dollars daarvoor hebben te betalen, die hij echter, zooals wij boven zagen, in eenige jaartermijnen betalen kan.

Nu komen verder in aanmerking de volgende uitgaven per *acre* land:

1) ‘The actual cost’, zoo luidt een Amerikaansch verslag, waaraan Rossi veel gezag toekent, ‘of cultivation and harvesting on sod land (in Kentucky) is from six to nine dollars; after hemp five to seven dollars.
If a fair addition be made for the use of tools and other charges, the cost of wheat in this section may be computed at from 25 to 40 cents per bushel. It will be possible to lay down wheat in Liverpool at a cost not exceeding 25 shillings per quarter and it will be profitable from 30 to 35 shillings.’
(NB. De quarter is 8 bushel ruim.)

Gelijkmaking en beploeging	1.50
Zaaikoren	1.50
Zaaien	0.80
Inzameling van den oogst	2.00
Dorschen	1.00
Transport naar het spoorwegstation	0.25
	———
Te zamen dus	7.05 D. per *acre*[1].

Zooals men ziet, maken de dagloonen ongeveer ⅔ uit van deze kosten, maar in vele gevallen is het de kolonist zelf, die met de leden van zijn huisgezin al den arbeid verricht. Wel is waar, ook deze moeten leven en zich voeden, maar men bedenke, dat in Amerika de daglooner twee à drie dollars per dag verdient en voor een derde van dit bedrag in de kosthuizen onderkomen en voeding vindt, terwijl de bovengestelde berekening het gewonen loon van den daglooner tot grondslag heeft.

De landverhuizer, die zonder kapitaal van eenig belang aankomt, is dan ook in staat, na een paar jaren als daglooner te hebben gearbeid, van zijne spaarpenningen zich een terrein te koopen, waar hij zelf als landbouwer optreedt.

Een à twee *acres* kan de kolonist per dag voor bezaaiing in orde brengen en hoogstens vijf, zoo hij een stoomploeg bezit; zoo kan een man met zijn vrouw en een volwassen zoon en met een gewonen ploeg drie à vier *acres* per dag gereed maken, wat een dagloon representeert van 6 dollars; zóó kunnen deze het dubbel getal *acres* per dag oogsten en dorschen zonder hulp van buiten, wat wederom een dagloon van 6 dollars vertegenwoordigt. Een huisgezin van drie personen heeft voor voeding enz. niet meer uit te geven dan 2 à 2½ dollars per dag, zoodat dan 3½ dollars overblijft, of minder is te berekenen bij de onkosten der landontginning.

En nu de opbrengsten. Hoe verschillend die ook zijn, komt Rossi na vele onderzoekingen tot de slotsom, dat deze in meest alle Staten van de Far West naar een matige berekening mogen gesteld worden op gemiddeld 25 bushels per *acre*, of-

1) De Engelsche enquête-commissie waarover vroeger reeds gesproken is, berekent deze kosten op 7.50 D. per acre. Zij brengen daarbij in rekening de rente van het kapitaal tot aankoop van den grond, wat echter onjuist schijnt, daar die of voor niet, of tegen 2 à 3 dollars per 160 acre iu den regel gekocht werd.

schoon dit in vele gevallen klimt tot 35, zelfs tot 40 bushels per *acre*[1].

De Heer Dalrymple, eigenaar van de grootste landbouwonderneming in den Staat Dakota, stelt naar zijn boekhouding de uitgaven voor een *acre* met graan bebouwd, na al de kosten van bebouwing en de interest van het kapitaal en van het vervoer van het graan naar het naaste spoorwegstation in rekening te hebben gebracht op 8.50 dollars per *acre*. Zoowel de Engelsche enquête-commissie als de Heer Rossi vonden na onderzoek der boeken deze berekening juist. De tarwe van Dakota, die gemeenlijk van de beste soort is[2], wordt gewoonlijk verkocht tegen 90 à 100 cents de bushel en in sommige maanden tegen 1.05 D.

Bij een gemiddelde opbrengst van 25 bushels per *acre* is dus 20 dollars per *acre* een matige berekening voor de zuivere opbrengst en als men dan voor groote landbouwondernemingen, zooals die van Dalrymple, waar alles op rijke schaal is ingericht, de onkosten op 8.50 per *acre* rekent en voor kleine hoeven, waar man en vrouw of kinderen arbeiden en zuinig leven, op 7 dollars, dan blijft er in het eerste geval een zuivere winst over van 11.50, in het tweede geval van 13 D. per *acre*, wat met andere woorden wil zeggen, dat de productiekosten van een *acre* iets minder dan een derde bedragen van de jaarlijksche opbrengst.

De kolonist kan alleen 20 à 30 *acres* in één jaar in cultuur brengen; heeft hij, gelijk veelal het geval is, zijne vrouw tot hulp en bepaalt hij zich tot 30 *acres*, dan brengen deze, tegen 20 dollars per *acre*, hem 600 dollars op, tegen een uitgaaf van 210 dollas, of 7 dollars per *acre*; zijn zuivere winst is dus 390 dollars.

In het volgende jaar zal hij reeds 60 *acres* onder den ploeg brengen en zijn zuivere winst 780 dollars bedragen, en zoo ten slotte de 160 *acres*, die hij naar de *Homestead-law* ver-

1) In Texas, gelijk we vroeger zagen (zie pag. 243) wordt de gemiddelde productie gerekend op 18 bushels.

2) De Amerikanen klasseeren de tarwe naar drie soorten; de beste heet No. 1 hard. De klassificatie geschiedt door commissiën van deskundigen uit de Boards of Trade, bij aankomst van het graan in de groote magazijnen te Chicago, enz. De eigenaar kan revisie vragen, maar dit geschiedt hoogst zelden.

kregen heeft, in cultuur zijn gebracht, zal de geheele jaarlijksche winst 2080 dollars bedragen.

Zoo is het zonder bezwaar mogelijk, het opgenomen of vroeger verkregen kapitaal, dat voor zijn huis, de werktuigen, trekvee, enz. is besteed, af te lossen of wederom binnen te krijgen, en tevens het geheele jaar zonder gebrek te leven.

'Al de kolonisten,' zegt Rossi, 'die ik heb kunnen ondervragen te Fargo, Grana Forks, Bismarck en andere plaatsen in Dakota, hebben mij verzekerd, dat zij bij de productie van hun' grond ruim een halven dollar per bushel graan zuivere winst maakten.' Hetzelfde werd den schr. ook door de grootere landbouwers en door al de handelaren in grootere plaatsen van Dakota bevestigd.

Evenwel moeten nu nog in rekening gebracht worden de belastingen, die te betalen zijn voor scholen, wegen en andere uitgaven van Township en County.

Alleen de ontgonnen gronden zijn lastplichtig en in Dakota, gelijk in andere Staten van de Far West, is iedere *acre* aangeslagen voor gemiddeld 10 cent of 25 Holl. centen. Het hoogste bedrag dat in deze streken voorkomt is van 25 cent of 62 cent Holl[1)].

1) Vele schrijvers hebben, zelfs met aanhaling van cijfers, de toenemende belastingen in de Unie als een der bezwaren genoemd, waarmede de landbouw aldaar hoe langer zoo meer, gelijk die in Europa, zal te worstelen hebben. Ook aan dit onderdeel van het groote vraagstuk heeft Rossi een zeer uitvoerige studie gewijd. Met de officieele statistieken in de hand wijst hij aan, hoe uitsluitend in de zuidelijke Staten, die het meest van den secessie-oorlog geleden hebben, zooals bijv. in Louisiana, door grooten schuldenlast hooge belastingen worden gevorderd, terwijl in het Noorden enkele groote steden en andere, die gaarne het voorbeeld van New-York en Philadelphia navolgen, na in enkele jaren als uit den grond te zijn verrezen, zich dadelijk op een voet hebben ingericht, als ware haar crediet evengoed gevestigd. Maar én in het Zuiden én in het Noorden wordt de aangegane schuld jaarlijks even snel afgelost als dit met de schuld der Unie plaats heeft, en gelijk men algemeen onderstelt, dat vóór het einde dezer eeuw de geheele schuld der Unie nagenoeg zal afgelost zijn, zoo streeft men ook in elke State en in elke stad naar hetzelfde doel. Thans reeds betaalt ieder ingezetene der Far West-States, waar alles wettelijk geregeld is, hoogstens 2 dollars per hoofd - voor belasting aan de Unie, de State en de Townships te zamen, - in de Territories is de betaling nauwelijks 50 Amerik. centen, maar alle gegevens duiden aan dat die cijfers, naarmate de schuldenlast der Unie vermindert, ook belangrijk kleiner worden moeten. En men vergelijke hiermede dan eens den toestand van den landbouwer en grondbezitter in Europa!
De Molinari in zijn merkwaardig boek: *l'Évolution politique et la révolution*, Paris 1884, zeide onlangs: A mésure que la concurrence internationale se généralisera, les industries des pays les plus grevés seront moins en état de lutter avee celles des pays les moins grevés. Un moment viendra donc où il faudra qu'elles renoncent à une lutte inégale, que les entreprises se liquident ou succombent, en entraînant la ruine et la dépopulation du pays, à moins que l'on ne diminne les frais et les charges qui surélèvent les prix de revient.

Wij mogen onzen schr. niet verder volgen bij zijne bezoeken aan een reeks van groote landbouwondernemingen in Dakota en Minesota, waar 75,000, 12,000 en 5000 *acres* aan een eigenaar behooren en door deze met alle kracht worden ontgind en bebouwd. Al deze personen zijn aangevangen op kleine schaal, soms midden in een onbewoonde streek, en na weinige jaren heeft zich rondom die ontginning een bevolking neergezet van werklieden, die ruim hun brood verdienen, zijn dorpen als uit den grond verrezen, die weldra tot steden zijn aangegroeid.

Een enkel voorbeeld slechts uit velen. Bernhard Sampson is een kolonist, die uit Christiania in Noorwegen is gekomen. Hij vertoefde eenigen tijd in Michigan en Ohio en zette zich eindelijk in 1872 te Crookston in Dakota neer. Hij was eerst werkzaam als gewoon arbeider aan den spoorweg tusschen San Paolo en Manitoba. Met de spaarpenningen van zijn dagloon kon hij zich eindelijk een paar honderd *acres* land langs dezen spoorweg aankoopen, die hem jaarlijk 20 à 25, zelfs soms 30 bushels graan per *acre* opleverden. Aldus heeft hij zich na enkele jaren een aardig huis gebouwd, dat hem 800 dollars kostte, heeft zijn bezittingen uitgebreid en bezit thans een hoeve met 14 paarden, 4 ploegossen, 5 koeien, 1 stier en 8 kalven; zijn hofstede is thans 25 à 30 duizend dollars waard.

En in dezen Staat Dakota, die 96 millioen *acres* bevat, bijna allen voor den graanbouw geschikt, zijn nog slechts 264,990 *acres* ontgonnen!

Eigenaardig is de wijze, waarop de landbouwer in deze streken de middelen vindt om zijne landbouwproducten, bijzonder de verschillende graansoorten, van de hand te zetten. Hij vervoert zijn koopwaar naar het naastbijzijnde station van den spoorweg, waar speciale agenten der groote handelshuizen uit Chicago, Saint Louis en andere steden vertoeven en in last hebben het graan te koopen voor den prijs van den dag, die dagelijks per telegraaf in iedere plaats bericht wordt. Het graan wordt door de agenten geclassificeerd onder een der drie

soorten, waaronder in Amerika alle granen worden gerangschikt. De landbouwer ontvangt een geschreven bewijs (*warrant*), inhoudende de classificatie der qualiteit van het graan, het aantal gedeponeerde bushels. Deze *warrants* worden als papierengeld verhandeld en zelfs op de markten van Liverpool en Londen koopt men het Amerikaansche graan naar de classificatie op deze *warrants* uitgedrukt.

De Inspectors, met de schatting van het graan belast, zijn steeds zeer vertrouwde personen, gekozen door de plaatselijke *Boards of Trade*, welke instellingen op geheel andere wijze zijn samengesteld dan onze kamers van koophandel. Alle handelaren der voornaamste handelsartikelen in elke plaats kunnen lid worden van deze koophandelkamer, tegen betaling van zekere som, die in de nieuwere Staten enkele dollars, maar bijv. in New-York 10,000 dollars bedraagt.

De Board heeft zijne afzonderlijke comités voor elken tak van handel en door tusschenkomst van deze comités en hare Inspectors hebben meest alle handelstransactiën plaats.

Zoo werden bijv. in 1881 te New-York door de Inspectors van den graanhandel 91,000,000 bushel graan geïnspecteerd en geclassificeerd, terwijl voor fouten in de classificatie, die naderhand ontdekt werden, slechts 227 dollars aan de verkoopers moest gerestitueerd worden.

Ditzelfde comité berekent maand voor maand wat naar het buitenland verzonden is en verzonden kan worden, welke de opbrengst is in andere landen, hoeveel graan aldaar nog in magazijn is en hoeveel de consumtie van iedere natie pleegt te zijn. Aldus kan men dagelijks in de Unie berekenen welke de behoefte aan graan is in Frankrijk, in Duitschland, in Engeland enz., de ‘Wheat Requirements,’ zooals de Amerikanen het noemen. Een groot gedeelte van het Amerikaansche graan wordt echter hoe langer zoo meer in de Unie zelf tot meel verwerkt en aldus naar Europa verzonden. In de groote Prairie-States, zoowel als in de groote steden, die langzamerhand in de nabijheid dier Staten zijn verrezen, vindt men de kolossale fabrieken, die, in het groot werkende, de concurrentie met de Europesche markt lichtelijk kunnen volhouden. In de stad Minneapolis in Minnesota werden in 1865 nog slechts 98,000 vaten meel gefabriceerd, in 1881 werden 3,142,974 vaten vandaar uitgevoerd en bestonden daar twee

en twintig meelfabrieken, waarvan de grootste 5000 vaten, de kleinste 250 dagelijks afleveren kan[1].

III.

Bij de kolossale uitgestrektheid van het grondgebied der Amerikaansche Unie en de primitieve toestanden, waarin in vele opzichten de westelijke gedeelten der republiek alsnog verkeeren, rijst de vraag op, of niet veel der voordeelen, die de rijke bouwgrond en de goedkoope prijzen van den grond opleveren, verloren gaan door de groote afstanden en de nog niet volledige middelen van vervoer.

Ook in dit opzicht echter zijn de Amerikaansche toestanden geheel anders dan de onze.

De aanleg van spoorwegen in de Unie wordt in vele gevallen niet uitgelokt door reeds bestaande behoefte aan betere vervoermiddelen, maar de lijn is als het ware de ontginner, die, eenmaal gereed, kolonisten en ondernemers medevoert om zich nieuwe bronnen van bestaan te verschaffen.

Concessiën voor nieuwe spoorweglijnen worden in Amerika zeer gemakkelijk - dikwerf veel te gemakkelijk - verleend, en waar het de prairie-lijnen betreft, gewoonlijk met subsidie, bestaande, gelijk we reeds boven zagen, in hoogstaanzienlijke strooken lands aan beide zijden der geprojecteerde lijn[2]. Op die wijze waren tot 30 Juni 1881, behalve voor de lijnen naar de Stille Zuidzee, aan verschillende spoorweg-maatschappijen als subsidie een getal van ruim 36 millioen *acres* uitgegeven.

Het behoeft geen betoog, dat zulke spoorwegen, die het grootste gedeelte van hun inkomen moeten vinden uit het vervoer der producten van de achtereenvolgens ontgonnen landen langs de lijn gelegen, het onmogelijke doen, zoowel om de

1) De geheele uitvoer van meel uit de Ver. Staten bedroeg in 1881 5,140,890 vaten of 465,764,634 kilogram.

2) De Amerikaansche spoorwegen en hunne administratie hebben in Europa over het algemeen een zeer slechten naam en inderdaad dikwerf niet onverdiend. Maar dat vele dier lijnen, zelfs de finantieel min gunstig bekende, voor de ontwikkeling van den landbouw ontzaglijk veel hebben bijgedragen en daarbij als finantieele onderneming, mits eerlijk bestuurd, op den duur een goede toekomst hebben, valt niet te ontkennen. Men moet ook de vele honderden spoorwegmaatschappijen in Amerika niet allen beoordeelen naar de 20 a 30 min of meer *véreneuse* die bij ons steeds ter sprake komen.

ontginning te bevorderen, als om zich het vervoer der opbrengsten te verzekeren, waar rivieren of kanalen mededingen, of andere spoorweglijnen als concurrenten optreden.

Op het laatst van 1882 waren in de Unie 116,142 Eng. mijlen spoorwegen in exploitatie. In 1883 waren nog 8000 mijlen in aanleg.

In de Vereenigde Staten heeft men steeds begrepen, dat naast de spoorwegen, hoe talrijk en goed ingericht ook, kanalen noodig zijn voor de scheepvaart. Aan zijn groot scheepvaartkanaal naar de Hudsonrivier dankt de stad New-York vooral de kolossale uitbreiding van zijn handel. De groote rivieren en meren der Unie zijn door verschillende van deze kanalen in onderlinge gemeenschap gebracht of dienen om de voornaamste handelssteden onderling te verbinden. Men kan rekenen, dat de aanleg van al die waterwegen in de laatste dertig jaren ruim honderd millioen dollars heeft gekost.

Hebben al deze publieke werken, spoorwegen zoowel als waterwegen, ontzettend veel bijgedragen tot de snelle ontwikkeling van den landbouw en den handel, de volkomen vrijheid, die in de Unie aan de spoorweg-maatschappijen wordt gelaten, bij de vaststelling harer tarieven en in haar gansch beheer, heeft zeer zeker haar zeer bedenkelijke zijde. De scherpe concurrentie echter der spoorwegondernemingen, soms voor een poos slechts door gemeenschappelijke overeenkomsten (de zoogenaamde *pools*) gestaakt, heeft niet zelden geleid tot allerlei geheime contracten, waarbij die maatschappijen, speciaal na den oogsttijd, voor veel verminderde tarieven de landbouwproducten uit de Far West tot naar de groote havenplaatsen vervoeren.

Bovendien stellen de verbeteringen, die telkens gemaakt worden in het beheer der spoorwegen, zoowel als de sterke toename van het vervoer, de besturen in staat de tarieven telkens te verminderen.

In het verslag der *New-York Produce Exchange* voor 1881/82 leest men daaromtrent:

‘Elk jaar worden verbeteringen gebracht in het beheer der spoorwegen en worden nieuwe maatregelen ingevoerd, om de transportkosten te verminderen en wat in dit opzicht reeds geschied is, mag verwacht worden ook in de toekomst te zullen plaats grijpen. De vraag: “Hoe goedkoop kunnen spoorwegen vrachten vervoeren?” zal waarschijnlijk nimmer afdoende beslist

worden; want de prijs in eenig jaar vastgesteld, kan een volgend jaar wederom lager berekend worden.'

En dat die bewering juist is, kan o.a. daaruit blijken, dat in de laatste jaren de vracht van een Amerik. ton of 900 kilogram van Chicago naar een haven van den Atlantischen Oceaan van 7 tot 3 dollars is gedaald en van New-York naar Liverpool van 5 tot 2 dollars.

De twee spoorweglijnen, die bovenal den toon geven bij het vervoer der landbouwproducten naar de havens van den Atlantischen Oceaan zijn de New-York Central en Hudson River en de Lake Shore & Michigan Southern. De eerste vervoerde in 1869 ruim een millioen tonnen, in 1881 ruim elf millioen tonnen aan vracht. In het eerste jaar vroeg zij 2.38 Am. cent per mijl voor iedere ton, in 1881 0.78 cent; in het eerste jaar verdiende zij ruim veertien millioen dollars, in het laatstgenoemde 20 millioen, en dergelijke cijfers levert ook de de tweede plaats genoemde maatschappij. En wat van deze in spoorwegen wordt gezegd, geldt ook van de meeste overigen.

Rossi komt na vele lokale onderzoekingen tot deze conclusie: Voor het vervoer van een *bushel* graan uit de Far West States tot Chicago en Saint Louis wordt, naarmate den afstand, den tijd van het jaar en naar gelang het transport te water of per spoorlijn geschiedt, 6 à 9 cent (Amerik.) betaald. Van Milwaukee, in het midden der graanstreek gelegen, tot Buffalo, nabij New-York, werd in 1881 voor een *bushel* gemiddeld 6 Amerik. cent aan transportkosten betaald. Men kan derhalve 8 Amerik. cent als de gemiddelde vracht van de graan-districten tot New-York aannemen. Maar hierbij moet men nog het volgende in aanmerking nemen.

De kleinere landbouwers brengen in den regel hun graan naar het naastbijzijnde station, waar een agent van een der groote handelshuizen aanwezig is, aan wien zij terstond verkoopen, zooals wij boven zagen. Deze vervoert dit graan, zoodra een zekere hoeveelheid is ingekomen, naar Chicago of een andere grootere plaats, waar het in de Elevators wordt verzameld. Vandaar worden de groote massa's meestal *à forfait* en dus voor verminderde vracht naar de havenplaatsen gebracht, zoodat dan ook de transportkosten nog minder bedragen dan hierboven is aangeven. En wat nu betreft de transportkosten van New-York

naar Europa, ook deze verschillen, naarmate van het jaargetijde en de beschikbare scheepsruimte.

De maanden Juli-October zijn de belangrijkste voor het graanvervoer naar Europa en juist dan daalt de vrachtprijs tot onder de 3 pence per *bushel*. Men kan dus 4 pence of 8 Amerik. centen aannemen als een gemiddeld voor de vrachtkosten van een *bushel* graan van New-York naar Engeland.

Inmiddels trachten alle havensteden aan den Atlantischen Oceaan door verbetering van kanalen en verdieping van rivieren zoowel als door aanleg van spoorwegen, de overmacht van New-York als plaats van uitvoer te verbreken. Men heeft o.a. zoogenaamde *barge-lines* in werking gebracht, bestaande uit een aantal groote schuiten, waterdicht en waar het graan niet vochtig worden kan, die door kolossale sleepbooten worden voortgetrokken. Een dezer watertreinen vervoert te gelijk meer dan acht spoortreinen zouden kunnen doen. New-York antwoordt hierop door een nieuw kanaal naar de Mississipi te ontwerpen, dat 150 millioen dollars zal kosten.

Maar reeds nu werd uit het zuiden alleen uit de haven van Nieuw-Orleans in 1882 naar Europa aan graan vervoerd:

Naar Engeland	1,853,730 bushels.
Naar Frankrijk	2,347,914 bushels.
Naar Spanje	275,730 bushels.
Naar Schotland	208,561 bushels.
Naar België	874,300 bushels.
Naar Ierland	309,504 bushels.
Naar Holland	255,937 bushels.

Nog een ander middel ter bezuiniging van de vervoerkosten bestaat in het vervoer voor gemeenschappelijke rekening, d.i. de Amerik. spoorwegen en de stoombootmaatschappijen naar Europa verstaan zich over de verdeeling der winsten van het vervoer en maken een tarief op. De handelaar in Amerika geeft een wissel af (*bill of lading*) voor de waarde van het graan met al de kosten van het vervoer daar onder begrepen tot in de Engelsche haven; die *bill's* zijn bij alle banken als wissels verhandelbaar en deze betalen bij de incasseering aan de gecombineerde maatschappijen hare transportkosten, of wel deze rembourseeren zich bij den kooper van het graan.

Van Chicago tot Liverpool werd aldus in 1881 15 Am. cent d.i. 37 ½ Ned. centen per *bushel* betaald, terwijl per zeilschip

deze vracht tot 10 Am. centen daalt. Bijna voor hetzelfde bedrag werd ook het tarwemeel vervoerd en omtrent het vleesch vinden we aangeteekend, dat 100 Am. ponden d.i. ruim 45 kilogram aan transportkosten naar Antwerpen vorderde tusschen de 75 en 40 Am. cent, naarmate van het jaargetijde en de scheepsruimte, of 4 à 2 1/10 cent Ned. per kilogram.

Wanneer we al de vroegere gegevens verzamelen, komen we tot het volgende resultaat:

De kosten van productie van een *bushel* graan in de prairie States zijn	40 cents	=	ƒ 1.00
De kosten van transport zijn: van de plaats der productie tot New-York.	16 cents	=	ƒ 0.40
Van de Amerikaansche havens naar Liverpool, Glasgow, Havre of Antwerpen.	6 cents	=	ƒ 0.15
Kosten van assurantie en overlading.	3 cents	=	ƒ 0.07^5
	Totaal		ƒ 1.62^5

Een hectoliter stellende gelijk ongeveer 3 bushel, zal dus het Amerikaansche graan per hectoliter op de Europeesche markt gebracht een totale uitgaaf hebben gevorderd van ongeveer ƒ 4.87.

Voegt men daar bij nu de noodige winst voor den landbouwer, voor de handelsagenten, voor de verkoopers in Europa, dan schijnt een verkoopprijs van ƒ 6 à ƒ 6,50 volstrekt niet overdreven laag, aangezien, gelijk wij boven zagen, zelfs bij de laagste tarieven de maatschappij met het vervoer belast nog belangrijke winsten maakt en de landbouwer alsdan ruim 100 pCt. meer ontvangt dan zijne uitgaven waren. Sommige schrijvers hebben den middenprijs van het Am. graan gesteld op 7 gulden als minimum, anderen op ƒ 6.50, maar geen hunner heeft in aanmerking genomen, dat in zeer vele gevallen de officieele tarieven in Amerika bij de spoorwegen den doorslag niet geven, noch bij de scheepsvrachten naar Europa. Eindelijk verlieze men niet uit het oog, dat de Amerikanen, gelijk wij trachtten duidelijk te maken, nog steeds zich beijveren de vervoerkosten door allerlei middelen te verminderen en dat bij de toeneming van den uitvoer naar Europa de vervoerkosten over telkens groote massa's verdeeld ook voor iederen hectoliter minder worden. Voor het vervoer van levend slachtvee en vleesch in tonnen of bussen vinden we wederom denzelfden wedstrijd der transport-

ondernemingen, dezelfde combinatiën en dezelfde pogingen om het vervoer tot op de Europeesche markt telkens goedkooper te stellen.

Het levend rundvee, gelijk wij reeds boven zagen in groote massa's naar Chicago, Milwaukee, Saint Louis vervoerd, kost bijv. aan transport per stuk uit Nebraska naar Chicago, een afstand van ongeveer 1600 kilometer, tusschen 4 en 5 dollars per stuk. Van daar tot New-York tusschen 2 en 3 dollars. Bij een geheelen waggon, die 20 dieren bevat, is de vracht nog minder. Voor voeding gedurende de reis rekent men 5 dollars per waggon. Voor het overbrengen van Boston of New-York naar Liverpool en Londen betaalde men in 1881 tusschen de 15 en 18 dollars. Sedert dien tijd is ook hier het gemeenschappelijke vervoer in gebruik gekomen, waardoor de gezamenlijke kosten van een stuk rundvee van de plaats, waar de verkooper woont, tot Liverpool of Londen kunnen gesteld worden op een gemiddeld van 20 à 25 dollars. En nademaal het middengewicht van een rund naar Europa verzonden 500 kilogram bedraagt, komen de kosten, met inbegrip van voeding en verzekering, voor een kilogram van de Far West tot Londen op circa 4½ Amerik. cent.

Wij vermeldden reeds, dat de kosten van een stuk rundvee, zooals het in de *ranchos* der prairie wordt gevonden, op 2½ à 3 cent per Am. pond, d.i. 26 cent ongeveer de kilogram kan gesteld worden. In het geheel dus kost het rund op de Engelsche markt gebracht den verkooper 10 à 11 Am. centen of 25 à 27½ cent per kilogram, d.i. ƒ125 à ƒ137 per stuk.

Hand over hand neemt ook de invoer in Europa toe van geconserveerd rund-, kalfs- en varkensvleesch. Men rekent dat thans elke week 200 duizend dergelijke kisten van 40 kilogram ieder naar Engeland verzonden worden, die verkocht worden tegen 25 à 30 shillings, naarmate van de hoedanigheid en de soort van het vleesch, d.i. dus gemiddeld tegen 40 cent Hollandsch het kilogram[1)].

Eindelijk komt nog in aanmerking het vervoer naar Europa van versch geslacht vee. De eerste pogingen om dit vervoer

1) Dit geconserveerde vleesch is het dagelijksch voedsel van den Amerikaanschen werkman, van den kolonist en den landbouwer, die geen slachtvee ter zijner beschikking heeft.

mogelijk te maken, mislukten, maar de Amerikaan geeft niet spoedig zijn denkbeeld op. Na allerlei proeven heeft men het thans zooverre gebracht, dat ten minste in den zomer het rundvleesch volkomen versch te Londen en te Parijs geleverd wordt, nadat het over den Oceaan vervoerd is in groote scheepsruimten, waar men de temperatuur door hoogst schrandere machines desnoods op het vriespunt kan brengen en houden.

Naar de berekeningen, die Rossi te New-York en elders bij de onderneming dezer verzendingen heeft nagegaan en gecontroleerd, kostte van het geslachte rund, het vervoer als versch vleesch daaronder begrepen, den Amerikaanschen eigenaar of verzender 20 à 24 Am. cent het kilogram, terwijl het te Londen verkocht wordt voor 28 à 32 Am. cent het kilogram. Er blijft dus een zuivere winst over van 8 Am. cent per kilogram, of anders gezegd, het stuk vee gerekend tegen netto 300 kilogram vleesch, een winst van ƒ 24 per stuk.

Uit het door de statistiek bewezen feit, dat over het algemeen de prijzen van graan, meel en vleesch op de groote markten der Unie van 1870 tot 1880 zeer weinig verminderd zijn, niettegenstaande de kosten van transport, die hier bij de verre afstanden zulk een gewichtige rol vervullen, in dit tijdperk met meer dan 100 pct. zijn verminderd, hebben velen afgeleid, dat de mededinging van Amerika zoo niet haar hoogste toppunt bereikt, toch zeker bij de sterk toenemende bevolking op eigen grondgebied, voor groote uitbreiding niet meer vastbaar is.

Rossi, die ook hieromtrent vele berekeningen en statistieke gegevens mededeelt, zegt ten slotte:

‘Deze zaak boezemde mij zooveel belang in, dat ik tot verveling toe allerlei autoriteiten en particulieren, kooplieden, landbouwers en expediteurs daarover ondervraagd heb. Ziet hier ongeveer wat allen zonder onderscheid antwoordden:

De verkoopprijs der voedingstoffen, die de Far-West produceert, wordt eer door Europa dan door Amerika bepaald. Het is de navraag der kooplieden van uw werelddeel, die den prijs onzer voedingstoffen te New-York regelt. Zoolang wij Europa gereed vinden het graan en het vleesch te betalen met een klein verschil in minder dan uwe landbouwproducten, is het natuurlijk, dat de Amerikaansche prijzen onveranderd blijven, niettegenstaande de groote verminderingen, die in de kosten van

productie en transport zijn ingevoerd. Zoolang Europa den prijs zijner landbouwvoortbrengselen zal bezwaren met de belastingen, die men aldaar betaalt voor staande legers en voor vloten, voor de interesten der publieke schuld, voor zijn pauperisme, zal het steeds genegen zijn onze producten ruim te betalen, en zal de prijs nimmer meer dalen dan noodig is om die te doen verkiezen als iets goedkooper voor den verbruiker dan uw eigen voedingmiddelen; en zoodra de dag mocht aanbreken, waarop gijl. met ons zoudt kunnen en willen concurreeren, hetzij door een algemeenen overvloed der oogsten van gansch Europa, hetzij door een verhooging van uwe tarieven, zoudt ge zien over welke kracht de Amerikaansche voortbrengers beschikken om in dien strijd het veld te behouden. Hetzij gijl. de inkomende rechten verhoogt, hetzij gij tot veel lageren prijs zoudt gaan verkoopen dan nu, wij zouden altijd nog alle dergelijke verschillen in den prijs kunnen compenseeren door de groote speelruimte die nu nog voor ons bestaat tusschen hetgeen ons *een bushel* tarwe kost, dien we naar Europa zenden, en den prijs dien gijl. daarvoor thans betaalt, een prijs, die zich regelt naar het hoogste bedrag, dat uw eigen tarwe geldt en die in geen verhouding hoegenaamd staat tot den algemeenen toestand van onzen landbouw, die zich verrijkt, zich verrijkt heeft en zich verrijken zal ten koste van den Europeeschen landbouw. Heden verkoopen wij de tarwe te Liverpool en te Londen voor 40 à 45 shillings per *quarter* van 8 bushel of ongeveer 5 à 5½ shilling per *bushel* (NB. ƒ 6.50 ongeveer per hectoliter). Als morgen de Engelsche landbouwers op die twee markten voor dienzelfden prijs hun graan aanboden, zouden wij terstond voor 40 verkoopen; indien zij tot 40 dalen, dan brengen wij den prijs op 35 en zóó verder, totdat wij ons graan en ons vleesch tot prijzen aanbieden, waarmede uwe landbouwers onmogelijk concurreeren kunnen.’

‘En op mijne vraag,’ zoo gaat Rossi voort: ‘Voorziet ge dan dat er een worstelstrijd zijn zal tusschen den landbouw der nieuwe en der oude wereld?’ was het antwoord: ‘Ongetwijfeld en die strijd zal voor Europa vreeselijk zijn, wanneer eenmaal de Vereenigde Staten tot iederen prijs de overproductie van hunnen landbouw zullen moeten afzetten in mededinging met Manitoba, met Australië, met Indië, met Egypte, en zelfs met Zuid-Amerika. En nademaal de toestanden

in Canada en in Australië, wat de kosten van exploitatie betreft, vrij gelijk zijn met die van Amerika, en men voor de ontginning en de vruchtbaarheid dier nieuwe landen niets anders noodig heeft dan den moed en de veerkracht van den Yankee, gebeurt het reeds heden dikwerf, dat de Amerikaansche handelsspeculatiën zich regelen naar de berichten, die men uit deze Engelsche koloniën heeft, die men meer ducht dan alle andere landen. Wat Europa betreft, dat werelddeel is in onze handen, en zoo gij er aan twijfelt, raadpleeg slechts de statistiek.'[1)]

Men zegge niet, dat deze woorden louter grootspraak bevatten, waarvan de Noord-Amerikaan trouwens niet afkeerig is. Wij hebben vroeger gezien, onder welke hoogstvoordeelige voorwaarden de landbouwer daar voortbrengt en er is voor Europa in het algemeen nog heel wat anders en heel wat meer noodig dan eenige vermindering van lasten, die hier op den grond en den arbeid rusten, om de Amerikaansche mededinging te overwinnen. En niet alleen de machtige Unie der Vereenigde Staten verrijst dagelijks meer als mededinger van den landbouw der oude wereld, ook van andere zijden, gelijk zooeven reeds werd aangegeven, komen voedingsmiddelen in klimmende hoeveelheid de Europeesche markten overstelpen.

Naast en gedeeltelijk als ingesloten door de Vereenigde Staten, rijst in de laatste jaren de groote landstreek Manitoba, een deel uitmakende van Canada, als ware het een nieuw ontdekt land, uit den woesten, onbebouwden toestand op, om weldra een nieuwe korenschuur voor de wereld te worden. Een uitgestrektheid, grooter dan geheel Engeland, wacht daar op de hand van den ontginner. Is ook al het klimaat koud, al zijn de winters gestreng en langdurig, niet meer echter dan in vele graanstreken van Rusland, de vruchtbare bodem doet in rijkdom niet onder voor de beste gedeelten der Prairie-Staten van Noord-Amerika.

Het koloniaal gouvernement van Canada maakt ernst met de ontginning dier streek. Ook daar is, gelijk in de Unie,

1) Dat de officieele statistieken van 1883 en 1884 eenige vermindering van aanvoeren voor graan en vee uit Amerika in Europa aanwijzen, bewijst nog niet veel tegen deze stelling. De wanoogsten in vorige jaren toonden ongehoorde toeneming; door betere oogsten in Europa is wel is waar eenigszins die toeneming getemperd, maar toch blijft ook nu voor de prijzen van graan en vee Europa 'in de handen van den Noord-Amerikaan.'

de grond voor den kolonist tegen uiterst geringen prijs te verkrijgen; ook daar leggen maatschappijen spoorwegen aan door de wildernis en geven ongeveer om niet de gronden langs hare banen uit; ook daar verrijzen dorpen en steden als bij tooverslag en geschiedt alles met de energie en volharding, die de kolonisten der Groote Unie kenmerken.

Ook Britsch-Indië, met hare bevolking van millioenen zielen langs den Ganges, waar vroeger slechts rijst verbouwd werd, begint jaarlijks meer en meer graanland te worden. In 1878 werden uit Indië naar Engeland voor een waarde van ruim veertig millioen gulden aan graan uitgevoerd en in latere jaren is dit cijfer nog grooter geworden. Nu het bezwaar van den verren afstand door den stoom en de vaart door het Suez-kanaal voor een groot gedeelte is overwonnen, zal ook deze concurrent niet te verachten zijn, die nog dit voordeel heeft, dat hij zijn graan van Maart tot Mei inzamelt en dus jaarlijks het eerst met zijn produkt op de Europeesche markten kan verschijnen.

Eindelijk komt ook Australië, het groote Nieuw-Holland, met zijne toenemende bevolking hier in aanmerking. De gezamenlijke Australische bezittingen van Engeland vermeerderden in de tien jaren (1870-1880) in bevolking met 56 pCt., in wolproductie met 103 pCt., in ontginning van grond met 89 pCt. In 1880 bestond de veestapel aldaar uit 82 millioen stuk. Alleen in het gouvernement Victoria klom de graanproduktie van 4 millioen bushels in 1871 tot ruim 10 millioen in 1881.

Met het oog op den Nederlandschen handbouw volge hier nog uit de officieele statistiek een algemeen overzicht van hetgeen de Unie der Vereenigde Staten in 1882 naar het buitenland heeft uitgevoerd aan voortbrengselen van den landbouw, berekend naar de waarde in vergelijking met hetgeen Nederland volgens het officieele verslag van den landbouw over 1882 heeft uitgezonden.

Uitgevoerd zijn gedurende het jaar 1882:

	***Uit Amerika*. Waarde in Doll. à *ƒ* 2.50.**	***Uit Nederland*. Waarde in N.Gl. (NB. Uitvoer uit het vrije verk.)**
Varkens	500,651	2,253,340.
Runderen en kalveren	7,800,227	9,315,830.
Paarden	470,183	2,176,600.

	***Uit Amerika*. Waarde in Doll. à ƒ 2.50.**	***Uit Nederland*. Waarde in N.Gl. (NB. Uitvoer uit het vrije verk.)**
Muilezels	320,130	?
Schapen	603,778	3,155,850.
Huiden	25,147	9,465,466.
Beenderen en beenzwart	41,266	285,755.
Hoeven, hoorn en andere dierlijke afval	53,736	?
Gerst	151,575	3,459,342.
Beschuit	781,292	69,399.
Maïs	28,845,830	?
Mais-meel	994,201	?
Haver	298,349	8,059,550.
Rogge	946,086	11,341,817.
Rogge-meel	28,593	?
Tarwe	112,929,718	34,611,332.
Tarwe-meel	36,375,055	3,754,752.
Groenten	644,687	8,666,130.
Maizena en andere meelsoorten	655.142	?
Appelen en peren (gedroogd).	228,945 }	443,978.
Appelen en peren (versch)	539,543 }	443,978.
Andere Vruchten (versch)	322,229	?
Andere Vruchten (geconserveerd)	659,681	
Hooi	190,170	120,320.
Hennep	21	47,681.
Hop	1,456,786	547,731.
Lijnkoeken	6,302,828	?
Aardappelen	441,810	220,064.
Versch rundvleesch	6,768,881 }	566,582.
Gezout en gerookt vleesch	3,902,556 }	566,582.
Talk en vet	4,015,798	4,519,925.
Geconserveerd rundvleesch	4,208,608	?

Varkensvleesch	7,201,270	1,415,650.
Boter	2,864,570	38,672,700.
Kaas	14,058,975	9,098,973.
Gecondenseerde melk	200,490	?
Ruwe wol	97,327	8,870,433.
Honig	32,325	498.

Bij den eersten aanblik schijnen deze cijfers voor het kleine Nederland tegenover de kolossale Unie der Vereenigde Staten met zijn uitgebreiden handel volstrekt niet ongunstig, en inderdaad geven zij getuigenis, dat ons Vaderland op het gebied van landbouw, veeteelt en zuivelproductie een hoogst aanzienlijke plaats bekleedt. Doch, gelijk meermalen, ook hier moeten de cijfers der statistiek met voorzichtigheid en oordeel behandeld worden.

De uitvoer toch van landbouwproducten uit Noord-Amerika, hier vermeld, omvat, zoo niet uitsluitend, stellig toch bijna uitsluitend, wat op den bodem der Unie is gekweekt of bereid; onder de cijfers van den Nederlandschen uitvoer zijn ook vele producten begrepen, die van elders hier ingevoerd, later wederom uitgevoerd werden en toch niet teruggevonden worden onder de cijfers van den doorvoer. Vooral bij de verschillende graansoorten springt dit in het oog. Immers in 1882 - altijd volgens het officieele verslag van den Landbouw[1)] - waren in Nederland in dat jaar 92,911 hectaren met tarwe beteeld, die gerekend werden 1,917,016 hectoliter graan te hebben opgeleverd. Stelt men de hectoliter op ƒ 8 waarde, dan verkrijgt men ƒ 15,361,129 of de helft der waarde in datzelfde jaar voor den uitvoer aangegeven. En dat niet alles, zelfs niet de helft van het hier geteelde voor den uitvoer bestemd was, zal ieder begrijpen. Hetzelfde geldt voor gerst, rogge, haver enz. in meerdere of mindere mate.

Veel meer vertrouwbaar en ongeveer zuiver als binnenlandsche productie te beschouwen zijn die cijfers, voor zooveel zij het vee en de zuivelproducten betreffen, daar van deze zeer weinig van het buitenland ter wederuitvoer of ter verbruik wordt ingebracht, gelijk onze handelstatistiek duidelijk aantoont.

Zooveel kan in elk geval uit deze vergelijkende statistiek worden opgemaakt, dat de Nederlandsche landbouwer tot heden den strijd met de Nieuwe Wereld op het zoo echt Hollandsch terrein der veeteelt en zuivelbereiding met glans volhoudt, en al dalen de winsten, die in vroegere jaren soms bij den dag klommen, wij zijn volstrekt nog niet uit het veld geslagen, ja zelfs schijnen wij meer terrein te winnen dan te verliezen.

1) Zie aldaar blz. 173.

IV.

De eerste indruk, dien de overweging der cijfers, waaruit van de ontzettende toeneming der belangrijkste voedingsmiddelen in de Nieuwe Wereld, zoowel als anderzijds in Indië en Australië, en der daardoor reeds ontstane en nog veel meer te verwachten daling der prijzen geeft, moet, naar mij dunkt, een gevoel zijn van bewondering over deze werkelijk providentieele beschikking, die, waar de bevolking der oude wereld in deze eeuw ontzettend toenam, Malthus als het ware ten spijt, aan de overzijde van den Oceaan sedert onheugelijke tijden een rijken schat van maagdelijken grond heeft toebereid en bewaard, die voor duizende en millioenen wakkere handen arbeid en voor de geheele oude wereld goedkooper levensmiddelen kan verschaffen. Men bedenke, dat wij hierbij nog slechts als aan den aanvang van een nieuw tijdvak verkeeren, dat volgende jaren nog veel meer den invloed dezer nieuwe toestanden zullen doen gevoelen en dat de lange reeks van slechte oogsten in Europa noodig is geweest, om voor het eerst te doen begrijpen, welk een zegen voor het algemeen deze ontwikkeling der Nieuwe Wereld eenmaal worden kan.

Enkele jaren geleden stond bijv. de broodprijs in Nederland op 21 cent per kilo voor fijn tarwebrood, op 16 voor de grofste soort, thans op 15 en 12 cent. Voor een huisgezin van vijf à zes personen geeft dat een verschil per jaar van ƒ 36 à ƒ 24, naar een zeer gematigde berekening[1]. Zoo kan men aannemen, dat door deze mindere prijzen in Nederland alleen tusschen vijftien à twintig millioen gulden jaarlijks vrijvallen, die voor andere doeleinden, voor betere voeding, voor kleeding en allerlei nijverheid-producten kunnen worden besteed, terwijl - de ondervinding heeft het reeds aangetoond - de vrees voor sterke verhooging der graanprijzen ten gevolge van slechte oogsten,

1) De bewering, dat het de handelaren, *in casu* de broodbakkers, zijn, die de winsten der goedkoopere graanprijzen in den zak steken, wordt voor ons land sedert de oprichting der groote broodfabrieken reeds grootendeels tegengesproken. Bovendien, op het platte land, in verscheiden provinciën, bakt de landbouwer in den regel zijn eigen brood, of zendt het gekneed en gereed gemaakt naar den bakkersoven. Het laatste geschiedt ook zelfs in de steden niet zelden en wordt, nu overal zuiver tarwe- en roggemeel te verkrijgen is, ook meer tot algemeene gewoonte.

door de talrijke aanvoeren van elders, grootendeels geweken is. Doch deze toestanden hebben ook eene keerzijde en wel een zeer ernstige.

De landbouw, ook in Nederland, ziet zich door deze vreemde mededinging voortdurend meer bedreigd, en mocht het den Amerikanen aan de ééne zijde, den Indiërs in Azië aan de andere zijde gelukken - en twijfel is hier bijna buitengesloten - in nog grootere mate en voor nog goedkoopere prijzen graan en vleesch aan te voeren, hoe zal de Europeesche, hoe bijzonder de Nederlandsche landbouwer bestaan?

En de landbouw is in de meeste landen, is ook in Nederland, niet een tak van nijverheid, gelijk menige andere, die bij slechte uitkomsten langzamerhand maar zeker zich oplost of oplossen kan in andere industrie, die betere opbrengsten belooft, maar een der hoofdaders van ons volksbestaan, wellicht de gewichtigste van allen, met wier krank- of gezond-zijn het leven en de welstand der geheele natie gemoeid is. Zonder overdrijving kan men vaststellen, dat de *malaise*, die in de laatste jaren in alle takken van handel en nijverheid, zoowel in het overige Europa als in Nederland werd ondervonden, zoo niet geheel, toch grootendeels haar' oorsprong heeft in den kwijnenden toestand van den landbouw door slechte oogsten, te zamen gaande met de mededinging uit het Westen zoowel als uit het Oosten.

Geen wonder dan ook, dat van alle zijden de kreet wordt vernomen! ‘deuren toe’; sluit uwe grenzen voor den nieuwen vijand, beschermt den eigen landbouw en weert den vreemden indringer, die ten slotte onzen ondergang veroorzaken moet en zal!

Reeds heeft het groote Duitsche Rijk, alhoewel op bescheiden voet, het voorbeeld gegeven en dringt de landbouw aldaar op krasser maatregelen aan. Elders zien we vroegere vrijhandelmannen, zoowel als staatslieden, ijverig in de weer om de noodzakelijkheid te betoogen van retorsie-maatregelen en van afsluiting der landsgrenzen om eigen landbouw voor geheelen ondergang te behoeden.

Ook de schrijver, dien wij tot hiertoe volgden, spreekt op denzelfden toon. ‘De tegenwoordige toestanden,’ zegt hij, ‘zijn zoodanig, dat de stellingen der oeconomisten omtrent onzen handel en opheffing der inkomende rechten, hier niet meer van toepassing zijn. Als het leven in gevaar is, wordt elke poging om den dood te ontkomen, geoorloofd en wettig.’ Toch heeft

hij zelf niet veel vertrouwen in zijn prolibitief stelsel; de verklaring zijner Amerikaansche vrienden, dat Amerika wel middel zal vinden zijn overproductie kwijt te raken, al ware het ook voor de helft der tegenwoordige prijzen, ruischt hem nog in de ooren; hij kan zich niet verbergen, dat Italië heden ten dage niet eenmaal de helft aan graan produceert van hetgeen zijne bevolking behoeft, zelfs bij gunstige oogsten; van waar zal men hier dan in het te kort voorzien? Een van beiden toch, of wel de invoerrechten, thans reeds vrij hoog, moeten tot een bedrag klimmen, dat elke mededinging van het buitenland onmogelijk maakt, óf men bereikt door matige verhooging dier rechten alleen verhooging van den prijs der levensmiddelen voor den consument, zonder nog den eigen landbouw genoegzaam aan te moedigen, om zich staande te houden, veel minder om zich uit te breiden en met kracht te ontwikkelen[1].

Ten slotte komt hij dan ook tot dit resultaat, dat Italië het best zal doen, den graanbouw zooveel mogelijk prijs te geven

1) Sedert verscheiden jaren is een bij de wet ingestelde enquête-commissie in Italie bezig geweest een onderzoek in te stellen naar den toestand van den landbouw en den landbouwenden stand in het jeugdige koningrijk. Zij heeft een zeer eigenaardige wijze van werken aangenomen. Aan ieder lid der commissie werd een deel des Rijks, dat door klimaat, bodem, aard van kultuur en karakter der bevolking min of meer één geheel uitmaakt, tot onderzoek opgedragen, met den last hetzij zelf, hetzij met behulp van deskundigen, aldaar gegevens te verzamelen en den uitslag in een geschreven verslag aan den voorzitter der commissie in te zenden. Van deze partieele verslagen zijn achtereenvolgens enkele door den druk reeds bekend geworden. Een hoogst belangrijk overzicht over deze verslagen leverde o.a. *Fornari* in de *Annuorio delle Scienze Giuridiche sociale et politici* van 1883, pp. 68 etc.
Dezer dagen is het Algemeen verslag door den algemeenen rapporteur, naar aanleiding dezer monographiën, aan het Parlement ingediend.
Meest al deze rapporten hangen een niet zeer gunstig tafereel op van de bestaande toestanden. De tot 40 pct. van de getaxeerde inkomsten van den bodem opgevoerde grondlasten in het Noorden en de middelstaten, de *latifundia* gelijk de Romeinen die reeds noemden, in het Zuiden, het *abseintisme* der grondbezitters in alle deelen van Italië, de door niets beperkte ontwouding der bergen, het stelsel in Frankrijk bekend onder den naam van *metayage*, hier *mezzadria* genaamd, - wat enkelen echter als zeer doelmatig verdedigen, mits beide partijen, de eigenaar en de landbouwer, op de plaats wonen en tegenwoordig zijn - het gemis van goede irrigatiën, van harde wegen, de vreeselijke ziekte der *pellagra*, die in het noorden van Italië jaarlijks duizenden plattelandbewoners na vreeselijk lijden ten grave sleept en hoofdzakelijk aan slechte voeding met bedorven maïs wordt toegeschreven, ziedaar zoovele oorzaken van achteruitgang, die tevens de sterk toenemende landverhuizing in de hand werken en de verbeterde kultuur tegenhouden.

om zich met ijver toe te leggen op wijnbouw en aanplanting van den olijfboom!

Merkwaardig dat, gelijk ik elders vond vermeld, een der oudste schrijvers over landbouw, Varro, ons mededeelt, dat, toen na den tweeden Punischen oorlog de koornschuren van Noord-Afrika en Sicilië haren voorraad over Italië begonnen uit te storten, de landbouwers van Latium en Etrurië den graanbouw lieten varen om zich op den wijnbouw toe te leggen. In Frankrijk is de protectionistische partij, die aldaar steeds vele aanhangers bezat, sterk in de weer, om door verhoogde rechten op graan en op slachtvee elke mededinging van het buitenland te weren; reeds heeft men onder de leus der trichineziekte aldaar, even als in Duitschland, sedert 1883, het Amerikaansche varkensvleesch geweerd en het staat te wachten, dat redenen van hoogere (?) staatkunde, die vooral aan het platte land het hof maakt, den ingeslagen weg van prohibitie verder zullen doen volgen. En ofschoon Engeland niet lichtelijk zijn vrijhandelstelsel zal prijs geven, en de *fair trade*-partij aldaar niet veel toekomst heeft, zoo mag men niet voorbijzien, dat de strenge verbodsbepalingen tegen den invoer van longziek-vee, of wat door klauwzeer is aangetast, toch in de eerste plaats door protectionistische partijgangers aan de regeering als het ware zijn opgedrongen.

En Nederland? Zullen wij hier op den ingeslagen weg terugkeeren en na onze havens sedert eenige jaren volkomen te hebben opengezet voor den aanvoer van vreemde granen, voor varkens- en schapenvleesch en levend rundvee - het rundvleesch betaalt den accijns in den vorm van inkomend recht - thans voor zelfbehoud beducht, door hooge rechten alle vreemde aanvoeren van deze levensmiddelen zoeken te weren? Wij herhalen door *hooge rechten*, want, gelijk reeds werd opgemerkt, het inkomend recht moet het verschil geheel dempen tusschen den aangeboden prijs uit het buitenland en den remuneratieven prijs van het binnenlandsche product, althans in normale jaren. Met andere woorden: als bijv. de hectoliter binnenlandsch graan minstens een marktprijs van ƒ 8 moet bedingen, om zonder verlies en met kleine winst door den Nederlandschen landbouwer te kunnen worden voortgebracht, en het vreemde graan op dezelfde markt voor ƒ 6.50 kan worden geleverd, dan zal het inkomend recht minstens op

ƒ 1.30 à ƒ 1.50 moeten worden gesteld. De handel en vooral de Amerikaansche, rekent bij centen en stuivers; om een markt te behouden getroost zich de Amerikaan tijdelijke offers, vooral wanneer, gelijk hier, de mogelijkheid van goedkoopere productie in de naaste toekomst volstrekt niet is buitengesloten.

Doch er is meer. Vooreerst dienen de verschillende graansoorten, vooral ook ten onzent, behalve als voornaamste voedingmiddelen, ook als grondstof voor verschillende industriën, waaronder ook die der meelfabrikatie, die wederom op hare beurt grootendeels van den uitvoer naar het buitenland moet leven. Bedenkelijker is nog de volgende moeilijkheid. In 1882 werden in Nederland 92,911 hektaren met tarwe bebouwd en 202,312 hectaren met rogge. De opbrengst werd in datzelfde jaar gesteld op 1,917,016 hectoliter tarwe en 3,949,495 hectoliter rogge; de oogst was een middelmatige. Trekt men van deze hoeveelheden af wat noodig is voor zaaikoren, maar vooral wat als voor allerlei industrie bestemd, niet mederekent voor de volksvoeding, dan ziet men dadelijk in, hoe zeer wij in Nederland, ook bij gewone oogsten, afhankelijk zijn van den vreemdeling voor onze volksvoeding. Durft men indenken, welke de gevolgen zouden zijn, indien, wat van 1876-1881 geschiedde - en een langere of kortere reeks van wanoogsten schijnt in geregelde perioden over Europa heen te gaan - het cijfer der graanproductie over enkele jaren eensklaps met een vierde daalde, terwijl we moedwillig ons het middel hadden ontnomen om ons elders van het noodige te voorzien? En men zegge niet, dat men dan *tijdelijk* de tarieven verlagen kan, want wat de landbouwer bovenal verlangt, is een hoog tarief en daardoor steeds hoogere prijzen bij slechten oogst. Alleen daardoor is zijne schade te dekken bij kleine opbrengst.

En dringt men nog verder in dit vraagstuk, wat bevindt men?

De gemiddelde opbrengst van tarwe-land in Nederland was

Van 1851-60	per hectare 19.3
Van 1861-70	per hectare 21.
Van 1871-80	per hectare 22.7
In 1881	per hectare 18.7
In 1882	per hectare 20.6,

een opbrengst die nu reeds in de Staten der Amerik. Unie tot de middelmatige behoort.

Het hoogste cijfer (26-30 hectoliter) vindt men geregeld in Friesland, waar echter slechts 2,885 hectaren voor graanbouw werden aangewezen en in Zeeland waar 21,663 hectaren gemiddeld 24 hectoliter gaven, terwijl de 3,923 hectaren van Utrecht slechts gemiddeld 14.4 hectoliter per hectare opleverden.

Mag men, om zulke goede opbrengsten van enkele duizend hectaren en de schrale, toch niet loonende opbrengsten van andere te bevoordeelen, door hulp te verleenen, waar die niet noodig of waar die toch niet baten kan, den handel gaan belemmeren en, wat meer zegt, de prijzen der eerste levensbehoeften kunstmatig gaan opdrijven?[1)] En hoe zou het zijn, indien gedurende enkele jaren wanoogsten intraden? In vroegere tijden bestonden, met het oog op de gevaren van hongersnood, zoogenaamde schaalrechten op het graan, die klommen en daalden naarmate van de marktprijzen. Dat deze, daargelaten of ze immer veel hebben gebaat behalve voor de speculanten, in den tegenwoordigen tijd, bij het toegenomen vervoer en de snelle correspondentie, waardoor op alle markten der wereld telken dage de prijzen wisselen, mogelijk zouden zijn, mag wel betwijfeld worden. Het kan toch waarlijk niet de toekomst van Europa zijn, dat alle landen zich als met een Chineeschen muur omringen, alleen denkende om eigen belang. Gelukkig de Staten, die als deze tarief-oorlog zal hebben uitgevoerd, zullen blijken de verstandigste te zijn geweest!

En dan, hoe hoog wij ook de waarde schatten van een gezonden en krachtigen landbouw, we mogen niet vergeten, dat Nederland nog altijd in de eerste plaats een handelsland is, dat door scheepvaart groot geworden, door zijne ligging, door zijne overzeesche bezittingen, door zijn bodem, zoowel als door het karakter der natie, is aangewezen in deze richting zich verder te ontwikkelen en dat zonder dien handel te gronde gaat. Juist hier, zoo wil het mij voorkomen, is voor Nederland een lichtpunt in de sombere tafereelen, die ons door de overstelping der Europeesche markten met Amerikaansche landbouwvoortbrengselen meermalen voorgeteekend, deels reeds ondervonden worden.

Bij al de ontwikkeling toch der reusachtige republiek op

1) Zeer duidelijk heeft o.a. de onlangs overleden staatsman en geleerde, *Henry Fawcett* de gevaren en nadeelen van een beschermend recht voor den landbouw aangetoond in zijn werk: *Free Trade and Protection*. London 1879. 3 ed. - (Zie vooral Chapter III. *Free trade and reciprocity*.)

velerlei gebied, is voor haar de wonde plek nog altijd het gemis aan een eigen krachtige handelsvloot. De Noord-Amerikaan gevoelt zeer wel dit gemis; het ontbreekt niet aan pogingen om scheepsbouw en eigen vlag te bevoordeelen, maar het gaat gemakkelijker spoorlijnen te bouwen in de prairiën, dan een handelsvloot te scheppen, en de toename der laatste laat op zich wachten. Ze overtreft die van het kleine Nederland wel driemalen wat den tonnen-inhoud betreft, maar is daarentegen meer dan driemalen kleiner dan die van Groot-Brittannië.

Wij zijn in vorige tijden de vrachtvaarders van geheel Europa geweest, en op dit gebied hebben we ook heden, al zijn de tijden veel veranderd, nog een goeden naam. Hier kunnen wij met vertrouwen elke mededinging volhouden. De toegangen tot onze twee grootste handelsplaatsen zijn thans, beiden bijna, in goeden staat gebracht; een derde haven in het zuiden, zoo onvergelijkelijk schoon, ligt ongeveer braak, als ware het tot straf voor hetgeen onze voorouders deden toen ze de Schelde afsloten. Waarom zal Nederland niet wederom meer dan nu, de oude taak opnemen en terwijl wij van ons land de stapelplaats en markt maken voor tal van koopwaren, ook tevens ons de uitvracht bezorgen naar de nieuwe wereld zoowel als van daar uit naar hier?

Reeds bewijst het bestaan der wekelijksche stoomlijn op New-York wat in deze volharding en juist beleid vermogen, maar hoe gering is nog die aanvang! Als straks het Panama-kanaal nieuwe handelswegen zal openen, en nieuwe toevoer van andere Amerikaansche Staten Europa zal toevloeien, zal dan Nederland wederom achterblijven, om aan anderen het leeuwendeel te gunnen? Duitschland heeft reeds het oog op die toekomst gevestigd en wil door belangrijke subsidiën nieuwe stoomvaartlijnen ook in die richting in het leven roepen. Tegen de grooten der aarde kunnen wij niet strijden, maar met veerkracht en eenig kapitaal kunnen ook wij nog ons staande houden en een deel vragen in den wereldhandel.

Meermalen trof het mij bij den omgang met vreemden buitenslands, hoe der zake kundigen soms hun spijt te kennen gaven, dat hun vaderland, hetzij dit Amerika, Zwitserland, Italië of Rusland heette, niet meer handelsrelatiën met het solide Nederland bezat.

‘Les *steamers* Hollandais ont une grande renommée pour

les soins qu'ils mettent à leurs marchandises', zeide mij nog onlangs een Italiaansch handelsagent.

Welk Nederlander zou zulke verklaringen over de soliditeit van onzen handel en den goeden naam onzer scheepvaart niet met genoegen aanhooren en ze openlijk herhalen als het slechts dienen kan om den moed en het zelfvertrouwen en de krachtinspanning te vermeerderen, zonder welke geen handel bestaan kan?

Doch keeren wij nog eenmaal tot ons eigenlijk onderwerp, de toekomst van den Nederlandschen landbouw, terug.

Zal men dan, zoo vraagt menigeen, zonder zich te verweren, met gevouwen handen, toezien, hoe de vreemde aanvoeren van graan, van vee, van zuivelproducten de marktprijzen meer en meer drukken, totdat ten slotte geen landbouw, geen veeteelt meer zonder verlies is te drijven?

Soms worden middelen aan de hand gegeven, waardoor de landbouwer zich zelf helpen kan. Zoo zeggen sommigen, dat het verbouwen van granen moet worden opgegeven, om plaats te maken voor hetgeen men meer intensieven landbouw of tuinbouw noemt; anderen bevelen aan, het akkerland in weiland om te zetten. Voorzeker langzamerhand, ten minste in die streken, waar de grond slechts matig voor den graanbouw geschikt is, zal men daartoe wel moeten komen, gelijk langzamerhand de meekrapkultuur, die vroeger in twee gewesten zulke goede rente gaf, bijna geheel is verdwenen en het oliezaad jaar op jaar minder wordt gekweekt, nu het gas en de petroleum de olie verdrongen hebben. Maar zulke omkeeringen geschieden niet op eens en kunnen ook niet op eens plaats grijpen. De inrichting der bouwhoeven, de kennis van den landbouwer, zijn veestapel, zijn gebrek aan kapitaal, de ligging zelfs van zijn bezitting, zoo hij eigenaar is, zijn gemis aan vrijheid, zoo hij pachter is, dit alles maakt dergelijke verandering, gesteld zij ware werkelijk in zijn voordeel, dikwerf volkomen onmogelijk.

En wat de veeteelt en de zuivelproducten betreft, hier is de vreemde mededinging niet zoozeer te vreezen op onze eigen markten als wel op de vreemde.

Te huis zijn wij genoegzaam beveiligd tegen den invloed, die allereerst de grootste markten en de kortste afstanden zoekt, en waarbij de transportkosten zulk een gewichtige rol spelen. Bedenkelijk wordt echter ook hier de toestand, wanneer ver-

schillende Europeesche Staten voortgaan hunne grenzen voor vreemd vee, of voor vreemde zuivelproducten geheel of gedeeltelijk te sluiten. De Nederlandsche landbouw moet voor het grootste gedeelte van den uitvoer leven en kan zonder deze niet bestaan. Retorsiemaatregelen dezerzijds, aangenomen zelfs dat ze mogelijk zijn, wat zullen die baten, in den strijd van een klein land met andere groote machten, voor wie Nederland als verbruiker bijna niet kan medetellen?

Hoe dan de stellig duistere toekomst te gemoet te gaan?

Deskundigen in het landbouwbedrijf in al zijne vertakkingen mogen hier het antwoord geven, waartoe de schrijver dezer regelen zich volkomen onbevoegd acht.

Toch waagt hij het enkele vragen te stellen en enkele opmerkingen ten beste te geven.

Zou niet allereerst een niet-parlementaire, maar door maatschappijen of particulieren georganiseerde enquête omtrent den werkelijken toestand van den Nederlandschen landbouw en den Nederlandschen landbouwer behooren te worden ingesteld?

Dit zou bijv. kunnen geschieden in den vorm, dien het *Verein für Social-politiek* in Duitschland in 1882 koos, toen het een drieëntwintigtal vragen ter beantwoording toezond aan een groot aantal deskundigen in verschillende deelen des Rijks, met verzoek, zooveel mogelijk òf zelf òf door anderen die vragen en andere bijzonderheden den landbouw betreffende in de streek door hen bewoond of nauwkeurig onderzocht te beantwoorden.

Aan die enquête toch dankt men een werk, in drie deelen verschenen en door genoemd *Verein* uitgegeven, vol wetenswaardige bijzonderheden over den toestand, de gebreken, de ontwikkeling of den achteruitgang van den Duitschen landbouw in meest alle gedeelten van het Duitsche rijk. In ongeveer een zeventigtal monographiën vindt men hier allerlei bijzonderheden saamgevat over alles wat tot den Duitschen landbouw betrekking heeft, en nuttige wenken ter verbetering[1)].

1) *Bauerliche Zustände in Deutschland. Berichte veröffentlicht vom Verein für Social-politik*. 3 *Bände*. Leipzig. Duncker & Humblot, 1883.
In een der laatste samenkomsten van gezegd *Verein* ontspon zich een langdurige discussie naar aanleiding dezer enquête. Vele stemmen verhieven zich voor een invoer-belasting op de granen. Het komt mij voor, dat de toen voor de deur staande verkiezingen voor den Duitschen Rijksdag niet zonder invloed zijn geweest op de hier in het openbaar geuite meeningen. De kiezers van het platte land, zoowel als de regeeringspartij, hebben die belasting in hun kiesprogram opgenomen; nu willen ook de meer geavanceerden in de politiek niet achterblijven om niet de meerderheid der stemmen op het platte land te verliezen. De Hoogleeraar Conrad stelde voor het inkomend recht alleen te heffen van Amerikaansch graan en meel. Hoe dat nu in de praktijk zou gaan, als dat graan of dit meel bijv. uit Engeland of Nederland werd binnengebracht, is mij niet recht duidelijk.

Zulk een onderzoek zou o.a. over de volgende punten kunnen loopen:

1°. *Het pachtstelsel in den Nederlandschen landbouw*. Dat dit over het algemeen vele gebreken heeft, wordt vrij algemeen erkend. Veelal is de pachttermijn te kort en werkt roofbouw in de hand. Pachttermijnen van tien tot vijftien of meer jaren zijn nog zeldzaam.

In 1882 waren in Nederland 88,001 grondeigenaars, die zelf hun grondbezit bearbeidden, en 57,693 pachters van landbouwgrond.

Onder de eerste waren 59,007 personen die slechts van 1-10 hectaren bezaten; als pachters van 1-10 hectaren komen 36,379 voor.

Eigenaren van 100 en meer hectaren, zelf hun bezit exploitereende, vindt men slechts 152, terwijl als pachters van 100 en meer hectaren 118 worden opgegeven[1)].

De ongelukkige gewoonte, in de laatste jaren in sommige streken sterk toegenomen, om den bouwgrond in het openbaar te verpachten en dan gewoonlijk voor zeer korte termijnen, zou ook hier ter sprake moeten komen. Gemeenten, openbare of kerkelijke instellingen van weldadigheid, die grondbezit hebben, zijn in den regel verplicht aldus te handelen, maar het volk heeft dan ook een spreekwoord, dat veel zegt, en noemt slecht behandeld of verwaarloosd land diakonie-land[2)].

Omtrent de schadevergoeding der vertrekkende pachters voor verbeteringen door hen aangebracht, bestaat bij ons volstrekt geen regel; hoogst zelden is daarvan sprake, maar het gevolg is dan ook, dat die verbetering zelden plaats heeft op eenigszins groote schaal, vooral niet als de pachttermijn over enkele jaren loopt.

1) Zie *Verslag van den Landbouw in Nederland*, 1882, bl. 127.

2) Het is jammer, dat men bijv. bij de armenwet van 1854 het grondbezit voor burg. armbesturen en instellingen van weldadigheid door gemeentebesturen beheerd, niet eenvoudig verboden heeft en hun gelast binnen een termijn van eenige jaren die gronden te verkoopen. Ook kerkelijke armbesturen moesten zich van zulk bezit ontdoen, evenals de Gemeenten waar het geen terreinen geldt, noodig voor de eventueele uitbreiding der Gemeente.

2°. *De splitsing van het grondbezit*. Is er toeneming van kleine of van groote bezittingen? worden langzamerhand meer of minder bouwhoeven met minder dan bijv. tien hectaren aangetroffen? Welke zijn de oorzaken en welke de gevolgen dier onderverdeelingen?

3°. *Welke gevolgen hebben de bepalingen van het Burgerl. Wetboek, die het erfrecht regelen, op den toestand der grondeigenaren en werken deze de splitsing van den bodem in telkens kleiner perceelen in de hand?*

Het geldt hier een hoogstgewichtig sociaal vraagstuk, dat in alle landen velen heeft beziggehouden.

In den regel zijn onze bouwhoeven van middelbare grootte voor splitsing in eenige gelijke deelen niet vatbaar; de gebouwen te groot en te kostbaar voor de zooveel kleinere bezitting, verbieden reeds menigmaal aan iederen erfgenaam, zoo het getal drie of meer bedraagt, tot deeling over te gaan. Hetzij bij gevolge van testament of bij onderlinge schikking, volgt dan een der erfgenamen op in het bezit en koopt zijne medeërfgenamen uit. Hij aanvaardt aldus een zaak, zoo zwaar belast, dat in den regel zijn ondergang ten slotte niet uit kan blijven. De dood des erflaters heeft dan ook meestal den verkoop van het geheele grondbezit ten gevolge, en de erfgenamen van den landbouwergrondbezitter keeren tot den stand van pachter, soms van arbeiders terug, of komen met een klein kapitaaltje in de steden het getal ongeschikte winkeliers of kooplieden vermeerderen, die weldra tot armoede geraken.

In de laatste jaarvergadering der Nederlandsche Juristen is veel en breed gesproken over het Nederlandsche erfrecht naar de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Dat de belangen van den landbouwenden stand daarbij allereerst in het oog werden gevat, is mij niet gebleken en toch vooral voor dit deel der natie is het vraagstuk van overwegend belang.

In Duitschland heeft men nog onlangs voor de provincie Westfalen een vroegere wet wederom in het leven geroepen, die de splitsing van bouwhoeven in kleine perceelen zoo goed als belet; voor andere deelen van Pruissen is dergelijke regeling aanhangig of toegezegd[1)].

1) In de Juristen-vergadering is, meen ik, ook bij deze gelegenheid den naam genoemd van den Franschen Economist Le Play. Maar hebben velen zich de moeite gegeven om het groote werk van dezen denker '*La Réforms Sociale en France*' te bestudeeren? Le Play, die den toestand der lagere klassen in vele landen met ongelooflijke nauwkeurigheid op de plaats zelf had bestudeerd - getuige zijn werk: *Les ouvriers Européens* - moge in sommige opzichten een onmogelijken terugkeer tot vroegere toestanden hebben aanbevolen, zijne kritiek over het erfrecht, zooals het in Frankrijk en ook in Nederland bestaat, verdient minstens ernstige overweging.

4°. *Het grondcrediet*. Welke gevolgen hebben de steeds in aantal en uitgebreidheid toenemende hypotheek-banken voor den landbouw gehad? Zou ook hier te lande de soort van hulpbanken die in Duitschland naar den eersten oprichter *Dahrlehnskassen-Vereine von Raiffeisen* genoemd worden, voor kleinere, tijdelijke voorschotten niet zeer zijn aan te prijzen, vooral voor kleine grondbezitters?

5°. *De verbetering van den bodem door drooglegging*. Hier komt vooral de verbetering van waterafvoer door stoombemaling in aanmerking. De voordeelen, zoowel voor bouwals voor weiland, spreken te luid om daaraan nog iets toe te voegen, maar men moet het bejammeren, dat nog niet meer algemeen de behoefte aan deze snellen en geregelden afloop van het water wordt beseft. Ook voor den welstand van het vee bij natte zomers is deze zaak van het uiterste gewicht, ja, in vele polders is het voor de bewoners een hygiène-quaestie, waar niet zelden zelfs de woningen in verscheiden dorpen in elk jaargetijde weken achtereen bijna onbewoonbaar worden door het ingedrongen water of door de niet te overwinnen vochtigheid.

6°. *De fiscale wetgeving in verband tot den landbouw*. Welken invloed oefent de belasting op het rundvleesch op de veeteelt en veehandel uit? Wat te denken van de zoutbelasting, ook na de laatste verkregen vrijdommen?

Welke verbeteringen waren te brengen in de belasting op den overgang der onroerende goederen, zoolang deze niet geheel kan worden afgeschaft?

Het verminderd recht op overbedeeling, zegt het laatste verslag van den landbouw, heeft reeds gunstig gewerkt.

Ik zal er mij zeer in verheugen, gedachtig, wie het eerste voorstel daartoe heeft gedaan, maar betwijfel zeer, of men reeds in 1882 over de gevolgen dier wet heeft kunnen oordeelen, die in 1881 tot stand kwam.

Is, zoo kan men nog vragen, bij art. 448 Burg. Regtsv.

genoegzaam voorzien in de meest dringende behoeften van den landbouwer bij inbeslagneming zijner goederen wegens schulden?

Maar dit alles is de taak van den wetgever en den bestuurder, en de krachtigste en meest afdoende verbetering moet van den landbouwer zelf uitgaan.

Verhoogde opbrengsten bij vermindering van kosten, deze alleen kunnen hem in staat stellen den wedstrijd vol te houden.

Indien bij den graanbouw de gemiddelde opbrengst van 22 à 24 hectoliter per hectare op 30 kan gebracht worden, dan kan de vreemde mededinging gerust worden afgewacht: indien de zuivel-producten uit Holland, gelijk vóór weinige jaren, als de beste in het buitenland bekend blijven, behoeft onze landbouwer niet te vreezen en zoolang het steeds veredeld ras van ons rundvee voor hooge prijzen door het buitenland wordt aangekocht, hebben wij met onze voortreffelijke weidelanden, mits goed gedraineerd en goed bemest, een bezit dat elk land van Europa ons benijden moet.

Maar ook hier komt het bovenal aan op een kloeken en kundigen landbouwerstand. Het Arcadië, waarvan onze dichter Poot eenmaal zong, is, zoo het werkelijk bestaan heeft, voor goed voorbij. Het ‘rustige’ leven van den ‘vergenoegden’ landman heeft plaats gemaakt voor die onpoëtische ‘struggle for life’, waaraan niemand zich meer onttrekken kan. De landbouwer is koopman geworden in den volledigen zin des woords en hij moet al zijn vlijt en al zijn intelligentie inspannen om te blijven op de plaats, die hij eenmaal heeft ingenomen.

Als de enquête, waarvan we spraken, ook de vraag stelde: hoe staat het met de zedelijke kracht en de energie van den landbouwenden stand in uw distrikt, hoe zou op vele plaatsen het antwoord luiden? Hoever is ook hier die nationale kanker doorgedrongen, die de bevolkingen der steden naar het proletariaat heensleept?

Tachtig jaar geleden gaf Metelerkamp een eerste proeve uit van een statistiek van Nederland. In een noot teekent hij ergens aan: ‘Niets heeft zoozeer medegewerkt tot den achteruitgang der natie als het toenemend misbruik van sterken drank.’ Wat zou die man, die zijn volk goed kende, zeggen, als hij thans leefde en zag, hoe de rijkdom van den landbouw in de jaren 1850-1875, zoowel als vele andere oorzaken, die wij hier

niet behoeven op te sommen, dit misbruik, vooral in dorpen en op het land, schrikbarend heeft doen toenemen?

Geen beschermend recht, geen wettelijke tusschenkomst vrage men in de eerste plaats, noch hope daarin afdoende hulp te vinden:

'It is not the virgin soil of America, but the active ingenuity of the Americans which is ruining the British (lees: Dutch) farmer. Brain as well as muscle, thought as well as labour, are required for the restoration of our agriculture.'[1)]

Florence, Nov. 1884.

H.J. VAN DER HEIM.

1) Edinb. Review 18S3, 2e deel.

De laatste der kruisridders.

Het is in het pas verloopen jaar drie eeuwen geleden geweeest dat C e r v a n t e s het zwaard aan den wand hing en zijn herdersroman *Galatea* de wereld inzond. Hij was toen 37 jaren oud; had veertien jaren als soldaat gediend; had den 7^{en} October 1571, in den slag bij Lepanto, zijn 24^{en} verjaardag gevierd en er zijn linkerhand gelaten; was vijf jaar gevangene der Algerijnsche zeeroovers geweest; had Alva's veldtocht in Portugal en de bloedige land- en zeegevechten op de Azorische eilanden, het laatste toevluchtsoord van den Portugeeschen kroon-pretendent, medegemaakt. Zijne dapperheid was hoog geprezen; maar zijne aanspraak op bevordering steeds over 't hoofd gezien. Hij dacht nu aan trouwen, was het zwerven moede en zonder middel van bestaan. Gewezen militairen zijn tot velerlei werk geschikt: de oud-strijder van Lepanto is later deurwaarder en zaakwaarnemer geweest; in 1584 zocht hij echter fortuin in de republiek der letteren. Om daar burgerrecht te bekomen schreef hij zijn roman, die enkele herinneringen aan zijn eigen lotgevallen bevat, doch waarvan het hoofddoel is hemzelf als *Elicio*, zijne beminde als *Galatea*, eenige zijner krijgsmakkers als vrienden of belagers van dit herderpaar, aan de oevers van den ‘met goud beladen’ Taag te doen optreden.

Dat ging zoo in die dagen. Men trok vechtende door alle werelddeelen; hielp vreemde volken onderwerpen; bekeerde, met het zwaard, de ongeloovigen tot het kruis en de slechtgeloovigen tot rechtzinnigheid; overlaadde zich met roem en met bloed. Thuis gekomen, maakte men gedichten en vertellingen naar Italiaansch model en zong, liefst op de herdersschalmei, van der liefde smart en vreugde.

Zoo deed Boscan, die reeds eenige campagnejaren achter den rug had toen hij zijn *Leandro* dichtte. Zóó Garcilasso de la Vega, die de zwaarste veldtochten van Alva en Karel V medemaakte en op zijn 33e jaar te Fréjus sneuvelde; maar in zijn kort soldatenleven tijd vond tot het schrijven van zoetvloeiende herderszangen en minneliederen, ‘nu het zwaard, dan de pen in de hand’, zooals hij zong. Zóo de ernstige diplomaat en historieschrijver Diego Hurtado de Mendoza, in zijn studententijd beroemd door zijn roman *Lazarillo de Tormes* en in zijn ouderdom door zijne geschiedenis van den opstand der Mooren; maar in den tusschentijd zich verledigend met het knutselen van verzen in Boscan's en Garcilasso's manier. Zóo Lope de Vega, wiens eerste boek ook al eene *Arcadia* was en die, op de Onoverwinlijke Vloot ingescheept, ‘onder het want van het galjoen *San Giovanni* en in de schaduw van 's Konings vlag’, gelijk hij in de voorrede aanteekent, zijn *Hermosura de Angélica*, een vervolg op den *Razenden Roeland*, dichtte.

A pastoral tone was always popular in Spanish poetry, zegt Ticknor, de Amerikaansche geschiedschrijver der Spaansche letterkunde, en Sismondi[1)] gelooft het verschijnsel, dat juist krijgslieden bij voorkeur in dien toon vielen, aldus te kunnen verklaren, dat deze mannen van het zwaard heimelijk over zichzelf ontevreden en met hun bloedige lauweren, in veroverings- en bekeerings-oorlogen ver buiten hun land verworven, een weinig verlegen waren. Daarom zou hun verbeelding liefst in tafereelen van landelijke onschuld zich vermeid en in zoetvloeiende klanken zich geuit hebben. Wat van deze uitlegging zij, den algemeenen smaak volgde ook Cervantes.

Deze was echter te oprecht en te nauwgezet om voort te gaan met eene soort van geschriften waarvan, zooals hij eerlijk in de voorrede bekent, ‘de personen, van de figuren die zij voorstellen, niets hebben dan het pak.’ Wel spreekt hij lang naderhand, in zijn laatsten roman, nog van een vervolg op de *Galatea*, dat hij in de pen heeft; maar dat was in de hoop van te kunnen goedmaken wat hem in 't eerste deel niet aanstond. Dit plan heeft hij zijn leven lang gekoesterd. In het eerste boek van *Don Quyote*, twaalf jaren voor zijn dood, geeft hij reeds eene critiek van de *Galatea*. ‘Die Cervantes,’ zegt de

1) Littérature du Midi tie l'Europe.

pastoor, bij het schiften der boeken van den Dolenden Ridder, ‘is sedert vele jaren een groot vriend van mij en ik weet dat hij meer ervaren is in wederwaardigheden dan in verzen. Zijn boek bevat goede dingen, brengt het een en ander ter sprake, doch komt tot geen besluit. Wij moeten het tweede deel afwachten dat hij belooft; misschien zal hij, door beterschap, voor het geheel de gunst verwerven, die er thans aan geweigerd wordt.’

De herdersgeschiedenis bleef dus steken. Zij behoort tot die teleurgestelde verwachtingen, welke wij uit zijn *Reis naar den Parnassus* vernemen dat gegrift waren op den steen, dien hij op zijn ouden dag te torschen had. Maar bij het ontluiken van zijn talent, nadat hij in *Galatea* zijne kracht beproefd en zijn voet in den stijgbeugel gezet had, liet hij het letterkundig beuzelwerk varen. Hij zocht eene broodwinning: daartoe scheen het beter tooneelstukken dan boeken te schrijven. Ook was het spreken over dingen die zijn gemoed vervulden, tot een publiek dat ze onmiddellijk verstond, meer in overeenstemming met zijn bedrijvigen geest. Hij had tegen Turken en Mooren het zwaard gevoerd en hunne kluisters gedragen; had te vergeefs beproefd zijn koning te bewegen den smaad, den belijders van het Kruis voortdurend door de Ongeloovigen aangedaan, te wreken. Die gedachte bezielde hem nog en zoodra hij gelegenheid tot spreken vond, moest hij ze uiten. Hierdoor heeft de opwekking, welke in dezen tijd van hem tot zijne landgenooten uitging, het karakter eener kruisvaart-prediking.

Die poging heeft geduurd zoo lang hij geloofde in het schrijven van tooneelstukken een middel van bestaan te kunnen vinden. Na vier jaren bleek dat onmogelijk. Een stroom van gelukkiger mededingers overweldigde hem. Toen moesten kantoorkruk en schrijflessenaar voor hem worden wat pen noch zwaard hadden kunnen wezen. Twintig jaren lang gaf hij niets in het licht. Tegen het einde daarvan begon hij de ervaring van zijn veelbeproefd leven op te teekenen in het eerste deel van *Don Quyote*. Hij werd door dit boek een beroemd, maar bleef een arm man; een handwerksman met de pen, hij die haar als een koningsschepter zwaaide. Met kantoor- en anderen werktuigelijken arbeid, door letterkundige scheppingen afgewisseld, sleet hij nog twaalf jaren en stierf, kort na de voltooiing van zijn hoofdwerk, 69 jaren oud, een naam nalatende die in den loop der eeuwen met altijd grooter liefde en vereering genoemd zou worden.

De strijd tegen de Halve Maan, door Cervantes gevoerd met zijn zwaard, met zijn persoon en met zijne pen, welke in zijn leven een tijdperk van ongeveer negen jaren omvat, doch als een roode draad in bijna al zijne werken aan te wijzen is, maakt het onderwerp dezer bladzijden uit. Beschouwen wij dien strijd in verband tot zijn leven en tot de geschiedenis van zijn tijd, dan kan het niet anders of wij zullen, van dat standpunt, een eigenaardig licht zien vallen op zijn beroemdste werk, dat als een van de groote monumenten der menschelijke gedachte, altijd verdient onze aandacht bezig te houden.[1)]

I.

'Het leven van den Spanjaard der 16de eeuw was een voortdurende kruisvaart. Terwijl de strijd tegen de Halve Maan in de meeste landen der Christenheid volstreden was, werd die in Spanje nog gevoerd met dezelfde verbittering als in de heldendagen van den Cid.'

Met deze woorden van Prescott vóor ons, behoeven wij niet te vragen welke indrukken Miguel de Cervantes y Saavedra in zijn ouderlijk huis heeft ontvangen. Zijn geslacht, van Castiliaansch-Galicischen oorsprong, mocht bogen op het zuiverste adellijke bloed, dat gedurende vijf eeuwen vergoten was

1) Dit opstel ware vermoedelijk niet geschreven indien in onze periodieke litteratuur sporen van bekendheid zich vertoond hadden met het werk van Em Chasles, *Michel de Cervantes*, Parijs 1866, tweede uitgave.
Maar de Cervantes-litteratuur blijft in ons land schraal. Wij zijn mogelijk iets vooruitgegaan sedert mr. C.L. Schüller den 10 Februari 1842 in zijne in het Leesmuseum te Utrecht gehouden voorlezing (uitgegeven bij Kemink en Zoon), over *Don Quyote* zeide, dat 'wellicht nergens in Europa het kunstgewrocht van Cervantes minder gewaardeerd wordt dan in Nederland,' en er 'tallooze beschaafden hier te lande (zijn), die zelfs geen flauw begrip zich kunnen vormen dat er iets achter dat boek steekt.' Sedert dien tijd heeft de ontwikkeling van het middelbaar onderwijs misschien onze bekendheid met de wereld-litteratuur zoozeer doen toenemen, dat de aangehaalde woorden thans geen waarheid meer zouden bevatten. De beteekenis van *Don Quyote* in het licht te stellen mag daarom overbodig geacht worden. Vergelijkenderwijs is echter onze kennis van Cervantes' leven en van zijne werken in hun geheel gering gebleven. Als eene poging om daarin verandering te weeg te brengen, gelieve men dezen arbeid te beschouwen. Gemeenzaam zijn met Cervantes, is vriendschap onderhouden met een van de edelsten, die den geestelijken schat der menschheid hebben helpen vormen.

in den dienst hunner koningen, om het Kruis in Spanje te doen heerschen of het in de Nieuwe Wereld te planten. Bij de verovering der Mooren-hoofdstad Sevilla, in 1248, streden voorvaderen van Cervantes. Zijn overgrootvader van moederszijde was Don Arias de Saavedra, om zijne dapperheid *el Famoso* bijgenaamd en aan het vorstelijk geslacht der graven van Castrillo vermaagschapt. Naar dezen droeg Michiel zijn dubbelen naam. Zijn grootvader was *Corregidor* van Osuna; zijne moeder uit het adellijk geslacht van Cortinas gesproten. Deftiger afstamming was, onder de edellieden van den tweeden rang, niet aan te wijzen. Weet men daarbij, dat met het van alle smetten vrijgehouden adellijk Christenbloed, waar de Spanjaard zooveel aan hechtte, ook de armoede zich, zonder eenig bijmengsel van fortuinmakerij, van geslacht tot geslacht in de familie had voortgeplant, dan ontwaren wij duidelijk de beelden, uit welke de familieherinneringen waren samengeweven van den jongsten zoon uit een geslacht, dat alles bezat om trotsch op te zijn, maar niets om met dien trots te pronken.

Zijne geboorteplaats Alcala de Henares, thans een onbeduidend stadje, het vijfde station aan den spoorweg van Madrid naar Saragossa, bevatte alles wat den armen edelman in zijne gevoelens kon versterken. Op het laatst der 15de eeuw had kardinaal Ximenes er eene hoogeschool gesticht, welke spoedig eene der beroemdsten van Europa werd. Erasmus noemt haar in één adem met die van Bazel; kardinaal Wolsey nam haar tot voorbeeld voor zijne universiteit te Ipswich. Elfduizend studenten, uit alle oorden der wijd en zijd vertakte Spaansche monarchie, zochten er de geleerdheid. Zonen uit de aanzienlijkste geslachten hielden er verblijf. Even als Filips Willem van Oranje, in zijne ballingschap, er later zijne opleiding ontving, zoo zag Cervantes op zijn veertiende jaar drie afstammelingen van Karel V, van zijn eigen leeftijd, in zijne geboorteplaats aankomen. Het waren Don Jan van Oostenrijk, twee jaren te voren door Filips II plechtig als zijn halfbroeder erkend; Alexander Farnese, door zijne moeder 's keizers kleinzoon, een jaar ouder dan Don Jan; Don Carlos, weder een jaar ouder, Filips' ongelukkige zoon.

De nabijheid van Madrid maakte dat de koning, gedurende den studietijd der drie vorstelijke academie-burgers, dikwijls overkwam. De schitterende hofstoet, over welken de Castili-

aansche Cortes zich vaak bezwaard voelden, doch dien Filips meende dat de koninklijke majesteit niet mocht ontberen, vergezelde steeds den souverein. De academische lessen werden bij die gelegenheden door den koning bijgewoond en openbare promotien in zijne tegenwoordigheid gehouden, waarbij de op vormen gestelde Philips niet verzuimde het geschenk van twee realen en twee paar handschoenen, waarop zijn eigen doctorstitel hem aanspraak gaf, uit handen van den Senaat der universiteit in ontvangst te nemen.

In deze omgeving groeide Cervantes op, een toonbeeld van fatsoenlijke armoede te midden van al wat schitterde. De hoogeschool heeft hem niet onder hare studenten geteld en in later tijd werd het verwijt, van geen academische opleiding genoten te hebben, hem meermalen voor de voeten geworpen. Het kon echter niet anders of het gerucht van alle groote gebeurtenissen, die de wereld beroerden, drong in de drukke academiestad door. Zoo moeten ook de invallen en rooftochten, die de Spaansche kustprovinciën van de zeeschuimers der Barbarijsche Staten te verduren hadden, dikwijls het onderwerp der gesprekken zijn geweest.

De vlag met de Halve Maan voerde in dien tijd over de geheele uitgestrektheid der Middellandsche Zee, zoo niet onbetwist, dan toch oppermachtig heerschappij. Het leven der kustbewoners van Napels en Sicilië, van Catalonië, Valencia, Murcia en Grenada was een voortdurende strijd, waarin zij alles te verliezen, nooit iets te winnen hadden. Lang was de tijd voorbij, waarin de zeerobben uit Barcelona de schrik der Saracenen waren en de koningen van Aragon vier afgehouwen Moorenkoppen in hun wapen namen, als zegeteekenen in den strijd met de zeeroovers verworven. Nu waagde geen kustvaartuig zich meer buiten het gezicht der Spaansche sterkten. Wachttorens waren langs het strand geplaatst en korpsen gewapende kustbewoners opgericht. Te dikwijls kwam echter de waarschuwing te laat en was de tegenstand te zwak, om te verhinderen dat dorpen en kleine steden geplunderd en hunne bewoners weggevoerd werden, de mannen om op de roeibank der galeien te wachten of een losgeld hen kwam bevrijden; de vrouwen om op de slavenmarkten van Stamboel en de Barbarijsche steden te verdwijnen.

Geen onderwerp komt in de Spaansche volksletterkunde der

17e eeuw zoo dikwerf voor als het verhaal dezer rooftochten en der lotgevallen van hen, die er de slachtoffers van waren. Wie zich rekenschap geven wil van den geloofshaat, die zich bij het volk inkankerde, moet met deze oorzaak bekend zijn. Het ergst was, in dit opzicht, dat de vijand weliswaar buitenslands huisde, maar ook in eigen boezem gekweekt werd. Even als de bevolking der Noord-Afrikaansche staten voor een groot deel uit afstammelingen der Spaansche Mooren bestond, die met een gemengd gevoel van heimwee en haat naar het schoone land hunner voorvaderen terugzagen, zoo onderhielden ook de Mooren in Spanje gemeenschap met hunne stamgenooten over zee. Die gemeenschap geschiedde niet heimelijk, maar openbaar. In het vredesverdrag met Ferdinand en Isabella waren den Muzelmannen zekere voorrechten boven de Spanjaarden toegekend in 't verkeer met de Barbarijsche havens. Dit getuigde van weinig staatkundig doorzicht en werkte mede om de kiemen van achterdocht welig te doen opwassen. Steeds vernam men de beschuldiging, dat de Mooren Christenkinderen roofden en naar Afrika uitvoerden. Men poogde het kwaad weg te nemen, maar verergerde het door verkeerde maatregelen. Zoo werd een tijdlang alle verkeer van Spaansche onderdanen met de Afrikaansche havens op zware straf verboden. Er waren echter handelsartikelen, zooals huiden, korduaan-leder, drogerijen en verfstoffen, die in Spanje volstrekt niet gemist konden worden. Het gevolg was, dat nu de aanvoer onder vreemde vlag geschiedde tegen woekerwinst, en de Cortes klaagden in 1552, dat het verbod voor de Ongeloovigen nog voordeeliger was dan de vroegere begunstiging.

De onderworpene en de onafhankelijk geblevene Moorsche bevolking trachtten door alle middelen tot elkander te komen. Onder die middelen waren er, die voor het Spaansche oppergezag minder onschadelijk waren dan de vreedzame gemeenschap van handel en verkeer. De opstand der Spaansche Mooren in 1569 geschiedde in overleg met en onder bijstand van hunne overzeesche geloofsgenooten. Aben-Humeya en Aben- Aboo, de aanvoerders der opstandelingen, aanvaardden hun ambt niet dan behoudens goedkeuring van den Sultan of van zijn vertegenwoordiger, den Bey van Algiers, welke zij als scheidsrechters in geschillen met hun volgelingen inriepen.

Kent men dezen toestand, dan verstaat men hoe Cervantes in

Don Quyote medelijden met de vervolgde Mooren toonen kan en zich een paar voorzichtige woorden over het voorrecht van gewetensvrijheid ontvallen laat; maar niettemin in een zijner vertellingen zijn afkeer van het onderdrukte ras zóo onverholen heeft uitgesproken, dat geen twijfel mogelijk is aan zijn instemming met het verbanningsbesluit, waardoor Spanje van honderdduizenden nijvere landbouwers en handwerkslieden beroofd werd. In zijn ‘Gesprek tusschen twee honden,’ laat de hond *Berganza* (omzetting van *Cerbantez*, zooals zijn eigen naam somtijds voorkomt), zich over de Mooren ongeveer in denzelfden geest uit als tegenwoordig over de Chineezen geoordeeld wordt door de bevolkingen, in wier midden zij zich neerzetten. ‘Hun eenig doel is geld verdienen en bewaren; zij werken, maar eten niet. Een reaal die in hunne handen valt, blijft eeuwig een gevangene. Zij sparen altijd en verteren nooit; aldus komt het grootste gedeelte van het Spaansche geld in hunne handen. Daarbij wordt hun aantal voortdurend grooter; niemand hunner wordt monnik of non; allen trouwen en brengen kinderen voort. Soldaat worden zij niet; zij hebben dus geen kans van sneuvelen. Zij houden geen dienstboden, maar bedienen zichzelve. De opvoeding hunner kinderen kost hun niets; al wat zij leeren, is ons bestelen.’

Zoo min het recht als de zedelijkheid of de voorschriften der staathuishoudkunde, laten ons toe het uitzettingsbesluit van 1610 te verdedigen. Maar de opmerkingen van den man, die beter dan iemand zijn land gekend en geschilderd heeft en die onbevooroordeeld genoeg was, om ook aan staatkundige overwegingen het oor te leenen, maken de moeilijkheid van het samenwonen der beide rassen duidelijk.

Hieraan dacht de knaap, die onder de studenten van Alcala's universiteit opgroeide, echter nog niet. Hij luisterde slechts, met zijne gretige jongensooren, naar het oorlogsrumoer, waarvan het gerucht tot hem kwam. Den eenen dag, hoe de hertog van Medina Celi met de Spaansche, en Andreas Doria met de Genueesche galeien, het eiland Gelves bij Tripoli bezet hadden. Den volgenden, hoe de Turksch-Barbarijsche vloot, onder Piali en Dragut, hen overvallen, met bebloede koppen teruggedreven en vierduizend gevangenen medegesleept had. Dan weder hoe Mazarquivir, eene Spaansche voorpost op de Afrikaansche kust, die nog uit den tijd van kardinaal Ximenes dagteekende, door

den Algerijn Hassan belegerd werd; hoe de bevelhebbers der sterkte, Martin en Alonzo de Cordova, zich bij de verdediging met zooveel roem overdekten, dat de kroonprins Don Carlos, gevangene als hij reeds was en zijn einde nabij, hen beiden nog in zijn testament bedacht. Achtmaal sloegen de belegerden den storm af; ten laatste zouden zij voor de overmacht hebben moeten bukken, indien de Spaansch-Italiaansche vloot hen niet ter elfder ure ontzet had.

Het meest gewaagde echter de wereld van het beleg van Malta. Heinde en ver had de oproeping van den Grootmeester weerklonken, toen Soliman's toebereidselen tot den aanval vernomen werden. Van alle kanten snelden vrijwilligers en ridders van Sint Jan naar het eiland, om de rijen der verdedigers aan te vullen. De kusten der Middellandsche zee trilden bij den val van het fort Sint Elmo, waar geen verdediger levend gevonden werd, om zijn zwaard den uitgeputten overwinnaar af te geven. Angstig vroeg ieder, hoe lang de andere verdedigingswerken het nog houden konden, indien de onderkoning van Sicilië steeds talmen bleef met het zenden van ontzet. Het was alsof Philips II zijn eigen aarzelenden geest den landvoogd ingestort, of geheime voorschriften gegeven had om niet, of slechts in den alleruitersten nood, bij te springen. In Spanje verbeet men zich van ongeduld. Don Jan hield het niet langer uit, maar snelde met eenige jonge heethoofden naar Barcelona om zich op eigen gelegenheid in te schepen. Ter elfder uur slechts voorkwam de koning den avontuurlijken streek. Eindelijk daagde het ontzet op, toen de dapperheid der belegerden, de onmogelijkheid om uit Konstantinopel versterking te bekomen en de ziekten, die in het leger waren uitgebroken, den Turkschen bevelhebber reeds aan zijne onderneming deden wanhopen. Niet verkleind door de te laat ontvangen hulp, kwam het voorbeeld van den grootmeester Lavalette, van De Broglio, La Cerda, De Médran, Zanoguerra, De Miranda en wie al verder op de wapenrol der ridders waren ingeschreven, hunne tijdgenooten tot geestdriftvolle navolging aansporen.

Niet lang liet de gelegenheid zich wachten. Don Jan toonde in 1569, in het onderdrukken van den Mooren-opstand, een bevelhebberstalent, dat hij van zijn vader geërfd kon hebben, met iets avontuurlijks en waaghalzerigs, dat aan het moederlijk bloed herinnerde. Toen het Heilig Verbond gesloten werd, dat

de Spaansche, Venetiaansche en Pauselijke krijgsmachten vereenigen zou om Candia voor de Christenheid te behouden, werd de prins aan het hoofd van den tocht geplaatst. De bloem der Spaansche krijgslieden volgde, vrijwillig of op 's konings bevel, zijne vanen.

Cervantes, omtrent wiens laatste jongelingsjaren men in 't onzekere verkeert, bevond zich op dat oogenblik te Rome. Uit een prijsgedicht op den dood van koningin Isabella, in 1568 gemaakt, blijkt dat letterkundige studiën hem bleven bezighouden; maar zich daaraan levenslang te wijden, ware in strijd geweest met het voorbeeld zijner krijgshaftige voorvaderen. Wij hebben trouwens gezien, dat in zijn tijd vooral de pen het zwaard in dezelfde hand afwisselde. In zijn roman *Persiles y Sigismunda* merkt hijzelf op, ‘dat er geen beter soldaten zijn dan zij die uit het veld der letteren naar het slagveld worden verplaatst en dat nog nooit een man der wetenschap het zwaard aangordde, die zich geen goed en dapper soldaat toonde.’

Toen de krijgstoerusting tegen de Turken gemaakt werd, had hij reeds dienst genomen bij een beroemd Spaansch regiment: het *Tercio de Flandes*. Hij was meer dan gewoon soldaat, want bij Lepanto voerde hij, aan boord van de galei *La Marquesa*, het bevel over een dozijn manschappen. Sedert eenige dagen vóor den slag leed hij aan hevige koortsen; desniettemin verkoos hij zijn post niet te verlaten. Dat hij zich dapper weerde, blijkt niet alleen uit de vier wonden, welke hij bekwam, maar ook daaruit dat Don Jan, na de overwinning, hem persoonlijk geluk kwam wenschen. Hij behoorde tot degenen, die met een geschenk in geld beloond werden; een vorm van onderscheiding, die door niemand der fortuinzoekers, uit welke de legers destijds werden samengesteld, als beleedigend werd aangemerkt.

In het leven van ieder mensch, dien de fortuin niet te eenenmale als eene stiefmoeder behandelt, zijn enkele oogenblikken waarin hij de volheid zijns levens geniet en blijde is geboren te zijn. Daarheen wenden zich later zijne oogen wanneer zij vochtig zijn van smart, of beneveld geworden door vele teleurstellingen. Zulk een oogenblik is voor Cervantes de slag bij Lepanto geweest. Dit schitterend wapenfeit, waarmede geschiedschrijvers[1)]

1) Von Ranke, *Die Osmaner und die Spanische Monarchie*.

den achteruitgang der Ottomannische macht laten beginnen, dat door de Christenen werd verheerlijkt als een wonder Gods en door de kroniekschrijvers[1)] als de schoonste zeeslag welke ooit geleverd was, waarin hij tegelijk den vuurdoop, den lauwer der overwinning en de litteekenen van den martelaar ontving, bleef voor Cervantes het glanspunt van zijn leven. Als hij uit de diepte zijner gevangenis aan een van 's konings ministers een smeekschrift richt, komt deze herinnering boven:

‘Op het oogenblik, dat de trompet hare juichtonen deed schateren en verkondigde dat wij overwinnaars waren, hield ik in de rechterhand mijn degen, terwijl uit de linker mijn bloed stroomde. Een wonde brandde in mijne borst; mijne hand zag ik verbrijzeld, maar zóó groot was mijne vreugde over het verpletteren der Ongeloovigen, dat ik de pijnen niet telde, al deden ze mij bijna het bewustzijn verliezen.’

Dat schreef hij op zijn dertigste jaar. In zijne grijsheid, arm en vergeten, om zijn verminkten arm een voorwerp van kwinkslagen voor eervergeten spotters, klinkt in *Don Quyote* nog de zegekreet:

‘Ik ben er geweest in dien schitterenden slag, waar de trots der Moslims gebroken werd! Leefde ik in het oude Rome, de lauwerkrans der zeehelden zou mijn deel zijn.’

De overwinning was rijk aan roem, maar, den zedelijken invloed dien zij uitoefende niet gerekend, arm aan gevolgen. Was de vloot der Ongeloovigen grootendeels vernield, die der Christenen had niet weinig geleden. Bovendien moest Don Jan, bij het bepalen van wat verder gedaan zou worden, met zijne mede-aanvoerders te rade gaan. Het Spaansch belang gebood, het vluchtend eskader van Algiers, dat den steven naar het Westen gewend had, te vervolgen. De Venetianen zouden daarentegen hunne wapenen liefst naar het Oosten, tegen de Turken, gekeerd hebben. Dit verschil van inzichten maakte dat er niets gedaan werd. Intusschen was Candia reeds vóor den slag verloren gegaan. Het volgende jaar ontweken de Turken den strijd en boden de verbondenen, altijd onderling in tweedracht, dien niet volhardend aan. In 1573 sloot Venetië zelfstandig vrede, op voorwaarden zoo vernederend, dat Voltaire twee eeuwen

1) Brantôme, *Vie des Grands Capitaines étrangers*.

later nog schreef: *Il semblait que les Turcs eussent gagné la bataille*.

Don Jan liet toornig de door den Paus gewijde verbondsvlag neerhalen en ging, om toch iets te doen, Tunis veroveren, dat niet verdedigd werd. Op dezen tocht vinden wij Cervantes, verminkt doch van zijne wonden hersteld, weder bij zijn regiment ingedeeld. Te Tunis droomde Don Jan een zelfstandig Christenrijk te stichten, maar mogen wij Cervantes gelooven, dan maakte reeds de strategische ligging der hoofdstad dit plan onuitvoerbaar. Toen de vesting het volgende jaar, na den aftocht van het landingsleger, door de Turken belegerd werd, konden hare verdedigers zich slechts onder hare puinhoopen doen begraven. Don Jan verplaatste eerlang het veld zijner eerzuchtige gedachten naar het Noorden en Cervantes was zijn bevelhebber naar Italië gevolgd.

Spoedig daarna scheepte de invalide zich naar Spanje in. Hoe hoog hij aangeschreven stond, blijkt uit de aanbevelingsbrieven die hij bij zich had, waarin Don Jan en de hertog De Sesa hem voor het bevelhebberschap eener compagnie aanbevalen. Die eervolle getuigschriften zouden echter zijn ongeluk zijn. De galei *El Sol*, waar hij zich op ingescheept had, werd door Algerijnsche zeeschuimers aangevallen en na dapperen tegenweer veroverd. Een man die zulke hooge beschermers had, mocht voor een gevangene doorgaan waar een goed losgeld voor betaald zou worden. Als een kostbare prijs voerde men hem dus naar Algiers.

Zijne gevangenschap duurde van den 26 September 1575 tot het midden van 1580. Omtrent geen tijdvak van zijn leven is men beter, door authentieke stukken, op de hoogte. Zijn vader liet, om het losgeld voor zijn zoon bijeen te krijgen, diens staat van dienst, door bewijsstukken gestaafd, inzenden. Cervantes zelf bleef, na zijn ontslag, nog eenige maanden te Algiers en liet in dien tijd een verhoor van elf getuigen, op 25 vraagpunten, betreffende zijn gedrag gedurende de gevangenschap, door een notarieel beambte in geschrift brengen. Al deze stukken zijn in het Indisch archief te Sevilla aanwezig. Zijn doel met dit getuigenverhoor was vermoedelijk, eene latere aanvraag om bevordering te staven. Maar ook schijnt hij vijanden gehad te hebben, welke zijn spotzieke geest en zijne boven alle zelfzucht verhevene inborst hem licht bezorgen konden. Zelfs was zijne zuiverheid in de katholieke leer verdacht gemaakt en onder zulk een vermoeden waagde niemand zich in de na-

bijheid der inquisitie. De verklaringen der getuigen stellen dit punt dan ook nauwkeurig in het licht.

Vormt Cervantes' Moorenstrijd slechts eene épisode in zijn leven, te Algiers is hij werkelijk een geloofsheld, een vertegenwoordiger der Christelijke beschaving tegenover de Mahomedaansche geweest. Wat hem het diepst griefde, was dat de Islam zijn vurigste aanhangers voortdurend aanwierf uit gevangen Christenen, uit fortuinzoekers, die uit alle Christenlanden naar het Oosten gelokt werden en uit geroofde, afvallig geworden Christenknapen. De overwinnaar voedde zich aldus met het merg van den overwonneling. Ook hier, op dezen Westelijken uithoek van het gebied der Halve Maan, werd bewaarheid wat een Venetiaansch gezant uit Konstantinopel over het Turksche rijk in 't algemeen bericht had: ‘Het is hoogst merkwaardig, dat de rijkdom, het bestuur, de kracht, kortom de geheele staat van het Ottomannische rijk, rust op en toevertrouwd is aan mannen, die uit Christenouders geboren, slaaf gemaakt en als Mahomedanen opgevoed zijn.’ Von Ranke, die dit bericht mededeelt, licht het aldus toe: ‘Onder Turksche opleiding zag men Christenknapen, die hunne eerste jaren in de herberg, de keuken of de kloosterschool gesleten hadden, tot dappere en hooggeplaatste mannen opgroeien. Er is nauwelijks een voorbeeld, - Scanderbey is de uitzondering die den regel bewijst, - van een die tot zijne ouders en zijn vaderland is teruggekeerd. Zij hadden daar geen reden toe. Geen erfelijke adel stond hun in den weg om tot de hoogste waardigheden op te klimmen. Ieder zag een veld voor zich geopend, ruim genoeg om hem te doen vergeten dat hij slaaf bleef. Veeleer was hun staat verleidelijk voor Christenen, die naar eene gelegenheid om zich te onderscheiden vruchteloos dorstten.’

Van dit alles was de gevangene te Algiers getuige. Christenslaven, die zich door moed en ervaring aanbevalen, verwisselden, onder zijne oogen, den dag na hun afval hunne kluisters met het bevel over eene galei. De rooverkapitein, die hem gevangen nam, en de slavenkoopman, die hem aan den Bey overdeed, twee gebroeders Mami, waren Grieksche renegaten, om hun dapperheid en wreedheid berucht en hoog in aanzien te Algiers, waar een hunner een tijdlang het opperste gezag voerde. Veelbelovende knapen, uit Spanje en Italie geroofd, groeiden op tot de ergste vervolgers der Christenen. Dat Cervantes zelf met

vleiende aanbiedingen vervolgd werd, laat zich afleiden uit deze woorden, opgeteekend uit den mond van den bloeddorstigen Hassan-Bey: ‘Houd ik mijn Spaanschen éénarm maar achter slot en grendel, dan heb ik voor mijne stad, mijne gevangenen en mijne vloot geen zorg.’

Met al de krachten van zijn geest streed Cervantes tegen de helsche machten, die hij in zijne omgeving zag samenspannen. Aanhoudend was hij de ziel en aanstoker van komplotten tot ontvluchting, voor zichzelf zoowel als voor zijne medegevangenen. Tot een algemeenen opstand der slaven, wier aantal op sommige oogenblikken wel 25000 bedroeg, smeedde hij het plan. Tot zijnen koning richtte hij het betoog, dat zoowel Spanje's belang vorderde dit roofnest, dezen bloedzuiger der Christenheid, te vernietigen, als dat de zwakheid der vesting, de onbekwaamheid harer verdedigers zulk eene onderneming volkomen uitvoerbaar maakten. Op dit merkwaardig smeekschrift, de krachtigste uitdrukking van zijn streven, komen wij straks terug. Telkens kwamen zijne aanslagen hun uitvoering nabij; telkens deed een toeval ze ontdekken. Was dit gebeurd, dan liet hij door de eedgenooten alle schuld op hem werpen en weigerde zelf standvastig een enkel medeplichtige te noemen. Hierdoor bleven de meesten voor straf bewaard. Zonderling genoeg, slipte ook hij steeds door de mazen van het net. Wel werd hij tot duizenden stokslagen veroordeeld, werd de strop hem om den hals gelegd en brandstapel of geeselpaal voor hem gereed gemaakt; maar tot voltrekking kwam het nooit. Misschien wekten zijn onbuigzame moed, zijne waardige houding, ontzag bij zijne meesters, die aan alle ondeugden overgegeven, bloeddorstig, tyranniek en wreed, voor levensverachting en stervensmoed niettemin eene soort van barbaarsche bewondering koesterden. Meer waarschijnlijk hebben de Algerijnen de waarde van zulk een man beseft en zich de mogelijkheid niet willen afsnijden om hem eenmaal voor hunne zaak te winnen, of zijne vrijheid duur te doen betalen.

Niet door pogingen tot ontvluchten alleen was hij echter werkzaam. De gevangenen, die niet aan de roeibanken geklonken waren, maar in het *bagno* of in het slavenkwartier der stad hunne bevrijding afwachtten, mochten zich met comediespelen den tijd korten. Cervantes was de ziel van het liefhebberijtooneel. De adel der Christelijke beschaving boven

die der Oosterlingen; de ridderlijke vrouwen-vereering tegenover den veilen zinnelijken lust der harems; de beloften des eeuwigen levens tegenover de voordeelen die den renegaat ten deel vielen; de eed aan den koning tegenover de aanbiedingen der ongeloovigen; de herinnering aan het vaderland tegenover de weelde der ballingschap; - met deze voorstellingen poogde de dichter bij zijne medegevangenen het besef van eigenwaarde en hunne standvastigheid aan te wakkeren. Het schijnt dat hunne meesters het gevaar dezer prediking, die trouwens altijd in eenigszins bedekten vorm geschiedde, niet hebben ingezien. Althans van eene Algerijnsche censuur blijkt niets.

Hassan-Bey hield zijn ‘Spaanschen eenarm’ met buitengewone hardnekkigheid vast. Alle aanbiedingen van losgeld sloeg hij af, als beneden de waarde van den gevangene. Ten laatste werd hij zelf naar Konstantinopel teruggeroepen, tengevolge van een oproer dat hij onder de Algerijnsche zeeschuimers had doen uitbarsten door eene poging om de verdeeling van den buit anders dan tot dusver te regelen. Bij zijn vertrek besloot hij Cervantes mede te nemen; reeds was deze ingescheept en misschien zou de wereld nimmer iets van hem vernomen hebben, toen nog een aanbod van 6800 realen, ongeveer 4000 gulden, gedaan werd. Om die som bijeen te brengen had zijne moeder, die intusschen weduwe geworden was, hare geheele bezitting, zijne zuster haar bruidschat moeten opofferen; was eene bijdrage uit een kerkelijk fonds voor het loskoopen van gevangenen en eene andere van zekeren Francisco Caramanchel noodig geweest. Het overige was door Christen-kooplieden te Algiers bijgepast. Tot dezen prijs het Hassan zijn gevangene gaan.

Tegen het einde van 1580 betrad hij, met levendige verwachtingen, den Spaanschen bodem; doch reeds in het volgende jaar trok hij, zonder dat van eenige bevordering blijkt, naar Portugal. Wij stipten reeds aan dat hij vier jaren later het krijgsmansleven vaarwel zeide, door de *Galatea* zich als schrijver bekend maakte, in het huwelijk trad en zich te Madrid als tooneelschrijver vestigde.

Cervantes heeft altijd roem gedragen op de verbeteringen welke hij op het Spaansch tooneel zou hebben ingevoerd en waaronder hij eene meer regelmatige verdeeling der stukken in bedrijven, of ‘dagen,’ en het doen optreden van allegorische

figuren verstaat. In hoeverre die roem op werkelijkheid gegrond is, kan hier buiten beschouwing blijven; maar zeker is het dat het hem gedurende een korten tijd niet aan bijval ontbroken heeft. Zijne altijd op één doel gerichte tragi-comediën werden echter spoedig eentonig gevonden. De lier van den oudsoldaat had slechts twee snaren: vaderlandsliefde en strijd tegen den Islam. Eenige malen mocht het hem gelukken die te doen medetrillen in het hart zijner toehoorders; maar toen Lope de Vega het tooneel kwam overstroomen met zijne honderden intrige-stukken van allerlei soort en slechts voor enkele navolgers plaats liet, vergat men spoedig den invalide, wiens haren reeds begonnen te grijzen en die van niets dan Lepanto en Algiers, van Christenen en Muzelmannen, van wapenfeiten en roovertochten wist te vertellen.

Slechts twee zijner opgevoerde stukken zijn bewaard gebleven. Van anderen bezit men de titels: *la Batalla Naval*, dat bij Lepanto, *Jerusalem*, dat in het heilige land, *la Gran Turquesca*, dat te Konstantinopel gespeeld moet hebben. Het treurspel *Numancia* heeft de verdediging en den ondergang der stad Numancia, het tegenwoordige Calatayub, tot onderwerp. Door zijn somber tragisch karakter en door menige toespeling sluit de daarin geschilderde strijd tegen de Romeinen zich aan bij dien tegen de Halve Maan. In *El Trato de Argel*, ‘het Leven te Algiers,’ het andere stuk dat tot ons gekomen is, wordt eenvoudig vertoond wat de schrijver zelf heeft bijgewoond en van de planken verkondigd wat hij op andere wijze vruchteloos getracht had ingang te doen vinden. Zelfs blijft hij persoonlijk niet achter de schermen, maar treedt als Saavedra, een gevangen Spaansch soldaat, op. In *Don Quyote* en eenige der latere tooneelstukken heeft hij dit herhaald.

Aan tooneelmatige verdiensten zijn de opgevoerde werken, zoowel als die welke hij later uitgegeven heeft, naar onze tegenwoordige begrippen arm. Toch moeten sommige tafereelen hun werking niet gemist hebben en verraadt de taal meermalen haar geheim, van geweld te zijn uit het gemoed van een, die heeft medegeleden wat hij als door anderen geleden voorstelt.

In *El Trato* wordt eene moeder met hare twee zonen op de slavenmarkt verkocht. Vóor dat men Juan, den jongste, wegvoert, spreekt zij hem toe:

‘Het geluk is ver van u gebleven, mijn zoon, sedert ik u

het leven schonk. De hemel heeft zich verduisterd; zee en winden hebben saamgespannen om mij rampzalig te maken. Gij beseft uw ongeluk nog niet en het is gelukkig dat gij het niet beseft. Eén ding smeek ik u, mijn lieveling: vergeet nimmer uw *Ave Maria* te bidden. Die koningin van goedheid, genade en barmhartigheid zal uwe ketenen verbreken.'

DE AFSLAGER. 'Hoor, wat slechten raad dat Christenwijf haar jongen geeft. Moet hij in zijn valsch geloof blijven leven?'

JUAN. 'Ik ben bang voor dien man, moeder.'

MOEDER. 'Ik nog veel meer, want ge zult niet meer aan God, noch aan mij, noch aan uzelven denken. Wat anders is te wachten van een kind als gij, midden tusschen al die ongeloovigen!'

AFSLAGER 'Houd je mond, gemeen wijf! Of wilt ge met je kop voor je booze tong betalen? Nu die andere jongen, die is nog mooier en aardiger dan zijn broer. Wie neemt hem?'

Later treedt Juan weder op. Hij is Muzelman geworden, draagt prachtige Moorsche kleederen en wordt door zijn broeder aangesproken.

- Juan!

- Ik heet Soliman. Als gij iets doet dat mij niet aanstaat zal ik het mijn meester vertellen. Wilt gij mij kwaad doen omdat ik Soliman heet? Dat zullen wij eens zien.

- Ik ben uw broeder Francisco.

- Mijn broeder? Sedert wanneer? Jaag hem weg, dien hond; laat hij mij niet aanraken.

- O broeder, waarom verkeert gij mijne vreugde van u weer te zien in droefheid?

- 't Is veel pleizieriger Moor te zijn! Kijk eens wat mooie kleeren en ik heb ze nog mooier, van goudlaken. *Koeskoes* is een lekker eten en *pilaf* ook. Als gij even als ik Moor wordt, zult gij het ook vinden. Doe wat ik u zeg. Maar nu ga ik heen, want het is zonde met Christenen te praten.

In een van de door Cervantes later uitgegevene, nimmer opgevoerde tooneelstukken, wordt hetzelfde onderwerp eenigszins gewijzigd. Reeds de overeenkomst der titels duidt beider gelijke strekking aan. *Los Banos de Argel*, 'de Gevangenissen te Algiers,' heet het latere stuk. Men is daarin getuige van een nachtelijken inval der roovers op de Spaansche

kust; van het wegvoeren der gevangenen; van hunne aankomst te Algiers. Hier vindt een vader zijne twee zonen terug, in wie wij de beide knapen van *El Trato*, Juan en Francisco herkennen. Zij dragen nu Turksche kleederen en hebben beide hun geloof verloochend, maar de ontmoeting met hun vader brengt hen tot het Kruis terug. In het aangezicht van zijn meester, doet Juan belijdenis van zijn herwonnen geloof.

- Voer die jongens weg; ik zal ze laten sterven!
- Neem dan ook mijn mooie kleederen mede. Niets mag mij hinderen, nu het aldus zijn moet. Boosaardige dwingelanden, vermoorden kunt gij mij; maar geen woord zult gij mij hooren zeggen, dan mijn *Ave Maria*.
- Ik zal zien of ik die knapen niet baas kan worden.
- Wees niet bang, broeder.
- Voor niets heb ik vrees.

In het laatste bedrijf sterft Francisco, de oudere broeder, den marteldood. Hij hangt aan de geeselpaal op de binnenplaats van het huis van den Kadi en bloedt uit vele wonden. Doodskleur bedekt reeds zijn gelaat. Zijn vader is toegesneld om zijn laatsten ademtocht op te vangen.

- Kan men mij niet losmaken, dat ik in vrede sterve?
- Neen, antwoordt de vader, sterf zoo, evenals Christus. Wilt gij ten hemel varen, raak dan de aarde niet aan.
- Vader, zijt gij daar? U te zien is een troost. Reeds voert de koude dood mij met zich.
- O mijn zoon, blaas uwe ziel uit op mijne lippen.
- Vaarwel, ik sterf.
- Vereenig, o God, mij met mijn kind! Ga in vrede, reine ziel, klim welzalig op tot Hem die u geschapen heeft. Bid Hem, dat Hij ons geloof in stand houde! Klein, gezegend lichaam, mijne oogen zullen de plek bevochtigen waar men u begraven zal.

Deze beide stukken, ofschoon door een tijdsverloop van dertig jaren gescheiden, behooren bij elkander, omdat eenzelfde gedachte ze verbindt en zij, vereenigd, ons de tafereelen voor oogen stellen, welke Cervantes tot zijn heldenstrijd te Algiers den moed en tot zijne poging bij den koning de beradenheid gegeven hebben. Dat het hem nu inderdaad te doen geweest is, in zijne eerste stukken, voor het Spaansche volk getuigenis af te leggen van eene overtuiging, die door smartelijke ervaring

en ernstig nadenken bij hem gevestigd was, daarvoor bezitten wij, wat in gevallen van letterkundige uitlegging tot de zeldzaamheden behoort, zoo goed als een bewijs in geschrifte.

In het te Madrid opgevoerde *Trato de Argel* ontboezemt de gevangene Saavedra zijn gemoed in deze woorden:

'Werd het geluk mij geschonken te mogen nederknielen aan de voeten van Philips, zoo zou mijne tong, in den aanvang verstijfd van ontzag voor zijne koninklijke tegenwoordigheid, weldra, onbekwaam tot vleierij of leugentaal, hem deze woorden doen hooren:

Groote koning, wiens macht het juk oplegt aan barbaarsche volken; gij, wien de zwarte Indianen vazallendienst verschuldigd zijn, mogen de wandaden, welke voortdurend in deze ellendige stad gepleegd worden, den toorn in uw hart levendig doen worden. De bevolking der stad is wel talrijk, maar hare sterkte is niet groot; zij is slecht van wapenen voorzien, heeft muren, forten, noch natuurlijke verdedigingswerken. Zoodra uwe soldaten verschijnen, zullen de Mooren in de vlucht hun heil zoeken. Gij hebt de sleutels eener harde gevangenis, waar 15000 Christenen in zuchten. Met mij, het hoofd ter aarde gebogen, smeeken zij u, machtig heer, een blik van ontferming op hen te werpen. Geef, groote koning, dat het werk, met zooveel stoutheid en moed door uw welbeminden vader aangevangen, voleindigd worde door u! Het bericht alleen van uwe komst zal den barbaren schrik aanjagen; hun volkomen ondergang voorspel ik. Wie twijfelt, of uw koninklijk hart zal ontferming toonen met de wanhoop van zoovele rampzaligen!

Maar helaas, uit de diepte mijner ellende komt mijne stem slechts zwak tot uwe hooge majesteit. Mijne benauwdheid moge mij tot verontschuldiging strekken; maar ik spreek niet langer uit vrees dat mijne woorden u mochten verdrieten. Men roept mij tot den arbeid; dáar ga ik sterven!'

Dit gedeelte uit *El Trato* is woordelijk ontleend aan een smeekschrift in dichtmaat, door Cervantes in 1577 of '78, uit Algiers, gericht aan Don Mateo Vasquez, geheimschrijver en minister van Philips II. Het stuk is onder de staatspapieren bewaard gebleven.

Hieruit blijkt, dat dezelfde drangredenen, welke de gevangene tot de raadslieden van zijn koning richtte, eenige jaren later door den tooneelschrijver aan het volk werden voorge-

houden. Daarmede is het bewijs geleverd, dat Cervantes' overtuiging omtrent den plicht, dien Spanje in de Middellandsche zee te vervullen had, in zijne jeugd gekweekt, gedurende zijne veldtochten langzamerhand gerijpt, in zijne gevangenschap aan waarneming en ervaring getoetst en tot zijnen dood toe vastgehouden, de beteekenis eener politieke gedachte gehad heeft.

Die gedachte te beschouwen in verband tot de omstandigheden, binnen welke zij bestemd was vruchten te dragen, is het onderwerp, waarmede wij ons thans gaan bezighouden.

II.

Toen Don Jan van Oostenrijk na den slag bij Lepanto en de verovering van Tunis, aan Philips II een plan voorlegde om de overmacht van de Turken ter zee voorgoed te knotten, stuitte hij niet alleen op de achterdocht des konings, maar op tegenstand bij den Spaanschen Staatsraad. ‘Ware dit goed geweest,’ luidde eene der overwegingen van 's raads advies, ‘dan zou keizer Karel, die Tunis reeds bezeten heeft, het wel gedaan hebben.’

Toch was het voorstel op goede redenen gegrond. Tot dusver voerde Spanje een verdedigingsoorlog, die ieder jaar millioenen kostte en toch niet belette dat voortdurend rooftochten op de kusten plaats hadden en aan de scheepvaart onberekenbare schade werd toegebracht. Don Jan wilde te Tunis een Christenstaat vestigen en dien langzamerhand over de geheele Noordkust van Afrika uitbreiden. Met de uitroeiing van den zeeroof aldus in 't verschiet, vroeg hij reeds dadelijk eene vloot van driehonderd vaartuigen om de Turken te tuchtigen. Aan 't hoofd daarvan maakte hij zich sterk aanvallenderwijs te werk te gaan, de vlag der Halve Maan van de zee te doen verdwijnen en uit den buit de kosten goed te maken. Venetie, hoe wankelmoedig ook tot dusver, zou niet nalaten zich bij den overwinnaar aan te sluiten en van de schatting, die jaarlijks gevorderd werd voor de gebrekkige verdediging der kusten, ware men voorgoed bevrijd.

Het ontzag voor de Turken was echter bij de Christenen der 16e eeuw diep ingeworteld. In een brief van den hertog van Alva aan den gezant Zuniga te Rome, geschreven uit Brussel kort na den slag bij Lepanto, vinden wij het betoog

dat van een aanval op Konstantinopel, of op eenig ander vast punt van het Turksche rijk, niets goeds te wachten ware, tenzij alle Christen-mogendheden de handen ineen sloegen. Dat was ook de overtuiging van den Staatsraad. Het baatte niet of er op gewezen werd dat de krachtige hand van Soliman den Groote verstijfd was. De door hem gevormde, veldheeren, zijne legers, zijne vloot bestonden nog en behielden, ook onder zijn zwakken opvolger, hun geduchtheid.

De leden van den Staatsraad hadden echter vele andere dingen aan hun hoofd en Alva had van zeezaken weinig verstand. Waar was het, dat in Karel's tijd de Turksche vloot de Spaansche te machtig was geweest. Niet voor tegenspraak vatbaar was de opmerking, dat de verovering van Tunis in 1535, een van de best geslaagde ondernemingen van Karel, drie jaren daarna door de Turken beantwoord was met de vernietiging der Venetiaansche vloot bij Prevesa. Sedert dien slag voerden de Turksche schepen den bezem in den mast en het was geen wonder dat Karel den moed tot verdere zeetochten miste. Ook was de expeditie naar Algiers, in 1541, bijna op 's keizers geheelen ondergang uitgeloop en. Maar sedert Lepanto was de toestand veranderd. Dit is de zedelijke vrucht dezer overwinning geweest, dat het fatalistisch geloof aan de onverwinbaarheid der Turksche macht verbroken werd. Gedurende zeventig jaren na dien slag hebben de Turken zich van iederen aanval op het grondgebied van eenige zeemogendheid onthouden. Zij hadden hun zelfvertrouwen verloren en zagen de gebreken van hun zeewezen, zonder de geestkracht te hebben om die te verbeteren. Zoo begrepen zij dat het verkeerd was, de werven zonder toezicht te laten, waardoor onrijp, vochtig hout tot den scheepsbouw gebruikt werd, dat na korten tijd vervuurde en verrotte. Ook wisten zij, uit bittere ervaring, hoe onwijs het was de slaven, die op de roeibanken zaten, zóo te mishandelen dat het leven hun niets meer waard was en zelfs de lafsten, als het schip in nood verkeerde, het liever te gronde lieten gaan dan eene hand tot redding uit te steken. Vijfmaal achtereen zag een Venetiaansch gezant de vloot te Stamboel uitgaan en geteisterd terugkeeren, overwonnen, niet door den vijand, maar door weer en wind. De helft der galeien, hoe schitterend ook uitgedost met vlaggen en wapenrustingen, bleek telkens lek als men in zee kwam.

De onbeholpenheid der Turksche vlootvoogden was reeds in Soliman's laatste levensjaar, hij het beleg van Malta gebleken. Zij ontscheepten monsterkanonnen, die marmeren kogels van 300 pond schoten, maar rolden tegelijk, alsof men nog in 't hart der Middeleeuwen leefde, houten torens voor de wallen, van waar de belegerden met pijlen, spietsen, steenen en ander werptuig beschoten werden. Het zware geschut deed kwaad genoeg; maar om de houten gevaarten lachten de Maltezer ridders en schoten ze in brand. De ergste fout was, dat verzuimd werd den belegerden de gemeenschap met de hoofdmacht af te snijden. De Turken liepen zich te pletter tegen de wallen van Sint Elmo, maar na iederen storm vond de Grootmeester gelegenheid van den waterkant het garnizoen aan te vullen. De Turksche galeien lagen werkeloos en onbemand in eene baai; intusschen werden uit de Siciliaansche havens vrijwilligers en ridders naar het eiland gevoerd. Terwijl de Grootmeester ongehinderd zijne boden om hulp aan alle vorsten en ridders der Christenheid zond, kon Mehemet, de Turksche opperbevelhebber, of Piali, zijn admiraal, geen vaartuig naar Konstantinopel zenden, dat niet door Siciliaansche kruisers onderschept werd. Toen de twee aanvoerders eindelijk aan de voortreffelijkheid hunner tactiek begonnen te twijfelen, was het te laat.

De Spaansche Staatsraad en Alva, die na 1571 nog aan het dogma van den onoverwinbaren Turk geloofden, dat in het begin der eeuw door Christen-staatslieden en geleerden beleden en in geschriften ernstig betoogd werd, waren dus niet op de hoogte van hun tijd. Ook hebben zij hierin van kortzichtigheid blijk gegeven, dat het groote gevaar, hetwelk Spanje en de geheele Christenheid uit de opkomst en ontwikkeling der Barbarijsche roofstaten dreigde, zich aan hen niet geopenbaard heeft, ook toen Cervantes en andere ooggetuigen hen kwamen waarschuwen. Om ons van dit gevaar te overtuigen, is het noodig een blik te werpen op de geschiedenis dier staten en op den aard van het zeerooversbedrijf, dat daar als staats-instelling gedreven werd[1].

De Moorsche bevolking der Afrikaansche Noordkust pleegde strand- en menschenroof sedert de vroegste tijden. Om hieraan een einde te maken vormde Ferdinand de Katholieke, op aan-

1) Zie in de *Revue Historique*, van Mei-Juni 1884, *Etudes Algériennes*, van H. de Grammont, 1e gedeelte: *La Course à Alger*.

drang van kardinaal Ximenes, het plan tot inlijving der kust. Mers-el-Kebir, Oran en Boegie werden veroverd; op een eiland vóór de haven van Algiers verrees in 1511 een Spaansch fort, dat aan de verdere ontwikkeling van dit rooversdorp paal en perk stelde. Van haar middel van bestaan beroofd, zag de bevolking om naar redding en vond die bij de gebroeders Barbarossa, rooverhoofdlieden, die sedert lang naar een vast punt op de Afrikaansche kust uitzagen. Horuk maakte zich meester van Algiers en in 1530 gelukte het zijnen broeder de Spaansche bezetting uit het havenfort te verdrijven. De muren van dit fort werden de bouwstoffen, waarmede de rotsen aan den ingang der haven tot een doorloopenden dam werden vereenigd. Daarachter lagen voortaan de galeien veilig. Het nest was toen gebouwd; de roofvogels draalden niet zich er te verzamelen.

Sedert het oogenblik waarop de opvolgers van Mahomet, in den strijd tot uitbreiding van hun geloof, de zeekust bereikten, was de oorlog ter zee, waar de profeet persoonlijk een afkeer van koesterde, mede opgenomen onder de aan zijne volgelingen opgelegde verplichtingen. Tot het einde der 16^{e} eenw, den tijd van Cervantes' gevangenschap dus mede ingesloten, vertoont de kaapvaart der Barbarijsche roofstaten dan ook al de karaktertrekken van een gewijden krijg, De vlaggen der galeien werden in de moskeeën gezegend; alvorens zee te kiezen voorzagen de rooverkapiteins zich bij de priesters van amuletten en van een schaap, bestemd om onder het uitzeilen geofferd te worden. Wie in het gevecht viel, zag de poorten van het paradijs terstond voor zich geopend, want niet de doods-engel, gelijk in den oorlog te land, maar God zelf ontving, naar het volksgeloof, de zielen van hen die op de baren het leven heten. Intusschen ontbrak het ook niet aan aardsche belooningen. De meeste pacha's, die de sultans te Algiers benoemden, waren gewezen rooverkapiteins; uit hen werden bij voorkeur de groot-admiraals van het Turksche rijk gekozen. Een hunner, Uluch-Ali, bevelhebber van het Algerijnsche eskader in den slag bij Lepanto, koesterde groote plannen. Hij heroverde Tunis nadat Don Jan het bezet had en sloeg den sultan voor, de geheele Noordkust van Afrika onder één pachalik te vereenigen.

Dit plan, reeds door Khaireddin-Barbarossa en andere pacha's in den eersten tijd der Algerijnsche nederzetting voorgestaan, geeft ons in Uluch-Ali den tegenstander te zien van Don Jan,

die op hetzelfde tijdstip zijn ontwerp tot het vestigen van een Christenrijk in Noord-Afrika aan den Spaanschen Staatsraad voorlegde. Onberekenbaar waren de gevolgen geweest indien Uluch's voorstel ware aangenomen, want nog altijd stonden twee millioen Mooren aan de overzijde der straat van Gibraltar gereed hunnen geloofsgenooten de hand te reiken. In Spanje zou de strijd tusschen het Kruis en de Halve Maan hervat zijn, gelijk die op de slagvelden van Hongarije reeds met inspanning van alle krachten gevoerd werd.

De sultan leende echter even weinig het oor aan Uluch's roemzuchtige droomen als Philips II aan die van Don Jan. Beider lot had groote overeenkomst. Reeds waren de landvoogden te Tunis, te Tripoli en te Algiers aan Uluch ondergeschikt gemaakt; reeds stond hij op het punt Marokko te veroveren en tot den Oceaan zijn gebied uit te breiden, toen hij plotseling stierf, meer dan waarschijnlijk vergiftigd door Sinan-Pacha, des sultans schoonzoon, die hem als groot-admiraal opvolgde. Na Uluch benoemde de Porte tot hare gezagvoerders te Algiers steeds bevelhebbers, die slechts drie jaren in hunne landvoogdij bleven en van wie geen voorstellen te wachten waren tot het stichten eener wereldheerschappij, welke het zwak gestel van Soliman's opvolgers niet meer in staat was te verdragen.

Van het oogenblik af dat de roofstaten ophielden politieke beteekenis te hebben en zeeroof met slavenhandel slechts het handwerk van fortuinzoekers, het middel van bestaan eener Turksche kolonie werd, verliest de kaapvaart voor ons betoog hare belangrijkheid. Tijdens Cervantes' gevangenschap was dit standpunt echter nog niet bereikt. Het is daarom noodig de inrichting dier zeeschuimerij te kennen, in de eerste plaats teneinde het streven van Cervantes te kunnen beoordeelen, en voorts dewijl dit roofstelsel jammer genoeg bracht over Spanje en de geheele beschaafde wereld, om het plan tot uitroeiing daarvan als een gewichtig politiek ontwerp te blijven beschouwen[1)].

1) Het hier opgehaugen tafereel is, in den loop der eeuwen, aan de werkelijkheid niet ontrouw geworden. In de veelomvattende studiën over den zeeroof in den Oost-Indischen Archipel, door den kapitein ter zee J.H.P.E. Kniphorst in het *Tijdschrift voor het Zeewezen* gedurende de jaren 1875 tot '80 medegedeeld, ontmoet men telkens, wanneer van georganiseerden zeeroof sprake is, trekken die aan het Algerijnsche roofnest herinneren. Nog in 1859 schreef de chef van het marine-departement te Batavia: ‘Hoewel Sollok het ho*o*fd-eiland is van waar het gezag uitgaat, wordt de rooverij vooral gedreven van die honderden eilanden, welke zich van Mindanoe tot aan de Noordoostkust van Borneo als een keten uitstrekken. Elk eiland kan zijne uitgeruste vloot van vrijbuiters in zee zenden; ieder hoofd handelt onafhankelijk en voor eigen rekening; maar Sollok is het middelpunt waar de handel en welvaart, die het gevolg zijn van hunne strooptochten, zich vestigen.’
Zelfs worden sommige hoofdfiguren uit het Middellandsche zee-drama in het verre Oosten teruggevonden. Spaansche oorlogsschepen zijn het, die de roovers in hunne holen bestoken. *Moros* noemen de bewoners der Philippijnsche eilanden, met eene flauwe herinnering aan den Moorenkrijg hunner Spaansche voorzaten, de Maleische roover-bevolking. In 1848 is de gouverneur der Philippijnen, generaal Claveria, na eene tuchtiging van het roofnest Balanguigui, met den rang van Grande en den titel van Graaf van Manilla beloond. Zijne adelbrieven bracht een officier uit Madrid. De boodschapper viel echter, in de Chineesche zee, kapers in handen en werd gedood. Diezelfde roovers werden door een Engelschen kruiser genomen en te Hongkong opgeknoopt. Onder hun buit vonden de Engelschen het Spaansche pakket, dat langs dezen omweg den graaf van Manilla eindelijk in handen kwam.

Men ziet, in de geschiedenis van den zeeroof is het niet noodig tot de 16e eeuw terug te gaan, om het avontuurlijke en fantastische te ontmoeten.

Het gilde der rooverkapiteins en reeders van kaperschepen vormde te Algiers, - dat als *type* gelden mag voor al de kuststaten, - een staat in den staat. Het onderhield de bevolking en het bestuur, maar achtte ook alle belangen aan zich ondergeschikt. Ieder vrij man mocht ter kaapvaart gaan; sedert 1568 was het den Janitzaren geoorloofd als zeesoldaten op kaperschepen dienst te nemen. Men begon met een klein vaartuig, bemand met weinige roeiers en gewapenden; schafte zich na eenige gelukkige tochten een grooter, ten laatste een volledig uitgerust kaperschip aan. De verdeeling van den buit geschiedde als eene openbare aangelegenheid. Op zware straf was het ieder verboden iets voor zich achter te houden, een verbod dat trouwens overtreden werd zoo dikwijls men er kans toe zag. Alles werd publiek verkocht; alleen het tuig der prijs gemaakte schepen viel het havenbestuur ten deel. De pacha had het recht van toeëigening tot den hoogst geboden prijs. Hem kwam voorts toe 12 ten honderd voor zijn persoonlijk aandeel; één percent voor de haven en één percent voor de moskeeën. Het overschietende behoorde voor de helft aan de reeders of aan den kapitein, wanneer die tevens reeder was. Van de andere helft kwamen den kapitein weder 15, den officieren 3, den Janitzaren en onderofficieren 2 deelen. Één deel kreeg de bemanning; ook de roeislaven deelden daarin, doch hun meester stak tweederde hunner portie op.

Hoeveel geld er te verdienen viel, bewijzen eenige cijfers. Als eene uitzondering wordt het geval van een schipper genoemd, die na een eersten voordeeligen tocht met een klein vaartuig, het bedrijf vaarwel zeide en van de buit gemaakte 87000 franken ging rentenieren. Met zóo weinig stelde niemand anders zich tevreden. Een Fransch consul raamde de schade, in de eerste acht maanden van 1616 geleden door zijne landgenooten, op 1,800,000 kronen. Van 1606 tot 1636 werd de geheele waarde van den thuis gebrachten buit aan goederen geschat op 20 millioen franken, behalve meer dan een millioen gevangenen, wier losgeld gemiddeld 500 franken bedroeg. Dit laatste kan niet te hoog geschat zijn, wanneer wij in aanmerking nemen dat Ali Bitchnin (de Venetiaan Picinino) de dochter van een koopman te Valencia losliet voor 6000 *patagons*, 17,400 franken. Nog had de roover spijt zijn eisch niet hooger gesteld te hebben, toen een Spaansch renegaat hem kwam influisteren dat de vader rijk genoeg was om viermaal zooveel te betalen. Zeker ridderlijk eergevoel was echter dezen bandiet niet vreemd. ‘Mijn woord is mijn woord’, was zijn bescheid, en hij liet de Spaansche gaan.

De Barbarijsche roovergalei was een geducht oorlogswerktuig en bezat, tegenover de slecht toegeruste vaartuigen der naburige staten, eenige van de voordeelen welke het stoomschip onkwetsbaar maken voor de zeilvloot. Rank, zoo laag, dat bij eenigszins holle zee de golven telkens over het boord sloegen, door niets dat uitstak aan den romp belemmerd, vloog zij als een slang over den waterspiegel. De zeilen werden slechts gebruikt zoo lang men kruiste, loerend of eene prooi zich vertoonde. Zoodra liet deze zich niet zien, of was het noodig zich voor een overmachtigen vijand uit de voeten te maken, of het tuig ging omlaag en de tent op het achterschip, de eenige beschutting der officieren, werd opgerold. Met zwaren en gelijken slag deden de riemen de baren schuimen. Niemand mocht zich verroeren, ten einde het evenwicht geen oogenblik te storen. De roeiers werden onder het zeilen, bij ploegen, geregeld op het voorschip ‘gelucht;’ maar zoolang het roeien duurde onder geen voorwendsel van hunne bank ontketend. Alleen de *comite*, de slaven-opzichter, bewoog zich op een loopplank middenscheeps, gaf de maat van den riemslag aan en hield met knallende zweepslagen en luid geschreeuw de roeiers aan hunne taak.

De wapening bestond uit een ver-dragend kanon op de voorplecht en een draaibas op den achtersteven. De bemanning telde, op de galeien van het meest voorkomend charter, een honderdtal vrijwilligers, van musketten en blanke wapenen voorzien, en tien roeiers op elke van de twintig banken. Kruit en lood, met mondvoorraad voor vijftig dagen, werden onder de banken geborgen. Drie beschuiten daags en een maat water met azijn waren het rantsoen der slaven; de vrijwilligers mochten op eigen kosten daaraan iets toevoegen, mits hunne provisie niet te veel plaats innam en alle twist vermeden werd. Strenge, onverbiddelijke tucht heerschte en werd verdragen, dewijl aller belang die gebood en barbaarschheid, voor zichzelf of voor anderen, niets had dat dezen mannen des gewelds tegenstond.

Aldus toegerust, was het geen wonder dat de Algerijnsche wapens weinig verzet ontmoetten. Zondert men de dappere ridders van Sint Jan uit, dan was geen vijand tegen hen opgewassen. De Italiaansche en Spaansche galeien hadden op elk harer twaalf banken niet meer dan zes of acht roeiers, het schuim der gevangenissen, onwillig, ongeoefend, zonder tucht. Lomp van vorm, zwaar beladen, hoog boven de waterlijn, met allerlei verguldsel en beeldhouwwerk overdekt, waren de Europeesche galeien kunstig om te aanschouwen, maar de onbeholpenheid zelve. Tot ver in de 17e eeuw klaagden de intendanten der Fransche galeien aan Richelieu, aan Colbert, aan Seignelay hun nood over de slechte inrichting hunner vaartuigen. Het baatte weinig. Schilder- en beeldhouwwerk, met een geriefelijk logies, bleven den Franschen officieren meer waard dan een betere snit hunner vaartuigen.

Het pleit voor den practischen geest van Cervantes' opmerkingen, dat hij lang vóor de Fransche intendanten en onder geheel andere omstandigheden, de oorzaken der geduchtheid van de Moorsche kapers ingezien en het middel om die weg te nemen nauwkeurig aangewezen heeft. ‘De galeien der Christenen,’ zeide hij in *El Trato de Argel*, ‘bewegen zich als menschen zonder handen of voeten. De zware lading belemmert ze. Men moet in den oorlog vlug zijn en zich kunnen roeren. Wanneer de Moorsche galeien gejaagd worden, wenden ze den steven recht in den wind, nemen de zeilen in, zooveel mogelijk het tuig omlaag en alle man gaat aan de riemen. De Spanjaarden

zijn daar te trotsch en hunne vaartuigen te log voor. Zeilende loopen ze in geen zes dagen een Moorsch schip op. Worden ze vervolgd, dan laten ze zich inhalen, omdat een Spanjaard zich onteerd zou achten indien hij een riem in handen nam.'

Men had echter in Spanje even weinig aandacht voor den practischen raad als voor de politieke denkbeelden van Cervantes en Don Jan. Twee en een halve eeuw heeft deze ongelijke strijd geduurd, aan de zijde der roovers met wapenen en toerustingen, die naar gelang der tijden wisselden, aan die der slachtoffers met bijna onveranderde slapheid. De meest gezegende plekken van den aardbol zijn door dezen kanker tot woestenijen gemaakt, en indien iets de taaiheid der Zuidelijke rassen bewijst, dan is het dat deze kaalgevreten akkers, ofschoon zelfs nu nog niet van het eeuwenlange uitmergelen bekomen, zijn gaan herleven zoodra de geesel er van weggenomen was.

Vóor wij echter dit fatalistisch berusten brandmerken, past het ons in aanmerking te nemen, dat de geheele beschaafde wereld, tot zekere hoogte, dezelfde fout begaan heeft. Met den roofstaat werd, als met eene erkende mogendheid, onderhandeld; het rooversbedrijf als zijn wettig middel van bestaan aangemerkt. In de 16^{e} en het begin der 17^{e} eeuw waren de koningen van Frankrijk des sultans bondgenooten en hunne onderdanen hierdoor van den ergsten overlast bevrijd. Toen dit ophield, volgden de Franschen dezelfde onvruchtbare tactiek, die door Engelschen en Hollanders tegen de Barbarijsche staten werd aangewend. Algiers heeft de eer gehad van door de beroemdste zeehelden der wereld gebombardeerd te worden; de schande van zich voor allen vernederd en de slimheid van niemand hunner zijn zin gegeven te hebben. Na een of twee dagen bombardeerens, heesch de Bey altijd de witte vlag en beloofde al wat men wilde. Den dag na het vertrek der vloot, ging het rooven weder zijn gang. Het hoogste wat de bombardeerende mogendheid verkregen had, was onschendbaarheid harer eigen onderdanen. Maar de roovers matigden zich het recht van visitatie aan en de geringste onduidelijkheid in de scheepspapieren was een voorwendsel om het vaartuig prijs te verklaren. Ook ontzag de kaperkapitein zich niet dit te doen wanneer de onschendbare vlag eene kostbare lading dekte, maar de gelegenheid gunstig was om den slachtoffers van het misdrijf het eeuwig stilzwijgen op te leggen.

Het kwam zóo ver dat sommige staten de veiligheid hunner handelsvaartuigen voor eene jaarlijksche schatting kochten. Aan de republiek der Vereenigde Nederlanden wordt de twijfelachtige eer toegekend, daarvan het voorbeeld gegeven te hebben. De groote monarchieën hebben altijd schatting geweigerd; maar aan het geven van kostbare geschenken bij alle onderhandelingen met den Bey onttrokken ook zij zich niet. Van een gemeenschappelijk optreden, in aller belang, is nooit ernstig sprake geweest. Niets bewijst meer de ontzaglijke verandering, die in minder dan eene eeuw de algemeene denkwijze heeft ondergaan, dan de verbazing welke ons vervult wanneer wij een toestand leeren kennen, die in onzen tijd geen oogenblik bestaan zou, zonder dat het besef van het internationaal belang onmiddellijk maatregelen tot stand bracht om hem te doen ophouden.

Met het voorbeeld onzer eigen voorouders onder onze oogen, is het echter onze plicht voorzichtigheid te betrachten vóor dat wij de Spaansche staatslieden veroordeelen, die geen gehoor schonken aan de voorstellen van Don Jan en Cervantes. Ranke's afkeurende uitspraak: *Diese Spanier waren zu keiner Neuerung zu bewegen* komt ons, - het wordt met alle bescheidenheid gezegd, - niet geheel billijk voor. Een katholiek schrijver, Reinhold Baumstark[1)], die Philips II bijna als een heilige vereert, had, naar onze meening, niet behoeven te verklaren dat de koning, in zijn strijd tegen den Islam ‘niet a l l e e n schuldig, maar ook n i e t v r i j v a n s c h u l d is geweest.’

Beide beoordeelaars verliezen een oogenblik uit het oog de leidende gedachte van Philips' politiek, welke men vrij is af te keuren, doch met welke rekening gehouden moet worden indien men 's konings besluiten aan de rede toetsen wil. Philips' aard was niet die eens veroveraars. Ongezind een duimbreed prijs te geven van het gebied, hem door zijn vader nagelaten, werd hij niet geplaagd door den ‘landhonger’, die de sultans van zijn tijd en, tot zekere hoogte, ook Karel V dreef. Dat hij, na twintig jaren vrede met het buitenland, Portugal heeft ingelijfd, kan bezwaarlijk als veroveringszucht worden aangemerkt in onzen tijd, nu vele politieke kansrekenaars die samensmelting nog beschouwen als gevorderd door de

1) *Philipp II, König von Spanien*. (Freiburg im Breisgau, 1875.)

natuurlijke eenheid van het Iberisch schiereiland. Naar Engeland en naar de Fransche kroon heeft hij, in het laatste tijdvak zijner regeering, de hand uitgestrekt, maar alleen met het doel de hydra van het Protestantismus den kop te vermorzelen.

In dezen gedachtengang pasten de plannen van Don Jan zoo min als de denkbeelden van Cervantes. Met de vernietiging der Turksche vloot bij Lepanto achtte de koning zijn plicht, in deze richting, volbracht. Noord-Afrika te maken tot een Christenrijk of tot een wingewest, de Spaansche vlag te doen heerschen in de Middellandsche zee, ware geweest een strijd om het bestaan aanbinden met het Mohamedanismus. Philips kon, - mocht, in zijn stelsel, - zich daartoe niet geroepen voelen. Het voorstel stond gelijk met een tot ‘verplaatsing van het zwaartepunt zijner politiek naar het Oosten,’ - een raad, ook in deze dagen gegeven aan een uit vele ongelijksoortige deelen samengesteld rijk, dat sedert eeuwen zijne krachten naar het Westen gericht heeft. Oostenrijk vindt den wenk van Bismarck niet gemakkelijker op te volgen, dan Philips II het voorstel van Don Jan.

Het is kenschetsend voor den man die *Don Quyote* zou schrijven, dat hij, gevangen te Algiers en zonder uitzicht op de vrijheid, hetzelfde beproefde wat 's konings broeder te vergeefs getracht had gedaan te krijgen.

Van den minister, tot wien hij zich wendde, koesterde Cervantes hoogen dunk. Hij hangt in zijn smeekgedicht een beeld van het hof op, weinig geschikt een hoveling te behagen, maar zooveel te meer om den achtergrond te vormen, waarop de gestalte van een staatsman zich in het gunstigste licht vertoonde. ‘Met hun twintigen vechten zij om een kamerheerssleutel, om een gezantschap. Wie onder de menigte, die een ambt najaagt, niets bekomt, is misschien een man die nooit iemand lastig viel, zonder andere aanbeveling dan zijne deugd, in welke alleen, naast God, hij zijn vertrouwen stelt. Van u, heer, kan men zeggen, en ik zal niet moede worden het te verkondigen, dat niets dan uwe deugd uwe schreden geleid heeft; dat zij alleen u heeft gebracht tot die hooge waardigheid, waar gij, van eerzucht vrij, nederig de hooge gunst draagt welke uw deel geworden is. Geprezen zij het oogenblik, toen 's konings oog de schittering ontdekte van het helder verstand, dat met

uwe onwankelbare trouw en uwe bescheidenheid gepaard, u zulk eene groote macht geeft.'

Dichterlijke overdrijving, zal men meenen; opgeschroefde lofspraak, te verschoonen in een smeekeling, die den beschermer, tot wien hij zich wendt, gunstig tracht te stemmen. Intusschen heeft een onzer berichtgevers, Em. Chasles, in het rijksarchief te Madrid een stuk ontdekt, dat een gunstig getuigenis van den minister aflegt. Het is een soort van levensplan, door den staats-secretaris op het papier gebracht, dat de regelen bevat naar welke hij gewoon is zich te gedragen. 'Eenvoudiger en edeler program, vrucht van rijpe ervaring en van den wensch naar gerechtigheid, kan men zich niet voorstellen.'

Zeker heeft Mateo Vasquez de eigenschappen bezeten welke Cervantes in hem roemt: scherpzinnigheid, trouw en bescheidenheid. Philips zou hem anders niet benoemd hebben tot zijn geheimschrijver. Meer dan in eenig ander, werd in dit ambt het vertrouwen vereischt van den koning, die boven mondeling overleg met zijne ministers, altijd aan het geheimzinnig uithooren zijner berichtgevers de voorkeur gaf. Omtrent het karakter van den staats-secretaris bezitten wij echter van een anderen kant een veel minder vleiend oordeel. 'Karig met woorden, geheimzinnig, aan vormen gehecht; alleen door eene eerzucht bezield die naar de hoogste kerkelijke waardigheid dorstte; weinig gezind anderen van dienst te zijn, veeleer hen achter hun rug te benadeelen.' Dit is de beeltenis, door Ranke van Mateo Vasquez gebeiteld. Zijne eerzucht heeft hem ten val gebracht. Reeds tot de hoogste ambten geklommen, wenschte hij nog den kardinaalshoed. Van alle begeerten was dit die, welke Philips het minst geneigd was te bevredigen. Hoe grooten eerbied hij had voor kerkvorsten, in zijn kabinet zag hij hen liefst niet. Granvelle bleef, zoo lang hij onmisbaar was; maar Spinoza trof 's konings ongenade als een bliksemstraal. Toen Philips vernam dat Vasquez, achter 's konings rug, te Rome moeite deed om het purper te verwerven, zond hij den secretaris der *Junta* voor altijd uit zijne tegenwoordigheid. Ook deze gunsteling ondervond de waarheid van het spreekwoord, dat men aan het hof gewoon was elkander in te fluisteren: ''s konings dolk is niet ver van zijnen glimlach.'

Het smeekschrift van Cervantes is den staats-secretaris in

handen gekomen te midden der kuiperijen om Antonio Perez en de prinses van Eboli, met hun aanhang, in 't verderf te storten. Van deze komplotten was Vasquez het middelpunt, zoo niet de aanstoker. Geen wonder dat het betoog van den Algerijnschen gevangene, over Spanje's roeping op de kust van Afrika, door de papierenzee op de schrijftafel van den geheimschrijver verzwolgen is.

Van zijn later beroep op de natie, van zijne kruisvaartprediking op het tooneel, kan Cervantes zich bezwaarlijk eenig rechtstreeksch gevolg hebben voorgesteld. Niemand vermoedde destijds dat de openbare meening eene macht was, die iets te weeg kon brengen. Maar de schrijver van *El Trato de Argel* heeft zelfs niemand kunnen overtuigen, ook onder degenen die hem toejuichten. Wat de koning deed, was welgedaan; wat hij naliet, kon niet anders dan verkeerd wezen. Zoo dacht ieder Spanjaard der 16e eeuw. Hoe gehaat Philips II zich buiten Spanje gemaakt moge hebben, daaraan bestaat geen twijfel dat hij, tot zijn dood toe, door zijne landgenooten ‘niet bemind, niet geëerd, maar aangebeden werd; dat zijne bevelen zóó heilig geacht werden, dat men ze niet overtreden kon zonder in opstand te komen tegen God.’ Aldus getuigt Ranke, en hij heeft het van tijdgenooten afgeluisterd.

III.

Door zijn *fiasco* op het tooneel ontviel Cervantes het laatste wapen, waarmede hij den strijd tegen het Moorendom had kunnen voeren. Voor doove ooren te blijven prediken was evenmin nuttig, als zijn bescheiden fortuin hem toeliet zijne letterkundige proefnemingen voort te zetten. Om den broode, liet hij langen tijd de letteren geheel met rust. Wanneer in de werken, die hij in een later tijdperk van zijn leven schreef, telkens nog de herinnering aan zijne jaren van strijd bovenkomt, is het als de gloed die aan het uitspansel zichtbaar blijft, lang nadat een brand heeft uitgewoed. Voor den eenzamen partijganger was de worsteling met de aartsvijanden van zijn geloof en zijne natie afgeloopen. Zijn eigen leven bood hem anderen strijd. Hem daarin van verre te volgen en op onzen weg aan te teekenen wat meer in 't bijzonder ons onderwerp raakt, is de taak die ons overblijft.

In 1588 viel eindelijk het oog der regeering op hem. Hij werd ondercommissaris van levensmiddelen voor de zeemacht. Hij woonde nu te Sevilla en reisde op het platteland om bij de boeren inkoopen te doen. Het verblijf te Sevilla, waar leden der familie Saavedra woonachtig waren, was hem aangenaam. Ondanks de nederigheid van zijne ambtelijke bezigheden, welke evenmin als zulks nog thans in Spanje het geval is, eene reden tot uitsluiting waren in het maatschappelijk verkeer, was de schrijver der *Galatea* in de artistieke en beschaafde kringen een welkome gast. Jaren naderhand dacht hij nog daaraan, toen hij Sevilla in eene zijner vertellingen een oord noemde, ‘waar niet alleen den kleinen eene plaats wordt ingeruimd, maar de grooten niet meer ruimte verlangen dan hun toekomt.’

Met een theater-ondernemer heeft hij in dien tijd eene overeenkomst gesloten, waarin hij beloofde achter elkander zes stukken te zullen leveren, die elk binnen twintig dagen na hun voltooiing opgevoerd moesten worden. Het honorarium zou voor ieder werk vijftig dukaten bedragen, ‘indien erkend werd dat het stuk tot de besten behoorde die in Spanje geschreven werden.’

Naar dien tamelijk rekbaren maatstaf schijnt het contract hem geen goudmijn ontsloten te hebben, want in 1590 vroeg hij een ambt in Amerika. Trek naar de Nieuwe Wereld kan hem daartoe niet bewogen hebben; immers hij had van de Indiën en hun bevolking geen hoogen dunk. Hij schildert ze in een zijner novellen als ‘een toevlucht van allen dien het tegenloopt; een vrijplaats voor moordenaars; een schuilhoek voor die soort van speculanten welke sommige lieden slimmerts noemen; een lustoord voor lichtzinnige vrouwen; een land waar velen teleurstelling, weinigen redding vinden.’ Hij wilde er heen om andermaal de weerbarstige fortuin te beproeven. Uit den zeer uiteenloopenden aard der betrekkingen, voor welke hij zich aanbeval, blijkt dat ook niet het besef van eenige bepaalde roeping hem gedreven kan hebben. Hij wilde administrateur der provincie Nieuw-Granada, bevelhebber der galeien in Cartagena, gouverneur der provincie Soconusco of plaatselijk commandant der stad Paz worden. Uit de bij dit verzoekschrift gevoegde stukken, welke in het Indisch archief te Sevilla bewaard worden, put men de meeste authentieke gegevens voor Cervantes' levensbeschrijving. Op het adres werd afwijzend beschikt. Het draagt de

kantteekening, misschien van 's konings eigen hand, - want niemand was ijveriger in het bekrabbelen van staatsstukken dan Philips II, - dat voor den adressant liever in Spanje iets gezocht moest worden. Het is echter bij zoeken gebleven.

Eenige jaren later was de oud-soldaat ambtenaar van den fiscus in Granada en belast met het opsporen en vervolgen van kwade betalers. Voor deze en voor zijne vorige betrekking had hij borgtocht te stellen, ongerekend misschien de koopsom van het ambt; want het veilen van aanstellingen was een van de vele noodmiddelen, door welke de Spaansche schatkist voor geheele ledigheid bewaard werd. Cervantes' gering vermogen moet door deze herhaalde aderlatingen grootendeels uitgeput zijn. Bij zijn trouwen was hij bezitter eener fortuin, die naar Spaansche rekening ten hoogste een half millioen *Maravedis* bedragen kan hebben, volgens onze geldswaarde misschien veertien duizend gulden. Onder die opgaaf was begrepen de huwelijksgift van zijne vrouw, een lapje grond met zes kippen. In 1597 werd hij echter eene poos gevangen gezet wegens het zoek raken van ƒ 1400, die hij aan een ontrouwen gemachtigde schijnt te hebben toevertrouwd. Toen was dus zijne bezitting noch zijn borgtocht groot genoeg om hem voor hechtenis te bewaren.

Hij greep ook elke gelegenheid aan om iets te verdienen. De monniken van een Franciscaner klooster schreven eene prijsvraag uit voor een gelegenheidsvers op de heiligverklaring van hun patroon. Cervantes dong mede en verwierf den eersten prijs, die hem, met eene hoogdravende loftuiting, ter hand werd gesteld. De belooning bestond in ‘drie zilveren lepels.’ Toch was het gedicht, volgens het eenparig getuigenis der warmste vereerders zoo van den heilige als van zijn lofdichter, beneden alle critiek. De schepper van Sancho Panza en zijn meester heeft zijn leven lang in den waan verkeerd, dat voor hem lauweren te garen waren op den Parnassus, naar welk oord hij op zijn ouden dag nog eene langwijlige bedevaart dichtte. Iets anders dan zelfbegoocheling hebben zijne verzen hem echter nooit geschonken.

Op eene tweede gevangenschap wordt, in dubbelzinnige bewoordingen, gezinspeeld in de voorrede van *Don Quyote*. In het stadje Argamasilla is men van deze overlevering zoo zeker, dat een van de beste uitgaven der *Obras completas de Cervan-*

tes, van Don Manuel Rivadeneyra, in 1863 gedrukt is in het gebouw, waar de schrijver gekerkerd zou zijn geweest. Heeft de overlevering gelijk, dan waren het waarschijnlijk weder geldzaken, oneenigheden met de schuldenaars van den fiscus, die hem achter de tralies brachten.

Zekerder is men van eene derde opsluiting in 1605, te Valladolid, waarheen Cervantes het hof gevolgd was. Hij werd toen beticht van medeplichtigheid aan een straat-krakeel, waarin een edelman van het hof gedood werd. Met hem waren al zijne huisgenooten, zijne vrouw, dochter, twee zusters, eene nicht en eene dienstbode, die evenals de anderen een adellijken naam droeg, op weinig eervolle vermoedens in de aanklacht betrokken. Voor de beschuldiging bleek niet de minste grond te bestaan, maar de laster het niet na het geval, tot nadeel van de vrijgesprokenen, te misbruiken. Opmerking verdient dat de twintigjarige Isabella, Cervantes' natuurlijke dochter, die hij van zijn laatsten Portugeeschen veldtocht had medegebracht, - zijn echt bleef kinderloos, - even als eene harer tantes haar verhoor met een kruisje onderteekend heeft, ‘verklarende getuige niet te kunnen schrijven.’ Het beroep van den heer des huizes wordt opgegeven als dat van ‘een man die schrijft en zaken waarneemt.’ De vrouwen verdienden bovendien haar kost met naai- en borduurwerk voor aanzienlijke personen. In het huisarchief der markiezen van Villafranca zijn naaister-rekeningen gevonden, geschreven door dezelfde hand die bezig was *Don Quyote* op het papier te brengen.

De onstuimige bijval, die het eerste deel van dit boek in 1605 begroette in Spanje en overal waar de Spaansche taal verstaan werd, - dat is ongeveer de geheele beschaafde wereld van dien tijd, - veranderde niets in de uitwendige omstandigheden van den schrijver. Cervantes heeft zijne uitgevers, nadrukkers en tooneeldirecteuren geld doen verdienen. Hijzelf ondervond echter wat onze beroemde tijdgenoot José Zorrilla, tooneeldichter als Cervantes en in zijn gedicht *La Cruz y la Media Luna* zijn geestverwant, niet lang geleden schreef: ‘In Spanje wordt de arbeid van den geest beschouwd als de rok van Christus, waaruit ieder het recht heeft zich mouwen te snijden.’ Ook George Sand heeft aan G. Flaubert dezen kameraadschappelijken troost gegeven: *Nous sommes des Don Qui-*

chotte, mon vieux troubadour; il faut nous résigner à être bernés par des aubergistes. Daar deed zelfs, tegenover Cervantes, Lope de Vega aan mede, die badend in voorspoed en rijk aan eigen vernuft, den behoeftigen vakgenoot plunderde, dien hij in 't openbaar zooveel mogelijk doodzweeg en achter zijn rug beschimpte.

In hetzelfde jaar waarin Cervantes wegens straatrumoer in de gevangenis kwam, de naaister-rekeningen voor zijne vrouw schreef en het eerste deel van *Don Quyote* in het licht zond, trad hij ook op als verslaggever van hoffeesten. Den koning was een kroonprins geboren. Den dichter Espinel werd het regelen, onzen held het beschrijven der doopplechtigheid opgedragen. Onpersoonlijk en zakelijk als zijn relaas gesteld is, vindt men er toch een weerklank in van de politieke gedachten, die vijfentwintig jaren vroeger hem vervulden. De verslaggever betuigt zijne vreugde over de geboorte van den troonopvolger, ‘waardoor vele kuiperijen afgesneden, alle buitenlandsche pretendenten en roofvogels op een afstand gehouden worden.’ Maar tevens valt die geboorte samen met de vriendschap, welke nu tusschen de hoven van Valladolid, Londen en Parijs hersteld is, en beginnen stemmen gehoor te krijgen die op het eindelijk staken van den strijd tegen de oproerige Hollanders aandringen. Deze overeenstemming der Christen-mogendheden zal, meent Cervantes, Spanje de handen vrijlaten voor andere ondernemingen. Hij verzuimt niet, de aanwezigheid van den Engelschen gezant als een der heuglijkste karaktertrekken van het doopfeest te vermelden. Het vredestractaat met Engeland laat hij bij zijn verslag afdrukken. Omstreeks denzelfden tijd schrijft hij de novelle *De Spaansche in Engeland*, waarin met bijzondere ingenomenheid over koningin Elisabeth gesproken wordt.

De vijanden van den verslaggever lieten niet na, de strekking van zijn relaas in een ongunstig licht te stellen. Gongora, door de pijlen van Cervantes' vernuft in zijn gezwollen pedanterie meer dan eenmaal geraakt, stelde op zijne beurt een feestverhaal samen. Daarin wordt de ‘officieele’ verslaggever een landverrader, de aanwezigheid van den ketterschen gezant eene beleediging voor het Roomsche geloof, het vredesverdrag een leugen, de doop van den prins een maskerade genoemd. ‘Ten slotte,’ zegt hij, ‘verliezen wij, maar Luther wint. De beschrijver van dezen fraaien veldtocht is Don Quyote, op zijn schonkerigen Rocinante gezeten.’

Bisbilles d'auteurs, zal men zeggen. Maar Gongora was biechtvader des konings; Lope de Vega, zijn boezemvriend, een van de machthebbenden der inquisitie, een tijdlang zelfs grootinquisiteur. Wordt daarop gelet, dan krijgt de verdachtmaking van den letterkundigen kameraad een minder onschuldig karakter. In den pseudo-*Don Quyote*, waarover straks nader, komen soortgelijke toespelingen voor, die in dezen tijd gevaarlijk, maar op niemand minder van toepassing waren dan op Cervantes. Van een vrijdenker had hij niets en de uiterlijke vormen van zijn kerkgeloof nam hij in acht met al de nauwgezetheid van een Spanjaard der 16^{e} eeuw. Op zijn 62^{e} jaar liet hij zich zelfs opnemen in de geestelijke broederschap van het Heilig Altaar, even als zijne vrouw en dochter tot de orde van den heiligen Franciscus behoorden, zijne eene zuster non, de andere eene zuster van liefdadigheid was.

In 1606 ging het hof weder naar Madrid, gevolgd door den nu bijna zestigjarigen schrijver. Enkele groote heeren schonken hem zooveel onderstand, dat hij voor gebrek bewaard bleef; maar hoe weinig onbekommerd zijn lot was, blijkt hieruit, dat hij binnen tien jaren zevenmaal van woning gewisseld heeft. Intusschen vervulde zijn roem reeds de wereld. Edellieden uit het gevolg van den Franschen gezant bezochten in 1615 den huiskapelaan van den kardinaal-aartsbisschop van Toledo, tot wiens ambtsbezigheden de censuur behoorde. Zij vernamen dat hij bezig was het handschrift van het tweede deel van *Don Quyote* te lezen. Aanstonds toonden de vreemdelingen de grootste belangstelling en bewezen door het aanhalen van stukken uit *Galatea, Don Quyote* en de *Novelas*, hun bekendheid met deze werken. Gretig werd het aanbod aangenomen, om met den schrijver in kennis gebracht te worden. Toen zij echter vernamen in welke omstandigheden hij verkeerde, gaven zij onverholen hun verbazing te kennen, dat de Spaansche regeering zoo iets toeliet. ‘Tenzij,’ voegde een hunner er bij, ‘de armoede hem tot schrijven noopt. In dat geval moge God de poorten van den rijkdom zijn leven lang voor hem gesloten houden, opdat zijne armoede voortga de wereld te verrijken.’

Zoo spreekt de wereld over hen die hare geestelijke schatkamers vullen. Enkelen slaan voor zichzelf munt uit hun werk; de groote menigte ziet het onverschillig, zoo niet goedkeurend aan, dat de arbeiders onbeloond hun taak verrichten. Gelukkig

voor de menschheid, is het loon de maat niet der scheppingskracht van hen, wien het vuur der bezieling de lippen heeft beroerd. Cervantes bezorgde in 1608 den tweeden druk van het eerste deel van *Don Quyote*; in 1613 de uitgaaf der *Novelas*; een jaar later die van zijn *Reis naar den Parnassus*, eene satire in terzinen, gedeeltelijk gevolgd naar een gedicht van Cesare Caporali. Met zijne armoede en verlatenheid drijft hij daarin, op zijn gewonen goedmoedigen toon, den spot. Apollo noodigt hem eerst uit een stoel te nemen, maar alle zetels zijn reeds bezet door de menigte, die ten zangberg getogen is. ‘Ga dan op uw mantel zitten,’ herneemt de dichtergod. ‘Gij vergeet, heer, dat ik er geen heb,’ is het antwoord.

In 1615 zag een bundel tooneelstukken, tot het opvoeren waarvan geen theater-directeur bereid gevonden werd, het licht. In hetzelfde jaar verscheen het laatste deel van *Don Quyote* en daarna *Persiles y Sigismunda*. De uitgaaf daarvan beleefde hij niet meer. Van zijne onverzwakte opgeruimdheid en zijn stervensmoed getuigen de voorrede en opdracht van dit zijn laatste boek. ‘Vaartwel,’ roept hij uit, ‘al mijne grappen en lustige invallen! Vaartwel mijne vroolijke vrienden! Ik ga sterven, maar hoop u spoedig en gelukkig hiernamaals weer te zien.’ Den graaf van Lemos, wien hij den roman opdraagt, schrijft hij: ‘Ik zou dezen brief het best kunnen beginnen met de woorden van een oud lied, dat aldus aanvangt: “ik heb den voet in den stijgbeugel.” Want inderdaad, ik sta tot den rit gereed en de dood is reeds aan mijne zijde.’

Hij leed reeds eenigen tijd aan waterzucht. De dagteekening van zijn overlijden, 23 April 1646, is die van Shakespeare's dood, indien met het verschil der Juliaansche (Engelsche) en Gregoriaansche tijdsbepaling geen rekening gehouden wordt. De dag wordt, nog tegenwoordig, in de meeste groote Spaansche steden jaarlijks als een herinneringsfeest gevierd. Hij liet enkele werken onvoltooid: het tweede deel zijner reeds meer dan dertigjarige *Galatea*, eene vertelling, *Bernardo*, eenige tooneelstukken en andere kleinigheden. Niets daarvan is uitgegeven. Hij werd met zijne vrouw, die hem na weinige maanden in den dood volgde, begraven in het nonnenklooster der Drieëenigheid, tot welke orde zijne dochter Isabella toegetreden was. Hun gebeente is later verstrooid geraakt. Sedert 1835 prijkt het paleis der Cortes te Madrid met zijn bronzen standbeeld, op welks voet-

stuk hij, - in twijfelachtig Latijn, - als ‘de vorst der Spaansche schrijvers’ verheerlijkt wordt.

Meer volledig wordt zijn leven gekenschetst in een sonnet, dat Aug. Wilh. von Schlegel hem gewijd heeft. Het is te lang voor eene monumentale inscriptie, maar niet om hier een plaatsje te vinden:

> Castilischen Geschlechts; von feinen Sitten;
> Treu der Religion und treu der Ehre;
> Gelehrter, dann Soldat, hab'ich im Heere
> Don Juan's bei Lepanto mitgestritten,
>
> Den Arm verloren; Sclaverei erlitten,
> Zum Fliehen schlau; frei bei des Druckes Schwere;
> Erlöst; bemüht dann dass mein Ruhm sich mehre,
> So starb ich arm in der Bewundrer Mitten.
>
> Die Welt war mir ein Spiel; mein Alter Jugend.
> Ich malte was ich kannt' und kannte Vieles,
> Und die Erfindung stand mir zu Gebote.
>
> Von süsser Liebe reimt' ich, doch voll Tugend;
> Erschuf Novellen, Galatee, Persiles
> Und den sinnreichen Ritter Don Quyote.

Een van de onaangenaamste ervaringen in Cervantes' leven moet zijn geweest het werk van den falsaris Avellaneda. Men stelle zich den genialen broodschrijver voor, bezig aan het vervolg van *Don Quyote*, dat door den opgang, dien het eerste deel maakte, tijdelijk zijne geldzorgen een weinig beloofde te verlichten. Daar verschijnt op eens, in 1614, een voortgezette *Don Quyote*, door Alonzo Fernandez de Avellaneda, wiens waren naam Cervantes niet geweten, de nakomelingschap nooit ontdekt heeft. De voorrede was een fel schotschrift tegen den schrijver van het eerste deel; de inhoud een doorloopende spotternij op zijn boek, met juist zooveel waarschijnlijkheid en talent als noodig waren om te vreezen, dat tusschen deze lompe nabootsing en het fijne origineel niet alle lezers het onderscheid zouden vatten. Het ergst was dat de schrijver met vele bijzonderheden van het vervolg, dat Cervantes onder handen had, bekend bleek te zijn. Zeker had deze, mededeelzaam en oprecht als hij was, eene ‘uitstralende’ natuur als die van Shakespeare, in den kring zijner bekenden van zijn ontwerp geen geheim gemaakt.

Voor ons is het belangrijk dat de valsche Dolende Ridder, die onder de hand van Avellaneda een ijzervreter en vechtersbaas van de ordinairste soort geworden is, van plannen tot verdelging der Mooren den mond vol heeft. De schrijver heeft de gedachte, waarmede Cervantes jaren lang geheel vervuld is geweest, zeer goed doorzien. Op éene plaats steekt hij openlijk den draak met hetgeen de gevangene van Algiers beproefd heeft. Men herinnert zich, in *El Trato de Argel*, het betoog door den soldaat Saavedra tot Philips II gericht. Vermoedelijk heeft Cervantes er zich over uitgelaten, dat ditzelfde stuk reeds in zijn smeekschrift aan den staatssecretaris Vasquez dienst had gedaan. Avellaneda nu brengt zijn held aan het hof van den *Archipampan*, met wien niemand minder dan de koning van Spanje bedoeld wordt.

'Toen *Don Quyote* bemerkte', zoo luidt het verhaal, 'dat stilzwijgen heerschte in de zaal en men wachtte dat hij spreken zou, nam hij ernstig en waardig het woord:

Grootmoedige, machtige en steeds verhevene Archipampan der Indiën, afstammeling der Heliogabalussen, Sardanapalussen en andere heerschers, in uwe tegenwoordigheid verschijnt de Ridder zonder Liefde. Na het grootste deel van onzen aardbol doorkruist, na kasteelen verlost te hebben uit de macht van toovenaars, na koningen wraak verschaft, koninkrijken veroverd, provinciën onderworpen, keizerrijken van overheersching bevrijd te hebben, liet ik met aandacht mijne oogen over de aarde gaan en vond in heel haar omtrek geen koning of keizer die mijne vriendschap en gunst meer waardig was dan Uwe Hoogheid. Ik ben dan ook gekomen, groote monarch, niet om van uwe ridders wellevendheid of andere deugden te leeren, want mij blijft niets te leeren, bekend als ik ben bij alle vorsten als de spiegel en het voorbeeld der hoofschheid, der fijne manieren, der voorzichtigheid en der krijgskunde; maar met het doel, dat Uwe Hoogheid van dezen dag af mij zal beschouwen als haar oprechte vriend.

Ons verbond zal onzen vijanden eene bron van ontsteltenis wezen. Ik wil op dit oogenblik, in uwe tegenwoordigheid, den strijd aangaan met den grooten reus Bramidan den Aambeeldklover, koning van Cyprus, dien ik meer dan eene maand geleden uitgedaagd heb. Zijn monsterachtig hoofd wil ik afhouwen en der groote Zenobia aanbieden, welke vorstin ik ook

het koninkrijk Cyprus schenken zal, in afwachting dat mijn arm haar herstelle in haar rijk, dat de groote Turk haar ontnomen heeft.'

De toespeling was niet onduidelijk, doch Cervantes heeft haar niet beantwoord. Een jaar na het valsche, gaf hij zijn eigen tweede deel van *Don Quyote* uit en stak daarin meermalen den draak met de spotgestalten, waartoe zijn vijand de kinderen van zijn geest misvormd had. Verder dan letterkundige repliek ging hij echter niet. Over hetgeen hem persoonlijk betreft, glijdt hij in de voorrede met voorname kortheid heen:

'Gij verwacht misschien, lezer, in dit voorbericht eene wraakoefening, een twist, verwijten en beleedigingen aan het adres des schrijvers van den tweeden *Don Quyote?* Ik kan u in waarheid dit genoegen niet verschaffen en denk er zelfs niet aan. Moge zijne eigen zonde hem straffen; ete hij haar op met zijn brood en wel bekome het hem!

Wat ik niet heb kunnen verhinderen dat mij leed veroorzaakt heeft, is dat hij, met het doel mij te beleedigen, mij oud en verminkt genoemd heeft. Als hadde het in mijne macht gestaan den tijd tegen te houden; te maken dat deze voor mij niet verder ging! En als ware mijne hand verbrijzeld in een kroegkrakeel, niet in de schitterendste overwinning, die vervlogen eeuwen aanschouwden en toekomstige hopen te zien!'

Altijd die herinnering aan Lepanto, welke tot over de duisterste oogenblikken van zijn leven haar glans verspreidt!

Nog op één punt heeft hij geantwoord. Avellaneda had hem van afgunst beschuldigd, hem, den tot overdrijvens toe oprechten bewonderaar der talenten en werken van anderen, hem, die met meer recht dan iemand, Goethe's woorden tot de zijne had kunnen maken:

> .... Was ich auch für Wege geloffen,
> Auf'm Neidpfad habt ihr mich nie betroffen.

Ziehier zijn antwoord:

'Nog heeft eene zaak mij leed gedaan, namelijk dat hij mij afgunstig noemt en mij uit wil leggen (alsof het mij onbekend ware!) wat jaloerschheid is. Er zijn twee soorten van naijver. Die, welken ik ken, is een edele, heilige, welwillende. Heeft mijn tegenstander de andere soort bedoeld, dan vergist hij

zich te eenenmale, want ik aanbid het genie en bewonder zijne werken.'

Keeren wij terug tot de herinneringen aan zijn Moorenstrijd. Meermalen vertoont zich in zijne laatste werken nog eene flikkering van zijn vroegeren strijdlust. In de *Reis naar den Parnassus* hekelt hij de traagheid waarmede, vijftig jaren geleden, aan de Maltezer ridders hulp werd gezonden. 'De grootmeester van Malta roept om Spaansche soldaten, maar men zendt eene vloot vol rijmelaars ter bedevaart naar Apollo! Intusschen praat men te Madrid, op de wandeling, over niets dan over den Turk. Daar wordt hij tot in de wolken verheven of in het stof vertrapt, precies zooals de nieuwtjesjagers op de marktplaats te Venetië gewoon zijn te doen. Het ga u goed, Madrid!'

De verwoesting van Nicosia, hoofdstad van Cyprus, komt hem voor den geest in zijn novelle *De edelmoedige Minnaar*. 'Deze treurige puinhoopen vertoonen nog de sporen van het bloed der Christenen, die ze verdedigd hebben. Wie twee jaren geleden dit eiland bezocht heeft, toen het, beroemd om de welvaart en rust die er heerschten, al de heerlijkheid te zien gaf die de schoonste plek der aarde bevatten kan, en het terugziet nu zijne inwoners gevangen, doodarm of gevlucht zijn, die kan zijne ontferming niet onderdrukken.'

Fernando de Saavedra, in het tooneelspel *De dappere Spanjaard*, is een strijder uit het garnizoen van Oran, 'geducht bij de dapperen van Milianah, van Tlemeen en van Bona, die allen de kracht van zijn arm gevoeld hebben.' Uit roem- en eerzucht wordt hij renegaat, doch keert later tot het geloof zijner vaderen terug. Niet alleen zijn eigen naam, maar ook die zijner vrouw, Vozmediano, heeft Cervantes onder de personen van dit stuk te pas gebracht.

Niet uitsluitend op het oorlogsveld of in tooneelen van verwoesting vervolgt hij zijn ouden vijand. Met één trek teekent hij in *De onbescheiden Nieuwsgierige*, - een der vertellingen in *Don Quyote*, - een zielkundig verschijnsel, waarop elke poging tot verzoening der Christelijke met de Islamietische wereldbeschouwing schipbreuk lijdt. 'Het verstand der Mooren,' zegt hij, 'is zoodanig, dat men hun de dwalingen van hun geloof niet kan doen inzien door aanhalingen uit de Heilige Schrift, door redeneering of door geloofs-stellingen. Men moet

hun tastbare, verstaanbare, ontwijfelbare voorbeelden voor oogen stellen, wiskunstige bewijzen, zooals bij voorbeeld: wanneer van twee gelijke deelen ieder een gelijk deel afgenomen wordt, blijven de overschietende deelen aan elkander gelijk. Dat begrijpen zij echter nog niet door woorden alleen. Men moet het hun met de oogen doen zien, met de handen doen voelen. Ook dau zelfs slaagt echter niemand er in hen te overtuigen.'

Is het niet alsof men den Europeaan aan 't werk ziet, die al de wapenen uit het tuighuis zijner beschaving en wijsbegeerte voor den dag haalt om den Oosterling te overtuigen, welke evenmin bekeerd wil worden, als hij een enkel oogenbrik geschokt wordt in het geloof aan zijne eigen voortreffelijkheid?

Levende te midden zijner herinneringen, heeft Cervantes de practische politiek nimmer uit het oog verloren. Wij zagen het reeds in zijn verslag der doopplechtigheid aan het hof. Zijne comedie *La Sultana* speelt onder de regeering van Philips III. De heldin is een geroofd Spaansch meisje, dat op de slavenmarkt te Tetuan verkocht wordt en te Konstantinopel in den harem van den sultan terecht komt. Het geval schijnt historisch te zijn; ook meldt de legende dat de sultane Catalina haar naam en geloof behouden mocht en bij Moerad III meermalen de voorspraak harer landgenooten geweest is. In het stuk komt eene audientie voor, welke de sultan een Perzischen gezant geeft. Met Perzië voerde de Porte oorlog en indien een krijg met Turkije in het zwakke brein van Philips III of zijne ministers had kunnen opkomen, dan zou het op hun weg gelegen hebben den Perziërs hulp te bieden. Eenige onderstand in geld schijnt werkelijk verleend te zijn. Daarop zinspeelt de sultan wanneer hij den gezant, die over vrede komt onderhandelen, toevoegt dat zijn Heer zeker niet meer op Spaansche hulp durft rekenen. De gezant antwoordt dat het bondgenootschap van den machtigen Christenkoning den Perziërs altijd verzekerd blijft. Hierop laat de grootvizier zich deze toespeling ontvallen: 'Jaagt den hond de deur uit; hij is zelf een Christen. Het ongeloovige Perzië is voor Stamboel even verderfelijk als de kettersche Nederlanden zijn voor Spanje.'

Van de karakterteekening der Muzelmannen in *De onbescheiden Nieuwsgierige* hebben wij reeds gewag gemaakt. In de vertelling van den aan de Algerijnen ontsnapten gevangene heeft de schrijver een deel zijner eigen lotgevallen en vele op-

merkingen over den strijd tegen de Mahomedanen ingelascht. Wilde men alle andere toespelingen in *Don Quyote* op hetzelfde onderwerp aangewezen zien, wij zouden het geheele boek moeten doorloopen.

Don Quyote te doen kennen, voor zoo ver dit nog noodig mocht zijn, ligt echter niet op den weg dieu wij ons hebben afgebakend. Maar over dit boek te zwijgen wanneer van Cervantes sprake is, ware erger dan nalatigheid, het ware der natuur van het onderwerp geweld aandoen. Laat ons daarom nog eenige oogenblikken spreken over de politieke strekking van den roman.

Niet om er toespelingen op bepaalde personen en voorvallen in te zoeken. Men is, in vroeger jaren, met ijver en vernuft daaraan bezig geweest; heeft in den Ridder der Droevige Figuur beurtelings Karel V, Philips II, den hertog van Lerma, dien van Medina Sidonia, ja wien niet al, willen herkennen. Later zijn al deze gissingen opgegeven en is men gaan inzien, dat evenals de beteekenis der beroemde satire niet doorgrond wordt wanneer alleen het oog gevestigd blijft op de uitroeiing der middeleeuwsche ridder- en tooverromans, waartoe zij het middel is geweest, zoo ook de wijsgeerige of staatkundige zin, die in het boek verscholen ligt, niet aan het licht treedt wanneer ieder der personen een naambriefje op den rug wordt geprikt.

Aan Cervantes' waarneming is niets ontsnapt wat op het uitgestrekte veld der Spaansche politiek omging, voor zoo ver een tijdgenoot in staat was dit te overzien. Hij is onder roemrijke vaderlandsche herinneringen opgegroeid; heeft Spanje groot gekend en diep vernederd gezien. Hij heeft alle burgerlijke en staatkundige vrijheid zien opofferen aan eene eenheid van gezag, welke onmachtig bleek iets groots tot stand te brengen. Overal, in het staatkundig en maatschappelijk leven, zag hij eene zucht naar het avontuurlijke heerschen, ter wille waarvan nagelaten werd wat te bereiken en nuttig ware geweest. Philips II zag hij naar hersenschimmen streven en zijn opvolger zelfs die hersenschimmen prijs geven, zonder ze door iets meer degelijks te vervangen. Den trotschen adel van zijn land heeft hij tot hovelingendienst vernederd gezien en op zien gaan in praal en beuzeling. Het Andaluzische eskader der Onoverwinnelijke Vloot is door hem, zoo niet mede uitgerust[1)], dan

1) Zijne aanstelling tot ‘victualiemeester’ bij de marine is van 15 Juni 1588. De ‘Onoverwinnelijke’ zeilde, van Lissabon, in de laatste dagen van Mei.

toch bij het uitzeilen bewonderd en bij de rampspoedige terugkomst beklaagd. Hij heeft beleefd dat de Spaansche vanen bij Nieuwpoort door het stof gesleurd werden; dat in de baai van Cadix eenmaal een Engelsch-Nederlandsch leger landde en in die van Gibraltar de galjoenen door Heemskerk vernield werden. Waarlijk, men behoeft geen toespelingen te zoeken. Is het mogelijk, zouden wij veeleer vragen, is het denkbaar dat een man als Cervantes, met een levensloop als de zijne, in zijne grijsheid een boek schrijvende als *Don Quyote*, daarbij niet gedacht zou hebben aan de geschiedenis van zijn land?

Wij bezitten overigens, ook hier, aanwijzingen die met bewijs in geschrifte bijna gelijk staan. De expeditie naar Cadix, onder lord Howard en den Hollandschen admiraal Warmond, met de landingstroepen onder graaf Essex en Lodewijk Gunther van Nassau, had bijna onder de oogen van Cervantes plaats. Terwijl de vijanden ruim drie weken lang in de stad als meesters huis hielden, werd te Sevilla duchtig geëxerceerd door vrijwilligers en andere korpsen. Men wachtte echter zóo lang met de Engelschen en Hollanders te gaan bevechten, tot zij uit eigen beweging heengegaan waren. Toen hielden de dappere mannen uit Sevilla een zegepralenden intocht in de verbrande stad. Cervantes heeft aan die expeditie de stof zijner novelle *De Spaansche in Engeland* ontleend. Zijne ergernis heeft de oude soldaat echter lucht gegeven in een satiriek gedichtje, waarin de aanvoerder der vrijwilligers, kapitein Becerra, spottend Becerro, het zeekalf, genoemd wordt. De zin er van is aldus:

‘Dien optocht noemt men nu een leger! Men moest het liever een troep potsenmakers noemen, die de burgerij vroolijk, maar den Engelschman hoegenaamd niet bang maken. Duizend pluimen wapperden op hunne hoeden, maar de wind blies over de gevederde menigte, zoodat in minder dan veertien dagen ieder man een pluim kleiner is geworden. Becerro schaarde, al loeiende, zijn mannen in rij en gelid; de wereld daverde; de hemel werd verduisterd van het rumoer. Daarna hield, langzaam en statig, de hertog van Medina zegevierend zijn intocht binnen Cadix, - nadat graaf Essex veilig en wel vertrokken was.’

Nog duidelijker is een sonnet van 1598, *Bij 's Konings graf te Sevilla*. Sedert weken stond het lijk van Philips II in de kathedraal, wachtende op den afloop van een heftig geschil

tusschen de geestelijke en wereldlijke grootwaardigheids-bekleeders, over beider voorrang bij de begrafenisplechtigheid. De lijkdienst was geschorst moeten worden; de beslissing van koning en Staatsraad werd afgewacht. De troonhemel en de verhevenheid, waarop het lijk geplaatst was, waren boven alle beschrijving prachtig. Vele Sevillanen stonden er voortdurend naar te kijken, en dewijl de Andalouziër spotziek van natuur en tevens tot grootspraak en woordenpraal geneigd is, kruisten de kwinkslagen zich met de uitroepen van bewondering over de schitterende vertooning. Cervantes behoorde tot de toeschouwers en schreef een gedicht, dat wij aldus kunnen weergeven:

'Wat een pracht en praal, wat een verbazende toestel! Hoeveel zou het mij waard zijn, deze heerlijkheid naar waarde te kunnen beschrijven! Al dit moois is zijn gewicht in goud waard; het moet zeker honderd jaren duren. O roemrijk Sevilla, in macht en heerlijkheid zijt gij Rome in zijn schoonsten tijd gelijk! Zeker komt de ziel van den doode, uit het paradijs waar zij voor altijd hare plaats heeft ingenomen, nog eens herwaarts om dit praalgraf te bewonderen.

Bij den hemel, mijnheer de officier, - antwoordde een krijgsman op mijne uitboezeming, - wat gij zegt is waar en wie het tegendeel durft beweren noem ik een leugenaar. Dit zeggende sloeg hij de hand op het gevest van zijn degen, zette met een deuk zijn vilten hoed recht, zag ons allen met een schuinschen blik aan en - ging, zonder verder een woord te spreken, zijns weegs.'

Wanneer Cervantes, de loyale veteraan, de geloovige katholiek, aldus bij de lijkbaar van zijn koning onder het kerkgewelf een toon van bitteren spot doet klinken, moet het zijn omdat de schrille tegenstelling tusschen uitwendige praal en innerlijke ellende, tusschen den luisterrijken koningstitel en Spanjes vernedering, tusschen al dit goud en dit koninklijk lijk, dat door nietswaardig gekibbel belet werd in zijne laatste rustplaats te dalen, hem den kreet van verontwaardiging als uit de keel perst.

Wij weten niet op welke bladzijden zijner groote satire de indrukken zijn te vinden, in het verbrande Cadix en in de kathedraal van Sevilla opgedaan. Maar gewettigd is zonder eenigen twijfel de gevolgtrekking, dat hij onder het schrijven van het boek, waarin de ervaringen van zijn leven werden

samengevat, bezield is geweest door gedachten als in de twee sonnetten zijn uitgesproken. *Don Quyote*, heeft een van de meesters der critiek, Em. Montégut, gezegd, *est l'oeuvre d'un patriote attristé, dont la raison est en lutte avec le coeur et qui ne peut se défendre d'aimer ce qu'il maudit*[1].

Wij mogen echter niet van *Don Quyote* scheiden onder den indruk, dat de hoofdgedachte van het boek eene zou zijn van bitterheid. De Dolende Ridder zou in dat geval weinig gelijken op Cervantes, wien noch de ongunst der omstandigheden noch de boosheid der menschen zijne blijmoedigheid ontnomen hebben. In hem herkennen wij, naarmate wij dieper in zijne gedachten en daden doordringen, beter de trekken van het beeld dat hij, met zijn keurigsten toets, aldus geteekend heeft: ‘Een ridder ben ik en een ridder zal ik sterven, indien het den Allerhoogste behaagt. Sommigen bewandelen het veld der trotsche eerzucht, anderen dat der slaafsche, lage vleierij, anderen dat der bedriegelijke schijnheiligheid, nog anderen dat der ware godvreezendheid. Ik, gedwongen door mijn gesternte, betreed het enge pad der dolende ridderschap, om welk beroep ik wel den rijkdom minacht, maar niet de eer. De Dolende Ridder behoort kuisch te zijn in zijne gedachten, fatsoenlijk van taal, mild van werken, dapper van daad, lijdzaam in moeite, liefdadig jegens nooddruftigen, eindelijk een handhaver der waarheid, al kostte hare verdediging hem ook het leven. Mijne bedoelingen richt ik steeds op goede einden, namelijk wèl te doen aan allen en kwaad aan niemand. Zoo hij die dit inziet, zoo hij die dit werkt, zoo hij die dit behartigt, een nar verdient genoemd te worden, men zegge het mij!’[2]

1) Revue des deux Mondes, 1 Maart 1864.
2) *Don Quyote*, Deel II, hoofdstuk. 32 en 18. De vertaling is gevolgd van mr. C. Schuller tot Peursum, de eerste die, in onze taal, iets anders dan eene caricatuur van het nobele boek gegeven heeft. Een der oudere vertalers (toch nog van 1819), welke eene uitgaaf bezorgd heeft ‘versneeden naar den hedendaagschen smaak,’ legt dit pronkjuweel van eene vertalers-geloofsbelijdenis af: ‘De juweliers ontzien zich zorgvuldig een diamant, van eene aanzienlijke zwaarte, aan te raken, hoe ongeregeld zijn gedaante ook zij, om er eenig karaat of greintje af te beitelen. Maar met boeken is het geval vlak strijdig: deze vermeerderen in waardij door een welaangebracht afbeitelen.’
De Franschen hebben het langen tijd niet beter gemaakt. De vertaling in 1699 bij Pieter Mortier te Amsterdam gedrukt, aan den *Dauphin* opgedragen en herdrukt in 1722 en '54, is ook al eene soort van ‘versnijding,’ *accomodée au génie et au gôut des Français*. Deze vertaler is echter bescheiden en roept de toegevendheid zijner lezers in *en faveur de l'intention que j'ai eue de les divertir*.
Sedert 1799 had men echter een veel ernstiger arbeid, de vertaling van Florian. Wat daaraan te kort komt, zegt deze, moge zijne lezers er toe brengen het onnavolgbare origineel ter hand te nemen, waarvan hij slechts een zwakke afspiegeling heeft kunnen geven. Na dien tijd zijn de overzettingen van Viardot, van Lucien Biart (1877) gekomen, waarvan de eene in nauwkeurigheid het nog van de andere tracht te winnen.
In Duitschland heeft op dit oogenblik, na Tieck, Soltau enz., E. von Wolzogen eene nieuwe pracht-uitgave, met de platen van Doré, onder handen. In het prospectus wordt deze de zeventigste Duitsche vertaling genoemd.

Aldus heeft Cervantes reeds bij voorbaat hun bescheid gegeven, die aan de edele gevoelens van den Ridder der Droevige Figuur beteekenis ontzeggen, dewijl die belichaamd zijn in den persoon van een dwaas. Gelijk de falsaris Avellaneda deed, zouden deze zedemeesters den Ridder in een gekkenhuis willen zetten. Zooals Cervantes hem geschapen heeft, kennen zij hem eerst op zijn sterfbed eenige oogenblikken van gezond verstand toe. Voor 't overige is hij, naar hunne meening, het slachtoffer van een *idéé fixe*; als zoodanig misschien geschikt om voor hansworst te spelen, niet om verstandigen iets te leeren.

Zal men hierop antwoorden met hetgeen een vurig, maar onverdraagzaam bewonderaar van Cervantes toebijt aan lezers welke *Don Quyote* geringschatten[1)]: *Das kommt daher, dasz diese meisten Leser durch und durch Philister sind, während Cervantes durch und durch Dichter ist. Und wer sich sagen musz dasz er ein Philister sei, der verschwende doch um Gotteswillen keine Viertelstunde an diesen Dichter vom Scheitel bis zur Zehe?*

Het verwijt is misschien te scherp, te zeer uit de hoogte, om iemand van dwaling te overtuigen. Waar is het, dat Cervantes in *Don Quyote* een monomaan geschilderd heeft, en wel met zulk eene psychologische en pathologische nauwkeurigheid, dat Spaansche geneeskundigen het boek den beoefenaars der psychiatrische wetenschap als eene leerzame lectuur aanbevelen. Maar Em. Montégut maakt de opmerking dat deze waanzinnige één karaktertrek mist, welke bijna allen lijders aan die krankte eigen is: hij is ijdel noch verwaand. Ook verlangt hij niets voor zich; hij strijdt alleen voor het goede en wil het kwade ten onder brengen.

Zou wellicht deze overweging hen kunnen bekeeren, die nog

1) R. Baumstark: *Cervantes, ein Spanisches Lebensbild* (1875).

altijd ‘geen flauw begrip zich kunnen vormen dat er iets achter het boek steekt’? Wij betwijfelen of hunne eigenliefde zich bij de bekeering gestreeld zal voelen.

Het veiligst schijnt, ons op een dichter te beroepen. Met hem staan wij op het standpunt der dichterlijke wereldbeschouwing, om welke te rechtvaardigen wij ons geroepen noch verplicht achten. Sprekende over hetzelfde onderwerp, den waanzin van *Don Quyote*, heeft Wordsworth in zijn *Prelude* gezegd:

> Nor have I pitied him, but rather felt
> Reverence was due to a being thus employed,
> And thought that in the blind and awful lair
> Of such a madness, REASON did lie couched.

Laat ons daaraan gelooven en trachten door te dringen tot de kern, die deze ‘zaaier’, te midden van de bloemen zijner verbeelding en de windselen zijner bespiegeling, verborgen heeft. Wij zullen er wèl bij varen en er ons krachtiger door voelen.

Voor ons is Cervantes een dier sterke geesten, welke het leven, zoor zoo ver dit aan een menschelijk oog vergund is, doorgrond en desniettemin, tot hun laatsten ademtocht, moed en lust tot leven bewaard hebben. Nog eenmaal een zijner geloofsbelijdenissen aangehaald, die als eene profetie ons in de ooren klinkt: ‘Wat ik meen te doen, is den hemel te bidden U te doen begrijpen hoe voordeelig en hoe noodig voor de wereld de Dolende Ridders geweest zijn in de verloopen eeuwen en hoe nuttig zij zouden zijn in de tegenwoordige. Maar thans zegepralen, om de zonden der menschen, de luiheid, de lediggang, de gulzigheid en de goede sier.’

Amsterdam.
H.L.F. PISUISSE.

Een merkwaardige begraafplaats.

Keur van grafsteenen op de Nederl. Portug. Israel. begraafplaats te Ouderkerk aan den Amstel, met beschrijving en biographische aanteekeningen. Door D. Henriques de Castro. 1e Bundel. Leiden. E.J. Brill. 1883.

Op ruim anderhalf uur afstand van Amsterdam, onder Ouderkerk, ligt (verscholen achter 't oevergeboomte van Amstel en Holendrecht en voor den voorbijvarende nauwelijks zichtbaar) een merkwaardige plek, bijna zeven bunders groot, waar zich vóór zevenhonderd jaar het kasteel der machtige heeren van Aemstel verhief. Een halve eeuw later verwoest bleef het in puin liggen, totdat er na drie eeuwen een nieuwe huizing, doch van zeer bescheiden afmetingen, gesticht werd, die voor de leden van enkele regeeringsgeslachten der hoofdstad tot buitenverblijf diende. Maar wederom, nu 270 jaren geleden, veranderde het oord van bestemming: 't werd een begraafplaats, gelijk het nog heden is, voor de eene helft reeds met graven bezet, voor de andere helft wachtende op nieuwe dooden.

Wie kent haar? Zeker, slechts zeer weinigen, behalve zij, die er hun geliefde dooden heenbrachten, en zelfs onder dezen kende haar niemand, zooals zij verdiende gekend te worden, voordat de schrijver van 't hierboven genoemde prachtwerk in 1869 zijn arbeid aanving. Wel zag menigeen met bewondering op naar enkele kostbare grafgesteenten, sarkofagen en mausoleeën, die hoog boven den grond uitstaken, doch juist daardoor veel geleden hadden en jammerlijk geschonden waren, - maar dat daarnaast en daartusschen nog duizenden grafzerken scholen onder 't welig opgegroeide gras

en het overgestoven zand, - er was nauwelijks iemand, die het vermoedde. Zelfs de bewaker dier eerwaardige gedenksteenen had er nagenoeg de heugenis van verloren. 't Was al veel dat hij op een enkele plaats met een scherf of spaander de aarde wat wegschrapte, om aan de belangstellenden te laten zien, hoe keurig beeldhouwwerk sommige steenen vertoonden. Dat er bijkans zesduizend waren en daaronder tweehonderd, die deels om de opschriften, deels om de kunstwaarde der bewerking de aandacht der oudheidkenners ten volle verdienden, - hij dacht er niet aan.

De eer dier ontdekking komt onverdeeld toe aan den heer de Castro. Veertien jaren lang was hij onvermoeid met den arbeid bezig: een arbeid, die getuigenis aflegt van zeldzame kunstliefde, maar evenzeer van innige vereering der hier rustende afgestorvenen. Men schatte dien arbeid niet licht. Reeds het reinigen en loswoelen der bedolven zerken, het volledig herstellen van een twintigtal, het naar eisch samenvoegen van uiteengespleten brokstukken vorderde groote zorg. Maar wat was deze, in vergelijking met hetgeen nog meer diende gedaan te worden, zou 't werk waarlijk vrucht dragen voor de kunstgeschiedenis, voor de kennis der lotgevallen van de hier ter aarde bestelden? De geheele begraafplaats moest nauwkeurig in kaart gebracht, elke fraaie grafzerk photografisch afgebeeld, ieder opschrift letterlijk weergegeven worden. 't Laatste vooral ging met groote moeielijkheden gepaard, omdat de letters, vaak verweêrd en uitgesleten, soms alleen op den tast te onderkennen waren, en zelfs voor hen die de talen, waarin deze opschriften vervat zijn, 't Hebreeuwsch, 't Spaansch, 't Portugeesch, grondig kennen, toch het rechte verstand der beteekenis groote bezwaren heeft, daar ze vaak in een wonderlijk opgeschroefden dichttrant gesteld werden en de spelling somtijds opzettelijk verkeerd is b.v. van den Godsnaam, zeker uit al te angstvalligen eerbied voor het derde gebod (Eloqîm, in plaats van Elohîm).

Was het werk al deze inspanning waard? ongetwijfeld ja. In zulk een overvloed als hier zijn wel nergens op eenige begraafplaats van ons land zooveel proeven te vinden van de uitnemendste beeldhouwkunst. Deze eerste bundel geeft er 21 op 15 bladen te zien in keurig geslaagden lichtdruk; weldra, hopen wij, zullen er meer volgen. Maar reeds velen van dezen, vooral die tot de 17e of in 't begin der 18e eeuw opklimmen, verraden de meesterhand en treffen ons door de losheid van teekening, de sierlijke golving

der lijnen, de fraaie versierselen en zinnebeelden. Wie kan zich bij voorbeeld een schooner bewerking van den arduinsteen voorstellen, dan de zerk van dr. Jakob Morenu (gest. 1667) te zien geeft? Doch vooral in 't marmer toonden de meesters hun kunstvaardigheid: nauwelijks weten wij, wat het meeste hierbij te bewonderen valt, òf de juistheid van vormen, òf de smaakvolle rangschikking, òf de bijkans onbegrijpelijke uitvoerigheid hunner basreliëfs: voorstellingen van het verbond tusschen Abraham en Abimelech, het onthaal der drie engelen, Sara met Izak op den schoot, Abrahams offerande, Rebekka en Eliëzer, Jakobs droom, Rachel bij de bron en op haar sterfbed, de roeping van Samuel, den koninklijken harpspeler, de koningin van Scheba, Mordechaïs triumftocht. Wie de geschiedenis onzer vaderlandsche kunst in de 17^{e} en 18^{e} eeuw naar eisch wil beschrijven en een juist oordeel zal uitspreken over 't geen de leerlingen van den eenigen Quellinus vermochten, hij ga allereerst te rade met deze overblijfselen, getuigende van een meesterschap als maar zelden en in onze dagen misschien nergens meer te vinden is. Te dieper betreuren wij het, dat deze schatten, pas van vuil en ruigte ontdaan, op nieuw aan den invloed van 't gure jaargetijde en aan allerlei gevaren zullen blootgesteld zijn, om mogelijk over weinige jaren nog verder af te slijten en eindelijk geheel te verweêren. Moge 't voorkomen worden door de zorg der gemeente, die eigenares dezer begraafplaats is, en in den krachtigen steun aan den heer de Castro bij zijn arbeid verleend op uitnemende wijze toonde, hoezeer zij 't ongeschonden bewaren van 't geen hij ontdekte een heiligen plicht acht. Aan die zorg brengen wij in naam der kunst hulde en dank; maar voegen er, ook in naam der kunst, de bede bij, dat ze onverflauwd, onverpoosd volharde!

Heiligen plicht, - vooral ook ter wille van hen, die hier rusten: mannen en vrouwen van innige vroomheid, in liefde ontgloeid voor 't geen zij als goddelijke waarheid erkenden en liefhadden; mannen van naam in de handelswereld, van wijdstrekkenden invloed op 't gebied der staatkunde, van voortdurende beteekenis in de rijen der geleerden. Wie meer dan oppervlakkig onze geschiedenis kent, wie oog en hart heeft niet alleen voor 't verhaal onzer oorlogen en burgertwisten, maar ook voor de ontwikkeling van ons volk, voor de inspanning die het zich getroostte om de schatten van Oost en West, van den Levant en Brazilië, naar zijn havens te voeren, om

een eersten rang te verkrijgen onder de mogendheden van Europa, om in eigen kring kennis en wetenschap te doen bloeien, - hij zal hier op menigen grafsteen een naam vinden hem wèlbekend en dankbaar de gedachtenis zegenen van den doode, die er onder rust. Hier treft hij de rustplaats aan van den Marokkaanschen afgezant bij de staten-generaal, don Samuel Palache (gest. 1616), van den Algerijnschen resident David Salom de Azevedo (gest. 1699), van den agent der Zweedsche koningin Christina don Manuel Teixeira (gest. 1705), van een anderen don Manuel baron de Belmonte, die veertig jaar lang (tot 1706) de goede verstandhouding tusschen Spanje en onzen Staat wist te bewaren door schrander beleid tegenover de kuiperijen en listen van Lodewijk XIV. Hier rust de geneesheer Jozef Bueno (gest. 1641), zóó beroemd en gevierd dat zijn hulp werd ingeroepen bij het laatste ziekbed van prins Maurits; hier Abraham Gomez de Sossa (gest. 1667), de lijfarts van prins Ferdinand, gouverneur der zuidelijke Nederlanden in naam van koning Filips III, - om nu niet te gewagen van een reeks eerwaardige mannen mede hier ter aarde besteld, die door leven en leer en geschriften een zegen waren voor hunne geloofsgenooten: laat mij onder dezen alleen Mozes Uri Halevi, Manasse ben Israel, David Pardo (beiden in 1657 gestorven) en Izaäk Aboab de Fonseca (gest. 1693) noemen.

Al die namen duiden reeds aan, dat deze doodenakker de begraafplaats is van de Sefardîm, de Joden uit het Spaansche schiereiland, nazaten dier ongelukkigen, wier geschiedenis met bloed en met tranen geschreven is. Het verfoeilijke Antisemitisme, zoo als onzen tijd Jodenmoord en Jodenvervolging met een mode-woord pleegt te noemen, omdat voor de beschaving van Berlijn en van 't geen daar beoosten ligt doodslag en geweldenarij al te hard zouden klinken, - het vierde zijne eerste triomfen in Spanje ten jare 1391. Daar had zich (volgens de overlevering) sedert de dagen van Juda's terugkeer uit Babel een kolonie afstammelingen van koning David gevestigd; daar was zij tot eenige honderdduizenden, misschien tot een millioen, aangegroeid en bloeide ze in een zeventigtal gemeenten, onder begunstiging der Sarraceensche regeering, terwijl handel, wetenschap en kunst haar verheven hadden tot een macht in den staat. Maar zoodra de halve maan ten ondergang neigde, taande ook de luister van Abrahams geslacht. In Maart 1391 gaf een dweper, een geestelijke der Roomsch-Katholieke Kerk, de Stöcker zijner eeuw,

het teeken, - en geen drie maanden later stond de Jodenwijk te Sevilla in brand, werden duizenden Joden vermoord, hun vrouwen en kinderen als slaven verkocht en hun synagogen tot christenkerken gewijd, 't Zelfde lot trof de andere gemeenten. Toen reeds weken velen naar Portugal, naar de Barbarijsche kust, later naar Italië en Turkije uit; toen reeds bezweken velen voor de verleiding, om in schijn tot het, Christendom over te gaan en zoo doende hun vermogen, hun leven te redden.

De laatsten vooral, van nu af *Marranos* of *Nieuwe Christenen* genoemd, waren diep te beklagen. Hoe gewelddadiger de nieuwe godsdienst hun was opgedrongen, des te meer verfoeiden zij dien. En toch, alle uiterlijke plechtigheden daarmede verbonden moesten zij nauwlettend waarnemen, in die leer hunne kinderen opvoeden, hunne diepste overtuiging verloochenen en zelfs op hun sterfbed, ter wille der achterblijvenden, hunne lippen bezoedelen met hetgeen zij voor godslastering hielden. O beklaag niet de duizenden, die op den brandstapel den vuurdood stierven: hen troostte en sterkte de bewustheid, dat zij leden voor 't heiligste, dat zij leden als mannen van karakter en van onbezweken trouw! Maar een leven voort te sleepen van huichelarij, van bedrog, van verraad, altijd gefolterd door den vloek van 't geweten, altijd ten prooi aan den argwaan van verspieders, en nog wel zulk een leven te moeten begeeren als het eenig mogelijke niet alleen voor uzelven, maar voor hen die u 't liefste zijn, voor gade en kroost, voor kinderen tot in het derde en vierde geslacht, - dat is een martelaarschap duizendmaal smadelijker en duizendmaal zwaarder, dan een kortstondige doodstrijd voor 't geloof. De Marranen ondervonden het in alle bitterheid. Zóó listig echter konden zij hun gehechtheid aan de voorouderlijke gewoonten niet bemantelen, of het scherpziend oog der Roomsch-Katholieke geestelijkheid doorzag het bedrog. Ze twijfelde aan de oprechtheid der bekeeringen, al droeg ze voor de wereld er grooten roem op; ze eindigde met zichzelve te mistrouwen, dat ze nog niet genoeg bespiedde en riep de hulp van Rome in, om waar 't gewone toezicht der bisschoppen onvoldoende bleek te zijn afzonderlijke rechtbanken van geloofsonderzoek (Inquisitie) te stichten. Gaarne werd dit in 1451 door Paus Nikolaas V bewilligd, maar nog altijd schroomde men over te gaan tot zulk een uiterste. Eerst toen het wereldlijk gezag tusschenbeiden trad, toen Ferdinand en Isabella na de overwinning der laatste

Mooren ook de laatste Joden in Spanje wilden uitroeien, stelden zij op machtiging van Paus Sixtus IV voor goed den bloedraad in (17 Sept. 1480) en verheugden zich eerlang (December) in de bekrachtiging van hun besluit door den Allerheiligsten Vader. Reeds vier dagen daarna (2 Jan. 1481) vielen te Sevilla de eerste slachtoffers, - Marranen, die op de pijnbank bekend hadden, dat zij nog altijd in 't geheim de Israelitische gebruiken onderhielden.

Van toen af woedde Torquemada, de opperinquisiteur, onverbiddelijk gestreng. Hij kende geen andere leuzen dan de moordkreten, die hij boven den ingang van zijn rechtzaal gesteld had: Sta op, o God! oordeel het aardrijk (Ps. LXXXII: 8), en: Vangt gijlieden ons de vossen (Hoogl. II: 15). Hij kende geen genade en, toen Ferdinand en Isabella, bijkans tot meewarigheid bewogen door de beden van den Marraan Izaäk Abrabanel en tuk op de schatten die hij aanbood voor zich en zijn volk, een oogenblik weifelden, hief hij dreigende voor hen een kruisbeeld omhoog met den uitroep: ‘Judas heeft weleer zijn Heer verkocht voor dertig zilverlingen; Uwe Hoogheden willen hem op nieuw voor dertigduizend goudstukken verkoopen. Daar is hij. Neemt hem en verkoopt hem haastig!’ Tegen zulk een betoog viel niets aan te voeren. Onherroepelijk bleef het besluit van 13 Maart 1492, dat alle Joden binnen vier maanden Spanje moesten verlaten op straffe des doods. Zij weken naar Portugal uit, maar ook daar trof hen eerst een zwaar hoofdgeld, vier jaar later het banvonnis en zelfs in 1497 't verbod om het land te verlaten, zoodat hun geen andere keuze bleef dan gedoopt of gedood te worden.

Bijkans eene eeuw lang duurde de strijd: aan den eenen kant de Marranen met al de ellende van hun rampzalig schijn-Christendom, aan de andere zijde van den aanvang af de achterdocht hunner verdrukkers en de gruwel van een stelselmatigen kinderroof, - sedert 1536 de inquisitie door paus Paulus III verordend, - sedert 1580 de ijzeren scepter van Filips II, die nu 't geheele schiereiland onder zijn macht had gebracht. Maar de verlossing der Marranen was nabij: redding uit de boeien van 't geweld, uit gestadig doodsgevaar, en beter nog uit een leven vol geveinsdheid en list, dat geslacht op geslacht tot vloek was geweest en (zoo 't langer geduurd had) hun zedelijk bestaan tot het laagste peil zou hebben doen zinken.

Op Noord-Nederland vestigde zich hun oog, nadat de ervaring

van een hunner Jozef Miquez geleerd had, dat zij noch in België, noch in Venetië een toevluchtsoord konden vinden; op Noord-Nederland, waar sedert de 14e eeuw eenige Joodsche gezinnen, meest van Hoogduitsche afkomst, hier en daar verspreid woonden en een betrekkelijke welvaart onbelemmerd genoten. Dat land trok hen aan, omdat prins Willem I er zich aan 't hoofd had gesteld van den opstand tegen hun verdrukker Filips II, vooral omdat hij vrijheid van belijdenis voor alle gezindten in zijn staten had gewaarborgd en ook na zijn dood zijn geest nog voortleefde onder een aanzienlijk deel der overheid. Had eerst vrees voor 't mislukken van den opstand hen nog teruggehouden, die vrees verdween met den ondergang der Onoverwinnelijke vloot in 1588. Nu of nooit, dachten zij, en velen maakten zich gereed voor 't vertrek door, zoo veel het geschieden kon, zonder opzien te wekken, hunne bezittingen te gelde te maken. Wat al moeite had het in, 't verborgen te houden voor het lossenoog der verspieders!

Doch ten laatste zeilden twee schepen ongedeerd de Taag af naar 't noorden, met Jakob Tirado, Miguel Lopez, Manuel Lopez Homem en zijne beeldschoone bruid Maria Nunez aan boord. Ze voerden de Spaansch-Portugeesche vlag, maar vielen juist daardoor in handen van een Engelschen kaper, die ze naar Londen opbracht. Daar gelukte het aan Maria Nunez koningin Elisabeth tot medelijden te bewegen; zij liet de gevangenen los en vergunde hun de voortzetting hunner reis. Doch ook nu vervolgde hen het ongeluk. Een woedende storm stak op en de deerlijk ontredderde vaartuigen bereikten met moeite de haven van Emden. In die stad vonden zij stamgenooten en onder hen den geleerden rabbijn Mozes Uri Halevi, dien zij smeekten om onderwijs in den godsdienst der vaderen. Wel kenden zij nog sommige hoofdgeboden en sommige gebruiken, maar hoeveel was er in de jaren van het schijn-Christendom, dat nu voor hen drie, vier geslachten lang had geduurd, verloren gegaan! hoe menige inzetting, die Halevi van 't hoogste belang achtte, was hun vreemd geworden! welk een menigte gebruiken kenden zij niet eens meer bij overlevering! Toch wilden zij niet ten halve of gedeeltelijk (van alle halfslachtigheid gruwden zij na een bittere ervaring van bijkans tweehonderd jaar) maar geheel en ten volle God dienen, zoo als de wet van Mozes en de Talmud het voorschreven.

Het doel hunner reis verloren zij echter niet uit het oog. Had

Middelburg, hoe ook aangezocht door den Marokkaanschen gezant don Samuel Palache, geweigerd hen te ontvangen; op Amsterdam en zijne verdraagzame overheid bouwden zij nu hun verwachting. Niet te vergeefs. Den 23^{en} April 1593 bereikten zij eindelijk deze stad, die hen gastvrij opnam en hare nieuwe wijken tusschen Kolveniersburgwal, Amstel, Rapenburgerstraat en 't Y voor hen beschikbaar stelde. De Emder rabbi volgde hen weinig weken daarna en stond aan het hoofd der nieuwe gemeente. Want tot een gemeente van honderden, eerlang van duizenden groeiden zij aan door gestadigen toevloed uit Portugal, waar onverpoosd het vuur der vervolging woedde. En dat het velen gelukte niet alleen hun leven, maar ook een aanmerkelijk deel hunner goederen te redden, het is meer dan waarschijnlijk voor wie den eersten oorsprong navorscht van het bijkans fabelachtig vermogen, dat een halve eeuw later in 't bezit was der familiën Belmonte, Suasso, de Pinto, Nunez da Costa.

De nakomelingen, door gelijkheid van taal, van lot en van bedrijf nauw verbonden, sloten zich vast aaneen; zij vormden op zichzelven een afzonderlijk volk, dat als ‘de Hebreeuwsche, de Portugeesche natie’ of bij verkorting als ‘de natie’ werd aangeduid. Zelfs met hun stamgenooten, hier vroeger gevestigd en uit Duitschland afkomstig, hielden zij evenmin gemeenschap als later met de Joden uit Frankfort en Worms, omstreeks 1616 of met de Poolsche in 1656 bij duizenden herwaarts gevlucht. Zij namen alleen bij uitzondering Halevi en zijn geslacht in hun kring op, dat sedert den naam Vittoria droeg. Aan dien Halevi, den Emder rabbi, hadden zij trouwens groote verplichting bij het oprichten eener synagoge, die naar Jakob Tirado ‘het huis Jakobs’ genoemd werd, waarnaast wegens de uitbreiding der gemeente spoedig eene andere ‘het oord des vredes’ verrees.

Was dit het eerste dat zij verlangden, het tweede waaraan zij behoefte hadden was de inrichting van een begraafplaats. 't Gelukte hun daarvoor een stuk land te verkrijgen in 1602 te Groet bij Alkmaar, doch twaalf jaren later kwamen zij in 't bezit van beter gelegen gronden bij Ouderkerk. De heer Henriques de Castro heeft uitvoerig den aankoop van deze begraafplaats, zoowel als wat later met haar voorviel beschreven, het oudste register der daar ter aarde bestelden (1616-1630) in zijn geheel daaraan toegevoegd en voorts bij de afbeeldingen der graven velerlei bijzon-

derheden, literarische en genealogische, over de afgestorvenen medegedeeld. Ook hier brengen wij hulde aan den onvermoeiden ijver zijner nasporingen, die reeds daarom vaak eene eigenaardige moeielijkheid opleverde, omdat de personen over wie hij handelt somtijds een dubbelen naam droegen, een Portugeeschen en een Israelitischen, en 't allicht tot verwarring leidt, dat b.v. Francisco Nunez Pereyra dezelfde is als David Abendana, zijn vrouw Justa als Abigael, Franco Mendes als Chofsji, even als in onze dagen (hoewel om een juist tegenovergestelde beweegreden) Mordechaï veranderd wordt in Maurits en Levi in Louis. Waarlijk, bij zulke verwikkelingen kost het inspanning den rechten draad altijd in handen te houden!

Eéne bijzonderheid treft ons bij 't lezen van nagenoeg al deze grafschriften. 't Is het vaste vertrouwen, waarvan ze getuigenis dragen, op het toekomende leven. Vinden wij van dat vertrouwen slechts zeer enkele, en dan nog vrij twijfelachtige sporen in het Oude Testament, de godsdienst-òorkonde der Israelieten, hier luidt het gedurig: zijn ziel is in Eden; zijn rust is in heerlijkheid; zijn ziel worde opgenomen in den bundel des levens; ja de geheele doodenakker draagt den naam van ‘het huis der levenden.’ Zou niet hun langdurig verkeer onder Christenen, eerst in Spanje en Portugal, later hier te lande, van invloed geweest zijn op deze voorstellingen van het paradijs, vooral ook van de plaats der zuivering na den dood (een soort van vagevuur), waaruit het gebed der nageblevenen de zielen verlossen moet?

Sedert het besluit der Nationale Vergadering van Augustus 1796 zijn de hier gevestigde Joden geen afzonderlijk volk meer: zij, die vroeger geduld en later gaandeweg erkend werden, zijn burgers geworden van den Nederlandschen Staat, in alles gelijk gesteld met hun medeburgers. Zij werden even als Hervormden of Katholieken een gezindte. Het eenig onderscheid bestond in het verschil van eerdienst, dat echter grootendeels binnen de muren hunner synagogen of binnen de wanden hunner woningen verborgen bleef. De benamingen Portugeesche, Hoogduitsche, Poolsche Joden hadden uitgediend: 't moesten Israelitische Nederlanders zijn. Zóó wilde het de wetgever. Toch bracht in negentig jaar de praktijk het niet verder, dan dat zij Nederlandsche Israelieten werden. Van waar

dit? ten deele is het zeker te wijten aan de vooroordeelen hunner Christen-medeburgers, maar bij Abrahams nageslacht zelf werkten twee krachtige oorzaken daartoe mede: vooreerst de viering van een anderen rustdag, die week aan week voor aller oog den scheidsmuur onderhoudt, en ten tweede zeker niet minder het afzonderlijk begraven. Hoe zouden zij één zijn in 't leven, die zelfs in den dood, waar elk verschil anders ophoudt, zóó scherp van elkander gescheiden worden?

Daarom, hoe krachtig mijn verlangen zij, dat kinderlijke eerbied en trouw over deze begraafplaats te Ouderkerk met haar eerwaardige dooden, hare rijke herinneringen, hare kostbare kunstvoortbrengselen blijve waken, - ten slotte de wensch, niet minder krachtig en vurig, dat ze welhaast buiten gebruik kome en geheel en al tot een voor goed afgesloten tijdperk behoore, om vervangen te worden door een algemeenen doodenakker, waar allen, Christenen en niet-Christenen bij en naast elkander in volkomen gelijkheid rusten, als burgers van denzelfden Staat en - wat meer zegt - als kinderen van denzelfden Hemelschen Vader!

J.G. DE HOOP SCHEFFER.

Ethisch Pantheïsme.

Studien op godsdienst- en zedekundig gebied, door Ph.R. Hugenholtz, Theol. Dr. 2 deelen. 1884.

Op een teekening van Holbein zien wij in het midden Christus het ware licht, naar den smaak des tijds voorgesteld door een brandende kaars. Aan de eene zijde gaat een groep van menschen van verschillenden stand en leeftijd op dat licht af; maar aan den anderen kant is een schare, door pijen en mijters en door de kruisen die zij dragen duidelijk als kerkelijke personen aangeduid, die aan dat licht den rug toekeeren, en daarentegen de oogen opslaan naar een hoogte waarop Aristoteles, of graven naar een schat waarop Plato te lezen staat.

Deze voorstelling roept ons geen verhoudingen voor den geest die lang vergeten reeds tot de geschiedenis behooren. Integendeel: de questie aangaande de betrekking van theologie en philosophie, in den grond dezelfde als die van Christendom en humaniteit, is meer dan ooit aan de orde, en heeft in onzen tijd eigenaardige vormen aangenomen. De ontwikkeling der wetenschappen en de arbeid der wijsbegeerte in de laatste eeuw hebben ons geleerd de questiën veelzijdiger en dieper op te vatten. Wij twisten niet meer over den voorrang der rede of der openbaring, en de vraag of de inhoud des geloofs zich voor ons denken laat rechtvaardigen is op den achtergrond geschoven. Daarentegen hebben wij onder den invloed van de natuurstudie scherp leeren onderscheiden tusschen de exacte en de meer wijsgeerige bestanddeelen in onze kennis. De snelle vooruitgang, de zekere resultaten der natuurwetenschap hebben er toe geleid, dat men hare methode als alleen

wetenschappelijk, als algemeen aan te wenden heeft aangeprezen. Hiervan zijn wel reeds velen teruggekomen, en wij behoeven hier niet te herhalen wat reeds dikwijls zonneklaar is betoogd, nml. dat de objecten der geestelijke wetenschappen van een ander soort zijn en op andere wijze gekend worden dan die der natuurstudie, en dat een mechanische wereldbeschouwing van een geheele reeks van verschijnselen geen rekenschap vermag te geven. Maar met dit negatieve resultaat bevinden wij ons eerst in het voorportaal, en zijn nog niet tot de behandeling van het vraagstuk zelf gekomen. Dat vraagstuk betreft de verhouding waarin de exacte en de wijsgeerige elementen onzer kennis tot elkander staan, en de betrekkelijke waarde van beide. Het exacte deel der wetenschappen is het algemeen geldige; geheel afgezien van den geestelijken toestand der menschen is het voor allen aannemelijk, daarom is dit ook het meest progressieve deel der wetenschap: wat door het exacte onderzoek verworven is staat voor goed vast, een nieuw geslacht kan het zich zonder veel moeite toeëigenen en daarop voortbouwen. Geheel anders bij het wijsgeerig deel der wetenschap. Hier geen stellig verworven inzichten, alles hangt af van het oog dat waarneemt en van de gesteldheid van den geest die onderzoekt; maar hier liggen dan ook de hoogste vraagstukken, die naar het wezen en de beteekenis der verschijnselen. Hebben wij dus in de werkzaamheid van onzen geest twee richtingen te onderscheiden, zoodra wij met den godsdienst ons bezig houden worden de vragen nog ingewikkelder en neteliger. Ja, konden wij ons tevreden stellen met de scherpe tegenstelling van de teekening van Holbein, dan ware de questie uitgemaakt. Nu dit echter niet zoo is, moeten wij voor ons zelf duidelijk maken wat het eigenlijk godsdienstige is in onze voorstellingen en in geheel ons geestelijk leven, en in welke betrekking het tot de andere functiën van onzen geest staat. Ook zij, die het sterkst aandringen op boedelscheiding tusschen de theologie en de philosophie, met de bedoeling daardoor een zuiverder uitdrukking aan den geloofsinhoud te geven, hebben daarvoor de wijsbegeerte zeer van noode. Kortom de methodologische vragen die zich bij ons nadenken over den godsdienst voordoen zijn, ook al handhaven wij met nadruk het zelfstandig karakter van den godsdienst, van wijsgeerigen aard.

Is het vruchtbaar met deze vraagstukken zich bezig te houden?

Het kan met eenigen grond ontkend worden. Immers zij zijn voor geen oplossing vatbaar; men deelt elkander mede langs welken weg men tot overtuigingen daaromtrent gekomen is, maar tot aanneming van anderer gevoelen is niemand gehouden. Is het dan wel der moeite waard, en die moeite is niet gering, onze gedachten over deze onderwerpen in orde te stellen en zoo te rangschikken, dat zij ons zelf, maar ook niemand anders, bevredigen? Het antwoord hierop luidt bevestigend bij allen, die de behoefte tot wijsgeerig nadenken als een niet af te wijzen eisch in zich gevoelen. Zij vinden de bemoeiing met de problemen die geen oplossing hebben toch niet ijdel, althans zoo die bemoeiing niet aan het vernuftige spel der fantazie is overgelaten, maar de geest zich daarbij aan tucht gewent; en zij achten de zekerheid van de persoonlijke overtuiging hooger dan die van het verstandelijk inzicht. Vandaar dat de raadgevingen van hen, die wel gaarne de wijsbegeerte, voor zoover zij niet louter kritisch is, althans alle metaphysica, van de baan zouden willen schuiven, bij velen geen ingang vinden; dat men bij de questie van methode nog iets anders dan lofredenen op het exacte noodig acht, en dat het meerendeel der wijsgeeren die den godsdienst behandelen haar van de metaphysica niet losmaken.

Dat onder onze vaderlandsche denkers dr. H u g e n h o l t z daartoe wel allerminst geneigd was, wisten wij sedert jaren; en nu hij zijn opstellen, in tal van jaargangen van het Theologisch Tijdschrift verspreid, voor een afzonderlijke uitgaaf heeft verzameld en met enkele aanteekeningen verrijkt, willen wij voor een anderen kring van lezers dan die der godgeleerden zijne denkbeelden trachten uiteen te zetten en te beoordeelen. Daarbij zullen wij ons echter tot de behandeling der straks aangeduide vraagstukken bepalen; zij zijn waarlijk reeds omvangrijk genoeg. De opstellen van dr. Hugenholtz, door vorm en inhoud, ook door hun fragmentarisch karakter, een veelszins vermoeiende, maar tevens voor hen wier geest een zekere rijpheid en oefening heeft een zeer vruchtbare lectuur, behelzen tal van beschouwingen die wij hier laten rusten, of althans niet opzettelijk ter sprake brengen. Voornamelijk denk ik aan de bepaling van het nauwe verband tusschen godsdienst en zedelijkheid, een der hoofdgedachten dezer studiën. Daarentegen wensch ik het meest de aandacht te vestigen op de wijze waarop dr. H. de zekerheid des geloofs handhaaft en bepaalt. Zijne denkbeelden daaromtrent deel ik in den vorm van stellingen mede. Trouwens moeten wij

ons bepalen tot het trekken der hoofdlijnen, anders zouden wij de geheele *schets eener ordening van het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap*, waarin de schrijver zijne beschouwingen samenvat, moeten mededeelen. Dat stuk, al wil het niet meer zijn dan een schets, geeft nog het meest bevredigende overzicht van de gedachten des schrijvers. Elders zijn die gedachten altijd ontwikkeld, of liever aangeduid, in den vorm van opmerkingen over een of ander merkwaardig geschrift, terwijl dr. H. bijna nooit verzuimt te zeggen dat bij slechts aanstipt, wat, naar hij hoopt, bevoegder hand weldra zal uitwerken. Dit maakt den lezer soms wrevelig, en daarom is die samenvattende schets dubbel welkom. Welke beginselen aan het een en ander ten grondslag liggen mogen dan de volgende stellingen doen zien.

I. Men behoort te onderscheiden tusschen wetenschap en wijsbegeerte, of liever tusschen de exacte en de wijsgeerige wetenschappen. De eerste zijn alleen op vergelijkende waarneming gebouwd; de laatste werken met een waardeering die altijd op geloofsverzekerdheid berust. (Studiën I: 42, 87, 201 vlg. II: 88, 210.)

II. De exacte wetenschap houdt zich niet alleen bezig met de bewegingsverschijnselen maar ook met die van het bewustzijn, in zoover zij namelijk de conditiën en omstandigheden, waaronder deze optreden, waarneemt en beschrijft. Zij is echter incompetent om den inhoud van het bewustzijn te verklaren of te beoordeelen. Uit dien hoofde ontkennen wij dat alles uit den mechanischen samenhang te verklaren is, dat de evolutieleer ook van de verschijnselen van het bewustzijn voldoende rekenschap geeft, en dat er geen andere dan eindige oorzaken mogen erkend worden. In deze (in den grond identische) beweringen spreekt de aanmatiging der exacte wetenschappen tegenover de wijsgeerige. (I: 106, 108, 129, 138. II: 10, 188.)

III. De wijsbegeerte rust op waardeering; het wijsgeerig deel der godsdienstwetenschap op zedelijk-religieuze waardeering. Het is dus onjuist zekere metaphysische stellingen voor den grondslag des geloofs te houden, daar veeleer het omgekeerde het geval is, en de metaphysica op geloof rust. Evenzoo is het af te keuren de geloofsverzekerdheid als een denknoodwendigheid op te vatten, of het eigenaardig godsdienstige meer in de voorstellingen dan in het zedelijk waardebesef te zoeken. (I: 45, 85 vlg. 106, 156. II: 84 vlg. 105, 147.)

IV. De zedelijke waardeering stelt aan ons leven een te verwezenlijken type als eisch voor; wij noemen dit erkennen van het normale als voor ons verbindend het plichtbesef. Maar tevens sluit die zedelijke waardeering een interpretatie van het wereldverband, een (als men wil teleologische) wereldbeschouwing, het geloof aan de volmaaktheid van het heelal, in. (I : 82, 92, 158.)

V. Godsdienst is in den grond niet anders dan principiëele zedelijkheid, het erkennen van het volstrekte recht en de oneindige waarde van het goede, het heilige, het volmaakte. Zal onze zedelijke waardeering geen illusie zijn, dan moet hetgeen wij als het absolute erkennen ook objectief absoluut wezen. (I : 65, 71, 94, 142, 215. II : 8, 107, 167.)

VI. Toetssteen ter beoordeeling is ons eigen godsdienstig bewustzijn, gesteund door het zich onderling schragend zelfvertrouwen der hooger en hoogst ontwikkelden, (II : 90, 97.)

VII. Het begrip, of beter de idee God is die van het allesbeheerschende Volmaakte of de heilige Almacht. Die oneindige factor is overal, maar nergens in bijzonderen zin aanwezig. Het is een schadelijke verwarring van religie en historie zoo men enkele verschijnselen buiten de gewone ontwikkeling plaatst en uit dien oneindigen factor wil verklaren, terwijl de zedelijk-religieuze waardeering daarentegen de volmaaktheid van het heelal erkent. Het best is dit standpunt te beschrijven als ethisch pantheïsme, van het naturalistische pantheïsme streng te onderscheiden, maar van theïsme niet zeer verwijderd. (II : 18, 48, 121, 219. I : 209. I : 1. II : 55.)

Ziedaar, veelal met des schrijvers eigene woorden, de hoofdgedachten zijner opstellen. Men betichte ons niet van vitzucht als wij het betreuren dat die woorden niet wat beter gekozen en fraaier gevormd zijn: waarom toch een wijsgeerige kunsttaal, waarin men spreekt van bewegingsverschijnselen en waardebeseffen, van onze naburen afgezien? En de denkbeelden zelf zouden in een systematische uiteenzetting beter uitkomen dan in een reeks van strijdschriften tegen de supranaturalisten en ethisch-orthodoxen ter eene, en de positivisten en ethisch-modernen ter andere zijde. Maar laat ons niet onbillijk zijn, doch erkennen dat deze stukken modellen van polemiek mogen heeten, en zich kenmerken door een

waardigen toon, dien men maar al te dikwijls in dergelijke discussiën mist. Over 't geheel is dr. Hugenholtz door en door een aristokraat; en daarbij denken wij niet voornamelijk aan zijn onberispelijke manieren, maar ook aan zijn sympathiën, en aan geheel de richting van zijn geest. Het pessimisme van Hartmann trekt hem veel meer aan dan het optimisme van Spencer. Het leven gaat bij hem boven het denken, en de abstracte generalisatiën van het verstand gelden bij hem niet als de hoogste uitdrukking der waarheid (I: 74). In dat leven vraagt hij niet naar de lagere werkelijkheid, maar naar het normale; niet in *wat is*, maar in *wat zijn moet* stelt hij belang. Daarom is ook het algemeene gevoelen hem onverschillig, hij rekent alleen met hetgeen de besten ervaren; gelijk hij voortdurend in verzet komt tegen de neiging om de hoogere vormen van het leven tot de lagere te herleiden en daaruit te verklaren.

Is er nu in deze aristokratische geestesrichting veel aantrekkelijks en in de aangevoerde beweringen veel waars, bij dr. H. hangen zij samen met een hinderlijk gemis, namelijk dat aan historischen zin. Hier heeft de schrijver zich al te ver, naar het mij voortkomt, laten meesleepen door een wettig protest. Immers het is volkomen juist dat de kennis der godsdiensten op zich zelf ons niet brengt tot het erkennen van het essentiëele in den godsdienst (II : 63), en dat ons godsdienstig bewustzijn ons meer openbaart van het wezen van den godsdienst dan de feiten der geschiedenis. Dit is alles waar, maar evenzeer dat de contrôle der historie scherper moet zijn dan dr. H. haar toepast. Op allerlei punten komt dit uit. In het algemeen reeds hierin, dat bij zijn beschouwingen over den godsdienst des schrijvers blik zich zoo goed als nooit op de historie richt; vandaar dat hij onwillekeurig den indruk maakt zich in abstractiën te verdiepen. Geen historische voorbeelden maken zijn bedoeling duidelijk, nergens toont hij aan hoe juist zijn gevoelen het gewenschte licht over de historie doet opgaan. Veeleer is het alsof hij telkens de aandrift bespeurt om de historie op zijde te schuiven, en daarom zoo dikwijls verklaart dat het feitelijke er niet op aankomt, maar alleen het normale. Wanneer hij erkennen moet dat voor zijn vereenzelviging van het zedelijke en het godsdienstige leven een groot deel der godsdienstgeschiedenis niet schijnt te pleiten, dan maakt hij zich van die bedenking zeer gemakkelijk

af, b.v. door, wat het animisme betreft, te beweren dat ook in dien lageren godsdienstvorm wel zedelijke motieven zullen zijn te vinden, maar dat, mochten deze ontbreken, er dan ook van godsdienst geen sprake kan zijn. Van daar het uiterst onvolledige en onbevredigende van hetgeen de schrijver nu en dan in het midden brengt over het ontstaan en de eerste ontwikkeling van den godsdienst, en het gebrekkige van het phaenomenologisch deel zijner schets (II : 75, 109, 175, 12). Eigenlijk kent hij geen andere godsdienstige verschijnselen dan die waarin dat verband tusschen godsdienst en zedelijkheid uitkomt, en alleen in dien zeer ondergeschikten rang komen cultus en leer in aanmerking (I : 215). Laat ons nog eens toestemmen wat de schrijver zegt over de vrome gezindheid, de gemoedelijke motieven als de grondslag van en het kenmerkend religieuze in de godsdienstige verschijnselen; maar laat ons niet vergeten dat hij, in zijn rechtmatig streven om niet het hoogere uit het lagere maar de werkelijkheid uit het ideaal te verklaren, toch in den grond bezig is de historie te wringen in het keurslijf der idee.

Doch ik vermoed dat de schrijver mijn laatste bladzijde met een glimlach gelezen heeft. Ik weet, zoo hoor ik hem mij toevoegen, waar gij heen wilt, met uw algemeene verdediging der historie hebt gij zeer bijzonder het oog op die evangelische geschiedenis die met het christelijk geloof zoo nauw is saamgeweven, en gij wilt wat napleiten in het geding dat voor eenige jaren tusschen mij en uw vriend dr. I. van Dijk aanhangig was. Dit is echter slechts gedeeltelijk het geval. Het voorafgaande was meer dan een aanloop, veeleer een ernstige bedenking. En dan kan het mijne bedoeling niet zijn in een reeds bijna verjaarde discussie, die, ware er iets nieuws in te zeggen, best aan mijn Groningschen ambtgenoot toevertrouwd is, mij te mengen. Maar wel moet ik, nu ik het standpunt van dr. H. ter sprake breng, ook dit gewichtig punt aanroeren. De vraag is deze: mogen wij aannemen, dat het volmaakte waaraan wij gelooven zich ergens volkomen heeft geopenbaard, m.a.w. dat het niet alleen in het menschelijk bewustzijn zich ontwikkelt, maar dat het zich in de historie gerealiseerd heeft? Op die vraag antwoordt de belijdenis aller Christenen eenparig: ja, en erkent, hoe verschillend ook bepaald, in Christus de historische realisatie van dat volmaakte leven. Hiertegen komt nu dr. H. in kloek en mannelijk verzet, en men

doet zijne bedoeling geenszins onrecht als men hem toedicht het Christendom in den godsdienst te willen oplossen. Hij kan niet aannemen dat het goddelijke op een punt des tijds, in een enkel persoon of in een groep van godsdienstige verschijnselen zijn volle realisatie zou hebben. Daarom verwijt hij den aanhangers der nieuwere wereldbeschouwing, dat zij halverwege blijven staan als zij het supranaturalisme vaarwel zeggen, maar niettemin een christologie aanhouden, aan Christus een eenige plaats in het godsdienstig leven toekennen. Daarom wil hij ook dat de geloofsleer niet uitsluitend christelijk zij, want, schoon hijzelf zijn gedachten aan het Christendom ontleent, men vermijde toch den schijn alsof alleen het Christendom en geen andere godsdienst alle bestanddeelen der geloofsleer bevat. (I : 218. II : 45.) Het is echter duidelijk dat het den schrijver hier minder om den inzet dan om het recht van 't spel te doen is. Zijn eigen geloofsleer is geheel aan het Christendom georiënteerd, en de buddhistische liefhebberijen van vele tijdgenooten heeft hij niet. Maar hij komt er tegen op, dat men, door van den beginne vast te stellen dat de geloofsleer christelijk zij, aan één historische lijn in onderscheiding van al de andere den lof schenkt van recht op het doel af te gaan.

Veelstemmig is het koor van hen, die tegenover zulke beweringen voor hun onverbroken band met het historische Christendom opkomen. Van den aanhanger der nieuwere wereldbeschouwing die minder ver dan dr. H. wil gaan en voor diens consequentiën terugdeinst, tot den gehoorzamen zoon eener kerk waarin hij een onfeilbaar, goddelijk instituut op aarde eerbiedigt. Men zal het billijken dat ik van al die stemmen hier alleen mijn eigene laat hooren, en beknopt tracht samen te vatten, waarin mijne geestverwanten en ik van dr. H. verschillen. Het is niet twijfelachtig op welk terrein wij ons daarbij bewegen; ja hierin bestaat overeenstemming tusschen dr. H. en ons, dat het ons beiden om de rechte waardeering van het godsdienstig bewustzijn te doen is. Het verschil begint, waar wij voor dat godsdienstig bewustzijn een speciaal christelijk karakter eischen, en het geloof als geloof in Christus qualificeeren. Zoodra men dit, op welke wijze dan ook, handhaaft, is men in den grond supranaturalist, in dien zin dat men een volkomen realisatie van het goddelijke op het gebied der historie aanneemt. Dit is echter voor dr. H. geheel en al een overwonnen standpunt; en men kan er zich zelfs over verbazen, hoe gemakkelijk hij, die het vroeger deelde, het nu ter zijde stelt.

In 't kort komt zijn polemiek hierop neer, dat ons bewustzijn niet bevoegd is over historische feiten uitspraak te doen, en dat de miraculeuze openbaring der godheid ‘geheel de beteekenis en waarde der innerlijke zou te niet doen.’ (II : 126.) Dus niet zoo heel veel meer dan reeds Lessing gezegd had. Men zal misschien in 't midden brengen dat dit reeds meer dan genoeg is, en vragen hoe het mogelijk is dat wij ons door zoo zonneklare redenen niet laten overtuigen. Toch schijnt er mij zelfs formeel aan de redeneering iets te haperen. Tegenover de bewering: in den historischen persoon van Christus is de volle openbaring Gods, verklaart de historie zich onbevoegd, en moet erkennen: een dergelijke uitspraak kan alleen het waardeerend bewustzijn, het geloof doen. Wanneer nu echter dat godsdienstig bewustzijn zich ook onbevoegd moet verklaren en zeggen: ik kan over geen historische verschijnselen beslissen, dan is het geheele vraagstuk ter zijde gesteld. Te recht? Laat ons zien of inderdaad ons geloof zoo geheel vreemd staat tegenover de historie. Allereerst moeten wij opmerken dat de stelling: het geloof kan niet beslissen over de vraag of iets al dan niet geschied is, het vraagstuk al te eenvoudig maakt, en verscheidene tusschenschakels weglaat. Het christelijk geloof, ieder erkent het, hing bij zijn eerste getuigen ten nauwste samen met het geloof in den goddelijken persoon van Jezus en aan zijn dood en opstanding. Het christelijk bewustzijn der apostelen besliste aangaande die feiten met zooveel zekerheid, dat b.v. Paulus achtte dat het gevoel van de vergeving der zonden hem zou begeven zoo Christus niet was opgestaan. In historische continuïteit blijft veler christelijk bewustzijn, ook het onze, aan diezelfde feiten gebonden. Nu noodigt men ons echter uit dien band te verbreken, en zegt ons: 1°. dat ons godsdienstig bewustzijn daardoor niets van zijn inhoud zal verhezen, 2°. dat dit bewustzijn geen recht heeft over zijn historischen grondslag iets te verzekeren. Het eerste laten wij daar, de discussie daarover leidt niet veel verder dan tot het tegenover elkander plaatsen van ja en neen; maar het laatste is de vraag die ons hier bezig houdt. De verdediging daarvan maakt dr. H. mij echter niet al te moeilijk. Tegenover een positivist zou men lang naar een aanknoopingspunt zoeken, waaraan die verdediging zich kon hechten; bij dr. H. springt zulk een punt in het oog. Immers hij is geen positivist, en laat het godsdienstig bewustzijn bij herhaling ook aangaande zijn grondslag uitspraak doen. Telkens keert de redeneering bij hem terug (b.v.

II:188), dat, zal dat bewustzijn geen illusie zijn, dan ook het volmaakte, het absolute, het heilige, dat de maatstaf is onzer zedelijke waardeering, bestaan moet. Welnu hetzelfde argument is het onze, als wij voor de realisatie van dat heilige in den persoon van Jezus getuigen. Zal ons christelijk geloof geen illusie zijn, dan moet ook zijn historische grondslag als vast erkend worden. Zegt men ons nu: ja maar de sprong van ons godsdienstig bewustzijn op historie is ongeoorloofd, dan vragen wij: is die van de verschijnselen van dat bewustzijn op ontologie minder gewaagd? Het een zoowel als het ander is een *leap in the dark* waar het zuivere denken geen vrede mee kan hebben. Maar er zijn geestelijke behoeften in den mensch, die dat denken dwarsboomen, en die zich toch niet laten afwijzen, maar die wij als de hoogste erkennen. Elke geloofsleer, hetzij een christelijke hetzij een algemeen godsdienstige, de onze zoowel als die van dr. H., is niet anders dan een compromies tusschen die behoeften en het denken.

P.D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.

De nachtegaal.

De lentezon doorsparkt met gulden tintgetoover
Het glanzige, luidruchte lover
Van 't heestereikplantsoen, naby
Het diep verwulf der lindengaanderij,
Een oud, een statelijk gesticht
Van zware stammen, breed gespreide kruinen, dicht
Ineengetralied en dooreengewoeld.
Daar valt de scheemring in, by volle middaglicht;
Daar stroomt een balsemzoete koelt.
Een donkerviolet tapeet van lommerschaûwe,
Vol gouden vlammetjens en sprankels diamant,
Stoffeert het ruime pad van kraaknet kiezelzand,
De liefste dreef van heel de prachtlandouwe.

***

Wat vogel fladdert ginds, daar ginder, aan den kant
Der lindenlaan? Hy strijkt zijn veêren,
Trippelt en staartekwikt
En peurt in 't gras en pikt. -
Dat is een nachtegaal, aan 't fourageeren
Voor 't piepjong, hunkrend nest.
De vluggert kent het puike adres wel best,
Waar 't zangrijk volk der buurt zijn miereneitjens raapt.
Al zijn miljoenen ook van nooden,
Er liggen kelders volgestapeld in de zoden.
Zoo houdt het nijver volk, dat werkt en spaart en schraapt,
De godlijk schoone kunst in stand,
Die 't morgenlicht verkondt en leven wekt in 't land. -

Let op! daar heeft hy gauw een mierenei gekaapt,
En met zijn vracht in 't blauwgrijs bekjen,
Doorklieft hy pijlsnel 't ruim en duikt de heesters in,
Rechtaf op 't veilig lommerplekjen
Van 't needrig tempeltjen der min,
Onlangs door zijn en wijfjens arrebeid,
Met overleg en zuinigheid
En schrander, eensgezind beleid,
Gerieflijk, wondernet, van pluisjens, dorre sprietjens,
Verwaaide flosjens en naaldfijne rietjens
Komrond gebouwd. -
Alleen door liefdeplicht
En wederzijdsche vlijt
Wordt, schoon by kleen profijt,
Van 't kleinste huisje een prettig t'huis gesticht.

Het gaaiken, vroolijk aangewapperd,
Blijft op het drempeltjen van 't woonvertrekjen staan
En reikt het eitjen, stukgeknapperd,
Het viertak bekjens aan.
Hoe al die schriele nebben,
Reikhalzen, gapen, om te hebben.
Maar wat, wat zeit een mierenei,
Dat vader moet verdeelen
Aan zooveel grage kelen?
De moeder klapwiekt stilt. - Wat noodgeschrei?
Straks meer! - Geen ongeduld!
Geen huiskrakeel; hun broodspind is gevuld. -
Nu kuischen gaaike en wijfjen met hun beî
Het pluizig pluimdons glad der wriemelende kleenen.
Wat heeft zoo'n nestig troepje al takt van doen,
Om ieder op zijn pas te voên en op te voên!
Hoe moeten zy hun zorg verdeelen en vereenen!
Hoe lieflijk steekt het ouderpaar
Hun kopjens by elkaâr!
Wat zijn die vlerkjens flink aan 't wassen, mooi bruinblond
Van kleur. Ras fladdren zy - het kan een luttel poosjen lijden -

Op eigen wieken om hun voedsel rond -
En gaaike en wijfjen hupt van hoopvol zielsverblijden.
Dat fluitert en fluistert zoo lustig, zoo druk,
In hartlijk verkeer, in bezielend geluk.
Daar gaan de kleintjens weêr aan 't piepen, weêr aan 't gapen
En moeder wenkt,
En vader zwenkt,
Vliegt op en 't boschjen uit, om nog een ei te rapen.
Daar zwiert hy weder aan den kant
Der lindenlaan, strijkt neêr, houdt stand,
Trippelt en staartekwikt
En peurt en pikt,
Al voor de tiende reis, om 't nieuw onthaal,
De wakkre nachtegaal.

***

Gerust van ziel en welgemoed,
Bewaakt lief moedertjen 't gebroed. -
Wat ruw gerucht
Versteurt de lucht?
Wat raast daar in 't geblaârt?
't Nieuwsgierig popjen
- Het is der nachtegalen aart -
Rekt heur kropjen,
Steekt heur kopjen
Over 't randtjen
Buiten 't mandjen ...
Wat donkere onweêrswolk verblindt haar?
Wat gele vlammenblik verslindt haar?
Zy krimpt terug - omvlerkt heur kroost... een reuzeklauw
Verworgt heur doodschen kreet
En met woesten beet
Ontscheurt haar de wouw
Heur dunne wiekjens en donzen kleed.
't Verplukte gepluimte
Doorstruivelt de ruimte -
Een knauw, een knak,
Een bekkekrak:

Lief moedertjen is verdwenen
In 't staalblauw bit van staal;
Lief moedertjen met al heur kleenen -
En krijschend ijlt de hemeltijger henen.

***

Luchthartig spoedt de nachtegaal,
Een kostlijk eitje in 't puntjen van zijn bekjen,
Terugge naar zijn lustwarand. Hy duikt, gezwind
Als flus, op 't huislijk, prettig plekjen...
Hoe nu?... Hy zoekt, hy speurt... Hy vindt
Niets meer!... Waar steken zy? - Waar is zijn huisvertrekjen? -
Het eitjen glipt zijn nebjen uit;
Hy zoekt, hy spiedt, hy fluit;
Verwilderd, bijster, dwarlt hy rond,
Met al zijn vedertjens aan 't beven...
Blikt neêr.... daar leit zijn nest verharend op den grond,
Met losse pluimekens omgeven. -
De arme zanger zwirlt; - hy smijt zijn kopjen
Woest heen- en- weder,
Schudt het neder,
Ontrukt zijn kropjen
Veêr by veder,
Slaat en zweit,
In raadloosheid,
Over de uitgestorven woon
Zijn spartelende vlerkjens uit...
Een snerpende jammertoon,
Een sidderend kermgeluid,
Een snik, een gil!...
Daar zit hy stil,
Met hijgend borstjen, zijn wiekjens byeen,
Zijn kopjen schuil, voor 't nest alleen,
Alleen! alleen!

En rondom lacht de lente in 't vreugdezonnig lommer,
   En luidkeels juicht en juilt de wildzang om hem heen.

Natuur bekommert zich om wanhoop, rouw noch kommer;
   Zy leeft van martling, groeit in ondergang en dood;
      Zy geeft het zwakke aan 't sterker bloot;
   Verwekt het klein ten offerprooi van 't groot;
      Zy weet van 't goede noch van 't kwade,
      Weet van ontferming noch genade;
   Nature kreunt zich aan ellend noch boezemleed,
      En, spottend met der schepslen zielsgevoel,
   Smoort in des levens kamprumoer en vreugdgewoel
            Des levens lijdenskreet.

***

   De nachtvorstinne heeft bosschaadje en veld en hoven,
      Van al hun gloed, hun roes, hun lentelust
      Aêmechtig, in gerusten droom gesust;
   Om 't vergezicht een dauwgordijn geschoven;
      Heel 't landschap met een luchtig sluierkleed
         Van glinstrend zilverwaas bespreed.
   Met lichten zonder tal wil zy den dag verdooven,
      Hem overschaduwen in pracht en majesteit,
         In schitterende hemelschheid.
   Geheimelijk ontlokt zy aan de boezemzuchtjens
   Van 't sluimrend lentekroost de zoetste bloesemluchtjens,
      En wuivelt uit het golvend kruinenmeir
      Een frisschen kruidengeur verkwikkend heinde en veer.
   Zy wekt in mos en gras miljoenen kunstenaartjens,
            Wier fijne tooverfluitjens
            En vleugelharpesnaartjens
   De stilt doorsuizelen met stille trilgeluidjens.
De nachtvorstin houdt feest in veld, bosschaadje en hoven.
      Heur kalme, ontzachtbre majesteit,
      Bekoorlijk heldre hemelschheid
Gaan al den luisterpraal des lentedags te boven.

***

Daar kuiert, zij aan zij,
Geschakeld aan elkaâr,
Door 't lichteloos verwulf der lindengaanderij,
Een minnekeuvlend paar,
Een etmaal pas getrouwd;
Een paar, dat, evenals de nachtegaaltjens,
In 't hartjen ginds van 't groen, jaloersch van zonnestraaltjens,
Een bruiloftsnestjen heeft gebouwd.
Twee harten, blakend in hun liefdelent,
Een bloeiseizoen, zoolang 't wil duren, zonder end,
Een blijde droom van eeuwge jeugd,
Vergoding, troeteldienst en eeuwge huwlijksdeugd,
Van kwistig onderling behagen,
Van twistloos mondeling verdragen,
Bruisende droom van zingeneucht;
Een toovergaardevizioen,
Vol gloeiende rozen, bloemrijk, welig immergroen
En feestlijk bonte kleurenlichtjens,
Vuurwerk, gezang en dartle dansmuziek,
Glimvlinders, uitgedost in irismozaïek,
Hupplende kindertjens met schalke aangezichtjens;
Een droom, van sterrepracht en gulden tintelgloed
Doorvloeid; een morgendroom, by wakker open oogen;
Een droom, te vaak, helaas! bedrog en logen
En guichelspel van 't gul en tintlend bloed;
Een droom, waaruit zich snel de plicht ontslaken moet;
Een droom, die menigeen verschrikt ontwaken doet,
En dan, och! evendra vergeten als vervlogen. -
Een onvergeetle drroom, die elke oprechte ziel,
Wier liefdevuur de vuurproef hiel,
Heur leven lang houdt opgetogen,
En wàt ook 't harte en wàt herinnering ontviel,
Ontvlood, wàt lotbeschik en leven medebracht
Of medenam, blijft spelen in 't gedacht -
En d'eega, over 't graf, het dierbaar graf gebogen
Der gade teêrgeliefd, in schreiensblinden nacht,
In doodschen nacht van rouwe,
Gelijk een heugnislichtbeeld, troostrijk tegenlacht.

o, Heerlijk-zoete droom van jonge liefde en trouwe!
Gelukkig paar!
Bidt, wat ge bidden kunt, dat u de Hemel spaar,
In 't vredig nestje u voor en by elkaâr behoûe!

***

Het breed portiek der donkre lindenlaan
Heropent plotsling heel den sterrenoceaan
En gunt door 't ruim hun blik opnieuw ruimbaan.
Zy wandlen 't voetpad rond van 't open boschrondeel,
Omringeld met een drang van reuzebeukelaren,
Tengere elzen met heur waaierkapiteel,
Abeelen, 't forsche lijf in wit fluweel
Gehuld; pronkraatlaars, die hovaardig nederstaren,
Als 't adellijk geslacht der bosschen,
Op luiteboomen, zwellende van bloesemtrossen.
Een koningseik, krom onder 't wicht der jaren,
Beheerscht vooraan 't spookachtig schouwtooneel,
Vol tintenwemeling en schemerglansgespeel. -
Naby het dicht beluwend haagstruweel
Noodt hen een boersche bank, by alle jonge paren
In heel den ommetrek vermaard en uitverkozen
Om rustigjens al kozende te pozen,
Getuige meê van liefdejokkernij,
Van zoete droomerij,
Van eeden, lang verzaakt, en hartstocht, lang bestorven,
Een album tevens, plomp met namen volgekorven
En koppelletters, wild verwarreld ondereen. -
Het midden van 't rondeel glooit rondom naar beneên.
Daar glimt een vijver, waar, bedwelmd van zoete roken,
In 't hagelwit of goudgeel kleed geloken,
Op weeldige, satijnen peluwstoelen
De waterleliën zacht heen-en-wederwiegelen,
Rieboord en pinxterbloem, in suizling, wederspiegelen,
De sterrekens heur gloed in koelen,
Met glinstervischjens stoeiewoelen,
Die, in hun waereldtjen van lichtgroen kristallijn,
Elkaâr om buit belagend, omkrioelen,
Zich, even dwaas als wy, vergapend aan den schijn.

Hier peistren zy, de jonge trouwgenooten;
Het maanlicht blinkt om 't lachend, blank gelaat
Der zielsaanbeedne, dat hy dweepend gadeslaat,
En hare hand, in zijne palm gesloten,
Zacht prangend, roept hy, in verrukking, uit:
‘Wat schoonheid overstraalt de schoonheid mijner bruid?’

***

En ginder, diep in somberheid verzonken,
Pal boven de onheilsplek, vast aan zijn tak geklonken,
Daar kwijnt, daar treurt de nachtegaal. -
Door 't bevend lover boort een hemelstraal,
Flikkert in 't oog van den eenzamen zanger,
Daalt op zijn uitgemoord, ontredderd nestje neêr
En, tergend, toont hem al, al zijn ellende weêr.
Dat hardt. neen, dat hardt hy niet langer.
Zijn kopjen gonst,
Zijn hartjen bonst
Al bang en banger;
- De nachtlijke stilt
Wekt vuurvenijn
In boezempijn; -
Zijn borstjen zwilt
En jaagt en zwoegt,
Van smart doorwroegd;
Zijn nebbetjen trilt
En heft van de aard,
In 't schemerduister,
Zich heftig hemelwaart...
Daar breekt hy los! - Nu luister, luister! -
Een zilvren tranenstroom ontspringt zijn kluister,
Doorwoelt, doorbruist de kalme, ruime lucht,
In ongestuime vlucht
Voortstuivend ... tot eensklaps zijn keeltjen adem derft,
Zijn felle klacht besterft
In stil gesnik - en wegsterft in een zucht ...
't Is uit. -

Nu niet. - St! St! - Nu huiverdroef gefluit,
Al zoetjensaan - en toen, zoetvloeiend stemgestoei,
Weemoedig teêr,
Sidderend, kweelend gekwinkeleer,
Herinnerend hun minverkeer,
Hun kneutrig hoekjen en huwlijksbloei ...
Hun woelig troepjen, hoe mooi in groei,
En nu, nu, nu? ...
Hoe wreed, hoe gruwzaam wreed, hoe schuw!
Niets, niets dan rampspoed, bar en zwart...
Een stukkend nest,
Verbrijzeld hart -
Is al wat van zijn liefde rest.
Al, wat hem dierbaar was, te niet, te niet, te niet!
En wild en wilder stormt des zangers wanhoopslied,
Doorbruist, ontroert de kalmt der ruime lucht,
In ongestuime vlucht -
En op dat heilloos lied, dien schellen zielerouw,
Ontwaakt en trilt de landouw.

En 't bruidtjen, luisterend met halfgeloken oogen,
Ziet op - en teder glimlacht tot heur eegemaal
En drukt zijn hand en roemt, van blijschap opgetogen:
‘Wat slaat hy godlijk mooi, die fiere nachtegaal!’

H. BINGER.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 Januari.

De stroomingen, die zich in onze dagen op economisch en maatschappelijk gebied doen gelden, herinneren ons onwillekeurig den strijd tusschen de physiocraten en de technocraten, waarvan de annalen der geneeskunde gewagen, een strijd, die ook thans nog niet principieel ten voordeele van de eene of andere richting is beslist.

Physiocraten noemde men de artsen, die de geneeskracht zochten in het menschelijk organisme zelf; technocraten hen, welke die geneeskracht buiten het organisme meenden te vinden en die het ziekteproces door het toedienen van middelen trachtten te bestrijden. De physiocraat neemt eene afwachtende houding aan, de technocraat gaat ingrijpend te werk.

De analogie met de beide uiterste richtingen op het gebied der staathuishoudkunde, waarvan de eene den staat het gebiedende ‘laissez faire’ toeroept, en de andere een angstig ‘ne rien laisser faire’ tot lijfspreuk heeft aangenomen, ligt voor de hand. En nog sterker wordt deze overeenkomst, wanneer men bedenkt, dat de klove tusschen de physiocraten en de technocraten niet zóó onoverkomelijk is, als zij den oppervlakkigen toeschouwer toeschijnt, omdat beiden telkens genoodzaakt zijn, met hunne beginselen te transigeeren. Hoe ongaarne de physiocraat ook recepten moge schrijven, hoezeer hij voor eene operatie moge terugdeinzen, toch zijn er gevallen, waarin hij zich gerechtigd en verplicht acht, om der natuur de hand te reiken. En omgekeerd, hoeveel vertrouwen de technocraat in zijne geneesmiddelen moge stellen, hij zal menigmaal moeten erkennen, dat zijn voorschriften niets baten, als de natuur niet medewerkt en dat, zelfs wanneer op de toediening

der medicamenten eene voorspoedige genezing volgt, het ‘*post* of *propter?*’ eene open vraag blijft.

De heer Von Bismarck plaatst zich, in zijne behandeling van het Duitsche Rijk, geheel op het standpunt der technocraten. Is het omdat hij zich van het kunstmatige zijner schepping bewust is, dat hij zoo weinig aan de natuur durft overlaten, en overal met forsche hand in het maatschappelijk leven tracht in te grijpen? Zeker is het, dat de Duitsche eenheid, al is het bloed, dat op de slagvelden van Boheme en Elzas-Lotharingen stroomde, haar cement geweest, de ijzeren banden, naar het oordeel van den Rijkskanselier, nog niet kan missen. Tegenover het buitenland staat het Duitsche Rijk, niettegenstaande het federalistisch karakter zijner constitutie, als een machtig, ontzagwekkend geheel; het ‘civis romanus sum’ kon voor achttien eeuwen niet met meer fierheid worden uitgesproken, dan de titel van Duitsch burger in onze dagen op de lippen wordt genomen door de zonen van Germaanschen stam. Maar verder heeft zich de verwezenlijking der idealen van de brave Duitsche patriotten voor en na '48 nog niet uitgestrekt. Binnen de grenzen blijft de oude verdeeldheid, hoeveel moeite de regeering zich ook moge geven om de vrijheid der bondsstaten, de vrijheid van het individu, de vrijheid der kerk aan banden te leggen. De parlementaire staatsinstellingen, waarmede de heer Von Bismarck zijn landgenooten heeft gezegend, zijn tot onvruchtbaarheid veroordeeld; de meerderheid, telkens op nieuw langs kunstmatigen weg tot stand gebracht, ontglipt even dikwijls weder aan de hand, die haar vormde; de *innere Consolidirung*, waaraan sedert veertien jaren gearbeid werd, blijft nog steeds tot de vrome wenschen behooren.

Von Bismarck maakt zich op dit punt zeker geen illusiën, maar evenmin geeft hij de hoop op. Onverdroten blijft hij zijn patient dezelfde geneesmiddelen voorschrijven. De Duitschers moeten, zij het ook huns ondanks, leeren inzien, dat voor hen de staat de groote bron is van zegen en geluk, en van het staatssocialisme en protectionisme, door den Rijkskanselier als onfeilbare middelen tegen alle maatschappelijke kwalen aangeprezen, al hun heil verwachten. De ‘Verstaatlichung’ vormt schering en inslag van de ontwerpen, door de regeering aan het parlement voorgesteld; bijna het geheele spoorwegnet is in handen van den staat overgegaan, en, indien het programma behoorlijk wordt gevolgd, zal weldra de staat, en de staat alleen, zijne onderdanen verzekeren tegen ziekte en ongeval,

tegen ouderdom, brand- en hagelschade, verliezen door veeziekte veroorzaakt, en wat niet al meer. En daar het beperkte onderdanenverstand zooveel goedheid niet altijd op den rechten prijs stelt, zal de deelneming aan die verzekering tevens door de wet tot een plicht worden gemaakt.

Doch wat baat het of men, in geval van ziekte of ouderdom, op ondersteuning kan rekenen, als men, gezond en jong zijnde, niet genoeg heeft om van te leven? Wat baat het den boer, of hij tegen hagelslag verzekerd is, als hij zijne producten niet tegen goeden prijs van de hand kan zetten?

Ook hier wil de staatszorg ter hulpe komen, en haar recept is eenvoudig: verhooging van invoerrechten. Men behoeft immers slechts de concurrentie van het buitenland onmogelijk te maken, om binnen eigen grenzen nijverheid en landbouw te doen bloeien. De prijzen der producten zullen stijgen, en dit komt niet slechts aan de groote industrieelen en de groot-grondbezitters, maar ook aan de fabriekarbeiders en de boeren ten goede.

Dat eene verhooging van prijzen, hoe wenschelijk ook voor enkelen, in het nadeel is van de consumenten, dat bescherming voert tot overproductie en tot eene gevaarlijke crisis kan leiden, schijnt voor den heer Von Bismarck een gering bezwaar te zijn. Wij staan hiermede voor eene netelige quaestie, en moeten òf de eerlijkheid, òf het gezond verstand van den grooten staatsman in twijfel trekken. Doen wij het eerste, dan kunnen wij zijne economische ketterijen toeschrijven aan den wensch, om zich den steun van het grootgrondbezit en de groote industrie te verzekeren, en zijne uitbreiding van staatszorg aan het streven, om den proletariërs nog meer te bieden dan de sociaal-democraten vermogen, met welke men rekening moet houden, nu zij vijfentwintig leden in den Rijksdag tellen en zich op de stemmen van een half millioen kiezers kunnen beroemen. Een diplomaat als Bismarck, voor wien het doel de middelen heiligt, ziet wellicht in zulk eene manoeuvre niets kwaads.

Toch doet de wijze, waarop Bismarck zijne economische theorieën verdedigt, ons menigmaal twijfelen aan de juistheid van zijn inzicht. Zijne kennis op dit gebied - hij erkent het zelf volmondig - is van tamelijk jongen datum. Eene school heeft hij niet doorloopen, en eerst toen het zwaard in de scheede was gestoken, is hij zich op staathuishoudkundige en sociaal-politieke quaestiën gaan toeleggen. Als autodidact heeft hij een neiging tot doctrinarisme en

niet zelden gaat hij met zijn stokpaardje op hol. Dit bleek weder voor eenigen tijd in den Rijksdag, toen hij de zonderlinge paradox verdedigde, dat landverhuizing als een bewijs van welvaart moest worden beschouwd, terwijl die welvaart weder door protectie werd bevorderd. De tegenwerping, dat het cijfer der landverhuizers het grootst is in de oostelijke provinciën, waar de meeste armoede heerscht en in wier belang de regeering juist eene verhooging der graanrechten eischt, kon de heer Von Bismarck natuurlijk evenmin wederleggen, als het hem mogelijk was de vraag te beantwoorden, of de Ieren bij duizenden emigreerden, omdat hen in eigen land de broodkruimels staken. De statistiek blijkt niet het *fort* van den Rijkskanselier te zijn, en in vele gevallen schijnt hij zich boven de wetten der logica verheven te achten. Waar de argumenten hem in den steek laten, blijft hem altoos nog het bedenkelijke middel over der verdachtmaking van zijne tegenstanders, en het bewustzijn zijner populariteit doet hem in dit opzicht dikwijls de grenzen van een eerlijken strijd overschrijden.

Allereerst hebben de Duitsch-vrijzinnigen hieronder te lijden, die keer op keer als vijanden van het Rijk, als democraten en republikeinen werden voorgesteld, terwijl de sociaal-democraten met bijzondere welwillendheid werden verwelkomd. De oude *Fortschrittler* moeten onophoudelijk verwijten hooren over hun gebrek aan belangstelling in het lot der minder bedeelden, over hun hardvochtig doctrinarisme, dat geen hand wil uitsteken, om de gevolgen van den strijd om het bestaan te verzachten, over hun economisch fatalisme, dat alle staatszorg en iedere bescherming brandmerkt als een onzinnig verzet tegen onveranderlijke natuurwetten. Enkele leden van de linkerzijde mogen werkelijk de toepassing van het ‘laissez faire’ zóóver drijven, op de meesten hunner is de aanklacht niet toepasselijk. Zij zijn geen physiocraten, maar zij houden vol, dat de geneesheer slechts dan zijne middelen moet voorschrijven, als de natuur niet bij machte is, om zonder vreemde hulp genezing te bewerken. Zij verlangen, dat de staat slechts dan zal optreden, als het particulier initiatief te kort schiet.

In het Centrum ziet de heer Von Bismarck voor zijn technocratisch streven een lastige concurrent. De Katholieken in Duitschland zijn, even als hunne vertegenwoordigers in den Rijksdag, op economisch gebied de meest verschillende richtingen toegedaan, maar de uitnemende discipline der partij stelt haar in staat, tegenover

elk belangrijk vraagstuk als één geheel op te treden. Op het terrein der sociale politiek stelt de kerk zich ten doel, de vaderlijke zorg der regeering, in eigen kring althans, overbodig te maken. Inderdaad is zij in hare bestrijding van de sociaal-democratie tot nu toe beter geslaagd dan de regeering, en de middelen, die zij daarbij toepast, hebben niet het karakter van een inbreuk op de persoonlijke vrijheid, dat de verplichte verzekering en de socialistenwet zoo weinig sympathiek maakt in de oogen van hen, in wier belang zij heeten ingevoerd te zijn. Komt de Rijkskanselier met nieuwe plannen voor den dag, om de arbeiders gelukkig te maken, dan is het Centrum met een ander voorstel gereed, en weet dit zoo te kiezen, dat de regeering, in het nauw gebracht, ten slotte hare onmacht moet bekennen.

Dit was ook thans weder het geval. De heer Von Hertling, een der specialiteiten van het Centrum op het gebied der sociale vraagstukken, stelde voor de bondstaten uit te noodigen om, zoo mogelijk nog in deze zitting van den Rijksdag, een wetsontwerp in te dienen tot uitbreiding van de zorg voor de arbeiders. Dit ontwerp zou den arbeid moeten verbieden op zon- en feestdagen, den arbeid van vrouwen en kinderen in fabrieken moeten beperken en een maximum van werkuren per dag voor volwassen arbeiders moeten vaststellen.

De maatregel past zoo geheel in de lijst der sociale hervormingen, welke de grijze keizer Wilhelm de schoonste taak van zijnen levensavond heeft genoemd, dat de Rijkskanselier haar onmogelijk principieel kon bestrijden. Hij verklaarde dan ook, de verwezenlijking der idealen van den heer Von Hertling voor hoogst wenschelijk te houden, maar hij achtte de zaak praktisch onuitvoerbaar. Vooral gold dit van het aannemen van een maximaal-werkdag. Want klaarblijkelijk zou de beperking van het aantal werkuren den arbeiders niet ten goede komen, indien hun loon daardoor verminderde, - maar wie zou dan de schade aan de werkgevers vergoeden? Zouden deze niet genoodzaakt zijn, hunne prijzen te verhoogen, en zou hun daardoor de concurrentie met het buitenland niet onmogelijk worden gemaakt? Men zou immers òf het aantal werkuren in alle landen der wereld eene evenredige vermindering moeten laten ondergaan, òf Duitschland met een Chineeschen muur moeten omgeven. De regeering beloofde niet meer, dan zij meende te kunnen volbrengen; als het Centrum het inderdaad zoo goed

met de arbeiders meende, moest het zelf maar een wetsontwerp indienen tot beperking der werkuren, in plaats van de regeering uit te noodigen, eene onmogelijke taak op zich te nemen.

Deze onheusche uitval was verre van verstandig. Men speelt altijd gevaarlijk spel, wanneer men zijnen tegenstanders onuitgesproken bedoelingen toedicht, al komt men met die phantasie der waarheid zeer nabij. In dit geval konden de heer Von Hertling en zijne vrienden gerust verzekeren, dat zij bij het indienen van hun voorstel slechts door belangstelling in het lot van den werkman waren gedreven: bewijzen voor het tegendeel te leveren, was geheel onmogelijk. De korzeligheid, die den Rijkskanselier zijne gewone bedachtzaamheid uit het oog deed verliezen, had echter nog eene andere oorzaak: van vrijzinnige zijde was weder de door de regeering aangekondigde verhooging der graanrechten ter sprake gebracht. ‘Het is opmerkelijk’ - had de afgevaardigde Baumbach gezegd - ‘dat terwijl wij ons hier bezig houden met voorstellen in het belang der arbeiders, de Bondsraad beraadslaagt over de verhooging der graanrechten, welke evenzeer voor den arbeider van groot belang, maar zeker niet in zijn voordeel is.’ Deze *Seitenhieb* deed Bismarck vuur vatten. ‘De verhooging der tarieven’ - zoo verzekerde hij - ‘is in de eerste plaats voorgesteld in het belang der arbeiders, die bij den landbouw betrokken zijn, - ik geloof, dat met geen enkelen tak van bestaan meer arbeiders zijn gemoeid, dan met den landbouw - maar ook in het belang van alle bedrijven, die arbeid en brood geven; die allen zullen daardoor tot bloei geraken. Het is een oud spreekwoord: Hat der Bauer Geld, so hat's die ganze Welt.’

Velerlei wijsheid hebben ongetwijfeld onze voorvaderen in zulke korte, kernachtige spreuken neergelegd, maar daarbij niet zelden de juistheid aan de schilderachtigheid, de duidelijkheid aan de kortheid opgeofferd. In elk geval hebben zij zeker niet gedroomd, dat hunne rijmpjes zouden worden gebruikt als afdoend argument voor eene protectionistische staatkunde.

Beter figuur dan met deze laatste maakte de Rijkskanselier met zijne koloniale politiek. De storm van verontwaardiging welke het votum van 15 December bij een zeer groot deel der natie had opgewekt, was voor de oppositie een nuttige wenk geweest, om beter voeling te houden met de openbare meening. Wel werden nog eenige schermutselingen gevoerd over een subsidie voor weten

schappelijke onderzoekingstochten in Centraal-Afrika en een suppletoir crediet voor de aanschaffing van een stoombarkas ten behoeve van den gouverneur van Kameroen, maar het einde der discussie was eene liefelijke harmonie, en de koloniale ondernemingen verkregen de bijna onverdeelde goedkeuring van den Rijksdag. Klaarblijkelijk hechtte de Rijkskanselier hieraan groot gewicht. Om zijn doel te bereiken, achtte hij het niet beneden zich, den bij uitstek constitutioneeelen staatsman te spelen en zich als den nederigen dienaar van het Parlement voor te stellen. ‘Indien gij, vertegenwoordigers, de nieuwe koloniale politiek niet met geestdrift steunt, zal de regeering zich genoodzaakt rekenen, daarvan af te zien.’ Zoo sprak de man, die nauwelijks drie weken geleden aan den Rijksdag het brutale woord had toegeroepen: ‘Uwe meerderheid imponeert mij niet.’ De bekeering was even plotseling als verrassend, want Bismarck verwent de afgevaardigden niet, die van de oppositie allerminst. Ongetwijfeld hebben de bewonderaars van den Rijkskanselier bij deze gelegenheid met den dichter gezegd:

> Es ist gar hübsch von einem groszen Herrn,
> So menschlich mit dem Teufel selbst zu spreehen.

Ook Bismarck citeerde *Faust* - wederom eene verrassende bijzonderheid; want de welsprekendheid van den grooten staatsman is niet van bloemrijken aard, en slechts zelden veroorlooft hij zich, met Silas Wegg uit Dickens' *Mutual Friend*, de weelde ‘to drop into poetry.’ Van Windthorst sprekende, gebruikte de heer Von Bismarck, zich zelven nederig de Mephistopheles-rol toekennend, de beide andere regels der strophe:

> Von Zeit zu Zeit seh' ich den Alten gern,
> Und hüte mich, mit ihm zu brechen.

De ‘kleine Excellenz’ werd, niettegenstaande deze vriendelijke toespeling, duchtig onderhanden genomen. Hij had gevraagd, of de handhaving der koloniale politiek niet met zware eischen aan de Duitsche marine gepaard zou gaan en of deze laatste tegen haar taak zou zijn opgewassen. Om aan die vragen kracht bij te zetten, had hij de woorden gebruikt: ‘Wij zijn omringd door vijanden.’

Bismarck's antwoord was merkwaardig. Niet, omdat hij wederom gewaagde van de innige verstandhouding met de beide keizerrijken, evenmin omdat hij de twee meer of min onwillige bondgenooten - Italië en Frankrijk - zonder van hun tegenspartelen

eenige notitie te nemen, in de rubriek der warme en betrouwbare vrienden plaatste, maar omdat hij zich over de verhouding tot Engeland eenige woorden liet ontvallen, die veel stof tot nadenken gaven. ‘Met Engeland’ - zoo verklaarde hij - ‘leven wij in goede verstandhouding. Wanneer Engeland, vervuld met het bewustzijn, dat *Britannia rules the waves*, eenigszins verwonderd opziet, nu de Duitsche landratten ook zeevaarders worden, moet men zich niet verbazen; men bedenke, dat in regeeringskringen daar te lande die verwondering niet wordt gedeeld. Zeker kost het aan de Engelsche regeering eenige moeite, om de uitdrukking dezer bevreemding bij hare onderdanen te matigen, maar wij staan met Engeland in traditioneel vriendschappelijke betrekkingen, en de beide landen zullen wèl doen, wanneer zij die betrekkingen blijven aanhouden. Wij zouden, indien de Engelsche regeering zich bij de beoordeeling onzer koloniale politiek op het standpunt harer onderdanen plaatste, waarschijnlijk niet in staat zijn, in andere quaestiën, die Engeland van zeer nabij raken, de Engelsche staatkunde te ondersteunen, zonder ons aan afkeuring van de zijde van het Duitsche volk bloot te stellen. Het zou voor ons wellicht noodzakelijk worden, hen, die zonder het te willen Engeland's tegenstanders zijn, te ondersteunen, ten einde een *do ut des* in toepassing te brengen.’

De beteekenis dezer woorden was niet te miskennen. In de eerste plaats waren zij een rechtstreeksch antwoord aan hen, die de minder aangename verhouding tusschen Duitschland en Engeland toeschreven aan persoonlijke antipathie van den heer Von Bismarck tegen den heer Gladstone. Een anoniem schrijver in de *Daily News*, die zich als ingewijde voordeed, had over dit thema eene wonderlijke fantasie ten beste gegeven. Bismarck - zoo verhaalde de anonymus - wilde Gladstone dwingen tot de annexatie van Egypte, ten einde daardoor voor zich zelf en zijne bondgenooten de handen vrij te krijgen en de kaart van de wereld naar hartelust te wijzigen. Gladstone echter was te braaf en te eerlijk, om aan die verleiding gehoor te geven; daardoor dwarsboomde hij den Rijkskanselier in diens plannen, en deze wreekte zich, door niets onbeproefd te laten, om den Engelschen Premier ten val te brengen.

De geheele redeneering geleek sterk op een verlegenheidsargument van de vrienden van den heer Gladstone, onhandige vrienden trouwens, die de misslagen van Engeland's buitenlandsche staats-

kunde trachten te verbloemen, door ze op rekening van den heer Von Bismarck te schrijven. Hooghartig antwoordt hun nu de Rijkskanselier, dat hij zich om de verontwaardiging der vrienden van den Engelschen Premier niet bekommert, en dat de heer Gladstone zelf gelukkig verstandig genoeg is, om geen twist met Duitschland te zoeken. En hij laat het niet bij deze terechtwijzing, maar hij voegt er eene duidelijke bedreiging aan toe. Indien Engeland Duitschland's koloniale plannen in den weg staat, zal Duitschland zich wreken, door Frankrijk te steunen in de Egyptische quaestie. En intusschen volgen de Duitsche Blauwboeken elkander op, en elk van deze is een noodlottige slag voor het prestige van Lord Derby en Lord Granville. En de officieuse *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* zet met gemoedelijke openhartigheid uiteen, dat Duitschland veel meer belang heeft bij eene goede verstandhouding met Frankrijk, dan bij de vriendschap van Engeland. En graaf Münster ontvangt den last, om de Fransche tegenvoorstellen tot regeling der Egyptische financiën krachtig te steunen, nadat de Engelsche voorstellen zonder plichtplegingen waren ter zijde gelegd. Waarlijk, de heer Von Bismarck verstaat de kunst, om aan zijne bedreigingen kracht bij te zetten en zijne meening duidelijk te maken, ook aan hen, die oog en oor voor hem beproeven te sluiten!

Het herhaald échec, door de Engelsche regeering in hare onderhandelingen met buitenlandsche mogendheden geleden, heeft in Engeland zelf het vertrouwen in den heer Gladstone niet weinig geschokt. De muurvaste overtuiging, dat Engeland sterk en machtig genoeg is, om de mogendheden van het vasteland onder elkanker te laten kibbelen en knoeien, zonder voor zijne eigen belangen bezorgd te zijn, begint langzamerhand plaats te maken voor een pijnlijken twijfel aan de bekwaamheid en het doorzicht eener regeering, die de bakens niet wist te verzetten voordat het tij verliep en die, haar eigen krachten overschattend, keer op keer eene trotsche weigering door een nederig toegeven moet laten volgen. De oppositie wijst met onbarmhartige volharding op de fouten van het kabinet, maar ook in de rijen der ministerieelen openbaart zich de ontevredenheid, en de *Times*, die zich niet weinig laat voorstaan op de nauwkeurigheid, waarmede hij de openbare meening afspiegelt, gaf het sein tot afval en verzet.

De heer Gladstone, die in zoo hooge mate de gave bezit om anderen te overreden, is zelf het slachtoffer van deze schoone maar

gevaarlijke eigenschap. Zijne vernuftige dialectiek weet voor elke, eens door hem opgevatte meening, zulk een heirleger van argumenten aan te voeren, dat zelfs de grootste paradox voor hem al de onomstootelijkheid van een axioma verkrijgt. De noodlottige resultaten zijner Egyptische politiek hebben hem nog steeds niet kunnen overtuigen, dat hij eene hersenschim najaagt; de beden zijner vrienden vinden hem even onwrikbaar als de beschuldigingen zijner vijanden.

Hoe lang zal dit kunnen duren? Hoe lang nog zal de heer Gladstone eene buitenlandsche staatkunde kunnen volgen, die bij zijne landgenooten bijna algemeene afkeuring vindt?

Waarschijnlijk zouden zijne dagen als Premier reeds sedert lang geteld zijn, indien de leiders der oppositie eene politiek hadden, om tegenover de zijne te stellen. Doch wat Lord Salisbury en Sir Stafford Northcote den volke verkondigen, bepaalt zich tot louter negaties. De eenige conservatief, die een begrijpelijk programma heeft ontwikkeld, is de veel bespotte leider der zoogenoemde vierde partij, de Tory-demagoog Lord Randolph Churchill, die tot nu toe door zijne politieke vrienden als het enfant terrible der partij is beschouwd, doch die meer dan iemand anders geroepen schijnt, om in de toekomst de rol van een Beaconsfield te vervullen.

Lord Randolph Churchill heeft, vóór zijn vertrek naar Indië, waar hij uitrust van de vermoeienissen der campagne tegen de kieswethervorming, zijn voorschriften voor het heil der natie openhartig medegedeeld. Zijn recept - want hij is een volbloed technokraat! - bestaat, als alle goede dingen, in drieën: *imperialism, fair trade* en *state-socialism*.

Men ziet, dat de Engelsche staatsman bij den Duitschen Rijkskanselier is ter schole gegaan. Alleen zijn *fair trade* is een eenigszins mak en schuchter protectionisme, verknipt en pasklaar gemaakt naar Engelschen smaak, omdat men in het vaderland van Cobden zoolang gezworen heeft bij *free trade*, dat de bekeering tot het echte en onvervalschte beschermende stelsel gevaar zou kunnen opleveren. De *fair traders* redden hunne economische reputatie door te verklaren, dat zij niets liever wenschen dan vrijen handel, maar dat men, in eigen belang, rekening moet houden met het beginsel der reciprociteit.

Maar de heer Von Bismarck telt zijne discipelen niet slechts onder de Engelsche conservatieven. Op het punt van imperialisme

en staatssocialisme bestaat tusschen de denkbeelden van Lord Randolph en den heer Chamberlain - ‘den radicalen minister in een liberaal kabinet,’ gelijk hij zich zelf betitelde - slechts een verschil van vorm, niet van inhoud. Trouwens de punten van overeenkomst tusschen den held der oppositie en den minister van koophandel bepalen zich niet tot deze theorieën. Beide zijn demagogen en verstaan uitmuntend de kunst, om het veelhoofdig monster naar den mond te praten. In grofheid tegenover hunne politieke tegenstanders geven zij elkander niets toe; in vermakelijkheid wint Lord Randolph het den heer Chamberlain af, maar deze laatste is daarentegen een virtuoos in het gebruiken van groote woorden, van phrasen, die voor zijne hoorders òf eene zeer nevelachtige beteekenis hebben, òf door hen in gansch anderen zin worden opgevat, dan de redenaar, als hij zijne meening ronduit zeide, er aan hechten zou.

De beide redevoeringen, door den heer Chamberlain te Birmingham, en te Ipswich gehouden, zijn allerminst geschikt, om hem den naam van een wijs en verstandig man te bezorgen en werpen een zeer bedenkelijk licht op de homogeniteit van het kabinet, waarvan hij deel uitmaakt. Het was gemis aan waardigheid, gebrek aan tact, dat de ambtgenoot van Lord Hartington, Lord Derby en zooveel andere leden der aristocratie zijne rede voor de werklieden van Birmingham begon met eene persiflage van den adel en eene quasinederige beschrijving van zijn eigen persoon als plebejer. Het was niet eerlijk, dat de heer Chamberlain, door algemeenheden te verkondigen over de natuurlijke rechten van den mensch, door te spreken van den losprijs, dien de maatschappij moet uitkeeren aan de lieden, die, als men hen liet begaan, spoedig aan elken bijzonderen eigendom een einde zou maken, den schijn aannam, alsof hij een in hoogheid gezeten geestverwant der socialisten was en een warm voorstander van de door Henry George ontwikkelde denkbeelden. De rede te Birmingham was geen geestelijk voedsel, maar een lokaas. Zij was een bod naar de volksgunst, gedaan door een man, die den door hem zelf gestelden prijs kan noch wil betalen.

Naar het schijnt, heeft de heer Chamberlain zelf bemerkt, dat hij meer gezegd had, dan hij verantwoorden kon. Zijne rede te Ipswich was vrij wat kalmer: de ‘losprijs’ werd vervangen door eene ‘assurantiepremie,’ en in plaats van alles of niets zeggende algemeenheden over toedeeling van het land

aan de natie, ontwikkelde hij een - niet zeer praktisch! - ontwerp, om door staatstusschenkomst de vermeerdering van het klein grondbezit mogelijk te maken. Reeds vroeger hebben John Bright en Shaw-Lefevre erop aangedrongen, dat ook bij de overdracht van landerijen de beginselen van den vrijen handel zouden worden toegepast. Tot nu toe werkt de wet in Engeland uitsluitend het groot grondbezit in de hand en verbiedt in vele gevallen de vervreemding of verdeeling van land, al zou de uitdrukkelijke wensch van den eigenaar daartoe leiden; daarbij zijn ook de kosten van overdracht zeer hoog. Men behoeft nu, volgens de meerderheid der economen, slechts deze beperkende bepalingen op te heffen, en men zal weldra getuige zijn van eene gezonde, natuurlijke ontwikkeling van de klasse der kleine grondbezitters. De heer Chamberlain - ook hier technocraat! - wil hetzelfde doel langs kunstmatigen weg bereiken, den gemeentebesturen het recht geven, om land te koopen tegen een ‘billijken’ - waarschijnlijk door taxateurs vastgestelden - prijs en om dit bij kleine gedeelten aan arbeiders te verkoopen. Gesteld, dat de arbeiders hierbij meer winnen dan bij de opheffing der voorwaarden, die de overdracht bemoeilijken, dan zullen òf de oorspronkelijke eigenaars, òf de belastingschuldigen der gemeente, ten slotte den last moeten dragen. Zoo zou ook deze hervorming eene confiscatie zijn, en eene bevestiging van de theorie, dat het goed riemen snijden is van eens andermans leer.

In Engeland heeft de kritieke positie van het ministerie een veelzijdig werven om de gunst der kiezers ten gevolge. In Frankrijk geschiedt hetzelfde, maar thans voornamelijk met het oog op de aanstaande verkiezingen. Daar te lande is de technokratie geheel in eere gekomen, en de ijver, om den krank en staat geneesmiddelen voor te schrijven, is zoo groot, dat men de onbevoegde uitoefening dier geneeskunst op onrustbarende wijze ziet toenemen. Léon Say heeft aan dit onderwerp in de *Revue des Deux Mondes* een belangrijk artikel gewijd. Hij wees er op, dat de vertegenwoordiging in Frankrijk er voortdurend meer naar streeft, de taak der regeering over te nemen, en dat zij de grenzen harer bevoegdheid reeds op bedenkelijke wijze heeft overschreden. Het parlement bepaalt zich niet langer tot de contrôle, die zijn eigenlijken werkkring vormt, maar het wil het leeuwenaandeel in de regeering hebben. Dank zij het imperatief mandaat, is men op weg naar de rechtstreeksche uitoefening van het gezag door het volk. Vooral op het gebied der

financiën heeft deze methode, volgens den heer Say, reeds wrange vruchten gedragen. De voorbereiding der begrooting geschiedt niet langer in de ministeriëele departementen en in den ministerraad; het budget is niet langer een groot en samenhangend geheel, dat in zijn hoofdtrekken overal dezelfde leidende gedachte doet opmerken. De critiek op dezen arbeid der regeering wordt niet meer in de openbare vergadering uitgeoefend en op de tribune uitgesproken. Het gansche werk is het gevolg van een compromis tusschen elk der ministers en de commissie van rapporteurs of een harer subcommissiën. In besloten vergaderingen, van welke het groote publiek weinig of niets verneemt, worden zoowel de hoofdbeginselen als de détails besproken en, na loven en bieden, met geven en nemen, vastgesteld.

Terecht keurt Léon Say zulk eene wijze van arbeiden af, die tot allerlei knoeierij aanleiding geeft en op de financiën van Frankrijk reeds een betreurenswaardigen invloed heeft gehad. En hij bepaalt zich niet tot de diagnose van deze kwaal van het hedendaagsch Fransch parlementarisme, maar hij geeft tevens het geneesmiddel aan. De begrotingscommissie moet niet langer zelve het budget voorbereiden; zij moet alleen de Kamer in staat stellen, om een oordeel over de begrooting uit te spreken. Afzonderlijke rapporten, monographieën over onderdeelen der begrooting, hebben geen reden van bestaan en moeten dus worden afgeschaft. Een enkel rapporteur is voldoende om de punten van verschil aan te wijzen tusschen de commissie en het kabinet; er behoort een einde te komen aan de tijdroovende besprekingen van de ministers met de verschillende sub-commissiën. ‘Als de Kamer’ - zoo eindigt de heer Say - ‘honderd dertig dagen minder aan de commissie-vergaderingen wijdde, en twintig dagen meer aan de openbare beraadslagingen, zou het land, onder gunstiger voorwaarden, beter op de hoogte zijn van zijn eigene zaken, en niet meer behoeven te vreezen voor eene in het duister werkende, onverantwoordelijke regeering, die onze geldmiddelen drukt en aanleiding geeft tot bezorgdheid en onrust’.

Hier critiek op de vertegenwoordiging, elders op de regeering. Onder hen, die hunne stem verheffen tegen het kabinet Ferry, onderscheidden zich in de afgeloopen maand vooral Paul Bert en generaal Campenon.

Paul Bert, de oud-minister van onderwijs, wien het nog steeds

niet mocht gelukken, een zetel in het ministerie Ferry te veroveren, schijnt het wachten thans moede te zijn geworden en keert zich tegen zijne vroegere medestanders. Volgens hem schuilt het kwaad hierin, dat men niet ver genoeg is doorgedrongen op de paden der radicale staatkunde. De heer Ferry is voor hem een *modéré*, die zich listiglijk, onder bedriegelijke voorwendsels heeft meester gemaakt van de republikeinsche meerderheid, en nu met haar de wegen der reactie bewandelt. Het echte en onvervalschte radicalisme van den heer Paul Bert verlangt verbanning van alle Bonaparte's en Orléans, inlijving van alle seminaristen bij het leger, offers, in het belang van den staat aan de congregatiën op te leggen. Dit alles zou ongetwijfeld het best kunnen geschieden, als de heer Paul Bert zelf weder aan het roer kwam. Doch zoover is het nog niet.

De tweede der malcontenten is generaal Campenon, die in het begin dezer maand als minister van oorlog door generaal Lewal werd vervangen. De heer Campenon heeft de redenen, waarom hij zich genoodzaakt zag zijne portefeuille neder te leggen, met meer ijver dan bescheidenheid aan de groote klok gehangen. Hij achtte het hoogst gevaarlijk, nieuwe versterkingen naar Tonkin en Formosa te zenden, omdat, volgens hem, het geheele stelsel der mobilisatie van het Fransche leger daardoor zou worden omvergeworpen. Ferry daarentegen drong voortdurend aan op het uitzenden van nieuwe troepen, ‘pour en finir avec la Chine.’ Ongetwijfeld zou zulk een verschil van meening het aftreden van iederen minister wettigen. Het bedenkelijke van de zaak is echter, dat generaal Campenon verklaart, zich reeds sedert maanden tegen de Tonkin-politiek van den eersten minister te hebben verzet, terwijl hij toch in de Kamer steeds als verdediger van de ministerieele staatkunde optrad. Deze dubbelzinnige houding ontneemt aan de argumenten van den oudminister veel van hunne waarde.

Met het optreden van generaal Lewal als hoofd van het departement van oorlog zijn dus voor de ‘avontuurlijke’ staatkunde van den heer Ferry betere dagen aangebroken. Kan de Premier nu ook nog den admiraal Peyron duidelijk maken, dat Frankrijk een meer doortastend minister van marine noodig heeft, dan zal hij de handen geheel vrij hebben. Dan zal de Kamer weder herinnerd worden aan de woorden, die hij haar op 20 December 1883 toeriep: ‘Neen, mijne heeren! een volk rijst niet in de achting der wereld, wanneer het bevreesd is voor de geringste moeilijkheid, zich met spoken bang

laat maken en terugdeinst voor de vervulling eener traditioneele taak en de zorg voor eeuwenheugende belangen.'

Groote woorden! zal men zeggen. En toch zullen zij hare uitwerking niet missen. De patiënt van den heer Ferry vertoont neiging om zelf 'meê te dokteren'; om hem dit af te leeren, is afleiding noodig, en voor afleiding zorgt de Fransche Premier op uitnemende wijze.

Terwijl wij deze regelen schrijven, komen uit Engeland berichten van nieuwe, even roekelooze als misdadige, aanslagen der dynamiet-partij. In Westminster Hall, in het Parlementsgebouw en in den Tower hebben ontploffingen plaats gehad, die groote verwoestingen hebben aangericht en waarbij verscheiden personen gekwetst werden.

Ook de gewetenlooze aanleggers van deze gruwelbedrijven maken aanspraak op den naam van wereldverbeteraars. Zonder te onderzoeken naar den zetel der kwaal, zonder te vragen, of zij schuldigen of onschuldigen treffen, zetten zij hunne wreede experimenten *in corpore vili* voort.

In de bestrijding van dezen kanker bleek de Engelsche regeering machteloos te zijn.

Mag men haar hiervan een verwijt maken?

De heer Gladstone is de eerste Engelsche staatsman geweest, die eene ernstige poging heeft gedaan, om het onrecht van eeuwen tegenover Ierland te herstellen. Hij moest daarbij aan de eene zijde rekening houden met de diep ingewortelde vooroordeelen der Engelsche natie, aan den anderen kant met de verbittering, waartoe eene stelselmatige onderdrukking en verkrachting van rechten in Ierland had aanleiding gegeven, en welke op hare beurt eischen had doen stellen, aan welke geen Engelsch minister gehoor kon geven. Wat hij gaf, was in de oogen der Ieren nooit genoeg, en in de oogen van een groot deel der Engelschen steeds te veel. De maatregelen, die hij moest nemen, om den Ieren te beletten zich zelf recht te verschaffen, werden door dezen als willekeurig en tiranniek veroordeeld, en door anderen als weinig afdoende verworpen. De Iersche afgevaardigden in het Parlement lieten geen gelegenheid voorbijgaan, om der regeering door hunne obstructionistische methode het leven zuur te maken, en zij deden dit, ofschoon zij de overtuiging moeten hebben, dat zij van eene Tory-regeering geen herstel van grieven zouden hebben te wachten.

Waarlijk, de heer Gladstone heeft tegenover Ierland eene uiterst zware en ondankbare taak te vervullen gehad. De critiek was hier even gemakkelijk, als de kunst moeielijk was; de toepassing van het geven en nemen was voorgeschreven, en dus lag het verwijt van een hinken op twee gedachten voor de hand.

Niemand kent beter dan de heer Gladstone de moeielijkheden, waarmede een staatsman heeft te worstelen, en erkent openhartiger de onvolkomenheid van zijn werk.

Vijf of zes jaren geleden schreef hij in de *North American Review* de volgende gedenkwaardige woorden:

'We have undertaken the cares of empire upon an scale and with a diversity unexampled in history and as it has not pleased Providence to endow us with brain force and animal strength in equally abnormal proportion, the consequence is, that we perform the work of Government, as to many among its more important departments, in a very superficial and slovenly manner.'

Uit die woorden spreekt zelfkennis en nederigheid tevens. Men behoeft dus de hoop nog niet op te geven, den grooten Engelschen staatsman ook thans te zien erkennen, dat hij in zijne buitenlandsche staatkunde gedwaald heeft en dat hij ook in zijne behandeling van Ierland den steen der wijzen nog niet heeft gevonden, - de hoop dat hij, in plaats van op onpraktische wijze een onbereikbaar doel na te streven, eene nieuwe proef zal nemen met eene methode, die het *fortiter in re* met het *suaviter in modo* weet te vereenigen.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

De Albigenzen, vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van N. Lenau, door J. van Krieken. Rotterdam, Ducroissi Goetzee. 1884.

Indien het waar is wat Scherr beweert, dat er sedert Goethe's dood slechts drie lyrische dichters van den eersten rang op aarde zijn verschenen: B y r o n , H e i n e en L e n a u , dan mag zonder vrees voor tegenspraak gezegd worden dat de laatste van het drietal door het tegenwoordig geslacht, althans in ons land, niet op zijn waarde wordt geschat. Ons beschaafd publiek, dat op de hoogte meent te zijn van de literatuur der 19de eeuw, kent Byron, zij het ook niet den geheelen Byron - den dichter van *Don Juan* heeft Huet ons eerst een paar jaar geleden leeren kennen -, dan toch den Byron van *Childe Harold* door Beets, van *the Bride of Abydos* en *the Siege of Corinth* door Jacob van Lennep vertolkt. Datzelfde publiek leest en herleest Heine. Maar Lenau - hoe weinigen kennen Lenau anders dan bij naam of door de muziek van Mendelssohn op ‘Diese Rose pflück' ich dir’, ‘Auf den Teich, den regungslosen’, en enkele andere liederen.

Toen ik onlangs bij een boekhandelaar, die uitsluitend Duitsche boeken verkoopt en in den regel goed voorzien is, vroeg naar de laatste, de meest volledige uitgaaf van Lenau's werken (die van het Bibliographisches Institut te Leipzig, in 2 deelen: 1882), bleek het mij dat hij niet alleen die uitgaaf niet had, maar dat in zijn magazijn geen enkel werk van den dichter te vinden was. De reden lag voor de hand: Lenau wordt niet meer gevraagd.

Arme Lenau!

‘Ik heb onlangs in Homerus een woord gelezen’ - schrijft hij aan de vrouw van zijn vriend Reinbeck - ‘dat mijn zielstoestand treffend teekent: *ἀμφιμέλασ*, d.w.z. rondom zwart.’

En *ἀμφιμέλασ* schijnt het voor hem te blijven. Men laat hem in het donker, men vergeet hem, terwijl dichters, die hem niet tot aan de heup reiken, gevierd worden en inde herinnering blijven voortleven.

Aan de hand dier ‘sinnende Melancholie’, welke hij in een zijner gedichten aanroept, schreed de geniale man van 1802 tot 1850 door het leven, en slechts nu en dan komt een zonnestraaltje zijn ‘umnachtet Angesicht’ verhelderen.

Nikolaus Franz von Niembsch Strehlenau (als dichter: NICOLAAS LENAU) werd den 13^{den} Augustus 1802 te Csatad nabij Temesvar in Hongarije geboren. Zijn vader, die er de betrekking van ‘Ambtschreiber’ vervulde, was een lichtmis en een speler, en de arme Therese Maigraber, zijne brave moeder, moet, toen zij aan het ziekbed van haar oudste dochtertje, dat een sterfbed zou worden, de geboorte van haar derde kind, onzen dichter, verwachtte, terwijl haar man zich intusschen al meer en meer aan het spel overgaf, die kiem van droefgeestigheid in hem gelegd hebben, welke aan het eind van zijn leven in krankzinnigheid zou overslaan. Na den dood van haren man bleef de weduwe aanvankelijk in bekrompen omstandigheden achter, met haar dochtertje Therese, die later voor haren broeder een steun zou zijn, en haren vijfjarigen ‘Niki’, zooals men hem noemde, haar trots en haar troost. Allereerst onderscheidde de knaap zich door een buitengewonen muzikalen aanleg; zijn viool bleef hem tot laat in zijn leven een trouwe vriend, en ook de guitaar was hem een geliefkoosd instrument.

Nadat de weduwe Strehlenau vier jaar na den dood van haren echtgenoot een tweede huwelijk had aangegaan met den geneesheer Vogel, begaf het gezin zich in 1816 naar Tokay. Daar in het door de Theiss besproeide land der Magyaren bracht de toekomstige dichter zijn 15de en 16de jaar door. Het landschap, dat hij dagelijks voor de oogen had, het volk, waaronder hij zich bewoog, schijnt een onuitwischbaren indruk bij hem te hebben achtergelaten. Wij vinden later in Lenau's werken, in menig gedicht - wij noemen ‘die Haideschenke’, ‘die drie Zigeuner’, ‘die Werbung’ - de herinnering aan Hongarije, aan de dansen der Zigeuners, aan de

wilde tochten over onafzienbare heiden, aan de herbergen, waar de vurige Hongaarsche wijn in de glazen fonkelde.

De gymnasiale studiën werden te Uyhely, in de nabijheid van Tokay, volbracht. Vandaar begaf Nikolaas zich naar Weenen, waar hij twee jaar philosophie studeerde. Daarna vinden wij hem in Presburg als student in de rechten, vanwaar hij een jaar later weer naar Hongarije toog, om zich op een door aartshertog Karel te Altenburg gestichte school op de landbouwkunde toe te leggen. Al spoedig echter nam hij te Weenen zijne rechtsgeleerde studiën weder op, om ook die weer te laten varen voor de studie der medicijnen, welke hij evenmin ten einde bracht.

Was het de loffelijke zucht om zooveel vakken van wetenschap als maar mogelijk was in zich op te nemen, of een aangeboren onrust, die hem van de eene studie tot de andere dreef? Zeker is het dat de kennis, op die wijze bijeengegaard, fragmentarisch moest blijven, en dat het zoeken en tasten, het gemis van een werkkring, welke hem een onafhankelijk bestaan zou verzekeren, op een zwaarmoedige natuur als die van Lenau ongunstig moesten werken.

Van 1823 tot 1831 vinden wij hem te Weenen, waar hij met Bauernfeld, Seidl, Anastasius Grün (Anton Auersperg) verkeerde, met Grün, die hem later zou toeroepen:

> D e i n Banner war tief schwarze Seide,
> I c h schwang ein rosenroth Panier.

In het koffiehuis, waar zij bijeenkwamen, zat Lenau gewoonlijk, gelijk Seidl hem geschilderd heeft, ‘de kin diep op de borst, starend in den gloed van zijn pijp, de beenen uitgestrekt op een tweeden stoel, met de rechterhand woelend in het zwarte haar,.... nu eens het voorhoofd fronsend, dan den mond tot een ironisch lachen plooiend, eenzaam onder babbelende kameraden, met zijn gedachten mijlen ver van alles wat om hem voorviel.’

Te Weenen knoopte hij een ‘liaison’ aan met zekere Bertha, die hij hartstochtelijk liefhad, maar die zijn liefde niet waard bleek te zijn, en hem na eenige jaren verliet om een rijken vreemdeling te volgen. In een fijngevoelend hart als dat van den dichter moest deze ontrouw een wonde slaan, die nooit geheel zou genezen. In een tal van gedichten hoort men, nog na jaren, de klacht over het verlorene geluk. In het gedicht: ‘Das todte Glück’ heet het:

Wie, du riefst in böser Stunde
Mit dem zauberischen Blick,
Mit dem wonnereichen Munde
Schmeichelnd hin zu dir mein Glück.

In ‘Der Baum der Erinnerung’, ‘Sehnsucht nach Vergessen’ vernemen wij dienzelfden toon; en hoe diep aangrijpend is niet het heerlijk schoon gedicht ‘Die Waldkapelle’, waarin de dichter, als had hij een voorgevoel van hetgeen zijn einde zou zijn, uitroept:

Was hat, o Schiksal, dieser Mensch gethan,
Dasz mit des Wahnsinns bangen Finsternissen
Du ihm verschüttet hast die Lebensbahn,
Aus seiner Seele seinen Gott gerissen?

en daarop het antwoord laat volgen:

Er hat geliebt!

In de bergen, in de Alpen van Stiermarken zocht hij versterking voor zijn diep geschokte zenuwen. De ‘Wanderlust’ zou hem voortaan niet meer met rust laten. En wat er gegist had en gekookt, zou spoedig onder den indruk van wat de natuur hem te genieten gaf, onder het verkeer met hen die hij op zijn tochten ontmoette - te Stuttgart zijn Schwab, Uhland, Kerner zijn vrienden - een vorm vinden en zich kristalliseeren in menig schoon gedicht.

In deze jaren, 1830 en 1831, is het leven van Lenau het helderst. Er klinkt nu en dan een opgewekte toon zoowel in zijn lied, als in de brieven, welke hij aan zijn vrienden schrijft. Maar straks vernemen wij weer dien toon van ‘Weltschmerz’, die den grondtoon van zijn wezen uitmaakt. Dan spreekt hij van zijn ‘süsse Todesmüdigkeit’, en als in Zwaben een bekoorlijke Lotte zijn hart vervult, dan weert hij dien ‘Sonnenblick der Liebe’ van zich af. Toch zou ze die onsterfelijke ‘Schilflieder’ doen ontluiken: ‘Drüben geht die Sonne scheiden’, ‘Auf geheimem Wandelspfade’, en dat heerlijke ‘Auf dem Teich, den regungslosen,’ met deze slotregels:

Weinend musz mein Blick sich senken;
Durch die tiefste Seele geht
Mir ein süszes Deingedenken
Wie ein Stilles Nachtgebet.

André Theuriet heeft deze regels, met naar mij voorkomt groot talent en merkwaardige getrouwheid, aldus vertaald:

> Je marche en pleurant, tête basse,
> Et dans l'intime reposoir
> De mon coeur, ton souvenir passe,
> Doux comme un Angelus du soir.

‘Ik voel zoo weinig geluk in mijzelven,’ - schreef de dertigjarige dichter - ‘dat ik er geen aan anderen geven kan.’

In deze dagen geeft Cotta zijn eersten bundel gedichten uit.

Maar Lenau heeft in zijn land geen rust. Reeds lang had Amerika hem aangetrokken. Uit de grootsche natuurtafereelen, welke de nieuwe wereld oplevert, uit het aanschouwen van een fier en vrij volk hoopt hij nieuwe bezieling te putten. Te vergeefs trachtten zijn vrienden hem dit plan uit het hoofd te zetten; het was of een magnetische kracht hem naar de overzijde van den oceaan trok.

In Juli 1832 reisde hij naar Amsterdam, en scheepte zich daar in op een Oostindievaarder, de Van der Capelle, die een tocht naar Baltimore deed. In een brief van den 25en Juli 1832 te Amsterdam geschreven, noemt Lenau de stad ‘ein wahres Ungeheuer’ met zijn kanalen, tallooze schepen, windmolens enz. Die windmolens, schrijft hij, zouden in staat zijn om hem uit Amsterdam te jagen. ‘Es sieht aus, wie wenn ein besoffener Kerl sich aufraffte, met ausgebreiteten Armen nach Luft schappte, um gleich wieder niederzutaumeln. Ein schändlicher Anblick!’ Een aangenamer indruk ontvangt hij van het klokkenspel op de torens; vooral des nachts hoort hij het gaarne. Hoewel Lenau te Amsterdam alleen in het midden van den zomer vertoefde, schildert hij in een zijner gedichten, een Hollandsch herfstlandschap: ‘Auf eine holländische Landschaft.’ Het eerste couplet luidt:

> Müde schleichen hier die Bäche,
> Nicht ein Lüftchen hörst du wallen,
> Die entfärbten Blätter fallen
> Still zu Grund', vor Altersschwäche.

En het laatste:

> Schlummernd, oder träge sinnend,
> Ruht der Hirt bei seinen Schafen,
> Die Natur, Herbstnebel spinnend,
> Scheint am Rocken eingeschlafen.

Na een vrij stormachtige reis van tien weken landt Lenau te Baltimore aan. Maar hoe spoedig zou hij zich in zijne hooggespannen verwachtingen zien teleurgesteld! Reeds acht dagen na zijn aankomst schrijft hij aan zijn zwager: ‘Broeder, die Amerikanen zijn “himmelan stinkende Krämerseelen”, dood voor alle geestelijk leven. De nachtegaal heeft gelijk dat hij bij zulk volk niet huist. Dat heeft, dunkt mij, een beteekenis, dat Amerika geen nachtegalen heeft. De stem van de Niagara is er toe noodig om deze kerels te prediken, dat er nog hoogere Goden zijn, dan die in de Munt geslagen worden.’ Drie zaken troffen hem levendig: in het Zuiden een maagdelijk woud, de Hudsonvallei, en de val van den Niagara. Maar voor het overige vond hij alles en allen akelig doodsch, eentonig, zonder gevoel en zonder phantasie.

Grooter contrast dan tusschen Lenau, den man van het ideaal, maar zonder mannelijke energie, en het Amerikaansche volk, dat door zijne energie wonderen verricht, maar dat zich voor het ideaal niet warm pleegt te maken, is wel niet denkbaar.

Lenau, die bovendien nog door een landgenoot, aan wien hij de exploitatie van een in Amerika aangekocht terrein had toevertrouwd, schandelijk bedrogen werd, haakte om weer naar Europa terug te keeren. En toen hij er, ongeveer een jaar na zijn vertrek, weder kwam, bemerkte hij dat, gedurende zijne afwezigheid, zijn naam beroemd was geworden en zijne verzen overal gelezen en bewonderd werden.

In den winter van 1833 op 1834 leert hij de vrouw kennen, voor wier fijne beschaving, en edelen zin wij, uit de brieven welke Lenau haar schreef - hare brieven verbrandde de dichter in de eerste dagen van zijn krankzinnigheid - de hoogste achting leeren koesteren, en die desniettemin op den duur op den fijn bewerktuigden, den hartstochtelijken man een min gunstigen invloed uitoefende.

Sophie Kleyle, die Lenau als een elfjarig meisje ten huize bij haren vader gezien had, was toen hij haar te Weenen ontmoette, 23 jaar oud en gehuwd met den heer Löwenthal, een verdienstelijk dichter, die in later jaren in Oostenrijk tot aanzienlijke betrekkingen opklom en met wien Lenau ook over de techniek der poëzie in correspondentie schijnt te zijn geweest. Uit de brieven van Lenau aan Sophie Löwenthal blijkt hoe machtig de dichter zich

tot haar voelde aangetrokken. In de gedichten, welke door haar geïnspireerd waren, klinkt niet zelden de toon eener hopelooze liefde:

Ach wärst du mein, es wär' ein schönes Leben!
So aber ists Entsagen nur und Trauern.

en welk een diepe weemoed ligt er niet op den grond van het heerlijk gedicht ‘Einsamkeit.’

Wild verwachsne, dunkle Fichten,
Leise klagt die Quelle fort;
Herz, das ist der rechte Ort
Für dein schmerzliches Verzichten!

Grauer Vogel in den Zweigen!
Einsam deine Klage singt,
Und auf deine Frage bringt
Antwort nicht des Waldes schweigen.

Wenn's auch immer schweigen bliebe,
Klage, klage fort; es weht,
Der dich höret und versteht,
Stille hier der Geist der Liebe.

Nicht verloren hier im Moose,
Herz, dein heimlich Weinen geht,
Deine Liebe Gott versteht,
Deine tiefe, hoffnungslose!

Sophie, van hare zijde, verloor wel geen oogenblik haar plicht als gehuwde vrouw uit het oog, doch het blijkt maar al te duidelijk dat zij, als prijs voor haar vriendschap, Lenau's gansche denken en gevoelen wenschte te beheerschen. En daar waar zij, als vriendin, hem had behooren te raden en te troosten, schoot haar kracht te kort. Zoo kon de briefwisseling, die tien jaren lang tusschen hen werd voortgezet, al hebben wij er ook de treffendste gedichten aan te danken, op den duur op den dichter geen gezonden, veredelenden invloed uitoefenen, maar moest zij hem veeleer steeds in dien overspannen toestand houden, welke met waanzin zoude eindigen.

Intusschen had Lenau nog niet geheel de gedachten van zich

afgezet om in een beantwoorde liefde het geluk zijns levens te zullen vinden. In 1839 leerde hij de operazangeres Caroline Unger kennen (later Mad. Ungher-Sabatier), een talentvolle vrouw, die hem door hare coquetterie, door hare romaneske dwaasheden een jaar lang aan zich wist te boeien. Toen kwam de ontgoocheling. ‘Juist omdat zij een groote tooneelkunstenares is’ - schreef hij - ‘en hoe meer ik dat inzag, schrikte ik terug voor een verbintenis met haar. Ik wist niet meer, wat echt, wat valsch in haar was.’

Lenau's laatste liefde was Marie Behrens uit Frankfort a/M. Hij had haar in Juli 1844 te Baden-Baden aan de table d' hôte van het ‘Englischer Hof’ leeren kennen. Een huwelijksaanzoek werd aangenomen; met groote haast werden de toebereidselen voor het huwelijk gemaakt; een overeenkomst met zijn uitgever Costa stelde Lenau in het bezit van een klein kapitaal om het huishouden op te zetten; plannen voor de toekomst werden beraamd. Doch Lenau werd hoe langer hoe onrustiger, telkens verviel hij van de uitgelatenste vroolijkheid in de diepste neerslachtigheid. Aan Sophie had hij van zijn huwelijksplannen niets geschreven. Zij moest het uit de Augsburger ‘Allgemeine Zeitung’ vernemen. Lenau reisde naar Weenen om het haar mede te deelen, en bleef en maand bij de Löwenthals vertoeven. In welke stemming hij Sophie verliet, getuigt het gedicht dat hij op de terugreis, de Donau opvarende, vervaardigde en haar later toezond. Het is het laatste gedicht dat wij van Lenau bezitten en getiteld:

Blick in den strom.

Sahst die ein Glüct vorübergehn,
Das nie sich wiederfindet,
Ist's gut, in einen Strom zu sehn,
Wo alles wogt und schwindet.

O, starre nur hinein, hinein,
Du wirst es leichter missen,
Was dir, und soll's dein Liebstes sein,
Vom Herzen ward gerissen.

Blick' unverwandt hinab zum Fluss
Bis deine Thränen fallen,
Und sieh durch ihren warmen Guss
Die Flut hinunterwallen.

Hinträumend wird Vergessenheit
Des Herzens Wunde schliessen;
Die Seele sieht mit ihrem Leid
Sich selbst vorüberfliessen.

En daarna werd het voor goed *ἀμφιμέλασ* voor hem: het werd nacht in zijn geest. Op een nacht in October 1844 kwam hij in het slaapvertrek van zijn gastheer en gastvrouw, de Reinbeck's, binnenstormen, terwijl hij hun in de heftigste bewoordingen verweet, dat zij hem hadden aangeklaagd. Men bracht hem tot bedaren, het moest een nare droom geweest zijn, die hem zoo had ontsteld. ‘Een droom?’ - riep Lenau uit - ‘Als het eens krankzinnigheid was?’

En het w a s krankzinnigheid. De toestand verergerde van dag tot dag. Het gesticht van Dr. Zeller te Winnerthal nam hem op; later, in 1846, werd hij naar een dergelijk gesticht te Döbling bij Weenen gebracht. Allengs was de waanzin in idiotisme overgegaan. Eerst den 22en Augustus 1850 kwam de dood het sinds lang van den geest verlaten lichaam opeischen.

Het wordt tijd dat ik tot *die Albigenser* kom, waarvan de Nederlandsche bewerking mij aanleiding gaf om op den half vergeten dichter de aandacht te vestigen. Het is het derde van Lenau's grootere epische gedichten. *Faust* en *Savonarola* waren er aan voorafgegaan. *Faust* bestaat uit verschillende niet zeer nauw samenhangende tafereelen en toont ons ten duidelijkste dat Lenau een uitsluitend lyrische natuur was. De verschillende tafereelen geven telkens de stemmingen van den dichter weder, zijn zwaarmoedigheid heeft haar zwarten sluier over het geheele stuk gespreid. Zijn Mephistopheles is een sombere en satanische figuur, en in Faust, zoekende en tastende naar een oplossing van de raadselen des levens, vinden wij Lenau en telkens Lenau weder.

In *Savonarola* schijnen des dichters godsdienstige denkbeelden eene andere richting te hebben genomen. Onder den invloed van zijne vrienden Schwab en Kerner is Lenau tot positiever geloofsovertuiging, of liever: geloofsstemming gekomen.

Doch die stemming zou niet lang aanhouden. Weldra nam een ander onderwerp Lenau's geest in beslag. De gruwelijke vervolging in het begin der 13e eeuw, door Paus Innocentius III ondernomen,

tegen de kettersche secten in het zuiden van Frankrijk, en wel het eerst tegen de naar de stad Albi genoemde Albigenzen, dacht hem een geschikt onderwerp voor een uitgebreid episch gedicht. In 1838 ving Lenau met den arbeid aan, die eerst in 1842 voltooid zou worden. Herhaaldelijk spreekt hij in zijn brieven over het werk dat hij onder handen nam. Hij heeft er groote verwachtingen van. ‘Het is het stoutste, het verhevenste wat ik gemaakt heb. Het zijn fresken’, schrijft hij, maar hij ontveinst zich niet dat de stof ‘fragmentarischer Natur’ is, en alleen in afzonderlijke tafereelen dichterlijk behandeld kan worden.

Het zijn dan ook slechts brokstukken welke Lenau ons in dit gedicht geeft, maar de bezieling, waarmede hij blijkbaar aan dit werk gearbeid heeft, schenkt er een gloed en een kleur aan, die ons met bewondering vervullen.

Dat de dichter als verdediger optrad van de kettersche Albigenzen bracht in katholieke kringen de gemoederen in heftige beweging. De protestantsche dames te Stuttgart daarentegen dweepten er mee en behandelden het gedicht als stichtelijke lectuur. Ook onder Lenau's vrienden vindt men voor- en tegenstanders. Kerner en Schwab meenden dat de sceptische uitingen, welke Lenau zijn Albigenzen en meer bijzonder (in het tafereel ‘Das Gelage’) Almarich von Bena in den mond legt - in dat kleurrijke tafereel dat met de woorden eindigt:

> ‘Der Geist ist Gott!’ so schallt es hin met Macht,
> Ein Freudendonner durch die Frühlingsnacht, -

des dichters eigene levensbeschouwingen bevatten, en zij vielen er hem hard over. Lenau protesteerde tegen deze opvatting, hij meende dat men hem miskende door hem te rekenen tot hen die, moedwillig, het Christendom trachten af te breken. Toch had de Kopenhaagsche theologische professor Martensen zeker niet geheel ongelijk, toen hij in een brief aan Lenau's zwager beweerde, dat de dichter in *die Albigenser* de waarheid en het ideaal op een geheel anderen weg scheen te zoeken dan in *Faust* of *Savonarola*, en wel op een weg, van de negatie niet zoo heel ver verwijderd.

Zij die met Lenau's *Albigenser* voor het eerst kennis maken in de Nederlandsche bewerking zullen bezwaarlijk de ergernis begrijpen, welke het gedicht in 1842 en volgende jaren bij velen opwekte.

De heer V a n K r i e k e n heeft het namelijk noodig geoordeeld, door weglating van gansche tafereelen en door wijzigingen, o.a. aan het slot, aan het geheel datgene te ontnemen wat nu nog in sommige kringen aanstoot zou kunnen geven. Zoo verviel in zijne bewerking, het geheele tafereel, waarvan wij boven spraken, en dat de merkwaardige rede van Almarich von Bena bevat. Zoo zoeken wij te vergeefs naar de aangrijpende episode, ‘Ein Schlachtfeld’ getiteld, waarin de bittere toon des twijfels zich luide doet hooren, luider waarschijnlijk dan den bewerker of zijn raadslieden welgevallig was. En nog een andere zeer gewichtige verminking moest het gedicht onder de hand van den heer Van Krieken ondergaan. *Die Albigenser* eindigen in het oorspronkelijk met een slotgezang, waarin de dichter in aangrijpende taal o.a. antwoord geeft op de vragen: wat deed deze mannen naar de wapenen grijpen en den dood trotseeren, en waarom roepen wij ons al deze gruwelen nog eens voor den geest? en dat met deze woorden eindigt:

> Das Licht vom Himmel lässt sich nicht versprengen,
> Noch lässt der Sonnenaufgang sich verhängen
> Mit Purpurmänteln oder dunkeln Kutten,
> Den Albigensern folgen die Hussiten,
> Und zahlen blutig heim, was jene litten;
> Nach Huss und Ziska kommen Luther, Hutten,
> Die dreissig Jahre, die Cevennenstreiten,
> Die Stürmer der Bastille, und so weiter.

Anastasius Grün zeide van dit slot, dat Lenau door het beteekenisvolle ‘und so weiter’ zijn gedicht ‘in die Unendlichkeit fortgesetzt und ewig neu erhalten’ had.

Van dit gedeelte nu krijgen wij in het Nederlandsch niets te lezen. De bewerker sluit met den voorlaatsten zang ‘Het Nachtgezicht’. Paus Innocentius ligt geknield voor een door lamplicht beschenen Christusbeeld, en bidt - hardop:

> Vielleicht ihm vor der Stille graut,
> Seit er die Welt so still gemacht.

De Heer - zoo vraagt hij - moge hem een teeken geven, dat Hij aan al het bloedvergieten zijn goedkeuring hecht:

Mein Heiland! sieh mich gnädig an!
Und winke: habe ich recht gethan?

Daar vliegt een vlinder in het licht en bluscht het uit. Het is duister en stil: Innocentius bidt niet meer. Maar daar ziet hij andere lichten voor zijn geest verrijzen; hij ziet de vlammen uit Provence, hij hoort wapens kletteren,

Und aus dem wilden Feuerprasseln
Hört er verfluchen s e i n e n Namen:
Als ihn das Schreckgesicht umbraust
Nimmt er's Gewissen in die Faust,
Und spricht gelassen: ‘Amen! Amen!’

Hiermede sluit de zang. En wat maakt de Hollandsche bewerker er van? Hij wil met dit gedeelte het geheele gedicht besluiten en moet dus een stichtelijk slot hebben. En nu geeft hij ons het volgende:

Bij 't kletteren
Der zwaarden, 't angstgeschrei en 't knetteren
Der hoog opslaande vlammen, hoort
Hij 't zegelied: ‘*Lof, dank den Heer!*
Wij vonden 't Licht en 't Leven weêr
In 't eeuwig Evangeliewoord!’

Het doet mij leed voor den Heer van Krieken, die, gelijk hij reeds vroeger door vertalingen van Longfellow's *Evangeline* en Lenau's *Savonarola*, deed, ook in dezen letterkundigen arbeid afleiding zocht voor een ongeneeslijk zenuwlijden, maar ik kan in deze verminkte en *ad usum Christiani* verwerkte *Albigenzen*, Lenau's gedicht niet herkennen. Het gaat toch waarlijk niet aan om, zonder den lezer door iets anders dan door de woorden ‘v r i j b e w e r k t’ te waarschuwen, een literair meesterwerk, dat een zeer sterk sprekende kleur draagt, met een ander kleurtje te oversausen. Het moge daardoor voor sommigen genietbaarder worden; aan den dichter, dien men heet te vereeren, wordt op die wijze een onrecht gedaan, waartegen, ook in het belang van den goeden naam onzer letterkunde, dient te worden geprotesteerd.

Onder dit voorbehoud kost het mij geen moeite te verklaren, dat

de heer van Krieken, al gelukte het hem niet den gespierden en toch zoo lenigen versbouw van Lenau te evenaren, zich niet zonder talent van zijn moeilijke taak heeft gekweten. Er zijn in zijn vertaling zeker verschillende plaatsen aan te wijzen, waar een sprekend beeld zonder noodzaak is opgeofferd, waar het duitsche woord verkeerd begrepen is, of een stoplap den indruk van het vers bederft; maar daarnaast staat menig gelukkig geslaagde strofe.

Als voorbeeld kiezen wij de volgende gedeelten: Fulco, de minnezanger, staat bij het lijk van de gravin Adelheide, die hij vurig beminde; hij neemt der doode het crucifix uit de hand:

> Met zijn geluk is 't nu gedaan; -
> Doch eer de smart hem in haar kolken
> Heeft meêgesleurd, heeft hem de orkaan,
> Die thans en overal de volken
> Heeft aangegrepen in zijn vaart,
> Reeds voortgezweept: Te vuur en zwaard
> Wil hij als strijder voor den Heer
> En Heiland, en tot eeuwige eer
> Der Kerk, de ketters van deze aard
> Verdelgen, en met vlammend oog
> Zwaait hij het crucifix omhoog,
> En snelt de rouwzaal uit....

Elders vinden wij, bij de beschrijving der bestorming van Carcassone door Simon de Montfort, deze regels:

> De storm vangt aan. Met donderend geweld
> Begint de stormram tegen de oude wallen
> Te slaan. Geweldig groote steenen vallen
> Als hagel in de stad, en menig held
> Wordt bij dien aanval reeds terneêrgeveld.
> Terwijl de priesters, met hun vroom gezang,
> Het hart der strijders als van vuur doen blaken,
> Vliegt Simon ijlings door het woest gedrang
> En roept, de ladders aan den muur te haken.

Doch zelfs indien de heer van Krieken, door zijne proeve van vertaling in het licht te geven, niet anders gedaan had dan ons te herinneren dat er in onze eeuw een Duitsch dichter is geweest, genaamd Lenau, die aan den diepsten weemoed, welken het men-

schelijk hart kan bevatten, in den schoonsten dichterlijken vorm uitdrukking heeft gegeven, dan nog zouden wij hem daarvoor dankbaar moeten zijn.

Van Lenau's gedichten kan men met de bekende regels uit de Musset's *Nuit de Mai* zeggen:

> Les plus désesperés sont les chants les plus beaux,
> Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots.

Ontrouw? door C. Terburch. Utrecht, J.L. Beijers. 1884.

Bij romans en novellen is het zaak dat men zoo weinig mogelijk van den schrijver merke. Een voorbericht voor dergelijke geschriften maakt op den lezer in den regel een even onaangenamen indruk als op het schouwburgpubliek, dat in spanning op de vertooning van het nieuwe drama wacht, de eene of andere mededeeling van den zwartgerokten regisseur. ‘La pièce!’ roept het publiek. ‘Uw verhaal!’ is de kreet van den ongeduldigen lezer.

De heer T e r b u r c h heeft het desniettemin noodig geacht aan zijne novelle een ‘Bericht’ vooraf te laten gaan, om ons te vertellen, dat zekere heer Wolfgang in den *Spectator* en mej. Titia van der Tuuk in den *Leeswijzer* niet houden van romans met geloof. Wolfgang acht in romans het geloof ‘het armzaligste aller hulpmiddelen’ en mej. van der Tuuk is van meening dat ‘vrome geest buiten of beneden den horizon der kunst ligt.’ Wie het weet moet het zeggen. Op den heer Terburch schijnen deze beschouwingen genoeg indruk gemaakt te hebben om hem tot de gevolgtrekking te brengen, dat naar het oordeel van sommige mannen en vrouwen in ons goede land, het geloof een te ouderwetsche zaak is om in de republiek der fraaie letteren te worden geduld. Hij meent hen, die zoo oordeelen, zeer dringend te moeten waarschuwen, zijn ‘geschriftje’ - zoo als hij het noemt - ongelezen te laten.

Zou het een kleine reclame zijn? Wie denkt daaraan! Terburch kan er buiten. Sedert hij met *Hildegonda vau Duijvenvoorde* optrad zijn wij gewoon met beide handen naar zijn novellen te grijpen,

en - laten wij het maar aanstonds zeggen - zijne nieuwe novelle *Ontrouw?* zal, met of zonder Geloof, ons die gewoonte niet afleeren.

'Met of zonder Geloof.' Het is zaak dat men elkander goed versta. Er is ongetwijfeld een manier om het geloof in romans of drama een zeer weinig aesthetische rol te laten spelen. Bij voorbeeld, wanneer men het als bijltje gebruikt om een dramatische of novellistische knoop, welke men zelf gelegd heeft, doch niet meer weet te ontwarren, door te hakken. De machinale godheid (*Deus ex machina*) aldus te hulp geroepen, staat altijd buiten de kunst; hij moge dan Geloof, Toeval, of, als in het slot van *Tartuffe*,

> Nous vivons sous un Prince, ennemi de la fraude,

Lodewijk de veertiende heeten.

Doch, met dit voorbehoud, mag men den novellist, den romanschrijver toeroepen: 'Alles is het uwe; het gansche menschelijk gemoed met zijn hartstochten, met zijn dwalingen en zijn deugden, is uw domein.' En men zou het geloof, een uiting van het gemoedsleven, die ten allen tijde zulk een ruime plaats in het menschelijk bestaan heeft ingenomen, het geloof, dat den een bergen heeft doen verzetten en bij den ander als een zuurdeesem het geheele leven doortrekt, als een 'versleten wondermiddel' den toegang tot het terrein der kunst ontzeggen?

Door zulke 'dooddoeners' laten wij ons het genot van zoo menig kunstwerk, waarin dat geloof een rol vervult en waaraan dat geloof heeft medegearbeid, niet ontrooven.

Welke kunsttheoriën men er intusschen ook op na moge houden, men zal bezwaarlijk kunnen ontkennen, dat Terburch met *Ontrouw?* krachtiger optreedt, dat hij zijn taak dieper heeft opgevat dan in zijn vroegere novellen.

Was vroeger de fabel, de keus van het onderwerp, zijn zwakke zijde, het thema, dat hij thans koos, is zeer belangwekkend. De vraag, welke in den titel gesteld wordt, houdt den lezer voortdurend in spanning.

Is Decia van Anckeren door de belofte, welke haar moeder op haar sterfbed haar afperste, gebonden? Is zij o n t r o u w , wanneer zij, na langen en bangen strijd, haar hand in dien van Adriaan van Mesch legt, en zoo het offer van haar rust aan hare liefde,

maar bovenal aan zijn geluk brengt? En mag zij het voor den man harer keus, die er recht op heeft in haar hart als in een boek te lezen, verzwijgen dat zij, hem ter wille, de belofte aan hare moeder gedaan, verbrak? Ernstige, gewichtige vragen, die wellicht niet in allen opzichte op bevredigende wijze door den schrijver zijn opgelost - dat zwijgen tegenover den man, dien zij lief heeft, zullen velen Decia moeilijk kunnen vergeven -, maar die den grond vormen van een boeiend, spannend verhaal, vol kleurrijke tafreelen.

Terburch zoekt het in deze novelle niet bij voorkeur in de details, in het landschap of in genretafereeltjes. Hij heeft groote zorg besteed aan de typeering der personen, dle hij op laat treden. Ik noem er slechts enkelen. Daar hebt gij Huysman, den student in de theologie, beter bekend onder den naam van ‘de Bulhond’, een exemplaar dat aan elke academie van tijd tot tijd wordt aangetroffen. Zijn entrée de chambre op de voortreffelijk beschreven vergadering van het studentengezelschap ‘Demosthenes’ teekent hem met één trek.

‘...De ander nam juist de pijp uit den mond om te andwoorden, toen de deur onder een schop openvloog en een nieuwe gast, zwaar gebaard, gewipneusd en de handen in de zakken, met een soort van zwaaienden zeemansgang binnentrad, de deur met zijn rug dicht duwde, en met een basstem: “bonsoir” wenschte.’

En hoe meesterlijk is mevrouw Geusvliet getroffen, de zieke oude dame bij wie Decia als verpleegster dienst doet - ‘lastige tante, maar een hart... geen beter in de wereld!’

Men zij gewaarschuwd: mevrouw Geusvliet is niet alleen lastig, maar ook orthodox; zij laat zich door Decia uit het boek van Beets over den apostel Paulus voorlezen - het is waar, zij slaapt er bij in, en dat doet haar misschien in de achting van sommigen rijzen! - maar als men de arme lijderes, zooals Terburch haar ons voorstelt, nader leert kennen, dan tart ik alle Titia's en Wolfgangen ter wereld haar niet lief te krijgen en geen hulde te brengen aan den schrijver, die dit karakter teekende en het deed leven voor onze oogen.

Of is er misschien nog meer kunst besteed aan het treffende hoofdstuk ‘De sneeuwjacht?’ Zeker verheft Terburch zich ook in dit tafereel verre boven hetgeen hij tot nog toe schonk. Daar is een aangrijpende dramatische kracht in het verhaal van den pre-

dikant, die, om zijne belofte gestand te doen, in den nacht, onder een sneeuwjacht, een stervende op eenige uren afstands wil gaan opzoeken, door de duisternis en de sneeuw wordt overvallen, en de trouw aan zijn woord met den dood moet bekoopen.

Terburch, die de belofte ons door zijne eerste verhalen gedaan, is nagekomen, wekt door zijne latere novellen telkens nieuwe verwachtingen op. Wij zijn overtuigd dat hij niet o n t r o u w zal worden aan zijn talent. De Nederlandsche letterkunde blijft op hem rekenen.

Prins of Koning?

III.

> O breng hem weder voor mijn oogen, toon mij hem
> Wien ik, mijns ondanks, nog in 't bevend hart omklem.
> BILDERDIJK.

In de achterkamer van Mevrouw van Walenstein te Deventer zat Ottilie van Lievendaal, het mijmerend hoofd door de blanke hand gesteund; een geopende brief lag voor haar. Haar effen zwart kleed deed het gelaat nog bleeker schijnen dan het reeds was. Sedert zij dat rouwkleed was gaan dragen, op den dag toen het stoffelijk overschot van haren vader was uitgedragen, waren er heel wat tranen langs hare schoone wangen gegleden, en ook thans parelde er iets achter hare donkere wimpers.

‘Lieve Ottilie’, zeide Mevrouw van Walenstein, die voor een groot borduurraam bij het venster zat, ‘wat ik u raden mag, handel nu niet ondoordacht; gij zijt sedert de laatste maanden in een zwaarmoedige stemming, en geen wonder; maar bedenk dat men in zulke dagen alles zwarter inziet. Ik geloof wezenlijk dat gij u verkeerde voorstellingen maakt.’

Ottilie schudde het hoofd langzaam, terwijl hare oogen starend gevestigd bleven op den brief die voor haar lag.

‘Ik geloof het niet’, zei zij, ‘of liever, ik weet het zeker; hoe beantwoordt hij mijne brieven? na weken schrijft hij mij en dan, wat schrijft hij? ik verzeker u, er staat in dien geheelen brief geen enkel woord over onze toekomst; het is alsof hij aan een zuster schrijft; praatjes van het hof die mij tegenwoordig niets meer schelen kunnen, en dan het voornaamste, dat hij vooreerst niet kan komen - en waarom kan hij niet hier komen?

Hij heeft verlof en in plaats van hier bij mij, brengt hij dat bij zijne moeder aan de Vecht door; welke gewichtige zaken zou hij daar hebben?'

'Zijne moeder is immers hoogbejaard, geen wonder dat hij haar zijnen vrijen tijd geeft. Inderdaad, gij moet niet te veeleischend zijn, gij kunt niet weten wat hem terughoudt.'

'Ja, ik ben veeleischend en ik wil veeleischend zijn', antwoordde Ottilie beslist. 'Gij weet alles wat er in mijn hart is omgegaan, lieve nicht, voor u heb ik nooit geheimen gehad. De man dien ik heb liefgehad is voor mij verloren, maar nu mag ik toch eischen dat de man die mijn echtgenoot wil worden mij liefheeft. Ik heb Van Zuylichem mijne hand beloofd, toen ik de zekerheid had, dat ... enfin, gij kent de geheele geschiedenis. Ik heb het gedaan vooral uit liefde voor mijnen vader; ik heb het ook gedaan, omdat Van Zuylichem mij altijd trouw was gebleven, ofschoon hij wist dat zijne liefde onbeantwoord bleef, omdat ik achting voor hem had, en hoopte dat een zoo standvastige genegenheid, een zoo onverdeelde toewijding mij alles wat er gebeurd was zouden doen vergeten. Ik heb tot mij zelve gezegd, hij heeft den vasten wil u gelukkig te maken; welnu, hij zal het ook doen; ik wist dat ik mijnen lieven vader het grootste geluk bezorgde dat ik in staat was hem te doen smaken. Hij verlangde mij voor zijnen dood althans verloofd te zien, zijn verlangen is vervuld. Voor hem behoef ik thans niets meer te doen.'

'Het was wijs van hem, dat hij u niet onbeschermd wilde achterlaten. Doet gij zijne nagedachtenis eer aan, door zoo kort na zijnen dood een band te gaan verbreken waaraan hij zooveel hechtte, om een verkeerde opvatting, laat het mij ronduit zeggen, om een gril?'

'Neen', viel Ottilie in, 'het is geen gril; over den toon van zijne brieven zal ik zelve toch wel het best kunnen oordeelen; hij schrijft hoe langer hoe koeler, en waarom, ik vraag het u nogmaals, wil hij hier niet komen? In plaats van, zooals natuurlijk zou zijn, mijn gezelschap op te zoeken, schijnt hij het te duchten.'

'Maar, lieve Ottilie, denk toch eens om de tijdsomstandigheden, het gevaar waarin ons vaderland verkeerd heeft en nog verkeert. Het is toch waarlijk niet te verwonderen dat hij, die altijd in de onmiddellijke nabijheid van den koning is, meer

dan iemand onder den indruk is van die rampzalige Engelsche expeditie. Wie weet welke gewichtige bezigheden hij voor den koning te vervullen heeft, die hem terughouden, die hij niet, zelfs aan u niet mag mededeelen. De mannen moeten over die zaken met ons vrouwen niet spreken. Wanneer mijn man van den landdag terugkwam, en hij had zaken in het hoofd, die hem zorg gaven, kon ik het hem altijd dadelijk aanzien; maar ik vroeg er hem nooit naar, want hij zeide altijd: de politiek is reeds zwaar genoeg voor de schouders van een man, men moet er geen zwakke vrouwen onder nederdrukken. Van Zuylichem zal in deze sombere dagen ook wel zijne zorgen hebben, en hij heeft gelijk er u geen deelgenoot van te maken; dat hij onder die omstandigheden niet zoo trouw schrijft, dat zijne brieven de blijken dragen van zijne gemoedsstemming, is immers niet te verwonderen. Gij moet verstandig zijn, Ottilie, zooals gij altijd geweest zijt.'

'Van Zuylichem bemoeit zich nooit met politiek, hij is niet wat uw man was, lid van de regeering. Neen, lieve nicht, ik weet al te goed van welk oogenblik zijne onverschilligheid dagteekent. Toen ik hem heb medegedeeld, zooals het mijn plicht was, in welken toestand mijn vader mij had achtergelaten; toen ik hem gezegd heb: ik bezit niets meer - ja, toen heeft hij mij wel verzekerd dat dit geen verandering bracht in zijne onwrikbare genegenheid, dat wij ook met een gering fortuin gelukkig konden zijn, maar niettegenstaande al die fraaie betuigingen heb ik zeer goed gemerkt, dat hij van dien dag af steeds koeler en onverschilliger is geworden. En al ben ik nu ook zoo arm als Job, ik wil een man hebben die mij liefheeft, die mij tot zijne vrouw neemt, niet omdat hij het moeilijk kan laten, maar omdat hij met hart en ziel aan mij verbonden is.'

'Waarlijk, gij moogt zulke lichtvaardige beschuldigingen niet uitspreken. Gij zegt zelve, dat hij uwe mededeeling heeft opgenomen zooals dat van een braaf en weldenkend man te wachten was. Indien de ongelukkige geldelijke omstandigheden, waarin uw vader bij zijn overlijden verkeerde, voor hem een reden waren geweest om zijne verbintenis te verbreken, dan zou hij dat immers dadelijk hebben doen blijken; gij kent van Zuylichem te lang, om te weten dat hij geen veinzaard is; de eenige reden waarom gij uwe verloving wilt afbreken is, zegt gij, dat gij aan zijne liefde twijfelt; bedenk nu eens goed,

moogt gij tot zulk een stap overgaan, voordat gij de zekerheid hebt dat uwe vermoedens juist zijn, voordat gij hem gesproken hebt, en hem ronduit uwe twijfelingen hebt medegedeeld; geloof mij, gij zijt tegenover hem daartoe verplicht.'

'Welnu', zei Ottilie en zij nam de brief werktuigelijk weder in handen, 'ik zal nog wachten, omdat gij het wilt. Gij zijt mijn eenige troost op de wereld, de eenige op wie ik vertrouw.' Zij was van haren stoel opgestaan en sloeg hare armen om den hals harer nicht, terwijl de tranen haar uit de oogen vloeiden. 'Gij ziet mij tegenwoordig op één dag meer weenen dan in alle vroegere jaren te zamen. Ach, ik herinner mij den tijd toen ik niets anders deed dan lachen, toen iedere dag een feestdag voor mij was. Als ik aan die dagen denk, dan verbeeld ik mij dat toen altijd de zon scheen, dat alle menschen vroolijke gezichten hadden. Hoe duizendmaal heb ik in mij zelve uitgeroepen: wat is het leven toch heerlijk, en hoe jammer dat men iederen nacht moet slapen en niet altijd door kan genieten. En nu verlang ik naar het einde van iederen dag en zelfs in mijn slaap rust ik niet, ik droom heel andere droomen dan vroeger. Ja, lieve nicht, sedert ik het laatst hier bij u was, verleden voorjaar - toen hij hier geweest was - heb ik mij eigenlijk niet meer recht gelukkig gevoeld.'

De dienstbode kwam binnen en kondigde aan dat de notaris Bloemveld in de voorkamer was, om de freule van Lievendaal te spreken.

'Al weer nieuwe ellende', zeide Ottilie. Wanneer men onder groote droefheid gebukt gaat, drukken alle kleine verdrietelijkheden en onaangenaamheden van het dagelijksch leven nog zwaarder dan gewoonlijk. De zaak waarover de notaris Bloemveld Ottilie moest spreken was voor haar dubbel pijnlijk. Haar vader had in zijnen uitersten wil het uitdrukkelijk verlangen te kennen gegeven dat zijn stoffelijk overschot begraven zou worden in het voorvaderlijk familiegraf. De kleine kapel, die dat graf bevatte, lag nabij het kasteel van Lievendaal, in de bezittingen van Eduard, en de begrafenis kon dus niet plaats hebben zonder diens toestemming.

Zoo was Ottilie wederom, tegen haren wil, in aanraking gebracht met den man dien zij wenschte te vergeten. Zij had den notaris Bloemveld over de zaak moeten raadplegen, en deze had het verzoek overgebracht; inmiddels was het lijk van Ot-

tilie's vader op het kerkhof te Lievendaal voorloopig bijgezet. Thans kwam de notaris vermoedelijk de beslissing van Eduard mededeelen en het was niet te verwonderen dat Ottilie tegen dit onderhoud opzag, dat zoovele smartelijke herinneringen tegelijk opwekte.

De notaris trad binnen, een deftig bejaard man; hij verzuimde geen enkele plichtpleging voor hij tot het ontvouwen van het eigenlijke doel zijner komst overging.

‘Ik heb’, zoo sprak hij afgemeten en met een ernstig gelaat, ‘zooals ik reeds de eer had u bij een vroegere gelegenheid te verzekeren, aan den Heer van Lievendaal onverwijld mededeeling gedaan van het verlangen door uwen geëerden vader in zijnen uitersten wil uitgedrukt. Ik ontving echter geen antwoord, en - laat ik er dit dadelijk bijvoegen - heb dat ook tot heden nog niet ontvangen. Daarom heb ik mij gewend tot den bankier te Berlijn, aan wien ik sinds jaren mijne brieven voor den Heer van Lievendaal, evenals vroeger die voor zijne moeder, pleeg te adresseeren. Hij heeft mij dadelijk op mijne vraag naar de oorzaak van het onbeantwoord blijven van mijnen brief geschreven, dat hem op dit oogenblik de verblijfplaats van den Heer van Lievendaal onbekend was, en dat mijn brief nog altijd ten zijnen kantore berustte. De Heer van Lievendaal was vertrokken, zonder iets van zich te doen hooren. Dit was - zooals de bankier er bijvoegde - niet ongewoon, maar zoo lang als ditmaal was hij nimmer zonder bericht gebleven. De dames zullen waarschijnlijk evenmin iets van zijn tegenwoordig verblijf weten?’

‘Gij weet waarschijnlijk’, antwoordde Ottilie kortaf, ‘dat er geen korrespondentie tusschen mijnen neef en zijne familie in Holland bestaat.’

‘Intusschen’, hervatte de notaris na eenige oogenblikken, ‘nu ik, na zoo lang wachten, geen antwoord ontvang en begrijp dat door u verlangend wordt uitgezien naar het oogenblik dat aan het uitgedrukt verlangen van uwen geëerden vader voldaan zal kunnen worden, heb ik gemeend op eigen gezag te mogen en te moeten handelen. De volmacht, die ik van den Heer van Lievendaal heb, luidt onder anderen, dat ik, bij voorkomende dringende zaken, mag handelen zooals mij dat in zijn belang geraden voorkomt, met belofte zijnerzijds van ratihabitie. Ik zie geen bezwaar, om waar het hier een zaak geldt, waarbij

geen belangen van mijnen lastgever betrokken zijn, maar die de uitvoering raakt van een zeer rechtmatigen wensch door een overledene in zijnen uitersten wil uitgedrukt, van deze clausule gebruik te maken, en dus op mijne verantwoording de toestemming te verleenen tot het overbrengen van het stoffelijk overschot van uwen geëerden vader naar den familiekelder te Lievendaal. Ik ben bereid de orders daarvoor te geven, zoodra gij zulks zult verlangen.'

'Ik dank u voor uwe bereidwilligheid', antwoordde Ottilie; 'of en wanneer ik er gebruik van zal maken, hoop ik u later mede te deelen.'

'Ik zal uwe mededeelingen afwachten', antwoordde de notaris, 'maar sta mij toe nog even terug te komen op een vraag, die u misschien, zoo straks, eenigermate onbescheiden leek. Ik heb, verleden jaar, een, tot mijn spijt, vruchtelooze poging gedaan om de persoonlijke kennis van den Heer van Lievendaal te maken. Daar hij destijds in dit huis gelogeerd was, meende ik dat wellicht aan Mevrouw van Walenstein iets aangaande zijn tegenwoordig verblijf zou bekend zijn. Toen ik die vraag deed had ik vooral het oog op allerlei geruchten, waarvan ik het mij tot plicht reken u niet onkundig te houden.'

'Welke geruchten?' viel Ottilie in.

'Geruchten', herhaalde de notaris, 'die tot mij zijn doorgedrongen, naar het schijnt nog niet tot u, en over welker juistheid ik niets kan mededeelen. Het schijnt, en wat dit punt betreft, geloof ik, dat ik bijna met zekerheid kan spreken, dat de Heer van Lievendaal in den aanvang van dit jaar door Holland naar Engeland is vertrokken; alles wat ik verder u zal mededeelen, ik stel er prijs op dit te verklaren, berust op wat mij uit omloopende berichten is ter oore gekomen. Het gerucht loopt dan, dat de Heer van Lievendaal bij de Engelsche armee is en deel heeft genomen aan de expeditie naar Walcheren, en nu in de allerlaatste dagen is de mare tot mij gekomen, die ik evenwel niet de minste reden heb, Goddank, om te gelooven, dat hij, in een der ontmoetingen tusschen onze armee en de Engelschen .... ik herhaal, het is niet meer dan een praatje ... ernstig zou zijn gewond ... of wellicht gesneuveld.'

'Maar zou er eenige grond daarvoor zijn?' riep Mevrouw van Walenstein uit, die met klimmende aandacht de mededeelingen van den notaris had aangehoord. 'Wie heeft die tijding hier gebracht?'

‘Ik herhaal’, hervatte de notaris met onverstoorbare kalmte, ‘het zijn slechts losse geruchten, die ik vooralsnog even weinig reden heb voor waar te houden, als dat ik die als geheel ongefundeerd zou durven te verwerpen. Dit intusschen is zeker, dat het gerucht vrij algemeen verspreid is. Gisteren nog kwam de tuinman van Lievendaal bij mij aan, alleen om mij te komen vragen of ik ook iets van zijnen heer wist. Zelfs in den omtrek van het kasteel, onder de pachters en de opgezetenen van de heerlijkheid liepen allerlei onrustbarende geruchten. Het is mij’, zoo voegde de notaris er bij, terwijl hij beurtelings de beide dames aanzag, van welke de oudere de oogen onafgebroken op den spreker gevestigd hield, terwijl de jongere met de hand aan het voorhoofd zat en het gelaat gedeeltelijk afwendde, ‘het is mij natuurlijk door den aard mijner betrekking tot den Heer van Lievendaal onmogelijk berichten in te winnen daar, waar ik de meeste zekerheid zou hebben van wel onderricht te worden. Het feit dat hij in Zeeland is bij de Engelsche armee is voor mij meer dan een vermoeden, maar ik zou het alleen hier in tegenwoordigheid zijner bloedverwanten durven uitspreken. Het is mijn plicht te zwijgen, maar het zou wellicht niet onmogelijk zijn eenige meerdere zekerheid te bekomen.’

Er was een oogenblik van stilte. De notaris had genoeg levenservaring om te begrijpen, dat op zijne verdere tegenwoordigheid niet langer prijs werd gesteld, dat de dames integendeel verlangden om over de gedane mededeeling hun hart lucht te kunnen geven. Hij nam dus zijnen hoed en maakte aanstalten om te vertrekken.

Ottilie, die zich, zoo veel dat in hare macht was, van hare aandoening hersteld had, dankte hem nogmaals met een paar woorden. Mevrouw van Walenstein kwam haar dadelijk te hulp door aan de dankbetuiging harer nicht het verzoek te verbinden, om zoodra er eenige verdere tijdingen mochten komen, haar daarvan dadelijk kennis te geven, en de notaris nam buigende zijn afscheid.

De dames zaten in diep stilzwijgen elkander aan te staren. Men hoorde niets dan den langzamen tred van den vertrekkenden bezoeker door de marmeren gang, totdat het geknars der op slot getrokken huisdeur aankondigde dat hij het huis verlaten had.

‘Ik moet er meer van weten’, zei Ottilie zacht en voor zich

uitziende, als wilde zij op de figuren van het Smirnaasch tapijt de oplossing zoeken; ‘ik kan geen rust meer hebben of ik moet omtrent dit alles zekerheid hebben.’

‘Lieve Ottilie, ik kan het mij begrijpen, maar hoe moeten wij het aanleggen?’

‘Ik zal aan een van de ministers schrijven. Wie is tegenwoordig minister van oorlog? de generaal Krayenhoff, geloof ik, hij was een groot vriend van mijnen vader, hij zal mij zeker wel inlichtingen geven. Ik ben de naaste bloedverwante en heb toch recht om naar het lot van mijnen neef onderzoek te doen.’

Mevrouw van Walenstein schudde het hoofd.

‘Die minister zal u ter wille van de vriendschap met uwen vader wel inlichtingen geven, maar wanneer nu - zooals wij toch hopen - het verhaal niet waar is, dan zult gij in groote moeielijkheden komen; hij zal van u willen weten, hoe gij gehoord hebt dat uw neef bij de Engelschen is. Dat schijnt dan toch - naar de notaris zegt - wel waar te zijn, en als het waar is, dan is het toch nog al een zaak van belang, dat hij als geboren Nederlander bij de vijanden van den staat is. Dat zou ik nooit aan den minister schrijven. Bij den vijand te zijn en dien te helpen als hij in oorlogstijd binnen het land dringt, dat is, geloof ik, een van de grootste misdaden. Denk maar eens aan die arme freule van Dorth, die zij in '99 hebben laten doodschieten. Neen, aan den minister schreef ik nooit.’

‘Maar wat dan? ik kan hier niet rustig blijven wachten totdat ik eindelijk van den eerste den beste de waarheid moet hooren. - Ik weet wat’, hervatte zij met de gebaren van iemand, die een plotseling ingevallen gedachte gaat uiten. ‘De dominé van Lievendaal is Eduards vertrouwde, hij was bij hem, toen ik hem ontmoet heb, verleden voorjaar bij den koningseik; die man weet zeker alles. Naar hem kan ik gerust toegaan, hij zal Eduard niet verraden, en daarbij, de aanleiding om hem te gaan opzoeken, ligt voor de hand. Ik moet hem toch spreken of schrijven over die begrafenis van mijnen lieven vader; ik kan hem zeggen dat ik de toestemming heb verkregen, dan ben ik tevens in de gelegenheid om alles te hooren. O, lieve nicht, het is nog vroeg; als wij dadelijk gaan, kunnen wij voor den avond terug zijn; laat een rijtuig bestellen en ga met mij mede. Deze onzekerheid kan ik onmogelijk uithouden.’

Mevrouw van Walenstein had tegen dit plan veel minder

bezwaar; integendeel, zij was er zeer mede ingenomen en verklaarde zich dadelijk bereid hare nicht te vergezellen. Binnen een uur was het rijtuig voor de deur en werd in angstige spanning de tocht aanvaard.

Daarbuiten, in de vrije natuur, scheen alles te strekken om het bewogen gemoed der beide vrouwen tot rust te brengen. Het was een van die lachende, zonnige herfstdagen, die een laatste afscheid zijn van den voorbijgevlogen zomer. Het was bladstil, de zon bescheen uit een wolkenloozen hemel het rustige landschap; zij wierp een gouden gloed over de donkergroene eiken en gelende beuken, en een blauwgrijze tint over den wazigen gezichteinder. De paarden hadden hunne volle krachtinspanning noodig om het rijtuig door de mulle zandsporen voort te sleepen en schudden zich de witte herfstdraden, die langzaam naar beneden zweefden, onophoudelijk van kop en manen. Hier stoorden zij de rust van een koppel vinken, die in de boomen aan den weg van hunne lange reis zaten te rusten, als vroegen zij zich af, of met deze zomerwarmte de trek naar het Zuiden wel verder behoefde te worden voortgezet. Daar moesten zij een zijwaartsche beweging maken tot vlak aan de paaltjes langs den weg, niet zonder luiden uitroep van den voerman tot stand gebracht, om een kar met nagras voorbij te komen, door een boer bestuurd, die als midden in den zomer zijn buis had uitgetrokken, en niet nalaten kon den steedschen voerman toe te roepen: ‘t is Juni, man!’ De geur van het door de Septemberzon gedroogde hooi was sterk genoeg om door de open raampjes de koets binnen te dringen en zomersche herinneringen bij de dames op te wekken. Ottilie's gelaat helderde op bij den onweerstaanbaren indruk, die de schoone natuur om haar heen maakte. Met volle teugen ademde zij de geurige herfstlucht in. Een weerschijn van de vroolijke zonnestralen scheen tot haar binnenste door te dringen en er de zwarte nevelen van zorg en angst ietwat te verdrijven. Het was alsof de blijde lach van voorheen op haar gelaat terugkeerde, wanneer zij de arme kinderen, die uit de kleine hutten langs den weg op het rijtuig kwamen toeschieten en op hunne bloote voetjes het trachtten bij te houden, een paar duiten in de uitgestrekte handjes wierp.

‘Ik begin toch meer en meer te gelooven’, zei zij tegen hare nicht, ‘dat het alles maar praatjes zijn. Ware er iets van aan, dan zou men toch reeds zekerheid hebben. Iets wat

hier in ons land gebeurt, in een oorlog waar wij dagelijks alles van hooren, kan toch niet verborgen blijven.'

Ondertusschen waren zij het kleine dorp genaderd, dat het doelwit van hunnen tocht was. Het zeldzame schouwspel van een rijtuig uit de stad trok de aandacht der dorpelingen in hooge mate. Moeders met kinderen op den arm, die voor de open huisdeur stonden, liepen den weg op, om het na te zien. In den smidswinkel liepen de knechts van den gloeienden oven weg en de kastelein van de kleine dorpsherberg verscheen op den drempel zijner woning om, na een beleefden groet, de dames op hun verzoek te wijzen, waar de pastorie gelegen was. Mevrouw van Walenstein en Ottilie verlieten het rijtuig en wandelden langs de kerk naar de een weinig achterwaarts gelegen woning van den predikant. Ds. Mallotius, in het deftige zwart, met den steek op het hoofd, wandelde in zijnen tuin, met een lange goudsche pijp in de hand, en wijdde zijn geheele aandacht aan den arbeid van een daglooner, die voor hem aan het opdelven van den aardappeloogst bezig was. Hij had de onverwachte bezoeksters niet opgemerkt, voordat de arbeider hem op de naderende dames aandachtig had gemaakt. Met een buiging ging hij hun te gemoet.

'Wij hebben het genoegen den predikant van Lievendaal te zien', zei mevrouw van Walestein.

'Om u te dienen', hervatte de aangesprokene, die inmiddels Ottilie in het oog had gekregen. 'Vergis ik mij niet, indien ik meen de freule van Lievendaal te mogen begroeten?' zeide hij, zich tot haar wendende.

'Mijne nicht, mevrouw van Walenstein uit Deventer,' zeide Ottilie, welke mededeeling door een tweede buiging van den predikant werd beantwoord. 'Indien het u schikt, zouden wij u gaarne een oogenblik willen spreken.'

De predikant verzocht de dames hem in de pastorie te volgen. Hij opende voor hen de deur van zijn beste vertrek, een kale, ongezellige kamer, die weinig meer bevatte dan eenige matten stoelen, een tafel met een komfoor er op en een mahoniehouten lessenaar, waarop een bijbel met glimmende koperen sloten rustte. Bij den ledigen haard zat een poes te spinnen, die blijkbaar niet voorzien had, dat zijne rust op zoo ongewone wijze gestoord zou worden. De dames namen op verzoek van den predikant plaats. Ottilie deelde met eenigszins bevende stem hem mede, dat de toestemming tot het vervoeren van de overblijf-

selen van haren vader naar den familiekelder op Lievendaal was verkregen en vroeg eenige inlichtingen omtrent den tijd wanneer, en de wijze waarop de overbrenging zou kunnen geschieden.

Nadat de predikant haar omtrent deze zaak genoegzaam had ingelicht, bracht hij zelf de vraag ter sprake, die haar op de lippen brandde: ‘Uit uwe mededeeling’, zeide hij, ‘meen ik te mogen opmaken, dat de Jonker van Lievendaal eenig bericht van zich heeft doen hooren. Dit doet mij groot genoegen, met het oog op allerlei onrustbarende geruchten die hier in omloop waren en die thans, Gode zij dank, onwaar blijken te zijn.’

‘De toestemming waarvan ik spreek’, hervatte Ottilie, met moeite hare woorden uitbrengende, ‘is mij gegeven door den notaris te Deventer op eigen gezag’, en zij zag vragend den predikant aan.

‘Dan’, hervatte deze, het hoofd bedenkelijk schuddende, ‘blijft voor mij de pijnlijke onzekerheid aanhouden omtrent het lot van uwen hooggeachten neef. Ik mag u niet verzwijgen dat er hier allerlei wordt gemompeld. Vergun mij daarom u te vragen, of ook de notaris te Deventer iets weet van de tegenwoordige verblijfplaats van den Jonker, en of hij ook omtrent zijn welzijn u eenige berichten heeft gegeven?’

‘De notaris’, hervatte mevrouw van Walenstein den draad van het gesprek voor hare nicht opnemend, ‘heeft mijne nicht en mij alleen medegedeeld, dat ook tot hem allerlei geruchten van zeer ernstigen aard waren doorgedrongen. Hij wist echter met zekerheid niets, evenmin als gij naar het schijnt?’

‘Ik word dagelijks bestormd met vragen door mijne goede dorpelingen, maar ik kan hen, helaas, niet geruststellen. Ik verneem niets, dan wat mij hier in mijne gemeente ter oore komt; in jaren heb ik geen voet buiten hare grenzen gezet, dan alleen voor zoover mijne ambtsbezigheden mij daartoe noodzaken. Ik verneem van buiten zelden iets; alleen lees ik eenmaal in de week de koeranten van de vorige; maar in deze droevige tijden van oorlogen en geruchten van oorlogen, moet men zich altijd op het ergste voorbereiden. Ik heb gedurende de vijf-endertig jaren dat ik hier het evangelie gepredikt heb, zooveel rampen beleefd, gevolgen der ongelukkige tijdsomstandigheden...’, hier bleef hij in zijnen volzin steken, waarschijnlijk in het plotseling opgekomen bewustzijn, dat tusschen hem en zijn tegenwoordige bezoeksters het verschil in de waardeering dier rampen te groot

was, om een vruchtbare beschouwing verder voort te zetten.

Er volgde een pijnlijke stilte. Mevrouw van Walenstein keek hare nicht aan, in de verwachting dat zij op zou staan om te vertrekken. Ottilie zat echter strak voor zich te staren als hadde zij nog iets op het hart, dat zij niet durfde uitspreken.

De predikant was intusschen van zijnen stoel opgestaan en haastig naar het venster geloopen; blijkbaar had iets buitengewoons zijn oog getroffen.

‘Bedriegen mijne oogen mij niet’, zeide hij, ‘dan komt daar een man aan die ons meer zal weten mede te deelen. Het is een van mijne bekenden, die op kondschap is uitgeweest. God geve dat hij geen jobsbode moge zijn, maar ons goede tijding kan brengen. Ja, hij is het, hij komt hierheen, hij heeft ongetwijfeld iets te boodschappen.’ De predikant greep zijn steek. ‘De dames zullen het mij ten goede houden dat ik hem te gemoet ga, ik brand van begeerte om iets te vernemen’; en meteen wendde hij zich naar de deur. Mevrouw van Walenstein en Ottilie volgden hem. Toen zij de deur der pastorie uitkwamen, was de wandelaar reeds op kleinen afstand genaderd.

‘Wat brengt gij ons, van Putten?’ riep de predikant hem te gemoet.

De aangesprokene, die niemand anders was dan Oranje-Kees, wierp zijne blikken op den predikant en de beide dames, die een weinig achterwaarts stonden, schudde een paar maal het hoofd en zei toen: ‘Slechte tijding, dominé, slechte tijding.’

‘Helaas!’ zei de predikant, ‘verzwijg ons niets, wij zijn op het ergste voorbereid.’

Oranje-Kees zweeg een paar sekonden en zei toen iets half tusschen zijne lippen brommende, maar luide genoeg dat ook de dames het slotwoord hoorden: ‘doodgeschoten.’

‘Wat zegt gij! man, is het waar, moeten mijne grijze haren ook dat nog beleven!’

Een half gesmoorde gil deed den predikant omzien. Ottilie had den arm van Mevr. van Walenstein gegrepen. ‘Laat ons gaan, laat ons gaan’, zeide zij zenuwachtig. Half hangende op den arm harer nicht, maar zich inspannende om zoo snel mogelijk voort te komen, haastte zij zich voort. De dames waren vertrokken, zonder een woord meer te spreken. Men zag hunne lange schaduwen zich voortbewegen over den ouden muur der kerk, wier kleine vensterruiten bloedrood gekleurd werden

door den weerschijn der dalende herfstzon. De predikant en Oranje-Kees zagen hen na, hoe zij den weg overstapten naar de herberg, waar hen, onder de schaduw van een kastanjeboom, die met zijne gele bladen den grond reeds begon te bedekken, hun rijtuig wachtte. De voerman was bezig de paarden te voederen, en keek verbaasd op naar het ontstelde gelaat der dames. Ottilie was in een oogwenk in het rijtuig.

‘Ottilie’, zeide Mevr. van Walenstein, ‘ik ga nog even terug, ik moet toch nog iets meer weten. Wie weet of die man de waarheid spreekt?’

‘Neen, neen’, zeide Ottilie, ‘om Godswil niet, ik ken dien man maar al te goed, het was dezelfde man, die met hem was bij dat ongeluk, gij weet wel op den Haarlemschen weg. Ik wil niets meer hooren, ik wil zoo spoedig mogelijk weg’, en zij trok haar nicht bijna in het rijtuig. Toen bedekte zij haar gelaat met beide handen en barstte in tranen uit.

De predikant en Oranje Kees waren zwijgend voor de pastorie blijven staan. Eindelijk, toen zij de dames uit het oog hadden verloren, hervatte de predikant zijne jammerklachten. ‘Moest ik daarom dien jongen man verleden jaar leeren kennen alleen om hem te kunnen beweenen. Hoe wonderlijk zijn de wegen der Voorzienigheid! Ach, hij was te goed en te edel voor dit zondige geslacht; dit booze volk verdient niet beter dan dat alle braven het worden ontnomen!’ Oranje-Kees scheen aan deze verzuchtingen weinig aandacht te schenken. Hij ging eenige passen verder, waar hij het gezicht had op de herberg. Hij zag, hoe de koetsier den paarden het tuig weer oplegde, uit de diepte van zijn zak iets in de hand van den kastelein deed glijden, op den bok plaats nam en de zweep een paar malen kletste. Het rijtuig verdween spoedig uit zijn oogen. ‘Zie zoo, zij zijn weg’, zeihij als tot zich zelven en zich toen tot den predikant wendend: ‘Dominé, ik moet nog eens even bij u opsteken.’

‘Zeker, zeker’, antwoordde de predikant, ‘gij moet mij nog eens alles vertellen wat gij weet.’

Zij gingen binnen, ditmaal niet in de kamer waarin de dames ontvangen waren, maar in het studeervertrek van den predikant, dat iets minder ongezellig was. Er stond een boekenkast, een eikenhouten lessenaar, een paar armstoelen. Een pij-

penrek hing aan den muur tusschen een paar portretten van beroemde godgeleerden met lange beffen en nog langere pruiken. Oranje-Kees stampte hard op den drempel, om met het stof van zijne laarzen het matten vloerkleed niet te bezoedelen, en trad toen binnen.

De predikant bleef nog steeds jammeren en liet zijnen bezoeker niet aan het woord komen.

‘Ja, dominé’, zei Kees eindelijk, die hem als met opzet had laten uitpraten, ‘het is erg, het is heel erg, maar toch zoo erg als ik straks zei, is het nog niet.’

‘Hoe!’ zei de predikant, ‘is het niet waar wat gij straks zeidet, maar zijt gij dan met waanzin geslagen?’

‘Ja, dominé, ik zei dat straks zoo, en het is wel mogelijk dat het waar is, er is zelfs veel kans op, maar het is ook mogelijk dat het niet zoo is.’

‘Wat, hebt ge mij dan misleid, misleid in een zoo ernstige zaak, en niet alleen mij, maar ook die aanzienlijke bloedverwanten van den Jonker die hier waren? Welke booze geest bezielt u. Spreek waarheid, man!’

‘Ja, dominé, maak u nu niet boos en ga liever eens zitten. Kees weet wel wat hij zeggen en zwijgen moet, ik zal u alles van haver tot gort vertellen.’

‘Gij zijt altijd een man geweest van zonderlinge praktijken en ik heb u daar vaak ernstig over onderhouden, maar nu verzoek ik u ernstig, vertel mij de waarheid en de volkomen waarheid.’

‘Wees maar gerust’, begon Kees; ‘nu wij hier alleen zijn zal ik u alles vertellen, krek zooals het is, of ten minste zooals ik het weet. Ik ben dan in Arnhem geweest bij een heer, die gedurig tijding krijgt uit Zeeland - ik zal hem nu maar niet noemen. Hoe duivel die man alles weet, daar kan ik niet achter komen. Vraag mij niet hoe ik er aankom, zegt hij altijd, maar geloof mij. Om dan te beginnen met het belangrijkste: de Jonker van Lievendaal is weg, zij weten niet waarheen. Hij is met een troepje volk mee geweest op een verkenning, maar noch van het volk, noch van hem, is taal noch teeken meer vernomen. Wat er met hem gebeurd is, weten zij in het Engelsche leger niet.’

‘De droevige onzekerheid blijft dus voortduren’, zei de dominé, ‘maar de vooruitzichten worden niet beter.’

‘Net, dominé, ik voor mij houd hem voor dood, want òf hij is gevallen, òf zij hebben hem gevangen, en dan zal het ook wel kort recht zijn. Het zal dan wel zijn: eerder galgen dan burgemeesteren. Er zijn een hoop Franschen tegenwoordig ook bij, en dat volk is natuurlijk tot alles in staat, dat schiet voor zijn pleizier dood. Ja als ik zeker wist dat zij hem gemold hadden, dan zou ik er mijn oude karkas ook nog eens aan wagen en ik zou zien, of ik er hier in de buurt niet eens een het levenslicht uit zou kunnen blazen. Hij komt dezer dagen weer op het Loo en er zijn hoekjes en gaatjes genoeg, waar gij een blauwe boon uit kunt blazen’, en Kees maakte een veelbeteekenende beweging met zijn beide handen.

‘Gij zult niet doodslaan’, zei de dominé.

‘Maar u zelven wel dood laten slaan? Maar ik zei dat daar maar zoo, vergeet het. Kees weet heel goed wat hij doen en laten mag. Wat ik verder nog in Arnhem hoorde is ook al niet best. Die heele geschiedenis in Zeeland is alles maar met een stokje in de goot peuteren. Och wat zouden de Engelschen? Zij zijn nog net dezelfde als in '94. De huizen plunderen en in brand steken, het vee stelen, en de boerenmeiden zoenen, dat kunnen zij; maar vechten daar geven zij de brui van. Geloof mij, zei die heer waar ik u straks van sprak, binnen twee maanden is er geen een Engelschman meer in het land. In Engeland is nu al bepaald dat zij terugtrekken; of de boel daar verraden is of wat het is, ik weet het niet. Neen, dominé, wij zullen de oranjestrikken niet meer dragen.’

‘De mensch wikt en God beschikt’, klonk het van de lippen van den predikant; ‘maar, Kees, vertel mij nu toch eens wat u daar straks bewoog zoo maar te vertellen dat de jonker reeds omgekomen was. Die dames waren de freule van Lievendaal en nog een Mevrouw uit Deventer, ook naar ik meen tot de familie behoorend. Gij hebt hen doodelijk doen ontstellen, en ik zal mij dan ook haasten hun per brief te melden, dat zij alle hoop nog niet moeten opgeven.’

‘Hoor eens, dominé, dat doet gij niet, want ik wil het u wel zeggen, het was juist om de freule dat ik zoo maar dadelijk het ergste zei.’

‘Hoe komt gij daaraan? Die arme freule is nog in diepen rouw over den dood van haren vader. Zij kwam mij juist spreken over de overbrenging van het lijk van den ouden heer

van Lievendaal dat hier op het kerkhof tijdelijk is bijgezet, naar den familiekelder. Zij had de toestemming verkregen tot die overbrenging van den notaris, en binnen weinige dagen zal die plechtigheid nu moeten plaats hebben.'

'Zoo', zei Kees, 'zal dat dan toch gebeuren? de jonker kan het niet meer tegenhouden. Nu ja, waar zij hem ook brengen, hij blijft in de hel.'

'Kees, Kees, het oordeel is niet aan u.'

'Dominé, wanneer die niet in de hel is, dan komt er niemand, maar nu moet ik u nog eens iets vertellen. De freule wil met onzen jonker trouwen, de oude heer heeft daar al zijne streken voor gebruikt, en de jonker wil ook wel.'

'Toevalligerwijze weet ik daar ook iets van', zei de dominé.

'Nu, dan zult gij ook wel weten dat de freule nu weer met een ander vrijt, een van de hoogen aan het hof, en als zij nu maar denkt dat de jonker dood is, dan zal zij wel op dien ander toebijten en dan zijn wij ten minste zeker dat onze jonker, zoo hij in het leven mag blijven, voor het ongeluk gespaard wordt om haar tot vrouw te krijgen. Het zou toch een gruwel wezen de dochter van den man die zijnen vader ongelukkig heeft gemaakt.'

'Ik oordeel den doode niet'. zei de predikant, 'maar wat de levende betreft, nimmer heb ik iets ten nadeele van de freule gehoord, alleen dat zij wat licht over den godsdienst denkt, maar dat is, helaas, in onze dagen regel, bij de aanzienlijken ten minste.'

'Al ware zij een engel uit den hemel', zei Kees, 'dan mag zij nog niet met den jonker trouwen, want de dominé zal ook wel weten: als er een Lievendaal met een Lievendaal trouwt, dan sterft de stam uit.'

'Ja, nu gij het zegt, ik herinner mij zeer goed dat, jaren geleden de oude heer van Lievendaal, de vader van den jonker, mij dat ook eens heeft gezegd, als een overlevering die in zijne familie voortleefde. Het staat mij nog levendig voor den geest, hij sprak toen met mij, waar de waardige man bijna nooit over sprak, over de oneenigheden met zijnen broeder en liet er op volgen dat er zoo iets als een voorspelling eens gedaan was.'

'Daar weet ik alles van', zei Kees.

'Welnu, wat was dan dan?' vroeg de predikant.

'Ja, als de dominé tijd heeft, wil ik het hem graag vertellen,

maar het is een lange geschiedenis.' Aangemoedigd door het stilzwijgen van den predikant, die hem uitnoodigend toeknikte en tegelijkertijd een pijp opstak, ging hij voort:

'Dominé zal mogelijk wel eens gehoord hebben van Dries den dokter? Ik heb hem nooit gekend en mijn vader evenmin, hij is misschien wel honderd jaar dood of weg, want zij hebben nooit goed geweten hoe hij aan zijn einde is gekomen.'

'Toen ik hier pas predikant werd, heb ik hoogbejaarde lieden nog wel eens over hem hooren spreken, en in de oude acta van den kerkeraad heb ik gevonden dat men hem hier het avondmaal ontzegd had, wegens allerlei paapsche superstitiën, waarmede hij zich niettegenstaande ernstige vermaningen bleef afgeven.'

'Ja, dat wil ik wel gelooven, want er moet niemand op de Veluwe geweest zijn, die beter de kunst verstond om vee te belezen en om de to overkol uit te vinden als iemand behekst was. Zij kwamen hem halen, met wagen en paard, uren ver, meestal 's nachts dat niemand het merkte, want, zooals gij zeidet, de dominés hadden niet veel met hem op, en die hadden toen heel wat meer te zeggen dan in onze dagen. Hij moet dan zijn gelijke ook niet gehad hebben; nu hij was ook een zevende zoon en hij was geboren op 29 Februari.'

De predikant schudde het hoofd, maar voordat hij zijn veroordeelend vonnis over al deze bijgeloovigheden had uitgebracht, was Kees reeds verder gegaan met zijn verhaal.

'Gij moet dan weten dat Dries nog zoowat van de familie was van mijnen grootvader of overgrootvader, dat weet ik zoo krek niet, en hij was dikwijls bij hem in den kost, voor niet, want iedereen wilde hem graag hebben, ofschoon hij niets uitvoerde dan, als hij lust had, bijenkorven maken. Maar waar hij in huis was, daar ging het goed, en als hij soms in eens wegging, want dat deed hij wel, dan wist men altijd dat er wat verkeerds zou gebeuren. Dan werd er een kind ziek, of er stierf een koe, of er brandde een hooiberg af; Is zij hem dan kwamen vragen of hij asjeblieft weer terug wou komen, en hij zei "het deugt niet bij u", dan wisten zij genoeg dat er nog veel meer voor de deur stond.

In die dagen was de Prins van Oranje koning van Engeland, en onze heer van Lievendaal, die een groot vriend van den

Prins was, ging met hem mee de zee over, en was altijd met hem, en zij zeiden wel dat hij na den koning de grootste heer in Engeland was, en dat alle Engelschen voor hem bijna even diep bogen als voor den Prins. Het kasteel stond toen leeg, net als nu, maar toen dat een paar jaar geduurd had, liet de Heer van Lievendaal er zijnen broer wonen, om alles voor hem, ik zal maar zeggen te rentmeesteren, en even goed als de heer was geweest, even slecht was zijn broer. Hij vloekte iedereen af en hij stopte iedereen, die maar iets deed wat hem niet aanstond, zonder genade in den kelder, want er was toen nog een gevangenis op het slot, en op den penning was hij, zooals nog nooit iemand het van een heer gezien had. En zij dachten hier dan ook allemaal, beter geen heer dan zoo'n man, maar zij zeiden het niet hardop, dat begrijpt gij.

Mijn grootvader dan, of mijn overgrootvader, maar ik zal hem maar mijn grootvader noemen, woonde in die dagen op de laatste hofstede, als gij hier van daan den weg naar Apeldoorn opgaat, voordat ge aan de heide komt; het is altijd een schrale plaats geweest, waar men bij droge zomers verbrandt. Nu is er in dien tijd eens een zomer geweest waarvan het gelijke vroeger of later niet bekend is geweest op de Veluwe. Toen was er in de lente een staartster aan den hemel geweest en in de maanden Juni en Juli had het heel niet geregend; de bladeren vielen midden in den zomer van de boomen als in November, en de oogst dat kunt ge denken; in Augustus hadden zij alles wat er gegroeid was - en dat was een bedroefd klein beetje - al groen gemaaid voor de koeien, want de weilanden zagen er net zoo bruin uit als de hei en met St. Laurens voerden zij het stroo van de daken aan het vee. Hoeveel koebeesten er hier toen in de streek zijn doodgegaan en hoeveel menschen er gebrek en armoe hebben geleden, dat zal ik u niet behoeven te zeggen. Toen nu de winter in het land kwam, was er evenveel geld in het kabinet als koren in de bergen, en op Vrouwendag, dat was de dag van betaling van de pachten, kwam er geen enkele boer op het kasteel. Zij waren blij dat zij nog zooveel hadden dat zij er het leven bij konden houden, maar betalen dat kon geen een, en zij waren zoo bang voor den landheer of dan voor den broer van den landheer, dat zij het hart niet hadden om het

hem te gaan zeggen. Nu was mijn grootvader in zijne jonge jaren heel groot geweest op het kasteel met den heer die in Engeland was. Hij was altijd als jongen met hem mee geweest op de jacht, en eens, toen zij op een wild zwijn uitwaren, want die waren er toen veel meer dan nu, en dat waren geen lammetjes, had hij hem het leven gered. In de buurt wisten zij dat natuurlijk en daarom vroegen alle boeren van de heerlijkheid hem, of hij niet het woord voor hen wilde doen en aan den Heer op het kasteel gaan vertellen hoe bitter slecht zij het hadden en dat er geen duit over was voor de pacht.

Mijn grootvader had er weinig zin in, maar hij moet een man zijn geweest die, voor een boer, goed ter taal was en die graag een mensch hielp, en daar het zijn eigen zaak toch ook was, liet hij zich eindelijk bepraten, en hij ging naar het huis van Lievendaal.

Maar dat viel hem niet mee; hij had niet veel behoeven te zeggen of de heer van Lievendaal was al begonnen en had hem bij hoog en laag uitgevloekt, hem en alle boeren, het waren allemaal luie rekels, had hij gezeid, en omdat mijn grootvader nog had durven komen, zou hij hem het eerst aanspreken, alles zou hij laten verkoopen zoo het geld er niet binnen veertien dagen was, en het dak zou hij van het huis laten rukken eu dan moest grootvader maar zien waar hij bleef.

Toen grootvader met die boodschap terugkwam, was Holland in last, de vrouwen kermden en de mannen vloekten en raasden, maar niemand wist raad. Aan den heer van Lievendaal zelf schrijven, ja dat kunt gij denken, er waren er in die dagen onder den boerenstand bijna niet die schrijven konden, en dan een brief naar Engeland zenden, daar wist niemand raad op. De een zei dat hij dit zou doen en de ander dat hij dat zou doen; zij spraken er van om de koddebeiers dood te schieten en om het kasteel in brand te steken, maar zooals gij zult hooren, zij hoefden niets te doen, en dat was maar goed ook, want het zal toen wel net geweest zijn als nu, veel praats in de verte, maar als het er op aankomt dan laat ieder het aan zijnen buurman over. Dominé herinnert zich dat ook nog wel, toen de Franschen kwamen.

Grootvader dan zat af te wachten wat er gebeuren zou; het werken dat ging niet meer, 's nachts kon hij zijn oogen niet dicht krijgen, en als hij 's middags aan tafel zat, - het was geen vetpot, dat kunt gij denken - en hij zag zijne vrouw en zijne kinderen aan, dan kon hij het niet houden en dan liep

hij maar naar buiten, en zoo bleef hij dag en nacht aan het praktiseeren. Het zal zoo wat een dag of tien geweest zijn nadat hij op het kasteel was geweest, toen zag hij zoo tegen den middag een vreemd heerschap den weg opkomen, die zoo regelrecht bij hem het erf opliep. “Dat zal de kwade man zijn”, - dacht grootvader, maar toen hij zag dat het een jong heer was, met fluweel en zijde aan zijn lijf en strikjes en kanten zooals de groote lui dat in dien tijd droegen, toen ging hij hem te gemoet met zijne muts in de hand, en vroeg hem of hij hem ook van dienst kon zijn. Die vreemde heer vroeg toen of grootvader hem niet meer kende. - Neen, grootvader kende hem heel niet. - Hij moest hem toch kennen, want hij had hem vroeger wel meer gezien, maar grootvader had er heel geen erg in wien hij voor zich had, en toen het dan eindelijk uitkwam dat het de jonker was - dat is te zeggen de zoon van den heer die in Engeland was - toen stond grootvader, die hem voor jaren als jongen gezien had, zoo beteuterd te kijken, dat hij geen woord kon uitbrengen. Maar de jonker vertelde hem dat hij den heelen zomer op Lievendaal zou blijven en dat zijn vader in het najaar ook zou komen, en dat die hem had gezegd, dat hij vooral als hij in het land kwam schielijk naar grootvader moest gaan en dan zien hoe bij het maakte, omdat hij zooveel ophad met grootvader, en omdat grootvader hem zijn leven had gered en al zoo wat meer; toen begon grootvader ook, en toen kwam de slechte zomer, en de ellende en dat niemand de pacht kon betalen en dat hij uit zijn huis zou worden gezet, en of de jonker dan toch niet eens een goed woord bij zijnen vader wilde doen. De jonker lachte eens en ging in huis en gaf de vrouw een hand en speelde met de kinderen en zei dat zij maar niet benauwd moesten zijn en dat alles wel terecht zou komen, want dat zijn oom het zeker zoo erg niet gemeend had.

Daar kwam dan ook niets van al die dreigementen; geen enkele boer werd meer om de pacht gemoeid, zij kregen allemaal afslag en daar gaven zij natuurlijk den jonker de eer van, want zij wisten wel dat het zonder hem er anders naar toe zou zijn geloopen. En toen het Mei werd, toen gingen zij, jong en oud, mannen en vrouwen naar het kasteel en plantten er een meiboom ter eere van den jonker, en er werd bier geschonken en feest gevierd zooals er in geen jaren gebeurd was, en aan het eind van het feest zeide de Jonker dat zijn vader,

die met den Prins uitgetrokken was - want er was toen oorlog met de Franschen, geloof ik - tegen het najaar, als alles goed afliep, weer op Lievendaal zou komen en dan zou er nog grooter feest zijn, want dan zou er een bruidegom en een bruid zijn op het kasteel. De bruidegom dat was hij, en de bruid dat was de eenige dochter van zijn oom.

Toen grootvader van dat feest te huis kwam, toen vertelde hij dat natuurlijk dadelijk aan Dries den dokter, die toen ter tijd bij hem in huis was en die nooit naar feesten of kermissen of zoo iets heenging. Zoo - had Dries de dokter gezeid - dan hoop ik dat de Jonker zich nog zal bedenken en anders zal ik het hem wel eens zeggen, want als een Lievendaal met een Lievendaal trouwt, dan wordt hij met zijn wapens begraven.' Dat deden zij toen ter tijd - zooals de dominé wel zal weten - bij de groote lui, wanneer de laatste van den stam stierf. 'Nu', had grootvader gezeid, 'Dries, gij zijt veel mans, maar den Jonker over zijn trouwen te gaan aanspreken, dat zult gij wel uit uw kop laten', maar Dries antwoordde niets en er werd over de heele zaak niet meer gepraat.

'Het liep dan tegen het najaar en iedereen verheugde zich al op de komst van den Heer en op de feesten. De Jonker kwam veel bij grootvader aan huis, want hij hield veel van jagen en grootvader had van de jacht veel ondervinding, omdat hij, zooals ik zei, in zijne jeugd altijd mee was geweest. En als de Jonker kwam, dan was Dries altijd weg, het was net of hij hem niet zien wilde. Grootvader merkte dat wel, maar hij vroeg er Dries niet naar, want hij hield nooit veel morgenspraak met hem, omdat Dries toch niet kon lijden dat men hem wat vroeg, maar altijd zijn eigen weg ging zonder iets te zeggen. Ja, daar gingen dikwijls dagen voorbij dat zij zijne stem niet hoorden, dan zat hij maar in zijn eigen zoo wat te prevelen, net alsof hij met iemand praatte, dien niemand anders zag dan hij. Wat dat geweest is, daar moet ieder het zijne maar van denken, maar ik moet zeggen het spijt mij, dat hij voor mijnen tijd heeft geleefd; want gij kunt zeggen wat gij wilt, maar die Dries moet dan toch een man zijn geweest zooals zij er maar weinig zijn.

Eens tegen den avond, zoo in dienzelfden tijd van het jaar als nu, liep de Jonker na de jacht bij grootvader heel onverwacht het erf op, zonder dat iemand hem had zien aankomen,

en toevallig zat Dries net voor de deur bijenkorven te maken. De Jonker had hem nauwelijks in het oog, of hij werd zoo bleek als een doek en hij zei tegen grootvader: “daar is die oude man weer, wat doet hij hier?” “O”, zei grootvader, “dat is Dries de dokter, die is bij mij in de kost, maar hoe kent de Jonker hem, want hij komt bijna nooit uit?” En toen vertelde de Jonker aan grootvader hoe hij hem weken geleden had ontmoet en dat er toen wat was gebeurd, dat hij aan niemand nog had durven vertellen. Het was geweest op een zomeravond. De Jonker wandelde met zijne bruid, zal ik maar zeggen, in de laan die naar de kapel gaat waar de grafkelder is. Dominé zal weten dat daar net op den hoek zoo'n zware beukenboom staat. Dat moet in die dagen al een heele dikke boom zijn geweest, zoodat gij kunt denken hoe oud of die wel is. Achter dien boom was Dries in eens voor den dag gekomen en toen was hij voor den Jonker en zijne bruid gaan staan en had gezegd, dat hij den Jonker moest waarschuwen om niet met zijne nicht te trouwen, want als hij dat deed, had hij er bijgevoegd, dan zullen zij u, als zij u langs dezen boom dragen, uwe wapens achterna dragen. Zooals gij kunt begrijpen, was de Jonker daarvan geschrikt en de freule had het bijna op haar zenuwen gekregen, en voordat de Jonker wist wat te doen, was Dries alweer in het bosch en weg.

De Jonker had er aan niemand over durven spreken en hij had het aan zijne bruid ook gezegd, dat zij er maar over moest zwijgen, maar nu hij dien zelfden ouden man terugzag, nu wilde hij dan toch weten wat die man met die praatjes bedoeld had. Grootvader zei, dat het een oude zonderlinge man was, die wel meer vreemde dingen deed, en dat de Jonker zich dat niet moest aantrekken, maar meteen kwam Dries zelf naar hem toe en zei: “Jonker, hebt gij nu al eens gedacht over wat ik gezegd heb?” Nu, de Jonker hield zich groot en zei zoo wat half lachend: “Ja, Dries, over veertien dagen komt mijn vader terug en dan moogt gij ook nog eens op mijne bruiloft dansen.” Maar Dries lachte niet, maar stak zijn vinger waarschuwend op en zei: “Uw vader zal niet meer op Lievendaal komen. Zij zijn daar - en hij wees naar het Zuiden - weer aan het vechten geweest en ik heb zooveel bloed aan den hemel gezien, dat ik niet denk dat er veel van terug zullen zijn gekomen.” Toen was de Jonker boos geworden en hij had Dries

gedreigd, en hem gevraagd wat hij zich wel verbeeldde met al die gekke praatjes, en grootvader had moeite genoeg om den Jonker tot bedaren te brengen, en tegen Dries durfde hij niet veel te zeggen, daar had hij het hart niet toe, want zooals ik u zei, zij waren allemaal bang voor hem.

Den volgenden dag kwam er een boodschap of grootvader eens op het kasteel wilde komen. Nu, daar had grootvader bitter op tegen, want hij begreep maar al te wel dat het over die zaak van Dries zou zijn en hij had het niet mis. Want toen hij kwam, toen zag hij al aan het gezicht van den Jonker dat er wat was, dat niet goed was. De Jonker zag er bleek en ontdaan uit en was lang niet zoo minzaam als gewoonlijk, en hij zei tegen grootvader dat hem iets was overkomen daar hij grootvader eens over wilde spreken. De Jonker was dan 's avonds, nadat hij bij grootvader geweest was, rustig naar bed gegaan, en midden in den nacht, of hij wakker geweest of dat hij gedroomd had, dat kon hij niet zeggen, toen waren de gordijnen van zijn bed opgeschoven en hij had zijn vader voor zich zien staan met een breede wond in zijn borst, waar het bloed aan alle kanten uitstroomde. En toen had zijn vader hem bij zijnen naam geroepen en had hem gezegd, dat hij een doodelijke wond had gekregen in den slag, maar dat hij niet kon sterven voordat hij zijnen zoon nog eens gewaarschuwd had om toch terug te komen van zijn voornemen om met zijn nicht te trouwen, want dat de stam van Lievendaal dan zou uitsterven en dat hij, de Jonker - krek zooals Dries gezegd had - met zijn wapens begraven zou worden. De Jonker was opgestoven uit zijn bed, maar toen was alles weg, en hij had geen oog meer dicht kunnen doen en had den heelen nacht op een stoel voor zijn bed gezeten. Hij sliep op een kamer vlak boven de deur die het uitzicht heeft over de groote laan en ik heb wel gehoord, dat er na dien tijd nooit meer iemand in die kamer heeft durven slapen, en tegenwoordig is het ook geen kamer meer, het is maar zoo'n gang, zooals ge die in de heerenhuizen hebt. Grootvader was heelemaal ontsteld van dat verhaal en de Jonker zei, dat Dries de schuld van alles was en dat hij een oude toovenaar was en zeker een man die met den booze in betrekking stond. Nu, dat laatste daar was grootvader ook wel bang voor; maar hij had het nooit durven zeggen. En terwijl zij daar nog zoo praatten, daar kwam de oom van den

Jonker binnen en die ging aan als een bezetene. De Jonker had het hem niet verteld; maar hij had het aan de freule verteld en die had het voor haren vader niet kunnen zwijgen. En die oude heer voer tegen Dries en tegen grootvader zoo geweldig uit en zei dat de toovenaars verbrand moesten worden en dat hij Dries wel zou vinden en dat grootvader er ook zeker wel meer van wist, want dat hij anders zoo'n duivelskunstenaar niet onder zijn dak zou willen hebben. Grootvader, die anders niet verlegen was, wist geen woord te zeggen en was wat in zijn schik toen hij maar weer goed en wel van het kasteel weg was, en toen hij thuis kwam nam hij zich stellig voor om Dries dienzelfden avond, als de vrouw en de kinderen naar bed waren, eens goed aan te spreken.

Maar dat hoefde niet, want tegen den avond kwamen er al twee koddebeiers van de heerlijkheid en die namen Dries mee, en zij deden hem de handboeien aan en brachten hem naar het huis. Dries liet hen stil begaan en zei niets en ging mede net alsof het maar een gewone boodschap was. Nu, grootvader dacht, dat zal wel de laatste maal zijn dat ik Dries gezien heb, want hij meende niet anders of Dries zoude wel op het schavot komen, en voor zich zelven maakte hij zich ook al bang. Maar den volgenden morgen al vroeg, daar kwam Dries weer de deur binnen en ging bij den haard zitten, net alsof er niets gebeurd was. Grootvader en de vrouw vroegen hem hoe het kwam dat hij weer los was, maar zooals dat zijn gewoonte was, hij zweeg als een mof en zei alleen dat de Heer van Lievendaal het nu geweten had dat hij Dries een nacht op het kasteel had gehad. Grootvader, zooals gij begrijpen zult, was erg nieuwsgierig wat er dan toch gebeurd was en hij ging dadelijk de buurt eens op, om er het ware van te hooren.

Hoe Dries weer los gekomen was, wist niemand, maar grootuader vernam wel dat er wat bijzonders was gebeurd, want dat de Jonker onverwachts was vertrokken. Wat daar de reden van was, dat werd gauw genoeg bekend. In dienzelfden nacht, toen zij Dries in den kelder hadden gezet, werd er, toen iedereen in bed was, aan de deur van het kasteel zoo geweldig geklopt, dat allen wakker waren geworden. Zij waren gaan zien wat er was, en toen stond er een man te paard voor het kasteel, die dag en nacht was komen doorrijden van Brabant uit, waar de Prins toen met het leger was, en die man

had een brief van den Prins, waarin de tijding stond dat de oude heer van Lievendaal in den slag tegen de Franschen doodelijk gewond was. Alles was toen natuurlijk in beweging gekomen en de jonker had dadelijk alles in orde laten maken om 's morgens vroeg naar het leger te vertrekken, want hij zou misschien, als hij spoedig kwam, zijn vader nog levend kunnen vinden. En of bij dat alarm Dries stilletjes de plaat had weten te poetsen, of dat zij hem los hebben gelaten, of hoe of wat, daar heeft grootvader nooit achter kunnen komen, want Dries heeft er nooit van zijn leven weer over gesproken.

De Jonker ging weg en kwam niet weer terug; hij is bij den Prins gebleven na den dood van zijn vader, en moet in geen jaren meer op Lievendaal zijn geweest, en met zijne nicht is hij niet getrouwd, maar wel later met een andere, ik geloof een vreemde, en die moet ook nog met hem hier op het huis gewoond hebben. Of hij zijne nicht heeft laten loopen, omdat hij bang was voor die voorspelling van Dries den dokter - zooals grootvader vast aannam - of dat er wat anders tusschenbeide is gekomen - ja, dominé, wie zal dat nu na zooveel jaren nog zeggen; maar ik zeg maar, die Dries wist meer dan een gewoon mensch en als die zei dat een Lievendaal nooit met een Lievendaal moest trouwen, want dat dan de familie moest uitsterven, dan zal er toch wel wat van aan zijn.'

Toen Oranje-Kees zijn verhaal geëindigd had, was het zoo donker geworden, dat hij van den predikant niet veel meer zag dan het glimmende vuur zijner pijp. Naar een oordeel over de waarde aan de voorspelling van Dries te hechten, wachtte hij te vergeefs. De predikant onthield zich voorzichtig van eenige uitspraak.

'Wij willen hopen, dat de stam van Lievendaal op dit oogenblik niet reeds uitgestorven zij', zeide hij eindelijk, 'en zoodra gij iets nader verneemt hoop ik dadelijk van u te hooren.'

'Ja', zei Kees, 'maar dan moet de dominé ook niet aan de freule schrijven, want die moet maar vast blijven gelooven, dat de jonker dood is. Daar zal de jonker in geen geval een uur langer of korter om leven.'

Toen Kees de pastorie verlaten had, richtte hij zijne schreden dadelijk naar de aan de overzijde van den weg gelegen herberg. De onder zijne breede voetzolen krakende herfstbladeren

verkondigden zijne komst reeds aan de bezoekers. Voordat hij de hand nog had uitgestrekt naar de deurknop, was de deur reeds geopend.

‘Zoo, Kees, zijt gij daar, zij zitten u al te wachten’, zei de man die de deur opende.

‘Geef mij maar gauw een brandewijntje, want ik heb een droge keel’, en meteen ging Kees op het gezelschap toe. Licht brandde er in de herberg niet, maar de lustige vlam van een plaggenvuurtje onder den breeden schoorsteen verlichtte het vertrek genoeg om de aanwezenden te herkennen. De tuinman van Lievendaal zat aan den eenen hoek van den haard en naast hem in een kring om het vuur drie boeren. Kees groette hen en nam plaats; het gezelschap zweeg als wachtte het een gewichtige mededeeling.

‘Zij weten er in Arnhem’, zei Kees, ‘al even weinig van als hier, dat is te zeggen van den jonker. Er is hem iets overkomen, maar wat, dat weet nog niemand. Hij is vermist; zij hebben in het Engelsche leger taal noch teeken meer van hem gehoord, sedert hij met een troepje soldaten is uit geweest, waar ook niemand weer van terug is gekomen. Of hij dood is of gevangen, wie zal het zeggen? maar een van beide is zeker.’

‘Nu’, zei de tuinbaas, ‘dan weet ik toch al meer dan de notaris te Deventer; die wist niets, toen ik eergisteren bij hem was; maar hij zal het misschien nu wel weten, want hij zou het aan de freule gaan vragen, aan de dochter van jonker Frederik, die woont tegenwoordig, nu haar vader dood is, in Deventer. Maar zou ik nu toch geen tijding aan den notaris zenden? ik hoef niet te zeggen hoe ik het weet.’

‘Neen’, zei Kees kortaf.

‘De notaris’, pleitte de woordenrijke tuinman ‘is mijn baas; ik moet alles doen wat hij zegt; als hij mij weg wil zenden kan hij het op slag doen en als hij nu hoort dat ik iets van den jonker weet en het voor hem verzwijg ....’

‘En hoe wil hij het nu hooren als gij het hem zelf niet vertelt? Zwijgen moet gij, maar dat hebt gij nooit gekend en ik vrees dat gij nu wel te oud zult zijn om het nog te leeren. Hoort eens, mannen’, zei Kees, en hij legde zijn groote handen op zijn knieën en schoof zijn stoel wat nader bij de knetterende vlam, ‘hier in de buurt en overal loopt het gerucht dat de jonker dood is. Wij moeten zorgen dat de menschen dat maar blijven

gelooven. Ik kan ulieden nu alles niet zoo vertellen, want gij weet dat ik al heel wat dingen hoor en weet die - en hij wees op zijn borst - hier moeten blijven en niet over de lippen mogen komen; gelooft mij, het is voor den Jonker goed, hetzij hij leve of niet, dat zij maar gelooven dat hij dood is. Hoort gij, Stevenbaas, en als soms de freule of een van de familie u komt vragen of gij nog wat weet, dan zegt gij ook maar dat gij niet beter weet of de Jonker is uit den tijd.'

'Neen', zei de tuinman, 'dat kan ik niet doen, ik kan de menschen die boven mij staan niet bedriegen, ik ben een afhankelijk mensch, maar ik zal zeggen dat zij het vertellen, maar dat ik er niets met zekerheid van weet.'

'Nu', antwoordde Kees, 'als gij maar niet vertelt dat gij iets van *mij* weet, aan niemand, en verder moogt gij doen wat gij wilt. Ja', voegde hij er bij, zich tot zijnen anderen buurman keerend, 'wie als haas geboren wordt sterft nooit als hond.'

Hetzij de tuinman na deze weinig vleiende zinspeling op zijnen gemoedsaard minder lust gevoelde in het gezelschap te blijven, hetzij hij bevreesd was nog meer geheimen te hooren, die hij niet zou mogen openbaren, in elk geval, hij verliet spoedig de herberg, Kees verzocht den kastelein om de glazen nog eens te vullen en zei toen:

'Nu heb ik nog iets en daar moest ik mee wachten tot die oude man weg was, want anders zoudt gij hem nog eens een benauwder liedje hebben hooren zingen. Gijlui weet dat zij Jonker Frederik hier op het kerkhof hebben begraven.'

De boeren knikten toestemmend.

'Welnu, zij willen hem in de kapel in den grafkelder brengen.'

'Wat', zei een der boeren, 'en onze voormalige heer ligt er nog niet eens.'

'Neen', zei Kees, 'net als onze Prins, die leit ook in 't vreemde land begraven, maar wat wilt gij, als de schelmen regeeren krijgt een brave man niet eens meer een eerlijke begrafenis. Maar zegt eens, mannen, moeten wij dat nu maar zoo laten afloopen, dat zij dien vervloekten Kees bij zijn brave voorouders brengen, en dat zonder dat de Jonker, die dan toch als hij leeft het nooit zal toestaan, er iets van weet? Schreeuwt dat niet ten hemel?'

'Kunnen wij er wat aan doen?' vraagde een der boeren.

‘Hebt gij geen knuisten aan uw lijf net als ik’, zei Kees, ‘en vraagt ge nog, kunnen wij daar wat aan doen?’

‘Weet gij het zeker?’ vroeg een ander.

‘Ik weet het van den dominé.’

‘En wat zegt de dominé er van?’

‘Dat weet gijlui nu ook, met dominé's moet gij nooit over zulke dingen spreken, want dan hoort gij van lijdzaamheid onder de verdrukking en dan komen zij met de Schrift en daar valt niet tegen te redeneeren. De dominé's zijn beste menschen en, Goddank, hier in de streek allemaal bijna Oranje, en als zij met hun preeken den Prins terug konden brengen, dan zouden zij het zeker doen. Maar verder hebt gij niets aan hen, van die dominé'spraatjes weet ik alles. Neen, den dominé moet gij er buiten houden, maar als gijlieden couragie hebt en mij niet in mijn hemd wilt laten staan, dan zal ik u zeggen wat wij moeten doen.’

Nu staken allen de koppen nieuwsgierig bij elkander en terwijl de wijdopenstaande oogen onafgebroken op Kees gericht waren, ontvouwde deze als voorzitter van den krijgsraad zijne plannen.

‘Kijk eens. Zij zullen het lijk overdragen 's nachts of 's avonds, dat is zoo de gewoonte bij de groote lui. Ik zal wel zorgen dat ik den dag en het uur krek weet. Gij zijt met u drieën, ieder zorgt voor drie flinke kerels, dan zijn wij met ons dertienen. Wij gaan in het bosch bij de kapel en daar verhouden wij ons den heelen avond. Er zal niemand met het lijk meegaan als, natuurlijk, de dragers, en mogelijk nog een of twee van de familie, en dan een knecht of wat. Wanneer zij nu bij de kapel komen, dan staan wij daar en wij zeggen dat wij uit naam van den Jonker zijn gekomen om te beletten, dat er iemand in den kelder worde gebracht tegen zijn zin. Het is dan donker en zij zullen niets bij zich hebben dan flambouwen, die kunnen wij hen gemakkelijk uit de handen trekken, wij maken onze gezichten zwart, zoodat niemand ons herkent. Gelooft maar gerust dat zij dan allemaal aan den haal gaan, en als zij dat niet doen, dan zullen wij er met een stukje hout wel eens op slaan, en als gijlui daar nu het hart niet voor hebt, dan zeg ik dat gij geen oranjeklanten meer zijt en dat gij uw oranjestrikjes maar stilletjes in het vuur moet gooien, en maar roepen: leve koning Lawie. En

als de Jonker, wat God geve, nog eens mocht terugkomen en hij hoort dat gijlieden dien fielt van een oom met volle staatsie in den grafkelder van zijne voorouders hebt laten dragen, dan ben ik er zeker van, zoowaar als ik Kees van Putten heet, dat hij u allen als schelmen wegjaagt.'

Deze laatste aanspraak bleef niet zonder uitwerking. De boeren begonnen een weinig in vuur te geraken en beloofden Kees te zullen bijstaan. Ieder zou in diep geheim zorgen voor drie vertrouwde mannen. Was men zoover gekomen dat men de handlangers had gevonden, dan zou men Kees er kennis van geven, en zij zouden nog eens bij elkander komen om den aanslag volledig te ontwerpen. Op den goeden afloop werd inmiddels de noodige hoeveelheid jenever geplengd, totdat Kees het teeken tot den algemeenen aftocht gaf, na nog aan den kastelein en aan alle aanwezigen de stiptste geheimhouding ook tegenover de goedgezinden, op het hart te hebben gedrukt. De deur der herberg ontsloot zich en de samenzweerders zochten in de koelte van den herfstavond hunne woningen op.

* * *

(*Slot in het volgend nummer.*)

Carrara en Passagno.

‘Wie kan 't gevoegen, naar elcks genoegen?
Hij en kan 't niet yeder passen, Die het koren ons doet wassen;’

schreef Vader Cats in zijn ‘Spiegel van den Ouden en Nieuwen Tijt,’ en het spreekwoord bij de Romeinen en de Grieken reeds bekend, dat hij op zijn eigenaardige manier in de zeventiende eeuw te pas bracht, geldt ook heden nog voor zaken, van welke men vóór de negentiende eeuw niet gedroomd heeft, namelijk bijzonder ook voor spoorwegen.

Er zijn er, die, als zij met den trein van Civita Vecchia naar Genua of in tegenovergestelde richting zijn gespoord, niet alleen zich over dien tocht onvoldaan betoonen, maar door allerlei aanmerkingen hunne ontevredenheid te kennen geven. Gelukkig behoeven wij aan zulke pruttelaars niet het laatste woord te laten. Zonder iets af te dingen op de voortreffelijkheid van de andere spoorbanen, door welke men Italië bereiken of er zuidelijker in doordringen kan, de genoemde lijn in het noordwesten is en blijft ook voor een reiziger, die zoowel met de Brenneren de St. Gothard- in het Noorden, als met de Semmeringbaan aan de noordoostelijke grens heeft kennis gemaakt, hoogst belangwekkend. Wie wil, moge er kwaad van spreken. ‘Hij en kan 't niet yeder passen, Die het koren ons doet wassen,’ maar de ingenieurs hebben eer van hun werk.

Daar gaan wij. Het is heerlijk zomerweêr! Wij hebben bij Civita Vecchia de zee bereikt, maar wij zien haar nog niet. Wij gaan een tunnel door. Wat is dat? Vliegen wij groote, blauwachtig door kunstlicht beschenen spiegels voorbij? Opgepast, of wij het verschijnsel weder waarnemen en dan zullen begrijpen wat wij zien! Juist! In de rotsen zijn kijkgaten uitgehouwen, en wij zien er door, uit den schemerachtigen tunnel

op de zee, de blauwe, waarover zich een onbewolkte hemel welft en waarop de zonnestralen in volle heerlijkheid neerstroomen.

Aanstonds houden wij een oogenblik stil of wij gaan maar zeer voorzichtig voorwaarts. Wij hebben nu een ruim vergezicht over den oneindigen waterspiegel in de diepte. Achter ons, hoog op de rots, door welke wij reeds zijn heengestoomd, daar ligt een kasteel, een dorp, een gehucht; voor ons op een andere, welke ook voor de spoorbaan is doorboord, gelijke grootere en kleinere menschenwoningen. Zij doen ons denken aan toevluchtsoorden, waarheen uit de schrale, onherbergzame bosschen aan de kuststreek eene bevolking doordrong, om van de zee ruime en frissche lucht, om van haar ook voedsel en een oefenperk voor de krachten van lichaam en geest te vragen. Sommige van die woningen schijnen reusachtige arendsnesten, veilig omdat zij bijna onbereikbaar zijn. Slechts een enkelen keer houden wij eenige minuten op bij een plaatsje meer landwaarts gelegen aan den ingang van een dal, waarin enkele schrale akkers rondom de huizen of buiten de stadsmuren te ontdekken zijn. Daarna gaat het weder voorwaarts, altijd langs de zeekust, over en door rotsen, totdat eindelijk een Hollandsch: Hoezee! ons ontsnapt, waar het vergezicht over de haven van Genua en over die prachtige stad zelf zich plotseling opent.

Nog heden avond, als wij het gelukkig met den maneschijn treffen, of morgen ochtend vroeg, huren wij eene boot en laten ons roeien, de haven uit, den laatsten zoowel als den eersten vuurtoren voorbij. Misschien hebben wij reeds veel schoons op verschillende reizen gezien, maar het genot van dit prachtig panorama op die tegen de heuvels gebouwde stad met hare zonderling hooge huizen, met hare paleizen en tuinen, gelegen aan deze verrukkelijk schoone zee, doet ons toch nog weder in bewondering verstommen; wij kunnen onze eerbiedige hulde niet weigeren aan Genova la Superba.

Wij zijn bovendien op dezen tocht eene merkwaardige landstreek doorgestoomd. Nog noemt men haar, naar eene oude stad, die er zal gestaan hebben en Luna zal hebben geheeten, La Lunigiana. Het is ook de moeite waard te Avenza, ongeveer in het midden tusschen de reeds aangewezen stations, op te houden en daar plaats te nemen op een zijlijntje, dat in een goede tien minuten wordt afgelegd. Wel is waar, wie met een

levendige herinnering van de vruchtbare Povlakte bij voorbeeld, of van de omstreken van het vette Bologna, ‘la grassa’, door de raampjes van het spoorwegrijtuig over de vlakte, naar de heuvels, naar de hooge bergen in het verschiet de oogen richt, wordt door het landschap niet bekoord, gevoelt zich misschien zelfs teleurgesteld. - Er groeit weinig, hoe verder men komt steeds minder; 't is eene kale vlakte; steen, en nog eens, en altijd steen, maar de mensch zal ook bij brood alleen niet leven. Wij zijn op weg naar de plaatsen, waar de heerlijkste grondstof voor de beeldhouwkunst gevonden wordt, die steen, die, hoe hard ook, zich door den plastischen kunstenaar als het ware laat kneden en die door hare sneeuwwit reine kleur de schoonheid van de lijnen zijner figuren verhoogt. De naam van het station, waar de trein stilhoudt, zegt het reeds, want wie hoorde nooit van Carrara?

Deze stad van ongeveer dertig duizend inwoners heeft haar naam, waarschijnlijk ook hare opkomst, zeker haar bloei en hare beroemdheid, van oudsher tot den tegenwoordigen tijd te danken aan het uitstekend schoone marmer, dat in hare omstreken gevonden wordt; wanneer en door wien deze steengroeven het eerst zijn geopend is zelfs een geheim van het verre verleden. Wel weten wij, dat reeds bij de Romeinen het beste marmer van deze streek, het Lunatensische, bijzonder hoog werd geschat, zoodat het zelfs het Grieksche, het Pentelische uit Attica en het Parische van het bekende eiland in de Aegaeische zee begon te verdringen. Al neemt men in aanmerking, dat zeker de bezwaren en de onkosten van het vervoer van Griekenland naar Italië daaraan ook iets hebben bijgedragen, dan blijft toch de waardeering, welke het Lunatensische marmer reeds in het oude Rome genoot, opmerkelijk. Men heeft er in later tijden niet anders over gedacht. Toen Giotto in 1334 het fundament had gelegd voor den beroemden klokketoren naast de Domkerk te Florence, waren reeds van Carrara de heerlijke marmerblokken en platen aangekomen, welke wij nu nog als de buitenwanden en het beeldhouwwerk van den eenigen Campanile bewonderen. En van eeuw tot eeuw, van tijdvak tot tijdvak, welke smaak ook in de kunst heerschte, Carrara's naam bleef om Carrara's marmer hoog geacht.

In deze stad, wier inwoners eigenlijk alle, hetzij zij kunstenaars, of fabrikanten of kooplieden zijn, van het marmer leven,

vinden wij nog het huis, tusschen andere merkwaardige woningen, waar Michelangelo bijna vier eeuwen geleden zich voor eenige maanden kwam vestigen, en als wij er de Academie van Schoone Kunsten bezoeken, vinden wij de namen van Thorwaldsen en Rauch, van die groote meesters der laatste jaren, op de lijst der professoren; men begrijpt, dat die waardigheid hun eershalve werd toegekend, maar het zou niet gebeurd zijn, indien zij ook niet liefst uit deze streek de grondstof genomen hadden, waaruit zij hunne heerlijke gewrochten beitelden.

Op eene wandeling door de stad wordt men ook telkens, onophoudelijk, op de eigenaardige bezigheid der bewoners opmerkzaam gemaakt. Het marmer wordt op zware, met ossen bespannen wagens aangevoerd; het wordt van de goederenwagens der spoorwegmaatschappij afgeladen; het wordt behakt, gezaagd; het wordt bewerkt in allerlei vormen en fatsoenen, om aan allerlei behoeften te voldoen; het wordt min en meer kunstmatig tot sierlijk fabriekwerk gevormd; en ook kunstenaars van niet geringe gaven hebben hier hunne werkplaatsen opgeslagen.

Toch is een tocht buiten de stad naar het gebergte nog veel meer aan te bevelen, liefst te voet om hier en daar gemakkelijk wat van den grooten weg te kunnen afdwalen en met de werklieden een praatje te kunnen maken, een leerzaam praatje. Nauwelijks heeft men een goed half uur gewandeld, of men vindt reeds gelegenheid, om van de voornaamste bijzonderheden aangaande het uitgraven en vervoeren van het marmer te worden ingelicht. Daar openen zich reeds de cave, de kelders of beter gezegd de gangen, want zij liggen onder de open lucht. Hoewel dus de marmerblokken hier niet, gelijk bij voorbeeld op het eiland Paros, uit donkere mijngangen moeten te voorschijn gehaald worden, blijft toch het uithakken en vervoeren der zware lasten een gevaarlijk werk en ongelukken gebeuren niet zelden, zoodat jaarlijks eenige arbeiders er zelfs het leven bij inschieten. Het getal dier ongelukkigen kan wel niet groot heeten, als men in aanmerking neemt, dat duizende arbeiders bijna een geheel jaar door van 's morgens bij of spoedig na zonsopgang tot twee of drie uur in den namiddag bezig zijn, maar men heeft hen slechts aan den arbeid te zien om te begrijpen, dat eene hooge mate van voorzichtigheid vereischt wordt.

Het gevaar is nog niet zoo groot, als in eene rots een koker

als het ware geboord is, die gevuld wordt met buskruit, hetwelk vervolgens door eene lont, die langzaam afbrandt, wordt ontstoken. Er wordt tot waarschuwing op den horen geblazen en iedereen heeft ruimschoots den tijd om zich te bergen; ook behoeft niemand te naderen, éér de knal zich heeft doen hooren en het gedonder en het geratel der neerploffende blokken en uitéénvliegende splinters hebben opgehouden. Maar daar liggen dan de onregelmatig gebroken stukken al poggio, aan de helling van den berg. Zij worden een weinig gefatsoeneerd en moeten dan naar beneden, naar den weg worden vervoerd. Dat gaat, sleepende en rollende, met behulp van touwen en kettingen en ijzeren stangen. De zware massa is moeilijk te besturen, en moet toch misschien met groote zorgvuldigheid, met zekere onderscheiding behandeld worden, want het kan een groot stuk zijn, dat voor het vervaardigen van een bijzonder werk hooge waarde heeft, en het beste marmer is hard en zwaar, maar ook bros.

De opzichter geeft zijne bevelen; de arbeiders spannen al hunne krachten in of vliegen soms ook heen en weer. Snel overleg, maar ook onwrikbare standvastigheid van lichaamskracht, fijn berekenend verstand, maar ook een vlugge handgreep of een koen gewaagde sprong, het een en het ander komt bij afwisseling te pas. Het gaat bijna als in eene renbaan; de arbeiders noemen het pad ook eene lizza en zichzelf lizzatori.

Dan moeten de marmerblokken nog op wagens worden geladen, en hetzij zij door ossen voortgetrokken worden tot de Marina, de reede van Avenza, hetzij die afstand gedeeltelijk met den spoorweg wordt afgelegd, de bezwaren zijn nog niet ten einde. Wel zijn daar sedert eenige jaren een paar flinke dokken aangelegd, maar het vervoer naar de groote marmermarkt, naar Livorno, kan voor een niet zeer bekwaam schipper gevaarlijk worden met zulke zware lasten in meestal ranke of althans licht gebouwde vaartuigen. Ook in dezen hoek openbaart de Middellandsche zee niet zelden hare verraderlijke onstuimigheid. Eigenlijk, éér het marmerblok veilig in de werkplaats van den beeldhouwer staat, is er voor wie er mede omgaan, altijd gevaar en evenzoo voor het blok zelf, om het ongeschonden aan de handen van den kunstenaar te kunnen overgeven; zwaar toch en tegelijk bros blijft het altijd eene grondstof, waarmede men voorzichtig moet omgaan.

Daar komt ten laatste nog bij wat eigenlijk wel allereerst behoort in aanmerking genomen te worden, dat de fraaiste marmerblokken hoog in het gebergte liggen. Men kan er zich van overtuigen als men het uitstapje van Carrara uitstrekt tot Seravezza. Het is eene stoute wandeling, maar er is niet bijzonder veel bezwaar aan verbonden. Men gaat door eenige dorpen, en indien men maar geen haast heeft, is er altijd wel gelegenheid te vinden om een gedeelte van den weg althans te rijden, al vordert men dan maar zeer langzaam, op een ossenwagen naar boven. De weg is vrij goed tot den Altissimo Monte, het uiterste punt, waarachter geene cave meer zijn uitgehouwen, en de top van den Monte Sagro zich verheft.

Op dien weg doemt dan tevens de herinnering op aan den grooten man, die hem deed aanleggen, die ook hier tusschen deze rotsen en over hen heen het merk van zijn genie gezet heeft. Michelangelo rustte niet, éér hij dat prachtige marmer in overvloed had gevonden, dat gelijkt op de witste en best gekristalliseerde suiker; en dat er nu ongeveer een dertigtal gangen zijn, waaruit het wordt te voorschijn gebracht, dat men zich kan verlustigen in de aanschouwing van die prachtige blokken, waaraan de arbeiders iets van de Madremachia, de moedervlek, dat is hier, de vuile steen laten zitten, opd vooral onder het zonlicht de onvergelijkelijke blankheid nog beter zal uitkomen, men is het aan den onversaagden ijver en aan de welbekende en doortastende maatregelen van den grooten meester verschuldigd.

De marmerplaten van Giotto's Campanile zijn van allerlei kleur in de schoonste schakeeringen op elkander gezet, maar reeds in de tuinen van Lorenzo il Magnifico won het zuiverwitte marmer, vooral voor het menschenbeeld zoo uitnemend gepast en als marmo statuario reeds beroemd, de voorliefde van den Florentijnschen knaap. Uit zulk marmer had hij ook die proef van zijne kunst gegeven, door welke hij zich boven al zijne kunstbroeders in Florence en van zijn tijd verhief. Niet de cave van Carrara, maar wel die der omliggende plaatsen lagen ongeveer alle op Toscaansch gebied en het gild der wolwevers in Florence had er een bijzonder recht op. In de laatste jaren van de vijftiende eeuw hadden de hoofdlui van dat gild een buitengewoon groot blok van het zuiverste witte marmer aangevoerd met het doel er een standbeeld van

te laten vervaardigen voor de Domkerk, de Santa Maria del Fiore. Er was aan begonnen, maar door allerlei tegenspoed was het blok, nadat er de eerste hand aan geslagen was, blijven liggen. Juist omdat er reeds in geboord was, scheen het later voor geen beeldhouwer meer bruikbaar, toen zich in 1500 Sansovino aanmeldde om er van te maken, wat er van te maken zijn zou. Men vroeg Michelangelo om raad; Sansovino had tot voorwaarde gesteld, dat het hem zou geoorloofd zijn hier en daar er stukken aan vast te hechten. Michelangelo bood aan, er zonder zulke wanstaltige hulp een standbeeld uit te vervaardigen; het werd hem in Augustus 1501 toegestaan en voor hem duurde het betrekkelijk lang, éér hij zijn arbeid voleindigd had, maar hij werd ook door allerlei bezigheden er telkens afgeroepen. Toch stond 19 Mei 1504 het beeld, algemeen als de David van Michelangelo bekend, op zijne plaats.

De kunstenaar telde toen nog slechts zes en twintig jaren en wie thans nog het wonderschoon beeld aanschouwt, zooals het te Florence staat in die ruime zaal onder het hooge koepeldak van glas, kan begrijpen dat aan den beeldhouwer ook voor de grondstof, waaruit hij dit gewrocht schiep, eene bijzondere voorliefde bijbleef.

Toen dan eenige jaren later Paus Leo X hem het bouwen en afwerken van de façade der kerk San Lorenzo in Florence opdroeg, besloot hij geen anderen steen te gebruiken, dan dien hij zelf bij Carrara en hooger in het Apuaansche gebergte zou gevonden hebben. Reeds was hij door den voorganger van Leo, door Julius op zijn eigen verzoek naar Carrara afgevaardigd om marmer te zoeken, geschikt voor een grafmonument, een hem door dien uitstekenden kenner en beoordeelaar van kunst en kunstenaars opgedragen werk. De dood van Julius zou waarschijnlijk Michelangelo niet hebben verhinderd dat werk spoedig te voltooien, ware niet Leo met zijne plannen voor den dag gekomen. Gelijk meermalen in Italië kan worden opgemerkt, dat bij het bouwen van eene kerk de voorgevel er het laatst aan wordt voltooid, zoo hadden ook de Medici nog altijd de façade voor hunne familiekerk San Lorenzo, door Brunellesco omstreeks het midden der vijftiende eeuw gebouwd, op te richten. In 1516 riep Leo X eenige der voornaamste bouwmeesters en plastische kunstenaars op, om daarvoor hunne bestekken en teekeningen in te dienen. Michelangelo, nog altijd

met het werk hem door Paus Julius opgedragen bezig, bevond zich in het begin van dat jaar te Carrara, maar werd naar Rome ontboden. Hij had Leo doen weten, dat hij jegens de familie van Paus Julius verplichtingen te vervullen had, welke hem geen vrijen tijd lieten, maar Leo wist de Roveri tevreden te stellen; althans zij begrepen het verlangen van den Heiligen Vader te moeten inwilligen en Michelangelo vertrok naar Rome.

Dat zijne eerzucht in hooge mate geprikkeld werd tegenover zijne mededingers, onder welke zich ook Rafaël bevond, begrijpt ieder, die het karakter van den grooten meester eenigermate heeft leeren kennen. Bovendien de voltooiing der San Lorenzo kon hem niet onverschillig zijn; die kerk was immers het heiligdom eener familie, wier handelingen zeker niet altijd Michelangelo's goedkeuring hadden weggedragen, maar aan welke hij zich toch wegens hare onbekrompen kunstliefde moest verplicht gevoelen, terwijl eindelijk ook het werk dat moest geleverd worden, een sieraad zou kunnen zijn voor zijne geliefde vaderstad, voor Florence.

Hij was zoo gelukkig, dat de Paus hem de vervaardiging opdroeg, en schoon er eerst sprake van was, dat althans bij het beeldhouwwerk verschillende meesters onder Michelangelo's oppertoezicht er mede aan zouden arbeiden, Leo gaf toe, toen de ongemakkelijke, naijverige Buonarotti verklaarde, dat hij geen hand aan het werk zou slaan, indien het niet geheel en al, tot in alle onderdeelen, aan hem en aan hem alleen werd opgedragen. Hij nam daarmede echter eene zware taak op zich, maar er is geen twijfel aan, of hij zou, indien hij niet door den dood van Leo, door de regeering van Adriaan en eindelijk door de onmacht van Clemens ware in den steek gelaten, met zijne onvermoeide werkzaamheid, gepaard aan zijn genie, haar hebben volbracht. Hij liet er ook geen gras over groeien; hij wist terstond wat hem te doen stond. Op oudejaarsdag van 1516 is hij weer in Carrara; Leo begint met hem krachtig te ondersteunen; in Januari van 1517 ontvangt hij van den Paus 1000 dukaten om in het gebergte te doen, wat hij zal noodig oordeelen. Er schijnt voor hem een heerlijk gezegend tijdvak aan te breken. De teleurstellingen zullen hem daarom des te harder vallen en zij worden hem bijna reeds van den beginne niet gespaard.

Wel is waar, Leo stelde er hoogen prijs op, dat de grond-

stof voor het ondernomen werk op Toscaanschen bodem zou gezocht worden en het marmer in de naaste omstreken van Carrara was reeds hoog geschat niet alleen; men wist bovendien, dat hoogerop in het gebergte, rondom Pietra Santa en Seravezza, het schoonste wat men van die steensoort wenschen kon, in overvloed aanwezig was. Er was echter geld, veel geld noodig en de Paus was niet altijd in staat Michelangelo behoorlijk te betalen. Ook wierp men in Carrara allerlei bezwaren op en berokkende den meester allerlei verdrietelijkheden, toen men bemerkte, dat hij gebruik wilde maken van het aanbod der inwoners van Seravezza, die reeds een paar jaren vroeger kosteloos aan de Florentijnen zooveel marmer hadden aangeboden, als men slechts wilde weghalen. Wij zijn sedert eenige jaren in staat gesteld om vrij nauwkeurig na te gaan, welke moeielijke jaren Michelangelo toen heeft doorleefd. In 1875 was het vier eeuwen geleden, dat hij geboren werd, en men liet te Florence den zesden Maart niet onopgemerkt voorbijgaan. Ook stelde men zich niet tevreden met die feestelijke plechtigheden, welke op zulke gedenkdagen gebruikelijk zijn, maar men heeft ook gezorgd, dat van de oprechte vereering, door zijne landgenooten den grooten meester nog steeds toegedragen, blijvende gedenkteekenen werden gesticht. Daaronder neemt eene belangrijke plaats in eene verzameling van verzen, geschreven aanteekeningen en contracten, welke men van hem heeft kunnen vinden. De titel luidt: ‘Le lettere di Michelangelo Buonarroti publicate coi ricordi ed i contratti artistici per cura di Gaetano Milanesi. In Firenze, coi tipi dei successori Le Monnier’, en het boek is bovendien gestempeld: ‘Edizione ordinata dal comitato Fiorentino per le feste del IV centenario dalla nascita di Michelangelo’. Om deze verzameling zoo volledig mogelijk te maken, moesten niet alleen verschillende archieven in Rome en Florence, in Carrara en elders in Italië worden geraadpleegd, maar een belangrijk gedeelte van de schriftelijke nalatenschap des meesters is reeds voor jaren naar het Britsch Museum verdwaald. Kosten noch moeite werden echter ontzien en de fraaie kwartijn doet den drukker zoowel als de feestcommissie, maar bovenal den verzamelaar Gaetano Milanesi, groote eer aan, en is Michelangelo waardig.

Met dit boek voor ons kunnen wij wel is waar de werkzaamheid van Michelangelo tot den dood van Leo X op den

1sten December van 1521 niet van dag tot dag volgen, maar het beeld van den man, krachtig van geest en krachtig van lichaam, rijst toch in bewonderenswaardige grootheid voor ons op. Het beteekende reeds niet weinig om den lastbrief van den Paus, waarin hem het bouwen der façade van San Lorenzo werd opgedragen, te onderteekenen als bewijs van instemming en als belofte van gehoorzaamheid. In het genoemde werk vinden wij dien lastbrief. Tot zelfs kleine bijzonderheden worden er in omschreven en bepaald; de hoogte en breedte van architraven en kolommen, het aantal der figuren en beelden, zoowel in relief als geheel vrij staande, en uitdrukkelijk wordt bepaald, dat het geheel zal worden vervaardigd van wit en fijn marmer van Carrara of Pietrasanta, of waar de bouwmeester zou meenen het daar in de buurt nog beter en schooner te kunnen vinden. Michelangelo schrijft daaronder: 'Ik ben tevreden en teeken tot bewijs van trouw hier in Rome mijn naam.' Daarop gaat hij aan het werk, maar nauwelijks is hij een weinig gevorderd of er komen allerlei bezwaren op. Het blijkt namelijk spoedig, dat de Paus niet genoeg geld zendt; want diep uit het gebergte, zooals Leo vooral wenscht, van Pietrasanta en Seravezza, van den Monte-Altissimo marmer aan te voeren is een kostbare onderneming. Er moeten niet alleen blokken uitgehouwen worden, er moet ook een behoorlijke weg aangelegd om die blokken te vervoeren. Michelangelo is er mede bezig, maar hij doet niet aan financiëele ondernemingen, alsof hij handel in marmer zou willen drijven. De Paus moet geld zenden, schoon Michelangelo wel in voorschot wil gaan, maar anders zal de Heilige Vader met marmer uit den naasten omtrek van Carrara moeten tevreden zijn, al geeft hij ook om verschillende redenen, zelfs van politieken aard, aan het andere de voorkeur. De twist wordt echter bijgelegd; ook het gild der wolwevers wenscht voor de voltooiing van de Domkerk, de Sante Maria del Fiore, marmer uit diezelfde streek en zegt een aandeel toe in de kosten voor de uitgraving der blokken en voor den aanleg van den weg. De kunstenaar zet zijn arbeid als ingenieur voort.

Men zou hem in Carrara dankbaar zijn geweest, indien hij het werk had gestaakt; toen hij doorzette, legde men, zooveel men kon, hem zwarigheden in den weg. Hij liet zich echter niet ontmoedigen, ook niet, al had hij daar in het gebergte met de onhandelbaarste, domste en zooveel het in hun ver-

mogen stond, bovendien met bedriegelijke werklui te doen. Hij dwong ze tot den arbeid door het uitloven van betrekkelijk hooge loonen en hij dwong ze tevens om althans grootendeels aan de bevelen, welke hij hun gaf, te gehoorzamen en aan de verplichtingen, welke zij op zich namen, te voldoen. Al konden zij lezen noch schrijven, Michelangelo nam ze mede naar een magistraatspersoon en liet contracten opmaken. Zij moesten ze bezweren, zoodat de notaris in hunne plaats zijne naamteekening gaf. Ook werden zij in die contracten met naam en toenaam aangewezen en wat zij te doen hadden werd even nauwkeurig omschreven als het werk van den meester zelf in het contract met den Paus. Dat ging zoo met de gravers en de karrelui en de wegwerkers. Michelangelo hield zooveel mogelijk op allen het oog. Daarbij hielpen hem enkele getrouwen, welke hij daarheen had medegenomen, maar het was in het gebergte een zwaar leven. Het regende er soms dagen achtereen en de levensbehoeften waren er niet overvloedig, want, even als nog heden, alles wat tot verwarming en verkwikking dienen kon, moest op dezen onvruchtbaren bodem van elders worden aangevoerd. Michelangelo zelf werd ongesteld, maar de krachtige man herwon spoedig zijne gezondheid. Erger was het, toen zijn getrouwe bediende en bondgenoot Pietro Urbano zoo ziek werd, dat men voor zijn leven vreesde. Hij was een van de weinigen, aan wie Michelangelo ook de behartiging van zijne geldelijke belangen kon toevertrouwen. De meester wist ook die oprechte gehechtheid te waardeeren en spaarde niets, wat voor de herstelling van den trouwen dienaar gevorderd werd; eene uitgaaf van drie en dertig en een halve dukaat was niet te veel.

Wij weten het juist, want Michelangelo hield nauwkeurig boek en als hij zelf het niet doen kon, dan deed meestal deze Pietro het voor hem. Dat was ook wel noodig. De meester kon immers niet altijd in het gebergte blijven. Hij moest nu eens naar de reede van Avenza, want van het hooge gebergte moest de nieuwe weg door moerassen heen gebaand worden; dan naar Pisa om de schuitenvoerders tot hun plicht te brengen. Ook had hij te Florence reeds laten beginnen met het leggen van de fondamenten voor de façade en daar was zijne terechtwijzing somtijds noodzakelijk. Ook moest daar een huis, een ruim huis, dat tevens tot beeldhouwerswerkplaats dienen kon, worden

aangekocht en het gebeurde, dat, terwijl de meester afwezig was, men zijne getrouwen, verdiept in den arbeid, welken hij hun aan zuil of architraaf had opgedragen, misleidde, zijne contracten niet nakwam en zich misdroeg. Maar wee den onwilligen, die misschien opzettelijk een marmerblok hadden achtergelaten! Wee den onhandigen, die roekeloos een bijna afgewerkt stuk hadden behandeld en het beeldhouwwerk, dat er reeds op prijkte, hadden beschadigd! Michelangelo onthield hun niet slechts hun loon, hij wist ook nog gevoeliger te straffen. Hij sleepte hen voor den rechter en deed hun een proces aan en eischte boete. In het wonderlijk juridisch Latijn van dien tijd zegt, vertelt en zet de archimagister uitéén, hoe tegen alle recht en billijkheid en goede zeden is gehandeld tot zijn schade en nadeel en ongerief en schande; hij wijst voor alle tijden alle verontschuldigingen, van welken aard ook, af; hij doet hen veroordeelen tot schadeloosstelling met de gerechtskosten daarbij, desnoods met lijfsdwang op hen te verhalen.

Soms wordt hij bijna wanhopig, vooral daar hooger op in het gebergte, waar de lieden dikwijls nog onhebbelijker zijn dan in Carrara, want daar begint men eindelijk hem te ontzien. ‘Vervloekt mogen de dag en het uur zijn,’ roept hij uit, ‘waarop ik naar dit Pietrasanta vertrokken ben.’ Hij schrijft die verwensching aan zijn broeder; hij is en blijft namelijk een hartelijk bloedverwant, die zich aan de familieaangelegenheden niet onttrekt, maar raadt en helpt en aan de zijnen ook hulp vraagt. Raad heeft hij voor zijn werk niet noodig, maar hier en daar in Rome en Florence heeft hij vrienden en hij schrijft ook aan hen, opdat zij voor hem spreken met den Paus en met den kardinaal de Medici.

Hij zal het werk, dat hem is opgedragen, in spijt van zijne mededingers en vijanden afdoen; hij is er hartstochtelijk voor bezield; hij vindt nog tijd om te teekenen, te modelleeren, zelf een marmerblok te bewerken. Als knaap ging hij in de tuinen van Lorenzo il Magnifico zijn tegenstanders niet uit den weg, al sloeg men hem het neusbeen stuk; hij zal ook thans zegevieren, al zou hij er zijn laatste ducaat aan wagen en zelfs schulden maken. Maar Leo X sterft; door den onwil van dezen en de onmacht van genen wordt Michelangelo in dit werk gestuit; de façade van San Lorenzo blijft onvoltooid; de meester zal door andere werken zijn genie handhaven, maar de

weg van den Monte Altissimo naar de Marina d'Avenza is gebaand en ligt daar.

Als men bij Seravezza tusschen de kale rotsen ronddwaalt, kan men den grooten Florentijnschen beeldhouwer niet vergeten, en laat men zich tegen de bergwerkers een woord over hem ontvallen, dan bewijzen zij, dat ook zij nog van hem weten. Zij zijn onwetend; zij zijn arm; schamel gekleed en schamel gevoed; ruw en onbeschaafd, gelijken sommigen hunner meer op lastdieren bijna dan op menschen, maar de gedachtenis van den grooten man, die daar als het ware den druk zijner voetstappen heeft achtergelaten, is niet geheel verloren gegaan. Zij weten nog hier en daar eene groote letter M aan te wijzen, door Michelangelo met eigen hand in een rots gebeiteld en zij roemen er op: daar zit zeker van het beste, het witste en het zuiverste marmer! Zij herinneren ons die gondelschippers te Venetië, die niet alleen het paleis wisten aan te wijzen, waar de ballerina Taglioni gewoond had, maar die er zich ook op verhoovaardigden, dat zij door opgespaarde penningen zich het voorrecht hadden gekocht van haar een paar maal op de planken te zien!

In het Venetiaansche kan men van den grooten weg af een uitstapje doen even belangwekkend als van de spoorbaan tusschen Pisa of Civita Vecchia en Genua, want ook dan doemt het beeld van een groot man, van een beroemd beeldhouwer op. Gewoonlijk gaat men van Verona over Vicenza door naar de Lagunenstad. Slechts een enkele reiziger denkt er aan om de landstreek te bezoeken, die noordelijk van de spoorbaan is gelegen en die zich van de helling der Alpen uitbreidt. Toch werd reeds jaren geleden door George Sand in hare Lettres d'un Voyageur er de aandacht der beschaafde wereld op gericht. Het is een korte en gemakkelijke reis van Vicenza met den spoortrein naar Bassano en van daar met een tweespan naar Passagno. Wie er zich in verbeelding laat heenleiden door George Sand, zal zich niet te beklagen hebben. Zij moge voor 't oogenblik een weinig uit de mode zijn, zij had hart voor natuurschoon en zij weet er van te spreken; bovendien zij had nog meer gevoel voor menschelijk genie en zij wijst er met voorliefde op. Zij vertelt ongeveer aldus:

‘Met zonsondergang bevond ik mij op den top van een

bergkam, den laatste der Alpen. Voor mij strekte zich de groote Venetiaansche vlakte nog in schitterend licht uit. Ik verliet dus het gebergte, maar waarheen leidde mijn weg? Tusschen de vlakte en den top, van waar ik op haar neerzag, ontdekte ik eene ovaalvormige, schoone vallei. Aan de eene zijde door de laatste Alpen begrensd, vormde zij aan de andere zijde een terras boven de vlakte en werd tegen de zeewinden beschut door een wal van vruchtbare heuvels. Juist beneden mij lagen langs de helling in schilderachtige wanorde de huizen van een dorp. Een schoone en groote, nieuwe marmeren tempel, blinkend wit en trotsch op het hoogste punt van eene heuvelreeks gelegen, bekroonde dat kleine gehucht. Ik weet niet hoe dat monument mij terstond aan een belangrijk persoon kon doen denken. Maar hij scheen Italië als eene geographische kaart voor hem uitgespreid te beschouwen en te beheerschen.

Een werkman, die bezig was een marmerblok uit den bergwand los te hakken, vertelde mij, dat die kerk, ondanks haren oudheidenschen vorm eene christelijke, gebouwd was door Canova en dat die groote beeldhouwer in het dorp Passagno daar beneden was geboren. “Canova was de zoon van een steenhouwer,” vertelde de bergwerker tevens, “hij was een eenvoudig werkman evenals ik.”

De vallei van Passagno is den man, die er uit is voortgekomen, waardig. Men begrijpt hoe in zulk een schoon oord en onder zulk een helderen hemel, het genie zich gelukkig ontwikkelt.’

Het is, zelfs met den spoortrein, eene flinke reis van het Noordwesten naar het Noordoosten van Italië, van La Lunigia na naar het Venetiaansche, van Carrara naar Passagno, maar men raakt, als het om de beeldhouwkunst en hare beoefenaars te doen is, niet uit den koers. Bij de herdenking van het leven en bij de beschouwing der werken van Canova vindt men telkens aanleiding om uit de negentiende eeuw terug te zien naar de zestiende, naar den Archimagister Michelangelo.

Antonio Canova werd 1 November 1757 te Passagno geboren en reeds vroeg in het steenhouwers- en beeldhouwersbedrijf ingewijd. Zijn vader oefende daar dat handwerk uit met die geringe kunstvaardigheid, welke voor eenvoudige grafsteenen en gedenkteekenen op de begraafplaatsen en voor altaren en andere

versierselen in de dorpskerken van die streek geëischt werd. De man stierf echter nog jong, na korten tijd hertrouwde zijne weduwe, welke hij met een driejarig zoontje had achtergelaten. De grootvader en een oom van den knaap leidden hem weldra in het vak van zijn vader op; het was eigenlijk eene steenhouwersfamilie, en het gunstige lot wilde, dat de gelukkige aanleg van Tonino werd opgemerkt door een aanzienlijk Venetiaan, die in die buurt een landgoed bezat, even als nog heden in die streek van Passagno en Crespo Veneta sommige aanzienlijke families uit Venetië eenigen tijd op het land komen doorbrengen. Men moet zich de ongedwongen en toch eenigszins statige levenswijze in de weidsche woningen op zulke landgoederen van den Italiaanschen adel kunnen voorstellen, om daar Tonino bij den kok aan het werk te zien en men moet daarbij dan tevens in aanmerking nemen, dat het rundvee aan de helling der Alpen uitstekende weiden vindt. Welk een grap voor den jeugdigen, misschien veertien- of vijftienjarigen schalk, om met behulp van een paar houten spanen, een lepel, ook denkelijk een mes aan een stuk boter, dat bij het tweede ontbijt op de tafel van den landheer zou worden opgezet, den vorm te geven van een trotsch zittenden en grimmigen leeuw! Hij won er de bescherming der Falieri door. Zij brachten hem in de leer bij den beeldhouwer Bernardi Torretto en met dien meester ging hij naar Venetië.

Er was daar ook na Torretto's overlijden voor hem veel te leeren, maar toch, indien zijn genie zich niet reeds vroeg bij zijne werkzaamheid onwillekeurig had doen gelden, zou hij waarschijnlijk den rechten weg niet gevonden hebben. Het gaat wel niet aan om te beweren, dat in dien tijd de beeldhouwkunst in Italië was uitgestorven, maar zij deelde in het lot van de schilderkunst. De algemeene smaak was bedorven; alles was gekunsteld, gemanierd; van eene zorgvuldige studie der natuur en der antieken en van eene daaraan beantwoordende vrije openbaring eener kunstenaarsziel nauwelijks eenig spoor. Wel is waar een kleine kring van uitstekende mannen, aanzienlijke Italianen en enkele vreemdelingen, die daar korter of langer tijd vertoefden, begon naar iets beters te verlangen, vooral sedert op nieuw allerlei merkwaardigs uit de oudheid werd ontdekt, nadat ongeveer in het midden dezer eeuw de onder asch en lava bedolven steden Herculaneum en Pompeji

waren teruggevonden. De aandacht was althans naar iets anders gericht, de verwachting bij hen opgewekt naar iets, wat de toenmalige smaak en liefhebberij der kunstenaars niet konden geven.

De schilder Mengs ging dan ook reeds zijn eigen weg, maar hij stierf in 1779, een en vijftig jaar oud, en hij had in zijne leerjaren met de nieuwe renaissance, door Winckelmann in het leven geroepen en verkondigd, nog niet zijn voordeel kunnen doen. Winckelmann zelf had, toen Canova begon, reeds zijne werken geschreven, maar aan zijn machtigen persoonlijken invloed was plotseling een einde gekomen door den afschuwelijken moord op hem te Triëst gepleegd, toen hij in 1768 van eene reis door Duitschland naar Italië terugkeerde met het voornemen om, bemoedigd door de toejuiching, welke hem ruimschoots was ten deel gevallen, nog krachtiger dan hij reeds gedaan had, aan de kunst dien koninklijken weg te wijzen, tot welken zij moest terugkeeren. Toch was een nieuw leven ontwaakt en het is zeker wel wat overdreven als Cicognara, de vriend en vereerder van Canova, zegt, dat alle terechtwijzingen en voorschriften, ook der beste schrijvers, zelfs van Winckelmann niet zouden gebaat hebben, ‘indien het voorbeeld van dezen beeldhouwer niet geholpen had,’ maar zonder twijfel deed de kunst met Canova een eersten en grooten stap weder in de goede richting.

Hoe de jonge man er eigenlijk toe gekomen is, blijft gedeeltelijk het raadsel van zijn genie, en is gedeeltelijk uit de tijdsomstandigheden en uit de gezindheid van de personen, die den grootsten invloed op hem uitoefenden, te verklaren. Hij werkte aan de kunstacademie te Venetië; hij vervaardigde op eigen hand eenige modellen en bracht ze in marmer over; hij won met zijne groep, voorstellende ‘Daedalus en Icarus’, den grooten prijs en kreeg een jaargeld van driehonderd ducaten om naar Rome te gaan. Hij was toen 22 jaar en hij had in zijne kunst nog belangrijke moeielijkheden te overwinnen. Eén bezwaar was vooral van technischen aard en het is merkwaardig dat, als wij om het opgelost te vinden naar den Archimagister Michelangelo terugzien, wij worden teleurgesteld.

De vraag is inderdaad moeielijk te beantwoorden: hoe een beeldhouwer het door hem vervaardigde model in marmer overbrengt? Men moet bedenken, dat een enkele misgreep bij het hakken of boren van den steen onherstelbaar kan zijn en een

geheel marmerblok, al is het reeds voor het grootste gedeelte tot een uitstekend beeld omgeschapen, door eene averechtsche of te diep gaande insnijding kan verloren gaan. Bij het vervaardigen van een model in klei of was of eenige andere grondstof kan de kunstenaar, zelfs al heeft hij tot steun zijner figuren houten stijlen of ijzerdraad noodig, veel vrijer te werk gaan. Hij kan met zijne houten of ijzeren spanen toch wegnemen van den klomp zooveel hij wil, en heeft hij iets te veel weggenomen, hij kan het er misschien weer aanvoegen; hij kan zelfs met de vingers kneden en buigen en knijpen naar verkiezing. Is dan het model voltooid en meent de kunstenaar tevreden te mogen zijn, dan komt de moeielijkheid echter aan. Wat daar uit die kneedbare stof afgewerkt staat, moet worden overgebracht, misschien zelfs grooter of kleiner, in de minst kneedbare zelfstandigheid, in steen, in dat marmer, dat men hakken, doorboren, schaven, maar niet buigen, knijpen of kneden kan.

Hoe de ouden dit bezwaar ontgingen en of zij er eigenlijk een afdoend middel op gevonden hebben, weten wij niet; wij mogen het betwijfelen; waarschijnlijk heeft de eene kunstenaar het op deze, de andere het op gene wijze beproefd. Men begrijpt, dat het waarlijk gemakkelijk gaat om bij voorbeeld een blok marmer af te hakken tot zulk een regelmatig vierkant, dat, wanneer het hol was, het model er in zou passen, maar daarmede zijn wij nog niet ver gevorderd, want iedereen begrijpt tevens, dat zeer verschillende modellen in hetzelfde vierkant kunnen passen. 't Is waar, op zulk een vierkant blok kan dan geteekend worden; de figuur van het model kan, van verschillende zijden gezien, er op worden aangeduid en er kunnen bovendien tot behulp allerlei lijnen op getrokken worden, maar er zal toch altijd vrij wat voor speling overblijven, veel meer dan de kunstenaar voor het aanbrengen van de laatste, fijnste toetsen noodig heeft. Het heet, dat Michelangelo er eene nieuwe manier op heeft gevonden, en Vasari geeft er ook in de levensbeschrijving van dien meester verslag van[1]. Zeer duidelijk is echter, gelijk Winckelmann[2] reeds heeft opgemerkt, die beschrijving niet. Wel is waar, het mag vernuftig

1) Vasari, Vite: ed. 1568. Part. III, p. 776.
2) Winckelmann's Werke, herausgegeben von C.L. Fernow, 1808. I. Seite. 46.

bedacht heeten om het model te zetten in een vat met water gevuld, vooral wanneer men dat vat volkomen gelijk van inhoud maakt met het blok marmer, dat moet bewerkt worden. Immers, laat men het model dan langzaam, bij afgemeten gedeelten, uit het water oprijzen, dan kan men van boven beginnende benedenwaarts met het werk voortgaan en het schijnt, dat men eindelijk, als het model geheel uit het water zal zijn getild, ook nog slechts het laagste en laatste gedeelte van het marmer zal te bewerken hebben. Bij eenig nadenken echter, als men zich zulk eene bewerking juist verbeeldt, merkt men op, dat er niet zoo heel veel gewonnen is. Zoodra het model namelijk slechts even uit het water is getild, zal de kunstenaar toch reeds weer den passer moeten gebruiken, die hem eindelijk natuurlijk bij de golvende lijnen in den steek laat, en dan komt toch alles weer aan op de scherpte van zijn oog en de juiste beweging van zijne hand. Winckelmann heeft zich beijverd, om uit zijne verbeelding het bericht van Vasari aan te vullen, maar behalve dat de manier, welke hij aangeeft, zoo omslachtig wordt, dat er voor het vervaardigen van een gewoon marmeren menschenbeeld meer tijd zou noodig zijn, dan gewoonlijk een kunstenaar er aan geven kan of wil, ook ten slotte blijft toch de volkomen nauwkeurigheid der overbrenging van het model in marmer betwistbaar. Hoe meer en hoe nauwkeuriger men de beelden van Michelangelo beschouwt, zooveel waarschijnlijker wordt het, dat hij zeker ook wel eens op de manier door Vasari beschreven zal gewerkt hebben, maar toch meestal zonder daarbij hulp te zoeken. Hij had zijne teekening, zijn model voor oogen; hij had ze als het ware in zijn hoofd. Voor zijne verbeelding, die mede zijne hand bestuurde, stond het beeld reeds afgewerkt, terwijl hij er nog op los hakte en boorde en schaafde. Hij schiep aldus meesterstukken, maar, gelijk het niet anders kon, hij vergiste zich ook wel eens. Het overkwam hem reeds bij zijn ‘David,’ waarvan het uiterste bovendeel van het hoofd onafgewerkt blijven moest, en een dergelijke misgreep, van blijkbaar in zijne berekening van den omvang van het marmerblok gefaald te hebben, ontsiert nog enkele andere beelden door hem vervaardigd. Die ondervinding heeft hem er zeker toe gebracht om het door Vasari genoemde hulpmiddel toe te passen, nadat hij eerst zijn model zorgvuldig had afgewerkt. Hij kende natuurlijk de zoogenaamde ‘gulden

snede' en de daaruit voorvloeiende bepalingen voor het menschenbeeld. Hij wist, dat de verhouding van het bovenlijf tot het onderlijf bij den man, van de deelen van een geheel lichaam, dat van de hoofdkruin tot de voetzolen genomen, door eene horizontale lijn over den navel doorsneden wordt, is als van 5 tot 8 en bij eene vrouw als van 3 tot 5 ongeveer. Ook had hij geleerd, dat een gewoon menschenlichaam de lengte heeft van 8 hoofden en hij kon in een net van 64 ruiten zulk een beeld uitleggen. Winckelmann veronderstelt ook, dat hij met een vernuftig uitgedacht netwerk van ijzerdraad zijne modellen in klei of gips zal omgeven hebben om zijn oog bij het afmeten van het marmer behulpzaam te zijn, maar dat alles baatte hem betrekkelijk weinig. Die evenredigheden namelijk, hoe onbetwistbaar ook, komen slechts volkomen juist aan den dag in eene houding, welke een levend mensch zelden aanneemt en welke dus ook maar zelden wordt afgebeeld, namelijk in de volstrekt recht opgeheven houding.

Toen evenwel Canova dat bezwaar, waarmede Michelangelo steeds heeft te worstelen gehad, belemmerend begon te gevoelen, vond hij een hulpmiddel reeds ontdekt, dat hem belangrijke diensten bewijzen kon, schoon nog altijd veel aan het oog moet worden overgelaten. Onzeker moge het zijn, wie het[1)] 'pointeeren,' het 'punt zetten' heeft uitgevonden, maar het is voor den beeldhouwer tot op zekere hoogte een onschatbaar voordeel. Wij kunnen ons verbeelden hoe gelukkig Tonino zich gevoeld heeft, toen het hem werd geleerd en met welk eene opgetogenheid hij zelf eene eerste proef nam. Ziet, hij heeft uit drie houten latten een gelijkzijdigen driehoek vervaardigd, waarvan de tophoek een weinig boven het model uitkomt en waarvan de basis tegen het grondvlak van het model met gelijke breedte kan worden aangelegd. Hij heeft nu nog ijzeren pennen noodig, welke hij dwars in den zuiver vertikaal voor het model staanden driehoek kan inslaan en hij begint met de punt van zulk een ijzeren pen juist te vestigen op het meest vooruitspringende deel van het model. Nu kan hij reeds iets van het marmerblok, waartegen hij den driehoek ook vertikaal geplaatst heeft, weghakken en hij gaat dan voort met het zetten van ijzeren pennen, lang-

1) Vergelijk: Een praatje over Beeldhouwkunst door W.B.G. Molkenboer. Gids Juli 1876. bl. 27.

zamerhand steeds verder en dieper. Hij verzet den driehoek rechts en links en ook naar de achterzijde van het model en meet de hoogten en diepten, waar hij maar wil, waar hij het maar noodig acht, om te zien hoe diep hij vervolgens in het marmer houwen of boren mag. Zoo komt hij er eindelijk, op dezelfde wijze steeds voortgaande, toe om op het marmer te kunnen afmeten of hij de vereischte evenredigheid van het lichaam in de houding bij het modelleeren aan zijne figuur gegeven zuiver heeft bewaard. Als hij later bustes vervaardigt of beelden, waar het op de gelijkenis der personen aankomt, zal hij niet minder ijverig pointeeren, maar zich voorts om schoolregels minder te bekommeren hebben. Wel zal het hem dan vrij staan om de gestalten en zelfs de gelaatstrekken, indien de gelijkenis maar niet verloren gaat, eenigermate te verfraaien, tot hij eindelijk de gave zal veroverd hebben om de volle kracht van het karakter van het lichaam waarop hij het oog heeft, in het marmer uit te drukken. Want hoever de beeldhouwer het pointeeren ook voortzet, welke fijne plooien en golvingen hij er mede weet te peilen en te volgen, er blijft toch altijd iets, het laatste, het allerfijnste over, waar enkele bewegingen met den beitel eigenlijk alles kunnen bederven, maar ook waar zij juist den stempel der geniale kunst in het marmer kunnen zetten.

Niet minder bezwaarlijk was het voor Canova, dat hij te Rome het oordeel moest afwachten van de kunstrechters, die daar den toon gaven. Evenwel, gelijk reeds is gezegd, er was ook onder hen een verlangen ontwaakt naar iets van beter gehalte, dan zij gewoonlijk te zien kregen; hunne keuze was echter nog geenszins beslist en zelfs als zij reeds met Winckelmann's lessen hun voordeel deden, dan waren zij het niet altijd noch met zichzelf noch met elkander eens. De gezant van Venetië bij den pauselijken stoel was de natuurlijke beschermer van den jongen man, die het model van zijn ‘Daedalus en Icarus,’ waarmede hij zijn stipendium had gewonnen, ook naar Rome had meegebracht. Op zekeren dag noodigde dan Girolamo Zuliano den jeugdigen beeldhouwer uit om over dat model het oordeel te hooren van eenige heeren, die bij hem het middagmaal gebruikten. Het waren pijnlijke oogenblikken voor Tonino, toen het gezelschap eerst langdurig maar stilzwijgend zijn werk gadesloeg en keurde. Er werd, wel is waar, geen woord van

afkeuring gehoord, maar een woord van lof evenmin. Een paar heeren fluisterden elkander iets toe, meer niet. Wilde men den jongen man zachtkens doen gevoelen, dat hij had misgetast? Nam men de beleefdheid in acht tegenover den gastheer, wiens vaderstad gemeend had een ontluikend genie naar Rome te zenden, maar zich had vergist? Of bracht eigenlijk het kunstwerk de kunstrechters in de war? Het geval was inderdaad, dat men eerst niet wist wat men er van zeggen zou. Het werk was niet geheel meer van dat soort, dat hun niet meer beviel; het was ook nog niet juist dat, wat zij verlangden. Wat was het?

Maar eindelijk nam er een het woord, wiens oordeel boven dat van velen gelden mocht en ook door al de aanwezigen werd gehuldigd. ‘Uwe studie der natuur getuigt van uw voortreffelijken aanleg. Bestudeer ook de antieken en gij kunt een groot man worden,’ zeide Sir William Hamilton, de gezant van Engeland bij het hof van Napels, die zich te Rome en in dat gezelschap bevond. Hij bewees ook bij deze gelegenheid, dat zijne belangstelling in de kunst en zijne medewerking aan de archaeologische onderzoekingen bij het uitgraven van Herculaneum en Pompeji niet slechts als de liefhebberijen van een rijk en aanzienlijk man mochten worden aangemerkt. Zijn blik op het werk van Canova is volkomen juist gebleken. Hij erkende den genialen aanleg, door welken de jeugdige beeldhouwer zich onderscheidde; hij prees zijn streven naar getrouwheid aan de natuur, maar wees hem tevens den rechten weg. Canova kon tevreden zijn met den lof, welken die man hem schonk, en hij nam ook Hamilton's raad ter harte. Hij heeft de ouden bestudeerd en er zijn voordeel mede gedaan; hij heeft hen begrepen, beter zelfs dan vele zijner tijdgenooten meenden.

In Venetië had hij zich bijzonder beijverd om door gestadige en nauwkeurige waarneming der natuur in zijne kunst vooruit te komen. Het was bekend, dat hij niet slechts naar het levend model in klei en gips boetseerde en in marmer beitelde, gelijk de regel aan de Academie der Schoone Kunsten voorschreef, maar dat hij ook op allerlei publieke plaatsen zijne kennis van menschelijke gestalten zocht te verrijken. Daarmede scheen hij zich trouw te onderwerpen aan den invloed, welke zich in Venetië evenals door geheel Italië ongeveer nog in dien tijd deed gelden. De beroemde Italiaansche meester der zeventiende eeuw,

wiens opvatting ook geheel de achttiende door bijna zonder tegenspraak, althans van eenig gewicht, gehuldigd bleef, Giovanni Lorenzo Bernini had er zich op verhoovaardigd, dat hij van geene schoolsche regelen, van geene verplichting tot bestudeering en navolging der antieken hooren wilde. Het lijdt geen twijfel, dat hij daarmede vooral bedoelde zichzelf een vrijbrief te geven voor de grilligheid en de bandeloosheid, met welke hij, ondanks zijn onmiskenbaar talent, dien wansmaak diende, die sedert het midden der zeventiende eeuw de ontwikkeling der kunst belemmerde. Winckelmann heeft er opmerkzaam op gemaakt en de niet malsche beschuldiging ook duidelijk genoeg gestaafd[1]. Maar het was juist in het werk van Canova te zien, reeds in die beelden van Daedalus en Icarus, dat hij met zijne bestudeering en navolging der natuur tot eene geheel andere opvatting kon gebracht worden.

Inderdaad, het schijnt somtijds nog, alsof de nauwkeurige waarneming der natuur en het bestudeeren van de werken der groote meesters, bijzonder der antieken, niet gepaard behoorden te gaan, maar alsof eer het een het ander zou uitsluiten. Michelangelo heeft die tegenstelling niet gehuldigd, men kan zeggen, zelfs niet gekend. Met welk eene verontwaardiging zou hij zich verweerd hebben, indien men in zijne kunst niet even goed aan het eene als aan het andere hulde gebracht had!

Men sla een oog op zijn carton[2], dat die badende soldaten, door het sein der trompet te wapen geroepen, voorstelt, of op zijn David; of ook men verbeelde zich te staan in Florence, in die Capella dei Depositi, ook de Nieuwe Sacristy genoemd, in dat strenge, eenvoudige gewelf, bij die heerlijke, ernstige beelden. Zeker elken zomermorgen en vooral elken zomeravond kan men in die stad de modellen door den Archimagister voor zijn carton en voor zijn David gebruikt terugvinden als het ware, want dan spartelt en dartelt, dan zwemt en duikelt daar in den Arno eene schare van knapen en jonge mannen even onbezorgd en even onbeschroomd als voor vierhonderd jaar en het gelui van eene klok of het geroep van een bekende doet er soms haastig eenigen naar den oever snellen, maar toch eene kopie van zulk een

1) Gedanken über die Nachahmung der griechischen Werke, u.s.w., Seite 20.
2) Wij hebben recht er den kunstenaar aan te beoordeelen, wat ook met het origineel moge zijn voorgevallen. Grimm, Leben M.'s. I. bladz.: 412.

tooneel, eene zuivere afbeelding heeft Michelangelo noch kunnen noch willen geven. In de Nieuwe Sacristy is hij zoo weinig een slaaf der antieken, al schijnt hij nergens meer hun voorbeeld te hebben gevolgd, dat wij hem juist daar onbeschroomd zijn eigen weg zien gaan in voorstellingen, welke hij zonder getrouwe bestudeering der natuur niet kon hebben in het leven geroepen.

Dezelfde gelukkige vereeniging kenmerkt ook de beste werken van Canova. De verleiding om zich met het kopieeren van de modellen, welke hij rondom zich in de menschenwereld aantrof, tevreden te stellen, bleef geheel zijn leven door voor hem bijzonder groot, maar het getuigt voor zijn edel kunstgevoel, voor zijn genie, dat hij het zelden of nooit heeft van zich kunnen verkrijgen. De landstreek, waar hij geboren was, bleef hem lief; hij vertoefde er gaarne en het is een bijzonder schoon ras van menschen, dat daar woont. Emile de Lavelye vertelt in zijne Nouvelles Lettres d'Italie, dat hij daar in de buurt van Passagno eene meisjesschool bezocht en hij zegt[1]: 'Welk een teer, schrander, bekoorlijk ras! Welke bevallige gestalten! Welke klassiek gevormde gelaatstrekken! Canova had slechts rondom zich te zien, om Grieksche modellen te vinden.' Greorge Sand heeft er even gunstig over gesproken[2]. 'Canova,' zegt zij, 'vertoefde gaarne daar in het Venetiaansche. Hij had er pleizier in om de forsche gestalten der boeren en de waarlijk grieksch gevormde hoofden der jonge meisjes na te teekenen. De inwoners van Passagno beroemen er zich ook op, dat de voornaamste modellen van de rijke verzameling der werken van Canova uit hunne vallei kwamen. Hij hield van dat matte, blonde haar, dat, dik en zwaar, van de hoofden der bergbewoonsters neergolft. Eer zij hem tot modellen mochten dienen, kapte hij zelf ze somtijds en schikte hare vlechten in de verschillende kronkelingen, welke hij bij de antieke standbeelden had opgemerkt.'

Er is weinig verschil tusschen deze beide verslagen, en het zou tot de hoofdzaak ook niets afdoen. Wie de Italianen in hun eigen land heeft gadegeslagen, kan, dunkt mij, moeielijk ontkennen, hoeveel leelijke exemplaren van het menschenras hem ook onder de oogen zijn gekomen, maar dat over 't algemeen de uitspraak van Howells in zijn 'Venetian Life' volkomen

1) bladz. 62.
2) bladz. 30.

waar is[1]: ‘De eenvoudige, ongekunstelde menschengestalte vertoont zich in Italië nog met eigenaardige waardigheid; het is hier voor een artist niet moeielijk om die typen te vinden, waarmede het kunstgenie liefst te doen heeft.’

Evenwel, toen Canova te Rome kwam, had zijn gelukkige aanleg hem reeds voor eene slaafsche navolging der natuur bewaard. Indien hij onzen Bilderdijk gekend had, hij zou toen reeds min of meer ook voor zijne kunst hebben toegestemd[2]: ‘Haar doel is niet, natuur als volgster uit te drukken,’ en later in zijn leven zou hij zeker Töpffer hebben toegejuicht, als hij in de ‘Reflexions et Menus Propos,’ had kunnen lezen[3]: ‘Velen meenen zoo ongeveer, dat het schoone in de kunst in niet veel anders gelegen is dan in het teruggeven van hetgeen zij in de natuur schoon noemen. Onder hen, die aldus oordeelen, vindt men zelfs kunstenaars, zelfs letterkundigen, zelfs recensenten. 't Is grappig! want volgens die Heeren zouden dan mannen als Karl, Berchem, Poussin en Michelangelo nietswaardige leerjongens zijn en de grootste kunstenaar van alle tijden wordt dan Daguerre, wel te verstaan echter na den uitvinder van den spiegel.’

Trouwens, zoo waar het in 't algemeen is, dat wie in de kunst de natuur verloochent, zich zelf door zijne werken bespottelijk maakt; bij de plastische kunsten is er evenzeer op te rekenen, dat de bestudeering der antieken voor het waarlijk goed beschouwen en uitdrukken der natuur de heilzaamste leerschool is. Winckelmann wees reeds uit de eigen woorden van Bernini aan, dat hij, toen hij van de antieken niet meer hooren wilde, juist door de studie der antieken de ware schoonheid in de natuur had leeren vinden, en verweet hem, dat hij eindelijk in het gebruik maken van de natuur geducht had misgetast, juist sedert hij was begonnen de antieken te minachten[4].

Het was dus een uitmuntende raad, die door Hamilton aan Canova gegeven werd, om de antieken te bestudeeren. Hij gehoorzaamde ook; hij vond er in Rome de beste gelegenheid voor en het getuigt alweder voor zijn geniaal talent, dat hij aan het onmiskenbaar gevaar, dat hem daarbij bedreigde, ontsnapte. Eerst scheen ook hij de oorspronkelijkheid, welke zich buiten de studie der antieken om in zijn werk begon te vertoonen, te

1) Tauchn.-ed., bladz. 32.
2) ‘Schilderkunst.’
3) Chapitre XXI.
4) T.a.pl.

zullen inboeten. Cicognara heeft het derde deel van zijn beroemd werk over de beeldhouwkunst[1] grootendeels aan Canova gewijd en wijst daarin aan, hoe de eerste werken, door den jongen kunstenaar onder den indruk van de aanschouwing en de bestudeering der antieken vervaardigd, bijna kopieën zijn, bijv: de beelden, die Perseus en Theseus en Apollo moeten voorstellen. Hij won er veler toejuiching mede en zijne landgenooten noemden zulke navolgingen voor hen als Italianen ‘vertroostingen.’ Of gingen niet juist in dien tijd vele van de beroemdste overblijfselen der oudheid naar Parijs? Scheen het niet, dat Italië's kunstschatten werden weggeroofd voor altijd, om aan de boorden van de Seine tot opluistering te dienen voor den glans eener nieuw oprijzende dynastie? Ware Canova niet zulk eene echte kunstenaarsziel geweest, hij zou reeds door den lof, die hem voor die werken werd toegezwaaid, op een dwaalspoor zijn geraakt, maar het bleek weldra, dat het waarachtige voordeel, hetwelk in de studie der antieken kan gelegen zijn, hem niet ontging. Hij stelde waarschijnlijk, toen hij spoedig boetseeren marmerwerken naar zijn eigen opvatting te zien gaf, dezen en genen zijner bewonderaars te leur, maar hij herwon weldra hunne gunst. Wat hij van de antieken leeren moest, leerde hij; zijn smaak werd er door beschaafd, veredeld, gevormd voor al die verschillende werken, welke hij naar eigen lust zou vervaardigen, of die van hem zouden gevraagd worden, zonder hem eenigen dwang op te leggen. Zoo kon hij zich vrij bewegen en, aan vormelooze, doode grondstof, aan het koude marmer als het ware leven geven bij het scheppen zoowel van forsche en ernstige als van bevallige en dartele, en eigenlijk, op eene hoogst zeldzame uitzondering na, alle heerlijk schoone beelden. Hij, evenals Michelangelo, beiden bewijzen in hunne werken de waarheid van de stelling van Quatremère de Quincy[2]: ‘Eene volmaakte gelijkenis der natuur te geven is in theorie een hersenschim en blijkt in praktijk onbereikbaar. Zelfs daar, waar men door organische of mechanische middelen het een of ander model wil kopieeren, moet men zich toch altijd met eene onvolmaakte, al is het ook eene zeer nabijkomende gelijkenis tevreden stellen; hoeveel te meer zal men dan dezelfde

1) Storia della scultura etc. per Leopoldo Cicognara, pres: della Academia di Belle Arte in Venezia, 1813. Venezia. Picotti.
2) De l'Imitation dans les Beaux-Arts, bladz. 10.

ondervinding opdoen, waar men, gelijk bij de nabootsende kunsten, zelfs niet beproeven kan in werkelijkheid te kopieeren, maar slechts een beeld geven wil.'

Zij hebben getoond te weten, te gevoelen, dat eene volkomen nabootsing der natuur geene kunst meer wezen zou, eigenlijk dat men er niet eens van spreken moest, omdat eene volkomen nabootsing der natuur onmogelijk is. Als echte kunstenaars van groot en edel gehalte hebben zij, welke modellen ook voor hen stonden, welke schoone vrouwen of mannen, meisjes of knapen, getracht het ideaal terug te geven, dat bij die aanschouwing voor hunne smaakvolle verbeelding oprees. Zij zouden met Taine hebben ingestemd[1]: 'Een kunstwerk moet een wezenlijk, een sprekend karakter, derhalve een belangrijk denkbeeld uitdrukken, duidelijker en volledíger dan de werkelijk bestaande voorwerpen doen. Dat kan slechts gebeuren, als bij de vereeniging van verschillende deelen hunne verhoudingen opzettelijk geregeld worden. Bij die drie kunsten, die gewoonlijk nabootsende worden genoemd, namelijk beeldhouwkunst, schilderkunst en poëzie, beantwoorden echter zulke samenstellingen aan de werkelijk bestaande voorwerpen.' Tevens met hetgeen Taine ook zeker bij Quatremère de Quincy gelezen heeft[2]: 'Bij de nabootsende kunsten beteekent idealistisch, dat iets is opgevat, gevormd, uitgevoerd uit kracht van het vermogen des menschen, om iets te bedenken en daaraan een vorm te geven, dat wil zeggen, om een geheel te scheppen, gelijk de natuur nooit in werkelijkheid vertoonen zal.'

Dat zij daarbij altijd even gelukkig zijn geweest, wie zou het durven beweren? Men mag vooreerst niet vergeten, dat al die ontelbare en onnaspeurlijke invloeden, aan welke ieder menschelijk leven onderhevig is, zich ook bij het scheppen van kunstwerken doen gelden. Voorts moet rekening worden gehouden met de karakters en de levensomstandigheden der kunstenaars. Welk een verschil tusschen deze twee, Michelangelo, naar het lichaam tot zijn hoogen ouderdom zoo sterk als een leeuw en van een fieren, onbuigzamen geest, hoewel voor zachtere aandoeningen volstrekt niet ontoegankelijk; Canova, eer tenger dan forsch, reeds op middelbaren leeftijd aan eene

1) Philosophie de l'art, bladz. 64.
2) T.a.p. bladz. 190.

doodelijke kwaal bezweken, een zachtzinnig man, een hoveling, hoewel een enkelen keer toch volstrekt niet te bevreesd om zijne eer als kunstenaar tegenover de aanzienlijksten en machtigsten te handhaven; de een door teleurstellingen van allerlei aard gefolterd, de ander een troetelkind der fortuin. Kon het anders of de een moest overdrijven in eene richting juist tegenovergesteld aan die van den ander? Te vervallen tot iets dat bijna al te forsch, al te stout zou kunnen heeten moest bij Canova eene uitzondering worden, evenals bij Michelangelo om een enkelen keer over te slaan tot het uitdrukken der teederste sensualiteit.

De Florentijnsche meester beitelde eene ‘Leda met den zwaan’; men zou er toe kunnen komen om te betwijfelen of dit werk, dat aan de Leda van Leonard en aan de Danaë van Titiaan doet denken, wel van zijne hand kon zijn, indien men zich niet herinnerde wat men van hem in de Nieuwe Sacristy zijner geboortestad zien kan.

Inderdaad, dat beroemde beeld, dat den slaap voorstelt, houdt juist het midden tusschen dat buitensporig krachtige, waartoe Michelangelo zich wel eens door zijn voor niets terugdeinzend genie en tegelijk door zijne brandende eerzucht liet voortdrijven, en dat zonderling zachte dat wij in zijne Leda opmerken. Zoo kan Canova, alsof hem een enkelen keer de eigenaardige aandrift van Michelangelo bezielen mocht, met zijn ‘Hercules en Lycas’ den toeschouwer in verbazing brengen; het werk is te forsch, te stout, maar bij zulk een kunstenaar is zulk eene greep te verklaren.

Carrière heeft gelijk, dat hij Unger's oordeel als gulden woorden vermeldt[1)]: ‘Waarachtige kunst versmaadt al wat buitensporig is; zij heeft, ook zonder daar de hand naar uit te strekken, toch eene oneindige loopbaan voor zich’; maar de aardige zinspreuk van Bernini geldt in dit geval[2)]: ‘wie niet soms van het gewone afwijkt, zal ook nooit het gewone overtreffen.’ Juist de man, die in een werk als ‘Hercules en Lycas’ overdrijven kon, vermocht dat standbeeld van Napoleon te scheppen, dat onder de nieuwere werken der beeldhouwkunst èn om de verhevenheid der opvatting èn om de keurigheid der

1) C a r r i è r e , A e s t h e t i k , II. bl. 195.
2) Chi non esce talvolta della regola, non la passa mai.

uitvoering eene eerste plaats inneemt. Het eerste was ook als het ware de voorbereiding voor het andere; de ‘Hercules en Lycas’ is van 1802; met het standbeeld van Napoleon begon Canova in 1803.

Hij was in 1802 door Paus Pius VII benoemd tot Intendant voor al de kunstschatten, die nog in het Vaticaan, in Rome en in geheel den Kerkelijken Staat waren overgebleven, maar de Heilige Vader moest hem ontslaan, toen hij door Napoleon naar Parijs ontboden werd. Hij vond daar werk in overvloed, werk ook, dat hem niet alleen eer en voordeel beloofde, maar dat tevens hem gelegenheid gaf om de veelzijdigheid van zijn geniaal talent ruimschoots ten toon te spreiden. Wat hij schiep, statige, krachtige, of bevallige, dartele gestalten, zij werden hem zoowel te Parijs als in Italië, waarheen hij telkens terugkeerde en eindelijk zijne vaste woonplaats hield, afgekocht en enkele stemmen van afkeuring of berisping stierven weg onder de algemeene toejuiching, welke hem te beurt viel. Merkwaardig mag het heeten, dat hij in hetzelfde jaar dat strenge, statige beeld van Napoleon's moeder vervaardigde en dat bevallige, wellustige van de prinses Pauline Borghese, onder den naam van ‘Venus Victrix.’ Men weet, dat die oude, adellijke familie Borghese uit Italië niet alleen met de Bonapartes zeer bevriend was geworden, maar dat een prins Borghese zelfs met eene zuster van Napoleon huwde, en de vorstinnen schepten vooral behagen in die bevallige beelden, waarvoor Canova eene hoogst gelukkige hand had. Josephine, de keizerin, gaf het voorbeeld van waardeering en ook Napoleon de keizer zelf. Wel is waar, niet altijd was voor Canova de omgang met al die personen even gemakkelijk, maar uit zijne brieven en uit de verhalen van zijne vrienden is het bekend geworden, hoe hij zich nu eens als een slim hoveling wist te redden en dan weder deed gevoelen, dat zelfs de keizer met eene onbeschofte kritiek hem niet deren kon[1)]. Toen hij het model had vervaardigd voor een ruiterstandbeeld van Napoleon en men hem in het bijzijn van den keizer het verwijt deed, dat hij den grooten veldheer, die steeds vooruit naar de overwinning zag, het hoofd zijwaarts, bijna een weinig achterwaarts liet wenden, antwoordde hij gevat en met eene hulde aan den keizer: ‘dat zulk een

1) Lettere di Canova. Venezia, 1823.

veldheer juist altijd iedereen vooruit was en welwillend een weinig achterwaarts zag, of men hem wel zou kunnen volgen.' En toen Napoleon zelf voor zijn reusachtig standbeeld als Romeinsch Imperator zijn gemis van kunstsmaak openbaarde door de domme opmerking: 'Denkt Canova, dat ik als een vuistvechter de veldslagen win,' hield de beeldhouwer zich, schoon hem dat oordeel spoedig werd overgebriefd, alsof hij er nooit van gehoord had. Hij wist uitnemend waaraan hij zich had te houden; Napoleon was voor hem een model geweest, een zeer buitengewoon, een hoogst gewaardeerd model, maar als kunstrechter maakte de keizer zich belachelijk.

Over het kolossale marmeren standbeeld zelf kunnen alleen die bevoorrechten oordeelen, voor wie de toegang tot het paleis van den hertog van Wellington in Londen openstaat. Tot ergernis van niet weinige Franschen namelijk, is het naar Engeland overgebracht, evenals dat van Laetitia Bonaparte, dat aan den Hertog van Devonshire is verkocht. Zonderlinge loop der Fortuin! Terwijl de keizer zelf op St. Helena gevangen zat, ging het schoonste beeld, waarmede de kunst hem persoonlijk had gediend, over in de handen van zijn overwinnaar. Toch behoeft men het kanaal niet over te steken om dit werk van Canova te kunnen bewonderen. Te Milaan op het binnenplein van het Museum Bréra staat het bronzen afgietsel van Righetti, en met den lof, er door Busken Huët aan gegeven, kan men gerust instemmen[1)]: 'men zal vragen, hoe het mogelijk zij, den Franschen Keizer van het jaar 1800 voor te stellen moedernaakt, zonder één zweem van kleedingstuk of draperie aan het lijf, en nogtans een dragelijken indruk te maken? Ik kan slechts getuigen dat de indruk niet alleen dragelijk, maar treffend is. Het schoone gelaat, de slanke gestalte, de lange scepter in de eene, de kleine Victoria op de vooruitgestoken andere hand; bovenal de uitnemende wijze waarop de voorwaarts schrijdende beweging van het beeld is uitgedrukt, zoodat het niet slechts schijnt te gaan, maar met een Excelsior-stap den genius der overwinning de wereld rond te dragen, - alles loopt zamen om ons in gedachten den beeldhouwer te doen gelukwenschen, die bijna en plein dix-neuvième siècle zulk eene schepping uit zijn brein te voorschijn riep. Zeker, indien Napoleon op dit oogenblik uit de

1) Van Napels naar Amsterdam, bl. 183.

dooden opstond, zouden wij hem niet op die wijze geëerd willen zien. Maar Canova, die in de Romeinsche en de Napolitaansche museums de naakte Augustussen en de naakte Antoniussen kende; die met de groote schaar zijner tijdgenooten werkelijk in Napoleon een herboren Cesar zag, had het recht er anders over te denken. Voor hem lag de gekozen vorm in de richting zijner kunst, en de roem van den veroveraar rechtvaardigde de keus van het onderwerp. Laat ons bovendien niet vergeten, dat onze eeuw nog geen ander buitengewoon man heeft voortgebracht, die, wat bezielend vermogen en biologiseerend genie betreft, met Napoleon op één lijn gesteld kan worden.' Zelfs zou men van dit oordeel gedeeltelijk mogen verschillen om nog iets verder te gaan. Of is er voor het geidealiseerde beeld van zulk een heerscher als Napoleon geweest is, wel een anderen gepasten vorm te bedenken, dan die rechtstreeks aan de antieken is ontleend? Een Imperator, aan wien waarlijk die naam toekomt, wiens woord inderdaad een bevel is, op wiens wenk de honderdduizenden zich in slagorde scharen, die door het fronsen van zijn voorhoofd eene halve wereld en dan nog wel het beschaafd Europa doet sidderen; een Napoleon, die met het zwaard in de vuist den troon bestijgt en met het zwaard zich handhaaft, hij voert onwederstaanbaar onze verbeelding terug naar die wereldbeheerschers in het Gouden Huis op den Palatijnschen heuvel, met wie het echt Romeinsche genie van overheersching, van zegevierend geweld, dat om bloed noch tranen zich bekommert en medelijden noch zwakheid kent, ten troon zat. Waarlijk, Canova heeft nooit een treffender voorbeeld gegeven van den heilzamen invloed door de studie der antieken op de vorming van zijn smaak uitgeoefend, dan door, hoever hij menigmaal ook van de antieken afweek, hen in dit geval zoo streng mogelijk na te volgen; hij had tot model een heerscher, die als een herleefde Cesar der oudheid zich in de moderne wereld der revolutie verheven had. Zonder aan de waarde van andere zijner beeldhouwwerken te kort te doen, mag dit beeld het schoonste der door hem in strengen stijl vervaardigde heeten.

Ook het grafmonument voor Clemens XIV, zelfs dat voor Clemens XIII, zij moeten er bij achterstaan. Wel bracht het eerste, te Rome in de kerk S.S. Apostoli te zien en door Canova op dertigjarigen leeftijd vervaardigd, één zijner bewonderaars in zulk eene vervoering, dat hij uitriep: 'Ganganelli zal door dit

monument bij de nakomelingschap meer bekend en beroemd worden dan door zijne opheffing der Jesuitenorde!' maar voor het andere schreef niet alleen een ander vriend, Misserini, door wien de meeste werken van Canova bezongen werden, een lofdicht, ook een ander dichter Paolo Costa deed het naar de pen grijpen. De voorkeur door beiden aan het laatste werk gegeven, schijnt volkomen gewettigd, maar het moet erkend worden, dat men met een oordeel over dit monument voorzichtig moet zijn. Het is namelijk in de St. Pieterskerk zoo geplaatst, dat het eigenlijk nooit goed kan gezien worden. Dat Canova met voorliefde het ondernam en voltooide, lijdt geen twijfel. De familie Rezzonico, van de oevers van het meer van Como afkomstig en door Clemens XIII tot één der aanzienlijkste van Italië geworden, had zich zeer welwillend jegens den jongen beeldhouwer betoond en na de voltooiing van dat grafmonument vergezelde hij ook Prins Rezzonico op een reis naar Duitschland. Cicognara geeft uitstekende afbeeldingen ook van de verschillende deelen van dit monument, en als men daardoor is voorgelicht, ziet men in de St. Pieters toch genoeg om met zijne uiterst gunstige getuigenis in te stemmen. De leeuwen op de twee vooruitspringende voetstukken behoeven inderdaad de vergelijking met dien beroemden 'Barberini,' den schoonsten die uit de oudheid is overgebleven, niet te schromen; de vrouwenfiguur, die den Godsdienst voorstelt, op de rechterzijde, is van zeldzame verhevenheid, en als men opziet naar het beeld van den biddenden Paus, dan bewondert men het genie van den kunstenaar, die in dat gelaat, gelijk in geheel die gestalte, die in dat beeld, uit het harde marmer gehouwen, den zielevrede wist uit te drukken, welke door een goedgeloovig en vroom katholiek in het gebed gevonden wordt.

Canova is echter niet minder beroemd geworden als de schepper van zeer vele bevallige, sierlijke, dartele beelden. Dat hij daarbij wel eens wat ver is gegaan, valt niet te ontkennen. Men vindt onder zijne talrijke werken niet weinig Venussen, Hebé's, Nymphen en Danseressen, wie het is aan te zien, dat de modellen hetzij opzettelijk, hetzij onwillekeurig bij den kunstenaar een hartstocht hadden opgewekt, die bij het geheele werk zijne verbeelding steeds bleef beheerschen, zijn oog richten, zijne hand besturen. Ware hij daarvoor onvatbaar geweest, het zou hem waarschijnlijk ook nooit gelukt zijn om de

teederste liefde, de zachtste beminnelijkheid in het marmer uit te drukken. Hij heeft het echter gedaan in dat meermalen door hem behandelde onderwerp: ‘Amor en Psyche’. Den triumf in deze richting zijner kunst kan men zien in het Louvre te Parijs. Het beeld van de ‘Boetvaardige Magdalena’ is daar niet; het staat aan het meer van Como in de Villa Carlotta; jammer genoeg, want men zou eerst dat kunnen beschouwen als eene proeve hoever Canova het in de voorstelling van het weeke, zachte en toch gezonde menschenvleesch, van de oneindige golvingen eener op de knieën en bijna geheel voorovergebogen vrouwengehalte brengen kon, en daarna de oogen richten naar die twee dicht bijéénstaande beelden. Psyche staat rechtop en omvat met den linkerarm Amor, die, in een eenigszins gebogen houding den rechterarm om haar nek heeft geslagen en met het hoofd op haar linkerschouder leunt. Half tot elkander, half tot de voor hen staande beschouwers houden zij hunne aangezichten gekeerd, terwijl de sierlijk opgeheven rechterhand van Psyche de kapel op de geopende linker van Amor plaatst. Zij zijn als de verwezenlijking van het ideaal, dat men zich van mannelijke en vrouwelijke jeugd kan vormen. Zooveel onschuld bij zooveel bekoorlijkheid, zooveel zachtheid bij zooveel gezondheid, zooveel levenskracht nog niet tot hartstocht opgewekt, maar gereed om bij de eerste aanleiding, door eene bijna onmerkbare kleinigheid, door een niets als het ware in lichterlaaie uit te barsten, waar zag men het ooit treffender, schooner voorgesteld? En wat met zuiver Carrarisch marmer kan gedaan worden ziet men tegelijk, alsof deze meester na drie eeuwen en langer nog eens getuigen moest, welk een juisten blik Michelangelo had op de grondstof, die voor hun beider kunst de ongeëvenaarde zou mogen heeten.

Canova heeft dat onderwerp meermalen behandeld. Niet steeds echter op dezelfde wijze, maar hij is er gewoonlijk zeer gelukkig meê geweest. Toch schijnt eene enkele aanmerking op de meest bekende van al die voorstellingen niet ongegrond. Een Hollander, die tevens een kunstliefhebber is, zal bij eene vaart over het meer van Como niet verzuimen te Bellagio of te Cadenabbia aan wal te gaan en een bezoek te brengen aan de Villa Carlotta. De Prinses Albrecht van Pruisen, die een veertig jaren geleden deze schoone bezitting van Graaf Som-

mariva kocht, was onze Prinses Marianne, en de Hertogin Charlotte van Saksen-Meiningen, die hier vergeefs van eene doodelijke kwaal genezing hoopte te vinden, was hare dochter. Het is waar, op deze bekoorlijke plek, een paradijs gelijk, ‘la regina del Lario,’ gelijk de Italianen, naar den ouden naam van het meer ‘Larius,’ de Villa noemen, moet Canova den palm der overwinning afstaan aan Thorwaldsen, maar van zijne werken is zeker geen door afgietsels van grooter en kleiner vorm, en door plaatwerk van verschillende soort meer algemeen bekend, dan één der hier bewaarde. Zonder tegenspraak is ook de figuur van de liggende Psyche, half opgebeurd door Amor, door hem ondersteund, tegen hem rustende, het hoofd opheffende om zijn kus te ontvangen, onbeschrijfelijk schoon, maar die zich voorover buigende Amor zelf, al zou er verder niets op hem zijn aan te merken, waarom heeft hij zulke groote, hoog opgestoken vleugels? Zou de veronderstelling niet gegrond zijn, dat zoowel in de schilder- als in de beeldhouwkunst de vleugels aan het menschelijk lichaam zeldzamer zullen worden en eindelijk geheel zullen verdwijnen, naarmate de kunst vooruitgaat? Hoe vaster een kunstenaar staat op den onwrikbaren bodem van het realisme en hoe heerlijker hij tegelijk weet te idealiseeren, des te minder zal hij er toe komen om aan het menschelijk lichaam iets vast te hechten, dat met de natuur in strijd is; dat, al schijnt het door overlevering en gewoonte geijkt, hoogstens als een ziekelijk uitwas, of als een opgeplakt toevoegsel kan beschouwd worden. Men behoeft geen geleerd anatoom te zijn om te weten, dat de platte volkstaal waarheid spreekt, als zij de armen van een mensch zijne vlerken noemt, en evenmin behoeft men ver in de ornithologie te zijn gevorderd, om te begrijpen, dat een mensch, al gaf men hem vleugels, toch niet zou kunnen vliegen. Ook in dit opzicht geldt, wat goeden smaak aangaat, het voorbeeld der antieken. Zeus, Apollo, Venus, al die heerlijke gestalten en beelden, zij zijn zonder vleugels, hoewel zij die Groden voorstellen, die langs het luchtruim heenzweven of van den Olympus en uit den hemel naar de aarde nederdalen, om van daar weer op te stijgen. Slechts bij een enkel beeld als dat van de Overwinning zijn zij aan de schouders, of bij Mercurius aan de voeten tot uiterst kleine, bevallige versierselen overgebleven. Voor de breidellooze verbeelding der Oosterlingen waren zulke,

door geene enkele realiteit gewettigde toevoegselen misschien zelfs eene behoefte en licht valt de invloed te verklaren, door de Bijbelsche poëzie ook hierin op de plastische kunst uitgeoefend. Toch hebben wij in het schilderwerk van een der grootste meesters, die naast de antieken verdient bestudeerd te worden, een voorbeeld, dat ten voordeele van de uitgesproken stelling pleit. Er zijn van Rafaël niet weinig schilderijen, waarop menschengestalten met vleugels voorkomen. Achtte hij die attributen voor de voorstelling van het goddelijk verhevene onmisbaar? Geenszins! Op zijn onvoltooid gelaten schilderstuk ‘de Verheerlijking op den Berg,’ dat in het Vatikaan te zien is, hebben noch Christus, noch Mozes, noch Elia vleugels, al zweven zij alle drie in de lucht en in het Museum te Dresden zien wij de ‘Madonna di San Sisto,’ met haar kind op den arm, in haar voortgaan over de wolken zoo luchtig, zoo gemakkelijk, zoo onopzettelijk stoutmoedig, dat, welke geloofsbelijdenis men ook is toegedaan, voor dat ideaal van vrouwelijke verhevenheid het hoofd wordt ontbloot, maar vleugels heeft de kunstenaar haar niet gegeven. Canova's Amor in de Ville Carlotta zou er niet bij verloren hebben, indien hij, evenals zijn evenbeeld in het Louvre, ongevleugeld gebleven ware!

Men heeft niet te vreezen, dat men in de hoogachting, aan een kunstenaar als Canova verschuldigd, zal te kort schieten, als men zich eens eene afkeurende aanmerking op één zijner werken veroorlooft; er blijft zooveel te prijzen! Of is het niet opmerkelijk, dat de gewichtigste bedenking, welke men onder zijne tijdgenooten tegen hem wist in te brengen, eigenlijk ten bewijze strekt van den juisten blik, met welken hij de antieken had bestudeerd. Hij gebruikte niet slechts bij het afwerken zijner beelden, als hamer en beitel hun dienst gedaan hadden, puimsteen en sterkwater, hij schroomde zelfs niet zoogenaamde schoorsteenroetverf te bezigen om hier en daar, waar het hem smaakvol toescheen, eenige tinten aan te leggen. Het werd hem zeer ten kwade geduid, op gezag, heette het, der antieke kunst[1)]. Toch twijfelt in onze dagen geen archaeoloog er meer aan, of de ouden hunne beelden kleurden, en de bekoorlijkheid der voorstelling kan daarmede ook bij het gebruik van het helderste en witste marmer worden verhoogd.

1) Fernow. Römische Studiën. I.

Dat hierbij echter alles op den goeden smaak, op de fijnheid der toetsen en op de rechte keuze van de plekken, die zullen gekleurd worden, aankomt, laat zich begrijpen; de bonte caricaturen, die tegenwoordig soms als kunstvoorwerpen worden aan de markt gebracht, hebben met Canova's kunst volstrekt geene verwantschap. Spreekt men voorts in een anderen zin van de kleur in de beeldhouwkunst[1)], onderzoekt men of Canova op zijne beelden bij het bepalen en uitwerken der vlakken en golvingen, der hoogten en diepten eene schoone verscheidenheid van schaduwtoon wist aan te brengen, dan staat hij weder glansrijk de proeve door. Indien hij in dit opzicht niet zulk een uitstekend kunstenaar ware geweest, het kon hem niet gelukt zijn om die beelden te scheppen, bij welker aandachtige beschouwing men begrijpt, dat bij het marmer bewerkende of de eene of andere weeke stof modelleerende, met die harmonie van licht en schaduw, gepaard aan die schoonheid der lijnen, de natuur heeft overtroffen op dat gebied, waar zijne kunst met haar wedijveren kon.

En nu ten besluit, nog eens naar den heuvel van Passagno. Het mag ons wezen, alsof wij op een helderen voorjaarsavond daarheen opklimmen na een schoonen dag, meest onder den open hemel, met de herinnering aan Michelangelo en Canova doorgebracht. De zon zinkt reeds laag in het westen en als wij naar de hooge bergen, naar de Alpen aan de noordelijke grens van dit landschap, de oogen richten, dan heerscht daar in de diepte reeds de duisternis van den avond, maar de hooge toppen zijn nog verlicht en hier en daar blinkt eene wonderschoone, rozenroode plek, een nog door de zon beschenen gletscher, of een met sneeuw bestrooide kegel.

De trappen van den door Canova gestichten tempel bieden ons eene zitplaats aan den zuidkant. Het Atheensche Parthenon is tot model voor den voorgevel gekozen en de zuilen zijn van dezelfde hoogte als die van het Pantheon te Rome. Wij hebben het rijke museum van Canova's werken, die er meest in afgietsels in bewaard worden, gezien, maar wij keeren onze oogen thans nog eens opwaarts naar die door hem gemodelleerde metopen, dat bovenwerk aan de zuilen, dat door het alweer dieper gezonken hemellicht evenwel nog gekleurd wordt.

1) Molkenboer, Gids, t.a.p.

Vóór ons breidt zich de hellende vlakte uit met bosschen van allerlei boomsoorten, meest echter kastanjes, met korenvelden, met bloeiende boomgaarden, waartusschen de wijnstokken hunne ranken reeds omhoog steken, en ook met vruchtbare grasweiden. Terwijl wij verkwikt worden door den aangenamen, aromatischen geur, die van die velden opstijgt, kunnen wij tevens de villa's en grootere landhoeven, ook eenige meestal niet onbevallige, kleinere woningen, dichter bijéén gelegen of verder van elkander verwijderd, onderscheiden, en dan nog beter die grootere gebouwen, dat hospitaal, die scholen, al die grootsche inrichtingen, waarmede Canova de landstreek zijner geboorte heeft begiftigd.

Want hij is rijk, schatrijk geworden. Voor zijne werken, voor zijne beelden en busten en monumenten werd hij gewoonlijk vorstelijk beloond, en nadat hij als afgevaardigde van den Paus na Napoleon's val de aan Rome ontroofde kunstschatten uit Parijs had teruggebracht, werd hij Markies van Ischia en genoot een vorstelijk jaargeld. Zijn halve broeder, een geestelijk heer, Giambattista Sartori, zijn trouwe vriend tevens, hielp hem in zijne edele bedoelingen voor de bevolking, waaronder hij geboren was, en aldus heeft hij ook door vorstelijke mildheid jegens zijne stamgenooten zijn naam vereeuwigd.

Ziet! bijna raakt de zonneschijf den horizont. In het oosten zijn de sterren reeds zichtbaar, zoo helder, dat wij zouden meenen hun afstand van elkander te kunnen peilen. Werkt onze verbeelding onder dezen betooverenden hemel te stout, of is die donkere reus in het verschiet aan onze linkerhand, de Campanile van Venetië; kunnen die mat gouden punten daarnaast de spitsen van de St. Marcuskerk zijn en die zwartachtig zilveren vlakte, die in domig grijs wegzinkt, loopt zij uit in de Lagune of in de zee?

Hoe heerlijk is het in den vreemde te reizen, als men het eigen vaderland hartelijk blijft liefhebben, als men naar een geliefd tehuis de herinnering van natuur- en kunstschoon, elders gesmaakt, medeneemt! Hoe heerlijk de voetstappen van groote mannen als het ware te volgen, het tooneel hunner werkzaamheid te betreden en ook op die wijze de kennis van hun leven en hunne werken aan te kweeken!

Maar de zon is verdwenen. In de duisternis, hoewel toch door het fonkelend gesternte voorgelicht, zoeken wij ons nacht-

verblijf en wij eindigen den dag met de schoone woorden van Grimm, in zijn ‘Leben Michelangelo's’, I, bladz. 61: ‘Wie wenscht niet het menschdom telkens meer in het edelste licht te beschouwen? Als wij opzien naar de waarlijk groote mannen, dan is het ons alsof wij een zegevierend leger, de bloem van een volk, in triumf zien terugkomen. Even hoog als bij zulk een zegetocht de geringste krijgsman verheven is boven alle toeschouwers, staat ook de geringste onder hen, die verdienen groote mannen te heeten, boven de menigte. Hen allen siert dezelfde lauwerkrans; onder hen heerscht eene gemeenschap hooger dan de algemeen menschelijke. Naar den tijd, waarin zij leefden, zijn zij ver van elkaar verwijderd; zij staan thans als het ware naast elkander en eeuwen noch standen, zeden noch talen scheiden hen meer. Zij allen spreken dezelfde taal; ook weten zij van geen adel en van geene pariakaste. En wie heden of later denkt en handelt, gelijk zij, stijgt tot hen op en wordt in hunne gemeenschap opgenomen.’

Leiden.
W.P. WOLTERS.

De Jacobijnen.

Henri Taine. *Les Origines de la France contemporaine. - La Révolution.* Dl. III. *Le Gouvernement Révolutionnaire. Paris.* Hachette & Cie. 1885.[1)]

Een fransch geschiedschrijver, slachtoffer van den staatsgreep van den 2^{den} December, kwam in de eenzaamheid der ballingschap op een mooien dag tot de ontdekking, dat de geheele geschiedenis van Frankrijk van meet af aan moest worden gereconstrueerd. Augustin Thierry, Guizot, Louis Blanc hadden de parlementaire bedeeling die zij beleefden, als de natuurlijke uitkomst, als de vervulling der geschiedenis, en al wat voorafgegaan was als de voorbereiding daartoe beschouwd. Zij hadden aldus geredeneerd: Wij bezitten thans de door eene grondwet gewaarborgde vrijheid, en deze toestand is in het oude Frankrijk voorafgegaan door eene opvolging van absolute koningen. Wat voorafgegaan is is oorzaak van hetgeen volgt; dus hebben de absolute koningen de heerschappij van het constitutioneele stelsel voorbereid. Dus is de formule der fransche geschiedenis deze: ‘In Frankrijk is de alleenheerschappij de moeder der vrijheid!’

Daarop was de *coup d'état* van 2 December gekomen, en nu schikte zich het geheele fransche volk, voor zoover men kon nagaan, zonder eenige moeite, onder een absoluut gezag dat elke uiting der vrijheid van gedachte met de grootste strengheid onderdrukte. Waar bleven nu de straks genoemde geschiedschrijvers met hunne systemen?

1) Het geheele werk *les Origines* is verdeeld in: *l'Ancien Régime*, 1 Deel, en *la Révolution*, 3 Deelen, waarvan het eerste zonder afzonderlijken titel is verschenen; het tweede is getiteld: *La conquête Jacobine*, het derde *le Gouvernement Révolutionnaire*.

Aldus Edgar Quinet in een brief aan Henri Martin[1]. Wel mocht hij dezen prijzen, dat hij het geluk en het verstand gehad had in zijne geschiedenis van Frankrijk geen systeem te hebben gezocht. Quinet zelf moest bekennen, niet altoos zoo verstandig geweest te zijn: hij had vroeger in de regeering van Napoleon I een kiem van de later ontloken vrijheid gezien. Maar hij was nu voor goed genezen, en zou voortaan een ander systeem prediken, dat hij ongeveer in de volgende bewoordingen aan zijne landslieden wilde bekend maken:

'De Republiek heeft U, zestig jaar geleden, voor eene verovering door het oude Europa behoed. Het bonapartisme van een man van genie heeft u tweemaal te gronde gericht, in 1814 en 1815. Vereenigt U rondom den standaard der Republiek. Zij alleen kan U nogmaals redden. Het kan niet anders of het bonapartisme van den 2^{den} December moet, doordien het U verlaagt, U door een derde invasie te gronde richten.'[2]

De merkwaardige juistheid van deze laatste voorspelling is in 1870/71 gebleken; en Quinet heeft ten voordeele van zijn systeem ten minste dit aan te voeren, dat het nog niet door de feiten is weerlegd.

Overigens echter schaar ik mij, met Henri Martin, liever aan de zijde der geschiedschrijvers die er geen systeem van de geschiedenis op na houden, maar zich vergenoegen met de feiten op te sporen, en die naar waarheid en in juist verband met elkaar weer te geven. Met groote ingenomenheid heb ik daarom indertijd de voorrede gelezen van het groote werk van Taine, dat den oorsprong der hedendaagsche toestanden in Frankrijk tot onderwerp heeft: daar las ik, dat deze geleerde zijn onderzoek was begonnen met het doel om zich een politieke opinie te vormen; en dat onderzoek had hem, bij het uitgeven van het derde deel van zijn werk (La Révolution, Dl. II, voorrede), nog niet verder gebracht dan tot de overtuiging 'qu'une société humaine, surtout une société moderne est une chose vaste et compliquée.'

Hij, die zoo schreef, had in verschillende mij bekende werken (als *de l'Intelligence, Histoire de la Littérature Anglaise, Le*

1) *Lettres d'Exil* van Edgar Quinet, Januari 1854. Dl. I. p. 113 vlg. Paris. Calmann Levy. 1885.
2) Quinet aan X ***. 13 Maart 1854. p. 125.

Positivisme Anglais, enz.) proeven afgelegd van bewonderenswaardig geduld en scherpzinnigheid in het opsporen van feiten, in het ontleden van beweegredenen, in het afzonderen van het toevallige of ter zake niet behoorende. Zoo ergens, dan hoopte ik in Taine's *Origines de la France contemporaine* een juiste voorstelling te vinden van den loop der fransche omwenteling, - van die geweldige crisis, wier nawerking de geschiedenis, niet van Frankrijk alleen, maar van geheel Europa in onze eeuw beheerscht; eene voorstelling die, rekening houdende met al wat aangaande de feiten gebleken of als hoogstwaarschijnlijk aan te nemen is, het chronologisch verband tusschen die feiten in het oog zou houden, en tevens wel zou onderscheiden tusschen dat chronologisch verband en den samenhang der feiten onderling als oorzaak en gevolg.

Welnu, ik moet, na de lezing van de tot dusver verschenen deelen, vooral van het vierde (*Révolution* Dl. III), bekennen, dat ik zeer teleurgesteld ben. Mijn vriend Mr. W.H. de Beaufort gaf voor een paar jaar in dit tijdschrift een overzicht van den inhoud der drie eerst verschenen deelen[1)], en wees bij die gelegenheid eene der redenen aan, welke het ongunstig onthaal verklaarde, aan Taine's arbeid in Frankrijk te beurt gevallen. Tegenover de reeks van gruwelen en misdaden, die elk geschiedschrijver van de fransche omwenteling heeft te vermelden, staat doorgaans de dankbare erkenning van groote en blijvende weldaden, door haar aangebracht. ‘Zoo bleef er een lichtstraal ook voor de donkerste tafereelen, een woord van opbeuring en troost, te midden der diepste verontwaardiging. Maar wanneer men dien lichtstraal niet ziet, en zich niet gerechtigd acht dat woord van opbeuring uit te spreken, wanneer men de overtuiging heeft dat Frankrijk aan de revolutie geen beter en gelukkiger toestand te danken heeft, wanneer men moet erkennen, dat al dat bloed nutteloos vergoten is, dat al die tranen voor niet gevloeid hebben, dan wordt de geschiedenis der fransche revolutie de rampzaligste tragedie van den nieuweren tijd. Dan, als men Franschman is, voelt men zich geneigd die geschiedenis te verbergen voor zijne kinderen, opdat zij zich niet schamen zullen voor de natie, in wier midden zij geboren zijn. En nu valt het niet te ontkennen, dat het boek van Taine,

1) Gids, Jaargang 1882, Dl. III. 136.

hoe objectief ook geschreven, iets van dien indruk weergeeft.'

Volkomen juist, op één woord na: het boek van Taine is niet objectief geschreven, en kon dat niet zijn, daar het nu blijkt, vooreerst, dat de schrijver, in plaats van eene opinie te moeten zoeken, er reeds eene had, die hem tegen de Jacobijnen zeer sterk moet hebben vooringenomen; in de tweede plaats, omdat hij zijn onderzoek, hoe diepgaand ook, beperkt tot ééne zijde van zijn onderwerp.

Een en ander wensch ik hier aan te toonen.

I.

In de voorrede van dit derde deel der revolutiegeschiedenis vinden wij Taine nog steeds in dezelfde stemming als vroeger: het publiek heeft zijn gevestigde meening over de revolutie; daaraan iets te willen veranderen, zou 'de Moriaan geschuurd' zijn; ik schrijf alleen, zegt hij, 'pour les amateurs de zoologie morale, pour les naturalistes de l'esprit, pour les chercheurs de vérité, de textes et de preuves ...'

Er valt hier te onderscheiden. Als de schrijver hiermede bedoelt zijne methode aan te duiden, dan heeft hij gelijk. Evenals de hedendaagsche natuuronderzoeker tallooze door hem of anderen waargenomen feiten verzamelt, om die naar verschillende kenmerkende eigenschappen in klassen te verdeelen en de wetten te ontdekken die elke klasse beheerschen, - zoo heeft ook Taine de ongeloofelijk groote menigte bizonderheden omtrent menschen en zaken, welke hij uit de studie der bronnen heeft geput, in drie klassen verdeeld; de eerste bevat wat kan strekken om den geest en de werking van het revolutionair stelsel te doen kennen; de tweede, wat betrekking heeft op de revolutionnaire regeerders, hoofdpersonen en minderen; de derde, wat dienen kan om het revolutionnair geregeerde volk aanschouwelijk te maken. En dit heeft hij met zooveel talent gedaan, dat de beelden van Marat, Danton, Robespierre, Saint-Just, dat de typen van den jacobijnschen dorpsdwingeland, - van den landman onder het stelsel der requisitiën en van 't maximum, - den lezer minstens even duidelijk voor oogen staan als de opgezette dieren in een zoölogisch museum: terwijl wat levendigheid van houding aangaat, Taine's portretten verre de voorkeur verdienen boven het werk van den besten dierenopzetter.

Maar als onze schrijver in de aangehaalde woorden ons wil doen gelooven, dat hijzelf nog niet, gelijk het door hem zoo geminachte publiek, een gevestigde opinie heeft, dan kan hij zoo iets niet meenen: dan moet ik de aandacht vestigen op blz. 120 tot 149 van zijn boek. Ik vind daar een wijsgeerigstaatkundig stelsel door Taine uiteengezet, dat hij voorstelt als het eenige met de werkelijkheid overeenkomende. Wel twijfel ik zeer, of hij alleen met behulp der natuurwetenschappelijke methode tot dat stelsel heeft kunnen geraken; maar het is een stelsel, tot in bizonderheden uitgewerkt, en voor toepassing in bizondere gevallen vatbaar. Wat blijft er dan over van 't beweren, dat de schrijver de revolutie zonder vooraf opgevatte meeningen ging bestudeeren?

Ziehier de hoofdtrekken van deze politieke geloofsbelijdenis, - zoo mag ik haar wel noemen. Zij vormt een van de aantrekkelijkste gedeelten van het geheele werk, ook omdat Taine, die overal elders in de revolutiegeschiedenis zijn persoon achter een droge opsomming van feiten tracht te verbergen, hier te voorschijn komt in zijn ware hoedanigheid, namelijk als een der beste fransche stilisten van onzen tijd.

In de oudheid, zegt Taine ten naastenbij, is volkomen opgaan van het individu in den Staat een vereischte voor de veiligheid en het voortbestaan van beide Staat en individu; en, daar godsdienst en Staat één zijn, is het bestaan van een individueelen godsdienst niet te dulden. Maar in den loop der tijden heeft het individu al meer en meer vrijheid gekregen om zich te ontwikkelen.

Het christendom heeft het bestaan eener grens aangeduid tusschen het gebied van den godsdienst en dat van den Staat: ‘Geeft den keizer dat des keizers is, en Gode dat Gods is.’ Het protestantisme, nimmer ten onder gebracht, moet geduld worden zelfs waar de Staat de voorkeur geeft aan het catholicisme; het heeft, overal waar het doordrong, de speculatieve meeningen vermenigvuldigd en uiteen doen gaan. De oorlog is minder aanhoudend geworden; niet ieder behoeft elk oogenblik gereed te staan om den Staat te verdedigen. Er is geen noodzakelijkheid meer om aan de gemeenschap de almacht op te dragen; de individueele mensch behoeft zich niet geheel en al over te leveren; zonder gevaar kan hij een deel van zijn *ik* voor zich behouden, en als het aankomt op het teekenen van een *contrat social*, dan kan men zeker

zijn dat hij zich over dat deel de beschikking zal voorbehouden.

Dat deel nu bestaat uit het *geweten* en het *eergevoel* - twee begrippen, die de oudheid niet gekend heeft, en waarvan Taine den oorsprong zoekt in het christendom en in het leenstelsel. Door het gevoel van zijne verantwoordelijkheid tegenover God heeft de mensch een besef gekregen van absolute rechtvaardigheid. Of die bij een alvermogend Opperwezen berust, dan wel een eigen bestaan hebbe, zooals de wiskundige waarheden, doet niet af tot hare heiligheid of haar gezag: wat zij beveelt moet geschieden, wat het ook koste. Daarom kan het geweten zich aan geen menschelijke wet onderwerpen, en wijst het elke overeenkomst af die tot kwaad doen zou kunnen leiden.

Daarnaast heeft een tweede gevoel zich ontwikkeld. Bij het geheel ontbreken van een publiek gezag tijdens de middeleeuwen, heeft de leenheer alleen op zichzelf leeren rekenen; te midden zijner onderhoorigen staat hij alleen, als een wezen van hooger soort; zijn persoon en al wat hem toebehoort en van hem afhangt, is in zijn oog onschendbaar geworden; hij doet die onschendbaarheid door anderen eerbiedigen, maar heeft ook eerbied voor zich zelf; hij heeft *eergevoel*, - iets dat Taine uitnemend omschrijft als: ‘un amour-propre généreux par lequel il se considère comme une créature noble et s'interdit les actions basses.’ Dit eergevoel heeft zich in den loop der tijden voortgeplant en van klasse tot klasse al lager uitgebreid: op den huidigen dag heeft elk gemoedelijk man zijn eergevoel, de burger, de boer, de handwerksman evengoed als de man van adel.

Ziedaar de twee gedachten die in onzen tijd en in Europa de zedekunde beheerschen: door het geweten heeft de mensch het besef gekregen van plichten, waarvan niets hem kan ontslaan; door het eergevoel heeft hij zich rechten toegekend, die niemand hem kan ontnemen.

Welke zijn nu, volgens Taine, de grenzen die deze denkbeelden aan 't gebied van den Staat stellen? De Staat, of het openbaar gezag, is aanvankelijk ontstaan door de behoefte die elk gevoelde om verdedigd te worden, vooreerst tegen de vijanden van over de grenzen, in de tweede plaats tegen de moordenaars en de dieven binnen'slands. Zoolang de Staat niets doet dan mij die bescherming verleenen, heeft hij het recht van mij alles te vorderen, wat tot de vervulling van die taak van mijn kant vereischt wordt, namelijk mijn eerbied en dank-

baarheid, mijne toewijding als burger, mijn dienst als dienstplichtige, kortom al wat behoort tot het onderhoud van leger, zeemacht, diplomatie, burger- en strafrechtelijke rechtbanken, gendarmerie, politie, algemeene en plaatselijke uitvoerende lichamen, een goed in elkaar passend samenstel van organen, die gevoed en in stand gehouden worden door mijne gehoorzaamheid en mijne trouw. In zooverre kan men zeggen dat er, wel niet een contract, maar toch een stilzwijgende overeenkomst bestaat tusschen den Staat en mij. Maar zoodra de Staat iets meer van mij eischt, ten einde op physisch of moreel gebied een arbeid te ondernemen, dien ik niet van hem verlang, als hij optreedt als godsdienst- of zedeleeraar, als opvoeder van kinderen, dan voegt hij een nieuw artikel bij de oorspronkelijke overeenkomst, en aangaande dit artikel is de toestemming niet algemeen en zeker. ‘Ieder is gaarne bereid zich te laten beschermen tegen geweld en bedrog; zoodra men daarbuiten gaat, loopen de neigingen uiteen. Ik heb mijn eigen godsdienst, mijne meeningen, mijne zeden en gewoonten, mijne manieren, mijn eigenaardige wereldbeschouwing en praktijk des levens: dat nu is juist, wat mijn persoon vormt, wat geweten en eergevoel mij verbieden te vervreemden, wat de Staat mij belooft heeft ongeschonden te bewaren. Tracht dus de Staat, door zijn nieuw artikel, die punten naar zijn zin te regelen, en die zin is de mijne niet, dan wijkt hij van zijn oorspronkelijke verbintenis af, dan verdrukt hij mij, in plaats van mij te beschermen ....’ En 't is van het grootste gewicht, hierop te letten, - of zooals Taine het iets verder uitdrukt: op te passen dat de Staat niet iets anders worde dan een wachthond. ‘Terwijl de overige huisgenooten hunne tanden en hunne klauwen lieten afslijten, zijn zijne slagtanden geweldig sterk geworden: hij is heden ten dage reusachtig groot, en hij alleen heeft nog de gewoonte van vechten. Laten wij hem ruim voederen, tegen de wolven; maar dat hij nooit aan zijn vreedzame tafelgenooten rake; al etende zou hij honger krijgen; weldra zou hij zelf wolf worden, de meest verslindende van allen, de huiswolf. Men behoort hem dus aan den ketting en in een afgesloten ruimte vast te leggen.’

Taine gevoelt intusschen, dat de theorie, aldus geformuleerd, niet op alle gevallen past, en daarom brengt hij een nieuw beginsel in rekening om te bepalen wat de Staat-wachthond

heeft te bewaken, en hoever hij daarin mag gaan. Dat element is het belang, ‘l'intérêt’ - vooreerst natuurlijk van het individu in zijne aanraking met zijns gelijken. Vandaar dat aan den Staat de burgerlijke wetgeving toekomt, de regeling van alle bestaande verhoudingen tusschen individuën, waarop door derden inbreuk gemaakt kan worden. Bij die regeling zal niemand het den Staat euvel duiden, dat hij niet alleen het oog vestige op het onmiddellijk belang van den huidigen dag of van de betrokkenen; bij de wetgeving op het huwelijk, de erfopvolging, de echtscheiding, het verbod of de toelating van substitutiën, moet hij rekening houden met het algemeen belang; ‘wat meer zegt, en ook hier keurt iedereen de staatsinmenging goed, boven en behalve zijn oorspronkelijke bemoeiing’ (als wachthond namelijk) ‘neemt hij er andere op zich, en niemand vindt dat hij zijne macht overschrijdt, als hij munt slaat, als hij gewichten en maten voorschrijft, als hij quarantaines instelt, als hij, behoudens schadeloosstelling, ten publieken nutte onteigent, als hij lichttorens, havens, dijken, kanalen, wegen maakt, als hij wetenschappelijke tochten bekostigt, als hij musaea en bibliotheken sticht; soms zelfs duldt men dat hij universiteiten, scholen, kerken, schouwburgen onderhoude, en, om de nieuwe aderlating te rechtvaardigen, die hij alsdan op de beurzen der particulieren toepast, dan beroept hij zich alleen op het algemeen belang.’

Men ziet dat de werkkring van een wachthond in Taine's voorstelling voor geen geringe uitbreiding vatbaar is. Maar, zal men vragen, waar is dan de grens van het ‘enclos’, waar die wachthond aan den ketting ligt? Als hij zich op het algemeen belang beroepen mag om alles te doen wat dat algemeen belang vordert, waarom zou hij dan niet elke zaak van publiek nut zelf ondernemen, elke daad, die voor het algemeen schadelijk is, verbieden? Nu is, let wel, in de menschelijke maatschappij elke daad of nalatigheid van het individu eene winst of een verlies voor de maatschappij; ‘als ik mijne bezittingen of mijne gezondheid, mijn verstand of mijne ziel verwaarloos, dan benadeel of verzwak ik een lid der gemeenschap, die alleen rijk, gezond en krachtig is door den rijkdom, de krachten en de gezondheid harer leden, zoodat uit dit oogpunt al mijn private handelingen publieke weldaden of wandaden zijn. Waarom zou dan de Staat schromen mij de eerstgenoemde

voor te schrijven, de andere te verbieden? Waarom zou hij, ten einde dit recht uit te oefenen, dezen plicht te vervullen, waarom zou hij niet optreden als de algemeene ondernemer van werk, als de algemeene uitdeeler der producten? Waarom zou hij niet de eenige landbouwer, industrieel en handelaar, de eenige grondbezitter en beheerder van Frankrijk zijn?' - Juist, antwoordt Taine, omdat dat strijden zou met het belang van allen. Dit tweede beginsel, 't welk men tegen de onafhankelijkheid van het individu wilde richten, hier keert het zich om, hier beschermt het die onafhankelijkheid in plaats van haar aan te tasten. 'Wel verre van den Staat van den ketting los te maken, werpt het hem een tweeden ketting om den hals, en versterkt het de afsluiting binnen welke het moderne geweten en het moderne eergevoel den openbaren wachter hebben opgesloten.'

't Is misschien kleingeestig den schrijver over deze beeldspraak lastig te vallen; maar hij komt er zoo vaak op terug, dat hij er groote waarde aan schijnt te hechten. Daarom neem ik de vrijheid er op te wijzen, dat het beeld van den tweeden ketting om den hals van den wachthond, onjuist is; want bij nader onderzoek blijkt, gelijk wij zullen zien, die tweede niet anders dan de eerste ketting te zijn.

Ziehier hoe Taine voortredeneert. Waarin, zoo vraagt hij, bestaat het belang van allen? - In 't belang van een ieder, en wat voor een ieder van belang is, 't zijn de zaken waarvan het bezit hem aangenaam en het gemis hem pijnlijk is; al sprak de geheele wereld het tegen, 't zou toch zoo zijn: Alle sensatie is persoonlijk. Mijn leed en mijn genot kunnen mij niet betwist worden, evenmin als mijn verlangen naar de dingen die mij genot verschaffen, en mijn afkeer van de dingen die mij doen lijden. Men kan dus het belang van een ieder niet willekeurig bepalen. Onafhankelijk van den wetgever en in werkelijkheid bestaat dat belang; men heeft het slechts te constateeren - namelijk dat te constateeren, waaraan een ieder de voorkeur geeft.

Dit verschilt naar gelang van de rassen, de tijden, de plaatsen en de omstandigheden; maar er is één ding dat ieder wenscht te genieten, en hoe langer hoe meer zal wenschen te genieten, naarmate de beschaving toeneemt, namelijk de geheele beschikking over zijn wezen, zijne bezittingen, het vermogen om naar zijn eigen zin te denken, te gelooven, te bidden,

zich met anderen te vereenigen, alleen of met anderen te handelen, naar alle richtingen en zonder belemmeringen, - kortom de vrijheid. En voor die zucht bestaan twee redenen, ééne natuurlijke, ééne historische. Van nature is de mensch een individu, dat wil zeggen een afzonderlijke kleine wereld, een middelpunt in een gesloten cirkel, een afgescheiden, in zichzelf volledig organisme, hetwelk lijdt wanneer zijn aangeboren neigingen door de tusschenkomst van een vreemde kracht worden tegengewerkt. Door de historie is hij een samengesteld organisme geworden, waarop drie of vier godsdiensten, vijf of zes beschavingen, dertig eeuwen van ingespannen ontwikkelingsarbeid hun stempel hebben gedrukt; waarin allerlei erfelijkheden met elkaar gekruist voorkomen, allerlei eigenaardigheden zich hebben opgehoopt, met dit gevolg, dat de mensch thans het meest origineele en het meest gevoelige van alle wezens is. Ieder van ons is heden ten dage het eenige eindproduct van een onmetelijke reeks van omwerkingen, die alleen ditmaal in deze volgorde hebben plaats gehad, - eene in hare soort eenige plant, een eenzaam individu, hoog van wezen en fijn bewerktuigd, met een aangeboren inwendigen bouw en een onvervreemdbaar eigen type, dat als zoodanig geen andere vrucht kan voortbrengen dan de zijne.

Zoo is het dus het hoogste belang van allen, zoo min mogelijk gedwongen te worden: zoo de menschen in hun midden dwang hebben ingesteld, dan is dat geschied om daardoor tegen grooter dwang beschermd te worden, namelijk dien van den vreemdeling en dien van den boosdoener. Tot zoover, maar niet verder, is dwang hun voordeelig: verder uitgebreid wordt dwang eene der rampen tot verhindering waarvan hij is ingesteld.

Men ziet dus, zoo eindigt Taine zijn betoog, dat het algemeen belang den Staat dezelfde grenzen aanwijst als het plichten het eergevoel.

Quod erat demonstrandum.

Bij deze uiteenzetting heb ik mij wellicht te lang opgehouden; toch laat ik haar onverkort staan; zij geve, voor zoover dat in eene vertaling mogelijk is, een denkbeeld van Taine's wijze van redeneeren. Mij schijnt die niet van omslachtigheid vrij te pleiten. In kortere woorden had onze schrijver kunnen zeggen, dat de moderne mensch, zooals natuur en geschiedenis hem hebben gevormd, twee elementen in zich omvat, het geweten

en het eergevoel, die geen dwang kunnen ondergaan dan ten nadeele van het algemeen belang; en dat dus de staatsinmenging slechts weldadig kan werken, wanneer zij de onschendbaarheid van geweten en eergevoel eerbiedigt.

In 't vervolg van het hier behandelde hoofdstuk, voegt Taine nog de eigen energie, de werkkracht van het individu bij de elementen die de Staat onaangetast moet laten: ook op industrieel en artistisch gebied verbiedt hij daarom den Staat alle inmenging zoolang de onmacht van het particulier initiatief niet is gebleken.

Eer ik nu de wijze naga waarop Taine de verschijnselen der fransche revolutie aan zijne staatkundige theorie toetst, veroorloof ik mij een tweetal opmerkingen te doen, die mij toeschijnen niet zonder belang te zijn voor de juiste waardeering van die theorie.

Wij hebben gezien dat de schrijver geen onderscheid maakt tusschen het algemeen belang en het belang van een ieder; de vraag: ‘En quoi consiste l'intérêt de tous?’ beantwoordt hij, als ware 't een axioma, met: ‘Dans l'intérêt de chacun’[1)]. Gesteld dat dit zoo is, dan vervalt de noodzakelijkheid van de geheele tweede helft van het betoog. Immers, de conclusie van de eerste helft was deze, dat ieders geweten en eergevoel ongeschonden behooren te blijven: dit is ook, gelijk van zelf spreekt, het belang van ieder individu, - en dus, volgens Taine, van het algemeen. Maar dan is het algemeen belang geen tweede ketting om den hals van den Staat-wachthond; het is niets dan de eerste ketting, van een anderen kant bekeken.

Maar is het wel waar, dat het algemeen belang en dat van een ieder identiek zijn? Beteekent die stelling - en ik kan er geen andere verklaring van vinden, die op het vervolg van het betoog zou passen, - dat het algemeen belang gelijk is aan de som der bizondere belangen, dan is zij bijna tastbaar onwaar. De bizondere belangen van elk individu zijn doorgaans in strijd met die van een of meer andere individus; de bevrediging van eenig algemeen belang is meestal zelfs niet denkbaar zonder opoffering van de zijde van het individu. Wel is het denkbaar, dat alle voordeelen, die het individu als deel van het geheel geniet, gelijk opwegen tegen alle opofferingen,

1) blz. 139.

die het algemeen belang van hem vordert; wel is dat denkbaar, doch ook meer niet. In de werkelijkheid is die weeg-operatie onmogelijk, en al kon zij geschieden, - veilig mag worden aangenomen, dat de wijzer der balans nimmer in het huisje zou komen te staan; dat òf het individueel, òf het algemeen belang in elk concreet geval te kort zou komen. En waar het bestaan van zulk een verschil in elk geval mag worden aangenomen, daar schijnt het gevaarlijk, het algemeen belang identiek te verklaren met dat van het individu, en op grond van die identiteit te beweren dat het geweten in geen geval in zijne uitingen belemmerd mag worden. Hoe kostbaar die onschendbaarheid ook in mijn oog zij, het geweten kan eischen stellen, die het algemeen belang zeer stellig niet toelaat te eerbiedigen, en wier bevrediging het voortbestaan van den waker voor het algemeen belang, d.i. van den modernen Staat, in gevaar brengt. De Mormonen zien in de polygamie, voor wie zich die luxe kan veroorlooven, de Dajakkers zien in het koppensnellen evenveel heil als de nieuwe meerderheid der Tweede Kamer in de afschaffing der neutrale school: zou die meerderheid of haar onverwachte geestverwant Taine, op grond van de onschendbaarheid des gewetens, de polygamie en het koppensnellen hier te lande of in Frankrijk toelaten?

II.

Doch de waarde van Taine's eigen theorie van den Staat laat ik thans buiten beschouwing. Ik heb alleen willen constateeren, dat hij een stellig omschreven theorie als de zijne aanneemt, en dat, daar die theorie in lijnrechten strijd is met hetgeen de mannen van het omwentelingstijdperk gepredikt en gedaan hebben, zij van invloed moet geweest zijn op de richting van Taine's onderzoek naar de verschijnselen der revolutie. Thans is het mij te doen, om na te gaan, hoe hij van het door hem gekozen standpunt, die verschijnselen beschrijft en groepeert.

En dan word ik getroffen door een verrassende ontdekking, die Taine gedaan heeft: van 't begin der revolutie af, ja vroeger reeds, is er eene partij geweest, die, in 't bezit zijnde van een zeer stellig en in al zijn gevolgen uitgewerkt stelsel, langs alle wegen getracht heeft de hoogste macht in den Staat in

handen te krijgen, ten einde dat stelsel toe te passen. Dit is haar gelukt op 31 Mei en 2 Juni van 't jaar 1793, toen de Girondijnen uit de Convention werden verdreven; het revolutionair gouvernement, met terzijdestelling van de pas gemaakte Constitutie ingevoerd, is de zuivere toepassing van dat stelsel, hetwelk na den val van Robespierre nog onder eenigszins andere vormen bleef heerschen, totdat het eindelijk, onder den algemeenen afschuw, van Bonaparte den genadeslag ontvangen heeft. De partij die deze rol speelt is de jacobijnsche, haar systeem het door Jean Jacques Rousseau beschreven *contrat social*.

Het verrassende in Taine's voorstelling is natuurlijk niet, dat hij het *contrat social* afkeurt, noch ook dat hij de daden van het Schrikbewind, van de Thermidoriens, van het Directoire, ten sterkste en met een verwonderlijken rijkdom van *epitheta* veroordeelt. Wat voor mij en voor vele lezers nieuw is, is dat deze schrijver de Terreur als het noodzakelijk gevolg van het *contrat social* beschrijft, en dat hij den Jacobijnen van den aanvang af de bedoeling toekent om al de gruwelen te begaan, die de fransche revolutie hebben geschandvlekt.

Reeds in vroegere deelen van dit werk bleek die opvatting zeer duidelijk, maar zij straalt nergens zoo helder door als in het vierde deel, dat ons thans bezig houdt. Het zij mij daarom vergund een overzicht te geven van hetgeen Taine het programma der Jacobijnen noemt.

Geheel doordrongen van de leer van Rousseau, beschouwt de echte Jacobijn (waartoe ten aanzien der theorie ook de Girondijn behoort) den natuurlijken mensch als een vaststaand type, met zekere aan alle individuën gemeene eigenschappen; tusschen hem en den Staat is een contract gesloten, waarbij het individu zich met zijn geheele wezen, met al zijne vermogens en bezittingen aan den Staat heeft overgegeven, terwijl de Staat daarentegen aangenomen heeft voor zijne veiligheid en zijn welzijn te zorgen.

De Staat is dus eigenaar van alle bezittingen, hij kan die zonder vergoeding ten algemeenen nutte onteigenen, sequestreeren; hij kan den industrieel zijne producten, den landman zijn vee, den kapitalist zijn kapitaal ontnemen; hij is eigenaar der personen, hij kan den dienst van elk individu requireeren, in 't burgerlijke zoowel als in 't militaire; de Staat is almachtig ten dienste van zijn oogmerk, en dat is in de eerste plaats de wedergeboorte van den mensch.

Want die natuurmensch, waarop de theorie zich beroept, is in den loop der eeuwen, en door den invloed van den godsdienst en van de maatschappelijke ongelijkheid, geheel ontaard. Denk de versierselen, de banden weg waarmede de godsdienst de menschelijke rede heeft omgeven, de kunstmatige verdeelingen die de rangen hebben ingevoerd, en ge zult den oorspronkelijken mensch te voorschijn zien komen, gaaf en gezond naar geest, ziel en lichaam. In dien staat heeft de mensch geen vooroordeelen, is hij noch jood, noch protestant, noch roomsch; hij is in geen enkele hierarchie opgenomen, hij is adellijk noch onadellijk, werkman noch baas, grondbezitter noch proletariër.

De eerste zorg der revolutie moet dus zijn, den godsdienst en de aristocratie der geboorte te vernietigen. De Assemblée Constituante heeft den aanval tegen de Kerk begonnen, doch heeft niet genoeg gedurfd; zij heeft de Kerk van den Paus willen afscheiden door de geestelijkheid den eed op de constitutie af te vergen, zij heeft de goederen der Kerk verbeurd verklaard, de godsdienstige orden ontbonden, meer niet. Wij Jacobijnen zullen die taak ten einde brengen. Reeds hebben wij de priesters die den eed niet hebben willen afleggen, ten getale van ongeveer 40.000 verbannen; de doodstraf staat op het terugkeeren binnen de grenzen, op het verbergen van een verbannen priester. Zij die den ouden eeredienst terug verlangen zijn oproermakers in hun binnenste en dus suspect. Wij ontnemen hun hun kiesrecht, wij onthouden hun hunne pensioenen, wij belasten hen met bizondere heffingen, wij geven hun huisarrest, wij zetten hen bij duizenden in de gevangenis, wij guillotineeren hen bij honderden.

De flauwhartigen zullen zich dan al spoedig tevreden stellen met den constitutioneelen eeredienst. Maar ook dien zullen wij er wel onder krijgen; daartoe moeten de constitutioneele priesters in minachting gebracht worden door hen te doen trouwen, door hun te verbieden om zich in hunne kleeding van anderen te onderscheiden, door hen aan te moedigen tot het afgeven van hun bewijs van wijding als priester; waar wij kunnen, laten wij de kerken sluiten, laten wij munt slaan van het heilige vaatwerk; wij vernielen de heiligenbeelden, wij ontheiligen de reliquieën, wij verbieden de godsdienstplechtigheden bij 't begraven, wij schrijven den *decadi* als rustdag voor; wij verbieden het rusten op den zondag en het verkoopen van visch op

de voormalige vastendagen. En die vervolging zetten wij voort tot het laatste oogenblik vóór onzen val, tot den 18^{en} Brumaire toe. Geen artikel van ons programma zal zoo consequent worden toegepast; want het is ons te doen om de waarheid, wier dienaren wij zijn, en de roomsche Kerk is onze ergste vijandin.

Ook tegen de aristocratie der geboorte is de Constituante reeds te velde getrokken, maar wat beteekenen hare maatregelen tegenover de misdaad van hen, wier voorrechten op zich zelf reeds een inbreuk vormden op de rechten van den mensch? Wij verklaren, bij monde van Saint-Just: dat het koningschap ‘un crime éternel’ is, waartegen ieder het recht heeft zich te wapenen, - dat men niet onschuldig en koning tegelijk kan zijn, en hebben daarom den koning onthoofd. Den naar 't buitenland uitgeweken adellijken verbieden wij terug te keeren op straffe des doods; de in Frankrijk geblevenen behandelen wij als de *gens sans aveu*, de rechteloozen van het *ancien régime*, wij stellen hen met hunne gezinnen onder politie-toezicht, wij zetten hen bij hoopen gevangen, wij guillotineeren hen bij menigte, of dwingen hen buiten Parijs, buiten de havens en de vestingen te leven, en zich dagelijks bij de municipaliteiten aan te melden. En nog zijn wij te toegevend: daar zij eerloos verklaard zijn, behoorden zij met galeiboeven gelijkgesteld en op de openbare straatwegen bij ploegen aan 't werk gezet te worden.

Maar er is een andere aristocratie, waartegen de Constituante niets hoegenaamd gedaan heeft, die van 't geld. Zij onderdrukt den arme nog meer dan de aristocratie der geboorte. Robespierre verklaart dat er geen Franschman moet zijn die meer dan 3000 francs inkomen bezit. En daar wij de Staat zijn, die over alle goederen heeft te beschikken, doen wij ons best, om den rijke zijn overvloed te ontnemen; wij doen dat systematisch, door de assignaten die al meer en meer hunne waarde verliezen, zoodat de eigenaar van eene boerderij, die hij vroeger voor 4000 francs verpachtte, na een paar jaar van onze regeering liever één varken dan 4000 francs in assignaten zal aannemen; wij converteeren zijne schuldvorderingen op de goederen van corporatiën in eene rente op het Grootboek, en sleepen hem zoodoende mede in het algemeen bankroet waarmede onze regeering eindigt; behoort hij tot de *émigrés*, tot de geguillotineerden, of tot de gedeporteerden, dan vervallen zijne bezittingen aan ons; wordt hij voor vijand der revolutie gehouden, -

en welke rijke zucht niet naar eene tegenomwenteling? - dan sequestreeren wij zijne goederen en genieten er het vruchtgebruik van tot aan den vrede. Buitendien gaan wij ook onsystematisch te werk, en beboeten wij dezen of genen kapitalist geheel willekeurig, hier met 1.200.000, daar met 300.000, elders weer met 500.000 frs.; of wij sluiten, b.v. te Straatsburg, de 193 rijksten bij elkaar op en geven hun vier-en-twintig uur om negen millioen te betalen, of straffe van tepronkstelling; of, 't geen nog vlugger werkt, wij laten, te Marseille, in twee dagen drie-en-veertig ‘scélérats’ guillotineeren, die bijna dertig millioen aan de Republiek nalaten. En terwijl wij aldus voor de vernietiging der bestaande vermogens zorgen, voorkomen wij het wederontstaan daarvan in de toekomst, door het recht van uiterste wilsbeschikking in beginsel af te schaffen, door elke erfenis in gelijke deelen te doen verdeelen, door de onechte met de echte kinderen, en beiden met de geadopteerde gelijk op te doen deelen.

Om nu het oogenblik te verhaasten, waarop de natuurlijke gelijkheid van alle fortuinen, 't geen voor ons hetzelfde is als de natuurlijke gelijkheid van alle rechten, zal zijn hersteld, - verklaren wij (bij monde van Barère) dat men de slavernij der armoede van den bodem der Republiek moet doen verdwijnen. De Republiek is immers onmetelijk rijk, zij bezit de milliarden die de Kerk en de rijkaards vroeger tegen de revolutie misbruikten: welnu, in onze constitutie staat geschreven: ‘Les secours publics sont une dette sacrée: la société doit la subsistance aux citoyens malheureux, soit en leur procurant du travail, soit en assurant les moyens d'exister à ceux qui sont hors d'état de travailler.’ De nog niet verkochte nationale goederen worden dus in kleine perceelen verdeeld; elk hoofd van een huisgezin die minder dan *un arpent* bezit, krijgt zulk een perceel ‘à titre d'arrentement;’ voor de oude en gebrekkige werklieden en weduwen van werklieden wordt een Grootboek der Nationale Liefdadigheid geopend, waarop van elke duizend inwoners elf personen ingeschreven worden, die pensioen ontvangen. Aan elke gemeente wordt het noodige geld toegezegd om den prijs van 't brood in evenredigheid te brengen met den stand der loonen. Te Parijs en in alle steden krijgen de armen veertig *sous* per dag om de sectie-vergaderingen bij te wonen, drie francs per dag om lid te zijn der *comités de surveillance*.

Uit de armsten worden de *armées révolutionnaires* samengesteld, die in de groote steden de aanslagen der tegenomwenteling moeten verijdelen: uit de armsten worden de tallooze bewakers der gesequestreerde goederen gekozen: zoo worden de sans-culottes, bij honderdduizenden, ambtenaren der Republiek.

Zoo nadert dan het oogenblik waarop ieder het geluk deelachtig zal zijn: niet het geluk, zegt Saint-Just, dat men te Persepolis genoot; maar het geluk van Sparta en Athene, in hun schoonste dagen[1)].

Doch, o wonder, niemand schijnt van dat geluk gediend, zelfs niet onder de niet-rijken. De ideale burger stelt het algemeen belang boven eigen voordeel. Doch de egoïsten doen het tegendeel, en tot hen behooren allen die iets te verkoopen hebben, ook in den kleinen burgerstand en nog lager. Hoe grooter de behoefte wordt, hoe hooger prijs zij vragen; erger nog, zij houden hunne koopwaar onder zich en weigeren die te verkoopen, ten einde later van de buitensporige rijzing der prijzen voordeel te trekken. Daarom wordt op straffe des doods gedecreteerd, dat elke landbouwer elke week zijn granen naar de markt moet brengen en wekelijksche opgaven moet doen van den voorhanden voorraad; op straffe des doods moet de winkelier de inhoudsopgaaf van zijn voorraad aan zijne deur aanplakken. Gevangenis, of ook al weer de doodstraf, bedreigt ieder, die voor eenig artikel meer vraagt dan het officieel vastgestelde maximum, ieder, die meer brood, olie, melk, kaarsen onder zich bewaart, dan hij voor zich en zijn gezin noodig heeft. Weigert de winkelier, de landbouwer, de industrieel onder die voorwaarde voort te werken, dan wordt hij suspect verklaard. Enkelen, zooals Saint-Just en Babeuf, droomen reeds van een idealen toestand, wanneer de Staat de eenige grondeigenaar zal zijn, en niet den grond maar het gebruik of de pacht van den grond gelijkelijk onder allen zal verdeelen; wanneer in elk departement nationale voorraadschuren zullen

1) Nous vous parlâmes du bonheur; ce n'est point le bonheur de Persépolis que nous vous offrîmes; c'est celui de Sparte et d'Athènes dans leurs beaux jours. Le bonheur de la vertu, celui de l'aisance et de la médiocrité, le bonheur qui nait de la jouissance du nécessaire sans superfluité, ... la volupté d'une cabane et d'un champ fertilisé par vos mains, ... une charrue, un champ, une chaumière à l'abri du fisc, une famille à l'abri de la lubricité d'un brigand, voilà le bonheur. ‘Rapport de St. Just, 23 ventôse an II (aangehaald bij Taine, III. blz. 101).

bestaan, waar de landbouwer, de grondbezitter en de handwerker tegen contante doch matige betaling, al hetgeen zij meer voortbrengen dan zij verteren, zullen opslaan. De Staat zal dan die koopwaren aan de kooplieden in 't groot verkoopen met 6 pct. winst, de kooplieden in 't groot aan die in 't klein met eene winst van 8 pct., terwijl deze laatste 12 pct. winst zal mogen maken.

Een tweede, even gevaarlijke uiting van het egoïsme is, in het oog van den Jacobijn, de zucht om de kleine vereenigingen, waartoe de mensch behoort, ten koste van het algemeen te bevoordeelen. Die zucht noemt de Jacobijn het federalisme en bestrijdt hij waar hij er een spoor van ontdekt; reeds heeft de Constituante die taak begonnen, door de groote corporatiën, de provinciën, de geestelijkheid, den adel, de parlementen, de gilden te vernietigen. De Jacobijn gaat verder: hij heft alle vereenigingen op, behalve de clubs waar hij zelf het hoogste woord voert, hij verbiedt de wetenschappelijke of letterkundige vereenigingen, de financieele associatiën, den gemeentelijken eigendom; ook het huisgezin tracht hij te ontbinden door het huwelijk nagenoeg ten allen tijde opzegbaar te maken, door het beheer der goederen aan beide echtgenooten toe te kennen, door de vaderlijke macht af te schaffen, door de onechte kinderen in allen deele gelijk te stellen met de echte. Zoo verdwijnen alle scheidsmuren tusschen den Staat en het individu; zoo wordt de gehechtheid, de gehoorzaamheid, die vroeger aan den beperkten kring werd bewezen, op het groote geheel overgebracht, - zoo sterft het egoïsme en lost zich alles op in civisme of patriotisme!

Eindelijk zorgt de nieuwe Staat ook voor een nieuwe opvoeding en voor een nieuwen godsdienst. Sommige verdoolden hebben, toen de oude godsdienst werd afgeschaft, de Rede tot godheid verheven. Maar die godheid is klaarblijkelijk eene abstractie, die godsdienst dus niets dan een verbloemd athëisme, en athëisme heeft de strekking om de maatschappij te ontbinden. Wij Jacobijnen schrijven dus in onze constitutie dat alle godsdiensten vrij zijn, maar verklaren tevens dat het fransche volk het bestaan erkent van het Opperwezen en van de onsterfelijkheid der ziel, - en onthoofden de broeders die den godsdienst der rede hebben gepredikt. Wij bedenken een geheel nieuwe verdeeling van 't jaar volgens het tientallig stelsel,

ten einde de herinnering aan de zondagen uit te wisschen, en laten op elken *decadi* leerrijke beschouwingen houden, niet over den een of anderen heilige, maar over de Natuur, de Waarheid, de Vrijheid, het Volk, de Republiek, het Nageslacht, de Heldhaftigheid en diverse andere deugden. Wij vieren bovendien de groote dagen der revolutie, de inneming der Bastille, de terechtstelling van den Tyran, de uitzetting der Girondijnen. Ook wij hebben onze heiligen, ook wij vereeren de reliquieën van een Chalier, een Marat, ook wij gebruiken groote en prachtige openbare vertooningen om ons dogma te verzinlijken. Maar ons dogma doet den mensch niet afdwalen naar een denkbeeldigen hemel; het brengt hem tot het werkelijke vaderland terug, - en met onze ceremonieën zoowel als met ons dogma hebben wij alleen de prediking van het burgerschap op 't oog!

Wat den volwassenen aldus wordt ingeprent, wordt den kinderen op de staatsschool onderwezen. Door de nationale opvoeding nemen wij bezit van het jongere geslacht. De kinderen behooren in de eerste plaats aan de Republiek, eerst daarna aan hunne ouders. ‘Het vaderland,’ zegt Robespierre, ‘heeft het recht zijne kinderen op te voeden; het kan dat recht niet laten uitoefenen door het huisgezin, noch door particulieren, wier hoogmoed en vooroordeelen ten eeuwigen dage de aristocratie en het huiselijk federalisme zullen voeden, dat de zielen doet kwijnen door die van elkaar te isoleeren. Wij willen dat de opvoeding voor alle Franschen gemeenschappelijk en dezelfde zij ... 't Geldt thans niet meer Meneeren, maar burgers te vormen.’ Geen onderwijzer dus wordt geduld, die geen bewijs van civisme kan vertoonen, en dat kan hij alleen in de Sectie of de Club verkrijgen, die de Jacobijn beheerscht. En uit de verklaringen van Robespierre, Saint-Just, Lepelletier Saint-Fargeau en anderen blijkt genoegzaam, dat het hun alleen aan tijd ontbroken heeft om het algemeen en gemeenschappelijk opvoedingsplan toe te passen. Dan had men in elk kanton eene school zien verrijzen waar vier- tot zeshonderd kinderen ‘onder de heilige wet der gelijkheid,’ dezelfde kleeding, dezelfde voeding, dezelfde opvoeding, dezelfde zorgen zouden ontvangen. De ligging zou hard, de voeding gezond, maar eenvoudig, de kleeding gemakkelijk, maar van grove stof zijn.

Vóór hun zestiende jaar eten de kweekelingen geen vleesch. Van het tiende tot het zestiende jaar is de opvoeding der jongens krijgs- en landbouwkundig. Zij worden jaarlijks in de hoofdplaats van het departement bijeengebracht om te kampeeren en in alle oefeningen der infanterie en der kavallerie onderwezen te worden. In den oogsttijd worden zij onder de landbouwers verdeeld. Op hun zestiende jaar worden zij bij een landbouwer, een handwerksman, een koopman of een industrieel in de leer gedaan, en moeten daar tot hun een-en-twintigste jaar blijven. Zij worden allen op dezelfde wijze gekleed. Van hun zestiende tot hun een-en-twintigste jaar dragen zij een werkmanspak, daarna tot het zes-en-twintigste een soldaten-uniform, tenzij zij tot magistraten zijn verkozen. Als eenmaal alle Franschen dien leergang doorloopen hebben, dan zullen de gewoonten, die de jongeling zich heeft eigen gemaakt, bij den volwassene blijven bestaan, - dan zal men bij elken volwassene de matigheid, de energie en de vaderlandsliefde vinden van den Spartaan of van den Romein!

In afwachting van die innerlijke hervormingen worden de uiterlijke vormen der democratische gelijkheid alvast bij decreet ingevoerd. De rijke gevangenen mogen geen anderen kost krijgen dan de armen, de bakkers mogen slechts ééne soort brood bakken, op den *decadi* moeten allen, op straffe van *suspect* te worden verklaard, in den tempel van het Opperwezen komen zingen en dansen. Het kostuum der sans-culottes wordt door iedereen gedragen, zelfs door de *muscadins*. Men noemt elkaar *citoyen* en *citoyenne*, men spreekt elkaar niet meer met *vous* aan. Er is slechts één toon, één stijl, ééne taal overgebleven: de revolutionaire formules vormen schering en inslag van 't gesproken en geschreven woord, het heeft den schijn alsof de mensch niet anders kan denken dan met de denkbeelden en met de frazen der Jacobijnen.

En die uiterlijkheid zal eindelijk het innerlijke civisme medebrengen. Want hierop komt het aan. Het maatschappelijk verdrag is niet ten uitvoer te brengen, en dus de mensch niet gelukkig te maken, als hij zich niet met lichaam en ziel aan het algemeen welzijn wijdt. Daarheen leidt slechts één pad, dat wij Jacobijnen hem aanwijzen: het is nauw, steil, regelrecht, het is het pad der rede; laat niemand, ter slinker- of ter rechterzijde er van afwijken; aan weerskanten gaapt de afgrond.

Volgt onze leidslieden, de mannen met beginselen, de zuiveren, vooral Couthon, Saint-Just, Robespierre; die zijn de uitgelezen, in den echten vorm gegoten exemplaren: en in dien eenen vorm moeten wij alle Franschen overgieten. Wie niet vóór ons is, is tegen ons; en daar wij het geluk beoogen van allen, verdienen die tegen ons zijn de doodstraf, en zullen die ondergaan, al zijn zij duizenden, honderdduizenden, ja millioenen in aantal.

Zij die tegen de Jacobijnen waren hebben dan ook de doodstraf, of de deportatie, of de confiscatie of de sequestratie ondergaan, bij duizenden, ja bij tien- of honderdduizenden. Omtrent dat punt behoeft geen twijfel hoegenaamd te bestaan, noch ook omtrent den erbarmelijken toestand van uitputting waartoe het Schrikbewind, en daarna het Directoire, Frankrijk hebben gebracht. Wisten wij het niet van elders, dan kunnen de volgende hoofdstukken van Taine 's boek het ons leeren. Nimmer is in Frankrijk zulk een nauwkeurige studie gemaakt van alle rapporten, correspondentiën, mémoires, dagbladen en andere bescheiden uit den revolutietijd, als Taine zich heeft getroost met het doel om de gruwelen van die jaren aan 't licht te brengen.

Wel komt bij den lezer de vraag soms op de lippen, of de bronnen, waaruit de schrijver put, wel altoos zuiver zijn. In alle geval schijnt nadere toelichting niet overbodig, wanneer hij, gelijk dikwijls gebeurt, omtrent de hoofdgebeurtenissen en de hoofdpersonen der revolutie zeer gewichtige beschuldigingen ontleent aan de verklaringen van felle tegenstanders der Jacobijnen, zooals Mallet-Dupan. Ook put hij de meest bezwarende bizonderheden betreffende het Schrikbewind uit de verklaringen en brieven van de bewerkers van den 9den Thermidor en hunne handlangers. Erkennende, das Tallien, Billaud-Varennes, Fouché, Barras, Fréron, e tutti quanti, veel cynischer, beestachtiger en oneerlijker te werk gegaan waren dan de gevallen aanvoerders der Jacobijnen, neemt Taine niettemin hunne getuigenis omtrent laatstgenoemden zonder een woord van critiek over. En toch schijnt niets zekerder, dan dat de Thermidoriens eigen straffeloosheid gezocht hebben door 't uitlokken van verklaringen ten nadeele der slachtoffers. Evenwel, al neemt men dit in aanmerking, - en Taine zelf erkent dat hij een geheel boekdeel

zou noodig hebben om de critiek te geven van zijne bronnen, - er blijft in deze acte van beschuldiging genoeg over, dat bewijsbaar en goed bewezen is, om ons te overtuigen dat Frankrijk door de Terreur en door het Directoire inwendig te gronde zou zijn gericht, als niet, hoe dan ook, een einde aan die wijze van regeeren ware gekomen. Zelfs de uitspraak, dat Frankrijk, gedurende de veertien maanden van het Schrikbewind, ‘a été saccagée par une bande de malfaiteurs’[1], zelfs die schijnt ons na het gelezene niet te hard.

III.

Maar, en hiervoor dient gewaarschuwd, 't is geen geschiedenis, wat wij gelezen hebben. Al viel er geen tittel of iota af te dingen van de waarheid van eenig hier gemeld feit, het verband tusschen de feiten, de wijze hoe, de mate waarin het voorafgaande het volgende heeft veroorzaakt, bevorderd of tegengehouden, wordt door Taine niet naar waarheid voorgesteld.

Volgens hem bestaat er van den aanvang der revolutie een kleine kern van Jacobijnen die alleen door hun vasten wil om de theorie van Rousseau toe te passen, en door volkomen onverschilligheid omtrent de daartoe te gebruiken middelen, zich de almacht in den Staat toeëigent. Eerst worden de klassen die vóór 1789 de heerschende waren en die zich althans voor een deel aan de nieuwere denkbeelden hebben aangesloten, door de voortwoekerende anarchie, door de tallooze opstanden in de provincie en door de rumoerigheid van het parijsche gepeupel genoopt, om zich van de publieke zaak af te wenden; aan de nieuwe departementale en gemeentelijke administratiën, ingevolge de Constitutie van 1791 gekozen, en grootendeels onder den invloed der parijsche Jacobijnen gekozen, die in alle gemeenten des lands geaffilieerde clubs van schreeuwers hebben, wordt het beheer onmogelijk gemaakt, doordien de grondvergaderingen (*assemblées primaires*) zich bijna overal permanent verklaren en medebeheeren; door ongestrafte brandstichting, doodslag en bedreiging vreesachtig gemaakt, door telkens herhaalde zuivering van de kiezersvergaderingen buiten staat ge-

1) blz. 555.

steld hunne kiesbevoegdheid uit te oefenen, trekken de rustige burgers zich terug, en laten aldus vrij spel aan de handlangers der parijsche raddraaiers; de opvolgende verkiezingen vallen al meer en meer uit in den geest der Jacobijnen. Tevens hebben dezen in de parijsche Sections en in de Commune van Parijs uitnemende werktuigen om ter gelegener tijd de insurrectie te hulp te roepen; zoo worden zij in staat gesteld om op 10 Augustus 1792 den Koning te doen vallen, om den flauwhartigen en den koningsgezinden door de Septembermoorden schrik in te boezemen, om de Convention in Juni 1793 tot de uitzetting der Girondijnen te dwingen, en eindelijk om in September 1793 het Schrikbewind in te voeren. Vraagt men, uit hoeveel personen die partij ongeveer bestaan heeft, dan antwoordt Taine: hoogstens uit zesduizend te Parijs, hoogstens uit driehonderd duizend in geheel Frankrijk. Zijne gissingen, want meer zijn het natuurlijk niet, naar de talrijkheid der Jacobijnen loopen zeer uiteen, maar hoogere cijfers dan de genoemde vind ik voor ‘la bande’, zooals hij de Jacobijnen noemt, niet opgegeven. Het zijn deze 300,000 Jacobijnen, volgens onzen schrijver, die, alleen krachtens hun systeem van schrikaanjagen, gedurende zes jaren den baas spelen over zes à zeven millioen Girondins, Feuillants, koningsgezinden en onverschilligen[1)].

Met alle waardeering van de goede trouw des schrijvers, schijnt zulk een resultaat den onbevooroordeelden lezer, ook al vergeet hij voor een oogenblik wat hij elders heeft geleerd, geheel onevenredig aan de aangewende middelen. Al meet Taine de volle maat en meer dan de volle maat toe aan de onzelfstandigheid van den Franschman van 't gewone slag[2)],

1) La Révolution, Dl. III. blz. 61.
2) ‘Les prétendus citoyens et républicains auxquels ils (de verdreven en in de departementen ronddolende Girondins) ont affaire sont, en somme, d'anciens sujets de Louis XVI et des futurs sujets de Napoléon, c'est-à dire des administrateurs et des administrés, disciplinés de coeur et subordonnés d'instinct, ayant besoin d'un gouvernement, comme les moutons ont besoin d'un pâtre et d'un chien de garde, acceptant ou subissant le pâtre et le chien de garde pourvu qu'ils aient l'apparence et le ton de l'emploi, même quand le pâtre est un boucher, même quand le chien de garde est un loup. Eviter l'isolement, rejoindre au plus tôt la plus grosse bande, faire toujours masse et corps, partant suivre l'impulsion qui vient d'en haut et ramasse les individus dispersés, tel est l'instinct du troupeau.’ Dl. III blz. 38.

zoo eischt de lezer toch van de langdurige heerschappij der jacobijnsche bende, en vooral van het ontstaan dier heerschappij een andere verklaring dan hij hier krijgt. Wellicht doorbladert hij, om die nadere verklaring te vinden, nogmaals de vorige deelen van Taine's werk, en dan krijgt hij al eenig meer licht. Vooreerst ziet hij daar de Girondijnen naar waarheid voorgesteld als volkomen instemmende, wat de theorie betreft, met hetgeen Hérault-Séchelles, de ontwerper der jacobijnsche grondwet van 1793, in zijn rapport leeraart; hij vindt daar, 't geen ook ons niet onbekend is, dat de leer van het *Contrat social* reeds bij den aanvang der revolutie schering en inslag vormde van de openbare meening, zoowel bij een deel van den adel en de geestelijkheid, als bij nagenoeg den geheelen Tiers Etat. Zulk eene instemming in de theorie doet vermoeden dat de Jacobijnen ook onder de overtuigde aanhangers der Girondijnen een groot aantal gevonden hebben, die nog liever de Republiek hadden, zelfs onder het Schrikbewind, dan den terugkeer tot 't *ancien régime*. Van de boeren zegt de schrijver met zooveel woorden, dat zij zich liever lieten doodslaan, dan het *ancien régime* te zien herleven. Het vermoeden ligt voor de hand, dat het nog iets anders geweest is dan enkel vrees voor de guillotine, wat de Jacobijnen aan hunne almacht in den Staat heeft geholpen.

Maar wat vooral nadere verklaring behoeft, is de voorstelling die Taine geeft van het eigenlijk ontstaan van het Schrikbewind.

In groote trekken is die voorstelling als volgt:

De Jacobijnen hebben op 31 Mei en 2 Juni 1793, door de uitzetting der Girondijnen, de Convention in hunne macht en daardoor de gelegenheid gekregen, om hun programma in te voeren. Wij hebben dat programma hierboven grootendeels in Taine's eigen woorden kunnen lezen. Maar thans is het een geheel ander programma dan straks; de Jacobijnen denken nu niet aan de regeneratie van den mensch, of aan de toepassing van het *contrat social*; zij willen slechts heerschen, alleenheerschen, en der natie een juk opleggen, zwaarder dan dat van Lodewijk XIV of van den Sultan van Turkije. Hoe zullen zij nu die geheime bedoeling verbloemen, ten einde de reeds in opstand zijnde provinciën niet tot het uiterste te brengen? Daartoe moet de nieuwe constitutie dienen; Hérault-Séchelles

en eenige anderen krijgen een dag of acht om een ontwerp te maken; de indiening geschiedt op 11 Juni, de beraadslaging duurt in de Convention tot den 24sten en op dien dag ontvangt de fransche natie eene constitutie ter aanneming of verwerping, die de zuiverste uitdrukking is van de revolutionnaire theorie: volstrekte ondergeschiktheid van de regeering aan de geregeerden, algeheele vrijheid van godsdienstoefening en drukpers, verplichting van 't volk om op te staan tegen de regeering die zijne rechten verkracht, volstrekte onschendbaarheid van 't individu, behalve in de gevallen en onder de vormen door de wet bepaald, algemeen stemrecht in de grondvergaderingen waar de afgevaardigden, de stedelijke autoriteiten en de vrederechters gekozen worden, beperking van bijna alle door verkiezing verkregen mandaten tot den duur van hoogstens één jaar, - eindelijk volksstemming over de meest belangrijke onderwerpen, zooals vrede en oorlog, op verzoek van een vijfde der stemgerechtigden van elke grondvergadering. Is dat niet de meest volledige toepassing van 't democratisch ideaal van Rousseau? Ja, wel had Hérault-Séchelles gelijk, toen hij in zijn rapport verklaarde: ‘Un sentiment secret nous dit que notre ouvrage est peut-être un des plus populaires qui aient jamais existé.’

Maar wat gebeurt nu verder met die constitutie? Zij wordt in de grondvergaderingen aangenomen met 1.784.377 stemmen tegen 11.531, - terwijl vier of vijf millioen kiezers niet meestemmen, wel wetende dat zij niet vrij zijn in het uitbrengen van hunne stem. Nu noodigt de Convention (of anders de bende die haar beheerscht) de grondvergaderingen uit om elk een afgevaardigde naar Parijs te sturen, ten einde de procesverbalen der stemming over te brengen. Die 7000 à 8000 afgevaardigden, uit den aard der zaak reeds warme revolutionnairen, worden te Parijs door de Commune en de Jacobijnen met broederlijke liefde ontvangen, onder bewaking gesteld van de vurigste sansculottes, onthaald op redevoeringen van het zuiverste allooi, en eindelijk naar de Convention gebracht, waar zij de redders van 't Vaderland worden genoemd. Op 10 Augustus nemen zij als de meest geëerden onder de helden der revolutie deel aan de nationale feestviering, die op het Champs de Mars ter eere der nieuwe constitutie plaats heeft, volgens programma, door den schilder David ontworpen. In die atmosfeer, door die hulde, worden zij al meer en meer overtuigd dat zij geroepen zijn om

een nieuwe wereld in 't leven te roepen[1]; zij zijn in staat tot alles waartoe de raddraaiers hen zullen willen gebruiken.

Hier nu plaatst Taine iets, dat, zoo als hij het voorstelt, veel heeft van *un truc*. Op den dag na het feest staat Lacroix, ‘un affidé de Danton,’ in de Convention op, en stelt voor te decreteeren, dat de grondvergaderingen zoo spoedig mogelijk volgens de nieuwe constitutie zullen bijeengeroepen worden, om de Convention door een nieuw Wetgevend Lichaam te vervangen. Dienovereenkomstig wordt besloten; en met de grootste geestdrift worden, in dezelfde zitting, de gedelegeerden der grondvergaderingen verwelkomd, die de heilige ark, welke de constitutie bevat, aan de hoede der vergadering komen toevertrouwen. - Maar op dienzelfden avond houdt Robespierre, in den club der Jacobijnen, een lange, onbestemde redevoering over de gevaren die den Staat bedreigen, over de samenzweerders, over de verraders; - plotseling komt hij met het beslissende woord voor den dag: ‘Mijn voornaamste overweging zou mij bijna ontgaan zijn .... Het voorstel dat men dezen morgen gedaan heeft, heeft geen andere strekking dan de thans gezuiverde leden der tegenwoordige Convention te doen vervangen door de afgevaardigden van Pitt en van Coburg.’ - ‘Neen, neen!’ schreeuwen de volbloed-Jacobijnen, die de zaal vullen. De gedelegeerden worden medegesleept. ‘Ik eisch,’ zegt een van hen, ‘dat de Convention niet uiteenga vóór het einde van den oorlog!’ Daar is eindelijk het hooge woord er uit, - en nu is de zaak gezond. Den volgenden dag, 12 Augustus, brengen de gedelegeerden al weer een bezoek aan de Convention, maar nu in een staat van opgewondenheid, die alle grenzen te buiten gaat. ‘t Is geen tijd meer om te beraadslagen,’ roepen zij, ‘er moet gehandeld worden. Laat de natie als één man opstaan, zij alleen kan hare vijanden vernietigen.... Wij eischen dat alle verdachte mannen in verzekerde bewaring worden genomen, dat zij naar de grenzen worden gedreven, gevolgd door de vreeselijke drommen der sans-culottes, enz.

1) ‘En cet état de crise, leur raison, comme une balance détraquée, est à la merci d'une chiquenaude; sous la poussée des fabricants d'enthousiasme, un revirement brusque va les emporter. Ils considéraient la Constitution comme une panacée, et ils vont la reléguer comme une drogue dangereuse dans ce coffre qu'on appelle une arche.’ Blz. 24.

enz.' Maar wie kan die revolutionnaire phraseologie in 19de eeuwsch hollandsch weêrgeven!

Kortom, onder den drang der gedelegeerden, besluit de Convention tot intrekking van haar besluit van den vorigen dag, en neemt zij een aantal andere besluiten, die als het begin van het Schrikbewind kunnen gelden. Voor den naam van dat bewind zorgt Danton: 'Les députés des assemblées primaires,' zegt hij, 'viennent d'exercer parmi nous l'initiative de la terreur.' Van de constitutie wordt niet meer gerept: men bergt haar op eene in 't oog vallende plaats in de vergaderzaal, in een monumentje, waarvoor David de teekening levert; en Danton omschrijft den toestand naar waarheid, wanneer hij zegt: 'A présent, la Convention doit être pénétrée de toute sa dignité; car elle vient d'être revêtue de toute la force nationale.' Volkomen naar waarheid, - met dien verstande, dat de Convention aan den leiband loopt van de Montagnards, en dezen dus de geheele nationale macht in handen hebben.

Zoo is dan volgens onzen schrijver het ontstaan van de Terreur niets dan het laatste tooneel van een soort poppenspel, waarin de Convention aan de eene zijde, de gedelegeerden der grondvergaderingen aan de andere, schijnbaar de hoofdrollen vervullen; maar achter de schermen staan Robespierre en Danton aan de koordjes te trekken die de poppen in beweging brengen.

Dat die voorstelling niet te rijmen is met hetgeen Taine zelf het programma der Jacobijnen, en vooral het programma van Robespierre noemt, springt terstond in het oog, ook hem, die zijne kennis van de fransche omwenteling geheel aan Taine ontleent. Hoezeer ook bereid, om ter bereiking van hun doel alle middelen, hoe slecht ook, te gebruiken, is dit doel toch geen ander dan hetgeen zij bereikt hebben in de constitutie van 1793, met haar volkomen democratische en niet minder centraliseerende instellingen; vrees dat hun de vrije hanteering van die instellingen in hun geest door een nieuwe Wetgevende Vergadering zal worden ontnomen, die vrees behoeft, naar Taine's eigen voorstelling van zaken, voor de Jacobijnen niet te bestaan. Zijn niet hunne clubs in alle gemeenten des lands oppermachtig, en hebben die dit niet juist pas bewezen, door de aanneming der grondwet te bewerken? Blijft niet de Convention, waarin zij alvermogend zijn, in leven totdat hare opvolgster

gekozen is, en heeft zij niet reeds dikwijls genoeg getoond, niet op te zien tegen eene haar vijandige uitspraak van het algemeen stemrecht?

Genoeg om te doen zien dat er aan de opvatting van Taine iets moet haperen, als hij de Jacobijnen op het oogenblik dat zij de hoogste macht in handen krijgen, en terwijl die macht door geen grooter gevaar bedreigd wordt dan tot dusver, het Schrikbewind doet invoeren: een maatregel, dien hij zelf in het volgende boek als de *ultima ratio Jacobinorum* voorstelt!

Wie wel eens een andere geschiedenis der fransche revolutie gelezen heeft, heeft reeds lang bespeurd, dat Taine's historische opvatting onzuiver is, omdat hij schijnt voorbij te zien, dat de revolutie niet alleen met binnenlandsche tegenstanders, maar ook met machtige buitenlandsche vijanden te kampen gehad heeft.

Wel verklaart de schrijver (Voorrede van Deel II), dat hij zich alleen wenscht bezig te houden met de geschiedenis der '*pouvoirs publics*,' en dat hij de geschiedenis der oorlogen, der financiën, der Kerk gedurende de revolutie aan anderen overlaat. Doch dit ontslaat hem niet van den plicht om na te gaan, in hoeverre Kerk, oorlogen, financiën, enz. gedurende de revolutie op de openbare machten van invloed zijn geweest. Gedroogde kruiden, mineraliën, schelpen, opgeprikte insecten en andere voor verzameling vatbare voorwerpen kan men in loketjes verdeelen, en ze dan één voor één onderhanden nemen, bestudeeren, en naar gelang van verschillende kenmerken in verschillende reeksen rangschikken. Niet aldus, in de geschiedenis, de straks genoemde elementen van het leven eens volks. Allerminst in de geschiedenis van hetgeen in ons oog eigenlijk niets is geweest, dan een tienjarige periode van regeeringloosheid.

Wat de factie, de partij, of de bende der Jacobijnen, noem haar hoe ge wilt, in de fransche revolutie geweest is of gedaan heeft, is niet te begrijpen, is niet naar waarheid voor te stellen, zonder voortdurend den invloed der buitenlandsche op de binnenlandsche gebeurtenissen, en omgekeerd, na te gaan. Met evenveel recht kon men de handelingen van iemand, wiens huis in brand staat en door roovers wordt aangetast, aan de gewoonten en regelen toetsen, waarnaar de gezeten burger in gewone tijden zijn dagelijksch leven inricht. - Ja, antwoordt wellicht iemand, maar als die man zelf het huis in brand gestoken heeft, als

hij zelf door inbraak er ingekomen is? - Dat doet niet ter zake: zoodra het huis brandt, en hij zich te verdedigen heeft, handelt hij noodzakelijk met het oog op die twee omstandigheden en moet de beoordeelaar zijner handelingen die omstandigheden in het oog houden.

IV.

Nergens is die wederzijdsche werking en tegenwerking tusschen het inwendige en het uitwendige onmiddellijker, duidelijker na te gaan dan juist in de geschiedenis der fransche revolutie. Men gelieve zich den loop dier omwenteling, vooral na de uitbarsting van den oorlog, in zeer algemeene trekken in 't geheugen te roepen, en vergunne mij daartoe hier te herhalen, wat ik vroeger elders neerschreef; ook na de lezing van Taine's werk, is mijne zienswijze in dezen in geen enkel opzicht veranderd.

‘Een girondijnsch ministerie had op 20 April (1792) den geweldigen oorlog doen beginnen, die met korte tusschenpoozen tot 1815 zou duren. Te midden der gevaren, daaruit ontstaan, ging de revolutie op haar vulcanische wijze voort met het omverwerpen van het bestaande: en elke daad van zelfverdediging van 't bestaande, elk succes van de vijanden der revolutie lokte een nieuwe uitbarsting uit, die de omwenteling heviger, ongenaakbaarder, gevaarlijker maakte.

Op de weigering des Konings, om de decreten op de onbeeedigde priesters te bekrachtigen, op 't ontslag van Roland, Servan, Dumouriez, was de 20^{e} Juni gevolgd: het volk in de Tuilerieën den Koning uren lang omringende en hem zijne wenschen in de ooren schreeuwende, het was ‘een teeken des tijds dat voor de onlangs afgekondigde constitutie (van 1791) met haar beperkt koningschap niets goeds voorspelde. Op de onstaatkundige en belachelijke proclamatie van den Hertog van Brunswijk tot het fransche volk, werd geantwoord met den eisch tot afzetting des Konings, en toen deze niet spoedig genoeg werd toegestaan, met de bestorming der Tuilerieën op 10 Augustus 1792. met de gevangenzetting der koninklijke familie, met de proclamatie van de Republiek. Trouw aan 't koningschap, ware of vermeende samenspanning

met den vijand, verraderlijke overgave van vestingen, oproer in drie-en-dertig departementen, lokten vervolgens de Septembermoorden uit, dien gruwel, nauw geëvenaard door den gruwel van den Bartholomaeusnacht ....

Intusschen, - Brunswijk is in 't land: Verdun, de eenige vesting tusschen hem en Parijs, valt in zijne handen: Dumouriez, thans nog geen landverrader, staat met een veel geringer macht tegenover hem, - doch vaderlandsliefde, door 't genie geleid, behoudt de overhand boven het luchthartig zelfvertrouwen der gecoaliseerden, en op het Argonne-woud stuit ditmaal de invasie af. In plaats van den aanval af te wachten valt de revolutie nu zelf aan. Spiers, Worms, Mainz, Frankfort worden door Custine, onder hem door Houchard bezet, - in 't Noorden verovert Dumouriez de Oostenrijksche Nederlanden, na te Jemmapes den vijand met de Marseillaise uiteengedreven te hebben. Te Parijs begint inmiddels over de lijken der in September vermoorden de doodsstrijd tusschen Girondijnen en Montagnards, die slechts zal eindigen met den ondergang der eerstgenoemden en de algeheele zinsverbijstering der anderen. Doch te midden van dien strijd blijft tegenover de buitenlandsche vijanden der revolutie de Conventie onverdeeld, hare houding uittartend. Lodewijk XVI wordt onthoofd, minder tot straf voor misdrijven, tegen de revolutie gepleegd, dan tot een teeken dat geen verzoening mogelijk is tusschen het oude en het nieuwe, tusschen koningschap en republiek. En die worsteling, waarin alle wapens ter hand genomen worden, - waarin Engeland later bijna officieel het middel der vervalsching aanwendt om de assignaten te deprecieeren, - ook de Convention zet hem met geheel nieuwe middelen voort: zij vindt bondgenooten bij hare vijanden. Bij decreet organiseert zij den opstand bij alle volken. Op 19 November (1792) belooft zij haar machtigen bijstand aan alle volken die zich van hunne tyrannen willen bevrijden. Op 15 December decreteert zij, dat hare generaals in 't door hen bezette vijandige land de afschaffing zullen afkondigen van de bestaande belastingen, van de tienden, van de feodale rechten, van de persoonlijke of zakelijke dienstbaarheid, van de jachtrechten, den adel, de privilegiën....'

Op Dumouriez, den redder in den nood van 't jaar te voren, is thans aller hoop gevestigd. Hij zal 't vaandel der revolutie naar België, naar Nederland, naar Engeland zelfs brengen! Op

25 Februari heeft hij Breda reeds ingenomen; wat talmt hij zoo lang?

Doch Dumouriez heeft allengs genoeg gekregen van de revolutie, of van de anarchie, zooals hij haar thans noemt: zijn voorspoed moet slechts dienen om haar te smoren; nog ééne overwinning, en dan zal hij zijn slag slaan. ‘Aanbod van een wapenstilstand aan Engeland en Oostenrijk, vereeniging der belgische en bataafsche Republieken, aanbod aan de Convention om die beide gewesten bij Frankrijk in te lijven onder een koning, - bij weigering hiervan opmarsch naar Parijs, ontbinding der Convention, uiteendrijving der Jacobijnen, - ziedaar Dumouriez's voornemens. De ongelukkige afloop van den slag bij Neerwinden verijdelt die .... Nog kan hij misschien met behulp van den vijand zijn voornemen verwerkelijken. Doch hoe dezen daartoe over te halen, - tegenover eene wilskracht als die der Convention, een republikeinsche trouw als die der vrijwilligers onder zijne bevelen, eene vaderlandsliefde als die der steden in 't Noorden van Frankrijk? Eenmaal betrapt, blijft voor Dumouriez slechts de keus over tusschen onderwerping aan 't bevel, dat hem voor het Tribunal révolutionnaire roept, en vlucht naar de Oostenrijkers. Hij kiest het laatste, weigert het hem aangeboden kommando in 't vijandig leger, en wijkt uit naar Zwitserland om daar, gedurende dertig lange jaren, zijn roem en zijne schande te overleven.

‘Frankrijk en de revolutie worstelen inmiddels met het doodsgevaar, waarin dit verraad hen gestort heeft. Bijna op hetzelfde oogenblik begint de opstand in de Vendée: te Lyon is de tegenomwenteling in vollen gang; reeds lang heeft Custine zijn stouten tocht naar 't hartje van Duitschland moeten opgeven, en de gecoaliseerden in het Noorden wachten slechts op de wederinneming van Mainz om de verovering van Frankrijk te beginnen. In den boezem der Convention woedt de strijd voort tusschen Montagne en Gironde; daarbuiten ontbrandt de burgeroorlog na de zegepraal der Montagne, - of liever van Henriot en de parijsche Sectiën op 31 Mei en 2 Juni 1793....’

Ziedaar eenige der gebeurtenissen die aan het ontstaan van het Schrikbewind waren voorafgegaan. Bij Taine vinden wij die òf niet vermeld, òf buiten verband met elkaar beschreven, en dan met zulk een rijkdom van details beschreven, dat de indruk van het geheel er onder verdwijnt. Slechts een zeer

enkele maal wordt men herinnerd dat het ééne feit of complex van feiten het andere ten gevolge gehad heeft.

Zoo wordt in het voorlaatst verschenen deel ter loops gewezen op een verband tusschen het vooruitrukken van het pruisische leger onder Brunswijk, die reeds te Verdun staat, en de stemming van het gemeen te Parijs, in de laatste helft van 1792[1]; maar de Septembermoorden worden weer voorgesteld als een coup van den *monomane homicide* Marat, en van Danton, dien 'barbare né pour commander à ses pareils,' gelijk hij uitnemend wordt gekenschetst; geen van beiden deelt de vrees voor de invasie, maar zij hebben een maatregel noodig om den koningsgezinden schrik aan te jagen: van daar volgens Taine de Septembermoorden. Eerst op een andere plaats, daar, waar de schrijver de fouten der Girondijnen opsomt, worden de Septembermoorden op juiste wijze in verband gebracht met het van buiten dreigende gevaar[2]; en daar wordt dan tevens vermeld, dat ook de vestiging van het Schrikbewind aan een soortgelijke oorzaak is toe te schrijven. Maar het geschiedt weer geheel ter loops, en als het oogenblik gekomen is om de invoering van de Terreur te bespreken, kan de lezer van Taine's boek zich verbeelden, dat Frankrijk in vrede leeft met al zijne naburen.

De eenige aanduiding dat ook de val der Girondijnen in verband staat met den oorlog tegen de coalitie vind ik daar, waar de schrijver de reden opgeeft, waarom Carnot en Cambon naar dien val moesten verlangen; het was, zegt Taine, omdat Cambon, als minister van financiën, millioenen, en Carnot, als minister van oorlog, legers noodig hadden om den oorlog te voeren: in plaats van regeeringloosheid hadden zij dus een sterke regeering noodig, die hun millioenen en legers verschafte, dus 'une Convention unanime et sans scrupule, c'est-à-dire, parcequ'il n'y a pas d'autre expédient, une Convention contrainte, c'est-à-dire enfin une Convention purgée de ses orateurs

1) 'La plèbe jacobine a vaguement conscience de son petit nombre, de son usurpation, qui croit à mesure que Brunswick approche. Elle se sent campée sur une mine: si la mine sautait!' Dl. II. 269.

2) 'Elle (la Gironde) lance la France dans une guerre de principes et provoque contre la France une ligue européenne, ce qui, en ramenant sur la frontière les périls de septembre, établit en permanence le régime de septembre à l'intéreur.' Dl. II. 435.

incommodes et dissidents, en d'autres termes, la dictature de la populace parisienne[1].' Hier wordt, gelijk men ziet, de noodzakelijkheid der zelfverdediging, waarin Frankrijk zich bevond, terecht als de reden opgegeven, waarom mannen als Carnot en Cambon, die veel meer overeenstemden met de Gironde dan met de Montagne, tot den val der eerstgenoemden medewerkten; doch dat die medewerking ten doel had de dictatuur van het parijsche gepeupel te bevorderen, is eene opvatting die Taine alleen door een onzuivere redeneering kan hebben gekregen.

Er is evenwel, dit daargelaten, een feit aan te wijzen, dat veel rechtstreekscher invloed gehad heeft op het lot der Girondijnen, dan de gezindheid van Carnot et Cambon. Ik bedoel het verraad van Dumouriez. De verdenking dat de Gironde er aan deel genomen had, schoon volkomen ongegrond, lag in dien tijd van 'bovennatuurlijken achterdocht,' gelijk Carlyle hem noemt, voor de hand: zij werd voor Danton de reden of het voorwendsel om zich tegen Vergniaud en de zijnen te keeren. Om zich van die verdenking te zuiveren, hebben laatstgenoemden met hunne tegenpartij gewedijverd in het geroep om een streng onderzoek, en bij die gelegenheid den laatsten waarborg van hun persoonlijke veiligheid, de onschendbaarheid van de leden der Convention, prijsgegeven. De vijandschap van Danton beteekende voor hen weerloosheid tegenover de Montagne, die niet verzuimde den strijd voort te zetten met alle middelen welke de diepste verachting voor eer of goede trouw haar ten dienst stelde.

Een punt staat intusschen volkomen vast: tegenover het gevaar dat van buiten dreigde, kon Frankrijk zich onmogelijk verdedigen, wanneer er geen einde kwam aan de inwendige verdeeldheid. In dit opzicht waren Dumouriez en de Jacobijnen het volkomen eens. Maar wat hij door verraad had willen bereiken, het einde der anarchie, trachtten zij na den val der Gironde op andere wijze tot stand te brengen.

Daartoe moest, in de eerste plaats, de nieuwe constitutie dienen. Deze constitutie, gelijk Taine doet, alleen als een lokaas te beschouwen, bestemd om de in opstand verkeerende departementen in den val te doen loopen, is m.i. onjuist. Wel hebben de Jacobijnen op de bevrediging der departementen als eerste uitwer-

1) DI II, 431.

king van de aanneming der constitutie gerekend, maar zij hebben ook gemeend en konden meenen, dat de constitutie hen in staat zou stellen, om langs volkomen wettigen weg hun systeem te handhaven. Ziehier waarop ik deze opvatting grond.

Vooreerst hing de waarde der nieuwe constitutie bijna uitsluitend van hare toepassing af. Het wetgevend lichaam had volgens die grondwet het recht om over alle onderwerpen, behalve zeer enkele (als vrede, oorlog, wijziging der grondwet) bij decreet alles te bepalen wat het wilde. Men had dus slechts te zorgen voor een goed jacobijnsche samenstelling van dat Wetgevend Lichaam, en dan ... *vogue la galère!* Zelfs de stellige bepalingen, welke de individueele vrijheid, die der drukpers, de vrijheid van vereeniging waarborgden, - zelfs die waren gemakkelijk onschadelijk te maken door een oordeelkundige toepassing van het bij de Jacobijnen zeer gebruikelijke gezegde: ‘que sous prétexte de liberté on peut tuer la liberté même.’[1)] Er was op den dag van de aanneming der constitutie voor de Jacobijnen geen reden hoegenaamd om haar terzijde te willen stellen. Dit is zoo waar, dat Billaud-Varennes, zeker een onverdacht getuige, nog eer het ontwerp der nieuwe grondwet in de Convention werd aangeboden, op 9 Juni in den Jacobijnen-club dat ontwerp als ‘le chef d'oeuvre du gouvernement républicain’ verheerlijkte en tevens, als volkomen in overeenstemming daarmede, een aantal maatregelen aanbeval, die ons niet bizonder vrijzinnig toeschijnen, als daar zijn: opsluiting van alle voormalige nonnen, die nog niet getrouwd zijn, verbanning van alle niet genaturaliseerde vreemdelingen, inhechtenisneming van alle ‘ci-devant nobles suspects et autres personnes présumées malveillantes’; een gedwongen leening van een milliard, door de rijken te betalen; schorsing van 't burgerrecht voor allen die daarvan misbruik maken, enz. enz.[2)]

1) Buchez en Roux, Hist. Parlementaire de la Révolution Dl. XXVIII, p. 172 en elders. Vergelijk ook de redeneering van Bourbottes en Julien Dl. XXVII ‘p. 445: ‘Considérant qui si, d'après la déclaration des droits, la liberté de la presse est illimitée, il en résulte aussi que la liberté de choisir entre les productions qu'elle nous transmet doit l'être par le même principe, enz.’, redenen waarom de verspreiding van alle niet-jacobijnsche bladen in de Vendée ten strengste verboden wordt. - Te Lyon raadt de Girondijn Biroteau de aanneming der constitutie af, omdat het aanstaande Wetgevend Lichaam uit louter Jacobijnen zal zijn samengesteld. Dl. XXVIII, p. 355.

2) Buchez & Roux, Dl. XXVIII, 161.

In de tweede plaats kon, ook onder de nieuwe constitutie, de Convention althans tijdelijk nog blijven bestaan. Met de vaststelling der grondwet was haar mandaat niet afgeloopen; althans niet volgens de Convention zelve. De rapporteur over de procesverbalen van de aanneming der grondwet in de *assemblées primaires*, Gossuin, spreekt op 9 Augustus, in de vergaderzaal der Convention, de gedelegeerden der grondvergaderingen aldus toe: ‘Soyez notre organe auprès de nos frères, assurez les tous, et nous en prenons ici l'engagement sacré, qu'avant notre remplacement, n'importe son époque, un code civil et uniforme, une instruction nationale, et s'il est possible, des lois explicatives des bases de la Constitution, auront été décrétées: ce seront nos derniers travaux.... Puissent ces grandes et utiles mesures s'opérer promptement! Il nous sera agréable alors de déposer en d'autres mains les rênes de l'état.’[1)] Wanneer desniettemin twee dagen later de Convention op voorstel van Lacroix besluit ‘de faire le recensement de la population et des électeurs, afin de convoquer au plus tôt les assemblées primaires,’ dan zie ik daarin een ‘mouvement d'entraînement,’ gelijk die in de Convention niet zeldzaam waren, - misschien ook eene vertooning van zelfverloochening, bestemd om den gedelegeerden der grondvergaderingen een rad voor de oogen te draaien, maar zeker niet een besluit om terstond uiteen te gaan; eene volkstelling in een land als Frankrijk is niet eene operatie die (*sit venia verbo*) in een gebroken achtermiddag kan afloopen. Indien Robespierre op 11 Aug. bij de Jacobins het besluit van de Convention in dien zin uitlegde, dan had hij andere redenen daarvoor, gelijk ik hoop aan te toonen.

Neen, de constitutie van 1793 is niet als een masker beschouwd door hen die haar hebben opgesteld en doorgedreven; zij was, toen zij de Convention verliet, voor de zuivere Jacobijnen de juiste uitdrukking van hetgeen zij wenschten, onder ééne voorwaarde: namelijk dat zij, Jacobijnen, aan 't roer zouden blijven, wanneer de nieuwe wetgevende vergadering bijeenkwam.

Doch de zekerheid, dat dit zoo zou zijn, begon hun allengs te ontvallen. Er is tusschen 24 Juni, dag der aanneming van het ontwerp in de Convention, en 16 Augustus, toen de *levée*

1) Buchez en Roux, l.c. p. 431.

en masse is gedecreteerd, zeer veel gebeurd, dat Taine niet vermeldt, waarschijnlijk als niet behoorende tot de geschiedenis ‘des pouvoirs publics.’

Bij voorbeeld:

Op den dag na de aanneming der constitutie komt Jacques Roux namens ééne der parijsche Sectiën tegen de constitutie protesteeren, daar die de agiotage en het opkoopen van levensmiddelen niet heeft verboden. Wel wordt hij door de Jacobijnen voor anarchist uitgescholden, en door zijne Sectie, die der Gravilliers, gedesavoueerd, - maar de Club der Cordeliers verklaart met algemeene stemmen zijn gedrag goed te keuren, en 't scheelt weinig of Legendre en Danton worden uit die Club gebannen.

Op 4 Juli komt Cambon over een pas ontdekte royalistische samenzwering rapporteeren. De Generaal Dillon, als hoofdschuldige in dit complot gevangen gezet, vindt een verdediger in Camille Desmoulins, die een brochure vol bittere hatelijkheden uitgeeft tegen de hoofdmannen der Montagne, Legendre, Saint-Just, Thirion, en daardoor den eersten stap zet op den weg naar de guillotine[1)].

De parijsche feestviering, ter gelegenheid van de aanneming der constitutie tegen 14 Juli voorbereid, kan niet doorgaan, om den moord, den vorigen avond op Marat gepleegd. Bij de terechtstelling der moordenares, is zelfs het om de guillotine geschaarde gepeupel onder den indruk van haar persoon en hare doodsverachting.

Onderwijl wordt wel is waar in de meeste plaatsen, waar de Girondijnen heengevlucht zijn, het gezag der Convention zonder veel moeite hersteld, maar Lyon, Bordeaux, Toulouse en Marseille blijven weerbarstig. Lyon heeft eindelijk zijne toestemming aan de nieuwe constitutie geschonken, maar het sluit zijne poorten voor de commissarissen der Convention, Dubois-Crancé en Gauthier, en stelt voorwaarden voor de ontbinding van het revolutionaire gouvernement, aldaar ingesteld, om de buitensporigheden der ultra's te keer te gaan.

Anders dan de Convention zelve denkt er de maire van Nantes over, die op 2 Augustus de Convention komt uitnoodigen om zich te ontbinden, hetgeen deze zeer ongepast oordeelt, en waarvoor de spreker in de Abbaye wordt gevangen gezet.

1) t.a.p. blz. 275.

Onder de ruim 7000 gedelegeerden der grondvergaderingen bestaat, volgens Buchez en Roux (en ook volgens Taine) een *minorité scissionaire*, die niets wil weten van de vriendelijke ontvangst, hun door de Jacobijnen bereid, en die op 6 Augustus bij de Convention een afzonderlijk lokaal en de bijeenroeping eener wetgevende vergadering komt vragen. Ook dit verzoek wordt met verontwaardiging van de hand gewezen, en de gedelegeerden als *suspects* in hechtenis genomen[1]; maar op de grondvergaderingen, die zij vertegenwoordigen, valt daarom nog niet te rekenen.

In den Jacobijnen-club heeft Robespierre intusschen een voortdurenden strijd te strijden tegen hen, die verder willen gaan dan in het systeem der Jacobijnen past, de *enragés*, als Jacques Roux en Leclerc, - en tegen de ‘roofdieren’ als Hébert en Vincent, die zelfs de zuiversten der zuiveren, Danton en Lacroix, verdenken van neigingen tot aristocratie (2, 5 Augustus).

Er was dus voor de leiders der jacobijnsche politiek reden te over om te twijfelen, of de heerschappij der Jacobijnen over de grondvergaderingen, zoowel in de departementen als te Parijs, hun op den duur wel verzekerd was. En toch was het meer dan ooit noodig een gouvernement te vestigen, sterk genoeg om geen oppositie hoegenaamd, noch in de Convention, noch in de clubs, noch in de departementen te vreezen te hebben.

Want de invasie was thans niet meer een gevaar der toekomst, Frankrijks grondgebied niet meer ongeschonden!

Condé had op 12 Juli gecapituleerd, Maintz op 22 Juli, - Valenciennes op 28 Juli. De Hertog van York en de Hertog van Saksen-Coburg in 't Noorden, de Koning van Pruisen in 't Oosten, de Spanjaarden onder Ricardos in 't Zuiden, hadden de fransche grenzen overschreden, en dreigden, met legers die te zamen ten minste 300,000 man telden, de Republiek te Parijs te komen verpletteren. Reeds vroeger was Corsica onder Paoli als één man opgestaan, en thans hoorde men uit de Vendée, waar reeds in Juni Saumur in handen der Royalisten was gevallen, op nieuw van eene nederlaag der republikeinsche troepen, die de helft van hunne artillerie verloren hadden. Daardoor lag Bretagne voor de Vendeeërs en

1) t.a.p. 402, 412.

hun engelsche bondgenooten open. Tegelijk met het bericht der overgave van Valenciennes, legde Barère in de Convention de bewijzen over van een engelsen complot, dat ten doel had door opkooping van graan de bestaande duurte te verergeren, en tevens door brandstichting de magazijnen in de voornaamste vestingen en havens te vernielen. En een begin van uitvoering scheen aan dat complot gegeven, toen er binnen den tijd van eene maand brand uitbrak in de arsenalen van Valenciennes (vóór de overgave) en van Huningen, in de zeilmakerij te Lorient, in het kasteel te Bayonne, en de artillerieparken te Chemillé en te Saumur in de lucht vlogen.

Zoo was, in de tweede helft van Juli en de eerste van Augustus, de toestand buiten de Convention; in die vergadering hadden de Jacobijnen ook na 2 Juni nog te rekenen met de aanhangers der verdreven Girondijnen. Waar het aankwam op het bestrijden van den buitenlandschen vijand, en ook van de Vendée, waren dezen even ijverig revolutionnair als de beste Jacobijn. Maar telkens als de revolutie van 2 Juni, of de daden der Girondijnen na hunne uitzetting ter sprake kwamen, ontvlamde de strijd op nieuw; zelfs onder de *crapauds du Marais* waren er nog enkelen, die af en toe de stem verhieven. Nog was de tijd niet gekomen waarop ook hun de schrik zoo om 't hart zou slaan, dat zij dan deze, dan gene onder hen gewillig ter slachtbank zouden zien leiden. Doch die tijd naderde, en één voor één kwamen zij, die de slachtoffers zouden aanwijzen, deel vormen van het Comité de Salut Public. Oorspronkelijk eene schepping der Girondijnen en uit hunne geestverwanten samengesteld, telde dit Comité tegen het midden van Juli reeds een groote meerderheid van Jacobijnen in zijn midden. En 't waren mannen als Saint-Just, Lindet, Couthon, die hen daarin vertegenwoordigden. Op 27 Juli werd ook Robespierre tot lid van het Comité gekozen.

Men gelieve nu den aard en de strekking te overwegen van de gebeurtenissen, die ik hier in korte woorden opsomde: de uitkomst dier overweging zal waarschijnlijk tweeledig zijn. In de eerste plaats zal men mij toegeven, dat Frankrijk in den geheelen loop van zijne geschiedenis tot op dien tijd, althans sedert den krankzinnigen koning Karel VI, geen hachlijker, geen gevaarlijker oogenblik beleefd heeft dan de zomermaanden van het jaar 1793. Ten tweede zal gebleken zijn, dat de lei-

ders der Jacobijnen in Augustus niet meer zoo stellig op de parijsche Sectiën en op de grondvergaderingen in een aantal departementen en groote steden konden steunen, als zij tijdens de aanneming der constitutie gedaan hadden.

Waaruit ik, met nagenoeg allen die zich vóór Taine met de revolutiegeschiedenis hebben bezig gehouden, opmaak, dat er voor die leiders der Jacobijnen op dat oogenblik niet anders overschoot dan: òf te abdiceeren en een goed heenkomen te zoeken, met overlating van Frankrijk aan wie het veroveren wilde, - òf een middel te bedenken om èn den buitenlandschen èn den binnenlandschen vijand tot staan te brengen, en daardoor Frankrijk's zelfstandigheid te redden.

Dat middel is de Terreur geweest: eene *machine de guerre*, die, ik geef het gaarne toe, aan Frankrijk jammerlijk veel kwaad gedaan, en hen, die haar hanteerden, te gronde gericht heeft; maar tevens ook een oorlogswerktuig dat tegenover de coalitie en de Vendée doelmatig is gebleken, - en waaraan Frankrijk het behoud te danken gehad heeft van het onschatbare kleinood zijner onafhankelijkheid!

Als zoodanig past het revolutionnair regeeringsstelsel in de geschiedenis; niet, wanneer het enkel beschouwd wordt als een compagnieschap tot het onderdrukken, uitmoorden en uitplunderen van Frankrijk, of als een vooruitbedacht uitvloeisel van de leer van het ‘Contrat sociale.’ Op even goede gronden zou men den Bartholomaeus-nacht het uitvloeisel van de leer van Augustinus, of den moord der Chineezen te Batavia een uitvloeisel der Hervorming kunnen noemen!

Het moge vermetel zijn, een denker van Taine's menschenkennis en ervaring van een grove ketterij op zielkundig gebied te beschuldigen, een gebied dat bovendien veel meer het zijne is dan de geschiedenis: maar ik kan niet nalaten, met alle bescheidenheid te vragen, of niet zijn geheele voorstelling van zaken in dit werk beheerscht wordt door de soms uitgedrukte, doch meestal verzwegen onderstelling: dat de dader van elke daad alle gevolgen van zijne daad voorzien en gewild heeft. Wij hebben hem die onderstelling zeer duidelijk hooren uitspreken, toen er sprake was van Carnot en Cambon tegenover de Girondijnen. Maar zonder die hypothese is voor mij het ontstaan onverklaarbaar van hetgeen Taine ‘le programme

Jacobin' noemt. Moet hij niet bij het opstellen daarvan ongeveer aldus geredeneerd hebben: De Jacobijnen hebben de oppermacht in de Convention willen veroveren; zij hebben dat doel bereikt door de hulp van het parijsche gepeupel; *dus* hebben de Jacobijnen van den aanvang af het voornemen gehad om het parijsche gepeupel oppermachtig te maken. De Jacobijnen hebben duizenden andersdenkenden doen guillotineeren; *dus* hebben zij van den beginne besloten een bloedbad in Frankrijk aan te richten. De *commissaires de la Convention* en de mindere handlangers der Jacobijnen hebben zich op de onbeschaamdste en wreedste wijze vergrepen aan de heiligste rechten van degenen die hun waren overgeleverd; *dus* heeft al die rechtsverkrachting in de bedoeling gelegen van Rousseau, toen hij zijn Contrat Social zat te schrijven!

En dat Taine deze bedenkelijke redeneering zoo ongestoord heeft kunnen toepassen, schrijf ik weer voor een goed deel daaraan toe, dat hij nu eenmaal besloten had, zich niet in te laten met de geschiedenis van Frankrijk in zijne betrekkingen tot het buitenland, dus met datgene wat de rol der Jacobijnen in de staatsgeschiedenis der omwenteling alleen verklaarbaar maakt.

Uitgaande van de overtuiging, dat het individu in de uitingen van zijn geweten absoluut vrij behoort te zijn, verzamelt Taine, met klimmende verontwaardiging, de bestaande getuigenissen aangaande een oneindig aantal wandaden, ongerechtigheden, gemeenheden, door de Jacobijnen en hunne handlangers bedreven, en die alle de individueele vrijheid in hooge mate beperken. Bij het verwerken van het aldus verkregen materiaal gaat hij niet na, gelijk een geschiedvorscher behoort te doen, hoe het eene feit uit het andere is voortgekomen. Met toepassing der natuurkundige methode verdeelt hij de verschijnselen in klassen, naar gelang die hem toeschijnen te behooren bij de verschillende onderwerpen, welke hij behandelt. Hierbij verzuimt hij echter rekening te houden met de omstandigheden waaronder die verschijnselen zich hebben voorgedaan (op zich zelf reeds een niet onbedenkelijke afwijking van de ware natuurkundige methode); zoodoende ontwerpt hij van het Schrikbewind een beeld, dat hem en ons met rechtmatigen afschuw vervult, maar dat voor ons uit een psychologisch oogpunt tevens onverklaarbaar is. Want de Jacobijn, die in het Schrikbewind zijn ideaal

toegepast ziet, en die dus van den beginne niet anders gewild heeft dan al dat afschuwelijke en ontzettende, die Jacobijn volgens Taine's voorstelling is in ons oog een zedelijk onbestaanbaar wezen, een fantastisch gedrocht, dat nog minder met de werkelijkheid overeenkomt, dan de ‘natuurmensch’ waarvan Rousseau droomde.

Februari, 1885.
J.A. SILLEM.

De bronnen van Breeroos romantische spelen.

> ‘Al wat op aerde schijnt verdonckert voor 't ghesicht,
> Brenght Waerheyt ende Tydt in 't helder klare licht.’
> BREEROO.

Kunstenaars bij hun werk en in hunne werkplaats te bespieden, is te allen tijde voor leeken een belangwekkend schouwspel geweest. Schilders en beeldhouwers loopen zij in den weg op hunne ateliers, aan de Sardou's vragen zij, hoe deze wel hunne boeiende en treffende drama's maken, van de Patti's willen zij weten, wat die al zoo gevoelen, als zij voor het voetlicht treden. Is het alleen ijdele nieuwsgierigheid, die tot deze onbescheidenheden aanspoort? Of wel ongeloof aan de waarheid, dat het talent eene gave is, en de stille hoop, dat niets ‘den willenden’ te moeilijk zal blijken? Of ook, bij het zuchten over eigen vruchteloos getob, het uitzicht op een diabolisch leedvermaak, als het blijkt dat zij, die den kus der godinnen op 't voorhoofd heeten ontvangen te hebben, toch maar niet volstaan kunnen met als de nachtegaal het bekje te openen en ‘tu, tu’ te doen? Of eindelijk, oprechte bewondering voor het onbegrijpelijke misschien, en het verschoonbaar verlangen, om de bevoorrechten bij hunne gemeenschap met hunne goede geesten in stillen eerbied gade te slaan?

Laten we op deze vragen geen antwoord verlangen en het beste hopen en gelooven. Maar tevens erkennen, dat de kunstenaar bij Gods genade zich vrij kan laten bespieden, en hij er slechts bij winnen kan, als van het hem geschonken talent de grenzen duidelijk zichtbaar worden, zoodat men niet langer van hem eischt, wat hij niet geven kan. Terecht heeft dan ook Prof. Jan ten Brink in eene zijner laatste *Letterkundige Sprokkelingen*[1] opgemerkt, dat ‘tot de aanstaande Breeroo-feesten

1) Zie *De Amsterdammer*, 23 Nov. '84.

eene hernieuwde studie van zijn persoon en werken (hem) voorloopig de beste voorbereiding schijnt.' En waar hij er aan toevoegde, hoe vooral het onderzoek naar de bronnen van Breeroos drama's 'een teeder en moeielijk onderwerp' blijft, komt deze bijdrage waarschijnlijk niet ontijdig. Immers ook zij is eene bescheiden poging, om eenig meerder licht te werpen op de geschiedenis van Breeroos talent, en daarbij tevens op een feit te wijzen, dat, als het dien naam verdient, nog een ander vraagstuk, hetwelk met een geheele groep van letterkundige verschijnselen in verband staat, wellicht een stapje vooruit zal kunnen brengen. Alleen zij de belangstellende lezer gewaarschuwd, dat bovenstaande titel wel wat weidsch is en alleen gekozen werd, om een onbevallig lang opschrift te vermijden. 'Eenige bijzonderheden omtrent de bronnen van Breeroos *Rodderick en de Alphonsus, Palmerijn, de Stomme Ridder*, en *Griane*' ware dan ook juister geweest.

I.

Het is inderdaad vreemd, dat hetgeen omtrent de bronnen der voornaamste romantische spelen van onzen vroolijken vaandrig bekend is, in een regel of wat samengevat kan worden. *Rodderick ende Alphonsus* is, volgens zijne eigen aanwijzing in de voorrede, 'uyt een fabuleus versiert boeck ghenomen', waarvoor men dan gemeenlijk den een of anderen Amadis-roman houdt; maar van *Griane* en den *Stommen Ridder* is het bij herhaling vermeld, dat zij ontleend zijn aan '*Eene seer schoone ende ghenoechelicke Historie van den aldervroomsten ende vermaertsten Ridder, Palmerijn van Olijve, Sone van den Coninck van Macedonien ende van de schoone Griane, Dochter van Remicius, Keyser van Constantinopolen, dewelcke vele wonderlicke avontueren in haren leven ghehadt hebben, seer ghenoechelick ende playsant om lesen*.'[1] Maar hoe playsant ook, schoon op plaatsen, om welke vermoedelijk de pastoor van la Mancha het boek door de gouvernante liet verbranden, deze

1) Arnhem 1602 en 1613. Èn in de Kon. Bibliotheek èn in die der Maatschappij van Ned. lett. te Leiden is een exemplaar van den tweeden druk. Een eersten druk, door L.P.C. van den Bergh vermeld in zijn *Nederlandsche Volksromans*, bl. 71, ben ik niet machtig kunnen worden. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen, dat die eerste druk, waarvan Breeroo waarschijnlijk gebruik gemaakt heeft, niet dezelfde plaatsen zal bevat hebben, welke hier worden aangehaald.

middeleeuwsche bloesem schijnt weinig grage bijen verlokt te hebben. Alleen Dr. Schotel geeft in zijne *Vaderlandsche Volksboeken en Volkssprookjes* een kort verslag van den roman, doch schijnt niet de Hollandsche uitgave geraadpleegd te hebben. En zoo klaagt prof. Jan ten Brink er dan ook over[1)], dat geen aanwijzing van hoofdstukken of bladzijden tot een vergelijking van Breeroos werk met zijne bronnen in staat stelt. Evenwel, die bronnen waren niet verborgen, en het niet raadplegen daarvan is alzoo inderdaad een verzuim, maar, waar zoo velen in het talent van den lustigen Amsterdammer belang stellen of behoorden te stellen, eene van die nalatigheden, waarvan men met Huygens moet zeggen:

> 'De schult hoort allen toe, en 't ongelijck aan geen.'

Intusschen het verzuim is gelukkig licht te herstellen en dan blijkt uit de lezing van genoemde genoeglijke Historie allereerst, dat niet alleen de beide laatstgenoemde stukken, maar evenzeer de *Rodderick ende Alphonsus* uit den roman geput is[2)]. En voorts, dat deze eerste proeve van Breeroos talent de eenvoudige dramatizeering is van het 105^{e} hoofdstuk, vermeldende: 'Hoe Palmerin ende zijn gheselschap door groot onweder aen quam int Coninckrijk van Spaniën, ende van de ongheluckige liefde ende getrouwe vrientschap van twee brave Ridderen.' Palmerijn en de zijnen redden daar een edelman uit de handen van een troep Mooren, maar deze is weinig erkentelijk voor die uitkomst. 'Om niet onbeleeft te zijn,' voegt hij hun toe, 'soo danck ick u luyden van uwe vermeynde weldaden; vermeynde seg ick soo veele my aengaet, om dat ghyluyden mij vrientschap meynt bewezen te hebben, maer ick sweer u dat ghy my in plaetse van dien (doch onwetent) een groote vyantschap bewezen hebt.' 't Is de levensmoede Don Alphontie, die zoo tot zijne redders spreekt en naar aanleiding van die ontmoeting wordt dan uitvoerig de droevige historie van hem en zijn vriend Rodderick verhaald. Trouwe vrienden als zij waren, is hunne vriendschap in vijandschap verkeerd, toen beiden in vurige liefde ontvlamden voor Elisabeth, eene der 'schoonste ende gra-

1) Zie aangehaald feuilleton.
2) Dr. Jonckbloet teekent het niet in den tweeden, maar in den derden druk zijner *Gesch. der Ned. lett.* aan, zonder er bepaald de aandacht op te vestigen (III, bl. 226).

cieuste' jonkvrouwen aan het hof van Ferdinand en Isabella. Maar Don Rodrigo, schoon door Elizabeth begunstigd, wordt gedrukt door het leed, dat hij zijn vriend heeft aangedaan. En deze nobele vijand laadt vurige kolen op zijn hoofd, door hem bij een gevecht om een gevangen Moor, wiens eigendom aan Rodderick door een paar andere ridders betwist werd, te goeder ure ter hulp te snellen, en hem zoo het leven te redden. Door die drukkende verplichting wordt zijne zwaarmoedigheid echter nog grooter en ook Elizabeth, ofschoon zij Rodderick blijft liefhebben, begint eveneens den strijd tusschen liefde en dankbare vriendschap te kennen en gevoelt gewetensknagingen, dat zij den edelen Alphonsus zoo hard behandeld heeft. Als deze korten tijd daarna in Moorsche gevangenschap is geraakt, tracht Rodderick wel zijne schuld eenigermate af te doen, door zijn Moorschen kapitein ter uitwisseling aan te bieden, maar het gevoel, dat zijn vriend hem in edele zelfopoffering overtreft, wijkt niet van hem. En als hij met zijne Elizabeth naar hare ouders trekt, om hunne toestemming tot het huwelijk te vragen, wordt de last, die hem opgelegd is, nog zwaarder. Thans is het Elizabeth, die in Roddericks afwezigheid in handen van Orondatus en zijne Mooren gevallen, door haar afgewezen minnaar voor de schande en den dood wordt bewaard. En zie, als deze juist op het punt staat, om haar, wier vriendschap hem onvoldoende is en wier trouw aan een ander behoort, voorgoed vaarwel te zeggen, komt Rodderick onverwacht aansnellen, die, in den beschermer zijner aanstaande vrouw een vijand ziende, tot zijn onoverkomelijk zelfverwijt zijn vriend den dood geeft. 'De reste van Rodericx leven was miserabel ende vol van droefheyden overmits de memorie van zijnen overleden vrients doot, daervan hem de gedachtenisse altijts volchden, ghelyck de schaduwe haer principael, niettegenstaende dat hy aen Elisabet hilickte, die hem de doot een weynich tijts daer nae ontroofden, doende Roderick hoe langher hoe meer beproeven den miserabelen state deses werelts, daer uyt hy hem vertrocke om te spotten met de Fortuyne, en passeerden de reste van zijn leven in een Clooster, 't welck hy dede optimmeren, om aldaer zijn ongheluck ende sonden te beschreyen ende in gherustheyt van ziele te leven, die hy oock in weynich daghen daer nae met een vaste volstandicheydt deur een melancolieuse cortse opofferden.'

Men moet zijne pen eenigzins bedwingen, om bij een verhaal als dit niet in 't grappige te vervallen. Maar toch, als men niet alleen in den ondergang eener sympathieke persoonlijkheid, hetzij door den rampzaligen invloed van een allesoverheerschenden hartstocht, hetzij door een voortwoekerenden kanker in zijn gemoedsleven, het kenmerk van het tragische ziet, maar ook in het staan voor een zedelijk dilemma, waarbij de keuze rechts of links in elk geval het verzaken van eene moreele verplichting of onheil voor zich zelf of anderen ten gevolge moet hebben, dan kan men niet ontkennen, dat er in deze geschiedenis, daargelaten dat het toeval er een te groote rol in speelt, iets tragisch gelegen is. Daarvoor heeft Breeroo echter in het minst geen oog gehad. Ware dat wel het geval geweest, Dr. Jonckbloet had het niet in hem behoeven te laken[1)], vooreerst ‘dat het stuk, in zijn geheel beschouwd, niet kan roemen op eene duidelijk in 't oog springende leidende gedachte’, en vervolgens, dat het zeer duister blijft, waarom het een treurspel moet heeten. Immers noch het onnoozele:

> ‘De Vrunden moghen kijven
> Maar moeten Vrunden blijven,’

noch de vage opmerking aan het slot:

> ‘Het gheen den sotten Mensch tot vroolyckheyt besluit,
> Ach! dat komt menichmaal op een droef Treurspel uyt,’

toonen aan, dat Breeroo van den zelfstrijd bij Rodderick zoowel als bij Elizabeth iets begrepen heeft. Die strijd komt dan ook zoo weinig bij hem uit, dat in de analyse van het stuk door Jonckbloet[2)] in het geheel niet, in die van Ten Brink[3)] maar even daarvan gerept wordt. En mijne eigen aanteekeningen, vroeger bij eene eerste lezing van het stuk gemaakt, raadplegende, vind ik alleen in het overzicht van het vijfde bedrijf vermeld: ‘sporen van berouw bij E. over haar voorkeur voor R.,’ eene opvatting, waarvan de onjuistheid uit het bovenvermelde duidelijk blijkt.

Breeroos dramatizeering van het verhaal volgende, komt men dan ook tot de slotsom, dat men er in de ernstige deelen maar van moet afzien naar sporen van karakterstudie

1) *Gesch. der Ned. Lett.*, III, 227.
2) t.a.p. 228.
3) *G.A. Brederoô*, bl. 154.

te zoeken. Hij geeft de feiten eenvoudig zoo en in dezelfde orde, als hij ze vindt, en de monologen en dialogen zijn in den regel slechts berijmingen van onderdeelen der vertelling. Toch blijft de studie van dien vorm vrij belangwekkend en het is een eigenaardig genoegen na te gaan, wat hij opneemt en wat hij verwerpt, en wat hij levert, als hij aan zich zelf is overgelaten, hetgeen hoofdzakelijk in de expositie van het drama het geval is. Het is hier intusschen de plaats niet, noch voor eene uitvoerige aanwijzing, noch voor eene dorre opsomming van de merkwaardige gedeelten. Enkele staaltjes mogen niettemin eene voorstelling geven van den aard der opmerkingen, waartoe eene dergelijke vergelijkende studie aanleiding geeft.

Gelijk bekend is, schrijven beide vrienden aan de dubbelbeminde Elizabeth een brief. Alphonsus doet het in den roman in proza. ''t Is tot mijn groote leetwesen Mevrouwe,' zoo schrijft hij, 'dat dit papier den naem van moeylyc vallen bij u sal moeten vinden, ende onverstandelyck[1)] wesende, nochtans dient om u te verstaen te gheven, de groote droefheyt die dagelycx sonder te connen sterven, is doodende mijnen bedruckten gheest, die veel eer de levendige stemme als het doode papier soude wenschen, om u te openbaeren zijn onbreeckelijcke liefde, maer de perickter (?) en de Schippers bedwongen wordende door de onstuyre golven vloedende in overvloet in haere schepen, verlaten die om dat se die niet langer en connen bewaren. Ende smijten haer in den boot inde genade vande baren; in gelijcke manieren worde ik bedwongen te verlaten, van u metten monde te verclaren de droevige melancolie van mijn ziele, omdat my sulcken faveur niet en wil gebeuren, dan moet my begeven om u sulcx te doen verstaen door de stomme Letteren, die nochtans niet en sullen laten van u door haere beduydenisse te spreecken, dat alle de manieren van sterven ter werelt gheschiedende, my veel behaechelycker sullen vallen, als het lijden dat uwe wreetheyt my aandoet.' En zoo gaat hij nog eene poos voort.

Rodderick daarentegen zendt verzen aan de jonkvrouw, acht strophen, waarvan een tweetal echter voldoende zullen zijn, om een denkbeeld van zijn poover talent te geven. Nadat hij

1) De aarzelingen in de spelling van *y* en *ij, g* en *gh, k* en *ck, s*, en *z* zijn van het origineel.

haar als eene ‘onsterffelijcke Godinne sonder gelijck’, heeft geschilderd, klaagt hij:

‘Maar eylacy, nae dat ick van duysent ongelucken ben ontcomme,
En passeert heb vele tempeesten onghestomme,
En can ick, arme Schipper, de schipbreeckinge niet vermijden
In de haven die behoorden te eyndigen mijn lijden.

Nae geleden te hebben veele verdriets seer groot
En daer tegen gedaan de proberinge van een couragieuse macht,
Die niet en vreesden der Fortuyne rasernie noch cracht,
Moet ick in uwe presentie besuyren den doot.’

Gaan we thans na, hoe Breeroo zijne taak vervult, dan zien we, dat hij den brief van Alphonsus eenvoudig berijmt:

‘'t Is myn van herten leet, dat dit Pappier of Brief
De naam van moeyelyck zal kryghen van mijn Lief.
Al is sy (ick bekent) met klein verstant gheschreven,
Soo dientse my nochtans om u verstaan te gheven,
Myn daghelycksche pyn en leyde droefheyt groot,
Die sonder sterven staagh myn jongher hertje doot,
Mijn ziel die wenscht veel meer myn Liefde te doen kennen
Met levendighe stem, als met een doode penne:
Maar ghelyck de Schippers door berningh ende noot
Verlaten 't groote Schip, en springhen inde Boot,
En roeyen door de Zee, het welck sy niet doen souwen
Indien sy hadden moet het selve te behouwen:
Dan siende dat de kans soo krap staat en soo pal,
Soo bruycken sy de Bock en peuren na de Wal.
Al even eens moet ick myn lyden en myn treuren
U klaghen bij gheschrift, nu my niet mach ghebeuren
Te uytten met de mont, moet ick 't met Letters hier
Myn heymelycke pyn afschilderen op 't Pampier;
Dat u, meen ick, wel naackt en klaarlyck sal bedieden,
Dat al de martelry die yemant mach geschieden,
Hoe wreet en streng 't oock is, dat sou noch wesen soet
Bij 't wreede lyden dat ghy my ghewoonlyck doet.’

De verzen van Rodderick verwerpt onze dichter daarentegen geheel, wat zijn goeden smaak natuurlijk eer aandoet, en hij geeft er een ander gedicht voor in de plaats, waarin zijn lyrisch

talent wel niet in vollen bloei, maar toch op verkwikkelijke wijze in knop voor den dag komt.

> ‘Voogdesse van myn siel! Regente van mijn leven’

zoo heft hij aan, - en hier hebben we, even als in het

> ‘Sweef-sterre van mijn jeught! vier-bake van mijn krachten!’

waarop Dr. Jonckbloet wijst[1)], met eene herinnering aan Hoofts:

> ‘Leitsterren van myn hoop, planeten van mijn jeucht!’

te doen, - zoodra ik uwe blonde schoonheid zag, ben ik uw ‘overgeven slaaf’ geworden,

> ‘Want Rodd'ric die wel eer in 't blancke stale Wapen
> Onder de blaauwe Lught op d'Aarde plach te slapen,
> Wiens moedigh herte kloeck de onrust schatten licht,
> Kan nu niet wederstaan een vriendelijck ghesight,
> Dat uyt uw ooghjes klaar soo lieffelijck komt stralen,
> En mijn verwonnen siel komt uyt mijn lichaam halen.
> Ick leef, en ick leef niet, wanneer ick by u ben,
> Doch sonder u ghesicht ick gheensins leven ken.’

Zien we thans ook nog even, hoe Elizabeth de proza en poëzie harer minnaars ontving. In den roman wordt verhaald, hoe Rodderics verzen haar ‘seer aengenaem ghevielen,’ maar hoe zij, om zich niet te verraden, zich boos hield en zei: ‘Men seyt ghemeynlijck dat het pappier soo onschuldich is van alle lasteringhe als het onweerdich is van alle lof, omdat het niet en can wercken uyt hem selfs, als zijnde sonder eenich leven; nochtans acht ik dit weerdich om inden vuyre verbrant te zijn, door eenige woorden diet heeft gheleden op hem gheschreven te worden, dewelcke mynen gheest seer verdrietelijck vallen, maer als ick my wel bedencke, so heb ick ongelijck van mijne clachten over 't ongevoelycke pappier te doen, omdat die alleen behooren te vallen tegens den ghenen die hem beholpen heeft met zijne witte coleren, om daer op te schilderen zijne quade meyninge, waer door ick contrarie van mijne eerste opinie ontfangh een groote verbintenisse aen dit pappier, om dat het

1) *Gesch. der Ned. lett.*, III, 235.

my te verstaen geeft, voor wien ick my sal hebben te wachten, als vyant van 't gene twelc ick op dese werelt veel precieuser acht als mijn eygen leven, my grootelijck vertroostende in eene saecke, te weten: dat de vastgelegene Steenrotsen wel aengestooten worden vande baren ende golven der zee: maer daerom en wordense door haer furie niet om veer gheworpen, also en hoop ick oock niet te vallen door de boosheyt vande moeyelijck vallende mensche.'

Aan zulk een adembenemenden zinsbouw bezondigt Breeroo zich tot zijn lof niet, maar de manier, waarop hij dezen uitval weergeeft, is niettemin vrij kunsteloos. Zie hier namelijk, hoe hij Elizabeth laat antwoorden:

'Soo onschuldich is het pappier van laster grof,
Als het onwaardich is van alle kunst en stof,
Omdat het werckeloos geheel is sonder leven.
Maar schande hoort hem die 't so stoutlijck heeft geschreven.
Ick oordeel dit pappier te werden nu verbrant,
Vermits het draaght op hem tgheen teghen myn verstant,
Seer lastich valt mijn gheest en kneust my mijn ghedachten.
Maar als ick mijn bedenck, 'k heb onrecht in mijn klachten.
't Pappier is buyten schult, 't past al op hem verhaalt,
Die met zijn swarte inckt sijn quade wil af-maalt.
Dus wert mijn eerste waan voor snoot en valsch bevonden.
Ach! ick bevind' my nu an dit pappier verbonden,
Mits dat het mijn vermaant te houden naarstich wacht,
Voor d'Vyant van het gheen ick meest op aarden acht:
Ja meer als 't leven self, of groote Koninckrijcken.
Te slecht is 's Werelts stof by d'eer te vergelycken:
Maar ick ghetroostet my, ghelijck de vaste rotsen,
Die de buld'rende Zee met stormen schijnt te trotsen.
Of hyse woest an-tast, becinghelt en besluyt,
Hy stoot, en doot sijn kracht dat hy te rugge stuyt,
En vliet vast overhoop als moeloos en verslaghen,
Soo dat de baren bang haer selven vluchtich jaghen.
Maar de moedige Rots die staat al even kuyn,
En kranst in spyt van hem sijn onwinlijcke kruyn.
Alsoo verhoop ick mee, dat 't heftich grofverbolghen
Versoecken, einden sal tot schaden, die mijn volghen.
Haar boosheyt wensch ick oock een ongheluckich endt,
Op dat mijn reynheyt niet van haar en wert gheschent.'

Wat nu den brief van Alphonsus betreft, deze viel bij de

jonkvrouw in minder goede aarde; want, vervolgt de roman in eigenaardige beeldspraak, ‘ghelijck den Dronkaert twater alsoo onbequaem ghevalt als hem den goeden wijn soet ende geneuchelijck dunckt te wesen, in ghelijcke manieren bevont Jofvrouwe Elisabet desen brief also moeyelijck vallende, als haer de veersen van Rodrick playsandt schenen te zijn, waer van sy opde selfste ure ghenoechsame getuyghenis gaf, schoorende in duysent stucken het schrijven van Alphonse, 't welck sy beschuldichden met hooveerdige ende sotte vermetentheyt.’ Hier moest de dichter door de ongewone soberheid zijner bron alzoo op eigen beenen staan, maar al even kunsteloos als de berijming van zoo even is thans zijn eigen werk. ‘Hoe,’ bijt zij Nieuwen-haan vinnig toe:

> ‘Hoe komt u Meester soo heel overgheven stout,
> Dat hij dus woelt vergheefs, en niet zijn rust en hout?
> Daar hij wel weet dat ick my soo gantsch veronwaardigh
> Te lesen zijn geschrift vermetel en hoovaardigh.
> Seght hem 't is vruchteloos dat hy my meerder schrijft
> En breeckt zijn hoofd om niet en dus zijn tijd verdrijft.
> Gheen antwoort of gheen troost en sal hem meer ghebeuren,
> Als dat ghy hebt ghesien zijn Brief aan stucken scheuren.
> Gaat hem boodschappen dit en maeckt u spoedich voort.’

Terwijl deze proefjes, die met dozijnen te vermeerderen waren, een waarborg zijn voor de juistheid der aanwijzing, geven zij tevens een denkbeeld van de opmerkingen, die eene vergelijking van het stuk met de bron voor de liefhebbers kan opleveren. En komt het eindelijk eens tot eene volledige uitgave van Breeroos werken, dan zal het wenschelijk zijn, dat die vergelijking er mogelijk door worde. Doch hoe gaarne men hier of daar ook een onderdeel opdiepen zou, waar Breeroo het van zijn voorbeeld wint - behalve uit een taalkundig oogpunt, waarover straks nader - die wensch blijft onbevredigd, en de *Rodderic ende Alphonsus* zal met één voorbehoud ook na dat onderzoek niet meer dan een voor de kunst weinig belovende schrijfoefening blijken te zijn. Dat voorbehoud geldt natuurlijk het komische intermezzo. Evenals de allegorische ‘slotredenen,’ zijn de tooneeltjes tusschen Nieuwen-haan en Griet Smeers geheel van 's dichters eigen vinding. Doch waar het

verhaal in den roman daaromtrent alzoo geen nieuw licht kan verspreiden, kan het goed en kwaad, dat daarvan al meer dan eens gezegd is, hier veilig achterwege blijven.

II.

'Gunstighe Lesers,' schrijft de ijverige Van der Plasse in de narede bij Breeroos *Stommen Ridder*, 'also my dit Spel ter hant ghekomen is na den doot des eerweerdigen Poëts G.A. Brederode, salgh: gedachten, soo en hebbe ick V.L. den Inhout van dit Spel hier voor niet konnen by-voegen: Ter eender syde dat ick en eenighe andere de Historie van Palmerijn niet en hebben gelesen; ten anderen, dat wy oock niet geerne onse handen souden willen steecken in zijn werck.' Het is zeer de vraag, of de schim van onzen te vroeg gestorven dichter zijn overigens wakkeren uitgever voor die groote bescheidenheid dankbaar zal geweest zijn. Want hoeveel goed het Van der Plasse kan gedaan hebben, dat hij Palmerijns historie niet gelezen heeft, zijn auteur heeft hij er stellig geen dienst mede bewezen, dat hij de gewone verklaring bij het stuk achterwege liet blijven. Dientengevolge klaagde niet alleen Dr. Jan ten Brink indertijd[1)] over het waas van onvolledigheid en verwardheid, 't welck deze Tragikomoedie eigenaardig onderscheidt,' maar heeft ook Dr. Jonckbloet op grond van aanhalingen uit het eerste tooneel beweerd[2)], 'dat Brederoô zijn eigen zieleleed in den *Stommen Ridder* heeft uitgegoten,' en is het alzoo geen wonder, dat die inleiding als een onderdeel der acte van zelfbeschuldiging wordt aangemerkt, die Breeroo in een paar liederen heeft neergelegd. En beiden stemmen overeen in de conclusie, dat dit drama 'veel meer tot de geschiedenis van 's dichters gemoed, dan tot die van zijn talent behoort.' In een ander opzicht gaan beiden evenwel niet samen. De eerste beweert, dat het slechts een studie uit Breeroos vroegsten tijd is en deze nooit plan gehad heeft, haar het licht te doen zien, de laatste, dat voor die bewering geen aannemelijke gronden bestaan, welke meening dan hoofdzakelijk berust op 'het waas van zwaarmoedigheid, dat over het geheele stuk verspreid

1) *G.A. Brederoô*, bl. 216.
2) *Gesch. der Ned. lett.*, III, bl. 237.

ligt en het meesterschap over de lyrische dichtvormen, dat zich hier zoo luide kond doet.'

Ik zal niet beweren, dat de nauwkeurige aanwijzing der plaatsen, waaraan Breeroo de gegevens voor zijn stuk ontleend heeft, over al deze punten het volle licht zal doen schijnen; maar dat er veel door opgehelderd en vooral door bewezen wordt, dat *De Stomme Ridder* voor het bespieden van den ontwikkelingsgang van Breeroos talent wel belangrijk is, valt niet te betwijfelen. Doch hoe dit zij, de aangehaalde oordeelen zijn van zooveel beteekenis, dat eene hernieuwde overweging van de gronden er voor niet mag achterwege blijven, nu er gelegenheid bestaat, om door eene vergelijking van het drama met een negental achtereenvolgende hoofdstukken (69-77) van den roman de betreurde duisternis te doen wijken. Aan die hoofdstukken toch heeft Breeroo zijn spel ontleend, evenals hij in zijne *Griane*, met gebruikmaking van enkele elementen uit de hoofdstukken 1-5, trouw den inhoud der hoofdstukken 6-10, 89-91, 94-96 en 98 gevolgd heeft.

Ik voeg er deze laatste aanwijzing maar dadelijk bij, omdat zij mij gelegenheid biedt de redenen op te geven, waarom ik eerst hierna over het laatstgenoemde stuk wensch te spreken. Eene daarvan is, dat ik daarover wat uitvoeriger zal moeten zijn, dan over de beide andere. Maar evenzeer doe ik het om een motief, dat met het geschilpunt tussen en Jonckbloet en Ten Brink in verband staat. Dat ooit voorgoed uit te maken, zal wel niet gaan; wanneer in de nalatenschap eens schrijvers een werk gevonden wordt, dat hij den dag niet gegund heeft, is het zonder eenige aanwijzing van hemzelf bezwaarlijk vast te stellen, wanneer hij er mede begonnen is. Daartoe hangt de waarde, aan uit- en inwendige bewijzen toe te kennen, te veel van individueele opvattingen af. Maar overigens ben ik van meening, dat na de kennismaking met Breeroos bron de waarschijnlijkheid van Ten Brinks meening grooter wordt en *De Stomme Ridder* inderdaad eene dramatische proeve is, die in portefeuille bleef, toen het den dichter bleek, dat geen likken baatte, om 't falende lieve leven er in te brengen. En dan heeft hij vermoedelijk tusschen *Rodderick ende Alphonsus* en *Griane* er de eerste hand aan gelegd.

Dat het eerstgenoemde stuk voorafgegaan is, daarvoor pleit al dadelijk, dat Breeroo eer kans zal gezien hebben, de afgeronde ge-

schiedenis uit het 105e hoofdstuk voor het tooneel te bewerken, dan de negen straks vermelde hoofdstukken, waarvan de rangschikking der feiten veel meer moeilijkheden aanbood. En de vergelijking der beide bewerkingen bevestigt dit volkomen. In plaats van eenvoudig het verhaal op den voet te volgen en waar 't maar eenigszins kon den inhoud te berijmen, gelijk hij in het eerste stuk deed, begint Breeroo zich in den *Stommen Ridder* heel wat vrijer te bewegen. Twee edellieden, die in den roman eerst in het 72e en 73e hoofdstuk voorkomen, laat hij reeds in het eerste bedrijf optreden, hetwelk overigens geheel met het 69e samenvalt; in de scène met de brandende kroon, laat hij niet alleen den prins, die naar de hand van Aertsche Diana dingt, maar ook Heereman, Aerdiges aanbidder, een dwaas figuur maken; de ‘murmuracie der edelen’ is geheel van zijne vinding en het aantal plaatsen, waar hij eenvoudig berijmd heeft, is veel geringer dan in het voorgaande spel. Dat de lyrische partijen van den *Stommen Ridder* zooveel hooger staan dan die in den *Rodderick* behoeft geen bezwaar te zijn, om een kort tijdsverloop tusschen beide stukken aan te nemen. De verdienstelijkste hangen juist het meest in de lucht en kunnen later ingelascht zijn, als eene poging om het geheel nog te redden.

En wat nu de verhouding van het drama tot de *Griane* betreft, het schijnt aannemelijker, dat Breeroo er eerder toe overgegaan zal zijn, negen *achtereenvolgende* dan twaalf *verspreide* hoofdstukken te dramatizeeren, bij welken laatsten arbeid, gelijk later blijken zal, zich eigenaardige moeielijkheden voor hem aanboden. Wijders kan ik mij niet voorstellen, dat hij, die bij de bewerking van *Griane* geleerd had - hoe, zullen we eveneens straks zien - op welke wijze hij het organisch verband tusschen drama en komisch intermezzo kon aanbrengen, daarna er weer toe kon overgaan, om gelijk in zijn eersteling zijne komische figuren alleen ter parodiëering van de meer ernstige deelen te gebruiken. En eindelijk is de expositie in *Griane* zoo oneindig veel handiger dan die in den *Stommen Ridder*, dat ik, gemakkelijker aan vordering dan aan teruggang kunnende gelooven, niet aarzel het verworpen spel de straks aangewezen plaats toe te kennen.

't Is vooral het gebrekkige van die expositie en het achterwege blijven van den gebruikelijken ‘Inhout,’ dat Breeroos nagelaten drama drukt, en daarom wil ik beproeven de ‘verklae-

ringhe' te geven, waaraan Van der Plasse zaliger zich niet waagde.

De 'alder-vroomste ende vermaertste Ridder Palmerijn van Olijve,' omtrent wiens afkomst *Griane* de noodige opheldering geeft, verscheen, nadat hij door zijn vader, zonder dat die hem kende, tot ridder was geslagen, niet lang daarna aan het hof van den Keizer van Duitschland en kwam daar in een zeer innige betrekking tot 's Keizers dochter, de schoone Polinarde, aan wie Palmerijn, door een droom al van zijne 'kintsche jaeren toegeeygent' was. Om zijne 'cleyne' verdiensten evenwel, moest de trouw, die zij elkander zwoeren, voorloopig nog verborgen blijven, en begon voor den trouwen minnaar, nog onbekend met zijne hooge afkomst, de reeks van schitterende avonturen, die hem een naam moesten verschaffen. En terwijl hij om zijne mannelijke schoonheid onder de onbeschroomde jonkvrouwen der Amadis-wereld herhaaldelijk voor allerlei heete vuren stond, maar steeds moedig wegliep, verbrak ook Polinarde hare gelofte niet, en toen zij voor den zoon des Konings van Frankrijk ten huwelijk gevraagd werd, weigerde zij standvastiglijk[1)], en 'swoer datse haer veel liever een gheprofesside Nonne wilde maecken (sonderlinghe indien Palmerin het Paterschap in heur clooster hadde mogen bedienen), als aen te nemen 't houwelijck haer gepresenteert deur de voorseyde Ambassadeurs van Vranckerijck.'

In den *Stommen Ridder* nu vinden wij een paar staaltjes van de aanvallen, waaraan Palmerijn bij zoo tal van Sephira's blootstond, maar tegenover welke hij ook ditmaal de Jozefsrol schitterend volhield. Alvorens daaromtrent echter eenige bijzonderheden volgen, dient een klein avontuur medegedeeld te worden, dat hij kort te voren had doorstaan[2)]. Op een zijner tochten namelijk had hij eene jonkvrouw ontmoet, die, op de valkenjacht zijnde, hem uitgenoodigd had, haar gezelschap te houden en vervolgens haar gast te zijn. Als gewoonlijk stond deze weer dadelijk in volle vlam, zoo 'datse (hem na zijn slaepcamer geleydende) heur selven bycans in zijne armen soude *ghesmeten* hebben, maer de vreesende beschaemtheydt was voor die reyse in heur noch veel stercker als de liefde,' en zoo liep Palmerijn dezen keer vrij. Maar toen hij den volgenden morgen afscheid nam, bad ze hem haar valk als een

1) *Palmerijn* H. 53.
2) t.a.p. H. 58.

aandenken mede te nemen, voor welke ‘excellente liberaelheydt’ hij haar zeer erkentelijk was, hoewel hij die ‘daer nae noch meer vervloeckte als gedaen hadde den ghetrouwen Minnaer Vernan, dien sy oock eenen Valck geschoncken hadde.’

Hare valken bleken namelijk geen zegen aan te brengen. Gemelde ridder Vernan toch[1] was door haar geschenk met zijne jaloersche liefste gebrouilleerd, en had zich dit zoo aangetrokken, dat hij daarna in ‘een doncker Caveerne in een wilt Foreest’ een allerellendigst bestaan leidde. Zoo werd ook Palmerijns valk hem ten verderve. Met zijn vriend Trineus en diens minnares de infante Agriole op zee zijnde[2], kwamen zij na een stormachtigen nacht in de nabijheid van een eiland, hetwelk Palmerijn ‘soo gheneuchelycken dochte te wesen, dat hy hem alleene te lande dede setten met zijn Rapier ende Valck, daermet hem de jachte soo geneuchelick geviel, dat hy 't wederkeeren naer 't Schip vergat wes tot savonts heel laet.’

Toen hij terugkeerde was het schip verdwenen, en ‘vervloeckende soo wel de Jachte als oock de Jonckvrouwe die hem gheschonken hadde zijnen welgeleerden Valck, die hy van grooter quaetheydt by de voeten nam ende teghens eenen boom meer als aan thien stucken sloech, daer nae jammerlyck beclaghende, dan hem selfs, dan Ptolomeus, dan Agriole, dan Polinarde ende dan d'anderen, so langhe, dat hy daer van moede wordt, ende om hem te rusten, teghens eenen boom ginck sitten.’

In het licht dezer bijzonderheden, waarvan ik de mededeeling hier even afbreek, leze men thans den monoloog, waarmede *De Stomme Ridder* opent, en waarvan ik het gedeelte, dat de regels bevat, waarop Dr. Jonckbloet vooral de aandacht gevestigd heeft, hier laat volgen.

> ‘O lust te seer ghesocht door 't vluchtich soet behaghen,
> Soo ben ick leyder nu, ach in een eeuwich claghen.
> O lust te seer ghesocht met reuckeloos ghemoet,
> Sulcx dattet my deur 't aertsch aen 't Hemels twijff'len doet.
> Onsal'ghe jonghelingh de midd'len zijn vervloghen,
> Waer door te rechten ick sou weder comen moghen.
> Wat is de oorsaeck doch? ick selfs? o neen! de Valck.

1) t.a.p. H. 56.
2) t.a.p. H. 59.

De Valck? O neen! De Vrouw? De Vrouw. De Hoere schalck:
De Toveres vervloeckt, verdoemt, en hoogh verzworen,
Waer door ick heb mijn selfs en alles goets verlooren[1].
Nachtmerry, groote kol, weermaecksters, boose gheest,
Die my in lichaems schijn so langh zijt by gheweest.
Nu sydy by den droes, of by zijn qua ghesellen,
Die met u willich gaen in d'afgront vander Hellen.
Ick ben te laet ontwaeckt eer ik mijn dolingh wist:
Ick was den rechten wech, den heere-baen ghemist,
Waer door dat ick ontbeer de alderbeste menschen
En al het ghene dat een groote ziel kan wenschen.
O voghel die mijn quam van d'aldersnootste handt,
Ghij sult de boete doen aen dese harde wandt.
Had ick dat Vercken oock soo by haer langhe beenen,
Ick klonck haer lichte kop tot morsel aan de steenen.
Daar leyt mijn tijdtverdrijf: mijn kostelijcke lust.
Mijn hert is dol en droef, mijn ziele die soeckt rust.
'k Heb al de nacht ghesocht, ghekreten en gheronnen:
Mijn dorst ick laven ga daer ginder ander bronnen.'

Ik durf niet beweren, dat hier de invloed der melancholie, waaronder Breeroo in de laatste jaren van zijn leven gebukt ging, geheel te loochenen is. Maar toch moet men in het opmerken van dergelijke sporen van zelfbeschuldiging bij onzen teergevoeligen dichter voorzichtig zijn. In het duo tusschen Aertsche Diana en Aerdighe, dat met het bekende 'Wie boven al zijn God bemint,' aanvangt, en dat ik, waar het zoo buiten alle verband met de rest van het spel staat, voor eene latere aanvulling van het magere eerste bedrijf houdt, komen evenzeer verscheidene regels voor, die aan bekentenissen van eene berouwhebbende ziel doen denken. En als Aertsche Diana besluit:

''k Hebber selver een gheweten
Die gheluckich hem mocht heten,
Door de deughden van zijn ziel,
Die in 't lest noch leelyck viel.'

dan is men onwillekeurig geneigd, daarin reminiscensen van *Een Sieckens Klaegh-Liedt* te hooren. Doch waarom zou men niet met evenveel recht aannemen, dat Aertsche Diana's lied ons nader aan de ware voorstelling brengt?

1) De gecursiveerde regels zijn die, welke door Dr. Jonckbloet aangehaald worden.

‘De mensch is sonderlingh,
Vaeck anders als hy uytert,
Na dat hy rust of ruytert.
Den eenen die zit stil,
En sondicht met zijn wil.
Een ander is ghelaten;
Al schijnt hy mal te praten,
Soo is hy in zijn geest
Noch voor het quaet bevreest.’

Dat zal, naar ik mij voorstel, ook Breeroos ondervinding geweest zijn. Goedlachs en wat los in den mond, maar toch, schoon geen heilige, het lage en gemeene hatende, zal hij ervaren hebben, dat hij ten slotte als een zoogenaamd niet ernstig man, ook bij hen, die hem als een vroolijken, schertsgragen gast welkom heetten, moest achterstaan bij lieden, die wat minder ‘ruyterden,’ maar ondertusschen de kat in het donker knepen. En daarom acht ik het van belang, dat uit de bovenvermelde bijzonderheden blijkt, hoe al wat Palmerijn in den monoloog zegt, behoorlijk verklaard kan worden uit hetgeen hem te voren was overkomen. Dat gebiedt, geloof ik, groote voorzichtigheid in het maken van gevolgtrekkingen en het zoeken naar zinspelingen.

Zetten we thans noch even de verklaring voort, al is na het toelichten der inleiding de meeste duisterheid waarschijnlijk wel geweken. De verdere inhoud toch van het spel is vrij gemakkelijk na te gaan en stemt, op ééne belangrijke uitzondering na, met den loop van zaken in den roman trouw overeen. Palmerijn wordt door eenige edellieden slapende bij een boom gevonden en door hunne beleedigingen geprikkeld, legt hij er enkele neer. Gelukkig nadert te goeder ure de prinses Archidiana (Aertsche Diana[1)], dochter van den Soudaen van Calfa, met hare vriendin Ardemire (Aerdighe), wier beider bescherming hem redt. Toch durft de vorst de bede zijner dochter om genade voor Palmerijn niet inwilligen en wordt deze, om den toorn der edelen te doen bedaren, tot een gevecht met leeuwen en luipaarden veroordeeld. In den kuil neergelaten, doet hij de woedende beesten weldra ondervinden, met wien ze te doen

1) De tusschen haakjes geplaatste namen zijn die, welke in het drama voorkomen.

hebben: al ras liggen er eenige gedood, de overige getemd, aan zijne voeten neder, en droogt hij ‘zijn sweert 't bloet af op heur vel.’ In eene kleinigheid - hieronder zal blijken, waarom ik er de aandacht op vestig, - wijkt Breeroo hier af van zijn model. In den roman namelijk staat: Palmerijn ‘*riep*, dat men hem uyt soude laten,’ wat voor iemand, die zich stom wilde houden, vrij onnadenkend was. Breeroo vermijdt dien blunder en laat verhalen:

> ‘Hij *wees*, laet mijn hier uyt; wy volchden zijn bevel.’

Het is te begrijpen, dat door deze heldendaad de beide prinsessen, waarvan Archidiana sprekend op Palmerijns Polinarde (Margaretha) geleek, noch doodelijker van hem werden, dan ze reeds waren. En als straks de rampzalige ridder Mavorix (Brademont) aan het hof komt, die tengevolge van de wraak der ijverzuchtige koningin van Tarsen eene brandende kroon op 't hoofd draagt, van welker helsche pijnen alleen een volmaakt getrouw ridder hem verlossen kan, dan loopt Archidiana's ‘vrijer,’ prins Guilharan (Alderecht) - bij Breeroo ook Aerdighes minnaar Heereman - er leelijk tegen aan en moet hij zich beschaamd terugtrekken. Palmerijn echter, die zich jegens zijne liefste niets te verwijten heeft, verlost tot aller verbazing den gemartelden ridder uit zijne ellende. Voor de minnepijn der prinsessen blijft hij evenwel ongevoelig. Zijne hardvochtigheid noopt dan ook Ardemire, eene poging tot zelfmoord te beproeven, in welk opzet zij wel door Heereman verhinderd wordt, maar zijne tusschenkomst kan niet beletten, dat ‘gedruckt met de spijt over 'trefuys van Palmerijn ende de begangene schaemte, met het torment van die noch brandende passie der liefde, heur de hert-ader borste, waer over sy 't mes sonder heur te quetsen uyt de hant liet vallen.’ De voorstelling van dit feit is bij Breeroo zeer onduidelijk, zoodat Ten Brink in zijne analyse van een snelwerkend vergif verhaalt, dat ze zou ingenomen hebben. Toch blijkt het, dat Breeroo niet van zijne bron heeft willen afwijken, want later houdt de Soudaen het ‘voor gewis,’ dat Heereman het op zijn geweten heeft, dat ‘haer hart-aer gheborsten is.’ En zoo wordt - want hij heeft zich ook in wanhoop gedood - de straf, die hem past, volvoerd aan zijn lijk.

Nog onbeschroomder dan Ardemire, bekent ook Archidiana aan Palmerijn haar min;

> ‘Siet, wat ghelegentheyd u tyd en plaatse bieden,’

voegt ze hem toe - en daarom acht ik in tegendeel van hetgeen beweerd is, haar vormen heel wat minder ‘edel’ dan die van Ardemire, - maar Palmerijn toont zich wederom even sterk. Toch neemt hij het voor haar op, als Amaran, prince van Nigreen, Diana van den dood harer vriendin komt beschuldigen en zijne verontwaardiging over de lafheid der overige edellieden, die haar in den steek laten, doet hem zijne rol van ‘stommelingh’ vaarwel zeggen.

Hiermede zijn we tot een punt genaderd, waar Breeroo zich eene gewichtige afwijking veroorlooft. Als in den roman Palmerijn Archidiana's eer verdedigd heeft, biedt ze zich aan, om zijne vrouw te worden, maar tracht hij zich ditmaal onder een loos voorwendsel van haar af te maken. Eerst wil hij deelnemen aan een nieuwen krijgstocht, door haar vader aangekondigd, om zich dan zoo te gedragen, dat de Soudaen wel zal moeten ‘consenteeren, tgene (Palmeryn) alnu niet en soude dorven dencken aen hem te versoecken.’ Daarmede nam Diana genoegen, ‘nochtans niet vergetende hem daerentusschen dickwils te comen visiteren’ - en hier zij een der onschuldigste euphemismen, waarvan de roman wemelt, gewaagd - ‘altijts verwachtende om belet te worden van vorder te hopen, deur 't beletsel daer met men de doot belet, dat ze de werelt geheelicken van menschen en berooft.’ En zoo kwam Palmerijn met een mooi praatje vrij.

Breeroo echter laat de zaak eene onverwachte wending nemen en om toch maar een blij einde te hebben, Palmerijn ten slotte met Aertsche Diana in 't huwelijk treden. Inderdaad het is zeer teleurstellend, te zien, dat waar de dichter wel oog had voor eene kleinigheid, als straks aangewezen is, hij er blind voor was, dat hij thans zijn held geheel onmogelijk maakte. Palmerijn was in ieder geval eene slechte keus voor een ernstig drama. Hoe respectabel de Jozefstype zijn moge, zij doet toch altijd meer of minder meesmuilen, en Amoureusjen is in het spel de trouwe vox populi in dit opzicht. Maar eenmaal ten tooneele gebracht, had de held, zijn aard getrouw, standvastig

moeten blijven tot den einde. Thans verdween zijne ‘getrouwicheydt’ jegens zijne Margaretha als eene zeepbel in 't niet. Een nieuw bewijs, hoe weinig Breeroo in het ernstige genre aan karakterstudie dacht. Of mogen wij het er voor houden, dat hij de dwaasheid voelde en daarom het stuk in portefeuille hield?

Vervalt door dien flater de waarde van het geheel als kunstwerk - de keus van het ongeschikte onderwerp beloofde toch al niet veel - nochtans is dit, meen ik geen reden, om daarmede aan den *Stommen Ridder* alle waarde voor de geschiedenis van Breeroos talent te ontzeggen. Of behoort daartoe niet zoowel het vallen als het opstaan? En is voorts in het komische intermezzo niet op nieuw gelegenheid, om de verwantschap van de daarin voorkomende figuren met den Pickle-herring, den Clown, den Hanswurst, den Casperl, enz. onzer buren na te speuren? M.i. verheft bovendien dit intermezzo met al zijne ruwheden zich boven dat uit den *Rodderick ende Alphonsus*. Daar staat eenvoudig de vrijage van Nieuwen-haan en Griet Smeers als parodie tegenover die der overige personages, in den *Stommen Ridder* daarentegen is Amoureusjen voortdurend aan het pariodieeren en ridiculiseeren. Als een heel gezelschap edellieden den enkelen Palmerijn aanvalt, roept hij om hulp,

> ‘Of al de Edel-lien die worden doodt gheslaghen,’ -

waar Diana en Aerdighe philosopheeren over de min en de schoonheid, prijst hij de leelijkheid; - tegenover haar beider verliefdheid is hij verliefd op wat lekkers; - als uit de onmacht van Alderecht en Heereman blijkt, dat het met hunne hooggeroemde minnaarstrouw niet pluis is, voegt hij hun spottend toe:

> ‘Laet legghen dat haghje, ay lieve lanst gaet deur;’ -

maar niet minder wekt Palmerijns wonderdadig vermogen zijne spotzucht;

> ‘Wat ficksen duyvel is dat, hy weetse te belesen,
> Meester Jan Smeertenborst en sou so knap niet ghenesen.’ -

en zijn ruwe jokkernijen treffen even goed diens Jozefsrol als

Aerdighes dartel minnen; kortom, de vertolking van hetgeen het meerendeel der toeschouwers bij het schouwspel dier hun geheel vreemde Amadiswereld moesten gevoelen, is hier veel beter volgehouden dan in het vorige stuk. En het is best mogelijk, dat juist de ruime gelegenheid, die het onderwerp aan Breeroo daartoe bood, de eerste aanleiding tot zijne verkeerde keuze geweest is.

Maar afgescheiden daarvan blijft de *Stomme Ridder* even goed als de beide andere romantische spelen hoogst belangrijk, als een bewijs voor Breeroos groot aandeel aan de taalzuivering zijner dagen en het terugzenden van ‘de trogghel-sack met al de bedelbrocken nae Vranckeryck ofte elders.’ Waarschijnlijk is zijn purisme in de vervanging van sommige namen straks reeds in het oog gevallen, en zoo ik hier voor in de citaten wat ruim geweest ben, diende dit vooral ook, om te doen uitkomen, welk eigenaardig genot het voor den taalliefhebber zijn kan, den weinig geletterden schoenmakerszoon gade te slaan, zoo vaak hij op natuurlijke en dikwijls bevallige wijze de barbaarschheden van zijn model weet weg te werken. Voor losse proefjes daarvan is het hier wederom de plaats niet. Maar wil men een maat voor Breeroos verdienste in dit opzicht, dan acht ik de vergelijking van de volgende stellen coupletten niet ongeschikt.

't Is een gedeelte van Ardemires lied voor haar sterven, zooals het in den roman voorkomt.

Och Venus, vander minne Goddinne,
In desperate sinne
Hout ghy my sonder eenighe ghenade,
Noch uwen Sone die op my heeft doen dalen
Zijn blinde stralen
En tracteert my ooc met geen weldade.

Daerom sal ic als in Meander de witte swane
Geeft te verstane
Met een deerlick gesanc haren doot,
U met droefheyt brenghen aen dach
Deur mijn gheclach,
Mijns liefste wreetheyt boven maten groot.

T'lijden t'welk my sonder cesseren
Gaet tormenteren

Comt deur een schoonheyt fier.
Maer dat mijn hert sucht en treurt,
T'welck altijts duert,
Daelt van mijn volstandicheyt singulier.

O, Venus, mijn ziele en can noch deur 't groot torment
Van u vlam vehement,
Wt 't aertsch ghevanckenis niet worden gescheyden.
Daerom moet ick vander natuereu tribuytvorderer ghemeyn
Roovende groot en cleyn,
Van swerelts miserie teynde verbeyden.'

Met dit moois vergelijke men nu het liedeken van Aerdighe in het drama:

'O Maegden, die met wond'ren siet
Mijn verdriet,
Mijn woorden 't martelend lyen,
Dat nu pynight myn ghemoet
Is mijn soet,
Door mijn ongheluckigh vryen.

Ghelijck de wilde witte Swaen
Doet verstaen
Hare doodt met droevigh singhen
So queel ick nu ook uyt noodt
Van mijn doodt
Door zijn dreutsche weygheringhen.

Het quaet, dat my steets queldt en knaeght,
En dus plaeght
Is van sijn schoonheyt ghecomen,
Doch de quellingh van mijn sin
Heeft begin
Uyt mijn trouwicheyt ghenomen.

Ongeluckige als ick ben,
Ick en ken
Hem niet volghen noch begeven,
Dies moet ick met pynen wreet
En met leet
Eynden laes! myn druckigh leven.'

En hiermede willen we van den *Stommen Ridder* afscheid

nemen. Maar waar hij zulk werk te bespieden en te waardeeren geeft, verdient hij zeker wat meer aandacht, dan hem, eenmaal in een kwaad gerucht staande, gewoonlijk ten deel valt. Als er van taalzuivering sprake is, gaat de geleerde Drossaart met zijn in 't oog vallend purisme in den regel met de meeste eer strijken. Laten we niet verzuimen, ons met de stukken te overtuigen, dat Breeroo eveneens bij den eenvoud zijner opleiding en de korte spanne tijds, die hij helaas aan de kunst heeft kunnen wijden, toch naast anderen lof, ook dit lijkdicht ten volle verdiend heeft:

> ‘De Schaver onses taels, wiens roem niet sal versterven,
> Laet ons zijn Dicht, 't Lijf d'Aerd, de Ziel den Hemel erven.’

III.

Intusschen kunnen wij onzen dichter nog niet met rust laten en moeten wij trachten nog achter een ander zijner geheimen te komen. Immers de groote vooruitgang, vooral in den dramatischen vorm, dien we in *Griane* waarnemen, tegenover de vele hindernissen, die de hier gekozen hoofdstukken uit den *Palmerijn* hem in den weg moesten leggen, is zoo verrassend, en de invloed, welke van het spel schijnt uitgegaan te zijn, is van zooveel beteekenis, dat men onwillekeurig aan een nieuwen invloed gaat denken. En hiermede ben ik tot het letterkundige vraagstuk genaderd, waarop ik in den aanhef van dit opstel zinspeelde, de verklaring namelijk van het ontstaan en de ontwikkeling van het romantische drama der 17^{e} eeuw, en de vraag, in hoeverre het Engelsch tooneel dier dagen daarop invloed heeft gehad.

Alvorens evenwel te gaan onderzoeken, in welk opzicht onze Breeroo daarin betrokken kan zijn, komt het mij niet ondoelmatig voor, het verloop en den huidigen stand dier kwestie vooraf kortelijk in herinnering te brengen. Nadat Bilderdijk reeds in zijne verhandeling over den *Aran en Titus* (1641) van Jan Vos op de overeenkomst van dit bloederige drama met Shakspere's *Andronicus* gewezen had, werd het probleem, hoe de gelijkenis van verschillende stukken uit den bloeitijd van het romantisch tooneelspel met Engelsche drama's uit dien tijd te verklaren is, eerst weer in het jaar 1854 door

Jhr. Mr. De Witte van Citters aan de orde gesteld[1]. Deze begon met te herinneren aan de overeenkomst tusschen den ruwen *Veinzenden Torquatus* (1645) van Brandt en *Hamlet*; en niet durvende uitmaken, of Brandt het laatstgenoemde stuk gekend heeft, wees hij met beslistheid als diens bron de *Historiae danicae libri XVI* van Saxo Grammaticus aan, die in zijn derde en vierde boek de sage van *Amlethus* heeft opgeteekend. In het volgende jaar[2] vestigde hij op aanwijzing van Dr. Van Vloten de aandacht op de *Kluchtighe Tragoedie, of den hartoog van Pierlepon* (1650) van Gramsbergen, welke klucht bijna trek voor trek gelijk is aan de komische vertooning der geschiedenis van Piramus en Thisbe in *A Midsummernight's Dream*, maar kwam tot de slotsom, dat Gramsbergen het laatste stuk niet behoefde gelezen te hebben, doch door de *Drolls* van Robert Cox met de parodie kennis kon hebben gemaakt. In hetzelfde jaar gaf Dr. Van Vloten[3] verslag van de *Romeo en Juliette* (1634) van Struys, maar deze vond, evenmin als De Witte van Citters, termen om aan eene navolging van Shakspere te denken, terwijl de laatste het vermoeden opperde[4], dat Struys zijn onderwerp aan Bandello, aan Luigi da Porta of Massuccio ontleend heeft. Te gelijker tijd kwam hij tot de gevolgtrekking, dat ook voor het vermoeden, dat Starter zijn *Blyeyndigh-Treurspel van Timbre de Cardone ende Fenicie van Messine, met een vermaecklyck sotte-clucht van een advocaet ende een boer op 't plat Friesch* (1618) aan *Much ado about nothing* ontleend zou hebben, geen redelijke grond bestaat, maar deze òf de oorspronkelijke Italiaansche novelle, waaruit Shakspere geput heeft, òf eene vertaling daarvan geraadpleegd moet hebben. Het vraagstuk bleef toen eenige jaren rusten, tot De Witte van Citters in 1873 nogmaals op de zaak terugkwam[5], en de in (1618) verschenen Hollandsche vertaling van een bundel Italiaansche novellen als de bron aanwees, waaraan Brandt, Struys en Starter zonder eenigen twijfel de stof voor hunne drama's hebben ontleend, daar sommige onderdeelen er

1) *Algemeene Konst- en Letterbode*, 1854, bl. 12.
2) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1855, blz. 42.
3) *IJselkout*, 1855, blz. 123-128.
4) *Alg. Konst- en Letterbode*, 1856, blz. 2.
5) *Ned. Spectator*, 1873, blz. 140-143.

van eenvoudig de berijming van correspondeerende gedeelten der novellen blijken te zijn.

Daarmede was de oorsprong van bovengenoemde tooneelspelen aangetoond. Intusschen had de heer Loffelt reeds in 1868 aan de vertaling van Masons *Muleasses the Turke* (1652) door Kalbergen herinnerd en op de gelijkenis tusschen de *Roode en Witte Roos of Lankaster en Jork* van Lambert van den Bosch en Shakspere's *Richard III* gewezen[1)], in 1870 de bewerking van *the Humours of Simpkin* door Isaac Vos in zijn *Singhende Klucht van Pekelharingh in de kist* (1648), en van *the Black Man* in Barend Fonteyns *Mr. Sullemans soete Vriagi* ter sprake gebracht[2)], terwijl hij voorts nog in 1874 op het uit het Engelsen vertaalde zinnespel: *Lingua, ofte strijd tusschen de Tong en de Vijf zinnen om de Heerschappij* (1648), en Rodenburgs *Wraeckgierigers Treurspel* (1648) als eene vermoedelijke bewerking van Cyril Tourneurs *Revenger's Tragedy* de aandacht vestigde[3)]. 't Is alzoo geen wonder, dat de zaak de belangstelling bleef gaande houden en het vraagstuk door Prof. Moltzer in zijne bekende studie: *Shakspere's invloed op het Nederlandsche tooneel der* 16e *eeuw* (1874) nogmaals opzettelijk en met groote scherpzinnigheid behandeld werd.

In verband met de ontdekkingen van Cohn, Koberstein en Genée omtrent den invloed der rondreizende Engelsche tooneelspelers uit het begin der 16e eeuw op de dramatische kunst in Duitschland, kon deze met de resultaten van De Witte van Citters geen volkomen vrede hebben. Wat de *Kluchtige Tragoedie* van Gramsbergen betreft, of deze onmiddellijk aan *A Midsummernight's Dream*, dan wel aan de *Drolls* van Robert Cox zijn stuk te danken had, zij bleef niettemin een krachtig bewijs voor bedoelden invloed. Ook het vermoeden omtrent de aanleiding tot den *Aran en Titus* bleef door de aanwijzing van de Hollandsche vertaling der Italiaansche novellen onaangetast. En door eene vergelijking van het drama van Vos met de in 1620 in Duitschland gedrukte *Englische Comedien and Tragedien*, waaronder ook eene *Tragädia von Tito Andronico* voorkomt, kwam hij tot de hypothese, dat Vos door zijne kennismaking

1) *Ned. Spectator*, 1868, blz. 31, 139, 148 en 162.
2) *Ned. Spectator*, 1870, blz. 290. Zie voor het eerste stuk echter bl. 426 van dit opstel.
3) *Gids*, 1874, III, blz. 101 en Jonckbloet, *Letterk.* II, blz. 37.

met de bedorven voorstelling, die de Engelsche comedianten van Shakespere's *Titus Andronicus* te zien gaven, tot de samenstelling van zijn misselijk spel gekomen is.

Lastiger was de oplossing der vraag, of ook in de stukken van Starter, Brandt en Struys Shakespere's invloed ganschelijk ontkend moet worden. Prof. Moltzer moest erkennen, dat Starters *Timbre* met *Much ado* wel hetzelfde onderwerp gemeen, maar overigens geen overeenkomst heeft, terwijl het spel met de novelle daarentegen merkwaardige gelijkenis vertoont. Toch waren de quiproquo's, door het onzinnig verkeerd gebruik van juridische termen, in het kluchtige tusschenspel van den *Advocaet ende een boer* hem een houvast, om aan Engelschen invloed te blijven denken. Ook omtrent den *Veinzenden Torquatus* werd door hem toegegeven, dat bij groot verschil tusschen *Torquatus* en *Hamlet*, de overeenstemming tusschen Brandts drama en de betrokken novelle treffend is. En toch, dat de Hollandsche Hamlet, gelijk de Engelsche, student was, en dat, hoe gewoon de geestverschijningen op het Amsterdamsch tooneel mochten zijn, ook hem de schim van zijn vader komt aanmanen, om den schuldigen broeder te doen boeten, - bijzonderheden, die de novelle-verzameling niet kent, - deze beide details bleven eveneens voor hem vingerwijzingen, ‘die ons den blik doen richten naar Engeland, naar Shakspere.’ Eindelijk de *Romeo en Juliette* van Struys. ‘Gelukkig voor den goeden naam van onze Nederlandsche poëten,’ stemde Moltzer toe, kan ook hier van omwerking noch vertaling van Shakspere sprake zijn. Struys heeft doodeenvoudig de novelle op den voet gevolgd en zich zijne taak bijzonder gemakkelijk gemaakt. Maar ook hier gaf eene kleinigheid Moltzer aanleiding tot een onwillig ‘en toch.’ Dat in het Hollandsche stuk onder de naamlijst der ‘personagien’ geschreven staat: ‘‘t toonneel is Verona en Mantua,’ en onder die van het Engelsche: ‘Scene, during the greater part of the Play, in Verona; once, in the fifth Act, at Mantua,’ en dat voorts blijkens de lijst, vermeld bij Genée[1)], een *Romeo und Julietta* tot het repertoire der Engelsche tooneelgezelschappen behoorde, was hem nl. een beletsel, om de gedachte aan invloed van de Engelsche stukken ‘althans op de keuze der onderwerpen

1) R. Genée, *Geschichte der Shakespeare'schen Dramen in Deutschland*, bl. 116.

van onze drama's', geheel te laten varen. En zoo luidde de slotsom van het onderzoek dan ook, hoewel eenigszins ontwijkend, 'dat de invloed der Engelsche comedianten in zekeren zin grooter is geweest, en daarom hooger behoort te worden aangeslagen, dan gewoonlijk wordt gedaan.'

Zes jaren daarna behandelde de schrijver nogmaals een deel van het vraagstuk naar aanleiding van Starters *Timbre de Cardone*[1]. Had hij in bovenbedoelde studie reeds op de overeenstemming tusschen dit drama en de *Schöne Phenicia* van den Duitschen dichter Jacob Ayrer († 1605) gewezen, thans kwam hij tot de conclusie, dat èn deze, èn Shakespere èn Starter alle drie gewerkt hebben naar een oudere dramatizeering der novelle van Bandello met comisch tusschenspel, en dat Starter o.a. eene vertooning daarvan door de Engelschen kan gezien hebben en zoo aangespoord kan zijn, om zijn *Timbre* te dichten.

Eindelijk dient hier ook nog melding gemaakt te worden van het aandeel, dat Dr. J.A. Worp aan de onderzoekingen omtrent het behandelde vraagstuk heeft. Terwijl hij in zijne dissertatie over Jan Vos (1879) zich bij de eerste resultaten van Moltzer aansloot, bracht hij in het volgende jaar aan het licht[2] dat de *Dolle bruiloft* (1654) van A. Sybant als eene vrij letterlijke vertaling van Shakespere's *The taming of a shrew* kan aangemerkt worden, en putte daaruit het bewijs, 'dat er in het midden der 17^{e} eeuw exemplaren van sommige werken van Shakespere in ons land gevonden en gelezen werden.' In 1883[3] daarentegen toonde hij aan, dat Isaac Vos noch zijn *Iemant en Niemant* (1645) noch zijn *Pekelharingh in de kist*[4] onmiddellijk aan het Engelsch ontleend, doch van eene Duitsche bewerking gebruik gemaakt heeft.

Na deze korte uiteenzetting van de bekende maar zeer verspreide feiten, is het te begrijpen, dat Dr. Jonckbloet, die in den tweeden druk zijner *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* nog vroeg: 'Is het niet waarschijnlijk, dat de Engelsche stukken, in Amsterdam ten tooneele gebracht, de vervaardiging hunner Hollandsche aanverwanten hebben in de

1) Moltzer, *Studiën en Schetsen van Ned. letterkunde*, 4e afl.
2) *Ned. Spectator*, 1880, blz. 144.
3) *Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde*, III, bl. 63-92.
4) t.a.p. bl. 223.

hand gewerkt?' - in den derden druk de vraag in een: 'het is nauwelijks te betwijfelen' heeft veranderd. Immers, al is van de drie laatstgenoemde stukken aangewezen, dat het bepaald vertalingen, hetzij dan uit de eerste of tweede hand zijn, en al zijn de overige feiten niet alle op volkomen dezelfde wijze te verklaren, - dat de Engelsche tooneelspelers, op hoe schamperen toon zij tijdens hun verschijnen vaak beoordeeld werden, een zeer gewichtigen invloed gehad hebben op het opgewekt letterkundig leven, hetwelk in de eerste helft der 16e eeuw vooral op dramatisch gebied zich hier te lande openbaart, is boven allen twijfel verheven. En indien ik als een goed opperman ook een steentje meen te kunnen aandragen, doe ik dat met te meer lust, omdat de resultaten der hierboven geresumeerde onderzoekingen er op verrassende wijze door worden bevestigd en de scherpzinnigheid, die de deelnemers daaraan bestuurd heeft, er door in 't volle licht komt.

IV.

Als Dr. Jonckbloet ons het Romantisch Amsterdam uit de dagen van Breeroo, Starter, Coster en Rodenburg gaat schilderen, wijst hij in de eerste plaats de jaren 1611 en 1612 aan als het begin van een tijdvak, waarin 'als het ware een onweerstaanbare drang naar het tooneel in de lucht zat.' En daarmede begon niet de voortzetting van de methode der Rederijkers, door Hooft nog sterk in zijn beide eerste stukken gehuldigd, noch die van 'het onnatuurlijke Italiaansche herderspel,' waarvan hij in zijne *Granida* eene proeve geleverd had, maar werd het romantische drama der 14e eeuw weder opgevat en waagde men, 'zij het ook onbewust, eene poging om de kiem, toen gelegd, te ontwikkelen en te doen bloeien.'

Van waar kwam de stoot tot die letterkundige beweging? In verband met de resultaten van het geschetste onderzoek vestigt Jonckbloet op de Engelsche tooneelisten de aandacht, doch het is gebleken, dat de stukken, die aanleiding tot dat vermoeden geven, alle van wat lateren oorsprong zijn. De vroegste, *Timbre de Cardone* en *Wraeckgierigers-treurspel*, zijn van 1618, de overige van 1634, 1641, 1645, 1648, 1650, 1652, en het zou alzoo niet zonder belang zijn, indien aangewezen kon worden, dat reeds vroeger, en wel in dat merkwaardige jaar

1612 de invloed der Engelschen zich heeft doen gelden. En waar ook Wijbrands[1] op dat jaar wijst en bepaaldelijk Breeroo's *Griane* (1612) als het begin van eene nieuwe periode op dramatisch gebied beschouwt, zal het zeker de aandacht van belanghebbenden wekken, als ook van dit stuk kan aangetoond worden, dat Breeroo aan een Engelsch drama en wel een van Shakspere de conceptie te danken heeft van het eerste stuk, dat in de geschiedenis der ontwikkeling van zijn talent eene belangrijke plaats inneemt. In zijn *Rodderick ende Alphonsus* toch, 'waarin - gelijk Jonckbloet opmerkt - aan elk der figuren ook nog eene alles behalve aesthetische allegorische beteekenis gegeven wordt, komt de oude moraliseerende Rederijkers-overlevering nog uit de mouw,' en is, evenals in den *Stommen Ridder*, het verband tusschen drama en intermezzo nog zeer primitief. Eerst het volgende stuk, dat hij liet opvoeren, bewijst, dat hij voorgoed aan de traditie den rug had gekeerd en beter raad wist met zijne komische figuren.

Het drama, waaraan ik dien invloed meen te mogen toeschrijven, is *The Winters's Tale*, een der laatste, zoo niet het allerlaatste drama, dat Shakspere aan het nageslacht vermaakte. De eerste aanteekening daaromtrent betreft eene opvoering van het stuk op den 15^{en} Mei 1611, waarschijnlijk in het Globe-theater, vier dagen na *The Tempest*[2]. En ofschoon deze tijdsbepaling straks nog eenige overweging verdient, kan voorloopig althans opgemerkt worden, dat zij geen beletsel is voor eene poging, om tusschen *Griane* en *The Winter's Tale* verband aan te wijzen.

Oppervlakkig beschouwd lijkt deze poging eenigszins gewaagd. Immers de inhoud van beide stukken is geheel verschillend en de bronnen, door beide dichters gebruikt, hebben niets met elkander te maken. Shakspere schetst ons de aan krankzinnigheid grenzende ijverzucht van Leontes, koning van Sicilië, ten opzichte zijner gemalin Hermione, wier argelooze voorkomendheid jegens zijn vriend, den Boheemschen koning Polyxenes, tot de snelle ontwikkeling van dien hartstocht aanleiding geeft. Zijn dolzinnig vermoeden brengt hem er weldra toe, de edele Hermione naar den kerker te bannen, het kind, waarvan zij moeder wordt, voor eene bastaard te houden, en het door tusschen-

1) *Het Amsterdamsch tooneel*, bl. 25.
2) Zie Staunton, *Shakespeare* III, bl. 193, Delius I, bl. 521.

komst van zijn trouwen dienaar Antigonus op eene woeste plaats aan het toeval prijs te geven. Te laat doet het orakel hem zijne lichtvaardigheid betreuren: de jonggeboren prinses is weggevoerd en tot zijne straf wordt hem eerst het sterven van zijn zoontje Mamillius en onmiddellijk daarna de dood zijner gesmade gemalin bericht. Intusschen is dit laatste eene onwaarheid, want Hermione is slechts schijndood en 't is haar onversaagde staatsjuffer Pauline, die, heftig maar vol toewijding voor hare meesteres, den jaloerschen vorst op die wijze voor zijne schandelijke verdenking straffen wil. Twintig jaren later vinden wij de kleine vondelinge, als een bevallige maagd in eene landelijke omgeving in Boheme weder. Perdita, de bekoorlijke herderin, verloochent in haar nederigen staat hare hooge afkomst niet, en weldra ontspint zich tusschen haar en Florizel, den zoon van Polyxenes, eene liefelijke idylle, die op de herkenning van Perdita door haar zwaar gestraften vader en de vereeniging der beide gelieven uitloopt. De wederopstanding van Hermione maakt het einde van het stuk nog blijder.

Bij Breeroo is het de voorbarige betrekking tusschen Griane en den prins Florendus, welke, nadat zij door haar vader, den keizer van Constantinopel, genoodzaakt is, om Tarisius, den toekomstigen koning van Hongarije, te huwen, tot de geboorte van den straks vermelden Palmerijn aanleiding geeft, die eveneens te voudeling gelegd, en door een herder gevonden en opgevoed wordt. Hem zien wij na zestien jaren als jongeling terug, door zijn eigen vader, zonder dat deze hem kende, tot ridder geslagen. Als zoodanig komt hij korten tijd daarna op het rechte oogenblik te Constantinopel aan, om voor de onschuld zijner ouders in het krijt te treden. Florendus toch, die, schoon van zijne Griana gescheiden, haar niettemin trouw gebleven is, heeft haar na zestien jaren in Buda opgezocht, en bij die gelegenheid tot zelfverdediging haar gemaal Tarisius gedood, waarna beiden van moord en overspel beschuldigd, naar Constantinopel gevoerd zijn. Met het huwelijk der te kwader ure gescheiden gelieven, die in den verdediger van hunne eer hun zoon wedervinden, keert ook hier alles ten beste.

De overeenkomst tusschen beide fabels is alzoo niet bijster groot. Immers het te vondeling leggen van een al of niet echten jonggeborene is een episch motief, dat misschien alleen door den modernen rijkgeworden oom uit Amerika in versleten-

heid overtroffen wordt[1]. En de bronnen van beide dichters loopen al evenzeer uiteen. Breeroos *Griane* - met uitzondering van de komische intermezzo's - is, zooals wij gezien hebben, de betrekkelijk kunstelooze dramatizeering van eenige hoofdstukken uit den vroeger vermelden roman, terwijl Shakspere daarentegen met zijn bekend talent uit Robert Greene's onbeduidende novelle: *Pandosto, the Triumph of Time* (1688) geput heeft, welke novelle, later herhaaldelijk uitgegeven onder den tweeden titel: *The Historie of Dorastus and Fawnia* met genoemden roman niets gemeen heeft en door Simrock[1] ook geheel als van Greene's eigen vinding beschouwd wordt.

Die bronnen kunnen ons echter vrij onverschillig zijn, daar de verrassende overeenkomst, die eene aandachtige vergelijking van beide stukken oplevert, juist daar te voorschijn komt, waar beide dichters hun eigen weg moesten gaan, omdat hunne bronnen hen in den steek lieten. Een viertal onderdeelen komen daarbij in aanmerking: allereerst het optreden van den grijzen Tijd in eigen persoon, bij Breeroo in het midelen, bij Shakspere aan het begin van het vierde bedrijf, verder het te vondeling leggen en daarna het vinden der zuigelingen en eindelijk het verheffen van de respectieve pleegvaders in den adelstand.

Dat beide tooneeldichters de allegorische verschijning van den Tijd als een geschikt dramatisch hulpmiddel aangrijpen, om de toeschouwers eene tijdruimte van 20 en 16 jaren te doen overspringen, is op zich zelf reeds een opmerkelijk punt van overeenkomst, en ik herinner mij nog levendig, dat, toen ik indertijd bij de opvoering van *Ein Wintermärchen* door de Meiningers[2] Fräulein Habelmann uit de wolken haar monoloogje hoorde declameeren, onwillekeurig de herinnering aan de gelijksoortige verschijning in *Griane* bij mij opkwam. Toch zou men nog aan eene toevallige overeenstemming kunnen denken, als niet de inhoud der beide alleenspraken het vermoeden kwam bevestigen, dat Breeroo hier navolger was, en het allegorische optreden van den Tijd alzoo niet, gelijk Ten Brink in zijne

1) Op zulk een enkel punt afgaande, zou men even goed aan verband tusschen *Griane* en Séjour's *Ben-leil, den zoon der duisternis* kunnen gaan gelooven, in welk drama ook een kind gevonden wordt en een sprong van 20 jaren voorkomt.

1) *Die Quellen des Shakspeare*, II, bl. 89.

2) De voorstellingen van *Ein Wintermärchen* hadden plaats 23, 24, 25, 26 en 27 Mei 1880.

meermalen genoemde studie[1)] meende, zijne verwantschap met de Rederijkers staaft, maar een eerste spoor van Engelschen invloed op hem is. Enkele passages uit beide monologen zullen dit duidelijk doen uitkomen.

Bij Shakspere zegt de Tijd:

A. I that please some, try all; both joy and terror,
Of good and bad; that make and unfold error:
Now take upon me, in the name of Time,
To use my wings. Impute it not a crime
To me, or [a]*my swift passage*, that I slide
O'er sixteen years; .....
..... [b]*since it is in my power*
To o'erthrow law, and in one self-born hour
To plant and o'erwhelm custom. Let me pass
The same I am, ere ancients order was,
Or what is now receiv'd: I witness to
The times that trought them in; so shall I do
To the [c]*freshest* things now reigning, and make stale
The glistering of this present, ...

..... and with speed so pace
To speak of [d]*Perdita, now grown in grace*
Equal with wondering.

Bij Breeroo luidt het o.a.:

B. Ick ben de oude Tydt, nochtans soo wacker vlugh,
Mijn aessem-ryeke loop keert aars'lingh niet te rugh;
Maar dese schrale leen vermagert door de wijlen,
Die schartelen soo snel, als d' aldervluchste pijlen.
De eerste Vrouw bracht myn onsterflyckheyt ter doodt
Door 't quaet in-gheven valsch der looser slanghe snoot,
Voor Adams af-val was noch tijdt, noch endt beschreven,
Ten waer de sond' de tydt waer eeuwighlyck ghebleven.

[b]*Ick til tot 's Hemels tip van daegh een machtigh rijck*
En stortet morghen laegh bemoddert in den slijck.
Ick maeck de werelt ouwt, 'k vernietigh alle dinghen,
Ick draegh de Standaert van wufte veranderinghen.
[a]*Mijn lichtvaerdighe tredt* die wandelt als de windt,
Wiens stappen, treen, noch spoor, men nieuwers niet en vindt.

1) *Gerbrand Adr. Broderoô*, blz. 179.

15 [d]*Palmeryn 't kleene kindt wascht schootigh op en stouwt*.

Al wat op aerde schijnt verdonckert voor 't ghesicht,
Brenght Waerheyt ende Tydt in 't helder klare licht.
Doch d' oudheyt dempt ook vaeck veel Heerelycke gaven,
Die voor ons ooghen zijn, als doodt en diep begraven.
20 Want door het [d]*versche* nuw het oude gansch ontmunt.'

Blijkbaar kan hier van vertaling geen sprake zijn: alleen zouden misschien de correspondeerende gecursiveerde woorden een zwak vermoeden kunnen doen rijzen. Maar overigens is er merkwaardige overeenstemming in de denkbeelden, aan deze allegorische verschijningen in den mond gelegd, zoodat stellig aan eene zeer vrije bewerking gedacht moet worden. Immers de vlugheid van den tijd, zijne uitgebreide macht en grilligheid worden in beide monologen sterk op den voorgrond gesteld en waar Shakspere in r. 9-12 eene min of meer wijsgeerige opmerking omtrent het wezen van den tijd ten beste geeft, philosopheert Breeroo op zijne manier een weinig over hetzelfde onderwerp in r. 5-8. Alleen is de laatste meer breedsprakig; voor wat zijn voorbeeld o.a. in een halven regel uitdrukt (zie A, r. 2), worden door hem vier regels gebruikt (B, r. 16-19).

Zwak is de overeenkomst in de tooneelen, waarin de kinderen te vondeling gelegd worden, maar toch verdient zij eenige aandacht. Shakspere wijkt hier van zijne bron af: Greene verhaalt, hoe het kind in eene boot gelegd en aan het spel der grillige golven prijs gegeven wordt; hij laat het door den hoveling Antigonus wegbrengen, naar Gervinus[1)] meent, omdat de dichter, van eene ongeveer gelijke voorstelling in *The Tempest* gebruik gemaakt hebbende, zich niet herhalen wilde. Breeroo daarentegen kon zich aan den roman houden, waarin vermeld wordt, hoe Griane haar kind aan haar trouwen dienaar Cardin toevertrouwde, ofschoon omtrent de *wijze*, waarop deze zijn last volvoerde, alleen het volgende voorkomt:

'Ten lesten die claerheydt int Oosten beginnende sich te vertonen, ende hij hem vindende op een hoogen berch, die bedeckt was so met Palm als Olyfboomen, tradt van den peerde ende maeckten een cleyn Beddeken van Gras, op hetwelck hij

1) *Shakespeare* IV, bl. 224.

het kind leyde, hopende dat aldaar haest yemant voorby soude passeren, die der bermhertigheyt met hebben soude, ende hij het bevelende in de bewaarnisse van onsen Heere, nam synen wegh wederom na de Stadt, daar hy omtrent middach quam.'

Uit deze aanhaling blijkt, dat Breeroo bij de dramatizeering van dit tooneel door zijne bron weinig gebaat werd en het zal daardoor wat gemakkelijker na te gaan zijn, of hij in dit geval al of niet iets aan Shakspere te danken kan gehad hebben.

Als Antigonus dan aan de ruwe zeekust gekomen is[1)], verhaalt hij, hoe de edele Hermione hem in den droom is verschenen, om hem te vermanen, haar kind naar eene woeste plaats in Boheme te brengen, - Leontes zelf had zijn dienaar daaromtrent geene bepaalde aanwijzing gegeven -

'and, gasping to begin some speech, her eyes
Became two spouts.'

Van een droom is bij Kardin[2)] geen sprake, maar toch rijst ook voor zijn geest het beeld zijner treurende meesteresse, die diepbewogen hem haar kind had overgegeven, kermende over de hardvochtigheid, waartoe het lot haar noodzaakte.

'Met dat sy dit sprack, wierp zy haar schreyend' om,
Haar blieck-blanck aanschyn in kristalle tranen glom.
't Scheen dat haer weerloos lijf in 't nat oogh-water swom.'

Is deze wedijver in hyperbolen niet opmerkelijk? Maar ook de afscheidswoorden van beide dienaars verdienen eenige aandacht.

'Blossom, speed thee well!'

roept Antonius uit, als hij de kleine Perdita nederlegt,

'There lie; and there thy character: there these
(*Laying down a bundle*).
Which may, if fortune please, both breed thee, (pretty!)
And still rest thine. The storm beginns. - Poor wretch!
..... Weep I can not,
But my heart bleeds; .....
..... Farewell!

1) Act III, Sc. 2.
2) Vierde bedrijf, eerste uitkomen.

The day frowns more and more; thou art like to have
A lullaby too rough.'

Kardin kwijt zich onder de volgende bewoordingen van zijn last:

'Vaert wel ellendigh kint, de Heer wil u beschermen,
Ick hoop, dat yemant sal sich over u erbermen:
Al evenwel 't is best, dat ick de plaetse merck,
De Schepper aller dingh werckt wonderlijck syn werck.
De hongher praemt mijn maegh, om spoedigh thuys te raken,
Ick sal Gryane wel een leugentje wijsmaken.'

't Heeft eigenlijk iets van een verwijt aan Breeroos schim, beide fragmenten nevens elkander te stellen en Antigonus' deernis met het ruwe wiegelied, dat de kleine Perdita in slaap zal zingen, tegenover Kardins hongerige maag te plaatsen. Maar al heeft de laatste dan een heel wat minder dichterlijke en aandoenlijke natuur dan Antigonus, toch klinkt door beider woorden een zelfde, grondtoon. Bovendien is het te vermoeden, dat ofschoon bij den derden regel van het tweede fragment de 'Bühnenweisung' ontbreekt, de voordracht er van wel ongeveer met dezelfde beweging gepaard zal zijn gegaan, als bij den tweeden regel van het eerste wordt aangegeven.

Onmiddellijk op de hier vergeleken tooneelen volgen nu die, waarin de kinderen gevonden worden, bij Shakspere door een ouden schaapherder, bij Breeroo door den bekenden Bouwenlanghlijf. Ook hier is het merkwaardig, even na te gaan, hoe beide dichters van hunne bron zijn afgeweken. Bij Greene[1)] is de oude Porrus een eenvoudig man, die bij het zien van de rijke uitrusting der kleine dacht, 'that it was some little god and began with great devocion to knock on his breast.' Alleen zijne vrouw had achterdocht en vreesde, dat hij haar eene bastaard in huis bracht. Evenzoo vond Breeroo in de Historie van Palmerijn een gemoedelijk manneke, 'een Lantman, seer neerstich ende seer voorsichtig in syn saken, ende synen naem was Gerrat, wiens Vrouwe op denzelfden dach verlost was van eenen Jonghen Sone, maer was doot op de Werelt gecomen, waeromme desen goeden man seer verdrietich synde, ghinc spatseren langhs (den) Berch, geheel droevich ende me-

1) Delius I, bl. 526, Simrock II, bl. 51 en 52.

lancolych' Ook deze goedige Gerrat dacht van den prins geen kwaad, toen hij den zuigeling vond, 'ende siende dat hy soo schoon was ende wel geformiert, achten, dat hem onser God desen ghesonden hadde, in recompensie van synen anderen dootbaren sone.'

De schaapherder in *The Winter's Tale* toont niet die devotie en Bouwen is alles behalve 'melancolych.' De eerste weet, wat er in de wereld te koop is onder het jonge volk en hij zou maar wenschen, dat de leeftijd tusschen tien[1)] en drie-en-twintig niet bestond, of dat de jeugd dien tijd doorslapen kon. 'Sure some scape!' is zijne eerste gedachte, als hij het kind hoort schreien, 'though I am not bookish, yet I can read waiting-gentlewoman in the scape. This has been some stair-work, some trunk-work, some behind-door-work; they were warmer that got this, than the poor thing is here.' Ook Bouwen-langhlyf, wiens eenige zorg is, dat hij door zijne kornuiten om de verloren moeite in de maling zal genomen worden, is evenzeer dadelijk gereed het ergste te denken en het vermoeden te opperen, dat er wat van Sint-Anne onder het geval schuilt.

> 'Dit is van dat Volckjen, die so loopen en koten int hongdert.
> Ick sie wel dit is al van een Haegsche Juffer, of hier uyt de stadt,
> Die sucke vervaerlycke wronghen hebben om heur gat.
> Sy hebben sucke koel-kousen, sucke ongheschickte groote hoepen,
> 's Nachts loopt dat hiete goedt op de kittel-jacht uyt-snoepen,
> Besongder in deuse stadt, daer hebben se so veel keurs,
> Hier in een Travaeren, of in ien berdiel, of in ien hoeck van de beurs,'

en wat daar verder volgt. Is het noodig, op dit dubbel klaverblad van conjecturen in het bijzonder opmerkzaam te maken?

Eindelijk valt ook eenige gelijkheid waar te nemen aan het einde van beide stukken, waar de twee pleegvaders in den adelstand verheven worden. De bronnen zijn op dit punt weder zeer sober. Greene meldt alleen: 'Pandosto, willing to recompence old Porrus, of a shepheard made him a knight,' terwijl in den roman niets meer aangeteekend staat, dan: 'ende Geraert werd by den Keyser edel ghemaeckt, ende synen sonen Ridderen'. Van dit onbeduidende element hebben beide dichters

1) Of *zestien*, volgens eene bekende conjectuur.

op dezelfde aardige wijze partij getrokken. ‘Come, boy,’ zegt de oude herder by Shakspere[1], als hij de heuglijke tijding kent, tot zijn zoon, ‘I am past more children, but thy sons and daughters will be all gentlemen born.’ Ook deze zoon is er wonder mede in zijn schik; niet alleen zijne kinderen, neen, hij zelf is ‘a, gentleman born,’ en dat al niet minder dan vier uren lang. Ja, hij verheft er zich op, dat hij het nog een poosje voor zijn vader geweest is; immers des konings zoon heette hem broeder, voordat de beide koningen zijn vader, broeder en Florizel en Perdita den ouden man vader noemden. Toen hebben ze hunne eerste adellijke tranen vergoten en beide hopen, dat ze er nog vele van dat gehalte schreien mogen.

En Breeroo? Even als Shakspere neemt hij met dat nieuwbakken adeldom een loopje.

Kardin.
De Keyser maeckt u een van sijne grootste Heeren[2].

Bouwen.

Sel ick ien Joncker worden! Hoe sel ick my houden in
die saecken?

Kardin.
Al wel, men kan van een Boer wel een edelman maken.

Bouwen.

Ist al degelycke deegh? ist al waer borsje, dat jy seght?
Seeper Maetje 't is my heel langh eseyt van te voren,
Dat ick tot sulcken grooten Miester souw wesen ebooren.[3]
Siet Kyeren oft op de werelt niet Verkieren kan.
Gisteren was ick ien Boer, en nouw ben ick ien Edelman.

Is hier alzoo in den vorm geen bepaalde overeenstemming te ontdekken, dat Breeroo evenals Shakspere wat satire onder de voorstelling mengt, is bij al het voorafgaande zeker eene bijzonderheid, die niet over het hoofd mag gezien worden.

Naast deze punten van overeenkomst, aan de drama's zelf ontleend, dient thans nog aan eene andere belangwekkende gelijkheid herinnerd te worden. Bij herhaling is het opgemerkt[4], dat Shakspere met *The Winter's Tale* ‘den engherzigen Bekennern der Ein-

1) Act. V, Sc. 2
2) Vijfde deel, slot.
3) Vgl. hiermede nog: W.T. III, 3: ‘It was told me, I should be rich by the fairies.’
4) Gervinus, IV, bl. 249. Dobson, *Shakspere*, bl. 152.

heit von Zeit und Ort ausdrüklich had Trotz bieten wollen.' Kort te voren had hij in *The Tempest* deze eenheden met de meeste nauwgezetheid in acht genomen. De plaats der handeling is daar steeds de ruimte voor Prospero's tent, of minstens is zij in den allernaasten omtrek daarvan gelegen, terwijl alles in een uur of drie afloopt. Had de dichter daarmede willen toonen, dat het voor hem geen heksenwerk was, deze hooggeroemde eenheden in het oog te houden, bij de bewerking van Greene's novelle springt hij er op de meest vrijmoedige manier mede om. Twee zeer uiteenloopende handelingen, door eene tijdruimte van zestien jaren gescheiden, wist hij, zoo al niet op geheel bevredigende, dan toch op zeer kunstige wijze te verbinden, terwijl hij onbeschroomd de toeschouwers dwong, zich van Sicilië naar Boheme te verplaatsen, en, om het sprookjesachtige karakter van het spel niet verloren te doen gaan, eene reeks van met opzet behouden anachronismen en geographische blunders[1)] voor lief te nemen. Daarvoor was het ook 'a Tale' en de tijd heeft bewezen, dat Shakspere beter wist, wat hij op het tooneel kon wagen, dan Ben Jonson en later Dryden, die zich over zijne vermeende flaters vroolijk maakten.

Wanneer we thans even Breeroos ironische voorrede voor de *Griane* inzien, dan treft het ons, dat ook hij er zich op beroemt, in een grooten doolhof van gebreken te zijn geraakt, 'so wel in de loop der gemener woorden, als oock in de verdelinghe der wercken en der tijden, sulcks dat (hij) teghen 't ghebruyck der Griecken, Latijnen en Fransche in (heeft) ghevoeght een Tydt van meer als twintigh Jaren, daer sy lieden selden meer daghs namen, dan een Etmaal, twee, of minder.'

't Is te begrijpen, dat eene opmerking als deze aarzelend uit de pen vloeit. Kan zij dienen tot staving van de vooropgezette bewering, dan komt hier eigenlijk een stukje van Breeroo aan den dag, dat niet geheel in den haak is. Hij heeft zich dan eenigen bluf veroorloofd op eene vinding, die niet zijn eigendom was. Maar dit punt van overeenstemming tusschen beide dichters is toch weer zoo verrassend, dat het in ieder geval jammer zou zijn, er niet op te wijzen. Immers kon aangetoond worden - en dit geldt ook voor de andere punten

1) Zoo is in het stuk sprake van het e i l a n d Delphi en de *zeekust* van Boheme, van het Delphische orakel en het Pinksterfeest, enz.

van gelijkenis - dat de gedachte aan navolging lichtvaardig en een onrecht jegens Breeroo is, dan zou daarmede ook bewezen zijn, dat deze, van den onsterfelijken Brit of zijne werken onkundig, hem hier op merkwaardige wijze ontmoet heeft, en dat zou zijne nagedachtenis niet schaden. Intusschen lijkt de kans daarop gering. Op zich zelf is de som der vermelde meer of minder sprekende trekken van gelijkenis reeds van dien aard, dat zij verbiedt aan toevallige overeenstemming te denken, maar bovendien is zij nog voor vermeerdering vatbaar. Die verdere détails kunnen evenwel eerst tot hun recht komen, als eerst de vraag behandeld is, hoe het verband tusschen *Griane* en *The Winter's Tale* mogelijk was.

V.

Een der schoonste triomfen van ‘Herrn Intendanzrath’ Chronegk, den artistieken leider der voorstellingen, door de Meiningers in 1880 te Amsterdam gegeven, was ongetwijfeld de opvoering van *Ein Wintermärchen*. Decoratief, requisiten en costumes wedijverden met elkander in wondervolle pracht en eene gansche reeks van heerlijke tafereelen was eene wellust der oogen voor het nog altijd kijkgrage publiek: de zaal in het paleis van Leontes met een berggezicht en de ruïnen van Taormina op den achtergrond, het vertrek der koningin in oud-Italiaanschen renaissancestijl, de onbeschrijflijk schoone gerichts-scène, de fantastische zeekust van Boheme, het schilderachtige herdersfeest en eindelijk de tooverachtige tuin van Paulina met zijne bloemenpracht en schitterend gezelschap, overgoten met al den glans eener magische verlichting. Vooral de gerichts-scène was een tooneel van overweldigende indrukwekkendheid: een koning, omringd door een rijk gecostumeerden hofstoet, in volle majesteit op zijn troon gezeten, om recht te spreken over zijne gemalin, in tegenwoordigheid eener schilderachtig gegroepeerde volksmassa, terwijl de edele taal der gesmade Hermione en de donderslag na 's konings verzet tegen de uitspraak van het orakel den indruk van de reusachtige levende schilderij verhoogden.

Hoeveel nu ook in Shakspere's en Breeroos dagen aan de verbeelding der toeschouwers overgelaten werd, het is zeker niet te gewaagd, de veronderstelling te opperen, dat ook de En-

gelsche tooneelisten, die vooral op het vasteland veel te z i e n moesten geven, er naar gestreefd hebben, om o.a. met Shakspere's stuk in dat opzicht het hoogste te bereiken, wat met de hun ten dienste staande beperkte hulpmiddelen mogelijk was, en voorts dat Breeroo bij een of meer der opvoeringen tegenwoordig is geweest. Wat den tijd betreft, is er geen bezwaar. Reeds is er op gewezen, dat de voorstelling van *The Winter's Tale* op den 15en Mei 1611 de eerste is, waarvan melding gemaakt wordt, en het kan dus zeer goed al een jaar of een paar jaar vroeger bekend geweest zijn. Heeft Breeroo het dan bv. in 1610 gezien, - toen bezocht een Engelsch gezelschap Den Haag[1)] en zal het ook wel in Amsterdam geweest zijn - zoo heeft hij al den tijd gehad, om 'Sondaghs voor Kermis' van het jaar 1612 met zijn stuk gereed te zijn. Maar zelfs als Shakspere eerst in 1611 zijn sprookje voor de eerste maal heeft doen opvoeren, ook dan nog wordt de mogelijkheid der veronderstelling geenszins te niet gedaan. De troep, die in October 1612 vergunning ontving, om in den Haag op te treden, kan dan, wat om de reisgelegenheid wel waarschijnlijk is, wat vroeger in Amsterdam geweest zijn en zoo Breeroo aan 't werk gezet hebben, om nog voor de Kermis gereed te zijn. Onze dichter heeft zich dan wel moeten reppen, maar vlug werken was immers in die dagen niet ongewoon. Waren vier dagen voor Rodenburg niet voldoende om een tooneelstuk te schrijven, ja beroemde hij, die

> 'spelen heeft wel ses-mael-dry gedicht
> In weken drymael acht,'

er zich niet op, dat hij er een in vier en veertig uren berijmd had? Bericht ook Huygens niet, dat zijn *Trijntje Cornelis* hem 'geene dry volle dagen tijds en heeft gekost?' Bovendien, eerst in 1616 verscheen de *Griane* in druk, zoodat Breeroo later nog tijd genoeg heeft gehad, om zijn arbeid te polijsten. En tevens bestaat evengoed nog de mogelijkheid, dat er in 1611 een gezelschap in Amsterdam is geweest, al is daaromtrent ook geene aanteekening te vinden.

Evenmin behoeft Breeroos afkeer van de Engelsche kunstenaars een beletsel te zijn. Dat hij in het *Moortje* Reynier op

1) Dr. J.A. Worp, *Jan Vos*, bl. 48.

zoo schamperen toon over hen laat spreken, als ‘wufte’ lieden,

> ‘Die men hoort singen, en soo lustigh siet dantse,
> Dat sy suysebollen, en draeyen als een tol,’

maar vooral, dat hij in 't scherpe toespraakje *Geeft lust*, in de *Nederduytsche Poëmata* voorkomende[1], zich zoo heftig over hen uitlaat, toont vermoedelijk juist, dat hun spel meer indruk op hem maakte, dan hij zich wilde bekennen. ‘Een deel ghepuffels, buffels, wraackgoet, uytschot en houte heylichjes,’ noemt hij hen. Nu, dat waren lieflijkheden, die onze vaandrig, als hij boos was, nog al bij de hand scheen te hebben[2]. En hij was ditmaal boos! ‘Voorts soo waarschuw ick al onse verachters, onse scharpe Eglentiertje niet al te hart an te tasten, of het souw haar opgeblasen kickers-oogen, en houten baviaensbackesen heel open schrabben.’ Maar dat een mededinger als hij in zulk eene opgewondenheid toch moet toegeven, ‘datter twee of drie tamelyck wel spelen’, geeft hier alle recht, om met Dr. Jonckbloet aan te nemen, ‘dat Breeroos oordeel te hard is en niet van naijver vrij’.

En zoo kunnen wij ons voorstellen, hoe Breeroo, zijne concurrenten bespiedende, en goed zijn *Palmerijn van Olyve* kennende, eene voorstelling van *The Winter's Tale* heeft bijgewoond en, hoewel hij door zijne onbekendheid met de Engelsche taal het stuk slechts kon volgen, als een aantal hedendaagsche operabezoekers de intrige van een zangspel, niettemin genoeg van het verloop der handeling heeft begrepen, om getroffen te worden door punten van overeenkomst met episodes uit den roman. Hermione werd door haar toornigen gemaal naar den kerker verwezen, Griane door haar verontwaardigden vader in een ‘stercken toorn’ opgesloten (Hoofdstuk VII, bl. 12). Beiden werden in hare gevangenschap moeder, en waar Leontes' gemalin in Paulina eene trouwe hulpe vond, herinnerde Breeroo zich Lerine en Tolomestre (H. IX, bl. 15), die Remiclus' dochter hare goede diensten wijdden. Antigonus met de kleine Perdita deed hem aan Kardin met den jongen Palmerijn denken (bl. 16),

1) Uitgave 1638, bl. 69.
2) Ook bij de hoogloopende twisten van het jaar 1615 heette ‘het Schuym’ uit de Kamer:

‘Dit wraackgoet, dit uydschodt, dees onwetende Buffels.’

de oude schaapherder aan den goedigen Gerrat (H. X, bl. 16). En we kunnen ons denken, dat waar de eerste met zijne grappen begon, Breeroo de lust bekroop, om met een minder melancholischen pleegvader te toonen, dat 'de Hollanders oock wel wat schotsies reden kennen, voor de Schotsen schots ten besten[1)]'. En nog hield de overeenkomst niet op. Toen later de handeling van Sicilië naar Boheme verplaatst werd, en koning Polyxenes met den hoveling Camillo, beiden verkleed, zich op het feest van het schapenscheren vertoonden moest het hem toen niet treffen, dat ook Florendus en zijn trouwe Frene als pelgrims vermomd binnen 'Bude in Ongariën' kwamen (H. 89, bl. 134), terwijl aan het slot de schaapherder evenals de goede oude Gerrat in den adelstand werden verheven? (H. 98, bl. 147.) En zie, daar stond het onzen beminnaar van de 'lieffelycke Poesye' helder voor den geest, hoe hij van de in den roman verspreide bijzonderheden een kunstig spel bouwen en met hetzelfde hulpmiddel als de Engelschen de klove van zestien jaren wel dempen kon.

Is deze hypothese niet al te lichtvaardig, dan bevestigt zij, dat Prof. Moltzer gelijk had, toen hij zich door de aanwijzing der bronnen van Starter, Brandt en Struys niet uit het veld liet slaan. 'Wie zal beweren,' schreef hij[2)], 'dat werken naar, of - beter wellicht nog - naar aanleiding van eenig model het raadplegen ook der bronnen zelve onvoorwaardelijk uitsluit?' Zoo zal Breeroo ook naar aanleiding van zijn model aan het werk getogen zijn. En - wederom is het prof. Moltzer, die de gissing aan de hand doet[3)] - denkelijk zal hij door een tekstboekje van een acteur, of een afschrift van enkele rollen, bv. van den monoloog des Tijds, of licht ook door een goed geluisterd hebbenden vriend geholpen, in zijn spel de details hebben aangebracht, waarop het vermoeden van verwantschap tusschen de beide stukken berust.

Overigens - gelijk straks reeds is opgemerkt - volgde onze dichter bij de bewerking vrij trouw zijne bron. Maar daarom is het te meer verrassend in eene afwijking van den roman weer eene herinnering aan zijn Engelsch model te vinden. Voor de indruk-

1) *Geeft Lust* aan het slot.
2) *Shakspere's invloed*, enz. bl. 44.
3) *Studiën en Schetsen*, IV, bl. 173.

wekkende gerichts-scène was in de Griane geene plaats. En waar Breeroo de Engelschen in afwisseling van tooneelen op zijde zocht te streven, had hij wel in de vertooning van de Mis in het vierde en den kampstrijd in het vijfde bedrijf vrij geschikte surrogaten, maar moet het hem toch gespeten hebben, dat hij dat grootsche tooneel niet gebruiken kon. Toch deed hij eene - het kan niet ontkend worden - vrij naïeve poging, om iets gelijksoortigs te leveren. In het zesde hoofdstuk van den roman (bl. 9) wordt op zeer eenvoudige wijze in 38 halve regels verhaald, hoe Florendus zonder getuigen afscheid nam van den keizer, vervolgens ‘uit de camer gaande’ door Grianes broeder Caniam zich liet bepraten, nog een dag of vier, vijf te blijven, in welken tijd de gezanten van den koning van Hongarije kwamen, om voor diens zoon Tarisius Griane ten huwelijk te vragen. Breeroo nu tracht van die kleinigheden een zeer pompeus tooneel te maken[1)], voorzien van de aanwijzing: ‘*De Keyser in syn grootste waerdigheydt sittende, spreeckt teghen syn ommestanders*.’ En dan klinkt het plechtig tot zijn ‘Hertoghen wijt vermaert, (zijn) Potentaten al, (zijn) Groot-vorsten hoogh en edele Lantsheeren:

> Den Opper-hemel Godt die heeft my buyten waerden
> Ghesegent en ghesalft tot Keyser, en tot dwangh
> Van 't toomeloose volck, dat ick van hem ontfangh;
> 't Welck my nu eert, en bidt voor eenen God der aerden:
> Ick ben der kleynen troost, der grootsche, groote schrick,
> Den blixem, het ontsach, dat niemant derf bekrachten.
> Ick vel der batschen moed alleen met myn ghedachten!
> Haer opset tuymelt stracks, wann' ick my maer verschik.
> De Koning schudt en beeft in 't Gout-rijck Oryenten,
> Al cidderent trilt van vrees den wrevelighe Tarth,
> Het schuym bruyst balt uyt angst den Krygh-gewende Parth,
> De heele werelt beeft slechts voor myn dreyghementen.’

Zoo gaat het vier en veertig regels lang voort; dan neemt Florendus even breedsprakig en knielend afscheid, en wordt het praatje tusschen hem en Kaniam tot eene heele scène uitgewerkt, - als ik niet vreesde, al te veel overeenkomst te willen zien, aan het weigeren en dringen bij het vertrek van

1) Eerste deel, vijfde uitkomen.

Polyxenes herinnerende - tot de komst der gezanten aangekondigd en de Keyser weer begint te brallen:

> ‘Laet die Bolwercken stracx met grof gheschut beplanten,
> Bevels-lien! schickt in 't kort de Ridders in 't gheweer,
> Op dat haer inkomst ick vercier met meerder eer.
> Stelt Eeren-booghen hoogh op d'aensienlijckste kanten,
> Doet ruymen en versien het marmer-steen Palleys,
> Bescheert de Zalen wijd met blinckend Goude-Laken,
> De koetse van Yvoor doet op het sachtst toe-maken.
> Het Merckt-velt beset met Krijghslien na den eysch.
>
> Kardin, mijn goede Knecht, boodschapt de Keyserin:
> Dat sy haer Joff'ren al opsichtig rijck doet toyen,
> Met vijlsel van fijn Gout laet al 't plaveytsel stroyen,’

en zoo voort. 't Is, dunkt mij, onweersprekelijk, dat de grootsche gerechtszitting met de rede en tegenrede van Leontes en Hermione en de komst der naar Delphi gezonden boden, hier Breeroo de nachtrust heeft ontroofd en onzen naijverigen dichter tot dit gezwollen tooneel hebben verleid.

En thans nog eene bedenking onder het oog gezien, die bij slot van rekening een laatste bewijs ter staving van de vooropgezette bewering zal blijken te zijn. Uit het feit, dat Breeroos spel gebouwd is op den regel ‘*'t Kan Verkeeren*’ en dat hij in het geheel eene afbeelding ziet van ‘de veranderinghen der tijtelijcke dinghen,’ zou het vermoeden af te leiden zijn, dat hij niet het stuk van Shakspere, maar Greene's novelle kan gekend hebben. Nog sterker doet eene tirade uit een vergezellend lofdicht daaraan denken. Bedoelde plaats luidt:

> ‘De snel ghevlerckte *Tyts dochter, d'onwinb're waerheyt*
> *Brenght alles openbaar*,
> Brenght alle schennis uyt aen Sons hellichte klaerheyt,
> *Hoe seer 't verborghen waar*.’

En vergelijkt men daarmede nu den volledigen titel der novelle:

‘PANDOSTO. THE TRIUMPH OF TIME. *Wherein is discovered by a pleasant Historie, that although by the meanes of sinister fortune, Truth may be concealed, yet by Time in spight of fortune it is most manifestly revealed*. Pleasant for age to avoyde drowsie thoughtes, profitable for youth to eschue other

wanton pastimes, and bringing to both a desired content. *Temporis filia veritas*. By Robert Greene, etc.', dan is het wel waar, dat de overeenkomstige idee van vrij alledaagschen aard is, maar de vorm doet noodzakelijk aan verband denken. Intusschen is het gebleken, dat de trekken van gelijkenis alle ontleend zijn aan plaatsen, waar Shakspere van zijne bron afwijkt. Moet hier nu ook aan eene 'erste Abfassung' gedacht worden, waaruit beide dichters gelijkelijk hebben geput? Het komt mij voor, dat dit zeer lichtvaardig zijn zou. Eenvoudiger lijkt mij deze oplossing. *The Winter's Tale* was evenals *A Midsummernight's Dream* wel een zeer poëtische, maar geen practische titel. Het publiek wil zoo eenigermate vermoeden kunnen, wat het te zien zal krijgen en gelijk bij de voorstellingen der Meiningers de opkoopers op het Leidsche plein Lindners *Bluthochzeit* als de '*de Hugenooten as komediestuk*' aankondigden, zullen de Engelschen zeker ook naar een meer lokkenden titel omgezien hebben. En evenals zeker gezelschap hier te lande met de stukken van den heer Rosier Faassen, zullen zij bovendien termen gevonden hebben, om hun ploegen met eens anders kalf wat minder in het oog te doen vallen. Wat is dan natuurlijker, dan dat zij aan het opschrift of het motto van Greene's novelle een nieuwen en misschien meer sprekenden titel ontleend hebben?[1)] Garrick gaf indertijd eene bekorting van Shakspere's drama onder den titel: *Florizel and Perdita*. Stellig hebben de Engelsche acteurs iets dergelijks gedaan, of er eene korte omschrijving van het stuk aan toegevoegd. En zoo zal Breeroo er toe gekomen zijn, om in het verloop der gebeurtenissen, die hij ging afbeelden, allereerst een bewijs voor de macht van den tijd te zien, en zijn lofredenaar zal in het geheim geweest zijn [2]).

En hiermede stel ik mijne hypothese 'an 't oprechte oordeel van de sin-ryke breynen.' Indien al het voorafgaande voldoende gronden oplevert, om aan te nemen, dat eene voorstelling van het door Shakspere met bewonderenswaardig talent gedramatiseerde sprookje van Greene, onder welken titel dan ook, Breeroo aanleiding heeft gegeven tot de bewerking van *Griane*, dan wordt alzoo voorgoed bevestigd, dat de invloed van

1) In de lijst der *Englische Comedien und Tragedien* komt geen titel voor, die een of andere vingerwijzing bevat.

het Engelsche tooneel aan de ontwikkeling van het romantische drama hier te lande den voornaamsten stoot gegeven heeft, en dat die invloed in de eerste plaats van de rondreizende Engelsche tooneelspelers en de door hen opgevoerde stukken is uitgegaan. En daarmede is dan, al kunnen door het ontbreken van bijzonderheden niet alle details worden opgehelderd, het voor dertig jaren opgezette vraagstuk in de richting, door prof. Moltzer aangegeven, beslist.

Wel rijzen dan weer nieuwe vragen. Moet men het er inderdaad voor houden, dat de Engelsche acteurs zoo laag stonden, als gewoonlijk op grond van Breeroos, nu eenigszins verdacht gebleken getuigenis en dat der Duitsche schrijvers over dit onderwerp wordt aangenomen? Of mag men gelooven, dat het juist de minste broeders waren, die naar Duitschland trokken, en dat de betere, de 'geübte', die, welke 'in einer Schule täglich instruiret' waren[1], hier in het rijke Holland wel recette konden maken? En zoo dit het geval geweest is, waaraan moet het dan toegeschreven worden, dat die invloed zoo betrekkelijk geringe waarde voor de kunst had? Was het, omdat voor de meeste, ook de letterkundige toeschouwers, die de vreemde spelers volgden, die vertooningen niet veel meer dan pantomimes waren en zij alzoo niet tot het wezen der aanschouwde kunstwerken konden doordringen? Of ontbrak het onzen dichters aan het orgaan, om schoonheid van hoogere orde te waardeeren, aan genoeg psychologische ontwikkeling, om de karakters, door Shakspere afgebeeld, te begrijpen? Of was de taal nog te weinig ontwikkeld, om tot voertuig te dienen voor al wat we met zooveel leedwezen in onze romantische drama's missen?

Intusschen, het zoeken naar een antwoord op dergelijke vragen ligt niet op mijn weg. En alvorens de juistheid der gestelde hypothese door anderen getoetst is, onthoud ik er mij eveneens van na te gaan, in hoeverre Breeroo de lessen van zijn voorbeeld zich ten nutte heeft gemaakt. Ook is het zeer de vraag, of het wel rechtvaardig mag heeten, hem en de zijnen zoo maar telkens naast den reus Shakspere te plaatsen, eene methode, die onvermijdelijk op noodelooze teleurstellingen moet uitloopen. Bovendien behooren de romantische spelen van Breeroo nu eenmaal tot de geschiedenis van zijn eerste zoeken en tasten, en

1) Zie Genée, bl. 33.

de vernieuwde studie er van in verband met de aangewezen bronnen, zal aan die reeds lang verkondigde waarheid niets veranderen. Maar toch blijven deze reliquieën van hooge waarde voor al wie zich eene trouwe voorstelling wil vormen van het opgewekte geestesleven, waaraan Breeroo en de zijnen blijkbaar behoefte hadden, van hun drang naar litterarisch kunstgenot, van hunne ernstige begeerte, om de herboren moedertaal te leeren beheerschen, schoon niet ophoudende haar te eeren en lief te hebben met de daad.

Als straks het derde eeuwfeest van 's dichters geboorte gevierd wordt, zal dan ook het woord niet ontbreken, dat zijne groote verdiensten naar waarheid huldigt, en dat niet alleen zijn ijverig speuren naar den weg, dien hij op moest, maar naast zijne nederlagen ook zijne overwinningen schetst. Doch hooger beteekenis zal die viering hebben, als van haar eene opwekking uitgaat, om van Breeroos te vroeg gestoorden arbeid in zijn geheel kennis te nemen, en hem van den *Rodderick ende Alphonsus* af tot zijn *Spaanschen Brabander* toe bij zijn ernstig streven te bespieden. En verheft zich dan opnieuw het bezwaar, dat er in zijne werken zooveel voorkomt, hetwelk, om nog eens met Huygens te spreken ‘onder de vrienden ende in hare cameren blijven mochte’, licht zullen de aangewezen bronnen ook in dat opzicht tot een juister oordeel leiden. Niet zonder opzet liet ik daarom hier en daar doorschemeren, dat *Palmerijn van Olijve* nog iets anders is, dan ‘een der langdradigste en vervelende Spaansche romans,’ gelijk Dr. Schotel hem betitelt. Herhaaldelijk toch ontmoet men er plaatsen in, die aan al de virtuositeit van een Casanova herinneren. Is het dan niet opmerkelijk, dat Breeroo die elementen juist links heeft laten liggen, of waar hij er niet omheen kon, ze op naïeve wijze verborgen heeft?[1)] En al is het dan waar, dat onze ooren, althans in het openbaar, aan zijne aardigheden ontwend zijn, en tevens, dat men er niet iedereen op noodigen kan, even waar is het, dat zij onschuldiger zijn en meer met de kunst te maken hebben, dan al de sierlijke euphemismen van zijne voornaamste bron.

Amsterdam, Jan. 1885.

C.H. DEN HERTOG.

1) Vgl. bv. *Palmerijn*, bl. 9 en *Griane*, bl. 9.

Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

Chesterfield kent ieder: ten minste bij name. Staatsman, redenaar, hoveling, philosoof van de groote wereld, treedt hij bijkans op elk gebied van het Engelsche leven zijns tijds ons te gemoet. Hij was bekend en bevriend met Voltaire, Montesquieu, Pope, Swift, Bolingbroke en Addison; hij is onbeleefd geweest jegens Johnson, die het hem ruimschoots vergolden heeft. Hij heeft geschitterd in het parlement, zijn naam verbonden aan belangrijke politieke verbintenissen, en in dagen van beslissend gewicht Ierland in onderwerping aan Engeland gehouden. Ten spijt van dit alles dankt hij zijn bekendheid bij het nageslacht hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, aan een hoopje brieven, zonder eenige berekening op roem, in de eenzaamheid van zijn binnenkamer geschreven.

Het zijn de *Letters to his son*, zijn eenig kind: een natuurlijken zoon, op wien hij alles, wat er aan liefde in zijn hart was, heet geconcentreerd te hebben. Wat hem ook vervult, welke politieke zorgen hem ook bezig houden, voor dat kind heeft hij altijd ruim den tijd. Om dien zoon tot een man, comme il faut, te maken, overstroomt hij hem met de vruchten van zijn kennis, overlaadt hem met raadgevingen van den meest uiteenloopenden aard, en stort hij de resultaten van een in velerlei opzichten rijk leven voor hem uit. Zijn hoogste doel is, dezen jongen man in staat te stellen, om met behulp van vaders kennis en vaders ervaring een plaats in de wereld zich te veroveren, die de vaderlijke eerzucht, zoo zijne eigene al in gebreke blijft, voor hem wenscht.

Sedert Johnson zich op den schrijver wreekte door de uitspraak, dat de *Letters to his son* ‘de moraal van een gemeene deerne en de manieren van een dansmeester prediken’, zijn er voor en tegen vrij wat lansen gebroken. Het is volkomen juist, dat het cynisme, vooral ten aanzien der vrouw, ergerlijk is. Maar even waar is het, dat Chesterfield weinig anders deed dan de praktijk van den tijd in woorden brengen. In dagen, waarin een eerste minister van Engeland tot belooning van een langdurige politieke werkzaamheid de verheffing in den adelstand van zijn natuurlijke dochter kon vragen en verkrijgen, was de gevoeligheid der publieke opinie noch fijn noch teer.

Chesterfield is in deze brieven de grootmeester van de hoofsche beschaving des tijds. Weinige ouders zouden genegen zijn, aan hun kinderen het onderwijs te schenken, dat hij aan zijn zoon gaf, maar dit geldt van tal van zaken, waarover de meeningen van vroeger dagen van de onzen verschillen. De kwetsing onzer zedelijke begrippen maakt het kenmerkende niet van Chesterfield's *Letters* uit. Afgescheiden van den lossen, vrijen vorm, ontleenen zij hun hooge en blijvende waarde aan de fijnheid van opmerking, en den rijkdom van maatschappelijke ervaring, die hier is neergelegd. Er spreekt dikwerf weinig hart uit de feitelijk zoo bittere ontleding: de spelingen van zijn vernuft en de geestigheid van zijn opmerkingen wekken dikwerf het gevoel op, dat zij ongepast en misplaatst zijn - Chesterfield heeft er nooit aanspraak op gemaakt, om als zedemeester te gelden; hij geeft zich niet beter, dan hij is. Hij legt als 't ware aan zijn zoon een kleine biecht af, opdat deze er zijn voordeel mede doe; de misslagen vermijde, die hij begaan heeft, en daardoor het even ver, zoo niet verder brenge dan hij. Zijn zoon moet worden, wat de vader is, de volmaakte man van de wereld: hij moet zich onderscheiden par les manières, la tournure, les grâces d'un galant homme et d'un homme de cour. Dat is het hoogste, gelijk de maatschappij, waarin Chesterfield zich beweegt, het voor het hoogste houdt. Alles, wat van een ideale levensopvatting getuigt, wordt hier als daar gemist.

De vader, die zijn zoon voor de maatschappij wil opleiden en opvoeden, leidt hem in 't leven in. Hij rukt de bedekselen af, die het wezen der dingen verbergen of verval-

schen, en verschoont niets van de illusie, waarmede de jeugd, zoo zij niet door ontijdige rijpheid is bedorven, de maatschappij binnentreedt. Het is zeer gemakkelijk hem ruw en cynisch te noemen, hoe menige fijne opmerking ook het tegendeel schijnt te bewijzen, omdat hij geen eerbied gehad heeft of voor den overmoed of voor het onvermogen, dat onbekendheid met de wezenlijk heerschende krachten pleegt te baren. Maar het verwijt moet minder hem, dan den tijd dien hij beleefde, en de maatschappij, waarin hij werkte, treffen. Hij was haar kind, niet zij de zijne. Hij maakte er geen de minste aanspraak op, beter te zijn dan zij.

Het tijdperk, waarin Chesterfield's leven valt, is de aanvang van de parlementaire regeering en van de Hanoversche dynastie in Engeland. Als elke periode, waarin de wortels van het oude zijn losgewoeld en afgescheurd, zonder dat het nieuwe zich heeft gezet en het aanzien verkregen, dat aan elke gevestigde orde van zaken wordt geschonken, vertoonen de eerste vijftig jaar der achttiende eeuw een onzeker en weifelend zwenken op het terrein van het publieke leven, dat voor alle karakters, niet gestaald door een onwrikbare overtuiging, gevaarlijk en verleidend was. Dat de loopbaan van Chesterfield al de politieke kleurschakeeringen van den tijd bloot legt, dat de heftige Whig van 1716 in later jaren de verdachte vriend van Bolingbroke was, en de beschuldiging van volslagen politieke beginselloosheid ook tegen hem als tegen de meeste zijner tijdgenooten wordt ingebracht, kan moeilijk verwondering wekken. De kleinzoon van Halifax, den trimmer, had met de moedermelk te veel twijfelzucht, te veel scherpheid van opmerking en bovenal te veel sarcasme ingezogen, om voor de eenzijdigheid van een vaste overtuiging vatbaar te zijn. Slechts weinige oogenblikken merken wij oogenschijnlijk in dit lange leven op, waarin van eenige geestdrift voor iets ideëels is. Het is aan de Universiteit van Cambridge, als de klassieken hem bedwelmen, en hij een korte wijle gelooft, dat zij alles schenken, wat nuttig en noodig en sierlijk is, en hij 't modern gewaad zou willen afleggen, om de toga virilis aan te nemen. Maar de droom is spoedig voorbij en komt nimmer terug. Op den jongensleeftijd, waaraan gewoonlijk opgewonden geestdrift voor wat waar, groot en edel is eigen wordt geacht, vinden wij hem zich vermakende met den ernst en het vuur van een heilige overtuiging, zooals zij zich uitspreken door

den mond van een bejaard man. Hij wordt er niet door medegesleept: het is hem slechts een voorwerp van vermaak. En gelijk hier in het huis van den Engelschen gezant in den Haag, vertoont hij zich bij oppervlakkige beschouwing in zijn geheele leven. Toch is die indruk onjuist. Chesterfield's trouw en nauwgezetheid aan zijn ambtsplichten, zijn roemvol stadhoudersschap in Ierland, zelfs zijn houding als secretaris van staat bewijzen, dat er meer ernst in hem leefde, meer plichtsbesef en overtuiging, dan voor het uiterlijke zich deed gissen. Maar zijn snijdend en minachtend sarcasme, zelfs te midden van het goede, dat hij tot stand brengt, bederft steeds den indruk. Hij persifleert niet minder zich zelf, dan anderen. Als hij de aanneming van den Gregoriaanschen kalender heeft weten te bewerken, glijdt zijn oog vol spot over de rijen der edele Lords, die in goeden gemoede meenen, dat hij hen van de deugdelijkheid van den maatregel heeft overtuigd. Hij heeft er niet aan gedacht: hij heeft er slechts naar gestreefd om hen te behagen, overtuigd, dat zij dan zijn voorstel zouden aannemen.

‘Van der jeugd af was het mijn doel de mannen voor mij in te nemen, en de vrouwen op mij verliefd te maken,’ - schreef hij in later dagen. - ‘Ik ben er dikwerf in geslaagd, maar hoe? Door groote moeite te doen.’ Het is de waarheid. Hij heeft niets verzuimd, om door de gunst van mannen en vrouwen zijne kansen op de schitterende loopbaan te versterken, waarop zijn geboorte, zijn hooge maatschappelijke rang en zijn fortuin hem aanspraak schenen te geven. Toen hij kind was, las een bezoeker der grootmoederlijke woning, waar hij een groot deel zijner jonge jaren doorbracht, de zucht tot onderscheiding, die in de glinsterende oogen van den knaap schitterde. Hij gaf hem een zeer eenvoudige levensles mede. ‘Sta steeds vroeg op, opdat gij in de morgenuren den tijd voor u zelven vindt, die uw betrekkingen op den dag u ter wille van anderen rooven zullen.’ Hij had de les opgevolgd en bleef er steeds getrouw aan. ‘Niemand heeft meer dan ik zich aan vermaken en uitspanningen overgegeven’, getuigde hij in later jaren, ‘maar ik verzeker u dat ik steeds den tijd voor ernstige studiën heb gevonden: wanneer ik ze langs geen anderen weg kon vinden, dan ontnam ik ze aan den slaap; hoe laat in den nacht ik ook naar bed ging, ik stond steeds vroeg op. Gedurende meer dan veertig jaren ben ik gewoonlijk, behalve wanneer ik ziek

was, vóór acht uur op geweest.' Aan dat uitkoopen van den tijd, heeft hij het gebruik gepaard. Toen hij Lord-Luitenant Van Ierland werd, aanvaardde hij een betrekking, waarvan een zijner voorgangers had verklaard, dat zij juist bezigheid genoeg gaf om niet in slaap te vallen, en niet genoeg om wakker te blijven. Van Chesterfield wordt gezegd, dat hij niets onafgedaan liet en niets aan anderen overliet. Toen hem eens gevraagd werd, hoe hij zoo velerlei zaken kon afdoen, was zijn antwoord: 'omdat ik nooit tot morgen uitstel, wat ik heden kan doen.' En dit was geen vrucht van jarenlange oefening, maar kenmerkte hem steeds. 'Ik zou weinig gelezen hebben, indien ik anders gehandeld had. Een boek is een refuge voor een verstandig mensch: niet die prullen, die dwaze en behoeftige schrijvers voor het amusement van dwaze en onkundige lezers in de wereld werpen; gooi die weg. Certum pete finem: heb een bepaald doel voor die oogenblikken van vermaak, en jaag het na, tot gij het bereikt hebt. Zoolang ik in Cambridge vertoefde, was eloquentie mijn hoofdstudie. Als ik schoone stukken van welsprekendheid las, schreef ik de schitterendste passages af, en bracht ze zoo goed en schoon als ik 't kon, in 't Engelsch over; of, indien het Engelsch was, in het Latijn. Dit heb ik verscheidene jaren achtereen gedaan; het heeft niet alleen mijn stijl gevormd en verbeterd, maar in mijn geest en geheugen de beste gedachten van de beste schrijvers geprent.'

Eloquence and manners - de macht van het woord en de macht van de vormen - van die twee machten wachtte Cherterfield alles. Zij waren de toovernimfen, die hem de genegenheid der wereld en zijne heerschappij over haar zouden verschaffen. De eerste was door studie en oefening te verwerven; de laatste de vrucht van volhardende inspanning en strijd. Door de eerste zou hij de mannen voor zich winnen, en zich de groote rol verzekeren, die hij in 't parlementaire leven wilde spelen. Door de laatste zou hij de gunst der vrouwen verwerven, onmisbaar in 't leven. Pour plaire aux hommes, il faut savoir plaire aux femmes. Van dien stelregel uitgaande, was niets kleins voor hem klein. Tot de geringste punten van het toilet werden voorwerpen van zorgvolle verpleging. Spotters beweerden, dat hij vier uren van den dag er aan wijdde. En welk een studie, welk een beleid en overleg,

om aan de eischen van het maatschappelijk verkeer te voldoen[1]. Welk een schat van levenswijsheid, die de kunst om zich beminnelijk en welaangenaam voor te doen, van menschen te ontzien en van menschen in te nemen, bijkans tot een wetenschap verhief. De volmaakte meester der wellevendheid en der welgemanierdheid overtrof, naar men verzekerde, toen hij het toppunt van zijn roem had bereikt, zelfs den onovertref baren Bolingbroke, tot wien hij in den aanvang met schaamte, zich zijner zwakheid ootmoediglijk bewust, had opgezien. Terwijl zijn vijanden - zooals Horace Walpole - aan zijn welsprekendheid hun hulde niet konden weigeren, was Chesterfield voor allen, die in de vormen van het uiterlijke leven den hoogsten en den echten proefsteen van ware beschaving vonden, het model zonder weerga. Wie de moeite wilde nemen, uit zijn geschriften al die kostelijke voorschriften omtrent wellevendheid, den omgang met mannen en vrouwen, het geheim van beminnelijk te zijn, bijeen te garen; en een klein man van nog niet middelmatige grootte, met schitterende, spotzieke oogen, onberispelijk toilet, rustigen, kalmen gang, zachte stem en hoffelijken glimlach, zich voor te stellen, aan wiens lippen deze gulden lessen ontsnappen, hij zou eenigszins in staat zijn den edelen lord zich voor te stellen, zooals hij in de kringen des tijds optrad.

Doch niet volkomen. Want Chesterfield geeft zich beter, dan hij is, of juister gezegd, hij heeft zijn wijsheid niet altijd tot zijn beschikking gehad. Hij heeft ze verworven, door ze te betalen.

Tot het erfdeel, dat hij van zijn vader had ontvangen, behoorde heftige hartstochtelijkheid. Hij had ze, verzekert hij ergens, bedwongen: en het suaviter in modo, fortiter in re zich ten regel gesteld. Doch deze voorstelling is

1) Er zijn verschillende uitgaven van Chesterfield's werken. Vooral van de brieven aan zijn zoon zijn verschillende editiën.

In 1777 gaf Dr. Maty in twee deelen 4° *Miscellaneous Works*, voorafgegaan door een biographie, de eenige, die tot dusver bestaat. Zij heeft nog waarde, al is zij grootendeels een lofrede. Veel meer bevat de uitgave van Lord Mahon, in vijf deelen: *Letters and Works* 1847-53. Zij is, zonder volledig te zijn, de volledigste.
De eerste uitgave wordt in de volgende bladzijde geciteerd als *Dr. Maty*, de laatste eenvoudig als *Letters and Works*. Het is, gelijk blijken zal, zeer te betreuren, dat Lord Mahon, om den omvang, een paar belangrijke politieke pamfletten niet heeft opgenomen.

eenvoudig zelfbedrog. Chesterfields hartstochtelijkheid openbaarde zich door zijn geheele leven heen in een groot gemis aan ingetogenheid op velerlei gebied. Slechts in enkele oogenblikken, en niet dan tijdelijk heeft hij zijn luimen en lusten bedwongen. Matigheid in spot en sarcasme heeft hij nooit beoefend. Te Cambridge, meenende, dat het tot een goede opvoeding behoorde, was hij een rooker en drinker geworden; ofschoon hij noch van wijn noch van tabak hield. Toen hij de eerste keer in den Haag was, als tourist, bij het verlaten van Cambridge, was hij in handen gevallen van een troep vreemdelingen, die hem hadden leeren spelen. Chesterfield was een hartstochtelijk speler geworden en is het steeds gebleven. Tijdens zijn bestuur van Ierland beheerschte hij zich, maar toen hij het secretarisschap van staat had neergelegd, was het eerste, wat hij te doen had, naar White's te ijlen, om aan zijn hartstocht bot te vieren. Voeg daarbij uitspattingen van sensueelen aard, evenmin - zijn dorst naar vermaak was steeds even groot als zijn eerzucht - hem ooit vreemd geworden, en het is volkomen duidelijk, dat deze gepassioneerde persoonlijkheid nog andere trekken heeft, dan het portret van zijn eigen hand ons bij voorkeur te zien geeft.

Lord Hervey, die hem bitter haatte en hem met slijk overstroomt, zegt ergens, dat hij geen oordeel had en slechts geest. Het getuigt niet voor Lord Hervey's oordeel en nog minder voor zijn geest, dat hij ons deze dwaasheid wil wijsmaken. De schrijver van de *Letters to his son* had meer verstand in zijn pink, dan de kwaadsappige Hervey in zijn hand.

‘Leg alle boeken neer voor goed gezelschap: de wereld is het boek, dat gij steeds lezen moet,’ ried Chesterfield zijn zoon. Doch de kunst van lezen moet ook geleerd worden: en veel, wat Chesterfield later zelf in dat groote boek las, had hij er aanvankelijk niet in opgemerkt.

Vol jongensovermoed, als een absoluut pedant, gelijk hij zelf zegt, was hij van Cambridge gekomen. Om de schoolsche vormen af te leggen, en zijn eeuwig citeeren van Martialis, Ovidius en Horatius af te leeren, was hij naar het continent gezonden. Den Haag, Parijs en Italië zouden den toekomstigen Lord Chesterfield de gemakkelijkheid leeren om in de wereld te verkeeren, en een man van fatsoen te zijn. In den Haag werd hij door zijn nieuwe bekenden om zijn pedanterie en

schoolgeleerdheid braaf uitgelachen, en tot een speler gemaakt. In Parijs namen vriendelijke vrouwenhanden de taak zijner volmaking op zich. Hij vertelde later zelf hoe links, lomp, verlegen hij toen was, en hoe zijn jongensblooheid overwonnen en hij gefatsoeneerd werd. Tot zijn ongeluk stierf koningin Anne. Zijn vader was een Tory, werd zelfs verdacht Jacobiet te zijn. Zijn overige familieleden waren vurige Whigs. Hij was ook Whig, en dankte den hemel voor den dood der oude vrouw, die juist bij tijds was gestorven, toen Engeland à deux doigts de l'esclavage was. Hij werd lord of the bedchamber van den prins van Wales en kort daarop lid van het parlement.

Het ware voor Lord Stanhope - want dien naam droeg hij nog tot 1726, toen zijn vader stierf - beter geweest, zoo hij zijn reis op het continent had voortgezet, en niet om de troonsbeklimming van George had afgebroken. Hij zou in 't groote boek der wereld nog eenige bladen hebben gelezen, wier inhoud hem zeer te stade ware gekomen. Thans, onervaren en overmoedig als een 24-jarige, had hij het ongeluk over personen en toestanden een oordeel te vellen, dat voorbarig en onjuist was en hem tot onvoorzichtigheden verleidde, die voor zijn geheel volgend leven rijk aan gevolgen zouden zijn. Hij wekte gevoeligheid en antipathie op juist daar, waar hij om de droomen zijner eerzucht te verwezenlijken, steun en sympathie behoefde.

Ofschoon zij te zamen naar Londen waren gekomen, waren George en zijn zoon, de prins van Wales, op weinig vriendschappelijken voet met elkander. De verwijdering, die reeds in Hanover gesmeuld had, barstte in Engeland in openlijke tweedracht uit. De twist tusschen vader en zoon, tusschen koning en kroonprins, sleepte de leden van beider hofhouding mede, en bracht tweedracht in de gelederen der Whigs. Chesterfield was te jong en te heftig om zich, zelfs indien het mogelijk ware geweest, onzijdig te houden. De Lord of the bedchamber trok met warmte partij voor zijn meester. Ook in 't parlement brachten beide partijen hun strijd over en Chesterfield onderscheidde zich onder de tegenstanders van Robert Walpole, den minister des konings. Zoolang hij in het Lagerhuis vertoefde, maakte de bestudeerdheid zijner redevoeringen, die tot persiflage verlokte, weinig indruk; voor zijn welsprekendheid was het Hoogerhuis, dat hij in 1726 binnentrad, het eigenlijk tooneel.

Daar inzonderheid troffen en wondden zijn spotternijen en zijn schimpscheuten, die te ruimer vloeiden, naarmate de tegenpartij krachtiger en onbuigzamer was. De koninklijke wil boog niet voor sarcasme. Met uitzondering van een korte periode, was Chesterfield, gedurende de geheele regeering van George I, in hooge ongenade bij het hof.

Geestigheid is een gevaarlijk wapen, dat niet zelden hen, die het hanteeren, scherper wondt dan de schijnbaar getroffenen. Chesterfield maakte zich veel vijanden onder de tegenstanders van den prins van Wales, en weinig vrienden onder de zijnen. Overgegeven aan zijn vermaken en zijn studie, waartusschen de tijd, die hem gelaten was, werd verdeeld; steunende op de vriendschap van het kleine, wonderlijke kereltje, dat straks de opvolger van George I zou zijn, meende hij onbezorgd voor de toekomst te mogen zijn. Als de oude koning het hoofd zou neerleggen, zou zijn ster opgaan. Om zeker te zijn van den toekomstigen George II, won hij de gunst van diens zonderlinge maitresse, mistress Howard. Het zal te allen tijde als een treffend bewijs van menschelijke kortzichtigheid gelden, dat de scherpzinnige hoveling, die het leven van het hof en de hoogere standen heeft gekend, zooals weinigen, en de karakters der personen, in de hoogste rangen der maatschappij geplaatst, zooals zij onder den invloed van hun onderlinge verhoudingen zich ontwikkelen, met zoo fijne hand ontleed, zijn eigen politiek en maatschappelijk leven met een misslag heeft aangevangen, zoo groot als de zijne. Als een gewoon oppervlakkig hoveling beeldde hij zich in, dat de maitresse, mistress Howard, den koning beheerschte, invloed op hem had. Haar maakte hij het hof, terwijl hij de aanstaande koningin verwaarloosde. Robert Walpole peilde den prins van Wales, en zag, welk een diepen eerbied hij voor zijn begaafde en beleidvolle vrouw had, met wie hij nooit een andere, zelfs in gedachte, gelijk zou stellen, al nam hij voor de bluf een maitresse. Chesterfield, die dagelijks met hem omging, zag niets van dat alles. Hij meende de gunst van Caroline van Brunswijk zoo weinig noodig te hebben, dat de betrekkelijk weinig lompe gezegden, die van hem bekend zijn, toevallig juist allen aan haar gericht zijn. Wel heeft deze levenswijze zijn kennis gekocht! Zoo het met het doel van dezen arbeid overeenkomstig ware, het zou noch

onleerrijk noch onvermakelijk zijn, uit Chesterfield's geschriften de schuldbekentenissen saam te lezen, neergelegd niet in woorden, maar in raadgevingen. Hier ter plaatse moge de vingerwijzing volstaan.

In den zomer van 1727 werd George I op den weg van Delden naar Osnabruck door een beroerte getroffen. Slechts zijn lijk bereikte de stad. De Prins van Wales was koning van Engeland.

Zijn vrienden en aanhangers juichten: thans was hun uur gekomen. Maar zij hadden gerekend buiten de talentvolle vrouw, die de kroon van Engeland met George dragen zou. Caroline van Brunswijk hield Walpole staande.

Deze onverwachte loop der regeeringsverandering was een bittere teleurstelling voor allen, die op Walpole's val hun eigen grootheid hadden gebouwd. Niet het minst voor Chesterfield. Welk een haat hij in de omgeving der koningin zich had opgegaard, leeren de memoires van haar kamerheer, lord Hervey. ‘Chesterfield, zegt hij, was de geestigste tafelcauseur van den tijd. Zijn talent van belachelijk maken, waaraan hij met onuitputtelijke geestigheid en zonder verschooning bot vierde, maakte hem gezocht en gevreesd, gewild en toch niet geliefd door de meesten van zijn bekenden: geen sexe, geen verwantschap, geen stand, geen macht, geen aanzien, geen beroep, geen vriendschap, geen verplichting beschermde voor dat scherpe, schitterende wapen, dat schijnbaar slechts glinsterde voor de oogen van den toeschouwer, maar inderdaad diep wondde wien het aanraakte. Al zijn bekenden waren zonder onderscheid en beurtelings de voorwerpen van zijn spot en dienden tot voedsel voor dien onverzadelijken lust om alles te beschimpen wat op zijn weg kwam. Ik herinner mij twee regels uit een satire van Boileau, die volkomen op hem passen:

> Mais c'est un petit fou qui se croit tout permis,
> Et qui pour un bon mot va perdre vingt amis.’

Welk een stroom van sarcasmen zal Chesterfield over het hoofd van dien Hervey hebben uitgestort, die zoo diep gewond was!

Toen na de regeeringsverandering de rollen werden verdeeld, en oude en nieuwe vrienden beloond, wilde George ook iets voor Chesterfield doen, die zoo trouw zijn partij had getrokken.

Robert Walpole, zeer gewillig om den scherpen en geestigen vijand te verwijderen, nam er genoegen in, dat Townshend de ambassade naar Holland hem aanbood. Chesterfield, na zijn vijandige houding jegens Walpole, die zoo ongedacht en onverwacht in het volle bezit van zijn macht bleef, begreep, dat een tijdelijke verwijdering hem slechts baten kon. Zich te scharen onder de leiding van den staatsman, wien hij eenmaal verlaten had en vervolgd met zijn scherpe aanvallen, lachte hem even weinig aan, als het voortzetten van den strijd. Reculer, pour mieux sauter.

Zoo werd Philip Dormer Stanhope, Earl of Chesterfield, buitengewoon ambassadeur in de Republiek der Vereenigde Nederlanden. In Mei 1728 kwam hij in den Haag, ‘het schoonste dorp van de wereld’ aan.

I.

De politieke hemel was in den zomer van 1728 donker en bewolkt.

De vrede van Utrecht, in 1713 gesloten om de worsteling tusschen de huizen van Bourbon en van Habsburg te doen eindigen, had slechts gedeeltelijk het doel bereikt. De krijg had opgehouden, maar geen verzoening was tot stand gekomen. De Duitsche keizer weigerde afstand van zijn aanspraken te doen en den Bourbon op den troon van Spanje te erkennen.

Moederlijke eerzucht deed eerlang de smeulende vlam op nieuw opwakkeren. Elizabeth van Parma, die aan de hartstochtelijkheid der vrouw de energie van den man paarde, maakte op den troon van Spanje de haat der Italiaansche en de eerzucht der vorstin tot leidende politieke gedachten. Bijgestaan door het genie van Alberoni poogde zij haar nieuw vaderland uit den doodslaap op te richten, om voor haar eigen geslacht een grootsche vestiging in Italië te verwerven. Te kwader ure liet zij zich door persoonlijke gevoeligheid verleiden tot een voorbarigen strijd. Oostenrijk, door de groote mogendheden gesteund, werd niet overwonnen: Spanje werd op het oorlogsveld en in het kabinet geslagen. De triple en quadruple alliantie drukte door haar overmacht de herleving van het eertijds zoo machtige rijk neder.

Doch geen Europeesch verzet deed de hooge vrouw haar

dynastieke plannen prijsgeven. Toen de Fransche regeering den Spaanschen trots, door de smadelijke terugzending der Infante, die, bestemd voor den jongen Lodewijk XV, in Frankrijk werd opgevoed, diep had gekwetst, en de keizer, door de oprichting der Compagnie van Ostende, den onwil der zeemogendheden had wakker geroepen, bood de Spaansche vorstin aan den Duitschen keizer de hand van verzoening en vriendschap. Te zamen zouden zij verwerven, wat ieder afzonderlijk te vergeefs had nagejaagd. Karel VI eischte en verkreeg het leeuwendeel. Spanje erkende zoowel de Compagnie van Ostende als de Pragmatieke Sanctie, door den keizer voor de opvolging zijner dochters in zijn erflanden vastgesteld. Voor zoo belangrijke concessien was het een schamele vergoeding, dat de keizer afstand deed van zijne aanspraken op de staten van den Spaanschen koning, die hij niet had kunnen behouden en nog minder te veroveren wist. Voor 't overige betaalde hij Spanje met uitzichten en toezeggingen. Aan den oudsten zoon van koningin Elisabeth, wien de opvolging in Toscane, Parma en Piacensa was toegezegd, werd het uitzicht geopend op de hand van Maria Theresia, de oudste dochter van Karel VI. Spanje en Oostenrijk verbonden zich tot weerzijdsche verdediging en hulp: de laatste beloofde zijn goede diensten, om de teruggave van Gibraltar en Minorca, nu in handen der Engelschen, te verkrijgen.

De tractaten van Weenen (1 Mei 1725) werden slechts gedeeltelijk bekend gemaakt. Des te sterker was de algemeene onrust die zij wekten, vooral toen langzamerhand allerlei geheime bepalingen nopens het huwelijk van don Carlos, aangaande Gibraltar en Minorca enz. uitlekten, en het bestaan van nog andere werd gegist.

Geheel Europa kwam in beweging. Over de Spaansche successie was jarenlang onderhandeld en gestreden. Men ontzegde den keizer het recht, eigenmachtig de Oostenrijksche opvolging, voor 't evenwicht der mogendheden van geen minder gewicht, te beslissen en te regelen. Het verbond van Weenen was een volslagen breuk met het oud systeem, op de samenwerking van Oostenrijk met de zeemogendheden gebouwd. Het scheen Europa met de herstelling van de Spaansch-Oostenrijksche suprematie te bedreigen, die in het Munstersch vredesverdrag, naar men meende, voor goed gebroken was. Gibraltar en Minorca waren zegeteekenen van den roemvollen strijd, door

het Engelsche volk tegen de wereldmonarchie van Lodewijk XIV gevoerd. Hen prijs te geven, om de verzoening van Spanje en Oostenrijk te betalen, scheen een schending der nationale eer, een verloochening van den volksroem. De Compagnie van Ostende bedreigde het maritiem en mercantiel overwicht der zeemogendheden. De versterking der keizerlijke en katholieke macht was een gevaar voor de vrijheid en zelfstandigheid van de Protestantsche staten in Duitschland en voor de Protestantsche successie in Engeland.

Tegen zoo groote en zoo vele gevaren scheen slechts één redmiddel: aansluiting der bedreigden. In de alliantie van Hanover (3 Sept. 1725) verbonden zich Frankrijk, Engeland, Pruissen en de Republiek tegen de geallieerden van Weenen.

Een Europeesche krijg dreigde. Beide groepen van verbondenen, die van Weenen en die van Hanover, zochten en vonden bondgenooten.

In Febr. 1727 trok Spanje het zwaard uit de scheede: het sloeg het beleg voor Gibraltar. Maar het voorbeeld verleidde niet tot navolging. De zeemogendheden schrikten voor een nieuwen krijg terug en in Frankrijk regeerde Fleury, noch door leeftijd, noch door karakter oorlogszuchtig. Quieta non movere - de leus van Robert Walpole - scheen ook zijn politiek programma. Engeland nam de noodige maatregelen, om Spanje zijn overmoed te doen gevoelen en Gibraltar in staat van verdediging te stellen. Voor 't overige wendden de verbondenen van Hanover alle krachten aan, om den keizer van deelneming aan den krijg af te schrikken. Toen het Duitsche rijk hem alle ondersteuning weigerde en ook zijn overige geallieerden ongeneigd bleken hem ter zijde te staan, moest Karel VI, om zijne Belgische provinciën te redden, het hoofd buigen. Bij de preliminairen te Parijs (31 Mei 1727) bewilligde hij in de schorsing van de Compagnie van Ostende en in de samenkomst van een congres, dat de hangende verschillen zou vereffenen.

De koningin van Spanje, ofschoon de keizer haar zijn diplomatieke ondersteuning op het aanstaande congres beloofde, was weinig geneigd de pas opgenomen wapenen neer te leggen, Toen in de Junimaand onverwachts koning George I overleed, hoopte zij op een opstand, zoo niet revolutie, in Engeland, die den Stuart zon herstellen en haar de gelegenheid verschaffen om, als prijs voor de verleende hulp, Gibraltar te verwerven.

Maar George II besteeg den troon, zonder door opstand of revolutie belemmerd te worden. De vredelievende Fleury wist ter zelfder tijd de gevoeligheid van het Spaansche hof, nog altijd om het gebeurde met de Infante bitter vertoornd, te verzoenen. Aan de beleedigde eer werd genoegdoening verschaft door de opoffering van een paar personen en door eenige officieele formaliteiten. De twee takken der Bourbons reikten elkander de hand. Onmiddellijk wendde Fleury zijn invloed aan, om de koningin tot het congres te doen toetreden. Niettemin verliep de geheele winter, voordat zij toegaf. In Maart 1728 werd eindelijk de Conventie[1)] geteekend, die de deelneming van Spanje aan de diplomatieke samenkomst besliste. In Juni zouden de vertegenwoordigers der mogendheden te Soissons bijeenkomen, om zoo mogelijk den vrede te verzekeren, door de verschilpunten uit den weg te ruimen.

Het was in deze ernstige politieke omstandigheden, dat lord Chesterfield in de Republiek aankwam, om zijne diplomatieke loopbaan aan te vangen. Weinig kon hij in die dagen voorzien, dat hij bij de beslissing der vragen, die Europa in twee kampen hielden verdeeld, eenige rol van beteekenis zou vervullen.

Op de onderhandelingen, die tot het congres van Soissons hadden geleid, had hij geen invloed geoefend. Sedert hem de ambassade in den Haag was toegedacht, mocht hij bekend zijn geworden met de stukken, die gewisseld werden, de beslissing was van zijn oordeel niet afhankelijk gesteld. Hij kwam in de Nederlanden als leerling en vriend van Townshend, zijn ‘patroon’. Deze beval hem in warme bewoordingen aan den raadpensionaris Simon van Slingelandt aan, als een gezant, goed gezind voor de samenwerking der beide Staten. In later jaren heeft Chesterfield zich steeds hoogst ongunstig over het tractaat van Hanover[2)] uitgelaten en de buitenlandsche staatkunde van Engeland, door dit tractaat ingeleid, scherp afgekeurd. Hij lachte om de vrees voor het Spaansch-Oostenrijksch overwicht, en zag in de Hanoversche alliantie slechts de politiek van een Duitschen keurvorst, die zijn Engelsche kroon gebruikte en misbruikte, om zijn Duitsche belangen te

1) Convention du Pardo, - 4 Maart 1728. *Recueil de Rousset*, IV, 2, 45. III, 399.
2) ‘Hanover rode triumphant on the shoulders of England’, schreef hij later. Verg. den brief aan zijn zoon van 30 Aug. 1748. - *Letters and Works*, I. 173.

beschermen en te bevorderen. Al naar gelang Hanover het scheen te vereischen, werd het staatsroer van Engeland voor of tegen den keizer van Duitschland gericht.

Het is niet te betwijfelen, dat Chesterfield in deze jaren nog niet zoo oordeelde. Anders ware de ambassade in de Republiek hem stellig niet door Townshend, ondanks diens vriendschappelijke gezindheid, toevertrouwd. De omkeer van zijn zienswijze is de vrucht van zijn verblijf in de Nederlanden geweest.

In 1728, toen Chesterfield naar de Republiek kwam, scheen ondanks den ernst der buitenlandsche verwikkelingen, de ambassade meer een post van persoonlijk vertrouwen dan van politiek gewicht. De ware diplomatieke onderhandelingen werden elders gevoerd; den Haag was er niet meer de zetel van. Een vertrouwd man, volkomen gezind, om de goede verstandhouding met de Republiek te bevorderen, zoodat de samenwerking van beide staten op politiek terrein niet verbroken werd, had Engeland in den Haag noodig. Een man, die in staat en genegen was, om kleine gevoeligheden te voorkomen en zoo noodig uit den weg te ruimen. De inzichten zijner regeering moest hij voorstaan bij een bondgenoot, uit den aard zijner geringer kracht gevoelig zelfs voor den schijn van veronachtzaming, maar voor de Hanoversche dynastie onmisbaar, omdat de Republiek eigenlijk de eenige bondgenoot was, op wien zij in alle omstandigheden kon rekenen. Hij moest de tusschenpersoon zijn tusschen zijn regeering en den raadpensionaris van Holland, die zeer zijn eigenaardigheden had, onder den invloed zijner wankelende gezondheid tot menige klacht over heftigheid en humeur rechtigde, maar niettemin de leider der buitenlandsche staatkunde en de vriend van Townshend was. De Engelsche staatssecretaris correspondeerde zelf met Slingelandt; en de gezant bezorgde de briefwisseling. Van zijn zelfstandig politiek inzicht werd door Townshend geen inspanning gevergd, voor zoover het de Europeesche staatkunde betrof. Een diplomatiek agent, tevreden met de bescheiden rol, die de omstandigheden hem aanwezen: niet belust om zelfstandig in te grijpen, of een richting te wijzen; maar genegen de richting te volgen, die hem gewezen werd: op een belangrijken post geplaatst, maar die hem vooreerst weinig kans op persoonlijken invloed gaf.

Voor die rol was Chesterfield in 1728 de geschikte persoon. Bekend met de vriendschap van Townshend en Slingelandt, was voor Chesterfield het gewicht, dat aan Slingelandt's adviezen te Whitehall werd toegekend, een prikkel om al wat aan persoonlijke innemendheid te zijner beschikking stond, aan te wenden, ten einde den staatsman voor zich te winnen, wiens hand de Republiek op het Europeesche staatstooneel leidde. Het kostte hem geen zelfoverwinning, omdat hij in Slingelandt en diens trouwen medewerker, den griffier Fagel, mannen vond, die beiden hem achting en eerbied inboezemden. Tegenover hen gevoelde de 33-jarige, anders niet zeer gewoon de meerderheid van anderen te erkennen, zich de mindere. Over hen komt geen enkel spottend woord, geen enkele geestige opmerking, zooals zij dikwerf ten aanzien van anderen hem ontsnappen, zelfs niet in zijn meest vertrouwelijke brieven voor. Niets dan woorden van hulde, die hij jaren later, nadat zij sedert lang van het staatstooneel en van het leven hadden afscheid genomen, hun brengt. In Fagel roemt hij de grondigste kennis en het gezondste oordeel, dat hij ooit heeft aangetroffen, maar hij mist in hem dien snellen blik, die als bij intuitie tot den grond der dingen doordringt. Dezen bezat Slingelandt. ‘Hij was de bekwaamste minister en de rechtschapenste man, dien ik ooit kende. Ik mag hem naar waarheid mijn vriend, mijn meester en mijn gids noemen; ik was nog jong in de politiek; hij leerde, beminde, vertrouwde mij[1)].’ Dat was het getuigenis, dat hij meer dan twintig jaar later aangaande hen aflegde.

Onmiddellijk na zijn komst in de Nederlanden zag hij voor allerlei belangen zijn hulp ingeroepen. De Oost-Indische Compagnie bepleitte bij hem haar rechten, opdat hij ze aan zijn regeering mocht aanbevelen. Eischen, uit het barrière-tractaat voortvloeiende, werden hem met gelijk doel voorgehouden. Gewillig beloofde hij zijn steun om de aanspraken, die de Republiek in Oost-Friesland deed gelden, aan de gevolmachtigden te Soissons op het hart te binden, al heeft hij waarschijnlijk van de voorspraak van Engeland bij den keizer van Pruissen zich niet veel vruchten beloofd. Met meer instemming kon hij in andere opzichten zijne diensten bewijzen. Te Altona was

1) *Letters and Works*, II, 382.

een O.I. Compagnie opgericht, voor wier dreigende mededinging men in Engeland, naar hier te lande werd uitgestrooid, volkomen onverschillig was. De Engelsche gezant bewees de valschheid der beschuldiging, door zelve met een der Hoogmogenden de nota te stellen, die aan den resident van Denemarken voor de bedreigde belangen van Engelsche en Hollandsche kooplieden werd aangeboden[1].

Doch deze werkzaamheden ontleenden hun beteekenis aan staatkundige verwikkelingen, waarvan hij weinig meer dan gewoon toeschouwer was. Zij waren aanhangsels van onderhandelingen, waarop hij geen invloed oefende. De depêches, die hij voor deze en dergelijke zaken te stellen had, waren noch inspannend, noch tijdroovend genoeg, om zijn aandacht van het eigenlijk terrein zijner volgende werkzaamheid af te trekken. Zij lieten hem integendeel ruim den tijd, om zich bekend te maken met den nieuwen kring zijner omgeving en met het vreemde land, waarin hij geplaatst was. Nauwkeurige bekendheid met de politieke toestanden in de Republiek mocht hij noch voor zijn persoon noch voor het doel zijner zending onverschillig achten.

Gedurende de drie eerste maanden van zijn verblijf, voerden, als voor zijn komst, Townshend en Slingelandt een vrij drukke briefwisseling, die door zijn handen ging. Zij schonk hem, ofschoon slechts tusschenpersoon, het voordeel meer dan wellicht anders het geval zou geweest zijn, in persoonlijke aanraking met den Raadpensionaris te komen. Zij dwong hem bovendien zich op de hoogte te stellen van onderwerpen, die tot dusver geen punten van zijn bijzondere belangstelling waren geweest.

Chesterfield vond in den Haag een reeds bejaard man, James Dayrolles, als resident van Engeland. Met hem, en inzonderheid met diens neef, geraakte hij op vriendschappelijken voet, die hun geheele leven heeft voortgeduurd en den laatste zeer ten goede is gekomen. De oude Dayrolles, sedert jaren in de Republiek gevestigd, zal wel in staat zijn geweest den vreemdeling in de kronkelwegen van den republikeinschen staatsvorm de eerste wegwijzing te geven. Maar Chesterfield, hier door zijn betrekking ook met staatsrechtelijke verhoudingen van het Duitsche rijk in aanraking gebracht, gevoelde behoefte aan

1) *Resolutien van H.H.M.* 11 Mei, 1 Juni 1728. - *Recueil de Rousset*, V. 37.

meer wetenschappelijke voorlichting. Hij zocht een bevoegd persoon om hem in de geheimen van het jus publicum en jus gentium in te leiden. De hand van Slingelandt zal in de aanwijzing wel herkend moeten worden, waar wij Chesterfield zich tot den Leidschen Hoogleeraar Vitriarius, den ouden leermeester van den Raadpensionaris, met het verzoek om zulk een gids zien wenden. Vitriarius wees hem iemand aan, die door den gezant in zijn woning werd opgenomen.

De naam van den persoon wordt nergens genoemd[1]; desniettemin is er grond tot twijfel of Chesterfield, ten minste wat het staatsrecht der Republiek betreft, veel aan hem te danken heeft. Wanneer wij hem aan zijn zoon hooren vertellen, dat volgens de constitutie dezer landen voor alle besluiten, in de stedelijke vroedschappen zoowel als in de staten der provincien, unanimiteit werd vereischt, dan zijn wij zoo vrij te gelooven, dat dit de vrucht is of van verkeerd begrijpen van Slingelandts mededeelingen, of van onjuiste inlichtingen, door een onbevoegde hem gegeven.

Doch al is de samenstelling en werking der staatsmachine hem niet in al hare deelen duidelijk geworden, vreemdeling op het gebied der Republiek is hij niet geweest. Ook hij heeft den wondervollen invloed ondervonden, dien de aanschouwing van een volk met een groot en rijk verleden, zij het ook te midden van zijn verval, op den bezoeker uitoefent. De namen en daden van de mannen, aan wier werkzaamheid de verleden roem is te danken, wekken belangstelling ook bij den vreemde, hechten zich in 't geheugen. Eigenaardigheden, die hen ken-

1) Maty I, 50, 287. Misschien is het Charles Holtzendorf geweest, die reeds bij een der vroegere Engelsche gezanten als secretaris had dienst gedaan, en blijkens officiëel door hem geteekende stukken in het Rijksarchief, tijdens Chesterfield's afwezigheid, ook in zijn dienst is geweest. Is John Stanhope, de broeder van Chesterfield, die hem als secretaris bij zijn komst vergezelde, zoo spoedig vertrokken?
In een der brieven van P.A. de Huybert, heer van Kruiningen, uit het voorjaar van 1756, wordt het volgende aangaande dezen Holtzendorf vermeld: ‘Holtzendorf, dien U.H.W. als secretaris bij den Lord Chesterfield zal gekend hebben, is te Parijs in de Bastille gezet, waarschijnlijk over onvoorzichtige discourssen dans ce pays de despotisme of voor 't schrijven van brieven naar Engeland. Ik heb uit goedhartige, oude vriendschap voor hem geïntercedeert bij den marquis de Bonac, die met veel beleeftheit aangenomen heeft favorabel daer over aen den Heere Rouillé te schrijven, niet zonder hoop van succes.’ De brief is aan Willem van Haren, *Provinciaal Archief van Friesland*.

merken en voor een meer of minder deel het geheim van hun beteekenis bevatten, worden vastgehouden. Van Johan de Witt[1] vermeldt Chesterfield, als een zeker kenmerk van een superieuren geest, hoe hij door doelmatige verdeeling den tijd voor alles vond, zoodat hij, na den ganschen dag den last des bestuurs te hebben getorscht, de avonduren aan gezellig verkeer en zijn avondbrood in vroolijk gezelschap nemen kon. Heinsius[2] wordt ten voorbeeld gesteld als de staatsman, die beter dan een der levenden, zijn hooge plaats zich bewust was en zijn waardigheid ophield. 'Altijd kalm, altijd rustig, las niemand in verandering van gelaat of houding den indruk der gebeurtenissen. Hij wist te weigeren met meer gratie, dan waarmede anderen toestaan. Zelfs zij, die hem verlieten, ontevreden met de zaak zelve, waren persoonlijk met hem ingenomen en eenigermate door zijn wijze van handelen verzoend.'

Tegenover die aantrekkelijkheid van het verleden was de indruk te ongunstiger, dien de tegenwoordige toestand der Republiek op Chesterfield maken moest. Ook al ware hij niet gewoon geweest, uit karakter en uit berekening, scherp om zich te zien, zijn betrekking zelve dwong hem er toe. Engeland's vertegenwoordiger had niet alleen te maken met de rol, die de Republiek op het tooneel der Europeesche staatkunde speelde: haar inwendige toestand moest een voorwerp van zijn belangstelling zijn. Niet alleen, omdat toen als steeds, de invloed van elke buitenlandsche mogendheid voor een aanzienlijk deel afhing van de meer of minder onbetwiste kracht, waarmede zij, die de teugels des bewinds voeren, weten te regeeren, maar om een bijzondere reden. In de Republiek was nevens het belang pan den Engelschen staat, dat der regeerende dynastie te behartigen.

Toen het Hanoversche vorstenhuis op den troon van Engeland werd geroepen, had het die verheffing aan zijn religie te danken. De Protestantsche dynastie was geroepen de traditie van 1688 voort te zetten, de uitsluiting der Stuarts en de onderwerping der Katholieke kerk aan den staat te bestendigen. Verloochening van dien grondslag van zijn bestaan, zou de trouw der

1) To his son. *Letters and Works* I, 66.
2) To his son. *Letters and Works* I, 22.

natie hebben ondermijnd, de vastheid van den troon doen wankelen. Toen de hand van den jongen Lodewijk XV aan Anne van Hanover werd aangeboden, mits deze tot het katholiek geloof overging, werd daarom de voorslag afgewezen. Het aanbod kon niet worden aangenomen: het zou de dynastie ten val hebben gebracht.

Dezelfde politieke overwegingen, die het voorstel van Frankrijk deden afslaan, deden aan een voorstel van gelijke strekking bereidwillig het oor leenen, dat van andere zijde werd gedaan. Het opende voor de aanstaande koningsdochter een uitzicht, veel minder schitterend dan dat der Fransche kroon, maar strookte met de belangen van het Hanoversche huis. Het was de weduwe van Johan Willem Friso, den in 1711 verdronken stadhouder van Friesland, die aan koning George I de hand van zijn kleindochter Anne voor haar jeugdigen zoon, Willem Karel Hendrik, vroeg. De verbintenis met den onaanzienlijken prins lachte en George I en George II toe, omdat hij een Oranje was. Het was een nieuwe schakel in den band, die hun huis aan 1688 verbond.

Reeds voordat Chesterfield in de Nederlanden kwam, had er over deze ontworpen huwelijksverbintenis gedachtenwisseling plaats gegrepen.

Het was in Februari 1728, te midden der besprekingen over het aanstaande Congres, dat lord Townshend, de Engelsche staatssecretaris voor het noorden, in een particulier schrijven aan Simon van Slingelandt de zaak ter sprake bracht. Er liepen in de Republiek geruchten, alsof op dat oogenblik over zulk een huwelijk werd onderhandeld. De koning van Engeland had, naar men zeide, beloofd om aan den jongen prins de orde van den Kousenband te schenken. Men wilde echter te Londen in deze zaak niet handelen, zonder het advies van de twee hoofden der Republiek te hebben vernomen. ‘Sa Majesté - schreef Townshend aan den raadpensionaris[1] - Sa Majesté qui se communicjue à V.E. sur toutes les affaires publiques de l'Europe, à plus forte raison aura garde de manquer de vous faire part d'une affaire aussi intéressante

1) 27 Février 1728. *Rijksarchief*.
Het P.S. luidde: ‘Monsieur de l'Hermitage qui aura l'honneur de vous faire tenir cette lettre ne sçait rien du contenu.’
Deze l'Hermitage was een resident der Republiek te Londen. Hij stierf in 1729.

aux deux nations. C'est pourquoy j'ai ses ordres de domier à V.E. et à monsieur le Greffier des éclaircissements sur le véritable état de cette affaire.' Die inlichtingen luidden aldus:

Gelijk aan den Raadpensionnaris en den Griffier bekend was, had de prinses van Nassau - Friesland nog bij het leven van den vorigen koning op dit huwelijk aangedrongen. Na de troonsbestijging van George II had zij haar aanzoeken vernieuwd, en den Kousenband voor den jongen prins gevraagd. Z.M. was gunstig voor de zaak gestemd, maar had voorloopig ze uitgesteld. Meer dan dit was er niet geschied. 'Vous savez que feu le Roy approuvait fort ce mariage, et Leurs Majestés d' à présent sont à cet égard, dans les mêmes sentiments, mais comme c'est une chose très délicate, et où vos sentimens et ceux du Greffier leur peuvent être très utiles, j'ay ordre de vous prier dans la dernière confidence de me faire savoir ce que vous en pensez, et si après la paix faite, et lorsque les affaires publiques seront solidement rétablies, un tel mariage ne conviendrait pas au bien des deux nations. Je sais bien la situation où vous et M. la Greffier êtes à l'égard d'une telle ouverture: mais comme le secret sera inviolablement gardé, et que vous ferez un grand plaisir au Roi en lui communiquant vos idées, je veux bien me flatter que j'aurai la satisfaction de les recevoir: et vous ne sauriez douter que si vous souhaitez d'avoir encore quelques éclaircissements de ce côté ici, je ne vous les donne avec toute la franchise et toute la sincérité possible.'

De Raadpensionaris was in deze dagen ongesteld: zijn gewone kwaal, jicht, had hem weder nedergeworpen. Pas den 6^{en} April schreef hij zijn antwoord[1)]. Na korte vermelding der ongesteldheid, komt hij tot de zaak. 'La rechûte, dont à peine je suis remis, m'a empêché de répondre plutôt à la lettre de V.E. du 27 de fevrier v.s. Je m'en acquite à présent en vous communiquant, Mylord, sous le sceau du secret, que des principaux membres de la province de Hollande m'ont sondé dans le temps que j'ai été choisi pensionaire, si je pensais, que l'on pouvait maintenir la forme présente du gouvernement, et que je leur ai répondu, que je n'en désespérois pas pourvu qu'on voulût se prêter aux moyens, que l'on pourrait proposer et m'assister cordialement,

1) A. Mylord Townshend, le 6 d'Avril 1728. - *Rijksarchief*.

ce qui m'ayant été promis, et m'étant laissé persuader à accepter le poste, je puis bien, en cas que je suis mal secondé, et que je trouve que mes efforts sont saus succès, demander ma démission, à moins que ceux à qui je me suis expliqué, conviennent avec moi de changer de plan ou de système pour le plus grand bien de l'Etat, mais je ne crois pas que je puisse en conscience ni en honneur tenir la main à des choses, qui tendent naturellement à changer la constitution présente.

Outre que je m'aperçois de plus en plus, et je dois en avertir V.E., que le soupçon, dont bien des gens sont imbus, que la Grande Bretagne favorise les vues de la maison de Nassau-Frise, et qu'il y a un mariage entre le Prince de Nassau et l'ainée des Princesses Royales sur le tapis, refroidit le penchant, que naturellement l'on devrait avoir pour la Grande Bretagne, et serait capable de les porter à se jetter sans trop de ménagement entre les bras de la France, s'ils voyaient que ce qui jusqu'à présent n'est qu'un soupçon, était une vérité.'

Het duidelijke antwoord maakte te Whitehall niet volkomen den indruk, dien Slingelandt wenschte. Hoe vleiend voor zijn persoon de bewoordingen ook luidden, waarin de Engelsche staatssecretaris hem dank betuigde, het plan werd volstrekt niet opgegeven. 'Je ne peux différer plus longtemps à vous rendre grâces, au nom de Sa Majesté même, de la grande confiance et franchise avec lesquelles vous avez bien voulu vous ouvrir, en m'exposant d'une manière si cordiale vos pensées les plus secrètes au sujet du mariage en question. - - Le Roi est pleinement convaincu que dans l'état ou se trouvent les choses, il n'y a rien au monde qui puisse conserver la forme présente du Gouvernement, en remédiant avec succès aux abus qui s'y sont glissés, que la sagesse connue et la fermeté de V.E. et les expédiens judicieux, que Vous seul pourrez trouver pour y réussir. Et V.E. est trop persuadée des véritables intentions du Roi à l'égard de la République, pour ne pas être convaincue que S.M. souhaite très-ardemment que ce grand ouvrage se puisse effectuer à la gloire de V.E. et au bien de l'Etat. Cependant je croirais manquer à la confiance, dont la longue et intime amitié que j'ai eue avec V.E. m'autorise de me servir envers Elle, et que celle même de V.E. envers moi dans cette occasion semble m'exiger, si je ne prenais pas la liberté de lui dire, que tant le Roi lui même, que

tous ceux, qui ont la moindre connaissance de l'Etat présent des Provinces Unies, se doutent beaucoup qu'on puisse trouver des moyens capables d'assurer le Repos, l'Ordre et l'Union dans la République, sans être obligé d'avoir recours à un Stadhouder. Vous jugez bien, Monsieur, que ce n'a été qu'en suite de cette opinion que Sa Majesté a pu entretenir jusqn'à la moindre idée de ce mariage.

Au reste je dois dire à V.E. que ce que S.M. s'est proposé avant toutes choses dans le mariage des princesses ses filles, c'est le bien et le soutien de la Religion Protestante. Et qu'il n'y a eu que cette résolution de ne pas faire une chose qui y pût apporter le moindre préjudice, qui ait empêché qu'on ne donnât les mains à une proposition qui eût assuré à la Princesse Royale le meilleur parti de l'Europe.

Pour ce qui est des soupçons, que V.E. dit être répandus, je puis vous assurer, Monsieur, que les mêmes raisons, qui ont porté S.M. à demander votre avis sur ce sujet, La porteront toujours à n'y rien faire sans vous consulter, et l'empêcheront de se jetter d'une manière précipitée dans des mesures, qui intéressent à un tel point la République, dont elle a résolu de cultiver l'estime, et de mériter l'affection par toutes les preuves possibles d'une amitié la plus distinguée[1].'

Deze briefwisseling was niet langs officiëelen weg gevoerd, en ook niet, naar Townshend verzekerde, aan den toenmaligen gezant Finch, noch aan diens aanstaanden opvolger Chesterfield medegedeeld. Toen de laatste, warm aanbevolen door Townshend, weinige weken later zijn betrekking aanvaardde, poogde Slingelandt van tijd tot tijd hem te polsen, door zich nu en dan over de loopende geruchten aangaande het huwelijk op weinig gunstige wijze uit te laten. Maar Chesterfield vermeed het onderwerp. Het duurde tot November[2], voordat het punt ronduit tusschen hen ter sprake kwam.

Het was naar aanleiding van een courantenbericht, dat de jonge Prins den Kousenband zou krijgen. Is dat waar? vroeg Slingelandt aan den gezant. Deze antwoordde, dat hij het niet wist, maar zeer natuurlijk vond, omdat de meeste prinsen van

1) de Whitehall le 12 d'Avril 1728. - *Rijksarchief.*
2) To lord Townshend, 30 Nov. N.S. 1728. - *Letters and Works* III. 36.

Oranje het blauwe lint hadden gehad, en de Koning veel achting voor dat vorstenhuis gevoelde. Als het gebeurde zou, een eenvoudige beleefdheid zijn. De Raadpensionaris merkte op, dat het volk de zaak geheel anders zou beschouwen, en er verkeerde gevolgtrekkingen uit maken. ‘Reeds het gerucht, dat de jonge Prins eerlang naar den Haag zou komen, had sensatie gemaakt; die indruk zou versterkt worden, indien hem zulk een hooge onderscheiding, een bewijs van 's konings gunst, ten deel viel. Wat in den tegenwoordigen toestand der Republiek het meest gevaarlijk was, een Stadhouder te hebben of niet, dat kon hij niet zeggen. Een Stadhouder zou volkomen nutteloos zijn, indien hij niet voldoend gezag had om de misbruiken, waaronder de Republiek zuchtte, af te schaffen. Doch indien hij dat had, kon hij er zelf evenveel aan toevoegen. Maar het was nu den tijd niet, om over dergelijke punten te beslissen.’

Chesterfield, die met den Raadpensionaris langzamerhand op minder officieele voet geraakte, begreep zeer goed dat de ongewone openhartigheid van Slingelandt volstrekt niet zonder bedoeling was. Te meer, omdat hij zelf het gesprek had trachten af te leiden, door aan de gift van den Kousenband alle politieke beteekenis te ontzeggen, en ze zeer onschuldig als een bloote daad van hoffelijkheid voor de Oranje's voor te stellen.

Er was één man in den Haag, met wien hij gewoon was ronduit de belangen van het Oranjehuis te bespreken. Het was de heer van Lynden, de burggraaf van Nijmegen, een der hoofden van de Oranjepartij; ‘een eerlijk en een bekwaam man, die den Prins even hartelijk genegen is, alsof het zijn eigen zoon is. Hij stelt - zegt de gezant - het volste vertrouwen in mij en houdt mij op de hoogte van elken stap, die in 's Prinsen belang gedaan wordt.’ Met hem ging hij de opmerkelijke openhartigheid van den Raadpensionaris bespreken. Van Lynden was het volkomen met Slingelandt eens, schoon natuurlijk op andere gronden. Ook hij oordeelde, dat het nu het geschikte oogenblik voor een opzienbarend eerbetoon niet was. Eerst moesten andere plannen, die in 't geheim werden voorbereid, geslaagd zijn. De Kousenband zou den goeden uitslag tegenwerken, door onrust wakker te roepen.

De overeenstemming dezer twee mannen, wier belang en poli-

tieke wenschen zoozeer uiteenliepen, deed het Chesterfield, die de geheime plannen van zijn hof kende, geraden oordeelen, er zijn regeering van in kennis te stellen. Hij meende, dat het advies van den Raadpensionaris voor Townshend even nieuw en verrassend zou zijn, als voor hem.

Het schijnt, dat Slingelandt in Februari niet voldaan had aan Townshend's uitnoodiging, om ook den griffier Fagel van de zaak in kennis te stellen. Chesterfield kreeg nu in antwoord op zijn depeche, bij een privaat schrijven van den staatssecretaris, last, om aan Fagel het plan van het huwelijk mede te deelen, en hem tevens te polsen over den invloed, die het vermoedelijk op de herstelling van het Stadhouderschap hebben zou. Deze opdracht verbaasde Chesterfield[1]: daar hij niet wist, wat voorafgegaan was, begreep hij niet, waarom men juist op het oordeel van Fagel zoo zeer prijs stelde.

Er was intusschen in de verloopen dagen iets gebeurd, wat hem deed besluiten niet onmiddellijk aan den last te voldoen, maar liever een poging te wagen, om zijn regeering van de faux pas, die zij op 't punt stond te begaan, terug te houden.

Nadat Slingelandt eenmaal het ijs had gebroken, was het Stadhouderschap herhaaldelijk tusschen hen besproken. De Raadpensionaris liet zich onbewimpeld over den toestand der Republiek, en de ellendige tegenwerking uit, die zijne plannen vonden. Een dier gesprekken vond Chesterfield zoo belangrijk, dat hij onmiddellijk, toen hij thuis was gekomen, den hoofdinhoud op 't papier bracht[2].

'De kanker der Republiek, had Slingelandt gezegd, lag in de eenparigheid, die voor de beslissing der hoogste belangen werd gevorderd. Dit zou de tegenwoordige staatsinrichting ten val brengen. Hij had bij zijn benoeming de verbintenis aangegaan, om noch rechtstreeks noch zijdelings tot eenige verandering in den vorm des bestuurs mede te werken. Hij zou aan die belofte getrouw blijven, maar hij voorzag, dat de gebreken en misbruiken ontwijfelbaar tot een Stadhouder zouden leiden,

1) De brief van Chesterfield, waarin hij lord Townshend het gesprek met Slingelandt verhaalt, is van 30 Nov. N.S. Het antwoord van den staatssecretaris van 29 Nov. O.S. Het besluit, om Fagels advies te vragen is dus genomen na ontvangst van Chesterfield's schrijven. Zie *Letters and Works* III. 39.

2) Opgenomen in: *Some account of the government of the Republic of the seven united provinces*, geschreven voor zijn zoon. *Letters and Works* II, 379.

die met geweld, door een opstand van 't gemeen, als indertijd Willem III, zou worden opgedrongen.

Maar als dat gebeurt - viel Chesterfield in - dan zal die Stadhouder uw Koning worden.

De Raadpensionaris geloofde het ook. Hij had het aan de aanzienlijkste regenten en de vurigste republikeinen nadrukkelijk voorgehouden. Hij had een plan van hervorming ontworpen en hun voorgelegd, als het eenige middel, om het gevaar af te wenden. De Stadhouder was oorspronkelijk de spil, waarom het gouvernement draaide. Wilde men er geen hebben, dan moest men zorgen, dat hij overbodig was. Een Stadhouder was onmisbaar, zoolang er unanimiteit, voor staatsbesluiten werd geëischt: zijn invloed alleen kon dan het regeeren mogelijk maken. De eisch van unanimiteit moest dus wegvallen. Maar bovendien moesten allerlei misbruiken worden afgeschaft; die in het krijgswezen waren zoo groot, dat zij alleen voldoende waren om een Stadhouder in 't leven te roepen. Het leger en de zeemacht moesten bruikbaar gemaakt worden, wat zij nu niet waren. Deze en dergelijke punten had hij aan de regenten voorgelegd, hopende, één van beiden te verkrijgen: of, hervorming van de misbruiken, vooral afschaffing van de absurde eenparigheid, waarvoor een meerderheid of hoogstens ⅔ der stemmen kon in de plaats treden: of een schikking met den Prins van Oranje en de opdracht aan hem van het Stadhouderschap, onder strenge beperkingen van zijn gezag en krachtige waarborgen der vrijheid. Maar zij hadden noch van het een noch van het ander willen hooren. Het eerste streed met de bijzondere belangen van het meerendeel der aanzienlijken, wier macht en voordeel op de misbruiken steunden. Het tweede streed te zeer met de heftige hartstochten en vooroordeelen van de heeren van Obdam[1)], Boetselaar[2)], Halewijn[3)], en van andere aanzienlijke hoofden van de republikeinsche partij.

1) Joan Hendrik, heer van Wassenaar en Obdam, na Slingelandt's dood een tijdlang met het Raadpensionarisschap belast. - Hij was een ouder broeder van Unico Willem, die later in deze bladen zal voorkomen.
2) Jacob Godefroy, baron van Boetselaar, heer van Nieuwveen, Groot Zegelbewaarder van Holland. Hij stierf weinige dagen na Slingelandt: en werd in de laatste betrekking opgevolgd door den heer van Wassenaar, in de vorige noot voorkomende.
3) François Teresteyn van Halewijn, heer van Abbenbroek, pensionaris van Dordrecht. - Hij was een zoon van Mr. Simon van Halewijn, burgemeester van Dordrecht, in 1693 tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld, doch ontsnapt en naar Suriname vertrokken. Deze François was een achterneef van Slingelandt.

Chesterfield merkte op, dat het duidelijk uit zijn eigen woorden bleek, niet alleen dat er weer een Stadhouder zou komen, maar bovenal, dat hij dringend noodig was.

Slingelandt antwoordde op dit laatste niet, maar zei: ‘zeker zal er weer een komen, en gij zijt jong genoeg, om het te beleven. Ik hoop, dat ik voor dien tijd weg ben: maar als ik dan nog leef, zal ik wel uit mijn post zijn, en het overschot van mijn leven in rust mogen doorbrengen. Ik wensch alleen, dat onze nieuwe meester, wanneer wij hem krijgen, ons zacht worde opgelegd. Mijn vriend, de griffier, acht een Stadhouder volstrekt noodig, om de Republiek te redden. Zoo denk ik er ook over, wanneer zij het redmiddel, dat ik aan de hand doe, niet willen toepassen. Maar wij zijn in zeer verschillende positie: hij is door geen beloften gebonden: ik wel.’

Hij vroeg toen in vertrouwen aan Chesterfield, of hij eenige instructiën had, om de belangen van den Prins van Oranje te bevorderen.

‘Neen, antwoordde deze: dat niet[1)], maar ik zal het toch doen, voor zoover ik kan, doch kalm en niet officiëel. Gij hebt mij zelf overtuigd, dat het in het voordeel der Republiek is: bovendien zal zij dan ligt voor Engeland een bondgenoot zijn, die eenige waarde heeft, wat nu niet het geval is.’ De Raadpensionaris sprak het niet tegen: ‘ik moet erkennen, dat wij tegenwoordig noch kracht noch geheimhouding noch spoed kennen.’

‘Lachende merkte in het verder gesprek Chesterfield aan, dat hij hem, Slingelandt, voor den grootsten vijand van den prins van Oranje hield. De heftige en driftige tegenstanders waren eigenlijk diens beste vrienden, want zij beletten, dat hervormingsplannen werden aangenomen, die den prins alle kans zouden rooven. Slingelandt viel hem in de rede: ‘ne craignez

1) Deze verklaring, die na de ontvangst van Townshends schrijven van 29 Nov. O.S. niet kon gegeven worden, en slechts in de eerste maanden van Chesterfield's verblijf te pas komt, bewijst dat dit gesprek in 't begin van December 1728 valt. In de missive van Slingelandt van 14 December vindt men de weerklank zoowel van de woorden van den Raadpensionaris als van den heer van Lynden. Beider gevoelens vlecht Chesterfield ineen.

rien, Milord, de ce côté là: mon plan blesse trop l'intérêt particulier, pour être reçu à présent que l'amour du public n'existe plus.'

Het kon natuurlijk niet anders, of dergelijke gesprekken en de houding van den Raadpensionaris moesten dikwerf een onderwerp van bespreking tusschen Chesterfield en de hoofden der Oranjepartij zijn. Slingelandt stak zijn meening niet onder stoelen of banken: en uitte ze menigmaal tegenover de regenten op zeer krasse wijze. De Oranjepartij meende zijn tegenstand tegen hun wenschen te moeten verklaren uit de vrees, dat hij bij een verandering van bestuur zijn macht zou verliezen. Doch in dit oogenblik was zij het volkomen met hem eens: een stap van eenige beteekenis ten gunste van den prins van Oranje was thans geheel ongeraden.

Toen Chesterfield, geheel onder den indruk van deze gesprekken en inlichtingen, den last van den koning ontving, om Fagel met het huwelijksplan bekend te maken en hem verder te polsen, zag hij onmiddellijk het verkeerde van den maatregel in. Het was onmogelijk te bereiken, wat men wenschte: en men zou verkrijgen, wat men niet begeerde, scherper tegenstand en verzet. Op de verhouding der beide staten kon de zaak invloed hebben. Bij een persoonlijkheid als George II, zoo zeer gewoon zijn eigen belangen met die van Engeland te verbinden en te verwarren, waren de gevolgen moeilijk te voorzien, wanneer, zooals onvermijdelijk zeker was, de mededeeling aan Fagel de oorzaak werd van een scherper optreden van Slingelandt.

Chesterfield beantwoordde daarom het private schrijven van den minister met een missive[1)], waarin hij hem zijne bezwaren uiteenzette, en hem zoowel als den koning het onvoorzichtige van de mededeeling poogde te doen gevoelen. Het was onvoorzichtig Fagel alleen in 't geheim te nemen, en Simon van Slingelandt voorbij te gaan. 'Ik acht het mogelijk, dat sommige dingen in vertrouwen aan den Raadpensionaris worden medegedeeld, die hij niet vertellen zal aan den griffier. Maar het omgekeerde niet. Aan den griffier kan niets gezegd worden, wat hij niet dadelijk aan den Raadpensionaris zal overbrengen. Uwe Lord-

1) To lord Townshend, 14 Dec. N.S. 1728. - *Letters and Works* III. 38.

schap kan daaruit zelf beoordeelen, of zulk een bijzonder bewijs van vertrouwen, den een geschonken, den ander, die het toch verneemt, niet verbitteren zal. De Raadpensionaris is toch reeds zeer afkeerig van dit huwelijk en dit zal het hem nog meer maken. Hij zeide mij eenigen tijd geleden, dat hij nog liever dat van Don Carlos met de Oostenrijksche aarthertogin zag.'

De staatssecretaris, naar Chesterfield meende, leefde te veel in herinneringen van vroeger tijden. Toen was Slingelandt nog zooveel jonger, en vuriger in zijn politieke overtuiging aangaande de onmisbaarheid van een Stadhouderschap, dan thans. Daarom vervolgde Chesterfield: 'ik moet uwe Lordschap daarbij opmerkzaam maken, dat de gevoelens van den Raadpensionaris en van den Griffier op dit punt zeer gewijzigd zijn, sinds u hen het laatst hebt gezien. Toen was Slingelandt slechts thesaurier en werd in alles door den toenmaligen Raadpensionaris tegengewerkt. Nu is hij zelf Raadpensionaris, en de heeren van der Heim en van Hoven (beide verwanten en creaturen van den griffier) zijn thesaurier en secretaris van staat. De Raadpensionaris en de Griffier hebben het geheele bestuur in handen[1)], zij oordeelen, dat zij wel kunnen verliezen, maar niet winnen door een stadhouder. Diensvolgens, zoolang zij de zaken zonder een stadhouder kunnen drijven, zullen zij zoo sterk als iemand er tegen zijn. Ik ben overtuigd, dat, indien ik de zaak aan den Griffier had medegedeeld, hij mij geen antwoord zou gegeven hebben, voordat hij den Raadpensionaris had geraadpleegd. En even vast ben ik verzekerd, dat zij hun uiterste pogingen zouden aanwenden, om dit huwelijk, dat door iedereen, en terecht, als de zekere inleiding tot het Stadhouderschap wordt beschouwd, te beletten.

Laat ik uwe Lordschap mogen mededeelen, wat omstreeks een maand geleden tusschen den heer van Lynden en mij over dit onderwerp is besproken. Ik vroeg hem of er eenig uitzicht was, dat de prins van Oranje stadhouder van Holland werd. "Zeker niet, dan na een jaar of twee, op 't vroegst. Het kan

1) Slingelandt en Fagel waren zwagers. Fagel was in Augustus 1693 gehuwd met Elisabeth van Slingelandt (geboren Juni 1671). Ondanks dat zij reeds anderhalf jaar later, 7 Februari, 1695, overleed, oefende dit op de verhouding der zwagers geen invloed uit. Slingelandt en Fagel gaven een in die dagen zeer merkwaardig voorbeeld van broederlijke samenwerking, jaren achtereen. Zie blz. 585, noot.

niet beproefd worden, voordat hij zitting genomen heeft in den Raad van State, als stadhouder van Gelderland, wat niet voor September kan geschieden, omdat hij nu nog te jong is." Op mijn vraag of een huwelijk, als waarvan sprake was, gunstig of ongunstig op die verheffing zou werken, antwoordde hij: "zeker gunstig." Dit blijkt mij ook duidelijk uit de vrees, die de anti-stadhouderlijke partij voor het huwelijk betoont; het zou zonder twijfel de vrienden van den Prins zeer opwekken en bemoedigen, en de tegenpartij ontmoedigen.

Bij een latere gelegenheid vertelde hij mij, dat er een plan bestond om den Prins nog in eene andere provincie tot stadhouder te doen verkiezen; dit zou de meerderheid der zeven provinciën op zijn hand brengen, en zijn verkiezing in Holland gemakkelijker maken. De slag moest in Maart geslagen worden, maar alles hing van geheimhouding af en van een weinig geld, te behoorlijker plaatse besteed. Ik gaf hem toen eenige hoop, doch geen stellige belofte, dat zij eenige ondersteuning van Engeland zouden krijgen.

Uit alles, wat ik waarneem, en ik heb geen gelegenheid verzuimd om goede informatiën te bekomen, komt het mij ontwijfelbaar zeker voor, dat de Prins eens stadhouder van deze provincie zijn zal; maar hoe spoedig, dat is onmogelijk te gissen. Van het leger is negen tiende voor hem; de lagere standen unaniem. Zijn grootste vijanden zijn de stad Amsterdam en de voornaamste burgemeesters van de andere steden, wier onderdrukking, plundering en afpersingen zoo schreeuwend en ondragelijk zijn, en dagelijks zoo zeer toenemen, dat zij, binnen een niet al te kort tijdsverloop, het fatsoenlijke en denkende deel der Republiek zullen verplichten, om tot een stadhouder als het eenig redmiddel de toevlucht te nemen. Gebeurt dat niet, dan zullen de lagere standen, die zuchten onder den druk en de willekeur der magistraten, door een algemeenen opstand een stadhouder hun opleggen. Ik weet, dat een lid der regeering aan Sir Matthew Decker[1)] heeft geschreven, dat indien er eenige stappen ten gunste van den Prins van Oranje gedaan worden, de stad Amsterdam met de edelen

1) Sir Matthew Decker, van afkomst, zoo niet van geboorte Hollander, was koopman en bankier te Londen en directeur van de Engelsch Oost-Indische Compagnie. Hij stond bij het hof in groote gunst en was een warm aanhanger der Whigs en der regeeringspartij. Het is mij gebleken, dat Willem IV in deze jaren door zijn tusschenkomst soms brieven aan zijn schoonvader toezond. *Macknight* vertelt in zijn *Life of Bolingbroke* p. 548, hoe Decker het Bolingbroke eens moeilijk maakte, om geld uit Engeland, tijdens diens ballingschap, te bekomen, zoodat de vrouw van Bolingbroke zelve uit Frankrijk moest overkomen, om de bezwaren weg te ruimen. Hij komt in de correspondentiën dier dagen veel voor. Hoe hij tot alles bekwaam werd geacht, leert ons de jongere Horace Walpole, waar hij ons het volgende vertelt. Sir John Germaine maakte aan Decker een legaat van £ 200 om onder arme Hollanders te verdeelen, omdat hij in 't zekere onderricht was, dat Sir Matthew de schrijver was van - het evangelie van Mattheus, en sinds den diepsten eerbied voor zijn vroomheid had. *Horace Walpole's letters* VIII, 58.

en elf andere steden der provincie, onmiddellijk den Prins van Nassau Siegen tot stadhouder zullen verklaren. Men behoeft er geen vrees voor te koesteren, het is een verzinseltje van mijnheer Buijs[1], om de vrienden van den Prins hier af te schrikken om iets voor hem te beproeven. Daarvoor is het ook naar Engeland geschreven.

Het komt mij, op grond van dit alles, voor, dat, indien Z.M. besloten is, de Koninklijke Prinses aan den Prins van Oranje te geven, het beter is, gelijktijdig aan den Raadpensionaris en den Griffier het huwelijk als zeker en beslist mede te deelen, maar het hun niet voor te stellen als een nog onzekere zaak. Want zij zullen minder beleedigd zijn als het tot stand komt zonder, dan tegen hun goedkeuring.

Ik onderwerp tevens aan Uwe Lordschap de vraag, of daarbij eenige melding van het stadhouderschap moet gemaakt worden; ik ben zeker, het zal hun zeer stuiten. En, of er van gesproken wordt of niet, het stadhouderschap is toch zonder eenigen twijfel vroeger of later het gevolg van het huwelijk.'

Chesterfield had de voldoening, dat zijn advies te Londen niet alleen goed werd opgenomen, maar zoowel Townshend als den Koning overtuigde. De staatssecretaris betuigde hem 's konings tevredenheid, dat hij aan de gegeven bevelen niet voldaan had[2]. Beide berustten in den staat van zaken. Zoowel de kennisgeving van het huwelijk, als de gift van den Kousenband werd uitgesteld.

De loop van zaken in de Republiek leverde ten overvloede

1) Willem Buijs, pensionaris van Amsterdam, een der eerste diplomaten van de Republiek in die dagen. Door zijn herhaald verblijf te Londen had hij relatiën met de Whigs, die hij thans tegen den Prins poogde te gebruiken.

2) Townshend to lord Chesterfield. 6 Dec. O.S. 1728. - *Letters and Works* III. 43.

spoedig het bewijs, dat Chesterfield goed had geoordeeld. De regentenaristocratie betoonde, waar het het behoud van haar invloed en macht gold, een wakkerheid, die alleszins heilzaam had kunnen werken, zoo zij ten dienste van den staat ware aangewend. In Slingelandt's denkbeelden van hervorming weigerde zij te treden, maar tegen de haar bedreigende herleving der stadhouderlijke partij waakte zij met kracht Chesterfield was zoo bevreesd, dat zij zekerheid van de huwelijksplannen zou krijgen, dat hij zelfs zijn regeering opmerkzaam maakte op het gevaar, dat in vertrouwelijkheid jegens sommige personen gelegen was. Gouvernante van de dochters van George II was lady Portland geweest. Zij was de weduwe van Willem Bentinck[1], den vriend en gunsteling van koning Willem III. Zoo eene, scheen deze vertrouwbaar; zij wel het allerlaatst zou een Oranje afvallen en diens belang schaden, vooral waar het de wensch van haar pupil Anne gold. Maar zij verkeerde op een te vertrouwelijken voet met den heer van Wassenaar Obdam, dan dat zij tegenover hem zou kunnen zwijgen. Toen zij in Febr. 1729 onverwachts uit Holland naar Engeland reisde, gaf Chesterfield den raad, dat men zorgvuldig voor haar de zaak verborgen zou houden[2].

Dit vertrek van de gewezen gouvernante der aanstaande prinses van Oranje trok te meer de algemeene opmerkzaamheid, omdat het juist plaats had op het oogenblik, dat de prins van Oranje in den Haag verwacht werd. Reeds sedert maanden was de komst van den 17-jarigen prins, die te Utrecht studeerde, aangekondigd, doch steeds was de reis uitgesteld. Eindelijk zou zij in Januari plaats hebben; maar Slingelandt, wien de hoofden van den Oranje aanhang steeds ontzagen, had te kennen gegeven, dat hij het liever in Maart had. Waarom, dit vond de groote minister niet noodig te zeggen. Om hem niet boos te maken, zou men hem te wille zijn geweest, doch een kleinigheid kwam tusschen beide. Prins Willem van Hessen, oom van den jongen Frieschen stadhouder, berichtte aan Chesterfield,

1) De weduwe van Willem Bentinck was Jane Temple, vroeger gehuwd met John Lord Berkeley of Strutton. Zij was een dochter van Sir John Temple, Solicitor en Attorney General, een jongeren broeder van den bekenden diplomaat William Temple. Zie *Courtenay, Sir Willïam Temple*. Verg. *Memoirs of Hervey* I. 457.

2) To lord Townshend. 15 Febr. N.S. 1729. *Letters and Works* III, 46.

dat hij in de eerste week van Maart 's Gravenhage met zijn tegenwoordigheid zou vereeren. Daar de verhouding tusschen oom en neef veel te wenschen overliet, besloot men de reis van den prinselijken student te vervroegen. Van Lynden nam op zich er Slingelandt kennis van te geven, en het besluit te verontschuldigen. Het laatste behoefde niet. Tot zijn groote verbazing was de Raadpensionaris er volstrekt niet boos over, maar er integendeel zeer mede ingenomen. ‘Ik kan dit nergens anders aan toeschrijven - meldde Chesterfield[1] - dan hieraan: al zijn plannen stooten op krachtige oppositie in de Staten van Holland, en voornamelijk van de zijde van Amsterdam en de anti-stadhouderlijke partij. Hij vindt het niet kwaad, den prins hier te hebben, om die heeren een beetje schrik aan te jagen.’

‘Ik schreef Uwe Lordschap eenigen tijd geleden - voegde hij er bij - dat er maatregelen werden beraamd, om den prins nog in een andere provincie tot Stadhouder te maken. Die provincie was Zeeland. Daar heeft onlangs, in de magistraat van Vlissingen en Veere, een geheele omkeering plaats gegrepen, ten gunste der stadhouderlijke partij. Binnen twee maanden zal het, hoop ik, tot wat meer leiden.’

Begunstigd door dit winterzonnetje, kwam in den nacht van den 17 Februari de jonge prins aan. De Oranjepartij handelde, alsof zij Slingelandt's plannen wilde steunen. Vier weken lang was het in den Haag een aaneenschakeling van feesten en partijen, ter eere van den jeugdigen pretendent-stadhouder. Het was als 't ware een groote wapenschouwing van den Oranjeaanhang. Het volk juichte, waar zij den drager van een geliefden naam, den representant van heilige volksherinneringen zag, en begroette in hem den aanstaanden verlosser uit den smaadvollen druk, waaronder het gebogen ging. De diplomaten vierden den jongen man, die wellicht, wie kon zeggen binnen hoe korten tijd, de houding der Republiek tegenover het buitenland zou bepalen. Chesterfield gaf feest op feest in de groote zaal, die hij dadelijk na zijn komst had doen bouwen. En niemand overtrof hem in weelde: nooit was in de Republiek een feest gevierd, zoo luisterrijk,

1) Chesterfield to lord Townshend. 15 Febr. N.S. 1729. - *Letters and Works* III. 48.

zoo verkwistend, als het verjaarfeest van de Koningin van Engeland, waarop Zijne Hoogheid verscheen met schouderlinten, ter eere der Engelsche vorstin. Het was voor de Oranjepartij een schitterende voldoening, na zooveel jaren van vernedering, zich te baden in de weelde van haar bestaan, te genieten van haar populariteit, en haar tegenstanders te zien, gedwongen in uitwendig eerbetoon aan de eischen der wellevendheid en der maatschappelijke verhouding te voldoen. Te sterker was het gevoel van tevredenheid, omdat er eenige vrees had bestaan. Er hadden zoo vreemde geruchten geloopen: toen de ziekte van zijn gouverneur, van Lynden van de Park, de reis in Januari had belet, hadden zijne vijanden uitgestrooid, dat de Prins niet durfde te komen. Niet durven - een, deze Oranje zou niet durven! In de plaats van een linkschen, verlegen knaap zag den Haag een vrijmoedigen jongen man, wien het volstrekt niet aan zelfvertrouwen ontbrak, optreden en zich bewegen in de scharen van voor- en tegenstanders, met de gemakkelijkheid van eenen, die zich volkomen zijn aanspraken bewust is en kalm de erkenning afwacht.

Reeds den volgenden morgen zond Chesterfield naar Londen bericht: ‘Ik bezocht den Prins van Oranje. Voor zoover ik oordeelen kan uit een conversatie van een half uur heeft hij heel goede vermogens. Hij is zeer goed opgevoed, en is beleefd jegens iedereen, en heeft een gemakkelijkheid en vrijmoedigheid, die men alleen krijgt door veel in de wereld te verkeeren. Zijn gelaat is schoon: maar zijn gestalte niet zoo gunstig, als men wenschen zou, ofschoon in 't geheel zoo leelijk niet, als mij was voorgesteld. De toejuichingen van het volk waren luidruchtig en algemeen. Hij neemt geen de minste statigheid aan, maar is vriendelijk en innemend, zooals noodig is voor iemand, die zich in een gouvernement als dit wil verheffen.[1)]’ De nadere kennismaking bevestigde dien eersten gunstigen indruk: acht dagen later voegde Chesterfield er bij: ‘nu ik de eer heb gehad herhaaldelijk met den prins te praten, kan ik uw Lordschap verzekeren, dat hij beide talent en kennis heeft, niet alleen ver boven zijn leeftijd, maar zoo goed als ieder ander, en zonder u lastig te vallen met

1) Chesterfield to lord Townshend 18 Februari 1729. - *Letters and Works* III. 48.

partikulariteiten, durf ik wel zeggen, dat hij den grootste zijner voorgangers zal evenaren in groote en goede eigenschappen, ik hoop ook in goed geluk'.[1)]

Aan de voorbereiding van dit laatste aarzelde Chesterfield niet, voor zoover hij kon, mede te werken. Met den jongen Prins had hij vele gesprekken over zijn belangen. Sinds deze eerste kennismaking blijft hij met hem in betrekking, 't zij rechtstreeks, 't zij door tusschenkomst van anderen[2)]. Desniettemin was hij de man niet, om stoute plannen van den Oranjeaanhang te ondersteunen, die Slingelandt ten val zouden brengen. Met hem was hij, zoowel door zijn officieele betrekking, als voornamelijk na de breuk, die er tusschen Slingelandt en Townshend in Aug. 1728 plaats had, meer en meer op intiemen voet geraakt. Wat vroeger tusschen den Engelschen staatssecretaris en den Hollandschen Raadpensionaris zelven werd behandeld, zonder dat de gezant er als 't ware iets mede te maken had, dan dat hij de brieven over en weer bezorgen mocht, moest nu rechtstreeks tusschen hem en Slingelandt ter sprake komen. Zoo de laatste zijn denkbeelden bij Engeland wilde zien voorgesteld in het licht, dat hij wenschte, in elk geval niet op die wijze, dat zij per se werden verworpen, moest hij Chesterfield voor zijne staatkundige inzichten winnen. Dat hij daarin, niet wat ieder onderdeel aangaat, maar wat de hoofdlijnen betreft, geslaagd is, getuigt de geheele politieke carrière van Chesterfield. In de Nederlanden gekomen als geestverwant en vriend van Townshend, is hij in zijn volgend leven de onverzoenlijke tegenstander van de Hanoversche staatkunde geweest, die in Townshend haar hoofd en in het tractaat van Hanover haar grootste zegepraal erkende. De vriendschappelijke voet, waarop Slingelandt hem behandelde, hechtte hem bovendien persoonlijk aan den staatsman, en deed hem zooveel hij vermocht mede waken, dat een groot man als Slingelandt niet door een volksbeweging, schoon hij de onverlijkheid te eeniger tijde volkomen erkende, omvergeworpen werd.

1) 25 Febr. 1729. Lord Mahon heeft den laatsten brief voorbijgezien en alleen den eerste opgenomen. *Maty* I. 294.

2) Vooral met John Duncan schijnt Chesterfield in betrekking gestaan te hebben. Toen Duncan later naar Engeland werd gezonden, om over de huwelijksvoorwaarden te onderhandelen, was het op raad van Chesterfield, gelijk Willem IV aan zijn moeder schreef. - *Koninklijk Huisarchief*.

Toen in Maart 1729 de jonge Willem den Haag had verlaten, bestond er onder zijn aanhangers een plan, om hem tijdens de Haagsche kermis te doen terugkomen. In dien tijd was de militie onder de wapenen en hadden gewoonlijk de exercitiën der troepen plaats. Van de geestdrift, die zijn tegenwoordigheid zou opwekken, hoopte men voor de een of andere coup partij te trekken. Bij de opgewondenheid, die zijn pas geëindigd bezoek had gewekt, was het volstrekt niet onmogelijk dat de berekening zou slagen. Indien het leger met de Haagsche bevolking gemeene zaak maakte, was de bestaande regeering verloren. Slingelandt was er zeer voor beducht; hij sprak er ernstig met Chesterfield over, en verzocht dat de Engelsche koning den prins mocht bewegen om niet tijdens de kermis naar den Haag te komen. De gezant gaf er lord Townshend kennis van en wees tot ondersteuning op de vurige begeerte der bevolking naar een stadhouder en de veelvuldige bewijzen van genegenheid en liefde, door haar aan den Frieschen prins geschonken.

Lord Townshend, schoon gebrouilleerd met Slingelandt, was daarom niet genegen tot zijn val mede te werken. Daarvoor stond de Hollandsche staatsman te hoog in de oogen van het Engelsche kabinet. Koning George voldeed aan Slingelandt's verlangen, doch niet zonder dat Townshend de belangrkheid van den dienst, dien hij bewees, nadrukkelijk deed gevoelen.

'Z.M. - antwoordde Townshend aan Chesterfield[1] - beschouwt, evenals zijn vader, de Staten als den eenigen bondgenoot, op wiens vriendschap hij in alle omstandigheden veilig kan vertrouwen. Daarom laat hij zich nooit tegenover hen door iets leiden dan door zorg voor hun welvaart en bloei; en moeten zijn ministers in Holland zich buiten alle fractiën en kabalen houden. De koning heeft, gelijk de raadpensionaris weet, aan den prins van Nassau grond gegeven om op een huwelijk met een zijner dochters te hopen. Hierin heeft Z.M. gehandeld als een waar vriend, niet alleen van den prins, maar ook van de Republiek, want

1) To the Earl of Chesterfield, 18 Maart 1729. *Rijksarchief*. Dat kopie van deze officieele depeche, very secret, onder de papieren van Slingelandt wordt aangetroffen, is niet te verwonderen. Townshend heeft ze blijkbaar gesteld met het oog op mededeeling aan den Raadpensionnaris. Chesterfield had den 15 Maart geschreven: dadelijk na de ontvangst, der 18e, antwoordde Townshend; een bewijs van het gewicht dat aan de zaak gehecht werd. De depêche van Chesterfield komt noch in de *Letters and Works* noch elders voor.

hij is overtuigd dat de verwarde toestand in de Nederlanden tot een stadhouder zal leiden. Doch verder is de koning tot dusver niet gegaan, alleen uit deferentie voor den Raadpensionaris en den griffier. Want, om precies de waarheid te zeggen, de staat van zaken in de Republiek schreeuwt om een redmiddel tegen al de wanorde. De tweedracht en het bederf is zoo hoog geklommen, dat de staat aan haar vrienden geen diensten doen noch haar vijanden vrees of ontzag kan inboezemen.

Om echter den Raadpensionaris het meest sprekend bewijs van het vertrouwen te geven, dat in hem gesteld wordt, en van het gewicht, dat aan zijne denkbeelden en gevoelens wordt gehecht door den Koning, die er niet aan twijfelt, of hij zal in zijn post zijn hoogste pogingen aanwenden om de Republiek met Z.M. te doen zamengaan in alle gepaste maatregelen ten dienste der Europeesche aangelegenheden (wat de eenige voldoening is, die Z.M. hebben kan van den stap, dien hij thans doet), heeft de Koning besloten van zijn gedragslijn af te wijken, om zich niet te bemoeien met iets, wat betrekking heeft tot het gouvernement der Republiek. Z.M. wil de wensch van den Raadpensionaris vervullen, en den prins trachten te bewegen, om niet naar den Haag tijdens de kermis terug te keeren.

Uwe Excellentie zal wel een middel vinden, om, in 't diepst geheim, den Prins of iemand, die zijn vertrouwen heeft, bekend te maken, dat Z.M. hem ernstig raadt rijpelijk te overwegen, in hoe verre het voor hem raadzaam is, in dat tijdstip naar den Haag te gaan; welk een indruk zijn verschijning daar maken kan, en de kwade gevolgen, die uit mogelijke onlusten niet alleen voor de Republiek, maar voor Europa in deze oogenblikken konden voortkomen.

Dit is de eerste gelegenheid, dat Z.M. poogt eenigen invloed op de houding des Prinsen uit te oefenen. Met niemand uit zijn omgeving bestaat eenige vertrouwelijke betrekking, van welken aard ook. Hoe dit dus tot Z. Hoogheid moet gebracht worden, moeten wij geheel aan U.E. overlaten; gij zult wel met uw gewoon beleid en omzichtigheid handelen.'

Het zal Slingelandt niet onaangenaam geweest zijn, dat de afbreking van zijn briefwisseling met Townshend hem ontsloeg van de verplichting, om op dit schrijven te antwoorden. Doch, hoe hoog deze inmenging van Engeland, ten gunste van van hem alleen door Townshend hem ook toegerekend werd,

de vriendschap met Chesterfield, aan wiens tusschenkomst hij ze te danken had, werd er te sterker door.

Wij weten van deze ontwerpen der Oranjepartij van elders niets af, en kunnen dus niet beoordeelen, in hoe verre de latere Willem IV door dezen wenk van Engeland of in zijn plannen is gestuit of gesterkt in zijn natuurlijken afkeer van zelfstandig ingrijpen in den loop der zaken. Zoo hij wellicht, wat ik niet geloof, op zijn jeugdigen leeftijd meer lust tot initiatief heeft bezeten, dan hem later kenmerkte, dan zal de raad van Koning George dien wel hebben bekoeld. Trouwens de houding zijner tegenstanders was niet geschikt om ze aan te wakkeren en niet te prikkelen, bleek de voorzichtigste politiek. De beweging in Zeeland, waarvan zijne vrienden zoo veel hadden gehoopt, leidde tot niets, dan tot versterking der tegenpartij. En in Augustus 1729 nam Holland het besluit, dat het den toegang tot den Raad van State aan geen bijzonderen Stadhouder zou vergunnen, dan na eenparige bewilliging van alle gewesten.

De bereidwilligheid van Koning George om het bestaand bestuur in de Republiek te steunen, werd eerlang, beloond toen hij de hulp der Staten behoefde.

De koningen van Engeland en Pruissen waren zwagers, maar lagen steeds overhoop. George II haalde minachtend zijn schouders over Friedrich Wilhelm op, die onder invloed van Oostenrijk zich aan het verbond van Hanover, waaraan hij aanvankelijk deel had genomen, onttrok; hem tegenwerkte in Mecklenburg; spotte met het congres van Soissons, waar hij zich niet vertegenwoordigen liet; en weigerde, wat Engelands koning meende, dat zijn plicht was, zich vereerd te gevoelen met huwelijksplannen voor zijn kinderen, die hij met opoffering van zijn politieke inzichten en sympathiën zou moeten betalen. De prikkelbaarheid dezer zonderlinge zwagers, in persoonlijken wrok en in strijd van politieke belangen gegrond, leidde in den zomer van 1729 tot een uitbarsting, die, hoe belachelijk ook op zich zelve, ras een ernstig karakter aannam.

George II bezocht voor de eerste maal, nadat hij koning was, zijn geliefd keurvorstendom. Daar vernam hij, dat ‘des Heiligen Römischen Reichs Erzsandstreuer’, gelijk hij Friedrich Wilhelm van Pruissen goed vond te noemen, zich veroorloofd

had in Hanover lange soldaten, 's mans lust en leven, niet alleen te werven, maar te stelen. Dit was in vroeger jaren ook wel eens geschied, maar toen was George nog geen koning. Nu liet deze onmiddellijk eenige Pruisische soldaten, die toevallig door zijn landen trokken, in hechtenis nemen.

Bijna stom van verbazing vernam de Pruisische koning uit de couranten[1)], wat ‘sein liebe Bruder, der Comoediant’ - zoo noemde hij gewoonlijk George - zich had vermeten. Hij gaf onmiddellijk last, om een kamp aan de grenzen van het Hanoversche, en een corps van 40,000 man in gereedheid te brengen, om de Duitsche landen van Z.M. van Groot-Brittanje te overstroomen. George wist niet beter zijn toorn te luchten, dan door zijn zwager tot een duel uit te dagen.

Voor de beslechting echter van den strijd waren andere wapenen noodig. George, in Herrenhausen, kon geen aanval afwachten, want troepen bezat hij niet. Hij riep daarom de tusschenkomst der geallieerden van Hanover in.

Het mocht twijfelachtig heeten, of dit een casus belli was, die hen tot hulp verplichtte. Maar niet, dat de oorlog tot elken prijs moest voorkomen worden. Terwijl Oostenrijk te Soissons het tot stand komen van elke behoorlijke schikking belette, stookte het te Berlijn het twistvuur aan. De krijg, om welke nietige voorwendselen ook aangevangen, kon Europa in vuur en vlam zetten.

In 't laatst van Augustus deed Chesterfield verslag van het gebeurde aan H.H.M. Gedeputeerdeu voor Buitenlandsche zaken: en verzocht dat de Republiek tusschen beide zoude komen, en tevens door militaire bewegingen den Pruisischen vorst doen zien, dat men ‘in staat was, om van deze kant een diversie te maken.’ Al had geen staatkundig belang het geëischt, Slingelandt kon er niets tegen hebben, om op zijn beurt den Engelschen koning, die hem de eer had bewezen peter van zijn kleinzoon[2)] te zijn, een dienst te doen, en hem uit de verlegen

1) Forster.

2) De Raadpensionaris had bij zijn eerste vrouw, Susanna de Wildt, zes kinderen gehad, waarvan slechts twee den volwassen leeftijd bereikten.
1. Mr. Govert van Slingelandt, geb. 1694, nu (in 1729) Ontfanger-Generaal van Holland en West-Friesland: in 1719 gehuwd met Ernestina Geertruida van Beveren. Hij had haar reeds in 1722 verloren en was hertrouwd in 1724 met Agatha Huijdecoper van Maarseveen. 2. Susanna van Slingelandt, geb. 1700, gehuwd in 1721 met Rudolff Ulrich Baron von Spörcken, kamerheer en envoyé extraordinaris van S.M. van Groot-Brittannië als Keurvorst van Brunswijk Luneburg. Van den oudsten zoon, uit hun huwelijk geboren, was George I, van den tweeden George II peter.
De Raadpensionaris had in 1722 Susanna de Wildt verloren en was vier jaar later hertrouwd met Johanna van Coesveldt. *MS. Genealogie van het geslacht Slingelandt*, in het bezit van Jhr. J. van Tets te 's Gravenhage.
Bilderdijk zegt, dat deze Johanna van Coesveldt zijn dienstmeid was. Of hij het weet, weet ik niet.

positie te redden, waarin zijn drift en onhandigheid hem hadden gebracht. De Staten verklaarden zich volkomen bereid, namen eenige militaire maatregelen, en richtten een zeer nadrukkelijke missive naar Berlijn om den koning tot vrede te vermanen. Zulk een twist kon geen object van een krijgsonderneming zijn, verklaarden zij, maar was een zaak voor arbitrage. Mocht hij anders oordeelen en geweld bezigen, zij zouden aan de gesloten tractaten getrouw, ‘praesteeren hetgeen zij volgens hare engagementen verplicht waren[1].’ Na eenig heen en weerschrijven gaf Friedrich Wilhelm eindelijk toe, doch niet zonder zijn gevoeligheid over het gedrag en de taal der Staten uit te spreken. Het twistpunt werd aan arbiters onderworpen, die natuurlijk beslisten, dat beide vorsten ongelijk hadden en ieder hunner de gestolen of vastgehouden soldaten moest teruggeven.

Deze krachtige hulp der Republiek werd in Engeland aan Chesterfield's beleid dank geweten. Veelbeteekenend waren de woorden, waarin Townshend aan den gezant 's Konings tevredenheid uitdrukte: ‘ik wensch Uwe Excellentie geluk, niet alleen met het succes, maar bovenal met de gelegenheid, die zij gehad heeft, om aan Z.M. te toonen, van hoeveel belang het voor zijn dienst was, zulk een handig, waakzaam en ijverig minister als U in deze kritieke omstandigheden in den Haag te hebben[2].’

Die lofspraak namens George II deed Chesterfield op de vervulling van geheime verwachtingen hopen.

Hij had de ambassade in den Haag aanvaard, in de hoop spoedig tot die te Parijs bevorderd te worden. Ook op een secretarisschap van staat hadden zijne vrienden reeds vroeger voor hem het oog gehad. Maar de invloed van Robert Walpole

1) *Resolutien van H.H.M.* 29 Aug., 7 Sept., 10 Sept. 1729.
2) Townshend to lord Chesterfield, 6 Sept. 1729. - *Dr. Maty* I. 287.

na de troonsbestijging van George II was versterkt, in plaats van verzwakt. Zelfs het lint van den Kousenband, ofschoon door den koning, toen hij nog Prins van Wales was, aan Chesterfield toegezegd, en later door hem uitdrukkelijk gevraagd, was hem tot dusver ontgaan. Thans, nu de koning met hem ingenomen was, scheen zijn kans beter te staan. Townshend, die met zijn zwager Walpole meer en meer op gespannen voet verkeerde, wenschte, om zijn aanhang in het kabinet te versterken, Chesterfield tot zijn ambtgenoot, en gaf hem een wenk. De gezant vroeg verlof, onder voorwendsel, dat zijn private belangen zijn tegenwoordigheid dringend eischten, om naar Engeland te komen.

Negen maanden, October 1729 - Augustus 1730, bracht hij in Engeland door. Zijn hoop op een plaats in het ministerie werd niet vervuld, maar in andere opzichten verkreeg hij zijn wenschen. In Mei 1730 ontving hij den Kousenband, genoegzaam gelijktijdig met zijn benoeming tot Lord High Steward of the Household.

De hooge hofbetrekking mocht geen vergoeding zijn voor het staatsambt, dat hij gewenscht had, zij was belangrijk genoeg, om voorloopig te bevredigen. De grootmeester van 's konings huis mocht hopen zijn doel, zij het ook op langeren weg, dan hij begeerde, te bereiken. De vijandschap der Walpole's zou wel eenmaal gedwongen zijn, met hem te rekenen.

Eigenlijk waren beide benoemingen reeds bewijzen, dat de tegenstand verminderde. Robert Walpole zou ze zeker belet hebben, indien hij Chesterfield niet noodig had gehad. Doch er hadden op het politiek tooneel gebeurtenissen plaats gegrepen, die den terugkeer van den vriend van den Hollandschen Raadpensionaris noodzakelijk en zijn invloed in de Republiek onontbeerlijk deden achten.

THEOD. JORISSEN.

(*Wordt vervolgd*).

[Gedichten van Marie Boddaert]

Op den Schönberg.

Ik stond bij 't vallen van den avond op
het plat van Schönberg's forschen bergrug, liet
omhoog, omlaag de blikken weiden, dronk
in stomme eerbiednis licht en kleurenpracht
dier wondre schoonheid in. - Beneden mij,
in breede kronkling lag het dal, een beemd
van groen, gewrongen tusschen grauwe wanden
en prijkend met der lente rijksten tooi.
Daar stroomde, dartel jagend, zilverhel,
met vlokkig schuim bespat, langs steilen zoom,
de bruisende Inn, den breedren stroomvorst toe;
daar schuilde, tusschen 't loof van linde en eik,
het nijvere Innsbrück, met zijn torens en
zijn huizenrijen, saamgegroept, geschaard,
langs bei zijn boorden, of ze een luistrend oor
naar 't klaatren van den bergstroom neigden. Hel
blonk, tusschen weemlend popelloover, 't dak
van Benedictus' klooster; in de vert',
één met de grijze rots waarop het steunt,
verhief zich 't sagenrijk Ambras.....
  Een schat
van lenteweelde, bloemenpracht en geur
van bloesems was hier kwistig uitgestort:
een malsch tapijt gelijk was de Alpenwei;
't fluweelig gras droeg kudden, bontgevlekt,
en 's herdershut met zwaar beladen dak;
zacht golvend op den âem van de avondkoelt',
bedekte 't jonge graan de heuvelreeks,
daar neergevlijd als kindren aan den voet
van sombre reuzen; dreigend, breed en forsch,
aaneengeschaard als krijgers, die ten strijd

bereid zijn, sloot in onafzienbre rij,
der Alpen keten den gezichtskreis af;
geweldig in hun vormen, afgeplat,
gescheurd, van een gereten, uitgetand,
opeengestapeld, als een reuzentrap
den hemel naadrend; - hier de breede flank
met geelgroen mos gedekt; - dáár glinstrend vocht
uit duizend kloven stuwend; - 't donker woud
der slanke pijnen torschend; - 't bloemtapeet
der Alpenflora schuttend; - en den slaap
bewakend van de gletschers, in hun arm
sinds eeuwen sluimerziek; - den schouder hier
verborgen onder 't donzen sneeuwkleed; - dáár
den helm van flikkrend ijs op 't hoofd; en ginds
de schemerende toppen, parelblank,
met majesteit gekroond, het tintlend blauw
des hemels tegenstralend.
Suizend bracht
het Westewindje mij den afscheidsgroet
van dezen dag. De vesperklok beneên
van 't klooster, noodde zacht tot bee en lof;
daartusschen liep het tinglend tokklen om
der schelletjes van 't stalwaarts keerend vee;
een meerle hief zijn lied aan; begeleid
door 't vroolijk murmlen van der beken koor,
den dieper toon der forsch ontsprongen waatren
en 't ruischend fluistren van het dennenwoud .....
De gansche schepping brak in jubelzang
en loflied uit en mijne ziel zong mee.

Daar boog de zon het gouden hoofd ter rust ....
der schaduw grauwe vleugel dekte 't dal;
maar op de hoogste kruinen zweefde 't licht
nog eenmaal koestrend om.
Het smetloos wit
doortrilde een vlammend rood ....
Het was me alsof
de bergen tot den hemel reikten en
de hemel de aarde op 't voorhoofd had gekust.

Stormnacht.

De Westerpurpergolven zijn verbleekt;
in 't vaal gewaad van d'avond hult zich 't veld;
de heuvelrijen zinken domm'lend weg ....
de Nacht begint zijn rondgang.
Elk gerucht
verstomt bij 't naadren van zijn tred; - geen zucht
glipt over 't onbewogen meer; - geen blad
beweegt zich en geen vogel vleugelklept:
laag hangt het broedend wolkenheir ter neer.

Daar splijt een vuur'ge straal het zwerk van een,
schiet neer en drijft zijn gift'gen sulferaêm
der aarde in 't aangezicht. - De hemel gromt
en beeft van ingehouden toorn. - Weer breekt
een blauwe sulfervlamme los; - een zee
van vuur doorwoelt het wolkgevaart.... Thans klimt
de donder uit het ver Zuidwesten op
en doet zijn stemme klaatren. - De aarde ontroert
en houdt verschrikt en huivrend d'adem in.
- Een flits.... een daavrend antwoord.... en de strijd,
die dreigde, barst in toomloos woeden uit.

Ontgrendeld zijn de poorten van den wind;
luid fluitend, gillend, buldrend giert hij aan;
hij eischt zijn aandeel in den kamp. Hij breidt
zijn reuzenwieken uit, met leed bevracht.

Een heir van demons kleppert door de lucht;
ze zijn ontketend, allen. Is het niet,
alsof in 't hart van 't onbegrensd heelal
de hartstocht ziedende om zich grijpt en al
zijn grimm'ge volgers, dienensrêe, belust
op buit de klauwen reppen? - Hoor dien knal,
een kreet der woede ontrukt; en volg dien straal
verzengend in zijn loop wat weerstand biedt;
zie, hoe de orkaan de wolken scheurt, verjaagt,
doet raaflen en tot piuimig dons verstuift;
hoe alles golft en bruist in blinde drift.

De wolkbank ginds braakt vuur; - verbolgen zweept
de storm zijn zwarte flank; doet het gevaart'
der donderkoppen bersten... Hageljacht
begroet hem en daartusschen stroomt en gudst
de regenvlaag....
In woeste vaart, door niets
gestuit, gebreideld, zwalpt en tiert de orkaan
en koelt zijn woede; zwiert in dwarling neer
en geeselt de aarde; - breekt den spiegel van
het meer en blaast het onrust in zijn schoot;
hij briescht en ratelt langs de boomen; schudt,
ontwortelt ze; vernielt wat eeuwen heugt;
ontscheurt den steenklomp aan den bergtop, ploft
hem neer in 't dal, waar de echo, lang gerekt,
den doffen galm herhaalt.

Een rouwfloers dekt
den hemel en als de uchtendzonnestraal,
flauw glorende over de Oosterkimme gluurt,
werpt hij beschroomd zijn lichtglans over de aard
en schijnt te dralen, of hij d'aanblik vreest
van zooveel leeds, - het werk van éénen nacht.

In de smidse.

Het schootsvel om de lenden, de armen bloot,
- de forschgespierde, die den arbeid kenden -
het zwaargebaard gelaat op 't werk gericht,
dat vóór hem op het aanbeeld vonkte en gloeide,
stond Jasper in zijn smidse en zwaaide hoog
den hamer.
Somber was 't daar buiten, waar
de herfst zijn draden spon en 't zonlicht schaars
de neevlen kleurde; waar de wind zijn spel
met boom en struiken speelde en 't dorrend loof
in vlagen opjoeg..... In de smidse was
het warm, behaaglijk; hier verspreidde 't vuur,
- 't veeltongige op de plaat - zijn rossen gloed;
de blaasbalg zwoegde en steunde er, blies de vlam
tot telkens hooger flikkring aan; op wand
en zoldring roode sprankels toovrend; hel
opdoemend en verschietend; ginds een hoek
in schemer latend; hier zich nestlend in
een voege of scheur van muur of vensternis;
en tintlend, flitsend in het blinkend staal,
dat in de hand van meester en gezellen,
met kracht 't vuurspuwend ijzer beukte,
en 't aanbeeld in een vonkenregen hulde,
lichtglinsters strooiend op den zwarten vloer.

Luid klonk 't geklikklak, 't helder maatgedruisch
der hamers, weergalm wekkend in het rond.

Het luidst en opgewektst van allen, dat
van Jasper ....

Ja, zoo was 't geweest, - maar heden?
De lippen op elkaar geklemd, als kon
geen scherts, die ooit meer scheiden; 't voorhoofd diep
doorgroefd, had stroef en schier werktuiglijk, in
de vuist den hamer, dezen dag de meester
het werk aanvaard. - Meewarig viel de blik
der ruwe gasten op den man, zoo wreed
getroffen.
't Hoofd geheven, in het oog
een glans zoo hard en koud als dien van 't staal;
uittartend in zijn houding en 't gelaat
gewend van 't rustig toevluchtsoord der doôn,
den akker, groenend aan den voet van 't kerkje,
ten hemel wijzend ginds, zag Jasper niets
dan bundels vonken, fluks ontglomd en ras
verstervend in 't halfduister van de smidse.

Verstervend als 't geluk, als liefde en jeugd!

Geluk! eens kwam het tot hem, licht omkranst!
de roode lippen reê tot kout en scherts,
de donzen wangen met een blos gekleurd,
in 't helder oog een heldre zonnestraal,
aan 't sneeuwwit mutsje een vlok kastanje-bruin,
- het schoonste dat hij immer zag! - ontglipt:
frisch als de pas ontloken bloem, waarop
in 't scheemrend morgenrood de dauwdrop wijlt.

Hij had haar liefgehad van kindsbeen af!
Zoodra de smidse aan hem ten deel viel, had
hij juublend haar het woonhuis ingeleid!
Zijn vrouwtje!
Zij, omstrengeld door zijn arm,
had aarzlend op den drempel nog getoefd;
het weemlend oog ter neer geslagen en,
toen 't hoofdje beurend, één sekonde lang
hem aangeblikt.

Geen woorden had haar mond
daarbij gesproken, maar 't was hem in 't hart
gegrift, wat in dien blik besloten lag:
- ‘Mocht ik u alles zijn!’ had die gezegd.

Met haar was zonneschijn in huis gestroomd:
op alles had die koesterend gerust.....
De zonneschijn was ook met haar ontvloon,
toen zij, geen week geleên nog! de oogen sloot.

't Was alles thans voorbij! - In elken slag
van 't dreunend maatgezang weerklonk het woord,
dat vlijmend in de ziel hem drong: ‘Voorbij!’
Een vreeslijk woord vol bitterheid en wee
en wanhoop! - Vaster sloot zijn hand zich rond
den hamer en trof dreigend, plettrend, fel,
't witgloeiend ijzer, of de forsche klank
zijn bruisend jammer overstemmen kon!

Een vreemde gloed vlamde op zijn strak gelaat,
en blaakte op 't voorhoofd, brandde in 't oog, na 't uur
waarin zijn hart versteende, door geen traan
besproeid.

Vlak aan de smidse paalde 't huis....
Een binnendeur in 't hoekje van de schouw
gaf toegang tot het woonvertrek. - Daar ging
de deur! - Naar binnen sloop een dreumes, vier
jaar oud. - ‘Voorzichtig!’ fluisterde achter haar
de moei, thans wakend over 't huisbestier;
en 't kleintje, 't lief gelaat hoog blozend onder
den ongewonen arbeid, knikte: ‘Zeker.’

Voort schoof ze, beî de knuistjes rond den kop
geklemd, waarin heurs vaders morgendrank,
de geur'ge koffie, dampte; 't lachend oog
daarop gevest, want 't schommelde in den kop
bij elken stap schier! hoe behoedzaam ook
het anders tripp'lend voetje voorwaarts gleed.

Zoo staat zij eindlijk naast hem. - ‘Vader’, zegt
zij vleiend en heft de oogen tot hem op,
want vader hoort niet. - Blos en glimlach zwijmen
en ‘Vader’, zegt zij nogmaals luide.

Als uit
een droom ontwaakt hij, laat den hamer zinken,
ontneemt den kop haar, die in 't handje beeft
en staart haar in de zachte kijkers.

O!
de macht van kinderoogen, rein en diep,
en klaar als 't ongerepte spiegelvlak
van 't meer, dat 's hemels glimlach weergeeft; die
geen blik nog schromen, waarin liefde, vrêe,
vertrouwen, onschuld wonen! Is het wijl
een goede genius ons daaruit spreekt:
- ‘Zoo waart ge eenmaal en zoo moet ge eenmaal zijn,
wilt gij 't geluk beërven!’

De armpjes strekt
zij uit; het rond gezichtje is enkel deernis
en dikke tranen wellen in haar oog.

Er vaart een schok hem door de leên; 't is hem
als staat zijn vrouwtje voor hem: 't rein gelaat,
als op dien avond, d'onvergeetlijken,
met heil'gen ernst bezield; als leest hij weer
die bêe voor zijn geluk in haren blik.
Niet aan zich zelf, aan andren dacht zij.... Hij,
- het brandend rood der schaamte dekt zijn wang -
hij slechts aan eigen lust en welzijn! - Zie,
daar staat ook 't kleintje voor hem, 't arme wicht,
dat nooit zal weten wat of moederzorg
beduidt en in wier hart de wensch reeds kiemt
om troost te brengen, 't heilig recht der vrouw;
hoor: ‘Vader’, klinkt het weer, beschroomd en o,
zoo vleiend en zoo teeder!.....

In zijn borst
breekt baan zich 't overweldigend gevoel;
in de armen neemt hij 't kind en ijlt met haar
de smidse uit, naar het stil vertrek, waar Zij
den laatsten adem glippen liet.....

Daar zijgt
hij neer, het kleintje op zijnen schoot; hij nokt,
terwijl de tranen drupplen in zijn baard:
- ‘Ik wil u alles zijn, God helpe mij!’

En 't kleintje met heur vingren, strookt en streelt
hem 't ruig gelaat en kust zijn tranen weg,
en fluistert: ‘niet bedroefd zijn, Vaderlief!’

MARIE BODDAERT.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 23 Februari.

Onze voormalige landgenoot Lord Reay, ten onzent beter als Baron Mackay bekend, heeft in het begin dezer maand te Edinburg eene merkwaardige rede uitgesproken. Hij stelde zich ten doel, de vraag te beantwoorden, wat Engeland in de tegenwoordige omstandigheden noodig heeft, en moest bij de vervulling dezer taak noodzakelijk wijzen op de vele leemten en tekortkomingen in de buitenlandsche staatkunde der regeering.

Voor eene afbrekende politiek, al keerde deze zich tegen misbruiken en overtolligheden, achtte Lord Reay geen staatsman van den eersten rang noodig, wèl echter voor eene staatkunde, die opbouwend en samenstellend te werk gaat. En hieraan juist bestaat tegenover het buitenland groote behoefte. ‘Er was indertijd in Engeland eene school, die leerde, dat het voor ons onnoodig was iets anders te doen, dan met hooghartige onverschilligheid toe te zien bij hetgeen elders gebeurde. Indien die school nog vele discipelen telt, moeten deze op onzachte wijze zijn wakker geschud. De noodlottige dwaling lag in het begrip, dat isolement kracht was, en dat andere regeeringen dezelfde gedragslijn zouden volgen en eveneens zouden toezien.’

De tijden zijn voorbij, zoo betoogde Lord Reay verder, waarin men de politiek van Lord Castlereagh kon volgen. Deze staatsman ging uit van het denkbeeld, dat Engeland geen grenzen heeft dan de zee; doch de toeneming der bevolking en de uitbreiding der overzeesche nederzettingen maakt Engeland tegenwoordig tot nabuur van iedere beschaafde natie, bij welke deze behoefte aan expansie zich eveneens, in vroegeren of lateren tijd, heeft doen gevoelen. Vandaar de noodzakelijkheid, om een waakzaam oog te houden op

hetgeen elders geschiedt, en zich voortdurend de vraag te stellen of eene botsing van belangen, tusschen welke partijen dan ook, geen gevaar kan opleveren. Door zich hierop toe te leggen, zal men aan zijn land een grooter dienst bewijzen, dan door tal van redevoeringen, in het Parlement of daarbuiten, als '*wandering minstrel of the platform*' uitgesproken. Een Engelsch staatsman wordt door de insulaire positie van zijn land al te licht gebracht tot het volgen eener handelwijze, waartegen zijne landgenooten geenerlei bezwaren hebben, maar die elders geheel verkeerd wordt opgevat. Men bedenkt niet genoeg, op hoevele staatslieden van onzen tijd nog de woorden van toepassing zijn, waarmede Voltaire het karakter van Frederik den Groote omschreef: 'Il était dans sa nature de faire toujours le contraire de ce qu'il disait et de ce qu'il écrivait, non par dissimulation, mais parce qu'il écrivait et parlait avec une espèce d'enthousiasme et agissait ensuite avec une autre.'

De vriendelijke poging van Lord Reay om het gebrek aan consequentie - laat ons liever zeggen: de *blunders* der Engelsche buitenlandsche staatkunde te verklaren uit wisselend enthousiasme, en eene bescheiden vingerwijzing naar onvoldoende kennis en overgroote zelfgenoegzaamheid daaraan toe te voegen, verdient des te meer waardeering, omdat zij de noodige juistheid met een aangenamen vorm weet te verbinden. 'Non par dissimulation' - vooral die woorden zijn niet overbodig. In gemoedelijke scherts heeft men in Engeland zelf den heer Gladstone dikwijls vergeleken met den onsterfelijken Wilkins Micawber, die steeds in de vaste overtuiging verkeerde 'that something would turn up.' Maar sedert eenigen tijd bemerken de vrienden van den Engelschen Premier met schrik, dat men den door hen zoo hoog vereerden staatsman in het buitenland langzamerhand voor een Pecksniff begint te houden.

Oppervlakkige luchthartigheid of schijnvrome huichelarij - het alternatief zou bedroevend zijn, indien hier het *tertium non datur* in al zijne gestrengheid moest worden toegepast. Gelukkig is dit niet het geval, maar het valt niet te ontkennen, dat de houding van den heer Gladstone tot eene minder welwillende interpretatie aanleiding in overvloed geeft. Het is, alsof het noodlot hem vervolgt en hem dwingt te doen, wat hij op de heftigste wijze afkeurde, na te laten, wat hij met de meeste warmte aanprees.

Het zou niet billijk wezen, voor de verklaring van dit verschijnsel alleen met de politieke tegenstanders van den heer Gladstone,

aan deze of aan gene zijde van het kanaal, te rade te gaan. Meer vertrouwen verdient het oordeel van een beslist liberaal, die de hoop op eene betere toekomst, ook onder dit ministerie, niet heeft opgegeven. In eene rede, dezer dagen door den heer Cowen voor zijne kiezers te Newcastle gehouden, worden de oorzaken der inconsequentie van het kabinet opgespoord. ‘Een geheimzinnig fatalisme’ - zeide de heer Cowen - ‘heeft het kabinet veroordeeld, om de schakels der staatkunde van zijne roekelooze voorgangers één voor één weder op te nemen. De handigste pleiter, de partijdigste lofredenaar kan den langen catalogus van annexatiën, bezettingen en protectoraten niet in overeenstemming brengen met het ascetisch programma, door de regeering vier jaren geleden ontwikkeld. Van waar deze tegenstrijdigheid? Zij laat zich op deze wijze verklaren. Er is tweeërlei staatkunde, eene insulaire en eene imperialistische. De voorstanders der eerste zijn bereid, om de bereiking van een groot doel in de waagschaal te stellen, ten einde kosten te sparen en verplichtingen te vermijden. De verdedigers van de tweede beweren, dat het rijk slechts kan worden bijeengehouden door de uiting van den geest, die het tot stand bracht, en dat het tegenwerken van die uiting den handel zou verlammen en de beschaving zou bedreigen. De eerste theorie is gemakkelijk te verdedigen van de tribune des redenaars, maar niet zoo gemakkelijk tegenover de verantwoordelijkheid der ministerieeie raadszaal. Nationale tradities, koloniale eischen, onverbiddelijke omstandigheden, werken samen met de onwederstaanbare kracht eener goedgevormde openbare meening, om de toepassing te wijzigen van eene schijnbaar zoo zelfverloochenende, maar inderdaad zoo zelfzuchtige leer. Komt de nood aan den man, dan nemen de ministers, met gedisciplineerd gemis aan voortvarendheid, eene voor alle terechtwijzing ongevoelige, negatieve houding aan. Wordt de druk, op hen uitgeoefend, grooter, dan aarzelen zij, om weldra met zenuwachtige overhaasting toe te geven. Die handelwijze doet allerlei verwikkelingen ontstaan, geeft aanleiding tot onnoodige uitgaven en drijft de ministers somtijds tot willekeurig machtvertoon, waardoor zij pogen te herwinnen wat zij nooit hadden behoeven te verliezen. Op deze wijze verklaar ik hunne weifelingen. Deze spruiten niet voort uit onoprechtheid of uit bewuste onstandvastigheid, maar uit de onmacht om hunne staatkunde in overeenstemming te brengen met den onweerstaanbaren stroom der menschelijke aangelegenheden. Zij laten hunne

theorieën invloed uitoefenen op hunne waarnemingen, en concludeeren uit beginselen tot feiten, in plaats van uit feiten tot beginselen.'

Wij hebben aan de beschouwingen van den heer Cowen eene eenigszins ruimere plaats verleend, omdat zij, naar het ons voorkomt, den vinger op de wonde leggen. De hoofdfout der buitenlandsche politiek van het kabinet - of liever van den heer Gladstone, wiens machtige persoonlijkheid alleen de uiterst heterogene elementen bij elkander houdt - is een doctrinarisme, dat buigzaamheid als zwakheid veroordeelt, en ten slotte ondervinden moet, dat wat niet wil buigen, moet breken, - een doctrinarisme, dat in den waan verkeert den loop der wereldgebeurtenissen te kunnen dwingen in de banen, door eene meer of min spitsvondige theorie afgebakend.

Het zou onbillijk zijn, dit verwijt van doctrinarisme tot Lord Granville uit te strekken. Deze in den laatsten tijd zoo zwaar beproefde minister van buitenlandsche zaken schijnt zich niet in het bezit eener eigen meening te verheugen. De Premier is in de laatste jaren zoo vervuld geweest met zijne kieswethervormingen, dat hij van het departement van buitenlandsche zaken weinig notitie heeft genomen en zijn collega heeft afgescheept met enkele schoonklinkende, maar tamelijk onuitvoerbare voorschriften, waaronder het '*Egypt for the Egyptians*' en het '*rescue and retire*' in de eerste plaats verdienen genoemd te worden. Hoe er uit metaal van zulk verdacht gehalte gangbare munt moest worden geslagen, diende Lord Granville zelf te weten. En de minister van buitenlandsche zaken wist niets beters te doen, dan zich aan de oude traditiën te houden door Engelsche zelfgenoegzaamheid voorgeschreven in een tijd, toen het er in Europa gansch anders uitzag dan tegenwoordig. Eerst door de nootlottige resultaten van deze politiek is voor de Engelschen een licht opgegaan; men zou zich zeer vergissen, als men meende, dat Lord Granville jaren lang tegen den zin der openbare meening had gehandeld. 'Reeds lang geleden' - schreef Matthew Arnold in het Februari-nummer van de *Nineteenth Century* - 'merkte ik op, dat het niet Lord Granville is, die onze buitenlandsche staatkunde bepaalt, maar eene macht achter hem. Hij en zijne ambtgenooten zouden het de macht der openbare meening noemen. Het is inderdaad de meening van die groote, heerschende klasse in ons midden, bij welke liberale regeeringen tot dusver haren steun moesten zoeken - de Philistijnen, of de middelklasse. Eene buitenlandsche regeering heeft niet met Lord Granville te

doen in zijn natuurlijken staat en zijne natuurlijke kracht, maar met Lord Granville, die gemoedelijk afwacht, naar welken kant de kat zal springen - en die kat is de Britsche Philistijn. Wanneer Vorst Bismarck te onderhandelen heeft met Lord Granville, bemerkt hij, dat hij geen gedachten wisselt met zijn gelijke op intellectueel gebied, maar dat hij te doen heeft met een chaos van sympathieën en antipathieën, van hoop en vrees, van beursspeculatiën en intriges, van zendingsbelangen, van "quidnunc's", van dagbladen - kortom, dat hij te doen heeft met de onwetendheid, die achter zijn gelijke op het gebied des geestes staat.'

Matthew Arnold bewijst den heer Granville wel wat veel eer, door hem, wat intellect betreft, als den evenknie van een Bismarck voor te stellen. Zijn oordeel over den Britschen Philistijn kennen wij van ouds. Het is scherp, maar niet onverdiend. In een tijdschrift van onverdacht conservatief gehalte, de *Quarterly Review*, komt de Philistijn - d.i. de vertegenwoordiger der *bourgeoisie satisfaite* aan de overzijde van het kanaal - er niet beter af. 'De gewone, onaandoenlijke, slecht onderrichte Engelschman' - zoo lezen wij daar in een artikel over *The Isolation of England* - 'wrijft zich de oogen uit, en vraagt met verbazing, wie dit algemeen gescharrel aan den gang heeft gemaakt, en hoe lang hij nog, zonder hand of voet te verroeren, de rol van lijdelijk toeschouwer zal moeten vervullen.' Ook volgens deze voorstelling heeft de zelfgenoegzaamheid het waarnemingsvermogen verstompt. De Brit, die op zijne scholen geen Europeesche talen bestudeert, maar geoefend wordt in het maken van Grieksche en Latijnsche verzen, heeft zich, in het vaste vertrouwen dat '*Britannia rules the waves*,' neergelegd bij de spreuk van Horatius: *Quid sit futurum cras, fuge quaerere*[1]. Hij teert op de traditiën van dertig jaren geleden, toen Pruisen in aanzien gelijk stond met Sardinië en toen de vloot van Engeland machtiger was dan die van alle Europeesche mogendheden te zamen. Op dit oogenblik echter is hij tot het inzicht gekomen, dat er iets niet in den haak is en dat er behalve Engeland ook nog andere landen op de wereld zijn.

1) Onderzoek vooral niet, wat morgen geschieden zal.

De val van Khartoem en de dood van Gordon, ofschoon op zich zelf slechts incidenten in de Soedan-campagne, welke sedert geruimen tijd tot de mogelijkheden en zelfs tot de waarschijnlijkheden behoorden, zijn gebeurtenissen, die niet slechts voor Engeland, maar voor geheel Europa eene groote beteekenis hebben.

Het is hier de plaats niet, om een verhaal te geven van den kloeken strijd, door de Engelschen in Soedan tegen een dapperen vijand gevoerd, of van het verraad, waarvan Gordon en zijne weinige getrouwen het slachtoffer werden. Aan den wakkeren verdediger van Khartoem zijn in dit tijdschrift reeds vroeger bladzijden gewijd, die een helder licht verspreiden over zijne buitengewone gaven van geest en gemoed, en het den lezers dier van warme ingenomenheid getuigende opstellen zullen doen betreuren, dat een zoo voortreffelijk man door de Engelsche regeering noodeloos is opgeofferd. Wij bepalen ons hier tot de gevolgen dezer gebeurtenis.

In Soedan zelf zijn de rollen geheel omgekeerd. De Mahdi, die weinige weken geleden ter nauwernood de noodige volgelingen bijeen kon verzamelen om aan het voortrukkende Engelsche leger nu en dan een zwakken tegenstand te bieden, vindt thans voor zijne roepstem bij de inlandsche bevolking een willig gehoor. Aan het hoofd van 50.000 man is hij noordwaarts getrokken, en door deze beweging heeft hij het geheele plan de campagne van Lord Wolseley verijdeld, en generaal Buller genoodzaakt het beleg van Metamneh op te breken en, met opoffering van al de met ongehoorde inspanning verkregen resultaten, een terugtocht te aanvaarden, die in de oogen der Soedaneezen niets anders is dan eene overhaaste vlucht. Indien de kleine legerafdeeling, die onder generaal Brackenbury den Nijl opvaart, er niet in slaagt Aboe-Hammed tijdig te bereiken en zich daar tegen eene ontzaglijke overmacht staande te houden, staat de karavanenweg van deze plaats naar Korosko voor de volgelingen van den ‘Valschen Profeet’ open, en kunnen deze het gros van het leger, onder Lord Wolseley, geheel van het eigenlijke Egypte afsnijden. Versterking is dus op dit oogenblik voor de Engelsche legermacht dringend noodig, maar er moeten weken verloopen, eer de afgezonden troepen het tooneel van den strijd kunnen bereiken. Het valt echter niet te ontkennen, dat een terugtocht mogelijk zou zijn geweest, indien men daarmede onmiddellijk na het bekend worden van den val van Khartoem ware begonnen. Geen wonder dus, dat zich in Engeland stemmen

van mannen des vredes hebben doen hooren, om het ministerie aan zijn woord te houden. ‘Gij hebt steeds gezegd, dat uwe expeditie alleen ten doel heeft, Gordon te ontzetten’ - zoo riep men den heer Gladstone toe. ‘*Rescue and retire* was uw leuze. Welnu, er valt niets meer te redden. Soedan gaat, volgens uwe eigene verklaring, noch ons, noch Egypte aan. Thans is het dus tijd om terug te trekken en verder noodeloos bloedvergieten te vermijden.’

De heer Gladstone zal zich moeten getroosten, dat men eene nieuwe inconsequentie op zijne rekening schrijft, want aan den raad dezer vrienden van den vrede kan hij geen gehoor geven. Hij heeft in Zuid-Afrika getoond, dat hij het geen schande achtte, na eene nederlaag terug te trekken en dat hij zelfbeheersching en zelfverloochening genoeg bezat om niet, terwille van de ‘militaire eer,’ den strijd voor eene onrechtvaardige zaak voort te zetten. Maar eene edelmoedigheid, die tegenover de Boeren verstandig kon heeten, zou tegenover den Mahdi gevaarlijk kunnen worden. Maanden geleden heeft Gordon er reeds op gewezen, dat de beweging, in Soedan ontstaan, zich ver buiten de grenzen van dit land uitstrekte. ‘In alle steden van Egypte zal men gevoelen, dat men, wat de Mahdi gedaan heeft, ook daar kan tot stand brengen, en dat men even als hij, de indringers en ongeloovigen kan verjagen. Reeds heeft het succès van den Mahdi in Syrië en in Arabië aanleiding gegeven tot gevaarlijke gistingen. In Damaskus zijn plakkaten aan de muren gehecht, om het volk op te wekken, de Turken uit het land te verdrijven. Laat men geheel het oosten van Soedan aan den Mahdi over, dan zullen de Arabische stammen aan beide zijden van de Roode Zee in opstand geraken. Doet men niets, dan kunnen de overwinningen der opstandelingen de geheele Oostersche quaestie wederom aan de orde brengen.’

Het is duidelijk, dat deze woorden thans meer nog dan vroeger van toepassing zijn. De sympathie voor de beweging in Soedan wordt in Mohammedaansche landen onverholen betuigd en in de moskeeën van Constantinopel werd de val van Khartoem als eene overwinning der geloovigen gevierd.

‘You must smash the Mahdi, if you don't wish to see the Mahdi smashing Egypt.’ Dit woord van Gordon, door de regeeringsorganen vroeger als de uiting eener koppige insubordinatie veroordeeld, wordt thans door het ministerie zelf openlijk uitgesproken. Het erkent, dat niet slechts Engeland's prestige, maar ook

de veiligheid van Egypte ernstig bedreigd wordt. En hoe weinig genegen de Europeesche mogendheden ook mogen zijn, om te erkennen, dat uit de verplichtingen, die Engeland vrijwillig op zich nam, ook rechten voortvloeien, zij zullen niet in gebreke blijven om, gelijk zij tot nu toe niet ten onrechte deden, de Engelsche regeering aansprakelijk te maken voor alle onheilen, die Egypte kunnen treffen.

Een ander motief voor een krachtig, agressief optreden in Soedan kan ontleend worden aan de houding van Italië. De heer Von Bismarck heeft in de laatste jaren het aantal zijner bondgenooten voortdurend zien toenemen, maar het is de vraag, of hij het ‘dwingt ze om in te gaan’ niet wat al te veel zonder onderscheid des persoons heeft toegepast. Hij bekommerde zich niet om gemeenschap van beginselen, maar stelde bij zijn werven de gemeenschap der belangen op den voorgrond. Voor de buitenwereld werd de behoefte aan vrede voorgesteld als de band, die de heterogene bestanddeelen bijeen hield; feitelijk was het echter het streven, om de conservatief-monarchale strooming te bevorderen ten koste van de zich meer en meer ontwikkelende liberaal-democratische denkbeelden. De idyllische voorstelling van den Duitschen Rijkskanselier kon zich nog staande houden, zoolang Frankrijk en Rusland als gevaarlijke rustverstoorders konden worden afgeschilderd, doch zij moest voor eene andere plaats maken, zoodra Rusland te Skiernewicz tot de alliantie was toegetreden en Frankrijk tegen wil en dank tot een ‘Samengaan’ met Duitschland was gebracht. De alliantie veranderde nu in een Europeesch concert, met uitsluiting van Engeland, dat door zijne houding in de Egyptische quaestie het welkome voorwendsel voor zulk eene coalitie had opgeleverd.

Noch in den oorspronkelijken, noch in den lateren vorm had bondgenootschap met Duitschland bij het Italiaansche volk sympathie gevonden. De hoop, onder de groote mogendheden eene eervolle plaats te zullen verkrijgen, was de oorzaak van Italië's toetreden geweest, maar deze verwachtingen werden niet verwezenlijkt. Geen enkel tastbaar voordeel was het loon van de bereidwilligheid, waarmede Italië zich naar de wenschen van Bismarck had geschikt en van de zelfverloochening, waarmede het zelfs den ouden vijand, Oostenrijk, de hand had gedrukt. Het bezoek van koning Humbert te Weenen werd niet beantwoord; als de Duitsche en de Oostenrijksche minister-presidenten elkander hunne hartsgeheimen kwamen mededeelen, lieten zij de heeren Depretis en

Mancini te huis, de groote scène te Skiernewicz werd zonder Italië afgespeeld; men maakte geen bezwaren als Frankrijk Tunis annexeerde of Engeland zich in Egypte als heer en meester gedroeg, maar men achtte, met deugdzame verontwaardiging, den vrede van Europa bedreigd, als Italië een begeerig oog sloeg op Tripoli of een bescheiden plaats vroeg aan de kusten der Roode Zee, die meer en meer begonnen te gelijken op de *Rue des Nations* gedurende de laatste tentoonstelling te Parijs.

Van de ontevreden stemming, die het gevolg van deze behandeling was, wist de Engelsche diplomatie - bij uitzondering! - goed gebruik te maken. Werd Italië door de groote mogendheden van Centraal-Europa behandeld als Asschepoetster door hare zusters, - Engeland was bereid om de rol van de oude bloedverwante met den tooverstaf te spelen. Of om de bloemrijke woorden van den heer Mancini te gebruiken: ‘de edele matrone, die zelve zooveel kostbare versierselen bezit, zou zonder afgunst een enkel kleinood zien prijken op den boezem harer jeugdige vriendin.’ Wat de toovergodin had gebracht, wat de onbaatzuchtige matrone uit de schatkamer van den zieken man wegnam, om er de jongere zuster mede te tooien, bleek alras. Onder het voorwendsel, eenige Afrikaansche stammen te zullen tuchtigen voor den moord, op den reiziger Bianchi gepleegd, werden Assab en Massowah bezet en Engeland meende zich tot dien prijs van een nieuwen bondgenoot te hebben verzekerd, hetgeen des te welkomer was, omdat men aan gene zijde van het kanaal werkelijk had leeren inzien, dat niet in elk isolement kracht ligt.

De al te groote voortvarendheid van Italië deed echter den toeleg grootendeels mislukken. De Italiaansche pers, waarschijnlijk van oordeel zijnde, dat het nieuwe kleinood eerlijk moest worden verdiend, verheerlijkte dag op dag de glorierijke samenwerking met Engeland in den bloedigen strijd tegen barbaarschheid en fanatisme. De regeering gaf aan dit chauvinisme ruimschoots voedsel, door eene waarlijk ontzagwekkende legermacht naar de kusten der Roode Zee te zenden. Op dit oogenblik is reeds de derde expeditie onderweg.

Het laat zich hooren, dat dit machtvertoon en deze overmatige bereidwilligheid in Engeland een minder aangenamen indruk maakten. Zóóver is het nog niet gekomen, zoo redeneerde men daar te lande, dat wij ons zonder de hulp van Italië niet zouden kunnen redden. Wellicht begreep men tevens, dat de Italiaansche

regeering, wanneer hare troepen in Soedan naast de Engelschen hadden gestreden, de bewonderenswaardige onbaatzuchtigheid van Engeland niet zou navolgen, maar zich voor onkosten en opofferingen zou wenschen schadeloos te stellen door nog iets meer dan Assab en Massowah te bezetten. Wel had de heer Gladstone de oude Egyptische provinciën tot onbeheerd eigendom verklaard; wel had hij tal van malen verzekerd, dat Engeland niet voornemens was zich daar te vestigen; wel had hij in nevelachtige omtrekken een Soedan der toekomst doen zien, onder den een of anderen inlandschen potentaat aan Egyptisch wan beheer en Europeesche voogdij ontwassen, maar uit dat alles volgde nog niet, dat hij bereid was Italië te installeeren. En daarom werd de medewerking der Italiaansche troepen op beleefde, maar stellige wijze geweigerd.

De bezetting van een deel der kust van de Roode Zee bleef niet eene quaestie tusschen Engeland en Italië alleen. De Khedive, zijne machteloosheid ditmaal officieel erkennend, wierp zijne nooden op zijn Suzerein, en verzocht den Sultan, naar aanleiding van den willekeur en de machtsoverschrijding van Italië, de noodige en nuttige maatregelen te nemen. De Porte deed, wat zij in zulke gevallen steeds pleegt te doen: zij protesteerde.

Het is waar, op zulke protesten wordt in den regel niet veel acht geslagen. In het gegeven geval heeft alleen Rusland zich bij het protest der Porte aangesloten. Toch moet men het gevaar van een conflict tusschen de Porte en Italië niet te gering schatten. Turkije heeft nog altijd eene zekere beteekenis, zij het dan ook eene negatieve. Elke botsing met deze mogendheid is eene onmiddellijke bedreiging van haar geheele bestaan, en het bestaan van Turkije is eene quaestie, die niet van den wil van een enkelen staat afhankelijk kan worden gemaakt.

Op deze wijze zou er inderdaad kans bestaan, dat de Soedanquaestie eene Europeesche werd, gelijk de Egyptische quastie het, dank zij den tegenstand van Frankrijk en het veto van Duitschland, geworden is. Voorloopig echter laat men het herstel der orde in den chaos rustig aan Engeland over. Den heer Von Bismarck kan het niet onwelkom zijn, dat Engeland de kern van zijn leger naar de onherbergzame wildernissen van Soedan moet zenden, terwijl Frankrijk zijne krachten versnippert in den kostbaren en weinig roemvollen oorlog met China. Voor ernstig verzet tegen zijne kolonisatie-plannen behoeft hij thans minder dan ooit beducht te

zijn. Rusland heeft nog meer reden om zich te verheugen over den tegenspoed van Engeland. Nu het der regeering van den Czar verboden is, een begeerigen blik op het Balkan-schiereiland te werpen, houdt zij het oog des te meer op Centraal-Azië gericht. Sedert jaren breidt zich daar het gebied van den Czar uit, en de strook welke zijne bezittingen van Afghanistan, en derhalve van Engelsch-Indië scheidt, wordt voortdurend kleiner. Beloften en traktaten blijken krachteloos tegenover den dringenden wensch der Turkmenen, om onder de kinderen van den Witten Czar te worden opgenomen. Wel beweert men elders dan in Petersburg, dat die wensch der bevolking slechts de *fable voulue* is, en dat enkele hoofden met Russisch goud worden omgekocht om, zonder eenige volmacht, uit naam van eene geheele bevolking te spreken, maar aan de feiten veranderen deze beweringen niets. En die feiten zijn bekend. Eerst werd Merw geannexeerd; daarna volgde Sarakhs. De regeling der grens-quaestie werd onder doorschijnende voorwendselen van dag tot dag verschoven; maanden lang liet men Sir Peter Lumsden in het gebergte ten noorden van Herat *le pied de grue* maken, en nog heeft zich geen Russisch commissaris daar vertoond, om met hem den vreedzamen arbeid der grensregeling te beginnen. Doch de Russische troepen kwamen al nader en nader, zoo zelfs, dat de Britsche gevolmachtigde het veilig achtte, zich met zijn talrijk gevolg terug te trekken. Reeds verzekert men elkander in Engeland, dat de onderkoning van Indië, Lord Dufferin, per telegraaf het verzoek aan de regeering heeft gezonden om 20,000 man ter versterking van het leger in Britsch-Indië uit te zenden. Deze verzekering moge voorbarig wezen, het valt niet te ontkennen, dat de ongerustheid groot is en dat er alle aanleiding toe bestaat.

De openbaarmaking van de laatste koloniale bescheiden betreffende de Samoa-eilanden in Nieuw-Guinea door de Duitsche regeering heeft wederom niet weinig bijgedragen, om het vertrouwen in het Engelsche ministerie te verminderen. De onbescheidenheden van den heer Chamberlain, en niet het minst zijne weinig steekhoudende polemiek tegen het financieele stelsel van den heer Gladstone, hebben de geruchten omtrent verdeeldheid in den boezem van het kabinet tot volkomen zekerheid gemaakt. Het antagonisme tusschen Engeland en Ierland doet zich weder krachtiger bemerken, dan voorheen, en de pers der Home-Rulers dreigt met een algemeenen opstand,

indien de uitzonderingswet, waaronder hun land gebukt gaat, wederom wordt verlengd. De heer Gladstone heeft klaarblijkelijk gedacht: ‘elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad’, en bij zijne opsomming van de werkzaamheden, die het Parlement wachten, van de *Repression of Crimes Act* met geen enkel woord melding gemaakt. Hij was echter eerlijk genoeg om er bij te voegen, dat zijne opsomming onvolledig was; de Iersche leden zullen dus in gedachten de lijst wel hebben aangevuld.

Ook in de Iersche politiek der regeering - wij wezen hierop in ons vorig overzicht reeds met een enkel woord - openbaart zich het voor haar kenmerkend gebrek aan consequentie en doortastendheid. ‘Het is even onnatuurlijk voor Ierland, door Lord Spencer en den heer Campbell-Bannerman te worden geregeerd, als het voor Schotland zijn zou, onder het gezag van Lord Cranbrook en den heer O'Healy geplaatst te worden.’ Zoo getuigt Matthew Arnold, de liberale Engelschman, in zijn boven aangehaald opstel. ‘Het is onnatuurlijk, dat Ierland onder eene uitzonderingswet wordt gesteld. Maar het is noodig - zegt de regeering. Welnu, als het noodig is, dan is het onnatuurlijk dat men de Iersche bladen laat schrijven en de Iersche parlementsleden laat spreken, gelijk zij thans doen, - dat men hun vrijheid laat, om den reeds tot weerspannigheid geneigden geest van het volk te prikkelen en op te hitsen, en daardoor de verlenging dezer treurige noodzakelijkheid te bevorderen. Noodzakelijkheid van de *Crimes Act* is tegelijk noodzakelijkheid eener absolute regeering. Maar door onze methode, die slechts lapwerk levert, nemen wij den schijn aan, alsof wij Ierland constitutioneel regeerden. Dit is niet het geval, en niemand behalve de Britsche Philistijn, die van nature geneigd is om zich met een groot woord te laten afschepen, kan zulk eene grove onwaarheid slikken. De Ieren zelven, die toch wel in de eerste plaats dienen gehoord te worden, laten zich niet om den tuin leiden; de schijn van billijkheid, dien wij aannemen, wekte bij hen niet de minste dankbaarheid, en veroorzaakte niet de geringste toenadering, doch maakte tegelijkertijd eene werkelijk absolute regeering honderdmaal moeielijker.’

Zoo pakken zich van alle kanten de donkere wolken boven het ministerie samen, en in angstige spanning wordt de uitbarsting van het onweder afgewacht. Want het geldt hier meer dan eene gewone ministerieele crisis, bij welke eene wisseling van personen

slechts eene geringe wijziging in het regeeringsbeleid ten gevolge heeft. Het geldt de vraag, of Engeland zijne positie als groote mogendheid zal kunnen en willen handhaven, zonder wederom te vervallen in de politiek van een Beaconsfield, eene politiek die zich door bemoeizucht en jagen naar glans en schittering onderscheidde. In veler harten weerklinken thans aan gene zijde van het kanaal de woorden, door Wordsworth in 1803 geschreven:

> England! the time is come when thou shouldst wean
> Thy heart from its emasculating food;
> The truth should now be better understood;
> Old things have been unsettled; we have seen
> Fair seed-time, - better harvest might have been
> But for thy trespasses; and, at this day,
> If for Greece, Egypt, India, Africa,
> Aught good were destined, thou wouldst step between.
> England! all nations in this charge agree!

In vergelijking met het spannende drama, waarvan de afzonderlijke bedrijven in Engeland, in Soedan en in Afghanistan worden afgespeeld, leveren de gebeurtenissen in de overige staten van Europa een bijna alledaagsch schouwspel op.

In Duitschland is de onverkwikkelijke en onvruchtbare strijd over de verhooging der invoerrechten geëindigd met de verwachte overwinning der regeering. De coalitie van conservatieven en clericalen, die het regeeringsontwerp steunde, trachtte, bij voorbaat zeker van hare zaak, de zwakheid harer argumenten te verbergen achter een aanmatigende en uitdagende houding. De vrijzinnigen streden met eere, doch zonder hoop. Hunne redevoeringen werden pour acquit de conscience uitgesproken; op wederlegging behoefden zij niet te rekenen. De rijkskanselier bewees door de heftigheid, waarmede hij telkens weder tegen de liberalen uitvoer en scherpe verwijten stelde in de plaats van een zaakrijk debat, dat zijne protectionistische maatregelen voor hem slechts het middel zijn, om zich van eene meerderheid te verzekeren. Zijne verheerlijking van de landjonkers en de boeren als kern en steun van het rijk, zijn wensch naar een boeren-parlement, zijn schimpen op de improductieve geleerden, hadden met de economische quaestie niets meer gemeen. In zijne laatste rede legde hij den liberalen zelfs ten laste, dat hun tegen-

stand tegen de maatregelen, die het brood van den kleinen man duur zouden maken, alleen ingegeven werd door de zucht, om de lagere klassen tegen de regeering op te ruien. ‘Ik kan niet in uwe harten lezen’ - zeide hij - ‘maar toch heb ik grond om te onderstellen, dat een klein arbeiders-oproer in Danzig of Stettin u niet onwelgevallig zou zijn. Bewijs mij het tegendeel, zoo ge kunt!’

Voor zich zelf en den keizer maakt Bismarck aanspraak op het monopolie van belangstelling in het lot der mindere klassen en zorg voor de verbetering van haren toestand. Waarlijk, de groote staatsman zou beter gedaan hebben, indien hij deze even onheusche als onbewezen en onbewijsbare beschuldiging niet had uitgesproken. Zijne langdurige diplomatische loopbaan heeft hem achterdochtig gemaakt, en dit kan men hem niet ten kwade duiden. Maar een oud diplomaat moet niet alles zeggen, wat hem voor den mond komt. De verbittering, die de rijkskanselier zoo noodeloos gaande maakt, zal zich doen gevoelen, als weldra een ander lievelingsontwerp, de subsidieering der overzeesche stoomvaartlijnen, aan de orde komt.

Aanvankelijk gedragen door de geestdrift voor de nieuwe koloniale politiek, doch later in de commissie-vergaderingen op den keper beschouwd, gewikt en gewogen, heeft dit ontwerp den toets der critiek niet kunnen doorstaan en zal het slechts met ingrijpende wijzigingen kunnen worden aangenomen. Opmerkelijk is het, dat de oppositie hier niet zoo zeer uitgaat van de ‘improductieve geleerden’ in den Rijksdag, als wel van de mannen van het vak, de reeders zelven. De ondernemers der Afrikaansche lijnen schijnen aan een volkomen vrijheid de voorkeur te geven boven een rijkssubsidie, dat hen verhinderen zou, de vrachten ook elders dan in Duitschland in te nemen. De reederij van Sloman en Co. te Hamburg, die eene Duitsch-Australische lijn exploiteert, verklaart dat zij op de uitreis twee derden der vracht in Engelsche havens opneemt. Moest zij zich onderwerpen aan de voorwaarden, welke de staat aan het verleenen van subsidie verbindt, dan zou dit subsidie minstens 60.000 Mark per reis, of 720.000 Mark per jaar moeten bedragen, om haar voor schade te vrijwaren. Zulke cijfers zijn uitnemend geschikt, om de vaderlandslievende opgewondenheid een weinig te doen bekoelen.

Ook in Frankrijk is de regeering bezig, om de pil van de verhooging der graanrechten voor de vrijzinnige meerderheid te ver-

gulden, en het is niet onwaarschijnlijk, dat de Kamer, met het oog op de naderende verkiezingen, hare toestemming zal geven aan een maatregel, die, volgens de voorstellers, den landbouw tot nieuwen bloei zal brengen en millioenen in de schatkist zal doen vloeien. De heer Ferry is wederom gelukkig geweest: de ‘bestelde’ overwinningen hebben zich niet doen wachten. Brière zegevierde bij Lang-Son en Courbet boorde twee Chineesche vaartuigen in den grond. Wel is daarom het einde van den oorlog nog niet te voorzien, maar al maken de bedoelde wapenfeiten weinig indruk op het apathieke China, in Frankrijk wordt er des te luider over gejubeld. Daarenboven heeft de heer Ferry, dank zij de welwillende hulp van den heer Von Bismarck, een belangrijk deel van het Congo-gebied verkregen, waarop hij niet de minste aanspraak kon doen gelden, zoodat de pessimisten die beweerden, dat Frankrijk door de deelneming aan de conferentie te Berlijn slechts verliezen kon, op afdoende wijze zijn gelogenstraft. Eindelijk bestaat er groote kans, dat de regeling der Egyptische finantiën zal geschieden in den door de Fransche regeering gewenschten geest. Met zooveel succès in het verleden, kan de heer Ferry zich veilig wagen aan de behandeling van het netelige vraagstuk, dat Gambetta ten val bracht: den *scrutin de liste*.

Oostenrijk volgt het voetspoor van Duitschland, gelijk het den bondgenoot betaamt, die beseft, dat hem slechts eene tweede rol is toebedeeld. Men placht sedert eenige jaren te zeggen, dat de buitenlandsche politiek der Habs burgers te Berlijn werd pasklaar gemaakt: in menig opzicht geldt dit tegenwoordig ook van de binnenlandsche staatkunde. De door het ministerie Taaffe ingediende socialistenwet is eene verscherpte uitgave van de Duitsche wetgeving in deze materie, en de verhooging der invoerrechten zal hoogstwaarschijnlijk niet lang op zich laten wachten. Wat echter het lot van de regeeringsvoorstellen zal zijn, valt moeielijk te zeggen, want in de beide deelen der monarchie staat, in de verhouding van regeering en vertegenwoordiging, alles op losse schroeven. Het ministerie Taaffe, dat jaren lang het autonomistisch streven van de verschillende deelen des rijks homoeopathisch in plaats van allopathisch behandelde en, onder voorwendsel van de nationale beweging in het rechte spoor te zullen leiden, zich aan het hoofd daarvan stelde, heeft bij de behandeling der laatste belastingontwerpen een ernstig échec geleden en den tooverkring

der meerderheid door den afval der Duitsch-clericalen zien verbreken. Van het in discussie brengen van belangrijke wetsontwerpen dient het zich voorloopig zorgvuldig te onthouden, en zoo zal ook de anarchisten-wet (de term ‘socialisten’ bleek een steen des aanstoots te wezen) wel blijven rusten tot na de verkiezingen. In Hongarije heeft de vernieuwing der vertegenwoordiging eerst onlangs plaats gehad, en aan de regeering eene duidelijke meerderheid verschaft. Maar het wetsontwerp, dat daar aanhangig is gemaakt, is van zeer teederen aard. De door de regeering voorgestelde hervorming van de Magnaten-tafel of het Hoogerhuis stuit in de eerste plaats op het verzet der aristocraten, die door de nieuwe regeling hun overwegenden invloed zouden verliezen, en in de tweede plaats op den tegenstand der liberalen, die aan de regeering het recht niet willen toekennen om een groot deel der leden van het Hoogerhuis zelve te benoemen, maar meenen, dat ook deze tak der vertegenwoordiging, hetzij rechtstreeks, hetzij middellijk, door het volk moet worden verkozen. Wij kunnen hier deze quaestie slechts aanstippen, doch hopen er later, naar aanleiding van de debatten in den Hongaarschen Rijksdag en in de Magnaten-tafel, uitvoeriger op terug te komen.

Voor het oogenblik echter blijft aller oog gericht op Engeland. Is de motie van afkeuring, welke Sir Stafford Northcote heden zal voorstellen, eene ernstig gemeende, d.i. heeft zij ten doel het ministerie omver te werpen en een conservatief kabinet in zijne plaats te stellen? Of zullen de Tories en de talrijke liberalen, die met hen de buitenlandsche politiek van den heer Gladstone veroordeelen, zich tevreden stellen met eene belofte van beterschap, door het kabinet af te leggen? En zal in het laatste geval de heer Gladstone zich laten overhalen om met zijn verleden te breken en een programma aan te nemen dat hem, ten deele door de omstandigheden, ten deele door zijne politieke tegenstanders opgedrongen wordt?

Binnen weinige dagen zullen al deze twijfelingen in zekerheid zijn verkeerd. Moge de heer Gladstone, die zooveel voor zijn land gedaan heeft, door zelfverloochening de kroon op dien arbeid zetten en toonen in te zien, dat het beter is eene dwaling te erkennen, dan daarin te volharden. Dan zal bij het Engelsche volk, dat zijne groote mannen eert, het vertrouwen in den grijzen staatsman herleven, en zal men op hem de spreuk toepassen: ‘Wie veel heeft liefgehad, dien zal veel vergeven worden.’

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Denise.
Alexandre Dumas fils. *Denise*, pièce en quatre actes. Paris, Calmann Lévy. 1885.

D u m a s is een durver. Hij durfde, misschien zonder zich zelf rekenschap te geven van hetgeen hij deed, toen hij in 1852 met *la Dame aux Camélias* aan de Hugo'sche school den rug toekeerde en, in plaats van de romantische drama's, met edellieden in brocart en fluweel gehuld, een stuk uit het leven van den dag, in de kleeding van den dag, een stuk uit zijn eigen leven wellicht, op het tooneel wierp. En hij is op den weg, dien hij drieëndertig jaar geleden insloeg, voortgegaan, telkens met vaster stap, steeds dieper en ernstiger ingaande op de groote vraagstukken welke de wereld vervullen. *Le Demi monde, le Fils naturel, les Idées de madame Aubray, Monsieur Alphonse* hebben zijn roem als dramatisch auteur gevestigd en op 61jarigen leeftijd werkt hij met ongebroken kracht aan zijn taak.

Dumas is het hok van de leeuwen - van de *lions* zoowel als van de *lionnes* - binnengegaan, en met forsche zweepslagen heeft hij hun harde waarheden in het aangezicht geslingerd. Wanneer hij gevoelige plekken aanraakte, dan werd er wel eens een poging gewaagd om te protesteeren, dan hoorde men wel eens een ontevreden gemompel, maar de moedige temmer werd allengs meer meester van de taak, die hij op zich had genomen, en meester over zijn publiek. Wanneer de directeuren der schouwburgen, die zijn stukken opvoerden, niet anders dachten dan dat het publiek deze of gene gewaagde scène, dit of dat bruske slot niet zou dulden, dan stelde hij hen gerust. Hij kende zijn luidjes en hij wist het

bittere geneesmiddel zóó klaar te maken, dat zij het wel slikken moesten.

Dumas is als wrekend rechter opgetreden tegen wat hij een valsche zedeleer, of een dwaas vooroordeel of een dwaze conventie acht. Zijne bedoeling is altijd zedelijk, al is de vorm dien hij kiest meestal uiterst gewaagd. Gewaagd - met opzet. Hij wil het publiek te lijf1, hij houdt van strijd; hij wekt dien op. En met welk een levendigheid, met welk een gratie voert hij dien; met welk een geest vooral, een geest die nog niets van zijn geur, van zijn prikkelenden smaak heeft verloren.

In dien strijd heeft Dumas de vrouwen op zijn hand. En geen wonder. Want al vleit hij ze niet; al weet hij haar, waar hij het noodig acht, onbarmhartig te geeselen, bij de groote vraagstukken, welke hij opwerpt en tracht op te lossen, is hij ten slotte haar welsprekende pleitbezorger.

Dumas heeft de vrouw tot het middenpunt van zijne stukken gekozen; niet de vrouw, zooals de dichters haar idealiseeren, maar zooals zij in de maatschappij optreedt, op de plaats en in de omstandigheden welke de wetten en de zeden haar aanwijzen. Onuitputtelijk in zijn mededoogen voor de boetvaardige Magdalenas, voor de gevallenen en verdoolden, treedt hij met onverbiddelijke gestrengheid op tegen de gehuwde vrouw die haar plicht verzaakt en de huwelijkstrouw schendt. De echtbreuk, die in de kluchten van Molière belachelijk gemaakt, in drama's als *Antony* van Dumas père verheerlijkt werd, wordt door Dumas fils getuchtigd op een wijze, zooals vóór hem nooit geschiedde.

Dumas heeft alle sentimenteele frazen, alle vergoelijkende uitleggingen als rag verscheurd; en met het ‘t u e -l a ’ aan het slot van zijn geruchtmakende brochure *L'Homme-femme* geeft hij den bedrogen echtgenoot het wapen in de hand, waarmede hij zich recht moge verschaffen.

Aan zijn mededoogen voor de boetvaardige gevallenen, en meer bijzonder voor de ongehuwde moeder (la fille-mère) heeft Dumas in *le Fils naturel, Monsieur Alphonse* en *les Idées de Madame Aubray* een vorm gegeven. Hij neemt het voor de filles-mères op, en vraagt dat het onderzoek naar het vaderschap door de wet worde toegelaten.

Een natuurlijk kind, dat alleen den naam van zijne moeder draagt, zal, wanneer hij dien naam door zijn arbeid en zijn gedrag in eere heeft gebracht, den dag waarop zijn vader, uit eigenliefde

of uit berekening, hem wil erkennen, tot den vader kunnen zeggen: ‘Ik dank u, ik heb den naam mijner moeder gewettigd en ik heb den uwe niet meer noodig.’ Ziedaar de stelling welke in *le Fils naturel* door hem wordt ontwikkeld, en die heel wat tegenkanting vond.

En ook die andere, in *les Idées de Madame Aubray*, bleef niet zonder tegenspraak. Mevrouw Aubray, die haren zoon Camille in de christelijke beginselen van vergevingsgezindheid en medelijden heeft opgevoed, ontmoet op eene badplaats een jonge vrouw met een klein kind, die haar bijzondere belangstelling inboezemt; en wanneer zij verneemt dat de onbekende een ongehuwde moeder is, verdubbelt die belangstelling. Zij wil deze Jeannine voorthelpen niet alleen, zij wil ook een man voor haar zoeken. Dien man meent Mevr. Aubray gevonden te hebben in zekeren Valmoreau, een geblaseerden viveur; maar Valmoreau wil van geen trouwen weten, en pakt zijn koffers. En nu worden Mevrouw Aubray's beginselen op een harde proef gesteld. Er biedt zich inderdaad een man voor Jeannine aan - maar die man is Mevrouw Aubray's eigen zoon, de brave, reine Camille. De moeder schrikt terug; dat huwelijk is onmogelijk. En toch moet het er toe komen; toch zegevieren de beginselen, die Mevrouw Aubray haar leven lang gepredikt heeft, en eindigt zij met haren zoon een ‘*épouse-la*’ toe te roepen, al schudt haar vriend Barantin bedenkelijk het hoofd en al vindt hij, en het publiek met hem, dat het ‘kras’ is.

In zijn jongste stuk, *Denise*, dat den 19^{den} Januari van dit jaar voor het eerst in het Théâtre Français werd opgevoerd, en nauwelijks een maand later reeds door vier Hollandsche tooneelgezelschappen in studie was genomen, neemt Dumas het gegeven van de *Idées de Madame Aubray* weder op, doch in nog wat ‘krasser’ vorm.

In laatstgenoemd stuk werd Camille tot het huwelijk met Jeannine gedreven door de ideeën welke zijn moeder hem had ingeprent, zoowel als door zijn eigenaardige religieuse, idealistische natuur.

In *Denise* zien wij een man van de wereld, niet beter en niet slechter dan honderd anderen, tot een huwelijk komen met de dochter van zijn rentmeester, van wie hij weet dat zij indertijd verleid werd en moeder is geweest.

De dertigjarige Graaf André de Bardannes leeft, ongehuwd, op zijn buiten met zijn veel jongere zuster Marthe, die hij pas van de kloosterschool heeft genomen, en verder met zijn rent-

meester Brissot, diens vrouw en hunne dochter Denise. Op het oogenblik dat het stuk aanvangt, zijn eenige van zijn buren in zijn salon vereenigd, en onder hen de 46-jarige Mevrouw de Thauzette, een vroegere *belle* van de Bardannes, met haar zoon den 24-jarigen Fernand, een lichtmis, die, in een gesprek met Thouvenin, de Bardannes' vriend en raadsman, die hem behoorlijk bescheid weet te doen, zijne cynische theoriën over de liefde en de vrouwen ontwikkelt. Deze Don Juan heeft thans zijn blik gericht op Marthe, en zou, door zijn lichtzinnige moeder gesteund, niet ongenegen zijn dit rijke en mooie meisje te huwen. Hij begint alvast met briefjes in haar boeken te leggen, haar rendez-vous te geven. Marthe, een kind met een goed hart, maar wier opvoeding verwaarloosd is en die gaarne haar eigen hoofdje volgt, zou allicht een slachtoffer van den verachtelijken lichtmis kunnen worden. Maar Denise, aan wie de Bardannes zijne zuster toevertrouwde, waakt. Zij kent Fernand de Thauzette sedert haar kindschheid; zij is met hem opgegroeid; en zij acht het haar plicht de Bardannes, den weldoener harer ouders, te waarschuwen tegen het gevaar dat Marthe dreigt. In een gesprek, waarbij Thouvenin tegenwoordig is, raadt zij den Graaf zijne zuster, die nog weinig paard heeft gereden, niet alleen uit rijden te laten gaan met Mevrouw de Thauzette en haar zoon, die beiden goede ruiters zijn, maar waaghalzen, doch haar liever haren vader, den rentmeester, een goed en voorzichtig ruiter, tot geleider te geven.

Mevrouw de Thauzette is voor den rijtoer gereed en komt in haar amazonecostuum bij de Bardannes, op het oogenblik dat Denise en Thouvenin hem verlaten. De coquette heeft ditmaal ernstige zaken met de Bardannes te behandelen en zonder omwegen vraagt zij hem zijn zuster, de minderjarige Marthe, tot vrouw voor haar zoon. André weigert categorisch, en als Mevr. de Thauzette verwonderd vraagt, wat haar zoon dan misdaan heeft, dan herinnert hij haar aan zeker duel, waardoor op Fernands manier om aan geld te komen een zeer dubbelzinnig licht is geworpen. Het is waar hij, André, is bij dat duel Fernands getuige geweest. Maar hij heeft dit gedaan ter wille van haar, die hij eens, hij was toen nog een knaap, dol lief had, al heeft zij, die zestien jaar ouder was dan hij, op zijn verder leven een verderfelijken invloed gehad en al is zij oorzaak geweest, dat hij jaren lang een leven van verkwisting en uitspatting heeft geleid, waaruit hij eerst door Thouvenin gered is.

Mevrouw de Thauzette tracht André voor zich te winnen door de herinneringen aan hunne vroegere liefde wakker te roepen. ‘Een huwelijk tusschen haar zoon en zijne zuster - quel joli dénouement!’ Als de Bardannes blijft weigeren, dan gaat zij verder. Hij moest toch begrijpen dat hij zijn zuster alleen onder zeer bijzondere voorwaarden zal kunnen uithuwelijken, en wel enkel aan iemand, die aanneemt zijne oogen te sluiten voor ..... ‘Voor wat?’ vraagt André. ‘Voor uwe verhouding tot Denise Brissot,’ is het antwoord. En als de Bardannes verontwaardigd opstuift en vraagt, wie dat zegt, dan gaat zij voort: ‘Iedereen; en waarom zou dat zoo iets buitengewoons zijn? Te meer....’ - ‘Wel nu, te meer?....’ vraagt André. ‘Omdat gij waarschijnlijk de eerste niet zoudt wezen.’ - Meer zegt Mevrouw de Thauzette niet, maar als zij ziet, hoe verontwaardigd André is over deze afschuwelijke beschuldiging, dan weet zij genoeg: de Bardannes is doodelijk van Denise.

Wij zijn in het tweede bedrijf. Het gif, dat Mevrouw de Thauzette André de Bardannes in het oor heeft gedroppeld, heeft gewerkt. André moet weten wat er van die beschuldiging aan is. Hij zal aan het ondervragen gaan. Eerst Brissot. Van dezen vermeent hij dat er een amourette heeft bestaan tusschen zijne dochter en haren vroegeren speelmakker Fernand, maar dat Fernand, rijk geworden, van een huwelijk had afgezien; dat Denise zich dit zóó had aangetrokken, dat zij er ziek van werd en in het Zuiden herstel voor hare geschokte gezondheid moest gaan zoeken. Denise - zoo verzekert Brissot - heeft thans vergeven en vergeten.

Maar André is door deze mededeeling nog niet gerust gesteld. Hij raadpleegt zijn vriend Thouvenin. Voor hem stort hij zijn hart uit. Hij bekent hem wat hij voor Denise gevoelt, hoe hij niet meer buiten haar gezelschap kan, en uit welke teekenen hij meent te mogen opmaken, dat ook hij haar niet onverschillig is. Maar hij verzwijgt voor Thouvenin ook niet, welke verdenkingen Mevrouw de Thauzette bij hem heeft, opgewekt. Thouvenin tracht hem die uit het hoofd te zetten; maar wil hij weten waaraan zich te houden, dan is er slechts één middel: hij vrage de hand van Denise. ‘Is zij schuldig en bemint zij u niet’ - zegt Thouvenin - ‘dan zal zij eenvoudig antwoorden, dat zij niet trouwen wil; bemint zij u, en is zij schuldig, dan zal zij u de waarheid zeggen.’

Marthe keert, vrij ontstemd, van haren rijtoer terug. Haar broeder deelt haar mede, dat Mevrouw de Thauzette aanzoek naar

hare hand voor Fernand bij hem gedaan heeft, maar dat hij heeft geweigerd. Marthe maakt zich boos; zij ziet hier het werk in van Denise. In een gesprek met Denise, wier toezicht zij moede is, zoekt Marthe twist met haar, beleedigt haar, maar voelt zich ontwapend door de rustige nobele houding van Denise, die zweert dat zij, zoolang de Graaf de Bardannes haar zijn zuster toevertrouwt, haar plicht zal doen en Marthe zal redden, het koste wat het wil.

Intusschen zet André - in het derde bedrijf - zijn onderzoek voort. Hij moet van Mevrouw de Thauzette weten wat zij dezen ochtend heeft willen zeggen, wat zij van Denise weet. Mevrouw de Thauzette zweert, dat zij niets anders weet dan hetgeen André reeds bekend is. De Bardannes denkt slechts aan zijn liefde en zint op een ander middel om achter de waarheid te komen. Hij grijpt een onhandig, een naïef, een egoistisch middel te baat: hij staat Fernand de hand van Marthe toe, en nu meent hij ook het recht te hebben hem, als een lid der familie, te ondervragen. ‘Zijt gij Denise's *amant* geweest?’ vraagt hij hem. Fernand zweert van neen; en nu aarzelt André niet meer. Hij zal de hand van Denise Brissot aan hare ouders vragen. Brissot is in de wolken van blijdschap; Denise's moeder is diep aangedaan; zij zal hare dochter roepen en haar met de Bardannes alleen laten: Denise moge zelve beslissen.

En dan volgt die samenkomst tusschen Denise en André, die niet uit kon blijven en die wij zoolang reeds met spanning hebben tegemoet gezien. André belijdt haar zijn liefde en Denise erkent dat zij, in stilte, zijne liefde reeds lang beantwoordt - en toch zij kan zijn vrouw niet zijn. ‘Je suis de celles qu'on aime, je ne suis pas de celles qu'on épouse’, zegt zij. En als André haar mededeelt dat Fernand, dien zij heeft liefgehad, de man zal worden van Marthe; dat hij (André) in dat huwelijk heeft toegestemd, omdat hij de waarheid wilde weten omtrent de verhouding tusschen Fernand en haar, Denise; als zij verneemt wat Fernand bezworen heeft, dan barst zij los: ‘O, die ellendeling! daaraan herken ik hem!..... Hij heeft gelogen, en dacht zich misschien zeer ridderlijk te gedragen. Zoolang het alleen mijzelve gold, heb ik het geheim kunnen smoren in het diepst van mijn hart, maar nu het uw zuster raakt, dat rein en onschuldige kind - nu zeg ik alles.’ En dan bekent zij hem alles - haar val den avond voor Fernands duel, en de gevolgen van dien val; hoe Fernand haar en haar kind aan hun lot heeft overgelaten, hoe zij alles voor haar vader

verborgen heeft gehouden, hoe haar kindje gestorven is en nu op het kerkhof te Colombes rust...

Daar treedt haar vader binnen; hij heeft de bekentenis gehoord. Denise valt voor hem op de knieën, maar met dreigend gebaar wijst hij haar de deur en als kort daarop, terwijl hij in stomme smart op een stoel is neergevallen, Fernand binnenkomt, dan vliegt hij verwoed op hem aan, grijpt hem bij de keel en als Fernand, naar zijn adem snakkend, uitroept: ‘Ik zal mij niet verdedigen; gij vermoordt mij!’ dan laat hij hem los en zegt: ‘Zeg aan je moeder dat ik haar één uur geef om mij de hand van mijn dochter te vragen. Is zij over een uur niet gekomen, dan dood ik je waar ik je ook vind.’

In den aanvang van het laatste bedrijf vinden wij Brissot en zijne vrouw alleen. Brissot, wanhopig en onmeedoogend, verwijt zijne vrouw dat zij het geheim van Denise voor hem heeft verzwegen. Zij tracht hem tot medelijden te stemmen, als Mevrouw de Thauzette binnentreedt. Brissot wil dat André en Thouvenin bij het onderhoud getuigen zullen zijn, en nu vraagt Fernand's moeder, in het bijzijn van Denise, haar hand voor Fernand, en stemt zij er in toe dat het huwelijk zoo spoedig mogelijk, en zoo openbaar mogelijk, te Parijs zal worden voltrokken.

Mevrouw de Thauzette moet thans Marthe verwittigen, dat er van een huwelijk tusschen haar en Fernand niets meer kan komen; maar de kleine Marthe laat zich niet met een paar worden afschepen, zij ondervraagt Fernand's moeder en Thouvenin. Wanneer zij de zekerheid heeft dat Fernand haar noch Denise waardig is, dat Denise, die zij zoo diep beleedigde, haar heeft willen redden, dan zegt zij moeder en zoon Thauzette duchtig de waarheid en weet zij Denise te overreden met haar de wereld vaarwel te zeggen en een in klooster troost en vergeving te zoeken voor al het gebeurde. Brissot vergeeft zijn arm kind, dat snikkende hare ouders om den hals valt. Denise neemt afscheid van André, maar op het oogenblik, dat zij de kamer zal verlaten, roept André haar terug. Zijn eerste aandrift, nadat tot het huwelijk tusschen Denise en de Thauzette was besloten, was geweest Fernand te dooden. Maar Thouvenin had hem in een lang betoog weten te beduiden, dat dit tot niets zou leiden, en dat zijn huwelijk met Denise de eenig mogelijke oplossing was: ‘Wanneer een man van eene vrouw, die hij liefheeft en die ook hem bemint, een zoo loyale en zoo roerende bekentenis heeft ontvangen als gij zooeven, wanneer die man en die vrouw

over de begane fout geschreid hebben, dan is de schuld voor goed uitgewischt' - had Thouvenin gezegd. En hij had er bijgevoegd: 'Ik tart u om Denise niet tot vrouw te nemen.' En nu, op het punt van haar voor goed te verliezen, kan André zich niet langer inhouden. Hij mag, hij kan haar niet aan haar lot overlaten. 'Denise!' roept hij. En als zij, zich omkeerende, zijne armen naar haar uitgestrekt ziet, dan vergeet zij al haar leed en al haar plannen, - en met een kreet zinkt zij aan zijn borst.

Ziedaar, in groote trekken, *Denise*.

Wat heeft Dumas met dit stuk willen betoogen? is van alle kanten gevraagd. Want het is nu eenmaal aangenomen, dat Dumas geen stuk schrijft, dat niet strekt om iets te bewijzen of een of andere stelling toelichten. Toen *les Idées de Madame Aubray* vertoond waren, riep men hem toe: 'Dus wilt gij, dat de moeders die een vrouw voor hun zoon zoeken, zich daartoe bij voorkeur wenden tot jongejuffrouwen, die reeds moeder zijn?' En zoo zal men nu wellicht, in nagenoeg gelijken zin vragen, of de hoedanigheid van ongehuwde moeder niet in zijn oog als aanbeveling geldt, niet aanspraak geeft wellicht op een huwelijk met den eersten den besten braven man.

Dumas heeft zich indertijd in een brief aan Sarcey, te vinden in het eerste deel van zijn *Entr'actes*, uitgelaten over hetgeen hij de roeping van het tooneel acht. Ziet Sarcey in den schouwburg vooral een plaats van vermaak, en acht hij het de taak van den tooneeldichter om de hartstochten, de ondeugden, de dwaasheden der menschen te vertoonen zonder andere eerzucht dan die van een ware afbeelding te geven, en zonder andere belooning dan de lach of de traan van den toeschouwer, Dumas is met zulk een resultaat niet tevreden. Hij kan niet toegeven dat het tooneel enkel dient om leegloopers bezig te houden, vrouwen aan het schreien te brengen of een handvol mannen van smaak te doen genieten. Hij wil iets meer en iets beters. Hij wil niet steeds in denzelfden kring blijven ronddraaien, niet steeds weêr overdoen wat reeds honderd en duizendmaal vertoond is; niet altijd dezelfde stof weer verstellen en oplappen. Wat hij wil is, nieuw leven en nieuwe kracht schenken aan de dramatische literatuur, door haar in dienst te stellen van de groote vraagstukken, welke de menschheid bewegen.

De taak, die Dumas zich stelt, is moeilijk, en heeft haar gevaren.

De handeling mag niet in een betoog ontaarden, de personen mogen geen abstracties worden, geen aangekleede argumenten voor of tegen deze of gene stelling. Dumas, het is waar, heeft dat gevaar niet altijd weten te ontwijken. Maar dat het niet onoverkomelijk is, heeft hij meer dan eens bewezen. Ook in *Denise*.

Zeker, Thouvenin, de *raisonneur* van het stuk, gaat in zijn ijver soms verder dan noodig is. O.a. in het 4de bedrijf, waar hij de Bardannes een huwelijk met Denise als de eenige juiste oplossing voorhoudt. Het heeft al den schijn alsof hij wat op het bijzonder geval van Denise van toepassing is, tot algemeene wet wil verheffen. Dat verklaart, hoe bij de tweede voorstelling te Parijs door enkelen tegen deze tirade is geprotesteerd. Maar wanneer men zich door de preek van Thouvenin niet van het spoor laat brengen en niet steeds in stukken van Dumas een absolute, voor alle gegevallen en omstandigheden geldende stelling wil zoeken, dan vinden wij in *Denise* geen andere bewering dan deze: ‘Een jong meisje dat als slachtoffer van de leugenachtige beloften van een ellendeling is gevallen, mag haar zwakheid niet boeten met het ongeluk van haar geheele leven. Een braaf man *kan* zulk een vrouw nog liefhebben, en zij *kan* een braaf man nog gelukkig maken.’

Zulk een geval wordt ons hier vertoond, en de toeschouwer die, wat Dumas ook als de taak van het tooneel moge beschouwen, ten slotte enkel vraagt: heeft de schrijver mij weten te boeien, te roeren, mij een lach, een traan weten te ontlokken? houdt zich ook alleen met dat geval bezig. Hij is in verrukking of wel hij schudt het hoofd over de handelwijs van de Bardannes; hij verheugt zich over het lot dat Denise in haar huwelijk met André wacht, of wel hij vraagt zich angstig af of het verleden zich niet telkens tusschen hen en het geluk zal komen plaatsen; - maar wat er van de maatschappij zou moeten worden wanneer dergelijke gevallen regel werden, daarover bekommert hij zich bitter weinig.

Dit verhindert natuurlijk niet, dat tegen de bijzonderheden, tegen deze motiveering of gene karakterteekening, zoowel tijdens de vertooning als daarna, bedenkingen kunnen en zullen rijzen.

Zoo zal men vragen: Is de val van Denise genoeg gemotiveerd ‘Wat doet het er toe;’ - zou Sarcey antwoorden - ‘wanneer het stuk voor het overige goed is, moet men niet vitten op het punt van uitgang.’ Ik geef toe dat men in sommige gevallen het punt

van uitgang kan laten rusten, namelijk daar waar het slechts in middellijk verband staat met hetgeen volgt; niet waar het, gelijk hier, zoo nauw samenhangt met het geheele drama en de hoofdpersoon raakt. De omstandigheden, waaronder Denise ten val is gebracht, moeten op de mate van onze sympathie voor de hoofdpersoon van het stuk van veel invloed zijn. ‘Den avond voor zijn duel’ - zoo verhaalt Denise - ‘kon ik het verlangen niet weerstaan om hem te zien, misschien voor het laatst. Hij zou den volgenden morgen gedood kunnen worden. Ik was onbesproken, dat zweer ik u, en toen ik hem verzekerde dat ik hem lief had, noemde hij mij zijn vrouwtje, en verzocht hij mij een bewijs van mijn liefde, opdat het hem sterker mocht maken tegenover zijn tegenstander, en hij een reden mocht hebben om in het leven te blijven. Ik heb mijn geheele leven gezet op mijn bezorgheid voor het zijne. Hij is blijven leven, hij heeft zelfs op het punt gestaan van een braaf man te dooden, en hij heeft mij aan mijn lot overgelaten.’

En weder vragen wij: Is de val van Denise genoeg gemotiveerd?

Een ander punt dat onze aandacht trekt, is het ontkennend antwoord van Fernand op de vraag of hij Denise's ‘amant’ geweest is. Doet dit antwoord de Thauzette eer of oneer aan? De Bardannes, die toch genoeg van het leven gezien heeft en fijn genoeg voelt om te weten wat men een vrouw verschuldigd is, maakt van dezen beëedigden leugen veel ophef, en het geeft een zonderlingen indruk dat het Thouvenin moet zijn, de strenge en ‘impeccabele’ Thouvenin, die in dit opzicht Thauzette verdedigt en de Bardannes er aan moet herinneren: ‘On ne divulgue pas le secret qu'on a avec une femme, à plus forte raison avec une jeune fille.’ Dat Dumas zelf er niet anders over denkt blijkt uit een zinsnede in de voorrede van *l' Etrangère*.

Is het misschien ter wille van dezen loyalen leugen, dat Dumas den verleider ongestraft en ongemoeid laat? Iets dergelijks had hij reeds in *les Idées de Madame Aubray* gedaan, maar hij zelf beschouwde dat toen als een waagstuk en raadde een ieder af om iets dergelijks te beproeven. Wij lezen dat alweer in dezelfde voorrede van *l'Etrangère*. ‘Het publiek’ - zegt Dumas - ‘duldt niet dat een tooneelheld een vrouw trouwt, van wie hij weet dat zij vóór hem een *amant* gehad heeft, zonder dat de aanstaande echtgenoot vooraf zijn voorganger heeft gedood in een duel, waarbij de Voor-

zienigheid steeds de partij van nummer twee zal moeten kiezen. Misschien zal dit publiek nog genoegen nemen, maar veel minder gewillig, met het vertrek van den *amant* naar een ver verwijderd land, en onder alle mogelijke waarborgen dat de echtgenooten hem nooit meer zullen ontmoeten. De schrijver van *les Idées de Madame Aubray* is waarschijnlijk de eerste en de eenige die met deze traditioneele ontknooping heeft durven breken. Men heeft hem die vermetelheid vaak verweten, en ik raad niemand aan het hem na te doen.' En toch heeft hijzelf het in *Denise* nog eens gewaagd. Daar laat hij de Thauzette voor hetgeen hij is, zonder hem zelfs maar de deur te wijzen, en voorgoed uit de fatsoenlijke kringen te bannen. Denise zal, gravin de Bardannes geworden, haren verleider, morgen, en over een week, en iederen dag kunnen ontmoeten en aan haar schande worden herinnerd.

En wat te denken van den *raisonneur* Thouvenin? Men heeft Coquelin bewonderd, die de lange redevoering in het 4de bedrijf, een stuk langer dan de beroemde alleenspraak van Figaro, met meesterlijke schakeering, nu eens spottend, dan weder redeneerend, straks roerend heeft weten voor te dragen. Maar wie zal het Coquelin nadoen? En kan ook zelfs de meesterlijkste voordracht verhinderen, dat Thouvenin voor een gehoor van bekeerden preekt - het publiek toch is reeds voorbereid op de ontknooping en André heeft in zijn *for intérieur* reeds een besluit genomen -; zal men niet telkens moeten erkennen, dat zijn pleidooi voor de mannelijke *rosières* een hors d'oeuvre is, en dat zijn 'graue' theorieën, hoe fraai gedacht en hoe fraai gezegd ook, een valen tint dreigen te werpen op dit levende en kleurrijke drama?

Een stuk van Dumas geeft altijd zóóveel te vragen en te denken, roert zooveel kleine en groote quaesties aan, dat men al discuteerende, schier vergeten zou, aan zijne groote eigenschappen recht te doen wedervaren. En toçh, wat valt er in *Denise* niet veel te bewonderen! Bewonderenswaard is de sobere behandeling van het diep tragische onderwerp; met merkwaardige helderheid is het gegeven uiteengezet, rustig ontwikkelt zich de handeling; geen onverwachte gebeurtenis, geen toeval komt den logischen gang van zaken verstoren. Met die personen, in die omstandigheden moest alles gebeuren gelijk het in het stuk gebeurt. De toestand wordt steeds meer gespannen, steeds nauwer worden de kringen, welke de handeling

beschrijft, totdat er geen ontkomen meer aan is. Men wordt voorbereid op de bekentenis van Denise, wij speuren haar in de verte, wij voelen haar aankomen, en als zij plaats heeft, zoo natuurlijk, zoo ongedwongen, zonder declamatie, dan treft zij er ons niet te minder om. Dit geheele verhaal is een meesterstukje van fijn en diep gevoel en van kieschen smaak.

En dan het gesprek van de Bardannes met zijne vroegere maîtresse Mevrouw de Thauzette. Ook hier is de toestand gewaagd: één trekje te veel en hij zou terugstootend worden. Dumas, hoe hij de oude coquette ook vergunne zich in het verleden te verdiepen, blijft binnen de grenzen, en met den grootsten tact en de volmaakste kunst geeft hij ons een van de fijnst gepenseelde tooneeltjes uit het stuk te aanschouwen.

Niet minder bewonderenswaard is het tooneel tusschen Denise's ouders, dat het vierde bedrijf opent. Sarcey noemde het een van de schoonste welke Dumas ooit heeft geschreven. De vergoelijking, welke de moeder van Denise's gedrag weet te geven: ‘Que veux-tu? Elle aimait’, en, wanneer Brissot haar vraagt: ‘Wat zoudt gij wel gedaan hebben, als ik u iets dergelijks had voorgesteld?’, haar antwoord: ‘J'aurais fait comme elle puisque je t'aimais’, moeten - hoe ook *sujettes à caution* - op dat oogenblik, uit dien mond, door het echt vrouwelijk gevoel dat er uit spreekt, diep treffen.

In dit stuk, dat op één dag, tusschen het ontbijt en het diner, en in hetzelfde vertrek afspeelt, dat menschen van onzen tijd en van gelijke bewegingen als wij vertoont, heeft Dumas - met de eenvoudigste middelen derhalve - een levend, spannend, roerend drama geschreven. Tot maatschappelijke hervormingen zal het zeker niet leiden; er valt, gelijk Weiss van het Journal des Débats opmerkt, geen zedeles uit te putten, of het moest deze algemeene zijn, dat ieder huwelijk goed verdient te heeten, dat een onderlinge verzekering is, met het oog op het geluk en de gevaren des levens, van weerszijden oprechtelijk en te goeder trouw aangegaan; maar het zal in de Fransche tooneellitteratuur een eervolle plaats blijven innemen, en, - mits goed opgevat: zonder sentimentaliteit, zonder declamatie, niet in den melodramatoon getransponeerd, en vooral niet grof of zwaar gespeeld - ook buiten Frankrijk niet nalaten indruk. te maken.

Prins of Koning?

IV.

> Kluisters vallen, banden breken,
> En des minnaars tranen leken
> Aan den boezem van zijn bruid.
> BILDERDIJK.

De veelbewogen nazomer van het jaar 1809 had misschien nergens, in het gansche koninkrijk Holland, de gemoederen meer in spanning gebracht, dan op den Kloveniers Burgwal, tusschen de muren der nederige woning van den heer van Breevelt. Vader en dochter hadden, na het vertrek van Eduard van Lievendaal, elken dag uitgezien naar gewichtige tijdingen. De geheimzinnige reis van den Oostenrijkschen staatsman, waarover zij, zelfs met elkander, niet dan fluisterend durfden spreken, stond, zooveel wisten zij, in verband met een onderneming die bevorderlijk kon zijn aan de herstelling der Oranjes. De heer van Breevelt stond elken morgen op, met de hoop te zullen vernemen, dat de Erfprins met een vreemd leger Nederland was binnengerukt, en schudde elken avond bedenkelijk het hoofd, wanneer hij zijne dochter goeden nacht kuste en haar influisterde: wat zal de dag van morgen geven! Eindelijk, in het begin van Augustus, kwamen de geruchten der Engelsche landing op Walcheren binnen Amsterdam. In geen jaren had zoo blijde zonnestraal het hart der warme aanhangers van het huis van Oranje verkwikt. Zoo zij zich tegenover de buitenwereld onverschillig en koel moesten houden, in den huiselijken kring, waar geen bespieding geducht kon worden, stelden zij zich ruimschoots schadeloos. Er kwam geen einde aan het beredeneeren der kansen, aan het beramen van plannen, aan het ontboezemen van verwachtingen. Een reeks van luchtkasteelen prijkte plotseling aan hun tot nog toe zoo grauwen gezichteinder.

De schitterende vooruitzichten die de Augustus-dagen hadden opgewekt, begonnen evenwel met het naderen van den herfst te verbleeken. De opgewondenheid ging langzamerhand in ontmoediging over. Na de inneming van Vlissingen kwam er geen bericht meer van eenig krijgsbedrijf van aanbelang. Wel vernam men dat er maatregelen werden genomen om Amsterdam in staat van tegenweer te brengen, en maakte hieruit op, dat ook Holland bedreigd werd; maar ontveinzen kon men het zich niet langer, dat de onderneming niet den uitslag had, dien men zoo vurig gehoopt had. Omtrent den toestand van het Engelsche leger kwamen ongunstige tijdingen, die eerst gewantrouwd, toen aarzelend geloofd en eindelijk, met bittere teleurstelling, als waar erkend werden. En van den Prins van Oranje vernam menniets.

In de woning van den heer van Breevelt had bezorgdheid de vreugde verjaagd. De vader sprak bijna niet meer over de gebeurtenissen die hem in den aanvang zooveel stof tot hooggestemde verwachtingen hadden gegeven. Zwijgend zat hij 's avonds tegenover zijne dochter. ‘De dag der bevrijding is nog niet aangebroken, lieve Rika’, zei hij het hoofd schuddend. ‘God wil dit volk nog meer straffen, en wij moeten nog langer geduld oefenen.’

‘Hebt gij nooit meer gehoord’, vroeg Rika aarzelend, ‘van den heer van Lievendaal. Weet men of hij bij het Engelsche leger is?’

De heer van Breevelt haalde de schouders op. ‘Niemand mijner vrienden heeft mij ooit over hem gesproken, ik ben huiverig om zijnen naam te noemen en vraag nimmer naar hem. Gij herinnert u alles wat hij ons verhaalde omtrent zijne familie hier te lande; hij schijnt zeer bevreesd, dat men zijne gangen naga en verzocht mij indertijd uitdrukkelijk zijnen naam steeds te verzwijgen zelfs tegenover onze vrienden; maar ik denk dikwijls aan hem, hij is een edel en braaf jongman.’

‘O ik heb diep medelijden met hem, ik geloof dat hij zeer ongelukkig is’, zei Rika met een lichten blos. ‘Nooit zal ik die ontmoeting met zijne nicht vergeten, dat verstoorde gelaat waarmede zij hem den rug toedraaide, en dan te denken dat zij elkander eens hebben bemind; maar’, voegde zij er bij als om van het onderwerp weer af te raken, ‘zou het nu niet mogelijk zijn, vader, om eens beter op de hoogte van alles

te komen, om te hooren wat de Engelschen eigenlijk willen en waar onze dierbare Prins is? Inderdaad wij weten al heel weinig.'

'Ja', zei de heer van Breevelt, 'mogelijkheid bestaat er wel, ik heb nog eergisteren een brief van een mijner vrienden uit Utrecht gehad, die beter op de hoogte schijnt wezen, dan zij hier in Amsterdam zijn; hij schrijft mij echter, dat hij aan de post niet alles durft toevertrouwen. Indien ik hem eens kon spreken.'

'En waarom zouden wij niet eens naar Utrecht gaan? Die reis is toch zoo groot niet.'

'Ik heb er wel over gedacht, maar ik houd niet van reizen; men ontmoet allerlei soort van menschen en hoort zooveel, dat ergert en boos maakt.'

'O', zei Rika, 'dat is minder, wij hooren hier in Amsterdam ook zooveel dat wij liever niet zouden hooren, maar wie weet, vader, of gij, indien gij alles beter van nabij wist, nog niet wat meer voor de goede zaak zoudt kunnen doen.'

De heer van Breevelt, half overwonnen, opperde nog enkele bezwaren, maar Rika hield aan. Het gelukte haar ten slotte den tegenstand van haren vader te doen zwichten. 'Het is waarlijk niet voor mijn genoegen, maar het is misschien plicht', zeide hij eindelijk en de uitvoering van het Utrechtsch reisplan werd voor een van de laatste dagen der week vastgesteld.

Op den morgen van dien dag konden de Amsterdamsche porders en melkboeren, en allen wier levenstaak tot een vroege uithuizigheid verplicht, den heer vau Breevelt en zijne dochter zich langs de grachten en over de hooge sluizen zien spoeden naar de Berebijt, om vandaar met de eerste schuit hunne reis naar Utrecht te aanvaarden. De roef was goed bezet met allerlei soort van reizigers. De heer van Breevelt gaf zijn verlangen te kennen om in den stuurstoel plaats te bekomen.

'Welzeker,' zei de schipper, terwijl hij met een goedaardigen lach Rika groette, wier wangen door den frisschen Octoberwind een hoogen blos hadden gekregen, die haar vooral niet minder bevallig maakte, 'daar zit de juffer veel beter dan in die volle roef en gij hebt er plaats, want er zit maar één heer en', voegde hij er zachtjes bij, 'ik geloof een heele hooge, misschien wel een van het hof.'

Deze mededeeling strekte niet om den heer van Breevelt het vooruitzicht der reis zeer te veraangenamen, maar hij was nu

eenmaal op minder gewenschte ontmoetingen voorbereid. Hij fronste bedenkelijk de wenkbrauwen, doch als iemand die zich in het onvermijdelijke moet schikken, betrad hij stilzwijgend met zijne dochter het vaartuig, waar beide in de kleine kajuit achter bij het roer plaats namen. De hun onbekende medereiziger was de heer van Everstein, dezelfde, die den nacht na de sledevaart de mededeeling had moeten hooren dat hij zijne weddingschap over Ottilie's huwelijk dreigde te verliezen. Hij zat met een groote lederen portefeuille naast zich, groette met een lichten hoofdknik de beide binnenkomenden, en wierp toen een ietwat vrijpostigen blik op het jonge meisje, dat op eerbiedigen afstand, voor zoover de kleine ruimte het gedoogde, plaats had genomen.

De reis begon, langzaam en eentonig, zooals alle trekschuitreizen. In de roef was het druk en woelig, men hoorde het gepraat en gelach in den stuurstoel, waar het drietal een plechtig stilzwijgen bewaarde, van tijd tot tijd afgebroken door een halfluide woordenwisseling tusschen vader en dochter. Rika had haar breiwerk voor den dag gehaald en de oude heer Breevelt, die zich begon te vervelen, beproefde een praatje met den schipper, die, praatziek als alle schippers, de gelegenheid gretig aangreep om zijn spraakvermogen op aangenamer wijze te gebruiken, dan voor het naschreeuwen van enkele bevelen aan den sjokkenden jager, en dan ook welhaast een vloed van opmerkingen en inlichtingen ten beste gaf. Vooral toen hij zijne aardrijkskundige kennis begon te luchten, - de schuit naderde zoo langzamerhand Vreeland - en een uitvoerige beschrijving ten beste gaf van alle buitenhuizen die zich in de Vecht spiegelden, daarbij, als onvermijdelijke toegift, een weeklacht over het achteruitgaan der streek aanstemmend, vond hij in den heer van Breevelt, wien alle lofspraken op het verleden smaakten, een aandachtig hoorder. ‘Gij hadt het hier dertig jaar geleden moeten zien, toen er nog rijkdom aan de Vecht was, maar nu - hij zag aan het gelaat van den heer van Breevelt, dat hij gerust kon ontboezemen wat hem op het hart lag - de Franschen hebben het alles in hunnen zak gestoken, en’ voegde hij er zachtjes bij, ‘als het nog lang duurt, dan zijn wij allemaal platzak. Kijk, daar gaan zij al weer aan het sloopen’, en meteen wees hij op een koepel, vlak aan het kabbelende water, op welks dak twee werklieden bezig waren met het afschillen van de looden beklee-

ding, terwijl een timmermansbaas in een langen blauwen rok er bij stond en de noodige wenken gaf.

‘Hoe veel krijgt gij voor het pond?’ schreeuwde de schipper hem lachend toe.

‘Houdt gij uw roer maar recht’, was het spottend antwoord.

Rika zat intusschen met den heer van Everstein alleen in den stuurstoel. Hij had een paar boekjes uit zijn zak gehaald en kortte zich den tijd met lezen; toen hij echter bemerkte dat de oude heer hen verlaten had en zijne aandacht geheel wijdde aan de uitboezemingen van den schipper, scheen hij het oogenblik geschikt te achten om eene nadere kennismaking met zijne bevallige medereizigster aan te knoopen. Hij keek een paar malen van zijn boek op, verplaatste zijn portefeuille eens met eenig gedruisch om de aandacht van Rika te trekken en zeide toen:

‘Wel, juffrouw, het breien moet u dunkt mij gaan vervelen, wilt gij niet eens wat lezen tot afwisseling?’ en hij reikte haar met een eenigszins brutale beweging en lachend gezicht, een boekje aan. Het was een deeltje van Parny, zeker niet de meest geschikte lektuur voor een jong meisje.

‘Ik dank u’, zei Rika even opziende, ‘ik zou het toch niet verstaan.’

‘Hoe, is het mogelijk! leest gij geen Fransch?’ Rika knikte ontkennend en breide, zonder op te zien, door.

‘Geen Fransch, geen Fransch’, zei de Heer van Everstein, ‘maar dan wordt het toch tijd u het te gaan leeren; wanneer gij het mij permitteert wil ik u graag een lesje geven, wij hebben er den tijd voor in deze slak.’

‘Ik ben een Hollandsche’, zei Rika kort en koel, ‘en heb geen Fransch noodig.’

‘Maar hoe kunt gij het zeggen? en dat in onzen tijd, nu wij een Franschen koning hebben; hoe zoudt gij het aanleggen als gij hem eens wat te vragen hadt?’

‘Een eenvoudig burgermeisje, als ik, heeft niets aan den koning te vragen’, antwoordde Rika wat zenuwachtig, en daardoor op bitser toon dan zij gewoon was.

De heer van Breevelt had vernomen, dat er in de kleine kajuit woorden gewisseld werden, en stak het hoofd even door de deur. De heer van Everstein die begreep, dat door deze verschijning de toch reeds geringe kans op een vertrouwelijk ge-

sprek ten eenenmale vervloog, mompelde tusschen zijne tanden: ‘farouche beauté’ en hervatte zijn lektuur.

Intusschen gleed de trekschuit met denzelfden gelijkmatigen gang over de effen wateren der Vecht voort. Er werd aangelegd, de roef ledigde zich en vulde zich weer, maar de drie reizigers bleven zonder gezelschap; de heer van Breevelt en zijne dochter gebruikten een eenvoudig ontbijt, dat Rika uit hare karabies te voorschijn haalde. De vreemdeling waagde geen poging meer tot een gesprek, maar zat te lezen of te dutten. Zoo bereikte men eindelijk Maarssen.

Niet ver van dit dorp legde de trekschuit, op een gegeven wenk, voor een groot deftig buitenhuis aan, dat zich op eenigen afstand van het water verhief; van de hooge stoep daalde een heer, wien een knecht een koffertje nadroeg. Tusschen de hooge lindenboomen, met wier gele bladeren de Octoberwind het voorplein bezaaid had, zoodat zij zelfs de paarsche asters, die in de perken hun laatste kleurenpracht ten toon spreidden, half bedekten, wandelde hij langzaam, en afgemeten, als iemand die scheen te meenen dat iedereen op hem kon wachten, naar den steiger, van waar een loopplank hem naar de trekschuit den weg baande. De Heer van Everstein was, op het zien van dit alles, plotseling uit zijnen toestand van onbewegelijkheid ontwaakt, en trad den nieuwen reiziger tegemoet.

‘Ik wist wezenlijk niet dat wij al zoo ver waren’, riep hij den binnentredende toe, en hem hartelijk de hand schuddende vervolgde hij: ‘Wel, mijn waarde van Zuijlichem, ik ben u zeer dankbaar, dat gij, ter wille van mijn gezelschap, u deze voorvaderlijke wijze van reizen wilt getroosten. Een kamerheer des konings in de trekschuit, dat gebeurt niet alle dagen.’

‘Ik heb hier bij mijne goede moeder aan de Vecht zoo volop van de eenzaamheid genoten, dat ik er naar snakte, om de reis met een goeden vriend te kunnen maken; trouwens dat gij met de trekschuit kunt reizen, is een goed teeken; indien zijne Excellentie zijne berichten aan den koning langs een zoo langzamen weg kan doen toekomen, dan zullen zij wel niet zorgwekkend zijn.’

‘Mijn chef achtte het niet noodig, dat ik per as naar Utrecht reisde; die gedurige tochten naar het Loo worden hem te duur; wij passen tegenwoordig op de kleintjes, maar kom u in

onze kajuit nedervlijen, dan kunnen wij rustig praten; het gezelschap', voegde hij er in het Fransch bij, 'zal ons niet hinderen, ik zal u een allerliefst meisje vertoonen, die de voor ons op dit oogenblik zeer gelukkige eigenschap bezit van geen Fransch te verstaan.'

'Zoo, hebt gij al kennis gemaakt, zij is zeker de moeite wel waard', antwoordde van Zuijlichem, nadat hij Rika, die slechts even blozend opkeek, goed had opgenomen.

'Niet toeschietelijk, en een oude Cerberus er bij, die pruik die daar bij den schipper staat te praten; ik hoopte al op een romantisch avontuurtje; maar daar was geen kijk op. Laat mij intusschen beginnen met u naar de gezondheid van de freule van Lievendaal te vragen.'

'Zij is zeer wel - dank u.'

'Waar verblijft zij tegenwoordig?'

'Zij logeert te Deventer bij hare nicht Mevr. van Walenstein.'

'En hoe is het? is de noga voor de bruiloft al besteld?'

'Nog niet.'

'En wanneer zullen wij u dan als bruidegom begroeten, zoo het niet onbescheiden is die vraag te doen?'

'Onbescheiden', antwoordde van Zuijlichem, steeds in het Fransch, van welke taal beide zich in het geheele gesprek, dat volgde, bleven bedienen, 'onbescheiden zeker niet, want de vraag wordt mij dagelijks gedaan, maar wat zal ik u zeggen? Gij kent de omstandigheden van mijne aanstaande. De oude heer van Lievendaal is de slimste vos geweest, die in heel Holland op twee beenen heeft geloopen; nu dat wist iedereen, maar dat zijne zaken zoodanig in de war waren, de heele wereld weet het nu, maar had het zeker vroeger nooit gedacht. Enfin, mijne aanstaande bezit geen duit, dat is het geheim van Jan en alleman. Onder die omstandigheden, mijn waarde, denk ik nog niet zoo hard om trouwen; ik ben te oud geworden, om van rozengeur en maneschijn te kunnen leven.'

'Het doet mij genoegen te zien, dat de hartstocht bij u de filosofie niet geheel heeft verjaagd.'

'Men moet verstandig zijn. Waarlijk de omstandigheden zijn te onzeker, om thans plannen van zoo veruitloopende gevolgen voor het geheele leven ten uitvoer te brengen. Ik zie de toekomst van onzen koning nu juist ook niet zoo geheel zonder bezorgdheid in, en het zal de vraag zijn, zoo hij ons begeeft,

of zijn groote broer mijne diensten zal willen aannemen.'

'Als gij maar voorzichtig zijt; in tijden als de onze moet men zich nooit te vast aan eenigen persoon of aan een orde van zaken vastmaken. De standvastigheid is een zeer schoone deugd, wanneer de geheele wereld haar in praktijk brengt, maar voor een mensch alleen is zij weinig aanbevelenswaard.'

'Ik ben het met u eens, als gij op een lek schip zijt, moet gij altijd zorgen dicht bij de sloep te staan, dat heeft een oud zeeofficier mij eens gezegd, en ik heb die les nooit vergeten; maar breng mij nu eerst eens op de hoogte van het nieuws der laatste dagen. Hier te Maarssen bij mijne moeder komen de koeranten zoo ongeveer nadat geheel Holland die gelezen heeft; ik ben dus minstens vier dagen ten achteren.'

'Gij hebt weinig verzuimd. De tijding van den vrede met Oostenrijk wordt dagelijks verwacht, maar was gisteren avond te Amsterdam nog niet aangekomen. In Zeeland gaat alles goed. Het schijnt meer en meer zeker, dat de Engelschen bezig zijn hunne koffers te pakken. Verder hoor ik, dat de verhouding tusschen de doorluchtige broeders niet beter wordt. Er moeten, naar men zegt, weder brieven zijn gekomen die alles behalve malsch zijn. Overigens, zoo gij meer wilt weten, dan kan ik u - en de spreker tikte op de groote lederen portefeuille die naast hem lag - de rapporten die ik aan Z. Majesteit moet overbrengen wel eens voorlezen. Er staat zoo weinig belangrijks in, dat het wel geen landverraad zal zijn om die onder uwe oogen te brengen.'

'O ik dank u hartelijk, ik walg van officieele stukken. Ik zal die misschien toch wel moeten genieten wanneer ik over een paar dagen weer van dienst zal zijn.'

'Maar, naar aanleiding van de stukken die ik bij mij heb en waarover ik 's konings welnemen moet vragen, komt mij een zaak in de gedachte waarover gij waarschijnlijk inlichtingen kunt geven. Wie is jonkheer Eduard van Lievendaal?'

Rika, die het gesprek had aangehoord en verstaan, verheugde zich bij het hooren dezer vraag van ganscher harte dat zij, om zich van den vrijpostigen aandrang van haren reisgenoot te ontslaan, dezen in den waan had gelaten dat zij geen Fransch verstond.

'Edurad van Lievendaal', antwoordde van Zuijlichem, 'hoe komt gij er bij om mij naar dien man te vragen. Ik dacht dat

ik zoo ongeveer de eenige in Holland was, die hem kende.' 'Hoe gelukkig dat ik mij juist tot u kan wenden.'

'Hij is een volle neef van mijne aanstaande, zijn vader is in 95 geëmigreerd en sedert, overleden, de zoon is een droomer, een halve gek, dolle aanhanger van het huis van Oranje.'

'Dat laatste is in den tegenwoordigen tijd ontegenzeggelijk een bewijs van gekrenkte hersenen.'

'Verleden jaar is hij in eens uit de lucht komen vallen; toevalligerwijze heb ik hem toen ontmoet. Is hij nu weer in het land, of heeft hij de een of andere dwaasheid uitgehaald?'

'Ja en dat wel de grootste dwaasheid, die mogelijk is. Het is een gek geval, waar de ministers niet weinig mede inzitten en waaromtrent ik de opdracht heb Zijne Majesteit breedvoerig te onderhouden. Bij gelegenheid, geloof ik, van de inneming van het fort Bath, heeft men tegelijk met eenige Engelsche soldaten iemand gevangen genomen, die geen militair was, maar toch tot de expeditie scheen te behooren. Eerst dacht men dat het een spion was, en hij had er dan ook bijna het hachje bij ingeschoten; daar hij echter een fatsoenlijk man bleek te wezen die naam en herkomst niet wilde opgeven of althans verkeerd opgaf, meende de generaal Cort Heyligers, dat er een buitengewone vangst was gedaan; men heeft den gevangene dan ook naar Breda gezonden waar hij nu nog in bewaring wordt gehouden. Na allerlei onderzoekingen en eindelooze briefwisselingen, heeft men nu onlangs ontdekt, dat de ware naam van dezen gevangene is: Eduard van Lievendaal, van geboorte Hollander. Nu is het de vraag, wat moet er met dien man gedaan worden? Hij schijnt zich aan de expeditie te hebben aangesloten. Wordt hij nu als Hollander, die de wapenen tegen zijn land heeft gevoerd, voor den krijgsraad gebracht, dan zal hij naar alle waarschijnlijkheid een militair salvo krijgen, waar hij niet meer van opstaat.'

'Er wordt bijzonder weinig aan hem verloren', merkte van Zuijlichem droogjes aan.

'Dat neem ik gaarne aan, zijn dood zal dan ook in den loop der wereldgebeurtenisssen geen groote veranderingen brengen; maar wanneer hij, zooals ik nu hoor dat het geval is, tot de familie van uwe aanstaande behoort en dus tot een van de eerste geslachten van het land, dan wordt het de vraag, zooals mijn chef

het gisteren met zijn ernstigste gezicht uitdrukte, of niet overwegingen van staatkundigen aard bij den koning moeten gelden, die hem zullen bewegen om in dit geval gratie te prefereeren boven rigueur van justitie.'

'Ik vermoed', zei van Zuijlichem, 'dat de koning hem kalmpjes zal laten doodschieten.'

'Ik geloof wezenlijk dat gij op zijn erfenis loert', antwoordde van Everstein lachend; 'in elk geval, ik bemerk wel dat gij geen gratie voor hem zult aanvragen, maar misschien zal bij uwe aanstaande de stem des bloeds spreken?'

'Het is mijn voornemen niet om mij met de zaak in te laten. Gij moet het maar met Zijne Majesteit afhandelen. Zijne erfenis zal zijne Hollandsche familie wel ontgaan, want de verhouding is niet innig; ik zal mijne aanstaande dan ook maar van zijne lotgevallen onkundig houden, ten einde haar in dit opzicht teleurstellingen te sparen.'

Dat Rika's hart bij het aanhooren van dit gesprek klopte, zal ieder begrijpen. Het bloed vloog haar naar het hoofd en kleurde haar gelaat donkerrood; toen werd zij doodsbleek en gevoelde zich een oogenblik, alsof alles om haar heen haar ontzinken wilde. Werktuiglijk brachten hare vingers de breipennen zoo snel mogelijk in beweging. Zij dacht niet anders of de beide heeren moesten hare ontroering gewaar worden; gelukkig had geen van beide gedurende het gespiek het oog op haar gericht. Toen zij van lieverlede hare zelfbeheersching terug had gekregen, wierp zij een steelschen blik op hare reisgenooten, om uit te vorschen of hare gemoedsstemming zich verraden had. Maar de twee vrienden keuvelden even kalm en rustig door. Zij haalde ruimer adem. 'Goddank', zei zij in zich zelf, 'ik heb hun geheim en niemand kan het mij meer ontrooven.'

De Domtoren was inmiddels steeds nader aan den gezichteinder gekomen, de heer van Breevelt kwam zijne dochter verwittigen van het naderend einde der reis, de twee heeren stonden op en haalden hunne koffertjes en valiezen te voorschijn. Bij het verlaten der trekschuit keken beide het jonge meisje nog eens brutaal in het gezicht.

'Als ik nu weer eens het voorrecht hebben zal met u te reizen, dan hoop ik dat gij wat spraakzamer zult zijn', zei de heer van Everstein lachend. Rika klemde de lippen op elkander.

‘Gij zijt toch niet zeeziek geworden, gij ziet zoo bleek’, voegde van Zuijlichem er aan toe, en met deze aardigheid verlieten de beide heeren lachend de trekschuit, en wandelden, na hunne bagage aan een der talrijke baliekluivers, die de aankomst der schuit stonden af te wachten, te hebben toevertrouwd, de stad in.

Rika volgde op eenigen afstand met haren vader, die alle aanbiedingen van het lastige gespuis, dat hem de reiszak uit de handen trachtte te nemen, krachtig weerstond. Toen zij eindelijk van deze vervelende indringers verlost waren, greep Rika haars vaders arm en vertelde hem fluisterend het gansche gesprek waarvan zij de hoorende getuige was geweest.

‘O vader’, zei zij, ‘ik ben er van overtuigd, het is een bestiering van de Voorzienigheid geweest, die voor den heer van Lievendaal heeft willen waken. Wij moeten hem redden.’

‘Wij hem redden’, zei de heer van Breevelt ernstig; ‘hoe zouden wij het kunnen?’

‘O, vader, wij kunnen hem redden, wij moeten naar Deventer, ik wil zelve naar die freule van Lievendaal gaan, ik zal haar de gansche geschiedenis verhalen; die booze mannen willen haar van alles onkundig laten, o zij kennen het hart van een vrouw. Zij begrijpen dat zij, als zij maar een woord hoort, zijn leven zal trachten te redden. En dat nog wel de man die met haar verloofd is! o het is afschuwelijk. Maar zij heeft den Heer van Lievendaal eens liefgehad, dat heeft hij ons zelf gezegd, zij kan hem niet laten sterven, dat is onmogelijk, dat doet geen meisje, zij mag dan nog zoo voornaam en aanzienlijk zijn; mijn hart zegt mij dat er geen vrouw leeft die daartoe in staat is.’

De heer Breevelt zweeg en schudde bedenkelijk het hoofd. ‘Lieve Rika, de wereld is slechter, dan gij, in uw onschuldig gemoed u die voorstelt, maar gij hebt gelijk, wij moeten alles doen om het leven van dezen braven man te redden.’

Ottilie van Lievendaal zat weder in de achterkamer van Mevr. van Walenstein bij het venster, dat uitzag op den tuin waar de gele bladeren krijgertje speelden onder het geblaas

van den herfstwind. Tegen haar over zat van Zuijlichem met een zenuwachtige beweging der vingers zijne handschoenen in allerlei bochten wringend.

‘Gij spreekt van uitstel’, zeide Ottilie langzaam, met eenigszins trillende stem en de oogen naar buiten gewend, ‘mij dunkt dat op dit oogenblik ik het minst recht had te verwachten, dat van uwe zijde een dergelijke snaar wierd aangeroerd. Gij kent mijne omstandigheden, hoe ik hier bij mijne nicht ben, omdat ik, helaas, geen te huis meer heb. Zoolang mijn vader leefde, hebt gij altijd aangedrongen op een spoedige sluiting van ons huwelijk, ik zag toen tegen het oogenblik van scheiding zeer op, maar ik begreep dat ik tegenover u niet van uitstel mocht spreken, maar nu, nu die scheiding reeds heeft plaats gehad door die smartelijke omstandigheid die ik toen niet voorzag, nu ik alleen sta in de wereld, nu ik de hand van een man zoo zeer behoef, nu houdt gij die hand terug. Ik kan mij dat niet verklaren.’

‘Lieve Ottilie, zoo gij een man waart, zoudt gij dat veel beter begrijpen, maar laat mij u de redenen ontvouwen, gij vertrouwt mij en gij zult gelooven dat ik uw geluk altijd in de eerste plaats bedoel. Er zijn van die zaken, waar men liever over zwijgt, waar men, nog liever, niet over noodig had te spreken, maar als de omstandigheden er toe verplichten, moet men toch ook den moed hebben datgene te zeggen wat men liever voor zich hield. Ik behoef u niet te verzekeren, dat de omkeer die in uwe finantiëele omstandigheden gekomen is, die gij mij zelve, met een openhartigheid die ik bewonder, medegedeeld hebt, geen oogenblik verandering heeft gebracht in mijne gezindheid tegenover u; integendeel zij heeft mijne liefde zoo mogelijk nog sterker aangevuurd. Maar dit alles neemt niet weg dat ik niet blind mag zijn voor *de* toekomst, voor *uwe* toekomst wil ik liever zeggen. Ik verlang dat gij aan mijne zijde het leven zult kunnen genieten, zooals gij dat tot nogtoe genoten hebt. Met dezelfde oprechtheid, die ik in u zoo hoog gewaardeerd heb, wil ik. u omtrent mijne levensomstandigheden inlichten; mijn persoonlijk vermogen is niet groot, althans niet groot genoeg, om een huisgezin te onderhouden op de wijze zooals ik dat aan u verplicht ben. Ik heb mijne betrekking aan het hof van den koning; maar ik zal het u niet behoeven te zeggen, dat hofcharges meer uitgaven noodzakelijk

maken, dan de schrale inkomsten die er aan verbonden zijn. Ik mag, naar mijn innige overtuiging, niet tot den gewichtigen stap overgaan, waarnaar mijn hart zoozeer verlangt, voordat ik u de zekerheid kan geven dat ik u in staat zal kunnen stellen op waardige wijze uwen stand in de maatschappij op te houden. Welnu, die zekerheid kunnen de omstandigheden mij wellicht later verschaffen. Dan waarlijk zal ik niet meer van uitstel spreken, maar ik zal er op aandringen om het oogenblik te verhaasten, dat mijne zoetste wenschen bevredigd zal zien.'

'Ik eerbiedig volkomen uwe bezwaren', antwoordde Ottilie zeer bedaard, 'ik waardeer uwen schroom, maar gij zijt verplicht, dunkt mij, dien te laten varen op het oogenblik dat ik u verzeker dat hij door mij niet gedeeld wordt. Ik ben met minder dan gij veronderstelt, met alles wat gij thans kunt aanbieden volkomen tevreden.'

'Laat ons met ernst, met kalmte en bedachtzaamheid over onze toekomst spreken. Waarlijk, Ottilie, ik behoef het u niet te zeggen, die de wereld waar wij beide in leven, kent, dat gij op den duur u onmogelijk tevreden zoudt kunnen stellen met de positie, die ik u op dit oogenblik kan aanbieden. Stel het u eens goed voor, en ik weet het, gij zult eindigen met mij gelijk te geven. Als echtgenoote van den man, die een betrekking bij den koning heeft, zoudt gij, die altijd aan het hof verkeerd hebt, die er het schoonste sieraad van zijt geweest - voegde hij er met een lachje en een lichte buiging bij- toch aan dat hof die plaats willen blijven innemen, waarop alle uwe gaven en hoedanigheden u aanspraak geven. En denk u nu eens het oogenblik in, wanneer ik u zou moeten zeggen: ik kan u de middelen niet meer verschaffen om die plaats waardig te bekleeden, ik kan de onkosten, die het gevolg van een koning als de onze, die zooveel eischt, en altijd reizend en trekkend is, zich onvermijdelijk moet getroosten, niet langer bestrijden. Gij zoudt toch niet, als Asschepoetstertje, altijd te huis bij den haard willen blijven zitten, eenzaam en verlaten, terwijl uw man in den maalstroom der wereld werd medegesleept? Welk een leven! wij zouden immers beide ongelukkig zijn.'

'Ik verlang volstrekt niet meer naar het hof, ik heb er zooveel van gezien, dat ik er in den grond van mijn hart genoeg van heb. Voor een jong meisje voor wie de wereld nieuw is, heeft die roes iets aantrekkelijks, maar als getrouwde vrouw zou ik niets

liever doen dan er voor goed buiten te blijven. Ik weet niet of gij zeer verslaafd zijt aan dat leven, maar indien gij mij waarlijk liefhebt, dan zal het u toch niet zooveel kosten om het op te offeren. Wanneer gij den koning mededeelt, dat de omstandigheden u verplichten uwe betrekking van kamerheer neder te leggen, dan twijfel ik er geen oogenblik aan, of hij zal ter wille van de genegenheid die hij altijd getoond heeft voor u te bezitten en ter wille van de nagedachtenis van mijnen vader, dien hij - ik weet dit - zeer hoog achtte, geen oogenblik dralen om u een betrekking te bezorgen, die ons in de gelegenheid zal stellen stil te leven, ver van het hof, zonder eenige verplichting tot een kostbare huishouding. Mijne eischen zijn niet hoog; met een eenvoudige levenswijze ben ik volkomen tevreden. Sedert het groote verlies dat mij getroffen heeft verlang ik niets meer dan een stil huiselijk leven.'

'Lieve Ottilie, wat gij daar zegt, kunt gij onmogelijk meenen. De posten zijn tegenwoordig ook niet zoo ruim in aantal, dat de koning die maar kan weggeven aan den eerste den beste, die er naar komt vragen. Daarenboven, ik ben gewend aan het hofleven, ik zou ongeschikt zijn voor een betrekking, en gij, zoudt gij lust hebben om als vrouw van een assessor of drost naar de een of andere stad in een uithoek van het koninkrijk te verhuizen, om daar uwe beste jaren te verkniezen, of zomer en winter in een klein huisje op een Amsterdamsche gracht te zitten uit te kijken, zonder ooit meer iets van de wereld te zien? Geloof mij, wij zijn geen van beide daarvoor geschikt, wij zouden dan spoedig dood ongelukkig zijn.'

'Ik zou er mij uitstekend in voegen; en wat de betrekking betreft, de koning heeft met u veel op, en indien ik het hem vraag, ben ik overtuigd dat hij u geeft wat gij verlangt. Na den dood van mijnen vader heeft de koning mij gezegd, dat hij de diensten, die mijn vader hem bewezen had, nooit zou vergeten en dat hij altijd bereid zou wezen om mij zijne dankbaarheid te betoonen. Gij hebt gestudeerd, er is dus geen reden waarom hij u niet een betrekking zou kunnen geven. Er zijn veel personen in hooge betrekkingen, met welke gij, wat uwe bekwaamheid betreft, u wellicht niet op één lijn zoudt willen laten stellen. Het hangt dus slechts van uwen wil af.'

'Hoe heb ik het toch met u?' zei van Zuijlichem verlegen lachend, 'gij, die altijd zoo verstandig zijt, die een zoo goed

inzicht hebt in zaken waar vrouwen doorgaans niets van begrijpen, hoe is het mogelijk dat gij in ernst een plan kunt opperen dat, laat mij het ronduit zeggen, dwaas en ongerijmd is.'

'Het is eenvoudig de vraag', antwoordde Ottilie op meer beslisten toon, 'of gij u voor mij een opoffering wilt getroosten. Gij zijt aan het hof gehecht en zoudt er niet gaarne van scheiden, ik neem het aan; maar wanneer ik u kom vragen: doe het uit liefde voor mij, zegt gij dan nog neen'?

'Kom, kom, gij zijt niet ernstig; op zulke vragen antwoord ik niet.'

Ottilie zweeg een oogenblik, toen keerde zij zich om en zag van Zuijlichem strak in het gelaat.

'Gij weigert dus, gij hebt voor mij niets over; om mij te bezitten wilt gij geen afstand doen van wat ik zou wenschen, ik ben u geen enkele opoffering waard; maar dan zijt gij ook de man niet, die mij gelukkig kan maken. Van Zuijlichem, ik geef u uw woord terug. Laat ons scheiden zonder verdere woordenwisseling. Uwe liefde is niet bestand geweest tegen teleurstellingen en wederwaardigheden. Uwe positie is u dierbaarder dan mijn persoon. Ik maak er u geen grief van, maar erken het zelf en laat ons een verbintenis verbreken die op den duur tot ons beider ongeluk zou leiden; ik voel dat het beter is.

'Hoe!' zei van Zuijlichem, 'mijne liefde niet bestand tegen teleurstellingen? mij dunkt, ik heb het tegendeel u laten blijken, maar onredelijke eischen, waarover gij later zelf berouw zoudt hebben, mag ik niet inwilligen. Waarlijk er is voor mij eer reden te vragen of een liefde, die zulke eischen stelt, wel de ware liefde is.'

Ottilie's wangen bloosden, haar gelaat teekende een strijd tusschen zwijgen en spreken. Zij stond op van haren stoel.

'Eer dat wij elkander voor goed vaarwel zeggen nog één woord', zei zij ernstig. 'Op dit oogenblik wil ik u de volle waarheid zeggen. Toen ik dezen winter aan uwe herhaalde aanzoeken eindelijk gehoor gaf, deed ik dat in de vaste overtuiging, dat uwe liefde voor mij in staat zou zijn mij in de toekomst volkomen gelukkig te maken. Ik was toen zelve ongelukkig; de man die in mijne gedachten altijd de eerste plaats had gehad, was voor mij voor altijd verloren, maar ik had de hoop dat gij die plaats zoudt kunnen veroveren, ik wist hoe stand-

vastig uwe liefde voor mij was geweest, ik was bereid u mijne wederliefde te schenken. Indien uwe liefde voor mij geweest ware zooals ik die mij voorstelde, dan zoudt gij u over mijne liefde niet te beklagen hebben gehad. Thans zie ik dat ik mij in u vergist heb. Ik zal u blijven achten, maar liefhebben kan ik alleen den man die alles voor mij over heeft.'

Er was over van Zuijlichem's gelaat een vreemde trek gekomen, er speelde een grijnslach om zijn lippen. Het was alsof hij een masker van zich had geworpen; ook hij stond op.

'Indien de freule van Lievendaal mij de tweede plaats in haar hart had toegedacht, zal zij zich de verzekering moeten laten welgevallen, dat ik - indien ik het vroeger geweten had - zeer zeker voor die eer zou hebben bedankt. Mij blijft thans niets meer over dan haar te groeten', en zonder verder naar Ottilie om te zien verliet hij ijlings de kamer. Bij het uitgaan van de deur prevelde hij tusschen zijne lippen: 'De man die de eerste plaats had, zal er wel niet lang meer van genieten.'

Ottilie bleef eenige oogenblikken onbewegelijk zitten met de handen voor het gelaat. Toen stoof zij de kamer uit, naar de voorkamer, waar Mevrouw van Walenstein zich had teruggetrokken om de beide verloofden alleen te laten.

'Nicht', zei Ottilie, 'het onderhoud is afgeloopen zooals ik van den beginne gedacht had. Onze verloving is verbroken.'

'Wat!' antwoordde mevrouw van Walenstein met groote verbazing, 'maar gij meent het niet.'

Ottilie knikte toestemmend.

'O, maar gij hebt dwaas, gij hebt verkeerd gehandeld. Waar is van Zuijlichem? is hij reeds vertrokken? Och, als ik er bij ware geweest, zou het nooit gebeurd zijn. Ottilie, voor het eerst in mijn leven ben ik boos op u. Wat zou uw vader zeggen zoo hij nog leefde.'

'Ik geloof, lieve nicht, dat hij mij gelijk zou geven, evenzeer als gij dat zoudt gedaan hebben, wanneer gij bij ons onderhoud tegenwoordig waart geweest. Van Zuijlichem heeft bewezen dat hij mij niet lief had, hij is zelfs geëindigd met mij een hard woord toe te voegen. Maar dit laatste reken ik hem niet toe. Wel dat hij ter wille van mij van geen enkele opoffering wilde hooren. Ik heb hem gevraagd om zijne betrekking aan het hof te laten varen, en om aan den koning te vragen hem een

andere betrekking te geven, die beter met onze geldelijke omstandigheden strookte. Hij heeft dat geweigerd; zoo hij mij waarlijk lief had gehad, zou hij geen oogenblik geaarzeld hebben.'

'O men kan altijd redenen genoeg vinden, maar geloof mij, het zal u eenmaal berouwen dat gij hem op die wijze van u hebt gestooten.'

'Berouwen', hervatte Ottilie, kalm en beslist, 'berouwen nooit, daarvan ben ik overtuigd. Neen, integendeel, indien mij iets zal berouwen, dan zal het zijn dat ik hem eenmaal mijne hand beloofd heb. Wat ik toen misdreven heb, heb ik heden goed gemaakt. Toen ik hem dezen winter eindelijk verhoord heb, waren er twee drijfveeren die mij daartoe aanzetten. De eerste was liefde voor mijnen vader; dat was misschien zwak van mij maar niet verkeerd; de andere was, ik wil u alles bekennen, spijtigheid over de ontrouw van mijnen neef. Dat was verkeerd Mijn hart zegt mij thans, dat ik van Zuijlichem nooit heb liefgehad, ten minste niet zoo als men den man moet liethebben aan wien men zijn leven wil verbinden. Toen ik hem eens gezegd heb: ik heb u lief, ben ik niet volkomen oprecht geweest. Het is de eenige onoprechte daad in mijn leven geweest; heden heb ik haar uitgewischt, heb ik haar goed gemaakt. Geloof mij, lieve nicht', ging Ottilie voort, terwijl Mevr. van Walenstein afkeurend het hoofd bleef knikken, 'geloof mij, ik voel alsof ik een zwaren last van mij heb afgewenteld, ik heb in den laatsten tijd nog geen oogenblik gekend, waarin ik meer de overtuiging had dat ik volkomen de inspraak van mijn geweten volgde. Ja, ik moge verder mijn leven vervolgen alleen, zonder den steun van een man, verlaten zelfs; de armen - dit heb ik in die paar maanden reeds ondervonden - worden door iedereen verlaten; maar ik zal mijne oogen voor niemand behoeven neer te slaan, ik zal, wat nog meer waard is, mij ook niet voor mij zelve behoeven te schamen.'

Mevr. van Walenstein kon niet nalaten hare nicht een kus op het voorhoofd te drukken. 'Arme ziel, ik beklaag u, gij kent gelukkig die toekomst niet waarover gij spreekt, gij weet nog niet hoe hulpeloos wij vrouwen zijn. Maar, komaan, ik wil u geen verwijten meer doen, gij hebt gedaan wat gij meendet plicht te zijn, het zij zoo; zoolang ik nog op de wereld zal zijn, behoeft gij niet te duchten dat gij geheel verlaten zult wezen. Er zal dan altijd nog een hart zijn dat voor u klopt.'

De dienstbode kwam op dit oogenblik het gesprek storen door de mededeeling, dat er een juffertje was die de freule van Lievendaal noodzakelijk moest spreken.

‘Wie zij?’ vroeg Ottilie. De dienstbode kende haar niet en haastte zich naar de voordeur terug. ‘De juffrouw kan het onmogelijk zeggen’, luidde het nader bescheid, ‘maar zij moet de freule spreken over een zeer dringende zaak, al ware het maar een enkel oogenblik.’

‘Laat haar maar even in de achterkamer’, zei Ottilie. Toen zij zelve, na eenige minuten, die kamer weder betrad, vond zij er Rika van Breevelt zitten in den stoel dien van Zuijlichem zoo straks verlaten had. Zij herkende haar niet; wel kwam de lieve verschijning haar bekend voor; maar zij kon zich zoo spoedig niet herinneren waar en wanneer zij haar gezien had.

‘Wie heb ik het genoegen te zien?’ vroeg zij beleefd.

‘Freule’, zei Rika die inmiddels was opgestaan, ‘mijn naam is u waarschijnlijk geheel onbekend; mag ik daarom maar eerst de aanleiding tot mijn bezoek vermelden? Ik kom’, zij keek bedeesd voor zich en hare trillende stem verried hare zenuwachtige stemming, ‘om u te vragen of gij het leven zoudt willen redden van uwen neef den heer Eduard van Lievendaal.’

Ottilie voelde een schok door haar gansche lichaam. Nu herkende zij het jonge meisje maar al te wel, het was alsof zij het geheele tooneel op den Haarlemschen weg weer voor zich zag. Zij zweeg een oogenblik. Rika sloeg de oogen naar haar op, om in de hare te lezen wat haar te wachten stond.

‘Het komt mij voor’, zei Ottilie eindelijk, zich zooveel in haar vermogen was bedwingende, ‘dat, indien mijnen neef eenig levensgevaar dreigt, wat ik niet weet, het uwe roeping is voor hem te zorgen, niet de mijne.’

‘Ach freule’, zei Rika, ‘ik ben niet bij machte iets te doen, ik ben maar een eenvoudige burgerdochter, maar gij, gij kunt alles verkrijgen wat gij wilt; in den laatsten tijd moge er eenige verwijdering tusschen u en hem zijn geweest; maar denk toch om de vroegere jaren toen hij u zoo dierbaar was. O, ik weet alles, eens hebt gij hem liefgehad en zult gij hem nu laten sterven, terwijl een woord van u hem misschien kan redden?’

Ottilie was neergezegen op een stoel. Na de aandoeningen die het gesprek van zoo straks bij haar had opgewekt, was de indruk van deze onverwachte en zonderlinge ontmoeting haar te

sterk. Zij kon geen woord vinden om den stroom van gewaarwordingen van allerlei aard, die haar overstelpte, lucht te geven. Met wezenlooze blikken staarde zij het jonge meisje aan. Wie was zij? was zij de echtgenoote, was zij de minnares van haren neef? Maar hoe zou het haar dan mogelijk zijn geweest om op Ottilie's liefde te zinspelen? Neen, de verhouding moest een andere zijn, het moest een verhouding zijn, waaraan zij niet zonder ontzetting kon denken, het moest de maitres van haren neef zijn die zij voor zich zag. Een uitroep van verontwaardiging, een bevel om zich te verwijderen kwam haar op de lippen, maar toen zij, alvorens dat woord uit te spreken, nog een blik wierp op Rika en die schuchtere maagdelijke verschijning, die oogen waarin medelijden en verbazing te lezen stonden, die eenvoudige stemmige kleeding gewaar werd, toen hield zij dat woord terug. Zoo kalm mogelijk zeide zij:

‘Mag ik u vóór alles vragen, met welk recht en in welke hoedanigheid gij hier een beroep komt doen op mij, ten behoeve van mijnen neef; ik ken u niet, uwen naam wilt gij niet noemen, gij zult toch wel begrijpen, dat ik aan de verhalen van een mij onbekende niet maar zoo dadelijk geloof kan schenken.’

‘Ik ben bereid u alles, mijnen naam niet alleen, maar ook de omstandigheden die mij bewogen heb dezen stap bij u te doen, met volle oprechtheid te verhalen; mag ik echter op uwe geheimhouding rekenen?’

‘Ik beloof geen gehimhouding van zaken vóór ik die weet’, antwoordde Ottilie op een toon waarin spanning en verontwaardiging te hooren waren.

‘Dan zal ik,’ antwoordde Rika na een oogenblik bedenkens, ‘mij geheel overgeven in uwe handen; ik heb vertrouwen op uwe edelmoedigheid, ik zal u alles mededeelen.’

Ottilie luisterde met ingehouden adem en fonkelende oogen.

‘Mijn naam is van Breevelt, gij zult dien niet kennen; mijn vader is een Amsterdamsch burger en evenals de Heer van Lievendaal een warm aanhanger van het Huis van Oranje. Het is door die omstandigheid dat hij met uwen neef in aanraking is gekomen; wij hebben den heer van Lievendaal, toen hij dezen winter in Amsterdam is geweest, in onze woning geherbergd. Nu is hij gevangen, door toevallige omstandigheden weet ik dat hem een doodvonnis boven het hoofd hangt, dat het alleen van den Koning afhangt of dat vonnis zal worden

uitgevoerd. Ik weet ook dat gij en uwe familie andere staatkundige denkbeelden aankleeft, dat er een verwijdering tusschen u en uwen neef bestaat; maar ik heb bij mij zelve gezegd: bij mannen mag de staatkundige haat zoover gaan dat zij elkanders leven prijsgeven, bij vrouwen is dat onmogelijk. Daarom heb ik den moed gehad hier bij u te komen; ik veronderstelde dat u niets bekend was van den toestand, waarin zich uw neef tegenwoordig bevindt. Nu weet gij alles, gij kunt hem laten sterven, gij kunt misschien mijnen vader ook in de gevangenis brengen, zoo gij wilt openbaren wat ik u heb gezegd, maar ik kan niet gelooven dat gij dat zult doen; ik kan niet aannemen dat gij van mijne vertrouwelijke mededeeling misbruik zult maken. Heb ik mij in u bedrogen, welnu, Gods wil geschiede; maar ik heb toch de overtuiging, dat ik gedaan heb wat mijn plicht mij gebood.'

Zij zweeg. Ottilie zag haar peinzend aan.

'Waarom is uw vader niet zelf gekomen?' vroeg zij.

'Mijn vader meende dat mijne woorden gemakkelijker ingang bij u zouden vinden dan de zijne. Indien gij hem wilt spreken, hij is hier in de stad en bereid te komen. Er zijn zaken die men onder vrouwen beter kan bespreken. Toen de heer van Lievendaal u dezen winter ontmoette bij gelegenheid van dat ongeval met uwe arreslede bij de Haarlemmerpoort, toen, gij zult het misschien vergeten zijn, was ik bij uwen neef. Ik had op mij genomen hem den weg te wijzen, want hij was geheel vreemd in Amsterdam en daardoor was ik toevallig getuige van uwe ontmoeting. De heer vau Lievendaal', ging zij eenigszins blozend voort 'heeft ons toen medegedeeld wie gij waart en gezegd dat er tusschen u en hem een verhouding had bestaan, die door de staatkundige partijschap, die u scheidde, verbroken was, waaraan hij steeds getrouw was gebleven; maar o Freule, duid het mij niet ten kwade, indien ik het u zeg; maar ik heb genoeg kunnen merken, dat hij u niet vergeten heeft, dat uw beeld nog altijd in zijn hart leeft. Ik ben overtuigd dat hij ook thans, in zijne gevangenis, nog steeds aan u denkt en dat, indien tot zijnen dood besloten is, uw naam nog op zijne stervende lippen zal zijn. Maar gij wilt hem redden, niet waar?'

Ottilie zat nog steeds onbewegelijk. Was dat waarheid, wat zij gehoord had? Ja, het moest waarheid zijn; die eenvoudige,

innige toon waarin het geheele verhaal dat zij gehoord had was gedaan, moest oprecht zijn. Ottilie gevoelde een opwelling om het jonge meisje, dat haar met een zekeren angst zat aan te staren, aan het hart te drukken, maar zij bedwong zich. Wie volkomen overstelpt wordt door aandoeningen kan zich dikwijls het best beheerschen.

‘Juffrouw van Breevelt’, zeide zij met zachte stem, ‘ik zou toch nog gaarne van u willen weten hoe gij kennis draagt van de omstandigheden waarin mijn neef op dit oogenblik verkeert?’

‘Ook dat wil ik u zonder eenige terughouding mededeelen. Toen ik met mijnen vader voor een paar dagen naar Utrecht reside, zaten er een paar heeren met ons in de schuit, die elkander de geheele geschiedenis verhaalden, hoe uw neef gevangen was, en waarschijnlijk ter dood zou worden veroordeeld, omdat hij bij het Engelsche leger in Zeeland was geweest, en hoe het nu nog alleen van het welbehagen van den Koning afhing of dat vonnis zou worden ten uitvoer gelegd.’

‘En wie waren die heeren, kent gij hen?’

‘Geen van beide ken ik bij naam, maar uit het gesprek dat zij voerden heb ik kunnen opmerken dat een hunner uw verloofde was.’

‘De heer van Zuijlichem dus?’ vroeg Ottilie, ‘met wien ik verloofd ben geweest, maar thans niet meer.’

‘O, indien dat zoo is’, hervatte Rika dadelijk, ‘dan kan ik u nu ook wel zeggen, dat hij te kennen gaf, hoe het hem beter dacht de omstandigheden, waarin uw neef verkeerde, voor u geheim te houden. Ik hoorde dat alles bij toeval, de heeren dachten dat ik geen Fransch verstond. Maar dat men het voor u wilde verzwijgen gaf mij moed om hierheen te reizen. Mijn vader en ik waren er van overtuigd, dat het onze plicht was. Ik zag in die ontmoeting met die vreemde heeren Gods vinger, het was alsof ik een stem hoorde in mijn binnenste die zeide: ga naar Deventer, naar de freule van Lievendaal, om het leven van een onschuldige te redden. O, de heer van Lievendaal moge nu, in het staatkundige, gevoelens aankleven, die geheel indruischen tegen die van u en de uwen, maar moet hij daarom sterven, sterven terwijl hij nog pas aan het begin van het leven staat? Al voelt gij niets meer voor hem, al haat gij hem, denk toch, het is uw bloed, uw

naam. Hij is toch een braaf en edel man, anders zoudt gij hem niet eenmaal hebben lief gehad.'

Zij sloeg haar oogen op. Over Ottilie's gelaat was een trek gekomen, die genoeg bewees dat langer pleiten niet meer noodig, dat hare zaak gewonnen was. Zij voelde Ottilie's hand in de hare.

'Gij zijt een braaf meisje, gij hebt edel gehandeld, ik dank u voor wat gij gedaan hebt; indien ik iets kan doen voor mijnen neef, zeker zal ik het niet onbeproefd laten. Maar spreek met niemand over ons onderhoud, ik moet spoedig handelen, dadelijk zelfs; de oogenblikken zijn kostbaar; later zult gij van mij hooren. Nogmaals dank', en zij drukte, terwijl de woorden met moeite uit haren beklemden boezem oprezen, een kus op het voorhoofd van het jonge meisje, die haar nog altijd eenigszins verwonderd aankeek, en zich niet goed kon voorstellen hoe een onderhoud, dat in den aanvang zoo weinig scheen te beloven, zoo plotseling een goede wending had genomen. Rika maakte zich gereed te vertrekken.

'God zegene uwe pogingen', was haar laatste woord. Ottilie had haar begeleid tot de voordeur. Haar opgekropt gemoed kon zich eindelijk lucht geven. Snikkende lag zij weldra in de armen van hare nicht, onmachtig om een enkel woord uit te brengen.

'Wat is er nu weer gebeurd? Is van Zuijlichem teruggekomen?' vroeg Mevrouw van Walestein.

'O neen, spreek mij niet meer van hem. Eduard leeft nog, hij bemint mij nog, hij is mij nooit ontrouw geweest; maar', voegde zij er na een oogenblik bij, terwijl zij zich de tranen uit de oogen wischte, 'wij moeten handelen, dadelijk handelen, zijn leven hangt aan een zijden draad, maar ik kan het redden, dat weet ik zeker. Het hangt alles van den Koning af en als ik aan den Koning gratie voor hem vraag, dan zal hij het mij niet weigeren. Vóór den avond moet er nog een estafette naar het Loo. Laat dadelijk een vertrouwd persoon ontbieden wien ik een brief kan medegeven. Ik zal oogenblikkelijk gereed zijn, ik heb maar drie regels te schrijven. O, wanneer het eens te laat was! maar neen, daar kan ik niet aan denken. Indien ik zijn leven mag redden, al zie ik hem nooit weer terug, dan zal ik voor mijn geheele leven gelukkig zijn.'

Mevrouw van Walenstein, die het gansche verhaal van Rika's bezoek van lieverlede van hare nicht hoorde, liet dadelijk aanstalten maken voor het uitrusten van een bode, aan wien de gewich-

tige brief kon worden toevertrouwd. Ottilie had inmiddels de pen ter hand genomen, maar het werk dat haar zoo licht scheen, bleek bij de uitvoering niet zoo gemakkelijk als zij zich had voorgesteld. Driemaal schreef zij een brief en verscheurde dien weder. Zij wilde niet dat de Koning iets zou vermoeden van de gevoelens die haar jegens haren neef bezielden, maar aan de andere zijde was zij vol vrees dat haar verzoek niet dringend genoeg zou schijnen. Eindelijk had zij den juisten vorm gevonden, zij sloot met bevende handen den brief, opende hem nog eens, en herlas hem, vouwde hem weer dicht, liet er toen het zwarte lak op droppelen, fluks door een klein cachet met haar wapen gestempeld. Zij schreef er het adres op met de bijvoeging, die zij wist dat het stuk persoonlijk in handen van den Koning zou brengen. Reeds wachtte de bode te paard voor de deur. Hij stak den brief zorgvuldig in zijnen zak, en het klotsen van de hoeven op de zware keisteenen verkondigde welhaast zijn vertrek. De buren stonden voor de vensters te gluren; op straat verdiepten zich een paar nieuwsgierige ledigloopers in de vraag, welke boodschap die man wel te vervullen zou hebben. Achter de gordijnen oogde Ottilie hem na.

‘Wie dien man zien gaan’, zei zij tegen haar nicht, ‘zullen niet vermoeden dat een menschenleven van het slagen van zijne zending afhangt.’

De kamer die Eduard van Lievendaal te Breda tot gevangenis strekte was zeker niet gezellig, maar menig gevangene zou er toch uitermate mede tevreden zijn geweest. Het was een ruim en hoog vertrek, in de bovenverdieping van een der openbare gebouwen der stad, met wit gepleisterde muren en een venster, door welks kleine ruitjes de gevangene, zonder door zware traliës belemmerd te worden, boven de daken der stad de toppen van enkele boomen en de blauwe lucht kon zien. De meubelen bepaalden zich tot het strikt noodzakelijke; een bed, een tafel, een bruikbare stoel en een paar andere, die niet dan met groote behoedzaamheïd konden gebruikt worden: een koffer eindelijk, waarin zich alle tilbare have bevond, die den gevangene op dit oogenblik ten dienste stond. Aan de deur had men van buiten een paar grendels aangebracht en van binnen de kruk weggenomen. Tegen de zoldering met hare verwelooze kleine balk-

jes schenen sinds jaren de spinnen ongestoord hun rijk te hebben gesticht; hunne stoffige webben hingen in zwarte franjes naar beneden. Van tijd tot tijd waagden zij zich langs de witte muren of daalden aan de eigen gesponnen draden naar omlaag; het waren de eenige levende schepsels die Eduard gezelschap hielden.

Van menschelijke wezens zag hij niemand, dan een oud soldaat, die als cipier dienst deed, kort van stof en weinig spraakzaam. In de eerste weken zijner gevangenschap had men hem herhaaldelijk ondervraagd, een paar hoofdofficieren waren met die taak belast geweest, die evenwel vrij ondankbaar was gebleken, want Eduard van Lievendaal was niet te bewegen geweest om eenige belangrijke mededeeling te doen. Daarna had men hem met rust gelaton, en de dagen vloden thans voorbij in doodelijke eentonigheid.

De herfstzon was achter de roode daken verdwenen. Eduard had een duodecimo deeltje, welks fijne letters hij niet meer kon onderscheiden, ter zijde geschoven, en zat werktuigelijk de rosse wolken der avondlucht aan te staren. Het werd langzamerhand donker in het vertrek. De cipier kwam binnen, zette het eenvoudig avondeten op tafel en stak een vetkaars aan, even stilzwijgend als altijd, maar bij het weggaan, in plaats van zijnen gevangene, als naar gewoonte, goeden nacht te wenschen, zeide hij:

‘Mijnheer van Lievendaal, gij moet nog niet naar bed gaan, er komt straks nog iemand om u te spreken; tevens heb ik orders u te bevelen om uwe zaken in te pakken en u gereed te maken om deze kamer te verlaten.’

‘Wat gaan zij met mij doen?’

‘Wel, verlangt gij niet eens naar verandering? Als ik zoolang in een kamer had moeten zitten, zou ik blij zijn eens wat anders te zien’, zei de cipier.

‘Indien zij mij gaan doodschieten, zullen zij mij toch vooruit waarschuwen’, vroeg Eduard barsch.

‘Ik heb u het al dikwijls gezegd, men schiet hier in Holland de menschen maar niet zoo dood’, antwoordde de cipier en hij smeet de deur weer dicht.

Eduard bleef peinzend op zijn stoel zitten en verdiepte zich in gissingen naar wat hem te wachten stond. Hij stond niet eerder op, dan toen zich voetstappen in den gang deden hooren, gevolgd door het hem zoo welbekende geluid van het ver-

schuiven der piepende grendels. De cipier opende de deur en liet iemand binnen. Eduard kende hem niet, het was een man naar het uiterlijk te oordeelen een jaar of tien ouder dan hij, met een niet onaangenaam voorkomen, en gekleed in de uniform van kapitein der huzaren.

‘Mijnheer van Lievendaal’, zei de binnenkomende op beleefden toon, en met een lichte buiging, ‘wij moeten samen op reis, wilt gij dus uwe zaken maar inpakken en u in gereedheid houden. Over een kwartier reeds gaan wij weg.’

‘Waarheen?’ vroeg Eduard.

‘O, men moet alles zoo niet vragen, een gevangen man moet al tevreden zijn als hij eens wat afleiding krijgt.’

‘Indien gij mij komt afhalen om mij mijn doodvonnis te laten ondergaan’, zei Eduard ernstig, ‘dan verwacht ik toch dat gij mij dat zult mededeelen. Ik vrees den dood niet, maar ik zou liever niet onvoorbereid willen sterven.’

‘Wie spreekt hier van doodvonnissen en sterven?’ zei de officier lachend. ‘Gij zijt voor geen rechtbank noch krijgsraad geweest.’

‘De Buonapartes hebben de gewoonte niet zich daar veel om te bekommeren’, zei Eduard. ‘De Hertog van Enghien is ook 's nachts weggehaald om te worden doodgeschoten.’

‘Met uw verlof’, zei de officier, ‘maar gij zijt de Hertog van Enghien niet; intusschen laat ons den tijd niet verspillen met onnutte redeneeringen, want ik zou gaarne een ernstig woord met u willen spreken. Wilt gij mij uw eerewoord geven dat gij geen pogingen zult doen om te ontsnappen gedurende onze reis?’

‘Neen’, zei Eduard kortaf.

‘Zooals gij verkiest’, antwoordde de officier met onveranderde beleefdheid, ‘het gevolg zal alleen zijn, dat ik dan in mijn rijtuig nog twee gendarmes zal moeten nemen, en aangezien ik nu niet vermoed dat de aanwezigheid van die twee heeren onze reis zal veraangenamen, en ik liever alleen van uw gezelschap zou genieten, neem ik de vrijheid mijn vraag nog eens met aandrang bij u te herhalen.’

De voorkomendheid van den officier had Eduards toorn eenigszins ontwapend. ‘Welnu’, zei hij, ‘het zij zoo, ik geef u mijn eerewoord, maar wat ik u verzoeken mag, zeg mij dan ook waar wij heen gaan?’

‘Hoe gaarne ik u die inlichting zou willen geven, Mijnheer van Lievendaal, het is mij onmogelijk, ik heb de meest stellige bevelen om over dit punt te zwijgen, maar wij mogen geen tijd meer verliezen. Kan ik u soms behulpzaam zijn met het inpakken van uw goed?’

De koffer was spoedig gereed. De officier klopte tegen de deur, die dadelijk door den cipier werd geopend. Eduard wierp een laatsten blik op het vertrek waar hij zoovele weken had doorgebracht; hij volgde den officier door een langen gang. Toen daalden zij een donkere kronkelende trap af, waar het twijfelachtige licht van de lantaren, die de cipier achter hen droeg, ternauwernood voldoende was om hen op de beenen te houden.

Eindelijk waren zij naar beneden gestrompeld en stonden in den benedengang, waar hun door de geopende voordeur de koude avondlucht tegenwoei. Bij de deur stonden een paar gendarmes. ‘Haal even het koffertje van boven en zet het op de koets’, beval de officier aan een hunner. ‘Mijnheer van Lievendaal, wanneer gij soms afscheid mocht willen nemen van uwen cipier, dan is het nu het oogenblik’, zei hij lachend. De cipier bleef met de hand aan zijne politiemuts onbewegelijk staan en groette met een stijve buiging. De beide heeren traden de deur uit. Vlak voor de stoep stond een koets met twee paarden.

‘Mag ik u maar verzoeken in het rijtuig te gaan.’

Eduard nam plaats; bij het licht van de rijtuiglantaren zag hij, hoe de gendarme met behulp van den voerman het koffertje opbeurde, dat weldra met een zwaren plof zijne plaats boven op het rijtuig bereikte.

‘Zie zoo’, zei de officier, ‘gij hebt gezien dat uwe bagage er op is.’ Toen nam hij zelf naast Eduard plaats, de gendarme ging op den bok zitten naast den voerman. Het portier werd gesloten, de voerman liet de zweep hooren en de koets geraakte in beweging. Het was nog niet laat, enkele winkels waren nog open en er waren nog menschen op straat, maar toen Eduard een blik naar buiten wilde werpen, bemerkte hij dat alle portierglazen met gordijntjes bedekt ware.

‘Zou er niet een raampje mogen geopend worden?’ vroeg hij aan den officier, ‘ik kan niet tegen benauwde lucht.’

‘Straks, straks, nu nog niet’, was het antwoord.

De koets rammelde over de hobbelige keien, de stadspoort

door, de brug over, de hoeven der paarden klonken niet meer, men was op een zandweg.

‘Nu kunnen wij ten minste weer eens praten’, zei de officier, hij schoof het gordijntje aan zijne zijde op zij en zette het raampje halverwege open. Eduard zag niets, dan het schijnsel der lantaren tegen de boomstammen langs den weg. Het was een stikdonkere avond.

‘Mag ik nu nog niet weten in welke richting wij reizen.’

‘Mijnheer van Lievendaal, ik ben volkomen bereid tot elk gesprek, over alle onderwerpen waarover ik in staat ben een woord in het midden te brengen; maar laat ons nu afspreken over onze reis zelve geen woord meer te wisselen. Ik heb u reeds gezegd, ik mag mij daar niet over uitlaten. Ik wil u gaarne den tijd in deze rammelkast korten; zoo gij belangstelt in verhalen van mijne campagnes, dan ben ik tot uwe orders; ik ben pas onlangs uit Spanje teruggekomen, ik heb voor drie jaar den veldtocht in Duitschland mede gemaakt, ik ....’

‘O, dank u, ik heb zelf van den oorlog zooveel gezien, dat ik er niets meer van verlang te hooren.’

Het gesprek vlotte niet. Eduard wierp zich achterover in den hoek van de koets en geraakte langzamerhand in slaap.

Toen hij wakker werd stond het rijtuig stil. De kille herfstwind drong door het open raampje binnen; zijn reisgenoot met het hoofd naar buiten, fluisterde tegen den gendarme die van den bok was gedaald. Eduard hoorde het murmelend gekabbel van water tegen een schuit, terwijl de zachte beweging, zonder eenig geruisch, hem deed bemerken dat men niet op den vasten grond was.

‘Wat is er’, zei Eduard half slapende, en nog niet dadelijk tot het besef komende, dat hij zich niet in zijn gevangenis maar in een donkere koets bevond.

‘Niets, niets, slaap maar rustig door’, zei de officier en hij haalde het raampje op en sloot de gordijnen. De koets kwam weder in beweging, en ging als tegen een berg op, toen stond zij weder stil. Men hoorde het rammelen van een ketting, het doffe nederploffen van iets zeer zwaars en het knarsen van slecht gesmeerde scharnieren; het rijtuig ging zeer langzaam vooruit; eerst klepten de hoeven der paarden op een houten brug, toen rammelde de koets door een enge poort en verder over keisteenen.

Men was weder in een stad. Een goed kwartier verder was andermaal een oogenblik oponthoud, dezelfde geluiden deden zich hooren, en de wielen rolden weder over een zandweg. Toen stond na een paar minuten het rijtuig weder stil. Eduard hoorde het verwarde geluid van eenige mannenstemmen, het geschreeuw van den voerman, die zijnen zetel scheen verlaten te hebben en het hinniken van paarden. Hij maakte er uit op, dat er versche paarden voor het rijtuig werden gespannen. De officier naast hem scheen thans zelf moeite te doen om den slaap machtig te worden en sprak geen woord. Spoedig geraakte men weer in beweging. De zweep kletste, en eerst in draf, toen weder een eind stapvoets, ging de reis voert. Na een uurtje te hebben gewaakt bekroop de slaap Eduard weder. Ditmaal sliep hij zoo vast, dat hij pas wakker werd door het aanstooten van zijnen buurman.

‘Mijnheer van Lievendaal, wij zijn voor heden aan het eind onzer reis gekomen.’

Eduard wreef zich de oogen uit, het was buiten nog stikdonker, de gordijntjes waren nog gesloten; alleen de lantarens wierpen een flaauwe lichtstraal in het rijtuig, dat weder over straatsteenen rolde. Nog een paar minuten en het stond stil. De gendarme deed het portier open en lichtte met een der rijtuiglantarens de beide uittredende reizigers bij. De deur van een groot gebouw werd geopend. Eduard en de officier traden binnen. Nog steeds door den gendarme met de lantaren voorgelicht, gingen zij door smalle gangen, vervolgens een trap op, weder een gang, weder een trap, toen haalde de gendarme een sleutelbos voor den dag en opende eene deur. Een paar kaarsen werden aangestoken en Eduard zag een kamer, iets kleiner dan die welke hij te Breda verlaten had, overigens even ongezellig, maar wat beter gemeubeld. Een opgemaakt bed stond gereed.

‘Gij zult nog eerst wel wat rust willen nemen, want de dag is nog niet aangebroken’, zei de officier, ‘ik zal u uw koffer laten brengen. De kamer is wel niet groot, maar gij behoeft er maar een dag in door te brengen. Heden avond zullen wij de reis voortzetten. Ik wensch u voor het oogenblik nog eenige uren nachtrust. Tot straks.’

Een gevangene leert slapen. Het zijn zijne gelukkigste oogenblikken; hoe meer hij die kan verlengen, hoe minder hij lijdt. Toen Eduard weer wakker werd, was het volkomen licht in zijn kamer. De zon was dus waarschijnlijk reeds lang op,

want toen hij zijn nieuwe verblijf rondzag, bemerkte hij dat hare stralen slechts door een klein venster boven in den muur, met ijzeren bouten van binnen getralied, konden doordringen. Zijn eerste werk, zoodra hij zijn bed verlaten had, was een poging om een blik uit dat venster te werpen. Hij sleepte de tafel tegen den muur, en ging er op staan, maar zijn oog kwam nog niet tot aan het venster. Toen grepen zijne handen de ijzeren bouten en op die wijze gelukte hem het lichaam zoo hoog op te heffen, dat hij uit het venster kon zien. Recht tegen hem over, op zeer geringen afstand, verhief zich een witte muur, met eenige vensters, ongeveer gelijk aan dat waaruit hij keek. Verder aan beide zijden witte muren zonder vensters, beneden blauwe steenen op den vloer eener enge binnenplaats, boven de lucht. Meer was er niet te zien. Mistroostig liet Eduard zich weer zakken. Meteen hoorde hij den sleutel in het slot omdraaien; de officier die hem vergezeld had, trad weder binnen.

‘Doe geen moeite, het uitzicht is het wezenlijk niet waard’, zei hij lachend.

‘Mijnheer’, antwoordde Eduard, ‘een behandeling als die mij thans wedervaart druischt tegen alle wetten van menschelijkheid in. Men sleept mij uit mijne gevangenis, bij nacht naar een andere plaats, zonder mij zelfs te willen zeggen waar ik ben. Het is Gode geklaagd. Veroordeel mij, laat mij ter dood brengen, maar leef niet met mij als een kind, dat blind gehoorzamen moet en wien men verbiedt vragen te doen. Ik heb mijne vrijheid verloren, ik moet daarin berusten, maar er zijn toch plichten der menschelijkheid, die men zelfs jegens een gevangene niet mag veronachtzamen. Ik heb recht te weten wat mij wacht, waar ik mij bevind, wie gij zijt die mij hier als cipier bewaakt.’

‘O, wat de laatste vraag betreft, daar wil ik u gaarne op antwoorden, het verwondert mij zelfs dat gij die niet vroeger deedt. Mijn naam is van Zwanenhorst, ik ben kapitein bij het derde regiment huzaren van de Hollandsche armée. De beide eerste vragen, dat weet gij nu eenmaal, moeten onbeantwoord blijven. Overigens behoeft gij geen reden tot klagen te hebben. Ik zal goed voor u zorgen; alles wat gij verlangt en wat ik bij machte ben u te verschaffen kunt gij bekomen. Gij zult een beter middagmaal hebben, dan naar ik vermoed te Breda, gij zult

het met mij moeten deelen, maar daar kan ik niets aan doen. Wilt gij dat ik u gezelschap houde, dan zal ik bij u blijven, wilt gij liever alleen zijn dan zal ik u verlaten.'

'Ik verlang naar niets meer dan naar de eenzaamheid.'

'Zooals gij wilt, ik zal zorgen dat gij een goed ontbijt krijgt en tegen het uur van het middagmaal ziet gij mij terug.'

Het ontbijt werd door den gendarme gebracht. Eduard begreep dat het verloren moeite zou zijn den man te ondervragen en liet hem stilzwijgend komen en vertrekken. Hij had, gedurende zijne gansche gevangenschap, het gemis zijner vrijheid nooit sterker gevoeld dan in de eenzame uren, die hij in deze onbekende gevangenis doorbracht. Het was er doodstil. Geen ander geluid drong er door, dan elk half uur het vroolijk klokkespel, besloten door den vollen klank van een torenklok, die de voorbijgaande slepende uren verkondigde. Alle herinneringen aan de nachtelijke reis riep Eduard op, als mocht hij er uit raden waarheen men hem gevoerd had. Hij was in een veerpont een rivier overgevaren, dat begreep hij; toen was hij door een vesting gereden. Maar uit dit alles viel weinig op te maken; was het de Maas, de Waal of de Schelde geweest die hij was overgevaren? Hij kende de afstanden niet, hij was vóór zijn gevangenschap nooit in Breda noch in de omstreken dier stad geweest, hij was zelfs in de aardrijkskunde van zijn land te weinig bedreven, om gissingen te kunnen doen. Zijne overtuiging was echter, dat men hem naar Frankrijk voerde, waarschijnlijk naar Parijs, en dat hij in een of andere stad in de zuidelijke Nederlanden, waarschijnlijk te Antwerpen vertoefde. Hij nam zich echter voor geen enkele vraag meer te doen, en zich volkomen onverschillig te toonen. 'Indien zij mij willen verschrikken door deze geheimizinnige reis', zei hij bij zich zelven, 'dan zullen zij zien hoe zij zich bedrogen hebben.'

Tegen den tijd van het middagmaal keerde de officier terug. De maaltijd was zooals hij dien had aangekondigd, beter dan Eduard er in maanden een had gehad. De officier was zoo spraakzaam en vroolijk mogelijk, hij verhaalde met levendigheid, en somtijds niet zonder geest, van zijne ontmoetingen in Spanje, en van den moorddadigen krijg dien hij daar had bijgewoond. Hij schonk Eduards glas met milde hand vol en liet niets onbeproefd om hem in een goede stemming te brengen. De schemering viel, de kaarsen werden aangestoken, de ver-

halen van den officier werden hoe langer hoe romantischer. Eindelijk trad de gendarme binnen en zei op fluisterenden toon: ‘Kapitein, het is buiten geheel donker.’

‘Voorwaarts, marsch!’, was het antwoord. ‘Mijnheer van Lievendaal, de tweede nachtreize gaat beginnen.’

Zij begon geheel op dezelfde wijze als de eerste, in dezelfde koets met gesloten gordijntjes. Eerst weer over de straatsteenen, toen, door de poort, de onbekende stad weder uit, vervolgens in eentonige vaart, door de duisternis steeds verder. De kapitein was spoedig in de rust. Eduard kon niet in slaap komen; de onzekerheid van zijn lot, het hulpelooze van zijn toestand drukten hem zwaarder, naarmate zij zich steeds sterker in zijn gemoed deden gevoelen, en gedurig herhaalde hij bij zich zelven de regels van zijnen lievelingsdichter:

> Mit trägem Schritt seh ich die Stunden schleichen
> Und mich ergreift ein schauderndes Gefühl.
> Es schreckt mich selbst das wesenlose Schweigen,
> Und, fortgeschlendert wie das Blatt vom Baume,
> Verlier ich mich im gränzenlosen Raume.

Ook aan dien nacht, die Eduard een eeuwigheid leek, kwam een einde. De stralen der opgaande zon baanden zich een doorgang door de wolken van witten najaarsmist, onder welke de met gele bladeren bedekte grond, de donker groene weilanden en de bruine heide, als onder een donzen dekbed rustten. Op een heuvelkling, onder een paar oude dennen, die aan elken naald hunner veruitstekende takken een druppel torschten, stond de reusachtige gestalte van Oranje Kees. Hij had zijn duffelsch buis aan, en niet zonder reden, want de morgenstond was kil; de met dikke wanten bedekte handen hield hij beurtelings boven de oogen, die te vergeefs in den ondoordringbaren mist staarden, of hij bracht die achter het oor om, waar het gezicht hem geen diensten kon bewijzen, althans het gehoor te scherpen.

Eindelijk kon men, in de doodsche stilte van den morgen, het gekraak van voetstappen op de heide hooren; na eenige oogenblikken traden drie gedaanten uit den mist te voorschijn. Het

waren dezelfde mannen met wie hij in de herberg te Lievendaal had gezeten, op den avond na zijne ontmoeting met Ottilie, bij Dr. Mallotius.

‘Frisch weertje, Kees.’

‘Oude stroopers zooals gij en ik zijn aan de November-morgens gewend. Als ik hier ben, denk ik er altijd aan dat ik juist achter dezen zelfden boom, ja het zal wel bij de veertig jaar geleden zijn, drie weken lang op een hert heb zitten loeren, en toen ik hem eindelijk onder schot kreeg, net op zoo'n morgen als nu, zei de vuursteen pof, het kruit in de pan was nat geworden, ik gooide uit kwaadheid mijn geweer op den grond dat het kwakte, en met kwam de koddebeier uit het bosch, daar ginds. Ik op den loop, mijn geweer liet ik in den steek, dat kunt gij begrijpen; de man had mij niet gezien, maar hij liep toevallig net op deze plaats aan en ik kon zien hoe hij met mijn geweer weg wandelde. Ge kunt denken wat er te huis te koop was, toen Kees zonder hert en zonder geweer weerkwam. Ja, Krelis, gij zult ze hier ook wel eens, in uwe jonge jaren, het licht hebben uitgeblazen. Maar nu, op onzen ouden dag, moeten wij op ander wild uit.’

‘Ja’, hernam de aangesprokene, ‘laten wij onzen tijd niet verpraten, ik zou van morgen ook niet graag willen, dat de koddebeiers ons zagen.’

‘Neen’, zei Kees, ‘maar wees daarop dood gerust; van morgen is er geen gevaar; van avond, dat zal er van afhangen. Hoort eens,’ en de drie mannen drongen zich dicht om Kees, ‘van avond moet ieder met zijne mannen zorgen, dat hij tegen het vallen van de schemering zich ophoudt in het bosch, achter de kapel. Gij kunt u daar gemakkelijk schuil houden. Zorgt er alleen voor, dat zij zich allen zoo stil houden als visschen. Ik zal gaan staan achter den grooten beuk, op den hoek van de laan die naar de kapel gaat, waar de stoet voorbij moet komen. Zoodra gij mij hoort fluiten, komt gij allen te voorschijn en loopt naar de kapel. Daar staat de tuinman van Lievendaal, met twee metselaarsknechts, het lijk op te wachten. Gij zegt dat gij, namens den Jonker van Lievendaal, komt beletten dat het lijk zonder zijne toestemming begraven worde, of eigenlijk gij zult het niet eens behoeven te zeggen, want als de oude tuinbaas twaalf mannen met zwartgemaakte gezichten uit het bosch ziet komen, dan gaat hij even hard op den loop als ik

indertijd voor den koddebeier. Ondertusschen komt de stoet, gij herhaalt hetzelfde, ik zal dan ook wel bij ulieden zijn; de dragers zijn allemaal stadsche, die het ook niet op vechten zullen laten aankomen, en zoo zij het doen, dan zullen wij hun eens toonen dat de Veluwsche knuisten hard zijn.'

'Ja', zei een der mannen, 'maar wat dan? moeten wij dan die lijkkist daar maar laten staan?'

'Hebt nu maar geduld en laat mij uitspreken; als Kees een zaak verzint dan doet hij die niet ten halve, gaat nu maar eens even mede hierheen.'

Zij daalden den heuvel af; aan zijnen voet waren diepe gaten waaruit men voor jaren grint en leem had gedolven. Een dier gaten was geheel versch uitgediept in den vorm van een grafkuil.

'Ziet gij dien kuil, dien heb ik gisteren avond gegraven, en twee spaden liggen daar ginds in dien eikenstruik. Gij kent het pad dat achter de kapel naar de heide loopt; welnu, wij vatten met ons allen de baar op, zoodra wij al dat volk naar den duivel hebben gejaagd; wij dragen die naar de heide en over de heide heen naar dezen kuil. Daar zullen wij den ouden schelm onder den grond stoppen zoodat er geen haan meer naar hem zal kraaien. Ja, ik had nooit gedacht dat ik zijn doodgraver nog eens zou zijn. Als wij hem hier goed weggestopt hebben, dan neem ik een oude hark, die ik in het bosch ergens heb neergelegd, ik hark het pad op, zoodat niemand 's morgens de voetstappen meer kan zien; op de heide kunnen zij ons niet sporen; de baar breken wij stuk of nemen wij mede en dan wil ik eens zien, of het ooit zal uitkomen, als gijlieden ten minste uwen mond kunt houden, waar Jonker Frederik van Lievendaal begraven ligt.'

'Netjes verzonnen', klonk het bewonderend uit den mond der mannen.

'Ja, maar nu moet gijlieden mij ook gehoorzamen als de kinderen aan den meester. Ziet eens, het zou kunnen zijn, dat zij soldaten of dienders meebrachten, want het geweten van de freule zal wel niet zuiver zijn, zij weet dat zij iets doet dat zij niet mag doen. Ik wil niet dat er bloed stroome, gij behoeft uw leven niet te wagen. Dat is de vent niet waard. Daarom moet gij mij beloven, dat, wanneer ik niet fluit - en dat is een teeken dat er onraad is - gij u ook doodstil houdt. Gij begrijpt nu waarom ik bij den beukenboom aan den hoek ga staan.'

‘Maar, Kees, kondt ge niet van den dominé vernemen of er nog vreemd volk zal meekomen?’

‘Dat kunt gij denken, ik was zoo blij toen hij losliet, dat het van avond zou gebeuren, dat ik er geen woord meer over sprak.’

‘Maar zou de dominé het afkeuren?’

‘Ik heb het u nu al meer gezegd, gij moet dominés niet vooraf over die dingen spreken; als het gebeurd is zal hij het zeker goedvinden.’

‘Zouden wij het hem dan vertellen, later?’

‘Om den duivel niet, hij hoeft niet te weten wie het gedaan heeft; niemand, dan wij met ons dertienen, zal het ooit hooren, dat moeten wij elkander beloven. Zelfs aan uwe vrouwen moogt gij het nimmer vertellen. Als gij mij dat niet belooft, dan blijf ik te huis; en nu zorgt ieder voor zijne drie mannen, kerels waar wij op aan kunnen, met goede armen en pooten aan het lijf, en die als het noodig is hunne vuisten durven gebruiken. Ziezoo, gijlieden weet nu alles, ik zie u niet meer voor van avond, als de kermis aan den gang is. Wij moeten hier maar niet langer blijven hangen, Krelis is te bang dat de koddebeiers hem zullen zien. Goeden morgen, mannen’, en Kees leî de vingers op de lippen, ‘voor alles, mondje dicht.’

De avond was gevallen; ofschoon de lucht bewolkt was, was de duisternis niet volslagen, want de maan, die in haar eerste wassen was, gaf nog een weinig licht.

Kees had reeds vroeg post gevat achter den grooten beuk, denzelfden boom onder wiens lommer Dries de dokter, voor meer dan honderd jaren, zijne zonderlinge voorspelling had uitgesproken. Het was een reusachtige boom, die opgegroeid op een ruime standplaats aan het kruispunt van twee lanen, noch door zijne eigen natuurgenooten noch door den menschelijken snoeilust in zijne ontwikkeling belemmerd was. Zijne lange takken hingen aan de zijde van het bosch tot vlak op den grond en hadden het kreupelhout in zijne onmiddellijke nabijheid geheel verstikt. Thans hadden de Octoberwinden zijn breede kruin bijna geheel ontbladerd; alleen de lagere takken hadden hunne bladeren nog behouden, maar bij elken ademtocht van den herfstwind moesten zij van de hun overgeblevenen er weder enkelen afstaan, die ritselend naar den grond dwarrelden. Kees had van zijne standplaats het gezicht op de laan, die recht van hem af naar het kasteel Lie-

vendaal voerde; vlak voor hem liep de laan waar de lijkstoet voorbij moest komen; aan haar uiteinde, op tweehonderd passen afstand van den boom, verhief zich de grafkapel. Voor eeuwen had daar een kerk gestaan, die in de dagen van den tachtigjarigen oorlog verwoest was. Later had men de kerk op een andere plaats weder opgebouwd, maar het koor, dat ongeschonden was gebleven, had men laten staan. Reeds toen bevatte het de grafstede der heeren van het kasteel, en sedert waren alle heeren en vrouwen van Lievendaal, wanneer de deur van het slot zich voor de laatste maal voor hen geopend had, in de gewelven onder dit gebouwtje, dat van buiten het voorkomen eener kleine kapel had, ter ruste gebracht. Kees kon uit de verte zien, hoe zich een klein lichtje, vermoedelijk van een lantaren, bij en om de kapel bewoog en hij hoorde ook van tijd tot tijd het fluisterend gerucht van stemmen. Van het kerkhof bij de kerk vanwaar het lijk moest worden overgebracht, zou hij, zelfs op klaarlichten dag, niets hebben kunnen zien. Het lag daartoe op te grooten afstand; alleen de kerktoren die boven de boomen uitstak zou hem de plaats hebben aangewezen, Thans was ook die leien spits in het nachtelijk duister gehuld, maar toch kon Kees, door de ontbladerde boomen, in de verte kleine vlammetjes zien, die zich als dwaallichtjes heen en weder bewogen. Het waren de flambouwen van hen, die met de overbrenging van het lijk bezig waren. Aan het gedwarrel dier lichten kon Kees bemerken dat de stoet zich nog niet gevormd had, maar dat men waarschijnlijk met het opgraven bezig was. Het was doodstil om hem heen. Soms wierp de ondergaande maan een flauwen weerschijn over de blanke beukenstammen van het bosch; dan was alles weer donker en zag hij bijna niets dan de kale takken der boomen tegen de witte lucht. De stilte werd plotseling afgebroken door de doffe tonen der torenklok. ‘Zie zoo, zij gaan weg’, fluisterde Kees in zichzelven, ‘het is een schandaal dat zij de klok nog voor hem luiden.’ Hij wendde het gezicht in de richting van den toren en kon duidelijk zien hoe de lichtjes nu een lange rij vormden, die zich langzaam bewoog. Zij waren spoedig uit zijn gezicht, want de stoet moest een langen omweg maken, eer hij bij de laan was die recht naar de kapel leidde.

Kees keerde weder naar den beukenboom terug; onwillekeurig staarde hij in de richting van het kasteel. ‘Wat kan dat zijn’, zei hij bij zichzelven, ‘licht op het kasteel!’ Het licht moest

voor het middenvenster, boven de deur zijn, het eenige venster dat vlak op de laan uitzag. Daar was de kamer geweest waar nooit meer iemand had willen slapen, nadat de jonker van Lievendaal er die nachtelijke verschijning had gezien, die Dries den dokter in de gevangenis had gebracht.

‘Hoe kan daar licht zijn?’ mijmerde Kees en het geval strekte niet om zijn toch reeds eenigszins onrustig gemoed kalmer te stemmen. Hij voelde zijn hart popelen. De maan was nu geheel verdwenen, boven zijn hoofd hadden zwarte wolken ook de lucht in duisternis gehuld. Hij zag niets meer dan het licht aan het eind der laan voor het slotvenster, en hoorde niet anders dan de onvermoeide torenklok, die steeds op denzelfden slependen toon bleef kleppen. In zijne rechterhand klemde hij het kleine fluitje, dat het teeken moest geven aan zijne vrienden. Daar vertoonden zich op eenmaal de lichtende flambouwen weder, maar thans in zijne onmiddellijke nabijheid. De stoet naderde. Kees stond geheel verscholen achter den zwaren boom, en bewoog het hoofd slechts even langs den stam om alles te kunnen zien. De stoet kwam nu vlak op hem aan. Hij kon de gestalten onderscheiden. Vooraan liep een oude knecht, in de livrei van de Lievendaals, aan beide zijden de voorste fakkeldragers; daarachter bewoog zich, als een reusachtig dier met hoogen rug, de met een zwart kleed bedekte lijkkist, die door de dragers, in lange zwarte mantels, met langzamen tred werd voortbewogen. De dorre bladeren kraakten onder hunne voeten. Op zijde gingen de fakkeldragers, achter den doode scheen niemand meer te volgen.

‘Geen soldaten, geen dienders, niets als de oude veldwachters’, zei Kees, ‘de zaak is gezond.’ Hij hief het fluitje op, tot dicht bij den mond, om het teeken te kunnen geven, zoodra de stoet hem voorbij was gegaan. Van zijne schuilplaats, op geen tien passen van den weg, kon hij alles duidelijk onderscheiden. Het groote zwarte gevaarte naderde. Bij den rooden gloed der toortsen kon hij de bruine bladeren bijna tellen, die de herfstwind over het lijkkleed had gestrooid en die in de breede plooien waren blijven hangen. Van de dragers aan zijne zijde ontging er geen aan zijn blik. ‘Allemaal Deventersche, daar behoeven wij niet bang voor te zijn.’ Zij waren hem reeds voorbij en het fluitje was vlak bij den mond. Nog twee fakkeldragers en de oude veldwachter sloten den stoet. Maar wie

was die slanke figuur in een langen ronwmantel gehuld tusschen die beide in, beschenen door het volle licht der fakkels? Kees kromp ineen. Hij begon te beven over al zijne leden, de hand die het fluitje hield zakte onwillekeurig. Het was hem alsof die geheele stoet in eens verzonk in den grond. Neen, hij kon zich niet vergissen. Met langzamen tred schreed Eduard van Lievendaal, vlak achter het lijk van zijnen oom. Bleek en met ingevallen wangen, geleek hij de schim van den blozenden jeugdigen man dien Kees kende, maar toch hij was het. Er was geen twijfel mogelijk. Kees klemde zich aan een der takken vast, hij boog zich zoo ver vooruit als mogelijk. Meteen wendde de persoon, op wien zijn oog met alle inspanning gericht was, even het gelaat ter zijde. ‘Als hij het niet is dan is het zijn geest’, sprak Kees bij zich zelven en hij bleef roerloos achter den boom staan. Hij zag den stoet zich met denzelfden afgemeten gang naar de kapel richten. De fakkels verdwenen tusschen de boomen, ook het licht op het kasteel scheen uitgedoofd. Kees was een eind het bosch ingeloopen en daar op den kouden grond gaan zitten. Hij hoorde het geruisch van fluisterende stemmen, het krassen van scharnieren, het schuiven over steenen zerken, hij bleef zitten met de handen voor het gelaat en met den rug naar den weg gekeerd. De plechtigheid scheen afgeloopen, de fakkeldragers keerden weder. Hun vlugge stap deed de dorre bladeren ruischen. Kees keek niet meer om.

Het was geheel donker geworden en doodstil. Hij liep den weg over, voorbij de kapel het bosch in. Hij floot zacht en aarzelend. Van alle zijden hoorde men stappen op het mos.

‘Hier’, riep hij met gedempte stem.

‘Hoe nu,’ fluisterde degene die hem het eerst aantrof, ‘waren er soldaten bij? de stoet was toch zoo klein’.

‘Vraag mij niets’, zei Kees, ‘en gaat naar huis. Laat alle mannen zoo spoedig mogelijk vertrekken en geen oogenblik langer hier blijven. Ik heb veel beleefd, maar zoo iets als van avond nog nimmer.’

Op den morgen, die aan de mislukte onderneming van Kees

met de zijnen was voorafgegaan, - de inbreuk op de tijdsorde is voor ons verhaal noodzakelijk - werd Ottilie van Lievendaal reeds vroeg, terwijl zij nog met hare nicht aan het ontbijt zat, verrast door de mededeeling, dat twee heeren haar wachtten in de voorkamer. Zij hadden zich laten aankondigen als door Zijne Majesteit den Koning gezonden. Ottilie had niets vernomen sedert het afzenden van haren brief naar het Loo; er was bij haar geen twijfel of de personen die thans op haar stonden te wachten, brachten haar 's Konings antwoord. Met bevend hart en knikkende knieën ging zij naar de kamer, maar toen zij binnen was getreden strekte zij de hand uit naar het eerste meubel dat onder haar bereik stond, om zich staande te houden, en zij kon ter nauwernood een uitroep van ontsteltenis weerhouden. Voor haar stond de kapitein van Zwanenhorst dien zij niet kende, maar achter dezen, wat nader bij de deur, haar neef Eduard. Zij durfde de blikken naar zijn door de gevangenschap verbleekt gelaat niet opslaan en ook hij stond met de oogen op den grond gericht.

‘Freule van Lievendaal, niet waar, heb ik de eer op dit oogenblik te zien,’ zei de kapitein, diep buigend en met een lachenden trek om den mond. Ottilie knikte werktuigelijk even met het hoofd.

‘Zijne Majesteit heeft uwen brief ontvangen, waarin door u een beroep op zijne lankmoedigheid werd gedaan ten behoeve van uwen bloedverwant, die bij de expeditie in Zeeland gevangen is genomen. Zijne Majesteit was natuurlijk dadelijk bereid om aan dat beroep gehoor te geven; dat het van u kwam was alleen reeds voldoende om alle bezwaren die er tegen konden bestaan, te doen vergeten. En om u te bewijzen met hoeveel genoegen uwe wenschen door den koning worden vervuld, heeft Zijne Majesteit besloten den gevangene ter uwer beschikking te stellen. Mij werd de vereerende taak opgelegd hem hierheen te geleiden en aan u over te geven. Hij is nu uw gevangene, en gij kunt over zijn lot beschikken naar uw welbehagen. Alleen zal ik u verzoeken nevensgaand stuk te willen onderteekenen, waarbij gij verklaart dezen gevangene uit mijne handen te hebben ontvangen en dat mij bij den Koning tot bewijs moet strekken, dat ik zijnen last heb uitgevoerd. Indien gij het straks geteekend in mijn logement wilt laten bezorgen, zult gij mij een grooten dienst bewijzen, want ik zou gaarne

zoo spoedig mogelijk naar het Loo willen vertrekken.'

Hij legde het stuk op tafel en haalde tegelijkertijd een brief met het koninklijk zegel uit zijn zak. 'Deze eigenhandige brief van den Koning is mij tevens toevertrouwd, met verzoek u dien ter hand te stellen. Freule van Lievendaal, ik heb thans mijn taak volbracht en mij blijft niets meer over, dan het gevoel van dank uit te spreken, dat ik het voorrecht heb mogen hebben u een boodschap over te brengen, die naar ik vertrouw, u aangenaam is geweest.' Hij boog diep voor haar, terwijl Ottilie, onbewegelijk van ontroering, niet in staat was een enkel woord uit te brengen.

'Mijnheer van Lievendaal', zei hij vervolgens, zich tot Eduard wendend, 'het doet mij leed dat onze kennismaking zoo gedwongen is geweest en onder zoo zonderlinge omstandigheden heeft plaats gehad. Gij weet thans wat uw lot is, ik mocht u, op stelligen last van den Koning, daar niets vooruit van mededeelen. Indien gij mij onbeleefd en misschien hardvochtig hebt gevonden, dan weet gij nu dat ik het moest zijn op hooger order. Laat ons zonder eenig gevoelen van haat of bitterheid en als goede vrienden scheiden', en hij reikte hem de hand, die Eduard werktuigelijk aannam en even drukte.

Toen, na nog eenmaal voor Ottilie gebogen te hebben, verliet hij het vertrek, waar thans beiden, sedert dien voor hen onvergetelijken lentemorgen op het huis te Lievendaal, zich voor het eerst weder alleen tegenover elkander zagen.

Het was voor beiden een pijnlijk oogenblik toen de deur gesloten werd. Eduard stond nog onbewegelijk op zijne plaats. Ottilie hield steeds krampachtig een grooten leuningstoel vast. Zoo verliepen een paar minuten die hun een eeuwigheid schenen. Ottilie herkreeg het eerst haar kalmte, zij nam plaats in den grooten leuningstoel, en zeide toen zacht en met bevende stem:

'Mijnheer van Lievendaal, gij zult begrijpen dat deze zoo geheel onverwachte ontmoeting mij eenigszins geschokt heeft. Toen ik vernam dat uw leven in gevaar was, heb ik gemeend, als de eenige die uwen naam draagt, geroepen te zijn bij den Koning op gratie te moeten aandringen. De Koning heeft aan mijn verzoek voldaan op een wijze, die ik zeer zeker niet verlangd zou hebben. Intusschen gij hebt uwe vrijheid herkregen en gij zult daarvan waarschijnlijk gebruik maken om zoo spoedig mogelijk dit land te verlaten en in uwe vrijwillige

ballingschap terug te keeren. Wij zien elkander vermoedelijk nimmer meer terug, ik heb daarom behoefte om, voordat wij afscheid van elkander nemen, u een paar mededeelingen te doen. De eerste is een verzoek tevens. Mijn vader heeft bij uitersten wil zijn verlangen te kennen gegeven om begraven te worden in de grafkapel waar zijn gansche geslacht rust. Aan dien wensch kan ik natuurlijk niet voldoen....'

'Hoe! is uw vader overleden?' klonk het eerste woord van Eduard.

'Ik vergat, dat u, die altijd in het buitenland vertoeft, dergelijke berichten niet ter oore komen. Ja, mijn goede, beste vader is, nu vier maanden geleden, plotseling aan een beroerte overleden, en heeft mij alleen in de wereld achtergelaten. Zooals ik u reeds zeide, hij had uitdrukkelijk den wensch te kennen gegeven om begraven te worden in de grafkapel te Lievendaal. Aan dien wensch kon ik geen gevolg geven alvorens uwe toestemming verkregen was. Ik heb mij daarom tot uwen zaakgelastigde, hier in Deventer, gewend, die mij, nu ongeveer een maand geleden, kwam mededeelen dat hij, geen antwoord op zijn herhaald schrijven aan u bekomen hebbende, en uit kracht zijner volmacht gerechtigd mij de toestemming te verleenen, mij vergunde het overblijfsel van mijnen vader te doen overbrengen. Ik heb toen nog eenigen tijd gewacht om van deze vergunning gebruik te maken, in de verwachting dat een schrijven van u nog mocht inkomen, maar ten slotte heb ik gemeend deze treurige plechtigheid niet langer te mogen uitstellen. Toevalligerwijze is juist de avond van dezen dag voor de overbrenging vastgesteld, zoodat de gelegenheid voor u nog bestaat om uw wil te verklaren. Mag ik u derhalve vragen of gij deze inwilliging van den laatsten wensch van uwen overledenen oom toestaat?'

Eduard antwoordde met een toestemmend gebaar.

'En nu', hervatte Ottilie met klimmende ontroering, 'na u bedankt te hebben voor uwe bereidwilligheid om aan het verlangen van mijnen vader te voldoen, heb ik u nog iets te zeggen. Gij herinnert u waarschijnlijk waar en wanneer ik u het laatst heb gezien.'

Eduard kon niets uitbrengen en knikte alleen toestemmend.

'Bij die gelegenheid', zeide Ottilie, 'heb ik aan hen, die mij uit mijnen gevaarlijken toestand gered hebben, niet die dank-

baarheid kunnen bewijzen die ik hun verschuldigd was. Ik was zeer ontsteld; daarbij ik kende de jonge dame niet die toen bij u was; sedert heb ik met haar kennis gemaakt en ben ik althans tegenover haar in de gelegenheid geweest mijne tekortkoming te verontschuldigen. Ook weet ik nu, wie de man was die het paard tot staan bracht, en hoop ik ook hem mijne erkentelijkheid te kunnen bewijzen. Wat u betreft, ik zou niet gaarne willen dat waar wij elkander vaarwel gaan zeggen, voor altijd waarschijnlijk, er tusschen ons een misverstand bleef dat niet opgehelderd was.'

Zij zweeg en scheen te wachten op een antwoord van Eduard.

'Er waren destijds omstandigheden', bracht hij met bevende stem uit, 'die ....'

'O, ik weet alles.'

'... Na hetgeen er gebeurd was en in den geheel buitengewonen toestand waarin ik toen verkeerde, die het noodzakelijk maakte mijn verblijf voor iedereen geheim te houden.'

'Ik maak u volstrekt geen verwijt', zei Ottilie. Zij was opgestaan; doodsbleek maar kalm stond zij tegenover haren neef. 'En nu', hervatte zij aarzelend, 'kan ik met een gerust gemoed u vaarwel zeggen, ik hoop dat uw levensloop verder gelukkig zal zijn. Vaarwel.'

Zij maakte eene beweging naar de deur. Eerst nu waagde Eduard het een paar stappen te doen die hem vlak bij haar brachten.

'Ottilie', zei hij fluisterend, 'moeten wij zoo scheiden?'

Zij keerde het schoone gelaat om, zag hem in de oogen en sloeg de hare toen neder.

'Ik heb u alles gezegd wat ik meende u te moeten zeggen.'

'Maar', hervatte Eduard, en zijn stem klonk thans helderder, 'wilt gij nog niet een oogenblik hooren naar wat ik u te zeggen heb.'

Zij bleef staan met de oogen van hem afgewend.

'Ottilie, toen ik u voor de laatste maal alleen gesproken heb, meer dan een jaar geleden, heb ik u gezegd dat ik u altijd getrouw zou blijven, dat uw beeld steeds in mijn hart zou leven; ik heb die belofte gehouden, onder allerlei omstandigheden, onder gevaren en rampen. In de weken toen ik den dood dagelijks voor oogen had, heeft de gedachte aan u mij kracht en rust gegeven; gij zijt nimmer uit mijne gedachten geweken. Indien

het uw wensch is dat wij voor altijd scheiden, dan zal ik dien gehoorzamen, maar ik wil niet dat wij scheiden, zonder dat gij althans dit uit mijnen mond gehoord hebt.' Ottilie zweeg. Hij greep hare hand en klemde die in de zijne.

'Verleden jaar', ging hij voort, 'moest ik u zeggen dat de staatkundige kloof die ons scheidde onoverkomelijk was, maar thans, uwe omstandigheden zijn veranderd; wat toen een kloof was, lijkt mij nu slechts een kleine onbeteekenende afscheiding; voor mij is er niets meer dat mij belet die te overschrijden, en voor u?'

Ottilie zag hem aan, het was alsof haar gelaat op eenmaal den vroolijken trek van vroeger herkregen had; zij scheen niettegenstaande haar somber rouwkleed, Eduard weer geheel dezelfde, als op den morgen toen zij van het paard steeg om hem bij den koningseik welkom te heeten.

'Eduard', zei zij, 'gij hebt mij in den brief dien gij mij geschreven hebt, na onze laatste ontmoeting, gezegd, dat ik moest kiezen: Prins of Koning. Ik kan nu toch den Koning niet afvallig worden, die u het leven heeft geschonken?'

'O, Prins noch Koning', zei Eduard, 'op dit oogenblik zijt gij alleen mij genoeg.'

Zij hadden in de voorkamer naast elkander gezeten, zij wisten zelven niet hoe lang. Het verleden en de toekomst waren besproken in dien zacht fluisterenden, afgebroken toon, die in zulke oogenblikken meer zegt dan de krachtigste welsprekendheid.

Op eens viel Ottilie's oog op den brief, die nog altijd ongeopend op tafel lag.

'Ik moet toch eens zien wat de Koning mij schrijft', zei zij, en zij brak haastig het groote zegel door, en scheurde den brief open.

De brief was geheel eigenhandig, en gesteld in dien toon van alledaagsche galanterie, waarin Koning Lodewijk zich tegenover dames placht uit te drukken. Hij begon met te zeggen, hoe zijn hof het gemis voelde van haar schoonste sieraad en hoe gelukkig het oogenblik was geweest toen hij weder aan Ottilie herinnerd werd, door het ontvangen van haren brief. Haar verzoek was voor hem een bevel geweest. De gevangen bloedverwant moest dadelijk worden losgelaten. Al ware hij de gevaarlijkste samenzweerder uit mijn koninkrijk geweest, ik zou

hem terwille van u toch hebben losgelaten; maar gelukkig voor mij, zoo eindigde hij, verneem ik dat hij geen gevaarlijk mensch, geen man van staatkundige berekening is, maar slechts een onschuldige droomer.

Eduard had, met het gelaat over haren schouder gebogen, de geheele lezing gevolgd. ‘Staatkundige berekening’, zei Ottilie, ‘mag een artikel van hooge waarde zijn voor den Koning, ik heb er zooveel van gezien, dat ik er van gruw.’

‘O Ottilie’, antwoordde Eduard, ‘aan de mannen van berekening behoort misschien de wereld, maar aan de droomers behoort het geluk.’

Dat Eduard dienzelfden avond nog met Ottilie naar Lievendaal ging om daar, als naaste bloedverwant, de lijkbaar van zijnen oom te volgen, terwijl zijne nicht, uit een venster, den stoet in de verte zag voorbijtrekken, heeft men uit het voorgaande kunnen zien.

In het voorjaar kwam hij weder met haar op zijn kasteel, ditmaal om er voor goed te blijven. Ottilie was een paar weken te voren zijne vrouw geworden. Schoon zonder eenigen ophef en zonder vertoon, werden zij er door de bewoners van het dorp hartelijk ontvangen. Oranje Kees alleen was maar half tevreden, hij kon in zijne vertrouwelijke gesprekken met zijne vrienden, aan het vuur van de dorpsherberg en zelfs soms tegenover den predikant, niet verzwijgen dat hij eigenlijk vond, dat de Jonker van Lievendaal een groote dwaasheid had begaan. Maar toen in het late najaar van 1813 de Oranjekokarde weer op aller borsten prijkte, en ook Mevrouw van Lievendaal zich met het teeken der herstelde onafhankelijkheid tooide, en hare vreugde over de verlossing van het fransche juk met evenveel warmte als haar man aan den dag legde, toen geraakten ook bij hem, te midden der algemeene vreugde, alle grieven van voorheen van lieverlede op den achtergrond, en men hoorde hem zelfs van tijd tot tijd hulde brengen aan de innemende eigenschappen der jonge burchtvrouw.

De predikant van zijne zijde betreurde het zeer, dat de heer van Lievendaal, na de herstelde orde van zaken, geen lust

scheen te gevoelen, om de groote staatkundige rol te vervullen, die hij hem altijd in zijne hooggestemde verwachtingen had toegedacht, maar die zeker noch met Eduards aanleg noch met Ottilie's wenschen strookte. Een andere en meer blijvende teleurstelling voor den ouden leeraar was, dat hem het voorrecht onthouden bleef om aan een van Lievendaal, in het tweede geslacht, den doop te bedienen. Als Oranje Kees die klacht hoorde, liet hij niet na om met den ernstigsten plooi, waarvoor zijn gelaat vatbaar was, op te merken dat dominé nu toch wel zou moeten erkennen, dat Dries de dokter meer was geweest dan een gewoon mensch; en waarlijk, zoo beiden een aartsvaderlijken leeftijd hadden mogen bereiken, zouden zij hebben kunnen beleven, dat de oude voorspelling aangaande het huwelijk van een Lievendaal met een Lievendaal vervuld werd, en dat Eduard de laatste telg bleef van zijnen stam.

* * *

Verre vrienden.

Niet weken maar inderdaad maanden lang, heb ik de stapels der Nederlandsche Consulaire Verslagen van de jaren 1881 en 1882 en 1883, en eindelijk zelfs gedeeltelijk die van 1884, voor mij zien aangroeien en telkens grooter worden, zonder er toe te kunnen besluiten om daaruit datgene op 't papier te brengen, wat naar mijne overtuiging eenigermate voor een afspiegeling van het geheel zou mogen gelden. Allerminst echter was die huivering te wijten aan den inhoud der verslagen. Eer het tegendeel is waar. Tal van die rapporten zijn overvloeiend van mededeelingen en opmerkingen en wenken en raadgevingen, waarvan de kennis in zeer ruimen kring van groot nut zou zijn. Maar een bijna vijftigtal afleveringen, van tachtig bladzijden druks elk, nog eens gezet te moeten doorlezen na reeds vluchtig van den inhoud kennis genomen te hebben bij de verschijning, is geen werk van kleinen omvang, vooral niet als men in de eerste plaats zijne beroepsplichten te vervullen heeft.

Daarenboven springt men bij de lectuur gedurig van den hak op den tak. Pas wordt ge in Oostersche toestanden ingewijd, of Westersche roepen uw belangstelling. En nauwelijks hebt ge de marktberichten gelezen van jaren her en van uitzichten op oogsten die al lang verorberd zijn, of de vraag wordt u gesteld, waarom uwe nationale vlag nooit meer gezien wordt in streken waar ze eens oppermachtig woei? Het ontmoedigend gevoel bekruipt u dan, dat uw gansche werk eigenlijk geheel nutteloos en overbodig is, indien de landgenoot de bewijzen geeft toch geen lust meer te hebben in den handel en de scheepvaart met vreemde landen, zoo als uit die klachten

zijner eigene vertegenwoordigers blijkt. En de pas ter hand genomen pen wordt weêr weggeworpen en aangenamer taak begonnen, dan wat immers monnikenwerk blijkt te zijn! Komt soms later een bemoedigender gevoel bij u op en ge vat den arbeid weer ter hand, dan is toch de warmte getemperd die enmisbaar is voor elk werk, dat niet in 't einde ganschelijk mislukt zal blijken te zijn.

Maar erger nog. Nauwelijks had ik de bijna vierduizend bladzijden druks weer doorlezen en opgeteekend wat ik voor Nederland meldenswaard vond, of het lijvige werk van Dr. Steinman Bucher over het consulaire stelsel van alle landen, eischte mijne volle aandacht. Want allerbelangrijkst zijn vele der daarin medegedeelde feiten, en vooral verdient het de opmerkzaamheid, omdat het door een Duitsche hand geschreven is.

De Duitscher onzer dagen toch is, ten spijt van al zijn wetenschap en krijgshaftigheid, de geïncarneerde handelsman. Op geene bekende handelsplaats van Europa en Amerika ontbreekt hij, ja, hij verdrijft er bijna den ingezetene; en nauwelijks is in de verste en meest eenzame plaatsen der wereld een markt of haven geopend of hij trekt er heen. De Engelschman moge er hem dikwijls vóór zijn en gewoonlijk den grooten heer spelen waar hij ook optreedt, toch staat de Duitscher al spoedig naast hem, soms éér hij zich nog verwaardigd heeft diens tegenwoordigheid op te merken. Hoe kon een onhandig schrijver in de Kölnische Zeitung dezer dagen dan ook de dwaasheid begaan, echten koopmansgeest onbestaanbaar te noemen met mannelijken moed op het oorlogsveld. Want eenvondig belachelijk was de uitval indien ze tegen Engeland gericht was, omdat geen enkel volk een heldentocht in zijne krijgsannalen te vermelden heeft als die van een Gordon, een Stewart, een Wilson en de dapperen die onder hen vochten in de Soudan. En belachelijk evenzeer met 't oog op het eigen land, daar immers het uitnemend Duitsche leger van 1870 tal van uitmuntende handelslui onder zijne gelederen telde.

Maar Duitschland schijnt bij zijn plotseling opgekomen begeerte naar koloniaal bezit, jaloezie te voeden tegen de bestaande koloniale machten. Verstandig is dat niet. 't Is nog verre van beslist, dat de Duitscher wel zal varen bij zijne kolonisatieplannen. Een uitstekende marine is daarvoor allereerst noodig, en die weet hij krachtig te ontwikkelen. Maar

ook groote kapitalen worden daartoe vereischt. En bovenal, eene vrijheid van beweging voor den kolonist, die de zoon van dat ware paradijs der ambtenaren moeielijk van zijne zoo in merg en been bureaucratische regeering zal verkrijgen. Wij Nederlanders weten bij ervaring, hoe belemmerend dat euvel werken kan. Daarenboven was de Duitscher tot dusver in het buitenland meer voorspoedig als dienende dan heerschende, eer volgende dan voorgaande. Niet hij ontdekte en stichtte volkplantingen, maar hij wist in die van anderen voordeel te winnen. Engeland en Nederland hebben op geheel andere wijze hunne koloniën verkregen.

Intusschen staat het feit vast, dat de Duitscher in den tegenwoordigen tijd overal in de wereld een eerste plaats in den handel heeft veroverd. En natuurlijk is 't, dat zijne regeering thans aan de vertegenwoordigers van dien handel in het buitenland andere en hoogere eischen stelt, dan de bloote toezending van handelsberichten. Hij die nu als Consul voor Duitschland optreedt, moet van het volk waaronder hem een plaats is aangewezen een zoo duidelijk beeld weten te geven aan dat volk voor welks belangen hij optreedt, dat het in alle zijne behoeften en gewoonten en eischen en rechtspraktijken helder voor de oogen staat van hen, die in betrekkingen met den vreemde hun voordeel en onderhoud zoeken.

Dat zoo'n teekenaar een man moet zijn van kennis en van doorzicht, en dat zijne betrekking opgehouden heeft een bloote eerepost te zijn, begrijpt een ieder. Het openen van nieuwe handelswegen aan de nijveren van het moederland, is geen taak waarvoor een ieder berekend is. En toch wordt die eisch thans aan den Duitschen Consul gesteld. Of 't juist gezien is om de geschiktheid daartoe te zoeken in wetenschappelijke, meer dan in praktische kennis, daaraan waag ik te twijfelen. Maar 't is nu eenmaal het euvel onzer dagen meer te vertrouwen op hen die uit boeken hun kennis opdoen, terende op het onderzoek van anderen, dan op degenen die in de leerschool der woelige wereld zelfstandig ervaring hebben gewonnen.

Het geleerde Duitschland echter wil alleen wetenschappelijke mannen tot vertegenwoordigers van zijn handel hebben. Beroepsconsuls, rijksambtenaren met recht op pensioen, niet benoembaar dan na een driejarigen juridischen loopbaan en tweejarigen consulairen dienst, of die in het consulair examen slaagden.

Toch zijn van die uitverkorenen tot dusver slechts 73 aangesteld onder de 579 consuls bij keuze, meest onbezoldigde kooplui, veelal vreemdelingen zelfs, wat natuurlijk nooit gewenscht is. Sedert Duitschland één groot geheel geworden is, zijn al de vertegenwoordigers der vroegere kleine staatjes en later van den Duitschen bond, vervallen. In 1883 telde het Rijk 19 generaal-consuls, 334 consuls, 217 vice-consuls en 82 consulaire agenten. Allerongelukkigst echter is de verdeeling hunner standplaatsen. In Oostenrijk, Zwitserland noch België heeft Duitschland een beroepsconsul maar dikwijls zelfs vreemdelingen als consuls, en daarenboven zijn vele Duitschers in 't buitenland consuls van vreemde landen. Aan die misgrepen maken evenmin Engeland en Amerika als Frankrijk zich schuldig. Daarenboven heeft Duitschland in Amerika slechts 19 consuls, alle kooplui en onbezoldigd en die zich dus met de eer van hun post moeten tevreden stellen, terwijl Amerika in Duitschland er niet minder dan 41 telt, alle bezoldigde ambtenaren, aan wie dus flinke eischen te stellen zijn en ook inderdaad gesteld worden, wat hunne dikwijls uitnemende rapporten bewijzen.

De schetsen van land- en volkenkunde, hetgeen de rapporten der Duitsche beroepsconsuls langzamerhand worden, zijn natuurlijk voor den lezer veel aantrekkelijker dan de bloot handels-mededeelingen van den consul bij keuze. Die echter zijn eenvoudiger en praktischer van opvatting en inhoud en nuttiger voor het oogenblik. Evenals bij ons, worden die berichten dan in een bont mengelmoes dooreen gedrukt, en .... soms door enkelen gelezen. Maar al te dikwijls ook worden de hoogstmerkwaardige en zaakkundige verslagen van beproefde vakmannen over tentoonstellingen, waarheen ze niet gezonden werden omdat zij een adellijken titel droegen maar kennis hadden van datgene wat hun werd opgedragen, eenvoudig begraven in de plechtige graftomben ofte wel archieven, der ministeriën van buitenlandsche zaken.

De Duitsche nijverheid heeft meer dan ooit behoefte aan afzet in het buitenland. Nu zijn de geleerde hoofden in Duitschland eerst beginnen te kibbelen over de vraag of daarvoor noodig waren uitvoerhuizen in het moederland, of invoerhuizen in het buitenland, totdat algemeen de overtuiging was doorgedrongen, dat eigenlijk beide wenschelijk waren. Hoe moest echter de Duitsche nijverheidsman, die soms half begraven leeft in een

onbekend oord, tot de wetenschap komen waarheen zijn product verzonden werd, en hoe moest hij wereldkundig maken, dat en waartoe hij het overal wenscht te leveren?

Aanvankelijk meende men aan den Duitschen industrieel een geregelden afzet zijner producten te kunnen verzekeren door maatschappijen en vakvereenigingen of wel door handelsmusea en wandelende tentoonstellingen. Daarvoor was echter veel kapitaal noodig en toen kwam de overtuiging op, dat de grondig wetenschappelijke man, de beroepsconsul, de man moest zijn om aan Duitschland een leeuwenaandeel in den wereldhandel te verzekeren. Hem echter ontbrak handelskennis, en ten einde die leemte aan te vullen, zou men naast hem een bekwaam jonkman zetten, die door tweejarigen arbeid op kantoor een man van zaken was geworden!

Halve praktische kennis zou dus met veel wetenschap één geheel uitmaken. Maar al erkende men dus blijkbaar dat theorie alleen onvoldoende was, zoo zag men toch niet in, het onmogelijke van een consul te eischen als men van hem het moeilijkste vergde wat een koopman ooit tot taak gesteld kan worden: het opsporen en openen van nieuwe handelswegen.

Onze doctor Steinman Bucher vindt ook eigenlijk dat het verkeerd is, om alleen aan rechtsgelcerden het bezoldigd ambt van beroepsconsul toe te kennen. Lorenz Stein toch, zoo beweert hij, had wel gelijk toen hij in de voorrede van zijne ‘Institutionen der Reichsverwaltung’ zei, dat de Juristen op de Universiteiten alles leeren behalve datgene wat zij in het leven het meeste noodig hebben, de kennis van het werkelijke leven. En de beroepsconsul moet geheel iets anders bezitten dan rechtsgeleerde kennis alleen. Zelfs in Frankrijk, alwaar ook zeer hooge eischen aan de consuls gesteld worden, en bij het begin en einde van een proeftijd nog een driejarige consulaire dienst in het buitenland gevorderd wordt eer de aanstelling geschiedt, benevens praktische handelskennis al is hem het drijven van zaken verboden, gaat men toch niet zoo eenzijdig te werk. Veel minder nog in Amerika, alwaar men de te kiezen personen eenvoudig beoordeelt naar het werk dat men van hen verlangt, 't geen ook in Engeland gewoonlijk het geval is, terwijl in België, welks consulaire dienst overal als een model geldt, bij voorkeur zij gekozen worden, die reeds proeven van geschiktheid daarvoor gegeven hebben. Maar nergens is de uit-

nemende man van rechtzaal of studeercel de als met den vinger aangewezen consul, dan in het geleerde Duitschland.

Hooge waarde wordt overal gehecht aan de rapporten welke de consuls moeten inzenden, en de Amerikaansche regeering heeft zelfs eene reeks van vragen opgesteld die beantwoord moeten worden. Op de wereldkaart zijn daar alle landen in kringen afgedeeld, en overal waar handel en bedrijf van eenige beteekenis zijn wordt een consul beuoemd, die goed bezoldigd is maar geen handel mag drijven.

Van zoodanige personen kan men dan ook niet alleen degelijke jaar- en maandberichten verwachten, maar ook eischen dat zij onmiddellijk kennis geven van elke buitengewone gebeurtenis, die voor de nijveren in Amerika van belang kan zijn. Op dien zoogenaamden informatiedienst stelt ook Engeland en Frankrijk grooten prijs. En daarenboven hebben die beide landen, evenals Italië, in de laatste jaren de oprichting aangemoedigd van Kamers van Koophandel op elke plaats van beteekenis in het buitenland, alwaar een toereikend aantal Engelschen en Franschen en Italianen is gevestigd voor de deugdelijke samenstelling. De verslagen daarvan worden mede opgenomen in de consulaire rapporten, aan welker spoedige en geregelde uitgaaf thans overal meer zorg besteed wordt, omdat men terecht de kennismaking daarvan hoogst bevorderlijk acht aan de uitbreiding van het onderling verkeer. Algemeen genieten de Belgische verslagen de meeste waardeering en den grootsten lof, terwijl ze boven de onze, die zich waarlijk met die van menig ander land kunnen meten, dit vóór hebben, dat ze in het overal gangbare Fransch geschreven zijn. Engeland voegt altijd land bij land, en laat elk verslag, binnen drie maanden na de ontvangst, bij afleveringen verschijnen. Frankrijk maakt de verspreiding nog gemakkelijker, door wekelijks van de lijvige rapporten die in het Bulletin consulaire opgenomen worden, uittreksels te geven. En Amerika laat zelfs aan het ministerie van buitenlandsche zaken jaarlijks een overzicht maken van al datgene wat zijne consuls merkwaardigs hebben medegedeeld, opdat de vertegenwoordiging, op wier last die arbeid verricht wordt, steeds kennis hebbe van elke verandering, die op het gebied van arbeid der geheele wereld in het afgeloopen jaar heeft plaats gegrepen.

België verlangt daarenboven, dat zijne consuls behalve die volledige berichten tevens monsters zenden van alle artikelen

wier in- of verkoop in het buitenland, volgens hun oordeel, door de Belgische kooplui of fabrikanten met voordeel zou kunnen geschieden. Sedert 1880 worden die monsters vereenigd in het Musée Commercial te Brussel, waarvan de inhoud en gedurige vermeerdering wekelijks algemeen bekend gemaakt wordt door een Bulletin, hetwelk, evenals het Fransche Bulletin de Commerce, als leiddraad voor den uitvoerhandel moet dienen. Soms zendt dit Museum bekwame vakmannen naar het buitenland om aldaar die artikelen te koopen, welker vervaardiging ook in België voordeel belooft. En hoe zeer een dergelijke inrichting ook op andere plaatsen van belang geacht wordt voor de nijverheid en den handel, bewijst de oprichting daarvan in Londen en Parijs en Milaan en Amsterdam.

Maar waartoe die breede schets van het Consulaire stelsel elders, als wij Nederlanders toch weinig geneigdheid betoonen om ons in den handel met het buitenland te bewegen, zoo als de Consuls beweren? meent men allicht. Ik geloof echter dat hij die alzoo spreekt, niet juist oordeelt. Hij verliest daarbij uit 't oog, dat de handel in de latere jaren, door het sneller overbrengen van goederen en personen en tijdingen, meer en meer een bankiersbedrijf wordt. Sedert voortbrenger en verbruiker met elkander in onmiddellijke aanraking gebracht zijn, hebben beide haast enkel nog behoefte hebben aan iemand die voor heen betaalt of ontvangt, omdat in- en verkoop door henzelven geschiedt. De gewone handel wordt dus meer een zaak van vervoer, en dat vervoer geschiedt thans bij voorkeur met stoombooten. En daardoor kom ik onvermijdelijk tot de hoofdgrief van bijna al onze consuls, dat Nederland dien vervoerhandel te veel verwaarloost, waardoor zijn in- en uitvoerhandel beide niet zoo krachtig vooruitgaan als elders.

Gebrek aan stoomverbinding is de éénige reden waarom onze beide landen geen onderling verkeer hebben, zoo beweren onze Consuls eenparig. En omgekeerd hoort men onze reeders van stoombooten klagen, dat gebrek aan goederen hun belet overal hunne bodems heen te zenden. Zoo loopen wij in een cirkel rond. En terwijl wij beraadslagen, of de koopman dan wel de reeder hier den eersten stap tot verbetering moet doen, nestelt de vreemdeling zich al vaster en vaster in dat verkeer.

Intusschen is 't tegenwoordig zoo goed als onmogelijk, hier te lande het kapitaal te vinden voor den bouw der booten die

zich verder wagen dan onze rivieren en binnenwateren, en waarvoor dus groote sommen noodig zijn. En niemand kan noch mag 't onzen kapitalisten ook verwijten, dat zij in deze dagen hun geld daarvoor weigeren. Immers de uitkomsten der groote stoomvaart zijn tegenwoordig waarlijk overal verre van voordeelig, ja veeleer zeer nadeelig, zonder dat spoedig betere tijden verwacht worden. Juist zij, die in de laatste drie jaren ook hier te lande hun offervaardigheid in het belang onzer nationale stoombootvaart krachtig hebben bewezen, lijden verliezen, die waarlijk niet gering kunnen genoemd worden.

Toch is zonder dat geregeld stoomverkeer alle transatlantische handel thans een onmogelijkheid. Reeds voor lange jaren hebben andere handeldrijvende volken die nooit duistere of raadselachtige waarheid niet alleen algemeen met ons erkend, maar er ook naar gehandeld. Zij hebben de groote zeebooten durven bouwen in de dagen toen de behoefte er aan duidelijk was voor een ieder en de voordeelen dan ook niet uitbleven. Wij daarentegen hebben eindeloos gewacht, eer wij zelfs Java door stoom aan ons verbonden. En nauwelijks was dit geschied, of wij zijn dadelijk in die eenzijdige richting zelfs te ver gegaan, in plaats van te bedenken dat ook geheel Noord- en Zuid-Amerika alleen op een geregeld stoomverkeer wachtten om handel met ons te drijven. Ook in die leemten hebben wij nu eindelijk, schoon nog op uiterst bescheiden wijze, voorzien, en lang nadat onze mededingers er reeds een geregeld verkeer gegrond hadden, zoodat wij hun den tijd gunden om krachten tegen ons te verzamelen. Aarzelend en dralend, en ten slotte na verloop van den goeden tijd beginnende, hebben wij ons de voordeelen laten ontnemen waardoor anderen en vluggeren ons thans kunnen belemmeren. En onderwijl is de ongunst der tijden ons komen overvallen, zoodat thans de enkele ondernemers van overzeesche stoomlijnen verre van zegevierend staan tegenover hen, wier hoe laat dan ook verleende hulp had moeten strekken, om het verledene goed te maken.

Dat gunstig verleden is dus verloren, en als de toekomst betere tijden brengt, hebben wij het recht verspeeld, om op de geopende beurzen onzer kapitalisten te rekenen.

Te vroege angst en te late moed!

Laat onze consul te Hamburg 't ons nogmaals ten overvloede

door cijfers aantoonen of liever bewijzen met hoeveel voordeel het stoomverkeer gedreven kan worden, indien er de Transatlantische handel door geboren en gekweekt wordt dien wij Nederlanders aan Hamburgs veelzijdigen koopmansstand benijden. En hoe uitnemend zou die zich voegen naast onzen immers nog altijd belangrijken Oost-Indischen handel. Maar alleen stoom kan dat deelgenootschap verzekeren.

Hamburg telde in 1870 40 stoomschepen metende 34.000 tonnen en in 1884 178 stoomschepen metende 174.000 tonnen.

De uitkomsten dier ondernemingen waren voor den handel van dien aard, dat ze tot die uitbreiding den moed gaven.

Men oordeele zelf:

FIRMA.	BESTEMMING.	BOOTEN.	DIVIDENDEN.			
		1883.	1872.	1877.	1882.	1883.
Packet Fahrt,	N.-York, W.-Indië, Mexico.	22	16 pct.	0 pct.	9 pct.	4 pct.
Hamb. Z.A. Gesells,	la Plata, Brazilië.	16	2 pct.	5½ pct.	14 pct.	8 pct.
Duitsche Reederij,	Penang Singapore, Hongkong.	11	9 pct.	0 pct.	6 pct.	0 pct.
Kosmos,	W.-Kust Z.-Amerika.	14	0 pct.	9½ pct.	20 pct.	9^5 pct.
Hansa,	Canada.	5	- pct.	- pct.	4 pct.	0 pct.
Sloman,	Adelaide Melbourne Sidney.	4	- pct.	- pct.	- pct.	7^5 pct.
Anglia,	Vrachtvaart.	7	- pct.	- pct.	15 pct.	0 pct.
Edward Carr,	N.-York Baltimore.	5	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.
C. Woerman,	West Afrika.	4	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.
Middell Zee,	Midd. Zee.	11	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.
Union Stenm,	Kaap d.G.H., Natal.	-	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.
Royal Mail,	Jamaica, W.I. Eil.	-	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.
British & African,	Afrika.	-	- pct.	- pct.	- pct.	- pct.

Hierbij zijn de lijnen naar Europeesche havens niet genoemd, als in dit betoog van minder beteekenis. Maar wel verdient het feit opmerking, dat geleidelijk met de

oprichting dezer transatlantische lijnen de uitvoeren naar die overzeesche landen als volgt toenamen.

1875.	Rijks-mark	1.816.000.
1880.	Rijks-mark	4.638.000.
1881.	Rijks-mark	5.390.000.
1882.	Rijks-mark	7.683.000.

Die cijfers zijn inderdaad voor dit betoog van overwegende beteekenis.

Begeerlijke lijst voor een handelsstad! En ten spijt van de enkele ongunstige jaren, blijft men er voortdurend bereid om op nieuw groote sommen te beleggen in lijnen, welke Hamburg verbinden aan tot dus ver onbereikbare havens. Toch mist die

stad nog altijd het voorrecht waarop wij mogen roemen, in Oost en West rijke koloniën te bezitten, die met slechts geringe moeite en bij eenvoudig verstandig beheer, rijke bronnen van winst voor handel en scheepvaart en nijverheid in het moederland kunnen worden. Hoe zou zoo'n Duitsche handelsplaats watertanden van het bezit van een Suriname, wat wij schertsenderwijze ons tweede Java noemen, terwijl wij veeleer gevaar loopen Java tot een tweede Suriname te verlagen! Evenals de Engelschman aan zijne koloniën dadelijk een Engelsche kleur bijzet, door Engelsche beschaving en geriefelijkheden, zou de Duitscher die aan Suriname geven, terwijl wij Java half Oostersch laten en Suriname? .... eenvoudig verwaarloozen.

Overal in Europa, alleen in Nederland niet, gevoelt de regeering het dringend noodzakelijke om koloniën te hebben, alwaar de te overvloedige bevolking een uitweg kan vinden. In alle landen toch neemt de bevolking niet alleen toe in aantal maar ook in ontwikkeling, en stelt dus al grooter en grooter eischen aan hetgeen men vroeger bescheidenlijk het dagelijksch brood noemde. De strijd om te leven wordt in het oude Europa te zwaar en te kras. De strijders moeten in de wijde wereld gedreven worden om daar tot grooter welvaart te komen dan te huis mogelijk is. Tusschen de heengaanden en de achterblijvenden worden dan de oude betrekkingen onderhouden en tot handelsverbintenissen uitgebreid, zoodat het moederland aan welvaart wint, hoewel het aan inwonende kinderen verliest. De Duitschers, die de geheele wereld, waarlijk niet uit weelde, rondreizen en zich overal vestigen, zijn wel genoodzaakt om aan het vreemde land hunner inwoning de vruchten van hun arbeid te doen genieten, omdat nog niet voor hen, zoo als voor ons, een eigen koloniaal moederland openstaat. Maar hoe ijverig zij gebruik maken van de gelegenheid, hun door de rechtstreeksche stoomvaart van hun vaderlandsche havenstad Hamburg aangeboden, om met het nooit door hen vergeten Duitschland handel te drijven, blijkt daaruit, dat in 1881 alleen door dat betere en snellere middel van verkeer de uitvoeren van de Elbe

naar de Westkust van Zuid-Amerika	25 pct.
naar China	22 pct.
en naar Brazilië en la Plata	17 pct.

grooter waren dan het jaar te voren. En bijna alles ging van landgenoot tot landgenoot, wat vooral door dit opmerkelijke

feit bewezen wordt, dat de aangevangen maandelijksche stoomvaart op Australië voorloopig nog de havens van Antwerpen en Londen moet aandoen, omdat het aantal Duitschers die in dat vijfde werelddeel gevestigd zijn nog niet groot genoeg is, om de booten geheel voor hen te beladen.

Nauwelijks ook heeft Hamburg die rechtstreeksche vaart op de groote landen van voortbrenging geopend, of de indirecte toevoer dier producten, welke tot dus ver van Londen plaats had, nam aldaar af. Van 502 millioen Mark in 1871, daalde die tot M. 439 in 1877 en onder de M. 400 in 1882. En zoodra de toestand in die overzeesche landen minder welvarend is, gevoelt Hamburg dat onmiddellijk in de kleinere uitvoeren daarheen, wat waarlijk wel een bewijs is van innig verband tusschen hen die bleven en hen die weggingen. Zulk een scheiding is dus winst en waarlijk geen verlies voor het vaderland, alwaar dan ook alles aangewend wordt om het verkeer met die verre vrienden gemakkelijker te maken. Men kent de verschillende en flink ingerichte handelskaden van Hamburg, alwaar snelheid van beweging het wachtwoord is. Dag en nacht worden de groote zeebooten aldaar geladen en gelost, zoo zelfs, dat reeds in 1880, alleen aan de vaste arbeiders en dus ongerekend nog de tijdelijk aangenomen werklui en de bemanning der schepen, ruim 800.000 nachtelijke werkuren door het bestuur der kaden werden uitbetaald. De Engelsche kolenschepen geven een pond sterling premie aan het volk voor ieder uur, dat zij sneller gelost worden dan het bepaalde en reeds zoo korte tijdsbestek. Tot op het laatste oogenblik van vertrek toe nemen die schepen nog gretig alle goederen aan, minder nog om het cijfer van hun vracht te vermeerderen dan wel om de ontvangers daar ginds te winnen voor een onderneming, die hunne belangen zoo warm ter harte neemt. Verre vrienden worden hun daardoor als verzekerd.

Het begin was moeielijk op menige lijn, en aanvankelijk werden verliezen geleden waar winsten verwacht waren. Maar men hield vol, en die winsten kwamen ook inderdaad opdagen, niet vast en gelijkmatig maar afwisselend als in alle zeebedrijf. Al spoedig waren ze gemiddeld zelfs zoo bevredigend, dat de deelhebbers niet weigerachtig bleven ook verdere kapitalen te verstrekken, zoodra de behoefte aan nieuwe lijnen gevoeld werd. Daarenboven won de handel aan omvang en aan onaf hanke-

lijkheid, omdat een geregeld verkeer met de landen van voortbrenging, en dat wel meest met de eigene landgenooten, den weg daarvoor zoo gemakkelijk had gemaakt.

Maar er is inderdaad haast iets eentonigs in dat gedurig terugkeerende van den eisch onzer Consuls, onverschillig of zij in het Zuiden van Europa dan wel in de meest verwijderde oorden der wereld gevestigd zijn, om hunne havens toch door een geregelde stoomvaart met Nederland te verbinden, daar anders alle handel onderling eenvoudig een onmogelijkheid blijft. Want juist op dat gebied van transatlantische stoomvaart zijn wij zoo zwak, ten spijt van den inderdaad niet genoeg te waardeeren vooruitgang in de laatste jaren.

't Is zoo, Engeland en Frankrijk en België betalen ruime subsidiën uit 's rijks schatkist aan die overzeesche lijnen. En ganschelijk zonder staatshulp, hoe bescheiden dan ook en soms onder verband van het niet gering te schatten bezwaar van het postvervoer, zijn enkele lijnen bij ons evenmin. Maar Duitschland, en dus juist het land waarvan wij de welgelukte stoomvaart zagen, verlangt geen hulp van de regeering, ja weigert die veeleer, als belemmerend en ontzenuwend. De Kamer van Koophandel van Hamburg sprak dat gevoelen in ronde woorden uit, en toen nu onlangs Prins Bismarck zijn grootsch plan van stoomvaartlijnen opperde en millioenen daarvoor. beschikbaar stelde, kwam juist van de zijde van Hamburg, de éénige stad in Duitschland die het recht heeft in die zaak een beslissend woord te doen hooren, de meeste tegenstand. Gelukkig verschijnsel, maar zonderling tevens, als men bedenkt, dat ook van daar juist die heillooze wensch naar de surtaxe op goederen onlangs weer opging.

Vraagt men echter, of ik dan dwaselijk den gelukkigen gang der transatlantische stoomvaart te Hamburg enkel toeschrijf aan den grooteren ondernemingsgeest en de meerdere offervaardigheid der kooplui en kapitalisten aldaar, dan antwoord ik natuurlijk neen, hoe krachtig ook die dubbele steun er toe hebbe bijgedragen. Veel ongetwijfeld heeft Hamburg te danken aan de uitnemende inrichting der kaden aldaar, waar overvloed is van allerlei hulpmiddelen om de bewerking der komende en gaande goederen onkostbaar en snel te maken. Men lette slechts op de ledige kaden van Amsterdam, alwaar langen tijd eenvoudig alles ontbrak wat er onmisbaar was, en daarnaast op de beter

ingerichte havens van Rotterdam, waaraan het mede de 40 pCt. te danken heeft welke die haven van geheel de scheepvaartbeweging van ons land tot zich trok. Ongetwijfeld ligt in de betere gemeenschap met den Rijn waarover Rotterdam te beschikken heeft, eene der hoofdoorzaken van die grootere cijfers. Maar als men dan weer let op de nog veel en veel drukkere scheepvaart van Antwerpen, ten spijt van een minder goeden Rijnweg maar met nog oneindig betere kaden en uitnemende spooraansluiting, dan blijkt weer wat die goede inrichting eener haven zeggen wil voor den doorvoerhandel, die toch langzamerhand al het andere goederenverkeer met het buitenland ver overvleugelt, al heeft men er hier te lande, dwaselijk en al te lang, laag op neergezien. En als men zich dan - liefst zoo flauw en vaag en schemerachtig als maar mogelijk is, - de orakeltaal der Tweede Kamer herinnert, welke tijdens de behandeling der plannen over het Amsterdamsche Rijnkanaal met een stalen voorhoofd werd uitgesproken, dan verbaast men zich inderdaad, dat er onder een wetgeving die de goede plannen verwierp en de slechte aannam, nog zooveel van dien handel is blijven hangen. Want er is natuurlijk geen sprake van uitbreiding, hoewel die er toch zoo gemakkelijk in ons daarvoor immers uitnemend gelegen land aan te geven ware.

Maar, op eene enkele uitzondering na, erkent niemand in onze Kamers het geheim en het nut van goede verkeerswegen, en begrijpt men er niet, dat de geheele omkeer in den handel en in de sociale verhoudingen, ja de geheele daling der waarde van het landbezit en de omwenteling in den landbouw der laatste jaren, bijna eenig en alleen haar oorzaak vinden in de verbetering der onderlinge middelen van verkeer. Men redeneert plechtig over de gevolgen, maar is blind voor de oorzaken.

Hamburg is langzamerhand de groote trechter geworden, waardoor Duitschlands steeds toenemende nijverheid den weg vindt naar het verre buitenland. Die nijverheid ontwikkelt zich zoo krachtig, omdat over geheel de wereld Duitschers verspreid zijn die liefst hunne inkoopen doen in het eigen vaderland, alwaar zij uitgevoerd worden door de mannen, die zelf in dat vreemde land de kennis hebben gezocht van 't geen men daar buiten verlangt. Dáár dus geen proefnemen en geen zoeken en tasten maar een handelen met kennis. En dat komt der Duitsche stoomvaart uitnemend ten goede.

Dankbaar zij 't hier intusschen erkend, dat ook de Nederlandsche nijverheid, en wel vooral op het gebied der zoogenaamde manufacturen, in de laatste jaren een hooge vlucht heeft genomen. Ook elders dan in de eigene koloniën heeft zij ruime wegen van verkoop weten te openen. Maar nog niet zoo krachtig steunt zij onze transatlantische stoomvaart als de veelzijdige Duitsche nijverheid dat vermag.

Intusschen zou ik bijna den schijn op onze consuls laden dat hunne mededeelingen weinig anders behelsden dan wat de stoomvaart raakt, en dan zou ik hun onrecht aandoen. Want inderdaad juist van zeer veelzijdigen aard zijn hunne veelal zoo belangrijke verslagen. Maar wanneer anderen zoo breed het nut uitmeten van datgene wat ons ontbreekt zonder dat het bezit buiten ons bereik is, dan tracht men onwillekeurig alles aan te wenden om het wenschelijke der aanvulling van die leemte scherp te doen uitkomen.

Neen, waarlijk niet eenzijdig van aard zijn die consulaire verslagen. Veeleer hindert mij de rijkdom der stof. Wat al der vermelding overwaard heb ik in die honderdtallen van bladzijden gevonden en vluchtig aangestipt. En wat weg te laten en wat mede te deelen, is thans de groote moeielijkheid.

Onze Consul van Shanghai wijst er evenzeer op, hoe de vroegere handelszaken en handelshuizen ook op de transatlantische markten verdwijnen, daar de inlanders aan de zoogenaamde *indent*-koopen, of bestellingen in Europa, de voorkeur geven boven de vroegere wijze, toen zij zich voorzagen uit de aanvoeren voor rekening der Europeeërs. En omgekeerd wordt ook in China de uitvoerhandel meer en meer op die wijze gedreven, zoodat de koopman er haast alleen als bankier optreedt. Vandaar echter dat de Europeaan er niet langer het vreemde land beschouwt als een tijdelijk verbanningsoord, alwaar hij spoedig genoeg kan verdienen om huiswaarts te keeren, want de grove winsten van vroeger zijn nu verdwenen. Thans richt hij er zich in als op een blijvende woonplaats, trouwt er, getuige ook Shanghai, alwaar op 2700 zielen in 1873 maar 150 gehuwden waren en thans over de 400. De moraliteit in het handels- en maatschappelijke leven heeft door dien ommekeer, welke alleen het gevolg is van het sneller verkeer, zeer gewonnen. Verbeteringen van localen aard, zoowel in het belang van

den handel als van het gezellige leven, komen nu gemakkelijker tot stand, omdat men er langer van hoopt te genieten.

Hij wijst ook op de vestiging aldaar van een groote lakenfabriek, wel duizende mijlen van zijne woonplaats verwijderd, maar die zoo goed werkt, dat hij aan de oprichting van andere fabrieken, ook stoom-spinnerij en weverij, te minder twijfelt, nu vroegere plannen daarvoor weder worden opgerakeld. 't Zal daar langzamerhand gaan als in Bombay, alwaar de katoennijverheid een zoo groote vlucht nam, dat Manchester niet rustte eer de Indische regeering de tot dus ver bestaande invoerrechten op katoenen goederen had afgeschaft, welke natuurlijk eenigermate beschermend werkten voor de Britsch-Indische fabrikanten. Nauwelijks echter gevoelden deze daardoor den prikkel van het zelfbehoud of zij spanden hunne krachten zoo in, dat zij nu niet alleen gelijk staan met de Engelsche nijverheid, maar die in menig opzicht geheel verdrijven, ja haar zelfs de mededinging elders aandoen.

Enkele Twentsche fabrikanten werken met voordeel en in steeds grooter hoeveelheden voor de markten van China, en onze Consul te Shanghai wijst daarop om aan te toonen hoe groot en onbeperkt een arbeidsveld Nederland heeft, als men zich maar de moeite geeft het te leeren kennen.

Dan echter komt de waarschuwing te stade van onzen Consul te Warschau, die wijst op de juistheid der klacht van den Amerikaanschen Consul te Singapore, dat de fabrikanten en kooplui in de dwaling verkeeren als zouden zij op eenvoudige monsterkaarten bestellingen kunnen verkrijgen van hun geheel vreemde markten. En beide wijzen op de slordige en smakelooze wijze, waarop dikwijls die monsterkaarten dan nog gemaakt zijn. Dat laatste mag menig fabrikant hier te lande evenzeer wel ter harte nemen. Inderdaad ongeloofelijk mag men de wijze noemen, waarop sommige fabrikanten dikwijls hunne monsters bij de koopers aanbieden. Ruw weg worden soms lappen of strooken uit den zak gehaald of zijn die op zulke smakeloos en bont toegetakelde kaarten geplakt, dat men haast in een lach schiet over dat hansworstige kleurenmengsel. Vergelijk daarbij de keurige wijze waarop vooral de Franschman en de Engelschman hun goed vertoonen en hoe aardig zij dat weten aan te prijzen. En dan klaagt men bij ons, dat bekwame teekenaars en versierders en drukkers en papiermakers van inderdaad fraaie, maar

dan ook kostbare zaken, geen bestaan kunnen vinden. Toch neemt het aantal der Duitschers en Franschen die alhier op de kantoren in de behoefte aan papier in den meest omvattenden zin voorzien, waarlijk niet af, terwijl hun tact om te verkoopen 't best daaruit blijkt, dat menig kooper niet eens weet of hij sedert jaren de riem van 960 vel dan wel van slechts de helft betaald heeft. Maar de aardige prater komt gedurig terug en hij maakt de keus zoo gemakkelijk en verleidelijk.

Onze Consul te Warschau heeft volkomen gelijk als hij op het dwaalbegrip van velen wijst, die den uitvoerhandel meer beschouwen als een zaak van kans dan van kennis. Geen welslagen daarin voor hem die onbekend is met de eischen van de koopers daar ginder, noch van de pakking waaraan zij gewoon zijn. Zelf in den vreemde leeren wat daar verlangd wordt is noodig, omdat men er dan alleen dat werkelijk begeerde met tact en in behagelijken vorm zal kunnen aanbieden. Vergelijk slechts den haast overvriendelijken en gedienstigen verkooper in de Parijsche magazijnen, wier drempel ge niet licht ongestraft overschrijdt al vondt ge er ook niet waar ge om kwaamt, bij dien koelen en onverschilligen winkelier in zeker ander land, van wien ge alleen een haast knorrige ontkenning kunt opvangen, zoodra ge ook hem vruchteloos iets vraagt. De een overstelpt u met woorden en soms aardigheden, terwijl de ander dikwijls op het midden van den dag nog op sloffen naar u toe schuift en u de laatste walmen van een noode weggelegde pijp of sigaar toeblaast. Wiens winst zal de grootste zijn? Toch staan beide daar voor hetzelfde doel, dat is verkoopen. Maar de een lokt de koopers door voorkomendheid en de ander verjaagt hen door onverschilligheid.

Onze Consuls wijzen ons, tusschen de regels door en als ongemerkt, op zooveel wat ons van groot voordeel zou zijn, indien wij hunne vingerwijzigingen slechts begrepen en vooral volgden.

Amerika trekt in steeds grootere hoeveelheden van China de ruwe zijde en de zijdefabrieken aldaar breiden zich voortdurend uit. Maar toch blijft datzelfde Amerika de hoofdmarkt voor de zijdefabrikanten van Lyon, hoewel die er niet minder dan het haast belachelijk hooge invoerrecht van 70 pCt. moeten betalen. 't Is echter de niet aan te leeren maar aangeboren smaak van den Franschman die hem in staat stelt een artikel

te leveren, dat den kooper niet doet letten op den zoo hoogen prijs welken hij daarvoor betalen moet. Dat is een monopolie van den fabrikant, hetwelk zelfs de fiscus hem niet ontrooven kan, wat zeker veel gezegd is.

Alweer tact en smaak dus!

Lees het belangrijke verslag uit Berlijn, van het jaar 1882, dat toen - als gelukkig verschijnsel waarlijk, waarop ik dankbaar de aandacht vestig, - door onzen gezant zelf aldaar ingezonden werd, en verneem dat niet minder dan 2000 mannelijke en vrouwelijke arbeiders er hun brood verdienden door het maken van kunstbloemen, die zij tot naar Amerika toe verzonden. Tal van bloemisterijen vormen zich daarenboven in de omstreken der stad, die een steeds toenemenden uitvoerhandel drijven met Frankrijk en Engeland en Amerika in allerlei soorten van bloemgewassen.

Van Melbourne lezen wij hetzelfde. Als Europeesch Turkije jaarlijks voor een millioen guldens aan rozenolie uitvoert, dan moet de teelt van bloemen voor reukwerken wel een zeer voordeelige zijn, begreep men aldaar. En al spoedig bleek 't uit genomene proeven dat nog geen halve hectare grond met viooltjes beplant, ruim ƒ 240 opbracht, terwijl ongeveer duizend pond bloemen van oranjeboomen evenveel opleverden. Een nieuwe bron van inkomsten was alzoo gevonden, waarvoor minder arbeid dan wel fijnheid van smaak gevorderd wordt en de tact om datgene te kiezen, wat als reukolie gezocht beloofde te zijn. Aan beschikbaren grond daarvoor ontbreekt 't nog niet in Australië, want enkele veefokkerijen beslaan er een uitgestrektheid van de helft van geheel Nederland. Vandaar dat de proeven welke in de kolonie Victoria genomen werden om, even als aan de Kaap de Goede Hoop, tamme struisvogels aan te fokken omdat de wilde zoo sterk afnemen, er ook uitstekend gelukten. Want alleen op uitgestrekte terreinen is die teelt mogelijk. Eerst in 1868 is men daarmede aan de Kaap begonnen, en reeds in het volgende jaar bedroeg de uitvoer van struisveeren eene waarde van £ 70.000, die tot £ 260.000 in 1876 en zelfs tot £ 900.000 in 1880 klom. Een enkel station in Victoria telt al een honderdtal vogels, wier vederen in Londen tot denzelfden prijs als de Kaapsche koopers vonden. Welke middelen van bestaan biedt de wereld toch aan voor hen, die niet in droomerige lauwheid aan 's moeders pappot hun leven verbeuzelen.

Datzelfde Berlijn, hetwelk zooveel smaak en tact aan den dag legt in het leveren van natuurlijke en gemaakte bloemen, ontwikkelt ook krachtig andere takken van nijverheid, waartoe echter alleen zij bij machte zijn, wier bekwaamheid en vindingrijkheid verder reikt dan die van het gros der werklui. Als die stad enkel naar Amerika, in één jaar, voor een waarde van vier millioen mark aan damesmantels uitzendt en dan nog Engeland haar hoofdmarkt noemt, terwijl de vervaardiging van meubelen aldaar en in Hamburg een uitbreiding neemt die waarlijk groot mag genoemd worden, omdat buitenlandsche markten en vooral de Australische er steeds grootere bestellingen doen, dan ziet men eerst duidelijk aan die industriën, welke met de plaatselijke gesteldheid niets gemeens hebben maar overal geoefend kunnen worden, wat al winstgevende bedrijven nog zelfs in Europa openstaan voor een ieder, die kennis heeft en doorzicht. Berlijn is tegenwoordig de groote fabriekplaats van piano's en andere muziekinstrumenten, en belooft dat tevens te worden van alle artikelen voor de electriciteit, waarvan de toepassing immers eerst in hare ontwikkeling is, zoodat op dat terrein nog een ieder als mededinger kan optreden. Geen wonder dat de bevolking dier stad in de tien jaren van 1870 tot 1880 met 60 pCt. vermeerderde en sedert in gelijke verhouding toenam, want telkens nieuwe industriën gaven er gedurig aan een grooter aantal menschen een dikwijls ruim bestaan.

Zullen wij in Nederland niet ten slotte inzien hoe verkeerd wij doen alleen ons onderwijs eenzijdig theoretisch te geven, en het aanleeren van de verschillende bedrijven eenvoudig over te laten aan de werkplaats?

't Is zoo, verbetering ook te dien aanzien is reeds merkbaar bij ons. Een uitnemende daad als die van het gemeentebestuur van Amsterdam, om de bij de wet dwaselijk verplichte Burger-Dag- en Avondschool tot Ambachtsschool te hervormen, kan niet genoeg geroemd worden en verdient algemeen in den lande navolging. Ook de burgerij begint vakscholen op te richten en te steunen. Maar de uitgaven voor degelijke inrichtingen van dien aard overschrijden de particuliere krachten, en de zoo schromelijk hooge kosten welke men toch reeds van onze ingezetenen voor het onderwijs eischt, moesten ook daarvoor besteed worden. De overtuiging moet nog bij ons veld winnen, dat de vakschool, naast de volksschool, de hoofdplaats moet innemen.

Want de ambachtschool verstrekt de kennis om hun brood te verdienen en de algemeene welvaart en naam van het land te verhoogen aan hen, die buiten machte zijn om dat onderwijs zelf te bekostigen.

Menige Hooge School, - zonderling dat dit eerste woord in ons kleine landje kan gebruikt worden, - moest opgeheven en die voor ons te hooge uitgaven besteed worden, om het ambachtweer in eere te brengen. Daarenboven kan de ware wetenschap er nooit mede gediend zijn, dat het aantal harer priesteren als kunstmatig vergroot wordt. Of was de klacht onjuist die nog onlangs uit bevoegden mond vernomen werd, dat wij tot zelfs onze eigene groote mannen door vreemdelingen moeten leeren kennen? Geen veelweterij worde bij de burgerklasse aangemoedigd door een te breed opgezet onderwijs, waarmede in de maatschappij geen brood verdiend wordt en dat geen welvaart bij den mede-ingezetene kweekt, maar de kennis worde verstrekt van een vak dat een bestaan oplevert, hetwelk onafhankelijkheid geeft en tevredenheid. De bekwame ambachtsman, en dat woord vatte men op in den ruimsten ziu des woords omdat smaak en tact zulk een groote rol spelen bij het ambacht, vindt overal zijn brood; die algemeen ontwikkelde haast nergens! De toevloed van hen, die thans elkander verdringen bij het dingen naar elke hoe ook schamel bezoldigde betrekking aan de kantoreu van het land en den handel, zou dan aan de werkplaats ten goede komen, en die thans ontevredenen dan in tevredenen worden herschapen. Vreemdelingen verdienen thans bij ons dikwijls het hoogste loon onder de ambachtslui, terwijl er nog altijd schaarschte wordt gevoeld aan den werkelijk bekwamen en dus ook goed onderwezen werkman.

En de behoefte aan wetenschappelijk gevormde menschen? Vraag 't aan Professor Conrad, die in zijne zorgvuldig bewerkte statistiek beweert, dat thans 85.000 studenten aan de Duitsche Hoogescholen ingeschreven zijn tegen 11.000 een veertigtal jaar geleden. Waar moet 't heen met die allen? vraagt hij. De meerderheid wil als ambtenaar een vast bestaan vinden, en wordt dan de kweeker van ontevredenheid in staat en maatschappij door het schamele loon dat hij verdient. De vader die zijn kind aan de universiteit brengt zonder voldoend fortuin voor zijn later onderhoud, maakt hem afhankelijk van een loterij, waarin haast geen prijzen zijn! Mochten alle vaders dat toch inzien!

‘Die algemeen ontwikkelden maar vreemdelingen in elk bepaald vak of handwerk, stuur ze ons toch niet’, roepen alle Consuls als om strijd uit, ‘want wij weten niet hoe hen aan den kost te helpen!’ En dat terwijl het zoo nabij gelegen Berlijn ons door onzen eigen gezant aldaar leert, welk een tal van waarlijk niet laag staande bedrijven er volop werk en brood beloven maar ... alleen aan de ijverigen en in hun vak kundigen.

Hoe waarschuwend luidde ook op het jongste congres van Hygiène in den Haag, het woord van den Groningschen Hoogleeraar, die op de oorzaken wees van het gebrek aan energie in onze maatschappij, dat hij alzoo als een feit erkende.

‘Liever gedachteloos op een kantoorkruk hangende dan in een eerlijk en flink handwerk den kost verdienende’, zoo teekende hij de meerderheid van onze jongelingschap. ‘Geef aan allen dat onderwijs hetwelk niemand ontberen mag, maar alleen aan de uitstekenden het meerdere’, ried hij aan. ‘Voeden wij onze kinderen op tot de wetenschap, maar bovenal tot kracht van geest, de eenige bron van geluk’, dat was zijn slotwoord. Mocht het niet alleen gehoord, maar gevolgd en toegepast worden.

Wilden zij, die in het praktische leven dikwijls personen moeten kiezen voor bepaalde betrekkingen, eens uit de school klappen, hoe zij telkens teleurstellingen ontmoeten en vreemdelingen boven landgenooten moeten stellen, dan zouden de oogen van velen opengaan voor het gebrek aan deugdelijke werkkrachten onder ons in handel en bedrijf.

In Amsterdam is voor weinige maanden de Landbouw-tentoonstelling gehouden. In de bladen werd telkens met ophef gewaagd van elke uitspraak der vreemdelingen die gunstig luidde voor ons land; en zelfs als een hooghartige Engelschman of voorname Franschman ons waarlijk wel aardig en opmerkenswaard geliefde te vinden, werd zulk een oordeel met zeker welgevallen weergegeven. Lof hadden allen over voor ons uitmuntend melkvee, terwijl zij over onze schapen en varkens en de wijze van bebouwing onzer gronden, misschien oppervlakkig en onjuist maar meestal een niet gunstig vonnis velden, dat sommige bladen evenzeer eerlijk mededeelden. Maar zie, tegelijkertijd vind ik bij mijne Consuls gedurig klachten juist over het hoofdproduct van dat zoo prachtig melkvee, zoodra het als boter op de buitenlandsche markten verschijnt, terwijl het daar eertijds een bepaalden eerenaam

genoot. Slechts van 1 April van het vorig jaar dagteekent het waarlijk zeer belangrijk rapport van onzen ijverigen en bekwamen Consul in Rio Grande do Sul, en ook hij klaagt er over, dat de Hollandsche boter die er aangevoerd werd al zeer slecht was en door de Bretagne boter geheel verdreven. Reeds heeft de Deensche bereiding van Schwartz ons zulk een doodende mededinging in den vreemde aangedaan, en nu schijnt Zweden door de Lavalsche separateurs een nog veel beter artikel te leveren, zoodat de Agricultural Society aan die vinding de groote gouden medaille toekende op de tentoonstelling in Reading. Onze Consul te Stokholm vestigt onze aandacht daarop. En is 't ook niet wel wat al te beschamend voor ons, om tot tweemaal toe door vreemdelingen overwonnen te worden op een gebied, waar wij over alle elementen beschikken tot handhaving van ons aloude meesterschap?

Al moge men weinig gelooven aan het nut van tentoonstellingen, die door de te snelle opvolging en treurige ontaarding in feestelijkheden al te veel aan de herleving van onze oude kermissen in nieuwe vormen doen denken, ze brengen toch evenzeer menig gebrek als menige deugd aan den dag. De hoofdmannen mogen elkander bewierooken in woorden waarbij minder naar de waarheid dan wel naar het vleiende der uitdrukking gezocht wordt, zoodat hij die de verslagen daarvan leest in de meening verkeert, dat alleen mannen uit de Godenwereld aldaar recht van aanzitting hadden, de mindere man daarentegen wordt wel gedwongen daar den balk in zijn eigen oog zóó groot te zien, dat hij haast belet wordt den splinter bij zijn buurman te ontdekken. En mogen de leiders elkander omhangen en versieren met het schitterend bont klatergoud dat de regeeringen alleen voor feestgangers beschikbaar houden, de stille bezoekers der uitstallingen dragen betere vruchten huiswaarts in de aanschouwing van datgene wat de buiteulanders anders, soms beter en soms ook slechter levert dan hij. Als ons melkvee te Amsterdam werkelijk beter was dan het vreemde, welnu, dat gevoel van meerderheid is een even heilzame prikkel voor onzen landbouwer en veeteeler als de minderheid, die de man van het vak niet nalaten kan te erkennen bij het aanschouwen van edeler paarden en betere varkens en wolrijker schapen. Zulk een tentoonstelling is voor den landbouwer een beter leerschool, dan tal van lessen over de theorie van zijn bedrijf. Maar de vak-

school zij het uitvloeisel van zulk een ervaring, ten goede of ten kwade. En is zoo'n klacht van onzen Consul in verafgelegen landen over slechter producten van onzen veestapel dan de buitenlander levert, niet ook een weldadige prikkel?

‘Niemand vraagt mij ooit eenige inlichtingen naar de artikelen welke alhier met zulk een uitnemend gevolg door Nederland zouden kunnen verkocht worden, en dat evenmin uit Nederland zelf als uit de Nederalndsche koloniën,’ zoo klaagt onze Consul uit Bangkok. ‘Toch zou ik ze zoo gaarne ter algemeene bezichtiging stellen in mijn consulaat, zoo als mijne collega's dat doen’, voegt hij er bij. Ze zouden ook bij mij een goeden afzet vinden, lezen wij verder bij onzen Consul te Saigon, want gebruikt worden ze wel degelijk bij ons, maar altijd van Singapore komende en dus duur en bezwaard met allerlei winsten en kosten door het indirect vervoer. En dan komt waarlijk alweer die stoomvaartquaestie hierbij te berde, omdat 't ook hiet op nieuw heet, hoe alleen door een geregeld stoomverkeer geregelde handel met die inderdaad aan beteekenis steeds winnende havens mogelijk is.

Brisbane beweert zelfs, aan de in 1882 geopende stoomverbinding met Engeland de reusachtige ontwikkeling der plaats te moeten danken. Nu worden daar spoorwegen aangelegd met landbezit tot lokaas, zoodat de kolonisten er thans aangevoerd en van alles voorzien kunnen worden, omdat zij hunne producten geregeld kunnen verzenden.

De Consul spreekt daar van tien millioen schapen en nog meer hoornvee; van over de honderd suikerfabrieken tot verwerking der duizende tonnen suiker welke er gekweekt worden, terwijl de mijnen fabelachtige hoeveelheden steenkolen en mineralen voortbrengen, zoodat de uitvoeren in 1882 ongeveer honderd duizend pond sterling meer bedroegen dan in het vorige jaar, en de invoeren wel een millioen pond sterling. Het beloofde land, wat rijkdom aangaat. Maar ook een land alwaar het pond sterling zoodanig de overmacht heeft, dat daarvoor alles zwijgt. Peter Schlemihl vertelt immers, dat de schatrijke Hamburger bankier die met hem in zijn oranjerie wandelde en in voorname brooddronkenheid met zijn wandelstok de kostbaarste bloemen afsloeg tot hem zei ‘wie geen millioen in de wereld heeft, is een schoft.’ In Noordelijk Australië schijnt die leer ook gehuldigd te worden.

Gelukkig toch, dat rijkdom en beschaving twee woorden zijn!

Wijs beleid mag 't heeten, dat de regeering van Britsch-Indië alle uitvoerrechten heeft afgeschaft, behalve op rijst om den landtax in Birmah. Met invoerrechten zijn er alleen nog wijn en andere dranken en reukwater en wapenen belast. Op het ongelukkige zout drukt daar echter nog altijd dat heillooze monopolie, even als op de opium. Maar 't is dan ook aan dat zoo vrijgevig stelsel van belastingen te danken, een stelsel dat van economisch doorzicht getuigt en fiscaliteit veroordeelt, dat de uitvoeren der producten van de Indische katoennijverheid meer dan verdubbelen, en de verzendingen van tarwe vooral een uitbreiding verkregen, welke inderdaad verbazend mag heeten. Alleen het gemis aan de noodige spoorwegen tot goedkoop vervoer naar de havens belemmert die uitvoeren nog, maar reeds zijn grootsche plannen op het tapijt om in dat gebrek op de meest volledige wijze te voorzien. Is dat net eens over de plaatsen van voortbrenging en verscheping gespannen, dan zal Britsch Indië weldra Amerika als voorraadschuur van granen vervangen. Van toevoer uit Californië en Australië zal dan geen sprake meer zijn, omdat Azië alléén bij machte is de meest kolossale hoeveelheden tot prijzen te leveren, veel lager dan eenig ander land. Reeds ontvangen Rotterdam en Antwerpen geregelde toevoeren vandaar, en wij zouden ze evenzeer naar de haven van Amsterdam kunnen lokken, indien de afvoerweg naar ons groote achterland aldaar zoodanig gemaakt was als de eenvoudigste begrippen van een goed en snel werkend verkeerstelsel medebrengen. Maar ter plaatse waar de beslissing over de hefboomen van nationale welvaart rust, heeft men wel oog en hart en tijd voor bespiegelingen over alles en nog iets, maar niet voor maatregelen die de materieele welvaart bevorderen. En zoolang niet al onze groote havens in een uitmuntenden staat gebracht zijn wat het snel en goedkoop vervoer heinde en ver betreft, behoeft men aan geen mededinging te denken met een Antwerpen, dat ons vooral door zijn overmacht in de verkeermiddelen ganschelijk overvleugelt. En thans verlamt Duitschland ons door zijne hooge graanrechten.

Een paar cijfers reeds kunnen volstaan, om het kolossaal belang te erkennen van dien tarwehandel met Britsch Indië en het voordeel voor dat land, hetwelk daarvan een leeuwen-

aandeel weet te overmeesteren, wat echter alleen door uitstekende middelen van vervoer te verkrijgen is.

Terwijl Britsch Indië aan tarwe uitvoerde in

1873 voor een waarde van £ 167.690, klom die in	1878 tot een waarde van £ 2.873.765 en in	1882 tot een waarde van £ 8.869.562 en bedroeg in	1883 een waarde van £ 6.613.432.

Gelijken tred hield daarmede de geheele ontwikkeling van het Britsch Indische rijk, wat ter loops nog onder cijfers te brengen is.

		1873.	**1878.**	**1882.**
Spoorwegen	Mijlen	5.695	8.212	10.144
Reizigers	Millioenen	22	38	58
Goederen	Millioenen	4	8	14^{8}
Bruto ontvangst	Millioenen	£ 6	10	15^{3}
Invoeren	Millioenen	£ 38	56	58
Uitvoeren	Millioenen	£ 56	67	83
Rijks Inkomsten	Millioenen	£ 56	61	71
Rente der schuld	Millioenen	£ 5^{5}	5	4^{5}

Dat zijn van die globale getallen die meer zeggen dan de meest geleerde betoogen en bespiegelingen, en waarvan meer kennis moest genomen worden door hen, die over volksbelangen oordeelen en beslissen.

Maar Engeland is het land bij uitnemendheid, alwaar de koloniën gewaardeerd worden als de eigenlijke levensbron van een volk. En hoe zeer Frankrijk en Duitschland evenzeer van die overtuiging doordrongen zijn, dat bewijzen de haast vermetele en voor de rust van Europa bijna dreigende pogingen, welke die landen tegenwoordig aanwenden om koloniaal bezit te verkrijgen en uit te breiden.

En alweer bewijzen de cijfers, dat die wakkere staatsmannen niet een zeepbel najagen noch zich door den schijn laten verblinden, maar dat de goed beheerde kolonie inderdaad een goudmijn is voor elk land. Niet echter voor die natie welke zoo kortzichtig is, dat zij in eene kolonie niets anders weet te ontdekken dan een belastingschuldige, en nog wel een zoo lijdzame dat men hem elken last kan opleggen dien men slechts goed vindt. Ook voor de noodlottige gevolgen van die dwaling hebben wij de bewijzen in een Spanje en Portugal. Dat waren ook eens landen wier rijkdom door de koloniën onmetelijk was. Maar omdat zij die enkel behandelden als bronnen

van inkomsten, was die rijkdom ook spoedig verteerd. Alleen de ontzenuwende invloed van dat voortdurend azen en teren op den arbeid van anderen bleef over, en bracht ten slotte beide natiën ten val.

Engeland volgde dat voorbeeld niet. En omdat het in de koloniën geene bronnen ziet van voordeel voor de schatkist des lands maar voor alle ingezetenen des rijks, is Groot-Brittanje het middelpunt geworden van het geheele koloniaal- en daardoor allengs ook van het gansche wereldverkeer tevens. Zoo maakt Engeland een groot deel der wereld buiten Europa Engelsch. Reeds spreken honderd van de veertien honderd millioen menschen die de aarde bevolken Engelsch, en daarvan wonen in Europa slechts veertig, maar tien in de koloniën en vijftig in Amerika. En die gemeenschap van taal is een sterke band. In plaats van afscheiding in nieuwe staten, wordt dat Grooter Brittanje al uitgebreider en machtiger. De handelsbeweging met de eigene koloniën neemt in Engeland sterker toe dan die met de vreemde landen, wat de volgende sprekende cijfers bewijzen.

Uitvoer naar

Britsche bezittingen.			**Vreemde landen.**		
1870	£ 31	Millioen	£ 147	25 pCt.	75 pCt.
1875	£ 71	Millioen	£ 152	32 pCt.	68 pCt.
1884	£ 81	Millioen	£ 182	35 pCt.	65 pCt.

En hoe overwegend groot de Britsche invoeren in de Britsche koloniën zijn, ziet men uit het inderdaad opmerkelijke staatje, dat Arnold Forster daarvan opmaakte en waaruit blijkt, welk een groot belang de geheele handel en de nijverheid van Engeland hebben bij den bloei der eigene bezittingen.

In verhouding toch tot de invoeren van alle landen, bedroegen die van Engeland en zijne koloniën in

Queensland	87 pCt.	Tasmania	98 pCt.
N. Zeeland	90 pCt.	Mauritius	87 pCt.
N.Z. Wallis	88 pCt.	Indië	91 pCt.
Victoria	90 pCt.	Canada	45 pCt.
Z.-Australië	93 pCt.	Kaap d.G.H.	90 pCt.
W.-Australië	93 pCt.	Natal	88 pCt.

Daarentegen was Engelands aandeel in de invoeren van vreemde landen.

Amerika 41 pCt.	Italië 21 pCt.
Spanje 28 pCt.	Frankrijk 13 pCt.
Rusland 26 pCt.	

Ook dat zijn van die bewijzen waarbij alle discussie ophoudt.

Op uitnemende en onwederlegbare wijze heeft Prof. Seeley, in zijn algemeen bekend werk the Expansion of England, aangetoond, dat het niet Groot- maar GrootER Brittanje is, het Europeesche rijk vereenigd met al zijne koloniën, dat tot die ongekende macht en bloei gestegen is waarop het thans staat. Onaangenaam laat hij zich al dadelijk, bij het begin van zijn werk, uit over ons land, ik erken 't, en allicht nemen die woorden velen onder ons tegen dat boek in, wat echter jammer zou zijn, want juist hier te lande verdient haast elke bladzijde daarvan zoozeer de algemeene behartiging.

't Is ook niet aangenaam voor een Nederlander, reeds bij het openslaan van het boek te moeten lezen:

‘Terwijl Engeland steeds klimt in grootheid, grooter is thans dan in de achttiende eeuw, en in de achttiende en zeventiende telkens grooter was dan in elke voorafgaande, zoodat de geschiedenis van dat land niet eenvoudig de nieuwsgierigheid naar het verledene moet bevredigen of het oordeel wijzigen over het heden maar vooral de toekomst als voorspellen, zoo heeft daarentegen de geschiedschrijver van een Holland en een Zweden een geheel ander stelsel te volgen. Van die landen toch is de draad hunner geschiedenis als afgesponnen. Eens waren zij groot, maar de voorwaarden van hun toenmalige grootheid zijn verdwenen. Zij zijn achteruitgedrongen naar een lagere plaats. De belangstelling in hun verleden berust thans alleen op de sympathie of op de wetenschap. En de eenige praktische les welke uit hun geschiedenis thans nog getrokken kan worden, is die van berusting.’

Harde woorden, voorzeker, en onaangenaam zelfs. Maar als wij bedenken wat pas in Atjeh gebeurd is, en een enkele blik op oude en nieuwe kaarten ons leert dat tegenover een groot*er* Brittanje thans een klein*er* Nederland staat, dan wijkt onze verbolgenheid voor weemoed. Maar Nederland beschouwt zijne koloniën ook niet als een deel van zijn land dat slechts elders dan in Europa gelegen is. Integendeel, onze koloniën moeten ons rechtstreeks geldelijk voordeel verschaffen of wij laten ze bijna aan haar lot over.

De gebeurtenissen der laatste maanden hebben dat voldingend bewezen. In Oost en West werd het product van de hoofdcultuur tot prijzen verkocht, die de kosten van voortbrenging

niet meer dekken. De cultuur daarvan was schter in de laatste jaren zoo sterk uitgebreid en de bewerking zoozeer verbeterd, dat de uitgaven de geldelijke krachten der ondernemers overschreden en deze hulp moesten zoeken bij do banken, die woer opgericht werden, omdat het aanbod van particulier kapitaal geen gelijken tred hield met de vraag.

Maar het verlies dat de suikerfabrikanten door die schromelijke daling leder was te groot, dan dat zij aan hunne verplichtingen tegenover de banken konden voldoen, zoodat deze daardoor dreigden te vallen. Toen heeft de Nederlandsche handelaar en fabrkant en kapitalist, met eene inderdaad even onverwachte als niet genoeg te roemen offervaardigheid, binnen korten tijd het tal van millioenen bijeengebracht dat noodig was om de suikercultuur voor Java te behouden, en den handel van moederland en kolonie voor een ramp te behoeden, die bevoegde mannen als nog noodlottiger in hare gevolgen voorspelden dan het pas geleden onheil bij Krakatau.

Dat deed het Nederlandsche publiek. Die redding bracht het aan, zoodra de nood dreigde.

En wat deed de Nederlandsche regeering, de allereerst zwaar betrokkene hij alles wat Java goed of kwaad ten deele valt? Haastte zij zich ook van hare zijde onmiddellijk maatregelen te nemen om der bedreigde cultuur te hulp te komen, door zij 't dan ook maar tijdelijke opheffing der - in geen enkele kolonie eener verstandige natie meer gedulde - uitvoerrechten, door voorloopige vrijstelling van cijns en pacht en verlaging der hooge vrachten van vervoer? Gaven Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën dadelijk de bewijzen dat zij doordrongen waren van het onmisbare om een cultuur te behouden, die voor Java een levensvraag is?

Een nieuwe belasting werd op Java in diezelfde dagen gelegd. Daarbij bleef 't.

Maar waren dan de beide Kamers der Vertegenwoordiging niet als om strijd vervuld van het besef, dat zij de regeering als moesten dwingen om de voor Java onmisbare suikercultuur te ontheffen van alle lasten, die haar nooit zwaarder drukten dan in het oogenblik eener zoo ongekend groote vermindering van waarde?

Zij keurden de nieuwe belastingwet goed. Verder gingen zij niet.

Of, ja toch. Zij beweerden dat die ramp aan het beleid

der banken en ondernemers te wijten was, zij, van wier eigen beleid de nieuwe koloniale belastingwetten het sprekendst getuigenis geven, en die 't jaar aan jaar goedkeuren dat de fiscus op kunstmatige wijze het verbruik van suiker hier te lande tot de kleinst mogelijke hoeveelheden beperkt en het product van de eigene koloniën, weert van de Nederlandsche markten!

Of wel, men leest in een belangrijk rapport over Java's koffieteelt, dat de geldschieters noodlottig zijn voor Java's cultuur, omdat hun hulp te duur is en, bij moeielijke tijden, den ondernemer met het geheele verlies zijner zoo veel belovende ontginning bedreigt. Maar terzelfder tijd blijkt, dat die geldschieters hun hulp veel te goedkoop verstrekt hebben, want dat de verkregen winsten niet eens voldoende zijn geweest om, na uitkeering eener waarlijk niet te hooge rente bij zulke wisselvallige zaken, een waarborgsom te vormen die voldoende was, om den eersten zwaren storm te weerstaan.

Men moge 't al wenschelijker noemen, dat elke onderneming in de kolonie alleen met eigen kapitaal en zonder vreemde hulp gedreven werd, maar men blijft in gebreke de kapitalisten aan te wijzen die bereid zijn, om met hunne tonnen gouds zelf in de binnenlanden van Java te werken. Hoe beperkt zou dan daarenboven de cultuur van dat groote Java blijven, en van waar zouden dan de inkomsten moeten komen welke voor Nederland, reeds tot het beheer dier uitgestrekte bezitting onmisbaar zijn? Men geve zich toch eerst rekenschap van de gevolgen zijner wenschen eer men beweert, erkend slechte toestanden, te kunnen verbeteren.

En geldt dat alles het beheer van ons althans in naam geeerd en gevierd Java, wat dan van een Suriname te zeggen, waarvoor niemand zijn onverschilligheid zelfs verbloemt? Want dat land begaat de onhandigheid niet alleen van geene rechtstreeksche baten aan de schatkist te leveren, maar de nog veel grootere om daarvan zelfs geld te vorderen. Vandaar dan ook eene spaarzaamheid die zelfs het onmisbare doet weigeren. Geene wegen bestaan daar meer te land en nauwelijks meer de vroegere gemeenschap langs zee en rivier met de naburige koloniën en de eigene plantages. De bewoners van ons Nickerie en Coronie smeeken Nederland wel om een beter middel van verkeer met de buitenwereld dan een zeilvaartuig, waarin de eerste klasse reizigers, soms vier dagen lang, eer weggestopt dan gehuisvest worden, en heeren en dames en kinderen, gezond

of zeeziek, moeten eten en drinken en slapen, afgescheiden slechts door een doorzichtig gordijn, terwijl in de tweede klasse ‘mannen en vrouwen en kinderen als honden op en door elkander liggen’ - 't zijn de woorden van het met 256 handteekeningen voorzien adres, - maar vruchteloos. Met beloften houdt men hen 't kalmst.

Toch bewijst de uitstekende werking der ook slechts ter nauwernood bij de Kamers geredde Immigratiewet, hoe dadelijk de Nederlandsche kapitalen naar Suriname vloeiden zoodra men zekerheid verkreeg van werkkrachten. Zelfs in rechtstreeksch stoomverkeer bracht Nederland de kolonie met het moederland. Maar sedert jaren is het geheele beheer van Suriname eenvoudig een zaak van den geldbuidel. Doof blijft men zelfs bij een vraag, evenzeer door de adressanten van Nickerie en Coronie tot onze regeering gericht, om zich dan ten minste tot het bestuur van Britsch Guiana te mogen wenden tot aansluiting aan den wereldtelegraaf, en aan de nog wel dagelijksche stoomgemeenschap welke de Engelschman tusschen zijn Georgetown en Berbice onderhoudt, hoe bescheiden dat verzoek klinke. Waar blijft echter op die wijze ons prestige bij den Brit!

Met vertrouwen belegt vooral de Nederlander natuurlijk, zijn kapitaal in een der oudste koloniën van zijn land, overtuigd zijnde dat zijne regeering althans zorgen zal voor het bestaan van middelen van verkeer, hoe eenvoudig ook en door wie ook betaald. Want moet hij alle vertrouwen op den steun zijner regeering opgeven, dan ware 't voor hem en voor kolonie en moederland beide veel voordeeliger als men aan andere natiën eene bezitting overdroeg, voor welker deugdelijk beheer men zich zelf onmachtig betoont!

Maar 't ontbreekt aan den goeden wil, niet aan de macht. Een krachtige wil, hier en ginds, zou daar wonderen doen. Een Tenomzaak heeft 't ons geleerd, hoe krachtig Engeland optreedt in zijn koloniaal beheer, hoe wereldomvattend dat ook zij geworden.

Ik zal hier het treurig schouwspel niet in 't breede ophalen, toen op 22 December 1883 de Tweede Kamer woorden heeft moeten aanhooren van een Nederlandsch afgevaardigde over eene Nederlandsche kolonie, en dat nog wel in het bijzijn van twee ministers der Kroon, die er het stilzwijgen bij bewaarden, waarvoor gelukkig de vertegenwoordiging van andere koloniale landen wel gespaard zal blijven. Op waardigen toon, later niet oneigen-

aardig door den aanvaller scheldwoorden genoemd, hebben mannen van gezag en kennis dien spreker terecht gezet. Maar de merkwaardige woorden door hemzelven geuit moet ik hier nog even in herinnering brengen, dat hij wel een grootsche toekomst van Suriname voorzag maar aanraadde liever met maatregelen tot bereiking daarvan ‘af te wachten, wat wijzer en beter door de Voorzienigheid zal worden tot stand gebracht!’ Werkeloos dus de toekomst verbeiden; machteloos en krachteloos. En die raad wordt gegeven in de vertegenwoordiging van een volk, dat jaar op jaar een steeds grooter aantal van zijne jongeren en zelfs ouderen naar zijne koloniën ziet trekken om aldaar een bestaan te vinden, hetwelk zij in het moederland vruchteloos zochten. Stellen wij ons Nederland voor, zonder Indië als de gezegende broodkorf van duizenden en tienduizenden onder ons! Ondankbare onderstelling zelfs bij ons, juist door de koloniën zoo rijk beweldadigd volk.

‘Colonies are land to the landless’, zegt Seeley zeer terecht. Gingen vroeger meest de ontevredenen naar de koloniën, thans zegent onze overgroote bevolking die weldadige wijk- en werkplaatsen, waar de kolonist welvarend en rijk wordt terwijl de achterblijvende van zijn voorspoed leeft. ‘Ons volk mag niet binnen enge grenzen ingesloten blijven’, riep de Fransche Minister nog onlangs der Kamer toe, ‘want de toekomst behoort aan de volken die zich naar buiten uitzetten. Wij hebben behoefte aan meer lucht en aan grooter ruimte. Tracht de Duitscher niet tot elken prijs een koloniaal rijk te stichten? Let op hem.’ Maar Seeley's waarschuwing behoort bij die woorden gevoegd te worden dat alleen die koloniën bloeien, welke door het moederland gesteund en onder voogdij gehouden worden. Ontneem haar die hulp, en ge doodt de kolonie terwijl ge den ingezetene ten ondergang brengt, zoo spreekt hij op ernstigen toon.

In toenemende voortbrenging moet de kolonie haar welvaart vinden; en het moederland moet in den ruil dier koloniale producten tegen de eigene fabrikaten een grooter bron van voordeel zoeken, dan de hoogst opgeschroefde fiscale heffing vermag te geven. Geen direct maar alleen indirect voordeel, zoekt de Britsche regeering van de koloniën. En daardoor bracht zij Groot-Brittanje tot dat machtige Groot*er* Brittanje onzer dagen, hetwelk een ieder met eerbied en ontzag aanschouwt.

Maar ook deze woorden van Seeley mogen hier eindelijk nog in herinnering gebracht worden, woorden zoo juist passende op ons, door kolonialen voorspoed haast verwend volk: ‘Adversity gives wisdom, but with pain. Prosperity gives pleasure, but relaxes the character.’

Jaren lang hebben wij onze rijke Indische baten als onuitputtelijk beschouwd en daarop onze huishouding van staat ingericht. Nauwelijks echter houdt die milde bron op met vloeien, of de grootste verlegenheid bevangt ons. Eensklaps maar te laat zien wij in, dat wij even eenzijdig als bij onze verteringen, zoo ook bij onzen handel en onze scheepvaart en nijverheid alleen op Java gelet hebben, en daardoor als vreemdelingen geworden zijn in het groote wereldverkeer. Wat te doen, nu die éénige steun ons nog wel niet geheel ontvalt, maar dat toch al buigende en krakende welhaast dreigt te doen?

Herstellen wij ons financieëel evenwicht, dat is de eenige kreet dien wij doen hooren. En voor die geldelijke ongelegenheid wijke dan nu ook alles, zelfs tot het belang onzer koloniën toe. Want om manmoedig in eigen land de maatregelen te nemen tot onmiddellijke aanvulling van het verlorene, daarvoor ontbreekt ons de kracht. Alleen aan de koloniën leggen wij dien last op.

Zoo heeft dus werkelijk de voorspoed ons verzwakt. Maar zal nu ook omgekeerd de onspoed ons wijsheid hergeven?

Mogen de moeielijke dagen die wij thans doorleven, daarop het toestemmend antwoord geven. Alleen echter wanneer van nu aan de vrijmaking van den arbeid en de opwekking van de nationale werkkracht haast tot eenig doel van onze wetgevers worden, kan die wijsheid uit dezen onspoed ontkiemen.

Wij Nederlanders staan thans dus voor deze keuze, die eigenlijk voor een verstandig volk echter geene keuze wezen mocht. Wij moeten òf aannemen tot leiddraad de bekende woorden van den vroegeren zoo grooten Minister van Frankrijk, Turgot, òf volgen de evenzoo bekende woorden van Engelands nog levenden Premier Gladstone.

‘Koloniën zijn als vruchten. Zoodra ze rijp zijn, vallen ze af’ - zeide Turgot.

Volgen wij die, voor ons Nederlanders haast wanhopige voor-

spelling, dan moeten wij ook maar van onze koloniën trekken wat wij er uit persen kunnen, zoowel om te beletten dat ze ooit tot rijpheid komen als om er althans het grootst mogelijke voordeel uit gewrongen te hebben, indien 't haar, ten spijt van ons beheer, toch nog eens gelukken mocht geheel onafhankelijk te worden.

Maar geheel anders sprak the Grand Old man.

‘Geen staatsman, althans niemand die werkelijk dien naam verdient te dragen, mag een enkel oogenblik vergeten dat 't de heilige plicht is van Engeland bovenal te handhaven; het koloniale Engeland.

Afstand te doen van zijne verplichtingen tegenover die wel verwijderde maar ons daarom niet minder dierbare deelen van het groote Britsche rijk ware even ondenkbaar, als dat een enkele Brit ooit afstand zou kunnen doen van zijn naam als Engelschman.’

Gulden woorden, en dat wel voor elk volk, hetwelk zijn toekomst ziet in den bloei zijner koloniën.

Dus ook voor Nederland?

Wie waagt 't, dat nog als vraag te stellen!

P.N. MULLER.

Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

II.

Den 17den Juli 1727 werd Simon van Slingelandt tot Raadpensionaris van Holland benoemd.

Sedert jaren behoorde hij tot de politieke hoofden der Republiek, die ook in het buitenland werden erkend. Als zijn voorganger vertrouwelijke mededeelingen van Engeland ontving, werd geheimhouding gevraagd, behalve voor hem en Fagel.

Dit aanzien dankte hij niet aan de hooge betrekkingen, door hem bekleed. Het was de vrucht van den diepen indruk, dien zijn karakter en bekwaamheid steeds hadden gemaakt.

Met velen der Engelsche staatslieden had hij in betrekking gestaan; thans, in 1727, waren de meesten reeds van het tooneel afgetreden. Eén hunner was over: Townshend, secretaris van staat.

In den aanvang van zijn politieke loopbaan had de edele lord den gezantschapspost in den Haag bekleed en was een warm vriend der Republiek geworden. Vooral aan zijn invloed had zij te danken gehad, dat Engeland in 1709 zich verbond, om haar de barrière te ver zekeren. Met Simon van Slingelandt, toen secretaris van den Raad van State, was een vriendschappelijke betrekking ontstaan, die beiden mannen de gelegenheid tot briefwisseling schonk, als staatkundig belang ze vorderde. ‘Mijn ouden en vertrouwden vriend’, noemde Townshend den Raadpensionaris van Holland.

Op het oogenblik, dat Slingelandt zijn ambt aanvaardde, was

het nog onzeker, of George II, die weinige weken vroeger (21 Juni) aan zijn vader was opgevolgd, Townshend als secretaris van staat zou handhaven. Toen de beslissing gunstig was uitgevallen, wenschte de Raadpensionaris zijn vriend en zich zelven geluk. ‘J'ai appris - schreef hij hem[1] - avec la joie la plus sensible, que le Roi vient de confirmer Votre Excellence dans son poste, et je ne vous célerai point, mylord, que l'intérêt s'y mêle, car je suis très-persuadé qu'un des plus fâcheux contretemps qui eut pu arriver dans mon nouveau ministère, eut été de vous voir déplacer du vôtre. Continuez-moi je vous en supplie votre confiance, et comptez sur mon attachement et sur mon zèle.’

In warme en hartelijke woorden dankte Towshend: ‘Comme vous connaissez depuis longtemps la vénération qui j'ai pour votre personne, vous ne doutiez pas, j'espère, que je ne fusse très-sensiblement touché des marques, que vous m'avez bien voulu donner, dans cette lettre, de votre estime et de votre amitié. Vous jugez bien combien je dois avoir le coeur pénétré de la bonté que le Roi a eue pour moi, en daignant accepter la continuation de mes services, et je vous assure, que la grâce que S.M. vient de me faire, m'est d'autant plus précieuse, en ce qu'elle me met en état de cultiver la correspondance, dont V.E. m'a honoré depuis longues années, et que j'estime au delà de ce que je ne saurais exprimer. V.E peut compter, que j'agirai toujours avec Elle avec la plus grande ouverture de coeur et que je n'aurai rien de caché pour Elle. Les intérêts du Roi mon maître, et ceux de la République sont inséparables: S.M. les regarde ainsi et Elle m'a ordonné de vous assurer de sa part, qu'Elle tâchera par sa conduite de vous convaincre qu'il n'y a rien qu'Elle souhaite plus ardemment, que de faire cause commune, en tout ce qui regarde le service de L.H.P., et de vivre avec Elles, dans l'union la plus parfaite[2]’.

Hoe oprecht gemeend de persoonlijke verzekeringen van Townshend ook waren, Slingelandt was de man niet, om zich in het waar karakter van de politieke vriendschap van koning en minister te vergissen. Het tractaat van Hanover had Engeland,

1) 12 Aug. 1727, uitgegeven bij VREEDE, *Voorouderlijke wijsheid in hachelijke tijden*, bl. 100.
2) 11 Aug. 1727, bij VREEDE, t.a.p., bl. 99.

Frankrijk en de Republiek verbonden. Voor weinige weken had de keizer, zoo voor zich als voor Spanje, de preliminairen van Parijs geteekend en daarbij in de samenkomst van een congres bewilligd. Zoodra de Spaansche koningin, die voor 't oogenblik niets dan hinderpalen opwierp, haar tegenstand zou laten varen, zou het congres plaats hebben, dat, naar Slingelandt hoopte, den vrede aan Europa zou teruggegeven. Doch zouden de verbondenen van Hanover tegenover de hoven van Weenen en van Madrid dezelfde gedragslijn volgen? Waren hunne inzichten en belangen dezelfde?

De leiding der buitenlandsche aangelegenheden berustte in Engeland in handen van twee secretarissen van staat, lord Townshend en den hertog van Newcastle. De laatste, ofschoon reeds sedert 1720 in het ministerie, werd in de diplomatieke wereld als een figurant beschouwd: men rekende hem niet mede. Lord Townshend was, zoo als de gezant van Oostenrijk aan zijn meester schreef, proprie auctor et anima negotiorum[1]. Hij was een heftig en ouverzoenlijk tegenstander van Oostenrijk. Hij was de ware vader van de alliantie van Hanover, waardoor hij gelijktijdig aan zijn eigen antipathie en aan de keurvorstelijke lusten van den Engelschen koning had voldaan. Door zijn overredingskracht had hij den koning van Pruissen tot de toetreding bewogen, waarop deze, tot groote verbittering van koning George, spoedig was teruggekomen, om de vriendschap van Weenen boven die van Hanover te stellen. Geen der Engelsche staatslieden was zoo Hanoversch gezind als hij: geen zoo genegen om Engeland's invloed ten dienste van den Duitschen keurvorst te gebruiken.

In Slingelandt leefde nog de herinnering van het Groot Verbond, dat hij, bij den aanvang van zijn publiek leven, in volle kracht en werking had gezien. Al had hij, gelijk de Republiek en zelfs het meerendeel van Townshend's ambtgenooten, in de alliantie van Hanover berust, die de Engelsche staatsman genoegzaam alleen had tot stand gebracht, en aan zijn land en de Republiek als een fait accompli opgelegd, in Slingelandt leefde geen onverzoenlijke wrok tegen Oostenrijk. Hij betreurde, niet het minst uit religieus oogpunt, den druk, dien de keizer op het Duitsche rijk oefende, maar zag

1) Count Palm to the Emperor. - COXE, *Memoirs of Robert Walpole*, II. 504.

voor de Republiek en het Protestantisme in Frankrijk een gevaarlijker vijand. Aansluiting van de zeemogendheden aan Oostenrijk scheen hem beter waarborg voor den Europeeschen vrede, dan de politiek van Hanover tot dusver was gebleken.

Dit groot verschil van politiek inzicht kon slechts langzamerhand zich openbaren. In 1727, toen beide staatslieden aan den aanvang hunner nieuwe ministerieele loopbaan stonden, hadden zij hetzelfde doel voor oogen: het tot stand brengen van het congres. Van de enkele brieven uit de eerste acht maanden, die wij kennen, is dat ééne punt de hoofdinhoud. Townshend raadpleegt den Raadpensionaris over de bezwaren, die de Spaansche koningin oppert, en vraagt raad. Slingelandt poogt hem over te halen, dat hij ze slechts als kwestiën van vorm beschouwe. Engeland moet zich om de gros mots van de Spanjaarden niet bekommeren. Hij heeft het geluk te slagen: 'Uwe Excellentie ziet, dat Zijne Majesteit uw advies heeft gevolgd,' schrijft hem Townshend[1]. Na maanden tobbens worden eindelijk alle belemmeringen uit den weg geruimd. In het begin van Maart (1728) teekent de Spaansche regeering in het Pardo de overeenkomst, waarbij zij tot het congres toetreedt. Sinds wordt de correspondentie drukker en belangrijker. Het congres zelf, de regeling der punten, daar te behandelen, het doel, dat men voor oogen te houden heeft, worden er de onderwerpen van. Nu is het onmogelijk, dat het verschil van staatkundig inzicht niet aan den dag zal komen. Het zal blijken, dat de twee oude vrienden, die wel geen strijdige, maar toch verschillende belangen voorstaan, het niet eens zijn noch in uitgangspunt noch in einddoel. Op hun persoonlijke verhouding zal het den meest noodlottigen invloed hebben. De oude vriendschap zal er onherstelbaar door geknakt worden.

In menig opzicht is de briefwisseling van Slingelandt en Townshend voor de personen kenmerkend. De Engelsche staatssecretaris is bij zijn ambtgenooten in Whitehall zeer weinig geliefd. Door zijn eigenmachtige handelingen, door zijn heerschzucht en drift prikkelt en verbittert hij hen, zoodat zij eerlang tegen hem samenspannen, om hem ten val te brengen. Van die onvriendelijke eigenschappen is hier niets te bespeuren. Jegens den Hollandschen Raadpensionaris is Lord Townshend

1) 26 Jan. 1728. - *Rijksarchief.*

hoffelijk, ja vleiend. Slingelandt is beleefd, maakt zich aan geen vergrijp tegen den vorm schuldig, maar evenmin aan bijzondere hoffelijkheid. Het is niet alleen, omdat zaken hem boven personen gaan, maar ook uit politieke omzichtigheid. In al zijn brieven aan Townshend komt slechts één plaats voor, die naar iets gelijkt, wat men een compliment noemt. In waarheid is het niets dan een vriendschapsuiting. In September 1727 wordt Townshend ernstig ziek, zoodat men voor zijn leven vreest. Hop, de gezant te Londen, zendt aan Slingelandt berichten, omdat hij 'l'amitié particuliere, qui existe entre vous et lui' kent. Als Slingelandt in 't laatst van December voor de eerste maal sedert maanden een brief krijgt, door Townshend zelven geteekend, spreekt hij zijn blijde verrassing uit en voegt er bij: 'Dieu soit béni qui vous a rendu aux voeux de toutes les honnêtes gens, et je Le prie que ce soit dans le dessein, comme je l'augure, de continuer de se servir de votre ministère pour le bien, non seulement de votre patrie, mais de toute la Chretienté, et en particulier de la République, que j'ai l'honneur de servir[1].' De wensch, in hoe bijzonderen vorm ook, van den hoogen Raadpensionaris is voor Townshend een verkwikking, en hij beantwoordt ze met een oprecht gemeende hulde. Ook Slingelandt is ongesteld geweest, weer podagreus, doch is nu beter. Dit geeft Townshend aanleiding om te schrijven: 'Tous ceux, qui sont les véritables amis des deux nations doivent souhaiter du fond de leur coeur, que le bon Dieu conserve V.E. pendant une longue suite d'années: car, sans vous faire compliment, la perte d'un ministre si consommé, comme l'est V.E. ne sauroit être reparée'[1].

Uitboezemingen van soortgelijken aard zijn bij Slingelandt ongewoon, bij zijn correspondent komen zij aanhoudend voor. De Raadpensionaris ontvangt ze, maar beantwoordt ze zelden en niet dan met algemeenheden. Hij neemt de ministerieele verzekeringen van het onbepaald vertrouwen, dat koning George in hem stelt, en van diens vast voornemen, om steeds bij alle gelegenheden hem zijn geheimste gedachten bloot te leggen[2], zeer bedaard, als de meest natuurlijke zaak der wereld aan. Hij gevoelt zich volstrekt niet bijzonder geëerd, wanneer zijn

1) VREEDE, a.w., bl. 101, 102.
1) VREEDE, a.w., bl. 101, 102.
2) à M. le C. Pensionnaire 11 Juillet 1727. - 26 Janvier 1728.

adviezen door koning en minister worden geroemd als ‘l'ouvrage d'un ministre qui pense toujours avec justesse, et qui va au fond des choses[1)]’; of zijn gevoelens geprezen, als ‘les sentiments d'un ministre, si zêlé pour le bien public et qui fait voir tant de solidité et de netteté dans toutes ses pensées[1)].’ Hij leest dergelijke lofspraken, als niet lezende, totdat ze hem vervelen. Dan maakt hij er een eind aan. ‘J'ai l'honneur de recevoir - met deze woorden vangt een schrijven van Slingelandt van 8 Juni 1728 aan - la lettre de V.E. du 14de Mai V.S. Le plaisir, qu'elle m'a donné eût été encor plus grand, si elle ne m'eut fait faire de nouveau une observation, que déjà plus d'une fois je n'ai pu m'empêcher de faire sur vos lettres; savoir, que les louanges et les complimens y ont trop pris la place de cette franchise, que j'ai toujours regardée comme un des principaux agrémens de notre correspondance; correspondance d'ami plutôt que de ministre d'état. Continuons la, Mylord, sur le vieux pied, je vous en supplie, et laissons les complimens aux courtisans de profession’[2)].

Wat Townshend van geen zijner ambtgenooten zou verdragen, verdraagt hij van Slingelandt. Hij betoont zelfs geen gevoeligheid over de onverbloemde terechtwijzing, waarin de Raadpensionaris als in 't voorbijgaan invlecht hoe hij hun briefwisseling wilde beschouwd hebben. In zijn antwoord meldt hij, dat hij Slingelandt's brieven aan Z.M. had medegedeeld, ‘mais je n'oserais mander à V.E. ce que S.M. m'a ordonné de lui dire là dessus, de peur de m'attirer encore une fois des reproches, comme si je gâtais la franchise de notre correspondance par trop de louanges et de compliments’[3)].

Niettemin is de staatsecretaris volkomen te goeder trouw, als hij zijn ‘old and intimate friend’ het hof maakt. Hij ziet inderdaad tegen hem op: de vereering, waarmede hij zich teekent, openbaart zich niet vooral of uitsluitend in de lofspraken; zij spreekt zich in den doorgaanden toon zijner brieven, de gemakkelijkheid, waarmede hij zich van sommige denkbeelden laat afbrengen en de breedheid uit, die de uiteenzetting van zijn

1) 29 Mars: 14 May 1728. - Rijksarchief.
1) 29 Mars: 14 May 1728. - Rijksarchief.
2) à Mylord Townshend, le 8 du Juin 1728. - R.
3) à S.E. le Pensionnaire, le 7 du Juin 1728. - R.

meeningen en van Engelands belangen kenmerkt. Townshend heeft Slingelandt noodig en hij rekent op hem.

Van het eerste oogenblik van zijn Raadpensionarisschap ondervindt Slingelandt dat. Hij heeft ter nauwernood zijn betrekking aanvaard, of de Engelsche minister zendt hem namens zijn meester de meest vertrouwde stukken toe.[1] Koning George I had een testament nagelaten, dat zijn zoon zeer in zijn nadeel achtte en niet van plan was uit te voeren. Er hoorde nog een codicil bij, dat bij den hertog van Wolfenbuttel berustte. Om het dezen uit de hand te wringen, sloot George II een subsidietractaat met dezen vorst, zoo 't heette, voor militaire doeleinden, in waarheid om hem tot overgave der oorspronkelijke bescheiden te bewegen. Een jaarlijksch subsidie van 25000 p. st. scheen noch George noch Townshend een te hoogen prijs. Van beide stukken, testament en tractaat, werd aan Slingelandt mededeeling gedaan, opdat hij op de hoogte mocht zijn, als de keizer er soms misbruik van wilde maken. Slingelandt zond beide stukken, gelijk hem verzocht was, terug, met de eenigszins ironische opmerking, dat hij het gesloten tractaat ‘une très bonne affaire’ vond.[2]

Naarmate de samenkomst van het congres zekerder werd, namen de mededeelingen van den Engelschen minister toe. Breedvoerig ontwikkelt hij zijne denkbeelden en inzichten, en ontvouwt hij de rechtmatige eischen van den koning-keurvorst, die te Soissons met hulp der geallieerden moeten gehandhaafd worden. Van wat hij doet en schrijft, van wat hij meent dat gedaan en geschreven moet worden, houdt hij Slingelandt trouw op de hoogte. Even zoo van de berichten, die hij krijgt. Belangrijke brieven van Horace Walpole, den Engelschen gezant te Parijs, worden voor den Raadpensionaris gekopieerd. De Hollandsche staatsman stelt die mededeelingen en toezendingen op hoogen prijs, maar volgt het voorbeeld niet. Hij is minder rijk met woorden en armer aan toezeggingen; hij vermijdt alle verklaringen, die hem de handen binden. Het is voor Townshend een prikkel om nogeens te herhalen, wat Engeland's

1) 11 Juilet 1727. - R.
2) Men weet, dat George II het testament zijns vaders eenvoudig vernietigd heeft, zonder het uit te voeren. George II verdedigde zich met de bewering, dat zijn vader hetzelfde gedaan had.

eischen zijn, en de stellige verwachting uit te spreken, dat de bondgenooten stipt en onbepaald hem steunen zullen. Hij doet het zoo herhaaldelijk en met zoo veel aandrang, dat hij het vermoeden wekt, er niet volkomen zeker van te zijn. Hoe zeer Engeland en hij dien steun der Republiek behoeven, dat spreekt hij met meer naïve openhartigheid uit dan men van een diplomaat verwacht. Ronduit erkent hij, dat Engeland de Nederlandsche Republiek als den eenigen bondgenoot beschouwt, op wien het in alle omstandigheden kan rekenen. Onbewimpeld komt hij er voor uit, dat zoo de geallieerden op het congres niet krachtig medewerken, om Spanje's eischen o.a. van de teruggave van Gibraltar af te wijzen, zijn ministerieel leven wordt bedreigd: ‘si les alliés n'aident pas le Roi et ses ministres de la manière qui peut plaire au Parlement et au public, nous ne pouvons réussir à conduire la barque ici: et Elle (c.à.d. Son Excellence le C. Pensionaire) conviendra que sans cela toutes nos affaires tomberont par terre’.[1)]

De edele lord is een openhartig en welmeenend man. Een minister van buitenlandsche zaken, goed vertrouwend in eigen inzichten, en lichtgeloovig in personen, zoolang zij zijn ijdelheid ontzien. Voor hem is alles gewonnen, als Engeland's commercieele en politieke eischen, waarin hij ook de Duitsche aanspraken van den keurvorst van Hanover omvat, worden erkend en gehandhaafd. Hiervan hangt tevens zijn eigen positie tegenover koning en ambtgenooten af. Maar Slingelandt is een staatsman, die meer ziet dan de toevallige, tijdelijke botsingen der mogendheden. Zijn horizont is grooter en breeder, en omspant meer dan commercieele of keurvorstelijke en ministerieele belangen. Persoonlijke consideratiën wegen bij hem lichter, dan politieke overwegingen. Zelfs de rechten der Republiek, die hij te handhaven heeft, zijn onderschikt aan algemeene belangen, die geheel Europa betreffen. Het grillig lot begunstigt hem in deze oogenblikken: de behartiging der eerste gaat met de bevordering der laatsten ten nauwste samen. Slechts de vrede van Europa kan aan de Republiek den waarborg harer belangen bieden. Van dit alles ziet Townshend, in politieke vooroordeelen en antipathie geketend, niets. Slingelandt wacht geduldig zijn tijd af. Heuschelijk ontvangt hij mededeelingen

1) à S.E. le C. Pensionnaire, le 24 Mai 1728. - R.

en vertoogen, maar glijdt in zijn antwoorden over het meerendeel heen, en roert telkenmale slechts aan, wat hij in ieder oogenblik geraden oordeelt. Hij is sober in zijn verklaringen, vermijdt zorgvuldig om zich tot iets te verbinden, en ontwijkt telkenmale, tegenover den sterken aandrang van zijn Engelschen vriend. Ieder woord is gewikt en afgewogen, en het verzwegene geldt even zwaar als het gesprokene. Als de drang te sterk is, heeft hij huismiddeltjes bij de hand, om zijn vriend tevreden te stellen. Herhaaldelijk o.a. verzoekt Townshend, dat aan den Hollandschen gezant te Parijs en aan de gevolmachtigden der Republiek op het congres bevelen zullen gezonden worden, om in alles eenstemmig met Engeland te handelen en te spreken. ‘De constitutie van deze landen maakt dat onmogelijk,’ antwoordt Slingelandt. ‘Lord Townshend, die den vorm van het gouvernement hier kent, zal dat moeten toegeven. Bovendien zij, die aan het hoofd van een verbond staan, moeten, in menig politiek oogenblik, voorgaan, den grond peilen, de zaken voorbereiden, om ze daarna aan hun verbondenen mede te deelen’.[1)] En lord Townshend spreekt niet tegen, dat hij den vorm van het gouvernement hier kent, en komt niet tegen een weigering op, in een zoo beleefde erkenning van Engeland's hoogeren rang ingekleed.

Er zijn voor deze houding van den staatsman der Republiek redenen. Wat zij van het aanstaande congres heeft te vragen, is weinig, in vergelijking van Engeland's eischen. Afschaffing van de Compagnie van Ostende, die de geheele opheffing insluit van den Zuid-Nederlandschen handel, en het behoud van haar garnizoenen in Oost-Friesland, zoowel voor haar politieken invloed als voor haar militaire veiligheid vereischt. Het eerste punt is genoegzaam gewonnen. De Raadpensionaris weet even goed als de keizerlijke gezant, en lang voordat deze het te Parijs heeft erkend[2)], dat de toegegeven schorsing geen herstel vergunt, en de inleiding tot de geheele opheffing is. Ten aanzien der Oostfriesche zaken mag de Republiek niet hopen haar wenschen te verkrijgen, dan door toegevendheid van den keizer. De onverzoenlijkheid, die den Hanoverschen bondgenoot tegen Oostenrijk bezielt, is aan de Republiek door de eerste eischen van voorzichtigheid en belang verboden.

1) A Lord Townshend, le 8 Juin 1728. - R.
2) Horace Walpole to the Duke of Neweastle, 9 March 1728. - R.

Nog minder dan de Republiek, heeft Frankrijk van het congres te vragen. De vredelievende Fleuri vraagt niets. Heeft de eerste minister van Lodewijk XV geen wenschen? ook geen geheime bedoelingen? Heeft de staat van Lodewijk XIV geabdiceerd? geen aanspraken op de suprematie meer? Horace Walpole, de Engelsche gezant te Parijs, heeft herhaaldelijk gesprekken met Fleuri, waarvan hij trouw verslag doet aan Townshend, die de brieven aan Slingelandt ter kennisneming toezendt. Het schijnt, dat sedert de verzoening tusschen de Fransche en de Spaansche Bourbons - Juni 1727 - deze geallieerde van Hanover meer en meer de rol van bemiddelaar gaat spelen. De oude kardinaal laat zich weifelend en onzeker uit. Wantrouwend rust het oog van Slingelandt op dezen bondgenoot, die zich niet te allen tijde de alliantie schijnt te herinneren.

Maar Engeland! De vader van het verdrag van Hanover houdt den band streng vast, om allerlei belangen te handhaven. Gibraltar; het assiento-tractaat; de handel op de Spaansche koloniën; de teruggave van onrechtmatig geroofde schepen enz. Nevens deze zuiver Engelsche belangen gelden andere, bij koning en minister, even zwaar. Bremen en Verden, Mecklenburg, Holstein enz. vertegenwoordigen even zoo vele aanspraken, zoo niet rechten, van den keurvorst van Hanover, die, gesteund door het aanzien van zijn koningrijk Engeland, zijn invloed in het Duitsche rijk steeds uitbreidt.

Zal de Republiek voor deze allen in de bres springen, en bereid zijn het lot van het congres van de inwilliging afhankelijk te stellen? Dit is het, wat Townshend verwacht en eischt, als hij voortdurend en herhaaldelijk op de onvoorwaardelijke samenwerking der Nederlandsche gevolmachtigden met die van Engeland aandringt. En juist is dit, wat Slingelandt ongezind is om te doen. Het aanstaande congres heeft in zijn oogen een hooger taak, dan het wegnemen van tijdelijke in ondergeschikte bezwaren. De verschilpunten moeten opgelost en weggeruimd worden op den eenigen weg, die tot een blijvende uitkomst leiden kan. Niet de vrede tusschen Weenen en Hanover, maar de vrede van Europa, die het oorlogsgevaar ook voor de volgende jaren wegneemt, moet de vrucht van het congres zijn.

Den 4^{en} Maart 1728 trad Spanje, bij de conventie in het Pardo, tot het congres toe. Thans achtte Simon van Slingelandt

het tijdstip gekomen, om tusschenbeide te treden, en de Engelsche politiek, zoo mogelijk, in de richting te leiden, die hij de ware achtte. Aan aanleiding ontbrak het hem niet. Reeds herhaaldelijk en nog onlangs op nieuw had de Staatssecretaris, ook namens zijn meester, hem verzocht, om hun zijn gedachten over het congres mede te deelen[1]. Verschillende denkbeelden had Townshend van tijd tot tijd aan het oordeel van den Raadpensionaris onderworpen: Zou het niet goed zijn, de geallieerden van Hanover door een nieuwe overeenkomst tot één zelfde gedragslijn te verbinden? Moet er niet een reglement worden vastgesteld, dat de orde van behandeling der verschillende punten op het congres regelt? Moet de duur van het congres niet vooraf worden bepaald, opdat Spanje en Oostenrijk de zaken niet slepende houden? Welke moet onze houding ten aanzien van het huwelijk van Don Carlos en de aartshertogin zijn? enz. Al deze vragen had Slingelandt tot dusver onbeantwoord gelaten. Thans, nu hij, schoon gemarteld door een nieuwen aanval van podagra, de pen opnam, om een memorie te schrijven, ten dienste der Engelsche regeering, nam hij de denkbeelden van den Engelschen minister op, hetzij om ze te bespreken, hetzij om ze eenvoudig op zijde te schuiven. Zonder inleiding, komt hij dadelijk ter zake[2].

‘Nu de hinderpalen, die de samenkomst van het congres vertraagden, door de conventie, in Spanje geteekend, zijn uit den weg geruimd, doet zich de vraag voor, of het niet goed zou zijn, dat de verbondenen van Hanover zich door een nieuwe overeenkomst tot stipte samenwerking verbonden. Aanlokkelijk is het denkbeeld bij het eerste hooren, maar het is aan te veel bezwaren onderhevig. Het getuigt van onderling wantrouwen, wat op zich zelf schadelijk is. Het is zeer twijfelachtig, of alle verbondenen er toe bereid zullen zijn. Doch ook indien dit het geval is, werpt men een belemmering te meer op, om met de tegenpartij tot vrede te komen.’

De voorslag om een reglement voor het congres te maken, wordt niet rechtstreeks bestreden, maar op zijde geschoven. ‘Het is onnoodig: Frankrijk, dat het meest buiten alle kwestiën staat,

1) To the Pensionary, 15 March 1728. - R.
2) *Mémoire, ou considérations au sujet du futur congrès, fait le dernier de Mars* 1728. - R.

zal van zelve de rol van bemiddelaar op zich nemen, en voor de formeele dingen zorgen.

‘De uitslag van het congres hangt niet van de methode af, waarop de zaken behandeld worden, maar van de goede trouw en de vastheid, waarmede de bondgenooten elkander steunen. Natuurlijk zal het nuttig zijn, dat ieder hunner aan zijn gevolmachtigden eenige voorschriften geve, qui tendent à entretenir ensemble une parfaite communication et correspondance.’

Wat de opening en den duur van het congres betreft, Slingelandt verklaart, zich daarmede niet te zullen ophouden.

‘De hoofdkwestie, waarop alles aankomt, is deze:

Wat is de taak van het congres?

Twee opvattingen kunnen daaromtrent heerschen. Of het is bestemd, om over den handel op de Indiën en de andere punten, in de preliminairen vermeld, een regeling te treffen. Of het is geroepen, *à concilier les droits et les intérêts réciproques des puissances, et à élablir sur un pied solide une pacification générale*.

Beperkt men het congres binnen de eerste grenzen, dan zal het niet slagen. De verschillende mogendheden zullen niet geneigd zijn recht te doen op de nu hangende verschilpunten, indien niettemin de staat van Europa even onzeker en dreigend blijft, als hij sedert het tractaat van Weenen is.

Men moet beide opvattingen vereenigen. De vestiging van een algemeenen vrede moet het hoofddoel zijn. Il faut poser pour principe, que de la pacification générale dépendra l'ajustement des points particuliers.

Welke weg moet daartoe ingeslagen worden?

De vredesverdragen van Utrecht en van Rastatt, de Quadruple Alliantie bevatten de grondslagen, waarop de vrede van Europa is gevestigd.

Die grondslagen zijn geschokt door de nauwer vereeniging van den keizer en Spanje, en door hunne overeenkomsten ten aanzien van de successie in de keizerlijke erflanden, en de vestiging van de Spaansche prinsen. De vereeniging der keizerlijke erfstaten met de Spaansche monarchie kan daarvan het gevolg zijn. Zij is niet minder te vreezen, dan het gevaar, dat door de verdragen van Utrecht en Rastatt is voorkomen.

De eendracht tusschen Oostenrijk en Spanje te willen breken, na de vergeefsche pogingen, daartoe aangewend, ne seroit appa-

remment que vouloir perdre du temps. De keizer kan meer aan de Spaansche koningin bieden, dan wij.

Gibraltar, het assiento-verdrag enz., dont la cour d'Espagne fait grand bruit, par politique, zijn eigenlijk haar volkomen onverschillig. Haar groote doel is de vestiging van don Carlos en van de rest van haar familie. Diensvolgens zou men de algemeene bevrediging nu niet bevorderen, zoo als sommigen meenen, en portant la Grande Bretagne à un accommodement touchant Gibraltar.

“La véritable - in deze woorden drukte de Raadpensionaris de kern van zijn advies uit - la véritable, et peut être la seule voie de parvenir à une pacification générale et solide, et par là à une détermination raisonnable des points particuliers, compris dans les articles préliminaires, seroit, sauf meilleur avis, d'examiner et peser mûrement les précautions et limitations, sous lesquelles, s'il y en a de telles, les alliés de Hanovre pourraient avec une sûreté raisonnable convenir avec l'Empereur et l'Espagne touchant le règlement de la succession des Etats Héréditaires de l'Empereur, en cas qu'il décédât sans issue mâle, du moins par rapport au cas et aux circonstances présentes, et en même temps touchant l'établissement de don Carlos et autres Princes d'Espagne du second lit. Et que le cardinal prit en suite sur lui, de sonder l'Empereur et l'Espagne sur cette matière dans le dernier secret, pour être ensuite discutée par les alliés.” Natuurlijk - dit voegt hij er nog ten slotte bij - moet de onvereenigbaarheid van de Oostenrijksche erflanden met de Spaansche monarchie vaststaan, uitgezonderd de Italiaansche landen, die in de dagen van Karel II tot Spanje behoord hebben.

Bij den anti-Oostenrijkschen geest, die den Engelschen minister en koning beheerschte, kon Slingelandt niet verwachten, dat zijn hoofddenkbeeld instemming te Whitehall zou vinden. Het standpunt, dat de Raadpensionaris innam, was te weinig eenzijdig Engelsch: het strookte te weinig met de oogenblikkelijke belangen van Engeland en de bijzondere inzichten van Townshend. Warmen lof bracht de Engelsche staatssecretaris ook namens zijn meester aan de memorie, en gaf verschillende zijner voorslagen willig prijs: zooals, de nieuwe verbindtenis der geallieerden, het reglement voor het congres enz. Trouwens, zonder

Slingelandt's medewerking waren deze dingen toch niet tot stand te brengen. Hooge ingenomenheid ook werd betuigd met zijn uiteenzetting van het doel van het congres. De algemeene vrede was zeker zeer wenschelijk, maar Z.M. geloofde niet aan de mogelijkheid. Sedert het tractaat van Weenen, is de toestand in Spanje zoozeer veranderd, dat voor den keizer het huwelijk zijner dochter met don Carlos zeer weinig aantrekkelijkheid heeft: hij zal daarvoor geen concessiën aan de mogendheden doen. Het is diensvolgens nutteloos, hem met het oog op dit huwelijk over een garantie te polsen. Voor beide staten, Engeland en de Republiek, is het geraden zich voor het oogenblik met de vereffening der bestaande geschillen tevreden te stellen. Inmiddels zou men het denkbeeld van den Raadpensionaris aan de koningin van Spanje kunnen inblazen, en haar voorstellen, dat de bondgenooten niet onwillig zijn mede te werken aan haar wenschen, indien zij medewerken wil om hun de waarborgen te verschaffen, die zij voor hun toestemming vragen. Eén van beide zal daarvan het gevolg zijn. Brengt de koningin de zaak te Weenen ter sprake, en weigert de keizer, dan zal de eendracht tusschen de geallieerden van Weenen ophouden, en hun gevaarlijke plannen gaan dan in rook op. Slaagt zij daarentegen bij den keizer, alors nous le verrons venir, et nous pourrons par là pourvoir à tout, et la pacifiation peut devenir générale fort amiablement et à la satisfaction et sûreté mutuelle d'un chacun[1].'

Stelde dit antwoord Sliugelandt te leur? Niet waarschijnlijk. Hij kende de stemming te Londen te goed, dan dat hij ook maar een enkel oogenblik de aanneming van zijn voorslag zou hebben verwacht. Zoo de keizer met de zeemogendheden in onderhandeling trad, zou het van zijn zijde zeker niet zijn, om het huwelijk van don Carlos te verzekeren. Dit huwelijk was de wensch der Spaansche koningin, niet de zijne. Maar de successie beschouwde hij als een huiselijke aangelegenheid, waarmede Europa niets te maken had. Zoo lang hij op dit standpunt staan bleef, was hij gebonden aan Spanje, den eenigen staat, wiens belang het medebracht hem te steunen. Hij van zijn zijde zou, zoo ooit, slechts gedwongen de successievraag voor de mogendheden brengen. Doch die dwang bestond nog niet. Daarom kon het voorstel

1) Townshend à S.E. le Conseiller Pensionaire, Whitehall le 29 Mars 1728. - R.

van Slingelandt, om nu den keizer te polsen, tot geen uitkomst leiden.

Dit alles wist Slingelandt even goed, zoo niet beter dan Townshend. En juist daarom had hij zijn voorstel gedaan. Engeland, dat niet wilde wat hij voorstelde, zou voorstellen, wat hij werkelijk wilde, al had het ‘waarschijnlijk tijdverlies’ genoemd. Slechts door Spanje aan den invloed van Oostenrijk te onttrekken, zou de keizer gedwongen worden tot de zeemogendheden te naderen. Of Engeland, als het zoover gekomen was, genegen zou zijn, zijn wrok tegen keizer Karel het stilzwijgen op te leggen, dat mocht een kwestie van later zorg worden geacht. Voor 't oogenblik had Slingelandt de noodzakelijkheid der garantie stellig uitgesproken en de Engelsche minister had zich aan geen tegenspraak gewaagd. Om dadelijke stappen, die tot verzoening met Weenen konden voeren, te voorkomen, deed Townshend, bij wijze van persoonlijke concessie aan den staatsman der Republiek, een stap in de richting, die Slingelandt wenschte. De Raadpensionaris had reden tot tevredenheid.

Hij verklaarde dan ook in zijn antwoord, volkomen vrede te hebben met, zooals hij 't noemde, ‘l'amendement du point capital,’ maar gelijktijdig zette hij in korte, scherpe lijnen uiteen, wat de inhoud moest zijn van de voorstellingen aan koningin Elizabeth. ‘Men wilde haar niet aftrekken van het verbond met den keizer, voor zoover dit niet in strijd was met de bestaande tractaten en de rechten der geallieerden. Maar zij moest begrijpen, dat al de schitterende vooruitzichten, haar te Weenen geopend, elken vasten grond misten, omdat en de geallieerden en de Duitsche vorsten, geen enkele uitgezonderd, er zich tegen verzetten. Het aanstaande congres bood haar den meest zekeren weg, om haar doel te bereiken. De geallieerden zouden niet onwillig zijn tot de vervulling van haar wenschen mede te werken, mits de noodige waarborgen voor hun veiligheid en het Europeesch evenwicht werden getroffen.’

Opmerkelijk genoeg sprak hij geen woord over Townshend's denkbeeld, dat de Spaansche koningin den keizer zou polsen. Hij verwachtte daarvan blijkbaar nu nog niets. Hij stelde ten slotte voor, dat Horace Walpole, de Engelsche gezant te Parijs, met den kardinaal Fleuri over de wijze van uitvoering van zijn voorstel zou spreken. Inmiddels moest men het congres openen

en de bespreking der hangende verschilpunten aanvangen in afwachting van den loop, dien de geheime onderhandeling met de Spaansche koningin zou nemen[1].

De memorie van Slingelandt werd, volgens zijn wensch, naar Parijs gezonden, om Horace Walpole tot leiddraad te strekken bij zijn samensprekingen met den kardinaal. Deze was aanvankelijk met het denkbeeld ingenomen, doch bekoelde langzamerhand. Niettemin werd er tusschen hen een verklaring in overeenstemming met Slingelandts denkbeeld ontworpen, die Mr. Keene, de Engelsche minister te Madrid, aan koningin Elisabeth, namens de verbondenen van Hanover, zou mogen afleggen[2]. Misschien werd langs dezen weg Spanje of van Oostenrijk afgetrokken, of er toe gebracht om de regeling der Oostenrijksche successie op het congres ter tafel te brengen. Was eenmaal het vraagstuk door de mogendheden, die er vertegenwoordigd waren, erkend, een Europeesch belang te zijn, dat niet door een enkele, zij het ook de meest belanghebbende, eigenmachtig kon beslist worden, dan mocht men hopen tot een regeling te komen, die ook voor de toekomst het dreigend gevaar van een algemeenen oorlog voorkwam. Slingelandt hield zich vast overtuigd, dat de keizer zelf niet dan gedwongen de zaak op het congres zou brengen. Maar hij achtte dit geen overwegend bezwaar, omdat de verbondenen van Hanover gelijke redenen hadden om zich tegen de vereeniging van Spanje en Oostenrijk te verzetten, als de keizer met zijn verbondenen in der tijd tegen die van Frankrijk en Spanje. Bovendien moest de Spaansche koningin toch wel begrijpen, dat al de beloften des keizers voor haar zonder waarde waren, als de zeemogendheden en Frankrijk ze niet waarborgden[3].

Den 14 Juni 1728 werd het congres te Soissons geopend. De keizerlijke gevolmachtigde hield een toespraak: de Fransche minister antwoordde.

In de volgende weken werden eenige vergaderingen gehouden; ook nog in Augustus en September. Sinds kwam men maanden achtereen niet dan eens in de week, voor den vorm, bijeen. De

1) à Mylord Townshend, le 16 April 1728. - R.
2) Horace Walpole to lord Newcastle, 14 April, 19 April 1728. - R.
3) à Mylord Townshend; 20 Mai 728. - R.

ware onderhandelingen werden te Parijs en tusschen de verschillende kabinetten gevoerd.

Al zeer spoedig bleek het, dat het groot verschil van inzichten en belangen het tot stand komen van een afdoende regeling belette. De Republiek, geleid door Slingelandt, beschouwde een algemeenen vrede als het hoofddoel, waaraan alles ondergeschikt was. In Engeland werden de handelsbelangen en Gibraltar het voornaamste geacht. Spanje hechtte gelijke hooge waarde aan Gibraltar en de commercieele verschilpunten, en eischte van Engeland concessiën. De gevolmachtigden des keizers steunden krachtig Spanje, en namen van den aanvang de houding aan, dat de mogendheden niets te maken hadden met het vraagstuk der Oostenrijksche successie. Zij wilden er niet van hooren, dat het congres zich met deze zaak zou bemoeien. Gibraltar en Ostende, nevens de commercieele verschilpunten van Spanje met Engeland, werden de hoofdpunten, waaromtrent de verbondenen van Weenen elkander krachtig onderstennden tegen Engeland en de Republiek.

Nog voordat het congres officieel was geopend, was er iets geschied, dat, bij den eersten aanblik, zeer bevorderlijk voor Slingelandt's plannen scheen. De keizerlijke en Spaansche gezanten deden aan Fleuri namens hunne regeeringen mededeeling van het huwelijksplan van Maria Theresia met don Carlos. Het was aan den kardinaal alleen en onder belofte van stipte geheimhouding, dat dit vertrouwen werd geschonken. Fleuri beloofde het stilzwijgen, dat van hem gevraagd werd, en liet zich eenige woorden ontvallen, waaruit goedkeuring kon worden afgeleid. Bij nader overleg echter begreep hij, het geheim niet te mogen bewaren tegenover zijn medeverbondenen, en deelde het gebeurde aan de Engelsche en Hollandsche gevolmachtigden mede[1].

De bedoelingen van den keizer van Duitschland met deze vertrouwelijke mededeeling aan den Franschen premier waren volstrekt niet duister. Terwijl zij de Spaansche koningin omtrent den ernst, waarmede het huwelijksplan te Weenen werd beschouwd, geruststelde, diende zij tevens om de stemming van Frankrijk en diens geallieerden te polsen. Dat dit vertrouwen bij voorkeur aan den Franschen minister werd ge-

1) Lord Townshend à S.E. le C. Pensionaire. Whitehall. 14 Juni 1728. - R.

schonken, was natuurlijk. Men mocht hopen, dat de Fransche koning tegen dit huwelijk van een Spaanschen Bourbon geen bezwaren zou hebben: misschien zelfs, ter wille van de grootheid van zijn huis, bereid zou zijn, om er toe mede te werken[1]. Toen Slingelandt het gebeurde vernam, zag hij dat alles onmiddellijk in. In bedekte termen gaf hij zijn wantrouwen aan Townshend te voelen, zonder rechtstreeks Fleuri aan te vallen. 'Laat nu de kardinaal - stelde Slingelandt aan den Engelschen minister voor[2] - bij Spanje en Oostenrijk er op aandringen, dat ook aan ons gelijke opening gedaan worde: of, als zij weigeren, laat hij dan zelf, op last zijns konings, de zaak in het congres ter tafel brengen. On empêcherait apparemment par là les ministres de l'empereur et de l'Espagne de continuer leurs menées secrètes, et, s'ils ont l'intention de négocier tout de bon sur cette affaire, on les obligerait à s'expliquer sur les précautions ou les sûretés et autres conditions, dont dépendrait le consentement des alliés: et, par une suite naturelle et nullement forcée, on serait en état de tirer de la France une explication nette et précise sur les dites précautions et le reste.'

Het wantrouwen, dat in deze woorden ligt verscholen, wijst de ware bedoeling van Slingelandt aan.

De eerste minister van Frankrijk, Fleuri, was een oud man, die bij uitstek vredelievend en zonder eenige eerzucht scheen. Hij was door zijn hoogen leeftijd weifelend, schreef Horace Walpole, en liep daardoor gevaar aan invloeden toe te geven, die hem van zijn verbondenen wilden scheiden. Maar hij zelf meende het eerlijk en was oprecht aan de alliantie van Hanover gehecht.

De raadpensionaris was minder vertrouwend en minder lichtgeloovig. Hij zag in de schijnbare besluiteloosheid van een oud man de politieke berekening van den staatsman, die onwillig was zich uit te laten. Slingelandt hield het er voor, dat Frankrijk en de kardinaal voor de huwelijksplannen der Spaansche Bourbons waren gewonnen. Daarom wilde hij Fleuri dwingen, om zijn zonderlingen houding, vertrouwde van beide partijen te zijn, ten koste van zijn geallieerden, te laten varen. Als de

1) Verg. den brief van Eugenius van Savoye aan den Prins de la Paz, van 19 Dec. 1728, gedeeltelijk medegedeeld bij ARNETH, *Prinz Eugen von Savoyen*, III. 562.
2) à Mylord Townshend, le 29 Juin 1728. - R.

huwelijksplannen en de Oostenrijksche successie onderwerpen van bespreking en onderhandeling op het congres werden, zou Frankrijk gedwongen zijn voor zijn ware bedoelingen uit te komen.

Maar de poging mislukte. De Fransche staatsman weigerde hardnekkig, het punt ter sprake te brengen, en schuilde steeds achter de toegezegde geheimhouding weg. Slingelandt drong herhaaldelijk bij Townshend er op aan, dat hij den kardinaal niet zou loslaten. Maar ook hier slaagde hij niet. De Engelsche staatssecretaris had zijn redenen, om het Fleuri niet lastig te maken. Onder zijn invloed legde de Engelsche koning zich bij de weigering van den Franschen premier neder en berustte er in[1].

Het persoonlijk belang van den Engelschen staatssecretaris bevatte het geheim van zijn groote inschikkelijkheid jegens Frankrijk.

Lord Townshend was sedert jaren geweest en was in eigen oogen nog het eigenlijke hoofd van het kabinet. Van George I was hij de boven allen vertrouwde minister geweest: de buitenlandsche aangelegenheden had hij met den koning genoegzaam alleen bestuurd. Toen George II den troon besteeg, veranderde de positie. Niet zijn verdienste, maar die van Robert Walpole, den eersten lord van de schatkist, hadden de Whigs en hem aan 't bestuur gehouden. De steun der koningin, die Walpole bij haar echtgenoot staande hield, was ook Townshend ten goede gekomen.

Van die verandering in zijn positie had de secretaris van staat zich geen rekenschap gegeven. Hooghartig en driftig, vergunde hij aan zijne ambtgenooten geen inmenging in de zaken van zijn departement: zelfs niet aan zijn jongeren ambtgenoot, den hertog van Newcastle, die officieel het beleid der buitenlandsche zaken met hem deelen moest. Jaren lang had Robert Walpole hem ongehinderd op zijn terrein laten heerschen, zeggende, dat hij van buitenlandsche politiek geen verstand had. Townshend was in tweede huwelijk gehuwd met de zuster der Walpole's. Zoolang deze vrouw leefde, stond zij als een verzoenende engel tusschen haar echtgenoot en haar broeder in, telkenmale bereid, om de botsingen, die tusschen de beide heerschzuchtige mannen plaats grepen, te vereffenen. Doch zij stierf in 1726

1) Lord Townshend to lord Chesterfield, 13 Aug. 1728. - R.

en sinds werd elke vriendelijke bemiddeling gemist. In de eerste anderhalf jaar na haar dood, bleef de verhouding, zonder intiem te zijn, redelijk. Het gemeenschappelijk gevaar, waarmede de leeftijd van George I en de gevolgde troonsbestijging van George II hen bedreigde, hield hen verbonden. Toen Townshend in het najaar van 1727 gevaarlijk ziek werd, sprak Walpole met volle waardeering van zijn zwager en noemde diens gevreesden dood het grootste ongeluk, dat Engeland kon treffen.

Doch sinds was de verhouding ongunstiger geworden. De gewilligheid, waarmede Townshend voortdurend de Hanoversche politiek des konings steunde, en niet terugschrikte om tractaten te sluiten, die Engeland tot hooge subsidiën verplichtten, ergerde Walpole, die het bovendien nooit verduwen kon, dat Townshend, zonder hem er in te kennen, de alliantie van Hanover had gesloten, die de eerste stap was geweest op den weg, die Engeland tot zoo groote finantiëele opofferingen dwong. Daarbij voegde zich bij den eersten lord van de schatkist het bewustzijn, dat hij, gesteund door koning en parlement, het eigenlijke hoofd van het kabinet was, en niet Townshend, wiens invloed bij beiden gering was. ‘Zoolang de firma was *Townshend en Walpole*, bestond de beste overeenstemming, maar toen zij *Walpole en Townshend* werd, gingen de zaken slecht en volgde scheiding.’ In deze woorden sprak later Robert Walpole het ware motief der verdeeldheid uit, die sedert het begin van 1728 de ambtgenooten en zwagers van elkander verwijderde en op steeds vijandiger voet bracht. De eerste lord van de schatkist begon zich te bemoeien met de buitenlandsche aangelegenheden, en verzette zich tegen tractaten, die Townshend wilde sluiten. Hij vond daarbij heimelijken steun bij hun beider ambtgenoot, den hertog van Newcastle, die, zijn onbeduidende rol moede, en verbitterd over de eigenmachtigheid van Townshend, die ook hem buiten de zaken hield, in dezen driezwagers-strijd[1)] op zijn zwager en mede-secretaris Townshend

1) De eerste vrouw van Townshend was Elisabeth Pelham geweest, een halve znster van Thomas Pelham, hertog van Neweastle, en van Henry Pelham, dien wij later leeren kennen.

Na haar dood was Townshend gehuwd met Dorothy Walpole, de zuster van Sir Robert Walpole, den eersten lord van de schatkist, en van Horace Walpole den gezant te Parijs.

zijn merkwaardig talent van intrigueeren oefende, dat hij gedurende een lange reeks van jaren tegen allen, die aan zijn eerzucht in den weg stonden, met zoo zeldzaam goed gevolg zou bezigen.

In deze moeielijke verhouding, in dezen geheimen kamp met ambtgenooten, die zich tegen hem en zijn overwicht verhieven, was het voor Townshend een zeer gewenschte zaak, om zich door een diplomatieke zege te sterken. Indien het hem gelukte, op eenigerlei wijze, de geschillen met het buitenland te vereffenen; een eind te maken aan Engeland's verwikkelingen en aan het dreigend oorlogsgevaar, mocht hij hopen ook den strijd met zijn mededingers zegevierend te zullen eindigen. Daartoe bood Fleuri hem de gelegenheid aan, en daarom legde hij zich bij Fleuri's weigering rustig neder.

Doch hij zou de samenwerking met den Franschen kardinaal betalen. De breuk met Slingelandt was er de prijs van.

Onder de Fransche staatslieden, die het oor van den eersten minister hadden, was een partij die de alliantie van Hanover met ongunstige oogen beschouwde. Geleid door Chauvelin, den grootzegelbewaarder, zocht zij den kardinaal voor het denkbeeld te winnen, om niet tot beslechting der bestaande geschillen mede te werken. Frankrijk moest de handen vrij houden, zich niet binden door eenige overeenkomst of belofte, opdat, als de keizer stierf, het zou kunnen handelen, zooals zijn belang het voorschreef. Deze raad kwam volkomen met de denkbeelden van Fleuri overeen, die, hoe vredelievend ook, in hooge mate eerzuchtig was, en Frankrijks suprematie over Europa langs diplomatieken weg als zijn hoogste doel beschouwde. Dadelijk na de aanvaarding des bestuurs had hij de beide takken der Bourbons verzoend. Zijn vredelievende en verzoenende houding had hem tot den vertrouwde des keizers, in zake het huwelijk, gemaakt. Zijn invloed en weigering belette zijn medeverbondenen, om de Oostenrijksche successie tot een punt van onderhandeling te maken, die tot een schikking kon leiden, waaraan allen verbonden waren. Zoo hij er in slagen kon, de verschilpunten tusschen Engeland en Spanje tijdelijk van de baan te schuiven, zoodat de vrede verzekerd werd, behield Frankrijk zijn volle vrijheid van handelen voor 't vervolg. Bij den dood des keizers zou het geen moeite kosten, zoo noodig, de twistpunten te doen herleven, en Frankrijk

tot den scheidsrechter, wiens diensten betaald moesten worden, tusschen Weenen en Hanover te maken.

Het kostte natuurlijk weinig moeite ‘de onderhandelingen van Soissons’, zoo als men sprak, in die richting te leiden, dat een tijdelijke schikking de eenige mogelijke oplossing scheen aan hen, die naar een oplossing smachtten. Dit was met Townshend het geval, die voor niets meer bevreesd was, dan dat het congres slepende werd gehouden. De vredelievende Fleuri beval aan zijne bondgenooten het sluiten van een voorloopig verdrag aan en bood hun zelfs een ontwerp[1)] aan, waarbij voor een zeker getal jaren ieder zijn rechten en aanspraken behield, maar alle maatregelen van geweld ophielden. Niets anders bleef over, zeide hij. De handelsgeschillen en Gibraltar lieten geen andere oplossing toe. Geen enkele Europeesche mogendheid verlangde naar oorlog; een vredesverdrag bleek onmogelijk. Zoo men dus den krijg wilde ontgaan, behoorde men zich met het bereikbare, een tijdelijken maatregel, tevreden te stellen.

Er was moeilijk iets te bedenken, dat meer met de inzichten van Simon van Slingelandt streed, dan deze voorslag. Voortdurend drong hij er op aan, in al zijn brieven, dat men de regeling van de Oostenrijksche successie als het hoofddoel van het congres zou beschouwen. Hij twijfelde er volstrekt niet aan, dat een der beide belanghebbenden, Spanje of Oostenrijk, de zaak ter tafel zou moeten brengen. Hij achtte het volstrekt niet onmogelijk, dat keizer Karel zelf genoodzaakt zou zijn om het te doen. De toestand van Spanje was van dien aard, dat hij er geen oogenblik op rekenen kon. Zonder subsidie en zonder bondgenooten kon hij geen oorlog voeren en zou dus wel gedwongen zijn, in onderhandeling te treden. Er was geen enkele grond voor overhaaste besluiten. Het voorloopig tractaat, door Fleuri aanbevolen, baatte niet.

Weinige weken te voren was Chesterfield als gezant in den Haag gekomen (Mei 1728). Wat tusschen hem en den Raadpensionaris over deze zaak is gesproken, is volkomen duidelijk uit Slingelandt's brief aan lord Townshend. Hij had zijn bezwaren hem medegedeeld, maar de jonge diplomaat had er bij hem op aangedrongen, dat hij zelf den staatssecretaris schrijven

1) Idées générales sur la formation d'un traité. - R.

zou[1]. Hij was er blijkbaar niet zeer op gesteld, de overbrenger van denkbeelden te zijn, die, naar hij berekenen kon, Townshend zeer onaangenaam zouden zijn.

'Mylord Chesterfield - schreef de Raadpensionaris[1] - a souhaité, même avec quelque empressemeut, que sans perte de temps j'informasse V.E. de mes pensées sur cet important sujet. Je vais le faire, Mylord, mais à condition que vous ne preniez ce que je dirai que pour les pensées particulières d'un ami, qui ne tirent pas à conséquence.

Er is geen reden, om zoo haastig in een voorloopig verdrag te bewilligen, dat alleen waarde heeft voor den keizer, die er door verlost wordt van het gevaar van een oorlog, die hij, bij gebreke van eigen geldmiddelen en het ophouden der Spaansche subsidiën, niet voeren kan. Hij verlaat dan het congres als overwinnaar, omdat hij heeft weten te verhinderen, dat de zaak van het huwelijk en de successie er geregeld werd. De Duitsche vorsten, die op de geallieerden van Hanover vertrouwden, zullen oordeelen, dat deze er aan wanhopen, om met goeden uitslag zich tegen Madrid en Weenen te verzetten.

De grond, waarom de kardinaal een vrede onmogelijk acht en een voorloopig verdrag voorstaat, is de stemming in Spanje en in Engeland over Gibraltar en de handelsgeschillen.

Sur le commerce peutêtre se trouverait-il des expédients, car le Roi est trop juste pour vouloir, ni souffrir même, que l'abus du traité d'Assiento fut la ruine du commerce des Espagnols, et même de celui de ses alliés et amis. Mais Gibraltar, étant devenu un point d'honneur, pourrait être l'écueil fatal, sur lequel la paix de l'Europe échouera, pendant qu'il sera pour la Grande Bretagne la source d'une dépense infinie et d'un trouble perpétuel de son commerce d'Espagne et d'Amérique.

Est-il absolûment impossible, Mylord, de songer à des expédients pour sauver l'honneur du Roi et de la nation britannique et procurer en même temps à celle-ci des avantages plus réels? Je supplie V.E. d'y penser mûrement, et de refléchir en même temps sur la répugnance de vos alliés, c'est à dire de la France pas moins que de la République, si en vertu des traités il faudrait tirer l'épée dans une guerre, dont Gibraltar serait la cause, ou le prétexte.'

1) à Mylord Townshend, le 16 de Juillet 1728. - R.

1) à Mylord Townshend, le 16 de Juillet 1728. - R.

Het is volkomen te òegrijpen, indien dit schrijven, inzonderheid de laatste woorden, Townshend zeer onaangenaam verrasten. Te meer, omdat in de hoofdzaak hij het met Slingelandt eigenlijk eens was. Hij hechtte zelf aan Gibraltar niet veel waarde: weinige weken te voren[1)] had hij zich bitter beklaagd over den 'bijgeloovigen ijver, waarmede alle partijen tegen elk plan tot teruggave van Gibraltar, op welke voorwaarden ook, gekant waren.' Het was de publieke opinie, de stemming in het Parlement, die hem de handen bond. Niet alleen het ministerie, de dynastie werd bedreigd door deze kwestie. George I had indertijd een onvoorzichtigen brief geschreven, waarin hij aan Spanje het uitzicht op de teruggave van Gibraltar opende. Dien brief, waarop Spanje zich voortdurend beriep, hadden de ministers aan het parlement moeten overleggen. Hij had zulk een storm verwekt, dat elk rechtgeaard Engelschman het behoud van de rots van Gibraltar als een nationale eere- en levenskwestie beschouwde.

Doch om meer redenen nog moest het Townshend onaangenaam zijn, op dit punt door Slingelandt bestookt te worden. Het bleek, dat hij zijn ouden vriend niet had gekend noch gepeild. De Hollandsche gezant te Parijs, van Hoey, en ook Hop, de gevolmachtigde te Soissons, hadden zich herhaaldelijk over Gibraltar ongunstig uitgelaten. Townshend had dikwijls over hen geklaagd, maar nooit een bevredigend antwoord bekomen. Nu bleek het, dat hun houding niet in strijd was met de denkbeelden van den staatsman, die de buitenlandsche politiek der Republiek richtte.

Eindelijk: wat kon Townshend antwoorden? De persoonlijke redenen, die hem een voorloopig verdrag als een uitkomst deden beschouwen, kon hij niet opgeven. Daarvoor kende hij Slingelandt te goed, om niet te weten, dat zoodanige consideratiën bij hem zonder invloed waren.

Boos worden en boos schrijven bleef over. Maar daarvoor was het ontzag, dat de Raadpensionaris hem inboezemde, nog te groot.

Hij beantwoordde Slingelandt's brief, maar vermeed de vraag, aan het slot gedaan. Breedvoerig besprak hij den toestand te Parijs, roemde zeer de eerlijkheid van den kardinaal, maar

1) In een brief aan Stephen Poyntz, een der Engelsche gevolmachtigden te Soissons, 14 Juni 1728, uitgegeven door COXE, *Memoirs of Robert Walpole*, II. 630.

beklaagde zich over zijn zwakheid, en den verkeerden invloed, dien anderen op hem uitoefenden. Daar lag de moeielijkheid, *niet in Gibraltar of in onzen handel*. Men maakt hem bang, dat, zoo hij het huwelijk van don Carlos tot onderwerp van bespreking maakt, het congres eindeloos zal duren, of tot een oorlog leiden. ‘Als onze gezanten krachtig samenwerken, kunuen wij hem misschien de oogen openen voor de zwakheid van Spanje en Oostenrijk. Zoo niet, dan moeten wij tevreden zijn met het bereikbare, en een voorloopig verdrag, welk een slecht pis-aller het ook zij, zoo goed mogelijk trachten tot stand te brengen[1].’

Maar Slingelandt wilde niet tevreden zijn en was vast besloten, al het mogelijke te doen, om Engeland van dit voorloopig verdrag te doen afzien. Had hij misschien nog iets anders op het oog? Kende hij wellicht de zwakheid van Townshend's positie?

Hoe dit zij - hij was onverbiddelijk en liet den staatssecretaris niet los.

‘Après la lecture de la réponse de V.E. j'étais surpris, je l'avoue, que vous aviez passé sous silence ce que j'avais écrit à la fin de ma lettre’, met deze woorden vangt een missive van den Raadpensionaris[2] aan, waarin hij dadelijk de vraag herhaalt: ‘comme la matière est de grande conséquence, je me sens obligé, mylord, de répéter la prière, que je vous ai faite.’

Doch hij stelt zich daarmede niet tevreden. Tot dusver had hij steeds met veel omzichtigheid zich over Fleuri uitgelaten, zijn twijfel aan diens bedoelingen wel laten doorschemeren, maar niet rechtstreeks uitgesproken. Nu ging hij een stap verder. Townshend had de eerlijkheid van den kardinaal geroemd, en ook als 's konings overtuiging uitgesproken, dat Fleuri niet voor het Spaansche huwelijk gewonnen was. De Raadpensionaris nam de vrijheid van gevoelen te verschillen, en voerde verschillende gronden aan, die zijns inziens het tegendeel bewezen. De kardinaal was voor het huwelijk van den Spaanschen Bourbon, en weigerde daarom, de zaak op het congres te brengen. Hij poogde door een voorloopig verdrag de samenkomst der

1) Au C. Pensionnaire, le 12 Juillet 1728. - R.
2) à lord Townshend, 29 Juli 1728. - R.

Europeesche mogendheden te doen eindigen, omdat, als het congres eenmaal uiteengegaan was, al de hinderpalen wegvielen, die het tegen het huwelijk kon opwerpen. Samenwerking was mogelijk, zoo lang zij te zamen waren. Was het congres eens gescheiden, dan was er niets, dat het huwelijk beletten kon.'

Ditmaal verkreeg Slingelandt wat hij vroeg, een beslist antwoord. Niettemin is het twijfelachtig, of hij zulk een antwoord gewenscht had. Onmiddelijk na de ontvangst van den brief van den Raadpensionaris, nam Townshend de pen op. Reeds het begin beloofde weinig goeds en getuigde van den toorn des schrijvers:

'Si vous avez été surpris que j'ai touché si légèrement dans ma lettre du 12 Juillet les articles de Gibraltar et du commerce, je ne saurais m'empêcher d'avouer ingénuement à V.E. que mon étonnement a été des plus grands de voir relever encore ses deux points si délicats à notre égard dans votre lettre du 29 N.S.' Reeds door lord Chesterfield had hij hem doen mededeelen 'l'impossibilité où le Roi est de toucher aucunement à cette corde de Gibraltar, s'il veut se conserver l'amour de son peuple et continuer par là d'être utile à ses amis et alliés.' Slingelandt zelf was volkomen in staat, om dat te beoordeelen. 'Je me remets à V.E. qui connaît si bien la nature de ce gouvernement ici, si elle n'est pas convaincue elle-même du tort infini, qu'il ferait au Roi, si S.M. Commençait son règne en rendant Gibraltar, et en abandonnant les droits de commerce de ses sujets, et des grands préjudices qui rejailliroient sur l'état même, si S.M. affaiblissait son crédit, et ternissoit son honneur en sacrifiant ses possessions et les privilèges de son peuple.'

Desniettemin had de Raadpensionaris zijn vraag en aandrang herhaald. Daarom: 'S.M. se trouve obligée de vous faire dire de sa part, qu'Elle risquera tout avant que de rendre Gibraltar, et qu'elle réclamera les engagements solemnels des Etats Generaux, pris par tant de traités faits et renouvellés, si Elle y est forcée par l'obstination déraisonnable de ses ennemis, et qu'en cela Elle ne demandera point une grâce de la République, mais seulement qu'on lui fasse justice. A l'égard du commerce, le Roi ne refusera pas de faire réformer tous les abus qui se trouveront y être commis: mais pour les droits et privilèges, qui sont clairement acquis à son peuple par des traités solemnels, approuvés et garantis par ses alliés, S.M.

ne s'en départira jamais. Et S.M. a tant de confiance dans la justice, et dans l'équité de la République qu'Elle se promet d'en être soutenu efficacement, surtout lorsque le Roi appuie si cordialement de son côté tous les intérêts de l'Etat[1)]'.

Het driftig schrijven van den Engelschen staatssecretaris werd door Slingelandt eenige dagen ter zijde gelegd. Niet voor den 13den Augustus zette hij zich ter beantwoording.

'De peine d'être suspect de trop de vivacité j'ai laissé passer plus d'un ordinaire sans répondre à la lettre de votre Excellence, laquelle m'a d'autant plus mortifié que le Roi parait l'approuver.

A la vérité je ne pcnsais rien moins, Mylord, que de m'attirer une lettre si forte par des instances, faites avec beaucoup de circonspection à un ministre, avec lequel j'ai l'honneur d'être sur un pied de familiarité, simplement pour vouloir, en faveur d'un objet, si souhaitable qu'une pacification générale, songer à un expédient pour en écarter un des principaux obstacles. Et voici les raisons, pourquoi j'étais fort éloigné de le penser; raisons, que je soumets sans scrupule à votre discrétion:

De kardinaal beschouwt Gibraltar als de groote hinderpaal voor een definitief vredesverdrag. Daarom heeft hij, Slingelandt, de vraag gedaan, ofschoon hij het met den kardinaal niet eens is, en Gibraltar een voorwendsel acht, mais un prétexte fort spécieux et fort populaire; en zich overtuigd houdt que par rapport au commerce les expédiants ne manqueront pas, dès que de part et d'autre on voudra tout de bon venir à un accommodement.

Daar U. Exc. zelve een voorloopig verdrag slechts een fort mauvais pis-aller acht, je pensais ne pas pêcher le moins du monde, als ik U verzocht aan een hulpmiddel te denken, om het te voorkomen.

Te meer, omdat ik meen recht te hebben, wanneer ik Gibraltar, in mijn brief van 16 Juli, een lastpost voor Engeland noemde, die ontzettend veel zal kosten en voortdurend moeielijkheden met Spanje geven, en van geen ander expedient gewaagde, dan die de eer des konings en der natie redde, en meer reëele voordeelen gaf.

Betwist u deze beschouwing van Gibraltar, of meent u dat

1) De Hamptoncourt, ce 23 Juillet 1728. - R.

die plaats het afbreken van het congres of een provisioneel verdrag, met al zijn gevolgen waard is, je prendrai la liberté de dire que je ne fais que suivre le sentiment du Roi défunt de glorieuse mémoire, qui certainement n'eût jamais écrit la lettre, que les Espagnols produisent en preuve, s'il avait eu de Gibraltar l'idée qu'on en a présentement chez vous, à moins qu'on ne veuille donner à cette lettre une interprétation forcée et peu digne d'un grand Roi.

Daarbij komt, dat het vooroordeel van de hooge waarde van Gibraltar voor den handel zijn oorsprong dankt aan een partij, die oorspronkelijk meer in het Lagerhuis krediet had dan aan het hof: et qui depuis, comme il embarrassait alors le ministère par ce préjugé, a cru, depuis que les choses ont changé, devoir entretenir un préjugé, auquel il a donné naissance.

Komt het op nieuw tot moeielijkheden, dan zal Spanje niet verzuimen op de onverzettelijkheid der Engelsche regeering in zake Gibraltar te wijzen, als de eenige schuld voor de stoornis en verliezen, die de Engelsche handel lijdt.

Engeland zelf bovendien behoefde geen voorslag van een expedient te doen: zijne bondgenooten zouden volgaarne het op het tapijt gebracht hebben. Zijn eer bleef dus ongeschonden.

Ik heb niet in twijfel getrokken, of Frankrijk en de Republiek verplicht zijn Engeland in zake Gibraltar te ondersteunen. Rien n'est plus clair. Mais avouons néanmoins, mylord, que ce serait un morceau de dure digestion pour nos provinces, si Gibraltar, après avoir été du temps de la Reine Anne la récompense de la dissolution de la Grande Alliance et d'une paix telle que la paix d'Utregt, fut présentement la cause apparente d'une guerre'.

Na dezen geeselslag te hebben toegebracht, eindigt de Raadpensionaris, met twee vragen aan lord Townshend te stellen:

'Devais-je après tout cela m'attendre, mylord, à tant de vivacité que vous montrez dans votre lettre, pour avoir demandé non au Cardinal de Fleuri, mais à Mylord Townshend, à qui je suis accoutumé de m'ouvrir dans la dernière confidence, *s'il est absolument impossible de songer à des expédients pour sauver l'honneur du Roi et de la nation brittannique, et procurer en même temps à celle-ci des avantages plus réels que Gibraltar?* Et ne seraije pas obligé d'être à l'avenir plus sur mes gardes, en écrivant à Votre Excellence, quoique cela rendra notre commerce moins utile?

Je vous en laisse le juge, et j'ai l'honneur d'être avec toutela vénération et l'attachement possibles....'

Lord Townshend gaf het antwoord met de daad. Hij antwoordde niet en schreef niet meer aan Slingelandt. Wat hij hem wenschte te doen weten en waarover hij ook zijn raad wilde inwinnen, het ging voortaan alles door Chesterfield. De briefwisseling tusschen de oude vrienden hield geheel op.

Het is geen zeldzaamheid, dat de persoonlijke verhouding van staatslieden ook op die der staten, welke zij dienen, beslissenden invloed heeft. Zoo de breuk tusschen Townshend en Slingelandt die gevolgen niet had, het was aan velerlei oorzaken te danken. De bitterheid, waartoe verschil van gevoelen bij dagelijksche persoonlijke aanraking zoo dikwerf leidt, bleef hier achterwege. De gewilligheid, waarmede Engeland in Maart 1739 aan de wenschen van den Raadpensionaris tegenover de Oranjepartij voldeed, bewees, dat de staatssecretaris er niet aan dacht, door 't opwerpen van moeielijkheden zich op Slingelandt te wreken. Diens aftreden trouwens zou slechts de bezwaren hebben vermeerderd, die hij te overwinnen had. Townshend was te weinig gelukkig in zijn ondernemingen, om niet voor nieuwe terug te schrikken. Zijn staatkundige inzichten werden door de uitkomst niet bekroond.

'Een provisioneel verdrag zal op geen minder moeielijkheden stuiten, als een definitieve vrede', had Slingelandt herhaaldelijk gewaarschuwd. De onderhandelingen, die er over gevoerd werden, bewezen de juistheid van zijn inzicht. Tegen het ontwerp van den Kardinaal Fleuri had Slingelandt zeer groote bezwaren. Hij vond, dat men de Duitsche belangen er in prijs gaf, en miste in de opsomming der vroegere tractaten, die bevestigd werden, dat van Westphalen. De termijn van schorsing van de Compagnie van Ostende, was zijns inziens te kort en noch in zaken van Oost-Friesland, noch ten aanzien van Mecklenburg of Gulik en Berg, scheen hem het voorgestelde voldoende. Maar Townshend gleed over deze en dergelijke zaken eenvoudig weg. Geheel bevangen door vertrouwen in den Franschen premier, steunde hij op diens mondelinge verzekeringen, en jaagde naar niets meer, dan om door een schikking, hoe onbevredigend ook voor 't overige, een einde te maken aan de onrust in Europa, en aan Engelands finantiëele opoffe-

ringen, die zijne ambtgenooten voorwendsel of reden gaven, om zich tegen zijn buitenlandsche staatkunde te verklaren.

Noch in het een noch in het ander slaagde hij. De winter van 1728 ging voorbij, zonder eenige vrucht, dan tal van nota's en momoriën. Engeland wilde de commercieele voordeelen, bij vroeger tractaten verworven, en de schepen, door de Spaansche kapers bemachtigd, niet prijs geven. Ook Spanje was onbuigzaam en wilde van geen enkelen eisch afstand doen. De keizer steunde zijn bondgenoot en dreigde telkenmale het congres te verlaten, als er sprake was om het huwelijk of de successie ter tafel te brengen. Een hernieuwing van den krijg scheen in menig oogenblik dreigende.

Ook in een ander opzicht ondervond Townshend niets dan teleurstellingen. Slingelandt's vermoeden, dat Fleuri meer aan de zijde van Spanje dan van zijn eigen geallieerden stond, werd steeds waarschijnlijker. Het was niet mogelijk, uit de schijnbaar weifelende houding van den premier op te maken, wat hij wilde of doen zou. Indien de krijg op nieuw uitbarstte, aan wiens zijde zou Frankrijk staan? De gevolmachtigden te Soissons werden steeds aangemaand, om de ware bedoelingen van Fleuri te ontdekken[1)]. Maar elke poging was vruchteloos. De kardinaal der heilige Roomsche kerk glipte den diplomaten steeds uit de hand.

Een vol jaar verliep, zonder dat men een stap verder was gekomen. Men schreef Juni 1729 en had niets gewonnen.

Zulk een uitkomst van de politieke gedragslijn, door Townshend voorgestaanm, was het ergste, wat hem overkomen kon. Zij ondermijnde het vertrouwen der kroon, en schonk aan de hem vijandige ambtgenooten het welkome wapen, om zich rechtstreeks tegen hem te keeren. De persoonlijke verwijdering, die toegenomen in plaats van verminderd was, deed de gelegenheid om hem te treffen gretig aangrijpen.

Zij bood zich in Mei 1729 aan, toen koning George met lord Townshend naar zijn geliefd Hanover vertrok. In zijn afwezigheid trad Caroline van Brunswijk als regentesse op. Zij had langen tijd de breuk tusschen Walpole en Townshend trachten bij te leggen, maar toen alles onmogelijk bleek, kon zij in haar keus tusschen deze twee mannen niet aarzelen. De ministers

1) Verg. de brieven van Townshend, bij COXE a.w. II, 138 sqq.

stelden haar voor, dat een wending in de buitenlandsche politiek noodig was. ‘Er moet een eind aan den onhoudbaren toestand komen: indien wij in dezen zomer noch vrede noch oorlog krijgen, kan niemand voorzien, wat de winter zal brengen. Er is meer kans om met den keizer in schikking te komen, dan met Spanje. Dit is ook voordeeliger; dan zijn wij van al de Duitsche twisten en van de subsidiën af, en kunnen ons leger verminderen. Een oorlog met Spanje zal populair zijn, omdat het een strijd ter zee is.’ Zoo spraken de ministers, die in Engeland waren achtergebleven, en adviseerden te besluiten: indien Spanje niet binnen een te stellen termijn het aangeboden traktaat aanneemt, vangt Engeland den oorlog aan. Om elken terugkeer op het eens genomen besluit onmogelijk te maken, voegden zij er bij: de Engelsche admiraal moet gelast worden, om, indien er onvoldoende antwoorden uit Madrid komen, onverwijld uit te zeilen en de krijgsoperatiën aan te vangen.

‘Onze vriend in Hanover, - scheef Newcastle, die dit advies van den ministerraad aan William Stanhope te Parijs berichtte[1)], - verschilt in meening toto coelo.’ Het kon niet anders. Lord Townshend, die den koning in Hanover vergezelde, zag zijn politiek onvoorwaardelijk veroordeeld, en wat hij het strengst afkeurde, toenadering tot Oostenrijk, als wenschelijk aangenomen. Een jaar lang had hij voor den vrede met Spanje gewerkt, en het eind was een oorlogsverklaring van Engeland, in zijn afwezigheid door den ministerraad besloten. In de afkeuring van de politiek werd te staatsman getroffen.

De koning, blijkbaar onder den invloed van koningin Caroline, die beslist de partij van Walpole had gekozen, vereenigde zich met het advies zijner ministers. Aan lord Townshend bleef niets over, dan de veroordeeling zijner eigene politiek te berichten.

Den 1sten Juli[2)] zond hij aan Chesterfield bericht van 's konings

1) 2 Juni en 23 Juni 1729 N.S., bij COXE a.w. II. 641. 643. In den laatsten brief stelt Newcastle de besluiten als waarschijnlijk voor. Uit vergelijking der data blijkt echter, dat zij reeds genomen waren of dienzelfden dag werden. Newcastle toch deelde ze aan Townshend mede, bij depeche van 13 Juni O.S. Dit is 24 Juni N.S.

2) Hannover 20 Juni (1 Juli) 1729. - R.

wil, en gelastte hem met Slingelandt en den Griffier in het diepste geheim de zaak te bespreken. Z.M. rekende er op, dat zij bereid zouden zijn, om met hem samen te werken, en een termijn te bepalen, na wiens afloop men de krijgsoperatiën zou aanvangen. Tevens moest de gezant van hen vernemen, of het geheele eskader der Republiek[1] in Europa zou medewerken, of dat ook een deel aan den oorlog in West-Indiën zou deelnemen. Het Engelsche kabinet toch wilde gelijktijdig de haven van Cadix sluiten en in de West-Indiën opereeren. De Raadpensionaris en de Griffier zouden zeker, zeide Townshend, geen bezwaar in de zaak hebben, omdat als er goede tijdingen uit Madrid kwamen, zij toch zonder gevolg bleef.

In gelijken geest verklaarde hij naar Frankrijk geschreven te hebben.

Aan deze officieele depêche voegde lord Townshend een vertrouwelijk schrijven toe, waarin hij zijn eigen gevoelen uitsprak en den maatregel als ontijdig afkeurde. 'Ik blijf bij mijne meening, dat wij tot een schikking met Spanje moeten zien te komen. Ik vind den besloten stap op dit oogenblik niet noodig. Maar nu die eenmaal is voorgesteld, zie ik niet in, dat onze vrienden in Holland iets wagen, door toe te stemmen. Echter ben ik blij, dat deze zaak in handen van u en van den Raadpensionaris is, die wel zullen zorg dragen, dat er geen kwaad uit voortkomt[2].'

Sterker, dan deze schijnbaar kalme en gematigde woorden zouden doen vermoeden, trok Townshend de zaak zich aan.

Diep gevoelde hij den slag, dien Walpole en Newcastle hem toegebracht hadden. Hij sprak er van, om zich terug te trekken en zijn ambt neer te leggen[3]. Maar hij kwam van het denkbeeld terug, vertrouwende, dat zijn invloed op den koning hem in staat zou stellen, om nog over zijn vijanden te zegevieren.

Voor Slingelandt's ijdelheid, indien zij een rol speelde in zijn staatkundige overwegingen, was in den loop van zaken iets bevredigends. Een zeker gevoel van voldoening ware te be-

1) Den 3den Juni was het besluit genomen, een eskader van 12 oorlogschepen, gekommandeerd door den Vice-Admiraal van Aarssen van Sommelsdijk, naar Portsmouth te zenden. - *Resolutiën van H.H.M.* 3 Juni 1729.
2) Lord Townshend to the Earl of Chesterfield, Hannover 1 Juli 1729 - bij COXE a w. II. 645.
3) Verg. COXE a.w. I. 335, en de brieven van Chesterfield en den bisschop van Londen onder de bijlagen II. 646.

grijpen geweest. De afkeuring, die de politiek van Townshend nu trof, was door hem het eerst, zij het ook op andere gronden, uitgesproken. Hij had de onvruchtbaarheid van Townshend's plannen voorspeld, die thans aan diens ambtgenooten den grond of het voorwendsel tot hun vijandig optreden gaven.

Maar hij was te goed staatsman, om door zulke overwegingen zijn oordeel te laten leiden. Ditmaal stond hij geheel aan Townshend's zijde. Ook hij oordeelde, dat men te Whitehall te snel ging. Hij zelf had de zaak te Madrid ter hand genomen, en aan der Staten gezant aldaar bevelen gezonden, om krachtig met Engeland op de koningin van Spanje te werken. Er was thans meer grond dan te voren, om zich met een goeden uitslag te vleien.

De gezo udheidstoestand van den koning van Spanje was slecht en deed het ergste vreezen. Overleed hij, dan kwam de prins van Asturiën aan de regeering, die met zijn stiefmoeder op slechten voet stond. De belangen van haar kinderen zouden dan ophouden, voor Spaansche belangen te gelden, en als zoodanig door de regeering te worden voorgestaan. Koningin Elisabeth had dus alle reden, om een spoedige beslissing te wenschen. Haar was het persoonlijk onverschillig, met wier hulp zij slaagde. Zij had tot dusver de zijde des keizers gehouden, omdat zij van hem het meeste verwachtte. Maar in de laatste maanden was er verkoeling ontstaan.

De keizer was ontevreden, omdat de Spaansche subsidiën niet of slechts ten deele, en dan nog te laat, werden betaald. De hoop, om met Spanje's geld zijn leger op grooten voet te brengen, was ijdel gebleken. Tegen Frankrijk, Engeland en Holland de compagnie van Ostende staande te houden, was onuitvoerbaar. Wat zou het hem baten, aan de wenschen der Spaansche koningin te voldoen, om haar voor goed aan Oostenrijk te hechten, indien de dood van den zwakken koning haar eerlang van alle macht en invloed beroofde?

Ook aan de zijde van Spanje werd de band losser. Bij de Weener tractaten was bepaald, dat twee der drie Oostenrijksche aartshertoginnen met twee infanten vau Spanje in het huwelijk zouden treden. Karel VI had dien vorm gekozen, om vrij te blijven ten aanzien der oudste, de erfgename zijner landen. Niettemin leefde men in Spanje in de stellige verwachting, dat Maria Theresia met don Carlos zou huwen. Op deze veronder-

stelling ook rustte hoofdzakelijk het Europeesch verzet tegen de alliantie van Weenen. De keizer zelf had de opvatting, op mondelinge toezeggingen steunende, nooit tegengesproken, veeleer begunstigd: nog in Juni 1728 was het plan van dit huwelijk van don Carlos aan Fleuri medegedeeld, zoowel om Spanje tevreden te stellen, als om de mogendheden door Frankrijk te polsen. Maar het keizerlijk hof achtte zich desniettemin tot niets gebonden en begon meer en meer in te zien, dat deze verbindtenis bij den toestand, waarin Spanje verkeerde, geen enkel politiek voordeel beloofde. Toen de jongste dochter van Karel VI in 1727 was overleden, konden de dubbelzinnige bewoordingen van het tractaat niet langer dienen om er desnoods achter weg te schuilen. In Februari 1728 drong daarom koningin Elisabeth er nadrukkelijk bij den keizer op aan, dat hij zijn beloften zou vervullen en zijn twee dochters aan haar zonen ten huwelijk geven.

Men had zich te Weenen niet met het antwoord gehaast, dat na zorgvuldig overleg pas in December 1728 het levenslicht aanschouwde[1)]. Onder voorwendsel, dat Maria Theresia nog te jong was: de tegenstand der mogendheden te algemeen en te dreigend; de staat van zaken in Europa van dien aard, dat elke beslissing in dezen oogenblik onvoorzichtig zou zijn, verdaagde de keizer de geheele zaak tot later dagen.

De ware zin van dit antwoord was volkomen duidelijk. Ook te Madrid bedroog men er zich niet in. Niettemin bleef de Spaansche vorstin trouw aan het Weener verbond, tot, in den volgenden zomer (1729), nieuwe teleurstellingen volgden.

In Parma was in 1727 de hertog gestorven. Zijn broeder en opvolger, schoon gehuwd, was kinderloos. Koningin Elisabeth wenschte reeds thans, ten einde hare aanspraken erkend te zien, bezit te nemen van de landen, die aan haar zoon waren toegezegd. Zij begeerde, zoo in Parma als in Toscane, de vaste plaatsen met Spaansche troepen te bezetten. Het keizerlijk hof, dat de stoute en overmoedige vrouw vreesde, was niet geneigd haar wenschen in te willigen. ‘Het is haar eenige bedoeling, meende Eugenius van Savoie, vasten voet in Italië te zetten,

1) Eugen an dem Prinz de la Paz, Wien, 18 Dec. 1728, gedeeltelijk uitgegeven door ARNETH, *Prinz Eugen von Savoyen*, III. 563. Verg. p. 237. Verg. de hiervan afwijkende voorstelling van Robinson aan lord Harrington, in 1734 gegeven, bij COXE, a.w. III. 161.

en dan haar verdere getrouwheid aan de bestaande tractaten afhankelijk te maken van het huwelijk van don Carlos en Maria Theresia: of, zoo zij hierin niet slaagt, de Oostenrijksche bezittingen in Italië te bedreigen'[1].

Het scheen daarom geraden ook in dit opzicht elke beslissing te verschuiven. De keizer antwoordde eenvoudig niet.

Het was duidelijk, koningin Elisabeth had niets van Weenen te hopen.

In dezen stand van zaken had Simon van Slingelandt geoordeeld, dat er uitzicht bestond, om eindelijk het lang beoogde doel te bereiken. Indien men aan de Spaansche koningin haar wrok, inzonderheid tegen Engeland, kon doen vergeten, zoo al niet afleggen, en haar overtuigen, dat zij meer van Hanover, dan van Weenen had te hopen, mocht men zich vleien eindelijk het noodlottig verbond, dat sedert vier jaren den vrede uit Europa verbande, te verscheuren. Zoo ooit, scheen er thans, door de bejegening, die de Spaansche vorstin van den keizer ondervond, kans tot slagen.

In dit oogenblik kwam het besluit van den Engelschen ministerraad. Hoe dienstig het wellicht was, om een minister ten val te brengen, die met Robert Walpole en Newcastle in twist leefde, de belangen van Europa dreigde het meer te schaden, dan te baten. Geen wonder, dat het niet alleen bij Townshend, maar bij allen, die op de hoogte der zaken waren, afkeuring ondervond. 'De Raadpensionaris en de griffier - schreef Chesterfield[2] - zijn even als ik ten hoogste verbaasd over dit haastig besluit, genomen op een oogenblik, waarin wij alle redenen van de wereld hebben, om een bevredigend antwoord uit Spanje te verwachten: en te meer verbaast het, omdat men het nagelaten heeft op een tijdstip, waarin er geen enkele grond voor zulke goede verwachtingen was. Blijkt het noodig om zulke maatregelen te nemen, dan denk ik wel, dat de Republiek ten laatste zal meegaan, maar natuurlijk niet zonder de gewone restrictiën en voorzorgen.'

Men behoefde er intusschen niet toe te komen. Koningin Elisabeth liet zich door de Engelsche en Nederlandsche gezanten te Madrid zoo verre overreden - trouwens, wat bleef haar

1) ARNETH, a.w., III. 238.
2) To lord Townshend, 7 Juli 1729, - bij COXE II. 646.

over? - dat zij de mogelijkheid begon aan te nemen, dat de geallieerden van Hanover werkelijk minder vijandig aan haar wenschen waren, dan zij meende. Zij liet den kardinaal de Fleuri polsen, die aanvankelijk, zonder de verbondenen te raadplegen, een ongunstig antwoord gaf: wat Slingelandt zeer in zijn wantrouwen tegen hem sterkte. Doch een tweede verklaring, na overleg gegeven, was gunstig. Engeland en Frankrijk stemden in het leggen van Spaansche garnizoenen in Italië toe[1]. Weinige dagen later verbond zich ook de Republiek, om 'te accedeeren aan de engagementen, door Frankrijk en Groot-Brittannië aangegaan, om aan Don Carlos de eventueele successie in Parma en Toscane te verzekeren[2].'

De eerste stap was in dezen, als gewoonlijk, de moeielijkste en de beslissende. Op een vrede met Spanje was te hopen, zoodra de Spaansche vorstin inzag, dat de geallieerden van Hanover bereid waren haar te schenken, wat haar bondgenoot te Weenen haar weigerde. Dan kon men verwachten, dat zij ter wille van haar persoonlijke wenschen bereid zou zijn de eischen van den staat prijs te geven. Gibraltar en de Engelsche handelsbelangen zouden dan niet langer onoverkomelijke hinderpalen blijken.

William Stanhope, een der gevolmachtigden te Soissons, die herhaaldelijk gezant te Madrid was geweest, vertrok, om de onderhandelingen met Elizabeth van Parma te voeren. Alles beloofde een goeden uitslag, die den gelukkigen diplomaat de lang gewenschte verheffing tot pair van Engeland zou schenken. Den 20 Sept. uit Parijs vertrokken kwam hij den 27 October te Sevilla, waar het hof vertoefde, aan.

In diep geheim waren de onderhandelingen, die tot dezen aanvankelijken uitslag leidden, gevoerd. Maar het keizerlijk hof, dat de Spaansche koningin met argusoogen bespiedde, wist spoedig wat er gaande was. Met oprechten schrik werd het bericht te Weenen ontvangen. De keizer, die noch op Pruisen noch op Rusland noch op het Duitsche Rijk kon rekenen, liep gevaar

1) The earl of Chesterfield to the plenipotentiaries, Hague 24 Juli 1729. - bij COXE II. 647. Ook dezen hoogst belangrijken brief heeft lord Mahon bij zijne uitgave geheel over het hoofd gezien. Verg. de *Mémoires de Villars*, III. 383, 393.

2) Secreete Resolutie van 29 Juli 1729 - hernieuwd den 25 October 1729.

alleen tegenover vier mogendheden te staan. Zonder geld, om den krijg te voeren, zou hij elke voorwaarde moeten aannemen, die men hem wilde opleggen.

Wat Slingelandt steeds had voorspeld, geschiedde. Keizer Karel was gedwongen, de successiekwestie voor het congres te brengen. Hij liet te Soissons verklaren, dat hij bereid was over de opvolging in de Oostenrijksche monarchie met de mogendheden in overleg te treden. In algemeene termen vroeg hij garantie van de successie, door hem vastgesteld.

Het bericht van dien stap werd met groote koelheid ontvangen. Al stonden de tegenstanders van Townshend het denkbeeld van toenadering tot Oostenrijk voor, daarom waren zij niet gunstig voor Karel VI gestemd. Aan zijn houding weet men èn de onvruchtbaarheid tot dusver van het congres, èn de overmoedige onbuigzaamheid, door Spanje betoond. Men hield zich overtuigd, dat het hem alleen te doen was, om hinderpalen op te werpen, die een schikking met Spanje konden voorkomen. Fagel was, naar hij aan Chesterfield[1)] zeide, zelfs bang, dat het onredelijk gedrag van den keizer de bondgenooten zou dwingen, hem slechter te behandelen, dan hun eigen belang voorschreef. Van Townshend was natuurlijk niets te verwachten, dan tegenwerking. Zijn haat tegen Oostenrijk was door het vijandige besluit van den ministerraad, dat toenadering aanbeval, meer versterkt dan verminderd. Op het oogenblik, dat de aangevangen onderhandelingen te Sevilla een goede uitkomst van zijn politiek beloofden, zou zijn invloed wellicht groot genoeg zijn, om den voorslag des keizers, zoo al niet rechtstreeks af te wijzen, dan toch en bagatelle te behandelen, en als ontijdig, buiten de orde, ter zijde te schuiven

Om dit te voorkomen, nam Slingelandt de pen op en schreef eene memorie, waarin hij het hoog belang der zaak uiteenzette en de houding aanwees, die zijns inziens moest aangenomen worden. Reeds voor anderhalf jaar had hij het gevoelen voorgestaan, dat men moest trachten, met den keizer over de successie in overleg te treden. Townshend had er niet van willen hooren en slechts bewilligd in een nieuwe poging, om Spanje aan den invloed van Oostenrijk te onttrekken. Slingelandt had

1) Lord Chesterfield to the plenipotentiaries, 24 Juli 1729, bij COXE a.w. II. 647.

ze goedgekeurd, uit berekening dat, zoo zij slaagde, Karel VI gedwongen zou zijn in onderhandeling te treden. Thans, nu eindelijk die uitkomst verkregen was, en de keizer diensvolgens, hoe schoorvoetend ook, een eersten stap tot gemeenschappelijk overleg deed, was hij niet genegen de half toegestoken hand terug te wijzen, en het verkregen voordeel los te laten.

'Sedert twee eeuwen - met deze woorden ving de Raadpensionaris zijn betoog[1)] aan - strekken de Oostenrijksche erflanden voor de christenheid tot bolwerk tegen de Turksche macht; en tevens tot tegenwicht om tusschen de Europeesche mogendheden het staatkundig evenwicht te bewaren, waarvan aller veiligheid af hangt.

Deze voordeelen, beide van gelijk belang, zouden verloren gaan, indien na den dood des keizers de Oostenrijksche erflanden door oorlogen van pretendenten, gesteund door buitenlandsche mogendheden, werden verscheurd, en eindelijk verdeeld, gelijk de successie van de Spaansche Bourbons na den dood van Karel II.

Tegen dit gevaar levert de garantie, die de keizer vraagt, het meest afdoende en natuurlijke voorbehoedmiddel.

Het is onverschillig, dat de keizer, naar men gerustelijk mag aannemen, een geheel andere bedoeling met zijn voorslag heeft. Evenzeer, dat deze niet kan worden aangenomen, dan met vele wijzigingen en toelichtingen. De hoofdzaak is, dat het voorstel voordeelen aanbiedt, die niet te verwaarloozen zijn. De geallieerden van Hanover zouden zeer verkeerd doen, deze gelegenheid af te wijzen, om aan zichzelven en aan geheel Europa rust en vrede te verschaffen.

Bij Engeland en de Republiek kan tegen het beginsel van garantie geen bezwaar zijn, want het stemt overeen met Artikel 1 van het barrièretractaat, door hen gesloten, ten minste voor zoover de Duitsche landen betreft.

Voor Frankrijk gelden niet dezelfde redenen. Maar daar deze staat van de maximen, die sedert Richelien Europa verontrustten, teruggekomen, en de tegenwoordige koning vredelievend is, behoeft men niet te betwijfelen, of ook Frankrijk

1) *Pensées impartiales et pacifiques sur la garantie que l'Empereur demande aux alliés de Hanovre comme une condition* SINE QUA NON *de la réconciliation générale, ou de l'accommodement, auquel les puissances principales de l'Europe travaillent au congrès de Soissons*. Le 28 de Septembre 1729. - *Rijksarchief*.

zal willen medewerken, om deze belangrijke zaak in orde te brengen. Ten minste, men behoeft niet te vreezen, dat het zich verzetten zal, mits men zich tot niets verbindt, dat in strijd is met de verdragen, die tusschen de drie mogendheden bestaan: en de regeling der successie op die wijze geschiede, dat Frankrijk er zijn rekening bij vindt.

Er zijn echter bezwaren, en wel drie zeer voorname, die uit den weg moeten geruimd worden.

De eerste is deze. Leenbepalingen, familieverdragen, reglementen, kunnen in de verschillende rijken en vorstendommen, die de Oostenrijksche erflanden vormen, de successie zoo verschillend hebben geregeld, dat een garantie, die zich over die geheele massa zou uitstrekken, er onvereenigbaar mede zou zijn.

Maar dit bezwaar is op te heffen, wanneer de waarborg niet het recht van het bezit geldt. De weg in rechten blijft dan aan belanghebbenden open. De keizer zou zich waarschijnlijk wel tevreden stellen met een garantie, die aan zijne dochters het bezit der erflanden verzekerde, totdat zij of haar opvolgers door rechterlijke uitspraak er van ontzet worden.

Daar de keurvorst van Beijeren en de koninklijke prins van Polen (Saksen) de eenigen zijn, die, naar het schijnt, aanspraken kunnen doen gelden, zou men den keizer kunnen aanraden, om aan deze twee prinsen, ten minste aan den eerste, eenige provincie of provinciën, grenzende aan Beijeren en Saksen te beloven, ingeval hij zonder mannelijk oir sterft. Hij zou zelfs ten gunste van Beijeren een bepaling kunnen maken, die hem het uitzicht op opvolging opent, indien de Aartshertoginnen zonder mannelijke nakomelingschap sterven.

Tevens zou men de beide prinsen, ten minste Beijeren, kunnen opmerkzaam maken, dat zij hun aanspraken nooit kunnen doorzetten, zonder een oorlog, waarvan de uitslag steeds onzeker is, zoodat zij verstandig zullen handelen het zekere voor het onzekere te nemen en zich tevreden te stellen met wat de bondgenooten voor hen bedingen kunnen.

De tweede moeielijkheid is deze. De garantie zal het despotisme van den keizer in het Duitsche rijk bestendigen, en de Duitsche vorsten afschrikken, die aanvingen er zich tegen te verzetten, en genegen schenen om met de geallieerden van Hanover de onmatige keizerlijke macht binnen de grenzen van het verdrag van Westphalen te beperken.

Doch dit bezwaar beteekent veel minder, dan het schijnt, indien men er in slaagt, den keurvorst van Beijeren op de aangewezen wijze tevreden te stellen. Zijn belang zou hem dan aansluiting aan de geallieerden voorschrijven, om zeker te zijn van de toegezegde voordeelen.

Om de Duitsche vorsten, die niets te maken hebben met de Oostenrijksche successie, te ondersteunen in hun verdediging der Duitsche vrijheid, zou het voldoende zijn, als de mogendheden aandrongen op de hernieuwing van de garantie, die Frankrijk en Zweden aan den vrede van Westphalen hebben geschonken. Onder bijvoeging niettemin, dat ook Engeland onder de garandeerende mogendheden moet worden opgenomen, omdat Zweden, waarop de protestantsche staten in het rijk niet minder gerekend hebben dan op Frankrijk, door het verlies van zoo vele provinciën zeer veel van zijn beteekenis voor hen verloren heeft.

Dat de koning van Engeland lid van het Rijk is, en als zoodanig niet bevoegd, om als borg op te treden, kan niet worden tegengeworpen, omdat dit zelfde met den koning van Zweden indertijd het geval was.

Het derde bezwaar is niet het minste in gewicht. De staten van den keizer zijn zeer aanzienlijk vermeerderd zoo door het laatste verdrag met de Porte, als door de aanwinst van vele rijken en landen, die vroeger aan Spanje behoorden. De prins, die met de Oostenrijksche aartshertogin zal huwen, of een zijner afstammelingen, zou daardoor in staat zijn, het evenwicht omver te werpen, waarop de rust van Europa en de veiligheid van iederen staat is gebouwd.

Dit bezwaar is te gewichtiger, omdat het het voornaamste motief is voor de alliantie van Hanover. Hetzelfde middel, dat is aangewend om de vereeniging van de Fransche en Spaansche monarchiën te beletten, kan hier baten. Men bepale slechts in de meest duidelijke bewoordingen en neme de meest strenge voorzorgen, dat nooit, in geen enkel denkbaar geval, de staten, wier opvolging thans wordt gewaarborgd, kunnen bezeten worden of geregeerd of zelfs bestuurd, onder welken titel ook, door de koningen of koninginnen van Frankrijk of Spanje, of hunne erfgenamen.

Doch deze bepaling zou natuurlijk niet gelden ter aanzien van de landen in Italië, die bij den dood van Karel II aan

Spanje behoorden. Deze uitzondering schijnt noodig, om de gevoeligheid van Spanje te verschoonen, en den keizer te beletten, verkeerd gebruik van de bepaling te maken.

Het zal bovendien noodig zijn, ter wille van Frankrijk, dat de acte van neutraliteit, indertijd aan den hertog van Lotharingen voor Lotharingen en Bar door den keizer en Frankrijk verleend, hernieuwd worde, opdat niet in geval van oorlog een der partijen, 't zij defensief, 't zij offensief, zich van die hertogdommen bediene.

Meent men, dat deze oplossingen niet al de bezwaren wegnemen, die tegen de gevraagde garantie worden ingebracht, en dat er zelfs zijn, die hier niet worden besproken, men bedenke, dat al de moeielijkheden, die overblijven, niet te vergelijken zijn met de ernstige gevolgen, die weigering of vertraging van de onderhandelingen over de garantie zouden na zich sleepen.

De personen, voor wie deze memorie is bestemd, zijn te scherpzinnig, om zelve die gevolgen niet in te zien. Sommigen zijn zoo teer, dat men ze niet aan het papier kan toevertrouwen. Maar daarom zijn zij niet minder verontrustend.

In elk geval zou het beleidvol zijn, om niet sterker te spreken, dat de geallieerden van Hanover, en inzonderheid Engeland en de Republiek, qui au bout du compte pensent un peu autrement que la France sur le sujet de la succession de l'Empereur, de zaak zoo behandelen, dat, zoo zij mislukt, de geheele wereld overtuigd zij, dat niet aan hen, maar aan den keizer de schuld ligt.

Hoe gewillig ook de mogendheden moeten zijn, om onder de vereischte voorzorgen aan 's keizers wensch te voldoen, zij behoeven hun eigen belangen niet prijs te geven. De keizer behoort hun recht te doen, op alle punten, semel et simul, die op het congres zijn ter sprake gebracht. Hij moet toestemmen in de maatregelen, die met Spanje werden beraamd om de opvolging in Toscane en Parma aan don Carlos te verzekeren. Eindelijk moet hij met de geallieerden overeenkomen in zake Gulik en Berg, en de aanspraken van den koning van Pruissen. Een verdeeling tusschen den paltsgraaf en Pruissen schijnt daartoe de beste weg.

Men is bij het stellen dezer memorie uitgegaan van de onderstelling, dat de onderhandeling met Spanje tot het be-

geerde doel leidt. Is de uitkomst een andere, en blijft diensvolgens de band tusschen de Spaansche kroon en den Keizer bestaan, dan kan er geen sprake zijn van eenigen waarborg, ten minste voor een tijd en totdat deze of geen gebeurtenis den stand der zaken op nieuw zal gewijzigd hebben.'

De *Pensées impartiales* werden aan Chesterfield ter hand gesteld en door dezen naar Townshend gezonden. Niet als in vroeger dagen richtte de Raadpensionaris zich rechtstreeks tot den Engelschen staatssecretaris of zond zelf hem zijn advies toe. De oude vrienden keken als 't ware elkander niet aan, maar wisselden van gedachten door tusschenkomst van Chesterfield.

Aan hem zond Townshend in antwoord een korte nota[1)], zonder hoofd en onderteekening.

'Ik ben het geheel met den Raadpensionaris eens wat de noodzakelijkheid betreft, die er bij den dood des keizers zijn zal, om een verdeeling der Oostenrijksche landen te voorkomen. Ook, dat een waarborg van de voornaamste machten, aan de successie geschonken, het doelmatigste middel zou zijn om zulk een verdeeling te voorkomen. Maar het is nu de tijd niet, om van onze zijde die kwestie aan te roeren. Frankrijk zal nooit, dan uit noodzakelijkheid of uit vrees voor een oorlog met de zeemogendheden, er in bewilligen. Een zoodanig voorstel, door Engeland en de Republiek te Parijs gedaan, zou ons daar alle vertrouwen doen verliezen. Het zou Frankrijk nog meer in het belang van Spanje stemmen. Indien de Franschen, door te weigeren, gevaar liepen om in krijg te geraken met den keizer, zonder op de hulp hunner geallieerden te kunnen rekenen, zouden zij er misschien door bewogen worden, om het huwelijk van don Carlos niet alleen goed te keuren, maar zelfs te bevorderen, uit overweging dat, zoo men toch tot een garantie komen moet, het beter is die te verleenen ten gunste van een prins uit het huis van Bourbon, dan van eenen uit een ander vorstengeslacht.

De zaken met Spanje moeten eerst in orde zijn gebracht, voordat wij de garantie in overweging kunnen nemen. Ik ben stellig van meening, dat wij zelfs dan deze zaak niet van onze

1) Whitehall 7th. October 1729. O.S. - R.

zijde moeten ter sprake brengen, tenzij de keizer zelf aanbiedt om zich te vereenigen met de bepalingen, door ons met de koningin van Spanje ten gunste van don Carlos gemaakt; duidelijk verklaart, aan wien hij de hand der Aartshertogin wil schenken, en niet alleen aan het Rijk, maar ook aan de mogendheden, die zijn naburen zijn, voldoende zekerheid geeft, dat noch hij noch zijn opvolgers hen zal kwellen en plagen, zooals hij dat kortelings met zijn Reichshofrath deed. Want zoo die rechtspraak niet aan banden wordt gelegd, zal de keizer absoluut meester in Duitschland worden, en ook de staten, die grenzen aan het Duitsche rijk, zullen nooit rust of vrede hebben.'

Niettemin verwierp Townshend het voorstel, dat Slingelandt juist met het oog op dien toestand van het Duitsche rijk had gedaan, als onpraktisch. 'De katholieke vorsten in Duitschland zouden nooit in de garantie van Engeland bewilligen. Ik weet ook niet, voegde de staatssecretaris er bij, of het parlement zou goedkeuren, dat Z.M. zoo wijd strekkende verbintenissen aanging.

Eindelijk: keizer Karel is nog niet oud, en heel gezond. De keizerin daarentegen is heel zwak en zal het wel niet lang maken. Dan zal Z.M. wel hertrouwen en hij kan dan een zoon krijgen. Er is dus geen haast bij. Komt Z.M. te sterven, dan zullen natuurlijk de mogendheden, die nu zoo goed gezind zijn voor de garantie, trachten de aartshertoginnen bij te staan en de Oostenrijksche erflanden onverdeeld te houden. De verdragen, die met den keizer bestaan, kunnen dan hun tusschenkomst rechtvaardigen.

'De drie bezwaren, in het geschrift van den Raadpensionaris geopperd, zijn met groote kracht en helderheid uiteengezet, gelijk ook de oplossing. Het een en ander zal van groot nut zijn, als de zaak ter sprake komt. Maar zij is nog niet rijp genoeg, om een punt van onderhandeling uit te maken. Ons zorgen voor het huis van Oostenrijk, meer en vroeger dan dit zelf het noodig achtte voor zich te doen, heeft, vele jaren geleden, de zeemogendheden schatten gelds gekost en wij hebben niets dan ondank geoogst.'

Toen Chesterfield dit zonderlinge en bittere stuk ontving, stond hij gereed, om de Republiek te verlaten en naar Engeland te gaan. Hij heeft, naar ik meen, nog even den tijd

gehad, de nota aan Slingelandt te overhandigen en diens eersten indruk te vernemen. Dat deze niet gunstig was, sprak van zelve. Te meer, omdat, naar 't schijnt, gelijktijdig aan Oostenrijk op de aanvrage om garantie een antwoord werd gegeven, dat door koelheid zeer geschikt was om van alle verdere pogingen af te schrikken[1)].

De vereeldheid in het Engelsche kabinet was de reden van Chesterfield's reis naar Londen. Hij hoopte een plaats in het ministerie te verkrijgen.

Lord Townshend had de vijandige houding zijner ambtgenooten noch vergeven noch vergeten. Als gewoonlijk in dergelijke gevallen keerde zich de toorn van den beleedigde tegen dien zijner vijanden, wien hij het gemakkelijkst te treffen achtte. Walpole was te sterk door de gunst der koningin en den steun van het Parlement. De hertog van Newcastle, de jonge zwager, die de verzenen tegen hem ophief, zou voor de schuld van allen boeten. Hij zou vallen. Sedert lang stond bij Townshend vast, wie de opvolger zou zijn.

Van zijn samenzijn met koning George in Hanover had de edele lord gebruik gemaakt, om den lof van den gezant in Holland te verkondigen. Het was in goede aarde gevallen, omdat Chesterfield door zijn handelingen in den Haag 's konings gunst had gewonnen. Toen George in Augustus naar Londen terugkeerde, gaf Townshend aan Chesterfield een wenk. Deze kwam naar Hellevoetsluis, om Z.M. zijn opwachting te maken en werd zeer gracieuselijk ontvangen. Nu spoedde hij zich naar Engeland, hopende te slagen. Townshend begeerde zijn opneming in het kabinet, om van Newcastle ontslagen te zijn en zijn eigen partij te versterken.

Maar hij rekende buiten den premier. De eerste maal, dat Chesterfield aan het hof verscheen (24 October 1729), nam Walpole hem ter zijde en vroeg botweg: ‘ik hoor, gij komt om secretaris van staat te worden?’ - ‘Zoo hoog vlieg ik niet’, antwoordde Chesterfield, ‘ik houd van een gemakkelijker plaats. Ik leef maar voor mijn pleizier: het blauwe lint zal

1) Ik heb dit antwoord nergens kunnen vinden, maar vind het vermeld in een memorie van Slingelandt van 19 Sept. 1730.

mij twee duim langer maken.' - 'Zoo, dan zie ik hoe het staat', bromde Walpole: 'het is een intrigue van Townshend, maar het zal niet gelukken. Gij kunt geen secretaris van staat worden: en wat dien wensch van u betreft, de vervulling kunt gij aan niemand anders dan aan mij danken'.[1)]

Het plompe woord liet aan duidelijkheid niets te wenschen over. Trouwens, dat hij, die omhoog wil klimmen, zich niet moet vastklampen aan wankelende machten, was eeuwen voor Talleyrand zoowel in theorie als in de praktijk reeds bekend. Aan Townshend had Chesterfield verplichting en hij was met hem bevriend. Maar zijn vertrouwen en sympathie voor de staatkundige denkbeelden van den eersten secretaris van staat waren in de Nederlanden zeer bekoeld. Hij had in den Hollandschen Raadpensionaris een staatsman leeren kennen, wiens inzichten in breedheid en diepte verre die van den Engelschen staatssecretaris overtroffen. Terwijl Townshend slechts voor handelsprivilegiën, het twijfelachtig voordeel van Gibraltar's bezit, voor de belangen van een keurvorst en bovenal voor het behoud van zijn eigen positie werkte, hield Slingelandt op de vestiging van een Europeeschen vrede het oog gericht.

Onbekommerd om het nadeel, dat de zwakheid der Republiek, die niemand beter kende dan hij, aan de kracht zijner betoogen toebracht, was Slingelandt voor geen breuk met den leider van Engeland's buitenlandsche staatkunde teruggedeinsd, om hem van stappen te weerhouden, die dat groote einddoel konden verijdelen. Terwijl Townshend, ondanks de waarschuwingen van Slingelandt, zich verlokken liet door de ijdele hoop, om door een voorloopig verdrag een tijdelijke rust te verkrijgen, die geen de minste zekerheid voor de toekomst bood, waren al de voorspellingen van den Hollandschen staatsman verwezenlijkt. Met de kracht van een superieuren geest, die alle persoonlijke gevoeligheid onderdrukt, was Slingelandt niettemin voortgegaan mede te werken. Na een jaar tobbens was Townshend geen stap verder gekomen, en het eenig resultaat, dat men eerlang hoopte te bereiken, was verkregen op den weg, dien de Raadpensionaris had gewezen, en slechts, toen hij zelf er de hand aan sloeg. Tegenover den Engelschen staatssecretaris, die zijn politieke antipathiën niet te beheer-

1) Dr. MATY, I. 61, 291.

schen wist, maar ze koesterde als een persoonlijken wrok en er met het onverstand van den hartstocht aan toegaf, stond de koele en scherpziende staatsman der Republiek, onbeneveld en onbewogen door persoonlijke consideratiën, onwrikbaar op het hooge standpunt van het algemeen Europeesch belang.

Chesterfield had een te het helder verstand en een te scherp oog voor afmetingen, om bij de vergelijking dezer mannen te aarzelen. Als de denkbeelden van Slingelandt ingang en bijval, om welke onzuivere redenen wellicht, bij Walpole en Newcastle vonden, en tegen lord Townshend werden gehandhaafd, kon hij dan de zijde van den laatste kiezen?

Het was weinige dagen na zijn komst te Londen, dat hij een breedvoerig schrijven van den Raadpensionaris ontving. Het was een vervolg[1)] op de *Pensées impartiales*, in de vorige maand geschreven. Een antwoord was het op de nota van lord Townshend, doch zoo al voor hem in de eerste plaats, zeker niet, evenmin als het vroegere vertoog, uitsluitend voor hem bestemd, noch door hem gelezen.

Met geen enkel woord wordt de aanleiding vermeld: zelfs geen aanduiding, geen aanhaling doet ze gissen. Slingelandt bespreekt de argumenten van Townshend niet: hij laat ze aan hun eigen onwaarde over. Hij komt niet tegen de belachelijke hoogheid op, waarmede de Engelsche staatssecretaris van den keizer van Duitschland, als van een stouten jongen, in den vorm van een belofte van beterschap een schuldbekentenis vergt, voordat hij met hem spreken wil. Hij komt tegen het valsch beginsel op, waarvan Townshend uitgaat, en dringt daar tegenover zijn eigen gevoelen met kracht van redenen aan. Zij, die de nota van Townshend niet kenden, lazen in dit vervolg slechts de nadere uiteenzetting en ontwikkeling van een vroeger geuit denkbeeld: de staatssecretaris kon er tevens de weerlegging van zijn standpunt in lezen. Zoowel hoogheid als omzichtigheid had de pen van den Raadpensionaris bestuurd.

‘Hoe meer men de gevolgen van den dood des keizers overweegt, des te meer springt de noodzakelijkheid in 't oog, dat de opvolging in zijn staten door gemeen overleg tusschen hem

1) *Suite des pensées impartiales et pacifiques, sur la garantie que l'Empereur a demandé aux alliés de Hanovre.* - Le 25 d'Octobre 1729. - *Rijksarchief.*

en de geallieerden van Hanover worde geregeld, en door de laatsten aan die regeling garantie geschonken.

De Republiek wordt meer dan Frankrijk en Engeland door die mogelijke gevolgen bedreigd. Zij oordeelt daarom, dat de gelegenheid, die zich thans voordoet, niet mag worden verzuimd, om tot die regeling te komen en gelijktijdig tot een schikking der geschillen, die met Z.K.M. bestaan.

De successie in de Oostenrijksche erflanden was de oorzaak van de bezorgdheid, die de alliante van Hanover in 't leven riep. De regeling van dit hoofdpunt scheen daarom de voorname taak van een congres, samengekomen om een algemeenen vrede tot stand te brengen. Op het congres te Utrecht was even zoo de regeling van de Spaansche successie het hoofdpunt.

Zij voor wie deze memorie is bestemd, weten, dat er bij de opening van het congres personen geweest zijn, die van de zijde der geallieerden dit punt ter tafel wilden brengen.

Men zal zich onthouden de gevoelens of de houding van hen te beoordeelen, die toen anders dachten, op grond van het verzet van het Weener hof. Maar nu dit hof, overschillig waarom, zelf de hand er toe leent, eischt ontwijfelbaar het belang der geallieerden de gelegenheid aan te grijpen, om aan Europa een blijvenden vrede te schenken, en tevens aan ieder van hen een behoorlijke genoegdoening.

Dit is zoo duidelijk, dat men zelfs beweren durft: het is niet mogelijk anders te oordeelen, sans avoir d'autres vues et même des vues bien suspectes.

Niet al de geallieerden hebben een gelijk belang bij deze zaak. Daarom is het te vreezen, dat zij niet alleen verschillende, maar zelfs stellig opposite wegen zullen inslaan, zoo zij het doel zelfs stellig opposite wegen zullen inslaan, zoo zij het doel van het verbond van Hanover niet nauwgezet in het oog houden. Zoowel het verband, of liever de samenhang, die er bestaat tusschen de aanvraag des keizers, en het doel van de alliantie en van het congres van Soissons, als het gevaar eener beschouwing, als had die keizerlijke aanvraag niets met de tegenwoordige onderhandelingen te maken, mag niet voorbijgezien worden.

Ofschoon Engeland belang heeft bij het behoud van het Europeesch evenwicht en de algemeene rust, die er op gegrond is, wordt het, ten gevolge van zijn ligging, handel enz. minder, dan de Nederlandsche Republiek, door de verstoring van het evenwicht,

en andere mogelijke gevolgen van den dood des keizers bedreigd. Het kan daarom niet even warm voor deze zaak zijn en zou zelfs aan andere punten de voorkeur kunnen geven, zoo het niet nauwgezet het doel van het verbond van Hanover voor oogen hield.

Erger zou het zijn, zoo Fraukrijk dit doel uit het oog verliezende het evenwicht zou willen verbreken, om in troebel water te visschen en zich uit te breiden ten koste zijner naburen; en daarom de garantie weigerde. Maar de houding van Frankrijk na Lodewijk XIV en de vredelievendheid van het tegenwoordig ministerie stellen gerust, dat het zulke eerzuchtige plannen niet koestert. Men mag integendeel van zijn voorzichtigheid verwachten, dat het de gelegenheid, die zich nu aanbiedt, zal aangrijpen, om, zonder den dood des keizers af te wachten, zijn grens af te ronden en in zijn zwakke zijde te voorzien.

Lotharingen en Luxemburg maken die zwakke zijde uit. De keizer is te zeer op de garantie gesteld en kent de waarde van Frankrijk's toetreding te goed, dan dat hij, indien de neutraliteit van Lotharingen en Bar onvoldoende is, niet bereid zou zijn om ze door andere opofferingen, zelfs door de slechting van de belangrijke vesting Luxemburg, te verwerven.

De tegenzin van Frankrijk tegen de garantie mag dus niet onoverwinnelijk worden geacht. De Republiek, die om niet volkomen afhankelijk te worden van zijn bondgenooten, groot belang heeft bij het behoud van het evenwicht en de vereffening zijner geschillen met den keizer, zou groot ongelijk hebben, indien zij niet al haar pogingen aanwendde, om den kardinaal te overtuigen, dat een garantie, geregeld op een der besproken wijzen, behoort tot het plan of het doel van de alliantie van Hanover: en dat zij ook met Frankrijks waar belang overeenkomt.

Zeker is de garantie in strijd met de oogmerken van het Spaansche hof, dat de aangevangen onderhandelingen, hoe ver gevorderd ook, zou kunnen afbreken, zoo het vernam, dat de geallieerden geneigd waren om met den keizer te onderhandelen. Maar de aanvraag van keizer Karel behoeft nog zooveel toelichting, dat men hem zeer gemakkelijk door allerlei vragen in onzekerheid kan laten, tot de onderhandeling met Spanje is afgeloopen. Men kan bovendien Spanje wel doen begrijpen, dat de garantie voor de vervulling van zijn wenschen zeer bevorderlijk is.

Indien Spanje, wat waarschijnlijk is, verdere plannen koestert en de geallieerden wil meeslepen in een krijg tegen den keizer, om de quadruple alliantie te vernietigen, en te herwinnen, wat het diensvolgens heeft moeten afstaan, dan kunnen Engeland en Frankrijk volgens de daarbij aangegane verplichtingen niet anders, dan zich tegen Spanje verzetten. Zij hebben den keizer reeds zijn staten gewaarborgd. De garantie, waarvan nu sprake is, legt hun in dit opzicht geen nieuwe verplichtingen op.

Personen, voor wie de schrijver dezer memorie hooge achting gevoelt, hebben een ander middel bedacht, om uit de moeielijkheden te geraken.

Zij zijn overtuigd, dat men, ten gevolge van Spanje's plannen, eerlang verplicht zal zijn te kiezen tusschen een oorlog in Italië en de hernieuwing der garantie, die Frankrijk en Engeland bij artikel 3 der Quadruple Alliantie aan den keizer gaven. Om nu het eerste te voorkomen en tevens Frankrijk te winnen, vragen zij, of de keizer niet tevreden zou zijn met een garantie van Italië door de geallieerden van Hanover, en voor zijn overige landen met de reeds bestaande garantiën.

Er is geen twijfel aan, dat de keizer dit weigeren zal. Want dan vallen zijn erflanden en de Nederlanden, na zijn dood, ten prooi aan allerlei pretendenten. Die bestaande garantiën gelden wel voor den keizer en zijn erfgenamen en opvolgers, maar hebben geen betrekking op een reglement van successie. Bovendien: Italië zou dan in vrede blijven, maar Duitschland door oorlogen worden verscheurd. Het evenwicht van Europa zou toch verbroken zijn. De Spaansche koningin zou daarbij door zulk een garantie, rechtstreeks tegen haar gekeerd, meer verbitterd worden dan door eene algemeene, die zich over al de landen des keizers uitstrekt.

Conclusiën:

Zoo men de garantie aan den keizer weigert, gaat het congres uiteen, zonder eenig verdrag.

De keizer zal in zijn wanhoop tot allerlei maatregelen komen, fort extraordinaires et qui sont surtout à craindre d'un Prince, qui a en main[1)] de quoi tenter et d'ébranler la vertu et la constance même.

Spanje is toch niet tevreden te stellen, zonder een oorlog in

1) Marin Theresia? Kurieus compliment van den ouden staatsman.

Italië. Men behoort het dus niet verder te ontzien, dan door een voorzichtige leiding der onderhandeling.

Om Frankrijk voor het denkbeeld der garantie te winnen, kan men op geen gunstiger omstandigheden, dan thans zijn, hopen.

De Republiek zal bij weigering der garantie geen enkel zijner geschillen met den keizer vereffend zien. Voortdurend zal het aan allerlei beleedigingen blootgesteld zijn, waartoe de Oostenrijksche Nederlanden en de barrière gelegenheid genoeg geven. Om niet te spreken van de moeielijkheden, waarin de keizer haar met Pruissen kan wikkelen. Zij zal dus verplicht zijn, wat haar rest aan krachten, op te teren, als in vollen oorlog, zonder op andere hulp dan die van Frankrijk te kunnen rekenen, omdat Engeland in vredestijd niet gewapend is, en noch Pruissen noch de keizer veel te duchten hebben van haar zeemacht. Zij kan door een pltselingen inval te gronde worden gericht, voordat Engeland haar te hulp kan komen.

Om dit betoog niet langer te rekken, slechts een paar vragen.

Zou het niet hard zijn voor de Republiek, de garantie aan den keizer te zien weigeren, of wat zachter klinkt, maar op 't zelfde neerkomt, haar *vreemd aan de tegenwoordige onderhandelingen* te hooren verklaren?

Niet, omdat de keizer weigert in schikkingen te treden: maar omdat Spanje den oorlog met den keizer wil: omdat Frankrijk de handen vrij wil houden, ten einde later van den dood des keizers partij te trekken, als het dit in zijn belang acht: en omdat Groot-Brittanje alles vermijden wil, wat zijn verzoening met Spanje kan vertragen of belemmeren.

Zou het niet verstandiger politiek zijn, den keizer en suspens te houden, tot het verdrag met Spanje gesloten is, dat, naar de berichten uit Sevilla luiden, niet lang meer duren zal?’

Wat beteekende dit betoog?

De Raadpensionaris der Republiek weerlegde Townshend, die de garantie verkoos af te scheiden van de tegenwoordige onderhandelingen, door hem nadrukkelijk aan de oorzaken en het doel van het Hanoversch verbond te herinneren.

Hij prikkelde Engelands vrees, om zijn bondgenoot op 't vaste land te verliezen, door den aanwas van Frankrijk's invloed in de Republiek als noodzakelijk gevolg der weigering te doen doorschemeren.

Zijn wantrouwen in Frankrijk's bedoelingen in de toekomst, zoo het thans niet gewonnen werd; zijn onbewimpeld blootleggen van Spanje's eerzuchtige plannen, moesten de oogen openen voor het gevaar, dat in de anti-Oostenrijksche politiek van Townshend was gelegen.

Niettemin sprak Slingelandt zijn volle bedoeling niet uit. Dat Frankrijk in de garantie bewilligde, geloofde hij niet, al sprak hij van de mogelijkheid. Hij wilde Engeland bewegen om, ondanks Frankrijk, ze te geven. Hij bracht die slotsom niet in woorden, tevreden zoo hij tot die oplossing leidde. Engeland was in de laatste jaren zoo gewoon met Frankrijk samen te gaan, zijn politiek scheen zoo nauw verbonden aan die van Fleuri, dat er eenige tijd noodig was, om het denkbeeld van scheiding te doen zegevieren.

Van Townshend was geen medewerking te verwachten. Chesterfield had met hem een langdurig gesprek over de voorslagen van Slingelandt. De Engelsche minister verklaarde als altijd zich zeer voor een algemeenen vrede, maar weigerde stellig een enkele poging bij Fleuri te doen, om hem tot de garantie over te halen. Het zou de goede verstandhouding met Frankrijk slechts schaden, zonder eenig nut: want hij wist zeker, dat de kardinaal van geen garantie wilde weten. Om het groot belang der zaak voor de Republiek, keurde hij echter zeer goed, als deze zelve beproefde, wat zij op Fleuri vermocht[1].

Het was duidelijk: zoolang Townshend de leiding der buitenlandsche zaken in Engeland had, zou de Raadpensionaris niet slagen.

In de laatste dagen van October was William Stanhope te Sevilla aangekomen, om de onderhandelingen met de Spaansche koningin te voeren. Zijn taak was een zeer gemakkelijke en in weinige dagen afgeloopen. Aan de persoonlijke belangen van de koningin werden die des lands opgeofferd. In het verdrag van Sevilla (9 Nov. 1729) gaf de Spaansche regeering de compagnie van Ostende en Gibraltar prijs en stond aan Engeland groote handelsvoordeelen toe. Daarvoor werd de opvolging in Parma en Piacenza aan don Carlos op nieuw verzekerd, en namen Engeland en Frankrijk, gelijk ook de Republiek, op wier toetreding gere-

1) Chesterfield à M. de Slingelandt, Londres 28 Oct. 1729. - R.

kend werd, de verplichting op zich, om zesduizend man Spaansche troepen naar Italië over te voeren.

Een zegekreet ging in Engeland op, toen de diplomatieke overwinning bekend werd. Het monsterverbond van Weenen, dat sedert vier jaren den vrede van Europa verstoorde, was uiteengerafeld.

Niettemin was de geestdrift niet algemeen, al deden de afkeurende stemmen in den eersten oogenblik minder luid zich hooren. Chesterfield en velen met hem zagen in de dienstwilligheid, waarmede men zich tot het overvoeren der Spaansche troepen verbonden had, een nieuw bewijs van den Hanoverschen, antikeizerlijken geest, die Engelands buitenlandsche staatkunde beheerschte.

Ook in de Republiek wekte die nieuwe bepaling, die een verrassing was, ernstig bezwaar. Wel voldeden de Staten, gebonden door hun vroeger besluit, aan de noodiging om toe te treden[1)], maar niet dan onder beperkende bepalingen, waarbij het bedrag van troepen en schepen, tot het dienstbetoon te leveren, werd vastgesteld. Het handelsbelang, dat de vernietiging van de Compagnie van Ostende eischte, was overwegend, en deed de kansen op een krijg, die het tractaat nader bracht, wel niet uit het oog verliezen, maar als ondergeschikt op den achtergrond schuiven.

Reeds spoedig bleek het, dat zij niet gering waren. Alles kwam op de houding des keizers aan. Zoo hij, hoe morrende ook, zich aan de bepalingen van Sevilla onderwierp, mocht men hopen, dat de wereldvrede niet verstoord zou worden. Maar keizer Karel dacht er niet aan. Hij protesteerde met woord en daad: beriep zich op vroegere tractaten, met wier inhoud dat van Sevilla strijdende was, en maakte zich gereed, om met kracht van wapenen weerstand te bieden.

Tegen dit verzet riep de koningin van Spanje de mogendheden op, om aan de verplichtingen, te Sevilla aangegaan, te voldoen en den keizer tot toegeven te dwingen. Engeland, Frankrijk en de Republiek erkenden onverholen hun verplich-

1) Het heette, dat de Republiek niet als contracteerende partij het tractaat had kunnen sluiten, omdat zij niet tot de Quadrupel Alliantie was toegetreden. Engeland erkende, dat de goede uitslag der Spaansche onderhandeling voornamelijk te danken was aan de eendracht van Engeland en de Republiek.

ting en verklaarden er getrouw aan te zullen zijn. Het uitbreken van den krijg scheen onvermijdelijk.

Doch, toen het zwaard reeds halverwege de schede scheen verlaten te hebben, brak tweedracht uit. Waar zou men den keizer aantasten?

Engeland en de Republiek wilden den krijg op Sicilië en tot Sicilië beperken. Spanje verlangde, dat de geallieerden in Italië zouden optreden. Frankrijk zag niet in, waarom men de Oostenrijksche Nederlanden en de Duitsche erflanden zou verschoonen. Terwijl Engeland en de Republiek ten aanzien der laatsten slechts defensief wilden handelen, verlangde Frankrijk juist hier een aanvallende houding te zien aangenomen, en weigerde aan andere aanslagen deel te nemen.

Zoo groot verschil van gevoelen aangaande het tooneel, deed een niet geringer aangaande het doel vermoeden. De zeemogendheden wenschten de politieke verhoudingen onaangetast te laten, slechts uitvoering te geven aan de besluiten van Sevilla, en de Spanjaarden in Parma en Piacensa te vestigen. De Spaansche koningin scheen het Europeesch evenwicht niet verstoord te achten, als geheel Italië voor haar kinderen werd veroverd. En Frankrijk? de kardinaal en zijne raadslieden spraken voor 't oogenblik wel niet van een herziening van de kaart van Europa, maar zij lieten zich zoo onzeker, zoo onbeslist uit, dat uitstellen en tijdwinnen hun eenig doel scheen, om bij een mogelijken dood des keizers volkomen vrij van alle banden te zijn, en alsdan een groot deel van den buit voor zich te nemen. Noch voor oorlog noch voor vrede was op den kardinaal te rekenen.

Deze uitkomst van het tractaat van Sevilla, bestemd om Townshend's positie te redden, eindigde met hem ten val te brengen. Zijne politieke inzichten hadden volkomen schipbreuk geleden. In plaats dat het tractaat van Sevilla den toestand vereenvoudigde, vermeerderde het de verwarring. De noodlottige bepaling van het overvoeren der troepen bedreigde de geallieerden van Hanover met een krijg, die alleen door hun nieuwe verbondene, Spanje, werd gewenscht. Minder dan ooit was, zoo men de wapenen opnam, te voorzien, welk een omvang en ontwikkeling de strijd wellicht nemen zou. Frankrijk's geheime plannen en de niet geheime eerzucht der Spaansche vorstin dreigden Engeland en de Republiek mede te sleepen in een krijg,

waarvan niemand het einde of de mogelijke gevolgen berekenen kon.

In dezen verwarden stand van zaken wees het denkbeeld, door den Raadpensionaris van Holland reeds in Maart 1728 aanbevolen, een uitweg aan.Herstel van den Europeeschen vrede, door garantie van de Oostenrijksche successie, was de leer, door hem sedert twee jaren gepredikt. Townshend had er niet van willen hooren, en alles, zelfs zijn vriendschap met den Raadpensionaris, aan zijn goed vertrouwen in den sluwen kardinaal opgeofferd. Thans zag hij de inzichten van Slingelandt door de uitkomst gestaafd en in zijn eigen omgeving diens denkbeelden veld winnen.

Doch niet dan langzaam, stap voor stap, kwam het Engelsche kabinet er toe, den Hollandschen staatsman te volgen.

In de *Suite des Pensées impartiales* had Slingelandt het denkbeeld vermeld en bestreden, om aan den Keizer de garantie zijner Italiaansche bezittingen aan te bieden.

Desniettemin werd in April 1730 door Engeland tot dien stap besloten. De Engelsche gevolmachtigden te Soissons werden gelast om aan Fleuri het volgeude voorstel te doen: de geallieerden zouden den Keizer aanbieden, de Italiaansche bezittingen aan de aartshertoginnen te garandeereu, mits hij in de Spaansche garnizoenen in Parma en Piacenza bewilligde en ook de andere verschilpunten met hen regelde. Als 't ware om de verantwoordelijkheid van deze daad van Engeland af te schuiven, schuilde Newcastle achter Slingelandt weg. ‘Daar de Raadpensionaris - schreef hij aan de gevolmachtigden - het denkbeeld reeds voor eenigen tijd heeft geopperd, moeten Uwe Excellentien de zaak zoo behandelen, dat de Spanjaarden niet meenen, dat het van Z.M. uitgaat, of dat Z.M. terugdeinst voor de vervulling van de met Spanje getroffen oyereenkomst.’[1)]

Dit beroep op Simon van Slingelandt was slechts ten deele juist. De voorwaarden, waarvan Engeland de beperkte garantie afhankelijk maakte, waren door hem voor het verleenen der algemeene gesteld. Engeland, een denkbeeld omhelzende, door den Raadpensionaris afgekeurd, verbond het met conditiën, die de aanneming bijkans onmogelijk maakten.

1) The duke of Newcastle te lord Harrington and Stephen Poyntz, 4 April 1730. N.S., by COXE a.w. II, 682.

Niettemin was zelfs de aanbieding van een beperkte garantie een stap van toenadering tot Oostenrijk: een eerste stap op den weg, dien Slingelandt steeds had aanbevolen.

Niemand moest dit besluit meer grieven, dan Townshend. Het was een nieuwe afwijking van de politieke gedragslijn, door hem steeds aanbevolen. Het vijandige besluit van Juli 1729 was door de omstandigheden onuitgevoerd gebleven: het was niet openbaar geworden. Dit besluit kon niet geheim blijven. Te Parijs, in den Haag, te Weenen zou men het opvatten, gelijk het beteekende.

Reeds sedert eenige maanden[1] was het zijn plan om af te treden. Hij was er niet in geslaagd, Newcastle ten val te brengen en door Chesterfield te vervangen. Bij den laatsten zelf had hij tegenstand ontmoet, zegt men. Chesterfield had geweigerd, op grond of onder voorwendsel, dat de Koningin tegen hem was. Hij kon geen den minsten lust gevoelen, zich te verbinden met zijn ouden vriend, wiens positie onhoudbaar was geworden. Townshends verhouding tot Robert Walpole was thans van dien aard, dat zij niet langer in hetzelfde kabinet konden plaats nemen. Deze twee raadslieden der kroon hadden bij een twist - juist naar aanleiding van Chesterfield's benoeming, verhaalt men - zich zooverre vergeten, dat zij elkander, in letterlijken zin, naar de keel hadden gegrepen. Een van hen moest wijken. Wie het zijn zou, was niet twijfelachtig. Townshend, door zijn politiek bankroet gevonnisd, viel met de staatkunde, die hij had voorgestaan.

Toen in April het besluit was genomen, dat geheel met zijn denkbeelden brak, nam hij zijn ontslag.

Sedert de scherpe briefwisseling in Augustus 1728 waren anderhalf jaar voorbijgegaan, waarin Slingelandt en Townshend elkander niet schreven. In Januari 1730 nam de eerste de pen op, om voor 't eerst na zoo langen tijd zelf het woord tot zijn vriend te richten. Wij weten niet wat de aanleiding, evenmin wat de inhoud is geweest. De treurige toestand, waarin de papieren van den grooten Raadpensionaris zich bevinden[2], draagt ditmaal niet de schuld. Onder de door watervlekken onleesbaren komt die

1) Horace Walpole to Stephen Poynts. London 22 Jan. 1730. COXE a.w. II 667.
2) Zie wat Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink daarover heeft medegedeeld in zijn *Studiën en Schetsen*, IV. 304.

van 13 Jan. 1730 niet voor. Uit het antwoord van Townshend schijnt te blijken, dat de inhoud over finantiëele aanspraken der Republiek liep. Het verlies is te betreuren, want het ware belangrijk geweest, te zien, hoe een man als Slingelandt een verbroken band weder aanknoopte.

Het antwoord van den Engelschen staatssecretaris was niet onvriendelijk, maargetuigde toch van een spijtig gevoel. ‘J'ai reçu la lettre que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'écrire le 13 de ce mois N.S. Je puis vous assurer que je n'aurais jamais acquiescé à l'interruption d'une correspondance aussi agréable et aussi instructive pour moi, que la vôtre, si je n'eusse craint de mon côté de Vous être importun; surtout après que mylord Chesterfield s'était rendu à la Haye, qui ayant toute ma confiance, et étant en même temps honoré des ouvertures les plus intimes de votre part, laissait devenir moins nécessaire un commerce particulier de lettres entre nous deux.’[1)]

Er sprak gevoeligheid uit die geheel misplaatste aanstipping van de intimiteit tusschen Slingelandt en Chesterfield. Dat zij niet de reden was van het staken der briefwisseling, wisten beide mannen maar al te goed. De verklaring van Townshend's woorden zal wel te vinden zijn in Chesterfield's weigering, om zijn lot aan het zijne te verbinden. De staatssekretaris zag in zijn vroegeren protégé een gewonnene voor de denkbeelden van Slingelandt.

Thans, drie maanden later, in Mei 1730 aftredende van het politiek tooneel, dat hij niet meer betreden zou, nam hij schriftelijk afscheid van zijn diplomatieke correspondenten en vrienden. Ook van Simon van Slingelandt. Hij verontschuldigde zich, dat hij, ‘après tant de marques que nous nous sommes donnés d'une confiance réciproque dans le cours d'une si longue amitié’, hem niet vroeger zijn besluit had bericht. ‘Les sentiments favorables que V.E. a toujours témoignés à mon égard, et la crainte d'essuyer des reproches qu'une pareille ouverture pourroit m'attirer d'un ami si partial envers moi ont été les seules raisons.’ Dit was natuurlijk de waarheid niet. Toch was er in de wijze, waarin Townshend hier hun oude, vriendschappelijke verhouding vermeldde, iets, wat Slingelandt treffen moest. Un ami si partial - had de hooge staatsman ooit de lofspraak verdiend?

1) Whitehall, 9 Janvier 1729/30. - R.

Slingelandt's antwoord is hartelijk. Hij, die ook de gebreken van den ouden dag ondervindt en door zijn wankelende gezondheid met het denkbeeld van aftreden meer en meer vertrouwd raakt, kan, ook zonder politieke nevengedachten, Townshend's besluit slechts goedkeuren: ‘je suis si éloigné de blâmer le parti que V.E. a pris, que tout au contraire je l'admire, et je serais très porté à imiter votre exemple, si des personnes pour lesquelles j'ai avec raison beaucoup de déférence, ne m'en détournaient par la considération que, quelque peu utile que je suis dans mon poste, je ne puis le quitter pour le prósent sans préjudice du pays, que je sers.’ Doch de gedachte aan zich zelf overheerschte niet. Townshend mocht de voldoening smaken, dat de staatsman, tegen wien hij steeds had opgezien, en die ook hem niet al te zacht had behandeld, met de verzekering van zoo warme vriendschap van hem scheidde, als zeker slechts zelden uit Slingelandt's pen is gevloeid. ‘Tant que je vivrai, je penserai avec un plaisir extrême à un ami tel que vous: je vous supplie, mylord, de songer quelques fois dans vôtre heureuse retraite, que rien ne diminuera jamais le moins du monde la vivacité des sentimens d'une véritable et très parfaite estime et vénération, que j'ai en pour vous depuis le temps que mon bonheur m'a concilié votre connaissance et votre amitié, et qui se sont fortifiés et augmentés, à mesure que les affaires nous ont fourni les occasions de nous entretenir tant de bouche que par écrit.’[1)]

Was er een kleine schuldbekentenis in die laatste woorden verscholen?

Hoe het zij - bij 't afscheid voor het leven drukten de oude vrienden elkander trouwhartig de hand, vergetende en vergevende, wat achter hen lag.

Het voorstel van Engeland om aan keizer Karel de garantie aan te bieden van de schikkingen, door hem voor zijne Italiaansche bezittingen te maken, mits hij toestemde in de Spaansche garnizoenen en de andere geschilpunten regelde, was door Frankrijk en de Republiek aangenomen. Door beiden op denzelfden grond: noch Fleuri noch Slingelandt, om hoe uit-

1) De brieven van Townshend en van Slingelandt zijn op 't Rijksarchief. Coxe deelt ze mede II. 699. De brief van den eerste is zonder datum: die van den laatste van 23 Mei 1730.

eenloopende redenen ook, wenschten of verwachtten de aanneming.

Den 27^{en} Mei gaf Chauvelin, de Fransche grootzegelbewaarder, aan den graaf de Konigsegg, een der Oostenrijksche gevolmachtigden bij het Congres, kennis van den voorslag der geallieerden. Gelijk Engeland had voorgesteld, droeg het eenigszins den vorm van een ultimatum. Het was, schreef Chauvelin, le dernier effort que la France, l' Angleterre et les Etats Généraux font pour assurer une concilation générale[1].

Oostenrijk werdt er niet door verschrikt, en haastte zich niet te antwoorden. Toen in de tweede helft van Juli eindelijk het antwoord werd ontvangen, was het stellig weigerend. Keizer Karel wees den voorslag af, onder warme verzekering van zijn vredelievende gezindheid en nadrukkelijken aandrang op de garantie der geheele Oostenrijksche successie. Niet voor een deel, maar voor het geheel zijner landen wenschte hij zekerheid[2]. De verbondenen, die reeds weinig dagen later met hun repliek gereed waren, stelden zich tevreden, om in korte woorden hun teleurstelling uit te spreken, maar tevens hun stellig voornemen, om alle middelen te hunner beschikking tot vervulling der overeenkomst van Sevilla te bezigen[3].

Zoo dergelijke zinsneden iets beteekenden, moesten zij voor een oorlogsverklaring gelden.

Robert Walpole en Newcastle hadden koning George II slechts met groote moeite tot opoffering van Townshend kunnen bewegen, en niet zonder in verschillende audiëntiën hem te verzekeren, dat zij niet minder Hanoverschgezind waren, dan de man, wiens verwijdering zij eischten. Zij zouden daarom bereidwillig geweest zijn, om Engeland in een krijg te wikkelen, zoo Fleuri hun de hand had geboden. Maar daarop was minder kans dan ooit. De aftreding van den Engelschen staatssecretaris, die sedert zoo vele jaren de vriend van Frankrijk was geweest, had te Parijs een diepen indruk gemaakt. Wat men ook aanwendde om hem van het tegendeel te overtuigen, Fleuri verkoos ze als een verandering van politiek systeem, niet bloot van personen,

1) Idées communiquées à M. le Comte de Konigsegg et redigées de concert entre la France et l'Angleterre et les Etats Généraux, le 27 Mai 1730. - R.
2) Réponse des Plénipotentiaires Impériaux aux idées ou propositions des alliés du 27 Mai 1730. Reçu 18 Juillet 1730. - R.
3) Déclaration des alliés de Sevilla sur la réponse des ministres impériaux aux idées ou propositions du 27 Mai 1730.

aan te zien. Minder dan ooit was hij genegen, om zijn politiek van uitstellen, van afwachten, van niets beslissen, om vrij voor mogelijke dagen te zijn, ter wille van een bondgenoot te laten varen, op wien hij niet meer rekende. De kardinaal is vast besloten, schreef Horace Walpole den 12^{den} Juli[1] uit Parijs, dit jaar niets te doen.

Zeer was men te Londen over deze weigering verbitterd. Opvolger van Townshend was William Stanhope, na het tractaat van Sevilla tot lord Harrington verheven. 'Ik ben jaren lang - schreef hij[2] - ooggetuige geweest van de jammerlijke politiek der Fransche regeering: en ik dacht, dat ik mij over niets meer verwonderen zou, maar deze houding brengt mij in verbazing, want zij schijnt even weinig gezond verstand als eerlijkheid te verraden.'

Even weinig als op Frankrijk, was op de Republiek te rekenen. Ook al ware zij minder machteloos geweest, Slingelandt, die steeds de garantie der Oostenrijksche successie had aanbevolen, zou nooit medewerken tot een krijg tegen den keizer. En wat vermocht Engeland in de Republiek zonder hem?

De eenige mogendheid, op wien men rekenen kon, was Spanje. Maar van haar krachteloosheid, welke zelfs die der Republiek overtrof, was geen hulp, die eenige waarde had te verwachten.

In deze verlegenheid stonden slechts twee wegen open. Walpole en zij, die met hem Townshend hadden doen vallen, konden terugkeeren tot de politiek van den verjaagden Staatssecretaris. Als hij, konden zij Engeland op 't sleeptouw van Frankrijk voort laten gaan, geduldig afwachtende, tot de kardinaal eens zou goedvinden een besliste houding aan te nemen; en inmiddels, als Townshend, Engeland in allerlei kostbare verbintenissen wikkelen. Zoo zij dit niet verkozen, omdat juist die politiek van Townshend de grond of het voorwendsel was geweest, die hem had ten val gebracht, bleef hun slechts één uitweg over. Het was, toe te treden tot het denkbeeld, sedert Maart 1728 voorgestaan door den Hollandschen Raadpensionaris.

Het kon niet twijfelachtig zijn, welke keuze Walpole doen zou. Hij mocht noch wilde Townshend de kroon op 't hoofd zetten.

De Engelsche gezant te Parijs, Horace Walpole ofschoon gewoon

1) To Sir Robert Walpole. - Bij COXE III. 6, 7.
2) To Horace Walpole. 13/24 Juli 1730. - Bij COXE III. 9.

voor de meerderheid van zijn broeder Robert te bukken, was in de buitenlandsche politiek een warm aanhanger van de staatkunde van Townshend, wiens aftreden hij als de val van een ‘groot man’ betreurde. Trouwens, zijn brieven hadden zeer medegewerkt, om Townshend in zijn blind vertrouwen op den kardinaal te sterken. Hij begreep, welk een wending nu te Whitehall voor de deur stond, en deed wat hij kon, om ze tegen te houden[1]. Men ging, zeide hij, veel te snel. Toenadering tot Oostenrijk was verkoeling met Frankrijk. Om ze te vertragen, gaf hij een raad, die bewees, hoe weinig hij op de hoogte was, maar daarom niet minder beteekenend is. ‘Het komt mij volstrekt noodig voor, dat Z.M. volkomen op de hoogte zij van de gevoelens der Staten. Hij moet weten, wat zij den meest geschikten weg achten, om een eind te maken aan den onzekeren staat van zaken: hetzij door te onderhandelen met den keizer, nu dit met eer kan beproefd worden: hetzij door een volgend jaar met kracht op te treden. Daarom meen ik, dat lord Chesterfield een uitstap naar Holland moet doen om rechtstreeks de gedachten van den Raadpensionaris uit diens eigen mond te vernemen, zoowel wat de gezindheid der Staten, als wat de houding betreft, door Engeland en de Republiek in deze kritieke omstandigheden aan te nemen.’[2] Wat hij hoopte van die zending, verheelde hij niet. Indien de Staten een krachtige, oorlogzuchtige houding aannamen, zou Fleuri er door opgewekt worden, om stellige beloften voor een volgend jaar te doen: de onderhandelingen met Oostenrijk zouden dan voorkomen zijn. ‘Ik hoop - voegde hij, veertien dagen later[3], aan zijn broeder er bij - dat lord Chesterfield geen tijd zal verliezen, om zich naar Holland te spoeden. Hij geniet zoozeer het vertrouwen van den Raadpensionaris, dat hij zonder eenigen twijfel in staat is om diens ware gevoelens te vernemen. En zijn oordeel is zoo goed, dat hij een goed gebruik van die kennis zal maken. Het is absoluut noodzakelijk voor de twee volken, dat zij volkomen samenwerken. Ik hoop, dat de edele

1) Zie verschillende brieven van hem, bij Coxe, III. - Het schijnt, dat Robert Walpole hem bij een schrijven van 10 Juli breedvoerig de wending zijner politiek heeft uiteengezet. Waarom deelt Coxe wel het antwoord (bl. 10) mede, maar niet het schrijven van den premier zelf?
2) Horace Walpole to Sir Rob. Walpole, 2 Aug. 1730, bij Coxe, III. 13.
3) Horace Walpole to Sir Rob. Walpole, 16 Aug. 1730, bij Coxe III. 19.

lord den Raadpensionaris dringend zal opwekken, om de Staten tot een krachtig en beslist handelen te bewegen.'

'Quantum mutatus ab illo!' had Chesterfield, als hij dezen brief had gelezen, kunnen uitroepen bij de herinnering, hoe deze zelfde schrijver, die hem thans lof toezwaaide en zijn hulp dringend noodig achtte, hem vroeger toen er sprake was geweest, om hem tot gezant te Parijs te benoemen, bitter had tegengewerkt. En met welk een ironischen glimlach zal Robert Walpole de raadgevingen van den goeden broeder hebben ontvangen, die in Chesterfield en Slingelandt bondgenooten zijner politiek zag!

Toch werd de raad van den gezant opgevolgd, maar niet met zijn bedoelingen. Duo cum faciunt idem, non est idem.

Chesterfield had den geheelen winter - sedert October 1729 - in Engeland vertoefd en de ministerieele crisis, in al zijn phasen, aangezien. Hij was met Townshend op vriendschappelijken voet gebleven, doch werd niet in zijn val medegesleept. Met Slingelandt had hij eenige briefwisseling gehouden, die, voor zoo ver leesbaar, weinig licht verspreidt, deels omdat de diplomatieke omzichtigheid het bespreken van het belangrijkste verbood, deels omdat Slingelandt's brieven ontbreken. Het blijkt niet, dat hij op den gang van zaken eenigen invloed heeft pogen te oefenen. Zijn persoonlijke betrekking tot Townshend maakte dat ook moeielijk. Robert Walpole van zijn zijde was de man niet om aan een Chesterfield raad te vragen. En de Hollandsche Raadpensionaris was niet gewoon, de huldiging zijner inzichten door pesoonlijken invloed te bevorderen. Hij kon wachten. De ontwikkeling der gebeurtenissen zelve zouden zijn denkbeelden doen zegevieren.

Het was weinige dagen na de aftreding van Townshend, dat Chesterfield tot ridder van den Kousenband werd gekozen. Vier weken later - 19 Juni - werd hij tot Lord High Steward of the Household benoemd. Die opvolging van eerbewijzen, geschonken toen het antwoord van Oostenrijk nog onbekend was, bewijst, dat Walpole reeds de mogelijkheid voorzag, dat hij zijn ouden bestrijder zou noodig hebben. Hij zocht hem te winnen, omdat hij zijn hulp zou behoeven[1)]. De gezant

1) Volgens lord Hervey was de verhouding juist omgekeerd. Lord Chesterfield werd Lord High Steward, zegt hij, en vervolgt: bij deze gelegenheid overlaadde Chesterfield Sir Robert Walpole met de warmst mogelijke betuigingen, erkennende, dat zijn vriendschap en aansluiting aan Townshend in dezen winter hem geen het minste recht had gegeven, om deze gunst te verwachten, en hij besloot met te zeggen: 'Ik had het spel verloren, maar gij hebt mijn kaarten in uw handen genomen en het herwonnen.' (Lord Hervey's Memoirs I, 142).
Het is zeer mogelijk, dat Chesterfield, die even gul met complimenten als met sarcasmen was, soortgelijke woorden tot Walpole heeft gezegd. Maar het is niet waarschijnlijk, dat hij zich heeft verontschuldigd over zijn verhouding tot Townshend, die niet alleen zijn vriend was, maar ook zijn superieur. De gezant in de Nederlanden kon toch moeilijk den rug toedraaien aan een ouden vriend, den secretaris van het noorden, eenvoudig omdat deze met Walpole overhoop lag. Veel minder, om dat zijn verhouding tot Townshend volstrekt niet het karakter droeg van politieke samenwerking. Even ouwaarschijnlijk is het, dat Walpole het compliment van Chesterfield, wanneer het werkelijk gesproken is, als ernst heeft opgevat, zooals Hervey in zijn bitterheid tegen Chesterfield doet. Slechts zijn volslagen onbekendheid met de buitenlandsche politiek maakt dit begrijpelijk. Walpole wist niet alleen, waarom hij Chesterfield zocht te winnen, maar tevens, dat de gezant het even goed wist als hij. Niet Chesterfield had het spel verloren. Hij heeft zich ook nooit, en met volle recht, voor deze benoemingen ook maar eenigermate aan den premier verplicht gevoeld. Hem, niet aan Sir Robert, speelden de politieke verwikkelingen op dit oogenblik de troeven in de hand.

in de Republiek, die het vertrouwen van Simon van Slingelandt genoot, mocht geen tegenstander zijn op het oogenblik, dat men zich gereed maakte, de politieke leiding van den Raadpensionaris van Holland te volgen.

Den 18 Juli werd het afwijzend antwoord van Oostenrijk ontvangen. Voor het einde der maand wist men, dat Frankrijk alle medewerking weigerde, om den keizer met geweld van wapenen tot onderwerping aan Sevilla te dwingen. Het oogenblik was gekomen, waarin men beslissen moet.

In het begin der Augustusmaand werd te Whitehall het besluit genomen, om aan het keizerlijk hof officieel te berichten, dat Engeland bereid was de oude vriendschap met Oostenrijk te hernieuwen. Omstreeks 20 Aug. legde Robinson[1)] te Weenen de verklaring af, die eerlang met tegenverklaringen namens den keizer beantwoord[2)] werd. De oude Eugenius van Savoye, die nooit warm Spaanschgezind was geweest, begroette met oprechte blijdschap het uitzicht, dat de oude vriendschap werd hersteld met de zeemogendheden, in en met wier legers hij, de oude degen, in de jaren van zijn jeugd en van zijn mannelijke kracht zijn lauweren had veroverd.

1) Verg. ARNETH, *Eugen von Savoyen*, III. 284.
2) Declaration de la cour de Vienne, envoyée le 30 d'Août 1730; communiquée par le comte de Zintsendorf an Conseiller Pensionnaire le 9 de Sept. 1730. - R.

Om de volkomen verzoening voor te bereiden en de voorwaarden vast te stellen, keerde Chesterfield naar 's Gravenhage terug. Den 20sten Aug. verliet hij[1] Londen.

De instructiën, waarmede de Engelsche gezant in de Republiek wederkeerde, zijn onbekend. Niettemin blijkt van elders een deel van zijn last. De Raadpensionaris, die het eerst den weg had aangewezen, die nu ingeslagen werd, was de gids wien Engeland volgde. Zijn invloed en die van den griffier Fagel werden zoo beslissend geacht, dat hun goedkeuring van het te sluiten tractaat die van den Staat waarborgde. Met hen alleen had Chesterfield te onderhandelen; met hen alleen moest hij de artikelen opmaken. Alle depeches, waarin Robinson, de gevolmachtigde te Weenen, mededeeling deed van zijn bespreking en met het Oostenrijksche kabinet, werden aan Chesterfield, ter mededeeling aan den Raadpensionaris, toeggezonden. ‘Z.M. - verklaarde lord Harrington[2] - zal de Pragmatieke Sanctie niet garandeeren, voordat hij van den Raadpensionaris en den griffier de bepaalde verzekering heeft, dat, ofschoon de vorm van hun gouvernement hun niet vergunt het tractaat gelijktijdig met ons te teekenen, Hij er stellig op rekenen kan, dat dit later zal geschieden.’

Niettemin bleven er hinderpalen genoeg over, die moesten opgeruimd worden, voordat de onderhandeling tot den begeerden uitslag kon leiden.

De toelating der 6000 Spanjaarden in Parma en Toscane was een der grootste bezwaren. In Weenen wilde men er niet van hooren; in Madrid weigerde men elke toegefelijkheid, in de hoop de onderhandelingen te verbreken. Slingelandt deed al het mogelijke, om dezen steen des aanstoots uit den weg te ruimen. Het keizerlijk hof zocht hij tot inschikkelijkheid te bewegen; hij stelde zelf een ontwerp op, dat de keizer aan de geallieerden van Hanover zou kunnen aanbieden[3]. Met minder verschooning behandelde hij Spanje. Ziende, dat in Engeland eenig gewicht aan het verzet van Spanje gehecht werd, weerlegde hij in een breedvoerige memorie de pretensiën der Spaan-

1) Verbaal van Hop. - R.
2) Lord Harrington to Thomas Robinson, 15 Dec. 1730, bij COXE, III. 39.
3) Projet d'accommodement à proposer par S.M.J. aux alliés de Seville. Le 28 d'Août 1730. - R.

sche koningin, om, op grond van een enkel artikel, Europa in een oorlog te wikkelen. Met grooten nadruk en op heftiger toon, dan hem gewoonlijk eigen was, wees hij op de zeer ernstige gevolgen, indien onder zulke voorwendselen de vrede van Europa werd verhinderd. Engeland en de Republiek moesten, zonder zich om Frankrijk en Spanje verder te bekommeren, aan den dreigenden staat van zaken een einde maken, en door de garantie der Pragmatieke Sanctie de rust van Europa verzekeren.[1)]

Na weken arbeids en onderhandelingen mocht hij slagen. Engeland vereenigde zich met zijn inzichten, en keerde aan de hand van den Hollandschen Raadpensionaris tot het oud politiek systeem terug.

Over de mondelinge onderhandelingen van Slingelandt en Chesterfield met den Oostenrijkschen gezant, bij de vaststelling van hun ontwerp-verdrag, zijn geen bijzonderheden bekend. ‘Wij maakten met ons drieën het tractaat,’ verklaarde Chesterfield in volgende dagen. Indien het verhaal, dat hij, naar men zegt, van zijn ambassade in de Nederlanden heeft opgesteld, nog bestaat, kan het een belangrijke bijdrage voor het staatkundig leven en karakter van Simon van Slingelandt zijn.[2)]

Bij het ontwerp, door hen ontworpen[3)], garandeerden Enge-

1) Mémoire contenant des réflexions sur l'état présent des différents entre l'Empereur et les alliés de Hanovre et de Séville, et sur la manière de les accommoder, ébanché le 19 de Septembre 1730 et soumis à l'examen de N.N. - R.

2) De kansen er op zijn gering. Reeds Dr. Maty betreurde in 1777, dat het waarschijnlijk nooit het licht zou zien. Waarom, zegt hij niet. I. 293.
De onderhandelingen van het traktaat werden nog bijgewoond door een ander gezant. Chesterfield vertelde in 1744 aan Marchmont het volgende:
Een van de eischen van den Keurvorst van Hanover was, dat de Duitsche bezittingen tot een vrouwelijk leen zouden worden verklaard. De keizer weigerde dit, omdat hij het zonder het Rijk niet kon doen.
Hij - Chesterfield - had bij de onderhandelingen in den Haag zorgvuldig vermeden, zich met de belangen van Hanover in te laten. Daarom had hij ‘aan het Engelsche ministerie voorgesteld, dat de Hanoversche minister in den Haag, een zekere Spörken (zie Gids, Maart 1884, bladz. 586) een stomme vent, die de dochter van den Raadpensionaris gehuwd had, de conferentiën zou bijwonen, daar hij anders zich maar beleedigd zou gevoelen, en dit wellicht invloed kon hebben op den Raadpensionaris. Het Engelsche ministerie had het goedgekeurd. Chesterfield had ronduit aan Slingelandt gezegd, hoe de zaak in elkaar zat. En deze had geantwoord, dat het heel goed was, want zijn benêt de fils zou geen kwaad doen. *Diary of Marchmont* 13 October 1744.

3) Plan d'un traité, Dec. 1730. - R.

land en de Republiek de Pragmatieke Sanctie, terwijl de keizer de 6000 Spanjaarden toeliet en in de opheffing van de Compagnie van Ostende bewilligde. Slechts de hoofdpunten van het verschil waren hier geregeld: alle anderen werden aan nadere besprekingen verwezen. Van de eischen, die George als keurvorst van Hanover te berde bracht, was geen melding gemaakt. De Engelsche koning was er zeer boos over, inzonderheid op den Raadpensionaris. Chesterfield trok met warmte en scherpheid voor hem partij, en nam de schuld van het verzuim op zich. 'Ik achtte het geheel ongepast, den Raadpensionaris te verschrikken met een catalogus van pretensiën, die hem de geheele zaak als onuitvoerbaar zou doen beschouwen'.

Trouwens, te Whitehall zorgde men wel voor de keurvorstelijke eischen. Toen het ontwerp, 15 Dec., naar Weenen werd gezonden, was het verrijkt met allerlei bijvoegselen, die Hanoversche belangen raakten. En Chesterfield en Slingelandt waren er zeer ontevreden over.

'De koning beschouwt de garantie als zulk een groote concessie, dat zij hem rechtigt alles te vragen', merkte de gezant[1)] scherp aan.

'Het verdrag, voor zoover het Engeland en de Republiek betreft, is zoodanig, dat de keizer het moet aannemen. Maar in de keurvorstelijke eischen kan noch hij noch het Duitsche Rijk ooit bewilligen.' Met grooten nadruk stond Chesterfield de inzichten van Slingelandt bij het Engelsche kabinet voor, en bepleitte ze met een kracht, die niet vrij van heftigheid was, schoon de vorm behoorlijk mocht heeten. 'De Raadpensionaris vreesde, ook zonder ze te kennen, dat de keurvorstelijke eischen bezwaren zouden geven. Hij hoopte, dat men ze naar een latere overeenkomst zou verwijzen. Wat zullen de gevolgen zijn, indien op deze punten, die noch Engeland noch de Republiek aangaan, de onderhandeling af breekt? Het wantrouwen en de verdeeldheid onder de geallieerden zal alle samenwerking in het vervolg ondermijnen: wij zullen verplicht zijn aan Frankrijk waarborgen van onze trouw in de toekomst te geven. Zoowel voor den koning als voor het ministerie en de natie zullen de gevolgen noodlottig zijn.'

Het werd eindelijk te Londen ingezien. Toen na twee maanden onderhandeling en na herhaalde herziening van het ontwerp,

1) Letters and Works III. 60 passim.

ondanks den invloed van een krachtige vredespartij te Weenen, aan wier hoofd Eugenius van Savoie stond, alles afstuitte op de keurvorstelijke eischen, besloot Walpole toe te geven. Het ministerie deinsde voor de verantwoordelijkheid terug, om ter wille van Hanover den vrede aan Europa te weigeren. De koning moest buigen. De gezant te Weenen kreeg last, om, zoo de hoofdpunten waren toegegeven, den vrede te teekenen, zonder zich door nevenbezwaren[1)] te laten weerhouden. Den 18^{den} Maart 1731 werd het tweede tractaat van Weenen gesloten.

Het was een groote staatkundige overwinning, door de geallieerden van Hanover behaald, die het verbond van Weenen eindelijk hadden verbroken. Maar inzonderheid was het een zege van den Hollandschen Raadpensionaris. Met zelfvoldoening mocht Simon van Slingelandt op zijn werk terugzien.

Van den eersten dag, dat hij zijn betrekking had aanvaard, had hij voor deze uitkomst gearbeid. Stap voor stap had hij Frankrijks invloed in Engeland tegengegaan, om het aan de bedwelmende vriendschap van Fleuri te ontscheuren. De kronkelwegen van den kardinaal had hij versmaad, maar eerlijk en oprecht steeds zijn hoofdbeginsel vastgehouden en gehandhaafd. Noch op de zelfzucht van een koning noch op het eigenbelang van een minister had hij zijn berekening gebouwd. Het belang van Europa alleen had aan zijn betoogen kracht geschonken. Aan zijn hand keerden de zeemogendheden tot de oude staatkunde van Willem III, aansluiting aan Oostenrijk, terug.

Toen de moeielijkheden met het buitenland waren overwonnen, vingen die met het binnenland aan. Drie maanden waren aan de Republiek voor hare toetreding gesteld.

Van den aanvang af, deden zich tallooze bezwaren gelden. Betrekkelijk een der geringsten werd door Slingelandt zelven geopperd. In het tractaat was het verbod van allen kolonialen handel in de Oostenrijksche Nederlanden vastgekoppeld aan de bepaling van een nieuw handelstarief. Slingelandt eischte de zekerheid, dat het eerste niet van het laatste afhankelijk zou worden gesteld. Engeland gaf bereidwillig de verklaring, door den Raadpensionaris geëischt.

1) ‘Collateral difficulties.’ George Tilson, under secretary of state, to Thomas Robinson. - 8 februari 1730. - Zie de geheele hoogstbelangrijke correspondentie van Robinson, bij COXE, III. 54-102.

Ernstiger gevaar bood de tegenstand der regentenaristocratie. Frankrijk ving in deze dagen aan, den noodlottigen invloed in de Republiek uit te oefenen, die haar ten ondergang zou voeren. Met pamfletten zocht het de publieke opinie tegen het Weener tractaat op te zetten. De regenten verschrikte het, door zijn weigering, om de Pragmatieke Sanctie te waarborgen, en het uitzicht op een krijg, na korter of langer tijd, die het daardoor opende. De staatspartij, die de Republiek beheerschte, wist, dat een krijg haar ten val zou brengen en het stadhouderschap herstellen. Beperkingen der opgenomen verplichtingen werden daarom door de regenten geëischt. Doch ook hiermede alleen werd de toestemming niet verkregen. Ook particuliere belangen moesten bevredigd worden, voordat het staatsbelang kon wegen. Het eerzame stedeke den Briel veroorloofde zich zijn goedkeuring te doen afhangen van de aanstelling van een zijner inwoners tot luitenant-kolonel.

Met diepe minachting zag Chesterfield het aan, hoe een man als Slingelandt met den verachtelijksten tegenstand had te kampen. Voor zooveel hij kon, ondersteunde hij hem. Hij riep de hulp van den jongen stadhouder van Friesland in, om de toetreding van dat gewest te verzekeren.

‘Het is onmogelijk - schreef Chesterfield in Juli 1731 naar Engeland - voor iemand, die niet goed bekend is met den vorm van bestuur, die hier bestaat, zich een voorstelling te vormen van de zonderlinge vertragingen en absurde moeielijkheden, die bij deze onderhandeling zich hebben opgedaan: maar om er u een denkbeeld van te geven, wil u voorstellen een Engelsch minister, die de een of andere zaak wil doorzetten op grond alleen van de verdienstelijkheid der zaak zelve, zonder zich van belooningen of straffen te bedienen, in een Huis der Gemeenten, wat onze patriotten een onaf hankelijk en onbevooroordeeld huis zouden noemen, d.i. in een vergadering van menschen, staande onder elken invloed behalve dien van het hof: en oordeel dan, hoe spoedig en hoe gemakkelijk het gaan zou. Dit is het geval met den Raadpensionaris en den Griffier: behoudens dit verschil bovendien, dat hier unanimiteit wordt gevorderd. Zonder den steun van beloften of bedreigingen, moeten zij al hun kracht inspannen om een groote massa hoofden tot één te brengen, waarvan er velen ongeschikt zijn om te oordeelen, maar er toch hardnekkig aanspraak op maken:

velen niet in staat om goed te oordeelen, maar koppig en verkeerd oordeelen: en anderen zijn, die altijd zulke politieke zaken aangrijpen, om voordeeltjes voor hun steden, zichzelven en hun familie te verwerven. Het is inderdaad meer te verwonderen, dat hier nog iets tot stand komt, dan dat het lang duurt. Voor mijn part, als ik iemand de christelijke deugden van geduld, zelfbeheersching en lankmoedigheid wilde leeren, zou ik hem hier heen zenden om een tractaat te sluiten[1].'

Het duurde bijkans een jaar, voordat een vorm werd gevonden, waarin de goedkeuring zonder gevaar scheen gegeven te worden. In Februari 1732 werd eindelijk het tractaat van Weenen door de Staten-Generaal[2] goedgekeurd.

Het was het sein voor Chesterfield om te vertrekken. Toen hij in Aug. 1730 naar Holland was gekomen, had hij gedacht, Kerstmis weer in Engeland te zullen vieren. Tot niets meer had hij zich verbonden. De vertraging, die de goedkeuring van het tractaat had ondervonden, had hem een jaar langer doen vertoeven. Hij nam afscheid met eene missive die hij den 25sten Februari 1732 aan Hoog Mogenden toezond. Hij had den Amsterdam leeraar Théodore Huet verzocht den afscheidsbrief voor hem na te zien en te verbeteren. Diens redactie nam hij genoegzaam geheel over. Doch hij laschte er een zinsnede in, waarin hij den wensch uitsprak, dat 'l'Arbitre suprême des evènemens' mocht 'suspendre le cours des infirmités humaines et étendre les bornes de la vie en faveur de ceux dont l'expérience, les talents et les travaux peuvent contribuer à la sûreté et à la gloire de la Republique.'[3] Wat hij met die woorden bedoelde, en wie hij op het oog had, lichtte hij aan den steller der missive toe. Het was een hulde aan Slingelandt en aan Fagel.

De waardeering was weerkeerig. Tusschen Slingelandt en Chesterfield was de officieele verhouding sedert lang een vriendschappelijke geworden. Was het alleen de overeenstemming hunner politieke inzichten, die den ouden man, ziekelijk en dikwijls lastig, maar niettemin altijd krachtig van geest en helder

1) *Chesterfield to Geo Tilson*, 27 Juli 1731. - Letters and Works, III. 83.
2) *Acte de concurrence des Etats Généraux*, bij *Rousset*, VI. 442.
3) Zie Chesterfield's brief aan Théodore Huet, uitgegeven door BUSKEN HUET, in zijn *Jacques Saurin* en *Théodore Huet*, bl. 12.

van hoofd, aan den zooveel jongere boeide? Of was het de aantrekkelijkheid, die zelfbewustheid en jeugd, ook waar zij verbonden is met zooveel overmoed en lichtzinnigheid, als Chesterfield kenmerkte, steeds bezit, on dikwerf het meest voor hen, wier levenskracht wegvloeiende is? Voor een ernstig man, als Slingelandt, zijn hooge kracht zich bewust, maar tevens neergedrukt onder het gevoel van ziekelijkheid en van politieke onmacht, waartoe het meest schaamteloos eigenbelang ten koste van 's lands welzijn hem doemde, moest het een afleiding en een verkwikking zijn, bij wijle den verfrisschenden en opwekkenden invloed te ondergaan van een zelfvertrouwen, dat voor niets terugdeinsde en van een luchthartigheid, die in sarcasmen een uitweg voor zijn ergernissen zocht. To meer, omdat deze jongere met zooveel ware reverentie zijn meerderheid erkende, en met zooveel oprechte eerlijkheid hem zijn dank voor de voorlichting zijner rijper ervaring en voor zijn vriendschap tevens betoonde.

Toen hij, in Oct. 1729 naar Londen vertrokken, van Slingelandt de *Suite des pensées impartiales* ontving, besprak Chesterfield in zijn antwoord - het was blijkbaar de eerste brief na zijn vertrek - het onderwerp niet, voordat hij deze regelen deed voorafgaan.

'Je crois qu'il ne m'est nullement nécessaire de dire à V.E. ce que je pense de tout ce qui vient de votre part, ni de vous assurer des sentiments de reconnaissance que j'ai et que je conserverai toute ma vie des bontés et de l'amitié, que vous m'avez témoigné pendant mon séjour à la Haye, étant très persuadé de ce que V.E. me rend justice lè dessus.'[1] Diezelfde toon klinkt door al de brieven, die over zijn: geen enkele is er, die la parfaite vénération, waarmede Chesterfield gewoonlijk zich teekent, logenstraft. Ook na het nederleggen der ambassade en zijn vertrek voor goed uit de Republiek, verandert hij niet. Nauwelijks in Londen teruggekeerd, haast hij zich hem te schrijven: 'V.E. voudra bien me permettre d'employer les premiers momens de mon séjour ici, pour vous témoigner ma reconnaissance de toutes vos bontés pendant celui que j'ai fait à la Haye.'[2] Slingelandt antwoordt en zendt hem een brief, waarin hij hulde brengt aan zijn be-

1) Londres 28 Oct. 1729. - R.
2) Londres 7 Mars 1732. - R.

gaafdheden. Chesterfield wijst de lofspraken af en verklaart er niets in te willen lezen, dan een nieuw bewijs van de ‘partialité en ma faveur que j'ai si souvent expérimenté pendant mon séjour à la Haye, et qui indépendamment de ces grandes qualités qui vous ont acquises le respect et la vénération de tout le monde, m'oblige à vous considérer comme un ami et un protecteur, et (pardonnez moi le mot) à vous aimer et vous honorer comme un père.’[1)]

Aanvankelijk schijnt de briefwisseling te zijn voortgezet. Slingelandt merkte, na Chesterfield's vertrek, eenige verandering in den toon van Engeland op en vroeg inlichting, naar 't schijnt. ‘Ik word buiten alles gehouden, antwoordt Chesterfield; de ministers laten mij geen enkelen brief zien: ils m'ont caché même avec soin ce qu'ils ont communiqué avec indiscrétion aux autres.’[2)] Dit moest storend op de correspondentie werken: politieke voorzichtigheid kon ze ongeraden doen achten. Vooral nadat Chesterfield als een der hoofden van de oppositie tegen Walpole in het Hoogerhuis was opgetreden. Toch zien wij Chesterfield nog herhaalde malen aan Slingelandt schrijven, en steeds op hartelijken toon, en met opprijsstelling van zijn oordeel. Doch langzamerhand, als steeds, waar afstand en verschil van levenstaak scheidt, hield de vriendschappelijke aanraking op, en leefde alleen de herinnering voort. De woorden, twintig jaar later door Chesterfield ter eere van Slingelandt en Fagel geschreven, bewijzen, dat zij warm en blijvende is geweest.

THEOD. JORISSEN.

(*Wordt vervolgd.*)

1) Londres 10 Mars 1732. - R.
2) 22 Maart. - R.

Brazilië en Java.

K.F. van Delden Laërne, Brazilië en Java. Verslag over de Koffiecultuur in Amerika, Azië en Afrika. 's Gravenhage, bij Martinus Nijhoff. 1885.

Het is nu ruim 16 jaar geleden, dat een ervaren koopman, in den koffie-handel grijs geworden, eenige brochures[1)] schreef, waarin hij met cijfers aantoonde, dat de consumptie van koffie de productie zeer overtrof, en dat men weldra een koffie-nood te gemoet kon zien. Vrij algemeen werd dit gevoelen gedeeld en de prijzen werden dan ook tot eene ongekende hoogte opgevoerd. Het bleek intusschen weldra dat men zich van de toekomstige schaarschte een overdreven denkbeeld gemaakt had, en er kwam steeds koffie genoeg, om zelfs in de toenemende consumptie te voorzien. In het jaar 1879 schreef de ijverige en bekwame voorzitter van de Javasche Bank Mr N.P. van den Berg[2)] een vertoog, waarin hij zijne meening uiteenzette, dat de consumptie de productie nog overtrof, en dat er goede gronden aanwezig waren, om verderen teruggang als onwaarschijnlijk aan te nemen. Niettemin bleven de prijzen zich onophoudelijk in dalende richting bewegen, en bereikten eindelijk het ongekend lage standpunt van 25 ½ cent voor goed ordinair Java, een prijs die heel wat verschilde met dien van 1874, toen men aan dezelfde soort eene waarde van 72 ½ cent toekende.

De oorzaken van dien val in de prijzen waren niet ver te zoeken. De productie van het groote Zuid-Amerikaansche rijk Brazilië nam hand over hand toe en de enorme hoeveelheden van daar aangevoerd deden de voorraden in alle stapelplaatsen stijgen. Hierbij kwam dat de snellere overvoer met stoombooten, die grootendeels de zeilschepen vervingen, als het ware een halve

1) C.H. Schöffer Sr., Der Caffee-handel I. II. III., Amsterdam Seyffardtsche Buchhandlung 1868-1869.
2) Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië, Deel 24, afl. 11 en 12.

oogst eer op de verbruik-markten beschikbaar stelde, welke omstandigheid de voorraden nog meer deed zwellen.

Enkele cijfers zullen dit duidelijk maken. In 1862 bedroeg de wereldproductie van koffie ongeveer 5.000.000 balen, in 1872 was die tot 7.500.000 gestegen, om tot 1878 ongeveer op dezelfde hoogte te blijven. Zij steeg in 1879 tot ruim 9.000.000 balen, en bereikte in 1882 het nimmer gekende cijfer van 10.287.000 balen.

Van dit laatste cijfer leverde Brazilië alleen 6.000.000 balen, terwijl de productie in 1862 nog slechts 2.160.000 balen bedroeg, om in 1872 tot 3 ½ millioen te stijgen.

De voornaamste overige koffie-produceerende landen zijn thans:

Nederlandsch Indië met	1.750.000 balen
Ceylon met	300.000 balen
Britsch-Indië met	300.000 balen
Venezuela en Columbia met	500.000 balen
Centraal Amerika met	400.000 balen
West-Indië met	600.000 balen

terwijl minder belangrijke contingenten door de Philippijnen, Afrika en Mexico geleverd worden.

De wereld-consumptie, hoewel gestadig toenemende, hield met dien vooruitgang aanvankelijk geen gelijken tred. Werd zij in 1879 op 8.000.000 balen geraamd, zij steeg in 1882 tot 9.250.000 balen. In 1884 evenwel schijnt zij, volgens bevoegde becijferaars, de productie niet alleen ingehaald, maar zelfs eenigszins overtroffen te hebben. Men rekende toch de productie in dat jaar op 10.300.000 balen en de consumptie op 10.700.000 balen, zoodat dan ook de voorraden op de 8 hoofdmarkten van Europa en in de voornaamste stapelplaatsen in Amerika eindelijk, al is het ook nog in geringe mate, aan het afnemen geraken. Het beste blijkt de toeneming uit de volgende cijfers:

31 Dec.	**1884**[1)]	**1883**	**1882**	**1881**	**1880**
Europa	184.400 tons	186.050 tons	151.500 tons	144.550 tons	107.700 tons
N.Amerika	21.694 tons	25.522 tons	15.046 tons	17.696 tons	19.000 tons
Totaal	206.094 tons	211.572 tons	166.546 tons	162.246 tons	126.700 tons

terwijl het cijfer van 31 December 1884 voor het eerst stilstand, met neiging tot teruggang, vertoont.

1) De ton wordt gerekend op ca. 17 balen.

Het spreekt wel van zelf, dat in de laatste jaren de oogen van allen die belang hadden bij de koffie-cultuur en den koffiehandel naar Brazilië waren gericht. Dit onmetelijke rijk was de groote onbekende, dat alle berekeningen in de war had gestuurd, en waarvan men niet wist, wat het verder in zijn schild voerde.

Stelden velen in Nederland en op Java in deze zaak groot belang, niet minder was de Nederlandsche Regeering daarbij betrokken. Jaren lang hadden de baten der Java-koffie voor haar rijkelijk gevloeid. Zij hadden haar in staat gesteld een net van spoorwegen in Nederland te bouwen, kanalen te graven en vestingen op te werpen en af te breken; zelfs had men zich de weelde van een Atjeh-oorlog durven veroorloven, altijd rekenende op die milde bron van inkomsten. Maar het werd helaas anders. De opbrengst der koffie verminderde van jaar tot jaar, en de batige saldi maakten plaats voor tekorten, die uit telkens nieuwe leeningen gedekt moesten worden.

Geen wonder dan ook, dat er eindelijk een Minister van Koloniën gevonden werd, die weten wilde wat hij in de toekomst van dat groote Brazilië te wachten had. De heer van Bloemen Waanders meende dat zulks het beste kon bereikt worden, door aan eenen speciaal daartoe aan te wijzen ambtenaar de opdracht te geven, de onbekende en reusachtige schoone een bezoek te brengen, en te trachten den sluier op te lichten, die haar gelaat tot dusver voor de buitenwereld verborgen hield. Want zoo was het inderdaad. Men wist wel hoeveel er jaarlijks gekomen was, maar men wist niet of men te doen had met eene voor verdere uitbreiding vatbare productie. Men wist niet, of de prijzen, die besteed werden, nog genoegzaam remuneratief waren, of er werkkrachten genoeg waren, of de gronden niet uitgeput zouden raken, in een woord men miste alle gegevens om over de toekomst van den grooten tegenstander te oordeelen.

De keus van den Minister Waanders viel op den Heer van Delden Laërne, Oost-Indisch ambtenaar met verlof in Nederland. Deze nam de missie op zich; hij vertrok in het einde van 1883, en volbracht zijn reis in betrekkelijk korten tijd. Zijn verslag ligt thans voor mij, en ik moet gulweg bekennen, dat ik mij verbaasd heb over den ontzettenden arbeid door dien heer verricht. Evenwel niet alleen over de hoeveelheid, maar ook over de grondigheid en degelijkheid van zijn werk. De uitslag

is vervat in een lijvig boekdeel, handelende over alles wat Brazilië betreft: geschiedenis, aardrijkskunde, politiek, agrarische- en economische toestanden, handel en bankwezen. Maar hetgeen zijn werk bovenal belangrijk maakt is zijn deugdelijk onderzoek van het koffie-vraagstuk, verrijkt met hetgeen hij meent dat er uit dit alles voor Java te leeren valt. Ik kan den wensch niet onderdrukken, dat dit uitnemende werk in veler handen moge komen, en verheug mij derhalve in het bericht dat daarvan eene Engelsche en Fransche vertaling het licht zal zien. Maar ik hoop tevens dat de Regeering ten behoeve van het Nederlandsch publiek eene beknopte uitgave moge bevorderen, die een ieder in staat zal stellen, met de resultaten van dezen arbeid kennis te maken. Menigeen wordt allicht afgeschrikt door tal van cijfers en uitvoerige statistieken, terwijl een minder uitgewerkt verslag gewis gretig lezers zou vinden. Want welk rechtgeaard staatsburger in Nederland stelt geen belang in de koffie?

Brazilië is een land, bijna even groot als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en als geheel Europa. Het heeft een klimaat afwisselend van de gematigde warmte der keerkringen tot de gloeiende hitte van den equator. Het bevat vruchtbare vlakten en hooge gebergten en is doorsneden door tal van rivieren, waaronder de Koningin der stroomen, de Amazonen-rivier.

Slechts een betrekkelijk klein gedeelte van dit onmetelijke land omvat de koffie-zōne. Zij is gelegen in de zuidelijke provinciën Rio de Janeiro, Minas Geraes en Saō Paulo, terwijl ook nog een klein deel van het product in de provinciën Cearā en Bahia gevonden wordt, die verder noordelijk gelegen zijn.

De koffiecultuur in Brazilië draagt geheel het karakter van groote cultuur, dat wil zeggen, dat zij nergens door den kleinen man op geringe schaal gedreven wordt, maar geheel op den voet van uitgebreide ondernemingen, zoogenaamde fazenda's, gelijkstaande met hetgeen men in Java een koffieland en in West-Indië een plantage zou noemen. De eigenaar is op de plantage woonachtig, of heeft er een administrateur, en de geheele onderneming is een complex, met inbegrip van een behoorlijk geïnstalleerd etablissement voor het bereiden en pellen der koffie. De arbeid geschiedt geheel en uitsluitend door slaven, die daartoe op de ondernemingen wonen. Veel werk wordt van hen geëischt, van 14 tot 17 uren daags, terwijl zij des nachts in eene omheinde ruimte worden opgesloten. De behan-

deling schijnt over het algemeen goed te zijn, terwijl ook de voeding weinig te wenschen overlaat. Hoeveel werk deze slavenbevolking wel moet verrichten blijkt uit de omstandigheid, dat de geheele koffieproductie van 6/mm balen het werk vertegenwoordigt van 284.000 slaven, zoodat elke slaaf gemiddeld 21 à 22 balen voor zijne rekening heeft. Dit sluit den geheelen arbeid in zich: planten, schoonhouden der tuinen, plukken, vervoeren en bereiden. Op Java gebruikt men voor denzelfden arbeid verscheidene huisgezinnen.

Dat onder zulk een regime de tuinen niet zooveel zorg kunnen genieten als wel wenschelijk is, ligt voor de hand. Nergens vindt men dan ook de terrasseering der hellingen, thans in Java zoo algemeen gebruikelijk, ten einde het wegspoelen der goede lagen aarde te voorkomen.

De bereiding schijnt over het geheel met veel zorg en met behulp van goede machineriën, die van Lidgerwood en anderen, te geschieden. Inmiddels is er slechts een klein gedeelte dat op West-Indische wijze wordt bereid. Voor het overige wordt de gewone bereiding gevolgd.

De communicatie-middelen zijn in de laatste jaren door aanleg van spoorwegen veel verbeterd. Intusschen zijn de gewone wegen meer dan slecht, en is het vervoer naar de stations en van de tuinen allergebrekkigst. De vrachten van het product naar de kust zijn dan ook zeer hoog en het verlies aan gewicht onderweg uiterst aanzienlijk.

De vruchtbaarheid van den grond, alsmede de geschiktheid tot het voortbrengen van koffie schijnt buiten allen twijfel te zijn. Een deel der koffie wordt naar Rio de Janeiro afgevoerd, men rekent ongeveer ⅔ van den oogst, het overige vindt zijn markt te Santos. De qualiteit van laatstgenoemde soort komt aan die der gewone Java koffie zeer nabij, vooral aan de goed ordinaire groene Malang-boon. Hoewel men zich op de plantages nog al moeite geeft om de koffie te sorteeren, zoo levert dit voor den planter weinig voordeel op, omdat de ensaccadores van de kust de verschillende soorten dooreenscheppen ten einde eene gelijksoortige type te erlangen. De verschillende soorten en nuancen van welke men zulk eene fraaie verzameling op de Tentoonstelling te Amsterdam in 1883 kon aanschouwen, bestaan in den handel niet.

De planter in Brazilië heeft evenzeer als die op Java in den regel behoefte aan een geldschieter. Van lieverlede is deze werkkring gekomen in handen van de commissarios, die aanvankelijk slechts de agenten van de planters waren voor den verkoop der koffie. Zij zijn begonnen voorschotten te verleenen tegen consignatie van het product, waarmede die dan werden vereffend. Langzamerhand zijn de fazendeiros evenwel bij de commissarios in schuld geraakt, terwijl deze weder de gelegenheid hebben het cultuurpapier, dat hun door de planters wordt gegeven, bij de Banken te disconteeren. De rente die de commissario berekent, bedraagt in den regel c^{a}. 12 pCt. Door de min gunstige tijden, zijn de banken ook genoodzaakt geweest hun disconto op te slaan en schijnen deze 10 à 11 pCt. te belasten, terwijl zij twee solide endossementen op de wissels eischen.

De banken geven ook hypothecaire voorschotten, waarvoor eene matiger rente betaald wordt, die van 6 tot 8 pCt. 's jaars schijnt te varieeren. Vele fazenda's zijn hypothecair aan de banken verbonden, en het komt mij voor dat deze laatste, alhoewel zij het recht hebben pandbrieven uit te geven, bij hunne uitzettingen niet gering risico loopen in den benarden tijd welken de koffiecultuur te gemoet gaat en waarin zij ten deele reeds verkeert.

Goedkoop geld heeft de Braziliaansche planter zeker niet, en bovendien is hij aan vele commissiën en kortingen onderworpen, vóór zijn product het land verlaat.

De commissario verkoopt de koffie aan den ensaccador, die de plaatselijke tusschenpersoon is tusschen hem en den exporthandelaar. De ensaccador is evenwel geen makelaar, maar koopt en verkoopt voor eigen rekening. Hij mengt de verschillende soorten koffie dooreen, en maakt zooveel mogelijk groote gelijksoortige partijen, omdat die bij den exporteur het gemakkelijkst te verkoopen zijn. Deze verkoop geschiedt meerendeels door makelaars, die ook weder hunne courtage verdienen.

De kostende prijs der koffie is dan ook van dien aard, dat men bij de tegenwoordige prijzen op geene uitbreiding der cultuur rekenen mag. Eene onderneming geheel met eigen middelen werkende, en uiterst zuinig beheerd, kan ternauwernood eene matige rente afwerpen. De beschikbare gronden, die voor de koffiecultuur bruikbaar zouden zijn, moeten nit den aard der zaak hoe langer hoe verder in het binnen-

land gezocht worden, en het vervoer naar de kust, toch reeds bezwarend, zoude te veel op den kostenden prijs drukken.

Maar de geheele zaak wordt ten slotte beheerscht door het vraagstuk der werkkrachten. En hieromtrent veroorloof ik mij eenigszins uitvoeriger te zijn.

Op de geheele bevolking van Brazilië, die ca. 11.400.000 zielen bedraagt, telt men 1.000.000 slaven. Van deze zijn er in de koffie-provinciën ongeveer 725.000, en daarvan wederom 283.000 bij de koffie-cultuur ingedeeld. Van de overige bevolking is geenerlei arbeid voor de koffie-cultuur te wachten. Zij woont in de groote steden, of is verspreid over het onmetelijke land, en is te indolent voor geregelden handenarbeid. Er bestaat geen verschil van gevoelen over het feit, dat de koffiecultuur als groote cultuur onafscheidelijk aan den slavenarbeid verbonden is, daar deze door kolonisatie niet te vervangen is. Voor het werk van den slaaf zoude men ten minste 3 of 4 vrije kolonisten noodig hebben, en dat zoude de koffie te duur maken. De vrije kolonist kan met andere kleine cultures van levensmiddelen veel meer verdienen, en legt zich daarop onmiddellijk toe. Trouwens de pogingen om vrije kolonisten aan te werven zijn tot dusver zoo goed als mislukt. Zoolang de slavernij bestaat, is daarvan ook weinig te wachten. Aan den planter verhuurt hij zich niet, en vrije gronden voor kleine cultuur zijn er in de koffie-zone niet beschikbaar, daar alles particulier eigendom is.

Van eene kolonisatie op groote schaal waartoe het land, wat zijn klimaat betreft, ook voor Europeanen niet ongeschikt is, kan derhalve niet komen zoolang de slavernij niet is afgeschaft, en het groote landbezit opgebroken. Van daar dat zich de stroom der landverhuizers thans ook bij voorkeur richt naar de Argentijnsche Republiek, waar de omstandigheden voor hen veel gunstiger zijn, zoowel wat arbeid als wat grondbezit aangaat.

Het vraagstuk der slavernij is dus voor de koffie-cultuur van het hoogste gewicht. Daarmede toch staat en valt die als ‘grande lavoura.’ Sedert jaren is dan ook dit onderwerp aan de orde, en men mag aannemen, dat de eindbeslissing niet ver meer verwijderd is. Menige maatregel is reeds genomen en voorbereid, maar helaas de belangen van velen zijn er zoo nauw mee verbonden, dat het tot een ernstig streven naar afschaffing niet gekomen is. Alles is ‘para inglez ver’, opdat de Engel-

schen het mogen zien, schijnvertooning, mystificatie, maar geen werkelijkheid. Wetten en verordeningen om de slavernij binnen een zekeren tijd te doen ophouden, zijn er genoeg gemaakt, maar zij zijn òf een doode letter, òf zij worden op menigerlei wijze ontdoken.

Toch schijnt het dat de stroom der negentiende-eeuwsche begrippen ook Brazilië binnendringt en dat dit, bijna het laatste, bolwerk der slavernij eindelijk zal bezwijken.

Het is ontegenzeggelijk dat de partij der emancipationisten, die de bevrijding der slaven op groote schaal wenschen tegen schadeloosstelling door den Staat, en de partij der abolitionisten, die eene dadelijke vrijverklaring wenschen zonder eenige schadevergoeding van den Staat, steeds in kracht toenemen. Even waar schijnt het te zijn, dat de niet-slavenhouders, d.w.z. de groote massa der bevolking, eene spoedige emancipatie wenscht, omdat zij daarbij niets te verliezen heeft.

Men staat dus, volgens den Heer van Delden Läerne, in Brazilië thans voor het volgend moeielijk op te lossen dilemma:

òf: om met het oog op de eischen van het oogenblik de emancipatie der slaven onbepaald te verschuiven - maar daardoor tevens alle hoop op redding van den landbouw door eene Europeesche immigratie prijs te geven,

òf: door de onvoorwaardelijke afschaffing der slavernij de toekomst te verzekeren ten koste van de tijdelijke ruïne van velen.

Gaat men na, dat in de laatste jaren verscheiden stappen, zij het ook schoorvoetend, in de richting der emancipatie zijn gedaan, - dat het verkoopen van slaven van de eene provincie naar de andere feitelijk onmogelijk is gemaakt, en dat derhalve elke provincie op zijn eigen slavenmacht is aangewezen, - dat in de provincie Ceara de slavernij is afgeschaft, dan mag men, met de geschiedenis der laatste tientallen jaren voor zich, niet twijfelen naar welke zijde het pleit zal beslecht worden. De eenige vraag is: hoe lang zal het nog duren?

Een enkel oogenblik heeft men ook in Brazilië de hoop gehad, dat de arbeidsvraag hare oplossing zoude kunnen vinden door aanvoer van Chineezen. De reis van Tong-King-Sing, den Directeur der Chineesche Stoomvaart-Maatschappij, naar Zuid-Amerika, had ten doel maatregelen te beramen, om den overvoer van Chineezen naar Brazilië te bevorderen. Maar weldra bleek het den scherpzinnigen Oosterling te duidelijk, dat er geen

kwestie zoude zijn van overvoer van vrije arbeiders in den zin zooals hij bedoelde. Ik had het genoegen met hem een onderhoud te voeren vóór hij in 1883 zijne reis aanvaardde. ‘Mijn doel is, zeide hij, om Chineezen aan te voeren zonder contract, die vrij zullen zijn om heden bij Jan en morgen bij Piet te arbeiden, waar zij maar werk kunnen vinden. Heb ik daaromtrent geene zekerheid, dan komt er niets van de geheele zaak. Wij hebben te veel gezien van emigratie, onder contract, naar Peru en Cuba, om daarvan niet voor goed genezen te zijn. Onze Regeering zoude daartoe nimmer hare toestemming geven, en bovendien wij zouden zelf niet willen.’ Zijn overhaast vertrek uit Brazilië werd destijds toegeschreven aan de moeielijkheden die zijn land met Frankrijk ging krijgen, maar ik houd mij overtuigd, dat hij tijd genoeg heeft gehad, om zich te verzekeren, dat Brazilië vooralsnog voor zijne landgenooten geen terrein is.

Nog andere gevaren dan de arbeiderskwestie dreigen Brazilië. De toestand der financiën van het rijk is allerdroevigst. Jaar op jaar sluit met een grooter deficit en telkens worden nieuwe leeningen gesloten om de vlottende schuld te delgen. De inkomsten wegen lang niet op tegen de uitgaven; de bevolking is verarmd door speelzucht en loterij-woede, - het land is geinundeerd door papieren geld, dat een gedwongen koers bezit. En bij dit alles zweeft den grooten landbouw, die nog het meest aan de schatkist levert, de ruïne boven het hoofd.

‘Eindelijk’ zegt de Heer van Delden Laërne haugt het lot, ik zou bijna willen zeggen, het voortbestaan van dit rijk, geheel af van het leven van Dom Pedro II. Algemeen erkent men dan ook dat zijn overlijden een politieke crisis zal te weeg brengen, wier gevolgen thans niet te overzien zijn. Voor het rijk is het daarom te hopen, dat de Keizer nog jaren lang als constitutioneel hoofd der Regeering in het waarachtig belang van het land den titel mag blijven voeren van ‘Defensor Perpetuo de Brazil.’

Waarlijk het tafereel, dat ons van onzen grooten mededinger, en naar ik geloof, volkomen naar waarheid, wordt opgehangen, is ver van fraai. Wij behoeven nog niet te vreezen, dat de Java-koffie van de wereldmarkt zal verdrongen worden. Aan u de toekomst, zeide een Braziliaansch planter op weemoedigen toon, bij het heengaan tot onzen reiziger. Maar wat

moet er voor die toekomst gedaan worden, opdat wij werkelijk onze plaats in de koffie-wereld handhaven? Ziedaar de vraag waarop de Heer van Delden Laërne het antwoord tracht te geven, en hiermede stappen wij over den Atlantischen en Indischen Oceaan naar Java.

Vooraf zij het mij vergund, eene kleine schets te geven van de koffie-cultuur in Nederlandsch-Indië.

De Gouvernements-cultuur bedroeg in 1883

op Java	1.070.000 picols[1)]
op Sumatra	150.000 picols
op Menado	12.500 picols

de particuliere cultuur van vrije ondernemers onder Europeesch beheer

op Java	328.000 picols
op Sumatra	10.000 picols
op Celebes	2.000 picols

terwijl de geheele vrijwillige cultuur der Indische bevolking bedroeg:

op Sumatra	50.000 picols
op Macassar en omliggende eilanden	126.000 picols

Van deze laatste soorten wordt de op Sumatra geteelde Palembang koffie veelal van Java uitgevoerd, terwijl een ander deel naar Singapore wordt gebracht, waar het als Kampar koffie aan de markt komt.

De geheele productie van Nederlandsch-Indië kan dus in een niet ongunstig jaar gerekend worden op ca. 1.750.000 balen of ⅙ der wereld-productie, terwijl Brazilië meer dan de helft levert.

Een zeer verblijdend verschijnsel is de toeneming der inlandsch geteelde koffie, omdat zij getuigt van toenemenden arbeidszin onder de bevolking, die op deze eilanden schaars gezaaid is. In verband daarmede mag men wijzen op klimmende welvaart, en vermoedelijken aanwas der populatie, de gewone vruchten van een geordenden Europeesch bestuur, zij het dan ook dat dit

1) In de volgende bladzijden wordt van picols gesproken, omdat dit in Java gebruikelijk is en het gewicht van den picol vrij wel overeenstemt met dat van de Rio-baal.

bestuur niet veel anders doen kan, dan toezicht houden en medewerking verleenen tot handhaving der orde. Elken stap die tot ontwikkeling der buitenbezittingen gedaan wordt, kan men niet anders dan met vreugde begroeten.

Deze cultuur kan men van regeeringswege wel aanmoedigen maar overigens moet men haar aan haar lot overlaten, en dankbaar aannemen wat er van komt. Aan voorschriften tot het aanleggen van geregelde tuinen, tot behoorlijk onderhoud der aanplantingen kan niet gedacht worden, veel minder aan eene zorgvuldige bereiding in etablissementen. Het is in den volsten zin ‘native coffee’, en het eenige wat daarvoor geschieden kan, is eene zorgvuldige behandeling, nadat zij in handen van den Europeeschen koopman ter kustplaats is overgegaan. Doch dit geschiedt reeds: vele dezer koffie's hebben de eigenschap, dat zij na eenigen tijd opgeschuurd en omgewerkt te zijn, geel worden, en hiervan wordt ten gerieve der Europeesche markt behoorlijk partij getrokken, terwijl ook de betere soorten reeds eene sorteering ondergaan, vóór zij verscheept worden.

Ook de particuliere aanplant op Java kan van regeerings wege alleen bevorderd worden, door het gemakkelijk verkrijgbaar stellen van woeste gronden voor den koffiebouw geschikt. Voor het overige staat zij, naar ik meen, in geen enkel opzicht bij Brazilië ten achter. Overvloed van bevolking, die tegen matige prijzen arbeid verricht, rijkdom van grond zijn aanwezig. De middelen van vervoer naar de kust zijn voor den ondernemer zeker minder bezwarend, en zullen dit, naarmate de spoor- en tramwegen op Java toenemen, nog minder worden. Trouwens op dit eiland is men nergens zeer ver van de kust verwijderd, en de districten waarin de particuliere aanplant het menigvuldigst voorkomt, zijn reeds nu voorzien van goede wegen, en de spoorwegen verbinden de hoofdplaatsen met de voornaamste havensteden. De Vorstenlanden hebben hunne spoorwegverbinding met Samarang, de Malangsche districten met Soerabaya, de Preanger Regentschappen met Batavia.

De particuliere oogst op Java bedroeg

in 1881.	283.000 picols.
in 1882.	341.000 picols.
in 1883.	328.000 picols.
in 1884.	250.000 picols. (raming).

De Java planter kan door de werkkrachten, waarover hij beschikt, vrij wat meer zorg aan zijne tuinen wijden dan de Braziliaansche. Hij kan bij den aanleg zorgdragen voor behoorlijke terrassen, waar dit tegen de berghelling noodig is; ten einde de wegspoeling van den rijken grond te voorkomen, hij kan voor het schoonhouden en bemesten der tuinen veel meer doen; hij behoeft niet al zijn volk te concentreeren bij den pluk en de bereiding. Ook is hij wel voorzien van etablissementen voor de behoorlijke behandeling der koffie; de meeste koffielanden hebben zelfs eene inrichting voor West-Indische bereiding, die aan de fijnkleurige soorten eene hoogere waarde geeft.

In den laatsten tijd is er ook eene beweging ontstaan ten gunste van de verzending in de hoornschil. De pelling en sorteering geschiedt dan in Nederland. Voor zoo ver ik dit heb kunnen nagaan beveelt zich deze wijze van verzending alleen aan voor die soorten wier fijn groene kleur niet standvastig van aard is, gelijk dit veelal voorkomt bij koffie, die niet op groote hoogte geteeld is. Voor de soorten, die op eene hoogte van 3000 voet en daarboven geoogst worden is dit minder noodig. De kleur is dan weinig onderhevig aan den invloed van het Europeesch klimaat. De hoornschil-koffie, op lagere gronden geteeld, behoudt hare kleur slechts korten tijd na hare pelling en bewerking in Nederland, en het is daarom zaak haar zoo spoedig mogelijk aan den man te brengen. Maar in geen geval beveelt zij zich aan voor de soorten, die niet West-Indisch bereid zijn, of die door eenigen tijd op Java opgeschuurd te zijn, de zoozeer gewenschte blanke, gele of bruine kleur erlangen.

De particuliere koffieteelt in de Padangsche bovenlanden heeft nog weinig uitbreiding. Zij levert evenwel fraai groene koffie van de allerfijnste qualiteit, heinde en ver gezocht wegens hare uitmuntende hoedanigheden. De geheele oogst bedraagt inmiddels niet meer dan 10.000 picols, en de verdere uitbreiding wacht met zooveel meer op de eindelijke totstandkoming der spoorwegverbinding van dit heerlijke gewest met de kust. Ook daar ontbreekt het intusschen niet aan goede zorgen voor aanplant en bereiding.

Eindelijk vindt men op Celebes in de omstreken van Macassar en in de Minahassa eenige particuliere koffielanden, welke laatste voortreffelijke koffie leveren. Maar over het geheel kan

men zeggen, dat de particuliere koffieteelt, onder Europeesch toezicht, en met Europeesch kapitaal, zich in hoofdzaak bepaalt tot Java, en wel voornamelijk tot de Vorstenlanden en de residentie Pasoeroean.

De grootste omvang en het meeste aanbelang voor Nederland heeft de Gouverments-cultuur op Java, gevoegd bij die van Sumatra en de Minahassa. Deze toch is het die de voorname bron van inkomsten vormt voor de Indische Regeering. De taak van den Heer van Delden Laërne omvatte ook het onderzoek van hetgeen in Brazilië geleerd kon worden, wat ons voor Java van nut kon zijn. Van veel aanbelang is dit vooral omdat de Santos-koffie in den laatsten tijd eene groote mededingster geworden is voor de Java-koffie, welke zij in menig opzicht, vooral in zuiverheid van smaak, zeer nabij komt. Dit geldt in het bijzonder de groene Malang-soorten, welke de grootste hoeveelheid van het Gouvernements-product van Java vertegenwoordigen. Het prijsverschil tusschen die beide soorten is dikwerf zeer gering, er zijn zelfs oogenblikken, dat de Santoskoffie hooger in prijs staat dan de gewone Java-koffie.

Het is een niet te ontkennen feit, dat de kwaliteit der Gouvernements Java-koffie langzaam maar geregeld achteruit gegaan is. Te merkwaardiger is dit, omdat de particuliere Java-koffie's niet ditzelfde verschijnsel vertoonen, maar integendeel in qualiteit vooruitgaan. Maar ook de zoogenaamde *native*koffie's, van Palembang en Macassar, worden allengskens beter; de boon toont aan, dat de cultuur en de zorg voor de bereiding van jaar tot jaar toenemen. Aanmerkelijk is dan ook de prijsverhooging voor deze soorten.

De Gouvernements Java-koffie vertoont daarentegen allerwege de sporen van onverschillige behandeling. Vele oorzaken werken daartoe gewisselijk samen en hoewel ik niet beoordeelen kan, in welke mate elke van die oorzaken daartoe bijdraagt, is het niet ongewenscht ze hier te vermelden. Zoo kan men noemen de groote uitbreiding die de administratieve werkzaamheden der controleurs op Java heeft ontvangen; zij belet hun een behoorlijk toezicht te houden op het werk in de tuinen verricht, waardoor het schoonhouden en het bewerken zeker veel te wenschen overlaten. Het plukken van rijp en onrijp dooreen, het vervoer

naar de dikwijls ver afgelegen woning van den Javaan, de onverschillige wijze van bereiding, waartoe alle hulpmiddelen ontbreken, en eindelijk de geringe prijs dien de man voor al zijn arbeid ontvangt, ziedaar genoegzame redenen om aan de cultuur den stempel te geven van zorgelooze behandeling. Voegt men daarbij de opstapeling in de Gouvernements-pakhuizen, zoowel in het binnenland als aan de kustplaatsen, de onvoldoende droging en omwerking, dan behoeft het geen verwondering te baren, dat men een in vele opzichten onbevredigend product ter markt brengt.

De Heer van Delden Laërne stelt nu voor, dat den Javaan veroorloofd worde, de koffie, die hij heeft geplukt, aan de Gouvernements-pakhuizen in de roode schil af te leveren tegen evenredige betaling. Hij wenscht dan, dat er van regeeringswege zorg worde gedragen voor de verdere manipulatie. Het is zeker waar, dat alsdan koffie van oneindig beter qualiteit verkregen zoude worden, terwijl ook de quantiteit zeer zoude vermeerderen, daar er onbegrijpelijk veel verloren gaat tusschen de tuinen en de pakhuizen, gedeeltelijk door zorgeloosheid, gedeeltelijk door de groote bezwaren die voor den inlander aan de thans gevolgde methode verbonden zijn. Dit blijkt o.a. uit de groote hoeveelheid gebroken boonen die uit zijne handen komt, terwijl er volgens deskundigen veel van hetgeen hij verwerkt, vermalen en gebrand onder de bevolking verbruikt wordt. Kon men zijn arbeid bepalen tot planten en plukken, dan ware er voor hem veel gewonnen. En niet minder voor de Regeering, want de sorteering zoude dan reeds in de roode schil kunnen geschieden, door zorgvuldig rijpe en onrijpe bessen van elkander te scheiden.

Deze methode vordert evenwel een aantal goed ingerichte etablissementen, voorzien van de noodige machineriën. Of de Regeering die taak zelf op zich zou moeten nemen, of dat zij die aan auderen zou kunnen toevertrouwen, kan ik bezwaarlijk beoordeelen. Het komt mij evenwel voor, dat het laatste, bijaldien het uitvoerbaar is, de voorkeur verdient, omdat het een arbeid is, waarop van regeeringswege gemakkelijk contrôle is uit te oefenen, daar zij slechts te waken heeft, dat de bereide koffie alleen aan haar wordt afgeleverd.

De Heer van Delden Laërne berekent de kosten van zulk een etablissement op ongeveer ƒ 50.000.-, hetgeen mij niet

te hoog voorkomt. Aangenomen dat zulk een etablissement 10.000 picols zoude verwerken, dan zouden er volgens zijne berekening voor geheel Java ongeveer 100 noodig zijn, wat dus eene uitgave van ƒ 5.000.000.- zoude veroorzaken.

Alvorens tot zulk eene uitgave te besluiten, komt het mij gewenscht voor, dat met dit stelsel een flinke proef genomen worde op groote schaal, en dat wel in een der koffie-centra, bv. in het Malangsche, waar de productie zeer groot is, en waar het dus gemakkelijk zal vallen, om etablissementen te stichten, die niet te ver van de tuinen en tevens van de woningen der bevolking verwijderd zijn. Gelukt deze proef, dan zal men het stelsel spoedig kunnen uitbreiden, en tevens het daarvoor vereischte kundige personeel kunnen vormen.

Intusschen verdient het geene aanbeveling, op geheel Java het stelsel van West-Indische bereiding in te voeren. Men dient daarbij te letten op den aard der koffie. Al de koffie uit de Preanger-Regentschappen, uit Banjoemaas en Bagelen behoort op de gewone wijze bereid te worden; uit de ondervinding in Brazilië blijkt, dat dit even goed op groote schaal kan geschieden.

Deze koffie zoude, op West-Indische wijze bereid, veel van hare waarde verliezen, daar zij die juist ontleent aan de hooggele en bruine kleur, welke zij langs den gewonen weg van bereiding het beste bereikt. Ook is de min of meer zure smaak, die het gevolg is der W.-I. bereiding, bij deze soort allerminst gewenscht. Daarentegen verdient het in de hoogste mate aanbeveling, dat voor deze soorten ruime en goed ingerichte pakhuizen aan de strandplaatsen worden opgericht, waar de koffie eenigen tijd opgeschuurd en behoorlijk omgewerkt kan worden. Zij moge dan eenigszins in gewicht verliezen, in qualiteit wint zij dit dubbel en dwars terug, want alleen dáár kan zij de gewenschte kleur ontvangen. Op verschillende plaatsen is voor dit doel de pakhuisruimte te eenenmale onvoldoende.

Over het geheel is eene voldoende pakhuisruimte aan de strandplaatsen een dringende eisch. Het is toch noodig, dat de koffie in drogen staat worde verzonden, ten einde de zoo menigvuldig voorkomende stik- en broeischade te voorkomen. De groene soorten behooren overigens zoodra de verzending zonder gevaar van stikschade kan geschieden, zoo spoedig mogelijk naar Europa verzonden te worden, ten einde de frissche

kleur te behouden. De verzending per stoomboot is daarvoor te verkiezen boven die per zeilschip, daar het gevaar van stikschade langs dien weg veel minder is. Wel heeft men in den laatsten tijd door doelmatige ventilatie dit nadeel voor de zeilschepen veel verminderd, maar de lange reis blijft voor de fijnkleurige soorten altijd een bezwaar.

De snelle afvoer naar de kust, en de verscheping vóór de koffie behoorlijk tijd gehad heeft uit te werken, veelal door gebrek aan voldoende pakhuisruimte, heeft nevens de gebrekkige bereiding stellig veroorzaakt, dat de goede naam der Javakoffie geleden heeft, en haar oude prestige tegenover de Santoskoffie niet heeft kunnen handhaven.

Uit bijgaanden staat blijkt de productie van de volgende residentiën:

	1883.	**raming 1884 onder ult°. November '84.**
Bantam	2.502	360
Krawang	305	1.130
Preanger Regentsch.	102.324	158.200
Cheribon	20.391	22.660
Tagal	42.859	91.500
Pekalongan	11.141	31.000
Samarang	56.928	54.000
Japara	6.053	1.230
Soerabaya	11.522	9.250
Pasoeroean	422.816	361.550
Probolingo	63.774	51.060
Bezoeki	80.026	35.140
Banjoemaas	5.367	19.800
Bagelen	15.902	28.520
Kadoe	34.443	53.600
Soerakarta	80.558	19.250
Djokjokarta	1.975	3.500
Madioen	77.883	55.950
Kedirie	35.726	21.240
	1.072.495	1.018.940.

Men ziet daaruit dat de twee groote koffie-centra van Java zijn, in het westen de Preanger-Regentschappen, in het oosten de residentie Pasoeroean, welke laatste allen 4/10 van den

oogst van geheel Java levert. Eigenaardig is het, dat het product van eerstgenoemde alleen gewild is, wanneer het de verschillende nuancen van geel tot bruin vertoont, terwijl het andere voornamelijk gezocht is, wanneer het eene frisch groene kleur bezit.

De Heer van Delden Laërne is een voorstander van de verzending naar Nederland vóór den verkoop. Het is volkomen waar, dat de particuliere planter daaraan de voorkeur geeft, omdat hij hier in den regel betere prijzen bedingt. De oorzaak daarvan ligt in het feit, dat men hier de fraaie nuanceering van de goed bereide koffie weet te waardeeren, terwijl men dit op Java niet doen kan, omdat men niet weet, in welken staat de koffie hier zal arriveeren. Het is onmogelijk vooraf te zeggen, welken invloed de zeereis en de aankomst in het koude klimaat op de hoedanigheid der koffie zullen hebben. Vandaar dan ook, dat de Amerikanen, die zoo nauwlettend zijn op de eigenschappen der koffie, sedert de afschaffing der verhoogde rechten, vele inkoopen op onze markt bewerkstelligen, omdat zij dan zeker van hunne zaak zijn. Eenmaal hier aangevoerd en eenigen tijd opgeslagen verandert de boon niet meer van kleur of kwaliteit. Geschiedt daarentegen de verkoop zooals in Brazilië, dan zal men de verschillende qualiteiten zoodanig dooreen trachten te mengen, dat men types ontvangt voor groote hoeveelheden, welke den verkoop op monsters toelaten. De zaken met Brazilië geschieden toch meestal volgens type-monsters, op den voet van prijzen hier geleverd, met inbegrip van vracht en assurantie. De planter in Brazilië klaagt, dat hij door dit stelsel nimmer de voordeelen ontvangt, die hij voor zijne fijne en goed bereide koffies zou moeten bedingen. Hij zoude daartoe ook voor eigen rekening naar Europa moeten verzenden, en dit wordt hem verhinderd door zijne afhankelijkheid van de commissarios.

De zwakke zijde van het werk des Heeren van Delden Laërne is de financieele, voornamelijk waar hij zich beweegt op het gebied van de commissiën en renten die door de bankinstellingen in rekening worden gebracht. De ondervinding in den laatsten tijd opgedaan, bewijst genoegzaam, dat deze geenszins buitensporig zijn en ter nauwernood geacht kunnen worden eene vergoeding op te leveren voor de groote gevaren aan hare geldschietingen verbonden. Trouwens hetgeen hij zelf mede-

deelt omtrent de engagementen der Banken in Brazilië, doet met huivering denken aan de waarschijnlijkheid eener gevoelige crisis, welke ook dit land voor de deur staat, en het zal te bezien staan of zij op zulk eene afdoende wijze door die moeielijkheden heengeholpen zullen worden, als zulks met de Indische crediet-instellingen in Nederland onlangs het geval geweest is.

Even weinig aanbeveling verdienen zijne wenken omtrent de Javasche Bank, welke hij niet alleen tot geldschieter voor de Regeering, maar ook voor den particulieren planter wij hervormen, waartoe hij haar o.a. de bevoegdheid wil toekennen, pandbrieven tegen hypotheken uit te geven. Het zal wel onnoodig zijn over deze plannen uit te weiden, daar bij de bekende soliditeit van dit lichaam, de verwezenlijking van zulke denkbeelden bij haar geen gunstig onthaal zoude vinden, gesteld eens dat de Regeering die bij haar te berde zou willen brengen.

De stap dien de Javasche Bank heeft gedaan, door de mogelijkheid te openen van voorschotten te verkrijgen tegen pandrecht op groeiende oogsten is een bewijs, dat zij bereid is den planter te hulp te komen, maar het is te verwachten, dat die maatregel haar niet verder zal voeren, dan zij met hare gewone omzichtigheid, in het belang harer aandeelhouders en harer roeping als circulatie-bank, met volle gerustheid op zich mag nemen.

Wanneer wij derhalve tot eene slotsom willen komen, dan verdienen de wenken van den Heer van Delden Laërne omtrent de meerdere zorg bij het planten, plukken en bereiden der Gouvernements-koffie, ernstige aanbeveling. Wordt daarbij gevoegd meer toezicht bij het vervoer naar de kust, betere gelegenheid tot opslag en omwerking in goed ingerichte pakhuizen aan de kust, dan zal de Gouvernements-koffie belangrijk winnen in qualiteit en in quantiteit. De druk der bevolking zal aanmerkelijk verlicht, en de schatkist belangrijk gebaat worden. Zoolang de koffie-cultuur voor rekening van den Lande moet gehandhaafd worden, schijnt het mij toe dat het streven in die beide richtingen de leidende gedachte moet zijn. Waar het financieel zoo goed als onmogelijk is, de inkomsten van de koffie-cultuur te missen, zal men wel doen, het vraagstuk van

het practische standpunt te beschouwen en na te gaan, langs welken weg dit tweeledig doel het beste bereikt wordt.

Het is toch een merkwaardig feit, dat van geen van alle Ministers van Koloniën, hoe uiteenloopend ook hunne richting moge geweest zijn, immer een voorstel is gekomen, om met de koffie-cultuur op hoog gezag te breken, en de voorspelling komt mij niet gewaagd voor, dat elke nieuw op te treden Minister de oplossing van dit vraagstuk gaarne aan zijn opvolger zal overlaten.

Op die wijze kan het tegenwoordig stelsel nog lang gehandhaafd worden, en dan meen ik, dat men de verbeteringen die aan te brengen zijn, niet langer mag uitstellen, maar integendeel hoe eerder hoe beter de handen aan het werk moet slaan.

B. HELDRING.

Primula Veris.

I.

Lieflijke bloeme,
Zijt ge zoo vroeg reeds
Wedergekomen?
Welkom, ik groet u,
Primula Veris!

Zachter dan alle
Bloemen der weide
Hebt gij gesluimerd,
Lieflijke bloeme,
Primula Veris!

Gij alleen hoorde
't Eerste, zoet lokkende,
Levenverwekkende
Lentegefluister,
Primula Veris!

Mij ook in 't harte
Bloeide voorlange,
Schooner dan alle
Bloemen der liefde
Primula Veris.

II.

Lieflijke bloeme,
Primula Veris!
Vriend'lijke, ik noem u
Bloem van 't geloove.

IJlings, op 't eerste
Wenken des hemels,
Snelt gij hem tegen,
Opent uw kelken.

Zie, het is Lente!
Sluipende nachtvorst,
Killige neevlen
Mogen haar sluieren;

Toch, gij gelooft het,
Dat de gewenschte
Godd'lijke Lente
Eind'lijk herleefde,

Opent uw kelken;
Ach, maar daar dringt u
Loerend de nachtvorst
Doodlijk in 't harte.

Laat het verwelken!
Maar de geloovige
Ziele der bloeme
Gaat niet verloren.

SOERA RANA.
Naar L e n a u .

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 Maart.

De heer Von Bismarck heeft alle reden om zich te verheugen over den loop der zaken gedurende de laatste weken. Hij heeft weder op schitterende wijze getoond, dat hij in het Europeesch concert den dirigeerstaf voert, en tevens de gelegenheid gehad om in eigen kring, waarbij hij diplomatische omzichtigheid minder noodig acht, zijn hart lucht te geven en den gehaten liberalen de ooren te wasschen. De voldoening van den rijkskanselier openbaarde zich op eigenaardige wijze: terwijl hij in den regel op den man af spreekt, en alle oratorische sieraden versmaadt, gaf hij ons in de laatste weken bloemrijke, bijna dichterlijke taal te hooren, en ontleende hij zijne beelden aan de Grieksche en de Noorsche godenleer. Een klein échec bleef bij de behandeling der regeeringsvoorstellen tot subsidieering van overzeesche stoomvaartlijnen niet achterwege, maar de heer Von Bismarck had reeds bij voorbaat met eene zekere bonhomie verklaard, dat hij ook voor eene gedeeltelijke vervulling zijner wenschen dankbaar zou wezen.

Toen ons laatste overzicht ter perse ging, was de uitslag der beraadslagingen over de Egyptische politiek van de Engelsche regeering nog niet bekend. De uitslag is voor het kabinet Gladstone weinig bemoedigend geweest. In het Hoogerhuis werd de motie, door Lord Salisbury tegen het ministerie voorgesteld, met overgroote meerderheid aangenomen, en in het Lagerhuis was de oorspronkelijke meerderheid van meer dan honderd stemmen tot een armzalig veertiental versmolten. Daarenboven was deze laatste stemming niet zuiver, want als men de conservatieven en de volgelingen van den heer Morley, die beiden, schoon op verschillende gronden, tegen

de regeering stemden, bij elkander telt, blijft de heer Gladstone ontegenzeggelijk in de minderheid. De eindstemming was wederom een bewijs voor de kracht van het partijverband in Engeland, maar tevens voor de onmacht van de conservatieven. Hadden Lord Salisbury en Sir Stafford Northcote een eenigszins bruikbaar programma ontwikkeld, in plaats van zich tot een afbrekende critiek te bepalen, dan zou het tegenwoordige ministerie ongetwijfeld gevallen zijn. Wel hoorde men in de Carlton-club, het heilige der heiligen van de Tories, gewagen van bereidwilligheid om de regeeringstaak te aanvaarden, maar in het Lagerhuis werd elke zinspeling op een naderenden conservatieven dageraad zorgvuldig vermeden. De regeering had wel geen dankbare, maar toch eene gemakkelijke taak. Hare verdediging was uiterst zwak, maar zij wist, dat men haar, bij gebrek aan iets beters, aan het roer zou laten. Zij gaf zich daarom ook niet de moeite, om voor de toekomst een klaar en duidelijk programma te ontwikkelen, maar bepaalde zich tot de welbekende algemeenheden, en liet zich enkele concessiën schijnbaar afdwingen, waartoe zij waarschijnlijk reeds bij voorbaat bereid was.

Die concessiën waren intusschen niet zonder beteekenis. Ten spijt van de radicale voorstanders der *policy of scuttle* verklaarde de heer Gladstone, dat de regeering werkelijk voornemens was, de kracht van den Mahdi te breken, en Khartoem te veroveren. Lord Wolseley zou dus niet alleen met zijne troepen in Soedan blijven, maar aanzienlijke versterkingen zouden naar die streken worden gezonden, en wel allereerst naar Soeakim, zoodat men de opstandelingen van twee kanten tegelijk zou kunnen aantasten. Tevens werd medegedeeld, dat de broeder van den Khedive, prins Hassan, was aangesteld tot ‘commissaris’ bij het expeditieleger, en dat hij bekleed was met het gezag over de moedirs en de burgerlijke autoriteiten in Soedan.

Het eerste besluit was in lijnrechten strijd met de zoo menigmaal verheerlijkte staatkunde van het *rescue and retire*. Immers, er viel niets meer te redden, - waarom zou men dus niet terugtrekken? De regeering trachtte door eene vrij onhandige uitvlucht aan dit verwijt te ontkomen; zij beweerde, dat zij met het bovengenoemde voorschrift alleen het oog had gehad op de Egyptische garnizoenen, maar niet op de Engelsche. Maar - zoo vroeg men verder - hebt gij niet gezegd en herhaald, dat Soedan voor goed van Egypte moest worden gescheiden? En wat beteekent dan de

aanstelling van den Egyptischen prins? Ook hier was eene uitvlucht gereed. Soedan zou niet weder met Egypte worden vereenigd, maar men mocht den bewoners van dit land geen hulp weigeren, als zij den wensch naar een geregeld en betrouwbaar bestuur te kennen gaven. Zoo worden door de Engelsche regeering de wenschen harer vijanden vervuld, nog eer zij uitgesproken zijn.

Intusschen bestaat er weinig kans, dat het nieuwe nummer van het ministerieele programma: '*the smashing of the Mahdi*', spoedig zal worden uitgevoerd. De overhaaste terugtocht van de generaals Buller en Brackenbury heeft eene ingrijpende wijziging in het *plan de campagne* van Lord Wolseley gebracht, en van de operatiën van generaal Graham in de nabijheid van Soeakim is weinig heil te verwachten. Deze gedwongen werkeloosheid heeft de belangstelling in de Soedan-quaestie zeer doen afnemen, vooral nu het schijnt, dat de Mahdi zelf niet in staat is, om agressief op te treden, ofschoon uit den kloekmoedigen weerstand, door de benden van Osman Digma aan het expeditie-leger onder generaal Graham geboden, blijkt, dat de moed, het vertrouwen en de geestdrift der Soedaneezen eer vermeerderd dan verminderd zijn.

Toch heeft de Egyptische quaestie nog aanleiding gegeven tot een belangrijk incident. Gedurende de discussie in het Hoogerhuis achtte Lord Granville het noodig te verklaren, dat de heer Von Bismarck indertijd het kabinet Beaconsfield had uitgenoodigd, om Egypte te annexeeren, en dat een voorstel in denzelfden geest door den Duitschen rijkskanselier was gedaan aan den tegenwoordigen Engelschen gezant, Sir Edward Malet.

Wat den Engelschen minister van buitenlandsche zaken heeft genoopt tot deze mededeeling, op welke hij zeer stellig een *démenti* kon verwachten, is niet duidelijk. Wellicht was het alleen zijne bedoeling, een helder licht te laten vallen op de rechtschapenheid en de belangeloosheid der Engelsche regeering, die aan zoo groote verzoeking weerstand had geboden. In elk geval bleven de gevolgen van deze onvoorzichtigheid niet uit. Reeds in de zitting van het Hoogerhuis, waarin Lord Granville zijne verrassende onthullingen ten beste gaf, verklaarde Lord Salisbury, als lid van het vroegere kabinet, niets van zulk een voorstel te weten. Lord Derby, vroeger minister in het kabinet Beaconsfield, thans ambtgenoot van Granville en Gladstone, liet zijn tegenwoordigen collega eveneens in den steek.

Was de bewering van Lord Granville dan onjuist? Waarschijnlijk niet; maar - *toute vérité n'est pas bonne à dire*. Dit bleek weldra, toen de heer Von Bismarck dit incident in den Duitschen Rijksdag ter sprake bracht. De rijkskanselier beklaagde zich over de onbescheidenheid van zijn Engelschen collega, die misbruik maakte van vertrouwelijke mededeelingen. Diplomatiek verkeer werd - volgens hem - onmogelijk, wanneer de inhoud van confidentieele gesprekken op die wijze aan de groote klok werd gehangen. Daarenboven had hij nooit den raad gegeven, dien Lord Granville hem in den mond legde. Hij had den Engelschen gezant gezegd, dat de oplossing der Egyptische quaestie wellicht het gemakkelijkst zou kunnen worden gevonden, indien Engeland daaromtrent met den Sultan tot een *modus vivendi* kon komen, en zich in Egypte den voor zijne belangen noodigen invloed kon verschaffen, door als agent of zaakgelastigde van den Sultan op te treden. Op die wijze zou men de prikkelbaarheid van Frankrijk het minst opwekken, en tevens den tegenstand der Mohammedaansche bevolking het gemakkelijkst overwinnen. Op die goede verstandhouding met Frankrijk had de heer Von Bismarck grooten nadruk gelegd, want een vredebreuk tusschen Engeland en Frankrijk zou eene ramp zijn voor gansch Europa, en in de eerste plaats voor Duitschland.

‘Ik heb hierbij gevoegd’ - zoo vervolgde de heer Von Bismarck - ‘dat, indien Engeland de voorkeur gaf aan eene annexatie van Egypte, wij ons tegen de uitvoering van dit voornemen niet zouden verzetten. De vriendschap van Engeland was voor ons van meer belang, dan het lot van Egypte. Ik wilde den Engelschen ministers geen raad geven, maar ik voorzag, dat Engeland zich, door de annexatie van Egypte, moeielijkheden op den hals zou halen, die het zou kunnen vermijden, zonder de veiligheid zijner overzeesche verbindingen op te offeren, indien het zich wilde tevreden stellen met het uitoefenen van zijnen invloed onder de Turksche souvereiniteit.’ Tot deze verklaring achtte de Rijkskanselier zich gedrongen, om een einde te maken aan allerlei insinuatiën, waardoor hem ten laste werd gelegd, dat hij er sinds jaren naar gestreefd had, de Engelsche regeering door verleidelijke aanbiedingen van vreemd grondgebied van het pad der deugd te lokken en daardoor in Europa verwarring te stichten.

A bon entendeur demi mot suffit. Wanneer de rijkskanselier tot de Engelsche regeering zegt: ‘Ga uw gang maar, wij zullen u

niets in den weg leggen,' dan is die wenk duidelijk genoeg, en eene vingerwijziging naar de moeielijkheden, die uit de annexatie van Egypte zouden kunnen voortspruiten, kan den eersten indruk van zulk een advies niet wegnemen. Doch de voorzichtige en bedachtzame wijze, waarop hij dien wenk inkleedde, verschilt hemelsbreed van het plompe '*take Egypt*,' dat Lord Granville hem in den mond legt.

De Engelsche minister is dan ook genoodzaakt geweest, voor zijne fout nederig om verschooning te vragen. Graaf Herbert Von Bismarck werd naar Londen gezonden, om op het noodzakelijke van deze boetedoening aan te dringen. Aan een weigerend antwoord viel des te minder te denken, omdat Engeland al zijne krachten moest sparen voor een mogelijken strijd met Rusland, en zich dus de weelde niet kon veroorloven, den Duitschen Rijkskanselier tot vijand te hebben. Deze laatste, steeds gereed om van iedere omstandigheid partij te trekken, droeg zijnen zoon tevens de bereddering van eenige andere kleine zaken op. Het Engelsche ministerie zat deerlijk in de klem, en moest de goede gezindheid van den heer Von Bismarck koopen door concessiën op koloniaal gebied, welke het een jaar geleden zeer zeker zou hebben geweigerd.

In het begin dezer maand had het conflict tusschen Engeland en Rusland een vrij ernstigen vorm aangenomen. Wij hebben er in ons vorig overzicht reeds op gewezen, hoe de Russische regeering, rekenende op de verlegenheid, waarin de Egyptische quaestie en de Soedan-oorlog het Engelsche kabinet hadden gebracht, langzaam maar gestadig was voortgetrokken in de richting der Engelsch-Indische grenzen en zich op die wijze had schadeloos gesteld voor de beperkingen haar, na den laatsten oorlog met Turkije, door het congres te Berlijn opgelegd. Van Engelsche zijde had men zich bepaald tot protesten, waarvan men te St. Petersburg niet de minste notitie nam. Eindelijk echter waren de beide mogendheden overeengekomen, de bepaling der noordelijke grens van Afghanistan aan eene commissie op te dragen. Zoolang dit werk niet voltooid was, zou Rusland zich van verder voortrukken in zuidelijke richting onthouden. Doch Rusland scheen geen haast te hebben en liet den Engelschen regeeringscommissaris, Sir Peter Lumsden, maanden lang in het dal van den Moerghab wachten. Eindelijk echter kwam er een teeken van leven: een der Russische commissarissen, de heer Lessar, verliet St. Petersburg; doch in plaats van naar

Centraal-Azië te reizen, trok hij naar Londen, en betoogde daar, dat de ethnologische eenheid der Turkmenen-stammen niet mocht worden geschonden, en dat Rusland eene gansch andere grens moest hebben, dan die welke door de internationale commissie zou worden afgebakend.

Intusschen waren de kleine schermutselingen tusschen Afghanen en Turkmenen, die in het grensgebied tot de dagelijksche gebeurtenissen schijnen te behooren, ook gedurende de onderhandelingen niet achterwege gebleven, en de Emir van Afghanistan, een slechts in naam zelfstandig, maar feitelijk van de Engelschen volkomen afhankelijk potentaat, vond het, geruimen tijd geleden, geraden eene plaats in het betwiste gebied, Penj-deh, door zijne troepen te laten bezetten. Was het recht in ieder ander opzicht aan de zijde van Engeland geweest, de bezetting van Penj-deh was een ontegenzeggelijke schending van het *status quo*, tot welks handhaving de beide mogendheden zich hadden verbonden. Rusland beantwoordde deze uitdaging niet op Engelsche wijze met een protest, maar zond - hoewel eerst lang na de bezetting van Penj-deh - ook van zijnen kant troepen in het betwiste gebied, en maakte zich van Sari-Yazi en Ak-Robat meester. Om eene botsing met de Russische voorposten te vermijden, trok nu Sir Peter Lumsden zich met zijn gevolg terug, maar tevens ontving hij van zijne regeering den last, om den bevrienden Emir van Afghanistan met raad en daad ter zijde te staan, indien de Russen zich op het onbetwist Afghaansch gebied vertoonden. Daarenboven werden kanonnen, geweren en ammunitie door Engeland ter beschikking van den Emir gesteld, terwijl een deel der troepen in Engelsch-Indië bevel ontving, om zich naar de Afghaansche grens te begeven. In Engeland zelf werd op militair gebied eene groote bedrijvigheid ontwikkeld; verscheiden regimenten kregen bevel om zich marschvaardig te houden, transportschepen werden in gereedheid gebracht, en de pers was vol van artikelen tegen het verraderlijke Rusland, dat plechtige beloften schond, tractaten als scheurpapier beschouwde en niets minder in den zin had, dan een aanslag op Engeland's rijke Indische bezittingen. Het spreekt van zelf, dat dit alarm in Rusland den noodigen weerklank vond. Ook de Europeesche beurzen, de gevoeligste aller politieke barometers, toonden door de daling van Engelsche en Russische fondsen, dat men den toestand voor gevaarlijk hield.

De bezorgdheid van Engeland is zeker niet overdreven. Sedert

jaren is het bezit van Herat het meer of min openlijk uitgesproken wachtwoord van Rusland's Aziatische politiek. Nog voor weinige dagen schreef een gezaghebbend Russisch blad: ‘Men zegt, dat wij Herat willen nemen; dit is, helaas, voor het oogenblik althans, niet het geval.’ Met Herat valt Afghanistan in de handen van Rusland, en daarmede niet slechts de scheidsmuur, die de Engelsche en de Russische bezittingen begrenst, en die eene rechtstreeksche botsing der beide natiën verhoedt, maar tevens de eenige hinderpaal voor de uitbreiding van het Russisch grondgebied tot aan de Perzische golf. En hierop vooral houdt men te St. Petersburg het oog gericht, want noch de onvruchtbare steppen der Turkmenen, noch het onherbergzame hoogland van Afghanistan vormen den boven alles begeerlijken buit, maar de weg, die door de beide landen en door Beloedschistan naar de zee voert, en waarde kan verleenen aan de onmetelijke bezittingen van den Czar in Noord- en Midden-Azië. Het is te begrijpen, dat Rusland, vertrouwend op de zwakheid der Engelsche regeering, en op de vredelievendheid van den heer Gladstone, tevens rekening houdend met de moeilijkheden, waarmede deze staatsman te kampen heeft, beproefd heeft, zonder slag of stoot eene schrede nader te komen aan het gewenschte doel. Maar men heeft zich te St. Petersburg misrekend: men maakte zich eene overdreven voorstelling van de lankmoedigheid der Engelsche natie, en schatte haar weerstandsvermogen te gering. Een oorlog zou voor beide partijen zeker hoogst ongewenscht zijn, maar ongetwijfeld het meest voor Rusland, omdat zulk eene oplossing der hangende quaestie voor dit land eene financieele ramp zou zijn. Daaraan is het toe te schrijven, dat het zwaard nog in de scheede is gebleven. Wederom is besloten tot eene voorloopige handhaving van den tegenwoordigen toestand, zoodat de Russen te Sari-Yazi en de Afghanen te Penj-deh blijven. Doch deze schikking kan geen blijvende oplossing zijn, en de mogelijkheid blijft bestaan, dat de eene of andere eigendunkelijke handeling van eene der beide partijen aanleiding geeft tot eene botsing, die de reeds zoo moeielijke quaestie nog lastiger maakt.

De Londensche *Observer* gaf dezer dagen eene nieuwe lezing van de wijze, waarop het verschil tusschen Duitschland en Engeland zou zijn bijgelegd. Graaf Herbert Von Bismarck gaf - volgens het Engelsche blad - aan Lord Granville een afschrift te lezen van een voorstel, door de Russische regeering aan de Duitsche

gedaan; Duitschland zou aan Rusland de vrije hand laten in Afghanistan, en, als Engeland in Centraal-Azië werd beziggehouden, gelegenheid verkrijgen om zijne hartewenschen op koloniaal gebied ongehinderd, ten koste van Engeland te vervullen. Doch de heer Von Bismarck was braaf genoeg geweest, om dit aanbod van de hand te slaan, en deze edelmoedigheid had aan de onvriendelijke stemming van den heer Gladstone een einde gemaakt.

Zoo zou dus de rijkskanselier, wien men in Engeland de rol van Potifar's huisvrouw had toegedicht, beter te vergelijken zijn met David, die zijnen vijand Saul in zijne macht had, doch weigerde hem te dooden. Met den oud-testamentischen held kon de heer Von Bismarck uitroepen: ‘Waarom hoort gij de woorden der menschen, zeggende: Zie, David zoekt uw kwaad? Beken en zie, dat er in mijne hand geen kwaad, noch overtreding is en ik tegen u niet gezondigd heb.’

Hoe schoon het verhaal van den *Observer* ook moge klinken, bijzonder waarschijnlijk komt het ons niet voor. Want vooreerst kan men, na de verklaringen van den heer Von Bismarck over de voordeelen van mondeling onderhoud boven schriftelijke behandeling van diplomatieke zaken van teederen aard, moeielijk aannemen, dat hij van den heer Von Giers een stuk van zoo compromitteerenden inhoud zou hebben ontvangen, en dit aan anderen zou hebben getoond. En in de tweede plaats gelooven wij, dat de rijkskanselier aan zijne tegenwoordige koloniën al meer dan genoeg heeft.

Want het wordt meer en meer duidelijk, dat de koloniale politiek der Duitsche regeering slechts de uitdrukking is van de verlegenheid, in welke zij door haar protectionisme is geraakt, het laatste middel om een uitweg te vinden voor de door premiën opgeschroefde productie. Dat de op vrij kunstmatige wijze in het leven geroepen geestdrift voor de nieuwe koloniale ondernemingen reeds aanmerkelijk is bekoeld, bleek overtuigend uit de discussiën, in den Rijksdag gevoerd over de subsidieering der overzeesche stoomvaartlijnen. De afgevaardigde Rintelen, een invloedrijk lid der centrumpartij, gaf bij die gelegenheid den rijkskanselier eenige onaangename waarheden te hooren. ‘Men wijst ons’ - zoo sprak hij - ‘op de algemeene geestdrift voor de koloniale politiek. Gelooft de rijkskanselier inderdaad, dat deze overweging berust op eene nauwgezette overweging der feiten? De geheele quaestie is nog nieuw; de groote massa van het volk beseft er de beteekenis

niet van. De rijkskanselier heeft onlangs gesproken van eene opnieuw aanbrekende lente der volkeren, zeker met het oog op de thans heerschende opgewondenheid over de nieuwe koloniën. Maar die opgewondenheid is eene kunstmatige. Vroeger wist de kleine man niets af van de koloniaalpolitiek, en thans vertelt de pers hem daar iets van. Maar de pers zegt hem niet, wat die koloniaalpolitiek eigenlijk is; zij verkondigt alleen, dat men eene groote nationale staatkunde moet toepassen, en dit heeft de gemoederen der Duitschers in beweging gebracht en bij de groote menigte een soort van chauvinisme doen ontstaan, waartegen men krachtig optreden moet.' En de afgevaardigde Richter, het hoofd der Duitsch vrijzinnigen, wees er op, dat er velen waren, die zich voor eenige marken abonneerden op de *Kolonialzeitung* of lid werden van den *Kolonialverein*, dat er over dit onderwerp ontzaglijk veel werd geredevoerd en geschreven, maar dat er voor de ondernemingen in de nieuwe Duitsche vestigingen op de geldmarkt geen steun was te vinden.

Wat was de bedoeling van den heer Von Bismarck geweest, toen hij over eene lente der volkeren sprak?

In dezelfde rede, waarin hij de Engelsche diplomatie over hare onbescheidenheid de les las, had hij aan het slot de volgende woorden gebezigd: 'Es liegt eine eigenthümliche prophetische Voraussicht in unserem alten nationalen Mythus, dasz sich, so oft es den Deutschen gut geht, wenn ein deutscher Völkerfrühling wieder, wie der verstorbene College Völk sich ausdrückte, anbricht, dasz dann stets der Loki nicht fehlt, der seinen Hödur findet, einen blinden, dämlichen Menschen, den er mit Geschick veranlaszt, den deutschen Völkerfrühling zu erschlagen.'

Deze woorden werden wel zeer luide toegejuicht, maar klaarblijkelijk niet begrepen. Geen wonder, want de heer Von Bismarck is niet gewoon, zich in gelijkenissen uit te drukken, en deze voor hem nieuwe soort van oratorie gaat hem niet gemakkelijk van de hand. Hij zag zich dan ook genoodzaakt, een commentaar op zijn eigen woorden te geven, en toen bleek het, dat hij aan geheel andere zaken dan aan koloniale politiek had gedacht. De 'lente der volkeren' was voor hem het tijdperk geweest, waarin God's zegen op zoo duidelijk zichtbare wijze over Duitschland was uitgestort, de periode aanvangende met den betreurenswaardigen broederoorlog (1866), die voor het doorhakken van den onontwarbaren Gordiaanschen knoop

onvermijdelijk noodig was. Het noodzakelijke dier ‘chirurgische operatie’ was algemeen erkend, toen de nationale geest zich in het noorden en het zuiden des lands baan brak, en weldra kon Duitschland, als een vereenigd volk van broederen, tegen het buitenland optreden. ‘Dat was het, wat mij als lente der volkeren voor den geest zweefde, dat wij de oude Duitsche grenslanden herwonnen, de nationale eenheid van het Rijk vestigden, een Duitschen Rijksdag zagen bijeenkomen en een Duitschen keizer zagen opstaan.’ Die periode had geduurd tot weinig jaren na den Fransch-Duitschen oorlog; wellicht had toen de milliardenzegen verstikkend gewerkt.

Doch Loki? Daarmede bedoelde de heer Von Bismarck den ouden Duitschen erfvijand, den partijhaat, die zich verlustigt in dynastieke en confessioneele twisten, die zijn voedsel vindt in het antagonisme der stammen en den strijd der politieke partijen. Die erfvijand vertoonde zich in het openbaar leven, in het parlement, en men is thans gekomen in een tijdperk, waarin de verbonden regeeringen nog getrouwelijk samenwerken, maar de eenheid van den Duitschen Rijksdag ver te zoeken is, waarin de woekerplant van den partijgeest het gezonde leven verstikt.

Die partijgeest nu wendt zich met zijne Loki-stem, den stem des verzoekers, tot den ‘Urwähler’ Hödur, die de beteekenis der dingen niet doorziet, en dus ontoerekenbaar en blind is. ‘Die partijgeest is het, aan wien ik voor God en de geschiedenis de schuld geef, wanneer het gansche, door onze natie in 1866 en 1870 tot stand gebrachte, heerlijke werk weder in verval geraakt, er wanneer door de pen wordt bedorven, wat door het zwaard werd verkregen.’

Was de heer Von Bismarck eerst een weinig duister en nevelachtig geweest, de bovenstaande woorden laten aan duidelijkheid niets te wenschen over, vooral niet, wanneer men bedenkt, dat de rijkskanselier onder de eenheid van den Duitschen Rijksdag de gewilligheid verstaat, om met hem door dik en dun te gaan. Hoeveel medelijden hij ook moge gevoelen met den blinden Hödur, den misleiden kiezer, - een Rijksdag van louter Hödurs zou hem buitengewoon welgevallig wezen.

De gevolgen van de protectionistische politiek van den rijkskanselier openbaren zich echter nog op andere en op gevaarlijker wijze, dan in zijne pogingen, om een kunstmatigen uitvoerhandel

in het leven te roepen. De verhooging der graanrechten in Duitschland is in Oostenrijk met gelijke munt betaald, en door de regeering van dit rijk is een nieuw toltarief ontworpen, dat ontegenzeggelijk het karakter draagt van een retorsie-maatregel. Zelfs de heer Von Bismarck moet toegeven, dat de invoering van het nieuwe tarief in den naburigen staat voor Duitschland's industrie hoogst nadeelige gevolgen zou hebben. Met zijne loochening van het feit, dat de protectionistische maatregelen der Oostenrijksche regeering door hem zelven waren uitgelokt, is de Duitsche industrie al bijzonder weinig gebaat.

Kort na het bekend worden van het nieuwe Oostenrijksche tarief deed het sensatiebericht in de pers de ronde, dat men te Weenen wel geneigd was, om het ontwerp in te trekken, indien Duitschland wilde terugkomen op de pas aangenomen verhooging der graanrechten. Hier was natuurlijk de wensch de vader van de gedachte. De heer Von Bismarck haastte zich, het onbruikbare van zulk een politiek van geven en nemen aan te toonen. Hij herinnerde, hoe hij eenige jaren geleden het voorstel had gedaan, om eene pragmatieke overeenkomst te sluiten tusschen de beide landen, en de zuiver politieke, langs diplomatieken weg tot stand gekomen alliantie te vervangen door een verbond, dat een staatsrechtelijk karakter droeg. In de eerste plaats had hij hierbij het wegvallen der tolgrenzen tusschen de beide landen op het oog. Doch voor zulk eene overeenkomst was de medewerking en de goedkeuring der volksvertegenwoordiging noodig, en hierop viel, volgens den rijkskanselier, in Oostenrijk niet te rekenen.

Deze meening is ongetwijfeld juist. Onder het ministerie Taaffe zijn in Oostenrijk de naijver der verschillende nationaliteiten en het streven naar de autonomie van de verschillende deelen des rijks in zoo hooge mate toegenomen, dat voor eene alliantie, die niet een uitsluitend diplomatiek karakter draagt, geen sympathie kan worden gevonden. Een verbond, zooals door den heer Von Bismarck wordt bedoeld, zou het Duitsche element in Oostenrijk versterken, en wanneer Czechen en Polen, Slaven en Ruthenen het in één ding eens zijn, dan is het in hunne antipathie tegen de Duitschers. Eene verwezenlijking der droombeelden voor eene pragmatieke alliantie zou eerst dan mogelijk zijn, als de meerderheid in den Oostenrijkschen Rijksdag was verplaatst, en het Kabinet Taaffe voor een ander had plaats gemaakt. En hierop bestaat voorloopig nog

weinig kans, al deden zich in den laatsten tijd feiten voor, die op verdeeldheid in den boezem der meerderheid wijzen. Een oogenblik heeft de Duitsch-liberale minderheid zich verheugd in de hoop, dat deze verdeeldheid de voorbode was van eene naderende ontbinding, doch het Kabinet heeft *bonne mine à mauvais jeu* gemaakt en gedaan als of het van den afval zijner vrienden niets bespeurde. Het eenige, waaruit men merken kan, dat de heer Taaffe na zijn échec bij de behandeling der belastingwetten nog niet weer geheel vast in den zadel zit, is de groote voorzichtigheid, waarmede de behandeling van die wetsontwerpen wordt vermeden, welke de volgzaamheid der oude meerderheid op een eenigszins ernstige proef zouden kunnen stellen. Zoo zijn de uitzonderingswetten, waartegen zich van meer dan ééne zijde stemmen hadden verheven, van de agenda verdwenen.

In Frankrijk is de regeering op handige wijze door een tal van klippen heengezeild. De overeenkomst betreffende de regeling der Egyptische financiën is tot stand gekomen en kan als eene overwinning van de Fransche diplomatie op de Engelsche worden beschouwd, omdat zij een einde heeft gemaakt aan de exceptioneele positie, die Engeland sedert den slag bij Tel-el-Kebir in Egypte had verkregen, en op de meest uitdrukkelijke wijze heeft geconstateerd, dat de Egyptische quaestie geen Engelsche, maar eene Europeesche is. Het conflict met China is weder in eene periode gekomen, waarin de overwinningsbulletins kunnen worden gemist, en voor liefelijke voorspellingen omtrent vredesonderhandelingen plaats maken. Ook met de binnenlandsche politiek ging het voor het ministerie naar wensch. De verhooging der graanrechten werd aangenomen, en die der invoerrechten op vee zal wel volgen. Zelfs de jaarlijks terugkeerende kibbelpartij tusschen Kamer en Senaat over de begrooting van verdienste liep zonder ongelukken af.

Het zou inderdaad een goed werk zijn, indien de heer Ferry, die immers *la main heureuse* heeft, zijne krachten beproefde aan eene oplossing van dit constitutioneel geschil. De Kamer heeft het recht van initiatief op financieel gebied, de Senaat heeft dit recht niet. In zoover is de Grondwet duidelijk. Wordt nu de begrooting ingediend, dan zet de Kamer zich aan het wikken en wegen, en schrapt post op post, bij voorkeur die welke, in den vorm van toelagen aan de geestelijkheid of aan kerkelijke instellingen, niet door de letter van het Concordaat worden geëischt.

De besnoeide begrooting komt nu in den Senaat, die in den regel voor de behandeling even minder uren tijd heeft, dan de Kamer er dagen aan besteedde. Het ideaal der Kamer zou bereikt zijn, indien de Senatoren op alles ja en amen zeiden, en - zooals men in Frankrijk spottenderwijze zegt - ‘een millioen per minuut’ toestemden. Intusschen maakt de Senaat, zij het dan ook bescheidenlijk, gebruik van zijn recht tot contrôle, en daaronder verstaat hij ook het herstellen der begrootingsposten, die door de Kamer zijn geschrapt. De *députés* beweren, dat de Senaat zich daardoor het recht van initiatief toeëigent, en de regeering, die het in de praktijk eens is met den Senaat, en in theorie met de Kamer, houdt zich voorzichtig op den achtergrond. Zoo werd ook thans weer de begrooting tweemaal heen en weder gestuurd. Blijft nu elk van de staatslichamen op zijn stuk staan, dan zou men kunnen zeggen: *il n'y a pas de raison, que ça finisse*! En toch moet er een einde aan komen, want zonder begrooting kan het land niet worden geregeerd. De Senaat geeft dan gewoonlijk - hij deed het ook in dit geval - een bewijs van hetgeen de regeeringsbladen ‘eene wijze gematigdheid’ noemen, en legt zich bij den wil der Kamer neer. Het komt ons echter voor de waardigheid van het eerste staatslichaam hoogst wenschelijk voor, dat aan dit sollen met de begrooting voor goed een einde worde gemaakt.

Eene andere moeielijkheid gold de invoering van den *scrutin de liste*. Het was, zooals men weet, een lievelingsdenkbeeld van Gambetta, dat de arrondissementen als kiesdistricten zouden plaats maken voor de departementen, en dat in deze laatsten de verkiezing der volksvertegenwoordiging bij lijstenstemming zou geschieden. Voor Frankrijk verdient dit stelsel ongetwijfeld aanbeveling. De talrijke kleine kiesdistricten hebben niet weinig medegewerkt tot het in het leven roepen van die eigenaardige verhouding van den *député* tot zijne kiezers, die het parlementaire stelsel in Frankrijk bij velen in discrediet heeft gebracht. De kiezers zien in hun afgevaardigde niet slechts den vertegenwoordiger van hunne politieke overtuiging, maar ook den advocaat hunner persoonlijke belangen. Zij meenen, dat hij verplicht is, het vertrouwen zijner kiezers te beantwoorden door kleine beleefdheden, voorspraak en hulp bij het verkrijgen van betrekkingen, pressie op de ministers tot het verleenen van subsidiën en dergelijke wenschelijke zaken meer. ‘Het kost hem immers niets,’ - zeggen zij, want de

zelfstandigheid van den afgevaardigde telt in hunne oogen niet mede. Doch al zijn er députés, wien het toegeven aan zulk een drang weinig of niets kost, den staat kost het des te meer. Wie herinnert zich niet hoe, toen in beginsel was besloten tot den aanleg van een net van staatsspoorwegen in Frankrijk, de daarvoor geraamde som in korten tijd verdubbeld en verdrievoudigd werd, omdat honderden afgevaardigden voor hun district op eene afzonderlijke lijn of eene aansluiting aanspraak maakten, en den ministers aan het verstand brachten, dat zij hunne stem niet aan zijne begrooting zouden kunnen verleenen, indien hij aan dergelijke zoo bij uitstek billijke wenschen niet voldeed. Men kent het resultaat. Nog lang vóór de voltooiing van het spoorwegnet, aan welks ontstaan overwegingen van allesbehalve economischen aard den doorslag hadden gegeven, moest de regeering het op onvoordeelige voorwaarden aan eenige groote maatschappijen overdragen, en thans nog moet zij bijpassen, in plaats van uit de vele millioenen, aan den aanleg dier spoorwegen besteed, eenig voordeel te trekken.

Zoo blijkt het, dat Loki in Frankrijk niet te doen heeft met den blinden Hödur, maar met lieden, die bijzonder goed uit hun oogen kijken. De Fransche '*Urwähler*' gelijkt volstrekt niet op het portret, dat de heer Von Bismarck van zijn Duitschen natuurgenoot heeft ontworpen.

Of nu de invoering van den *scrutin de liste* in deze toestanden verbetering zal brengen, zonder dat de Fransche Loki daar te lande de kiezers tot blinde werktuigen ziet worden? Of de gemoedelijke, schoon bedenkelijke verhouding tusschen kiezer en afgevaardigde, die getrouwelijk de voorschriften van het hem medegegeven *cahier des doléances* opvolgt, voor een gezonden toestand zal plaats maken? Ziedaar vragen, waarop eerst de tijd het antwoord kan geven, al schroomt de opportunistische pers niet te verklaren, dat de toekomst der republiek is verzekerd, nu het lievelingsdenkbeeld van Gambetta zal worden uitgevoerd.

Op den 4den Maart heeft de nieuw benoemde president der Vereenigde Staten, Grover Cleveland, zijn intocht gedaan in het Witte Huis te Washington. Gedurende bijna het vierde van eene eeuw hadden de Republikeinen hunne candidaten voor de hoogste waardigheid in het land zien zegevieren, en elk der opeenvolgende presidenten had de leuze '*the spoils for the victors*' getrouwelijk toegepast, zoodat de democraten zich moesten vergenoegen met

een hongerigen blik naar de staatsruif, waaraan hunne politieke tegenstanders zich al dien tijd, en meestal op vrij onbescheiden wijze, hadden te goed gedaan. Waren de verschillen tusschen de partijen nog dezelfde als vroeger, dan zou men eene geweldige omkeering hebben zien plaats grijpen. Maar dit antagonisme is langzamerhand minder scherp in zijne trekken geworden. Vijf-entwintig jaar geleden bestond er eene scherpe tegenstelling tusschen Republikeinen en Democraten; de eersten verlangden centralisatie van bestuur, de tweeden autonomie der afzonderlijke staten; de eersten waren ijverige protectionisten, de anderen huldigden de leer van den vrijen handel. Legt men thans de programma's naast elkander, welke door de beide candidaten voor de presidentiale waardigheid den volke zijn verkondigd, dan blijkt van deze tegenstelling weinig of niets meer. En leest men de uitvoerige rede, waarmede de nieuwbenoemde president zijne betrekking aanvaardde, dan komt men tot het besluit, dat de woorden van dezen Democraat even goed zouden passen in den mond van een Republikein. De regeeringsbeginselen, door den heer Cleveland ontwikkeld, waren van zoo algemeenen aard, dat zij weinig recht gaven tot voorspellingen voor de toekomst.

Er is echter iets anders, dat ons het optreden van den heer Cleveland met ingenomenheid doet begroeten. Hij staat bekend als een man van vasten wil, van groote energie, en vooral van onkreukbare eerlijkheid. Deze laatste eigenschap schitterde bij een aantal van de vroegere hoofdambtenaren van de regeering der Vereenigde Staten maar al te dikwijls door hare afwezigheid. Onder den tegenwoordigen president kan er sprake zijn van eene bedachtzame maar tevens doortastende hervorming, een zuivering van het ambtenaarspersoneel, waarbij niet de politieke overtuiging of het partijbelang, maar de bekwaamheid en de betrouwbaarheid den doorslag zullen geven. Van een plotselingen omkeer in de tot nu toe gevolgde ultra-protectionistische richting behoeft men zich geen illusiën te maken; trouwens, zulk een omkeer kan eerst geleidelijk geschieden, indien men geen economische crisis wil veroorzaken. Voor het overige zal het noodig zijn, de regeeringsdaden van den heer Cleveland af te wachten, eer men zich waagt aan het uitspreken van een oordeel over zijne politiek.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Sonnetten, door J. Winkler Prins. Amsterdam, Gebroeders Binger, 1885.

Als tegenhanger tot de gemelijke vraag: *Sonate, que me veux-tu*? welke men een beroemd man der 17de eeuw in den mond legt, zou men in onze dagen willen uitroepen: *Sonnet, que me veux-tu*? Nauwelijks heeft men den eenen sonnettenbundel doorgeworsteld of een andere vraagt gehoor. En niet alleen bundels sonnetten, maar verhandelingen over het sonnet, monographieën, als bijv. de 'Geschichte des Sonnets in der deutschen Dichtung' van Heinrich Welti, een vorig jaar verschenen, dwingen ons aan dezen dichtvorm onze aandacht te schenken.

In de laatste aflevering van het driemaandelijksch *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde*, dat door de Leidsche Maatschappij wordt uitgegeven, vinden wij een overzicht van de geschiedenis van het sonnet in de verschillende landen, door den heer A.S. K o k .

Men is het er vrij wel over eens dat het sonnet van Italiaanschen oorsprong is; het schijnt uit de oude Italiaansche volkspoëzie ontstaan. Het oudste bekende sonnet is dat van Pier delle Vigne, geboren te Capua, kanselier van Frederik II (1215-1250), den keizer van Duitschland en koning van Sicilië. Frederik II, wiens 'onafhankelijke, sceptische geest in een tijd van streng geloof heel wat aanstoot gaf, wist aan zijn hof te Palermo geleerden en dichters om zich te verzamelen. Van zijn tijd dagteekent de eigenlijke Italiaansche letterkunde. De Sicilianen vonden spoedig navolgers; de poëzie verhuisde naar Toscane. Florence zag in 1265 Dante geboren worden. Ook van dezen bezitten wij sonnetten; maar de son-

nettendichter bij uitnemendheid is Petrarca (1304-1374). Hoeveel hij ook buiten zijn sonnetten, vooral in het latijn, schreef, en hoe weinig gewicht hij zelf mocht hechten aan deze verzen, aan de vereering van zijn Laura gewijd, door zijne sonnetten is Petrarca's naam onsterfelijk gebleven. Door Petrarca heeft het sonnet zich een belangrijke plaats veroverd in de letterkunde van alle beschaafde natiën.

De heer Kok volgt het sonnet in Italië, Spanje, Frankrijk, Engeland en in ons land. Niet echter tot op den laatsten tijd. Na Platen en Rückert konden in Duitschland nog Geibel, Herwegh, Hebbel en zoovele anderen, en uit den jongsten tijd in de eerste plaats Paul Heijse genoemd worden. Hoe in Frankrijk de romantische school, de geheele rij jonge dichters waarvan Coppée en Sully Prudhomme de schitterendste vertegenwoordigers zijn, het sonnet in eere heeft hersteld en tot den volmaaktsten vorm gebracht, gaat de heer Kok stilzwijgend voorbij.

Van veel belang is zeker wat wij over onze oudste sonnettendichters van hem vernemen.

Bij Dirk Volkertsz. Coornhert, 1522-1590, vinden wij het eerste sonnet, en wel in de verzameling van bijbelspreuken en lyrische gedichten, welke hij *Recht gebruyck en misbruyck van tijdtlijcke have* betitelt. Dan treffen wij de eerste vertaling van Petrarca's sonnetten bij Hooft; maar die navolging is gebrekkig. De oorspronkelijke sonnetten van Hooft zijn beter. Met goeden uitslag werd het klinkdicht - de naam werd door Vondel gevonden - door Vondel en Huyghens beoefend. Onze dichters hebben, in navolging van de drie genoemde dichters en van de Franschen, het sonnet gewoonlijk in Alexandrijnen geschreven, en zijn daardoor op een vrij gewichtig punt afgeweken van den oorspronkelijken Italiaanschen vorm, die de vijfvoetige jambe is.

Het oorspronkelijke sonnet bestaat uit veertien versregels, verdeeld in twee quatrains met slechts twee rijmklauken en twee tercets eveneens met slechts twee rijmklanken. Boileau meent, dat Apollo,

> Voulant pousser à bont tous les rimeurs françois,
> Inventa du sonnet les rigoureuses lois,
> Voulut qu'en deux quatrains de mesure pareille
> La rime avec deux sons frappât huit fois l'oreille;
> Et qu'ensuite six vers artistement rangés
> Fussent en deux tercets par le sens partagés.

Men vindt verschillende sonnetten, die van den oorspronkelijken sonnetvorm afwijken: het sonnet met een aanhangsel (*sonnetto colla coda*); het dubbele sonnet, dat slechts twee rijmklanken heeft over de 14 versregels verdeeld; het onvolkomen sonnet, waarbij in het tweede quatrain een nieuwe rijmklank wordt gebracht. De belangrijkste afwijking vindt men in het Shakespeare-sonnet: hierin komen drie quatrains voor, elk met twee afzonderlijke rijmklanken; de twee regels, die het gedicht besluiten, rijmen op elkander. De heer Kok merkt op dat het zoogenaamde Shakespeare-sonnet in de 17de eeuw ook bij ons bekend is geweest en Vondel zich meermalen van dien vorm bediende. Vondel moet dus, zoo al niet met Shakespeare's gedichten, dan toch met de Engelsche naar Shakespeare's voorbeeld vervaardigde sonnetten bekend zijn geweest.

De vorm van het sonnet is zeker geen willekeurige, al heeft de eerste sonnettendichter zich misschien geen rekenschap gegeven van het architectonisch kunstwerk dat hij schiep. Wij hebben hier toch een toepassing van de door Zeising ontdekte waarheid, dat in de kunst de treffendste resultaten verkregen worden, wanneer men de lijn, die het geheel in twee ongelijke deelen verdeelt, zóó trekt, dat het kleinste deel tot het grootste in verhouding staat als het grootste deel tot het geheel.

Met dien vorm, waaraan zooveel gelegen is, hangt de inhoud van het sonnet nauw samen. Zooals er muzikanten zijn die de Haarlemmer Courant op muziek zouden zetten, zijn er verzenfabrikanten die sonnetten smeden op.... een bader die het nommer van zijn badkoetsje kwijt is, en die u dan reeds bij het eerst quatrain in de gewenschte stemming weten te brengen. In dezen trant:

> Blanke beenen onder blauwe broeken
> Scheemren tusschen koetsjes wijd en zijd;
> In de stoelen, ordloos saamgereid,
> Natte haren boven witte doeken.

Zulke uitspattingen zijn zeker wel geschikt om het sonnet in discrediet te brengen; maar ook begaafdere en smaakvoller dichters hebben soms het karakter van het sonnet uit het oog verloren, en misgetast in de keus van het onderwerp, dat in dezen vorm past. Dat deed zeer zeker Oscar van Redwitz, toen hij onder den titel *Das Lied vom neuen Deutschen Reich* in meer dan 500 sonnetten de Duitsche zege in den oorlog van 1870 en de oprichting van

het Duitsche keizerrijk bezong. Zulke dichters zijn er schuld aan dat de sonnetvorm zelf als een onwaardig knutselwerk zelfs door mannen van smaak wordt veroordeeld. Zoo liet zich nog onlangs een lid van het Fransche Instituut, Constant Martha, in zijn boek *La délicatesse dans l'art*, in deze woorden over het sonnet uit:

'De sonnettenmanie toont hoe onze dichters er op uit zijn om onnoodige ketenen te dragen. Zij schijnen van oordeel, dat de poëzie een al te gemakkelijke kunst is, en dat er geen verdienste meer in steekt om op het gespannen koord te loopen, wanneer men niet, zooals in het circus, nog bovendien manden aan de voeten hangt. In de 19de eeuw heeft men niets beters weten te verzinnen dan terug te keeren tot een versleten dichtsoort, die veel vrijen tijd en veel lust in beuzelarij vordert, en die men sedert Lodewijk XIV niet meer beoefende. In de 17de eeuw was het een aardig gezelschapsspel, waarop de beau monde verzot was, omdat zij niets beters te doen had. Men vervaardigde sonnetten, zooals men naamgedichten (acrostichons) maakte, om zich te amuseeren. Een nog niet gevormde verskunst gaf eenige waarde aan dergelijke welluidende nietigheden; en zooals het gaat, wanneer een nieuw instrument in een salon in gebruik komt, ieder had er schik in om op zijn beurt die muziekdoos te bespelen. Maar voelt men niet, dat die muziek onuitstaanbaar eentonig is? Voortdurend moet men gedichten van veertien regels aanhooren, waarvan de rijmen elkander op dezelfde wijze kruisen, en die onveranderlijk eindigen met een woord, dat of pikant of subliem behoort te zijn. Of de gedachte groot of klein is, zij moet zich maar in dien vorm weten te schikken. Is zij te groot, dan heeft zij zich maar wat in te krimpen; is zij te klein, dan zal men haar op dit orthopedisch rustbed wel wat uitrekken. Het sonnet moge vroeger eenige bekoorlijkheid gehad hebben, maar met den tijd is het onverdragelijk geworden...'

Zulke uitspraken zijn, door hare algemeenheid, zeker onrechtvaardig. Martha miskent de hooge kunstwaarde van het sonnet, dat geniën als Petrarca, Shakespeare, Goethe, Byron onder zijne beoefenaars telt. Moge de veroordeeling van hen, die voor alles, groot en klein, voor de ten hemel stormende gedachte, zoowel als voor den vluchtigen inval, in een sonnet een plaats willen vinden, gegrond zijn, de waarachtige dichter zal als bij instinct voelen wat al wat niet in dien vorm past. Bij hem toch ontstaat als het ware tegelijk met de dichterlijke gedachte ook de vorm, waarin hij haar

giet: de stemming, de rythmus, de gedachtenloop staan hem in groote trekken voor den geest, eer hij nog een enkelen regel op het papier heeft gezet. Onder het schrijven teekent de gestalte zich scherper af, en de fijne schaaf voltooit het gedicht later tot een kunstwerk.

Dit schier gelijktijdig ontstaan van inhoud en vorm bij het sonnet is wellicht mede oorzaak dat er dichters gevonden worden, die aan slechts één enkel sonnet - vrucht van gelukkige ingeving - hun naam te danken hebben. De heer Kok haalt in de hier bovenvermelde studie als een merkwaardig voorbeeld den Italiaanschen dichter der 17de eeuw Filicaja aan, wiens dichterroem op één sonnet, *Sulla servitù d'Italia*, berust, ‘die aandoenlijke zielsklacht door het herleefde Italië van onze eeuw tot een wachtwoord gemaakt, dat van de Po tot aan de uiterste punt van Sicilië weerklonk, om scharen van duizenden patriotten te doen ontvlammen.’ Hij had eveneens kunnen wijzen op een Fransch dichter uit onze dagen, den in 1851 gestorven Félix Arvers, die zeker geheel vergeten zou zijn, indien hij niet dat ééne sonnet geschreven had, dat, onder den naam van *Sonnet d'Arvers*, de bewondering van duizenden heeft gewekt, en aldus aanvangt:

Mon âme a son secret, ma vie a son mystère:
Un amour éternel en un moment conçu;
Le mal est saus espoir, aussi j'ai dû le taire,
Et celle qui l'a fait n'en a jamais rien su.

Wij zouden deze opmerkingen over den aard van het sonnet nog wel wat willen voortzetten, al ware het alleen om zoodoende het oogenblik te verschuiven, waarop wij over de sonnetten van den heer J. W i n k l e r P r i n s moeten spreken. Wij weten waarlijk niet hoe wij het met deze gedichten hebben. Zonderlinger mengelmoes van goede gedachten in dichterlijke taal en smakelooze, platte voorstellingen in onbeholpen versmaat kwam ons sedert lang niet onder de oogen. Tusschen beide soorten, tusschen de verhevene en de belachelijke in, bewegen zich een tal van onbeteekenende en eenige volkomen onverstaanbare. Wil men voorbeelden, - men zoeke den diepen zin, die er schuilen mag in het volgende gedicht, dat onder de rubriek ‘Fabelen’, aan het slot van den bundel voorkomt. Het heet *Kamrad en Boer*.

't Hotel was overvol; van beide kwaden,
Mansarde of heengaan, kies ik in den nood

De zolderkamer. Dan, van warmte rood,
Gaan we ons verfrisschen, wislen van gewaden.

Dan na 't diné een tocht langs smalle paden:
Dwars door een tuin aan 't water met een boot; -
Van zee gekomen, bleef de trek steeds groot,
Ons in frisch water - als kristal - te baden...

In 't huisjen hoor ik jongens, hoor ik huilen
Ook komt er onweer, regen, stof en rook.
Terug dan maar om op 't terras te schuilen...

Daar zitten boeren op mijn plaats ... ik kook;
Men werpt hen af langs trappental en zuilen:
Ik zucht beschaamd: dàt kan een kamrad ook!

Wie in zulke stukjes smaak vinden, kunnen er zoowel onder dezelfde rubriek, als op andere plaatsen in den bundel, eenige van soortgelijk gehalte aantreffen. *In den stoomtram* - zoo is de titel van een der sonnetten - houdt de dichter bespiegelingen over het vliegerspel, en roept in vervoering uit:

Noem toch niet het vliegerspel lankwijlig,
Beeld veeleer, waarin ge 't leven ziet;
Ja, o jeugd, uw spel is ernst u, heilig,
Zachte balsem, dien ge op wonden giet.

Of hij bezingt den wagen die het zeewater voert naar het badhotel, voor de binnenbaden:

Zonder stooten over mulle wegen
Trekt het paard den wagen naar 't terras,
Waar het badhotel hoog is gelegen,

Daar werd toen de lauwe pekelplas
Menig bleeken, zieken gast ten zegen,
Die verzekert, dat het heerlijk was.

Wanneer hij in *Dennegeur* de genezende kracht van de dennen gedenkt, dan teekent hij ons de zieken en zwakken, die er hun genezing komen zoeken, aldus:

Bleeke mannen in te ruime jassen,
Zwakke vrouwen, lennende op den man,
Eéndagskinderen, vol van plan bij plan,
Kwamen wandelende of op wagenassen.

En - voegt hij er bij -

> En de vroeger zoo verachte dennen
> Gaven naam aan wat een dorpje was,
> Wandelplaats van hanen en van hennen...

Welk een verrassende kracht schuilt er toch in het rijm!

Men zij echter niet te haastig in zijn oordeel. Diezelfde verzenmaker, die ons deze en dergelijke fraaiigheden voorzet, die door verkeerde constructies, door stootende opeenvolging van harde medeklinkers (Vlieg*t 't t*er bodem, - Ui*t 't t*oonloos joelen), ons taalgevoel en ons oor beleedigt, wien men den gemoedelijken raad zou willen geven:

> W i n k l e r , kies een andren vorm voor uw rijmelende spelen,

weet in enkele gedichten uit dezen bundel, zulk een dichterlijken toon aan te slaan, zoo met een enkel woord een beeld te teekenen of een stemming aan te geven, dat men met een ander persoon meent te doen te hebben. Zij zijn niet velen, de sonnetten in den bundel, waarvan men dit getuigen kan, maar dát ze er zijn, legt ons den plicht op om, naast de minder geslaagde proeven van het talent van den heer Winkler Prins, ook aan deze een plaats in deze kroniek af te staan. Wij kiezen daartoe het volgende:

Niet voor kinderen.

> Het morgenlicht werpt koesterende stralen
> Op zacht satijnen krop van 't tweetal duiven,
> Dat, met bevallig opgestoken kuiven,
> Op 't muurtje rustig adem zit te halen...
>
> Op versch gesneden druiven in de schalen,
> Op 't vlindertal dat eensklaps aan komt wuiven,
> Om als een wolk de vruchten te overstuiven,
> En op 't gezicht zich kosteloos te onthalen.
>
> Een knaapje komt: hem is 't muziek voor de ooren
> Dat duifgekir, die druiven zullen monden,
> En 't vlindervlerkje is wellust voor zijn oogen....
>
> Het grijtp...het grijpt...maar 't stofgoud gaat verloren,
> De dauwdrop valt, de druiven zijn geschonden,
> En 't kirrend duifje is elders heengevlogen.

'Niet voor kinderen' ook is het schrijven van sonnetten; niet voor handige knutselaars, zelfs niet voor verdienstelijke jonge dich-

ters. Alleen voor den gerijpten kunstenaar, die aan een echte dichternatuur de hoogste ontwikkeling in de kunst paart, past deze dichtvorm. En voor hem alleen hebben de slotregels van Goethe's sonnet *Natur und Kunst* beteekenis:

> Wer Grosses will, muss sich zusammen raffen
> In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister,
> Und das Gessetz nur kann uns Freiheit geben.

Zijn ideaal, door Johanna van Woude, 2 dln. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1885.

> In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister.

Indien J o h a n n a v a n W o u d e daaraan gedacht had, zou zij hare novelle die nu twee deelen vult, tot één deel hebben ingekrompen. *Weniger wäre mehr*. In dat ééne deel zou zij alle ruimte hebben gevonden voor de zielkundige analyse, welke het belangrijke van dit boek uitmaakt. Wat er aan uiterlijke handeling in voorkomt is van weinig beteekenis. De huisselijke omgeving van het jonge meisje, dat hier een stuk uit haar levensgeschiedenis verhaalt, de partijtjes waaraan zij deelneemt, haar reisje langs den Rijn - dat alles is, op enkele uitzonderingen na, zonder kleur of geur, wanhopig gewoon. Maar de strijd in het gemoed van het jongste der ‘mooie van Rhedentjes’ is met talent ontleed en met fijn gevoel beschreven.

Johanna van Rheden heeft, reeds als kind, een warme genegenheid opgevat voor den knappen, vroolijken Ferdinand Helwart; en nu zij hem, in beider groote vacantie, op een bal bij gelegenheid van een landbouwfeest in het provinciestadje, dat de gepensioneerde majoor van Rheden bewoont, terugziet, en met den adelborst, wien de uniform zoo goed staat, walsend en wandelend en babbelend den avond doorbrengt, blijkt het dat de tijd, waarin zij elkaar niet zagen, aan de wederzijdsche gevoelens geen afbreuk heeft gedaan. ‘Mijn meisje’ noemt Ferdinand de zestienjarige Jo reeds, als hij met haar onder vier oogen is, en droomend en dwepend bouwen zij reeds de luchtkasteelen, die zij te zamen eens denken te betrekken, en lachend stellen zij reeds het plan vast van het luchtreisje, dat zij hun huwelijksreisje noemen.

Maar hunne wegen scheiden. De familie van Rheden trekt naar Rotterdam, en Ferdinand laat jaren lang niets meer van zich hooren. Uit de courant verneemt men dat hij naar Indië is vertrokken. Vergeten deed Jo hem niet, al liet hij zich zoo weinig aan haar gelegen liggen; nog dikwijls stond haar dat fiere frissche gelaat voor den geest; maar toch het was met een ander gevoel dan vroeger dat zij aan hem dacht. Er was in haar hart iets liefelijks en heiligs gestorven en zij voelde daar een ledig. ‘Het was’ - zoo zegt zij - ‘het geliefde voorwerp niet, wat ik miste, maar de liefde zelf. Ik had behoefte mij te geven met geheel mijn hart, mij zelf te doen opgaan in een ander wezen, mijn leven te wijden aan een anders geluk’. Trouwen, met wien dan ook - had zij somtijds gedacht. Maar als haar werkelijk de gelegenheid geboden werd, eens door een fattig, mooi eenig zoontje met veel geld, later door een saaien geleerde, dan huiverde zij toch bij de gedachte te trouwen zonder liefde.

Daar komt een nieuw aanzoek. De pretendent is Herman van Bergwijk, leeraar in de natuurlijke historie aan een Gymnasium, dien Johanna op het ijs op den Bergschen plas, nabij Rotterdam, het eerst had ontmoet. Van Bergwijk was niet mooi, hij had stoppelig, kort gesneden haar en onregelmatige trekken; maar zijn gestalte, een echte Germanengestalte, imponeerde; en als hij tot haar sprak op dien zachten deftigen toon, welke hem eigen was, dan lag er iets in dat gelaat, dat haar aantrok en haar nog lang was bijgebleven. Hij was vriendelijk, beleefd voor haar geweest, zij had een zekeren trots gevoeld wanneer zij aan zijn hand op het ijs hare vriendinnen voorbij reed; maar zij had zijne beleefdheden niet als liefde beschouwd. En zou zij dien man nu lief kunnen hebben, lief genoeg om een goede vrouw voor hem te zijn? Zou zij door hem het geluk vinden dat zij zocht? Zoo peinsde zij en de slotsom van hare overwegingen, deelt Johanna ons in dezen vorm mede:

‘Och, wat deed het er toe! Hij had mij lief. Mijn hart klopte hem tegen. Ik verlangde mijn hoofd te leggen aan zijn sterke borst en mij daar veilig te gevoelen mijn leven lang; aan hem al de geloften te vervullen, afgelegd in stille avonduren, als ik dacht dat niemand mij zou begeeren. Ja hij mocht komen. Ik zou ja zeggen.’

Nu volgt het engagement. De brave, nobele van Bergwijk heeft haar zeker innig lief, maar hij uit zijn liefde op *zijn* manier,

en al hebben wij ook nog zoo dikwijls gehoord dat in het huwelijk vaak de meest tegenstrijdige karakters het 't best samen kunnen vinden, toch vragen wij niet zonder bezorgdheid of dat jonge, ijdele, levenslustige ding wel de rechte vrouw is voor den ernstigen geleerde.

'Soms' - zoo verhaalt Johanna - 'kwam de leeraar in hem boven en kon hij met gestrenge volharding vragen doen, tot in het oneindige, als wilde hij het diepste schuilhoekje van mijn hart doorgronden'.

En een andermaal lezen wij:

'"Hebt gij mij lief?" vroeg hij zacht, zijn gelukkig gelaat naar mij wenden.

Het was als kon hij niet dulden dat ik over het verleden peinsde. Ik zag hem aan en legde zwijgend mijne hand in de zijne.

"Hoe lief wel? Wat gevoelt ge voor mij? Geef eens een definitie van uwe liefde?"

"Dat kan ik waarlijk niet", zei ik na eenig nadenken. "Ik geloof dat ik mijn genegenheid voor u het best kan uitdrukken door de woorden: vriendschap, achting en vertrouwen."

"Ik weet niet of ik het veel of weinig noemen moet, Johanna," antwoordde hij peinzend.

Hij had een manier om mijn naam voluit te zeggen, zooals niemand anders deed.'

Arme Jo! Zij die een steun noodig heeft, dien zij bij hare goedhartigen maar bekrompen vader, bij hare dom goedige zuster niet vinden kon; zij die niet anders wenscht dan te beminnen en bemind te worden, en haar zwak hoofdje te leggen tegen een sterke mannenborst - zij moet een definitie gaan geven van hare liefde!

Dezelfde geleerde aanbidder gelast zijn meisje om, eer zij de opera *Faust* van Gounod gaat zien, den *Faust* van Goethe te lezen!

Braaf is hij, van Bergwijk, en hij meent het goed met Johanna; maar hij lijdt aan een kwaal, die hem, of zij het zich zelve bekent of niet, afbreuk moet doen in het hart van de natuurlijke, levenslustige Jo, - de man is pedant. En een pedante minnaar is een onuitstaanbare minnaar.

Is het Jo kwalijk te nemen dat, tegenover het beeld van dien ernstigen geleerde, in haar hart het beeld rijst van den vroolijken, opgewonden vriend harer jeugd, van den adelborst Ferdinand Helwart?

Onverwacht staat Helwart voor hare oogen. Hij is met verlof

uit Indië teruggekeerd. Van Johanna's engagement weet hij niets; en hij komt, niet anders denkende dan dat hij haar terug zal vinden, op hem wachtende en bereid hare hand in de zijne te leggen. Hij zal haar geen definitie vragen van hare liefde, maar haar liefhebben, hartstochtelijk liefhebben.

En nu begint de strijd. Johanna gevoelt dat Ferdinand haar nog niet onverschillig is. Eerlijk belijdt zij wat zij haar zwakheid noemt aan den man, wien zij trouw heeft beloofd en wiens steun zij voelt noodig te hebben in dit leven. Hij - zoo vertrouwt zij - zal haar helpen om de neiging voor Ferdinand te bestrijden en uit te roeien. En zij voert den strijd - maar alléén, zonder zijn hulp. Herman vindt het, in zijn wijsheid, noodig, haar dien strijd op allerlei wijze zoo zwaar mogelijk te maken. Hij tracht Johanna en Helwart zooveel mogelijk te zamen te brengen; hij dringt er op aan dat zij hartstochtelijke duetten zingen; wanneer hij voor een examenstudie zijn meisje vier weken te Rotterdam alleen moet laten, waar zij dagelijks Helwart kan ontmoeten, dan laat hij hare brieven onbeantwoord. De man van de definitie noemt dit waarschijnlijk een verstandige beproeving - er zijn er echter die het een even onverstandig als roekeloos plagen vinden.

En toch - Johanna overwint. Maar zij overwint eerst wanneer haar de oogen zijn opengegaan over het karakter van Helwart, wanneer zij hem als een van die jonge mannen heeft leeren kennen, - zoo ongeveer beschrijft zij het - welke er eer in stellen geen aandoeningen te kennen, verachtend wat laag is en toch met leegte in het hart; twijfelend aan alles wat goed en heilig is, en toch in hun boezem een stil vergeten plekje bewarend voor hunne moeder of voor de herinnering aan haar die zij eens met al de reinheid van hun jongelingshart beminden. Zij overwint, wanneer Ferdinand zich aan haar vertoond heeft als den cynicus, voor wien zelfs de huwelijksband geen waarde meer heeft. Maar wat zou er gebeurd zijn, wanneer hij de frissche, opene, dwepende jongen van vroeger was gebleven?

Johanna overwint; maar op het oogenblik harer overwinning, als zij, vol ongeduld, Herman wacht, om hem te kunnen zeggen, hoe zij gestreden heeft en haar best heeft gedaan om meer en meer te gelijken op die denkbeeldige vrouw die hij haar eens als z i j n i d e a a l heeft afgeschilderd, op dat oogenblik meent de hoogwijze, nauwgezette man, uit een half afgeluisterd gesprek, Johanna van

ontrouw te moeten verdenken. Hij ontvlucht haar, zonder iets van zich te laten hooren. Maanden lang brengt de arme gefolterde ziel in diepe verslagenheid door. Eindelijk vindt zij hem weer. Twee woorden zijn genoeg om hem te overtuigen dat zijn Johanna hem nog altijd waardig is. En wanneer zij dan weer voor het eerst te zamen wandelen in dat bekoorlijke plekje aan de Eger, waar zij elkander weervonden, dan hooren wij Herman vragen:

'Mijn reismakkertje, wilt gij nog eenmaal naast mij voortreizen? Ik zal de wind voor u breken, de takken voor u wegbuigen, u dragen over hoogten en diepten.'

Uitnemende voornemens van een krachtig man tegenover een zwakke vrouw. Jammer, dat Herman van Bergwijk nu eerst begrijpt, dat dit zijn taak is. Had hij het eerder begrepen, hij zou dat teere vrouwenhart heel wat folteringen hebben bespaard.

Het is waar, wij zouden dan ook deze novelle van Johanna van Woude hebben moeten missen, en dat zou - al zijn er vrij wat aanmerkingen te maken - voor het merkwaardig kijkje in een jongmeisjeshart, dat ons hier gegund wordt, jammer geweest zijn.

Onze hedendaagsche letterkundigen met bijschrift van Dr. Jan ten Brink (6e aflevering), Johannes Petrus Hasebroek. Amsterdam, Tj. van Holkema, 1885.

Met dubbel genoegen ontvingen wij deze nieuwe aflevering van *Onze hedendaagsche letterkundigen*. Vooreerst, omdat ons daaruit bleek dat er na Stemberg, wiens dood deze uitgaaf dreigde te doen staken, een ander ondernemend uitgever gevonden is, die het werk op dezelfde onbekrompen wijze, in even smaakvollen vorm, wil voortzetten. In de tweede plaats, omdat door Dr. ten Brink in deze 6de aflevering de levensschets gegeven wordt van een man, wiens naam wij indertijd in het prospectus dezer onderneming vergeefs gezocht hadden. Bij de aankondiging der eerste afleveringen van dit werk gaven wij onze verwondering te kennen, dat onder de hedendaagsche letterkundigen, in het prospectus genoemd, H a s e b r o e k niet voorkwam, hij dien men het recht had, na mevrouw Bosboom en Beets, als 'Dritter im Bunde' hier te verwachten.

'Het is ons een raadsel' - schreven wij - 'hoe Dr. ten Brink, die toch, blijkens hetgeen hij ons in de reeds verschenen levens-

schetsen mededeelt, volkomen goed weet, welk een onverbrekelijken vriendschapsband die drie in de jaren '30 tot '40 hebben gevlochten, den “pastor” van Heilo heeft kunnen buitensluiten. Hij zal wel doen met dat verzuim zoo spoedig mogelijk te herstellen.’

En thans is dat verzuim hersteld en wel op uitnemende wijze. Wij ontvangen in deze aflevering een levendig geschreven schets van het leven van den man, die zoowel door zijn talent, als door zijn beminnelijk karakter zich, in alle kringen en onder alle richtingen, de warmste en trouwste vrienden heeft verworven. Met voorliefde verwijlt Prof. ten Brink bij de dagen van '30 en '31 toen H a s e b r o e k als student met de vrijwillige jagers der Leidsche Hoogeschool uittrok. In het fac-simile van een briefje door den 18jarigen vrijwilliger den 18 Augustus 1831, op den dag dat de Noord-Nederlandsche troepen Leuven binnentrokken, geschreven - hetzij dan, gelijk ten Brink in een noot mededeelt, te m i d d e n v a n h e t k a n o n g e b u l d e r , hetzij zooals de verklaring onder het fac-simile luidt, onmiddellijk na het sluiten van het verdrag, op het papier geworpen - wordt ons een aardige herinnering geschonken aan dagen, waarin oprechte vaderlandsliefde de barten warm deed kloppen.

Aan de mededeeling, hoe Hasebroek te Leiden teruggekeerd, evenals de meesten zijner krijgsmakkers, met lust zijne studiën weer opnam, hoe de geesten wakker bleven, en de beoefening van poëzie en muziek, jonge mannen als Heije, Kneppelhout, Bakhuizen, Beynen, Viotta te samen bracht, knoopt zich het verhaal van Hasebroek's kennismaking met Beets in het voorjaar van 1833. Beets wijdde na 50 jaren in het gedicht ‘Aan mijn Jonathan’, opgenomen in *Nog eens Najaarsbladen* een hartelijk woord aan den trouwen vriend, en Hasebroek zelf zong den 13^{en} September van het vorig jaar op Beets' zeventigsten verjaardag:

'k Zie meer dan vijftig jaren,
Als golven van 't snelvlietend meer
Voorbij mijn oogen varen.
Zoo daagt me ook de onvergeetbre stond,
Mijn Beets, toen U mijn ziele vond,
Door éénen gloed gedreven,
Toen luit met luit en hart met hart
Door de eigen zucht verbroederd werd,
Voor heel een menschenleven!

Wij volgen Hasebroek naar de pastorie te Heilo, waar zijne zuster, de schrijfster van ‘Te laat’, zijn vrijgezelshuishouding bestuurde en waar Potgieter, Juffrouw Toussaint, Beijnen, Beets welkome gasten waren. Daar ontstonden de *Waarheid en Droomen* van J o n a t h a n , die Hasebroek's naam als prozaschrijver zouden vestigen, en die van zijn fijn gevoel, zijn schalken geest en zijn warm hart het welsprekendst getuigenis geven. De nieuwe prachtuitgaaf, met etsen naar teekeningen van den schilder Steelink, welke binnen kort te wachten is, zal dit werk zeker op nieuw in veler handen brengen. En ook Hasebroek's poëzie, reeds in 1837 door Potgieter met zooveel waardeering begroet, zal, om haren mannelijken ernst gevoegd bij vrouwelijke teederheid, voortdurend velen blijven bekoren.

De heer Hasebroek verdiept zich gaarne in herinneringen aan zijn leven en aan de mannen van beteekenis, welke hij op zijn weg heeft ontmoet; in menig voorbericht, in het leven van Da Costa vinden wij dergelijke herinneringen geboekstaatd. Dr. ten Brink teekende uit zijn mond de mededeeling op van Hasebroek's kennismaking met Beets, maar hoe menige anecdote voor de geschiedenis onzer letterkunde van belang, ware daar nog bij te voegen geweest. Indien men in ons land nog Gedenkschriften schreef, zou het Hasebroek noch aan stof daarvoor, noch aan het talent om ze in levendigen, boeienden vorm te kleeden, ontbreken. Maar nu wij zulke gedenkschriften van den achtenswaardigen en beminnelijken man niet te wachten hebben, stellen wij ons gaarne tevreden met te lezen en te herlezen wat de humorist en de dichter ons schonk. Met Prof. ten Brink zijn wij er van overtuigd: ‘De naam van J o n a t h a n zal ten geenen tijde uit de geschiedenis onzer Letteren verdwijnen. En de naam van J.P. H a s e b r o e k zal evenmin aan de vergetelheid worden prijsgegeven’.

Prinses Alice van Engeland.

Weinig vorsten hebben bij hun leven zoo luttel van zich laten spreken als de prins-gemaal, prins Albert; van weinigen is na hun dood zooveel gesproken. Als ooit een man, tot lang na zijn verscheiden, invloed heeft geoefend op die hem omgaven, kenden en beminden, dan was het deze zeldzame persoonlijkheid. In de teederste, de neteligste verhoudingen geplaatst, gemaal van een vorstin, wier onderdaan hij is, wantrouwend en met koele hoogheid door het trotsche Albion ontvangen, ging hij den eenigen weg, waarop verhoudingen als deze zich ten goede keeren. De man van buitengewone gaven, die, gelukkig voor de koningin en voor zijn nieuwe vaderland, een groot karakter was, vergat zich zelven geheel. Hij had de zelf beheersching en den tact, de schaars geëvenaarde edelmoedigheid en grootheid om zich op den achtergrond te houden. Zijn talenten leende hij der vrouw, wier troon hij niet mocht deelen, doch wier hart hij des te inniger aan zich verkleefde, bij zijn onverwacht verscheiden bijna brak. Diep heeft zijn beeld zich in de harten zijner kinderen afgedrukt, wien hij op dubbele wijs ten zegen was, door een gelukkige jeugd hun te bereiden, zoo zelden 't deel van vorstenkinderen, en door met woord en daad, met 't edelst voorbeeld hun het in den geest te prenten, dat de vorsten hier zijn om hun volk te dienen, niet om door hun volk gediend te worden. Dit heeft prins Albert beoogd: het volk van Engeland het schouwspel te verleenen van een voorbeeldig vorstelijk huisgezin, van een familieleven als er zelden in paleizen en daarbuiten aangetroffen wordt. De degelijke

eigenschappen en de deugden van den burger, grondslag van den voorspoed, waarborg van de duurzaamheid en samenhang der staten, heeft hij willen adelen, door ze te verheffen op den troon.

Een goed vorst, luidt prins Albert's levensleuze, moet niet minder dan de nederigste zijner onderdanen een goed mensch, goed echtgenoot, goed vader, een rechtschapen burger zijn. Hij heeft getracht zijn kinderen zóó op te voeden, dat ze in hun eigen land, en waar ze zich begeven, de verplichting voelen, eens door onzen Vondel kort en kernig zóó omschreven: ‘wien 't meeste vrijstaat, sta zich zelven 't meeste tegen.’ De Engelsche prinsen dienen hun land, op de vloot, in het veld; zij mengen zich in 't openbare leven, gaan voor waar iets van openbaar belang tot stand te brengen valt. Wat zij voor Engeland eenmaal worden zullen moet de toekomst leeren. De beginselen gaan wel over van de vaders op de zonen; maar de gaven niet. Het besef van roeping is aanwezig. Dit ten minste heeft prins Albert bereikt. Van ééne echter, van een dochter uit het koninklijk gezin van Engeland, kan gezegd worden, dat zij haars edelen vaders beeld het zuiverst opgevangen heeft, zijn geest het overvloedigste deelachtig werd, zijn leven heeft geleefd. Schooner standbeeld dan zijn marmeren mansoleum zijn voor prins Albert de brieven van zijn kind en lieveling Alice. Brieven, die in Duitschland reeds den vijfden druk beleefden verdienen ook ten onzent in een ruimer kring bekend te worden. Wil de lezer mij veroorloven het boekje, waarin zich zulk een ruime en onbekrompene, zulk een reine en hooggestemde, zulk een edelaardige en fiere vrouwenziel uitspreekt, op nieuw ter hand te nemen en door te bladeren? Zij, die hoog geplaatst zijn, staan in 't volle licht; iedere vlek wordt zichtbaar. Ware 't om de billijkheid alleen, het kan zijn nut hebben een vorstin te aanschouwen, van wie de haar omringenden getuigden: dat het een voorrecht is haar gekend te hebben, een zegen in haar nabijheid te hebben geleefd.

Een vraag rijst aanstonds, dringt zich telkens weder aan ons op bij 't lezen dezer brieven. Is 't bestaanbaar met de kieschheid brieven openbaar te maken, welke een zoo intiem karakter dragen, brieven van de dochter aan de moeder, voor het oog van vreemden niet bestemd? Sommigen die het heiligschennis achten. Niet iedere Engelschman vergeeft het

Koningin Victoria dat zij dit alles drukken liet. Wat zal men zeggen? Wij leven in een eeuw van openbaarheid. Vermaarde en beroemde mannen wonen meer dan ooit in glazen huizen. Hun bijzonder leven wordt gemeengoed. Het publiek heeft noch den tijd, noch het geduld een halve eeuw te wachten op bijzonderheden en onthullingen. Hoe leeger het daarbinnen in de menschen wordt, hoe meer zij moeten worden afgeleid naar buiten. Dadelijk na zijn dood en liefst nog bij zijn leven, wil zich de nieuwsgierigheid verzadigen aan 't geen een man van naam betreft. Bij deze wijkt de ouderwetsche schroom om hunne omstandigheden en hun huisselijk leven prijs te geven aan de onbescheiden oogen van 't publiek. Dit poseeren, dit besproken worden vleit de groote en kleine ijdelheden. Koningin Victoria ging mede met een zwak van haren tijd, toen zij 't gekeuvel, toen zij roerende uitstortingen des harten van haar dochter aan de drukpers toevertrouwde. En, als wij 't boekje dichtslaan, dat ons dikwijls aangreep, roerde, in den zuiveren luchtkring eener edele vrouwenziel verhief, brengen wij der moeder dank, dat ze ons een blik gegund heeft in het hart van haar kind. Schoon, bij het bladeren in Alice's brieven, wij gedeelten vinden, waar de vraag, niet af te wijzen, hinderend tusschenbeiden treedt: Wat zou de schrijfster dezer brieven er van zeggen, indien zij weten kon dat de gansche wereld dit leest?

Prinses Alice van Engeland, tweede kind en tweede dochter van koningin Victoria en prins Albert, werd den 25 April 1843, in Buckingham-palace, te Londen, geboren. Aanvankelijk teêr van lichaamsbouw - mijn kleine, arme Alice, noemde haar prins Albert - groeide zij weldra door deze kwijning heen en werd een frisch, gezond, aanvallig kind, met opgeruimden, levendigen geest. De grondlijnen van haar karakter begonnen zich af te schetsen: gezond verstand, gave van opmerking, vlugheid van bevatting, een opmerkelijke handigheid; waaraan gepaard een open, gulle, edelmoedige aard, afwezigheid van alles wat naar streken of verheimelijking zweemt. Zij was een dier jongensachtige, wilde meisjes, luidruchtig, speelsch en plaagziek, liefst met jongens in gezelschap, in de jongensspelen meer behagen scheppend dan in poppen, schrik van sommige moeders, lievelingen aller broeders, planten, die in 't wilde

ranken schieten, doch waarin een gouden hartje knopt. Wij treffen haar aan beurtelings te Windsor en te Osborne, een gelukkig, jolig kind, volop van haar blijde jeugd genietend, zonder eenigen stijven band noch hindernis zich vrij ontwikkelend. Prins Albert ging namentlijk van den stelregel uit, dat zijn kinderen moesten worden opgevoed buiten alle aanraking hoegenaamd met het hofleven. Hij verkoos niet dat er aan hen zou geknutseld worden, dat zij zouden worden afgericht tot hoofsche buigingen en komplimenten in de gulden dagen, waarin jongens aan hun knikkers denken en meisjes met haar poppen spelen. Voor de kleine Alice stonden bijgevolg geen dames van het hof, noch in den dienst des lands vergrijsde staatsdienaren, te buigen. De prins van Wales werd, na om stoutheid in den hoek gestaan te hebben, niet door een lord met *uwe hoogheid* aangesproken. Lady Littleton verklaart dat de hofdames der koningin de kinderen nauwelijks kenden. Zij leefden afgezonderd onder 't opzicht en de hoede van vertrouwde, door hun ouders met angstvallige zorg gekozene personen, die, buiten 't personeel der hovelingen om, zich rechtstreeks tot de koninklijke ouders wendden. Wat de opvoeding in hoogeren zin, de karaktervorming, de zedelijke en godsdienstige ontwikkeling betrof der kleine prinsen en prinsessen, deze liet hun vader zich door niemand uit de handen nemen. En wel mochten de kinderen van Engeland van geluk spreken zulk een vader tot opvoeder te hebben. Er was in dezen van alle vormelijkheid en standsvooroordeelen vrijen man niets van den school- of zedemeester. Zijn pedagogiek was geen pedante, er steeds op uit de kinderen braaf te maken, zonder er aan te denken hen gelukkig te maken. Prins Albert was er diep van doordrongen dat één leeftijd recht op vreugde heeft, de kindsheid, en dat het beste zaad versterft in eenen akker, waar geen zonneschijn op valt. Daarbij, en dit is een gewichtig punt, 't geen hij hun voorhield zagen zij hem *doen*. ‘Ik zie’ schrijft prinses Alice, ‘steeds op mijn jeugd en meisjesjaren terug als op den gelukkigsten tijd van mijn leven.’ Herhaaldelijk komen ze in haar brieven opwellen, die herinneringen. Zij weidt er over uit met een warmte van gevoel en van erkentelijkheid, die, van haar zacht gemoed op loffelijke wijze sprekend, voor haar ouders het vereerendste getuigenis aflegt. Geen feestdag breekt er aan of zij herdenkt de dagen toen zij kinderen waren: ‘toen

ik het voorrecht had,' zoo schrijft zij aan haar moeder, 'zooveel bij u beiden te zijn. De herinnering aan onze gelukkige jeugd staat, lieve moeder, als met gouden letters in mijn hart geschreven.'

Op nieuwjaarsdag verhaalt zij haar gemaal van 't geen in hunne jeugd te Windsor plaats greep. Hoe zij met haar broeders en haar zusters zich verzamelden voor 't kleedvertrek der koningin, om dan, in koor, *gelukkig nieuwjaar* te roepen. Hoe zij vervolgens hunne ouders omringden, de teekeningen en handwerkjes aanboden, hun muziekstukjes voordroegen en kleine toepasselijke gedichten opzegden. Daarbij bleef er dan temet wel eens een steken. 'Ik zie mijn lieven papa zich nog op de lippen bijten om niet te lachen,' zegt prinses Alice. Herinneringen als deze, heugenissen van haar dierbaar *home*, vergezellen haar door het leven; zij worden nimmer geheel verdrongen noch uitgewischt, ook door 't geluk van haren echt, ook door de moederweelde niet. In latere, bange uren vallen zij als zonnestralen door de reten van haar geest. Der koningin van Engeland zal niemand hare kroon misgunnen, die woog zwaar genoeg; doch de verkleefdheid aan het moederhart, den zegen over 't ouderhuis van zulk een dochter mag menig ouder haar benijden.

In haar liefde voor de ouderlijke woning, in haar innige gehechtheid aan haar vader lag de belofte van hetgeen zij voor haar eigen *home* zou wezen. De man, die haar een hooger en het hoogst gevoel mocht inboezemen, was prins Lodewijk, erfprins van Hessen. De jongelieden leerden elkander te Windsor kennen; zij waren 't spoedig eens. Hun verbintenis kwam tot stand zonder de tusschenkomst van diplomaten. Evenmin werden de ouders geraadpleegd. Men vatte wederkeerig voor elkander liefde op en maakte er voor elkander geen geheim van. De Engelsche zeden waarborgen den jongelieden de vrije beschikking over hart en hand. Ouders mogen toezien en hun zegen geven. Hooren wij koningin Victoria zelve de verloving harer dochter vertellen. Het geeft een aardig kijkje in het vorstelijk huisgezin.

'Den 30^{en} November,' schrijft de koningin, 'terwijl ik mij, na tafel, met de heeren onderhield, bemerkte ik dat Lodewijk en Alice, die voor den haard stonden, drukker met elkander praatten dan gewoonlijk. Toen ik kort daarna hen strijkelings

voorbij ging om naar mijn kamer te gaan, kwamen beiden naar mij toe, en Alice, die hevig ontroerd was, zeide mij dat hij haar hand gevraagd had en zij om mijn zegen baden. Ik had slechts den tijd haar even de hand te drukken en haar toe te fluisteren: zeker, zeker, kom straks op mijn kamer dan zullen wij met elkander spreken. Wij brachten den avond door zoo goed als 't ging. Alice kwam binnen, opgewonden, maar zij hield zich goed. Albert zond om Lodewijk; later werden Alice en ik geroepen. Wij omarmden ons lief kind; mijn schoonzoon kuste mij de hand en ik drukte hem aan mijn hart. Nadat wij eenige oogenblikken met elkander gesproken hadden scheidden wij; een roerend en voor mij een heilig oogenblik.'

Het was in deze dagen van onbewolkt geluk, te midden van de drukte die voorafgaat aan de bruidsdagen, dat de zware slag prinses Alice, de koningin, gansch Engeland trof. Wezens van een edeler maaksel dan de groote meerderheid der menschen, dragen in hun eigen hoogeren aanleg hunne lotsbestemming om. Voorbeschikt tot lijden, zien zij 't ongeluk hun op de hielen treden. Iedere kneuzing, door het lot hun toegebracht, roept de hoogere eigenschappen op. Prinses Alice's bruidsdagen waren zoo somber als die van weinige harer landgenooten. Haar vader werd door een kwaadaardige koorts aangetast, die weldra een noodlottigen keer nam. Den 14^{en} December outsliep prins Albert. De koningin werd door den slag bijna gebroken. Zij was der wanhoop nabij en verkeerde in een toestand, die, niet slechts aan haar kinderen. maar aan het gansche Engelsche volk de grootste bezorgdheid inboezemde. In dit beslissend oogenblik komen op eens de verborgen zielskrachten der jeugdige prinses aan 't licht. Zoo jong als zij is, te midden van haar droefheid, is zij haar vorstenplicht indachtig; het teedere hart, vol deernis en ontferming, bergt een stalen veerkracht, teeken van een ongemeenen geest. Zij wil zich door haar leed niet laten overvleugelen, zoolang haar moeder, zoolang het land haar hulp behoeven. Zij verlaat de koningin geen oogenblik; Alice's zachte stem suist om de neergebogene vrouw; de tengere arm van 't lieve, moedige meisje is de steun, waaraan de koningin zich vastgrijpt. Alice overziet den toestand, schept in de heerschende verwarring orde, geeft met kalmte haar bevelen, ontvangt de mededeelingen der

staatsministers, antwoordt voor de koningin, bij monde of in geschrifte. Zij neemt haar moeder uit de hand al 't geen in hare macht staat. Wat geen ander kon verkrijgen, zelfs de koning van België niet, dat haar moeder Windsor zou verlaten en naar Osbosne gaan, dreef Alice door. Gansch Engeland zag met dankbare verwondering naar het jonge meisje op. Het volk van Engeland bracht, bij monde van de pers, haar warme hulde.

Aldus voorbereid, reeds met de ernstige zijde van het leven vertrouwd geworden, ging zij haar nieuw vaderland tegemoet. De Hessen ontvingen de erfprinses hartelijk. Het grijze Darmstadt dook weg in vlaggen en kransen. Aanspraken en eerewachten bleven niet uit. Er waren optochten van geelharige Germaantjes, de schoolmonarch voorop. Keur van jonge meisjes strooiden bloemen. Wij hooren van een monsterserenade, twee honderd zangers, waar een spijtige hemel zooveel bakken waters over uitgoot, dat de heeren druipend voor het vorstelijk paar verschenen.

De eerste maanden gingen om met kennis maken. Allerlei menschen worden haar voorgesteld. ‘Wat zal ik toch tot ieder zeggen,’ schrijft zij aan de koningin. ‘Ik moet iets zeggen en zij staan daar, zwijgen, kijken mij aan en wachten dat ik iets zeggen zal.’ De jeugdige erfprinses heeft menig angstig oogenblik. Ook kost het wennen aan de Duitsche wereld moeite. Een zucht van heimwee glipt er door haar eerste brieven. Zoo'n klein Duitsch stadje, als men pas uit Londen komt! Prins Lodewijk is niet rijk, gelijk de minste Duitsche vorsten. Er zal wel iets ontbroken hebben aan het comfort. Hun huis is meer dan nederig. Gelukkig is daar Kranichstein, een Sommeraufenthalt, een zwaar stuk steen, met diepgelegen vensters, koele kamers, een stoffage waar een welgestelde Nederlander zich niet mede vergenoegen zou, maar heerlijk opgaand hout, en van rondomme de breedgetakte, trotsche eiken, vorstelijk geboomte, diepe schaduwtonen legerend op den klaren vijverplas. Dat zijn Duitschlands ware pronkvertrekken, deze wijd, naar alle zijden over uwe hoofden uitgespannen, lommerdaken. In de huizen wil 't den Nederlander of den Engelschman niet recht behagelijk worden. De kleine, diepe vensters, en iets stijfs en ongezelligs in de schikking van de voorwerpen - op de porseleinen kachels rust de vloek van Bilderdijk - strooken niet

met onzen smaak voor vroolijke vertrekken met veel licht. Brunswijk, Darmstadt, Weimar, kleine Duitsche residenties, de hemel moge 't ons vergeven, maar een onuitsprekelijke verveling knoopt zich aan die namen vast. Een stille, stoffige straat, met groezelige huizen, waar 't vunzig riekt, blijft in de herinnering hangen - een condittorei, waar de vliegen over 't baksel wandelen, door de oude juffrouw niet verjaagd, die achter in den winkel eindelooze kousen zit te breien. De zenuwen varen wel bij 't leventje, dat hier in deze plaatsjes, zonder schokken, zacht als olie omglijdt. Men gluurt eens in de een of andere ‘Laube’. Daar zitten onze trouwhartige Duitschers, wolken uit hun lange pijpenroeren blazend; op een kleinen afstand hunne dames druk en door elkander pratend, roepend, in dat hooge stemregister, met die keelgeluiden, welke Jacob Geel het kippenvel bezorgden. Het is hier Londen niet; de Darmstadters verschillen zeer van den uitgezochten kring te Windsor. Wie 't een of ander ambt bekleedt komt op zijn tijd ten hove; de verhoudingen tusschen vorst en onderdaan zijn hier gemoedelijker, hartelijker en - terzelfder tijd het opzien tegen de gekroonde hoofden uit de diepte onderdaniger. Die lieden hebben eigenaardigheden waar men over heen moet komen. Alice beklaagt zich dat haar onderdanen haren naam bederven door den langen uithaal waar ze de i mede uitspreken: Ali-i-i-ce. De overgemoedelijkheid, het voor de dochter van het fiere Albion ietwat te lieverige van haar Duitschers, werkte in het eerst wellicht afstootend. De indruk, dien zij wederkeerig op haar onderdanen maakte, was evenmin een onvoorwaardelijk gunstige. Haar vrije manieren, haar besliste wijze van zich uit te laten, de onafhankelijkheid, de zelfstandigheid van dit karakter verwekten opzien, werden zonder twijfel scherp gegispt en afgekeurd. Er moest een tijd verloopen voor die beide ongelijksoortige elementen samensmolten.

Prinses Alice is geëindigd met haar volk, haar Duitschers lief te hebben als maar zelden een vorstin haar onderdanen. Men hecht zich aan de menschen niet, ontdekt hun goede eigenschappen niet, stelt geen oprecht belang in menschen voor men zich voor hen heeft ingespannen. Met een vriendelijk oog zijn medeschepselen aan te zien, hart te hebben voor personen, iets te geven om de schepselen die rondom ons leven, dit benijdbare gemoedsbestaan - geen aangeboren gave - moeten wij verdienen en veroveren door ons

vreemden aan te trekken, anderer belangen als de onze te beschouwen en ter harte te nemen. Een letterkundige, die zich in zijn studeervertrek, een vorst, die zich in zijn hofcirkel terugtrekt, loopen groot gevaar menschenhaters te worden. Zij wandelen op de buitensingels van de samenleving. Menschen zijn op 't laatst, gelijk voor Mériméé, voor hen slechts ledepoppen, die 't hun vak is te bespieden, te ontleden en van tijd tot tijd te laten dansen. Prinses Alice ontsnapte aan den vloek van het hofleven, omdat haar groot en liefderijk hart niet rustte voor het zich haar volk en tweede vaderland had aangehuwd. Zij wilde in Duitschland wortel schieten. Zij wilde voor haar volk iets zijn, iets doen en 't leed niet lang of zij begon van zich te laten hooren.

Eerst verliepen er een paar jaren, waarin de jeugdige vorstin het terrein verkende, zich in al die nieuwe, vreemde toestanden inleefde. Kleine verdrietelijkheden, wolkjes aan hun helderen hemel, komen op en gaan voorbij. Hun huis, verklaart zij aan haar moeder, is onbewoonbaar. De Darmstadters vonden waarschijnlijk dat 't nog wel kon; de regeerende hertog deelde wellicht dit gevoelen. Hoe dit zij, die steen des aanstoots ruimde men het jongen vrouwtje uit den weg. Spoedig hooren we in haar brieven haar gewagen van het nieuw paleis, reeds onderhanden, dat, - hoe de Engelsche zich hier verraadt - zoo comfortable, zoo Engelsch belooft te worden. Een Nederlandsch dominésvrouwtje zou van haar nieuwe pastorie niet hooger opgeven. Daar is een ander, leelijk, lastig ding waarmede jongelieden, vorsten zelfs niet uitgezonderd, tobben kunnen - zij hebben geldgebrek. Zij leefden grootendeels van de dotatie, door het parlement aan den prins geschonken. De onmisbare hofsleep, hoe ook ingekrompen, verslindt zooveel. Zij komen inderdaad niet toe, 't lijkt er niet naar dat zij zouden toekomen. Nu moet men lezen in de brieven der prinses, hoe mama, de koningin, de jongeluidjes bijspringt. ‘Dank,’ schrijft zij aan haar moeder, ‘voor het geld. Het is dadelijk naar den schrijnwerker van Louis (haar man, den erfprins) gegaan om de meubels te betalen. Wij zullen nu dit gedeelte onzer nieuwe woning als een gift van u beschouwen.’ Even te voren schreef zij: ‘Wij moeten zoo spaarzaam leven, ontvangen weinig menschen, om zooveel zij kunnen jaarlijks over te houden. De reis naar Engeland was zoo duur. Wij hebben vier koetspaarden ver-

kocht, wij bezitten er nu slechts zes, waarvan er twee voor het gebruik der hofdames bestemd zijn. Ja, wij zijn er in vele opzichten slecht aan toe; maar dit zijn slechts kleine zorgen!' Evenwel met uw verlof, prinses, 't was op een ergje. - En het moederhart verstond den wenk. Er komt een brief met geld uit Londen.

Men denke echter niet dat zij 't over den balk werpen. Hoort maar! 'De kleine groeit haar oudere zusje snel na; zij draagt werkelijk de kleertjes die de kleine Victoria (het peetekind der koningin) het vorige jaar droeg.' Wat moet Victoria van zulk een zuinigheid gedacht hebben!

Later mogen zij op kosten van de gulle koningin een reisje maken. Grootmoeder neemt de kinderen.

Grootmoeder neemt de kinderen.... De machtige koningin van Groot-Brittannië, de keizerin van Indië, verschijnt in deze brieven als de beste en hulpvaardigste aller moeders, die een jonggetrouwde vrouw zich wenschen kan. 'Onder uw dak, lieve mama,' schrijft Alice, 'hebben de kinderen 't goed. Ik weet dat hun niets ontbreekt. Dank, duizendmaal dank, dat ge ons tot deze reis in staat steldet. Wij hebben zoo genoten!'

Prins Lodewijk van Hessen heeft zich, dunkt mij, over zijn schoonmoeder niet te beklagen.

In ruiling voor de liefde die zij haar bewijst, geniet de koningin 't vertrouweu harer dochter. Prinses Alice spreekt zich voor haar moeder uit, zoo ongedwongen, zonder eenige achterhoudendheid, met zulk een warm gevoel van eerbied en genegenheid, dat wij van een moeder en een dochter die elkander zoo begrijpen, zoo vertrouwen, wederkeerig met elkander in den geest zoo medeleven, hoogen dunk gaan opvatten. Er gaat niets in de dochter om, waarvan de moeder niet den weerklank opvangt; in de eerste plaats haar huwelijksgeluk, haar moedertrots, haar kleine moederzorgen.

'Met welk een dankbaarheid zie ik terug op onzen trouwdag, 't aanvangspunt van zooveel ware, echte liefde, die dagelijks toeneemt, voor mijn besten man. O mochten wij niet te spoedig van dat geluk beroofd worden. Ik bewonder zijn openhartige, grootmoedige, onzelfzuchtige natuur. O, lieve mama, als gij eens wist hoe goed hij is! Gij moest eens zien hoe hij door al zijn onderhoorigen bemind wordt. Ik verhoovaardig

mij er op en ben er van jaar tot jaar dankbaarder voor een hart als het zijne te bezitten. Jonge mannen als Louis zijn heden zeldzaam genoeg, want het geldt voor goeden toon zijn vrouw te verwaarloozen en dat deze ook haar eigen wereld heeft, waarin haar man niet deelt. Wij, zusters, zijn wel gelukkig met onze mannen.' Een andermaal voelt zij zich overstelpt door haar geluk en laat den jubel van haar hart luide opklinken. 'Wat was mijn leven vroeger bij hetgeen het nu geworden is? Het is zoo een heilige vrede, aan zijn zijde, zijn vrouw te zijn; het is zoo'n heerlijk gevoel van veiligheid, ons wereldje, ons eigen, te hebben, dat niets genaken noch verstoren kan.' Dergelijke ontboezemingen laten zich niet zonder aandoening lezen. Alleen, en dit moet ons van het hart, behooren zij aan 't algemeen? Welke houding moet prins Lodewijk van Hessen zich geven, die hier ten overstaan van het publiek, in zijn gezicht geprezen wordt? Wij leeren er een lieve, jonge vrouw in kennen en beminnen, maar blijven nochtans vragen: Zijn dit niet te intieme dingen om in 't licht te geven? Hetzelfde geldt niet van de zinsneden, die 't aardig moedertje aan hare kinderen wijdt. 'Ons kleintje is zoo lief geworden, zij heeft roode wangetjes en is zoo poezelig en zoo opgewekt. Men bracht haar binnen op 't dessert en wilt ge wel gelooven, zij huilde in 't geheel niet, maar zij lachte toen men haar vertoonde. Het scheen haar best te bevallen.' - 'Victoria,' lezen wij een paar bladzijden verder, 'is bezig met een brief voor uw verjaardag. Ik wil niet dat men haar daaraan helpe, want ik wensch dat gij haar eigen stijl en haar eigen gedachten krijgt. Dat is veel vermakelijker.' De opvoeding harer kinderen is voor de prinses een zaak van het hoogste gewicht. Haar gedachten blijven altijd op dit onderwerp gevestigd; voortdurend raadpleegt zij er over met de koningin. Welke de beginselen zijn, waarvan zij uitgaat, met welke vrouw en moeder en vorstin wij hier te doen hebben, blijke uit het volgende.

'*Ik leg mij er ernstig op toe mijne kinderen vrij van allen trots op hun maatschappelijken rang en stelling op te voeden, die, afgezien van 't geen hun innerlijke waarde daaruit maken kan, niets zijn. Ik denk over 't standsverschil geheel als gij, en van hoe groot gewicht het voor de vorsten en vorstinnen is te weten, dat zij nict beter dan andere menschen*

zijn, noch hooger staan dan anderen, hetzij dan krachtens hun verdienste. Zij moeten weten dat hun de dubbele plicht is opgelegd, voor anderen te leven en hun een voorbeeld van bescheidenheid en goedheid te geven; ik hoop dat mijne kinderen zóó zullen opgroeien.' - 'Kinderen,' zegt zij op een andere plaats, 'voeden eigenlijk de ouders op, meer dan de ouders de kinderen; want, als alles gaat zooals 't behoort, dan moet men zooveel voor hen doen, zich zelven op zoo velerhande wijs voor hen vergeten.' Aandoenlijk vooral, van zacht gevoel en teederheid is deze opwelling, welke ik uit vele anderen, die mij troffen, kies. 'Heden slechts twee woordjes, nu mijn hart zoo vol van liefde en dankbaarheid voor u is, die heden voor vijf jaren mij zoo liefderijk verpleegd hebt, die Victoria's eerste schreien hoordet, en ons beider troost en hulp waart. Alle deze herinneringen maken ons Victoria nog eens zoo dierbaar, en, daar men op deze wereld nooit weet wat geschieden kan, hoop ik dat gij altijd over ons lief kind zult waken en haar zoo lief hebben zult, als ware zij een van ons.' Haar vader staat haar, bij het worstelen met haar zelve, met de moeielijkheden van haar leven, en met de zorgen die het allengs brengt, voortdurend voor den geest. Hij is haar leidstar en haar gids; zijn geest blijft op haar rusten. 'Ik heb veel geleerd sinds ik getrouwd ben, en boven alles, in mijn leven niet van anderen af te hangen. Mijn bestendig streven is mijn man een zonnig, een genoegelijk leven te bereiden; doch daarin faalt men ook wel eens, want het eigen ik komt altijd weêr te voorschijn als een valsche thaler. Hoe dikwijls sprak papa hierover; zijn geheele leven was een schitterend voorbeeld van trouwe plichtvervulling.'

Opgeruimdheid en blijmoedigheid, hier opgevat als een der eerste, duurste plichten jegens Hem, die ons in 't leven riep, niet minder met het oog op het geluk van hen die ons omringen, van ons afhangen, streeft zij, op het voorbeeld van haar vader, na. Leven is een daad van moed, het is een voortgezette oefening in zedelijk krachtsbetoon. Men mag er niet bij nederzinken, onder zuchten. 'Hoe meer,' schrijft Alice, 'men zich inspant en zijn best doet om die wondervolle wetten, welke de wereld beheerschen, te begrijpen, des te meer bewondert en vereert men 't geen zoo onbegrijpelijk is, en ik verbaas mij er altijd over hoe er zoovele ontevredene en onvergenoegde lieden op

deze wereld kunnen zijn, die, hoe zij dan ook wezen moge, toch nog altijd beter is dan wij verdienen.' Zoo zijn er in haar brieven meerdere uitingen die wijzen op een geest, waarvan de aandoenlijkheid met veerkracht samengaat. Ongemeen bekoort in deze briefwisseling het ongedwongen uit het hart gevloeide, 't los daarheen gekeuvelde, de frischheid van den stijl. De opwellingen, invallen, bekentenissen ontsnappen ongezocht te midden van het spel der aandoeningen. Hier hebben we een natuur, doorzichtig als kristal, een brave, door en door rechtschapene natuur, tot in haar diepste diepten zonder plooi, als goud zoo eerlijk. Zij smoort niets op haar hart. Eerbiedig, blijft haar toon vrijmoedig. De koningin houdt uit de verte 't oog op haar - en Windsor keurt niet alles onvoorwaardelijk goed wat Darmstadt doet. Victoria is bevreesd dat zij zich al te veel verstrooien, al te veel haar tijd versnipperen zal. Zij antwoordt dat geen tijd verloren gaat. De lijst van haar lectuur zal menigeen verwonderen. De werken van Kingsley, Geschiedenis van Engeland van Froude, de preeken van Robertson, Arneth, brieven van Maria Theresia aan Marie Antoinette, een groot historisch werk van Pauli, acht dikke banden. Alles wat de behandeling van kinderen, en in 't algemeen het menschelijk lichaam aangaat, prikkelt haar belangstelling. Zij neemt kennis van hetgeen door kundige geneesheeren over deze onderwerpen geschreven wordt. 'Ik weet', schrijft zij aan hare moeder, 'dat gij niet ophebt met die dingen.' Het strijdt met haar moeders Engelsche begrippen van welvoegelijkheid en vrouwelijke zedigheid. 'Mij boezemt dit geen weerzin in; integendeel het vervult mij met bewondering voor den kunstigen bouw van onze lichamen.'

Het is geen ijdele nieuwsgierigheid, geen vorstengril, welke de prinses hierbij involgt, verre van dien, de inspraak van haar ingenomenheid met menschen, haar edelaardige drift in velerlei ellenden hulp te bieden. Reeds in het tweede en derde jaar van haar verblijf te Darmstadt maakt zij een aanvang met de philanthropische bemoeiingen, die haren naam in Duitschland groot, haar nagedachtenis gezegend maakten. Zij kan niet stil in haar paleis blijven zitten. Indien zij niets mag doen voor 't volk, welks kroon zij is bestemd te dragen, waartoe is zij hier? Haar onderdanen liggen haar aan 't hart. Van 't oogen-

blik dat zij haar voet in Darmstadt zet, stelt zij een diep belang in deze menschen, voelt zich nauw aan hen verknocht: en tot op zekere hoogte voor hen verantwoordelijk. Eene vereeniging van dames die aan arme kraamvrouwen hulp bieden, kiest haar tot beschermvrouw. Zij neemt die onderscheiding aan, maar laat 't niet bij de onderscheiding blijven. Alice maakt met alles wat zij doet en op zich neemt geduchten ernst. Niets ligt zoo ver van haar dan beuzelarij. Bezig zijn en nuttig zijn en hulp bewijzen, goede dingen met vurige ingenomenheid ter harte nemen, aangrijpen, doordrijven, en met beleid op stevigen grondslag vestigen, is haar een lust en levensbehoefte. Kort na haar benoeming gaat zij, vergezeld van eene harer hofdames, incognito het arbeidsveld ontdekken. Door een kleinen, stoffigen tuin klimmen zij langs de sporten van een ladder door de duisternis naar boven, in een klein vertrekje, waar, in een bedstede, de arme kraamvrouw met haar kleintje ligt. In diezelfde ruimte bevinden zich de man en vier andere kinderen. Zij zendt haar hofdame met de kinderen naar beneden en slaat de hand aan 't werk. Eerst kookt zij met den man iets voor de vrouw, dan schudt zij 't bed op, neemt de vrouw haar kleintje af en bet de zieke oogjes, ‘die’, zegt zij, ‘er zeer leelijk uitzagen, het arme ding.’ Zij helpt de arme lieden hun kamertje gezellig inrichten, en steekt haar handen dapper uit de mouw. De menschen kenden haar niet. Vol van deernis met hun nooddruft begeeft zij zich bewogen en nadenkend huiswaarts. ‘Wanneer’, schrijft Alice aan de koningin, ‘wanneer men nooit armoede ziet en altijd onder hovelingen leeft, wijkt de hartelijkheid op den achtergrond. Ik voel behoefte het weinige goede te doen, dat in mijn macht staat. En ik houd mij overtuigd dat gij dit goedkeurt.’

Dit is slechts een begin; haar werkzaamheid neemt spoedig ernstiger karakter en breeder afmetingen aan. Een streng rechtzinnig predikant hield in Darmstadt een voordracht over de verpleging van arme stompzinnigen. Prinses Alice hoorde dezen man, greep 't denkbeeld op, maar tevens hem de leiding uit de handen. Van den bekrompen, dompig kerkelijken geest, waarin het plan was opgevat, verwachtte zij geen heil. Zij maakte 't los uit dit verband. Prinses Alice meende dat geen dominés, maar dokters hier de mannen waren welke men behoefde, die aan het hoofd geplaatst en met de uitvoering belast moesten

worden. Nu zij dit eenmaal inzag duchtte zij geen tegenspraak, trotseerde de verbolgenheid der kerkelijken en schroomde niet zich vijanden te maken. Een comité van uitvoering werd door haar zelve aangesteld, aan 't welk zij alles opdroeg wat tot voorbereiding noodig was. Om zich het kapitaal te verschaffen nam ze haar toevlucht tot een bazaar, een hulpmiddel, dat zij later afkeurde. Haar koninklijke bloedverwanten werden op cijns gesteld; van heinde en verre kwamen schoone en kostbare geschenken in; de opbrengst overtrof de stoutste verwachtingen. ‘Ik heb,’ schrijft ze, ‘het comité uit verschillende klassen samengesteld. En, wonderlijk genoeg, deze dames, die in mijn kamer vergaderen, hebben tot nog toe niet met elkander gekibbeld.’

Het vuur, waarmede zij haar werk van liefde opvat, de ongeloofelijke moeite, die zij zich getroost en het pleizier dat 't jonge vrouwtje heeft, wanneer haar pogingen slagen, nemen ons in voor prinses Alice. Het was bij haar, gelijk 't vervolg haars levens heeft getoond, geen mode. De hofkring was niet de eenige, waarin zij zich bewoog. Haar raadgevers en helpers anderen dan kamerheeren of orthodoxe mode-predikanten. - De tijden brengen werk genoeg; de oorlog tusschen Pruissen en Oostenrijk breekt uit. Hessen kiest, naar plicht en eed, de zij van Oostenrijk. De regeerende groothertog verklaart haren man dat hij besloten heeft den degen voor den keizer te trekken, tegen de Pruissen. Prinses Alice, die hare bevalling wacht en het vooruitzicht heeft in deze oogenblikken door haar man verlaten te worden, wiens plaats aan het hoofd zijner troepen is, schrijft diep terneêrgeslagen: ‘Gij kunt niet beseffen hoe angstig en zenuwachtig ik ben. Was dit alles nu maar voorbij! Ik heb geen enkele gehuwde vrouw in mijne nabijheid, en Louis gaat heen. Het is een onnatuurlijke, afschuwelijke broederoorlog.’

‘Zend mij de kindertjes,’ schrijft de goede grootmama te Windsor.

De oorlog, welken zij zoo hoopte dat de tusschenkomst der mogendheden zou beletten, breekt, des ondanks, uit. Haar gemaal trekt met zijn regiment naar Frankfort. De Pruissen overstroomen en bezetten Hessen. Haar man komt in het vuur, zij hoort niets van hem. Daarbij voelt ze zich ziek en nadert de dag. Wanneer die eindelijk voorbij is, schrijft ze aan haar

moeder: ‘Welk een tijd heb ik doorleefd deze acht dagen na de geboorte van mijn kleintje!’ Terwijl zij op haar leger lag hoorde ze in de verte het geschut. Er werd gestreden in den omtrek van Aschaffenburg en zij wist dat haar man aan die gevechten deel nam. ‘Ik kan haast niet schrijven,’ roept ze tot haar moeder, ‘deze angst doodt mij; mijn geliefde man is in gevaar.’ Maar zoodra zij hersteld is, hervindt de kloeke vrouw haar zelfbeheersching. Rechts en links moet zij raadgeven, helpen, troosten, en den lieden moed inspreken. Er heerscht groote verwarring, het geld is schaarsch. Zij heeft zaken van waarde, aan haar onderdanen behoorend, in haar paleis verstopt. Terwijl zij nog in bed ligt moet zij heeren in haar kamer ontvangen om over dingen te beslissen, die haar zonder uitstel moeten voorgelegd worden. Dan de zorg voor de gewonden! Het zijn haar kinderen, haar landskinderen. Of 't haar vermoeit en afmat vraagt ze niet. De jonge en bevallige vrouw beweegt zich tusschen hunne kribben, verpleegt hen, spreekt hen toe. Haar gansche hart is met haar volk. Men wordt het gewaar, de arme drommels fleuren op zoodra de ranke, jonge vrouw, met haar deelnemende oogen en haar welluidende stem, de zalen binnenkomt. Een zwaar gewonde houdt haar hand vast en wil die niet loslaten. De doktoren dwepen met de Engelsche prinses, de vrouw met 't warme hart en 't koele hoofd, die niet jeremieert maar helpt, de handen niet omhoog slaat, maar ze uitsteekt. Vrouwen en moeders van soldaten belegeren haar om tijding. Zij hebben nu, de koningsdochter en de arme burgervrouw, denzelfden angst gemeen. Wanneer eenmaal de booze tijd voorbij is, weten de Hessen wat ze aan prinses Alice hebben. Deze heeft in 't ongeluk haar Duitschers lief gekregen. ‘Hoe meer,’ schrijft ze aan de koningin, ‘hoe meer men onder hen leeft, hoe meer men hen leert achten. De Duitschers zijn zoo'n gemoedelijk volk. Het is een prachtige natie. En wanneer eens uit de Duitsche staten een sterk en machtig rijk tot stand zal komen, dan zal het Duitsche volk het eerste volk de wereld zijn; dan zal Duitschland 't land zijn, waaruit de groote gedachten en denkbeelden komen, vrij van bekrompen vooroordeel.’ Inderdaad de Hessen waren niet bekocht met hun vorstinnetje. Geen rijk in gansch Europa, dat hen deze vrouw niet mocht benijden. Ook weten zij reeds wat ze in haar bezitten. De

harten zijn voor de Engelsche gewonnen; een mompelen van eerbied gaat door 't land - en hier en daar een zegen over 't blonde hoofdje van prinses Alice.

Eenigen tijd te voren merkten wij reeds iets van deze ingenomenheid met haar persoon. ‘Ik geloof dat het u genoegen zal doen iets te hooren van een hartelijk en roerend geschenk, dat mij de vrouwen van Darmstadt onlangs gegeven hebben. Twee honderd vijftig hebben een som bijeengebracht om den schilder Weber een prachtige schilderij van Loch Katrine (Schotland) te laten maken. Zij hebben den schilder naar Schotland gezonden, daar zij meenden dat iets uit mijn eigen vaderland mij het meeste pleizier zou doen. Is dat niet hupsch en vriendelijk?’

‘Vorsten hebben afgedaan in onzen tijd,’ hoort men zoo boud niet meer verkondigen als vroeger. Hetgeen men van de republieken ziet, werkt zeer bekoelend op de geestdrift voor dien staatsvorm. Niet minder verscheurd door partijschappen als de monarchiën missen zij den man, het levende symbool des vaderlands, die, door geen enkele partij omhoog gebracht, zich boven de partijen kan verheffen. De geschiedenis der laatste jaren heeft het overtuigend aangetoond, welk een samenhoudende kracht er uitgaat van een bij het volk geachte en geliefde, een historisch met het volk ineengevlochte dynastie. De liefde van de Duitschers voor hun ouden keizer werkt niet weinig mede tot de stevigheid van 't Duitsche rijk. Die welverdiende hulde heeft een gloed ontstoken in het volksbewustzijn, waar de ijzeren kanseliër zich van bediende bij 't voltooien van zijn reuzenbouw. Zou ooit de president eener republiek een geestdrift hebben doen ontvlammen als de koning van Italië deed, toen hij met ridderlijke onverschrokkenheid de cholera te Napels dorst braveeren? Een gewoon burger, tijdelijk hoofd des staats, zou 't als een staaltje van zijn ambtenaarsplicht zijn toegerekend. Maar de vorst, in de oogen van het volk, is meer dan ambtenaar. Daarin schuilt 't geheim zoo van zijn macht als van zijn invloed; hem omstraalt de nimbus der historie; van zijn verschijning gaat iets uit dat men gemakkelijker bespotten dan uitroeien kan.

Het staat een ieder vrij dit te betreuren, doch, het is nu eenmaal zoo, symbolen hebben vat op menschen. De groote menigte begrijpt geen beginselen, zij volgt personen. Een mid-

delmatig vorst, die 't hart der natie wist te stelen, kan van haar verkrijgen, 't geen geschreven wetten niet vermogen af te dwingen. De nuchterste staatsvorm is de nuttigste niet.

Prins Albert heeft misschien zeer goed gezien toen hij bevroedde dat uit 't koningschap nog iets te maken viel, dat, waar het medegaat met de eischen van den nieuwen tijd, het eer een hoeksteen dan een hinderpaal belooft te worden voor de zich ontwikkelende demokratieën. Denkt men zich een koning, die zijn tijd begrijpt, zijn plaats en roeping in de hedendaagsche maatschappij beseft, dan is er in de wijde wereld haast geen werkkring zoo gewichtig, zoo benijdbaar, als die moeielijke en hooge. Benijdbaar om de tallooze gelegenheden die hij opent, om naar alle zijden, met een verscheidenheid en menigvuldigheid van middelen als geen anderen nergens ooit ten dienste staan, aan duizenden goed te doen. Of is er grooter weldaad denkbaar voor een land, in 't bijzonder voor een klein land, dan in 't volle licht, en op den troon verheven een vrouw te zien en te bezitten als deze Engelsche prinses, wier rijk gemoed en hooge levensidealen zich in haar eigene woorden roerend afspiegelen.

‘O mocht ik sterven, na voleindigden arbeid, zonder dat ik door verwaarloozing van het goede gezondigd heb, de fout waarin wij zoo licht vervallen.’

Een reis in Zwitserland herstelde, na het sluiten van den vrede, de gezondheid der prinses. De Alpenkruinen, de denkbeelden van majesteit en eeuwige duurzaamheid, die zij verzinlijken, deelden aan de hooge vrouwe mede van hun rust.

Prinses Alice blijkt een stoute bergbeklimster. Daarvoor is ze een Engelsche om zware tochten aan te durven. De frissche berglucht maakt haar aangegrepen zenuwen gezond. Het schijnt echter of de oorlogstijden en 't geen zij, boven hare krachten, in die dagen van zich zelve vergde haar een knak gegeven hebben. Kort na haar terugkomst klaagt zij over neuralgieën. Hevige rhumatieke pijnen kwellen haar bij tusschenpoozen. Daarbij overvalt haar soms een diep zwaarmoedige stemming. ‘Ik kan die niet afschudden’, schrijft zij. Heimwee naar haar land en naar de haren is hier niet vreemd aan. ‘Ik verlang zoo’, luidt het in haar brieven, ‘u te zien, dezen zomer, lieve mama, want ik hang aan u met een liefde en dankbaarheid,

die ik niet in woorden kan uitspreken. Na een afwezigheid van een jaar verlang ik zoo vurig uw goed, lief gezicht voor mij te hebben en mijne lippen op uwe handen te drukken.'

Misschien droegen de moeielijkheden, aan het hof tusschen haren man en den regeerenden hertog, zijnen oom, gerezen, er het hare toe bij om haar in een gedrukte stemming te brengen. Zij hadden hunne huiselijke zorgen en familieongelegenheden. Koningin Victoria heeft niet geschroomd die met de brieven harer dochter wereldkundig te maken. Zij bewegen zich om zaken van regeeringsbeleid en zijn voor ons van geen belang. Wij kunnen niettemin begrijpen dat zij drukten. Vorstelijke bezoeken wisselen elkander af. De koning en koningin van Pruissen, de kroonprins van Pruissen, prinses Alice's zwager, de keizer en de keizerin van Rusland, de koning en de koningin van België, de Orleans, prins Frederik der Nederlanden, gaan ons beurtelings in Alice's brieven voorbij. Onder deze hooge personen is de gulle, joviale kroonprins van Pruissen, unser Fritz, de uitverkorene en meest geliefde. Prinses Alice spreekt nooit over hem dan met de hoogste ingenomenheid. Den Duitschers zal dit aan hun hart goeddoen. Want uit den mond van zulk een lieve, ongewone, edelaardige, verlichte, zoo oprechte vrouw, vorstin nog daarenboven, is zulk een oordeelvelling zelfs voor een aanstaanden keizer eene bonne marque. Om de figuren van het Russisch keizerpaar hangt als een zware nevel van gedruktheid en zwaarmoedigheid. De man met het fijn besneden gezicht en de gele paleiskleur, gebukt en neergebogen onder 't looden wicht van zijn onmetelijk rijk, tegen den reuzenarbeid niet opgewassen, dien de toestand van dat rijk hem oplegt, kleiner dan zijn taak, al de bitterheid der heerschappije smakend en geen enkelen zegen, rijk als Croesus en door zorg gemarteld, machtigste van alle aardbewoners en beloerd door moord. Aan zijne zijde de arme keizerin, ongelukkig in haar echt, ongelukkig met har kinderen, soms gekweld door doodsangst en des nachts voor hare reliquieën biddend, daar de slaap haar bed ontvlucht. Sprekend steken deze autokraten, en hun overmoêheid, en hun levenszatheid, en hun machteloosheid op het werkzaam en opwekkend, door de liefde van haar volk gedragen leven van prinses Alice af. Hier de monarchie, gelijk zij zich in 't hart van 't vrije volk genesteld heeft, gelijk 't maar van de vorsten zelven afhangt

haar met telkens nauwere en hechtere banden te bevestigen - en ginds de monarchie die ondergaat, moet ondergaan in bloed, en met een schok waarvan ons werelddeel zal daveren. Prinses Alice spreekt met medelijden over hare Russische verwanten. Hun verschijnen in hare brieven laat een droevige stemming achter.

Een reis naar Engeland, meerdere reizen naar Engeland waren voor hen beiden, voor Alice on haar gemaal, verkwikkende ontspanningen. Koningin Victoria, gelijk uit haar herinneringen blijkt, is in de eerste plaats een moeder en een vrouw, slechts in de tweede koningin. Van haar regeeringsplichten kwijt zij zich met stiptheid. Doch deze drukken haar, sinds haar gemaal, prins Albert, haar ontviel. Hetgeen zij van zichzelve schrijft brengt ons die andere Engelsche vorstin, Maria, voor den geest, zoo blijde haar kroon in Willems hand te leggen, mocht zij zijn liefde koopen voor die ongewenschte macht. Prins Albert was geen Willem III; het Engeland van toen was een ander dan het Engeland van heden. Indien de Duitsche prins eerzuchtiger geweest ware, de omstandigheden hadden meêgewerkt - maar hij vroeg haar hart en gunde haar de kroon. Victoria wist haar dochter te Osborne te omringen met al de uitgezochtste oplettendheden van het zorgzaam en bekommerd moederhart. Leest men de brieven van prinses Alice, dan zou men er jaloersch van worden zoo goed zij 't bij hun moeder hebben. Prinses Alice komt, na zulke uitstapjes, opgefrischt in hare hoofdstad weder. Maar om zich met vernieuwden ijver aan het werk te zetten. Zij legde de eerste grondslagen voor haar beroemde stichting: het Alice-Frauenverein. In de eerste plaats bedoelde zij een vereeniging tot kweeking van geoefende en kundige verpleegsters van gewonden. Dit was het uitgangspunt eener stichting, welker grenspalen haar menschlievend streven onvermoeid terugschoof. Zij wist met het aanstekelijk vuur, met de bezieling die er van haar uitging, het denkbeeld bij de Duitsche vrouwen ingang te doen vinden om de gansche openbare ziekenverpleging aan een grondige hervorming te onderwerpen. In het jaar 1869 telde de vereeniging tweeduizend vijfhonderd leden en vormde zij drie en dertig afdeelingen. Hieraan knoopte zich een andere onderneming, de lotsverbetering van onbemiddelde en ongehuwde vrouwen. Prinses Alice's belangstelling in de opvoeding der vrouw was

even diep en hartelijk, als haar middelen ter verbetering praktisch en doeltreffend. Zij streefde er naar aan de opleiding der meisjes een richting te geven, die haar beter in staat stelde den strijd om het bestaan het hoofd te bieden. Dat iedere vrouw haar eerlijk stukje brood verdienen of op de een of andere wijze zich voor anderen nuttig maken zou, was Alice's lievelingsdenkbeeld. Naar alle zijden heen slaat zij haar heldere, haar opmerkzame oogen; ontdekt zij een arbeidsveld, zij trekt het in den kring van haar gedachten en bemoeiingen. Zoo maakte zij een eind aan het bedroevend lot der weezen, in haar land ter nauwernood beschermd. In 1875 eindelijk opent het Alice-verein een cursus voor vrouwelijke handwerken, waaruit zich de in Duitschland zoo voortreffelijk werkende Industrieschool heeft ontwikkeld. Toen in 1869 de eerste groote algemeene vergadering to Darmstadt plaats vond, stonden de volgende punten op het program: Scholen voor meisjes uit den lageren-, middel- en hoogeren stand. - Opleiding van vrouwen voor den dienst van het postwezen en de telegrafie. - Vermeerdering der kennis bij de vrouwen uit de lagere standen van de behandeling en verzorging van kleine kinderen. - Ziekenverpleging en weezenverzorging. Het presidium dat, gelijk van zelf spreekt, men haar aanbood, sloeg zij heuschelijk af. ‘Ik doe,’ schrijft zij aan de koningin, ‘dit wel in mijn eigen vereeniging, maar hier zijn zoo vele vreemden, die allen spreken willen en tegen elkander indruisende voorstellen doen. Het is al moeielijk genoeg mijn eigen luidjes in orde te houden, wanneer de meeningen uiteenloopen. Iets hoop ik te verhinderen, dat er overdrevene of onvrouwelijke uitingen plaats vinden, welke ik verafschuw en waardoor zulke vergaderingen, indien zij niet verstandig geleid worden, zoo dikwijls vat geven aan den spot.

Niet clericaal, niet geëmancipeerd, geen philanthropie met een kleurtje, verstandige, verlichte menschenliefde, uit de echte, onvervalschte bron gevloeid! Dit treft ons bovenal, dat alles wat de jeugdige vorstin op touw zet in zoo gezonden geest ontworpen wordt. Haar hart is warm, maar tevens ruim en sterk, en haar gevoel zeer diep, zeer fijn, is onverbogen, ongekunsteld, frisch en zuiver; daarom geen overslaan in ziekelijke overdrijving. Prinses Alice's goedheid is er eene van voornamen aard; ik bedoel dat geest en niet instinct in haar genegenheden bovendrijft. ‘Daar is,’

zegt zij, over de opvoeding sprekend, ‘niets nadeeligers voor kinderen dan dat men te veel werk van hen maakt. Zij moeten onzelfzuchtig, edelmoedig, zelfstandig worden. En elders: ‘Ik behoor niet tot de vrouwen, die boven alle dingen gade zijn, maar de omstandigheden hebben er toe geleid dat ik moeder mocht worden in de ware beteekenis van het woord, en daartoe zijn vele kleine zelfverloocheningen noodig. Kindervereering en steeds de kinderen om zich heen te hebben is het ware niet, en een gesprek, dat altijd over de eigen kinderen loopt, maakt zulke vrouwen onuitstaanbaar.’ In 't lijdelijk meegaan met het zoete moederlijk instinct ligt een gevaar, het wordt zoo licht een opgaan, meent prinses Alice. De vrouwen, die zich hierin niet bewaken, maar, zich in haar moederzijn terugtrekkend, en van lieverlede haar belangstelling in al het andere verliezend, een gedeelte van haar wezen gansch versterven laten, raken op het laatst slechts met één zenuw aan haar kroost.

Prinses Alice legt den hoogsten nadruk niet op 't geen de moeder rechtstreeks, in hoedanigheid van moeder, voor de kinderen doet, maar in hetgeen ze als mensch en vrouw, te midden van de menschen en haar huisgenooten is. Haar eigen voorbeeld luistert deze stelling op en licht haar toe meteen. Niet door dezen of genen moederplicht, dien zij aan hen volbracht, werd zij den haren tot den grootsten zegen, maar door de hoedanigheden, die ze in haar karakterbeeld, op haar eenvoudige wijze, voor degenen die haar kenden onvergetelijk heeft ontvouwd.

Tot ontplooiing van haar volle krachten kwam zij echter eerst in 1870. Ten tweede male trok haar echtgenoot te velde. Men smeekte haar zich met haar kinderen naar de koningin te Windsor te begeven, om daar het einde van den oorlog af te wachten. Zij weigerde. ‘Hier blijf ik,’ zegt prinses Alice, ‘hier, op mijn post. Ik ben in het vaderland van mijn geliefden man, dichter bij hem wanneer ik hier blijf.’ Kwellend lichaamslijden, duldelooze hoofdpijn, slapeloosheid pijnigen haar. Over dezen nederdrukkenden en verlammenden invloed zegeviert haar vaste wil. Haar paleis wordt tot een lazareth ingericht. Zij hebben in Darmstadt vijfhonderd gewonden. Van den morgen tot den avond is zij in de hospitalen. ‘Ieder uur,’ zoo luidt het in haar brieven, ‘komen treinen met gewonden. Om

half acht kwam ik in het hospitaal en keerde eerst om één in het paleis terug. Namiddags moet ik nog drie hospitalen bezoeken. Daar mijn man in 't veld staat, komt men met de aangelegenheden, die ons Hessisch corps betreffen, bij mij. Er is veel te doen; meer dan goed voor mij is. Duizende Duitschers dragen zonder morren hunnen last, niemand klaagt.... Elken dag, elken dag hoor ik de doffe trommelslagen, waarmede men een officier of een soldaat, voorbij mijn venster, naar zijn laatste rustplaats brengt. Hoe voel ik voor de arme weduwen en ouders....! Gisteren avond zat ik aan het bed van een armen jongen, wiens zwaar en steunend ademhalen al te pijnlijk was om aan te hooren. Zijn vader hield zijn hand vast, terwijl de tranen hem over de wangen liepen. De arme oude man - hij was zoo trotsch op dezen zoon! - is nu geheel gebroken. Ik zou alles, alles geven om dit leven te redden, maar ik vrees dat wij hem niet behouden zullen. Zoo velen zag ik nu reeds sterven, en bij iederen, dien wij verliezen, bloedt mij 't hart op nieuw.' En daarna barst zij uit: 'De oorlog is de vreeselijkste geesel op aarde. Ik bid God dat ik dit geen andermaal beleve.'

Zelve in doodsangst om haar echtgenoot, gaat zij de vrouwen en de moeders der gesneuvelde soldaten troosten. 'Het is', zegt zij, 'een uiterst smartelijke plicht, maar ik moet het doen.' Om haar dringt zich de bevolking, als, in oogenblikken van gevaar, de kudde om haar herder. Zij heeft ze allen onder hare vleugelen, de lieve, trouwe moeder van haar land. Een korte afwezigheid wordt noodig, wordt gebiedend noodig. Prinses Alice gaat haar zuster te Berlijn bezoeken. 'Hoe verheugd', schrijft zij na haar terugkomst, 'waren mijn gewonden toen zij mij wederzagen. De jonge man, die zeven weken tusschen dood en leven zweefde, herstelt. De dokters zeggen, en gij kunt u voorstellen welk een vreugde mij dit gaf, dat zijn herstel mijn werk is. Wat zal dat een blijdschap wezen voor de arme ouders!'

Haar zelve was de blijdschap voorbehouden van maarschalk Wrangel te vernemen, dat haar echtgenoot zich had gedragen als een held. De overwonnenen beklaagt prinses Alice; zij heeft een woord van medelijden voor den keizer. Maar 't karakter van de Franschen stoot haar af. De grondtoon harer ziel was heldere, milde ernst; haar karakter had de stevigheid, de degelijkheid der Angelsaksen. Het schitterende, oppervlak-

kige, bevallige en spelende gevoel der Franschen kon zij niet waardeeren. Haar aard is kreukelooze trouw *for better and worse* aan wien zij eenmaal opnam in haar hart. Haar vriendschap staat zoo vast en diep geworteld als haar Duitsche eiken, buigt niet, wankelt niet. De ontrouw aan hun afgoden van gisteren, het wreed verguizen van hetgeen zij, een oogenblik te voren, hemelhoog verhieven, kan prinses Alice onzen Zuidelijken vrienden niet vergeven. ‘Het is een schande’, roept zij uit, ‘gelijk de Franschen over den gevallen keizer spreken. Geen ander volk is tot zulk een laffe laagheid in staat. Zij houden zich zelven voor boven alle blaam verheven, en hebben altijd degenen die zij eerst verafgodeerden verraden.’

Een gewichtige gebeurtenis in prinses Ali e's leven, welke wij niet met stilzwijgen mogen voorbijgaan, is haar kennismaking met David Friedrich Strauss. Zij leerde den beroemden man to Darmstadt kennen, toen hij dáár zich, in den winter van 1866, ophield. Strauss was hoogelijk met haar ingenomen; hij prijst haar eenvoud, haar natuurlijkheid, beschaving, haar omvangrijk en klaar verstand.

Prinses Alice genoot de onderscheiding hem zijn Voltaire in manuscript te hooren voorlezen. Dit leidde tot een omgang, die, met tusschenpoozen voortgezet, voor beide rijke vruchten droeg. Ook voor Strauss. Want de omgang met een hoogst beschaafde, edele vrouw werkt altijd prikkelend en verfrisschend op den geest van groote mannen. Draag mij uw boek op, vroeg prinses Alice. Strauss aarzelde; hij vreesde van deze opdracht voor zijn vorstelijke leerlinge en hoorderes onaangename gevolgen. Maar als hij dacht, dat deze vrouw het oordeel van een coterie of van de kerkelijke en officieele wereld duchtte, kende hij haar niet. Den 11^{den} Juni 1870 ontving hij van Alice's hand het volgende billet:

‘Ik zend u in dank den Voltaire terug. Mijn man heeft gisteren het vijfde hoofdstuk doorgelezen en vindt niet dat de inhoud er van aanleiding geeft om de opdracht achterwege te laten. De waarde, die voor mij de opdracht van dit werk, dat zulke aangename herinneringen bij mij opwekt, heeft, weegt ruimschoots op tegen de een of andere onaangenaamheid, die mogelijkerwijze voor mij uit die onderscheiding zou kennen voortvloeien.

ALICE.’

Dit briefje is kenschetsend voor prinses Alice. Het teekent juist die zijde van haar karakter, waaraan haar Duitsche omgeving aanstoot nam. In de boeien van de etiquette liet zij zich niet knellen. Een voorname vrouw waar zij verscheen, vorstelijk in haar houding en haar optreden, duldde zij geen overgrijpen van de vormen in haar zedelijke vrijheid. Ongetwijfeld was het dapper van prinses Alice dat zij den miskenden man, den antichrist in de oogen veler Evangelischen, in 't openbaar de hand reikte. Een leerstellige rechtzinnigheid wordt in de groote wereld tot den goeden toon gerekend to behooren. De wereldorde naar de wetenschap loopt evenwijdig met de demokratische beginselen in de staatkunde. Voor het persoonlijk, onbeperkt gezag des hemelkonings treedt het onpersoonlijke der wetten en der krachten in de plaats. Het is de republiek, in den hemel overgebracht. De aristokratie moet krachtens haar instincten zulk een leer verwerpen. Des to grooter van prinses Alice dat zij het standsvooroordeel overwon en den dorst naar waarheid niet alleen begreep, maar door een daad van edele sympathie voor heel de wereld huldigde. Daartoe was ze een hooggeborene dat ze boven 't kleine zich verhief, daartoe een vorstin dat zij de koninklijke geesten eerde in het aangezicht van de bekrompenheid die hen verwierp.

Toch werd zij nooit een geestverwant van Strauss. Kind van haar tijd heeft zij geworsteld met den twijfel, maar 't eenvoudige geloof dat zij van haren vader had ontvangen, heeft zij in den levensstrijd heroverd. Daar was een tijd dat zij de wijsbegeerte, als den eenigen zekeren steun en staf, het eenige licht des levens, huldigde. Een stemming die voorbijging, die bij haar voorbijgaand wezen moest. Want de natuur van prinses Alice was geen wijsgeerige. Dat wil zeggen, zij gevoelde een onafwijsbare behoefte al de wederwaardigheden en de plichten van het leven op te vatten met 't gemoed. In haar zieleleven doet zich het verschijnsel voor, dat wij, in hoogere mate en gewijzigd naar omstandigheden, bij een grooteren uit haar volk, bij generaal Gordon, aantreffen. Open oogen voor de werkelijkheid, een verwonderlijke zin en aanleg en geschiktheid voor de praktikale zijde van de dingen, vastberadenheid, bezonnenheid en geestkracht en daarnevens, meer of minder dwepend, de bewustheid van gemeenschap met een hoogere wereld. Voor beiden is de godsdienst niet een zaak van mee-

ningen in de eerste plaats, noch van aandoeningen, maar van roeping, van een roeping, die tot hen persoonlijk uitgaat, die hen drijft te hulp te komen in maatschappelijke nooden, en een ridderlijk gevoel van verantwoordelijkheid in hen verwekt voor de personen die zij als hun toevertrouwd beschouwen. Speelbal nimmer van de menschen, voelen zij een warme sympathie voor hunne medeschepselen, worden met ontferming over hen bewogen. Zeer nadrukkelijk van deze wereld, in zooverre ze er onverdroten mede bezig zijn, onvermoeid in arbeiden en streven, het gewicht der alledaagsche dingen niet voorbijzien, zijn zij toch van deze wereld niet. En de helderheid van hun gemoedsleven wordt bij tusschenpoozen overtogen door die onuitsprekelijke droefenis, welke al het groote en verhevene, waar 't ons hier op aarde overweldigt, vergezelt.

De zenuwen van beider ziel zijn sterk, gezond, van ongewone spankracht, maar getrokken van zoo uitgezocht en edel een metaal, dat de fijnste en teederste akkoorden er op ruischen, ja het zuchten van een ademtocht ze trillen doet.

De omstandigheden werkten mede om haar wezen meerdere diepte, haar gemoedsleven een andere richting en toon te geven. Arbeid en inspanning waren de voorloopers van beproevingen, het vuur waardoor zij gaan moest. Tusschen deze beiden leggen eenige maanden van respijt. Zij zag Italië. Zij zag de wereld als verheerlijkt liggen in het gouden licht, voor haar, gelijk voor zooveel anderen, een openbaring; de baai van Napels blauwen als een paarlemoeren schelp; 't liefelijk Florence, neergezegen in de weeke kussenplooien van haar paarsche bergen. Geen land welks aanblik zoo weldadig rustaanbrengend en ontspannend werkt. Uw oog verliest zich in de verte, zwelgt in kleuren, men verlangt niets meer.

Prinses Alice vierde in Florence haar dertigsten verjaardag. ‘Dertig jaren!’ roept zij uit. ‘Vaarwel jeugd! Ik kom mij zelve juist zoo oud voor als ik ben, ofschoon de tijd zoo snel vervlogen is. Met innige dankbaarheid aan God voor tallooze weldaden, zie ik terug op het verleden en bid, dat het zoo voortduren moge.’ Helaas, die wensch werd niet verhoord.

Na haar wederkomst te Darmstadt heeft het ongeluk zich aan haar dak genesteld. Den 29sten Mei - haar gemaal was op een inspectiereis -, kwamen de beide kleine prinsen in haar

slaapkamer om hun moeder goeden morgen te zeggen. Zij zond de kindermeid weg en bleef met de knaapjes alleen, die in de slaapkamer en in de daaraan grenzende als gewoonlijk speelden. Terwijl zij den oudste riep en zich omkeerde om naar het kind te zien, moet de jongste zich te ver uit het open venster gebogen hebben. Het knaapje stortte omlaag op het hardsteenen terras en werd haar teruggebracht met verpletterd hoofdje. De schok was geweldig en knakte haar, hoe edel zij haar leed ook heeft gedragen. ‘Ik was’, schrijft ze aan haar moeder, ‘zoo trotsch op mijne beide jongens; de vreugde was van korten duur, maar nu is hij meer de mijne dan immer. Het is of hij altijd bij mij is en ik draag zijn dierbaar beeld, dat nimmer sterven noch verbleeken kan, met mij mede in mijn hart, overal. - De groote smarten van het leven draagt men 't beste zwijgend; men moet ze met zich zelve uitvechten. Niemand kan ons helpen! Moge het uur van beproeving en harteleed zijn zegen medebrengen en niet vergeefs gekomen zijn. De dag gaat snel voorbij, waarin men goed doen en anderen gelukkig maken kan - en er blijft zooveel ongedaan.’ Al haar geestkracht trok zij in haar binnenste bijeen om haar huisgenooten niet te laten lijden onder haren kommer, en in haar menigvuldigen arbeid niet te flauwen. De beide handen tegen hare borst gedrukt, zag zij het kistje wegdragen en oogde 't na, zoolang zij kon, dappere christin die zij was. Bij oogenblikken vlijmt de pijn te fel. ‘Gij weet niet,’ luidt het aan de koningin, ‘hoe rampzalig ik mij zelve in deze kamer gevoel. De indruk is zoo levendig, zoo hartverscheurend. Ik moet 't soms hardop uitschreeuwen van smart.’ Naturen als de hare lijden zwaar; het leed verspreidt niet in 't ronde door het hart, maar vloeit op eene plaats te zamen en brandt tot in de fijnste vezelen door.

De dag gaat snel voorbij, waarin men goed kan doen .. Zeî haar een voorgevoel dat zij zich haasten moest? In het drietal jaren, dat op dezen droeven zomer volgde, zocht zij 't goede, dat zij in haar land en voor haar volk en voor het Duitsche volk gesticht had, duurzaam te bevestigen. Zij zag haar geliefd Engeland nog eens weder, haar moeder en de plaatsen waar ze als kind en jonkvrouw zoo gelukkig was geweest. In 1877 kwam de regeerende hertog te sterven en had zij de voldoening en de vreugde te ondervinden, hoe lief

men haar in Darmstadt had. Bij deze gelegenheid kwam het aan den dag, welk een eerzuil zij zich had gesticht in de harten harer onderdanen. De Hessen bereidden hunne jeugdige hertogin een welkomst, die haar hart van vreugde overvloeien deed.

Zij moest het dadelijk aan haar moeder schrijven, hoe gelukkig deze ongezochte, uit het hart gekomene en geheel vrijwillige ovatie haar gemaakt had. ‘Nu moge,’ eindigt zij, ‘Gods zegen rusten op ons beider streven, dat wij immer doen wat goed is en men ons niet al te hard beoordeele, wanneer wij er soms niet in slagen, onze plichten in hun volle uitgestrektheid na te komen.’

Het voorhoofd door de hertoginnenkroon bestraald, ten toppunt dus van invloed en van macht gekomen, scheen ze haar leven eerst recht aan te vangen. Geen mensch, zij zelve 't minst, vermoedde dat hetgeen zij voor een mijlsteen aanzag op haar levenspad, de eindpaal was. Wanneer met ieder leven hier beneden een verborgen oogmerk wordt getroffen, dan was het doel van haar verschijnen reeds bereikt. - Den achtsten November brak in 't hertogelijk plaats de diphteritis uit. Haar oudste dochtertje, prinses Victoria, werd 't eerste aangetast, daarop de drie jongeren, eenige dagen later haar zoontje, eindelijk de groothertog zelf. Het jongste prinsesje bezweek reeds den zestienden, de anderen zweefden tusschen dood en leven. Van het eene ziekbed naar het andere snelt en sleept zich op het laatst de arme moeder. De telegrammen, die van uur tot uur naar Windsor worden afgezonden zijn aangrijpend in hun kortheid. Andere Niobé, slaakt zij een doffe weeklacht, waar ze man en kinderen één voor één ziet vallen om zich heen. - 8 Nov. Victoria heeft sedert van morgen diphteritis. Koorts hoog. Ik ben zoo bezorgd over haar. - 12 Nov. Van nacht werd mijn lieve Alice ziek. - 13 Nov. May is aangetast, hevige graad, koorts hoog. Irene heeft het ook. Ik ben rampzalig: zulk een angst om de kleine. - 16 November. Onze jongste werd ons ontnomen. Ik deelde het heden voorzichtig mede aan Louis: Ernie is zeer ziek. In grooten angst. - 16 November 's avonds. Mijn smart laat zich niet in woorden uitspreken. Gods wil geschiede. - 19 November. De voortdurende onzekerheid foltert mij. Ieder nieuw geval was erger dan het voorgaande. - Eindelijk den tweeden en zesden December deze woorden aan de koningin, welke hare laatsten zouden zijn.

‘Zoo menige zegen en smart komt en moet komen in latere jaren. Nochtans is onze dank zoo groot voor die, welke ons gelaten werden. God zij geprezen, het leven op deze wereld is niet zonder doel. Het brengt veel vreugde, maar och! zoo vele beproevingen en smarten! En daar het getal van hen die wij liefhebben in den hemel toeneemt, wordt de reis daarheen ons lichter en het vaderland is dáár.....

Louis en Ernie zijn heden in een gesloten rijtuig uitgereden. De krachten komen langzaam terug. Natuurlijk ziet hij er tegen op tot zijn gewone leven weder te keeren. Ons verlies zal dan zoo voelbaar worden. Voor hem, die zoolang afgesloten heeft geleefd, is 't als een droom. Ik ben zoo blijde dat de vreeselijke werkelijkheid hem gespaard is, die ik alléén doorstond. Mijn kelk was boordevol, doch ik bezat de kracht het te dragen. Het is een groote smart, die, gelijk ik maar al te goed weet, jaren duren zal.

Eeuwig uw liefhebbende Alice.’

Zij vergiste zich, jaren zou die smart niet duren. Den zevenden December voelde de hertogin zich onwel. Dienzelfden nacht vertoonde zich bij haar de vreeselijke ziekte in zeer hevigen graad.

Waarschijnlijk had zij kiemen in zich opgenomen toen ze in haar smart om 't sterven van haar kindje, haar hoofd over het kussen van haar echtgenoot boog. De koorts was dadelijk zeer hoog, de kranke zeer onrustig. Van den beginne vreesden de artsen een ongunstigen afloop. Den dertienden December ontwaakte de hertogin uit een diepen, looden slaap, die uren lang geduurd had. Zij was bij haar volle bewustzijn, herkende allen, nam den teug, dien men haar reikte en met de woorden ‘nu ga ik rustig weder slapen’ zonk zij in haar kussen - om niet weder te ontwaken.

Prinses Alice behoorde tot de vrouwen, welke in oprechte innigheid des harten christinnen zijn. Zij kon niet anders. Zij bezat dat wondervolle tastvermogen van den geest in 't schemerdonker van het bovenzinnelijke, 't inwendige gezicht, la vision des choses célestes. Gelijk daar licht is, dat niet meer gezien kan worden, zoo moge daar een waarheid wezen, die niet meer bevat kan worden, slechts ervaren, voor het zielsoog slechts

waarneembaar. ‘Het leven is ernstig, een reis naar een andere wereld.’ ‘Het doel ligt hooger dan de aarde en het vaderland is daar.’ Bij haar tombe, terwijl het plechtig stil is om ons heen en de bladeren buiten ruischen, terwijl wij neêrzien op het edele gelaat, gelijk het daar in sneeuwwit marmer als te sluimeren ligt, gaat de stemming als van zelve over in vertrouwen: dat dit schoone leven niet is weggezonken in de diepe duisternissen, dat het oprees, waar het licht is.

‘O mocht ik sterven, na voleindigden arbeid, zonder dat ik door verwaarloozing van 't goede gezondigd heb, de fout, waarin wij zoo licht vervallen.’

En zoo ligt ze daar en rust in vrede - na volbrachte levenstaak.

J.H. HOOIJER.

De eerste regeeringsjaren van Koning Willem I.

Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen, door Dr. W.J.F. Nuyens, Ie en IIe deel. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen, 1883 en 1884.

Souvenirs personnels (1824-1841) et correspondance diplomatique de Joseph Lebeau, publiés avec une préface historique, par Armand Freson. Bruxelles, A.N. Lebègue et Co. 1883.

De twee boeken, hierboven vermeld, hebben wij aan elkander gekoppeld, alleen omdat beide ons terugvoeren naar een tijdperk, dat zoo langzamerhand tot de geschiedenis begint te behooren, al is het volle licht der openbaarheid er nog niet over opgegaan. Wat vorm en inhoud betreft, loopen zij zeker ver uiteen. Het laatste bevat hoofdzakelijk bouwstoffen, voor de geschiedenis van België in de eerste plaats; het eerste is de zelfstandige vrucht van ijverige studie en zorgvuldig onderzoek, en mag ongetwijfeld tot de merkwaardigste boeken gerekend worden, die op geschiedkundig gebied in de laatste jaren in Nederland zijn verschenen. Een geschiedenis der regeering van koning Willem I, door een noord-nederlandsch katholiek, moet nood zakelijk veler belangstelling prikkelen. Zelfs al ware die katholiek een minder bekwaam man, dan de schrijver van de geschiedenis der Nederlandsche beroerten.

De eigenaardige moeielijkheden van zijn standpunt heeft Dr. Nuyens zich geen oogenblik ontveinsd. In zijne voorrede heeft hij er uitdrukkelijk op gewezen. Volmondig erkent hij dat geen streven naar objektiviteit in zijne bedoeling heeft gelegen. Billijk wil hij zijn tegenover alle partijen, maar zelf schaart hij zich dadelijk bij de zijne. Onpartijdigheid wil hij betrach-

ten, maar in dien zin, dat hij ‘in den geestverwant het verkeerde niet verbloemen in den tegenstander het goede niet miskenneu wil.’ Eerlijk pleitbezorger wil hij zijn, maar toch altijd pleitbezorger en geen rechter.

Men meene niet, dat ik dit standpunt wil veroordeelen. Integendeel, ik zou willen vragen: is, wanneer men, niet de geschiedenis van den Peloponesischen oorlog of van den val van het Romeinsche rijk, maar die van zijn volk en zijnen tijd schrijft, een ander mogelijk? - Ernstig nadenken en veelzijdige studie kunnen ons doen begrijpen, hoe menschen met een verstand, anders bewerktuigd dan het onze, onder andere omstandigheden en in een andere omgeving gevormd, denken en handelen; maar het is zelfbedrog te meenen, dat wij ons bij het beoordeelen hunner denkbeelden en handelingen geheel aan den invloed van eigen overtuigingen en beginselen kunnen ontworstelen. Voor de waardeering der helden van de groote gebeurtenissen der oudheid, die wij zoo straks noemden, kunnen wij met onze begrippen van recht en zedelijkheid alleen te rade gaan; zoodra wij ons in een tijdperk gaan bewegen, waarin de godsdienstige en staatkundige denkbeelden van onze omgeving, gewerkt hebben, blijft die maatstaf in onze handen niet langer zuiver. Het is slechts een vraag van meer of min. Men kan als Dr. Nuyens zeggen: ‘credidi, propter quod locutus sum’, ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken; men kan, als anderen, verklaren, dat men, terwijl men schreef, zijne overtuigingen heeft trachten ter zijde te leggen, des bewust of onbewust, laat men de weegschaal aan de zijde der persoonlijke vooringenomenheid doorslaan.

Katholieken en Protestanten zullen in hun oordeel over Prins Willem I nooit eenstemmig worden, maar evenmin zullen zij over onzen eersten koning uit het huis van Oranje hetzelfde vonnis vellen. Wat dezen laatsten betreft, heeft Dr. Nuyens zeker het voorrecht - zoo hij het een voorrecht noemt - van met zijne oordeelvellingen minder ergernis te verwekken, dan hij voorheen deed, toen hij over den grondlegger onzer vrijheid schreef. Koning Willem I wordt in Nederland vrij algemeen beneden zijne waarde geschat. De herinneringen aan de laatste jaren zijner regeering hebben een overwegenden invloed gehad op de openbare meening te zijnen opzichte. Daarenboven heeft hem iets ontbroken, wat niemand

missen kan die een groote rol te vervullen heeft, het geluk. De kansen zijn hem bijna voortdurend ongunstig geweest. Zijne misslagen hebben steeds alle nadeelige gevolgen gehad, die zij bij mogelijkheid konden hebben; zijne gelukkige grepen zijn doorgaans vergeefsch geweest. Met de onwaardeerbare buitenkans van de kroon van een der schoonste landen van Europa, scheen de fortuin voor hem hare gaven te hebben uitgeput. Die kroon zelve bleek reeds spoedig een zeer twijfelachtige zegening te zijn geweest. Om haar rustig te dragen waren hoedanigheden noodig, die Willem I niet bezat. Men heeft wel eens beweerd dat zijn zoon, die in de meeste opzichten beneden hem stond, voor de taak, die zijnen vader was opgelegd, beter berekend zou zijn geweest. Hoe dit zij, tusschen beide was een zoo diepgaand verschil, als zelden tusschen vader en zoon wordt waargenomen. Willem II had zijne persoonlijke eigenschappen van moederszijde geërfd. Onder de Hohenzollerns van het einde der vorige en den aanvang dezer eeuw, vindt men figuren, die zich met hem laten vergelijken. Willem I daarentegen bezat de eigenaardige trekken, die men in de vorsten uit het stamhuis van Oranje terugvindt. Werkzaamheid, ijver, een helder verstand en een sterk geheugen, gemis aan een levendige verbeeldingskracht, voorliefde voor alle vragen die met stoffelijke belangen verband hielden, een plichtbesef, dat volgens eigen inzicht de grenzen van het naar wet en recht geoorloofde nauwgezet afbakende en nimmer overschreed, maar binnen dien kring geen tegenstand noch belemmering duldde, een wilskracht eindelijk, die door tegenwerking geprikkeld, tot hardnekkigheid oversloeg.

Zulk een persoonlijkheid schikt zich moeielijk in de plooien van den constitutioneelen koningsmantel. Zoo de vorsten met beperkte macht iets willen tot stand brengen, moeten zij allereerst naar het kunnen vragen. Wat niet rechtstreeks kan worden verkregen, moet langs omwegen, vaak door kleine middelen, en met een zeker staatkundig beleid worden beproefd. Willem I verstond die staatmanskunst niet; hij had haar als regent van een klein Duitsch vorstendom niet behoeven te leeren. Het denkbeeld was hem vreemd, dat men, om een volk te regeeren, zich moet bedienen van de gezindheden, de neigingen, de beginselen die in dat volk leven en werken. Voor hem was de natie het levenlooze voorwerp, waarop hij datgene be-

proefde, wat naar zijne oprechte overtuiging voor haar het nuttigst was. Hij had haar hartelijk lief, hij wilde zonder baatzuchtige nevenbedoelingen haar geluk, hij streefde er naar haar stoffelijk welvarend en geestelijk verlicht te maken, maar het moest geschieden op de wijze die hij zich had voorgesteld, door de middelen die hem doelmatig schenen. ‘Te vrijzinnig voor een koning en te veel koning om vrijzinnig te zijn’, moet een Oostenrijksch staatsman van hem gezegd hebben. En zeker wie hem met de absolutistische Duitsche vorsten van zijnen tijd vergeleek, moet een treffend onderscheid hebben waargenomen. Even naijverig als zij op de koninklijke macht, beschouwde hij die niet als den geërfden familieschat waarnaar geen onderdaan het mocht wagen de hand uit te steken, maar als een kapitaal dat hij beheerde en rentegevend trachtte te maken, altijd ten bate der natie, maar zonder haar ooit om raad te vragen.

Het regeeringsstelsel van Willem I heeft verschillend gewerkt in de beide deelen van zijn koninkrijk. In het Noorden heeft het den staatkundigen geest voor langen tijd uitgedoofd, in het Zuiden heeft het dien gewekt en aangevuurd. De verklaring is niet moeielijk te vinden. Het Noorden verkeerde in een stemming van voldaanheid, van blind vertrouwen op de toekomst, die met een slechter stelsel zelfs tevreden zou zijn geweest. Het Zuiden was met een gevoel van onverschilligheid en wantrouwen bezield, dat ook door grootere tegemoetkoming niet zou zijn overwonnen. Was voor Willem het regeeren over het Noorden een betrekkelijk gemakkelijke taak, het Zuiden eischte zijne voortdurende aandacht. Daar werd zijne regeerkunde op de sterkste proef gesteld, daar leed zij ten slotte volkomen schipbreuk. Zijne verhouding tot België, zijn strijd met zijne Belgische onderdanen, zijn dan ook de belangrijkste hoofdstukken uit de geschiedenis zijner regeering. Zij toonen den vorst in zijne goede eigenschappen en in zijne gebreken.

Het grootste bezwaar, waarmede Willem in België te kampen had, was het Katholicisme der bevolking. België was katholiek in merg en been; geen landstreek ten noorden der Alpen was gedurende de zeventiende en achttiende eeuw zoo volledig onder den invloed der priesterheerschappij geweest, als de Zuidelijke provinciën. In het land waar de hagepreekers eens voor duizenden waren opgetreden, waar de meeste kerken eenmaal

voor de Hervormden hadden opengestaan, werd, een eeuw later, de ketterij door het gros der bevolking, als het gevaarlijkste en afschuwelijkste misdrijf verfoeid.

Toen in 1715 de afgevaardigden der Staten-Generaal te Antwerpen met den Oostenrijkschen gezant in onderhandeling waren over het Barrière-traktaat, moest het huis waar ter wille der nederlandsche staatslieden, des Zondags, protestantsche godsdienstoefening werd gehouden, door een kompagnie soldaten bewaakt worden. Men rekende het niet veilig tegen de geweld-dadigheden van de Antwerpsche bevolking, die op allerlei wijzen hare verontwaardiging over het toelaten van een zoo ergerlijk bedrijf deed blijken. Nog in 1750 werd een Henegouwsche boer, die in zijn huis protestantsche bijeenkomsten had toegelaten, met eeuwigdurende ballingschap gestraft. Toen dan ook Joseph II, in 1781, het Edikt van tolerantie in zijne Nederlandsche gewesten wilde invoeren, ging er een kreet van afgrijzen in België op. ‘Wend de rampen die ons bedreigen van ons af’, schreef de Antwerpsche bisschop Wellens aan den keizer. ‘Sta mij toe u te zeggen, dat elke vervalschte godsdienst een gruwel is in de oogen van God. Indien God daarover zijnen toorn aan ons doet gevoelen, dan zullen uwe staatslieden en verkeerde raadgevers dien toorn niet kunnen ontwapenen en zijne wrekende hand niet kunnen terughouden.’ En de stedelijke regeering van Antwerpen deed den keizer weten, dat, toen uit de dagbladen de tijding vernomen was dat godsdienstvrijheid in de Nederlandsche gewesten zou worden ingevoerd, alle burgers ontroerd waren geworden. De droefheid was op ieders gelaat te lezen en men ontmoette elkander niet zonder uiting te geven aan de algemeene smart. ‘Ons zwijgen’, heette het in den merkwaardigen brief, ‘zou misdadig zijn, indien wij zoodoende de angstkreten van het bedroefde volk, de zuchten der onderdanen niet lieten klinken voor den troon van onzen vorst.’ Zulk een Katholicisme was in België inheemsch; de stormen der revolutie, die alleen de oppervlakte der maatschappij bewogen hadden, hadden het niet geschokt. Het droeg een gansch ander karakter dan het Noordnederlandsche, dat na twee eeuwen gedoogd te zijn, zijne vrijheid had herkregen, maar te midden eener protestantsche maatschappij een zekere mate van angstvalligheid en onderdanigheid had bewaard, die aan geen strijdhaftig optreden tegen andersdenkenden dacht.

De katholieke kerk in Belgie wierp Willem I dan ook dadelijk den handschoen toe, zooals zij dat trouwens aan elken protestantschen vorst zou hebben gedaan.

In de commissie, door den Koning, benoemd om de in Noord-Nederland bestaande grondwet in overeenstemming te brengen met de behoeften van het nieuwe rijk, deed zich, bescheiden en omwonden, het verzet reeds kennen. De beraadslagingen over het gewichtige punt der verhouding van den staat tegenover kerk en godsdienst hadden in 's Gravenhage plaats, terwijl koning en volk in angstige spanning verkeerden omtrent den uitslag van Napoleon's inval in België. Een der meest klerikale Belgische leden der commissie, Raepsaet, was reeds, met 's Konings goedvinden, onder den indruk van het dreigend gevaar naar zijne woonplaats in Vlaanderen teruggekeerd. Het schijnt wel dat deze omstandigheden er toe hebben medegewerkt om een beslissing tot stand te brengen, spoediger dan dit anders het geval zou zijn geweest. Onder de Belgische leden waren er, die aan de katholieke kerk in de zuidelijke provinciën bij de grondwet bijzondere voorrechten wenschten te verzekeren, zij hadden er met enkele protestantsche leden uit het Noorden, onder anderen met van Hogendorp en van der Duyn, over gesproken; ook de Koning was gepolst en, naar de Belgen meenden, niet ongunstig gestemd. Toch kwam er in de nieuwe grondwet niets van te voorschijn. De bepaling dat de koning den hervormden godsdienst moest belijden, die ten vorige jare door den wil des konings, nadat in de Noord-Nederlandsche commissie de stemmen gestaakt hadden, in de grondwet was gebracht, werd geschrapt. Verder werd het beginsel van volkomen gelijkheid van alle kerkgenootschappen en van vrijheid van godsdienstige begrippen, en van godsdienstoefening, uitdrukkelijk vastgesteld.

Toen de commissie hare taak voleindigd had, moest de grondwet in België worden goedgekeurd. De klerikale Belgische leden, inzonderheid de Graaf van Merode van Westerloo, die in deze geheele zaak een zeer dubbelzinnige rol speelde, meenden, zoowel op grond van hunne denkbeelden omtrent den aard der koninklijke macht, als uit vrees voor verzet bij de geestelijkheid, dat een dergelijke goedkeuring kon achterwege blijven, en raadden een eenvoudige afkondiging aan, een octroieering zooals het in die dagen heette. Vooral de noordelijke leden kwamen hier krachtig

tegen op; een Oranje in Nederland moest naar hunne meening het voorbeeld niet volgen der, volgens hun vermeend goddelijk recht, in Frankrijk regeerende Bourbons. Er werd derhalve besloten dat de grondwet aan de goedkeuring van een groot aantal Belgische notabelen, één op 2000 zielen, door den koning aan te wijzen, zou worden onderworpen. Nu brak de storm los. De Belgische geestelijkheid wendde zich tot den koning met een geschrift, spoedig door geheel België verspreid, waarin zij er zich over beklaagde dat de grondwet bepalingen behelsde, die in strijd waren met de uitspraken van den Paus en van het concilie van Trente. De bisschop van Gent, de Broglie, hiermede niet tevreden, deed een schrijven uitgaan, waarin de aanneming der bepalingen van vrijheid van godsdienst voor alle gezindheden en openstelling van alle betrekkingen voor alle burgers, zonder onderscheid van kerkelijk geloof, onvereenigbaar werd genoemd met de plichten die de Roomsch-katholieke kerk aan hare zonen oplegt. De goedkeuring der grondwet was derhalve, volgens den kerkvoogd, een ongeoorloofde daad, die hij uitdrukkelijk aan de notabelen in zijn diocees verboden. De indruk, dien het schrijven van den hooggeplaatsen en algemeen geachten geestelijke maakte, was groot. Voor iedereen werd het duidelijk dat een verwerping der grondwet door de notabelen onvermijdelijk was. Van der Capellen, die als secretaris van staat voor België te Brussel verblijf hield, spoedde zich naar 's Gravenhage, om den koning met het ernstige van den toestand bekend te maken. Willem I riep onverwijld zijne ministers bijeen, er werd lang beraadslaagd, maar men begreep niet anders te kunnen doen dan aan de zaak haren loop laten. Een schrijven van den bisschop van Namen, in denzelfden geest als dat van zijnen Gentschen ambtgenoot, werd nog tijdig bij den uitgever in beslag genomen. Intusschen was de uitslag der stemming zooals die verwacht werd. Bij de opening der briefjes te Brussel op 17 Augustus 1815 bleek, dat van de 1603 notabelen 1323 hunne stem hadden uitgebracht; 527 hadden vóór de grondwet gestemd, 796 tegen.

Na deze beslissing stonden voor Willem I twee wegen open, maar op beide waren groote moeielijkheden te wachten. Zoo hij zich bij de stemming nederlegde en de grondwet als verworpen beschouwde, kwam hij in botsing met de groote mogendheden,

tegenover welke hij zich, bij het verdrag der acht artikelen van Juni 1814, had verbonden om het vereenigd koninkrijk als één staat onder één grondwet te regeeren. Het ging toch niet aan om van de Nederlandsche Staten-Generaal, die eenparig de door de Belgische notabelen verworpen grondwet hadden aangenomen, te vergen, dat zij op hun besluit zouden terugkomen. Daarenboven was in datzelfde verdrag bepaald, dat in de grondwet voor het nieuwe koninkrijk de bepaling omtrent gelijkstelling der belijders van alle godsdiensten zou voorkomen, die juist de Belgen genoopt had om hunue stemmen aan het ontwerp te onthouden. Liet de koning de mogendheden buiten de zaak en vaardigde hij de grondwet uit, niettegenstaande de afstemming, dan moest er een redmiddel worden gezocht om de gevallen beslissing krachteloos tc maken. Willem I koos dezen laatsten weg. Niemand kan er hem een verwijt van maken; zelfs Dr. Nuyens erkent dat hij moeielijk anders had kunnen handelen. Het ware een onverschoonbare fout geweest, om reeds dadelijk de inmenging der groote mogendheden in de binnenlandsche aangelegenheden van het jonge koninkrijk uit te lokken. De wijze echter waarop hij zich uit de moeielijkheid redde, die de ongelukkige stemming der notabelen had doen ontstaan, was niet boven bedenking verheven. In de proclamatie waarbij de nieuwe grondwet werd uitgevaardigd kwam een berekening voor, waarin de onbetwistbare meerderheid der tegenstemmers tot een minderheid werd herleid. Het valt niet te ontkennen dat de drogredenen, tot staving dezer stelling aangevoerd, in strijd waren niet alleen met de eischen der logica, maar ook met die der waardigheid van het koninklijk gezag. Het verried zwakheid en gebrek aan zelfvertrouwen, om den strijd tegen de Roomsch-katholieke kerk, die door de aanneming der grondwet onvermijdelijk werd, te beginnen met een zoo kleingeestige en haarklovende verdediging.

Intusschen zal de sterkste beweegreden voor den koning en zijne protestantsche raadslieden wel geweest zijn, dat zij, het gewicht en den ernst van het verzet der geestelijkheid niet voelende, meenden met de afkondiging der grondwet den storm te hebben bezworen. Falck, die destijds het vertrouwen van den koning nog in ruime mate genoot, ried tot toegeefelijkheid. Die raad was in overeenstemming met zijn buigzaam karakter en met de voorliefde voor kleine middelen, eigen aan bijna allen

die in de diplomatie werkzaam zijn geweest. Het bleek welhaast dat de tegenpartij van hare zijde een krachtiger wijze van strijdvoeren verkoos. De geestelijkheid zette den strijd voort, door aan de katholieken te verbieden den eed op de grondwet af te leggen. De Broglie handelde alsof hij zelf geheel boven de wet stond, wat hij trouwens, bij gelegenheid van het tegen hem gevoerde rechtsgeding, openlijk volhield. Hij toonde dezelfde minachting voor de wet, als voor den koning en zijn huis. De jeugdige prinses van Oranje bevond zich tegen het einde van 1816 in gezegende omstandigheden. De bisschop van Namen schreef den geestelijken in zijn bisdom aan, om voor den gelukkigen afloop dezer bevalling in de kerken te bidden; niet alleen verbood de Broglie dergelijke gebeden in zijn Gentsch diocees, maar hij liet zelfs een geschrift uitgeven, waarin zijn Namensche ambtgenoot beschuldigd werd de voorschriften der kerk te hebben overtreden. Nu was het geduld der regeering ten einde. De bisschop werd krachtens het concordaat voor een commissie uit den raad van state gedaagd. Hij verklaarde het concordaat niet te erkennen en verscheen niet. Er bleef niets over dan een strafvervolging in te stellen, maar ook op het bevel van verschijning voor het hof van Brussel antwoordde de Broglie in een openbaar stuk, dat den wereldlijken rechter geen rechtsmacht over de bisschoppen toekwam. Toen na verloop van een maand op deze weigering een bevel tot gevangenneming volgde, was de bisschop naar Frankrijk uitgeweken. Hij werd bij verstek veroordeeld tot deportatie. Een geestelijke van minderen rang, de abt de Foere, werd terzelfder tijd, wegens weekbladartikelen ter verdediging van de Broglie, tot gevangenisstraf veroordeeld.

De maatregel tegen de Broglie was de eerste gewichtige slag van Willem I, in zijnen strijd tegen de katholieke kerk. Wie zijne handelwijze veroordeelt, zou daardoor erkennen, dat hij in zijn rijk een macht boven zijn koninklijk gezag had moeten dulden. Het gold hier toch de vraag, wie in het Koninkrijk der Nederlanden zou triumfeeren, de koning als uitvoerder der wetten, of de bischop van Gent als vertegenwoordiger der kerk; of de kerk er boven den staat dan wel de staat boven de kerk zou staan. De Broglie was volkomen te goeder trouw, hij handelde uit beginsel. Zelf Franschman, uit een der aanzienlijkste geslachten gesproten, verzweeg hij niet, dat hij ge-

wenscht had de Zuidelijke provinciën onder den schepter der Bourbons te zien. Hij kon zich onmogelijk voegen in de stelling van onderdaan van een protestantschen vorst uit het huis van Oranje. Maar zoo hij meende, dat zijne plichten als kerkvoogd hem voorschreven te handelen zooals hij deed, niemand die de instandhouding van het Koninkrijk der Nederlanden wenschte, kon ontkennen, dat het de plicht van den koning was zijn verzet te breken.

Had de koning aanvankelijk als verdediger zijner rechten naar de wapenen gegrepen, thans begon hij, geprikkeld door den tegenstand, ook als aanvaller op te treden. Zoodoende geraakte hij langzamerhand van den goeden weg. Het was een van zijne verkeerde eigenschappen om groot gewicht te hechten aan kleinigheden, die een koning beter doet onopgemerkt te laten. Vandaar een politiek van speldeprikken. Aan geestelijke congregaties werd het stichten van scholen verboden te midden eener bevolking die aan soortgelijke scholen gehecht was. In Vlaanderen, waar op het platte land een protestant even zeldzaam was als een mahomedaan, trachtte men de processies, die er niemand aanstoot gaven, te verminderen. De abt de Foere, wiens veroordeeling wij zoo even vermeldden, werd te Gent, op een Zondagavond bij het uitgaan der kerk, nadat hij zelf de mis had bediend, in verzekerde bewaring genomen[1]; op die wijze ergerde en verbitterde men zonder eenig voordeel te behalen.

Intusschen zon de regeering op middelen om den strijd tot een afdoende beslissing te brengen, om den tegenstand in zijnen wortel te treffen. De ondervinding leerde dat het verzet alleen uitging van de geestelijkheid. De leeken waren van nature tot gehoorzaamheid aan het wereldlijk gezag geneigd; maar van de enge dalen der Ardennen tot de duinen der Vlaamsche zee-

1) Het is merkwaardig hoe angstvallig de meest ontwikkelde mannen in België over dergelijke zaken oordeelden. De Gentsche geleerde Hije Schoutheer schreef aan van Lennep: On l'accuse (de Foere) d'avoir troublé le repos des consciences et la tranquillité publique? je conviens qu'il n'apas travaillé à pacifier mais je dois dire aussi que son arrestation comble la mesure de l'arbitraire que depuis longtems on remarque dans la marche du gouvernement .... Interessez vons auprès de votre puissant ami (Falck) pour qu'il veuille disposer S.M. enfaveur de Foere, qu'il faut regarder comme voulant le bien par des moyens, opposés à ceux qui peuvent le produire.

kust, werd geen dorp gevonden, waar niet de pastoor, zoo hij een wet veroordeelde, kon rekenen, dat die wet, alleen op het gezag van zijn woord, door minstens negen tienden van zijne kudde zou worden beschouwd als strijdig met Gods gebod. En niet alleen de boerenbevolking, ook de burgerij in de steden, ja zelfs de meerderheid der wetenschappelijk ontwikkelden en der aanzienlijken volgden gedwee de uitspraken hunner geestelijke leiders. Een graaf van Merode, die in de grondwetcommissie had gezeten, die de grondwet mede onderteekend had, ontrok zich zoodra de bezwaren der geestelijkheid geopperd werden, als notabele aan de stemming. Om althans zijn eigen werk niet af te keuren, liet hij zich van de lijst der notabelen schrappen, en weigerde later het lidmaatschap der Eerste Kamer, om den door de bisschoppen ongeoorloofd verklaarden eed op de Grondwet niet te behoeven af te leggen. En van de notabelen, die de regeering uit de meest geachte en onafhankelijkste ingezetenen had gekozen, was het zeker dat, zonder de tusschenkomst der geestelijkheid, slechts een zeer klein aantal tegen de grondwet zou gestemd hebben. In Luxemburg, waar de geestelijkheid zich stil had gehouden, waren alle stemmen voor geweest. In Antwerpen daarentegen geen enkele vóór, in Gent slechts tien. De openbare meening onder alle standen der Belgische maatschappij werd - dit was duidelijk - geheel geleid door de geestelijkheid. Kon de regeering nu die geestelijkheid winnen, dan had zij hare zaak gewonnen. Geen wonder dat bij haar de overtuiging sterk werd, dat op de geestelijkheid gewerkt moest worden. Langs twee wegen beproefde Willem I dit. Allereerst met verbetering te brengen in den stoffelijken toestand der priesters, door hunne schrale bezoldigingen te verhoogen. Maar daarnaast beproefde hij nog iets anders. Hij begreep, dat zoo het hem gelukte die geestelijkheid met zijne denkbeelden van verlichting en verdraagzaamheid te bezielen, hij uit de vroegere tegenstanders bondgenooten zou verwerven. Zijn aandacht werd daardoor bepaald op het hooge gewicht van de vorming der jonge geestelijken. Van den geest die op de seminariën heerschte hing ontzettend veel af. Langzamerhand begon bij den koning en zijne raadslieden het denkbeeld te rijpen om van staatswege voor de opleiding der geestelijkheid te zorgen. Toen in 1824 de onderhandelingen met den Paus over een concordaat, wegens gebrek aan overeen-

stemming omtrent de hoofdbeginselen, moesten beëindigd worden, werd België verrast door de oprichting van het Leuvensche Collegium Philosophicum.

De stichting dezer school, waarin de aanstaande seminaristen voorbereidend onderwijs moesten ontvangen, is ontegenzeggelijk een der grootste misslagen van de regeering van Willem I geweest. Wij mogen er hem echter niet te hard om vallen. Grooter staatslieden dan hij, met nog ruimer ervaring der geschiedenis achter zich, zijn in dezelfde fout vervallen. Een regeering die met de katholieke kerk in botsing geraakt en den grooten invloed der geestelijken op de geloovige bevolking van nabij leert kennen, komt er als van zelve toe om van hen, die een zoo overwegenden invloed kunnen uitoefenen, waarborgen te eischen dat zij dien invloed niet tegen den staat zullen aanwenden. Naar allerlei waarborgen wordt dan omgezien, en geen schijnt zich meer aan te bevelen, dan die in een opleiding gelegen is, waarbij geen vijandelijke gezindheid tegen de staatsinstellingen kan worden ingeprent, waarbij de verplichtingen tegen den staat, even nauwgezet als die tegen de kerk, worden voorgehouden. Maar zoowel voor als na Willem I, zijn pogingen als de zijne steeds vruchteloos gebleven. De aartsbisschop van Mechelen, die door een onvergefelijk verzuim der regeering, gevolg eener nietige persoonlijke veete tusschen twee ministers, van de geheele zaak eerst kennis bekwam, toen zij algemeene openbaarheid erlangd had, bejegende den maatregel, zooals de katholieke kerk altijd dergelijke maatregelen bejegend heeft, met een: non possumus. En de regeering moest harerzijds eindigen zooals alle regeeringen geëindigd zijn, met te ondervinden, dat wanneer de kerk verklaart in dergelijke zaken niet te kunnen gehoorzamen, aan den staat de macht ontbreekt om tot gehoorzaamheid te dwingen.

De zaak van het Collegium Philosophicum bracht den kerkelijken strijd dadelijk in een veel ruimer kring. Tot nog toe was er in de Tweede Kamer der Staten-Generaal van dien strijd bijna niet gerept. Zoowel bij de katholieke als bij de protestantsche leden bestond een zekere schroom om godsdienstige vraagstukken in het staatkundig debat te brengen. Toen in 1816 een wetsontwerp, strafbepalingen behelzende tegen geestelijken, wanneer zij een huwelijk inzegenden dat niet bij den burgerlijken stand was gesloten, in de Tweede Kamer behandeld werd, had de

heer van Lijnden van Hoevelaken, sterk voorstander van deze voordracht, zich een zijdelingschen aanval tegen de woelingen der Belgische geestelijkheid veroorloofd. Geen der katholieke leden had het noodig gevonden hierop te antwoorden en de wet was met algemeene stemmen aangenomen. Sedert was er bijna geen aanleiding geweest om kerkelijke of godsdienstige verschilpunten ter sprake te brengen. Toen de Kamer echter, in October 1825, bijeenkwam, waren alle leden zoozeer onder den indruk van de stichting der Leuvensche school, dat het onmogelijk was de tongen te bedwingen.

Reeds bij de behandeliug van het adres van antwoord werd de zaak besproken, ter loops evenwel omdat men in comitégeneraal was, en liever in een openbare zitting zijne grieven wilde uitspreken. Bij de algemeene beraadslagingen over de staatsbegrooting was de kerkelijke kwestie dan ook schering en inslag. Niet alleen protestanten, maar ook katholieken verdedigden de maatregelen der regeering. De bestrijding was aanvankelijk vrij gematigd. De heer Sasse van Isselt, die de regeering het scherpst aanviel, beproefde, in een zeer uitvoerige geschiedkundige beschouwing, het betoog te leveren, dat de oprichting van het Collegium Philosophicum in strijd was met de Grondwet. De Heer Beelaerts van Blokland antwoordde hierop, zeer gevat, dat het hem verheugde de godsdienstige vrijheid te hooren verdedigen op grond van wetsbepalingen, die indertijd bij de invoering der grondwet zoo sterk door de geestelijkheid waren veroordeeld. De bisschop van Gent had immers geheel België in beweging gebracht tegen de artikelen, die nu werden aangehaald als de hechtste waarborgen voor de onafhankelijkheid der katholieke kerk. Wat de regeling van het voorbereidend onderwijs der geestelijken betrof, verdedigde hij de regeering. De staat moest niet in de kerk, maar de kerk in den staat zijn. Tot dusver waren de gemoederen nog kalm gebleven. Den volgenden dag echter, 15 December, kwamen de hartstochten in beweging. Na een welsprekende rede van den heer van Alphen, tot handhaving van het recht der regeering om het onderwijs te regelen, nam een Utrechtsch afgevaardigde, de heer van Utenhoven van Heemstede, meer bekend als sterrekundige dan als staatsman, het woord. Hij sprak rondborstig uit, wat elk gemoedelijk en ijverig protestant in die dagen over de zaak dacht. De oprichting van het Collegium Philosophicum was

volgens hem, een weldaad geweest. Zij zou er toe kunnen strekken om een dweepzieke geestelijkheid, in nevelen van bijgeloof verzonken, tot ware verlichting te brengen. De storm die bij deze onverwachte ontboezeming uitbarstte, verhinderde den spreker bijna zijne rede ten einde te brengen. Het rumoer was onbeschrijfelijk. De zaal op het Binnenhof vertoonde een oogenblik het schouwspel eener fransche kamer. Toen de president, de heer Sandberg van Essenburg, er eindelijk in slaagde stilte te verkrijgen, vroeg de heer de Stassart uit Namen, de beruchte oud-prefekt, het woord voor een motie van orde. Hij stelde voor, dat de vergadering zou besluiten om geen godgeleerde discussies meer te houden. Zonder stemming vereenigde de Kamer zich met zijn voorstel, en de voorzitter waarschuwde de leden, dat hij elken spreker die van het genomen besluit afweek tot de orde zou roepen. De verleiding bleek echter te sterk, want nadat eenige leden verklaard hadden thans hunne redevoeringen niet te zullen uitspreken en anderen over meer onschuldige zaken nog het woord hadden gevoerd, werd de gansche geschiedenis van het Collegium Philosophicum nog weder opgehaald door den Belgischen anti-clericaal Dotrenge. Waarschijnlijk omdat hij een der beste en geestigste redenaars van de Kamer was, naar wien altijd geluisterd werd, liet de voorzitter hem aan het woord. Hij hield trouwens enkele beschouwingen terug, die hij in de gedrukte uitgave zijner redevoering openbaar maakte. Gelukkig liepen de beraadslagingen over de begrooting dienzelfden dag nog ten einde, en ging de Kamer den daags daarna wegens het naderend kerstfeest op reces uiteen.

De heftige strijd in de Kamer vond weerklank in het gansche land. In het Noorden wakkerde hij den anti-roomschen geest der Protestanten aan, in het Zuiden sterkte hij de geestelijkheid tegen den koning. Zij was nu door de misslagen harer tegenpartij in een stelling gekomen, waarin zij alle voordeelen aan hare zijde had. De koning mocht zijn Collegium Philosophicum met de beste leeraren voorzien, de geestelijkheid verklaarde rondweg dat zij de jongelieden die het bezochten niet op hare seminariën toeliet en hen nimmer tot den geestelijken stand zou wijden. De koning was op het punt gekomen waar elke regeering bij een aanvallenden strijd tegen de katholieke kerk ten slotte belandt, hij kon geen enkelen slag meer slaan. De geestelijken die hij verlangde kon hij aan de kerk

niet opdringen, hij kon haar alleen beletten diegenen te ontvangen, die hij niet verkoos, maar zoodoende zouden zijne katholieke onderdanen geheel van priesters verstoken worden; de kerken zouden dan welhaast gesloten moeten blijven, en wat bleef er onder zulke omstandigheden van de vrijheid van eeredienst over? Wanneer een regeering zich in een dergelijken toestand van verlegenheid bevindt, zoekt zij naar allerlei middelen. Het kan dus wel zijn. dat het onzinnige denkbeeld om de Nederlandsche katholieke kerk tot een geheel zelfstandige te maken, zonder eenig verband met Rome, door een of anderen plannenmaker in die dagen is geopperd. Willem I bezat echter te veel gezond verstand om zich met de verwezenlijking van zulke hersenschimmen te vleien. Uit de omstandigheid dat in België sommigen aan dergelijke geruchten geloof hechtten en anderen dat geloof bij het volk trachtten te verspreiden, leidt Dr. Nuyens af, mijns inziens ten onrechte, dat er in de omgeving van den koning ernstig aan gedacht is.

En nu moest men, wat het onvermijdelijk gevolg van onvoorzichtige inbreuken op de vrijheid der kerk is, weder den weg der verzoening op. De anticlericale minister van Roomsch-Katholieken eeredienst, baron Goubau d'Hovorst, gaf zijn portefeuille aan den minister van binnenlandsche zaken, van Grobbelschroy over, en werd tot de eervolle rust der Eerste Kamer bevorderd. De regeering vestigde de oogen weder op het Vatikaan; Paus Leo XII had den naam van ruimer te denken dan zijn voorganger Pius VII. De Nederlandsche gezant bij het pauselijk hof, Reinhold, die te Rome niet als een ijverig katholiek te boek stond, werd aan den drang der omstandigheden opgeofferd. Een katholiek lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, de graaf de Celles, als oud-prefekt van Napoleon in de noordelijke provinciën zeer weinig geacht, bevond zich ter wille der gezondheid zijner echtgenoote in Italië. De koning had hem voor zijn vertrek verzocht, zoo de gelegenheid zich daartoe aanbood, te Rome de gezindheid der Curie ten opzichte van de verwikkelingen in Nederland te polsen. Weldra werd hij tot buitengewoon gezant bij den Paus benoemd, en in die hoedanigheid gelukte het hem, in Juni 1827, een concordaat te sluiten, dat in Augustus door den koning bekrachtigd werd.

Zoo moest de eene misslag door den anderen worden uitge-

wischt; maar zooals het in dergelijke gevallen gewoonlijk gaat, de tweede bleek in zijne gevolgen nog erger dan de eerste. De Curie had onderhandeld met die behendigheid en voorzichtigheid, die bij de staatslieden van het Vatikaan erfelijk zijn. Zij had zich ruim en toegeeflijk betoond in hare verklaringen, maar zij gaf in de geschreven overeenkomst ten opzichte van het onderwijs der geestelijken, niets aan den koning toe. Het concordaat liet in dit netelige punt ruimte voor allerlei opvattingen. Vandaar dat de koning verklaarde, dat het bezoek van het Collegium Philosophicum wellicht niet meer verplichtend zou worden gesteld, indien de nieuw benoemde bisschoppen met de regeering wilden medewerken, terwijl de Paus ter zelfder tijd, in een allocutie aan de kardinalen, de verzekering gaf, dat thans de opleiding der geestelijkheid geheel uit handen der regeering was geraakt en dat geen wet de aanstaande priesters meer tot het bezoeken van het Collegium Philosophicum kon verplichten. De regeering moest hier wel tegen opkomen, zij was nu eenmaal in een staatkunde van kronkelwegen verdwaald en had den moed niet op den rechten weg terug te keeren. Zij durfde het concordaat niet verloochenen, maar wilde evenmin voor den Paus buigen. In een schrijven aan de gouverneurs der provincies gaf de Minister van Binnenlandsche Zaken een uitlegging van het concordaat, zooals die door de regeering was aangenomen, en deelde hij tevens mede dat de Paus persoonlijk met de oprichting van het Collegium Philosophicum zeer tevreden was. Dit stuk, oorspronkelijk voor geheimhouding bestemd, werd ter geruststelling van het voor priesterheerschappij beduchte gemoed van een vrijzinnig dagbladschrijver, den bekenden de Potter, aan dezen ter lezing gegeven. Toen het op deze schijnbaar ongeoorloofde wijze openbaar werd, had het publiek reeds kunnen waarnemen dat deze eenzijdige uitlegging de regeering niets gebaat had. De jongelieden die aan het Collegium Philosophicum gestudeerd hadden, werden, na op de Belgische seminariën geweerd te zijn, door de regeering naar Bonn gezonden en door een Duitschen bisschop gewijd, maar de Belgische geestelijkheid bleef bij hare weigering om in België priesters toe te laten, die aan het Collegium Philosophicum hunne opleiding ontvangen hadden.

Indien Willem I een oogenblik gemeend heeft door het sluiten

van het concordaat een beslissende overwinning te hebben behaald, dan kan die waan niet lang geduurd hebben. Wat hij zeker niet voorzag, maar welhaast zou ondervinden, was dat hij er zich zelven een slag mede toebracht, waardoor zijn gezag voor goed geschokt werd. Door het concordaat verloor hij den steun der Belgische vrijzinnigen. Zij hadden hem, tot nog toe ter zijde gestaan, niet omdat zij met zijn regeeringsstelsel sterk ingenomen waren, maar omdat zij in hem, als protestant, een onwankelbaren bondgenoot zagen tegen de geestelijkheid. Het anticlericalisme was genoeg om tal van tekortkomingen te bedekken. Het bleek nu echter dat ook in den strijd tegen de kerk op den koning niet onvoorwaardelijk kon gerekend worden. Hij had met Rome onderhandeld, hij had zich aan Rome onderworpen of althans er den schijn van aangenomen. Dat hij zich nu aan de uitvoering van het concordaat trachtte te onttrekken, verried of onoprechtheid of verregaande onstandvastigheid. Handelde hij te kwader trouw, dan kon men hem in geen enkele zaak meer vertrouwen; was hij bij de onderhandelingen te goeder trouw geweest, dan gaf hij zoo doorslaande blijken van gebrek aan doorzicht en van onbekendheid met de toestanden der katholieke kerk, dat men onder zijne leiding den anticlericalen strijd inderdaad niet langer kon voeren.

De vereeniging tusschen clerikalen en liberalen in België, waaraan vóór 1827 geen mensch ooit gedacht had, begon zich, na de totstandkoming van het concordaat, als een niet zoo geheel onmogelijke gebeurtenis te vertoonen. De vrijzinnige dagbladen in België staakten allengskens den strijd tegen de geestelijkheid. Langzamerhand kwamen er meer sprekende bewijzen van toenadering. Bij de verkiezingen voor de provinciale staten te Luik, in Juli 1828, stelde het liberale blad ‘Mathieu Laensberg’, onder welks redacteuren ook Lebeau behoorde, reeds een gemengde lijst van katholieken en liberalen. In 1829 was de Unie een voldongen feit en werd zij openlijk verdedigd en aangeprezen in een brochure van de Potter, dien de regeering door hare vervolgingen op eens tot een belangrijke persoonlijkheid had gemaakt.

In het noorden wekte dit verbond verbazing en verontwaardiging. De Jezuïten en de Jakobijnen arm in arm, ziedaar een verschijnsel, dat de politiseerende bezoekers der societeiten onzer

groote en kleine steden zich ter nauwernood konden verklaren. De Nederlandsche protestanten waren in den regel op de hand der Belgische liberalen geweest; zij mistrouwden wel hunne franschgezindheid, maar koesterden nog veel meer vrees voor de aanmatigingen der katholieke geestelijkheid; nu echter was alle ingenomenheid ten eenenmale vervlogen. Thans bleek het, dat men te doen had met revolutionnairen van de ergste soort, ultra's zooals het spraakgebruik van die dagen luidde, mannen die alle beginselen over boord wierpen om hun doel te bereiken. Hunne verzoening met de katholieken was een gedrochtelijke vereeniging, een monsterverbond, waarvoor geen woorden te vinden waren om het naar behooren te brandmerken.

Wij zullen na meer dan een halve eeuw vermoedelijk een zachter oordeel uitspreken. De geschiedenis heeft ons geleerd, wat onze grootvaders nog niet konden weten, dat in landen met parlementaire instellingen nauwe aaneensluiting van in beginselen geheel uiteenloopende partijen tot de gedurig terugkeerende verschijnselen behoort. Er zijn dan ook, sedert 1828, coalities tusschen staatkundige partijen gesloten, die den toets der staatkundige zedelijkheid minder goed konden doorstaan dan de Belgische unie. Wat Frankrijk eenige jaren later zou zien, de aansluiting van Guizot aan de linkerzijde, was in den grond der zaak veel onzedelijker, dan het verbond tusschen de Potter en Merode. De coalitie tegen Molé strekte slechts om een ministerie af te breken, terwijl de Belgische liberalen en katholieken in den grond der zaak de gemeenschappelijke verwezenlijking beoogden van een orde van zaken, die beide partijen, zij het dan ook om uiteenloopende beweegredenen, begeerden. Ieder onbevangen toeschouwer moest dan ook wel erkennen dat tegenover de houding der regeering het verbond eigenlijk onvermijdelijk was geworden.

Toch verraste het hem, tegen wien het gericht was, het meest. Had Willem I de herinneringen zijner jeugd geraadpleegd, hij zou wellicht in de toenadering van de regentenpartij tot zijnen vader, in 1784, de verklaring van het hem bevreemdend verschijnsel gevonden hebben. Toen hadden zich ook de vijanden van voorheen plotseling tegen een nieuwen tegenstander vereenigd, met dit verschil, dat destijds een der partijen zich bij den vorst aansloot en thans beide zich verbonden tegen hem. Maar het was van den koning niet te verwachten, dat hij

de gevolgen zijner eigen misslagen zou erkennen. Hij zou dan tevens de onhoudbaarheid hebben moeten doorzien van een regeeringstelsel, dat in eigen voortreffelijkheid alleen zijnen steun meende te vinden. Hij zou moeten hebben begrepen, dat men, zelfs met de beste bedoelingen, niet kan regeeren zonder den steun van de natie. De liberalen waren langzamerhand allerlei wenschen gaan uitspreken die Willem I verkeerd achtte. Het denkbeeld was nooit bij hem opgekomen, dat hij, door die wenschen onbevredigd te laten, hunne hulp tegen de machtige katholieke kerk zou verbeuren. Hij kon zich niet voorstellen, dat die partij zou doen, wat hij als een onvergeeflijke zwakheid beschouwde, eigen inzichten,tijdelijk en voor een deel, opofferen aan de eischen van het oogenblik. De staatkundige partijen moesten zich richten naar hem, niet hij naar de partijen.

De wanhopige strijd, die in de twee laatste jaren voor de revolutie, tusschen den koning en het geheele Belgische volk uitbrak, vervult ons thans nog met een gevoel van medelijden. Het is een beklagenswaardig schouwspel, wanneer een regeering in een toestand komt, dat elke handeling een misslag wordt en haar alleen de keus blijft tusschen zwakheid en onrecht. Willem I kon België nog slechts behouden door de waardigheid van zijn koninklijk gezag prijs te geven, of door de gansche macht van dat gezag tegen zijne onderdanen te keeren. Voor het eerste was hij de man niet, en voor het andere eigenlijk evenmin. Zoo bleef hij tot het laatste oogenblik hinken op twee gedachten. Door drukpersvervolgingen, door bedreiging en ontzetting van ambtenaren, toonde hij zijn onwrikbaren wil om zijn regeeringstelsel onveranderd te handhaven, en tegelijkertijd erkende hij, door de sluiting van het Collegium Philosophicum, dat een der voornaamste handelingen in dat regeeringstelsel verkeerd was geweest. Hij had moeten begrijpen dat zijne volharding tot een gewelddadige botsing moest, althans kon leiden, en toch op die gebeurlijkheid bleek hij allerminst voorbereid.

Dr. Nuijens zegt, aan het slot van zijn eerste deel, dat voor de scheuring van 1830 Willem I minder aansprakelijk is; de Calvinistische geest van het Noorden was de hoofdschuldige. Er is geen oordeelvelling in zijn gansche boek, die ik minder gaarne zou onderschrijven dan deze, niet wat de aansprakelijkheid van den koning, maar wat den invloed van het

Nederlandsch Calvinisme betreft. Het Calvinisme heeft, in de 16e eeuw, de plannen van Prins Willem I verijdeld, en de vereeniging van alle Nederlandsche gewesten onmogelijk gemaakt; maar de scheiding van 1830 zou ik niet op zijne rekening durven schrijven. Het Calvinisme was, in 1830, zwak in de kerk, en onmachtig in den staat. Dat de anti-katholieke of om met Dr. Nuijens te spreken, de papenhatende geest bij de Nederlandsche protestanten tengevolge der vereeniging met België aanwakkerde, lag in den aard der gebeurtenissen. Maar het anti-katholicisme der Nederlandsche protestanten was, oneindig zwakker dan het anti-protestantisme der Belgische katholieken. De beschaafde en ontwikkelde Nederlandsche protestanten van het jaar 1815 waren, voor het meerendeel, in hunne denkwijze omtrent andersdenkenden van allen bekrompen sektehaat vrij. Zij mochten eenig wantrouwen koesteren ten opzichte der bedoelingen der katholieke geestelijkheid in die landen, waar de katholieken de meerderheid vormden, in hun eigen land dachten zij niet aan een vernieuwing der oude verordeningen tegen de vrije uitoefening van den katholieken eeredienst. In de grondwets-commissie van 1814, die bijna uitsluitend uit mannen bestond, die in 1795 van hunne ambten en waardigheden waren ontzet, verhief zich slechts één stem, die van den zeventigjarigen Van Lijnden van Blitterswijk, ten gunste van het herstel der staatskerk en van de staatkundige uitsluiting van niet-gereformeerden. Indien de Belgische katholieken even ruim hadden gedacht, indien de hooge geestelijkheid, in 1815, de beginselen had willen erkennen, die zij in 1830 mede hielp vestigen, dan zou de kerkelijke strijd zijn uitgebleven, dan zou geen bisschop veroordeeld zijn geworden; de aanstaande geestelijken zouden dan op de kleine seminariën ongestoord hunne studiën hebben kunnen voortzetten, en de dorpspastoors, in Vlaanderen en Henegouwen, zouden hun *salvum fac regem* met dezelfde instemming voor den Calvinistischen Willem hebben gezongen als zij het later voor den Lutherschen Leopold deden.

De scheuring van België en Nederland is het werk geweest der katholieke geestelijkheid, het gewilde werk. Zij heeft van den aanvang, onverholen, de beslissing der groote mogendheden aangaande België veroordeeld. Zij deed de grondwet afstemmen, zij zou het traktaat der acht artikelen, waarbij de mogendheden de vereeniging hadden vastgesteld, evenzeer hebben doen afstem-

men, ware het aan een volksstemming onderworpen geworden. Zij verlangde òf aansluiting aan Frankrijk of Oostenrijk, òf een zelfstandig koninkrijk, alles liever, dan een vereeniging met het protestantsche Noorden onder den seepter van een vorst uit het Huis van Oranje, dat in katholieke ooren ongeveer denzelfden klank had, als het stamhuis van Bourbon voor Protestanten.

Dr. Nuyens, die den Nederlandschen protestanten de scheuring verwijt, erkent toch, in zekeren zin, deze vijandige houding. De lagere geestelijkheid in België - zegt hij - gehecht aan het legitimiteitsbegrip, beschouwde Willem I en zijne dynastie niet als een legitiem vorst, maar slechts als ‘een aan België opgedrongen koning van Holland.’ Zeker, zoo er een stamhuis in Europa bestaat, waarop de toepassing van legitimiteits-begrippen moeilijk is, dan is het het doorluchtig geslacht, dat zijnen onsterfelijken roem dankt aan de omstandigheid, dat de twee glorierijkste revoluties in Europa, die van de Nederlanden in 1581 en die van Engeland in 1688, onder de leiding van zijne vorsten tot stand zijn gekomen. Maar afgescheiden hiervan, rijst de vraag wien de Belgische geestelijken wel als hunnen legitiemen heer beschouwden, den Hertog van Reichstadt, den Keizer van Oostenrijk, of den toekomstigen vorst der volkskeuze? Intusschen, dit staat ook bij Dr. Nuijens vast, Willem I was voor hen de legitieme vorst niet; zijn gezag was dat van een indringer, die alleen aan het feitelijk bezit der kroon zijnen titel ontleende. Verzet was dus tegenover hem de natuurlijke verhouding.

Het begrip van legitimiteit behoort in Nederland tot die staatsrechterlijke oudheden, die niet dan bij hoogst zeldzame gelegenheden en dan nog slechts als sieraad dienst doen. Maar voor de geschiedenis van dit leerstuk, dat voor vijftig jaren in Europa nog zoo vele aanhangers had, levert de Belgische revolutie een belangrijke bijdrage. In de herinneringen van Joseph Lebeau komt het verhaal voor eener poging van hem en Nothomb, in Februari 1831, na de mislukte kroonaanbieding aan den Hertog van Nemours, om den Vorst van Ligne, den hoogstgeplaatsten onder den Belgischen adel, te bewegen de kroon van België aan te nemen. Zij vonden hem op het kasteel van een zijner bloedverwanten, en ontvouwden daar de redenen die hen tot dezen stap genoopt hadden. Zij wezen hem op de noodzakelijkheid van een eenhoofdig bestuur, op de moeielijkheid waarin zich de Belgische natie bevond; zij

trachtten op zijne eerzucht en op zijne vaderlandsliefde te werken. De vorst was blijkbaar een oogenblik onder den indruk dezer overwegingen, maar zijne gemalin, die tot een der streng legitimistische familiën van Frankrijk behoorde, vatte voor hem het woord op en verweet den heeren, dat zij haren gemaal medeplichtig wilden maken aan hunne onwettige handelingen, door hem voor te stellen om een vorstelijk huis, waarmede hij door banden van vriendschap verbonden was, van zijne wettige macht te berooven. De Vorst weigerde dan ook ten slotte en de onderhandeling bleef zonder eenig gevolg. Hij kon niet over zijn legitimiteitsbezwaar heenstappen, en achtte het in strijd met zijne overtuigingen als katholiek en behoudsman, om de hand te leenen tot onttrooning van den vorst dien de Belgische priesters als illegitiem bestreden. Merkwaardige tegenstrijdigheid, die meer dan alle redeneeringen aantoont, welk een onzekere steun voor de koninklijke macht in die destijds zoo hoog opgevijzelde legitimiteit gelegen was.

Terwijl wij dus tegen Dr. Nuyens meenen te mogen volhouden, dat de katholieke geestelijkheid, met den door haar onmiddellijk aangebonden strijd tegen het beginsel der vereeniging, de scheuring reeds in 1815 heeft voorbereid, staan wij eenigszins anders dan hij tegenover de vraag, of een vorst die een andere staatkunde had gevolgd, het rijk ongeschonden zou hebben kunnen bewaren.

Dr. Nuyens meent dat de scheiding had kunnen voorkomen worden, indien niet een bekwaam, werkzaam en ijverig vorst als Willem I, maar een geniaal staatsman als Hendrik IV aan het hoofd van den staat had gestaan. Ik wil nu niet aannemen dat de bedoeling dier woorden is, dat de koning der Nederlanden het voorbeeld van den grondlegger van het Huis der Bourbons had moeten volgen en zijn geloof had moeten ten offer brengen aan zijn koninkrijk, maar vat die in dien zin op dat Willem I de verzoenende staatkunde van Hendrik IV en Sully zich tot voorbeeld had moeten stellen. Het zou een omvangrijke geschiedkundige studie eischen, om het verschil tusschen de toestanden van Frankrijk in het einde der 16^{e} en van Nederland in den aanvang der 19^{e} eeuw te schetsen, maar een sterk sprekende trek kan dadelijk worden aangegeven. Hendrik IV verwierf zich den troon van een sinds jaren in zich zelf verdeeld koninkrijk, dat naar rust verlangde,

Willem I zag zich op den troon geplaatst van een rijk, dat uit twee geheel onzamenhangende deelen in elkander was gezet. In Frankrijk bestond het bewustzijn bij Hugenoten en Katholieken dat zij één natie vormden, in de Nederlanden was het nieuwe koninkrijk, althans in het Zuiden, slechts een aardrijkskundig begrip. Hoe had een vorst moeten handelen om in dat koninkrijk denzelfden uitslag te verkrijgen, dien Hendrik IV in Frankrijk verkreeg? - Hij had, altijd in de veronderstelling dat hij een Oranje en protestant was, den strijd met de katholieke kerk niet kunnen ontgaan, maar hij had zich in dien strijd niet zoover moeten wagen als Willem I deed, en bovenal zich beter moeten wapenen, door allen tot zich te trekken, op wier bijstand hij kon rekenen. Hij had de liberalen van het Zuiden moeten vereenigen met de Protestanten in het Noorden om beide tot een machtige regeeringspartij te maken. Het blijft de vraag of zoo iets mogelijk ware geweest. In de Belgische anti-clericale partij waren twee schakeeringen, een behoudende en een vooruitstrevende. De eerste was gevormd in de school van het Napoleontisch bestuur, zij bestond uit mannen, die de mis niet verzuimden en de leer der kerk gehoorzaam aannamen, maar die de kerk binnen haren kring wilden houden, en een krachtige regeering noodzakelijk achtten, om te voorkomen dat de priester de hand uitstak naar het wereldlijk gezag. De tweede vormden de Voltairianen, voor wie de kerk met hare priesters een voorwerp van spot of van haat was. De eersten waardeerden uit het revolutionnair tijdperk dat zij doorleefd hadden, de beginselen van burgerlijke gelijkheid, de terzijdestelling van alle overblijfselen uit het leenstelsel, de orde en regelmaat in het beheer, die het had bevorderd of doen ontstaan, maar zij voelden zich volstrekt niet aangetrokken door de denkbeelden van staatkundige vrijheid en volksregeering die het had doen ontkiemen. Voor de anderen waren het juist de uitbreiding van den invloed der natie, de verzwakking van de macht der vorsten, in één woord de staatkundige vrijmaking van het volk, die hen de revolutie deden vereeren en liefhebben. Tusschen die twee bestanddeelen bestond alle aanleiding tot wrijving. Waren zij tot een staatkundige partij, in een invloedrijk parlement vereenigd geweest, dan zou de botsing niet lang hebben kunnen uitblijven. Indien de meer behoudenden den boventoon hadden gevoerd, en de koninklijke macht onverzwakt hadden gehandhaafd, dan

zouden de meer vrijzinnigen, evenals hunne fransche geestverwanten, op den duur hunne republikeinsche neigingen niet hebben kunnen onderdrukken. En indien omgekeerd de de Potter's de leiding in handen hadden gekregen, dan zouden de Goubau's en de van Grobbelschroy's spoedig onder de vanen van het Katholicisme hebben dienst genomen. Aan dit tweedrachtig gezelschap had nu nog een nieuw bestanddeel moeten worden vastgesmeed, de Noord-Nederlandsche protestanten, die in den Belgischen behoudsman, den katholiek, in den vrijdenker, den franschgezinden revolutionnair wantrouwden. In hunne gehechtheid aan hun stamhuis dat den Belgen onverschillig was, aan hunnen godsdienst, die in de oogen der eene helft een ketterij, in die der andere een zonderlinge zwakheid was, aan de overleveringen van een historisch verleden dat bij allen onaangename herinneringen opriep, was geen enkel punt van aanraking te vinden. Hunne leiding zouden de Belgen nimmer hebben aangenomen, en de Nederlanders in het gevoel eener hoogere staatkundige ontwikkeling zouden zich evenmin een Belgische leiding hebben laten welgevallen.

Hoe geniaal staatsman de vorst ook geweest ware, die in 1815 op den troon van het koninkrijk der Nederlanden had plaats genomen, dat het hem gelukt zou zijn uit dien chaos van denkbeelden, neigingen en bedoelingen, orde te scheppen acht ik zeer twijfelachtig. Om volken met een zelfstandige ontwikkeling tot een natie te vormen, is slechts één middel, hun de overtuiging te schenken dat zij gemeenschappelijk een groote roeping hebben, dat zij als geheel, als eenheid, een rol in de wereldgeschiedenis moeten vervullen. Dat is de kracht geweest van von Bismarck. Zonder Gravelotte en Sedan zou hij de Duitsche eenheid nimmer tot stand hebben kunnen brengen. Zonder Waterloo ware wellicht het koninkrijk der Nederlanden reeds in 1816 uiteengevallen. Maar voor een vorst, die in een dergelijke staatkunde zijne kracht had willen zoeken, zouden de tijdsomstandigheden een onoverkomelijk beletsel zijn geweest. Gansch Europa verlangde in 1815 naar rust, naar eeroiediging der met zooveel moeite afgebakende grenzen. Voor een koning met avontuurlijke plannen was er in de wittebroodsweken der restauratie geen plaats. Of zou iemand durven beweren, dat Willem I de rol, die von Gagern hem te Frankfort toedacht, als hoofd der kleinere staten van den Duitschen Bond in hun verzet

tegen Pruisen en Oostenrijk, had moeten aanvaarden? - Hij zou dan waarschijnlijk de kroon van België niet alleen, maar van zijn gansche rijk hebben verloren.

Het is alsof in den gang der gebeurtenissen een macht werkt die, terwijl zij het verledene voortdurend uitwischt, er behagen in schept, de scherpste tegenstellingen in het leven te roepen. In 1830 stonden katholieken en liberalen te Brussel eendrachtig in het gelid, met geveld geweer, om het stamhuis van Oranje voor altijd van den Belgischen bodem te weren, en in het jaar waarin Dr. Nuijens' boek verscheen, gingen, in datzelfde Brussel, katholieken en liberalen elkander te lijf, nadat zij eenige maanden te voren, voor een oogenblik, hunne veeten vergeten hadden, om den kleinzoon van Willem I eenstemmig en ongeveinsd een hartelijk welkom toe te roepen. Onder de duizenden Belgen, die zich op dien gewichtigen dag om het Brusselsch raadhuis verdrongen, zal er wel geen enkele geweest zijn die in den koning der Nederlanden iets meer zag dan den vorst van een bevriende grensmogendheid, en die er niet vast van overtuigd was, dat de staatkundige strijd tusschen katholiek en liberaal in zijn land tot de vanzelf sprekende verschijnselen behoort.

Dr. Nuyens heeft zich het genoegen niet kunnen ontzeggen om nog een andere tegenstelling met een enkelen trek voor zijne lezers te schetsen, wanneer hij aan de nota van Groen van Prinsterer in 1829 herinnert, waarin de merkwaardige zinsneden voorkomen: ‘Naar mijn oordeel zon er geen noodlottiger maatregel kunnen worden genomen dan volkomen vrijheid van onderwijs ten gevalle der Roomsch-katholieken te verleenen’ en verder: ‘Het behoort tot het wezen eener regeering zorg te dragen dat geen verderfelijke leerstellingen worden verspreid: dus kan zij nooit volkomen vrijheid hetzij van onderwijs, hetzij van drukpers verleenen.’ Dr. Nuyens laat bij de vermelding dezer uitspraak van den stichter der anti-revolutionnaire partij alle vergelijking met het heden achterwege. Toch dringt zij zich bij elken lezer van zelve op, tegelijk trouwens met de verklaring dezer volkomen verandering van zienswijze. De staatkundige partijen, die in gemeenschap van kerkelijk of godsdienstig geloof wortelen, hebben in deze eeuw alle een keerpunt gehad. Het is het oogenblik geweest waarop zij, de onmogelijkheid inziende om het roer

van staat geheel te bemachtigen, hun steunpunt buiten den staat, in de maatschappij zijn gaan zoeken. De katholieken in Frankrijk en België, zooals Dr. Nuyens zelf vermeldt, hebben dat gedaan, toen zij de Bonald hebben verlaten voor Lamennais. Vandaar dat de geestelijkheid, na de grondwet van 1815 met fellen haat te hebben bestreden, de Belgische grondwet van 1830, die dezelfde beginselen met wat meer beslistheid huldigde, met geestdrift hielp tot stand brengen. Voor de Nederlandsche Calvinisten, is eerst jaren later het uur geslagen, waarop zij begrepen hebben voor goed van hun verlangen naar een heerschenden godsdienst te moeten afstand doen. Toen is ook voor hen de leus geworden, niet regeeren door middel van den staat, maar volkomen onafhankelijkheid en inkrimping van de staatsmacht, om zoodoende de maatschappij te kunnen beheerschen. Zij zijn den weg opgegaan dien de katholieken in België reeds betreden hadden. De kerkelijke partijen in alle landen hebben door die gedaanteverwisseling een veel krachtiger leven gekregen. Zij zijn een machtige en gevreesde oppositie geworden tegen elke regeering. Maar wanneer het lot hun, als in België, zoo gunstig is, dat de leiding van dien staat, wiens bemoeiingen zij steeds hebben zoeken te beperken, wiens invloed zij hebben bestreden, hun moet worden toevertrouwd, dan blijkt de zwakheid van hunne nieuwe stelling. Het katholicisme kan het gelijk recht van waarheid en dwaling onmogelijk in beginsel erkennen; het kan er alleen voor strijden als noodzakelijk aanhangsel aan eigen vrijheid. Maar heeft die vrijheid het de overwinning gegeven, dan kan het de macht slechts behouden door het beginsel te handhaven. Het moet zich zelf dan altijd min of meer ontrouw worden. Dr. Nuyens zegt in zijn voorrede, dat er een tijd geweest is, toen men de vrijheid onvereenigbaar achtte met het geloovig buigen voor een bovennatuurlijk van God uitgegaan gezag. Is die tijd voorbij? - Mij dunkt eerst dan kan hij voorbij zijn, wanneer dat bovennatuurlijk van God uitgaande gezag zelf de vrijheid als beginsel erkent. Maar kan de katholieke kerk, zonder verloochening van haar wezen en van haar verleden, ooit tot een dergelijke erkenning komen?

W.H. DE BEAUFORT.

Erfelijkheid en sociale psychologie.

> Le passé de notre esprit explique son état actuel.
> LUVS.

Eenigen tijd geleden kon men, in verschillende steden van ons vaderland, het verbazingwekkende schouwspel bijwonen van een jongen van zeven jaren, Philipp Roth genaamd, die in ongeloofelijk korten tijd getallen van zes en meer cijfers met elkander vermenigvuldigde of in elkander deelde; ook ‘uit het hoofd’ u den kwadraat- of kubiek-wortel uit groote getallen, vooraf door u berekend, na eenige seconden noemde.

De ouders van den jongen kenden nauwelijks de beginselen der rekenkunst; slechts toevallig, bij een gebrekkig schoolonderwijs in een Oostenrijksch dorpje, kwam het wonderbaarlijke ‘rekenvermogen’ van het kind aan het licht.

Bij zulk een kind staat men voor een even groot raadsel, als het verschijnen van een Michel Angelo, een Shakespeare, een Beethoven, een Goethe voorlegt aan ieder die nadenkt over het natuurkundig-wijsgeerig vraagstuk der ontwikkelingsleer of évolutie-theorie.

Zulke ‘spontane’, uit de voorafgegane ontwikkelings-voorwaarden schijnbaar onverklaarbare talenten of ‘genieën’ kunnen doen twijfelen aan de juistheid van de descendentie-leer of het Darwinisme: de natuurlijke verklaring van het ontstaan der diersoorten. Immers ook de ‘geestvermogens’ van dieren en menschen, moeten, bij de ruimste opvatting der évolutie-theorie (zoo als die uit het Darwinisme zich ontwikkelde), wat hun ontstaan en verschil in graad betreft, begrijpelijk zijn in de

causaal bepaalde verschijningsvormen der dingen in ruimte en tijd. Met eene theorie, welke het gansche kosmisch-tellurische leven als eene *eenheid* tracht te verklaren, zijn 'krachten' buiten de stof[1], een 'geest' bezitter van *vermogens*, verschijnselen voortbrengende, welke niet te verklaren zouden zijn uit *ontwikkeling*, onvereenigbaar; even als een 'vrije wil' in die theorie geen plaats vindt.

Hij, die de geldigheid der ontwikkelings-leer aanneemt, in dien ruimen zin dat ook het psychische leven des menschen, dat ook de menschelijke samenleving, als een 'mécanisme social', naar die theorie moet beschouwd worden, kan lichtelijk tot de meening komen dat op karakter en zeden der menschen geen invloed kan uitgeoefend worden. Het kan ten minste zeer twijfelachtig schijnen, of zedekundige of godsdienstige toespraken of geschriften, of paedagogische invloeden in het algemeen in een causaal gedetermineerd, door erfelijkheid bepaald maatschappelijk ziele-leven, veel nut zullen stichten.

De Heer van der Kulk dacht er terecht anders over, en hoopte door twee belangrijke geschriften[2] gunstigen invloed uit te oefenen op verontrustende verschijnselen in het psychischmoreel leven der maatschappij. Bij eene beschouwing dier geschriften, welke gewenscht werd, op zich zelve, zou ik slechts een kort woord van waardeering hebben kunnen schrijven. Onder het lezen bemerkt men echter, dat de Heer van der Kulk hier en daar het vraagstuk der maatschappelijke kwalen en gebreken tot in zijne diepste wortelen, zij het dan slechts ter loops, beschouwt. De erfelijkheid van deugd en ondeugd, van geestesgaven en lichamelijke toestanden moet door een eenigszins nadenkend moralist wel in aanmerking genomen worden.

Zóó verbond zich met de indrukken, door de boekjes van den Heer van der Kulk opgewekt, van zelf de herinnering aan sommige geschriften over evolutie, erfelijkheid, aard der menschelijke 'geestvermogens.' Eene korte beschouwing van een paar der belangrijkste pleidooien vóór en tegen de geldigheid der ontwikkelings-leer, ook op geestelijk gebied, scheen mij wenschelijk als grondslag voor eenige woorden over de ge-

1) Of, zoo neutraal mogelijk uitgedrukt: den eeuigen bekenden verschijningsvorm van het Bestaande.
2) Licht en donker. Levenswoorden, 's Hage, 1883. Sociale toestanden. Een ernstig woord aan het Nederlandsche volk, 1882.

schriften van den Heer van der Kulk. Uit den aard der zaak moet ook die beschouwing zijn, even als ik die van den Heer van der Kulk reeds noemde: ter loops.

I.

De Engelsche physiologen en philosophen zijn, zooals bekend is, in deze dagen zeker voor het grootste gedeelte, positivisten.

Het verschijnsel zou reeds terstond tot bespiegelingen over ‘race, milieu, hérédité’ kunnen voeren.

Ik wensch echter alleen als een krachtig voorstander van de causaal-genetische verklaring, ook van het geestelijke en zedelijke leven der menschheid, te noemen: Grant Allen[1)], op wiens degelijk betoog ik later de aandacht zal vestigen. Voorts moge een beschouwing van twee uitvoerige artikelen van den bekenden Franschen Hoogleeraar E. Caro[2)], en van eene, wegens de plaats waar zij gedrukt werd, misschien minder dan zij verdient, bekend geworden verhandeling van mijnen geachten ambtgenoot S. Talma[3)] een denkbeeld geven van de wijze, waarop, in den laatsten tijd, de absolute geldigheid der ontwikkelingsleer voor het menschelijk wezen, door zeer bevoegde en zaakkundige beoordeelaars bestreden wordt.

De hoofdzaak in het lezenswaardig betoog van Talma is: *de snelle geestelijke ontwikkeling der Negers in Noord-Amerika, na hunne vrijmaking*. Als waren zij intelligente blanken-kinderen, maakten zij onmiddellijk snelle vorderingen in de wiskunde, vervulden rollen in Shakespeare's tooneelstukken, lazen Thucydides. Door eene ‘langzame ontwikkeling der ervaring van het ras’ (waarin Talma het zwaartepunt der evolutie-theorie ziet) zouden zulke verschijnselen onmogelijk te verklaren zijn.

In het wezen der zaak komen de bezwaren van Caro tegen de geldigheid der erfelijkheids- en ontwikkelingsleer op geestelijk gebied met die van Talma overeen. De ‘heroën’ van den geest, de genieën, zijn *hereditair* onverklaarbaar.

1) Zie het tijdschrift *Mind* van October 1883.
2) Zie zijne: ‘Essais de psychologie Sociale’ in de Revue d.d. moudes, I. L'hérédité intellectuelle et morale. 15 Avril 1883. II. Les conséquences de l'hérédité, 1 Juin 1883.
3) Zie: ‘Gedachten over den oorsprong van den aanleg des menschen,’ in: Jaarbock der Rijks-Universitcit te Utrecht, 1882.

De laatste uitdrukking maakt echter vooraf eene korte herinnering aan de stellingen der ontwikkelingsleer wenschelijk.

De erfelijkheid zou, uit den aard der zaak, in de evolutietheorie niets kunnen beteekenen, indien de ‘Variation under Nature’ - zooals Darwin het uitdrukte - niet het eerste begin eener ‘ontwikkeling’ was.

Zonder deze, zoogenaamd spontane variatie, zou de erfelijkheid het omgekeerde van soorten-schepping, namelijk: volmaakt onveranderd blijven der soort, bewerken.

Die variatiën, in lichaamsbouw en eigenschappen, bij onze huisdieren door het geduldig Darwin-genie zoo uitvoerig bestudeerd, de invloed van kruising, kunstmatige bevruchting e.d.m.; de keuze bij de voortplanting van dieren en planten met reeds ontstane variatiën, waarbij nu de *erfelijkheid* zich doet gelden, het in de praktijk verwerkelijken van de Darwinistische beginselen door - om het zoo eens uit te drukken - op bestelling koeien met korte of lange pooten of hoornen te kweeken - dat alles zijn bekende zaken voor hen die ‘Origin of species’ gelezen hebben.

Deze korte herinnering aan de oorspronkelijke beschouwingen van Darwin zelven, en in 't algemeen eene verwijzing naar Darwin's overige klassieke geschriften schijnt niet overbodig, wanneer men de bezwaren tegen de ontwikkelingstheorie, bij Talma en Caro te vinden, wil trachten te beoordeelen. Immers, het is alleen mijn doel na te gaan of de merkwaardige feiten in de natuur, en in het maatschappelijk-menschelijk leven waar te nemen, zoo als zij door genoemde schrijvers in het licht worden gesteld, de grondslagen der evolutie-theorie aan het wankelen brengen. Dat toch is de vraag; maar niet of moreele en intellectueele eigenschappen uitsluitend, of voor het grootste gedeelte, of in het geheel niet *erfelijk verkregen worden* (*in den engeren zin van het woord*).

Het is evenwel niet gemakkelijk inhoud en strekking der geschriften der heeren Talma en Caro in een korte en juiste omschrijving weer te geven tegenover de grondslagen der evolutie-theorie. Beide schrijvers erkennen blijkbaar zeer veel als waar in die theorie; doch zij meenen dat men nu reeds verschijnselen, feiten, vooral op het gebied van het menschelijke maatschappelijke leven kan aantoonen, waarvan het vaststaat dat zij door de *evolutie-theorie* nooit zullen kunnen worden

verklaard. Zóó evenwel zeg ik misschien weder te veel; want vooral bij Caro, toch ook in hoofdzaak bij Talma, is dit het thema: dat alleen *de erfelijkheid* niet alles verklaart.

Voor Caro is het zeker niet twijfelachtig dat de *menschelijke persoonlijkheid* een geheel eigenaardig buiten de formulen-reeks der evolutie-theorie vallend iets is. Sommige uitspraken zouden doen meenen, dat hij slechts de bevoorrechten onder de menschen, de groote figuren in het zedelijke of verstandelijke, als niet 'héréditair-evolutionnair' bepaald beschouwt. Bijv. blz. 775 (l.c.): 'Ces esprits souverains, précisement en ce qu'ils ont d'incommunicable, restent élevés et isolés au milieu du flot des générations qui les précède et qui les suit; *par ce côté supérieur de leur nature ils n'appartiennent pas à la nature*.'

Toch blijkt uit den inhoud zijner uitvoerige opstellen, dat hij in het algemeen de *menschelijke persoonlijkheid* voor onverklaarbaar door de evolutie-theorie houdt (al toont hij eigenlijk alleen dat groote, geniale gaven, niet bij voorkeur *erfelijk* zijn!).

Het niet scherp omschrijven der vragen, welke bij deze beschouwingen oprijzen, voert in het gansche betoog van Caro tot onduidelijkheid, niet zelden tot een spelen met woorden. Men beschouwe de zoo even aangehaalde zinsnede, en lette op de *natuur der souvereine geesten*, waaronder: die niet tot *de natuur* behooren. Behooren dan de niet souvereine geesten, of het minder waardige deel der souvereine, wel tot *de natuur*? En wat beteekent die tegenstelling van natuur en.... ik weet niet wat anders? Want Caro zegt nergens wat hij verstaat onder 'natuur.'

Ook in de 'gedachten over den oorsprong van den aanleg des menschen' zou men gerechtigd zijn te verlangen naar nauwkeuriger omschrijving van het standpunt des schrijvers tegenover de evolutie-leer. Wel schijnt er reeds terstond, in den aanhef, geen twijfel mogelijk. Na eene korte vermelding van het ontstaan der ontwikkelingsleer in onzen tijd, eindigt de eerste halve bladzijde aldus: 'Volgens deskundigen en onkundigen, geleerden en ongeleerden, behoort de toekomst aan de ontwikkelings-hypothese.'

Toch zou deze aanhef, welke onmiskenbaar geen heilgroet noch eerbiedbetuiging aan de ontwikkelings-hypothese bedoelt, ons niet behoeven te beletten na het volledig lezen der 'gedachten' te meenen, dat de schrijver slechts tegen sommige minder juiste of voorbarige beschouwingen bij de toepassing der

ontwikkelingshypothese op allerlei gebied te velde trok. De grondgedachte dier hypothese zou, zelfs voor het gebied waar de schrijver hare oogenblikkelijke onmacht meent aan te toonen, toch geldig kunnen zijn, al was hij er in geslaagd te bewijzen, dat de ‘langzaam ontstaande ervaring van het ras’ en de ‘langzaam zich ontwikkelende beschaving en geestontwikkeling’ geenszins de feitelijk waar te nemen verschijnselen verklaren.

Hier toch vinden wij, in gewijzigden vorm, weder de eenzijdige onjuiste opvatting der evolutie-theorie als ‘leer der erfelijkheid van stoffelijke en geestelijke toestanden’. Hoe belangrijk en onmisbaar (en onmiskenbaar) die invloed zijn moge, ik wees er reeds op dat Darwin's fundament is: ‘Variation under Nature.’

De heer Talma zou dus duidelijker moeten uitgesproken hebben, dat de ‘menschelijke geest’ een ‘ens sui generis’ is, niet langs den weg der natuurlijke ontwikkeling verklaarbaar, om ons met volkomen zekerheid te doen zeggen dat hij meer dan doctrinaire beschouwingen van Lamarck of Spencer of anderen, dat hij de evolutie-theorie zelve onhoudbaar acht.

Dat hij die theorie met geen bewonderende blikken beschouwt bleek reeds; en daarvan vinden wij een merkwaardig staaltje op blz. 65 (l.c.): ‘Velen - zoo lezen wij, maar het blijkt niet of de S. onder die velen behoort - velen zullen daarenboven eenig wantrouwen koesteren ten opzichte van de juistheid van voorstellingen, die zoo buitengemeen gemakkelijk alle moeielijkheden uit den weg geruimd hebben en de meest samengestelde dingen zoo kinderlijk eenvoudig hebben gemaakt.’ En iets verder: ‘Het geheel der dingen kunnen velen vooralsnog onmogelijk voor eenvondig houden.’

Tegenover de laatste uitspraak kan, uit den aard der zaak, met evenveel recht gesteld worden, dat velen, evenals de schrijver dezer bladzijden, beseffen van het geheel der dingen geen flauw denkbeeld te hebben; maar de kenbare dingen kunnen zij onmogelijk voor niet eenvoudig houden. En dat op grond van geschiedenis en ervaring. Want wat zoudt gij zeggen van den man, die u waarschuwde: wantrouw de gravitatietheorie van Newton, die de meest samengestelde dingen zoo kinderlijk eenvoudig heeft gemaakt! De horror vacui, de bovennatuurlijke krachten, welke de hemellichamen op hun plaats houden, de val en het stijgen der lichamen in lucht en water, de planeten- en kometen-banen, en werkingen tusschen

moleculen der stoffen - al die moeielijkheden in ééne formule uit den weg te ruimen; neen, het geheel der dingen kunnen velen vooralsnog onmogelijk voor eenvoudig houden.

Op dezelfde wijze kan men de standvastigheid der energie, de vibratie-theorie van het licht, als te 'eenvoudig' wantrouwen. En bestreden zijn alle nieuwe 'vereenvoudigende' beschouwingen eveneens (al is het niet zóózeer) als de Darwinistische evolutie-leer.

Wat daarenboven samengestelde en moeielijke dingen kindelijk eenvoudig verklaren betreft, zou men nog mogen vragen, of, in de 'Gedachten,' de schrijver ook niet neigingen daartoe toont. Zoo lezen wij op blz. 66: 'dat nog eene andere mogelijkheid (dan de langzame ontwikkeling) verdedigers vindt. Volgens deze is de natuurlijke aanleg van den menschelijken geest niet belangrijk veranderd; krachtens de oorspronkelijke voortreffelijkheid van dien geest kon de beschaving die hooge vlucht nemen, toen eens de omstandigheden gunstig waren geworden, als daar zijn de levenswijze (sic), het klimaat, de gesteldheid van den bodem, de opeenhooping van individuen, de sociale verhoudingen, oorlog, vrede enz. In allen gevalle heeft men met deze voorstelling te rekenen, en kan men haar niet eenvoudig als "verouderd" op zijde zetten. - Voegt hier nu bij wat wij op blz. 70 vinden: "Dat bij een slechten natuurlijken aanleg ook de beschaving slechts eene geringe hoogte bereiken kan, spreekt van zelf. Dat bij sommige volken in den natuurstaat beschaving en aanleg beide gebrekkig zijn, bewijst natuurlijk niet, dat men bij andere uit een lagen trap van beschaving tot een slechten aanleg mag besluiten."

En de menschelijke "geest" is, wat zijn *natuurlijken aanleg* betreft, niet belangrijk veranderd!

Men heeft, eenigszins ruw, de ontwikkelings-leer wel eens een deksel genoemd, dat op alle potten past. Met "geesten" en "aanleg" van verschillende soort, kan men ook "vrij eenvoudig" samengestelde en moeielijke dingen verklaren.

Het is niet volkomen duidelijk, zeide ik, of in de "Gedachten" slechts uitspattingen van aanhangers der ontwikkelingshypothese, of deze zelve worden bestreden. Toch moet dit punt toegelicht worden, voordat ik, zoo kort mogelijk, ook de beschouwingen van Caro nader tracht te toetsen.

Alvast bemerken wij, dat geen van beide schrijvers de evolutie-theorie zelve in die mate ter sprake brengt, als voor de aannemelijkheid hunner beweringen onvermijdelijk noodig zou zijn. Waar die theorie nog wel, waar niet meer toepasselijk geacht wordt (want een zeer ruim gebied wordt haar toch toegekend), blijkt niet. De Heer Talma voert slechts één - zijns inziens - positief bewijs van het niet geldige der theorie aan (blz. 67): de snelle verstandsontwikkeling der Negers, na hunne vrijmaking in Noord-Amerika. Verder vinden wij aan het slot van zijn betoog iets, dat wel niet als een afdoend bewijs, maar toch als een belangrijke zaak beschouwd wordt: tusschen de geestelijke vermogens van den man en van de vrouw bestaat eene diepe niet te dempen kloof. Volgens Talma namelijk; voor wien echter die uitspraak staat of valt met een weinig vroeger verdedigde maar niet nader toegelichte stelling: “dat ouze grondbeschouwingen omtrent goed en kwaad, recht en onrecht niet langzamerhand geworden zijn in het geslacht, maar ontstaan met het geslacht” (blz. 84).

Die woorden leiden er van zelf toe, ook den titel van het geschrift nader te beschouwen, en ik meen dan genoegzame gronden te hebben voor eene korte kenschetsing van Talma's meeningen.

“Gedachten over den oorsprong van den aanleg des menschen” - wat wil dat zeggen? De *oorsprong van een aanleg* - klinkt niet van zelf duidelijk. Toch schijnt, na het korte overzicht van den inhoud der redevoering, zoo ver die ons hier bezig houdt, de beteekenis duidelijk genoeg. Men mag Talma's bedoeling, waarschijnlijk, zóó omschrijven: ieder menschelijk wezen, Goethe of een andere Europeaan, of een Neger in Amerika, een Papoeër, een Hottentot, een boombewoner van Nieuw Guinea, een idioot, een domme boerenarbeider, - in één woord - de menschen - hebben volmaakt denzelfden aanleg. Het hangt van omstandigheden af, hoe die aanleg zich zal ontwikkelen.

Doch daar hebben wij reeds de bedenkelijke woorden: *ontwikkeling* en *omstandigheden*; en dat wij die, ook bij Talma's voorstelling, niet missen kunnen, blijkt en zou uit zijn geschrift verder overvloedig zijn aan te toonen.

Intusschen zijn wij nog niet aan het zwaartepunt der beschouwing. Laten wij toegeven dat omstandigheden den aanleg van

menschen doen ontwikkelen of verstikken (iets wat zonneklaar is). Maar is die *aanleg* zelve dan inderdaad bij Goethe en bij een Boschjesman dezelfde? Zou, onder gelijke omstandigheden (van het bevruchte ovulum af gerekend) de laatste dus ook den Faust hebben geschreven? Mijn ambtgenoot zou met recht vertoornd kunnen worden, wanneer ik hem zulke dwaasheid liet beweren. Immers het bevruchte ovulum was niet in Goethe's moeder, maar in dat van een Boschjesman (vrouw) ontstaan.

O ja, maar als de *aanleg* dan toch (zie blz. 83 en 84 der “gedachten”) voor geestvermogens en begrippen ontstaan is “*met het geslacht, niet langzamerhand geworden*,” waarom zou dan het ovum foecundatum der Boschjesvrouw, ontwikkeld in utero matris illustrissimi Goethe en later Wolfgang v. Goethe geheeten, niet Goethe geworden zijn? De invloed van den vader - hoor ik zeggen. Maar dat verbetert den toestand der stelling niet. Hebben de fila spermatica van den Boschjesman weêr een anderen determineerenden invloed dan die van Goethe's vader, en moeten de “omstandigheden” het overige verklaren, dan voelt men zich vrij wel midden in de evolutie-theorie, en begrijpt men nog niet geheel wat *oorsprong* van den aanleg des menschen beteekent.

Om niet te lang bij dit punt stil te staan, moet ik zeggen, dat Talma slechts door een “bovennatuurlijken” oorsprong van dien aanleg onomwonden aan te nemen aan zijne beschouwingen een duidelijkeren (zij het dan in mijn oogen onjuisten) zin kan geven, even als Caro den souvereinen menschengeest (of iets daarvan?) tegenover “de Natuur” plaatste. Dan kan men de hinderlijke “stof” als verklaringsgrond beschouwen van het zoo uiteenloopende der “ontwikkeling” van menschen en volken, terwijl toch de geest één en dezelfde is.

Na al het gezegde is evenwel het verschil niet duidelijk geworden tusschen de gewone evolutie-theorie en beschouwingen, welke wij ook op Talma's standpunt niet missen kunnen, als wij niet ongerijmde meeningen willen verdedigen, als die waarop ik hierboven wees. En zoekt men dien “aanleg” niet in de *stoffelijk bepaalde voorwaarden*, welke toch in ovum en sperma, spontane variatie, herediteit, gewoonte en omstandigheden kunnen gegeven zijn; vindt men in het spoedig leeren lezen en acteeren van Shakespeare's treurspelen door Negers (in Noord-Amerika wel te verstaan) een aanleiding om te zeggen: Ziet,

hier faalt elke verklaring door de ontwikkelingshypothese, dan heeft zulk een uitspraak alleen zin als men een “ens supranaturale” met een “aanleg” postuleert naast de natuur (de stof). En wel, *geesten met verschillenden aanleg*, want niet alle Negers zijn toch in korten tijd zulke wonderen van kennis en geleerdheid. Dien hoogeren aanleg moogt gij nu weder niet laten *geworden zijn*, want dan mag ik ook den lageren weder als *geworden* aannemelijk maken, en wij zijn weder evolutionnisten.

“Oorsprong van den aanleg” kan dus alleen worden begrepen bij de boven reeds aangeduide dualistische beschouwing. Dan kan er echter geen sprake zijn van aanleg *des* menschen. Ieder menschelijk wezen heeft dan oorspronkelijk een geest met een *bijzonderen* aanleg. Immers een dualisme waarbij voor *den* mensch (voor allen collectief), slechts eenzelfde aanleg als gemeenschappelijke achtergrond der gevarieerde teekeningen zou bestaan, baat den tegenstander der ontwikkelings-hypothese niet. Die neutrale gelijkmatige *aanleg* is op zich zelf niets. Actuëel verschijnt hij onder bepaalde voorwaarden van .... ontwikkeling.’

Dat het niet onbillijk is de bij het eerste hooren niet geheel duidelijke beteekenis van ‘oorsprong van den aanleg des menschen’ op de boven beproefde wijze nader als tegenstelling tegen de evolutie-theorie te kenmerken, moge nog blijken uit Talma's eigen woorden. Vooral blz. 83 is daarvoor leerrijk. Uit vele voorbeelden welke de schrijver vermeldt, bijv. daaruit, dat de mensch ‘den aanleg had om natuurkundige theoriën te vormen voordat de kennis der natuur zich ontwikkeld had’, leidt hij af dat zijne hoofdstelling juist is: ‘de mensch bezat vóór de beschaving reeds den aanleg tot beschaving.’

In die stelling heeft de anti-evolutie-leer dus haar zwaartepunt doen kennen.

Ziet hierin nu iemand een tegenstelling tegen de ‘ontwikkelingshypothese’, tenzij men op de boven door mij aangeduide wijze interpreteert? Ook bij de ontwikkelingshypothese toch, staat het onwrikbaar vast, dat niets zich kan ontwikkelen tot iets waarvoor het den aanleg mist. Uit een kipei komt geen eend voort.

Maar - zal mijn geëerde ambtgenoot zeggen - wel uit een gisteren nog dommen, dierlijken, nauwelijks een taal bezittenden Neger in Amerika, morgen een lezer en acteur van

Shakespeare's Othello! Dat is geen ontwikkeling meer -

Neen, dat kan toch zelfs Talma niet zeggen, want het is een kolossale ontwikkeling.

Maar om zoo iets te verklaren (zal hij dan moeten meenen) is onvoldoende de ontwikkelingshypothese zooals ik mij die voorstel, en in mijn redevoering op blz. 69 heb omschreven. ‘De grondstelling van de aanhangers der ontwikkelingshypothese - zoo staat daar - toegepast op de geestelijke eigenschappen van den mensch, moet zijn, dat eerst door en onder een langdurige oefening van geestvermogens in eenige richting de vatbaarheid geboren wordt om in die richting voort te gaan. Die grondstelling is bewezen valsch te zijn; de negers beoefenden vroeger nooit de wiskunde en leverden toch uitstekende wiskunstenaren.’

Bedrieg ik mij niet, dan zullen de aanhangers der ontwikkelingshypothese in het apodiktische oordeel, dat hun grondstelling zoo *moet* zijn, slechts onder voorbehoud berusten; maar stellig haar niet als *valsch* bewezen beschouwen door de Negers-wiskunstenaren.

Wat het voorbehoud betreft, is het wel geheel billijk van den Heer Talma de Darwinistische descendentieleer, in den engeren zin (langzame soortwijziging door variatie, herediteit en natuurkeus), geheel onveranderd voor te schrijven aan de meer of minder gelukkige pogingen op allerlei gebied, en bij de levensverschijnselen van uiterst samengestelde, reeds hoog ontwikkelde wezens en groepen van wezens, om ook daar de toepasselijkheid der ontwikkelingshypothese te beproeven?

De kracht toch, in de Negers-wiskunstenaren tegen die hypothese gelegen, schuilt blijkbaar in het *zoo snel* gaan hunner ontwikkeling. Doch wie heeft aangetoond welke ‘vermogens’ potentieel reeds in de Negers (in Noord-Amerika altijd) ‘*ontwikkeld*’ waren, zoodat voor velen het oogenblik slechts gunstig behoefde te zijn, om, als het ware, uit den band te schieten? Wie zou, met Talma, durven eischen, dat die Amerikaansche Negers eerst in (bijvoorbeeld) 500 (of hoeveel?) jaren wiskunstenaars hadden moeten worden, om aan de eischen der ontwikkelingshypothese te voldoen? En waarom zoudt gij, met een bezending leerboeken van Versluys, in Nieuw-Guinea, of onder de Boschjesmannen gaande, na vele jaren allerwaarschijnlijkst geen dier menschen-broeders een spoor van wisknnde hebben geleerd?

Antwoordt de Heer Talma, dat in elk geval toch bij de Negers in Amerika ‘de aanleg voor die hooge beschaving vóór de beschaving bestond,’ dan mag geantwoord worden dat die *aanleg* ‘ontwikkeld’ kon zijn, al nam hij niet waar hoe die ontwikkeling tot stand kwam en sluimerend bleef. In een dojer van een kipei en een eendei ziet gij ook niets dat den ‘aanleg’ van het een tot kip, van het ander tot eend verklaart. Toch is er *die* aanleg voor *die* dieren. Maar die voor ons oog overeenkomstige kiemen, zijn zij iets buiten- of bovennatuurlijks als ‘aanleg’? Of vinden ook die kiemen in hetgeen ze kenmerkt, hunne verklaring door ‘ontwikkeling’? Zou dan de ‘oorsprong van den aanleg des menschen’ misschien ook niet in een langzamere of snellere ontwikkeling zijn te zoeken.

Moet Philipp Roth, het rekenwonder, begrijpelijker schijnen, als wij zeggen dat zijn ‘vermogen’ in den ‘aanleg van zijn geest’ is te zoeken, dan wanneer wij er een gelukkigere constellatie van ontwikkelingsvoorwaarden, en slechts eene betrekkelijk (in het wezen der zaak) onbeduidende variatie in zien van de gewone eigenaardigheden der menschelijke hersenorganisatie, waardoor de meesten onzer in meerderen of minderen graad ‘uit het hoofd kunnen rekenen’?

En heeft men niet aan eene natuurlijke ontwikkeling te denken, maar moet een ‘aanleg van bijzonderen oorsprong’ te hulp worden geroepen, wanneer na een zeker aantal kinderen van gewone vermogens, uit dezelfde ouders zonder begrijpelijke aanleiding een doofstomme of een idioot of een genie wordt geboren? -

Wanneer de eigenaardigheden van het anti-evolutionisme der ‘gedachten’ niet onjuist door mij zijn gekarakteriseerd, blijkt er vrij veel overeenstemming te zijn van die meeningen met de beschouwingen in Caro's ‘psychologie sociale’ te vinden. Hoeveel gemis aan scherpe omschrijving van begrippen en vraagstukken bij den laatsten op te merken moge zijn, de hoofdzaak is niet twijfelachtig. In ieder menschelijk wezen is door erfelijkheid, ook wat zedelijken aanleg en verstandelijke vermogens betreft, zeer veel te verklaren, maar het genie, ja in het algemeen: ‘la personnalité humaine’ n'appartiennent pas à la nature.

Bij Talma vormt dus de snelle verstandelijke ontwikkeling

van een menschenras onder zekere voorwaarden, een groot bezwaar tegen de ontwikkelingshypothese; bij Caro ligt het bezwaar eveneens in dat snelle plotselinge voor den dag komen van persoonlijkheden met talenten, met genie, met zedelijke krachten en handelingen, die door ‘hérédité intellectuelle et morale’ onmogelijk te begrijpen schijnen.

Het eenige, dat ik hier bereiken kan, is zoo kort mogelijk in het licht te stellen, wat over deze onuitputtelijke onderwerpen in den laatsten tijd geschreven werd. Tot zoo ver daarmede gekomen, moet ik doen opmerken, dat veel goeds en wetenswaardigs, dat vele belangrijke wenken en gedachten bij de beide zoo even genoemde schrijvers te vinden zijn, al hetwelk slechts door een volledig overzicht van den inhoud hunner geschriften tot zijn recht zoude komen. Mijn plan moet leiden tot eene beperkte beschouwing. Slechts de verhouding der sociale physiologie, psychologie en pathologie tegenover de evolutie-leer trachtende in het licht te stellen, kan ik niet meer geven dan kritische opmerkingen over hetgeen mij niet steekhoudend schijnt, en aanwijzing van belangrijke geschriften, welke die meening schijnen te steunen. Die van Galton beschouwde ik gaarne opzettelijk, maar ik vermeld die en andere lezenswaarde bijdragen slechts in een noot[1)]. Het is wel opmerkelijk, schoon begrijpelijk genoeg, dat terzelfder tijd een schrijver aan deze en een aan gene zijde van het kanaal zich met het vraagstuk der buitengewone menschen, in betrekking tot de evolutie-theorie bezighouden, hier en daar bijna letterlijk hetzelfde waarnemen en beschrijven, en toch tot lijnrecht tegenovergestelde uitkomst geraken. - Zoo past in de schakels van het betoog van Caro bijvoorbeeld, wat wij blz. 770 lezen: ‘que de nobles et hautes intelligences ont du périr, étouffées dans leur germe par des circonstances défavorables et des milieux hostiles.’

1) *Galton:* Heriditary genius. - Idem: English men of science.
Idiosyncrasy, by *Grant Allen* (in: Mind, a quarterly review of psychology and philosophy. October 1883).
August Weissmann, Ueber die Vererbung. Ein Vortrag (Afzonderlijk uitgegeven; vooral voor het Darwinisme, in den engeren zin, van belang).
W. Rour. Der Kampf der Theile im Organismus. Ein Beitrag zur mechauischen Zweckmässigkeitslehre, Leipzig 1883. (Een poging om de processen in de vormelementen en de physiologische functien, daaraan gebonden, in het licht van het Darwinisme te beschouwen, waardoor ook het ontstaan van aanmerkelijke individueele wijzigingen begrijpelijker kan worden.)

En bij Grant Allen, die talent en genie door een (trouwens gewijzigde) Darwiniaansche erfelijkheids-theorie meent te kunnen verklaren, dient hetzelfde tot steun: 'We do not know how much of what seems mediocrity may really have been fairly high talent' (blz. 501).

Wat als een te beperkte opvatting der ontwikkelingshypothese bij het beschouwen der 'Gedachten' reeds werd in het licht gesteld, vinden wij in ruimere mate in Caro's 'psychologie sociale' terug. Steeds is er slechts sprake van de *erfelijkheid*. Als men weet dat Caro's artikels geschreven werden, hoofdzakelijk naar aanleiding van het boek van Ribot[1)] is dit begrijpelijk. In het boek van Ribot toch is het hoofdthema, dat alle psychologische verschijnselen van het menschelijk wezen, evenzeer onder de wet van het gedetermineerd zijn door 'le passé' vallen, als voor de physiologische, naar de beginselen der evolutie-theorie wordt aangenomen, en in de Darwiniaansche descendentieleer, en de latere onderzoekingen en beschouwingen der Darwinianen, zoo onmiskenbaar in het oog valt.

De Fransche schrijvers, ook Ribot niet uitgezonderd, hebben echter, in het algemeen, de ruimere pogingen tot uitgebreidere en op allerlei gebied beproefd wordende toepassingen der evolutie-theorie niet zóó in aanmerking genomen, als wenschelijk schijnt. Het is bekend dat Darwin zelf, in het begin, bij zijne koene onderneming om de leer van het standvastige en 'autochthone' der 'soorten' door de *ontwikkeling der soorten* te vervangen, van de soort: Homo sapiens, geen notitie scheen te nemen, ofschoon hij later de noodzakelijke gevolgtrekkingen uit zijne leer wel bleek ingezien te hebben; ofschoon reeds in 'Origin of species' de opzettelijke verklaring voorkomt dat zijne denkbeelden vooral steun gevonden hadden in en in overeenstemming waren met de bekende beschouwingen van Malthus, en hij daardoor reeds deed bevroeden van hoe ruime strekking zijne evolutie-theorie in zijne eigen voorstelling moest zijn, heeft hij zich bepaald tot de reeds zoo ontzaggelijke taak: *de descendentieleer* in het dieren- en plantenrijk in het algemeen.

Toen zoo de natuurkundige grondslagen der nieuwe theorie gelegd waren, volgden weldra pogingen om het gansche leven op onze planeet, ook de hoogste uitingen daarvan in den rede-

1) L'Hérédité psychologique, par Th. Ribot. Germer Baillière, 1882.

lijken en zedelijken mensch, naar de beginselen van Darwin's theorie begrijpelijk te maken. Ik gaf vroeger van sommige dier pogingen in dit tijdschrift een overzicht[1]. Wanneer de grenzen, binnen welke ik wensch te blijven, en de ontzaggelijke omvang van het te verwerken (voor een deel onbekookte) materiaal, het niet beletten, zou thans een beschouwing van de vormen welke de evolutie-theorie aanneemt, bij pogingen tot hare toepassing op het geheele leven, in het bijzonder van menschen en menschen-maatschappijen, wel op haar plaats zijn. Aanwijzingen en opgaaf van geschriften gaf ik reeds; doch ik ben voor het oogenblik niet in staat meer dan het onvermijdelijk noodige binnen mijn kring te trekken.

Zooveel blijkt reeds, dat *erfelijkheid* in den zeer ruimen zin kan genomen worden waarin eigenlijk steeds van *natuurlijk ontstaan* gesproken zou moeten worden. Op zich zelf schijnbaar onschuldig, geeft toch dat minder juiste gebruik van woorden aanleiding tot verwarring. Als bijvoorbeeld Caro meent aangetoond te hebben dat de erfelijkheid van groote dichterlijke of wetenschappelijke gaven, ja, dikwijls niet geloochend kan worden, maar dat er toch zoo afdoende uitzonderingen, in misschien grooter getal, zijn aan te toonen, staat plotseling de *souvereine geest* tegenover de *natuur*. Het vraagstuk of misschien eene *natuurlijke* verklaring mogelijk is van de ‘souvereine geesten’ naar de beginselen der evolutie-theorie, maar in bijzonderheden en in verband met de bijzondere verschijnselen waarover het onderzoek loopt, uitgebreid, verdiept en verfijnd - zou men willen zeggen - komt dan verder niet ter sprake.

Om mijn oordeel over Caro's slotsom genoegzaam grond te geven, is thans een zeer kort overzicht van den inhoud zijner twee opstellen noodig. In het eerste worden alle bekende feiten omtrent erfelijkheid van bijzondere karakters, talenten, eigenaardigheden van het zieleleven in het algemeen, ook wat betreft zoogenoemd ziekelijke toestanden (zenuwlijden, gevoeligheid, epilepsie, krankzinnigheid, enz.) vermeld en beschouwd. In het

1) Zie: *Gids* 1877 No. 9 en 1880 No. 2. Hierbij vestig ik nog de aandacht op een merkwaardig boekje, dat ik, om geen te lang artikel te schrijven, buiten het raam mijner beschouwingen laat. Het werd geschreven door een veelbelovend natuuronderzoeker, op het eiland Madera den teringdood verbeidende: W.H. Rolph, Biologische Probleme, zugleich als Versuch einer rationellen Ethik; Leipzig, Engelmann, 1882.

begin schijnt, om het kort uit te drukken, alles een warboel. Men kan schijnbaar met evenveel voorbeelden staven, dat bijzondere talenten of begaafdheden steeds, als dat zij in het geheel niet met overeenkomstigen aanleg hij ouders of grootouders samenhangen. Voert men voor de erfelijkheid van het muzikale talent de familie Bach aan, men kan er vele andere voorbeelden tegenover stellen, waar een groot musicus geïsoleerd staat tusschen zijn voor- en nageslacht.

Geïsoleerde mathematici zijn er evenzeer die tegenover de erfelijkheid van dien bijzonderen aanleg bij de Bernouilli's kunnen geplaatst worden.

Het minst ‘erfelijk’ schijnt de aanleg voor ‘philosophie’. Gelukkig, zullen velen misschien in stilte denken; maar Caro doet nog iets opmerken, dat de aandacht verdient. Descartes, Leibnitz, Malebranche, Kant, Spinoza, Hume, A. Comte, Schopenhauer, waren of ongehuwd of ten minste kinderloos.

Zoo kan men voortgaan met een vrij onbelangrijk tafereel van tegenstrijdigheden te ontvouwen; en men zou kunnen vragen of de quaestie wel zoo veel studie verdient, daar ten slotte toch niemand vrij is in de keuze zijner ouders. Liever wijs ik op een algemeene uitkomst van de beschouwing der menschelijke psychische toestanden en bijzondere verschijningsvormen. Zij is treurig genoeg, en voert onze gedachten een oogenblik naar de geschriften des H^{n}. v.d. Kulk. De in engeren zin hooge *intellectueele* ontwikkeling, ook het moeielijk te omschrijven ‘genie,’ blijken ongetwijfeld wel het minst erfelijk te zijn. Daarentegen zijn karakter-eigenaardigheden, neigingen, helaas vooral moreel afkeurenswaardige toestanden, en niet het minst de meer bepaald *ziekelijk* genoemde psychische bijzondere organisatiën duidelijk in hooge mate ‘erfelijk.’

Zonder al de bijzonderheden, welke Caro tot die uitspraak leiden, na te gaan, veroorloof ik mij haar hier aan te halen.

‘Il y a de quoi trembler en pensant à toutes ces formes de responsabilité qui nous incombent dans l'histoire future d'une race. Un vice, un penchant contracté, peuvent avoir un retentissement considérable dans un avenir qui nous échappe. Et, de même, l'habitude du bien, le goût des sentiments nobles et délicats, une culture élevée de l'esprit et assidue de la volonté, peuvent modifier la nature d'une manière heureuse, même le tempérament, lequel est transmissible. Il y a donc un élé-

ment de transmission du mal qui dépend de nous, une sorte de péché orginel, physiologique on instinctif que nous pouvons transmettre diminué ou affaibli.'

Stel naast deze beschouwing de bekende 'Selbstironisirung' van Goethe:

> Vom Vater habe ich die Statur
> Des Lebens ernstes Führen,
> Vom Mütterchen die Frohnatur,
> Die Lust zum Fabuliren,

met de conclusie:

> Was ist nun an dem ganzen Wicht
> Originell zu nennen?

Wij hebben dan van zeer verschillende kanten een opmerkelijke overeenstemming omtrent het geloof aan den invloed der 'hérédité intellectuelle et morale.'

Doch hoe is daarmee nu te rijmen (om slechts één akelig, maar duidelijk voorbeeld te noemen), dat dezer dagen midden in een beschaafde christelijke maatschappij een monster voor den dag komt als de Leidsche giftmengster?

Dit intermezzo is niet ontleend aan het artikel van Caro. Deze begint zijne tweede afdeeling, 'les conséquences de l'hérédité,' met als bewezen aan te nemen, 'que l'action de l'hérédité, très sensible dans les phénomènes organiques et dans les phénomènes mixtes, s'efface et s'atténue à mesure que l'on s'élève dans la hiérarchie des facultés et tend à disparaitre quand on arrive aux fonctions caractéristiques de l'homme, la pensée pure, l'art, la moralité.'

Als kenmerken van 'den mensch,' welke niet meer door erfelijkheid (d.i. zoo als wij zagen, langs den natuurlijken weg der evolutie) zonden zijn te verklaren, gelden dus het loutere denken[1)], de kunst, de zedelijkheid.

Deze merkwaardige uitspraak van den beroemden Franschen geleerde zou tot veel en velerlei beschouwingen aanleiding kunnen geven. Er moet, dunkt mij, eene scheiding der menschen in, ten minste, twee groepen uit voortvloeien: zij die geheel erfelijk (lees: naar de evolutie-theorie) zijn geconstitueerd en te verklaren, bijv. een idioot, een Boschjesman, een Vuurlander, en zij die

1) Zoo vertaal ik; maar ik heb van het loutere deuken evenmin een begrip als van 'la pensée pure.'

als souvereine geesten ‘niet tot de natuur behooren.’ De lezer vulle eenige namen voor de laatste groep in.

Maar als nu de Negers van prof. Talma, vrij snel tot groote wiskunstenaren geworden, genoegzaam aan de eischen van het loutere denken, de kunsten en de zedelijkheid voldoen om niet meer ‘heriditair’ verklaarbaar te kunnen zijn, wat is er dan met hen gebeurd, en wat onderscheidt hen van de Boschjesmannen, die men zelfs met geschenken van vee en bijbels en met de meest welgemeende christelijke inspanning niet beschaven kan[1)]? De *aanleg* tot de hoogste menschelijke beschaving is toch in *den* mensch, vóór de beschaving. Zijn Boschjesmannen dan geen menschen; en wanneer zijn bij een Neger de kenmerken van ‘pensée pure, art, et moralité’ genoegzaam aanwezig om van hem als ‘specifiek menschelijk’ te getuigen: il n'appartient pas à la Nature? En als een der Negers eens niets blijkt te kunnen leeren en een luie deugniet blijft of wordt, is hij dan ‘natuurlijk’ verklaarbar?

Al wat Caro in de ‘Conséquences’ verder van de theorie der alles, ook het geestelijk leven, verklarende herediteit, vermeldt en bestrijdt, hier te beschouwen, is ondoenlijk. Ik waag nog ééne aanhaling, omdat zij in het licht stelt hoe het Darwinisme (in den ruimsten zin = de leer der natuurlijke ontwikkeling) met het groote vraagstuk, dat men ‘de sociale kwestie’ noemt, samenhangt, en dat Caro inderdaad van herediteit spreekt, waar hij evolutie-leer had moeten zeggen. Na gewaagd te hebben van Renan's fantasiën[2)] omtrent de aristocratie der toekomst, die door de beoefenaren der wetenschappen zal worden gevormd, en waarvoor (anders dan bij de theocratische of politieke aristocratie) de minder ontwikkelden liefde, vereering betuigen, in elk geval het onafwijsbaar gevoel van het wettige en nuttige harer suprematie hebben zullen, zegt Caro (l.c.p. 546): ‘Comment s'en arrangera la démocratie moderne, si jalouse de liberté et plus encore d'égalité, nous n'en savons rien.

Acceptera-t-elle cette loi de sélection scientifique qui réta-

1) Men zie de belangrijke berichten uit de Kaapkolonie, in de dagbladen van het begin van dit jaar.

2) Dialogues et fragments philosophiques. Rêves.

blit les inégalités sociales dans toute leur rigueur, comme la condition du progrès, avec la sanction d'une fatalité qui est celle des lois de la nature? Il semble bien qu'il y ait antipathie de tempérament comme de doctrine entre l'école démocratique et l'école de Darwin.'

Wanneer wij samenvatten welke, onzes inziens, minder juiste of minder volledige beschouwingen in de bestrijding van de natuurlijke ontwikkelings-leer, ons onbevredigd laten bij het lezen der 'Gedachten' en der 'Psychologie sociale', dan zijn twee punten vooral van belang.

Ten eerste mag de oude klacht geuit worden over de dubbelzinnigheid, of het niet scherp aangegeven zijn der beteekenis welke een woord in een betoog zal hebben. *Aanleg, geest* en *natuur* staan hierbij op den voorgrond.

Aanleg tot beschaving is er vóór de beschaving - zoo luidt de quintessentie der beschouwingen in de 'Gedachten'. Heeft ooit een Darwinist iets anders beweerd? Welk een zonderling husteron-proteron of een mirakel zou het zijn, als de beschaving eens, zonder dat de aanleg er voor bestond, toch tot stand kwam! Natuurlijk zit er iets anders achter, dat evenwel - naar ik meen in het licht gesteld te hebben - in de 'Gedachten' niet klaar is uitgesproken. Had de schrijver de (juiste of onjuiste) beschouwingen der latere verdedigers der ontwikkelingsleer in aanmerking genomen, hij zou duidelijker op den voorgrond gesteld hebben, dat hij slechts een bepaalden vorm der ontwikkelingsleer bestrijdt. Hij kent natuurlijk ook Haeckel's zoogenoemde 'biologische grondwet': de ontogenie (de ontwikkeling van het individu) is eene herhaling, in korten tijd, van de phylogenie, de stam-ontwikkeling. Men mag daarmede nu instemmen of niet, het is toch aan iederen deskundige bekend, hoe in de hoogere, samengestelde moleculaire structuur, en in de morphologische verhoudingen der levende elementen (cellen) zelve, en in hun onderling verband, kleine wijzigingen tot de verst strekkende gevolgen voeren. Het verschil in intellect en karakter van twee broeders hangt misschien van een kleine wijziging in de rangschikking der embryonale cellen af. Wie weet, welk klein verschil bij de ontwikkeling der hersenen den een tot een Beethoven, den ander

tot iemand zonder eenigen muziekalen zin maakt. Mijn collega Talma ziet dagelijks hoe van kleine wijzigingen in de substantia corticalis cerebri de toestand der ‘geestvermogens’ af hangt, en hoe door tijdelijke staking der functiën van een klein plekje in de hersenen, iemand zich tijdelijk geen enkel woord, geen enkelen naam meer herinneren kan.

Ziedaar wat aanleg - *gegeven in den stoffelijken toestand van het organisme* - doen kan.

Evenals in menigen muziekalen diligence-conducteur misschien een niet ‘actueel’ geworden Mozart schuilt, evenzeer leven er zeker onbeschaafde volkstammen, of onder zulke volkstammen bepaalde individuen, die door ‘versnelde ontwikkeling’ bij het meer en meer samengesteld worden van het organisme, slechts op de gelegenheid wachten om muziekale geniën, of wiskunstenaars te worden. Dus is er de aanleg vóór de langzame vorming van dien aanleg door oefening en erfelijkheid! Zeker, welk Darwinist heeft ooit beweerd, dat alle menschen dezelfde leerschool moeten doorloopen en dezelfde leerstof verwerken om precies dezelfde ontwikkeling te verkrijgen?

Het wonderbaarlijk snel ontwikkelen der Negers in Noord-Amerika wordt door zulke beschouwingen minder wonderbaarlijk. Even als een uitvinder van een werktuig, of van een fabrieksproduct, langen tijd noodig heeft, en allerlei leergeld aan onjuiste denkbeelden en mislukte proeven betaalt eer hij zijn doel bereikt heeft, terwijl voor hen, die bij hem het werktuig zien en hanteeren, alles het ei van Columbus schijnt, en zij in een paar uren kunnen doen wat den uitvinder twee of meer jaren kostte, zoo doorloopt de onbeschaafde Neger (ontogenie) vele perioden der langzame menschelijke ontwikkeling (phylogenie) in een korten tijd in de leerschool der beschaafde volken.

Veel meer wonderbaarlijks heeft het feit, dat vele onbeschaafde volken niet boven de ‘ervaring van het ras’ kunnen komen, zelfs in de school der meer ontwikkelde rassen of stammen niets leeren, terwijl toch de *aanleg* volgens de ‘Gedachten’ er is. Intusschen zagen wij dat juist weder de *aanleg* in die ‘Gedachten’ een schijnbaar vrij eenvoudige verklaring van zulke feiten geeft. Ons schijnen die vraagstukken minder eenvoudig: maar eer nog door het geduldig voortgezette onderzoek, met den fakkel der evolutieleer vóór ons, begrijpelijk, dan naar de ‘leer van den aanleg’ in de ‘Gedachten.’

Door eene uitvoerigere beschouwing van de reeds genoemde Darwinistische geschriften zou alles, wat ik hier slechts even kan aanwijzen, nog wel eenigszins toegelicht kunnen worden. Doch ik mag zoover niet gaan. Slechts van het artikel van Allen zal ik nog moeten gewagen. Te meer is beperking noodig omdat ik niet durf beloven dat de lezer ook na een uitvoerige uiteenzetting ten volle bevredigd zou zijn. Ja, ik zou aarzelen hem te verzekeren, dat hij door eene grondige zelfstandige studie der 'Biologische probleme.' of van de 'mechanische Zweckmässigkeitslehre' veel verder zou komen dan tot het inzicht, dat toch ook de aanhangers der evolutietheorie niet geheel ten onrechte mogen zeggen: zij die gelooven haasten niet.

Juist dat laatste zou volgens den schrijver der 'Gedachten' mede een bewijs zijn van de geldigheid zijner beschouwing. Dat Empedocles de eeuwigheid van stof en beweging leert, zonder haar empirisch te hebben kunnen leeren kennen; dat een Darwinist - mag ik er bijvoegen - de juistheid eener theorie verdedigt, tegen de hopelooze hoeveelheid van verschijnselen van het natuur- en menschen-bestaan in, welke er nog onverklaarbaar door zijn, het zou bewijzen dat 'de natuurlijke aanleg van den mensch reeds vóór de beschaving voorhanden was' (blz. 71).

Wat het laatste punt betreft, het is genoegzaam toegelicht. De hoofdzaak, dat het menschelijk intellect, zonder *alle* feiten te kennen, waaruit a posteriori de theorie zou *volgen*, theoriën vormt waarin de feiten blijken te passen (men denke aan Copernicus en Newton), schijnt mij een zeer belangrijk punt. Dat de leer der natuurlijke ontwikkeling er door in duigen zou vallen, is daarmede echter in het minst niet bedoeld. Doch het blijkt dat wij, met den schrijver der 'Gedachten,' bij zulke overdenkingen belanden op het gebied der logica en metaphysica, of, zoo men liever wil, in dat der leer van 'het menschelijk kenvermogen'. Het aantal bladzijden dat reeds achter mij ligt, maant mij aan tot berusting in hetgeen de 'Gedachten' omtrent dat punt vrij uitvoerig als overtuigend uiteenzetten, terwijl slechts een bescheiden protest tegen het overtuigende moge aangeteekend worden.

Wat opgemerkt werd van het woord 'aanleg', dat zoowel voor een eigen *oorspronkelijken* geestestoestand, als voor langzaam of suel ontstane verdere ontwikkelingsvoorwaarden bleek

gebruikt te worden, geldt nog meer voor den ‘geest’ en de ‘natuur’ bij Caro. Deze gevierde schrijver schijnt niet bemerkt te hebben, dat het toeschrijven der buitengewone talenten, der geniale gaven, wanneer erfelijkheid ze niet verklaart, aan iets *buiten de natuur, of* geheel onverstaanbaar is, *of* noodzakelijk leidt tot het uitwerpen van het allergrootste deel der menschen uit het menschenrijk. Ik vermeldde reeds dat men evenwel, met eenige welwillendheid, als Caro's eigenlijke meeming kan stellen: *menschelijke persoonlijkheid*, in het algemeen, door ‘pensée pure, art et moralité’ gekarakteriseerd, sluit ontstaan door herediteit (lees: natuurlijke ontwikkeling) uit. Wij stappen nu over de groote bezwaren welke het ‘menschenrijk’ zelve, bij eenig nadenken, aanbiedt, heen, en willen aannemen dat ook idioten, Leidsche giftmengsters, Boschjesmannen, enz., toch de soort-kenmerken, boven genoemd, bezitten. Doch beteekent het gansche dierenrijk dan niets? Schoon Caro, door zijne begrippen van ‘geest en natuur’ niet te omschrijven, het ons moeielijk maakt, zijne meeningen nauwkeurig vast te stellen, mogen wij, met het oog op hetgeen ik reeds vermeldde en aanhaalde, en om een begrijpelijken zin te hechten aan het niet ‘appartenir à la Nature’ der bevoorrechte menschen, onderstellen, dat volgens Caro in het planten- en dierenrijk (een niet onaanzienlijk deel der natuur) de erfelijkheid (natuurlijke ontwikkeling) wel geldt. Ook dus voor de geestvermogens der hoogste dieren!

Zoo ja, welk een gewaagd en willekeurig stelsel hebben wij dan verkregen! Wie denkt niet aan Descartes, die ook door zijne dualistische theorie er toe komen moest de dieren als *automaten* te beschonwen, hen zelfs ‘la sensibilité’ (trouwens met duistere restrictiën) te ontzeggen! Geen natuuronderzoeker of wijsgeer van eenige beteekenis heeft immers die kunstmatige ‘onnatuurlijke’ natuurbeschouwing later voor zijne rekening willen nemen. Het voelen, denken, willen (en dat is toch de trias van het menschelijke zieleleven) der dieren te ontkennen is toch inderdaad onhoudbaar. En wijst Caro op de ‘pensée pure’ dan komen wij midden in de duisterste vraagstukken der wijsbegeerte, voor welke Caro zijne opvatting niet duidelijk mededeelt, en waarover ook ik hier wijselijk zwijgen zal.

Men ziet, dat langs den door Caro bewandelden weg: het (naar hij meent) aantoonen dat erfelijkheid de hoogste uitingen

der menschelijke geestvermogens niet verklaart, geen vaststaande uitkomst verkregen wordt. Had hij den menschengeest (en wel den geest van iederen mensch als een bijzonder aangelegd *ens*) als voor onverklaarbaar door 'natuurlijke ontwikkeling' gesteld, en konden wij met zekerheid aannemen, dat hij meent: alles wat ik met 'natuur' bedoel, moge dan door natuurlijke ontwikkeling verklaarbaar schijnen, wij zouden meer aanleiding hebben om het niet bij deze korte kritische opmerkingen te laten.

Thans veroorloof ik mij nog slechts de aandacht te vestigen op hetgeen ook dan hoofdzaak zou zijn: het gewaagde om in de hoogste uitingen van den mensch, als geest, in de dichterlijke en wetenschappelijke genieën, die door erfelijkheid onverklaarbaar schijnen, bewijzen voor een buiten-natuurlijk (dat is in den causalen samenhang der natuurlijke ontwikkeling niet passend) iets te zien. Bij dit gedeelte van het ons bezighoudende onderwerp denkt men onwillekeurig aan den Franschen schrijver die van de priesters durfde zeggen: nôtre crédulité fait toute leur science.' Stel voor 'crédulité' onkunde, gemis aan nadenken over den aard van het verschil tusschen een 'gewoon' mensch en een 'heros' op het een of ander gebied in de plaats; dan komt de vermetele vraag op de lippen: wordt Caro, en iedere 'hero-worshipper' (zou Carlyle zeggen) niet eenigermate verblind door hetgeen bij hem, reeds van te voren, het gevoel opwekt van iets buitengewoons, van iets dat buiten de natuurlijke ontwikkelingsvoorwaarden van menschen *moet* liggen?

De vraag is misschien geoorloofd, of gewone en buitengewone menschen, wat de *essentiëele* voorwaarden hunner vermogens betreft, wel zóó veel verschillen als Caro meent? En den invloed der *toevallige* voorwaarden van manifestatie der buitengewone gaven en van den genialen aanleg acht hij zelf terecht zeer groot.

Een onontwikkeld arm en een zeer beschaafd rijk man, van gelijken aanleg, verschillen niet wezenlijk van elkander.

Welke wijzigingen (in den geest? of in de hersenstructuur?) maakt van een woest, ruw, wolfachtig boschdier, een beminnelijken intelligenten, zachtzinnigen, leerzamen hond?

Voor eene heldere toelichting van dit zoo belangrijke onderwerp: het schijnbaar bovennatuurlijke verschijnen van genieën in kunst en wetenschap zonder 'causae sufficientes', is het reeds vermelde artikel van Grant Allen belangrijk. Vooral ook

omdat het bevestigt wat ik vroeger deed opmerken, dat een dogmatisch vasthouden aan Darwin's beginselen voor de ‘Origin of Species’ (en nog wel met nauwelijks gewagen van zijne ‘Variation under Nature’) tot willekeurige beperkte beschouwingen moet leiden.

Tot kenschetsing van Allen's standpunt moge het begin van zijn opstel dienen: ‘Ieder mensch is, in den waren zin van het Grieksche woord, een *idiosyncrasie*. Hij is een mengsel; want hij ontleent zijne stoffelijke en geestelijke eigenaardigheden aan twee, vier, acht personen, ouders, grootouders, over-grootouders, enz. Maar tevens is hij een *eigen* mengsel, daar zijn bijzonder complex wel nooit te voren bestaan heeft, of ooit weder bestaan zal, gelijk het zelfs in zijn broeders en zusters niet bestaat. Dat hij bij zijne geboorte niets anders is noch zijn kan dan een mengsel uit zijne voortbrengers, dat het onbegrijpelijk is, hoe hij, met name wat zijne geestelijke zijde betreft, dan meer zou kunnen wezen, is de stelling welker juistheid te betoogen het doel der volgende verhandeling is.’

De ‘variatie’ in veel ruimeren zin opgevat dan Darwin zelf haar ten grondslag legde aan het ontstaan van nieuwe soorten van planten en dieren, en de hooge beteekenis der wijzigingen van de *functiën* in de eenmaal ontstane complexe vormen, bepaaldelijk in den hoogsten georganiseerden vorm: het zenuwstelsel der dieren, zijn de hoofdbeginselen van Allen's betoog. De functie maakt het orgaan - is een bekende uitspraak, in welke, cum grano salis opgevat, zeer veel waars ligt. In de schrandere beschouwingen van Hering[1)], welke eene poging wagen ter verklaring van het geheugen (die grondslag van het gansche zieleleven) langs materialistischen weg, wordt zelfs de diktetoename eener veel gebruikt wordende spier als het prototype van het behoud en de reproductie van functioneel voortgebrachte wijzigingen beschouwd, en als een toelichting van het mogelijke van het geheugen als ‘hersenfunctie’ gebruikt.

Zoo geeft Grant Allen treffende opmerkingen over ‘variatie’ welke, in het licht der ‘Pangenesis’ van Darwin beschouwd, deels de erfelijkheid en standvastigheid van eigenschappen van een ras, van een familie verklaart; maar ook den vooruitgang

1) Ueber das Gedächtniss als eine allgemeine Function der organisirten Materie. Wien 1876.

en de ‘beschaving’ van lagere rassen, en het plotseling verschijnen van buitengewoon ontwikkelde menschen, bij zekeren graad van beschaving, eenigermate begrijpelijk maakt.

Wie van te voren de leer der ‘natuurlijke ontwikkeling’ als te *eenvoudig* wantrouwt, zal ongetwijfeld veel tegen Allen's beschouwingen in te brengen hebben, veel speculatiefs er in kunnen aanwijzen. Ik beweer ook niet dat wij, na zijn artikel gelezen te hebben, stap voor stap, het schijnbaar ‘autochthone’ ontstaan van een rekenwonder als Philipp Roth of van een genie als Darwin kunnen formuleeren als een noodzakelijk natuurlijk gevolg van alle ‘antecedenten’, maar wek toch ieder tot de lezing op, die er zich van overtuigen wil, dat de ontwikkelingshypothese door de ‘Negers-mathematici’ en de ‘souvereine geesten’ nog niet voor goed te niet gedaan is. Vooral omdat het mij niet mogelijk is, zonder groote uitvoerigheid, alle beschouwingen van Allen in bijzonderheden mede te deelen. Het scheen mij echter verkieselijk op de pittige en helder uiteengezette denkbeelden van mijn Engelschen medestander, die Caro's geschrift niet kende, de aandacht te vestigen, boven de mededeeling van hetgeen ik als mijn geestelijk eigendom, ook zonder het latere lezen van Allen's artikel, reeds had genoteerd: de omverwerping van het ééne deel van het betoog van Caro door het andere. Ik haalde reeds zijn uitspraak aan, volgens welke zoo vele ‘nobles et hautes intelligences ont du périr, étouffées, etc.’ Welnu, wie verzekert ons dan dat de schijnbaar spontaan voor den dag komende ‘hautes intelligences’ toch niet *erfelijk* verklaarbaar zijn? Hunne voorouders kunnen, naar de eigen praemissen van Caro, ‘latent’ gebleven ‘hautes intelligences’ zijn geweest; of zoo als Allen het uitdrukt: hoeveel schijnbare mediocriteit ligt ten grondslag aan het, onder gunstigere omstandigheden, zich manifesteerende talent of genie?

Ziedaar de gevolgen van het eenzijdig beperken der leer van de ‘natuurlijke ontwikkeling’ tot een vraagstuk van ‘erfelijkheid.’ De aanhangers van de ontwikkelings-hypothese, schoon zij den belangrijken factor erfelijkheid niet missen kunnen, hechten daaraan alleen de waarde die er aan toekomt. Bij het lezen van Caro's beschouwingen, welke den indruk kunnen geven, dat de erfelijkheid, als zij dan eenmaal in het spel is (en niet geringe rol laat hij haar spelen!), een steeds voort-

gaanden en steeds krachtigeren invloed moet hebben, zou men verwachten dat er oneindig lange menschen, of grenzenloos geestelijk begaafde of ontaarde menschelijke wezens moesten ontstaan.

Och neen, er is voor gezorgd: ‘dass die Bäume nicht in den Himmel hineinwachsen.’

Hoe sterk erfelijke familietrekken en eigenaardigheden zijn mogen, zij kunnen, uit den aard der zaak, nict onbegrensd bestaan blijven en verscherpt worden. En Caro hecht zelfs, mijns inziens, te veel aan den invloed der erfelijkheid, wanneer hij, om haar beteekenis aan te toonen, onder anderen, een der Bourbonsche vorsten, die op zijne wandeling meerdere onderdanen met den eigenaardigen Bourbonschen neus ontmoette, zuchtend doet zeggen: ‘Ah oui, Dieu pardonne, le monde oublie, mais le nez reste.’

Neen, de neus verdwijnt ook weder, even als geheele geslachten en familiën, maar verschijnt, ook zonder erfelijkheid, allicht weder zóó, dat hij schijnbaar van den overeenkomstigen niet te onderscheiden is. Een verhevene, zeer oude erfelijkheidswet spreekt slechts van: bezoeking van de misdaden der vaderen aan de kinderen in het derde en vierde geslacht.

Grant Allen maakt terecht deze opmerking: indien Charles Darwin eens vóór zijn vijftigste jaar was gestorven, en zijne familie het handschrift van ‘Origin of species’ eens als onbelangrijk, of voor openbaarmaking ongeschikt, had vernietigd, zou men dan van Darwin anders dan van een natuur-onderzoeker gewaagd hebben, die bij de ‘Challenger-expeditie’ blijken had gegeven van vrij wat, maar toch niet ongewoon, talent? En als nu eens één zijner zonen - voeg ik er bij - de grondlegger der evolutie-leer was geworden, zou men Caro (gesteld dat hij in dien zoon een genie van den eersten rang erkende) weêr niet hebben kunnen wijzen op het ‘erfelijk onverklaarbare’ van zulk een genie?

Hoe aantrekkelijk het is nog meer mede te deelen uit Grant Allen's artikel, ik meen hiermede genoegzaam de beteekenis zijner denkbeelden in het licht gesteld te hebben. Ik moet echter nog wijzen op zijne, mijns inziens, juiste opmerkingen over het willekeurige en nevelige der onderscheiding tusschen menschen zonder talent, met eigenaardig, specifiek, talent, en genie. De groote beteekenis dier gradueele verschillen in de

maatschappelijke samenleving, en van hunnen belangrijken invloed worden natuurlijk daarmede niet ontkend; maar dat niemand een definitie van een genie kan geven zou toch wel in dezelfde moeielijkheden verklaring kunnen vinden, welke het onmogelijk maken het begrip *mensch* duidelijk te omschrijven tegenover dat van *dier*. Zie hier Allen's woorden, voor wier beteekenis echter het in aanmerking nemen van zijn gansche betoog noodig is: ‘Uit een psychologisch oogpunt is niets duidelijker dan dit: het genie verschilt van het gewone talent slechts gradueel, alleen door een in sommige gevallen onbeduidende toeneming van natuurlijke begaafdheden in eene bepaalde richting. Het is waar, die geringe graad van superioriteit bepaalt het gansche verschil in ons oordeel over het voortgebrachte werk. Wij noemen het eene een verheven gedicht, het audere een onbeduidend vers; het eene een grootsche algemeene beschouwing, het andere een voortbrengsel van een vlijtig werkman in een laboratorium; dit een prachtige schilderij, dat een verdienstelijk landschapje. Maar in de hersenen en de verdere organisatie van den voortbrenger kan het buitengewone verschil in den op ons verwekten indruk afhangen van hoogst onbeduidende bijzonderheden eener gewijzigde structuur.’

Om samen te vatten wat in levensverschijnselen van menschenrassen en individuën als ‘niet natuurlijk’ verklaarbaar, ten onrechte, schijnt te worden aangenomen, veroorloof ik mij deze stellingen:

a. Groote geschiktheid tot beschaving bij onbeschaafde volken, is *natuurlijk ontwikkelde* aanleg.

b. Als de hoogere ontwikkeling en beschaving er eenmaal zijn, moeten schijnbaar door langzame variatie en erfelijkheid onverklaarbare, buitengewone verschijnselen zich voordoen.

c. De menschen verschillen *fundamenteel* in aanleg, in ‘geestvermogens’ niet. De hoogste uitingen der intelligentie zijn gradueel hoogste ontwikkelings-verschijnselen (de uitersten van domheid, het idiotisme, en het ‘onbeschaafbaar’ zijn van volksstammen kunnen deze beschouwing niet schaden).

d. Elke andere opvatting voert noodzakelijk tot een dualistisch bovennatuurlijke theorie.

II.

Bedrieg ik mij niet, dan zal ons oordeel over bevreemdende

maatschappelijke toestanden, hetzij heugelijke, hetzij zeer bedroevende, gelijk die welke door den heer van der Kulk op belangwekkende wijze werden ter sprake gebracht, voor een groot deel bepaald worden door ons standpunt tegenover het materialisme in den vorm der evolutie-theorie.

Ik meen aangetoond te hebben dat de Darwinistische beginselen voor de verklaring van het ontstaan der planten- en diersoorten wel in het wezen der zaak, maar niet strak en dogmatisch, mogen toegepast worden bij pogingen tot opheldering der zoo samengestelde verschijnselen in de dieren- en menschenmaatschappijen, met name waar het de uitingen van het ‘geestes’-leven betreft.

Even als de zoogenoemde ‘storingen’ der planetenbanen toch weêr uit de gravitatie-theorie zijn te verklaren, kunnen misschien de verwondering wekkende levensverschijnselen van menschenstammen of rassen, of van bijzondere menschelijke individuën, wel met de theorie der *natuurlijke ontwikkeling* in overeenstemming zijn te brengen. Iets anders is het of iemand in staat is dit laatste reeds op zóó overtuigende wijze aan te toonen, als thans, ook eerst na eeuwen van strijd en schijnbaar onweêrlegbare tegenkantingen, de waarheid der theorie van Copernicus tegenover die van Ptolemaeus in het licht is te stellen.

Maar is het - zoo mag men vragen - dau geen nutteloos bestede tijd en geen volkomen ijdel streven, wanneer men tracht met ‘levenswoorden’ of beschouwingen over ‘sociale toestanden’, heilzamen invloed uit te oefenen op de ‘psyche’ der Europeesche (of Nederlandsche?) maatschappij?

Is de mensch, als individu beschouwd, in zijne handelingen evenzeer gedetermineerd als de kogel, die uit het kanon geschoten wordt; gehoorzamen maatschappelijke groepen van menschen onverbiddelijk aan de (in den ruimsten zin opgevatte) wetten van variatie, erfelijkheid en strijd om het bestaan; maakt eene Darwinistisch-monistische (materialistische) beschouwing van het ‘Bestaande’ alles tot mechanisme (individueel en sociaal), wat nut is er dan te wachten van opvoeding, onderwijs, moraal, van geschriften als die, welke de aanleiding tot het schrijven dezer bladzijden vormden?

In een van de Génestet's gedichten komt de opmerking voor, dat de mensch, ook zonder vrijen wil, behoorlijk schijnt te kunnen leven. Toch gevoelen de meeste moralisten zich niet

op hun gemak in het ‘sociale mechanisme’ der ontwikkelingsleer. Caro, bijvoorbeeld, meent, slechts met een minimum van ‘vrijheid’ wat te kunnen hopen van ‘karaktervorming’. Wij lezen (blz. 535 l.c.): C'est une concession bien importante que nous fait Stuart Mill quand il dit: qu'on agit toujours conformément à son caractère, mais qu'on peut agir sur son caractére. Cela nous suffit à la rigueur. Le caractère n'est donc pas imposé à l'homme comme une fatalité; il y a quelque fissure à travers la muraille de la prison, par où peut passer un minimum de liberté. Or, ce qu'il est possible de faire avec ce peu de liberté, pour agrandir la brèche du déterminisme, seuls les observateurs de la vie morale s'en doutent; seuls ils savent comment, en l'appliquant bien, en l'employant à propos, on peut en tirer parti pour l'augmenter indéfiniment, comment par une méthode de culture appropriée, on peut lui faire produire des résultats inattendus.’

Zonder vrijheid dus geen opvoeding (in den ruimsten zin) volgens Caro. Daarentegen waagde Huxley, eenige jaren geleden, de uitspraak: ‘it is only because the human body is a machine, that education is possible’, en bij ‘human body’ denke men aan geen dualisme, maar leze gerust ‘man’.

In het afgetrokkene heeft altijd de verdediger der vrijheid gelijk. De redeneering schijnt onweerlegbaar: wanneer al wat ik denken en doen zal evenzeer bepaald is door organisatie en uitwendige omstandigheden, als de groei en bloei van een plant, of de beweging van een stoommachine, waarom dan nog pogingen tot verbetering, of liever verandering, van menschen of van maatschappelijke toestanden? Doch men vergeet misschien, dat die pogingen evenzeer gedetermineerd *in* het mechanisme der ontwikkeling zijn kunnen.

‘Dat ‘minimum van vrijheid‘, waarvoor Caro zoo dankbaar is aan Stuart Mill, werd zeker door den laatsten niet zóó bedoeld. ‘On peut agir sur son caractère’ - zeker; maar dat blijft ook bij het determinisme waar. Zelfs een stoommachine zou als beeld kunnen dienen. Noemen wij alles wat zij verricht gevolg van haar karakter, dan zou daaruit, indien er geen veiligsheidsklep aangebracht was, volgen, dat zij barsten moet, als de stoomspanning zekere maat te boven gaat. Die veiligheidsklep reageert als het ware op het karakter der machine, regelt, wijzigt.

Zoo kunnen er in het sociale mechanisme regelende, wijzigende invloeden werkzaam zijn, welke de antideterminist uit het oog verliest als hij uit *zekere praemissen* het besluit trekt, dat, zonder individueele vrijheid, aan den mensch of de maatschappij niets te doen is.

Zijn de praemissen wel juist? Weet de antideterminist van te voren, wat een toespraak, een opvoedingswijze, verstandige aanwending van alles wat van invloed zijn kan, voor wijzigingen (*noodzakelijk*) ten gevolge zullen hebben?

Ik kon van dit 'vraagstuk der eeuwen' niet geheel zwijgen, maar mag niet door verdere beschouwingen beproeven het determinisme als niet strijdig met ons gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid, plichtbesef, streven naar verbetering van sociale toestanden, volksveredeling, in het licht te stellen.

Hoe overspannen de denkbeelden over den machtigen invloed van onderwijs (met name van *kennis*) in onze dagen zijn mogen; hoe groot de teleurstellingen reeds waren der met de beste bedoelingen op dit gebied beproefde pogingen; hoe geestdoodend het voor een 16-jarigen gymnasiast zijn moet den ganschen dag scheef te zitten en te zuchten onder zijn 'avondwerk'; hoe weinig heil zedepreeken onder hongerige of uitgeputte lieden in een kamertje met een verpeste atmospheer kunnen uitwerken, toch zijn in het even aangeroerde ook eenige invloeden voor 'gunstige' variatiën aangeduid, welke door erfelijkheid bestendigd kunnen worden, en in den strijd om het bestaan meester kunnen blijven.

Maar waarom - zoo kunnen twijfelaars terecht opmerken - waarom is dan alles al niet beter; en waarom biedt het 'psychologisch' leven onzer hedendaagsche maatschappij al de zwarte zijden aan, waarop de heer Van der Kulk de aandacht vestigde?

Dat vraagstuk is zeker zeer samengesteld en moeielijk. Ik kan hier ter loops slechts op een paar belangrijke punten wijzen en zou aan hen die alles in dezen tijd zoo veel slechter vinden dan het kon zijn, willen vragen: kon het nog niet veel slechter, en: is het wel zoo erg?

Er is tusschen de 'levenswoorden' en de 'sociale toestanden' van den Heer Van der Kulk zekere tegenstrijdigheid, welke zelfs in ieder dier geschriften hier en daar zou aan te wijzen zijn. Uit de 'levenswoorden' spreekt meer optimisme, meer

bemoediging. In de ‘sociale toestanden’ worden de ziekteverschijnselen van ons maatschappelijk organisme meedoogenloos getoond. Daarbij plaatst zich echter de schrijver op een zeer ‘Nederlandsch’ standpunt, zou men mogen zeggen. Bijvoorbeeld op blz. 18 en 19 waar sprake is van de speelwoede: ‘er is altijd gespeeld, maar niet zoo algemeen als in onzen tijd; zijn het geen premieleeningen die aantrekken, dan verlokt de hooge rente van Turken, Spanjaarden en Amerikanen.’ En wat verder wordt de ontwijfelbare waarheid uitgesproken: ‘hoevele millioenen heeft Nederland alleen verloren in Spanjaarden en Amerikanen en vroeger in Oostenrijkers? En toch ziet men telkens hetzelfde spel van voren af beginnen, en met een weinig handigheid kan men weêr tonnen krijgen voor een zilvermijn, waarvoor de rijke Amerikanen geen geld bieden.’

Bij deze en dergelijke incriminatiën van den heer Van der Kulk bedenke men tweederlei. Vooreerst is het geld, dat de onnoozele Hollanders op de door hem terecht veroordeelde wijze zich hebben laten ontfutselen, niet vernietigd. Het is eenvoudig in andere handen overgegaan, waar het kwaad of goed kan stichten - wie zal het zeggen? Vervolgens zijn er heel wat Hollanders aan te wijzen, en misschien nog meer niet als zoodanig bekend, die door speculatie in Turken, Spanjaarden en vooral Amerikanen of door spelen in loterijen rijk, sommigen zeer rijk, zijn geworden. Ook dat geld veranderde dus alleen van eigenaars, maar bleef zelfs in de familie (als men namelijk met ‘sociale’ toestanden alleen het oog heeft op ons dierbaar vaderland).

Doch laten wij zulke bijzonderheden daar. Ik vestig ter loops nog de aandacht op bl. 22 en 23 der ‘levenswoorden’, waar wij lezen: ‘De maatschappij waarin wij leven (is) niet het gewrocht van willekeur, maar het produkt van der menschen werkzaamheid. Al het bestaande heeft zich ontwikkeld, en de gansche maatschappij met haar goed en haar kwaad, haar verhevene en haar belachelijke zijde, is de weerspiegeling van den mensch; zij heeft zich ontwikkeld naar vaste wetten, waarvan wij den sleutel vinden in de hartstochten van de menschen, en indien men eens al het bestaande omverwierp om op nieuw de maatschappij in te richten, dan zouden wij met dezelfde menschen - en wie geeft er andere - weer dezelfde inrichtingen krijgen.’

Deze woorden hebben eene, mijns bedunkens, zeer juiste anti-communistische strekking, maar klinken zeker Darwinistisch, zoo niet fatalistisch.

Kon het inderdaad niet slechter, is het wel zoo erg - vroeg ik. Het Darwinisme heeft, eenigen tijd geleden, in een Gidsartikel van Ch. Boissevain reeds zijn psalmdichter gevonden. Beschouwingen als de zijne over de groote wijsgeerige en natuurkundige stroomingen van onzen tijd kunnen misschien de kiem zijn eener verhevenere en redelijkere vergoding van het 'onkenbare' dan de lierzangen aan den toornenden, tyrannieken, straffenden 'Deus hominis imago.' Is het goede dat de maatschappelijke toestanden onzer eeuw kenmerkt dan zóó gering, dat wij terug moeten verlangen naar de tijden, toen men als ongodsdienstig werd vervolgd, wanneer men de schepping van het licht vóór het oog dat alleen 'licht' mogelijk maakt, of van de draaiing der zon om de aarde voor onjuiste denkbeelden hield?

En wat de beweerde toeneming van levensmoeheid, zelfmoord, zenuwlijden, krankzinnigheid, en wat dies meer zij, betreft, is zij wel waar? Bedenkt men wel dat de gronden voor de herhaalde klachten van den laatsten tijd, in deze opzichten twijfelachtig zijn, en voor een niet gering deel gelegen in dezelfde beginselen, welke men als de meest lofwaardige uitingen van humaniteit, ja van christelijke gezindheid, pleegt te roemen?

Onder de Spartanen, de Batavieren of oude Germanen kwamen waarschijnlijk betrekkelijk minder zelfmoorden, minder idioten, minder zenuwlijders, minder gebrekkigen en kreupelen voor, dan nu in Nederland; en speculeeren in effecten deden zij niet. De strijd om het bestaan doemt de slechtst toegerusten in veel grooteren getale ten ondergang in den 'natuurstaat' dan in eene beschaafde maatschappij, waar het eene uitzondering is, dat iemand van honger sterft, waarin veel minder gebrekkig ontwikkelden kort na de geboorte weèr tot den schoot der aarde wederkeeren, dan bij de Spartanen; waarin niemand als 'zenuwlijder' verbrand of verdronken wordt, noch belet wordt, na doelmatige geneeskundige hulp, zonder armen of beenen dragelijk te leven[1)].

1) Zoouls Fouillée het onlangs eigenaardig uitdrukte: onze humaniteit voert tot eene 'Sélection à rebours'.

Is de krankzinnigheid (in betrekking tot de bevolking en de levensvoorwaarden) inderdaad toenemend? Men roept daarover wel luide; en wijst op het gebrek aan plaats in de krankzinzigengestichten; maar wie geeft een statistiek van de krankzinnigen van vóór vijftig jaren, *indien men ze praeventief en curatief in gestichten aanwezig had kunnen tellen*, tegenover hun aantal in 1883? En worden er zooveel meer misdaden gepleegd, nu er meer misdadigers in onze talrijke ruime, gezonde gevangenissen *leven*. De sterfte in de gevangenissen vóór ongeveer 50 jaren, vergeleken met de tegenwoordige, zou onderwerp voor een belangrijke 'moraal-statistische', misschien juister gezegd, hygienische en medisch-wetenschappelijke bijdrage kunnen worden.

Het meest waarschuwende voorbeeld tegen pessimistische beschouwingen op maatschapijelijk gebied is misschien de oogheelkunde. Niemand zal ontkennen dat er veel meer oogziekten genezen, veel meer blinden ziende gemaakt worden dan voor vijftig jaren. En bij oppervlakkige beschouwing schijnen er nooit zooveel oogzieken in de wereld geweest te zijn, als in onze dagen. Wie hoorde vroeger van ziekenhuizen voor ooglijders, en professoren in de ophthalmologie?

Waar zou de grens zijn voor dergelijke beschouwingen? Ik wilde alleen doen opmerken, dat het weeklagen over voortvluchtige bankiers, verloren Nederlandsche millioenen, overdrijving van het heil zoeken in 'onderwijs en kennis', over toenemende levensmoeheid en zenuwlijden, schoon er zeker aanleidingen genoeg voor bestaan, bij ruimer beschouwing, wat dieper doordringen in het raderwerk van het maatschappelijk organisme, en bij een onbenevelden blik in het verleden wel wat misplaatst zou kunnen blijken.

De hooger ontwikkelde beschaving[1)] en de op allerlei gebied haar invloed oefende humaniteit zijn ongetwijfeld oorzaken van velerlei verschijnselen in het maatschappelijk leven wier beschouwing, op zich zelf, ons den Spartaanschen staat, of de wouden der Germanen terug zoude doen wenschen; of dienen kunnen om de schrikkelijke gevolgen van het zwakker worden der 'godsdienstige overtuigingen' aan te toonen.

Zien wij in al de hier slechts aangestipte sociaal-psycholo-

1) Omtrent dit punt, en audere welke op zelfmoord-statistiek betrekking hebben, blijft nog altijd belangrijk het boek van *A. Wagner*: Die Gezetmässigkeit in den scheinbar willkürlichen Handlungen des Menschen. 1864.

gische (voor een deel pathologische) toestanden slechts een noodzakelijke *natuurlijke ontwikkeling*; mag men de revolutie welke het Darwinisme in wijsgeerig denken en wereldbeschouwing veroorzaakte evenzeer personificeeren, als, bijvoorbeeld, Dr. Bronsveld (in zijn maandschrift van Dec. 1883) de Fransche revolutie laat handelen als een *ens*, als ‘eene macht welke eene groote missie had te vervullen, veel verbeterde, veel onnatuur opruimde’ - wie weet welke heilzame gevolgen de nazaat over een eeuw zal aantoonen van denkbeelden en toestanden, welke velen nu zoo hoogst verontrustend voorkomen.

Zelfs bij het aannemen van een physisch-psychisch sociaalméchanisme en het beschouwen der maatschappelijke toestanden, als gevolg van natuurlijke ontwikkeling, en bij het wantrouwen der klachten over het schrikbarend toenemen van krankzinnigheid, zelfmoord, zucht naar materieel genot (want dat bedoelt toch wel de Heer van der Kulk als hij spreekt van *materialisme*) en bedriegelijke handelsmanoeuvres in onze dagen, kan men toch ingenomen zijn met geschriften, waarin op zoo degelijke en gemoedelijke wijze op het meer wezenlijke in het menschenleven de aandacht gevestigd wordt, tegenover het koorts en slapeloosheid en misdrijf wekkende streven van zoo velen.

Niettegenstaande de overtuiging dat in het sociaal-psychologisch leven ook ‘le passé explique l'état actuel’, mag dus toch gunstige invloed van de bedoelde geschriften mogelijk geacht worden.

Als iemand een been breekt, was dat gedetermineerd; en gedetermineerd zou ook zijn, dat de ongelukkige, aan zich zelf overgelaten, er het leven, of den normalen toestand van zijn been door verliest. Doch evenzeer gedetermineerd is de geringe beteekenis van het ongeval indien het plaats heeft in een beschaafde samenleving, waar terstond de hulp van een bekwaam chirurg ten dienste staat.

De ontwikkelingsleer sluit van zelf in, dat ook moraalphilosophische beschouwingen (al moet men zich voorbereiden op groote teleurstellingen) invloed kunnen hebben op menschelijk denken en handelen. Zij is daardoor toch niet in strijd met de bekende woorden van den grooten dichter:

> Nach ehernen ewigen Gesetzen
> Müssen wir allen
> Unseres Daseins Kreise vollenden.

Utrecht 1884.

W. KOSTER.

Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

III.

‘Het zou mij zeer spijten, indien men mij bij mijn terugkomst met wantrouwen ontving, want ik verklaar plechtig dat ik zonder eenige booze bedoelingen kom. Ik wensch in vriendschap met allen te leven, die in 's Konings dienst zijn’, schreef Chesterfield, eenige maanden voor zijn terugkeer naar Engeland. Het verblijf in de Nederlanden, dat hem de ellende van een legale anarchie deed kennen, was zeer geschikt om hem de voordeelen van een krachtig bestuur, door een mannenhand gevoerd, te doen waardeeren. Onder den indruk van wat hij in de Republiek had aanschouwd, maakte hij zich de illusie, genoeg kalinte en lijdzaamheid te hebben verworen, om voortaan te verdragen, wat hij afkeurde. ‘Ik kom terug, goed voorbereid, om met geduld te lijden: want ik ben hier in de school van geduld. Te moeten handelen met omstreeks twee honderd personen van verschillend karakter en beroep is al even vermoeiend, als te handelen met een mooie vrouw, die minstens twee honderd maal op een dag van humeur verandert.’

Doch de natuur is sterker dan de leer. De Earl of Chesterfield, die het verdrag van Weenen had helpen sluiten en de vertrouwde was geweest van den staatsman der Republiek, zag zich bij zijn terugkomst in Londen op den achtergrond geschoven. Het ministerie behandelde hem als een gewoon diplomatiek agent, te onbeduidend, dan dat zijn woorlichting waarde kon hebben. Chesterfield werd buiten alle zaken gehouden.

Letters and Works, III. 70, 82.

Als ware hij op het terrein der Republiek niet beter thuis dan de meeste Engelsche staatslieden, werd hij noch om raad gevraagd noch in vertrouwen genomen. Had Robert Walpole hem willen winnen, hij zou er waarschijnlijk in geslaagd zijn, want Chesterfield had eerzucht en bekwaamheid, en kon diensten bewijzen. Maar de eerste minister, die niemand nevens zich duldde, stiet hem door geringschatting en verwaarloozing van zich af. Chesterfield mocht Lord High Steward zijn, hij was de man niet, om in de formaliteit van een hofambt bevrediging van zijn eerzucht te vinden. En evenmin om ter wille van dien post, zijn gevoeligheid over de minachtende bejegening te onderdrukken of te verzwijgen. In de Nederlanden was zijn onwil tegen de Hanoversche politiek ontwikkeld: persoonlijke gevoeligheid scherpte, als steeds, het staatkundig inzicht. Beide vereenigd dreven hem in de rijen der oppositie terug, waartoe hij voor zijn ambassade had behoord. Reeds na betrekkelijk korten tijd werd hij op nieuw tot de erkende tegenstanders van Walpole gerekend.

In het voorjaar van 1733 bracht de eerste minister de beroernde accijnsbill in 't Parlement in. Deze voordracht schonk een krachtig wapen aan de oppositie, om het volk in beweging te breugen, onder de leus, dat zijn vrijheid door de nieuwe belasting werd bedreigd. Als dikwerf waren het meer de gebreken van den mensch, dan de misslagen van den staatsman, die de rijen van Walpole's vijanden verbreedden. De wrok tegen den overmachtigen minister, die steeds zijn wil aan anderen oplegde, zonder eenige zelfstandigheid te dulden, herschiep zelfs vroegere volgelingen in onverzoenlijke vijanden. Zoo algemeen en dreigende werd het volksverzet, door de oppositie in 't leven geroepen, dat de regeering het wetsvoorstel moest prijsgeven.

Walpole, die tot dusver, twaalf jaar achtereen, Engeland had geregeerd, zonder op eenigszins ernstigen tegenstand te stooten, vergaf de nederlaag niet. Hoofden of leden der oppositie, in of buiten het parlement, werden gestraft, door het ontnemen hunner betrekkingen. Een van hen was Chesterfield. Zijne broeders hadden in het Lagerhuis tegen de wet gestemd: in dezen als in andere feiten werd zijn invloed erkend. Toen eenige dagen na de verdaging der tweede lezing de Lord High Steward of the Household in 't koninklijk paleis kwam, werd hem namens Z.M. de witte staf, het

teeken zijner waardigheid, afgeëischt. Chesterfield was ontslagen. Het was de straf voor zijn euvelmoed, zich tegen den eersten minister der kroon te verzetten.

Het jaar 1733 met de geschiedenis van den accijnsbill, wijst het keerpunt in Walpole's politiek leven aan. Tot dusver de bijkans onbestreden meester van hof en parlement, had hij na 1733 met een steeds toenemenden stroom van tegenstanders te kampen. Jaren achtereen zag Engeland de worsteling tusschen dien éénen man, die het gezag lief had als zijn persoonlijk recht, en de oppositie, die, hoe dikwerf ook verslagen, onvermoeid voortging hem te vervolgen, af te matten, om hem te verslaan.

Het eigenlijke tooneel van den strijd was, als gewoonlijk, waar het een ministerieel leven geldt, het huis der Gemeenten. Pulteney was daar de voorname aanvoerder: Chesterfield en Carteret waren zijn bondgenooten in het Hoogerhuis. Ofschoon de regeeringsaanhang onder de Pairs nog grooter was dan in de Gemeenten, wist Chesterfield door zijn groote redenaarsgaven, zelfs te midden van een meerderheid, die zijn inzichten niet deelde, zich voor de regeering geducht te maken. Menige rede wordt door tijdgenooteu geroemd, die persoonlijk onwil of wrok tegen hem koesterden. Onslow, de speaker, een aanhanger der Walpole's, brengt, even als de jongere Horace Walpole[1)], zij het ook met onwillige stem, hulde aan zijn groot talent. Hij noemt hem den geestigsten man van zijn tijd en een sierlijk redenaar. ‘Door zijn ambassade in Holland had hij eenige kennis van zaken: hij zorgde bovendien goed op de hoogte van zijn onderwerp te zijn, als hij aan het debat deelnam. Niemands redevoeringen werden ooit meer bewonderd en trokken meer gehoor, dan de zijne. Voornamelijk waren zij geliefd bij hen, die of van zijn geest genoten of er behagen in vonden, om de ministers aan de kaak te zien gesteld door zijn talent van ridiculiseeren, of de bitterheid van zijn ironie, een wapen, dat hij meesterlijk hanteerde en nooit naliet te bezigen. De ministers, die in het Hoogerhuis zitting hadden, waren bang voor zijn geestigheden. Maar bovenal was men bang voor zijn scherpe pen, want de scherpste stukken in een der oppositiebladen werden hem toegeschreven.’[2)]

1) Zoon van Sir Robert.
2) *Speaker Onslow's Remarks*, bij COXE, Sir *Robert Walpole*, II .554 sqq. Verg. *Letters* of *Horace Walpole* passim.

Het komt niet met de strekking dezer studie overeen, dien achtijarigen strijd in bijzonderheden na te gaan. Debatten over den zevenjarigen duur van het parlement, over staande legers, over het ontslag van officieren wegens afkeuring van regeeringsvoorstellen, over de emancipatie der kwakers en over meer dergelijke onderwerpen, zijn zelfs voor de wordingsgeschiedenis der parlementaire regeering, tot wier barensweeën zij behooren, van ongelijke waarde. De oppositie tegen Walpole bovendien ontleende te veel scherpte aan persoonlijke grieven, om het recht steeds op haar zijde te hebben. De tijdgenooten beheerschen, zoodat niemand zich ter zijde kan stellen, maar ook niemand zich verheffen, om of als mededinger of als opvolger te kunnen optreden, is de niet zeldzame misslag van staatslieden, die gewoon zijn meer op den weg, door hen persoonlijk afgelegd, te letten, dan op dien, welken de volksontwikkeling voortaan heeft te gaan. Walpole plukte met ieder jaar, in de toenemende kracht der oppositie, er de wrange vruchten van.

In November 1733 trad Chesterfield in 't huwelijk met Melusina van Schulemburg, in naam de nicht, volgens de publieke opinie de dochter van de hertogin van Kendal, de oude maitresse van George I. Hij herstelde door dit huwelijk eenigszins zijn finantieele krachten, die door zijn schitterende levenswijze in de Republiek ernstig geleden hadden. Zijn verhouding tot het hof werd er niet beter door. George II had dit huwelijk lang tegengehouden, op grond van Chesterfield's verslaafdheid aan het spel. De vroegere lord of the bedchamber kende den voormaligen prins van Wales te goed, om de teederheid van Z. M's. conscientie niet op den waren prijs te stellen.

In deze positie vond de jonge Prins van Oranje, toen hij in 't laatst van 1733 naar Engeland overkwam, om zijn huwelijk met Anna van Hanover te voltrekken, den nog voor korten tijd zoo invloedrijken ambassadeur in de Republiek terug. Op vijandigen voet met de regeering[1)] en in ongenade bij het hof, had niettemin Chesterfield invloed genoeg, om, met hulp van den bisschop van Londen, zijn vriend en vroegeren huiskapelaan in den Haag, Richard Chenevix, tot kapelaan van de prinses van

1) Als ondste van de commissie moest Chesterfield koningin Caroline toespreken, toen het Hoogerhuis haar deed gelukwenschen. Zie de scène bij lord Hervey, I. 314 enz.

Oranje te doen aanstellen, ondanks het verzet van den minister, die in hem slechts een beschermeling en een werktuig van Chesterfield zag[1)].

De vijandige verhouding, die indertijd tusschen den tegenwoordigen koning als prins van Wales en diens vader George I had bestaan, herleefde tusschen George II en zijn zoon, zij het ook om geheel andere redenen. Ditmaal nam de verwijdering nog hatelijker karakter aan, omdat ook de moeder niet alleen er in werd betrokken, maar zelve heftig tegen haar zoon partij koos. Op haar sterfbed weigerde zelfs Caroline van Brandenburg zich met haar kind te verzoenen.

Gelijk onder den eersten George sloot de oppositie zich onder den tweeden aan den Prins van Wales aan, en steunde deze haar door zijn hooge positie, zijn invloed en somtijds door zijn stem in het Hoogerhuis. Desniettemin slaagden de vijanden van Walpole er niet in, den gehaten tegenstander ten val te brengen, zoolang de buitenlandsche politiek de natie niet tegen den premier deed opstaan.

De onderwerping van Engeland aan de belangen van het Hanoversche keurvorstendom was de hoofdgrief, ook tegen Walpole's buitenlandsch beleid. Toen de Poolsche successie-oorlog (1733-35) dreigde Europa in brand te ontsteken, nam de beschuldiging, die tot dusver een meer algemeene was en feitelijke bewijzen had gemist, het eerst, sedert het tractaat van Weenen, een stelligen, beslisten vorm aan. De Nederlandsche Republiek, om

1) Chenevix deed later een huwelijk, dat hem aan het hof krachtigen steun scheen te beloven.

Een bekende figuur aan het hof van George II was Mrs. Clayton, lady Sundon. Zij was lady of the bedchamber van de koningin, op wie zij zoo grooten invloed had, dat zelfs Walpole dien niet aan 't wankelen kon brengen. Zij had het geheim ontdekt van koningin Caroline's kwaal, dat deze zorgvuldig voor allen, ook voor den koning, verzweeg. Daarop, zegt men, berustte haar groote invloed. Deze Lady Sundon wist te bewerken, dat bij het huwelijk van prinses Auna, eene harer nichten, Miss Dorothy Dijves, bij de prinses van Oranje als maid of honour werd geplaafst. De kapelaan der prinses, Chenevix, won de nicht der invloedrijke tante voor zich en vroeg Dorothy Dijves ten huwelijk. Ofschoon aauvankelijk zeer gebelgd over de vermetelheid van den jongen man, die zoo hoog zijn oogen durfde opslaan, gaf lady Suudon later toe. Ik geloof echter niet, dat Chenevix er veel voordeel van gehad heeft. Hij werd in 1745 bisschop van Killaloe, later van Waterford, maar had dit aan Chesterfield, niet aan haar, te danken. Hij bleef met Chesterfield steeds zeer bevriend. Verg. *Letters and Works*, III. 158 passim. - *Letters of Horace Walpole*, I. CXXX, CXXXII, CXII, 114. -

den krijg te ontgaan, liet uit vrees voor de barrière, die Oostenrijk niet kon, Engeland niet wilde voorzien, door Franschen invloed zich bewegen tot een tractaat, waarbij de Oostenrijksche Nederlanden door Frankrijk neutraal werden verklaard. De oppositie beschuldigde openlijk de regeering, dat zij de Staten-Generaal tot dien stap had gedwongen. Ter wille van Hanover had zij in 't geheim met Frankrijk geheuld, en aan den keizer en de Nederlanden de hulp geweigerd, waartoe zij volgens het Weener tractaat verplicht was. De regeering van Walpole wierp de beschuldiging verre van zich, en noemde de passieve houding van Engeland het gevolg, niet de oorzaak van het neutraliteitsverdrag, door de Republiek gesloten.

Voor Chesterfield, die zich als een der vaders van het Weener tractaat beschouwde, dat de oude verstandhouding tusschen Oostenrijk en de zeemogendheden had hersteld, was het een bittere grief, dat Walpole's inschikkelijkheid voor Hanoversche belangen op de nauwe betrekking tot de Republiek ongunstig werkte. Maar nog had de regeering de meerderheid, ook bij verkiezingen, voor zich.

Doch aan den politieken horizont vertoonden zich eerlang zwaarder wolken. Engeland geraakte met Spanje in twist (1737) over commercieele belangen, en het recht van scheepsonderzoek op zee, dat de Spaansche regeering zich toekende. De patriotten - de tegenstanders der Hanoversche, dynastieke politiek - beschuldigden den minister, dat hij onverschillig voor nationale eer en belangen was. De handelsgeest des volks verklaarde zich met heftigheid tegen Walpole en eischte oorlog met Spanje. In strijd met zijn eigen overtuiging liet hij zich tot een oorlogsverklaring aan Spanje verleiden.

Wat zijn vroeger verzet had aangevangen, voltooide de ongelukkige loop van den krijg. De groote schade, die de handel leed, werd aan de krachteloosheid geweten, waarmede Walpole den krijg voerde. Een algemeene kreet ging tegen den minister op, die Engelands eer niet handhaafde en den handel berooven liet. Bij deze eerste grief voegde zich eerlang een tweede. Keizer Karel VI stierf (29 Oct. 1740), zoodat Engeland geroepen werd om de rechten van Maria Theresia volgens de opgenomen verplichtingen te verdedigen. Tot haar tegenstanders behoorde Frankrijk, als verboudene van Spanje en Beijeren. Beducht voor een algemeenen Europeeschen oorlog zocht Wal-

pole door subsidiën aan de Oostenrijksche vorstin aan Engelands verplichtingen, en door onderhandelingen met haar bestrijders aan zijn persoonlijke zucht naar vrede te voldoen. Niettemin vertrok Koning George, die zijn eigen bedoelingen had, naar Hanover, waar hij een legercorps zou bijeenbrengen, om Maria Theresia bij te staan. In waarheid zou het slechts dienen om Hanover te verdedigen, niet om oorlog te voeren, beweerde de oppositie. En de uitkomst scheen de juistheid der beschuldiging te bewijzen. Aangevallen door een Fransch legercorps, moest George in een verdrag (Sept. 1741) bewilligen, waarbij Hanover voor een jaar neutraal werd verklaard en beloofde geen ondersteuning aan de koningin van Hongarije te schenken.

Een kreet van ergernis ging tegen de regeering op, die noch Engeland tegen Spanje, noch Maria Theresia tegen haar vijanden te verdedigen wist. Al was Walpole aan het laatste verdrag volkomen onschuldig, het werd hem verweten. Van alle kanten namen de beschuldigingen en beschuldigers toe, terwijl de rijen zijner aanhangers en vrienden door vrees en verraad aanvingen te dunnen. Newcastle's toon, tot dusver onderworpen en volgzaam, werd hooger en aanmatigender, naarmate hij het oogenblik zag naderen, waarop hij Walpole ten val kon brengen, gelijk hij Townshend gedaan had. Toen de verkiezingen van 1741 zich tegen den premier verklaarden, en zijn meerderheid was weggesmolten, liet zich eindelijk Walpole bewegen om den ongelijken strijd op te geven, en voor de macht zijner vijanden en het verraad zijner ambtgenooten het hoofd te bukken.

Een juichtoon ging op, toen de val van den gehaten minister (Jan. 1742) bekend werd. De vrijheid van Engeland scheen gered: niet langer zouden Engelands belangen door die van een keurvorstendom worden beheerscht.

De oppositie, die jaren lang Robert Walpole had bestreden, bestond uit de meest vreemdsoortige bestanddeelen, Jacobieten, Tories, Whigs, Katholieken, Ieren, enz. Welke namen zij ook voerden, de haat tegen Walpole was hun eenige band van vereeniging geweest. Toen deze verbroken werd, dreigde zij uiteen te spatten. Om een krachtig bewind mogelijk te maken, scheen het daarom raadzaam een ministerie op den meest breeden grondslag zoo samen te stellen, dat alle partijen zouden vertegenwoordigd zijn en de regeering steunen.

Doch ditmaal vond het denkbeeld nog geen bijval. Het kabinet, dat optrad, is in de parlementaire geschiedenis onder den weinig vleienden bijnaam van ‘the drunken administration’ bekend. Het dankte dien aan een minder nobele eigenschap van den premier, lord Carteret. Hij is nooit nuchter, schreef een tijdgenoot[1]. Een begaafd en talentvol man, vol van stoute ontwerpen, slaagde Carteret er niet in, de partij, tot wier eminente hoofden hij jaren lang was gerekend, aan zijn ministerie te verbinden. Deze heftige leider der oppositie bleek als minister niet bestand tegen de bedwelming van de hoflucht. Hij boog het hoofd voor koning George en werd een der gewilligste dienaren der Hanoversche politiek. Newcastle, Hardwicke en de andere ambtgenooten van Walpole, die bij des meesters val als de ratten het zinkende schip hadden verlaten, om over te loopen op vijandelijken bodem, zouden desniettemin het hem niet envel hebben geduid, indien de vorstelijke gunst, die hij verwierf, ook hun ten goede ware gekomen.

In de laatste jaren van Walpole had William Pitt, de toekomstige Earl of Chatham, zijn roemvolle politicke loopbaan aangevangen. Als lid der oppositie had hij zijn eerste lauweren behaald. Noch hem noch Chesterfield, wien Pitt in deze jaren ‘den eenigen man, die Engeland kan redden,’ noemde[2], was een plaats in het ministerie aangeboden. Aanvankelijk vond niettemin de politiek van Carteret bij hen goedkeuring. Hij brak met de halve maatregelen van zijn voorganger en deed Engeland krachtig optreden. Maria Theresia werd niet alleen met subsidiën ondersteund, maar ook met een leger, dat naar Vlaanderen werd gezonden. Om de Nederlandsche Republiek, die tot dusver een onzekere en weifelende houding had aangenomen, tot wakkere deelneming aan den krijg te verbinden, stak hij zelfs de zee over en bracht een bezoek aan den Haag.

Doch de aanvankelijk gunstige stemming veranderde spoedig.

De koningin van Hongarije werd, weinige maanden na Walpole's val, door Frederik II tot den vrede van Breslan (Juli 1742) gedwongen. Van dezen hoofdvijand bevrijd, richtte Maria Theresia al hare krachten tegen den keurvorst van Beijeren, die zich veroorloofd had de Duitsche keizerskroon aan te nemen. Op

1) Horace Walpole to Sir Horace Mann, 30 Nov. 1743. *Letters of Horace Walpole*, I. 279.
2) *Correspondence of William Pitt, earl of Chatham*, I. 2.

den dag zijner kroning in Frankfort viel zijn hoofdstad in Oostenrijksche handen. Beijeren, met zijne bondgenooten, Frankrijk, Spanje, waren bestemd om Oostenrijk vergoeding te verschaffen voor het verlies van Silesië, dat aan Frederik II was afgestaan.

Aan deze politiek van wraak en wraakoefening, de vrucht van het diep gekwetst gevoel der vrouw en der vorstin, leende zoowel George II als Carteret bereidwillig het oor. Even traag als Engeland in den aanvang van den oorlog de Oostenrijksche vorstin had ter zijde gestaan, even gewillig schenen koning en minister thans, om haar bij haar stoute plannen te steunen. George II, bij wien de lust ontwaakte, om den gehaten mededinger van Pruissen tot de oude onbeduidendheid van een markgraaf van Brandenburg terug te dringen, en hem van zijn landen te berooven, ten einde die bij Hanover te voegen, voelde zijn ijdel klein hoofd gloeien van eerzucht, om de krijgslauweren van een Willem III te verwerven. Met voller harte wierp hij zich in den krijg, om roem en buit te behalen.

Engeland sloot met verschillende Duitsche vorsten verdragen, waarbij het eenige duizenden hunner onderdanen tegen goede guineas huurde of kocht. Ook George II, keurvorst van Hanover, verhuurde aan zich zelf als koning van Engeland[1)] een 10.000 man, die de Engelsche regeering betaalde.

Deze politiek was het niet, die Carteret als hoofd der oppositie had voorgestaan. Tegen de vredelievendheid van Walpole was gestreden, omdat het tractaat van Weenen Engeland verplichtte Maria Theresia bij te staan. Maar de ontwikkeling, nu aan den krijg gegeven, was door niemand geëischt of gewenscht. Alle rollen werden diensvolgens verwisseld. De oppositie, vroeger oorlogszuchtig, pleitte thans voor den vrede. Het ministerie, vroeger vredelievend, verdedigde thans den oorlog. Carteret deed in anderen vorm hetzelfde, wat aan zijn voorganger was verweten: hij schikte zich naar Hanover. Tegen hem, als tegen Wal-

1) Het was naar aanleiding van dit beruchte verdrag, dat Chesterfield met Waller het uitgebreide politiek pamflet bewerkte: *The case of the Hanover forces*, waarnit ik in den tekst de beschuldiging aangaande de nentraliteit der Republiek heb medegedeeld. Daar lord Mahon het niet heeft opgenomen, en ik het te vergeefs hier te lande gezocht heb, stond mij slechts het uittreksel van Dr. Maty ten dienste. Verg. *Letters and Works* V, *Preface*.

pole, keerde zich het verzet zijner vroegere medestanders, William Pitt bij de Gemeenten, Chesterfield in het Hoogerhuis. ‘Het is maar al te duidelijk - riep de latere Chatham uit - dat dit groote, dit machtige koningrijk slechts als een provincie van een verachtelijk keurvorstendom wordt beschouwd.’ Maar Carteret, die een meerderheid in het parlement had, bekommerde zich niet om vroegere tegenstanders, of om den onwil, waarmede sommige ministers hem volgden. ‘Op de menschenmarkt van Europa’, zoo als Pitt sprak, huurde Engeland voortdurend troepen, om de eerzucht van den Hanoverschen koning en de stoute plannen van Maria Theresia te dienen. De publieke opinie verklaarde zich meer en meer tegen de oorlogzuchtigheid der regeering. ‘Geen Hanoversche koning!’ was de dronk, die ook in royalistische kringen gehoord werd. Zelfs de overwinning, die George - de laatste der Engelsche koningen, die een leger aanvoerde - in 1743 bij Dettingen behaalde, bracht geen verandering in de stemming der natie te weeg. Maar Carteret hield standvastig vol. Een verdrag, in 't najaar van 1743 te Worms gesloten, verbond Engeland op nieuw aan Oostenrijk en Sardinië, en legde het nieuwe verplichtingen tot groote finantieele opofferingen op.

Tot dusver hadden Frankrijk en Engeland slechts als bondgenooten, de eerste van Beijeren en Spanje, de laatste van Oostenrijk, aan den oorlog deel genomen en elkander bestreden. In 1744 veranderde de toestand. Frankrijk zelf verklaarde aan England den krijg. Sinds was de kans geringer dan ooit, dat de vredelievende politiek der oppositie zou zegevieren. Doch wat politiek beginsel niet vermocht, scheen persoonlijk belang te zullen bewerken.

Lord Carteret, die in 1744 door den dood zijner moeder Earl of Granville werd, en onder dezen naam meer bekend is dan onder den eerste, telde zijne vijanden niet alleen onder zijne tegenstanders, maar ook onder zijne ambtgenooten. Voornamelijk was het de hertog van Newcastle, en diens broeder Henry Pelham, eerste lord van de schatkist, die zich tegen zijn plannen verzetten. Het staatkundig verschil was bij Newcastle meer voorwendsel, dan ernst. De beleedigende overmoed, waarmede Carteret zijne ambtgenooten, inzonderheid hen, de Pelhams, bejegende, deed hen de hand reiken aan de oppositie, aan Pitt en Chesterfield, om ontslagen te worden van het

drukkend overwicht van den premier, wiens hooge gunst bij den koning hen zelven bedreigde. Een politieke intrigue[1] volgde, die Granville (Nov. 1744) ten val bracht.

'De ministers zijn de koningen van het land', jammerde George II, toen hij gedwongen werd Carteret te ontslaan. Van een benoeming van Chesterfield en Pitt wilde hij niet weten. De eerste had hem diep gegriefd, door een dier snijdende woorden, gelijk de edele lord dikwijls ten beste gaf. Eens, dat er sprake was van den pretendent, die met een inval dreigde, zeide Chesterfield spottende: 'het is heel gemakkelijk om met de Jacobieten vrede te sluiten. Laat Z.M. aan den pretendent Hanover afstaan. Engeland zal niet voor de tweede maal een koning van daar laten komen.' Bovendien had hij onlang[S] een legaat, door George I aan de hertogin van Kendal gemaakt, doch door George II niet uitbetaald, opgeëischt en Z.M. met een proces bedreigd. Desniettemin moest de koning toegeven. Bij de samenstelling van het kabinet, waarin thans allerlei elementen van de vroegere oppositie werden opgenomen - het dankte daaraan zijn naam: *the broad-bottom administration* - werd Chesterfield tot lord-luitenant van Ierland benoemd.

Hem werd echter een voorwaarde gesteld, om den koning eenigszins met de verandering te verzoenen. Voordat hij zijn hoog ambt te Dublin zou aanvaarden, moest hij naar de Nederlanden gaan, om de Republiek tot krachtige deelneming aan den krijg op te wekken. George was zoo boos op hem, dat hij eerst weigerde hem een afscheidsaudientie te geven: en toen hij ook hierin bewilligen moest, de nieuwe ambassadeur geen ander woord van hem ontving, dan dit: 'gij hebt uw instructiën, mylord.' Chesterfield boog en ging.

Oogenschijnlijk was deze missie in onverzoenlijken strijd met de vredelievende inzichten, die Chesterfield tegen Carteret had voorgestaan. Hij heeft later zijn houding toegelicht op eene wijze, die volkomen bevestigd wordt door de sinds bekend geworden bescheiden. Toen hij in 1748 als secretaris van Staat aftrad, zond hij een apologie van zijn gedrag[2] in 't licht en besprak daarin ook deze dagen.

1) Verg. o.a. de bescheiden, tot deze intrigue betrekkelijk, medegedeeld bij COXE, *The Pelham administration* I. 176. - *Diary of Marchmont* 6 Nov. 1744 sqq.
2) *An apology for a late resignation.* - *Letters and Works* V. 59.

De grondslag zijner vereeniging met de Pelhams was de zucht naar vrede. De beide partijen - de ministeriëele en de oppositie - kwamen overeen, om, zoo spoedig als de omstandigheden het vergunden, den koning van de noodzakelijkheid te overtuigen, om een einde aan den krijg te maken, die niet voor de belangen van England, maar voor die van Hanover gevoerd werd. De algemeene volksaf keer, de zware druk der subsidiën, die Engeland betaalde, en de onwil van Holland, om aan Frankrijk den oorlog te verklaren, zouden gronden genoeg aan de hand geven, om Z.M. tot verandering zijner politiek te dwingen. Chesterfield noemde het don Quichotterie, aan Oostenrijk een vergoeding voor Silesië te willen bezorgen, en ontkende, dat Engeland daartoe eenige de minste verplichting had.

Deze voorstelling, jaren later gegeven, wordt geheel bevestigd door een officiëel staatsstuk[1)] uit de dagen zelve. De Pelhampartij in het ministerie bewerkte den val van Granville, door Z.M. de keus te laten tusschen het ontslag of van hen zelven, of van den staatsman, die den oorlog à tort et à travers doorzette. Zij boden een memorie den koning aan, waarin zij de politieke houding, die zij verdedigden, geheel afhankelijk stelden van de rol, die de Nederlandsche Republiek zou willen spelen. ‘De grond, waarop de maatregelen van Groot-Brittannië berusten, is het vertrouwen, dat de Staten-Generaal, volgens de bestaande tractaten, cause commune met ons zouden maken. Daar Holland de eenige onzer bondgenooten is, die geen subsidie van ons krijgt, draagt Engeland den geheelen last van den krijg alleen. Wij hebben geen verdrag met Holland, dat de verhouding der krachten, ter zee en te land, bepaalt, of de sommen vaststelt, door beide mogendheden voor den krijg te leveren. De gevolgen van dezen toestand zijn voor onze oogen. Onze oude, natuurlijke bondgenooten gaan hun eigen weg; zij kunnen ons loslaten, zoodra zij maar willen. Het is daarom noodig, dat de Republiek tot een oorlogsverklaring aan Frankrijk gebracht worde, en met Engeland een verdrag sluite, dat de samenwerking regelt. Een minister van hoogen stand en bekwaamheid moet onverwijld naar de Nederlanden gaan. Indien hij echter niet slaagt, en onze oudste en voornaamste verbondenen weige-

1) Zie het ministerieel *Memorial* van 1 Nov. 1744, bij COXE, *The Pelham administration*, I. 177.

ren zich met ons te verbinden, dan doet zich ernstig de vraag voor, of wij niet, in vereeniging met Holland naar een geschikt middel moeten uitzien, om tot een algemeenen vrede te komen.'

Op deze grondslagen berustte het coalitie-ministerie, waarin Chesterfield als lord-luitenant van Ierland optrad. Natuurlijk kon het niet onmiddellijk een einde aan den krijg maken: de verbintenissen, die Engeland had aangegaan, en de krijg zelf, waarin men verkeerde, beletten elk overhaast besluit. Maar het vredelievend karakter van zijn politiek was openbaar. Pitt, die nog buitengesloten was, sprak het weinige weken later (Januari 1745) uit, toen het ministerie de middelen voor den krijg in Vlaanderen aanvroeg. Hoe ook gemarteld door jicht, die hem van zijn jeugd af vervolgde, trad hij op, om de aanvrage te ondersteunen. 'Indien dit de laatste dag van mijn leven was - sprak hij - wil ik hem in het huis der Gemeenten doorbrengen, omdat ik oordeel, dat de toestand van mijn land nog ellendiger is dan die van mijn gezondheid.' Nadrukkelijk wees hij er op, hoe de geldaanvrage nu een geheel ander karakter droeg, dan in 't vorige jaar. Toen overheerschte een noodlottige invloed in 's konings raad: toen scheen het, dat men maar krijg op krijg, uitgave op uitgave stapelde, ten einde Oostenrijk in zijn avontuurlijke plannen, de herwinning der avulsa membra imperii, te steunen, zonder op het belang van Engeland te letten. 'Nu daarentegen is het doel, om door een enge verbintenis met Holland, aan vrienden en vijanden een billijken vrede aan te bieden, zonder den krijg langer voort te zetten, dan onze eigen rechten en die onzer bondgenooten eischen.'

Zou de Nederlandsche Republiek tot deze enge verbintenis te bewegen zijn?

Er was geen grond, om het te verwachten. Het ministerie hoopte het niet. Het wenschte integendeel, dat de staatslieden der Republiek zouden weigeren. Dan zou de koning moeten erkennen, dat Engeland, verlaten door zijn oude en natuurlijke bondgenooten, verplicht was om een einde aan den krijg te maken.

In de laatste dagen van Januari 1745 vertrok Chesterfield naar den Haag. Hij moest de Republiek trachten te bewegen, om openlijk den oorlog aan Frankrijk te verklaren, en over de krijgsoperatiën een overeenkomst met Engeland te treffen. Dit was de tweeledige taak, die hem was opgedragen. Slechts de voorstanders van den krijg hoopten, dat hij slagen zou. Hij niet.

De Republiek der Vereenigde Nederlanden had sedert het uitbreken van den Oostenrijkschen successie-oorlog gewankeld tusschen raad geven en niets doen. Gelijk Engeland was zij door het tractaat van Weenen verplicht, om de Pragmatieke Sanctie te handhaven. Niettemin had zij zich twee jaar lang tevreden gesteld met het aanbieden van bemiddeling en het verleenen van subsidiën. In 1740 en 1741 was wel tot eenige versterking van het leger, ten minste op het papier, besloten, maar het was de Oostenrijksche vorstin niet ten goede gekomen. Vrees voor Frankrijk en Pruissen en de weifelende houding van Engeland werkten samen om de Republiek in een gedragslijn te sterken, die door de zwakheid van den staat en door den binnenlandschen toestand gebiedend scheen voorgeschreven. De heerschende oligarchie zag een oorlogsverklaring voor het einde van haar heerschappij aan, omdat zij tot de herstelling van het stadhouderschap en de verheffing van den Prins van Oranje zou leiden. Eigenbelang en nationale zwakheid, wrange vrucht van de jarenlange verwaarloozing van alle openbare belangen, scheen de onwaardige houding tot plicht te maken. De invloed van Frankrijk, sedert 1732 in de Republiek herlevende en stijgende, steunde krachtig de vredespartij. Toen, na Walpole's val, Carteret een leger naar de Oostenrijksche Nederlanden zond en de vestingen van Vlaanderen bezette, werd dit krachtsbetoon van den bondgenoot door Frankrijk als een wapen gebruikt, om de Republiek schrik aan te jagen, en wantrouwen tegen de bedoelingen van Engeland te wekken. ‘Wij zijn er in geslaagd - verklaarde in 1743 de secretaris der Fransche ambassade - Holland tot een non valeur dans les comptes de l'Angleterre te maken.’

Desniettemin dreef de gisting in de Republiek, de invloed der stadhouderlijke partij en de aandrang van Engeland de Staten tot maatregelen, die, gelijk steeds elke bascule-politiek, de tegenstanders niet wonnen en de eigen aanhangers ontevreden maakte. Een commissie uit de Staten van Holland, aan welke in het najaar van 1742 een onderzoek der tractaten werd opgedragen, besliste, dat de Republiek verplicht was de koningin van Hongarije met troepen en niet als tot dusver met geld alleen bij te staan. Doch tot een krachtiger en waardiger houding leidde ook dit niet. Een leger van 20.000 man werd uitgerust, maar kwam te laat, om aan den slag bij

Dettingen (1743) deel te nemen, en keerde na eenige marschen op Duitschen bodem terug, zonder iets verricht te hebben. De leiders der Republiek wilden aan den oorlog slechts deelnemen als bondgenoot van Oostenrijk, maar niet als vijand van Frankrijk. Zij meenden door dit voorbehoud zich voor de vijandschap van Lodewijk XV te vrijwaren en het oorlogsgevaar van de grenzen verwijderd te houden.

In het begin van 1743 stierf de kardinaal de Fleuri. Zijn dood effende de baan voor de oorlogspartij aan 't Fransche hof, die voor 't oogenblik Lodewijk XV medesleepte. In Maart des volgenden jaars verklaarde Frankrijk, dat tot dusver slechts als verbondene van Spanje en Beijeren aan den krijg had deelgenomen, den oorlog aan Engeland en Oostenrijk. Wel verschoonde het nog de zwakke Republiek, maar blijkbaar alleen onder de stilzwijgende voorwaarde, dat zij als tot dusver zou voortgaan de speelbal van Frankrijk te zijn en uiet wagen tegen te spartelen. Hoe ernstig elke daad, die van iets getuigde, wat men zelfstandigheid van een volk gewoon is te heeten, in Parijs werd opgenomen, bewees de ontevredenheid der Fransche regeering over het samenbrengen van een leger. Toen de Hollandsche troepen naar Duitschland vertrokken, vertrok ook de Fransche gezant de Fénélon[1)], de zaken der ambassade aan den secretaris, den abt de Laville, opdragende.

Met de openlijke deelneming van Frankrijk aan den strijd,

1) Het was in de laatste maanden (Augustus 1743) van zijn verblijf, dat hij Voltaire als geheim agent der Fransche regeering in den Haag zag verschijnen. Verg. de *Etudes diplomatiques* van DE BROGLIE, *la première latte de Fréderic II et Marie-Thérèse*, in de *Revue des Deux Mondes*, 1 Avril 1884, waar vele nieuwe bijzonderheden, aan het archief van het *ministèrs des affaires étrangères* ontleend, aanvullen wat in de *Correspondance générale de Voltaire* (Oeuvres complètes LIII. p. 450, sqq.) voorkomt, en daaruit door Jhr. C.A. van Sypestein, in zijne *Historische herinneringen uit de XVIIIIe eeuw*, bl. 55 enz., gedeeltelijk is medegedeeld.

De marquis de Fénélon werd in 't begin van 1744 tot luitenant-generaal bij het leger in Vlaanderen benoemd. Hij kwam in Maart nog even in Holland, om de oorlogsverklaring aan de Staten te berichten en afscheid te nemen. Hij was bijna twintig jaar in den Haag gezant geweest. Hij sneuvelde in den slag bij Rocoux, October 1746. *Journal de Barbier* IV. 192. De abt de Laville was eerst gouverneur bij de Fénélon's kinderen, maar werd later secretaris van den gezant en een uitnemend medewerker om den Franschen invloed in de Republiek te versterken.

breidde zich niet alleen het oorlogstooneel uit, maar vermeerderden ook de moeielijkheden voor de regenten der Republiek. Nog voor de oorlogsverklaring was Engeland met een inval van den Jacobitischen pretendent bedreigd, die met Fransche schepen zou worden overgevoerd. George II eischte van de Staten de hulp, door het tractaat van 1678 hun opgelegd. Twintig oorlogsschepen en zes duizend man hulptroepen, uit de barrière in de Oostenrijksche Nederlanden gelicht, werden naar Engeland gezonden, ondanks de memoriën, door den abt de Laville er tegen ingediend. Door ditmaal eenigermate trouw aan de opgenomen verplichtingen te zijn, meende de Republiek geen rechtmatigen grond van bezwaar aan Frankrijk te geven, en tevens de gunst van Engeland, die men bij ernstig gevaar niet missen kon, zich te verzekeren. Doch hardnekkig weigerde zij den oorlog aan Frankrijk te verklaren, hoe sterk de drang van Engelsche zijde was, en hoe krachtig ook de Oranjepartij zich voor een krijg uitsprak. Zelfs de kennisgeving van Lodewijk XV, dat de veldtocht van dit jaar zich naar de Oostenrijksche Nederlanden zou richten, en ook de barrière niet langer verschoond kon worden, bracht geen verandering in het besluit te weeg, schoon de onrust groot en algemeen was, die het vooruitzicht wekte. Om het dreigend gevaar, zoo mogelijk, te bezweren en Frankrijk's vriendschap te behouden, besloten de Staten een buitengewoon gezant naar Parijs te zenden. Unico Willem, graaf van Wassenaar, vertrok, om voorslagen tot een algemeenen vrede te doen. De Republiek had, geheel buiten weten van Maria Theresia, preliminairen opgesteld, die aan Frankrijk werden aangeboden. Maar te Parijs dacht men evenmin als te Londen, waar Carteret nog regeerde, aan vrede; de voorslagen van Wassenaar werden geheel onaanneembaar verklaard[1].

Te Parijs wilde men den oorlog en de verovering der Oostenrijksche Nederlanden. Binnen het verloop van weinige weken werden de barrièresteden door de Franschen bezet, in hun bewegingen niet gehinderd of belemmerd door de troepen der verbondenen, wier aanvoerders, naar Willem van Haren schreef,

1) Verg. Mr. J.K.J. DE JONGE, *De diplomatie gedurende den Oostenrijkschen successieoorlog*, bl. 75. - DR. A. BEER, *Holland und der Oesterreichische Erbfolge-krieg*, s. 33. - *Mémoires d'Argenson* IV. 336.

‘elkander noch achting noch eerbied toedroegen, en er alleen op gevat schenen, om malkanderen tegen te spreken[1].’ Ware de Oostenrijksche Aartshertog Karel van Lotharingen niet onverwachts aan den Rijn verschenen, zoodat het Fransche leger grootendeels moest wegtrekken, om een inval van den vijand in Frankrijk zelf te voorkomen, reeds in dezen enkelen veldtocht van 1744 zou Maurits van Saksen de verovering der Oostenrijksche Nederlanden hebben voltooid.

Voor 't oogenblik week het gevaar terug, doch het bleef dreigende. De regenten der Republiek konden voorzien, dat de legers van Frankrijk in een volgend jaar aan hare grenzen zouden staan, zoo niet nieuwe afleiding elders het voorzetten van den strijd in de Nederlanden belette, of een vredesverdrag een einde aan den krijg maakte. De voorspoed der Fransche wapenen deed hen minder dan ooit tot een oorlogsverklaring neigen, die hen met een inval op eigen grondgebied en al de noodlottige gevolgen voor hun heerschappij bedreigde, welke de herinnering aan 1672 hun voor oogen stelde. Om dezen jammer te voorkomen, waren zij tot alles bereid. In den nazomer van 1744 nam Frederik de Groote, die Maria Theresia zich door verschillende verbonden steeds sterken zag, zoodat hij voor het behoud van Silesië begon te vreezen, in alliantie met Frankrijk en Beijeren op nieuw de wapenen op. Om de rust in het Duitsche rijk, zoo 't heette, tegen zijn verstoorders te handhaven, sloten Engeland, Saksen en Oostenrijk te Warschau een verdrag. Hieraan nam de republiek, een paar weken voor Chesterfield's komst, deel, en beloofde aanzienlijke sommen aan den keurvorst van Saksen, voor de troepen die hij tegen den Pruisischen koning te velde zou brengen[2]. Tot geldelijke

1) *Verslag aan de Staten van Friesland*, in 1745: uitgegeven door DR. J. VAN VLOTEN, in *Leven en Werken van W. en O.Z. van Haren*, bl. 163.
Het was vooral de Engelsche Generaal Wade, op wien de schuld der verdeeldheid werd geworpen.

2) Januari 1745.
De keurvorst van Saksen heeft aan de opgenomen verplichtingen niet voldaan, maar integendeel in het volgend jaar een gelijk getal troepen aan Frankrijk overgegeven. Voor die handelwijze waren verschillende redenen, die ik hier niet ontwikkelen kan. Maar de Engelsche gezant te Dresden, Sir Charles Hanbury Willinms, vermeldt in een zijner brieven eene bijzonderheid nopens den Hollandschen gezant Calkoen, die ik even bespreken wil. ‘De ware oorzaak, (zegt hij) waardoor de geallicerden dit hof (van Dresden) verloren hebben, en het in de armen van Frankrijk gedreven, is deze. Mr. Calkoen, minister van Holland, had last om over het in dienst nemen van Saksische troepen te onderhandelen. Hij deed inderdaad het voorstel: maar gelijktijdig voorkwam hij de aanneming, door aan graaf Brühl te vertellen, dat, ofschoon hij in officieele qualiteit verplicht was om Saksische troepen te vragen, hij, als vriend van het hof van Dresden, niet kon nalaten te zeggen, dat hij zeer betwijfelde, of zij wel of ook maar geregeld betaald zouden worden. Zoo sprak die perfide Hollander: en hij bewoog natuurlijk graaf Brühl, die slechts aan het geld dacht, om de troepen te weigeren.’
Indien dit verhaal waar is, dan blijkt er duidelijk uit, hoe de regenten der Republiek - want Calkoen heeft natnurlijk niet zonder medeweten zijner zenders gehandeld - èn de natie èn hunne bondgenooten bedrogen. Dit is intusschen op zich zelf geen bewijs tegen de waarheid.

Maar de persoon van Sir Williams is mij niet geloofwaardig. Een man van geest, die zich door groote eerzucht en zeer sterke passiën regeeren liet, die krankzinnig stierf en zelfs, voordat dit ongeluk hem trof, vreemd en zonderling wordt genoemd, verdient bij een dergelijke beschuldiging niet op zijn woord alleen geloofd te worden. Daarbij komt, dat toen hij in Dresden dit yerhaal van Brühl vernam, de Saksische politiek reeds den omkeer had gemaakt, waarvoor deze beschuldiging tot excuus moest dienen. Het was in Aug. 1747. De brief is medegedeeld bij WALPOLE, *Memoirs of the Reign of George II*, tome II. p. 396. Het jaartal 1743 is een drukfout voor 1747. Vergelijk bl. 409, note.
Over Sir Ch. Hanbury Williams, zie *Letters of Horace Walpole* II. 98. III. 130, 132 passim. - *Letters and Works* I. 140. IV, 264 Sqq.

opofferingen was zij bereid, om de vijanden van Frankrijk te ondersteunen, en het krijgsgevaar zoo ver mogelijk te verwijderen.

In deze politieke omstandigheden bevond zich de Nederlandsche Republiek, toen Chesterfield in het begin van Februari 1745 in den Haag aankwam.

Veel was er in de laatste jaren veranderd. Van de mannen, met wie hij gewerkt had, toen hij het tractaat van Weenen voorbereidde, waren slechts enkelen over. Simon van Slingelandt was sedert jaren dood. Zijn zoon was ontvanger-generaal van Holland, maar oefende geen politieken invloed. De achtingswaardige Fagel leefde nog, maar had, des levens en des werkens moede, zijn post neergelegd en was als griffier door zijn neef opgevolgd. De politieke mannen van den tweeden en derden rang, die voor veertien jaar reeds of nog niet de eerste schreden op den maatschappelijken ladder hadden gezet, waren omhoog geklommen, al naar gelang de conventiën onder de regenten hun stijgen meer of minder snel hadden vergund. De man, met wien hij ditmaal voornamelijk zou te handelen hebben, was de Raadpen-

sionaris Anthony van der Heim. Chesterfield had hem in vroeger jaren zeker ook wel gekend, maar noch toen noch nu schijnt de indruk dezer persoonlijkheid van dien aard geweest, dat hij hem eenige vermelding in brieven of elders heeft waardig gekeurd.

Als Engelsch gezant in den Haag vond hij Robert Trevor, die in 1739 als envoyé was opgevolgd aan zijn beschermer[1] Horace Walpole, broeder van den vroegeren Engelschen premier, Robert Walpole. Sir Horace, die nooit van Chesterfield had gehouden en hem zijn bestrijding van zijn broeder niet vergaf, beval den Engelschen lord, toen diens zending naar de Nederlanden was besloten, op zeer eigenaardige wijze aan zijn protégé Trevor aan. 'Ik hoop - schreef hij[2] - wanneer onze oude vrienden Chesterfield gelukwenschen, dat hij in de regeering gekomen is, dat zij hem tevens beleefdelijk doen gevoelen, hoe zeer zij zich verwonderen, dat hij zoo lang in de oppositie is geweest; want hij is al dien tijd heel ijverig geweest, om te verzekeren dat onze familie geen krediet bij de Nederlanders had.' Dat Trevor aan dit vriendelijk verzoek heeft voldaan, is onwaarschijnlijk. Hij was gehuwd met Constantia Huybert, de dochter van den heer van Kruijningen, een oud vriend van Chesterfield. Indien de jongere Horace Walpole, de bekende briefschrijver, dezen Nederlandschen letterkundige gekend had, hij zou Chesterfield's vriendschap als een nieuw bewijs hebben aangevoerd, welk een bijzondere voorliefde de edele lord voor slechte auteurs had. Maar Trevor, later lord Trevor en viscount Hampden, heeft het zeker niet noodig gevonden, de goede verstandhouding met Chesterfield en den gezelligen omgang in het huis van zijn levenslustigen schoonvader te verstoren, door zich tot orgaan van de politieke gevoeligheid van een der Walpole's te maken. Wij vinden hem met Chesterfield samenwerken, zonder dat van eenige verwijdering blijkt. Trouwens, in hun politieke beschouwing schijnen zij het vrij wel eens geweest te zijn. En Chesterfield, hoe weinig hij zijn scherpe tong ook in toom wist te houden, legde, waar de politiek hem niet scherpte, zelden de hoffelijke innemendheid af, die, oorspronkelijk kunst, langzamerhand natuur was geworden.

1) Sir Horace Walpole had, na het tractaat van Wcenen, zijn outslag als ambassadeur te Parijs gevraagd en bekomen. In 1735 kwam hij in dezelfde betrekking naar de Nederlanden, waar hij tot 1739 bleef.

2) COXE, *Memoirs of Horatio Walpole*, p. 281.

In een secreet besogne van 8 Febr. deed hij aan de Staten opening van den hem opgedragen last. Hij kwam, om een vast plan van samenwerking in de volgende campagne vast te stellen. Daartoe moest het getal troepen, door iedere mogendheid te leveren: de quantiteit artillerie, het aandeel in de kosten van den krijg worden afgesproken. Tevens wenschte Engeland de verhouding vast te stellen, waarin beide staten aan subsidiën, zoo zij noodig werden geacht, zouden deel nemen. De conventie, die deze punten zoude bevatten, zou tot grondslag dienen voor een alliantie met al de verbondenen, en tevens tot basis voor het plan der krijgsoperatiën. Eindelijk was Chesterfield gelast nadrukkelijk aan te dringen op een onverwijlde oorlogsverklaring van de Republiek aan Frankrijk[1)].

Niemand verwachtte, ook Chesterfield zelf niet, dat deze voorslagen voetstoots door de Republiek zou worden aangenomen. Zij had tot dusver van geen concert van maatregelen willen hooren, en nog voor weinige maanden aan Trevor's vertoogen, om tot een openlijke vredebreuk met Frankrijk over te gaan, nadrukkelijk weerstand geboden. Chesterfield kende den toestand der Republiek te goed, om het verband van haar buitenlandsche politiek met den binnenlandschen partijstrijd niet in te zien.

Op 't oogenblik, dat hij in den Haag kwam, hield een nieuwe kwestie de gemoederen bezig.

1) 1°. Pour concerter et constater le nombre des troupes, que chacune des deux puissances fourniroit pour le serviee de la cause commune dans la campagne prochaine.
2°. pour convenir de la quantité d'artillerie que chacune des deux puissances s'engageroit à fournir respectivement.
3°. pour règler la quote part de chaque puissance par rapport aux fraix easuels de la guerre.
4°. pour règler les proportions dans lesquelles les deux puissances fourniront aux subsides futurs, dont elles pourront juger à propos de se charger à l'avenir.
5°. pour rediger l'accord qu'on pourroit faire sur les points susmentionnés en forme de Convention entre les deux puissances.
6°. pour en suite d'une pareille Convention conclure une alliance générale avec toutes les autres puissances, qui ont déjà pris ou qui voudroient prendre part à la défense de la cause commune, aussi bien que pour règler le plan général des opérations de la gnerre.
7°. et finallement pour réiterer la réquisition formelle de Sa Majesté à L.H.P. de déclarer immédiatement la guerre à la France, en conséquence des stipulations expresses et solennelles du Traité de 1678, le cas du dit Traitté existant incontestablement, et la République s'étant tonjours jusqu'ici distinguée par une observation religiense de tous ses engagemens.

Seer. Res. van H.H.M. 8 Feb. 1745.

Eigenlijk was het een oude. In 1742 waren zes vreemdelingen tot generaals benoemd, en niet naast, maar onder hen de prins van Oranje, stadhouder van Friesland, in den lageren rang van luitenant-generaal. Op gekwetsten toon had de prins geweigerd de benoeming aan te nemen. Zijn aanhang rustte niet en bleef voortdurend op zijn benoeming aandringen. Friesland had zelfs in 1744 verklaard, alle consenten te zullen inhouden, zoo lang zij niet tot stand was gekomen. Zijne vrienden en voorstanders, ofschoon deze scherpe houding van Friesland geenszins allen goedkeurende, waren steeds onvermoeid bezig, om den weg te effenen, en onderhandelden met invloedrijke leden van Holland, die niet allen onwillig schenen. Men vleide zich, in Februari 1745, den prins tot generaal van het voetvolk te zien aanstellen. Doch de benoeming, voorgesteld door den graaf van Rechteren, bleef achterwege, ditmaal, naar 't schijnt, voornamelijk tengevolge van de weigering des Prinsen, om onder den prins van Waldeck, die tot generaal en chef van het leger werd aangesteld, te dienen.

Chesterfield keurde de onbuigzaamheid des Prinsen zeer af. ‘De koninklijke prinses en de prins van Oranje kwamen van nacht in het huis in 't Bosch aan, en ik maakte heden mijn opwachting bij hen, - schreef hij den 21 Febr. N.S.[1)]. - De Staten-Generaal zullen hem spoedig tot generaal van het voetvolk benoemen: en zijn commissie dateeren van den 2 Januari 1742, d.i. den dag van de aanstelling der vreemde generaals, wier benoeming zooveel beweging gemaakt heeft: en Friesland de aanleiding geschonken (of misschien slechts het voorwendsel) om zich tegen alles te verzetten en niets te betalen. Ik hoop, dat de Prins de commissie zal aannemen. Ik doe al mijn best, om er hem toe over te halen, maar ik twijfel er aan, of ik slagen zal. Ik durf zeggen, dat hij verkeerden raad volgt, als hij 't weigert, zoowel voor zijn persoonlijk, als voor 't algemeen belang[2)].’

De aanstelling van Waldeck tot opperbevelhebber kwetste niet alleen den prins, maar vele anderen. ‘De benoeming van den prins van Waldeck heeft - voegde Chesterfield er bij[3)] - velen van de oude generaals hier geërgerd; maar zij zijn van

1) *To the Earl of Harrington*.
2) *Letters and Works*, III. 151.
3) *Letters and Works*, III. 152.

dat soort, dat het beter is hen te ergeren, dan te gebruiken. Door ieder ander wordt de keus goedgekeurd. Men heeft Waldeck gekozen als een wakker generaal, die in den volgenden veldtocht met kracht en energie zal optreden. Generaal Cronstrom zei vroeger, dat hij den dienst zou verlaten; nu bedelt hij, om gebruikt te worden. Ginkel spreekt op denzelfden toon, maar zal wel eveneens handelen. Alleen Pretorius zal, geloof ik, weggaan.' Chesterfield gaf Waldeck den raad, geen moeite te doen, om Cronstrom en Ginkel te winnen: het was beter als hij ze kwijt was. Cronstrom was maar een boutefeu, een lawaaimaker, een pen-en-inkt man, en daarbij op het geld verzot. Ginkel was een beschroomd man[1].'

Dit partijtrekken van den Engelschen ambassadeur voor den staatsgezinden opperbevelhebber tegenover den schoonzoon des Engelschen konings werd hem in Engeland niet euvel geduid. Want Waldeck berustte in een regeling, die de Prins van Oranje zeker niet spoedig zou hebben toegegeven.

De ongelukkige campagne van het vorige jaar was voor een groot deel aan de oneenigheid der generaals geweten. De Staten-Generaal hadden daarom reeds in Januari, voor Chesterfield's komst, Maria Theresia verzocht, om Karel van Lotharingen aan het hoofd van de geallieerde legers in de Nederlanden te stellen. De koningin van Hongarije weigerde het, maar bood aan, om generaal Königseck met het opperbevel te belasten. Chesterfield maakte er geen bezwaar tegen, offerde den meest inpopulairen Engelschen generaal op[2], en wist daarvoor te verkrijgen, dat het 'commandement honorair en titulair' over de geheele krijgsmacht aan den hertog van Cumberland, den zoon van George II, werd opgedragen, schoon de graaf van Königseck als kommandant en chef ad latus het eigenlijke opperbevel zou voeren. Waldeck kwam dus onder de bevelen van den jongen Cumberland te staan, wat de prins van Oranje zeker stellig zou geweigerd hebben.

Weinige dagen voordat Chesterfield in den Haag kwam hadden de Staten-Generaal een besluit genomen, dat een der hoofdpunten

1) *Diary of Marchmont*, 17 Sept. 1747.

2) De generaal Wade, die als zondebok werd opgeofferd, vertrok naar Engeland. Bij den inval van den Pretendent, eenige maanden later, voerde hij een kommando, en bewaarde zijn naam voor geheele vergetelheid, door den aanleg van de eerste militaire wegen in Schotland.

zijner onderhandeling werd. Van de twintig oorlogsschepen, die zij in 1744 naar Engeland hadden gezonden, riepen zij de helft terug. Te Whitehall weigerde men aanvankelijk hierin genoegen te nemen en beriep zich op het tractaat van 1678. Maar Chesterfield, ofschoon hij volgens zijn last bij de Staten opkwam tegen het gevallen besluit, geloofde niet, dat het iets baten zou. ‘Ik heb de nevensgaande memorie over de schepen aan de Staten-Generaal ingediend, maar ik zeg niet en verwacht niet, dat zij eenig goed zal doen. Want op alles wat ik zeg krijg ik ten antwoord: het is noodzakelijk. Het is inderdaad waar, dat al hun admiraliteitscollegiën te zamen niet in staat zijn één enkel schip behoorlijk uit te rusten. Maar het is ook waar, dat het alles de vrucht is van hun langdurig slecht bestuur en van die ingekankerde misbruiken, die de Republiek bijna hebben vernield, en indien zij voortduren, gelijk ik meer waarschijnlijk acht dan dat zij zullen afgeschaft worden, haar geheel ten gronde zullen richten.’ Toen de Staten op hun besluit bleven staan, gelijk Chesterfield verwachtte, schreef hij naar Londen: ‘Zij dringen er op aan, om tien van hun schepen terug te hebben, om voor convooy van hun koopvaardijschepen te gebruiken. Ik vrees, dat Z.M. zal moeten toegeven, want anders loopt hij gevaar, dat hij ze allen verliest: zij zijn in staat om ze alle twintig terug te roepen, als de tien hun geweigerd worden. Daar zij deze schepen zeggen noodig te hebben om hun handel tegen de Franschen te beschermen, heb ik de gelegenheid te baat genomen, om hun eens te vragen, waarom zij toch den oorlog niet aan Frankrijk verklaren, daar Frankrijk feitelijk dien aan hen heeft verklaard? Wat konden zij nog verliezen, door hen te verklaren, daar Frankrijk toch hun handel belemmert? Maar argumenten hebben geen kracht in deze anarchie, en zonder er iets tegen in te brengen, antwoorden zij niets, dan, dat zij niet kunnen, omdat zij niet kunnen: of, dat zij niet willen, omdat zij niet willen.’[1)]

Hadden de regenten der Nederlandsche Republiek in 't jaar onzes Heeren 1745 deze brieven kunnen lezen, het is niet waarschijnlijk, dat zij bijster met den Engelschen ambassadeur zouden ingenomen zijn geweest. De geringschatting, om niet het woord minachting te bezigen, die in de wijze der bespreking

1) *Letters and Works*, III. 153, 154.

doorstraalt, is te groot, om niet onaangenaam aan te doen. In 1730 hadden Slingelandt en Fagel nog de eer der Republiek voor Europa opgehouden, maar thans was de tijd aangebroken, waarin het woord werd vervuld, door den gezant van Portugal bij den dood van den Raadpensionaris gesproken: ‘De staat heeft zijn hoofd verloren; hij zal misschien, zoolang Fagel leeft, zich staande houden, maar als die sterft of zijn invloed verliest, zal het niets anders zijn dan onrust en verwarring.’

Het was niets anders meer dan onrust en verwarring. Chesterfield, die het ten volle erkende, rekende er mede, en zonder hardnekkig na te jagen, wat hij begreep niet te kunnen verkrijgen, en zelfs niet wenschte, stelde hij zich tevreden, te verwerven, wat hij kon en moest, schoon hij het evenmin begeerde.

Op denzelfden dag, dat Chesterfield Londen had verlaten, was Keizer Karel VII te Munchen overleden. Deze onverwachte gebeurtenis (20 Jan. 1745) veranderde den geheelen stand van zaken. Zij opende het uitzicht op een verzoening tusschen Beijeren en Oostenrijk, daar het openvallen van de keizerkroon een der voornaamste redenen van Maria Theresia's onverzoenlijkheid wegnam. Oostenrijk, sedert eeuwen gewoon het hoofd zijner vorsten met de kroon van Duitschland gesierd te zien, mocht hopen ze voor Frans van Lotharingen, den echtgenoot der jonge vorstin, te winnen. De nieuwe keurvorst van Beijeren smachtte naar vrede, en zou aan Maria Theresia, wier overmacht zijn vader zoo zwaar had ondervonden, geen hinderpalen in den weg werpen. De verzoening tusschen Beijeren en Oostenrijk kon een groote stap tot herstelling van den vrede in Europa zijn. Groot was daarom de teleurstelling, toen het bleek, dat de aangeknoopte onderhandelingen ernstig gevaar liepen tot niets te leiden, omdat de Oostenrijksche vorstin goed vond, zeer hooge eischen aan den nieuwen keurvorst to stellen. Chesterfield en Trevor brachten het ongunstig bericht aan de Staten, en stelden hun voor, gemeenschappelijk een ernstig schrijven tot Maria Theresia te richten: de geallieerden rieden hunne bondgenoote aan, wat minder veeleischend te zijn, en integendeel liever door een kleinen afstand van grondgebied zich den vrede met Beijeren te verzekeren dan den krijg te doen voortduren. Volkomen bereidwillig traden de Staten tot het denkbeeld toe[1]. Het scheen

1) *Resolutiën* S.G. 12 Maart 1745. Dr. *A. Beer*, in zijn aangehaald geschrift, p. 38, plaatst dit besluit op 12 Mei, dus drie weken nadat de vrede (22 April) gesloten was. Het is een der tallooze slordigheden, waarvan dit boekje wemelt, en die het bijkans onbruikbaar maken, zonder correctie.

ook hun een groot voordeel, toen de vrede van Füssen eindelijk de wapenen tusschen de twee hoofdvijanden deed rusten.

Doch met dit vredesverdrag was de krijg niet ten einde. Het was slechts een eerste stap, die nog door vele anderen moest gevolgd worden, voordat de ploeg van den landman weer de platgetreden velden zou doorklieven. Voor de Republiek inzonderheid was geen 't minste uitzicht op vrede. Frankrijk kwam onverholen voor zijn plannen tegen de Oostenrijksche Nederlanden uit, wier vermeestering het hoofddoel van den volgenden veldtocht zou zijn. Te Weenen bekommerde men zich niet om deze ver verwijderde gewesten, en dacht men er slechts aan, om zich op Pruissen te wreken en vergoeding voor de geleden verliezen in Italië te zoeken. Maria Theresia liet de verdediging der Nederlandsche provinciën aan Engeland en de Republiek over.

De zekerheid, dat de zuidelijke Nederlanden eerlang het tooneel van den strijd zouden zijn, dwong de regenten der Republiek, om in Engeland's voorslagen, voor een deel, te treden. Men mocht van Frankrijks vredelievende verzekeringen gelooven wat men wilde, ook deze vriendschappelijke vijand kon, als hij aan de grenzen der Republiek verscheen, de stadhouderlooze regeering ten val brengen. Om deze grootste aller denkbare rampen te voorkomen, werd er een overeenkomst met Engeland gesloten. De Republiek verbond zich om 60.000 man, de garnizoenen er onder gerekend, uit to rusten en te onderhouden: Engeland zou 40.000 man te velde leveren. De Republiek kreeg tien van de twintig oorlogsschepen terug, onder voorwaarde, dat zij de blijvenden te Portsmouth behoorlijk zou uitrusten, zoodat zij ten minste zee konden kiezen, wat nu zelfs niet het geval was. Ook omtrent de te leveren artillerie, de betaling van belegeringskosten, zoo zij voorkwamen, enz. werden bepalingen vastgesteld. Ten aanzien van genoegzaam alle punten, aan Chesterfield ter behartiging opgedragen, kwam een overeenkomst[1)] tot stand; slechts het hoofdpunt, de oorlogsverklaring aan Frankrijk, bleef onafgedaan. In een concert van maatregelen traden de leiders der Republiek: van een andere deelneming aan den krijg dan als geallieerde

1) *Résultat des conférences entre Mr. le Comte de Chesterfield en Mr. Trevor et Mr. les Députés*.

van Oostenrijk en Engeland wilden zij niet weten. Frankrijk, hoopten zij, zou hun de vrijheid, die zij namen, niet euvel duiden. De struisvogel-politiek, die zich niet kwetsbaar acht, omdat zij het gevaar niet in het aangezicht durft zien, scheen dezen staatslieden voortdurend de hoogste wijsheid.

Bijzonderheden over de onderhandelingen, die tot deze schikkingen leidden, zijn geheel onbekend. Het is trouwens te vermoeden, dat zij weinig belangrijks zouden bevatten. De conventie van 30 Maart 1745 had weinig te beteekenen. De houding van de Republiek werd er niet waardiger, de troepen niet beter door. De oneer, die de slag bij Fontenoi op hare wapenen wierp, verloor er niets door aan gewicht.

Lord Chesterfield scheen geen haast te hebben, om naar Engeland terug te keeren. Niet voor den 20^{en} Mei verliet hij de Republiek. Wat deed hij in dien tijd?

Terwijl hij in den Haag onderhandelde, was de veldtocht aangevangen. Er was besloten, zegt men[1)], dat als de vijand een vesting aangreep, het leger der geallieerden een slag zou wagen: daarop wachtte Chesterfield. Hij behoefde niet lang te wachten. In het laatst van April werd Doornik door de Franschen berend: den 10^{den} Mei had de slag bij Fontenoi plaats. De verbondenen werden geslagen, voornamelijk, naar de Engelschen zeiden, door het schandelijk gedrag der Hollandsche troepen. Het verwonderde Chesterfield niet en kwam hem niet ongelegen.

Hij had in de Nederlanden iets meer gedaan, dan met de officiëele leiders der Republiek te onderhandelen. Hij poogde de diplomatie vertegenwoordigers der andere mogendheden van de vredelievendheid van het Engelsche kabinet te overtuigen, en stappen tot een algemeenen vrede voor te bereiden. Aan den Pruisischen gezant moest hij echter bekennen, dat Engeland door het Warschauer verdrag de handen gebonden waren, zoodat hij aan zijn meester geen anderen raad kon geven, dan den krijg met kracht voort te zetten; slechts op het slagveld kon Frederik den vrede vinden[2)]. Doch geheel anders was de verhouding tot Frankrijk, dat wel de Oostenrijksche Nederlanden wilde veroveren, maar geen belang had om door een

1) Dr. Maty, I. 145, 317.
2) *Mémoires de Frédéric II*. Histoire de mon temps (ed. Boutaric et Campardon), I. 276.

krijg met de Republiek de bestaande stadhouderlooze regeering ten val te brengen en zijn invloed in de waagschaal te stellen. Met den abt de Laville had Chesterfield kennis gemaakt en hij was met hem, ofschoon zijn diplomatieken vijand, op zoo vertrouwelijken voet geraakt, dat hij hem in later jaren ‘zijn ouden vriend’ noemde en niet schroomde op hun vriendschappelijke betrekking een beroep te doen. ‘Wij waren tegelijkertijd vrienden en vijanden, toen wij in den Haag waren,’ - schreef Chesterfield[1] in 1749. - ‘Het heeft niet aan ons gelegen, zoo wij niet reeds voor vier jaar vrede gehad hebben.’ Op derde plaatsen ontmoetten de gezanten der krijgvoerende mogendheden elkander, en bespraken, wat ieder hunner, om hoe uiteenloopende redenen ook, wenschte.

De vrucht dier besprekingen bleek twee dagen na Chesterfield's vertrek. Den 22^{en} Mei bracht de abt de Laville een bezoek aan den Raadpensionaris van der Heim, om hem mondeling mede te deelen, dat de Fransche koning, ondanks de behaalde voordeelen, volkomen genegen bleef tot het aangaan van vrede op billijke voorwaarden. Deze opening werd in de volgende maand gevolgd door den voorslag van een vredescongres, en van eenige punten, die tot preliminairen konden dienen. Door der Staten gezant in Londen werd aan het Engelsche ministerie kennis gegeven, en het denkbeeld van een diplomatieke samenkomst aangedrongen, voornamelijk op grond, dat het voor beide staten zeer zwaar zou zijn, den tegenwoordigen, zeer drukkenden oorlog voort te zetten. Doch ondanks Chesterfield's steun, zonder eenige vrucht.

De stemming te Whitehall was in zijn afwezigheid geheel veranderd.

De conventie van 30 Maart 1745 was in Engeland met groote blijdschap vernomen. Voor de partij, die het ministerie had gevormd en steunde, scheen het een belangrijk feit, dat zij had tot stand gebracht, wat zelfs Carteret niet had vermocht. De Republiek had voor de eerste maal, sedert den aanvang van den oorlog, zich tot een stellige verbintenis laten bewegen. Chesterfield zag zich, om zijn groot diplomatiek beleid, met lofspraken overladen. Een lid van het parlement, die

1) A Madame la Marquise de Monconseil, 12 Maart 1749. - *Letters and Works*, III. 331. Verg. II. 125, 297. III. 418.

niet tot zijn vrienden behoorde, paste op hem de karakteristiek toe, die Clarendon van Hampden geeft: ‘een hoofd, om groote dingen te bedenken: een tong, om er toe over te halen: een hand, om ze uit te voeren.’

Men betreurde alleen, dat de overeenkomst slechts voor een enkel jaar, niet voor den geheelen duur van den oorlog was gesloten. ‘Ik ben overtuigd - schreef Philip Yorke[1)] aan den ouden Horace Walpole - dat alles is verkregen, wat mogelijk was. De Staten waren zeker tot niets meer te brengen. Het is eigenlijk onbegrijpelijk, dat wij zooveel moeite hebben om hen tot iets te bewegen, wat voor hun eigen veiligheid en onafhankelijkheid volstrekt noodzakelijk is.’

Chesterfield zelf was bij uitstek kalm over die zoogenaamde diplomatieke overwinning. Toen hij in Engeland terugkwam, na, gelijk hij zeide, het weinige goed te hebben gedaan, wat in zijn vermogen was, wees hij zijne ambtgenooten nadrukkelijk op de keerzijde der medaille. In het hoofddoel zijner zending was hij volstrekt niet geslaagd, had hij stellig schipbreuk geleden. De Republiek weigerde de oorlogsverklaring aan Frankrijk. Waar een man als hij, bekend en invloedrijk in de Republiek, zijn doel niet had kunnen bereiken, mocht men aannemen, dat een ander niet gelukkiger zou zijn. Het was thans den tijd, om, zoo als bij de samenstelling van het kabinet was besloten, den koning op de noodzakelijkheid van den vrede te wijzen.[2)]

Doch, hoe nederig en bescheiden de gezant ook wees op zijn geleden nederlaag, de meerderheid der ministers volgde hem niet. De liefde tot den vrede was met den persoon van Lord Granville geweken. De hertog van Newcastle zag geen ander middel om den wrok des konings te overwinnen, dan door blindelings, gelijk Carteret, de oorlogzuchtige politiek van George II te omhelzen. Chesterfield mocht praten, wat hij wilde: het baatte hem niet. Hij had het ongeluk ten deele geslaagd te zijn, waar hij volkomen schipbreuk had moeten lijden, indien zijn vredelievende inzichten zouden zegevieren. Minder dan ooit dachten zijne ambtgenooten er aan, door het voorstaan

1) Zie zijn brief bij *Lord Mahon, History of England*, III. Appendix, p. 434. Verg. p. 343.
2) *An Apology for a late resignation. - Letters and Works*, V. 65.

van vredesonderhandelingen, den steun des konings aan het wankelen te brengen. Engeland, zoowel als Frankrijk, bereidde in Juni 1745 zich tot een krachtiger krijgvoering voor. In Amerika was Cape Breton aan de Franschen ontnomen: een groote expeditie derwaarts werd beraamd. ‘Het scheen - zoo spotte Chesterfield - alsof twee deelen van den geest des gunstelings in de ministers waren gevaren.’ Niet vrede, maar vernedering, ‘kleinmaking’ van Frankrijk, was hun leus geworden.

Even strijdlustig scheen de vijand, de regeering te Parijs. Zij bedreigde Engeland met een inval en een aanslag, om de kroon van Groot-Brittannië aan de Hanoversche dynastie te ontnemen.

Te midden van het hernieuwd wapengekletter was geen plaats voor vredelievende stemmen. Op den laatsten dag van de Augustusmaand verliet lord Chesterfield Londen, om als lord-luitenant van Ierland het gezag van Engeland's koning en volk over ‘green Erin’ te handhaven.

THEOD. JORISSEN.

(*Slot in het volgend nummer*).

De Congo-akte.

I.

Den 26 Februari 1884 werd te Londen door Earl Granville en den Heer d'Antas, als gevolmachtigden van Koningin Victoria en van Zijne Zeer Getrouwe Majesteit, het vermaarde Tractaat geteekend, waarbij Engeland de souvereiniteit van Portugal over de Westkust van Afrika, tusschen 8° en 5° 12' Zuiderbreedte, en het binnenland tot Nokki aan de Congo-rivier erkende.

Dit Tractaat is, ten gevolge van den fellen tegenstand dien het, zoowel in Engeland zelf als daarbuiten had uitgelokt, nimmer geratificeerd, - maar juist die tegenstand heeft krachtig bijgedragen tot het vestigen der overtuiging dat de beschaafde wereld zich het lot van Centraal-Afrika moest aantrekken en de nadeelen voorkomen, die uit de inbezitneming van die streken door enkele mogendheden, voor den handel en het vrije yerkeer zouden kunnen voortvloeien.

Zoodoende werd nieuw voedsel gegeven aan de beweging, die geleid heeft tot het ondertekkenen - juist een jaar na de dagteekening van het Engelsch-Portugeesche tractaat, - op 26 Februari 1885, - van den *Acte Général de la Conférence de Berlin*.

De rechtstoestand door de Congo-akte[1)] in het leven geroepen, is in het volkenrecht geheel nieuw. Reeds uit dien hoofde is dat diplomatieke stuk ten hoogste merkwaardig: men mag verwachten dat het op de toekomstige rechtsontwikkeling van grooten invloed zal zijn.

Reeds dadelijk, echter, zal de internationale overeenkomst, te Berlijn door de vertegenwoordigers van veertien mogendheden geteekend, een uitgestrekt gebied beheerschen: op eene opper-

1) Wij veroorloven ons het stuk door deze wellicht niet volkomen juiste benaming aan te duiden.

vlakte van ruim drie millioen vierkante kilometers zullen hare beginselen toepassing vinden.

‘L'Europe y danserait à l'aise, s'est écrié l'autre jour un écrivain français. C'est exagéré. L'Europe y danserait comme on danse au bal de la Monnaie, - en s'y écrasant les pieds. Mais les populations réunies de l'Angleterre, de la Belgique, de l'Allemagne, de l'Autriche, de la France, de l'Italie et de l'Espagne y pourraient prendre leurs ébats sans redouter de bousculades.’

Door deze woorden tracht de *Indépendance Belge* van 3 Maart j.l. in een aan de Berlijnsche Conferentie gewijd artikel, een denkbeeld te geven van de oppervlakte, bij Art. 1 der Akte aangeduid als het gebied waarop zij toepasselijk is.

Ten noorden begrensd door het stroomgebied van den Niari, de Ogowé, de Sekari en den Nijl; - ten oosten door de oostelijke bovenlijn van de zijrivieren van het meer Tanganyka, ten zuiden door het stroomgebied van de Zambese en de Logé, omvat het Congo-gebied de geheele, aanzienlijke oppervlakte, door dien stroom en zijne zijrivieren besproeid, alsmede het meer Tanganyka en de zijrivieren, die het aan den oostkant voeden. Westelijk wordt het gebied begrensd door het zeestrand, van 2° 30' Zuiderbreedte af tot aan den mond van de Logé[1)].

De strook, oostelijk van het aldus begrensde gebied, tot aan den Indischen Oceaan, is door de contracterende mogendheden mede aan het bij de Congo-akte aangenomen stelsel onderworpen, voorzoover die mogendheden zelve betreft: zij hebben zich echter tevens verbonden bij de souvereine en onafhankelijke staten aan de kust van de Indische zee, haren invloed te doen gelden, om de toetreding van die staten tot de beginselen der Congo-akte te verkrijgen, - of althans vrijen doorvoer voor

1) Het bijgevoegde kaartje, - ofschoon zonder wetenschappelijke waarde - geeft een vrij juist denkbeeld van de oppervlakte van het gebied waarop de besluiten der Berlijnsche Conferentie betrekking hebben (door een lichtblauwen rand begrensd). De twee zijkaartjes bieden de gelegenheid aan haar te vergelijken met die van Europa en van België. Het kaartje is op 15 Maart j.l. uitgegeven door het *Institut National de Géographie* te Brussel. Op eene enkele onjuistheid moeten wij de aandacht vestigen. Volgens het kaartje zon Massabé *Portugeesch* zijn, terwijl het inderdaad behoort tot het *Fransch* gebied, dat ten Zuiden begrensd wordt door de rivier Chiloango, terwijl Massabé ten Noorden van deze rivier ligt.

de handelsartikelen ter zee aangevoerd met bestemming naar het Congo-gebied.

In betrekkelijk korten tijd is de nieuwe rechtstoestand voorbereid en vastgesteld.

Door een samenloop van omstandigheden en de toevallige overeenstemming van belangen tusschen onderscheidene mogendheden, is in weinige weken een stelsel tot rijpheid gekomen en in het beschreven volkenrecht opgenomen, dat een paar jaar geleden door de meeste der te Berlijn samengekomen diplomaten als een hersenschim of althans als het onbereikbaar ideaal van kamergeleerden zou zijn aangemerkt.

Ja, eene der Regeeringen, die door hare vertegenwoordigers de Congo-akte mede-onderteekend heeft, had nog kort te voren, in eene soort van verweerschrift tegen de Memorie van een lid van het Instituut van Internationaal Recht, den Heer Moynier, - door het Instituut aan de verschillende mogendheden toegezonden, met den daarbij door het Instituut zelf uitgesproken wensch ‘que le principe de liberté de navigation soit appliqué au fleuve du Congo et à ses affluents et que toutes les puissances s'entendent sur des mesures propres à prévenir les conflits entre nations civilisées dans l'Afrique équatoriale’, - zich over die denkbeelden, die met eigen souvereiniteitsrechten in strijd geacht werden, vrij verbolgen getoond en de tegen haar koloniaal beleid gerichte verwijten aangemerkt als uitvloeisels eener dwaling ‘excusable chez des hommes, qui sont plus absorbés par le soin de relever l'étude de la science, que versés dans la connaissance des événements politiques, qui occupent la presse quotidienne.’[1)]

Nadat echter Duitschland, in overleg met Frankrijk, de uitnoodiging tot de Belgische conferentie had gedaan en daarbij een program aangeboden, dat niet ver van die ‘utopiën’ verwijderd scheen, mocht men niet meer aan de verwezenlijking dier denkbeelden wanhopen. Waar de ‘ijzeren Kanselier’ voorging in het bevorderen van het vredelievend werk, konden allen, die in zijn prachtig hotel, onder zijne *auspices* vergaderden, daarmede instemmen, zonder vrees zich te compromitteren of hunnen naam als ernstige staatslieden op het spel te zetten.

1) Vg. Revne de Droit International, T. XV, 1883. p. 538.

Toch waren er oogenblikken waarin, - althans naar het oordeel van enkelen en meer in het bijzonder van de vertegenwoordigers van Frankrijk en Portugal, - de grens overschreden werd, b.v. bij de behandeling van het voorstel der Vereenigde Staten van Noord-Amerika om het geheele Congo-gebied *neutraal* te verklaren. Het lag op den weg der Nederlandsche gedelegeerden om alles te ondersteunen wat vrijheid van handel en scheepvaart konde bevorderen. Toen dus de Baron de Courcel, die dien dag presideerde, mij verzocht mijn gevoelen te doen kennen, nam ik de gelegenheid te baat om het Amerikaansche voorstel vrij breedvoerig te verdedigen tegen de bedenkingen van allerlei aard door den Franschen Ambassadeur daartegen ingebracht. Het debat over deze zaak droeg, even als dat over alle andere punten, het kenmerk van ware courtoisie, - toch was het nu en dan vrij levendig en het was zeker onder den indruk van dien strijd dat de schrijver der *Galeria de Perfis dei Conferencia de Berlin* in het Lissabonsche *Jornal do Commercio* (mij door 'De Amsterdammer', Ochtendblad van 10 Maart jl. bekend geworden) in een overigens sterk geflatteerd portret, mijne rede over de neutraalverklaring met een tintje van ironie herdenkt, waarbij de vermelding dat de Nederlandsche gedelegeerde 'nog jong' (*ainda novo*) is en de bijzonder welwillende beoordeeling van taal en vorm van het gesprokene, misschien als 'verzachtende omstandigheden' bij de appreciatie van den inhoud dienst moesten doen.

Portugal was, bij de behandeling van het neutraliteitsvoorstel, nog in het onzekere omtrent den loop der gebeurtenissen en wilde zich niet de gelegenheid voor een krachtig optreden ontnomen zien.

De houding der vertegenwoordigers van dien staat in de conferentie was inderdaad hoogst opmerkelijk. Zij hadden eene moeilijke taak en hebben zich daarvan met veel beleid gekweten.

Om dit wel te doen uitkomen is een terugblik op hetgeen aan de Conferentie was voorafgegaan, niet zonder belang, tevens ter herinnering van hetgeen tot hare bijeenroeping had aanleiding gegeven.

Allereerst moet hier natuurlijk gewezen worden op de ontdekking van den Opper-Congo zelven. De reizen van Livingstone en daarna die van Stanley en de Brazza en hare verrassende resultaten zijn in den laatsten tijd zoo dikwijls en zoo goed

beschreven, dat zij als algemeen bekend mogen worden ondersteld. Het nieuwe boek van Stanley zal, onder de tegenwoordige omstandigheden zeker dubbele belangstelling wekken. Stanley zelf heeft, als een der gedelegeerden van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, aan de Berlijnsche Conferentie deelgenomen. Het moet streelend geweest zijn voor zijn gevoel, daar de vertegenwoordigers van zoovele staten bijeen te zien met de taak om een bijzonderen rechtsvorm te scheppen voor dat uitgestrekt gebied, waarvan vóór weinige jaren nog bijna niets bekend was. Stanley's stoute tocht van 1876-1877 heeft de identiteit van de door Livingstone ontdekte Loualaba en den Opper-Congo bewezen en tot de ontdekking geleid dat ook achter of boven de Yellala-watervallen de rivier niet alleen bevaarbaar is, maar dat juist daar de machtige stroom zich in al zijn grootheid vertoont, met vruchtbare oeverlanden en eene bevolking van vele millioenen, die allezins vatbaar schijnen voor Europesche beschaving of van wie men althans mag aannemen dat zij mettertijd zeer gewenschte afnemers zullen worden voor menigen tak van Europesche nijverheid!

Stanley, die aan zijn stoutmoedigheid en volharding eene groote mate van *humor* paart, heeft in zijne rede te Manchester, op 21 October 1884, het Congo-gebied als débouché voor de katoen-weverijen geschetst op eene wijze, die blijkens de vele *in parenthesi* vermelde *loud Cheers* zijn gehoor in verrukking moet hebben gebracht.

‘Supposing that all the inhabitants of the Congo basin were simply to have one Sunday dress each, how many yards of Manchester cloth would be required’ - had hij zich zelven gevraagd - ‘and the amazing number was 320.000.000 yards, just for one Sunday dress!’ Bij het toenemen der beschaving zal men ook ‘every-day-dresses’ verlangen, - eindelijk ook ‘*night* dresses’ (*laughter*) en deze alleen zouden 160.000.000 yards vereischen. Vervolgens de lijkkleeden - en dan nog de ‘family wardrobe or currency chest’. Hij voorspelde dat, even als nu reeds aan den Beneden-Congo, ook aan den Opper-Congo de kleedingstukken als ruilmiddel zouden worden gebezigd: en nu begrijpt iedereen ‘how perishable such currency must be,’ zoodat dikwijls vervanging noodig is. En zoo kwam Stanley, tegen den middenprijs van 2 d. per yard, tot een uitvoercijfer van £ 26.000.000 per jaar aan gewone katoentjes, waarbij nu

nog vele audere artikelen gevoegd moesten worden, zoodat - vervolgde hij, - ‘your own imaginations will no doubt carry you to the limbo of immeasurable and incalculable millions!’

Al houdt men nu ook rekening met de Amerikaansche overdrijving, die uit deze cijfers spreekt, toch is het eene onbetwistbare waarheid dat de rivier, die tot eene bevolking van ten minste 50 millioen menschen den toegang verleent, noodwendig een buitengewoon vruchtbaar arbeidsveld voor Europa's en Amerika's handel en industrie moet openen, mits de toegang van den zeekant vrij blijve en niet, nadat de natuurlijke belemmering die de Yellala-watervallen opleveren, zal zijn uit den weg geruimd, het overplanten van Europeesche staatsmacht en Europeesche tolliniën het verkeer op kunstmatige wijze in den weg trede.

Aan den Beneden-Congo was de ruilhandel, vooral van Engelschen en Nederlanders, tot grooten bloei gekomen onder de regeering der Neger-koningen. Met hen had men zich steeds kunnen verstaan en het ontbreken van een Europeesch bestuur met een Europeesch douane-tarief - werd niet betreurd.

De nieuwe ontdekking, intusschen, waardoor de Beneden-Congo een veel grootere beteekenis erlangde, als sleutel voor dat wijd-uitgestrekte gebied daarboven, deed de vrees ontstaan dat oude aanspraken van Europeesche potentaten zouden herleven.

Ten aanzien van Portugal o.a. bleek die vrees weldra niet geheel ongegrond te zijn.

Juist vier eeuwen geleden, in 1485, is de mond van de Congo-rivier door een Portugeesch reiziger, Diogo Cam, ontdekt. Hij richtte daar een gedenksteen op, als teeken van inbezitneming voor zijn vaderland, - en zette zijne reis voort. Tot eene *feitelijke* occupatie van het Congo-gebied door Portugal is het niet gekomen. Wel schijnt Portugal van tijd tot tijd eene soort van protectoraat over de ‘Mani-Congo’ of koning van Congo te hebben uitgeoefend en ook bij diens optreden eene hulde en eed van getrouwheid van hem te hebben gevorderd. Alfonso I, de eerste christelijke Koning van Congo (dit was toen nog alleen de naam van het land ten noorden van de rivier) schijnt in 1512 den Koning van Portugal uitdrukkelijk als suzerein te hebben erkend, maar in 1500 had hij Paus Paul III reeds diezelfde waardigheid toegekend! Men mag dus aan dit alles niet te veel waarde hechten en bij herha-

ling werden dan ook de aanspraken van Portugal door andere mogendheden betwist.

De overeenkomst, op 30 Januari 1786, tusschen Portugal en Frankrijk, onder bemiddeling van Spanje, gesloten met betrekking tot het recht der Franschen om handel te drijven op de Westkust van Afrika, was een uitvloeisel van geschillen over de grenzen der Portugesche souvereiniteit over een deel der kustlanden, nabij den mond van den Congo (toen nog *Zaïre* genoemd). Engeland heeft zelfs na dien tijd bij herhaling geweigerd de beweerde rechten van Portugal op eenig gedeelte van het Congo-gebied te erkennen: evenmin heeft eene uitdrukkelijke erkenning van andere zijde plaats gehad en tot vóór korten tijd schenen dan ook de vroegere aanspraken geheel vergeten te zijn.

Toen nu echter de Fransche reiziger de Brazza een deel van het grondgebied ten noorden van den Congo in naam van Frankrijk in bezit had genomen, en bij de tractaten van 10 September en 3 October 1880, de inbezitneming door Makoko, Koning van de Batikès had doen erkennen, en toen die tractaten ook door de Fransche regering waren aanvaard en bekrachtigd (zie *Journal Officiel* van 3 December 1882), toen begreep men in Portugal niet te mogen stilzitten en tegen het einde van 1882 begon de belangrijke wisseling van gedachten tusschen de diplomatie van dit land en het *Foreign Office* te Londen over de erkenning van Portugal's rechten. Blijkbaar wilde men partij trekken van den reeds bij herhaling gebleken naijver tusschen Engeland en Frankrijk, ook op koloniaal gebied.

Tot staving van het verlangen om de souvereiniteits-rechten over den Beneden-Congo erkend te zien, beriep men zich op tal van feiten, waaruit blijken moest dat herhaaldelijk, als verstoring der orde in die streken had plaats gehad of misdrijven gepleegd waren of wel de veiligheid van personen of goederen gevaar liep, de tusschenkomst van de Portugeesche autoriteiten te Loanda of die der bemanning van Portugeesche oorlogschepen was ingeroepen - dat dit geschied was zoowel door Engelschen, als door Franschen en Nederlanders en dat zelfs eenmaal (in 1877) de Engelsche Consul te Loanda die tusschenkomst had verzocht.

Door Earl Granville werd op dit betoog geantwoord dat

Engeland, zonder de juistheid van al die beweringen te willen onderzoeken, bereid was de Portugeesche souvereiniteit te erkennen, mits waarborgen werden gegeven voor de vrije scheepvaart in den Congo en de Zambesi, een liberaal tarief van rechten werd vastgesteld, aan Engeland de behandeling op den voet der meest begunstigde natie verzekerd werd en nog eenige bijzondere voordeelen aan Engeland werden toegekend.

Inmiddels was van andere zijden - en ook door Nederland[1] - tegen Portugal's aanspraken geprotesteerd. Daartegen beriep deze mogendheid zich op vroegere handelingen, waaruit eene stilzwijgende erkenning konde worden afgeleid, - tegenover Duitschland b.v. op het feit dat in 1870 de Noord-Duitsche Bond door den gezant te Lissabon zich had beklaagd over de neming van het Duitsche schip Hero door een Fransch corvet in de territoriale wateren van Banana, nabij den mond van den Congo, en de Portugeesche Regeering uitgenoodigd de noodige stappen te doen naar aanleiding van die schending der neutraliteit van haar gebied.

Het valt niet te betwisten dat de Portugeesche staatslieden met talent en volharding hun standpunt hebben verdedigd.

Eindelijk meenden zij hun doel bereikt te hebben door het te Londen op 26 Februari 1884 geteekende tractaat met de Engelsche regeering, waarvan wij in den aanhef gewag hebben gemaakt. De mond van de Congo-rivier (noordelijke en zuidelijke oever), de toegang dus tot de nieuw ontdekte streken, zou, volgens de regeling in dit tractaat vervat, als Portugeesch gebied erkend worden en de invoering van een douane-tarief geoorloofd zijn, mits de te heffen rechten niet zouden overtreffen die, vastgesteld bij het tarief der Portugesche kolonie Mozambique, van 1877. Dit tarief wordt door den handel als zeer drukkend aangemerkt. Volgens art. IX van het Engelsch-Portugeesch tractaat zou het na tien jaren herzien worden. Verhooging zou dan zelfs nog mogelijk zijn! Eene gemengde commissie, samengesteld uit gedelegeerden van Engeland en van Portugal zou de reglementen voor de scheepvaart, de policie, enz. betreffende den Congo en andere wateren samenstellen en voor de handhaving der reglementen zorg dragen.

1) De toenmalige Minister van Buitenlandsche Zaken, Jhr. Rochussen, droeg in Januari 1883 den Nederlandschen vertegenwoordiger te Lissabon op zijne inzichten aan de Portngeesche regeering kenbaar te maken.

Het is niet te verwonderen, dat alle bij den West-Afrikaanschen handel belang hebbende natiën ontstemd werden door de tijding dat dit tractaat gesloten was. Behalve de onmiddellijke en rechtstreeksche nadeelen, uit den tekst zelven voortvloeiende, zou de invloed door de overeenkomst aan Engeland verzekerd in de toekomst zeer bedenkelijke gevolgen voor den handel en de scheepvaart van andere mogendheden kunnen hebben.

Krachtig werd door de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, door Spanje, door Nederland tegen het gesloten, maar nog niet bekrachtigde verdrag geprotesteerd. Den Nederlandschen Minister van Buitenlandsche Zaken, Jhr. van der Does de Willebois, komt de eer toe, zeer veel te hebben bijgedragen tot het welslagen der pogingen, die tegen de bekrachtiging van het tractaat werden aangewend.

Men begreep dat te Berlijn vooral afdoende hulp konde worden verwacht. En de uitkomst heeft geleerd, dat men zich hierin niet bedroog. Het lag op den weg van den Rijkskanselier het hart van Afrika voor den algemeenen handel open te houden.

Weldra was het bekend dat Duitschland, ondanks de vertoogen die de bekwame Portugesche staatsman, de Serpa Pimentel, te Berlijn deed hooren, zich aan het hoofd der diplomatieke beweging tegen het tractaat had geplaatst, en toen vernam men hoe het, door de bemiddeling van den Franschen Ambassadeur te Berlijn, baron de Courcel, gelukt was overeenstemming in dit opzicht tusschen het kabinet Ferry en de Duitsche regeering tot stand te brengen.

Mocht men wellicht vreezen dat die pressie van buiten af het Engelsche volk zou hebben geprikkeld en tot goedkeuring van het tractaat bewogen, het tegendeel bleek waar te zijn. De Kamer van Koophandel van Manchester had bij een tot Lord Fitzmaurice gericht adres het tractaat in scherpe bewoordingen veroordeeld.

Reeds op 3 April 1883 had het voor Manchester zitting hebbende Parlements-lid, de heer Jacob Bright, bij voorbaat tegen het sluiten van een tractaat met Portugal gewaarschuwd en eene motie in dien geest voorgesteld, welke tengevolge had dat de heer Gladstone beloofde dat, indien een tractaat met Portugal gesloten werd, dit lang genoeg vóór de ratificatie zou worden openbaar gemaakt, om het Parlement in staat te stellen daarover een zelfstandig oordeel uit te spreken.

Het adres der Manchestersche Kamer van Koophandel kenschetste het tractaat niet alleen als ‘unjust to the natives of Africa,’ maar teyens als ‘suicidal and destructive to our (Engelands) “commerce and industry.” Men berekende dat, volgens het Mozambique-tarief, het inkomend recht voor gewoon ongebleekt katoen, à 2¾ d. per pond, ongeveer 30 of 35 percent van de waarde zou bedragen en voor gedrukte en geverwde goederen van Manchester en Glasgow, à 4¾ d. per pond, ongeveer 25 à 30 percent van de waarde. Op artikelen van Birmingham, als geweren enz., zou het te betalen inkomend recht ongeveer 120 percent, op buskruit 100 percent van de waarde bedragen. Men wees voorts op de uitvoerrechten van 6% op ivoor, 4% op India-rubber en was, 2% op huiden, gom, enz. Door dit Mozambique-tarief zou, naar het oordeel der Kamer, such a yoke be placed on the neck of every merchant and ship-owner, as will strangle their trade, and ultimately compel them to abandon it.’

De oppositie in Engeland werd door den buitenlandschen tegenstand niet verzwakt; de verdediging, namens de Regeering, had weinig te beteekenen en niettegenstaande eene nadere overeenkomst met Portugal, op 27 Maart 1884 door den Engelschen zaakgelastigde te Lissabon aan Earl Granville getelegrafeerd, waarbij een maximum van 10% als invoerrecht voor katoen en alle andere artikelen (behalve tabak, geweren, brandewijn en buskruit) werd toegestaan, vond het tractaat in Engeland zelf slechts weinig steun. De *Anti-Slavery-Society* hernieuwde hare aloude grieven tegen het oogluikend toelaten, in de Portugeesche koloniën, van handelingen, die aan den verboden slavenhandel deden denken, al was ook de slavernij *de jure* daar overal afgeschaft. Men kwam op tegen de erkenning van het Portugeesche gezag, zonder afdoende waarborgen tegen dit euvel, en zoo kwamen de *humanitaire* beschouwingen zich aansluiten bij de *commercieele*, ter bestrijding van het gesloten tractaat[1)].

1) Tegenover de voortdurend tot Portugal gerichte verwijten, dat het eene soort van slavenhandel in den vorm van ‘engagements libres’ oogluikend zoude toelaten, is het billijk te herinneren, dat van Portugeesche zijde herhaaldelijk die verwijten krachtig zijn tegengesproken. In het Lissabonsche ‘Jornal do Commercio’ van 18 April 1884 vindt men, naar aanleiding van den strijd over het tractant, feiten vermeld, waaruit zou moeten blijken, dat juist Engelschen zich aan een soort van slavenhandel hadden schuldig gemaakt en dat de Portugeesche autoriteiten zich daartegen verzet hadden.

Eindelijk - last not least - trad ook de *Council of the Baptist Union of Great Britain and Ireland* in het krijt en herinnerde Harer Majesteits Regeering dat Portugal in Afrika steeds slecht voor de belangen zijner onderdanen had gezorgd en - 'had kept out Protestant Christianity.' Men kwam dus op tegen de ratificatie, en besloot den op 28 April 1884 ingezonden *Memorial* met dezen merkwaardigen wensch, dat de Regeering stappen mocht doen 'in concert with other Powers possessing interests on the Congo River, as may secure the unrestricted navigation of this great waterway, and preclude any one nation from obtaining exclusive control over it, or over the territories thereto adjacent.'

Dit laatste zou inderdaad het stelsel zijn, op voorstel van Duitschland en Frankrijk, door de mogendheden goed te keuren; het Engelsch-Portugeesche tractaat werd dood verklaard en de uitnoodigingen tot de Berlijnsche conferentie verzonden.

Om den feitelijken toestand van het Congo-gebied ten tijde van de samenkomst dier conferentie wel te kennen, moet men noodwendig een blik werpen op het inderdaad grootsche werk, door het persoonlijk initiatief van Koning Leopold II in België tot stand gebracht.

Tegenover de vele ondernemingen of instellingen van onzen tijd, die onder wijdsche benaming met een veelbelovend program verrezen, weinig of niets uitrichten, mag zeker als tegenhanger gelden het *Comité d'Etudes du Haut Congo*, in 1878 voortgekomen uit de *Association Internationale Africaine*, die zelve in het leven werd geroepen als uitvloeisel der reeds in September 1876, in het Paleis te Brussel, onder voorzitterschap des Konings gehouden *Conférence Géographique*. In den meest bescheiden vorm, ja zelfs zooveel mogelijk zich losmakend van vorm-quaestiën en heenstappend over bezwaren van formeelen aard, wist deze vereeniging haren in den aanvang zuiver wetenschappelijken en philantropischen werkkring zoozeer uit te breiden, dat niet meer het doen van geographische onderzoekingen, het bestrijden der slavernij en het beschaven der Afrikanen op den voorgrond stond, maar dat het verkrijgen van grondgebied en het vestigen van koloniën op groote schaal plaats had, en weldra de vlag der Associatie (een gouden ster op een blauw veld) door de meeste staten als die eener bevriende mogendheid erkend werd, - de

voorbereiding tot het optreden van den nieuwen staat Congo.

Toen de Berlijnsche conferentie werd bijeengeroepen had het Comité d'Etudes een aantal tractaten met Negerkoningen gesloten, door wie grondgebied was afgestaan. Groote voordeelen werden tegen geringe opoffering bedongen. Zoo leest men reeds in het eerste dier tractaten, dat van Vivi, op 13 Juni 1880 door den heer August Sparhawk voor het *Comité d' Etudes* gesloten met de Koningen Vivi Mavringu, Vivi Mku, Ngusu Mpanda, Benzane Congo en Kapita, dat de afstand van het land, ten westen en noorden en oosten begrensd door de oevers van de rivier Lulu en ten zuiden door de districten Kolu en Congo, benevens de afstand van alle wegen reeds bestaande of nog aan te leggen in de staten dier Koningen en het recht om handel te drijven met alle inboorlingen, om onbeheerd land te bebouwen, boomen te kappen, alle voortbrengselen der natuur te verzamelen, in de rivieren en stroomen te visschen en mijnen te ontginnen, werd verleend tegen de volgende geschenken aan ieder der Koningen:

'A uniform coat, a cap, a coral necklace, a knife,' bovendien 'a monthly gift to Vivi Mavringn of two pieces of cloth; to Vivi Mku of one piece of cloth; to Ngusu Mpanda one piece of cloth; to Benzane Congo, one piece of cloth; to Kapita, one piece of cloth.' Tegen deze geschenken zouden met den afstand van grondgebied tevens alle souvereiniteitsrechten op het *Comité d'Etudes* overgaan.

Men kan dit verdrag beschouwen als het type, waarnaar tal van andere gesloten zijn. Bij alle, overdracht van souvereiniteits-rechten aan eene geheel particuliere instelling, want ook de koninklijke voorzitter handelde in deze zaak als particulier, al was het zeker de zucht om België's welvaart te bevorderen, die hem aanspoorde zoovele offers te brengen ter verwezenlijking van denkbeelden, reeds als Hertog van Brabant verkondigd, o.a. in die merkwaardige Rede in den Senaat, waaraan in dit Tijdschrift eene nog niet vergeten beschouwing is gewijd.[1)] Was zoodanige overdracht bestaanbaar? Konde die particuliere instelling souvereiniteitsrechten verwerven?

Van onderscheiden zijden werd de vraag *ontkennend* beantwoord. Portugal aanschouwde met angst het steeds machtiger

1) Prof. *Vissering*, Eene Prinselijke Rede, in *de Gids* van 1860, Dl. II bl. 161.

worden der *Association*; Frankrijk, sinds de expeditie van de Brazza, Stanley's mededinger, op uitbreiding van grondgebied in Midden-Afrika bedacht, was dus almede niet zeer ingenomen met de vorderingen door de *Association*, onder leiding van Stanley, als hoofd der expeditie van 1879-1880 gemaakt, - en zoo won de meening veld, dat de nederzettingen van het Comité geene andere beteekenis dan die van groote handelskantoren konden hebben, maar zijn zoogenaamde souvereiniteitsrechten niet behoefden geëerbiedigd te worden.

Tegenover die meening werden de betwiste rechten krachtig en met veel talent verdedigd door Sir Travers Twiss en door den onlangs overleden Brusselschen Hoogleeraar Arntz.[1)] Vooral op een aantal historische gronden steunt hun hoogst merkwaardig betoog.

In theorie is dat betoog misschien niet bijzonder krachtig, vooral niet als men het toepast op de tractaten gesloten door het *Comité*, dat evenmin als de *Associatie* ooit rechtspersoonlijkheid heeft bezeten. (Men schijnt het vragen daarvan in België opzettelijk te hebben vermeden om het *internationaal* karakter niet te doen verloren gaan). Intusschen, waar het een zoo grootsch doel gold, begrepen ten slotte alle betrokken partijen, op het voetspoor der grondleggers van de *Association*, over bezwaren van formeelen aard te moeten heenstappen. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika gaven het voorbeeld door op 10 April 1884 de Associatie als souverein te erkennen: de persoonlijke invloed van een harer bestuurders, den voortvarenden, kundigen en rijken Amerikaan Sanford, vroeger gezant der Vereenigde Staten te Brussel, heeft daartoe zeker veel bijgedragen. Op 8 November 1884 (en dus nog vóór de opening der Conferentie) volgde Duitschland.

De Rijkskanselier, in wiens oog het juridisch debat over het wezen der *Associatie* zeker bijzonder weinig waarde had, heeft zich voortdurend jegens haar zeer welwillend betoond. Tijdens de Conferentie fluisterde men elkander te Berlijn in het oor dat hij den gedelegeerden van enkele staten persoonlijk had aanbevolen de erkenning der *Associatie* door hunne Regeeringen te bevorderen, daar dit het beste middel was om de gevreesde ambitie van enkele mogendheden te beteugelen.

1) Zie de artikelen in de *Law Magazine and Review* n^{o}. CCL van November 1883 en in de *Revue de Droit International*, T. XV. 1883, p. 549 suiv. en T. XVI, 1884 p. 237 sniv.

Op de erkenning door Duitschland volgde die van Engeland (16 December 1884), echter met het voorbehoud van eigen consulaire rechtspraak, zoolang niet bleek dat de inlandsche rechtspraak in de landen der Associatie voldoenden waarborg opleverde. Den 19 December 1884 volgde Italië, den 24 December Oostenrijk-Hongarije, den 27 December Nederland, op denzelfden voet als Engeland en zonder een bepaald *grondgebied* als dat der Associatie te erkennen.

De Berlijnsche Conferentie, als zoodanig, had zich met de *Associatie* of het *Comité d'Etudes* niet bezig te houden. Zij worden dan ook in de *Acte* niet vermeld. Toch had men herhaaldelijk, bij de discussie en bij het vaststellen van bepalingen, het oog op dien in wording zijnden Congo-staat, waarin zich het groote getal stations door de vereeniging gesticht en haar uitgestrekt grondgebied zouden oplossen.

Men zag in dien toekomstigen staat, gevestigd niet met de gewone bekrompen bedoelingen, waaraan Europeesche staatkunde ons gewend heeft, maar om beschaving en welvaart in algemeenen zin te verzekeren, den besten bewaker der vrijheden die de Conferentie aan den handel en de scheepvaart van allen wenschte te waarborgen.

II.

In den uitnoodigingsbrief tot de Berlijnsche Conferentie werd, bij de omschrijving van haar doel, op drie punten de aandacht gevestigd: het verzekeren der handelsvrijheid; - het toepassen op de groote Afrikaansche stroomen Congo en Niger van het beginsel der vrije schoepvaart bij de slot-acte van het Weener-Congres van 1815 voor de groote Europeesche rivieren vastgesteld; - eindelijk het bepalen der formaliteiten, die bij de vestiging van nieuwe staten in het Congo-gebied, moeten worden in acht genomen. Met het onderzoek der titels, waarop sommige staten hunne aanspraken op souvereiniteit deden rusten zou de Conferentie zich niet bezig houden. Zij zou algemeene regelen stellen toepasselijk op het gebied, waarop hare deliberatiën betrekking hadden. Wie aldaar de souvereiniteitsrechten zoude uitoefenen was eene vraag waarvan de beantwoording niet tot hare bevoegdheid bèhoorde.

Dit laatste heeft de Conferentie steeds zorgvuldig in het oog

gehouden. Het program zelf, echter, in den uitnoodigingsbrief vervat, heeft zij zeer ruim opgevat, zoo als trouwens uit den rijken inhoud der *Acte*, vrucht harer beraadslagingen, blijkt.

En dit alles heeft zij in betrekkelijk korten tijd verricht. Want, ofschoon hare laatste bijeenkomst, op 26 Februari 1885, en dus ruim drie maanden na hare eerste, op 15 November 1884, heeft plaats gehad, moet men van dit tijdsverloop vele weken aftrekken, gedurende welke zij geene zitting heeft gehouden om de onderhandelingsn tusschen Portugal, Frankrijk en de *Associatie* over de grenzen van elks grondgebied niet te belemmeren.

Merkwaardig was de buitengewoon welwillende toon en de zucht om tot overeenstemming te komen in den meest liberalen zin, die de beraadslagingen kenmerkte. Niet slechts dat dikwijls ijdel vertoon van *courtoisie* en plichtpleging, aan elke diplomatische onderhandeling eigen, maar een waarlijk vriendschappelijke geest, alsof het werk van den vrede, dat men te zamen had ondernomen, zijn weldadigen invloed reeds op de onderlinge verhouding tusschen de leden deed gelden. Wat, intusschen, vooral erkenning verdient is dat men zich niet met halve maatregelen heeft tevreden gesteld, maar op bijna alle punten flinke en duidelijke bepalingen in den geest van vrijheid voor handel en scheepvaart heeft aangenomen. Waar ook aanvankelijk het grootste belang van eene of andere mogendheid tot eenigen tegenstand uitlokte, kwam toch bijna altijd ten slotte overeenstemming in den gewenschten zin tot stand.

Hier eene karakteristiek te geven van de verschillende leden der vergadering zou minder gepast zijn. Zoo als men weet waren bijna alle staten, die aan de Conferentie deelnamen, door hunne gezanten te Berlijn vertegenwoordigd en hadden de meeste hunner nog bijzondere gedelegeerden met eene bepaalde taak naar Berlijn afgevaardigd. De mijne betrof meer bepaald de scheepvaart-akte en ik heb dan ook, behalve de discussie over enkele andere punten, een groot deel van die over de vrije scheepvaart bijgewoond en tevens aan enkele vergaderingen der met de redactie belaste sub-commissie deelgenomen[1)]. De meeste

1) Eene vergadering van het *plenum* heeft gedurende mijn verblijf te Berlijn, niet plaats gehad: trouwens, het eigenlijke werk werd door de *Commissie* verricht, waartoe bijna alle mogendheden behoorden. Van hare vergaderingen is geen proces-verbaal gehouden.

kabinetten zijn zelve, gedurende de Conferentie, met hunne vertegenwoordigers in onafgebroken correspondentie gebleven en zoo is ook van het Buitenhof het initiatief uitgegaan van onderscheiden bepalingen der akte of daarin gebrachte wijzigingen.

De Nederlandsche voorstellen, die steeds de strekking hadden de waarborgen voor vrijheid van handel en scheepvaart te versterken, vonden bij de Duitsche gevolmachtigden (behalve den Rijkskanselier, de Graaf von Hatzfeldt, die hem als voorzitter verving, voorts de Heeren Busch en von Kusserow) steeds een welwillend oor en werden meest alle door hen overgenomen: ook de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Italië, deden zich in de Conferentie steeds als krachtige en onvermoeide voorstanders van de meest vrijzinnige beginselen kennen; Italië, - vertegenwoordigd door den welsprekenden Graaf de Launay, Ambassadeur te Berlijn, - vooral ook waar het de onstoffelijke belangen der inlanders gold. Engeland sloot zich daarbij aan, zoo dikwijls zijne particuliere belangen het niet verboden, Frankrijk en Portugal toonden zich, vooral in den aanvang, zoolang omtrent hunne territoriale aanspraken nog onzekerheid bestond, eenigzins schuw: ten slotte vereenigden ook zij zich in hoofdzaak met de gedane voorstellen.

Aan den Franschen Ambassadeur, Baron de Courcel, was het voorzitterschap opgedragen van de commissie, belast met het ontwerpen der onderscheidene Acten, waaruit later de *Acte Général* is samengesteld. Tot die commissie behoorden de meeste der in de Conferentie vertegenwoordigde staten en de President had dikwijls een zeer moeielijke taak, wanneer omtrent eenig punt de instructiën zijner Regeering niet in overeenstemming waren met de denkbeelden der groote meerderheid. Met veel tact wist hij zich van die taak te kwijten - en bijna altijd ten slotte eenstemmigheid te verkrijgen.

De Belgische gevolmachtigde, Baron Lambermont, secretarisgeneraal van het Departement van Buitenlandsche Zaken te Brussel, heeft zich als rapporteur der commissie bijzonder verdienstelijk gemaakt. Hij was ook een der leden van de commissie van redactie en de steller der belangrijke rapporten, die, als memorie van toelichting aan de ontwerpen der commissie toegevoegd, ter verklaring van de bepalingen der Akte en om haren geest te doen kennen, steeds eene groote waarde zullen behouden.

Van de Duitsche leden der commissie was het vooral de Heer

von Kusserow, die met grooten ijver aan haar arbeid heeft deelgenomen: hij bekleedt een gewichtig ambt aan het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te Berlijn, dat hem ook reeds vroeger de gelegenheid had verschaft mede te werken tot de bevestiging der koloniale en handelspolitiek van het Duitsche Rijk.

De vergaderingen der Conferentie zelve, waarin de door de commissie zamengestelde ontwerpen achtereenvolgens zijn vastgesteld, werden eigenlijk slechts voor den vorm gehouden. Toch werden in die vergaderingen belangrijke verklaringen afgelegd die ten doel hadden het standpunt eener regering ten aanzien van het een of andere punt bekend te maken.

Zoo werd reeds in de eerste vergadering door den Engelschen Ambassadeur Sir Edward Malet verklaard dat zijn Regering het overbodig achtte om de regeling die men voor den Congo wenschte tot stand te brengen ook op den Niger toepasselijk te verklaren. De Engelsche regeering toch zou uit eigen beweging voor deze grootendeels onder haar protectoraat staande rivier steeds de vrije scheepvaart handhaven. Hij meende dus dat voor den Niger geene *internationale* regeling aannemelijk was. Dat Engeland later in dit opzicht belangrijke concessiën heeft gedaan, zal hieronder blijken.

Om den omvang en de beteekenis van den arbeid der Conferentie wel te doen uitkomen zullen wij de hoofdbestanddeelen van den in zeven hoofdstukken en 38 artikelen verdeelden *Acte Géneral* achtereenvolgens nagaan.

Het *Eerste Hoofdstuk* bevat de verklaring omtrent de vrijheid van handel in het Congo-bekken en de omliggende landen, benevens eenige verwante onderwerpen.

De oppervlakte, aan het beginsel van handelsvrijheid voor alle natiën door de Akte zelve onderworpen, bedraagt meer dan 3 millioen vierkante meters: wordt, ingevolge den door de Conferentie uitgesproken wensch, het beginsel ook uitgestrekt tot de landen tusschen de oostelijke grenslijn en de Indische zee (hetgeen van groot belang zou zijn voor den doorvoer van die zee naar het Congo-bekken) dan zal de geheele oppervlakte ongeveer 6 millioen vierkante meters bedragen. Voor deze uitbreiding zal bepaaldelijk de toestemming van den sultan van Zanzibar vereischt worden.

Omtrent de rivieren, die de noordelijke en zuidelijke grens-

lijn vormen, is - ofschoon het niet in de Akte zelve staat uitgedrukt, - door de Conferentie, op voorstel der Commissie erkend, dat de oever aan de zijde van het Congo-gebied zal geacht worden tot dit gebied te behooren, de tegenover gelegen oever niet, - maar dat op de rivier zelve over hare geheele breedte het beginsel der vrije scheepvaart toepasselijk zal zijn.

Dit beginsel, ofschoon meer uitgewerkt in de hoofdstukken der Akte die op de Congo en Niger betrekking hebben, is terecht reeds in het Eerste Hoofdstuk (Art. 2) in algemeenen zin op den voorgrond gesteld voor de territoriale zee langs de kust, de havens en alle rivieren, meeren en andere wateren tot het omschreven gebied behoorende.

De Artikelen 3 en 4 bevatten het, na veel debat en ernstige overweging van verschillende denkbeelden, aangenomen stelsel omtrent de heffing van rechten. Algemeen was de wensch om door de Akte te verhinderen dat door *fiscale* bepalingen de handel zou worden belemmerd. Tevens echter ging het niet aan de in te voeren goederen van alle heffing van rechten vrij te stellen. Werken van allerlei aard zouden, in het belang van den handel zelven, moeten worden tot stand gebracht, kaden, entrepôts, wegen, enz. De bevoegdheid moest verleend worden om den handel de kosten te doen vergoeden in het belang van den handel gemaakt. Art. 3 vergunt daarom het heffen van zoogenaamde ‘taxes de compensation’, maar verbiedt daarbij de vreemdelingen hooger te belasten dan de inlanders en verbiedt tevens elke *differentiële* behandeling, zoo wat de vaartuigen als de goederen betreft.

Er is voor die ‘taxes de compensation’ geen maximum bepaald. Wel had vooral de Italiaansche Ambassadeur krachtig daarop aangedrongen (hij wilde een maximum van b.v. 4% *ad valorem* bepaald zien). Maar de Conferentie begreep dat men in dit opzicht den bestuurders der staten in het Congo-gebied niet te zeer de handen mocht binden. Het was niet mogelijk *a priori* voor altijd te voorzien welk recht voldoende zou zijn om de voor den handel vereischte uitgaven te dekken. Men vreesde gevaar te loopen het doel voorbij te streven, zoo men een bepaald cijfer noemde. Men ontkende, wel is waar, niet dat misbruik mogelijk is, - maar men vreesde dat het belang der staten om den handel niet hun gebied te zien vermij-

den, van de heffing van bovenmatige rechten zou terughouden.

Bij Art. 8 der Akte is aan de Internationale Scheepvaart-Commissie voor den Congo (die bij de behandeling der vrijheid van scheepvaart nader zal worden vermeld) ook het toezicht op de uitvoering der bepalingen omtrent den handel opgedragen in al die gedeelten van het Congo-gebied, waar geene mogendheid rechten van souvereiniteit of van protectoraat uitoefent. Ook daar, intusschen, waar zoodanige rechten mochten verkregen worden, is de mogendheid die ze verkrijgt toch ook aan de bepalingen der Akte gebonden en hebben de mede-contracterende partijen het recht op de naleving daarvan aan te dringen.

Het heffen van rechten van *invoer* en *doorvoer* is bij Art. 4 der Akte uitdrukkelijk verboden.

Dit verbod is niet dan na levendigen strijd in het staatsstuk opgenomed.

Op verschillende gronden werd, - vooral van de zijde van Frankrijk, - betoogd dat de Conferentie, het heffen van invoerrechten vrijlatende, alleen de *differentiële* tarieven moest verbieden. Men zou voorts, - werd van die zijde aangevoerd, - kunnen bepalen dat de tarieven niet zouden mogen hebben ‘un caractère fiscal’, dat zij niet zouden mogen worden vastgesteld, ‘dans un but d'enrichissement.’

Dit laatste begrip was zeker al bijzonder onbestemd. Elk tarief van invoerrechten heeft noodwendig een *fiscaal* karakter, maar het kan bovendien hebben eene *beschermende* strekking. De Fransche gevolmachtigde, zich inspannende om voor de koloniën van zijn vaderland binnen de grenzen van het Congo-gebied zooveel mogelijk de autonomie in belastingzaken te behouden, was hier in de keuze der argumenten niet altijd bijzonder gelukkig.

De Conferentie begreep dat de belangen van Europa's en Amerika's handel en industrie noodwendig vrijen invoer van alle goederen op de nieuw geopende wereldmarkt vorderden, en dat de mogendheden allezins bevoegd waren dit beginsel vast te stellen. Daarbij werd, wat de economische zijde van het vraagstuk betreft, vooral gelet op den aard van den handel met het Congo-bekken, - ruilhandel, waarbij de ingevoerde goederen tevens als ruilmiddel dienen bij den inkoop der producten van den Afrikaanschen bodem. Ook daarom

moesten *invoer*rechten verboden worden, terwijl daarentegen het heffen van *uitvoer*rechten werd vrijgelaten. Tegen deze bestaat minder bezwaar, zij zijn gemakkelijker te regelen, werken minder belemmerend voor den handel en kunnen in landen waar geen kadaster en dus ook geen grondbelasting bestaat, min of meer deze belasting vervangen.

Het voorstel van Italië om tevens de *uitvoer*rechten te verbieden, is dan ook niet aangenomen. De Congo-koloniën en Congostaten moeten toch wel op de eene of andere wijze in hunne financiëele behoeften kunnen voorzien. Ook bij den uitvoer echter geen *differentiëel* stelsel, geene privilegiën voor enkele personen of enkele natiën.

Een der bezwaren door Frankrijk tegen het verbod van invoerrechten geopperd, betrof het blijvend karakter van de bepaling, terwijl de toestanden door verloop van tijd zoozeer konden veranderen. Zoo zou b.v. indien later de ruilhandel vervangen werd door inkoop van goederen tegen geld of wissels, het wel eens kunnen gebeuren dat de kooplieden zelve de voorkeur gaven aan een stelsel, waarbij niet juist de *uit*voer belast werd. Had men hier, even als bij de handelstractaten, te doen met eene regeling voor een bepaald getal jaren, Frankrijk zou daartegen minder bezwaar hebben.

Ten gevolge van deze beschouwing werd in het tweede lid van Art. 4 de bepaling opgenomen dat het verbod van *invoer*rechten slechts gedurende *twintig* jaren zou gelden, en omtrent het handhaven of doen vervallen van het verbod na verloop van dien termijn een verder overleg tusschen de Mogendheden zou plaats vinden.

Een voorstel van Italie om reeds nu vast te stellen dat eventueele wijziging van het bepaalde omtrent de tarieven niet zou mogen te kort doen aan het beginsel van vrijen invoer, werd door de Conferentie niet aangenomen. Alleen het verbod van *doorvoer*rechten heeft een blijvend karakter erlangd.

Een algemeen verbod van *monopolie* of *privilegie* in handelszaken en de gelijkstelling van vreemdelingen met inlanders, wat de bescherming hunner personen en goederen, het verkrijgen en overdragen van roerende en onroerende goederen en het uitoefenen van beroepen betreft - vindt men in Art. 5 der Akte opgenomen.

De humanitaire bepalingen van Art. 6 - zorg voor het

zedelijk en stoffelijk welzijn der inlanders, - verbod van slavernij en slavenhandel[1], - bescherming en begunstiging (zonder onderscheid van nationaliteit of kerkgenootschap) van godsdienstige, wetenschappelijke of liefdadige instellingen, - zijn hoofdzakelijk op voorstel van Italië en van Engeland in de Akte opgenomen. De zendelingen, geleerden, wetenschappelijke reizigers en hun geleide en verzamelingen zullen het voorwerp eener bijzondere bescherming zijn. De vrijheid van geweten en van godsdienstoefening worden zoowel voor inboorlingen als voor onderdanen der mogendheden en vreemdelingen nitdrukkelijk gewaarborgd.

Eindelijk is de op 1 Juni 1878 te Parijs geteekende algemeene Post-Conventie op het Congo-bekken toepasselijk verklaard (Art. 7).

Na Hoofdstuk II (Art. 9), dat het verbod van *slavenhandel* eenigzins meer uitgewerkt dan in Art. 6, bevat, volgt in Hoofdstuk III de verklaring omtrent de *Neutraliteit* van het Congo-gebied.

Bij de geschiedenis van deze verklaring moeten wij even stilstaan.

De behandeling der ontworpen bepalingen omtrent de vrijheid van scheepvaart op den Congo en den Niger, ook in oorlogstijd, had den gevolmachtigde der Vereenigde Staten, den Heer Kasson, Amerikaansch gezant te Berlijn, aanleiding gegeven een verder strekkend voorstel te doen. Zich aansluitend bij de denkbeelden, door onderscheiden publicisten[2] ontwikkeld, toonde deze diplomaat de noodzakelijkheid aan van eene verklaring waarbij de mogendheden zich verbonden in geval van oorlog tusschen twee of meer van haar, het geheele in de Akte omschreven territoir en al de wateren die het doorsnijden als neutraal gebied te beschouwen, zoodat daar geenerlei oorlogsverrichting zou geoorloofd zijn en geene oorlogscontrabande aan een der *belligérants* zou mogen verschaft worden.

Dit voorstel heeft aanleiding gegeven tot het levendig debat, waarvan hierboven reeds melding is gemaakt. Dat het vooral van de zijde van Frankrijk een zoo krachtigen tegenstand heeft ontmoet, mag bij oppervlakkige beschouwing eenigzins ver-

1) Dit punt is in Hoofdstuk II, Art. 9, nog afzonderlijk vermeld.
2) O.a. door Emile de Laveleye, in onze *Revue de Droit International*, T. XV. 1883, p. 254 suiv.

wonderen, als men het verslag leest, in de zitting der Fransche Kamer van Afgevaardigden van 20 November 1882 uitgebracht door den heer Maurice Rouvier, als Rapporteur der commissie van onderzoek van het wetsontwerp tot bekrachtiging van het tusschen de Brazza en koning Makoko gesloten (hiervoren bl. 7 vermeld) tractaat.

'Ni dans l'esprit de votre commission, ni dans les vues du gouvernement, - leest men daar, - il ne s'agit en ce moment d'aller sur les rives du Congo ou sur le littoral voisin avec un appareil militaire, mais simplement de fonder des stations scientifiques, hospitalières et commerciales sans autres forces militaires que celles strictement nécessaires à la protection des établissements qui seront successivement créés. C'est au caractère pacifique qu'il a su donner à sa mission que M. de Brazza doit l'accueil bienveillant qu'il a reçu des populations indigènes.'

Hetgeen intusschen door Frankrijk - en ook door Portugal - vooral gevreesd werd, was de eenigzins zonderlinge toestand, die zoude ontstaan, wanneer in het geval van eenen door hen gevoerden oorlog, een deel van hun grondgebied in Centraal-Afrika als *belligérant* zou worden aangemerkt en hun wellicht onmiddellijk daaraangrenzend gebied, tot het Congobekken behoorende, als onzijdig. Door Baron de Courcel werd met een beroep op onderscheidene voorbeelden aangetoond, dat het handhaven der neutraliteit onder die omstandigheden niet doenlijk zou zijn. Hij ging nog verder en meende, geheel in het algemeen, dat voor geenen staat aannemelijk zou zijn een stelsel van onzijdigverklaring van een *deel* van zijn gebied. Stel, zeide hij, dat de staat in oorlog is en dat de kommandant van een zijner oorlogschepen, door den vijand vervolgd, eene haven van het neutraalverklaard gedeelte van dienzelfden staat zou willen binnenloopen, gelooft gij dat hem door zijne landgenooten de toegang zou worden geweigerd? Neen, was zijn antwoord, al zoude ook op nog zoo formeele wijze de onzijdigheid, met al hare rechtsgevolgen, zijn uitgesproken!

Door de overige mogendheden, vooral echter door Duitschland, werd hiertegen aaugevoerd, dat de neutraalveerklaring, als meest afdoende waarborg voor het voortduren der handelsvrijheid ook in oorlogstijd, de kroon op den arbeid der Conferentie zou zetten.

In verband met de neutraliteit van België en het vooruitzicht dat aan Koning Leopold de souvereiniteit van den nieuwen Congo-staat zou worden opgedragen, zou ook voor genoemd land de gave aanneming vanhet Amerikaansche voorstel wenschelijk geweest zijn.

De tegenkanting van Frankrijk had echter *splitsing* van het voorstel ten gevolge.

Algemeen vereenigde men zich met de toepassing van het beginsel op de rivieren, in dien zin dat ook in oorlogstijd de vrije vaart *pour les usages du commerce* in den Congo en den Niger steeds aan alle natiën, neutralen en oorlogvoerenden, verzekerd zoude zijn. De vermelding der 'nations *belligérantes*' in de artikelen 25 en 33 der akte, is vooral belangrijk. Daarin toch ligt de erkenning der omstandigheid van bijzonder eigendom *te water*, tot dusver nog niet in het positieve volkenrecht opgenomen[1]. Wel is waar geschiedt hier de erkenning van dit beginsel op zeer beperkte schaal, - maar als eerste stap op den goeden weg verdient toch de bepaling, opgenomen in een door zoovele mogendheden geteekend staatsstuk, allezins de aandacht. Alleen voor het vervoer van hetgeen als oorlogscontrabande geldt wordt eene volkomen gerechtvaardigde uitzon dering gemaakt. Engeland had hier tevens willen doen bepalen dat steenkolen en andere voorwerpen, die men *ancipitis usus* pleegt te noemen, (die, namelijk, *kunnen* gebezigd worden als middelen om oorlog te voeren, zonder dat hun aard het noodwendig medebrengt), hier als oorlogscontrabande zouden worden aangemerkt, - maar terecht is aan dien wensch niet voldaan. Men wilde een betwist vraagpunt van volkenrecht hier niet *incidenteel* uitgemaakt zien (vooral Rusland verzette zich daartegen) en zeer zeker behooren wij Nederlanders nimmer mede te werken tot een uitbreiding van het begrip van oorlogscontrabande, waardoor de vrijheid der neutrale vrachtvaart in oorlogstijd meer zou worden beperkt dan thans het geval is.

Het Amerikaansche voorstel heeft voorts geleid tot het doen aannemen der in Hoofdstuk III der Akte vervatte verklaring omtrent de neutraliteit van het Congo-gebied (Art. 10-12).

1) Alleen de Traetaten van San José de Flores, op 10 Juli 1853, door de Argentijnsche Republiek met onderscheiden staten gesloten, bevatten in Art. VI eene soortgelijke, ofschoon minder duidelijke, bepaling.

Deze bepalingen zijn eerst tegen het einde der Conferentie goedgekeurd, toen Frankrijk en Portugal hunne territoriale belangen met de *Association Internationale* geregeld hadden en zij dus minder afkeerig waren van het denkbeeld om van oorlogsgeweld afstand te moeten doen. Toch is het Amerikaansch voorstel niet dan belangrijk gewijzigd in de Akte opgenomen.

In plaats van de algemeene imperatieve neutraalverklaring van het Congo-gebied, bevat nu Art. 10 de door de mogendheden aangegane verbintenis om de onzijdigheid van zoodanige gedeelten van dat gebied, als door hen, die de rechten van souvereiniteit of protectoraat uitoefenen, zullen zijn neutraal verklaard, te eerbiedigen, zoolang de door de neutraliteit opgelegde verplichtingen zullen worden nageleefd.

Deze bepaling is niet veel anders dan een plechtige bekrachtiging van iets wat reeds uit de algemeene beginselen van het volkenrecht voortvloeit.

Art. 11 bevat de verbintenis der Mogendheden om, ingeval een staat die souvereiniteits- of protectaatsrechten in het Congogebied uitoefent in een oorlog mocht worden gewikkeld, hare *bons offices* aan te wenden opdat het in het Congo-gebied gelegen land van den oorlogvoerenden staat gedurende den oorlog als *onzijdig* worde aangemerkt, met toestemming natuurlijk van beide *belligérants*, die dan verplicht zouden zijn zich op dat onzijdig gebied van alle vijandelijkheden te onthouden en het niet tot *base d'opérations de guerre* te bezigen.

Eindelijk verbinden de Mogendheden zich bij Art. 14, om indien tusschen twee of meer van haar een geschil mocht ontstaan ter zake of binnen de grenzen van het gebied waarop de Akte betrekking heeft, alvorens tot den oorlog over te gaan, de bemiddeling van eene of meer bevriende mogendheden in te roepen. Voor datzelfde geval behouden de mogendheden zich voor, - de bepaling werd op voorstel van Italië ingelascht - ‘le recours facultatif à la procédure de l'arbitrage.’

Dit geheele Hoofdstuk getuigt zeker van den vredelievenden geest der Conferentie, maar, daar het in werkelijkheid tot niets positiefs verbindt, heeft het m.i. weinig praktische waarde. De ondervinding leert hoe weinig dergelijke, in vredestijd neergeschreven artikelen te beteekenen hebben, als eenmaal de hartstochten opgewekt zijn, die naar oorlog doen verlangen.

Wellicht zal echter in de toekomst de bepaling nu voor de rivieren gemaakt, in den geest van het Amerikaansche voorstel, tot het gansche gebied worden uitgestrekt.

De scheepvaart-akten (Hoofdstuk IV voor den Congo, Hoofdstuk V voor den Niger) zijn vastgesteld als uitvloeisels van het bij de samenroeping der Conferentie gedane voorstel om de bepalingen van de Artikelen 108 tot 116 der Weener Slotakte van 1815 op de groote West-Afrikaansche stroomen toe te passen. Die artikelen (voortgevloeid uit de bepaling van Art. V van het Tractaat van Parijs van 30 Mei 1814) betreffen de vrije vaart in de groote rivieren die verschillende straten doorsnijden of van elkander scheiden, en reeds in 1815 is hunne toepassing op den Rijn en zijn nevenstroomen (Neckar, Main en Moezel), op de Maas en op de Schelde in hoofdtrekken geregeld, terwijl later voor den Rijn en de Schelde bijzondere reglementen zijn tot stand gekomen. In 1853 is, door Tractaten die de Argentijnsche Republiek met Frankrijk, met Engeland en met de Vereenigde Staten van Noord-Amerika gesloten heeft, het beginselder vrije vaart voor alle natiën op de groote Zuid-Amerikaansche stroomen, de Parana en de Uruguay, toegepast. Eindelijk verklaarde het Tractaat van Parijs van 30 Maart 1856 (bij de Artikelen 15 en volgende) de beginselen der Weener Congres-Akte op den Douau toepasselijk.

Vooral ten aauzien van laatstgenoemde rivier heeft de internationale wetgeving, ten gevolge van velerlei verschil van opvatting tusschen de belanghebbenden, eene bijzondere ontwikkeling erlangd.

Eerst werden in het Tractaat van Berlijn, van 1878, de oude waarborgen voor de vrije Donauvaart opgenomen (Art. LII-LVII), vervolgens hebben de bij de uitvoering ondervonden moeielijkheden aanleiding gegeven tot de te Londen in 1883 gehouden conferentie en het Londensche Tractaat van 10 Maart 1883, waarbij een nieuw scheepvaart-reglement is vastgesteld.

Vergelijkt men nu het te Berlijn voor Congo en Niger bepaalde met den inhoud van al die andere conventiën omtrent de groote rivieren, dan treffen ons dadelijk onderscheidene verschilpunten.

Vooreerst komt in aanmerking dat hier geene rekening was te houden met werkelijke of vermeende rechten van oever-

staten. Men had hier dus de vrije hand. Alleen in een enkel opzicht (zoo als nader zal blijken) is met reeds bij voorbaat kenbaar gemaakte scrupules van toekomstige oeverstaten rekening gehouden.

De vrije scheepvaart op Congo en Niger wordt aan alle natiën verzekerd. Zoowel de vaart van uit de zee tot de aan de rivieren gelegen havens (en *vice versa*), als de groote en kleine *cabolage* en de vaart met schuiten zijn onder die bepaling begrepen. Geenerlei uitsluitende rechten of privilegiën mogen aan enkele personen of maatschappijen of corporatiën worden toegekend: de mogendheden verklaren dat deze bepalingen voortaan zullen geacht worden tot het 'droit international public' te behooren.

In verband hiermede wordt verboden het heffen van eenig ander scheepvaartrecht dan die welke in de artikelen 14 (Congo) en 27 (Niger) bepaald zijn aangeduid. Het beginsel is voor beide rivieren, dat slechts geoorloofd zijn rechten, die strekken ter vergoeding van kosten, in het belang der scheepvaart gemaakt. Voor den Congo zijn die meer in bijzonderheden vermeld. *Drie* groepen worden daar genoemd: 1° haven-, kade-, pakhuisgelden en dergelijke; - 2° loodsgelden; - 3° rechten tot dekking der noodzakelijke technische en administratieve uitgaven, te heffen in verhouding tot de tonnemaat der schepen. De tarieven waarnaar de heffing plaats heeft zullen, na verloop van vijf jaren, door de mogendheden herzien worden. Voor den Niger zijn, met het oog op het bestaande protectoraat van Engeland en van Frankrijk, de soorten der te heffen rechten niet bijzonder vermeld en is ook van herziening der tarieven geene sprake.

Voor beide rivieren geldt overigens de bepaling, dat de schepen en goederen aan geenerlei doorvoerrecht mogen onderworpen worden en dat de tarieven geen *differentiëele* behandeling mogen voorschrijven.

Niet alleen op de beide rivieren zclve, ook op hare nevenrivieren en op alle verdere wateren, meren, enz., behoorende tot het gebied, waarop de Akte betrekking heeft, is het stelsel van vrije scheepvaart toepasselijk verklaard, terwijl ook nog, - en dit is eene bepaling, waarvan Nederland het eerst de wenschelijkheid heeft aangetoond - het vrije verkeer gewaarborgd is langs de wegen en spoorwegen en in de kanalen, die

zouden kunnen worden aangelegd of gegraven om te voorzien in de onbevaarbaarheid of gebreken van het vaarwater van den Congo op enkele plaatsen (bepaaldelijk daar waar de Yellalawatervallen Beneden- en Boven-Congo scheiden).

Bijzondere aandacht verdienen de belangrijke bepalingen omtrent de voor den Congo ingestelde *Internationale Commissie*, waarvan hiervoren reeds ter loops sprake is geweest. Zij zijn vervat in de Artikelen 17-21 der Akte. (Voor den Niger is geene Commissie ingesteld: reeds in de eerste vergadering der Conferentie was namens Engeland verklaard, dat deze mogendheid daarin niet zou toestemmen).

Men kan zeggen, dat de samenstelling en bevoegdheid der Internationale Congo-Commissie is geregeld, naar het model der ‘Commission Européenne’, bij Art, XVI van het Tractaat van Parijs van 30 Maart 1856 voor den Donau ingesteld (naast de Commissie, waarin alleen de oeverstaten vertegenwoordigd zijn) en bij Art. LIII van het Berlijnsche Tractaat van 13 Juli 1878 uitgebreid. Het denkbeeld is daarbij, dat niet slechts aan de oeverstaten, maar aan geheel Europa (vertegenwoordigd door de zoogenaamde groote mogendheden) de controle over de uitvoering der Tractaten moet worden opgedragen.

In de Congo-Commissie, intusschen, zullen niet enkel de zoogenaamde groote mogendheden zitting hebben. Elke staat, die de Congo-Akte heeft geteekend of later toetreedt, zal bevoegd zijn zich in die Commissie door een afgevaardigde te doen vertegenwoordigen. Elk afgevaardigde zal ééne stem in de commissie uitbrengen. Zijn bezoldiging is ten laste van den staat, die hem aanstelde. De bezoldiging der ondergeschikte beambten zal uit de opbrengst der scheepvaartrechten gedekt worden.

De liberale geest der bepalingen omtrent de samenstelling der Commissie tegenover de zoogenaamde mogendheden van den tweeden en derden rang is onmiskenbaar.

Aanvankelijk (in het eerste ontwerp) waren die bepalingen wellicht voor enkele staten minder aannemelijk. Duitschland toch had voorgesteld dat aan de vertegenwoordiging in de Commissie vrij belangrijke financieele lasten voor de vertegenwoordigde staten verbonden zouden zijn, bepaaldelijk de verplichting om de leeningen te garanderen, die de Commissie, ter dekking

van uitgaven voor omvangrijke werken, in het belang van de scheepvaart, zoude aangaan.

Van onderscheidene zijden, - bepaaldelijk ook door Nederland - was dit voorstel bestreden en met goed gevolg.

De Akte bepaalt nu, omtrent het sluiten van leeningen, dat de Commissie, op eigen naam, daartoe bevoegd zal zijn en daarbij uitsluitend de haar toegewezen inkomsten zal kunnen verbinden. Niet dan met eene meerderheid van twee derden der stemmen zal tot het aangaan van zoodanige leening kunnen worden besloten. De in de Commissie vertegenwoordigde mogendheden zullen in geen geval als voor die leeningen aansprakelijk kunnen worden aangemerkt, voor zooverre niet bijzondere bedingen dienaangaande zijn gemaakt.

Omtrent die leeningen merkt Baron Lambermont, in zijn rapport, op, dat de Commissie moet worden beschouwd als ‘un corps ayant une personalité juridique propre’, zoodat zij zelfstandig verbintenissen kan aangaan, zonder dat daardoor de mogendheden verbonden worden.

Daargelaten of de voorstelling met het oog op de *rechts*-beginselen te verdedigen is, - zeker is het dat de door geenen staat gegarandeerde leeningen der Commissie wel niet anders dan tegen *Afrikaansch-Aequatoriale* rente zullen kunnen geplaatst worden!

Met het oog op de mogelijkheid, dat garantie der leeningen wenschelijk of noodzakelijk zou blijken, was het denkbeeld geopperd om de vaartuigen van die mogendheden, welke zich niet tot zoodanige garantie wenschten te verbinden, aan een *surtaxe* te onderwerpen. Het denkbeeld is echter verworpen als strijdig met het beginsel om geen *differentieele* rechten toe te laten.

De verdere bevoegdheden der scheepvaart-commissie zijn in de Artikelen 19 en 20 der Akte breedvoerig geregeld. De Commissie is belast met het samenstellen van scheepvaart-, policie-, loods- en quarantaine-reglementen, die, even als de tarieven, aan de goedkeuring der mogendheden onderworpen moeten worden. De Commissie is voorts belast met de handhaving van die reglementen door tusschenkomst van hare beambten en het bestraffen van overtredingen, daar waar de Commissie rechtstreeks haar gezag uitoefent, terwijl dit elders door den oeverstaat geschiedt. Klachten tegen de beambten der Commissie wegens misbruik van macht of gepleegd onrecht, worden,

door tusschenkomst van den Consulairen agent van den staat, waartoe de klager behoort, ter kennis der Commissie gebracht. Acht men zich door hare uitspraak bezwaard, dan kan beroep op de mogendheden geschieden.

Aan de Commissie is voorts nog opgedragen het doen verrichten van alle in het belang der scheepvaart noodige of nuttige werken, - het vaststellen der verschillende tarieven, - het beheer der inkomsten, - het toezicht op de quarantaineinrichting, die, krachtens Art. 24, aan den mond van den Congo moet worden gevestigd; - de benoeming van beambten, enz. enz. Zij is daarbij van de territoriale overheid onafhankelijk.

De bepaling, waarop hierboven werd gezinspeeld en die ten doel heeft voldoening te geven aan *scrupules* van enkele mogendheden, is die van Art. 15, volgens welke de bevoegdheden der Congo-Commissie zich over de nevenrivieren, meren en kanalen slechts uitstrekken, voor zoover de staten die daar souvereiniteitsrechten uitoefenen, het goedkeuren.

De leden der Commissie en de door haar benoemde agenten worden, bij Art. 18, onschendbaar verklaard bij de uitoefening hunner functiën. Deze zelfde waarborg strekt zich tot de kantoren, archieven enz. der Commissie uit. Zij kan zich, zoo noodig, bij het volvoeren van haar taak, doen bijstaan door de oorlogschepen der mogendheden die den *Acte Général* geteekend hebben.

Het *Zesde* Hoofdstuk van dezen *Acte* bevat de ter uitvoering van het derde punt van het program gemaakte bepalingen. Zij vormen de ‘Déclaration relative aux conditions essentielles à remplir pour que des occupations nouvelles sur les côtes du Continent Africain soient considérées comme effectives.’

Het hoofddoel, dat men hier voor oogen had, was overrompeling te voorkomen. Niet in het geheim of bij verrassing moet eene inbezitneming kunnen plaats hebben, en evenmin op die wijze een protectoraat kunnen gevestigd worden. Daarom bepaalt Art. 34 dat de inbezitneming of aanvaarding van een protectoraat moet vergezeld gaan van eene notificatie dier handeling aan de andere mogendheden, ten einde deze in staat te stellen, zoo daartoe aanleiding bestaat, hare bezwaren te doen kennen.

Dergelijke notificatie is thans nog niet algemeen door de

praktijk aangenomen: de bepaling, die haar voorschrijft, stelt dus inderdaad eenen nieuwen regel. Men heeft, echter, bij de beraadslaging wel doen uitkomen dat de rechtsgeldigheid der inbezitneming geenszins afhankelijk is van de berusting van *alle* mogendheden, aan wie de notificatie is geschied.

Wel legt de inbezitneming, - volgens Art. 35 der Akte, - aan de mogendheden die haar onderteekend hebben de verplichting op zorg te dragen voor het vestigen van een gezag, voldoende om de verkregen rechten te doen eerbiedigen en tevens de vrijheid van handel en doorvoer zooals die bedongen is. Men heeft hierdoor willen uitsluiten de inbezitneming *op het papier* of door middel van de eene of andere formaliteit, zonder ‘occupation effective.’

Nadat velerlei andere formules, waardoor men dit denkbeeld wilde uitdrukken, verworpen waren, is eindelijk Art. 35 vastgesteld zooals het hierboven door mij werd weêrgegeven.

Door Portugal was nog een amendement ingediend om, als voorwaarde voor de rechtsgeldigheid eener inbezitneming ook het niet dulden van slavernij op te nemen. Het voorstel, van die zijde afkomstig, had natuurlijk eene zeer bepaalde beteekenis. Het is niet aangenomen omdat men daarin niet eene *voorwaarde* voor de inbezitneming konde zien. Maar men besloot tevens in denzelfden geest een bijzonder voorschrift in de Akte op te nemen. Dientengevolge is later Art. 9 (Hoofdstuk II), meer bepaald den slaven*handel* betreffende, daarin opgenomen, terwijl ook Art. 6 tegen de slavernij gericht is.

De bepalingen omtrent de inbezitneming van gronden betreffen, - men lette daarop wel, - uitsluitend de Afrikaansche *kusten*. Men achtte het minder noodig die ook tot het binnenland uit te strekken.

Intusschen, waar ook de nieuwe statenvorming of vestiging van koloniën plaats heeft, steeds zullen op het uitgestrekt gebied in den aanhef der Akte omschreven, hare bepalingen toepasselijk zijn. Aan den handel en de scheepvaart van alle volkeren is dus, - onafhankelijk van de politieke gebeurtenissen, - in Centraal Afrika door alle Mogendheden de meest volkomen vrijheid van beweging gewaarborgd.

Geen andere strijd, dan de vredelievende wedstrijd van kooplieden en industriëlen en vrachtvaarders. Maar ook dezen strijd achte men niet gering. Vooral Nederland, dat aan den Beneden-

Congo een goeden commerciëelen naam heeft, dank zij de geestkracht en kunde der mannen die daar onze eer hebben gehandhaafd en nog steeds handhaven, zorge ook met het veel meer uitgestrekte gebied van den Boven-Congo in betrekking te komen.

Men verwachte van mij geene aanwijzingen omtrent de producten, de grondgesteldheid, het klimaat, de bevolking, hare eigenaardigheden en behoeften. Voorzooverre de verschenen beschrijvingen en de mededeelingen van reizigers nog geen volledig licht geven, onderzoeke men zelf. Men vorme eene *sociéte d' étude*, met een aanvankelijk klein, voor uitbreiding vatbaar kapitaal. Al moge op dit oogenblik, bij gebreke van voldoenden land- of waterweg tusschen Beneden- en Boven-Congo deze laatste nog moeilijk te bereiken zijn, het zal zeker niet lang duren of die verbinding is tot stand gebracht. Maar dan moet men ook gereed zijn, - wil men zich niet geheel door anderen laten verdringen!

Door het schrijven van deze regelen is onwillekeurig de herinnering aan een ander Gids-artikel bij mij opgewekt, onder den titel: *De Kluisters van Rhenus* in het Maart-nummer van 1861 verschenen. Het gold daar de vrije Rijnvaart, die door heffingen in strijd althans met den *geest* der internationaie verdragen werd belemmerd. Ik was, - nu al bijna het vierde eener eeuw geleden, - in Juli 1860 benoemd tot lid van een comité door belanghebbenden uit de verschillende Rijnoeverstaten belast met het aanwenden van pogingen om den tegenstand tegen afschaffing of vermindering der Rijntollen, vooral van de zijde der *kleine* oeverstaten, te overwinnen. De rechtsgronden, waarop deze pogingen steunden, zijn ook in het aangehaald artikel ontwikkeld.

Het gelukte toen de afschaffing der zoo drukkende *recognitie* te verwerven, maar de warentol bleef bestaan, totdat in 1866, na den oorlog tusschen Pruisen en de Zuid-Duitsche Staten, de algeheele afschaffing als eene der vredesvoorwaarden werd bedongen, terwijl voor Nassau de annexatie bij Pruisen aan de heffing der Rijntollen een einde maakte.

Tusschen de onderwerpen, in mijn beide Gids-artikelen behandeld, bestaat een niet te miskennen analogie. Beide betreffen de pogingen om voor een aanzienlijken stroom de vrije scheepvaart te verzekeren en in beide gevallen was het von Bismarck die den doorslag ten goede gaf.

Maar wat voor den Congo erlangd werd langs den diplomatischen weg, door middel eener vreedzame conferentie, gelukte voor den Rijn eerst, na een gedeeltelijken triumf van ons Comité, door de macht van het naaldgeweer. Voor den Congo werd het doel bereikt aan de groene tafel te Berlijn, - voor den Rijn op het slagveld van Sadowa.

T.M.C. ASSER.
Amsterdam,
April 1885.

Sprookje van Jan Bonteklepper[1)] en zijn rampzalig kroost.

Vogelkensidylle.
Eerste Deel.

I.

Menschen! dat ging er daar toe, in het wond!

Tusschen de heesters, in 't kreupelhout,
die, wen al hun rijsjes groeiden,
vol geelkleurige katjes bloeiden;
in al het geboomt, dat de jonge Mei
mild gehuld had in feestlivrei,
had behangen met mantels van blaren -
de treurwilg, met droef neergolvende haren,
de eik, met zijn hemeltergende kruin,
de zilveren berkboom, de olm zwartbruin,
de rustloos reuzlende populieren -
van links en rechts, zoo omhoog als omlaag,
in 't sopje der dennen, in 't donker der haag,
ruischte, alom, één enkel kwedelen,
piepen, kirren, fluiten, vedelen,
duizendvoudige liedertaal
van Gods vogelen altemaal!

1) Kempensche naam van eenen vogel, die in grootte den tapuit, witstaert of heidehupper nabijkomt, en ook onder de benamingen van ‘Grauwe Klauwier, Bonte Antwerpenaer, Doorndraaier, Schatakster, Vinkenbijter’, in het Latijn *Lanius collurio*, in het Fransch van *Piegrièche-Ecorcheur, Ecorcheur* en ook wel *Matagasse*, bekend is.

Want! van uit het verre Zuiden,
waren zij alle, gevederde luiden,
weergespoed naar het koele Noord,
recht naar 't oud, onvergeetlik oord,
waar zij, op een' zomermorgen,
trouw door scheutjes en twijgen verborgen,
openpikten het berstend ei,
dat hun lieve moeder lei.

Kneuters hoorde men, weduwalen,
koninkskens, musschen, stout ter tale,
meezen, scherp en geelgebekt,
sijzen, bont en bruin gevlekt,
kort, wie noemt hen altemaal?
Men zag er zelfs den nachtegaal,
waarlik niet de minste in eeren,
draagt hij nog zoo'n roestige veeren,
houdt hij zich nog zoo ootmoedig, bedeesd!
- Alle bezongen, om 't luidst en om 't meest,
het wederkeeren van de Lente,
't weelderig tieren van duizend jente
bloemekens, geurig en kleurig en fijn,
en, niet het minste, den zonneschijn.

Enkele paarkens, met vuriger zinnen,
dachten blijkbaar reeds aan 't minnen,
slopen, in 't vrijen van zessen klaar,
achter een takje dicht te gaar,
dat hen, bij 't neuren en trekkebekken,
zelfs geen eekhoorn kon ontdekken.

Zoo had ieder dier zijn deel
in dit wondere woudtooneel.

II.

Toch hield zich, onder al dat zingen,
een enkel paarken, lievelingen,

- dit zag men aan hunne houding terstond -
gansch ingetogen stille! -
Vond
het koppel licht, dat het veel te vroeg was
voor zooveel lust; dat het heils genoeg was,
in vree te genieten des zonnekens schijn,
in vree te beminnen en zalig te zijn?

Dát was wel de oorzaak niet! - Het waren
twee nijvere Kleppers, en, wat bij der scharen
feestlik gesijfel en vreugdig getier,
in 't schaarhout, beiden, bij geen' populier,
hield vastgekluisterd, was de bouw
van 't nestje, waar men in wonen zou.

Straks was 't gereed. Uit rijsjes, strootjes,
net saamgeschikt met bek en pootjes,
van buiten bedekt met een laag groen mos,
en verholen onder een' looverbos,
bestond het kluisje. - Nog ontbraken,
om 't lieflik nest gansch klaar te maken,
wat dons en haartjes - mollige sprei,
waar zelfs nog dien morgend het lieflik ei,
aschgrauw van kleur en met ros doorspikkeld,
door moeken warm werd ingewikkeld.

Zie! Dát was een lust om die twee te zien!
Bij 't rustloos fladderen, flodderen, vliên,
bij 't eeuwig wiegen, vliegen, snellen,
al dat koket op orde stellen,
blonken de kijkerkens nog zoo hel,
snapten de bekskens zoo luid en zoo snel.....
Luidruchtiger klapperde vlerik en veer
en de staertjes bewogen nu op, dan neer.

Zoo zorgde en slaafde het paarken voort,
door eedlen ijver aangespoord,
vloog nu eens tusschen het beukenloover.
dan verder, ruigte en bermen over,

naar al de weiden, heinde en wijd
hergroenend met den lentetijd.

III.

Eéne uchtendzonne later was 't,
dat Jonker Koekoek, de vadzige gast,
die graag wel een smakelik wormken knabbelt,
dolgaerne feestviert, smult en babbelt,
met Anne, zijn wijf, zat raad te slaan,
of niet éen kansje mocht bestaan
om ievers, in 't donker van hagen of heggen,
het pasgedroogde Koekoeksei
- vast volgde geen tweede vóór einde Mei! -
snel, ongezien, in een nest te leggen?
Want, Koekoeks heeten al vieze lui,
zijn tamelik lekker, erg, erg lui,
veel te voornaam om zelf te broeden,
sta - om hun kinderkens op te voeden
zooals 't gemeen der stervelingen ... -

Daar speuren zij juist, op zijn vlugste zwingen,[1)]
het paarken naar zijne woning keeren,
met strootje of haartje in den gelen bek.
‘Wacht!’ denkt de Jonker. ‘Voet bij stek
doet winnen .... Wijf, laat mij betijen ...
Hoe donziger zij het beddeken spreien,
hoe malscher 't eiken er liggen zal ...
Blijf kalm, mijn wijf ... Daar keeren ze al
diep in het bosch om bunt te halen ...
Maar kijk toch in 't nestje! daar ligt alree
een ei ... wat zeg ik? Daar blinken er twee!
Komaan nu! Wil geen stonde dralen!
Gij ziet dien olm ginds? tref mij daar ...
Nu - fluks aan de taak, en spoed u maar ...’

IV.

Of Bonteklepper en zijn dame,
toen zij van hun tochtje huiswaarts kwamen,

1) Zwing, te Antwerpen en bijna geheel Zd.-N. door, in de volkstaal bekend.

met verbaasde kijkers in 't ronde zag,
om 't ei, dat daar in zijn woning lag,
een ei, veel grooter dan immer plag
   een vogel van hunne familie te leggen;
   een ei, grijswit, met paersche vlekken,
straks dikker dan zijn eigen hoofd, -
of 't gaaiken, dat nauw zijne oogen gelooft,
   stom van verbazing, den adem bevangen,
   aarzlend, op 't randje van 't nest blijft hangen,
nu allerlei gebaren maakt,
dan kreten van ontzetting slaakt,
   geene uwer, die 't niet raden zouden![1)]

   Wat nu, ja, gedaan! - Het ei behouden?
Zulks waar wel kristlik, doch Moeder de vrouw
staakt, is zij zelve eens aan 't leggen, nog nauw
   vóór 't half dozijn, ja, soms vóór zeven,
   en - 't nest is zóó klein! - Van gansch hun leven,
het ei vernietigen wilden zij niet ...
maar, 't nam toch zóóveel plaats! ... Ei! ziet!
   als fluks het paarken, na weken broeden,
   zes eigen kleinen zal moeten voeden
en nog een' vondeling daarbij,
dat's reuzentaak, ik zeg het vrij,
   waarvoor zoo'n dier terug zou schrikken!
   Zes jonge Klepperkens, denk eens aan!
Zoo'n pluimloos volk, onbekwaam tot de vlucht,
dat nauw nog een wormken, wat moes van een vrucht,
   wagglend uit moeders snavel kan pikken,
   wat zorgen en kommer brengt het mee! -
Men moet aan duizend dingen denken -
versch mos en bunt in het wiegsken brengen,
   en - ''t duivelkenshaar' verdwijnt alree -
   komt fluks het eerste pluimken kijken,

1) Zooals de lezer opmerkt, heb ik mij, wat de verhouding des vogels tot het koekoeksei, en later (deel II) tot het koekoeksjong betreft, niet gehouden aan de strenge leer der natuurgeschiedenis, maar aan hetgeen door de boeren daarvan wordt medegedeeld.

men moet het broze dingje strijken,
dat alles wasse, naar het behoort.
Straks is 't wat fraaiers nog! Een vogel,
wil hij iets worden op deze aerd,
moet niet alleen door bek en staert,
door slanke pootjes en snellen vlogel
zich waerdig maken, maar voorál
door de edele kunst van zijn geschal.
Dan, zál het jong ooit kwinkeleeren,
op alle tonen phantazeeren,
van *sol* omhoog, tot *la* omlaag,
wie zal het, zie! dat 's hier de vraag,
wie zal het sleutels en noten leeren
dan *pa* en *maken*? -

Zoo dacht en sprak,
gansch dicht bij hun woon, op den popeltak,
- vergetend alleen, dat in zijn geslacht,
nooit vogel aan musiceeren dacht,
al klonk zijn gekrijt, onbekwaam tot bekoren,
ook nòg zoo zoet in de eigen ooren; -
zoo redekavelde, fier op zijn bloed,
het gaaiken, vol gezonde rede,
en - half uit krijgslist, half uit gemoed,
nam, met zijn woorden, het wijfje vrede.

Diep was zij met het lot begaan
van d'armen vond'ling. Aangedaan,
vloog zij eens even om den neste,
streek aan des gaaikens zijde neer,
streelde zijn borst met heur zachtste veer,
en sprak, in 't einde, alzoo ten beste:
‘Zie.... man! mij dunkt.... ge *exagereert*!
'k Stem toe, 't is gansch der moeite waerd
zoo'n gansche bende kleine bloeden
te kleeden, reeden, op te voeden,
zóó, dat men eer haal' van de taak ...
Doch, zeg! in ernst! kon dat de zaak,
ik vraag het u, daar! in iets verzwaren,

indien er, voor zes, nu eens zeven waren
of acht, in elk geval é e n m e e r ?
Keert niet de zomer aanstonds weer,
hij, die het voedend ooft moet schenken?
Foei, man! Gij zijt t é bang, voorwaar....
'k Vloog straks nog langs den kerzelaar,
wiens fruit zoo vaak, het ander jaar,
zoo menig vrijend paar mocht drenken....
Welnu, ga zien! Blad, takken, kruin -
één vrucht is 't al! Nog twee, drie weken,
en - laat de zon 't op zich niet steken,
en blijft het windje getrouw in 't Zui'n,
gij zult wat zien van rijpen, blozen,
en rooder, dan de roodste rozen
lachen in 't loover kriek en kers,
framboos en moerbes, pruim en pers.
Wij hebben dat alles dan voor 't grijpen!
En gerst en koren beginnen te rijpen,
en wieglen, gansch met goud getint,
kijk! vast zoo hoog, op den zwoelen wind,
dan dekt een heir van rupsen de boomen!
En g i j zoudt voor de toekomst schromen?
Gij, dom genoeg, van houger droomen?
En dan' - hier zweeg ze een poos, en schoof
gansch warmpjes, onder het schuttend loof,
bij d'ernstig zwijgenden gemaal,
die de oogjes look in een' zonnestraal, -
'en dan, foei! lief! - hoe denkt ge er aan!
indien wij, hertloos genoeg, besloten
zoo'n vondelingsken af te stooten,
spreek op, waar' zulks naar recht gedaan?
Is 't niet een wet, dat, in dit leven,
ieder zijn' naaste hulp zal geven?
Kom... zeg, dat hij blijve ... Is zóó uw besluit?
Broedt bij alléén toch het ei niet uit ...'

Wat kon de vogel ten antwoord geven? -
Vast, na zulk welsprekend pleit,
dienden maar luttel woorden gezeid!...

Morrend zuchtte hij: - ‘Zeven! zeven!’
   Aarzelend staarde hij 't nestjen aan.
   - 't was toch geen e i g e n ei! - ‘Welaan!’
viel het wijfken hem vlug in de rede,
‘stemt gij er tegen, of stemt gij mede?’ -

   ‘'k Ben overwonnen,’ kloeg hij stil!
   ‘Vrouw, het geschiede naar uwen wil!’

V.

Toen, als om het lief te loonen,
trok het wijfken schelle tonen
   uit haren gorgel en - snel van veer,
   wiekte zij, klepperend, op en neer,
raakte, in het vliegen, gauwtjes, gauwtjes,
zijn roodbruin pakje met haar klauwtjes,
   piepte hier en piepte daar,
   pinkend, lonkend, zoo zonderbaar,
juist als om hem uit te dagen
zich aan het zoete spel te wagen,
   piepend het eenig refrein van haar lied:
   ‘Streel ik u? wat en streelt gij niet?’

Dan, terwijl het lieve paar,
onder de takken, zeer dicht te gaar,
   plannen bouwde met vromen zinne,
   kirde, kweelde uit zuiver minne;
wen reeds het oosten zwom in duister,
daalde, in 't west, vol gouden luister,
   de groote zon in het wolkenmeer,
   traag, in koninklik purper, neer,
robijngloed zaaiend op veld en akker.

Lang reeds was de wouduil wakker.
   Dicht bij den groenenden popel, waar
   straks nog keuvelde 't jonge paar,
in zijnen knoteik heimlik verdoken,
had hij, in zijn dutje gestoord,

knikkebollend een oog ontloken,
en de gelieven afgehoord.
De oude philosooph der wouden
voelde zijn herte sneller slaan.
‘Wee hun’ dacht hij, diep aangedaan,
‘die zóó'n daad niet eeren zouden.’
Op de verkoelende avondlucht,
trilde een lange, ontroerde zucht.

1882.

POL DE MONT.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 April.

In een der laatste afleveringen van *Punch* stelt de geestige teekenaar Lumley Sambourne ons Gladstone voor in het costuum van een huisknecht, met het servet onder den arm en de handen op den rug. De oude John Bull, dik en welgedaan, maar eenigszins melancholisch van uitzicht, zeker omdat het hem in den laatsten tijd niet voor den wind is gegaan, zit in een hoekje van het vertrek, met het portret van Gordon achter zich en den onmisbaren *Times* in de hand. Hij kijkt zijn factotum aan, alsof hij het met zich zelf niet eens was over de vraag of de oude William ook nu weer alles in orde zou kunnen brengen. En William staart, met heilige verontwaardiging, uit het venster naar de buurvrouw uit het *Hôtel de France*, waar de arme Jules meedogenloos uit de deur wordt geworpen, omdat hij een ongeluk heeft gehad met het Chineesche kraakporcelein. Eene ongemakkelijke tante, die knappe buurjuffrouw met hare Phrygische coiffure! Bilderdijk had van haar kunnen zingen:

> Het mutsje stond haar zeer bescheiden,
> Maar - als zij keef,
> Dan wisten drommel, nicht noch meiden,
> Waar of men bleef.

De arme drommel, Jules Ferry, moet het hier voor het gansche huishouden ontgelden; hij wordt als een deugniet van de trap gesmeten. En William steekt de hand in eigen boezem en zegt:

‘Dat zij hem zóó behandelen, alleen maar omdat hij een ongelukje met het porcelein heeft gehad! Nu, als mijn baas zoo'n

driftkop was als z i j n juffrouw, dan.... Maar we leggen hier die zaken gelukkig beter aan!'

Men ziet het, ook hier toont *Punch* weer een meester te zijn in de kunst van het *ridendo dicere verum*. Het contrast is inderdaad scherp. Vergelijkt men de resultaten der politiek, welke de heer Gladstone op Egypte en Soedan toepaste met die, welke het ministerie-Ferry in Tonkin verkreeg, dan zou men, als onbevooroordeeld toeschouwer, eer den val van den Engelschen dan dien van den Franschen Premier mogen verwachten. En die indruk wordt nog sterker, wanneer men nagaat, hoe, gedurende het laatste ministerie-Gladstone, Engeland's invloed in Europa voortdurend is verminderd, terwijl de heer Ferry er met goed gevolg naar gestreefd heeft, om Frankrijk zijne positie in het Europeesch concert te doen herwinnen; hoe Engeland op dit oogenblik, terwijl het te kampen heeft met den Mahdi in Soedan, met de Fenians en Home-Rulers in Ierland, met oproerige kleurlingen in Canada, en daarbij bedreigd wordt door een ernstigen oorlog met Rusland, volkomen geïsoleerd staat en even weinig kan rekenen op een bondgenoot als Frankrijk in de dagen zijner diepste vernedering.

De val van den heer Ferry is het gevolg geweest van eene paniek. Uit Tonkin kwamen ongunstige berichten, en plotseling sloeg der meerderheid de schrik om het hart; zij was bevreesd, niet voor de Chineezen, maar voor de Fransche kiezers. Men kon haar terecht aansprakelijk stellen voor de gevolgen der regeeringspolitiek, maar zij hoopte, aan die beschuldiging te ontkomen en meende alle verantwoordelijkheid van zich af te werpen, door op het laatste oogenblik den heer Ferry te verloochenen, bij wien zij twee jaren lang had gezworen en dien zij met verwonderlijke gedweeheid had gevolgd en toegejuicht. En toen de slag was gevallen bleek het, dat de meerderheid zich onnoodig had bevreesd gemaakt, dat de berichten omtrent de nederlaag in Tonkin sterk overdreven waren, en dat men zelfs mocht hopen, binnen korten tijd een eervollen vrede met China te zien tot stand komen.

Eene korte herinnering van de gedenkwaardige zittingen, door de Fransche Kamer in het laatst der vorige maand gehouden, moge hier eene plaats vinden.

Op 26 Maart kwam de tijding van generaal Négrier, dat de Chineesche troepen den post van Dong-Dang hadden aangevallen; dat de Franschen te vergeefs getracht hadden den vijand uit zijne

stellingen te verdrijven, maar dat zij door de groote overmacht waren gedwongen om terug te trekken, terwijl de strijd hun op bijna drie honderd dooden en gewonden kwam te staan. Twee dagen later luidden de berichten iets gunstiger. Generaal Négrier had zich naar Lang-Son teruggetrokken, en gaf te kennen, dat hij geen versterkingen noodig had. Dit belette echter niet, dat de Kamer het échee van de Fransche wapenen zeer ernstig opnam, en eene motie van wantrouwen in de regeering, door den heer Rivet voorgesteld, slechts met eene uiterst geringe meerderheid verwierp. Doch reeds den volgenden dag (29 Maart) kwamen er veel ernstiger berichten. Generaal Négrier was gewond en genoodzaakt geweest het kommando aan kolonel Herbinger over te dragen; onder de leiding van dezen officier hadden de Franschen, bukkende voor de overmacht en gebrek hebbende aan ammunitie, Lang-Son moeten ontruimen. Generaal Brière de l'Isle, die als opperbevelhebber dit bericht afzond, was klaarblijkelijk zeer bezorgd voor de toekomst. Hij hoopte nog op de mogelijkheid, om de geheele Delta van de Roode Rivier te kunnen behouden, maar drong aan op onverwijlde uitzending van aanzienlijke versterkingen.

Het ministerie had, na het ontvangen dezer noodlottige tijding, onmiddellijk een crediet aangevraagd van twee honderd millioen francs ten behoeve der departementen van oorlog en van marine. De weinige woorden, waarin de heer Ferry deze aanvraag toelichtte bevatten ter nauwernood eene poging, om de houding der regeering te verontschuldigen. ‘Ons leger bevindt zich tegenover eene troepenmassa, waarvan het onmogelijk was, den omvang en de beteekenis te voorzien.’ Men moet erkennen, dat deze verdediging veel op eene schuldbekentenis gelijkt. Den heer Ferry was het onmogelijk te voorzien, dat 40 of 50.000 Chineezen uit het gebergte van Yun-Nan zouden komen opdagen, omdat hij China steeds voor eene *quantité négligeable* had gehouden.

Nauwelijks acht dagen geleden had hij aan de Kamer verzekerd: ‘Het is thans zeker, dat generaal Négrier beschikt over de noodige strijdkrachten, om Lang-Son te kunnen behouden. Het is onbetwistbaar, dat aan die zijde het volkomen bezit der Tonkinsche grens is verzekerd.’

De tegenstelling tusschen deze kategorische verzekeringen en de droevige werkelijkheid was al te groot. Zelfs de vrienden mompelden van gebrekkige kennis van zaken, van overgroote luchthartigheid;

de vijanden spraken openlijk van opzettelijke misleiding. De uiterste linkerzijde wilde het ministerie door een votum van wantrouwen doen vallen; de gematigde republikeinen noodigden den Premier uit om te verklaren, dat de credietaanvrage zijn laatste daad als minister zou zijn; de rechterzijde eindelijk verlangde niets minder, dan dat het ministerie in staat van beschuldiging zou worden gesteld. De kleine schare der getrouwen zat zwijgend en verslagen neer. Onder deze omstandigheden konden de ministers niet denken aan het behoud hunner portefeuilles. Eene laatste poging werd nog door den heer Ferry gewaagd, die de Kamer verzocht, eerst de twee honderd millioen francs toe te staan, en verzekerde, dat de regeering het toestaan van dit crediet niet als een votum van vertrouwen zou opnemen. Maar zelfs deze prioriteit werd geweigerd en daarmede was het lot van het ministerie bezegeld. Driehonderd afgevaardigden hadden het veroordeeld; van de vroegere aanzienlijke meerderheid waren slechts 160 - meest leden der *Union Républicaine* - aan het kabinet getrouw gebleven. Staande de vergadering, verlieten de ministers de zaal en stelden hunne portefeuilles ter beschikking van den President der Republiek.

Thans was goede raad duur. De parlementaire usantie, volgens welke de partij, die een ministerie omverwerpt, gehouden is zelve de teugels van het bewind over te nemen, kon hier niet worden toegepast. Want een ministerie uit de rechterzijde en de uiterste linkerzijde samengesteld, zou geen dag kunnen bestaan. Eene formule was spoedig gevonden: het nieuwe Kabinet zou moeten worden samengesteld uit alle groepen van de linkerzijde, en dus conciliant-republikeinsch moeten zijn; het zou aan den oorlog met Tonkin een einde moeten maken, zonder daarbij de belangen en de eer van Frankrijk uit het oog te verliezen, en het zou ten slotte de algemeene verkiezingen moeten voorbereiden. Was dit alles geschied, dan zou uit de nieuwe parlementaire meerderheid een Kabinet van meer blijvenden aard kunnen worden gevormd.

Toen echter de personen moesten worden gevonden, die zich met de toepassing dezer loffelijke beginselen wilden belasten, bleek het, dat elk der republikeinsche partijen voor zich het leeuwenaandeel in den buit verlangde. Het meest deed zich de *Union Républicaine* gelden, die bij de stemming van 29 Maart in de minderheid was gebleven. Zij grondde hare aanspraken voor een deel op het feit, dat de Jobstijdingen uit Tonkin - zooals later inderdaad bleek -

sterk overdreven waren geweest, en dat Ferry de waarheid had gesproken, toen hij zeide, dat de onderhandelingen over den vrede reeds zoover waren gevorderd, dat men binnenkort een gunstigen afloop daarvan mocht verwachten. Het oordeel, dat men over Ferry en over hen, die hem getrouw waren gebleven, had geveld, was dus onbillijk geweest; men had den persoon van den ministerpresident verwijderd, en op dit feit kon men moeielijk terugkomen; maar zijne politiek was gerechtvaardigd, en deze waarheid moest hare uitdrukking vinden in de samenstelling van het nieuwe Kabinet.

Noch de heer de Freycinet, noch de heer Constans, noch de heer Devès - tot welke de president zich achtereenvolgens wendde - was in staat om aan dezen eisch te voldoen. Na een interregnum van acht dagen slaagde eindelijk de heer Brisson in de samenstelling van een Kabinet. Hij stelde daarbij de *Union Républicaine* tevreden, door aan een harer meest invloedrijke leden, den heer Allain-Targé, de portefeuille van binnenlandsche zaken toe te vertrouwen. De omstandigheid, dat binnen weinige maanden de algemeene verkiezingen moeten plaats hebben, maakt voor eene partij, die zichzelve bij uitnemendheid tot regeeren geroepen acht, het bezit van deze portefeuille bijzonder wenschelijk.

Wat men van den heer Brisson als minister-president mag verwachten, schuilt voor het oogenblik nog in het duister. Ook zijn programma, een kleurlooze paraphrase van de boven door ons genoemde formule, verspreidt weinig licht over de beginselen, waardoor hij zich zal laten leiden. Men kent hem als een eerlijk en onpartijdig man, en houdt zich overtuigd, dat hij zijne taak als hoofd van een *cabinet d'affaires* nauwgezet zal trachten te volbrengen. Maar het is de vraag, of het den minister-president, ook met den besten wil, mogelijk zal wezen zich aan de oplossing van meer dan één netelig vraagstuk te onttrekken.

In vroeger jaren behoorde de heer Brisson tot de radicale linkerzijde; onder het keizerrijk werd hij gerekend tot de heftigste leden der oppositie, en in eenen adem genoemd met Gambetta, Jules Ferry en Challemel-Lacour. Zijne staatkundige loopbaan was echter in de laatste jaren van dien aard, dat hij genoodzaakt was, zoo weinig mogelijk zijne persoonlijke meening op den voorgrond te stellen en bij de discussiën en debatten de rol van den onpartijdige te spelen. Hij volgde Gambetta eerst op als voorzitter der

begrootings-commissie, later als president van de Kamer, en hij werd tot nu toe door velen als de aangewezen man beschouwd, om den heer Grévy als president der Republiek op te volgen. Deze betrekkingen onderstellen, in steeds toenemende mate, bij hem, die ze nauwgezet wil vervullen, eene mate van onpartijdigheid, die wel iets van kleurloosheid verkrijgt; eene zelfbeperking, die de gewoonte om eigen meeningen niet uit te spreken tot eene tweede natuur maakt. De heer Grévy heeft er den spotnaam '*le soliveau*' aan te danken.

Zeker is het, dat men van den minister Brisson, die de vervulling zijner tegenwoordige betrekking waarschijnlijk slechts als eene episode beschouwt, geen radicale maatregelen of ingrijpende hervormingen heeft te verwachten. Dit is reeds gebleken, toen de minister van financiën, Clamagéran, zich genoodzaakt zag zijn ontslag te nemen, weinige dagen nadat hij in functie was getreden.

De heer Clamagéran is een eerlijk en doortastend man, maar van het opportunisme zijner voorgangers heeft hij niets geleerd. Hij meende in zijne eenvoudigheid, dat kostbare misbruiken, al is men er aan gewend geraakt, behooren te worden afgeschaft, en dat het bijvoorbeeld niet de roeping van den staat is, aan de *receveurs-généraux* in de departementen een inkomen van gemiddeld honderdduizend francs te verzekeren, door hun toe te staan, de gelden van den staat voor bankierszaken te gebruiken en hun eene groote provisie voor onnoodige voorschotten toe te kennen. Hij wist, dat het werk van deze groote heeren door een hoofdambtenaar met 10 à 15.000 francs tractement best kon worden gedaan. Maar hij vergat, dat de regeering gaarne over de middelen beschikt, om goede vrienden te beloonen; dat de volmaakt onnoodige, maar zeer invloedrijke *receveursgénéraux* gevaarlijke vijanden voor het kabinet zouden kunnen worden, als men op hen de leer 'loon naar werken' toepaste. Hij vergat vooral, dat de spreuk: 'doe wel en zie niet om,' door de opportunistische politiek voor eene idealistische dwaasheid wordt gehouden. Hij vond dus voor zijne hervormingsplannen geenerlei steun, zelfs niet bij zijne republikeinsche collega's, die deze erfenis van het imperialisme zonder blikken of blozen hebben aanvaard. In zijne plaats is nu de heer Sadi Carnot opgetreden, die te practisch is om van utopieën te droomen en hersenschimmen na te jagen.

De onderhandelingen over den vrede met China worden, voorloopig met goed gevolg, voortgezet. Het nieuwe kabinet blijft echter

op zijne hoede, en zet de krijgstoerustingen voort. Het gebeurde bij Bac-Lé is eene nuttige les geweest.

Terwijl Frankrijk in de barensweeën eener ministerieele crisis verkeerde, werd in Duitschland feest gevierd ter eere van den zeventigsten geboortedag van den man, die sedert meer dan twintig jaren de staatkunde van zijn vaderland leidde en de kunst heeft verstaan om, door den overwegenden invloed zijner machtige persoonlijkheid, in de kaleidoskopische wisseling van parlementen en ministeriën het blijvende element den boventoon te laten voeren. Wat dit element is geweest, willen wij den heer Von Bismarck zelf laten omschrijven. Vier jaren geleden zeide hij in den Duitschen Rijksdag:

‘Doctrinair ben ik mijn leven lang niet geweest: alle systemen, door welke de partijen zich met elkander verbonden of van elkander gescheiden voelen, komen voor mij eerst in de tweede rij; in de eerste rij staat de natie, hare positie tegenover het buitenland, hare zelfstandigheid, hare organisatie op zoodanige wijze, dat wij in de wereld als een groot volk vrij kunnen ademhalen. Er zijn tijden, waarin men liberaal, andere tijden, waarin men als dictator moet regeeren, - alles wisselt. Maar van het gebouw des Duitschen Rijks, van de eenheid der Duitsche natie, verlang ik dat zij vaststaan, beveiligd tegen alle stormen, en dat men die niet slechts door voor een korten tijd opgeworpen werken bescherme. Aan de schepping en de bevestiging van het Duitsche Rijk heb ik mijne gansche politieke werkzaamheid dienstbaar gemaakt, en wanneer gij mij een enkel oogenblik kunt aanwijzen, waarop ik niet naar dezen koers heb gestuurd, dan zult gij mij wellicht kunnen aantoonen, dat ik mij vergist heb, maar niet, dat ik het nationale doel een enkel oogenblik uit het oog heb verloren.’

Heeft de heer Von Bismarck een juist oordeel over zijn eigen streven geveld? Om die vraag te beantwoorden, moet men het met zich zelf eens zijn, wat men onder den term ‘doctrinair’ verstaat. In het dagelijksch leven duidt men met die benaming lieden aan die, de werkelijkheid ter zijde stellend, met onpraktische eenzijdigheid de consequentiën eener bepaalde theorie trachten door te drijven. In het algemeen is de heer Von Bismarck zeker geen doctrinair geweest. Zijne politiek heeft, behoudens het

onmiskenbaar en niet genoeg te waardeeren streven naar de verwezenlijking der Duitsche eenheidsidealen, allerlei kleur en tint vertoond. Onpraktisch is hij zeker niet geweest: terwijl de Duitsche idealisten droomden en dweepten, heeft hij gehandeld, van elke gelegenheid partij getrokken, geroeid met riemen die hij vinden kon, en zich desnoods met den stroom laten a fdrijven. Zulk eene politiek zou men eer als een handig opportunisme, dan als een stijfhoofdig doctrinarisme kunnen omschrijven. Het doctrinarisme vertoont zich alleen in de onderdeelen, niet in de hoofdzaak; in de middelen, niet in het doel. In den laatsten tijd heeft vooral de economische politiek van den Rijkskanselier dit bewezen. De heer Von Bismarck schijnt overtuigd te zijn, dat hij den steun der groote industrieelen en der grondbezitters niet missen kan, en dat hij dien steun slechts kan verwerven, door zijne vroegere voorliefde voor het vrijhandelstelsel te verloochenen en ultra-protectionistische theorieën in praktijk te brengen. Welnu, voor de verwezenlijking van dit denkbeeld deinst hij geen oogenblik terug. Hierbij laat hij zich door geen praktische bedenkingen weerhonden; de gegevens der statistiek zijn voor hem als niet bestaande, en, als het noodig is, zal hij u trachten te bewijzen, dat twee maal twee vijf is. Hier openbaart zich zijn doctrinarisme in den meest krassen vorm; hier is hij werkelijk, onder den invloed eener *idée fixe*, onpraktisch geworden.

Het valt niet te ontkennen, dat zich in gansch Europa eene reactie openbaart tegen de theorieën der Manchester-school, en dat van vele zijden de vraag wordt geopperd, of het *laissez-faire* inderdaad het kort begrip is van de moderne economische wijsheid. De liberale Fransche republiek huldigt op dit gebied eene leer, welke onder het keizerrijk als achterlijk zou zijn veroordeeld. Oostenrijk heeft de tolpolitiek van Duitschland en van Frankrijk gretig als voorwendsel gebruikt voor een volledig systeem van retorsie-maatregelen, en wanneer de tariefverhooging daar te lande nog niet door de wet is bekrachtigd, is dit alleen toe te schrijven aan het feit, dat het vertrouwen van graaf Taaffe in zijne vroeger zoo volgzame meerderheid, ernstig is geschokt, en dat hij het daarom niet raadzaam oordeelde, nog in deze zitting een eenigszins belangrijk wetsontwerp aan de orde te stellen. In Engeland eindelijk is de zuurdeesem van Cobden's leer te veel doorgedrongen, om daar een protectionisme, zooals het thans in Duitschland heerscht,

zelfs onder een conservatief régime, tot bloei te laten komen; maar toch worden ook daar enkele pogingen in dien geest beproefd. Daarvan getuigt de strijd, door den heer Chaplin en zijne geestverwanten tegen den invoer van buitenlandsch vee gevoerd, en niet minder de openhartige verklaring van den conservatieven Premier der toekomst, Lord Randolph Churchill, die rondweg erkent, dat hij zich met overtuiging onder de scholieren van den Duitschen Rijkskanselier rangschikt.

Behalve de conservatieven, steunt ook de meerderheid van het centrum de economische politiek van den heer Von Bismarck. Wat hier den doorslag geeft, is bekend: het centrum is, in zijn geheel genomen, niet protectionistisch, maar het past de leer van het *dout des* met niet minder vaardigheid toe dan de Rijkskanselier zelf. Het geeft gaarne zijne toestemming tot de verhooging van rechten op granen en hout, wanneer het in ruil weder de bezetting van een bisschoppelijken zetel kan verkrijgen - en men weet, dat de aartsbisdommen van Keulen en van Posen sedert jaren hun geestelijk hoofd missen. Toch maken de volgelingen van den heer Windthorst het der regeering nog zuur genoeg. Om zich eenigszins te kunnen verdedigen tegen het verwijt, dat zij, ter wille van de groote grondbezitters en de machtige industriëelen, de eerste levensbehoeften voor den kleinen man in prijs doen stijgen, hebben zij, bij monde van den heer Von Huene, het voorstel gedaan, om de meerdere opbrengst der invoerrechten aan de gemeenten ten goede te doen komen. Ofschoon de regeering dit voorstel nog weinige weken geleden door den minister van finantiën, Von Scholz, volmaakt onaannemelijk liet noemen, en het centrum nog steeds in gebreke is gebleven, om het in eenigszins praktischen vorm te kleeden, heeft de heer Von Bismarck voor eenige dagen gedecreteerd, dat aan dezen eisch moest worden toegegeven. De ongelukkige minister van financiën moet nu maar trachten, voor deze volte-face eene aannemelijke reden te bedenken. Slaagt hij hierin niet, dan zal het den Rijkskanselier weinig moeite kosten hem door een gewilliger werktuig te vervangen.

Intusschen, de artikelen van het nieuwe tarief worden één voor één aangenomen, en dit is de hoofdzaak voor de regeering. '*Jeder Zoll ein König!*' - roept de *Kölnische Zeitung* uit met die soort van *Galgenhumor*, die bewijst, dat het wandelen in de nieuwe paden der economische regeeringspolitiek voor het hoofdorgaan der nationaal-liberalen nog geen onverdeeld genot oplevert. Overigens heeft

de regeering gezorgd voor de dagen van nood nog een ander bondgenoot in reserve te houden; ter wille van de *haute finance* is besloten, het ontwerp op de beursbelasting voorloopig ter zijde te leggen.

De buitenlandsche politiek der Duitsche regeering heeft zich voor zoover men bemerken kan, in de laatste weken gekenmerkt door strikte neutraliteit, en van een poging tot bemiddeling in het Engelsch-Russisch conflict is tot nu toe niet gebleken. Toch kan men uit de houding der officieuse pers opmaken, dat de heer Von Bismarck het te Skiernewics bezegeld verbond ook in dien zin trouw wil blijven, dat hij aan het streven van Rusland naar uitbreiding van gebied in Centraal-Azië niets in den weg wil leggen. Men heeft dit te Londen zeer goed bemerkt, en de voorgenomen reis van Lord Rosebery, het jongstbenoemde lid van het Engelsch kabinet, is voor onbepaalden tijd uitgesteld. Ook Italië moet het ondervinden, dat het niet gemakkelijk is, zich van een verbond met Duitschland los te maken, en dat de lasten en de lusten van een dergelijke nauwere verbinding met de machtigste der Europeesche mogendheden vrij wel tegen elkander opwegen.

Wat Italië eigenlijk verlangt, werd voor eenige dagen op de meest openhartige wijze door een Italiaan van de jongere school aan een correspondent van den *Temps* medegedeeld. ‘Wij voelen ons op dit oogenblik herboren, bevrijd van vreemden invloed, bevrijd van de binnenlandsche moeielijkheden, waarin het buitenland ons gelaten had. Het is met het doel, om in onze eigen oogen en in die van andere natiën een onwederlegbaar bewijs van die wedergeboorte te geven, dat wij het deel opeischen, waarop een volk van dertig millioen zielen aanspraak mag maken. Wij zijn eene groote mogendheid, en wij willen dit toonen; alle groote mogendheden stichten koloniën, en daarom willen wij het ook doen. Wij willen, evenals gij en anderen, verspreiders van beschaving in de wereld worden. Het heeft in Frankrijk niet ontbroken aan bladen, die ons, met den gewonen beschermenden glimlach, waarschuwden, dat wij eene dwaasheid deden, door op avonturen uit te gaan. Doet gij dan niet hetzelfde in Tonkin? Als wij eene dwaasheid doen, dan bewijst dit ten minste dat wij meerderjarig zijn, en dat wij ons die weelde kunnen veroorlooven.’

Het blijkt meer en meer, dat Engeland zich gelukkig zou rekenen, als het de vriendschap en den steun van Italië kon koopen, door aan deze mogendheid de vrije hand te laten in Soedan, en haar te

belasten met de uitvoering van eene taak, waartoe de heer Gladstone en zijne ambtgenooten op dit oogenblik allerminst in staat zijn. De moeielijkheden, waarmede het Engelsch kabinet te worstelen heeft, zijn vele, en maken elk bondgenootschap, zelfs dat van Turkije, welkom. In eigen land eene twijfelachtige meerderheid en een geschokt prestige; in Ierland een openbare vijandschap, die zelfs de gasten van koninklijken huize niet ontziet; in Egypte nieuwe moeielijkheden met de Fransche regeering en toenemende ontevredenheid van het inlandsch element; in Soedan een volslagen mislukken van de met groote kosten en opofferingen ondernomen operatiën, - zietdaar in korte woorden den toestand, waarvan Rusland heeft gebruik gemaakt, om den heer Gladstone in een *impasse* te drijven, waaruit voorloopig geen uitweg mogelijk schijnt, dan een weinig eervol toegeven, dat den val van het kabinet moet ten gevolge hebben, of een oorlog, waarvan de kansen, in het gunstigste geval, uiterst twijfelachtig zijn. Zeker is nog een andere oplossing mogelijk: beide partijen kunnen de bemiddeling van een derde mogendheid inroepen. Maar ook in dit geval zouden de kansen voor Engeland niet gunstig zijn. De eerlijke makelaar te Berlijn, die hoogst waarschijnlijk met het tot standbrengen der transactie zou worden belast, heeft redenen genoeg, om den bondgenoot van Skiernewiczs te ontzien. Hij weet, dat het goed riemen snijden is van een andermans leer, en zal door geen gewetensbezwaren worden gekweld, wanneer hij Afghanistan, welks integriteit slechts in schijn door Engeland wordt geëerbiedigd, doch dat in werkelijkheid zoowel te Londen als te St. Petersburg als *res nullius* wordt beschouwd, zóó verdeelt, dat de Russen een groot deel van hun wenschen vervuld zien, en de Engelschen niet met ledige handen naar huis gaan. Van welken aard dan de makelaarsprovisie zal zijn, schuilt nog in het duister. Engeland zou wellicht, in ruil voor de bewezen diensten, hier of daar zijne aanspraken op koloniaal gebied kunnen prijs geven; Rusland, - zoo fluistert men nu reeds, - zou uit dankbaarheid voor de vermeerdering van grondgebied in Azië, misschien het oostelijk deel van Polen aan Duitschland willen afstaan.

Doch zoover is het op dit oogenblik nog bij lange na niet. Wanneer men de Duitsche bladen, vooral de organen der meer of min officieuse pers leest, bemerkt men niets van eene poging om in het conflict als bemiddelaar op te treden, maar wel de meest

onverholen uitingen van leedvermaak over de netelige positie, waarin Engeland is gefaakt. Berekenende lieden beweren nu reeds, dat de Duitsche uitvoer- en doorvoer-handel een tijdperk van ongekenden bloei te gemoet gaat, als de lastige en overmachtige Engelsche coucurrent, wiens vlag zich nu in alle deelen der wereld vertoont, zijne schepen niet meer zonder gevaar aan den Oceaan kan toevertrouwen. Den Russischen bondgenoot gunnen zij natuurlijk alles goeds; maar de zelfverloochening gaat niet zoover, dat zij de voordeelen uit het oog verliezen, die de spoorwegen in de havens van Duitschland zullen genieten, als de Russische koopvaardijvloot noch de Oostzee, uoch de Zwarte Zee kan verlaten. De beide partijen schijnen dan ook weinig waarde te hechten aan de woorden, die men den Duitschen Keizer in den mond legt: ‘Zoolang ik leef, zal er, als ik het verhinderen kan, geen oorlog tusschen twee met Duitschland bevriende mogendheden worden gevoerd.’ Zoowel in Engeland als in Rusland rust men zich op krachtige wijze ten strijde. En, wat erger is, er is reeds bloed gevloeid. Gelukkig voor het behoud van den Europeeschen vrede, dat het niet de Engelschen, maar de Afghanen zijn geweest, die de kracht der Russische wapenen moesten ondervinden. De Emir van Afghanistan, in naam Engeland's bondgenoot, schijnt zich de zaak niet zwaar aan te trekken, en liever nog de Russen als vijanden, dan de Engelschen als vrienden op zijn grondgebied te zien.

In ons vorig overzicht schreven wij: ‘Wederom is besloten tot eene voorloopige handhaving van den tegenwoordigen toestand, zoodat de Russen te Sari-Yazi en de Afghanen te Penj-deh blijven. Doch deze schikking kan geen blijvende oplossing zijn, en de mogelijkheid blijft bestaan, dat de eene of andere eigendunkelijke handeling van eene der partijen aanleiding geeft tot eene botsing, die de reeds zoo moeilijke quaestie nog lastiger maakt.’ De botsing is niet uitgebleven; maar er behoorde juist geen zienersblik toe, om haar te voorspellen. ‘In het heden ligt 't verleden; in 't geen is, wat worden zal.’ Houdt men die oude waarheid voor den geest, dan kan men veilig verzekeren, dat de Russen geen gelegenheid zullen laten voorbijgaan, om hun zegevierenden tocht in Centraal-Azië voort te zetten; dat zij geen enkelen zet van hunne tegenpartij op het politieke schaakbord onbeantwoord zullen laten, en vooral, dat zij steeds de methode zullen trachten toe te passen, die hen tot nu toe tot zulke voortreffelijke uitkomsten heeft geleid, en

Engeland voor een *fait accompli* zullen beproeven te stellen, zoodra zij daartoe de kans schoon zien.

Van de bijeenkomst te Rawoel-Pindi had men zich in Engeland wonderen voorgesteld. Op den Emir Abdoel Rhaman, men wist het, viel weinig staat te maken. Hij behoort tot het ras der Oostersche potentaten, die neutraal blijven, zoolang het hun niet duidelijk is geworden, wie van hunne naburen hem het meeste kwaad kan doen en hun het meeste geld kan bieden, maar die, zoodra zij daaromtrent eenige zekerheid hebben verkregen, zonder eenige aarzeling den ouden bondgenoot voor den nieuwen verwisselen. Hierop rekende de Engelsche regeering. Toen zij den Emir had overgehaald tot eene bijeenkomst met Lord Dufferin te Rawoel-Pindi, bracht zij daar een geheel legercorps bijeen, om den Afghaanschen vorst een diepen indruk te geven van den omvang en de sterkte van Engeland's militaire macht. Ook werden de geschenken niet gespaard: den Emir werden eene volledige veldbatterij, eenige duizende geweren en een kwart millioen patronen aangeboden, en daarenboven een som gelds, waarvan het bedrag niet bekend is geworden. Maar de zendelingen van den Czar en de Russische roebels hadden hun werk reeds gedaan. Wel was de Emir uiterst vriendelijk; wel aanvaardde hij de geschenken der regeering en tevens hare verzekering, dat zij hem in nood en gevaar met raad en daad zou ter zijde staan, - maar toen hem gevraagd werd, of hij, ter verdediging zijner bedreigde grenzen, een Engelsch leger op zijn grondgebied wilde toelaten, bleek het dat hier '*love's labours lost*' waren. Abdoel Rhaman verklaarde, die toestemming niet te mogen geven, omdat zijne onderdanen de noodlottige geschiedenis van den Engelsch-Afghaanschen oorlog nog niet hadden vergeten. 'Maar de Russen maken zich van uw grondgebied meester!' - antwoordde men hem. Het hielp niet. De Emir betuigde, dat hij ernstig twijfelde aan zijn eigen recht op het betwiste gebied, en dat hij zich eigenlijk over niets te beklagen had.

Intusschen hadden de Russen niet stilgezeten. Toen de met groot vertoon opgezette bijeenkomst te Rawoel-Pindi een feit was geworden, waren hunne troepen langzaam, maar gestadig vooruitgerukt. Weldra stuitten zij op die der Afghanen, die, zooals men zich herinneren zal, de oase van Penj-deh, den driehoek tusschen den Koeschk en den Moerghab, bezet hadden. De Russische generaal

Komaroff beschuldigt de Afghanen van uitdagende handelingen; volgens hem overschreden zij, op raad van de in hun leger aanwezige Engelsche officieren, de grenzen van het hun bij de voorloopige overeenkomst aangewezen gebied. Over de Poel-i-Khisti (de steenen brug) van den Koeschk begaven zij zich op het terrein, dat de Russen als het hunne beschouwden, en namen daar stellingen in, die de Russische troepen aan eene nachtelijke overrrompeling blootstelden. Eene sommatie van generaal Komaroff werd weigerend beantwoord; daarop volgde een voortrukken der Russische troepen, die de Afghanen - terecht of ten onrechte - als een aanval opvatten. Van de zijden der Afghanen schijnt, voor zoover men kan nagaan, het eerste schot gevallen te zijn; doch zeker is het, dat het den Russischen generaal weinig moeite kostte om den, in getalsterkte zijne eigene troepen verre overtreffenden vijand volkomen te verslaan, en hem, met verlies van eenige honderden soldaten, van tenten, kanonnen en ammunitie, naar het Zuiden terug te drijven. Om aan de letter der overeenkomst getrouw te blijven, onthield generaal Komaroff zich van de bezetting van Penj-deh, doch weinige dagen later vestigde hij er een voorloopig bestuur, daar hij, zooals het heefte, onder de woelige volksstammen in zijne onmiddellijke nabijheid geen anarchie kon of mocht dulden.

Hier was dus een *casus belli* ongetwijfeld voorhanden. Op de plechtigste wijze hadden de Engelschen verzekerd, dat zij den Emir als hun bondgenoot beschouwden, en dat zij elken aanval op zijne troepen zouden opvatten als tegen hen zelven gericht. Toch werd de oorlog niet verklaard. De regeering te Londen vroeg ophelderingen en eischte terugroeping van generaal Komaroff. Het antwoord uit St.-Petersburg was zoo hooghartig mogelijk. Na het bericht door den Russischen generaal omtrent het gebeurde gegeven, verklaarde de heer Von Giers alle ophelderingen voor overbodig. Van terugroeping kon geen sprake zijn: de Russische bevelhebber had slechts zijn plicht gedaan. Wat de Engelsche regeering beweerde omtrent een ongerechtvaardigden aanval van de zijde der Russen, was volkomen onjuist. Integendeel, de Afghanen hadden door ongehoorde provocatie de aanleiding tot het incident van Penj-deh gegeven. Maar de eerste oorzaak was bij de Engelschen zelven te zoeken: had niet de onnoodige legermacht, waarmede Sir Peter Lumsden sedert maanden in Afghanisten rondzwierf, bij de bevolking de gedachte opgewekt aan eene demonstratie tegen Rusland? En hadden niet het

militair vertoon te Rawoel-Pindi en de oorlogszuchtige geest der daar gesproken woorden krachtig medegewerkt, om de hartstochten van de half-barbaarsche bergbewoners te prikkelen?

De Engelsche regeering heeft, naar men beweert, dit krasse schrijven, waaraan de Russische regeering eenige dagen later door de dagbladpers de noodige openbaarheid heeft gegeven, beantwoord met eene hernieuwing van haren eisch, om de handelingen van generaal Komaroff te desavoueeren. Zij heeft zich daarbij beroepen op het getuigenis van haren eigen commissaris, Sir Peter Lumsden, die van het gebeurde te Poel-i-Khisti eene eenigszins afwijkende lezing gaf. Te St. Petersburg echter verklaart men, zich te houden aan de opvatting van den ooggetuige, en wijst er op, dat Sir Peter Lumsden slechts berichten uit de tweede of derde hand kon geven. Op die wijze komt men met de zaak niet verder. De spanning blijft groot; de kansen van oorlog en vrede worden dagelijks gewikt en gewogen, en de optimistische beschouwingen wisselen elkander steeds af. Terwijl wij deze regelen schrijven (25 April) komen uit Engeland weder geruchten van eene aaustaande tusschenkomst, waarbij men natuurlijk het oog heeft op den heer Von Bismarck of - zoo als men beleefdheidshalve zegt - vertrouwt op de vredelievende gezindheid van den Duitschen Keizer. Wij zogen echter reeds boven, dat er weinig hoop bestaat op eene bemiddeling van Duitschland, die, in den door Engeland gewenschten vorm, voor Rusland slechts nadeelig zou kunnen zijn.

Het opmerkelijke van deze erisis is de zwakheid, die zich in de houding van Engeland openbaart, eene zwakheid, die men ook met den besten wil, niet alleen kan toeschrijven aan het lofwaardig streven om Europa voor de rampen van een oorlog te behouden. Het zou onrechtvaardig zijn, den heer Gladstone aansprakelijk te maken voor de holle phrasen en het zinledig pochen van een deel der Engelsche pers, waarin de Jingoes en de Tories den boventoon voeren. Maar van den staatsman, die weinige weken geleden verklaarde, dat het verzet tegen Rusland's voortdringen in Centraal-Azië geen partijquaestie was, maar eene zaak, waarmede de nationale eer gemoeid is, had men een krachtiger optreden mogen verwachten.

Naar het ons voorkomt, schuilt het geheim van de aarzelingen der Britsche regeering in het bewustzijn, dat Engeland's militaire macht niet meer evenredig is aan de rol, die het, door den reusachtigen omvang van zijn gebied en de beteekenis zijner handelsbetrekkingen, geroe-

pen is te vervullen. De bedreiging van Rusland, dat het de overeenkomst, in 1856 te Parijs gesloten, zal opzeggen, heeft de oogen van iederen Engelschman, die zich geen illusiën maakt over de sterkte van de militaire hulpbronnen, waarover zijn land kan beschikken, voor het gevaar van de tegenwoordige verwikkeling geopend. Dat het leger van Engeland niet denken kan aan een ernstigen strijd met de honderdduizenden, die elk der groote mogendheden van het vasteland in het vuur kan brengen, zal niemand meer ontkennen. Op de vloot was tot nu toe het vertrouwen der gansche natie gevestigd, maar de onthullingen der laatste maanden hebben dit vertrouwen ernstig geschokt. De *Pall Mall Gazette*, die somtijds buien van lastige oprechtheid heeft, en aan welke men het ook thans weer zeer kwalijk neemt, dat zij in hare beschouwingen over het Engelsch-Russisisch conflict het *audi et alteram partem* toepast, heeft een nuttig werk verricht, door in hare artikelen ‘De waarheid over onze zeemacht’ opmerkzaam te maken op het contrast tusschen de plechtstatige verzekeringen van alle opvolgende regeeringen en de allesbehalve bemoedigende werkelijkheid. Zelfs Tennyson, de *poet laureate*, die zoo zelden meer de lier ter hand neemt, liet zich door deze sombere overwegingen tot eene dichterlijke diatribe verlokken. In het laatste nummer van den *Times* vinden wij een gedicht van zijne hand ‘over de beweerde ontoereikendheid der vloot.’ Wij laten het hier volgen, ofschoon het ons voorkomt, dat de Alfred Tennyson van weleer aarzelen zou het vaderschap teaanvaarden over dit kind der muze van den edelen Lord.

You-you-*if* you have fail'd to understand-
The Fleet of England is her all in all-
On you will come the curse of all the land,
  If that Old England fall,
  Which Nelson left so great-

This isle, the mightiest naval power on earth.
This one small isle, the lord of every sea-
Poor England, what would all these votes be worth,
  And what avail thine ancient fame of ‘Free,’
  Wert thou a fallen State?

You-you - who had the ordering of her Fleet,
If you have only compass'd her disgrace,
When all men strave, the wild mob's million feet
  Will kick you from your place-
  But then-too late, too late.

Men ziet, dat de dichter onderstellenderwijze te werk gaat, en - zooals het een hofpoëet betaamt - de *Lords of the Admiralty* niet onvoorwaardelijk veroordeelt. Die beleefdheid is overbodig: eene veel sterkere vloot dan de Engelsche zou niet in staat zijn de tallooze schepen, die onder de Britsche vlag de wateren van den oceaan doorploegen, te verdedigen tegen de aanvallen van een ondernemenden vijand, die het eerste artikel van de overeenkomst van Parijs: ‘de kapervaart is en blijft afgeschaft’ als niet geschreven gelieft te beschouwen. Indien uit de tegenwoordige crisis iets goeds kan voortkomen, dan zal het zijn eene hervorming van het zeerecht, die de eischen der beschaving verbindend maakt voor alle volken, welke op den naam van beschaafde natiën aanspraak maken. Eene overeenkomst, die men slechts in acht neemt, zoolang men er zelf zijn voordeel mede kan doen, kan nog niet gezegd worden deel van het internationaal recht uit te maken. En wij kunnen ons voor een Europeesch congres geen nuttiger taak denken, dan het vaststellen van bepalingen, die eens en voor altijd het gemeengoed der beschaafde menschheid zullen blijven, en eene scherpe grens zullen trekken tusschen een gewettigden oorlog en een schandelijken zeeroof.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Brederoo-album. Feestnommer van *Oud-Holland*. Amsterdam. Gebroeders Binger. 1885.

Welhaast zullen er 42 jaren verloopen zijn sedert Bakhuizen van den Brink, naar aanleiding van de Vries' uitgaaf van *Warenar*, in *de Gids* eenige bladzijden vol kleur en leven aan ons oude blijspel wijdde. ‘De taal- en oudheidkundige resultaten’ - meende Bakhuizen - ‘zijn het hoofddoel van de Vries; het overige van den *Warenar* wordt als de brokken van het gestorven cadaver in de mand gedaan en begraven.’ Hij, Bakhuizen, dacht er anders over. ‘Voor ons’ - schreef hij - ‘is HOOFT, de Blijspeldichter, voor ons zijn BREDEROO en zijne navolgers niet gestorven. Zij behooren tot onze letterkundige geschiedenis en maken een lid uit van dat lichaam, dat misschien in zijnen groei gestuit, misschien niet volwassen, echter nog steeds de verschijnselen van ziekte en herstel, en daarmede van leven, openbaart. Die Letterkunde was de uitwendige vorm van de gevoelens en gezindheden eens volks, dat eene verhevene toekomst te gemoet rijpte; eens volks, waarvan het bloed nog in onze aderen vloeit, en hetwelk wij onrecht zouden doen, indien wij ons zijnen roem zouden aanmatigen en ons over onze verwantschap met zijne gemeene afkomst schamen.’

Bakhuizen's opwekkende bladzijden mogen destijds als een stuk helder en gespierd proza de aandacht hebben getrokken van taal- en letterkundigen, het blijkt niet dat zij een krachtigen stoot hebben gegeven aan de studie en de waardeering van het oude blijspel. Men bleef vrij algemeen, op goed geloof, Bredero voor

een onhebbelijk dichter houden, en zijn kluchten om hun ‘zoutelooze kwinkslagen’ en het ploertige en grofzinnerlijke dat hen kenmerkt, zonder nader onderzoek, verwerpen.

Er moest na het verschijnen van Bakhuizen's opstel nog een geruime tijd verloopen, eer op Bredero's talent op nieuw met nadruk de aandacht werd gevestigd en de behoefte gevoeld werd aan een grondiger kennis van zijn leven en zijn werken. Op het initiatief van den hoogleeraar Jonckbloet, die thans zijn otium zoo waardig besteedt met de bewerking der derde uitgaaf van zijn ‘Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde’, schreef de Groningsche letterkundige faculteit in 1856 een prijsvraag uit voor een aesthetischhistorische boordeeling der dramatische werken van Bredero. Een 23-jarig student in de theologie te Utrecht, J. t e n B r i n k genaamd, zag het volgend jaar zijn antwoord met de gouden medaille bekroond. Wat men ook thans op deze studie zou kunnen aanmerken - de schrijver zelf stelt zich voor eerlang een geheel omgewerkten tweeden druk van het werk uit te geven - het was in 1857 zeker een voortreffelijke proeve; met groot talent werd de ontginning aangevangen van een terrein, dat te lang braak had gelegen.

Indien ten Brink ons niet met Bredero en zijn werk kennis had doen maken, zou het wellicht niemand in de gedachten zijn gekomen om den driehonderdsten geboortedag van den Amsterdamschen poeët te herdenken op de wijze, als dit den 30^{en} en 31^{en} Maart in de hoofdstad is geschied. Ten Brink was dan ook de aangewezen man om bij die feestviering èn als voorzitter èn als feestredenaar op te treden.

Dr. ten Brink is een bekende persoon, en voor wie hem nog niet mochten kennen, geeft *de Lantaarn* - het veertiendaagsche tijdschrift, dat, eerst vóór enkele maanden opgericht, onder de Nederlandsche periodieken reeds een goed figuur maakt - in zijn zevende nummer, twee portretten voor één: één met de pen en één met de teekenstift, beide goed getroffen.

Toen wij den 30sten Maart optrokken naar de bijeenkomst in ‘Felix Meritis’, waarmede het Bredero-feest zou geopend worden, en als het eerste nummer op het program een toespraak van prof. ten Brink vermeld zagen, stelden wij ons den redenaar voor, zooals de plaat in *de Lantaarn* hem af beeldt - zonder het glas schui-

mende champagne, wel te verstaan. Ten Brink heeft geen champagne noodig om in geestdrift te geraken. Wij dachten niet anders, of hij zou, door in een schitterende improvisatie een trouw beeld te schetsen van Bredero's leven en met de hem eigene gaaf van voordracht de meest sprekende brokstukken uit zijn werken voor te dragen, het gehoor van beschaafde mannen en vrouwen, dat hem daar wachtte, terstond *in medias res* plaatsen, en in de rechte feeststemming brengen. Doch ons wachtte een teleurstelling. Niet in de geestdriftige houding van het portret in *de Lantaarn*, maar gebogen over zijn lezenaar, l a s Prof. ten Brink ons een overzicht voor van hetgeen van 1859 tot 1885 op het veld der Bredero-studiën is voorgevallen, en, vooral in de latere tijden, aangaande zijn leven en zijn werken is ontdekt. Wat wij verwacht hadden ontvingen wij dáárom niet, omdat wij - zoo zeide de redenaar - door onze tegenwoordigheid getuigden Bredero's ‘algemeene genialiteit’ te erkennen!

Aan de volledigheid van dit overzicht, dat onder den titel ‘Na driehonderd jaren’ het bij deze gelegenheid verschenen *Brederooalbum* opent, wagen wij het niet te twijfelen. Wèl aan de juistheid van enkele der conclusiën, welke Prof. ten Brink uit de jongste ontdekkingen meent te mogen trekken. Of moeten wij misschien dieper in de studie van Bredero's werken doordringen om de overtuiging te erlangen, dat onze ‘kluchtige Poëet,’ wiens tronie, gelijk het ons naar een teekening van David Bailly in dit album wordt vertoond, van alles behalve van sentimentaliteit spreekt, aan iets als een gebroken hart zou zijn gestorven? Wij gelooven er niets van. Bredero - zooveel weten wij wel van hem, ook zonder geleerde navorschingen - was een meisjesgek en een doordraaier, een ‘optrecker,’ zooals een der personages in de *Klucht van de koe* heet.

‘Bredero’ - zoo laat ten Brink zich in zijn toespraak over hem uit - ‘had in zijn kort leven veel te strijden met een chronische minnekwaal, die zich openbaarde in snelle verliefdheden op allerlei Amsterdamsche en vreemde schoonen.’ Wij hebben wel verstaan: *verliefdheden* op *allerlei* schoonen. Dat die ‘amoureusheyt’ den lustigen zanger menig liedje in de pen gaf, ligt voor de haud. Dat hij uit verdriet over herhaalde teleurstellingen van de zijde. zijner uitverkorenen zou zijn gestorven, dat make de Leidsche professor een ander wijs. Voor een man van Breedero's complexie

zijn er altijd tegen ééne schoone, die aan zijn amoureusheyt weerstand biedt, negen bereid, om hem de ondervonden teleurstelling te doen vergeten.

So lief als mijn 't verwerven is
Oock 't derven is,
Ghij bent er niet alleen,

zingt hij een van zijn liefjes toe. En als of dit nog niet duidelijk genoeg ware, herhaalt hij die ongalante verzekering in een volgend couplet aldus:

Of 'k u ontbeer, daer synder meer:
  Ay hout u dan zoo trotsjes niet,
  So schotsjes niet,
Adien I ick kom niet weer.

Een andermaal heet het aan het slot van een Amourens-Liedeken:

Al moet ick se verliesen,
  Ick set daerom geen smart;
Ick maack door mijn verkiesen
  Een Gast-huys van mijn hart;
Verandering van spijs
  Maackt Inst en appetijt,
't Verand'ren ick seer prijs.
  'k Verander mettertijt,
    Daar syn soo veel
    Schoon, rijck, en eel,
Ick crijgh ook licht myn deel.

Zoo dacht hij over de ‘Coninginnen van syn begeeren.’ Hij zelf klaagt, in een aanval van zwaarmoedigheid, in een ‘Geestich Liedt’, dat in het Aandachtig Liedt-Boeck voorkomt:

Och Godt! ick heb te blind,
En al te seer bemind
De dingen die mij schaden.

Een hooft vol wind en wijn,
Een hart vol suchts en pijn,
Een lichaem gants vol qualen
Heeft Venus en de kroes
Mij dickwils doen behalen.

Onder den indruk van deze ontboezeming wellicht, heeft do schrijver van eene, helaas onvoltooide, ‘Schets eener geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde’, Dr. Jan ten Brink, van Bredero gezegd: ‘Het ging hem als zijne geestverwanten in Engeland, als Greene, die aan eene indigestie van Rijnschen wijn en haring stierf na een leven van bandeloosheid, als Marlowe, die, worstelende met een medeminnaar, in zijn eigen dolk viel, als een Massinger, die van gebrek in een verwijderd dorp omkwam met geen ander grafschrift in de doodregisters, dan: ‘Filips Massinger, een vreemdeling.’

Dat klinkt anders dan de voorstelling van den feestredenaar van 30 Maart, die het blauwtje, dat des dichters laatstbekende ‘vlam’ hem bezorgde, met Breero's vroegen dood in verband brengt.

Een ander Bredero-vorscher, Mr. Ch.M. D o z y , die het geluk had te ontdekken dat deze juffer, die door den dichter met de letters M.S. werd aangeduid, Magdalena Stockmans geheeten was, oordeelt in het opstel, aan ‘Brederoo's Zwanenzang’ gewijd, wat nuchterder. ‘Zijn dood, zoo kort na het huwelijk van Magdalena’ - zegt de heer Dozy - ‘brengt men zijns ondanks met zijne teleurstelling in verband. Maar die geschiedschrijver, die meer aan de waarheid dan aan een romantisch uiteinde van den dichter hecht, acht dit allerminst boven twijfel verheven.’

Al moeten wij voor onze letterkunde Bredero's vroegen dood, op 33-jarigen leeftijd, betreuren, en al hebben wij heel wat bewondering over voor den talentrijken kunstenaar, een medelijden, gelijk men voor den ‘*zwaar beproefden* Gerbrand’, gelijk ten Brink hem noemt, bij ons zou willen opwekken, bewaren wij liefst voor beter gelegenheid.

Met den schrijver in *De Lantaarn* zijn wij van oordeel, dat Bredero's liederen meer beroemd verdienen te worden dan zij tot nu toe zijn, en dat, indien een onzer toonkunstenaars uit die liederen, op bekende wijzen gezet, een kous zou willen doen en ze met klavierbegeleiding willen uitgeven, eenige daarvan spoedig door velen gezongen zouden worden. Wat wij er op de bijeenkomst in Felix van te hooren kregen, smaakte naar meer. Dr. G. K a l f f , die zich door zijne belangrijke studie ‘Het Lied in de Middeleeuwen’ bekend heeft gemaakt, wijdt in het Brederoo-Album een warm geschreven artikel aan Bredero's Liedt-Boeck. Al mist hij bij Bredero fijngevoeligheid, en aangeboren smaak, hij getuigt van hem: ‘Bredero heeft onze dichterlijke taal buigzamer en rijker

gemaakt, onzen voorraad van metrische en rhythmische vormen vermeerderd en eindelijk ons een dichterleven in liederen geschonken, zooals vóór hem nog geen lyrisch dichter had gedaan.'

Bredero's liederen - gelijk geschied is - met die van zijn tijdgenoot Hooft in éénen adem te noemen, is majesteitschennis aan den Muider Drost gepleegd. Het fijne en hoffelijke, het zangerige, het kunstige en gekunstelde van Hooft is bij Bredero ver te zoeken. Maar wanneer men nu eens niet aan het vergelijken wil gaan, dan is het lied van den Amsterdamschen burgerjongen, wien - gelijk uit de boven aangehaalde regels kan blijken - de hoffelijkheid niet in den weg zit, maar het hart op de tong ligt, iets zóó frisch en natuurlijks, dat men terstond bemerkt, hoe het regelrecht uit de bron vloeit. Men hoore slechts den aanhef van dit Liedeken:

Al ben ik, schoon Liefje, niet machtig rijck,
Ick ben ten minsten als mijns ghelijck,
  Wat geef ick om 't goet,
  Wat geef iek om 't goet,
De beste rijckdommen leggen in 't gemoet.

Of van dit 'Amoureus-Liedtjen':

Nu dobbert mijn Liefje op de ree
  Op de woelende, springhende baaren
Van de wijtluchtige groote zee
  Dien hij elacy! nu zal bevaren:
Vaart heen, vaart heen! vaart voor de windt,
En denckt altoos, waar dat je bint,
Om haar die u bemindt.

En dan dat jolige tafereel, dat het 'Boertigh Liedt-Boeck' opent, en Boeren Gezelschap tot opschrift draagt, of het hartige drinklied 'Haarlemsche drooghe harten nu' - men moet ze door Van Zuylen hooren voordragen, zooals hij het op het Bredero-feest deed, om te beseffen wat een pit en een kracht er in die 'deuntjes en malligheytjes' zit.

Diezelfde dichter zal straks een 'klachtig Maegden-liedt' of een 'Amoureus-liedt' zingen, dat klinkt als een van die welke in de volkspoëzie van mond tot mond plegen voort te leven.

Helaas ick heb verlooren
De Vorst van mijn ghemoet,
Den Ridder hoogh ghebooren
Van klaer en Prinslijck bloedt.
Dus mach ick zijn verscheijen, wel beschreijen.

Of:

De minne die in mijn hartje leijt,
Die sal niet eijnden noch sterven,
Al schijntet dat ick door teghenheijt
Mijn Lief sal moeten derven.

Wanneer de kluchtige poëet ‘Venus oorlof geeft’, en in het ‘Aandachtigh Liedt-Boeck’ ernstiger stoffe bezingt, dan vinden wij onder deze gedichten een enkele dat tot het schoonste behoort wat de dichter ons heeft nagelaten. Zangeriger, zuiverder, Hooft nader bijkomende, is er geen als het ‘Aandachtig Liedt,’ dat aldus aanvangt:

't Sonnetje steeckt zijn hoofjen op,
En beslaet der bergen top,
Met zijn lichjes,
Wat gesichjes,
Wat verschietjes verd en flauw
Dommelt er tusschen 't grau en blanw.

En ook in andere uit dezen bundel treft ons de gelukkige toon, vooral in den aanhef.

Die boven al zijn God bemind,
Zijn God in alle dingen vind,

begint er een; en een ander:

O God, die de gedachten
Der menschen siet en leest!
Ghy weet wat sy betrachten
In 't midden van haer Geest.

Jammer genoeg dat in dit Breedero-gedenkboek, waarin wij zoogaarne ook de gedachtenrijke improvisatie bewaard hadden willen zien, waarmede Prof. Alberdingk Thym de Bredero-tentoonstelling inleidde, geen afzonderlijke studie gewijd is aan den tooneeldichter. Men gaf er wellicht de voorkeur aan, dezen voor zich zelven te laten spreken door de vertooning van zijn blijspel *Het Moortje*.

In *de Nederlandsche Spectator* van 7 April jl. wordt, naar aanleiding van deze feestviering, met weinig waardeering over Bredero gesproken; alle nadruk wordt er gelegd op het platte en gemeene dat men in zijne werken aantreft, op ‘de dronkemanspraat, de kroeg- en snollentaal’, die Bredero aanslaat. Wat zou Bakhuizen, die eens zulk een werkzaam deel nam aan de redactie van dienzelfden *Spectator*, wel gezegd hebben, wanneer hij zoo iets had moeten lezen? Wat zou hij met zijn manen hebben geschud, hoe zou hij bulderend zijn losgebarsten!

Bredero is vergeten - zegt de *Spectator* - en dit pleit tegen hem. ‘Een gansch volk vergeet zijn groote oude schrijvers niet; het is onwaar, dat het dit ergens deed.’ En S h a k e s p e a r e dan? vragen wij. Is het onwaar dat Shakespeare jaren lang in Engeland zoo goed als vergeten was? En heeft datzelfde lot niet H a n s S a c h s getroffen, den Neurenberger dichter der 16e eeuw, die eerst op het eind der 18e door Goethe in zijn eer werd hersteld?

Hans Sachs, de vroolijke dichter-schoenmaker - Bredero, de kluchtige poëet, schoenmakers zoon. Wij wagen ons niet aan een uitgewerkte vergelijking tusschen den geleerden, belezenen dichter, die in zijn lange leven door verre reizen zijn menschenkennis had verrijkt, en den jonggestorven Bredero, wiens gebrekkige opleiding, wiens gemis aan classieke beschaving in zijn werken maar al te duidelijk voor den dag treedt, en die zijn menschenkennis niet veel verder haalde dan de straten en pleinen van Amsterdam. Maar toch treft het, hoe beiden een open blik hadden voor de eigenaardige uitingen van het volksleven; hoe bij beiden de volkshumor in vaak ruwe en ongezouten taal te voorschijn treedt; hoe beiden, trotsch op hun vaderstad, geen gelegenheid voorbij lieten gaan om haar roem te verkondigen. Aan het slot van een ‘Lobspruch’ op Neurenberg verklaart Hans Sachs, dat hij zich verplicht rekende,

> Zu vollenden dies Lobgedicht,
> Zu chren meinem Vaterland,
> Das ich so hoch lobwürdig faud,
> Als ein blühende Rosengart,
> Den Gott ihm selber hat bewahrt
> Durch sein Gnad bis auf die Zeit;
> Gott geb noch lang mit Ewigkeit,
> Aufdass Sein Wort grün, blüh' und wachs,
> Das wünscht von Nürenberg Hans Sachs.

en van Bredero weten wij dat hij vóór alles Amsterdammer is.

> Tot suleken grootheydt sal Amstelredam noch komen,
> Dat sy in treff'lijckheyd sal overwinnen Romen,
> In deftigheyd van Raed, in mannelyck gewelt,
> In oorelogh-beleyd, in machtigheyd van gelt,

declameert hij in een sonnet van zijn ‘Boertigh Liedt-Boeck’ en het woord dat hij Frederyck, in *Het Moortje*, in den mond legt, ligt hem in het hart:

> Om d'eer van Amsterdam, daar souw ick al vry wat om doen.

Of zullen wij nog verder gaan en er op wijzen, dat, wanneer bij Hans Sachs de strekking duidelijk is om, al lachende, aan de verbetering van zijn medemenschen te arbeiden, ook Bredero die pretentie heeft? Als hij vreest dat ‘neus-wyze en naughesette Lieden’ zijn liederen van ‘lichtvaerdigheyt’ zullen beschuldigen, dan zegt Bredero: ‘swaerlyck sullen sy konnen gelooven, dat ick de sottigheden eenigher menschen met een lacchelyke manier beschryf, soetjes berisp en haer dwaling voor de oogen houw, straffe, en ander waarschouwinge doe, om die dwaal-wegen bequamelick te vermyden.’

Wat er van Bredero's blijspelen nog voor onzen tijd te gebruiken is, is door de vertooning van *Het Moortje* gebleken. Dat was geen opgeschroefde geestdrift, waarmede zoowel te Amsterdam als in den Haag verschillende tooneelen van het onbeholpen samengesteld blijspel werden toegejuicht. Het is niet weg te redeneeren: wij komen in den schouwburg met onze hedendaagsche begrippen van kieschheid en betamelijkheid, met ons fatsoen en met onzen door beschaving verfijnden smaak, ook met onze vooroordeelen als men wil; en met dat alles moet rekening worden gehouden. Bredero ongewijzigd, onbesnoeid op het tooneel te brengen, is dus eenvoudig een onmogelijkheid. *Het Moortje* bijv. zou reeds bij den vierden regel uitgefloten worden of het beschaafd publiek op de vlucht jagen. Maar wie met smaak en oordeel uit hetgeen onze oud-Nederlandsche blij- en kluchtspelen bevatten een keuze weet te doen, zal in deze van waarheid tintelende schetsen uit het volksleven, waaronder er zijn, die naar de uitdrukking van Bakhuizen, ‘in geestigheid van voorstelling, kunst van uitdrukking, kernachtige kortheid den besten ouden naar de kroon (steken)’, een wel-

kome gelegenheid vinden tot afwisseling van het repertoire onzer schouwburgen.

Merkwaardig is het zeker dat een letterkundige als Loffelt, die in 1874 in *de Gids* de meening verkondigde, dat Bredero en zijn spelen dood voor ons zijn, thans, nadat hij de vertooning van *Het Moortje* heeft bijgewoond, in het tooneelfeuilleton van *Het Vaderland* het volgende schrijft: ‘Laat ons verstandig zijn en Bredero's spelen liever tot stukjes knippen, dan ze geheel en al vergeten.... Waarlijk sommige gedeelten verdienen meer dan een tijdelijke oprakeling door enthusiasten, die naar buit zoeken, of door letterkundige antiquaren, die gaarne in het verleden zitten te stofneuzen.’

Ook de *Spectator*, die den 7^{den} April zich zoo weinig malsch, zoo onhartelijk, over Bredero uitliet, is in zijn nummer van den 14^{den} bepaald onder de bekoring van deze vertooning. F l a n o r bekent in zijn Vlugmaren: dat men den Amsterdamschen lettervrienden heeft dank te weten, dit stuk oud-Hollandsch leven en kunst te hebben kunnen zien vertoonen; een tafereeltje als dat van de oude voedster in het 5e bedrijf, door mevr. Stoetz onnavolgbaar schoon gespeeld, noemt hij een meesterstukje, dat gelijk staat aan dat van Shakespeare's beroemde nurse; hij is ingepakt door de veel pittige zegswijzen, de beeldrijke uitdrukkingen, de snedige spreekwijzen waarvan Bredero's blijspel overvloeit.

Hoe kon het ook anders?

Even onverstandig als het zijn zou om Bredero's ruwheden en aanstootelijkheden als zoovele deugden te verheffen, even onredelijk zou het wezen om ‘die onbeteugelde kracht van luim, die weleer een zoo schatrijke taal doortintelde’, als onbruikbaar en ongenietbaar naar de vuilnisbak te verwijzen.

Wanneer het Nederlandsche volk Jan Steen, Ostade, Brouwer en Hals blijft bewonderen, dan is dat niet, gelijk *de Spectator* van 7 April ons wilde doen gelooven, om ‘hun buitengewoon meesterlijke techniek’ - hoe weinigen zijn er, die dat kunnen waardeeren! - maar dan is het omdat het volk in hunne voorstellingen een waarheid en een kleur vindt, waarin het zijn bloed herkent. Datzelfde trekt ons in Bredero aan.

Dezer dagen werd ons het merkwaardig feit medegedeeld, dat van al de tooneelvertooningen die in het afgeloopen seizoen op het Leidscheplein gegeven werden, die van *Gijsbrecht van Amstel* de hoogste recette heeft gemaakt. Wat in dit treurspel ondanks zijne

dramatische gebreken, zulk een aantrekkingskracht blijft uitoefenen, is zeker wel het stuk Amsterdamsche geschiedenis dat daarin op het tooneel wordt gebracht. Zoo zal het ook met de Amsterdamsche tooneelen, met de schetsen uit het oud-Hollandsche volksleven gaan, welke Bredero zoo kwistig in zijn blijspelen heeft gestrooid.

Johan van Oldenbarnevelt. Engelsch treurspel uit 1619, vertaald door Mr. C.W. Opzoomer. 's Gravenhage. Gebr. Belinfante. 1885.

In onze kroniek van October 1884 hebben wij een uitvoerig overzicht gegeven van het merkwaardige Engelsche treurspel, waarvan thans de Nederlandsche vertaling voor ons ligt. Is het stuk, na twee en een halve eeuw onder het stof der archieven begraven te hebben gelegen, in Engeland zelf met groote ingenomenheid ontvangen, en als een ‘prachtig tooneelstuk’, als een ‘juweel’ geprezen, in ons land is er nauwelijks minder eer aan te beurt gevallen. Door R o b e r t F r u i n te worden ingeleid en door O p z o o m e r te worden vertaald - er is voor een letterkundig product schier geen grooter onderscheiding denkbaar.

In de bladzijden, welke hij aan zijne vertaling vooraf laat gaan, herhaalt prof. Opzoomer enkele reeds uit Fruin's inleiding bekende bijzonderheden omtrent de Engelsche uitgaaf en omtrent de opmerkingen, welke het stuk den Engelschen geleerden in de pen gaf. Het blijkt dat de Nederlandsche geleerde het met die uitspraken in vele opzichten niet eens is. Maar waar wij zoo gaarne een gemotiveerd oordeel, door een ontleding van het verloop van het drama en van de teekening der karakters, zouden hebben ontvangen, geeft Prof. Opzoomer ons alleen de algemeene verzekering, dat de levendigheid der handeling, het natuurlijke der teekening, de frischheid en de kracht der uitdrukking somtijds aan de grootsten aller tragediedichters doen denken, doch dat daartegenover weer veel staat wat den toon van bewondering, die bij Shakespeare zoo hoog mogelijk wezen moet, veel lager doet stemmen. ‘Evenmin als met de vergoding kan ik met het vonnis instemmen over het slot geveld. Ik kan er zoo groot een val, zoo onwaardige zelfverlaging niet in

opmerken' - zegt Mr. Opzoomer. Met deze verklaringen moeten wij het voor lief nemen. Maar is het onze schuld, wanneer wij van een Shakespearekenner als de vertaler van *Johan van Oldenbarnevelt*, nu hij goedvond aan zijne vertaling een inleiding te doen voorafgaan, tot onze eigene en anderer leering, wat meer hadden verwacht?

Haasten wij ons, hulde te brengen aan de groote, schier letterlijke getrouwheid van de vertaling. Voor zoover wij haar met het oorspronkelijke vergeleken is schier regel voor regel gevolgd. Waar in het oorspronkelijk de nieuwe zin in het midden van den regel aanvangt, waar een tusschenzin anderhalven regel vult, vindt men deze indeeling juist zoo in het Nederlandsch terug. Dat de band, dien de vertaler zich hierdoor oplegde, een enkele maal wat knelt en dit knellende bij de lezing niet steeds verborgen blijft, is niet te verwonderen. Eén enkel voorbeeld, waaruit de groote getrouwheid, die geen trekje verloren laat gaan, en tevens de schaduwzijde van dit woordelijk vertalen moge blijken.

De Engelsche dichter laat in het 1e tooneel van het 3e bedrijf Oldenbarnevelt in zijn onderhoud met de leden van den Raad zeggen:

> Be witness, heaven,
> If this poor life were forfeyt to his mercey
> - At such a rate I hold a scorn'd subjection -
> I would not give a penney to redeem it,
> I have liv'd ever free, onely depended
> Upon the honestie of my faire Actions,
> Nor am I now to studdy how to die soe.

Mr. Opzoomer geeft deze regels aldus weer:

> Hoor het, hemel,
> Hing dit arm leven af van zijn gena,
> - Zoo diep veracht ik zulk een lagen deemoed -
> Geen penning gaf ik om het los te koopen.
> 'k Heb altijd vrij geleefd, alleen afhanklijk
> Van 't onbevlekt karakter mijner daden, -
> *Hoe zoo te sterven heb 'k niet meer te leeren*.

Bij de herlezing van dit treurspel in de Nederlandsche vertaling zijn wij bevestigd geworden in onze overtuiging, dat het stuk, hoe rijk het ook aan rhetorische schoonheden moge zijn, en hoe geschikt

derhalve om bij de lezing genot te verschaffen, die breede dramatische strooming mist, waardoor de belangstelling van een schouwburgpubliek gaande kan worden gehouden.

Indien wij in het bezit waren van een door Staat of Stad rijk gesubsidiëerden schouwburg, waarvan het bestuur zich nu en dan de weelde kon veroorloven der vertooning van uit een historischletterkundig oogpunt belangrijke stukken, dan zou het zeker de moeite waard zijn, eens een proef te nemen met deze dramatische voorstelling van een zoo merkwaardig tijdvak uit onze geschiedenis. Nu vreezen wij dat van het recht van opvoering, hetwelk ook voor dit treurspel volgens de wet tot regeling van het auteursrecht werd voorbehouden, geen gebruik zal worden gemaakt.

Un Patricien au XVIIe Siècle. Louis de Geer. Etude biographique par Pierre de Witt. Paris. Emile Perrin, 1885.

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van den schrijver door de aandacht te vestigen op dit werkje. Het is vlug, gemakkelijk geschreven en kan strekken, om hun die geen van de drie uitgaven (1834, 1840 en 1852) der nederlandsche biografie van Lodewijk de Geer hebben gelezen, een denkbeeld te geven van deze belangrijke figuur uit onze roemvolle zeventiende eeuw. Bij den Amsterdammer van geboorte en opvoeding, ook al ‘doet hij niet aan geschiedenis,’ mag de Hr. de Witt bovendien rekenen op belangstelling voor den bouwheer van het Huis met de Hoofden. Zijn boek, ofschoon voornamelijk met het oog op een fransch publiek geschreven, zal dus, naar ik vertrouw, ook in ons land wel lezers vinden, al bevat het voor den beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis weinig of geen nieuws.

De eenige, door des schrijvers voorgangers niet of niet in even ruime mate gebruikte bron, is het dagboek van Lodewijk de Geer, waaruit de Hr. de Witt zeer karakteristieke uittreksels mededeelt. Zij werpen veel licht op de eigenaardige gemoedsgesteldheid en denkwijze van den beroemden ‘merchant-prince,’ wiens schepen eenmaal een beslissenden invloed uitoefenden in een oorlog tusschen Zweden en Denemarken.

De indruk evenwel, dien de lezing van die uittreksels op mij

maakt, verschilt niet weinig van dien, welken de Hr. de Witt er van ontvangt.

Dat de Geer geloovig calvinist geweest, en voor zijn tijd onmetelijk rijk geworden is door zijn uitgebreide handelsbetrekkingen en door zijn industrieele ondernemingen in Zweden en elders, - dat hij in hooge mate weldadig en vrijgevig geweest is en van zijn fortuin een nobel gebruik heeft gemaakt, was bekend, of heeft ons de Hr. de Witt door zijne mededeelingen uit het dagboek doen zien. Doch het verband tusschen de Geer's geloof en het succes dat hij behaalde schijnt niet zoo gemakkelijk aan te duiden, als onze schrijver meent te kunnen doen. ‘Le secret de son bonheur et de son succès,’ zoo spreekt de Hr. de Witt, ‘est très simple. Il a eru, il a travaillé.’

Geloof en arbeid, beide uitnemende zaken, - maar waarmede men in den handel en in de nijverheid nog best failliet kan gaan of arm blijven, gelijk de Geer in zijn tijd ook wel zal hebben geweten en gezien.

Zon men der waarheid niet naderbij komen, als men het succes van den grooten koopman voor een deel daaraan toeschreef, dat hij in merg en been koopman was, dat hij als koopman dacht en handelde, *ook* in zaken van armenzorg en van religie; dat handel voor hem tot een noodwendigen denkvorm was geworden, evenals tijd en ruimte voor ons allen denkvormen zijn, waarbuiten wij ons niet kunnen verplaatsen.

Deze opvatting strookt althans uitnemend met de door den schrijver medegedeelde uittreksels uit het dagboek. Daar vindt men aanteckeningen als de volgende:

‘Wij smeeken God, dat het hem behage onze schepen te behoeden en ze behouden in de haven te doen binnenvallen; en wij beloven, als assurantiepremie, duizend gulden aan de armen. De schippers zijn Jacob Adriaansze en Jurriaan Bruijn van Stralsund’ (blz. 43). Ten behoeve der armen had de Geer een afzonderlijk fonds gevormd, waarvan hij het kapitaal in zijne zaken gebruikte tegen vergoeding van een jaarlijksche rente van 6 1/4 pct. Aangaande dat fonds schreef hij in zijn dagboek: ‘Wanneer er ongelukken voorvallen, zullen wij uit onze eigen middelen en niet uit het fonds der armen, tot den laatsten penning toe betalen.... Indien onze zonden God mochten bewegen tot het toepassen van zulk eene straf, dan zullen wij ons verootmoedigen voor God en voor

de wereld. Dan, en niet vroeger, zal het ons geoorloofd zijn, het fonds voor de armen aan te spreken, om er van te bestaan' (blz. 45).

Elders weer lezen wij (blz. 73):

'Toen ik verleden jaar in den herfst den Rijn afvoer van Fort-Louis, liep ik groot levensgevaar, tusschen Andernach en Keulen. Ik riep God aan, en deed de gelofte, om, wanneer hij mij behouden tot de mijnen terugvoerde, vijfhonderd vijksdaalders te schenken aan de armen van de Paltz.' Wederom op een andere plaats schrijft de Geer dat hij God heeft gebeden, zijn geest to schenken aan de kinderen die Hij hem heeft gegeven: 'opdat zij des Heeren wegen betreden en eenmaal het eeuwige leven deelachtig worden. Met dit doel heb ik de gelofte gedaan, voor elk van mijne kinderen jaarlijks tweehonderd gulden aan de armen te schenken' (blz. 142).

Aldus ontstaat eene soort van rekening-courantboekhouding tusschen de Geer en God, die ik als het gevolg van een eenmaal aangenomen plooi des geestes kan verontschuldigen, - maar waarin ik niets te bewonderen vind. Dat onderhandelen, dat *facio ut des, do ut facias*, tusschen den Schepper en het schepsel vind ik alles behalve stichtelijk, en in ieder geval weinig consequent bij een aanhanger der praedestinatieleer, gelijk Lodewijk de Geer als overtuigd calvinist behoorde te zijn.

Ik meen dan ook niet, dat men zich behoeft neer te leggen bij de oplossing door den Hr. de Witt aan het raadsel van de Geer's succes gegeven.

Wil ik daarmee beweren, dat de door mij gegevene oplossing voldoende is? Indien ik dat geloofde, dan had ik mij wel tweemaal bedacht, eer ik zulk een kostbaar *arcanum*, als het geheim hoe men gelukkig en rijk wordt, in dit veel gelezen tijdschrift bekend maakte.

Om de waarheid te zeggen, geloof ik, dat de Hr. de Witt beter gedaan had, met geen moraal aan zijn verhaal te willen ontleenen. Maar ook de neiging om in de geschiedenis eene 'morale en action' te zien, kan voortspruiten uit een aangeboren of verkregen plooi des geestes; en als men, gelijk de Hr. Pierre de Witt, kleinzoon is van M. Guizot, dan moet, als er aan de leer van de herediteit iets waars is, die neiging moeilijker te overwinnen zijn dan in andere gevallen.

J.A.S.

Verwording[1].

E. Ray Lankester. Degeneration, a chapter in Darwinism. London, 1880.

A. Dohrn. Der Ursprung der Wirbelthiere und das Princip des Functionswechsels. Leipzig, 1875.

Het zijn sterke beenen die de weelde dragen; weinigen vermoeden dat in dit spreekwoord eene natuurwet wordt uitgesproken, in de dieren- en plantenwereld niet minder geldig dan in de menschelijke samenleving. Wie het begrip ‘weelde’ tot de menschenmaatschappij mocht willen beperken en het niet in de lager bewerktuigde rijken van plant en dier bestaanbaar acht, dien moet ik verzoeken daarvoor in de plaats te stellen: ‘gewijzigde uitwendige omstandigheden waardoor het verkrijgen van de noodzakelijke levensbehoeften belangrijk vergemakkelijkt en het gevaar van stoornis in het genot daarvan tegelijkertijd verminderd wordt.’ Aldus omschreven treffen wij in de dierenwereld talrijke voorbeelden aan

1) Een enkel woord ter rechtvaardiging van dezen wellicht vreemd klinkenden titel mag hier niet ontbreken.
Toen ik in mijne inaugureele oratie (1882) voor het eerst dit woord gebruikte om aan het verschijnsel, dat met den uitheemschen term ‘degeneratie’ wordt aangeduid, een nederlandschen naam te geven, heeft het mij niet aan welwillende berisping van gezaghebbende zijden ontbroken. Ik zou geschroomd hebben het woord te handhaven, ware ik sedert daartoe niet door mijn hooggeachten ambtgenoot en leermeester Dr. M. de Vries, gemachtigd.
Onze taal is rijk aan eigen vormen, waar verwante talen als Hoogduitsch en Engelsch uitheemsche benamingen niet kunnen ontberen. Ik denk bijv. aan hervorming en wijsbegeerte, twee parelen aan de kroon onzer hoogduitsche stamverwanten, maar die zij niet anders dan met: ‘Reformation’ en ‘Philosophie’ kunnen aanduiden. Moet de goede gewoonte, door het smeden van eigen nieuwe woorden het binnendringen van bastaardwoorden tegen te gaan, in de natuurwetenschappen worden prijs gegeven?

van zeer verschillend bewerktuigde wezens, die, wanneer zij zoodanige ‘weelde’ op hun weg ontmoeten, zich in de nieuwe omstandigheden recht spoedig en gaarne tehuis hebben gevonden; echter niet dan met opoffering van de edelste eigenschappen en orgaanstelsels die hunne voorouders zich gaandeweg hadden verworven, zoolang nog om het bestaan werkelijk strijd moest gevoerd worden, zoolang iedere verbetering naar geest of naar lichaam het middel werd om op meer voldoende wijze in het levensonderhoud van zich en de zijnen te voorzien.

Een achteruitgang dus van het organisme, vergezeld van meer gemakkelijke bevrediging der levensvoorwaarden; eene ‘verwording’ van hetgeen door den louterenden invloed van den strijd om het bestaan met moeite ‘geworden’ was.

Zeer bekende maar tevens sterk sprekende voorbeelden van zulk een verwordingsproces treffen wij aan bij die groepen van hooger of lager georganiseerde wezens, die hun vrij en onafhankelijk bestaan hebben opgeofferd en ingeruild voor eene parasitische levenswijze ten koste van andere wezens uit met hen verwante of uit verder verwijderde diergroepen. Dat inderdaad de groote meerderheid der parasitische gedierten in een vroeger voorgeslacht en in lang vervlogen tijd een onafhankelijk bestaan voerden; dat dit niet dan langzamerhand werd prijs gegeven om vervangen te worden door een bestaan waarbij rijkere voeding en betere beschutting met minder inspanning verkregen werd, leert ons de evolutie-theorie. Geen parasiet werd tot het beroep in zijn naam aangeduid, om namelijk zijn gastheer voor diens rekening gezelschap te houden, geschapen; even weinig om dezen de onvolmaaktheid van aardsch genot bestendig in herinnering te brengen: beide, zoowel parasiet als gastheer, ontwikkelden zich uit eene reeks van voorouders, die, naast elkaar gesteld, inzonderheid hierdoor van elkaar verschillen, dat, terwijl die van den gastheer met het klimmen der geslachten eene steeds toenemende bewerktuiging en een hoogeren graad van volkomenheid vertoonen, daarentegen die van de parasiet een afdalende reeks vormen, waarin, al naarmate het parasitisme langer geduurd heeft en volledіger is, vereenvoudiging van maaksel, verlies van sierlijkheid van bouw en van vlugheid in beweging zijn op te merken, eene reeks die in een woord als voorbeeld van ‘verwording’ waarschuwend tot ons spreekt.

Dat als eerste term van zulk eene parasitische reeks een vrijlevend en hooger bewerktuigd wezen moet worden aangenomen, bewijzen ons vooral zekere diergroepen die ons in staat stellen alle stappen van het verwordingsproces op den voet te volgen. De diergroepen die ik hierbij op het oog heb vinden we in de groote afdeeling der schaaldieren, waarin ook onze kreeften, krabben enz. thuis behooren. Niet alle schaaldieren zijn zoo groot als deze; de onderafdeeling door mij bedoeld, die der Copepoda, bevat bijkans uitsluitend vormen, die men alleen met hulp van het vergrootglas bestudeeren kan.

Onder deze vindt men in de eerste plaats dezulke die een geheel onafhankelijk bestaan voeren, geheel in hun eigen onderhoud voorzien; hun blijve de eernaam van de ‘vrijleveiide Copepoda’ toegekend. In de tweede plaats behooren tot deze onderafdeeling tal van gelijksoortige dieren, die men nog niet gerechtigd is parasieten te noemen, maar die toch ook niet in de afdeeling der ‘vrijlevende’ te huis behooren, omdat, zoo zij al niet de bewerktuigde sappen van andere dieren uit een aan deze toegebrachte wond tot zich nemen, en zich op die wijze gedeeltelijk de moeite sparen zelve voor de chemische bereiding van het opgenomen voedsel te zorgen, zij echter gaarne van de beschutting gebruik maken, die hun de onmiddelijke nabijheid van eenige andere diersoort verschaft. Werkelijk worden zij dan ook altijd in zoodanige onmiddelijke nabijheid aangetroffen; veelal hechten zij zich op eenigerlei wijze aan die gastheeren min of meer vast; zorgen intusschen nog grootendeels voor hunne eigene voeding, al genieten zij in vele gevallen een deel van hetgeen van de tafel huns gastheers afvalt; met één woord, zij zijn wat men noemt: halfparasitisch.

Deze verschillende en recht talrijke halfparasieten onder de Copepoda nu vormen eene bijna doorloopende reeks, die aan de eene zijde overgaat in de vrijlevende soorten, aan de andere zijde in de meest verstokte parasieten. Deze laatste dragen een naam meer duidelijk dan zoölogisch juist, ze heeten visch-luizen.

Eene reeks als de hier bedoelde, brengt ons als van zelf de verschillende trappen voor oogen, die het voorgeslacht van de dikwijls zoo afwijkend georganiseerde parasitische vormen moet doorloopen hebben, om het verworden standpunt te bereiken waartoe zij allengs zijn afgedaald.

Bestaat het eigenaardige van verwording door parasitisme allereerst in het verlies van bewegingsorganen en zintuigen, volledíger wordt de teruggang wanneer het parasitisme van dien aard is, dat de parasiet zijne woonplaats zoekt te midden van sappen die reeds voor een groot deel voorbereid zijn om aan den opbouw van het organisme, waarbinnen zij huist, dienstbaar te kunnen zijn. Dan kan de parasiet een eigen bereidingstoestel voor zoodanige sappen, een eigen darmkanaal ontberen. Inderdaad ontbreekt dan ook een darmkanaal bij zeer vele ingewandswormen, meer in 't bijzonder bij den lintworm en zijne verwanten. Zijne aan voedende bestanddeelen zoo rijke omgeving wordt, voor zooverre hij ze voor den opbouw van eigen weefsels behoeft, op de allereenvoudigste wijze beroofd van het door hem opgeëischte aandeel. Directe opneming van de voedingsmaterialen in vloeibaren staat door de geheele oppervlakte van het lichaam, ziedaar de korte oplossing die de lintworm voor de moeilijkheid gevonden heeft en die het hem mogelijk maakt om zonder eigen darmkanaal, in dat van anderen en wel zonder eenige schadeloosstelling 't een en ander te onteigenen. Talrijke andere, misschien nog meer sprekende voorbeelden van verwording door parasitisme moet ik hier voorbijgaan, omdat het gebruik niet medebrengt opstellen in dit tijdschrift door houtsneden toe te lichten. En alleen door deze zou 't mogelijk zijn om eenig denkbeeld te geven van de talrijke, dikwijls groteske vormen, waarin het dierlijk maaksel geplooid kan worden, zoodra het den weg opwaarts en voorwaarts heeft verlaten om niet langer excelsior maar in afdalende richting verder te gaan. Het schijnt alsof moeder natuur, die, zoolang eerstgenoemd pad met moeite bestegen werd, als een nauwgezette kunstenares, de kleinste vormwijzigingen steeds op nieuw in harmonie brengt met het geheel, en, waar zij wijzigingen toelaat, toch getrouw blijft aan een scherp omschreven grondplan, - omgekeerd die hooge eischen overboord werpt zoodra de verwording zich van een harer schepsclen heeft meester gemaakt en nu als een grillige modemaakster het materiaal versnijdt en verplooit naar lust en luim, juist zooals het haar invalt, en geenerlei zwarigheid maakt om het oorspronkelijke patroon, waaraan zij zich aanvankelijk zoo getrouw gehouden had, ten eenenmale onkenbaar te maken. Het gevolg is dan ook dat er veelal

groote scherpzinnigheid vereischt wordt om aan een verworden diervorm hare juiste plaats in de nabijheid van hare werkelijke verwanten aan te wijzen. Dermate zijn dikwijls de gemeenschappelijke karaktertrekken, die zij met deze verwanten behoorde te bezitten, onder den invloed der verwording te loor gegaan of schier onkenbaar geworden. Scherpzinnigheid is zelfs in zeer vele gevallen niet toereikend tot juiste plaatsbepaling van de verwordene diersoort, en kwam eene andere natuurwet ons niet te hulp, wij liepen gevaar de plank herhaaldelijk ten eenenmale mis te slaan. Deze natuurwet leert ons, dat alle organismen, zelfs zij die in volwassen toestand door verwording geheel onkenbaar zijn, in hun eerste levenstijdperk, kort nadat zij het ei verlaten hebben, het grondplan van den opbouw hunner niet verwordene verwanten, op duidelijke en meestal onmiskenbare wijze aan het licht brengen. Dit komt onze scherpzinnigheid te hulp en maakt het ons gemakkelijk voor deze laatsten eene scherpere rangschikking te ontwerpen. Is bij het volwassen verworden dier geen spoor van pooten of bewegingsorganen meer te ontdekken, de jonge larve heeft er vele en deze zijn bijna gelijk en gelijkvormig aan die van zijn onverbasterde familieleden. Van de zintuigen geldt hetzelfde. Is het volwassen verworden dier blind, de jonggeborene beschikt veelal nog over nitstekende gezichtsorganen; is gene darmloos, deze heeft niet alleen een eigen spijsverteringskanaal, maar maakt er ook een dankbaar gebruik van, te gretiger misschien naarmate wellicht een onbewust voorgevoel van het aanstaand verlies van zooveel edele deelen een donkere schaduw over die onherroepelijke toekomst werpt. Want ook hier worden de zonden der ouders aan de kinderen bezocht, en hoe gaarne de jonge larve hare vrije en onafhankelijke levenswijze zou willen voortzetten, de erfelijkheid is haar te machtig, de vloek van het parasitisme kleeft aan ieder deeltje waaruit zij is opgebouwd, zelfs nog eer die deeltjes zich tot bepaalde weefsels hebben vereenigd; onverbiddelijk nadert het oogenblik waarop de erfzonde haren verlagenden invloed zal doen gevoelen en waarop zij aan eene parasitische levenswijze de voorkeur zal gaan geven, om gelijktijdig daarmede hare geheele organisatie de vereenvoudiging te zien ondergaan die hierboven geschilderd werd.

Leerrijk en belangwekkend zijn ook zoodanige vormen waarbij

het verwordingsproces niet het geheele organisme maar slechts een deel daarvan aantast. Zij leeren ons dat wij voor ieder onderdeel van ons bestaan, lichamelijk en geestelijk beide, strijd moeten voeren tegen invloeden die verwording - zij het ook in beperkte mate - kunnen na zich sleepen.

Denk bijv. aan de zoogenaamde hermietkreeft, die aan het strand te Scheveningen en Zandvoort gansch niet zeldzaam is en dadelijk de aandacht trekt door de ongewone combinatie van schaaldier en schelpdier die wij daarin ontdekken. Wij zien een zeehoren zooals ze in afwisselenden vorm en grootte aan onze zeestranden voorkomen, nu echter niet ledig en uitgestorven zooals in musea en verzamelingen; ook niet gevuld met de werkelijke, de echte bewoner en eigenaar, die, slak in den vollen zin van het woord, langzaam voorwaarts kruipt en zijn huis na zich sleept, maar wij bemerken dat uit de opening de kop, de sprieten, de schaar van een kreeftachtig dier te voorschijn komen. Wij begrijpen, dat wanneer wij tot onze verbazing die horen plotselinge en snelle bewegingen, soms zijdelings en rugsgewijze zien uitvoeren, deze op rekening moeten gesteld worden van den ongewonen gast die in dit slakkenhuis wordt geherbergd. Wij bemerken bovendien, wanneer wij de schelp aanraken, of op andere wijze den bewoner vrees aanjagen, dat deze in staat is zich zeer diep in de schelp terug te trekken, zoodat dikwijls alleen nog maar de punten van scharen of pooten zichtbaar blijven. Een zeer kostbaar verdedigingsmiddel tegen aanvallen van buiten bezit dus ons kreeftje in de door hem veroverde woning, waarvan de oorspronkelijke bewoner en bouwmeester, de slak, reeds ter ziele was toen zijn geschaalde en geschaarde opvolger zijn leegstaand kwartier betrok. Het spreekt van zelve dat geen hermietkreeftje ooit met zijn slakkenhuis ter wereld kwam. In het leven van ieder dezer individuen moet er dus een oogenblik komen waarop hij zijne eerste woning verovert, waarop hij, de gewoonte van zijn voorouders volgende, langs dezen weg zich eene kunstmatige en zeer doeltreffende beschutting weet te bezorgen, die zijn eigen huidpantsering hem niet in gelijke mate verschaffen kan. Onder zijne voorouders steeds verder teruggaande moet er eindelijk één geweest zijn, die voor de eerste maal op het denkbeeld kwam beschutting te zoeken in een ledigen horen, dien hij in zijn nabijheid vond. Dat oogenblik was van groot gewicht voor

zijne geheele nakomelingschap. Had hij de extra beschutting die de verleidelijke schelp hem aanbood niet aanvaard, ware hij een geheel vrij bestaan blijven voeren, wellicht zou hij en zijn nageslacht in den strijd des levens zijn ondergegaan: maar voorzeker zou dan ook dat nageslacht voor de gedeeltelijke verwording zijn bewaard waarvan het thans de kenmerken vertoont. Neemt men een dezer hermietkreeften uit de schelp, dan blijkt het zelfs den oppervlakkigen waarnemer, dat het achterlijf, dat altijd in de schelp verborgen blijft, belangrijk verschilt van dat van een gewone kreeft; dat het geheel ongeschikt is geworden voor de gewone bewegingswijze van deze dieren en dat het een onwaardeerbaar punt van aanval oplevert voor de talrijke vijanden, die in het krachtig gepantserde achterlijf van de gewone kreeften een onwelkomen weerstand aantreffen. Hier toch is in plaats van dat gepantserde achterlijf een volkomen week hulsel ontstaan, dat als dunne zakvormige huid juist voldoende is om de inwendige organen bijeen te houden, maar dat zeer gemakkelijk scheurt en verwond wordt. Pooten zijn daaraan niet meer waarneembaar: alleen achteraan bevinden zich enkele aanhangsels die nog eenige verwijderde overeenkomst met pooten vertoonen en dienen om het dier in de schelp vast te klemmen.

Trachten wij ons een beeld te ontwerpen van het verloop, dat hier het verwordingsproces genomen heeft, dan moeten wij aannemen dat van een groot aantal kreeftachtige dieren, die gezamenlijk één stam uitmaakten, eenige, meer dan andere, gebruik maakten van de beschutting door ledige schelpen aangeboden. Op gene hadden vijandig gezinde diervormen minder vat dan op deze, de eersten werden dus in grooter aantal gespaard, hadden talrijker nakroost en dit nakroost kwam ter wereld met eene erfelijke, hoewel aanvankelijk waarschijnlijk zeer zwakke neiging om in ledige zeehorens een veilige schuilplaats te zoeken. In volgende geslachten werd deze neiging door samenwerking derzelfde omstandigheden steeds sterker en daarnaast werden weder zoodanige individus door moeder natuur begunstigd, d.w.z. beter tegen gevaar behoed, die het middel hadden gevonden om zich in de veroverde schelp stevig vast te klampen; dat waren dus diegene die reeds eene neiging vertoonden om hunne pooten zóó te wijzigen, dat zij minder voor voortbeweging op het zand maar daarentegen meer voor vasthouden van de schelp geschikt werden. Was eenmaal op die wijze de stoot gegeven tot enkele wij-

zigingen in het maaksel, dan kwam al zeer spoedig de wet in werking, door Darwin zoo treffend ‘the law of correlated variation’ genoemd.

Deze wet leert dat nooit eene wijziging in het organisme tot zichzelf beperkt blijft, maar dat zij andere wijzigingen in haar gevolg na zich sleept, òf omdat door de wijziging van één orgaan dat deel uitmaakt van een systeem, dat geheele systeem daarvan den invloed ondervindt en nu ook de andere deelen zich wijzigen, òf omdat de opgetreden variatie een wijziging in de verdeeling van de opgenomen voedingsstof medebrengt, die gewijzigde verschijnselen van groei op andere punten te voorschijn roept, òf eindelijk om honderd andere redenen, te veel om hier op te sommen.

Ook de wet van de ‘economy of growth’ komt in werking; waar door beschutting van het weekdier met de kalkschaal een eigen pantsering overbodig wordt, spaart inderdaad moeder natuur het materiaal, dat zij anders voor die pantsering zou hebben gebruikt, voor andere doeleinden en treedt ten slotte in plaats van het uit geledingen bestaande stevige achterlijf, de weeke zak waarvan hierboven sprake was. Hoogst merkwaardig is het om op te merken hoe de kreeft gaandeweg geleerd heeft harmonie te brengen tusschen het feit dat de gestolen kalkschaal niet in grootte kan toenemen, terwijl hijzelf voortdurend groeit en zijnen omvang vermeerdert. Opdat hij gevrijwaard blijve voor het onheil dat graaf Reinout van Gelder overkwam, toen hij volgens het geschiedverhaal zijne gevangenis niet meer kon verlaten wegens het toenemen zijner afmetingen, weet de hermietkreeft het juiste oogenblik te bepalen waarop datzelfde lot hem zou treffen en dus het uitkiezen van een grootere woning gebiedend noodzakelijk wordt. Voor hem valt dit verschijnsel samen met eene vervelling, die buiten de schelp geschiedt en dus eene tijdelijke periode doet ontstaau waarin het dier zijne gestolene, maar niettemin tot een tweede natuur gewordene beschutting mist. Eene periode te gevaarlijker nu de vervelling op zichzelve een tijdelijke veel grootere weekheid ook van de voorste lichaamshelft, die overigens nog geen verwordings-verschijnselen vertoont, ten gevolge heeft. Is deze periode gelukkig doorstaan, zonder dat het dier aan een zijner vijanden ten prooi is gevallen en is het er in geslaagd een ledigen horen te vinden die aan zijn toegenomen omvang past, dan is weder

een tijdperk aangevangen waarin hij zich voorloopig terecht veilig gevoelt. Zijn eerste keus valt, wanneer hij zoo even het ei verlaten heeft, meestal op een klein en teeder schelpje; naarmate de herhaalde vervellingen elkaar opvolgen en het dier eindelijk zijn vollen wasdom en betrekkelijk groote afmetingen bereikt, worden achtereenvolgens grootere en stevigere woningen betrokken, die nadat zij voor grootere verlaten zijn, misschien weer door een jonger geslacht van vervellende hermietkreeften in gebruik worden genomen en zoodoende wellicht ‘in de familie blijven.’

Naast de verwording door parasitisme en de gedeeltelijke verwording waarvan ons de hermietkreeft een voorbeeld gaf, moeten wij nog eene andere oorzaak bespreken die in de dierenwereld tot verwording kan aanleiding geven. Ik bedoel den afkeer om zich te verplaatsen, om aan het actieve leven van soort- en stamgenooten deel te nemen; de hokvastheid, die op haar beurt wellicht het gevolg mag heeten van eene geringere energie, een minder werkzame stofwisseling, enz.

In de wereld der lagere dieren uit zich deze neiging in de eerste plaats hierin, dat de dieren, die in hun jeugd als larve nog vrij rondzwemmen, op zekeren leeftijd zich vasthechten, waardoor verdere verplaatsing hun daarna onmogelijk wordt. Zoodra zij zich hebben vastgehecht begint een groeiproces, dat veelal in omgekeerden zin verloopt van dat van hunne stamverwanten. In plaats van steeds toenemende complicatie, waarbij ieder deel en ieder orgaan steeds meer geschikt wordt voor zijne functies, gepaard met eene passende verdeeling van arbeid, zien wij na die vasthechting veeleer vereenvoudiging intreden, gepaard aan verlies van organen, afnemende samengesteldheid en dus lageren ontwikkelingstrap, in één woord *verwording*.

Zoo bij de zeepokken die langs onze kust overal worden aangetroffen waar steenen hoofden in zee zijn uitgebracht en die ook op palen in onze zeehavens niet zeldzaam zijn. Volwassen doen zij zich voor als witte, kalkachtige torentjes, nauwelijks een centimeter hoog, die bij nader onderzoek van boven blijken gesloten te zijn door een deksel dat uit twee helften bestaat. Tusschen deze dekselhelften die zich openen en sluiten, ziet men onder gunstige omstandigheden, wanneer de zeepok in zeewater geplaatst is en niet verontrust wordt, een gedeelte van het diertje naar buiten komen en rhythmische bewegingen volvoeren.

Deze deelen zijn de ledematen, de pooten; de voorname drijfveer dezer rhythmische bewegingen is de honger. De pooten kunnen het diertje, dat blijvend is vastgehecht, niet tot voortbeweging dienen: zij hebben hunne verrichting thans in dien zin gewijzigd dat zij voortaan niet langer het dier naar het voedsel, maar thans het voedsel naar het dier voeren. Zeer plastisch, maar daarom niet minder juist, heeft Huxley dit uitgedrukt door te zeggen dat de zeepokken in hunne kalkwoningen op hun rug liggen en zich met hun talrijke pooten het voedsel naar den mond schoppen. Deze kenschetsing doet ons een blik slaan op de beteekenis van het woord ‘Functionswechsel’, wijziging van verrichtingen, dat ook in den titel van het werkje hierboven vermeld wordt aangetroffen. Een eersten graad van zoodanige wijziging bieden juist de ledematen van onze zeepokken aan; verdere wijziging, verdere ‘Functionswechsel’ kan in sommige gevallen tot veel meer afwijkende eindresultaten voeren, bijv, daar waar wij geneigd zouden zijn te erkennen dat de ledematen van de hoogere, van de gewervelde dieren in vroegere perioden tot het ademhalingstoestel behoord hebben, en de kieuwboog met hare aanhangsels, die oorspronkelijk in dienst der respiratie stond, thaus als schoudergordel en voorpoot of borstvin in dienst van de voortbeweging is getreden.

Bij onze zeepokken kan het ons niet verwonderen dat deze verworden wezentjes door vroegere dierkundigen met hun kalkhulsel en deksel geacht werden te behooren tot de schelpdieren. Eerst toen men de jonge, vrij rondzwemmende zeepokken had leeren kennen was hunne nauwe verwantschap met kreeftachtige dieren bewezen en konden de verschillende phasen van het vasthechtings- en verwordingsproces - die ik thans niet in meer bijzonderheden bespreken zal - op den voet gevolgd worden.

Een ander leerrijk en in zeker opzicht nog belangrijker voorbeeld van verwording door vasthechting en daaruit voortvloeiende onbewegelijkheid, leveren ons de zoogenaamde Tunicaten, Ascidiën of manteldieren. Belangrijker vooral uit een historisch oogpunt, omdat deze dieren een groote rol gespeeld hebben in de uitgebreide literatuur die in de laatste vijfentwintig jaren aan de evolutieleer en het Darwinisme gewijd was. Zij waren het die sedert 1868, toen Kowalevsky ons hunne ontwikkelings-

geschiedenis deed kennen, een langgezochte ‘missing-link’ schenen op te leveren tusschen de door een zoo diepe kloof gescheiden lagere of ongewervelde en hoogere of gewervelde dieren. Zij droegen zóóveel kenmerken die naar een lageren organisatietrap heenwezen, maar tevens enkele zóó duidelijke, die van hoogere verwantschappen de blijken gaven, dat men werkelijk meende een recht belangrijken tusschenvorm in het langzame vervolkomeningsproces, dat uitliep op de hoogst ontwikkelde zoogdieren, vóór zich te hebben. Latere onderzoekingen zijn deze illusie komen verstoren. Niet de *eerste* sporen van hoogere verwantschappen waren het, die men bij hen aantrof, maar de *laatste* sporen bleken het te zijn. Niet diervormen dus die in hun opkomst zijn en zich door een hoogeren graad van arbeidsverdeeling gaandeweg opwerken tot hoogere volmaking, maar min begunstigde broederen, die reeds ver op weg zijn om van het eenmaal verworven standpunt weder af te dalen en bij welke de reeds meermalen bedoelde kenmerken dus niet van een toekomstige, maar wel van een reeds verledene hoogere volkomenheid getuigenis afleggen. Dit laatste verdient eenige nadere toelichting.

Evenals de kikvorsch in zijne jeugd als een klein zwart vischachtig waterdiertje, een zoogenaamd donderpadje, in onnoemelijk aantal in het voorjaar in onze vijvers en slooten voorkomt en in vorm en levenswijze afwijkt van wat hij ons in volwassen toestand te zien geeft, wanneer hij den vischachtigen staart verloren heeft en thans door longen ademhaalt, evenzoo bestaat er verschil tusschen een jonge ascidie en eene volwassene.

De laatste is een blijvend vastgehecht, meestal vrij vormeloos dier; de eerste in vele gevallen een levendig, zich vlug verplaatsend wezentje, dat evenals de jonge kikvorsch een breeden en platten staart bezit, die het tot snelle voortbeweging in het water in staat stelt. Is zoodoende het staartgedeelte van beide larven uitwendig en om zijn physiologische beteekenis reeds dadelijk vergelijkbaar, ook inwendige gelijkwaardigheid is onmiskenbaar. In beide komt eene centrale, steunende ruggestreng voor, in beide vertoont de rangschikking der spieren overeenkomst. Maar ook het kleinere rompgedeelte van beide larven, dat door den staart wordt voortbewogen, biedt belangrijke vergelijkingspunten aan, die zonder houtsnede niet wel in

bijzonderheden te omschrijven zijn, doch betrekking hebben op de ligging van hersenen, darmkanaal en ademtoestel. Ook hebben de ascidiënlarven een enkel ongepaard oog, binnen in de hersenen gelegen; terwijl bij de kikvorschlarve twee zijdelingsche oogen voorhanden zijn.

Van de vele punten van vergelijking tusschen de larve van kikvorsch en ascidie vinden wij bij de volwassen dieren geen enkele terug. Niemand gevoelde zich gerechtigd ook maar een verwijderden graad van verwantschap tusschen die beide aan te nemen - en inderdaad *heeft* niemand zich daartoe gerechtigd gevoeld! - zoolang niet uitgebreidere kennis van het jonge pasgeboren dier geheel onverwachte en verrassende punten van overeenkomst aan het licht had gebracht. Daarmede was de verwantschap voor goed boven redelijken twijfel verheven, evenals dit in de bovenvermelde gevallen van zeepokken en vischluizen het geval was, toen ook daar de overeenkomst van de larvenvormen met die van ontwijfelbare kreeftachtige dieren was aangetoond.

En toen nu eenmaal die verwantschap onmiskenbaar werd, kan men er zich niet over verwonderen dat in den beginne ‘Eurèka’ werd geroepen. In zóó laag georganiseerde wezens als de manteldieren (ascidiën) meende men eindelijk de brug gevonden te hebben, die ons over de klove tusschen ongewervelde en gewervelde dieren zou heenvoeren. Dat zij altijd tot de ongewervelden gerekend en onder de mollusken of weekdieren geplaatst waren, droeg veel bij om deze meening wortel te doen schieten. Men zag echter over het hoofd dat de banden waarmede de ascidiën aan de overige ongewervelde dieren gehecht waren een vrij conventioneel karakter droegen; men werd medegesleept door de ‘usantie’ en men verheugde zich des te sterker in de vondst van de overgangskarakters hierboven opgesomd, waardoor de ‘evolutie’ van het lagere tot het hoogere op zoo schitterende wijze bevestigd werd.

Dat men zich vergiste heb ik hierboven reeds vermeld; niet ten aanzien van de groote verwantschap tusschen ascidiën en gewervelde dieren, maar ten aanzien van de ‘evolutie’ waarop zooeven gedoeld werd. Evolutie was het wachtwoord dat sedert 1859 aan de zoekende geesten op het gebied der biologische wetenschap een nieuwen spoorslag gegeven heeft; door de macht van dit woord was men in 1868, toen Kowalevsky

zijne beroemde onderzoekingen over de ascidiënontwikkeling gedaan had, geneigd aan te nemen, dat de ongewervelde manteldieren, als 't ware onder onze oogen, op dien weg der evolutie een beteekenisvollen stap tot hooger volmaking hadden gedaan. Eerst later begonnen de twijfelaars te vragen: is het verschijnsel dat wij vóór ons hebben er wel een waarbij evolutie in het spel is? Moeten wij niet veel meer aan ‘involutie’ (sit venia verbo) denken? ‘Involutie’ die wel niet buiten de groote ontwikkelingswet staat, welke het organische leven beheerscht, maar toch ons oog vestigt op het feit, dat volgens die ontwikkelingswet alle verandering niet altijd - althans niet in ons oog! - verbetering, zeer zeker niet altijd hoogere complicatie, verder voortgezette verdeeling van arbeid is? - Voorbeelden van zulk eene involutie, door ons ‘verwording’ genoemd, leerden wij reeds kennen. Welke zijn nu de gronden om ook bij de ascidiën veeleer aan zulk een verwordingsproces te denken, dat hen zou doen beschouwen als werveldieren, die langzaam op den ladder der volkomenheid afgedaald zijn en alleen in hun jeugd duidelijke sporen van hun vroegere hoogere bewerktuiging vertoonden, maar die in volwassen vorm zoozeer aan het ongewervelde dierenrijk verwant schijnen, dat men ze daarmede altijd - zij het ook geheel ten onrechte - vereenigd heeft?

Die gronden worden in de eerste plaats hierin gevonden, dat de merkwaardige punten van overeenkomst juist in de eerste levensstadiën zeer sterk op den voorgrond treden. Een ongewerveld dier, dat op weg is naar het hoogere gewervelde standpunt te streven, zal, vooral in volwassen toestand, een hoogeren ontwikkelingstrap moeten verraden, die ons tot eene vergelijking met de laagste larvenvormen van gewervelde dieren recht geeft. In volwassen toestand toch zal zij haren hoogeren organisatietrap op het nageslacht kunnen overplanten dat op zijn beurt een schakel vormt in de keten die tot nog hoogere stadiën voert.

Wanneer echter niet het volwassen dier, maar daarentegen het jonge, pasgeborene die grootere volmaaktheid bezit, en deze verliest tegen den tijd dat hij vollen wasdom en geslachtsrijpte gaat bereiken, dan wordt de waarschijnlijkheid dat die hoogere bewerktuiging door het nageslacht zal worden overgeërfd uiterst gering. Waar dus een hoogere trap van volkomenheid op jeugdiger

leeftijd dan in volwassen toestand wordt aangetroffen, daar is dat verschijnsel de nagalm van eene soortgelijke hoogere bewerktuiging van vroegere geslachten, niet de voorbode van verbeterde bewerktuiging voor toekomstige generaties.

En gelijk wij de zeepokken en vischluizen verworden kreeftachtige dieren mochten noemen, zoo moeten wij voortaan de ascidiën als een groep van verworden gewervelde dieren beschouwen.

De klove tusschen Vertebrata en Evertebrata is daarmede weder even gapend als vroeger; zij zal niet gedempt zijn eer men er in slaagt onder de lagere platwormen zoodanige aan te wijzen, die ten aanzien van alle verschillende orgaanstelsels de voorloopige schets bevatten, waarvan de uitgewerkte en in enkele opzichten gewijzigde teekening in het maaksel van de gewervelde dieren wordt teruggevonden.

In dit vraagstuk zullen wij ons heden niet verder verdiepen. Liever eenige andere vragen aanstippen, die nog moeten beantwoord worden, zal de term ‘verwording’ voortaan een scherp begrensd begrip voor ons vertolken. Immers wat wij tot dusver omtrent verwording hebben opgemerkt, zou allicht de voorstelling opwekken, alsof wij hier met een natuurverschijnsel te doen hadden lijnrecht tegenovergesteld aan hetgeen velen voor de kern houden der moderne evolutieleer: algemeene geleidelijke verbetering en toenemende bewerktuiging van rassen en soorten, die zich in den loop der eeuwen tot steeds hooger volkomenheid opwerken, onbewust daartoe gedreven door de ijzeren wet van den strijd om het bestaan, waarbij de overwinning steeds ten deel valt aan de meest geschikten.

Die wet, door Darwin in het volle licht gebracht, die zich sedert als de wet der natuurkeus op uitgestrekt gebied burgerrecht verworven heeft, schijnt bij eerste kennismaking voor verwording geen plaats te laten. De volkomenheid te bereiken schijnt haar doel te zijn en de organische natuur, die wij onder hare heerschappij zich in den loop der geologische perioden zien ontwikkelen, tot aan het standpunt waarop wij haar thans kennen, schijnt het bestaan van die neiging tot grootere volmaaktheid in allen opzichte te bevestigen.

Aan het bestaan van die neiging kan inderdaad niet getwijfeld worden. Maar des te leerrijker is het voor ons, die als het hoogste eindproduct van dien wedstrijd voor de volkomenheid,

tevens het vermogen verwierven om te oordeelen over den weg vóór en den weg achter ons, de verwording een zoo belangrijke rol te zien spelen. Verwording die in den strijd om het bestaan een plaats kan vinden, omdat er wel degelijk oogenblikken komen in het leven van individuen en soorten waarop, in den scherpen wedijver met de individuen en soorten die ons omgeven, het een voordeel kan worden bij deze achter te blijven; gelijk het zonder twijfel een voordeel geacht moet worden hen voorbij te streven. Op gelijke wijze kan in het gevecht de vlucht niet minder tot behoud van het individu bijdragen, dan de overwinning. Voorwaar een minder edel, zeer zeker een minder veredelend slot van een kampstrijd, die op soorten en rassen een louterenden invloed pleegt uit te oefenen, maar niettemin een slot waarbij de partij die den strijd ontwijkt dit onbetwistbaar voordeel heeft, dat althans haar voortbestaan gered is.

En is het eenmaal een voordeel om in den strijd voor het bestaan, in plaats van steeds naar nieuwe, meer volkomene wapenen te grijpen, verdedigingsmiddelen van oud model uit het arsenaal te voorschijn te halen; is het eenmaal een behoudsmiddel om de voordeelen in vroegeren kamp verkregen prijs te geven en zich terug te trekken op lageren organisatietrap, waar de strijd minder hevig woedt; dan voorwaar is het volkomen begrijpelijk, dat ook aan het verwordingsproces eene plaats toekomt in het rijk waar de natuurkeus heerschappij voert.

Die verwording is daarom nog niet een hellend vlak, waar het individu of de soort, die er eenmaal aanlandde, steeds verder tot teruggang, tot steeds diepere daling genoopt wordt. Enkele voorzeker, vooral onder de parasitische diervormen - wij bespraken er voorbeelden van - hebben een belangrijken afstand rugwaarts afgelegd; anderen daarentegen zijn telkens op dat punt blijven staan, waar de levensvoorwaarden, dank zij het verwordingsproces, weder zooveel dichter onder hun bereik waren gebracht, dat zij met goed gevolg in hunne nieuwe gedaante den strijd met hunne omgeving konden volhouden. Eindelooze gradatiën dus in de mate van verwording, als een gevolg van de overtalrijke gelegenheden om een keus te doen tusschen voortgezetten kamp met toenemende volmaking, of ontwijking van den strijd door verwording.

Wie *a priori* het minst onder verdenking ligt aan verwor-

ding te hebben blootgestaan of daaraan in de toekomst schatplichtig te zullen worden, het is voorzeker de soort, die wij aan de spits der organische natuur aantreffen, het is meer bepaald de mensch. Voorzeker doet de hooge trap van ontwikkeling, die hij bereikte, ons vermoeden, dat in de reeks der geslachten, waaruit hij ontsproten is, de neiging tot verbetering en veredeling zich krachtiger heeft doen gelden dan bij de minder ver vooruitgestreefde stamverwanten; dat dus verwordende invloeden ontbraken, of tot een minimum beperkt bleven.

Maar de toekomst? - Wie durft hier een gissing wagen? Doch ook: wie durft ontkennen, dat het gevaar voor verwording op geestelijk, op intellectueel gebied een veel ernstiger en dreigender karakter vertoont, dan de verwording van physischen bouw, van lichamelijk maaksel, waarmede wij ons tot hiertoe hebben bezig gehouden? Die lichamelijke verwording is een langzaam proces, dat zich over eeuwen uitstrekt; evenals de wording van dien uitwendigen lichaamsvorm in zijne bijzonderheden eerst na een langzaam verloop van eeuwen geleidelijk heeft plaats gevonden.

Toen eenmaal de intelligentie in den hoogsten schakel van de dierenreeks, den mensch, tot een nieuw leven ontwaakt is; toen zich tot dusverre meer latente geestvermogens ontwikkelden tot een met oordeel begaafd zelfbewustzijn en de taal als gemeenschapsmiddel tot voertuig voor die nieuwe gewaarwordingen begon te dienen, toen, ja toen was het oogenblik gekomen, waarop de *homo sapiens* aanving zijne stamverwanten iedere tien jaren sneller vooruit te streven dan voorheen in tientallen van eeuwen geschieden kon. Van daar de zeer wijde klove tusschen hem en de hem naast-verwante diervormen. Wel mogen wij vragen of niet tegenover dien snelleren en bewonderenswaardigen vooruitgang, de mogelijkheid staat van een niet minder snellen teruggang, van eene voorzeker zeer te vreezen verwording?

Velen zullen allicht geneigd zijn het met die mogelijkheid eener intellectueele verwording niet zoo ernstig te nemen, zelfs al geven zij toe dat de bevolking van de Nijloevers, van Midden-Amerika enz. eeuwen geleden ongetwijfeld een hoogeren graad van sociale bewerktuiging, van beschaving bezat dan thans, en te haren aanzien teruggang, ontaarding, verwording onmiskenbaar is.

Te midden onzer westersche beschaving, waar in de laatste helft der negentiende eeuw de nijverheid een zoo ongekende vlucht nam en de gemeenschapsmiddelen door toepassing van wat de wetenschap het eerst aan het licht bracht, eene vroeger geheel ongedachte vermeerdering en verbetering hebben ondergaan, daar vooral schijnt voor een soortgelijk verwordingsproces geen gevaar te bestaan. Ik zeg ‘schijnt’, omdat mijns inziens dat gevaar wel degelijk dreigt, en zelfs duidelijke sporen zich daarvan ook in onze naaste omgeving elken dag vertoonen. Gelukkig bepalen zich die sporen nog in de meeste gevallen tot enkele individuën, en valt het vooralsnog moeilijk in het blanke ras voorbeelden aan te wijzen van geheele stammen of volkeren, waarbij een algemeen verwordingsproces ontwijfelbaar kan aangetoond worden.

De oorzaken die geestelijke verwording te voorschijn roepen zijn voorzeker dezelfde als die welke wij op materieel gebied werkzaam zagen. De vastzittende levenswijze van zeepokken en ascidiën vinden wij op intellectueel gebied terug, waar wij gebrek aan belangstelling voor hetgeen de buitenwereld oplevert, gepaard zien gaan met gebrekkig onderwijs; waar dus het gebied der wrijving van gedachten met anderen, waarop strijd kan plaats hebben, meer en meer verkleind en eindelijk de gezichteinder teruggebracht wordt tot een uiterst klein cirkeltje. Eene geestelijk vastgegroeide levensen denkwijze is op vele min of meer geïsoleerde plaatsen, in kleinere gemeenten die moeilijk toegankelijk zijn, waarlijk niet karig vertegenwoordigd: in den mond van een naburig volk zijn ‘Schildburg’ en ‘Krähwinkel’ - bij ons te lande ‘Kampen’ - eigen zelfstandige naamwoorden, die eene phase van dit geestelijk verwordingsproces treffend samenvatten.

Eene verwording, gelijksoortig met die welke wij hierboven aan parasitisme moesten toeschrijven, treedt op intellectueel gebied in zeer verschillenden vorm op. Gemis aan eigen geestelijke activiteit, aan initiatief, aan zelfstandig denken, komen ons hier het eerst voor den geest.

Velerlei beroepen dragen er toe bij om dezen vorm van verwording in de hand te werken, en slechts bijzonder krachtige geesten vermogen onder zoodanige omstandigheden dien vloek van zich af te wenden.

Autoriteitsgeloof, bijgeloof, welbehagen in de producten der

praatziekte door tong of pers verspreid, zijn even zoovele voorbeelden van geestelijk parasitisme; van het zich voeden met en steunen op hetgeen andere geesten hebben voortgebracht. Ziedaar factoren, die meermalen geestelijke verwording - althans partiële - te voorschijn roepen.

Moet met de kwaal ook het geneesmiddel worden genoemd? Of liever, behoeft het nog te worden vermeld? Weet niet ieder dat hetgeen onze duitsche naburen met zekeren humor: ‘das Gefühl der gelingenden Thätigkeit’ noemen, ons vooral dán beschoren is, wanneer wij door krachtig handelen, door inspanning van onzen geest, door zwoegen en door strijd een einduitkomst mochten bereiken, lijnrecht tegenovergesteld aan die waar een der bovengenoemde verwordingsprocessen ons noodzakelijk brengen moet? - Het zijn niet alleen de wetenschap en de kunst, die aan de ontwikkeling van de edelste neigingen van den menschelijken geest ruim baan laten, het is ook het praktische sociale leven in al zijne schakeeringen, mits wij ook daar den strijd zoeken en dien voeren met wapenen, zoo mogelijk nog scherper gewet dan die van onzen medestander.

In den zuiversten vorm wordt de strijd tegen verwording op geestelijk gebied gevoerd door hen, die de wetenschap om harentwil beoefenen en telkens een van de slagboomen omverwerpen, die den vooruitgang van den mensch belemmeren. Mannen als Darwin, als Pasteur, hebben meer gedaan om de geestelijke verwording van hunne eigene en van volgende geslachten te bezweren dan de inhoud hunner geschriften zou doen vermoeden. En in den strijd op sociaal gebied hebben wij de daden en het woord van Columbus en Luther nog niet vergeten. Zij allen hebben geestdrift gewekt, hebben daarmede nieuw vuur ontstoken. Het verwordingsproces stelt smeulen in de plaats van die helflikkerende vlam en viert overal schitterende triomfen waar als eindpaal in mensch en maatschappij uitdooving van overtuiging en geestdrift bereikt is.

Utrecht, April 1885.

A.A.W. HUBRECHT.

Een en ander omtrent Dipo Negoro.

Na de gevangenneming van Dipo Negoro, den 28sten Maart 1830, werd hem Menado als verblijfplaats aangewezen. De ambtenaar, die hier het gezag voerde, kwam uit den aard der zaak veelvuldig met hem in aanraking en noodigde hem uit, eenige bijzonderheden van den Java-oorlog op schrift te stellen.

Hij heeft aan dit verzoek voldaan; het door hem gedaan verhaal is door bedoelden ambtenaar vertaald, en daar het van belang is dat zij, die den Java-oorlog, en vooral de staatkundige zijde daarvan, bestudeeren, ook kennis nemen van de meeningen onzer tegenstanders, hebben wij gemeend een nuttig werk te doen door het verhaal van Dipo Negoro in hoofdzaak weder te geven.

Vooraf ga echter eene karakterschets van den man, zooals de resident van Menado hem gekend heeft. Om de handelingen van een persoon te kunnen beoordeelen, is het in de eerste plaats noodig, met zijn inborst zoo goed mogelijk bekend te zijn.

De tegenwoordige Minister van oorlog, de generaal Weitzel, heeft den Java-oorlog op voortreffelijke wijze beschreven; inderdaad mag hij er zich op beroemen, die beschrijving te hebben ondernomen ‘met veel goeden wil en een nauwgezet gebruik der hem toevertrouwde bronnen.’ Zijn werk achten wij u i t m u n t e n d , voor zoover betreft de geschiedenis van 1825-1830, doch zijne gegevens stelden hem niet voldoende in staat, de aanleiding der onlusten te doorgronden; hij wijt deze nagenoeg uitsluitend aan de bekende quaestie van den landverhuur, en spreekt o.a. in 't geheel niet over de ‘tolpoorten’, die de

beruchte knevelarijeń der Chineesche pachters en hierdoor de groote ontevredenheid onder de bevolking veroorzaakten[1]. Omtrent het karakter van Dipo Negoro ligt het vermoeden voor de hand, dat de generaal Weitzel eenzijdig is ingelicht geweest door de personen, die in den Java-oorlog een rol hebben gespeeld en, door den langen duur van dezen krijg, allicht geneigd waren hunnen tegenstander hooger te schatten dan hij verdiende.

Dipo Negoro wordt door den generaal Weitzel geschetst als een man die, zich Prins uit den huize Mataram gevoelende, boven alles Javaan was en, nevens den heiligsten eerbied voor de *adat*, den innigsten haat jegens de overheerschers van zijn vaderland koesterde. ‘Als Muzelman in zijne ziel, was hij ijverig en geloovig tot dweepens toe, droeg hij verachting bij zich om voor al wat anders dacht, en had hij een afschuw van alle nieuwigheden. Een helder oordeel en eene groote mate van geestkracht en zelfstandigheid kenschetsten steeds zijne handelingen’. En verder lezen wij, dat Dipo Negoro ‘onder zijne landgenooten en voor zijnen volksaard, inderdaad een uitstekend man mocht genoemd worden. Beurtelings werden door hem de onmiskenbaarste bewijzen geleverd van groote bekwaamheden, van een onbezweken moed en van eene volharding, bijna zonder wedergade.’

Is deze schets juist? Wij wagen ons aan geene uitspraak, doch bepalen er ons toe, thans eene andere lezing daartegenover te stellen.

De resident van Menado schreef, onder dagteekening van 15 Januari 1831, het volgende: ‘Dipo Negoro is zeer hoogmoedig, dweepzuchtig, stijfhoofdig, wispelturig en in een hoogen graad gierig. Daarbij bezit hij niet de minste beschaving. Wanneer men hem het een of ander aanraadt, is dit voor hem juist eene reden om het niet te doen; hoe meer notitie men van hem neemt, hoe meer pretensies hij heeft. Hij gaat zeer weinig uit en brengt den dag door in gezelschap van twee bedienden, die nog kinderen zijn, en van eenige kaketoe's. Zijn omgang is op den duur zeer vervelend; zijne grootste conver-

1) Dat van die tolpoorten niets wordt gezegd, is zeer te betreuren voor hen, die de geschiedenis als de leermeesteres der volkeren waardeeren. De opiumpacht, zooals zij thans op Java gedreven wordt, herinnert ons somtijds aan de vexatiën, waaraau de bevolking vóór 1825 onderworpen was.

satie is over de vrouwen, waarvan hij een groot minnaar schijnt te zijn. Hij schrijft de Javaansche taal, doch zeer slecht.'

Voor de zooeven opgesomde karaktertrekken haalt de resident in zijn geschrift eenige voorbeelden aan; daarvan zullen wij enkele vermelden.

Op zekeren morgen zeide Dipo Negoro, half naakt op zijn stoel zittende, tot den resident, dat hij dikwijls door onze kogels, eens zelfs op zijne borst, getroffen was. Litteekens waren daarvan echter niet aanwezig; de kogels hadden hem nimmer leed gedaan, en vergingen steeds tot stof zoodra zij met zijn lichaam in aanraking kwamen.

In zijne omgeving stond Dipo Negoro in een reuk van heiligheid. Men vertelde b.v. dat hij over de zee van Menado naar Ternate was gewandeld en dat, wanneer iemand door eene ziekte was aangetast, hij slechts het overschot der spijzen van Dipo Negoro behoefde te eten om dadelijk genezen te zijn. Aan deze begrippen gaf dit hoofd ontegenzeggelijk voedsel; toen een inlandsche luitenant, die ongesteld was, aan de mededeelingen omtrent Dipo's wondermacht geloof sloeg en zeide gaarne een weinig van zijne spijzen te willen nuttigen, zond hij hem weldra eenige schotels rijst, - 'evenwel zonder dat deze van eenig nut voor zijne genezing zijn geweest', wordt er bijgevoegd.

Bij zijne komst te Menado gaf hij den resident te kennen, gaarne nu en dan eens te paard te willen gaan rijden. De resident zond hem daarop twee fraaie paarden, benevens twee dwangarbeiders ter oppassing. Doch hij zond de paarden terug; eerst omdat er geen zadels bij waren en, toen de resident een tot zijne beschikking gesteld had, omdat de omstreken van Menado niet tot paardrijden geschikt heetten. Zoo - zeide hij tot den als tolk en schrijver bij hem geplaatsten Javaan Tirto Drono - kunnen wij de vier gulden uitsparen, die wij anders, voor de oppassing der paarden, maandelijks aan de dwangarbeiders zouden moeten betalen. Toch had hij ƒ 600. - 's maands van de Indische Regeering; eene vooral voor dien tijd belangrijke som, waarvan hij niet meer dan de helft verteerde.

Zijne inhaligheid blijkt o.a. nog uit de omstandigheid, dat hij den pakhuismeester zijne verwondering te kennen gaf, niet, evenals andere staatsgevangenen, zonder betaling rijst van het gouvernement te ontvangen.

Onder de aanleidingen tot den oorlog wordt, o.a. door Weitzel (I, blz. 8), vermeld, dat ‘een Nederlander, door het schenden van eene der vrouwen van Dipo Negoro, den grootsten hoon over hem gebracht had die den man treffen kan.’

Het schijnt dat met dien Nederlander den resident Smissaert is bedoeld. Althans in het door den toenmaligen resident van Menado achtergelaten handschrift lezen wij, dat Dipo Negoro meermalen over den Heer Smissaert heeft gesproken. Dipo Negoro had hem verklaard, dat deze ambtenaar zich weinig met de Gouvernementszaken bemoeide en alles aan den secretaris Chevalier en een tolk, Dietère genaamd, overliet, terwijl hij meestal op zijn buitenverblijf, 20 palen van Djokdjokarta verwijderd, leefde. Doch het was eene *onwaarheid*, dat de Heer S. eene vrouw van zijne familie of van een der hoofden met geweld bij zich had willen hebben; wel had die ambtenaar getracht, een huwelijk tusschen den Raden adi Patti Danoeredjo en eene dochter van den naar Amboina verbannen geweest zijnden Mangkoe Boemi tot stand te brengen, terwijl vermoed werd dat Danoeredjo de echtgenoot der begeerde vrouw had doen dooden. Het huwelijk had echter niet plaats gevonden, en Dipo Negoro verklaarde *niet de minste klachten tegen den Heer Smissaert te kunnen inbrengen*.

Hieruit volgt, dat, zoo al moet worden toegestemd dat deze ambtenaar niet voor zijne taak berekend is geweest, het hem verder ten laste gelegde feit niet zonder nadere bewijzen kan worden aangenomen.

Volgens het verhaal van Dipo Negoro droeg de Sultan Hamangkoe Boewono III, wiens onechte zoon hij was, hem eene bijzondere genegenheid toe en zou die vorst, drie dagen voor zijn dood (1815), aan zijne familie het verlangen hebben te kennen gegeven dat Dipo Negoro zijn opvolger wezen zou. Aan dat verlangen werd echter niet voldaan; de minderjarige Hamangkoe Boewono IV trad als Sultan op, onder voogdij van Pakoe-Alam.

Toen deze Sultan in 1822 overleden was, werd zijn nog zeer jeugdige (2 à 3 jaar oude) zoon als Sultan aangewezen, onder voogdijschap van Dipo Negoro, Mangkoe Boemi en den Raden adi Patti Danoeredjo.

Daar de eerste dezer drie voogden slecht met de beide anderen, vooral met laatstgenoemden, harmoniëerde, trok hij zich

geheel van de voogdijschap terug en droeg hij zijne bevoegdheden over op zijn oom Mangkoe Boemi. Hij vestigde zich in zijne dessa Tagal-redjo, op een paal afstand van Djokdjokarta, en leefde daar een paar jaar zeer stil, zich met het aanleggen van tuinen bezighoudende.

Op zekeren dag gebeurde het nu, dat de Raden adi Patti Danoeredjo, op last van den resident, den grooten weg, die zeer goed was en waaraan Dipo Negoro veel zorg had besteed, wilde verleggen onder voorwendsel, dat hij te veel kronkelde. Zonder hieromtrent met Dipo Negoro in overleg te treden of hem van zijn voornemen kennis te geven, liet Danoeredjo onmiddellijk palen plaatsen tot aanwijzing hoe de nieuwe weg loopen moest; en toen bleek het Dipo Negoro dat, wanneer de weg aldus gemaakt werd, zijne woning en dessa gedeeltelijk omvergehaald zouden moeten worden.

Zich over deze handelwijze beleedigd gevoelende, deed Dipo Negoro de palen omverwerpen; doch den volgenden dag werden zij op nieuw geplaatst door het volk van Danoeredjo, die tevens den ouden weg liet afsluiten[1)].

Korten tijd daarna vervoegde zich de oudoom van Dipo Negoro, genaamd Mangkoe Koesoemo, bij hem met de vraag, of hij niet van plan was met het nieuwe jaar zijne opwachting bij den regeerenden voogd (Danoeredjo) te maken. Hij antwoordde ontkennend, zeggende dat de groote weg nu gesloten en de nieuwe voor hem te klein was, daar, wanneer hij in staatsie uitging, zijn gevolg meer dan 1000 man bedroeg. Toen Mangkoe Koesoemo hem vroeg, of hij dan niet over den aanleg van den nieuwen weg geraadpleegd was, antwoordde hij ontkennend, en hij voegde er bij, dat Danoeredjo hem nog veel minder dan als een hond behandelde. Hij had de palen laten wegwerpen, opdat de resident zulks te weten zoude komen en een onderzoek zou kunnen instellen.

Dipo Negoro werd intusschen door verschillende zijner bloedverwanten gewaarschuwd, dat het gouvernement voornemens was hem te arresteeren. Hij sloeg daarop aanvankelijk geen acht, daar hij onderstelde dat Danoeredjo zulks liet uitstrooien

1) Hieruit zonde zijn af te leiden dat de o.a. ook door gen. Weitzel medegedeelde meening, als zouden, bij den aanleg van den nieuwen weg, begraafplaatsen verwoest zijn geworden en hierdoor de ontevredenheid van Dipo Negoro zijn opgewekt, uiet geheel juist is.

om hem vrees aan te jagen; toen de geruchten aanhielden, verklaarde hij dat hij dan eerder verkoos te sterven.

Een gesprek, omstreeks denzelfden tijd in eene amfioenkit gevoerd, vermeerderde de verbittering van Dipo Negoro en de zijnen. Een persoon, tot de familie van Danoeredjo behoorende, liet zich daar uit, dat er weldra onlusten zouden uitbreken omdat Dipo Negoro zoo hoogmoedig was en Danoeredjo in alles tegenwerkte; deze had zich dan ook bij den resident over Dipo Negoro beklaagd. Het einde van het gesprek was dat bedoelden persoon geantwoord werd: ‘ja, ik begrijp het wel; als Dipo Negoro uit den weg is, dan is Danoeredjo alleen bass.’

Toen Dipo Negoro mededeeling van een en ander ontvangen had, verzamelde hij zijne voornaamste hoofden bij zich. Hij zeide hun, dat, naar hij vernomen had, het gouvernement voornemens was hem te doen arresteeren, omdat hij zich tegen de willekeurige handelingen van Danoeredjo verzet had. Hij wees er op, dat het bestuur over het land thans op eene geheel andere wijze dan vroeger gevoerd werd, en vroeg de hoofden wat zij over de zaak dachten. Een der oudsten, Osman Alibassa, antwoordde daarop: ‘Ik ben reeds oud en nimmer heb ik zoodanige behandeling ondervonden; noch u, noch wij hebben schuld, en het is beter te sterven dan zulks langer te verduren.’ Met deze meening stemden de overige hoofden geheel in, waarna Dipo Negoro zeide, dienovereenkomstig zijne maatregelen te zullen nemen. Hij beval den patti Magonardjo, wiens volk het meest in de nabijheid woonde, om zijne manschappen te verzamelen.

Drie dagen daarna, toen Dipo Negoro zich in een zijner tuinen nabij Tagal-redjo bevond, kwam zijn oom Mangkoe Boemi bij hem met de vraag, waarom er zooveel volk op de been was. Het antwoord luidde, dat men dit van de lieden zelven kon vernemen; en dezen verklaarden dat zij, vernomen hebbende dat het gouvernement hunnen Pangeran wilde arresteeren, liever wilden sterven dan zulks toelaten.

Mangkoe Boemi trachtte Dipo Negoro over te halen om het volk tot andere gedachten te brengen, doch deze bepaalde zich tot de mededeeling dat, zoolang men hem geen leed deed, van zijne zijde geene vijandelijkheden zouden plaats vinden. Mangkoe Boemi zeide bij zijn vertrek, den resident over de zaak te zullen spreken; Dipo Negoro antwoordde, niets liever te wenschen.

Een paar dagen later kwamen twee inlanders, die het am-

bacht van smid uitoefenden, vertellen, dat de Nederlanders te Djokdjokarta bezig waren, de affuiten der veldstukken in orde te maken, en dat Dipo Negoro den volgenden dag zou worden aangevallen. Deze ontving omstreeks denzelfden tijd een brief van Danoeredjo, waarin gevraagd werd, waarom toch zooveelvolk op de been gebracht was. Deze brief werd niet beantwoord, daar Dipo Negoro de gevolgtrekking maakte, dat Danoeredjo hem voor den gek wilde houden.

Eindelijk begon de resident zich met de zaken te bemoeien. Door tusschenkomst van Mangkoe Boemi zond hij een brief, waarin Dipo Negoro verzocht werd mede te deelen, wat zijne begeerte was. Deze liet de beantwoording van den brief aan Mangkoe Boemi over, die den resident mededeelde, dat, volgens den wensch van Dipo Negoro, Danoeredjo als Raden adi Patti zou moeten worden ontslagen. De resident antwoordde niets.

Weder verliepen er een paar dagen. Men scheen inmiddels de Ratoe Agong te hebben overgehaald om van haren invloed op Dipo Negoro gebruik te maken, althans zij liet hem bij zich ontbieden. Doch Dipo Negoro gaf de vrouw, die de boodschap overbracht, te kennen, dat hij aan den wensch der Ratoe Agong niet kon voldoen, daar hij te veel volk bij zich had en er dus lichtelijk oneenigheden zouden kunnen ontstaan. Indien zij hem wilde spreken, was het beter, dat zij bij hem kwam.

Toen die poging alzoo mislukt was, kwam Mangkoe Boemi drie dagen later weenende Dipo Nogoro uitnoodigen, om bij den resident te komen. Hij kreeg tot bescheid, dat Dipo er niet tegen zoude hebben, indien zijn volk hem wilde laten gaan, maar dat hiervan geen sprake was, omdat men vreesde, dat de resident hem zoude aanhouden.

Na zijn terugkeer te Djokdjokarta vernam Mangkoe Boemi van den resident, dat volgens ontvangen berichten Dipo Negoro van plan was onze vestiging aan te vallen. Toen de resident hem raadpleegde, op welke wijze het best aan de bestaande geschillen een einde kon worden gemaakt, gaf Mangkoe Boemi in overweging, den volgenden dag met hem, den Raden adi Patti Danoeredjo en den majoor Wirio Negoro naar de Ratoe Agong te gaan en met deze de zaak te bespreken. De resident gaf aan dezen raad gevolg; doch toen aan de Ratoe gevraagd werd, wat zij van de zaak dacht en met welke middelen zij vermeende haren stiefzoon Dipo Negoro te kunnen bevredigen,

antwoordde zij: ‘toen hij nog jong was, kon ik hem regeeren; maar wat kan ik doen, nu hij reeds tot vergevorderde jaren is gekomen? Ik ben eene vrouw en laat de zaak aan den resident over; echter hoop ik, dat zijn oom, de pangeran Mangkoe Boemi, de zaak zal kunnen schikken.’ Mangkoe Boemi meende, dat het goed zoude wezen, indien de Ratoe zelve naar Tegal redjo ging, om met Dipo Negoro te spreken; zij nam dit aanbod aan en ook de resident keurde zulks goed, doch zoowel Danoeredjo als Wirio Negoro verzetten er zich tegen. Danoeredjo zeide, dat het vuur reeds aangestoken was; dat men duidelijk zien kon, dat Dipo Negoro zich tegen het gouvernement wilde verzetten, en hij zich dus niet verantwoordelijk stelde voor de gevolgen, indien de Ratoe naar Tegal-redjo vertrok. Mangkoe Boemi bleef hierop aandringen, en voegde er bij, dat het zelfs goed zoude zijn, indien de jeugdige Sultan medeging. Danoeredjo meende, dat het dan nog yeei erger zoude zijn; hij vreesde blijkbaar, dat, wanneer de Ratoe en de jonge Sultan door Dipo Negoro werden aangehouden, het geheele volk zich aan diens zijde zoude scharen.

De besprekingen leidden alzoo tot geen resultaat; de resident vertrok en noodigde Mangkoe Boemi uit, den volgenden dag bij hem te komen. Deze, hieraan voldoende, vond, behalve den resident, den secretaris Chevalier, benevens den tommongong Sodjo di Ningrat en den kapitein der Chineezen. De resident vroeg aan Mangkoe Boemi, wat hij van de zaak van Dipo Negoro dacht. ‘Geef hem over die er de oorzaak van is (Danoeredjo)’, was het antwoord. Doch de resident verklaarde hiertoe niet bevoegd te zijn, omdat Danoeredjo door het gouvenement was aangesteld. De secretaris Chevalier meende, dat Dipo Negoro wellicht sultan wilde worden, ‘want hij schijnt zich af te zonderen en is een geheel ander mensch dan de overige leden van de vorstelijke familie, daar hij altoos zijn verblijf in het gebergte en in zijne tuinen houdt.’ Mangkoe Boemi zeide, zulks niet te kunnen gelooven; want Dipo Negoro was vooreerst van jongs af zoodanige levenswijze gewoon, en dan had hij verder, indien hij dat gewild had, gemakkelijk sultan kunnen worden; niettegenstaande hij een onecht kind was, zou zijn vader, die hem zeer genegen was, daar niets tegen gehad hebben. De kapitein der Chineezen stemde hiermede geheel in.

De resident kwam weder terug op de geruchten, dat Dipo Negoro eene menigte volk te Tegal-redjo had verzameld en daarmede de Nederlandsche etablissementen wilde aanvallen; maar de tommongong Sodjo Diningrat verklaarde, aan de voorgenomen vijandelijkheden geen geloof te slaan, en zich verantwoordelijk te stellen dat Dipo Negoro niets zou doen zoolang hij niet aangevallen werd.

Den volgenden dag werd weder eene vergadering bij de Ratoe gehouden; deze spoorde den resident aan, met haar en Mangkoe Boemi naar Dipo Negoro te gaan; maar toen Danoeredjo en Wirio Negoro zich hiertegen bleven verzetten, stelde Mangkoe Boemi den resident voor, dat zij beiden een bezoek bij Dipo Negoro zouden brengen. En nadat Mangkoe Boemi nog de verzekering had gegeven dat hij borg bleef voor de veiligheid des residents, besloot deze eindelijk, aan het voorstel gevolg te geven.

Maar toen Mangkoe Boemi den volgenden ochten volgens afspraak bij den resident kwam, ontwaardde hij eene menigte gewapend volk onder bevel van Pakoe Alam, en zag hij allerlei toebereidselen tot den oorlog maken. Hoezeer hij hierover verwonderd was, deed hij van zijne verwondering niets blijken, en bepaalde hij er zich toe den resident te vragen, of deze gereed was om mede te gaan. Hij kreeg ten antwoord: ‘Ik ga niet, maar vertrek gij maar alleen en verzoek den Pangeran (Dipo Negoro) hier te komen.’

Mangkoe Boemi begreep nu, dat er met den resident niets te beginnen was; al zijne pogingen, om de zaken in het goede spoor te leiden, stuitten op dan onwil van den resident af, en hij besloot derhalve, zich verdere moeite te sparen. Hij vertrok naar Tegal-redjo, deed ook zijne vrouwen en kinderen derwaarts komen en keerde niet meer naar Djokdjokarta terug. Te vergeefs zond de resident een ordonnans en daarna de Ratoe Agong een zendeling, om Mangkoe Boemi terug te roepen.

De resident zond nu twee tommongongs met een brief naar Dipo Negoro, waarin deze verzocht werd toch te zeggen wat zijn verlangen was. ‘Ik heb niets te willen of te verzoeken,’ zeide Dipo Negoro; en toen de tommongongs hem daarna verzochten bij den resident te komen, met de mededeeling dat hij niet bevreesd behoefde te wezen en de resident bereid was een eed te doen dat hem niet het minste leed zou worden aange-

daan, antwoordde hij, niet te weten welken eed hij van den resident zou vorderen, maar dat hij beschaamd zoude wezen indien hij iets verzocht en de resident zulks weigerde.

Begrijpende, dat Dipo Negoro volstrekt onwillig was naar Djokdjokarta te gaan, eindigden de tommongongs met de beantwoording van des residents brief te verzoeken. Dipo Negoro weigerde dit eerst, doch liet zich door Mangkoe Boemi bepraten; maar nog was men met het opstellen van een antwoord bezig, toen plotseling eenige geweerschoten vielen en de tijding kwam dat de secretaris Chevalier en de tolk Dietère met eene menigte soldaten en gewapende inlanders de negorij omsingeld hadden. De beide tommongongs liepen naar buiten om het volk over te halen, geen weerstand te bieden, maar te vergeefs; de teerling was geworpen!

Dipo Negoro trok zich terug naar eene plaats buiten de negorij, waar vele moerassen waren; hij verdedigde zich daar tegen de door den resident op hem afgezonden macht, zoodat deze verplicht was terug te trekken. Bij dien terugtocht werd zijn huis te Tegal-redjo verbrand en werden zijne goederen buit gemaakt.

Geene woning te Tegal-redjo meer bezittende, vestigde Dipo Negoro zich nu te Selarong, waar zich binnen weinige dagen een groote aanhang om hem verzamelde.

Uit het boven, op de mededeelingen van Dipo Negoro gegronde verhaal, dat, ofschoon veel meer in bijzonderheden afdalende, in hoofdzaak vrij wel met de beschrijving van generaal Weitzel overeenstemt, zal men ongetwijfeld de gevolgtrekking maken, dat deze auteur ons volkomen terecht den resident Smissaert heeft geschetst als ‘een man van zwakken en zorgeloozen aard, wien het geheel aan helder doorzicht en bedaarde standvastigheid ontbrak.’ Hoe groot de ontevredenheid onder de bevolking ook was, de opstand had wellicht nog kunnen worden voorkomen, indien men Dipo Negoro met meer tact behandeld had!

Omtrent de eigenlijke krijgsverrichtingen heeft deze slechts weinig medegedeeld; meer echter aangaande de met hem gevoerde onderhandelingen en enkele personen zijner omgeving. Het is niet zonder belang, te vernemen wat hij verder verhaalt.

Toen Dipo Negoro zich te Selarong gevestigd had, zond de resident eene grootere macht op hem af, waarbij de secretaris Chevalier, de raden adi Patti Danoeredjo, de majoor Wirio Negoro en een aantal andere hoofden tegenwoordig waren. Men raakte op nieuw slaags; Dipo Negoro dwong zijne tegenstanders, met verlies van een aantal dooden en gewonden terug te trekken, en deed hen zelfs tot nabij Djokdjokarta achtervolgen. Hier werd de negorij door de zijnen omsingeld en alle gemeenschap met Samarang en Kadoe afgesneden; vele wapenen maakten zij buit, en eene menigte volks van Danoeredjo ging tot de zijde der opstandelingen over. Het omsingelen van de negorij veroorzaakte, volgens de verklaring van Dipo Negoro, groot gebrek; men was verplicht, de paarden met klapperbladeren te voeden, aangezien het gras niet kon gesneden worden dan met eene bedekking van 500 man en twee veldstukken. Met groote moeite weerhield Dipo Negoro de zijnen van een aanval op de hoofdplaats en den Kraton; hij verbood hun dat, omdat zij dan hun eigen goed en dat hunner voorvaderen zouden vernielen.

Uit de geschiedenis van den Java-oorlog weten wij, dat Dipo Negoro vooral den Mohammedaanschen godsdienst gebruikte als middel om de bevolking tegen de Nederlanders op te zetten. Dat hij zulks deed en den titel van Sultan aannam (zie o.a. Weitzel, I, blz. 172), was volgens zijn verhaal, dat door Kiay Modjo bevestigd is, het gevolg van een droom.

Toen n.l. de oorlog reeds eenigen tijd had geduurd, vervoegden Mangkoe Boemi, Kiay Modjo, de pangeran Bey en verscheidene voorname priesters zich bij hem met de vraag, of hij, vóór de uitbarsting van den opstand, niet het een of ander in zijn hart gevoeld had. Hij herinnerde zich daarop, op zekeren nacht gedroomd te hebben dat hij, in zijn tuin Selor redjo op een steen zittende, bezoek ontving van acht hadjies. Vijf hunner namen aan de eene, drie aan de andere zijde plaats; een der hadjies had een brief in de hand. Toen Dipo Negoro dezen ontwaardde, begaf hij zich naar hem toe en begon de hadjie onmiddellijk de brief voor te lezen: ‘In naam van den Sultan Abdoel Hamit Haieroe Tjokro Kobiril Mominina Kalifat Tolla’ .... doch toen hij zoover gevorderd was viel de brief in het water, gaven de hadjies hem de hand en verdwenen zij.

Kiay Modjo en de verdere priesters verklaarden dezen droom. Zij zagen daarin een teeken dat Dipo Negoro tot sultan van

Java moest worden aangesteld, en dat hij alles moest opvolgen wat in den Koran geschreven staat. In den Koran - zeiden zij - is duidelijk vermeld, dat, bij het uitbarsten van een grooten oorlog, over het volk een sultan moet worden benoemd, omdat men anders niet sterk genoeg zon wezen om den vijand te overwinnen; en wanneer nu Dipo Negoro tot den rang van sultan verheven werd, zou hij ook aan de overzijde des grafs als zoodanig worden geëerd.

Hij zeide met zijne verheffing tot sultan genoegen te nemen, maar aangezien hij niet genoeg met de wetten van den Islam bekend was, wenschte hij zich verder naar den raad van Kiay Modjo te gedragen, indien deze hem de noodige inlichtingen wilde geven.

Mangkoe Boemi riep nu zijne familie en alle hoofden bijeen; Dipo Negoro werd uitgeroepen tot Sultan onder den naam van Abdoel Hamit, Ario Tjokro, Kobiril Mominina, Saidin Panotogomo, Kalifat Tolla Tanah Djawa; zijne vrouw kreeg den naam van Ratoe Kedatong, zijn oudste zoon dien van Pattie Anom, zijn tweede zoon dien van Dipo Negoro. Zijn oom, Mangkoe Boemi, heette voortaan Panembahan Abdoel Ngarip.

Kort daarna vernam Dipo Negoro, dat de luitenant-gouverneur-generaal De Kock op Java was aangekomen. Dit verheugde hem, volgens zijn zeggen, zeer, omdat hij veronderstelde dat Zijne Excellentie de oorzaken van den opstand nauwkeurig zou onderzoeken. Inderdaad ontving hij weldra een brief van den generaal, waarin deze hem vroeg waarom hij zich tegen zijn wettigen vorst verzette en zijne negorij verlaten had; hem mededeelde, met eene menigte goede soldaten gekomen te zijn om hem tot zijn plicht te brengen, en hem eindelijk onder het oog bracht dat het gouvernement hem nimmer in zijn geloof belemmerd had, doch dat hij zich, onder voorwendsel van zijn geloof, grooter recht aanmatigde dan hem toekwam.

Door tusschenkomst van Mangkoe Boemi ontving de generaal ten antwoord, dat Dipo Negoro gehoopt had, den generaal in de Bovenlanden te zien om de zaak te onderzoeken en op eene goede wijze tot een einde te brengen; maar dat hij thans uit het ontvangen schrijven moest afleiden, dat de generaal hem in het ongelijk stelde. Hij zou echter Zijne Excellentie gaarne spreken en verzocht derhalve te weten, op welke plaats hij den

generaal zou kunnen ontmoeten. Indien deze met veel volk verkoos te komen, zou hij van zijn kant ook veel volk medebrengen; wilde Zijne Excellentie zich door weinig volk doen vergezellen, dan zou hij hetzelfde doen.

Tot zijn leedwezen vernam hij echter eenigen tijd later, dat de generaal De Kock aan zijne soldaten had bekend gemaakt, dat Dipo Negoro, zich tegen den wettigen vorst verzettende en zijn land verlaten hebbende, als een muiteling moest worden beschouwd. Dit is onjuist, zeide Dipo Negoro; ik heb mijn land niet vrijwillig verlaten, maar ben daaruit weggejaagd; en men kan niet zeggen dat er een sultan van Djokdjokarta is, immers de jonge vorst is nog een kind. En verder kon men hem niet beschouwen als in eenige betrekking geplaatst, want hij had zich nimmer met de voogdijschap willen bemoeien en hiermede steeds geheel zijn oom Mangkoe Boemi laten begaan.

Op zijn brief kreeg Dipo Negoro geen antwoord, en geruimen tijd werd nu de oorlog met afwisselende kansen gevoerd, totdat, na de gevechten van Delonojo (Juli 1827), de commissaris-generaal Du Bus hem door den heer Stavers en den hadji Ben-Ali een brief deed toekomen, waarin hem werd voorgesteld, een einde aan den oorlog te maken op voorwaarde dat hij tot Sultan werd aangesteld en vrijelijk zijn godsdienst zou kunnen uitoefenen. Indien Dipo Negoro zulks verlangde, zouden Danoeredjo en Wirio Negoro aan hem uitgeleverd worden.

Kiay Modjo beantwoordde dezen brief - zoo verhaalt Dipo Negoro - op eene hoogst ongepaste wijze; hij gaf te kennen, dat het overgeven der evengenoemde hoofden van weinig belang voor den Sultan zou zijn, daar het toch zijne onderhoorigen waren, en dat hij zeer wel begreep dat de voorstellen alleen gedaan waren om den oorlog te doen ophouden.

Kort daarna verzocht de generaal De Kock een wapenstilstand, met de mededeeling dat hij Dipo Negoro wenschte te spreken. Kiay Modjo verhinderde eene ontmoeting door te antwoorden dat, volgens den Koran, de Sultan zelf geene onderhandelingen mocht voeren; de commissaris-generaal mocht met hem, Kiay Modjo, en de generaal De Kock met den Pangeran Bey in overleg treden!

Toen zond de commissaris-generaal weder den heer Stavers met Ben-Ali en Sarif-Kassim naar Dipo Negoro, met de mededeeling dat deze personen in zijn naam kwamen onderhandelen.

Zij werden door Kiay Modjo en den Pangeran Bey ontvangen, maar de besprekingen leidden tot geen resultaat.

Volgens hetgeen deze beide hoofden aan Dipo Negoro vertelden, zou de commissaris-generaal het voorstel hebben laten doen om geheel Java, van Bantam tot Banjoewangi, aan Dipo Negoro af te staan; het gouvernement zou dan de vorstelijke landen evenals vroeger van hem huren en, wanneer hij dat niet verkoos, tevreden zijn indien de Hollanders tot den handel toegelaten en niet tot den Mohammedaanschen godsdienst gedwongen werden. Kiay Modjo had deze voorstellen ten eenenmale afgeslagen en voegde den heer Stavers toe: ‘Wat wil het gouvernement ons geven? Is Java niet het eigendom onzer voorvaderen? Indien de commissaris-generaal een einde aan den oorlog verlangt te maken, moet hij zich-zelven als een overwonnene in handen van den Sultan stellen.’ De heer Stavers, blijkbaar den zin van deze woorden niet begrijpende, stemde aanvankelijk alles toe wat Kiay Modjo zeide; maar toen de hadji Ben-Ali hem de bedoeling des sprekers verduidelijkt had, stond hij boos op en brak hij de onderhandelingen af, Kiay Modjo toevoegende: wanneer er door dezen oorlog nog meer bloed gestort wordt, zoo komt het op uwe verantwoording. Kiay Modjo antwoordde dat hem dat onverschillig was, al zou er zooveel bloed vloeien als er water in de zee is, ‘want het bloed van mijn volk ruikt lekker.’

Wanneer wij dit verhaal vergelijken met dat, hetwelk de generaal Weitzel (II, blz. 75-76) ons van de gevoerde onderhandelingen geeft, dan springt de onwaarschijnlijkheid van het eerste in het oog. Uit beide is echter, dunkt ons, de gevolgtrekking te maken dat Du Bus, in zijn ijver om den ongunstigen financiëelen toestand te verbeteren, niet in de eerste plaats gestreefd heeft naar de handhaving der waardigheid van het gouvernement, maar een bewijs gaf van zwakheid, waardoor 's vijands eischen slechts konden stijgen.

Toch hadden de gevoerde onderhandelingen een gunstig gevolg, dat men niet had kunnen verwachten. Zij veroorzaakten n.l. van lieverlede eene verwijdering tusschen Dipo Negoro en Kiay Modjo. Deze laatste had blijkbaar de voorstellen van den commissaris-generaal schromelijk overdreven en zich beroemd op hunne afwijzing. Maar dat gaf juist reden aan Dipo Negoro tot afkeuring van deze handelwijze; hij vond de voor-

stellen, zooals die hem waren overgebracht, alleszins aannemelijk en wilde den Heer Stavers onmiddellijk terugroepen. Deze was echter te ver verwijderd, en nu ontspon zich eene hevige woordenwisseling, waarin Kiay Modjo zijnen Sultan toevoegde: ‘Volgeus den Koran moogt gij u nergens mede bemoeien. Ik ben opperbevelhebber; wanneer wij overwinnen zal ik het land met de overige veldheeren verdeelen en u geven wat ons goed dunkt, en zoo wij u niets willen geven, moet gij ook tevreden zijn.’

Dipo Negoro ontzette Kiay Modjo als opperbevelhebber, en deed hem door den Raden Patti Abdoellah Danoeredjo vervangen; hij wilde Kiay Modjo nog slechts als panghoeloe voor de zaken van den godsdienst erkennen. Deze laatste vroeg nu als een gunst, dat 500 man te zijner beschikking zouden worden gesteld, opdat hij daarmede op eigen gelegenheid oorlog zou kunnen voeren. Dipo Negoro stond zulks toe, en gaf hem 313 man onder Osman Alibassa, 100 man onder den tommongong Mangkoe Djoedo en 100 man onder den tommongong Brodjo Djoedo.

De reeds in den aanvang van dit opstel genoemde Javaansche schrijver en tolk Tirto Drono, die zich destijds bij Kiay Modjo bevond, verklaarde dat deze, nadat hij zich van Dipo Negoro verwijderd had, buiten diens weten een brief zond aan den majoor Wirio Negoro, die zich in de benting Melatten bevond. Kiay Modjo verklaarde bereid te zijn, met het gouvernement in onderhandeling te treden, waarop Wirio Negoro en de kapitein Roeps bij hem waren gekomen (zie Weitzel, II, blz. 256). Kiay Modjo gaf dezen te kennen dat hij het einde van den oorlog wenschte, doch volstrekt niet wilde verhinderd worden in de uitoefening van zijnen godsdienst. Roeps verklaarde zich bereid, den generaal De Kock van zijn verlangen kennis te geven, diens bevelen te vragen en na verloop van drie dagen terug te komen.

Den 5^{n} November 1828 (Weitzel, II, blz. 258) kwamen niet alleen Wirio Negoro en Roeps, maar ook de kolonel Nahuys, de Raden Patti Sossro di Ningrat, Mas Panghoeloe, de resident Van Nes, de Raden adi Patti Danoeredjo en de Mas Panghoeloe van Djokdjokarta te Melangie. Zij werden daar door Kiay Modjo ontvangen; deze sprak uitsluitend over zijn verlangen om niet in de uitoefening van zijn godsdienst belemmerd te

worden. Nahuys antwoordde, dat het gouvernement hem altoos vrijheid van godsdienst had gelaten en ook nooit van plan was geweest hierin eenige verandering te brengen. Als voorbeeld werd gewezen op de omstandigheid dat de vorst van Soerakarta, die toch ook den Mohammedaanschen godsdienst beleed, met het gouvernement in vriendschap leefde.

Het einde der besprekingen was, dat Kiay Modjo op zich nam, met Dipo Negoro te spreken; nadat dit geschied zou zijn, zouden de onderhandelingen worden voortgezet. Maar Dipo Negoro was verstoord en voegde Kiay Modjo toe: 'Gij vraagt soldaten om te vechten, en nu wilt gij vrede maken; wie geeft u het recht, in onderhandelingen te treden? Gij doet verkeerd, u daarmede te bemoeien.' Kiay Modjo, verbitterd dat Dipo Negoro hem aldus behandelde, schreef onmiddellijk een brief aan generaal De Kock, met verzoek hem op Solosch grondgebied te mogen spreken. Daar Dipo Negoro zich in zijne nabijheid bevond en zijne handelingen deed bespieden, achtte hij zich n.l. op het territoir van Djokdjokarta niet meer veilig. Maar generaal De Kock, met deze bedoeling niet bekend, sloeg het verzoek af en verklaarde niet anders dan op het grondgebied van Djokdjokarta te willen onderhandelen. Toen drong Kiay Modjo toch in Soerakarta door, doch hij werd daar weldra omsingeld door den luitenant-kolonel Le Bron de Vexela, die hem met zijne 500 manschappen gevangen nam (Weitzel, I, blz. 268).

Dipo Negoro verhaalt, dat Kiay Modjo later (toen hij te Batavia aangekomen was) op verzoek van Du Bus, brieven schreef aan hem-zelven, aan Mangkoe Boemie, Pangeran Bey, Raden Patti Abdoellah Danoeredjo en Sentot, waarin hij hen trachtte over te halen tot den vrede. Doch Dipo Negoro wilde den brief niet aannemen, omdat hij niets meer van Kiay Modjo wilde hooren; wanneer de commissaris-generaal den oorlog wilde eindigen, kon hij zich tot Dipo-zelven wenden en was het niet noodig, dienaangaande brieven aan zijne ondergeschikten te zenden. Vroeger had hij alle onderhandelingen op raad van Kiay Modjo afgebroken, doch thans volgde hij geheel zijn eigen wil[1)].

1) De verhouding tusschen Dipo Negoro en Kiay Modjo bleef later, toen beide te Menado in ballingschap waren, zeer gespannen; zij lieten zich niets aan elkander gelegen liggen.

Gedurende geruimen tijd werd nu de oorlog weder voortgezet; van lieverlede onderwierpen zich de voornaamste personen van Dipo's aanhang, en werd zijn toestand ongunstiger. Eindelijk, toen hij zich in de dessa Sampang bevond, zond de generaal De Kock hem weder een brief, dien hij aan zijn rijksbestierder Abdoellah Danoeredjo deed ter hand stellen. Ook de kolonels Nahuys en Cochius trachtten hem door tusschenkomst van den tommongong Wirio Dirdjo brieven te doen toekomen; die schriften werden ontvangen door Abdoellah Danoeredjo. Deze durfde echter den inhoud niet aan Dipo Negoro mededeelen, omdat de laatste hem verweten had, dat hij zich tijdens het sneuvelen van Pangeran Bey lafhartig had gedragen.

Doch op een goeden dag vervoegden zich de priesters Mas Panghoeloe, Kiay Melangie en Hadji Badar-Oedin bij Dipo Negoro, met de vraag waarom hij geen kennis nam van de verschillende door Abdoellah Danoeredjo ontvangen brieven. Hij antwoordde, dat deze zeker nergens anders toe dienden dan om hem tot onderwerping aan te sporen, doch immers de Koran hem verbood, dienaangaande in onderhandeling te treden? De priesters verzekerden hem van het tegendeel, spoorden hem aan om den oorlog te eindigen, daar zijn land thans geheel verwoest werd, en eindigden met de verklaring dat zij de zonde, misschien door de onderwerping te plegen, geheel voor hunne verantwoording namen.

Dipo Negoro, nu geheel gerust gesteld, gelastte daarop de genoemde priesters, Abdoellah Danoeredjo, die met zijn volk op een paar palen afstand van hem verwijderd was, te gaan roepen. Maar Danoeredjo bleek reeds naar de benting Kedjawang, waar de kolonel Cleerens bevelvoerde, vertrokken te zijn.

De majoor Buschkens, vernemende dat drie zendelingen van Dipo Negoro in zijne nabijheid vertoefden, gaf zijn verlangen te kennen om met hen te spreken; zij durfden aanvankelijk niet in de benting komen, doch lieten zich door zendelingen van Danoeredjo overhalen.

Zij vernamen toen van Buschkens, dat de kolonel Cleerens met Danoeredjo naar den generaal De Kock was vertrokken, doch binnen een paar dagen zou terugkeeren. Buschkens gaf hun in overweging, die terugkomst in de benting af te wachten en vroeg naar de reden van hunne komst. Zij zeiden, te zijn gekomen om van Danoeredjo de brieven terug te vorde-

ren, welke generaal De Kock, kolonel Nahuijs en kolonel Cochius aan hunnen sultan (Dipo Negoro) gezonden hadden. Op de vraag van majoor Buschkens, of het terugbekomen dier brieven goede gevolgen zoude kunnen hebben, antwoordden zij dat zulks wel mogelijk was.

De majoor Buschkens zeide hun, dat zij allen ongelukkig zouden worden indien de Sultan geen vrede verkoos te maken, en voegde er bij, dat de Nederlanders eenigen tijd geleden in groote ongerustheid waren geweest toen zij vernamen dat Dipo Negoro zoo ernstig ziek was. De zendelingen antwoordden hierop: ‘Hoe is dat mogelijk, de Sultan is immers uw vijand!’ Doch Buschkens lichtte nu zijn zeggen op de volgende wijze toe: Het is waar, dat Dipo Negoro thans nog onze vijand is; maar als hij kwam te sterven, zou het er slecht met Java uitzien. Niemand toch is beter dan hij in staat, het land te regeeren; hij heeft veel macht over het volk, en is over het algemeen geacht en bemind. Indien hij er niet meer is, zal geheel Java in onrust geraken; reeds hebben verscheidene pangerans een aantal gewapende soldaten onder hunne bevelen, en sommigen, zooals Kesoemo Djoedo, pangeran van Solo, kunnen zelfs eene macht van 2000 man te velde brengen. Vele hoofden zijn in de gelegenheid geweest, gedurende den oorlog, de Europeesche manier van krijgvoeren te leeren; en wanneer alzoo geen geschikt persoon als Sultan kon optreden, zoude er wellicht, tot groot nadeel van het gouvernement, tweedracht tusschen de verschillende mindere hoofden ontstaan.

Na verloop van twee dagen kwam de kolonel Cleerens met Danoeredjo terug. Deze werd door majoor Buschkens ondervraagd naar de voor den Sultan bestemde brieven; doch hij - voor de zendelingen willende verbergen, dat hij zich vrijwillig aan het gouvernement had overgegeven - antwoordde dat de brieven verloren waren geraakt toen hij door den majoor was overvallen en gevangen genomen, en dat de jongen, die de papieren met zijne sirihdoos onder zijne bewaring had gehad, nog niet terecht was gekomen.

Toen nu de kolonel Cleerens nog zelf met de zendelingen had gesproken, keerden twee hunner naar Dipo Negoro terug; de derde, Kiay Melangie, moest wegens ziekte achterblijven. Zij deelden hunnen vorst het met majoor Buschkens gevoerde gesprek mede, en antwoordden bevestigend, toen hij hun vroeg

of hij inderdaad geloof kon slaan aan hun verhaal. Zij drongen er ernstig op aan, dat hij met het gouvernement in onderhandeling zou treden, en het einde der besprekingen was, dat hij den volgenden dag de beide zendelingen naar kolonel Cleerens terugzond met de verklaring dat hij den vrede aannam, indien het gouvernement zich verbond zijne soldaten te onderhouden. De kolonel nam deze voorwaarde aan, zeggende: 'al zijn er ook 2000 of meer.' De majoor Buschkens stelde de zendelingen eenige geschenken voor Dipo Negoro ter hand, bestaande uit zwart laken, fijn wit linnen, scheermessen, scharen en ƒ 180,- voor zijn volk. Hij verzocht een schriftelijk bewijs, dat Dipo Negoro werkelijk voornemens was vrede te maken, daar het Gouvernement hem anders niet zou willen gelooven.

Dipo Negoro, hieraan voldoende, gaf het verlangen te kennen, generaal De Kock te Magelang te spreken, en verzocht kolonel Cleerens de noodige bevelen te geven voor de oprichting van loodsen op de plaatsen waar hij overnachten zou. Hij ontmoette nu kolonel Cleerens met zijne colonne en vertrok met deze naar Minoreh, waar men den 21sten Februari 1830 aankwam (Weitzel, II, blz. 524).

Onderweg naar Minoreh (nabij Tjogoresso) kwam men drie afgezanten met een brief van den generaal De Kock aan Dipo Negoro tegen. Deze wilde de afgezanten niet te woord staan, daar het lieden waren die hem verlaten hadden en tot zijn vijand waren overgeloopen; hij verwees hen naar kolonel Cleerens, doch vroeg dezen wat de brief behelsde. Hij vernam, dat de generaal weder voorstellen deed om vrede te sluiten en kennis gaf dat Z. Exc. naar Batavia was vertrokken, doch spoedig hoopte terug te keeren. Dipo Negoro gaf - zegt hij - zijne verwondering te kennen dat de generaal nog onbekend scheen met zijne onderhandelingen met kolonel Cleerens.

Onderweg kwamen vele officieren hem begroeten; hij wilde hen niet aanspreken, voordat hij wist welken rang zij bekleedden. De kolonel Cleerens verzekerde hem, dat allen commandanten van bentings waren en anderen geene vergunning zouden bekomen om hem te naderen. Een dier commandanten zeide hem in stilte: 'Wanneer de kolonel Cleerens u rechtstreeks naar Magelang wil brengen, moet gij zulks weigeren.' Dipo Negoro nam hiervan weinig notitie, omdat hij begreep dat hier slechts naijver in het spel was.

Te Minoreh werd Dipo Negoro verwelkomd door den secretaris van Kadoe en door vele officieren; aangezien de kolonel Cleerens hem bepaald verzocht had, met niemand anders over zijne belangen te spreken, wendde hij vermoeidheid voor en bepaalde hij zich tot eenige weinige plichtplegingen; daarna begaf hij zich naar het voor hem bestemd verblijf.

Eenige dagen later kwam de generaal De Kock te Magelang aan. De kolonel Cleerens gaf hiervan kennis aan Dipo Negoro, en tevens van zijn voornemen om den generaal een bezoek te brengen; hij vroeg of Dipo Negoro ook iets te zeggen had, doch deze deed den generaal slechts zijne groeten aanbieden. Bij terugkomst van den kolonel ontving Dipo Negoro namens den generaal ƒ 5000,-, welke som onder de verschillende hoofden verdeeld werd.

Nadat weder eenige dagen verloopen waren - zoo verhaalt Dipo Negoro verder - en hij niets meer van generaal De Kock vernam, vroeg hij kolonel Cleerens, of Z. Exc. nog bij zijn voornemen bleef om naar Minoreh te komen. De kolonel antwoordde bevestigend, doch voegde er bij dat de generaal vooraf nog de reeds onderworpen hoofden wilde bijeenroepen.

Daar men echter te Minoreh te klein behuisd was om den generaal naar behooren te ontvangen, kwamen Dipo Negoro en kolonel Cleerens overeen, dat zij naar Magelang zouden vertrekken. Doch voordat dit plan nog tot uitvoering kwam, ontving hij een brief van den generaal De Kock, die hem door den kolonel werd voorgelezen. In dien brief werd hij geen Sultan, maar Pangeran genoemd; hij was hierover zeer verontwaardigd, en zeide: ‘Vroeger hebben de commissaris-generaal en de luitenant-gouverneur-generaal mij steeds als Sultan betiteld; waarom thans als Pangeran? Onder die benaming weiger ik volstrekt te Magelang te komen.’ De kolonel Cleerens, blijkbaar met de zaak verlegen, trachtte Dipo Negoro te overtuigen, dat hier slechts aan een misverstand moest worden gedacht, zooals wel meer bij het schrijven van brieven plaats had; hij verzekerde hem, dat bij zijne komst te Magelang alles naar zijn genoegen geschikt zou worden en was bereid, hem daarvan desverlangd een schriftelijk bewijs te geven. Mas Panghoeloe en de overige raadslieden van Dipo Negoro wendden mede alles aan om hem tevreden te stellen en zeiden dat, volgens den Koran, eene fout in de titulatuur hem niet belette, vrede te maken.

Kort daarna kwam een zendeling van generaal De Kock bij hem met het bericht, dat Z. Exc. den vorigen dag te vergeefs op hem had gewacht, en nu in twijfel verkeerde of hij welwerkelijk van plan was in onderhandeling te treden. Namens den generaal werd hem gevraagd, welke eerbewijzen hij bij zijne komst te Magelang verlangde; indien hij werkelijk vrede wilde maken zou een saluut van 25 schoten gegeven worden. Dipo Negoro antwoordde den volgenden dag te zullen komen; maar als hij niet meer dan 25 saluutschoten kon ontvangen, wilde hij in 't geheel geene eerbewijzen hebben.

Inderdaad vertrok hij nu den volgenden ochtend (8 Maart) naar Magelang. Halverwege kwamen hem eenige reeds onderworpen hoofden te gemoet; bij aankomst werd hij eerst door den resident Valck en den kolonel Cochius, benevens een aantal officieren ontvangen. Daarna begaf hij zich naar den generaal.

Bij die eerste ontmoeting sprak de generaal hem aan als Pangeran. Hij antwoordde niets, maar begaf zich, omdat hij vermoeid was, zoodra mogelijk, in gezelschap van den resident Valck en majoor De Stuers, naar het voor hem bestemd verblijf. Den volgenden dag zond de generaal hem een zwart paard ten geschenke; twee dagen later kwamen, op last van den generaal, zijn oudste zoon en drie dochters, die vroeger gevangen genomen waren, bij hem aan. Hij betuigde voor een en ander zijn ‘hartgrondigen dank.’

De kolonel Cleerens vertrok weder naar zijne benting; daar de vasten begon, liet Dipo Negoro een gedeelte van zijn volk naar hunne dessa's terugkeeren, met last, na het einde der vasten weder op te komen. Op raad zijner moeder, de Ratoe Agong, deed hij zijne familiebetrekkingen bij zich ontbieden.

In deze dagen kwamen een aantal zijner bekenden uit Kadoe eetwaren ten geschenke brengen. Hierdoor ontstond een groote toeloop van volk, waarover de resident Valck zich eenigszins misnoegd betoonde. De resident zeide dat het hem anders onverschillig was dat al die menschen kwamen, maar dat, nu de generaal hem opgedragen had om voor het onderhoud van Dipo Negoro te zorgen, hij vreesde dat Z. Exc. zou denken dat hij in zijne verplichting te kort schoot. Dipo Negoro antwoordde, zich verantwoordelijk te stellen, dat de oploop van zulk een menigte volks niet de minste onaangenaamheden zou teweeg brengen.

Gedurende zijn verblijf te Magelang ontvingen de hoofden verschillende geschenken aan kleederen van den generaal, en verzocht deze hen dagelijks aan zijn tafel. Bij een dezer diners gaf de generaal te kennen, dat het hem aangenaam zoude zijn den Pangeran te zien. Dientengevolge was Dipo Negoro den volgenden ochtend met twee zijner zoons een bezoek bij Z. Exc. gaan afleggen. Zij spraken over het verlies hunner vrouwen, bij welke gelegenheid beide tranen van aandoening stortten; gingen daarna in den tuin wandelen, doch roerden geene zaken aan.

Intusschen verzamelde zich hoe langer hoe meer volk bij Dipo Negoro. De resident Valck gaf daarover zijn ongenoegen te kennen, en verklaarde niet in staat te zijn, in de behoeften van zooveel menschen te voorzien. Dipo Negoro antwoordde dat zulks geen bezwaar was; de levensmiddelen, welke de resident geven wilde, moesten maar aan de hoofden worden uitgereikt; dezen zouden dan wel zorgen dat het volk het noodige erlangde.

Zoo bleven de zaken hangende in afwachting dat de vasten voorbij zou zijn. Op zekeren middag zeide de generaal tegen den tweeden zoon van Dipo Negoro, in tegenwoordigheid van eenige hoofden, dat het zijn grootste wensch was, thans vrede te maken; allen verklaarden, niets liever te wenschen. Den dag vóór het einde der vasten kwam de generaal hierop terug en zeide hij, Dipo Negoro en de hoofden den volgenden ochtend te willen ontvangen. Het antwoord was, dat men dienaangaande vooraf met Dipo Negoro moest raadplegen en in ieder geval niet vroeg komen kon, aangezien nog eenige plechtigheden te verrichten waren.

Toen Dipo Negoro den wensch van den generaal vernomen had, gaf hij te kennen daaraan gevolg te willen geven; hij begaf zich den volgenden morgen tot Z. Exc., vergezeld van drie zoons en eenige hoofden.

Bij den generaal trof hij den resident Valck, majoor De Stuers en kapitein Roeps aan. Na een kort bezoek wilde hij zich weder verwijderen, doch de generaal gaf hem te keunen, hem gaarne een oogenblik afzonderlijk te willen spreken.

Dit geschiedde. De generaal zeide, op de vraag van Dipo Negoro, wat de bedoeling van Z. Exc. was, thans over den vrede te willen spreken. Doch Dipo Negoro verklaarde zulks op dat oogenblik nog bepaald onmogelijk, daar, volgens den

Mohammedaanschen godsdienst, bij het eindigen van de vasten de familie en goede vrienden gewoon zijn bij elkander te komen en nieuwe vriendschapsbanden te sluiten.

De generaal De Kock volhardde evenwel bij zijn wensch; hij wilde Dipo Negoro niet laten vertrekken en zeide, volstrekt te willen dat nog denzelfden dag een einde aan den oorlog gemaakt werd. De wijze, waarop de generaal sprak, deed Dipo Negoro verschrikken. Hij zeide, alleen als vriend gekomen te zijn en zoodanige behandeling niet te begrijpen, doch ontwaarde intusschen dat eene menigte officieren en gewapende soldaten rondom het huis verzameld waren. Op zijn vraag aan kapitein Roeps, wat dit beteekende, kreeg hij ten antwoord dat zulks alleen was om hem eerbewijzen te geven. Daarna nam de resident Valck het woord: ‘Gij hebt zooeven aan den generaal gezegd, alleen een beleefdheidsbezoek te komen brengen en thans niet over den vrede te willen onderhandelen; maar dit is volstrekt niet het verlangen van den generaal. Deze wil nu bepaald aan alles een einde maken.’ Een der hoofden, Bassa Merto Negoro, zeide dat, daar des Sultans bedoeling niet met die van den generaal overeenkwam, hij het beter vond dat de Sultan thans naar huis ging en men een anderen dag voor de onderhandelingen bestemde. Doch de generaal was van zijn verlangen niet af te brengen.

Dipo Negoro gaf op nieuw zijne verwondering te kennen, dat hij, als vriend bij den generaal gekomen, thans als vijand behandeld werd; en nadat hierover nog geruimen tijd gesproken was, eindigde hij met het verzoek om, wanneer de generaal niet van zijne voornemens was af te brengen, dan den kolonel Cleerens en een zijner hoofden, Bassa Prawiro Dirio, te doen roepen, daar hij alleen op aanraden van dien kolonel tot onderhandelingen was overgegaan en niet voldoende wist, welke bepalingen een te sluiten tractaat zou moeten bevatten.

De generaal hernam, dat de bedoelde personen niet ter plaatse aanwezig waren, en er geen tijd meer was om hen te ontbieden; Dipo Negoro had zijn verlangen hiertoe dan maar vroeger te kennen moeten geven. Deze begreep maar niet, waarom de generaal thans in eens zoo'n haast had; de onderhandelingen konden immers een dag worden uitgesteld? En verder sprak hij tot den generaal: ‘Toen ik de vasten hield en op vriendschappelijke wijze met u omging, had ik nooit gedacht, thans

op zoodanige wijze behandeld te zullen worden. Omdat ik een volkomen vertrouwen in u stelde, heb ik bij den aanvang der vasten mijn volk gedeeltelijk doen vertrekken; indien ik had kunnen vooronderstellen wat thans gebeurt, had ik dat zeker niet gedaan en vooral kolonel Cleerens en Prawiro Dirio bij mij gehouden.

Mijn grootste verlangen is vrede te maken en, evenals mijne voorvaderen, in vriendschap met het gouvernement te leven. Doch nu bespeur ik eerst, waarom Uwe Exc. mij telkens Pangeran noemt; hoe kan men mij nu Pangeran Dipo Negoro noemen, daar mijn oudste zoon evenzoo heet? Waarom hebben dan de commissaris-generaal en Uwe Excellentie mij vroeger in uwe brieven den rang van Sultan gegeven?'

De generaal De Kock antwoordde hierop: 'Wel, wat zijt gij vroeger anders geweest dan pangeran? Het is thans vijf jaren, dat de oorlog geduurd heeft; is dat niet alleen door uw toedoen, daar gij u aan het hoofd van het volk hebt gesteld? Hoe dikwijls hebben wij u verzocht een einde aan den oorlog te maken; maar tot heden verkiest gij nog niet te zeggen, wat eigenlijk uw verlangen is.'

'Het is de waarheid', hernam Dipo Negoro, 'ik ben het hoofd van den opstand; dat beken ik; maar de oorlog is niet zonder aanleiding begonnen, en wanneer men mij alleen de schuld wil geven, dan is het beter dat men mij maar van het leven berooft. In dat geval verzoek ik slechts, dat mijn lijk wordt vervoerd naar Tjemattang, waar ook mijne vrouw begraven ligt.'

De generaal verklaarde dat de regeering dat niet bedoelde en slechts wilde weten wat Dipo Negoro eigenlijk wilde; deze verwees naar hetgeen hij in zijne brieven aan den commissarisgeneraal had verzocht. Maar de generaal hernam, dat alle vroeger gedane voorstellen thans geheel vervallen waren en dat het gouvernement onmogelijk aan Dipo Negoro een rang kon geven waardoor hij boven den Soesoehoenan verheven werd. Dipo Negoro zag die onmogelijkheid niet in; hij verlangde boven den Soesoehoenan te staan, om dezen te kunnen noodzaken zijn geloof naar behooren op te volgen, daar deze evenmin Mohammedaan als Christen was, evenals de Europeanen gekleed ging en spijsde, enz. Verlangde de generaal dan dat de Javanen geen geloof hadden?

Maar - voegde hij er bij, toen de generaal om zijne woorden lachte - wanneer alle vroegere, mondelinge en schriftelijke, onderhandelingen zijn vervallen, dan verzoek ik maar weder te mogen terugkeeren, zooals de kolonel Cleerens mij beloofd heeft dat mij vrij zou staan.

De generaal wilde hierin niet treden, omdat de oorlog dan op nieuw zou ontbranden. Indien Dipo Negoro dezen dag volstrekt niet verkoos met hem te onderhandelen, dan was het beter dat hij, Dipo, de zaak verder ging afmaken met den Gouverneur-Generaal, die zich te Salatiga bevond.

Na overleg met Mas Panghoeloe, dien hij liet roepen, besloot Dipo Negoro ingevolge 's generaals verlangen te handelen en verzocht hij, onmiddellijk naar Salatiga te mogen vertrekken. De generaal vroeg hem, of hij ook zijne vrouw en kinderen wilde medenemen, maar hij sloeg dit af en begaf zich op reis in een wagen met majoor De Stuers, kapitein Roeps en een bediende.

Toen men omstreeks 8 uren onderweg was geweest, hield de wagen stil bij eene benting, waar men overnachten zou. Dipo Negoro vroeg aan majoor De Stuers, waar zij waren, en vernam nu dat men te Oenarang was aangekomen. Hij begreep thans door den generaal misleid te zijn en stelde den majoor De Stuers voor, den volgenden ochtend regelrecht naar Samarang te vertrekken. Hier bleef hij eenige dagen; bij gelegenheid van een gesprek met den majoor De Stuers zeide hij tot deze, dat, wanneer het Gouvernement niet wilde geven wat hij verlangde, hij slechts verzocht ter bedevaart naar Mekka te mogen gaan.

Een brief van den gouverneur-generaal Van den Bosch riep hem weldra naar Batavia, waarheen hij per stoomboot vertrok. Hier ontving hij de mededeeling, dat de Gouverneur-Generaal, die vroeger reeds een vriend van hem geweest was, thans ook als vriend met hem wilde spreken en binnen een paar dagen te Batavia zou komen. Maar Z. Exc. werd hierin door ongesteldheid verhinderd; en toen de majoor De Stuers vertrokken was, besloot Dipo Negoro, door tusschenkomst van kapitein Roeps zijne wenschen aan den Gouverneur-Generaal kenbaar te maken.

Die wenschen kwamen daarop neder, dat zijn vroeger verblijf Tegal-redjo met de daartoe behoorende negorijen zou worden

teruggegeven aan zijn zoon Dipo Negoro, opdat deze daar met zijne familieleden zou kunnen wonen; dat een geschikt vaartuig, van al het benoodigde voorzien, te zijner beschikking zou worden gesteld om eene reis naar Mekka te doen, en dat hem eene som van twee honderdduizend Spaansche matten tot zijn onderhoud zou worden geschonken.

De Gouverneur-Generaal liet hem daarop antwoorden, dat aan zijn verlangen ten opzichte zijner familie zoude worden voldaan, maar dat tegen eene reis naar Mekka belangrijke bezwaren bestonden. In de eerste plaats zou daarvoor de vergunning van den Koning der Nederlanden moeten worden gevraagd, waarmede minstens acht maanden zouden verloopen; en dan was Zijne Excellentie verder van oordeel, dat het niet te pas kwam voor een man van zijn rang, om als hadji naar Mekka te gaan.

Dipo Negoro gaf daarna aan kapitein Roeps te kennen dat, nu de Gouverneur-Generaal niet kon toestaan hem naar Mekka te laten reizen, hij slechts verlangde spoedig van Batavia te vertrekken, daar hij liefst niets meer van Java vernam. Roeps gaf hem toen in overweging, naar Menado te gaan, omdat dit een zeer gezond en schoon land was. Hij nam hiermede genoegen, en verzocht gedurende de reis vergezeld te worden door een European, die Javaansch sprak. Hiertoe werd een adjudant van den Gouverneur-Generaal, de heer Knoesler, aangewezen, en weldra vertrok nu Dipo Negoro met Zr. Ms. korvet *Pollux* naar zijn ballingsoord.

Later is hij naar Makassar overgebracht, waar hij in 1855 is overleden.

Het bovenstaand verhaal der onderhandelingen is geheel zooals Dipo Negoro het uit zijn geheugen, eenige maanden na aankomst te Menado, heeft opgeschreven. Vergelijkt men het met de geschiedenis, zooals de officieele stukken en, aan de hand van deze, ook de generaal Weitzel haar geven, dan vindt men in de ondergeschikte punten veel verschil, maar in de hoofdzaak vrij wel eenstemmigheid.

Uit een particulieren brief van den generaal De Kock aan kolonel Cochius, gedagteekend 11 Januari 1830, blijkt dat aan eerstgenoemde door den gouverneur-generaal Van den Bosch als de stellige wil van den Koning was medegedeeld, niet meer te

onderhandelen, maar alleen eene onvoorwaardelijke onderwerping toe te staan. Wanneer men de geschiedenis der onderhandelingen, tijdens en aan het einde van den Java-oorlog gevoerd, nagaat, dan moet men, zoo komt het ons voor, wel tot de gevolgtrekking komen dat al onze pogingen, om verderen strijd te vermijden, slechts als bewijzen onzer zwakheid golden; dat het koninklijk bevel alleszins juist was. Ook tijdens den Javaoorlog bleek het, dat, wanneer eenmaal de oorlog is uitgebroken, het doel het beste wordt bereikt wanneer met kracht wordt gehandeld.

Door de zucht tot onderhandeling is men, bij de onderwerping van Dipo Negoro, ontegenzeggelijk in den vorm te kort geschoten. Het is waar, voor de handelingen van den generaal De Kock is veel verschoonends aan te voeren, maar toch zou het einde van den oorlog schooner geweest zijn, indien men had afgewacht dat Dipo Negoro geheel vrijwillig in onderwerping gekomen was. Bij den toestand, waarin hij in het laatst van 1829 verkeerde, had dit niet lang meer kunnen duren; hij was nagenoeg geheel van zijne vroegere aanhangers verlaten.

En dat men bij de onderhandelingen niet geheel oprecht is geweest, is moeilijk te loochenen. In een brief van 14 Februari 1830 schrijft Cleerens aan Cochius: ‘Ik heb lang in beraad gestaan, hoe ik den hoofdmuiteling zoude noemen, en heb mij eindelijk gedecideerd om hem “kandjeng sultan” te tituleeren, na alvorens den brief aan den Pangeran D.N., die zich noemt kandjeng Sultan Ngabdoel Kamid enz., geadresseerd te hebben. Wanneer ik hem nu zelf ontmoet, zal ik hem dien titel blijven geven totdat ik hem bij Z. Exc. den luitenant-generaal zal hebben, ten einde Hoogstdezelve alsdan hierover gelieft te decideeren, want twee sultans kunnen er ook niet zijn.’

De kolonel Cochius keurde de handeling van Cleerens niet goed, maar de generaal De Kock maakte geene bezwaren. ‘Bij zulke gelegenheden,’ - zoo schreef hij den 22sten Februari 1830 aan Cochius, - ‘moeten diegenen, die de bemiddelaars zijn, over kleinigheden heen stappen om het groote oogmerk te bereiken; als Dipo Negoro werkelijk over en bij ons is, dan zal ik hem alles wat hij weten moet kunnen vertellen’ ....

Ongetwijfeld heeft men van onze zijde de komst van Dipo Negoro bij kolonel Cleerens dadelijk als het bewijs zijner onderwerping beschouwd. ‘Aldus is de knaap binnen,’ schreef

Sollewijn den 22sten Februari 1830, - maar men liet Dipo Negoro in den waan, dat alles wat hij deed vrijwillig was; men behandelde hem niet als een overwonnene, maar als eene tegenpartij, met wie men nog tot een vergelijk moest trachten te komen.

Opmerking verdient nog eene zinsnede uit een brief van den majoor (later generaal) Michiels van 23 Februari 1830: ‘Ik vertrouw, dat Dipo Negoro, zoover gekomen zijnde, niet meer terug zal keeren en het dus met dezen oorlog gedaan is.’ Hij maakte dus nog onderscheid tusschen *in onderhandeling* en *in onderwerping* komen!

Maar toen men het eens zoover had gebracht dat Dipo Negoro zich vrijwillig onder onze hoede gesteld had, heeft men van de gelegenheid gebruik gemaakt om zich van den lastigen tegenstander te ontslaan. In tegenstelling met het bekende gezegde zou men hierop kunnen toepassen: ‘*C'est peut-être la guerre, mais ce n'est pas beau*.’

Dit roemloos einde van den in vele opzichten zoo roemrijken Java-oorlog is zeer te betreuren; in de eerste plaats, omdat het, naar veler oordeel, eene, zij het dan ook lichte schaduw werpt op het inderdaad edele, humane karakter van den generaal De Kock. Zij, die zooals de generaal Weitzel - en wij mogen er bijvoegen ook schrijver dezes - vele eigenhandig geschreven brieven van den generaal De Kock onder de oogen hebben gehad, zullen, ook al hebben zij hem niet persoonlijk gekend, gaarne instemmen met den lof, aan dezen veldheer toegekend; aan den man, die, trots miskenning en tegenwerking, met standvastigheid het pad bleef bewandelen dat hij zich had afgebakend; aan hem, die den 2den December 1829 in een particulieren brief aan kolonel Cochius zeide: ‘De menschen weten wat zij aan ons hebben, dit mogen wij zonder grootspraak verklaren.’ Dit alles is zeer juist; maar hoe meer men een persoon heeft leeren vereeren en hoogachten, hoe meer hij het ideaal nabijkomt, des te meer hindert ons eene handeling, waardoor hij toonde niet boven de gewone menschelijke zwakheid verheven te zijn.

En in de tweede plaats is de wijze, waarop een einde aan den oorlog werd gemaakt, te betreuren, omdat zij *niet noodig was*. Na de onderwerping van Mangkoe Boemi en Sentot (September en October 1829) stond de zaak van Dipo Negoro hopeloos en

naderde de krijg met rassche schreden haar einde (Weitzel, II, blz. 478). Dit was ook het gevoelen van generaal De Kock zelven, die in den bovenbedoelden particulieren brief aan kolonel Cochius schreef:

'Ik wensch dat de zendelingen van Sentot hem een goed antwoord zullen brengen, dan, met u vrees ik dat daarvan niet veel te verwachten is; indien wij nu goeden moesson hadden, zoude ik stellig gelooven dat, met de macht welke achter hem zit, en de kennis die de onzen van het terrein hebben verkregen, Dipo Negoro wel in de kaars zoude vliegen; maar in dit seizoen heeft hij veel voor, want het is onze troepen onmogelijk, hem altoos uit te vinden en te vervolgen. Intusschen heeft hij weinig rust, en *het mag dan wat langer duren, maar in de kaars vliegt hij zeker*.'

Is het dan - vragen wij - bij die overtuiging niet dubbel jammer, dat de generaal De Kock op het laatst het geduld verloor, waarmede hij gedurende den ganschen Java-oorlog gehandeld heeft?

E.B. KIELSTRA.

Lord Chesterfield en de Republiek der Vereenigde Nederlanden.

IV.

Het jaar 1745 is in de geschiedenis van den Engelschen staat van blijvende beteekenis.

Karel Eduard, de zoon van den Pretendent, landde in Schotland, dat hem erkende. Gesteund door Frankrijk, drong hij tot in het hart van Engeland door. Een oogenblik waggelde de kroon op 't hoofd van George II. Nooit heeft een volk krachtiger zijn trouw aan beginselen bewezen, dan de Engelsche natie in deze dagen. Zij had de George's niet lief en achtte hen zelfs niet. Maar zij had de beginselen van 1688 lief en steunde daarom de dynastie, die op hen rustte, ondanks de onwaarde der personen. Karel Eduard had alles in zijn voordeel, wat persoonlijk hechten kan: maar hij was de vertegenwoordiger van het regime der Stuarts, dat de natie na een eeuw van lijden had afgeschud. De volksliefde tot politieke en religieuse vrijheid hield het Hanoversch vorstengeslacht staande.

Het was de laatste poging der Jacobietische partij, om op 1688 terug te komen, en het werk der groote omwenteling - revolutie zonder revolutionairen - te verstoren. Voor dit volksverdict bukte de partij der Tories het hoofd. Van 1688 tot 1745 had zij geïntrigueerd met het verdreven geslacht. Na 1745 hield de verstandhouding op. De Tories, als de Whigs, omringden en steunden voortaan den troon: staatspartij slechts,

niet meer de geheime bondgenoot van een vreemden pretendent en een buitenlandsch kerkgezag.

Ook Chesterfield was dikwerf verdacht, met de Jacobieten te heulen. In 1741 had hij, zeide men, tegen Walpole hun steun ingeroepen. Zijn vriendschap met Bolingbroke had de verdenking versterkt. Maar in 1745 werd hij niet gewantrouwd.

Weinige weken na den aanvang der worsteling was hij als lord-luitenant van Ierland opgetreden. Het is de roemvolste periode van zijn leven. Door rechtvaardigheid en vastberadenheid wist hij de bevolking, wier sympathiën uit geloofshaat voor den Stuart waren, in volkomen onderwerping te houden. Het Engelsch gezag werd geërbiedigd, zooals het zelfs in gewone tijden niet altijd het geval is geweest. Ofschoon zich volkomen bewust, dat de Ieren, gelijk hij zeide, nog altijd vol van de oude vooroordeelen van 1689 waren, liet hij zich tot geen onvoorzichtige, gejaagde maatregelen verleiden. ‘Mijn hand zal zwaar als die van Cromwell zijn, als er onlusten komen’, dreigde de lord-luitenant: en het volk geloofde en gehoorzaamde den kleinen man, die rustig en bedaard regeerde, en - eervolle uitzondering op voorgangers en opvolgers - voor zijn materieel welzijn groote belangstelling toonde. Toen de beweging in Schotland in bloed werd verstikt, had Ierland geen offers te brengen. Chesterfield's kloekheid en kalmte had het land voor de kroon, en de bevolking voor lijden bewaard.

Slechts zeven maanden bracht hij te Dublin door. Weinige weken nadat de slag bij Culloden de eindbeslissing der worsteling bracht, kwam hij (30 April 1746) te Londen terug. Het was zijn plan naar Ierland weder te keeren. Maar eerst een ernstige ongesteldheid, die hem naar Bath dreef, toen zijn optreding als secretaris van staat, deed zijn tijdelijk afscheid tot een blijvend worden.

De omstandigheden, waaronder hij een plaats in het ministerie innam, stonden in nauw verband met de gebeurtenissen van November 1744.

Slechts zeer onwillig had George II in het ontslag van Granville bewilligd. Den dwang, die hem aangedaan was, vergaf hij niet en weigerde hij te vergeten. Granville genoot bij voortduring zijn vertrouwen en bleef zijn geheime raadsman. Gretig zocht George II naar een gelegenheid, om zich van de Pelham's te ontslaan.

In 't najaar van 1745 was hij in Hanover, toen de Jacobitische opstand uitbrak. Hij kwam terug, met onverminderden wrok. Zelfs de inspanning van zijn kabinet, om den troon voor hem te behouden, verzoende hem niet, omdat hij, onder invloed van Granville, niet aan den ernst van het gevaar geloofde. Zijn houding jegens zijn ministers was van dien aard, dat zij hun val voorzagen en besloten hem te voorkomen. Toen zij in Februari 1746 nieuwe subsidiën van 't parlem ent moesten vragen, waren zij overtuigd, slechts het werk voor Granville te doen. Als door hun invloed de gelden waren toegestaan, zou de koning hen wegzenden en zijn gunsteling terugroepen. Zij verrasten hem met een aanvrage om ontslag.

Het was midden in den strijd met Karel Eduard. Zoo ooit, nu had de Kroon een populair ministerie noodig. Toch waagde George aan Granville de opdracht van een nieuw kabinet te geven. Maar na drie dagen moest hij de opdracht terugnemen: noch ambtgenooten noch meerderheid in het Lagerhuis was te vinden.

Voor de tweede maal was George geslagen en moest hij bukken voor zijn ministers. De Pelham's hernamen hunne zetels en William Pitt verkreeg een plaats in het ministerie.

Op niemand was George meer gebeten, dan op lord Harrington, die in 1730 aan Townshend als secretaris van staat was opgevolgd. Hij had er op gerekend, dat deze met Granville zou willen samenwerken. En juist deze - toeval of slim beleid van Newcastle - was de eerste geweest, die zijn ontslag had aangeboden. Hem verweet de koning snoode ondankbaarheid: wat Harrington was en had, zijn fortuin en zijn carrière, hij had het alles aan hem te danken, zei George[1)]. Sinds behandelde hij hem met beleedigende koelheid en kwetsende minachting.

Newcastle was de man niet, om voor een ambtgenoot, die 's konings toorn had opgewekt, in de bres te springen. Daarbij veroorloofde zich Harrington van hem in gevoelen te verschillen. Hij was een warm voorstander van den vrede. In November 1744 was ook hij, Newcastle, vredelievend geweest, maar dit was lang vergeten. Nu, na Februari 1746, toen 's konings blijvende gehechtheid aan Granville was gebleken, werd hij, om George's gunst te winnen, even oorlogzuchtig als Z.M. Buiten de stralen van het hof kon hij, gehecht aan gezag en aan eer, niet leven. Hij aarzelde geen

1) *Diary of lord Marchmont*, 30 Aug. 1747.

oogenblik zich tegen Harrington te verklaren, met hetzelfde gemak, waarmede hij steeds ambtgenooten den voet had gelicht. In October moest Harrington, door koning en ambtgenoot ondermijnd, de plaats ruimen. Hij was het zoenoffer, dat Newcastle aan George bood, voor den dwang, waarmede hij zich zelf voortdurend als minister aan hem opdrong.

Terwijl George in den zomer van 1746 aan Harrington het leven ondragelijk maakte, was Chesterfield, vooral om de diensten in Ierland, in zijn gunst gerezen. Hij werd thans door hem aangewezen als opvolger van den gevallene. Newcastle had een ander ambtgenoot gewenscht, maar boog voorzichtig voor 's konings wil. Zoo hij bezwaar maakte, zou George wellicht Granville benoemen.

De lord-luitenant van Ierland, die te Bath vertoefde, kwam over en nam het ministerie aan.

Bij de vorming van dit coalitie-ministerie was hij een der onderhandelaars geweest: en in Februari had hij trouw de zijde der Pelhams gehouden, schoon hij hun stap niet goedkeurde[1]. Toch bestond er tusschen hen en hem groot verschil van gevoelen. Hij had de gewelddadige reactie in Schotland zeer afgekeurd, en de oprichting van scholen, in plaats van schavotten, aanbevolen. Daarbij was hij een even warm en erkend voorstander van den vrede, als Harrington, wien hij opvolgde.

Waarom nam hij dan de benoeming aan?

Chesterfield heeft herhaaldelijk èn toen hij nog secretaris van staat was èn na zijn aftreding, verklaard, dat hij slechts onwillig, gedrongen door anderen, zijn veel nuttiger en voordeeliger onderkoningschap voor het ministerie heeft prijs gegeven. Mijns inziens, is hij bezweken voor de verleiding. Hij heeft, omdat hij door George zelven gekozen was, zich verbeeld sterker te zijn tegen Newcastle, dan zijn voorganger. Zoo hij er in slaagde den vrede tot stand te brengen, had hij den grondslag tot een groote staatkundige rol gelegd.

Geen wonder intusschen, dat zij, die zijn gevoelens kenden, zich verbaasden. Als steeds, waren de mannen, die het minst op beginselvastheid zich konden beroemen, het strengst in hun veroordeeling. De oude Fox schreef den 28sten October aan Sir

1) *Diary of Marchmont*, 30 Aug. 1747. - *An apology for a late resignation. - Letters and Works* V. 72.

Williams: ‘Chesterfield heeft zich meer open en vuriger dan iemand anders voor den vrede verklaard: hoe hij nu kan opvolgen aan iemand, die het niet houden kan, omdat hij tegen den oorlog is, dat verbaast menigeen, maar mij niet’[1].

Doch er is een ernstiger beschuldiger.

In een brief van Willem Bentinck aan den prins van Oranje den 4 Dec. 1746, noemt hij de benoeming van Chesterfield een reden van onrust voor de vredemakers quovis modo. ‘Chesterfield et Newcastle sont unis et s'entendent. Tous deux sont dans le même système que le Roi[2].’ Een half jaar later beschuldigt hij. Chesterfield, zijn woord gebroken te hebben, en na zes weken lang het spoor van Newcastle te hebben gevolgd, zich tegen den oorlog verklaard te hebben[3].

Toen Bentinck dit laatste schreef, lag hij met Chesterfield bitter overhoop. De volgende bladen zullen het aanwijzen. Bentinck, als gewoonlijk opgewonden karakters, geloofde spoedig, wat met zijn sympathie of antipathie strookte. Het gcheele praatje zou daarom als een verzinsel van Newcastle te verwerpen zijn, indien niet ééne zaak bewees, dat er iets bij de optreding van den nieuwen staatssecretaris is voorgevallen.

Tusschen de twee secretarissen van staat was het buitenland verdeeld. De een had het Noorden, d.i. de Nederlanden, Duitschland, Polen, Zweden enz., de ander het Zuiden, d.i. Frankrijk, Italië, Spanje.

Bij Chesterfield's benoeming was er sprake van verandering. Newcastle, die het Zuiden had, wilde het Noorden nemen, om de onderhandelingen over oorlog of vrede te leiden. ‘De koning wenschte het - schrijft Henry Pelham aan Horace Walpole[4] - maar om redenen, die ik later wel eens vertellen zal, blijft alles, zoo als het is.’

Het komt mij voor, dat de reden zeer duidelijk is. Chesterfield wilde om dezelfde reden, waarom Newcastle het Noorden voor zich wenschte, het niet afstaan. Hij wilde niet verdreven worden van het terrein, waarop hij thuis was en zijn lauweren wilde behalen. Heeft hij het behoud van het Noorder departe-

1) Dat *mij niet* moest heel sterk klinken: voor de historie klinkt het als zelfbespotting. COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 344.
2) Koninklijk Huisarchief.
3) BEER, *Holland und der Oesterreichische Erbfolgekrieg*, S. 96.
4) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 342.

ment met een politieke zinsverandering moeten betalen? Dit is niet waarschijnlijk. Èn zijn houding in 1745, tijdens en na de missie in de Nederlanden, èn zijn houding, als secretaris van staat, toen hij het hoofd der vredespartij in het ministerie was, zijn er onvereenigbaar mede. Bovendien, indien hij voor de oorlogspolitiek bukken moest, ware de verandering van departement hem welkom geweest. Zij ontsloeg hem van de verantwoordelijkheid. Ook al slaat men zijn beginselvastheid niet hooger aan, dan van de meeste zijner tijdgenooten, zijn gehechtheid aan eigen meening was grooter. Chesterfield heeft naar mijn opvatting, in concessiën bewilligd, als het ontslag van personen, die het gevolg waren van Harrington's optreden, en voorloopig toegegeven, om niet te reageeren tegen tijdelijke maatregelen, die de zegepraal van Newcastle noodzakelijk vergezelden. Dat hij zich niet verbonden heeft de oorlogszuchtige politiek van zijn ambtgenoot te ondersteunen, blijkt ook uit de voorwaarde, die hij bedong. Het zou hem vrij staan, zich terug te trekken, als langer blijven in het kabinet hem nuttig noch wenschelijk scheen, zonder dat dit terugtrekken als beleediging of onwil mocht worden opgevat.

Deze opvatting sluit chronologisch met Bentinck's beschuldiging, omdat juist in Dec. 1746, zes weken na zijn optreden, zich het eerste verschil met Newcastle openbaarde. Doch hoe dit zij - het zou hem blijken, dat hij zijn krachten en zijn invloed te hoog had aangeslagen, toen hij meende den sluwen Newcastle te kunnen verschalken. De staatkundige gedragslijn, die Newcastle met den koning voorstond, zou hem beletten om tot stand te brengen, wat hij wenschte, en zijn eigen positie onhoudbaar maken. Dat de uitkomst van den krijg zijn inzicht rechtvaardigde, zou de eenige en schamele voldoening zijn, die hem wachtte.

Om zijn rol te begrijpen en de beteekenis van zijn ministerschap voor de Republiek, moeten wij naar het strijdtooneel en de worsteling der partijen in de Nederlanden terugkeeren.

De veldtocht van 1745 was met een nederlaag, die bij Fontenoi, aangevangen. Met dit begin was de verdere loop in overeenstemming. De geallieerden hadden noch den moed noch de kracht, om een nieuwen slag te wagen. Met zwakke verdediging van de aangevallen plaatsen stelden zij zich tevreden.

Doornik, Gent, Brugge, Oudenaerden volgden, met kleine verscheidenheid in bijzonderheden, elkanders voorbeeld en gaven zich aan de Franschen over. In het najaar werd de toestand nog ongunstiger. Engeland, dat een opstand der Jacobietische partij onder Karel Eduard had te onderdrukken, riep zijn troepen terug, en eischte van de Republiek een hulpcorps van 6000 man, dat moest geleverd worden. In September voltooiden de Franschen door de inneming van Nieuwpoort de verovering van Vlaanderen.

De nadering der Fransche legers deed de verlegenheid en verwarring in de Republiek stijgen. De Oranjepartij eischte krachtige maatregelen, in de hoop dat de krijg tot de herstelling van het Stadhouderschap zou leiden. De regentenaristocratie was tot niets minder genegen, dan om aan hare tegenstanders de baan te effenen en eigen val voor te bereiden. Zij smachtte naar het einde van den krijg, en zag begeerig op den olijftak, dien Frankrijk haar voorhield. Weinige dagen na den val van Nieuwpoort (5 Sept. 1745) hernieuwde de Fransche envoyé de Laville zijn voorslag, om een vredescongres bijeen te roepen. In overleg met de voornaamste leden der Hollandsche Staten zond de Raadpensionaris van der Heim een zijner particuliere vrienden, een kolonel de Larrey, naar Parijs, om in 't geheim met d'Argenson over de grondslagen van een algemeenen vrede te spreken. Gelijktijdig vertrok de heer van Boetzelaer naar Londen, om het Engelsche ministerie de noodzakelijkheid van den vrede voor te houden, en aan te dringen, dat men inmiddels de Republiek niet alleen met de verdediging der Oostenrijksche Nederlanden zou belasten, maar troepen uit Engeland zenden. Ook naar Weenen werd met gelijken aandrang een eensluidend verzoek gericht.

De Republiek, door Engeland en Oostenrijk als 't ware eenzaam op 't slagveld achtergelaten, om weerstand te bieden aan een vijand, tegen wien zij slechts als geallieerde van haar verbondenen streed, riep de hulp van hen in, om wier wille zij het strijdperk had betreden. Doch zonder te slagen.

Engeland wees op den opstand, dien het te onderdrukken had, als voldoende verklaring voor zijn geringe ondersteuning.

‘De veiligheid der Zuidelijke Nederlanden - voegde lord Harrington er bij[1)] - is voor de Republiek een binnenlandsche, maar voor Engeland een buitenlandsche, schoon belangrijke, aangelegenheid. De Republiek heeft geen oorlog aan Frankrijk verklaard: zij geniet al de voordeelen van een ongestoorden handel: zij heeft dus ruim de middelen, om den krijg krachtig te voeren.’

Dit antwoord van het Engelsche kabinet droeg de goedkeuring van de beide partijen in zijn midden weg. Newcastle hoopte, dat het de Republiek tot een oorlogsverklaring zou brengen. Pelham en Harrington zagen in het prijsgeven der Republiek een middel om tot den vrede te komen. In den Haag maakte het natuurlijk een zeer ongunstigen indruk. Trevor, die het standpunt zijner regeering moest verdedigen, had een moeielijke taak. Vooral de Oranjepartij was er verbitterd om. Zij voorzag de gevolgen.

Niet minder opmerkelijk was het antwoord van het keizerlijke hof. Zij was uitgeput, verklaarde Maria Theresia; zij kon haar leger niet versterken. Niettemin was zij wel bereid nog 21000 man te zenden, mits tegen behoorlijke subsidiën. Met fijne vorstelijke en vrouwelijke berekening op den koopmansgeest der Republiek, voegde de koningin van Hongarije er de verzekering bij, dat de heeren Staten nergens goedkooper zouden terecht komen, dan bij haar, omdat zij er niet aan wilde verdienen[1)].

Zulke antwoorden waren niet geschikt om te bemoedigen, of de heerschende regentenaristocratie lust tot krachtige voortzetting van een strijd in te blazen, die haar dreigde ten val te brengen. Te minder, omdat de vijand van hun geallieerden niet alleen den olijftak hun voorhield, maar ook het ontbloote zwaard, welks scherpte zij maar al te goed kenden, dreigende tegen hen ophief. Het handelsverdrag van 1739 werd op den eersten Januari 1746 door Frankrijk ingetrokken. Het was een straf voor de ondersteuning van Frankrijks vijanden, en tevens een waarschuwing, die weinige dagen later op nadrukkelijke wijze werd verscherpt. De Fransche maarschalk Maurits van Saksen had zijn troepen wel de winterkwartieren laten betrekken, maar gunde noch hun noch zich zelven rust.

1) Lord Harrington aan Boetselaer en Hop, 3 Jan. 1746. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 285.

1) ‘L.H.P. n'en trouveront nulle part à meilleur marché, S.M. Imp. n'y cherchant pas à profiter.’ 18 Jan. 1746. - bij BEER. a.w. 46.

Plotseling, in het begin van Februari, verscheen hij met zijn leger voor Brussel en eischte de overgave. Na een beleg van luttele weken moest de hoofdstad der Oostenrijksche Nederlanden hare poorten (20 Febr. 1746) voor hem openen, en de bezetting, een Hollandsch legercorps van meer dan 8000 man, zich krijgsgevangen geven.

Zulke feiten waren argumenten, door geen breede betoogen te ontzenuwen. De bondgenooten lieten de Republiek aan eigen krachteloosheid over. Redding te zoeken, als in 1672, in de nationale gehechtheid aan het huis van Oranje, wenschte de Oranjepartij. Maar de regentenaristocratie wilde geen afstand van haar gezag doen. Met Frankrijk kon men tot vrede komen, zoo de Republiek ophield Engeland en Oostenrijk te steunen. Kon er aarzeling zijn?

Nog voor het beleg van Brussel was aangevangen, hadden H.H.M. een gewichtig besluit genomen. Reeds in December had Dordrecht in de Statenvergadering het voorstel gedaan, om officieel vredesonderhandelingen met Frankrijk aan te knoopen, ten einde de gevreesde oorlogsverklaring te voorkomen. Toen in Januari de kolonel Larrey[1)] onverrichter zake wederkeerde, werd den 1sten Februari Unico Willem, heer van Wassenaar Twickel, die twee jaar vroeger ook een missie te Parijs had vervuld, tot buitengewoon gezant aan 't Fransche hof benoemd. Juist twee dagen na den val van Brussel kwam hij te Parijs aan.

De hoofden der Oranjepartij hadden alle mogelijke moeite gedaan, om de zending tegen te houden ‘Holland heeft ze

1) De zending van Larrey duurde van November 1745 - Januari 1746. De eenige, die er ons iets vertelt, is de heer de Jonge, a.w. 115 sqq. Hij heeft Larrey's papieren, in het bezit van Jhr. Mr. H.J. van der Heim, die het archief van den Raadpensionaris van der Heim onder zich heeft, gebruikt. Maar wat hij mededeelt, is onbednidend. Dit kon ook niet anders, omdat de brieven van de Larrey aan van der Heim niet onder de papieren van den laatste zijn, maar aan den griffier Fagel zijn overgegeven.
Ik geloof intusschen niet, dat wij er veel bij verliezen. d'Argenson zegt in zijn *Mémoires*, IV. 333, dat de Larrey, quoiqu'il eût peu de talents et parlait assez mal français, even goed als een ander geslaagd zou zijn om onderhandelingen aan te knoopen, indien de Schotsche opstand en de moeielijke kwestie van het ondersteunen of loslaten van den Pretendent het niet belet had. d'Argenson schreef, gelijk hij zegt, aan van der Heim, ‘qu'il fallait laisser passer cet orage de façon ou d'autre, et que cela n'irait peut-être pas à deux mois.’

voorgesteld en doorgedreven: ik ben er geheel onschuldig aan: ik deed alles, om ze te voorkomen', schreef Willem Bentinck aan den prins van Oranje[1]. 'Twickel zal alles doen wat hij kan om een onderhandeling aan te knoopen, waarvan ik vooruit zie, dat wij de dupe zullen zijn. Quelques ridicules et quelques déshonorantes que soient les propositions de la France, il y a ici des gens qui seront prêts à les accepter à belles baisemains et qui seront charmés de recevoir, quoi que ce soit qui aie seulement le nom de paix. Encore ceci est tout au mieux, car ce que j'appréhende le plus, c'est que si Bruxelles est perdu, on ne veuille envoyer carte blanche en France. Ce qui seroit précisément le contraire de ce qu'il faudroit faire.....'

De warme aanhanger van het huis van Oranje zou zijn sombere beschouwingen niet gelogenstraft zien. De regentenaristocratie deinsde voor niets terug, om zich staande te houden.

Met het stijgen van den nood des lands steeg de strijd der partijen. Zij worstelden om de teugels van het bewind: de regentenaristocratie, om ze in handen te houden: de Oranjepartij, om ze aan den prins van Oranje over te geven. In Februari werden de generaals voor den volgenden veldtocht benoemd. De prins van Waldeck werd als generaal van de infanterie aan 't hoofd van het geheele leger: de prins van Birkenfeld over de kavallerie gesteld (18 Feb.). Een heftig protest van Friesland volgde[2]. 'In 1742 hadden vier van de zeven bondgenooten tot een promotie van generaals besloten, en daarbij zes vreemdelingen aangesteld. Hollands gedeputeerden hadden daartoe medegewerkt, ondanks dat Holland zelf den 25^{en} April 1739 had verklaard, dat *na de gronden van de Regeering de promotie van generaals niet dan met eenparigheid van alle bondgenooten* kon geschieden. Nu had men op nieuw Waldeck en Birkenfeld benoemd, om in de aanstaande campagne te commandeeren. Het was een onrecht tegen de eigen Generaals; het was een hasardeeren van de vrijheid en godsdienst des volks: van vrouwen en kinderen, huis en have.' Ten slotte stelde Friesland den eisch, dat de Prins van Oranje tot Generaal bij de Infanterie werd aangesteld.

1) 16 Février 1746. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) Aanteekening van Friesland op de Resolutie van H.H.M. van 18 Febr. 1746. - *Secreete Resolutiën van Holland*, 21 Febr. 1746.

Het heftige woord maakte indruk. Al werd aan het verzoek niet voldaan, de Oranjepartij won grond. Het scheen dat ook bij H.H.M. en in den Raad van State sommigen aanvingen te weifelen.

Als gewoonlijk in stadhouderlooze tijden was een Secreet Besogne met de leiding der buitenlandsche aangelegenheden belast. In de laatste dagen van Februari hield dit Besogne stormachtige zittingen. De berichten uit de Zuidelijke Nederlanden en de rapporten van den Prins van Waldeck omtrent het lot, dat de Hollandsche bezettingen in de Belgische vestingen, zoo de vijand ze aanviel, wachtte, luidden zeer verontrustend. De aanhangers van Oranje wilden de geheimhouding, die de leden elkander hadden opgelegd, verbreken en opening van zaken aan de Generaliteit doen. De bedoeling was duidelijk. Gelijk men door pamfletten en gedichten de publieke opinie tegen de bestaande regeering in gisting bracht, wilde men haar openlijk, als 't ware voor het oog der natie, de bekentenis laten afleggen, in welk gevaar haar wanbestuur den staat had gebracht. De verbittering des volks zou met onweerstaanbare kracht zich keeren tegen de heerschende aristocratie en de verheffing van den Frieschen Stadhouder vorderen.

Te meer, wanneer men er gelijktijdig in slagen kon, den man, die haar beschermeling was, te treffen. In den prins van Waldeck hadden weinigen vertrouwen: het geloof in zijn militaire bekwaamheid was door de ongelukkige uitkomst van zijne campagnes in dienst van dezen staat ondermijnd. Friesland en Groningen stelden daarom in het Besogne voor, dat men gedeputeerden van H.H.M. en den Raad van State naar Antwerpen zou zenden, om met Waldeck en de andere generaals te spreken en te overleggen. Ook de strekking van dit voorstel was duidelijk: die gecommitteerden ‘zouden meer bedacht weezen, om steenen tegen dien vorst te rapen, en hem te doen rappelleeren, als om te overleggen, wat voor 't gemeene best zoude behooren te geschieden.’[1)]

1) Missieve van gedeputeerden ter dagvaart, 25 Febr. 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*. Groningen heeft later het voorstel, in het Besogne verworpen, bij H.H.M. ingediend; doch zonder goed gevolg. - *Secreete Resolutièn van Holland*, 4 Maart 1746.

Slechts met moeite werden beide dreigende besluiten voor het oogenblik voorkomen. Aan de Generaliteit werd geen rapport over de Belgische vestingen gegeven: de geheimhouding bleef gehandhaafd: geen buitengewone afgevaardigden te velde werden aan Waldeck toegevoegd.

Doch het gevaar bleef bestaan. De partij, die de regeering in handen had, moest, zoo zij staande wilde blijven, aan de tegenstanders de wapenen uit de handen slaan. Vrede, zij het ook een afzonderlijke, was het eenige redmiddel.

'Il n'est bruit en ville - schreef Willem Bentinck, den 5 Maart 1746, aan den Prins[1] - que d' une députation extraordinaire d'Amsterdam à l'assemblée de Hollande, dont chacun raisonne à sa guise. Ils n'ont rien dit dans l'assemblée touchant le sujet de leur mission; s'ils travaillent, c'est sous terre et à la sourdine. Je proteste que je ne suis pas de la confidence.' Het was de waarheid. De Amsterdamsche regenten, die op den laatsten Februaridag de gewone deputatie kwamen versterken, sloten Bentinck van hun vertrouwen uit. Toch kon hij na weinige dagen het raadsel oplossen: zij komen om een afzonderlijken vrede met Frankrijk te bewerken.

In de vergadering van Holland traden de nieuwe gedeputeerden van Amsterdam met geen voorstel op. Zij sloegen een anderen weg in: zij zochten door onderhandschen invloed hun doel te bereiken. Zij poogden den Raadpensionaris van der Heim te bewegen, om aan Wassenaer te schrijven, 'ten einde hij in zijn negotiatie wel wat verder zoude kunnen gaan, als zijn instructie uiterlijk quam te melden,' maar van der Heim weigerde zoo groote verantwoordelijkheid op zich te nemen[2].

Doch zij gaven hunne pogingen niet op. Van der Heim, leerling van Slingelandt, was voor het verbond met Engeland. De Oranjepartij rekende eenigermate op hem en sprak vertrouwelijk en vrij uit met hem over het werken der 'neutralisten', zoo als zij de tegenstanders van den oorlog noemde. Maar van der Heim was geen krachtig man, als zijn groote voorganger. Toen de Amsterdamsche heeren hem, om te bewijzen, zoo 't heette, dat hun denkbeelden bij de meerderheid van Holland sympathie vonden, voorstelden, met eenige andere

1) *Koninklijk Huisarchief*.
2) Missive van de Gedeputeerden ter dagvaart, 4 Maart, 17 Maart 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.

leden der Staten te zijnen huize te beraadslagen, gaf hij zijn toestemming. Zoo vormde zich, als van zelf, een ‘conjuratie of conclave’, gelijk de leden zelve het noemden, dat bijeen kwam, wanneer er iets bijzonders was; in wier midden hij, de Raadpensionaris, mededeeling deed van de onderhandelingen te Parijs en Londen, en besprak, welke maatregelen genomen moesten worden. Dit conclave was in de volgende maanden het eigenlijk regeerend college. Het regeerde den Raadpensionaris, en door hem Holland en den staat.

In het begin van Maart zond Wassenaer uit Parijs als vrucht zijner onderhandelingen, een ontwerp voor een algemeenen vrede. Het bevredigde niemand; de voorwaarden voor Engeland waren van dien aard, dat de verwerping buiten allen twijfel was. Trouwens, ook indien zij gunstiger waren geweest, kon men op de aanneming te Londen niet hopen. Maar ook hier te lande bestond geringe ingenomenheid. Het ontwerp stelde niet alleen te leur, maar bevatte ‘harde conditien.’ Het maakte den indruk, dat de conferentiën, die de graaf van Wassenaer met d'Argenson had gehad, meest ‘hadden gediend om hem uit te lokken en daarmede zijn profijt te doen.’ Men had Wassenaer voorslagen laten doen, zoodat de Republiek gebonden, maar Frankrijk vrij was. Hoe vurig aanhanger hij ook was van de bestaande orde van zaken, hoe bereid ook om tot het uiterste, een separaten vrede, te gaan, zijn beleid scheen niet evenredig aan zijn ijver. Hij praatte wat veel[1)] en verpraatte zich. Wat in andere oogenblikken onschuldig was, verhoogde thans het gevaar. Dit vredesontwerp kon men niet aannemen, en toch moest, zoo spoedig mogelijk, zoo al niet een definitieve vrede, dan toch, door een voorloopig verdrag, stilstand van wapenen worden verkregen. Anders stond men binnen weinige weken blootgesteld aan al de gevaren van een nieuwen veldtocht, die bij de zwakkehid van den staat slechts een ongelukkigen loop kon hebben, en ongetwijfeld tot een geheelen omkeer van zaken zou leiden.

Zij, die deze vrees koesterden, wisten zelve niet, hoe nabij het gevaar was. Indien de Friesche Stadhouder aan de wenken en inblazingen van sommige zijner raadslieden en vrienden had gehoor gegeven, de beweging van 1747 ware reeds een

1) Zie de uitnemende karakteristiek, die d'Argenson van Wassenaer geeft. *Mémoires*, IV. 338.

jaar vroeger uitgebarsten. Willem Bentinck, die het nadeel van een afzonderlijken vrede voor de wenschen der Oranjepartij zeer goed inzag, schreef aan den prins van Oranje dat, naar hij meende, de aandrang van Amsterdam weinig kans tot slagen had. Bij Holland - zoo meldde hij, den 14 Maart[2] - zijn verscheidene leden, zoo als de Ridderschap en Leiden, die van geen negotiatie zonder Engeland willen weten. Frankrijk eischt de teruggave van Kaap Breton en zal anders noch Vlaanderen noch de barrière loslaten. Maar het Engelsche ministerie zal daarin niet bewilligen. ‘Onze toestand is niet alleen jammerlijk en kritiek, maar in de hoogste mate buitengewoon: wij kunnen noch vrede sluiten noch oorlog voeren, zoo als het behoort.’

Doch ondanks deze schijnbare gerustheid, uitgesproken in een brief, die met den gewonen post werd verzonden, richtte hij tot den Prins andere woorden in andere missiven, wier onmiddellijke verbranding[1] hij verzocht. Wat hij schreef en wat hij wenschte, is blijkbaar uit 's Prinsen antwoord. ‘Wat bedoelt men toch - vroeg deze[2] - met al die termen, qu'il faut profiter des circonstances opportunes, que toute longueur est mortelle, que tout delai est funeste et sans retour? Wil men dat ik overkom, dat ik mij onder u vertoon? Quelqu' éloigné que je sois de chercher mon avancement par une révolution causée par une révolte populaire, où la modération et la justice sont toujours mises de côté, et il arrive souvent que d'innocentes victimes sont immolées à une passion effrénée qui ne sait dans son acharnement les distinguer des coupables - je ne me soustrairai cependant jamais à paraître quand le bien de la patrie l'exigera et ce ne sera point dans ce cas que la crainte me retiendra. Je ne prétends pas profiter des rumeurs publiques ni fomenter les émeutes populaires, et tant que ce ne seront que des pasquilles où je serai nommé et des clameurs vagues de quelques bourgeois ou de quelque peuple qui m'appelleront, je resterai tranquillement dans ma solitude; mais si un nombre de gens de poids et sensés, pensant comme vous et du gouvernement avec vous, répondant à la voix du peuple, me désirent et m'invitent, je n'hésiterai point à me montrer et

2) Afgedrukt bij BEER, a.w., S. 91.
1) De Prins van Oranje aan Bentinck, Oranjewoud 18 Juni 1746. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) Leeuwarden 19 Mars 1746. Slechts in een slecht geschreven minnut aanwezig. - K.H.

à leur faire connaître que j'ai toute la volonté du monde à servir utilement ma patrie. Et si les talens me manquent, le courage d'esprit avec l'aide de Dieu ne me défaudra point pour tout entreprendre pour nous garantir des fers que la France nous destine. Et j'espère qu'en songeant à m'employer ces mêmes hommes songeront à me mettre en état à trouver avec eux des moyens pour soutenir la guerre ou obtenir une paix raisonnable.'

En hierbij bleef hij. Bentinck mocht zijn aandrang, eens, tweemaal herhalen, Willem bleef weigeren. 'Je dois éviter qu'en cas de nonréussite on me reproche de l'étourderie, en m'embarquant dans une telle entreprise sans avoir aucun parti pour me soutenir ou du moins un nombre suffisant de gens en credit qui m'aient voulu appuier[1].'

Deze weigering van den prins van Oranje, om den stoot tot een volksbeweging te geven, schonk aan de 'conjuratie', ten huize van den Raadpensionaris vergaderende, den rustigen tijd, om het terrein in te nemen. Het concept van Wassenaer was naar Engeland gezonden. Voordat het antwoord werd ontvangen, kon niets beslissends gedaan worden.

Niettemin werd de tijd goed besteed en de grond voorbereid. Telken male, als de achterraad bijeenkwam, poogden de leden, in wier midden Jacob Gilles, de tweede griffier van H.H.M., zich door krachtige ondersteuning van Amsterdam's inzichten onderscheidde, den Raadpensionaris tot hun meeningen te bekeeren. Herhaaldelijk verklaarde van der Heim met heftigheid en warmte, dat hij weigerde mede te gaan met hen, die zich van de bondgenooten wilden afscheiden: dat hij zijn vrienden niet irriteeren wilde, door zich in de armen van Frankrijk te werpen: dat hij aan Trevor stellig beloofd had, geen afzonderlijken vrede te zullen sluiten, en dat hij zijn woord zou houden enz. Maar met elke weigering scheen de kracht van zijn tegenstand te verzwakken, en die zijner bestrijders te stijgen.

In de laatste dagen van Maart kwam het antwoord van Engeland. Het was, zooals men verwacht had. Bij den Raadpensionaris van der Heim vergaderde[2] het conclave. Amsterdam had gezorgd, dat het ditmaal krachtig gesteund werd: de ver-

1) Aan Bentinck, 23 Maart 1746. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) Missiven van gedeputeerden ter dagvaart, 21 Maart, 30 Maart 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.

gadering was grooter dan ooit te voren: zij telde 15 personen. Het was een stormachtige zitting, die door het twistpunt, algemeene of partikuliere vrede, werd beheerscht. Van der Heim verklaarde zich voor het eerste, de vergadering voor het laatste.

Na lang en heftig dispuut, en herhaalde weigering van den Raadpensionaris, werd er eindelijk een middenterm gevonden, waarbij hij zich neerlei. De generale vrede stond daarbij op den voorgrond: het uitzicht van een particulier verdrag voor de Republiek werd geopend, doch ondergeschikt en afhankelijk, naar het scheen, van hoofdpunten, voor een algemeenen vrede vast te stellen. Met den griffier Gilles en twee andere leden van het conclave, die hem werden toegevoegd, maakte van der Heim een voorstel op, dat, door zijn tusschenkomst bij de Ridderschap aangenomen, namens haar in de vergadering van Holland werd ingediend, om, hier goedgekeurd (3 April), in naam der machtige provincie twee dagen later aan H.H.M. Gedeputeerden tot de Buitenlandsche aangelegenheden te worden aanbevolen, die op hunne beurt er zich mede vereenigden[1)]. Om over een nieuw ontwerp van vrede te onderhandelen, werd Jacob Gilles, ‘als een man van een bijzondere capaciteit’ benoemd, om den heer Graaf van Wassenaer aan het Hof van Frankrijk te gaan assisteeren.

Onder de raadslieden der Fransche kroon bestond geen overeenstemming van inzicht, ten aanzien der Nederlandsche Republiek. D' Argenson, de minister van buitenlandsche zaken, was het denkbeeld toegedaan, dat men haar zacht moest behandelen, om de herleving van het Stadhouderschap en van den militairen geest, als in 1672, te voorkomen, en den invloed van Frankrijk te versterken. De hofpartij, die hem bekampte en ten val zocht te brengen, noemde de herhaalde onderhandelingen der Republiek, in 1744 en nu in 1746, even zoo vele pogingen der Republiek, in overleg met Engeland, om Frankrijk om den tuin te leiden, en zoo mogelijk met zijn geallieerden in onmin te brengen. Een krachtig optreden tegen haar was het eenige middel, om haar uit nood tot een vrede te dwingen.

1) Het kader van dezen arbeid vergunt mij niet, hier van deze zaak meer dan de hoofdlijnen mede te deelen. Ik hoop eerlang elders den sluier, zoo al niet geheel, dan toch verder op te lichten.

Deze strijd onder 's Konings raadslieden dwong d'Argenson om zich met het plan van een partikulieren vrede niet dan met veel voorzichtigheid in te laten. Zoo het mislukte, kon hij er door vallen. Gilles vond de stemming dan ook vrij wat minder rooskleurig, dan Wassenaer, die in zijn opgewondenheid indertijd had geschreven, dat er van Z.M. tot de keukenmeid niemand in Frankrijk was, die niet den vrede verlangde.

Toen de griffier van H.H.M. den 18den April te Parijs aankwam, vond hij alles met de voorbereiding van den volgenden veldtocht bezig. Den tweeden Mei zou de koning naar de Nederlanden gaan. Gilles en Wassenaer vroegen en verkregen vergunning, om het hof te volgen, ten einde de onderhandelingen over een nieuw ontwerptractaat, zoo mogelijk, tot een goed einde te brengen, dat het dreigend gevaar van een Republiek kon afwenden. Bij de zwakheid van de geallieerde legers in de Oostenrijksche Nederlanden, was de uitkomst van de nieuwe campagne gemakkelijk te voorzien. En tevens, dat Frankrijk den bondgenoot van Engeland en Oostenrijk niet steeds zou ontzien. Trouwens, het werd aan de Hollandsche afgevaardigden duidelijk te kennen gegeven. Toen Gilles en Wassenaer hun hoop te kennen gaven, dat de Fransche legers toch ‘den bodem van den staat’ niet zouden betreden, werd hun uitdrukkelijk geantwoord, dat het Z.M. vrijstond, volgens het recht des oorlogs, om zijn vijanden daarop te vervolgen, indien de geallieerde armee zich daarop zou willen retireeren; maar dat de zaak anders zou zijn, indien de staat zoodanig een retirade aan 's konings vijanden niet zou vergunnen’[1]. Een verschooning, van zulk een voorwaarde afhankelijk gesteld, schonk geen de minste kans. Het was toch niet te verwachten, dat ‘de regenten, die in possessie waren van de principale directie van zaken’ het wagen zouden, ook al waren zij in het bezit van de militaire krachten, er toe benoodigd, om een geslagen of vluchtend leger der geallieerden, grootendeels uit de troepen der Republiek zelve bestaande, van de grenzen te weren, ten einde een nominale onzijdigheid te handhaven.

Den 18den Mei legden de Hollandsche afgevaardigden te Brussel de laatste hand aan het nieuwe ontwerp van vrede,

1) Missive van Gedeputeerden ter dagvaart 17 Mei 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.

dat zij na veel onderhandelingen met d' Argenson hadden opgemaakt. De bepalingen waren gunstiger voor de Republiek, dan die van het vorige. Ook Engeland kon, huns inziens, er genoegen in nemen. In elk geval scheen thans een grondslag gevonden, die een stilstand van wapenen kon rechtvaardigen.

Toen het concept in Whitehall werd ontvangen, leidde het tot breedvoerige beraadslagingen. De overwinning bij Culloden (17 April 1746), over den Stuart en Frankrijk behaald, had de regeering gesterkt en maakte Newcastle weinig genegen, om in vredesvoorslagen te treden. De beide huizen van het Parlement hadden zich, bij de jongste aanvrage van gelden voor den oorlog in de Nederlanden, zoo ongunstig over de houding der Republiek uitgelaten, dat men geen verzet van hen had te duchten. Wel drongen de voorstanders van een vrede, zijn eigen broeder Thomas Pelham en lord Harrington, er op aan, dat men de gelegenheid zou aangrijpen, omdat anders de Republiek tot een afzonderlijken vrede zouden komen, doch Newcastle wilde er niet van hooren. Dat Trevor, de gezant in den Haag, in gelijken geest schreef en nadrukkelijk op het gevaar van Holland's afval wees, liet hem koud. Noch dezen noch zijn ambtgenooten geloofde hij. Hij dreef door, dat men eenvoudig aan den Raadpensionaris, die het ontwerp had toegezonden, mededeeling zou doen van de vele bezwaren, die men had, zonder zich verder tot iets te verbinden. Zonder zich stellig tegen verdere onderhandeling te verklaren, verschoof men de beslissing. Koning George II steunde geheel de politiek van Newcastle. Met zijn eigen koninklijke hand wijzigde hij het ontwerp-antwoord van Harrington en stelde in de plaats van uitdrukkingen, die hem al te toeschietelijk voorkwamen, anderen, die minder sprekend, minder belovend waren. Sterk door dezen steun des konings, ging Newcastle nog een stap verder. Zonder de toestemming der Republiek te vragen, zond hij de aangeboden vredesvoorslagen aan de hoven van Weenen en Turijn toe, wetende, dat hun oorlogzuchtigheid zich krachtig tegen het denkbeeld van een vrede zou verklaren[1)].

Deze houding van Engeland was voor de Republiek het

1) The duke van Neweastle to the lord Chancellor, 24 May 1746 - COXE, *Memoirs of Thomas Pelham* I. 487 sqq. Verg. p. 324. - BEER a.w. s. 55.

ergste, wat haar overkomen kon. De onderhandelingen werden niet afgebroken, maar onbepaald verdaagd. En dat in oogenblikken, waarin ieder dag het gevaar vermeerderde en een dadelijke beslissing noodig scheen.

Terwijl Engeland naar de minst bindende zinsneden zocht, om vrij te blijven, handelde Frankrijk. Den eersten Juni werd het kasteel van Antwerpen tot overgave gedwongen; onmiddellijk daarop het beleg voor Mons geslagen. Meeuen, Ath, Oudenaerden waren reeds ontmanteld. Yperen werd met een gelijk lot bedreigd. De barrièresteden waren niet alleen in handen van Frankrijk, maar werden door hen onbruikbaar gemaakt. Het was gemakkelijk te voorzien, dat als de Oostenrijksche Nederlanden geheel waren veroverd, de zwakke Republiek den vijand op haar grondgebied zou zien.

In deze zorgvolle dagen kwam het conclave herhaaldelijk bijeen. Van der Heim, zenuwachtig en prikkelbaar, zag het oogenblik komen, waarin hij den band met Engeland zou moeten loslaten. ‘Mijn oude vriend de raadpensionaris is een beste brave man, maar hij is noch een groot noch een bekwaam minister,’ zei de oude Horace Walpole[1)], die evenmin het een of het ander was. Van der Heim was in een zeer moeielijke positie. Hij had zich, waarschijnlijk hopende dien te kunnen beheerschen, een achterraad laten ter zij stellen, die hem medesleepte, waarheen hij niet wilde. En toch, kon hij weigeren te volgen? Had Engeland de Republiek krachtig èn op militair èn op diplomatiek gebied ondersteund, hij zou zonder twijfel in zijn verzet tegen afzonderlijke vredesonderhandelingen hebben volhard. Bij de jongste besprekingen te Whitewall had Harrington een brief van hem overgelegd, waarin hij nadrukkelijk op het gevaar, dat men tot afzonderlijke onderhandeling zou moeten komen, opmerkzaam maakte. Newcastle had hem eenvoudig op zijde geschoven. Thans, na Engeland's antwoord, scheen er geen keus meer over. In het begin van Juni schreef van der Heim aan Boetzelaer, dat hij steeds tegen een separaten vrede was geweest, maar het nu niet langer kon of wilde tegenhouden: de vijand stond aan de grenzen. ‘Ik houd de zaak voor beslist; - meldde den 12 Juni Pelham aan

1) Horace Walpole to Trevor, bij COXE, *Memoirs of Horace Walpole*, p. 302.

Horace Walpole - uit een briefje van Trevor zie ik, dat de Raadpensionaris zich beklaagt, slecht door Engeland behandeld te zijn: hij zou gezegd hebben, dat hij niets meer met de secreete negotiatiën wilde te maken hebben, maar ze aan het Besogne overliet. Trevor leest in die woorden, dat van der Heim berust in een afzonderlijk vredesverdrag[1].'

De Engelsche gezant had juist geraden. Onwillig, tegenstrevende, zenuwachtig, prikkelbaar, bukte de Raadpensionaris onder den overweldigen aandrang van personen en feiten.

Verwonderen kan het niet. Terwijl Engeland, om de Republiek tot een oorlogsverklaring te dwingen, haar aan haar lot overliet, steunde Frankrijk zijne aanbiedingen, die in het eigenbelang der regentenaristocratie haar warmste aanbeveling vonden, met zijn zeldzaam krijgsgeluk, en met bedreigingen, waartegen Engeland geen bescherming gaf noch aanbood. En daarbij vermeerderde het zijn diplomatieke pogingen, om den laatsten tegenstand te breken. Den 7 Juni kwam de markies de Puysieux[2] in den Haag, door d'Argenson gezonden, om van der Heim en wie met hem nog onwillig waren, te winnen. De Raadpensionaris vond het zeer onaangenaam, maar kon toch niet weigeren, den Markies, die niet heimelijk, maar openlijk optrad, te ontvangen en te hooren. En evenmin kon hij de kracht zijner argumenten zich ontveinzen. 's Konings raad was verdeeld: de helft vredelievend jegens de Republiek gezind: de andere helft verlangde den krijg. Zoo de laatste kans werd verzuimd, was het niet twijfelachtig, wie zou zegevieren. Zoowel de vrees voor de opening der Schelde, die den handel der Republiek met een gevaarlijke mededinging bedreigde, als de beduchtheid voor een inval der Franschen, deden zich gelden. Frankrijk was vast besloten tot het uiterste te gaan, om de Republiek van haar verbondenen af te trekken en tot een afzonderlijk verdrag te dwingen, indien haar bemiddeling niet bij machte bleek, om een algemeenen vrede te bewerken.

In gelijken geest sprak de griffier Gilles, die door H.H.M. gedeputeerden tot de buitenlandsche zaken, op voorstel van den Raadpensionaris, volgens besluit van het conclave, uit Parijs naar den Haag was geroepen. Breedvoerig wees hij op de vredelievend-

1) Pelham to Horace Walpole, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 329.
2) De Paysieux was bestemd, om zoo de vrede behouden bleef, gezant in den Haag te worden. Zie de *Mémoires d'Argenson*, IV. 346.

heid der Fransche regeering, die uit allerlei zaken bleek, maar tevens op haar vast besluit tot oorlog, ‘tenzij de Republiek verklare, als Engeland blijft weigeren, alleen den vrede te willen teekenen.’

Reeds voor de overkomst van Gilles, onder den invloed reeds van de Puysieux's voorstellingen, was het besluit genomen, om een nieuw, nadrukkelijk schrijven tot Engeland te richten, en op de zending van een ‘behoorlijk geïntentioneerd en volkomen op alles geauthoriseerd’ minister aan te dringen.[1] Hoe na het water ook aan de lippen kwam, Amsterdam, dat het conclave leidde, ontveinsde zich de groote bezwaren van een afzonderlijk vredesverdrag niet. Hoe zulk een vrede te sluiten, zonder de zaak in de provinciën of in de vroedschappen te brengen? Zoo Engeland medewerkte, behoefde men de Oranjepartij en haar verwijten over den vrede, schoon in strijd met haar berekeningen, niet te schroomen. Doch daarop scheen geringe kans. En inmiddels drong de Puysieux, die spoedig wilde vertrekken, op antwoord aan.

Den 18 Juni namen de burgemeesters van Amsterdam het besluit, ‘dat men niet langer zich door Engeland moest laten ophouden en zonder verder trainure met Frankrijk vrede trachten te sluiten. Aan de Puysieux zou men te verstaan geven, dat, indien Engeland bleef aarzelen, de Republiek besloten was, het buiten haar te doen.’[2]

Na ontvangst van dezen last, drongen de Amsterdamsche gedeputeerden in het conclave, er bij van der Heim op aan, dat Gilles naar Parijs mocht teruggezonden worden met zoodanigen last, dat hij geen anderen zou behoeven. De Raadpensionaris weigerde: het was onmogelijk zulk een last te geven, buiten machtiging en zonder kennis van Ridderschap, Steden en Provintiën.

Naarmate de beslissing naderde, nam de zenuwachtigheid van van der Heim toe. Hij deinsde terug, om ‘Engeland af te snijden.’ Eerst de Ridderschap, dan de Steden, dan de Provinciën voor een afzonderlijken vrede te winnen - ‘met veel ijver’ verklaarde hij, dat ‘hij daartoe niet bekwaam was.’ Een paar

1) Missive van de gedeputeerden ter dagvaart, 16 Juni 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.
2) Missive aan de gedeputeerden ter dagvaart, 18 Juni 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.

dagen was hij ziek. Maar toen de koorts hem verlaten had, werd de aandrang vernieuwd. En als altijd, bukte hij. Er werd een uitweg gevonden: het Secreet Besogne zou de machtiging verleenen.

Den eersten Juli overraste hij H.H.M. Gedeputeerden tot de Buitenlandsche Zaken met het voorstel, om aan Gilles en Wassenaer volmacht tot het teekenen van een vredesverdrag te geven. Ofschoon het er niet met zoo vele woorden in stond, was het een volmacht tot het sluiten van een afzonderlijken vrede. Na vele en warme discussiën nam de meerderheid der negen leden het voorstel aan.[1)] Tevens werd besloten, van dit besluit aan Engeland kennis te geven, met verzoek om of de gezanten van de Republiek te machtigen, of zelf een minister naar Frankrijk te zenden.

Den volgenden dag kwam er een kleine reactie. De vraag werd opgeworpen, hoe verre de griffier Gilles volgens de genomen resolutie zou mogen gaan? Er werd besloten, dat Gilles en Wassenaer nog bericht van Engeland zouden afwachten, binnen een postdag beloofd: voldeed Engeland aan het verzoek, om een minister te zenden, dan kon men gemeenschappelijk verder handelen. Voor 't overige werd het genomen besluit gehandhaafd: het afbreken der onderhandeling mochten zij niet wagen; dan liever teekenen.

De meerderheid zag blijkbaar een weinig tegen de gevolgen op, schoon zij niet op haar stappen terugkwam. Zij waagde het niet, Engeland los te laten, dan in het uiterste geval, dat Frankrijk met het afbreken der onderhandeling dreigde. In elk geval meende men het doel nabij te zijn: met of zonder Engeland zou men vrede sluiten. ‘Heden morgen - berichtten aan den avond van dien dag de Amsterdamsche gedeputeerden[2)] - is met onderling genoegen hetgeen, waar 't nu voornamelijk op aankwam, door den goeden ijver en de bekwame directie van den Raadpensionaris gearresteerd.’

Onmiddellijk na de samensprekingen met de Puysieux had van der Heim dringende brieven naar Engeland gezonden. De

1) *Secreete Resolutiën van H.H.M.*, 1 Juli 1746. - WILLEM VAN HAREN, *verslag aan de Staten van Friesland*, in VAN VLOTEN's *Leven en Werken* van *O.Z.* en *W. van Haren*, p. 172.

2) Missive van de gedeputeerden ter dagvaart, 2 Juli 1746. - *Stadsarchief van Amsterdam*.

berichten van Trevor, ofschoon door Newcastle niet geloofd, steunden zijn vertoogen. Harrington en Henry Pelham behaalden eindelijk een overwinning: zij verkregen, dat er een stap van toenadering werd gedaan. Den 20sten Juni verklaarde Engeland zich bereid een minister naar de Nederlanden te zenden, om met gevolmachtigden van Frankrijk in onderhandeling te treden.[1)]

In de eerste dagen van Juli[2)] te midden van de spanning, door de ‘afspraak,’ gelijk de resolutie van 1 Juli werd geheeten, verwekt, kwam het bericht, dat Engeland had toegegeven en bereid was onderhandelingen aan te vangen. De voorstanders van een generalen vrede, en zij, die in het afzonderlijk verdrag niet dan gedwongen en met innerlijk tegenstreven hadden bewilligd, waren gerustgesteld.

Voor van der Heim intusschen was de agitatie der laatste maanden te zwaar. Hij had zich door den invloed van Amsterdam en verlaten door Engeland laten bewegen, om een politiek voor te staan, waarmede hij eigenlijk geen vrede had of kon hebben. Toen hij den eersten Juli zijne medeleden van het Secreet Besogne, die niet in 't geheim der afzonderlijke beraadslagingen waren, eensklaps overraste met zijn voorstel tot machtiging[3)] van Wassenaer en Gilles, kon hij zich niet ontveinzen, dat hij in lijnrechten strijd handelde met zijn verleden en met de politiek, door Slingelandt en Fagel voorgestaan. Hoe kon hij zich ververdedigen tegen de verwijten van den heftigen Willem Bentinck[4)], die hem wel niet zullen gespaard zijn.

Toen in de zitting van den 2den Juli het Secreet Besogne de onbepaalde volmacht van den vorigen dag niet had ingetrokken, maar tijdelijk beperkt, vroeg van der Heim in de vergadering van Holland verlof, om naar Spa te mogen gaan.

1) Hoe ontevreden Newcastle er over was, bewijst zijn brief aan den hertog van Cumberland, van 3 Juli, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I, 326.
2) Ni fallor, den 5en, zegt Willem van Haren.
3) Verg. het *Verslag van Willem van Haren aan de Staten van Friesland*. bij v. Vloten, *Leven en Werken van W. en O.Z. van Haren*, bladz. 172.
4) Bentinek schrijft aan den Prins van Oranje, in een niet gedateerden brief, maar zeker uit Juli: ‘vous anrez à prèsent compris parfaitement, Monseigneur, pourquoi j'ai témoigné être mécontent de la conduite du Pensionaire défunt, et j'en ai plus de raison que personne n'a jamais su. Il n'a pas en le courage et la résolution de soutenir jusqu'au bout le parti qu'il avait pris, et il a succombé sous le poids de l'opposition.’ *Koninklijk Huisarchief*.

Hij was ongesteld; zijn ziekte sproot voort, verklaarde de medische faculteit, ‘uyt te veel occupatie van de geesten, gepaard met te weinig exercitie van het lichaam.’ Een verblijf te Spa, gedurende vijf, zes weken zou herstelling geven.

Dat de Raadpensionaris van Holland op zulk een kritiek oogenblik verlof vroeg en verkreeg, baarde verwondering[1]. Maar 't bleek spoedig, dat de ziekte niet voorgewend was. Van der Heim keerde niet meer terug, hij bereikte zelfs Spa niet. Den 17 Juli overleed hij onverwachts en plotseling te 's Hertogenbosch. De stormen van den tijd hadden den zwakke neergeworpen.

Door de uitlegging, den tweeden Juli aan het besluit van den vorigen dag gegeven, en door Engelands toetreding tot onderhandelingen, was voor 't oogenblik de kans afgesneden, om bij afzonderlijken vrede het gevaar van Frankrijks inval te voorkomen. Al gaf Amsterdam zijn plan niet op, er hadden gebeurtenissen plaats, die de moeielijkheden zeer vermeerderden, en genegen maakten, om van een congres te vragen, wat men niet zelve had kunnen of durven tot stand brengen.

Toen de onderhandelingen met Frankrijk waren aangevangen, hadden de leden van het Secreet Besogne tot de Buitenlandsche zaken elkander op den eed, bij den aanvang hunner bediening gedaan, stipte geheimhouding opgelegd. Om de opvolging gemakkelijker en de schending moeielijker te maken, werd in de conferentiën nooit iets in geschrifte gebracht, dan de orders, aan de ministers buiten 's lands toe te zenden. Herhaaldelijk intusschen had de Raadpensionaris vergunning verzocht en verkregen, om aan de heeren van Holland een geheimverslag van den stand der zaken te doen. Aan de andere souvereine provinciën werd zorgvuldig alle mededeeling onthouden; zelfs toen de eerste voorslagen van Frankrijk waren ingekomen, waren zij wel naar Engeland, maar niet naar de staten der gewesten gezonden.[2]

Zoolang het denkbeeld van een generalen vrede heerschte,

1) Verg. Horace Walpole to Mr. Trevor, 2 Juli 1746, bij COXE, *Memoirs of Horace Walpole*, p. 301.

2) VAN HAREN, *Verslag van de Staten van Friesland*, 19 Juli 1746. t.a.p. bl. 170 sqq. Het is jammer, dat deze belangrijke brieven in een bloot literarische uitgave, als de werken der van Haren's, liggen verscholen, DE JONGE a.w. 129, 130.

schijnen de Gedeputeerden der provinciën geen bezwaar in de opgelegde geheimhouding te hebben gevonden. Doch toen meer en meer de partij domineerde, die op een separaten vrede drong, en vooral na het besluit van 1 Juli, veranderde de stemming. De ‘importantie van het geheim’ en de overweging, dat de commissie ‘niet bekleed was met de autoriteit, om afzonderlijk en buiten het geven van communicatie aan de H.H. Staten hare principalen, zaken van zoo groot een gewicht te behandelen,’ deed de gedeputeerden, inzonderheid der stadhouderlijke gewesten, besluiten de geheimhouding op te heffen. Zij achtten zich daartoe gerechtigd, op grond van de mededeelingen aan Holland geschied. De afgevaardigden van Friesland, Zeeland, Gelderland en Overijsel gaven van het gebeurde en het gevallen besluit aan de Staten zelven of aan de invloedrijkste leden bericht.

Wat verwacht kon worden, geschiedde. Met heftigheid kwamen de provinciën er tegen op, dat het Secreet Besogne, of liever eenige weinige leden zich aanmatigden voor de geheele Unie negotiatiën te voeren, zonder advies of consent der bondgenooten. In Overijssel werd den afgevaardigden ter generaliteit aangeschreven, alles wat nopens den vredehandel voorviel, aan een secreete commissie van Overijsselsche regeeringsleden over te schrijven. De heer van Rechteren werd daarop door Holland eenvoudig uit de secreete besognes gesloten. Een gelijk lot viel aan den gedeputeerde van Zeeland ten deel, toen zijn meesters ééne lijn met Overijssel trokken. Krachtig protesteerde Holland tegen de beoordeeling en de eischen der provinciën, en beriep zich op antecedenten, die de geheimhouding rechtvaardigden. De Staten-Generaal, waarin Holland's invloed boven dreef, keurde de handelwijze van 't Secreet Besogne goed, en verklaarde zich tegen de gewesten. De twist, door de ‘afspraak’ van 1 Juli in 't leven geroepen, duurde den geheelen winter voort, telkenmale opgewakkerd door de vrees, dat Holland eigenmachtig tot het teekenen van een afzonderlijken vrede komen zou. De strijd tusschen de regenten der geünieerde provinciën verzwakte de heerschende oligarchie, in haar worsteling met de Oranjepartij. Dat zij geheuld had met den vijand en de bondgenooten willen verlaten, was een der voornaamste beschuldigingen, die het volk in het voorjaar van 1747 tegen haar te wapen riep. De eigenmachtige houding

der Hollandsche regenten was een der hoofdredenen, waarom de aristocratie in de andere gewesten kalm het hoofd boog voor de volkseischen.

Doch in Augustus 1746 kon niemand dien loop van zaken voorzien. Engeland had zich bereid verklaard een minister te zenden, om op een neutrale plaats met de Franschen in onderhandeling te treden. Na eenige besprekingen werd Breda als plaats van samenkomst vastgesteld. De Republiek zou vertegenwoordigd worden door Wassenaer en door Gilles, die, tot loon voor de warmte, waarmede hij de Amsterdamsche politiek had omhelsd, tot opvolger van van der Heim als Raadpensionaris van Holland was gekozen. Frankrijk zond den markies de Puysieux, die met de tot dusver gevoerde onderhandelingen vertrouwd was. In Engeland had Newcastle, toen er het eerst van mogelijke onderhandelingen sprake was, aan Chesterfield gedacht, maar deze had de missie volstrekt en herhaald afgewezen[1]. Aan den gezant in den Haag, Trevor, die de vredelievende inzichten van Harrington en van zijn broeder Henry Pelham deelde, dacht hij natuurlijk niet. Die man was voor hem niet bruikbaar. De keus viel op John Montigu lord Sandwich, een jong mensch. Waarom hij gekozen werd, vertelde Henry Pelham aan Horace Walpole[2]. ‘De koning schijnt zeer met hem ingenomen. Waarom, is mij heel duidelijk. Hij houdt hem voor een man, die kaap Breton niet zal opgeven, wat de Franschen eischen: en zonder wat er geen kans op vrede is. Hij is een jong man, geheel onervaren in zaken: dit is een geschikt voorwendsel om hem geen beslissende instructie te geven, zoodat alles ad referendum wordt gelaten. Z.M. heeft het dan altijd in zijn macht, om neen te zeggen, wanneer het met zijn belang of zijn luim overeenkomt. Ik hoop, dat ik mij vergis, maar ik vrees, dat mijn voorgevoel goed zal blijken: er komt niets van den vrede[2].’

De schrijver dezer woorden, de broeder van Newcastle, was chancellor of the exchequier, en dus in naam hoofd van het kabinet. Maar zijn broeder verschoonde hem even weinig, als zijn

1) Newcastle to the lord Chancellor, 21 May 1745, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 489.
2) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 332. - Horace Walpole haalde evenzeer zijn schouders over Sandwich op. Zie zijn brief aan Yorke, bij COXE, *Memoirs of Horatio Walpole*, 325.
2) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 332. - Horace Walpole haalde evenzeer zijn schouders over Sandwich op. Zie zijn brief aan Yorke, bij COXE, *Memoirs of Horatio Walpole*, 325.

andere ambtgenooten, en gedroeg zich ook tegenover hem, als ware hij de eigenlijke premier. Henry Pelham zuchtte al even hard, als de anderen, onder den druk van Newcastle. Aanhoudende twisten en kibbelarijen kwamen voor, waarin de zachte en bescheiden Pelham gewoonlijk het onderspit dolf. Aan de toevallige omstandigheid, dat hij uit dezelfde vrouwenschoot was geboren, had hij het te danken, dat hij niet, als zoo veel anderen, sedert lang overboord was geworpen. Hij zelf was de man niet, om door een kloek besluit zich aan de afhankelijkheid te onttrekken en zijn post neer te leggen. Hij boog en volgde, zij het ook morrende en afkeurende.

Zijn lijdzaamheid werd menigmaal op zwaren proef gesteld. Terwijl hij met Harrington de noodzakelijkheid van den vrede erkende, zag hij lord Sandwich tot gevolmachtigde op het congres van Breda benoemd, met een bedoeling, die, naar hij zeide, niemand, der zake kundig, belust op die zending zou maken. Doch het zou nog erger worden.

In de laatste dagen van September vingen de samensprekingen te Breda aan. Frankrijk en de Republiek waren in de meening, dat zij alleen met Engeland zouden onderhandelen. De vrede zou gemakkelijker tot stand komen, wanneer zij met hun drieën het op de hoofdpunten eens waren geworden, dan wanneer men met de vaak uiteenloopende eischen en belangen ook van Spanje, Oostenrijk, Sardinië had te handelen. Doch aanstonds bleek het, dat men buiten Engeland had gerekend. Newcastle had reeds in Juni, zonder zich te bekommeren om de door Frankrijk geëischte geheimhouding, de vredesvoorslagen te Turin en te Weenen medegedeeld, en eischte nu toelating van ministers van Oostenrijk en Sardinië. Bij de bekende oorlogzuchtige stemming van Maria Theresia was het volkomen duidelijk, wat deze eisch beteekende. Het was een middel te meer, om aan het congres alle kans van slagen te ontnemen. Tot heftige tooneelen, bittere verwijten en groote verwarring leidde zij. Terwijl Frankrijk zich op hoogen toon beklaagde, misleid te zijn, en op bedriegelijke wijze door de Republiek naar Breda gelokt, verklaarde Engeland slechts tot het congres te zijn toegetreden, onder beding dat Oostenrijk en Sardinië zouden deelnemen. De heeren van de Republiek wisten van dat beding niets, en leiden de nota over, waarin Trevor in den Haag het besluit van zijn regeering van

den 20^{en} Juni had medegedeeld. Nu bleek het, dat de Engelsche gezant, hetzij uit eigen vredelievendheid hetzij om van der Heim genoegen te doen, de hem gegeven orders een weinig gewijzigd had medegedeeld. Vandaar de verkeerde opvatting der Staten, als rekende Engeland zich vrij tot een algemeenen vrede over te gaan, zonder dat gezanten van de bondgenooten op het congres waren toegelaten[1)].

Toen de vergissing aan 't licht was gekomen, stelde de Republiek voor, om aan den eisch van Engeland te voldoen. Maar de Puysieux weigerde het en verklaarde zonder nieuwe bevelen uit Parijs niet verder te kunnen gaan. Lord Sandwich, van zijn zijde, weigerde over andere punten in onderhandeling te treden, voordat het hoofdpunt, de toelating der bondgenooten, was afgedaan.

Zoo was, weinige weken na de eerste samenkomst, in het laatst van October, reeds het congres van Breda in zijn loop gestremd. Wat volgen zou, was gemakkelijk te voorzien. Hoe weinig vredelievend Oostenrijk gezind was, voor wiens toelating Engeland pleitte, bleek in deze zelfde dagen. De koerier, door de Puysieux naar Parijs gezonden, om nieuwe bevelen te vragen, werd bij Antwerpen door eenige Oostenrijksche huzaren van al zijn papieren beroofd en gevangen genomen, ondanks dat hij een pas vertoonde, die geteekend was door den Raadpensionaris Gilles, te Breda. ‘De Fransche gevolmachtigde is woedend - schreef Henry Pelham[2)] - en zweert, dat het een streek van ons is, en schreeuwt om schadevergoeding. De Heer weet, hoe dit eindigen zal: maar ik geloof niet, dat die geschiedenis te Breda lang duren zal.’

Lord Newcastle nam de dingen minder zwaar op, dan zijn

1) Deze zonderlinge geschiedenis van Trevor's onjuiste of onvolledige nota wordt verhaald in een brief van Beutinek aan den prins van Oranje, 24 Sept. 1746 bij BEER a.w. 93. Ik moet intusschen bekennen, dat de voorstelling, daar gegeven, niet door duidelijkheid uitmunt. Eén ding is echter zeker: de voorstelling van BEER bladz. 62, noot 4, is juist het tegenovergestelde van wat Bentinck verhaalt.
Verg. DE JONGE, 128. Hoe verbitterd d'Argenson was, ondanks al zijn welwillendheid voor de Republiek, blijkt uit zijn *Mémoires*, waar hij van de friponnerie van van der Heim spreekt. Hij meende, dat het een doorgestoken kaart van Holland met Engeland was.

2) To Mr. Walpole, 4 Oct. 1746. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 337.

ietwat zenuwachtige broeder. Bovendien, er was in den loop van zaken veel, dat hem aangenaam was. De misslag van Trevor was goud waard. Dat hij, na Sandwich's benoeming te Breda, niet gehandhaafd zou worden als minister in den Haag, hadden zijne vrienden reeds dadelijk[1)] begrepen. Maar nu was hij geheel onredbaar.

Hij zou echter niet alleen vallen.

Toen de vredesonderhandeling stokte, zette Newcastle zich, om alles voor een nieuwe campagne voor te bereiden. Hij ontwierp een plan, hoe groot het Engelsche leger zou zijn, hoe veel subsidiën Engeland zou betalen, enz. Hij deelde het aan den koning mede, die het dadelijk goedkeurde. Op diens last toonde hij het aan zijn broeder Thomas Pelham, aan zijn mede-secretaris, lord Harrington en aan den kanselier, lord Hardwicke. De laatste was het altijd met hem eens: de twee eersten waren vredelievend. Thomas Pelham morde wel, maar bukte toch voor zijn broeder. Harrington nam de nonchalante manier, waarop hij en de anderen ook nu wederom door Newcastle behandeld waren, kwalijk op, en toonde humeur. De stemming van passieve berusting, die een ambtgenoot van Newcastle voegde, was van hem geweken. Hij had een ontdekking gedaan, die daartoe meewerkte. Newcastle hield een geheime briefwisseling met Sandwich. De staatssecretaris van 't Noorden zag de ambtenaren, die van hem hun bevelen moesten ontvangen, in geheime correspondentie met zijn ambtgenoot. Hij was er bitter over ontstemd en toonde het. Toch meenden zijn ambtgenooten, dat hij, die zeer aan zijn post was gehecht, ook dit, als zoo veel meer, zou verdragen.

Misschien ware dit het geval geweest, indien hem de tijd ware gelaten om volkomen tot kalmte te komen. Maar hij liep in den val. Een paar dagen later moest hij bij George II zijn, om hem eenige stukken mede te deelen. Die kans meende hij te moeten waarnemen, om zich over zijn ambtgenoot te beklagen. Hij meende grond te hebben, sprak hij, om te gelooven, dat lord Sandwich, ofschoon tot zijn departement behoorende, in het geheim correspondeerde met den hertog van Newcastle. De koning hield noch van den klager, noch van

1) 'He is undone as a foreign minister', schrijft reeds 23 Aug. Henry Pelham aan Walpole, COXE, a.w., I. 334.

den aangeklaagde, maar sedert het gebeurde in Januari had hij den grootsten hekel aan Harrington. Daarbij kwam, dat hij in deze dagen last van aambeien had, wat zijn humeur, nooit zeer beminnelijk, niet verbeterde. ‘Welnu - duwde hij Harrington toe - welnu, waarom mag ik niet correspondeeren met mijn ministers buiten 's lands, door wiens kanaal ik verkies?’ Dit antwoord, waarbij George de verantwoordelijkheid van een particuliere correspondentie van Newcastle op zich nam, verbaasde Harrington; hij peilde onmiddellijk den grond en antwoordde: ‘Dus erkent U.M., dat het inderdaad waar is, wat ik nog slechts vermoedde?’ George zweeg: maar toen de minister hervatte: ‘Meent U.M. dat ik in dit geval u nog langer met eer dienen kan?’ gaf hij ten antwoord: ‘Neen, inderdaad, mylord, dat geloof ik niet.’

Harrington ging weg, zonder iets aan iemand te zeggen.

Toen Newcastle eenige oogenblikken later het kabinet binnentrad, vernam hij het gebeurde. Op zijn vraag, wie Harrington moest opvolgen? antwoordde de koning: ‘Dat moet, dunkt mij, lord Chesterfield zijn. Maar zal hij het aannemen?’ Newcastle verklaarde het niet te weten: eenigen tijd te voren was hij onwillig geweest. ‘Welnu, vraag hem,’ zei George.

Chesterfield was te Bath[1)], toen deze dingen voorvielen. Hij kwam naar Londen en nam de benoeming aan. Door den koning zelf gewenscht, schijnt hij gemeend te hebben, dat hij meer kans tot slagen had dan zijn voorganger. Natuurlijk kon hij niet dadelijk de ingeslagen richting wijzigen en moest hij berusten in veranderingen, die het onvermijdelijk gevolg van Harrington's aftreden waren. Trevor, de gezant in den Haag, die uit overmaat van vredelievenden ijver te ver was gegaan, werd teruggeroepen. Lord Sandwich volgde hem op.

In de Nederlanden werd het bericht van Chesterfield's optreden met groote blijdschap vernomen. Een brief[2)] van Wassenaer, uit Breda, sprak de vreugde in opgewonden termen uit. ‘J'ai vu avec la plus agréable surprise au bas des dépêches le

1) Dit blijkt uit de brieven van Pelham, bij COXE, I. 340. Daaruit volgt, dat het verhaal van Chesterfield, alsof hij toevallig, juist na de scène, in de antichambre was gekomen en daar tot zijn groote verbazing als secretaris van staat gefeliciteerd, niets is dan een verzinsel, om de tragikomoedie van Harrington's val tot een goed einde te brengen. *Diary of Marchmont*, 30 Aug. 1747.

2) Lettre du comte de Wassenaer, 20 Nov. 1746. - *Letters and Works*, V. 422.

nom de l'homme du monde, que je respecte, que j'admire, que j'estime, et permettez-moi de trancher le mot, que j'aime le plus, le nom de Chesterfield. Il m'a fallu quelques momens pour me reconnoître, et débrouiller la confusion des idées, que cet évènement à réveillées dans mon esprit. De quelque coté que j'envisage, je n'y trouve que des sujets de joie et de satisfaction pour tout bon patriote Anglois et Hollandois. Vous possédez, Mylord, l'estime et la confiance des uns et des autres. Que n'avons nous point à espérer pour le bien des deux nations, et pour celui de toute l'Europe!'

Niemand beter dan Chesterfield wist, hoe weinig hij vooreerst aan die opgewonden verwachtingen kon beantwoorden. De politieke gedragslijn, die Engeland te Breda volgde, was den gezant voorgeschreven, toen de nieuwe staatssecretaris zijn ambt aanvaardde, Het zoogenaamd congres leidde tot niets en mocht tot niets leiden. 'Ik heb nooit - had Pelham reeds den 25 Oct. geschreven[1] - ik heb nooit eenige goede vrucht van Breda gewacht, nooit, sinds lord Sandwich daarheen ging: niet uit vooroordeel tegen hem of omdat ik zijn bekwaamheid gering schat, maar omdat ik wist, dat hij er heen ging met het plan, zich aangenaam te maken bij hen, die hem zonden. En hun bedoeling was meer, om het hof van Weenen te overtuigen, dat zij niets zonder zijn medeweten en toestemming zouden doen, dan Holland tevreden te stellen, door werkelijk en bona fide er naar te streven, om aan dezen drukkenden, ongelijken en nutteloozen oorlog door een eervollen en betamelijken vrede een einde te maken.' Chesterfield oordeelde evenzoo. 'Ik geloof niet - antwoordde hij aan een fransche correspondente - dat de gevolmachtigden te Breda zullen slagen om ons den vrede te schenken. Gij zult ons dwingen om de onderhandelingen toe te vertrouwen aan 140.000 gevolmachtigden in Vlaanderen, en aan 60.000 anderen in Provence. Ik twijfel er volstrekt niet aan, of gij zult hun een gelijk getal van ministers te gemoet zenden, die gij even knap denkt als wij de onzen. Ik denk, dat het resultaat van hun samenkomst belangrijker en beslissender zal zijn, dan dat van de conferentiën te Breda[2].'

1) To Mr. Walpole, 25 Oct. 1746. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 338.
2) A Madame la Marquise de Monconseil 2 Dec. 1746. - *Letters and Works*, V. 186.

De eisch, door Engeland gedaan, dat vertegenwoordigers van de koningin van Hongarije en van den koning van Sardinië zouden worden toegelaten, was de eerste belemmering voor alle vruchtbare werkzaamheid te Breda geweest. Hij bleef het al de maanden, dat het congres te zamen was. De Fransche gezant de Puysieux bleef hardnekkig weigeren, waarschijnlijk met meer hardnekkigheid dan d'Argenson wenschte, die hem uitdrukkelijk had voorgeschreven, wel vol te houden, maar in geen geval het congres onverrichter zake te laten uiteen gaan[1]. Engeland bleef even hardnekkig vorderen. De Republiek, die voortdurend zocht te bemiddelen en snakte naar vrede, zag al haar pogingen falen. Na een paar maanden nutteloos samenspreken, besloot men de hoven van Turin en Weenen te verzoeken, dat zij er genoegen in zouden nemen, niet vertegenwoordigd te worden: men zou hun ministers trouw op de hoogte houden. Beiden wezen natuurlijk den voorslag af, als in strijd met hun eer. Later schenen zij echter minder ongenegen te berusten in eene uitsluiting, die hun waardigheid hen verbood goed te keuren.

In Januari 1747 had er te Parijs een ministerieele verandering plaats, die niet zonder invloed op de vredesonderhandelingen bleef. D'Argenson, *la bête* - zoo als hij om zijn gebrekkige hoofsche vormen geheeten werd - had steeds het denkbeeld van verzoening met de Republiek voorgestaan en de Hollanders verdedigd tegen het verwijt, dat al hunne onderhandelingen slechts ten doel hadden, om Frankrijk om den tuin te leiden. De invloed van Madame de Pompadour en van de hofkliek, die haar steunde, bracht hem ten val. De Puysieux[2], die te Breda onderhandelde, dankte aan de gunst der koninklijke bijzit het ministerie, dat hij als haar gewillig werktuig zou innemen. Hij haastte zich niet om een opvolger op het congres te benoemen, zoodat er een paar maanden voorbij gingen, zonder dat Frankrijk vertegenwoordigd was. Om de verwarring nog te vermeerderen, zond Spanje een minister, die

1) *Mémoires d Argenson*, IV.
2) d'Argenson, die de bereidwilligheid van de Puysieux om mede te werken tot zijn val en hem op te volgen als verraad en zwarten ondank beschouwde, heeft hem daarvoor met eenige geeselslagen afgestraft. Zie zijn *Mémoires*, IV. Verg. de *Mémoires du Cardinal de Bernis* en het *Journal de Barbier* passim. Beide oordeelen natuurlijk gunstiger dan d'Argenson, maar erkennen, dat hij niets meer dan een hoveling en een middelmatigheid was.

toegang eischte, op grond, dat het nooit Frankrijk had gemachtigd, om voor hen te handelen.

In dezen stand van zaken was er voor Chesterfield's vredelievende plannen weinig kans tot slagen. Hoe onwillig ook, hij moest de lijn volgen, die voorgeschreven was, toen hij optrad. Even weinig als Newcastle de zelfstandigheid van zijn voorganger had verschoond, verschoonde hij de zijne. Ook Chesterfield moest zich veel laten welgevallen van den invloedrijken minister, die door den koning gesteund werd; veel, wat hij, evenzeer als Harrington, inbreuken op zijn terrein achtte. Newcastle leidde de buitenlandsche zaken, zonder, des noods tegen hem. Niet het minst griefde en verbitterde 't hem, dat de geheime correspondentie tusschen Newcastle en Sandwich werd voortgezet. Heftig verweet hij later openlijk den jongen ambassadeur, dat hij, die vroeger met hem, Chesterfield, een tegenstander van den oorlog was geweest, en met meer warmte en in forscher termen dan eenig ander pair de oorlogzuchtige politiek had bestreden, thans uit niets dan ambitie van gevoelen was veranderd; ‘geen beginselen hechtten, geen vriendschapsbond, geen gevoel van dankbaarheid bedwong dien man[1]’, verklaarde Chesterfield.

In het najaar van 1746 werden, ten gevolge van Newcastle's plannen voor den volgenden veldtocht, nieuwe conventiën met de bondgenooten ontworpen en gesloten. Chesterfield, hoe onwillig ook, moest bewilligen in maatregelen, die onverzoenlijk met zijn plannen streden. Maar hij had den troost, verzekert hij, dat hem de stellige toezegging werd gegeven, dat dit de laatste poging zou zijn, die aangewend werd. Slaagde men er ditmaal niet in om Frankrijk uit de Nederlanden terug te werpen, dan zou Engeland niet langer den vrede tegenhouden. Een leger van 140,000 man zou door Engeland, de Republiek en Maria Theresia worden bijeengebracht. De hertog van Cumberland, de zoon des konings, wien de overwinning van Culloden eenigen roem had geschonken, vertrok naar de Nederlanden, om weder het opperbevel te aanvaarden. Met de stoutste verwachtingen werd de nieuwe veldtocht te gemoet gezien.[2]

1) *An apology for a late resignation.* Letters and Works, V. 73.
2) Lord Sandwich was bij de vorming van het coalitie-ministerie lord of the Admiralty geworden. Zie de lijst in de *Letters of Horace Walpole*, I. 334.

Bitter was de teleurstelling. Het leger der verbonden mogendheden was het eerst in 't veld, maar niet in staat krachtig te handelen. Tweedracht verlamde hen. Noch de troepen van Engeland, noch die van de Republiek en van Maria Theresia waren behoorlijk toegerust.' Zoo belachelijk zuinig - schreef Chesterfield - waren de gesloten legercontracten, en zoo karig waren de magazijnen voorzien, dat dit leger, dat in April sterk genoeg heette om offensief te werk te gaan, niet in staat was iets te doen, voordat het te laat was'. Een flauwe beweging, die Cumberland tegen Antwerpen maakte, werd door den maarschalk van Saksen niet van genoeg belang gerekend, om er zich over te verontrusten. 'Als mijn tegenstander zijn leger voldoende verzwakt heeft - zoo had hij gezegd, naar men in Engeland vertelde - zal ik hem leeren, dat het de eerste plicht van een generaal is, voor het behoud van zijn troepen te zorgen.' Hij hield eerlang woord.

Den 17^{den} April 1747 ontvingen de Staten-Generaal een kennisgeving van den Franschen gezant, dat Z.M. zich verplicht zag zijn troepen op het grondgebied der Republiek te zenden, om de schadelijke gevolgen van de bescherming te voorkomen, die zij aan de troepen van Oostenrijk en Engeland verleenden. Bijkans terzelfder stonde rukten de Fransche troepen Staats-Vlaanderen binnen. De regenten-aristocratie, even onmachtig om oorlog te voeren als om vrede te sluiten, werd door het volk van de kussens geworpen. Als steeds, wanneer het vaderland in gevaar was, richtte de natie zich tot een Prins van Oranje, om van hem redding uit den nood te vragen.

De verheffing van Willem IV, den schoonzoon van koning George, scheen een krachtige en energieke hernieuwing van den oorlog te waarborgen. Van hem, jong en populair, die steeds onverholen zijn gestrenge afkeuring over de krachtelooze houding van den Staat had uitgesproken, was de hoogste krachtsinspanning te verwachten. Hij zou de Republiek willen redden en zich zelven met roem overladen, gelijk Willem III na 1672. Geen vredelievende politiek, maar een oorlogzuchtige zou hij voorstaan.

Het is te begrijpen, dat Chesterfield, met dit uitzicht voor oogen, de verheffing van Willem IV met weinig ingenomenheid begroette. Hij kende beter dan eenig ander Engelsch minister,

de innerlijke holheid en zwakheid der Republiek, en had de gelegenheid gehad ook den Prins van Oranje nader en beter te leeren kennen. Hij kon niet wenschen, ook indien hij het geloofde, dat Willem IV de man zou zijn om leven in de oude doodsbeenderen te wekken[1].

In deze dagen - Mei 1747 - behaalde hij een kleine overwinning op zijn ambtgenoot, die voor hem groote waarde had. Met behulp van Pelham, wist hij te bewerken, dat een zijner meest vertrouwde vrienden tot resident in den Haag werd benoemd. Het was Salomon Dayrolles, de neef van den ouden James Dayrolles, wien hij in 1728 in den Haag in gelijke betrekking had aangetroffen. Met dezen Salomon was hij zeer intiem geworden: hij had hem indertijd mede naar Ierland genomen, en hem daar aan zijn hof als ceremoniemeester gebruikt[2]. Dayrolles was een zeer vertrouwd man, wien hij ook in zijn partikuliere zaken, de opvoeding van zijn zoon, raadpleegde. Geschikter persoon, om in den Haag een oog in 't zeil te houden, kon hij moeilijk vinden. Dayrolles had nog van vroeger verschillende relatiën, die hem thans dienen konden. Met den graaf van Welderen in Gelderland was hij bevriend. De heer van Kruiningen, ofschoon hij eerlang na den dood zijner vrouw zich meer en meer isoleerde, ontving hem. Inzonderheid met John Duncan, een van 's Prinsen raden, die indertijd de huwelijksvoorwaarden van Willem en Anne te Londen had opgemaakt, wenschte Chesterfield, dat hij op vertrouwelijken voet zou zijn. Maar Duncans plaats aan het hof was niet meer de oude. Sedert Willem Bentinck het vertrouwen van Willem genoot, was Duncan op den achtergrond geschoven. De prinses hield niet van hem en Bentinck evenmin. Hij werd niet meer geraadpleegd, maar gewantrouwd. Hij voelde, dat zijn positie wankelbaar was, en wilde zijn vijanden geen voet geven, door een vertrouwelijk verkeer met

1) Bentinck schreef later aan den Prins van Oranje, dat Chesterfield zoo ontsteld was over Willem's verheffing, dat hij het maar niet wilde gelooven. Dit is natuurlijk een verzinsel van Newcastle. Chesterfield was zijn gesprekken met Slingelandt volstrekt niet vergeten. Daarop juist steunde zijn ongunstige beoordeeling van de Republiek. Zie Bentinck's brief aan den Prins, 14 Aug. 1747, bij BEER a.w. 96.

2) Dr. Maty, I. 175, 326. - *Letters and Works*, III. 198. Verg. de *Letters of Horace Walpole*, II. 84.

Dayrolles, den vriend en beschermeling van Chesterfield. Hij stelde daarom aan den resident de voorwaarde, dat zij elkander slechts à la Nicodème d.i. des nachts zouden bezoeken, en dat in de briefwisseling tusschen Dayrolles en Chesterfield van hem slechts als van *l'ami* sprake zou zijn, maar nooit zijn naam worden genoemd. Eenige weken later gaf hij om het gevaar, waarin de briefwisseling hem storten kon, ze geheel op. 'De post was niet te vertrouwen - zei hij - de brieven werden geopend. Gedurende vele jaren was dit in Holland niet geschied, maar men had het onlangs weer aangevangen'[1]. 'Zeg onzen vriend - antwoordde Chesterfield - dat, als hij zoo beloerd wordt, ik stellig wil, dat hij mij een tijdlang niet schrijft. Preek hem, namens mij, om maar geduld te hebben: zijn beurt zal wel weer eens komen. Als hij een kanaal had, om op de prinses te werken, dat zou, geloof ik, het zekerst zijn. Voor u beiden intusschen is het het best, om elkander zoo weinig mogelijk te zien, tenzij dan in het grootst geheim.'

Politieken invloed door Dayrolles uit te oefenen, zocht Chesterfield niet, schoon hij de gelegenheid niet versmaadde, om ook door zijn tusschenkomst den Prins gunstig voor zich te stemmen. In de omgeving van Willem IV was men aanvankelijk in de meening, dat Newcastle en Chesterfield ééne lijn trokken: 'tous deux sont dans le même système que le Roi - schreef Bentinck nog in December 1746; en hij voegde er bij - il est connu à V.A.S. comment Mylord Chesterfield a pensé sur votre sujet. Il pense encore de même: Mylord Sandwich est l'homme de mylord Chesterfield et ce serait ici le dernier point sur lequel il se departerait de Chesterfield.' Men ziet, Bentinck was niet volkomen op de hoogte. Het duurde intusschen niet lang, of hij was beter ingelicht. Want ook met hem was Newcastle in correspondentie. Chesterfield vermoedde het, nog voordat hij het zeker wist. Des te meer moest hij het op prijs stellen, wanneer hij in de gelegenheid was den Prins te overtuigen, dat hij volstrekt niet de bittere vijand was, zoo als Newcastle

1) *Letters and Works*, III, 201, 213.
Dat *onlangs* was echter zeer rekbaar, want reeds in Maart 1746 waarschuwt Bentinck herhaaldelijk den prins van Oranje, dat de post niet te vertrouwen is. 'On ne pent absolument se fier à la poste. Car les lettres passent par les mains des Dedels et des Assendelft, dont on connait les relations.'

c.s. hem teekenden. Indien zijn vredelievendheid kans zou hebben om te zegevieren, moest zij niet op persoonlijken wrok afstuiten bij den man, in wiens handen de leiding der buitenlandsche aangelegenheden der Republiek berustte. In de Junimaand was er sprake van, dat de zeemogendheden 30.000 Russen in soldij zouden nemen. De Prins van Oranje scheef er herhaaldelijk aan Chesterfield over, die er zeer voor was, omdat hij meende dat het uitzicht op deze nieuwe vijanden Frankrijk vredelievender zou maken. Maar Newcastle wist het besluit te verschuiven tot het najaar, om inmiddels den loop der gebeurtenissen eens af te wachten. Chesterfield begreep, dat dit uitstel de kansen op een nieuwen veldtocht vermeerderde, en was er zeer ontevreden over. Op zijn verzoek liet de resident Dayrolles aan Willem IV een confidentieelen brief lezen, waarin hij onverholen zijn gevoelen uitsprak.

De inlichtingen, die Dayrolles hem van tijd tot tijd zond, versterkten Chesterfield in zijn beschouwing van den staat van zaken. De generaal Ligonier, een Franschman, die de Engelsche kavallerie kommandeerde, had aan den resident het een en ander over de Fransche troepen, hun sterkte en inrichting, verteld. ‘Er blijkt uit - antwoordde Chesterfield - dat de Franschen werkelijk de overmacht hebben, die ik vreesde: ik zie de zaken in Vlaanderen donker in, want ik kan niet gelooven, dat de Maarschalk van Saksen den koning in het leger zal hebben gebracht om parades bij te wonen: hij moet tegenwoordig zijn bij den een of anderen aanslag, waarbij de Maarschalk rekent dat kans van slagen is’[1)].

De edele Lord had goed geraden. Weinige dagen later zette de Fransche Maarschalk zich in beweging en voerde zijn leger naar Maastricht. De geallieerde troepen, die onder Cumberland tot dusver weifelend en onzeker, wat te doen, de bewegingen van den vijand hadden afgewacht, haastten zich hem te voorkomen en de bedreigde stad te dekken. Zij slaagden, maar raakten diensvolgens met den vijand handgemeen. Den 2^{en} Juli werd het Engelsche leger, waarop voornamelijk de aanval en verdediging aankwam, bij Lafeld geslagen: de Oostenrijkers waren, zoo als Lodewijk XV naar Parijs schreef, ‘wel-

1) *To Salomon Dayrolles*, 9 Juni 1747. - *Letters and Works*, III. 202. - Zie over Ligonier o.a. de *Memoirs van Walpole*, passim.

willende toeschouwers' geweest: en de Nederlandsche troepen hadden of niet aan den strijd deel genomen, of waren gevlucht. Oneenigheid onder de generaals, jaloezij op Waldeck, ongeschikt slagterrein werden onder meer als de oorzaken van den ongelukkigen uitslag opgegeven. Doch wat de ware oorzaken ook waren, de gevolgen dreigden ernstig te zijn. Tien dagen later sloegen de Franschen het beleg voor Bergen op Zoom.

Groot was de indruk van dezen nieuwen tegenspoed. De herstelling van het Stadhouderschap bleek de troepen der Republiek met geen nieuwen en beteren geest bezield te hebben: zij streden al even slecht als vroeger. De oneenigheid was evenmin verminderd. De bondgenooten lieten bij voortduring alles op Engeland aankomen. 'Geef de Oostenrijkers alles wat ge verkiest - oordeelde Chesterfield - zij zullen altijd in gebreke zijn. De Hollanders mogen zulke krachtige resolutiën nemen, als zij willen, zij hebben de middelen niet, geloof ik, om ze uit te voeren. Ook onze hulpmiddelen schieten te kort, en onze bekwaamheid nog meer. Nous ne sommes pas montés sur le ton de conquête'[1]. Zoo oordeelde hij, zoo oordeelden velen met hem. Ook in het Engelsche ministerie namen de stemmen toe, die op vrede drongen. Pelham, die meer en meer zich van de gevoelens van zijn broeder verwijderde, stond geheel op Chesterfield's zijde: 'Wij vechten en wij betalen, dat is de waarheid, maar wij worden geslagen en zullen bankroet gaan. Vijf campagnes hebben wij achter den rug, die wij verloren hebben. Verleden jaar hadden wij een beteren vrede kunnen bekomen dan nu: en nu kunnen wij nog een gunstiger krijgen, dan in 't volgende jaar het geval zal zijn'[2]. Zelfs de kanselier Hardwicke, die gewoonlijk Newcastle blind volgde en zich tot zijn wolzak bepaalde, zag in, dat de toestand onhoudbaar werd. Men zette den krijg maar voort, zonder de krachtsinspanning, die alleen tot een goed einde kon voeren. 'Wat bij mij het meest afdoet, is dit - schreef hij aan Newcastle zelven[3] - ik zie niet, dat wij de middelen hebben, óf om den oorlog voort te zetten óf om onze positie te verbeteren. Ik wanhoop er aan, om een beter plan de campagne te

1) To S. Dairolles. - *Letters and Works*, III. 112.
2) To Hor. Walpole, 30 Juli 1747. - COXE, *Memoirs of Horace Walpole*, p. 327 sqq.
3) 26 Juli 1747, bij COXE, *Memoir of Henry Pelham*, I. 367.

hebben, dan wij nu hadden; vroeger den veldtocht aan te vangen, of meer troepen bijeen te brengen. Ja, eigenlijk gezegd, ik kan niet gelooven, dat wij ooit weer zulk een groot leger zullen hebben.' Zoo spraken en dachten de meeste, ja alle leden van het kabinet. Maar Newcastle liet hen praten. De koning wilde er niet van hooren, en Cumberland steunde met al zijn invloed den oorlog.

Eén oogenblik scheen het, dat de laatste wankelde, en uit persoonlijke overwegingen geneigd was tot vrede mede te werken.

In den slag bij Lafeld was de generaal Ligonier gevangen genomen. Door Lodewijk XV nog op het slagveld ontvangen, had deze hem eenige woorden toegesproken, waaruit zijn wensch naar vrede sprak. De Maarschalk van Saksen verzekerde hem, dat de koning en het Fransche ministerie zeer naar het einde van den krijg verlangden. Hij opperde zelfs het denkbeeld, of het niet mogelijk was, dat hij en Cumberland, de twee opperbevelhebbers, aan het hoofd van hun legers den vrede zouden bemiddelen. Er volgde een briefwisseling, waarbij de Maarschalk namens zijn regeering eenige voorslagen deed, die tot punt van uitgang konden dienen.

De hertog van Cumberland, hoe oorlogzuchtig ook, voelde zich verlokt door het grootsche uitzicht, dat het voorstel van den Maarschalk opende. Aan zijn militaire lauweren die van den diplomaat toe te voegen, lachte hem aan. Ook George II scheen niet ongezind, den wensch van zijn lievelingszoon te vervullen.

Maar het ministerie oordeelde anders.

Toen de hertog van Cumberland nog een kleine jongen was, was hij eens stout geweest. Zijn moeder - koningin Caroline - had hem naar zijn kamer gezonden. Toen hij terugkwam, vroeg zij wat hij gedaan had. 'Ik heb gelezen' was het antwoord. - 'En wat hebt gij gelezen?' - 'In den Bijbel,' zei de knaap. - 'En wat hebt gij in den Bijbel gelezen?' - 'Ik heb gelezen, dat Jezus tot Maria zei: vrouw, wat hebt gij met *mij* te doen[1)].'

Deze veelbelovende bengel was een man geworden. De vraag, die hij als kind had gedaan, bracht hij als man nog dikwijls in toepassing: wat had men met hem te doen? Een heftig en

1) *Reminiscences of Horace Walpole*.

driftig karakter, lag hij spoedig met ieder overhoop. Die zekere soort van eerlijkheid, die over ruwe drift een eigenaardig vernis werpt, kwam ook hem wel ten goede, maar zij kon toch niet beletten, dat ‘de slager van Culloden,’ zooals hij om de wreede reactie, die de onderdrukking van den Jacobietischen opstand in Schotland vergezelde, genoemd werd, nooit eigenlijk populair werd. En nog minder kon zij hem bewaren voor zoo menige moeielijkheid, als het gevolg van zijn onstuimigheid was.

Ook met zijn zwager, den stadhouder der Republiek, was hij spoedig in twist geraakt, en men zeide, dat hun tweedracht zeer ongunstigen invloed op de militaire zaken had. Willem IV had niet, dan een paar malen als volontair, een campagne bijgewoond, maar hij achtte zich niettemin volkomen op de hoogte en bevoegd tot oordeelen, wat, ook indien hij het was, door Cumberland, die reeds aan zoo vele veldtochten had deelgenomen, natuurlijk niet werd toegegeven. Dat men een veldslag waagde, had Willem afgekeurd: de ongunstige uitslag van dien bij Lafeld versterkte hem slechts in zijn meening. ‘Je crois qu'on s'apercevra trop tard qu'on aurait mieux fait de suivre mon avis qui était de rester dans notre poste avantageux et de renforcer la garnison de Maestrigt’, schreef hij aan zijn moeder[1]. Uit den aard der zake had dit hun verhouding niet verbeterd. ‘Onze twee jonge helden kunnen het slecht samen vinden: de een is openhartig, oprecht, onverschrokken, misschien wat te haastig: de ander is aanmatigend, pedant, betoogend en koppig’, zei Pelham[2]. Al schonk de minister het leeuwendeel van deugden aan den zoon zijns konings, hij kon moeilijk medewerken om hem een diplomatieke missie toe te vertrouwen. Noch het haastig karakter van Cumberland, noch diens verhouding tot den stadhouder der Republiek maakte het voorzichtig, hem met de leiding van vredesonderhandelingen te belasten. In dit opzicht waren alle ministers het eens. Cumberland werd als diplomaat zachtkens ter zijde geschoven, en Newcastle kon dus bij voortduring op zijn steun bij zijn vader rekenen, die over alle dingen verstandig kon spreken, zoo als Pelham eens schreef, behalve over den vrede. Naast Cumberland, zoo het hette,

1) Willem IV aan Marie Lonise, 4 Juli 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) To Mr. Walpole, 14 Aug. 1747. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 372.

maar in waarheid in zijn plaats, werd lord Sandwich aangewezen, om met den Franschen minister de Puysieux te spreken. In September zou hun samenkomst te Luik plaats hebben.

Sommige leden van het Engelsche kabinet waren zeer tevreden. Zij en met name Pelham meenden, dat Newcastle eindelijk tot hun gevoelen begon te naderen en minder onwillig werd, om tot den vrede mede te werken. Maar het zou hun spoedig blijken, hoe schromelijk zij zich vergisten. Newcastle, ofschoon hij niet rechtstreeks en openlijk de onderhandeling tegenwerkte, nam indirect zijn maatregelen, om het slagen te voorkomen[1]. Hij gaf de keizerin, den koning van Sardinië en den stadhouder der Republiek er kennis van, overtuigd dat hun geringe neiging tot vrede hem zou steunen, om den koning in zijn eigen meening en tegen den aandrang van Chesterfield en Pelham te sterken. De berekening slaagde; zoowel de keizerin als de koning van Sardinië verklaarden zich tegen den vrede: maar bovenal Holland.

In de Nederlandsche Republiek werd het bericht met oprechten schrik en ergernis ontvangen. De ‘nieuwe bondgenooten,’ zoo als de nu heerschende partij zich noemde, waren door den jongsten tegenspoed volstrekt niet ontmoedigd, maar krijgslustiger dan ooit. De prinsvan Oranje werkte onvermoeid, en gunde zich rust noch lust, om alles voor een krachtiger krijgvoering voor te bereiden.’ Sedert de Franschen voor Bergen op Zoom zijn, heb ik geen minuut voor mij zelf’, schreef Willem IV. ‘Zelfs heb ik Zondag en Woensdag niet naar de kerk kunnen gaan’[2]. Bergen op Zoom hield hem voortdurend bezig. ‘Bien que je n'y sois pas de corps, à mon regret, je ne laisse pas d'y travailler d'esprit et de la plume continuellement.’ - ‘Het zijn fatiguante dagen: vooral van daag - schreef hij den 5 Aug. - van morgen om zeven uur kwam reeds een courier: dadelijk daarop had ik geheim militair besogne. Acht of negen depêches heb ik van daag zelf geschreven. Niet voor tien uur kon ik eten. En toen kwam, om mij op te frisschen, de Raadpensionaris over finantiën spreken. Daarbij audienties en tot half vier in de vergadering van de Staten van Holiand, où l'on a conclu l'armement des sujets et la levée de dix-mille waertgelders’[2].

1) *Diary of lord Marchmont*, 3 Sept. 1747.
2) Aan Marie Louise, 15 Juli, 5 Aug. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) Aan Marie Louise, 15 Juli, 5 Aug. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.

Zoo was het eigenlijk alle dagen. ‘Cette semaine - vertelde de Prins aan zijne moeder, een paar dagen later - j'ai été trois jours de suite que je ne suis revenu des Etats d'Hollande pour diner qu'un quart avant cinq heures, mais c'était à cause que nous avons travaillé à un projet de finances à rendre général sur toute l'Union et qui pourra produire une trentaine ou quarantaine de millions qui pourront tous servir pour une campagne prochaine, si les Français ne nous veulent pas accorder des conditions favorables et aequitables.’

Te midden van al die toebereidselen, om manschappen en geld te vinden, ten einde den krijg voort te zetten, kwam het bericht van Engeland, dat men zou gaan onderhandelen. De Oranjepartij, die ter nauwernood de teugels van 't bestuur in handen had, kon niet zonder schrik aan een vrede denken, die haar beletten zou ten minste eenigermate aan de hooge verwachtingen te voldoen, die zij had opgewekt. Wat zou er van haar invloed worden, indien zij onmiddellijk gedwongen werd te doen, wat aan de gevallen partij tot verwijt was gerekend? Dat Engeland, en niet de Republiek als tot dusverre, den draad der onderhandelingen in handen had, was al even weinig geschikt, om haar gunstig te stemmen. Welk een wapen voor de overwonnen partij, dat de eerste vrucht der zoo hoog geroemde revolutie deze was, dat Engeland en niet meer de Republiek met Frankrijk onderhandelde?

‘De Prins van Oranje protesteert zeer heftig tegen de negotiatie - meldde Pelham den 30sten Juli aan zijn vriend Walpole[1)]; - hij heeft een heel boekdeel met pedante redeneeringen er tegen geschreven.’

Lord Sandwich, die een week of vier te Londen had doorgebracht, juist in de dagen, dat over de onderhandeling met Frankrijk werd beraadslaagd, kwam in de eerste dagen van Augustus in den Haag terug. Volkomen op de hoogte van den stand der partijen in den ministerraad, en geheel door Newcastle gewonnen, die hem het uitzicht had geopend, om Chesterfield op te volgen, wat de couranten reeds hadden publiek gemaakt, was hij volkomen in staat, om èn gerust te stellen èn goeden raad te geven. Het gevolg was, dat tot de zending van Willem Bentinck naar Londen werd besloten.

1) COXE, *Memoris of Henry Pelham*, I. 369.

De trouwe en opgewonden aanhanger van het Oranjehuis vond den toestand, zooals hij verwachtte. Er was een krachtige partij voor den vrede, waarvan Chesterfield de ziel was. Pelham vond hij vreesachtig en vol bezwaren, terugschrikkende voor de groote oorlogskosten; hij was door Chesterfield tegen de Republiek ingenomen[1]. De staatssecretaris zelf was overrijk in bedenkingen en tegenwerpingen. ‘Spot is zijn liefste wapen en hij weet er zich goed van te bedienen[2] - schreef Bentinck aan den prins. - Al had ik niets anders gedaan, dan aan de rest van het ministerie de argumenten aan te geven, om hem te antwoorden, dan nog zou ik meenen, dat ik mijn tijd goed besteed heb.’

Het was voornamelijk met de beide staatssecretarissen en met Pelham, den premier in naam, dat Bentinck te handelen had.

Menig warm woord viel er in die samenkomsten. ‘Ik bemoei mij weinig met de dingen: ik voer de orders uit, die ik krijg, en geef zelfs geen raad. Dat zij, die ons in de verlelegenheid hebben gebracht, er ons uit helpen, zoo zij kunnen. Op deze wijze win ik iederen dag aan invloed,’ had Chesterfield eenige weken te voren[3] aan Dayrolles geschreven. Dit mag vroeger en later zijn houding zijn geweest, tijdens Bentincks bezoek was hij minder passief. Diens brieven bewijzen het. Trouwens scherpe personen verbeelden zich wel eens meer, dat zij niets zeggen, als zij het meest snijdend zijn. De houding van Newcastle, die voortdurend het air aannam te aarzelen, niet te weten, wat hij wilde, zoodat zelfs zijn eigen broeder dupe van hem werd; en de toon, dien Bentinck aansloeg, waren wel geschikt om iemand uit te lokken, die de kunst van zelfbeheersching wel zeer bewonderde, maar nooit getoond had te beoefenen.

Het doel van Bentinck was zeer eenvoudig. Hij kwam, om te beletten dat de vredesonderhandelingen, zoo hij ze al niet meer voorkomen kon, tot iets zouden leiden. Daarom zocht hij Engeland tot nieuwe krijgstoerustingen te bewegen, door namens de Republiek gouden bergen van medewerking en hulp te beloven. Chesterfield weerstond hem krachtig, en sprak al zijn

1) Bentinck aan den Prins van Oranje, 14 Aug. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) Uitgelaten bij BEER, a.w. 96, sqq.
3)) *Letters and Works*, III, 211.

groote beloften tegen. ‘De hulpmiddelen van de Republiek zijn uitgeput; zij kan zelfs nu den krijg niet meer voortzetten, nog veel minder een volgend jaar. Als Bergen op Zoom zal gevallen zijn, dan kan noch de stadhouder noch zijn vrienden tegenhouden, dat zij hollende een vrede sluit. De denkbeelden van den Prins zijn heel mooi, maar onpractisch en gelden niet meer in dezen tijd; het is don Quichotterie te meenen, dat alles te herwinnen is. Er blijft niets anders over, dan zoo goed mogelijk vrede te sluiten; anders zullen wij er later een moeten aannemen, die veel ongunstiger is[1].’ Bentinck wilde er niets van hooren, en ontkende alles. ‘Geld? wij zullen het hebben; wij zullen eerstdaags een zware kapitaalbelasting heffen; en de staat zal de posterijen zelve gaan besturen. Dat zal ons vele millioenen ponden sterling opbrengen. Bergen op Zoom? men behoeft niet ongerust te zijn[2]. In 't ergste geval, als wij het verliezen, dan zullen wij het leger terugtrekken op het eiland van Tholen, en ons door de rivier en door inundatiën verdedigen, tot de hertog van Cumberland ons te hulp komt’[3]. Ook de oneenigheid tusschen den stadhouder en zijn zwager sprak hij stellig tegen[4]. Meer bezwaar had het in, op andere punten Chesterfield en de zijnen tevreden te stellen. ‘De prins van Oranje was zoo zwak, dat hij zijn aanhangers, personen, die warm tot zijn verheffing hadden bijgedragen, liet vervolgen door zijn vijanden in de Republiek.’ Eigenlijk was Bentinck het geheel eens met hen, die deze aanmerking maakten; maar om de gevolgtrekking, die zij over de geringheid van 's Prinsen invloed er uit zouden trekken, verdedigde hij zijn meester met veel vuur en warmte[5]. ‘Zwak?’ riep Bentinck uit, ‘volstrekt niet, dat is nu juist ware politieke wijsheid. De geest van het volk is zoo gematigd; de prins wil zich niet van zijn volle gezag bedienen; hij gaat langzaam, maar zeker zijn weg, en bereikt

1) Bentinck aan den prins van Oranje, 14/25 Aug. 1747, bij BEER a.w. p. 97. Het is zeer te betrenren, dat BEER de brieven van Bentinck zoo onvolledig heeft medegedeeld.
2) In het gedeelte van den brief van 14/25 Aug., door BEER ter zijde gelaten, zegt hij, dat vooral de kanselier zeer ongerust Was over Bergen op Zoom, maar dat hij hem gerustgesteld had.
3) Mr. Pelham to Mr. Walpole, 14 Aug. 1747. - COXE.
4) Dit schrijft hij aan den Prins, maar hij schijnt tegenover Pelham minder beslist zich uitgelaten te hebben. Trouwens men had inlichtingen ook van andere zijde. Zie diens brief van 14 Aug.
5) Au Prince d'Oranje. - 14/25 Aôut 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.

daardoor zijn doel veel zekerder, dan wanneer hij anders handelde.'

Natuurlijk overtuigde Bentinck hen, wier politiek het medebracht overtuigd te worden. Pelham, al stond hij volkomen sceptisch tegenover al die verzekeringen, had geen ongunstigen indruk van zijn persoon. 'Hij schijnt een heel eerlijk man te zijn, en goed geïntentionneerd; maar een vreeselijk enthousiast op zijn stokpaardje. Èn uit politieke overtuiging èn uit genegenheid is hij zeer gehecht aan den stadhouder, en beschouwt alle dingen, goed of slecht, praktisch of onpraktisch, uit het oogpunt van dat bijzonder belang[1],' schreef hij aan Cumberland. Van de geruststellingen aangaande Bergen op Zoom geloofde hij noch Chesterfield een enkel woord: 'Cronström zelf heeft gezegd, dat de stad niet gered kan worden, dan door hulp van buiten, maar wij hebben geen troepen om er heen te zenden, ten minste niet genoeg, om iets te kunnen. Het leger van den hertog, dat al eens geslagen is in dit jaar, en veel zwakker dan dat van den vijand, kan er niet aan denken, op nieuw een slag te wagen, om Bergen op Zoom te redden, en nog veel minder om het te heroveren, als het verloren is'[2]. Even ongunstig oordeelde Chesterfield. 'Ik geloof, als gij, dat de stad vallen zal en wel spoedig. Het is onmogelijk, dat het leger oprukt om ze te redden: ten minste, de hertog van Cumberland is daarvan overtuigd, maar de Prins is van een andere meening. Het is trouwens niet het eenige punt, waarin zij verschillen'[3], schreef hij aan Dayrolles en hij voegde er bij: 'ik zie, dat de belasting van 2 pCt. nog niet is aangenomen: ik twijfel, of de Staten het zullen doen, en dan nog, of zij haar heffen kunnen.'

Dien twijfel sprak hij ook in de ministeriëele kringen openlijk uit. Krachtig drong Bentinck er bij den Prins van Oranje op aan, dat het finantiëele plan toch zou worden aangenomen. 'Il faut que le projet des 2 p. ct. passe quovis modo. Votre honneur y est engagé. Si cela mauque, tout votre credit tombera ici.' Willem IV begreep het wel, en wendde al zijn invloed

1) To the duke of Cumberland, 8 Sept. 1747. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 374.
2) To Mr. Walpole, 14 Aug. 1747. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 370.
3) *Letters and Works*, III. 219.

aan. Bentinck juichte, toen de beslissing gevallen was. De indruk was diep aan 't hof en Chesterfield zeer in zijn wiek geschoten, schreef hij den Prins[1].

In één opzicht slaagde Bentinck's zending goed en snel. Het denkbeeld, om 30.000 Russen voor gemeenschappelijke rekening in dienst te nemen, zag hij door het ministerie omhelsd. Chesterfield en de voorstanders van den vrede vereenigden zich er mede, gelijk zij het voorstel voor eenige weken hadden gesteund, omdat zij rekenden, dat deze versterking van macht de vredesonderhandeling zou bevorderen[2]. Bentinck had ook in last, te bewerken, dat Cumberland bevel kreeg, zijn leger tot het ontzet van Bergen op Zoom te gebruiken. Maar hierin slaagde hij niet: men geloofde, waar het de mogelijkheid der onderneming gold, meer den zoon, dan den schoonzoon des konings. Men zond Cumberland geen bevelen toe, maar gaf hem alleen in overweging, of hij niet volgens den wensch van Cronström met zijn leger Bergen op Zoom te hulp kon komen. Nog minder gelukkig scheen Bentinck te zullen zijn, toen hij zich officieel tot de regeering wendde, om inlichtingen over de zending van lord Sandwich te bekomen, en de samenwerking van Engeland met de Republiek bij de onderhandeling naar zijn wensch te regelen. De memorie, die hij daartoe den 27sten Aug.[3] indiende werd op een wijze beantwoord, die hem niet tevreden stelde[4]. Op het eerste punt verwees men hem naar de mededeelingen, die lord Sandwich reeds aan den prins van Oranje had gedaan: op het tweede kreeg hij ten antwoord, dat de minister, die met den Franschen gevolmachtigde zou spreken, trouw aan al de bondgenooten, dus ook aan de Republiek, rapport zou doen. ‘Vous y remarquerez - schreef Bentinck[5] bij de

1) ‘Chesterfield n'a pas été peu deconcerté par toutes les réflexions qui se sont faites en sa présence par le Roi et par d'autres: car il a toujours cru ou fait semblant de croire que cette affaire ne passera pas.’ Londres 1/12 Sept. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.
2) *Letters and Works*, III. 220.
3) BEER, a.w., S. 99.
4) Copie d'un papier qui a été remis à Bentinck dans une conférence chez le duc de Newcastle, le 25 Août - 5 Sept. 1747. - BEER, a.w., 102.
5) 8 Sept. - *Koninklijk Huisarchief* - De hier aangehaalde woorden komen voor in den brief, waarvan Beer p. 105 slechts het begin heeft geplaatst. Zij dienden tot begeleiding van zijn 2e Memoire, dienzelfden dag ingediend, medegedeeld door BEER, 106-108.

toezending aan den prins van Oranje - un stile tournillé et néologique, dont Mylord Chesterfield a orné cette pièce, d'ailleurs très confuse et très peu methodique.' Hij oordeelde het noodzakelijk nader inlichtingen te vragen, om Engeland tot beslissender verklaringen te nopen.

'De Prins van Oranje eischt hulp op den toon van een veroveraar,' schreef Pelham in deze dagen[1]. Diezelfde hooge toon viel ook in Bentinck's smaak. Hij diende den 8sten Sept. een tweede memorie in, waarin hij voornamelijk aandrong, dat Engeland niet eerst met Frankrijk en dan met zijn bondgenooten, maar omgekeerd, eerst met de Republiek en zijn geallieerden zou spreken en met hen de voorwaarden vaststellen, om daarna met Frankrijk in onderhandeling te treden. 'Zoo Engeland anders handelde, zou het meer de rol van bemiddelaar spelen, dan als oorlogvoerende mogendheid optreden.' Met grooten nadruk bepleitte hij, dat men zich krachtig tot een nieuwe campagne zou voorbereiden, als ware de voortzetting van den krijg stellig en ontwijfelbaar. Dit was het eenige middel, om van Frankrijk een zekeren vrede te krijgen. 'Men begrijpt in de Republiek volstrekt niet, hoe men een oogenblik kan laten verloren gaan, zonder een plan èn voor den veldtocht èn voor een vrede vast te stellen, zoo men te minste in het een of het ander wil slagen.... De Republiek heeft bij haar verbazende krachtsinspanning even zoo goed het behoud en de verdediging van de tegenwoordige constitutie van Engeland[2] als haar eigen behoud op 't oog. De ondergeteekende wenscht daarom te weten, wat hij in Holland moet zeggen op de vraag, of Engeland de pogingen van de Republiek in alles zal ondersteunen?'

Zulk een toon, gevoerd namens den stadhouder van een Republiek, die aan den rand van haar ondergang waggelde, zou in andere oogenblikken door Engeland op nog hooger toon zijn beantwoord. 'De heer Bentinck is hier gekomen - spotte Chesterfield in deze dagen, naar Bentinck zelf vertelt[3] - 'pour dicter et donner la loi au Roi de la part du Prince Stadhouder.' Hij stelde een antwoord op, dat zeer koel was.

1) To Walpole, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 370.
2) In de eerste memorie had hij ook reeds gezegd: 'de Republiek beschouwt zich als de barrière van Engeland, en zij vertrouwt, dat de koning dit ook inziet'.
3) Aan den Prins van Oranje, 25 Aug. - *K.H.* - OOk van dezen brief heeft Beer slechts enkele stukken gegeven, a.w., S. 96, sqq.

Maar Newcastle vereenigde er zich niet mede en veranderde het concept. Ook de koning voegde er wat aan toe[1]. Zoo kwam eindelijk een redactie tot stand, waarmede Bentinck genoegen moest nemen. Juist de zorg, die er aan besteed was, gaf er te meer kleur aan, en werkte mede, om Bentinck tot berusting te stemmen, hoe weinig hij er ook mede ingenomen kon zijn. Na allerlei algemeene verzekeringen van 's konings vriendschappelijke gevoelens, werd Bentinck's verzoek van voorafgaande samenspreking afgewezen door de verklaring, dat lord Sandwich niet belast was om voorstellen te doen, alleen om ze aan te hooren. Wat de oorlogstoerustingen betrof, werden de vroegere verzekeringen van bereidwilligheid herhaald, op de reeds gegeven bewijzen gewezen, maar tevens nadrukkelijk de stellige verwachting uitgesproken, dat de Republiek niet alleen haar uiterste krachten zou inspannen, maar ook niet langer vertragen, om aan haar stellige verplichtingen te voldoen en den oorlog aan Frankrijk te verklaren[2].

Bentinck, die maar al te goed wist, dat Willem IV volstrekt niet bij machte was om de Staten hiertoe te bewegen, vond het geraden met het verkregene tevreden te zijn.

Trouwens hij had er reden toe[3].

Het werpt een eigenaardig licht op de zonderlinge toestanden

1) 'La pièce que j'envoye est de trois mains. Mylord Chesterfield pirqué de ce que je n'avois pas été content de son premier papier, l'avoit dressée fort sèche; mais sentant qu'il n'en seroit pas le maître seul, il l'a ènvoyée an Duc de Newcastle, qui a fait des additions dont je donnerai la specification à V.A.S. de bouche. Après cela la pièce a été remise au Roi, qui y a eucore ajouté quelque chose, dont je vous informerai aussi. Mylord Chesterfield est aussi mal disposé à l'égard de la Republique et à l'égard de V.A.S. que l'a jamais été Walpole,' schreef Bentinck den 15 Sept. secretissime aan den Prins. *Koninklijk Huisarchief*. Verg. den anderen brief van denzelfden datum, medegedeeld bij BEER, a.w., S. 112.
2) Zie het antwoord bij BEER, a.w., S. 110.
3) Beer, a.w., S. 86 schrijft: 'die Mission Bentinek's war gescheirert.' Dit oordeel is volkomen te begrijpen, omdat Beer niet de moeite genomen heeft zich van den politieken toestand in Engeland op de hoogte te stellen. Hij heeft zelfs geen enkele Engelsche bron geraadpleegd en zijn boekje alleen samengesteld met de Secreete Resolutiën, en de brieven van Bentinck. Vandaar, dat hij uitsluitend aan de officiëele correspondentie hecht en geheel de waarde van vele mededeelingen van Bentinck in zijn brieven over het hoofd ziet, die hij dan ook zeer onvolledig mededeelt. Indien hij de worsteling tusschen Chesterfield en Newcastle had gekend, zou hij tot andere resultaten gekomen zijn. Doch daarom behoefde deze uitgave, hoe onvolledig ook, niet zulk een treurige kakographie te zijn. Prof. Brill heeft indertijd gevraagd, of Beer wel Fransch kende. Ik geloof niet, dat daar de schuld ligt. Beer is voorbeeldeloos slordig. De fouten, die ik boven een enkele maal in den tekst van zijn geschrift aanwees, en die gemakkelijk met meer voorbeelden zouden te vermeerderen zijn, bewijzen dat niet onkunde, maar onachtzaamheid de schuld moet dragen.

in Engeland, dat de afgezant van den Stadhouder der Republiek al zijn officiëele stappen in geheim overleg met Z.M. George II deed. Toen hij zijn eerste memorie indiende, schreef hij aan den Prins: ‘Ik heb van morgen in eene particuliere audiëntie deze memorie aan Z.M. voorgelezen: de koning zei, dat zij heel goed was. Ik heb hem toen verzocht, niet aan zijn ministers te zeggen, dat ik hem die heb laten zien: hij heeft het mij beloofd.’ Ook de tweede memorie las hij vóór de toezending aan George voor. De koning voelde zich door den hoogen toon volstrekt niet gekwetst: ‘Z.M. zei, dat ik tevreden zou zijn’[1].

Bij een zoodanige houding des konings behoefde Bentinck zich niet bijzonder over de vredesonderhandeling te verontrusten. Reeds bij de eerste audiëntiën had George hem gezegd, dat lord Sandwich slechts last had, om de voorslagen van Frankrijk aan te hooren, maar volstrekt niets besluiten mocht. Herhaaldelijk verzekerde hij hem, dat alles de concert met den prins zou behandeld worden. Bentinck was dan ook geen oogenblik bevreesd, dat Engeland een afzonderlijke negotiatie zou voeren of vrede sluiten. Wat er dus ook aan de officiëele verklaringen ontbreken mocht, het werd door de officieuse voldoende aangevuld. Chesterfield was de voorname tegenwerker, omdat hij niet geloofde aan den ernst en aan de krachten van de Republiek. Hij maakte, zegt Bentinck, daarbij misbruik van een brief, dien de Prins hem geschreven had[2]. Maar zijn invloed werd ruimschoots opgewogen door dien van Newcastle, die, 's konings geheimen wensch kennende, onder allen schijn van weifeling en onzekerheid, alle vredelievende plannen in den grond boorde, en in 't geheim met den koning de buiten-

1) 29 Aug. en 8 Sept. 1747.
2) Bentinck aan den Prins van Oranje, 15 Sept. 1747. ‘Il n'y a jamais en rien de plus malheureux par l'évènement que la lettre que V.A.S. a éerite le 12 Juillet et envoyée par le Blanc. Chesterfield en a terriblement abusé.’
Dit is blijkbaar de brief, waarvan Chesterfield in gesprek met Marchmont gewaagde: ‘de stadhouder was voor oorlog, omdat zijn tegenstanders voor vrede waren. Hij had deze reden zelf te kennen gegeven in een brief aan hem.’ *Diary of Lord Marchmont*, 3 Sept. 1747.

landsche aangelegenheden leidde, zonder Chesterfield in meer dan strikt noodig was te kennen. ‘Newcastle is het geheel met ons eens ten aanzien van de noodzakelijkheid, om voor een nieuwen veldtocht voorbereidingen te treffen’, verzekerde hij aan den prins[1]. En weinige dagen later kon hij een stellig bewijs leveren, hoe weinig men aan vrede dacht. ‘Het geheim comité voor de Indische zaken heeft een aanslag in de Indiën op het oog. Hiernevens het plan, mij onder stipte geheimhouding medegedeeld. Ik heb hun geantwoord, dat niemand er iets van weten zou, behalve Uwe Hoogheid, den Raadpensionaris, den Griffier en ik, benevens de leden van het geheim Comité in Holland, die ik hun heb opgegeven, namelijk de heeren Six, Vredenburg, Haak, van Citters en den advokaat Hartmann. Afgescheiden van het gewicht der zaak zelve, is mijn eer bij de strenge geheimhouding ten nauwste betrokken. Het komt mij dringend noodig voor, dat men de Engelschen die expeditie niet alleen laat doen, zonder ons: te meer, omdat, naar ik hoor, men van plan is de keur van de Engelsche zeemacht, zoowel in manschappen als in schepen, te zenden. Als die onderneming slaagt, gelijk zeer waarschijnlijk is, dan is het van het hoogste belang, dat de Republiek deel heeft aan hetgeen in die streken geschiedt’[2].

Ofschoon het doel zijner zending, naar het scheen, door de belofte van de meest nauwe samenwerking bereikt was, bleef Bentinck nog eenige dagen langer te Londen, om de berichten aangaande Sandwich's onderhandelingen te Luik af te wachten.

Den 11^{en} Sept. dineerde deze daar in een klooster met den Franschen minister de Puysieux. Het Engelsche ministerie had voor hem een lastgeving[3] opgemaakt, die aan beide, Pelham en Chesterfield, de overtuiging schonk[4], dat het hoofddoel was, tot geen resultaat te komen. Dat doel werd uitnemend bereikt. Sandwich verklaarde onmiddellijk dat Engeland niet zonder zijn bondgenooten zou handelen, maar dat het daarom niet onwillig was over hoofdpunten, Frankrijk en Engeland betreffende, te spreken. Hij wierp daarop tegen alle voorslagen

1) Londen, 14/25 Aug. 1747. - K.H.
2) Aan den Prins, 8 Sept. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.
3) Bij BEER, a.w., S. 114.
4) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 370. - *Diary of lord Marchmont*, 3 Sept. en 16 Sept. 1747.

van de Puysieux bezwaren op, om eindelijk, als een conditio sine qua non, de uitsluiting buiten Frankrijk niet alleen van den Jacobietischen pretendent, maar ook van zijn nakomelingschap in beide lijnen te vorderen. ‘Cela est pourtant bien fort et bien humiliant pour le Roi!’ riep de Franschman uit. Maar lord Sandwich, zijn voorschriften en de geheime bedoelingen getrouw, was onverzettelijk. De Puysieux begreep, zoo als hij zeide, dat ‘de vruclit nog niet rijp was: er was geen neiging tot vrede.’ Om intusschen niet zonder eenig resultaat te scheiden, en eenige, zij het ook geringe, voldoening te geven aan de stemmen, die allerwege om vrede riepen, stelde Sandwich een congres voor, waarbij alle mogendheden zouden vertegenwoordigd worden. Engeland toch zou nooit buiten zijn verbondenen om vrede sluiten[1)].

Met hetzelfde wapen, waarmede Newcastle de Bredasche onderhandelingen had gestremd, had hij ook deze Luiksche besprekingen onvruchtbaar gemaakt.

Bentinck kon onbezorgd naar den Haag wederkeeren; de zoo gevreesde onderhandeling had tot niets geleid, dan tot den voorslag van een congres; een uitnemend middel, zoo als de Fransche minister had opgemerkt, om de dingen op de lange baan te schuiven.

Doch, genoegzaam gelijktijdig met de berichten uit Luik, werden anderen in Londen ontvangen, die hem nog eenige weken deden vertoeven.

Sedert het midden van de Julimaand werd Bergen op Zoom door de Franschen belegerd. Den 16^{en} September namen zij de stad bij overrompeling in. Ofschoon deze ongunstige afloop voor hen, die den waren toestand in de Republiek kenden, niet onverwacht kwam, was de indruk diep. De ontsteltenis was èn in de Republiek èn in Engeland groot. De voorbeeldelooze zorgeloosheid, waarvan de overrassing der vesting getuigde, stelde het onvermogen van het ‘nieuw bestuur’ in het helderste licht.

1) Sandwich to lord Chesterfield, 11 Sept. 1747. - bij Beer, a.w., S. 117. - de Flassan, Diplomatie Francaise, V. 386. De opgewonden en driftige, maar eerlijke Bentinck kon zijn verbazing niet verbergen over dien eisch aangaande den Pretendent: ‘Je lui (Newcastle) témoignai ma surprise sur l'article du Pretendant surtout. Il en était lui-même embarrassé; le ministère, quoique moins embarrassé que lui, le sera pourtant beancoup.’

Nu - zoo sprak men te Londen - bleek het, wat de ‘groote woorden en ijdele verzekeringen van den Prins van Oranje’[1], wat de ‘stellige verklaringen van Bentinck, dat Bergen op Zoom door wijze en onfeilbare maatregelen onneembaar was gemaakt[2]’ te beteekenen hadden.

Chesterfield en zij, die eenstemmig met hem dachten, hadden niet anders verwacht. ‘Ik schrik om mijn brieven uit Holland te openen,’ had hij reeds in 't begin van Augustus geschreven. ‘Waarom zendt men toch Waldeck niet binnen de liniën van Bergen op Zoom? als hij zijn eigen leger vereenigt met de troepen, die daar zijn, is er een legermacht, sterk genoeg om de stad te redden: ieder corps afzonderlijk is daartoe veel te zwak’[3]. De Engelsche staatssecretaris had volkomen recht: hij wist toen nog niet, dat de Stadhouder juist in de oogenblikken, dat Waldeck eenig nut kon doen, hem had weggejaagd. De meest ongunstige berichten liepen er nopens het lot der Engelsche troepen: zij waren allen in de pan gehakt. Gelukkig bleken spoedig deze eerste tijdingen zeer overdreven, doch dit verzwakte den ongunstigen indruk zeer weinig.

Willem Bentinck liet er zich niet door uit het veld slaan. De Prins had hem onmiddellijk na het gebeurde zijn broeder Charles toegezonden, met een brief, waarin hij den noodlottigen afloop voornamelijk aan eenige officieren weet, die niet waakzaam waren geweest. Nadrukkelijk had hij hem op 't hart gebonden, te waken, dat de gezindheid in Engeland goed bleef. In de Republiek zou men volharden. Ook in 1702 was men aanvankelijk ongelukkig geweest: ‘On débnta par Nimégue’[4].

Bentinck behoefde deze herinnering zeer weinig. Zijn toon daalde volstrekt niet. ‘Bergen op Zoom was eigenlijk geen verlies, eerder een voordeel, want het zou de natie prikkelen tot nog hooger krachtsinspanning. Al ging het nog erger, dit was slechts schijnbaar: al werd er nog één, zelfs twee provinciën verloren, het kwam er niet op aan: met woeker zou men ze

1) Pelham to Mr. Walpole, 10 Aug. 1747. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 368.
2) To Dayrolles, 2 Oct. - *Letters and Works*, III. 226.
3) *Letters and Works*, III. 213, 216.
4) De Prins van Oranje aan Willem Bentinck, 17 Sept. 1747. - *Koninklijk Huisarchief*.

in 't volgende jaar herwinnen'[1]. De ministers vreesden, dat de Franschen hun overwinning zouden voortzetten, en bijv. Breda aanvallen. Bentinck verzekerde op den meest stelligen toon der wereld, dat, als zij dit waagden, Generaal Chanclos hen wel zou terugslaan: 'Breda was in zeer goeden staat van verdediging. Men moest wel in 't oog houden, dat Breda niet onder de generaliteit stond, maar rechtstreeks behoorde aan den Prins van Oranje'[2].

Met deze geruststellingen strookte intusschen zeer weinig het bevel, dat, onder den eersten indruk van Bergen's verlies, H.H.M. aan den gezant Hop hadden toegezonden. Hij moest van Engeland 'un prompt et efficace secours' vragen. Natuurlijk voldeed Hop aan zijn last. Maar Bentinck duidde het hem zeer euvel, klaagde over hem bij den Stadhouder[3] en bestrafte hem zeer nadrukkelijk, dat hij het gewaagd had te gehoorzamen! Nu ja, zei Bentinck, H.H.M. vroegen hulp; maar dit was niet voor nu, het gold voor het volgende jaar. De Republiek had volstrekt geen hulp noodig, want zij was voldoende van troepen en geld voorzien.

'De Republiek - schreef Chesterfield - spreekt op stouten en hoogen toon, maar ik vrees dat de daden er weinig mede zullen strooken. En, hoe zij de gevaren van dit jaar willen afweren met de krachten van het volgende, dat verklaar ik niet te begrijpen.' Ook Pelham was niet wijzer. 'Het is mij een raadsel, zeide hij, hoe een land, vol van partijstrijd, terwijl het grootste deel van zijn grenzen door een machtigen vijand bezet is, en een ander aanzienlijk deel van zijn grond onder water staat, in staat is, millioenen gelds op te brengen, en daarbij 30.000 nieuwe troepen te lichten.' Doch niet alleen hierin, ook in hun oordeel over Bentinck waren Chesterfield en Pelham het eens. 'Hij spreekt over deze dingen (zei de laatste) zooals hij over alles doet. Hij oordeelt over alles, volgens zijn

1) Chesterfield to Dayrolles, 13 Sept., 2 Oct. 1747. - *Letters and Works*, III. 223, 224, 226.
2) Pelham to the Duke of Cumberland, 8 Sept. 1747. - COXE, *Memoirs af Henry Pelham*, I. 374. sqq. Verg. *Diary* of *Marchmont*, 13 Sept. 1747.
3) Chesterfield vermoedde, dat zij twist zochten met Hop, om hem te doen terngroepen en Charles Bentinek in zijn plaats te doen benoemen. *Letters and Works*, III. 226. Zeker is het, dat dit denkbeeld hem later zeer aanlachte. In Dec. drong Bentinck in zijn brieven er op aan.

wenschen, zonder behoorlijk te onderzoeken, en zonder te letten op de krachten van zijn land'[1]. Chesterfield dacht er juist zoo over: 'er is met dien man niet te praten. Sympathie of antipathie is zijn eenige maatstaf: hij luistert naar geen feiten of redeneeringen, die er mede strijden. Hij heeft wel eenige talenten: maar er is geen fonds in. Als de dingen tegen zijn wensch loopen, dan roept hij uit: dan moeten wij maar ondergaan! en zulke klassieke phrases meer, die heel goed passen in Thucydides, maar eenvoudig ongerijmd zijn.'

Geen wonder, dat wanneer Bentinck eens een enkele maal - gewoonlijk besprak hij alles met Newcastle alleen - Chesterfield moest spreken of toevallig met hem in aanraking kwam, iets gespannens, iets geprikkelds in hun conversatie was. Zij konden elkander niet velen en nog minder samenwerken.

De Bentinck'en keerden in 't laatst van October naar den Haag terug. Weinige weken later deed de Ridderschap van Holland in de Statenvergadering het voorstel, daar de treurige gesteldheid des lands de onmisbaarheid van een eminent hoofd bewees, om het Stadhouderschap erfelijk te verklaren in de mannelijke en in de vrouwelijke lijn. Het bericht maakte in Engeland een zeer onderscheiden indruk. Het hof was er mede ingenomen, omdat het het huis van Oranje een stap nader bracht tot de vestiging van een dynastie, en de koninklijke prinses voor zoo vele vernederende bejegeningen, als zij sedert haar komst in de Republiek had moeten verduren, in het vervolg scheen te vrijwaren. Maar de voorstanders van den vrede zagen in het voorstel de verklaring van de houding der Oranjepartij: 'Het verlies van Bergen op Zoom diende tot voorwendsel, om het stadhouderschap in de vrouwelijke lijn te bevestigen, de stedelijke regeeringen te veranderen en hun de beschikking over de posterijen te ontnemen.' De prins van Oranje vond den oorlog het geschiktste middel, om zijn autoriteit uit te breiden, zei Chesterfield[2]. 'Men schijnt daar aan den overkant - merkte Pelham aan - meer te denken, wie en wat de regeerders zullen zijn, dan aan het land en volk, dat te regeeren is[3]'.

1) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 374. - *Diary of Marchmont*, 13 Sept. - 29 Nov. 1747.
2) Dr. MATY, a.w., I. 177. - *Didry of Marchmont*, 16 Sept. 1747.
3) Pelham to Mr. Walpole, 15 Oct. 1747. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham* I. 377.

Indien de particuliere brieven van den resident Dayrolles aan den staatssecretaris bekend waren, zouden wij, naar de enkele uittreksels te oordeelen, een hoogst belangrijke bijdrage voor de kennis dezer jaren hebben. De antwoorden van Chesterfield bewijzen, dat hij geen enkel oogenblik door de uiterlijke machtsvermeerdering van den Prins van Oranje werd misleid. Hij zag vooruit, dat er een reactie volgen zou. ‘Het karretje van den Stadhouder loopt nu zoetjes op een zandweg, maar ik vrees, dat het niet lang duren zal. De hoofden, die nu het roer in handen hebben, zijn te heet voor de ouden, die moeten gehoorzamen: de lijn zal zoo sterk gespannen worden, dat hij breekt. Ik voorzie groote ontevredenheid en twist in de Republiek: en dit zal hun voor den volgenden veldtocht de kracht rooven, die zij ons toezeiden, en die wij zwak genoeg waren te verwachten. Uw politiek is geheel boven mijn bevatting: evenzeer als de onze. Wij hollen ons verderf te gemoet, door allerlei hersenschimmige en onbereikbare plannen na te jagen. Drift, vooroordeel en koppigheid drijft u in Holland voort: ons leidt, of liever misleidt onbekwaamheid.’ Hij had van Dayrolles opgave gevraagd van het leger der Republiek, van de troepen in haar dienst voor en na de verheffing des Prinsen. ‘Alles wat gij mij schrijft van de krachteloosheid der Regeering, is waar: het wordt mij van verschillende kanten bevestigd. Veel praten en zeer weinig doen: dwaze overmoed zonder kracht; koppigheid zonder oordeel’[1].

Het verwonderde hem dan ook volstrekt niet, toen zijn correspondent hem in 't begin van 't nieuwe jaar (1748) schreef, dat Bentinck, blijkbaar naar aanleiding van het ontslag van den Raadpensionaris Gilles, in moeielijkheid geraakte. ‘Beide Z.H. en de Griffier - schreef Dayrolles - zijn zeer ontstemd over Bentinck's uitvallen en beslissende manier van spreken: zijn gewone uitdrukking is, dat ‘als men den weg niet volgen wil, dien hij wijst, hij er zich niet meer mede bemoeit.’ Chesterfield, die zijn wrok tegen Bentinck nog niet vergeten is, trekt eenigermate, zij het ook niet op de meest vleiende wijze, partij voor Gilles. ‘Wat gij van Bentinck schrijft, heb ik lang voorzien, daar ik zijn heftig karakter ken. De Raadpensionaris is tienmaal

1) To Dayrolles, 2, 16 Oct.; 17 Nov.; 14 Dec. 1747, 12 Jan. 1748. - *Letters and Works*, III.

meer man van zaken en is meegaande genoeg. Hare Koninklijke Hoogheid zal zeker den meest meegaande verkiezen. Of dat hof voor vrede of oorlog is, is alleen een kwestie van tijd: want vrede moet er komen. Hoe spoediger des te beter. Want zoo men dien uit dwaze opwinding uitstelt, zal de nood dien opleggen. En dan zal het een duivelsch slechte zijn.'

De plaats, die lord Chesterfield in 't kabinet innam, was, hoe aanzienlijk ook voor het uiterlijke, geheel onbeteekenend. Hij oefende geen den minsten invloed uit. Newcastle had hem geheel in de schaduw gesteld en leidde met den koning de buitenlandsche zaken. Chesterfield erkende het volmondig, zoowel aan zichzelven als aan anderen. Hij was weinig meer dan 'een commies.' Hij verdroeg de inbrenken op zijn departement van zijn ambtgenoot, tevreden, naar 't scheen, dat de algemeene bekendheid hunner verhouding hem van alle verantwoordelijkheid voor maatregelen ontsloeg, die hij onverholen afkeurde. Toch was het geen onmatige gehechtheid aan zijn hoogen post, die hem deed volhouden. Hij rekende er op, dat het eerlang zou blijken, 'wie goed, wie verkeerd zag.' 'De eenige persoon, die zwak en onwetend genoeg was om de wilde plannen van het stadhouderlijk bestuur in Holland te steunen,' zou door de uitkomst worden beschaamd. 'Velen denken, dat mijn broeder collega mijn geduld zal uitputten, zoo als hij dat van bijna iedereen doet. Men vergist zich: ik heb een grooten voorraad: bovendien - het kan verkeeren.' Nog in Augustus zag hij de toekomst voor zich niet donker in. 'Lord Sandwich heeft zijn keus gedaan tusschen den hertog en mij. Hij meent goed gekozen te hebben. Het kan wel eens blijken, dat hij zich vergist heeft'[1)].

Er was grond voor dat vertrouwen. Al scheen het oogenblik nog verre verwijderd, waarvan Pelham eens had gesproken, dat 'sommige menschen tot hun verstand zouden komen, of het verstand tot hen kwam,' er werden ernstige pogingen aangewend, om het te bespoedigen.

Onder de ministers was Newcastle de eenige, die voortging oorlogzuchtig te zijn. Al de anderen zagen de noodzakelijkheid van den vrede in, al bukten zij voor hem. De ambtge-

1) *Lettres and works*, III. 220, 224, 226.

noot van Chesterfield als staatssecretaris kon niet ademen, niet leven zonder de koninklijke gunst. De koning was voor den krijg, modat hij voortdurend Oostenrijksch gezind was, Cumberland als militair.

Het verschilpunt echter kreeg in 1747 nog eene andere kleur. De coalitie der drie mogendheden - Engeland, de Republiek, Oostenrijk - was machteloos tegenover Frankrijk. Wilde men den krijg voortzetten, dan moest men een bondgenoot winnen, tegen Frankrijk bestand. Het was Pruissen. Of vrede, of oorlog in verbond met Frederik den Groote. Dit alternatief stonden Chesterfield en Pelham voor. Maar koning George wilde er niet van hooren[1], omdat hij den koning van Pruissen haatte, die Silezië aan Maria Theresia had ontroofd. Het oud systeem moest behouden blijven. Met den parvenu onder de groote mogendheden van Europa wilden noch George noch zijn schoonzoon, de stadhouder der Republiek, samengaan. Zij bleven de oude leer getrouw.

Tot de oude dienaren van de kroon behoorde Horace Walpole, de broeder van sir Robert. Hij was nu bijkans een zeventiger, en genoot het aanzien, dat der grijsheid toekomt. Met Pelham bevriend, ondersteunde hij vurig, bijkans heftig diens pogingen. Zoo men er in slaagde, Cumberland voor den vrede te winnen, zou diens invloed op zijn vader veel vermogen. Pelham en Walpole deden herhaaldelijk pogingen, en mondeling en schriftelijk, om den koningszoon tot hun denkbeelden over te halen. Geen lof werd hem gespaard: geen betoog, dat dienen kon, onthouden. De onmogelijkheid, om zonder Pruissen den krijg voort te zetten, de jammer, dien de oorlog over het uitgeputte Engeland uitstortte, het gering vertrouwen, dat op de Republiek was te stellen, werden hem breedvoerig voorgehouden. Op zijn geringe sympathie voor den Prins van Oranje werd gerekend, om zijn eerzucht elders, dan op militair terrein, bevrediging te verschaffen. ‘Ik heb de eer - schreef hem de oude Walpole[2] - den prins van Oranje te kennen: ik eerbiedig en vereer hem: zijn talenten, zijn ijver

1) ‘Hij is een schurk en ik wou dat hij khan van Tartarije was,’ zei George eens. Chesterfield had er niets tegen, maar meende dat men inmiddels, zoo lang Frederik nog koning van Pruissen was, met hem te rekenen had.

2) To the duke of Cumberland, 26 Aug. 1747. - COXE, *Memoirs of Horutio Walpole*, p. 336. sqq.

en zijn eerzucht zijn groot: en welke zijn inzichten ook zijn, hij zal ze altijd met krachtige en breedvoerige redeneeringen schragen. Maar zijn plannen zijn te grootsch, te wijdvliegend, te veel omvattend, om verwezenlijkt te kunnen worden. De Republiek kan in haar tegenwoordigen toestand geen tred houden met zijn levendige en vurige verbeelding: zij kan hem niet de middelen verschaffen om zijn vurige wenschen, die hij met zooveel ernst en welsprekendheid getrouw blijft, te verwerkelijken. De verstandige, bedaarde en welgezinde patriotten mogen zich rustig houden, maar zij weten dit alles wel. Zij kennen den ongunstigen staat der finantiën: en het gevaar, dat hun land bedreigt. En zij zullen gaarne bereid zijn, om onder de voorzichtige leiding van Uwe Hoogheid een plan van pacificatie te bevorderen. Het hoog gezag van Zijne Majesteit zal, als het noodig mocht zijn, bemiddelende tusschen beide kunnen komen, om elk verschil van meening te beslissen en te vereffenen, dat een edele wedijver naar roem tusschen twee jonge helden zou kunnen in 't leven roepen.'

Waar de lijken vallen, scholen de roofvogels samen. De staatslieden der groote mogendheden zagen de toekomst voor zich, waarin de Republiek, door tweespalt ontbonden, de kampplaats hunner intrigues zou worden.

Maar Cumberland was de man niet, om de rol, door Walpole's fantasie. - levendiger in dezen oude van dagen, dan bij menig jongere van jaren - hem toegedacht, op zich te nemen. Hij hoorde hem aan, las zijn brieven en bleef voorstander van den krijg: ook zonder Pruissen.

Thans richtte Walpole zich tot Newcaste zelven, hoe weinig bevriend hij ook met dezen, den verrader zijns broeders, was. Hij zond hem de brieven toe, die hij aan Cumberland had geschreven, zelfs zonder de uitdrukkingen weg te laten, die de hertog met recht weinig vleiend voor zich mocht achten. Toen Newcastle over een der uitdrukkingen zich gevoelig toonde, en zijn politieke gedragslijn kortelijk verdedigde, nam de oude Walpole de pen op, en wierp hem heftig voor de voeten, 'hoe hij, om Granville te verwijderen, over oorlog en vrede een politiek had bestreden, waarvan hij, nadat het doel bereikt was, de groote voorstander was geworden. En wat de aansluiting aan Pruissen betrof, om tot vrede te komen, Newcastle kon verzekerd zijn, dat al zijn ambtgenooten zich met hem zouden vereenigen,

indien hij werkelijk het plan voorstond. De eenige reden toch, dat zij zich ter zijde hielden, was beduchtheid voor zijn macht, vrees om het lot van lord Harrington te deelen'[1].

Wij weten niet, of Walpole van deze juist niet zachtzinnige correspondentie aan Chesterfield heeft mededeeling gedaan. Het feit, dat ook deze tot de oude bestrijders van Sir Robert behoorde, maakt het onwaarschijnlijk. Maar zeker heeft de staatssecretaris al deze pogingen gekend, en kon haar onvruchtbaarheid niet anders dan hem versterken in het voornemen, dat langzamerhand bij hem ontwaakte.

Met het verlies van Bergen op Zoom was de veldtocht van 1747 gesloten. De Franschen betrokken de winterkwartieren en de Hollandsche troepen zouden, zoo werd bepaald, in de omstreken van Breda zich legeren. De tijdelijke stilstand der wapenen en het ophouden van elk oogenblikkelijk gevaar oefende zijn gewonen noodlottigen invloed uit. ''s Zomers worden onze legers geslagen - zoo teekende snijdend de oude Walpole den toestand - zoodat het dwaasheid is, ons dan met de hoop op redelijke vredesvoorwaarden van den vijand te vleien. 's Winters, in het eigenlijk seizoen voor onderhandeling, als het volk gereedelijk groote sommen opbrengt, en het parlement ze toestaat, dan zijn onze verwachtingen hooggespannen en zijn wij vol frisschen moed. Op het papier maken wij dan allerlei groote plannen voor de vermeerdering onzer troepen en voor stoute, gelukkige operaties. Dan heet het onnoodig, ja verachtelijk, met een vijand te onderhandelen, die binnen kort aan onze genade zal overgeleverd zijn. Maar helaas! in den veldtocht, die volgt, spatten al onze grootsche verwachtingen als een waterbel uiteen. Zoo is het nu, jaar in jaar uit, gegaan. De Franschen breiden telken jare hun veroveringen uit, en telken jare vermindert de waarschijnlijkheid, dat wij in staat zullen zijn, hun voortgang te stuiten. Zij worden steeds meer de meesters van het continent: en met schrik denk ik aan de noodlottige gevolgen voor ons land'[2].

Het najaar van 1747 logenstrafte de teekening niet. De vredesaanbiedingen, door den Franschen koning op het slagveld

1) To the duke of Newcastle, 28 Dec. 1747. - COXE, *Memoirs of Horace Walpole*, p. 354.
2) COXE, *Memoirs of Horace Walpole*, I. 341.

van Lafeld gedaan, hadden tot de samenkomst te Luik geleid, waar Engeland de kansen op den vrede in den grond boorde. De eenige vrucht was het van een vredescongres te Aken. Maar de traagheid der voorbereiding en de bezwaren, die opgeworpen werden, overtuigden Chesterfield, dat Aken bestemd was slechts een pendant van Breda te worden. Lord Sandwich zou er heengaan, niet, naar Chesterfield zeide, om den vrede te bevorderen, maar de onderhandeling te doen eindigen. En hetzelfde was blijkbaar het doel van het Stadhouderlijk Bestuur. Eerst werd Bentinck, en daarna nog een tweetal, op diens aanwijzing benoemd, om in gelijken geest als Sandwich werkzaam te zijn. Zij zullen - spotte hij[1] - even hard medewerken tot een generale pacificatie, als de maarschalk van Saksen tot de verdediging van Zeeland!

Ook met Spanje was onderhandeld, naar 't scheen, met ernstiger bedoeling. ‘Het zou de grootste diplomatieke zegepraal zijn, die te behalen was, indien men Spanje van Frankrijk kon scheiden,’ zoo sprak Newcastle, zoolang er geen kans op slagen was; maar toen het hof van Madrid aanneembare voorslagen deed, heette het, dat men niet zonder de bondgenooten vrede kon sluiten[2].

Men wilde oorlog en geen vrede. Chesterfield zag het oogenblik naderen, waarin hij niet langer met toezien en berusten zich kon vergenoegen, maar opnieuw zou moeten toestemmen in maatregelen, die hij afkeurde. Reeds in September begon hij er daarom van te spreken, dat hij met genoegen in het ambtelooze leven zou wederkeeren; en in October antwoordde hij[3] aan Dayrolles, die hem schreef, dat het gerucht van zijn aftreden liep: ‘Dat is van hier naar uw kleine hof geschreven. Men wenscht, dat het waarheid is, en wellicht wenscht niemand het meer dan ik. Maar toch is het in niemands macht dan de mijne, om het waar te maken. Hoe spoedig ik daartoe kom, kan ik nog niet bepalen. Het is zeer onaangenaam te moeten roeien met iemand, die het roeien niet kent en het u belet. Ik geloof, dat ik reeds veel geduld

1) *Letters and Works*, II. 224, 230. De twee door Chesterfield bedoeld, zullen O.Z. van Haren en Wassenaar zijn. Wat den laatsten betreft, bedroog hij zich zeker. Wat van Haren in Sept. 1747 wenschte, weet ik niet.
2) *An apology for a late resignation*, in de *Letters and Works*, V, p. 80 sqq.
3) 23 Oct. 1747. - *Letters and Works*, III. 229.

gehad heb, en hoe lang ik het nog zal uithouden, weet God. Ik kan veel verdragen, als ik iets goeds kan doen, maar wanneer ik bevind, dat dit onmogelijk is en dat wij door onbekwaamheid te gronde worden gericht, dan acht ik mij niet verplicht mijn deel te dragen in verwijten, waarvan ik weet, dat zij mij onschuldig zullen treffen.'

De eigenlijke reden van zijn volharding sprak hij ook aan Dayrolles niet uit.

Toen Caroline van Brunswijk op haar sterfbed lag, had zij George geraden, dat hij hertrouwen zou. 'Neen, ik zal maitressen nemen', had de zielsbedroefde echtgenoot gesnikt.

Eene dezer, Lady Yarmouth, uit Hanover, was in 1739 op verzoek van de ministers zelve, die een heerschappij van een der dochters[1] duchtten, naar Engeland gekomen. Zij was, afgezien van haar betrekking tot George, een zeer onschuldige vrouw, die aan de ministers veel diensten bewees, en menige booze luim van Z.M. voorkwam of van zijn dienaren afweerde, door de staatsstukken hem op het meest geschikte oogenblik onder de oogen te brengen. Chesterfield had haar van het eerste oogenblik, dat hij staatssecretaris was, zeer het hof gemaakt, en hoopte door haar invloed den koning langzamerhand voor zijn staatkundige inzichten te winnen. Maar de sluwe Newcastle, die ras het doel van Chesterfield's vele bezoeken, waarover deze nooit sprak, had begrepen, wist de achterdocht van George op te wekken. De nog altijd sluimerende tegenzin ontwaakte in de koninklijke borst tegen den edelen Lord, die, in plaats dat hij zijn invloed zag stijgen, ze elken dag, zoo mogelijk, meer dalen zag. Toen - in October[2] - de koning aan een zijner bloedverwanten, een verdienstelijk militair, maar die zich ongunstig over 's konings beleid bij Dettingen had uitgelaten, een gewoon gunstbewijs, het verleenen van een regiment, weigerde, begreep hij dat de hulp der gunstelinge hem voor zijn politieke plannen niet baten zou.

De kans op hun verwezenlijking werd met iederen dag geringer. Tegen het einde des jaars scheen alle uitzicht verloren. Terwijl men hardnekkig bleef weigeren om Pruissen te winnen,

1) Verg. mijn studie: *Het ouderlijk huis van Anne van Hannover, in Nederland*, 1880.
2) *Diary of lord Marchmont*, 27 October, 1747.

vertrouwde het Engelsche Kabinet uitsluitend en onbepaald op de Republiek en de groote beloften van den Prins van Oranje. Er werd een nieuwe conventie ontworpen, die een nog aanzienlijker legermacht op het krijgstooneel zou vereenigen, dan in den laatsten veldtocht. De keizerin zou 60.000, Engeland 40.000 en de Prins van Oranje 66.000 man te velde brengen, behalve de garnizoenen in de vestingen. Bovendien nam de Republiek haar aandeel in de betaling van 30.000 Russen, die keizerin Elisabeth zou leveren, op zich. Te vergeefs protesteerde Chesterfield tegen den nieuwen veldtocht en herinnerde aan de beloften, hem bij de aanvaarding van zijn ambt gedaan. Toen de Conventie gesloten was, stond zijn besluit vast[1]. Hij weigerde langer als kommies van Newcastle zijn hand te zetten onder maatregelen, die hij afkeurde, of te deelen in de schande van een ongunstigen vrede na een nadeeligen oorlog. Van Oostenrijk noch van de Republiek verwachtte hij iets. Cumberland schold de troepen der Staten 'veritable canaille', dat niet vechten wou en door hun slecht voorbeeld de Engelschen bedierf. Hij vertrouwde alleen op de Russen, die, naar de Prins van Oranje hem had verzekerd, reeds in Februari in Vlaanderen konden zijn[2]. Chesterfield vertrouwde noch op de Republiek noch op de Russen. Want zoo de laatsten al kwamen, de beslissing zou vóór hun komst zijn gevallen. 'Wij kunnen - verklaarde hij[3] den 12^{den} Januari 1748 - geenbehoorlijke krijgsmacht hebben om de Franschen weerstand te bieden, voor het midden der volgende campagne. Maar voor dien tijd zullen de Franschen hun slag geslagen hebben, en de Republiek zal bedelen om vrede, in plaats van dien te weigeren.'

Met dit ongunstig vooruitzicht voor oogen bood Chesterfield den 6^{den} Febr. aan Z.M. zijn ontslag aan. Koning George was uitermate beleefd, verklaarde dat het hem zeer speet, maar was innerlijk zeer verheugd. De lastige tegenstander van den krijg ruimde het veld.

Slechts weinige weken waren verloopen, toen de profetie van Chesterfield letterlijk in vervulling ging.

1) Zie zijn breedvoerig gesprek met lord Marchmont reeds in December gehouden, in diens *Diary*. - Verg. zijn brieven aan Dayrolles, 26 Jan. 1748, in de *Letters and Works*, III.
2) *Diary of lord Marchmont*, 23 Nov. 1747.
3) To Dayrolles, 12 Jan. 1748.- *Letters and Works*, III. 235.

Met blijde verwachting werd de veldtocht van 1748 te gemoet gezien. Het leger der verbonden mogendheden zou sterker zijn dan in 1747; zoodra de Russen zich met hen vereenigd hadden, zouden zij gemakkelijk de Franschen terugslaan. Als opvolger van Chesterfield had de hertog van Newcastle lord Sandwich gewenscht; maar deze was naar Aken, naar het congres vertrokken. In zijn plaats trad de hertog van Bedford op, van wien Newcastle niets duchtte. Om alle nieuwe moeielijkheden te voorkomen, nam hij thans het departement van het Noorden voor zich. De diplomatieke draden rustten dus ook wettelijk in zijn handen. Wat ook de strijd in Italië, grootendeels van Oostenrijk en Sardinie afhankelijk, zou opleveren, in de Nederlanden vleide men zich met schitterende resultaten. De prins van Oranje was, zij het ook met moeite, bewogen om in het opperkommando des hertogs van Cumberland te berusten. De overeenstemming tusschen het diplomatiek en het militair hoofd, en de krachtige steun der Republiek zou vruchten dragen, voor de voorstanders van den vrede beschamend.

In het laatst van Februari verliet Cumberland Londen, om naar de Nederlanden te gaan, waar hij nieuwe lauweren zou plukken. Reeds had hij de reis tot Harwich voortgezet, toen hij een tijding ontving, hem door het Engelsche gouvernement nagezonden.

Charles Bentinck, die in 't vorige jaar na 't verlies van Bergen op Zoom te Londen was verschenen, om den oorlogsmoed van het Britsche kabinet wakker te houden, was er thans op nieuw verschenen, doch met een andere boodschap belast. Zij luidde aldus:

‘Nooit sedert haar ontstaan had de Republiek zich in een toestand bevonden, als thans. Nooit had zij meer gevaar geloopen, dan nu, om overweldigd te worden. Tallooze omstandigheden binnen 's lands verhoogden het gevaar van buiten. De duurte der levensmiddelen; het verval van de meeste takken van handel; de plunderingen en beroovingen van den vijand en van bevriende zeeroovers enz. werkten mede. De Republiek was uitgeput en machteloos om aan haar verplichtingen te voldoen; zij kon den krijg niet voeren en vreesde zelfs haar aandeel in de huur der Russen niet te kunnen betalen. Ondanks dat de liberale gift meer opbracht, dan verwacht was; schoon men in Holland door een loterij nog acht millioen buitengewoon

had geheven, waren de kassen ledig. De Republiek smeekte om een spoedigen vrede, die alleen haar redden kon, en voorkomen, dat zij voor altijd onnut voor zich zelve en dus ook voor haar natuurlijke bondgenooten zou zijn. Daar het geldgebrek zoo groot was, verzocht men van de vriendschap van Z.M. van Engeland een leening van 11 of 12 of 13 honderd duizend p. sterling. Hollandsche particulieren hadden zoo menigmaal en zoo ruim aan Engelsche leeningen deel genomen, dat zij niet twijfelde ze te zullen ontvangen[1)]....

Het was een treurige, schaamtevolle bekentenis.

Verpletterend was de indruk. Wat Newcastle en Cumberland, onder voortdurend beroep op de mondelinge en schriftelijke verzekeringen van de leiders der Republiek, steeds aan den koning hadden voorgehouden, het bleek alles logen en onwaarheid te zijn. De Republiek was machteloos en op het punt bankroet te gaan. Zoo nijpend was zelfs het geldgebrek van den staat, dat de vraag om een millioen pond sterling werd verminderd tot 300,000, zoo er ten minste honderdduizend onmiddellijk werden gegeven.

'De hertog van Newcastle is de eenige man in 't kabinet, die tegen den vrede is.' Dit unaniem getuigenis van Pelham, Chesterfield, Fox en Marchmont teekent de moeielijkheid van zijn positie, in de oogenblikken, toen het bewijs voor hen lag, dat zij recht hadden en hij onrecht. In zijn nieuwen ambtgenoot zou hij geen steun vinden, zoo hij volharden wilde. Toen hij de memorie door Bentinck ingeleverd had gelezen, schreef de hertog van Bedford[2)] aan Pelham een briefje, welks geheele toon bewijst, dat Newcastle in dezen broeder-secretaris niet een passieven tegenstander, als Chesterfield, maar een beslist actieven zou vinden: 'de geheele strekking van deze memorie, in lijnrechten strijd met al de vroegere, is, om ons van den wanhopigen toestand der Republiek, zoowel inwendig als uitwendig, te overtuigen. Zij schijnt op ons de schuld te willen werpen, in geval aan den krijg niet dadelijk een eind wordt gemaakt, door duidelijk het absoluut onvermogen der Republiek uit te spreken, om zelfs aan de opgenomen verplichtingen te voldoen, tenzij wij haar een millioen pond sterling leenen, wat

1) *Koninklijk Huisarchief*.
2) 27 Febr. 1748. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 402.

iedereen weet, dat onmogelijk is. En dat, terwijl zij terzelfder tijd, door denzelfden minister, die in last heeft ons dit te zeggen, ons poogt over te halen, om in vereeniging met haar nieuwe engagementen, met den keurvorst van Keulen, over de Munstersche troepen te sluiten! Mij dunkt, wij kunnen er een nuttig gebruik van maken, om allen, die niet zoo goed voor vredelievende maatregelen zijn gestemd als gij en ik, te overtuigen en tot ons inzicht te brengen, dat, daar Holland (ik meen, de stadhouder en zijn partij) het eerst begonnen is om vrede te roepen, Engeland, welks toestand weinig beter is dan die van Holland, verplicht is een om niet minder vredelievende toon aan te slaan. Daar wij in 't begin van de volgende week te zamen komen, om over deze memorie te spreken, wilde ik u dit vooraf mededeelen. Ik verheug mij u te kunnen overtuigen, dat, wat men in de wereld ook van mij zegt, ik vast besloten ben, alles te doen, om een eind aan den oorlog te maken.'

Wij hebben - het is jammer - geen verslag van den ministerraad, waarin eindelijk de groote kwestie werd beslist. Maar menige schimpscheut van Newcastle bewijst, hoe noode hij het droeg, door de uitkomst te zijn gelogenstraft. Toen aan koning George de memorie van Bentinck en het advies van zijn ministers werd medegedeeld, merkte hij kalmpjes aan: 'Chesterfield zei mij zes maanden geleden, dat dit gebeuren zou.'

Als altijd sloeg het overgroot vertrouwen in overgroot wantrouwen over: wie in geldverlegenheid verkeerende hulp inroept zegt zelden op eens de volle waarheid. Dat wist Cumberland ook wel, toen hij Newcastle na de eerste kennisgeving dezer memorie schreef[1]: 'ik vrees, dat wij uit het schandelijk stuk, dat Bentinck heeft overgebracht, ons al even weinig een zuiver beeld kunnen vormen van de ware kracht en stemming des prinsen van Oranje, als uit den oorlogzuchtigen brief aan den koning, eenige maanden geleden.'

Veel geneigdheid, om aan het geldelijk verzoek te voldoen, bestond bij Newcastle niet, te minder, omdat hij er geen middel toe wist. 'Zij schijnen daar in Holland - schreef hij[2] aan Cumberland - geen goed begrip te hebben van onze constitutie. Zij vragen, dat Z.M. die gelden zal voor-

1) COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 397. Harwich 26 Febr. 1748 O.S.
2) 15 Maart (O.S.) 1748. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 397.

schieten uit de toegestane middelen. Het is niet in onze macht ze voor een ander doel te bezigen, dan waarvoor het parlement ze toestond. De eenige weg voor een vreemde regeering om hier geld te leenen, is, te onderhandelen met particulieren, mits dat men behoorlijke zekerheid geeft en hooge rente betaalt. Zij bieden zelfs in 't geheel geen waarborgen: en slechts een interest van 4 percent, wat nog een percent minder is, dan het publiek hier geeft. De Prins wil bovendien niet handelen met particulieren, joden enz. Indien het hier bekend wordt, dat de Republiek in zulk een verlegenheid is om een sommetje van 100.000 p. st., dan zal het hen en de geheele alliantie in zulk een discrediet brengen, dat de ergste gevolgen zijn te voorzien. Reeds nu is het doel van Bentinck's commissie en de leening, in de eerste memorie voorgesteld, geen geheim meer. Het is duidelijk, dat het uit Holland geschreven is. U.K.H. kan daaruit zien, in wat handen de Prins van Oranje is, en hoe zijn geheimen worden bewaard.

Zou U.K.H. de goedheid willen hebben eens ernstig met den Prins en den Griffier te spreken, en hun uit te leggen, hoe onmogelijk het met onze constitutie is, om aan hun verzoek te voldoen; maar tevens hun te doen gevoelen, welk een schande het voor de Republiek zou zijn, indien zij niet het geld konden opbrengen voor de betaling van troepen, waartoe zij zich met Z.M. verbonden hebben: en dat nog wel een maatregel is, oorspronkelijk door hen zelven voorgesteld en ernstig aangedrongen. Welk denkbeeld moet dit geven van de zwakheid van de Republiek, en - ik durf het er bijvoegen - van de onvoorzichtigheid, om zich tot zulke kostbare ondernemingen te verbinden, als de Republiek in het laatste jaar deed, wanneer zij zelfs niet in staat is om een zoo onbeduidend gedeelte te betalen. Uwe Hoogheid moge al haar invloed aanwenden, dat de Republiek, nu zij hier het geld niet kan vinden, het elders beproeve, want anders zullen de Russische troepen hun marsch niet voortzetten, of Engeland zal verplicht zijn, volgens de bepalingen der overeenkomst, alles te betalen.'

Tot dusver had Newcastle geschreven, als 't ware ter inleiding, maar 't groote woord moest er eindelijk uit. 'Verlaten door de Republiek, in strijd met haar herhaalde verzekeringen, verzoekt Z.M. Uwe Kon. Hoogheid met den Stadhouder te overleggen, welke instructiën aan de ministers te Aken kunnen

gezonden worden, om een redelijk einde aan den oorlog te maken.'

De hertog van Cumberland zou geen tegenstand meer bieden. Ook hij boog het hoofd voor de noodzakelijkheid. De staat van zaken in de Republiek was van dien aard, dat voor vertoogen geen plaats meer was. Vermoedelijk uit vaderlandsliefde zwijgt hij in zijn brieven over den toestand der Engelsche troepen, maar wat hij van de Republiek mededeelt, werpt een treurig licht op haar. 'Hiernevens de lijst van de troepen, die het contingent van de Republiek moeten vormen. Ik wou dat ik er kon bijvoegen, dat ze werkelijk bestaan: maar de kennis, die ik van sommige corpsen heb, doet mij vreezen, dat zij alleen op het papier leven. In de weinige dagen, dat ik hier ben, hebben wij eenige voorzorgen genomen, dat Breda niet bij verrassing genomen worde, maar ik vrees voor de veiligheid van Maastricht. In onzen jammerlijken toestand kan ik daar niet voor instaan. Ons leger voor de operatiën aan de Maas bestemd, is te veel verzwakt door de hulp, die wij hier moeten bieden: elf Britsche en acht keizerlijke bataljons moeten bij Breda blijven, tot de Hollandsche troepen uit alle deelen van de Republiek zijn aangekomen'[1)]. Een paar dagen later - hij was inmiddels ziek geweest - zond hij uit den Haag breeder inlichtingen[1)] aan lord Sandwich, te Aken, toe:

'Sedert ik hier kwam, en zelfs, terwijl ik ziek was, heb ik niet nagelaten, den prins van Oranje en ieder lid van het gouvernement, dien ik te spreken kon krijgen, het dreigend gevaar voor te houden, en de noodzakelijkheid, om het met inspanning van alle krachten af te weren. Ik zal niet beweren, dat zij niet naar mij luisteren, maar ik schaam mij toch te moeten zeggen, dat al die sterke betoogen geen het minste effect hebben. Als ik er op aandring, dat zij hun generaals naar hun posten zullen zenden, dan beloven zij het; maar als die generaals om bevelen vragen, stellen zij het tot den 15^{den} dezer maand uit, in plaats van ze dadelijk weg te zenden. En dat, terwijl de vijand gereed staat om aan te vallen. Gij herinnert u, hoe bij het einde der laatste campagne was afgesproken, dat

1) To the Duke of Newcastle, 29 April: to Lord Sandwich, 2 April, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 405, 407 sqq.

1) To the Duke of Newcastle, 29 April: to Lord Sandwich, 2 April, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 405, 407 sqq.

de Hollandsche troepen onder den Prins van Oranje bij Breda zich zouden vereenigen. In die afspraak is nooit verandering gemaakt. Desniettegenstaande en ondanks hun constante verzekeringen, in den loop van den winter, verzekeringen, waarop onze maatregelen, om den oorlog nog een veldtocht voort te zetten, allen zijn gebouwd, is er geen enkele maatregel genomen, om de troepen, indien zij er hebben, binnen een behoorlijken tijd te zamen te brengen. Integendeel, nog op ditzelfde oogenblik kunnen zij mij niet de mogelijkheid bewijzen, dat zij in staat zijn 10.000 mannen binnen drie weken bij Breda te vereenigen. Tot dusverre zijn er slechts drie bataljons aangekomen en de debris van Hirtzel[1)], die in Geertruidenberg liggen; zij zijn zonder wapenen, kleeding, uitrusting en recruten. Dien tengevolge kan ik mijn plan, om een behoorlijke macht aan de Maas, tot bescherming van Maastricht, te vereenigen, niet uitvoeren, zoodat die plaats in groot gevaar is.

Ik wenschte, dat de Prins van Oranje even diep van dit alles doordrongen was, als ik. Gisteren zond ik den prins van Wolfenbuttel en generaal Ligonier naar hem toe, om hem in mijn naam nog eens alles in de scherpste kleuren voor oogen te houden. De bewegingen van den vijand aan alle kanten moesten er kracht bijzetten; vooral nu de generaal Löwendahl met 25.000 man van Antwerpen naar Bergen op Zoom op marsch is, vermoedelijk met geheel andere bedoelingen dan om alleen een convooi naar deze stad te brengen. Maar alles, wat die twee generaals zeiden, maakte geen den minsten indruk.

Ik moet bekennen, dat de vrede volstrekt noodig is. Wij hebben van onzen kant alles gedaan, wat wij konden. Dit volk van zijn zijde blijft in gebreke; wij moeten ons uit de klem, waarin wij geraakt zijn, trachten te redden. Maar ik ben overtuigd, dat wanneer eenmaal de vijand zijne operatiën begint, en hij bemerkt, hoe zwak dit gouvernement is, en hoe weinig wij in staat zijn om weerstand te bieden, hij zijn eischen zal verhoogen, en ons dwingen zal een vrede aan te nemen, op elke voorwaarde, die hij goed vindt ons voor te schrijven.’

Cumberland zond een kopie van dezen brief naar Londen en

1) Dit zal de Initenant-generaal Hertel zijn, die in Bergen op Zoom was geweest.

voegde er een paar woorden bij, waarin hij nog meldde[1], dat de griffier Fagel de eenige verstandige man was, die handelde en zich helder rekenschap gaf van den gevaarlijken toestand.

Zulke berichten waren weinig geschikt om de gemoederen in engeland gunstiger te stemmen. Inzonderheid Newcastle, die slechts onwillig, gedwongen en met loome schreden tot den vrede kwam, en nog altijd zich gevleid had er eenig voordeel bij te behalen, al ware het maar alleen Ostende[2], dat hij hoopte voor Engeland te winnen, was diep geërgerd en gegriefd. Aan harde verwijten jegens de hoofden der Republiek ontbrak het niet. Zij, die vroeger het warmst tegen Chesterfield en diens geestverwanten voor hen partij hadden getrokken, waren nu het felst in hun veroordeeling. ‘Lord Sandwich - berichtte Chesterfield aan zijn vriend Dayrolles[3] - werpt al de schuld, waarmede het publiek hem belaadt, van zich af en op den Prins van Oranje. Hij verzekert, dat al de berichten, die hij naar hier zond, van de immense sommen gelds en het ongeloofelijk aantal troepen, dat de Republiek voor deze campagne zou lichten, even zoovele stellige verzekeringen van den Prins van Oranje waren; en dat ze ook volkomen zouden uitgekomen zijn, indien de Prins van Oranje den tijd, dien hij verknoeide met praten, gebruikt had om te handelen, en niet geluisterd had naar de raadgevingen en inblazingen van de vijanden van beide landen, den Raadpensionaris Gilles en zijn partij. Dienzelfden toon slaat de hertog van Newcastle aan en verontschuldigt daarmede zijn eigen gedrag, toen hij in den laatsten winter alle voorslagen van vrede verwierp. De hertog van Cumberland stemt met hen in, en werpt alle schuld op zijn schoonbroeder, met wien hij op heel slechten voet is. De Koning, die, in 't voorbijgaan gezegd, nooit van den Prins van Oranje heeft gehouden, neemt heel gemakkelijk die voorstelling aan en houdt er hardnekkig aan vast. Dit is onlangs duidelijk gebleken, uit de wijze, waarop hij de Koninklijke Prinses te Maaslandsluis, en den Stadhouder te Utrecht ontving. Maar, wat meer verbazing wekt, is dit: ook de Bentinck's slaan dien

1) To the duke of Newcastle, 2 April 1748. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 410.
2) Lord Newcastle to the duke of Cumberland, 18 March 1748. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 400.
3) 30 May 1748, *Letters and Works*, III. 267: Verg. 256.

toon aan, en klagen dat de Prins van Oranje hun zijn gunst en vertrouwen goeddeels heeft onttrokken, en aan den Raadpensionaris en de republikeinsche partij geschonken.'

Het was volkomen waar, wat Chesterfield schreef. Er ligt een brief voor ons van Cumberland aan Pelham, half April geschreven[1]. Hij verontschuldigt zich daarin tegenover den minister, wien hij niet had willen gelooven, door te wijzen op de vleiende beloften van den Stadhouder en van hen, die de leiders schenen der Republiek. 'Er was toch waarlijk wel reden om te gelooven, dat er iets van hun grootspraak aan zou zijn!' Maar de volle bitterheid der teleurstelling spreekt zich, als in geen ander schrijven, in een klaagbrief van Newcastle[2] aan den zoon des konings uit: 'het is krenkend voor mij elken dag te moeten hooren, dat de profetiën van hen vervuld worden, die, naar ik meende, door hun hartstochten en persoonlijke inzichten bevooroordeeld waren: te moeten zien, hoe maatregelen, eerlijk en oprechtelijk aangeraden, worden afgekeurd en belasterd, als wild, bewijzen van onkunde en uit zelfzuchtige berekening alleen aangeraden. Mylord Chesterfield heeft het geluk, dat hij nu beschouwd wordt als de man, die alles voorzien heeft en ook alles had willen voorkomen, indien men er hem de macht toe gelaten had. Wat dat voorzien betreft, dit hing alleen van de inlichtingen af, die hij kreeg, en van zijn neiging, om te gelooven, wat hij wenschte: en wat zijn wil aangaat, om dit alles te voorkomen, dien men wel zoo goed is van aan te nemen, indien die werkelijk bestaan heeft, dan heeft hij niet den moed gehad om vol te houden, zooals hij moest. Nooit werd ongetwijfeld iemand ter wereld zoo om den tuin geleid en bedrogen, als wij door den Prins van Oranje en door de ijveraars van zijn partij. Maar in de omstandigheden, waarin wij waren, hadden wij behoorlijken grond voor hetgeen wij deden.'

De man, wiens herinnering zoo zwaar, als een nachtmerrie op helderen dag, de borst van den edelen hertog van Newcastle drukte, was dadelijk, in Februari, na het nederleggen van zijn post, naar de baden te Bath vertrokken. Toen Ches-

1) 12/23 April 1748. - COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 418.
2) To Cumberland, 1 April 1748. - COXE, id. I. 406.

terfield ruim een maand later te Londen terugkwam, vernam hij het gebeurde. Van verwondering kon natuurlijk geen sprake zijn bij hem, die deze uitkomst had verwacht en voorzegd. Koud is zijn toon: ‘Charles Bentinck is hier gekomen, om elk woord tegen te spreken, dat zijn ouder broeder hier voor zes maanden sprak. Hij belijdt het onvermogen der Republiek, erkent, dat zij teleurgesteld zijn in hun lichtingen en vraagt 1200.000 of ten minste een millioen p. st. te leen, omdat anders de Republiek onvermijdelijk verloren is. Ten laatste bedelt hij om Gods wil, dat wij de geheele kosten van de Russen op ons nemen, daar de Republiek niet bij machte is haar aandeel te betalen. Welk antwoord hij gekregen heeft, weet ik nog niet[1)]. Geld was nooit zoo schaarsch en de renten nooit zoo laag, zelfs niet tijdens den opstand, als nu. Twaalf percent wordt voor geld geboden en dan kan men het nog niet krijgen. Indien er binnen drie of hoogstens vier maanden geen zekerheid van vrede komt, verwacht men een stagnatie van alle krediet, zoo niet een bankroet.’ Hij ergerde zich, dat men in de benarde omstandigheden, waarin de Republiek verkeerde, nog feest kon vieren. ‘De pracht en verkwisting bij den doop van den jonggeboren Prins van Oranje zijn nu zeker al heel misplaatst. Ten minste zoo oordeelt men hier. Doch misschien heeft men besloten, om maar vroolijk te sterven. Want uw einde is toch nabij. - Al mijn voorspellingen zijn maar al te spoedig vervuld, gelijk van den anderen kant al de beweringen van den oudsten Bentinck hier en van lord Sandwich in den Haag volstrekt valsch zijn gebleken. Ons leger dat volgens hun berekening 192.000 man zou tellen, is zwakker dan het verleden jaar was, en de vrede, dien de Republiek binnen weinige weken op den trommel zal moeten teekenen, zal bewijzen, hoe zeer zij gelijk hadden, die verleden jaar op de voorslagen van den Maarschalk van Saksen wilden onderhandelen’[2)].

Wat er aan de bewijskracht der nu erkende feiten nog ontbreken mocht, nam de vijand op zich aan te vullen. Maurits van Saksen bracht zijn leger in beweging en sloeg, half April, het beleg voor Maastricht. Na weinige dagen was de afloop te voorzien: het leger der geallieerden was niet bij machte

1) To Dayrolles, 22 March 1748. - *Letters and Works*, III. 250.
2) To Dayrolles, 8 April 1748. - *Letters and Works*, III. 252.

een poging tot ontzet te wagen: de vesting zou zich moeten overgeven. En dan?

'Als Maastricht is gevallen - schreef de oude Horace Walpole - kunnen de Franschen in drie weken meester zijn van al de zeventien provinciën in de Nederlanden. Al de zeehavens en het vaste land van Texel tot Bayonne is dan in hun handen. Zij kunnen in den Haag of te Amsterdam, waar zij verkiezen, den vrede, naar het bon plaisir van hun oppermachtigen koning, dicteeren'[1)].

De vijand wist het ook wel. 'De vrede ligt in Maastricht' had aan Lodewijk XV de maarschalk van Saksen[2)] gezegd.

In Maart waren de onderhandelingen te Aken aangevangen. Hier, op het diplomatiek gebied, als op het militair, bewees Frankrijk zijn meerderheid. De bondgenooten werden verdeeld en hun belangen gescheiden: de band tusschen Oostenrijk en de zeemogendheden verbroken. Niet als koopman, maar als koning - naar hij verklaard had - wilde Lodewijk XV den vrede sluiten. Hij verlangde geen voordeelen voor zich. Niettemin waren de aangeboden vredespreliminairen ongunstiger, dan die in het vorige jaar waren verworpen. Toen Maastricht op het punt was verloren te gaan, ontving lord Sandwich last aan te nemen, wat hij verkrijgen kon, en te teekenen. Met kloppend[3)] hart gehoorzaamde hij.

Zoo een veroveraar de kroon van Frankrijk had gedragen, loodzwaar zou zijn hand op de overwonnenen hebben gedrukt. Maar de kleinzoon van Lodewijk XIV smachtte naar rust, om in de armen van Madame de Pompadour of van zijn slachtoffers in het Parc aux Cerfs vergoeding te zoeken voor de ontberingen van het legerkamp.

'Ik wensch u en mij zelf hartelijk geluk,' - schreef Chesterfield aan Dayrolles. - 'Had Frankrijk van zijn voordeelen partij willen trekken, wij waren verloren geweest. Onze ontsnapping is in 't algemeen groot, maar inzonderheid van vier personen. De hertog van Cumberland is ontsnapt aan nederlaag

1) COXE, *Memoirs of Hor. Walpole*, p. 358.
2) VOLTAIRE, *Siècle de Louis XV*, 94.
3) Zie zijn brief aan Newcastle, 1 May 1748, bij COXE, *Memoirs of Henry Pelham*, I. 496. - Verg. BEER, *Zur Geschichte des Friedens von Aachen*, S. 28 sqq.

en ongenade. De Prins van Oranje aan afzetting. De hertog van Newcastle en lord Sandwich aan -[1]. Ik verwonder mij dan ook niet over de algemeene blijdschap, die, naar gij schrijft, door ieder in den Haag is betoond, van de Prinses en den Baron tot den visscher in Scheveningen. De Republiek is gered voor geheelen ondergang, Engeland voor staatsbankroet.'

V.

Met de aftreding van Chesterfield als staatssecretaris eindigt zijn staatkundig leven. Hij zet zich voortaan onder de toeschouwers neer. Een enkele maal treedt hij nog in het Hoogerhuis op, maar zijn staatkundige werkzaamheid is ten einde.

Dit was niet zijn bedoeling, maar werd zijn lot. Doofheid dwong hem er toe. Wel werd hem nog eenmaal het staatsecretarisschap aangeboden, maar hij weigerde. Zijn kwaal maakte hem ongeschikt.

Met het einde van zijn ministerieele en politieke loopbaan eindigt ook onze beschouwing. Het was mijn doel, den draad van zijn politieke loopbaan volgende, als de goudzoeker de wichelroede, in eenige braak liggende akkers onzer volkshistorie de eerste spade te steken.

Wie de volgende jaren der Republiek zal willen kennen, zal goed doen Chesterfield's brieven niet ongelezen te laten. Het zijn antwoorden op particuliere missiven van den resident Dayrolles, blijkbaar vol bijzonderheden. Zoo wij deze bezaten en daarbij 's mans officieele correspondentie, waarop reeds voor een halve eeuw Friedrich von Raumer opmerkzaam maakte[2], wij zouden een belangrijke bron voor de kennis van duistere tijden bezitten.

Aan de Republiek, waaraan hij van zijn eersten stap op het politiek terrein was verbonden, is Chesterfield nooit vreemd geworden. Met belangstelling heeft hij steeds op dit land gestaard. En onder de weinige illusiën, die hij heeft lief gehad, heeft ook deze behoord: de noordelijke en zuidelijke Nederlanden mochten nog eenmaal worden vereenigd, als in de Bourgondische tijden.

De monarchie heeft het droombeeld verwezenlijkt gezien en betaald.

THEOD. JORISSEN.

1) Oningevuld in 't handschrift. - 3 Mei 1748. *Letters and Works*, III. 261. sqq.
2) *Beiträge zur neueren Geschichte*, II. 240 sqq.

De Lutherschen te Enkhuizen.

Toen in Juli 1868 Paus Pius IX het Vaticaansche Concilie samenriep, was de Bul, waarbij dit geschiedde, hierin van hare voorgangsters verschillend dat zij geene vorsten, maar slechts geestelijke waardigheidsbekleeders tot deelneming eraan uitnoodigde. Louis Veuillot vestigde, in de *Univers*, de aandacht hierop met de volgende woorden: ‘De Bul noodigt geene souvereinen uit om in het Concilie zitting te nemen. Die weglating is opmerkelijk. Zij predikt dat er geene Catholieke Kronen meer zijn - dat wil zeggen dat de orde, waarin de maatschappij de laatste duizend jaren geleefd heeft, niet langer bestaat. Wat men de Middel-Eeuwen genoemd heeft is voorbij. De datum van de Bul is de datum van haren dood - haar laatste zucht. Welk eene verandering sedert de dagen van het laatste Concilie!’

‘Er zijn geene Catholieke Kronen meer!’ - er is geen land meer in Europa, waar de Pauselijke Syllabus de regeeringsbeginselen aangeeft, waar de overheid zich in den dienst der Roomsche kerk en van hare Inquisitie stelt om de ketters te verdrijven en uit te roeien, geen land, waar aan de Roomsche kerk onbeperkt gezag is gegeven over de school en de wetenschap, de kunst en de pers. Met of tegen hunnen wil hebben ook de Roomsche Vorsten zich gedrongen gevoeld eene, zij het ook soms nog beperkte, godsdienstvrijheid toe te laten. In 1426 stond in de Instructie van Markgraaf Albrecht van Brandenburg te lezen: ‘Wanneer een Roomsch keizer en koning gekroond wordt, mag hij den Joden in het Rijk al hun goed nemen, daar benevens hun leven en ze dooden, op een aantal na, dat luttel moet zijn, tot een aandenken.’ Thans zal geen

jodenvervolger of ketterhater zulke grondstellingen meer openlijk aanprijzen. Wat men de Middel-Eeuwen genoemd heeft is voorbij.

Men is gewoon dit voorrecht als eene vrucht der kerkhervorming te beschouwen, en te recht; de godsdienstige beginselen der Hervorming moesten op den duur ook in het staatsleven zich op deze wijze doen gelden. Niet zelden echter verliest men uit het oog dat het den Hervormers in hunnen strijd niet om de godsdienstvrijheid te doen was. Zij zochten in de eerste plaats het Rijk Gods en Zijne gerechtigheid; al het overige, ook de gewetensvrijheid, is der Hervorming daarom toegevoegd; maar het heeft nog vrij wat strijd en onrust gekost, eer hare volgelingen zich bewust begonnen te worden wat hun eigen beginsel noodzakelijk medebracht. Luther zelf heeft er iets van gevoeld. ‘Als het een kunst was om met het vuur ketters te overwinnen, dan waren de beulen de geleerdste *doctores* op aarde’, zoo sprak hij, en een andermaal: ‘Wanneer mij nu een Keizer of Vorst vroeg wat mijn geloof was, zou ik het hem zeggen, niet om den wille van zijn gebod, maarom dat ik schuldig ben mijn geloof openlijk voor iedereen te belijden. Als hij echter verder wilde gaan en mij gebieden dat ik het een of ander gelooven moest, dan zou ik zeggen: Lieve heer, neem gij uw wereldrijk regiment waar, gij hebt geene macht God in zijn Rijk te grijpen, daarom wil ik u volstrekt niet gehoorzamen.’

De Evangelischen mogen over het geheel wel geneigd zijn geweest hem deze woorden na te zeggen, maar legden dan ongetwijfeld grooten nadruk op het woordeke *ik*, m.a.w., zij deden den eisch der gewetensvrijheid alleen voor zich zelven. Dat bleek bij den Augsburgschen Godsdienstvrede in 1555, die alleen de Roomschen en de aanhangers der Augsburgsche Confessie[1)] omvatte, - ‘maar zullen alle anderen die de bovengemelde beide godsdiensten niet aanhangen, in dezen vrede niet bedoeld, maar geheel uitgesloten zijn (Art. 17),’ - dat heeft de brandstapel van Servet te Genève geleerd, dat leert nog steeds Art. 36 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis en ook de Luthersche Kerk, niettegenstaande uitspraken van Luther en Art. 28 van

1) Ook de Gereformeerden, als aanhangers der *veranderde* Augsb. Conf., werden in het eerst hieronder gerekend.

de Augsburgsche Confessie het verboden[1)], heeft niet zelden het twijfelachtige voorrecht genoten dat de overheid met geweld voor haar wilde verrichten, wat zij alleen met het Zwaard des Geestes doen mocht en doen kon.

Ons vaderland is meermalen in dicht en ondicht als bakermat der gewetensvrijheid geprezen. Hiertoe bestaat goede grond. Toch meene men niet dat het dit op eenmaal geworden is. Men streed ook hier niet voor de gewetensvrijheid, maar voor zijn Evangelisch, of wil men zijn Gereformeerd geloof. Toen men daarvoor de overwinning behaald had, sprak het voor de groote meerderheid van zelf dat nu ook elke andere gezindheid uitgesloten was. Het heeft eenen korten, maar tamelijk hardnekkigen strijd gekost, eer het bewustzijn veld won dat degenen, die voor de gewetensvrijheid gestreden hebben, haar ook aan anderen gunnen moeten, en eene bijdrage tot de geschiedenis van dien strijd wenschen wij in deze bladzijden te geven. Het is een heerlijk schouwspel, wanneer wij in de geschiedenis zien hoe groote mannen de dragers en uitvoerders van groote gedachten geweest zijn, maar het heeft ook eene eigenaardige aantrekkelijkheid, wanneer wij datzelfde zien bij geringe en vergeten lieden. Ook zij, sterk door eene krachtige liefde voor eigen overtuiging, dwingen soms, met ongeloofelijk taaie volharding, tot toepassing van beginselen, die anders misschien een paar eeuwen hadden noodig gehad om zich baan te breken.

Zulke lieden waren in ons vaderland de Evangelischen, die met de leer der Gereformeerde kerk zich niet vereenigen konden, met name de Doopsgezinden en Lutherschen. De eersten schijnt men het spoedigst met vrede te hebben gelaten. Zij waren Nederlanders, dikwijls misschien ook met regeerende familiën verwant of bevriend. Zij waren rijk, wat waarschijnlijk nog meer zegt; men zag zich genoopt rekening met hen te houden.

Met de Lutherschen was het een ander geval. Zij waren Duitschers en kwamen niet zelden in volslagen berooiden toestand in hun nieuwe vaderland aan[2)]. Zelden of nooit waren aan hunne aanwezigheid zulke gewichtige belangen verbonden

1) De wereldlijke macht *beschut niet de zielen*, maar beschermt lijf en goed tegen uitwendig geweld met het zwaard en lichamelijke straffen. Daarom moet men die beide regeeringen, de geestelijke en wereldlijke, niet onder elkander mengen.

2) Aber, weil dieselbige Gemeine nicht consistirt in natürlich gebohrne Holländer aber am meisten in Ostersche Teutsche und dergleiche Nationen die wegen den betrübten Kriegeswesen ihre Länder und Güter haben müssen verlasseu auch von dasz ihrige von gottlose Soldaten und andre Unglüchen so dasz Kriegeswesen mit sich bringet so gantz entsetzet dass ihr kaum müglich ihr Brot zu Unterhalt ihres Hauszgesins in diese betrübte Zeiten zu winnen und versparen.' - (*Uit een bede om onderstand van de Enkhuizer Lutherschen aan de geloofsgenooten in Duitschland*.)

dat zij daardoor gemakkelijk dulding van hun geloof verkrijgen konden; slechts door hunne trouwe volharding hebben zij toepassing van het vrijheidsbeginsel afgedwongen.

Onder de steden, waar de Lutherschen, schoon zij het handelsbelang der stad eenigszins in hun voordeel hadden, toch het langst onderdrukt zijn, behoort ook Enkhuizen. Johannes Bogerman, die het Tractaat van Beza ‘over het ketterdooden’ vertaald had en later Voorzitter der Dordsche Synode zou worden, heeft er gestaan, niet veel langer dan een jaar, 1603-1604, maar zijn geest is er onder zijne minder vermaarde ambtgenooten blijven voortleven en heeft zich ook op het stadhuis nog lang doen gelden.

De geschiedenis van den strijd der Lutherschen te Enkhuizen is niet van algemeene bekendheid; als eene bladzijde uit de geschiedenis der godsdienstvrijheid mag zij misschien op eenige belangstelling rekenen, vooral ook omdat in haar een oogenblik een man optreedt, aan wiens leven en werken men steeds meer eene ernstige, welverdiende aandacht begint te wijden. In het verhaal, dat de predikant Tatinghof van zijne wederwaardigheden schriftelijk te boek heeft gesteld, komt ook een gesprek voor, dat hij met den toenmaligen secretaris van Prins Frederik Hendrik gehouden heeft, met Constantijn Huygens. Heeft Huygens zelf waarschijnlijk deze ontmoeting van gering belang geacht en er in de spaarzame aanteekeningen van zijn Dagboek geen gewag van gemaakt, ook de kleinere bijdragen tot de kennis van onze groote mannen en hunnen tijd zijn de aandacht der liefhebbers van onze vaderlandsche letterkunde en geschiedenis niet onwaardig.

Onze kennis van de eerste lotgevallen der Luthersche gemeente te Enkhuizen en van het bedoelde gesprek putten wij uit een geschreven boek van 364 bladzijden in 4to, dat den volgenden titel voert: ‘Historia Ecclesiastica, ofte verhaal van 't Begin, Voortgang, en uitwendige en inwendige vervolginge der Gemeinte J. Christi, onder d' Oonveranderde Confessie van Augsburg t' Enchusen in Noord Holland vergadert, sonder Sijdichheit; maar na gewisse uitte kerckelijcke minuten en eigen

kennisse beschreven, uit last der broederen in C. Jesu door Frederick Frederixsoon Tatinghof M. gebooren Burger der Stadt Enchusen, en Prediger der voorgenoemde Gemeinte.'

Grootendeels aan dit verhaal ontleenen wij de volgende mededeelingen:

'Men had te Enkhuizen sedert het begin van deze (de 17e) eeuw een brave ossemarkt gehad, waarop jaarlyks veel duizend Deensche, Zweedsche en andere Noordsche Ossen quamen en verkocht wierden; waar by de Stad en derzelver Burgeren en Inwoonders geen gering voordeel genoten'[1]. Deze ossennering heeft de Lutherschen te Enkhuizen gebracht. Den 4^{en} Sept. 1596 toch erkenden Burgemeesters bij open brief als burger der stad Frederick Dirxsen van Tatinghof van Eiderstede in Holstein en gaven hem verlof om in de stad, ten gerieve der ossenkoopers, 'bequame schuiren ofte ossenstallen' te laten maken, 'daerinne hij de ossen alhier komende, bequaam sall mogen accommoderen.' Deze Frederik van Tatinghof had twee zonen, Pieter en Frederik, waarvan de eerste zijnen vader, die vroeg stierf, in zijn beroep opvolgde en tevens 'chirurgijn' was, terwijl de tweede door zijne moeder naar Wittenberg ter studie gezonden werd. Langzamerhand werd het ruchtbaar van wat godsdienst zij waren en, toen eens 'bij 't haerafsnieden' een zekere Hendrik Jansz. Backer aan Pieter verklaarde dat hij ook 'Luithers' was en dat er wel eenigen meer in de stad waren, besloten deze beiden hunne geloofsgenooten op te zoeken, vergadering te houden en elkander eene preek uit de Postille van Luther voor te lezen. De eerste maal geschiedde dit den 22sten Januari 1623, in een tuinhuis op het Lazaruspad, bij de Koepoort, met 8 leden, waarvan een later bleek een 'heimelick papist' te zijn. Toen deze vergaderingen geregeld voortgezet en steeds talrijker werden, zoodat men een grooter vertrek op het Spaansch Leger moest huren, trok het echter de opmerkzaamheid der Burgemeesters, die, na eenige vergeefsche vermaningen, op Paschen de huiskerk sloten, 'waerdoor de christenen, vermits sij daerop niet gedocht hadden, als schaapkens sonder herder wederom keerden voor dien tijd.'

De Lutherschen hielden zich een tijd lang stil, maar in de lente van 1624 daagde hulp voor hen op. Toen toch kwamen de Deensche ossenkoopers, die een verzoekschrift bij de Burge-

1) Brandt en Centen, Historie van Enkhuizen, 1747, II. bladz. 146.

meesters indienden om vrije godsdienstoefening voor hunne geloofsgenooten in de stad, ‘opdat wij met haer, als wij hier jaerlix koomen, na den appetijt, die Godt de Heere haer en ons gelieft te geven, de spijse onser sielen mogen genieten.’ De Burgemeesters bracht dit verzoek in eenige moeielijkheid; aan de eene zijde stond de voor de stad zoo voordeelige ossenhandel, aan de andere hunne streng-Contra-Remonstrantsche gezindheid. Zij zochten baat in uitstel, beloofden de zaak aan de Vroedschap te zullen voordragen, maar wisten het antwoord op te houden, tot de ossenkoopers weder vertrokken waren. Ook de Gemeente diende een verzoekschrift in, maar zij ontving een weigerend antwoord, in April 1624 gevolgd door eene keur tegen de Lutherschen, waarbij zware boeten op het houden of bijwonen van hunne vergaderingen gesteld werd. Eene uitvoerige ‘Apologia,’ door Frederik Tatinghof, die inmiddels als Magister der Theologie huiswaarts gekeerd was, gesteld, mocht natuurlijk niet baten. Ook de kooplieden dienden, bij hunne komst, weder een verzoekschrift in, waarop de Burgemeesters echter, evenals in het vorige jaar, het antwoord wisten te verschuiven tot na hun vertrek.

De ‘verdruckte Christenen’ konden nu gedurende de jaren 1625-29 niets anders doen dan, ieder in zijn eigen huis, voor vrouw, kinderen en dienstboden huisgodsdienst te houden. Te vergeefs wendden zij zich tot den Koning van Denemarken om voorspraak; deze had te veel met den oorlog te doen; te vergeefs tot de Deensche Bisschoppen; van dezen ontvingen zij geen antwoord; te vergeefs wendden zij zich in 1627 tot Georg Frederik, Markgraaf van Baden, die, na zijnen onvoorspoedigen strijd tegen Wallenstein, op zijne reis naar den Haag, een paar dagen te Enkhuizen vertoefde en van wiens Hofprediker Philipp Rauscher de Lutherschen eene Nieuwjaarspreek mochten hooren. De Markgraaf is wel ‘neerstig in de saecke geweest en heeft tegens eenige geseijt dat hij sijn halff landt wederom gewonnen te hebben soude oordeelen, bijaldien hij voor de Christenen tot Enchusen en Bodegraven 't vrije exercitium koste verkrijgen,’ maar hij moest later aan de afgevaardigden van Amsterdam, Enkhuizen en Bodegraven, die hem ook in 's-Gravenhage bezochten, verklaren dat er voorshands niet aan te doen was.

De gedwongen stilte van vijf jaren gaf aanleiding dat sommigen nu en dan naar Hoorn gingen ter godsdienstoefening en der

kleine en arme gemeente aldaar tot belangrijken steun waren. Den 28en Januari 1629 besloot men echter ook te Enkhuizen weder eene poging te wagen, en de gemeente was inmiddels zoozeer toegenomen, dat het noodig werd geoordeeld een tweetal ouderlingen te benoemen en de geldelijke inkomsten op eenen meer vasten voet te brengen, ‘opdat de ouderlingen souden weten waermede sij de processen die te verwachten stonden en andere kosten souden uitvoeren, en oock hoe dat sij een prediger souden mogen veilig uitlooven, en niet eerst als de noodt geschapen was, op de genade van de Bekenners leven.’ De beloofde liefdegaven waren werkelijk van zulk een bedrag dat men hier en daar pogingen tot het verkrijgen van eenen vasten prediker ging doen. De vergaderingen werden intusschen weder gehouden, telkens op verschillende plaatsen, eene zaak, die hare moeielijkheden had, aangezien de plaatsen, die den eenen dag gehuurd waren, den volgenden dag dikwijls weder werden opgezegd. Zoo ging het met eenen pakhuiskelder, zoo zelfs met eenen hooiberg bij het Nieuwe Lazarushuis. ‘Ende also kost de Heere des Hemels in een geringe hooiberg geen herbarge krijgen.’

Inmiddels had men eenen predikant gekregen, Magister Georgius Hahn, die den 4en Maart zijne eerste preek hield. Den volgenden Zondag echter kwamen reeds de beide schouten in de vergadering en eischten eene zware boete van den Prediker en alle hoorders. Nu begon weder eene reeks van meer of minder zware vervolgingen, waartegen geene smeekschriften iets vermochten, ook niet van de kooplieden, die dreigden dat ze naar Hoorn of Medemblik gaan zouden. Men vergaderde in Bovenkarspel, maar de vroedschap van Grootebroek, waarbij deze plaats behoorde, maakte, op aandringen van Enkhuizen, eveneens tot tweemaal toe eene keur tegen de Lutherschen, zoodat ook deze toevlucht gesloten was. Hahn werd nu door de gemeente naar 's Hertogenbosch gezonden, om Frederik Hendrik geluk te wenschen met de inneming der steden Wesel en Bosch en tevens om zijne voorspraak bij de Staten te vragen. Hahn's verzoekschrift, ‘'t welck door den Hoochduitschen stijll vrij wat lang was,’ kwam, door bemiddeling van ‘Hartoch Beerendt tot Sassen Weimer’ den Prins in handen, waarop hij zelf met den Prins een onderhoud had en vriendelijk bescheid kreeg. Veel hielp dat niet; toen hij weder

te Enkhuizen kwam, bleef alles bij het oude en ten slotte wist de schout hem in zijn huis te lokken en gevangen te houden. Na eenige onderhandelingen stemde de schout er in toe om voor ƒ 100 van al zijne eischen af te staan, welke losprijs werd bijeengebracht en betaald. Met vreugde zag de gemeente haren Predikant weder in vrijheid; zij meende dat de vervolging nu ten einde was en hernieuwde zijne roeping in haar midden. Een van de voorwaarden, waarop dit geschiedde, was deze: ‘De E. Heer Magister sal believen sijn spraeck sooveel hem doenlick te kweecken,’ maar hij heeft noch in het Duitsch, noch in het Nederlandsch de gemeente lang kunnen stichten. Den 14en Juni werd hij weder gevangen genomen, en het einde van alle verdrietelijkheden, door onderlinge twisten niet weinig vermeerderd, was dat hij een beroep naar Hoorn aannam, waar hij rustiger leven kon en den 27en October 1630 in het huwelijk trad.

Inmiddels was te Enkhuizen de man komen wonen, in wien de gemeente eenen onwaardeerbaren steun zou vinden, en aan wien wij het verhaal van hare lotgevallen te danken hebben. Frederik Tatinghof had van 1627-30 te Middelburg gestaan, maar wegens ziekte zijn ontslag moeten nemen en zich te Enkhuizen gevestigd, waar hij zijne moeder in de ‘ossenneering’ bijstond. Wel was hij in het eerst te zwak om te preeken, maar, schrander en geleerd als hij was, kon hij toch met goeden raad de gemeente bijstaan.

En goede raad was duur. Wel dienden de Deensche kooplieden den 7en Mei hun vierde verzoekschrift in, nu met de besliste verklaring dat zij besloten waren, in geval van weigering, ‘de goede en neering lieffhebbende stadt Medenblick met haeren handel te besoecken,’ maar, schoon de Burgemeesters al vriendelijk antwoord beloofden, de zaken namen geen gunstiger keer. Nu eens hier, dan weder daar trachtte men samen te komen, maar gedurig bevond de schout met de ‘dieffleiders’ zich voor de vergaderplaats, zoodat de geloovigen onverrichterzake terug moesten keeren. Toch nam de gemeente steeds toe, en een geschenk van den Graaf van Oldenburg van ƒ 100 mag haar wel moed gegeven hebben. Den 8en Februari 1632 ten minste werd Frederik Tatinghof, die weder hersteld was, voor 5/4 jaars als Predikant aangenomen en den 29en werd eene groote verwerij op de Noorder-Boerevaart gehuurd, met een woonhuis er naast, dat de Pre-

dikant met zijn gezin betrok, zonder echter vooralsnog in de verwerij te preeken. Dit geschiedde eerst, toen de schout de gewone vergaderplaats had laten dichtspijkeren. Den 18en April 1632 werd de eerste prediking gehouden op de plek, waar later de kerk gebouwd werd. - ‘Maar sulcx en kost de Sathan niet lieden, also dat de Calvinische Predicanten van nijdichheit raasden, ende de Heerens so lang tergden, dat sij mijn woonhuis, mijn vrow, meidt en kinders daerbinnen zijnde neffens de ververijssael toespijckerden, niet anders wetende off mijn huisfrow en koste niet uitkoomen, gelijck sij oock anders niet koste als door eens anders huis. Dit spijckeren dede de Christenen seer wee, edoch de goede Godt dede door sijn wijsheit dat 't gunt gehouden wierde voor een tegenstand der vrijheit zijn moste derselver groote bevordering, want de coopluiden waren juist dien nacht te vooren met haer ossen angekoomen en, als sij des Sondaegs ter kercken meenden te gaen, vonden sij alles toegespijckert en mijn huisfrow met haer kinderkens voor de gespijckerde plancken in de duer, die hun welkom hiete en de handt door de schueren reickte, also dat eenige de tranen niet ophouden kosten. Voor 't huis omtrent 30 vergadert zijnde, verfoeiden sij dit doen der Burgermeisteren d a t s i j m a n e n v r o w v a n m a l k a n d e r e n s p i j c k e r d e n’ - en het gevolg was ook nu weder een verzoekschrift, met herhaling van de vroegere bedreiging, nu verscherpt door den eisch om binnen 24 uren antwoord te geven.

Dit antwoord gewerd hun den volgenden dag. Hun werd vrije godsdienstoefening toegestaan maar - slechts zoo lang als zij in de stad waren. Aan Pieter Tatinghof werd te kennen gegeven dat deze laatste beperking slechts voor den vorm was; ook zeiden de kooplieden dat zij bijna het gansche jaar te Enkhuizen waren ‘nu mette ossen, dan met kooren ende in de herfst om heering,’ en de vreugde onder de Lutherschen was dus groot. Zij werd echter, na het vertrek der kooplieden, weder deerlijk verstoord en het kan niet ontkend worden dat de Burgemeesters en hun schout een vrij ongelukkig figuur maakten. Hadden zij reeds vroeger aan Pieter Tatinghof en zijne moeder een stuk dijk afgenomen, dat hun bij Vroedschapsbesluit was afgestaan om ossen op te zetten, hunne maatregelen kregen nu hoe langer hoe meer iets kinderachtigs en liepen ten slotte op hunne eigen schande en

schade uit. Zoo liet de Schout den 5^{en} Juli de vensters en de deuren van kerk en woonhuis dichtspijkeren en, terwijl de aanklacht over dit onwettig bedrijf bij Schepenen tegen hem nog hangende was, kwam hij den 10^{en} Juli en liet eene dwarsschutting in de kerk zetten. De gemeente vergaderde nu eenen geruimen tijd op zolder, waarop de schout den 18^{en} Juli de ladder liet weghalen, maar - ‘terwijle de Schout de kerckduer bewaerde, ende met het volck kijffde, zijn de uitgekeerde Christenen tot mijnent ingekoomen, ende door een verborgen gat op de solder geklommen, also dat de Schout sulcx niet eer gewaer en wierde dan hem de galm van de singende gemeinte 't selfde te verstaen gaff. De Schout deed een dieffleider buiten opklimmen om te sien offer oock veel volcx waer, hetwelck veel wispeling onder de Gemeinte veroorsaeckte, eenige van quaed voornemen sijnde om hem van booven neer te stooten, edoch hij klom selfs aff.’ Dat zulke plagerijen geen doel konden treffen spreekt wel van zelf, vooral toen Schepenen den Schout veroordeelden om zijn timmerwerk weder af te breken. De Burgemeesters lieten, na eenige aarzeling, dit werkelijk doen. ‘De Heerens sagen nu well hoe dat sij met het spijckeren de eene schande op de ander behaelden, - en hebben dien raadt gevolgt, dien ik haer selfs en andere oock gegeven hadde: te weten, so sij Godt wilden tegenstrieven, so mosten sij niet de geestlose creatuiren ofte huisen maer de menschen anspreecken.’

Dit laatste deden zij ook. Tatinghof was reeds verscheidene malen bij Burgemeesters geweest. Wij hebben van de twistgesprekken door hem met hen gehouden niet altijd melding gemaakt; gewoonlijk komen zij op hetzelfde neder: de Burgemeesters staan op hun stuk en, of Tatinghof zich al beroept nu eens op het recht der gewetensvrijheid, dan weder op uitspraken van Gereformeerde Godgeleerden, die de Lutherschen als Christenbroeders erkenden, dan weder op ‘Borre en Immanuel[1)]’, - het einde is geregeld dat het verbod vernieuwd en met verbanning gedreigd wordt. Dit geschiedde ook den 26^{en} Augustus en de indruk, dien hij nu in de Burgemeesterskamer opdeed, was van dien aard dat men besloot ‘de furie der Heerens voor een tijdt te wijcken, aengesien men wel wist hoe

1) Bor en Emanuël van Meteren.

geweldich de Predicanten geloopen hadden ende met wat een hevichheit de saecke in de Vroedschap gedreven was, hoewel Jan Franzen en Symen Jansen daertegens geprotesteert hadden. Sommige waren van meninge men behoorde de Lutherschen met vrede te laten. Sommige dat men den Prediger sonder meer te waerschuwen dadelijck met Dieffleiders uit soud' brengen. Andere, dat men hem eerst ontbieden, waerschuwen, en daerop uitter stadt selfs te vertrecken gebieden soude: welcke leste de meeste stemmen hadde, ende so is 't oock (als verhaelt is) geschiedt.'

Gedurende den tijd dat er niet gepredikt werd, werden ook pogingen aangewend om de tusschenkomst van den Koning van Denemarken en zijnen 'Orateur' in den Haag te verkrijgen. Dezen laatsten overhandigde Tatinghof een 'Politycq anwiesinge der redenen, waerom de Magistraet van Enchuisen die van de Confessie van Augsburg 't exercitie behoorde toe te laten.' Op 14 gronden, met talrijke aanhalingen uit Bor, van Meeteren en andere geschriften, betoogde hij hierin wat hij wenschte bewezen te zien, maar de Orateur heeft aan den wensch der gemeente niet voldaan, om, gewapend met deze gronden, de Commissarissen van Enkhuizen in den Haag aan te spreken. Waarom wordt ons niet gemeld. Misschien zag hij een weinig op tegen de vraag hoe men dan in Luthersche landen met de Gereformeerden handelde, eene vraag, die ook later door Huygens aan Tatinghof gedaan werd, zonder dat deze een zeer bevredigend antwoord kon geven. In elk geval, de gemeente werd aan zich zelve overgelaten. Nogmaals besloot men dus eene poging te wagen met een verzoekschrift aan de Burgemeesters. Hadden de Lutherschen mondeling zich reeds dikwijls beklaagd dat men den Doopsgezinden eene vrijheid gunde, die hun geweigerd werd, nu deden zij het ook schriftelijk. 'So bidden wij, schreven zij, dat mijn E. Heerens sulcx alles ansiende, ons haere getrouwe, en beëdigde, wacht ende tocht houdende Burgers, onsen voorgaenden Christelijcken redelijck versoeck gelieven toe te staen ende doch niet min liefde waardig te achten, als de Mennonisten, die sodanigen eed, last ende plicht haere overichheit ontseggen, ende hun evenwel op verscheyden plaetzen in dese stadt 't vrije Exercitie toegelaten wordt.'

Dit betoog was vrij wel onwederlegbaar en de Burgemeesters

mogen wel weinig lust gehad hebben het onder de oogen van de gematigde minderheid in de Vroedschap te brengen. Toen de ouderlingen den 13^{en} November om antwoord kwamen, werd hun gezegd dat Burgemeesters niet voornemens waren het verzoekschrift in de Vroedschap te brengen en zij het weder meê moesten nemen. ‘Als Heindrick Jansz. d'Oude sich wat weigerich stelde 't request weer te nemen, ende badde dat Burgemeisters 't selfde doch wilden behouden ende de Vroedschap voordragen, sprack Luitje Albertsen: neemt het weer, off ick smijt het achter de banck. Also namen sij 't request weer en gingen wech. Welck doen der Burgermeisteren bij veele burgeren, selfs bij eenige van de Vroedschap gehouden wierde voor een onburgerlijck stuck, maar bij de Christenen dat Burgrmsts vreesden dat de waarheit van 't request de Vroedschap mochte bewegen. Dit is gewis, dat het die Heerens aen burgerlicke voorsichtichheit ontbrack, aengesien sij hiermede de partijschap sonder noodt op haer namen, ende oock in voorgaende tijden bevonden is, dat d'onderdanen, wanneer men haer bidden niet en wildde hooren, uit wanhoope haer selfs hebben gesocht te helppen, tot verderff dikwels niet alleen van haer, maar ook der verdrukkers. Doch de Christenen deden hierop anders niet dan dat sij den 14^{en} Novembris wederom eens lieten predigen.’

Dit ging drie weken goed, maar den 12^{en} December werd Tatinghof namens Burgemeesters aangezegd dat hij de stad verlaten moest. Daar men hem geen schriftelijk bevel daartoe geven wilde, bleef hij eenvoudig, preekte weder den 15^{en} en 22^{en}, waarop hij den 23^{en} gevangen werd genomen. Den 30^{en} liet men hem bij Burgemeesters boven komen en had hij een lang gesprek met hen. Dit geraakte langzamerhand op godgeleerd gebied. Toen men hem verweet dat hij het volk ongerust maakte en degenen verleidde, die in de Gereformeerde kerk plachten te komen, verdedigde zich Tatinghof met de opmerking dat dit geen verleiden mocht heeten, aangezien de Gereformeerde Leeraars de Lutherschen immers broeders in Christus noemden. Op de vraag of hij de Gereformeerde leer dan voor ‘slimmer’ en ‘niet-saelichmaeckende’ hield, antwoordde hij b e v e s t i g e n d , gelijk hij ook later bij Huygens doen zou. Het einde was dat Tatinghof verlof kreeg om weer naar huis te gaan, dat men hem bleef weigeren schriftelijk bevel van verbanning te geven (‘onse eigen gereformeerde

predicanten, als sij uitgeseit wordden, kriegen geen bescheidt, gelijck Smoutius tot Amsterdam gebuert is') - en dat Tatinghof zelf recht dankbaar gestemd was over zijne vrijmoedige, openbare verwerping van de 'Calvinische leer,' iets waartoe ongetwijfeld eenige moed behoorde.

Het is een eigenaardig schouwspel. Deze Burgemeesters vertegenwoordigen eene zekere kerkelijke verdraagzaamheid. 'Zet liever gij uw kerk wat uit!' heeft de Génestet gezongen; iets dergelijks zeggen ook zij meer dan eens. 'Onze kerk is uitgezet genoeg, naar ons oordeel kunt gij uitnemend wel bij ons zalig worden', maar Tatinghof ontkent dit met wat men eene verregaande bekrompenheid zal noemen; en toch is die bekrompen man de verdediger der gewetensvrijheid tegenover de meer verlichte regeerders; toch moeten wij niet vergeten dat juist diezelfde stijfhoofdige bekrompenheid het middel is geweest om het vrijheidsbeginsel in toepassing te doen brengen. De geschiedenis geeft dus ook hier reeds te zien, gelijk later nog zoo menigmalen, dat men uit louter verdraagzaamheid zeer onverdraagzaam worden kan, en dat in ieder geval de kerkelijke bekrompenheid minder overlast veroorzaakte dan de ruimere inzichten der Burgervaders, die zich met kerkelijke zaken bemoeiden.

Tatinghof bleef eenige dagen stil in zijn huis, maar vertrok den 5^{en} Januari 1633 openlijk naar Amsterdam en vandaar naar den Haag, ten einde Prins Frederik Hendrik een smeekschrift om zijne tusschenkomst aan te bieden. Het gelukte hem om in 's Prinsen andientiekamer gehoor te verkrijgen. De Prins wenschte hun goeden dag, gaf aan een ieder de hand en vroeg: 'Hebben de mannen mij te spreken?' - waarop Tatinghof eenen hartelijken nieuwjaarswensch uitsprak, die met een: 'Ik bedancke u seer!' beantwoord werd. Gedurende het verdere gesprek 'stondt de Prinz onder de schow met ontdeckten hooffde,' hij vroeg zeer vriendelijk naar verschillende bijzonderheden, beloofde ten slotte dat hij het verzoekschrift lezen en met de Enkhuizer heeren, als zij in den Haag kwamen, er over spreken zou en liet ze met een 'goeden dach, mannen!' weder gaan.

Voorloopig mocht de voorspraak van den Prins weinig baten; de Burgemeesters bleven volharden, maar hadden toch den moed niet om den prediker bij dag openlijk de stad te doen uitzetten. Zij beproefden het bij donker te doen; tot tweemalen toe kwamen de schouten met vier 'dieffleiders' des avonds in zijn

huis, ‘welcke oock alle bedsteden, hoecken, reine en onreine plaetzen doorsochten,’ maar hem gelukkig niet thuis vonden. Den 2^{en} Februari gingen nu twee ouderlingen zich bij de Burgemeesters over deze handelwijze beklagen, die hun den raad gaven dat de prediker een dag of acht uit de stad moest gaan en daarna terugkeeren, alsdan zouden zij de zaak nog eens aan de Vroedschap voordragen, en zij twijfelden niet of de Lutherschen zouden ‘contentement’ verkrijgen. Ofschoon de Predikant weinig vertrouwen in deze belofte stelde, voldeed hij toch aan het verzoek der ouderlingen en ging ‘een acht dagen in Bovenkarspel, in een van de beste en eerlijckste herbergen’ wonen. Hier bedankte hij voor een beroep naar Rotterdam, op aandringen der Enkhuizer ouderlingen, maar tegen zijnen zin, aangezien hij voor Enkhuizen toch weinig hoop had op eene gunstige wending der zaken. En hij bedroog zich hierin ook niet. De vrijwillige ballingschap mocht de Burgemeesters niet verteederen, zelfs niet het aanbod om met prediken op te houden, tot de ossenkoopers weder gekomen waren; zij wilden dat Tatinghof voor goed van het prediken binnen Enkhuizen zou afzien. Dit echter weigerde hij en kwam den 8^{en} weder in stad. Daar men uit de handelingen van de Burgemeesters meende te moeten opmaken ‘dat sijn Princelycke Exellentie, door de gewichtige oorloogs en vreeds-ooverdenckingen, de saecke vergeten moste hebben en datse van den Secretaris Junius (hoewell hij sulcx belooft hadde an St. Gotse, wapenbewaarder van den Prinz en de camerling van de Princesse, Joannes Hercules) sijn V. Genade niet en waere vervarscht,’ besloot men op nieuw den predikant met een ouderling naar den Haag te zenden. Den 22^{en} Februari kwamen zij aldaar aan; den 23^{en} moest de jonge graaf van Hanau begraven worden, die vóór Maastricht gebleven was; den 24^{en} hadden reeds te veel heeren zich ten gehoore aangemeld, zoodat ze eerst den 25^{en} ten Hove verschenen. Het was toen nog veel voller dan den vorigen dag; de Prins liet hun wel driemaal zeggen dat zij maar wachten moesten, maar het werd te laat, zoodat hij hun eindelijk door zijnen tweeden secretaris, Constantijn Huygens, liet zeggen dat hij het verzoekschrift nog eens lezen wilde en dan de zaak ‘ten besten bevorderen.’ Zij moesten bij Huygens komen om den uitslag te vernemen. Huygens droeg ‘'t request in sijn handschoe’ bij zich, maar het duurde tot den 4^{en} Maart, eer hij met den Prins en

de Enkhuizer heeren de zaak besproken had en het beloofde antwoord aan Tatinghof kon meedeelen. Deze heeft toen ‘in sijn vertreckkamer met hem well een uire gesproocken’ en den inhoud van zijn gesprek opgeteekend. Er zullen niet vele dergelijke gesprekken uit dien tijd voor ons bewaard zijn gebleven; als bijdrage tot de kennis van Huygens en van de wijze, waarop onze Oranje-Vorsten en hunne dienaren, ook in moeielijke tijden, de belangen zelfs van geringe en weinig geachte lieden behartigden, mag het van eenige blijvende waarde zijn. Huygens toont zich, naar het ons voorkomt, ook in dit gesprek, een waardig dienaar van zijnen edelen Vorst; hij behandelt den eenvoudigen, niet erkenden prediker met die beleefde en toch alle ongepaste gemeenzaamheid uitsluitende vriendelijkheid, waaraan wij den echten aristocraat herkennen; hij geeft blijkbaar den Prediker in zijn hart gelijk en ontveinst dit ook niet, maar doet alles om de zaak zoo rustig en vredig mogelijk tot een einde te brengen; hij luistert met geduld; ook waar dingen gezegd worden, die hem aanstootelijk moeten zijn, en is voor reden vatbaar, ook waar hij wordt tegengesproken. Wij leeren den geestigen Constanter ‘de kern der aartigheijdt en de ooghelijn van 't Hof’ hier kennen van eene nieuwe en zeer beminnelijke zijde.

‘Het gespreck was in 't kort en omtrent also:

T. Heeft mijn Heer sijn Exellentie gesproocken?
H. Ja, en die selve vermaent u, als eerbaere en eerlicke liedens, dat ghij sachjes en gemackelick in uwe saecke wilt gaen, opdat uwe Magistraet op u niet te seggen en krijge, welcke klagen dat ghij liedens, alles na u hooft wilt hebben.
T. Wij doen so, mijn Heer; maar na onsen hooft en willent wij alles niet hebben, sulcx blijckt uit onse ootmoedige requesten, uitte veranderingen van vergaerplaetzen oock buiten der stede Juris-dictie.
H. Ghij wilt so praecijs Sondach op Sondach predigen.
T. Dat wij ons daer an niet en binden blijckt daer uit dat wij dickwels een maent, 14 dagen, 8 dagen hebben tusschens het predigen verloopen laeten, ja dan nog somtijts eens, des Sondags gepredigt, en somwijlen uit een postille voorgelesen hebben, voorts soecken wij de vrijheit onser conscientie.

H. Maar sij dwingen u in uwe conscientie niet; want ghij immers niet gedwongen en wordt in haere kercke te gaen; maar moogt daeruit blijven, en uwe gelooff vrijlick bekennen.
T. Mijn Heer, sulcx is well een deel der vrijheit; maar niet de volkoomene Vrijheit, tot welcke vereischt wordt, dat een Christen niet alleen laeten mach dat hem Godt verbiedt, maar oock doen mach, 't gunt hem Godt gebiedt, welck is predig hooren, en de H. Sacramenten na Gods instellinge te gebruicken. Deze jurisdictie heeft Christus in de weerelt hem en sijn Gemeinte voorbehowden, als hij seijt: gaet in de gantze weerelt en sulcx hebben d'apostelen en oude Christenen met haere exempelen betoont, sulcx leert de Neerlandtse Confessie en wordt van de Staet van 't landt in de Religionsvrede toegestaen, en also hebben de Neerlanders tegens Spanje de vrijheid gesocht.
H. Maar waerom sulcke moeite gemaeckt in een stadt, daer de Heerens sulcx niet gedoogen en willen, en ghij effenwell die vrijheid ofte 't exercitium religionis in een ander nagelegene stadt hebben kunt?
T. Mijn Heer, omdat so oude als jonge luiden daer niet so dickwels trecken kunnen, en sommiger staet sulcx niet lieden mach.
H. Jawell, wat dan? Sal men dan, tegens der Heeren borst an, sulck exercitium soecken? Sulcke luiden behoorden haer dan te vreden te howden, aengesien de schult an haer selffs off haer gelegenheit is, dat zij haere conscientie niet voldoen.
T. Maer mijn Heere, d'Exempelen der Apostelen, der oude Christenen, ja onser Neerlanders, en het bevell Christi zijn hier tegens, ook maecken de Christenen tot haeren Godsdienst in stillichheit gaende, geen moeite; maer lijden moeienissen.
H. Maar soud' het niet een onbesonnen doll ding te achten zijn, so wanneer ik na Andtwarppen wildde trecken (alwaer ick wete hoe sij tegens die van de religie gesint zijn) en daer niet alleen woonen sonder te Misse te gaen; maar oock seggen: ick will predigen en de Sacramenten howden.

T. Mijn Heer 't is een anders, wij woonen nu hier, en trecken niet eerst na een so moordadich beroepene plaetz.
H. Well, dat is eevenveel, neemt dan, die luiden, die daer nu tot Andtwarppen woonen.
T. Mijn Heer onder sulcke uiterste tyrannie, kan men inde tijdt des Godsdienstes well wat toegeven; maer moeten evenwell

den Godsdienst niet naelaeten; maar wij leven hier, Godt loff, in een vrij landt, in 't welck om de vrije oeffeninge van Religie te hebben, wij tegens de Papisten, voor een man mette Calvinisten gestaen hebben, gelijck uitte Religionsvrede en vredehandelingen tot Cuelen, en andere handelingen te sien is.
H. Maer uwe Magistraten beroepen haer op een latere resolutie, na de welcke sij niet gehowden zijn meer als een religie in haer stadt toe te laeten.
T. Mijn Heer onder die eene religie wordt noodsaeckelick de Luitherse me begrepen.
H. Ho, kost ghij dat bewijsen?
T. Dat blijckt nitte Historien, en 't gunt in de Neerlandtse beroerten geschiedt is, in welcke de Luithersen getrow op deze kant altijdt gebleven zijn. Ende men siet noch, dat de Luithersen 't vrije Exercitium toegestaen wordt, en binnen Enchuisen vergaren de Weerdoopers op twe plaetzen.

H. Ja, sulcx geschiedt met oogluicking.
T. Well, wij behoorden, ten minsten, so veel te gelden als de Herdoopers.

H. Maar so uwe Magistraten dat niet en willen ansien, sijn Exellentie en kanse niet dwingen, vande resolutie afftestaen.
T. Mijn Heer wij en soecken geen dwanck; maar Princelijcke voorspraeck, waerdoor andere geholppen zijn; maer voorts die angetrocken resolutie belangende daer hebben wij geen kennisse van, en so daer schoon een sodanige was, tot last van die vande Confessie; die en behoorde niet te zijn.
H. Sie je well, dat ghij voor een onrechte duer dan klopt; want so ghij u bij die resolutie beswaart vint, so moet ghij sulcx voor de Staten vertoonen.

T. Voor de Staten, mijn Heer? Daer zijn wij te swack toe, onse saeck te cavelen.
H. Anders sulck een Resolutie sijnde, en uwe Magistraten haer daer op beroepende, en kan sijn Exellentie hun niet dwingen; maar als ick Sijn Genade sulck behelp voordroege, seide hij: sij hebben gelijck.
T. Ons dunckt het niet; edoch en soecken wij geen dwanck, maar voorbidd, waer door die van Boodegraven oock geholppen zijn (*als ick dit seide was het als off Hugens sulcx sonderling in anmercking nam.*)
H. Ghij stelt oock in uwen request, dat uwe gemeinte dagelijx toeneemt.

T. Sulcx is waer mijn Heer.
H. Sulcx sowden uwe Magistraten geeren voorkomen, het welck so wanneer sij doen, noemt ghij in uwe request persequuteeren.
T. Is dat niet so, mijn Heer? Sij setten ons gevangen, wijsen ons ter stadt uit, spijckeren onse huisen, benemen onse neeringe en nemen ons gelt aff.
H. Is de Magistraet niet in sijn stadt, 't gene een vader oover sijn kinders, een heer oover zijn knechten is, so dan een van de kinderen het huisgesind quam met onrechte leeringen misleiden, soude de vader dat kindt niet mogen straffen, off soude dien naem moeten dragen, dat hij dat kindt persequuteerde? Ofte, so mijn knecht, elders in een hoeck van mijn huis tot ergernisse en gevaer van mijn kinderen, eenige papisterije en godsdienst anrechte, die mij schadelick dochte, soud' ick dien knecht niet mogen daer oover bespreecken, en, so hij sulcx niet nae en liete mijn huis ontseggen, off moste dan juist dien name hebben, dat ick hem persequuteerde?
T. Mijn Heer d' ooverheit heeft ten dele meerder, en ten deele minder macht oover haer burgers als d'ouders hebben na de beschreven rechten oover haere kinders. Meerder: omdat sij haere burgers, sulcx verdient hebbende, dooden wegen haere oovertredinge, als oock echte luiden scheiden, etc. Minder: omdat d'ouders haer kinderen, d'een voor den anderen, meerder vrijheits te geven, anders optevoeden als den anderen macht hebben, hetwelck de Magistraten hier te lande niet en mogen doen onder Burgers, die gelijck sijn. Wanneer een Burger de costuimen van de stadt voldoet, so mach hij oock tegens haer danck, sijn burgerlijcke neeringe doen, en vorder de burgerlijcke vrijheit so brede genieten als d'andere. Voorts Een kindt binnens huis sijnder ouders levende en heeft geen goedt; maar alles komt d'ouders toe, mach oock niet trecken waer hij will. Een burger heeft goedt, daer Burgemeisters, buiten wetten niet me mogen handelen so sij willen; mach oock sijn Burgerschap opseggen en in een ander stadt gaen woonen, als hij will, etc. Daer beneffens most men de gelijckenisse also stellen. De huisvader raeckt in eenigen nood, daer uit hij niet kan geraecken sonder ongemene hulp sijns knechts. Als: hij is in groote schulden, wordt door die oovervallen, sijn knecht heeft eenig geld, waermede hij de saeck van sijn meester ophelppen kan, de knecht leent sulck ten versoccke van sijn meyster mids bedingende dat sijn meister hem die vrijich-

heit geve, dat hij sonder moejenissen sijn huisgodsdienstichheit mag doen, van gelycken so hij (de knecht) op sulcke conditie een gat in een doorgebroooken dijck met gevaer van sijn leven stopte; also een brandt uittede, moorderije affweerde. De vrage is nuw off de heere namaels sodane knecht, sonder de name te krijgen van vervolger, ofte ondanckbaere etc. om sijn huisselicke Godtsdienstichheit soude mogen lastich vallen? Daerom is onderscheidt te maecken tusschen vrije Burgerrije en onvrije.
H. So most ghij dan alweer voor een ander duere kloppen.
T. Mijnheer wij betronwen, dat de Princelycke intereessie ons genoeg sall zijn.
H. Wanneer de Magistraten schuldig zijn de conscientie in den Godsdienst vrij te laaten, waerom en geschiedt sulcx niet van de Luithersche Ooverichheit en Magistraten? Tot Hamborg zijnse so hart, dat se d'onse stervende op haere kerckhooven niet en willen begraven laeten.
T. Wat daervan is tot Hamborg en weet ick niet; edoch so veel hebb' ick wel gehoort dat se op den Dom begraven wordden; daerbeneffens ist op veele Duitze plaetzen die manniere dat sij alle oude personen, die in langen tijdt niet tot den taaffel des Heeren geweest en zijn, niet alleen niet toe en staen getuige bij de H. Doope te zijn, maar oock niet, datse als andere Christenen begraven wordden, en nadien de Calvinisten niet ten Avondtmael gaen, mocht het wel mogelyck zijn, dat sij die daeronder reeckenden. In allen gevalle, en verantwoorde ick niet alles wat buiten onse landt, andere uit sunderbaren ijver doen, hetwelcke ick in sijn weerde laet.
H. Maar in 't stuck van vrijheit der conscientie weet ik well dat ghij niet en verstaet dat uwer religions ooverheyt 't exercitium van alle religien toestaen sall.
T. Meent mijn Heer dat? op seeckere maete versta ick het all.
H. So soud' ick seggen, dat ghij geen rechte Augsburgsche Confessionist zijt, want daer niet een artijckel en is, die sulex toestaet, nochte oock derselver leeraers.
T. Mijn heer sij staen het all toe, so wanneer 't in een landt gemeent wordt, daerin verscheiden gesindtheden om 't sodanige vrijheit op voorstandt van 's landts gerechtichheden gesweet hebben en oock diegene die der niet toe gedaen hebben (als de Mennisten) vrijheit vergunt wordt. Boovenall is onse leere geen ketterije; maar een salichmaeckende leere, gelijck die van uwe gesintheit beken-

nen in schriften en mette monde, om hoedanige leere het goddeloos is, vroome luiden so te vervolgen.
H. So verstaet ghij dan dat de Magistraten de bekenners van een godsalige leere nergens moeienis om mogen doen?
T. Ja, mijnheer.
H. Maar sulcx verstaen wij oock d'onse te zijn, en well de suiverste, daerom behoorden die van Hamborg etc. ook d'onse hier in te verdragen.

T. Maar, mijn Heer, d'uwe geven voor, dat het verschill so groot niet en is, also dat wij well in haer en sij in onse karck mogen gaen. Dit behooren zij dan op die plaetzen metterdaed te betoonen, en geen bijsondere vergaderinge te howden; maar wij en seggen sulcx niet; maar dat wij sonder quetsinge onser salichheit haeren godsdienst niet en kunnen bijwoonen.
H. Houdt ghij onse leere dan voor sulcx dat wij daer niet salich in kunnen worden.
T. Ja, mijn Heere.
H. Sulx klagen oock uwe Magistraten, en wat dunckt u, hebben se dan geen recht datse sulcke leere keeren, die haere kinders sulcke mistroostichheit veroorsaeckt?
T. Mijn heere, wij leeren in onse gemeinte, en onder d'onsen, en loopen niet onder d'uwe; maar koomen eenige om an te hooren, en met ons te spreecken en van Godt geroert wordden dat sij haer bekeeren, sulcx is ons angenaem; maer, daerom en hebben se geen recht, in dit vrije landt ons te vervolgen, aengesien mede dat die haer tot onsen gelooff begeven, van de salichheit niet aff en dwaelen, en sulcx na bekentenisse van onse partijen.
H. Maar d'onse howden onse leere voor de suiverste leere, en daerom behoorden uwe Magistraten die vrij te laeten.
T. Maar zij howden die voor sulcx niet, en daerom staen sij (nae haer onbepaelde gebiedt in desen) dieselvige tegen en sulcx noch om redenen te voren angetrocken.
H. Maar de geloovige sall sijns geloove leven.
T. Maar onse Magistraten howden sulcks voor een onrecht geloove, en d'oeffeninge van dat, voor haere onderdanige schadelick.
H. Wat raadt, als uwe Magistraten haer in conscientie verbonden howden, andere leere te verbieden; maar de bekenners van die te belieden?
T. Hier staet dan conscientie tegens conscientie, en een ieder

moet doen gelyck hij voor Godt sijn stuck gedenckt te verantwoorden: onder des, wanneer d'uwen, sonder gewelt, en sonder onrechte middelen haere vrijheit soecken, so en kan ickse daerom geen rebellen noemen.
H. Maar dwingen uwe Magistraten in Duidslandt de conscientien niet?
T. Neen se, eigentlick spreeckende; want sulck haer tegenstandt, en geschiet niet so seer ten ansien van die, die de onrechte leere drijven, als ten ansien van de Burgerrije, die daer vrij van is, opdat die niet misleidt en worde, voor welckers tijdtlicke en eewige welvaart de Magistraten sorgen moeten.
H. Sulcx kunnen uwe Magistraten ook seggen.
T. Sij en kunnen niet, omdat het hier een ander staet is, en de vrijheit van conscientie van de hoofden en ingesetenen, breder verstaen is, van den begin aff, wanneer wij dan spreecken van dwang van conscientie, so spreecken wij sulcx, op 't gunt in dese landen altijdt so verstaen is.
H. Maar was 't niet beter, dat ghij in een van de nabuirige steden trockt, daer ghij uwe religie kunt naleven, als dat ghij so veel ongerustheid tot Enchuisen hebt? Mij dunkt dat sulcx van u behoorde te geschieden, off still sitten onder uwe Magistraten, die u geen vrijichheit toe willen staen.

T. Mijn heer, dat en is een ieder so niet gelegen.
H. Maar als hun an haeren Godsdienst so veel gelegen is, dat sij haer daerom in sulck gevaer binnen de stadt stellen, so behoorden sij (indien 't hun ernst is) haere schade in 't vertrecken oock niet an te sien. Ik ben van Andtwarppen vandaen, en mijn ouders zijn om de religie vertrocken; maar so ick elders was, daer ick d'oeffeninge niet en koste hebben, ick soude vertrecken, so lange dat ick tot een plaetze quam, daer ick ongemoeit soud mogen leven, al wist ick, dat ick mij daerdoor ruineeren sowde.
T. Maar, mijn Heer, sij hoopen dat de Magistraet sich noch sall besinnen, te meer also vele van de Vroedschap en de meeste Burgerrij haer toegedaen zijn en de Stadtsneeringe en inwoonders dagelijx doch verminderen.
H. Maar sij vraegen daer niet na.
T. De Christenen zijn niettemin schuldich haer Godsdienst ter plaetze haerder wooninge te soecken, en niet so licht te vertrecken: want hadden d'owde Christenen oock sulcx gedaen, dat sij

so haest als hun een suire wind anblies, vertrocken hadden, so waren sij dickwels van veele martelisatie vrij geweest, en Godes Woordt waere so niet voortgeplant geworden.
H. Hebt gij niet gelesen dat d'oude Christenen vertrocken, wanneer sij ter stadt uitgewesen wierden?
T. Ja, en als onse Heerens sulcx oock doen en behoorlick blijck daervan geven, sijn wij oock sulcx gesint te doen.
H. Maar waerom niet eer?
T. Omdat de oude Christenen niet eer vertrocken zijn, alwaer het so, dat sij in gevanckenissen gesmeten en gegeesselt wierden, hoe well (so de vervolginge niet op en howt) vele de stadt sullen verlaeten en ick selffs mede; maer is de staet van 't landt daer niet angelegen, dat sodane hooft lijdt, als Enchuisen is, an inwoonders en neeringe niet uitgeput en wordt?

H. Ja well, sulcx is hun all voorgehowden en dat haere stadt ten insichte van de ossenhandel voor andere steden daer an gelegen is; maar wat wil men doen? als sij daertoe all geresolveert zijn.
T. Ick geloove het well dat hun daer weinig an gelegen is, hoe het de stadt gae, all keerd het onderste booven.
H. Dat moet men niet seggen, dat waeren quade Magistraten.
T. Ende effen well is het waer, de verscheiden handelingen in de stadt getuigen sulcx; edoch ick en spreecke niet van de heele vroedschap.
H. Wat ick spreecke, dat segge ick niet voor mij; maar als in haer persoon, opdat ghij bedocht soudt mogen wesen om hun alst noodig is, te antwoorden: Sij seggen oock dat sij ul. genoeg hebben te verstaen gegeven; maar dat ghij 't request na haer sin niet en wilt stellen.
T. Dat seggen sij tegens ons ook, dat sij ons dueren en veinsters oopen stellen, maar wij en kunnen niet sien waerin noch hoe; maar haere sin oover onse request is dat wij daer onder sowden stellen en met onse handen belooven van niet te sullen predigen, sonder haer consent, 'twelck ons een achterlagig versoeck schijnt te zijn.
H. Ghij most de Heerens niet so quaedt toebetrouwen, immers wat sult ghij doen, sij zijn u (ik spreecke in haer persoon) niet schuldich, en haer gehoorsamende mocht ghij nog wat krijgen.
T. Mijn Heere, wanneer de Burgermeisters wat goedts in den sinne hadden, waerom souden sij dese onderteickeninge begeeren,

voor aleer sij datselfde request voor de Vroedschap willen dragen? anders nergens om (verstaen wij) dan dat sij niet alleen ons van de goede gunste der Vroedschappen in tegenwoordich berooven, maar oock onse nakomelingen alle hoope om totte vrijheit te koomen, affsnieden sowden.

H. Ghij moet sulcke gedachten vaeren laeten.
T. Wij kunnen niet mijn Heer, en daerom, aleer wij sulcx teickenen, willen wij alles liever gaen laeten alst mach, en lieden wat de lieve Godt oover ons sall verhengen.
H. Maar ghij seidet strax van wech te trecken, en dan en laet ghij immers geene nakoomelingen.
T. Wij spreecken niet alleen van nakoomelingen onses vleesches; maar oock onses gelooffs, Godt kan nieuwe ankomelinge en tieden geven.
H. Ghij wilt juist uwe vrijheidt so breed hebben, als die van de karck, alle Sondagen vergaeren, nu off ghij daer van affstont, en dat men sach dat ghij totte vrijheit in 't voorjaar noch iets kreegt, en op een ander jaar oock wat, en so soudt ghij allenskens wel tot u voornemen koomen, want men seijt, Van looven en bieden komt men t'samen.
T. Wij wenschen well dat wij met onsen Godtsdienst nae onsen ijver mochten voortvaeren; maar onder des hebben wij ons ande tijdt so niet gebonden; maar mogen lieden dat de Heerens ons, voor dese tijdt, daer in voorschrijven, als wij maer niet te enemael sonder Godsdienst en het principael daervan sitten; wij hebben ons voor dese selfs daerin gematicht, ja wij zijn oock buiten der stede juris-dictie geweecken, en aldaer hebben de Heerens ons oock vervolgt.
H. Dat en hebt ghij niet uwe Magistraten, maar die van die plaetze te wijten.
T. Het was in de ban van Grooteboeck en de Magistraet liet ons met vreden, ter tijdt toe dat onse Burgermeisters eerst met minne daernae met dreiginge van wederom te passe te sullen brengen, hun vermaenden ('t welck oock bij geschrifte geschiede) dat sij ons niet en sowden toestaen te predicken; daerop is de vervolginge tot verscheiden tijden, oock aldaer angegaen, also datter twe Cueren tegens die van de Augsburgsche Confessie angeslagen wierden.
H. Dat was veel, dat die van Broeck dat deden, en haer van andere Magistraten lieten gebieden.

T. Wij kunnent (desnood zijnde) bewijsen, gelijck oock onse Burgermeisters sulcx selffs haer beroemt hebben.
H. Dit oovergeslagen, ghij behoordet u inde tijdt te schicken en niet so praecijs te zijn.
T. Wij willen geeren mijn Heer.
H. Maar ghij versoeckt de volle vrijheit van uwe religie.
T. Wat kunnen wij minder doen? Maar daer beneffens hebben wij genoech verclaart, dat sij ons ordre ten minsten wildden stellen, om te met op bequame tijden te samens te mogen koomen en de H. Sacramenten te gebruicken, en van die de H. Doope so dickwels alsser kinderen sowden mogen voorhanden wesen.
H. Well an, 't gunt ick met u gesproocken hebbe is als in persoon van uwe Magistraten geschiedt, om reden als ick verhaelt hebbe. Mijn genadige Heer de Prinz vermaent u door mij als vooren, dat ghij beleefdelicken handelt, ende waer ik u dienen kan will ick geeren doen.

'Hiermede, verhaalt Tatinghof verder, ginck ick uit de saele, en de Heere Huygens ginck met mij; maar mijn moedt was voll droefheits, omdat ick dit gespreck niet ten besten koste annemen, also dat ick noch met den nawsten mijn danckseggingе an hem en den Prinz koste voortbrengen, en also hij met mij buiten de duer ging, meende ick dat hij na 't Hoff wildde gaen, en dan soud' ick hem noch iets gevraagt hebben; maar omsiende nam hij sijn hoed aff, en offerde sijn diensten gelijck te vooren, en ick bevall hem Gode.'

Tatinghof keerde huiswaarts, en hoe de zaken te Enkhuizen verder geloopen zijn is ons niet nauwkeurig bekend. Het Handschrift, waaraan wij de bovenstaande mededeelingen ontleenden, eindigt plotseling aldus: 'het vervolgh hiervan in mijn ander boeck', welk andere boek in het Archief der Luthersche Gemeente te Enkhuizen niet aanwezig is. Dit is zeker dat de voorspraak van den Prins en Huygens niet heeft mogen baten. Schultz Jacobi verhaalt in zijne geschiedenis der Luthersche Gemeente te Rotterdam (blz. 411), dat Tatinghof den 28^{en} Januari 1635 zijn ambt te Enkhuizen neerlegde en later te Amsterdam als krankbezoeker en hulpprediker werkzaam was. Waar Schultz Jacobi dezen datum gevonden heeft vermeldt hij niet, maar hij kan juist wezen. Er is nog een brief aanwezig van het Amsterdamsche Consistorie aan Tatinghof van 20 October 1634, waaruit wij zien dat de Burgemeesters ten laatste tot de uitzetting

uit de stad zijn overgegaan. Het Consistorie toch geeft, in antwoord op eene vraag van hem, te kennen dat hij ‘niet en behoort, boven ende tegen het expresse verbot, ende de uijtsettinge van de Heeren Magistraten daer op gevolcht, mitsgaders de vordere Comminatie van haerder straffe daerbij gedaen, wederomme in de stadt te comen, veel minder aldaer te prediken.’ Tatinghof heeft dien raad opgevolgd, wat echter door de meer heftigen in de gemeente blijkbaar zeer euvel is opgevat.

Wij hebben in het voorgaande verhaal gezwegen van de inwendige onlusten, waaronder de gemeente, midden in haren gedrukten staat, van den aanvang af reeds te lijden heeft gehad. Er waren twee partijen; aan het hoofd der eene stond de familie Tatinghof met enkelen van de welgestelde gemeenteleden; aan het hoofd der andere, die meer arme leden bevatte, een zekere Luitje Pietersz, schoenlapper; dezen ‘wildden mettekop door, daer was een gatt ofte niet’, hebben blijkbaar verlaugd dat Tatinghof, niettegenstaande de verbanning, zou blijven preeken en hem, wegens zijne weigering daarvan, eenen ontrouwen herder genoemd. Deze meening schijnt bij de gemeente en zelfs bij de ouderlingen ingang gevonden te hebben, ten minste in eenen brief van het Amsterdamsche Consistorie van 3 Februari 1635 worden zij daarover ernstig bestraft. In dien brief wordt nader aangetoond, wat reeds in vorige brieven geschreven was, dat aangezien de vervolging tegen Mag. Fredericus persoonlijk was, hij handelen moest volgens het woord des Heeren: ‘Vervolgen zij u in de eene stad, zoo vliedt in de andere!’ In antwoord op opmerkingen in eenen brief der Gemeente, heet het: ‘Dat een Predicant oock bij zijne gemeente wat lijden moet, is waer, ende heeft Mr. Fredericus in ende geduyrende dese zijne vervolginge vrij niet sonder lijden ende Cruyce geweest, ghelijck hij oock tegenwoordich in eenen hoochbedroeftden staet is, vast niet wetende waer henen, daerinne hij wel raed, troost ende hulpe van nooden heeft. Dat UE. dan den voornoemden uwen Prediger, die immers reijn in de leere ende van een onstraffelick leven is, oock bij UE. soo veele uijtgestaen heeft, voor eenen ontrouwen harder, malitieus handelende ende sijne gemeente trouwlooselicken verlaetende verclaert, is immers hem van UE. eene groote *atroce iniurie* ende onrecht geïnsereert en aengedaen, geenssindts te verandwoorden sijnde.’

Ten slotte wordt der gemeente geraden zich met haren Predikant te verzoenen, hem allerlei goeds meê te deelen en met prediken tot de aanstaande ossenmarkt te wachten. Het eerste is, gelijk wij zagen, niet geschied, al is het mogelijk dat het afscheid nog in vrede heeft plaats gehad. Wel echter bracht de volgende ossenmarkt weder de kooplieden in stad en met hen voor eenigen tijd de vrije godsdienstoefening. Dit geschiedde met eenen Prediker, dien zij uit Holstein hadden medegebracht, en deze schijnt een man te zijn geweest, geheel naar het hart van de heftige drijvers in de gemeente; hij maakte het ten minste zoo dat hij door de Burgemeesters betrekkelijk al spoedig en met geldige reden uit de stad gezet werd.

Het verhaal van 's mans optreden heeft een eenigszins vermakelijk karakter; wij danken het aan de Burgemeesters van Enkhuizen zelve, die hun doen in een brief aan de Burgemeesters van Tonderen verdedigden. Hun oorspronkelijk schrijven is in het Archief der Enkhuizer Gemeente, aan welke het dus, waarschijnlijk om inlichting, door de Burgemeesters van Tonderen gezonden is. De brief is geschreven 24 November 1635 en begint met mede te deelen dat in de voorleden ossenmarkt de kooplieden met een Predikant, dien zij hadden medegebracht, bij Burgemeesters gekomen waren en om vrije uitoefening van hunnen godsdienst gevraagd hadden. Dit was hun toegestaan, niet echter het verzoek dat de Predikant in de stad mocht blijven wonen; hun werd gezegd dat hij met de Coopluyden komen mocht, maar ook weder met hen gaan moest. Desniettegenstaande bleef de Predikant in de stad, toen de kooplieden vertrokken, wat zonder uitdrukkelijk verlof van Burgemeesters aan niemand vrijstond. Zij zouden het door de vingers gezien hebben, indien hij zich stil en rustig gehouden en niet gepredikt had, ‘maer, in plaetse van sulcx in stillichheyt ende met een geruste endevreedsame burgerlycke conversatie te doen, soo heeft hij obstinatelycken gecontinueert in syne voorige bedieninge’ Toen de Schout hem dit verbood, beloofde hij wel het te zullen nalaten, maar deed het niet, en, toen daarop ‘de plaetse, die hij ende de sijne daartoe, tegen onse wille, hadden geprepareert ende bij ons was gedaen sluijten, wederomme bij hem ende de syne fortselycken is geopent geworden,’ ontboden de Burgemeesters hem ten stadhuize, en begeerden van hem, ‘in beleeffde termen’, dat hij met prediken zou ophouden. Hij verklaarde echter ‘met een groote

disrespect, ende vilipendentie van de Magistraet', dat hij het niet kon of mocht nalaten en ging henen. Burgemeesters hoopten dat hij nog tot andere gedachten zou komen, 'maer het contrarie verstaende, hebben wij goet gevonden des Sondaeghs daeraenvolgende, wesende den xjen eensamentlijcken in sijne vergaderinge te verschijnen, begerende aldaer dat hij van sijne dienste soude desisteren, en naer sijn woonplaetse gaen, maer 't is soo verre van daer dat hij ons als sijne wettige overicheit heeft willen obedieren dat hij ter contrarie met soodanige ongebondene, en onbehoorlijcke scheltwoorden, over ons is uitgevaeren, dat de Toehoorders daerdoor wierden geinstigeert en als ontsteecken, om hen tegens ons hunne Magistraet feytelycken te opposeren, in sulcker voegen, dat hij niet willende gaen naer syn woninge midt vele syn toehoorders ons over straet al singende is gevolcht.'

Dit was eene 'ongewoone en ongehoorde saecke,' maar het ergste zou nog komen. - Burgemeesters weken, wegens den grooten toeloop van volk, in het huis van een hunner medebroeders, 'waermede dese gemelde predicker, noch niet te vreden synde, is aldaer voor de deure soolange gebleven, dat hy syn vermaninge heeft afgehandelt, met syne Toehoorders een psalm gesongen, ende henluyden de segeninge gegeven, ende daernaer wederomme nae hunne voorige predickplaetse gegaen, gelyck hij oock nae de middage wederomme gepredict heeft.'

Deze Predikant was vermoedelijk Samuël Busingius, die, volgens een oud lijstje, in 1635 beroepen en in 1637 gestorven is. Onbesuisde handelingen als de zijne waren natuurlijk weinig geschikt om de Burgemeesters tot toegefelijkheid te nopen. Hij zal ook wel de oorzaak geweest zijn dat, gelijk later in een collectebrief gemeld wordt, eenige toehoorders in diepe en lange gevangenis hebben moeten zuchten. Maar de tegenstand tegen de Lutherschen was toch op den duur onhoudbaar en heeft nog slechts tot 1638 geduurd. In 1641 zond de gemeente zekeren Zacharias Wicht naar Duitschland om geld in te zamelen. In den open brief, dien hij meêkreeg, wordt medegedeeld dat de geloovigen nu sedert ruim drie jaren ongehinderd hebben kunnen prediken en dat ze dus besloten hebben een Bedehuis te bouwen, waartoe om milde gaven wordt verzocht. De eerste inteekenaar in het nog bewaarde giftenboekje is de Keurvorst van Brandenburg, de rijkste gave is die te Dantzig,

waar in de kerken 404½ Rijksdaalder ingezameld werd. Zulke reizen moest de gemeente nog meermalen onder hare geloofsgenooten laten doen, want in den beginne leed zij niet zelden aan geldgebrek. Van de Burgemeesters echter heeft zij geen last meer gehad. Wel werd het verbod niet openlijk ingetrokken; nog in 1648, toen de vrouw van Pieter Tatinghof den gegraveerden zilveren Avondmaalsbeker, die nog in gebuik is, aan de gemeente ten geschenke gaf, deed zij het onder uitdrukkelijk beding, ‘al dewijle wij noch alhier in vervolginge sitten,’ dat hij haar eigendom zou blijven, ‘so wanneer de Magistraat syne handen daeraan soude willen slaen ende tot haar nemen.’

Die voorzorg was echter onnoodig; de Lutherschen mochten voortaan in vrede leven. In 1658 vinden wij Pieter Tatinghof zelfs in eene stadsbetrekking; hij is dan, blijkens de opdracht eener vertaling van Hippocrates door zijnen neef Michaël Frederiksz. Tatinghof, ‘Chirurgijn-louteraar ende heelmeester van 't gast- en pesthuis der stede Enchuisen.’ Deze of gene, oud van dagen of ouderwetsch van inzichten, mag het met leedwezen aangezien en de vorige tijden teruggewenscht hebben, maar de tijd van vervolging der Lutherschen was voorbij en zal wel niet terugkeeren.

Enkhuizen.

P. VAN WIJK JR.

Zuid-Nederlandsche poëzie.

Jan van Beers, *Rijzende Blâren*; Pol de Mont, *Idyllen en andere gedickten*.

Er verliepen vijftien jaren sedert het verschijnen van v a n B e e r s ' laatste verzen, en na in 1869 eenen bundel in de wereld gezonden te hebben, die getuigde van immer frissche scheppingskracht en immer rijpende en meer en meer gelouterde kuust, scheen de zanger in bloeiende kracht de lier aan de wilgen te hebben gehangen en zich op zijne nog groenende lauweren ter rust te hebben neergevlijd. Welk een blijde verrassing was voor ons de tijding, dat een nieuw werk van hem het licht ging zien; wat een benieuwdheid gevoelden wij om te vernemen, of de ontwaakte dichter zich zelven was gelijk gebleven en weer aan onze letterkroon eenige dier edelsteenen had gevoegd, zooals hij er reeds zoo menigen, rijk aan eigen kleur en glans, had gevonden en geslepen!

Wij lazen het boek en vonden den gelief koosden zanger van vroeger weder, onder van jaren, even jong en frisch als kunstenaar.

Ouder van jaren is van Beers; al wisten wij het niet, hij draagt wel zorg het ons te zeggen. Haast in elk stuk van *Rijzende Blâren* klinkt de weemoedige, eenigszins zwaarmoedige toon van iemand, die meer denkt aan de dagen, als hij er niet meer zal zijn, dan aan die, waarop hij met open oog en open hart de aarde bewandelde, het leven van zijn volk medelevend, juichend over het wel, klagend over het wee van den medemensch en zijn warme belangstelling in alles, wat rondom hem gebeurde, in diep gevoelde zangen lucht gevende.

Aan mijne jongens, De duif van moeder An, Wanneer ik slapen zal, Erfgenamen, Grijze liefde, Van 't Merelnestje zijn

alle stukkeu, waaruit het voorgevoel van een nakend einde, de zucht om het verschiet, dat ligt aan de andere zijde van het graf, te peilen, voortdurend spreken. Het valt niet te ontkennen, dat de beschouwing van een zoo weinig opwekkeud onderwerp een grijze tint verspreidt op vele bladzijden; maar de dichter weet dit grijze te verzilveren, dit doffe te verlevendigen, door blijder tonen over den somberen grond zijner tafereelen te laten spelen.

Zoo gaat de bespiegeling der lichtelooze toekomst gepaard met den terugblik op het zonnige verleden, en wekt de gedachte aan de eeuwige rust de herinnering der dagen vol liefde en leven; zoo komt met de beklemmende overweging van eigen verdwijnen, de opbeurende voorspiegeling van het voortleven in kinderen en kleinkinderen bij hem op.

Menigen roerenden toon hebben wij te danken aan die opwekking van eigen lief en leed, aan dien weergalm van kinderlijken lach en argeloos gekeuvel, te midden van ernstige en sombere beschouwing: *Grijze liefde* en *Van 't Merelnestje* zijn, onder meer anderen, meesterstukjes van fijn en diep gevoel.

Van Beers verstaat ‘de kunst van grootvader te zijn,’ zooals Victor Hugo het noemde en verstond. Zijn bundel is daarom een werk van oprechtheid; zijn verzen bezitten ook ditmaal eene algemeene menschelijke waarheid en waarde. Hij geeft zich gelijk hij is, evenals hij zich vroeger immer weerspiegelde gelijk hij was: jong en droomerig, vol onbestemde verzuchtingen in zijn *Jongelingsdroomen;* helder in het leven blikkend en zich mengend in den levensstrijd in zijne twee volgende bundels; ten halve losgemaakt van de bemoeiingen dezer aarde in de verzen zijner gevorderde jaren: immer zingend wat hij gevoelt en naar eigen polsslag de maat zijner liederen regelend. Hij heeft nooit geluisterd dan naar de stem zijns harten, nooit aan de wereld gesproken dan van hetgeen luid in zijn eigen gemoed weergalmde.

Daaruit ontstond de gedurige wijziging zijner zangen, die, eensluidend in den grondtoon, verrassende afwisselingen van wijzen ondergingen. En, inderdaad, wij vinden in de verzen zijner grijsheid het hoofdthema zijner jongelings- en mannenliederen weder. Nog altijd hebben wij hier voor ons den dichter vol meewarigheid, wiens hart verweekt bij het zien van wat het menschdom doet lijden en zijn weg naar een beter en edeler lot verspert; alleen, ‘in het jaargetijde der

rijzende blâren' gekomen, bekreunt hij zich niet meer uitsluitelijk om het lot van anderen, maar denkt ook met stillen weemoed aan den nacht, waarop voor hem geen dag zal volgen.

Die zelfde oprechtheid is waarschijnlijk de oorzaak, dat zijne zangen zoo schaarsch en met zoo groote tusschenruimte vernomen werden. Hij sprak slechts uit wat hij diep gevoelde en waarvoor hij eenen hem bevredigenden kunstvorm vond. Niet het cerste beste beeld, dat, dommelig van omtrek en fletsch van kleur, voor zijn geest opnevelde, niet de minste gewaarwording, die, vluchtig en flauw, zijn gemoed beroerde, deed hem naar de pen grijpen; neen, de ontroering moest innig zijn, eer hij zich gedrongen gevoelde ze te vertolken; hij moest alles scherp van omtrek en rijk van kleur zien, eer hij trachtte het weder te geven. Daarom zijn zelfs zijne mijmeringen en droombeelden klaarder en sterker vooruitspringend dan de verhalen van menig anderen dichter.

Zijn poëzie is helder in den hoogsten graad; helder tot in hare stilste tonen, helder van gedachte en uitdrukking; zij bezit niet de koude en bleeke klaarheid van het water, dat tot op zijnen bodem laat doorblikken, omdat het kleur noch diepte heeft, maar die van den blauwen hemel met zonneschijn en azuurtint of avondgloed, met grenzelooze vergezichten en peillooze diepten.

Niet enkel bespiegelingen over de toekomst en gissingen naar duistere vraagstukken bevat de nieuwe bundel. Van Beers vervormt zich wel, maar hij breekt niet plots af met een vorigen trant, hij laat immer den overgang merkbaar. Zoo vinden wij hier: *Een droom van 't Paradijs* in den oratoriotrant van *den Oorlog*, maar minder gelukt dan deze laatste, *In verlof*, een verhaal in metrische verzen, in den aard van *de Bestedeling* en *Begga*, maar, niettegenstaande zijne vele schoonheden van hoogen rang, eveneens iets zwakker dan deze beide meesterstukken, en *Bij den hooiopper*, een schets uit de school van *Het kerkportaal*. Het zijn zoovele weergalmen uit de zangen van vroeger, die in de liederen van heden weerklinken, doorloopende verbindingsketens, waarmede het heden aan het verleden geankerd is.

Wat volkomen nieuw is in het werk, is het laatste stuk *Confiteor* getiteld. Het is de geloofsbelijdenis van den dichter, zijn schot, gelost in den strijd van den dag voor eigen overtuiging en levensopvatting. Die merkwaardige zang is de

vrucht van Van Beers' optreden in de werkzame staatkunde. Van jongs af liet hij zich kennen als voorvechter van Vlaamschen volksgezindheid; algemeene ontslaving en beschaving vonden in hem immer een overtuigden verdediger. Zijn *Jacob van Maerlant* en zijn *Stoomsleeper* bewijzen dit voldingend. Maar tot in 1875 had hij zich buiten de eigenlijke politiek gehouden, en over kerk en godsdienst had hij zich weinig uitgelaten. Toen werd hij tot lid van den gemeenteraad in zijne moederstad gekozen en kort daarna kandidaat gesteld voor de Kamer van volksvertegenwoordigers. De strijd tusschen katholiek en liberaal, tusschen staats- en parochieschool nam plaats in zijn leven en, vrijzinnig en vrijdenkend als hij was in merg en been, zou hij zich niet schoorvoetend en wankelmoedig in den strijd begeven. Vastberaden trad hij op; en zijn *Confiteor* is een der kruimigste uitingen van vrijzinnige wereldbeschouwing, die ooit de pen eens dichters ontvloeiden.

Het stuk bevat het verhaal zijner losscheuring van de katholieke kerk of liever van allen bepaalden eeredienst. Als zoovele honderdduizenden zijner tijdgenooten heeft hij een bangen weg afgelegd van Geloof naar Ongeloof; als zij had hij moedig den eersten stap gesteld op de baan van scheiding en afzondering; als zij heeft hij zijn moed voelen falen, wanneer hij, een scholier nog, daar op het duister en ongekend pad alleen stond, zonder gids of leiddraad; hij heeft gepoogd terug te keeren, de twijfelzucht te overwinnen, de stem des opstands, der eerlijke overtuiging, in het gemoed tot zwijgen te brengen; een poos dacht hij geslaagd te zijn; maar met nieuwe kracht en onweerstaanbaar geweld kwamen verstand en geweten de leer, door overlevering, de overtuiging, door gewoonte opgelegd, bestoken, en de laatste aarzeling verdween; het werd lichter en lichter op het pad: en daar lag de kerk achter hem, vreemd en onverschillig, alsof hij ze nooit gekend, vijandig en terugstootend, alsof hij ze nooit bemind had.

Het is eene oude geschiedenis, maar nieuwer dan ooit is zij in onze dagen; die breuk met het oude geloof blijft immer een der meest dramatische oogenblikken in 's menschen leven, zooals zij in de geschiedenis van het menschdom een der gewichtigste keerpunten vormen zal. Wat stof voor een dichter, en hoe verwonderlijk, dat die zielestrijd niet reeds bezongen werd! Men kent de aangrijpende bladzij, waarin Jouffroy verhaalt,

hoe hij op zekeren nacht, toen ook hem de twijfel had aangegrepen, nadenkend, en wikkend en wegend, in zijne kamer over en weer wandelde, den ganschen avond, tot 's morgens toe; hoe in het stille van den nacht zijne zenuwachtige stappen weerklonken op de planken van den vloer in het stille naakte vertrek. Zoo beschrijft de wijsgeer, en er ligt iets verheven dichterlijks in dit beeld uit zijn leven, iets tragisch in dien radeloozen voetstap. Onze dichter heeft behoefte aan meer kleur en beeld. Hij ziet de menschen en de plaats weer, die het eerst twijfel en afkeer wekten. Het gebeurde in het auditorium van 't Mechelsch seminarie:

> *Historia philosophiae* was
> De weidsche naam des leergangs aan de beurt.
> Daar zat in zijn gestoelt de grijze P.,
> In bar Latijn, met holle kelderstem,
> Dieteerend en dicteerend zonder end.
> Een echte groote wasch, waar ieder vlekje
> Door philosoof of ketter op het kleed
> Der Kerk gespat, zorgvuldig met de zeep
> Van allerlei betoog werd afgekuischt.
> Dat deed me zeer. De Kerk was mij het beeld
> Van God op aarde; en 't goddelijke zóó
> Met de spitsvondigheên der menschlijke onmacht
> Te willen staven scheen mij heiligschennis;
> Het klonk mij of er een met A + B
> Bewijzen wou, dat mijne moeder goed was.....

De eerste stoot was gegeven, het eerste lichtstraaltje in den geest gevallen; de andere volgden en ras was de breuk volbracht, en de dichter bekeerd tot de zuivere en breede leer van menschenliefde, tot den eeredienst van het ware en schoone. In vorm van brief, nu eens op gemoedelijken, dan weer op hartelijken of gloeienden toon, vertelt hij zijn ommekeer aan een oud schoolmakker, een priester, die hem tot andere gevoelens wil terugbrengen.

Ik weet niet, wat er meest te prijzen valt in dit stuk, de verhevenheid der gedachte, de vrijmoedigheid der belijdenis, de eenvoud, waarmede dit gewichtigste aller onderwerpen wordt uiteengezet, dan de gelukkige keus van bijzonderheden, van beelden en uitdrukkingen.

Wat ik wel weet, is dat de behandeling het onderwerp ten

volle waard is en dat er op dit oogenblik geen belangrijker stof voor het beschaafde menschdom bestaat. De dichter van het gevoel heeft zich ver verheven boven het peil zijner gewone bemoeiingen en een onderwerp van algemeen menschelijk belang uitgewerkt. Hij heeft het gedaan op eene wijze, die zijn *Confiteor* een hoogen rang verzekert, niet enkel in de geschiedenis der Nederlandsche poëzie, maar ook der wereldletterkunde. Hij toch heeft een vorm en een gelukkigen vorm gegeven aan de gedachte, die tallooze kinderen onzer eeuw heeft beziggehouden en uitgesproken wat die allen gevoeld en doorleefd hebben.

Er lag in het behandelen dier stof een groot gevaar, dat namelijk van te vervallen in zuiver wijsgeerige ontboezeming en min of meer holle pleidooien tegen wangeloof en onverdraagzaamheid. De dichter heeft dien struikelsteen vermeden; hij heeft op aanschouwelijken, gemoedelijken toon zijn eigen geschiedenis verhaald, die slechts een der duizend vormen is der geschiedenis van een heele menschenklas; hij heeft eene reine verheven opvatting van het groote vraagstuk gesteld tegenover de baatzuchtige, kleingeestige en hardvochtige leer, die hij den rug toekeerde. Op haat en wraakzucht, die zijns gelijken verwekten in vroeger dagen, en die ook hem te wachten staan, heeft hij geantwoord met prediking van liefde en verdraagzaamheid.

Eens te meer heeft van Beers uit het volle gemoed gezongen en heerlijk uitgedrukt wat hij diep gevoelde.

Niet minder nieuw dan het laatste is het eerste stuk uit den bundel; het heet *Aan mijne jongens* en bevat de Vlaamschgezinde belijdenis van den dichter, dit tweede hoofdartikel van zijnen Confiteor. Ook hier is het de eerste maal, dat van Beers uitdrukkelijk zijne overtuiging uiteenzet. Op kernachtige en oorspronkelijke wijze doet hij het; maar tevens raadt hij zijne jongens af ooit Vlaamsche dichters te worden, omdat, zelfs met den meesten bijval, hun naam niet wijd bekend, hun invloed niet ver gevoeld zou worden. Aan treffende brokken is het stuk rijk genoeg, maar de indruk van het geheel is verre van zoo hartverheffend te zijn als die van den *Confiteor*. In deze laatste worden Waarheid en Overtuiging als eenige gidsen door het leven gehuld, in *Aan mijne jongens* wordt geraden niet enkel te doen wat goed en schoon, maar ook wat nuttig is en invloed of aanzien verschaft.

Maar zoo oordeelende komt het ons voor, dat wij het stuk al te zeer naar de letter opvatten. Juister gelooven wij het te verklaren, wanneer wij het houden voor eene ernstige ontboezeming in schertsenden vorm. 's Dichters hoogste ideaal was de opbeuring van zijn volk; bij het naderen van het einde zijner loopbaan blikt hij terug op hetgeen hij wilde en verrichtte. Hij deed wat hij kon en dat was weinig in vergelijking met wat hij wilde. Hij geeft lucht aan zijne ontstemming over de hinderpalen, waartegen hij stiet, maar even vast is zijn geloof, even onbeperkt zijne toewijding gebleven. Ware het te herbeginnen, hij koos zich zeker geen ander levenspad; hoe zou hij anderen dan afkeerig maken van wat heel zijn bestaan vervulde en van al hetgeen glans rond zijn leven verspreidde? Een gevoel van ontmoediging kan hem op een gegeven oogenblik bekropen hebben, niet in ernst kon hij in woorden afraden wat al zijn daden aanprediken.

De toon van heel het stuk is dan ook een bont mengsel van gloed en jok, zooals het paste in zulk een fantaseerende uitval; hij is nu eens plechtig dan weer los en gemoedelijk; maar in elk deel draagt het gedicht den stempel van hooge kunst. Men luistere slechts naar den aanhef:

> Ach jongens! 'k merk het wel: het is bij u
> Ook al ‘een aarken naar uw vaarken!’ Van
> Heel 't enge waereldje, dat u omgeeft,
> Trekt wat er glanst, u steeds almachtig aan.
> Daar staat ge, gulzig-starende, bij stil;
> En, als de bloemkens in den lentewind,
> Gaan uwe jonge zielen open, voor
> Elk zuchtje der ontroering, dat er waait,
> En vangen 't, siddrend van verrukking, op.
> Verbeelding en Gevoel zijn u de baas,
> En Schoonheid zal de godheid zijn, waaraan
> Gij levenslang misschien uw offers brengt.

Men kan het reeds merken uit de weinige regelen, die wij aanhaalden, 's dichters stijl is gebleven wat hij immer was, al zijne breedheid, welluidendheid en schilderachtigheid behoudend en de keurige scheppingen kleedend in dezelfde rijke en hartelijke taal, die zich rondt en plooit om 's kunstenaars beelden, gesmijdig en glanzend, als de lenige, rijkgekleurde fluweelen-

draperij om de leden eener schoone, kloekgebouwde vrouw. Het komt ons zelfs voor, dat van Beers zijn vorm nog volleđiger is meester geworden, en nog nauwer toeziet, dat geen kreukje, geen vlekje het gewaad zijner muze ontsiere, zoodat in zijn verzen evenals in de natuur, de dos van den herfst dien van jonger jaargetijden in kleurenpracht overtreft.

In P o l d e M o n t's *Idyllen en andere gedichten* vinden wij eene geheel andere dichternatuur. Hij is jong, vatbaar voor alle indrukken, uit eigen gemoed of herinnering, zoowel als uit anderer leven en denken opgevangen. Zijn laatste bundel toont eens te meer, hoe veelzijdig zijn talent is, hoe elk gebied der poëzie door hem wordt betreden met lichten doch vasten voet, en hoe in zijn verzen weerklank vindt wat in zijn naaste omgeving zoowel als wat ver van hem, wat in de oudste zoowel als in de jongste wereld omging. Wij hebben hier in bonte rei herinneringen uit eigen leven, verhalen van korteren of langeren adem uit den boerenstand van Zuid- en Noord-Nederland, vertalingen of omwerkingen van Duitsche, Deensche en Zweedsche dichters en, lest en best, eene prachtige brok uit de Bijbelgeschiedenis.

De dichter lokte vroeger bij ons bedenkingen uit tegen zijne groote vruchtbaarheid, die sporen van overhaasting vertoonde. Hij scheen ons wel eens meer oppervlakte dan diepte te bezitten en wat al te toegevend kaf tusschen zijn koren te laten. Zijn jongste bundel maakte eenen gunstigeren indruk op ons: niet alles zeker is van gelijke waarde, maar ongaarne zouden wij iets van wat hij ons brengt willen missen. Niettemin, wij mogen het niet verzwijgen, lijdt op enkele plaatsen de uitdrukking aan onverzorgdheid; blijkbaar heeft de dichter zich de moeite niet gegeven elke uiting zijner denkbeelden met de nauwlettendheid en keurigheid af te werken, die verzen tot kunstwerk van edeler aard en blijvende waarde maken. Hoe zou het anders te verklaren zijn, dat wij reeds in de eerste regels van den bundel slordig geteekende beelden, als het volgende, aantreffen?

> Grootvaar, in zijn' leunstoel, vangt zijn daaglijksch
> middaguiltje. 't Rimplig voorhoofd buigt hij,
> in katoen gehuld tot over de ooren,
> op zijn borst; lichtblauwe cirkels vormen
> zich, bij 't slapen, rond zijn waatrig oog, en
> doelloos ligt zijn hand vol blauw gezwollen
> aders, naast zijn koffiekom op tafel.

Een voorhoofd, dat *tot over de ooren* in katoen gehuld is, een voorhoofd dat *tot op de borst* gebogen is, *cirkels* die *zich vormen bij* het slapen, de hand eens slapenden, die *doelloos* ligt; dit alles zijn of wel onmogelijke of wel weinig gelukkig uitgedrukte dingen. Een zanger van de Mont's talent is aan zich zelven en zijnen lezers verschuldigd dergelijke vlekjes uit zijn werk te doen verdwijnen.

Haasten wij ons te zeggen, dat de staaltjes van zulke onverzorgde vormen uitzonderingen zijn in het boek en dat voor enkele verzen, die te wenschen overlaten, wij er honderden aantreffen, die lof verdienen onder elk opzicht. Menig stuk is in zijn geheel onberispelijk en genietbaar in hooge mate. Ik bedoel, onder meer, *Akte van Berouw*, de guitige schuldbekentenis eener boerendeerne; *Op Sint Thomas*, een versje in Klein-Brabantschen tongval in den aard van het oud lied van het Begijntje; *Hoe Krelis trouwde*, eene gezonde en roerende Idylle, en eindelijk *De kinderen der Menschen*, een epische brok, forsch van adem, breed van stijl, als sommige bladzijden uit *la Légende des siècles*.

's Dichters talent is met den gang der jaren gerijpt; de keus zijner onderwerpen is gelukkiger, zijn vorm is vaster; hij eischt blijkbaar meer van zich zelven en voldoet gemakkelijk aan dien hoogeren eisch.

Wij hebben het voorzien en voorzegd, dat hij, de haast uitsluitelijke en licht opbruisende lyrische dichter zijn degelijkst en onberispelijkst werk in epischen trant zou leveren. De feiten hebben ons niet gelogenstraft. Wij herkennen gaarne de groote verdiensten van zoo menig zijner kleinere zangen; wij vinden in dit vak niets dat, als kunstwaarde, als volledige genietbaarheid op denzelfden rang kan gesteld worden als zijne welgeslaagde Idyllen en verhalen. Het doet er weinig toe, of de dichter al dan niet ons oordeel bijtrede, of hij met warme overtuiging den lof van sonnetten en andere gekunstelde snuisterij of zinledige sornettes verkonde; van het oogenblik, dat hij ons de gespierdheid en de kruimige taal in eigen zangen te bewonderen geeft, mag hij, zooveel hij wil, de gespierdheid in theorie voorstaan, zijn daden zullen immer krachtiger werken dan zijn woorden.

Indien wij zelven of iemand anders getwijfeld hadden aan de juistheid der opvatting, die ons de verzen deed afkeuren,

welke weinig anders zijn dan letterkundige oefeningen voor letterkundigen van beroep geschreven, en ons deed vragen naar zangen uit de volle borst en het volle leven, dan zouden Pol de Mont's Idyllen de laatste aarzeling hebben doen verdwijnen.

Men herleze de stukken, die ik hooger noemde: *een Akte van Berouw, Hoe Krelis trouwde, de Kinderen der menschen*, en bewondere, hoe men dat alles ziet en hoort en medeleeft, omdat men voor daden staat en niet voor droomen. Zijne menschen hebben hun eigenaardig karakter, en hoe verschillend het midden ook weze, waaruit zij ontleend worden, zij nemen den toon van dit midden aan. Een enkele maal alleen, als in *de Brief uit Bergen*, vergeet hij zijnen volksjongen ook de volkstaal te laten spreken.

Een voorliefde heeft hij anders voor den nederigen man, den boer en den boerenzoon. Blijkbaar kent hij die menschen goed en schetst ze naar het leven, met ruwen ronden aard, gullen lach en onbewimpelde taal. In zijne Idyllen riekt het naar het veld en naar den stal; lucht en licht spelen overal rond en door, de menschen hebben vleesch en beenderen; de achtergronden hebben kleur en lijn. In een woord, het is gezonde poëzie door een dichter, met adem in de longen, voor gezonde menschen gezongen.

Evenals van Beers in de eerste plaats een dichter van gevoel is, zoo is de Mont vooral een dichter van verbeelding. Hij verplaatst zich gemakkelijk buiten zich zelven en in allerlei toestanden, hij heeft een genoegen zonder palen in het scheppen, een pret zonder weerga in het fantazeeren. Toen hij zong van eigen lenteleven en lenteliefde, kwamen noten en wijzen even mild opgeborreld; nu hij verhaalt van de buitenwereld, vloeit de bron even overvloedig. In zijne lyrieke poëzie was de gloed opflakkerend, in zijne verhalen is de trant stemmig en plastiek, zooals het past aan het episch vak; maar, hetzij de dichter zinge van den mensch daarbinnen of van de menschen daarbuiten, het woord heeft moeite om de overstelpende fantazie bij te houden. Alles geeft hem stof, alles wekt beelden, dijdt uit tot tafereelen. En alles ook doemt op met afgeteekenden vorm en eigenaardige kleur, zoodat de bontheid van tint niet minder groot is dan de afwisseling van onderwerp. Mij is in onze hedendaagsche letterkunde geen tweede voorbeeld van zooveel vruchtbaarheid, zooveel gemak van schepping en inkleeding bekend.

Het eenig gevaar voor den dichter ligt in die uitstekende begaafdheid zelve: niet alles wat de verbeelding schept is bezingenswaard, niet alle kleuren, welke zij aangeeft, zijn rijk genoeg om op het doek gebracht te worden. Dan, zijn laatste bundel bewijst, dat hij met smaak heeft leeren kiezen en uit zijn overvloed slechts bewaart wat bewerkenswaardig is.

Zoomin als bij van Beers de verbeelding ontbreekt, wordt aan de Mont's lier de roerende snaar gemist. Het gevoel is waar in het leven, zoowel als in de poëzie, en in vele stukken doet het zich op zachte, maar treffende wijze gelden. Zoo in de *Dienstmeid* en *Oude Geschichte* (waarom niet in eens *Alte Geschichte*), in *Alles* en in *Hoe Krelis trouwde*.

Een ander en nog treffender bewijs van 's dichters veelzijdigheid vinden wij in zijn stuk *de Kinderen der menschen*. Het is de dichterlijke behandeling van Genesis VI, 1-9, en verhaalt ons van de huwelijken der kinderen Gods met de kinderen der menschen, van de boosheid dezer afstammelingen en van hun uitroeiing door den zondvloed. Het is eene opeenvolging van epische tafereelen, schilderend de reuzenzonen, die reuzendieren temden, de natuur onderjukten en den hemel bestormden; verhalend van een tijd, toen een menschenleven duizend jaar duurde en de zoon een eeuw van huis bleef om een bevel zijns vaders uit te voeren, zeggend hoe de Godvergeten bewoners der aarde vernield werden en de dageraad van eenen nieuwen tijd volgde op den laatsten nacht der eerste wereld.

Wanneer men die machtige tafereelen ziet ontrollen, kalm en statig als de golvingen van een zacht bewogen landstreek; wanneer men het vers, forsch en breed, ziet voortschrijden, zonder snorkerij noch opgeblazenheid, als een breedgeschouderd, kloek gespierd man, die daarheen stapt in het volle bewustzijn van eigen kracht, dan ontvangt men den indruk van een tijd, waarin de wereld veel jonger, de menschen veel sterker, de afstand tusschen hemel en aarde oneindig kleiner waren dan nu. Het is, ja, een droombeeld, een schepping der verbeelding, onwaar van het eerste woord tot het laatste; maar vergelijkt men dit verdichtsel met hetgeen onze vroegere Bijbelsche epossen ons van die wereld voorfabelden, dan is hun werk bij hetgeen wij hier te lezen krijgen, als eene zoetsappig tooneel door Poussin aan het Oud Testament ontleend nevens een forsch schilderstuk van Cormon, een voorval uit denzelfden tijd weergevende. En,

fabel voor fabel, genieten wij oneindig meer de reuzeusage van Pol de Mont dan de deftige burgerlijke patriarkenzangen van Hoogvliet en anderen.

Wat wij in van Beers roemden, prijzen wij ook in zijnen jongen kunstbroeder: deze zooals gene weet duidelijk te vertellen, te schilderen. Het zijn niet de eenige Vlaamsche dichters, die deze kunst verstaan; eene jongere zuster, Hilda Ram, wier eerste werk onlangs *de Gids* op vleiende wijze beoordeelde, is eveneens aanschouwelijk, plastisch in hooge mate. Ziedaar een trits beoefenaars van het burgerepos, en zij zijn niet de eenige in het Vlaamsche land; zij vormen de kern eener gezonde dichterlijke school, van aard om de poëzie in breedere lezerskringen te doen doordringen, van eene waarde om ze ons te doen benijden door het buitenland.

De kunst van goed te verhalen, welke ik in hen roemde is niet zoo eenvoudig en gemakkelijk, als men het zich zou voorstellen bij het lezen hunner verzen. Men zie slechts, hoe, in Duitschland bijvoorbeeld, behalve een Hamerling en een von Scheffel, de overige dichters, zelfs de beste onder hen, moeite hebben om een leesbaar dichterlijk verhaal samen te stellen. Het is eene gave, die ik eveneens de jonge epische dichters in Noord-Nederland hartelijk toewensch. Wanneer men een paar hunner laatste bundels in dit vak ter hand neemt, is er waarlijk meer dan gewone moed noodig om ze ten einde toe te lezen en meer dan gewone inspanning om den draad des verhaals te volgen. Ik durf dezen kunstmakkers gerust de drie hooger genoemde Vlaamsche dichters tot voorbeeld geven; bij hen is te leeren, hoe men schildert met de pen, hoe men boeit door een wel ineengezet verhaal, met wiens personages de lezer gemakkelijk vertrouwd wordt, wier gevoelens hij deelt, een verhaal, dat slepend noch kronkelend van gang is, en waarvan de dramatische spanning de aandacht belet in te sluimeren of af te dwalen.

MAX ROOSES.

De Hervormde Kerk onder de Oost-Indische Compagnie.

De Hervormde Kerk in Nederlandsch Oost-Indië onder de Oost-Indische Compagnie (1602-1795), door C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, predikant laatstelijk te Batavia. Arnhem, H.A. Tjeenk Willink, 1884.

‘Zeer groote quantiteyt boeken,’ zoo schreef de Gouverneur-Generaal Maatsuyker den 18^{den} Sept. 1662 aan Philippus Baldaeus, destijds predikant te Jafnapatnam op Ceilon, ‘hebben de kerken en schoolen hier te lande noodigh, waardoor veroorzaakt werdt dat de petitiën (d.i. de aanvragen) niet altijdt voldaan kunnen werden, te meer omdat de zelve boeken dikmaals zoo schendigh verwaarloost worden. Verhoope evenwel dat UE. als nu redelijk zult worden voorzien, opdat dat goede werk, door gebrek van dien, niet en mach verachtert werden. Hoewel wij late voorstaan, dat het lezen ende schrijven voor dat arme volk zoo noodigen zake niet en zij, als maar in de noodige fundamenten der religie (in zeer weinige pointen bestaande) wel geleert ende onderricht werden; want als het Christendom door het lezen ende schrijven zal worden voortgeplant, zoo zal het langzaam bij komen, ende de E. Compagnie zeer kostelijk vallen.’ Deze woorden teekenen volkomen den geest, waarin de Oost-Indische Compagnie op kerkelijk gebied werkzaam was; zij kunnen als de tekst worden aangemerkt, waarop het geheele boek van Ds. van Troostenburg de Bruyn den commentaar levert. De Compagnie trad in Oost-Indië niet enkel als koopman en souverein, maar ook als onderwijzer en evangelieprediker op. Evangeliseeren was voor haar eene zaak niet slechts van geweten, maar ook van politiek. Meer nog dan de bekeering van de Mohammedanen en Heidenen ging haar daarom het hervormen der Katholieke gemeenten, door de Portugeezen gesticht, ter harte. Door hare pogingen op kerkelijk gebied- wilde de Compagnie in de eerste

plaats vijanden in vrienden veranderen, in de tweede plaats gehoorzame onderdanen aanwerven, in de derde plaats zich staande houden in de welwillende gezindheid van het vrome moederland. Dat zij in dit alles alleen den Mammon diende, zal ik niet beweren; dat zij het evangeliseeren inderdaad ook als een goed werk beschouwde, zal ik niet loochenen; maar toch dat goede werk moest niet te veel kosten. Voor wat verder ging dan voor het behoud der zielen volstrekt noodig werd geacht, vielen de offers al ras te zwaar; en de leer van het Evangelie, dat de dienst van God en van den Mammon niet kunnen samengaan, schijnt op de handelingen der Bewindhebbers geringen invloed te hebben geoefend.

Is van deze zijde beschouwd de geschiedenis der Hervormde kerk in Indië niet zeer verkwikkelijk, van eene andere zijde levert zij een aantrekkelijker schouwspel. Werden de belangen der kerk slecht behartigd, hare dienaren geminacht en hunne diensten slecht beloond, onder die dienaren zelven vinden wij eene reeks van merkwaardige mannen, die met grooten ijver en zelfopoffering aan hunne moeilijke en ondankbare taak werkzaam waren, en ook aan de wetenschap belangrijke diensten bewezen. Het waren, nevens eenige geneeskundigen (Bontius, Piso, Kämpfer, W. Schouten, Havart), voornamelijk predikanten aan wie wij de kennis der talen, landen en volken van het door de Compagnie beheerde, of door hare schepen bezochte gebied te danken hebben; het waren voornamelijk de evangeliedienaars, die van den geheimzinnigen sluier, waarin de Compagnie het terrein harer exploitatie zoo gaarne gehuld hield, menigen tip oplichtten, en voor de Indologie grondslagen legden, die, door het grootsche gebouw dat er op verrees onzichtbaar geworden, bij het nageslacht in vergetelheid zijn geraakt. Ik zal hier de namen niet vermelden van het groot aantal predikanten die zich met de studie der Maleische, Formosaansche, Singaleesche en Malabaarsche talen hebben bezig gehouden; maar hoe weinig zouden wij vernomen hebben van de oorlogen en ontdekkingen der Compagnie, van den godsdienst, de zeden en gewoonten der volken waaronder zij zich vestigde, indien niet Rogerius zijne Open deure tot het verborgen Heydendom, Baldaeus zijne beschrijving van Malabar, Choromandel en Ceylon en zijne Afgoderije der Heydenen, Valentijn zijn Ond- en Nieuw Oost-Indië, Canter Visscher zijne Malabaarse brieven hadden in het licht gegeven. Zonder de hulp van den predikant Casearius ware het van Reede tot Drakestein onmogelijk

geweest zijn Hortus Malabaricus aan de wetenschap te schenken. Zonder de astronomische waarnemingen door den predikant Mohr op het door hemzelven gestichte observatorium te Batavia gedaan, zou de bepaling der lengte van die plaats tot na den val der Compagnie zijn uitgebleven.

De geschiedenis der Indische kerk is voor een groot gedeelte tevens de geschiedenis van het moreele en intellectueele element in het leven der Compagnie, dat, al wijkt het veelal zeer naar den achtergrond, gelukkig nooit geheel heeft ontbroken. Zij verdient dus de aandacht niet alleen van den theoloog en den kerk-historicus, maar vooral ook van den humanist. Maar zij was tot dusverre zeer gebrekkig bekend. De laatste helft der 18e eeuw zag in den geleerden Rotterdamschen predikant Petrus Hofstede een man opstaan die zich met hare lotgevallen, haren toestand en alle vragen haar betreffende grondig had bekend gemaakt, maar in zijne ‘Oost-Indische kerkzaken zoo oude als nieuwe’ (2 deelen, Rott. 1779) en in zijne door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem met goud bekroonde verhandeling over de middelen om de leer van het Evangelie onder de bewoners der koloniën van den Staat te bevestigen en voort te planten (1776), kwamen slechts bijzondere quaesties ter sprake. In onze eeuw droegen de Indische predikanten van Hoëvell, Buddingh en Brumund nuttige bouwstoffen aan voor de geschiedenis der kerken, maar het gebouw bleef ontbreken. Dat gebouw te stichten had de Utrechtsche Hoogleeraar Millies zich tot levenstaak gesteld. Meer dan 25 jaren hield hij zich bezig met het verzamelen van materiaal, en tweemaal zelfs behandelde hij het onderwerp in afzonderlijke lessen voor zijn studenten; maar Millies had het ongeluk steeds aan het verzamelen te blijven, en zeer noode te besluiten om iets van zijne schatten voor het publiek ten toon te spreiden. Bij zijn dood in 1868 vond men in zijne nalatenschap nog altijd niets dan bouwstoffen, en geen schets zelfs van het gebouw. Gelukkig evenwel had hij aan anderen den weg gewezen door zijne: ‘opmerkingen over de bronnen voor de beoefening der kerkgeschiedenis van Nederlandsch Oost-Indië, voorgedragen in de Kon. Akad. van Wetenschappen (afd. Letterkunde)’, en in 1862 in hare ‘Verslagen en mededeelingen’ opgenomen. Het gemis van eenige andere poging om van de geschiedenis der Indische kerk een algemeen overzicht te geven, geeft mij de vrijheid hier met een woord gewag te maken van een opstel, dat ik onder den titel:

‘Het Christendom in onze koloniën en overzeesche bezittingen’ in 1861 in het tweede deel der ‘Nederlandsche Kerkgeschiedenis in tafereelen’ deed opnemen. Ongelukkig meende de redactie of de uitgever mijne hulp niet voor de correctie te behoeven, en is het stuk zoodanig door drukfouten, vooral in de eigennamen, misvormd, dat het hier en daar nauwelijks leesbaar is. Ware het beter van misstellingen gezuiverd, dan zou het toch nog slechts de waarde eener vluchtige schets hebben.

De heer van Troostenburg de Bruyn, predikant, laatstelijk te Batavia, maar sedert eenige jaren in het vaderland teruggekeerd, is dus de eerste die onze letterkunde met eene omvangrijke studie over de Kerk in Nederlandsch Oost-Indië begiftigd heeft. Eigenlijk zeg ik te veel. Het plan van Millies ging verder en omvatte ook de pogingen door Spanje en Portugal aangewend om de leer der Roomsche kerk te verbreiden in de landen die sedert onder de Oost-indische Compagnie kwamen. De Bruyn daarentegen heeft zijn plan beperkt tot de kerk ‘onder de Compagnie,’ en had dus alleen met de Hervormde kerk te doen, daar de Compagnie geen anderen vorm van het Christendom door hare onderdanen wilde gehuldigd zien, dan den vorm die de hare was, en tot geen prijs de Roomsch-Katholieke belijdenis in haar gebied wilde dulden. Wij mogen ons over die beperking van het onderwerp niet beklagen. De verbreiding van de Roomsche kerk in Indië vormt eene tamelijk op zich zelf staande groep feiten, voor welker kennis geheel andere bronnen moeten gebezigd worden, en eene bij ons niet dikwijls voorkomende vertrouwdheid met de talen en literatuur van Spanje en Portugal onmisbaar is. Beter is het zeker dat een beperkt plan behoorlijk is uitgevoerd, dan dat een meer uitgebreid plan op de klip van zijn eigen omvang had schipbreuk geleden.

Ik moet ook opmerken, dat men het werk van den heer de Bruyn, wil men nauwkeurig spreken, geene *geschiedenis* der Hervormde kerk in Indië noemen kan: het is geen geregeld en naar tijdsorde gerangschikt verhaal van de lotgevallen dier Kerk; maar veeleer eene reeks van verhandelingen en tafereelen, waarin die Kerk en hare dienaren uit verschillende oogpunten worden beschouwd en voorgesteld, in dier voege echter dat er zeker weinig bijzonders met en in die Kerk is voorgevallen, weinig merkwaardige personen aan haren dienst verbonden zijn geweest, die niet hier of daar in het werk ter sprake gebracht zijn. Het is *wat*

den vorm betreft geene geschiedenis dier Kerk; maar hare geschiedenis wordt er toch vrij volledig in gevonden, en voor den toekomenden geschiedschrijver dier Kerk zal het eene bron van onschatbare waarde zijn, te meer daar de zeer volledige en uitmuntend ingerichte persoons- en zaakregisters, aan het werk toegevoegd, de opsporing van de plaats waar de veelsoortige realia en personalia te vinden zijn, zeer gemakkelijk maakt. De verschillende stukken waaruit het werk bestaat, zijn, behalve eene korte inleiding, dertien in getal, en komen voor in de volgende orde: I Kerkelijke statistiek, II Eeredienst, III Kerkbestuur, IV Kerkrecht, V Predikanten, VI Krankbezoekers, VII Uitbreiding van het Christendom, VIII Onderwijs, IX Weldadigheid, X Kerkleer, XI Beoefening der Theologie in Indië, XII Stichtelijke lectuur, XIII Christelijk leven. Misschien zal deze of gene geneigd zijn tegen deze rangschikking der stof en de opvolging der stukken eenige bedenking te opperen. Er zou wellicht iets voor te zeggen zijn om aan de uitbreiding van het Christendom de eerste plaats toe te kennen, maar dan ook dit hoofdstuk te beperken tot hetgeen daarin over de methode der prediking en bekeering en over hare resultaten gezegd is, en de Bijbelvertaling en daarmede verbonden studie der inlandsche talen in een afzonderlijk hoofdstuk te behandelen. Misschien zou men het meer gepast kunnen vinden, aan de in een afzonderlijk stuk behandelde ‘weldadigheid’ eene plaats toe te kennen in het hoofdstuk over het ‘Christelijk leven’; in dat over het algemeen donker gekleurde tafereel, zou de weldadigheidszin, door onze voorouders ook in Indië niet verloochend, en dien de heer de Bruyn toch zekerlijk niet als geheel onafhankelijk van het Christelijk leven zal willen beschouwd hebben, een verkwikkend lichtpunt hebben kunnen vormen. Opmerkingen van dien aard zouden vele te maken zijn; doch ieder die bij ondervinding weet, hoe bezwaarlijk het is een omvangrijk materiaal, dat voor een goed overzicht moet geschift en gescheiden worden, maar inderdaad tot ééne en dezelfde zaak betrekking heeft, zoo te ordenen en de grenzen der deelen zoo te trekken, dat ieder zich bevredigd vindt, zal ze bescheiden terughouden of althans zorg dragen, dat zij zich niet als aanmerkingen voordoen.

Bij de beoordeeling van het werk van den heer de Bruyn moet men ook vooral niet uit het oog verliezen, dat het nog slechts de gedeeltelijke uitvoering van zijn plan bevat, en dat hij de bouw-

stoffen heeft gereed liggen voor een tweede deel, dat in een biographisch woordenboek van de dienaren der Indische kerk in alpha-betische volgorde zou bestaan. Vele merkwaardige personen, waarvan in dit werk slechts voorbijgaande melding kon worden gemaakt, zouden eerst daardoor in hunne volle waarde en beteekenis gekend worden; ja er zijn er zelfs enkele, Casearius b.v., die toevallig in dit werk nergens eene plaats konden vinden en toch eene nadere kennismaking overwaard zijn. Of ook dit tweede, voor het thans uitgegeven werk niet onmisbare, en meer als een aanhangsel daarop te beschouwen, maar daarom volstrekt niet van belang ontbloote deel, nog ooit het licht zal zien, zal natuurlijk in de eerste plaats afhangen van den bijval die aan ‘de Hervormde kerk in Oost-Indië’ ten deel valt. Zeker zou in dien appendix aan menigen onbeduidenden persoon een plaats moeten gegeven worden, maar wie zou niet gaarne nadere kennis maken met mannen die het vaderland zoozeer tot eer hebben verstrekt, als een Heurnius, een Junius, een Rogerius, een Baldaeus, een Hambroek, een Valentijn, een Leydekker, een Werndly, een Canter Visscher, een Mohr, een van Iperen en anderen te veel om te noemen? Het zou ten hoogste te bejammeren zijn, indien alles wat door den heer de Bruyn gedurende eene lange reeks van jaren met de volhardendste vlijt is verzameld, om ons het leven en de verrichtingen der predikanten in dienst der Compagnie te leeren kennen, door de onverschilligheid van het levend geslacht der vergetelheid werd prijs gegeven, en alzoo voor een lateren geschiedschrijver een gewichtige bron verloren ging.

De nauwkeurige rekenschap door den Heer de Bruyn gegeven van al de boeken en handschriften die hij geraadpleegd heeft, is alleen genoeg om den lezer van zijn werk te overtuigen, dat niets verzuimd is om zijn boek zoo volledig mogelijk te maken, dat niets wat daartoe strekken kon aan zijn vorschenden blik is ontsnapt. Van groot nut is het hem daarbij geweest, dat, zooals hij ook in zijne voorrede vermeldt, toen hij reeds een verhaal betreffende de Indische kerk met de voor hem toegankelijke hulpmiddelen had samengesteld, hij, in Europa teruggekeerd, van Mevrouw de weduwe Millies al de door haren echtgenoot nagelaten aanteekeningen en zijne talrijke kopiën van stukken uit de acta der classis van Amsterdam (die met de Indische kerken, zooals in het derde hoofdstuk is uiteengezet, in nauwe en voortdurende betrekking stond), uit de

brieven van het Amsterdamsche kerkbestuur aan de buitenlandsche kerken en uit de Resolutiën der Heeren XVII, ten gebruike ontving. Hierdoor, en door zijn later voortgezet onderzoek, zag hij echter de bouwstoffen voor zijn werk zoodanig toenemen, dat hij van zijn aanvankelijk voornemen om de geschiedenis der Indische kerk tot op onzen tijd te vervolgen, afzag en besloot zich tot het tijdvak der Compagnie te bepalen. Dit nog verder in perioden in te deelen scheen hem overbodig, en is het inderdaad bij de wijze van bewerking die hij gekozen heeft.

Met alle beperking heeft het werk van den Heer van Troostenburg de Bruyn nog een aanzienlijken omvang behouden, en is het een tamelijk kostbaar boekdeel geworden, kostbaarder dan voor het debiet wenschelijk is in een tijd, waarin, met zeldzame uitzondering, in Nederland althans, alleen voor romans en novellen een wijde kring van lezers te vinden is. Echter zie ik niet in, dat het zonder schade nog veel te bekorten was. Alleen ware het misschien wenschelijk geweest, bij de opgaven der geraadpleegde literatuur alleen de ware bronnen en niet de afgeleide beken te vermelden. De heer de Bruyn gaat wat onnoodig ver in het aanhalen van alle geschriften waarin hij eenig punt vermeld vond, al gaf de schrijver daarbij niets van zich zelven, zoodat de aanhaling van het oorspronkelijke bericht voldoende was. Maar al ware in dit opzicht de strengste spaarzaamheid betracht, het zouden slechts zeer enkele bladzijden zijn, die daarmede waren uitgewonnen.

Wie aan een nuttigen en gewichtigen arbeid als deze een lange reeks van zijne beste levensjaren heeft ten koste gelegd, verdiende daarvoor minstens eene belooning te vinden in algemeene waardeering en in een ruim debiet, dat althans de vergoeding van de gemaakte kosten mogelijk maakte. Heeft het werk van den Heer de Bruyn genoegzame belangstelling gewekt, om voor hem aan deze zeer matige eischen te voldoen? Ik vrees van neen, en zou hartelijk wenschen dat deze aankondiging kon strekken om er de aandacht op te vestigen van velen, die zich van een werk over de Hervormde Kerk in Indië tot dusver onverschillig hebben afgewend.

P.J. VETH.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 24 Mei.

Het is juist een halve eeuw geleden, - zoo schreef dezer dagen de Petersburger correspondent van het *Journal des Débats* aan zijn blad - dat Alexander Von Humboldt op zijne reizen de steppen van Oremburg bezocht, en gekomen was tot een der voorposten van het toen nog vrij beperkte Russische gebied in Centraal-Azië. Het detachement was in den omtrek verspreid, bezig om fourrage te verzamelen, en in het kleine fort was slechts een plaatsmajoor overgebleven, die den Duitschen geleerde uitnoodigde, om in een der tijdelijk verlaten hutten uit te rusten. Tot zijne groote verbazing vond Humboldt in die hut schrijfgereedschap, wetenschappelijke boeken, en manuscripten, die uitvoerige woordenlijsten van Aziatische dialecten bevatten; zelfs zag hij er eenige deelen van zijn eigen werken en van die van zijn broeder Wilhelm, en deze bijzonderheid werkte niet weinig mede, om hem een hoogen dunk te doen opvatten van den eigenaar der schamele *izba*. De plaatsmajoor, met vragen overstelpt, antwoordde een weinig verlegen, dat die eigenaar een eenvoudig soldaat was. Von Humboldt schreef dadelijk een brief aan zijn vriend, generaal Peroffsky, destijds gouverneur van Oremburg, om hem zijne ontdekking mede te deelen, en hem te bewegen iets te doen voor den soldaat, die Turkmeensch bestudeerde en de werken der gebroeders Von Humboldt las. De gouverneur liet den soldaat ontbieden; de bescheiden geleerde bleek een gewezen Poolsch student te zijn en Vikevitch te heeten; na den Poolschen opstand van 1831 was hij naar Siberië verbannen en daar bij een Russisch regiment ingelijfd. Peroffsky was een ontwikkeld man met een helderen blik; hij begreep terecht, dat zelfs de koppigste Poolsch opstandeling een nuttig bondgenoot kon worden, wanneer men een beroep wist te doen op zijne intelligentie en hem een arbeid naar den lust zijns harten opdroeg. Vikevitch had eene hartstochtelijke liefde opgevat voor de studie der Oostersche rassen, met welke zijn lot hem in aanraking had

gebracht: Peroffsky benoemde hem tot officier, verschafte hem de noodige hulpmiddelen en zond hem, als Perzisch koopman vermomd, naar het hart van Azië. De Pool hield zich langen tijd op te Khiwa en te Merw; hij drong door tot in Afghanistan, wist het vertrouwen van den Emir Dost-Mohammed te verwerven en dezen te winnen voor de belangen van Rusland. Dost-Mohammed deed aan den gouverneur van Oremburg het voorstel, om eene alliantie te sluiten, maar de Engelschen hadden iets van de intrige bemerkt. Het kabinet van Londen zond ernstige vertoogen naar St. Petersburg; graaf Nesselrode aarzelde, liet den brief van den Emir onbeantwoord, en beval Peroffsky zijnen zendeling terug te roepen. Diep ternedergeslagen keerde de ongelukkige Vikevitch terug, op hetzelfde oogenblik waarop hij de vruchten meende te plukken van zooveel arbeid en inspanning. Hij reisde naar Petersburg en verzocht er eene audiëntie bij den kanselier. Nesselrode ontving den Poolschen banneling, die hem een Aziatisch rijk kwam aanbieden, en hield hem twee uren in zijn kabinet. Wat daar besproken werd, heeft niemand ooit vernomen, en toch kan men het gissen; want Vikevitch keerde van de kanselarij naar zijn hôtel terug, sloot zich in zijne kamer op en maakte door een pistoolschot een einde aan zijn leven.

Er zijn op dit oogenblik lieden in Engeland, die zich verbeelden, dat vijftig jaren geen verandering in den toestand hebben gebracht, dat de heer Von Giers een tweede Nesselrode is, en bereid zal worden gevonden om Rusland's belangen op te offeren aan het gebiedend machtwoord van een Engelsch minister; dat generaal Komaroff geen beter lot verdiende, dan dat van den rampzaligen Vikevitch. Het zou inderdaad te betreuren zijn, indien een Engelsch staatsman zoo kortzichtig en zoo van den Jingo-geest doortrokken was, dat hij meende, aan iedere groote mogendheid de wet te kunnen voorschrijven. De heer Gladstone, het is overbekend, is zulk eene meening niet toegedaan. En toch heeft hij zich in zijne houding tegenover Rusland door het ijveren der Jingoes laten voortdrijven in eene richting, waarin hij niet kon voortgaan zonder zijne eigene beginselen ten eenenmale te verloochenen en zijn land aan de grootste gevaren bloot te stellen.

Toen ons laatste overzicht ter perse ging, werd van vele zijden getwijfeld aan de mogelijkheid, om den oorlog tusschen Engeland en Rusland te voorkomen. Met zeldzame eenstemmigheid stond het

Engelsche Parlement den heer Gladstone een crediet van elf millioen ponden sterling toe, en het werd openlijk erkend, dat een belangrijk deel van die som zou moeten dienen om de kosten der oorlogstoebereidselen te bestrijden. Met stille gelatenheid berustte men in de mededeeling, dat de Engelsche troepen, onverrichter zake, uit Soedan zouden terugkeeren. Men verzoende zich zelfs met het denkbeeld, dat Soeakim, welks bezit een jaar geleden door Lord Hartington onmisbaar was verklaard voor de handhaving van Engeland's positie in de Roode Zee, zou worden overgelaten aan eene andere mogendheid, en dat Egypte - als ware daar geen Fransche mededinging te duchten - grootendeels van Engelsche troepen zou worden ontbloot. Men maakte zich niet warm over de ongelukkige rol, die Engeland in de zaak van den *Bosphore Egyptien* moest spelen, waarbij het bleek, dat de nieuwe Fransche minister van buitenlandsche zaken ten opzichte van Engeland de politiek van Ferry en niet die van Gambetta toepaste. Dit alles geschiedde, omdat men overtuigd was, dat er ernstiger belangen op het spel stonden, en dat Engeland al zijne krachten moest besparen, rekening houdende met de mogelijkheid van een geweldigen worstelstrijd.

In het begin van Mei scheen de toestand plotseling veranderd te zijn. Rusland, zoo vernam men, was geneigd het incident van Penj-deh aan eene scheidsrechterlijke uitspraak te onderwerpen, en in afwachting van de beslissing in deze zaak zouden de onderhandelingen over de grensregeling te Londen worden voortgezet. *Punch*, die in de vorige week den heer Gladstone had voorgesteld als een fieren ridder, van top tot teen geharnast, met het geweldige slagzwaard in de rechterhand, terwijl de linker steunde op het ‘*sacred covenant*’ (de overeenkomst van 17 Maart), gaf nu den Premier te aanschouwen als een glimlachenden engel des vredes, met den olijftak in de hand, terwijl de wapenrusting en het ‘sacred covenant’ verachtelijk in een hoek waren geworpen.

Wat was er voorgevallen, dat dien ommekeer kon verklaren? Had Rusland zich door de bedreigingen van den heer Gladstone en de offervaardigheid van het Parlement schrik laten aanjagen? Had het verontschuldigingen aangeboden voor ‘den slag, toegebracht aan het crediet en het gezag van den souverein, Engeland's bondgenoot en beschermeling, die niets kwaads had bedreven,’ en voor ‘de schending van een der meest geheiligde overeenkomsten, ooit tusschen twee volken gemaakt’? Had het generaal Komaroff

teruggeroepen, en diens handelingen gedésavoueerd? Had het voor het vervolg beterschap beloofd, en zich verbonden, om het grondgebied van den Emir Abdoel Rhaman te eerbiedigen en zich alle booze plannen op Herat uit het hoofd te zetten?

Niets van dit alles was geschied. De Czar had de houding van generaal Komaroff openlijk goedgekeurd. De Russische regeering weet de schuld van het Penj-deh incident aan de door de Engelschen opgestookte Afghanen. Generaal Komaroff bleef, maar de Engelsche regeeringscommissaris, Sir Peter Lumsden, werd teruggeroepen. Rusland weigerde, zich voor de toekomst door eenige verklaring te binden. Het verzette zich niet in beginsel tegen eene bemiddeling, maar wilde juist de hoofdvraag, of generaal Komaroff had gehandeld in strijd met de overeenkomst van 17 Maart, niet aan de beslissing van den scheidsrechter onderwerpen. En ten slotte herinnerde de Emir van Afghanistan zich plotseling, dat de twistappel der laatste maanden, de oase van Penj-deh, eigenlijk geen Afghaansch grondgebied was, en verklaarde dat, wat hem betrof, de Czar er mede mocht doen wat hij goedvond.

Zoo had dus de Engelsche regeering wederom op alle punten toegegeven. Niet d a a r i n lag de inconsequentie. Het sedert openbaar gemaakte blauwboek over de Afghaansche quaestie heeft op onwederlegbare wijze aangetoond, dat zoolang de regeling der grensvraag aan de orde is geweest, Engeland steeds is blijven voortgaan met het doen van concessiën, terwijl Rusland telkens nieuwe en hoogere eischen stelde. Maar inconsequent was het, dat de heer Gladstone ten aanhoore van gansch Europa eene bedreiging uitsprak en een eisch stelde, en weinige dagen later zijn eigen woorden volkomen scheen te hebben vergeten. Geen wonder, dat de oppositie-bladen beweerden: toen de Premier het luidst met oorlog dreigde, geloofde hij er zelf het minst aan; het krijgshaftig rumoer moest alleen dienen om de aandacht af te leiden van het beschamende feit der ontruiming van Soedan, waar millioenen schats zijn verspild en honderden menschenlevens nutteloos zijn opgeofferd.

Rusland zal zeker geen oorlog beginnen, zoolang het langs anderen weg zijn doel kan bereiken. De toegevendheid van Engeland is nog niet uitgeput; men kan dit opmaken uit het feit, dat de met de regeering bevriende pers in de laatste dagen over het bezit van Herat als eene tamelijk onverschillige zaak begint te spreken, en tevens de stelling verkondigt, dat Britsch-Indië aan zijne eigene

grenzen, en niet op eenige honderden mijlen afstands daarvan moet worden verdedigd. Beide partijen schijnen echter nog in onzekerheid te verkeeren: Rusland neemt eene vrij gevaarlijke proef met de lankmoedigheid van den heer Gladstone, en de Engelsche ministers nemen er eene niet minder gevaarlijke met het geduld van hunne landgenooten. Derhalve acht geen der beide mogendheden het nog geraden hare oorlogstoebereidselen te staken. Heeft Rusland een nieuwen eisch gesteld, dan verneemt men gelijktijdig, dat talrijke troepen afdeelingen zich in de richting van Merw en Sarakhs bewegen; is Engeland niet geneigd tot dadelijk toegeven, dan tracht het aan zijne protesten meer nadruk bij te zetten, door zijne garde-brigade aan boord van de transportschepen op de reede van Suez te consigneeren, in plaats van dezen keurbenden, na de vermoeienissen der Soedan-expeditie, in het vaderland eenige rust te schenken. Reeders van allerlei natiën maken goede zaken, door hunne snelvarende stoomschepen aan de twistende regeeringen te verkoopen, en de leveranciers van oorlogsmaterieel beleven dagen van ongekenden voorspoed. Hoe lang dit dure spel nog zal duren, is niet met zekerheid te zeggen; men kan slechts hopen, dat het niet te eeniger tijd in bloedigen ernst moge overgaan.

De positie van het kabinet in Engeland staat in nauw verband met de wending, die het Centraal-Aziatisch conflict in de naaste toekomst zal nemen. De leden van het ministerie-Gladstone zijn, zonder uitzondering, overtuigd, dat een oorlog eene ramp voor hun land zou wezen, en zich daarenboven maar al te wel bewust van de wanverhouding tusschen Engeland's plichten als grootste der koloniale mogendheden, die op alle punten van den aardbol belangen te beschermen heeft, en de sterkte van leger en vloot, die tegen zulk eene reusachtige taak zeer zeker niet opgewassen zijn. Men mag dus verwachten, dat zij langzamerhand zich los zullen maken van de fictie, welke eene uitbreiding van het Russisch gebied in de richting van de Perzische golf als eene rechtstreeksche bedreiging van het Britsche gezag in Indië voorstelde, en in het belang van den Europeeschen vrede kan men die opvatting slechts toejuichen, al is zij in strijd met de vroeger door het kabinet op de meest duidelijke wijze uitgesproken meening. Doch op andere punten laat de homogeniteit van het kabinet veel te wenschen over. Onder den indruk der buitenlandsche moeielijkheden is de aanneming der *Redistribution Bill*, de noodzakelijke aanvulling van de

wet, waardoor aan twee millioen Engelschen het kiesrecht werd geschonken, bijna onopgemerkt voorbijgegaan; het lot van dit hoogstbelangrijk ontwerp was trouwens reeds lang feitelijk beslist. Maar het is niet zoo gemakkelijk, de Ieren, onder verwijzing naar buitenlandsche verwikkelingen, te overreden, dat er aan het herstel van hun grieven voor het oogenblik niet kan gedacht worden. In September zullen de uitzonderingswetten, waaronder Ierland sedert eenige jaren gebukt gaat, ophouden geldig te zijn, en vóór dien tijd moet dus worden uitgemaakt, of men die wetten zal handhaven, of haar zal opheffen. De geestverwanten van den heer Parnell bewegen natuurlijk hemel en aarde, om een einde aan den abnormalen toestand te doen maken, en zij vinden voor dit streven steun bij de radicale elementen in het tegenwoordige kabinet. Doch de onderkoning van Ierland, Lord Spencer, heeft op de meest stellige wijze verklaard, dat hij zonder de uitzonderingswetten, voor de handhaving van de rust en de orde niet aansprakelijk wil blijven. Na langdurige discussiën kwamen de ministers tot een compromis, ten gevolge waarvan de bedoelde wetgeving voor een deel zou worden gehandhaafd. Toen echter later de heer Gladstone, toegevende aan den drang der Iersche liberalen, eene nieuwe regeling betreffende de overdracht van het grondbezit had toegezegd, achtten ook de ministers Chamberlain, Dilke en Shaw-Lefèvre zich niet langer aan het compromis gebonden, en verlangden van hunnen kant, dat in de wetgeving, krachtens welke bepaalde misdrijven in Ierland aan het oordeel der jury zijn onttrokken, eene ingrijpende wijziging zon worden gebracht. Het schijnt, dat de heer Gladstone toegegeven heeft, al is hieromtrent op dit oogenblik nog niets officieels bekend. Of inderdaad de tijd reeds gekomen is, om dergelijke concessiën te doen, is niet gemakkelijk uit te maken. Doch zeker is het, dat zoowel de conservatieven als de Whigs met deze toegevendheid weinig ingenomen zijn, en dat de heer Gladstone, gedreven door den wensch om op dit oogenblik eene ministerieele crisis te vermijden, de kansen zijner partij bij de aanstaande algemeene verkiezingen niet weinig heeft verminderd.

Van verschillende zijden heeft men tot den heer Von Bismarck het verwijt gericht, dat hij niets gedaan heeft, om aan het conflict tusschen Engeland en Rusland een einde te maken. Men heeft daarbij de beweringen van den Duitschen rijkskanselier, die gaarne

poseert als de behoeder van den Europeeschen vrede, wel wat al te letterlijk opgenomen. De heer Von Bismarck heeft allereerst rckening te houden met de belangen van Duitschland, en het is zeer de vraag, of deze, door een oorlog tusschen Engeland en Rusland, niet eer gebaat dan geschaad zouden worden. Maar daarenboven is het duidelijk, dat de rijkskanselier zijn machtigen invloed heeft gebruikt, om het conflict althans te localiseeren. Zonder de pressie, door hem op Italië en Turkije uitgeoefend, zou de eerste mogendheid zich waarschijnlijk, door de hoop op uitbreiding van koloniaal gebied, tot een bondgenootschap met Engeland hebben laten verlokken, en zon de Porte de Dardanellen en den Bosporus voor den doortocht eener Engelsche vloot hebben geopend. Wanneer men zich te Berlijn heeft doen gelden, dan is dit in de eerste plaats den bondgenoot van Skiernewicz, maar toch ook den Europeeschen vrede ten goede gekomen. Men dient hierbij in het oog te houden, dat de heer Von Bismarck, die het in het laatste jaar voor het eerst noodig achtte, over zijne buitenlandsche staatkunde licht te verspreiden door de openbaarmaking der met het Engelsche kabinet gevoerde correspondentie, zich bezwaarlijk geroepen kan toonen, om juist voor deze mogendheid in de bres te springen. En ten slotte kan het hem niet anders dan welkom zijn geweest, dat hij aan Rusland en aan geheel Europa kon toonen, hoe Duitschland, ook met inachtneming der meest strikte onzijdigheid, een onwaardeerbaar bondgenoot, maar ook een gevaarlijk tegenstander kan zijn.

Wanneer een staatsman als de heer Von Bismarck constitutioneele wegen bewandelt, doet hij dit niet zonder reden. De verrassende mededeelingen in de ‘witte boeken’ over de koloniale quaestie en over de onderhandelingen betreffende de Egyptische financiën - verrassend, omdat men zooveel mededeelzaamheid en vertrouwelijkheid in Duitschland niet gewoon is - hebben bewezen, dat de rijkskanselier bij de natie den steun zoekt, dien hij in het Parlement niet kan vinden. Een terugblik op de zittingen van den Landdag en den Rijksdag, die beide in deze maand werden gesloten, levert een weinig verkwikkelijk schouwspel op. De oppositie van Duitschvrijzinnigen, clericalen en sociaal-democraten beging een grove fout tegen de parlementaire taktiek, door den heer Von Bismarck, in het bekende debat over de nieuwe directeursbetrekking bij het departement van buitenlandsche zaken, juist aan zijne sterkste zijde aan te vallen. De Duitsch vrijzinnigen zijn de noodlottige ge-

volgen van den *Entrüstungssturm* niet te boven gekomen, en daarbij door hunne tijdelijke bondgenooten jammerlijk in den steek gelaten. Toen het toltarief aan de orde kwam, schaarde het Centrum zich als één man aan de zijde der regeering, ofschoon het een groot aantal leden telt, die met de jongste phase van des heeren Von Bismarck's staathuishoudkunde alles behalve ingenomen zijn. Men weet, welk lokaas den clericalen werd voorgehouden: de wederbezetting van de aartsbisschoppelijke zetels van Posen en van Keulen, on de toezegging dat, overeenkomstig het voorstel Von Huene, de meerdere opbrengst der invoerrechten (in Pruisen) ten bate van de gemeenten zouden komen. De opvolgers van de aartsbisschoppen Ledochowski en Melchers zijn nog niet benoemd; het door den Pruisischen Landdag en door het Heerenhuis goedgekeurde voorstel Von Huene wordt het best gekenschetst door de woorden van Eugen Richter: ‘de gemeenten verkoopen het eerstgeboorterecht harer autonomie voor den schotel linzenmoes van een quaestieus subsidie.’ Dit alles was te voorzien, en het blijkt dus hoe weinig de liberalen kunnen rekenen op de hulp der Katholieke partij.

Ook de sociaal-democraten, die zich - niettegenstaande de verdubbeling van het aantal hunner vertegenwoordigers - in den Rijksdag weinig deden gelden, lieten de vrijzinnigen menigmaal in den steek. Zoodra er sprake was van de uitbreiding der staatszorg, van bescherming der arbeiders, maakten ook zij gemecne zaak met de clericalen en met de conservatieve voorstanders eener landsvaderlijke regeering.

Het onnatuurlijke bondgenootschap tusschen conservatieven en nationaal-liberalen heeft weinig resultaten opgeleverd. De heer Von Bismarck zelf zag zich genoodzaakt, om nu eens aan de eene, dan aan de andere partij een démenti te geven. Het slechtst kwamen de nationaal-liberalen er af, die bij iedere gelegenheid door de linkerzijde als afvalligen werden gebrandmerkt, terwijl de rechterzijde hen blijkbaar met wantrouwen ontving. Hunne poging om zich in de zaak der beursbelasting bij de regeering een witten voet te verwerven, mislukte volkomen; het door den conservatief Von Wedell-Malchow ingediende ontwerp werd, met de door de regeering voorgestelde wijzigingen, aangenomen terwijl het gedienstige ontwerp-Oechelhäuser in het geheel niet in aanmerking kwam.

De verhooging der invoerrechten in Duitschland heeft in Oostenrijk niet weinig kwaad bloed gezet. De Hongaarsche bladen hebben den veldtocht geopend, en de Oostenrijksche pers begint het voorbeeld

te volgen. De indiening van het ontwerp, dat ook van Oostenrijksche zijde eene verhooging van het tarief voorschrijft, en dat eigenlijk niets anders dan eene reeks van retorsiemaatregelen bevat, kan worden tegemoet gezien zoodra de nieuwe Rijksdag weder bijeenkomt.

Bij de algemeene verkiezingen voor dit staatslichaam zal voor het eerst de kieswet van 1882 worden toegepast, welke aan het verschil in het bedrag van den census in de verschillende deelen der monarchie een einde heeft gemaakt. Tegenwoordig is in de steden en in de plattelandsgemeenten kiezer ieder, die minstens vijf florijnen aan directe belastingen betaalt, en ten gevolge van dezen maatregel is het aantal der kiesgerechtigden met ruim een millioen vermeerderd. Toch kan men vrij zeker zijn, dat de samenstelling van de nieuwe vertegenwoordiging geen belangrijke wijziging in den stand der partijen zal brengen. De nieuwe kiezers toch leggen betrekkelijk weinig gewicht in de schaal, want het zeer samengestelde kiesstelsel in Oostenrijk kent aan een aantal maatschappelijke groepen van belanghebbenden eene afzonderlijke vertegenwoordiging toe en verzekert op die wijze aan het groot-grondbezit een belangrijk overwicht.

Het verschijnsel, dat bij dezen verkiezingsstrijd het meest de aandacht van het buitenland trekt, is de vijandige houding, door de regeering en de meerderheid van den vroegeren Rijksdag tegen de Duitsch-liberale oppositie aangenomen. Bij de sluiting van de laatste zitting gaf de keizer in zijne troonrede uitdrukkelijk te kennen, dat zijne regeering op den door haar ingeslagen weg zou voortgaan, en wat daarmede bedoeld werd, bleek nog op denzelfden dag, toen de bladen, welke het manifest van de leden der linkerzijde aan hunne kiezers hadden opgenomen, zonder onderscheid in beslag genomen werden. De maatregel werd door de rechtbank niet bekrachtigd, want het bedoelde stuk bleek van zeer onschadelijken aard te zijn en zelfs voor de Oostenrijksche censuur geen termen tot vervolging op te leveren. Maar de oppositie had op nieuw geleerd, met welke middelen de regeering voornemens was haar te bestrijden.

Het is zonderling dat, terwijl de politieke alliantie tusschen Duitschland en Oostenrijk in den loop der jaren een steeds nauwer band schijnt te worden, op economisch gebied een tarievenoorlog tusschen de beide landen voor de deur staat, het Duitsche element in Oostenrijk meer en meer op den achtergrond wordt gedrongen, en Duitschland in zijne oostelijke provinciën het Slavische element met gelijke munt betaalt. En nog zonderlinger is het, dat bij alle

verschillen in de politieke overtuiging der Oostenrijksche partijen, de handhaving der alliantie met Duitschland door allen als de eerste voorwaarde eener gezonde buitenlandsche politiek wordt beschouwd. De eenige verklaring, die men van deze tegenstrijdigheden kan geven, is, dat de behoefte aan vrede zich sterker doet gevoelen dan de nationale antipathieën.

Dat de Duitsch-liberalen in Oostenrijk zelven voor een goed deel de schuld dragen van het onloochenbare feit, dat hun invloed op den gang der zaken gaandeweg afneemt, is moeielijk te ontkennen. In hun eigen meening bezitten zij, onder de velerlei nationaliteiten van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie, het monopolie van intelligentie, beschaving en politieke mondigheid, en zij kunnen zich, naar het schijnt, niet voorstellen, dat Czechen en Slaven dergelijke aanspraken kunnen doen gelden, zonder dat daarom de monarchie noodzakelijk de wegen der reactie moet inslaan. Zij zelven zijn zoo weinig vrij van den rassenhaat, dien zij hunnen tegenstanders ten laste leggen, dat zij aan een bondgenootschap met de Duitsch-clericalen van Tyrol en Opper-Oostenrijk de voorkeur geven boven eene toenadering tot politieke geestverwanten van anderen stam. Toen de clericaal Lienbacher met eenige geestverwanten bij de behandeling der belastingwetten de rijen der oppositie tijdelijk kwam versterken, ging er uit het liberale kamp een gejuich op, alsof het gehate ministerie-Taaffe voor goed onschadelijk was gemaakt. Die vreugde is gebleken, zeer voorbarig geweest te zijn. Het voorbeeld heeft geen navolging gevonden: bij de clericalen doet zich de haat tegen het liberalisme sterker gevoelen dan de banden der stamverwantschap, en bij de niet-Duitsche elementen is juist het omgekeerde het geval. Onder deze omstandigheden is het te voorzien, dat de Duitsch-liberale partij aanmerkelijk verzwakt uit den verkiezingstrijd zal te voorschijn komen.

Het ministerie-Brisson is in Frankrijk nog niet ernstig op de proef gesteld. De onderhandelingen met China nemen een gunstig verloop, maar de eer daarvan komt geheel toe aan den heer Ferry, want toen de heer Brisson de regeeringstaak op zich nam, waren de moeielijkheden met het Hemelsche Rijk reeds grootendeels uit den weg geruimd. Men kan alleen ter eere van het tegenwoordige Kabinet zeggen, dat het zich niet door de zucht om wraak te nemen over de nederlaag van Lang-Son heeft laten verleiden om het tot stand komen van den vrede met China te verschuiven. Trouwens, de openbare meening had het op dit punt

aan duidelijke vingerwijzingen niet laten ontbreken, en het behoefde voor niemand een geheim te zijn, dat men in Frankrijk den kostbaren en weinig roemvollen oorlog met China hartelijk moede was. Daarenboven zag men in, al sprak men het niet openlijk uit, dat de gespannen verhouding tusschen Engeland en Rusland het voor Frankrijk dubbel wenschelijk maakte, om de handen geheel vrij te hebben.

Wij hebben reeds met een enkel woord melding gemaakt van de zaak van den *Bosphore Egyptien*, waarin de Fransche diplomatie op de Engelsche eene volkomen overwinning behaalde. Het bedoelde blad, in het Fransch en het Arabisch geschreven, met het onverholen doel, om aan het Engelsch gezag in Egypte afbreuk te doen, was door Nubar-Pacha geschorst, en daarin was de Egyptische minister-president volkomen in zijn recht. Doch tevens had deze zijne handlangers met geweld de drukkerij van het blad doen binnendringen, niettegenstaande het verzet van den eigenaar, een Fransch onderdaan, die in deze qualiteit onder de jurisdictie van den Franschen consul stond. Er had schending van domicilie plaats gehad, en de Fransche regeering eischte voldoening. De Egyptische regeering zocht allerlei uitvluchten; de heer Gladstone verklaarde in het Engelsch Lagerhuis, dat de maatregel had plaats gehad met voorkennis van zijne regeering, en dat hij zich daarvoor aansprakelijk rekende. Maar dit alles baatte niet. Nubar-Pacha zag zich ten slotte genoodzaakt, den Franschen consul zijne verontschuldigingen aan te bieden, en de *Bosphore Egyptien* verscheen weder, alsof er niets gebeurd was.

Het energiek optreden van den heer de Freycinet in deze zaak, leverde het bewijs, dat het ministerie-Brisson niet dacht aan eene toenadering tot Engeland, en de houding, door Frankrijk en Duitschland beiden aangenomen in de zaak van de door Engeland voorgestelde belasting op de Egyptische coupons, toonde nog duidelijker aan, dat de nieuwe minister van buitenlandsche zaken de politiek van zijn voorganger wilde handhaven. De veelvuldige conferentiën door den heer de Courcel, den Franschen gezant te Berlijn, met den heer de Freycinet te Parijs gehouden, hebben waarschijnlijk tot het verkrijgen van dit resultaat veel bijgedragen.

In Engeland heeft men zich al deze zaken sterk aangetrokken. Twee dagen geleden (22 Mei) schreef de *Pall Mall Gazette:* ‘De toestand in Egypte is van hoogst critieken aard. Dezen morgen liep het gerucht, dat de garde-brigade te Alexandrië moet blijven, omdat er gevaar bestond voor eene landing van Fransche troepen in

Egypte.' Laat ons niet uit het oog verliezen, dat de conclusie, door de *Pall Mall Gazette* uit dit alarmeerend bericht getrokken, luidt: 'In het belang van ons rijk en voor den wereldvrede kan derhalve de heer Gladstone zijn post niet verlaten.'

Naar het ons voorkomt, zijn het niet de moeilijkheden met het buitenland, maar de binnenlandsche oneenigheden, die voor het kabinet-Brisson het gevaarlijkst zullen worden. Reeds is er een conflict tusschen Kamer en Senaat ontstaan, dat de handigheid van den minister-president op eene zware proef zal stellen. De quaestie zelve is van ondergeschikt belang, maar de voortdurende herhaling dezer constitutioneele conflicten brengt het gansche regeeringsstelsel in discrediet. De heer Ferry was een meester in de kunst, om nu het eene, dan het andere van de beide staatslichamen tot inschikkelijkheid te bewegen, maar de gelukkige combinatie van antocratie en opportunisme, die hem daartoe in staat stelde, schijnt niet het eigendom van den heer Brisson te zijn.

Voor het oogenblik echter zijn alle politieke overwegingen in Frankrijk naar den achtergrond gedrongen. De gansche natie betreurt den dood van Victor Hugo, den grooten dichter, wiens geschiedenis gedurende meer dan zestig jaren met die van zijn vaderland onafscheidelijk was verbonden. Zijne beteekenis als politiek persoon is door velen, niet het minst door hem zelf, overschat, al heeft hij steeds, zooals hij in 1831 beloofde, de vijanden van Frankrijk

> Marqués au front d'un vers que lira l'ave nir.

Als dichter echter heeft hij, meer dan één zijner landgenooten, het merkteeken van zijn genie geschreven op het voorhoofd zijner eeuw. En als zijn stoffelijk overschot onder den Arc-de-Triomphe, dien hij in zulke schoone verzen bezong, zal worden tentoongesteld, zal men op hem zijne woorden kunnen toepassen:

> Le peuple, auquel il se révèle
> Comme une blanche vision,
> Roule, prolonge et renouvelle
> Une immense acclamation.

Gelukkig volk, dat zijne groote mannen weet te eeren en zijne groote dooden weet te herdenken op eene wijze, die van oprechte bewondering en onpartijdige waardeering getuigt!

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

De werken van William Shakespeare, vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk. Derde deel. Leiden, E.J. Brill, 1885.

Een tweede (het 3de) deel van B u r g e r s d i j k 's Shakespearevertaling, waarvan wij in December van het vorige jaar met groote ingenomenheid het eerst verschenen deel aankondigden, ligt voor ons. De vertaler geeft ons thans de eerste van de Engelsche koningsdrama's. *King John*, welke het vorig deel besloot, staat meer op zich zelf. Doch nu volgen in Shakespeare's werk, in onafgebroken volgorde, die drama's, welke een geheele eeuw der geschiedenis van Engeland omvatten: *King Richard II, King Henry IV*, in twee stukken, *King Henry V* - deze vier geeft Burgersdijk ons thans bijeen - *King Henry VI*, in drie stukken, en *King Richard III*.

Wie alles, zonder onderscheid, in Shakespeare bewonderen - *comme une brute*, zooals Victor Hugo beweerde het den grooten meester te doen - knielen ook in stomme aanbidding voor elk van zijn historische drama's. Doch het verdient opmerking, dat de pogingen buiten Engeland in het werk gesteld om deze stukken, welke gegroeid zijn op een tooneel geheel van het onze verschillend, op ons hedendaagsch tooneel over te planten en daar wortel te doen schieten, tot nog toe alleen voor het eerste deel van *King Henry IV* en voor *King Richard III* zijn gelukt. Het eerstgenoemde drama heeft dit zeker voor het grootste deel te danken aan de komische figuren, Falstaff, Percy en Prins Hendrik, die met hun ‘onbeteugelde kracht van luim’, om met Bakhuizen te spreken, het geheel schijnen te dragen; in den *Richard III* laat de demonische persoonlijkheid van den koninklijken booswicht, die het drama geheel

vult, nooit na een overweldigenden indruk te maken. Doch de proeven in Duitschland, het land van de Shakespeare-vorschers, waar van Shakespeare's drama's tal van vertalingen en van bewerkingen voor het tooneel bestaan, herhaaldelijk met de overige historiespelen genomen, hebben genoegzaam bewezen, dat ons modern schouwburgpubliek niet van hen gediend is.

Iets anders is het voor Engeland zelf. Daar geldt voor deze historische drama's iets dergelijks als wij in ons land omtrent Vondel's Gijsbrecht en Bredero's spelen waarnemen. In Shakespeare's tijd moest de voorstelling van deze groote gebeurtenissen, welke nog zoo lang niet verloopen waren en waarvan de herinnering van vader op zoon levendig was gehouden, ongemeene belangstelling wekken. Maar ook thans nog bewondert het Engelsche volk in deze stukken de rijk gekleurde tafereelen uit zijne eigene geschiedenis, zijn Henry's en zijn Richard's; het vindt er zijn Londen met den welbekenden Tower, zijn Theems en zijn Windsor in terug.

Voor ons, die geen Engelschen zijn, en deze verschillende stukken niet als aangrijpende drama's kunnen bewonderen, leveren zij intusschen bij de lezing nog een groot letterkundig en artistiek genot op, en de voortreffelijke vertaling van Dr. Burgersdijk, waaraan door hen die tot oordeelen bevoegd zijn als om strijd hulde wordt gebracht, stelt thans honderden, voor wie het oorspronkelijke te machtig is, in staat om den geheelen Shakespeare, niet in een dorre ontleding of in een onbevredigende proza-overzetting, maar in verrassend schoonen vorm, in kernachtig en dichterlijk nederlandsch te genieten.

Allereerst *Koning Richard II*. De zwakke, besluitelooze vorst, die zich schikt in alles wat hem overkomt, die zich laat gaan, zijn lot ondergaat, zonder zelfs een poging te wagen om er zich tegen te verzetten, is zeker geen dramatische figuur, en Shakespeare, die in dit stuk de kroniek, waaruit hij putte, op den voet schijnt gevolgd te zijn, heeft niets gedaan om hem tot een dramatische figuur te maken. Als koning, zonder één enkele eigenschap welke wij in een koning verwachten, heeft Richard niets wat ons aantrekt; maar wanneer wij, dit stuk l e z e n d e , zijn lotgevallen volgen, wekt hij onze belangstelling, en krijgen wij medelijden met den man, die gevoelt niet bestand te zijn tegen de slagen, welke hem treffen, maar zich tevens schijnt te schamen over zijn vernedering, als hij uitroept:

O ware ik zoo groot
Als nu mijn smart, of kleiner dan mija naam;
Of dat ik kon vergeten, wat ik was,
Of niet begrijpen, wat ik nu moet zijn! -

medelijden met den man, die straks, ofschoon hij zich onderwerpt aan zijn lot, in doffe wanhoop uitbarst:

Wat moet de koning doen? Zich onderwerpen?
De koning zal het doen. Den troon ontruimen?
De koning schikt zich. Wordt de naam van koning
Hem ook ontroofd? In Gods naam, die vaar' heen;
'k Geef mijn juweelen voor een bedesnoer,
Mijn vorstenwoning voor een kluiz'naarshut,
Mijn rijke kleeding voor een boetlingspij,
Mijn fijne bekers voor een houten nap,
Mijn seepter voor eens pelgrims zwerversstaf,
Mijn volk voor enkle grofgesneden heil'gen,
En mijn groot England voor een kleinen grafkuil,
Een klein, klein graf, in een verborgen hoek; -
Of neen, begraaft mij op des konings heerweg,
Waar 't volk verkeert, waar de onderdanen telkens
Huns konings hoofd met voeten treden kunnen;
Zij treden mij op 't hart, nu, bij mijn leven,
Waarom dan, na mijn dood, niet op het hoofd?

Zoo wordt het treffend tooneel van den troonsafstand voorbereid. In dit aangrijpend oogenblik, als hij voor de oogen van zijne onderdanen deze diepste vernedering ondergaat, is het of in den zwakken Richard voor een wijl het gevoel van zijn waardigheid ontwaakt, en vol bittere ironie klinkt zijn toon.

Dit alles maakt den *Richard II*, wat men er ook uit een dramatisch oogpunt op hebbe af te dingen, hoogst belangwekkend.

Doch met *Koning Hendrik IV*, hoe gering, bij schier geheel gemis van handeling, ook hier het gehalte van het eigenlijke drama wezen moge, is het artistiek genot, dat het dramatisch gedicht ons verschaft, nog grooter door de grooter verscheidenheid van karakters, de fijner zielkundige waarneming, waarvan het getuigt.

De doortastende, schrandere Bolingbroke, wiens karakter reeds in de *Richard II* met scherpe trekken was geteekend, dien wij, zijn beleid en zijne voortvarendheid tegen de onhandigheid en de besluiteloosheid van Richard stellend, zich van den troon zagen mees-

ster maken, geeft als Hendrik IV aan de Engelsche kroon den luister weer dien zijn voorganger haar had doen verliezen. Het volk is hem genegen; de Lords die hem nog weerstaan overwint hij; zijn eerzucht is bevredigd; - maar toch is hij niet voldaan; toch geen gelukkig koning. De vermoording van Richard, op zijn wensch geschied, laat hem geen rust; hij zou naar het Heilige land willen trekken om boete te doen, maar steeds wordt hij in de volvoering van zijn plan verhinderd. Die man van de daad is tegelijk een man van de gedachte, en zijn overpeinzingen schijnen hem tot het besef te brengen van het nuttelooze van zijn pogen. Hoor hoe hij in den aanvang van het 3de bedrijf van het tweede stuk zijn onderdanen hun slaap benijdt:

> Hoe vele duizend need'rige onderdanen
> Zijn thans in slaap! - O slaap, o zoete slaap!
> Natuurs verpleger, hoe dreef ik u heen,
> Dat gij mijn oogleên niet bezwaren wilt,
> Mijn zinnen domp'len in vergetelheid?
> Waarom, o slaap, ligt ge in den rook van stulpen,
> En strekt ge u liever uit op prikk'lig stroo,
> Door 't nachtgegons van vliegen ingedommeld,
> Dan in der grooten zoetdoorgeurd vertrek,
> Door rijke kost'bre hemels overwelfd,
> En ingesust door zoete melodiën?
> O dommelgod, waarom ligt gij bij beed'laars
> In 't walg'lijk bed, en schuwt des konings sponde,
> Alsof ze een wacht- of stormklokhuisjen waar'?
> Verzegelt ge op een zwiepend hooge mast
> Des jongen scheeplings oog, en wiegt zijn brein
> In 't schommelbed der woeste, trotsche branding,
> En midden in de werv'ling van den storm,
> Die bij de kuif de woeste baren pakt,
> Haar reuzenkoppen kroest en met verdoovend
> Gebrul die ophangt in het druipend zwerk,
> Zoodat de dood zelfs van 't geraas ontwaakt?
> Verleent ge, o slaap, partijdig den doornatten
> Scheepsjongen in zoo schrikk'lijk uur uw rust,
> En weigert ge in de stilste, kalmste nacht,
> Bij alle hulp en midd'len, haar een koning?
> Zoo vlij u neer, benijdbre dorperszoon!
> Hard ligt het hoofd, omsloten door een kroon.

Naast dit koningsleven beweegt zich, in het eerste deel door

een lossen draad er meê verbonden, in het tweede meer op zich zelf staande het volle leven van Falstaff en zijn kornuiten. Deze Falstaff - deze ‘vetklomp,’ ‘onbeschaamde, opgezwollen schelm,’ ‘onthersende rolpens,’ ‘knoestkoppige dwaas,’ en hoe zijn kameraden hem al meer mogen noemen - die ons walging zou moeten inboezemen door zijn gedragingen en door zijn taal, is trots zijn ongebonden ruwheid, zijn lafhartigheid en zijn liederlijkheid, in en buiten Engeland de populairste van Shakespeare's helden; en men kan het Prins Hendrik ter nauwernood vergeven, wanneer hij, koning geworden, zijn ouden makker niet meer wil kennen en hem smadelijk van zich wijst. Die populariteit zal Sir John wel minder hebben te danken aan de ‘edele kern’, die sommige Shakespeare-commentators in hem hebben meenen te ontdekken, dan aan zijn onuitputtelijken luim en zijn vindingrijken geest. Falstaff is een dolleman, die met alles en iedereen den spot drijft, en met zich zelven in de eerste plaats; een virtuoos in de ondeugd, een geniale deugniet, zooals er geen tweede te vinden is, die, altijd in de weer, u telkens verrast en voortdurend boeit.

De loszinnige Prins Hendrik, die zich steeds in het gezelschap van Falstaff vertoonde, is in *Koning Hendrik de Vijfde* degelijk staatsman en kundig krijgsman geworden. De gebreken van Shakespeare's historische drama's treden in dit stuk nog sterker aan het licht, maar wil men in de voorstellingen van Hendrik's oorlog met Frankrijk, van den roemrijken slag bij Agincourt, een heldendicht in dramatischen vorm zien, welk een kracht en welk een kleur valt er dan niet te bewonderen; hoe vol en hoe warm is de vaderlandsche toon die het geheel doorklinkt!

De koren, die elk der vijf bedrijven inleiden en den overgang vormen tusschen deze historische tafereelen, welke een tijdvak van acht jaren 1413-1421 omvatten, geven er iets grootsch en rustigs aan, geheel in den geest van het epos. Als het vierde bedrijf ons den slag bij Agincourt zal vertoonen, dan bereidt het koor aldus daarop voor:

> Stelle uw verbeelding thans een tijd u voor,
> Dat sluipend fluistren, somber turend duister
> Der wereld wijde welving gansch vervult.
> Zacht galmt nu in de' onzaalgen schoot der nacht
> Van kamp tot kamp 't gegons van beide legers,
> Zoodat de wachters op hun posten schier

't Geheim gefluister wederzijds verstaan.
Vuur blikt op vuur, door bleeke vlammen ziet
Elk leger 't ander in 't beschaduwd aanzicht;
Elk ros tart ros, hun fier gebriesch doorboort
Het domm'lig oor der nacht, en van de tenten,
Waar wapensmeden ridderpantsers gespen,
Hun snelle hamer losse nagels klinkt,
Verneemt men 't schriksignaal der voorbereiding.
Dorpshanen kraaien en de klokken slaan,
Het derde slaap'rig morgenuur verkondend.
Trotsch op hun tal en zorgloos, dobb'len reeds
De Franschen in hun waan en zelfvertrouwen
Om de Eugelschen, op lagen prijs geschat,
Eu vloeken op de nacht, de loome sluipster,
Die, als een rimp'lige oude tooverkol,
Traag voorthinkt....

En na dit tafereel vol teekening en kleur, de meesterlijke alleenspraak van den koning vóór den slag, waarin zijn rustige, krachtige natuur zich harer grootsche roeping bewust, maar tevens vol ootmoed en vroom vertrouwen, uitspreekt:

Ja, op den koning! laden wij ons leven,
Ziel, schulden, bange vrouwen, kindren, zonden,
Den koning op! - Wij moeten alles dragen.
O, drukkend lot der vorsten, tweelingbroeder
Der grootheid, onderdaan te zijn van de' adem
Van elken zotskap, die voor niets gevoel heeft
Dan voor zijn eigen hartzeer! Hoeveel zielsrust,
Aan burgers toebedeeld, ontbeert een koning!
En wat, wat heeft een koning voor op burgers,
Dan luister, luister die voor ieder blinkt?....

O, God der scharen, staal mijn krijgers 't hart;
Vervul hen niet van vrees; ontneem hun nu
't Begrip van reek'nen, zoo des vijands aantal
Hun 't hart ontrukken zou! - O, Heer, denk heden,
O, heden niet, gedenk niet aan de zonde
Mijns vaders bij het grijpen naar de kroon!

Deze konings-drama's weder in het geheugen roepende, was het ons vooral ook te doen om door onze aanhalingen op nieuw de voortreffelijkheid van Burgersdijks vertaling te doen uitkomen. Met

welk een kracht, in welke breede lijnen, hoe rustig en fier stroomt de taal daarheen! Wanneer Shakespeare's comedies aan de beurt zijn, zullen er weder andere eischen aan den vertaler gesteld worden, maar wij houden er ons van overtuigd dat hij ook die zal weten te vervullen.

Heeft men Burgersdijks arbeid ter hand genomen en zich, naar gelang van neiging of stemming, in een van de historiespelen, in een drama, of een comedie verdiept, dan zal men niet alleen een schepping van Shakespeare hebben leeren kennen, maar tevens een les in Nederlandsche taal hebben genoten. Tegelijkertijd zal - wij houden er ons van overtuigd - bij menigeen de lust zijn opgewekt om dat, wat vertaald zijne bewondering wekte, nu ook, voor het eerst of op nieuw, in het oorspronkelijke te genieten. Want, hoe groote waarde ook aan deze voortreffelijke vertolking gehecht moet worden, waar wij kunnen, behooren wij tot den goddelijken dichter zelven te gaan, en ons aan de bron te versterken met die diepe levenswijsheid en die onverwoestbare poëzie, welke men bij Shakespeare slechts voor het scheppen heeft.

***Dr. Nicolaas Heynsius Junior. Eene studie over den Hollandschen Schelmenroman der zeventiende eeuw*, door Dr. Jan ten Brink. Rotterdam, Uitgevers-Maatschappij 'Elsevier', 1885.**

Omstreeks denzelfden tijd dat Shakespeare zijn adellijken schelm Sir John Falstaff schiep, ontstond in Spanje de zoogenaamde *roman picaresque* (van p i c a r o , schelm, tafelschuimer), de schelmenroman, die daar in den loop van de 16e en 17e eeuw vertegenwoordigd werd door een geheele reeks van romans en novellen, welke een gansch oorspronkelijk en nationaal karakter droegen. Mendoza met *Lazarillo de Tormes*, waarvan een hoofdstuk Bredero in zijn *Spaensche Brabander* diende, Quevedo, Aleman, Espinel en een tal van andere schrijvers hebben den Spaanschen schelmenroman beroemd gemaakt.

Het eigenaardige van deze romans moest in andere landen al spoedig de aandacht trekken en een groot aantal vertalingen en navolgingen in het leven roepen. Ook ons land had een

schelmenroman in *De Vermakelijke Aventurier* van Dr. N i c o l a a s H e y n s i u s J r . , waarvan in 1695 de eerste druk verscheen.

Met dezen roman laat het boek van Prof. t e n B r i n k ons kennis maken. Eerst ontvangen wij eene genealogie van de Heynsiussen en een levensbeschrijving van Nicolaas Heynsius Senior en Junior, daarna een historisch letterkundig overzicht van den schelmenroman bij de verschillende volken. Prof. ten Brink deelt ons verder, zeer uitvoerig, den inhoud mêe van *De Vermakelijke Aventurier*, en laat hierop volgen wat hij een ‘beoordeeling’ van dezen roman noemt, doch hetgeen meer een onderzoek bevat naar de bronnen waaruit Heynsius heeft geput. Eindelijk geeft de schrijver ons nog, als aanhangsel, een beschouwing over Heynsius' tweeden roman *Don Clarazel*, die n i e t tot de schelmenromans behoort.

Deze opgaaf van de wijze, waarop de schrijver zijn studie indeelt, is vooral daarom noodig, omdat de Leidsche Hoogleeraar het niet oorbaar heeft geacht, evenmin als aan zijn ‘Litterarische schetsen en kritieken’, aan dit boek een inhoudsopgaaf toe te voegen.

Wij hadden de indeeling liever anders gewenscht. Het zou, dunkt ons, rationeeler geweest zijn wanneer het overzicht van den schelmenroman als inleiding dienst hadde gedaan. Nu komt het de belangstelling, opgewekt door het levendig verhaal der lotgevallen van de Heynsiussen, min of meer verstoren.

Van de groote belezenheid van den kundigen essayist vindt men op iedere bladzijde van dit boek de sporen, en voor hen, die verder in het belangrijke en weinig behandelde onderwerp van den schelmenroman willen doordringen, geven de talrijke titels van boeken, welke de schrijver voor zijn studie raadpleegde, de beste aanwijzigingen.

Omtrent bijzonderheden zal men met Prof. ten Brink wellicht van gevoelen verschillen, en op een enkele plaats zal men den schrijver met zich zelven in tegenspraak meenen te vinden. Op bladz. 83/84 lezen wij deze uitspraak: ‘Het blijkt dat Heynsius voor een geneeskundige zich met buitengewonen ijver aan het lezen van louter letterkundige werken had begeven; dat hij, hoewel steeds dilettant, zich een rijke kennis der vreemde letteren, inzonderheid van de Fransche, had verworven. Voor het overige stond hij niet ver van het smaakvolste en degelijkste deel zijner landgenooten.’ Het valt moeielijk die lofspraak te rijmen met hetgeen wij een

paar bladzijden vroeger lazen. ‘Heynsius’ - heette het daar - ‘was, al laat men hem in zijn waarde als arts, een dilettant op het gebied der letterkundige kritiek. Boileau te lezen en Corneille te verwijten, dat deze “in zijn *Comedien* de wetten daarvan te buiten gaat”, getuigt van eene oppervlakkigheid, die niet veel meer dan eene schouderophaling verdient. Het is zeer te betwijfelen of Heynsius ooit het keurig gesteld betoog van Corneille, *Discours sur le poëme dramatique, sur la tragédie, sur les trois unités* (1663), gelezen heeft.... Corneille stond hoog boven de bekrompenheid van Heynsius.’

Een enkele vraag. Zou het den dilettant Heynsius wel zoo kwalijk te nemen zijn, dat hij Corneille's *Discours* niet las, nu het uit de noot op pag. 80 blijkt, dat zelfs Professer ten Brink uit dit ‘keurig gesteld betoog’ alleen weet te citeeren naar een uittreksel dat hij er van vond in Godefroy's *Histoire de la littérature française?*

Wanneer ten Brink onder de bronnen, welke Heynsius voor zijn *Vermakelijke Aventurier* gediend hebben, *La vraye histoire Comique de Francion* (1622) van Sorel noemt, dan moet een lang citaat uit Molière's *Précieuses ridicules*, tegenover een nog langer citaat uit *Francion* gesteld, strekken om te bewijzen, dat Molière, in het tooneel waarin de markies Mascarille door Cathos en Madelon zijn sierlijk toilet laat bewonderen, een hoofdstuk van Sorel zou gevolgd hebben. De gelijkenis schijnt ons niet zóó treffend, dat het de moeite waard was, er een geheele bladzijde aan te wijden. In de groote Molière-uitgaaf van Despois en Mesnard vindt men een verwijzing naar eenige regels uit een satire van Regnier, die veel grooter overeenkomst hebben met dit vermakelijk tooneeltje uit de *Précieuses*.

Doch dit heeft met het eigenlijke onderwerp niets te maken. Dat komt er van, wanneer men, als Prof. ten Brink, zoo belezen is; de eene letterkundige herinnering lokt de andere uit, men raakt zoo zoetjes aan van het eigenlijke onderwerp af, en men sleept een argeloozen kroniekschrijver mede.

Zijn hoofddoel: ons met Nicolaas Heynsius Jr. en zijn schelmenroman *De Vermakelijke Aventurier* kennis te doen maken, heeft Prof. ten Brink volkomen bereikt. Zelfs in de uitvoerige, geheel omgewerkte 3e uitgaaf van Jonckbloet's ‘Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde’, waarvan de twee deelen welke over de 17e

eeuw handelen in 1881 en 1882 verschenen, wordt slechts anderhalve bladzijde aan dezen roman gewijd. Over Nicolaas Heynsius zelven, die alleen terloops als de schrijver van dezen roman genoemd wordt, geeft Jonckbloet niets. De bijzonderheden, welke ten Brink ons omtrent de Heynsiussen, vader en zoon, meedeelt, zijn ons dus dubbel welkom, en met de uitvoerige ontleding van de twaalf boeken van den merkwaardigen roman verrichtte de Hoogleeraar een nuttig werk, waarvoor allen die in onze letterkunde belang stellen hem erkentelijk behooren te zijn.

De Woort en zijn kring, door Jan Holland. Deventer, Dr. A.J. Vitringa. 1885.

Reeds meer dan een jaar was er verloopen sedert J a n H o l l a n d zijn laatste geschrift, *Doris en Doortje* getiteld, in het licht zond. Het werd dus tijd, dat hij weer iets van zich liet hooren. Men kent Jan Holland. Men weet hoe hij, in een menigte grootere en kleinere geschriften, de vraagstukken van den dag, en vooral de onderwijsquaesties, heeft behandeld; de neutrale lagere school, ons middelbaar onderwijs hebben het bij hem moeten ontgelden, en het wapen, waarmede deze vechtersbaas om zich heen sloeg - luk of raak - was de geesel, of beter misschien: de bullepees der satire.

Er waren er die Jan Holland hoogelijk bewonderden en hem den Nederlandschen Swift noemden. Anderen waagden het aan den goeden smaak van dezen satiricus te twijfelen en het te betreuren dat, wat er degelijks en behartigenswaards in zijne opmerkingen voorkwam, onder aardigheden en voorstellingen van verdacht allooi dreigde te loor te gaan. En Jan Holland schreef maar altijd door. Men verwonderde zich dan ook niet toen het bleek, dat hij zich in zijn latere geschriften herhaalde, dat zijn grappen steeds minder effect maakten, en dat hij allengs meer naderde tot het ondragelijkste van alle kunstsoorten: het vervelende.

Het schijnt dat de schrijver zelf heeft ingezien, dat zijn satirische ader langzamerhand uitgeput raakte, en het derhalve zaak voor hem was om een anderen vorm te kiezen voor de beschouwingen, welke hij, tot leering en vermaning van zijn landgenooten, wereldkundig wenscht te maken.

Jan Holland's jongste novelle, *De Woort en zijn kring*, is een ernstig geschrift; althans het wil er voor doorgaan. In romantischen vorm tracht de schrijver de verschillende godsdienstige richtingen in ons land te kenschetsen.

De moderne theologie, zooals Jan Holland zich die voorstelt, wordt in deze novelle vertegenwoordigd door Dominé Voogtman, die van niets anders spreekt dan van het wekken en kweeken van Idealen in de menschelijke borst, en die ten slotte blijde is, wanneer hij een plaatsje van klerk op een kassierskantoor kan machtig worden met het vooruitzicht de dochter van zijn patroon tot vrouw te zullen ontvangen.

Met de Protestantsche orthodoxie in de kerk maken wij slechts vluchtig kennis in den persoon van van Brendel, die na een zeer woelige jeugd, als bekeerde, met diepen ernst en warme overtuiging een predikantsplaats aanvaardt in het orthodoxe Elsberg op de Veluwe. Wanneer van Brendel, die het zijn taak acht zich voor anderen op te offeren (o.a. door zijn tractement aan de armen te schenken) en strenge tucht uit te oefenen over de rechtzinnige maar aan den drank verslaafde boeren, door dezen van werkheiligheid en eigengerechtigheid wordt beschuldigd en op allerlei wijze getergd en tegengewerkt, legt hij zijn ambt neer en wordt de voorganger van een nieuwe gemeente.

Deze gemeente, eene soort van afgescheidene, vrije Christelijke, verrijst in datzelfde Elsberg onder het patronaat van de dweepzieke, vermogende freule Dongeraat, die daar tegelijk met een kerk, een ‘Huis van Barmhartigheid’ doet bouwen, waar zij een zeker aantal, van het rechte pad afgeweken, liefst vermogende en aristocratische zielen herbergt, en door het houden van godsdienstoefeningen, tweemaal daags, en van bijbellezingen, viermaal daags, tracht te bekeeren of op het goede pad te houden.

Eindelijk komen wij nog in aanraking met het Katholicisme, vertegenwoordigd door den ernstigen, dood-eerlijken kantoorbediende van Baars, door den beminnelijken en scherpzinnigen pastoor Meizomer en door een brave schoonmaakster, Mie genaamd.

Te midden van die godsdienstige richtingen beweegt zich de heer De Woort, die te Groningen aan het hoofd staat van een bloeiende kassierszaak. De Woort heeft wat aan philosophie gedaan, heeft onder anderen Kant doorgewerkt, en is tot een levensbeschouwing gekomen, welke hem al even weinig sympathie doet koesteren

voor de moderne theologie als voor de protestantsche orthodoxie. Door den loop der gebeurtenissen ziet De Woort zijne vrouw en eenige dochter door Freule Dongeraat en haar christelijke mystiek zóó ingepakt, dat zij weigeren uit Elsberg, het 'herstellingsoord voor kranke zielen', waar zij tijdelijk vertoefden, naar huis terug te keeren en er niet tegen opzien hem te Groningen aan zijn lot over te laten. Wanneer de Woort voor van Brendel, als voorganger der gemeente, zijn hart uitstort, dan antwoordt deze hem met den bijbeltekst: 'Wie vader of moeder liefheeft boven mij, is mijns niet waardig.'

Tot dat gedeelte van de novelle genaderd, meenden wij een oogenblik dat Jan Holland ons een Nederlandsche *Evangéliste* zou hebben geteekend, minder fijn bewerkt, minder poëtisch opgevat, maar met meer kennis van zaken, en op deugdelijker waarneming van een reeks van feiten berustend dan Daudet's aangrijpende roman. Voor zulk een boek zou er zeker in ons land stof genoeg te vinden zijn en de novellist, die dit onderwerp aandurft, die nauwkeurig en onbevooroordeeld weet waar te nemen, en de personen, welke hij voor zijn verhaal koos, weet te doen leven, kan zeker op een belangstellend publiek rekenen.

Jan Holland geeft ons dat boek niet. De personen, die hij ons vertoont, zijn geen levende wezens; het zijn òf ledepoppen, welke hij gebruikt om zijne theoriên over de theologische vraagstukken of godsdienstige stelsels te verkondigen, òf karikaturen, òf schimmen. Handeling, hartstocht, leven, werkelijkheid zoekt men in deze novelle te vergeefs. 'Zijn sterfbed was zoo stichtelijk alsof Gods engelen om hem heen vlogen en hem met hun wiekjes koelte en adem toewaaiden', - zóó spreekt bij Jan Holland een schoonmaakster. 'Hoe meer een ziel besmoezeld was, des te geschikter moest zij geacht worden om sneeuwwit te reageeren op het bloed des lams' - zóó stelt ons Jan Holland de redeneering voor van een orthodoxen Veluwschen boer.

Verhandelingen en theologische gesprekken van de Woort met den modernen Voogtman, met den katholieken bediende van Baars, met pastoor Meizomer en met van Brendel over de taak der godsdiensten, de biecht, de transsubstantiatie, de gemengde huwelijken, de onfeilbaarheid van den Paus, over de Drieëenheid en wat niet al meer, vormen de stof van deze novelle. Die gesprekken zijn zóó aanstekelijk, dat Monica, van Woorts eenige dochter, die ons als een lief maar on-

beduidend meisje wordt voorgesteld, wier karakter met één enkel woord: goedhartige wuftheid, kan worden aangeduid, vóórdat zij nog in het geloovig vaarwater van Freule Dongeraat is geraakt, een theologisch gesprek aanknoopt met den katholieken kantoorbediende, bij welke gelegenheid deze andere ‘Machteld en Leonard’, in plaats van den Brief aan de Galaten en de Handelingen, het Heilig Vormsel, de Mariavereering en de biecht tot het onderwerp van hun theologisch gekeuvel kiezen.

Of die theologische stelsels, die sacramenten en instellingen door Jan Holland juist zijn gekenschetst, is ons tot op zekere hoogte onverschillig. En dat het Katholicisme er het best afkomt, dat het door de braafste en edelste figuren van deze novelle wordt vertegenwoordigd, en ten slotte den hoofdpersoon De Woort zóó aantrekt, in hem zulk een warm en overtuigd verdediger vindt, dat het geheele geschrift als een pleidooi voor het Katholicisme is aangemerkt en van katholieke zijde toegejuicht, hindert ons niet. Wèl hindert het ons dat Jan Holland in *De Woort en zijn kring* ons een zoo dor, zoo smakeloos - laat het ons maar ronduit zeggen: zoo vervelend verhaal heeft opgedischt, waarin wandelende stelsels en dogma's de plaats innemen van levende, gevoelende, handelende wezens, en waarin wij, in plaats van de warme taal van het hart, koude dialectiek vernemen.

De Meimaand, met haar stormen en regenvlagen aan Maart of November gelijk, heeft niet alleen bloesems verstrooid en knoppen belet zich te openen, maar ook den eik geveld, die als een reus uitstak boven alle boomen in het woud.

VICTOR HUGO, de koninklijke zanger, de machtige geest, die niet aan Frankrijk alleen, maar aan de menschheid toebehoorde, is den 22^{en} Mei te Parijs gestorven.

Wij nemen ons voor onze volgende kroniek te wijden aan den dichter, die ook in ons land hoog werd vereerd.

‘Fais ce que voudras.’

Esquisse d'une morale saus obligation ni sanction, par M. Guyau. Paris 1885.

De heer Guyau is geen vreemdeling voor wie van de voortbrengselen der Fransche wijsbegeerte kennis neemt. Hij genoot de eer eener bekroning door de ‘Académie des Sciences morales’ wegens eene verhandeling over het Epicureïsme. Het boek, waarmede hij thans voor den dag komt, is eene eerbiedwaardige poging om de verschijnselen van het zedelijk leven uit de natuur des menschen af te leiden.

Wij zullen, zegt hij, de vraag, wat begeerlijk is, als te hoog voor ons, laten rusten en enkel trachten te bepalen, wat inderdaad wordt begeerd. Hij vat post op den bodem, der onbetwistbare feiten en komt zoo tot de ontdekking, dat al wat leeft, bewust of onbewust, naar behoud en uitbreiding van leven streeft, dat wij daarin dus den oorspronkelijken en algemeenen vorm van het goede hebben te zoeken.

Dit klinkt geheel anders dan de leer van hedonisten en utilisten, die genot den eenigen hefboom noemen, waardoor een schepsel in beweging wordt gebracht. Het bewuste leven, zeggen zij, kiest altijd den weg, waarop het het maximum van genot en het minimum van leed denkt aan te treffen. Ofschoon Guyau niet betwist, dat zoo de richting der begeerte kan worden aangeduid, verwerpt hij nogtans die stelling als te eng, daar zij hoogstens enkel voor de bedoelde, min of meer vrijwillige handelingen geldt, en de onbewuste, de automatische verrichtingen, welke eenvoudig de lijn van den geringsten weerstand volgen, buiten rekening laat.

Inderdaad kan niet geloochend worden, dat het bewustzijn slechts een deel van het leven bestraalt, dat de springveer der

meeste bewegingen buiten het bewustzijn ligt. Men denke aan die handelingen, welke haar oorsprong in een dof instinkt hebben of eerst enkel als reflexbewegingen optreden, ook al worden zij later met vol besef uitgevoerd. Het bewustzijn is slechts een kleine verlichte stip binnen de groote duistere levenssfeer; het is een lens, die enkele zonnestralen samenvat en zich vervolgens inbeeldt, dat haar brandpunt de bron is, vanwaar de stralen uitgaan. Vóórdat de natuurlijke oorzaak eener handeling in het bewustzijn verschijnt, moet zij reeds gewerkt hebben in den donkeren achtergrond van het onbewuste; iedere gewilde beweging is begonnen met blind uitgevoerd te worden; iedere bewuste begeerte is eerst instinkt geweest. In plaats van naar het wit te vragen, waarop voortdurend gemikt wordt, behoort men het punt op te sporen, vanwaar alle pijlen worden afgeschoten. De zucht naar genot is gevolg van den blinden drang tot handhaving en uitbreiding van het leven. Het doel, dat iedere bewuste handeling bepaalt, is tevens de oorzaak, welke iedere onbewuste handeling te voorschijn drijft; en die oorzaak is het *leven*, het leven in al zijn rijkdom van vormen en graden van kracht. ‘Van de eerste siddering der vrucht in den moederschoot af tot de laatste stuiptrekking van den grijsaard toe heeft iedere beweging het *leven* tot oorzaak; die algemeene oorzaak onzer handelingen is, uit een ander oogpunt, tevens voortdurend gevolg en doel.’

Guyau neemt een geheel ander standpunt in dan de utilisten, die hunne aandacht uitsluitend op doeleinden richten en in nut of genot, hetzij dan onder zelfzuchtigen of onbaatzuchtigen vorm, de groote springveer van geestelijk leven zien. ‘Bentham slaat de plank mis, zegt hij, wanneer hij ons het levende wezen als een rekenaar voorstelt, als een financier, die, voor zijn grootboek gezeten, de balans van winst en verlies opmaakt; leven is niet cijferen, maar handelen. Er bestaat eene ophooping van kracht, welke verteerd wordt, niet omdat het aangenaam is haar te verteren, maar omdat zij verteerd *moet* worden; eene oorzaak brengt onvermijdelijk hare gevolgen voort, ook al laat men ieder doel buiten rekening’[1)]. Guyau beziet dus het geestelijk leven niet uit het oogpunt der doeleinden, der *causae finales*, maar uit dat der werkende krachten, der *causae efficientes*;

1) blz. 247.

hij ontdekt in den mensch eene oorzaak, die werkt, zelfs vóórdat genot als doel hem tot zich trekt; die oorzaak is het *leven*, dat uit zijn eigen aard er naar streeft zich te handhaven en te verspreiden, op zijn weg genot als gevolg vindt, maar het niet noodzakelijk tot doel kiest.

Ten onrechte vleit zich Guyau, dat deze beschouwing geheel nieuw zou zijn. Hij spreekt voortdurend van zijne leer in tegenstelling tot die der Engelsche moralisten[1)]. Toch kent hij Alexander Bain en had zich dus behooren te herinneren, dat door dien Schotschen wijsgeer de eenzijdigheid van Bentham's beschouwing van den mensch vermeden en met grooten nadruk op die talrijke handelingen gewezen werd, welke als spontane uitingen van overtollige levenskracht moeten worden aangemerkt. Wat meer zegt, zelfs de ouden wisten wat ons hier als nieuwe waarheid wordt opgedischt. Epicurus leerde: 'Het schepsel gaat daarhenen, waar zijn genot hem roept.' Maar reeds Aristoteles sprak het uit, dat niet alle werkzaamheid met een genot voor oogen ondernomen wordt, dat veeleer het leven zich ontplooit om geen andere reden dan dat het leven is, en dat, wanneer die ontplooiing door geen hinderpalen belemmerd wordt, het schepsel zijn genot vindt ook zonder daarnaar gezocht te hebben. Het is geheel in den geest van Bain en Aristoteles, wanneer Guyau ons verzekert, dat er geen genot, maar enkel voorraad van kracht noodig is om ons te doen werken, denken, leven. Buiten twijfel, wanneer men eens in zekere richting genot gevonden heeft, kan de herinnering daaraan ons die richting later opzettelijk doen kiezen. Maar het genot is nooit het eerste; wat het eerste is, is de inspanning, de werkzaamheid, het leven. Gelijk het orgaan in zijn volkomen staat er niet vóór de functie is, maar door de functie ontwikkeld wordt, zoo is ook het genot er eerst door de levensuiting en zweeft ons niet, onafhankelijk daarvan, als een te behalen prijs voor oogen. De natuur heeft geen uitwendig lokaas noodig om tot beweging te komen; aan hare eigene leiding overgelaten slaat zij van zelve de wegen in, welke voor hare werkzaamheid open staan.

Dit alles is onbetwistbaar en niet nieuw. Wat wel nieuw

1) bl. 13. 'Tous les moralistes anglais disent: "le plaisir est le seul levier avec lequel on puisse mouvoir l'être."'

klinkt, is de stelling van Guyau, dat de individu geen uitwendige leiding, geen voorspiegeling van loon en straf, noodig heeft om tot zedelijkheid te komen, dat men alles aan de vrije ongedwongene natuur kan overlaten. Hij beweert, dat het overtollig is den individu een plicht op te leggen, daar de wet, welke voor alle leven geldt, de natuurwet, welke het leven er naar doet streven zich te handhaven en te versterken, al die verschijnselen te voorschijn roept, voor welke men tot dusver eene boven het leven staande zedewet onmisbaar heeft geacht. Ziedaar waarom hij tot titel voor zijn werk koos: ‘Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction.’

Het spreekt van zelf, dat de moraal, wanneer zij het begrip van plicht buiten rekening laat, enkel de middelen kan aangeven om het leven te behouden en uit te breiden. De tegenwerping ligt dan voor de hand, dat de recepten om het leven te *behouden* eer in de gezondheidsleer dan in de zedeleer te huis behooren. Guyau heeft die tegenwerping voorzien en ontzenuwt haar door te antwoorden, dat de matigheid, welke sedert lang onder de deugden werd geschaard, feitelijk eene toepassing van de regelen der hygiëne is; voorts dat de moraal, als stellige wetenschap behandeld, althans wat haar physisch gedeelte betreft, wel samenvallen moet met eene ruim opgevatte hygiëne.

Toch gelijkt het werk van Guyau allerminst op een handboek over hygiëne. Wellicht is dit daaraan te wijten, dat hij meer over uitbreiding dan over behoud van leven spreekt. Onder uitbreiding van leven verstaat hij: vermeerdering van het domein der werkzaamheid onder al hare vormen, voor zoover die vermeerdering zich met herstel van krachten laat rijmen.

De spil, waarom al de beschouwingen van Guyau draaien, is deze biologische waarheid, dat het leven niet enkel voeding, maar tevens voortbrenging en vruchtbaarheid is, niet enkel verwerven, maar tevens uitgeven en verteren.

Het menschelijk individu eigent zich de krachten der natuur toe, zet haar door voeding in zijne kracht om. Een tijd lang gebruikt het een deel der zoo verworven kracht om te groeien, maar eindelijk is de periode der volwassenheid bereikt en dan wordt er overtollige, opgespaarde kracht beschikbaar om voort te brengen. Zoo algemeen mogelijk wordt ‘voortbrenging’ door Haeckel als een overmaat van voeding en groei gedefiniëerd,

waardoor een deel van het individu zich tot een afzonderlijk wezen vormt. Zoo is voortbrenging voor de elementaire cel eenvoudig splitsing; later neemt zij den vorm van verbinding van twee cellen aan en is dan *sexueele voortbrenging*. Met haar, zegt Guyau, opent zich eene nieuwe phase voor de wereld. De individu vindt niet enkel meer zijn zwaartepunt in zich zelf; de alleenheerschappij der zelfzucht is gebroken. De maatschappij zou niet bestaan zonder sexueele voortbrenging. Men heeft het dikwijls opgemerkt: het tijdperk, waarop de rijpheid voor het huwelijk begint, is dat der grootmoedigheid. Het geheele karakter ondergaat eene wijziging. De jonge man leeft te veel om enkel voor zich zelf te leven. Kinderen, zieken, grijsaards, eunuchen zijn zelfzuchtig, omdat de bron des levens bij hen geen drang gevoelt om over te stroomen, een deel van haar inhoud uit te storten.

Alles goed, maar men ziet niet in, waarom, gelijk Guyau verzekert, ook 'les vieilles filles et les vieux garçons' gewoonlijk egoïsten zouden zijn[1)]. Ontbreekt bij hen het sexueele instinkt, symptoom van overtollige kracht? Men zou zeggen: waar de opgespaarde kracht niet in de ééne richting wordt uitgegeven, schiet er des te meer over om in eene andere richting te worden verbruikt. Men kan zich ook vermenigvuldigen, zijn bestaan uitbreiden, buiten zichzelf leven, door gemeenschap van gedachten en gevoelens met anderen te onderhouden, door daden, door arbeid, door wilsbetoon. Guyau ziet dat alles niet voorbij; hij knoopt er zelfs de opmerking aan vast, dat bij de soorten der dieren met de voortgaande ontwikkeling der hersenen, dus met meerdere geestelijke vruchtbaarheid, afneming van physische vruchtbaarheid gepaard gaat, en dat onder ons, menschen, groote genieën meestal een zwak kroost nalaten[2)]. Wij vragen: is het laatste bewezen?

Wat daar ook van zij, dit staat vast, dat, gelijk het inademen door uitademen *moet* gevolgd worden, zoo het leven van den gezonden mensch noodzakelijk twee zijden heeft: zelfzuchtige toeëigening en onbaatzuchtige mededeeling. Gezelligheid, barmhartigheid, zorg voor anderen zijn overstroomende

1) bl. 19.
2) 'Les très grands génies n'ont eu généralement que des enfants au dessous de la moyenne, dont la race s'est vite éteinte.' bl. 20.

levenskracht, niet zoozeer product van maatschappelijke ontwikkeling als wel oorsprong en voorwaarde der maatschappij.

Zeer fijn wordt door Guyau geteekend, dat dezelfde behoefte aan uitbreiding, dezelfde overstroomende vruchtbaarheid, welke onder haar ruwsten vorm zich als sexueel instinkt vertoont en zelfs de blinde cel niet aan zich zelve genoeg doet hebben, den eenigermate beschaafden mensch naar een leven doet grijpen, dat ook uit het oogpunt van verstand en gemoed zich over velerlei uitstrekt, rijk en vol kan heeten. Hij trekt een parallel tusschen de organische voortplanting en de intellectueele vruchtbaarheid, wijst aan dat te recht de gewrochten van den denker met zijne kinderen worden vergeleken, dat een innerlijke drang den kunstenaar noopt om voort te brengen wat in hem leeft, en dat, gelijk ontucht door physische uitputting wordt gevolgd, er zoo ook een overmaat van intellectueelen arbeid is, waardoor de hersenen ontijdig verslijten. ‘In beide gevallen, zegt hij, is het de taak der moraal het instinkt van voortbrenging te beteugelen. Als algemeene regel kan men stellen, dat de vertering slechts opwekking, geen uitputting van leven behoort te zijn.’ Van groote beteekenis, voegt hij er aan toe, is in het leven der menschheid het denken, daar het een onpersoonlijk en onbaatzuchtig karakter vertoont.

Maar zoo is er ook een behoefte van het gemoed om zich over anderen uit te breiden. ‘Wij hebben meer tranen tot onze beschikking dan wij over ons eigen leed kunnen vergieten; wij bezitten een schat van blijdschap, dien wij niet geheel door ons eigen geluk kunnen rechtvaardigen.’ Vandaar dat hij, die een te eenzaam leven leidt, door onbevredigde begeerte wordt gekweld. Men gevoelt behoefte aan anderen te doen weten, dat men bestaat, lijdt, geniet, bemint; men zou het voorhangsel zijner individualiteit willen verscheuren. Is dat ijdelheid? Neen, eer het tegendeel van alle zelfzucht. Lagere genoegens, het is waar, kunnen zeer egoïstisch zijn. Het kind zou gaarne alleen zijn om zijn lekkernij geheel zelf op te eten. Maar wie een groot kunstgenot smaakt of eene nieuwe waarheid heeft ontdekt, gevoelt behoefte om wat in hem leeft aan anderen mede te deelen. Waar het edele genietingen betreft, doet zich een drang naar uitbreiding gelden, welke steeds gereed is de enge grenzen der eigen persoonlijkheid te overschrijden.

Intusschen, zegt Guyau, betaamt het ook hier zich voor over-

maat te wachten. Er is eene lichtmisserij des gemoeds, welke afkeuring verdient. Het is mogelijk te veel voor anderen, te weinig voor zich zelven te leven. Een groot man heeft misschien niet altijd het recht zijn leven in de waagschaal te stellen om dat van een dwaas te redden. Eene moeder, die zich zelve te veel vergeet, veroordeelt het kind, dat zij onder haar boezem draagt, bij voorbaat tot een ziekelijk en smartelijk bestaan. Een vader, die zich en den zijnen allerlei opofferingen oplegt om zijn kinderen niet onverzorgd achter te laten, verzamelt een fortuin voor een kroost, dat geen waarde zal hebben voor ons geslacht.

Onthouding is reeds ‘vruchtbaarheid van den wil.’ Wij gevoelen telkens behoefte den stempel onzer werkzaamheid op de wereld af te drukken. Handelen is eene noodzakelijkheid voor de meerderheid der menschen. De meest standvastige en regelmatige vorm van het handelen is uitwendige arbeid, die steeds een anderen vorm van handelen, aandacht, stilzwijgend onderstelt. De wilde is ongeschikt voor echten arbeid. De negers werken slechts gedwongen. Sedert de slavernij werd afgeschaft, liggen onze plantaadjes in West-Indië braak. Ook de nog levende overblijfselen van den ouden onbeschaafden mensch in ons midden, de misdadigers, vertoonen over het algemeen een afgrijzen van arbeid. Het niets-doen verdriet hen niet. ‘Verveling is bij den mensch een teeken van zijne voortreffelijkheid, van de vruchtbaarheid van zijn wil. Het volk, dat aan *spleen* lijdt, is het werkzaamste van alle volkeren.’

Men gevoelt behoefte te arbeiden, niet enkel voor zich zelven, maar ook voor anderen. Men gevoelt behoefte anderen te helpen, zijn schouder te zetten onder den loggen wagen, die met moeite de menschheid voortsleept; men wil ten minste om dien wagen heengonzen, zich bedrijvig betoonen. Eén der vormen dier behoefte is de eerzucht, die meestal meer dan een hunkeren naar eer is, tevens een drang tot spreken en handelen, een overvloed van leven onder zijn ietwat ruwen vorm van beweegkracht, inspanning, bedrijvigheid.

Zoo plaatst Guyau naast de sexueele vruchtbaarheid en als daarmede verwant de drieledige vruchtbaarheid van verstand, gemoed en wil. ‘Het leven voor anderen, dat de maatschappij van ons eischt, is, alles te zamen genomen, geen verlies voor

ons zelven; het is integendeel eene wenschelijke vergrooting van het eigen bestaan, ja eene noodzakelijkheid. De mensch gevoelt zich gedwongen een gezellig, zedelijk wezen te zijn ..... Er is eene zekere grootmoedigheid, welke met bestaan en leven onafscheidelijk verbonden is, zonder welke men sterft, innerlijk opdroogt. Men moet wel bloeien; de zedelijkheid, de belangeloosheid is de bloei van het menschelijk leven. Men heeft de barmhartigheid onder de trekken eener moeder afgebeeld, die haar volle borst een talrijk kroost aanbiedt; inderdaad is barmhartigheid overstroomende vruchtbaarheid; zij is een moederschap, te ruim om slechts één gezin te omvatten. De boezem der moeder bedelt om gretige monden; het hart van den waren mensch gevoelt er behoefte aan tegenover allen zachtmoedig en hulpvaardig te zijn; de weldoener roept om hen, die lijden'.

Ziedaar Guyau's hooggestemd loflied op de menschelijke natuur.

Voor de meeste philosofen is het de steen der wijzen, een redelijken grond uit te vinden, die onder alle omstandigheden deugd boven geluk zou doen verkieselijk zijn. Zij staren zich blind op de tegenstelling tusschen ik en niet-ik, tusschen mijn en zijn, tusschen eigen belang en algemeen belang; zij voeren aan, dat plichtsvervulling zelfopoffering kan zijn, dat slechtheid niet altijd onvoorzichtigheid behoeft te wezen; zij gevoelen om die reden behoefte aan een eeuwig en onvoorwaardelijk gebod, aan eene door straf en loon gesterkte wet, waardoor de strijd om geluk, om bestaan, getemperd wordt. Volgens Guyau behoeft de mensch zijn eigen natuur niet te onderdrukken om zich binnen zekere grenzen op te offeren. Want het hoofdfeit dier natuur is, dat hij een levend, denkend, gevoelend wezen is, een schepsel, dat zich tracht uit te breiden, dat naar een rijk en vol leven hunkert, juist omdat het een levend wezen is. Het leven is gelijk het vuur, dat zich enkel door mededeeling staande houdt. En dit geldt niet enkel van het lichamelijk, maar ook van het geestelijk leven. Uit een physisch oogpunt is er het instinkt van voortplanting; een vuur, dat niet te blusschen is, ook al werd er de zee over uitgestort; welnu een dergelijken, schoon zwakkeren drang vinden wij ook bij het intellect en bij het gemoed. Het verstand kan zich niet opsluiten in zichzelf; zijn licht moet naar buiten stralen. Tevens gevoelen wij behoefte, vreugde en leed onderling te

deelen. Onze geheele natuur is gezellig; de mensch zou niet uitsluitend zelfzuchtig kunnen zijn, ook al verkoos hij het. Van alle kanten staan wij open voor anderen; van alle kanten worden wij overweldigd en overweldigen wij. Vandaar dat het volgens Guyau niet noodig is in eene wet, die boven het leven staat, den steun der zedelijkheid te zoeken. Aan het leven zelf kunnen wij den regel van het leven ontleenen. Reeds onbewust streeft het leven naar behoud en versterking. En wat hier onbewust geschiedt, wordt niet vernietigd, maar met dubbele kracht voortgezet, wanneer het leven tot bewustzijn van zich zelf komt. In andere gevallen kan redeneering dooden wat spontaan, wat een duistere drang is; door een rationeel karakter aan te nemen, wordt het alruïstisch instinkt, wordt de neigingtot medegevoel niet verzwakt, niet uitgeroeid, maar enkel beter in staat gesteld waarlijk goed te doen. De grootst mogelijke intensiteit en extensiteit van leven blijft doel, ook waar het leven steeds meer door het nadenken wordt verlicht. Om die reden kan aan het leven zelf het richtsnoer worden ontleend, waarnaar wij het leven hebben in te richten. Het voller en breeder leven kan de regel zijn voor het armer en enger leven. En een anderen regel kent de moraal niet, wanneer zij wetenschappelijk wil zijn. Want de wetenschap vormt hare idealen niet naar hypothesen, naar hersenschimmen, doch naar de feiten, naar de werkelijkheid.

In hoofdzaak kunnen wij met deze gezonde en aantrekkelijke schildering vrede hebben. In tegenstelling met de phraseologie van het pessimisme zoekt zij in het tirannieke willen-leven de bron van al wat goed en edel is. Inderdaad is het valsch, dat de wil om te leven, d.i. om te denken, te voelen, te handelen enkel door zelfzucht zou bestierd worden. De mensch is in staat zijne krachten aan ondernemingen te wijden, die hem geen ander voordeel beloven dan dat zij de perken zijner persoonlijkheid uitzetten, hem de heerlijkheid van een breeder en voller bestaan verschaffen. Toch kan Guyau's beschouwing niet mijne onverdeelde goedkeuring verwerven. Het is onjuist dat wij, om tusschen een rijk en een arm leven de grens te trekken, enkel de oogen zouden hebben te openen en feiten waar te nemen. Wij moeten ons niet door beeldspraak om den tuin laten lijden. Wie niet blind is, ziet terstond welke van twee flesschen de volle, welke de

half volle is. Maar er wordt meer dan een scherp gezicht, er wordt tevens een vermogen om te schatten, om te waardeeren vereischt, zal men ontdekken dat het leven van den beschaafden Europeaan, die in afwisseling van werk herstel van krachten vindt, beter, voller, rijker, hooger is dan dat van den Roodhuid, die, na op de jacht te zijn geweest, slaapt en luiert, totdat de honger hem dwingt weder op roof uit te gaan. Waar wij bij vergelijking tot zoodanige slotsom komen, nemen wij niet enkel feiten buiten ons waar, doch gebruiken wij tevens een toetssteen, dien wij in ons eigen gemoed aantreffen. Moesten wij, gelijk Guyau wil, ons bepalen tot het onderzoek naar wat feitelijk begeerd wordt, en de vraag wat begeerlijk is als te hoog voor ons laten rusten, wij zouden geen verschil in waarde ontdekken tusschen het leven van een voorspoedigen avonturier, die door stroomen bloeds zich een weg tot den troon baant, en dat van een menschenvriend, gelijk Gordon was, die er behagen in schepte geluk te geven en goed te doen.

Het leven van een Napoleon I, een Bismarck, een Sarah Bernhardt is rijker en voller dan dat der meeste menschenkinderen; toch is zoodanig bestaan niet in ieder opzicht een ideaal en mist het voor ons het gezag van een onfeilbaar voorbeeld; het is omdat wij niet enkel waarnemen, maar tevens goed- en afkeuren, den maatstaf, dien wij in ons zelven ronddragen, aanleggen en moeten aanleggen.

Ik zeg: *moeten* aanleggen. Guyau besluit positivist te zijn, feiten enkel te registreeren, ze niet te waardeeren. Guyau is tevens overtuigd Darwinist. Ziet hij dus in den triomf der kracht, die de kleinen en zwakken verbrijzelt, de wet der maatschappij? Ontleent hij aan de dierenwereld den regel van het menschelijk bestaan? In geenen deele. Zijne grootmoedige natuur aanschouwt daar de rijkste ontplooing van het leven, waar het hoofd vol van gedachten en het hart vol van liefde is. ‘La pensée est, pour ainsi dire, de l'action condensée et de la vie à son maximum de développement. De même pour l'amour.’

Dit brengt mij het slot van Cherbuliez's roman: ‘Olivier Maugant’ te binnen. Aan een ouden boer werd gevraagd, hoe hij zich het geluk voorstelde. ‘Het is, zeide hij, de schouw van een herberg, waarin een groot vuur brandt, terwijl op den weg zich een viool laat hooren.’ De auteur voegt er aan toe: ‘Het komt er maar op aan elkander te verstaan. Het vuur,

dat knettert en vlamt, dat hart en leven verwarmt, is de liefde, welke men iets of iemand toedraagt; de viool op den weg is de hoop.' Guyau had hetzelfde kunnen zeggen. Lief te hebben en te hopen, geluk te geven en waarheid te zoeken is volgens hem het echte leven; egoïsme, dat eigen geluk op de puinhoopen van het geluk van anderen bouwt, is in zijne schatting zelfverminking. 'De platte genietingen, zegt hij, hebben zoo weinig waarde .... Altijd vooruit te streven, altijd te zoeken, altijd te hopen, dat alleen is geen hersenschim. Handelen en vertrouwen is het ware, en niet ten onrechte heeft men voorgesteld de positieve zedeleer met een "philosophie der hope" aan te vullen. Een kind zag op een grasspriet een blauwen vlinder zitten; door den noordenwind was de kapel verstijfd. Het kind plukte het grasje, en de levende bloem aan zijn einde maakte er zich niet van los, daar de periode van verdooving nog niet voorbij was. Met zijn vondst in de hand liep het kind naar huis. Daar brak een zonnestraal door, die den vleugel van den vlinder aanraakte en hem tot zich zelf deed komen; de levende bloem vloog weg in het licht. Wij allen, vorschers en arbeiders, gelijken op dien vlinder; onze kracht is enkel een lichtstraal; nog juister: enkel de hoop op een lichtstraal. Het komt er dus op aan te kunnen hopen; de hoop is de kracht, die ons omhoog voert en vooruit drijft'.

'Men behoort te kunnen hopen'[1]. Hier wordt de hoop tot een plicht gestempeld door denzelfden man, die alle plichtbesef voor valsche munt verklaart en er daarom op uit is equivalenten voor den plicht op te sporen.

Wat Guyau van het plichtbesef overeind laat staan is instinkt, dat zoowel in de richting van het onzedelijke als van het zedelijke leven drijft en dus niets met plichtbesef te maken heeft. 'Gevoel van plicht, zegt hij, is slechts in zoover echt, als het een gevoel van iets te kunnen is, een gevoel van overstroomende levenskracht. Plicht is opbruisend leven, dat zich geven wil; tot dusver heeft men plicht te eng opgevat als een eisch, als een wet; plicht is veeleer macht. Iedere opgehoopte kracht oefent een druk uit op de wanden van haar kerker; het kunnen roept een soort van daaraan geëvenredigde verplichting te voorschijn; kunnen handelen is moeten handelen. Bij de lagere

1) bl. 238. 'Il faut savoir espérer.'

wezens, wier verstandelijk leven binnen enge sfeer gekluisterd is, worden weinig plichten aangetroffen; het is omdat zij weinig kunnen. De beschaafde mensch daarentegen heeft tallooze plichten te vervullen; het is omdat hij over een schat van arbeidsvermogen te beschikken heeft, die op duizenderlei manier verbruikt kan worden. Uit dit oogpunt is er niets geheimzinnigs in het zedelijk plichtbesef; het laat zich herleiden tot deze groote wet der natuur: het leven kan zich slechts handhaven op deze voorwaarde dat het zich verspreidt'[1)].

Het zij zoo. Maar niets verbiedt dan het gezonde en krachtige leven zich zoo uit te zetten, dat anderen er het offer van worden. Volgens de gewone beschouwing is gevoel van plicht een band, een slagboom, die den roofridder, den oorlogsheld, den vurigen beminnaar van vrouwelijk schoon kan weerhouden zijn leven in de verkeerde richting te ontvouwen. Bij Guyau is plichtgevoel onafhankelijk van den weg, waarop het ons drijft, en kan het zoowel een onzedelijk als een zedelijk instinkt zijn. Wij houden het met de gewone beschouwing. De fout van Guyau is, dat hij 'la nécessité de sortir de soimême' te gereedelijk met het altruïstisch instinkt, met gemeenschapszin en medelijden vereenzelvigt. Er zijn slechte en lage handelingen, welke den mensch nochtans geen ander voordeel aanbrengen, dan dat zij zijn bestaan verruimen, hem tijdelijk buiten zich zelf doen leven. Men denke aan de behoefte om te zien lijden, bron van zooveel snoode plagerijen. Ons geslacht is vindingrijk, wanneer het er op aankomt de grenzen van het persoonlijk leven te overschrijden, en bedient zich daartoe maar al te vaak van kunstgrepen, welke met den naam van kwaadwilligheid moeten bestempeld worden. Een walgelijk, maar treffend voorbeeld van wat ik bedoel is een tooneel, dat eenigen tijd geleden door een Engelschman in Siberië werd bijgewoond. Een aantal knapen hadden een hond met de achterpooten boven een vuur opgehangen om het arme dier langzaam te roosteren en zich aan zijn stuiptrekkingen te verlustigen. De reiziger trachtte aan die foltering een einde te maken. Maar de jongens antwoordden hem, dat het zijn hond niet was. Ouders, die bespeurden, dat hij tusschen beiden wilde komen, liepen toe en vertelden hem op grimmigen toon, dat de jongens recht

1) bl. 27.

hadden te doen wat zij deden, dat de zaak hem niet aanging en dat het veilig voor hem zou zijn heen te gaan. Daarmede rijmt geheel wat een ander Engelschman in Siam bijwoonde. Er was een man in het water gevallen. De talrijke omstanders keken met het grootste genot naar de wanhopige pogingen van den drenkeling om zijn leven te redden, maar niemand stak een vinger uit om hem op het droge te brengen. Toen de ongelukkige eindelijk zonk, ging er een luide vreugdekreet op. De man was een vreemdeling en had aan geen der aanwezigen eenig kwaad gedaan.

Tot zulk een onbaatzuchtige kwaadwilligheid is misschien enkel de mensch in staat - zal ik zeggen: zich te verlagen of zich te verheffen? Want het is de vraag, of de kat, die met de muis speelt, verbeelding genoeg bezit om iets van het lijden van haar slachtoffer te beseffen. Maar bij den mensch treffen wij dat intellectueel altruïsme aan, hetwelk hem veroorlooft zich in den toestand van andere gevoelige wezens in te denken, in gedachte hunne plaats in te nemen, zoo in het vreemde leed behagen te scheppen, - tenzij het zijn mededoogen opwekt. De mensch staat door zijn vernuft en zijn phantasie hoog genoeg om onbaatzuchtige kwaadwilligheid en onbaatzuchtige welwillendheid ten toon te spreiden.

Men meene niet, dat koelbloedige wreedheid enkel bij barbaren wordt aangetroffen. Richt het schavot weder op, en, gelijk van ouds, zullen duizenden uit onze maatschappij het weder een uitgezocht genot vinden een van hunne medemenschen door beulshanden te zien vermoorden. Zelfs in de meest beschaafde kringen wordt welbehagen in het leed van anderen aangetroffen. ‘Menig criticus, zegt Leslie Stephen, vindt het prettig speldeprikken te geven aan een gevoelig poëet.’ Bain citeert die woorden en voegt er het volgende aan toe: ‘Het is niet noodig, dat persoonlijke antipathie, ijverzucht of iets dergelijks daarbij in het spel kome. Buiten twijfel, wanneer eene van deze oorzaken medewerkt, zal het genot om te doen lijden des te grooter zijn, maar onafhankelijk daarvan is er genot. Wij moeten ons de zaak zuiver voorstellen. Na eeuwenlange inspanning tot verruiming onzer sympathieën vindt een ontwikkeld man in eene beschaafde maatschappij er een positief genot in een ander ontwikkeld man, met wien hij nooit de minste ruzie had, in de gevoeligste plek van zijn hart te won-

den; zijn genot is groot, juist omdat hij weet, dat de ander smartelijk lijdt. En wij hebben hier niet met een op zich zelf staand geval te maken; neen, die zaak komt dagelijks voor. Er valt hier nog meer op te merken. Onze criticus richt zich met zijn geschrijf tot duizenden lezers, aan wie hij aangename oogenblikken tracht te bezorgen. Een groot gedeelte dier lezers vindt het werkelijk prettig, dat de dichter gegeeseld wordt; toch hebben zij niets met het slachtoffer uit te staan. Indien dit niet het genot van zuivere kwaadwilligheid is, weet ik niet, wat wij daaronder hebben te verstaan. Het is mogelijk, dat de dichter een beunhaas is, maar het kwaad, dat hij met zijn verzen zou kunnen stichten, ware wel op andere wijze te keeren. Daarenboven behoeft hij niet juist een rijmelaar te wezen'[1)].

Een ander voorbeeld is het groenloopen. Ik zal niet ontkennen, dat het ontbolstert. Ik zou het ongaarne geheel zien afgeschaft. Maar evenmin wil ik mij laten wijsmaken, dat het enkel edelmoedige zorg voor het geestelijk welzijn der nieuwelingen is, die het vernuft der oudere muzen-zonen scherpt tot het uitdenken van allerlei plagerijen. Ook hier vinden wij een bewijs, dat het genot kan zijn anderen uit te lachen, te vernederen, in zotte posities te zien. - En waaraan ontleenen de meeste blijspelen hun kracht? Er wordt met een persoon, met een klasse van menschen of met eene instelling de draak gestoken, en de schaterlach der tooneelbezoekers, hoe gul ook, is dikwijls tevens ietwat venijnig.

Het zou aangenaam, zijn het tegendeel te kunnen gelooven, maar de feiten dwingen te erkennen, dat kwaadwilligheid even natuurlijk en even normaal is als welwillendheid. Zeer te recht zegt Guyau: 'Er is een intellectueel altruïsme, eene verstandelijke belangeloosheid welke ons in staat stelt ons in anderen in te denken, hunne plaats door het denken in te nemen.' Doch eenigszins overdreven is wat hij er onmiddellijk op laat volgen: 'Deze onbaatzuchtigheid des verstands is ééne der zijden van zedelijkheid en gemeenschapsgevoel, niet het beginsel van laatstgenoemden. Om anderen wel te begrijpen en om zoo te zeggen tot hen in te keeren is vóór alles medegevoel een onmisbaar vereischte. Het gemeenschappelijk gevoelen is de kiem van het

1) Mind, No. XXIX, January 1883, pag. 61 en 62.

gemeenschappelijk denken. Begrijpen is, op de keper beschouwd, gevoelen; anderen verstaan is zich met hen in harmonie gevoelen. Wederzijdsche uitwisseling van gemoedsaandoeningen en gedachten is, wat hare physiologische zijde betreft, aanstekelijkheid van het zenuwleven; zij wordt grootendeels verklaard door de vruchtbaarheid zelve van het leven, dat, nagenoeg in verhouding tot zijn intensiteit, naar expansie, naar uitbreiding streeft'[1)].

Aan deze uitspraken stel ik het volgende over: Indien het vermogen om zich in vreemde toestanden in te denken steeds een zedelijk karakter vertoonde, dan zou doellooze wreedheid, welke niet door wraakgierigheid wordt ingegeven en evenmin in de behoefte wortelt om eigen macht te genieten, onbestaanbaar zijn. Duivelsche kwaadwilligheid behoort evenzeer tot de trekken onzer natuur als zelfverloochenende goedheid en het is de triomf der laatste de eerste met wortel en tak uit te roeien.

Guyau sluit het oog voor de donkerste zijde der menschelijke natuur en meent, dat er naast de zelfzucht enkel voor grootmoedigheid in ons hart ruimte is. Hij redeneert, alsof de mensch noodzakelijk een beminnelijk wezen, een weldoener van anderen wordt, zoodra hij de enge grenzen zijner persoonlijkheid overschrijdt en ophoudt zich uitsluitend om zijn eigen belang te bekreunen. Door dat valsche denkbeeld geleid komt hij tot deze slotsom, dat alle onzedelijkheid zelfverminking is, een terugdringen van de levenskracht, dat de slechtaard steeds zijn eigen vijand is, zich zelf het meest benadeelt, dat er geen zedewet, geen drang van buiten, noodig is om ons op het goede spoor te brengen, daar de natuurwet, welke het gezonde leven naar uitbreiding van zijn sfeer doet streven, van zelve verplicht den weg der deugd te kiezen. 'Om kort te gaan, zegt hij, eene positieve zedeleer kan, binnen zekere grens, van verplichting spreken, en dat zonder eenig mystisch begrip te hulp te roepen, zonder zelfs op den uitwendigen, den maatschappelijken dwang of op de inwendige vrees te steunen, waarvan Alexander Bain gewaagt. Het is genoeg de normale richtingen van het leven der ziel in rekening te brengen. Steeds is er een soort van druk, door spontane bedrijvigheid in die richtingen uitgeoefend; aan de hand

1) bl. 135.

der natuur slaat de redelijke mensch van zelf den weg der zedelijkheid in en bespeurt hij, dat er een innerlijke staatsgreep wordt vereischt om tot misdaad of slechtheid te vervallen. Door te doen wat kwaad is, brengt de individu zich zelf schade toe; vrijwillig vermindert hij zijn lichamelijk of geestelijk leven, dooft hij het in zeker opzicht uit'.

Guyau verstaat de kunst zich fijn en edel uit te drukken. Ook zullen wij niet betwisten, dat er veel diepe waarheid in zijne woorden schuilt. 'Wie zijn leven verliest, die zal het behouden'; zelfverloochening is binnen zekere grenzen winst. Maar Guyau is eenzijdig en vergeet, gelijk wij reeds opmerkten, dat men zijn leven kan uitzetten o.a. door zich den wellust der wreedheid te verschaffen. Hij vergeet tevens, dat wie te gezond en te krachtig is om enkel passief te genieten, rijden, schermen, bergen bestijgen, woestijnen doorkruisen, wilde dieren temmen, ijzer vreten kan, zonder daarom zijn leven naar dat van anderen te regelen en zonder zich om plichten te bekreunen. Hij vergeet eindelijk, dat er lieden zijn, die hun kloeke levenskracht ten koste van anderen verbruiken en liefst niet van zelfverloochening hooren. Het is waar, dat zelfzucht door sympathie beperkt en teruggedrongen wordt, maar wat baat dit, wanneer de graad der sympathie niet evenredig is aan de intensiteit der levenskracht?

Volgens Guyau moet plicht niet, althans niet in de eerste plaats, als eene ons gestelde wet, als een eisch der maatschappij, als een goddelijk of redelijk gebod worden opgevat. Plichtgevoel bestaat, maar het is geen teugel, het is geen band, het is enkel een donkere drang, die aan iedere redeneering over het goede voorafgaat en daaraan juist zijn geheimzinnigheid ontleent. Het is een instinkt, een onoverlegde aandrift, een mysterie voor het verstand, dat in dit opzicht een ondergeschikte rol vervult.

Daaruit vloeit niet voort, dat het verstand geen pogingen zou aanwenden om het raadsel te ontcijferen. Juist dan toont het verstand zijn grootste vindingrijkheid, wanneer het verklaringen voor het onverklaarbare zoekt. Tal van redenen weet het te ontdekken voor deze onberedeneerde uitspraak: 'het betaamt dit te laten, dat te doen.' Men kent het voorbeeld dier somnambule, aan wie de magnetiseur gedurende haar slaap bevolen had op een bepaald uur van een bepaalden dag tot hem te komen. Werkelijk verscheen zij op het aangewezen

oogenblik, ofschoon het een weder was om geen hond naar buiten te jagen; zij herinnerde zich niet, van wien het gebod was uitgegaan; zij had blind gehoorzaamd; ondervraagd wat zij kwam doen, vond zij nochtans allerlei schijnredenen uit om haar bezoek te verklaren. Er is niets, wat het verstand zoozeer aan het werk zet, als een instinkt, dat niet bij het verstand zijn oorsprong vindt; daar zoodanig instinkt den vorm van eene ‘idée fixe’ aanneemt, wordt het een middelpunt, waar gedachten zich om henen groepeeren.

Op uitnemende wijze kiest Guyau zijne voorbeelden, waar hij ons tracht duidelijk te maken, dat plichtgevoel een donkere, onberedeneerde drang is. Zoo verhaalt hij van een ramp, die in de Pyreneën plaats greep. Een werkman daalt in een kalkoven af om te onderzoeken wat er aan de inrichting haperde; hij valt bedwelmd neder; een tweede werkman wil hem te hulp schieten, bezwijkt terstond eveneens. Eene vrouw, getuige van het ongeluk, roept om bijstand; andere mannen snellen toe. Voor den derden keer stijgt iemand in den oven af en stort neder. Een vierde, een vijfde man waagt den sprong; zij bezwijken. Nog één persoon schiet er over; ook hij is op het punt naar beneden te springen, maar de vrouw, half gek van schrik, klemt zich aan hem vast, houdt hem tegen met geweld. Weldra verschijnt de justitie op de plaats van het ongeval om een onderzoek in te stellen; de eenig overgebleven persoon wordt ondervraagd; een overheidspersoon tracht hem te doen begrijpen, hoe onredelijk, hoe doelloos hij zich zou hebben opgeofferd; zijn bewonderenswaardig antwoord luidde: ‘Mijne kameraden stierven; ik moest er bij zijn.’ - Hier ontbrak inderdaad iedere redelijke grond aan het gevoel van verplichting: toch was het krachtig genoeg om achtereenvolgens vijf mannen zich in de armen van den dood te doen storten. Hier vertoonde zich het plichtbesef niet onder den vorm van beredeneerden eerbied voor de zedewet, evenmin onder dien van zucht naar geluk of naar nut; hier werkte het als een bloot instinkt, dat zich van het gemoed plotseling meester maakt en het tot anderen doet henen neigen. ‘Ziedaar nu, zegt Guyau, de meest elementaire en misschien tevens de meest verhevene vorm van het plichtgevoel, een vorm, waaronder het zich soms zelfs bij de dieren vertoont’. Zoo verhaalt Darwin van een baviaan, die een jongen aap van zes maanden door honden omsingeld en in levensgevaar

ziet; hij holt den berg af, stort zich als een razende te midden der viervoeters, ontrukt hun het jong en draagt het zegevierend in zijn armen weg.

Wat zullen wij tot dat alles zeggen? Gaarne zwaaien wij lof toe aan de door Guyau beschreven handelingen. Maar na genoeg bewonderd te hebben, willen wij de stem van het gevoel doen zwijgen en die der critiek vernemen. En dan vragen wij, of het wel verstandig is den meest verheven vorm van zedelijkheid daar te zoeken, waar de mensch daden verricht, welke een baviaan reeds vóór hem heeft uitgevoerd. Schleiermacher zegt ergens: 'Nur böse Geister, nicht gute, besitzen den Mensch und treiben ihn'. Hij schijnt te meenen, dat men nooit aan eene oogenblikkelijke opwelling gehoor moet geven, evenmin aan grootmoedigheid of dankbaarheid als aan wraak of toorn. Wie onder de macht van den hartstocht staat, kijkt slechts naar één kant en is blind voor veel, wat op zijn gedrag behoort invloed uit te oefenen. Hij loopt gevaar domme dingen te doen. Beter is het, zoo men wachten kan, spreken en handelen uit te stellen, totdat men meester over zich zelf is geworden, totdat men, zooals het schilderachtig wordt uitgedrukt, tot zich zelf is gekomen.

Natuurlijk zouden wij niet wenschen, dat er nooit hartstochtelijk werd gehandeld, dat kinderen en jongelingen zich als oude, wijze, bezonnen mannen gedroegen. Aan de woorden van Schleiermacher stellen wij het leelijke, maar juiste spreekwoord over: 'vroeg rijp, vroeg rot.' Maar wij weigeren zedelijkheid in haar meest eerbiedwaardige gestalte te erkennen, waar de rede niet eens tijd heeft gehad te ontwaken en de mensch zich door zijn drift laat medesleepen. Wat er onder zoodanige omstandigheden voor den dag komt, heeft uit een zedelijk oogpunt geen groote waarde. Guyau zelf verhaalt ons van een knaap te Lyon, die, het eene jaar, in een vlaag van toorn, drie van zijn makkers in het water duwde en hen met genoegen zag verdrinken, het daarop volgend jaar, in een andere vlaag, maar thans van edeler soort, drie personen met gevaar van eigen leven uit de golven redde. Zoodanige onstuimige karakters staan nog in het voorportaal van het zedelijk leven.

Dichter naderen wij tot de zedelijkheid in een ander geval, hetwelk eveneens door Guyau wordt medegedeeld en waarin een natuurlijk gevoel Parker weerhield aan eene oogenblikke-

lijke opwelling gehoor te geven. ‘Ik droeg nog meisjeskleeren, zegt de beroemde Amerikaan, en was slechts vier jaar oud; zelf had ik nooit eenig dier gedood, maar wel had ik door andere kinderen vogels, eekhoorns en vliegen zien martelen. Op een zekeren dag stond ik aan den rand van een ondiepen vijver en ontdekte een gespikkelde kleine schildpad, die zich in de zon koesterde; ik hief mijn stok op om het dier te treffen ... Plotseling was er iets, dat mijn arm vasthield, en in mijn binnenste weerklonk een stem, die duidelijk zeide: dat is slecht! Ontroerd, verrast door die onbekende macht, die, in mij en ondanks mij, zich tegen mijn doen verzette, hield ik mijn stok onbewegelijk in de hoogte, totdat het dier verdwenen was. Ik kan verzekeren, dat nooit eenige andere gebeurtenis in mijn leven een zoo diepen en duurzamen indruk op mijn gemoed heeft gemaakt.’

Guyau merkt naar aanleiding van dit geval op, dat het instinkt, als het een daad belet, die reeds tot een begin van uitvoering is gekomen, door zijn geheimzinnigen oorsprong eene soort van godsdienstigen eerbied afperst. ‘Wanneer het verstand, zegt hij, zich eensklaps tegenover een diep en sterk gevoel geplaatst ziet, wordt het door een soort van vroom ontzag getroffen. Zoo kan de plicht, zelfs wanneer men hem uit het zuiver dynamisch oogpunt beschouwt, dat hier door ons wordt gekozen, een indruk van majesteit verwekken, zoowel door de kracht, waarmede hij terughoudt, als door het raadselachtige van zijn ontstaan’[1]. Ook dit schijnt mij niet in ieder opzicht juist.

Wel is het duidelijk dat plichtbesef, waar het als belemmering zich doet gevoelen en de zenuwontlading in de richting der spieren opschort, meer de aandacht moet trekken en klaarder tot het bewustzijn moet komen dan als het eenvoudig voortstuwt in de richting, welke eene oogenblikkelijke opwelling reeds gekozen had. Zelfs zou ik durven betwijfelen, of het bestaan van een plicht wel ooit door ons zou worden opgemerkt, indien plicht en neiging niet in vele gevallen met elkander in botsing kwamen. Maar het valt moeilijk te gelooven, dat de stem van den plicht daaraan haar gezag zou ontleenen, dat men niet weet waar zij vandaan komt. De dichter weet niet vanwaar zijne

1) bl. 40.

gedachten, de componist niet, vanwaar zijne melodieën hem toestroomen; zij komen ongeroepen; in den ouden tijd schreef men ze aan de bezieling der godheid toe. Toch dringen zich dichterlijke gedachten en muzikale aria's aan niemand als een plicht op. De onberedeneerde sympathie en antipathie, die wij tegenover vreemdelingen gevoelen, is donker in haar oorsprong, schijnt een plotselinge openbaring, maar heeft niets van de gestrengheid van den plicht, daar zij geen eisch tot zelfoverwinning is. Plicht bindt, en dat is het, wat plicht voor ons gevoel plicht doet zijn.

Wij kunnen dan ook niet aan Guyau toegeven, dat iedere natuurlijke aandrift, iedere neiging der levenskracht om in zekere richting over te stroomen, zich min of meer als een verplichting aan ons doet kennen. Na gezegd te hebben, dat de algemeene wet van het leven voortbrenging en vruchtbaarheid is, vraagt hij, hoe er uit die wet iets kan worden afgeleid, dat in de plaats van den plicht zou kunnen treden. De vraag en het daarop gegeven antwoord worden door hem in deze woorden aan het slot van zijn werk saamgevat. Wat schiet er dus van den plicht over voor hem, die geen bovennatuurlijke wet, geen onvoorwaardelijk gebod erkent? Enkel een zekere soort van aandrift. Wanneer men het zedelijk voorschrift, het gevoel van verplichting, den categorischen imperatief, of hoe men het ook noemen mag, ontleedt, dan bespeurt men, dat wat er een *werkzame* kracht van maakt, de aandrift is, welke er van onafscheidelijk blijkt, de neiging, die verlangt zich te uiten. Zoo is dus de tot handelen overhellende kracht het eerste natuurlijk equivalent van den bovennatuurlijken plicht. De utilisten zijn eenzijdig, want zij richten hun blik enkel op oogmerken; zij denken uitsluitend aan het *doel*, dat voor hen *nut* is, hetwelk zelf tot *genot* kan worden herleid .... Doch in het levend wezen bestaat ophooping van kracht, overgespaard arbeidsvermogen, dat verbruikt wordt, niet omdat het een genot is te verteren, maar omdat de voorraad *moet* worden verteerd. Een oorzaak zou geen oorzaak zijn, indien zij, alle doeleinden buiten rekening gelaten, hare werking niet te voorschijn bracht. Zoo zijn wij dus tot onze grondformule genaderd: *plicht* is slechts eene andere uitdrukking voor *kracht*, die tot handelen drijft en zoo groot is, dat haar werking niet uit kan blijven. Onder plicht verstaan wij enkel een oorzaak, die nieuwe ge-

wrochten ter wereld brengt .... Zoo heeft dus onze zedeleer niet den steun van een bovennatuurlijk beginsel noodig; uit het leven zelf, uit de kracht, zonder welke het leven niet zou beklijven, vloeit hier alles voort; het leven schrijft zich zelf de wet voor door zijn neiging om zich voortdurend te ontvouwen; het schept zich zelf zijn plicht tot handelen door zijn kracht tot handelen. In stede van te zeggen: 'Ik moet, dus kan ik', is het juister aldus te spreken: 'Ik kan, dus moet ik'[1)].

Men bespeurt het, Guyau is een ernstig en eerlijk denker. Hij bindt zijn lezers geen doekjes voor de oogen; hij deinst er niet voor terug al de gevolgen te trekken, welke in zijne beginselen liggen opgesloten. Het is hem om waarheid, alleen om waarheid te doen; vandaar dat hij zijn bedoelingen door voorbeelden opheldert, welke ergernis kunnen geven. Wie het instinkt van stelen heeft, gevoelt zich volgens Guyau in zekeren zin verplicht te stelen en ondervindt eene zekere soort van berouw, 'l'esquisse d'un remords', wanneer hij eene fraaie gelegenheid om iets weg te kapen, ongebruikt heeft gelaten[2)]. Ten onrechte wordt berouw als een straf, als een sanctie der 'zedewet' afgeschilderd. Berouw is een dubbelzinnig gevoel en kan, waar het niet enkel als pijn geleden wordt, maar tevens tot handelen drijft, zoowel het kwaad als het goed begunstigen. Ten onrechte spreekt men van sancties, waardoor aan de zedewet klem en nadruk wordt bijgezet: innerlijke tevredenheid, voldoening bij het betrachten van den plicht is enkel gevoel van begunstigde, wroeging is enkel gevoel van belemmerde werkzaamheid. 'De sanctie heet zedelijk, maar behoort feitelijk enkel in de sfeer des gevoels te huis; zij is een bijzonder geval van die zuiver natuurlijke wet, volgens welke iedere ontplooiing van werkzaamheid door genot wordt begeleid'. Musset, als jongeling aan de lessenaar van een notariskantoor gekluisterd, gevoelt zich inwendig verscheurd; hij kan niet aan zijn dichterlijke roeping gehoor geven; zijn toestand is van denzelfden aard als die van den zondaar, die de pijnlijke herinnering aan een booze daad met zich voortsleept. 'De vreugde, welke een rechtschapen mensch ondervindt bij het opvolgen van zijn gezellige neigingen, vindt hare keerzijde in het genot, dat de

1) bl. 246 en 247.
2) bl. 181.

schuldige smaakt, als hij aan zijn der maatschappij vijandig instinkt gehoor geeft'[1]. Maudsley verhaalt van een jeugdigen boosdoener, die uitriep: 'Wat is het toch heerlijk te stelen! Al bezat ik millioenen, toch zou ik dief willen zijn'. Ieder wezen lijdt, wanneer het de wet van zijn natuur niet kan gehoorzamen; ieder wezen gevoelt zich verplicht die wegen in te slaan, waarop gewoonte en overgeërfde eigenschappen hem voortstuwen. Men heeft den plicht te veel als 'een dwang', als gebod of verbod opgevat; plicht is macht; ieder kunnen brengt een daaraan geëvenredigde verplichting voort; 'pouvoir agir, c'est devoir agir'[2].

In dat alles zijn waarheid en dwaling door elkander gemengd. Natuurlijk zullen wij niet ontkennen, dat *le devoir* tevens *une impulsion* is, of, om het anders uit te drukken, dat door een mensch de plicht om zijn plicht te doen enkel dan wordt beseft, als er eenige drang, eenige neiging bestaat om zijn plicht te doen. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat de beste menschen het meest door hun geweten gekweld worden; hun ideaal staat hoog en zij gevoelen scherp hunne tekortkomingen. Het kan ons evenmin verwonderen, dat, volgens de criminalisten, negen tienden van hen, die tot het erfelijk ras der misdadigers behooren, nooit de slangen der wroeging zich om hun hart voelen kronkelen; hetzelfde gebrek aan zedelijken zin, dat hen in staat stelt tot al wat schandelijk en laag is, behoedt hen tevens voor de verwijten van hun geweten. Daar de Eumeniden juist de slechtste exemplaren van ons geslacht met vrede laten, kan men met Guyau beweren, dat berouw geen gerechte straf is. Houdt het daarom op een straf te zijn? Wel geven wij gaarne toe, dat berouw, hetwelk enkel als tuchtiging, als smart geleden wordt, zonder tot daden aan te zetten, alle zedelijke waarde mist. Smart als zoodanig is nooit goed! Enkel het vruchtbaar berouw is goed; enkel het lijden, dat een prikkel is om toekomstige struikelingen te vermijden, om overeind te rijzen en voortaan niet meer te vallen, is heilzaam. Als bloote toestand van zelfverachting is berouw een kwaad, een drukkende en ontzenuwende last, dien het beter ware van zich te werpen. Van dat passief berouw geldt het

1) bl. 181.
2) bl. 27.

stoute woord van Spinoza: ‘Poenitentia virtus non est, sive ex ratione non oritur, sed is, quem facti poenitet, bis miser seu impotens est’[1]. Ten slotte willen wij Guyau gaarne toegeven, dat zelfvoldoening en berouw geen onfeilbare toetssteenen zijn van zedelijk goed en kwaad, want zij volgen de daden, die men verricht, al naarmate zij loffelijk of berispelijk schijnen. ‘Consuetudo et religio non est omnibus eadem.’

Maar om tot de hoofdquaestie te komen: is ‘le devoir’ niets meer dan ‘une impulsion’? Neen, iedere plicht is tevens een band tusschen mij en een ander, wijst op een slagboom, dien ik niet mag overschrijden, onderstelt een macht buiten mij, die iets van mij te eischen heeft. En dat is de reden, waarom plicht zich altijd onder de gestalte van gebod of verbod aan ons voordoet. Waar van plicht sprake is, mogen wij altijd vragen: tegenover wien is er een schuld te kwijten? Plicht aan de eene zijde onderstelt recht aan de andere zijde. De taal spant hier strikken aan ons denken, daar zij ons veroorlooft termen, welke enkel dan een zedelijke beteekenis hebben, wanneer zij betrekkelijk worden opgevat, tevens in volstrekten zin te bezigen. ‘Plicht is niets anders dan overvloed van levenskracht, welke er naar hunkert zich te uiten, zich weg te schenken’. Deze uitspraak van Guyau is gevolg van de verwarring, die de taal in het brein van een kloek denker sticht, wanneer hij verzuimt onderscheid te maken tusschen de engere en de ruimere beteekenis van een en dezelfde uitdrukking. Men kan zeggen: ‘daar ik lang heb te huis gezeten, ben ik verplicht heden een flinke beweging te nemen’. Hier komt het woord *plicht* in zijn ruimeren zin voor. Maar in den engeren, zedelijken zin, is plicht altijd een schuld, die men te lossen heeft. Wat er voor den dag komt, wanneer snoode hartstocht de dubbele beteekenis van het woord *recht* misbruikt, leert ons het voorbeeld van Marat. ‘Uit de behoeften van den mensch, zegt hij, vloeien al zijn rechten voort.... Wanneer iemand aan alles gebrek lijdt, heeft hij recht een ander den overvloed te ontwringen, waarin deze zich baadt. Wat zeg ik? Hij heeft recht den ander af te nemen, wat deze noodig heeft, en, wel verre van door honger te moeten omkomen, heeft hij

1) Eth. IV Prop. LIV. ‘Berouw deugt nergens toe en vindt zijn oorsprong niet in de rede; wie neerslachtig is over wat hij bedreef, is dubbel ellendig en machteloos.’

recht den ander te vermoorden en zich met zijn trillend vleesch te voeden.... Wanneer het er op aankomt het leven te rekken, heeft de mensch recht alle mogelijke aanslagen te ondernemen tegen het eigendom, de vrijheid, het leven zelf van zijn naaste. Ten einde onderdrukking af te weren, heeft hij recht anderen te onderdrukken, in ketenen te slaan, te vermoorden. Om zijn geluk te verzekeren heeft hij recht anderen ongelukkig te maken'[1]. Volkomen juist, de hongerlijder, de rampzalige heeft recht op alles, maar enkel in dien uitgebreiden zin des woords, waarin de groote visschen recht hebben de kleine te verslinden en de menschen recht hebben de koeien op te eten. Maar geldt Marat's opruiende taal ook in dien strikten zin des woords, waarin recht aan de eene zijde een bindenden, een zedelijken plicht aan de andere zijde onderstelt? Zullen wij zeggen, dat de bezitters zedelijk verplicht zijn zich te laten plunderen, dat de koeien zedelijk verplicht zijn zich naar de slachtbank te laten voeren, dat het slecht van beiden is en afkeuring in hen verdient, wanneer zij zich weerspannig betoonen? Marat's hoogst eenvoudige en natuurlijke rechtsleer is die van een Kannibaal, die geleerd heeft de woorden eener beschaafde maatschappij als een ekster na te klappen, maar tot de daaraan beantwoordende begrippen nog niet is opgeklommen en daarom als een pest der maatschappij dient te worden uitgebannen.

Gaarne geven wij aan Guyau toe, dat er geen stem uit den hemel noodig is om ons met plichten bekend te maken, daar het natuurlijke leven, de spontane ontwikkeling der maatschappij ze van zelve doet geboren worden; doch daaruit vloeit niet voort, dat zij minder heilig zouden zijn; integendeel, juist in zoover de zedewet ons niet door een vreemde macht wordt opgelegd, maar wij haar in ons eigen wezen en in de maatschappelijke verhoudingen voelen wortelen, bindt zij ons als een eisch tot onbaatzuchtige gehoorzaamheid.

Ook in het geval van den door Guyau geciteerden West-Australischen weduwnaar was het plichtgevoel meer dan 'une impulsion.' De man had zijn vrouw door eene ziekte verloren en deelde aan den magistraat, bij wien hij in dienst was, mede, dat hij van plan was op reis te gaan en eene vrouw

1) Henri Taine, Psychologie des chefs Jacobins. Revue des deux mondes, 15 Sept. 1884, blz. 327.

van een afgelegen stam te dooden. Het antwoord van den magistraat luidde: ‘ik zal u voor uw leven opsluiten, als gij dat doet.’ De man vertrok dus niet, maar bleef op de pachthoeve. Intusschen kwijnde hij weg; wroeging knaagde aan zijn hart; hij kon eten noch slapen; de schim van zijn vrouw vervolgde hem, verweet hem, dat hij haar veronachtzaamde. Op een schoonen dag was hij verdwenen; na een jaar kwam hij in volmaakte gezondheid terug; hij had zijn plicht vervuld[1]. - Hier dwaalde het verstand; door dien inlander werd aan een misdaad geloofd, die niet gepleegd was en niet gepleegd kon zijn, aan dood door betoovering. Maar door zoodanige dwaling wordt het eischende karakter van den plicht niet opgeheven, wordt de plicht niet aan den drang gelijk, die mij naar een sigaar of naar een fraaien roman doet grijpen. Tegenover den denkbeeldigen plicht, die met centenaarsgewicht op het geweten van dien barbaar drukte, stond het even denkbeeldig recht der onverzoende schim. Indien het in onze schatting mogelijk ware een verdrag met Satan te sluiten en zoo allerlei schade aan te richten, het grootst mogelijk onheil te stichten, dan zouden ook wij nog, evenzeer als onze voorvaders, ons tegenover de slachtoffers van dergelijke duivelskunstenarijen verplicht rekenen de schuldigen op te sporen en hen te straffen. De gevolgtrekking hinkt, die door Guyau uit dergelijke voorbeelden in deze woorden getrokken wordt: ‘Plichtbesef is enkel een staat des gevoels en vertoont geen eigenlijk zedelijk karakter’[2].

Het ligt geheel in den aard onzer democratische eeuw, die zich gaarne diets maakt, dat de numerieke meerderheid niet enkel de sterke vuisten, maar ook rede en recht aan hare zijde heeft, eene geheel nieuwe zedeleer te fabriceeren, in welke het begrip van een eischenden *plicht* weggegoocheld en instinkt, hartstocht, blinde drift, overstroomende levenskracht er voor in de plaats geschoven wordt. Maar op die wijze komt er iets geheel anders dan een handboek van ethica tot stand. Want ethica is de wetenschap van wat behoort gedaan te worden en berust op de onderstelling, dat er een breidel der macht, dat er een plicht bestaat, welke gekend kan worden. Het merk-

1) bl. 109.
2) bl. 111.

waardig boek van den heer Guyau geeft niet wat zijn titel belooft en kan het zelfs niet geven, daar die titel eene tegenstrijdigheid behelst.

‘Une morale sans obligation ni sanction’ is even onbestaanbaar als een vierkante cirkel.

Guyau is niet de eerste, door wien het bestaan van een plicht in den overgeleverden strikten zin des woords geloochend wordt. Wij treffen dezelfde ontkenning, om van Marat en andere delireerende volksmenners te zwijgen, bij den fijn beschaafden en diepzinnig redeneerenden Protagoras aan, zooals hij ons in ‘Theaetetus’ door Plato geschilderd wordt. Maar Protagoras neemt een ruimer en daardoor zuiverder standpunt dan Guyau in; hij verbrijzelt met éénen slag alles wat redelijk is, werpt niet alleen *het* recht, maar ook *de* waarheid omver en laat enkel het nuttige overeind staan. Tusschen een wijze en een dwaas, ja tusschen mensch en dier is volgens hem geen verschil, wat verlichting betreft. Een maat der dingen is ieder levend wezen. De eene mensch heeft even juiste voorstellingen als de ander. Doch daarom zijn nog niet alle voorstellingen even goed, even nuttig. Zonder zich om waarheid te bekreunen, verschaft de wijze aan zijne hoorders beter, heilzamer voorstellingen. Zijne opvoeding streeft een practisch, geen intellectueel doel na. Ziedaar het universeel scepticisme van Protagoras. Het heeft dit groote gebrek, dat het niet is vol te houden. Wanneer Protagoras zegt, dat wat aan iemand waarheid toeschijnt voor hem waarheid is, en dat er geen waarheid bestaat, welke op algemeene geldigheid kan aanspraak maken, dan zondert hij toch zijne leer uit en spreekt zoo zich zelven tegen. Ofschoon hij zegt, dat recht en onrecht, eerlijk en oneerlijk enkel instellingen zijn, verschillend naar gelang van tijd en plaats, klaagt hij zelf een oogenblik later over den oneerlijken betoogtrant van Socrates, die zijn tegenstander altijd een beentje tracht te lichten, en werpt hij zoo andermaal zijn eigen theorie omver. Ook Guyau is niet in staat aan zijn meer beperkt scepticisme ten einde toe getrouw te blijven. In strijd met zijn beginsel neemt hij telkens een zedelijk moeten, een behooren aan, dat van het natuurkundig moeten verschilt. Zoo zegt hij zelfs: ‘Wij *behooren* leed te gevoelen bij de aanschouwing van het z e d e l i j k kwaad.’

En schoon hij slachtoffer is van de dubbele beteekenis van het woord *plicht*, dwingt gezond verstand hem nochtans den term bij voorkeur voor het altruïstisch instinkt, het bindend gemeenschapsgevoel te gebruiken, iets waartoe hij, uit een logisch oogpunt, natuurlijk evenmin bevoegd is als Protagoras tot Socrates mocht zeggen: ‘Onrecht is het bij het redeneeren te doen, wat gij doet.’

Uit de fouten van een schrander man kan men leeren. Laat het mij dus vergund zijn de bron van alle verwarring bij Guyau op te sporen. Hij besluit eene moraal te schrijven, zal dus redeneeren over wat uit een zedelijk oogpunt noodzakelijk is. Hij besluit tevens de methode van den natuurkundige te volgen, enkel feiten te registreeren, ze niet te beoordeelen, de vraag, hoe het menschelijk leven zich ontplooit en onder bepaalde omstandigheden ontplooien moet, te beantwoorden, de zooveel moeielijker vraag wat behoorlijk en goed is als onoplosbaar te laten rusten. Maar zoo onderneemt hij eene moraal te ontvouwen, die niet meer dan een stuk anthropologie zal zijn. Men zal zeggen: ‘daartoe heeft hij recht.’ De term moraal moge hier wat vreemd worden toegepast, maar ieder is bevoegd zelf het onderwerp te kiezen, dat hij behandelen wil. Ik zal het niet betwisten. Maar toch moet ik vragen, of Guyau niet over het hoofd ziet, dat moreele en physische noodzakelijkheid twee geheel verschillende dingen zijn.

Physisch noodzakelijk zij het, gelijk Guyau beweert, dat de levenskracht overstroomt, wanneer zij een bepaalden graad bereikt, zooals het physisch noodzakelijk is, dat de steen valt, als hij in de lucht wordt losgelaten, dat de sterren langs hare loopbanen zich voortbewegen, dat het water naar beneden vloeit. Eveneens kan men het physisch noodzakelijk noemen, dat de dwalende dwaalt, zoolang hij dwaalt, dat de dronkaard zich aan dronkenschap overgeeft, dat de beunhaas gebrekkig werk levert, dat de zieke ziek is en de gezonde gezond. De rede dwingt ons te onderstellen, dat dat alles tot den vasten loop der dingen behoort en dus begrijpelijk is. Het is de taak der wetenschap op ieder gebied achter het geheim dier physische noodzakelijkheid te komen, m.a.w. te ontdekken, welke oorzaken onder bepaalde omstandigheden zekere gevolgen hebben moeten. Wanneer de wetenschap zoodanigen regel van physische noodzakelijkheid meent te hebben opgespoord, dan

zegt zij een wet te kennen. Grijpt er eene uitzondering plaats op de stelling, waardoor zij een wet dacht te hebben uitgedrukt, dan geeft zij die stelling prijs als valsch, maar twijfelt niet aan het bestaan van orde en regel. De wet zelve kan niet overtreden worden. Wie het beproeven wil haar te schenden, slaagt er enkel in haar ten koste van zich zelven te bewijzen. Buigt men op een toren staande te ver voorover, dan komt men niet in strijd met de wet der zwaartekracht, maar levert enkel een voorbeeld van hare geldigheid door naar beneden te storten en zijn nek te breken. De wetten der werkelijkheid gelden onveranderlijk. Hier gaat het alles zoo het moet; hier zijn alle oorzaken onderling geschakeld en heeft elke oorzaak hare moederoorzaak weder.

Intusschen zijn er andere wetten, welke evenzeer aanspraak maken op algemeene geldigheid, maar nochtans telkens geschonden worden. Het zijn de normatieve wetten der logica, der cijferkunst, der schoonheidsleer, der moraal. Zij moeten worden toegepast, maar dat moeten is hier behooren. Zij gelden onvoorwaardelijk, maar in dien zin, dat, wanneer zij overtreden worden, er, zonder uitzondering en noodzakelijk, valsche redeneeringen, onjuiste berekeningen, leelijke kunstprodukten, slechte daden voor den dag komen. Er is dus groot verschil tusschen physische wetten en normatieve wetten. De physische wetten, de wetten der werkelijkheid verklaren steeds: onder die of die omstandigheden moet dat of dat verschijnsel plaats grijpen. De normatieve wetten verkondigen: wanneer gij juist denken, goed cijferen, schoone kunstproducten leveren, een menschwaardig bestaan leiden zult, dan moet gij u aan die en die regels houden. Zijn zij juist geformuleerd, dan gelden zij evenzeer zonder uitzondering als de natuurwetten, want dan is het onmogelijk van haar af te wijken en nochtans tot een begeerlijke uitkomst te geraken. Maar dat gelden is van een andere soort dan bij de wetten der werkelijkheid; het waarborgt niet, dat zij onveranderlijk worden toegepast; het laat onzeker, of de mensen zich naar haar richten zal; vandaar dat de normatieve wetten *eischen* zijn.

Nu wil Guyau van geen eisch der zedelijkheid, van geen zedelijke verplichting hooren. Hij matigt zich niet het recht aan te verklaren, wat goed is. Hij wil enkel waarnemen, niet beoordeelen. Maar heeft hij wel bedacht, dat er een geheele

groep van wetten is, welke alle het zelfde type vertoonen als de zedewet? Wil men enkel de wetten der werkelijkheid laten gelden, maar alle wetten, die een verplichting uitdrukken, op zijde schuiven, dan kan men niet zeggen: ‘zoo behoort de mensch te willen, zoo te handelen.’ Maar dan kan men evenmin zeggen: ‘zoo behoort de mensch te denken; dat behoort hij als waarheid te erkennen.’ Dan moet men het ruimer en daardoor zuiverder standpunt van den Platonischen Protagoras innemen, zoowel de voor allen geldige waarheid als den voor allen geldigen plicht voor valsche munt verklaren. Het ongeluk wil, dat het dan met alle wetenschap uit is en men zelfs de bescheiden taak moet laten varen, die Guyau zich stelt: eene beschrijving te geven van de wijze, waarop onder bepaalde gunstige omstandigheden het leven des menschen steeds rijker en voller wordt.

Guyau's ‘Morale sans obligation’ is de wetenschappelijke uitdrukking van een eeuw van anarchisme, die bladen ziet verschijnen onder den titel: ‘Ni Dieu, ni maître.’ Alle impulsen en instinkten van den mensch worden in dit boek losgelaten. Toch krijgen wij bij het lezen den indruk, dat wij in goed gezelschap verkeeren. Eensdeels is dat daaraan te wijten, dat de auteur, in strijd met zijn voornemen, het leven des menschen niet geheel aan zijne beoordeeling onttrekt. Anderdeels daaraan, dat hij ons vooral met die impulsen en instinkten bezig houdt, welke een altruïstisch karakter vertoonen, d.i. met de belangen van anderen rekening houden. Maar zelfs in het geval van die vriendelijke neigingen kan het geen kwaad, wanneer er een weinig plichtgevoel bijkomt. Want anders loopt men gevaar, daar ieder, hoe warm zijn hart moge zijn, eigen lief en eigen leed het best gevoelt, hoogstens een beminnelijk egoïst te zijn, die, wanneer de verleiding groot wordt, met het geld, de bruid of de vrouw van zijn buur gaat strijken. Rechtvaardigheid is beter dan medelijden. Maar tot rechtvaardigheid wordt meer dan instinkt, wordt wil, d.i. trouw aan zedelijke beginselen vereischt.

Volgens Guyau is het altruïstisch instinkt tot ernstige offers in staat, ook zonder dat er een wet of een vorm voor het handelen bijkomt, die als wil der maatschappij opgelegd of wel door het beste in den mensch, door de onpersoonlijke macht der rede, voorgeschreven wordt. Op uitnemende wijze toont hij aan, hoe de welwillende neigingen, die ons dringen het geluk van an-

deren te bevorderen, hen voor ramp en smart te behoeden, in den loop der tijden daardoor zijn voortgeplant en versterkt, dat zij in het belang der gemeenschap waren. Hij vergelijkt die neigingen, welke niet door redeneering geboren, maar onoverlegd zijn, met den eveneens onberedeneerden aesthetischen weerzin, die een vrouw verbiedt vrijwillig hare hand aan een verafschuwd persoon te reiken, en, wanneer zij tot het huwelijk gedwongen wordt, haar misschien noopt in het water te springen. Hij vergelijkt ze tevens met onverzadelijke instinkten als nymphomanie en satyriasis, vormen van buitensporige wulpschheid, die, onvruchtbaarheid na zich sleepende, zich niet kunnen voortplanten, daardoor slechts bij uitzondering voorkomen, terwijl het instinkt van medegevoel, juist omdat het voor het ras heilzaam en zelfs onontbeerlijk was, zich in den strijd om het bestaan gehandhaafd en over wijden kring verspreid heeft.

Voorts zegt hij, dat het altruïstisch instinkt ons òf voor zich uitdrijft, òf achter zich aansleept. In het eerste geval werkt het als eene levende kracht en heeft het een onberedeneerd handelen in die richting ten gevolge, waarin men voortgestooten wordt, gelijk men aan den werkman kan zien, die, volkomen nutteloos, tot redding zijn bedwelmden makker nasprong. In het laatste geval werkt het als eene spankracht, is het niet onbedwingbaar, gaat het integendeel met het bewustzijn van mogelijken weerstand gepaard. Evenwel is het ook dan onuitroeibaar, gelijk daaruit blijkt dat, wanneer wij in strijd er mede gehandeld hebben, de angel van het berouw in ons hart dringt. Het berouw bewijst ons de duurzaamheid van het altruïstisch instinkt, toont ons, dat genoemd instinkt een tegenstrijdig handelen overleeft. Maar zoo heeft ook hij, zegt Guyau, die het nooit wederkeerend oogenblik, waarin een beminde vrouw tot zijne beschikking was, ongebruikt liet voorbijgaan, zoolang zijn liefde duurt, altijd berouw. Berouw bewijst enkel, dat het altruïstisch instinkt niet een van die periodiek wederkeerende instinkten is, die, gelijk honger en dorst, door bevrediging voor een tijd tot zwijgen worden gebracht.

Ten slotte zegt Guyau, dat, wat men gewoon is zedelijke plichten te noemen, en, ofschoon er geen ‘loi impérative’ bestaat, gemakshalve zoo kan blijven noemen, enkel de verschillende vormen van het altruïstisch instinkt zijn, vormen, welke wel moesten geboren worden, daar zij voor het maat-

schappelijk leven onmisbaar waren en tevens het individueel leven tot ontplooiing brachten. ‘Indien het genie in den strijd des levens voor den mensch volstrekt noodig ware, dan zou het buiten twijfel algemeen zijn geworden; kunst zou een gewoon bezit des menschen zijn, gelijk deugd het thans is’.

Buiten twijfel, het altruïstisch instinkt verplicht, maar ‘zoo verplichten schoonheid en genie om te heerschen, terwijl menige Fransche boer of Israëlitische woekeraar zich verplicht rekent een gierigaard te zijn. Een lid eener maatschappij van gierigaards zou zich stellig meer verplicht gevoelen spaarzaam te zijn dan matigheid te betrachten of moed te betoonen; overtreding in het eerste opzicht zou door sterker berouwd gevolgd worden dan het toegeven aan gulzigheid of het verrichten van een lafhartige daad’.

Ik zal niet ontkennen, dat er in dat alles veel waarheid schuilt, en bewonder den moed, waarmede Guyau feiten, welke volgens de gewone beschouwing niets gemeen hebben, in ééne rubriek samenvoegt. Intusschen zou hij zelf niet willen beweren, dat alle menschelijke eigenschappen over ééne kam te scheren zijn. Immers het instinkt van schrielheid noemt hij ‘*une obligation* PEU *morale*.’ Wij mogen dus vragen, wat de toetssteen der *zedelijke* verplichting is.

Die vraag wordt door Guyau niet gesteld. Had hij haar gesteld, hij zou haar niet hebben kunnen beantwoorden. Want hij vergeet de hoogere natuur des menschen, welke bij allen op hetzelfde is gericht; hij sluit het oog voor de algemeen menschelijke rede, waarin de allen bindende plicht wortelt. Buiten twijfel, in de begrippen aangaande huwelijk, liefde, kieschheid, gebruik van alcohol, is veel, wat van tijd en plaats afhangt. Maar iedere redewisseling over wat in die opzichten goed en wenschelijk is onderstelt, dat wij ten slotte op een gemeenschappelijken bodem staan, dat wij in den grond van ons wezen allen hetzelfde willen. En zoo is het. De golven der oppervlakte zijn aan het spel van weer en wind overgegeven; de diepte van den oceaan blijft rustig en onberoerd. Guyau let enkel op wat het meest in het oog valt, op het verschil van zeden en gewoonten, maar ziet de overeenstemming voorbij, welke in de stille diepte heerscht. Vandaar dat hij schrijven kan: ‘Men weet wat Alfred de Musset overkwam toen hij nog een kind was. Op een fraaien dag werd hij wegens een kin-

derlijke overtreding scherp beknord; in tranen badende verliet hij als een berouwvol zondaar de kamer, maar zoodra de deur achter hem gesloten was, hoorde hij zijn ouders zeggen: “Arme jongen, hij houdt zich voor erg misdadig.” De gedachte; dat zijn fout niet ernstig was, “dat zijn berouw kinderachtig was”, kwetste hem in het diepst zijner ziel. Met onuitwischbare trekken grifte zich dat kleine feit in zijn geheugen. Iets dergelijks wedervaart in deze eeuw de menschheid; zij komt tot de ontdekking, dat haar zedelijk ideaal het ideaal van een onmondige is, dat het wisselt met grillige gewoonten, dat het doel van menige deugd kinderachtig is, dat de aard onzer plichten door den aard van ons bijgeloof wordt bepaald. Vandaar dat zij thans glimlacht om haar zelve, hare handelingen minder ernstig beschouwt, niet meer aan een onvoorwaardelijken plicht hecht. Geen wonder, dat het besef van plicht in onze dagen het karakter van heiligheid verliest. Men bespeurt, dat plichtgevoel zich op allerhande dingen laat richten, dat het bij menschen van geringe waarde, misschien zelfs bij sommige dieren wordt aangetroffen. Zoo wordt het openbaar dat iedere zedeleer, die van een eeuwig en onveranderlijk goed gewaagt, dwaling is’[1)].

Alsof wij niet ten slotte allen hetzelfde bewonderen, onder welke ruwe en van onze zeden afwijkende vormen het zich ook vertoonen moge! Bij ons is het geen gebruik zich ter wille van de schoonheid der uitwendige verschijning aan de pijnlijke operatie van het tatoueeren te onderwerpen; wij gruwen van het denkbeeld, dat een krijgsgevangene aan een martelpaal gebonden en hem de ledematen van het lijf gescheurd worden; maai wij bewonderen de zielssterkte en de zelf beheersching, welke de Indiaan bij zulke uitgezochte folteringen ten toon spreidt, de kracht van wil, waarmede hij, om zich zelf of zijn stam niet te onteeren, het vreeselijkste verduurt zonder een kreet van pijn te doen hooren; wij erkennen in dien armen wilde onzen broeder, daar hij toont te beseffen, dat de geest bestemd is over het vleesch te heerschen. Ook hier wordt de groote waarheid gehuldigd dat de mensch niet van brood alleen zal leven, dat er iets hoogers is dan dierlijk genot en bevrediging der zinnen, dat wij in onze doeleinden en belangen ons boven het bloot persoonlijke hebben te verheffen, dat wat schoon en eervol is op eene

1) bl. 110.

onbaatzuchtige liefde aanspraak maakt[1]. De overwinning, door en mensch op zich zelven behaald ter wille van wat hem een edel doel schijnt, perst allerwege eerbied af. Dit zou waarheid blijven, ook al werd er in ieder ander opzicht aan Ganges, Amazone, Tiber en Rhijn een geheel verschillend ideaal van menschelijke voortreffelijkheid bewonderd.

Zoo blijkt het dus, dat, terwijl voor sommige handelingen enkel neiging en instinkt pleiten, andere tevens door een gevoel van zedelijke noodzakelijkheid worden aanbevolen. Dat gevoel is over de geheele aarde een en hetzelfde, het besef, dat er dingen zijn, welke wij niet de vrijheid hebben te doen of niet te doen, dat er wetten zijn, welke door een bindend gezag ons zijn opgelegd. Hoe we ons dat gezag voorstellen, hangt van omstandigheden af. De een heeft behoefte het als een goddelijke macht te vereeren, ten einde zoo alle twijfel aan de geldigheid der zedewet buiten te sluiten. Een ander ondervindt vooral den maatschappelijken druk, den wil van dat groote geheel, waarvan hij zelf een deel is en hetwelk loon en straf gebruikt om onderwerping af te dwingen. Een derde huldigt de onpersoonlijke macht der rede, die aan alle menschen zekere in den grond gelijke eischen stelt en waaraan men heeft te gehoorzamen om zich waarlijk mensch te betoonen. Maar op welk gezag het bewustzijn van zedelijke verplichting ook moge henenwijzen, dat bewustzijn vertoont steeds een eigen karakter, daar het de erkenning van een macht in zich sluit, die boven den individu staat en om die reden bevoegd is onderwerping te eischen.

Het geweten, dat zoo dikwijls *neen* zegt, waar de begeerte *ja* zegt, is een stem van een geheel anderen klank dan b.v. de stem der ijdelheid, die een schoone vrouw soms verlokt alle mannen onder haar schepter te doen buigen. En wanneer wij aan de schoonheid eene rechtmatige hulde bieden, bespeuren wij geen zweem van die zedelijke noodzakelijkheid,

1) Van de Chiriguanos verhaalt Dr. Thouar (le Tour du Monde, 1884 p. 232): ‘Quand l'enfant atteint l'âge voulu (6 of zeven jaar), les parents font venir le broujo .... Après un exorde, il lui perce la lèvre avec une corne de chèvre aiguë. L'enfant ne dit rien et ne fait pas un geste. Il lui introduit alors une petite paille dans la plaie, afin qu'elle ne se referme pas, et tous les jours on la retourne; on augmente, avec l'âge, les dimensions du tube.’ En van de krijgsdansen der Tob as verhaalt hij, dat zij ‘se font quelquefois de longues entailles dans les chairs du mollet ou se percent l'épiderme de la cuisse d'un os aigu ... pour braver la douleur en présence de leurs femmes’ bl. 242.

welke den rechtgeaarden jongeling aarzelen doet zijn trouwbelofte te verbreken tegenover een meisje, dat door ziekte misvormd werd of door ongeluk haar fortuin verloor. De meeste verwantschap vertoont het plichtbesef nog met het godsdienstig gevoel, want zij hebben het element van vereering gemeen, het bewustzijn, dat men staat tegenover eene macht, die op ontzag aanspraak heeft. Toch is er verschil, want het plichtbesef is steeds een prikkel voor den wil, een drang om zekere handelingen te verrichten, andere na te laten. De gedachte aan wat goed en edel is roept terstond de begeerte wakker om het te verwerkelijken; oordeelen wij, dat iets slecht en gemeen is, dan huiveren wij er voor terug. Zoo vertoont het zedelijk gevoel altijd een practisch karakter. Het godsdienstig gevoel is in dit opzicht beter met de aesthetische beschouwing te vergelijken; immers het zet niet rechtstreeks en onmiddellijk den wil in beweging. Wanneer iemand in een bijzonder vrome stemming verkeert, vragen wij niet wat hij nu doen zal; wij vragen dat evenmin, wanneer wij iemand in bewondering voor eene heerlijke schilderij verzonken zien. Het zedelijk gevoel heeft dit met het godsdienstig gevoel gemeen, dat het eerbied is voor een hoogere macht. Het zedelijk gevoel verschilt daarin van het godsdienstig gevoel, dat alleen het eerste, niet het laatste eene opwekking tot handelen is.

Het kan zijn nut hebben dit te zeggen, daar Guyau alle grenzen uitwischt en verwarring sticht. Een voorbeeld is zijne vereenzelviging van zedelijkheid en altruïstisch instinkt. Hier is slechts verwantschap, geen gelijkheid. Buiten twijfel, zedelijkheid onderstelt, dat we oog en hart hebben voor het genot, de belangen, het geluk van anderen, vereischt den band tusschen menschen onderling, die door Seneca werd bedoeld, toen hij zeide: ‘Homo sacra res homini.’ Ook is zedelijkheid wellicht voor een deel instinkt. Wij mogen onderstellen, dat door eeuwen van maatschappelijke ondervinding eene zekere gewoonte om zedelijk te gevoelen en te oordeelen is gevestigd, welke zich als een erfdeel der ouders op de kinderen voortplant en eene overhelling ten gevolge heeft om wat sedert lang als plicht geëerd of als schandelijk verafschuwd werd, voor zoodanig te doen gelden. Op die wijze is misschien de stem te verklaren, die Parker hoorde. In de hersenen van iederen normalen mensch schuilt die eigenaardigheid van het genie, welke wij de gave der intuïtie

noemen. Intusschen is het onbetwistbaar, dat de zedelijkheid voor een ander deel gedurende het bestaan van den individu zelf door het voorbeeld en de lessen zijner omgeving, door aanmoediging en straf, wordt ingeprent; volwassenen, wier opvoeding verwaarloosd werd en die in hun prille jeugd niet onder een zedelijke tucht leerden buigen, vertoonen dikwijls weinig plichtgevoel; door hun verwildering zijn zij het treffend bewijs, dat de uitwendige druk, waarvan Guyau met minachting gewaagt, onontbeerlijk is, m.a.w. dat het leven, hetwelk uit zijn aard naar zelfbehoud en ontplooiing streeft, niet voldoende is om de vruchten der zedelijkheid te doen rijpen. Onjuist is, wat Guyau zegt, dat op den weg, dien het gezonde, normale leven in zijn duisteren drang zich kiest, vanzelf het plichtgevoel geboren wordt, en dat wie het verklaren wil geen 'idée mystique', geen 'contrainte extérieure ou sociale,' zelfs geen 'crainte intérieure' behoeft in rekening te brengen[1]. Integendeel niets van dit alles kan gemist worden, zelfs niet de 'idée mystique,' de idee, die boven de ervaring staat en waaraan de soms strijdige begrippen van recht en plicht, welke de ervaring ons doet kennen, getoetst moeten worden.

'Ce qui est péché de ce côté de la frontière est vertu au delà.' Die uitspraak is erg overdreven. De vlag van het zedelijk gezag dekt nagenoeg overal gelijke lading. In hoofdzaak is er overeenstemming; nergens hoort men van een wetboek van zedelijkheid, dat diefstal, doodslag en trouweloosheid aanbeveelt. Voor zoover er verschil bestaat, vertoont zich dit niet zoozeer in de waardeering van wat men een goed karakter noemt, als wel in kennis van den aard der dingen en in graad van verstandelijke ontwikkeling. Waar men gelooft, dat een volksramp als de cholera door het staren op een heiligenbeeld, door het slaan van het teeken des kruises, door gebeden kan worden afgewend, wordt deelneming aan zoodanige plechtigheden voor plicht verklaard. Waar men integendeel oordeelt, dat besmetting door het drinkwater wordt voortgeplant, zal men het bakkers en melkboeren ernstig op het hart binden, in dagen van epidemie hun waar niet met onrein vocht aan te lengen. In beide gevallen trekt de zedewet voor de gemeenschappelijke belangen partij, verbiedt zij wat de openbare welvaart bedreigt. In de dagen

1) bl. 33.

van het alleenzaligmakend geloof werd vrijheid van geweten en vrijheid van eeredienst als een dolle eisch afgewezen, en ook wij zouden niet ieder, die vernuft genoeg bezit om een nieuw leerstuk uit te vinden, rustig laten praten, indien het vaststond wat Gode gevallige waarheid is. Ons wetboek van zedelijkheid is hetzelfde gebleven, maar wij achten het niet meer zoo licht de lijn te trekken, waar het zielverpestend dwalen begint, noch den rechter aan te wijzen, die te beslissen heeft, of die lijn al dan niet overschreden werd. Niet anders is het met de slavernij gegaan: onze oogen zijn opengegaan voor wat men vroeger niet zag, voor de groote schaduwzijden dier instelling, voor de menschonteerende gevolgen, die zij zoowel bij den meester als bij de slachtoffers na zich sleept. Nu men met vrijheid dweept en het zelfs verboden wordt honden in strijd met den bouw van hun lichaam als trekdieren te bezigen, wordt het onrechtmatig geacht luie negers in strijd met hun aard tot arbeid te dwingen. Wij gunnen aan andere menschen wat wij voor ons zelve eischen. Maar zoolang de geesten nog niet verlost waren en er over lectuur en geloof voogdij werd uitgeoefend, zag men er geen bezwaar in de lichamen van lager staande menschenrassen te bezitten; met een gerust geweten brachten onze voorouders hun lading gezangboeken en handboeien aan boord en stevenden dan naar de kust van Guinea om slaven te halen. Zoo is het begrijpelijk, dat in een ruwe maatschappij wraak als plicht geldt en er een smet aan den lafaard kleeft, die de hem aangedane beleediging niet in bloed weet uit te wisschen. Wanneer echter de staat de taak om te straffen heeft overgenomen, wordt de willekeurige persoonlijke wraakoefening in den ban gedaan, daar er dan een sterker, wijzer en doeltreffender macht is opgetreden, die zich met de handhaving van het recht belast. In beide gevallen is maatschappelijke veiligheid maatstaf van den plicht. Ook moet, waar wij Oosterlingen en Westerlingen, zelfs Franschen en Hollanders, niet geheel denzelfden maatstaf van zedelijkheid zien toepassen, in rekening worden gebracht, dat verschillende volken, door hun verschillend temperament en hun verschillende staatsinstellingen, door verschil van den hemel, die zich boven hunne hoofden welft, en door verschil van den bodem, die hunne voeten draagt, ongelijke behoeften kennen en onder ongelijke omstandigheden verkeeren. Wij zijn niet beter dan onze voorouders of dan andere volken: in hoofdzaak is de zede-

wel overal dezelfde, is zij thans niet zuiverder dan zij reeds vóór eeuwen was; wat men een vooruitgang in de begrippen van recht en onrecht noemt, blijkt bij nader bezien in den regel een triumf der wetenschap te zijn. Het onderscheid der idealen van zedelijkheid, dat tot verslapping van plichtbesef moet leiden, wordt door Guyau te breed uitgemeten. In die idealen zijn talrijke blijvende trekken, die aanduiden wat allerwege noodig is, en daarnaast enkele wisselende, welke met het physisch, wetenschappelijk en staatkundig klimaat samenhangen.

Ook wordt er voor zedelijkheid meer dan blind instinkt vereischt. Het is waar, men kan er ten volle van overtuigd zijn, dat zekere handeling onbehoorlijk is, zonder dat men in staat is te verklaren, waarom zij afkeuring verdient. Maar de hoogste ontwikkeling bereikt het zedelijk gevoel eerst, waar het op onwrikbare beginselen steunt en zoo dat ‘steeds éénzelfde willen en éénzelfde niet willen’ verkregen wordt, dat de Stoïci als vastheid van karakter vereerden. Daarenboven is het dikwijls moeilijk te bepalen, wat in een gegeven geval plicht is; wij moeten ons dan beraden om eene goede keuze te doen en zouden wellicht groot onheil stichten door eenvoudig aan de eerste inspraak van ons hart gehoor te geven. Eindelijk heerscht er in den eenen kring en in het eene gezin een lage, in den anderen kring en in het andere gezin een hooge standaard van zedelijkheid. In al deze gevallen komt redeneering te pas om de grens tusschen goed en kwaad te trekken. En hoe zouden wij die grens trekken, hoe beoordeelen of, wat wij anderen zien doen, geoorloofd of ongeoorloofd is, indien wij het denkbeeld van *het* goede moesten afleiden uit de door ons waargenomen handelingen? Ik hoor soms door schrandere mannen zeggen: ‘recht is een positief begrip; wij hebben enkel te vragen, wat in onze wetboeken staat.’ Maar die wetboeken kunnen enkel toonen wat als recht *geldt*, niet wat recht *is*. Zullen we uitmaken of het onrecht is, dat het actief staatsburgerschap aan de groote massa onthouden blijft, dan dienen wij eene idee van het recht in ons aan te treffen, waaraan wij de werkelijkheid kunnen toetsen. Het is onmogelijk te volstaan met bloote ervaring van wat begeerd wordt; wij kunnen het niet stellen buiten de idee van het goede, welke door Guyau, die zuiver empirist wil zijn, als mystisch in den ban wordt

gedaan. Niet alleen dat die idee praktische waarde heeft, als het er op aankomt een strijd te beslechten; voor den man der wetenschap is zij tevens theoretisch onmisbaar, daar zij dienen moet om eenheid en samenhang in de zedeleer te brengen.

Natuurlijk maken wij ons niet diets, dat de idee van het goede ons in dien zin zou zijn aangeboren, dat ieder mensch van huis uit door innerlijke aanschouwing met het algemeen beginsel bekend zou zijn, waartoe al wat goed is zich laat herleiden. Maar het gezellige leven is voortdurend 'morale en action' en strekt om de eischen, die dat leven ons stelt, de wetten van het zedelijk leven, tot ons bewustzijn te brengen. Door het leven zelf worden wij tot zedelijke menschen ontwikkeld en moeten zoo gevormd zijn, vóórdat wij ons met goed gevolg aan de oplossing van vragen betreffende zedelijkheid kunnen wagen. Gelijk Aristoteles het uitdrukt: ethica is geen wetenschap voor kinderen, want enkel volwassen deugd geeft een juist begrip van doeleinden. Daar echter de zedelijke doeleinden ons voor den geest moeten staan om de zeer uiteenloopende wegen, die het menschelijk handelen kiest, niet enkel te beschrijven, maar tevens te beoordeelen, is de ethica eene wetenschap, welke, al groeit zij uit de ervaring op, nochtans verder reikt dan de ervaring, eene wetenschap, welke meer dan kennis van feiten behoeft en bezit van idealen onderstelt.

De idee van het goede zou, indien zij verloren ware gegaan, noodzakelijk herboren, de vlag van den pliçht op nieuw in top geheschen worden, overal waar menschen samenwonen. Wij kunnen het, zooals door een Amerikaan is opgemerkt, bespeuren aan wat juist in deze eeuw in Texas, Nevada, Nebraska, op de westelijke grenzen der Vereenigde Staten, geschiedt. Te midden van avonturiers, dobbelaars en drinkebroers, die om God noch gebod zich bekreunen, heerscht er een tijd lang enkel de wil van den sterkste en doet ieder wat hem goeddunkt. Er worden stroomen bloeds vergoten; een ijzeren vuist en een oog, dat goed kan mikken, zijn de eenige middelen om zich eene betrekkelijke veiligheid te verschaffen. Na gedurende een zekeren tijd de ellende van een woest en ongebonden leven volop ondervonden te hebben, komen velen tot het besef, dat het, alles te zamen, op den duur meer gepast zou zijn niet te stelen en niet te moorden. De ideeën van wet en plicht ont-

kiemen nu als planten, die uit den bodem te voorschijn schieten. Er groeit eene openbare meening op, welke aan daden van geweld vijandig overstaat; er vertoont zich steeds meer bereidvaardigheid om de tuchteloozen met vereende krachten te beteugelen. Er wordt een ‘comité de salut public’ gevormd, dat aan stelen en moorden paal en perk stelt door de boosdoeners eenvoudig op te knoopen. Naarmate de bevolking toeneemt en de betrekkingen der menschen onderling meer innig en samengesteld worden, gaat men er toe over trouweloosheid en andere verkeerde dingen met roof en doodslag in dezelfde klasse te plaatsen, ze tot handelingen te stempelen, die niet geduld kunnen worden. Zoo ontstaat er een codex van wetten, die door een codex van zeden op den voet gevolgd wordt. Langzamerhand breidt zich het wetboek van zedelijkheid in bepaalde richtingen uit; denkbeelden, welke niet in positieve wetten belichaamd worden, winnen ingang; de wijze, waarop dat alles geschiedt, blijft steeds dezelfde: onder den druk van eigenbelang en gemeenschapszin leert men zich naar anderen regelen en eischt men, dat allen dat zullen doen. Er wordt een levendige waardeering van de zedelijke noodzakelijkheid van bepaalde handelingen geboren. In den loop der tijden dringen wetenschap en kunst door en doen haar beschavenden invloed gelden. Dan treedt ook de denker op, die het verstand, waarover hij kan beschikken, aan de behandeling van quaesties van karakter en gedrag dienstbaar maakt, door vergelijking en zifting van feiten en voorschriften, door nadenken over eigen ervaring en ervaring van anderen, tot de idee van het goede opklimt, en, met die idee gewapend, nieuwe eischen stelt, een volledíger en reiner schema van zedelijkheid in omloop brengt.

Op dezelfde wijze ontstaat bij kinderen, door het vrije verkeer onderling, het besef van de innerlijke waarde van wat men goed noemt. Kinderkamer en speelplaats zijn in dat opzicht scholen, waarvan de waarde niet te hoog kan worden aangeslagen. Hier ondervindt de knaap, dat anderen op talrijke wijzen zijn belangen zoowel dwarsboomen als bevorderen kunnen; de woorden *stout* en *zoet* houden op een willekeurigen zin te hebben; zij krijgen beteekenis voor zijn persoonlijk welzijn, een beteekenis, welke hij weldra, door sympathie geleid, ook tot handelingen uitstrekt, die niet hem zelven treffen, maar waarvan hij bloot toeschouwer is. In zijn verhouding tot vol-

wassen personen leert de knaap een wil kennen, waaronder hij te buigen heeft en die hem hoogstens blinden eerbied afdwingt; bij het verkeer met zijn gelijken ondervindt hij daarentegen, waarom het noodig is sommige dingen te doen en andere na te laten; naarmate zijn medegevoel zich in ruimer kring uitstrekt, treedt hij steeds meer als zelfstandig vertegenwoordiger der zedewet op; naarmate zijn ervaring en zijn nadenken rijper worden, krijgen de begrippen plicht en recht steeds grooter innerlijke beteekenis voor hem. *Het* goede, *de* plicht worden zoo termen van een ernstigen en diepen zin, ook al kan men dien enkel door voorbeelden toelichten en al blijft men zijn leven lang buiten staat hem in een eenigszins juiste definitie te ontvouwen.

Indien de idee van het goede niet langer drijft, maar plicht als een hersenschim op zijde wordt geschoven, hoe zullen wij dan ooit in staat zijn eigen lust en rust voor anderen op te offeren? Op die vraag geeft Guyau tot antwoord, dat de behoefte om het leven uit te zetten, dat de sympathie wonderen werkt. En daarin heeft hij gelijk. Sympathie doet dikwijls meer dan plicht gebiedt, meer dan men ooit van iemand zou kunnen eischen. Maar had een Howard, die, onbaatzuchtig, schier zijn geheele leven aan den dienst der menschheid wijdde, geen idee van het goede noodig? Hij kwam met personen in aanraking, wier opvatting van geluk zoo laag stond, dat de bevordering van het door hen gewenschte geluk misdadig zou zijn geweest. Voor den philanthroop is kennis van wat allen *behooren* te begeeren onmisbaar.

Op staatkundig gebied geen toewijding zonder ideaal! De dezer dagen overleden Eduard Pecher, het hoofd der vrijzinnige partij te Antwerpen, was een toonbeeld van zelfopoffering. Jaar in jaar uit gaf hij al zijn tijd, een deel van zijn vermogen, zijn zorgen en zijn denken ten beste voor het algemeen. Ieder begrijpt dat, behalve het sterk sprekend ‘altruïstisch instinkt,’ hier tevens de voorstelling van een doel, een denkbeeld van de roeping van staat en maatschappij, een idee van wat *behoort* te zijn aanwezig was.

Het is dwaasheid het besef van wat *behoort* te zijn, het gevoel van plicht en de idee van wat op zichzelf goed is, door aequivalenten te willen vervangen, als daar zijn: een altruïstische drang, de behoefte tot uitzetting van het leven enz.

Nochtans wordt dit door den ontwerper van de ‘morale *sans* obligation’ beproefd.

Guyau zegt: ‘Het ligt in den aard van den beschaafden mensch zijn bestaan rijker te maken, zich een gevoelig wezen te betoonen en zich daarvoor *gedeeltelijke* opofferingen te getroosten, welke hem ten slotte winst verschaffen.’ Dit is nagenoeg hetzelfde als wat ik mij herinner dat door Sarah Bernhardt in het album van den Prins van Wales werd geschreven: ‘L'être intelligent fait de l'égoïsme une vertu, l'imbécile en fait un vice.’ Wat er echter voor den dag komt, wanneer de behoefte om het leven uit te zetten niet door plichtbesef in het rechte spoor wordt gehouden, hebben de gruwelen der Commune kunnen leeren. Baudrillard vond onder de ‘papiers de la commune’, waaraan hij een opstel in de ‘Revue des deux Mondes’ heeft gewijd, een brief van een grijsaard, die er zich over ergerde, dat de regeering van het ‘Hôtel de Ville’ de ‘pudeur’ en de ‘morale publique’ nog onder hare bescherming nam. De man zegt: ‘Bij welke oude stroosnijders heeft men die holle klanken opgevischt? En waren zij maar enkel holle klanken! Doch zij zijn erger dan dat. Zij zijn uitgevonden om de genietingen der natuur aan onnoozele halzen te onthouden en ze uitsluitend voor rijkaards en welgestelden op te potten.’ De leuze zij: ‘Tout à tous, toutes à tous et à nul.’ Er behoort geen ander recht te worden erkend dan ‘dat van den arme op den rijke en den welgezeten burger, dat van den sedert eeuwen onterfde op hem, die het er goed van neemt en zich in weelde baadt. Alles behoort ons toe, ons, proletariërs, en wij zullen het nemen, daarop kunt gij rekenen, mooipraters van het Hôtel de Ville!’ Dat is logisch. Met het gezag van den plicht verdwijnen eigendom, familie, menschheid. Er blijft tweeërlei sekse over, meer niet.

Guyau beseft niet, dat, wanneer de zedelijke beginselen als een versleten kleed in een hoek werden geworpen, de hel op aarde zou losbreken. Wal vat hij, dat het maatschappelijk instinkt, de geneigdheid om zich ter wille van anderen in te toomen e op te offeren, door de stem der koel redeneerende zelfzucht wel eens tot zwijgen zou kunnen gebracht worden. Hij citeert de uitspraak van Herbert Spencer: ‘de beschaving zal het gevoel van zedelijke verplichting, dat altijd pijnlijke inspanning onderstelt, doen uitsterven door het overtollig te maken, want zij zal het altruïstisch instinkt in die mate bij,

allen versterken, dat het louter levende kracht wordt en men elkander de gelegenheid om zich op te offeren zal betwisten.' Dat is niet zoo zeker, antwoordt Guyau. Hij wijst er op, dat beschaving de behoefte aan redeneering doet toenemen en dat redeneering soms doodt wat spontaan en instinctief is, dat redeneering doet vragen, waarom wij aan een duisteren drang zouden gehoorzamen, dat redeneering het oog opent voor den strijd tusschen openbaar en persoonlijk nut, dat zij reeds het moederlijk instinkt, hetwelk de vrouwen drijft om zelve hare kinderen te zoogen en te verlegen, althans in Frankrijk, heeft verzwakt, dat zij er eveneens het instinkt van voortplanting, de behoefte om zich in nakroost te zien voortleven, voor een deel buiten werking heeft gesteld[1)]. Dat alles laat zich zeer goed hooren. Juist om die reden is het noodig, dat, als de blinde drang op nonactiviteit komt, redelijke en zedelijke *beginselen* er voor in de plaats treden.

Het groot verschil tusschen 'de zedelijkheid der dieren' en die der menschen worde niet over het hoofd gezien. Men kent de theorie der Darwinisten, die de laatste uit de eerste trachten af te leiden. Zoo sprak Häckel in de vergadering der natuurvorschers te München op 4 Oct. 1877 eene redevoering uit, welke, in een kort bestek, aldus kan worden saamgeperst. Gevoel van plicht - zeide Häckel - is gevoel der noodzakelijkheid, dat het *ik* worde opgeofferd aan het geheel waarvan het een deel is; het is m.a.w. maatschappelijk instinkt. Instinkt nu is altijd eene gewoonte, welke, oorspronkelijk door adaptatie verkregen, in den loop der geslachten erfelijk is geworden en ten slotte zich als aangeboren vertoont. Men lette eens op de bewonderenswaardige kracht van het dierlijk plichtgevoel. Gij vernielt een mierenheuvel. Wat ziet gij? Duizenden ijverige staatsburgers, die, te midden van die verwoesting, in plaats van op de redding van hun eigen leven bedacht te zijn, de maatschappij, waartoe zij behooren, trachten te beschermen. Dappere krijgslieden van de mierenstaat verzetten zich met geweld tegen uwen stoornis aanbrengenden vinger; de verplegers der jongen brengen de zoogenaamde miereneieren in veiligheid, de geliefde pupae, van wie de toekomst van den staat afhangt; ijverige arbeiders beginnen terstond met onverschrokkenheid de

1) bl. 52 en 55.

puinhoopen uit den weg te ruimen en nieuwe woningen te bouwen. Ook hier, gelijk bij menschelijke beschaving, heeft zich alles uit een ruw en armelijk begin ontwikkeld. De meest verheven barmhartigheid is overal, ook bij den mensch, slechts veredeld instinkt. De natuurlijke geboden van den plicht beheerschten het samenleven der menschen, zoowel als dat der gezellige dieren, lang vóór den oorsprong van allen kerkgodsdienst. De ethica der ontwikkelingsleer heeft niet naar nieuwe maximen uit te zien, maar enkel de oude geboden van den plicht tot hun natuurlijken grondslag te herleiden. Wel verre van de zedewet te doen wankelen en 'het egotisme' te ontketenen, verleent de ontwikkelingsleer inzicht in de noodzakelijkheid van onze zoo oude voorschriften van maatschappelijken plicht. Zoo doet zij vooruitgang niet enkel in intellectueel, maar ook in zedelijk opzicht verwachten.

Ik geloof, dat wij door zulke redeneeringen niet komen waar wij wezen moeten. Niet op de overeenkomst tusschen ons en de mieren, maar op het verschil behoort de nadruk te worden gelegd. De redelijke mensch kan de ketenen van het instinkt van zich afschudden; daarom juist is het noodig, dat, zal hij niet een ongebonden leven leiden en door zijn handelingen dalen beneden het dier, hij zijn wil door zedelijke beginselen laat bestieren. Deed hij vanzelf al wat betaamt, dan zou hij de idee van het goede wel kunnen missen. Maar de mensch kan vragen: Waarom zou ik niet uitsluitend met mijn lusten te rade gaan, en, als ik het straffeloos kan doen, vrouwen verleiden, vriend en vijand bestelen, het mij toevertrouwde goed behouden, als een hond de handen likken van wie mij nuttig kan wezen, op alle wegen mijn leven zoo aangenaam mogelijk maken? Waarom zou ik mij zelf ooit opofferen? Waarom strikt rechtvaardig zijn? Waarom hechten aan eer en plicht? En dan dient er een stem in zijn binnenste te klinken, die wat edel en goed is gebiedt. De mensch kiest zijn handelingen, en daarom kan bij hem alleen van zedelijkheid sprake zijn. Zijn rede stelt hem in staat de kluisters van het instinkt te verbreken, maar die zelfde rede noopt hem het begrip te vormen van wat behoort te zijn en zoo zich zelf zedelijke banden aan te leggen. Kon men er in slagen den plicht weg te cijferen, dan zou de rede met behulp der rede zelve worden vermoord.

Guyau meent, dat, door de tegenstrijdigheid der zedelijke oordeelvellingen, ‘la certitude morale’ vernietigd wordt en dat het ons onmogelijk is te zeggen, wat allen behooren te willen[1)]. Dat argument houdt geen steek. Hij zou evengoed kunnen beweren, dat, door den strijd der meeningen over waarheid, de wetenschappelijke zekerheid wordt te niet gedaan en het onmogelijk is te zeggen, wat allen behooren te denken. Gelijk de strijd der meeningen op theoretisch gebied niet belet, dat er eene voor allen geldige waarheid bestaat, zoo verhindert het verschil der zedelijke oordeelvellingen niet, dat er eene voor allen geldige zedewet is. Natuurlijk zouden wij noch het een, noch het ander mogen aannemen, indien niet alle menschen, in de diepte van hun wezen, door hunne rede, aan elkander gelijk waren. Het is dezelfde onpersoonlijke macht der rede, die zich zoowel in de erkenning van eene algemeen geldige zedewet als van eene algemeen geldige waarheid openbaart. In zoover wij verschillende individuen zijn, wenschen wij verschillende dingen, de een dit, de ander dat. Doch als menschen keuren wij allen hetzelfde goed. Er is een gemeenschappelijke menschelijke natuur, die allen, het individueel belang buiten rekening gelaten, naar een en hetzelfde doel doet streven. Om het anders uit te drukken: met onze lagere natuur willen wij uiteenloopende dingen, met onze hoogere hetzelfde. Bij den rechtschapene komt die hoogere natuur het best te voorschijn. Vandaar dat Aristoteles naar waarheid zeide: ‘deugd geeft een juist begrip van doeleinden.’

De zedewet heeft haar fundament in de gemeenschappelijke menschelijke natuur. Zij moet daarin geworteld zijn, zal zij vat hebben op den mensch en een beweegkracht voor hem zijn. Maar dan moet ook wat in zeker opzicht onbaatzuchtige, misschien pijnlijke plichtsbetrachting is, uit een hooger oogpunt zelfbehoud en bevestiging van het eigen ik zijn. Wat kan den mensch achting voor de zedewet afdwingen? Wat anders dan de overtuiging dat hij, door zich onvoorwaarde-

1) ‘C'est contre la conception de la certitude morale que vaut le vieil argument sceptique sur les contradictions des jugements moraux, leur relativité, leur incertitude. Cet argument a une influence dissolvante sur la conception de la loi même en tant qu'imposant d'une manière absolue tel ou tel acte, telle ou telle vertn. Il est difficile de rester fidèle aux rites d'une religion absolutiste, quand ces rites commencent à vous apparaître comme souverainement indifférents et quand vous ne croyez plus au Dieu qu'elle adore.’

lijk aan haar te onderwerpen, het menschelijke in zich in stand houdt en dus zijn waarachtig belang bevordert? Indien men verklaart, dat het goede goed zou zijn, ook al werd het door niemand gewild, door geen verstand erkend, door geen gezag afgekondigd, dan erkent men tevens, dat het goede in overeenstemming is met het eigenlijke wezen des menschen, dat het een 'bonum mentis naturale' is. Rechtvaardig, edel, wijs zijn is: leven in den hoogeren zin des woords. Wie het eerste wil, wil tevens het laatste. Het leven, het volle, uitnemende leven is de grens van ons begeeren; meer kunnen wij niet wenschen; het moet einddoel zijn.

Guyau erkent geen zedelijke verplichting en zoekt een surrogaat voor haar in de behoefte aan 'een rijk en vol leven'. Het spreekt schier van zelf, dat hij onder dien naam alles samenvat, wat edel en voortreffelijk is. Beschaving van verstand en gemoed noopt hem zijn ideaal hoog te stellen. Waarom dan het woord *plicht* in den ban gedaan? Het begrip, dat zoo wordt aangeduid, kan niet worden weggecijferd. Zelfs bij de besten kunnen hoogere en lagere natuur in botsing komen; uit gemakzucht of om andere reden neemt menigeen zijn ambt minder goed waar dan mogelijk is; welnu, zoolang de terugblik op een welbesteed leven rust zal geven aan het gemoed, zoolang het een grievend gevoel zal zijn de achting der edelsten verbeurd te hebben, zoolang het een niet minder pijnlijk bewustzijn zal wezen hooger gesteld te worden dan men verdient, zoolang ouders het zich verwijten zullen, wanneer zij de opvoeding hunner kinderen in eenig opzicht verwaarloosd hebben, zoolang dergelijke feiten dagelijksche ondervinding zullen zijn, is het onzin de werkzaamheid van het plichtbesef in twijfel te trekken. Men zou evengoed kunnen loochenen, dat de zon licht en warmte geeft, dat het vuur gloed verspreidt, als dat plicht eischen stelt.

Niet enkel leggen wij ons zelven plichten op; met al den nadruk van burgerlijke en maatschappelijke straffen en belooningen eischen wij van anderen een deel van wat betaamt. Ook dat zal zoo blijven, zoolang er lieden als de grijsaard der Commune zijn, die de voorwaarden van menschelijk verkeer en openbare veiligheid niet uit vrije beweging eerbiedigen. Straffen moeten door de rechtbanken worden uitgesproken;

eer en schande, welke voor verreweg de meesten geen holle klanken zijn, moeten door de openbare meening worden uitgedeeld; men moet in allerlei kringen voortgaan de handelingen der menschen goed en af te keuren. Vanwaar dan dat grillige denkbeeld, ‘une morale sans obligation ni sanction’ te willen leveren? Is het nieuwigheidszucht, die Guyau drijft? IJdelheid, die opzien wil baren? Een werkelijk talent, gelijk het zijne, behoeft geen kunstgrepen om zich gehoor te verschaffen. Wat kan dan de verklaring zijn? Stuit het woord ‘plicht’ hem tegen de borst, omdat hij het uit den mond van priesters heeft opgevangen? Is het weerzin tegen de kerkelijke plichten, welke hem alle plichten over boord doet werpen?

Niets van dat alles. Guyau hecht aan geen plicht, omdat hij niet aan God gelooft en evenmin aan een leven hier namaals.

‘On ne croit pas ce que l'on veut, mais ce que l'on peut.’ Het is hartverheffend aan te nemen, dat een heilige, goede macht de wereld regeert, dat de mensch eene grootsche bestemming heeft, dat een zon van hemelsche gerechtigheid ons pad bestraalt. Maar in de laatste twintig jaren is dat geloof voor duizenden te loor gegaan. Blinde noodzakelijkheid is volgens hen het hart der wereld; zij gevoelen zich verloren te midden van de oneindige ruimte en den oneindigen tijd; wezens van éénen dag, koesteren zij een geheime minachting voor het menschelijk lot; onbeteekenend in eigen oogen, achten zij zich niet geroepen naar een kroon van heiligheid te dingen; zij begrijpen niet, dat zij iets aan zich zelve verschuldigd zouden zijn; zij begrijpen evenmin, dat zij ernstige plichten zouden te vervullen hebben tegenover de nietige schijnselen, waarvan zij zich omgeven zien. Zoo dreigt met het godsdienstig geloof tevens de zedeleer te verdwijnen, welke daarin geworteld is.

Maar dit mogen wij als eene voorbijgaande crisis beschouwen. De natuur des menschen is tot dusver in alle eeuwen dezelfde geweest. Het is niemand vergund den sluier der toekomst op te lichten, maar dit mogen wij verwachten, dat het verstand, hetwelk steeds aan den leiband van het gemoed heeft geloopen, ook in het vervolg naar die overtuigingen zal grijpen, zonder welke een menschwaardig bestaan onmogelijk is. ‘Laat ons eten en drinken, want morgen sterven wij;’ het is onmo-

gelijk aan te nemen, dat de edelsten van ons geslacht dit ooit als de slotsom der hoogste wijsheid zullen huldigen. De piëteit zal niet licht de wereld verlaten. Plichten zal men blijven erkennen. Wat zijn plichten anders dan eischen, waaraan door loon en straf kracht wordt bijgezet? De maatschappij, op zelfbehoud bedacht, zal niet ophouden zoodanige eischen aan hare leden te stellen. Daarenboven zullen rede en geweten er steeds voor zorgen, dat, ook in het innerlijk van verreweg de meesten onzer, zich zoodanige eischen doen hooren. Men moet zich zelf geweld aandoen, zijn beter ik verloochenen, om het bestaan van plichten weg te cijferen. Dit blijkt overtuigend uit het voorbeeld van Guyau; gelijk wij reeds gezien hebben en ook straks wederom zullen zien, bouwt hij telkens op den rotsgrond van den plicht, wiens bestaan hij ontkent.

Men voert ons wellicht te gemoet, dat de stem van den plicht niet onfeilbaar is. Ik wil het gaarne toegeven. De menschen zijn in menig opzicht eenzijdig en bekrompen, aan dwaling onderhevig, onbekwaam om zedelijke waarheden te begrijpen, welke door hare reinheid buiten hun bereik liggen. Daaruit vloeit enkel voort, dat de zedeleeraar onderscheid heeft te maken tusschen wat als plicht geldt en wat plicht is, dat de denkbeelden op zedelijk gebied, gelijk op ieder ander terrein, voortdurend verhelderd en gezuiverd moeten worden, dat de rede hare taak niet heeft afgesponnen. Liebknecht en Bebel gevoelen zich verplicht voor het socialisme propaganda te maken; ik wil aannemen, dat zij zich zelven met verwijten overstelpen zonden, indien zij in hun ijver voor ‘de goede zaak’ verflauwden. Maar er kan immers over geredeneerd worden, of de zaak van het socialisme goed is; indien het gelukt aan te toonen, dat tusschenkomst van den staat, waar het de regeling van werktijd en loonen betreft, op den duur schade voor de arbeiders moet zijn, dan is het streven van het socialisme gevonnisd. Over de wegen, waarop een voor allen begeerlijk einddoel bereikbaar is, kan verschil bestaan, ofschoon de begeerlijkheid van het einddoel zelf boven allen twijfel verheven is.

Dat er ontwijfelbaar goede doeleinden zijn, verleent aan de plichtenleer haar karakter van zekerheid. Zoo is het onbetwistbaar, dat het algemeen belang een goed einddoel is. Zoo is het tevens onbetwistbaar, dat de rijke ontplooiing van het

eigen leven een goed einddoel is. Hier hebben wij twee doeleinden en het is eene ongerijmdheid ze tot één te willen samensmelten, b.v. van een bruidegom te eischen, dat hij bij iederen kus, dien hij aan zijn bruid geeft, het algemeen welzijn op het oog zal hebben. Integendeel kunnen er pijnlijke omstandigheden voorkomen, waarin het behoud der maatschappij een offer eischt. En dan is het weder boven allen twijfel verheven, dat het plicht is de maatschappij, waarin wij geboren zijn en leven, niet te verraden. Men kan vragen: is het den eenen koopman niet veroorloofd ten koste van den anderen zijn zaken uit te breiden? Hier staat enkel individu tegenover individu. Hier eischt het behoud der maatschappij geen zelfopoffering. Evenmin, waar verschillende jongelingen om hand en hart van hetzelfde meisje dingen. Maar wat, om een sterk sprekend voorbeeld te noemen, indien een tiran ons dwong te kiezen tusschen de galg en een valsch getuigenis, dat een onschuldig gezin ten verderve zou voeren? Wanneer wij hier ons leven redden, zou dat leven voortaan ondragelijk zijn. Op de erkenning van die twee zelfstandige doeleinden, ons eigen geluk en de handhaving der maatschappelijke orde, voorts op het axioma, dat het eerste beneden het laatste moet gesteld worden, berust *de* plicht als op een onwrikbaren grondslag. Hier kan niet langer getwijfeld worden, of onze feilbare rede ons misschien op het dwaalspoor leidt; hier kan niet langer gevraagd worden, of het wel mogelijk is de grenslijn te trekken tusschen wat als plicht geldt en wat plicht is. Men ziet de tallooze gevolgen. Zoo is het b.v. onvoorwaardelijk plicht ieder onrecht te mijden, daar onrecht de maatschappij ontbindt. Vandaar de geldigheid der bekende spreuk: het is beter onrecht te lijden dan onrecht te doen. De beteekenis is: pleeg onder geen beding onrecht!

Het is goed en redelijk ons eigen welzijn te zoeken, ons leven zoo rijk en vol mogelijk te maken. Maar het is strenge plicht de maatschappij te schragen, zelfs ten koste van het eigen welzijn. Vooral dat laatste wordt door de rede geëischt. Zelfs Guyau, die niet van ontwijfelbaren plicht wil hooren, toont zich daarvan overtuigd. Want wat is volgens hem ‘het hoofdprobleem der maatschappelijke moraal?’ Hij formuleert het nagenoeg op deze wijze: ‘Het ligt in den aard van den beschaafden mensch zijn leven rijker te maken, zich een

gezellig wezen te betoonen en zich daarvoor gedeeltelijke opofferingen te getroosten, welke ten slotte winst verschaffen. Maar hoe kan de rede ons ooit vermanen ons zelven geheel op te offeren ter wille van een wereld, die voor ons slechts bestaat, zoolang wij zelve bestaan? Een instinktieve drang kan ons in den afgrond doen springen; maar wat zal iemand tot zoodanige toewijding nopen, wanneer de rede de blinde instinktieve bewegingen beheerscht?' Dat hij in deze vraag 'het hoofdprobleem der wetenschappelijke moraal' ziet, bewijst, dat ook in zijne schatting zelfopoffering onder bepaalde omstandigheden eene 'zedelijke noodzakelijkheid' is.

Daar hij evenwel, om aan zijn woorden getrouw te blijven, ook hier de zedelijke noodzakelijkheid moet ontkennen, tracht hij haar door iets anders te vervangen, door 'het genot van te strijden en te wagen.' En wat hij over dat onderwerp zegt, is inderdaad lezenswaard.

Ter verklaring van 'de mogelijkheid eener volledige zelfopoffering' merkt hij in de eerste plaats op, dat de *zekerheid* van te gronde te zullen gaan uiterst zelden bestaat. Zij *kan* bestaan. En in dat geval is de toewijding niet raadselachtiger dan de zelfmoord. 'Hoe kan men van iemand het offer van zijn leven eischen, indien men de moraal enkel op de regelmatige ontwikkeling van dat leven zelf berusten doet? Hier schijnen wij voor eene onoplosbare tegenstrijdigheid te staan'[1]. Toch wordt de moeilijkheid daardoor opgelost, dat er omstandigheden zijn, welke het leven onduldbaar maken. Zoo is de dood voor verreweg de meesten verkieselijk boven een leven in schande[2]. Maar meestal is er slechts gevaar. De soldaat, die als een held zijn vaderland verdedigt, weet níet, of hij zal sneuvelen. Hij heeft kans te overwinnen. Iets te wagen is aangenaam. Dat weten zelfs de apen van Cambodja. Zij plagen den krokodil, die met geopende muil de kans afwacht om er een te pakken. Een der meest behendige of onvoorzichtige apen hangt met een poot aan den tak van een boom en strekt een anderen poot naar het monster uit, maar om hem telkens weder terug te trekken. Dit spelletje wordt door andere apen aardig gevonden; zij vormen een keten door elkander met de poten vast

1) bl. 217.
2) bl. 222. 'La vie achetée par exemple au prix de la honte peut ne pas paraître supportable.'

te houden en balanceeren zoo boven het hoofd van hun vijand, terwijl wie het dichtst bij den krokodil is telkens naar hem slaat. Talrijke andere apen zitten als toeschouwers in de boomen. Soms sluit zich de verschrikkelijke kaak, maar zonder den vermetele te grijpen; dan hoort men vreugdekreten en worden er buitelingen uitgevoerd; maar ook gebeurt het, dat een poot in de schroef wordt beetgepakt en dan verdwijnt de voltigeur met de snelheid van het weerlicht onder het water. In dat geval verstrooit zich de levenslustige hoop onder luid gejammer en weegeklag; iets hetwelk haar niet verhindert den volgenden dag, soms zelfs eenige uren later, het spelletje te hervatten.

Welnu, ook de mensch ondervindt, dat de bedwelming, door gevaar en strijd veroorzaakt, een genot is. Daarvan kunnen de leeuwenjagers, de landontdekkers, de bestijgers van schier ongenaakbare bergtoppen getuigen. Maar de worsteling moet, om aan de rede te behagen, een doel hebben. De mensch is meestal te verstandig om zich op de manier van een aap te wagen. Ook de zoon der beschaving is strijdlustig, maar hij wil vechten voor zijn vaderland, of als geneesheer, of in den handel. Hier wordt de behoefte aan gevaar en worsteling benuttigd door de rede. Het verschil tusschen den vermetele en den dappere bestaat juist daarin, dat de eerste fortuin, gezondheid, leven op het spel zet, enkel om het genot te hebben zich te wagen, terwijl de dappere, hoewel ook hij te midden van strijd zich in zijn element gevoelt, met een doel voor oogen vecht.

Het instinkt van den mensch en de wet van zijn natuur verzetten er zich dus niet tegen, dat hij zich in gevaar stort om zijn eigen belang of om het belang van anderen te dienen. Ieder gezond individu gevoelt behoefte van tijd tot tijd iets te wagen; zich voor anderen aan eene slechte kans bloot te stellen is slechts eene schrede verder in dezelfde richting. Uit dit oogpunt kunnen toewijding en zelfopoffering als normale verschijnselen worden aangemerkt. Wij hebben geen bijzonderen sleutel noodig om het feit te verklaren, dat de mensch kwistig met zich zelf omspringt. Hij zou vechten voor anderen, ook al werd er geen plichtgevoel in deze wereld aangetroffen. Dat alles is door Guyau zeer juist in het licht gesteld.

Maar ten onrechte wordt daaruit door hem afgeleid, dat het plichtbesef overtollig is. De behoefte om groote daden te verrichten, welke ieder met ontzetting aanschouwt en waarbij de

stroom van het bloed krachtig door de aderen bruist, vindt in onze huidige maatschappij zelden gelegenheid tot bevrediging. Ons tam en rustig bestaan kan juist een reden van onvoldaanheid met het heden zijn en een ziekelijk heimwee naar andere tijden ten gevolge hebben, waarin men van zijn vuur en ijver meer overvloedig gebruik kon maken. Nu eischt de dagelijks wederkeerende plicht van de meeste menschen kleine en stille opofferingen, waarbij de bedwelming van gevaar en strijd niet genoten wordt. De slaperige moeder moet herhaalde malen 's nachts van haar legerstede overeind rijzen om het onrustig kind te helpen en te sussen, en, wanneer de krachten haar ontzinken, moet de vader te hulp schieten, ofschoon de dagtaak voor hem daarom niet wordt ingekort. Die voortdurende inspanning is geen opwindende plichtsvervulling, welke gevoelen doet, hoe rijk het leven is. En toch zijn het de verborgen, stille daden in den schoot van het gezin of in nederige beroepssfeer, waarvan het heil van ons geslacht en het bestaan der maatschappij afhangt. Zondert men enkele gevaarlijke ambten als die van geneesheer uit, dan komt het zelden voor, dat een mensch genoopt wordt zijn geheele leven in de waagschaal te stellen. En wanneer die eisch zich doet gelden, heeft juist hij, die door zijn beschaving hoog staat en wiens leven vol en gelukkig is, het meest te verliezen. Ook hier kan dus het besef dat plicht gebiedt niet gemist worden.

Dat Guyau, ofschoon hij beweert toetssteen noch grond van zedelijke verplichting te erkennen, het nochtans, op de keper beschouwd, met ons eens is, blijkt uit zijne straftheorie.

De straffen, door de natuur opgelegd, zegt men, zijn een voorbeeld en een rechtvaardiging van de straffen, die door de maatschappij worden geëischt. Maar terecht merkt Guyau aan, dat de natuur niemand straft, daar tegenover haar niemand kan schuldig zijn. Immers aan de heerschappij der natuurwetten kan geen ding ter wereld zich onttrekken. Het delirium tremens van den dronkaard is geen tuchtiging, maar enkel het bewijs, dat het weerstandsvermogen van zijne hersenen niet was opgewassen tegen den schadelijken invloed van de hoeveelheid door hem verzwolgen alcohol. Wil men hier van kastijding en van rechtspleging spreken, dan staat men voor een zeer omkoopbaren rechter. Iemand is onmatig geweest en wacht met

onrust de natuurlijke straf af; een paar droppels uit een apothekersfleschje wenden de straf van zijn hoofd af door de termen der vergelijking in zijn organisme te wijzigen. Ook hebben de natuurlijke gevolgen eener handeling niets met de bedoeling te maken; het vuur brandt en rook bedwelmt, hetzij men zich in de vlammen werpt om te stelen, dan wel om te redden. De natuur is een groot mechanisme, welks loop door geen onschuld wordt tegengehouden; wie door de raderen gegrepen wordt, wordt verbrijzeld, hij moge een schurk of een heilige zijn.

Toch mag het straffen in een anderen zin natuurlijk heeten. Het instinkt van levensbehoud gebiedt, dat wie geslagen wordt, terugslaat. Oorspronkelijk is dit enkel reflexbeweging, gevolg van de prikkelbaarheid der levende weefsels, zonder welke het leven onmogelijk zou zijn. Zelfs dieren, van hunne hersenen beroofd, bijten nog, als men hen knijpt. Waar dat instinkt het zekerst werkt, is men het best in staat zijn leven te rekken. Zoo wordt de roos door hare dorens beschermd. Kan een kind de ontvangen slagen niet teruggeven, dan is het ontevreden, daar het zich tegen den strijd des levens niet opgewassen gevoelt. Dit instinkt verflauwt niet, ook al komt het tot bewustzijn; door dien overgang kan het niet verzwakken, want het is voor het leven van den individu onontbeerlijk. Wie kwaad niet met kwaad kan betaald zetten, is bestemd weldra onder te gaan.

Maar de beschaafde mensch gevoelt behoefte *iederen* aanval te zien gekastijd, niet dien alleen, waarvan hij zelf het voorwerp is. Dit onderstelt meer dan het instinkt van zelfverdediging, nam. sympathie, waardoor men zich in de plaats van een ander, van den verdrukte, stelt. Daarenboven is de mensch een gezellig wezen. Ten gevolge van zijn kostelijk maatschappelijk instinkt gevoelt hij, dat een ongestrafte misdaad een element van ontbinding der maatschappij, een slecht voorbeeld is. Om die reden knoopt hij aan de formules, waarin hij zijne wetten afkondigt, sancties vast: straf en loon als beweegredenen, beweegkrachten.

Tergt gij een wild dier, het verscheurt u. Zoo was het oorspronkelijk ook onder de menschen. De haat was een dreigend schild. Later bespeurde men, dat het veiliger is niet zoo wreed te straffen, geen onmatige weerwraak uit te lokken. Het werd: oog om oog, tand om tand. Eindelijk werden haat en

wraak overtollig, daar de staat de taak der kastijding overnam. De wet der vergelding werd verzacht en men gunt den gevangene nu licht en lucht achter de ijzeren traliën. De zegenrijke werking, vroeger door het woeste instinkt uitgeoefend, wordt nu met overleg te voorschijn geroepen. Als bewust doel blijft wat vroeger onbewust werd nagestreefd: zelfverdediging.

Zullen de straffen niet maar slagen, zullen zij werkelijk straffen zijn, dan moeten zij voor de maatschappij middelen tot zelfverdediging wezen. Vóór Pinel tuchtigde men de krankzinnigen als misdadigers. Waarom thans niet meer? Geenszins op grond van diepzinnige beschouwingen over verantwoordelijkheid en vrije zelfbepaling. Zij hebben met het strafrecht weinig uit te staan. Maar men ziet in, dat de vrees voor kastijding geen vat op krankzinnigen heeft, dat de straf hier hare praeventieve werking mist. Maximum van maatschappelijke veiligheid, minimum van individueel lijden zij het eenig doel.

Waarom straft men wel onvrijwilligen doodslag? Omdat een zekere mate van voorzichtigheid wordt geëischt, omdat behoedzaamheid eene richting van den wil is, die door vrees voor straf kan worden te voorschijn geroepen of in stand gehouden. Het leven in eene beschaafde maatschappij vordert gebiedend een zeker quantum bezonnenheid, voor hetwelk de wilde onvatbaar is.

Redenen van maatschappelijke veiligheid daargelaten, is straf even afkeurenswaard als misdaad. Welk verschil toch blijft er dan over tusschen den moord door den misdadiger en dien door den beul gepleegd? Ja, wat meer is, voor het bloedvergieten in strijd met de wet kunnen verzachtende, ten minste verklarende omstandigheden worden aangevoerd, redenen van eigenbelang, behoefte aan wraak; het bloedvergieten in naam der wet is de ongerijmdheid zelve. De beul bootst den misdadiger na, zooals anderen den beul zullen nabootsen, op hunne beurt die soort van betoovering ondergaande, welke iedere moord uitoefent en die het schavot tot een school van misdaad maakt. Wat men boetedoening noemt, is niet een redelijk gevolg van de fout, maar een herhaling, een copie van datgene, waarvan de fout het model is. Er is reeds zooveel leed in de wereld; de rede kan nooit eischen, dat er nog aan

worde toegevoegd. De slechtaard maakte ongelukkigen; kan dit op zich zelf een grond zijn ook hem ongelukkig te doen zijn? Door de ellende, welke den booswicht wordt opgelegd, wordt de ellende van zijne slachtoffers niet weggenomen, wordt hetgeen geschied is, niet hersteld. Men behoort dus niet te straffen, met het oog op de daden, die gepleegd zijn, maar met het oog op daden, die gepleegd kunnen worden. Straf is dan enkel gerechtvaardigd, wanneer zij als voorbehoedmiddel tegen toekomstige wanbedrijven wordt toegepast. Straf behoort de leuning van de brug zijn, die de staanden tegen vallen beschermt en de gevallenen weerhoudt andermaal naar beneden te tuimelen.

Ziedaar de theorie avn Guyau. Hij zou haar niet hebben voorgedragen, indien hij, aan zijn oorspronkelijk plan getrouw, de handelingen der menschen enkel had beschreven, niet beoordeeld. Als hij de oude Nemesis op nonactiviteit wil zien gesteld en zoowel den plicht als het recht om te straffen in den eisch, dat de maatschappij gehandhaafd worde, wortelen doet, is dit het doorslaand bewijs, dat een man van beschaving het plan eene ‘morale sans obligation ni sanction’ te schrijven, niet kan uitvoeren, zonder, in strijd met dat plan, aan het ideaal der rede hulde te bewijzen; hij vraagt wat beredeneerde zedelijkheid gebiedt, zoodat ten slotte de vlag van den plicht blijft omhoog geheschen.

Groningen.
VAN DER WIJCK.

Johan Mauritz Mohr.

‘Terwijl de eenige of voornaamste sterrewacht in Nederland (die te Leiden) nog altijd hoogst gebrekkig was en het meer dan honderd jaren, tot in de helft dezer eeuw, geduurd heeft, eer ons vaderland een meer volkomen astronomisch observatorium erlangde, had de predikant J.M. Mohr te Batavia al een vorstelijken sterretoren.’ Deze woorden van den Hoogleeraar Kaiser, in een opstel ‘Over de inrichting der sterrewachten’, in 1858 in de ‘Lectuur voor de Huiskamer’ opgenomen, hebben waarschijnlijk destijds velen verrast, en zullen wellicht niet minder verrassend zijn voor velen die ze hier voor de eerste maal lezen. Men is zoo gewoon zich het leven te Batavia in den laatsten tijd der Compagnie als geheel verzonken in traagheid, zingenot en onverschilligheid voor hoogere belangen te denken, dat men zich nauwelijks kan voorstellen dat daar eenige inrichting tot bevordering of beoefening van kunst en wetenschap kan hebben wortel geschoten, en het ons bijna als een fabel in de ooren moet klinken, dat daar een eenvoudig burger door zoo groote liefde voor eene zoo abstracte wetenschap als de sterrekunde gedreven werd, dat hij een aanzienlijk deel van zijn vermogen ten koste legde aan het bouwen en met de beste toen bekende instrumenten toerusten van eene luisterrijke sterrewacht, die de bewondering wekte van alle deskundigen, die door het lot naar Batavia werden gevoerd. Het Batavia dier dagen kan zeker niet als een bevoorrechte muzenzetel geroemd worden; maar gelijk het oordeel der nakomelingschap over gestorven personen en voorbijgegane tijdvakken, hetzij in goeden of in kwaden zin, meestal te absoluut is, en eene meer opmerkzame beschouwing vaak vlekken in het helderste licht en licht-

punten in de diepste duisternis doet ontdekken, zoo is het ook met het Batavia der achttiende eeuw gegaan. Niemand zal er aan denken de daar heerschende maatschappelijke toestanden als voorbeeldig voor te stellen; maar niemand ook mag uit het oog verliezen, dat de verovering van Java door de Engelschen en hunne heerschappij van 1811-1816 over dat eiland veel heeft toegebracht, om den staat van zaken in Nederlandsch Indië in de eeuw die aan het Britsche tijdvak vooraf ging, in het ongunstigst licht te plaatsen. En dit geldt vooral ook van hetgeen verricht was op wetenschappelijk gebied. Raffles die, zelf een vriend der wetenschap, bovendien met politieke bedoelingen in ieder opzicht een voor zijn bestuur gunstig contrast met het voorafgegane tijdvak wenschte te scheppen, wist een ijver voor wetenschappelijke studiën op Java te verwekken, die, bij vergelijking, een donkere schaduw wierp op hetgeen in het oude Batavia gedaan was, en ontzag zich bovendien niet, in het groote werk dat hij over Java in het licht gaf, de verdiensten van de Nederlanders die hem in hetzelfde streven waren voorgegaan, te verkleinen of dood te zwijgen. Het tijdvak waarin een theologisch seminarium te Batavia werd opgericht, waarin nieuwe uitgaven der Portugeesche en Maleische bijbelvertalingen aldaar het licht zagen, waarin het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen werd gesticht, waarin de ingenieur Cornelius den grondslag legde voor de studie der Javaansche oudheid[1)], en waarin Mohr zijne sterrewacht deed verrijzen, was niet zoo geheel blind voor hoogere belangen, niet zoo geheel vreemd aan het najagen van wetenschap, als het aan latere geslachten is toegeschenen. Beter dan deze vluchtige opmerkingen zal eene zooveel mogelijk nauwkeurige beschrijving van het leven en de verrichtingen van den predikant Mohr, die aan dat streven op wetenschappelijk gebied zoo groot aandeel had, dit feit in het licht stellen. Alleen is het te bejammeren dat de bronnen voor de kennis van dezen merkwaardigen man niet menigvuldiger zijn en niet ruimer voor ons vloeien[2)].

1) Zie mijn ‘Java’, D. II, bl. 54 en 91.
2) De voornaamste bijzonderheden omtrent het leven van Mohr zijn bijeenverzameld in de volgende geschriften:
P. Melvill van Carnbee, Iets over den sterrekundige J.M. Mohr te Batavia. Tijdschr. v. Ned. Indië, Jg. VI, D. IV, bl. 172-179.
J.S. van Cocvorden, Nog iets over den sterrekundige J.M. Mohr te Batavia. Tijdschr. v. Ned. Indië, Jg. VIII, D. III, bl. 270-272.
P. Melvill van Carnbee, Discussion sur la longitude de Batavia et de quelques autres points principaux de l'île de Java. Moniteur des Indes, 1848-49, I p. 27-40, waarin over het leven van Mohr gehandeld wordt p. 28-32.
P.A. Leupe, Iets over den sterrekundige J.M. Mohr. Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, Nieuwe volgreeks, D. VII, bl. 160-168.
Het is mij echter gelukt, vooral door de welwillende aanwijzingen van den weleerw. heer C.A.L. van Troostenburg de Bruyn, die zeker de beste levende kenner der kerkelijke geschiedenis van Ned. Indië is, menige bijzonderheid op te sporen, die ons Mohr, inzonderheid ook in zijne betrekking tot de Indische Kerk, beter leert kennen. Vooral verdient vermelding de Lijkrede op Mohr van zijn ambtgenoot Vermeer, met die op den Gouv.-Gen. van der Parra en op den predikant Hermanus Teerings, onder den titel: ‘Drie Lijkredenen enz.’, in 1777 te Utrecht en Amsterdam uitgegeven, en aangekondigd in de Ned. Bibliotheek D.V, Stuk I, bl. 438.

Johan Mauritz Mohr was van geboorte geen Nederlander, maar behoorde tot die kategorie van personen, die, zooals Hofstede zich in zijn werk ‘Oost-Indische kerkzaken’ uitdrukt, in Duitschland gehoor hadden gegeven aan de bede, die de Nederlandsche Kerk, bij haar onvermogen om de Indische gemeenten steeds van de noodige leeraars te voorzien, zoo vaak tot de aangrenzende landen gericht had: ‘komt over en helpt ons.’ ‘De namen van Behmer, Mahlstede, Boppius, Dreyer, Keller en Mohr, allen Duitschers’, zoo laat die schrijver volgen, ‘zijn nog op Java in gezegende gedachtenis, en zullen het blijven zoolang Vorst Messias aldaar een opgerichte banier heeft’[1]. Mohr had op of omstreeks den 18^{den} Augustus 1716 het levenslicht aanschouwd te Eppingen, een stadje toen gerekend tot den Paltz, thans behoorende tot het Groothertogdom Baden, kreits Heidelberg, en alleen merkwaardig door zijn fraaie Gothische kerk. Maar van Mohr gold wat van zoovele andere Duitschers kan gezegd worden, die ook nog in de vorige eeuw, schoon toen wellicht reeds minder dan in de 17de, in de kleine republiek der Vereenigde Nederlanden, die het groote Duitsche Vaderland in vele opzichten zoo ver was vooruitgestreefd, een tweede Vaderland vonden, hare scholen bezochten, zich hare taal zoo eigen maakten, dat zij die als hunne moedertaal spraken en schreven, in haren dienst traden en tot den dood aan haar verbonden bleven, zoodat zij

1) Hofstede, Oost-Indische Kerkzaken, II, 140.

èn door anderen als Nederlanders werden aangemerkt, èn zelven zich als zoodanig beschouwden.

Van de eerste jeugd en opvoeding van Mohr is ons niets bekend, maar uit het Album der Groninger Hoogeschool weten wij, dat hij den 12^{den} Augustus 1783, dus even voor de voltooiing van zijn zeventiende jaar, te Groningen als student in de Theologie werd ingeschreven, en wel *kosteloos*, wat natuurlijk het vermoeden wekt, dat de man die later 'de rijkste der kinderen van Urania' genoemd werd, in zijne jeugd in bekrompen omstandigheden heeft verkeerd. Daniël Benedictus Mohr, eveneens Eppinga-Palatinus geheeten, en twee jaren later, 12 Sept. 1735, eveneens gratis als student te Groningen ingeschreven, was vermoedelijk een broeder van Johan Mauritz. Van dezen is mij niets naders bekend.

Den 10^{den} December 1736, dus nauw twintig jaren oud, werd Johan Mauritz in Nederland als Proponent voor de Indische Kerken aangenomen. Dat dit op zoo jeugdigen leeftijd geschiedde, was in die dagen niets bijzonders[1)]; maar dat hij in Indië, waar de gelegenheden tot verkrijging van kennis in die dagen zoo schaarsch en gebrekkig waren, zich van den aanvang af een geleerd en veelzijdig ontwikkeld man betoonde, bewijst dat voor zijne opleiding uitnemende zorg was gedragen en dat aanleg en vlijt hadden samengewerkt om hem daarvan rijke vruchten te doen plukken. Tijdgenooten getuigen trouwens, dat hij 'als een jongeling van pas 21 jaren met een schat van geleerdheid te Batavia kwam'[2)]. De reis derwaarts verrichtte Mohr in het Compagniesschip Oostrust, waarmede hij in April 1737 onder zeil ging en den 8sten September van dat jaar de hoofdstad van Nederlandsch-Indië bereikte.

Daar aangekomen heeft ook hij vermoedelijk, zooals in die dagen de gewoonte was[3)], alvorens een vaste bestemming te erlangen, eenigen tijd bij het leger of op de vloot dienst gedaan. Eerst den 18^{den} April 1738 werd Point de Galle op het eiland Ceilon hem als plaats zijner bestemming aangewezen. Zijn vertrek derwaarts werd echter door onbekende omstandigheden vertraagd, en voordat het plaats had, werd, om eveneens onbe-

1) Vgl. mijn werkje: 'Ontdekkers en Onderzoekers', bl. 5 en 10.
2) Ned. Bibliotheek, D.V. Stuk 1 (1777), bl. 442, in de aankondiging van Th. Vermeer, 'Drietal lijkredenen.'
3) Vgl. 'Ontdekkers en Onderzoekers', bl. 11.

kende redenen, den 17^{den} Juli 1738 die aanstelling weder te niet gedaan, terwijl daarvoor in Februari 1739 eene definitieve benoeming bij de Portugeesche gemeente te Batavia in de plaats trad. Daar die Portugeesche gemeente, aan welke Mohr tot aan zijn dood, d.i. 38 jaren lang, verbonden bleef, sedert lang verdwenen en schier geheel vergeten is, zal het niet overbodig zijn hier op te merken dat zij in 1634 gesticht was door Petrus Molinaeus, die, om de afstammelingen der Portugeezen, in de bezittingen der Compagnie verspreid, van de roomsch-katholieke tot de hervormde leer te brengen, reeds voor dien tijd vijf jaren lang op de Kust van Koromandel in het Portugeesch had gepredikt, en in 1633 had aangeboden dat ook te Batavia te doen. Had de Kerkeraad, vreezende dat dit aan de Maleische Gemeente te veel afbreuk zou doen, zich aanvankelijk tegen dit plan verzet, in het volgende jaar wist Molinaeus zijne meening te doen zegevieren. Den 14^{den} Mei hield hij de eerste predikatie in het Portugeesch, en tot 1808, het jaar der opheffing, had die Portugeesche gemeente een reeks van niet minder dan 44 predikanten.

Natuurlijk was kennis der Portugeesche taal voor hare leeraars een eerste vereischte, en niet ieder had lust zich daarin te oefenen. Vandaar dat dikwijls geschikte leeraars ontbraken, en de meeste predikers, op het voetspoor der gemeente zelve, die zich in den loop der tijden steeds minder scherp van de Maleische onderscheidde, zieh van een platte en bedorven taal bedienden. Echter vindt men onder de predikanten der Portugeesche gemeente ook eenige beroemde namen, en het zal wel niet gewaagd zijn te onderstellen, dat de bekwaamsten hunner ook het best voor de zuiverheid der taal gewaakt hebben. Toen Mohr als predikant bij deze gemeente optrad, verkeerde zij reeds in diep verval; de Portugeesche taal was bij velen in die mate door de Maleische verdrongen, dat reeds in 1712 de vraag was geopperd, of men het prediken in het Portugeesch niet zou kunnen afschaffen. Mohr die zulk een lange reeks van jaren met ijver en bekwaamheid bij deze gemeente werkzaam was, heeft vermoedelijk veel tot hare langdurige instandhouding bijgedragen. In 1750 gaf hij bij H. Mulder te Batavia een thans uiterst zeldzaam boekje in het licht, getiteld: ‘Breviario da doutrina da verdade que he segundo a pietade,’ naar alle waarschijnlijkheid eene vertaling

van zijn eigen handboekje voor godsdienstig onderricht ‘Kort onderwijs voor eerstbeginnenden en kinderen,’ waarin hij zich geheel aansloot aan den door hem zeer hoog gestelden Heidelbergschen Catechismus. Maar van veel grooter gewicht is de arbeid door hem besteed aan de verbetering en verbreiding der Portugeesche vertaling des Bijbels, die bij de protestantsch-Portugeesche gemeenten in Indië in gebruik was. Bij hare weinig bekende geschiedenis moeten wij iets langer stilstaan.

De Portugeesche bijbelvertaling was aangevangen en grootendeels voltooid door Johannes Fereira d'Almeida. Deze merkwaardige man, van Lissabon geboortig, was een Jezuiet en Roomsch priester geweest, maar had te Malakka den Hervormden godsdienst omhelsd[1]. Hij kwam vandaar den 6^{den} Maart 1651 als krankbezoeker naar Batavia, waar men hem, nadat hij zich nog eenigen tijd in de godgeleerdheid geoefend had, als leeraar bij de Portugeesche gemeente wilde aanstellen. Al aanstonds begon hij zich hier met de overzetting van het N.T. uit de Statenvertaling in het Portugeesch bezig te houden, en reeds den 15^{den} April 1652 werd door den predikant Lindius zijne vertaling der vier Evangeliën en Handelingen der Apostelen aan de Bataviasche Kerkvergadering aangeboden, die daarvoor aan Fereira eene belooning schonk van 50 Rijksdaalders. Niet ten onrechte noemt Valentijn dit: ‘eene al te slechte vergelding voor zoo groote moeite.’[2] Die karigheid was echter slechts het begin der miskenningen en teleurstellingen, waaraan de ijverige man jaren lang heeft blootgestaan. Nadat hij onder veel tegenwerking geëxamineerd en als predikant erkend was, werd hij in 1656, te gelijk met Baldaeus, naar Ceilon gezonden, doch daar men oordeelde dat hij daar van weinig nut was, werd hij in 1662 teruggeroepen en in het volgende jaar bij de Portugeesche gemeente te Batavia geplaatst. Inmiddels had hij bij tusschenpoozen aan de Bijbelvertaling voortgewerkt, en in 1667 kon hij het geheele Nieuwe Testament, voltooid en herzien, aan de Hooge Regeering aanbieden. Nu ontstonden echter allerlei bezwaren. Het werk kon in Indië niet gedrukt worden: de Indische Regeering nam eerst op zich het aan de Bewindheb-

1) Valentijn, O. en N. Oost-Indië, D, IV, St. II, bl. 41; Baldaeus, Beschrijv. van Malabar en Chorom., bl. 150. Vgl. ook ‘Ontdekkers en Onderzoekers’, bl. 11 en 16.
2) Zie ‘Ontdekkers en Onderzoekers,’ bl. 11.

bers in het Moederland aan te bieden, doch trad, waarschijnlijk over de waarde der vertaling in twijfel gebracht, na korten tijd terug, de zorg voor de uitgave aan den Kerkeraad overlatende. Deze benoemde eene commissie van drie predikanten om de vertaling te onderzoeken en te revideeren, maar deze vonden zooveel aan te merken, dat Fereira zelfs aanbood eene nieuwe vertaling naar den Griekschen tekst te vervaardigen, wat echter werd afgeslagen. Wat er verder voorviel, is niet zeer duidelijk. Zooveel blijkt, dat Fereira het met de revisoren van zijn werk te Batavia maar volstrekt niet kon eens worden en menige onaangename bejegening moest verduren, maar dat toch een afschrift van zijne vertaling naar Nederland werd gezonden, die, daar herzien, ter perse werd gelegd en in 1681 in het licht kwam, ofschoon de Kerkeraad te Batavia pogingen had aangewend om het drukken te verhoeden, en de uitgave van het werk op te schorten totdat de Bataviasche revisie haar beslag had gekregen. Ten slotte was ook Fereira zelf over de uitgave van zijn werk niet tevreden en wees hij den Kerkeraad eene menigte misslagen aan die haar ontsierden. Die eerste uitgave werd dus als niet veel beter dan misdruk beschouwd, en in 1693 door eene nieuwe, volgens de revisie van T. Zas en J. Op den Akker, vervangen. Ds. Fereira, reeds in 1689 wegens ouderdom en zwakheid uit den dienst ontslagen, heeft die nieuwe uitgave niet beleefd.

Intusschen had Fereira, na het Portugeesche N.T. voltooid te hebben, zich aan de vertaling van het Oude gezet en reeds in 1683 zijne bewerking van den Pentateuch aan den Kerkeraad aangeboden. Zijn wensch, dat dit gedeelte alvast mocht gedrukt worden, gaf dadelijk aanleiding tot herhaling van het gehaspel over revisie en plaats der uitgave. Er kwam dan ook bij zijn leven niets van dit werk in het licht; maar hij liet zich niet afschrikken en werkte er rustig aan voort, zoodat hij bij zijn overlijden het geheele Oude Testament tot het 21ste vers van het laatste hoofdstuk van Ezechiël afgewerkt had. Ds. Op den Akker moet er de weinige verzen die nog aan Ezechiël ontbraken, en verder Daniël en de Kleine Profeten hebben bijgevoegd; maar de eerste uitgave is tot stand gebracht door de Deensche zendelingen te Tranquebar, die van 1719 tot 1751 het gansche O.T., volgens de door hen herziene vertaling van d'Almeida, door hunne eigen vertaling van Daniël

en de Kleine Profeten aangevuld, bij gedeelten in het licht zonden, en dus eene Bijbelvertaling bezorgden die in Portugal zelf zoo goed als onbekend bleef, maar uitsluitend bij de Protestantsche Portugeezen in de Verstrooiing in gebruik bleef, voor wie zij dan ook van den aanvang was bestemd.

Eene derde uitgave van het Portugeesche Nieuwe Testament verscheen te Amsterdam in 1712; de vierde werd in 1773 door de zorg van Mohr te Batavia in het licht gegeven. Welke geest hem bij dien arbeid bezielde, blijkt uit deze door hem in de voorrede geschreven woorden: ‘De Voorzienigheid heeft de Oost-Indische Koloniën geschonken aan Nederland, met het oogmerk om ze te hechten aan het Koningrijk van Christus.’ Maar reeds veel vroeger had Mohr zijne aandacht gewijd aan eene uitgave van d'Almeida's Portugeesche vertaling van het Oude Testament. Hierbij schijnt volstrekt geen overleg met de zendelingen te Tranquebar te hebben plaats gehad, noch eenig gebruik van hun arbeid gemaakt te zijn. De tekst van d'Almeida met de voltooiing door Op den Akker werd ten grond gelegd, maar herzien, voor de eerste helft door Mohr en zijn ambtgenoot L.A. Behmer, en wat de tweede betreft door Mohr alleen.

Was de uitgave van Tranquebar verschenen in vijf stukken in 4°, die van Mohr verscheen in 2 deelen in 12°. Het eerste deel, waarvan de druk in 1745 aangevangen, in 1748 voltooid werd, bevatte de historische boeken van het Oude Testament; in het tweede, in 1753 verschenen, zijn de poëtische en profetische boeken afgedrukt, volgens de bewerking, zooals uitdrukkelijk op den titel vermeld wordt, van d'Almeida en Op den Akker. Het drukken had te Batavia plaats op de drukkerij van het beneden nader te vermelden Theologisch Seminarium en op orde en kosten, zooals Mohr zich uitdrukt ‘van de Edele Maatschappij, waarvoor wij en de gansche Indische Christenheid haar grootelijks dankbaar zijn’[1)].

Wie boven anderen in kennis en werkzaamheid uitmunt,

1) Het overzicht der geschiedenis van d'Almeida's Bijbelvertaling dat ik getracht heb hier te geven, is ontleend aan de bijzonderheden verspreid in Valentijn's Javaansche zaken van den Godsdienst (Oud- en Nieuw Oost-Indië D. IV, St. II), blz. 41-84, en aan de Bibliographische gegevens in van der Chijs, Proeve eener Nederlandsch-Indische Bibliographie, in deel XXXVII der Verhandelingen van het Batav. Gen. met het Supplement in deel XXXIX, vergeleken met ‘the Bible of every land,’ (Londen, 1848, 4°, p. 224) en Herzog's Realencyclopaedie für Protestantische Theologie und Kirche, art. Romanische Bibelübersetzungen.

erlangt ook doorgaans het leeuwendeel van den te verrichten arbeid. Dit ondervond ook Mohr toen hem, ofschoon reeds met de bezorging der uitgave van de Portugeesche Bijbelvertaling belast, ook, in vereeniging met Herman Petrus van de Werth, predikant bij de Maleische gemeente, het opzicht over en de correctie van eene nieuwe uitgave van het Nieuwe Testament in de Maleische taal werd opgedragen. Na vele meer of min geslaagde proeven en langdurige, vaak bittere twisten over het gebruik van Hoog of Laag Maleisch in de vertalingen der Heilige Schrift, had eindelijk een volledige Maleische bijbel, in zoogenaamd Hoog Maleisch opgesteld, doch met Latijnsche karakters gedrukt, in 1731-1733 het licht gezien. De wensch naar eene nieuwe uitgave schijnt hoofdzakelijk zijn grond te hebben gehad in de behoefte aan eene uitgave met het Arabisch karakter, zooals het bij de Maleiers in gebruik is, geschikt om als middel te dienen tot bekeering der belijders van den Islam, wien het Latijnsche karakter geheel vreemd was. De Gouverneurs-Generaal van Imhoff en Mossel stelden in de bevordering van Christendom en wetenschap meer belang dan de meeste hunner voorgangers, on de druk eener herziene uitgave van het O.T. met Arabische karakters, in vier deelen, achtereenvolgens onder het opzicht van de predikanten Werndly, Braarda, Schieber, Schilling en Muller, werd in 1744 onder het bestuur van van Imhoff aangevangen, in 1756 onder dat van Mossel voltooid. De Compagnie had de kosten gedragen. De uitgave van het Nieuwe Testament zou de kroon op het werk zetten; maar de lust schijnt aan de Bewindhebbers ontbroken te hebben, om zich ook nog daarvan de kosten te getroosten. Mossel besloot haar uit eigen middelen tot stand te brengen; hij droeg de bezorging op aan de bekwaamste mannen die hij vinden kon, en na twee jaren was de arbeid voltooid. Het Nieuwe Testament verscheen in 1758 te Batavia, met eene voorrede van Mohr en van de Werth, die een warm pleidooi bevatte voor de verbreiding van het Evangelie onder de Mohammedanen en voor het gebruik van het Hoog Maleisch in de vertaling der Heilige Schrift. Zij stellen voor den ‘quaestieuzen naam van Hoog en Laag Maleisch’ de onderscheiding in de plaats tusschen *goed* Maleisch en de *verbasterde mengeltaal* die ‘op de markten, in den koophandel, bij de straten, en (gelijk men zegt) in de wandeling of dagelijksche verkeering, door den tijd is in gebruik

geraakt.' Dat alleen goed, zuiver Maleisch voor de Bijbelvertaling mocht gebruikt worden, is eene stelling die zeker niemand hun betwisten zal. Maar de vraag is verkeerd gesteld. Het Hoog Maleisch, voor de Bijbeluitgaven gebruikt, was evenmin *goed* Maleisch (al was het ook minder slecht) als de pasartaal, daar het van Arabische en Perzische kunstwoorden wemelt, en was zoo moeilijk verstaanbaar, dat nog in onze dagen de heer Brumund niet geheel ten onrechte den noodkreet slaken kon: 'de Maleische Christenen hebben geen Bijbel'[1]. De rechte middelterm tusschen de kunstmatig opgeschroefde *hooge* taal en het armzalig gebrabbel der *lage* is nog niet gevonden, en het is zeer de vraag of hij, in den toestand waarin thans het Maleisch verkeert, nog te vinden is.

De voorrede wordt besloten met eene warme hulde aan den Gouv.-Gen. Mossel voor zijne edelmoedige mildheid, en met eene, helaas! maar al te gegronde klacht, dat 'de drukletters, waarmede het gansche werk des Ouden en Nieuwen Testaments is afgedrukt, door hun veeljarig gebruik zodanig versleten en bedurven zijn, dat vele derzelver met hunne stippen en tekens in 't N.T. zeer slegt en kwalijk, of ook in 't geheel niet staan uitgedrukt; waar door de lectuur en zin der woorden voor min geoeffende op zulke plaatsen eenigzins bezwaarlijk valt, en het werk zelfs, om geene andere gebreken te noemen, veel van syne netheit en aanzien verliest.'

De twist over het gebruik van Hoog en Laag Maleisch was niet de eenige die de Indische Kerken verontrustte; er waren twee andere strijdvragen die tot gedurige botsingen aanleiding gaven: de vraag over de bevoegdheid van de Indische kerkeraden om proponenten aan te stellen en hen tot predikanten te ordenen, en die betreffende het al of niet wenschelijke om in Indië zelf kweekscholen op te richten tot opleiding voor den dienst der Kerk van in Indië geboren of verblijvende jonge lieden, die dan, na genoegzame voorbereiding, tot voltooiing hunner theologische studiën naar de universiteiten in Nederland zouden gezonden worden[2]. Van de behandeling dier quaestiën door het Indische Kerkbestuur waren de leeraren

1) Vgl. 'Ontdekkers en Onderzoekers,' bl. 162, 169.
2) Van de beide deelen van het werk 'Oost-Indische Kerkzaken, zoo oude als nieuwe', door P. Hofstede (Rotterdam 1779, 1780), is het eerste geheel aan de eerste dezer vragen, het andere voor een groot deel aan de tweede gewijd.

bij de Portugeesche gemeente niet buitengesloten, daar deze geen afzonderlijk kerkgenootschap vormde, maar als een enkel in taal verschillend deel van de Ned. Hervormde kerk beschouwd werd. Wij lezen dan ook dat Mohr in 1751 eene kerkelijke bezoekreis deed naar Java (men herinnert zich dat in het spraakgebruik dier dagen de Soendalanden met de daarin gelegen hoofdstad, scherper dan thans van het eigenlijke Java onderscheiden en daaraan overgesteld werden), om aan de daar wonende Christenen de sacramenten uit te deelen. Maar evenzeer nam Mohr ook regelmatig deel aan de vergaderingen en handelingen van den Bataviaschen kerkeraad, en toonde zich daar, wat het eerste der genoemde punten betreft, een voorstander der handhaving van het uitsluitend recht der kerkelijke autoriteiten in het Vaderland, om Indië van predikanten te voorzien, terwijl hij, wat de tweede vraag aanbelangt, zich door het aannemen van het rectoraat van het door den Gouv.-Gen. van Imhoff te Batavia gestichte seminarium, als een voorstander der praeparatoire studiën in Indië zelve deed kennen. Tot eene oprakeling der eerstgemelde quaestie gaf reeds in de eerste jaren van zijn predikambt het gebeurde met Emanuel Aguiar, vroeger Roomsch priester, later voorzanger en catechiseermeester bij de Hervormden, aanleiding. De kerkelijke autoriteiten in Nederland maakten zich reeds in 1742 ongerust over het bericht, dat men in Indië Aguiar tot proponent wilde verheffen, en nog meer toen in 1744 de tijding kwam, dat dit werkelijk was geschied. De Classis van Hoorn en Enkhuizen beklaagde zich daarover bij de Bewindhebbers der Kamers dier beide steden, en riep in 1745 de tusschenkomst der Noordhollandsche Synode in, om zulke ‘verkeerd aangelegde bevorderingen’ tegen te gaan. Aan Aguiar konden de hem eenmaal toegekende rechten niet weder ontnomen worden, maar scherpe brieven werden over zijne toelating tot den predikdienst aan de Bataviasche broeders gericht. Ter eere van Mohr, door den Bataviaschen kerkeraad zelven ‘de force der Indische Kerk’ geheeten, en van zijn ambtenoot Behmer staat opgeteekend, dat zij niet alleen geen deel wilden hebben aan deze handeling, als ‘direct strijdig tegen de Acta Synodalia’, maar er ook reeds, in een brief van 22 October 1744, bij de Nederlandsche Kerk over geklaagd hadden, Aguiar beschrijvende als een man van zoo in het oog loopende onbekwaam-

heid, dat zijne benoeming eene bespotting voor den godsdienst scheen[1)].

Op de stichting van het Seminarium zal ik beneden terugkomen. Een ander punt vordert thans onze aandacht. Wij hebben gezien dat Mohr 38 jaren lang aan de Portugeesche gemeente te Batavia verbonden bleef. Voorbeelden van zulk een langdurigen diensttijd zijn in de geschiedenis der Indische kerken uitermate zeldzaam. De predikanten, in dienst der Compagnie getreden, waren gehouden, naarmate zij gehuwd of ongehuwd waren, vijf of tien jaren in dienst te blijven, in welken tijd echter de uit- en terugreizen niet werden begrepen. Dit vijfjarig verband, zooals men het noemde, was zeker niet in het belang der gemeenten, en de vraag schijnt meermalen te zijn opgeworpen, of het niet wenschelijk was de predikanten tot eenen langeren diensttijd te verbinden. Doch de Classis van Amsterdam, of liever hare *deputati ad res Indicas*, aangewezen om de Bewindhebbers der Compagnie in kerkelijke zaken voor te lichten, achtte het steeds ongeraden eenigen drang daartoe aan te wenden, hoe overtuigd zij ook was, dat, vooral bij de gemeenten voor welke in vreemde talen moest gepredikt worden, het een groot nadeel was dat zij telkens pas een weinig daarin geoefende leeraars voor geheel ongeoefende moesten verruilen. De reden van die schroomvalligheid was wel voornamelijk daarin gelegen, dat het lot der Indische predikanten verre van benijdenswaardig was, en zij door de Compagnie vaak met weinig achting behandeld en doorgaans slecht betaald werden. De gelegenheid om, als het vijfjarig verband verstreken was, voor eene nieuwe vijfjarige periode verbetering van traktement te kunnen bedingen, mocht den predikanten niet benomen worden; vooral echter vreesde men, bij oplegging van een tienjarig verband, geen genoegzaam aantal predikanten te zullen vinden, daar Indië maar al te zeer als een oord der ballingschap beschouwd werd. De traktementen der predikanten waren gering, echter niet zoo gering als zij oppervlakkig schijnen, daar hun, buiten het traktement, vrije woning of vergoeding van huishuur werd verleend, en hun bovendien velerlei levensbehoeften in natura uit de pakhuizen der Compagnie verstrekt werden. De traktementen bedroegen in den eersten tijd der Compagnie ƒ 80, later ƒ 90

1) Hofstede, Oost-Indische Kerkzaken, I, bl. 210, 224.

en ƒ 100 in de maand. Bij verlenging van diensttijd werden zij dikwijls verhoogd, terwijl aan sommigen ook wegens buitengewonen ijver en bijzondere verdiensten verhooging werd geschonken. Van Mohr weten wij, dat hem bij zijn vertrek uit Europa een traktement van ƒ 90 's maands werd toegelegd, maar dat dit, bij resolutie van Gouv.-Gen. en Raden van Indië dd. 23 Aug. 1740, bij zijne aanstelling tot permanent leeraar bij de Portugeesche gemeente, ofschoon de helft van zijn tienjarig verband toen nog niet verstreken was, op zijn verzoek tot ƒ 130 's maands werd verhoogd. In het besluit wordt dit bedrag ‘de gagie als *ordinair* Leeraar’ te Batavia genoemd, en gezegd dat het aan Mohr werd toegekend, omdat, door het gebrek aan Leeraren die de Portugeesche taal kenden, de hem opgedragen dienst buitengewoon zwaar was.

Ofschoon in den tijd van Mohr die som van ƒ 130 's maands door de vergoeding van huishuur en de verschillende verstrekkingen tot een bedrag van niet veel minder dan ƒ 4000 in het jaar steeg, is echter dat inkomen geheel onvoldoende om te verklaren, hoe Mohr in het bezit kwam van den grooten rijkdom, die hem in staat stelde een paar tonnen gouds aan het opbouwen van een observatorium te besteden. Die schatten kunnen hem evenmin zijn toegevloeid uit zijn kortstondige betrekking tot het in 1745 te Batavia opgericht Theologisch Seminarium, waarover straks nader. Ik kan mij bijna niet anders voorstellen, dan dat hij het vorstelijk vermogen, 't welk hij zoo wel wist te besteden, verworven heeft door een rijk huwelijk. Den heer Leupe is het gelukt een brief van Mohr, dd. 2 Nov. 1768, op te sporen, waarin hij den heer Thomas Hope, bewindhebber der Compagnie te Amsterdam, zijn dank betuigt voor de benoeming van zijn aanbehuwden zoon, Mr. Johannes Gabriël van Gehren, tot buitengewoon lid in den Achtbaren Raad van Justitie in het Kasteel te Batavia. Die brief, van welken ik beneden een groot gedeelte zal afschrijven, omdat hij ons het beste middel biedt om met het wetenschappelijk streven van Mohr nader bekend te worden, leert ons tevens, dat hij gehuwd moet zijn geweest met eene weduwe van deftigen stand, en ik acht het alleszins waarschijnlijk dat de verbintenis met Mevrouw van Gehren de voorname bron van zijn rijkdom zal geweest zijn. Omtrent den tijd waarop dit huwelijk gesloten werd, kan ik echter niets bepalen.

Bijzondere voorvallen komen in het kalme leven van de beoefenaars der wetenschap natuurlijk zelden voor. Uit dat van Mohr is slechts het volgende opgeteekend. Nog slechts weinige weken was hij bij de Portugeesche gemeente werkzaam geweest, toen die vreeselijke gebeurtenis plaats had, die in de Geschiedenis onder den naam van ‘Moord der Chineezen’ bekend is. De uitbarsting der volkswoede tegen de ongelukkige vreemdelingen had plaats op den 9^{den} October 1740; maar reeds lang te voren verkeerde de hoofdstad in groote opgewondenheid en gisting. Toen op Zondag den 2^{den} October Mohr den dienst in de Portugeesche Buitenkerk verrichtte, werden daar 57 in de Ommelanden opgepakte Chineezen, gekneveld en bewaakt, voorbijgebracht, wat een geweldige opschudding onder de gemeenteleden deed ontstaan. Men verhaalde elkander, dat in de omstreken troepen saamgerotte Chineezen op het punt stonden de stad te bespringen. Alles verdrong zich om uit de kerk weg te komen, en Mohr zelf geraakte zoodanig in het gedrang, dat hem de pruik van het hoofd viel, de bef aan flarden werd gescheurd en de mantel ontrukt en vertrapt[1)]. Hij kwam gelukkig met den schrik vrij; maar het is jammer dat niet is opgeteekend wat zijn persoonlijke indruk omtrent de treurige, maar zoo verschillend beoordeelde gebeurtenissen dier dagen is geweest.

Ik sprak hierboven reeds met een enkel woord van de moeielijkheden die aan den predikdienst in Indië werden berokkend door de noodzakelijkheid om in vreemde talen te prediken. Van de vijf jaren, waarvoor meestal de predikanten zich verbonden, ging een groot gedeelte verloren, eer zij door studie en omgang met de inlanders genoegzaam vertrouwd konden zijn met de taal waarin zij het Evangelie te verkondigen hadden; en waren eindelijk die kundigheden verkregen, dan was ook de dag weder nabij, waarop zij het, toen voor een predikant niet zeer aangename leven in Indië met den gewenschten terugkeer naar het Vaderland konden verwisselen. Hieruit was, reeds weinige jaren na de stichting van Batavia, de wensch ontstaan, om aan eenige kinderen van goeden aanleg, hetzij uit Europeesche ouders of uit gemengde verbintenissen

1) Omstandig en allernaeuwkeurigst verhaal van het verraadt der Chineezen. Utrecht, Joh. Evelt (1741), bl. 5.

gesproten, in Indië zelf eene geletterde opvoeding te geven, die hen in staat zou stellen het hooger onderwijs aan de Nederlandsche universiteiten met vrucht te genieten. Men stelde zich voor, dat dus gevormde jonge lieden nooit zoo geheel vreemd zouden zijn aan de talen en zeden van hun geboorteland, als zij die van de vroegste jeugd af in de Europeesche maatschappij hadden verkeerd, en nooit zouden bezield worden door zulk een driftig verlangen om naar Europa terug te keeren. Zulke overwegingen hadden aanleiding gegeven, dat reeds tweemaal de oprichting eener Latijnsche school te Batavia was beproefd. De eerste had van 1642 tot 1656, de tweede van 1666 tot 1669 een doorgaans kwijnend bestaan gehad; het had beide malen aan warme en duurzame belangstelling ontbroken, en de uitgaven werden al spoedig geacht de balans van den koopman-souverein veel te zwaar te drukken. De Gouverneur-Generaal Maatsuyker, de incarnatie van den geest der Compagnie, mocht tweemaal het genoegen smaken haar te ontheffen van eene uitgave, die zeker door vele Bewindhebbers als een drukkende lastpost beschouwd werd. Het duurde tot 1741 eer deze plannen weder werden opgevat, en wel als een deel van de toen gevormde ontwerpen om Indië zooveel mogelijk op te heffen uit den staat van zedelijk verval, die door de gebeurtenissen van het vorige jaar zoo treurig was aan het licht gekomen. In de Memorie die de drie door den Gouv.-Gen. Valkenier naar Nederland opgezonden Raden van Indië, van Imhoff, de Haeze en van Schinne, aan de Heeren XVII in het Vaderland gericht hadden, was ook met nadruk gewezen op de noodzakelijkheid om de belangen van het onderwijs en van den godsdienst in Indië beter te behartigen. Het was, zoo las men daar, een eisch des tijds, dat eenmaal behoorlijke scholen te Batavia werden opgericht; ja het was een schande voor een zoo aanzienlijk etablissement, dat het daarvan zoo lang was verstoken gebleven. Elk beroep op het mislukken van vroegere pogingen werd gewraakt, zoolang het bewijs niet geleverd was, dat men destijds werkelijk al het mogelijke had gedaan om het onderwijs te bevorderen, en, zoo al, dat de geest der Compagnie zich zoo gelijk was gebleven, dat ook nu geene betere uitkomst te verwachten was. Ook werd gewezen op het Seminarium dat reeds sedert 1690 te Jafnapatnam op Ceilon bestaan had en, in weêrwil zijner gebrekkige inrichting, niet zonder vrucht voor de Kerk was gebleven. Eene hervorming

van dat Seminarium werd nu voorgedragen, en daarnevens de oprichting van een tweede te Batavia aanbevolen, zoodat voortaan Ceilon zou voorzien in de opleiding van leeraars voor de westelijke bezittingen der Compagnie, waar in de Tamielsche en Singaleesche talen gepredikt werd, en Batavia in die voor de oostelijke, waar de Maleische taal gangbaar was. Dat hier, wilde men met vrucht onder de inboorlingen werkzaam zijn, ook nog andere talen dan de Maleische, die slechts eene gebrekkige en kunstmatige algemeenheid bezat, behoorden beoefend te worden, daaraan schijnt niemand in die dagen te hebben gedacht.

De Heeren XVII vereenigden zich met het plan tot oprichting van een Seminarium Theologicum, en van Imhoff, in 1743 als Gouverneur-Generaal naar Java gezonden, mocht daar zelf zijne voornemens tot bevordering van het onderwijs ten uitvoer leggen. Zelf werkte hij het plan voor het Seminarium uit in een uitvoerige memorie, die den 25sten Juni 1745 in den Raad van Indië gelezen en goedgekeurd werd. In dezelfde vergadering werden de curatoren benoemd, en koos men tot rector ‘den geleerden en voortreffelijken Mohr: een man immers zoo groot in de kerk als de heer van Imhoff in de politie’[1)]. Het hoofddoel der inrichting was: bevordering van het groote werk der voortplanting van den christelijken hervormden godsdienst, ten welken einde in het Seminarium altijd een genoegzaam getal jongelieden in de noodige wetenschappen en kennis der talen tot den dienst der kerken en scholen van Indië zou worden aangekweekt. Het getal leerlingen werd aanvankelijk bepaald op 12, maar zou jaarlijks met zes worden vermeerderd totdat het tot 36 gestegen was, terwijl ieder jaar drie of vier naar Nederland zouden gezonden worden, om daar hunne opvoeding aan eene der hoogescholen te voltooien. De leerlingen, voor akademische opleiding bestemd, en die dus al de klassen moesten doorloopen, waarvoor men rekende dat negen of tien jaren gevorderd werden, mochten bij hunne aanneming niet jonger dan acht, en niet veel ouder dan twaalf jaar zijn, en zouden om niet worden gehuisvest, gevoed en gekleed. Doch behalve deze vaste alumni zouden ook, tegen betaling van schoolgeld, een zeker aantal andere leerlingen worden aangenomen, aan wier ouders ook de gelegenheid zou gegeven worden om hunne zonen in

1) Woorden van Hofstede, Oost-Indische kerkzaken, II. 57.

den halven of heelen kost te besteden. Karakteristiek voor die dagen was de bepaling, dat de Rector, ten dienste van het huis en tot verrichting van het huiswerk, bestendig compleet zou houden een getal van 12 bekwame, mannelijke slaven en voor hun onderhoud drie rijksdaalders per hoofd in de maand zou ontvangen. De leerlingen zouden verdeeld worden in vijf klassen, en het onderwijzend personeel zou bestaan uit den Rector, een Conrector voor de 4e klasse, een Praeceptor voor de 3e, een Latijnschen meester voor de 2e en een paar meesters voor de laagste klasse. Het toezicht op het huis en huiswerk zou geoefend worden door een provisor of huisbezorger, in het gesticht zelf woonachtig.

Nadat een geschikt huis ten behoeve van het Seminarium was aangekocht, kon den 1^{en} Nov. 1745 worden overgegaan tot de inwijding, die op de volgende wijze plaats had. 's Morgens vroeg plaatste zich een vendel infanterie en een detachement grenadiers voor den oostelijken ingang der Portugeesche Binnenkerk, terwijl een eskadron dragonders, behoorende tot de lijfwacht van den Gouverneur-Generaal, met standaard en pauken post vatte voor het Kasteel. Te half negen begaven zich de leden der Hooge Regeering naar gemelde kerk. De trein werd geopend door twaalf dragonders, onder kommando van een wachtmeester. Dan volgde de koets van den Gouv.-Gen., waarin met den Opperlandvoogd ook één der Raden van Indië was gezeten; zij was bespannen met zes paarden, en werd voorafgegaan door twee trompetters en twee hellebardiers, begeleid door den Ritmeester van Thal als Wachtmeester en door acht hellebardiers gevolgd, De overige leden der Hooge Regeering en hun Secretaris sloten zich aan in koetsen met vier paarden bespannen, en een detachement dragonders besloot den trein. Aan de deur der kerk werden de Gouv.-Gen. en Raden door de Curatoren van het Seminarium ontvangen, en onder de tonen van een orchest, dat op het orgel was geplaatst, naar binnen geleid, waarna de Gouv.-Gen. en de overige hooge ambtenaren die aanwezig waren, hunne gewone plaatsen innamen. Ter rechterzijde van den preekstoel waren stoelen geplaatst voor de Curatoren, den Rector en den predikant Braarda, en toen ook dezen gezeten waren en de muziek verstomd was, stond de Gouverneur-Generaal op en hield eene toespraak, waarin hij den predikant Mohr als Rector van het Seminarium aan de vergaderde menigte

voorstelde. Daarop beklom Braarda den kansel en hield eene rede over de voortreffelijkheid van den Christelijken Godsdienst boven alle andere vormen van godsvereering, besloten door eene dankbetuiging aan de Hooge Begeering voor de belangstelling in den godsdienst die zij door de oprichting van het Seminarium had betoond. Hierna richtte hij zich in de Portugeesche en Maleische talen ook tot die leden der gemeente, die het Nederduitsch niet machtig waren. Eindelijk kwam de nieuw benoemde Rector aan het woord en hield eene als bijzonder welsprekend geroemde rede in de Latijnsche taal: Over de voortplanting van het Christendom in de Indische gewesten. Hij besloot haar met de plechtige belofte, dat hij zijne beste krachten zou wijden aan de gewichtige taak die hem was toevertrouwd, en richtte zich daarbij achtereenvolgens tot de Hooge Regeering, de Curatoren, den Kerkeraad, de benoemde onderwijzers, de aanstaande kweekelingen en de vergaderde gemeente. Na afloop hiervan begon de muziek weder te spelen, en begeleid door hare tonen verwijderden zich de Gouv.-Gen. en Raden met dezelfde staatsie waarmede zij gekomen waren en keerden terug naar het Kasteel. Hier was een maaltijd aangericht, waaraan ook de Raden van Justitie, de Schepenen der stad, de Kerkeraad en eenige andere autoriteiten deelnamen. Het onder een ontzachlijken toeloop gevierde inwijdingsfeest liep af zonder dat de goede orde door eenige stoornis was bedreigd.

Het tractement van den Rector werd eerst eenige weken na de inwijding geregeld, op dien karigen voet waaraan wij bij de Compagnie maar al te zeer gewoon zijn, waar niet de belangen van haren handel of van haar prestige in het spel waren. Het werd bepaald op eene toelage van duizend gulden, 400 bossen padi, 4 lasten rijst, 2 amen wijn, 2 vaten bier, 4 pond foelie, 4 pond notenmuskaat, 4 pond kruidnagelen en 4 pond kaneel in het jaar, alsmede 30 kan klapperolie in de maand, alles boven de gewone bezoldiging en emolumenten, hem als predikant toekomende. Het is wel duidelijk dat ook uit deze toelage Mohr's groote rijkdom niet te verklaren is.

Zoolang van Imhoff leefde, was de toestand van het Seminarium niet ongunstig. Wij lezen in de eerste jaren van vermeerdering der leerlingen, uitbreiding van het gebouw, opening van nieuwe klassen, oprichting eener aan het Seminarium ver-

bonden drukkerij, waar onder andere het Oude Testament in het Portugeesch, en, ten gebruike der leerlingen, eene uitgave der Tristia van Ovidius en van de Disticha van Dionysius Cato (1750) werd gedrukt[1]; alleen de financiëele resultaten waren van den aanvang af niet voordeelig: de schoolgelden van de zoogenaamde vrijwillige leerlingen bleven beneden de verwachting en de kosten werden gedurig hooger. In plaats van rechtstreeksche bekostiging uit de kas der Compagnie, poogde men een fonds voor het Seminarium bijeen te brengen uit een deel der opbrengst van sommige boeten en van de pacht der hanengevechten, wajangs en ronggengs; doch deze opbrengsten waren op verre na niet toereikend. Alles wat meer kostte dan het opbracht, viel weinig in den smaak der Bewindhebbers in het Vaderland, die, terwijl zij den schijn van grooten bloei der Compagnie door belangrijke dividenden trachtten te bewaren, in werkelijkheid in steeds toenemende zorg over haren financiëelen toestand verkeerden. De belangstelling van van Imhoff in zijne eigene stichting zou, indien hij langer geleefd had, misschien ook een langeren levensduur aan het Seminarium verzekerd hebben, maar toen hij in 1750 overleden was, verviel die instelling tot een staat van kwijning, waartoe ongetwijfeld ook de geringe geschiktheid en leerlust der Indische jongelieden, wier huiselijke opvoeding in die dagen meestal allerellendigst was, veel heeft bijgedragen. Eerst in 1753 konden twee leerlingen, genoegzaam ervaren in de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche en Maleische talen en in de overige aan het Seminarium onderwezen vakken, om tot de akademische lessen bevorderd te worden, tot voltooiing hunner studiën naar Europa worden gezonden. Een van hen verliet echter in stilte de Hoogeschool en liet nooit meer van zich hooren; de andere, Nikolaas Graay, keerde na volbrachte studie als predikant naar Indië terug, - de eenige leerling van het Seminarium die zijne bestemming bereikte. Juist toen er kans begon te bestaan, dat eerlang een grooter aantal zoogenaamd volleerde kweekelingen naar het Vaderland zou kunnen gezonden worden, greep er in de huishouding der Compagnie een krisis plaats, die van de kostbare scheppingen van van Imhoff de ééne voor, de andere na, tot opheffing of inkrimping veroordeelde,

1) Zie v.d. Chijs, Proeve eener Ned. Indische Bibliographie, Supplement, bl. 17.

en in 1755 werd door een besluit der Hooge Regeering de val van het Seminarium beslist. Aan Mohr waren reeds jaren vroeger, zeer kort zoo het schijnt na van Imhoff's overlijden, de oogen opengegaan. De goede verwachtingen, die hij aanvankelijk gekoesterd had, moest hij meer en meer als illusiën erkennen, en hij trachtte, door herhaald verzoek om ontslag, aan de verplichtingen, hem als Rector opgelegd, te ontkomen. Eindelijk werd den 16^{den} November 1753 zijn verzoek door den Gouv.-Gen. Mossel in den Raad van Indië ter tafel gebracht. Het ontslag werd verleend en een opvolger benoemd, aan wiens geschiktheid voor de taak zooveel schijnt te hebben ontbroken, dat daardoor de val van het kwijnend Seminarium bespoedigd werd.

Mohr kon zich nu weder geheel aan zijne letteroefeningen en aan de belangen zijner gemeente wijden. Hij zette den vroeger beschreven arbeid aan de Portugeesche en Maleische Bijbelvertalingen voort en heeft ook in zijne latere jaren genoeg voor de kerkelijke belangen gedaan, om zich den eernaam, hem zoo dikwerf toegekend, van 'het sieraad der Indische kerken,' waardig te maken. En toch zullen wij hem in dit tijdvak het meest in andere richting, namelijk als beoefenaar der wis- en natuurkundige wetenschappen, werkzaam zien. Zonder twijfel had hij de grondslagen van zijne kennis op dit gebied in zijne jeugd gelegd, en ook gedurende den tijd zijner drukste werkzaamheid op kerkelijk terrein, die studiën nooit verwaarloosd; maar even zeker is het dat de liefde daarvoor op meer gevorderden leeftijd niet alleen niet verflauwde, maar gedurig grooter werd of zich althans gedurig meer in zijne handelingen openbaarde. Mohr vond, geheel als in het Vaderland zijn jongere tijdgenoot Johannes Florentius Martinet[1)], daarin niets dat met zijne kerkelijke plichten, met zijne Christelijke belijdenis, onbestaanbaar was. Die mannen zagen in de natuur het schouwtooneel van Gods macht, wijsheid en liefde, en hadden nog volstrekt geen vermoeden, hoe moeielijk het aan volgende geslachten vallen zou, de resultaten der wetenschap met de kerkelijke rechtzinnigheid overeen te brengen. Mohr's denkwijze op dit punt is ons nauwkeurig bekend uit den reeds aangehaalden brief van 2 Nov. 1768 aan den Bewindhebber der

1) Wiens leven geschetst werd door Prof. Harting in het 'Album der Natuur,' 1883, bl. 1 vv.

Compagnie, Thomas Hope, waarvan ik hier een uittreksel als inleiding op het verslag van zijne wetenschappelijke werkzaamheden laat volgen.

‘Wat nu eindelijk mij zelfs belangt, ik hoop mij onder Gods genadigen zegen, in het kerkelijke zoowel als in het burgerlijke, steeds zoodanig te gedragen, dat ik het goede getuigenis van mijne Heeren en Meesters in 't algemeen, en dat van Uw Edel Groot Agtbare in het bijzonder, waarmede ik bij desselfs veel gerespecteerde letteren ben vereerd geworden, meer en meer mag meriteeren en wegdragen.

Het zal mij eerder aan krachten en vermogens als aan lust en ijver ontbreken, om een nuttig medelid van kerk en burgerstaat te zijn in deze gewesten, of te voldoen aan de bijzondere betrekking en verpligting, waarin ik mij (na mijne manier van denken) als een Evangeliedienaar bevinde, om niet alleen het ware heil en welzijn mijner toevertrouwde gemeentens en de belangens van den Christelijken Godsdienst in de eerste plaats bovenal te behartigen; maar ook in de tweede plaats verdagt te zijn op de bevordering van den welstand mijns naasten in 't algemeen, met betrekking tot zijn natuurlijk en zedelijk bestaan, zoo veel in mijn vermogen is.

Ik heb mij zedert eenige jaren herwaards, onder andere nuttige wetenschappen, inzonderheid toegelegd op de natuuren sterrekunde, mijne oude en meest begunstigde liefhebberij, met een voornemen om dezelve onder ons in eenig aanzien te brengen en te bevorderen, als meest bekwaam zijnde om de onkunde en 't bijgeloof in goddelijke en menschelijke zaken, die onder ons in 't algemeen zeer groot zijn, tegen te gaan, en de harten der menschen te vervullen met redelijker en verhevener denkbeelden van Gods werken, die de Godheid waardig en geschikt zijn een redelijk schepsel vatbaarder te maken voor de Godsdienst zelve.

Hoe groot en heilzaam de invloed dezer wetenschappen en inzonderheid der sterrekunde al verder zij op de zaken en belangens der menschen, zoo in het natuurlijke als burgerlijke leven, kan voor Uw Ed. Gr. Agtb. (schoon juist geen astronomist zijnde) in deze verlichte eeuw niet onbekend zijn.

De voornaamste en voor het menschdom allernoodzakelijkste wetenschappen, de geographie, navigatie, chronologie en de historiën zelfs, zonder andere kunsten of handwerken te noemen,

zijn uit haar of geboren en gesproten, of worden door haar verlicht en opgehelderd; zoodanig dat dezelve zonder hare hulp en bijstand genoegzaam geen de minste zekerheid hebben of een merkelijke graad van volkomenheid bereiken kunnen.

De land- en zeekaarten zijn door haar grootelijks verbeterd en ondergaan zulks nog jaarlijks door nieuwe en herhaald waarnemingen van die natuur, die men echter ontwaard, dat alhier, op deze Hoofdplaatse van Neerlands Indië, ter bepaling van desselfs ware lengte, nog nooit vóór het jaar 1761 gedaan zijn, wanneer ik de bekende passage van Venus over de zonneschijf heb waargenomen.

Nu mijn nieuw observatorium tot stand gebragt en voltooid is, hoop ik in 't vervolg, onder Gods zegen, wanneer mijne gezondheid, die sedert eenige maanden door aanhoudende slapeloosheid merkelijk gekrenkt was, zulks zal toelaten, mijn bijzonder werk te maken van zoodanige waarnemingen, die van nut en dienst zijn konnen tot deze en andere eindens in de sterrekunde, al was het ook dat dezelve op andere plaatsen van dit eiland, aan zijn oostelijken of westelijken uithoek, langs zijne stranden ten noorden of ten zuiden, of wel landwaarts in moesten gedaan worden, om de ware situatie van Java in zijne lengte en breedte, met meer andere vereischtens en bijzonderheden, nader en naauwkeuriger te bepalen, als tot nogtoe geschied is, en waarvan men zeggen mag, zoo veele kaarten, zoo veele verschillen in lengte en somtijds ook in breedte.

Ik offerere ten dien einde mijne geringe vermogens om dezelve te employeren ten dienste van het algemeen, inzonderheid van mijne Heeren en Meesters, zoodra zulks van mij mogte gerequireerd worden. Alleenlijk is mijn zeer eerbiedig verzoek aan Uw Ed. Gr. Agtb., dat er bij occagie Compagnies wegen een lettertje van recommandatie na herwaards aan deze Regeering mag afgaan, om mij in deze functie, waarmede ik mij zelve ter liefde van de wetenschappen en van 't algemeen welzijn vrijwillig gechargeerd hebbe, door haar voorbeeld en gezag behoorlijk aan te moedigen en te maintineren tegen den haat en de veragting van zulke lieden, die het zoo min aan malitie als vermogen ontbreekt, om de beste inzigten en onderneemingen van anderen, die niet van hunnen smaak en goedkeuring zijn, te dwarsboomen en hatelijk te maken.

Wij leven hier in een tijd waarin de haat en nijd regeert in

den hoogsten graad, en men weet onder ons bijna van geen andere kunst of wetenschap, als die om geld te winnen en schielijk rijk te worden; waardoor zulke menschen dan ook natuurlijk in velerlei verzoeking vallen, om ter bereiking van hunne baatzugtige en snoode inzigten de allersnoodste middelen zelfs in het werk te stellen, die te bedenken zijn.

De armoede en het verval van dit eertijds zoo florissante Batavia is zoo algemeen, dat men voor de gevolgen wel mag bedugt zijn.

Edoch dit in parenthesi; vergeef mij HEd. Gr. Agtb. Heer, dat ik als een theologant deze politieke reflexie gemaakt hebbe; ik keere weder tot mijn gedane verzoek, om met eenige weinige regeler van voorschrijving aan de Hooge Regeering dezer landen door Haar Ed. Gr. Agtb. uit Patria te mogen gemunificeerd worden, tot mijne gerustheid in het toekomende.

Indien het loffelijk voorbeeld van Zijne HoogEdelheid onzen Gouv.-Gen. van der Parra en van zijne roemwaardige gemalinne, die het aanzien en welzijn van den publicquen Godsdienst en van zijne dienaren boven anderen behartigen en voorstaan, van anderen altijd wierde nagevolgt, dan zoude men dienaangaande niet behoeven te klagen; edoch, de beste voorbeelden worden doorgaans het allerminste, de kwade het allermeeste gevolgd.

Gods kerk en hare dienaren, wier getal zeer verzwakt is, hebben de hulp en ondersteuning van Uw HEd. Gr. Agtb. en van andere voedsterheeren thans meer van nooden als ooit voorheen, gelijk Uw Ed. Gr. Agtb. uit onze afgegane kerkelijke missive en bijgevoegde kerkstaat aan Haar Eds. Gr. Agtb. onze Heeren en Meesters zal gelieven te beoogen.

Wij imploreren in dezen Uw HEd. Gr. Agtb. bijzondere protectie en gunstige dispositie nopens het eene en andere, gelijk ik zulks met alle de mijne seer eerbiedig ben doende ten onzen behoeve, blijvende onder toewensching van Gods beste zegeningen en alle wenschelijk heil over Uw HEd. Gr. Agtb. persoon, aanzienlijke familie en gewichtig bestier van zaken ten beste van land en kerk, met schuldig respect en veneratie, UEd. Gr. Agtb. Heer, Uw Ed. Gr. Agtb. onderdanigste en zeer gehoorzame dienaar

J.M. MOHR.'

Het blijkf uit dit schrijven, dat Mohr in zijn wetenschappelijk streven niet alleen met onverschilligheid, maar ook met tegenkanting en laster te kampen had; het gewone lot dergenen die door een edel streven voor hooger belangen de traagheid en zelfzucht van anderen beschamen. Des te meer eerbied en bewondering verdient zijn volhardende ijver, en niet minder zeker is het lofwaardig, dat een man, die, na zigne komst in Indië op 21jarigen leeftijd, Europa niet wederzag en zelfs nooit het eiland Java verliet, zich zoo goed op de hoogte der vorderingen op wetenschappelijk gebied wist te houden, dat zijn sterretoren algemeene bewondering wekte en de waarde zijner waarnemingen nog heden erkend wordt.

De astronomische waarnemingen van Mohr klimmen eenige jaren hooger op dan de stichting of althans de voltooiing van het observatorium, dat zijn naam vooral heeft beroemd gemaakt. Toen de aangehaalde brief werd geschreven, d.i. den 2^{den} Nov. 1768, was het nieuw observatorium pas tot stand gebracht, terwijl hij zelf in dien brief gewaagt van eene reeds in 1761 verrichte waarneming van den overgang van Venus over de zon, tot bepaling van de lengte van Batavia, en de heer Leupe zelfs aangeteekend heeft gevonden, dat hem reeds in 1750 en 1758 boeken voor astronomische waarnemingen uit Leiden gezonden zijn. De bedoelde waarneming van den overgang van Venus werd verricht op Mohr's buitenverblijf Kliphof, een uur ten oosten van Batavia nabij het strand gelegen, in tegenwoordigheid van den Kapitein-luitenant en Baas der kaartenmakers Gerrit de Haan, en van Pieter Jan Soele, schipper in dienst der Oost-Indische Compagnie. Mohr zond van die belangrijke waarneming bericht aan de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, die niet alleen zijn stuk in het zevende deel harer Verhandelingen (1763) opnam, maar hem ook den 24sten Mei 1763 tot haar medelid benoemde. Sedert bleef hij met dat geleerde lichaam in voortdurende en vruchtbare betrekking, die eerst door zijn dood werd afgebroken. Over de werktuigen bij de waarneming van Venus' overgang van 1761 gebruikt, zegt Mohr zelf, dat zij bestaan hebben uit twee in hunne soort volmaakt goede Gregoriaansche teleskopen, de eene van 27, de andere van 18 duim lengte, beide vervaardigd door C. Adams te Londen. De uurwerken die hem ten dienste stonden, waren slechts gewone, ofschoon dan ook zeer goede

DE STERRENWACHT VAN Dr J. M. MOHR, TE BATAVIA.

zak-horloges, waarvan één met een zeer accuraat loopenden secondewijzer voorzien was, die volmaakt overeenstemde met de zonshoogte, gemeten met een universaal-octant van denzelfden instrumentmaker. Daarentegen beklaagt Mohr zich over het gebrekkige der micrometers en oogglazen die hem ten dienste stonden, zoodat hij 'dit ongemeen verschijnsel, dat zich met een zeer helder licht en zuivere lucht zoo fraai en gunstig aan het oog vertoonde, als men maar kon wenschen, niet in al zijne deelen nauwkeurig kon afmalen. Doch', laat hij volgen, 'hetgeen ons in dit opzicht mocht ontbroken hebben, hopen wij dat door onze oplettendheid nopens het ware begin, midden en einde van het verschijnsel, of den ingang, zamenstand en uitgang van de Planeet wel eenigszins zal vergoed zijn, zoodat wij ons vleien dat onze waarneming de waarheid zeer nabij komt.'

Op Kliphof zal de plaats voor de waarneming vermoedelijk even gebrekkig zijn geweest als de instrumenten. Mohr, die, zooals Ds. Vermeer het in de over hem gehouden lijkrede uitdrukt, 'gewoon was met zijn geest in de ruime hemelgewelven te zweven', maar tevens ook 'boven de meeste zijner ambtgenooten met voorspoed en welvaart was begunstigd', had zoowel de middelen als de begeerte om eene grootschere inrichting voor astronomische waarnemingen tot stand te brengen. De plaats waar zijn observatorium werd gebouwd, kan nog vrij juist bepaald worden. Op de Koloniale Tentoonstelling te Amsterdam bevonden zich onder vele teekeningen van het oude Batavia twee, die op deze sterrewacht betrekking hebben. De eene was een gezicht van den rijweg van Molenvliet op den tuin van den heer Mohr van voren, de andere eene afbeelding van den toren zelven, van ter zijde gezien[1)]. De Molenvlietsche weg bevindt zich aan de westzijde van nieuw-Batavia, en de hier bedoelde tuin kan dus niets gemeen hebben met Kliphof, dat ten oosten der oude stad was gelegen. Mohr zal dus een meer geschikt terrein voor zijn kostbaren bouw gezocht en gevonden hebben. Later ontstond op die plek de kampong Klinting en lag in de nabijheid het zoogenaamde Pennisten-gesticht. De heer Melvill van Carnbee, die te Batavia een onderzoek naar dezen toren instelde, vernam van den heer van Beusechem, die

1) Zie Catalogus der Ned. Koloniale Afd., Groep I, Kl. III, n°. 7 A 38 en 39 (blz. 60). Aan deze teekeningen is de hierbij gevoegde afbeelding ontleend.

in 1808-1810 buitenregent van gemeld gesticht was geweest, dat hij zich herinnerde destijds het gebouw nog in goeden staat te hebben gezien, maar dat het toen niet meer tot observatorium, maar enkel tot woonhuis diende. Het was een hecht, geheel uit steen opgetrokken gebouw, uit zes verdiepingen[1] bestaande en meer dan 50 voet hoog. Door de weduwe van Mohr schijnt het gebouw geheel in den ouden toestand bewaard te zijn; maar toen deze in 1782 overleden was, werd aan hare executeurs machtiging verleend, om den tuin met het daarin gebouwde observatorium te verkoopen, met vergunning aan den kooper, om dit laatste, des geraden oordeelende, af te breken of te veranderen[2]. De heer Melvill van Carnbee vond niets meer overig dan de fondamenten, en berekende dat zij 1900 meters meer zuidelijk en 500 meters meer oostelijk gelegen waren dan de zoogenaamde Uitkijk te Batavia, waarbij in 1839 een tijdklep werd opgericht. Mohr had aan dit gebouw geene kosten gespaard; volgens eene opgave van den baron von Wurmb[3], had hij er niet minder dan 80,000 rijksdaalders aan ten koste gelegd, - voorzeker eene schitterende getuigenis zoowel van Mohr's liefde voor de wetenschap als van zijn verbazenden rijkdom. Mohr schijnt zich beijverd te hebben zijn observatorium vóór den nieuwen overgang van Venus over de zonneschijf, die den 4$^{d\ en}$ Juni 1769 moest plaats grijpen, geheel gereed en van de beste instrumenten voorzien te hebben. De heer Leupe vond eene resolutie der Heeren XVII van den 17^{den} October 1767, waarbij aan Johannes Luloffs, Professor in de wis- en sterrekunde te Leiden, verlof werd gegeven, om vier kisten, gevuld met verschillende mathematische en astronomische instrumenten, aan Johan Mauritz Mohr, predikant bij de Portugeesche gemeente te Batavia, af te zenden[4].

1) De vertrekken gelijkvloers heeft de berichtgever, naar een vrij algemeen, doch verwerpelijk gebruik, als eerste verdieping medegeteld.
2) Zie Realia; register op de generale resolutiën van het Kasteel Batavia, I, bl. 167*a*.
3) Briefe, Gotha, 1794, bl. 124.
4) Ik geef hier den datum volgens het opstel van den Heer Leupe in de ‘Bijdragen’. In zijne mededeeling aan het Bat. Gen., opgenomen in het Tijdschr. voor Ind. T.L. en Vk., D. VIII, bl. 317, staat 19 Oct. 1765, welke datum mij, in verband met het tijdstip der voltooiing van het observatorium, minder waarschijnlijk dunkt. Daarentegen wordt de naam van den Leidschen Hoogleeraar, in de Bijdragen tot Zuloffs misvormd, juist vermeld in het Tijdschrift.

Het gewicht dat door de sterrekundigen in Europa aan de waarneming van den overgang van Venus over de zonneschijf in 1769 gehecht werd, niet het minst omdat het langer dan eene eeuw zou duren eer dit verschijnsel zich herhaalde, was oorzaak dat de Engelsche en Fransche Gouvernementen expedities uitzonden naar de Groote Stille Zuidzee, om de daar te verrichten waarnemingen met die in het Vaderland te vergelijken, - een voorbeeld dat bij de overgangen van 1874 en 1882 door de meeste beschaafde natiën van Europa, ook door Nederland, werd nagevolgd. In 1769 werd de beroemde Kapitein Cook, vergezeld door den sterrekundige Green, door Engeland, de Kapitein de Bougainville, bijgestaan door den astronoom Verron, door Frankrijk met deze taak belast. Beide expeditiën deden Batavia aan, en maakten kennis met Mohr en zijn observatorium. Cook vertoefde er in 1770 en leert ons in zijn reisverhaal, dat deze stad gelegen is op 106° 50′ W.L., volgens de waarnemingen op de plaats zelve verricht door den eerwaarden heer Mohr, die, zegt hij, ‘een prachtig observatorium gebouwd heeft, dat zoo goed van werktuigen is voorzien als de beste observatoria van Europa.’ Maar nog veel uitbundiger, naar der Franschen aard, is de lof dien de Bougainville aan onzen sterrrekundige en zijne inrichting toezwaait. Reeds in 1766 uitgevaren, bezocht hij in 1769 de hoofdstad van Ned. Indië; de volgende plaats uit zijn reisverhaal verdient hier in haar geheel te worden medegedeeld.

‘Wij werden onze wandelingen in den omtrek van Batavia nimmer moede. Ieder Europeaan, zelfs aan de schitterendste hoofdsteden gewoon, moet zich verwonderen over de heerlijkheid van hare omgeving, versierd met lusthuizen en fraaie tuinen, die onderhouden worden met die netheid en zindelijkheid, die overal in de aan Holland behoorende gewesten onze verwondering wekt. Ik schroom niet te zeggen, dat de omstreken van Batavia in schoonheid en rijkdom de landouwen rondom onze grootste Fransche steden overtreffen en de heerlijkheid der omstreken van Parijs evenaren. Ik moet vooral niet vergeten hier gewag te maken van een gedenkstuk, dat een privaat persoon aan de Muzen heeft gewijd. De heer Mohr, eerste predikant van Batavia, een man van onmetelijken rijkdom, maar veel achtenswaardiger door zijne uitgebreide kennis en liefde tot de wetenschap, heeft aldaar, in den tuin van één zijner lusthoven,

eene sterrewacht laten bouwen, die ieder vorstelijk huis tot eer zou verstrekken. Dit gebouw, dat nog nauwelijks voltooid is, heeft hem ontzachlijke sommen gekost; maar het lofwaardigste is, dat hij er zelf waarnemingen doet. Hij heeft de beste werktuigen van allerlei soort, tot het verrichten der nauwkeurigste observaties gevorderd, uit Europa doen komen en is in staat er zich van te bedienen. Deze sterrekundige, die buiten kijf de rijkste der zonen van Urania is, was verrukt den heer Verron te zien. Hij wenschte dat deze de nachten met hem op zijn observatorium zou doorbrengen; ongelukkigerwijze kwam er geen enkele nacht voor die hunne oogmerken begunstigde. De heer Mohr heeft den laatsten voorbijgang van Venus gadegeslagen en zijne waarnemingen aan de Hollandsche Maatschappij te Haarlem opgezonden; zij zullen strekken om de ligging van Batavia, wat de lengte betreft, nauwkeuriger te bepalen.'

Met de waarnemingen waarvan Cook in de aangehaalde woorden gewaagt, is niet uitsluitend de observatie van den overgang van Venus bedoeld, maar de geheele reeks van obvervatiën die tot de astronomische bepaling der plaats van Mohr's sterrewacht gediend hebben. Dit blijkt uit een verslag van zijne waarnemingen in de Latijnsche taal, dat Mohr aan Cook ter hand stelde, en dat door dezen werd medegedeeld in den jaargang 1772 der Philosophical Transactions. Wel handelt dit opstel eigenlijk slechts over de waarneming van Venus' overgang op 4 Juni, maar de schrijver zegt aan het einde, dat hij de breedte van zijn observatorium door onderscheiden zonsmiddaghoogten, vooral tijdens den zonnestilstand, bepaald heeft op 6° 10′, en het lengteverschil tusschen zijn observatorium en dat van Parijs door eenige emersies en immersies van den eersten satelliet van Jupiter, door twee maaneklipsen en door de bedekking eener vaste ster door de maan, op 104° 30′ in graden, of 6 uren 58 minuten in tijd, waarna hij besluit met de woorden: 'Wel heb ik de waarnemingen tot dat einde gedaan, nog niet naar Europa gezonden, maar spoedig, zelfs binnen weinige dagen, zullen zij, zoo God wil, aan de Hollandsche Maatschappij worden overgemaakt.' Daar nu het verschil tusschen de meridianen van Parijs en Greenwich op 2° 20′ 24″ gesteld wordt, kon Cook de lengte van Batavia volgens Mohr's waarnemingen op 106° 50′ W.L. van Greenwich stellen, waarbij hij de seconden buiten rekening liet en laten mocht, daar hij niet de juiste lengte van Mohr's ob-

servatorium, maar in rond cijfer het gemiddelde der lengte van de uitgestrekte hoofdstad van Nederlandsch-Indië wilde aanwijzen.

Maar vinden wij nu werkelijk Mohr's waarnemingen en berekeningen omtrent de juiste ligging van zijne sterrewacht in de werken der Hollandsche Maatschappij? Het antwoord moet, helaas! ontkennend luiden. Wel vinden wij in het XII^{de} deel harer Verhandelingen (1770) een bericht omtrent de waarneming van Venus bij haren uitgang van de zonneschijf op 4 Juni 1769, maar het bericht bestaat slechts uit eene korte beschrijving der instrumenten bij die waarneming gebruikt (een uurwerk van Shelton, een Gregoriaansche teleskoop met heliometer en een astronomisch quadrant van nieuwe constructie, beide van Dollond), voorts eene uiteenzetting der omstandigheden waaronder de waarneming geschiedde en die alleen ten opzichte der binnen- en buiten-raking van de randen der beide hemellichamen, bij den uitgang der Planeet van de zonnevlakte, voldoende nauwkeurigheid toelieten, en eene zeer beknopte opgave van het onmiddellijk resultaat. Ook volgt daarop een tweede bericht over eene waarneming van de planeet Mercurius bij haren uitgang van de zonneschijf, den 10^{den} November 1769 met dezelfde werktuigen en onder geheel gelijksoortige omstandigheden verricht. Maar omtrent de plaatsbepaling van Batavia, uit deze of andere waarnemingen af te leiden, wordt niets gezegd, behalve deze teleurstellende woorden aan het slot van het tweede bericht: ‘Ik houde deze waarneeming voor niet min naauwkeurig als die van Venus, dewelke ik reeds gezonden hebbe, en waardoor nu onder anderen het ware Meridiaans verschil of de geographische lengte van mijn observatorium, en van Batavia zelfs, zeer juist zal bepaald zijn; waar omtrent ik echter mijne nadere bedenkingen en gedane waarneemingen bij de eerste gelegenheid zal mededeelen, met bijgevoegde redenen, dic dit uitstel veroorzaakt hebben.’ Men zoekt echter te vergeefs naar die verdere mededeelingen in de werken der Maatschappij; zij zijn òf nimmer verzonden, òf verloren gegaan, en zonder het stuk in de Philosophical Transactions, dat wel niet de berekeningen zelve, maar toch hare uitkomst opgeeft, zonden wij zelfs omtrent het resultaat door Mohr ten opzichte der juiste ligging van Batavia verkregen in het onzekere blijven.

Ofschoon Mohr's plaatsbepaling van Batavia langen tijd als zeer nauwkeurig heeft gegolden en onder andere in Horsburgh's

India Directory als zoodanig geprezen wordt, verschilt zij echter eeningermate van de resultaten door de nieuwste waarnemingen en berekeningen verkregen. Deze stellen de breedte van de tijdklep op 6° 7′ 40.1″, en de lengte beoosten Greenwich op 106° 48′ 25.5″[1]. Het verschil in breedte tusschen de tijdklep en Mohr's observatorium bedraagt, volgens Melvill van Carnbee 1′ 1.5″, wat bij 6° 7′ 40.1″ gevoegd 6° 8′ 41.6″ uitmaakt, zoodat de door Mohr gevonden breedte ruim een minuut (6° 10′) te groot is. Het lengteverschil tusschen de tijdklep en Mohr's observatorium bedraagt slechts 16 seconden en laat dus tusschen zijne en de thans aangenomen lengtebepaling een verschil van 1′ 42.5″. Vreemd is het, dat Horsburgh's, zoo hij zegt, aan Mohr ontleende lengtebepaling Batavia nog 1′ 5º verder oostwaarts opschuift dan diens eigene opgave; nog vreemder, dat in het opschrift van Mohr's bericht over den Venusovergang in 1769 in de werken der Hollandsche Maatschappij de bredte van zijn observatorium als 6° 12′ wordt aangegeven. Hoe deze afwijkende opgaven in de wereld zijn gekomen, is thans niet meer uit te vorschen; houden wij ons aan Mohr's eigene opgave, en bedenken wij hoe moeielijk bereikbaar in deze zaken absolute nauwkeurigheid is, zoo zelfs dat nog in 1858 Professor Oudemans eene bepaling verkreeg die in lengte *18*, in breedte 3.4 seconden van de thans aangenomene verschilt, dan is er zeker alle reden om den graad van juistheid, reeds meer dan een eeuw geleden door een eenvoudigen predikant te Batavia bereikt, hoog te waardeeren en te bewonderen.

Van de latere astronomische waarnemingen van Mohr is niets bekend geworden[2]; na zijn dood schijnt er niemand te Batavia geweest te zijn, die er de waarde genoeg van begreep om voor de bewaring te zorgen. Wij weten echter met zekerheid dat hij zijne oefeningen nog jaren heeft voortgezet en zijn observatorium steeds met de beste en nieuwste instrumenten voorzien heeft. Bij resolutie der Heeren XVII van 15 Oct. 1770 werd aan den Heer J. Paauw Jr. te Leiden machtiging

1) Zie Regeerings-almanak voor 1884, 1e Ged. Bijl. bl. 364*.
2) Wel zegt Mellvil van Carnbee: ‘Les observations de Mr. Mohr ont été jugées très importantes par les astronomes ses contemporains, et le célèbre Lalande en a fait un fréquent usage dans ses calculs de haute astronomie’; maar toch schijnen met deze woorden niet anders dan de in de ons bekende werken der Hollandsche Maatschappij en in de Mémoires de l'académie royals des sciences voor 1769 en 1792 gereproduceerde waarnemingen bedoeld te zijn.

verleend om aan Ds. Mohr een astronomisch uurwerk en een paar globes te zenden, en daarbij in het volgende jaar te voegen een astronomisch quadrant met twee voet radius, een instrument voor de gelijke hoogten, eene *machine parallactique*[1] en een zee-octant. Een dergelijke machtiging werd nogmaals aan den heer Paauw gegeven, bij resolutie van 19 October 1773, en betrof toen een astronomischen verrekijker van elf voet lengte, een heliometer en een peilkompas. Verscheiden van die instrumenten bevinden zich nog in het Museum van het Bataviaasch Genootschap, en toen de geographische ingenieur S.H. de Lange in 1853 in die verzameling naar werktuigen ten gebruike bij zijn waarnemingen omzag, vond hij er onder anderen een kijker van Dollond, die eenmaal door Mohr gebruikt was, en, schoon langen tijd verwaarloosd en vergeten, zijne bruikbaarheid nog niet had verloren[2].

Merkwaardig is het dat bij deze laatste bezending ook meteorologische instrumenten: een regenmeter en een windmeter, gevoegd waren. Mohr heeft zich dus ook met meteorologie bezig gehouden, en wij vinden dit bevestigd door eene mededeeling van den Schout-bij-nacht Stavorinus[3], waaruit blijkt, dat Mohr gewoon was dagelijks den stand van den barometer aan te teekenen.

Maar nog verder strekten zich zijne studiën op het onafzienbaar veld der natuurwetenschap uit. Het veertiende deel der Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij (1773) levert het bewijs, dat ook de vulkanische verschijnselen op Java Mohr's aandacht bezig hielden. Wij lezen daar een van zijne hand afkomstig ‘bericht nopens het springen en instorten van den brandenden zwavelberg, met het droevige gevolg van dien, op het eiland Java, in de maand Augustus 1772 voorgevallen, met bijgevoegde aanmerkingen omtrent dat verschijnsel.’ Hiermede wordt gedoeld op de bekende vreeselijke uitbarsting van den Pepandajan, die den II^{den} Augustus 1772 40 dorpen vernielde en aan bijna 3000 menschen het leven kostte. Mohr's bericht

1) Gelukkig niet, zooals in het Tijdschrift v.I.T.L. en Vk.D. VIII, bl. 317, gedrukt staat: ‘paralitique’. Eene *machine* of *lunette parallactique* is een beweegbare kijker, draaiende om een as die evenwijdig is aan de as der aarde waardoor de astronoom in staat wordt gesteld eene ster in zijn gezichtsveld te houden, zonder stoornis door de dagelijksche beweging der aarde.
2) Nat. Tijdschr. v. N.-Ind., Jg. V, bl. 27.
3) Reize van Zeeland over de Haap de Goede Hoop naar Batavia enz. I, bl. 189.

omtrent die uitbarsting vond ik later ook vermeld in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap[1]; doch de oprichting van dat wetenschappelijk lichaam (1778), waaraan hij ongetwijfeld een werkzaam aandeel zou genomen hebben, mocht de even kundige als vrome en menschlievende man niet meer beleven.

Mohr overleed in het laatst van October 1775. Den 28sten October had de begrafenis plaats, waarbij zijn stoffelijk overschot uit het ons bekende tuinhuis aan den Molenvlietschen weg werd weggedragen, en op last van zijn aanbehuwden zoon, Mr. Johannes Gabriël van Gehren, lid van den Raad van Justitie, in diens eigen grafkelder werd bijgezet. In een brief, gedagteekend van denzelfden 28sten October, gaven de heeren A.E. van 't Hoff en J.G. van Gehren bericht van zijn overlijden aan de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen. Zijn leeftijd bedroeg, zooals daar gelezen werd, 59 jaren, twee maanden en tien dagen, maar daar de juiste dag van zijn overlijden niet wordt vermeld en ook zijn geboortedag nergens is aangeteekend, blijft er, zoowel omtrent het begin als het einde van zijn levensloop, in weêrwil dier nauwkeurige opgave van zijn levensduur, eene onzekerheid van een paar dagen.

De Bataviasche predikant Theodorus Vermeer hield op het afsterven van zijn ambtgenoot eene lijkrede, die een diepen indruk maakte en nog jaren later den bekenden Jozua van Iperen in geestdrift deed uitroepen: ‘Leest toch, bid ik u, leest toch de voortreffelijke lijkrede van Vermeer op het afsterven van zijn ambtgenoot, den hooggeleerden Mohr!’ De volgende karakterschets van Mohr, aan deze lijkrede ontleend, moge dit gebrekkig bericht omtrent zijn leven tevens aanvullen en besluiten.

‘Onvermoeid heeft hij in 't woord der waarheid gearbeid, niet alleen, zoolang 't zijne krachten toelieten, door openbare redevoeringen, zijne Gemeente stigtende en vermanende, neen, maar ook, tot heil van zoo meenige ziel, de gewijde schriften in de taalen deezer gewesten overbrengende, en derzelver uitgaave door zijne vlijtige zorgen bevorderende; menigen nacht heeft hij daar zijne ruste aan opgeofferd en de beginzelen dier kwaale gekoesterd, die hem eindelijk doodelijk geworden is, zoodat zijn anderszints sterk lichaam, door geene rust verkwikt, door geenen slaap ge-

1) Deel II, Berichten, bl. 58.

streeld, eindelijk onder den slag des doods heeft moeten bezwijken; hoedanigheden, die zooveel te glansrijker in hem uitblonken, als zij met edele gemoedsgeaartheden en loflijke deugden vergezeld gingen. Een regt edelmoedig bestaan bezat mijn overleden vriend; openhartig met zijne vrienden, meêdoogend met ellendigen, bescheiden tegen allen, zag men hem den Evangeliedienst met eenen onberispelijken en voorbeeldigen wandel versieren. Nimmer bezoedelde hij zijn leeven met dat vuil bedrijf, dat hier zoo meenig eenen de woorden in de keel deet smooren; nimmer werd zijne eerlijkheid en deugd, zelfs niet van de vuilste kwaadaardigheid, in verdenking gebragt; in alles poogde hij eerlijk onder u te wandelen en door reine en eenvoudige zeeden, door eene vrolijke gemoedsgesteldheid veraangenaamd, u de deugd beminnelijk te maken. Voortreffelijk sterveling, onzer verwondering en hoogagting waardig! ons, hoe lang ge ook onder ons verkeerde, helaas! veel te vroeg ontrukt! Daar ligt, Batavia! die stevige zuil, die zoo lang uw vervallen heiligdom onderschraagde, door eenen onverhoedschen slag neêrgeveld! die tong, daar zoovele Godgewijde redenen van afvloeiden, door kille doodskoude verstijfd! 't sieraad uwer leeraren in 't stille doodstof, 't akelig graf neêrgezegen! Zou zijne gedagtenis immer onder u vergaan? Zoudt ge aan dezen uwen verstorvenen voorganger niet gedenken om zijn geloof naar te volgen en de uitkomste zijner wandelinge te aanschouwen?’

P.J. VETH.

Jodendom en christendom.

S.J. Moscoviter. Het Nieuwe Testament en de Talmud, in beider voornaamste zedelessen, uitspraken, gelijkenissen, aphorismen, spreekwoorden, karakter en strekking beschouwd. Rotterdam, A. Eeltjes. 1884.

Dat de vraag naar de onderlinge verhouding van Joden- en Christendom in onze dagen niet alleen een zuiver wetenschappelijk maar ook een practisch belang heeft, zal niet licht worden ontkend. Men behoeft toch zelfs niet de geringste zweem van vrees te koesteren dat de gruwelen, die in den laatsten tijd in Rusland en Hongarije tegen de Joden gepleegd zijn, ook naar West-Europa en bepaald naar ons vaderland zullen overwaaien, om te beseffen, dat ook voor onze maatschappelijke toestanden de ‘Jodenquaestie’ in toenemende mate van beteekenis wordt. Zonderling! Wat tot voor korten tijd gerekend mocht worden tot de onmogelijkheden te behooren, begint, naar zich vreezen laat, meer en meer werkelijkheid te worden. Tusschen burgers van een zelfde vaderland ontstaat eene klove, niet, niet voornamelijk althans, op grond van verschil in politieke overtuiging, beginsel of inzicht, maar op grond van verschil van afstamming, van godsdienst, misschien ook van maatschappelijke gewoonten en vormen. Op grond van dit laatste wordt er tegen een gedeelte des volks, bij de meerderheid in niets achterstaande, met klem van redenen gewaarschuwd; beschermende maatregelen worden er tegen genomen; zijn vrijheid hier en daar aan banden gelegd. Zoo is het in Duitschland; zal de beweging zich niet verder uitbreiden? Reeds werd een nog wel verkapte, maar toch niet onduidelijke poging gewaagd om ook ten onzent een dergelijk vuurtje te stoken, en tot zelfs in de volksvertegenwoordiging op eene wijze gesproken, die bij uitne-

mendheid geschikt moet heeten om de hartstochten aan te blazen, en bij zooveel dat verdeelt, ook nog deze verdeeldheid te zaaien. Zal op den klassieken bodem der vrijheid dit zaad opkomen? en zonder ooit - want daarvan kunnen wij, dunkt mij, wel zeker zijn - welig te tieren, toch, zij het ook slechts hier en daar, zijn wrange vruchten afwerpen? Wij hopen hartelijk van neen. Edoch, laat ons voorzichtig zijn, en juist met het oog op hetgeen elders plaats vindt, alles aangrijpen wat strekken kan om zonder verloochening van eenig beginsel het feitelijk bestaande verschil tusschen Israëliet en niet-Israëliet tot een minimum terug te brengen, en aldus mede te werken tot het verkrijgen en bewaren dier eenheid, die, bij behoud van elks overtuiging, tusschen burgers van denzelfden staat, zonen van hetzelfde land moet bestaan.

Zeker zou hiertoe veel gedaan zijn, indien het mogelijk ware elkander op godsdienstig gebied te verstaan, al moet ook volmondig worden erkend dat het godsdienstig verschil niet het eenige is. Reeds daarom verdient het geschrift van den heer Moscoviter, waarvan ik den titel boven dit opstel schreef, de aandacht. De schr. toch verklaart in zijne voorrede tot de uitgave er van besloten te hebben, omdat hij deze bij de anti-semietische beweging in onze dagen een plicht achtte, en beoogt er mede iets bij te dragen tot het groote doel: ‘wederkeerige verdraagzaamheid en vrede, welwillendheid en humaan oordeel onderling bij Christen en Jood’[1]. Toch waag ik het te betwijfelen of hij hiertoe den juisten weg heeft ingeslagen.

Bekend is wat de dagbladen ons voor eenigen tijd meedeelden over eene beweging onder de Joden in Rusland. Er is daar onder

1) Eenigszins zonderling is overigens wat de heer Moscoviter over de uitgave van zijn werk zegt. In de voorrede deelt hij ons mede, dat hij voor meer dan 20 jaar - 1858 en 59 - in het tijdschrift *de Dageraad* een reeks artikelen schreef onder dezen zelfden titel: *het Nieuwe Testament en de Talmud*. Het verzoek kwam tot hem om deze artikelen in eenigszins gewijzigden vorm, bijen omgewerkt, wederom het licht te doen zien. Niettegenstaande veel dat hem tot afwijzing van dit verzoek kon nopen, besloot hij om de in den tekst genoemde reden er aan te voldoen. In het slotwoord daarentegen vernemen wij dat zijn werk geheel iets anders is dan een om- of bijwerking zijner Dageraads-artikelen, en wel een geheel nieuwe zelfstandige arbeid, die met deze artikelen niets gemeen heeft dan het onderwerp en den vorm. Zou de heer Moscoviter bij het schrijven zijner voorrede nog niet geweten hebben wat zijn werk worden zou?

de benaming Nieuw-Israël eene secte in het leven getreden, die ten doel heeft, zonder geheel met de tradities van den Joodschen godsdienst te breken, in dezen zoodanige hervormingen aan te brengen, dat er in de toekomst eene toenadering tot de christelijke bevolking mogelijk worden zou. Haar hoofdbeginsel is de erkenning van Jezus Christus als den beloofden Messias. Deze belijdenis wordt op eigenaardige wijze in dertien stellingen toegelicht en ontwikkeld. De toestand der Joden in Rusland, zoo heet het in deze stellingen, is zoo moreel als materieel uiterst treurig en heeft den hoogsten graad van demoralisatie bereikt. Materieele verbetering kan echter niet aangebracht worden, wanneer niet vooraf de moreele en geestelijke toestand eene geheele hervorming ondergaat. Daartoe is er behoefte aan een leidsman, een braaf en ervaren mensch. De opstellers dezer belijdenis verklaren dan, dat men dezen zoeken moet onder de nakomelingen van Jakob en hem kiezen, die Israël heeft bemind, die zijn leven heeft geofferd voor de heiligheid van den naam Gods, van de wet en van de profeten; die aan de bewoners der geheele aarde bekend is om de smettelooze reinheid zijner ziel en door de onuitputtelijke liefde tot zijn volk, de kinderen Israëls; die geleefd heeft toen Israël reeds lang onder het vreemde juk had gezucht, en over de geheele oppervlakte der aarde verspreid was; die den hoogmoed zijner joodsche broeders, welke op hunne afstamming van Abraham, Izak en Jakob pochten, gebroken heeft, en hen geleerd God meer te dienen dan den Mammon. Den man, die dit alles in zich vereenigt, verklaren zij na een zorgvuldig onderzoek van de geschiedboeken van het joodsche volk gevonden te hebben in Jezus uit Nazareth, die in Jeruzalem vóór de verwoesting van den laatsten tempel gekruisigd werd. Dan volgt het betoog, dat Christus door zijne tijdgenooten niet begrepen is en niet begrepen kon worden, en eindelijk de opwekking om de leer der liefde door Christus verkondigd en door zijn martelaarsdood bezegeld, zooals die in de Evangeliën is nedergeschreven, aan te nemen en te beoefenen. Slechts zoo zullen de Joden in de toekomst in vrede met en onder de andere volken kunnen leven. Daarbij is het echter geenszins de bedoeling zich in alle opzichten aan het Christendom aan te sluiten. Integendeel de belijders dezer Nieuw-Israëlietische leer willen Joden blijven[1)], en toon en dit niet alleen

1) Van den stichter dezer secte, *Joseph Rabbinowitch*, wordt echter gezegd, dat hij tot de Grieksche Kerk is overgegaan.

door hun naam, maar ook door de oprichting van nieuwe synagogen. Terecht is opgemerkt dat daarin juist het eigenaardige, maar ook het belangwekkende dezer godsdienstige beweging gelegen is.

De heer Moscoviter gaat den tegenovergestelden weg. De hoofdgedachte van zijn werk laat zich aldus samenvatten: alles wat er goed is in de moraal van het N. Testament, is ontleend aan de Talmudische literatuur; wat daarmede niet overeen te brengen is, is met de oorspronkelijke bedoeling van het Christendom in strijd. Breeder komt zijn betoog op het volgende neer: voor de morale en action, het eenige waarop het in den godsdienst aankomt, moet de etiquette ‘christelijk’ als synoniem met ‘uitsluitend, eenig, voortreffelijk’ wegvallen. Dit kan te eerder geschieden, wijl, bij de algemeenheid van elke waarheid, de zedeleer van alle beschaafde volken in het hoofddoel ‘den mensch tot een goed mensch te maken’ vrij wel overeenkomt, gelijk men dan ook wel vaststellen mag, dat niet één heilig boek van eenig volk ter wereld iets bepaald zedelijk kwaads opzettelijk (sic!) bevat. De zedeleer als zoodanig steunt alleen op het menschelijke in den mensch, en blijft, hoezeer ook de vorm, de rhetorische kracht, de manier van voorstelling verschillen mogen, overal in wezen dezelfde, zooals de onbedorven mensch overal mensch blijft. Specifiek christelijke zedeleer is dus even onbestaanbaar als specifiek joodsche, of specifiek boedhistische; het eenige specifieke kan zijn de wijze hoe deze of gene geloofsleer haar opvat, voorstelt, toelicht en aanbeveelt, maar aan de algemeenheid harer natuur en bruikbaarheid ontneemt dit niets. Voor zoover deze zedeleer ook in het N.T. is vervat, is alles, karakter, vorm, bedoeling, grondslag er van, van joodschen geest doortrokken, joodsch getint tot zelfs in de manier van voorstelling en debat, van gedachtengang en beeldenkeus toe. Het lag dan ook noch in de bedoeling van Jezus, noch in die van Paulus een nieuwen godsdienst te stichten en nog minder een anti-joodschen of zelfs een gewijzigd joodschen. Beiden stonden op israëlietischen bodem, en bleven er op, in hunne daden zoowel als in hunne leer; beiden predikten *moraliteit, gemoedsleven, veredeling voor alles en boven alles*, gelijk de Talmud leeraarde: *liever heidendom met moraliteit dan monotheïsme met onzedelijkheid*, beiden waren ten aanzien van de wet echt traditionneel (?). Het eenige wat den Christen-Jood van den Jood onderscheidde, was het geloof in Jezus' *messianiteit*. Dit verschil was echter van zoo ondergeschikt belang en bij den druk

der romeinsche overheersching tevens zoo natuurlijk, dat het niet eens de aandacht trok. Onder ‘messianiteit’ toch verstond men algemeen ‘bevrijding van het vreemde juk’; en het was een vaststaand geloofsartikel dat zoodanige bevrijding eerst op eene andere kon volgen, op ‘losmaking van de banden der ongerechtigheid,’ op boete en levensverbetering. Daarom hechtte men minder aan de vraag: *wie* wel de messias zou wezen, dan aan die: *wanneer* hij komen zou; minder aan den messias dan aan de messianiteit. Daarentegen was de prediking van gemoedsreinheid boven vormtrouw, gelijk wij die bij Jezus en zijne apostelen vinden, geheel in de orde, evenals het opkomen voor de arme, lagere klasse, en het weinige begrip bij de massa, ook bij velen van Jezus' discipelen, van eene zedelijke, hoogere, geestelijke messianiteit. Reden tot scheiding tusschen Joden en Joden-Christenen was er dus niet. Deze ontstond eerst doordat het Christendom, ontrouw aan zijn oorsprong, zelfstandig en contra-joodsch optrad en in plaats van moraal dogma gaf, in plaats van overtuiging wonder op wonder, in plaats van vrijheid geloofsdwang, in plaats van eenheid eenerleiheid. Hierin, ligt dan echter ook de reden, waarom het Christendom niet geslaagd is in het verzedelijken (sic!) der natiën, en op deze niet dien heilzamen, vormenden invloed heeft kunnen hebben, dien de Talmud te midden van allerlei leed en tegenwerking op de Joden geoefend heeft. En dat het Christendom dezen weg opgegaan is en zich historisch zoo hemelsbreed afwijkend ontwikkeld heeft van wat de Nieuw-Testamentische richting aanwees, het is wederom het gevolg hiervan, dat het zich in zijne moraal niet aan den talmudischen eenvoud gehouden heeft. In den Talmud toch onderscheidt zich de moraal door haar practischen zin; altijd en altijd is het streven merkbaar om de moreele voorschriften, zelfs de meest verhevene lessen en gedachten onder 's menschen bereik te brengen, den mensch te vormen voor het ‘koningrijk der hemelen’, maar altijd in zooverre dat practisch mogelijk is; hier geen overdrijving, geen phantastische voorstelling, geen ideale opgeschroefdheid, geen schoonklinkende onmogelijkheid, geen wet voor engelen. En dit alles juist wel in hetgeen in het N.T. oorspronkelijk, d.i. niet uit den Talmud overgenomen is. Daar heeft de geestdrift voor het goede verleid tot oostersche overspanning, tot dwepende weekheid; daar is de moralist, de godsdienstleeraar, de jonge vurige rabbi phantast, droomer, overdrijver, noem het idealist geworden;

daar gaf hij in stede van sterkend voedsel illusoire spijs, in stede van uitvoerbare denkbeelden *liefelijke onmogelijkheden* en bezag hij de wereld ‘door het prisma zijner naïveteit’[1]. De mozaïsche, of geïinterpreteerd en toegeliçht, de talmudische moraal is bevattelijk, practisch, uitvoerbaar; de Nieuw-Testamentische is bovenmenschelijk, idealistisch, schoon op het gehoor, doch onbruikbaar, gelijk elke frase. Met idealen, gelijk het N.T. ze ons voorstelt, voedt men geen volk op, noch voedt het er geestelijk mee. De overgroote massa verstaat ze niet eens, en wie ze verstaan, vinden ze *dichterlijk* verheven, vol warmte, geestdrift en pracht, maar enkel voor een wereld van dichters, niet voor den mensch geschikt, zooals hij is of immer worden kan. Daarom is het dan ook geen wonder, was het integendeel noodzakelijk dat het Christendom zich reeds van den aanvang af anders ontwikkelde, dan in de bedoeling van zijn stichter lag, want op de hoogzwevende, bovenaardsche moraal was niets te gronden, niets te bouwen.

Daarbij vergeleken was het evangelisch wonderelement veel tastbaarder en aantrekkelijker, en het Christendom ging dien weg op. Men liet de phantastische moraal, die niet voor menschen maar voor engelen schijnt gepredikt te zijn, voor wat zij was, en legde bijkans alle gewicht op het wonder, het engste geloof, het dogma. Wat er dus te doen is om Joden en Christenen tot eenheid, of althans tot onderlinge waardeering te doen komen? Dit eene: het Christendom te ontdoen van alles wat niet talmudisch, niet joodsch is! Dat dit in de eerstvolgende eeuwen geschieden zal, acht de schr. niet waarschijnlijk; tienmaal sneller dan de waarheid, vindt de dwaling ingang, en tienmaal dieper nestelt zij zich vast. Wat eeuwen bedorven hebben, kunnen geen jaren goedmaken, maar moeten eeuwen herstellen. Toch is er reeds veel gewonnen; eu de vooruitgang onmiskenbaar. De wetenschap heeft de Nieuw-Testamentische dogmata, waartegen het Jodendom langen, langen tijd met geheel zijn hart, met geheel zijne ziel en geheel zijn vermogen in lijdelijk verzet is gebleven, gewogen en te licht bevonden. De nieuwere theologische richting, krachtig bijgestaan door de Bijbelcritiek, heeft de toepasselijkheid der aan het O.T. met tendenz ontleende evangelische citaten, die het Jodendom steeds, soms ten koste van het

1) E. Renan.

bloed zijner edelsten, ontkend heeft, opgegeven[1]. Zij heeft bij monde van Prof. OOST (*Evangelie en Talmud*) verklaard, dat Paulus eenerzijds door systematisch te werk te gaan en door te groote waarde aan het afbreken toe te kennen, het doel voorbijschoot, en dat Mattheüs anderzijds Jezus stellingen liet verkondigen, die hij, wel is waar ter goeder trouw, maar toch in volle dwaling meende, dat Jezus wel zou hebben *kunnen* zeggen, maar die deze werkelijk nooit heeft gezegd of van plan was te zeggen. En eindelijk begint de waarheid zich baan te breken van de bewering dat de evangelische moraal, hier en daar enkel op den vorm na, rein talmudisch is in wezen en strekking, in oorsprong en toepassing. Rest alzoo de 'ideële zedeleer.' Van deze laat het Jodendom de eer der oorspronkelijkheid gaarne aan den rechthebbende over; het verklaart ze niet te kunnen gebruiken, zoolang de menschelijke natuur geen 'ideële' natuur geworden is, en het twijfelt niet, of ook voor haar zal de tijd aanbreken van een 'mené, mené, tekél.' Dan zal ook Israël zijne vele, vele, ja al zijne vormen kunnen laten vallen, mits de belijdenis der *Christenheid*, niet van eene richting, eene partij, eene secte, een kerkgenootschap, maar van de gansche Christenheid, het zegel hechte aan hetgeen de wetenschap ten aanzien der Evangeliën als waarheid, onomstootelijke waarheid heeft leeren erkennen.

Dat op deze wijze eene toenadering tusschen Joden- en Christendom geheel ten koste van dit laatste zou komen, valt in het oog. Toch zou ons dit niet mogen tegenhouden er aan mede te werken, indien de voorstelling door den heer Moscoviter gegeven, inderdaad bleek waarheid te zijn. Dit is echter niet het geval. Het hoofdbewijs dat alles wat er in de Evangeliën goeds is, aan den Talmud ontleend is, wordt door den heer Moscoviter in eene reeks van parallellen tusschen Talmud en Evangelieplaatsen geleverd, waarbij ieder Evangelie afzonderlijk genomen wordt, en de te vergelijken plaatsen in vijf rubrieken: zedelessen, uitspraken, gelijkenissen, aphorismen, spreekwijzen worden gerangschikt, eene methode, die - het zij ter loops opgemerkt, - zich door niets aanbeveelt en tot voortdurende herhalingen aanleiding geeft. In eene beoordeeling

1) Zie daartegenover de lange lijst van plaatsen uit het O.T. die in de oude rabbijnsche geschriften: de *Targumim*, de jeruzalemsche en babylonische *Talmud*, en de ondste *Midrasjim* op den Messias worden toegepast, bij A. EDERSHEIM: *The life and times of Jesus the Messiah*, II, bl. 710 vv.

dezer parallellen treed ik niet. De schr. verklaart ze gekozen te hebben uit een hem overweldigenden rijkdom van stof; niet de vraag wat te kiezen, maar de vraag wat achterwege te laten, bracht hem voortdurend in verlegenheid. Toch vragen wij bij niet weinige, waar toch eigenlijk de parallellie is. Zoo vinden wij bij de uitspraak Matth. V: 41 'en wie u zal dwingen ééne mijl te gaan, ga met hem twee mijlen', de volgende aanteekening: '*Sota* fo. 46*b*, Wij hebben geleerd: Rabbi Eliëzer zegt dat men den mensch mag dwingen iemand, die den weg niet kent, te begeleiden, het loon daarvoor is onbegrensd. Dit wordt gestaafd met vele bijbelplaatsen. Rabbi Juda verzekert dat aan zulk een geleider geen onheil zal wedervaren. De rabbijnen leeren, dat de leerling met den meester den ganschen weg mee moet maken, doch de leeraar is dit den leerling tot slechts buiten de gemeentegrens verplicht. Rabbi Jochanan stelt het weigeren met bloedvergieten gelijk.' Dat wij hier dezelfde gedachte vinden als in het woord van Mattheüs zal wel niemand beweren. Bij Matth. VII: 7 'klopt en u zal worden opengedaan,' heet het: '*Megilla*, fol 12^{b}, Mordechaï heette daarom *ben Kiesj* (nakomeling van *Kiesj*, letterlijk *zoon des kloppens*), omdat hij aan de deuren der barmhartigheid klopte en hem werd opengedaan. *Waïïka rabba* fol 130^{b}, de poort is open, niettemin klop aan.' Deze voorbeelden zouden met een menigte anderen kunnen worden vermeerderd. Hoe zij ook maar eenigszins kunnen b e w i j z e n - en de heer Moscoviter spreekt in dit opzicht op zeer stouten toon - dat de N.T. ische zedeleer aan den Talmud ontleend is, is verre van duidelijk.

Hierbij komt nog iets. In het laatst van de tweede eeuw na Chr. (± 190) heeft *Juda hakkadosch* (de heilige) ook wel *hannasi* (de vorst) geheeten, de Misjna vervaardigd; d.i. hij verzamelde en rangschikte al de tot op zijn tijd voorhandene organieke bepalingen, toegepast op de honderde en nogmaals honderde gevallen, welke zich in de vier voorafgaande eeuwen hadden voorgedaan, of als verondersteld waren besproken en behandeld. Voor zoodanige verzameling waren wel is waar de grondslagen reeds vroeger gelegd, maar zijn werk was volledig, systematisch, meestal zuiver reproductief, beknopt in taal en onberispelijk in den vorm. Aldus de heer Moscoviter. Hij staat hierbij op den bodem der latere Joodsche traditie, wat betreft den arbeid van Ezra, de samenstelling en werkzaamheid van de 'groote synagoge,' de overlevering en voort-

planting dier organieke wetten (= verklaringen van de grondwet = de mozaïsche leer) enz. Over deze spreek ik niet; het is zeer de vraag of zij inderdaad wel die zekerheid heeft, die de heer Moscoviter er aan schijnt toe te kennen. Doch hoe dit zij, eerst in het laatst der tweede eeuw na Chr. is de Misjna op schrift gebracht. Verder dateert de jeruzalemsche Gemara, waarin 39 tractaten van de Misjna behandeld worden, waarschijnlijk uit het laatst van de 4de eeuw, terwijl de babylonische, die over 36½ tractaat gaat, nog ongeveer een eeuw jonger is[1)]. Gaat het nu aan bij eene vergelijking van deze werken met het N.T. eenvoudig te beweren, dat waar beiden woordelijk of naar den geest overeenstemmen, ten allen tijde en per se de prioriteit aan het Talmud-woord moet worden toegekend? Ten bewijze dat de verhouding niet omgekeerd zijn kan, wijst de schr. er op, dat van het tijdstip af, waarop het Christendom zich als eene nieuwe secte, eene nieuwe gemeente, eene nieuwe religie constitueerde, geen Phariseër het zou hebben gewaagd, of om de door hem verfoeide inbreuk op het monotheïsme van zich zou hebben kunnen verkrijgen, iets als les of waarschuwing of spreuk uit de Evangeliën over te nemen; integendeel, zoodra de *Amoraïm* (debaters, sprekers) uit de 3de eeuw iets van het Christendom begonnen te hooren, was hun eerste werk er met scherpte, soms met liefdelooze hardheid tegen te polemiseeren, en richtten zij er de pijlen van het vernuft tegen. Sterk is dit bewijs zeker niet; maar al ware het dit, zou daarmede dan ook de mogelijkheid zijn buitengesloten, dat hetgeen N.T. en Talmud ons geven, beschouwd moet worden als twee zelfstandige takken van éénen zelfden boom, maar die zich in verschillende richting ontwikkelden? De heer Moscoviter schrijft: ‘om de Evangeliën en Zendbrieven naar inhoud en betoogtrant en in hunne eigenaardigheden recht goed te verstaan, mag men geen vreemdeling zijn in de agadische literatuur (homiletische bijbelinterpretatie) van Talmud en Midrasj. Wie het ondernam het N.T. echt, zuiver talmudisch te vertalen, of liever het van zijne helleensche en romeinsche idiomen te louteren en alzoo terug te brengen tot de taal en zegswijzen van zijn tijd, niet in klassiek bijbelsch, maar in het nieuw hebreeuwsch-arameesch van Misjna, Gemara en Midrasj, zou, al

1) De heer Moscoviter geeft voor de afsluiting van den Jerazalemschen Talmud het jaar 470 n. Chr.

slaagde hij maar ten deele, een verdienstelijk werk doen.' Hierin is veel waars; wij mogen niet vergeten dat het N.T. voor een groot gedeelte op joodschen bodem ontstaan is en geschreven door mannen van joodsche afkomst, joodsche opvoeding en joodsche denkwijs. Waarlijk niet vreemd, dat tijd en omgeving er hun stempel op gezet hebben, en dat hetgeen van elders voornamelijk ook door den Talmud, omtrent de joodsche opvattingen, spreekwijzen en gebruiken uit die dagen bekend is geworden, over menige bijzonderheid van het N.T. een vaak verrassend licht doet opgaan. Toch is dit geheel iets anders dan te beweren dat het N.T. van den Talmud afhankelijk zou zijn. En dit is het eenige niet. Of is het niet evenzeer waar, dat niet minder dan de Talmud en op vrij wat eenvoudiger wijze het N.T. in het O. geworteld is, en voortgekomen uit den ouden, echt israëlietischen stam. Bij de verklaring van het N.T. is er op dit echt israëlietisch karakter er van dikwijls veel te weinig gelet; en grooten dank zouden wij daarom den heer Moscoviter verschuldigd geweest zijn, indien hij zijne lezers daarop gewezen had, en ook van zijn kant den nauwen samenhang tusschen Ô. en N.T. in het licht gesteld had. Mij althans treft het bij de bestudeering van het O.T. telkens weer, hoeveel meer aanrakingspunten dan gewoonlijk vermoed wordt, de prediking zoo van Jezus, als van zijne apostelen, bepaald ook van Paulus, in het O.T. heeft. Er is daarin weinig waarvoor de gegevens in het O.T. niet zijn aan te wijzen. Slechts ééne zaak in het N.T. is werkelijk nieuw; het is de persoon zelf van den Heer. Al het andere groepeert zich om hem, en verkrijgt daardoor alleen zijne eigenaardige kleur. Toch is dit laatste - en het spreekt wel eenigermate van zelf dat de heer Moscoviter daarvoor geen oog heeft - niet het eenige, waarop wij bij eene bespreking van de overeenkomst en het verschil van den Talmud en het N.T. kunnen wijzen. Immers, is de overeenkomst voor een groot deel, zij het dan ook niet alleen, uit beider geworteld zijn in het O.T. te verklaren, het verschil is dit niet minder. Beiden sluiten zich aan verschillende zijden van het O.T., of laat ik liever zeggen van den godsdienst van Israël aan; de een aan het wettelijk, het andere aan het profetisch bestanddeel er van.

De heer Moscoviter wil niets weten van de bewering dat de zedeleer van den Talmud *nationaal*, en *legaal*, die van het N.T. *universalistisch* en *tot godsdienst verheven* zou zijn; en spot, gelijk

wij zagen, met wat men de ideële zedeleer van het Christendom heeft genoemd. Voor hem bestaat het verschil tusschen N.T. en Talmud hierin, dat ‘het eerste een *Midrasj* is, in een lijst van wonderverhalen en geloofsplichten vervat, de tweede een *codex* met moraal en exegese en sententie dooreengevlochten. Wat bij het eerste hoofdzaak is, is dit bij het tweede in geenen deele. Het eerste spreekt tot het gemoed en het geloof, het tweede tot het verstand en het hart. Het weinige debat in het eerste heeft een homiletisch, het overrijke debat in het tweede een kerkelijk juridisch karakter’ enz.. Hierbij wordt echter de hoofdzaak over het hoofd gezien, t.w. datgene waarin dat verschil is gegrond. Dit toch is niet alleen formeel, maar raakt het wezen van beiden, den geest die beiden bezielt. In den Talmud, zoo verklaart de heer Moscoviter zelf, is het ethische element aan de debatteerende wetsverklaring (*halacha, sjemangta*) ondergeschikt; in het N.T. daarentegen, bepaald in de Evangeliën, wordt deze laatste zoo goed als te eenemale gemist. Door de rabbijnen wordt over de toename der aggada, als over een bewijs van wetenschapsvermindering geklaagd; Jezus maakt zich meester van de aggadische voordracht en spreekt het volk in zedespreuken en boeiende gelijkenissen toe. Hierbij lette men op hetgeen, juist wat den inhoud betreft, het onderscheid tusschen Halacha en Aggada was; in de eerste de concreete, nauwkeurige, in vele gevallen minutieuse wetsduiding, na min of meer logisch debat in de meeste gevallen door meerderheid van stemmen aangenomen, en nu geldig als uitwendige regel; in de tweede al datgene wat het inwendige, aan bepalingen en regelen te eenemale ontsnappende leven raakt. O zeker ‘een hoogleeraar stelt, en te recht, het product zijner studie boven homiletische vrucht, zijn geleerd betoog boven een preek, en een kernachtige beschouwing; boven eene rhetorische toespraak’; en indien inderdaad het onderscheid tusschen Jezus' prediking en der rabbijnen arbeid in deze tegenstellingen ware aangewezen, neen, dan bevreemdt het ons niet dat aan de laatsten de meerderheid toegekend wordt. Edoch, dit is niet het geval. Wat Jezus en zijn apostelen de Halacha geheel ter zijde doet stellen, het is dit, dat terwijl daarin uit den aard der zaak het uitwendige, de regel, de bepaling op den voorgrond treedt en tot voorwerp van onderzoek wordt, zij hun uitgangspunt nemen in het binnenste heiligdom des inwendigen levens, waar God alleen waarlijk wordt gekend en gediend. Met het oog op de hala-

chische voorschriften der schriftgeleerden kan het heeten (Matth. XXIII: 3) ‘al wat zij u zeggen dat ge houden zult, houdt dat en doet het,’ - de tijd zal komen dat de nieuwe wijn de oude lederen zakken zal doen bersten, en de nieuwe geest zich zijn nieuwe vormen zal scheppen - maar de hoofdzaak ligt daarin niet. Op het persoonlijke, bepaald op de door geen uitwendige regelen vast te stellen verhouding van den mensen tot God komt het in het Christendom aan. Het is Jezus te doen om den *mensch*; hij zoekt en vindt voor zijne prediking, voor welker waarheid hij zich noch op de overlevering der ouden, noch op stemmenmeerderheid, noch op eenig ander uitwendig gezag beroept, een aanrakingspunt in het diepst van 's menschen gemoed, en treedt daardoor juist in zijn woord als machthebbende op. Dat dit in nog iets anders dan in den vorm van hetgeen de Talmud ons geeft, verschilt, kan, dunkt mij, niet worden ontkend; - trouwens de door den heer Moscoviter aangevoerde parallellen maken het ook iederen onpartijdigen inderdaad zonneklaar -; al geef ik gaarne toe, dat ook in dezen de tegenstelling niet absoluut is, en dat b.v. in de *Pirke Aboth* (het eenige Misjna-tractaat, dat geheel en al aggadisch is), gelijk ook elders, uitspraken zijn aan te wijzen, die hetzelfde bedoelen; maar deze - het is terecht opgemerkt - maken ons den indruk van niet veel meer te zijn dan een machteloos protest tegen hetgeen in den Talmud den boventoon voert.

Ik wensch met den heer Moscoviter geen strijd aan te binden noch over het legalisme in het Jodendom, noch over de beteekenis eener ‘ideële zedeleer’. Waar over deze laatste gesproken wordt op de wijze waarop de heer Moscoviter dit doet, schijnt alle discussie over dit onderwerp te eenemale onmogelijk, en kan ik alleen mijne verbazing uitspreken over de groote oppervlakkigheid, waarvan de schr. in zijne bespreking van den eisch der zedelijkheid getuigenis geeft. En toch hier ligt het groote verschil; en ook het verschil van waardeering, zoo van den invloed, dien Joden- en Christendom op hunne belijders, en in het algemeen op de volken hebben geoefend, als van beider beteekenis, ontwikkeling, afdwalingen, onvolkomenheden en wat dies meer zij, is hiervan het noodzakelijk gevolg. De groote vraag, die tusschen Joden- en Christendom moet worden uitgevochten, is niet in de eerste plaats van dogmatischen, en nog veel minder van historischen, maar is bepaald van zedelijken aard. Zij komt hierop neer: moet het

‘verzedelijken’, gelijk de heer Moscoviter het ergens noemt, van de menschheid tot stand komen van buiten af langs den weg van voortdurende wetsontwikkeling, wetsduiding, wetstoepassing; dan wel van binnen uit langs den weg van persoonlijke verlossing, van inwendige vernieuwing van hart en gemoed?

In de 3de stelling hunner geloofsbelijdenis, zoo deelt men ons mede, verklaren de stichters der bovengenoemde Nieuw-Israëlietische secte: ‘verbetering in onzen treurigen toestand kunnen wij niet verwachten van onze Croesussen met hun geld, noch van onze rabbijnen met hunne leer, noch van onze schriftgeleerden met hunne theoriën’; en daarom zochten zij een leidsman op zedelijk gebied. Ik twijfel of de door deze mannen bedoelde hervorming inderdaad verkregen zal worden *alleen* door het zich aansluiten aan de *zedeleer* van Jezus, en of er, zal het legalisme, gelijk ook in het Christendom zoo menigmaal het geval is geweest, niet in andere vormen terugkeeren, niet nog een stap verder zal moeten worden gedaan. Doch hoe dit zij, onbetwistbaar schijnt het mij, dat de stap dezer mannen getuigenis aflegt van een helderder en dieper blik èn op de eischen van het zedelijk leven èn op de beteekenis van het Christendom, dan wij bij den heer Moscoviter aantreffen. Ook zijne bedoeling waardeeren wij zeer. Wij laten ons gaarne mede door hem voorlichten in alles wat den Talmud betreft, en niets is verder van ons dan, gelijk zoo vaak geschied is, uit de hoogte te oordeelen over een arbeid als dien der Talmudisten, waarvan wij den omvang en de er aan ten koste gelegde moeite niet dan ten deele kunnen waardeeren. Maar als de heer Moscoviter ons nu toeroept: ontdoe uw Christendom van alles wat niet talmudisch, niet joodsch is; ook de wetenschap wijst u daarheen; dan antwoorden wij, dat kunnen wij niet, en dat doet ook de wetenschap niet. Wat Jodenen Christendom beiden noodig hebben (want ook het laatste heeft er maar al te dikwijls tegen gezondigd, en mag er ook in onze dagen nog wel eens met dubbelen nadruk aan herinnerd worden), het is van de peripherie terug te keeren tot het centrum, van de uitwendige en conventioneele zedelijkheid tot het hart, van waaruit de uitgangen des levens zijn, van den eisch van onderwerping aan tallooze vastgestelde regelen tot dien van persoonlijke toewijding en ernst. Hier kan men elkander ontmoeten, en daarnaar te streven kan niet onvruchtbaar zijn. Dat daarmee aan het christelijk geloof te kort zou worden gedaan, kan ik niet inzien.

In een van zijne ‘Studiën op godsdienstig en zedekundig gebied’[1] verdedigt Dr. PH. R. HUGENHOLTZ, de stelling dat, zal het Christendom als godsdienst een toekomst hebben, het historische en het religieuse daarin met steeds voller bewustheid en steeds grooter zorg uiteengehouden moeten worden. Bepaald aan de Christologie (de leer aangaande den Christus) mag dan ook in den dogmatischen arbeid geen plaats meer worden toegekend. Immers één van beiden: òf het Christendom is als een aan historische getuigenissen gebonden godsdienstvorm der versterving nabij, òf het is een vergrijp aan het door het Christendom gekweekte godsdienstig geloof te beweren dat het religieuse beginsel van het Christendom de religieuse persoonlijkheid van Jezus zelf is, en dat voor het practische geloofsleven de persoon van Jezus Christus niet alleen zijne historische beteekenis als bemiddelaar, maar ook zijne principieele beteekenis als voorwerp van het christelijk geloof te allen tijde blijft behouden. Of m.a.w. indien tot het eigenaardig christelijke bleek te behooren, dat het religieuse min of meer afhankelijk werd gesteld van het historische, indien b.v. het Christendom als godsdienst onbestaanbaar moest heeten buiten deze of die beschouwing van den historischen Jezus, dan zou hierdoor zelf het Christendom reeds geoordeeld zijn en zeer zeker ten ondergang gedoemd.

Ik deel deze beschouwingen niet. Ik stem gaarne toe, dat wat a l l e e n door historisch onderzoek te constateeren is niet behooren kan tot den inhoud van het godsdienstig geloof, en zal ook niet beweren dat het godsdienstig geloof reeds op zichzelf en zonder meer uitspraak zou kunnen doen over zuiver historische vraagstukken, maar meen toch aan het godsdienstig geloof, de zedelijk-godsdienstige overtuiging, die ons draagt en bezielt, mede stem te mogen verleenen, waar het geldt een onderzoek in te stellen naar den weg waarlangs en de wijze waarop dit religieuse ontstaan is, en dus ook naar hetgeen als historische voorwaarde daarvoor onmisbaar mag worden geacht. Verre dus van ten bate van het religieuse leven de Christologie uit godsdienstige beschouwingen en dogmatische uiteenzettingen te willen verwijderen, meen ik dat een steeds dieper indringen in de godsdienstig-zedelijke levensbeginselen, die de kern

1) *De Christologie en de huidige godsdienstwetenschap*, in het 2de deel der in den tekst genoemde Studiën, bl. 32 vv.

van het Christendom uitmaken, ook brengen zal tot een steeds vaster overtuiging aangaande den persoon van den stichter er van, eene overtuiging, die ja in bijzonderheden door het historisch onderzoek kan worden gewijzigd, maar die toch wat haar wezen betreft, door historisch, onderzoek evenmin gegeven als ontnomen kan worden. Doch hoe dit zij - en voor de behandeling dezer quaesties is de *Gids* zeker niet de meest geschikte plaats - ook in den strijd tusschen Joden- en Christendom komt het meer dan op iets anders op beider godsdienstig-zedelijke levensbeginselen aan. Welnu de heer Moscoviter besluit zijn werk met de herinnering aan het niet genoeg te waardeeren gezegde van Azai's zoon in *Beresjiet rabba* fol. 21[a]: geen leerzamer expressie in gansch de leer dan deze: dit is het boek der geschiedenis van den *mensch* ten dage toen God den *mensch* schiep; als aanvulling en verklaring volgt onmiddellijk rabbi Akiba's woord: ‘Bemin uwen naaste als u zelven, dat is de voornaamste les der Tora’ (wet).

Ik eindig mijne bespreking met den wensch, dat de strijd tusschen Joden- en Christendom steeds meer moge worden een strijd wie het best en het meest dit woord, dat ook het Christendom in zijne banier heeft geschreven, in toepassing brengt. Onze toestanden zouden er in allen deele door winnen.

Utrecht.

J.J.P. VALETON JR.

Koloniale literatuur.

***De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië*. Twaalfde deel, uitgegeven en bewerkt door M.L. van Deventer, 's Gravenhage 1884. *Macht tegen recht*. De vervolging der justitie in Nederlandsch-Indië, toegelicht door Mr. M.C. Piepers. Eerste gedeelte. Batavia 1884. *De particuliere landerijen en het eigendomsrecht op den grond*, door C.H.F. Riesz. Batavia 1884. *De particuliere landerijen en het erfpachtsrecht*, door C.H.F. Riesz. Batavia 1884. *Koloniale geldverspillingen en roekeloos regeeringsbeleid*. Overdenkingen van een belasting betalend patriot. Amsterdam 1884.**

Nu ik mij weder nederzet, om de indrukken terug te geven, ontvangen bij de lezing van eenige werken onlangs over onze koloniën geschreven, vind ik eene verzameling boeken bijeen, die in zooverre bij elkander behooren, dat zij bijdragen vormen tot de kennis van het Nederlandsch-Indisch Staatsbestuur, maar die overigens zeer weinig met elkander gemeen hebben. In de eerste plaats toch ontmoet ik het ernstige werk van een geschiedschrijver, die geen voet verzet zonder door de officieele stukken gesteund te zijn; die zonder eenig vooropgezet doel te willen bereiken, slechts verhaalt, wat de studie der archieven hem heeft geleerd, en die, ofschoon gloed en geestdrift hem niet ontbreken, deze beiden toch ondergeschikt maakt aan de resultaten van nauwgezet onderzoek. Dan volgt een geschrift, met warmte opgesteld, en een acte van beschuldiging inhoudende tegen een geheel corps ambtenaren, door een man van groote bekwaamheid en goeden naam uitgebracht,

maar dat niet den indruk geeft, ‘sine ira et studio’ te zijn nedergeschreven, en op mij althans den indruk maakt van eenzijdig en daarom onwaar te zijn. Voorts een paar betoogen, die zich, evenals het eerstgenoemde werk, op een geschiedkundig onderzoek steunen, maar in tegenstelling met de methode, door van Deventer gevolgd, ontworpen zijn met het doel, om een bepaalde stelling te bewijzen. Eindelijk eene hartstochtelijke beschuldiging tegen het beleid van verschillende bestuursorganen in de Atjeh-zaak uitgebracht, maar zonder dat het, noch uit den naam des schrijvers, noch uit het geschrift zelf blijkt, dat ernstige studie of rijpe ervaring de pen heeft bestuurd.

Nu deze verschillende werken door het toeval bij elkander zijn gevoegd, wil ik ze ook gezamentlijk voorbrengen. Als naar gewoonte zal aan den Gids-lezer worden medegedeeld, welken indruk zij op mij maakten: onpartijdig naar mijn beste streven, maar zonder te verzwijgen, wat mij goed, wat mij verkeerd toeschijnt.

Mocht ik, in eene vorige aankondiging van het elfde deel van de uitnemende uitgave van archiefstukken, door de Jonge bezorgd, den beoefenaar der geschiedenis van Nederlandsch-Indië gelukwenschen, dat, na jaren wachtens, de plaats van den onvergetelijken leider der onderneming door den Heer van Deventer waardig was vervuld; - nu is het mij niet minder aangenaam, na zoo korten tijd het twaalfde deel te mogen aankondigen, en daarbij te kunnen getuigen, dat ook dit deel den stempel van de vorige draagt. Geheel in den geest van de Jonge is ook het laatste verschenen deel door den Heer van Deventer bewerkt. Evenals vroeger nemen de oorspronkelijke stukken de grootste plaats in, en heeft de uitgever er zich toe bepaald in eene korte, heldere en goed geschreven inleiding een overzicht te geven van 't geen die stukken behelzen, voor zooverre dit kan strekken tot kenschetsing van het tijdperk, in dit deel behandeld. De taak van den uitgever was ditmaal veel minder benijdenswaardig, dan die van zijnen voorganger. Moest ook de Jonge maar al te dikwijls wijzen op 't geen onze vaderen misdeden en ons door onthullingen uit de archieven den schaamteblos op het gelaat jagen; - hij kon daarentegen aantoonen, hoe vele dier daden te begrijpen of te verschoonen waren, en zoovele schitterende feiten en uitingen van groote talenten van bestuurders of veldoversten aanvoeren, die, over het geheel genomen,

de geschiedenis van de ontwikkeling van het Nederlandsch gezag in Indië een der schoonste bladzijden uit onze jaarboeken doet zijn. Maar de tijden, die van Deventer moet beschrijven, vertoonen geheel andere trekken. Diep verval van alles, wat vroeger onze kracht uitmaakte, kenmerkt die dagen. Alles even klein en bekrompen; noch in het moederland noch in Batavia geestdrift of geestkracht! In het moederland, regenten, die niet veel anders weten te doen, dan te handhaven 't geen reeds lang vervallen en veroordeeld was. In Batavia eene familie-regeering, die oog noch hart voor iets anders heeft, dan alleen voor haar eigen belang, en die ook dit niet op eene flinke, krachtige wijze zoekt te bevorderen, die althans nog eenige bewondering zou opwekken door de wijze, waarop naar het doel werd gestreefd, al moest men het doel zelf afkeuren. Wat zij doet, verricht zij nog op eene angstvallige, lage wijze: toegevende, zoodra zij gevaar vermoedt, en dan dadelijk opofferende, wat zij verkregen had, om, zoodra de vrees geweken was, stillekens weder het genot der betwiste voordeelen te besluipen. Te midden van al de figuren, die gedurende de laatste jaren der Compagnie aan het roer zitten, trekt slechts één beduidende persoonlijkheid onzen onverdeelden aandacht: het is die van van Overstraaten, die verdiend had in betere tijden te leven, maar toch zelfs in die treurige dagen als Gouverneur van Java, groote dingen wist tot stand te brengen. Is het, omdat onder die kleine mannen elke ware, flinke persoonlijkheid van zelf in het oog moest vallen, dat van Overstraaten zoozeer op den voorgrond treedt, of bezat die staatsman inderdaad gaven, die hem in betere tijden den evenknie der meest roemruchtige landvoogden zouden gemaakt hebben? Ik durf het niet beslissen, doch zou geneigd zijn het laatste aan te nemen, waar zelfs de sobere en eenvoudige woorden van van Deventer hem als een der meest voortreffelijke regenten doen kennen.

Is het belangrijk met de stukken in de hand na te gaan, hoe een koloniaal rijk wordt gesticht, niet minder leerrijk is het de oorzaken te leeren kennen, waardoor zulk een rijk verloren gaat. Leerrijk is die geschiedenis vooral in een tijd als de onze, waar ons zoo vaak wordt verzekerd, dat zich de teekenen van uitputting voordoen, die ook in de vorige eeuw werden waargenomen. Ook in dat opzicht bevat dit deel belangrijke bijdragen. Wel zal men niet licht meer wederkeeren tot een zoo uitsluitende handelspolitiek, als de Heeren Zeventien ook na het openstellen van de vaart met

hand en tand zochten te handhaven, en zal men misschien niet zóó groote slingeringen in ons regeeringsbeleid kunnen waarnemen, als bij de koffie-cultuur in 1793 werden aangetroffen. Maar of de slapheid en machteloosheid, - én in bestuur én in krijgswezen,- die het einde der 18de eeuw ontsierden, ons ook nu niet dreigen, dit beoordeele ieder voor zich zelven. In allen gevalle late men niet na te bedenken, wat de verwaarloozing van onze defensiemiddelen, door van Deventer in het kort geschetst, voor de kolonie met zich medesleepte, en overwege men hoe Java, en dit voor korten tijd slechts, alleen behouden bleef omdat opstanden in het groote Britsch-Indische rijk de handen van onzen vijand bonden. Een zoo diep ingrijpend zedebederf onder de ambtenaren, als toen, ook volgens de mededeelingen van van Deventer bestond, zou nu wel niet meer mogelijk zijn; - maar zijn er toch ook thans niet verschijnselen, die eene krachtige hand noodzakelijk maken, en wijst niet veel er op, dat er gewaakt moet worden dat zij, die den lande zullen dienen, behoorlijk voor die taak zijn opgeleid? En waar het bestuur van Alting, Siberg en Commissarissen-generaal het jammerlijkste mengsel van hebzucht, zwakheid en tirannie oplevert, daar mag ook thans wel gevraagd worden of, ook bij onkreukbare trouw en rechtschapenheid onzer regeerders, niet allerlei elementen te samen werken, om de kracht van het bestuur te verzwakken, dat alleen door consequent en krachtig, doch rechtvaardig optreden, Indië voor Nederland kan behouden en ten zegen doen zijn. Ook in dit opzicht leert het werk van van Deventer ons, welke klippen toen bestonden. Zij zijn voor een deel verdwenen, doch weder door andere, misschien nog gevaarlijker vervangen.

Waar wij van de geschiedenis voorlichting vragen voor het heden, trekken ook andere onderwerpen van zelf onze aandacht. Zoo wijs ik op 't geen van Deventer zegt omtrent de woelingen van mahomedaansche geestelijken op Java, waartegen de Compagnie steeds dezelfde middelen: uitlevering door de vorsten, of heimelijke oplichting en verbanning wist aan te wenden, doch zonder zich te bekommeren over datgene, wat onder de oppervlakte verborgen lag. In dat opzicht zijn wij zeker veel vooruitgegaan. Veel dat vroeger onze vaderen onbekend was, is ons nu duidelijk, en wij zullen het thans wel niet alleen aan ‘woelingen van de paapen’, zooals de Compagnies dienaren zich uitdrukten, wijten, wanneer zich onder de inlandsche bevolking of onder hare vorsten teekenen van meer-

dere opgewektheid in godsdienstig leven vertoonen. Ook uit de woelingen, in die tijden reeds opgemerkt, blijkt het, hoe diep toen reeds de Islam, ook onder de Javanen geworteld was, en hoe algemeene bewegingen in de Moslemsche wereld hunnen, zij het dan ook flauwen golfslag in den Indischen Archipel deden gevoelen. Niet, dat wij zouden mogen aannemen, dat de Moslemsche wetenschap toen in meerdere of mindere mate dan nu op Java beoefend werd. Daartoe bekommerde de Compagnie zich te weinig over die aangelegenheden. Maar uit alles blijkt dat de Moslemsche geest toen, evenmin als nu, krachteloos was en dat is het vooral, 't geen van het standpunt van de Nederlandsche regeering het meest belang moet inboezemen.

Ook zij de aandacht gevestigd op eene onderneming die van Overstraaten zoo gaarne tot een goed einde zou hebben gebracht, en waarin hij zich gewichtige resultaten voorspiegelde. Ten volle doordrongen van de overtuiging, dat de Compagnie in de betrekkingen tusschen den inlander en zijne hoofden in het belang van den eersten moest tusschenbeide tomen, en steunende op de goede gevolgen, die eene regeling in de verpachte landen Bezoekie en Pamanoekan en het regentschap Bangil had ten gevolge gehad, stelde hij een nauwkeurig onderzoek in omtrent de regelen, naar welke de regenten en mindere hoofden de inlanders bestuurden. Toen werd reeds geconstateerd, 't geen ook nu telkens blijkt: geen district, ja zelfs geene enkele dessa bijna, die niet zijne eigene adats had: adats, die somtijds zeer onzeker, maar bijna altijd drukkend voor den gemeenen man waren. Het denkbeeld zweefde hem voor den geest, om ter bereiking van het gestelde doel, van Compagnies wege vaste bepalingen voor de regenten te maken, naar welke ieder hunner gehouden zijn zou, zijn bestuur in te richten. Doch helaas! de vruchten van het onderzoek werden niet geplukt. In een tijd, waarin van alle kanten gevaar dreigde, de oorlog met Engeland woedde en bij het bestuur in Batavia geene de minste belangstelling voor hervormingen werd aangetroffen, konden geene verbeteringen worden ondernomen, die niet alleen van de inlandsche hoofden, maar zelfs van de geestelijkheid ‘onophoudelijke machinatiën’ dreigden uit te lokken. Zoo moesten dus alle veranderingen worden uitgesteld tot later, toen met ongeëvenredigde middelen en met overijlden haast hervormingen werden bevolen, die slechts ten deele aan het gestelde doel konden beantwoorden.

Nog één deel wacht ons, voor wij de reeks van werken zullen zien afsluiten, die zoo langen tijd voor den beoefenaar van Nederland's koloniale geschiedenis ruimschoots stof voor studie aanboden. Van harte zij den Heer van Deventer toegewenscht, dat hij spoedig zijn arbeid zal zien bekronen door een slot, dat geëvenredigd is aan de bijdragen, die wij reeds aan hem hebben te danken.

Mogen wij den Heer Piepers gelooven, dan is althans in één opzicht de kwaal, die in de dagen van het verval der Compagnie als een kanker aan de algemeene ontwikkeling van Indië knaagde, ook in onze dagen niet genezen, en beschuldigt hij in zeer sterke, zijne bedoeling volkomen helder uitdrukkende woorden het corps ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, - zoo dikwijls een soort van keurkorps genaamd - van dezelfde gebreken als die, welke vroeger de Compagnies dienaren ontsierden. Dat de bekwame rechtsgeleerde, zijne vroegere betrekking als verdediger van het geschonden recht gedachtig, gemeend heeft in het algemeen belang verplicht te zijn, eene acte van beschuldiging tegen dat korps in te brengen, en goed te doen uitkomen, waardoor het in zijn verplichtingen te kort kwam, kan wel niet betwijfeld worden. Maar misschien, - ik althans kan dat denkbeeld ook na herhaalde lectuur van het werk van Mr. Piepers niet van mij afzetten, - misschien is de vroegere advokaat-generaal door zijne vurige liefde voor het recht medegesleept, en heeft hij, overtuigd dat hij in het openbaar belang zijne conclusiën ten strengste moest nemen, alleen op de schaduwzijden gelet, en die hoofdzakelijk doen uitkomen, en daardoor een onjuist beeld van den beschuldigde ontworpen. Advokaten, - ook onhandige - die hun ambt getrouw, weder alleen de lichtzijden vertoonden, zijn reeds tegen den beschuldiger opgetreden en zullen ook wel verder niet uitblijven. En ofschoon het zeker ook nu, in afwachting van hetgeen het tweede deel van Piepers ons brengen zal, nog niet de tijd is, reeds terstond een eindoordeel te vellen, mag toch het een en ander worden besproken, waarbij, naar ik vrees, het ‘binnen en buiten Ilium wordt misdreven’ niet zonder toepassing kan zijn.

De aanleiding tot het geschrift van den Heer Piepers is de voortdurende oneenigheid, ja zelfs vijandschap, die tusschen vele leden der rechterlijke macht en van het binnenlandsch bestuur bestaat. Een veertiental jaren geleden was de rechtspraak over de inlanders, die ‘au

grand criminel' uitgezonderd, bijna uitsluitend in de handen van de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Deze, geene rechtsgeleerde opvoeding genoten hebbende, hielden er voor een goed gedeelte eene misschien wel vlugge en afdoende rechtspraak op na, maar die juist niet altijd aan den eisch beantwoordde, welke wij hier te lande voor de rechtsbedeeling stellen. Onder vrij algemeene instemming werd dan in beginsel bepaald, dat, op Java althans, van lieverlede de rechtspraak over den inlander aan juristen moest worden toevertrouwd, die als voorzitters in de inlandsche rechtbanken zouden zitting nemen. Vele ambtenaren van het binnenlandsche bestuur juichten de hervorming toe, die hen van vele tijdroovende bezigheden bevrijdde: bezigheden die, zooals enkele hunner wel zullen erkend hebben, eene geheel andere opleiding dan de hunne vorderden. Maar zeer spoedig veranderde die zienswijze: het nieuwe rechtsgeleerde element kwam weldra in botsing met het bestuur. Dat laatste had het recht behouden, te verwijzen; d.w.z. na verloopig onderzoek den rechter aan te wijzen, voor wien de beschuldigde te recht moest staan, behoudens de vrijheid aan dien rechter gelaten, zich onbevoegd te verklaren. Niet zelden nu verklaarde eene inlandsche rechtbank, door den voorzitter geleid, dat de aangebrachte zaak voor haar niet tehuis behoorde, of sprak den beschuldigde vrij, omdat de bewijzen, naar hare meening, niet juridisch onomstootelijk waren. De rechter toch was aan de wettelijke bewijstheorie gebonden, die hier te lande reeds door velen wordt afgekeurd, en zeker in Indië bedenkelijke zijden vertoont. Doch de juridisch gevormde rechter, slaaf van de wet, sprak vrij, waar men vroeger misschien zou veroordeeld hebben, en niet altijd zonder reden meende het hoofd van het bestuur, dat de eerbied voor het gezag gevaar liep, waar feiten ongestraft bleven, die 't zij de algemeene veiligheid, 't zij 's lands finantieele belangen bedreigden. Dit reeds verklaart de weinige ingenomenheid met het nieuwe stelsel, die zich weldra bij verschillende autoriteiten vestigde. Maar er kwam meer bij; van heel wat minder belang, maar dat niet minder krachtig werkte. In eene kleine maatschappij als de Indische, wier leden voor het grootste gedeelte uit ambtenaren bestaan, heeft de kwestie van voorrang eene oneindig grootere beteekenis, dan in het moederland. Nevens het kader van het binnenlandsche bestuur kwam een nieuwe macht, die zich, - terecht, - in justitiezaken geheel onafhanke-

lijk van den resident gedroeg; soms - ten onrechte - die onafhankelijkheid op kleingeestige wijze toonde. Daarentegen wilden weer de ambtenaren, tot nog toe gewend bijna ieder burgerlijk ambtenaar als een soort van ondergeschikten te beschouwen, zich tegen de nieuwe voorzitters doen gelden. Ware nu de werkkring van beiden geheel afgescheiden geweest, dan zou dit alles, ja onaangenaam en te betreuren, maar voor den dienst niet bovenmate hinderlijk geweest zijn. Maar dit was niet het geval. De inlandsche ambtenaar van het openbaar ministerie staat onder den resident, terwijl hij tegelijk den voorzitter ten dienste moet zijn. De leden van den landraad zijn inlandsche hoofden, die in hunnen bestuurswerkkring aan den resident ondergeschikt zijn, en dit in hunne betrekking tot den voorzitter niet wilden vergeten. Ook in vele andere opzichten bad de voorzitter den resident noodig; altemaal gelegenheden, om gene te doen gevoelen, hoe weinig hij zonder het bestuur vermocht. En niet alle leden der rechterlijke macht gedroegen zich op de ware wijze; ernstig, doch zonder plichtverzuim. toegevend, de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, ieder binnen zijnen kring eerend, doch zonder iets van eigen waardigheid en onafhankelijkheid prijs te geven. Kleingeestige plagerijen werden soms met even kleingeestige maatregelen beantwoord: persoonlijke grieven voegden zich bij de ambtelijke en zeer tot schade van het algemeen belang leefden in sommige gewesten de beide machten, die geroepen waren saam te werken, in een verklaarden staat van oorlog. Wil men weten, hoeverre de antipathie, niet alleen van vertegenwoordigers der tegenpartijen onderling, maar zelfs vooringenomenheid tegen den geheelen stand, 't zij der rechterlijke macht, 't zij van het binnenlandsche bestuur bij sommigen kan gaan, zoo leze men én het werk van Piepers, én de beoordeeling van dat geschrift in den Indischen Gids. Deze laatste, door een oud-ambtenaar van het binnenlandsch bestuur geschreven, geeft het betoog van den rechterlijken ambtenaar in eenzijdigheid niets toe. Dikwijls rezen de twisten zoo hoog, dat de hoogste autoriteit tusschen beiden moest treden, en naar het getuigenis der juristen werd bijna altijd ten hunnen nadeele beslist, omdat, naar zij voorgaven, het een *parti-pris* der regeering zou zijn, om het gezag van het binnenlandsch bestuur met alle macht te handhaven. Onder het bestuur van den Hr. van Rees schijnt daarin echter eene verandering ten goede te zijn gekomen, blijkens de zeker niet

verdachte getuigenis van den voorzitter van het Hoog Gerechtshof en van de redactie van het Indische weekblad van het recht (2 Maart 1885).

De Heer Piepers springt nu voor zijne ambtgenooten in de bres, en stelt zich voor aan te toonen, dat de bestaande toestand onhoudbaar is, en dat de rechterlijke macht op eene onbillijke wijze aan de leden van het binnenlandsch bestuur wordt opgeofferd. Doch in dit eerste deel is van dat alles nog slechts in het voorbijgaan sprake. Eerst meent hij, dat het noodig is, het binnenlandsch bestuur af te breken, (men vergunne mij dat woord, dat zoo juist zijne handelwijs teekent), en aan te toonen, dat men het tot nog toe ten onrechte met den naam van keurkorps heeft getooid, en dat het, als geheel, met allerlei gebreken en zonden is behebt. Ofschoon, ik voor mij niet inzie, waartoe in een betoog, dat de rechterlijke macht niet naar behooren wordt behandeld, een dergelijke tentoonstelling van het binnenlandsch bestuur noodig was, kan niemand den Heer Piepers het recht ontzeggen, de waarheid omtrent dat korps openbaar te maken, en moet erkend worden dat hij, indien hij gelijk heeft, verplicht was mede te deelen, hoe laag dat korps eigentlijk staat. Want is zijne beschuldiging waar, dan ziet het er slecht uit met Indië en is hervorming ten dringendste noodzakelijk, daar op dat korps voor een goed deel de kracht van het Nederlandsch gezag berust.

Voor eene juiste voorstelling en beoordeeling van eene zaak is het zeker wel een eerste vereischte, dat men daarbij volkomen objectief tewerk gaat: zoo mogelijk niet daarbij betrokken is, of althans vergeten kan, dat dit het geval is. Men zal, om bij de vorige vergelijking teblijven, wel op zijn hoede zijn tegen den indruk, dien men van eene acte van beschuldiging krijgt, indien men uit dat stuk bemerkt dat de ambtenaar van het openbaar ministerie een hartstochtelijken haat tegen den beschuldigde met zich omdraagt. En dat het werk van den Heer Piepers kalm en onpartijdig geschreven is, en dat hij zich boven persoonlijke grieven en indrukken heeft weten teverheffen, zal wel niemand beweren. Toch kan ook, niettegenstaande dat bezwaar, hetgeen hij aanvoert volkomen juist zijn, maar degene, die buiten de partijen staat, zal met dubbele voorzichtigheid de aangevoerde grieven wegen en beoordeelen.

Ziehier in het kort de gang van de redeneering, door den Heer Piepers gevolgd. Uitgaande van het denkbeeld, dat het bestuur

over Nederlandsch-Indië altijd beheerscht werd en ook nu nog voor een goed deel beheerscht wordt door een stelsel van exploitatie, hebben ook de ambtenaren zich aan den invloed daarvan niet kunnen onttrekken, en zijn zij, - de afstammelingen in de rechte lijn van de bedorven Compagnies-dienaren - in meerdere of mindere mate door dat stelsel besmet. Is zelfs de rechterlijke macht niet geheel van dat euvel vrij te pleiten, zoo schuilt toch de kwaal vooral bij de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur. Voordat de schrijver echter de tekortkomingen van dat korps behandelt, waarschuwt hij tegen de meening, dat de hooggeplaatste ambtenaren in Indië, over het algemeen genomen, mannen van beteekenis zouden zijn, en trekt de conclusie, dat aan de adviezen van de meeste Indische autoriteiten weinig gewicht moet worden gehecht: dat zij althans met zeer groote voorzichtigheid moeten worden geraadpleegd.

Nu worden hoofdzakelijk de ambtenaren van het binnenlandsch bestuur onder handen genomen, en van hen blijft er weinig goeds over. Zelfs de ambtenaren op de Buitenbezittingen, die door den Heer Piepers in 't algemeen boven hunne collega's op Java gesteld worden, deugen, op den keper beschouwd, toch ook niet veel. Maar hoe kan het ook anders! Hunne opleiding èn hier te lande èn te Batavia is oppervlakkig en volstrekt niet voorbereidend tot de taak, die hen wacht. En mocht men soms de illusie koesteren, - zooals vrij algemeen wordt gedaan, - dat de werkkring van den controleur uitmuntend geschikt is om den ambtenaar praktisch te vormen, dan geeft de Heer Piepers eene voorstelling van dien werkkring, die haast de overtuiging zou vestigen, dat er voor de vorming van ontwikkelde ambtenaren geen slechtere leerschool kan zijn. Terwijl geen enkele der hun opgedragen werkzaamheden den geest ontwikkelt en voor hoogeren werkkring voorbereidt, zijn zij juist geschikt om die ambtenaren den tijrannischen kneep beet te doen krijgen, die zich later, als zij met meer macht zijn bekleed, dikwijls zoo treurig openbaart. De schrijver brengt nu bewijzen aan, hoe treurig het met de rechtskennis van sommige ambtenaren gesteld is, en gaat daarna eenen hoofdambtenaar te lijf, die de reputatie genoot van een zeer bekwaam politiehoofd te zijn, en breekt met groote strengheid over hem den staf, op grond van een redevoering, door dien ambtenaar kort geleden uitgesproken.

En nu wordt het zondenregister van het korps ambtenaren

van het binnenlandsch bestuur opengelegd, gestaafd door tal van aanhalingen uit allerlei geschriften, - van allerlei allooi doch die allen gelijke dienst doen - en bevestigd door hetgeen de schrijver zelf waarnam. In het algemeen laat de moraliteit (d.w.z. de gewone, niet de sexueele, waarover de Heer Piepers zich slechts in het voorbijgaan uitlaat) dier ambtenaren veel te wenschen over, en maken vele hunner zich aan de grootste misbruiken schuldig, - zelfs aan de zoodanige, die hen binnen het bereik der strafwet zouden kunnen brengen, zooals het gebruiken van 's lands gelden voor doeleinden, waarvoor zij niet bestemd zijn, en openlijke knevelarij. Maar vooral is de lijst groot van de handelingen, die, zonder door den rechter te kunnen worden gestraft, toch voor den ambtenaar verboden zijn, en desniettegenstaande worden gepleegd: misbruiken bij vendutiën; bij de waarneming van het notariaat; door tusschenkomst hunner vrouwen of bijzitten; door kleine afzetterijen; door het ontvangen van geschenken, vooral van Chineezen; door het bedekt aannemen van geschenken, zooals bij kaartspelen; - ja, de Heer Piepers verklaart zelfs, - trouwens slechts op gezag van een spion! - dat niet lang geleden verhaald werd, dat nagenoeg alle hoofden van bestuur in midden-Java bij den smokkelhandel in opium belang hadden, dat is, zich door de sluikers lieten omkoopen. Bij zulke beschuldigingen vallen de volgende minder in het oog, die echter, waren zij in waarheid aan het geheele corps als zoodanig eigen, dat voor goed zouden onteeren. De heerschzucht en aanmatiging der ambtenaren, die zich ook in hun optreden tegen rechterlijke ambtenaren lucht geeft, doet hen als het ware eene lijn trekken tegen alles, wat hun eigen prestige en dat hunner ambtgenooten bedreigt, waarbij zij zich luttel om recht of onrecht bekreunen. Wanneer tegen ambtenaren beschuldigingen werden ingebracht, werden de aanklagers op allerlei wijzen ‘gevonden’; zelfs wordt ten dien einde misbruik gemaakt van de rechtsmacht, nu nog aan de hoofden van bestuur gelaten, en vooral van de rechtspraak ter politierol, die nog weinig van de gruwelen verloren zou hebben, die de Heer Piepers vroeger zoo welsprekend schetste. Sterk sprekend is zeker de volgende uitlating van een ambtenaar van het binnenlandsch bestuur tegenover den schrijver: ‘dat de beschuldigde, die door den rechter was vrijgesproken, in allen gevalle voor zijn pleizier zooveel maanden preventief had gezeten!’ Eindelijk, - want

slechts hoofdpunten kunnen hier worden aangeroerd - wordt er op gewezen, hoe vele dier ambtenaren hunne positie als regeeringsagenten zoo weinig begrijpen, dat zij weigeren bestaande voorschriften na te komen, en aan de bevelen van hooger staanden, - of erger nog, aan wettelijke voorschriften gevolg te geven, omdat zij meenen, beter te kunnen beoordeelen, dan de hooge ambtenaren te Batavia, wat voor hun gewest noodig is. Dit gemis aan begrip van legaliteit, dat ook van elders aan vele dier ambtenaren wordt verweten, is zeker te betreuren, en zal ik niet in bescherming nemen. Toch mag de vraag worden gedaan, of er in vele gevallen niet zeer verzachtende omstandigheden mogen worden aangenomen, waar regelingen werden voorgeschreven, die een geheel gemis aan kennis van de betrokken streken verraden.

Ik heb getracht zoo objectief mogelijk den gang van het betoog van den Hr. Piepers weder te geven. De talrijke details en de aangevoerde bewijzen heb ik natuurlijk niet kunnen mededeelen, evenmin als ik de kleingeestige beschuldigingen herhaal, die op den maatschappelijken omgang tusschen de ambtenaren onderling betrekking hebben, en waaraan de Hr. Piepers groot gewicht hecht, maar die ik ter zijde laat, op gevaar af van door dien schrijver gehouden te worden voor ‘eene oude jongejuffrouw, wier weinig behagelijk uiterlijk haar steeds als remedie tegen de liefde heeft doen beschouwen.’ (p. 234).

Het zijn alleen de ernstige beschuldigingen, die ik aanvoer: - beschuldigingen die, indien zij werkelijk in die hooge mate tegen het korps konden worden ingebracht als de Hr. Piepers meent, en dus de volle waarheid bevatten, aan de toekomst van ons gezag in Indië zouden doen twijfelen en de ernstigste maatregelen zouden vereischen.

Maar ik mag het niet ontveinzen, - al neem ik aan, dat aan het korps Indische ambtenaren veel ontbreekt, en ofschoon ook ik van tijd tot tijd vernam, dat het in Indië ook met hen niet zoo staat, als het wezen moest, zoo laat de lezing bij mij ongeveer denzelfden indruk achter als die welken men, volgens eenen schrijver in de Revue des deux Mondes van de werken van Hogarth krijgt. Men is, zoo zegt hij, geneigd uit te roepen: ‘Zij zijn allen hier booswichten. Maar waar zijn dan de rechtschapen lieden?’ Waar, vraag ik, zijn de ambtenaren, die met opoffering somtijds van hun leven, dikwijls van gezondheid en levenslust den lande dienen, ver van beschaving

en de voorrechten der Europeesche maatschappij; - die ten zegen zijn voor de bevolking, welke zij besturen, en den inlander tegen verdrukking, zooveel zij kunnen, beschermen; - die zelfs tegen de regeering pal durven staan, om voor de bevolking op te komen; - die zooveel zij vermogen de wetenschap dienen, en Holland's naam in Indië tot sieraad strekken? Met den Franschen schrijver is Mr. Piepers wellicht geneigd uit te roepen: ‘Partout même torpeur; partout une parole incolore et froide descend sur un troupeau indifférent’, al verzacht hij dat ‘overal’ door hier en daar een enkel woord van lof voor de weinige uitzonderingen in zijn somber tafereel in te lasschen. Maar waar men, zooals dat met velen hier te lande het geval is, persoonlijk niet weinigen dier ambtenaren kent, dan roept men uit: neen, Goddank, zooals Piepers beweert, ziet het er toch in Indië niet uit; het tafereel is niet zoo zwart, als hij dat heeft geschilderd! Het boek is eene crimineele conclusie, waarin alles zorgvuldig gerangschikt is, wat tegen den beschuldigde pleit, en de goede zijden haastig worden voorbijgegaan. En zoo het nu reeds gevaarlijk is, om op grond van een dergelijk betoog één individu ongehoord te veroordeelen, is het nog veel bedenkelijker, een geheel corps op de bank der beschuldigden te doen plaats nemen, omdat er enkele, zelfs meerdere zwarte schapen daaronder worden gevonden. Want ofschoon de Heer Piepers ons den indruk wil geven, dat de talrijke personeele feiten, die worden medegedeeld, het corps zelf veroordeelen, zoo betwijfel ik toch of die indruk werkelijk zal worden verkregen. Met de grootste zorg toch is alles bij elkander geschikt, wat ten laste van individueele leden van het korps kan worden bijeengebracht, en strekt het onderzoek zich uit over tal van jaren. Zelfs de tijden van het cultuurstelsel dienen als grond van aanklacht tegen de tegenwoordige ambtenaren. En nu zal men toch wel begrijpen, dat het niet aangaat eene beschuldiging tegen een geheel corps ambtenaren te doen gronden op tekortkomingen van enkele individu's, in eene reeks van 30 à 40 jaren voorkomende. Men versta mij wel. Ik neem ook aan, dat het zoogenaamde ‘esprit de corps,’ dat ongetwijfeld bij de ambtenaren van den burgerlijken dienst bestaat, afkeurenswaardige eigenschappen bij de leden daarvan ontwikkelt. Maar wat de ernstige beschuldigingen betreft, - ofschoon zij erg genoeg zijn, als zij allen bewezen konden worden, zoo wordt toch de overgroote meerderheid daardoor niet aangetast. Maar bovendien geloof ik, dat de

Heer Piepers als rechter wel aarzelen zou om als bewijzen aan te nemen geruchten, praatjes en mededeelingen van allerlei soort van schrijvers, die nu wel als zoodanig dienst doen. Zie, dat is mijn grief tegen den schrijver dat hij, door zijne - ik erken het eenigzins gegronde - antipathie tegen enkele ambtenaren van het binnenlandsch bestuur medegesleept, een hartstochtelijk pleidooi heeft gehouden in stede van kalm uiteen te zetten, waarom de verhouding tusschen die ambtenaren en de rechterlijke macht zooveel te wenschen overlaat en welke verbeteringen moeten worden aangebracht. De schrijver neemt nu niet zelden beschuldigingen als bewezen aan, enkel op grond van eene verzekering van dezen of genen, die nog wel nader bewijs vorderde. Zoo wordt, om een staaltje te geven, op gezag van een schrijver in den Indischen Gids de opleiding van den Indischen ambtenaar geschetst als een van buiten leeren der beginselen en korte begrippen van eenige vakken en wat kennis van een paar Polynesische talen. Nu zal ik waarlijk niet als verdediger optreden van de onbegrijpelijke onverschilligheid der regeering, die de opleiding harer burgerlijke ambtenaren aan een paar gemeente-inrichtingen overlaat en meent, dat zij alles gedaan heeft, waartoe zij verplicht was, door een programma vast te stellen voor het examen, dat van aspirant-ambtenaren wordt afgenomen. Ik erken gaarne, dat vele verbeteringen in die opleiding zouden kunnen worden aangebracht, en dat vooral ook meer aan de juridische ontwikkeling der ambtenaren de hand moest worden gehouden. Maar zoo erg, als de Heer Piepers het voorstelt, is het toch werkelijk niet. Het zou hem weinig moeite gekost hebben, in dit opzicht beter te worden ingelicht, en daardoor den klip te vermijden van op onvoldoende bewijsgronden recht te doen. Al heb ik eerbied voor den moed van den schrijver, die zeker wist, dat het openbaren van 't geen hij in 's lands belang meende te moeten mededeelen, bij velen bittere ergernis zou opwekken, zoo kan ik toch niet gelooven, dat de door hem gevolgde methode de ware is: zij is te eenzijdig en daardoor onjuist, gezwegen noch van de persoonlijke grieven, die telkens komen doorgluren, en de hier en daar weinig ernstige toon, die soms door anecdotes van verdacht allooi eenen bepaald ongunstigen indruk maakt.

Toch betreur ik het niet, dat dit boek geschreven is, al had ik het gaarne anders gezien. Want al zal het, dunkt mij, weinigen

overtuigen, dat het met ons korps ambtenaren in Indië zoo gesteld is, als Piepers ons wil doen gelooven, en al zal het zeker er niet toe bijdragen, om de bestaande verbittering te doen ophouden, zoo vestigt het toch de aandacht op werkelijk bestaande misbruiken, en geeft hier en daar te waardeeren bijdragen voor in te voeren verbeteringen. Al zou ik stellig het voorstel van den schrijver afwijzen, om den controleur, die assistent-resident wil worden, nog weer een examen af te nemen, zoo is er toch veel waars in zijn beweren, dat voor de vervulling van de betrekking van resident of gouverneur de regeering vrij moet zijn om te kiezen, wien ze wil, 't zij onder de leden van het binnenlandsch bestuur, 't zij onder de rechterlijke macht, of onder de bureau-ambtenaren. Ik heb altijd de meening voorgestaan, dat er verschillende eischen moesten worden gesteld, naarmate men zich voor een der lagere betrekkingen in die drie klassen van ambtenaren wilde voorbereiden, maar dat voor de hoogere rangen bij administratie en bestuur de regeering absoluut vrij moet zijn. Het doet mij genoegen, dat ook de Heer Piepers met dat denkbeeld instemt. En eindelijk wil ik gaarne verklaren, dat ik met groot genoegen de beschouwingen in het derde hoofdstuk heb gelezen, die, zooals ik altijd meende, volkomen juist zijn, en de zonderlinge meeningen, wel eens op dat gebied geuit, volkomen wederleggen. Met verlangen zie ik naar het tweede deel uit, dat ons op het eigentlijke gebied van den strijd zal brengen, en ons, naar ik hoop op onpartijdige wijze, de verongelijkingen der rechterlijke macht zal schetsen en tevens de middelen aan de hand doen om, met handhaving van het gezag der besturende ambtenaren, de onafhankelijkheid van den rechter te bewaren.

Voortdurend gaat de Heer Riesz voort, ons zijne beschouwingen over de rechten van de eigenaren der particuliere landerijen en den daar bestaanden rechtstoestand mede te deelen.

In de aankondiging van een vorig betoog van dienzelfden schrijver wees ik er op hoe ik, met alle waardeering van zijnen arbeid, toch van oordeel was, dat men dien met voorzichtigheid moest gebruiken, daar het hier een pleidooi geldt voor eene stelling, welke den eigenaar meerdere rechten toekent, dan anderen wel erkennen. De Heer van Deventer had de goedheid mij mede te deelen, dat de twijfel, dien ik vroeger uitsprak, of de Heer Riesz de rechten, door

den Gouverneur-Generaal in der tijd op Buitenzorg uitgeoefend, wel volkomen juist had beschreven, door de stukken, die hij heeft uitgegeven, volkomen bevestigd wordt. Hij wees mij op de resolutiën van G.G. en R.v. Indië van 1750, 1771 en 1776, en op den brief van G.G. en R.v. Indië aan de bewindhebbers van 31 Dec. 1780, in het elfde deel van de Jonge's werk, door hem uitgegeven, gedrukt (bl. 497). Uit dat laatste stuk blijkt duidelijk, dat Buitenzorg aan den tijdelijk fungeerenden Opperlandvoogd werd afgestaan, omdat men ‘steeds heeft vermeend, dat desselvs possessie behoort te blijven aan een regeerend Heer Gouverneur-Generaal, gemerkt de voordeelen, die hetzelve afwerpt, niet alleen moeten dienen, maar zelfs zeer noodzakelijk vereischt worden, tot goedmaking van de met het bekleeden dier eminente charge verseld gaande zware uitgaven.’ Ook dit stemt tot behoedzaamheid in het beoordeelen der bescheiden, door den heer Riesz gebruikt.

Het eerste van de beide vervolgen, die ons thans worden aangeboden behandelt de ook in het algemeen belangrijke vraag, of de inlandsche bevolking eigendomsrecht op haren grond kent, dan wel of dat recht alleen aan den staat toebehoort. De conclusie, waartoe de schrijver komt, is zeer gunstig voor den landeigenaar. Hij neemt toch aan, dat dit recht alleen bij den staat berust, die het weder aan den kooper heeft overgedragen, zoodat deze den vollen eigendom verkreeg, die dus ook aan de tegenwoordige landeigenaars toekomt. Ofschoon voor de stelling zeker gewichtige argumenten kunnen worden aangevoerd, die dan ook door den Heer Riesz in het midden zijn gebracht, schijnt mij de zaak nog alles behalve beslist, en sommige argumenten zelfs zeer gevaarlijk. Met name die, aan op Java gevonden inscripties ontleend, welke door Kern zijn ontcijferd. Daaruit trekt de heer Riesz de conclusie, dat de Vorst alleen eigendom bezal, en dat bij eene verdeeling van gronden alleen aan de leden van het dorpsbestuur vergoeding werd gegeven, zonder dat de overige bewoners daarin deelden. Ziehier, roept hij uit, een bewijs, dat deze geene rechten op den grond uitoefenden! Maar, daargelaten nog, dat het gevaarlijk is een enkel document, dat op een bepaald geval betrekking heeft, als grondslagvoor een algemeenen rechtsregel te willen aannemen, is het lang niet zeker, dat hier het privaat recht van den Vorst wordt aangenomen, en zeker niet te bewijzen, dat de prijajis of hoofden, die alleen genoemd worden, niet als zaakgelastigden ook namens hunne dorps-

genooten optreden. Ook brengt de aard van het Hindoesche recht, voor zoover ik weet, een uitsluitend recht van den Vorst op den grond niet mede. Overigens geef ik den geachten schrijver gaarne toe, dat de landeigenaren wel degelijk rechten van eigendom verworven hebben, doch door de rechten der opgezetenen beperkt.

Wat is de aard van het recht, door de opgezetenen uitgeoefend, en door de Regeering erfpachtsrecht genaamd? De Heer Riesz wijdt het tweede vervolg aan de bespreking van dit vraagstuk, dat van minder algemeen belang is dan het voorgaande, en betoogt dat en waarom men hier niet aan een eigenlijke erfpacht in den zin van het Burgerlijk Wetboek moet denken: eene redeneering, waarbij ik mij gaarne aansluit. In verband hiermede wordt de voor den eigenaar zeer gewichtige vraag behandeld, of de inlandsche opgezetene het recht bezit, zijn erfpachtsrecht aan niet-inlanders over te dragen, en komt de schrijver tot de conclusie, dat dit zonder verlof van den eigenaar niet mag geschieden. De Heer Riesz behandelt hier in theorie eene kwestie, die hij vroeger praktisch oploste, door als bestuurder van een landgoed de Chinezen, die zich daar hadden gevestigd, eenvoudig te verjagen. Ieder, die in de particuliere landerijen, met hare honderdduizende bewoners belang stelt zal wel niet nalaten, ook dit gedeelte van het werk te raadplegen, en waarschijnlijk daarnevens een goede dissertatie van den Heer Pennink over hetzelfde onderwerp, die gedrukt wordt, terwijl ik dit nederschrijf. In het algemeen is de Heer Riesz zeer tegen toelating van Chineesche opgezeten op de landgoederen. Hij staat daarin niet alleen, en de beschuldigingen, die hij tegen hen inbrengt zullen wel, als van algemeen belang, worden overwogen ook door hen, die zich voor de particuliere landerijen weinig interesseeren, maar toch studie maken van de beginselen, die bij het bestuur van Nederlandsch-Indië moeten worden gevolgd.

Of dat ook het geval zal zijn met de beschuldigingen, die de schrijver van ‘Koloniale geldverspillingen’ tegen de Regeering inbrengt? Of zullen zijne woorden, evenals die van vele anderen, voor een oogenblik misschien op den lezer indruk maken, en dan spoorloos verdwijnen? Ik moet erkennen, te gelooven, dat het laatste het geval zal zijn.

Het geschrift toch van den ‘patriot’ is een van die min of meer omvangrijke brochures, die met eene goede bedoeling geschreven

zijn, en toch alleen hen zullen overtuigen, die reeds de gevestigde meening hebben dat de zaak, door den schrijver voorgestaan, de ware is. Wat baat het toch, telkens dezelfde beschuldigingen over de Atjeh-politiek en de daarin betrokken personen te herhalen, zonder dat het noch uit het geschrift zelf, noch uit den persoon des schrijvers blijkt, dat men bevoegd is tot het oordeelen over de zoo ingewikkelde Atjeh-quaestie, die ervaring en kennis èn van militaire èn van bestuursaangelegenheden vordert. En vooral, wanneer een toon wordt aangeslagen, die soms allen ernst mist, zoodat zelfs (p. 68) een Fransche klucht als een soort van argument in de zoo teedere als treurige Atjeh-zaak dienst moet doen. De maatregelen, door den schrijver voorgesteld, en ook van elders bekend, en wat het eenhoofdig militair gezag betreft reeds, doch juist niet met schitterenden uitslag genomen, die maatregelen verraden geheel den oud-soldaat, tegenstander van het civiel bestuur, die zelfs den lezer ‘ter loops’ vertelt, dat in vorige tijden op Sumatra's Westkust de feiten den generaal de Stuers, voorstander van eene vreedzame oplossing der Padri-onlusten tegenover den generaal Michiels in het ongelijk hebben gesteld. Ik ontken het recht van den schrijver niet, om die meening te zijn toegedaan, maar betwijfel, of het ernstige studie verraadt om, waar anderen, na onderzoek der feiten, tot eene tegenovergestelde gevolgtrekking zijn gekomen, zonder aanvoering van eenig deugdelijk argument en dus inderdaad ‘ter loops’ die meening als onomstootelijk voor te stellen. En waar de patriot, niet zonder recht, op het gevaar wijst dat ons gezag steeds door den Islam dreigt, dan late hij zich eerst over dat onderwerp op de hoogte stellen, en spreke niet van de ‘verschillende *secten* der Shafeiten, Malekieten en Hanefieten, die elkaar tot zelfs in Arabië bestrijden,’ waar men eenvoudig met rechtsgeleerde scholen te doen heeft, die enkel op sommige punten der fikh met elkander verschillen, maar in de hoofdbeginselen van den Islam eens zijn en eenstemmig zullen handelen, waar het geldt het oude geloof te handhaven. Wie de verwachte, de door God gezonden profeet kan zijn, die nog na Mohammed zal optreden (p. 167), is moeielijk te gissen, waar uitdrukkelijk in den Islam geleerd wordt, dat er na den stichter van den Islam geen profeet meer te verwachten is.

Ik meen dan ook dat werken, als die van den ‘patriot’ beter ongeschreven bleven, en dat, mocht hij op nieuw de pen opnemen,

om zijne landgenooten voor te lichten, het te wenschen is, dat door hem eene andere, meer ernstige methode gevolgd worde, dan nu het geval was. De ervaring, door hem opgedaan, kon dan misschien van veel nut zijn; nu is dit nut mij niet gebleken.

P.A. VAN DER LITH.

Sprookje van Jan Bonteklepper en zijn rampzalig kroost.

Vogelkensidylle. *Tweede Deel*[1].

I.

Dagen kwamen, dagen vloden!

Zomer heerscht nu, met kwistige hand,
strooiend op bogaards, weiden, land,
vruchten, die tot plukken nooden.
Berg- en dalwaarts, overal,
ziet gij, met verheugd geschal,
buitenvolk, in bonte scharen
snellen, om 't geurig hooi te garen,
en te bergen op schelf en schuur.
Lang reeds zoende het zomervuur
al die blanke of rozige bloemen,
waar, zoo vaak de Lente lacht,
peer- en appelaar fier op roemen
als op koninklike dracht.
Kijk nu rond op kers- en pruim'laar:
schudt een lichte wind hunn' kruin maar,
regenen zal het in uwen schoot
sappige vruchten, zoo malsch als rood,

1) Zie *de Gids* van Mei jl.

lekkere pruimen, van rijpheid gekorven,
kersen, die bij heele korven,
straks de landman steêwaarts draagt.
Is er één vogel, die thans nog klaagt,
voor hongersnood en ramp durft duchten?
Schudt, o boomen, schudt neer uw' vruchten,
sappige kriek, val neer in het nest ....
Hoor, van uit de mossene vest
klinkt het naar boven: ‘t Is lekker ... 't Is best!’

Doch, van Jan Klauwier gesproken, p a u l o m a j o r a ! Nu zing ik, op maat,
hoe het den man en zijn' dame gaat...

II.

Zekeren uchtend, dat zij, verdoken
onder het loover, met droomvol oog,
d'eersten straal van den Oosterboog
opving, en op den rand van hunn' woning,
Jan, gelukkiger dan een koning,
droomde, dat op den kerselaar,
rupsen krielden, het gansche jaar,
rupsen, zoo dik en zoo malsch en zoovelen,
dat alle de vogelen, die fladd'ren en kweelen
in weiden en bosschen, heinde en veer',
op twaalf volle maanden en meer,
die vast niet aten; - daar voelde zijn vrouwe,
hoe onder haar' vleugels, waarmede zij trouwe,
dagen, weken, door 't gaaiken gevoed,
zes eigen eiers had bebroed,
zes, en de vondeling, maakte z e v e n -
daar voelde zij plotseling, hoe daar leven
begon te komen onder haar....
Dat klopte, woelde, wroette daar.
en soms, wen een fijn, fijn stemmeken kikte,
was 't, of een bekje haar' boezem pikte....

Zachtjes fladdert het wijfken nu op,
half nog mat van het lange broeden!
‘ô Wellust,’ zoo tjilpt zij, ‘mijn' schatjes! mijn' bloeden!. . .’
- Barmhertige hemel! Wat reuzentop
steekt daar, dreigend, uit den dop,
opent een' muil, als een oven wijd,
en bloedrood, als gij, ô kersen, zijt!....
Vleugelen toonde al het wicht, maar geen veeren. -
Naakt was de buik nog, naakt als mijn' hand,
doch breed en dik: om goed te teren
wordt die vast een eerste klant!
Twee of drie dungeluwe haren
boven de oogleên zichtbaar waren....

Rond dezen koekoek, afzichtlik als geen,
krevelden de andere kleinen dooreen,
hertverrukkend om aanschouwen!
Twee, uit de schaal volkomen bevrijd,
poogden, met een zacht gekrijt,
eens even het broze vlerkje te ontvouwen!

Twee andere worstelden nog, om hun lijf
los te krijgen; doch, nummer vijf,
hij, Benjamin van het gansche nest,
deed, snakkend naar lavende lucht, zijn best,
om buik en navel los te rukken....
De zesde schaal was leêg, en stukken.

Dan, vondeling of eigen kind,
alle waren nog stekeblind!

III.

Nauweliks voelt hij het hoofd uit het ei,
roept de koekoek, met wild geschrei,
trillend, gapend, als was hij bezeten:
‘Eten, eten, eten, eten!’ -

Zoo ijslik luid wordt die kreet geslaakt,
dat er het gaaiken van ontwaakt,
   terwijl al zijne gepluimde verwanten,
   meerlen, eksters, te alle kanten,
duchtend, vast staat het woud in vlam,
of ook wel, dat de roofgier kwam,
   bij gansche benden om 't nestje zwermen,
   gillen, sjirpen, janken, kermen,
zoodat Klauwier, vrij kort van stof,
   al dat spektakel spoedig moede,
   zoo roetaard als koolmusch, tot den bloede
met klauw en scherpen snavel trof,
   tot allen, ook zij, die 't minst hem duchtten,
   luid schreiend voor zijn' gramschap vluchtten!

Als de eerste ontroering was gedaan,
zag het gaaiken het monster aan
   dat, hoe hem 't wijfken met woorden paaide,
   onbermhertig voortlawaaide,
andere Gargantua:
‘Eeten, pa! Schaf eten, ma!
   Eten, zeg ik, geef mij eten....’
Zoudt gij gelooven, dat - op dien stond,
   de armzalige vader, bij zooveel kreten,
nauw nog wist, waar het hoofd hem stond?

   Gelukkig bloeide, niet ver van daar,
   een groote waaiboom, een kerselaar,
deerlik door worm en rups geschonden.
Hoe blijde was, toen zij dezen vonden,
   het schreiende paar: met hun tweeën gelijk
   vlogen zij derwaarts, zooveel keeren,
dat zij, in 't eind, de broze veeren,
zwaar van vermoeienis, op een' twijg
   plooiden, tot een luttel rust,
   terwijl in het nest, naar hertelust,
het monster rups na rups vermoordde
en zich om huid noch om pooten stoorde!

Twee dagen later - zij z a g e n nu al -
pas kriekt de morgend: zelfde geval!
   't Ondier, nauw'liks ontwaakt, vangt aan
   te gapen, te klagen, te krijten, te slaan...
Het krabde, krauwde, jankte, schreeuwde,
en schermde zoo driest met zijn klauwen rond,
   dat de Benjamin, die van vaak nog geeuwde,
   uit 't nest viel, op den bemosten grond.

Goddank! Toen de oudjes, gillend, hem vonden,
had het bloedjen breuk noch wonden!

IV.

Dien middag, op een twintig vâmen
Van 't nestje, zaten, de kopjes samen,
   de vlerkjes van 't rustloos vliegen mat,
   de Bonteklepper en zijn schat.
Van al zijn' moed scheen Jan beroofd.
Mistroostig schudde hij 't vinnig hoofd,
   en zeide in zijne vogeltaal:
   ‘Vrouw, onze ramp is zonder paal!
Ei! moet i k het voedsel werven
   voor dat niet te verzaden gebroed,
   wen, morgen, ons eigen vleesch en bloed
h e m ten gelieve het al moet derven,
   en vast van honger bezwijken moet, -
vrouw,.... dan wou ik het liever besterven,
   eer de dood mijn' kind'ren slaat....
   Ei! hoe duur is goede raad....’

Toen sprak 't wijfken, en rustiger werd
bij haar woord des gaaikens hert.
   ‘Laci! Ja, wel harde dagen
   wachten ons.... Tot bitter klagen
hebt gij recht, en, tot grooter leed,
maakte ik zelf dit lot gereed,

door mijn' goedheid, mijn erbarmen. -
Hadde ik in stee van het trouw te warmen
onder mijn' vleugelen, dag en nacht,
met éenen slag van bek of schacht
het ei doen rollen uit het nest,
heden waren, in 't gansch gewest
geen zaliger twee, dan wij, te ontwaren.
Hadde ik uw' raad gevolgd, wij waren
heden in druk noch bitteren nood. -
Och, mijn lief, mijne schuld is groot!
Hoor mij klagen, zie mij beven!
mij, uw hooploos, weerloos wijf!
- 'k Vrees, mij breekt nog het hert in 't lijft!
Hoop'loos scheid ik uit dit leven,
wordt mijn' schuld mij niet vergeven!'
Diep was 't gaaiken aangedaan.
Was het een dauwdrop of een traan,
die van de takken viel....? Wie weet het!
Zachtjes, langs het twijgje, gleed het,
voetje voor en voetje na,
dichter tot zijne bedrukte ga,
die, met droef gesloten oogen,
het moedeloos kopken hield gebogen....

Zou het dan waar zijn, wat zij sprak?
Zoo haar de smert, van naast hem op den tak,
dood neersmakte ten gronde, bij God!
was daar op aerde nog ijsliker lot
te denken, dan zonder haar te leven,
die al zijn lust was, heel zijn schat?
Stille fluisterde hij, of hij bad:
'Moet ik u dan iets vergeven?
Hebt gij dan in iets misdaan?
Kon ik weten, kondet gij raân
wat ons thans geschiedt? - Ik tartte
liever al des hongers smarte,
vrouw, dan van u beroofd te zijn.
Dàt ware eerst de wreedste pijn!'

V.

Zoo sprak Jan! Doch, wilde kreten
stoorden zijn rede. In de stilte van 't bosch,
brak weer des veelvraats gillen los,
't oorverdoovend geschreeuw om.... e t e n .
Brandde 't, of werd er één vermoord?
Zulk een lawaai werd nooit gehoord.
De echo's saam van honderd dalen
konden het roepen nooit herhalen,
dat - eerst kort, als een enkel woord,
dan weer, als het valsch akkoord
van wel tien fluiten, aangeslagen,
door 't loover heendrong, door heesters en hagen,
voor 't allerminst één' mijl in het rond....

Nu nam het gaaiken het woord. ‘Geen stond,’
sprak hij snel, ‘mag nog verloren.
Luister, wijf! Gij vliegt mij voren
naar het nest. Vang, onderweg,
rups of vlieg, op boom of op heg,
kever, wesp, wat ge ook moogt vinden!
Ginder, waar die groene linden
wiegelen, woont de wielewaal,
veelbereisd en goed ter taal,
vol verstand en mild van herte.
Hèm vertrouw ik uw' fout, onz' smerte....
Wielewaal is vroed, is wijs:
stellig schaft hij mij goed advijs.’

VI.

Wat was er, intusschen, in 't nest geschied?
Als 't paarken straks zijn' boom verliet,

scheen 't middagzonneken vlak op hun kroost.
De vraat, door de koest'rende stralen geroost,
scheen, zat van eten, in te slapen.
Hij knikkebolde, staakte zijn gapen,
sloot zoet de vlerken, den snavel meê,
en liet - voor éens! het gebroed met vreê,
dat, naar zijn voorbeeld, ook al knikte....

Hoe 't paarken, dat dit gezicht verkwikte,
met droef geklag het uurken sleet,
wie van de lezers, die 't nog niet weet?
- Doch, de rust was kort van duur.
Was 't licht het gloeiend zonnevuur,
dat fluks het monster deed ontwaken?
Gauw spant het wagenwijd de kaken;
als ballen zwellen de oogeleên;
woest slaat het de vlengels om zich heen,
en schatert het uit, met zoo luid een geschal,
dat het stopveerdragend[1] broedertal,
wien de ooren van zoo'n wartaal tuiten,
zich, sidderend, tegen malkander sluiten!

Hoort gij dat roepen? Zie aan toch, wat keel?
'Eten,' zoo huilt hij; 'gauw! Eten, en veel!
Eten! mij krimpen van honger de darmen...
Eten! Waar zijt gij?... Maar hoort dan... Erbarmen...
Het brandt me op de tong! Vuur ligt me in de maag...
Vliegen? ô Kon ik... Op heggen, op haag,
bleef er geen rupsje, geen muggetjen over...
'k Vrat al de insekten, die kruipen op 't loover,
die vliegen of gonzen, van Brussel tot Gent...
Eten... Maar, hoort dan... Ik stik nog, in 't end!...
Of zal ik dan mij zelven eten?....' -

Plots valt hem iets in. De scherpe kreten
zwijgen; zijne oogen, vol nijdig licht,

1) *Stopveer*. Dit Zuidned. woord beteekent het schachtje, waarin, bij de jonge vogelen, de pluimpjes 'gestopt' of verborgen zijn.

schieten dreigenden schicht op schicht
op het sidderend kroost, dat neergedoken,
rond hem en onder hem, in het nest,
zijn' smeekende oogskens op hem vest,
de broze wiekskens toegeloken
tot weer, en sidderend als een riet!
Nu zwijgt de klacht; nu tiert hij niet:
‘Moord, brand, brand, moord....’ Wild verlangen
ontstaat in hem.... Hij meesmuilt.... scherpt
op takjes, die over het nestjen hangen,
den snavel, rekt zich uit, en werpt
zich plots op 't gebroed, als van Satan bezeten. -
Nu waren 't de kleinen, die tjilpten, die kreten!
Onschuldige schepsels, hoe vloog hij er óp.
Hoe snapt, hoe snauwt hij naar hals en krop.
Hoe worgt hij de keeltjes, broos nog en teer!
Hoe snokt hij de rompen, hoe smakt hij ze neer!
hoe heeft hij, sneller dan wind, die waait,
de pootjes gebroken, de halsjes verdraaid,
en laat, bij 't lekkere knagen en kluiven,
rustig de harige veerkens stuiven.

VII.

Toen was 't, dat - het beksken vol
larven, het nijvere wijfken naakte.
Wat jammerkreten de arme slaakte,
schetst u geen penne! Van wanhoop dol,
schoot zij opwaarts, streek weer neder,
vlood, op klepp'rende, trillende veder,
haar' pluimen struivend in den nek,
de klauwkens gespannen, met dreigenden bek,
om 't ledig nest - één bad van bloed!

Nu stortte ze op 't monster. In arren moed'
pikte zij naar zijn' vrees'like oogen!
Zich wreken wil zij.... Heet is haar dorst

naar wraak.... In 's vogels krop en borst
haakt zij haar' nagels.... Gansch bloed zijn hare oogen!
Zij kent erbarmen noch mededoogen.

Arme moeder....! - Plots slaakt zij een' gil....
En - ver van het nestje verdwijnt ze, in de blaad'ren!
Haar gaaiken, den V a d e r , daar ziet zij hem naad'ren,
gevolgd door den Wijze, die, statig, stil,
zint op den raad, dien hij hun zal geven....

Daar staart nu de Vink in het nest....
ô Leven,
Wat schijnt gij thans bitter... Wat weegt gij hem zwaar!
Dat rond verstrooid gepluimt, dat paar
ontvleesde schedels, geknotte vlerken,
dat bloed, dat stukgeworsteld nest,
is - zulk een' ramp heeft paal noch perken! -
is, wat van zooveel schats nog rest....

Hij slaakt géén' gil: 't is, of zijn' kele
was toegeschroefd door zooveel schriks.
ô! 't Leed deez' éénen oogenbliks,
l a n g zal de zomer zijn, die 't heele!
Dan, plots'ling, van het nestje wendt
hij de oogen, vorschend, in het ronde.
Waar mag het wijfken zijn? Wis kent
z i j nog de volle ramp niet!.... Konde
hij h á á r verbergen, wat hèm doodt?.... -

ô Droefheid! uit de heesters schoot
de moeder nu op; met schrillen tone
fladderde zij naar de ledige wone,
dan, trager, naar 't gaaiken; dan, sneller, omhoog,
als smeekt ze om wraak aan den hemelboog.
Dan zwijgt zij op eens: geen klacht meer slakend
vervoegt zij den duurb're; tot troostend vermaan
staart zij hem lang, vol meêlij aan,
en teder, met den snavel raakt zij

den bek, die thans geen meilied fluit,
rekt, langzaam, poot en vleugels uit,
luikt zacht het oog, ontluikt het weder,
en valt - een lijk! - op den wegel neder....

VIII.

Dien avond, wen de laatste straal
van 't daglicht doofde in het purp'rend Oosten,
sprak, tot zijn kroost, de weduwaal
van smert, die geen vermag te troosten.
In 't nestje roerde bek noch veer,
toen hij des gaaikens wanhoop maalde;
doch, rouwvol zonk elk hoofdje neer,
toen hij des wijfkens dood verhaalde.
Eerst bij den krieken, dageraad
besloot zóó de Oude, tot zijn' zonen:
‘Zoo strafbaar is geene euveldaad,
als 't goede met het booze loonen!’

1882.

POL DE MONT.

[Hélène Swarth. Gedichten]

Aan 't venster.

Op 't leien dakje lekt en ruischt de regen.
In 't koele kluisje heerscht geheimvol donker.
Verlangend blikt het blonde kind naar buiten
en tuurt en wacht... - of Vader nog niet thuiskomt.
Blank, in den schemer, die nu vroeg reeds invalt,
- een zee van zilver - liggen weide en bouwland.
Droef giert de wind door wilg- en olmenloover
en tegen 't venster tikt een tak, die loswoei,
van 't groen gewaad der veil-bekleede woning.
Stil! in de verte gilt de schrille stoomfluit
en langs de velden vliedt, met vlammend vuuroog,
- een zwarte slang - in volle vaart, de spoortrein.

HÉLÈNE SWARTH.

Op het kerkplein.

Hoog, boven 't kerkplein, zwermen zilvren duiven.
In 't lindenlommer speelt en joelt de schooljeugd,
een blonde troep met blozende appelwangen.
Op al die hoofdjes valt de zware schaduw
des reuzetorens, hoog in 't blauw zich heffend,
de armzalige aard verachtend voor den hemel.
Ginds, bij de zijpoort, strooit een vriendlijk meisje,
- in 't bleek gezichtje blinken zachtblauwe oogen
en 't zwarte kapje ontglijdt een gulden haarvlok -
een handvol korrels voor ‘die lieve duifkens’,
en blikt omhoog en lokt, met zoete woordjes,
de witgewiekte, vlugge vogelbende.
Reeds tripplen, hier en daar, de rozevoetjes,
reeds pikken, hier en daar, de rozebekjes.
En, schuchter-blij, één vinger op de lippen,
aanschouwt de kleine 't lief tafreeltje en glimlacht.
Eene enkle duif versmaadt de blonde korrels
of... ziet ze niet - zij zweeft zoo ver van de aarde,
hoog aan den hemel, hooger dan de kerk nog!

HÉLÈNE SWARTH.

Politiek Overzicht.

Amsterdam, 23 Juni.

De groote gebeurtenis der laatste weken, het aftreden van het ministerie Gladstone, heeft in Europa een weerklank gevonden, die de Engelschen kan troosten over menig hard en onvriendelijk oordeel, door den vreemdeling over hunne natie uitgesproken. Dat Engeland geïsoleerd was, kon niemand tegenspreken; dat er oogenblikken geweest zijn, waarop de stemming van de meeste groote mogendheden ten opzichte van de Britsche regeering aan vijandigheid grensde, valt evenmin te ontkennen. Overal hadden de heer Gladstone en zijne ambtgenooten te worstelen met moeielijkheden, die zij gaarne als de *damnosa haereditas*, de verderfelijke nalatenschap van een vorig kabinet voorstelden, maar die voor een niet gering deel van hun eigen maaksel waren of door hunne schuld waren verergerd. Overal stuitte de Engelsche diplomatie op verzet, dat haar in den regel tot morrend toegeven drong. De verhouding met Rusland was gespannen; Frankrijk wachtte met ongeduld het oogenblik af, om zijn vroegeren invloed in Egypte te herwinnen; Italië zocht wel is waar toenadering, doch slechts om als belooning eene uitbreiding van koloniaal gebied te verkrijgen, waarop het anders geen uitzicht had; Duitschland deed zijne meerderheid op eene wijze gevoelen, die voor den Engelschen nationalen trots uiterst krenkend was; Oostenrijk, dat oude grieven had te wreken, zag de verlegenheid van Gladstone en Granville met onverholen leedvermaak aan; de Porte verheugde zich in de gedachte, dat de onderlinge naijver der groote mogendheden een einde zou maken aan de systematische berooving, bij welke Engeland zich steeds het leeuwendeel had weten toe te eigenen. De internationale commissie

tot regeling van het toezicht op het Suez-kanaal betwistte, uit naam van gansch Europa, aan Engeland de bevoorrechte positie, die het aan de oevers van den grooten waterweg naar Indië had ingenomen. En tegenover deze bedroevende resultaten van eene weifelende en zwakke buitenlandsche staatkunde kon de binnenlandsche politiek op geen gunstiger uitkomsten wijzen. Het groote vraagstuk der kieswethervorming had, zoodra het in democratischen zin was opgelost, opgehouden het vereenigingspunt der liberalen te zijn. Omtrent de niet minder belangrijke quaestie der uitzonderings-wetgeving in Ierland heerschte in het kamp der liberalen al even groote verdeeldheid als in den boezem van het ministerie. De ontoereikendheid van leger en vloot was zelfs bij expeditiën op betrekkelijk kleine schaal duidelijk gebleken, en de vredelievende houding der regeering scheen volkomen verklaard te worden door de opmerking, dat zij van den nood eene deugd maakte. De tweespalt tusschen den gouverneur der Kaapkolonie en den buitengewonen regeerings-commissaris in Zuid-Afrika vertoonde de dubbelzinnigheid der regeeringspolitiek in een nieuw, en alles behalve gunstig licht. Bij iedere stemming in het Parlement verminderde het aantal der getrouwen, en toch bleef de oppositie onmachtig om de teugels van het bewind over te nemen.

Was het te verwonderen, dat men onder deze omstandigheden zich afvroeg, of een land, waar tusschen het willen en het kunnen zulk eene wanverhouding bestond, niet op weg was om in het Europeesch concert eene nederiger rol dan tot dusverre te vervullen? Had Gladstone zelf niet gezinspeeld op de Vereenigde Staten als het land der toekomst, en een afnemen van Engeland's macht en invloed voorspeld? Onwillekeurig dacht men aan de woorden van den dichter:

> Opgaan, blinken
> En verzinken
> Is het lot van ied'ren Staat,

en men maakte van die regels eene toepassing, die voor onze naburen aan de overzijde van het Kanaal minder vleiend was.

Doch toen in den nacht van 8 op 9 Juni de Engelsche regeering eene parlementaire nederlaag leed, die haar aftreden moest ten gevolge hebben, was den volgenden morgen Europa in rep en roer. Ware Engeland inderdaad voor de toekomst tot betrekkelijke onmacht gedoemd, dan zou de ministerieele crisis

daar te lande zeker in het buitenland niet zulk een indruk gemaakt en niet zulk eene belangstelling gewekt hebben. Gedurende den duur dezer crisis hebben de politieke zaken in Europa stilgestaan; de commissie voor het Suez-kanaal staakte haren arbeid; de zaak der conventie tot regeling der Egyptische financiën bleef *in statu quo*; zelfs het Centraal-Aziatisch conflict kon noch ten goede noch ten kwade eene schrede verder worden gebracht. Alles wachtte op Londen; alles zag met belangstelling uit naar de eerste regeeringsdaden van een nieuw kabinet.

Voorzeker, meer bewijs is er niet noodig, om aan te toonen dat Engeland voorlopig nog niet tot de *nations éteintes* zal gerekend worden. Minder gunstig moet echter het antwoord luiden op de vraag: is de indruk, dien de ministeriëele crisis in Engeland en daar buiten heeft gemaakt, te wijten aan de sympathie voor den heer Gladstone, aan het vertrouwen in zijn regeeringsbeleid, aan het ontzag, dat hij den vijanden van zijn land weet in te boezemen?

Aan het antwoord op deze vraag moge eene korte herinnering van de gedenkwaardige zitting voorafgaan.

Sir Michael Hicks Beach, oud-minister van het conservatieve kabinet-Beaconsfield, had bij de tweede lezing der begrooting van ontvangsten een zeer belangrijk amendement voorgesteld. Hij beweerde, dat het onbillijk was, de belastingen op bier en gedistilleerd - de dranken van het volk - te verhoogen, indien men niet gelijktijdig overging tot eene verhooging van den accijns op wijn, den drank der rijken. Verder was hij van oordeel, dat de belastingen op onroerende eigendommen niet mochten worden vermeerderd, zoolang de plaatselijke lasten niet door de tusschenkomst van den staat waren verlicht.

Het tweeledig amendement was, zooals men ziet, handig gesteld: het klonk even aangenaam in de ooren van de volksklasse als in die van de groot-grondbezitters. Het sprak in den geest van de tappers en van de *squires*, en was er volkomen op berekend, om bij deze twee invloedrijke klassen steun te vinden. Toch hebben, de conservatieven zich hoogst waarschijnlijk niet met de hoop op de aanneming gevleid; immers zelfs met de hulp der *Home Rulers* kunnen zij over geen meerderheid in het Lagerhuis beschikken, en op den afval van liberalen viel in dit geval niet te rekenen. Nog minder konden zij onderstellen, dat de mogelijke aanneming van het amendement zulke ernstige gevolgen na zich zou sleepen; er waren ante-

cedenten in overvloed, waarbij de regeering belangrijke wijzigingen van het door haar voorgestelde budget niet als een bewijs van wantrouwen had opgevat.

De verdediging, door Sir Charles Dilke in naam der regeering uitgesproken, wekte dan ook slechts in geringe mate de belangstelling. Doch op den laten avond mengde zich plotseling de heer Gladstone in het debat. Hij begon, met het amendement als onpraktisch te bestrijden. De regeering was in de noodzakelijkheid geweest, om militaire toebereidselen te maken tot afwending van een dreigend gevaar, dat zelfs op dit oogenblik nog niet geheel geweken was; de oppositie had het door de regeering aangevraagde crediet van elf millioen pond sterling niet algemeene stemmen toegestaan; het ging niet aan, thans de middelen te weigeren, om deze uitgaven te dekken, zonder zelf andere voorstellen tot vermeerdering der inkomsten te doen.

Waarschijnlijk zouden ook deze redeneeringen weinig indruk hebben gemaakt. De oppositie had kunnen antwoorden, dat het in hooge mate onvaderlandslievend zou zijn geweest, de door de regeering aangevraagde buitengewone credieten in hoogst ernstige omstandigheden te weigeren; dat daaruit echter geen onbepaald vertrouwen harerzijds in de regeering kon worden afgeleid, en dat zij zich door die toestemming allerminst gebonden achtte, om elke wijze van dekking goed te keuren. Zij had er eindelijk op kunnen wijzen, dat het recht van initiatief eene schoone zaak is, maar dat in zake van belastingen de minderheid zeker nièt geroepen is, om voorstellen te doen, die men van de regeering der meerderheid moet verwachten.

Had de heer Gladstone niets meer gezegd, dan zou hij waarschijnlijk bij de onaangename ondervindingen der laatste maanden een tweede parlementair échec hebben kunnen voegen, - ook bij de behandeling van de *Registration Bill* werd hij geslagen - maar eene crisis had gemakkelijk kunnen worden vermeden. Hij ging echter verder, en stelde in de ondubbelzinnigste woorden de kabinetsquaestie: ‘De verwerping of aanneming van dit amendement,’ - zoo verklaarde hij - ‘is voor de regeering eene quaestie van leven en dood.’

De aanneming - na de verklaring van den heer Gladstone het doodvonnis voor het ministerie - volgde met 266 tegen 254 stemmen. Conservatieven en Parnellisten hadden, met de hulp van twee

of drie liberalen, de aanhangers der regeering verslagen. De oorspronkelijke regeerings-meerderheid van ruim honderd leden, bij drie opeenvolgende stemmingen telkens opnieuw tot de helft verminderd[1)], was thans geheel verdwenen. Maar - niet minder dan 76 liberalen waren bij de stemming afwezig, en het resultaat kon dus, als men wilde, toevallig worden genoemd.

Hoeveel liberalen opzettelijk wegbleven, is bezwaarlijk uit te maken. Maar zeker is het, dat de regeering gewaarschuwd was, en dat de heer Gladstone, toen hij de kabinetsquaestie stelde, een politieken zelfmoord beging. Dit feit, oorspronkelijk door de organen der regeering verborgen, wordt thans openlijk erkend.

Wij zouden den grijzen staatsman onrecht aandoen, indien wij zijne houding bij deze gelegenheid alleen trachtten te verklaren uit politieke levensmoêheid. Weinige dagen te voren had hij, naast de candidatuur van het district Midlothian, dat hem tot nu toe afvaardigde, ook die van Shipley aanvaard, en daardoor te kennen gegeven, dat hij er op rekende, ook in het nieuwe Parlement weder zitting te nemen, hetgeen voor een man van zijn verleden en zijne beteekenis gelijkstaat met het vervullen van eene eerste rol op staatkundig gebied. Het valt echter niet moeielijk, andere beweegredenen te vinden voor deze onverwachte daad.

In de eerste plaats is het van algemeene bekendheid, dat de homogeniteit van het kabinet-Gladstone zeer veel te wenschen overliet. Reeds meer dan een half jaar geleden had de minister van koophandel, Chamberlain, zich zelf in het openbaar ‘een radicaal minister in een liberaal Kabinet’ genoemd. Aan zijne zijde schaarden zich bijna altijd Sir Charles Dilke en de heer Shaw-Lefèvre, soms ook de heer Gladstone in eigen persoon. De meerderheid echter van het Kabinet bestond uit Whigs van den ouden stempel, en de heer Gladstone was in den regel te vinden voor eene concessie ten behoeve van zijne meer behoudende collega's. Toen echter de vraag aan de orde kwam, of de uitzonderingswetgeving voor Ierland ook na den eersten October voor dit jaar zou worden gehandhaafd, bleek het verschil van meening zoo groot te zijn, dat eene scheuring van het Kabinet onvermijdelijk scheen. Op den meest beslisten toon verklaarde de onderkoning van Ierland, Lord Spencer, dat het hem

1) De meerderheid, met welke de regeering bij drie stemmingen over eene motie van wantrouwen zegevierde, was bij de eerste 49, bij de tweede 28, bij de derde slechts 14 stemmen.

onmogelijk was, zonder de dwangwetten voor de handhaving van orde en rust in te staan. Even beslist was de linkervleugel van het kabinet in zijn eisch, dat men op den bodem van het gemeene recht moest terugkeeren, en dat zonder de afschaffing der natelijke en haatwekkende uitzonderingswet het herstel van eene goede verstandhouding tusschen de deelen der monarchie eene onmogelijkheid was.

Naar het heette, was er tusschen de heterogene elementen in het ministerie een compromis tot stand gekomen, voor nog het Pinksterrecès ten einde was. Feitelijk echter schijnt niets van dien aard te hebben plaats gehad, en in den loop van de week, die op de beslissende stemming in het Lagerhuis volgde, wist men zelfs te verzekeren, dat de heeren Dilke en Chamberlain des Dinsdags hunne portefeuilles zouden hebben neergelegd, indien niet weinige uren te voren door den heer Gladstone de kabinetsquaestie ware gesteld. Of deze voorstelling juist is, kan men op dit oogenblik nog niet met zekerheid zeggen; zij verkrijgt echter eene groote mate van waarschijnlijkheid, wanneer men haar in verband brengt met de woorden, door den heer Chamberlain na het aftreden van het Kabinet in het openbaar gesproken.

Zie hier dus de eerste reden voor den politieken zelfmoord: van de verdeeldheid in het Kabinet mocht niets blijken. Op zich zelf zou hier reeds eene afdoende - zij het dan ook niet bevredigende - verklaring kunnen worden gevonden. Er was echter nog een tweede reden, die zeker niet minder zwaar heeft gewogen.

De algemeene verkiezingen, aan welke eene door de kieswethervorming mondig verklaarde klasse van niet minder dan twee millioen nieuwe kiezers zou deelnemen, konden eerst in het laatst van dit jaar plaats hebben. Alle partijen waren het hierover eens, dat het de taak van het ministerie-Gladstone was, gedurende de weinige maanden vóór die verkiezing de zaken gaande te houden en de bestaande moeielijkheden uit den weg te ruimen, voor zoo ver dit mogelijk was. Ingrijpende wetsvoorstellen, belangrijke regeeringsmaatregelen, ernstige conflicten tusschen de meerderheid en de oppositie, werden noch gewenscht noch verwacht. Men verlangde alleen afwikkeling der loopende zaken, om het verkiezingswerk in rustige tijden en onder gunstige omstandigheden te kunnen ondernemen.

De beteekenis, welke de regeering aan het votum van 9 Juni hechtte,

heeft deze berekening geheel omvergeworpen. Het cabinet leed aan eene slepende ziekte, doch had weinig kans, om spoedig uit zijn lijden door een natuurlijken dood te worden verlost. Daarom besloot het, zelf zijn uiteinde te verhaasten. Aan de oppositie kon men geen grooter ondienst bewijzen, dan wanneer men haar dwong, onder de gegeven omstandigheden de regeering over te nemen. Weigerde zij, dan reikte zij zich. zelf een bewijs van onvermogen uit, dat ook bij de verkiezingen van November als geldig zou kunnen worden voorgesteld. Stemde zij toe, dan was zij genoodzaakt, om òf met eene hopelooze minderheid te regeeren, òf een even onpraktisch als ontijdig beroep op de oude kiezers te doen. In elk geval rekenden de liberalen, - althans zij, die in de geheimen van dezen toeleg waren ingewijd - op een volkomen fiasco van de conservatieven, en voorspelden zij zich zelven gouden bergen, als de onmacht der Tories op overtuigende wijze zou zijn gebleken.

Er was dan ook in de eerste dagen der crisis geen sprake van, dat het kabinet zich zou laten bewegen, om op het genomen besluit terug te komen. De heer Gladstone nam het voor de hand liggend voorwendsel eener zwakke gezondheid te baat, om niet naar Balmoral te gaan, waar de koningin zich. bevond, maar haar het verzoek om ontslag van het ministerie schriftelijk mede te deelen. Lord Salisbury, de leider der conservatieven in het Hoogerhuis, werd door de koningin ontboden, en op 15 Juni vernam men, dat hem de samenstelling van een nieuw Kabinet was opgedragen.

Natuurlijk was deze opdracht slechts voorwaardelijk aangenomen. Wel hadden enkele conservatieve organen reeds vroeger verkondigd, dat de Tories bereid waren, om de regeeringstaak te aanvaarden, maar de omstandigheden waren, gelijk wij boven reeds met een enkel woord aanduidden, van geheel exceptioneelen aard. Werd de wet tot herziening van de indeeling der kiesdistricten door de beide Huizen aangenomen - en hiertoe waren nog slechts enkele formaliteiten noodig - dan kon het Parlement niet meer worden ontbonden voordat de nieuwe kiezers werden opgeroepen, en Lord Salisbury zou dus verscheiden maanden moeten regeeren met een Lagerhuis, waarin de liberalen en de Parnellisten te zamen over 120 stemmen meer dan de regeeringspartij beschikten. Het nieuwe kabinet zou geheel afhangen van de genade zijner tegenstanders.

Het spreekt van zelf, dat de leiders der conservatieven niet met open oogen in dezen wel wat al te plompen strik vielen. Lord

Salisbury verklaarde zieh bereid, om de weinig begeerlijke nalatenschap van het liberale Kabinet te aanvaarden; hij wilde zich verbinden om zich, tot na den afloop der algemeene verkiezingen, tot de afdoening der meest dringende zaken en der loopende onderhandelingen te beperken; - maar hij eischte daarentegen, dat de meerderheid aan de nieuwe regeering bij de vervulling dezer even bescheidene als ondankbare taak niets in den weg zou leggen; dat zij zich, wanneer men het over eene nieuwe begrooting niet eens kon worden, niet zou verzetten tegen eene voorloopige dekking van het tekort door het uitgeven van schatkistbilletten; dat het Parlement al zijn beschikbaren tijd zou wijden aan het vaststellen dei-middelen, om in de loopende uitgaven te voorzien, en dat dus noch de linkerzijde, noch de rechterzijde het parlementair initiatief tot indiening van wetsvoorstellen zou toepassen. Daarentegen verklaarde hij uitdrukkelijk, dat hij van een dergelijk compromis in geen geval gebruik zou maken, om de beraadslaging over een tegen de nieuwe regeering gericht votum van af keuring op de lange baan te schuiven.

Terwijl over deze voorwaarden, door bemiddeling- der intusschen naar Windsor teruggekeerde koningin, werd onderhandeld, hield Lord Salisbury zich bezig met de voorloopige samenstelling van zijn kabinet. Het bleek weldra, dat zich hierbij groote moeielijkheden voordeden. Wat zou men met Lord Randolph Churchill doen? Die vraag was inderdaad voor Lord Salisbury eene quaestie van *to be or not to be*. Een kabinet zonder dezen jeugdigen, maar scherpzinnigen, luidruchtigen, maar invloedrijken Tory-demagoog was niet denkbaar. Sedert Disraeli, om de liberalen te overtroeven, zijn *Reformbill* had ingediend en tot stand gebracht, hadden de aristocratische leiders der Tory-partij zich menige concessie aan de democratie moeten laten welgevallen. Lord Randolph Churchill had met deze strooming zijn voordeel gedaan op eene wijze, die men bij den telg der hertogen van Marlborough nauwelijks zou hebben verwacht. Weinige jaren geleden lachte men nog om den ‘brutalen kwajongen’, het *enfant terrible* der conservatieven, die met zijn drietal volgelingen in het Parlement de zoogenoemde vierde partij uitmaakte en door drukte en onbeschaamdheid de microscopische afmetingen dier fractie trachtte te doen vergeten. Maar al lachte men in het Parlement, daar buiten lachte men niet. ‘Wanneer men den jeugdigen aristocraat, door zijne mooie, jonge vrouw

vergezeld, ziet optreden voor eene vergadering van duizenden handwerkslieden in Birmingham, dan herkent men in hem den volksleider, *qui a bien étudié sa bête*.' Zoo werd reeds een jaar geleden door een bevoegd beoordeelaar van hem getuigd.

Niet slechts verlangde Lord Randolph, ofschoon hij vroeger in geen enkel ministerie zelfs eene ondergeschikte betrekking had vervuld, voor zich eene der belangrijkste portefeuilles, maar hij stelde nog veel hooger eischen. De leiding van de partij in het Lagerhuis moest aan den verdienstelijken, door vriend en vijand hooggeachten parlementairen veteraan, Sir Stafford Northcote, worden onttrokken. Die leiding was, volgens de jong-conservatieven, kleurloos en krachteloos geweest; de conciliante politiek moest door eene militante worden vervangen. Welnu, ook-dit offer is gebracht. Sir Stafford Northcote is, tot loon voor zijne gedurende meer dan het vierde eener eeuw aan de partij bewezen diensten, tot den rang van graaf verheven, en als Lord Iddesleigh in het Hoogerhuis 'op stal gezet.' Hij wordt noch Premier, noch leider van de partij - zooals tot nu toe -, maar als 'First Lord of the Treasury' minister zonder portefeuille, een veertiende of vijftiende rad aan den wagen.

En hiermede is de lijst van Lord Randolph's veroveringen nog niet ten einde. Zijn programma eischte opheffing der uitzonderingswetgeving voor Ierland. Ook hierin schijnt Lord Salisbury te hebben toegegeven, en de aangewezen onderkoning voor Ierland, Lord Carnarvon, moet zich bereid hebben verklaard, om Ierland zonder *Coercion Bill* te regeeren. Altijd *indien* het nieuwe kabinet tot stand komt. Want op het oogenblik, dat wij deze regelen schrijven (23 Juni), is de zaak nog niet volkomen zeker.

De heer Gladstone weigerde namelijk eerst, de door Lord Salisbury gestelde voorwaarden aan te nemen; naar onze meening, ten onrechte. Want wie uit partijoogmerken de tegenpartij tot de aanvaarding der regeeringstaak noodzaakt, is zeker verplicht, om die taak niet reeds bij den aanvang onmogelijk te maken. Ook koningin Victoria schijnt dit te hebben ingezien, en haren invloed in de schaal te hebben gelegd, om de leiders der liberalen te bewegen tot die concessiën, die eene redelijke oplossing van de crisis mogelijk zouden kunnen maken. Wij mogen dus verwachten dat, wanneer dit overzicht onder de oogen onzer lezers komt, het nieuwe conservatieve kabinet zich in Downingstreet zal hebben geïnstalleerd. Of het daar lang zal blijven?

Ihm ruhen noch im Zeitenschoosze
Die schwarzen und die heitern Loose.

De nieuwe kiezers in Engeland zullen het moeten uitmaken: elke profetie zou op dit oogenblik gewaagd zijn.

Het heeft er allen schijn van, of de ministerieele crisis in Engeland aanstekelijk gewerkt heeft, want kort na het kabinet-Gladstone werd het ministerie-Depretis in Italië en het ministerie-Canovas in Spanje tot aftreden genoodzaakt.

Tusschen de crisis in Italië e die in Engeland bestaat een onloochenbaar verband. De jongste der Europeesche groote mogendheden is er nog niet in geslaagd, om onder hare oudere zusteren eene plaats in te nemen, welke hare aspiratiën volkomen bevredigt. De alliantie met Duitschland en Oostenrijk heeft haar geen voldoening geschonken, in de eerste plaats omdat eene toenadering tot den ouden erfvijand een groot deel der Italiaansche natie tegen de borst stuitte, in de tweede plaats, omdat Italië door de beide mogendheden van Centraal Europa niet op voet van gelijkheid werd behandeld, en eindelijk omdat de alliantie geen tastbare voordeelen afwierp. Wat helpt het, zoo vroeg men, of wij machtige bondgenooten hebben, als wij in onze buitenlandsche politiek schroomvallig moeten blijven? Waarom moeten wij toezien, dat Frankrijk en Engeland hunne bezittingen en hun invloed aan de oevers der Middellandsche zee voortdurend uitbreiden, en dat zelfs Duitschland zich in alle deelen der aarde koloniën aanschaft, terwijl men ons het ‘gij zult niet begeeren’ toeroept?

In een lezenswaardig artikel over de Italiaansche koloniale politiek, door den hoogleeraar Catellani te Padua in de *Revue de Droit International* geschreven, vinden wij dit streven duidelijk uitgesproken. ‘Twee redenen’ - zoo lezen wij daar - ‘hadden tot nu toe Italië van de koloniale politiek verwijderd gehouden: de financieele en militaire toestand, en het geloof in het recht van alle volken op de onafhankelijkheid, voor welke Italië zoo lang geleden en gestreden had. Drie jaren geleden hebben de voltooiing der legerorganisatie en de restauratie der financiën de erste oorzaak uit den weg geruimd; de politiek der andere groote mogendheden heeft de tweede weggenomen. Italië, dat gevaar liep om in de Middellandsche Zee door andere Europeesche mogendheden te

worden verstikt, zag zich genoodzaakt om eene meer actieve staatkunde te volgen.’

Het scheen dat Engeland de behulpzame hand wilde reiken tot verwezenlijking van dit doel. Een oogenblik droomde men zelfs van eene gezamenlijke Soedan-expeditie, die de glorierijke tradities van den Krim-oorlog zou doen herleven. Voor 's hands bleef het bij de bezetting van Massowah en eenige plaatsen van ondergeschikt belang; Soeakim werd door de Britsche troepen bijna geheel ontruimd, maar de Porte kreeg de voorkeur voor het innemen der opengevallen plaats. Toch bleef men zich vasthouden aan de hoop, dat er met den heer Gladstone en Lord Granville nog wel een voordeelig accoord zou zijn te sluiten, totdat de val van het Engelsche kabinet ook aan deze verwachting een einde maakte.

De ontevredenheid over dezen loop van zaken openbaarde zich in het Italiaansche Parlement op duidelijke wijze; zij trof echter niet het geheele ministerie-Depretis, maar uitsluitend den minister van buitenlandsche zaken, Mancini. Weinige weken geleden (8 Mei) had het ministerie de quaestie van vertrouwen gesteld naar aanleiding van de buitenlandsche politiek, en daarbij eene meerderheid van 91 stemmen verkregen. Op 16 Juni was deze meerderheid gedaald tot 24, niettegenstaande de minister-president Depretis zich uitdrukkelijk met den heer Mancini solidair had verklaard. Dat echter deze hoofdelijke stemming niet als een blijk van vertrouwen in het beleid van den minister van buitenlandsche zaken mocht worden opgevat, bleek reeds den volgenden dag, toen de begrooting voor dit departement, bij geheime stemming, met eene meerderheid van slechts vier stemmen werd goedgekeurd.

Het gansche ministerie diende daarop bij den koning zijn ontslag in; doch na eenige vruchtelooze onderhandelingen met de hoofden van andere partijen, besloot de koning nogmaals - thans voor de negende maal - den heer Depretis met de vorming van een kabinet te belasten, waarvan de heer Mancini natuurlijk geen deel zal uitmaken.

Wij betwijfelen zeer, of dit vonnis van de Consultà, billijk mag worden genoemd, en of de vertegenwoordigers niet alleen een zondenbok voor hun eigen overtredingen hebben gezocht. In elk geval is het geen bloote phrase, wanneer de heer Depretis zich met zijn collega Mancini solidair verklaart. Het geheele ministerie is de getrouwe afspiegeling van de gebrekkige partij formatie in de Kamer;

het *trasformismo*, de toenadering der middenpartijen, is eigenlijk nooit tot stand gekomen. Het gemis eener leidende gedachte in het kabinet gaat met dat eener betrouwbare meerderheid in het Parlement hand aan hand. '*Tutta la mia vita e uno lungo esordio*' - zeide de minister-president in zijne bekende redevoering te Stradella. 'Geheel mijn leven is één lang beginnen' Terecht: voor het voltooien, het afwerken, ontbreken hem persoonlijk de kracht en bij het Parlement de steun.

Voor den heer Mancini heeft prof. Catellani in het bovengenoemde artikel niets dan lof. Met warme ingenomenheid haalt hij de woorden aan, door hem in 1872 gesproken: 'Le monde entier regarde l'Italie et veut savoir si notre race a désormais épuisé sa vigueur historique, ou si une mission lui reste encore à remplir, pour le bien de l'humanité et de la civilisation universelle, et si elle l'a rendue digne de revivre à une nouvelle grandeur.... La diffusion, la propagation incessante de la civilisation dans tous les points du globe où vivent des êtres de notre espèce, le perfectionnement continu de l'humanité, voilà le but que nous efforcerons toujours de désigner par la modeste, mais efficace coopération de nos études.'

Schoone woorden, vooral in den mond van een universiteitshoogleeraar. Maar zonder een oogenblik aan de verdiensten van den heer Mancini tekort te doen, mag men vragen of de herinneringen uit den tijd, toen hij den leerstoel voor internationaal recht bekleedde en een sieraad was van de Italiaansche wetenschap, hem geen parten hebben gespeeld bij de vervulling zijner moeielijke staatsmanstaak, en of hij 'strevende naar de vervulling van zijn hoogst edel wijsgeerig ideaal' niet dikwijls verzuimd heeft, als praktisch man van elke gunstige kans zooveel mogelijk partij te trekken.

In Spanje was de cholera de oorzaak van de ministerieele crisis. Koning Alfonso, die nog weinig gelegenheid gehad heeft om zijne op politiek gebied zoo verdeelde onderdanen nauwer aan zich te hechten, wilde het voorbeeld volgen van koning Amedeo, en, gelijk deze ten vorigen jare tijdens de cholera-epidemie Napels had bezocht, een bezoek brengen aan de door de vreeselijke ziekte geteisterde Spaansche provinciën Valencia en Murcia. Ongetwijfeld zou deze reis in hooge mate hebben medegewerkt, om de banden tusschen vorst en volk nauwer aan te halen, maar, naar de booze 'wereld wil, was het juist dit, wat de ministers wenschen te ver-

mijden. Gevaarlijker nog dan het cholera-contagium, waarvan het bestaan door sommige geleerden in twijfel wordt getrokken, schijnt hun de rechtstreeksche aanraking van den koning met de natie, die hare werking nooit gemist heeft. Het ministerie verklaarde, zich voor dezen stap van den koning niet verantwoordelijk te kunnen stellen en, zoo het reisplan niet werd opgegeven, zijn ontslag te moeten nemen. Do minister van binnenlandsche zaken, Romero Robledo, nam de toevlucht tot een hoogst bedenkelijk middel, om den vorst van zijn voornemen af te brengen. Ofschoon in Madrid nog slechts enkele sporadische gevallen van cholera waren voorgekomen, liet hij bij proclamatie bekend maken, dat de ziekte daar een epidemisch karakter had verkregen, en tevens de toepassing der bij zulke gevallen in Spanje gebruikelijke, zeer strenge, maar grootendeels zeer onverstandige maatregelen voorschrijven. De bekendmaking had eerst eene paniek ten gevolge, later eene uitbarsting van verontwaardiging onder de bevolking, die tot vrij ernstige ongeregeldheden aanleiding gaf.

De toeleg van den heer Romero Robledo was duidelijk. Heerschte er inderdaad te Madrid eene epidemie, dan stak er weinig verdienste in, de stad te verlaten, om elders hulp en troost te brengen; men kon dan met recht zeggen, dat de koning meer dan ooit verplicht is in de residentie te blijven wanneer daar gevaar dreigt.

Koning Alfonso gaf echter niet toe. Hij ontbood het hoofd dei parlementaire oppositie, den heer Sagasta, om hem over zijn voornemen, en over de mogelijke samenstelling van een kabinet te raadplegen. Doch - wonder boven wonder! - Sagasta en Canovas waren het dezen keer volkomen eens. Tegenover dit dubbel verzet zag de koning zich genoodzaakt, zijn voornemen op te geven, en hiermede was de crisis feitelijk ten einde. Waarschijnlijk echter zal de minister Robledo zijne portefeuille aan een ander moeten afstaan.

De dood van Victor Hugo heeft aan de Fransche natie gelegenheid geschonken tot eene waardige en indrukwekkende manifestatie, ter eere van de nagedachtenis van den grooten dichter. De ongeregeldheden, waarvoor men had gevreesd, hebben gelukkig niet plaats gehad: de openbare meening had zich bij voorbaat zeer duidelijk uitgelaten over het ongepaste, om uit eene nationale ge-

denkviering munt te slaan voor de communistische en anarchistische propaganda, en de roode vlaggen waren dientengevolge dun gezaaid en gaven nergens aanleiding tot rustverstoring. Wellicht hebben de aanhangers der roode republiek zelven ingezien, dat het wat al te dwaas zou zijn, voor dezen heilige een kaarsje te branden. Victor Hugo toch had de handelingen van de Communards meer dan eens in scherpe woorden afgekeurd, en zijn voorstel, om aan de veroordeelden van den burgeroorlog algemeene amnestie te schenken, getuigde wel van medelijden voor hen, ten behoeve van wie hij een beroep deed op de grootmoedigheid van de volksvertegenwoordiging, maar zeker niet van instemming met hunne beginselen of van goedkeuring hunner daden. Reeds in 1848 bad de dichter aan de kiezers van Parijs geschreven:

'Twee republieken zijn mogelijk: de eene zal de driekleur door de roode vlag vervangen; kopergeld slaan uit de Vendôme kolom; de academie, het polytechnicum en het legioen van eer afschaffen, en aan de leuze "Vrijheid, gelijkheid en broederschap" de onheilspellende woorden "of de dood" toevoegen; zij zal leiden tot het staatsbankroet; zij zal de rijken te gronde richten, zonder de armen te verrijken, het openbaar crediet vernietigen, werkeloosheid veroorzaken, eigendom en familie opheffen; zij zal hoofden, op hellebaarden geplant, ten toon stellen, de gevangenissen vullen met "suspects" en ze door bloedbaden weder ontruimen; zij zal Europa bedreigen met den fakkel der brandstichting, en de beschaving met geheelen ondergang; zij zal Frankrijk maken tot het land der duisternis, de vrijheid verworgen, de schoone kunsten verstikken, de gedachte onthoofden en God loochenen. Zij zal de twee onafscheidelijke werktuigen, de assignatenpers en de guillotine, weder aan den arbeid zetten. In één woord: koudbloedig zal zij doen, hetgeen de mannen van 1793 in vurigen ijver deden; terwijl de laatsten ontzagwekkende monsterlijkheden volbrachten, zal zij in het klein als monster optreden.'

Met de andere republiek, de ideale, welke de dichter daarna met gloeiende kleuren afschildert, vertoonen de tegenwoordige toesbanden in Frankrijk nog bitter weinig gelijkenis. Men bemerkt het aan het betreurenswaardig naspel, dat Victor Hugo's dood in het Parlement had. De Fransche radicalen en intransigenten bewonderen ia den afgod der laatste republiek, Gambetta, niets zoo zeer als zijne spreuk: 'le cléricalisme c'est l'ennemi.' Gelijk de

reus uit de oude mythe aan de aanraking met de aarde telkens nieuwe krachten ontleende, zoo heeft de uiterste linkerzijde, als hartversterking, telkens opnieuw eene kleine, vaak kleingeestige, overwinning op de kerk noodig, Van iederen dag, waarop zij aan het clericalisme of aan de kerk - voor haar, naar liet schijnt, identieke begrippen - geen afbreuk heeft gedaan, getuigt zij: *diem perdidi*. Zoo vonden ook thans eenige leden der uiterste linkerzijde in den dood van Frankrijk's grooten dichter aanleiding om te eischen, dat het Panthéon, op welks gevel de eerste republiek het opschrift had geplaatst ‘aux grands hommes la patrie reconnaissante,’ doch dat, na menige lotswisseling, sedert meer dan dertig jaren als katholieke kerk had dienst gedaan, aan den eeredienst zou worden onttrokken. Daar, en nergens anders, moest Victor Hugo worden begraven.

De urgentie, welke voor dit voorstel werd gevraagd, bracht het ministerie-Brisson in geen geringe verlegenheid. Weigerde het, den radicalen ter wille te zijn, dan verloochende het zijn eigen oorsprong; gaf het toe, dan had het in de Kamer eene discussie te wachten, welker heftigheid een ernstig gevaar zou kunnen opleveren. De zaak kon niet op de lange baan worden geschoven, en toch moest het bedenkelijk debat zooveel mogelijk worden vermeden. De regeering deelde daarom mede, dat een votum der Kamer haar onnoodig voorkwam, omdat geen wet, maar alleen een decreet vereischt was, om het gebouw aan zijne tegenwoordige bestemming te onttrekken.

Toch kon zij hierdoor aan de bespreking van de zaak niet ontkomen. Zoowel in de Kamer als in den Senaat kreeg zij harde woorden te hooren. De heer de Mun verweet haar, dat zij van den nationalen rouw een partij-quaestie had gemaakt en de heer Ravignan voegde haar in den Senaat toe: ‘Het kabinet koopt zich het recht, om nog eenigen tijd te leven, door de belangen der Katholieken op te offeren.’ De aartsbisschop van Parijs richtte tot den minister van onderwijs Goblet een uiterst scherpen brief, die van de zijde des ministers een niet minder kras antwoord noodig maakte. En toch waren de intransigenten niet voldaan. Het grootendeels uit hunne vrienden samengestelde kabinet maakt zich volgens hen dagelijks schuldig aan hetzelfde opportunisme, dat onder het ministerie-Ferry voor de echte en onvervalschte republikeinen van de *Justice* voortdurend een steen des aanstoots geweest was. De regeering - zoo

pleegt men te zeggen - is de gevangene van de *Union républicaine* en is, om zich van den steun der middelgroepen te verzekeren geheel in het opportunistisch vaarwater gekomen. Heeft zij niet van de vorige regeering de recidivisten-wet overgenomen en die verdedigd, schoon zij haar als oppositie had bestreden?

Vooral met het oog op de aanstaande verkiezingen is de houding van het kabinet moeielijk. Het wil met iedereen goede vrienden blijven, en het wekt overal wantrouwen. Met de vleermuis uit de fabel schijnt het op klagenden toon te roepen:

> Je suis oiseau, voyez mes ailes
> Je suis souris: vivent les rats!

Dit alles gaat natuurlijk onder de leuze, dat het ministerie zich alleen geroepen acht, om als *Cabinet d'affaires* op te treden, totdat de natie bij de algemeene verkiezingen hare stem zal hebben doen hooren; dat het wel is waar geen partij-ministerie wil zijn, maar toch een republikeinsch kabinet. Daarom verkondigt het steeds, dat bij de verkiezingen de republikeinen van alle schakeeringen moeten samenwerken, om de vijanden der republiek te bestrijden.

Het is weder de oude quaestie. De voorstanders eener conciliante politiek en die van eene militante staatkunde zullen het wel nooit en nergens eens worden. De eersten prediken de leer, dat wie het onderste uit de kan wil hebben, het deksel op den neus krijgt; dat het *do ut des*, de wederzijdsche concessie, onvermijdelijk is, zullen niet allen, die nog erkennen door den band van gemeenschappelijke belangen verbonden te zijn, ten slotte bedrogen uitkomen. De anderen zeggen, dat niets verderfelijker is, dan transigeeren met beginselen, en dat het de vraag is, of de openlijke vijanden der republiek wel de gevaarlijkste zijn.

Laat ons dadelijk erkennen, dat eene regeering, die indien zij niet tot onmacht wil veroordeeld zijn, eene meerderheid noodig heeft, bezwaarlijk eene andere methode zal kunnen toepassen dan die van geven en nemen. Zelfs een man als Bismarck kon eene ‘rücksicthslose Politik’ slechts korten tijd volhouden, en het geheim van zijn succès ligt eenvoudig hierin, dat hij er geen bezwaar in ziet, om met de meest verschillende partij-combinatiën zijn voordeel te doen. Een staatsman, die stokpaardjes berijdt, is - vooral als het hoogdravende stokpaardjes zijn - meestal spoedig uit den zadel

gelicht, en in den regel weldra genoodzaakt, te voet de oude, welbekende, platgetreden paden te bewandelen.

Enkele dagen geleden heeft de radicale partij in het Fransche Parlement eene vergadering gehouden onder leiding van Clémenceau en Madier de Montjau. Daar werd, met het oog op de aanstaande verkiezing, een gemeenschappelijk programma opgesteld, met de volgende hoofdpunten: De koloniale politiek moet worden opgegeven; de Senaat moet door het algemeen stemrecht rechtstreeks worden verkozen; eene inkomstenbelasting moet worden ingevoerd; de scheiding van kerk en staat moet niet slechts in naam, maar inderdaad worden tot stand gebracht; een driejarige diensttijd moet worden ingevoerd; handelsvrijheid in den meest uitgebreiden zin moet worden gehandhaafd.

Er is voor dit programma veel te zeggen. Het is (vooral als men er de ‘toelichting’ niet bij leest!) eenvoudig, begrijpelijk en consequent. Maar welk verantwoordelijk minister in Frankrijk zou het tot het zijne durven maken? De regeering heeft niets aan een program, dat allerlei uiterst wenschelijke zaken vermeldt, maar niet te verwezenlijken is. Het is hare taak, het goede tot stand te brengen; met het willen alleen is niemand gebaat, wanneer hem de uitvoerende macht is toevertrouwd.

Geheel anders, en veel gemakkelijker, is de positie van hen, die niet tot de regeering behooren. De eerste, die met de onzuivere toestanden zijn voordeel heeft gedaan, is de heer Ferry. Sedert een paar weken uit zijne vrijwillige ballingschap teruggekeerd, laat deze *premier en disponibilité* weder veel van zich hooren. Het door hem uitgegeven wachtwoord luidt: ‘de intransigenten zijn de ergste vijanden der republiek.’ Deze houding van den heer Ferry is voor het ministerie des te gevaarlijker, omdat men hem, sedert zijne bekende redevoeringen te Rouaan en te Hâvre, zeker niet van inconsequentie tegenover de intransigenten kan beschuldigen, terwijl het geweten van een aantal leden van het Kabinet op het punt van consequentie lang niet zuiver is. Drie van de tegenwoordige ministers, de heeren Goblet, Sarrien en Allain-Targé, hebben, voor zij als ambtgenooten van den heer Brisson optraden, het bovengeschetste radicale program mede helpen opstellen. Dat zij het thans niet onderteekenden, kan niemand hun ten kwade duiden, maar deze omstandigheid stelt den opportunist Ferry in de gelegenheid, om zijne vroegere tegenstanders, die zich zooveel op hunne beginsel-

vastheid lieten voorstaan, het verwijt van beginselloosheid naar het hoofd te slingeren, dat hem zelf zoo menigmaal heeft getroffen.

Eene andere poging, om de door de regeering aanbevolen vereeniging en samenwerking van alle republikeinen tegen te gaan, is beproefd door de royalisten, die bij monde van den heer Hervé monarchisten, Bonapartisten en conservatieve republikeinen uitnoodigden, om zich bij de aanstaande verkiezingen aan te sluiten, en gemeenschappelijk den strijd te ondernemen tegen opportunisme en radicalisme, tegen eene politiek van slechte financiën en van koloniale avonturen. Zulk eene combinatie heeft, naar het ons voorkomt, weinig levensvatbaarheid, zoolang de rechterzijde den strijd tegen den bestaanden staatsvorm niet geheel opgeeft. En daarom antwoordde, het *Journal des Débats*, dat anders van een zuiver conservatief verbond niet afkeerig zou zijn geweest, den heer Hervé terecht: ‘Thans kunnen wij ons niet vereenigen met eene partij, die ons geen gemeenschappelijk doel biedt, daar zij voor het hare niet durft uitkomen, en geene toekomst, daar de tegenover elkander staande fractiën elkander die zouden betwisten. Voor republikeinen is alleen met republikeinen eene verbintenis mogelijk.’

Eene zeer eigenaardige bijdrage tot de verkiezingsmanoeuvres in Frankrijk is in de laatste dagen gegeven door eenige bladen van de rechterzijde, die eene geheele reeks van particuliere brieven van den onlangs overleden admiraal Courbet openbaar maakten. Deze hoofdofficier, wien gedurende geruimen tijd het opperbevel over de geheele Tonkin-expeditie was opgedragen, en die aan boord van zijn admiraalschip in de nabijheid van de *Pescadores*-eilanden aan eene slepende ziekte bezweek, is zoowel door zijne clericale geestverwanten als door de uiterste linkerzijde en hare volgelingen een ‘martelaar der Tonkin-politiek van het vorige kabinet’ genoemd. Maar men tracht thans uit zijn dood op nog andere, en veel bedenkelijker wijze politieke munt te slaan, en maakt van zijne vertrouwelijke mededeelingen misbruik, om den heer Ferry zooveel mogelijk onschadelijk te maken.

Zeker, admiraal Courbet had niet veel sympathie en nog minder eerbied voor de regeering, die hij onophoudelijk van besluiteloosheid en flauwhartigheid beschuldigt. Zijn eigen recept was eenvoudig genoeg: aan China openlijk den oorlog verklaren; de havens van het Hemelsche Rijk verbranden en zijn koopvaardijvloot vernielen. Ten slotte: schadeloosstelling, aan Frankrijk namelijk. ‘Il faut que la Chine rende gorge, qu'elle paye

en espèces sonnantes et métalliques ses fautes et les nôtres.' En dat alles zou in een ommezien zijn geschied: 'En quinze jours tout serait fini.' Maar het blijkt uit zijne brieven, dat zijne ontevredenheid minder nog de personen der ministers, dan den regeeringsvorm geldt. 'Triste pays que le nôtre' - roept hij uit - 'où il faut consulter une Chambre en vacances pour prendre un parti dans des circonstances difficiles.' En elders: 'Comment prendre une résolution virile, quand le gouvernement est obligé de consulter les Chambres, qui á leur tour considèrent comme un impérieux devoir de consulter leurs électeurs?' Hij betreurt het van ganscher harte, dat hij, zes-en-dertig jaren geleden, heeft medegewerkt om de tweede Republiek te vestigen, en schrijft op 24 Februari 1884: 'Quand je pense qu'il y a aujourd'hui trente-six ans je risquais ma peau dans les rues de Paris pour preparer l'avénement de ces polichinelles-là!'

De weinige regels, die wij uit de brieven van admiraal Courbet aanhaalden, zijn voldoende om het verklaarbaar te maken, dat deze onverwachte onthullingen in Frankrijk niet weinig sensatie hebben gemaakt. Wij gelooven echter niet, dat die indruk een blijvende zal zijn. Had Courbet inderdaad tegen de hem gegeven bevelen zooveel bedenkingen gehad, als uit zijn gemelijke confidentiën schijnt te blijken, dan zou hij reeds langen tijd geleden zijn ontslag gevraagd en verkregen hebben. Het is van algemeene bekendheid, dat zijne houding tegenover de regeering tot het laatste toe volkomen correct is geweest; men mag dus veilig aannemen, dat men aan zijne nagedachtenis geen dienst heeft gedaan, door de in oogenblikken van ziekte en overspanning geschreven vertrouwelijke mededeelingen wereldkundig te maken.

Het ministerie-Brisson zal bij de stembus een zwaren strijd hebben te voeren. Door de rechterzijde wordt het natuurlijk openlijk aangevallen, maar ook aan de linkerzijde heeft het bij de oude vrienden het vertrouwen reeds verbeurd, zonder het bij de nieuwe te verwerven. Reeds begint zich het gesternte van Ferry weder aan den horizon te vertoonen. 'De politiek kan niet samengaan met platonische meeningen' - roepen de radicalen hem in hun programma toe. 'Wanneer men zich ernstig vóór eene hervorming-verklaart, dan beduidt dit niet, dat men haar voor toekomstige eeuwen geschikt acht, maar dat men haar wil toepassen.'

Zietdaar eene uitmuntende theorie voor de oppositie. Maar zou

zij bestand zijn tegen de ruwe aanraking met de regeeringspraktijk? De heeren Allain-Targé, Sarrien en Goblet, mede-opstellers van het fraaie program, waaraan wij de aangehaalde woorden ontleenden, zouden hierover wetenswaardige zaken kunnen mededeelen. Wanneer zij weder naar de banken der radicale linkerzijde terugkeeren, zullen zij hunnen geestverwanten de ‘politische Lehre’ van Schiller kunnen herinneren:

> Alles sei recht, was du thust; doch dabei lasz es bewenden,
> Freund, und enthalte diclh ja, alles, was recht ist, zu thun.
> Wahrem Eifer genügt, dasz das Vorhandne v o l k o m m e n
> Sei; der falsche will stets, dasz das Vollkommene s e i .

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Victor Hugo's lyrische gedichten.

Stel ter zijde al wat er opgeschroefds en kunstmatigs, wat er theatraals in geweest moge zijn; houd rekening met de menschelijke ijdelheid in het algemeen, en de Fransche in het bijzonder; denk u weg die kudde, die steeds te hoop loopt, waar drukte is, die naar een begrafenis gaat als naar een openbare vermakelijkheid,

> - Daar wordt er een begraven,
> Dat is een aardig geval! -

- en nog blijft de hulde door het Fransche volk in de laatste dagen van Mei en op den 1^{en} Juni aan den grooten dichter gebracht, die drie en tachtig jaren oud de eeuwige rust is ingetreden, zóó indrukwekkend, zóó grootsch, dat men een eeuw terug moet gaan, tot den 11^{en} Juli 1791, toen het stoffelijk overschot van ‘le roi Voltaire’ met ongekenden luister naar het Panthéon werd vervoerd, om iets te vinden wat daarmede kan worden vergeleken.

Van VICTOR HUGO, in wien alles buitengewoon was, onder wiens machtige hand alles reusachtige afmetingen aannam, moest ook de uitvaart groot en overweldigend wezen. Het ernstig eerbetoon, hetwelk de Franschen hun dooden in hun sterfhuis plegen te brengen, werd een bedevaart, de begrafenis een triumftocht, de hulde aan het graf een aanbidding, een vergoding.

Voor de Fransche volksklasse zal de stralenkrans der legende Victor Hugo blijven omschijnen; in de herinnering der groote menigte zal zijn beeld, naast dat van Napoleon I, als dat van een halfgod voortleven.

Vraag echter, wanneer men u Napoleon, Victor Hugo noemt, niet naar jaartallen, niet naar namen van veldslagen of naar belangrijke feiten, niet naar titels van werken; de groote menigte kan zich met dergelijke bijzonderheden niet inlaten. Het is genoeg dat zij haar groote mannen bij name kent, en hen vereert op hare wijs.

Een vertegenwoordigster van die menigte is dat vrouwtje, waarvan Sarcey onlangs verhaalde. Het was in de eerste dagen der ziekte van Victor Hugo. Sarcey begaf zich, langs den weg dien hij sedert twintig jaar dagelijks neemt, naar het bureau van zijn dagblad, toen een burgervrouw uit haar winkeltje trad en hem staande hield. ‘Pardon, meneer Sarcey’, zeide zij, ‘dat ik u aanspreek, zonder u bekend te zijn; maar kunt ge me ook zeggen hoe het met Victor Hugo gaat?’ Sarcey deelde mede wat hij wist, en vroeg toen: ‘Kent ge Victor Hugo, dat ge zooveel belang stelt in zijn gezondheid?’ ‘Neen’, was het antwoord, ‘ik heb hem nooit gezien.’ ‘Dan hebt ge zeker enkele van zijn werken gelezen, of misschien hebt ge een of ander drama van hem zien vertoonen?’ Neen, zij had nooit iets van Victor Hugo gelezen, zij kende zelfs niet den titel van één enkel zijner drama's. En toen zij op Sarcey's gelaat eenige verwondering meende te bespeuren: ‘C'est que vovez vous, ça fait honneur à Paris de posséder un homme comme lui.’

De eer van Parijs, de glorie van Frankrijk:- een naam dus, niets meer, maar een naam die blijft voortleven van geslacht tot geslacht.

Voor hen echter, die zich niet vergenoegen met het vereeren van een naam, die Victor Hugo lezen, en zich rekenschap wenschen te geven van hetgeen zij bij die lezing genoten, komt nu de tijd der rustige, der doordachte waardeering. Al zullen nog - gelijk Beets het van Bilderdijk schreef - ‘velerlei gevoelens, velerlei vooroordeelen, velerlei herinneringen twisten en worstelen op zijn graf’, er zullen er zeker ook in Frankrijk zijn, die, bij de beoordeeling van Victor Hugo's werken, zich buiten en boven de partijen weten te plaatsen.

Over zijn romans, waar de overweldigende phantasie van den schrijver u meesleept, zoo niet de schreeuwende tegenstellingen, de schrille kleuren, het gemis van evenredigheid u het boek uit de hand slaan; over zijn drama's, die, bij al het aangrijpende, al het schilderachtige van den toestand, bij al de poëzie die er over ligt uitgespreid, vaak den indruk geven van gedramatiseerde paradoxen, zal straks de critiek op nieuw haar licht doen schijnen. En

ook de bundels, waarin Hugo de schatten van zijn lyrisch talent heeft uitgestort, zullen ongetwijfeld op nieuw worden bestudeerd.

Hier wenschen wij enkel een overzicht bij vogelvlucht te geven van Hugo's lyrische gedichten; niet alleen omdat het bestek van deze kroniek zich tot een overzicht van dit gedeelte van zijn letterkundigen arbeid het best leent, maar vooral omdat het, naar onze overtuiging, des dichters lyrische poëzie is, waarvan de beste stukken zullen blijven leven ook dan wanneer aan de romans geen aandacht meer geschonken wordt, en van de drama's nog slechts enkele lyrische brokken, enkele treffende tooneelen overeind staan.

Tusschen 1822 en 1832 vond de romantische school in Frankrijk haar krachtigste uiting; maar haar wortels liggen dieper. Het beginsel dat aan haar ten grondslag ligt is het revolutionnaire. Gelijk eertijds op het gebied van den staat, deed zich thans ook in de letteren en in de kunst de behoefte aan vernieuwing en verjonging gevoelen. De Fransche omwenteling zette haar tocht voort. En wat lag er niet tusschen het oogenblik dat zij zich in beweging had gezet en het heden! Het keizerrijk met zijn triumftochten, zijn nederlagen, zijn val, en daarna de herstelling van het oude koningshuis.

Geen wonder dat het in de breinen woelde, gistte en kookte, dat de oude vormen der classieken, de conventioneele taal, de tamme kleurlooze ideeën, welke de literatuur van den dag verkondigde, het jongere geslacht niet meer konden bevredigen.

Men wilde niet langer in het gareel der traditie loopen, niet langer naar voorschriften en modellen werken, maar zich aan zijn eigen vrije inspiratie overgeven, zelf de vormen scheppen, die uitdrukking moesten geven aan de gevoelens welke deze zonen der revolutie bezielden. Men wilde putten uit de eeuwig frissche, eeuwig jonge bron der natuur, en zoodoende die oorspronkelijkheid terug winnen, welke thans ver was te zoeken.

Uitnemende voornemens, voortreffelijke beginselen - mits met den drang naar het nieuwe en oorspronkelijke ook de kracht gepaard ging om iets te scheppen, de gaaf om gestalte te geven aan de ideeën die in de nieuwe wereld een uitweg zochten; mits niet de zucht om oorspronkelijk te zijn tot elken prijs in een jacht naar het buitensporige en baroke ontaardde; mits men niet het eene juk afschudde, met het eene stelsel brak, om een

ander even knellend juk op de schouders te nemen, en de slaaf te worden van een ander stelsel.

Ook de beroemdste vertegenwoordigers van de romantische school hebben de klippen, die op hunnen weg lagen, niet ontzeild; en bij sommige harer woordvoerders, bij Petrus Borel en anderen, vindt men hetgeen men den spotvorm der romantiek zou kunnen noemen.

Maar wat heeft de poëzie der negentiende eeuw niet aan deze letterkundige beweging te danken! Een nieuw leven is door haar aan de zieltogende Fransche letterkunde ingegoten; zij heeft den zin voor kleur, voor het schilderachtige in de poëzie opgewekt. Terwijl de Fransche klassieken hun modellen uit Rome en Griekenland haalden, als hun goden de heidensche godheden dienst lieten doen, hun beelden ontleenden aan de mythologie der oudheid, waagden het de romantici buiten den eng begrensden kring te treden en hunne blikken ook naar andere windstreken te richten.

‘Welk een heerlijke tijd!’ - schrijft Théophile Gautier - ‘Walter Scott was destijds in den vollen bloei van zijn succes, men werd ingewijd in de geheimen van Goethe's Faust, die, naar de uitdrukking van madame de Stael, alles bevat en zelfs nog iets meer dan alles. Men ontdekte Shakespeare onder de eenigszins opgeknapte vertaling van Letourneur, en de gedichten van Lord Byron kwamen tot ons uit het Oosten, dat toen nog niet banaal was. Wat was dat alles jong, nieuw, wonderlijk gekleurd, wat was het bedwelmend van geur!’

Maar die letterkundige beweging deed meer. In het vers bracht zij een verscheidenheid van rhythmus, een lenigheid, een teekening, in de taal een rijkdom van woorden, van uitdrukkingen, van zinwendingen, van beelden, waarvan de waarde niet hoog genoeg kan worden geschat.

Aan Victor Hugo komt de eer toe tot deze letterkundige hervorming den krachtigsten stoot te hebben gegeven. Zijn meesterschap werd spoedig erkend, en zijn jeugd belette niet dat men zich om hem schaarde en hem, stilzwijgend, tot banierdrager en leidsman verkoos.

Ook bij hem echter, hoe verrassend zijn optreden ook zij, hoezeer het hem den naam van *enfant sublime* waardig maakte, dien Chateaubriand hem gaf, trad de romantische poëzie niet op eens in volle wapenrusting te voorschijn.

Odes et Ballades - onder dezen titel zijn ons Victor Hugo's eerste gedichten bekend. Zij verschenen echter in 1822 eerst als *Odes et poésies diverses*, en werden later gevolgd door *Nouvelles odes*. In 1829 kwamen beiden in één bundel vereenigd uit, onder den titel: *Odes et Ballades*. De twintigjarige sloeg reeds in dezen eersten bundel een toon aan, die tot luisteren dwong. De herstelling van het oude koningschap in eene maatschappij, die - zooals hij het in de voorrede van deze gedichten uitdrukte - 'sort encore toute chancelante des saturnales de l'athéisme et de l'anarchie', had een diepen indruk op hem gemaakt; hij achtte het des dichters roeping de volken terug te brengen tot de groote beginselen van orde, zedelijkheid en eer, en de vaan van den godsdienst hoog te houden. Hij bezingt den dood van den Hertog de Berry, de geboorte en den doop van diens zoon den hertog van Bordeaux (Chambord), de wederoprichting van het ruiterstandbeeld van Hendrik IV, de plechtige begrafenis van Lodewijk XVIII.

> Entre, ô peuple! - Sonnez clairons, tambours, fanfare,
> Le prince est sur le trône; il est grand et sacré!
> Sur la foule ondoyante il brille comme un phare
> Des flots d'une mer entouré,

roept hij uit bij de kroning van Karel X; maar in *Le repas libre* vergelijkt hij de vorsten van Europa bij de eerste Christenen, wien den avond vóór dat het doodvonnis aan hen voltrokken wordt, een festijn wordt aangeboden, en hij roept hun toe:

> O rois, comme un festin, s'écoule votre vie.
> La coupe de grandeurs que le vulgaire envie,
> Brille dans votre main;
> Mais, au concert joyeux de la fête éphémère,
> Se mêle le cri sourd du tigre populaire
> Qui vous attend demain!

In dezen bundel vonden wij ook het gedicht *A une jeune fille*, met dezen schoonen aanhef:

> Vous qui ne savez pas combien l'enfance est belle,
> Enfant! n'enviez point notre âge de douleurs,
> Où le coeur tour à tour est esclave et rebelle,
> Où le rire est souvent plus triste que vos pleurs.

Goethe, die Victor Hugo's lyrisch talent hoog waardeerde, al vond hij *Notre dame de Paris* een afschuwelijk boek en al betreurde. hij het dat Hugo te veel schreef en te weinig arbeidde, bewonderde in de *Odes et Ballades* o.a. het gedicht *Les deux îles* - Corsica en St. Helena - en maakte Eckermann opmerkzaam op deze strofe van de hymne aan Napoleon:

> Il a bâti si haut son aire impériale,
> Qu'il nous semble habiter cette sphère idéale
> Où jamais on n'entend un orage éclater!
> Ce n'est plus qu'à ses pieds que gronde la tempête;
> Il faudrait, pour frapper sa tête,
> Qui la foudre pût remonter.

'Dat is schoon!' - zeide Goethe - 'want het beeld is waar. Men vindt dat in de bergen, dat men het onweder beneden zich heeft en de bliksem van beneden naar boven slaat.'

Een eigenaardig rhythmus als in *La chasse du Burgrave* en *Le pas d'armes du roi Jean* toont hoe de dichter er op uit is nieuwe vormen te zoeken. In het eerste van deze twee gedichten is de vorm inderdaad te gezocht; daar is enkel met rijm en maat een poëtisch kunststukje vervaardigd; maar in *Le pas d'armes du roi Jean* past de kunstige vorm bij den inhoud. Lustig en fier gaat het ten steekspel:

> Çà, qu'on selle,
> Ecuyer,
> Mon fidèle
> Destrier.
> Mon coeur ploie
> Sous la joie,
> Quand je broie
> L'étrier...
>
> Nous qui sommes
> De par Dieu,
> Gentilshommes
> De haut lieu,
> Il faut faire
> Bruit sur terre,
> Et la guerre
> N'est qu'un jeu.

Maar, ondanks die nieuwe vormen en die zucht naar oorspronkelijkheid, *on est toujours l'enfant de quelqu'un*, zooals Brid'oison zegt.

Een hervorming als die van de Romantische school in Frankrijk - het zij nogmaals herinnerd - staat niet op zichzelve. Zij is langzaam voorbereid, en in de volheid der tijden heeft één man het woord uitgesproken, dat zijn voorgangers op de lippen brandde, maar dat zij niet vermochten te uiten. De Romantische school heeft die waarheid niet altijd erkend; zij heeft het meer dan eens doen voorkomen alsof zij die nieuwere poëzie als uit het niet had te voorschijn geroepen. Dat is te lezen uit verschillende plaatsen in de voorrede van *Cromwell*, het beroemde manifest der school; wellicht ook uit deze regels voorkomende in *Les Contemplations*, in het gedicht *Réponse à un acte d'accusation*.

> .... en vérité, je pense avoir commis
> D'autres crimes encor que vous avez omis....
> De la vieille ânerie insulté les vieux bâts,
> Secoué le passé du haut jusques en bas,
> *Et saccagé le fond tout autant que la forme*.

Gelijk alle scholen en stelsels was zij onverdraagzaam. Zij bestormde de oude Academische vesting, spotte met de heroën der classieke letterkunde, en noemde Racine een kwâjongen. En toch kon zij niet verhinderen, dat de verschillende tijdvakken der letterkunde als schakels van éénzelfde keten in elkander grijpen; en moest zij het gedoogen *l'enfant de quelqu'un* te zijn, en in sommige trekken op vader of moeder te gelijken. Er klinkt toch uit de *Odes et Ballades* nog herhaaldelijk een nagalm der klassieken. Paarden heeten *les fiers coursiers*, een mensch heet *un mortel*, een schip *une voile inconstante*; zelfs spreekt de dichter van *le chaste voile de l'hymen*. Elders treft men een niets beteekenende uitdrukking aan als *la guerre aux scènes effrayantes*, terwijl dan op *effrayantes* de rijmen *bruyantes* en *foudroyantes* volgen.

De vorm was dus nog niet geheel nieuw; het is nog niet de breede stroom, die u meesleept, nog niet die vloed van beelden die u overstelpt, die schitterende woordenstoet, dien wij in Hugo's latere gedichten zullen bewonderen.

Met *Les Orientales*, die kort op de *Odes et Ballades* volgen, treedt de dichter krachtiger en zelfstandiger op, al volgt hij ook nog het spoor van doorluchte voorgangers.

Reeds in de voorrede slaat hij een stouter, vrijer toon aan. Wanneer men hem vraagt wat hem bewoog zijn onderwerpen aan het Oosten te ontleenen, antwoordt hij, dat de dichter vrij is, zijn onderwerpen te kiezen uit welken windstreek hij wil. De kunst heeft met geen leiband, met geen handboeien te maken. Zij zegt tot u: Ga! en jaagt u in den grooten hof der poëzie, waarin geen verboden vruchten groeien. Hoe hij er toe gekomen is? Hij weet het waarlijk niet.

Tot dusver hadden de dichters alleen oogen gehad voor het oude Rome en het oude Griekenland, en hadden zij dit op hunne wijze gefatsoeneerd. Al wat daar buiten lag was een *terra incognita*. Gelijk voor de inwoners van Tarascon, welke Daudet ons in zijn *Aventures prodigieuses de Tartarin de Tarascon* beschrijft, Algiers, Griekenland, Perzië, Turkije één groot, geheimzinnig land vormden dat door de Turken (*les Teurs*) bewoond werd, zoo vormde men zich tot nog toe slechts een zeer vaag denkbeeld van het Oosten.

Maar nu was men het Oosten gaan bestudeeren. G o e t h e was voorgegaan in zijn *Westöstlicher Divan*. B y r o n had het tooneel zijner dichterlijke tafereelen in het Oosten geplaatst. Victor Hugo zou hun voorbeeld volgen, maar hij zou het doen op zijne wijs. De Grieksche vrijheidskrijg, die aller blikken op het jonge Griekenland vestigde, had ook zijn verbeelding in vlam gezet. En hij dicht *Les Orientales*, en doopt de Fransche poëzie in verven, die tot nu toe ongekend waren. Hoe vonkelt, hoe schittert dit alles, welk een rijkdom van tinten, welk een gloed!

Brandes, fijn opmerker als altijd, heeft in het 5de deel van *Die Litteratur des* 19ten *Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen* het eigenaardig karakter van deze gedichten doen uitkomen. *La Ville prise* - zegt hij - dat van 1824 dagteekent, is geschreven onder den indruk van het martelaarschap dat Griekenland onderging. Het gedicht schildert met woorden, wat Delacroix in *Le Massacre de Scios* met kleuren beschreef. Het bericht van de verwoesting en van de aangerichtte slachting wordt in den mond van een slaaf gelegd, maar in zijn schildering trilt de verontwaardiging van Hugo zelven.

> La flamme par ton ordre, ô Roi, luit et dévore,
> De ton peuple en grondant elle étouffe les cris...

Les nières ont frémi! les vierges palpitantes,
O calife! ont pleuré leurs jeunes ans flétris,
Et les coursiers fougueux ont traîné hors des tentes
Leurs corps vivants, de coups et de baisers meurtris!...

Les tout petits enfants, écrasés sous les dalles,
Ont vécu; de leur sang le fer s'abreuve encor...,
Ton peuple brise, ô Roi, la poudre des sandales
Qu'à ton pied glorieux attache un cercle d'or!

Dezelfde subjectieve opvatting vindt men nog in andere gedichten uit de jaren 1826 en 1827, in *Les Têtes du Sérail, Enthousiasme, Navarin, La douleur du Pacha*: het verhaal van den Sultan, die drie dagen en drie nachten zwijgend ter neêr zit en treurt, niet om het verlies van een stad, niet omdat hij den engel des doods ziet naderen, niet omdat zijn favorite hem ontnomen werd, maar omdat zijn lievelingstijger dood is, vormt den overgang tot die gedichten, waarin de dichter zich, volkomen objectief, op het standpunt der Turken weet te plaatsen. In kleur, toon, gedachtengang zijn het echte *Orientales*. De dichter laat zijn phantasie den vrijen loop, en hier in het Oosten waar alles grootsch en woest, somber en onheilspellend is, vindt zij een voor haar volkomen geschikte stof.

Luister naar de *Marche Turque* met dit refrein:

Ma dague d'un sang noir à mon côté ruisselle,
Et ma hache est pendue à l'arçon de ma selle,

dat al aanstonds den toonaard aangeeft van het gedicht, waarvan de eerste strofe aldus luidt:

J'aime le vrai soldat, effroi de Béhal;
Son turban evasé rend son front plus sevère;
Il baise avec respect la barbe de son père,
Il voue à son vieux sabre un amour filial,
Et porte un doliman percé dans les mélées
De plus de coups que n'a de taches étoilées
La peau du tigre impérial.

In het Oosten zijn wij met *La Sultane favorite*, de Joodsche, die

in haar jaloezie eischt, dat telkens onder hare mededingsters nieuwe slachtoffers vallen:

> Toujours je compreuds dans les fêtes
> Que tu vas demander des têtes,
> Quand ton regard devient plus doux.

Met huivering denken wij aan den veelbeteekenenden blik dezer Sultane wanneer wij *Clair de Lune* lezen:

> La lune était sereine et jouait sur les flots.
> Le fenêtre entin libre est ouverte à la brise;
> La Sultane regarde, et la mer qui se brise,
> Là-bas, d'un flot d'argent brode les noirs îlots.
>
> De ses doigts en vibrant s'échappe la guitare
> Elle écoute .... un bruit sourd frappe les sourds échos,
> Est-ce un lourd vaisseau turc qui vient des eaux de Cos,
> Battant l'Archipel grec de sa rame tartare?
>
> Ce sont des sacs pesants, d'où partent des sanglots.
> On verrait, en sondant la mer qui les promène,
> Se mouvoir dans leurs flancs comme une forme humaine....
> La lune était sereine et jouait sur les flots.

Daarnaast vragen aantrekkelijke, dichterlijke vrouwenfiguren onze aandacht: de *Hôtesse Arabea*, die, na te vergeefs getracht te hebben den blanken reiziger onder de schaduw van den palmboom te doen vertoeven, hem een roerend vaarwel toeroept; *la Captive*, die ofschoon in Smyrna gevangen, bekoord door het landschap om haar heen, den lof van het Oosten zingt,

> Si je n'étais captive,
> J'aimerais ce pays,
> Et cette mer plaintive,
> Et ces champs de maïs,

en de bekoorlijke *Lazzara*, wie een pacha al zijn schatten aanbiedt, zijn schepen, zijn edelgesteenten, zijn driehonderd vrouwen, zijn jachthonden,

> Tout! jusqu'au cheval blanc qu'il élève au serial
> Dont la sueur à flots argente le poitrail,

maar die boven al die schatten dien éénen verkiest

un klephte à l'oeil noir
Qui l'a prise, et qui n'a rien donné pour l'avoir
Car la pauvreté l'accompagne;
Un klephte a pour tous biens l'air du ciel, l'eau des puits,
Un bon fusil bronzé par la fumée, et puis
La liberté sur la montagne.

En hier treffen wij ook weder de figuur, die telkens in Hugo's gedichten terugkomt: *Bonaparte*, of zooals de Arabier hem noemt, *Bounaberdi*. Bonaparte staat alleen op een reusachtigen bergtop, rechts ligt de woestijn, die hem wolken stof in het aangezicht jaagt, links de zee, die haar stem tot hem verheft,

Comme aux pieds de son maître aboie un chien joyeux.

De oude Keizer droomt, en hij meent

Que c'est une armée invisible et sans nombre,
Qui fait cette poussière et ce bruit pour son ombre,
Et sous l'horizon gris passe éternellement.

En dan roept de Arabier hem toe:

Oh! quand tu reviendras rêver sur la montagne,
Bounaberdi! regarde un peu dans la campagne
Ma tente qui blanchit dans les sables grondants;
Car je suis libre et pauvre, un Arabe du Caire,
Et quand j'ai dit: Allah! mon bon cheval de guerre
Vole et sous sa paupière a deux charbons ardents.

Terwijl Victor Hugo in deze *Orientales* de bewonderenswaardigste kleurenpracht ten toon spreidt, verrijkt hij de dichterlijke taal met een schat van woorden, die men vroeger als ondichterlijk had buitengesloten, geeft hij aan de stugge Alexandrijnen een lenigheid, en zweept hij het vers tot een vlucht, waardoor hij voor de Fransche verskunst een nieuw tijdvak opent.

Plus de mot sénateur! Plus de mot roturier!

is zijn leus: de woorden van het dagelijksch leven kunnen ook in

de poëzie gebruikt worden en zij zal er des te schilderachtiger door worden. Hugo's vers is niet het vers vol taalmuziek dat wij in Lamartine bewonderen, maar een dat door zijn kleur, door de tegenstelling van licht en schaduw, een uitdrukking, een relief ontvangt, die het voor ons doen leven en in ons geheugen prenten.

Victor Hugo is de man der tegenstellingen. Na de woeste, schelle tafereelen uit het Oosten moesten de tafereelen uit het huiselijk leven, het landschap om hem heen zijn aandacht trekken. Doch er was nog een andere tegenstelling, welke hem verlokte. De gedichten, die hij thans, onder den titel *Feuilles d'automne*, in het licht geeft, dagteekenen allen uit de jaren 1830 en 1831: de jaren van de Julirevolutie in Frankrijk, van den Poolschen opstand en van zoovele andere woelingen. Victor Hugo weet het: de toestand is ernstig, zoowel binnen Frankrijk als daar buiten. De dichterprofeet voorziet reeds 1848; hij hoort ‘le bruit sourd que font les révolutions, encore enfouies dans la sape, en poussant sous les royaumes de l'Europe leurs galeries souterraines, ramifications de la grande révolution centrale dont le cratère est Paris.’ Maar - zegt hij verder in de merkwaardige voorrede voor zijn nieuwen bundel - indien hij in November 1831 *les Feuilles d'automne* in het licht zendt, dan geschiedt dit omdat het hem merkwaardig scheen, het contrast tusschen deze rustige verzen en de koortsachtige woelingen der geesten in het volle licht te zien.

In deze gedichten verdiept de dichter zich in de herinneringen zijner jeugd; hij herdenkt zijn moeder,

> Oh! l'amour d'une mere! - amour que nul n'oublie!
> Pain merveilleux qu'un Dieu partage et multiplie!
> Table toujours servie au paternel foyer!
> Chacun en a sa part, et tous l'ont tout entier!

Hij herdenkt het huis van zijn vader te Blois, zijn jonge liefde, zijn jong geloof. Wanneer hij een jonge vrouw in het verborgene ziet schreien, roept hij haar toe:

> Pleure; mais tu fais bien, cache toi pour pleurer,
> Aie un asile en toi. Pour t'en désaltérer,
> Pour les savourer avec charmes,
> Sous le riche dehors de ta prospérité,
> Dans le fond de ton coeur, comme un fruit pour l'été
> Mets à part ton trésor de larmes!

Car la fleur, qui s'ouvrit avec l'aurore en fleurs,
Et qui fait à. midi de ses belles couleurs
  Admirer la splendeur timide,
Sous ses corolles d'or, loin des yeux importuns,
Au fond de ce calice où sont tous ses parfums;
  Souvent cache une perle humide!

Hij schildert het stille landschap van de Bièvre-vallei, op weinige schreden afstands van het woelige Parijs; hij mijmert bij de ondergaande zon:

  cent nuages mouvants,
Amoncelés là-haut sous le souffle des vents,
  Groupent leurs formes inconnues;
Sous leurs flots par moments flamboie nu pâle éclair,
Comme si tout à coup quelque géant de l'air
  Tirait son glaive dans les nues.

En dan zijn kinderen! Geen dichter heeft ooit zóó teeder, zóó dichterlijk over kinderen gesproken als deze, die de bloedige tafereelen der *Orientales* schilderde en in de *Châtiments* aan zijn onverzoenlijken haat zoo woest den teugel vierde.

In deze *Feuilles d'automne* vinden wij, behalve het overbekende

Lorsque l'enfant parait....,

het gedicht, waarin hij de kinderen om zich heen roept; zij jagen zijn verzen niet op de vlucht, zij mogen om hem lachen en zingen, zijn vreugde en zijn geluk, zijn ziel, zijn zangen zullen gaan waar zij gaan. Aan dit gedicht herinnert dat andere, dat wij in *Les Voix intérieures* aantreffen. Daarin roept hij de kinderen terug, die hij in een booze bui uit zijn kamer gejaagd had: waarvoor? omdat zij, spelende, eenige vodjes papier, waarop de dichter enkele losse verzen geschreven had, in het vuur hadden geworpen. Zij waren in den tuin gevlucht, en hadden daar den blauwen hemel, de lente gevonden,

Ce poëme de Dieu qui vaut mieux que les miens,
Où l'enfant peut cueillir la fleur, strophe vivante,
Sans qu'une grosse voix tont à coup l'épouvante.

In *La Prière pour tous* wordt de gezichtskring ruimer. ‘Ma fille va prier!’ heet het. .Eerst voor uw moeder, dan voor mij, uw vader, maar eindelijk ook voor allen die lijden, voor de ongeloovigen, voor de verlatenen, voor de slechten - voor de menschheid.

De dichter, die de teederste klanken wist te vinden om het huiselijk geluk en de natuur om hem heen te bezingen, is tevens een kind van zijn eeuw. De bewogen tijden laten hem niet met rust. Hij gevoelt - reeds in de voorrede van dezen bundel sprak hij het uit - dat er iets geweldigs in aantocht is; de volkeren, worden verdrukt, en

> la muse se doit aux peuples saus défense.
> J'oublie alors l'amour, la familie, l'enfance,
> Et les molles chansous et le loisir serein,
> Et j'ajouteàma lyre une corde d'airain!

En nu volgt de bundel *Les Chants du crépuscule* (1835), die verschillende politieke gedichten bevat. De dichter verheerlijkt reeds in het eerste gedicht, *Dicté après Juillet* 1830, de Juli-revolutie.

> Hier vous n'étiez qu'une foule;
> Vous êtes un peuple aujourdhui.

Aan de Kamer, die den 7^{den} October 1830 weigert hare tusschenkomst te verleenen om Napoleons asch naar Frankrijk terug te doen voeren, roept hij toe:

> Vous avez peur d'un ombre et peur d'un peu de cendre:
> Oh! vous êtes petits!

Aan de martelaren, de dapperen der Julidagen, wijdt hij een *Hymne*, in dezen breeden, vollen orgeltoon:

> Ceux qui pieusement sont morts pour la patrie
> Ont droit qu'à leur cercueil la foule vienne et prie.
> Entre les plus beaux noms leur nom est le plus bean.
> Toute gloire près d'eux passe et tombe éphémère,
> Et, comme ferait une mère,
> La voix d'un peuple entier les berce en leur tombeau.

Onder deze gedichten komt ook het beroemde *Napoleon II* voor,

dat uit een rhetorisch oogpunt tot de schoonste scheppingen van den dichter behoort. Waarom moet in het eerste gedeelte van dit treffend gedicht, na het dichterlijk beeld:

> Au souffle de l'enfant, dôme des Invalides,
> Les drapeaux prisonniers sous tesvoûtes splendides
> Frémirent, comme au vent frémissent les épis,

de indruk bedorven worden door dit drietal regels:

> Et son cri, ce doux cri qu'une nourrice apaise,
> Fit, nous l'avons tous vu, bondir et hurler d'aise
> Les canons monstrueux à ta porte accroupis.

Wij hebben hier in de van vreugde springende en brullende kanonnen een voorbeeld van dat gemis aan matiging, den stap van het verhevene tot het belachelijke, dien wij in de latere gedichten meer dan eens zullen aantreffen.

De politieke gedichten worden afgewisseld door kleine liederen, en door die gedichten - mogen wij ze humanitaire noemen? - waarin de dichter zijn verachting uitspreekt over den wellusteling, en zijn medelijden met de gevallen vrouw:

> Oh! n'insultez jamais une femme qui tombe.

Geen schooner gedicht kon deze zangen besluiten dan dat *Date lilia*, waarin Victor Hugo het beeld schetst van zijne vrouw, de jonge moeder,

> Une femme au front pur, au pas grave, aux doux yeux
> Que suivent quatre enfants dont le premier chancelle,

van haar

> qui, lorsqu'au mal, pensif, je m'abandonne,
> Seule peut me punir et seule me pardonne,
> Qui de mes propres torts me console et m'absout;
> A qui j'ai dit: ‘Toujour's!’ et qui m'a dit: ‘Partout!’

Op *Les Chants du crépuscule* volgen, in 1837 en 1840, twee nieuwe verzamelingen *Les Voix intérieures* en *Les Rayons et les Ombres*.

Het tijdvak, waarin deze en de beide vorige bundels vallen,

tusschen 1830 en 1848, is het gelukkigste uit Victor Hugo's letkundige loopbaan. In de kracht van zijn leven, in den vollen bloei van zijn talent, werd hij omringd en aangebeden door een telkens grooter schaar; het jongere geslacht zag naar hem op en vereerde hem als een god. Zijn scheppingskracht schijnt onuitputtelijk; de lyrische stroom vloeit zonder ophouden; steeds breeder, steeds vrijer, klankvoller en leniger wordt het vers. Al ontwikkelen zich zijne staatkundige sympathiën in de richting van de democratie, hij blijft voor wat hij eens vergoodde een oprechte vereering koesteren; religieus blijft de grondtoon van zijn lied.

> Ce siècle est grand et fort; un noble instinct le mène,
> Partout on voit marcher l'Idée en mission...
>
> Mais parmi ces progrès dout notre âge se vante,
> Dans tout ce grand éclat d'un siècle éblouissant,
> Une chose, o Jésus, en secret m'épouvante:
> C'est l'écho de ta voix qui va s'aff'aiblissant.

En toch laat ook hem, kind van zijn eeuw, de twijfel niet met rust. De schepping weet alles; voor wie haar volmaakt begrijpen kon zou alles duidelijk zijn; het is of het woord van het raadsel haar op de lippen brandt, maar God legt haar het zwijgen op. De schepping stamelt slechts:

> Les tonnerres grondants, les vents plaintifs et sourds,
> La vague de la mer, gueule ouverte toujours,
> Qui vient, hurle, et s'en va, puis sans fin recommence,
> Toutes ces voix ne sont qu'un bégaiement immense!
>
> L'homme seul peut parler et l'homme ignore hélas!

Victor Hugo is vóór alles dichter; een wijsgeerig of godsdienstig stelsel heeft men dus van hem niet te verwachten, maar opmerking verdient het, hoe de katholieke zanger der *Odes et Ballades* in zijne opvatting van God en de natuur allengs het pantheïsme nadert:

> Respecte la fourmi non moins que le lion.
> Rêveur! rien n'est petit dans la création.
> De l'être universel l'atome se compose;
> Dieu vit un peu dans tout, et rien n'est peu de chose.

In sommige gedichten, o.a. in *Sagesse*, waaraan wij de laatste regels ontleenden, in *Sunt lacrymae rerum*, vinden wij reeds dat al te breedvoerige, waardoor de dichterlijke gedachte iets van haar kracht en haar kleur verliest; maar voor het overige bevatten deze beide deelen een schat van de zuiverste lyrische poëzie.

En nu zou de dichter voor geruimen tijd zwijgen. Tot Pair van Frankrijk benoemd in '45, meegesleept in de revolutie van 1848, tot de heftigste tegenstanders van den President behoorende zoodra hij bemerkte dat deze van een herstelling van het keizerrijk droomde, behoorde Victor Hugo onder de eerste slachtoffers van den Coup d'état van December 1851. De rots van Guernesey werd hem nu tot een voetstuk. Uit de verte geleek hij een kolossus, waarnaar men staarde met vrees en ontzag. Hij ook vond in zijn isolement een kracht, die hij als dichter in zijn vaderland niet zou hebben kunnen ontwikkelen. Op zijn eiland, zette de dichter zijn tweegevecht met den Keizer voort. De verbannene slingerde zijn banbliksems naar het paleis der Tuileriën.

Zoo ontstonden *Les Chátiments*, het kleine boekje op grof papier in het geheim te Brussel gedrukt, dat de tegenstanders van het Keizerrijk heimelijk binnensmokkelden, met gloeiende wangen en van geestdrift kloppende harten lazen, en waarvan zij zich de schoonste verzen voor goed in het geheugen prentten.

Welk een taal! Hier had de verontwaardiging den dichter welsprekender gemaakt dan ooit. Als scherpe pijlen troffen.deze verzen, dringend tusschen de voegen van het harnas waarin Napoleon de Kleine zich onkwetsbaar waande. Nu eens ruw zijn gal uitbrakend tegen ‘cet homme’ en zijn handlangers, de Maupas', de Morny's, de Saint-Arnaud's en hoe zij meer heeten mogen, wien hij geen schimpnaam, geen verwensching bespaarde; dan weder, als in *Souvenir de la Nuit du* 4, op den teedersten, roerendsten toon den armen zevenjarigen knaap gedenkend, die met twee kogels in het hoofd stervende gebracht wordt bij zijn grootmoeder, de oude vrouw, die maar niet begrijpen kan, waarom men haar eenigen schat heeft doodgeschoten.

> Moi je suis vieille, il est tout simple que je parte;
> Cela n'aurait rien fait à monsieur Bonaparte
> De me tuer au lieu de tuer mon enfant!

Of hij verheft zich, in *l'Expiation*, tot de hoogste poëzie, wanneer

hij in verzen vol teekening en kleur, den terugtocht uit Rusland, Waterloo, St.-Helena schildert, en ten slotte aan Napoleon I, als hoete voor de misdaad van 18 Brumaire, in een vizoen de schande an het tweede keizerrijk laat zien. Aangrijpend is die terugkeer van etgeen eens ‘la grande armée’ heette; dan Waterloo, - en dan....

La Déroute, géante à la face effarée,
Qui, pâle, épouvantait les plus fiers bataillons
Changeant subitement les drapeaux en haillons,
A de certains moments, spectre fait de fumées,
Se lève grandissante au milieu des armées,
La Déroute apparut au soldat qui s'émeut,
Et se tordant les bras cria: sauve qui peut!
Sauve qui peut! affront! horreur! toutes les bouches
Criaient, à travers champs, fous, éperdus, farouches,
Comme si quelque souffle avait passé sur eux,
Parmi les lourds caissons et les fourgons poudreux,
Roulant dans les fossés, se cachant dans les seigles,
Jetant shakos, mantea ux, fusils, jetant les aigles,
Sous les sabres prussiens, ces vétérans, ô deuil!
Tremblaient, hurlaient, pleuraient, criaient!

Deze verzen zullen zeker blijven leven als behoorende tot het schoonste wat uis de pen van Victor Hugo is gevloeid. Welk een regel, die waarin van de laatste soldaten der ‘grande armée’, die bij Waterloo streden, gezegd wordt:

Et leur âme chantait dans les clairons d'airain!

Maar elders doet de toorn den dichter in beeld en taal vaak alle maat te buiten gaan. Nu na 34 jaar de hartstochten bekoeld zijn, nu de Keizer en zijn medestanders van het tooneel der wereld zijn verdwenen, en het verminkte Frankrijk heeft moeten boeten voor de misdaden van het Tweede keizerrijk, nu mag men, deze verzen herlezend, nog den gloed der verontwaardiging, de virtuositeit in het toornen, de kracht waarmede de geeselslagen worden toegediend, bewonderen, maar men zal tevens erkennen, dat wanneer voor den kunstenaar zelfbeheersching de hoogste wet is, aan vele dezer gedichten dat ontbreekt, wat ze tot kunstwerken stempelen en blijvende waarde geven moet.

In de jaren der ballingschap zagen, op het gebied der poëzie, nog

twee verzamelingen het licht, die onder de werken van Victor Hugo een eerste plaats innemen: *Les Contemplations* (1856) en *La Légende des siècles* (1859).

In *Les Contemplations* geeft de dichter indrukken, herinneringen, bespiegelingen van vijf en twintig jaren, 1830-1856; opgewekt in de eerste twee gedeelten, welke hij *Aurore, l'Ame en fleur* betitelt; ernstiger in *les Luttes et les rêves*; in rouw en tranen na den vreeselijken slag die hem in den noodlottigen dood van zijne dochter trof; dan gelaten en getroost zijn wandelstaf weder opnemend in *la Marche*; eindelijk, hopend en vertrouwend: *Au bord de l'infini*. Des dichters gemoedsleven vindt hier zijn innigste uiting in de roerende elegiën aan de nagedachtenis van zijne dochter, in het gedicht *Claire*, waarin hij aan het afsterven van kinderen en het verlangen om hen te volgen verzen wijdt vol diep gevoel, in het gedicht *A celle qui est restée en France*, en zoovele anderen.

Daarnaast treffen wij sombere klaagzangen als *Pleurs dans la nuit*, diepzinnige phantasiën als *Les Mages*, duistere vizioenen als *Ce que dit la bouche d'ombre*. Dit laatste gedicht, bespiegeling over de verhouding van ziel en lichaam, over de zielsverhuizing, met een profetische hymne der verzoening tot slot, is door het gezochte en gewrongene in de voorstelling, door de opeenstapeling van hyperbolen op vele plaatsen onverstaanbaar.

> Les tombeaux sont les trous du crible cimetière,
> D'où tombe, graine obscure en un ténébreux champ,
> L'effrayant tourbillon des âmes....

Wanneer men bladzijde aan bladzijde regels moet doorworstelen als deze:

> La pince qui rougit dans le brasier hideux
> Est faite du duc d'Albe et de Philippe Deux;
> Farinace est le croc des noires boucheries;
> L'orfraie au fond de l'ombre a les yeux de Jeffryes....
> Alors l'hyène Atreé et le chacal Timour,
> Et l'épine Caïphe et le roseau Pilate,
> Le volcan Alaric à. la geule écarlate
> L'ours Henri Huit, pour qui Morus en vain pria,
> Le sanglier Selim et le porc Borgia.
> Poussent des cris vers l'Etre adorable....
> Xerxès est excrément....
> L'âme du noir Judas, depuis dix-huit cents ans,
> Se disperse et renaît dans les crachats des hommes.

dan vraagt men of dat nog poëzie is wat men leest.

Gelukkig sluit men het boek met een beteren indruk. In *A celle qui est restée en France* vindt de dichter voor het verlangen van den vader om aan het graf van zijn kind te weenen, voor het heimwee van den verbannene naar zijn land, de roerendste en dichterlijkste beelden en klanken.

La Légende des siècles - de reeks van tafereelen uit de geschiedenis van alle eeuwen, Bijbelsche verhalen, middeneeuwsche legenden, heldendaden uit de worstelingen der menschheid -is volgens Théophile Gautier als een c a m p o s a n t o der poëzie, welks muren met geschilderde fresco's bedekt zijn door een zeldzaam, kunstenaar, die alle stijlen machtig is. De indruk dien vooral de eerste reeks van deze gedichten maakt, - de tweede reeks is eerst in 1877 uitgekomen - is groot.

Hugo spaart ons ook hier geen duistere voorstellingen, geen baroke tagenstellingen, geen opeenstapeling van woorden, geen zoogenaamde anaphoren, d.i. de nadrukkelijke herhaling van hetzelfde woord of dezelfde woordverbindingen aan het begin van elken versregel. De luchtballon is

> Le sainte fausse clef du fatal gouffre bleu.

In *Le Crapaud* heet de ezel, die, vermoeid en uitgeput, toch nog ter zijde wijkt om de pad niet te vertrappen,

> plus saint que Socrate et plus grand que Platon;

een goedheid als de zijne is

> le trait d'union ineffable et suprêeme
> Qui joint, dans l'ombre, hélas! si lugubre souvent,
> Le grand ignorant, l'âne, à Dieu, le grand savant.

Dit is zoo Victor Hugo's trant. Maar hoe gaarne neemt men dit niet in den koop mede, bij zooveel als er, zonder voorbehoud, in deze verzameling te bewonderen valt. Hoe aangrijpend is *La Conscience*, de foltering van Kaïn, die, waar hij zich ook verbergt en hoe hij zich met muren omringt, altijd dat oog op zich gericht ziet,

> un oeil, tout grand ouvert dans les ténèbres,
> Et qui le regardait dans l'ombre fixement.

Welk een poëzie in *Booz endormi*! Ruth heeft zich neergevlijd aan de voeten van Boas:

> Ruth songeait et Booz dormait; l'herbe était noire;
> Les grelots des troupeaux palpitaient vaguement;
> Une immense bonté tombait du firmament;
> C'était l'heure tranquille où les lions vont boire.
>
> Tout reposait dans Ur et dans Jérimadeth;
> Les astres émaillaient le ciel profond et sombre;
> Le croissant fin et clair parmi ces fleurs de l'ombre
> Brillait à l'óccident, et Ruth se demandait,
>
> Immobile, ouvrant l'oeil a moitié sous ses voiles,
> Quel dieu, quel moissonneur de l'éternel été
> Avait, en s'en allant, négligemment jeté
> Cette faucille d'or dans le champ des étoiles.

Een meesterstuk, die strijd van Olivier en Roland in *Le Mariage de Roland*:

> Le combat les enivre; il leur revient au coeur
> Ce je ne sais quel dieu qui veut qu'on soit vainqueur,
> Et qui, s'exaspérant aux armures frappées,
> Mêle l'éclair des yeux aux lueurs des épées.

En is er iets bekoorlijkers denkbaar dan het verhaal van *Aymerillot*, den kleinen page van Karel den Groote, die, nadat de keizer te vergeefs zijn ridders heeft opgewekt om Narbonne in te nemen, alleen met zijn moed te rade gaat, en de stad bemachtigt.

Wij blijven niet lang stilstaan bij *Les Chansons des rues et des bois*, de verzameling gekunstelde verzen en liedjes in 1865 verschenen, die zeker tot den roem des dichters slechts weinig zal bijdragen. In een proloog deelt de dichter aan Virgilius mede:

> Maître, je mets Pégase au vert!

maar het is Pegasus aan te zien, dat hij zich in de weî niet op zijn gemak gevoelt en hunkert om weer het luchtruim in te rennen. Toch verdient, indien ook alle andere gedichten uit dezen bundel vergeten werden, het beeld van den zaaier te blijven leven,

dat de dichter ons in de beide laatste strofen van *La saison des semailles* aldus teekent:

> Il marche dans la plaine immense,
> Il vient, lanoe la graine au loin,
> Il ouvre sa main et recommence,
> Et je médite, obseur témoin,
>
> Pendant que déployant ses voiles,
> L'ombre, où se mêle une rumeur,
> Semble élargir jusqu'aux étoiles
> Le geste auguste du semeur.

Dat waren de laatste gedichten, waarmede Victor Hugo uit zijne, thans vrijwillige, ballingschap de wereld in verrukking bracht.

> Et s'il n'en reste qu'un, je serai celui-là!

had hij in *Les Châtiments* gezegd. En hij hield woord. Eerst na den val van het Keizerrijk keerde Hugo in Frankrijk terug. Maar het kon niet anders: nu hij afgestegen was van de rots waarop hij als op een troon zetelde, nu hij weder als een gewoon sterveling door de straten van Parijs wandelde en deelnam aan den politieken strijd van den dag, moest hij iets verliezen van het prestige, dat hij uit de verte had uitgeoefend. En ook het dichterlijk vermogen scheen bij den 68jarigen-grijsaard aan het afnemen.

Nog twee dichtbundels zouden Victor Hugo's naam op aller lippen brengen: *l'Année terrible* en *l'Art d'être grand-père*.

Het noodlottig jaar, waarin, na de verschrikkingen van den oorlog met den buitenlandschen vijand, Parijs aan de gruwelen van den burgeroorlog werd prijsgegeven, moest op den dichter, die zijn land en Parijs zoo vurig lief had, een geweldigen indruk maken. *L'Année terrible* bevat eenige treffend schoone stukken. Het grootst is de dichter wanneer hij, in het gedicht *Sedan*, in den toon van *Les Châtiments*, den keizer teekent, zooals hij, zwak en weifelend, zich blindelings in het verderf stort:

> Le grand regard d'en haut lointain et formidable,
> Qui ne quitte jamais le crime, était sur lui;
> Dieu poussa ce tyran, larve et spectre aujourd'hui,
> Dans on ne sait quelle ombre où l'histoire frissonne,
> Et qu'il n'avait encore ouverte pour personne;
> Et, comme au fond d'un puits sinistre, il le perdit.

Het slot van dit gedicht is aangrijpend, en hier maakt de opeenstapeling van namen een overweldigenden indruk:

> Alors la Gaule, alors la France, alors la gloire,
> Alors Brennus, l'audace et Clovis, la victoire,
> Alors le vieux titan celtique aux cheveux longs,
> Alors le groupe altier des batailles, ...
> . . . . . .toutes ces ïmmortelles
> Mêlant l'éclair du front au flamboiment des ailes,
> Jemmape, Hohenlinden, Lodi, Wagram, Eylau,
> Les hommes du dernier carré de Waterloo,
> Et tous ces chefs de guerre, Héristal, Charlemagne,
> Charles Martel, Turenne, effroi de l'Allemagne,
> Condé, Villars, fameux par un si fier succès,
> Cet Achille, Kléber, ce Scipion, Desaix,
> Napoléon, plus grand que César et Pompée,
> Par la main d'un bandit rendirent leur épée.

Hier maken wij ook kennis met ‘petite Jeanne’, die haar eersten verjaardag vierde in het belegerde Parijs:

> Vons mêlez votre charmant murmure
> Au grand Paris faisant sonner sa grande armure.
> Ah quand je vous entends Jeanne, et quand je vous vois
> Chanter, et, me parlant avec votre humble voix,
> Tendre vos douees mains au-dessus de nos têtes,
> Il me semble que, l'ombre où grondent les tempêtes
> Tremble et s'éloigne avec des rugissements sourds,
> Et que Dieu fait donner à la ville aux cents tours
> Désemparée ainsi qu'un navire qui sombre,
> Aux énormes canons gardant le rempart sombre,
> A l'univers qui penche et que Paris défend,
> Sa bénédiction par un petit enfant.

Maar naast die verzen treffen wij er vele aan, waarin holle declamatie de dichterlijke ingeving moet vervangen. Des dichters chauvinisme belet hem tegenover de rampen en de misdaden van Frankrijk dat hooge standpunt in te nemen hetwelk den kunstenaar voegt. Wanneer hij, ofschoon de handelingen der Commune afkeurende, in hare aanhangers slechts onwetenden en ongelukkigen ziet (*Pas de représailles, A qui la faute*?), dan vergeet hij, in zijne groote toegevendheid, maar al te dikwijls dat de dichter ‘charge d'âmes’ heeft en laat hij de gelegenheid om invloed ten goede uit te oefenen vaak ongebruikt voorbijgaan.

Zijn vergoding van Parijs wordt soms belachelijk:

> Ici le monde, et là Paris: c'est l'équilibre.

Elders:

> .... Paris, ce lieu saint, cette cité forêt,
> Cette habitation énorme des idées
> Vers qui par des lueurs les âmes sont guidées.

En nog weer eens:

> Sans Paris, l'avenir naîtra reptile et nu,
> Paris donne un manteau de lumière aux idées.
> Les erreurs, s'il les a seulement regardées,
> Tremblent subitement et s'écroulent, ayant
> En elles le rayon de cet oeil foudroyant.

De gemeenplaats vult soms geheele bladzijden, en verzen op verzen worden aan elkander gerijmd, blijkbaar alleen met het doel om een meer of min gelukkig gevonden slotregel te plaatsen.

Indien men vroeg, met welk zijner dichtbundels Victor Hugo de meeste harten veroverd heeft, dan zou het antwoord waarschijnlijk moeten luiden: met *l'Art d' étre Grand-père*. Hier werden geen diepzinnige wijsgeerige vraagstukken aangeroerd, hier werd aan geen hartstochtelijken haat bot gevierd; hier was een grootvader aan het woord, geen oude knorrepot, maar een man, die na harden levensstrijd ‘au bord de l'infini’ is genaderd met een hart vol liefde, teeder als dat van een moeder, niets goddelijkers op aarde kennende, dan het gelaat van een kind, niets welluidenders dan een kinderlach, en die voor hetgeen de kinderen hem vertellen, hetgeen hij van deze ‘langage vague et lumineux des êtres nouveaux-nés’ verstaat, de geestigste, zangerigste vormen weet te vinden. Wanneer men deze gedichten legt naast *Le Portrait d'un Enfant*, dat in *Odes et Ballades* voorkomt, dan ziet men welk een weg de dichter heeft afgelegd. In laatstgenoemd gedicht heet het nog geheel in de conventioneele taal:

> On devine à ses jeux, *pleins d'une pure flamme*,
> Qu'au paradis, d'où vient son âme
> Elle a dit *un récent adieu*;

in *Georges et Jeanne* dit ééne dichterlijke beeld:

Ils trébuchent, encore ivres du paradis.

Aan dit ‘Lied der kinderen’ heeft Charles Boissevain nog slechts weinige jaren geleden (in *de Gids* van Augustus 1877) een warm geschreven artikel gewijd, waarin de schoonste verzen uit den bundel werden aangehaald. Ik meen mij dus in dit overzicht, dat reeds uitgebreider is geworden dan ik mij had voorgesteld, van aanhalingen uit deze gedichten te kunnen onthouden.

L'art d'être Grand-père verscheen in 1877. In datzelfde jaar zag de tweede serie van *La Légende des Siècles* het licht, waarin naast veel verheven schoons, het duistere, het gedrochtelijke, het gezocht-diepzinnige een ruime plaats inneemt.

En toen was het uit. Wel verscheen er nog elk jaar een gedicht, ten bewijze dat de dichter de veder nog niet uit de hand had gelegd - in 1878 *Le Pape*, in 1879 *La Pitié suprême*, in 1880 *L'Ane* en *Religions en Religion*, in 1881 *Les Quatre Vents de l'Esprit* - maar het werd zijn bewonderaars hoe langer hoe moeilijker om in de zonderlinge diepzinnigheden van *Le Pape*, de smakelooze parodiën en logge grappen van *Religions en Religion* en van *L'Ane* hun Victor Hugo te herkennen; alleen in *Les Quatre Vents de l'Esprit* openbaarde zich op sommige plaatsen de lyrische dichter nog in zijn kracht.

De dagbladen vertellen dat er zich in des dichters nalatenschap nog materie voor tien of meer deelen, romans, drama's en lyrische poëzie, zou bevinden en dat deze werken achtereenvolgens het licht zullen zien. Wat deze handschriften ook mogen bevatten, den roem van Victor Hugo zullen zij moeilijk kunnen vermeerderen.

‘Bij Victor Hugo’ - heeft Renan gezegd - ‘is alles levenskiem, levenssap. De Fransche taal, die nog alleen geschikt scheen om er geestige of bevallige versjes in te rijmen, bleek plotseling een taal vol klank en kracht te zijn. Wat slechts een looden schel was, wordt onder Hugo's handen een metalen klok.’

Zijn invloed op de Fransche letteren is dan ook zeer groot geweest. Bijna al de dichters die zich in de laatste vijftig jaar een naam in Frankrijk maakten, hebben van hem geleerd. Zij kozen onderwerpen, bedienden zich van uitdrukkingen en beelden, woordverbindingen en rijmen, bouwden zinnen, bezigden tegenstellingen, hun door Victor Hugo aan de hand gedaan. Coppée - om slechts

één voorbeeld te noemen - zou zijn *Récits et Elégies* niet geschreven hebben, wanneer niet *La Légende des Siècles* ware voorafgegaan. Geen wonder, dat zij allen vol vercering naar den man opzien, aan wien zij zooveel te danken hebben.

In dien dagelijkschen ‘combat du jour et de la nuit’, welke op zijn sterfbed zijn geest nog bezig hield, heeft Victor Hugo steeds de partij van den Dag gekozen. In tijden, waarin zooveel beginselloosheid en onverschilligheid heerscht, waarin zwaarmoedigheid en zwartgalligheid de rijkst begaafden onder het jongere geslacht ter neerdrukken, waarin het naturalisme bij voorkeur het licht laat vallen op wat laag en onrein is, heeft hij het voorbeeld gegeven van trouw aan het gegeven woord, heeft hij het *sursum corda* doen hooren en de vaan van het ideaal hoog gehouden.

Met het hoofd der Fransche romantische school verdwijnt tevens haar laatste vertegenwoordiger, en met weemoed herhaalt men het woord van onzen dichter:

> O soleils, disparus derriére l'horizon!

Alexander Pope.

I.

Het oude, maar voor een twintigtal jaren weder door velen met geestdrift voorgedragen denkbeeld, dat alleen een krachtig en gezond lichaam de woonstede kan zijn van een krachtigen geest, vindt zijn tegenhanger in het bij de opvoeding in het Oosten soms in praktijk gebrachte beginsel, dat de lichamelijke krachten moeten onderdrukt en besnoeid worden, opdat de geestelijke vermogens zich te krachtiger kunnen ontwikkelen. Beide deze aan overdrijving lijdende stellingen behelzen eenige waarheid. Voor velen is een lichamelijk gebrek de krachtigste prikkel tot ontwikkeling hunner geestvermogens geweest. De Engelsche dichter A l e x a n d e r P o p e levert ons hiervan misschien het sprekendste voorbeeld.

Laat mij eens veronderstellen, dat een sterk gebouwd vreemdeling Engeland omstreeks 1740 had bezocht, en gevraagd had naar het merkwaardigste dat daar al zoc te aanschouwen viel. Zeker zouden dan velen hem naar Pope's landgoed te Twiekenham hebben gewezen. Zij zouden hem gezegd hebben, dat de vertaler van de Ilias uit de opbrengst van die vertaling dit landgoéd had aangekocht; dat hij met Milton's beschrijving van het Verloren Paradijs, voor zich, den aanleg van het park had ontworpen en doen uitvoeren. Meer dan één bewonderaar van den dichter zou den vreemdeling gebracht hebben naar het museum, waar Pope den brief van Heloïse had gedicht; hem. gewezen hebben op de bekende grot en alkoof, waar de proeve over den mensch was ontworpen, - op de populierenlanen waar onder het wandelen de geesten van Homerus' helden hem

hadden omzweef, - op de marmeren urn, die hij aan de schim zijner beminde moeder had gewijd. Hoe zoude hij, na dat alles te hebben aanschouwd, begeerd hebben om van aangezicht tot aangezicht den man te zien, die in letterkundigen roem alleen in Voltaire een mededinger vond; den man, die door Koningen en adel werd gevleid, door duizenden bewierookt, door weinigen bemind, maar door allen gevreesd werd. En genoot hij dan eindelijk de eer tot den beroemden schrijver te worden toegelaten, wat zouden dan zijne oogen zien? Een mannetje van nauwelijks vier voeten hoog, met een hoog gebogen rug en eene vooruitstekende borst; een mannetje met zulke dunne beentjes, dat hij, om niet door hunne schraalheid een al te bespottelijk figuur te maken, ze steeds met drie paar kousen moest aanvullen; met handjes zoo zwak, dat hij aan tafel zijn lepel ter nauwernood kon besturen; zoo zwak van lichaam, dat hij om recht te blijven staan, moest gestoken worden in een corset van stijf zeildoek en diens ondanks nog steeds aan de eene zijde overhelde; zoo onhandig, dat altijd vrouwelijke hulp noodig was om hem aan- en uit te kleeden; zoo hulpbehoevend, dat hij als een klein kind bij het naar bed gaan en opstaan steeds moest geholpen worden. Mij dunkt, de vreemdeling zal moeielijk zijn lach hebben kunnen bedwingen, wanneer hij zich eindelijk tegenover den beroemden dwerg bevond en hem beschouwde in zijn bekenden zwarten rok met zijn fluweelen kap op het hoofd en zijn degentje op zijde, - maar toch die lach zoude gevaarlijk genoeg geweest zijn, want die misvormde man had een invloed, welke dien van menigen lord kon opwegen, en daarbij verborg zijn borst een alles behalve liefderijk gemoed. Veel goeds werd er van dat hart niet verteld; algemeen droeg hij den bijnaam van ‘kleine wesp’, ja! men verhaalde van hem, dat hij als schoolknaap zijn weekgeld besteedde aan vogeltjes, alleen met het oogmerk om ze te doorpriemen en te blinden, en dat gemoed was er met de jaren niet zachter en beter op geworden. En toch geloof ik niet, dat ik overdrijf, wanneer ik zeg, dat Engeland in dien man met zijn gebrekkig lichaam en zijn liefdeloos hart zijn grootsten zoon vereerde.

De natuur is voor geen harer kinderen geheel en al stiefmoeder. Ook aan Pope gaf zij gelaatstrekken in zijn jeugd schoon, in zijn gevorderden leeftijd nog aantrekkelijk, en twee

groote oogen, in wier schitterenden glans al zijne geestkracht flikkerde[1].

Ook schijnt het, dat zij hem even als aan vele ongelukkigen langs verborgen wegen de duizend gebreken vergoedde, waarmede zij hem naar het uitwendige overstelpt had. Zonder die verborgen vergoedingen toch zoude een zoo zwak lichaampje, bijna altijd geteisterd door zware hoofdpijnen, niet zoo lang de vermoeienissen van eene aanhoudende studie (hij werd 56 jaren) hebben kunnen trotseeren en zulks te minder, daar hij in het eten en drinken lang niet altijd zijn maat wist te houden. Ook ontbrak het zijn gemoed naast de harde zijden niet aan aangeboren zachtere neigingen. De donkere schaduw van eeren hebzucht verstikte er niet geheel en al de liefelijke planten van vriendschap en weldadigheid. De trouwe en teedere liefde, die hij koesterde voor zijne moeder, beslaat eene der schoonste bladzijden van zijn levensboek. De grootste vergoeding voor zijne lichamelijke gebrekkelijkheid ontving onze dichter echter zeker in de grootte van zijn genie.

Men kan er over twisten of dat woord wel goed gekozen zij. Velen ontzeggen toch aan Pope alle genialiteit en geven hem alleen aanspraak op eenig talent van navolging en opsiering. Pope's poëzie heeft echter in alle tijden en ook nu nog eene schare bewonderaars onder letterkundigen van naam gehad. Aan het hoofd dezer staat lord Byron. Deze noemt zijn naam als den grootsten der Engelsche poëzie en beweert, dat er, passage voor passage genomen, meer verbeeldingskracht uit één regel van Pope's verzen spreekt dan uit twee regels door eenig later Engelsch dichter geschreven.

Niemand, zal, geloof ik, ontkennen dat er overdrijving in deze woorden ligt. Al dadelijk zullen de bewonderaars van Pope moeten toegeven, dat zijne muze de hoogste toppen van den zangberg nooit heeft bereikt, daar hij in de drie edelste soorten der dichtkunst, het heldendicht, het drama en den lierzang, niets heeft voortgebracht, dat onze bewondering kan verwekken. Slechts ééne ode van eenige beteekenis bezitten wij van hem, die op St. Caecilia's dag, en hoe zeer moet deze

1) In het bekende werk van Henry Morley kan men. het portret van Pope zien; het is een in alle opzichten innemend gezicht. De fijne neus, de groote oogen en de kleine mond geven aan het ovaal gelaat een schijn van hooge aristocratie.

niet in de schaduw treden voor Dryden's twee kunstgewrochten aan hetzelfde onderwerp gewijd. Slechts één treurspel is hij begonnen, Brutus de Romein. Twee koorzangen zijn daarvan tot ons gekomen, maar zij smaken niet naar meer. Jaren lang heeft hij gewerkt aan een heldendicht van ernstigen aard, dat hij den naam gaf van Brutus den Trojaan. Van dat heldendicht kennen wij niets dan het schema, dat Johnson in zijn leven van Pope er van geeft. Onze dichter verscheurde zijn werk. Het schema bewees, volgens Johnson's meening, voldoende, dat het ontijdig afvallen van dezen poëtischen bloesem geen groot nadeel voor de letterkunde was.

De dichter zelf betreurde nimmer deze daad van vernieling en misschien pleit dit voor de gegrondheid van Johnson's gevoelen. Misschien, zeg ik, want het oordeel van een dichter over een zijner werken is lang niet altijd waar en rechtvaardig. Heeft Virgilius zijne Aeneis niet ten vure gedoemd en zag onze Bellamv niet aanvankelijk in zijn Roosje een mislukt product van zijne muze? Het kan toch zeer goed mogelijk zijn dat de romaneske kleur, die Johnson zoo tegenstond, aan het heldendicht juist eene zekere bekoorlijkheid zou hebben gegeven en dat Pope zelf, gekneld als hij was in de vooroordeelen van het classicismus in den vrijen, natuurlijken maar ietwat wilden gang-zijner muze, iets zag dat niet voegde aan eene wel opgevoede dame, met keurslijf en hoepelrok. Daar echter deze Brutus de Trojaan ons onbekend is, moeten wij hem bij de beoordeeling van Pope's talent buiten rekening laten. Zijne dichtgave, wij erkennen het, zweeft niet in hooge sferen, houdt zich bij voorkeur in lagere gewesten op,maar ook in die gewesten kan men geniaal zijn.

Doch laat mij den twist over Pope's talent of genie liever in het midden laten. Bij het onderzoek naar den aard van zijne dichtgave zal men in hem eigenschappen erkennen, die hem recht geven op eene eereplaats, niet alleen onder de dichters van zijn vaderland, maar ook van de wereld. Vooraf echter eenige regels om het publiek met den persoon, dien ik ga voorstellen, wat meer bekend te maken.

Zoon van een gegoed roomsch-catholiek lakenkooper, werd hij in 1688 in de Lombardstraat te Londen geboren. De vader spaarde geene kosten aan de opvoeding van zijn zwak en gebrekkig zoontje. De lust om verzen te maken was dat kind

door de natuur als ingegoten en zijn vader moedigde die liefhebberij aan. Nog voor hij ordentelijk kon spreken maakte het knaapje verzen. Dat verzenmaken werd zijn levensdoel en beroep. Het wierp gouden vruchten voor hem af en stelde hem in staat om de verliezen, die de fortuin zijns vaders door ongelukken in den handel onderging, ruimschoots te vergoeden. De poëzie verschafte hem een toegang tot alle hooge kringen en trok de hoogst geplaatste en gevierdste personen naar zijne woning. Zoowel Voltaire als de Prins van Wales gebruikten bij hem het middagmaal. Hij stierf ongehuwd in 1744, zijn geloof aan een eeuwig volgend leven betuigende en de vriendschap prijzende als de uitnemendste der deugden. Zijn sterven was zoo aandoenlijk, dat het lord John Bolingbroke, die er bij tegenwoordig was, in tranen deed uitbarsten, maar toen sir John eenige dagen later vernam, dat de gestorven vriend door de uitgave van eenige stukken zijne belofte jegens hem had geschonden, veranderden die tranen in bittere klachten over zijne ontrouw.

Bolingbroke was daarin als het ware de tolk van het nageslacht, dat, als het zich soms tot weenens voelt bewogen bij het lezen van enkele bladzijden uit Pope's dichtwerken, zoodra het een oog vestigt op die opeenstapeling van hatelijkheden en bitterheden, welke dezelfde poëzie bevat, bijna altijd eindigt met een ongunstig oordeel over zijn persoon te vellen.

II.

Een gebrekkig knaapje van twaalf jaar, te Binfield niet ver van Windsor, leert, daar zijn vader als Catholiek hem niet gaarne naar een staatsschool wil zenden, het latijn bij een roomsch-catholiek deken. Het kind heeft het voor zijn jaren vrij ver in die taal gebracht, daar het niet alleen Cicero's Plichten maar ook Horatius' gedichten vlotweg kan vertalen. Thans is hij bezig met het bekende:

> Beatus ille,qui procul negotiis,

en zie, het is den knaap niet genoeg die verzen in proza over te zetten, hij wil beproeven of hij het ook in dichtmaat kan, maar reeds bij het tweede couplet maken de maat en het rijm het hem te lastig. In die belemmerende kleeding kan hij de

kronkelwegen van het oude dichtstuk niet volgen; liever volgt hij zijn eigen gedachtengang, - en zoo ontstond die vermaarde ode op de eenzaamheid, waarmede Pope's roem als dichter begon.

Het dichtstukje is in de meeste talen overgezet en zal ook den Nederlanders uit *Tollens bede* wel niet onbekend zijn. Daar het echter in die vertaling wel wat al te fraai opgesierd voor den dag komt, wil ik liever mijn eigen vertaling mededeelen.

Gelukkig is de mensch, wiens zorgen zich bepalen,
Tot d'ouderlijken grond, in engen grens beperkt;
Die op zijn's vaders erf gerust kan ademhalen
En eigen tuin bewerkt.

Die van zijn kudde's vacht zijn kleedren kan zien weven,
Zijn koeien grazen ziet, wien eigen akker voedt,
Wien boomen, zelf gekweekt, des zomers lommer geven,
Bij winterkoude, gloed.

Gezegend die gezond naar ziel en lichaam beiden
Als d'onberoerde stroom zijn jaren vloeien ziet,
Als golfjes in de beek, die kronkelt door zijn weiden,
Weldadig, waar zij vliet.

Hoe komt het stil genot na d'arbeid hem verpoozen,
Hoe streelt hem 't werk bij dag, de zoete rust bij nacht,
Zacht peinzend slaapt hij in als op een bed van rozen:
De zielsrust schudt het zacht.

Vloei 's dichters levensbeek dus onbespied daar henen,
Voor hem geen lofgejuich, geen zwellend lijkgedicht,
Geen wereld die ontroerd, eens om zijn dood zal weenen:
Geen steen zegg' waar hij ligt.

't Is alsof in dit vers de goede genius van den knaap hem het genoegelijke leven op zijn toekomstige villa te Twickenham voorspiegelt als het loon van zijnen letterkundigen arbeid en hem. waarschuwt tegen die overdreven letterkundige eerzucht en naijver, die eens op zijn karakter, zijn naam en zijn gedichten de donkerste vlekken zullen werpen.

De knaap, die op zijn twaalfde jaar dit gedicht maakte, werd reeds op zijn 16^{e} vereerd als een van Engeland's eerste dichters. Aan zijne veldzangen op de vier jaargetijden dankte

hij dien vroegtijdigen roem. Een jaar later nam Addison's Spectator zijn Messias op. In dit gedicht van 114 regels komen 32 voorspellingen van het Messiasrijk voor, die de jeugdige dichter ontleende aan Jesaja, Jeremia, het boek Job en de Psalmen, met het doel om daardoor aan te toonen, hoe verre deze in dichterlijke schoonheid de beschrijving overtroffen der naderende gouden eeuw in Virgilius' vierden herderszang aan Polio. De Messias is voor Pope niet de verlosser van zonde, wroeging en doodsangst, maar de Koning, wiens heerschappij zijn volk roem en macht zal aanbrengen.

Het hart en het godsdienstig gevoel zijn aan deze samenstelling ten eenenmale vreemd. Desniettemin wees dit gedicht in de oogen van het publiek hem eene eereplaats aan in de rij der Christelijk godsdienstige zangers. Hierin vond Steele aanleiding hem een paar jaar later een vrij zonderling verzoek te doen. Pope had namelijk ook in den Spectator doen plaatsen eene, naar mijne meening, alles behalve fraaie vertaling van het aan keizer Hadrianus toegeschreven versje, dat deze in zijn stervensuur tot zijne ziel zoude hebben gericht. In dit rijmende gedichtje stelt de heidensche keizer zijne ziel voor als eene zwervende danseres en zangeres, met welke hij eenige dagen in zingenot heeft doorgebracht en die hij nu, aan den oever van het onbekende meer, waarop zij zich in een hulpeloos bootje moet wagen, vaarwel zegt. Ik geloof toon en zin van het gedichtje niet al te ontrouw weder te geven, als ik het dus vertolk:

Mijn zieltje, lichaams tochtgenootje,
Waar moet gij uit mijn armen heen?
Wanneer gij stapt in 't stervensbootje,
Zoo naakt, zoo bibbrend, zoo alleen?
Na dans en spelen
En 't liedjes kweelen.
Waarheen, waarheen?

Pope's vertaling scheen in Steele's smaak te vallen; althans schreef hij, toen hij zich aan de mede-bearbeiding van den Spectator onttrok en die van een nieuw weekblad onder den naam van Wachter (Guardian) op zich nam, bij een-briefje van 4 December 1712 aan den jeugdigen dichter, dat deze

hem zeer zoude verplichten met de toezending van eene ode in wee of drie coupletten, geschikt om op muziek te worden gebracht, in den trant van Hadrianus' versje, op eene blijmoedig stervende ziel. Per keerende post stuurde Pope hem het gedichtje, dat de Engelsche letterkunde sinds onder hare kostbaarste juweeltjes heeft geteld.

Een' stervende Christen aan zijn ziel.

Vonk van levend hemelsch vuur,
Stijg omhoog, uw asch ontvluchtend,
Bevend, hopend, weiflend, zuchtend:
Weelde en smart van 't stervensuur.
Staak, natuur! uw tegenstreven.
Gun mij rust in 't eeuwig leven.

Hoor ik daar geen zacht gefluister:
Zuster ziel, kom mee, kom mee!
Maar wat slaap vol kalmte en vree.
't Oor wordt doof en de oogen duister,
'k Zink in onmacht, de adem vlood.
Ziele! is dit dan reeds de dood?

Aard' en aardsch gewoel verdwijnen.
Heem'len oopnen zich voor 't oog.
'k Hoor uw lied, o Serafijnen!
Engelen! Steunt mij! 'k Zweef omhoog!
Welk ontwaken vol verkwikking, -
Graf! waar was thans uw verschrikking?

Een briefje was bij dit gedichtje gevoegd, waarin de dichter schreef, dat het naar Cowley's spreekwijze heet uit het hoofd kwam; hij had het toch dien eigen morgen onder "t opstaan gemaakt. Volgens zijn zeggen had het geheugen er evenveel deel aan als de inspiratie, daar hij Sappho en anderen daarin had nagevolgd. Van deze Grieksche dichteres sprekende, bedoelt Pope waarschijnlijk haar niet in het oorspronkelijk, want alhoewel hij de geheele Ilias en het grootste gedeelte van de Odyssee in dichtmaat heeft overgebracht, was hij een alles behalve grondige kenner van de Grieksche taal; bij de vertolking van die heldendichten bezigde hij Engelsche vertalingen in proza; meer dan waarschijnlijk dacht hij aan Boileau's schoone verta-

ling van Sappho's gedichtje aan Phaon, waarmede de Fransche dichter zijne overzetting van Longinus' verhandeling over het Verhevene heeft versierd. In die vertaling is vooral het laatste couplet zeer beroemd; het luidt:

Un nuage confus se répand sur ma vue.
Je n'entends plus, je tombe en douces langueurs.
Et pâle, sans haleine, interdite, éperdue,
Un frisson me saisit, je tremble, je me meurs.

Het is de schildering van het ontvallen aan de zintuigen, van het wegzinken in bewusteloosheid, welke in dit couplet zoo zeer wordt bewonderd en ook door Pope in zijn ‘Stervende Christen’ met duidelijke voorliefde wordt geteekend. De onsterfelijkheid, die volgens dit versje den Christen ten deel valt, is er eene zonder God en zonder Christus; het gedichtje is dus eigenlijk heidensch van oorsprong en heidensch van strekking. Alleen de uitroep van den Apostel Paulus uit II Corinthen XV vers 55 geeft er een christelijk kleurseltje aan.

Luider dan in dit gedichtje spreekt de christelijke zin, die in Pope's gemoed nooit geheel door den dikken nevel van wereldzin werd uitgebluscht, in zijne grafschriften. Schoon de scherp vooropgezette tegenstellingen ons meer vermoeien dan treffen, zijn enkele dier grafschriften zeer schoon. Het meest bekend is dat op Newton. Hiervan zijn zonderling genoeg de twee eerste in het Latijn, de twee andere in het Engelsch:

Wijl 't marmer dat hem dekt om Newton's sterven schreit,
Roemt Hemel als Natuur in zijne onsterfelijkheid.
Natuur lag met haar wet in Bajerts nacht verloren,
God sprak: het worde licht, en Newton werd geboren[1].

Naar Johnson's oordeel is het schoonste dat op miss Corbet, eene aan kanker in de borst gestorven dame.

Hier rust de brave vrouw, zoo zacht en stil van aard,
Aan geestesgaven rijk, met zedigheid gepaard.
Groot in der kunsten koor, maar 't grootst door 't zelfverzaken,
't Gelukkigst bij het werk, dat anderen vreugd deed smaken.

1) Johnson critiseert in Pope's grafschrift op Newton het zoo spoedig volgen van het rijmwoord ‘light’ op night. Daarom heb ik in mijne vertaling die regels omgezet.

Haar was de hartstocht, haar de hoogmoed onbekend,
Maar liefde tot de deugd van jongs haar ingeprent.
Ach! toen de wreede kwaal haar lichaam weg deed kwijnen,
Hoe schoon blonk toen haar deugd in 't loutrend vuur der pijnen,
Te vlekkeloozer naar het licht des levens week.
De heilige hield stand, de teed're vrouw bezweek.

Naar mijn smaak is dat op Frans Atterbury verreweg het beste. Deze bisschop van Rochester stierf in ballingschap te Parijs in 1732, terwijl zijn eenige dochter, die hem korten tijd te voren was komen bezoeken, in zijne armen was gestorven.

Samenspraak.

ZIJ.

Nog slechts een korte poos, mijn vader! en wij scheiden.
Ons gaf deze aard' slechts smart. Uw ziel wone onverdeeld
Voortaan daar boven - maar zoo lang gij hier zult beiden,
Zweef voor uw vaderoog uw dochter's dierbaar beeld.

HIJ.

Wat blijft mij dan dat beeld? Uw dood nam alles mede.
Wie is als balling, zonder vrienden, arm als ik.
Niets dat mij bindt aan d'aard dan slechts deze aardsche bede:
God! red mijn Vaderland!

Die beê werd stervenssnik.

III.

Om den aard van Pope's dichtgave aan te duiden, pleegt men hem gewoonlijk den Engelschen Boileau te noemen: die benaming is in vele opzichten juist, maar toch niet in alle. Zij is juist in zoo ver beide dichters er van houden hun karretje te laten rollen over den breeden en gemakkelijken straatweg der beschaving. Duizelingwekkende hoogten, diepe afgronden, donkere wouden vallen niet in hun smaak. Waar men hen ziet rijden, daar kan een elegant gezelschap hen altijd gemakkelijk volgen.

Tegen, ieder werk van Boileau kan men bijna altijd een werk, waarin Pope hem zocht na te streven, overstellen. Tegenover den Lutrin, de Geroofde haarlok; tegenover l'Art poé-

tique, de Proeve der kritiek; tegenover de Epitres, de verschillende zedelijke proeven, enz., maar ondanks die navolging is de plaats, die Pope inneemt in den dichterkring van Koningin Anna, eene geheel andere en veel hoogere dan die van Boileau in de gouden eeuw der Fransche letteren. Pope is de dichterkoning van zijn tijd; Boileau schuilt bescheiden weg tusschen de dichters van den tweeden rang. Pope, ja! heeft ook mededingers, die hem zijnen voorrang betwisten. Addison overtreft hem in beschaafdheid van stijl, Steele in menschenkennis, Swift in vindingrijkheid, Thomson in schilderende, Young in bespiegelende poëzie, maar men kan bladzijden in zijne dichterwerken aanwijzen, waarin hij al zijne mededingers in hunne uitnemendste eigenschappen op zijde streeft. Of wordt zijn pen, waar zij Windsor's boschrijke dreven beschrijft, niet even goed penseel, als die van Thomson; heerscht in sommige gedeelten van zijn leerdicht ‘de Mensch’ niet evenveel mijmering als in Young's nachten; kunnen zijne karakterschilderingen in de zedelijke proeven niet soms wedijveren met die in den Spectator, en is zijne vinding van Gnomen en Sylphen in den Geroofden haarlok niet even vernuftig als die van Swift in Gulliver's reizen?

Daarenboven overtreft hij in versbouw alle Engelsche dichters der 18e, misschien zelfs die van de 19e eeuw. Het is zoo, de vijfvoetige rijmende maat, die hij bijna uitsluitend bezigt, schijnt bij den eersten aanblik aan zijne verzen iets eentonigs te geven, doch door zijne krachten aan die éene maat te wijden is het hem gelukt er ziel en leven aan te geven. Zich houdende aan die éene maat geeft hij aan zijne voordracht meer afwisseling en verscheidenheid dan andere dichters trachten te doen door het gebruik van de verschillendste dichtvormen. In de Geroofde haarlok zweeft die maat luchtig als de voetjes van zijne Sylphen langs den grond; in zijn leerdicht is haar stap bedaard en langzaam als die van een wijsgeer; in zijn brief van Heloïse soms slepend als die van een maagdenschaar achter een lijkbaar. In die maat heeft hij met de pijlen zijner hekeldichten zijn vijanden doodelijke wonden toegebracht; in die maat heeft hij een onzedelijk hof en een half barbaarschen adel gedwongen te luisteren naar de zangen van den ouden Homerus. Ook Boileau wijdde zijne beste krachten aan den vorm zijner verzen. Wat voor Pope de vijfvoetige maat was, was hem de alexandrijn; toch wordt deze, ook als

technicus, door verscheidene zijner tijdgenooten overtroffen, daar Racine in zuiverheid van maat en zoetvloeiendheid. Molière in rijkdom van rijmwoorden en Lafontaine in losheid van beweging hem overtrof.

Het verzenmaken was voor beiden levensdoel, maar toeh treden de wijsgeer en zielkundige, die zich zooveel mogelijk bij Boileau schuil houden, soms bij Pope in het volle licht, Beiden zweren bij de classieke oudheid, maar Pope kent buiten haar zijn Chaucer en zijn bijbel. Beiden hebben niet veel op met de theologie, maar beiden verstaan toch uitnemend de kunst om haar dienstbaar te maken aan hunne aardigheden; maar)ook hier treft Pope's spotternij juister en dieper dan die van Boileau. Een voorbeeld ter verduidelijking.

De regel:

'Je dis que trois sont trois et ne sont jamais un', is bekend genoeg, maar deze spotternij op de Athanasiaansche geloofsbelijdenis is toch dunkt mij al vrij goedkoop. De mathematische ongerijmdheid, die de dichter aanwijst in het dogma der drieëenheid, weegt toch al bitter weinig. De geloovige Christen of de strijdende theoloog die in dat dogma het plechtanker van zijn hoop of het zwaard van zijn geloof meende te vinden, zal zich wel nooit aan deze ongerijmdheid hebben gestoord, daar toch het denkbeeld, waarin zijn gemoed rust vond, tot een geheel anderen kring van begrippen behoort dan die, waarin de leer der cijfers vervat is. Pope's spot treft daarom juister, daar hij niet den godsdienst en de theologie zelve, maar het gebruik raakt dat de menschen er van maken: In zijn Geroofde haarlok beschrijft hij ons Belinda's kaptafel, met alles wat daarop ligt, als: reukfleschjes, poederdoosjes, armbanden, parelsnoeren, minnebriefjes, en tusschen al deze wereldsche dingen, ook een bijbel. De schoone en elegante Belinda is te welopgevoed dan dat zij in het heiligdom van haar toilet ook niet een zweempje van de kerkelijkheid der Engelsche groote wereld zoude overbrengen. Die bijbel, zeker nooit met al te veel aandacht gelezen, schijnt een schipbreukeling te midden van deze zee der wereldsche ijdelheden, maar is het des dichters schuld, dat hij daar zulk een treurig figuur maakt?

In zijn gedicht Over het Gebruik van het geld verhaalt Pope ons de geschiedenis van den eerzamen mijnheer Balam. De man was vroom en goed totdat hij plotseling rijk werd. Hij

liet door zijn geld zich tot lid van het parlement kiezen, doch bekoord door het goud van den Franschen koning, raakte hij op een verkeerden weg. Door het huis van landverraad beticht werd zijn schuld bewezen en Sir Balam moest hangen. In zijne eerlijke en vrome dagen had de man nooit verzuimd den dag des Heeren plechtig te vieren; een groote plumpudding op zijne tafel *heiligde* altijd dien dag. Ongepaste spotternij! denkt men eerst bij het lezen, maar wat treft zij, de zondagsviering of de zonderlinge denkbeelden, die sommigen van Godsvereering hebben? Die verdwaalde bijbel, die groote plumpudding, zijn herinneringen aan een Christendom, dat op een achterkamertje ligt te sterven of misschien reeds begraven is: souvenirs aan eene vrome moeder, die de ongelukkige schepsels der ontucht soms verborgen aan haar boezem dragen. Zij gelijken op de kwijnende bloemplanten, die men soms vindt in de ongezonde holen onzer fabrieksteden. Ja! wij weten het, die bloemen helpen nog mede om het beetje gezonde lucht voor de bewoners te bederven, maar toch doen zij ons aangenaam aan, want zij spreken ons van die groote en weldadige natuur daar buiten, aan wier boezem leven en gezondheid met volle teugen is te putten.

Tegen ieder gedicht van Boileau, zeide ik zooeven, kan men er een van Pope overstellen, maar de Engelsche dichter heeft drie kunstgewrochten geleverd, waarvan men niets bij Boileau vindt, de Mensch, het Algemeen gebed en Heloïse's brief. Ondanks het harde oordeel, dat Taine over het laatstgenoemde gedicht geveld heeft, mag de Engelsche letterkunde m.i. op dien brief als op een harer grootste wonderen roemen. De beoefenaar der Nederlandsche letteren kan misschien meer dan een ander de waarde van dit dichtstuk op prijs stellen. De dichterlijke brief (van den een of anderen historischen persoon) is toch een dichtsoort, waaraan vele onzer dichters hunne krachten hebben gewijd. Hooft schreef er een van Menelaus aan Helena; Vondel vertaalde Ovidius' Heroïden in proza en dichtte een aantal maagdenbrieven. Van Merken, Bilderdijk en Petronella Moens hebben er niet weinige geschreven. Mag ik de lezers op mijne eigene ondervinding doen afgaan, dan moet ik zeggen, dat ik, in weerwil van enkele schoone regels, die ik er in vond, voornamelijk in die van van Merken, altijd geëindigd ben met het een vervelende dichtsoort te noemen, - maar bij het lezen van Heloïse's brief van Pope

is het mij altijd gegaan als Justus van Effen, bij het lezen van vader Cats' Rosette en Galant, - ik betrapte mijne oogen vaak op tranen en deed dit zoowel toen ik het in het Engelsch las als toen ik Tollens' vertaling of die van den duitschen dichter Burger ter hand nam. En ik vraag, had Tollens zulk een ongelijk, toen hij zulk een traan het loon der kunst noemde? Amsterdam's voormalig stadhuis werd als 's werelds achtste wonderstuk genoemd, omdat de bouwmeester uit den drassigen grond, waarop hij het gesticht had, zulk een trotsch gevaarte had doen omhoog rijzen. Toen Pope uit zulk een vervelend dichtsoort een dichtstuk wist te scheppen, dat ieder onbevooroordeelde treft, schiep hij toen geen wonderwerk en zoude men aan den maker van zulk een kunstgewrocht den naam van genie mogen weigeren?

Zelfs in die gedichten, waarin Pope Boileau tot voorbeeld heeft gekozen, blijkt hij dikwijls zijn meerdere. Terwijl in den Lutrin koude allegoriën, zooals de tweedracht, de vadsigheid en de rechtsverdraaierij (chicane), als mechanische poppen worden bewogen, leven de Gnomen en Sylphen in ‘de geroofde haarlok’; het zijn de kleine wezentjes, die onzichtbaar der menschheid ten geleide zijn gegeven. In hen zijn de smaak, de lust en neigingen van gestorven schoonen overgegaan. Men leert de werkzaamheid van het meerendeel dezer geestjes het beste kennen uit de aanspraak van hun opperhoofd Ariel.

> Zoet is de taak die op een deel der onzen rust,
> Der schoonheid schuts te zijn. Volbrengt die taak met lust,
> Zorgt voor haar krullend haar bij dauw en avondluchten,
> Grijpt de gevangen geur als ze uit 't flacon wil vluchten;
> Perst uit den regenboog of 't zwellend rozenblad,
> Ten dienst van haar toilet, 't welriekendst hemelnat.
> Leert haar des blozens kunst, die 't mannenoog betoovert,
> Den neergeslagen blik, die 's jongelings hart verovert,
> 't Bevallig nijgen als ze een danszaal binnentreedt,
> Met steelsgewijzen knik, die liefde's boeien smeedt.
> Omwaait het mollig dons, waarin zij rust, met droomen
> Vol nieuwe modes, kanten kraagjes, fulpenzoomen[1)].

1) Het is deze Ariël, die verliefd is geraakt op de bij al hare nuffigheid toch nog lieftallige Belinda. Hij zit achter haar als zij kaart speelt, trekt waarschuwend aan haar diamanten oorring als haar gevaar bedreigt, maar helaas! in het noodlottig uur, als de groote roof zal plaats hebben, terwijl zij 't bekoorlijk hoofd over het geurig kopje koffie buigt, was hij er niet om het dreigend gevaar te keeren:

> Hij had te diep een blik in 's jonkvrouw hart geslagen;
> De spiegel van haar hart was met een waas bedekt,
> Eene aardsche liefde had haar zuiverheid bevlekt.
> Die blik, ach! brak zijn kracht; hoe laat hij 't hoofdje hangen.
> Nog eenmaal strijkt zijn hand langs de aangebeden wangen,
> Nog een omhelzing, nog een kus - en met een zucht,
> Haar naad'rend lot gewijd, is hij voor goed ontvlucht.

Het denkbeeld van een geest, verlietd op een meisje, is door Byron, Lamartine en Bilderdijk later ontwikkeld en misschien is het ook in Pope niet oorspronkelijk, maar in elk geval bewijst het, hoe hij ziel en leven aan zijne gnomen en sylphen heeft weten te geven.

Boileau wilde in de helden van zijn Lutrin, den abt Brontin en Boirude, de pygmeeën van het priesterlijke leven zijner dagen teekenen, Pope in Belinda en den Baron, die van de wereld, waarin het hof van koningin Anna zich bewoog. Hoeveel juister trof ook hier de spot van den Engelschen dichter dan die van zijn Franschen voorganger!

In alle tijden en in alle eeuwen vindt men dwergen naar het lichaam en naar den geest, maar dan alleen treft de spot met dwergen doel, als deze er den toon geven, maar in de eeuw van Lodewijk XIV was de kerkelijke strijd voorwaar niet een strijd van dwergen maar van reuzen, van homerische helden en halfgoden. Bij de tragische nederlaag van het Palais Royal en de Sorbonne moge onze sympathie zich scharen aan de zijde van de overwonnelingen, van Arnauld en Nicole, wie voelt toch ook geen ontzag voor de overwinnaars? In een tijd toen de stem van Bossuet, Bourdaloue en Fénélon de eenige was, die het hoofd van den koning kon doen buigen en een onzedelijk hof in het hart kon tasten, was het verkeerd gezien de dwergen als de typen van het priesterlijk leven voor te stellen. Maar Pope behoefde om de keuze van zijn onderwerp te rechtvaardigen slechts te wijzen op de handschoenen der hertogin van Marlborough en op den waterdroppel die het kleed van mevrouw Masham[1)] had bezoedeld; waar toch zulke

1) Het verhaal van de handschoenen der hertogin van Marlborough en van het glas water van Mevrouw Masham, waarvan Scribe in zijn bekend drama gebruik heeft gemaakt, zal wel tot het gebied der legende behooren; Mevrouw Maria Drousart spreekt er in hare studie over de hertogin van Marlborough zie Revue des deux mondes, September 1882) met geen enkel -woord van.
De worsteling tusschen de hertogin en hare voormalige beschermeling, Mevrouw Masham, was van veel tragischer arrd. Pope droeg de hertogin eene ingekankerde haat toe en zal dus elk praatje ten haren laste wel geloofd hebben. Met de donkerste kleuren heeft de dichter het portret van de hertogin onder deu naam van Atossa geschilderd.

nietigheden van beslissenden invloed konden zijn op de glorie of schande van het vereenigde koninkrijk, daar was het niet overdreven om den roof van een haarlok, gepleegd aan eene hofdame, voor te stellen als eene zaak, waarmede zich alle aardsche en hemelsche machten bemoeiden.

Niemand zal ontkennen, dat Boileau's dichtkunst (Art poétique) boven Pope's Proeve over de kritiek staat, doch bij de vergelijking dezer dichtstukken mag men niet vergeten, dat het eerste het licht zag, toen de roem van zijn vervaardiger reeds ter middaghoogte was gestegen, terwijl men in het laatste het werk van een pas beginnend jongeling moest begroeten. De stelling door Boileau ingenomen was een veel zuiverder dan die van Pope. L'Art póetique was op letterkundig gebied de belijdenis van een geërfd geloof, dat reeds overal werd beleden: de kritiek bevat het tweeslachtig programma van een letterkundigen hervormer, die een nieuwen weg aanwijst, maar toch met het verleden niet wil breken.

Bij eene voortgezette vergelijking spreekt het van zelve, dat niet alle voordeeleu aan de zijde van den Engelschen dichter zouden vallen. Zeker overtreft Boileau hem in gelijkmatigheid van stijl; geen regel van enkel proza, dien men in zijne dichtstukken kan aanwijzen. Daarentegen vervalt Pope somtijds in belachelijke platheden; de woorden ‘fool, whore en coxcomb’ (gek, lichtekooi en zotskap) mengen zich onbeschaamd in het deftigst gezelschap. In zijne stemmigste dichtstukken gaan zij arm aan arm, nu eens met ernstige wijsgeeren, dan met weinig ingetogen jonkvrouwen. In zijn leerdicht, de Mensch, leest men den regel, dat de mensch gewoonlijk niet langer ziet dan zijn neus lang is, en dat de engelen nederzien op een Newton als wij op een aap.

Maar om de vergelijking met Boileau te besluiten, in ééne dichterlijke schoonheid, waarop men in de vorige eeuw zeer verzot was, laat Pope hem geheel in de schaduw, ik bedoel: de kunst der vergelijkingen.

Aan een goed gekozen en bevallig uitgewerkte vergelijking

heeft meer dan één dichter zijn voornaamsten roem te danken. Addison werd als dichter het eerst vermaard door de vergelijking voorkomende in zijne beschrijving van den veldslag te Blenheim, van een woedenden storm met een wraakengel des Heeren. De roem van Lefranc de Pompignan is in hoofdzaak gegrond op het schoone beeld, waarmede hij zijn Ode op den dood van Jean Baptiste Rousseau eindigt. Hij vergelijkt daar de vruchtelooze beschimpingen, waarmede de nijd ware verdiensten veelal bejegent, met de vloekkreten, die de bewoners van de Nijloevers tegen het zonlicht uitbraken. De Friso van Willem van Haren werd door Jeronimo de Vries het meest ter wille van zijne schoone vergelijkingen geprezen.

Schoone vergelijkingen, alhoewel slechts tot de schoonheden van den tweeden rang behoorende, zetten inderdaad aan een dichtstuk eene buitengewone bekoorlijkheid bij; in den regel zijn het bloemkens zonder bedwelmende geuren en zonder doorne n

Boileau is in zijne gedichten zeer karig met vergelijkingen en voor zoo verre ik mij herinner, vindt men bij hem slechts ééne geheel oorspronkelijke, die van een in toorn ontstoken abt met een door bijen gestoken stier; daarentegen vlecht Pope met kwistigen overvloed de vergelijkingen in al zijne verzen. Twee van deze zijn zeer beroemd; ik wil ze mededeelen en zal daarbij even als later bij sommige verzen de vrijheid nemen gebruik te maken van bestaande Hollandsche vertalingen in dichtmaat, doch alleen voor zoo verre zij het oorspronkelijke getrouw wedergeven. Waar zij zulks niet doen, zal de lezer zich met de mijne moeten tevreden stellen.

Vooraf een enkel woord over die vertalingen. De Amsterdamsche dichter Maurits Cornelis van Hall heeft de Proeve over de kritiek vertolkt. Die vertaling is een meesterstuk van ongedwongenheid en getrouwheid. Wie het niet anders wist zoude het stuk als een oorspronkelijk begroeten. Waar b.v. vindt men eenigen schijn van vertaling in de volgende verzen:

> Eens was ons land bedekt met schoolsche kerkzeloten;
> Die 't vinnigst schreef heeft toen den meesten lof genoten.
> Geloof en bijbelwoord was toen een bron van twist
> En geen erkende 't ooit als bij zich had vergist.
> Maar lang rust al 't geschrijf der Anen en der Isten,
> Met rag en stof bedekt, in hun vermolmde kisten.

Of in de volgende:

> Genoeg, als men aan 't eind van 't vers den weerklank vindt.
> Wanneer de zefier dan op d'adem van den *wind*
> Gedragen, het geboomte eerst lieflijk heeft doen *ruischen*,
> Moet men in 't volgend vers de golven hooren *bruisen*,
> En als de stroomgod slaapt en murm'lend d'oever *kust*,
> Doet ons een volgend vers zacht dom'len in de *rust*.

Om de begoocheling te voltooien heeft M.C. van Hall, op het voetspoor van Bilderdijk en van Pope zelven, in zijne vertalingen van Horatius vaderlandsche namen gesteld in plaats van de Engelsche in het oorspronkelijk. Gewoonlijk was hij daarbij zeer gelukkig. Slechts eens deed hij een verkeerden greep, die ons doet meesmuilen. Ziehier de gelegenheid. In het schoonste gedeelte van het stuk schildert Pope ons de macht der poëzie, en daarbij Alexander's zegefeest van Dryden als op den voet volgende, schetst hij ons hoe de tonen van Timotheus' luit, naar het den zanger lustte, de Grieken en Barbaren doen opstuiven, tot rust brengen en weder in wilden toorn doen ontvlammen. Pope eindigt die schildering met den regel:

> Zoo was Timotheus eens, zoo Dryden in onze eeuw.

Geheel onjuist luidt het in de vertaling:

> Zoo Grieken was uw bard, zoo *Vondel* ons voor dezen.

Zeker, het was ondoenlijk hier een geschikten Nederlandschen naam te vinden; daar de Nederlandsche dichters bijna altijd uitsluitend voor de geleerde en de beschaafde wereld schreven, kon heerschappij over het hart des volks geen hunner worden toegekend, maar ook Dryden bezat die niet. Pope wilde alleen den maker van Alexander's zegefeest een aardig compliment maken en van Hall had zonder veel moeite dit compliment kunnen overbrengen op den Hollandschen vertaler van dat gedicht, op onzen Da Costa, wiens meesterlijke vertolking het oorspronkelijke, zoo al niet overtreft, dan toch zeker evenaart. Van Halls bekende antipathie tegen de Bilderdijki-aansche school heeft hem waarschijnlijk hierin verhinderd.

Pope's Mensch is vertaald door W. Bilderdijk. Deze vertaling is op sommige plaatsen onovertroffen schoon, maar veelal zeer onnauwkeurig. Daar onze dichter het oorspronkelijke heeft trachten te verbeteren, heeft hij de denkbeelden al te dikwijls verminkt.

Van Heloïse's brief bestaan bij ons twee zeer beroemde navolgingen, van D. Smits en H. TolLens. De laatste is aangrijpend schoon, maar de stijl is niet altijd zuiver. Zoo spreekt de vertolker bijv. van een Christusbeeld, dat door de aderen stroomt, van een vlammend gift dat aan een hart knaagt, enz.

Van de Geroofde haarlok bestaat, voor zoover ik weet, geen andere vertaling dan van den bekenden erotischen verzenmaker, Mr. P. Boddaert. Die vertaling, schoon op vele plaatsen goed gelukt, was ook daarom onbruikbaar voor mijn doel, omdat de vertaler de élegante engelsche hofdame in het pakje van een winkeljuffer heeft gestoken.

Keeren wij tot de twee bedoelde beroemde vergelijkingen terug. De eene luidt, volgens van Hall's vertaling, als volgt:

> Als wij met jeugdig vuur in onze kindsche jaren
> Het eerst op 't heiligdom der zanggodinnen staren,
> Dan nog bemerken wij zijn wijden afstand niet
> En denken we ons nabij 't verwijderdste verschiet.
> Wij naadren vast, maar waar zich dan ons oog ook wende,
> Verschiet volgt op verschiet, het kunstperk heeft geen ende.
> Zoo waant hij, die voor 't eerst de Alpen opwaarts stijgt,
> Terwijl hij klimt en zwoegt en naar den adem hijgt,
> Dat, als hij 't lage dal en heuvelen eens ontstegen,
> Het eeuwig sneeuwgebergt' ziet achter zich gelegen,
> Dan straks den hoogen top zal drukken met zijn voet,
> Maar dan, dan ziet hij eerst, hoe hij nog klimmen moet.
> Hoe berg voor bergkruin wijkt, steeds rijzend d'een na d'ander
> En de Alpen als om strijd zich staaplen op elkander.

Johnson heeft deze vergelijking de schoonste van de Engelsche poëzie genoemd en hare schoonheden als met den vinger aangewezen. Ik wil zijn voorbeeld niet volgen. Niets is toch vervelender dan het gezelschap van een gids bij eene wandeling door eene schoone landstreek, wanneer de man ons door de aanwijzing der schoonheden telkens vermoeit. Wie de schoonheid der poëzie zonder die aanwijzing niet geniet, zal ze ook na die aanwijzing niet dan ten halve smaken.

De tweede vergelijking vindt men aan het slot van zijn Mensch. Bilderdijk heeft haar aldus vertaald:

Gods liefde breidt van 't gansch zich uit op ieder deel,
Wij klimmen omgekeerd van 't enkel tot 't geheel.
De zelfmin dient den brave om 't rustend hart te wekken
En 't opgewekt gevoel op anderen uit te strekken.
Zoo roert de ligtste kei het stilstaand watervak:
Een kleine kring ontstaat op 't zachtkens rimp'lend vlak,
Die telkens zich verliest in immer wijder kringen.
Niets anders is de liefde in 't hart der stervelingen.
Ze omvat de maagschap eerst, dan vriend en nagebuur,
Het vaderland, den mensch, de levende natuur,
Tot ze eindelijk altijd meer en meerder uitgevloten,
Geheel de schepping in haar golven houdt omsloten.
Het aardrijk lacht in 't rond, bewaterd van den vloed,
En de Almacht spiegelt zich in 't liefelijk gemoed.

In zijne aanteekeningen op deze plaats geeft Bilderdijk eene al te scherpe afkeurende kritiek van deze vergelijking. Hij zegt, dat zij niet oorspronkelijk maar geleend is, daar men haar ook kan vinden in Silvius Italicus en is Shakespere's Hendrik VI, 1_e bedrijf, 2^e tooneel. Dat andere dichters hetzelfde beeld gebezigd hebben is nog geen afdoend bewijs dat Pope het aan hen heeft ontleend; immers de mogelijkheid bestaat, dat hij de aangehaalde plaatsen niet heeft gekend. Zeker is het dat geen dichter de vergelijking zoo schoon heeft uitgewerkt en daarin komt het dichterlijk talent het meeste uit. Maar, zegt Bilderdijk verder, toen Shakespere den roem met zulk een kring in het water vergeleek, sprak hij waarheid, daar die roem, zich uitbreidende evenals die kring, steeds flauwer en flauwer wordt, totdat hij eerlang geheel verdwijnt, en heeft Pope dit ook van zijne liefde bedoeld? Die opmerking schijnt juist, maar toch spreekt uit haar minder de dichter dan de naar feilen zoekende kritiek. Geene vergelijking, die de zaak, welke de dichter door haar aan ons wil voorstellen, in alle deelen wedergeeft. Den beeldhouwer zoude men onrecht doen als men hem toevoegde: uw Venus is mislukt, want uw marmeren beeld is overal bleek, koud en hard nergens vinden wij, waar wij tasten, de blozende wang, den zachten hals, den stovenden boezem, en hoe zoude men dan door eene vergelijking eene gedachte in al hare gevolgen kunnen teruggeven? Wie in de stille avondschemering aan den oever van een vijver peinzend nederzit, hem zal het bij het staren op de in het water gerezen

kringen zijn, alsof de rust, die de rimpels achter zich laten, zich aan zijn gemoed mededeelt. Die rimpel schijnt de rust niet te verstoren maar aan te brengen. Niet een eeuwig gladde marmeren vloer, maar een tot rust gekomen watervlak is het ware beeld der zielsrust.

De vergelijking, door Bilderdijk zoo gekritiseerd, bracht onzen van der Palm in verrukking. In een zijner vertoogen van Salomo gaf hij eene omschrijving er van, misschien wel wat omslachtig, maar die toch aantoont, hoe zeer hij hare schoonheid begreep en waardeerde. ‘Wanneer’, zegt hij, ‘een stil en helder water door een steentje, dat daarin wordt geworpen, beroerd wordt, ziet men van dat middelpunt eerst een kleinen kring, straks een grooter, daarna gedurig grooter en grootere kringen ontstaan, die zich ten laatste in een algemeenen kring tot aan de beide boorden verliezen. Zoo heeft de mensch ook kleinere en grootere kringen rondom zich. Die het naast bij hem zijn, zijn in omtrek het kleinste, doch zij worden grooter en grooter, naarmate zij zich van het middelpunt verwijderen, en strekken zich eindelijk uit, zoo ver zijn oog kan reiken. Zijn huisgezin, zijn kinderen, zijn naaste bloedverwanten en zijn gemeenzaamste vrienden, ziet daar de kringen, die het dichtst om hem beschreven zijn. Straks ziet men grooteren, die, schoon flauwer geteekend, echter even wezenlijk zijn, betrekkingen des burgerlijken levens, stad- en landgenooten worden door dezelve afgebeeld, doch ook hierbij bepaalt zich de groote omvang der menschelijkheid en menschenliefde niet. Zij vloeit en golft in telkens meer verwijderde kringen en omvat eindelijk het gansche geslacht onzer natuurgenooten. Dan lacht het aardrijk in het ronde, door onbegrensde broederliefde gezegend en de Godheid ziet haar beeld in der menschen borst herboren.’

Pope heeft meer dan eens hetzelfde beeld gebezigd, o.a. eens in zijn Tempel van den roem, maar welk een verschil in de uitwerking! Daar beweegt, plast en danst alles in het water; hier is alles kalmte en rust in den effen waterspiegel. Maat en toon vol liefelijke woorden in rijm, alles werkt mede om onder 't lezen de zielsrust in ons gemoed te doen nederdalen. Geen dichter ter wereld heeft Pope ooit overtroffen in de kunst om iedere zaak, die hij wil teekenen, op 't gegeven oogenblik, niet alleen in klank maar ook in kleuren en beweging na te bootsen. Taine, die onzen dichter zeer laag stelt,

doet hem ten dezen aanzien recht wedervaren. Ook de koelste verbeelding, zegt hij, zal eindigen met deze dichterlijke schoonheid in Pope te waardeeren.

Een ander geliefkoosd middel om des lezers verbeelding te treffen bezigt de dichter in het contrast, of gelijk het in de redekunst gewoonlijk genoemd wordt, de antithese.

Geen eenvondiger middel om op de verbeelding te werken dan het contrast. Ieder weet toch, dat de armoede en ellende van een Lazarus ons het meeste treffen als wij hem zien liggen voor de weelderige woning van den rijke. De deemoed van den tollenaar roert ons het innigst wanneer wij zijne zielsklacht vernemen na de hoogmoedige uitboezeming van den phariseër, maar toch met het contrast moet men spaarzaam te werk gaan, daar het middel te vaak gebezigd zijne uitwerking verliest.

In zijne meeste stukken, maar met name in zijn Mensch, is Pope al te kwistig met die tegenstellingen; op zich zelven genomen zijn alle schoon, maar door haren overvloed vermoeien zij meer dan dat zij bekooren.

Een der beroemdste tegenstellingen is de schoone regel:

> Het lam lekt arg'loos en liefkoozend soms de hand,
> Die 't slachtmes dorstend naar zijn bloed alreede omspant.

Bilderdijk, die bijna alles in Pope leelijk vindt, kan bij dit vers zijne bewondering niet onderdrukken. Jammer dat hij in zijne vertolking die tegenstelling geheel verwaarloosd heft[1)].

Na aan deze contrasten verwant zijn de voorbedachte samenkoppelingen van regels, zonder hart en genade, met zinsneden vol gevoel en teederheid, van hoogen ernst met snaaksche invallen.

In zijn bitterste hekeldichten ontspringt soms een fontein van gevoel, maar men moet het den bestrijders van Pope's; talent toegeven, dat zijne overgangen soms al te onvoorbereid zijn. Zijn brief over de vrouwen druipt van gal, maar op het onverwachtst treffen wij daar regels aan, waarin de dichter de stugheid der Engelsche taal schijnt verwisseld te hebben met het gemüthliehe van het Duitsch. ‘Vriendinne’, zegt hij daar tot zijne lieve Martha Blount, ‘sluit uw hart voor de zucht om te

1) Zij luidt bij hem:
En lekt zijn moorders hand en heft geen moordgeschrei.

schitteren. Uw invloed zij gegrond op de edele gevoelens, die gij bij anderen weet te wekken en op de bekoring van het gemoed. De opgang, dien gij maakt in de kringen der groote wereld, vermoeit u en anderen en is straks vergeten, maar duurzaam blijft de glans van uw zedig gedrag.

> Zoo groet ons oog, vermoeid door zonlichts fellen glans,
> Met stille vreugd het licht der maan aan 's hemels trans.
> Ons hart, zich streelend in haar maagdelijken luister,
> Vergeet de trotsche zon, zoodra zij zinkt in 't duister.'

Bitter is de voorzang van Horatius' hekeldichten, maar aangrijpend aandoenlijk zijn daarin de regels, waarin hij ons zegt: van mijne eerste jaren heb ik verzen gemaakt. Toen ik ze maakte heb ik geen plicht verzuimd; geen vaderlijk gebod overtreden. Mijne muze was mijne eenige vriendin; zij heeft mij het leven, dat slechts eene lange ziekte was, dragelijk gemaakt.

In zijne Proeven over den heerschenden hartstocht, teekent hij in verscheidene luimige tafereeltjes de macht van dien hartstocht, om op het onverwachtst als met een sprong in het hoog tragische terecht te komen. Hij schildert achtereenvolgens den eerwaarden heer, die levenslang geofferd heeft op het altaar eener verbodene liefde, om op den rand van het graf met knikkende knieën de jeugdige losbollen (zijn onwettig kroost), die hem als het ware van den weg dringen, met afgunstige oogen na te blikken. Den lekkerbek, die als de dokter hem zijn naderend einde aankondigt, zich een lekker wildbraad laat voorzetten. De zuinige matrone, die de gewijde waskaars in de hand van den voor haar sterfbed gebogen priester, opdat deze niet nutteloos zoude opbranden, met haar laatsten adem uitblaast. Narcissa, die het afschuwelijk vindt om in een wollen kleedje te worden begraven en voor haar lijk bedelt om een sitsen japonnetje met brusselsche kanten afgezet, en de coquette, die in haar laatste oogenblikken haar uitgeteerde wangen met een blosje verft.

De tafereeltjes worden hoe langer hoe meer uitgewerkt; de twee laatsten wil ik in verzen teruggeven.

> ''k Vermaak', sprak de oude Teun, toen hij op 't laatste lag,
> 'Mijn huisraad aan neef Hein..' Toen volgde een kreunend, 'Ach!'

‘Uw geld?’ Een nieuw gekreun. ‘Ach! Zoo ik 't eens moet derven,
Laat dan mijn peetekind, mijn Tonia het erven.’
‘Uw boerderij?’ ‘Die steeds mijn glorie is geweest ...
Haar sta ik nimmer af ..’; met gaf de man den geest.

Zoo, groote zwijger! 't grootst in uwe jongste snikken,
Siert liefde tot uw volk uw stervensoogenblikken;
Spreekt uit uw laatste bede, ontperst door 't moordend schot:
Erbarming voor mijn volk, dit arme volk, o God!

Ik behoef niet te zeggen, dat ik deze verzen vertaald heb op de wijze van Bilderdijk en van Hall. In het oorspronkelijk zijn de vier laatste regels gericht tot zijn vriend Sir Richard Temple, lord Cobham, aan wien het gedicht was opgedragen.

Zoo, Cobham! spreekt eens in uw stervensoogenblikken
Uw liefde tot uw volk nog uit uw jongste snikken.
Het oog gericht op God, in wien uw ziel gelooft,
Bidt gij: Wees met mijn volk! Dan buigt gij kalm het hoofd.

Jammer genoeg, dat de heerlijke lofspraak meer vleierij dan waarheid bevat. De geschiedenis weet van dezen Cobham weinig goeds te vertellen. In een ander gedicht van Pope (Over den rijkdom) treedt dezelfde man mede ten tooneele, maar dan in een minder glansrijk karakter. Daar wordt hij ons voorgesteld als de slooper van een prachtig bosch. Johnson, sprekende van sommige weinig eervolle personages, aan welke Pope zijne gediehten opdroeg, rangschikt hier ook onder lord Cobham. Iedere opdracht van een gedicht werd met eenige goudstukken beloond: ik geloof dus niet, dat ik den dichter te hard beoordeel, als ik in die lofspraak een aanval op de beurs van den hoogadellijken beschermer zie.

IV.

Naar ik meen heb ik den lezer thans genoeg in kennis gesteld met het uiterlijk van Pope's persoon en poëzie; het zij mij nu vergund een dieper blik in het gemoed van beiden te slaan. Maar om die poëzie goed te begrijpen, moet men bekend zijn met de wereld, waarvoor de dichter schreef. De Engelsche

groote wereld bood gedurende de regeering van koningin Anna en der twee eerste vorsten uit het huis van Hannover een alles behalve verkwikkend schouwspel aan. Onbeschaamde zedeloosheid en ongemanierdheid dongen aan het koninklijk hof om den voorrang. Trachtte men te Versailles althans door een zeker decorum een sluier te werpen over de uitspattingen van den koning en den prins-regent, in Engeland achtte men dit niet eens noodig. Koningin Anna, door huiselijk leed (zij verloor al hare kinderen) aan den drank geraakt, vertoonde in den avond van haar leven zich soms in beschonken toestand aan het oog harer onderdanen. De twee eerste George's hielden bij het leven van hunne gemalinnen er openlijk twee of drie bijzitten op na. George I had aan den maaltijd, wie er ook aanzat, altijd den hoed op het hoofd en bond zijn servet aan zijn pruik. De Engelsche adel zag in dien aan den pruik gebonden servet het toppunt van ongemanierdheid. Wij zouden ons waarschijnlijk minder geërgerd hebben aan deze zonderlinge maar toch vrij onschuldige liefhebberij, maar het schandaal, dat in 1739 plaats greep, zoude ons misschien nog meer dan de tijdgenooten tegen de borst hebben gestuit. De oneenigheid tusschen koning en kroonprins barstte toen na lange smeuling in laaie vlammen uit. De woede van den koning was die van een aangehitsten stier; hij beval, dat men op staanden voet den kroonprins en geheel zijn gezin uit het paleis zoude verdrijven. Schoon de kroonprinses toen in de bange ure der barensweeën verkeerde, liet de onbarmhartige schoonvader de jonge en lieve vrouw met geweld uit de kraamkamer zetten en op een wagen pakken, zoodat de bevalling op de openbare straat plaats had.

De adel en de ministers stonden in zedelijk gehalte niet boven het hof. De geldmakerij langs ongeoorloofde wegen was mode geworden. De beroemde minister Robert Walpole werd in het begin van zijne staatkundige loopbaan wegens bedriegelijke handelingen uit het parlement gejaagd en gevangen gezet. Het was alleen door omkoopingen op groote schaal, dat hij zich jaren achtereen staande hield. In de drie beroemde met een zedelijk doel geschreven romans, de Tom Jones van Fielding, de Clarisse Harlowe van Richardson en de Vicar of Wakefield van Goldsmith vindt men een maatstaf voor de sexueele moraal in dat tijdperk. Ofschoon geschreven in de tweede helft der vorige eeuw (de Tom Jones kwam reeds uit in 1749), voeren

zij ons terug tot den tijd van koningin Anna, een tijdvak, dat lang voor de gouden eeuw van Engeland heeft gegolden, en bevatten zij getrouwe schilderingen van de zeden dier dagen. In deze romans zijn onwettige geboorten, schakingen en verleidingen de spillen waar alles om draait. De tooneelen uit Klaasje Zevenster, die in ons vaderland zooveel ergernis hebben verwekt, zijn gelijk men weet aan de Clarisse Harlow ontleend. In Fieldings roman geeft eene hoog aristocratische dame, Lady Ballerston, aan een welopgevoeden jongen lord een raad, zoo afschuwelijk gemeen, dat de onhebbelijke krijgslist, die vader Cats ons in zijn liefde's Vossevel mededeelt en die de verontwaardiging van Busken Huet zoozeer heeft gaande gemaakt, er een onschuldig spelletje bij schijnt. Waar een realist als Fielding en een idealist als Richardson elkander ontmoeten in het schilderen van personen als Brigitta Alworthy en Lovelace, daar kan men zeker zijn, dat zij hunne typen aan het werkelijk leven hebben ontleend. Maar luider dan de verdichting spreekt hier de onversierde geschiedenis. Onbeschaamder zedeloosheid dan die welke Johnson ons in de levensbeschrijving van den dichter Savage mededeelt, kan de stoutste verbeelding niet verdichten.

Lady Anna Mason was een der aanzienlijkste en invloedrijkste vrouwen aan het hof van koningin Anna. Zij huwde met den graaf van Maclesfield, maar het huwelijk bracht geen geluk aan. Om ontslagen te worden van den huwelijksband, was zij onbeschaamd genoeg om reeds in het eerste jaar van haar huwelijk bij openbare akte te belijden, dat de vrucht waarvan zij zwanger ging in overspel was verwekt door graaf Rivers. Haar echtgenoot maakte van deze schuldbelijdenis gebruik om het huwelijk door het parlement te laten ontbinden. Bij de ontbinding kreeg de schuldige vrouw de vrije beschikking over haar vermogen terug. Eenigen tijd later huwde zij met den kolonel Brett. Bij den doop van het ongelukkige kind was de graaf Rivers peetvader. Deze gaf het zijn naam. Alle twijfel aan de waarheid der schuldbelijdenis van de onbeschaamde vrouw verviel daardoor. Het stalen voorhoofd, dat de rampzalige moeder der wereld toonde, was intusschen geveinsd. Inwendig leed zij door de minachting, waarin zij door haar wangedrag bij alle weldenkenden was vervallen. Maar de bestredene en toch telkens weder bovenkomende wroe-

ging uitte zich bij haar in een onnatuurlijken haat tegen het ongelukkige kind. Geen aanslag zoo snood, geen hinderlaag zoo listig, die zij niet bedacht tegen het geluk en het leven van dien zoon. Toen graaf Rivers, op zijn sterfbed geplaagd door naberouw, over de schandelijke verwaarloozing van zijn kind, door een aanzienlijk legaat dit wilde vergoeden, verzon zij de gemeene leugen, dat haar zoon reeds was gestorven. Eenigen tijd later deed zij alle moeite om hem naar de Amerikaansche koloniën te vervoeren, opdat hij daar wellicht spoedig onder arbeid en zweepslagen in vergetelheid zoude sterven. Het voorwerp van dezen haat had, ondanks zijne verwaarloosde opvoeding, een dichterlijk gemoed. Dit spiegelde hem voor, dat de stem der natuur bij de moeder luide zoude spreken, zoodra hare oogen de vrucht van haren schoot zouden zien. Vol van begeerte om zich door haar te laten erkennen, zwierf hij dagen en nachten achtereen rondom hare prachtige woning, altijd turende op de gestalte, die hij voor die zijner moeder hield, wier schaduw hij bij het lamplicht soms voor de vensters zag zweven, in de hoop, dat het moederoog toch ook eindelijk den zoon zoude onderscheiden. Te vergeefs, en toen hij het eindelijk waagde de woning binnen te dringen, liet zij hem als een gemeenen dief de deur uitjagen. Eenige jaren later liep hij groot gevaar op een schavot te sterven. In een ruw gezelschap, verhit door wijn, had hij in een nachtelijken twist het ongeluk een der gasten eene wonde toe te brengen, die doodelijk bleek. Naar de Engelsche wetten dier dagen, moest hij de doodstraf ondergaan; alleen de genade der koningin kon hem redden. Ook nu bezigde de rampzalige moeder al haren invloed bij de vorstin om het verzoek van gratie te doen afwijzen. Gelukkig werd hij ter wille van zijn dichterlijk talent begenadigd.

Ondanks al deze gruwelen bleef de moeder jaren achtereen aan het hof en in de groote wereld in eer en aanzien, sprekend voorbeeld hoe laag in de hooge kringen het besef van welvoegelijkheid en zedelijkheid soms kan dalen. Tegenover zulk eene onbegrensde zedeloosheid zouden wij zeker elken vloekprofeet hebben toegejuicht; eene taal als die van Massillon tegenover de grooten uit de omgeving van Lodewijk XIV en den prinsregent, zoude ons beleedigd zedelijk gevoel verzoend hebben. Het zoude ons goed gedaan hebben, zoo een strenge waarheidsprediker, even als genoemde redenaar in zijn preek

over de gelijkenis van den armen Lazarus, de groote schare van hovelingen en aanzienlijken ons voorbij had gevoerd, om ons aan te toonen, dat zij allen in zedelijk gehalte ver beneden den rijken man stonden, die volgens de gelijkenis van wege zijne wereldsche gezindheid in de eeuwige vlammen moest versmachten. Toegejuicht zouden wij hebben den bleeken en mageren asceet der middeleeuwen, toegejuicht den puritein met zijn neergeslagen blik en droefgeestige stem, zoo zij slechts het ‘Wee u!’ over die wereld van zedebederf hadden uitgeroepen. Maar in Pope zelven stak te veel wereldzin om de taak van boetgezant te aanvaarden; niet dat hij zijne oogen voor de zedeloosheid der hofkringen sloot, neen! Kras genoeg drukt hij zich in zijn kritiek uit: ‘Gispt,’ roept hij de dichters zijner dagen toe:

> Gipst niét een kleine feil van veder en van luit,
> Maar schiet uw peilen vrij op snooder ondeugd uit.
> Dat de ontucht, hoe 't vernuft en kunst in onze dagen
> Haar off'ren, sidd're en val' voor uw geduchte slagen.
> Zij die door dierlijkheid natuur in 't aanzicht hoont
> En in de liefde zelf haar schaamtelooze onmacht toont,
> Heeft in een eeuw van rust, vermaak en weelde ontsproten,
> Haar wort'len van alom als 't onkruid uitgeschoten.
>
> In d' arm der wulpsche min vergat de vorst den Staat,
> Nooit aan het hoofd van 't heir en zelden in 's lands raad;
> Regeerde een lichtekooi, toen staatsliên kluchten schreven
> En dommen jonkers nog een jaargeld werd gegeven.
> Toen werd geen schoone ontroerd door woorden of door daân,
> Maar hoorde en zag ze beide ook ongesluierd aan.
> Waartoe de waaier na? Zij bloosde toch niet langer,
> Maar lachte bij den toon van elken wulpschen zanger.

Maar, zoo als men ziet, stelt de dichter die zedeloosheid in den verleden tijd. Terwijl hij aan het hof van koningin Aan denkt, is hij voorzichtig genoeg te wijzen op dat van Karel II. Hij mist den moed om de wereld van zijn tijd het masker af te rukken. Ergere hem ook de schaamtelooze zedeloosheid, toch treedt hij met een schalkschen lach en een blik van verstandhouding de elegante wereld tegen. Hij moge Belinda en andere dames plagen met haar ijdel en weelderig

leven, hij wacht zich wel om de zonde en misdaad, die in hare salons schuilen, aan het licht te brengen; tegenover zijne adellijke beschermers wil hij den censor niet spelen Die rijke adel vult de inteekeningslijsten zijner werken, betaalt de opdrachten van zijn verzen met goudstukken, noodigt hem op prachtige maaltijden; hoe kon hij dan de groote wereld hare zedeloosheid verwijten? Hij voelt zich, ja! hekeldichter, maar zijn gal is niet bestemd voor de aanzienlijken, doch met volle stroomen giet hij die over de hoofden zijner letterkundige tegenstanders. De Dunciade is een samenweefsel van hatelijkheden tegen middelmatige, thans lang vergeten schrijvers als Denis, Theobald en Cibber, wier eenige misdaad was, dat zij zich vergrepen hadden aan Pope's letterkundige grootheid, 't Is zoo, ook op hooggeborenen schiet hij soms zijne pijlen af maar meest altijd, gelijk op de hertogin van Marlborough, onder gemaskerde namen, of wanneer hij ze bij name noemt, dan zijn het edellieden, die reeds lang door den rechter of de publieke opinie veroordeeld zijn. Vleierij jegens gekroonde hoofden kan men hem niet te laste leggen; trouwens als Roomsch-Catholiek was hij in het Engeland dier dagen onbekwaam voor alle ambten. De gunst der koningen of der koningin kon hem dus weinig van nut zijn, maar des te dieper boog hij voor de alvermogende aristocratie. De vleierij, waarmede hij lord Cobham begroette, is reeds zoo even medegedeeld; aan lord Bolingbroke zegt hij aan het slot van zijn Mensch, dat de zonen der staatslieden, helden en koningen, die hem vijandig waren, op de graven hunner vaderen vanwege deze vijandschap zullen blozen, en toch wist Pope even goed als wij, dat de geprezen man zich schuldig had gemaakt aan een dubbel laaghartig verraad, daar hij eerst als minister de zaak van zijne koningin en daarna die van haren tegenstander, den Pretendent, had verraden. Intusschen mag men bij deze ellendige vleierijen jegens de aristocratie en de hatelijkheden tegen de letterkundige tegenstanders ook de verzachtende omstandigheden niet uit het oog verliezen. De restauratie had de Engelsche natie het hoofd leeren buigen; de koning boog ter wille van een aanzienlijk jaargeld voor Lodewijk XIV; de adel diende knielend een nietswaardigen koning als Karel, en de letterkundigen bogen voor den adel, die hun te eten gaf. Het hoofd van Pope boog voorwaar niet het diepste; integendeel roemde hij in de onafhankelijke hou-

ding[1)], die hij tegenover den adel aannam. De Engelsche aristocratie was althans voor een deel waard, dat men zich voor haar boog. Wel telde zij onder haar leden ongelikte beeren, zooals Fielding, die in den ouden Western teekent, sujetten de eene helft van den dag op de vossejacht en de andere helft in een roes, maar zij kon toch ook roemen op mannen, die het sieraad van hun land waren en die, wat hun in het oog van Pope vooral waarde moest geven, de beschermende hand over beschaving en letterkunde uitstaken. Lord Chesterfield schrijft aan zijn zoon, dat hij aan een maaltijd had aangezeten met Pope en Addison, en dat hij met meer eerbied jegens hen, dan ooit jegens gekroonde hoofden was vervuld geweest. Evenzoo dacht een groot gedeelte van den Engelschen adel. Het was deze bescherming, die aan de kroon van Engelands glorie de kostbaarste parel schonk. Het was dien adel niet genoeg, dat het vaderland te land en ter zee over Frankrijk had gezegevierd, ook op letterkundig gebied wilde zij overwinnen. Met dat doel voor oogen koos hij de verfijnde Fransche beschaving onder Lodewijk XIV misschien te veel tot voorbeeld, maar toch bleef hij bij die navolging in hart en nieren nationaal. Het was in de vaderlandsche taal, dat die zueht naar beschaving zich luide en krachtig uitsprak. Hoe geheel anders dan in Duitschland, waar aan de hofkringen het Fransch de moedertaal had verdrongen, en de grootste vorst der vorige eeuw met minachting van de Duitsche letteren sprak en in de beoefening der Fransche poëzie zijn hoogste glorie zocht. Aan zijne aristocratie is Engeland zijn hoogsten roem verschuldigd. Uit Pope's vleierijen spreekt vaderlandsliefde en deze doet veel vergeven.

Bij de bitterheid tegen zijne letterkundige tegenstanders danke men ook aan zijn gebrekkig lichaam. Met den hertog van Glocester in Shakespere's Richard III kan hij klagen, dat iedere hond hem wegens zijne mismaaktheid aanblafte en dat daarom de levensgenoegens, waar alle anderen op azen, voor hem niet waren weggelegd. Letterkundige roem was zijn

1) Pope was in zeker opzicht onaf hankelijker dan de meeste letterkundigen zijner dagen. Bijna ieder dichter had in den eenen of anderen grooten heer zijn Maecenas, dien hij moest prijzen en vleien; zoo Dryden in den hertog van Buckingham, Congreve in Marlborough, Steele in lord Halifax, Gay in den hertog Queensbury.

eenige rijkdom; dien had hij door jaren van studie en inspanning gekocht. Breng den eenigen schat des harten, van wien ook, in gevaar, en gij zult zien met welk eene verbittering hij dien tegen ieder verdedigt. Bovendien, de poëzie was voor Pope niet alleen een zaak des harten, maar ook een beroep en een geldwinning. Gelijk de schilder van zijn penseel, de virtuoos van zijn muziekinstrument, zoo leefde hij van zijn verzen. Broodnijd en ijdelheid spanden dus samen om de pijlen, die hij voor zijne letterkundige tegenstanders bestemde, met venijn te bedruipen. Zijne grenzenlooze bitterheid wordt hierdoor begrijpelijk, misschien zelf eenigszins verschoonlijk. Met dit al, hoeveel grooter zoude hij ook als dichter zijn geweest, zoo hij zijne ijdelheid had weten aan banden te leggen; zoo hij de zedelessen, die hij eens had gegeven, zelf in praktijk had gebracht.

In zijn kritiek had hij eens uitgeroepen:

> Ach! leg den mensch nooit af, als gij den schrijver oordeelt,
> Vereent verstand met deugd, opdat in u ook blijk,
> Dat dwalen menschelijk is, vergeven goddelijk.

Gelijk elke deugd van den dichter zijn talent steunt, zoo werpt elke vlek op zijn karakter ook een vlek op zijn vernuft. Geef aan Voltaire het rein gemoed van een Racine en aan Pope den zielenadel van een Newton en hunne muze zal zich vrij houden van zulke onsmakelijke vuilheden als in de Pucelle en de Candide, van zulke ondichterlijke aanvallen als in de Dunciade. Niemand die dit dichtstuk thans nog geestig of aardig kan vinden. Daar de meeste geschriften, die er in gehekeld worden, niet meer bekend zijn, zijn de aanvallen ondanks de ophelderende aanteekeningen niet meer te begrijpen. Een onoverwinnelijk gevoel van verveling overvalt ieder, die het thans nog wil doorworstelen.

Pope's poëzie is vol zedelessen. In het voorwoord van de tweede uitgave zijner Dunciade vindt men een geheele reeks van dichtlievende tijdgenooten aangehaald, als Harcourt, Hunt, Young, Thomson, enz., die allen hoog opgeven van de zedelijkheid zijner verzen en van zijn leven. Maar bij zijn stilzwijgen tegenover de schaamtelooze zedeloosheid der groote wereld, gelijkt zijne poëzie veel op de kerk en die leeraren der aristocratie, die hij zelf zoo bespottelijk heeft gemaakt:

De kerk waar kussens elk de rust als aanbevelen,
Waar schilderijen 't oog met zachte kleuren streelen,
Waar 't orgel bij 't gezang slechts zoete tonen geeft,
Waar als op dansmuziek de ziel ten hemel zweeft,
En waar men leeraars vindt te vriendelijk in hun spreken
Om voor 't fatsoenlijk oor, ooit van een hel te spreken.

J.A.F.L. VAN HEECKEREN.

(*Wordt vervolgd.*)

Mythologie en folklore.

A. Lang M.A. Custom and myth. London 1884.

Naar aanleiding van een nieuw boek den tegenwoordigen stand eener wetenschap te beschrijven is een aangename en betrekkelijk gemakkelijke taak, indien althans die wetenschap haar vlegeljaren achter den rug heeft en het tijdperk van rijpheid is ingetreden. Dan werken alle onderzoekers samen en bouwen op de voor goed gelegde fondamenten; de verworven resultaten staan aan geen redelijken twijfel bloot; elke nieuwe arbeid vergroot het kapitaal van kennis, en de kritiek kan zonder veel moeite het nuttelooze en schadelijke uitzuiveren. Verkeeren de mythologische studiën reeds in die periode van bloei? Wie kennis neemt van de talrijke onderzoekingen op dit gebied met evenveel geleerdheid als vernuft gedaan, kan daar moeilijk aan twijfelen. Maar toetst men de verworven resultaten nader, dan krijgt men zeer sterk den indruk van het onzekere en ouderling afwijkende dier uitkomsten. Reusachtig is de werken denkkracht aan de verzameling en verklaring der mythen besteed, maar schier geen enkele mythe is zoo verklaard, dat alle mythologen van rang samenstemmen. De meesten beginnen weer van meet af, met al het tot dusver geldende te herzien, om daarna een eigen stelsel te ontwerpen. De toestand dezer wetenschap is dus deze, dat een rijke stof is bijeengebracht, maar geen vaste methode algemeen aangenomen.

Trouwens is de verwarring niet meer zoo groot als vroeger. Heeds in de oudheid was zij begonnen. Zoodra het nadenken die hoogte had bereikt, dat men niet meer naief alle oude verhalen aangaande goden en helden kon aannemen, gingen de oogen open voor het aanstootelijke dier verhalen voor het hooger en fijner ontwikkeld bewustzijn en was men er op

bedacht dat aanstootelijke door allerlei vaak zonderlinge verklaringen te verwijderen. Zoo meenden vele Grieken, maar ook denkers onder andere volken b.v. in Egypte, dat de mythen de inkleeding bevatten van natnurvoorvallen, zielstoestanden, historische gebeurtenissen. Met die neiging om de mythen tot iets waarschijnlijks te herleiden stak reeds de platonische Sokrates den draak, maar zij was en werd steeds meer algemeen. Bijzonder beroemd is de historische verklaring, aan welke zekere Euhemerus, die haar voor het eerst stelselmatig voordroeg, zijn naam heeft gegeven. Hij had ontdekt, dat de goden die men aanbad eigenlijk gestorven en vergode menschen waren, oude koningen, zooals Zeus, wiens graf men nog op Kreta toonde. Dit Euhemerisme vond bij ettelijke Romeinen bijval, en behaagde aan de meeste christelijke kerkvaders, die er in hun strijd tegen het heidendom een wapen aan ontleenden. Ook in den nieuweren tijd telde het aanhangers, die b.v. in de grieksche goden de oude hebreeuwsche aartsvaders meenden te herkennen, zoo was Kronus Adam of Abraham, Poseidon Jafet, enz. Maar dit was niet de eenige weg, dien men in den ouden tijd bewandelde en in den nieuwen volgde. Vooral de gedachten, dat diepzinnig philosophische of rein religieuse inzichten achter de inkleedingen der mythologie schuilden heeft in 't einde der vorige en in de eerste helft dezer eeuw velen toegelachen. Nog zijn de dwaasheden der symbolische school van Creuzer niet vergeten, schoon geen erustig geleerde meer de moeite neemt ze te weerleggen, of ze anders te beschouwen dan als bijdragen tot de kennis van den geest der romantiek, welke in Duitschland gedurende een menschenleeftijd zoowel de wetenschap als de litteratuur, ja eigenlijk geheel het leven beheerschte. Trouwens hebben wij zelfs in 1885 nog niet al te veel reden om uit de hoogte op Creuzer's arbeid neer te zien. Er verschijnen nog tal van werken over mythologie die even weinig, ja minder, historischen zin dan Creuzer's of Baur's Symboliek verraden, die even ijverig naar een kern of waarheidsgehalte der mythen zoeken, en bij het opsporen daarvan de positieve gegevens even willekeurig op zijde zetten of verwringen. Maar, in zoover zijn wij gevorderd: zulke pogingen bepalen niet meer de tegenwoordige hoogte der wetenschap, maar staan buiten haar gebied; niemand behoeft meer rekening te houden b.v. met de invallen door de leiders der ‘theosophical society’ als hoogste, esoterische

wijsheid en kern der godsdiensten en mythologiën voorgedragen. Dat wij vooruitgegaan zijn hebben wij echter niet zoozeer te danken aan den spot van geestige en nuchtere, soms al te nuchtere, mannen, die de resultaten der ‘allegoristen’, zooals zij ze meestal noemen, aan de kaak hebben gesteld: J.H. Voss, Lobeck, later Lehrs, ten onzent P. van Limburg Brouwer; want hun puntige brieven en opstellen wierpen toch al te weinig positieve winst af. De wetenschappelijke behandeling der mythologie dagteekent van het jaar 1825, toen K.O. Müller zijn *Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie* in het licht zond. Dat werk is nu voor een goed deel verouderd: het werd geschreven eer het licht in genoegzame mate over het Oosten was opgegaan, eer J. Grimm en Lachmann de germanistische studiën grondvestten. Daarom isoleert K.O. Müller te veel het grieksche, overdrijft ook wel de beteekenis van het lokale voor de vorming der mythen, kortom ziet de dingen in verscheidene opzichten anders dan wij ze na meer dan 50 jaren zien kunnen. Maar hij heeft het eerst vollen ernst gemaakt met het inzicht, dat de mythologie niet is een verzameling van raadsels of rebussen, die ons vernuft moet oplossen, maar product van historische ontwikkeling, en dat zij daarom een exacte, historische behandeling vereischt. De verklaring eener mythe kan en mag niets anders zijn dan een op stellige gegevens rustende beschrijving van haar ontstaan en ontwikkeling. Dit beginsel heeft K.O. Müller het eerst uitgesproken, en nog heden dient het als baken voor elken vruchtbaren mythologischen arbeid.

Toch is het er verre van daan, dat allen die dien grondslag als vast erkennen het over den verderen bouw eens zijn. Verschillende richtingen staan tegenover elkander, en de beteekenis van een nieuw werk over mythologische onderwerpen kan men eerst waardeeren zoo men die verschillende richtingen kent. Wij zullen dan een poging wagen er een beknopt maar volledig overzicht van te geven. Naast de historische en de naturalistische scholen, die in nieuwe vormen nog voortleven, begint een derde meening met kracht zich te uiten. Als koningen op dit gebied huldigt men H. Spencer, M. Müller, E.B. Tylor; de eerste de auteur van het z.g. moderne Euhemerisme, de tweede de vader der scholen van vergelijkende mythologen, de laatste de baanbreker der anthropologische studiën.

I.

Eer wij de eigenaardige beschouwingen van H. Spencer toetsen, moeten wij over de achting welke het Euhemerisme heden ten dage geniet het een en ander zeggen. Eigenlijk past daarvoor eer het woord minachting. De zonden van het Euhemerisme zijn zoo openbaar, dat niemand het meer waagt voor deze richting een lans te breken. Dat men door kritiek een mythe kan herleiden tot een historisch bericht, dat men een verhaal slechts heeft te besnoeien en binnen de grenzen van het waarschijnlijke te brengen om het geloofwaardig te maken: die meening is al te ongerijmd om nog aanhangers te vinden. Wij achten het schier ongeloofelijk, dat men vroeger op oude kaarten ergens in de buurt van China dwergjes teekende vechtend tegen groote vogels, en aldus voor den strijd tusschen de kraanvogels en de Pygmeën dien Homerus beschrijft een plaats wist aan te wijzen. Tegenwoordig weerklinkt allerwege de leus: geen Euhemerisme meer; ja zelfs meent men den weg van Euhemerus in tegenovergestelde richting te moeten inslaan: is er geen historische kern in de mythen, wel is veel van wat tot nog toe als historisch of half-historisch gold inderdaad zuiver mythisch. Niet alleen Herakles en Simson, ook Semiramis, Sardanapalus, Willem Tell, misschien Zarathustra en Buddha, heeft de historie aan de mythologie moeten afstaan, en elken dag breiden de veroveringen der laatste op het gebied der eerste zich uit.

Intusschen is er grond om te meenen, dat deze reactie te sterk is. Vroegere dwaasheden schuwend begaat men er wellicht nieuwe, waarover het nageslacht zich even vroolijk zal maken als wij over de mythologische wijsheid van den abt Banier of van den geleerden bisschop van Avranches. Het moge dan vaststaan, dat de kritiek van mythen geen geschiedenis oplevert; even zeker is het, dat de geschiedenis in de nevelen der sage begint, dat zulke sagen met historische kern innig met de mythen zijn samengeweven, en dat, hoe moeilijk het zij in dat weefsel den draad van het werkelijk gebeurde terug te vinden, die draad er toch stellig doorheen loopt. In den grijzen voortijd schetsen ons oude verhalen een eeuw waarin de goden met de menschen verkeerden: de stichting der steden, de stamboomen der vorsten, de oorsprongen der beschaving

klimmen tot goden of godenzonen op. Hier met zekerheid het historische van het onhistorische te ziften is niet mogelijk, maar te loochenen dat er een historische achtergrond en kern is, mag voor 't minst vermetel heeten. De vrees voor Euhemerisme leidt soms tot groote ongerijmdheden. Niemand kan meenen, dat het verhaal van den trojaanschen oorlog louter historie bevat; is daarom elke herinnering aan oude tochten of oorlogen aan die verhalen vreemd, en is het zoo duidelijk dat de strijd, welken de Ilias beschrijft, nergens dan in de wolken is gevoerd? Is het zooveel verstandiger, met een thans gelukkig verouderde etymologie, de Nevelingen voor Neveljongens te houden, dan het historische in het duitsche heldenepos te erkennen? Ook de stam- en volkssagen van het Oude Testament, waarvan het toch zoo duidelijk is dat zij oude ethnische verhoudingen afspiegelen, mogen niets anders meer dan dag- en nachthemel, zon en dageraad beduiden: Jephta de zon die opent, Kaïn de zon die zwerft, Hagar de zon die vlucht, Levi (grondwoord van Leviathan) de donderslang vijand der zon. Het is bepaald moeilijk bij dit een en ander niet in den toon der satire te vervallen. Er zijn mythologen die van geen boom in een oud verhaal kunnen lezen of zij zien er aanstonds den wolken- of den lichtboom in, van geen land of het is de godenberg of het doodenrijk. Toch groeiden er van ouds boomen op deze aarde en leefden er menschen; er is dus waarlijk geen reden om volstrekt alles waarvan de mythen reppen boven de wolken te plaatsen, en te ontkennen, dat er eenig feit of verhouding van dit ondermaansche aan ten grondslag ligt.

Meesterlijk en afdoende is dit onderwerp besproken door G Grote in het eerste deel van zijn *History of Greece*. Hij wil van een verklaring die alle oude verhalen in natuur mythen oplost niet weten, maar daarom mag men hem nog niet voor een vermomden Euhemerist houden, want hij is een te fijn en scherpzinnig geschiedvorscher om te meenen, dat aangaande dit ‘past which never was present’ eenige historische zekerheid te erlangen is. De Grieken, gelijk andere oude volken, hebben een zeer subjectieve voorstelling gegeven van de oorsprongen der geschiedenis; die beschrijving is de vrucht niet van objectief onderzoek, maar van de geestelijke eigenaardigheid en het godsdienstig geloof van het volk; er is dus geen kans om hier het werkelijk gebeurde terug te vinden: doch dat die teekening van

den voortijd ook trekken aan de werkelijkheid ontleend had, spreekt van zelf. Er is dus een historische kern, maar die is niet meer aan te wijzen. Ziedaar het resultaat waardoor Grote, zonder te geraken op de doolpaden van het oude Euhemerisme, aan den historischen inhoud der mythologie die beperkte hulde brengt, die er aan toekomt. Praktisch heeft dit standpunt de beteekenis van aan de verklaring der mythen grenzen te stellen, die echter niet nauwkeurig worden aangewezen. Er zijn in de mythologie elementen, die men te vergeefs er in tracht op te sporen, en wier aanwezigheid men evenwel moet aannemen. Dit dringt er dan toe de mythen veeleer te verhalen dan te verklaren, veeleer na te gaan wat zij voor het besef van het volk dat ze overleverde en bewaarde vertegenwoordigden, dan er een diepen, geheimen zin in te zoeken.

Zoo zou er van het oude Euhemerisme weinig zijn overgebleven, had niet H. Spencer deze vaak gesmade richting in nieuwen vorm weder in eere gebracht. Volgens hem is de geheele godsdienst uit doodenvereering ontstaan, de goden zijn oorspronkelijk dooden. In zoover wijkt hij van het oude Euhemerisme af, dat hij niet in de eerste plaats koningen en helden, maar de zielen der afgestorvenen voor voorwerpen van den cultus houdt. Bij de beoordeeling dezer theorie dient men in het oog te houden, dat zij niet in mythologische maar in algemeen philosophische studiën haar uitgangspunt heeft. In zijn alomvattend systeem ontmoet Spencer bij de behandeling der sociologie in de eerste plaats den godsdienst, en de wijsgeer, die ook hier naar ‘unified knowledge’ streeft, zoekt het beginsel, waarin alle godsdienstige verschijnselen hun verklaring vinden, en erkent dat in de vrees voor de dooden. Een rijke ethnographische en mythologische stof moet nu dienst doen om dit a priori vaststaande gevoelen te staven. Hij volgt een deductieve methode: uit algemeene wijsgeerige beschouwingen leidt hij af hoe de primitieve ideeën, b.v. die van het bestaan der ziel, het ‘other self,’ voor 's menschen bewustzijn opdoemen, hoe verder die voorstelling van zielen zich tot die van geesten en goden ontwikkelt; en de rijke schat van voorbeelden uit de volkenkunde worden alleen bijgebracht om de verworven resultaten nader toe te lichten en te staven. Zijn verklaring van mythen is dus geheel en al door zijn wijsgeerig stelsel beheerscht. Maar het is merkwaardig met hoe groote conse-

quentie Spencer alle godsdienstige verschijnselen: vereering van bergen, boomen, dieren, tot doodendienst weet te herleiden. De dierencultus b.v. zou ontstaan zijn doordat men de dieren, die in de nabuurschap van het huis of het graf des overledenen zich vertoonden, er op aanzag alsof de ziel des dooden in hen was overgegaan; terwijl ook de namen van dieren, die aan vele menschen gegeven werden, hier hebben medegewerkt. Soortgelijk misverstand van metaphorische uitdrukkingen veroorzaakte dat men de bergen uit. het stamland van een volk als eerste stamvaders vereerde. Zelfs van den wansmaak van het oude Euhemerisme heeft trouwens Spencer zich niet kunnen vrijwaren. Een mythe van den liefelijken Zonneschijn, vervolgd door het woeste Onweder, doet hem denken aan menschen, die Zonneschijn en Onweder heetten; en zijn rijke kennis laat hem niet verlegen bij het zoeken naar dergelijke eigennamen aan natuurverschijnselen ontleend. De uitdrukking ‘goden en menschen’, allerwege in gebruik, wijst op een heerschend en een overwonnen volk, waarvan het laatste het eerste met eerbiedige vrees vereerde. Van hemelgoden is men gaan spreken, omdat de geweldenaars, die het meest ontzag inboezemden, op de hoogten woonden; deze voorhistorische roofridders op hun bergkasteelen hebben aan de voorstelling van den godenberg, de hemelwoning het aanzijn gegeven. Deinst men nu voor dergelijke gewaagde, sprongen terug, zoo antwoordt Spencer, dat het niet aangaat meer dan één beginsel ter verklaring aan te wenden, hier van doodendienst en daar van natuurvereering te spreken, en verschijnselen van dezelfde soort verschillend te verklaren naar gelang zij bij z.g. hoogere of bij lagere rassen voorkomen. Dit laatste, waar wij later op terugkomen, daargelaten, zoo is de eisch dat alle godsdienstige verschijnselen uit één enkel beginsel zijn ontsproten, dat op alle mythen slechts een enkele sleutel past, volstrekt niet gerechtvaardigd. En de proef op de som, nml. de verklaring van godsdienst en mythologie in het stelsel van H. Spencer, heeft nog zeer weinigen bevredigd.

Toch ben ik van oordeel, dat men Spencers theorie niet als een zonderlinge dwaling van een voor 't overige machtig denker eenvoudig kan op zijde zetten. Wij gaven voorbeelden van uiterst gedwongen verklaringen, maar mogen niet voorbijzien, dat niet weinig vóór Spencer's meening pleit. De gedachte

waarvan hij uitgaat heeft een betrekkelijk recht, dat mythologen van andere richtingen dikwijls miskennen. Want ook al wil men den doodendienst niet als het oorspronkelijkste en het wezenlijke in alle religie aanmerken, dat hij allerwege een groote beteekenis heeft gehad springt in het oog. Niet alleen onder de wilden spelen de dooden een groote rol in de godsdienstige vereering der levenden, ook de Chineezeu raadplegen en spijzigen hun voorouders, de Romeinen eeren hun dii manes, ja er is geen volk bekend dat de plichten jegens de dooden niet heilig achtte; ook de Hindoe en de Griek deden dit, en in Israel moesten wet en profeten telkens de neiging des volks dwarsboomen om de dooden te vragen. Die feiten zijn zoo talrijk en spreken zoo luide, dat zij ons verbieden het gevoelen van Spencer eenvoudig als een dwaasheid te verwerpen. Al kan deze ééne factor onmogelijk geheel het bestaan van godsdienst en mythologie verklaren, het is toch een machtige factor, waarmede men rekenen moet, en die ook weder een grens aanwijst, die andere richtingen wel zullen doen te eerbiedigen.

Van het oude Euhemerisme is dus overgebleven een dubbele waarschuwing tot omzichtigheid. Met de mythen zijn ook sagen met historische kern samengesmolten, niet meer er van te scheiden maar toch er in aanwezig. De doodendienst is een, schoon niet de eenige, primitieve factor waaruit de godsdienst bestaat. Ziedaar grenzen door andere riehtingen niet te overschrijden. Het is niet zoo zeer moeilijk zelfs zuiver historische verhalen als mythen te verklaren. De proef is bij herhaling geleverd. Napoleon is tot een zonnegod gemaakt, de geschiedenis van Luther als een samenvoeging van verscheidene mythen ontleed, ja onlangs heeft een snaak met veel vernuft de groote mythe van Oxford verklaard, waarvan M. Müller de held is. Zulke parodiën missen daarom haar doel niet, omdat zij haar modellen veelal op den voet volgen. Zij bewijzen dat men met veel schijn van reden als nataurmythe kan verklaren wat zuiver geschiedenis is, en zijn als het ware een wraak door het verworpen Euhemerisme op de heerschende richting genomen.

II.

Die heerschende richting is die der vergelijkende mythologie. De vestiging dezer wetenschap is als een van de groote triomfen

der wetenschap in onze eeuw luide begroet. Het scheen inderdaad alsof strenge studie gepaard met dichterlijk gevoel eindelijk den sleutel der mythologie machtig was geworden. Slag op slag bleek het clat die sleutel paste: tot nog toe duistere mythen werden opgehelderd, telkens ontmoette men op zijn weg nieuwe en verrassende vergezichten. In 1856 schreef M. Müller dat schitterende Essay over *Comparative Mythology*, en enkele jaren later twee reeksen van lezingen over de taalwetenschap, waarvan vooral de laatste opzettelijk mythologische onderwerpen behandelde. Ook Duitschland en Frankrijk bleven niet achter. Van 1859 dagteekent A. Kuhn *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*, van 1863 M. Bréal *Hercule et Cacus*: twee uitvoerige mythologische verhandelingen, die mede de baan voor de nieuwe wetenschap effenden en haar methode bepaalden. Sedert dien tijd hebben de beoefenaars der indische, perzische, grieksche en andere mythologiën (de Germanisten echter volgden meestal een eenigszins anderen weg) in tal van monographiën en algemeenere werken deze methode gevolgd, welke tot heden de meeste aanhangers telt, al verheffen zich steeds meer stemmen die aan haar juistheid twijfelen

Die methode nu is van den aanvang met den titel van ‘de vergelijkende’ bestempeld, omdat zij de vergelijkende taalstudie op den voet volgt. Had deze de verwantschap der indogermaansche talen aan het licht gebracht, op indogermaanschen bodem zou ook de vergelijkende mythologie haar tenten opslaan. De betrekking dezer beide studiën bepaalde zich echter niet tot deze uitwendige overeenkomst: de taalwetenschap wees der mythologie niet alleen haar terrein aan, maar leverde ook veelal haar inhoud. Immers de taalstudie houdt zich niet uitsluitend met de vormen der taal bezig, ook over de oorspronkelijke beteekenis der woorden ging nieuw licht op. Namen wier oudste zin b.v. uit het grieksch niet meer was op te maken, werden met behulp van het snnskriet duidelijk; in de oude liederen van den Veda hadden vele eigennamen hun appellatieve beteekenis nog geheel behouden, of lieten die duidelijk doorschemeren: hier gaven dus de namen zelf der goden uitsluitsel over hun wezen. Onschatbaar was die vondst voor de mythologie; de onderzoekers konden nu een blik slaan in het tijdvak waarin de mythen zich vormden, de geboorte der goden nog geheel anders bespieden dan in Hesiodus' Theogonie. De Grieken toch

waren te ver van de oorsprongen verwijderd, om ons daaromtrent in te lichten; maar wat zij reeds vergeten hadden is in de vedische hymnen bewaard. Het is een uitzondering wanneer de grieksche woordafleiding volstaat om een mythe te doen verstaan, gelijk bij die van Selene en Endymion, de maan die met liefde de ondergaande zon bespiedt; maar als het grieksch ons in den steek laat of op een dwaalspoor brengt, helpt de vergelijkende taalstudie ons op den rechten weg. Innig toch is het verband tusschen taal en mythe; daarom moet de philologie de gids zijn voor den mytholoog. De taal zelf is de vruchtbare moeder van mythen, die grootendeels ontstaan uit het geslacht der woorden, de overdrachtelijke uitdrukkingswijze, de concreete, alle abstractie schuwende, manier van denken en spreken, die het ‘parler enfantin’ der menschheid kenmerkt, en nog heden voorkomt bij kinderen en dichters, gelijk in die volksklassen, waar het nivelleerende onderwijs het mythenvormende vermogen nog niet heeft uitgeroeid. Een mythe kan dus doorgaan voor een verschijnsel op taalgebied; beroemd is het woord van M. Müller die de mythologie eens een ‘disease of language’ heeft genoemd. Men mag echter in dat puntige gezegde niet de zuivere uitdrukking zien van geheel de beschouwing van M. Müller. Hijzelf heeft daar met nadruk voor gewaarschuwd: ik heb (zoo zegt hij) aangetoond, dat over ettelijke mythen de taalstudie licht verspreid, maar nooit beweerd, dat de geheele mythologie daaruit is te verklaren. Als men het gevoelen van een geleerde als M. Müller bespreekt, dient men nog iets meer van hem te kennen dan enkele paradox klinkende wachtwoorden.

Met de philologische verklaring gaat bij de vergelijkende mythologen de naturalistische hand in hand. De taalstudie heeft den weg gebaand. Zij wijst de parallelle mythen bij de stamverwante volken aan, zij dwingt de eigennamen hun geheim te verraden, zij leert de stoute metafers verstaan gelijk de geheele plastische wijze van voorstelling, die in de mythen heerscht Maar zij toont tevens aan, dat van die mythen een dichterlijke en godsdienstige personificatie der natuurverschijnselen de inhoud is. De beschouwing der natuur vervulde den oorspronkelijken mensch, of althans den oorspronkelijken Indogermaan, waarvan de zangers der vedische hymnen de typen zijn, met bewondering en eerbied, met hoop en vrees; de natuur in den wisselenden en toch regelmatigen loop harer verschijnselen heeft het

eerst en het diepst 's menschen godsdienstig gevoel gewekt.

Onze beschaving heeft den nauwen band tusschen den mensch en de natuur verbroken; wij leven in een wereld van abstractiën; de realiteiten die zich aan ons opdringen zijn die van het gemoedsleven en van de maatschappij; de natuur beheerscht ons bestaan in veel geringere mate dan eertijds dat der oorspronkelijke menschheid. Dat voorgeslacht was oneindig meer van de natuur afhankelijk dan wij, maar ontving er dan ook veel dieper indrukken van. De nacht met haar duisternis en eenzaamheid deed toen den mensch sidderen; bij het morgenrood begroette hij den nieuwen dag met gejuich; het was hem telkens alsof het licht een overwinning over de duisternis had behaald. Dat schouwspel wekte niet alleen zijn fantazie, het vervulde ook zijn gemoed. Met spanning sloeg hij gade al wat het gelaat des hemels verandert. Daarboven is de sfeer van het licht, zelfs des nachts als de maan schijnt wier hoorns aan een rund doen denken, en de sterren flikkeren, de vele oogen des hemels. Maar al dat licht verbleekt, en alle duisternis wijkt voor de zon, wiens (met opzet gebruik ik voor den zonnegod het mannelijk) optreden het morgenrood aankondigt. Dan, in de schemering, ontmoeten licht en duisternis elkander als tweelingbroeders, of worden de poorten des hemels ontsloten om baan te maken voor den heerscher die verschijnen zal. Als vorst des daags voert de zon nu heerschappij, hij volbrengt zijn loop aan den hemel als in een wagen, of bevaart den hemeloceaan als in een schip. Maar hij heeft ook zijn strijd, tegen de nevelen die hij verjaagt, tegen de donkere wolken die hem trachten te verduisteren. Dien strijd bestaat hij als een held; totdat ook hij zijn kracht voelt afnemen en in het Westen ondergaat. Doch niet alleen elken dag hebben de lotgevallen der zon dit dramatisch karakter: ook als koning van het jaar regelt hij de seizoenen, doorloopt de verschillende teekenen van den dierenriem, bereikt in den zomer zijn hoogtepunt om daarna zwakker te worden en in den winter schier weg te kwijnen, doch ook uit zijn laagsten stand als onverwonnen weer zich te verheffen. Dat licht aan den hemel nu trekt den mensch onweerstaanbaar aan; hij heeft het lief als de voorwaarde en de bron van zijn eigen leven. Maar het luchtruim boven hem vertoont dikwijls een gansch ander schouwspel dan dat van het liefelijke weldadige licht, dat gemakkelijk de nevelen

optrekt. Woeste stormen woeden en vernielen wat 's menschen zwakke hand bouwde of plantte; het onweder raast aan den hemel, een strijd van wezens, die met meer dan menschelijk geweld elkander bestoken, een vreeselijke botsing tusschen hoogere machten, waarvan de mensch sidderend getuige is. De zon heeft zijn macht verloren, een donkere onweerslucht bedekt het licht. De donderwolk is als een reusachtig schild door de goden in den strijd gezwaaid, de bliksemschichten als de lansen die heen en weer vliegen; daar doet de donder zich hooren als een heftige bulderende tweespraak tusschen strijdende helden, als de zware slagen waarmede zij elkander beuken. Weldra ervaart de mensch waarom de strijd liep: de lang gewenschte regen stroomt neder en schenkt de vruchtbaarheid aan den van droogte versmachtenden akker. Daarom was het dan te doen. Dien regen, dien de mensch zoozeer behoefde, hielden booze machten daarboven terug, de weldadige dondergod heeft hem naar beneden doen stroomen. De zwarte wolken zijn een duistere burcht, waarin booze wezens de jonkvrouwen gevangen hielden, maar de dondergod doodt die vijanden, opent het kasteel en bevrijdt de hemelsche meisjes uit haar kerker. Met den regen was echter ook het licht gevangen; maar nu is ook dit weer vrij, de donkere hemel scheurt, en achter de gespleten donderwolk komt de heldere glans weer te voorschijn. Doch niet alleen het luchtruim boven hem, ook de aarde die hij bewoont trekt des menschen aandacht en houdt zijn verbeelding en zijn gemoed bezig. Is de hemel met zijn zonneschijn en regen de vader van alle leven, de aarde, die in haar schoot die koesterende stralen en vruehtbaarmakende droppels ontvangt, is als de moeder, die aan alle dingen het aanzijn geeft: en zoo is het leven uit het huwelijk van hemel en aarde ontstaan. Maar ook die aarde zelf vertoont, evenals de hemel, een zeer verschillende gedaante: zij heeft haar tijden van weligen groei, door andere van dorheid en verwelking vervangen. Dan is haar kracht vergaan, haar leven kwijnt; de aarde treurt, en de mensch treurt met haar. Doch gelijk de hemellichamen niet gaan dan om terug te komen, zoo sterft de aarde slechts om te herleven, en met luide juichkreten en uitbundige vreugde viert de mensch bij den terugkeer der lente die opstanding der natuur.

Leiden alzoo de indrukken die de mensch van de natuur

ontvangt tot dichterlijke personificatie, ook het godsdienstig gevoel wordt er door gewekt: het beeld dat hij van de natuur ontvangt bevat de kiem van zijn religieuse gedachten; ook hier gaat de zinnelijke indruk aan de meer geestelijke voorstelling en aan het begrip vooraf. De ongemeten ruimte, de onbegrensde diepte en wijdte van het hemelgewelf deed den mensch voor het eerst iets van de oneindigheid beseffen: de klare glans daarboven opende zijn gemoed voor licht en reinheid: het begrip wet is aan de regelmatige orde der verschijnselen, het dualisme aan den strijd der elementen ontleend. Het begin van den dag, als alles te voorschijn treedt, werd een beeld van het ontstaan der wereld, de schepping; de zonsondergang van het einde van alles in een wereldbrand. Of de jaarkring vergrootte zich, gelijk bij noordsche volken een vreeselijke winter het einde der wereld aanbrengt. Zoo verstaan wij hoe in de mythologie godsdienstige gedachten liggen; de natuurgeschiedenis is er godengeschiedenis geworden; en tevens hoe zij de kiemen van menig philosophisch begrip reeds in zich bevat.

Ik heb in hoofdtrekken die beschouwingen medegedeeld, waarin vrij wel alle vergelijkende mythologen samenstemmen. In bijzonderheden wijken zij ver van elkander af. Vooral staan de z.g. solaire en de meteorische school tegenover elkander: de eerste (waaronder M. Müller, G.W. Cox) ziet in de mythen liefst zonnemythen, de andere (A. Kuhn, zijn zwager Schwartz, J. Darmesteter) brengt wind en wolken, vooral het drama van het onweder meer op den voorgrond. Tusschen deze twee staan zij, die, zooals de Italiaan de Gubernatis, beurtelings uit beide verklaringswijzen kiezen. Nog andere verschilpunten doen zich voor: sommigen passen hun theorie met voorzichtigheid en smaak toe, anderen zijn doctrinair en ontzien zich niet voor de meest gewaagde beweringen. Door bezadigdheid munt vooral M. Müller uit, die zich tegen alle aanvallen schijnt gewapend te hebben. Bij herhaling waarschuwt hij voor het gevaar de geheele mythologie uit een enkel beginsel af te leiden; integendeel heeft men op de meest verscheidene religieuse en historische, metaphysische en poëtische gegevens te letten. Wanneer hij zelf aantoont hoe de voorstelling van oneindigheid bij den mensch ontsprongen is naar aanleiding van wat hij door zijn zinnen van de natuur waarnam, dan voegt hij er aanstonds bij, dat hij dit niet in exclusieven zin bedoelt, daar niet uitsluitend ‘visions of nature’,

maar evenzeer de afgrond van het menschelijk hart, de geboorte van een kind of de dood van een vriend onmiddellijk het gevoel van oneindigheid hebben opgewekt. Heethoofdiger aanhangers der school hebben echter dikwijls die bedachtzaamheid van den meester uit het oog verloren en het door hem gemaakt voorbehoud niet geëerbiedigd.

De vraag doet zich nu aan ons voor, of wij, met dat voorbehoud, het beginsel der vergelijkende mythologie kunnen aanvaarden en haar resultaten als zuivere winst aanmerken. Dit moeten wij beslist ontkennen. Zoowel op historische als op philosophische gronden zijn gewichtige bezwaren tegen de vergelijkende methode in te brengen. Wij zullen er een vijftal opsommen.

De voornaamste bedenking is deze, dat de vergelijkende mythologen, althans in de praktijk, doorgaans het onderscheid voorbijzien tusschen de oorspronkelijke beteekenis der mythen en haar later ontwikkeling bij de volken, die ze uit den voortijd hadden ontvangen, maar ze niet meer verstonden. Het valt wel niet moeilijk van M. Müller woorden aan te halen, die dat onderscheid volmondig erkennen; toch is het waar dat zijn school zich aan de bedoelde verwarring grootelijks schuldig maakt. Ook de beste handboeken van mythologie vergeten te dikwijls dat vergelijkende mythologie en b.v. grieksche of indische mythologie geheel andere voorwerpen van onderzoek hebben. Men mengt beide dooreen, en ontwerpt een grieksche mythologie op het comparatieve standpunt. In den grond der zaak is dit onzin. De vergelijkende mythologie poogt de oorspronkelijke beteekenis der goden en der mythen te doorgronden; enkele namen of epitheta, de onderlinge vergelijking van ettelijke latere vormen derzelfde mythe bij verschillende volken, voor zoover iets van de ontwikkeling der mythen daaruit valt op te maken, moeten haar daarvan op het spoor brengen. Wat zij zoekt ligt dus geheel in het vóórhistorische tijdvak; haar resultaten kunnen ons inlichten aangaande de opvattingen van zekere voorhistorische volkengroep, b.v. van de oorspronkelijke Indogermanen, maar niet omtrent het geloof der latere historische volken zelf. Voorzeker is het voor de kennis der nationale mythologiën niet zonder belang eenig inzicht te hebben in de oorspronkelijke beteekenis der stof die zij overleveren; maar men meene niet, dat men daardoor rekenschap heeft gegeven van de beteekenis;

welke de mythen in historischen tijd hadden. Het zou ongeveer hetzelfde zijn, als wanneer men het Nederland der 19e eeuw wilde verklaren uit een psychologische analyse van de Batavieren. Homerus en Hesiodus, Pindarus en de tragici weten er niet van, dat de goden natuurwezens en de mythen natuurvoorvallen zijn. Ook wanneer een vergoden der natuur hem niet vreemd is, getuige Helios en Ge en de goddelijke rivieren, zoo zijn toch Zeus, Apollo en Athene voor Homerus stellig geen verpersoonlijkte en vergode natuurkrachten. Het schijnt onnoozel en overbodig dit op te merken; doch waarom schieten ook de beste handboeken van grieksche mythologie (wij zonderen natuurlijk het eerste deel van Grote uit) in deze noodzakelijke onderscheiding te kort? Ja sommigen (zooals Welcker) hebben met smaak en gevoel geschreven over het proces, waardoor de natuurgoden tot geestelijke wezens zijn geworden; maar toch disschen bijna allen als grieksche mythologie op, wat niets anders dan voorhistorische mythologie is. Zoo heeft het geen zin te onderzoeken of de grieksche Hermes een god van den wind dan wel van de schemering was; voor de Grieken stellig noch het een noch het ander. Het heeft zijn belang te weten welke de oorspronkelijke beteekenis van dien god geweest zij, maar men wachte zich alle trekken van den griekschen Hermes uit het voorhistorisch, indogermaansch karakter van den god af te leiden.

Doch de kennis der oorsprongen is op zich zelf van groot belang. Heeft de vergelijkende studie daarvoor althans enkele vaste fondamenten gelegd? Men wijst ons op de schitterende resultaten, welke, dank zij dezer methode, de mythologie heeft verworven; maar wij stelden daar reeds het verschil, dat tusschen de geleerden heerscht, tegenover. Omtrent de gewichtigste vragen is men het oneens. Men weet niet of Hera een godin der aarde of des hemels is. Men twijfelt er aan of het element van Poseidon eigenlijk niet meer de hemeloceaan is dan de aardsche zee. Daarbij komt de menigte van gestalten en mythen, die hetzelfde moeten beteekenen: bij M. Müller altijd weer de dageraad, bij Darmesteter het onweder. Bij de hoofdgoden, wier functiën en attributen talrijk zijn, redt de naturalistische verklaring zich, door hun wezen in iets zeer algemeens te vinden, waaruit alles zich laat afleiden, b.v. de hemel, die zich in allerlei toestanden voordoet; wat kan dan niet aan een hemelgod

worden toegekend? Athene is de godin van den aether, daarom van klaarheid, orde, verstand, maar ook van vruchtbaarheid om den dauw die van boven nederdaalt, terwijl zij ook weer den aegis hanteert en de lans drilt, die donder en bliksem beduiden. Eigenlijk wordt de mythologie de wetenschap die van alles alles maakt; steeds heeft zij tal van zaken voor hetzelfde beeld, en tal van beelden voor dezelfde zaak bij de hand. De wolf b.v. kan de schemering beteekenen, maar ook de nacht, de wind, de huilende winterstorm, de overstrooming, of de voortvluchtige moordenaar. In de taal der mythologie zijn er ettelijke beelden voor de wolk: een berg, een grot, een stal, een burcht, een slang, een koe, een boom, een bloem, een vrouw, een mantel, een helm (de 'Tarnkappe'), enz. Aan den mytholoog de taak, maar ook de voldoening om deze beeldspraak te ontcijferen!

Is er veel duisters en onzekers in den arbeid der mythologen, het schijnt, dat er althans enkele vaste punten zijn, en daaronder in de eerste plaats die welke de studie van de oude hymnen van den Rig-Veda heeft aangewezen. In die liederen zag men, toen zij het eerst bekend werden, de alleroorspronkelijkste uitingen van een kinderlijke, innige en toch verheven vroomheid, ontboezemd door de bezielde zangers van den oudsten tak van den indogermaanschen stam. Deze zangen zouden ons verplaatsen in een grijzen voortijd, en ons vergunnen het morgenrood van godsdienst en beschaving te zien gloren. Ook deze meening is echter in den laatsten tijd zeer geschokt. Wel blijft een oude garde van Indologen haar nog getrouw, maar vooral in Frankrijk is een jonge teelt van kloeke geleerden opgestaan (Bergaigne, Barth e.a.), die die Vedaliederen lang niet zoo bewonderen. Zij hebben aangetoond, dat die 'oudste' zangen lang zoo oud en oorspronkelijk niet zijn als men eerst had gedacht, dat de andere Veden bestanddeelen bevatten die het in dat opzicht van de hymnen van den Rik winnen, dat deze laatste volstrekt niet de naieve poëzie van een diep religieus herdersvolk bevat, maar veeleer de kunstige maaksels van priesters, vol van dubbelzinnigheden en opzettelijke raadsels, van mystischen onzin en duistere zinspelingen. Door deze nieuwere beschouwing van den Rig-Veda is wel der vergelijkende mythologie nog niet de grond onder de voeten weggezonken, maar zij had toch te veel op dien Veda gebouwd om niet genoodzaakt te zijn het meeste van den door haar verrichten arbeid te herzien.

Doch de oppositie tegen de vergelijkende mythologie gaat nog verder: ook haar uitgangspunt, nml. het volgen van het spoor door de taalstudiën gebaand, vindt gegronde tegenspraak. Men voegt aan de Comparativi toe, dat zij ook hier op een dwaalweg zijn, want dat de taalvergelijking aan de mythologie noch haar *inhoud* schenken noch haar *grens* bepalen kan. Wat het eerste betreft, zoo ging men ten onrechte uit van de meening, dat de namen de meest essentieele bestanddeelen der verhalen waren, dat vaak de verhalen zich rondom de namen hadden gecrystaliseerd. Ook hier, gelijk op zoo menig ander gebied, bleek de etymologie een slechte leidsvrouw te zijn. De mythen zijn niet bedacht bij of ontstaan rondom de namen, maar deze laatste zijn min of meer toevallig; vele mythen zijn eigenlijk anonym, hetgeen daaruit blijkt, dat zij soms evengoed van den eenen god als van den anderen worden verhaald. Maar vooral was het heilloos, dat men door de taalvergelijking zich een grens liet stellen, m.a.w. dat men de vergelijking der mythen beperkte tot de stamverwante volken. Het fransche maandschrift Mélusine heeft daarom aardig en juist tot de vergelijkende mythologie eens het verwijt gericht, dat zij eigenlijk is de richting ‘qui ne compare pas.’ Want, ja, binnen het gebied van dezelfde volkenfamilie, vooral de indogermaansche, worden de geringste overeenkomsten opgespoord en uitgesponnen, maar de sterkst sprekende parallellen buiten dien kring mogen niet in aanmerking komen. Voor de taalstudie is die beperking juist en noodzakelijk, voor de mythologie is zij een willekeurige verkleining van den gezichtskring. Men kan niet meer loochenen, dat de treffendste overeenkomsten in voorstellingen en gebruiken, mythen en cultuspraktijken bestaan tusschen volken van de meest verschillende rassen, ja tusschen beschaafden en wilden. Voor die feiten heeft de school der vergelijkende mythologen geen oog.

Maar wij gewaagden ook van philosophische bezwaren, die tegen haar oprijzen. Inderdaad staat de wijsgeer, die over den godsdienst nadenkt, verbaasd, als hij dat zonderlinge mengsel van etymologische vergissingen, stoute dichterlijke metafers, kinderachtige jeux-d'esprits, en smaakvolle fantaziebeelden, dat de vergelijkende mythologen opdisschen, aan den oorspronkelijken mensch moet toedichten. Het is reeds moeilijk de natuurindrukken van die oude voorvaders zoo nauwkeurig na te cijfe-

ren, maar stellig geheel verkeerd ze zoozeer op den voorgrond te plaatsen en te isoleeren van andere nog machtiger factoren van het mensckelijk leven. Hoe afhankelijk die oude volken ook van de natuur waren, het is toch niet waarschijnlijk, dat zij zich zoo uitsluitend met haar bezig hielden, dat zij voor hetgeen het menschelijk leven zelf te ervaren gaf minder toegankelijk zouden geweest zijn dan voor hetgeen der natuur buiten hen wedervoer. Zouden zij de tegenstelling van dood en leven in de natuur wel en in het menschelijk bestaan niet of nauwelijks opgemerkt hebben? Het is niet te denken, evenmin als dat zij vooral met beschouwen hun geest hebben vervuld, daar toch de mensch nog meer een handelend dan een beschouwend wezen is. Een verklaring der mythologie die dit uit het oog verliest, die dus mythe en cultus van elkander scheidt, kan de juiste niet zijn.

Genoeg leemten en gebreken dus om de poging te rechtvaardigen van hen, die een anderen weg dan dien der z.g. vergelijkende mythologen aanprijzen. Is daarom de vele arbeid dezer school geheel ijdel geweest? Verre van dien. Vooreerst zijn wij haar aanhangers dank schuldig, dat zij het zijn geweest die de mythologische stof met grooten ijver weer hebben bijeengebracht en bewerkt. En hebben zij in de verklaring vele fouten begaan, het zijn van die fouten geweest waardoor men verder komt, die voor den vooruitgang der wetenschap vruchten afwerpen. De drie zoo straks genoemde verhandelingen blijven klassiek, ook al zal men haar resultaten veelal moeten herzien of beperken. Vooral dit laatste is noodig; want binnen zekere grenzen wordt waar hetgeen algemeen genomen onjuist is. Zoo is het hier. De goden en mythen uit natuurvoorvallen te verklaren is om vele redenen verkeerd; maar daarom mag men niet ontkennen dat natuurindrukken aan de vorming der mythologie hebben mede gewerkt. Ook hier valt het moeilijk dat aandeel juist te bepalen, maar men verkleine bij de bespreking van de oorsprongen van godsdienst en mythologie de beteekenis van dezen factor niet. De mensch heeft hemel en aarde, zon en maan, sterren en planeten van ouds met godsdienstigen eerbied beschouwd. Men trachte dat feit naar den eisch te waardeeren, maar meene alleen niet, dat het op zich zelf reeds volstaat om licht over de duistere quaestie der oorsprongen te verspreiden.

III.

Bij het opsommen der bezwaren tegen de vergelijkende mythologen hebben wij reeds hier en daar de anthropologen aan het woord gelaten. Wij moeten nu deze laatsten ook zelf aan het werk zien, en ons vragen welke bate hun richting voor de studie der mythologie oplevert.

Groot is het aantal van mannen, die heden ten dage bezig zijn de overblijfsels van volksgebruik en volksgeloof voor de vergetelheid te redden. Men koestert toch gegronde vrees, dat de beschaving, die het leven der menschheid met eenvormigheid bedreigt, al te spoedig zal opruimen, hetgeen de kerk eeuwen lang heeft gespaard zoo niet gesanctioneerd; en men wil dat dat 'volksbijgeloof' leeren kennen, dat al meer teruggeschoven wordt, maar toch nog voortleeft onder de lagere standen en op het platte land, vooral in sommige streeken die, zooals b.v. Bretagne, eenigszins terzijde liggen van het wereldverkeer. Men acht het van belang te luisteren naar wat in boerenwoningen de grootmoeders des winteravonds vertellen, te weten waarom nog allerwege de Paasch- en St. Jansvuren branden, of de jongelieden op den 1^{en} Mei met kransen en meien in optocht rondtrekken, de kerstgebruiken en oogstfeesten zooals zij in verschillende streken voorkomen te vergelijken, de bruiloftschertsen en bakerrijmen, de raadsels en kinderspelen te kennen, de volksgewoonten en sprookjes te verzamelen. Voor dit geheele gebied gebruikt men vrij algemeen het engelsche woord *folklore*, dat de vertaling 'volksleer' al zeer gebrekkig teruggeeft, daar het behalve populaire gedachten en voorstellingen ook de zeden en gewoonten insluit. Zooals gezegd, wordt aan de verzameling dier sprookjes, sagen, gebruiken, rijmen dapper gearbeid. De gebroeders Grimm baanden den weg door hun onovertroffen *Kinder- und Hausmärchen*, waarin zij (de verdienste komt vooral aan Wilhelm toe) zoo zuiver den naieven toon wisten te bewaren van wat zij uit den volksmond, vooral in Midden-Duitschland, hadden opgevangen. Maar nu volgden tal van provinciale en nationale verzamelingen. Kuhn en Schwartz kozen Noord-Duitschland als gebied van observatie, K. Müllenhoff Sleeswijk-Holstein, Thiele Denemarken, Asbjörnsen (over wien Honig 't vorige jaar in zijn aantrekkelijke reisschetsen met zooveel warmte gesproken heeft) met Moe Noorwegen,

Afzelius Zweden, Ralston Rusland. Ook Frankrijk blijft niet achter. Engeland gaat als gewoonlijk bij anthropologische studiën voor. Italië, Spanje en Portugal toonen belangstelling in het folklore, waarvoor in al de genoemde landen genootschappen worden opgericht, verzamelingen en tijdschriften het licht zien. Ook buiten Europa is men aan het werk, en hoort gretig naar wat indische Aja's, arabische vertellers, of wie dan ook hebben mede te deelen. Overal vraagt men naar wat het volk vertelt en zingt, gelooft en doet, naar oude liedjes met hun wijzen, matrozenverhalen, sprookjes, gebruiken bij geboorte, huwelijk en dood: kortom van wat men vroeger als onbelangrijk verwaarloosde heeft het tegenwoordig geslacht de groote waarde erkend.

Trouwens waren er reeds lang, die zich aan die bron der verjonging laafden; en het folklore, waaraan de geleerden voorbijgingen, leverde de stof voor menig meesterwerk der letterkunde. Daarom is de studie van dat folklore van zoo groot belang voor hen die zich met de geschiedenis der litteratuur bezighouden. Zij vinden tal der fabels van Lafontaine terug in indische verzamelingen, waarin de oude schat van verhalen der Indiërs reeds was bijeengebracht; zij vorschen naar de bronnen van Boccacio en naar die van Shakespere, naar de vele gestalten der Faustsage, eer Göthe ze tot ieder liet spreken, naar den oorsprong der verhalen van Longfellow's Tales of a wayside inn. Niet alsof die meesterwerken eenvoudig uit het folklore zijn overgenomen, dit laatste heeft er veeleer slechts het ruwe materiaal voor geleverd, dat door de bezielende hand der kunstenaars is gevormd. Maar het is eigenaardig, hoe zeer dit populaire, naieve, dat men uit het volksleven putte, inderdaad voor de litteratuur een ‘eau de jouvence’ is geweest. Een frissche adem waaide op den duitschen zangberg, toen Herder de beteekenis van het volkslied had erkend, Göthe's Erlkönig en Schiller's Taucher, om slechts een paar voorbeelden te noemen, zijn aan oude populaire stoffen ontleend. Niet alleen de lyriek, ook de romantiek heeft den weldadigen invloed van het folklore gevoeld. Wij vereeren W. Scott, omdat hij een oog heeft gehad voor het natuurschoon van het schotsche hoog- en laagland, maar waarlijk niet minder omdat hij een hart heeft getoond voor het volk dat hij verstond, en aan welks ‘bijgeloof’ hij niet met het schouderophalen van een wijsneus voorbijging.

Als wij in den litterarischen arbeid van G. Sand allerlei doolwegen betreuren, door deze talentvolle vrouw niet vermeden, dan is het ons een verkwikking in haar 3 of 4 dorpsvertellingen het bewijs te zien, dat haar hart nog gezond genoeg was om van het menschelijke leven in zijn naieve uitingen een zuiveren indruk te ontvangen. Doch reeds genoeg om de bewering te staven, dat het folklore een kapitaal is, aan niemand bijzonder maar aan allen gelijkelijk toebehoorend, en waaruit de dichters zeer vaak en meest tot hun voordeel hun stof kiezen.

Het is ons echter hier om iets anders te doen, en wel om de beteekenis, welke het folklore voor de mythologische studiën heeft. Die beteekenis was reeds voorlang door de Germanisten erkend; en geen wonder, want de aard van hun arbeidsveld bracht dit van zelf mede. Op duitschen bodem vooral is de oogst van gevormde mythen even klein als die van volksverhalen en gebruiken groot. De mythologen achtten het dus terecht een aangelegene taak de laatste te verzamelen en voor het mythologisch onderzoek vruchtbaar te maken. Door dit te doen heeft Jakob Grimm voor het eerst den gezichtskring dezer studiën uitgebreid, en in zijn duitsche mythologie een standaardwerk geleverd, waarvan niemand wel meer alle resultaten kan aanvaarden, maar waarvan allen om strijd de blijvende waarde erkennen. In dat boek gebruikt J. Grimm hetgeen heden ten dage in het volk leeft, ‘den nie stillstehenden Fluss lebendiger Sitte und Sage’, als een voorname kenbron voor de oude duitsche mythologie. Hij doet dit stellig veel te algemeen en veel te onmiddellijk; want al is het waar dat hetgeen het volk bewaart het beeld vertoont van een vervlogen tijdvak, zoo mag men toch niet uit dat populaire dadelijk tot het oorspronkelijke besluiten: ook in het folklore zijn verschillende lagen; leeft daarin voor een deel het heidendom voort, ook latere tijden, de middeneeuwen b.v., hebben hun sporen er in achtergelaten. Ontbrak aan J. Grimm nog het inzicht in deze onderscheiding, latere Germanisten hebben hem in dat opzicht verbeterd en aangevuld.

De erkenning van de beteekenis van het folklore brengt echter nog niet noodzakelijk een verwerpen van de vergelijkende methode mede. J. Grimm was in de natuur verklaringen hoogst sober, maar onder zijne navolgers zijn verscheidene weer den

weg der Comparativi opgegaan. En dan moeten ook voor de sprookjes en de volksgebruiken mythische verklaringen in den zin der bedoelde school gevonden worden. De sprookjes zijn dan evenals de heldensagen, die de stof voor het epos leverden, getransformeerde en, om zoo te zeggen, verloopen mythen; het wordt dus de vraag om achter het sprookje de mythe met zijn natuurverklaring te zien doorschemeren. In veel gevallen schijnt dit ook niet al te veel moeite te kosten. Roodkapje is de dageraad, en de wolf, die haar grootmoeder, d.i. de vorige dagen, heeft opgegeten, de nacht. De reus uit Kleinduimpje is de winterreus, en de slaap der schoone slaapster in 't bosch (Dornröschen), evenals die van Sneeuwwitjen, de winterslaap der aarde. Het geloof aan de betoovering door het booze oog leidt men af van de eenoogige wezens, waarin de mythologie den bliksem heeft verpersoonlijkt, b.v. de Cyclopen. Ook de tooverstaf, in zoo velerlei vorm, als ‘Wünschelruthe’ en anders, in de sprookjes voorkomende, zou, misschien met den staf van Hermes en met dien der Bacchanten identisch, ten slotte weer tot den donder te herleiden zijn.

Zoo blijkt het, dat het rekenen met de stof van het folklore op zich zelf nog niet leidt tot een herziening van de methode der mythologie. Integendeel zijn er onder de vergelijkende mythologen verscheidene (b.v. Schwartz, de Gubernatis), die zich juist met die populaire zijde bijzonder bezighouden, en er de verklaringen hunner school voor aanbevelen. Het zijn echter weder voor het eerst enkele Germanisten, die met bewustzijn dien weg hebben verlaten. Vooral Mannhardt, in zijn eerste werken nog geheel de paden der naturalisten volgende, is door zijn studie van den boomdienst onder de Germanen, weldra aangevuld door parallellen uit de grieksche en romeinsche (cultusgebruiken een zeer uitvoerige verzameling van allerlei agrarische en vegetarische voorstellingen en zeden, waarvan onlangs posthuum nog een derde deel verschenen is), tot andere inzichten gekomen. Hij heeft zich met nadruk tegen de methode der comparatieve school verzet, en in een belangrijke voorrede van dat veranderde standpunt rekenschap gegeven. Zijn arbeid is een krachtig pleidooi voor de juistheid zijner nieuwe methode. Veel meer dan de mythologen, die in alle boomen den wolken- of lichtboom zien, laat Mannhardt de feiten voor zichzelf getuigen; en wie deze onbevooroordeeld

beschouwt, erkent al spoedig hoe gedwongen het is achter al die voorstellingen van het verband tusschen den plantengroen en 's menschen leven, achter al die gebruiken waarmede de lente begroet of de oogst binnengehaald wordt, de zonne- of dondermythe te zien.

Die verandering van beginsel was bij Mannhardt mede het gevolg van de kennismaking met den arbeid van een engelsch geleerde, dien men in zijn vaderland als een meester in anthropologische en ethnographische studiën eert, en aan wien ook Lang zijn *Custom and myth* opdraagt: ik bedoel E.B. Tylor. Hier over zijne verdiensten uit te weiden, of zijne theorie van het oorspronkelijk animisme te bespreken, gedoogt ons bestek niet. Alleen hierop moet ik wijzen, dat hij de voorstellingen en gebruiken der wilden bijzonder volledig en nauwkeurig behandelt, met het doel om de overeenkomst aan te wijzen, welke tusschen dit geestelijk bezit der laagste rassen en dat der beschaafden bestaat. Wat onder de lagere rangen der beschaafde volken als bijgeloof voortleeft, is gelijksoortig met hetgeen bij de wilden onvermengd heerscht; en de beschaving zelf is slechts met moeite en voor een deel aan die wilde beschouwingen ontwassen. De overeenkomsten in de toevalligste gedachten en zeden tusschen stammen die het verst van elkander verwijderd en in geenen deele verwant zijn, bewijst voldingend, dat het uitgangspunt der ontwikkeling bij alle volken hetzelfde is, dat de kultuur een gebouw is overal op het fondament en met het materiaal der wilde ideeën opgetrokken. Deze gedachten past men nu ook op de mythologie toe, en Lang beveelt voor haar aan wat hij ‘the method of folklore’ noemt. Hoe men volgens die methode te werk gaat, behoef ik nauwelijks meer te beschrijven. Alleen herinneren wij, dat het natuurlijk ook te doen is om de verklaring van de oorspronkelijke materie der mythen, niet van hetgeen de kultuurvolken er van hebben gemaakt: dus betreft ons onderzoek alweder de voorstellingen uit een voorhistorischen tijd. Deze echter wil men niet uit de namen opmaken, ook niet de vergelijking der mythen beperken tot de stamverwante volken, maar bij die vergelijking de werkelijk overeenkomende of verwante trekken bijeenbrengen, onverschillig van waar men ze haalt. Vooral op de wilden, en op de lagere standen der maatschappij bij de beschaafden, heeft men daarbij te letten. De laatsten zijn de achterblijvers van een vooruit-

trekkend, leger, en kunnen ons dus iets toonen van den weg door dat leger afgelegd. Maar vooral zijn de wilden van belang, omdat mythen en gebruiken, die in den kring van het beschaafde leven eigenlijk niet meer t'huis behooren, bij hen in hun natuurlijke omgeving en gedachtenverbinding voorkomen. Van waar die halfdierlijke, ruwe en afzichtelijke trekken in de mythologiën der Grieken, Hindoe's, Noormannen e.a.? Die trekken waren grootendeels voor die volken zelf een aanstoot; de vele gedaantewisselingen en minnarijen van Zeus waren volstrekt geen product van het denken der Grieken aangaande de godheid. Maar in het bewustzijn der wilden zijn dergelijke gedachten hoogst natuurlijk: de grens tusschen god, mensch en dier is daar nog niet getrokken, het zedelijk gevoel zooal ontwaakt nog niet met de godsidee in betrekking gebracht; de wilde kan dus niet anders dan zich zijn goden op die voor hooger ontwikkeld bewustzijn hinderlijke wijze voorstellen. De verklaring voor de betrokken grieksche mythen vrage men dus aan de studie der anthropologie; deze zal ons toonen bij welke toestanden van den menschelijken geest zulke begrippen zich vormen, en ons de volken en stammen doen kennen die alsnog, of die binnen het bereik van historische berichten, op dien trap van ontwikkeling verkeerden: zij wettigt dus het besluit dat zulke wilde toestanden aan die van de grieksche beschaving zijn voorafgegaan, immers in mythen en gebruiken voortleven.

Eenige voorbeelden mogen er toe strekken om deze methode te doen kennen, zoowel in hetgeen waarin zij van vroegere verschilt als in haar positieve resultaten.

Het eerst staan wij stil bij de mythe van Urvasi en Pururavas, door M. Müller en door Kuhn opzettelijk behandeld en waaraan Lang een van zijn artikelen heeft gewijd. Het verhaal, zooals een der indische Brahmana's het geeft, is in 't kort het volgende. Urvasi, een Apsaras, d.i. een soort van fee, had Pururavas lief, en gaf zich aan hem, onder beding dat zij hem nimmer naakt zou zien, want dat is de wet (of het gebruik) der vrouwen. Haar verwanten, de Gandharven, echter, van oordeel dat zij al te lang onder de menschen vertoefde, waren er op bedacht haar terug te halen; zij stalen daarom een lam van naast het bed van Pururavas, en toen deze opsprong verlichtten zij het vertrek plotseling door een bliksemstraal, zoodat Urvasi haar

gemaal naakt aanschouwde, en oogenblikkelijk verdween. Pururavas zocht nu zijn verloren gade, en vond haar terug onder de Apsaras, die als zwanen in een vijver zwommen. Zij is echter niet geheel voor hem verloren, want zij heeft gedurende haar verblijf onder de stervelingen dagelijks wat boter genuttigd, en daarom verbeet zij haar aardschen man niet, maar zal in den laatsten nacht van het jaar bij hem rusten en hem een zoon schenken. Nu begeeft zich Pururavas tot de Gandharven, die hem de manier leeren om het heilige offervuur te ontsteken, waardoor hij hun gelijk en der goddelijke natuur deelachtig wordt. - Merkwaardig is nu, op hoe verschillende wijze zij, die de etymologie dier namen raadplegen, deze mythe opvatten. Het is voor M. Müller duidelijk, dat wij hier te doen hebben met den dageraad, die verdwijnt, zoodra zij de zon in zijn glans aanschouwt; en de namen Urvasi en Pururavas laten zich als epitheta van dageraad en zon verklaren. Kuhn heeft tegen die afleidingen bezwaar; hij legt daarbij nadruk op het einde van het verhaal, het bereiden van het heilige vuur, en ziet in het geheel een vuurmythe. Roth maakt, mede op etymologische gronden, van het geheel een schoone allegorie: Pururavas is beeld van het verlangen van den sterfelijken mensch naar het goddelijke, dat hij wel voor een wijle genieten maar niet op den duur bezitten kan, terwijl de godin zich op aarde nooit voor goed t'huis kan gevoelen. Moesten wij tusschen deze drie verklaringen beslissen, dan zouden wij voorzeker die van Kuhn verkiezen. Vooreerst heeft hij tal van parallellen bijgebracht, waarin sterfelijke mannen, met godinnen, feeën, elven voor een tijd samenwonen; en zelfs treft hem de overeenkomst van indogermaansche verhalen met hetgeen op Nieuw-Zeeland en Celebes verteld wordt: alleen verzuimt hij hieruit conclusiën te trekken. En voorts beschouwt hij de mythe niet uitsluitend uit een naturalistisch oogpunt, maar verklaart ze in nauw verband met het cultusgebruik, het ontstaan van het offervuur: een verklaring, die wel in dit geval niet past, omdat die trek wel zal zijn toegevoegd door den priesterlijken schrijver van het bedoelde tractaat, maar die toch van een gezond beginsel uitgaat. Kuhn, die nog geheel op het standpunt der vergelijkende school staat, heeft hier en elders veel waarop de anthropologische zich kan beroepen. Zoo ontbreekt zelfs de trek, waarop Lang uitsluitend den nadruk legt, bij Kuhn niet geheel. Het is de vermelding van de wet

of gewoonte der vrouwen. Deze gewoonte wil in ons verhaal, dat de vrouw haar man niet naakt zie; dikwijls, gelijk in de geschiedenis van Melusine, is het omgekeerd, terwijl ook vaak de vrouw den naam van haar man niet noemen mag. Het komt er nu op aan deze trekken niet alleen in de sprookjes, maar vooral in de volkszeden terug te vinden; en daar zijn zij allerwege aan te wijzen. Dat de man tot de geboorte van een kind, of soms gedurende een bepaald aantal van jaren, zijne vrouw alleen in de duisternis van den nacht bezoekt en haar anders niet ziet; dat de jonge vrouw haren echtgenoot gedurende maanden niet mag toespreken en ook zijn naam niet noemen: ziedaar gebruiken bij tal van volken van verschillende rassen, ook hier en daar nog in Europa (bij sommige slavische stammen) in zwang. Misschien strekt de oudtijds zoo verbreide exogamie, d.i. dat de vrouw tot een anderen stam behoorde dan de man, tot verklaring van zulke zeden. Wat hiervan ook zij, in zulke oude huwelijksgebruiken, een soort van taboe of wet op den omgang der geslachten, wier overtreding slechte gevolgen na zich sleepte, moet de oorsprong van verhalen als die van Pururavas en Urvasi, van Eros en Psyche gezocht worden. Zij bevatten een soort van sanctie van de huwelijksetiquette bij barbaarsche of wilde volken, en zijn daarom in allerlei vorm over den geheelen aardbodem verspreid.

Evenwel loochent de anthropologische school volstrekt niet, dat er mythen zijn aan de beschouwing der natuur ontleend; maar zij acht dit eer uitzondering dan regel, en behandelt ook die, welke zij tot die soort rekent, anders dan de vergelijkende mythologen. Het sterkst komt dit uit in de mythe van Kronus. Het tweede deel dier mythe, waarin Kronus zijn eigen kinderen verslindt, laten wij hier ter zijde, schoon Lang ook dit bespreekt; het is ons hier om het eerste te doen: Kronus met een sikkel zijn vader Uranus ontmannend. Dit verhaal, waaraan reeds Sokrates zich ergerde, is voor de etymologische verklaarders een waar kruis, en het is duidelijk dat noch de opvatting van Kronus als tijd, noch die als god van den oogst, noch eenige andere die voorgedragen is, bevredigt. Nu heeft Lang een treffende parallel getrokken tusschen de mythe van Kronus en die waarin de Maori's op Nieuw-Zeeland uitvoeriger verhalen van den strijd, waarin de kinderen van

hemel en aarde tegen hun ouders opstaan en ze met geweld van elkander scheiden. Plet was de voorstelling dat hemel en aarde vader en moeder aller wezens waren, welke, al te letterterlijk opgevat, leidde tot de vorming der mythe van hun oorspronkelijke vereeniging maar latere scheiding.

Ik zou de voorbeelden kunnen vermeerderen, en zoodoende van al de opstellen van Lang kort verslag geven. Ik zal dit echter niet doen, maar nog slechts een enkel bijbrengen, en wel de verklaring van den raadselachtigen Apollo Smintheus of muizen-Apollo, die op de kust van Troas gediend wordt, en dien ieder uit het begin der Ilias kent. Welk verband kan er bestaan tusschen Apollo en dat diertje, waarvan een beeld in zijn tempel heilig werd gehouden, terwijl ook levende muizen er werden gevoed? Vermakelijk zijn de pogingen der naturalisten om in die muis te zien den nacht door den zonnegod verjaagd, of den bliksem, waarvan de straal op zeer vreemdsoortige wijze aan de tanden van een muis zou zijn toegeschreven. Wat onze schrijver te berde brengt laat zich veel beter hooren. Hij herinnert er aan, dat in Peru in de tempels der zon de beelden van verschillende heilige dieren een plaats hadden. Deze dieren hadden met de zon niets uitstaande, maar zij waren in een vroeger tijdperk, eer de zonnedienst gevestigd was, voorwerpen van godsdienstige vereering geweest; en de nieuwe godsdienst had hier gedaan wat hij in den regel doet, zich ettelijke vormen en symbolen van den ouden toegeëigend. Die dierenvereering stond oudtijds met de sociale inrichting in nauw verband; de enkele geslachten leidden hun oorsprong van een of ander dier af, dat zij heilig hielden en waaraan zij hun geslachtsnaam ontleenden. Zoo waren er geslachten van den wolf, den beer, de zwaan enz., en wie tot een daarvan behoorde moest daarbuiten zijn vrouw kiezen, terwijl de kinderen tot het geslacht der moeder behoorden. Dit verschijnsel, dat totemisme heet, doet zich niet alleen bij de Roodhuiden in N.-Amerika voor, bij wie het vooral de aandacht heeft getrokken; sporen van totemisme vinden hedendaagsche geleerden allerwege: in den dierendienst der oude Egyptenaren, in de staminrichting en de spijswetten van Israel, en ook in de heilige dieren, die aan de grieksche goden zijn toegevoegd. De toedracht der zaak is dan deze, dat de muis een oude geslachtstotem was, misschien wel van semitischen oorsprong; toen de Apollodienst later zich

over Klein-Azië uitbreidde, vond hij die heilige muis en gaf haar een ondergeschikte plaats in zijn tempel.

Op die wijze wordt de anthropologie dér z.g. natuurvolken dienstbaar gemaakt om te verstaan met welk materiaal de beschaafden hebben gearbeid, en het woord van den ouden Baco bevat waarheid, dat wij bij de studie der helleensche beschaving eigenlijk luisteren naar de ideeën van wildere volken, 'blown softly through the flutes of the Grecians.'

IV.

Wanneer ik hier verslag heb gegeven van een nieuwe richting, die aan het opkomen is, dan geschiedde dit niet met de bedoeling haar zonder voorbehoud aan te prijzen. Stellig heeft zij nog geen recht op stouten toon Heurêka te zeggen; en evenmin is voor de toekomst uitsluitend van haar de oplossing van mythologische probleemen te verwachten. Ik kan er zeer goed in komen, dat de kritiek in Engeland het optreden van Lang vermetel vond; en als men de doorwrochte werken van vele vergelijkende mythologen doorworsteld heeft, leveren voorzeker de schetsjes van Lang, veelal in pittigen stijl geschreven, een aangenamer lectuur op, maar maken zij tevens den indruk van geschut van al te licht kaliber tegenover de vesting, die hij wil bestormen. Zelfs al voegt men bij het hier besproken deeltje nog het artikel *Mythology* door denzelfden schrijver voor de jongste uitgaaf der Encyclopedia Britannica bewerkt, en de voorrede waarmede hij de engelsche vertaling der sprookjes van Grimm heeft voorzien, dan kan men nog moeilijk beweren dat de 'method of folklore' haar sporen genoegzaam heeft verdiend. Daarbij is haar zondenregister ook niet meer blank. Gelijk de vergelijkende mythologen, zoo hebben ook de anthropologen hunne vooropgevatte meeningen. Overal moeten het wilde ideeën en toestanden zijn die doorschemeren en voortleven; en het is zeer twijfelachtig of het dogma van 'survival' en 'revival' door Tylor voor het eerst geformuleerd, wel zal blijken den sleutel te bevatten voor zoovele verschijnselen als men er nu door tracht op te helderen. Maar vooral aarzelen wij al te grif resultaten over te nemen, die nog niet wettig verworven zijn, doch zich eerst in een ver verschiet vertoonen. Dit is het geval ten aanzien van de algemeenheid van het

totemisme, waarover Lang spreekt alsof hieromtrent reeds wetenschappelijke zekerheid heerschte. Toch is eerst in den allerlaatsten tijd deze kwestie vooral door de vergelijkende studie van het familie- en erfrecht aan de orde gesteld, maar nog verre van beslist. Die onderzoekingen zijn van groot belang: zij betreffen den dierendienst in verband met het ontstaan en de inrichting van geslachten en stammen, en verder de vragen of exogamie en moederrecht oorspronkelijk en algemeen zijn geweest, dan wel of de patriarchale inrichting der familie, waarin alle gezag en recht berust bij den vader, bij sommige of misschien alle volken de oudste is. Zoolang in dezen de gevoelens nog zoo ver uiteenloopen als die van Mc. Lennan en Morgan ter eene en Sir H. Sumner Maine ter andere zijde, en zoolang de gegevens om ons oordeel op te maken nog zoo onvolledig verzameld zijn, is het stellig vermetel zooveel op dat oorspronkelijke totemisme te bouwen als b.v. Lang doet.

Zijn wij niet blind voor het voorbarige in de conclusiën van Lang, wij miskennen geenszins de voordeelen der door hem aangeprezen richting. Vooreerst is zij veel minder doctrinair dan verscheidene andere scholen. Zij maakt zich althans niet sterk alles te willen verklaren, zij ziet er van af ‘de chercher raison où il n'y en a pas,’ zij behartigt het wijze woord van J. Grimm: ‘ich will deuten was ich kann, aber ich kann lange nicht alles deuten was ich will.’ Zoo beproeft onze schrijver maar niet een verklaring te geven van de mythe van Jason en Medea, waarvan hij alleen een aantal zeer belangrijke parallellen bijbrengt. Deze beperking verdient allen lof en navolging. Laat ons voorzichtig zijn en niet te spoedig meenen, dat ons denken en gevoelen het spoor van dat der geslachten uit den grijzen voortijd heeft gevonden.

Als een tweede voordeel merk ik aan, dat de anthropologen veel meer ruimte laten voor verscheidenheid van verklaring dan eenige andere school. In zijn bovengenoemd artikel in de Encyclopedie heeft Lang uitdrukkelijk de verschillende soorten van mythen erkend: mythen van het ontstaan der wereld, den oorsprong der menschheid, dien der beschaving, van sterren, zon en maan, van den dood, het vinden van het vuur, en eindelijk heroïsche en romantische mythen. De lijst is natuurlijk voor uitbreiding vatbaar, maar wij waardeeren ten hoogste de erkenning, dat de mythen van herkomst zeer onderscheiden

zijn. Men zie dus af van de ijdele pogingen, die verschillende soorten tot een enkel of een paar te herleiden, in kosmogoniën dondermythen, in kultuurmythen zonnemythen te vinden. Maar die kritiek richt zich niet alleen tegen de naturalistische school, ook de anthropologen hebben de waarschuwing wel noodig niet met al te veel voorliefde dezelfde paden steeds weer in te slaan. Overal totems en exogamie te bespeuren is even eenzijdig als altijd weer zon en donder dienst te laten doen.

De groote verdienste der anthropologische richting is echter in mijn oog, dat zij belangrijk bijdraagt om het probleem der mythologie zuiverder te stellen. Een mythe wordt alleen verklaard uit haar geschiedenis, uit hetgeen wij van haar oorsprong en ontwikkeling weten: zoo luidde het beginsel van K.O. Müller. De anthropologen gaan een schrede verder. Zij wijzen ons op de uitwendige verhoudingen waarin, en den toestand van het menschelijk bewustzijn waaruit een mythe is ontstaan. Zij beweren, dat die toestanden en die ideeën die der wilden zijn. Deze bewering laten wij daar; maar den eisch aan de verklaring gesteld aanvaarden wij ten volle. Een moeilijke maar geen onvruchtbare taak is der mythologie daardoor aangewezen. De mythen worden op die wijze onschatbare getuigenissen niet alleen aangaande de beschouwingswijze en het geloof, maar vooral aangaande het leven en de zeden van den voortijd. In de cultusgebruiken en in de volksgewoonten, waarmede de mythen in nauw verband staan, leven de ideeën en zeden voort van een verleden, dat voor een goed deel ouder is dan de historische berichten, die het verst opklimmen. De anthropologische richting vestigt onzen blik op die groote problemen en die wijde velden van onderzoek. Wij zijn haar dus dankbaar voor de uitbreiding van onzen horizon, al zijn de positieve resultaten van haar arbeid nog gering. Op het gebied der mythologie zijn er tot heden nog meer vragen dan bevredigende antwoorden. Wij hebben getracht te doen zien, hoeveel moeite het reeds kost om tot het eenigermate zuiver stellen dier vragen te geraken.

P.D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.

Uit de taalstudie.

Middelnederlandsch Woordenboek van wijlen Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam; 1e deel. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1885. Taal en Taalstudie. Voorlezingen over de gronden der Wetenschappelijke Taalbeoefening, door William Dwight Whitny, volgens de derde uitgave voor Nederlanders bewerkt door Dr. J. Beckering Vinckers. 1e Serie. Tweede, herziene, met een register vermeerderde druk. Haarlem, Erven F. Bohn. 1884.

‘Le mot reste comme un témoin d'une morale disparue, et le signe d'une nouvelle morale. L'écrivain tire de l'analyse et de l'histoire bien faites d'un seul mot tout un curieux chapitre des *Considérations sur les moeurs*.’ Deze woorden van Sarcey gelden niet slechts voor de geschiedenis der zeden; voor de kennis der geheele beschaving, van de ontwikkelingsgeschiedenis der wetten en der politieke toestanden, van de taal- en de letterkunde is de kennis van het woord eene zaak van groot belang. Zoowel voor de veranderingen in den vorm als voor de veranderingen der beteekenis bestaan oorzaken, die dikwijls hun grond hebben in de omstandigheden, waarin een volk verkeert, en het kan voorkomen dat wij die omstandigheden, die toestanden alleen kennen door de geschiedenis van woorden. Het is ook volstrekt geen willekeur als er woorden uit vroeger tijden buiten gebruik gesteld worden of als een woord dat langen tijd in onbruik was weder op eens - zij het ook naar de taal van den tijd vervormd - genade vindt bij het volk; de behoefte schept het woord, doet het bestaan; houdt zij op, dan zal het woord allengs verdwijnen. Die behoefte om een woord in eene bepaalde beteekenis of vorm te gebruiken wordt beheerscht door allerlei omstandigheden. Nauwkeurig onderzoek van het woord in zijn wijdsten omvang doet ons dikwijls de

de oorzaken vinden van deze veranderingen en wijzigingen in het gebruik, doet ons dikwijls dieper blik slaan in de denkbeelden en opvattingen van het voorgeslacht, wier werk wij toch slechts voortzetten, dan alleen de geschiedenis van 's menschen daden kon geven. Juist omdat zij zoo diep ingrijpt, is de geschiedenis en de kennis van het woord eene hoofdzaak, waar men de ontwikkeling van het denkvermogen of den gedachtengang van den mensch wil leeren kennen. Niet slechts de litterator en philosoof, ook de jurist en historicus moeten de woorden en hun beteekenis in vroeger en later tijd kennen; wie het woord niet kent, kan de taal niet verstaan en om de hedendaagsche toestanden goed te begrijpen en juist te kunnen beoordeelen moet men in hetgeen vroeger gedacht en geschreven is geen vreemdeling zijn. Voor elk volk is het van groot belang de geschiedenis zijner beschaving, zeden, recht en taal na te sporen, want het is het eenige middel om tot eene nauwkeurige kennis van zich zelf te komen. Hier te lande echter heeft men eerst sinds betrekkelijk korten tijd het nut hiervan ingezien en meer algemeen belangstelling getoond in de studie der moedertaal. Het is een zonderling verschijnsel - maar het is niettemin een feit - dat de Nederlander eeuwen lang beter te huis was in het oude Rome, in de letteren en taal van Latium en in de wetten van Byzantium en Rome[1)], dan in het verleden van zijn eigen land, in zijne oude wetgeving en litteratuur.

Zoo was er dan ook sedert Kiliaen, dus sinds 1598, geen woordenboek der oude Nederlandsche taal weer tot stand gekomen. Het boek van den Antwerpschen corrector bleef, om met Kluyt te spreken, ‘de eenige fakkel, waaraan de kaarsjes moesten ontstoken worden.’ Toch gaf die fakkel niet zooveel licht, dat het meeste, wat men bij hem zocht, er helder door werd. Integendeel in veel opzichten is hij niet volkomen te vertrouwen. Van hoe groote waarde zijn werk moge zijn, wanneer men het in het licht van zijn tijd beschouwt, wij weten thans dat hij lang niet altijd een betrouwbare gids is, vooral waar zijne woordverklaringen en vormen niet vrij zijn van den invloed van wijsgeerige beschouwingen zijner eeuw. Duidelijk en uit-

1) Zie o.a. de klacht hierover van Mr. Johan Schrassert in de voorrede van zijn Codex Gelro-Zutphanicus d.d. 1740.

voerig werd dit onlangs uiteengezet door Dr. A. Kluyver in zijne uitstekende *Proeve eener critiek op het Woordenboek van Kiliaen* - eene dissertatie, die niet alleen de aandacht verdient om de degelijke bewerking en den belangrijken inhoud, maar ook om de aangename wijze, waarop de resultaten van een zeer nauwkeurig onderzoek zijn medegedeeld.

De dagen van Kiliaen, van Vulcanius, Lipsius e.a. waren schoone dagen voor de beoefening onzer taal. Gerard Vossius en vooral Franciscus Junius werkten in eene richting, die eerst jaren, ja eeuwen later als eene goede richting erkend en meer algemeen gewaardeerd zoude worden. Junius vooral wijdde al zijne kracht aan het onderzoek der oudgermaansche talen; het toeval bracht den gotischen bijbel van Ulfilas in zijne handen en hierdoor gaf hij de eerste uitgave van den codex argenteus. Het aantal der door hem overgeschreven en geëxcerpeerde werken is buitengemeen groot geweest; de talrijke copieën van zijne hand, op de Bodleiana te Oxford bewaard, van welke sommige nog heden waarde hebben, daar het origineel bedorven of verloren is, kunnen getuigen van zijne groote werkkracht.

Hoe breed zijn blik was en hoe scherpzinnig zijn geest, kan o.a. eene aanteekening uit het *Etymologicum Anglicanum* bewijzen, waarin hij wees op een verschijnsel in de Europeesche talen, dat eerst later onderzocht en beter uitgewerkt en geformuleerd, tot taalwet verheven zou worden. De lezer veroorlove mij zijne woorden hier in te voegen: *Initiale vero k saepissime transire in aspiratam evincunt haenep a χάνναβις, cannabis; healm a χάλαμος, calamus, culmus; hydan a χεύθειν; hlud a χλυτός; goth. hliftus a χλέπτης*.

Er was echter geen vast systeem in dit onderzoek, en van tijd tot tijd betrapt men Junius op allerlei willekeurige afleidingen en zonderlinge combinaties. Zoo brengt hij het woord *haan* niet met *canere* in verband, wat uit het boven aangehaalde voort zou vloeien, maar verklaart het òf als den vocatief van *ἄναξ (vorst)* of als eene verkorting van *ἀνάστα (sta op)*, elders weder laat hij het in de keuze *hoofd* ‘ags. heafod’ af te leiden van *χεφαλή* of van *ὕπατος*: ‘magis etiam videri potest A.S. heafod esse ab eodem *χεφαλή*, quum initiale *χ* frequentissime transeat in aspirationem. Nisi forte putes omnia haec commodius deduci ab *ὕπατος*, summus. Notum est illud Nasonis os homini sublime dedit.’ En dit geeft hem aanleiding

om ook *hauhs* as. *heah*, ndl. *hoog* hiermede in verband te brengen. Op deze punten was het bij hem, evenals bij Kiliaen nog zoeken en tasten, maar toch is aan alles bij Junius te zien dat hij tot eene jongere generatie dan Kiliaen behoort. Het beginsel, dat wij bij Kiliaen en bij Becanus aantreffen: ‘bij een bepaald begrip behoort een bepaalde klank’, heeft Junius - het blijkt ook reeds uit de boven aangehaalde regels - geheel ter zijde gesteld.

Was Junius hier te lande werkzaam geweest en niet door den onberaden geloofsijver der Gomaristen naar Engeland verdreven, wellicht had hij hier leerlingen gevormd, die op den door hem aangewezen weg verder waren gegaan. Nu hij in den vreemde arbeidde heeft hij op de ontwikkeling der taalwetenschap in Nederland in zijn tijd geen invloed gehad. Later heeft ten Kate weer eenigszins in de door Junius aangegeven richting voortgewerkt, maar heeft meer dan deze de grammatica op den voorgrond gesteld. Niemand dacht er echter aan om het werk van Kiliaen weder op te vatten of zijn woordenboek aan te vullen.

Toch werd de behoefte aan een degelijk woordenboek der oude nederlandsche taal levendig gevoeld; vooral toen men meer acht begon te slaan op de historische en juridische bronnen uit vroeger tijd, toen mannen als Schrassert, Huydecoper, Clignett, Kluyt e.a. hunne krachten wijdden aan de studie en de uitga e van juridische en letterkundige werken uit dien ouden tijd. Een merkwaardig bewijs hiervoor vindt men o.a. waar men het minder zou zoeken, in de brieven van den staatsman Joan Derck van der Capellen tot den Pol (in 1883 door mr. J.A. Sillem in de werken van het Historisch Genootschap te Utrecht uitgegeven). In 1767 schrijft deze van zijn landgoed Wittenstein aan zijn academievriend M. Tydeman, toenmaals hoogleeraar te Utrecht: ‘Waren er meerder hulpmiddelen voor eerst beginnende, veele zouden zig op onze taal toeleggen, doch deze missen wy; het eenigste zal mogelijk het werk van den heer Huydecoper zyn [d.i. de aanteekeningen op Vondels herscheppingen van Ovidius, de uitgave van Melis Stoke's Rijmkroniek met de daarbij gevoegde aanteekeningen en het glossaar kunnen hier niet bedoeld zijn, daar zij eerst in 1772 verschenen], doch dit is zelf noch te zwaar en te zeer onder een gemengd. Ten Kate is veel te

wijdlopig en op de overigen kan men geen staat maken; hierover zoude ik mijn beklag wel eens willen aan 't genootschap doen en hetzelve aansporen tot het samenspannen met alle de genootschappen en life hebbers in ons land en het opstellen van eene voldoende spraakkunst en woordenboek; mij dunkt het is eene schande voor de natie, dat men tot nu toe niet een goed en volmaakt woordenboek hebbe, daar Duitschers, Franschen en Engelschen hier reeds lange van voorzien zijn en wij het met de minste moeite ook konden hebben indien de life hebbers maar haere voorraad schatten geliefden mede te deelen; waartoe liggen al die doorschoten en met zoo veele woorden verrijkte Kilianen in de duisternis bedolven.'

Bijna honderd jaren verliepen er nog eer de hierin uitgesproken wensch vervuld werd, want de nieuwe uitgave van Kiliaen door van Hasselt in 1770 was geene aanvulling, 'verrijkt' met een aantal nieuwe woorden, zooals van der Capellen bedoeld had. Eerst in 1869 verscheen de Bijdrage tot een Middel- en Oud - Nederlandsch Woordenboek door A.C. Oudemans. Dit was ongeveer wat van der Capellen in 1767 gewenscht had, eene uitgebreide aanvulling van Kiliaen's Etymologicum Teutonicae linguae. De wetenschap echter, die ondertusschen eene belangrijke schrede vooruit gedaan had, eischte meer dan enkel opgave van woorden en beteekenis. Men was niet meer tevreden met eenvoudige woordenlijsten, zonder oordeelkundige rangschikking der beteekenissen of opgave van alle vormen; het uitgebreid onderzoek op allerlei gebied maakte dat men veel meer verlangde. Hoeveel goeds het ook bevatte, het voorzag niet in de behoeften van dezen tijd.

Daar wij thans weder een woordenboek van het Middelnederlandsch te beoordeelen hebben is het niet ongepast eens na te gaan welke eischen men aan een deugdelijk werk meent te mogen stellen, om vervolgens te zien in hoeverre de thans bestaande werken aan deze eischen voldoen.

Die eischen zijn voorwaar niet gering. Dewijl een woordenboek als het boven genoemde door mannen, die zich op verschillend gebied bewegen, geraadpleegd wordt, zal de bewerker uit den aard der zaak zich in het gebruik der bronnen niet kunnen beperken, maar om aan velerlei eischen te kunnen voldoen alles moeten onderzoeken, elk verschijnsel opnemen, elk

woord verklaren dat in eenig vak van wetenschap of kunst in gebruik was. Zijn werk moet de woorden bevatten, zooals zij bij allerlei schrijvers en uit verschillende tijden voorkomen; tegelijk moet het chronologisch en geografisch wezen; want de woorden en vormen, die in de dialecten, welke samen de taal van een land in een bepaald tijdsverloop uitmaakten, gevonden worden, mogen hierin niet ontbreken, zal zijn werk een getrouw beeld geven van den woordenschat van het verleden.

Voor den philoloog, zoowel als voor den grammaticus, voor den historicus en den jurist moet het werk als hulpmiddel bij hunne studiën kunnen dienen. Daarom moet de bewerker zoowel de duistere en nog onverklaarde woorden er in opnemen, zoowel de grammatisch afwijkende als de normale vormen. Daarom moet hij streven naar volledigheid van woorden en vormen - voor zoover die te bereiken is - eene volledigheid, die zich ook moet uitstrekken tot die woorden, die alleen in de rechtzaal of voor de schepenbank gehoord werden, of die men alleen aantreft in de werken van den middeleeuschen medicus en alchymist, en in de boeken vol mystiek en theologische abstractie van den middeleeuwschen kloosterling. Daarom is voor hem de taal van het platte proza evenzeer van gewicht als de verzen van den dichter en de rijmen der sproke of der kronijk.

Doch niet alleen om het woord, ook om het juiste begrip, dat het woord uitdrukt, is het den lezer te doen; d.i. men wil voor zoo verre zij bekend is, de nauwkeurige verklaring van het woord er vinden, nl. de verwantschap met andere en oudere vormen en de geregelde ontwikkeling van de verschillende beteekenissen, die binnen bepaalde tijdgrenzen aan de woorden eigen waren; op het geslacht en de buiging en den samenhang, waarin het met andere woorden voorkomt, moet nauwkeurig gelet worden. Uit dit alles moet men den historischen gang van de ontwikkeling der woorden kunnen opmaken en, is dat het geval, dan voldoet het aan de eischen, die de wetenschap er aan stelt, want dan geeft het een getrouw beeld van het woord en van zijn beteekenis gedurende een zeker bepaald tijdsverloop.

Er is een tijd geweest, dat men meende, dat elk woordenboek in de eerste plaats de afleiding van het woord moest be-

vatten; en nog zijn er, die alleen uit eene wel verschoonbare nieuwsgierigheid naar den oorsprong van het een of andere woord een woordenboek opslaan. Zij vergeten echter, waar zij dit als eisch aan een dergelijk woordenboek stellen, dat zij datgene bekend onderstellen, wat een der doeleinden van zulk een woordenboek is, nl. door vergelijking van de vormen der eene taal met die, welke in andere talen gevonden worden, te komen tot de nauwkeurige kennis van de geschiedenis, die het woord of de woordgroep bij den geheelen taalstam gehad heeft.

Daar de schrijver zoo objectief mogelijk te werk moet gaan en zich volstrekt niet door eenig persoonlijk idee over het al of niet bestaan van samenhang van een woord met een ander, dat geheel buiten zijne grenzen voorkomt, mag laten beheerschen, moet hij zich in dit opzicht zeer beperken en alleen de voorafgaande vormen vermelden, waar die met volkomen zekerheid zijn aan te wijzen, of het verband opgeven, dat er bestaat tusschen verschillende woorden, die zich uit een grondwoord ontwikkeld hebben binnen de grenzen, die hij zich gesteld heeft, terwijl alle betoogen die de uitkomsten van hooger vergelijkend onderzoek mededeelen en waarin niet zoozeer de lexicograaf als de grammaticus aan het woord is, uit den aard der zaak niet in een woordenboek te huis behooren.

Aan geen dezer eischen beantwoordde het woordenboek van Oudemans. ‘Uit vele glossaria en andere bronnen bijeenverzameld’, bevat het volstrekt niets omtrent geslacht of buiging der woorden; evenmin vindt degene, die het raadpleegt, er geregeld aanwijzing in waar het woord gevonden wordt; nu en dan worden er meer beteekenissen opgegeven, doch van eenige regeling of schikking is in dit opzicht geen sprake, terwijl ook, ten gevolge van het ontbreken van een vast systeem van spelling, de rangschikking der woorden van dien aard is, dat er zeer licht een woord of een woordvorm aan de aandacht ontsnapt. Dat het verre van volledig is, laat ik nog daar, dewijl dit den vlijtigen verzamelaar zelf te wel bekend was, blijkens den titel, dien hij zijn werk gaf.

Thans is het eerste deel voltooid, niet van eene Bijdrage tot een middelnederlandsch woordenboek, maar van een groot M i d d e l n e d e r l a n d s c h W o o r d e n b o e k opgezet door wijlen *E. Verwijs* en *J. Verdam*, door den laatsten alleen uitgegeven. Drie jaren geleden mocht ik in dit tijdschrift het verschijnen der eerste

aflevering aankondigen en het een en ander mededeelen over de voorgeschiedenis van het werk; thans een korte beschouwing van het eerste deel, dat nu voltooid voor ons ligt.

Ook hier rijst aanstonds de vraag in hoeverre dit werk aan de bovengestelde eischen voldoet. Ons antwoord zou kort kunnen zijn door te luiden: het voldoet er in nagenoeg alle opzichten aan; de uitgevers hebben ons een werk geschonken dat aan de behoeften van den taalvorscher, zoowel als aan die van den historicus en jurist voldoet. Ik wensch echter die uitspraak voor zoo verre dit in een tijdschrift als *de Gids* mogelijk is, nader te motiveeren en tevens enkele punten uitvoeriger te behandelen, waarbij het een en ander is op te merken of waaraan iets kan toegevoegd worden.

Het geloof, dat de oudste gedenkstukken alleen in dichtvorm opgeteekend zijn, is in de laatste tijden wel eenigszins aan het wankelen gebracht door de vele stukken in proza, die ouder of minstens even oud zijn als de poëtische overblijfselen van den voortijd. Bij Verdam vinden wij dan eens proza, dan weder poëtische aanhalingen, waar hij de oudste beteekenis opgeeft. En terecht; het proza en soms nog wel proza van later dagteekening, zooals keurboeken en handvesten, heeft ons woorden overgeleverd, die voor de geschiedenis der taal van niet minder gewicht zijn, dan de taal der middeleeuwsche poëzie.

Al wat er bekend was op het gebied der middelnederlandsche poëzie was door Verwijs en Verdam zorgvuldig geëxcerpeerd, voor zij tot de uitgave van het woordenboek overgingen; vele prozawerken, charters en privilegiën, dingtalen en hantvesten, boeken van middeleeuwsche medicijnkunde, astronomie, mystieke theologie waren doorgewerkt - ongeveer 500 titels, waarvan de meeste uit meer dan een of twee deelen bestaan, konden als bronnen opgegeven waren - toen de uitgave van onderscheiden middeleeuwsche rechtsbronnen ook de inlasscching der hierin voorkomende woorden en vormen noodig maakte, zoodat den jongsten bewerker, op wiens schouders na den dood van Verwijs alleen de zorg voor de uitgave rustte, de nieuwe last werd opgelegd om bij de 500 nog ongeveer 50 nieuwe titels te voegen. Het is dus onmogelijk in het kort op te geven welke werken de bouwstoffen voor dit woordenboek geleverd hebben - voldoende zij het hier te vermelden dat er, zoover ik kon nagaan, geen enkel letterkundig gewrocht ontbreekt en dat, wat het proza betreft, nage-

noeg alle werken van eenig belang uit de verschillende gewesten, waar nederlandsche dialecten gesproken werden, hunne bijdragen voor het woordenboek geleverd hebben. Dewijl vroeger, vóór de 16e eeuw, elke streek zijne bijzondere eigenaardigheden van denkbeelden, zeden en dikwijls ook van recht en wetsopvatting had, - in vroeger tijd bij minder uitgebreid verkeer bleven deze verschillen beter bestaan, kwamen deze sterker uit dan thans, nu er op sommige dezer punten reeds volkomen eenheid is tot stand gekomen - en daar dergelijke eigenaardigheden zich noodwendig in de taal afspiegelen, vindt men vooral in de gewestelijke rechten en willekeuren, welke beter een denkbeeld van de volkstaal eener streek geven, dan de litteraire taal, allerlei vormen, allerlei woorden, allerlei beteekenissen, wier kennis van groot belang voor het wetenschappelijk onderzoek is. Dit belang hebben Verdam en Verwijs ingezien en daarom beslaan dergelijke stad- en landrechten, keuren en wetboeken eene groote plaats onder de geraadpleegde bronnen. Om slechts uit enkele streken de bronnen te noemen, zoo vindt men: uit Friesland en Groningen (de eigenlijk Friesche werken bleven hier natuurlijk buiten) *de Friesche Stadrechten, het Stadtboek van Groningen, de werken van het Genootschap Pro excolendo Jure Patrio, het oudste Landrecht van Westerwold, de Willekoren van Fredewold*; uit Overijsel: *M. Winhoff Landrecht van Averissel, Racer Overijs. Gedenkstukken, de Cameraars-rekeningen van Deventer, de oudste Stadsrechten van Zwolle* en *de Overijselsche Stads-, Dijk- en Markerechten*; uit Gelderland: *het Condichboek van Zutfen, het Oorkondenboek van mr. Sloet, Nijhoff Gedenkwaardigheden uit de Geschiedenis van Gelderland, Schrassert Beschrijvinge der stadt Harderwijk* en *het Landrecht van Veluwe en Veluwenzoom* - zijn *Codex Gelro-Zutphanicus*, die voor de woorden in de landrechten enz. van de Graafschap nog al van belang is, vind ik niet genoemd. Veel grooter is uit den aard der zaak de plaats, die Holland en Zeeland innemen, doch ook Utrecht, Drenthe en Limburg zijn er goed vertegenwoordigd.

Van de zuidelijke provinciën zijn de meeste gewestelijke bronnen uit Vlaanderen, Antwerpen en Brabant; uit de andere provinciën, waar de nederlandsche taal minder in gebruik was, zijn de aangevoerde bronnen natuurlijk zeldzaam. Zoo vindt men aangehaald: den *Inventaire des Archives de Bruges*, de *Coutumes*

de la ville de Bruges, evenzoo die uit Gent, *Coren van Antwerpen*, en *Rekeningen van Gent, Cannaert Bijdrage tot de kennnis van het oude strafrecht in Vlaenderen, Coutume du Pays et Duché de Brabant* enz. Met het oog op dit groot aantal bronnen uit alle gewesten mag men het volle vertrouwen koesteren, dat ook de woorden en vormen, eenmaal in deze verschillende streken in gebruik, in voldoende mate in het Woordenboek te vinden zullen zijn.

Indien het mogelijk is, zal de bewerker zeker wel te gemoet komen aan den wensch om, als eenmaal eene definitieve opgave der bronnen aan het slot van het werk wordt toegevoegd, de hier bedoelde op te geven niet alleen in alphabetische volgorde maar in gewestelijke groepen. Dusdanige groepeering zou het overzicht over hetgeen ons in de verschillende gewesten, van het middelnederlandsch is overgeleverd zeer gemakkelijk maken.

Niet alleen voor den grammaticus, jurist of historicus is de vermelding van dergelijke gewestelijke woorden en vormen van belang; ook de philoloog kan er zijn voordeel mede doen. Wanneer bij voorbeeld de eene of andere tekst ten opzichte van de plaats van ontstaan bepaald moet worden, is het dikwijls van groot nut voor hem om te weten, dat het eene of andere zeldzame woord of eene eigenaardige vorm alleen dáár of dat het ook elders voorkomt.

Nog in een ander opzicht is het woordenboek zeer geriefelijk, vooral voor jongere philologen. Meermalen treft hij in de werken slechte lezingen aan, die door ouderen reeds verbeterd zijn, maar omtrent wier werk hij onkundig is gebleven, daar de verbetering in het eene of andere tijdschrift is medegedeeld en nog niet in eene nieuwe uitgave is opgenomen. Ondoenlijk is het bij de ontdekking van de juiste lezing eener plaats de registers van alle andere tijdschriften na te slaan, en nog moeilijker wordt het, wanneer, zooals maar al te veel liet geval is, er geen register op bestaat.

Hierin heeft Verdam, zooverre mogelijk, op uitstekende wijze voorzien. De man, die zoovele verbeteringen in onze middelnederlandsche teksten heeft aangebracht, had ook hiervoor een open oog - niet alleen heeft hij de verbeterde woorden opgenomen, maar ook die, welke fout in handschriften of uitgegeven teksten waren overgeleverd, heeft hij opgeteekend met

de opgave er bij, waar en waarom de lezing verbeterd is. Ik behoef slechts te wijzen op artikels als *geaffalgiert* (Merl. 23454), *aweit, balfter* voor *halfler, balshaven* voor *balsanen, baren* (Parth. 6531) voor *banen, benemen* (Aanm. 1 *benamen* voor *vernamen*, Aanm. 2 *benemen* Mandev. f 5b, onjuiste vertaling van *tolerare*, door verwarring met *tollere*), *bedoegen, bedrief* voor *bedreech, becarinen* voor *becarmen, beneet* voor *beveet, beroghise* voor beghinsel.

Hoe onvoldoende woordenkennis den philoloog soms kwade parten spelen kan, blijkt ten duidelijkste uit eene zoogenaamde tekstverbetering door van Vloten in zijne uitgave van den Merlijn vs. 29103 aangebracht. De lezing van het hs. was hier *gij ende iu gesellen hebbet hier valsceit bescheinet*, d.w.z. gij en uw gezellen hebt hier valschheid aan den dag gelegd. Van Vloten kende het ww. *bescheinen* (causatief van *beschijnen*, evenals *leiden* van *lijden, neigen* van *nijgen* enz.) niet en veranderde *besceinet* in *bescenen*, wat geen goeden zin levert, daar *bescînen* de beteekenissen heeft van nndl. beschijnen, van overtuigen in rechten en blijken (intransitief). Verdam heeft terecht de lezing van het handschrift hersteld en i.v. *besceinen* (doen blijken) de juiste lezing benevens de foutieve verandering van den uitgever opgenomen.

Na al de bronnen, die ik boven heb opgenoemd en welke voor den beoefenaar van het oudnederlandsch recht de hoofdbronnen zijn voor de kennis van zijn vak, behoef ik er wel niet meer op te wijzen in welke mate het Woordenboek ook hun van dienst kan zijn. Dáár echter, waar de litterator zich met de verklaring van rechtstermen bezig houdt, is de jurist - en misschien niet geheel en al ten onrechte - wel eens wantrouwend, daarom was het velen een welkom bericht toen Verdam kon mededeelen, dat in dit opzicht hem de medewerking was geworden van Mr. S.J. Fockema Andreae, hoogleeraar in het oudnederlandsch recht te Leiden. Dit verhoogt de waarde van het werk, dat er in zoo groote mate de aandacht geschonken is aan alles wat rechtsgeschiedenis en historie van ons land in het algemeen betreft. Van vele duistere woorden en uitdrukkingen uit oude rechtsformules zal men hier de verklaring kunnen vinden, en soms zal, hetgeen men hier opgeteekend vindt, een beteren blik kunnen geven op zeden en gewoonten, op volksgeloof en rechtsbegrip uit vroeger tijd, dan

de verhalen der oude historici. Zelfs bij enkel doorlezen - men moge het zonderling vinden, maar het is niettemin mijns inziens eene aangename en onderhoudende bezigheid - ziet men zich telkens gedwongen een oogenblik stil te staan bij woorden, die een diepen blik doen slaan òf in het geloof onzer voorvaderen òf op de zeden en gewoonten van ons volk in de 12e en 13e eeuwen. Ook voor anderen dan voor de mannen van zuiver wetenschappelijk onderzoek is er veel belangrijks en wetenswaardigs hier te vinden. Enkele aanhalingen mogen voldoende zijn en opwekken om het Woordenboek zelf ter hand te nemen.

Op blz. 314 leest men eene zonderlinge benaming voor de melaatschheid, nl.: *ackersiecte* of *veldsieckte*, terwijl de melaatsche zelf *ackersiec* of *veldsiec* genoemd wordt. De verklaring dezer vreemde benaming geven de aangehaalde plaatsen. Uit deze blijkt dat de persoon, die met de, vroeger veel meer dan thans voorkomende, *lazarie* behept was, op het land of in het veld, buiten stad of dorp, moest wonen; daar werd hem dan *woninghe ende besit van een sieckhuuse* aangewezen. Een bepaald persoon had het toezicht op hen, zoo werd in 1459 *een voecht* aangesteld *van den ackersiecten ende lazarijen* in den omtrek van Gent. De benaming acker- of veldsiecte was eene euphemistische benaming voor de melaatschheid, ontleend aan het verblijf der kranken.

Wanneer men in hedendaagsch Nederlandsch zegt, dat men iemand *belezen heeft om het een of ander te doen*, dan denkt men gewoonlijk minder aan de beteekenis, welke *belezen* in dezen zin kan hebben, dan aan het gevolg er van; *belezen* is enkel de uitdrukking geworden voor *door woorden iemand overhalen om zijn loil te doen*. Thans is de afstand tusschen *lezen* en *belezen*, wat de beteekenis betreft, vrij groot geworden; slaat men in het Middelnederlandsch Woordenboek de artikels *beles, belesen* en *beleser* op, dan wordt de samenhang en de overgang van beteekenis der beide woorden terstond duidelijk.

Lezen was oorspronkelijk het oplezen der letterstaafjes, *surculos tollere*, zooals Tacitus zegt, en werd later het verklaren en opnoemen der teekens. Merkwaardig is het dat de germaansche volken voor dit begrip verschillende woorden hebben: de Engelschen gebruiken *to read*, d.i. raden, nl. raden wat er op de staven stond; de Goten hadden er voor *siggwan*, ndl.

zingen. Ook *lezen* drukt in het Nederduitsch zoowel iets zangerig voordreunen, als spreken uit. Nu werden in ouden tijd tooverspreuken, tooveliederen op zangerig, dreunenden toon gesproken of gelezen - men vergelijke b.v. het latijnsche *incantatio*, het fransche *enchanter* - op dezelfde wijze werden ook de gebeden *gelezen*. Vandaar dat *belezen* - transitief van *lezen* - zoowel de beteekenis had van bidden of de mis over iemand lezen, als die van iemand betooveren of iets bezweren.

In deze beteekenis is het in sommige streken nog wel in gebruik; zoo wordt o.a. in Twenthe en de graafschap Zutfen een zieke soms '*door een kundigen of wittigen belezen*', d.w.z. een persoon, die wonderkracht waant te bezitten, spreekt over het bed van den zieke eenige zoogenaamde tooverformules uit, wier bewoordingen thans èn voor hem zelven èn voor anderen volkomen onverstaanbaar zijn. Ook in de plaatsen, door Verdam bij *belezen* (2) aangehaald, staan verscheiden voorbeelden, waar *belezen* volkomen de beteekenis van bezweren of betooveren heeft. De naam *beleser* stond in ouden tijd dan ook met dien van *toovenaar* gelijk, zoo als o.a. blijkt uit Pass. W. 881, waar geproken wordt van *belesers of tovenaers*.

Van den toovenaar naar de heks, van den *beleser* naar de *belewitte*. Oorspronkelijk beteekende dit woord niet *heks*; het was een adjectief met de beteekenis van rechtvaardig, onschuldig, goed en goedertieren, zooals o.a. blijkt uit *bilevit fäder* Angsaks. Genes. 856 enz., waar het als praedicaat van God gebruikt wordt. Daar het onder het volk ook het eenigszins formeele praedicaat was der goede huisgeesten, goede holden, wezens die in het duitsche volksgeloof een groote rol gespeeld hebben, werd *belewitte* allengs een substantief, dat in 't bijzonder deze goede geesten aanduidde. Evenals aan *de holden* heeft men ook aan de *belewitten* vrouwlijk geslacht toegekend, en langzamerhand zijn zij geheel met de *witte wijven* gelijk gesteld. In deze beide woorden beteekent *witte* eigenlijk wetende, *bil witte* is wat recht of goed is wetende; *witte wîven* (niet la dame blanche), waren dus evenals in het hoogduitsch de wijze vrouwen, vgl. ook het noorsche *spákonur*. Later verloren deze geesten onder den invloed der christelijke kerk in het volksgeloof hunne goede natuur en werden meer als machtige duivelinnen gevreesd en vereerd, totdat eindelijk *beelwit* zelfs heks en vrouwelijk monster ging beteekenen - Boendale o.a.

noemt een zeemeermin een *beluwite*. Met het oudere manlijke geslacht komt het in de 17e eeuw in den zin van toovenaar voor.

Den historicus, den bouwkundige en ieder, die geen vreemdeling is in Vlaanderen en zijne letterkunde, is het woord *belfort* en hetgeen er thans onder verstaan wordt, zeer bekend. Ieder, die in eene der grootere Vlaamsche steden geweest is, heeft daar 'den belfort' bewonderd, de halle of het stadhuis met zijn sierlijken, hoogen toren. Ik betwijfel echter of de geschiedenis van het woord en de verschillende beteekenissen, die het gehad heeft, hem wel zoo levendig voor den geest staan als het geval moet zijn na lezing van het artikel hierover van Verdam. Oorspronkelijk Nederlandsch is het woord niet, evenmin Fransch, al zou men geneigd zijn om dit te denken, met het oog op den franschen vorm *belfroi*. Het nederduitsche woord *berchvrede*, mhd. *bercvrit*, heeft de middeleeuwsch-latijnsche benamingen *berfredus* en *belfredus* doen ontstaan. Hieruit kwamen in het oudfransch de vormen *berfroi, beffroi* en *belfroi* voort, naast *belfort* - nog als plaatsnaam bekend - in Zuid-Nederland ontstonden hieruit *belfroet, belfort, balefroet, bellefoort* en *beelfort*.

Ook van de oorspronkelijke beteekenis is het aanmerkelijk afgeweken. Aanvankelijk toch verstond men er onder eene *vrede* of *omheining*, waarachter men zich kon bergen of beschutten voor vijandelijke aanvallen. Dergelijke omheiningen of versterkingen werden, toen men verder vorderde in de verdedigingskunst, van torens voorzien en allengs was het niet meer de heinmg of de wal, die den naam van *bercvrit* of *belfroet* droeg, maar de wachttoren op het bolwerk kreeg den naam; van daar dat in Hor. Belg. 7, 10 *een befroet* genoemd wordt: *een toren om te bespijen*.

Toen eenmaal de naam aan den toren verbonden was, werd verder elke toren, die in vorm met zulk een wachttoren overeenkwam, of in tijden van krijg als wachttoren dienst deed, met den naam van *belfort* bestempeld, en eindelijk werd de naam gegeven aan elken toren van aanmerkelijke hoogte; zoo sprak Maerlant dan ook van *dat balefroit van Babel*. Omgekeerd ging de naam van den toren ook weder over op het geheele gebouw, waarop de toren stond, of waaraan hij verbonden was. De Franschen maakten hier eene onderscheiding tusschen *beffroi* en *belfort*; wij deden dit niet en gaven ook aan een kasteel of fort met hoogen wachttoren den naam van *belfort*. Dientenge-

volge wordt er bij oude vlaamsche schrijvers gesproken van '*den capitoele of beelfroede van Rome*' en dragen de stadhuizen in Gent, Brugge, Doornik, enz. den naam van *beelfroet*, terwijl men eene enkele maal o.a. in de C r o n . v a n V l a e n d . 1, 169 melding gemaakt vindt van *d'beelfroit ende die halle*.

Ook de geschiedenis der woorden brengt het hare bij om te komen tot de nauwkeurige kennis van het maatschappelijk en politiek leven van het volk. Menige bladzijde van het Woordenboek zou ik kunnen aanhalen om deze bewering te staven, doch ik laat liever aan den lezer over om te zien wat er uit de geschiedenis der woorden als b.v. *Alexandrijn* (eene verfstof), *baljuw, bescheren, brief, bescoltscatten, besnollen* alzoo te putten valt, dat voor de kennis van onze maatschappelijke toestanden in vroeger eeuwen van belang is.

Wat het grammaticale betreft, valt het niet te ontkennen, dat hierin niet overal dezelfde vaste hand valt waar te nemen, die wij aantreffen waar de lexicograaf de beteekenissen der woorden scheidt en in geregelde volgorde van ontwikkeling rangschikt. Maar al mag er hier of daar wat te verbeteren vallen, een minder goede of jongere vorm voorop staan, terwijl de betere of de oudere vorm van het woord in het gevolg te vinden is, het zooveel mogelijk volledig opgeven van al de vormen, die te vinden zijn, maakt dat ook de grammaticus zijn voordeel kan doen met hetgeen hier bijeengebracht is - te meer daar men er van verzekerd kan zijn, dat Verdam met groote nauwkeurigheid en nauwgezetheid gearbeid heeft. Daarom wil ik gaarne aannemen dat de schrijver goede bewijzen uit het Middelnederlandsch zelf had om het geslacht van een woord zóó op te geven als hij het deed, al leveren de aangehaalde plaatsen niet altijd het bewijs dat het woord ontwijfelbaar het opgegeven geslacht had. Komen de woorden met verschillend geslacht en onderscheiden beteekenis voor, dan was het niet ondienstig geweest op te geven bij welke beteekenis meer het eene, bij welke het andere geslacht gevonden wordt. Uit de voorbeelden o.a. bij *behoef*, dat met onz. en vrouwl. geslacht wordt opgegeven, meen ik b.v. te mogen opmaken, dat het in de drie eerstgenoemde beteekenissen niet met vrouwl. geslacht voorkomt, terwijl het in de vierde beteekenis alleen vrouwlijk voorkomt in de uitdrukkingen met *te* of *tote: tonser behoef, ter kercken boef*, waarnaast *tonsen behoef* en *tsinen bouf*. Dit zijn weliswaar

zaken die moeilijk te beslissen zijn, tenzij men over een nagenoeg complete verzameling te beschikken heeft, maar voor zoover het bekend was door hetgeen verzameld is, had het wellicht opgegeven kunnen worden.

Merkwaardige vormen, woorden, die niet bekend of althans voor dezen niet in glossaria opgegeven waren, en welke, om de afwijkingen, die zij vertoonen, voor den grammaticus van belang zijn, worden er zeer vele in aangetroffen. Ik behoef slechts te wijzen op: *aencaep*, d.i. bekijk, *bedeven* of *bedaven*, passen, *besundecht* naast *besondecht, besterf* en *besterfte*, ons nndl. *versterf*; op *bronken* naast *pronken; berf* voor nuttig, bruikbaar (midnederd. *bederve*, mhd. *biderbe*), naast *beder* in *bederman* (vgl. hd. *bieder* uit *biderbe* in *biederman*); op *botting* met *tt* uit *tth*, op *beswetten*, d.i. *begrenzen*, thans nog in dialect, hoewel zeldzaam, nl. als *swette* (grens) en *swetten aan* (grenzen aan) voorkomende; verder op *bewessen* (Got. *wasjan*) en *bewesten*, beide kleeden beteekenend, *bequeken* naast *beqzuicken* en *bequecken, beseveren* naast *besibberen* (bekwijlen, bevlekken), *afsoenen*, naast *afsoenen, beswoenen*, naast *besoenen*, twee wisselvormen die in de hedendaagsche taal alleen bij *zwoel* en *zoel, dolen* en *dwalen* e.a. doch niet meer bij *zoen*, of bij *zoet*, waarnaast Engl. *sweet*, bestaan.

Na de verklaring van het woord, de opgave van de vormen, waarin het voorkomt, van het genus en de flectie, volgt de aanwijzing der beteekenissen, die het heeft. ‘Hier is voor den lexicograaf - schrijft de Vries in de inleiding voor het Nederl. Woordenboek - de grootste behoedzaamheid noodig. Aan den eenen kant heeft hij zich te wachten voor het gevaar, door al te scherpzinnige splitsingen de ruimte te miskennen, die elke beteekenis toelaat, en tot louter spitsvondigheden te vervallen. Maar aan de andere zijde moet hij evenzeer toezien, dat hij niet onder eene beteekenis verschillende begrippen samenvatte, die werkelijk zelfstandig zijn en daarom in het belang eener duidelijke voorstelling, afzonderlijke behandeling vereischen.’ ‘Het geldt hier eene zaak van gezond verstand en ontwikkeld taalgevoel, maar die veel nadenken, veel wikken en wegen vordert, en vooral die gezette oefening, waardoor men allengs den blik scherpt, het oordeel verfijnt en de kunst leert om telkens met vaste hand de juiste lijnen te trekken.’

In het Middelnederlandsch woordenboek zijn deze lijnen met vaste hand en scherpen blik getrokken en de lezer krijgt daar-

door gemakkelijk een helder overzicht van de wijzigingen, die het begrip in verloop van tijd ondergaan heeft. Verdam heeft zich in dit opzicht den waardigen leerling getoond van den meester, die bovenstaande woorden schreef. Wil men bewijzen, men vergelijke eens al de verschillende zegswijzen, die met *al* samengesteld in het Mul. Wdb. blz. 317e v. staan opgenomen, b.v. *al*, als voorzetsel, waarin hij aantoont hoe uit de adverbiale beteekenis van *geheel* zich de beteekenissen *langs, door, over, in den omvang van* hebben ontwikkeld; verder *als* uit *alles* (Got. *allis*) en *als, alse* uit *also; ban* met zijn tal van beteekenissen en juridische formules; *beleggen*, dat de beteekenissen heeft van leggen, vastmaken, bedekken, *bezetten*, vervullen met, belegeren, overleggen, besteden, beschuldigen en vergoeden; zoo ook *betalen*, reeds vroeger T a a l k . B i j d r . I, 69 zeer uitgebreid door hem behandeld, *bevaen* en *bevallen*. Bij dit laatste woord zijn de beteekenissen nog al uiteenloopend; in velerlei zin, waarin het vroeger voorkwam, kan het thans niet meer worden gebruikt: zoo zal men thans zeker niet meer zeggen dat *een jonge graaf beviel binnen Haarlem*; in de 13e eeuw was dit mogelijk, nl. het woord in dezen zin te bezigen, want *bevallen* beteekende *vallen, met het bijdenkbeeld dat men belet wordt zich weder op te richten*, van daar ook te bed gaan liggen wegens ziekte of andere oorzaak, die belet dat men het spoedig weer verlaat. Wilde men de gedachte aan ons woord *bevallen* verbonden in het Middel-Nederlandsch uitdrukken, dan zeide men *bevallen ende baren* of *bevallen ende van enen hinde genesen*; door ellipsis is uit deze laatste uitdrukking de thans gangbare uitdrukking *van een kind bevallen* ontstaan.

Uit het begrip *vallen* met bovengenoemde bijgedachte hebben zich ontwikkeld verschillende andere beteekenissen van *bevallen*, o.a. die van vastzitten, vastraken in iets, blijven steken, en dit in rechterlijken zin, waar het bewijsvoering geldt, gebezigd, te kort schieten in zijn bewijs, en in het ongelijk gesteld worden. Dit laatste beteekent het in uitdrukkingen als *die daer of bevalt, die heeft verbeurt X pont Hollants*; nog verder uitgebreid is het in *in eenre sake* of *dinc bevallen*, d.i. in eene zaak veroordeeld worden, aan een misdrijf schuldig worden bevonden, *in ene keure bevallen*, voor schuldig behouden worden aan vergrijp tegen eene keur, enz. Andere beteekenissen, die zich uit de beteekenis van het met *by, be* samengestelde grondwoord hebben ontwikkeld

zijn die van gebeuren, gevallen; uitvallen, afloopen; invallen; behagen; met transitieve kracht heeft *bevallen* de beteekenissen van op iemand vallen, iemand aanvallen of aantasten en iemand overvallen, verrassen.

Het nagaan van de geschiedenis en van de ontwikkeling van de beteekenissen der woorden is een zeer belangrijk deel der taalkunde, dat nog maar al te veel bij het onderwijs op den achtergrond staat. De vorming van het woord te kennen is zeer zeker nuttig, maar van niet minder belang voor de praktijk in het leven is de kennis van de verschillende beteekenissen der woorden. Wil men deze in hare historische ontwikkeling verstaan, dan zal men zich niet kunnen beperken tot de levende taal. Hoe het zóó geworden is, waarom een woord zulke uiteenloopende begrippen kan aanduiden, kan alleen verklaard worden, wanneer men de oudere beteekenissen van het woord kent en verstaat. Hiervoor is studie en gezond verstand noodig: studie van de Nederlandsche taal, met de 12^{e} en 13^{e} eeuw beginnende; gezond verstand om de logische ontwikkeling van het eene begrip uit het andere te kunnen nagaan, om te kunnen onderscheiden wat aan logische redeneering, wat aan poëtische opvatting is toe te schrijven. Dit alles is voor den onderwijzer der jeugd, die, als hij geene oudere germaansche en klassieke talen verstaat, toch op het gebied der woordverklaring niet veel doen kan dan anderen napraten of onvruchtbare woordverklaringen leveren, nuttiger dan te trachten om door te dringen in de moeilijke kwesties der etymologie.

Voor het onderwijs zal deze studie, die zijn denkvermogen ontwikkelt en zijne practische kennis uitbreidt, van groot voordeel zijn, en zijn leerlingen zal zij ten goede komen. Daarmede is niet gezegd dat de kennis van den vorm der woorden van minder waarde bij het onderwijs in de talen is. Deze is onmisbaar, want de kennis van de vorming van het woord is noodig om het te kunnen verstaan, maar zij moet niet zulk eene groote plaats innemen, dat al het andere daardoor op den achtergrond gedrongen wordt. Spelregels en taalvormen moeten geleerd worden, maar evenzeer moet het oog van den leerling geopend worden voor den geest, voor het leven der taal, d.i. voor de denkbeelden, die de mensch, aan de woorden verbindt, en die hij met zijn verder denkenden geest gedurig wijzigt of verder ontwikkelt.

Kennis der etymologie is b.v. noodig om woorden als *pletten, drenken, gelijk, welk, behendig* e.a. te verstaan, doch zij laat ons in den steek waar het verscheidenheid van beteekenis der woorden als de hierboven genoemde betreft of waar het de verklaring geldt van eene uitdrukking, als b.v. van *over den balk gooien*. Wil men deze verklaren, dan zal men moeten nagaan welke beteekenissen *balk* in vroegeren tijd gehad heeft. Slaat men het Mnl. Wdb. 538 op, dan ziet men, dat het woord in de eerste plaats de gewone beteekenis had, die wij er nog heden aan hechten, verder gebruikt werd ter aanduiding van de unster en van de doorloopende balk in een schip, en eindelijk voor de houten of ijzeren staaf, die als middellijn de cirkelvormige opening van een korenmaat verbindt en steunt. Deze balk diende tevens voor steunpunt van den strijkstok of streekel, die alles wat boven den rand en de balk was, als te veel of overbodig, verwijderde. Wat *over de balk* was, was derhalve *te veel* of *boven de maat*; hieruit ontwikkelde zich in het Middel-Nederlandsch eene uitdrukking *over de balk*, die echter zonder een bepaald werkw. niet voorkomt, en waaraan men de gedachte van *bovenmatig, uitbundig* hechtte. In dezen zin bezigde men het b.v. bij het werkwoord *lachen*, welke uitdrukking G e s t . R o m . c. 40 voorkomt: *terstond soe lachen si over die balck ende syn van herten blide ende vroe*, d.i. terstond lachen zij *uitbundig* of *luidkeels*, beter gezegd *te luid*.

Eenigszins anders moet de geschiedenis van *over de balk gooien* geweest zijn. Verkocht men koorn, dan moest de korenmaat, zooals de keuren van Delft bepaalden '*voir ende achteren vol*' zijn en *die balck bedect mit tcoirne eer die streeckel* (of strijkstok) *dair up sal leggen*. Stortte of gooide men nu veel koren boven de balk, dan was men kwistig met het koorn, terwijl men omgekeer d zuinig was, als men de balk niet of maar tenauwernood bedekte. Door de uitdrukking het koren *over* d.i. hooger dan de balk gooien, derhalve kwistig met het koorn zijn, werd over de balk gooien langzamerhand formeel en kreeg de algemeene beteekenis van verkwisten. Zoo werd over de balk gooien eene algemeene uitdrukking, waarin zoowel *over* als *balk* hunne oorspronkelijke beteekenis verloren.

Verdam is met zijne voorbeelden of liever aanhalingen, welke dienen om de door hem opgegeven beteekenis en vorm te bewijzen, niet zuinig geweest. Sommigen zullen wellicht de waarde

van zooveel aanhalingen niet inzien en meenen - wat ook al eens het groote Nederl. Woordenboek ten laste gelegd is - dat dit een ballast is, die de uitgave van het geheel vertraagt en den kooper op onnutte kosten jaagt. Ik stel mijne meening er tegenover, dat er eerder te weinig dan te veel zijn. Om den juisten zin en de kracht van een woord te kunnen beoordeelen moet men het zien in het verband met andere; eerst dan kan men al de schakeeringen van beteekenis overzien; zoo dikwijls vindt men vooral in juridische en poëtische taal - de juridische taal was in de middeleeuwen eer poëtisch dan prozaïsch te noemen, zij was althans bij uitnemendheid beeldrijk - vaste combinaties, woorden in een geregeld syntactisch verband, formeele uitdrukkingen, die nog heden ten dage hier en daar bewaard zijn gebleven, doch wier oorsprong in het grijs verleden te zoeken is. Dergelijke uitdrukkingen mogen niet ontbreken, men moet ze in het zinsverband kunnen zien, zal men in staat zijn, zich een juist denkbeeld er van te maken. Wil men voorbeelden? e.u.d.o. men leze het artikel *ban* dat ongeveer 10 kolommen beslaat met al zijne formeele uitdrukkingen en hierbij noodzakelijke aanhalingen. Nog uit een ander oogpunt zijn zij noodig; eerst door de aanhalingen leeren wij bij werkwoorden, voorzetsels, voegwoorden enz. de syntactische verbindingen beter kennen en de kracht, die de woorden ten opzichte van andere hebben, recht verstaan; daaruit kan men b.v. zien dat men *ange* (benauwd) altijd met een znw. of vnw. in den 3en nv. verbond, b.v. *doe wort den grave ange* enz., dat men niet zeide: *iemand verbannen op straf van boete*, maar *iemand bannen up bote* enz. Eindelijk zijn de aangehaalde plaatsen noodig om te kunnen beoordeelen, waar de afwijkende vormen gevonden worden, want juist bij de afwijkingen is het dikwijls van groot belang om te weten, waar deze voorkomen, of zulk eene afwijking eene eigenaardigheid van een schrijver dan wel een dialectische vorm is. Aan het onderzoeken der middelnederlandsche dialecten is nog zeer weinig gedaan - door de woorden en vormen van verschillende handschriften en de woorden en vormen van keurboeken en stad- en streekrechten te vergelijken, zou men wellicht iets verder op dezen weg kunnen komen - moge de schrijver van het woordenboek hiervoor een wakend oog hebben, en, waar zeldzame vormen voorkomen, ze ook in de aanhalingen opnemen. Tot nog toe heeft hij dit zeer spaarzaam gedaan; zoo vermeldt hij -

om er slechts eenige te noemen - bij *becrachtigen*, dat in Duitsch gekleurde stukken ook *becrechtigen* voorkomt, bij *begrip*, dat er een nom. s. *begreep* gevonden wordt; van geen van beide geeft hij echter een voorbeeld. Op blz. 1353 waar men *bôken*, met *ô* uit *au* ontstaan, verwachten zou, evenzeer als *bôgen* uit *bougen* er te vinden is, leest men zie '*Boekyn*', op de voorgaande bladzijde *boyken* zie *Boekyn*; in voce *boekyn* is echter geen voorbeeld van *boyken* opgegeven; zoo ook van *beeueren, bequecken* e.a.

Wat er aan dit eerste deel nog ontbreekt: nieuwe woorden, nieuwe beteekenissen van opgenomen woorden en nieuwe bewijsplaatsen zullen - volgens de toezegging door Verdam op het verbeterblad achter de 12e afl. gedaan - eene plaats vinden in het Supplement, dat achter het laatste deel verschijnen zal; hierin zullen ook de woorden, die èn in het Middelnederlandsch èn in de hedendaagsche taal gevonden worden, opgenomen worden. Wellicht is het den ijverigen verzamelaar, die onafgebroken arbeidt, niet alleen aan de voltooiing van zijn werk maar ook aan de verbetering, waar het die noodig heeft, mogelijk ook in dit opzicht iets te doen. Geschiedt het niet, ik zal hem er geen verwijt van maken, want ik besef volkomen de moeilijkheden, die hieraan verbonden zijn.

Daar elke bijdrage voor dit supplement, naar ik vertrouw, welkom zijn zal, voeg ik hier nog eenige woorden aan toe, die, in de T a a l k . B i j d r . I, 288 verborgen, wellicht aan de opmerkzaamheid der verzamelaars ontsnapt zijn. Sommige hiervan komen ook bij Kiliaen voor en in den T e u t h o n i s t a , soms echter in anderen vorm of met andere vertaling. In het daar beschreven glossarium staan de volgende woorden met latijnsche vertaling uit de 15de eeuw: *aftisse*, Kil. *aketisse*-lacerta; *alinkene*-gradatim, te vermelden bij *allenkine*, evenzoo *allinsene* en Kil. *allensene*-paulisper; *armboge* (bij Verdam opgegeven Diutiska 3,201 *aremboge*-armilla) komt hier en bij Kilaen (*vetus*) voor als brachiale; *ascel*, vanga (bij Dieffenbach *axsel*) is blijkens Teuthonista hetzelfde als *een biek der steynhouwer, biek* is eene andere vorm van *bicke* z. Verdam p. 1253; *belinghen*-adiacere verdient bij *belengen* blz. 841 opgenoemd te worden; *beltz* Kiliaen en *belsmekere*-pellifex; *bickelsteen*, Kil. *bickel* (segmen) - mirabdis; *biddeler* moet gevoegd bij *bedelare; bloden*-nudare; *botteldoren*-rubens; bij *brantrede* is te voegen *brantrode; brate*-carboneta; naast *broecachtich* komt voor *bruoeclec*-palustris; bij *boec* is wel het

verkleinwoord *boecskyn* opgegeven maar ook *buecsken* bestaat, zoo ook *buffe*-bucca, naast *boffe*; verder nog *beclach* en *barg* (zwijn) zie Kiliaen) van plaatsnamen o.a. Buenen, *Bononia*. Onder het woord *begin* had ook nog wel opgenomen mogen zijn de uitdrukking vs. 453, D e r d e M a r t y n voorkomende:

> Hens coninc no coninginne
> Die emmer aflaet gewinne
> Van sire onsalicheit,
> Hine hebbe een traen, al waert oec dinne,
> Van desen dauwe te sinen beginne:
> Al welvaren es ontseit
> Daer deze es ongereit.

De zin is: een droppel, iets althans van de hoogste liefde moet de mensch hebben en toonen bij al wat hij doet, want waar deze ontbreekt daar rust geen zegen op het werk. *Beginne* kan hier niet in de door Verdam sub 1 en 2 opgegeven beteekenissen van *aanvang* of *oorsprong* staan; die van *beginsel* zou wellicht kunnen, doch niet in verband met het volgende; m.i. kan het hier alleen in de vierde beteekenis, *onderneming*, staan, waarvan Verdam slechts één voorbeeld opgeeft, uit Maerlants Sp. HIST. Ib, 7, 14, dat echter niet volkomen zeker is.

Juist dezer dagen trof ik onder de oude drukken op de Utrechtsche Universiteits-bibliotheek, welke, èn in dit opzicht èn wat oude kloosterhandschriften betreft, meer belangrijks bevat dan algemeen bekend is, een D i c t i o n a i r e F l a m e n F r a n c o i s aan, uitgegeven door Gabriel Meurier. Het is de 2e uitgave van dit werk, in 1562 bij Jean Waesberge te Antwerpen verschenen. Hoffman von Fallersleben HB. VII vermeldt eene uitgave van 1572, door Serrure in den B i b l i o p h i l e B e l g e 2, 370 beschreven, benevens deze uitgave, die door hem op de bibliotheek te Stuttgart is aangetroffen. Dit woordenboek dat op de wijze van den T e u t h o n i s t a is ingericht en van tijd tot tijd ook de synonyme woorden opgeeft, bevat een aantal woorden, die niet bij Kiliaen en niet in het Middelnederl. Wdb. worden gevonden, b.v. *achterclapper* mediseur, *achterdincken* avoir soing, *achterstellen*, postposer, *ackerteeckenaer oft meter* geometricien, *afdancken, eenen crychsman afdancken* casser un gendarme, *beeldenaer, daer men yet na maect* - un patron, *boxen* brayes benevens de ook in de 17e eeuw nog

gangbare uitdrukking *banckeroot spelen*. Het moge niet zoo belangrijk zijn als de andere, in elk geval is het de oudste dictionaire van het Vlaamsch en als voorlooper van Plantyn en Kiliaen de aandacht waard, al was ook het doel, waarmede het geschreven werd, eenigszins anders dan dat der beide laatstgenoemde werken.

Ten slotte nog enkele opmerkingen bij sommige woorden. Op blz. 116 komt het subst. *aenlaege* voor; het beteekent aanranding en is gevormd van denzelfden stam als de verl. tijd van *aenliggen*, aanranden.

Eenigen tijd geleden vond ik in de Levende Taal, uit Nassau's geschriften, verzameld en bewerkt door A.W. Stellwagen,- een boek dat waar het gebruik en beteekenis van woorden betreft menige goede bladzijde bevat naast vele andere zaken, die verouderd zijn - eene veroordeeling van *opname, inname, deelname* en diergelijke germanismen op grond 'dat niet van het inperfectum (lees imperfectum) maar van den stam des werkwoords door achtervoeging van -ing substantieven gevormd worden, die als namen van werkingen dienst doen.' De schrijver geeft daarbij eenige voorbeelden, 'waarin men gemakkelijk de germanismen zou herkennen en waaraan niemand zich bezondigt'; dit zijn '*na besprake van het plan' 'men weet wel wat men onder brake der lichtstralen verstaat' de trake der loterij. Alle vormen, die door den stam van het werkwoord* - in elk geval juister genoemd praesensstam - *met -ing moeten vervangen worden*. Men zegt gewoonlijk van den stam van den verleden tijd worden namen van werktuigen gevormd, die dienen tot het verrichten der werking, in het grondwoord aangeduid, maar men verliest hierbij, wanneer men er niets meer bijvoegt, én suffix én geslacht van het woord uit het oog. Dezelfde verledentijdsstam toch doet dikwijls dienst met verschillend suffix en vormt zoo woorden met verschillend geslacht. Nu is het een onloochenbaar feit dat in het Nederlandsch, evenzeer als in andere germaansche talen, woorden met vrouwlijk geslacht van denzelfden stam, die men ook in den verleden tijd vindt, gevormd worden met een zoogenaamd suffix ā, dat in het middelnederl. en nieuwnederl. e luidt. Deze woorden dienen om de handeling in zijn geheele verloop aan te duiden. In het middelnederlandsch vindt men zulke woorden, en evenzeer worden

er dergelijke nog door niemand gewraakte woorden in het nieuwnederl. aangetroffen. In de nieuwe taal vindt men b.v. *inbraak* d.i. inbreken; *besprake* zegt men niet, evenals men zooveel wat men zeggen kon niet zegt, wel echter hoort men van *iets ter sprake brengen* (nom. s. *sprake*, d.i. bespreking) *wrake* is eigenlijk het wreken, de oorspronkelijke beteekenis van *wreken* was vervolgen, *wrake* beteekent in oudgerm. vervolging; *inzage*, vroeger dikwijls afgekeurd, thans getolereerd, kan toch wel geen germanisme genoemd worden. Hier heeft het Hoogduitsch de willekeur van het woord niet te bezitten. In dialect hoort men - ook in den mond der beschaafden - de uitdrukking *opzage doen* voor de opzegging doen, b.v. *hij heeft mij opzage gedaan van de pacht*, d.i. de pacht opgezegd; ook dit is geen germanisme maar een oude vorm, nl. *saga* voor het zeggen, die in een deel van ons land bewaard is gebleven, maar in Holland verloren is gegaan. Thans nog enkele woorden van deze soort, die in het 1e deel van het Mnl. Wbd. voorkomen: *besate* in beslagneming naast *besitten*, in zijne macht brengen enz., *bequame* genoegen (subst.) naast *becomen* (ww.), genoegen, behagen, *bilage*, bijligging, bijslaap, naast *biliggen; aensprake*, gerechtelijke beschuldiging, waarnaast *aensprekinge* van aenspreken, welk laatste woord dezelfde beteekenis heeft als ons hedendaagsche *aanspraak; brake*, d.i. het breken, - een woord in het boek van Nassau-Stellwagen gewraakt -, heeft de beteekenis die in het mnl. aan *breken* eigen was, nl. die van *verbrechen* in het Hoogduitsch.

Waar zoo vele echt Nederlandsche woorden, in vorm met de gewraakte overeenkomende, te vinden zijn, daar kan men m.i. woorden als *opname, inname, deelname* e.a. wel vrijwaren voor het vonnis ‘on-nederlandsch in vorming.’ Wanneer er op volgt ‘trouwens ons gehoor is nog niet geheel bedorven op dit stuk’, is dit niet geheel juist, want men kan eer als verklaring voor het ongewoon klinken dezer woorden aanvoeren dat wij oude hiermede overeenkomstige woorden als *aansprake, brake* gelijk nog vele andere, buiten gebruik gesteld hebben. Dewijl nu niemand zich gaarne bezondigt aan hetgeen geen gebruik is, ook op taalgebied, worden dergelijke vormen minder dan vroeger gehoord en klinken ons dus vreemd.

Wil men deze woorden niet voor archaïsmen, of voor latere vormingen, maar voor germanismen houden, dan zal men moeten

kunnen bewijzen, dat zij niet in het Middel-Nederlandsch, noch in een der vroegere dialecten bestaan hebben; heeft men hiervan zekerheid dan zal de aanleiding aangetoond moeten worden, waardoor wij deze woorden uit het Duitsch hebben overgenomen. Voorshands kan ik dit niet aannemen, al bestaan er de duitsche woorden *Aufnahme, Einnahme* en *Theilnahme* naast, want wij hebben in onze nederlandsche taal woorden als *opnemen, innemen* en *deelnemend*, met volkomen dezelfde beteekenis, die naar analogie van *inzage, opzage* mnl. *besate* e.a., evengoed het ontstaan dezer vormen op eigen bodem kunnen hebben veroorzaakt.

Groote moeielijkheden doen zich voor bij het op blz. 357 opgeteekende *alout*. De tekst der Rechtsbr. van Utrecht heeft: *voort* en *sel men geen gaerdatich noch sogen noch aloutsvleysch in 't vleyschuys vercopen*. In het vijfde deel der Oudvad. Rechtsbr. (Friesche stadr.) vindt men eene dergelijke bepaling: *Item soe en moet gheen vleyschouwer vleysch verkoepen, dat gortich is, noch koeyich, noch ongelubbet vleeysch bij een peen van acht pondt. Koeyich vleysch* beteekent hier ziek vleesch van koeien of varkens; vgl. Lubben Mnd. W. *Dy knokenhouwer scolen nicht zellen* (verkoopen) *eynogich vhe noch bulich ader lam oder kogeftich* enz., en Kiliaen i.v. *koghe-contagium vaccarum porcorum, ovium*. Deze ziekte wordt gewestelijk ook *wrange* genoemd; de schrijver van den Teuthonista kende dan ook voor *porrigo* de namen *koghe* en *wrange*. Vooral bij varkens komt zij veel voor. Waar nu in den eenen tekst op *gaerdatich vleysch sogen-vleysch*, d.i. oneetbaar vleesch van oude zeugen volgt, vindt men in den anderen na *gortich vleysch koeyich vleysch. Ongelubbet vleysch* in den Frieschen tekst is de naam die nog heden gegeven wordt (ongelubd vleesch) aan het vleesch van springstieren, dat om de taaiheid en peesrijkheid niet best eetbaar is. Dergelijke beteekenis moet m.i. ook *aloutsch vleysch* gehad hebben. De vraag of er niet *alontsvleesch*, gestaan moet hebben was bij de eerste lezing van het hs. ook bij mij opgekomen. In dat geval zou het vleesch van den *eland* moeten beduiden; doch de *elo* en *schelo*, die in 944, blijkens een giftbrief te vinden bij Hedae Hist. p. 84, nog tot de dieren van ons land behoorden, waren in den tijd van Kiliaen reeds geheel verdwenen. De *Eloudshuden*, die in den *Inventaire des Archiv. de Bruges F*, 215 genoemd worden, werden dan ook zeer waarschijnlijk van elders ingevoerd; dat men vleesch vervoerde van verre streken is minder aanneembaar.

In een Glossarium uit de 15e eeuw vindt men een woord dat wellicht op het spoor kan brengen; Dfb. 27, b. heeft *alalte, geiss* en in den Vocabularius Optimus ed. Wackernagel (15e eeuw) wordt voor *capra* ook het woord *alte* gevonden, dat uit *alalte* kan samengetrokken zijn. Aan den anderen kant kan uit *alalte* in het Nederlandsch *aloute* voortgekomen zijn. In dit geval zou *alouts vleysch* geiten- of bokkenvleesch moeten beteekenen. Er is echter nog zooveel te onderzoeken over de geschiedenis dezer woorden en over den samenhang van *eltis, elne, elaho* enz. dat het veilig is met Verdam te zeggen: oorsprong en beteekenis van het woord zijn duister.

Op blz. 5I8 leest men i.v. *baerdike; de tali avena que Teutonice baerdike dicitur*. Men heeft hier met eene soort van haver te doen, m.i. met de zoogenaamde ruige haver, d.i. met lange naalden; deze naalden der aren worden ten onzent en bij onze oostelijke naburen nog heden ten dage, zoowel waar van haver als van koren sprake is *de baarden* of *der bart* genoemd.

Op twee door Verdam zeer uitvoerig behandelde woordgroepen wil ik hier nog in het bijzonder wijzen, nl. op de artikels *bann* en *bane*, en hetgeen hiermede samenhangt. Van deze heeft het eerste in de hedendaagsche taal eene beteekenis, waarin de oorspronkelijke nauwelijks terug te vinden is.

Ban is zooals Verdam opgeeft verwant met Gr. *φαίνειν* (voor *φάνιειν*) fut. *φανώ*. Zelfs dit had hier niet bijgevoegd behoeven te worden, want over het algemeen is dergelijke hoogere verwantschap in het woordenboek niet opgegeven, m.i. zeer terecht. Zoo echter, zonder dat er meer bijgevoegd is, zal het een leek, die Grieksch verstaat, zonderling schijnen dat een woord, waarvan in de Germaansche talen *afkondiging* of *bekendmaking* de grondbeteekenis is, met een Grieksch woord dat *schijnen, licht geven* beteekent, kan samenhangen. Zeer na is de verwantschap dan ook niet. Beide hebben zich naar men meent uit een wortel (bha, *φα*) ontwikkeld, die *licht geven*, vervolgens *schijnen, openbaren* en *zich vertoonen* beteekende. Met suffix *nj* moet dan hiervan in het Grieksch *φαινω* gevormd zijn zonder groote afwijking in beteekenis, terwijl met *n* in het Indisch hiervan gevormd zou zijn *bhan* (3ps. *bhanati*), hetwelk oorspronkelijk aan het licht brengen, en verder, van de gedachte gebruikt, *spreken* betee-

kende[1]. In het Grieksch heeft men met de beteekenis van *de gedachte uiten*, den vorm met lange â *φημί* (dor. *φαμί*), spreken, in het Latijn heeft men *fari* met dezelfde beteekenis. Is er inderdaad samenhang, wat, hoewel enkelen het tegenspreken, waarschijnlijk is, dan moet de *n* oorspronkelijk praesenssuffix geweest zijn, en later in de andere vormen ingedrongen zijn, zooals in het Grieksche *φαινω* sanskrit *bhan* en germ. *ban*.

De Germaansche *a* is in dit geval eene andere dan de *a* in het woord dat ik in de tweede plaats noemde, in *bane*. Verdam geeft bij dit woord den Grieksche vorm, waarmede het overeen moet komen, niet op - wellicht dewijl hij dezen bekend veronderstelt, of tengevolge van een beginsel, waarvan hij ten opzichte van *ban* is afgeweken. De *a* in *bane* (doodslag, verderf, enz.) - een woord, dat in de Germaansche talen vrouwelijk en manl. geslacht heeft en waarvan oudere vormen met suffix *i*, *ja*, *a* en *an* voorkomen, - beantwoordt in het Grieksch aan eene *o* - dat de germ. *a* in bepaalde gevallen met Gr. *o* overeenkomt bewijzen b.v. *baar* - φορος, *naam* - *όνομα, wagen* - *όχος* (uit *wόχος*) e.a. - dientengevolge vindt men in het Grieksch *φόόος* m. moord, *φόόη* (Homer.) fem. De oorspronkelijke beteekenis van moord en doodslag is aan den eenen kant in het Middelnederlandch veraard tot mishandeling, verwonding, en zelfs tot de meer algemeene van kwaad en ongemak; aan den anderen kant is er die van schuld uit de moorddaad ontstaan, uit voortgekomen; zelfs is dit begrip persoonlijk geworden, zooals o.a. blijkt uit: *Al es een van zonden de baen*, d.i. al is een de schuld der zonde.

Van *ban* komen een aantal beteekenissen voor, die zich alle uit de oudere van bekendmaking aanzegging (vgl. het Fransche *les bans*) ontwikkeld hebben. In die van oproeping gebruiken wij het nog waar sprake is van *den tweeden ban der shutterij*. Eene der jongere beteekenissen van *ban* komt vrij dicht bij de laatst besproken beteekenis van *bane*, nl. die van plaag, zooals b.v. in *Entie Normanne hadden vrankerike met so groten banne so gheplaghet, dat onse Here des lants began ontfaermen sere*. Deze heeft zich uit die van *uitspraak, vonnis* ontwikkeld, zij het ook langs vrij langen weg.

1) Bij de tragici komt *φαίνειν* soms in den zin van spreken voor. Soph. O.R. *υουπος δ'έφάνθη* -; werd het woord gesproken? Zoo bij Hom. *πιφαύσχειν* = *φαlνειν* voor *φάσχειν*, *φάναι*.

Elke plechtige formule uitgesproken ter begeleiding eener plechtige handeling werd *ban* genoemd; bij rechtspraak waren dit de bewoordingen waarin straf bedreigd werd, dan de rechtspraak zelf en verder het rechtsgevolg, de straf, die bij het uitspreken van het vonnis den overtreder werd opgelegd; deze kon bestaan in eene geldstraf of in eene verwijzing buiten de grens van het gebied, eene uitbanning; men sprak van *eenen ban op iemant* even als thans van iemand straf opleggen. Hieruit ontwikkelde zich het begrip van straf, nadeel, plaag.

Zoo ziet men hoe twee woorden van geheel verschillenden oorsprong elkander kunnen naderen in uiterlijk en beteekenis.

Blz. 862 leest men bij *Beloken, deelw. van beluken, vooral in beloken Paschen voorkomende*, naar aanleiding van *bloken Paschen* in Belg. Mus. 4,78 en Cron v. Vlaend. 2, 145 de volgende aanmerking: 'Nog in het oosten van ons land in gebruik in den vorm van Blokkenpaschen.'

Meermalen heb ik er deze uitdrukking gehoord, doch het was mij niet opgevallen dat de *e* van *beloken* zoo geheel werd uitgestooten. Het is echter niet onmogelijk, dat dit, vooral door iemand, die het woord volstrekt niet verstond, zóó gezegd is. De uitspraak der *o* is voor de *k* en *t* scherp kort (vgl. Ndl. Wdb. i.v. *o*) *belokken, erokken* (verl. d.v. *ruiken*), *egotten* (v. *gieten*); voor *g* en *v* hoort men *oa*, van daar dat men in stukken, zelfs nog van de vorige eeuw, afwisseling tusschen *o* en *a* vindt, derhalve *ebogen, ebagen, eschoven, elogen* enz. Vroeger moet ook voor *k* de *o* dezelfde uitspraak gehad hebben; dit bewijst o.a. *belaken Paschen*, naast *beloken* in het *Lutter Markerecht*, enz.

Bij *Bodelake* blz. 1328 geeft Verdam op: *plaats naam*? Er is in het *Dijkrecht van Vollenhove* sprake van het schouwen van *die bodelaeke en de weterynghe* en verder staat er geschreven: *de weteringhe moet zijn op die bodelaeke acht voet*. In het eerste schijnt het een wetering of iets dergelijks, in het tweede eene plaats. Nog tegenwoordig heet er eene buurschap Vollenhove *Beulake*, in 1390 als *Bodelake* genoemd (vgl. Nomina Geographica I, 42). *Lake* - waarnaast *lek* en *leke*, nog in de 17^{e} eeuw voorkomende, vgl. v. Helten Vondels Taal 8 en Oudemans i.v., benevens de Gids 1882, blz. 355, - beteekent in ndd. en mnld. 1o. een water in het algemeen; 2o. moeras; 3o. in Gelderland en Overijsel hetzelfde als wete-

ring, even als het oudnoordsche *loekr*, broek, moeras, thans in het Yslandsch beek en wetering beteekent. Nog tegenwoordig bevindt zich in de buurschap *Beulake* een groote plas *de Beulakker* of *het Beulakker wijd* genaamd.

De vraag is of *lake* in *Bodelake* niet oorspronkelijk gediend heeft als naam van dezen plas en of de naam zich hiervan niet uitgebreid heeft over de omliggende streek; of, wat ook mogelijk is, dat, wat nu een waterplas is, die steeds, wanneer er niet voor gewaakt wordt, zijne grenzen uitbreidt, in vroeger tijd veenachtig broek of moerasland is geweest, waarin zich weteringen bevonden. Toen de plaats er omheen *bodelake* genoemd werd, kan ook de plas, die thans *het wijd* heet, *het Beulakker wîd* genoemd zijn. Met *lâke*, grens, dat o.a. in *laoksteen* d.i. grenssteen voorkomt, kan dit *lake* niet verwant zijn, daar het korte *a* heeft en lange *a* in Overijssel tot *ao* wordt. Of *bode* het nederd. *bode*, kleine woning, is, of wat het anders kan wezen, durf ik niet met eenige zekerheid zeggen. Over *bogen* en *bagen*, alsmede over *brood*, vergelijke men T a a l k . B i j d r . IV, 1 en 55.

Ook voor de artikels *Briel* blz. 1439 en *Bruel*, blz. 1463, is het nuttig het opstel over *Brielle* in de N o m i n a G e o g r . II te vergelijken, doch ook omgekeerd kan laatstgenoemd artikel door hetgeen bij Verdam staat opgeteekend aanmerkelijk aangevuld en verbeterd worden.

Zoo kan dit Woordenboek bijna op elk gebied van veel nut zijn, en maar hoogst zelden zal men het te vergeefs raadplegen. Niets is volmaakt en ook hier ontbreekt dus in sommige opzichten wel eens eene kleinigheid, maar niemand zal den bewerker hier eene grief van willen maken, tenzij de een of ander, die het volledige en volkomene eischt, doch zelf nooit ondervonden heeft hoe moeielijk het is om het slechts nabij te komen.

Zoo als het werk thans voor ons ligt, voldoet het aan de eischen der wetenschap, zal het voorzien in de behoefte, die ook anderen dan taalmannen hadden aan een werk, dat een betrouwbare bron was voor de woorden en hunne beteekenissen van den grafelijken tijd. Bis dat, qui cito dat. Wanneer Verdam angstvallig gewacht had met de uitgave, omdat er nog nieuwe bronnen, meer woorden, meer beteekenissen en vormen in opgenomen konden worden, zooals er nog gedurig aan het

licht komen, en niet besloten had voor aanvullingen en mogelijke verbeteringen eene supplementaire aflevering te geven, dan, vrees ik, hadden wij nog lang moeten wachten. Onophoudelijk, toch brengt de grammatica wijziging in de etymologie, elk onderzoek van een oud archief of van eene bibliotheek brengt nieuwe bronnen en dus nieuwe woorden en vormen aan den dag. Dankbaar zijn wij hem dat hij zich niet heeft laten verleiden om, naar het volmaakte strevende, ons het goede te onthouden. Drie jaren is het nu geleden dat de eerste aflevering het licht zag en sedert zijn er dertien verschenen. Wanneer de berekening niet faalt, dan is het werk in zes deelen compleet en, in het oog houdend dat in minder dan drie jaren een deel voltooid is geworden, zoo zal Nederland reeds over vijftien jaren in het bezit kunnen zijn van een uitstekend Middelnederlandsch Woordenboek.

Een goed boek van eenigszins anderen aard is Taal en Taalstudie, Voorlezingen over de gronden der wetenschappelijke Taalbeoefening door W. Dwight Whitney, volgens de derde uitgave voor Nederlanders bewerkt door Dr. J. Beckering Vinckers. Dat het lezend en studeerend publiek dit erkend heeft, bewijst de herdruk van het eerste deel, die onlangs het licht gezien heeft. Trouwens met het oog op het werk en de bewerking was heb niet te verwonderen. Het werk van Whitney was populair maar degelijk, het getuigt van den breeden blik en de groote kennis van den Amerikaanschen sanskritist; de bewerking heeft dezelfde deugden. Was het van een kenner der Engelsche taal, als Beckering Vinckers is, te wachten dat de vertaling volkomen den zin en gedachte door den Amerikaanschen taalgeleerde in zijn werk neergelegd, zou kunnen weergeven, van den nederlandschen taalkundige wachtte men trouwe vervulling der belofte om eene nederlandsche bewerking te geven. Niettegenstaande al de moeilijkheden waarmede hij te worstelen had, is hij hierin uitstekend geslaagd en het verheugt mij dat die verdienste erkend is geworden blijkens den opgang, dien zijn werk gemaakt heeft. In nadere bijzonderheden wat de bewerking zelve betreft, behoef ik hier niet te treden; in de vertaling zelve is weinig verandering gekomen - dit was ook niet noodig - de meeste

veranderingen zijn in de noten van den bewerker te vinden, die hierin wat er in later tijd, nl. sinds 1875 op taalkundig gebied ontdekt of verkondigd is, waar dit bij den tekst noodig is, kort mededeelt, aanvult of afkeurt. Zeer te waardeeren is het dat de bewerker, of juister gezegd, dat zijn zoon Harco, er een uitvoerig register aan toegevoegd heeft.

Vele dezer noten, waarin zeer belangrijke resultaten van het onderzoek der laatste jaren kort worden medegedeeld, mag ik stilzwijgend voorbijgaan - die het boek leest zal de noten zeker niet overslaan - het mededeelen van elke noot, die, vergeleken bij de 1e uitgave, iets nieuws bevat, zou te veel plaats nemen; hier wil ik alleen eenige punten opgeven waarin ik van eenigszins ander gevoelen ben dan de schrijver der noot.

Op blz. 13 meent Dr. B.V. dat de *au* in Got. *haubith*, ndl. *hoofd*, reeds vroeg ‘door den invloed der *u*-lievende lipletter uit *a* kan zijn geboren.’ Van deze voorkeur der letters *b, p, f, v*, voor eene *u*, of anders van overgang van *a* tot *au*, ndl. *ô* of van *a* tot *u* voor en ten gevolge van *b, p, f* en *v*, zijn mij geene voorbeelden bekend. Wel spreken de Duitschers van eene ufarbige liquida (b.v. Beitr. 3, 61-63), doch dit kan hier niet te pas komen. Het is jammer dat hier niet eenige voorbeelden ten bewijze bijgevoegd zijn.

Terwijl ik de meening van den schrijver ten opzichte van de uitspraak van het woord *keltisch* deel, kan ik niet geheel onderschrijven de woorden ‘het keltisch had het letterteeken k niet, maar enkel c, dat echter, evenals in 't Angelsaksisch, steeds als k klonk en nog klinkt.’ Zoo schijnt het, alsof de schrijver aan elke Angelsaksische *c* de uitspraak van *k* wil toekennen, iets wat m.i. in strijd is met den klank der oude *k* (of *c*) in hedendaagsch engelsch, als *child, cheese*, met het voorkomen der palatalizeering in het Friesch en met eigenaardigheden in de Angelsaksische spelling, vgl. Sievers Ags. Gram. § 206.

Bij de noot op blz. 185 over *huwelijk*, oorspronkelijk *huweleik*, was ten opzichte der noorsche vormen nog te voegen het ww. *leika*, dat in het oudnoorsch de beteekenis van *doen* gekregen heeft, waardoor het noorsche achtervoegsel *leik, lek* in beteekenis met ons achtervoegsel *dom* kon samenvallen.

Op blz. 191 houdt Dr. B.V. vast aan de oudere verklaring van *Apeldoorn* en *Appeltere* nl. als samenstelling met een zelf-

standig woord *tere, dore* d.i. boom en verklaart, dat hij niet aannemen kan dat het verschillende vormen zijn van een achtervoegsel *trá*, *tro*-germ. *dro* ‘zooals sommige der allerjongste etymologen’, elders ook ‘de jongeren van 't nieuwe licht’ genoemd, beweren. Tot die jongeren behoort in de eerste plaats Sievers, die in 1878 in de Beiträge op deze vormen gewezen heeft, anderen hebben dit verder uitgewerkt. Zonder nadenken, zonder voldoende kennis van de woorden door Dr. B.V. in de noot er tegen aangevoerd, zijn die betoogen van Sievers, Kluge, Kluyver niet geschreven. Dat in Apeldoorn en dergelijke een suffix *dro*, niet *thro*, moet geweest zijn, bewijzen de hoogduitsche en engelsche vormen *affoltra, apuldre* en het noorsche *apalder*. Ook in *Holunder* en *Wacholder* in het Duitsch nederd. *Wakelder* is dit achtervoegsel aanwezig. Beide eerste vormen zijn eigenlijk Nederduitsch, terwijl in Hoogduitsch *holuntar* gevonden werd. Naast deze Nederduitsche vormen op *der* komen er op *ter* voor, vlg. Kluyver blz. 90. Hoe deze ontstaan zijn is nog moeilijk om met zekerheid te zeggen. Voor zoover ik kon nagaan is de vorm *tere* of *teer* in het nederduitsch in sommige woorden niet oud; de vormen *tre, tere, ter* in hoogduitsche woorden zijn grootendeels uit *dre, dro* voortgekomen. De namen welke bij Kiliaen voorkomen, zijn verder *baeytere, mispeltere, noteltere*, om *eglantier* niet te noemen dat een ontleend woord is, waarin het suffix *tere* niet aanwezig is. *Tere* wordt verder gevonden in den plaatsnaam *Appelteren*; hierbij is opmerkenswaardig dat in de oudste vormen van *Apelteren* en *Appeldoorn* de *d* en *t* vrij constant zijn. Van *Apeldoorn* komen b.v. voor *Apoldro* (793) *Apeldro* (793) *Apeldorne* (1228, 1255) *Apeldoren* (1253, 1322) en in 1505, 1561 en 1654 *Apeltoren*. Van *Apelteren*: *Apeltre* (1139) *Apeldren* (1225) *Apelter* (1260) *Appeltern* (1442 enz). Hoewel ik het er voor houd dat in *dro, doren*, het idg. suffix *tra*, aanwezig is, durf ik echter niet aannemen dat *dro* en *tre, tere*, met elkander in nauw verband staan.

Hoe de beteekenis van een woord gewijzigd wordt, blijkt, wanneer men op blz. 261 het woord *moeten* in de beteekenis, waarin het in vs. 1557 van den H ê l e a n d gebruikt wordt, vergelijkt men de hedendaagsche; ook een ander, in denzelfden regel voorkomend, woord had door Dr. B.V. als voorbeeld aangevoerd kunnen zijn. *Geld niman* - vertaald door ‘geld nemen’ - beteekent in den Hêleand altijd *loon ontvangen* en heeft daardoor meestal als synonieme formule naast zich *lôn*

antfâhan; vgl. Hêl. 1969, 3514, 1623, 1788 enz. *Geld* heeft in den Hêleand nog de beteekenis van *vergelding*, betaling; die van middel om te betalen of munt schijnt eerst later te zijn ontstaan.

Voor de verklaring van *kois*, d.i. *koies*, blz. 283 zie men Tijdsch. van de Maatsch. v. Letterk. IV, 1e v. waar ik de verklaring dezer vormen gegeven heb. *Goeze* voor *gans* wordt niet alleen in den scheldnaam *gekke goeze* gehoord, maar wordt in Overijsel en de Graafschap nog meermalen in dialect gebruikt, even als andere woorden met uitgestooten *n*.

De beteekenis van het woord *geest*, welke in de Ags. ps. 33 v. 6 gevonden wordt, nl. adem, komt zeer weinig voor; de meeste lexicografen geven haar niet op. Het is m.i. niet onmogelijk, dat deze beteekenis meer de oorspronkelijke nadert, te meer daar ook Got *ahma, ahmateins* evenals *πνεμμα* en *spiritus* dergelijken overgang van begrip vertoonen.

Hier en daar zou men wel eens uitbreiding wenschen van zulk eene noot, maar men vergete niet dat op deze wijze de noten eene grootere plaats zouden innemen dan het hoofdwerk. Over het geheel is deze tweede uitgave veel verbeterd en vermeerderd. De druk is ruimer en dientengevolge is het aantal bladzijden, dat reeds door het register vermeerderd is, nog al aanmerkelijk grooter geworden.

De aankondiging van de eerste uitgave van dit werk heeft eenige opstellen van dr. B.V. doen ontstaan; in een dezer n.f. belooft hij ons eene uiteenzetting, waarom hij blijft schrijven *Gothen* en niet met jongere onderzoekers, en met de Goten zelf, *Goten* spelt. Nog steeds wachten wij van zijne hand, die met het scherpe ontleedmes gewapend, zoo dikwijls zwakke plekken der spelling aantastte, de verklaring waarom het hem beter dunkt in het oude te volharden.

Wat mij èn in enkele dezer noten èn in de voorrede (XXVII) getroffen heeft is een zekere ontevredenheid over de jongere taalonderzoekers, die zich ook in de aankondiging van het E t y m o l o g i s c h W o o r d e n b o e k van Franck heeft lucht gegeven. Die ontevredenheid wekt bevreemding, wanneer men ziet dat dezelfde mannen der jongere taalwetenschap in de eerste uitgave met groote waardeering werden behandeld, dat hunne richting en hun arbeid werd geprezen. Curtius denkt er evenzoo over, zegt dr. B.V., en het is waar, ook Curtius, die nu ruim een

halve eeuw aan de spits stond der taalvorschers, heeft zich gekeerd tegen degenen, die eigenlijk niet anders doen, dan hetgeen hij voorbereid heeft uitwerken, die verder gaan op de door hem en anderen aangewezen baan. Ook de schrijver der Orthographische Elegie was indertijd zelf een der strenge grammatici, die ouderen en voorstanders der willekeur een schrik, jongeren een voorbeeld van scherp onderzoeken was. Het zijn dan ook geen principieele verschillen, die hem van de zoogenaamd jong grammatici scheiden, evenmin als er in de hoofdzaken eenig verschil bestaat tusschen Curtius en de laatsten. Nauwkeurige kennis van al de beginselen en van de methode, waarnaar thans gearbeid wordt, zou en bij Curtius en bij Beckering Vinckers zeer zeker instemming in plaats van ontstemming doen ontstaan.

Moge ook de tweede uitgave der tweede serie, waarin de bewerker vooral de theorieën en het systeem der taalvorschers van den laatsten tijd behandelt, spoedig den herdruk der eerste serie volgen en het bewijs leveren dat er in dit opzicht geen verschil van beginsel heerscht en dat er zelfs van misverstand geene sprake meer is.

J.H. GALLÉE.

Het nieuwe Rijksmuseum te Amsterdam.

Den dertienden der afgeloopen maand greep in Amsterdam eene gebeurtenis plaats, die van groote beteekenis blijven zal in de geschiedenis der Hollandsche kunst en een weldadigen invloed moet uitoefenen op het vaderlandsch gevoel in Nederland. Het nieuwe Rijksmuseum werd geopend, nadat de kunstschatten, welke tot nu toe geborgen waren in het Trippenhuis, in het paviljoen van Haarlem, alsook die, welke verborgen bleven in het Raadhuis en andere openbare gebouwen van Amsterdam, in zijne zalen waren bijeengebracht.

De inwijding der gebouwen hadde verdiend te wezen een groote Nederlandsche plechtigheid, waar wij zoo gaarne niet enkel het puik van Nederland hadden bijeengezien, maar nog al diegenen, wier hart in Zuid-Nederland warm klopt voor al wat den gemeenschappelijken stam tot eere strekt, te zamen met al wie buiten de Nederlanden eerbied gevoelt voor de mannen, die aan eene der groote uitingen der kunst het aanzijn gaven.

Zoo is het niet gebeurd; maar het valt ons gemakkelijk de ambtelijke koelheid bij het feest van dien éénen dag te vergeten, wanneer wij denken aan het feest, dat het vaderland en de wereld eeuwen lang in dit gebouw zullen vieren. Wat geeft het, dat enkelen misschien zich niet verhieven tot het besef der belangrijkheid van het feit, wanneer miljoenen er met warme erkentelijkheid de vruchten van zullen genieten!

Aan de Nederlandsche kunst is een tempel gebouwd, die door zijn rijkdom getuigenis aflegt van den eerbied, verschuldigd aan de goden en helden, die daar in hunne werken tronen. Voortaan zal niemand zich nog hoeven te schamen om het enge en bescheiden verblijf, waarin de roemrijke scheppingen

onzer groote meesters bewaard werden; niemand zal zich nog bovenmate hoeven te verontrusten over het gevaar, waaraan die schatten waren blootgesteld. Men zal ze in volle licht kunnen bewonderen; men zal met genoegen door de ruime zalen en door de sierlijke vertrekken wandelen, waarin zij opgehangen zijn. Voortaan mag Nederland roemen op het bezit van een waardig Pantheon.

Maar er is rijker stof om zich te verheugen. Niet enkel is in het Rijksmuseum bijeengebracht wat wij gewoon waren te vinden in het Trippenhuis, en in het Museum van der Hoop, maar nog is daar eene menigte meesterstukken ten toon gesteld, die vroeger zoo goed als onzichtbaar bleven en dus waren alsof zij niet bestonden. En die werken zijn juist de meest eigenaardige, de meest zuiver Nederlandsche, welke Hollands kunstenaars voortbrachten. Het zijn de doelen- en regentenstukken, de gilden- en schutterstukken, of hoe men ze dan ook noeme, welke op het Amsterdamsche raadhuis bewaard werden. Niet minder dan honderd en tachtig groote doeken zijn aldus aan het licht gebracht, en onder deze telt men werken van den allereersten rang door Frans Hals, Govert Flinck, Thomas de Keyser, Paulus Moreelse, Jacob Ochtervelt, Karel Dujardin en zoovele anderen meer. Op dit oogenblik bezit het Rijksmuseum dus reeds een verbazend getal schutters- en regentenstukken, zonder te spreken van hetgeen er nog moet bijkomen. Van dit oogenblik is het reeds het rijkste, en meest eigenaardig vaderlandsch Museum, dat in de wereld bestaat.

Waar toch vindt men als hier bijeen niet alleen verscheiden honderden meesterstukken in alle vakken, door de eigen kunst geleverd, maar nog tweehonderd stukken, die het eigen ras, het beste der eigen familie in het glanzendste tijdperk harer geschiedenis afbeelden? De meeste der groote Europeesche Museums: de Louvre te Parijs, de Pinakotheek te Munchen, de Koninklijke Galerij te Dresden, de Ermitage te St. Petersburg, het Belvedère te Weenen, de National Galery te Londen, het Koninklijke Museum te Berlijn zijn wereldverzamelingen, waar meestal de inlandsche kunst een zeer bescheiden rang inneemt; de meer nationale Museums, als daar zijn de Prado te Madrid, het Museum van Antwerpen, de Uffizi en Pitti te Florence, zijn nog cosmopolitisch door de keus der behandelde onderwerpen. Men moet gaan tot in Venetië, het Amsterdam, van

het Zuiden, om eene even talrijke reeks werken weer te vinden, ontloken op den eigen bodem en gewijd aan de herdenking der eigen voorvaderen; maar dan nog zou men, om een even dichte schaar bijeen te brengen, naast elkander moeten plaatsen wat daar Dogenpaleis en Academie afzonderlijk bezitten.

Amsterdam, wij weten het, is niet het vaderland, en de doelen- en regentenstukken verheerlijken geene roemrijke daden en geene groote mannen. Maar het nieuwe Rijksmuseum bezit ook andere schatten dan deze. Daar hebt gij heel het volksleven van Nederland in de werken der kleine meesters afgebeeld; daarnevens de glorierijke tijdperken der geschiedenis in de portretzaal en in de zaal der admiralen en der zeeslagen, en, nu er eens een Rijksmuseum bestaat, zal ieder het wel natuurlijk vinden, dat, wat er in afgelegen hoeken en in verborgen kanten verscholen hangt, en van waarde voor geschiedenis en kunst is, hierheen worde gebracht.

Maar nog eens, zooals het nu reeds bestaat, is het eene onwaardeerbare en ongeëvenaarde verzameling van vaderlandsche kunst en vaderlandsche herinneringen. De doelen- en regentenstukken, welke er nu reeds hangen, vormen de rijkste familie-galerij, welke eenig volk kan aanwijzen.

Geen Nederlander zal er met onbewogen gemoed door wandelen en de blik van menigeen zal door een opwellenden traan van ontroering beneveld worden, wanneer hij daar in zaal op zaal de vertegenwoordigers van het groote geslacht, vol leven, en sprekens en handelens gereed, zal weervinden. Geen Nederlander van Noord of Zuid, die zich niet meer gehecht zal voelen aan land en stam, wanneer hij dit bezoek aan het voorgeslacht zal gebracht hebben.

Het zal hem te moede zijn, alsof hij eene verrijzenis der vaderen bijwoonde. Daar toch staan zij allen, levend en onsterfelijk gemaakt door het penseel der groote meesters: den glimlach op de lippen, of het gelaat in ernstige plooi, den zwarten of kleurigen rok om de welgevulde leden, blootshoofds of den schedel gedekt met den stemmigen vilt of met den zwaar gepluimden hoed; in goede luim gezeten bij overvloedigen disch en pralend met de kostelijke gildebekers, of deftig om de tafel der regenten geschaard in de kamer, waar zij hun ambt vervulden, of zich oefenende in het hanteeren der buksen, of bont dooreen gemengd naar de wacht optrekkende, immer vervuld met het

besef hunner waardigheid en bedacht om goed figuur te maken voor tijdgenooten en nakomelingen. Zij zijn niet vrij van praalzucht; zij waren diep doordrongen van het gevoel hunner waardigheid, maar aan dit greintje menschelijke ijdelheid hebben wij meesterstukken van kunst en kostelijke herinneringen aan de vervlogen tijden te danken. En dan, hoe licht vergeeft men hun wat vertoon te maken, wanneer men aanmerkt hoe argeloos zij het doen, hoe goedrond zij er uitzien, en als men nadenkt, dat zij op die wijze werk en roem verschaften aan groote kunstenaars en meesterstukken in het leven riepen, die het vaderland door de eeuwen heen tot eer zullen strekken.

En onder het oogpunt van zuivere kunst, wat een rijk en aantrekkelijk onderwerp van studie vormt deze lange rij van gildenstukken! Hoe zal ieder navorscher der kunstgeschiedenis zijn hart in den boezem voelen huppelen, wanneer hij wandelt door deze eenige verzameling van werken, die gedurende twee eeuwen gewijd werden aan een gelijksoortig onderwerp en waarin elk geslacht en elk meester zijn eigen wijze van zien en uitdrukken legde! Eerst de schilders der zestiende eeuw, die hunne personages eenvoudig op enkele of dubbele rij naast elkander plaatsten en ze slechts tot aan de borst te zien gaven; dan die van het begin der zeventiende, die ze ten voeten uit afbeeldden, maar er nog weinig beweging aan gaven. Daarna de lateren, die spel in lijn en groep brachten, en eene handeling zochten, geschikt om al hunne personages in beweging te stellen. De minderen zoeken wel, maar vinden niet immer; elke gildebroer leeft wel in hun werk, maar hangt niet samen met de overige. Op een der stukken schijnen de mannen soldaatje te spelen voor de grap, op een ander van Karel Dujardin, poseeren zij, als gold het een prijskamp van zwierige houding; in andere weer is de handeling denkbeeldig en de gebaren gezocht. Maar de groote meesters in het vak vinden niet enkel beweging en leven, maar ook eenheid der samenstelling, natuurlijkheid der houding, en gewettigdheid der handeling. Zoo de *Staalmeesters* van Rembrandt, de Schuttersmaaltijden van van der Helst en Moreelse, de zich oefenende Schutterskompagnie van Govert Flinck, en eindelijk het meesterstuk van allen door de oorspronkelijkheid der vinding, zoowel als door de tooverachtige schoonheid der bewerking, het Uitrukkende Korporaalschap van Rembrandt. En niet enkel houding en beweging veranderen

gaandeweg, ook de kleuring en verlichting ondergaan de gewone vervorming: eerst hard en grof, dan krachtig en gezond, eindelijk zoetsappig en verwijfd. Wat een reeks belangrijke ontdekkingen en beschrijvingen mogen wij nog te gemoet zien na de veropenbaring, volbracht door het Rijksmuseum.

Maar laten wij het gebouw van naderbij beschouwen en binnentreden. Het verheft zich op de Stadhouderskade, langs alle zijden afgezonderd. Het bestaat in hoofdzaak, aan de voorzijde, uit een sterk vooruitspringend middendeel, gevormd door twee vierkante torens, met hoog steil opgaand dak, waartusschen zich een gevel bevindt met spits toeloopenden top. Aan weerszijden der torens strekt zich een vleugel uit van twee verdiepingen, waarboven zich spitse dakramen verheffen. Op beide hoeken rijst, met minderen uitsprong dan de torens, een vierkante bouw op van drie verdiepingen, met hoog vierzijdig dak, door een belvedère bekroond. De ingangen des museums zijn in de benedenverdieping der torens; tusschen deze beide bevindt zich, onder de eerezaal van het museum, een doorrit, waartoe langs den straatkant vier arkades toegang verleenen. De gevel tusschen de torens is rijk versierd met basreliefs in witten steen op gulden grond. In zijne eerste en eenige verdieping is een groot rondbogig raam tusschen twee vierhoekige vensters aangebracht; een gelijkvormig groot raam bevindt zich op dezelfde hoogte in de beide torens; vierhoekig, met gebeeldhouwde blindbogen, zijn de ramen der vleugels en zijgevels. In deze laatste zullen op de hoogte der verdieping groote gekleurde paneelen worden aangebracht.

De bouwmeester, de heer Cuypers, heeft in de buitenzijde getracht naar spel van lijnen en rijkdom van versiering. Het eerste heeft hij in ruime mate gevonden, het tweede heeft hij vooral in den middenbouw bereikt. Hij heeft getracht de hoofdmotieven van den gothieken kerkbouw te vermengen met die der burgerlijke gebouwen uit de renaissance; vandaar aan de eene zijde de torens, de groote ronde ramen; aan de andere, de vierkante vensters, het dakwerk, de zoldervensters. Is de versmelting voldoende gelukt? Wij kunnen het niet vinden; het kerkelijk karakter van sommige deelen is al te sprekend, al te weinig gewettigd. Er bestaan, wel is waar, geene toonbeelden van museumsbouw uit vroegere eeuwen, en ieder kunstenaar zal er dus een op eigen hand te vinden hebben. De bouw-

meesters der museums, in onze eeuw opgericht, de oude en nieuwe Pinakotheek en de Glyptotheek van Munchen, l'Ermitage te St. Petersburg, het museum van Berlijn en andere, hebben zich in hoofdzaak gehouden aan den Griekschen tempelstijl en merkwaardige werken voortgebracht. Een Hollandsche kunstenaar dient geprezen te worden, omdat hij trachtte een meer vaderlandsch karakter aan den tempel der vaderlandsche kunst te geven; hij is gelukt in menig deel, zijn werk is van soberen degelijken stijl, sierlijk genoeg echter om uit te drukken, dat in dien bouw kunstschatten worden bewaard, grootsch van lijnen en statig van uitzicht. Het eenige wat ons niet bevalt, het is waar dat het geene kleinigheid is, zijn de ongewettigde torens, die met de gevelspits en de ronde ramen aan het middendeel het uitzicht geven van een gothieke kerk, in een burgerlijk gebouw der renaissance geschoven. Hoeveel fraaier en hoeveel meer overeenstemmend met den stijl der overige deelen ware niet een middenbouw geweest in den trant van dien, welken Cornelis Floris teekende voor het Antwerpsch stadhuis.

Zeer doelmatig en zeer sierlijk is de binnenbouw ingericht. Hij bestaat op de eerste en bijzonderste verdieping uit eene eerezaal, gebouwd boven den doorrit en van weerszijden bezoomd met vier kabinetten, leidende naar de Rembrandtzaal, die den achtergrond inneemt, en uit een reeks zalen en kabinetten, loopende rond de binnenplaatsen, die zich uitstrekken aan beide zijden van den doorrit. In eene enkele rij loopen deze zalen aan den achterkant en aan de zijkanten van het gebouw; in eene dubbele rij aan den voorkant. Al de vertrekken worden langs boven verlicht, behalve de reeks kabinetten aan de voorzijden, die door de ramen van den voorgevel hun licht ontvangen.

Wanneer men het gebouw binnengetreden is, leidt een breede granieten trap met kruisgewelven naar de voorhal op de eerste verdieping. Op de trap lezen wij een gelukkig gekozen spreuk van Vondel: ‘De laurier wordt den kunstenaar niet van den gemeenen hoop geschonken, maar van zulke die met kennissen en zekerheid de kroon uitreiken en het snaterbekken der eksteren van zwanenzang onderscheiden.’ Men hadde ons dunkens goed gedaan het bij deze ééne spreuk te laten: de bijbelteksten, in de voorhal aangebracht, zijn er met de haren bijgetrokken en lijken meer raadsels dan regels of waarheden, op

deze plaats toepasselijk. Hoe vindt men bijvoorbeeld deze ééne: ‘Ende Godt zeyde tot hen: Weest vruchtbaar ende vermenigvuldigt ende vervullet de aerde ende onderwerptse.’ In de trouwzaal van een raadhuis ware het begrijpelijk, alhoewel gewaagd; maar te dezer plaatse maakt het goddelijk gebod al een zonderling figuur.

Een prachtige zaal is die voorhal, met goed gekozen verdeeling en versiering. Eens dat de nu nog ledige paneelen op behoorlijke wijze zullen gevuld zijn, zal zij een glanspunt des gebouws vormen. Ongelukkiglijk bederven de overdreven groote kerkramen hier weer den goeden indruk van het geheel; zij staan buiten alle verhouding tot de ruimte der zaal, welke zij moeten verlichten.

Van de voorhal treedt men de eerezaal binnen. Zij is spaarzaam verlicht en ruim veertig meters lang op ongeveer negen meters breed. Zij maakt den besten indruk en zal nog veel winnen, wanneer zij op behoorlijke wijze met beeldhouwwerk zal bezet zijn. Links en rechts verleent zij toegang tot vier zalen van een tiental meters lang en aan de voorzijde met openslaande fluweelen draperijen afgesloten. In elke dezer kleine zalen hangt een gildestuk aan den wand, tegenover den binnenkomende; terwijl de zijwanden, half zoo groot als de achterwand, met kleinere schilderijen behangen zijn. Daar treft men achtervolgens aan, in het eerste zaaltje, een schutterstuk uit Dordrecht afkomstig, dat boven een rij andere schilderijen en aldus wat te hoog geplaatst is; in het tweede de Compagnie van Jacob Jacobsz. Roch door Jacob Backer, en aan de zijwanden, onder andere, een heerlijk watergezicht van van Goyen, en het niet minder prachtig wintergezicht op Amsterdam door Beerestraten. In het derde treffen wij de groote Schuttersmaaltijd van van der Helst uit het Trippenhuis aan; zij heeft aan elke zijde een paar andere schilderijen en schijnt hierdoor iets van haren glans te verliezen; aan de zijwanden een vrouwenportret door Moreelse, een paar meesterlijke landschappen door van der Hagen en door Jac. Ruisdael. In het vierde kabinet vinden wij tegen den achterwand een groot schutterstuk door eenen onbekenden meester, tegen de zijmuren een ander door Moreelse, een derde door de Keyser en aan de zijmuren een paar regentenstukken door Ochterveld en Santvoort.

Nu zijn wij tot de Rembrandtzaal gekomen. Zooals zij tegen-

woordig is, vormt zij het minst gelukte deel van het Museum. Tegenover den binnentredende hangt *de Nachtwacht*, ter rechterzij *de Staalmeesters*, ter linkerzij het schutterstuk van Frans Hals, dat zich vroeger in de Burgemeesterskamer van het Amsterdamsche raadhuis bevond; aan den zijwand rechts *de Compagnie van Roelof Bicker* door van der Helst, komende uit de secretarie van het stadhuis; daar tegenover een zeer lange schuttersmaaltijd, waarschijnlijk door Moreelse, en een nog langer door Thomas de Keyser. Recht over het stuk van Frans Hals een schutterstuk door Sandrart, recht over *de Staalmeesters* een ander van Govert Flinck, beide in de hoogte.

Wij noemden de Rembrandtzaal weinig gelukt. Het is soms moeilijk te zeggen, waarom iemand iets minder bevalt, evenals het bij plaatsing van schilderijen en keus van den toon, aan de wanden eener zaal gegeven, niet mogelijk is te voorzien, hoe deze of gene schikking en tint zal voldoen en of een schilderij in zulk licht, in zulke omgeving en tegen zulken grond goed of slecht zal uitkomen. Men kan hier alleen over oordeelen, wanneer alles op de plaats is aangebracht, en het ware een mirakel, indien men, zonder voorafgaande rondtasting en herschikking, de gewenschte harmonie hadde verkregen. Het zou verwaand en bespottelijk zijn een eerste mislukte proefneming te bedillen, omdat zij niet meegevallen is; het kan zijn nut hebben den indruk uit te spreken, dien de tegenwoordige schikking op elk lid van het publiek, dus ook op ons, maakt.

Wanneer men de Rembrandtzaal binnenkomt, zegden wij, heeft men tegenover zich *het Korporaalschap van Frans Banning Cocq*, de zoogenaamde *Nachtwacht*. Het stuk is, zooals zijn gewone naam het aanduidt, bijzonder donker in het bovenste gedeelte. Onder de lage zoldering van het Trippenhuis vormde die donkere achtergrond een uitstekend middel om den fantastischen lichtgloed van het benedengedeelte te doen uitkomen. Niets kwam den schilder logenstraffen, die ons Frans Banning Cocq en de zijnen in een raadselachtig licht voor oogen tooverde. Hier nu is het geheel anders. Vooreerst straalt het glazen dak den binnenkomende blind en ten tweede wordt de aandacht ten sterkste en rauwste getrokken door de heldere tint der fries, die boven de schilderij loopt, en in welke, tot overmaat van stoornis, nog een opschrift in glanzend vergulde letters staat. Heel de begoocheling der geheimzinnige duisternis is weggeblazen en Rembrandts

tooverkunst krijgt den schijn van een ontsluierd boerenbedrog.

Dit is niet het eenige wat tegenvalt. De *Staalmeesters* schijnen verloren in het overgroote vak, waarin zij opgehangen zijn, en voor hen, zoomin als voor Hals' meesterstuk, schijnt het licht gunstig. Veel beter komen de stukken aan de zijwanden uit, terwijl die nevens den ingang weer wat verloren hangen. Ons dunkt, dat de zaal, zooals zij daar is met hare drie deuren, hare verdeeling bij middel van weinig uitspringende muren en kolommen, om nog niet te spreken van den al te lichten toon der fries en van de onbeduidende vergulde allegoriën van het Licht, die tegen het dak als steunbeelden dienen, onbevredigend onder elk oogpunt mag heeten. Zij wil het midden houden tusschen de heiligdommen te Dresden aan de Madonna's van Rafael en Holbein opgericht, en de eerezalen van Uffizi, Prado en Louvre; maar zij draagt niet den stempel van godsdienstigen eerbied voor kunstwerken, die ons treft in het eerste dier museums, noch dien van overvloed aan schatten van den hoogsten rang, zooals wij hem in de eerezalen der andere verzamelingen gewaar worden.

Het is er te koud en .... het is er te licht. Dit laatste moge zonderling klinken, bij het eerste hooren; bij nader overweging zal de opmerking minder vreemd voorkomen. De oude Hollandsche meesters in het algemeen, en de schilders der gildenstukken in het bijzonder, brachten werken voort, bestemd om in betrekkelijk kleine en lage zalen gehangen te worden. Zij wisten dit en waren zeker te fijngevoelig in zake van licht en kleur om geen rekening te houden van den dag, waarin hunne schilderijen zouden geplaatst worden. Met dien dag te veranderen, met niet enkel het licht van boven, maar ook in grooten overvloed op de doeken te doen vallen, verandert men de voorwaarden, waarin de kunstenaar zijn werk wilde beoordeeld hebben. Voor ieder, die weet, hoe groot de terugwerking is van dag en omgeving op een schilderij, hoe gemakkelijk haar uitwerksel gewijzigd en verminderd wordt, zal er geen twijfel bestaan, of er dient met angstige zorg gelet te worden op den toon en de verlichting van het lokaal, op de keus der naast elkander geplaatste werken, de hoogte waarop en de grootte van den muur waartegen een doek wordt gehangen.

Niemand zie hierin eene beknibbeling van hetgeen gedaan is. Het overvoeren en plaatsen der schilderijen is op weinige weken moeten gebeuren; de dag der opening kon niet uitge-

steld worden; wat gedaan is kon niet voor goed gedaan worden, en dient slechts als voorloopig werk aangezien te worden. De tijd en de middelen om dit alles te herzien zullen nu gemakkelijk gevonden worden.

Aan die verhuizing naar een lokaal van geheel anderen aard is gedeeltelijk de teleurstelling te wijten, die op sommige der eerste bezoekers het museum gemaakt heeft. Hebben wij toch niet den onbezonnen en bespottelijken kreet vernomen: ‘Wie zal ons het Trippenhuis weergeven!’ Het Trippenhuis, waar *de Nachtwacht* en *de Schuttersmaaltijd* op den vloer stonden, waar de kostelijkste stukken in half duistere zalen of aan beschotten tegen de ramen hingen! O! wij weten het, juist de gedempte dag, het geheimzinnige, het afgeslotene dier kleine vertrekken stemden ons gunstig om de fijnheid van kleur en licht te genieten. Het was als een ontdekkingstocht, dien men ondernam, wanneer men daar, trap op trap af, deur in deur uit, op het visschen naar paarlen ging. Het genot van den vinder had veel van de blijde verrassing van den opspoorder, die in vreemde landen iets merkwaardigs ontdekt, en die afgezonderd en ongestoord het gevondene beloert en belonkt en bewondert met het ikzuchtig gevoel van een ongedeeld genot. Hier integendeel valt niets op te sporen noch te ontdekken, de paarlen liggen voor ieder ten toon gespreid, langs den breeden weg, in het helder zonnelicht.

En dan men was nu eens gewoon geworden aan het oud, burgerlijk verblijf onzer meesters; men herinnerde zich dankbaar de gelukkige oogenblikken der eerste kennismaking; de indrukken, over vele jaren, in de eerste jeugd en geestdrift opgedaan, waren diep en frisch gebleven. Die kunnen geen paleis, geen vernieuwde beschouwing ons teruggeven, en daarom zullen velen van het tegenwoordig geslacht, heel te goeder trouw, met weemoedig verlangen terugdenken aan de nu gesloten bekrompen vertrekken, evenals wij op lateren leeftijd terugzien naar het huis van moeder of grootmoeder, dat minder gerieflijk was dan het onze, maar waar zoovele herinneringen uit de kinderjaren ons aan verbinden, en dat wij niet zien opdagen dan bewoond door de wezens, aan wie wij gehecht waren. Of wel het zal hun zijn als den bedaagden man, die terugblikt op de plaatsen, waar hij de schoonste uren van zijn jongelingsleven doorbracht: de balzaal, waar hij danste met zijn eerste

liefje, de dreef langs waar hij met haar wandelde. Hij moge later in de rijkste zalen der wereld met schooner vrouwen op keuriger muziek rondwalsen of te midden der heerlijkste landschappen vertoeven: geene zaal, geen natuurgezicht zoo schoon, zoo onvergetelijk schoon als die, waarin hij toen met haar ronddwaalde of ronddwarrelde. Het is van zijnentwege eene zeer gewettigde en eerbiedwaardige partijdigheid; maar het is partijdigheid. Ieder ander en onbeneveld oog zal de zaken op andere en meer juiste wijze beschouwen. En zoo ook zal het met Trippenhuis en Rijksmuseum gaan. Wie de twee lokalen zonder vooroordeel zal zien, zal glimlachen om de verzuchting van sommigen onzer, evenals wij glimlachen om de geestdrift, waarmede iemand ons spreekt van plaatsen en dingen, die hij alleen zoo schoon vindt, omdat hij ze zoo rijk heeft opgesmukt met de beelden zijner herinneringen en begoochelingen.

Maar het wordt tijd, dat wij onze wandeling voortzetten door de zalen van het Rijksmuseum. Bij het verlaten der Rembrandtzaal komt men in een karig verlicht en geheel ledig vertrek, waarin de bouwmeester gelegenheid gevonden heeft een welgelukt blijk van zijne ingenomenheid met den Romaanschen bouwtrant te leveren.

Daarop treedt men de Internationale zaal binnen, eene groote langwerpige zaal, zooals het Museum er vier bezit. In deze zijn alle scholen, uitgezonderd de Hollandsche, bijeengebracht. Het Museum bezit weinig merkwaardigs buiten de Hollandsche meesters. Dit doet ons dan ook zonder al te groot leedwezen aanstippen, dat de Vlaamsche school tot de vreemde gerekend wordt. Men kent het paar keurige portretten van Van Dijck, de schitterende stukken van Snijders, de enkele fijne Teniersen en eenige andere Vlaamsche meesters van minderen naam, die deze zaal tot sieraad strekken en uit het Trippenhuis zijn overgebracht. Wat men niet kent, is een groote Jan Wildens, vroeger in het magazijn geborgen, het beste der gekende stukken van den meester, die het in 1635 voor de stedelijke regeering van Antwerpen schilderde.

Nu treedt men vier kleine zalen binnen, die langs den linker zijgevel van het gebouw loopen, en waarin men achtervolgens te zien krijgt de Nederlandsche school der 14e en 15e eeuw, de Nederlandsche school der 16e eeuw, de Hollandsche school der 17e eeuw, te zamen met het legaat Dupper, en nog eens

dezelfde school in dezelfde eeuw, te zamen met het legaat van de Poll.

Weder zijn wij aangeland in eene der vier groote zalen. Deze wordt ingenomen door de rijke verzameling portretten, welke het Museum bezit; hier, evenals in meestal de andere zalen, zijn ook enkele regentenstukken geplaatst. Hier treft men insgelijks aan wat er overblijft van den grootendeels verbranden Rembrandt uit de Heelmeestersgilde.

Aan deze zaal grenzen vijf der tien kabinetten, welke langs den voorgevel van het gebouw loopen en door staande ramen verlicht zijn. Men treft er een goed deel der pereltjes van kleine kunst aan, welke het Trippenhuis bezat. De versiering is stil en van goeden smaak; de zoldering bestaat uit een steenen kruisgewelf, de zijmuren zijn in eenigszins schuinsche lijn gebouwd, zoodat het licht niet strijkelings langs de doeken glijdt, maar er met voldoende kracht op valt. Men wandelt de voorhal door en vindt aan de andere zijde de vijf overige kabinetten, in vorm en bestemming gelijk aan de eerste.

Nu treedt men het Museum van der Hoop binnen, dat in eene der vier groote zalen geplaatst is en deze volkomen juist vult. Een der groote voordeelen van het nieuwe Rijksmuseum is, dat deze reeks van onwaardeerbare kunstkleinodiën uit de schuur konden gehaald worden, waarin zij weggestopt waren, om hier naast andere schatten in een waardig verblijf gehuisvest te worden. Dubbel troostend is de indruk, dien men krijgt, wanneer men deze verzameling doorloopt: die juweelen ten minste zijn dan uit het erfdeel der vaderen in het bezit der groote Nederlandsche familie gebleven. Zooveel is sedert anderhalve eeuw verschacherd, zooveel is door te geringe belangstelling der openbare besturen verloren gegaan voor het vaderland, dat het goed doet te zien, hoe edelaardige gemoederen ten minste een deel der adelbrieven onzer kunst hebben gered. Enkele mannen, een van der Hoop, een Dupper, een van de Poll, een Fodor hebben begrepen, dat geen edeler gebruik van den rijkdom kan gemaakt worden dan het overtollige ten algemeene nutte aan te wenden, en dat geen naam zoo zeker is nimmer vergeten, en immer dankbaar herinnerd te worden als die, welke gehecht is aan de lijst eener schilderij, geschonken aan een openbaar Museum.

Hierna treffen wij de zaal der Admiralen en der Veldslagen

aan, een plaats, waar ieder bezoeker gaarne zal stilhouden en waar meer geschiedenis en vaderlandsliefde zal geleerd worden dan in eenig boek of school des lands.

In de twee volgende kleine zalen hangen de schilderijen, toehoorende aan de Vereeniging tot het vormen van eene openbare verzameling van hedendaagsche kunst.

Nu gaat de wandeling voort door eene groote zaal, ingenomen door de verzameling moderne kunst, voortkomende uit het Paviljoen te Haarlem, en een kamer afgestaan aan het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Uit deze laatste komen wij terug in de Rembrandtzaal en zetten over de eerezaal en hare vier kabinetten, welke ons ter linkerhand van den ingang nog te zien bleven, onzen tocht voort.

In deze laatsten vinden wij evenals in de kabinetten aan den overkant, telkens één of meer groote gildestukken, met eenige werken van kleineren omvang. In het eerste en derde zaaltje schutterstukken van Lont (Lion?), in het tweede een doelenstuk van Govert Flinck en in het laatste een regentenstuk van Karel Dujardin.

Onder de merkwaardigste doeken treffen wij hier verder aan, in het derde kabinet, Frans Hals en zijne tweede vrouw, door hemzelven, en in het vierde, de familie Bas, door van Santvoort.

Wij hebben nu de eerste verdieping en dus slechts eene helft der gebouwen gezien; geheel de benedenverdieping blijft ons nog te bezoeken. Voor het grootste gedeelte is deze echter nog gesloten; het linkerdeel, bestemd om het Nederlandsch Museum voor Geschiedenis en Kunst te herbergen, zal eerst in 1886 kunnen geopend worden. In het rechterdeel van het gebouw gaat men, door eene zaal, die nog ledig is, maar bezet zal worden met voorwerpen van Kunstnijverheid, naar 's Rijks prentenkabinet, dat geopend is en waarin men in lijsten en lessenaren eenige uitstekende staaltjes der papieren kunst van het voorgeslacht kan bewonderen. Een vierkant vertrek aan het uiteinde dezer zaal leidt aan de eene zijde naar de Boekerij, gevuld, zooals men weet, met de verzameling, in bruikleen gegeven door Prof. J.A. Alberdingk Thijm, en naar de werkzaal en het vertrek van den bestuurder van het prentenkabinet. Aan de andere zijde vindt men toegang tot een ongebezigde zaal, beschikbaar voor tijdelijke Tentoonstellingen.

De overdekte binnenplaats van dat gedeelte des gebouws is

nu reeds bezet met afgietsels van oude merkwaardige beeldhouwen bouwwerken. Geheel dit benedendeel van het gebouw doet de meeste eer aan den bouwmeester, die het even doeltreffend heeft ingericht als smaakvol versierd.

Onze wandeling is ten einde geloopen. Wij hebben ons een roes gedronken aan al het schoone, al het meesterlijke, dat wij in het nieuwe gebouw te zien kregen, en nochtans, voor de eerste maal onzes levens, zijn wij niet blijven stilstaan voor eenig stuk, dat ons bijzonder trof. Wij hebben slechts den eersten algemeenen indruk willen ontvangen en weergeven. En voor de eerste maal ook, het Museum verlatende, vergaten wij rond te zien naar het eigenaardige, wat het oude Amsterdam ons te bewonderen geeft. Het staat dan ook zoover beneden hetgeen het nieuwe Museum, het ware glanspunt der hoofdstad voor merkwaardigs bevat! Iets toch konden wij niet vergeten, het was de tol van erkentelijkheid, die wij schuldig zijn aan hen, die het bouwen van het nationale Pantheon mogelijk maakten, doordreven en uitvoerden, aan de heeren bestuurders ook en aan hun hoofd den heer Obreen, die op zoo verbazend korten tijd de reuzentaak der schikking en plaatsing volbrachten.

Het Rijksmuseum bestaat, het voldoet aan de eischen, die men redelijkerwijze kan stellen aan eene eerste inrichting, het geeft onder menig oogpunt oneindig meer dan men verwachten mocht, het biedt nog niet alles wat het in min of meer verwijderde toekomst geven kan. Er zijn in Holland nog zooveel schatten verspreid, die hier moesten samengebracht en aldus aan de onbekendheid ontrukt worden; die hier dienden te zijn om aan het Rijksmuseum in waarheid het algemeen karakter te geven, door zijn naam uitgedrukt.

Wij sluiten met den wensch, dat dit spoedig moge gebeuren. Er blijft wel is waar geen ruimte meer beschikbaar in de nieuwe gebouwen, maar veel van hetgeen men er in aantreft kan zonder eenig bezwaar naar elders verplaatst worden. Zoo de moderne kunst, dat is al wat uit het Haarlemsch paviljoen voortkomt, al wat de ‘Vereeniging tot het vormen eener openbare verzameling van hedendaagsche kunst’ in bruikleen heeft afgestaan. Dit gedeelte zou dienen vermeerderd te worden en, zooals elders gebeurt, zouden de openbare besturen tot die vermeerdering moeten bijdragen; aan de Moderne Kunst zou een eigen tempel dienen gebouwd te worden. De plaats aldus ge-

wonnen in het Rijksmuseum zou dan beschikbaar worden voor hetgeen nog aan oude kunst voorhanden is in openbare gebouwen, voor de aankoopen, die moeten voortgezet worden, voor de giften eindelijk, die stellig ruimer zullen toevloeien nu de schenkers verzekerd zijn, dat hunne legaten in prachtige gebouwen en zalen zullen tentoongesteld worden. De vervulling dezer wenschen zou zeker niet het kleinste deel zijn van het nut, door de stichting van het nieuwe Museum aan de kunst en aan Nederland bewezen.

MAX ROOSES.

De waanzin naar Sophocles' ‘waanzinnige Ajax.’

Berust de roep, die er nog altijd van de Grieksche tragedie uitgaat, niet op vooroordeel? De leerlingen der gymnasiën en de studenten, die ze als opgegeven taakwerk lezen, dragen er niet veel van mede, en juist daarom achten zij zich niet bevoegd om, zoo zij er weinig schoons en degelijks in vonden, dien roep tegen te spreken. En de meesters der Grieksche letteren zelven .... geen wonder, dat zij zich ingenomen betoonen met geschriften, die zoo veel studie van hen gevorderd hebben, en dat zij wat er wonderlijks in voorkomt, zoo veel doenlijk, vergoelijken.

Daar heeft men, bij voorbeeld, den *Ajax* van Sophocles. Wat is het onderwerp? Diep gekrenkt, dat de wapenen van Achilles, die den dappersten zouden toegewezen worden, Ulysses ten deel zijn gevallen, is die held waanzinnig geworden en heeft in de meening, dat hij de Grieken en bepaaldelijk de Atriden en Ulysses sloeg, onder de schapen en runderen van het leger voor Troje eene gruwelijke slachting aangericht, en een bok, door hem voor Ulysses gehouden, met zich genomen om hem, vóór hij hem om zou brengen, te martelen. Eene dolle daad, voorwaar! eer belachelijk dan tragisch zou men zeggen. Laat ons zien, wat, oppervlakkig beschouwd, Sophocles van zulk een onderwerp gemaakt heeft.

Het stuk begint met het opkomen van Ulysses, die, de slachting onder het vee vernomen hebbende, den dader in de nabijheid van Ajax' tent opspoort en nu door Athena omtrent het gebeurde wordt ingelicht: zij zelve heeft Ajax waanzinnig gemaakt, en den ongelukkige, uit zijne tent geroepen, versterkt zij in zijnen waan.

Doch zijne dolle woede maakt plaats voor het besef van hetgeen

hij bedreven heeft, eene daad, die hem, den hoogvereerden held, voor altijd onteeren moest. Dit wordt door zijne bijzit Tecmessa bericht aan de Salaminiërs, die Ajax, toen hij tegen Troje optrok, gevolgd zijn. Plotseling hoort men een' kreet: het is de door zijne waanzinnige daad onteerde held, roepend om zijn zoontje en om zijn' halven broeder Teukros, die afwezig is. Door eene verandering van tooneel, welke in ons oog op eene eenigszins onbeholpen wijze in het werk gaat, zien de toeschouwers Ajax binnen zijne tent, in wanhoop te midden der vermoorde dieren gezeten. Hij begeert te sterven; doch vooraf wenscht hij de Atriden en Ulysses, in wier plaats hij nu onschuldig vee getroffen heeft, werkelijk om te brengen.

Daarna zien wij Ajax uit de tent treden. Hij is gansch gebroken; aan God en menschen, zelfs aan de Atriden, wil hij zich onderwerpen en Athena trachten te verzoenen; het zwaard, hem door Hektor geschonken, zal hij verbergen, dat niemand het zie. Tecmessa en de Salaminiërs juichen over zijne genezing.

Doch daar verschijnt een bode uit de vergadering der Opperhoofden, door Teukros, die intusschen was aangekomen, gezonden met den last om Ajax' betrekkingen te vermanen, hem niet aan zi chzelven over te laten, daar hij nog dezen dag het voorwerp is van Athena's toorn. De boodschap kwam te laat. Ajax is uitgegaan, en in den angst dat hem alsnu het ergst kan overkomen, gaan de Salaminiërs en Tecmessa zelve hem in verschillende richtingen opzoeken.

Wederom verandering van tooneel. Men aanschouwt Ajax, hoort hem eene lange alleenspraak houden en ziet hem zich storten in zijn zwaard. Nu komen de Salaminiërs terug: zij hebben hunnen heer vergeefs gezocht; maar Tecmessa heeft zijn lijk gevonden.

Eindelijk komt Teukros opdagen: hij zal zorgen, dat zijn broeder behoorlijk begraven worde. Doch Menelaos komt om zulks te verbieden: schuldig aan moorddadige plannen tegen de hoofden der Grieken is Ajax die eer onwaardig. Teukros laat zich niet van zijn voornemen afbrengen. Agamemnon komt nu zelf, en met de beleedigendste uitdrukkingen herhaalt hij het verbod. Doch thans verschijnt Ulysses en overreedt den koning de teraardebestelling toe te laten, die alsnu verricht wordt.

Voorzeker is deze Ajax eene tragische figuur. Maar maakt de vertooning van eene tragische persoonlijkheid een drama, eene tragedie? Waar is hier strijd? - Niet in den geest en het gemoed van Ajax, zou men zeggen; integendeel, hij is slachtoffer en speelbal van zijne kwaal. En de deelnemende getuigen zijn niets meer dan getuigen, en, zoo zij Ajax' sombere gedachten bestrijden, bij henzelven komt het met betrekking tot den lijder tot geen bevredigend vrij besluit... Doch ja! er is strijd; maar om een lijk, of het begraven zal worden, al of niet. Beantwoordt nu die strijd aan het denkbeeld, hetwelk wij ons vormen van de taak des treurspeldichters om ons in den ondergang van eenen held het protest der onverwonnen menschendeugd te erkennen te geven? Nu moge Sophocles de gelegenheid gebruikt hebben om aan de schoonste en edelste gevoelens uitdrukking te geven en de aandoenlijkste toestanden te teekenen: dit alles, mag men zeggen, levert fraaie plaatsen op, maar maakt geen tragisch drama, dat dezen naam verdient. Dus schijnt het oordeel geveld te moeten worden: is dit nu een zoo hoog geroemd werk van die hooggeloofde Grieken? Dan is immers menig modern drama verre daarboven te verkiezen. Laat ons dan de jeugd niet langer pijnigen en hen niet langer van nuttiger studiën afhouden met het aanleeren van de moeilijke taal der Grieken en het ontcij feren van hunne zoo weinig beteekenende geschriften. Laat onze jongens den dus gewonnen tijd liever aan de moderne talen besteden en hunne kracht wijden aan de beoefening van de natuurkundige wetenschappen, waar de Grieken niets of niets noemenswaards af wisten.

Op deze aanmerkingen, het gevolg van eene hoogst oppervlakkige beschouwing, zal het de moeite loonen, eene beoordeeling te geven, die ons juister doe zien en ons de Grieken naar waarde leere schatten.

Niet de geringste van de gemaakte aanmerking was deze, dat de vereischte tragische strijd scheen te ontbreken. Ik laat in het midden, hoe de theoretici zich den vereischten tragischen strijd denken, en tusschen welke machten zij die gesteld willen zien; maar ik vraag: is er een dieper grievende strijd dan tusschen den eisch, den verstandigen mensch gesteld, en den toestand, waarin de waanzin hem brengt? Met andere woorden: is er een problema zwaarwichtiger dan de vraag naar de beteekenis van den waanzin?

Hij zij een ziektetoestand,... maar geene ziekte kwelt ons pijnlijker met de vraag: wat en waartoe? Of is er op die vraag geen antwoord? Is het menschelijk lot niet anders dan een wreed spel? en is de macht, die dat lot beschikt, bij wijlen zelve dolzinnig? Is het leven, om de taal te gebruiken, die Shakespeare zijn Macbeth in den mond legt, een vertelsel, verhaald door een idioot, vol woorden even zinledig als dolzinnig?

Doch genoeg om u dat problema te doen erkennen als waardig dat een diepzinnig dichter de oplossing beproeve. Sophocles heeft zijn oordeel over het ziekteverschijnsel, dat wij waanzin noemen, ons in zijn drama, *de waanzinnige Ajax*, te verstaan gegeven.

Vóór wij trachten dit in zijne tragedie aan te wijzen, willen wij nagaan, wat voor een Atheensch publiek het optreden van dezen Ajax te beduiden had. Ten besluite wenschen wij aan te toonen, hoe juist Sophocles den waanzin en zijne uitwerking op de naastbestaanden van den lijder heeft geteekend.

I.

In Ajax zagen de Atheners hunnen held bij uitnemendheid. Hij was van Salamis, maar dit eiland was sedert onheugelijke tijden met Athene verbonden. Er was te Athene eene *phyle*, die den naam van de *Aiantische* droeg, naar niemand anders dan Ajax geheeten, die als haar vriendnabuur en strijdgenoot werd aangemerkt. Stond geen van de helden der Ilias met Athene in verband, door de inlassching van een vers in de lijst der naar Troje opgetrokken vorsten en volken werd Ajax tot een' aanvoerder van Atheners gemaakt. Zoo worden de Salaminische scheepslieden, die het Choor van onze tragedie uitmaken, dan ook als Erechthiden, dat is, als Atheners aangesproken, en worden zij als van Troje naar het ‘heilig Athene’ terug verlangend voorgesteld. Ook blijft Ajax niet in gebreke, vóór hij zich in zijn zwaard stort, plechtig afscheid van het heerlijke Athene te nemen.

En met dezen Ajax eigenden zich de Atheners het gansche goddelijk geslacht van Aiakos (wiens naam met dien van Ajax één is) toe, van Aiakos den zoon van Zeus en vader van Telamon en Peleus. Telamon won bij Periboia Ajax, en Peleus bij Thetis Achilles. Van Ajax' zonen, Eurysakes en Philaios, werden de voornaamste Eupatriden geacht af te stammen, met name de Pisi-

stratiden, Miltiades en Cimon en Alcibiades[1]. Door Ajax derhalve brachten zich de edelste Atheners met de hemelgoden in betrekking. En voor het aloude echte geloof der Grieken was de vereeniging van God en mensch, van hemel en aarde, geen ijdele klank, maar eene werkelijkheid, evenzeer als het feit, dat de aarde van den hemel verlicht, gedrenkt en vruchtbaar gemaakt wordt. En niet alleen de hemel was het voorwerp eener geloovige, dankbare beschouwing voor den sterveling, maar ook de Onderwereld werd door een vertrouwend geloof als verhemeld: dáár immers zat Aiakos, voor de Atheners de stamvader van hunnen Ajax, als rechter: een zoon van Zeus in de Onderwereld, hoe kon de Onderwereld dan anders dan bij Zeus aangenaam en aangenomen wezen, en hoe kon Aiakos, de rechter, anders dan zijn kleinkind Ajax, die door de zonen van Atreus, Agamemnon en den verfoeiden Spartaan Menelaos, zoo zeer verongelijkt was, - hoe kon hij Ajax en in dien kleinzoon allen Atheners anders dan genadig zijn? Zoo werden de Aiakiden, Ajax en Telamon, de schutspatronen der Atheners, symbool en waarborg van hunnen ruimen toegang tot den hemel, en van hunne triomfen op aarde. Aldus doet zich de tegenwoordigheid der beelden van Ajax en Telamon bij den zeeslag van Salamis, door de Atheners om hunne hulp aangeroepen, en na de zegepraal met dankoffers erkend, niet langer als een gevolg van een kinderachtig bijgeloof voor[2].

Verbeelden wij ons nu dezen Ajax, voor een schare van Atheensche toeschouwers vertoond, waanzinnig en ellendig, als een spotbeeld gezeten te midden van de slachtoffers eener armzalige heldendaad op weerloos vee bedreven, voor zijne liefste betrekkingen een voorwerp van ontzetting en angst, - hoe kon de gedachte om den held aldus voor te stellen, in den vaderlandlievenden geest van Sophocles opkomen? hoe een Atheensch publiek dat schouwspel dulden, zoo de vertooning niet strekken zou om Ajax' lot en daarmede de jammerlijkste der kwalen, waaraan de menschheid onderhevig is, in een vertroostend licht te aanschouwen te geven?

II.

Om vrede te hebben, juist niet altijd in de praktijk, maar ten

1) Zie, gelijk ook voor eene enkele plaats in het volgende, de Inleiding van *Schneidewin*, voor zijne uitg. v.d. Ajax, p. 62-65.
2) Zie mijne *Gesch. der Volken, in Schetsen*, II, bl. 27.

minste in beginsel; om getroost en verzoend te zijn met een bedroevend, voor het hart verscheurend en voor het verstand aanstootelijk verschijnsel, is het noodig, maar ook voldoende, dat verschijnsel te begrijpen, het als een teeken van een algemeen feit te vatten, het te vatten als een teeken van het algemeene feit der wereldorde, in welke wij ons leven en geluk te vinden hebben. De begrijpende Geest is de Trooster.

Een bevredigend begrip van den waanzin derhalve, hebben wij te verwachten, zal Sophocles in zijne tragedie geven. Waar ik het in deze tragedie aanwijs, ga ik uit van de onderstelling dat de Grieken, en bepaaldelijk dichters als Sophocles, zich bij de samenstelling hunner werken, niet lieten leiden door uitwendige motieven, om, gelijk onze romanschrijvers, een tafereel te leveren, dat met het werkelijk leven, zooals het onbegrepen voor ons voorbijgaat, genoegzaam overeenkomt. Neen! in dezen Ajax, stel ik, is geen trek, of hij is gevorderd door het denkbeeld, aan hetwelk de dichter uitdrukking wenschte te geven. Dus hier geene bijzonderheden, blootelijk ter versiering of tot niets anders aangebracht dan tot afbeelding van het leven (in 's dichters oog trouwens zelf een beeld en een schijn); - hoe nauwkeurig vaak ook wat hij voorstelt, met de werkelijkheid overeenkomt, alles vloeit voort uit eene idée en strekt tot openbaring van het geheimenis dier idée. - Tot in den bloeitijd van Athene hebben de Grieken onze lichtere letterkunde, die het werkelijke leven, als het ware nageteekend, teruggeeft, niet eenmaal gekend, en zou dan hunne tragedie bestanddeelen bevatten, hoedanige wij in onze romans opgenomen zien? Neen! bij hen was de taak des dichters een priesterschap en alzoo een hoog ernstig werk, waarbij het den auteur niet geoorloofd was zich aan louter luim over te geven of willekeurige vinding toe te laten.

Het is duidelijk, dat de dichter, waar hij Ajax het eerst in zijnen waanzin laat optreden, het niet aan den toeschouwer mocht overlaten, welken indruk die verschijning behoorde te maken. Verzuimde hij hier het standpunt aan te geven, waaruit hij het lijden van zijnen held beschouwd wilde hebben, zoo zou hetzij onwaardige spotlust, hetzij een valsch medelijden, gansch in strijd met zijn doel, bij zijne hoorders hebben kunnen ontstaan. Al dadelijk noopt dan ook de tegenwoordigheid van Athena, wier roepende stem de waanzinnige gehoorzaamt, en die zich als de bewerkster van zijnen toestand kenbaar maakt, de toeschouwers tot ontzag, en het middle,

dat de dichter verder aanwendt om de voegzame stemming, aldus bij de toeschouwers als het ware van hooger hand opgelegd, door het verstand te bevestigen, is een woord in den mond van den getuige. Die getuige is Ulysses, door Athena voor Ajax onzichtbaar gemaakt, daar deze zich anders onmogelijk onbedwongen in zijnen waan had kunnen bloot geven. Zich niet bekreunende om de faam, die aan Ulysses bij list zekere boosaardigheid toeschreef, is deze held onzen dichter de drager van die gevoelens, welke den waren wijze betamen tegenover het menschelijk lot, waar het zich als in Ajax' toestand openbaart.

Welke nu is de indruk, door het schouwspel van Ajax, zijn grooten vijand, thans raaskallend als een kwaadaardig dwaas kind, op Ulysses gemaakt? Juicht hij, zoo al niet luide, dan toch inwendig, over de vernedering van zijnen tegenstander? Hij heeft er alle reden toe, zou men zeggen. Of heeft niet Athena zelve, trouwens om hem te beproeven, gezegd: is er iets dat grooter genot geeft, dan zich te mogen verheugen in eens vijands val? En bovendien Ajax, door Athena uitgelokt, heeft al zijn haat en wraakzucht, bepaaldelijk tegen Ulysses, aan den dag gebracht: hij is in zijne tent teruggekeerd om met de zweep, die hij in de hand had, den bok, welken hij voor Ulysses houdt, te gaan dood martelen, en Ulysses weet, dat Ajax en de zijnen hem aan de zwartste boosheid en lafhartigheid schuldig noemen. Of, zoo hij zijnen vijand niet belacht, zegeviert Ulysses dan wellicht op eene andere minder grove wijze over dezen ongelukkige, door uit te spreken, althans te denken: ziedaar nu het gevolg van zijne verwaandheid; aan mij, zoo wijs, zal zoo iets nimmer overkomen. Of eindelijk zal hij zich vleien met de gedachte, dat Ajax door de Godin in dien toestand gebracht is; dat men hier derhalve een bijzonder geval voor oogen heeft; dat iemand, die, even als hij, bij de Godin in hooge gunst staat en zich ook, zoo ver hij weet, tegen geen der Goden heeft vergrepen, noch derhalve eene dergelijke straf heeft verdiend, iets dergelijks nooit te duchten heeft? - Niets van dat alles! Wat antwoordt hij op Athena's vraag, of hij immer iemand verstandiger en dapperder gekend heeft, dan Ajax in gezonde dagen? eene vraag, die hem, buiten kijf den verstandigsten der Grieken, en waarlijk niet lafhartig, als het ware ten slotte tot het antwoord tergde: neen! die lof kan ik hem nu juist niet toekennen. Immers is het zelf van een veel minder voortreffelijken, dan Ulysses,

te veel gevergd een ander met genoegen, in eene hoedanigheid, waarin hij zelf uitmunt, als den uitstekendste te hooren prijzen: wie gevoelt zich gaarne bij iemand achter gesteld? Doch ook voor deze beproeving bezwijkt Ulysses niet, en hij zegt: ‘Voorzeker erken ik hem als den uitstekendste; doch ik heb met den rampzalige, al is hij vijandig tegen mij gezind, diep medelijden, omdat hem een jammerlijk noodlot heeft getroffen: hem gadeslaande, zie ik in hem mij zelven: want ik erken, dat wij menschen allen niets anders zijn dan schimmen, die een schijnleven leiden’[1]. Dus is Ulysses klein tegenover het lijden, dat hij in zijnen vijand aanschouwt. En dat niet alleen hier, maar bestendig, en zelfs tegenover hetgeen zijns vijands lijk schijnt te zullen wedervaren. Waar de Atriden gebieden dat lijk onbegraven den verscheurenden dieren en roofvogels ten prooi te laten, verklaart hij er op aan te dringen, dat dit gebod worde ingetrokken, omdat hij zichzelven in het geval van Ajax stelt[2]. Zoo groot is zijne zelfverloochening, zoo weinig hoog gevoelt hij van zich zelven tegenover den jammer, dien hij voor zich ziet, dat, wanneer hij, bij de teraardebestelling zijnen dienst aanbiedende, door Teukros wordt afgewezen, hij dit welwillend opneemt en met vriendelijke woorden de zorg aan den broeder en het zoontje van den doode overlaat: hoe licht zou anders de trots van den man, die in het groote edelmoedigheid betoond had, zich bij dat betrekkelijk kleine hebben kunnen verraden!

Is nu in die woorden en in dit gedrag van Ulysses de beschouwing vervat, welke de dichter tegenover den waanzinnige gepast acht? Wij moeten het er voor houden: want inderdaad, zoo wij zulk een ongelukkige niet onnadenkend en onverschillig voorbij gaan, noch bij dien aanblik hetzij aan de werking denken van kwaden wil, hetzij aan het oordeel van eene onbarmhartige Macht, die er behagen in schept iets ongerijmds en monsterachtigs te weeg te brengen, dan moeten wij wel in den toestand van den waanzinnige, zoo als trouwens in elke ziekte, het bijzondere teeken erk ennen van iets algemeens. Als van zelf komt ons dan ook bij het zien van een' waanzinnige het woord op de lippen: waartoe kan toch een mensch komen! Wat kan er toch van den

1) Vs. 125. *ὁρῶ γὰρ ἡμᾶς οὐδὲν ὄντας ἄλλο πλὴν εἴδωλ’, ὅσοιπερ ζῶμεν, ἢ κούφην σκιάν.*
2) Vs. 1365-1368.

mensch worden! - Ziedaar eene onwillekeurge erkentenis, d a t de mensch, als zoodanig, aan dezelfde stoornis zijns verstands bloot staat. Maar deze erkentenis is nog verre van het gevoelen, dat elk mensch, dat, zooals Ulysses daar zegt, wij allen even krank zijn als de waanzinnige, en dat wat wij verstand achten, niets is dan ijdele waan, die voor werkelijkheid houdt wat schijn is en schaduw.

Ook dit echter wordt erkend, dat eigenlijk geen onzer wijs en volkomen bij zinnen is, Jammer maar, dat, gelijk de menschen met het heiligste hebben leeren spotten, zij ook deze hoogst ernstige waarheid op min of meer schertsende wijze hebben uitgesproken. Getuige het Fransche rijmpje:

Le monde est plein de fous
et qui n'en veut point voir,
Doit se tenir tout seul
et casser son miroir.

En wie denkt hier niet aan Horatius, waar hij[1)] Stertinius tot Damasippus, die zich in wanhoop in de Tiber wilde werpen, in dezer voege laat spreken: ‘Schaamt gij u niet, dat gij bang zijt onder waanzinnigen voor waanzinnig gehouden te worden? Wanneer gij alleen krankzinnig waart, zou ik geen woord meer spreken, breng dan u zelven gerust om het leven; maar alle menschen zijn gek, even als gij, wien men den naam van gek wil geven.’ En op Horatius' voetspoor spreekt Boileau[2)] in vollen ernst:

Tous les hommes sont fous, et, malgré tous leurs soins,
Ne diffèrent entr'eux que du plus et du moins.
Chacun suit dans le monde une route incertaine,
Selon que son erreur le joue et le promène;
Et tel y fait l'habile, et nous traite de fous,
Qui sous le nom de Sage est le plus fou de tous.

Ernstiger heeft nog zeer onlangs een te recht beroemd wijsgeerig vernuft geschreven: ‘Het hoofd van een' Staat kan zich aanmerken

1) In de 3de Sat. van het II. B.
2) Sat. IV.

als de directeur van een ziekenhuis of een krankzinnigengesticht. Voorzeker doet hij wel, zoo hij, om zijn hospitaal te besturen, den zedekundige en den zielkundige raadpleegt; maar voordat hij hunne voorschriften in toepassing brengt, moet hij niet vergeten, dat al de bewoners van zijn gesticht, de oppassers en hij zelf er onder begrepen, zelven min of meer zieken en waanzinnigen zijn.'[1)].

Doch nog ernstiger en dieper acht ik Sophocles' uitspraak in Ulysses' mond. Voor hem is de waanzin het bewijs, dat het gansche menschelijk bestaan; dat ons zinnen en streven, ons werken en stichten slechts eene vertooning is zonder degelijken blijvenden inhoud. Al wat waar is en meer dan schijn, blijft; wat wij zijn en verrichten, blijft niet, het gaat voorbij, het is er en straks is het er geweest, het is eene morgenwolk, die vervliegt voor de zon, het is een droom, die wegvliedt bij het ontwaken. Andere Grieken spreken niet anders, zij kenmerken ons bedrijf als droomen van wakenden[2)]. Pindarus noemt de menschen 'wezens van éénen dag'. Hij vraagt: 'wat is de mensch? Immers niets, de droom van eene schaduw'[3)]. En in die zoo ernstige parabase der komedie van Aristophanes, *de Vogels*, hooren de menschen, in onderscheiding der 'onsterfelijke, steeds blijvende, het onvergankelijke bedenkende aetherbewoners,' zich zonder onderscheid kenschetsen als 'in het duister levend, den bladeren gelijk, niets degelijks uitrichtend, gekneed uit slijk, machteloos als schaduwen, wezens van éénen dag, ellendig en gelijk aan een' droom'[4)].

Zoo is dan de waanzin niets eigenaardigs: hij is een bijzonder teeken van het algemeen bestaande, en wij verstandigen allen behooren niet te vergeten, dat ons verstand niet anders is, dan waan, ons werken niet anders dan een ijdel spel.

Ajax' krankzinnigheid, het is waar, is eene straf, door de Godin hem opgelegd: hij heeft hare hulp in den slag versmaad; hij heeft gemeend het zonder God te kunnen doen, ja! verlangd, allen goddelijken bijstand buitensluitend, te strijden en te overwinnen.

1) TAINE, *Physiologie des chefs Jacobins*. Rev. des deux mondes, 15 Sept. 1884.
2) *ἐγρηγορότος ἐνύπνια*.
3) Pyth. VIII, laatste strophe: *Ἐπάμεροι, τί δέ τις; τίδ' οὔτις;*
Σκιᾶς ὄναρ, ἄνθρωποι.
4) *Ἄγε δὴ φύσιν ἄνδρες ἁμαυρόβιοι, φύλλων γενεᾷ προ□όμοιοι,*
ὀλιγοδρανέες, πλάσματα πηλοῦ, σκιοειδέα φῦλ' ἀμενηνά,
ἀπτῆνες, ἐφήμεριοι, ταλαοὶ βροτοὶ, ἀνέρες εἰχελόνειροι.

Doch is deze schuld iets bijzonders? Is zij niet almede gemeen aan alle menschen? Wij zijn van Gods geslachte: dit is genoeg om ons onszelven Goden te doen achten; niet dat wij dit zelfbewust gevoelen: daartoe denkt het gros der menschen te weinig door; maar in de praktijk stellen wij ons, wanneer wij iets anders willen dan van ons op het oogenblik noodzakelijk gevorderd wordt (en een stout kind doet het reeds), tegen God en de geheele wereld over: het geringste toch kan niet anders zijn of worden dan het is: want het is een noodwendig stukske van het oneindig Geheel, - en toch willen wij het anders hebben. Zoo beramen wij eigen plannen, willen onze eigen wegen gaan, maken bestekken voor de toekomst van ons eigen leven, van gansche kringen, van geheele staten, en wanneer die plannen niet gelukken, bedroeven of vertoornen wij ons. Wat is dit anders dan het onmogelijke willen of begeeren en zich tegen het onoverwinnelijke aankanten? Wat anders dan waanzin?

Maar ik heb mij verstout te spreken van troost, en het begrijpen van den toestand, ook den bejammerenswaardigsten, als het rechte middel genoemd om er vrede mede te hebben en er mede verzoend te zijn. Welnu, zoo wij meenen den waanzin te begrijpen, zijn wij daar gelukkiger mede? Is het niet veeleer een grond van de diepste moedeloosheid en droefenis, te erkennen, dat wij allen schaduwbeelden zijn en ons denken niets dan droomen? Heeft het troost in, dat wij allen hetzelfde lijden? En toch houd ik vol, dat ik van troost spreken mocht, ons door die beschouwing van den waanzin geboden.

Vooreerst. Een edel gemoed neemt ongaarne geluk en eer boven anderen aan. Het is laag, bij het genot van hooge voorrechten, niet onaangenaam aangedaan te worden op den aanblik van den misdeelde, en daarbij niet gekweld te worden door den twijfel aan de billijkheid van de verdeeling der aardsche goederen. Zou het ons dan niet zekere bevrediging geven, zoo wij overtuigd werden, dat wat ons onderscheidt, toch eigenlijk weinig waard is? Om den edelen rijke te troosten is het dat de Apostel zegt: ‘Weent gij rijken en weeklaagt over uwe ellenden,’ en dan weder: ‘de rijke roeme in zijne vernedering.’ - Dus klaagt ook Ulysses, en wij doen wel, zoo wij het met hem doen, bij den aanblik van den waanzin, wanneer wij erkennen: ach! wij zijn evenzeer aan hersenschimmen overgeleverd, als die waanzinnige.

Ten anderen. Is waanzin de openbaring van een algemeen feit,

van eene voorwaarde der wereldorde, zoo behoeven wij ons voor dien jammer niet aansprakelijk te achten, en mogen wij, als het ware, de verantwoordelijkheid op den Atlas wentelen, die alles draagt: die moet het weten! Treffend is het, dat het in Sophocles' tragedie de Godin der wijsheid is, die Ajax waanzinnig maakt. De waanzinnige taal, door hem bij zijn eerste optreden geuit, is een gesprek met eene Godin. De waanzin heet dan ook bij Sophocles eene *goddelijke ziekte*[1]; de waanzinnige is een door Zeus geslagene[2]; de woorden, die de waanzinnige spreekt, heeft een daemon en geen mensch hem geleerd[3]: want schrikkelijker nog dan de Cassandra van Schiller bedoelt, is het een orgaan der Godheid te wezen. Geeft Athena Ajax zijne waanzinnige woorden en handelingen in, zij blijft daarbij de Wijsheid zelve. Of zou men denken, dat wat de krankzinnige zegt en doet, toevallig en niet noodwendig ware: in zekeren zin is het noodwendiger dan wat wij verstandigen met vrij oordeel spreken en doen? - In het Evangelie zien wij de daemonen den Heer gehoorzamen. Zouden wij meenen, dat slechts in een enkel geval een enkele daemon hem gehoorzaamd zou hebben, of is niet veeleer dat enkel geval een teeken van wat altijd bestaat, te weten, dat ook waar de daemon niet oogenblikkelijk zichtbaar wordt uitgeworpen, hij toch aan een' hoogeren wil gehoorzaamt en niets doet dan hetgeen hij doen mag en moet.

Ten derde. De angsten en zorgen van dit leven zijn zoo groot; de verwarring en de boosheid, die in dit ondermaansche heerschen, zóo ontzettend; de hopelooze moeite, door de regeerders aangewend om de orde te handhaven, zoo bedroevend, dat het in waarheid een troost mag heeten, dat wij hier met geen degelijke werkelijkheid te doen hebben, en dit bestaan als een nachtgebied van schimmen mogen beschouwen, en gelooven, dat eenmaal een betere morgen zal aanbreken.

En ten laatste. Groot is, tot onzen volkomenen troost, de invloed, dien de Sophokleïsche beschouwing van den waanzin op ons zedelijk gedrag moet hebben. Verbeeldt u een' blinde, die meent te zien en zich deswege niet wil laten leiden. Immers zal hij zich deerlijk stooten en jammerlijk vallen. Aldus ook wij!

1) *θεία νόσος* (vs. 186).
2) Vs. 138, 279.
3) *χαχὰ δενναζων ῾ρὴμαθ᾽ , ἃ δαίμων*
χοὐδεὶς ἀνδρῶν ἐδίδαξεν (243, 244).

Wanneer wij niet inzien, dat onze wijsheid dwaasheid is, dat onze wegen dwaalwegen zijn, dan komen wij gedurig met het leven en met onze medemenschen in botsing, en hoe menigeen komt tot een' smadelijken val! Zien wij daarentegen in, dat bij ons de wijsheid niet is; geven wij ons met al onze wijsheid, met al onze plannen en vooruitzichten aan hooger Macht over, zoo zijn wij waar wij zijn moeten. Die hier zijne eigen kwaal erkent en ze zich in den evenmensch als in een beeld getoond acht, is genezen, naar de strekking der zinrijke middeleeuwsche verdichting van dat gasthuis, waar aan de deur van elke kamer de afbeelding der kwaal, aan welke de bezoeker leed, gezien werd. Wanneer de lijder die afbeelding zag, was hij hersteld, niet anders dan de Israelieten, in de woestijn, op den aanblik van de verhoogde koperen slang van den vurigen slangenbeet genezen werden[1]. Dat is het onderscheid tusschen den wijze en den waanzinnige, en in dien zin is het paradox der Stoïcijnen te vatten, hetwelk beweert, dat, terwijl de menschen algemeen waanzinnig zijn, de wijze alleen zulks niet is: de wijze is hij, die zichzelven erkend en verloochend heeft, en die, daar hij den Heer des heelals laat handelen, in overeenstemming is met den gang des heelals[2]. Hij heeft naar het woord van Sophocles God tot strijdgenoot[3]; ‘over hem is,’ naar het woord van Pindarus, hetwelk hij, nadat hij ons menschen den droom eener schaduw genoemd heeft, straks laat volgen: ‘over hem is een van God gegeven glans gekomen, hem beschijnt een schitterend licht, en een zalig lot valt hem ten deel’[4]. Zijn eigen verstand heeft voor een hooger verstand plaats gemaakt; ook hij is dan door *manie* bevangen, maar het is de Platonische manie, de manie van den profeet en den dichter, de manie, eindelijk, die ons allen gegeven is, als wij ze aannemen willen, de manie der liefde.

Ons droomen onderstelt een waken, onze blindheid een zien,

1) Zie *Bijbelstudiën*, I, 328, 329.
2) Dit heetten de Stoïcijnen: *ὁμολογουμένως* of *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*.
3) Ergens laat Sophocles tot een zijner helden zeggen: *δίκαια δράσας ξυμμάχου τεύξει θεοῦ*.
4) Pyth. 8..... *ἀλλ’, ὅταν αἴγλα*
Αιό□δοτος ἔλθῃ,
Δαμπρὸν φέγγος ἔπε□ιν ἀνδρῶν
Καὶ μείλιχος αἰών.

onze nacht een' morgen. Die morgen is gekomen voor hem, die zich God te vriend heeft gekozen: dat weet de ongelukkige Ajax, waar hij, in een oogenblik van kalmte, de Godin wil gaan verzoenen, door zich op het strand in het water der zee van alle smet te reinigen, en waar hij dan ook zijn ongelijk erkent en zijne dwaze zelfverheffing inziet. Voor de Goden, zegt hij thans, wil hij wijken en aan de Atriden zich ondergeschikt betoonen, opdat zijn stormachtige nacht voor het licht van een lentedag, zijn onrustige droom plaats make voor een vroolijk ontwaken. - Doch die afwassching, slechts een teeken der aflegging van den godvergeten trots, welke hem waanzinnig gemaakt heeft, had de Godin niet van noode om verzoend te worden. Slechts dezen éénen dag, had Kalchas, de uitlegger van der Goden raad, gezegd, zou haar toorn aanhouden. Wat wil dat zeggen? De Godin weet immers, dat hij nog denzelfden dag sterven zou; welnu, zoo was daarmede genoegzaam gezegd, dat haar toorn met zijnen dood geëindigd zou zijn. Maar Menelaos en Agamemnon behouden hunnen toorn tegen Ajax; zij koesteren hunnen wrok en vervolgen hem nog na zijnen dood. Zoo Agamennon ten slotte het begraven toestaat, zegt hij wel uitdrukkelijk, dat het is om Ulysses' wil, niet om Ajax, die bij hem hier en hiernamaals boven allen gehaat blijft. Ulysses, daarentegen, die boven allen door Ajax gesmaad was, gedenkt zulks niet, en beantwoordt dien haat met mededoogen en betoon van ontzag zelfs tegenover zijn lijk. Ja! juist de dood heeft Ulysses gansch verzoend. ‘Ik heb gehaat, zegt hij, toen het schoon stond hem te haten; thans nu hij gestorven is, ware het laaghartig’[1].

Ook het volksgeloof beschouwde Ajax als verzoend. Of was hem niet nog na zijn sterven, volgens het verhaal der Aeoliers, die later Ilion bewoonden, de voldoening geschonken dat hem Achilles' wapenen gewerden, daar, toen Ulysses schipbreuk had geleden, die wapenen naar zijn graf waren gedreven[2]. Nu moge, in de Odyssee, waar Ulysses, in de onderwereld afgedaald, door de zielen der andere helden omstuwd wordt, die van hem bericht willen bekomen betreffende hunne betrekkingen in de bovenwereld, Ajax' ziel alleen zich van hem verwijderd houden en op zijne toespraak (Ulysses

1) .... *ἐμίσουν δ’, ἥνικ’ἦν μισεῖν καλόν*. (vs. 1347).
2) Pausan. I. 35, 3.

heeft daar zelf spijt, dat hem de wapenen waren toegewezen) geen woord antwoorden, dat sloot eene minder sombere voorstelling van Ajax' stemming en lot in den Hades geenszins uit. Naar het volksgeloof voegde zich voorzeker Socrates, waar hij (in de Apologie van Plato) tot Palamedes en Ajax wenscht te gaan en tot wie verder door een onrechtvaardig vonnis getroffen mocht zijn. Herinneren wij ons hierbij Socrates' blijmoedige voorstelling van zijn bestaan, na den dood, zoo moeten wij aannemen, dat hij zich het ongelijk, Ajax in dit leven aangedaan, als heerlijk vergoed en hem zelven als volkomen getroost gedacht heeft. Zoo plaatst de dichter van een' alouden lofzang Ajax nevens Achilles in de onderwereld, en waar Achilles zich bevond, zegt ons het lied ter eer van Harmodios en Aristogiton: immers op de eilanden der zaligen[1].

En dit waren voor den Griek geene ijdele verzinsels, in het belang eener dichterlijke versiering gesmeed en waaraan geen ernstig mensch waarde hechtte. Verre van daar! Evenals de Israeliet zich eenen Samuel en Saul met zijnen Jonathan nevens een' Nebukadnezar in de onderwereld voorstelde, evenzoo de Griek zijne helden. Welk eene stellige overtuiging omtrent het volkomen bewust voortleven straalt er door in het eenvoudige woord van Teukros tot Ulysses, waar deze de behulpzame hand ter begraving van Ajax wil bieden, en Teukros dit afslaat met de betuiging zijner vrees, dat de aanraking van Ulysses den afgestorvene onaangenaam mocht zijn[2].

En hoe ook kon er twijfel aangaande het leven na den dood bestaan, waar het leven hier beneden beschouwd werd als een droom, en wij zelven, zoo lang wij hier verkeeren, als schaduwen en niets meer? Hoe ontzaggelijk verschillen hier de Grieken van ons, menschen van dezen tijd! Zij geloofden aan de werkelijkheid der andere wereld, aan het ware vasteland[3] aan gene zijde; zij merkten ons bedenken in dit leven en dit geheele leven zelve als een voortbrengsel van wezenlooze gedachten aan; wij, omgekeerd, beschouwen dat gansche geloof als een wezenloos ideaal, en dit leven als de eenige werkelijkheid. Hoogstens kunnen wij, ongeloovigen,

1) *Φίλταθ' Ἅρμοδι', οὔτι που τέθνηκας*
νήσοις δ'ἐν μακάρων σέ φασιν εἶναι
ἵνα περ ποδώκης Ἀχιλεύς.....
2) *μὴ τῷ θανόντι τοῦτο δυ□χερὲς ποιῶ* (vs. 1395).
3) *ἀληθινὴ ἤπειρος* (Plat. Tim.)

ons die vermeende hersenschimmen van God en eeuwig leven in de voortbrengselen van een zoetvloeiend poëet laten welgevallen: het is poëzie, denken wij, en een ieder weet, wat poëzie te beduiden heeft. Daarbij, wie heeft gaarne den naam van ongevoelig te zijn voor poëzie en muziek?

Het is merkwaardig, hoe wij de gansche wijsheid der Ouden, ongewijd of gewijd genaamd, over ons heen laten gaan zonder er den ernst en de waarheid van te beseffen, en toch - hoe denkt men, dat een kunstwerk, als dat van Sophocles, hetwelk wij beschouwen, tot stand komt? Ik durf beweren, dat een werk, zoo plechtig, zoo diep ernstig en tegelijk zoo teeder en zoo schoon, niet uitvoerbaar geacht kan worden, zoo de dichter wat hij voorstelt niet alleen voor waar houdt, maar zoo het niet werkelijk waar is. De wezenlooze verbeelding, de gril der verdichting kan op den mensch de uitwerking niet hebben, dat hij een voortbrengsel levert, als de Ajax van Sophocles, en honderd even degelijke en schoone werken in poëzie en proza meer. Al wat menschen, bijna zeide ik wat God en mensch, vermogen te verrichten om ons te doen erkennen, dat wat zij spreken, waarheid, onomstootelijke waarheid is, en dat zij, die zoo spreken, niet onnoozel, maar ingewijd zijn in de hoogste waarheid, dat hebben de Grieken en niet minder de schrijvers onzer Heilige Schriften gedaan; maar het mag niet baten. Geen geloof aan gindsche wereld, of men moet dit leven als schijn en de aarde als eene plaats van overgang naar het ware leven beschouwen, - en in onzen tijd erkennen de menschen dit aardsche leven als de eenige werkelijkheid, waarin zij genieten en heerschen moeten: heerschen, ja! zegt Sophocles, ‘doch heerschen steeds met God’[1].

III.

Al is het dat (gelijk wij zeiden) de dichter eene idée, eene leidende gedachte gehad heeft, en niets in zijn drama heeft aangebracht, dan wat uit die idée voortvloeide en strekken kon om haar in het licht te stellen, - toch moeten wij niet meenen, dat alsnu zijn gedicht geenszins een trouw tafereel van het werkelijke leven zal opleveren. Meenden wij zulks, de nadere beschouwing zijner

1) *κρατεῖν μὲν, σὺν θεῷ δ᾽ἀεὶ κρατεῖν* (vs. 765).

tragedie zou ons overtuigen, dat de tot zijn onderwerp gekozen kwaal, zoowel wat haren aard en symptomen bij den lijder, als wat hare werking op de omgevenden aangaat, naar de natuur geteekend is.

Maar kiest Sophocles, om die natuur terug te geven, de partij om Ajax in waanzin handelend te doen optreden? Vertoont hij hem woedend en moordend onder het vee? - In geenen deele: het was hem onmogelijk zich zoo zeer tegen de eischen der ware kunst te vergrijpen.

Alleen bij volslagen miskenning van die eischen kan de uitvinder of uitvoerder van een kunstwerk het in den zin krijgen de werkelijkheid terug te geven. Haar naakt en bloot afgebeeld te vertoonen is heiligschennis. Onderwerpt de mensch de werkelijkheid niet aan eene gedachte, in dier voege dat hij ze als een beeld van zijn denken teruggeeft, dan heeft hij geen recht op haar; geeft hij haar niet in het licht der poëtische gerechtigheid te beschouwen, dan moet hij haar aan de gerechtigheid van het Wereldbestuur overlaten. Vandaar dat eene vertooning, die de natuur en de werkelijkheid, hoe kunstig dan ook, zonder poëtische bedoeling voorstelt, noch ook verklaard door de wijding van den geest, die te midden van den hartstocht zichzelven blijft bezitten, dat, zeg ik, zulk eene vertooning door den fijn en juist gevoelenden toeschouwer gewraakt zal worden. Om ons Ajax niettemin in al zijne woede en ellende voor te stellen, laat onze dichter hem na het feit optreden, zegepralend in de wraak, die hij meent op zijne vijanden geoefend te hebben, en gewapend met den geesel, waarmede hij den vermeenden Ulysses zal tuchtigen. En later verhaalt Tecmessa aan de Salaminiërs, die willen weten, hoe de kwaal zich het eerst geopenbaard heeft, de omstandigheden der woede van hunnen heer. Zij, de hem teeder minnende en hoog vereerende vrouw, geboren koningsdochter, hoezeer den held als verworven oorlogsbuit toebehoorend, kan dat verhaal niet anders geven dan met den vereischten eerbied voor den jammer, dien zij schildert, en bovendien, de heerlijke verzen, zonder welke de Griek zich geen drama kon denken, sluiten allen valschen toon en elke ongewijde uitdrukking buiten.

Geenszins mogen wij, op den titel *de waanzinnige Ajax* afgaande, verwachten den held door het gansche stuk heen te hooren raaskallen. Daargelaten dat dit eene reeks van aanstootelijke tooneelen zou opgeleverd hebben, reeds uit het begrip, door den dichter

gevat, dat wij, verstandigen, allen in een lijden als dat van Ajax deelen, niet bloot als gezonde doch medelijdende menschen, maar als lijdend aan dezelfde kwaal, - reeds uit dat begrip vloeit voort, dat Ajax veelal uit zijn standpunt verstandig zal redeneeren: zag de toeschouwer hem in bestendige geestverbijstering, hoe zou hij dan de stelling kunnen beämen, dat menschen met gezonde zinnen geen recht hebben zich tegenover den waanzinnige veel op hun verstand te laten voorstaan? Ook is het gansch met de natuur van den waanzin overeenkomstig en in de werkelijkheid gewoonlijk waargenomen, dat de lijder heldere oogenblikken, ja, gansche tijden heeft, waarin hij zich bewust en kalm en zacht gestemd betoont. Immers is dit juist het kenmerk der kwaal van den krankzinnige (en wij moeten er bijvoegen: het kenmerk van elke menschenziel), dat er zich in hem twee geesten openbaren: de een is in harmonie met de werkelijkheid en de rede; de andere erkent zijne voorstellingen halsstarrig als werkelijkheid en wil ze als zoodanig doen gelden.

Dus vernemen wij dan uit het verhaal van Tecmessa, hoe haar gemaal, nadat hij zijn moordlust aan het schuldeloos vee geboet heeft, tot volle besef gekomen is en haar met bedreiging dwingt hem te zeggen, hoe en wat hij gedaan heeft. De waarheid vernemend, gevoelt hij zich, - en geen wonder! - rampzalig: hij heeft zich, in plaats van wraak op zijne vijanden te nemen, bij hen bespottelijk en verachtelijk gemaakt voor altijd. De held, die het vuur der vijanden van de scheepsburcht der Grieken heeft afgeslagen, - thans heeft hij veeroof gepleegd en aan weerlooze schapen en tamme runderen zijnen moed getoond. Nimmer kan hij het hoofd weder opheffen of iemand onder de oogen komen. Het leven is voor hem eene onmogelijkheid geworden: hij heeft zich geschandvlekt, en al de zijnen, zijne ouders en Tecmessa en haar kind mede met schande overdekt. Hij is wanhopig en kermt zijne wanhoop uit, brullend als een stier.

Maar deze stemming, het gevolg van de schaduw, door den boozen geest in zijne ziel achtergelaten, houdt niet aan. De schaduw trekt op, en nu is hij gebroken, en erkent, dat er bij de Goden verzoening is voor alle schuld, en dat wie zich voor de over hem gestelde machten vernedert, geenszins lafhartig is noch zich onteert. Met zulke gevoelens zien wij hem optreden[1] en hooren hem spre-

1) Vs. 646-692.

ken op zulk eene wijze, dat de uitleggers, begrijpende dat hij vast besloten is zelfmoord te plegen, het er voor houden, dat hij met zulke woorden de zijnen misleiden wil. Doch neen! daar hij zoo spreekt, wil hij niets ontveinzen: zijn beter, zijn gereinigd *ik* is aan het woord. Maar de onverzoende geest laat zich niet ganschelijk onbetuigd. Door zijne van de roerendste gelatenheid getuigende woorden speelt de droom van den tijdelijk slapenden boozen geest, en leent aan zijne oprecht gemeende taal meer dan slechts een schijn van dubbelzinnigheid.

Hoe jammer zou het zijn, zoo wij aan Ajax hier het doel van te misleiden moesten toeschrijven. Dan zou de edele taal des geloofs aan de genade der Goden en aan de mogelijkheid om als man vaneer te blijven leven na tegenover vijanden en meerderen schuld bekend te hebben, dan zou, zeg ik, die geloofstaal bedrog zijn. Dan is Ajax niet waanzinnig en ongelukkig, maar boos en verdorven. En Sophocles, zou hij iets zoo lasterlijks in zoo schoone verzen hebben kunnen gieten?

Maar de zwartgalligheid heeft de overhand, en het staat ten lotte bij Ajax vast, dat hij zich om het leven zal brengen. Dat besluit is eene ingeving van den trots, die den smaad niet dragen kan. Ware dit door Sophocles niet dus begrepen, de dichter zou geacht kunnen worden den zelfmoord als loffelijk en als eene waardige oplossing van den jammerlijken knoop voor te stellen. Neen! Sophocles erkende eene betere oplossing: voor Ajax kwam die eerst na den dood, daar hij verzuimd had haar, door zich met God en menschen te verzoenen, reeds voor zijn sterven aan te grijpen. Onverzoend gaat hij heen; aan de Goden, zegt hij, is hij niets meer verplicht[1]; zijne rekening met hen, meent hij, is vereffend; zij hebben hem dus bejegend, dat zij van hem niets vergen kunnen. - Bij het afscheid, dat hij in treffende taal van het leven neemt, dreigt hij een enkelmaal weekhartig te worden, maar aan dat gevoel legt hij het zwijgen op[2].

Dus komt de verzoening voor hem eerst na den dood. De rust na den twist tusschen zijnen broeder en de Atriden, waarvan de doode held geen leed of weet meer heeft, het verzoenend optreden

1) ..... *οὐ χάτοισθ᾽ ἐγὼ θεοῖς*
ὡς οὐδὲν ἀρχεῖν εἶμ᾽ ὀφειλέτης ἔτι; (590).
2) *ἀλλ᾽οὖδὲν ἔργον ταῖτα θρηνεῖσθαι μάτην* (852).

van Ulysses en de stille teraardebestelling door zijnen trouwen broeder en zijnen zoon Eurysakes, nog een kind, is van die oplossing het symbool. Doch Sophocles achtte ook de oplossing vóór den dood mogelijk: verzoend kon de mensch uit dit leven scheiden. Zulk een levenseinde heeft hij in zijn *Oedipus Coloneus* voorgesteld, - Oedipus, ook een ellendige, die in wanhoop wegens de schuld, welke hij, der Thebanen redder en koning, op zich heeft geladen, zich van het licht der oogen beroofd heeft. Verstooten uit zijn rijk en land, heeft hij vermocht te leven, zwervend, blind aan den arm eener dochter, zoekt hij den dood, - niet eigenwillig; hij vindt dien waar de Godspraak hem den eindpaal van zijn lijden gesteld heeft, en daar is zijn sterven de aanvaarding van een ander leven[1]. In den schoot der Wraakgodinnen opgenomen, en symbool der zich ten laatste ontdekkende barmhartigheid dier vervolgsters van den schuldige, is hij voor Athene de waarborg van bestendig heil.

Hoe Ajax, bij alle kalmte van stemming en al zijn verstandig overleg, aan waanzin ten prooi blijft, doet Sophocles in geheel het stuk ons duidelijk gevoelen. Terwijl hij de Salaminiërs, hem betrekkelijk vreemd, als vrienden bejegent, - voorzeker ook omdat hij zich eenigermate voor hen ontziet[2] - wijst hij zijne geliefde Tecmessa op ruwe wijze af. Immers is het een trek van den waanzin, dat de lijder voor de bij hem meest beminden haat schijnt te koesteren. En geen wonder: want zij, die in gezonde dagen de voorwerpen van zijne zorg en liefde zijn, strekken hem tot een levend verwijt, daar zij hem zijn tegenwoordig onvermogen en onlust sterker dan anderen doen gevoelen. Deze Tecmessa met haren Eurysakes, en Teukros met zijn gedenken aan het ouderlijk huis zijn den dichter het geschikte middel om de ellende van zijnen held als in een droeven spiegel te aanschouwen te geven. Op het eerst gezicht van zijns broeders doorboord lichaam klaagt Teukros, hoe hij bij hunnen vader Telamon zonder Ajax niet terug zal durven komen. En Tecmessa, waar Ajax haar heeft verkondigd, en, als het ware stuk voor stuk bewezen, dat er voor

1) *μεταλλάττει τὸν βίον*, zegt de auteur eener hypothesis of korten inhoud van het stuk.
2) Niet zonder grond zal het Choor gezegd hebben (vs. 345): *τάχ᾽ ἄν τιν᾽ αἰδῶ χἆπ᾽ ἐμοὶ βλέψας λάβοι.*

hem geen leven meer is, smeekt hem om zijner ouderen, om haars zelfs en huns kinds wil te blijven leven. Hare taal en Ajax toespraak tot zijn zoontje, dat meer grond dan Astyanax heeft om voor zijn vader bang te zijn, levert een aandoenlijken tegenhanger op van Andromache's laatste onderhoud met Hector in de Ilias van Homerus. - Maar Tecmessa vermag, evenmin als Andromache, haren gemaal van zijn besluit af te brengen. Hector zal om de tranen en klachten zijner gade en den aanblik van zijn lieftallig zoontje den dood voor zijn vaderland niet mijden, en Ajax wordt in weerwil van dergelijke overredingsgronden door zijnen boozen genius in den dood gedreven. Echter heeft hij eene verontschuldiging voor zijne ongevoeligheid: hij draagt zijnen broeder de zorg op voor zijne gade en kind. Vandaar dadelijk zijn ongeduldig roepen om Teukros. - Dadelijk riep hij om Teukros; maar Teukros kwam, in weerwil van des waarzeggers waarschuwing, te laat om hem van den zelfmoord terug te houden. Zoo behoorde het. Ware hij tijdig gekomen, hij zou zijnen broeder met geweld hebben weerhouden, en dat zou een onopgelosten knoop hebben teweeggebracht, of hij zou, door toelating, als het ware medeplichtig geworden zijn aan zijns broeders dood. Neen! De gegeven toestand moest zijn geregeld verloop en noodwendig einde te zien geven. Geene voorwetenschap, geene voorbehoedmiddelen mogen het lijden voorkomen. De mensch moet, hoe smartelijk ook de ervaring zij, met eigen oogen zien, met eigen hart ondervinden. - Dit spreekt het slotwoord uit in deze woorden:

'Veel kunnen de stervelingen leer en, doch slechts door met eigen oogen te zien, want vóór men iets zelf gezien en ervaren heeft, weet men niets, al bezat men de wetenschap van den waarzegger'[1]. Nu dan, is zien met eigen oogen, is ervaren, is lijden noodwendig om in waarheid te kennen, zouden wij ons dan niet getroosten wat ons overkomt? In waarheid kennen toch is goddelijk en waarborgt een eeuwig goed[2].

W.G. BRILL.

1) *Ἦ πολλὰ βροτοῖς ἔστιν ἰδοῦσιν*
γνῶναι πρὶν ἰδεῖν δ' οι'δεὶς μάντις
τῶν μελλόντων, ὅ τι πράξει.

2) Mij dunkt, dat, wanneer men dit drama aldus in zijne motieven heeft leeren kennen, een ieder daarin het werk van een genie, zoo groot als dat van Sophocles, zal erkennen, en niet zal instemmen met het vonnis, reeds in de oudheid over hetzelve geveld, een vonnis voorzeker te wijten aan hetgeen in het stuk, niet begrepen, gelijk wij oordeelen dat het in al zijne bijzonderheden begrepen moet worden, aanstootelijk scheen.
Rceds sedert den tijd der Ptolemaeën werd de Ajax van Sophocles streng beoordeeld, en Bergk en anderen hebben deze tragedie, als Sophocles onwaardig, aan Jophon of eenig dichter van minder allooi toegekend. De Heer Dr. J. van Leeuwen (*Commentatio de Aiacis Sophoclei authentia et integritate*, p. 51) handhaaft de gepastheid van het laatste gedcelte tegen het van ouds geopperde gevoelen dat het stuk met den dood van Ajax had behooren te eindigen. De grond op welken ik oordeel, dat de handeling na Ajax' dood moest voortduren, is deze, dat in zekeren zin Ulysses de hoofdpersoon is, als de vertegenwoordiger der wijsheid, die in de erkentenis der algemeene menschelijke verblinding bestaat. Tegenover den doode nu kon zijne uitnemende wijsheid en grootmoedigheid eerst recht uitblinken.

De Waalsche kerken in de Nederlanden[1)].

Bulletin de la Commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes. 3e livraison. La Haye. Martinus Nijhoff. 1885.

Op den omslag van den derden livraison van het Bulletin trekt het allereerst een stempel onze aandacht, die wij op de beide vorige misten: zij stelt een tuinman voor jonge boomen plantende en heeft tot omschrift: non nobis saltem posteris: een motto dat met betrekking tot het Bulletin maar ten deele waarheid bevat; van welke waarde toch de arbeid der Commission Wallonne voor den toekomstigen geschiedschrijver moge zijn, achten wij evenwel dat hij ook den tijdgenoot voor een deel ten goede komt.

Deze livraison houdt grootendeels artikelen in tot het 1ste en 3de onderdeel van het program behoorende, kerkelijke historie en genealogie: verder wordt zij aangevuld met een tiental requesten van de Staten-Generaal op het Rijks-Archief berustende: even als van de beide vorige livraisons stellen wij ons voor van deze kortelijk een resumé te geven.

Eene uitvoerige Genealogie van de familie Rigail wordt ons door den Archivaris van Haarlem, Mr. A.J. Enschedé, medegedeeld, waarop die van de familie Certon als vervolg wordt toegezegd: zij is grootendeels te zamengesteld uit de zoogenaamde collection de fiches, onder de Commission berustende en aangevuld met berichten van den Haagschen Grenealogist Vorsterman van Oijen en H. de France te Montauban, van wien wij een werk te gemoet zien onder den titel van les Montalbanais et le Refuge.

1) Zie *de Gids* van November 1883 en September 1884.

De familie Rigail, of Rigal, zoo als zij zich mede schrijft, telt onder hare leden, voor zooverre wij hebben kunnen nagaan, geene illustratie van eenigen aard: in hoeverre daarvan nog mans in Frankrijk bestaan is ons onbekend, hoewel wij in de Dictionnaire des Anoblis een Rigal vermeld vinden als comte de l'Empire en Senateur bij benoeming van 29 October 1804; of hij familie heeft nagelaten en of hij aan de Montaubansche verwant was, weten wij evenmin.

Aan deze genealogie, die van het wapen van de familie vergezeld gaat, is eene memorie toegevoegd, betrekking hebbende op al hetgeen dat men omtrent de oude familie Rigail nog heeft kunnen ontdekken: zij bestaat uit twee familieregisters, gehouden door Francois en Gerard Rigail en is later door anderen vervolgd. Wat ons daarin heeft getroffen is, dat herhaaldelijk twee van Isaac Rigail's domestieken als parrain en marraine van zijn kinderen optreden, terwijl zij bij eene andere gelegenheid twee afwezige familiebetrekkingen vertegenwoordigen.

Wij bewonderen het geduld van den verzamelaar om zulk eene uitvoerige genealogie uit de collection de fiches samen te stellen. Hoewel minder van algemeen belang kan zulk eene reconstructie van eene familie ook voor anderen zijn nut hebben. Een paar malen zijn wij gestuit op uitdrukkingen, waarbij wij eene toelichting noodig zouden achten. Op pag. 239 leest men: le 17 Avril 1645 demoiselle de Faissac se blessa d'un enfant male: en pag. 235: ‘le 14 Janvier 1729 ma soeur s'est accouchée d'un enfant, qui a été ondoyé le 16 et baptisé le 26 du même mois’; geen van beide uitdrukkingen echter, wij erkennen het, zijn raadselachtig. Wat wij daarentegen wel hadden wenschen te vernemen, is het ongeval dat Francois Rigail op den 1sten October 1673 in den Kerkeraad te 's Hertogenbosch overkwam, pag. 212 noot.

Naar aanleiding van een herdruk der Memoires d'un Protestant condamné aux galeres de France pour cause de religion worden door Bn. van Breugel Douglas eenige bijzonderheden omtrent Jean Marteilhe, den schrijver dier Memoires medegedeeld. Marteilhe was aan de familie du Peyrou verwant, mede uit Bergerac afkomstig; uit de uitvoerige genealogie van het geslacht du Peyrou in den Nederlandschen Heraut van 1883. door den heer van Breugel medegedeeld, hebben wij dit niet kunnen ontdekken.

Van de belangrijke monographie van den heer H. de Jager, over

de Waalsche Kerk in den Briel, vinden wij voorts het vervolg: in het vorige stuk was over de stichting dier kerk en hare gewone predikanten gehandeld; in dit stuk zijn de buitengewone predikanten en de consistorie aan de beurt.

De wakkere schrijver, die inmiddels uit de Brielsche Archieven ons een tweede stuk zijner geschiedkundige mededeelingen heeft geschonken, deelt ons omtrent deze vier predikanten, wier namen wij reeds door den Heer Gagnebin kenden, vorige livraison pag. 441, de levensbijzonderheden uitvoerig mede, en dat niet alleen van hen zelve, maar van hunne achtergelaten weduwen en kinderen.

Het schijnt dat deze buitengewone predikanten, die met de gewone den dienst waarnamen, bijna onafgebroken met deze overhoop lagen, zoodat het gemeentebestuur van den Briel zich met de zaak moest bemoeien en politieke commissarissen aanstellen; eerlang werd zelfs de tusschenkomst van het Hof van Holland noodig, dat evenmin tusschen de betrokken partijen den vrede vermocht te herstellen.

Wanneer men dit alles leest, dat, met hoeveel zorg het ook uit de resolutiën van Holland en uit de actes van het Consistorie en het Synode is bijeengegaard, evenwel op ons den indruk maakt van een storm in een glas water, zoo komt onwillekeurig bij ons de vraag op, in hoeverre het noodig is geweest, dit alles opnieuw op te halen, en voor de vergetelheid te bewaren: wij zouden wel hebben kunnen berusten in hetgeen in art. 17 van het Synode van Breda van 1692 te lezen staat: ‘nous desirons que tout ce qui s'est passé soit enseveli dans un eternel oubli, et qu'il n'en sera plus fait aucune mention.’

Belangrijker dunkt ons hetgeen omtrent het Consistorie wordt medegedeeld; het doet ons een blik slaan op eene huishouding, hemelsbreed van onze hedendaagsche verschillende, maar evenwel strookende met den eenvoud dier dagen. Volgens eene resolutie van den Magistraat van den Briel van den 6en Maart 1655, ons door de Jager medegedeeld in de vorige livraison pag. 167, verschijnt Massis voor de vergadering des Nobles Spectables (?) met het bericht, dat hij volgens het ontvangen mandaat een consistorie van ouderlingen en diakenen heeft bijeengebracht; de Nobles Spectables (?) nemen het aan voor notificatie en verleenen daarop vrijdom van den accijns op het bier, dat Massis met zijn familie zal drinken.

Aan een reglement voor dat nieuwe consistorie wordt niet ge-

dacht, omdat men er niet toe verplicht was. Niet voor den 30sten September 1717, dus volle 60 jaren later, vindt men in het procesverbaal der zitting van dien dag eene reglementaire resolutie betreffende de vernieuwing van de helft van het consistorie: daarop volgen achtereen resolutiën van 1734, 1758, 1765, 1793, waaraan men zich evenwel niet hield.

Vermakelijk is het inderdaad om de wijze van handelen te vernemen, die bij het Brielsche consistorie, uit 2 ouderlingen en 2 diakenen buiten den predikant, bestaande, gevolgd werd. Dit duurde zoo de eeuw uit en het was niet voor het jaar 1817, toen het Koninklijk Besluit van 19 Augustus aan dit gehaspel een einde maakte.

Met bewonderenswaardige nauwgezetheid heeft de heer de Jager dit alles uit het Brielsche Archief gegaard; voorts heeft hij ons de namen vermeld der 20 ouderlingen, die achtereenvolgens van den 21sten Januari 1818 af, krachtens art. 6 van het K. Besluit van 1817, leden van het groot consistorie geweest zijn tot aan deszelfs ontbinding bij de suppressie der Waalsche Kerk.

Op eene tweede groote uitslaande lijst worden de 58 ouderlingen en 58 diakenen opgegeven, die van 1655 af die betrekkingen hebben vervuld; zij schijnt inderdaad met groote zorg te zijn bewerkt, en noode onthouden wij ons daaruit eenige aanhaling te doen. Een enkele uitzondering veroorloven wij ons echter met betrekking tot de Missive van het voorloopig staatsbestuur van 25 September 1795, het eerste jaar der Bataafsche vrijheid, waarbij met den 15^{den} October daaraanvolgende twee ouderlingen toen in functie door twee andere vervangen werden, die de bestaande constitutie waren toegedaan. In alle harmonie werden daarop twee der diakenen tot ouderlingen benoemd, die echter niet dan onder restrictie hunne betrekking aanvaardden.

In een volgend hoofdstuk neemt de Heer de Jager zich voor den eeredienst te behandelen zoo als die door den predikant vervuld wordt met behulp der leden van het consistorie. Wij kunnen ons niet onthouden reeds nu te verklaren, dat de taak van den aanstaanden geschiedschijver der Waalsche kerken al meer en meer een reuzentaak wordt, wanneer omtrent iedere kerk in zoo ruime mate het materiaal wordt aangevoerd. Avant Propos, p. 4.

Als aanvulling tot deze livraison worden, zoo als wij bij den aanvang reeds vermeld hebben, een tiental requesten aan de Staten-

Generaal gevoegd: zij dragen tot opschrift *Documents*, terwijl op het sommaire der livraison het woord *inédits* voorkomt. - Voor zoo verre zij in het hollandsch voorkomen, vindt men onder ieder kortelijk het resumé in het fransch.

De beide laatste requesten, dat van den chevalier Bernissal en van den schoenmaker Pierre Chamboit, beide in 1688 ingediend, zijn bepaaldelijk bedelbrieven: het achtste is een request van Dom^{s} Paul Croiset te Maastricht van 1685, waarbij hij surseance van eene executie verzocht waartoe hij veroordeeld was: ook dit achten wij minder belangrijk.

Daarentegen blijkt uit de requesten van de Waalsche Synode, met dat van de Waalsche gemeente van Sas van Gent, en uit dat van Baljuw, Burgemeester en Schepenen enz. van die plaats, alle drie betrekking hebbende op de benoeming van André Corrège in de vacerende predikantsplaats door het overlijden van Chardeveine, dat het hebben van een Waalsch predikant ook voor de burgerlijke gemeenten lang geen onverschillige zaak was en vaak een bron van wangunst en twist: de Magistraat van het naburige Oostburg had hen inmiddels Corrège weten af te kapen, naar het schijnt met goed gevolg, zoo als weder uit een ander request blijkt. Maar de approbatie van de Staten-Generaal bleef uit en Corrège was genoodzaakt bij request daarom te verzoeken, wilde hij aan het prediken komen, hetzij te Sas van Gent, hetzij te Oostburg.

Een ander request van eenige fransche predikanten uit Maastricht, den 30sten November 1685 door den Advokaat Hennes uit hun naam ingediend, is mede allerbelangrijkst, deels om den inhoud zelven, deels om de eigenhandige onderteekeningen der predikanten, waarbij zij nauwkeurig hunne omstandigheden en diensttijd opgeven. Wij vonden daaronder mannen van allen leeftijd, die 30 en meer jaren op verschillende plaatsen in het ministerie hadden gediend.

Wij zullen eindigen met het request van Abraham de Bye, koopman te Amsterdam, voor zijn broeder Jacob de Bye, Consul van de Nederlandsche Natie bij Commissie van Hunne Hoog-Mogenden te Nantes.

Het is ingediend in December 1685, twee maanden na de herroeping van het Edict, maar had geenerlei gunstig gevolg. Ondanks zijn publiek karakter wordt de Bye en zijne vrouw, Catharina de Brissac, rigoureus vervolgd, zoodat bij hem zelfs acht dragonders werden ingelegerd, om hem tot het Roomsche geloof te dwingen. -

Noch de tusschenkomst van d'Avaux, noch die van onzen Ambassadeur aan 't Fransche Hof, die wij vertrouwen dat geschied zullen zijn, hoewel het niet blijkt, heeft mogen baten, en eerst het volgend jaar heeft hij naar Patria kunnen vluchten.

Wij zouden meer van dien wakkeren man wenschen te weten, die het slachtoffer werd van de vervulling van zijn plicht en wien zoo menig landgenoot het leven had te danken. - Nantes toch was voor velen het uitgangspunt; van daar gingen de schuiten over en weer naar Rotterdam, en dat zoo herhaaldelijk, dat men aldaar slechts naar de schuiten van Nantes had te vragen, zoo als wij het bij herhaling door Willem III aan Huygens hooren zeggen.

Het wedervaren van de Bye is tot ons leedwezen ons niet bekend: zijn zoon, even als hij Jacob geheeten, was op den 1sten April te Nantes geboren, werd later onze resident aan het Russische Hof, en werd in 1717 het slachtoffer van zijn optreden in het proces van den ongelukkigen Czarowitz: op den 13^{den} November 1719 kwam hij met zijn geheele gezin op de Jutsche kust door een schipbreuk om het leven.

Met genoegen hebben wij van de medegedeelde Documents kennis genomen, al had ook de Commission eene belangrijker keuze uit haar zeer grooten voorraad kunnen doen.

Wij besluiten met den reeds vroeger geuiten wensch te herhalen, dat de Commission mocht kunnen goedvinden, de Documents inédits, die zij laat afdrukken, eenigszins toe te lichten en te commentariëeren; niemand is daartoe beter in staat dan zij zelve.

Met verlangen zien wij naar de vierde livraison uit, die wij vertrouwen dat ook van een alphabetisch register zal voorzien zijn, buiten en behalve de table des matières.

Het zal echter wel 1886 worden eer aan dat verlangen voldaan zal kunnen worden; ondertusschen is ons een geheel deel alle twee jaren toegezegd.

BERG VAN DUSSEN MUILKERK.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 Juli.

Twintig jaren geleden ontwierp een Engelsch schrijver het volgende portret van den erfgenaam der Salisbury's, die destijds nog den titel Lord Cranbourne voerde, en thans aan het hoofd staat van het conservatieve Kabinet, dat het ministerie Gladstone heeft vervangen.

'Tot de weinige conservatieven van een jonger geslacht, die onmiskenbare talenten bezitten en getoond hebben, nog iets meer dan Tory-vooroordeelen en conservatieve angstvalligheid aan den dag te leggen, behoort ongetwijfeld Lord Cranbourne, de afgevaardigde van Stamford. Geen der conservatieven heeft in zoo korten tijd een zoo grooten invloed in het Parlement verworven; geen hunner heeft dit succes in den regel zoo goed verdiend. Ware hij langer in het Lagerhuis gebleven, dan zou niemand grooter kans hebben gehad, om Disraeli's opvolger te worden als leider der conservatieve partij, en om zich van die taak op handige en energieke, soms echter ook op onvoorzichtige wijze te kwijten. Het groote geheim van zijn invloed ligt in de voor zijne tegenstanders hoogst onaangename vaardigheid, om de verdediging tot een aanval te maken. Niemand kent beter dan hij de intellectueele zwakheid der gronden, waarmede de conservatieven gewoon zijn, ingeroeste misbruiken te verdedigen; niemand is minder geneigd, om de *time-honoured customs* te verdedigen, op grond van de overwegingen, welke deze inderdaad aan de conservatieven dierbaar maken. Hij brengt steeds den oorlog over in het land van den vijand, en hij doet dit met venijnige handigheid. Hij weigert te zeggen, wat hij zelf gelooft, of waarom hij dit gelooft

maar hij werpt een helder licht op de zwakke zijden van den tegenstander. Met de koelbloedige nauwkeurigheid van den chirurg legt hij den vinger op de wonde plek en zegt: “hier zijt gij ziek.” Bij zijne geestverwanten vindt Lord Cranbourne geen geestdriftvolle ondersteuning; maar des te meer aanzien geniet hij bij zijne tegenpartij; des te meer wordt hij door haar gevreesd. Als partijleider zal hij het ondervinden, dat er meer noodig is dan het talent om uitvallen te doen, een talent, dat uitnemende diensten kan bewijzen, wanneer men kan volstaan met het verzwakken en ontmoedigen van den vijand, maar dat niet voldoende is, om den eigen troepen moed in te spreken en aan te vuren. Want het is niet genoeg, twijfel aan de goede zaak zijner tegenstanders op te wekken, - men moet ook aan zijn eigen zaak gelooven, en wij kennen geen staatsman, die zoo weinig vertrouwen weet in te boezemen in het goed recht zijner eigene partij, die zoo weinig de kunst verstaat, om het geloof op te wekken aan de echte conservatieve traditiën en beginselen. Zijne argumenten, hoe vernuftig ze ook mogen zijn, hebben toch een hollen klank, omdat zij niet schijnen voort te komen uit de diepte eener innerlijke overtuiging, maar van de oppervlakte eener critische waakzaamheid. Lord Cranbourne, die zich ten deele bewust schijnt te zijn, dat de dogmatische stellingen zijner partij voor hare geloofsbelijdenis geestelijk ontoereikend zijn, en tevens overtuigd schijnt te wezen, dat elk ander politiek geloof nog minder te verdedigen is, maakt in zijne redevoeringen een cynischen indruk, als een bijtend zuur, dat alles vernielt, waarmede het in aanraking komt, zonder nieuwe elementen van organisch leven aan te brengen. En toch is Lord Cranbourne in zijn hart eer een Tory dan een zuiver conservatief. Bij weinig leden van de vertegenwoordiging zit de anti-democratische haat dieper, dan bij hem. Ofschoon hij het erfelijk talent van zijn geslacht bezit, om deze dieper gewortelde vooroordeelen, die zoo menigmaal de eigenlijke oorsprong der Tory-overtuigingen zijn, op den achtergrond te houden, treden deze toch krachtig te voorschijn, zoodra er geen gevaar bestaat, dat zij zijne zaak bij beschaafde lieden kunnen bederven.... In vraagstukken van binnenlandsche politiek, waar de gansche quaestie hem duidelijk voor oogen staat, moge hij een goed tacticus wezen, - zij het dan ook geen geestdriftwekkend leider; doch in buitenlandsche vraagstukken, waar het politiek instinkt en het gevoel machtiger zijn dan het verstand, zal hij steeds

gevaar loopen, van aan den drang zijner antipathiën toe te geven.'

In menig opzicht is dit portret ook thans nog zoo gelijkend, dat het den sleutel geeft tot veel, wat in het laatste optreden van Lord Salisbury raadselachtig schijnt. Toch zijn de laatste twintig jaren niet zonder vrucht voor dezen staatsman voorbijgegaan. Het moet eene bittere pil voor hem zijn geweest, dat hij niet slechts genoodzaakt was, eene ondergeschikte rol te spelen in het ministerie van een man als Disraeli, dien hij als een parvenu en een politiek kwakzalver moest beschouwen, maar dat hij deze voor hem zoo onsympathieke figuur in ieder opzicht als zijn meerdere moest erkennen, en dat zelfs nu nog de conservatieve partij eerder het hoofd buigt voor de schim van den spruit uit Israëlitischen stam, dan voor de verschijning in levenden lijve van den aristokratischen telg van een van Engeland's historische geslachten. Het moet hem gegriefd hebben, dat Disraeli niet het minste bezwaar maakte, om, als conservatief minister, radicale theorieën in praktijk te brengen en zich te leenen tot een ultrademocratischen maatregel, zooals in de oogen der echte Tories de *Reformbill* van 1867 was.

Doch de ondervinding leert, en de eischen der regeeringspraktijk zijn machtiger dan conservatieve vooroordeelen. Hetzij dat Lord Salisbury zich inderdaad bekeerd heeft, hetzij dat hij de leer heeft toegepast, volgens welke men moet huilen met de wolven, het blijft een feit, dat slechts door zijne medewerking het compromiskon tot stand komen, dat aan twee millioen Engelschen het kiesrecht schenkt. En het is een feit van niet minder beteekenis, dat Lord Salisbury zich genoodzaakt heeft gezien, om den beproefden, door alle partijen geachten leider der conservatieven in het Lagerhuis, Sir Stafford Northcote, op te offeren ter wille van den jeugdigen tory-democraat, Lord Randolph Churchill.

Het is moeielijk te zeggen, of het nieuwe kabinet in de staatkunde der Engelsche regeering eene beslissende wijziging zal brengen. Vooreerst toch verkeeren de nieuwe dignitarissen in volslagen onzekerheid omtrent den duur van hun ministerie, want zoowel voor hen als voor de liberalen zijn de verkiezingen, die in het laatst van dit jaar zullen worden gehouden, *a leap in the dark*. En in de tweede plaats is het overal gevaarlijk, om uit de houding der oppositie op te maken, welke rol zij als regeeringspartij zal spelen, en in dubbele mate in

Engeland, waar de vrijheid van spreken zoo groot is, dat zelfs ervaren staatslieden, zoolang zij niet als leden der regeering onder het besef eener ontzaglijke verantwoordelijkheid gebukt gaan, zich daardoor tot onvoorzichtigheid laten verlokken. Wie herinnert zich niet Gladstone's bekend '*Hands off*!' in het vuur der Midlothian-campagne aan Oostenrijk toegeroepen, en dat weinige weken later den Premier op verontschuldigingen aan den Oostenrijkschen gezant kwam te staan, die voor het gevoel van eigenwaarde der regeering alles behalve aangenaam waren?

Ook Lord Salisbury is, als lid der oppositie, onvoorzichtig geweest, en heeft, om zijn Engelsche tegenstanders te treffen, over Rusland uitdrukkingen gebezigd, die hij als Premier en minister van buitenlandsche zaken bezwaarlijk zou kunnen verantwoorden. Nog erger heeft Lord Randolph Churchill het gemaakt, die, met gewilde onbezonnenheid, niets en niemand ontzag, en alles scheen te zeggen, wat hem voor den mond kwam. Het zij tot zijne eer gezegd, dat hij sedert zijn optreden als minister zich eene kalme deftigheid en eene geheimzinnige stilzwijgendheid heeft eigen gemaakt, tot welke zeer weinigen hem tot nog toe in staat zouden hebben geacht. Toch blijft hij in het ministerie een onberekenbaar element, en met recht kan men thans op hem de woorden van Thomas Moore toepassen:

> So gently in peace Alcibiades smiled,
> While in battle he shone forth so terribly grand,
> That the emblem they graved on his shield was a child
> With a thunderbolt placed in its innocent hand.

De derde, en zeker niet minst gewichtige reden, waarom men bezwaarlijk kan voorspellen, welken weg het conservatieve ministerie zal inslaan, is te zoeken in de omstandigheid, dat zij, voorloopig althans, over geen parlementaire meerderheid kunnen beschikken. Zij treden op voor de firma Gladstone en Cie. in liquidatie, en worden, bij deze niet zeer aanlokkelijke bezigheid, door de oude aandeelhouders scherp op de vingers gekeken.

Dat echter de vroegere firma moest liquideeren, bewijst reeds, hoe weinig men met haar tevreden was. Lord Salisbury kan dientengevolge, zonder voor eene factieuse oppositie bevreesd te zijn, in enkele punten van het regeeringsbeleid wijzigingen brengen. Zijn optreden reeds werd door de Duitsche regeeringspers met vreugde begroet,

en van de zijde van den grooten Rijkskanselier heeft hij zeker niet op tegenwerking te rekenen. De terugwerking van die veranderde stemming openbaarde zich het eerst te Constantinopel, waar men daarenboven den heer Gladstone haatte met een volkomen haat. Eene betere verstandhouding tusschen Engeland en Turkije is eene nuttige waarschuwing voor Rusland, om in Centraal-Azië de leer van het *fait accompli* niet al te onvoorzichtig in toepassing te brengen. In Frankrijk is de heer De Freycinet er de man niet naar, om een diplomatieke campagne tegen Engeland op het touw te zetten, en daarenboven is men daar te lande zóó vervuld van de aanstaande verkiezingen, zóó druk bezig met het monsteren der partijen, dat men er voor de buitenlandsche politiek oog noch oor heeft. In Italië eindelijk was het aftreden van den minister Mancini eer als een geluk, dan als een ramp voor het Engelsche kabinet te beschouwen; want juist de pogingen van dezen staatsman, om een Engelsch-Italiaansch verbond tot stand te brengen, hadden de gevoeligheid van Duitschland en Oostenrijk en den naijver van Frankrijk in hooge mate opgewekt.

Geen wonder dus, dat de gezamenlijke groote mogendheden van het Europeesch vasteland zich bereid hebben getoond, om in de Egyptische quaestie nogmaals uitstel van de zoo hoognoodige regeling te verleenen. De toestemming tot de onmiddellijke uitgifte der leening van £ 9.000.000 kan als een bewijs van deze meer vriendschappelijke stemming worden beschouwd.

Voor het overige is afwachten en tijdwinnen de leuze van het conservatieve kabinet. Alleen in de Iersche quaestie heeft het zijn schepen verbrand, en ronduit te kennen gegeven, dat het geen voorstel zal doen tot vernieuwing van de gehate uitzonderingswet. Het kan daarbij rekenen op den steun van een goed deel der liberalen; maar het zal zich moeten wachten voor het in toepassing brengen van eene methode, die de gunst der Ieren zoekt te verwerven door een smet te werpen op de goede trouw van het kabinet-Gladstone, op de eerlijkheid van Lord Spencer, op de onpartijdigheid der rechtbanken en der jury's, die den moed hadden, Iersche misdadigers schuldig te verklaren. Die methode is door Sir Michaël Hicks Beach in het Lagerhuis toegepast, toen hij den heer Parnell, uit naam van den nieuwen onderkoning van Ierland, Lord Carnarvon, de verzekering gaf, dat men slechts behoefde te petitionneeren, om zeker te zijn, dat ieder vonnis, in de laatste

jaren geveld, aan eene zorgvuldige herziening zou worden onderworpen. Terecht keurde het Parlement dit systeem van verdachtmaking af, door de motie van den heer Parnell met eene belangrijke meerderheid te verwerpen. Den Ieren is het volmaakt onverschillig, of zij te doen hebben met een stel ministers, dat hunne eischen niet k a n , of met een ander, dat deze niet w i l vervullen. De opheffing der uitzonderingswet neemt slechts een klein deel hunner grieven weg, en het blijft dus zeer twijfelachtig, of Lord Salisbury op hunnen steun zal kunnen blijven rekenen.

Intusschen heeft het Engelsch-Russisch conflict aanleiding gegeven tot eene kleine paniek, die gedurende enkele dagen op de Europeesche beurzen zeer merkbaar was. Toch hadden de Engelsche regeeringsbladen volkomen gelijk, toen zij beweerden, dat er eigenlijk niets nieuws was gebeurd. Inderdaad, het was weder de oude geschiedenis. Rusland - het is reeds vaak genoeg gezegd - heeft een zeer duidelijk omschreven doel voor oogen: het moet in het bezit komen van Herat, en daardoor tevens den sleutel in handen krijgen van den weg, die niet naar Britsch-Indië voert, maar over de hoogvlakten en door de dalen van Beloedschistan naar de Indische Zee. Organen, die door de Russische regeering op meer of minder rechtstreeksche wijze worden geïnspireerd, hebben dien eisch op tamelijk onverholen wijze uitgesproken, en zij konden dit thans des te veiliger doen, omdat Lord Salisbury zelf, zes jaren geleden, Herat met de gansche vallei van Heri-Roed aan den Czar had aangeboden, terwijl Lord Randolph Churchill had verklaard, dat Britsch-Indië aan zijn eigen grenzen moest worden verdedigd. De beide meest invloedrijke staatslieden van het tegenwoordige kabinet blijken dus geen aanhangers te zijn van de leer, dat kleine en zwakke staten als stootkussens moeten worden geschoven tusschen de bezittingen van twee machtige rijken.

Doch de Russische diplomatie wachtte zich ook thans voor overhaasting. Voetje voor voetje gaat zij vooruit op den eens ingeslagen weg; zij doet geen enkele schrede, die zij niet voorstelt als eene onvermijdelijke noodzakelijkheid, maar tevens als een maatregel, waartegen geen verstandig mensch eenig bezwaar kan hebben. Zoo lang mogelijk neemt zij den schijn aan, alsof zij met den grootsten eerbied voor de eenmaal gesloten overeenkomsten is bezield. Zoo beweert zij ook thans weder, dat haar verlangen volstrekt niet in strijd is met de nog door den heer Gladstone en Lord

Granville, in overleg met de heeren de Staal en Lessar, vastgestelde basis der verdere onderhandelingen, en dit was te meer noodzakelijk, omdat Lord Salisbury had verzekerd, in de onderhandelingen met Rusland den weg te zullen volgen, welke door zijne voorgangers was afgebakend.

Men zal zich herinneren, dat de regeering van den heer Gladstone in den afstand der Penj-deh oase aan Rusland, als een voldongen feit, had berust. Het kon moeielijk anders, toen de emir van Afghanistan beweerde, dat hij van zijne aanspraken op dit gebied niet zeker was, en in elk geval aan het bezit daarvan geen waarde hechtte. Tegelijkertijd echter had de Emir, waarschijnlijk op raad van zijne Engelsche vrienden, medegedeeld, dat het bezit van drie punten noodig was, om de veiligheid van Afghanistan te verzekeren. Die punten waren de Zoelfikar-pas, Meroeschak en Goelran.

Voor Rusland was dit een uiterst welkome gelegenheid, om het debat op nieuw te openen, en daardoor weder tijd te winnen. Het eerst kwamen de discussiën over den Zoelfikar-pas aan de beurt. Rusland was volkomen bereid, om dien aan zijn Afghaansche vrienden af te staan, maar het wenschte voor zich alleen eene positie ten noorden van den pas te reserveeren. Daar nu deze positie den pas volkomen beheerschte, verzetten zich de Engelschen tegen dien eisch. Maar Rusland hield vol, en een oogenblik scheen het waarlijk, alsof de diplomatieke onderhandelingen zouden worden afgebroken. Daarop volgde weder eene kleine toenadering; de heer de Staal stelde, namens zijne regeering, voor, dat de Zoelfikar-quaestie zou worden onderworpen aan de ter plaatse aanwezige commissie voor de grensregeling. Een dergelijk voorstel was eenige maanden geleden door Engeland gedaan, maar toen te St. Petersburg verworpen. Hoofdpunten - zoo redeneerde de Russische regeering destijds - moesten door de diplomatie worden beslist; bijzaken, détails van uitvoering, konden aan de ingenieurs en de genie-officieren van de gemengde commissie worden overgelaten. Dat het bezit van den Zoelfikar-pas alles behalve een zaak van ondergeschikt belang was, wilde men thans in Rusland niet erkennen. Men was daar zelfs zóó zeker, dat deze ‘kleinigheid’ spoedig uit den weg zou zijn geruimd, dat men de Engelsche regeering vriendelijk verzocht, de beslissing zooveel mogelijk te bespoedigen, ten einde den heer Lessar, wiens medewerking in de commissie voor de grensregeling

niet kon worden gemist, in staat te stellen om vóór 1 September op het bewuste grondgebied aanwezig te zijn.

Is de ‘kleinigheid’ werkelijk uit den weg geruimd? Wij weten het niet; maar wel houden wij ons overtuigd, dat er na de Zoelfikar-quaestie een Meroeschak-conflict en daarna eene Goelran vraag zal ontstaan, en dat de Londenaars alle kans hebben, om den heer Lessar in het begin van September nog in hun midden te zien. Zoodoende zal men de quaestie hangende houden, totdat òf Rusland den tijd gekomen acht om het masker af te werpen, òf Engeland zijne toestemming geeft tot eene verdeeling van Afghanistan.

Inmiddels geeft de officieuse Russische pers aan de regeering van Lord Salisbury wenken van den meest duidelijken aard. De *Nord* betoogde, dat Engeland niet het minste recht had om met den emir van Afghanistan, afzonderlijke verdragen of overeenkomsten te sluiten betreffende de noordelijke, Russische grens; met evenveel recht zou Rusland zich met de zuidelijke grenzen van Afghanistan kunnen bemoeien. Deze opmerking moet natuurlijk dienen om aan de fictie van een bondgenootschap tusschen Engeland en Afghanistan, aan de eischen, gegrond op Engeland's verplichting om den emir tegen elke machtsoverschrijding van zijne buren te beschermen, eens en voor altijd een einde te maken.

Wij vermeldden reeds met een enkel woord, dat de aanstaande verkiezingen in Frankrijk het staatkundige leven volkomen beheerschen. Wie in de kamer of in den senaat het woord voert, spreekt voor den vorm tot den president, maar richt zich feitelijk tot zijne kiezers. De regeering houdt zich, in het besef van hare zwakheid, op den achtergrond, en toont hare macht alleen door te weigeren, den datum der verkiezingen bekend te maken. Waarschijnlijk is dit laatste eene concessie aan de vrienden der uiterste linkerzijde, die nog niet kunnen zeggen, hoeveel tijd zij zullen noodig hebben, om hunne campagne tegen de oude meerderheid ten einde te brengen. Inderdaad heeft de man, die den datum der verkiezingen kan bepalen - in dit geval, naar de opportunisten beweren, de radicaal Clémenceau - zéér veel voor. Het is waarlijk een voorrecht, het *claudite jam rivos* te mogen uitspreken, als uwe eigene weiden behoorlijk gedrenkt zijn, terwijl die van uw buurman ter rechter half zijn ondergeloopen en die van uw buurman ter linker nog op een woestijn gelijken. In den regel behoudt de regeering zich dit recht voor ten bate van hare eigene partij; maar het kabinet Brisson

heeft geen regeeringspartij, en wendt zich dus om raad tot de oude vrienden.

Zal de heer Clémenceau er inderdaad in slagen, het zwaartepunt wederom een goed eind ver naar de linkerzijde te verplaatsen? Mag men in hem den Premier, of - wat soms nog meer is - den leider der meerderheid in de naaste toekomst zien?

Wij mogen dit betwijfelen, omdat van Clémenceau, evenals van Lord Salisbury, kan gezegd worden, dat hij uitnemend al de fouten zijner tegenstanders weet aan te wijzen, maar als praktisch staatsman weinig vertrouwen inboezemt. Sedert de bladen het manifest der radicale linkerzijde openbaar maakten, hebben zich, vooral te Parijs, stemmen doen hooren, die ook dit programma nog kleurloos noemden. De socialistische comités hebben eene lange reeks van eischen opgesteld, welker vervulling de geheele maatschappelijke orde omver zou werpen; het Parijsche kiescomité, dat een opvolger voor Victor Hugo in den Senaat moeten aanwijzen, schreef het *mandat contractuel* en de *démission en blanc* in zijn vaandel. Clémenceau, Eugène Pelletan en hunne vrienden zijn te verstandig, om zulke dwaasheden goed te keuren, en toch durven zij deze revolutionaire broeders niet verloochenen. Vandaar eene aarzeling, eene onzekerheid in hun optreden, welke hunne positie nog moeilijker maakt, dan die der opportunisten. Want deze laatste, de oude meerderheid van Ferry, kunnen, bij gebrek aan gemeenschappelijke, duidelijk omschreven beginselen, althans door hun aantal gewicht in de schaal leggen, maar de radicalen zijn alleen sterk in enkele groote bevolkingscentra.

Toen Clémenceau weinige dagen geleden zijn pelgrimstocht ondernam, om propaganda te maken voor de radicale beginselen, bleek het spoedig, dat zij die op een flink en krachtig regeeringsprogramma hadden gehoopt, bedrogen zouden uitkomen. De leider der uiterste linkerzijde bepaalde zich tot de niet zeer moeielijke taak, om de politiek der opportunisten op de kaak te stellen, eene taak, die des te gemakkelijker was, omdat de fouten van het ministerie-Ferry aan de oppervlakte liggen, omdat men bijna overal indruk maakt, door de ‘avontuurlijke politiek’ van de vorige regeering te stellen tegenover die besparing en vermeerdering van kracht en macht, welke met de herwinning of herovering van Elzas-Lotharingen moet worden bekroond, omdat eindelijk de vrienden van het vroegere ministerie na den val van Ferry zijn als eene

kudde zonder herder. Het is niet te loochenen, dat de pogingen van het comité in de Rue de Babylone, om de heterogene bestanddeelen der vroegere regeeringsmeerderheid tot eenheid te brengen, jammerlijk zijn mislukt, en dat de tegenstanders met recht van Babylonische spraakverwarring kunnen gewagen. Maar is het den radicalen beter gegaan? Is het programma van de Rue Cadet niet eerst door eene omslachtige toelichting verwaterd, ten einde aan de rechterzijde zieltjes te winnen, en daarna zorgvuldig weggestopt, om aan de Parijsche intransigenten en socialisten geen ergernis te geven?

De heer Clémenceau heeft te Bordeaux geen programma ontwikkeld. Wel volbracht hij den *tour de force*, om de opportunistische meerderheid, die hij eerst zoo fel had bestreden, geheel weg te cijferen, en aan zijne hoorders het bewijs op te dringen, dat zij te kiezen hadden tusschen hem en het *centre gauche*, de conservatieve republikeinen, die zich bij de *Union Républicaine* niet hebben aangesloten. ‘Volgens mijne meening’ - zoo besloot hij zijne rede - ‘is er slechts tweeërlei staatkunde: die der langzame en die der snelle hervormingen. Mocht het blijken, dat de snelle hervormingen het land vermoeien, dan zal het de rol der conversatieve partij zijn, zich van de regeering meester te maken, en aan de reeds ingevoerde hervormingen het burgerrecht te verschaffen. Er zijn dus twee partijen noodig: eene conservatieve en eene progressistische. Op den dag, waarop dit balanceerstelsel tusschen twee tegen elkander opwegende richtingen zal zijn tot stand gebracht, zal ook de Republiek duurzaam zijn gevestigd, doch niet eerder.’

Niets is eenvoudiger dan het door den heer Clémenceau aanbevolen stelsel; het heeft slechts één gebrek: het houdt geen rekening met de bestaande toestanden. Zelfs in Engeland, waar het jaren lang met goed gevolg is toegepast, voldoet het niet meer, omdat de staatkundige meeningen niet langer onder de eenvoudige rubrieken ‘liberaal’ en ‘conservatief’ te brengen zijn. En in Frankrijk is dit laatste in nog veel hooger mate het geval. Men heeft daar niet alleen republikeinen van allerlei nuance, maar ook eene nog steeds krachtige anti-republikeinsche partij, die steeds gereed is om gemeene zaak te maken met de oppositie, om het even of deze uit de rechter- of de linkerzijde der republikeinen bestaat. Komt de heer Clémenceau aan het roer, dan zal hij niet alleen, zooals hij te Bordeaux beweerde, het *centre gauche* met Ri-

bot en Léon Say en de mannen van het *Journal des Débats* tegenover zich zien, maar de gansche *Union Républicaine*, die, als oppositie, de eenheid, die zij thans slechts in naam bezit, spoedig zal herwinnen. Hij zou dus zijn troost moeten zoeken bij de socialistisch- revolutionnaire ultra's en tevens bij de Bonapartisten, de Orleanisten, de mannen van het *droit divin* - kortom, bij de verklaarde vijanden der republiek. Als linkervleugel van het republikeinsche leger kunnen de radicalen uitmuntende diensten bewijzen, door de regeering te beletten, te veel aan conservatieve neigingen toe te geven. Voor het optreden als zelfstandige regeeringspartij ontbreekt hun invloed en gezag, en daarenboven zou zulk een optreden het met zooveel moeite en inspanning herwonnen prestige van Frankrijk onder de Europeesche mogendheden op hoogst bedenkelijke wijze in de waagschaal stellen.

Het is zeker te betreuren, wanneer een invloedrijk blad als de *Temps* de verdeeldheid onder de ‘oude garde’ van Ferry tracht te verontschuldigen en te bedekken, door de verklaring, dat een gemeenschappelijk programma niet noodig, en zelfs niet wenschelijk is, omdat daardoor de vertegenwoordigers tegenover hunne kiezers en in hunne parlementaire werkzaamheden te veel gebonden worden. Maar, al neemt men niet tot zulke sophismen de toevlucht, men moet de dingen nemen zooals zij zijn, en bij den verkiezingsstrijd zijne leuze niet ontleenen aan eene volkomen denkbeeldige partijverhouding, zooals de heer Clémenceau trachtte te doen. Wat aan Frankrijk op dit oogenblik ontbreekt, zijn niet de elementen eener meerderheid, die sterk genoeg is om de regeering te aanvaarden en aan haar de noodige stabiliteit te geven, maar wel de krachtige hand, die de heterogcene elementen dezer meerderheid weet te vereenigen en in bedwang te houden. En daarom zouden wij het voor dit land een geluk rekenen, wanneer de verkiezingen wederom Ferry aan het roer brachten. Bij zooveel gisting, zooveel verdeeldheid, zooveel strijd en zoo weinig eendracht, is het echter veiliger zich tot het uitspreken van een wensch te bepalen, dan zich aan eene voorspelling te wagen.

Men mag intusschen hopen, dat de eerstvolgende weken nog eenige verbetering in den toestand zullen brengen. Immers het voornaamste, bijna het eenige wapen, waarmede de tegenwoordige meerderheid wordt bestreden, is aan de koloniale politiek ontleend. Het verraad der Annamieten in Hué, de opstand in Kambodja, de

onlusten aan den Senegal, de meer of min critieke toestand in Madagascar geven aanleiding tot verwijlen, die door de oppositie te pas en ten onpas breed worden uitgemeten. Slaagt de tegenwoordige regeering er in, deze struikelblokken uit den weg te ruimen - hetgeen met eenig beleid en eenige doortastendheid volstrekt niet tot de onmogelijkheden behoort, dan is de kracht der beide uiterste partijen gebroken.

De ministerieele crisis in Spanje, die door de toegevendheid van koning Alfonso geëindigd scheen te zijn, is door een wellicht niet constitutioneele, maar toch prijzenswaardige daad van den jeugdigen monarch eene nieuwe phase ingetreden. Men zal zich herinneren, dat de ministers zich hadden verzet tegen 's konings voornemen, om een bezoek te brengen aan de door de cholera geteisterde provinciën Valencia en Murcia, en dat de voorzitter van het ministerie, Canovas del Castillo, met zijn ontslag dreigde, als de koning dit plan ten uitvoer bracht. De reis naar Murcia en Valencia werd opgegeven, maar weinige dagen later vertrok de koning in alle stilte, zonder een der ministers te waarschuwen, naar Aranjuez, waar de ziekte op vreeselijke wijze woedde en waar hij, zonder zich te ontzien, de zieken en stervenden opzocht en troostte. Koning Alfonso heeft zich op dien éénen dag meer harten veroverd, dan gedurende al de jaren zijner regeering; maar het ministerie werd door de reis naar Aranjuez in groote verlegenheid gebracht. Wilde het consequent ziju, dan moest het zijn ontslag indienen, maar dan bestond er ook alle kans, dat de koning dit zou aannemen. Want korten tijd van te voren had eene verzoening plaats gehad tusschen de beide deelen der linkerzijde; Sagasta en Castelar hadden elkander de hand gereikt, en de mogelijkheid was ontstaan, om een levensvatbaar kabinet samen te stellen. De positie van Canovas del Castillo was dus aanmerkelijk verzwakt. Onder die omstandigheden besloot hij te blijven en alleen den minst populairen zijner ambtgenooten, den heer Romero Robledo, op te offeren. De minister van marine wenschte het lot van zijn ambtgenoot voor binnenlandsche zaken te deelen, en nam mede zijn ontslag, en de koning doet natuurlijk geen pogingen, om de beide ministers te behouden. Van zijnen kant zorgde Canovas del Castillo dat de ministerieele crisis niet de beteekenis kreeg van eene concessie aan de linkerzijde of van eene verandering in die richting der staatkunde van het kabinet. Romero Robledo werd vervangen

door Villaverde, den prefect van Madrid, een conservatief van het zuiverste water, en tevens niet minder streng en doortastend dan zijn voorganger.

Het ware te wenschen geweest, dat de crisis op eene andere wijze had kunnen worden opgelost. Canovas del Castillo is een handig staatsman, maar niet berekend voor eene grootsche taak. Zijne staatkunde is kleingeestig en halfslachtig; zij beweegt zich binnen enge grenzen. Zoolang hij aan het hoofd van het ministerie staat, hebben de Spanjaarden weinig kans, hun lievelingswensch te zien vervullen en Spanje onder de groote mogendheden te zien opnemen. Canovas neemt gaarne den schijn aan, van liberaal te zijn; doch zoodra het op handelen aankomt, blijkt het, dat dit liberalisme den toets der praktijk niet kan doorstaan. Voor iedere waarlijk vrijzinnige hervorming deinst hij angstig terug.

Het bezoek, door koning Alfonso te Aranjuez gebracht is voor den minister-president een beschamend *démenti* geweest. Om zijne positie te handhaven, heeft Canovas thans de toevlucht genomen tot het gewone middel der conservatieven, en het roode spook der revolutie aan de vertegenwoordiging in de verte getoond. Met zeldzaam gebrek aan takt heeft hij in het parlement uitgeweid over de noodlottige gevolgen, welke de dood van den koning voor het land zou kunnen hebben. Ongetwijfeld is dit voor Alfonso uiterst vleiend, maar koningen hebben met andere stervelingen ook dit gemeen, dat zij liefst niet getuige worden gemaakt van speculatiën over de mogelijke gevolgen van hunnen dood. Daarenboven is koning Alfonso volkomen wel: zijne menschlievende daad heeft hem geenerlei nadeel berokkend, en de sombere beschouwingen van den heer Canovas komen dus als mosterd na den maaltijd. Zeker heeft de minister-president dit óók ingezien. Hij heeft althans nog een tweede middel beproefd, om zijne positie te redden. Sedert eenigen tijd worden officieuse geruchten verspreid over samenzweringen en woelingen in het noorden des lands, over den heimelijken terugkeer van Ruiz Zorilla's aanhangers, over republikeinsche complotten in het leger en meer dergelijke onrustbarende zaken. Het middel is echter te dikwijls toegepast, om nog eenige uitwerking te hebben, en de dupes van de regeering zullen niet talrijk zijn.

Al heeft het kabinet zich tot nu toe weten te handhaven, alles wijst er op, dat zijne dagen geteld zijn. De samensmelting der fractiën van de liberale partij heeft mannen als Sagasta, Lopez

Dominguez, Becerra, Martos en Moret bijeengebracht. Op hun bijstand steunende, heeft Sagasta reeds in de Cortes het programma der liberalen ontwikkeld, en openlijk verklaard, dat hij het in veel opzichten met Castelar eens was. ‘De monarchie’ - zoo zeide hij - ‘vertegenwoordigt den bestaanden toestand, de democratie is het ideaal der toekomst. Evenmin als eenige andere monarchie kan zich de Spaansche aan de democratische strooming onttrekken.’ En uit de heftigheid, waarmede Sagasta de regeering aanviel, kan men opmaken, dat de liberalen den dag niet meer ver verwijderd achten, waarop zij geroepen zullen worden, om de teugels van het bewind over te nemen. Wel is waar is de meerderheid van de Cortès op de hand van Canovas del Castillo, doch dit levert in Spanje geen bezwaar op. Daar te lande toch zijn het niet de meerderheden die de kabinetten vormen, maar juist het omgekeerde heeft er plaats. Een nieuw ministerie verkrijgt natuurlijk gereedelijk de toestemming tot kamerontbinding, en de invloed, welken de regeering op de verkiezingen kan uitoefenen, is zóó groot, dat het resultaat dezer verkiezingen onveranderlijk eene gouvernementeele meerderheid is. Thans is die uitkomst zekerder dan ooit, omdat het conservatieve ministerie zich bij de bevolking door zijne maatregelen tot bestrijding der cholera en zijn verzet tegen de reis des konings uiterst impopulair heeft gemaakt.

Onder al de wisselingen der Europeesche staatkunde blijft het Vatikaan bij zijne onverzoenlijke houding volharden. Het trotsche *non possumus* is evenzeer de leuze van Leo XIII als het die van Pius IX was. Geen toenadering, geen verzoening, geen concessie aan veranderde tijdsomstandigheden acht de Curie mogelijk; het voldongen feit bestaat voor haar niet; haren tegenstanders schrijft zij, even onverbiddelijk als eeuwen geleden, den gang naar Canossa voor.

Er zijn echter in de laatste weken dingen geschied, die bij optimistisch gestemde lieden de hoop deden levendig worden, dat Paus Leo XIII een anderen weg zou inslaan dan zijn voorganger. In de eerste plaats beriepen zij zich op het doodvonnis, over het *Journal de Rome* uitgesproken. Onder de strijdbare organen der katholieke pers, die met fanatieke woede elke poging tot verbetering der betrekkingen tusschen kerk en staat bestreden, stond dit

blad in de eerste rij. Het ontzag zich niet, om zijne critiek zelfs tot den Paus uit te strekken, en vergelijkingen te maken tusschen den militanten geest, die de Curie onder Pius IX bezielde, en den concilianten geest, dien het meende op te merken in de tegenwoordige leiding der kerkelijke zaken. Kardinaal Pitra had dergelijke beschouwingen gezonden aan een in Nederland verschijnend clericaal blad, en het *Journal de Rome* had zich gehaast, om deze beschouwingen wereldkundig te maken.

De oude kardinaal kwam vrij met eene ernstige berisping en kreeg verlof om zich in een zeer ootmoedig schrijven te verontschuldigen, maar de redacteur, die zijne denkbeelden had verspreid en verdedigd, moest voor hem boeten. Den heer de Houx liet de Paus door kardinaal Lavigerie mededeelen, dat hij zijn ontslag behoorde te nemen als redacteur van het *Journal de Rome*, en de ongelukkige Franschman moest natuurlijk aan dit bevel voldoen. Hij veroorloofde zich echter eene kleine wraakneming, door aan Fransche bladen te schrijven, dat dit ontslag, op verlangen van den Paus, was genomen, omdat de houding van het *Journal de Rome* niet meer overeenstemde met de nieuwe richting der pauselijke staatkunde.

De nieuwe richting der pauselijke staatkunde! Eene korte wijle vond dit wonder geloof, en wel het eerst en het meest bij de minst geloovigen. Er waren immers nog andere feiten, die op eene meer verzoenende houding van de Curie schenen te wijzen. Was niet, na jarenlange onderhandelingen, de aartsbisschoppelijke zetel van Keulen wederom bezet, en had de Paus daardoor niet feitelijk de houding der Duitsche regeering goedgekeurd, welke den bisschop wegens wederspannigheid aan de wet van zijn ambt had ontzet? Had niet het generaal-vicariaat van Paderborn in eene circulaire verkondigd, dat de jongelieden, die later in het bisschoppelijke seminarie wenschten te worden opgenomen, behoorden te voldoen aan de voorwaarden, door den staat gesteld in de wet betreffende de opleiding der geestelijkheid? En bewees dit alles niet, dat de Curie voornemens was haar intransigente houding te laten varen, of deze althans aanmerkelijk te wijzigen?

Spoedig genoeg is het antwoord op deze vragen gegeven, en het luidt, zooals te verwachten was, ontkennend. In de opheffing van het *Journal de Rome* heeft men geene toenadering te zien tot eene verzoenende politiek, doch alleen een disciplinairen maatregel,

noodig en nuttig tot handhaving van gehoorzaamheid en goede tucht. De aartsbisschoppelijke zetel te Keulen is wederom bezet, omdat de Katholieken in dit diocees niet langer van een herder konden verstoken blijven, niet omdat men het ingrijpen van den staat op kerkelijk gebied gewettigd achtte. De circulaire van het generaal-vicariaat van Paderborn is ingetrokken, omdat zij was verzonden zonder voorafgaand overleg met het episcopaat. Alles blijft dus bij het oude.

Toch valt het niet te ontkennen, dat Leo XIII op gansch andere wijze te werk gaat dan zijn voorganger. Klaarblijkelijk hecht hij meer waarde aan diplomatiek beleid dan aan capucinades en banvloeken. Doch dit onderscheid bepaalt zich tot den vorm, en heeft met het wezen der Vaticaansche politiek niets te maken. Terecht schreef dezer dagen de Weener *Neue Freie Presse*:

'Het doel en de aard der politiek van het Vaticaan zijn in geen enkel opzicht veranderd. Beide zullen dezelfde blijven, wie ook den stoel van Petrus moge bezetten. Het is een dwaas zelfbedrog, te gelooven aan de mogelijkheid van een liberalen paus. Wij hebben geen officieele dementis in den *Osservatore Romano* noodig, om te weten, dat Leo XIII geen pogingen aanwendt, om met het koninkrijk Italië op beteren voet te komen. Zulk eene poging zou de erkenning van den Italiaanschen staat in zich sluiten, en daardoor gelijkstaan met het vrijwillig afstand doen van de wereldlijke macht, met het afstand doen van Rome. Dit laatste kan geen Paus doen, en wie het voor mogelijk houdt, dat Leo XIII eens de wereld zal verrassen met het besluit om den hopeloozen strijd tegen historische feiten en tegen de werkelijkheid op te geven, om de bepalingen der Italiaansche waarborgenwet goed te keuren, die kent het wezen van het Pausdom niet. Zelfs de afwijkende persoonlijke overtuiging van een drager der driedubbele kroon kan aan deze onverbiddelijke waarheid niets verandereu, want de Paus is gebonden door de ketenen eener duizendjarige traditie en, niettegenstaande zijne onfeilbaarheid, niet in staat om deze te verbreken.'

Toen de Duitsche nationaal-liberalen uit Westfalen en de Rijnprovinciën onlangs te Hagen hun partijdag hielden, gaf zich de heer Enneccerus groote moeite om het half conservatieve, half liberale programma der partij te ontvouwen. Eigenlijk kan men

van een programma niet spreken, want sedert de Heidelberger bekeering hebben de nationaal-liberalen zich op genade en ongenade aan den rijkskanselier overgegeven. Onder aanroeping van de groote figuur van dezen staatsman handhaven zij met den meesten nadruk de aanspraak, dat zij de nationale partij bij uitnemendheid vormen. Minder gemakkelijk is het hun, de juistheid van het praedicaat ‘liberaal’ aan te toonen. De protectionistische praktijken van den heer Von Bismarck kunnen door geen liberale theorieën worden verdedigd of verklaard. Toch heeft de heer Enneccerus een uitweg gevonden. Hij beweerde eenvoudig, dat staatkunde en staathuishoudkunde niets met elkander te maken hebben, dat men liberaal en protectionist tegelijk kon zijn, en dat conservatieve freetraders even goed bestaanbaar waren. Politiek en economie spelen in de hoofden der nationaal-liberalen dezelfde rol als de wetenschap en het geloof in de Génestets leekedichten:

> Zij leven saam en stoeien;
> Het is een lust om aan te zien,
> Zoo'n rechtgeloovig knoeien.

Doch elders is het niet veel beter. Men behoeft slechts oppervlakkig kennis te nemen van de polemiek, door de Hongaarsche bladen gevoerd over de quaestie eener tolvereeniging met Duitschland, om te bemerken, dat de politici aan gene zijde der Leitha in economische zaken de volle verzekerdheid des geloofs nog niet bezitten.

Om de tien jaren worden tusschen Oostenrijk en Hongarije de aan de beide deelen der monarchie gemeenschappelijke economische en finantiëele vraagstukken geregeld. Ook thans is deze regeling weder aan de orde gesteld.

De Hongaarsche regeering heeft hiervan gebruik gemaakt, om langs officieusen weg het denkbeeld te opperen, dat Duitschland en Oostenrijk-Hongarije een tolverbond zouden sluiten, waarbij deze staten hunne hooge tarieven tegenover het buitenland zouden handhaven, maar elkander lagere tarieven zouden toestaan, zoodat de uitvoer uit Duitschland naar Oostenrijk en omgekeerd aan geenerlei, belemmering onderhevig zou zijn.

De Hongaren zijn natuurlijk tot dit voorstel gekomen ten gevolge

van Bismarck's handels- en belastingspolitiek. De hooge invoerrechten op granen, hout en vee, welke thans in Duitschland worden geheven, hebben aan handel en landbouw in Hongarije een geweldigen slag toegebracht. De agrariërs in het laatste land redeneeren nu aldus: Duitschland produceert niet genoeg om in zijn eigen behoeften te voorzien; het moet dus den invoer van de bovengenoemde artikelen toelaten. Welnu, dan gunne het ons het voordeel, dat wij onze producten op de Duitsche markten verkoopen; wij van onzen kant zullen een handje helpen, om de goedkoope concurrenten uit Amerika en uit Rusland te weren.

Wij zullen hier niet trachten de vraag te beantwoorden, wat de voorstellers denken te doen ten opzichte van de handelstractaten, welke Oostenrijk met alle beschaafde natiën van de wereld heeft. Zal men door die tractaten eenvoudig de pen halen? Wij zouden dit moeten aannemen, want in verre weg de meeste van hen hebben de contracteerende partijen voor zich behandeling op den voet der meest begunstigde natie bedongen.

Van meer belang is de vraag, of het verledene en het tegenwoordige recht geven tot de veronderstelling, dat de bedoelde toleenheid ooit zal tot stand komen. Eenige jaren geleden is een dergelijk voorstel ook door den heer Von Bismarck besproken. Hij noemde het toen een ‘ideaal doel’, dat aan de onderhandelingen op het gebied der handelspolitiek de richting moest aangeven. Doch als men nagaat, wat de Duitsche rijkskanselier zelf op dit gebied heeft tot stand gebracht, dan zal men moeten erkennen, dat hij van dit ideale doel nog zeer ver verwijderd is, ja, menigmaal daaraan den rug heeft toegekeerd. En hieraan heeft de Oostenrijksche regeering in de eerste plaats schuld. Zoodra het gebleken was, dat de kans op het verkrijgen eener overwegende positie in Duitschland voor goed was verdwenen, streefde Oostenrijk ook in de handelspolitiek naar hetgeen men, met eene fraaie uitdrukking, autonomie en zelfstandigheid noemde; in werkelijkheid echter bouwde het een scheidsmuur aan zijne grenzen, die steeds hooger werd opgetrokken. Dit streven was voornamelijk tegen Duitschland gericht; de afgezanten van vorst Bismarck reisden driemaal te vergeefs naar Weenen, maar de regeering volhardde in haar protectionisme. Zij scheen in het lot der kleine Duitsche staten, die vroeger tot het tolverbond hadden behoord, eene bevestiging te zien van de leer, dat het opheffen der economische slagboomen tot

politieke absorptie leidt. ‘En welk een toestand’ - zoo schreef dezer dagen een gezaghebbend Weener blad - ‘heeft deze autonomie voor de monarchie in het leven geroepen! Vroeger stond bijna het gansche Europa open voor de producten van onzen landbouw; de Hongaarsche granen, het meel der Pester molens, het hout der bosschen van Stiermarken en Galicië konden bijna naar alle deelen van het vaste land, vrij van drukkende lasten, worden vervoerd: de handelstractaten waren een vaste waarborg voor de grondrente. Maar hoe is dat alles veranderd! De volken sluiten zich af; iedere natie weert angstvallig de producten van de andere; de uitvoer der voortbrengselen van den Oostenrijkschen bodem stuit overal op hinderpalen, en terwijl onze producenten vroeger op millioenen verbruikers konden rekenen, weten zij thans nauwelijks, of zij een goeden oogst met hoop of met vrees moeten tegemoet zien.’

De Hongaren, die, hunne antipathie voor het Duitsche element bij de belangen hunner beurzen achterstellend, thans weder op aansluiting bij Duitschland aandringen, zijn zich volkomen bewust, dat er op de vervulling van hunne wenschen weinig kans bestaat. Doch ook voor dit geval zijn zij met hunne politiek gereed. Weigert de heer Von Bismarck, aan hun verlangen toe te geven, dan dreigen zij met retorsiemaatregelen.

Wij gelooven niet, dat deze bedreiging op den Duitschen rijkskanselier veel indruk zal maken. Hem jaagt men zoo spoedig geen schrik aan, en de Oostenrijksche regeering zal zich tweemalen bedenken, eer zij een tarievenoorlog begint, die slechts in haar nadeel kan afloopen. Het stellen van het dilemma ‘een tolverbond of retorsiemaatregelen’ bewijst alleen, met hoeveel gemak men in Hongarije, p o u r l e b e s o i n d e l a c a u s e, zijne economische beginselen verwisselt, en zal misschien menigeen er toe brengen, om met den heer Enneccerus te beweren, dat politiek en economie niets met elkander te maken hebben. Het ware te wenschen, dat zij, die steeds afgeven op het doctrinarisme der Manchesterschool, ter harte namen wat onlangs een radicaal blad in Engeland schreef:

‘Wij houden ons aan den vrijen handel, niet omdat wij eerbied hebben voor de beginselen van Cobden, maar b e c a u s e i t p a y s.’

Omdat men er goede zaken mede maakt - dit klinkt niet verbeven, maar ten minste praktisch. Diegenen echter, die om het inationaal belang te bevorderen en tot kunstmatigen bloei te brengen

feitelijk hunne grenzen sluiten voor het internationaal verkeer, beginnen thans reeds op gevoelige wijze te bemerken, dat hunne handelwijze uiterst onpraktisch is.

Wij begonnen ons overzicht met de woorden, die twintig jaren geleden door een scherpzinnig tijdgenoot over den tegenwoordigen Engelschen Premier werden geschreven. Het zij ons vergund, met een tweede aanhaling te besluiten. Zij is ontleend aan een geschrift, voor twee-en-veertig jaren door Karl Marx uitgegeven, maar zij is in vele opzichten thans niet minder toepasselijk dan in het jaar 1843:

‘Das Verhältniss der Industrie, überhaupt der Welt des Reichthums zu der politischen Welt, ist ein Hauptproblem der modernen Zeit. Unter welcher Form fängt dies Problem an, die Deutschen zu beschäftigen? Unter der Form der S c h u t z z ö l l e , des P r o h i b i t i v s y s t e m s , der N a t i o n a l ö k o n o m i e . Die Deutschthümelei ist aus den Menschen in die Materie gefahren, und so sahen sich eines Morgens unsere Baumwollritter und Eisenhelden in Patrioten verwandelt. Man beginnt also in Deutschland die Souveränität des Monopols nach Innen an zu erkennen dadurch, dass man ihm die Souveränität nach auszen verleiht. Man beginnt also jetzt in Deutschland anzufangen, womit man in Frankreich und England zu enden beginnt. Der alte faule Zustand, gegen den diese Länder theoretisch im Aufruhr sind, und den sie nur noch ertragen, wie man die Ketten erträgt, wird in Deutschland als die aufgehende Morgenröthe einer schönen Zukunft begrüszt.’

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

De Werken van E.J. Potgieter. Proza. 1e en 2e Deel. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1885. *Personen en onderwerpen*. Keus uit de boekbeoordeelingen van E.J. Potgieter, met eene voorrede en aanteekeningen van Cd. Busken Huet. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1885.

Of P o t g i e t e r dien dag nog had mogen beleven, den 13den Juli 1885, toen de ‘bergplaats van schilderijen, toebehoorende aan het Rijk’, zooals hij het Trippenhuis noemde, door het nieuwe R i j k s m u s e u m op de Stadhouderskade werd vervangen! Hoe zou hij al de kleuren van zijn palet hebben te koste gelegd aan een nieuw opstel over ‘Het Rijksmuseum te Amsterdam’!

Ware Potgieter door den Minister van Binnenlandsche Zaken mede uitgenoodigd tot het bijwonen van de, zooals het heette, ‘plechtige opening’ van het Museum, hij zou zich door de overweging hier gast te zijn geweest niet hebben laten weerhouden om zijne verontwaardiging uit te spreken over het feit, dat een Minister des Konings op een oogenblik als dit, terwijl het hart van al wie onze kunst lief heeft sneller klopte bij de gedachte dat de Nederlandsche kunstschatten een hun waardig verblijf vonden, niets anders weet te doen dan een dorre kroniek voor te lezen van de wording van het Museum, zonder één woord van geestdrift voor de Hollandsche kunst, zonder door één enkele schakeering of verheffing van stem te verraden dat ook hij iets gevoelde voor het treffende van dezen dag. Deze plechtigheid, waarbij de vreemde kunstenaars zorgvuldig geweerd waren, zou hem zeker een klacht hebben ontlokt over onzen

achteruitgang ook op het stuk van feestvieren en van gastvrijheid oefenen.

Maar naast deze reden tot klagen zou Potgieter overvloedige stof tot juichen hebben gevonden bij het binnentreden van het grootsche gebouw. Hier was dan het tastbaar bewijs dat ‘provincialismus en urbanismus, onverschilligheid en geldgebrek’, ‘de voltooiing eener nationale galerij’ niet hadden kunnen tegenhouden, gelijk hij vreesde dat geschieden zou.

‘Waar zouden onze klachten een einde nemen’ - schreef Potgieter in 1844 in *Het Rijksmuseum te Amsterdam* - ‘als wij die bij iedere ongelukkig geplaatste schilderij, uit de dagen van Frederik Hendrik, lucht wilden geven? De eene hangt tegen den dag, de ander hangt onder de knie; - buig u, wend u, krom u zooveel ge kunt, de derde valt niet met eenen blik te omvaêmen, valt niet te genieten; want aan uwe slinke of rechte weêrkaatst zij den dag; - de vierde - maar twijfelt dan iemand er nog aan, dat de zalen van het T r i p p e n h u i s , in haren tegenwoordigen toestand, niet geschikt zijn tot eene tentoonstelling onzer oude school? Neen, maar hoe verre is het er nog van, dat overheid en gemeente beide zich den gruwel zouden schamen, de laatste glorie uit onze gulden eeuw geene gelegenheid te gunnen allen toe te stralen, den vreemde te overschijnen!’

En thans - overheid en gemeente hebben zich geschaamd, zij hebben in de beurs getast, en het geluk gehad in P.J.H. Cuypers een bouwheer te vinden, die althans de klacht over onzen achteruitgang in de bouwkunst te schande heeft gemaakt. Klaagde Potgieter, dat de schemering, waarin Miereveldt's portret van Frederik Hendrik hing, hem het uitbrengen van een oordeel over dit stuk verbood, thans ontvangt alles voldoende licht. En welk een schat is ons hier ontsloten in die keur van regenten- en doelenstukken, die, vroeger in verschillende stedelijke gebouwen verspreid, hier bijeengebracht zijn, en ons het Amsterdam der 17^{e} eeuw voor de oogen tooveren, die ‘burgers van een krachtiger tijd, mannelijk moedig in hunne uitspanningen, en goed rond bij den beker’! Van de inwijding van dit Museum zal ongetwijfeld een nieuw tijdperk dagteekenen voor de beoefening van onze kunstgeschiedenis.

Of de man, die onzer schilderkunst der 17^{e} eeuw zulk een warm hart toedroeg, den 13^{en} Juli 1885 nog had mogen beleven!

Men zal het begrijpelijk vinden dat wij, de nieuwe uitgaaf van Potgieter's *Proza* - de eerste twee deelen van de eerste volledige uitgaaf zijner Werken - juist in deze dagen ter aankondiging ontvangende, allereerst nog eens weder het opstel opsloegen hetwelk hij aan het Rijksmuseum wijdde, en waaruit vooral de bladzijden over Cats, Hooft, Huijgens en Vondel bekend zijn geworden. ‘Populair zijn geworden’, zou wellicht de heer Tjeenk Willink met de woorden van zijn prospectus verbeteren. Wij zullen over deze uitdrukking niet twisten. Het zou wellicht blijken dat wij aan het woord een andere beteekenis hechten dan de ondernemende uitgever.

Dat er - gelijk het prospectus zegt - ‘steeds meerderen worden gevonden, die zich de inspanning en studie willen getroosten noodig om Potgieters werken te verstaan en al den rijkdom en de fijnheid er van te genieten’, is zeker een verblijdende verzekering; vooral wanneer het blijken mag dat zij op vaster grond rust dan op het feit, dat de werken zijn gekocht en uitverkocht. Men leze wat Busken Huet daarover schreef in den aanhef van zijn *Potgieter*, het beminnelijke boekske, waarin hij zijne persoonlijke herinneringen aan den vriend bewaarde.

Daar zijn er echter velen, die niet zooveel tijd, niet zooveel inspanning en niet zooveel geld aan de studie van Potgieter kunnen besteden. Daar zijn er voor wie de geheele Potgieter te machtig is, die hem niet anders dan bij kleine porties kunnen genieten. Voor in deed Huet een goed werk door, in *Personen en Onderwerpen* (het ware zeker niet moeielijk geweest, een gelukkiger titel te vinden!), een bloemlezing te geven uit Potgieter's studiën over Nederlandsche schrijvers der 19de eeuw en over onderwerpen betreffende de Nederlandsche kunst en letteren onzer dagen.

Wat Potgieter over Loots, Staring, Da Costa, Schimmel, ten Brink, de Veer en vijf-en-twintig anderen gedacht heeft, wat hij in zijn bekende grootere stukken, als De Letterkundige Bentgenooten te Parijs, Hollandsche Dramatische Poëzy, Onderweg in den Regen, e.a., over den jongen Nederlandschen letterkundige, over het Amsterdam tooneel van 1830, over ons volkskarakter en wat niet al eer heeft gezegd, vindt men hier in enkele, met zorg gekozen bladzijden weêr. De chronologische volgorde door den verzamelaar in acht genomen, ten einde, zooals hij zegt, de verzameling tevens te doen dienen als bijdrage tot de kennis van Potgieter

zelf, zou zeker nog beter doel treffen, indien Huet in het mededeelen van bijzonderheden betreffende de behandelde ‘personen en onderwerpen’, en in het ophelderen van duistere toespelingen, gelijk er vaak bij Potgieter voorkomen, iets kwistiger te werk hadde kunnen gaan. Doch de verzamelaar beweert gegeven te hebben wat hij had, en wij behooren hem op zijn woord te gelooven.

‘Verlangt men ook bladzijden te bezitten uit zijne studiën over vreemden, over Nederlandsche lettterkundigen van den voortijd, het publiek behoeft slechts te spreken’, lezen wij in de voorrede. Wij houden ons verzekerd dat het publiek spreken zal, en het zal dat het duidelijkst kunnen doen, door dit boekske met die belangstelling te ontvangen en met die graagte te koopen, welke het zoo ruimschoots verdient.

Onze hedendaagsche letterkundigen, met bijschriften van Dr. Jan Ten Brink (7e aflevering). Josephus Albertus Alberdingk Thijm. Amsterdam, Tj. van Holkema. 1885.

Het was in den herfst van 1864. In het koninklijk Paleis te Amsterdam vergaderde het Internationaal Congres ter bevordering der sociale wetenschappen, een congres, dat, al heeft men het ook, in dit tijdschrift zelf, een kermis der ijdelheid genoemd, voor ons, jongeren in die dagen, veel aantrekkelijks had; waar wij gelegenheid vonden het redenaarstalent van een Foucher de Careil, van een Madier de Montjau te bewonderen, en hun geestdrift de onze opwekte. In de afdeeling Letterkunde, door Koo van Lennep gepresideerd, was de door Alex. Weill gestelde vraag aan de orde: ‘Wat is het ideaal van de christelijke kunst? Heeft er tot op heden een christelijke kunst bestaan?’ De een had beweerd, dat er geen uitsluitend christelijke kunst bestond, noch bestaan kon; een ander meende, dat er, ja, een christelijke kunst geweest was, maar dat zij niet meer bestond. Een jong Duitscher, Israëliet, Michel Berend genaamd, die in '48 zijn vaderland had moeten ontvluchten, in '54 een bundel Duitsche verzen had uitgegeven, die de schoonste verwachtingen opwekte, en sedert aan de Indépendance Belge was verbonden, had in onberispelijk Fransch met wegsleepende welsprekendheid de meening verkondigd, dat de groote

kunstwerken de afspiegeling zija van den tijd, die ze ziet ontstaan, dat de waarachtige kunstenaar geen devies op zijn werk en geen étiket op zijn hart plaatst, niet aan een wachtwoord gehoorzaamt, maar, het leven levende der geheele menschheid, in het kunstwerk, dat zijn genie hem ingeeft, steeds in harmonie is met datgeen wat de besten om hem heen denken en gevoelen.

Nog andere sprekers waren gevolgd. Daar werd het woord gevraagd door een man, wiens lange magere gestalte en scherp gesneden gelaat ons, die hem daar voor het eerst zagen, bijzonder troffen. Zijn scherpe, niet melodieuze stem was even weinig geschikt om ons voor hem in te nemen, als zijn absolute uitspraken: 'Buiten het christendom is er geen waarheid; al wat waarlijk schoon is in de kunst behoort tot de christelijke kunst.' Maar zijne welsprekendheid was zóó snijdend, uit hetgeen hij zeide sprak zulk een ernst, dat wij, al kon deze ascetische figuur ons niet aantrekken, eerbied gevoelden voor den man, die, hier nagenoeg alleen staande in zijn katholieke overtuiging, niet schroomde die onbewimpeld en tot in haar uiterste consequentie uit te spreken. Wij herinneren ons, op het verwijt hem door Berend gedaan, dat hij hier de ideeën van het kort te voren gehouden Katholieke Mechelsche Congres verkondigde, een *Et je m'en fais gloire*!, dat diepen indruk maakte.

Die man was J o s e p h A l b e r d i n g k T h i j m , van wien Prof. Ten Brink ons in de 7e aflevering van *Onze hedendaagsche letterkundigen* een belangrijke levensschets geeft; een man, wiens strijdlustige geest hem niet belet heeft onder letterkundigen van allerlei richting en geloof trouwe vrienden en oprechte vereerders te tellen en die, ondanks zijn welhaast 65 jaren, nog even warm belang stelt in al wat er tot zelfs in de verstgelegen hoekjes op het gebied van letteren en kunst voorvalt als toen hij, jongeling van 22, 23 jaar, in den *Spectator van Tooneel, concerten en tentoonstellingen* door zijne critisch aesthetische opstellen met M. onderteekend, of door de luimige brieven van Pauwels Foreestier uit Buiksloot de aandacht op zich vestigde.

A propos van des heeren Alberdingk's werkzaamheid aan genoemden Spectator vergunne Prof. ten Brink ons hem op een kleine onnauwkeurigheid te wijzen. Het artikel over *Tartuffe* in Januari 1843 verschenen, was niet, gelijk hij beweert, het eerste waarmede de jeugdige letterkundige dit tijdschrift verrijkte. Reeds in December 1842 vinden wij in den Spectator een met M. onderteekend stuk,

De Amsterdamsche Schouwburg getiteld, met een motto van Voltaire, en een citaat uit Groen van Prinsterer. De schrijver beschuldigt daarin de Amsterdamsche tooneelkunstenaars van gebrek aan smaak, en dat wel in dubbelen zin: zij zijn niet alleen verstoken van goeden smaak, maar hebben ook geen smaak, geen liefhebberij in den werkkring dien zij zich kozen. 'De Amsterdamsche tooneelkunstenaars' - zegt hij - 'zijn, op eenige weinige uitzonderingen na, met een verschriklijke lusteloosheid geslagen: de Troep is lui!' Het tweede artikel is aan de vertooning van *Tartuffe* gewijd, waarin o.a. de toen 24-jarige Mevr. Kleine de rol van Marianne 'in een lief fantasiepakjen van het jaar 1843' vervulde. De jonge criticus is in den regel niet malsch in zijn oordeelvellingen. Hij zegt van zichzelven, met de woorden van Mad. Pernelle:

> Je vous parle un peu franc, mais c'est là mon humeur,
> Et je ne mâche point ce que j'ai sur le coeur.

De slagen vallen soms dicht als hagel. De heeren en dames tooneelisten worden tot de orde geroepen, wanneer het blijkt dat zij de terechtwijzingen aan hun adres niet gelezen, of niet ter harte genomen hebben. Peters was in een vorig stuk gekapitteld omdat hij in 'Steven Langer' van d e z e l v e gesproken had, en nu schrijft M. een paar weken later:

'De heer Peters heeft geen d e z e l v e gebruikt! Dat hebben wij bij onze aanmerkingen gewonnen. Belachlijk - neen! dat wil men niet wezen. Voor de overtuigendste redeneeringen, de gemoedelijkste raadgevingen, is men doof, maar maak een gebrek belachelijk - de kranke is gered!'

Dat klinkt nog anders, dan de tooneelrecensiën, waaraan in onze dagen tooneelspelers en schouwburgbesturen zich ergeren.

En te denken, dat de tooneelspelers, die door den jeugdigen kunstbeoordeelaar aldus onder handen genomen werden, op een enkele na, allen van het tooneel, sommigen ook van het wereldtooneel zijn verdwenen, terwijl de heer Alberdingk Thijm nog steeds voortgaat de schouwburgen van allerlei soort te bezoeken en, getrouw aan de kunstbeginselen welke hij in den *Spectator* verkondigde, nog wekelijks van zijn bevindingen openlijk rekenschap geeft.

Tusschen dat eerste optreden in den *Spectator* en heden liggen 24

jaargangen van den door hem geredigeerden *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken*, 16 deelen van het tijdschrift *De Dietsche Warande*, de *Karolingische verhalen*, een groot aantal gedichten, gelegenheidsgeschriften, strijdschriften, tijdschriftartikels, en die meesterlijke *Portretten van Joost van den Vondel*, waarvan door ten Brink in enkele trekken de beteekenis en de hooge waarde wordt in het licht gesteld.

Bij den grooten rijkdom van stof welke er te ordenen was, moest het moeilijk vallen, geheel volledig te zijn en niet een of andere merkwaardige uiting van Alberdingks talent onvermeld te laten. Men zou anders gaarne uit de talrijke opstellen, welke in de *Dietsche Warande* sedert dertig jaar van des schrijvers omvangrijke kennis, van zijn onverdroten arbeidslust en van zijn warme overtuiging spreken, de meest karakteristieke genoemd hebben willen zien. Ter Gouw noemde de *Warande* het meest Amsterdamsche onzer tijdschriften, en plaatste er daarom zijn proeven van ‘Kalverstraatsch’ in: een vertolking van de Gelijkenis van den Verloren Zoon in het dialect van het hartje van Amsterdam. De bestuurder zelf volgde met ‘Nog ander Amsterdamsch.’ ‘Ik heb’ - zeide hij - ‘van mijn 3e tot mijn 13e, 14e jaar, verkeerd in alle winkels (zoo van en ambachtslui als van de neringdoenden), kelders, kantoortjens, zijen binnenkamers, onderstukken, op alle stoepen, insteken, droogen pakzolders der huizengroepen, die bepaald worden door de (tegenwoordige) Spuistraat oostzijde, de Molsteeg, de Gravenstraat, de Nieuwendijk, St. Jacobstraatjes, End van de Waereld, Spuistraat.’ En dan laat hij een knap ambachtsman uit de ‘Dirrik van Hasselsteech’ of een koekebakkersvrouw van ‘de Nuwendijk’ deze zelfde Gelijkenis vertellen, welke hij later herhaalt in de *beau-monde*-redaktie, ‘een mengeling van affektatie en slordigheid, die de generatiën der XIXe Eeuw bij de hoogere klassen kenmerkt.’

De Gids mag allerminst vergeten het geestig berijmde *Claegh-Vraegh-liedt op eenen sijns weghes bijsteren ‘Gidse’*, voorkomende het vijfde deel van de *Dietsche Warande* (1860), dat aldus anvangt:

> Ghesellekens, wat mach' er de goê redene toch al wesen,
> Dat onsen Gids meer loopt te trantelen en te cantelen als voor-desen?
> Hij draeyt en swaeyt (met oorlof) soo holderdeklokkerol,
> Als een af-ghetapt asyns-fust, ofte als een bierkinneken pas hallef vol.

D'handt, daer hij dus langhe meê wegh-wees, begint te rammelen op elken windt,
En sijn lanteernken, dat ons te lichten plach, is gants coud geworden ende blint.
- 'Misschien versiet ghy u en is den man niet heel soo swack als ghyt bediet.'
T is alles mooghlijck, lieve gesellekens, maar waerschijnelyck en isset niet!

Om geheel volledig te zijn zou Prof. ten Brink ons ook een kijkje hebben moeten gunnen in den hem zeker niet onbekenden kring van letterkundigen en kunstvrienden, welke Alberdingk Thijm jaren lang op geregelde tijden om zich placht te vereenigen, en waartoe ook onze jonggestorven vriend Adriaan de Vries geruimen tijd behoorde.

Niet het minst merkwaardige van deze biografische schets is voor ons het feit, dat het Prof. ten Brink gelukt is zóó in zijn onderwerp door te dringen, dat hij op sommige plaatsen den stijl van zijn model heeft overgenomen. De luidruchtige, de volbloedige stijl van den schrijver der 'Literarische Schetsen en Kritieken' schijnt nu en dan over te slaan in den strengen, soms wat stroeven, maar degelijk hollandschen stijl van den auteur der 'Portretten van Vondel.' Wij zullen de laatsten zijn om Prof. ten Brink hiervan een verwijt te maken. Dit bijschrift bij het portret van den ijverigen katholiek en warmen vaderlander komt ons niet minder welgeslaagd voor dan het portret zelf. De schrijver heeft er alle eer van. Het zaakrijke stuk, waarin een reeks van belangrijke feiten met kunstvaardige hand zijn bijeengeschikt, verdient dat het een groot aantal lezers vinde.

De Lantaarn, nos. 1-14. 's Gravenhage, A. Rössing.

De Spectator, waarin Alberdingk Thijm debuteerde, was, na zijn verscheiden in den aanvang van 1850, door geen tijdschrift van soortgelijken aard vervangen. Zijn naamgenoot, *de Nederlandsche Spectator*, van 1856 tot 1859 onder den Ouden heer Smits uitsluitend satiriek weekblad, werd na dien tijd onder Bakhuizen, Vosmaer, Keller, Mulder, een belangrijk tijdschrift, aan kunst en letteren gewijd, waarin een schat van wetenschap, van geest en van gezonden humor in pittigen vorm werd voorgezet. Thans teert het hoofdzakelijk op den ouden roem, dien het zich alleen nog nu en dan waardig toont, wanneer F l a n o r tijd en stof weet te vinden voor een van zijn opwekkende en vaak leerrijke Vlugmaren.

Zal *De Lantaarn*, bij leven en welzijn, de plaats innemen, welken 1843 tot 1850 *De Spectator* in de periodieke pers innam?

Het jonge tijdschrift bezit zeker eenige van de eigenschappen, welke daartoe noodig zonden zijn. Uit de eerste nummers bleek reeds dat de ongenoemde Redactie het een en ander op het hart heeft, en dat het haar niet aan vrijmoedigheid faalt om wat haar ophet hart ligt uit te spreken, uit te spreken in een vorm waarin letterkundig talent en geest elkander de hand reiken. Reeds in het 5de number kon de Redactie haar lezers meedeelen: ‘De Lantaarn is goed ontvangen. Er bleek ten onzent behoefte aan een blad, dat niet in het kielzog der bestaande tijdschriften varende, de dingen bij hun waren naam durft te noemen.’ Op dien laatsten ‘hak’ zouden bestaande tijdschriften, die hier door haar jongsten collega beschuldigd worden, de dingen niet bij hun naam te durven noemen, het recht hebben te vragen: ‘Helder ons dit met eenige voorbeelden op,’ - indien zij niet in tijds bedachten, dat om in een nieuwe onderneming goed te slagen, een zeker gevoel van eigen onmisbaarheid dikwijls uitnemend te pas komt.

Is men in dit tijdschrift misschien wat hard van stal gegaan? En is dit de reden dat een der medewerkers, en niet de minste voorzeker, de begaafde Jan C. de Vos, die zich Janus Blanus teekende, reeds in nummer 9 zijn eigen verscheiden moet aankondigen? Dat doodsbericht heeft zeker velen getroffen, en het artikel *Janus Blanus is dood* was geestig en pittig genoeg om het gemis van dezen medewerker dubbel te doen betreuren; maar of de heer de Vos den zelfmoord van Janus Blanus verklaarbaar heeft weten te maken, is een andere vraag. Men luistere:

Met zijne broeders Manus en Adrianus richtte hij de Lantaarn op. Er moet in ons land plaats zijn voor een blad, dat zonder aanzien des persoons de waarheid durft te zeggen om de waarheid! Men ziet: ongeveer hetzelfde wat wij hierboven uit no. 5 aanhaalden.] Wij behoeven er niets aan te verdienen, jongens, wanneer wij de waarheid maar dienen. De Lantaarn werd aangestoken; zij scheen. Maar de een vond de vlam te rood, de ander te bleek, een derde te groot, een vierde te klein....

‘Toen kwamen de medewerkers bij Janus en zeiden hem: Janus! we hebben alles naar de bank van leening gebracht wat we bezaten, om 't pitje van uwen lantaarn te laten schijnen.... Maar gij die iedereen op den nek springt en er dan op los trommelt, gij zijt

oorzaak dat wij er niet komen. Alleen uw naam reeds schrikt ieder af. Wie wil lezen wat een hansworst schrijft? Maak bokkesprongen in een kermistent, maar niet in de critiek en letterkunde. Ons volk is een deftig volk. Wij lachen niet. Wat gij een aardigheid noemt, schelden de meesten een grofheid. Als je nog op z'n Fransch kon schrijven, maar in't Hollandsch.... En dus....'

Janus maakte toen een enkele beweging, die bewees dat hij de conclusie al begreep. Hij werd doodsbleek nam zijn pen, nog pas in galnootvocht gedoopt, en stak haar diep, heel diep in 't hart. Aan die wond stierf hij....

'Wanneer u eens naar den Hoek van Holland wandelt, Mevrouw, dicht bij den nieuwen waterweg, dan zult u een vreemd geluid in het ruischend zingen der wiegelende baren vernemen: dat is de stem van Janus, die aan de visschen en meerminnen verhaalt hoe in Nederland zich ieder beijvert om toch vooral droog, vervelend, saai te zijn.'

Het is zeer mogelijk dat Janus dit aan de visschen en meerminnen weet wijs te maken, die, uit hunnen aard, ieder ander element dan dat waarin zij zich bewegen, droog noemen; maar dit neemt niet weg dat de voorstelling, welke de miskende humorist hier van den Nederlandschen smaak geeft, onwaar is.

Het is zoo gemakkelijk, omdat wij wat trager in onze bewegingen, wat minder spontaan in onze uitingen zijn dan andere volken, ons deftig en saai te schelden. Maar de vijftien drukken van de *Camera Obscura*, de duizenden die zich jaarlijks verdringen om Justus van Maurik zijn koddige schetsen te hooren voordragen, bewijzen, dunkt mij, dat wij wèl en gaarne lachen.

Wie iets geestigs, iets grappigs, iets ondeugends desnoods heeft te vertellen - al is het dan ook niet met de bedoeling om den een of den ander 'aan den kaak te stellen' of 'een kop kleiner te maken' - en dat weet te doen in een oorspronkelijken vorm, goed gehumeurd, jolig en frisch, behoeft zijn publiek niet bij de visschen en meerminnen, 'de blankgeschubden met de groenende wierhairen', te zoeken, maar vindt boven water toehoorders en lezers in overvloed.

Indien wij der redactie van *de Lantaarn*, die in haar teekenaar een man van talent bezit, welke nog niet de droevige ervaring van Janus Blanus schijnt te hebben opgedaan (hoe jammer dat hij zich liet verleiden tot die onwaardige karikatuur op de opening van het nieuwe Rijksmuseum!), een raad mogen geven, dan is het deze: haren verdronken medewerker zoo spoedig mogelijk op te visschen

en geen middelen onbeproefd te laten om den geest weer bij hem op te wekken. Doet zij dat niet, dan zien wij aankomen, dat Janus Blanus van zijn onderzeesch publiek spoedig genoeg krijgt, en naast de deur een eigen zaak opzet onder den veelbeteekenenden titel: *De nieuwe Lantaarn*.

***Haagsche Omtrekken*, door Damas. Haarlem, W. Gosler. 1885.**

Dat de saaiheid en de deftigheid, welke wijlen Janus Blanus zóó hinderden dat zij hem den dood in de golven deden zoeken, ons Nederlanders niet belet een geestige en pikante wekelijksche kroniek, in degelijke, smaakvolle taal op prijs te stellen, heeft de opgang bewezen, door D a m a s ' *Haagsche Omtrekken* gemaakt. De kroniekjes, tusschen Maart 1884 en Maart 1885 in het dagblad Het Vaderland verschenen, zien thans in een sierlijken band het licht en twee mannen, die in de Nederlandsche kunstwereld een voortreffelijken naam dragen, Victor de Stuers en Storm van 's Gravesande, verleenen aan het werkje, door een penteekening en een uitnemend geslaagde ets, eene aantrekkelijkheid te meer.

In ons land, waarin het openbaar leven zooveel minder opgewekt is, waarin de nieuwtjes zooveel kleurloozer, de typen zooveel minder sprekend zijn dan in het land van de Chronique, behoort er een scherper opmerkingsgaaf, een fijner humor, een levendiger phantasie toe om iets te bereiken wat bij de aantrekkelijke stukjes haalt, welke wij in de Fransche dagbladen onder den titel ‘La vie à Paris’, ‘Chronique Parisienne’ en dergelijke plegen te genieten. Des te meer lof verdient Damas, die week aan week zijn *Haagsche Omtrekken* schreef, zonder in schandaalkroniek een gemakkelijk succès te zoeken, of door het uitdeelen van lessen den zedemeester te spelen.

‘Als Hagenaar en als beoefenaar der letteren bezit ik aristocratische neigingen’, zegt hij quasi-schertsend, wanneer hij aan het slot van den bundel schijnt te zoeken naar den man, aan wien hij zijn *Omtrekken* zal opdragen. Intusschen is hier geen Baron van der Straeten tot Slijpestein aan het woord, geen jonge de Beaumont van Almkerk, of hoe die Haagsche ‘petits marquis’ uit de omgeving van mevrouw de Roggeveen meer heeten mogen, welke ten Brink in zijn Schetsen belachelijk en onsterfelijk heeft gemaakt. De aristo-

cratie van Damas is in de eerste plaats een aristocratie van den geest, die hem goed staat en hem goed af gaat.

Damas laat geen gelegenheid voorbijgaan om te toonen, dat hij zijn vaderland lief heeft, al is hij niet blind voor de tekortkomingen, die men het ten laste legt. ‘Wel eens bekroop me de lust om, als motto mijner Omtrekken, de bekende woorden van het uithangbord te nemen hier gaat men uit wekken; of naturalistisch uitgedrukt: uit porren. Wanneer ik het lieve vaderland soms in slaap zie geraken, evenals Homeros zaliger, zonder, op diens voetspoor, tusschen twee sluimeringen in, een Ilias of een Odyssee op het getouw te hebben gezet, dan maak ik gerucht, opdat het oudje ontwake.’

Damas heeft een warm hart voor hen op wie Holland roem draagt. Op het gevaar af van degenen te ontstemmen, wien het verveelt Aristides telkens weer den rechtvaardige te hooren noemen, brengt hij op zijne beurt zijn hulde aan Beets, en hij doet dit op de volgende sobere en smaakvolle wijze:

‘Waart ge niet Donderdagavond in Diligentia, toen Beets daar optrad te midden zijner getrouwen? Ofschoon de mannen niet ontbraken, deftige, vroede mannen, met zilveren lokken en sneeuwwitte baarden, of wel jonge dichters met golvend bruin haar en geïnspireerden blik, zoo waren toch de schoone vrouwen van de hofstad het talrijkst, allen opgetogen en stralende van innerlijk genot. Met wat al lachjes en lonkjes werd Hildebrand begroet door freule van Nagell en Juffr. Kegge beiden! Hoe gretig werd zijn oordeel over Dante, over Shakespeare, over Voltaire, over Victor Hugo, over Bilderdijk en v.d. Palm opgevangen door de fijngeschelpte ooren dier toehoorderessen! Hoe ernstig zag juffrouw Noiret, stemmig op de galerij gezeten, den aandoenlijken spreker aan! En hoe vroolijk lachten de gezusters Blom, wanneer de redenaar zich verstoutte een kleinen, koketten aanval te wagen op den smaak der vrouwen! Maar vooral hoe frisch en jeugdig toonde zich weer onze grijze Nicolaas Beets te midden zijner aanhangeren, wanneer hij, voor een enkele maal zijn tegenzin tegen bekende citaten overwinnende, met zijn volle melodieuze stem te midden der schare den versregel wierp:

> A thing of beauty is a joy for ever!’

Zoo vinden wij telkens fijngevoelde, geestig opgevatte, artistiek behandelde stukjes. Men zou den schrijver een enkele maal wat breeder vlucht willen zien nemen, het gekozen thema willen zien

uitwerken; verlangen dat hij zich wat meer liet gaan en aan zijn vroolijken luim wat ruimer den teugel vierde. Voor doorslaan zal zijn aangeboren tact - en wat t a c t is heeft de vriend van zijn jeugd, 'de Oude, zoo goedgeetsch met zijn lessen,' hem indertijd duidelijk verklaard! - hem wel behoeden.

Damas heeft niet alleen veel gelezen en met veel menschen omgegaan; hij heeft ook veel gereisd, en verschillende werelddeelen bezocht. Dat hij desniettemin zóó Nederlandsch van zin is gebleven en zóó degelijk Hollandsch schrijft, strekt hem tot niet geringe eer.

Gedachten en Droomen van C.C. Uhlenbeck. Haarlem, I. de Haan 1885.

Nagenoeg op hetzelfde oogenblik, waarop de bundel gedichten, die bovenstaanden titel draagt, ons werd gezonden, brachten de couranten het bericht dat C.C. U h l e n b e c k met goed gevolg het eindexamen aan het Gymnasium te Haarlem had afgelegd. En wij achten aan de Génestet, die ook als gymnasiast reeds verzen maakte; aan de Génestet, die, zestien jaar oud, nadat hij het Staatsexamen had afgelegd, een Lid der Examen-Commissie aldus toezong:

Een zangrig knaapjen, thans verlost
Van al zijn zorg en pijn,
Al heeft het zeeën zweets gekost
En ankers eendewijn,
Een vrolijk kind van zestien jaar
Vol liefde en levensgloed,
Ontworsteld aan zijn doodsgevaar,
Zendt u zijn jubelgroet.

Men herinnert zich dezen aanvang van een gedicht, dat, jolig en jong, guitig en geestig, reeds deed zien welk een zangerig, opgeruimd en ongekunsteld dichter wij rijk geworden waren. En men weet het: de frissche humor, de blijmoedige levensbeschouwing, die uit zijn jongensverzen klonken, hebben de Génestet ook in zijn latere gedichten niet verlaten.

Verzen van een gymnasiast, - dat zouden, meenden wij, allicht wat onbeholpen, maar zeker opgewonden verzen zijn, wilde halmen maar waarvan het te voorzien mocht wezen, dat zij eens rijke vruchten zouden dragen. Of zouden wij hier ontboezemingen ver-

nemen van een vroegrijp kind der eeuw, van een naturalist, die door de wereld om hem heen niet wordt bewogen, maar geen grooter genot kent dan die wereld met photographische getrouwheid, liefst in hetgeen zij het minst aantrekkelijks heeft, weer te geven; van een pessimist wellicht, die, ‘venu trop tôt dans un monde trop vieux’, zijn eigene, of wel geborgde melancolie in zangerige verzen uitstort?

Wij zullen zien.

Pour les âmes bien nées
La valeur n'attend pas le nombre des années -

de jonge dichter geeft reeds in het begin van den bundel een rubriek, welke hij *Eros* betitelt. Doch men stelle zich gerust: er is niets hartstochtelijks in zijn liefde; hij rukt geen dennenboom uit Noordsche wouden om dien in den Etna te doopen en in vlammende letters den naam zijner liefste aan den hemel te schrijven; hij is niet uitgelaten vroolijk of wanhopend ongelukkig. De Eros van onzen jeugdigen poëet begaat geen buitensporigheden; hij uit zich vriendelijk, kalm, rustig. Het twintigtal liedjes, dat hij heet geïnspireerd te hebben, treft door vorm, noch inhoud - op eene enkele uitzondering na. En daar wij den jongen Nederlander, die zijn land en zijn taal toont lief te hebben, liefst van zijn beste zijde aan onze lezers willen doen kennen, deelen wij die uitzondering, een zangerige, bevallige *Idylle*, hier mede:

De vogeltjes tjilpen aan 't lisplende vlietje,
Tierlieren hun liedje;
Op 't windeken gonzen hun liedekens voort.
Wij zwierven ons moê door de bloeiende weiden,
En rusten thans beiden
Aan 't beekje, waar niets onze droomen verstoort.

In neevlige vert' zien wij heuvelen grauwen,
En weel'ge landouwen
Verbinden ons rustoord aan 't blauwe verschiet.
Ruigwollige kudden doordartlen de weiden,
Maar storen ons beiden.
- Verzonken in 't lieflijkste droomenland! - niet.

Daar schalt ons door wouden en weiden in d' ooren
De klank van den horen.
Blaas voort, wij verstaan u, blaas voort postiljon!
Klink' 't horengeschal door de vluchtende dreven,
Door 't vluchtende leven
Klink' lokkend het liedje, dat liefde verzon.

Een andere rubriek, *Liederen*, draagt tot motto de regels van Chamisso:

> Nur frisch, nur frisch gesungen,
> Und alles ist wieder gut!

Maar, alsof de jonge dichter voelt, dat hij die opwekking noodig heeft, vraagt hij in het eerste het beste gedicht van deze afdeeling:

> Wie kan het lied mij schenken
> Vol teedren hartegloed,
> Vol droomerig herdenken,
> Vol blijden levensmoed?
>
> Wel tokkelde ik mijn snaren,
> En wel weerklonk een lied,
> Doch 't liedjen, opgevaren,
> Is 't lied mijns levens niet.

Zoo is het inderdaad. Hij ‘tokkelt’ nog te veel; hij doet het met groote vaardigheid en geeft daarbij blijk van muzikaal gevoel - maar verder dan tot tokkelen brengt hij het in de meeste zijner gedichten niet. Onze jonge poëet maakt zich illusiën, wanneer hij in *Bekentenis* uitroept:

> Mij zengt het hart een tergend vuur,
> Dat flikkert in mijn zang....
>
> Nù smelt mijn zachte melodij
> Van lente en poëzie,
> Dàn knaagt in 't wrokkend harte mij
> Verterende ironie.
>
> Nù bralt mijn zang van ijdelheid,
> Dàn ruischt hij in de schâuw....

Van dat brallen en flikkeren, van die verterende ironie bespeuren wij nog niet veel. Slechts een enkele maal stuift de dichter op, en vervangt hij zijn matte verzen door een lied vol hartstocht en verbittering. Zoo in het gedicht *Mijn vriend*. Anderen mogen aan luchthartige, vroolijke makkers de voorkeur geven - hij niet:

> Mijn verbitterd gemoed zal geen hartsvriend verlangen,
> Die niet met mij een honenden smaad heeft geleên,
> Die zijn wrok niet gekoeld heeft in vloekende zangen,
> Dien geen wereld - als mij - op de borst heeft getreên.

Erg bar, vindt ge niet? Als wij het voor het kiezen hebben, dan hooren wij uit een jong hart liefst joliger, frisscher liederen opwellen, dollere desnoods; maar hier is althans kleur en hartstocht; en het is ons een zeker genot, den jongen man eens duchtig te hooren doorslaan. Want het valt niet te ontkennen, dat over zijne overige gedichten een groote matheid en kleurloosheid ligt uitgespreid, dat ze, in één woord, voor het meerendeel onbeteekenend zijn. Wellicht is zijn groote vaardigheid in de behandeling van het vers daarvan mede schuld. Moest hij zich inspannen voor den vorm van zijn gedichten, onze dichter zou als van zelf ook aan den inhoud grooter zorg besteden, en niet spreken vóór dat hij inderdaad iets te zeggen had, dat de moeite van er een dichterlijken vorm aan te geven loonde.

Zóo jong te zijn, zóóveel tijd voor zich te hebben om zich met ernst aan de studie van de beste dichters te kunnen wij den; zooveel tijd ook om ... te kunnen zwijgen, zonder gevaar te loopen dat jongeren u zullen inhalen, voorbijstreven, welk een voorrecht! Toone de dichter van *Gedachten en Droomen* dit voorrecht te waardeeren. Die gelooven, haasten niet.

***Woordenboek der Nederlandsche taal*. Derde reeks. Achtste aflevering. Gelegenheid-Gelte. Bewerkt door M. de Vries en A. Kluyver. 's Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1885.**

Nog even vóór wij deze Kroniek sluiten komt ons een nieuwe aflevering van *Het Woordenboek* in handen.

Het grootsche werk, dat voor onze taal moet worden wat het Rijksmuseum voor onze kunst is - ‘een museum der nationale taalvormen,’ noemde de Redactie het indertijd - is te belangrijk dan dat wij niet telkens, wanneer de gelegenheid zich voordoet, er de aandacht op zouden vestigen, al kunnen wij dit dan ook, zooals thans, zeer vluchtig doen.

In deze 8e aflevering van de derde reeks is de weg, die wordt afgelegd, niet groot. De bewerkers brengen het in de vijf vel of 160 kolommen druks niet verder dan van *Gelegenheid* tot *Gelte*. Dit komt hoofdzakelijk daarvan, dat zij op hun weg het *Geloof* ontmoet hebben, en men weet hoe dit in ons lieve vaderland - merkwaardig is dat het geloof zich juist bij ons, in onderscheiding

van andere landen, als o n z i j d i g voordoet! - iemand aan de praat kan houden en op zijn praatstoel kan brengen. Wij krijgen hier dan ook alle mogelijke beteekenissen van Geloof, alle soorten van Geloof, en alle denkbare samenstellingen. Aan voorbeelden en aanhalingen behoefde het den bewerkers natuurlijk niet te ontbreken. Toch hebben zij zich niet met de talrijke bekende en gebruikelijke beteekenissen en spreekwijzen tevreden gesteld, maar ook naar min bekende, eigenaardige zegswijzen gezocht. Zoo vinden wij de uitdrukking *in 't geloof geraken*, voor ingang vinden, die bij Vondel voorkomt in de regels:

> Een oude wijveklucht, verzieringen en droomen
> Geraecken in 't geloof.

En weder van Vondel de uitdrukking: *een geverfd geloof*, als een geloof waaraan men een fraai kleurtje heeft weten te geven, dus een gehuicheld geloof:

> En effen als uw hope zo is 't gheverwt ghelove,
> Daer ghij vergeefs op steunt.

Zoo zouden wij nog veel kunnen aanwijzen dat de aandacht waard en voor velen nieuw is; wij zouden in lof op de geleerde bewerkers kunnen uitweiden en hun, om de volharding en den ijver waarmede zij hun taak volvoeren, de onsterfelijkheid beloven kunnen, op het gevaar af dat zij ons de op het verouderde *geloven* (in den zin van loven en beloven) aangehaalde regels van Huygens zouden tegemoet voeren:

> Die mij te veel looft en gelooft (*belooft*)
> ..... en geloov' ick niet.

Eéne opmerking, of liever een vraag, naar aanleiding van een der laatste woorden in deze aflevering behandeld, nl. het bijvoegelijk naamwoord *gelt*, in den zin van onvruchtbaar. De bewerkers kennen het alleen: in den eigenlijken zin, als van wijfjesdieren gebezigd; bij uitbreiding, van manlijke dieren (visschen), van de manlijke hennepplant; en, bij verdere uitbreiding, van vischwater, dat geen visch meer oplevert. Bij van Dale (Woordenboek der Nederl. taal) vinden wij echter op dit woord achter de beteekenis: onvruchtbaar, de bijvoeging van de zaadhuisjes der bloemen. Wat is de reden dat de Vries en Kluijver hiervan geen melding maken?

Pontiaan van Hattem. Een bladzijde uit de geschiedenis der gereformeerde kerken dezer landen.

'Waarom,' vraagt Dr. A. van der Linde[1], klagende over 'onze wetenschappelijke achterlijkheid en onverschilligheid', 'heeft bijvoorbeeld noch geen Nederlandsch theoloog een geschiedenis geschreven van het Hattemisme en de daarmee samenhangende interessante verschijnselen in de Gereformeerde kerk der zeventiende en achttiende eeuw? Dat ware een verdienstelijker en dankbaarder werk, dan de ontelbare bijdragen tot het scheurpapier der toekomst.'

De toelichting kon ietwat vriendelijker luiden en de aanleiding van minder overdrijving getuigen. Maar de vraag is alleszins gepast. Zij werd trouwens in anderen vorm reeds vroeger gesteld, o.a. door Dr. B. Glasius, toen hij een artikel over Pontiaan van Hattem[2] besloot met den wensch, 'dat de geschiedenis van Van Hattem en van de zijnen door een bevoegde hand, voor wie niet alleen de hierover uitgegeven stukken, maar ook de oorspronkelijke oorkonden toegankelijk zijn, in een helder licht moge gesteld worden.'

Het antwoord kan kort zijn. Er valt niet te denken aan een volledige geschiedenis van Van Hattem en de Hattemisten, zoolang niet de bijzonderheden nader onderzocht en met name het leven en werken van Van Hattem zelf beter bekend en onpartijdiger beschreven zijn, dan tot heden het geval is. De

1) In de voorrede van zijn *Benedictus Spinosa. Bibliografie*. 's Gravenhage. 1871.
2) In zijn *Godgeleerd Nederland*. Prof. Kist had reeds in 1843 geschreven: 'Zijn leven en zijne leer verdiende nog wel een nader onderzoek.' Zie *Ned. Archief v. kerkel. gesch*. III, 412.

geschiedenis van het hoofd der school - indien hier van een school mag en niet veeleer moet gesproken worden van een richting of geestesstrooming - is zoozeer in nevelen gehuld, dat b.v. Glasius kon zeggen: ‘de juiste tijd zijner bevestiging (als predikant te Philipsland) schijnt onbekend te wezen’, om zich vervolgens neer te leggen bij de algemeene opmerking: ‘In 1675 was hij daar reeds predikant.’ Dr. Borsius waagde de gissing: ‘Wanneer Van Hattem omstreeks de jaren 1675 -1680 (als student) te Saumur vertoefde’, enz.; terwijl hij toch destijds reeds sedert eenige jaren predikant te Philipsland was. Dr. H. Heppe sprak, in zijn verdienstelijke *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformirten Kirche*[1], waarin trouwens meer dergelijke fouten voorkomen, over de aanhangers van ‘PONTIAAN († 1706) von Hattem, einer kleinen Stadt in Gelderland, den *Hattemisten*.’ Carolus Tuinman heet bij allen Van Hattem's voornaamste betrijder, hoewel hij om zeer geldende redenen, geen deel heeft gehad aan zijn vervolging en het hem wegens onrechtzinnigheid gegeven ontslag uit den predikdienst. Dr. van der Linde noemt Pontiaan van Hattem en diens werken, als er sprake is van ‘Spinozistische bewegingen in Holland,’ terwijl één van 's mans warmste vereerders, Mr. Jacob Roggeveen, juist aan den omgang met hem zijn terugkeer van het Spinozisme dankte en vóór het jaar 1696 of 1700, niemand, naar het schijnt, op den inval kwam, dat Van Hattem een Spinozist zou zijn. De heer P. Huet betoonde zich, enkele jaren geleden, in de *Stemmen v. Waarheid en Vrede*, hoogelijk ingenomen met een door hem toevallig gevonden boek van den Hattemist Jakob Bril, doch haastte zich zijn geloovige lezers in den waan te brengen, dat de geprezen mysticus waarschijnlijk niets gemeen had met den afgezetten predikant van Philipsland. Ypey en Dermout[2] zijn betrekkelijk uitvoerig in hun mededeelingen over onzen Pontiaan, maar kennen hem zonder grond een bedriegelijk karakter toe, verdenken hem mede van ‘schrikkelijke ketterijen’, doch stellen deze allerminst in het juiste licht. Borsius, Glasius, J. van Leeuwen en anderen verzekeren, op het voetspoor van oudere schrijvers, dat Van Hattem Verhandelingen of Lessen over den Catechismus had uitgegeven, waarvan de onrechtzinnigheid des schrijvers ontslag als predikant ten gevolge heeft

1) Leiden, 1879, blz. 376.
2) *Gesch. v.d. Herv. Christ. Kerk in Ned.*, 1824. III, 124, v.v.

gehad. De waarheid is, dat Van Hattem, zoolang hij predikant was, niets heeft uitgegeven en men zijn vervolging heeft ingesteld op grond van.... geruchten. Zoo spannen allen samen, om dwalingen te bestendigen en wat eenmaal in nevelen is schuil gegaan, stillekens in het duister te laten. De een praat en schrijft den ander na. Ziedaar het geheim der eenstemmigheid, waarmede schier allen[1)], wier gevoelen men gewoonlijk raadpleegt, een hoogst gebrekkig en bovendien ongunstig oordeel vellen over Pontiaan van Hattem, zijn leven en werken.

Allen, die na 1729 over Pontiaan van Hattem hebben geschreven, putten hun kennis aangaande zijn persoon en streven, bijkans uitsluitend, hetzij rechtstreeks hetzij door tusschenkomst van derden, uit het verhaal over Schoristen en Hattemisten, dat zekere Theodorus Hasaeus zijn landgenooten ten beste gaf, om hen te troosten met de wetenschap, dat het sectarisme destijds de orthodoxie niet enkel in Duitschland, maar ook in Holland en met name in Zeeland bijzonder verontrustte.[2)] In menig opzicht verdient de schrijver den lof van nauwgezetheid en onpartijdigheid. Zijn rechtzinnigheid mocht hem afkeerig maken van den onrechtzinnig verklaarden Van Hattem, en minder geschikt om diens later uitgegeven geschriften onbevooroordeeld te lezen; het blijkt niet, dat hij om die reden de geschiedenis opzettelijk verminkt en ten deele onjuist, ten deele onvolledig zou hebben weergegeven. Maar de bronnen, waaraan hij zijn kennis van de door hem beschreven feiten ontleende, waren niet zuiver. Zijn oordeel over Van Hattem stond reeds vast, toen hij kennis maakte met diens werken, en dat oordeel berustte, evenals zijn kennis van de gebeurtenissen, die hij verhaalde, op de mededeelingen van den heftigsten bestrijder der Hattemisten, den aartsketterjager, hier als ‘vir doctrina et pietate praestans et non paucis scriptis clarum nomen adeptus’ geroemden, Middelburgschen predikant[3)] Carolus

1) Een gunstige uitzondering, hoewel nog slechts voor een klein gedeelte, maakt J. van Leeuwen, *De Antinomianen, of de sekten der Verschoristen of Hebreën, Hattemisten, en aanverwante Buitendijkers*. (Ned. Archief, VIII, bl. 57-169).

2) De volledige titel van het verhaal luidt: *De nupera Schoristarum et Hattemistarum in Belgio secta, ejusque auctoribus relatio*. Zij werd opgenomen in het te Bremen uitgegeven *Museum Hist. Phil.-theol.* Vol. II p. 144-172.

3) Over Tuinman zie men o.a. Wybrands in de straks aan te halen verhandeling, bl. 87-93.

Tuinman, alsook op de extrakt-akten van den Zeeuwschen Coetus, die in 1683 het schuldig over Van Hattem uitsprak. Dat men bij het gebruiken dier akten de noodige omzichtigheid noet in acht nemen, zal nader blijken, alsmede in hoever de loor Hasaeus gegeven voorstelling van feiten hier en daar onuist en onvolledig moet heeten. Het vermoeden van Glasius, vaarschijnlijk mede opgewekt door de wijze waarop Borsius over Van Hattem had gesproken, is volkomen juist. Men heeft den vervolgden 'broeder' consequenties toegedicht, waarvoor rij niet aansprakelijk wilde zijn, en bij het bestrijden zijner meeningen zich allerminst van overdrijving weten vrij te houden.

Het wordt dan ook meer dan tijd, dat Pontiaan van Hattem beter gekend en alzoo de weg wordt gebaand tot een zuiverder beoordeeling van zijn streven; nu vooral, terwijl onlangs een tweede Hattemist, Marinus Adriaansz. Booms zijn uitnemenden biograaf heeft gevonden in den heer Aem. W. Wybrands,[1] gelijk voor een veertigtal jaren zijn geestverwant Mr. Jacob Roggeveen eenzelfde geluk te beurt viel door Dr. J. Borsius.[2] De voornaamste werken van Van Hattem zijn behoudens enkele uitzonderingen, gemakkelijk te raadplegen[3], althans voor ieder, die niet opziet tegen de lektuur van een viertal kwartijnen van omstreeks 700 bladzijden. Zij zijn verschenen onder den algemeenen titel: 'Den val van 's Werelts Af-God, ofte het Geloove

1) *Marinus Adriaansz. Booms. Eene bladzijde uit de geschiedenis der spinoresterij in Nederland*. (Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis. 's Grav. 1884. Dl. I. bl. 51-128.

2) *Mededeeling van eenige nog onbekende byzonderheden aangaande Mr. Jacob Roggeveen, inzonderheid met betrekking tot zijne godsdienstige denkwijze*. (N. Archief voor Kerkel. Gesch. 1841. Dl. I. bl. 267-362).

3) Men zou dat niet vermoeden, indien men de lijst van Van Hattem's geschriften bij van der Linde, bl. 46-49, nagaat en leest wat deze geleerde bibliograaf bl. 48 zegt over de 'zeldzaamheid' der door hem genoemde werkjes. Slechts van één, N°. 159 *Noodig Onderzoek* enz. zegt v.d. Linde: 'herdrukt in *Den val van 's werelts Af-God*' (I: 599-655). Intusschen geldt hetzelfde van N°. 155, *Brief aan zeker Heer* (zie Dl. III, 1-89); N°. 156, *Petrus verlost*, enz. (Dl. IV, 40-137); N°. 163, *Tweeledige Apostolische Waarschouwing* (Dl. IV, 403-'86); N°. 164, *Drieledig Vertoog*, enz. (Dl. III, 425-522); N°. 165, *De Gereformeerde Belijdenis*, enz. (Dl. III, 90-251); N°. 166, *Handgelai tot een Christelijke Plichtbetrachting* (Dl. II, 1-57); N°. 169, *Verklaringe der X Geboden Gods* (Dl. I, 236-344). N°. 154, *Sentimens Chrétiens touchant quelques Questions de Controverses, entre les Catholiques et les Protestants* vinden wij ongetwijfeld terug in de 'uyt het Fransch vertaalde' *Aanmerkingen over twee Brieven* (Dl. IV, 138-180), waarin de bedoelde Controversen worden besproken. N°. 162, *Predikatie van den Zaligmaker op den Berg, ofte Verhandeling over Matth.* 5, 6, 7, schuilt hoogstwaarschijnlijk, zoo al niet letterlijk, dan toch zakelijk in de verklaringen van de Bergrede, die Dl. II, 63-95 en IV, 243-'65 werden opgenomen, doch kan ook wel een geschrift zijn niet van Van Hattem. De laatste stierf in 1706; de *Predikatie* verscheen in 1712.
Dr. van der Linde heeft er blijkbaar niet aan gedacht Dl. II-IV van *Den val van 's Werelts Af-God* in te zien, doch evenmin heeft hij nauwkeurig kennis genomen van de inhoudsopgaven der verschillende deelen bij Borsius. Dan toch zou hij aanstonds hebben ontdekt, dat de meeste der 'zeldzaam' geachte boekjes in de *Opera Omnia* zijn herdrukt. Daarentegen schrijft hij wel Borsius na, met het oog op het 2e en 3e deel: 'Verkrijgbaar te Amsterdam by Jacobus Verheyde, Boekverkooper in de Molsteeg,' hetgeen echter niet op dat 2e of 3e deel zelf is te lezen.

der Heyligen, zegepralende over de Leere van eygen geregtigheid. Klaar vertoont in de nagelatene Schriften van Pontiaan van Hattem. Vervattende Zijne Verklaaring over eenige voornaame Texten uyt de H. Schrift, en andere byzondere stoffen; verstrekkende alles tot volkomen vertroosting, en dus tot Zaligheid van 's Menschen ziel. Uitgegeven door Mr. Jacob Roggeveen.' Dl. I te 's Gravenhage bij E. Boucquet, 1718; Dl. II en III te Amsterdam in 1719 en, evenals Dl. IV in 1727, zonder plaatsnaam, 'gedrukt voor den Uytgever.'[1)]

Hoe belangrijk echter deze verzameling van meer en minder omvangrijke geschriften van Van Hattem ook moge wezen, zij verspreidt weinig licht over diens uitwendige lotgevallen en geeft allerminst een in bijzonderheden afdalend antwoord op de vraag: wie was deze Pontiaan van Hattem, toen hij als predikant van Philipsland werd afgezet; en waarom ontving hij dat ongevraagd ontslag? Zullen wij ons daaromtrent houden aan berichten uit de eerste hand, dan behooren wij als hoofdbronnen te raadplegen: de notulen van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Philipsland; de aktenboeken der voormalige Classis van Tholen en Bergen op Zoom, waartoe de gemeente van Philipsland destijds behoorde; de 'Verantwoordinge van P. van Hattem, overgelevert den 27_{ste} Mey 1683'; en - voorde jaren 1683-1706, de aanteekeningen van den Kerkeraad van Bergen op Zoom.

1) De Koninklijke Bibliotheek te 's Hage heeft slechts het 1e deel; de Universiteitsbibliotheek te Utrecht bezit een volledig exemplaar. Welke moeilijkheden Roggeveen ten gevolge van deze uitgaaf, met name van die van het 1e deel ondervond, kan men zien uit de Voor-reden van Dl. II en III en nader toegelicht vinden hij Borsius t.a.p. bl. 304-33.

Aan de hand van deze bescheiden, die ik op mijn gemak heb mogen lezen[1], wensch ik - zoo al geen levensbeeld te ontwerpen, dan toch - een zaakrijke bijdrage te leveren tot de kennis van Pontiaan van Hattem, zijn leven, lotgevallen en werken.

I. De predicant van Philippilandt.

Het begin en het einde van eens menschen leven veroorzaken in den regel heel wat drukte en houden niet zelden velen ijdelijk bezig. Dat mag ook gezegd worden van het predikantseven van Pontiaan van Hattem in de eenvoudige Hervormde gemeente te Philipsland. Wat aan het geboorteproces voorafging, gedurende den langen tijd van voorbereiding, waarin het kind opwies tot knaap, de knaap tot jongeling en de jongeling tot man, is ons evenwel in de bijzonderheden niet bekend. Wij weten slechts met zekerheid, dat onze Pontiaan, zoon van Diederick van Hattem en Johanna Muijshouts, den 16^{den} Januari 1641 te Bergen op Zoom werd geboren[2] en theologie studeerde in de Sleutelstad, waar hij, blijkens het Album Civium Academicorum den 4^{den} Mei 1661 werd ingeschreven als 'Pontianus van Hattem, Bergopzoma-Brabantus, annorum 20, Theol. Stud.' Kwam de twintigjarige jongeling van huis, of uit den vreemde? Hasaeus, die niets zegt van zijn studeer en te Leiden, spreekt over zijn verblijf aan de Akademie te Saumur, waar hij aller aandacht zou hebben getrokken, als Spinozist verdacht en voor zijn medestuden-

1) Waarvoor ik dank verschuldigd ben en gaarne openlijk breng aan de heeden Dr. C.J. Montijn te Philipsland, C.E. Crull te Tholen, D.W. Schuuring te Bergen op Zoom en J.P. van Visvliet te Middelburg. Laatstgenoemde had bovendien de goedheid uit het Provinciaal Archief van Zeeland bijeen te zamelen wat ter zake dienen kon en in de daar aanwezige officiëele bescheiden na te zien, wat ik elders in afschrift vond en vergelijking wenschelijk maakte. Een 'Verzameling van stukken betreffende Pontiaan van Hattem,' die in het Archief der Classis Walcheren zou moeten te vinden zijn, omdat zij er volgens een Inventaris, opgemaakt in 1781 aanwezig was, heeft Dr. J. Riemens aldaar te vergeefs gezocht. Evenmin heb ik de tijdelijk afwezige, in dat Archief te huis behoorende 'Acten van den Conventus 4 Classium van 1683-1686' kunnen raadplegen. Maar daaraan schijnt, bij het vele, dat mij ten dienst stond, weinig, zoo al iets verloren.

2) De geboorteregisters op het stadhuis te Bergen op Zoom noemen het knaapje *Johannes*, maar hier heeft kennelijk een verwarring plaats gehad met den naam van den eersten getuige, die in de registers heet: *Pontiaan* van Hattem.

ten gevaarlijk zou zijn geweest[1]. Borsius omschrijft deze mededeeling[2] in dier voege, dat Van Hattem te Saumur zijn 'letteroefeningen' zal hebben volbracht. Tegen de mogelijkheid van deze opvatting valt niets in te brengen, indien wij denken aan den leeftijd, waarop Pontiaan te Leiden werd ingeschreven, en aan het feit dat destijds 'vele Nederlandsche jongelingen' aan de genoemde Fransche hoogeschool 'vertoefden.' Doch evenzeer is het mogelijk, dat onze Pontiaan als theoloog Saumur heeft bezocht, hetzij vóór hetzij na zijn proponentsexamen, waartoe hij zich den 11^{en} Januari 1667 te Tholen bij de Classis aanmeldde, en dat hem den 22^{en} Maart 1667 werd afgenomen, waarna zijn naam het eerst weer wordt genoemd den 2^{en} April 1669, toen de Classis, die hem beroepbaar had gesteld, hem mede aanbeval voor de openstaande predikantsplaats te Wouw en Haerle.[3] Een 'theoloog' had in die dagen minstens evenveel reden als een, die zich nog slechts in de voorportalen van de Sancta Theologia bevond, om, indien hij daartoe in de gelegenheid mocht zijn, eenigen tijd te vertoeven aan de om haar vrijzinnig Kalvinisme, men zegge dan beroemde of beruchte, hoogeschool van Saumur. Het blijft intusschen de vraag, of Van Hattem wel inderdaad aldaar gestudeerd en Hasaeus Saumur misschien niet, door een of ander misverstand, geschreven heeft in plaats van Leiden. Het laat zich zeer wel denken, dat Van Hattem, wiens werkkracht en talenten later door vrienden en tegenstanders gelijkelijk werden geroemd, reeds als student te Leiden de opmerkzaamheid van velen trok en in zekeren zin een licht was in zijn kring. Misschien is aan Hasaeus het een of ander ter oore gekomen van een langer of korter verblijf van Van Hattem

1) L.c.p. 154: 'Cum florenti aetate in academia Salmuriensi versaretur, omnium oculos in se convertit, suspicionemque concitavit Spinosismi, eamque non male fundatam, cum Spinosae scripta, quod eorum exemplar undequaque lineis subductum post mortem in bibliotheca ejus inventum inter alia testatur, nocturna diurnaque manu non contereret solum, sed et ea commilitonibus suis commendaret impense.'
2) T.a.p. bl. 352. Zie echter II: 223.
3) Ik dank deze en enkele andere bijzonderheden, ontleend aan de 'Verhandelingen der Eerw. Classis van Tolen en Bergen op den Zoom' gedurende de jaren 1659-1675, aan de hh. Dr. L.A. van Langeraad te Nieuwveen en C.E. Crull te Tholen, die de goedheid hadden voor mij na te gaan en uit te schrijven wat dit boekdeel met betrekking tot P. van Hattem inhoudt. De twee volgende deelen, loopende van 1676-1698 en van 1699-1723, heb ik zelf onderzocht. Dit werk zal ik voortaan kortheidshalve aanduiden als: *Akten T. en B.*

als proponent, te Saumur en heeft de reuk van onrechtzinnigheid, waarin die akademie stond, hem verder aanleiding gegeven om de beschuldiging, als ware Van Hattem een Spinozist, uit diens laatste levensdagen naar zijn studententijd over te brengen. De wijze toch, waarop zij wordt gestaafd, het beroep op een veelgelezen exemplaar van Spinoza's werken, dat na Van Hattem's dood in diens bibliotheek werd gevonden, is al bijzonder weinig geschikt om vertrouwen op haar juistheid in te boezemen. Zij wordt vrij wel van alle kracht beroofd door de opmerking, dat van de genoemde beschuldiging nauwelijks eenig, en zelfs volstrekt geen spoor wordt gevonden in het felst van den strijd, noch in het vonnis in 1683 over den ketter gewezen, vóór het jaar 1700, terwijl zij na dien tijd, toen Willem Spandaw, 'Opziender der Gemeente tot Oudelande,' den 'bedekten spinosist' had 'ONTDEKT', aan de orde van den dag kwam en bleef.

Hoe het zij, Saumur werd dan bezocht of niet bezocht door den aanstaanden, of door den reeds aanvankelijk te Leiden gevormden theoloog Van Hattem, toen deze den 11^{en} Jan. 1667 de gewone vergadering der Classis binnenstond 'met versoek dat hij moghte tot het examen *praeparatorium* toegelaten en bij de Classis van Tholen en Bergen op Zoom als haren ordinaris proponent aangenomen werden,' kwam hij het laatst van Leiden. Immers, zijn verzoek werd toegestaan, 'na vertoogh van zijne behoorlijke Testimonia van kercke en academie binnen Leyden.' Het examen werd bepaald op 22 Maart 1667 'binnen Bergen op Zoom en heeft de praeses hem voorgeschreven om bij predicatie te verhandelen den Text Rom. III: 28 "*wy besluiten dan dat den mensche etc.*"'[1)] Alles ging naar wensch. Op den vastgestelden dag heeft zich de examinandus 'volgens het rapport van de presente E. Broeders predicanten; soo in examine als propositione over den text hem opgelegt en te verclaren, loffelijc gedragen tot volle vergenoeginge, in dier wegen dat de voors. Candidatus seer geern is aengenomen onder de propenenten onder het aspect deser Classis resolverende.' Noch toen, noch later bij zijn tweede kerkelijk examen, eenig bewijs van wantrouwen in zijn rechtzinnigheid. Alleenlijk bleef hij, gelijk allen, 'verplicht en verbonden tot de vol-

1) Akten T. & B. 1659-1675, f°. 283.

doeninge van de bewuste summa in de handen des handen des quaestoris Classis volgens de bekende wet,' (f°. 288).

Het blijkt niet, dat onze proponent, behalve te Wouw en Haerle, in April 1669 (f°. 355), ergens in aanmerking is gekomen, voordat Ds. Vincent Bolle te Philipsland een beroep naar Serooskerke in Schouwen had aangenomen, dat door de Classis werd goedgekeurd den 3 November 1671 (f°. 451). Met het oog op den naderenden winter[1)] stemde de Classis er in toe, dat het vertrek van Ds. Bolle niet werd afgewacht en het beroepingswerk te Philipsland reeds in Dec. een aanvang nam. Den 16^en^ dier maand kwam het Collegium Qualificatum, bestaande uit de ouderlingen Aelbrecht Lambrechtsen en Willem Willemsen Meijer, de diakenen Cornelis Pover en Dignus de Bruijn, 'beneffens Cornelis Lambrechts en Abraham Cornelissen Cruijthof gedeputeerde van de Ed. Vrouw Cornelia van der Nisse, ambachts vrouw in dese plaetse,' samen onder leiding van den Director (Consulent) Ds. Gillis of Egidius Burs (Bursius), van Oud-Vossemeer. Men besloot Zondags, 20 Dec., den predikant Nathan Vaij, van Haerle, te gaan hooren, hetzij in zijn woonplaats, hetzij te Oud-Vossemeer, en den anderen dag 'binnen de stadt Bergen' 'alle' proponenten, die tot de Classis behoorden, met name Keetman, Stuart, Fernij en Van Hattem. De heeren werden aangeschreven en lieten zich hooren, de eerste te Oud-Vossemeer, de proponenten te Bergen. De commissie, bestaande uit A. en Corn. Lambrechtsen, Meijer en den Director, verklaarde zich den 27^en^ bij monde van laatstgenoemde zeer voldaan, inzonderheid over Vaij en Van Hattem. Een nieuwe commissie, bestaande uit Alb. Lambrechtsen als ouderling, Cruijthof als gedeputeerde van de ambachts-vrouw en de Bruijn als diaken, zal andermaal Ds. Vaij gaan hooren en tevens Ds. Middelhoven, te Wouw, 'beneffens d' andere proponenten tot Bergen op Zoom op Oud-Vossemaer,' om daarmede dan 'van dat werck te cesseren.' Intusschen verviel het hooren van Ds. Vaij, omdat hij zelf op Philipsland kwam preeken, het avondmaal bediende en van de gelegenheid gebruik maakte om zelfs alle lidmaten te bezoeken. De pro-

1) De volgende bijzonderheden zijn ontleend aan de *Acten des Kerkenraets van de Gereformeerde Gemeinte van Philippuslant* No. III (13 Dec. 1656-3 Nov. 1677) en een niet genommerd, loshangend deel, waaraan eenige bladzijden ontbreken (31 Dec. 1678-Maart 1709; in 't vervolg te noemen: *Akten Phil.*

ponenten, de vier genoemden en op verzoek van de ambachtsvrouw ook N. Culenburge, mochten, zich eerst den 11 Maart 1672 te Oud-Vossemeer laten hooren, hoewel voor deze plechtigheid de 5 Februari was vastgesteld, omdat toen de ‘harde vorst,’ zoowel hun overkomen van Bergen als dat der Philipslanders had belet.

Den 17^{en} Maart kon men eindelijk een keuze doen en werd ‘met eenparigheyt van stemmen’ beroepen ‘den Eerw. Godtsaligen en Wysen Heer’ Pontiaan van Hattem. De schoolmeester, Pieter Roelantse van Suurvelt, moest per missive dit ‘godtlyck beroept’ overbrengen.

De beroepene scheen evenwel te twijfelen, of alle dingen wel eerlijk en met orde waren geschied. Hij maakte bezwaar de, ‘gedaene beroepinge op syn persoon gevallen ... te ... accepteren alvorens hy over de gestipuleerde conditien in de beroepinge geincludeert en geexpresseert het Judicium Classis had gehoort.’ Die voorwaarden hielden o.a. in, dat hij alle beroepingskosten (het gaan hooren van predikanten en proponenten; het vergoeden van reiskosten aan dezen, enz.) voor zijn rekening nemen en bovendien de pastorie, gebouwd door Ds. Bolle en door kerkvisitatoren bij hun jongste bezoek geschat op 2200 Carls. guld., voor die som zou koopen. Het Collegium Qualificatum had zich tot het stellen van die voorwaarden laten bewegen door de Edele Ambachtsvrouwe der ‘plaatse’, die te Middelburg woonachtig wel gaarne haar rechten deed gelden, doch naar 't schijnt zich liever geen offers van eenige beteekenis getroostte in het belang van haar Philippslandt. De Classis toonde zich uitermate verbolgen. Zij improbeerde het beroep, ‘oordeelende van de syde der beroepers de sonde van simonie begaen te sijn’, en ontsloeg Ds. Bursius van zijn directorschap. Op het laatste kwam zij evenwel nog in dezelfde zitting terug, nadat de ontslagene ‘gedoleert’, ‘geprotesteert’, en verklaard had ‘tot soodanige handelinge hier voren vermelt, gedwongen ofte genoodsaeckt geweest te sijn.’ Er moest nu ‘de novo’ beroepen worden. Het Collegium Qualificatum legde zich neer bij deze uitspraak.[1)] Maar de Edele Ambachtsvrouwe maakte bezwaar. Zij wilde zich niet onderwerpen en zich op een buitengewone Classis beroepen. Het

1) Men zie de *Akten Phil.* 1 Febr., 17 Maart, 7 April 1672 en *Akten T. en B.* f° 462. v.

kostte vrij wat moeite haar te beduiden, dat het laatste niet ging en het eerste onvermijdelijk was. Eindelijk gaf zij toe en beloofde zij haar onmisbare medewerking tot het doen van een nieuw beroep, doch op voorwaarde dat de Consistorie van Philipslandt alle kosten en schulden voor haar rekening nam. Den 27^{en} Mei werd nu andermaal het beroep uitgebracht op den proponent Van Hattem, doch thans 'suyver ende sonder eenige conditie met meerderheyt van stemmen.' Het zal der Classis worden aangeboden ter approbatie 'nae oude coustuymen ende ordres,' opdat de gemeente 'mochte nevens andere kercken voorsien sijn van een ordinaris Herder ende Leeraer in dese luctueuse tyden.'[1)]

Den 3^{den} Juni vergaderde de Classis, doch vele leden waren afwezig, waarom men de goedkeuring van het beroep uitstelde, doch intusschen kennis nam van de bijzonderheden, waarop men niet aarzelde het nader examen van den beroepene vast te stellen op 12 Juli, waartoe hem 'om als dan te verclaeren' Prov. 17 vs. 13 werd opgegeven en voorts opgedragen 'den predick of kerckendienst in Philippiland tot de aenstaende ordinaire classe te sullen waernemen, 't welck syn E. heeft ingewillicht, om of door hem selven ofte door een ander te sullen praesteren, en de naer gecomen te werden.'[2)] Toen nu de Classis, den 12^{den} Juli binnen Tholen vergaderd, zich overtuigd had, dat het beroep andermaal op Van Hattem uitgebracht, was 'onbeswaart en onbesmet'; en dat de beroepene genegen was, het 'in de vreese des Heeren aan te nemen', is men aanstonds 'na gedane propositie toegetreden tot het examen, in welke examen D. Pontianus van Hattem op verscheidene Theologie questien, hem van den E. praeses voorgestelt, soodanige antwoorden heeft gegeven, dat met eenparige stemmen is goet gevonden syn E. te verklaren bequaam om het predikampt en den H. dienst in de gemeente van Philipilant te bedienen, wenschende dese vergaderinge syn en de gemeente van Philipslant Gods segen over desselfs beroepinge, blijvende D. Aegidius Bursius als director gequalificeert en geordonneert om den beroepenen predicant na behoorlijke voorstellinge in synen dienst te bevestigen' (f° 466). De afkondigingen hadden zonder stoornis

1) Zie *Akten Phil.* 4, 8, 27 Mei 1672 en de ingevoegde brieven aan de Edele Vrouwe.

2) *Akten T. en* B. f° 464, v.

plaats en de bevestiging volgde zoo spoedig mogelijk, den 31sten Juli 1672 en wel, niet door den Director, maar door Ds. Josephus Le Gouche, van Stavenisse.[1] Bij de eerste gelegenheid, den 11den Oct. 1672, werd de nieuwe predikant van Philipsland zonder eenig bezwaar door de Classis 'voor een lit der selver aengenomen, mits betalende aan den questor Classis ses weken tractement ende teyckenende het formulier van eenigheyt, hetgene Syn E. opgenomen heeft te doen,' waarna hem werden ter hand gesteld 'brieven van voorschryven aen haere Ed. mo. Gecommitteerde Raden van Zeelandt tot bekominge van sijn tractement' (fo 469).

Wie nu meenen mocht, dat eindelijk alles in orde was en de predikant van Philipsland zich voortaan onverdeeld kon wijden aan zijn gemeente, bedriegt zich. De Classis legde hem ets in den weg. Integendeel, zij hield hem de hand boven het hoofd en hielp hem zooveel mogelijk in het oplossen van een paar lastige vraagstukken, die hem niet weinig moeite veroorzaakten. Hij was en bleef, ook in haar schatting, tot 2 Juli 1680, een van haar meest waardige leden, een trouw bezoeker der vergaderingen en op zijn beurt haar praeses of haar scriba, die zijn plicht behoorlijk in acht nam. Niemand die haar Akten van Oct. 1672-2 Juli 1680 doorbladert, zal daardoor op het vermoeden komen, dat Pontiaan van Hattem ooit zijn medeleden van de Classis in eenig opzicht zal ergeren, of aanleiding geven tot rechtmatigen aanstoot. Niet één, die hem in welken zin ook verdenkt. De vraagstukken, waarop ik doelde, hadden trouwens niets te maken met de leer. Zij betroffen het leven en wel dat van den gewezen Director van Philipsland en van Van Hattem's voorganger, Ds. Vincent Bolle.

Ds. Bursius was de rechte broeder niet. Hij weigerde de boeken over te geven en rekening te doen van gelden, die hij nog onder zich had en die behoorden aan de armen te Philipsland. Brieven en persoonlijke bezoeken beantwoordde hij met hoon en spot; en toen hij eindelijk, bevreesd geworden voor den invloed der Classis, de boeken terugzond, hield hij sommige stukken en bladzijden achter, terwijl hij, 'uit afgunstigheit tot zijnen persoon,' hier en daar dingen had ingevoegd, die voor

1) Van Hattem schrijft, *Akten Phil.* 3 Aug. 1672, Legouche. *De Akten T. en B.* fo 469 noemen den bevestiger Lagouse. Hij zelf teekende onder de wetten der Classis: Le Gouche.

Van Hattem ‘zoo diffamatoir waren als leugenachtigh,’ dat deze zich wel bij de Classis moest beklagen. Nu werd de gewezen Director, die wellicht een wrok koesterde tegen Van Hattem, omdat deze de voorwaarden bij het eerste beroep gesteld, niet had willen aanvaarden, wel is waar gedwongen eigenhandig zijn leugenachtige en lasterlijke woorden door te halen, de uitgescheurde bladzijden terug te geven en binnen zes weken het geld der armen te verantwoorden. Doch er verliepen nog ongeveer zes maanden, eer de schuld werd vereffend. Toen dit geschiedde, in Mei 1673, was het intusschen reeds gebleken, dat Bursius ook in het Aktenboek der Classis leugenachtige en lasterlijke aantijgingen tegen Van Hattem, in nog niet voorgelezen notulen, had weten in te lasschen en dat hij, ofschoon hij het tegendeel had verklaard, nog niet alle bescheiden van den Kerkeraad te Philipsland had teruggegeven en evenmin al het geld verantwoord, zoodat wederom de Classis in de zaak moest worden gemoeid.[1)]

Niet minder hoofdbrekens berokkende den predikant van Philipsland de regeling der geldzaken tusschen kerk en armen zijner gemeente eenerzijds en zijn ambtsvoorganger aan den anderen kant. Bolle had geld onder zich van de diakonie, maar beweerde vrij wat meer te hebben voorgeschoten voor den kerkbouw, die tijdens zijn verblijf te Philipsland had plaats gehad. Hij stelde de afrekening telkens uit, zocht uitvluchten zonder tal, en liet zich wachten nu hier dan daar. Van Hattem daarentegen was steeds op zijn post, hetzij in zijn eigen gemeente, hetzij te Zierikzee, te Tholen of elders waar men, nu eens met, dan weder zonder scheidsrechters zou samenkomen. Met behulp der beide Classes, die van Tholen en van Schouwen, werd ten slotte een zevental arbiters benoemd, aan wie het gelukte de zaak tot een door alle partijen goedgekeurd einde te brengen. Maar nauwelijks was dit geschied, den 24sten Mei 1676, of St. Annaland legde te Serooskerke beslag op de gelden, die Bolle aan Philipsland moest uitkeeren, welke zaak evenwel zeer spoedig door tusschenkomst van een nieuwe groep arbiters-predikanten werd geschikt.[2)]

Bij al deze verwikkelingen leeren wij Van Hattem kennen

1) Zie *Akten Phil.* 3 Aug. 1672-30 Juli 1673.
2) Zie a.w. 3 Aug. 1672-7 Oct. 1676.

als bedachtzaam en beleidvol, verdraagzaam en bescheiden, steeds ijverig en te goeder trouw de belangen zijner gemeente behartigende. In den aanvang komt hij er rond vooruit, ‘dat zijne onkunde in 't stuk der arme middelen niet dan tot nadeel van den armen konde strecken’, waarom hij, 3 Aug. 1672, wenscht ‘van de broederen diaconen rekeninge af te vorderen’.

Doch spoedig heeft hij zich op de hoogte gesteld en laat hij den Kerkeraad besluiten, een extra-collecte te houden voor de armen, omdat zij door de vacature veel schade hebben geleden. Men zal dan ook gaan bij de Roomschgezinden en hun verzoeken, voortaan geregeld gelden bijeen te brengen voor de kas der diakonie, aangezien ook hun armcn uit dezelfde bron worden geholpen (25 Dec. 1672.) Blijkt het nu, bij het doen der rekening, dat men spaarzaam moet zijn, er wordt dan tevens vastgesteld, dat men voortaan ‘geene kerkelijcke reparatien meer zal betalen.... uit de aalmissen, gelijk voorheen wel is geschiet, doch dat men in geval van nootzakelycke verbeteringe, ofte hernievinge der kerke, hulpe zal trachten te verkrijgen, het zij ran het gemeene lant, het zij uit de inkomsten van d'Ambachtsheerlyckheit van dese plaatse.’ Tevens worden nog andere regelen voor een ordelijk en deugdelijk beheer der armenfondsen en voor een behoorlijke bedeeling aangenomen (29 Jan. 1673). Als een ongelukkig kind moet worden uitbesteed, bemoeit Van Hattem zich persoonlijk daarmede en zien wij hem met den knaap door zijn gemeente loopen. Het bijhouden der boeken en het toezicht over de armenzorg zijn blijkbaar goed aan hem toevertrouwd. Kerkvisitatoren, die naar de gewoonte dier dagen met eigen hand, in het aktenboek der door hen bezochte gemeente, een verslag van hun bevindingen schreven, konden dan ook niet nalaten opzettelijk te vermelden, dat ‘het boek der armenrekening in debita forma wert bevonden, bijsonderlyck sedert den 1 December 1670 (lees: 1672), zijnde den tijt dat den tegenwoordigen pred. D. van Hattem het selve boeck gehouden heeft.’ Is er later, in het begin van 1680, tijdelijk eenig geld te beleggen, het verwondert ons niet, dat men Van Hattem eigenlijk tegen zijn zin opdringt, het onder zich te nemen.

Trokken de armen en hun belangen hem aan, niet minder de openbare eeredienst en de school. Hij zou geen najaar zien komen zonder te zorgen, dat in tijds maatregelen werden genomen om een geschikt lokaal te vinden, waar gedurende den

winter ondcrwijs aan de jeugd kon worden gegeven. Blijft het ‘stellen van eene schole’ voor 's ‘Lants rekeninge’, hoewel toegezegd, een onvervulde wensch; Van Hattem laat niet na er telkens bij de Heeren op aan te dringen en verhoort men zijn rechtmatige bede niet, hij huurt maar weer de kamer van Siervelt, schoolmeester, in deze plaatse, voor de somma van 9-9-0 ende dat voor vier maanden tijdts; werdende de geseide Mr. Pieter[1)] verder gelast eene tafel en zoo veel banken gereed te maken als er om gevoegelijck school te konnen houden dienstigh zullen worden bevonden (22 Mei en 15 Oct. 1673). Als het noodig is, wordt ‘Mr. Pieter vermaant, zich in zijn ampt, gelyck bij hem voorhenen was geschiedt, weêr zoo te quiten, dat hij gode rekenschap van zijnen dienst, en de gantsche gemeinte door zijne naarstigheit vergenoegen zoude trachten te geven’ (3 Nov. 1675). Is er kans op, eenige uitbreiding te geven aan het onderwijs, door een gelegenheid daartoe ook gedurende de zomermaanden te openen, Van Hattem leent gaarne de behulpzame hand. Wel acht hij het oirbaar, aan Mr. Pieter ‘optie’ te gunnen, doch als dit achtbaar hoofd der school verklaart ‘dat het zijne gelegenheit niet was langer school te houden als zyne gezette tydt’, stemt hij er niet alleen in toe, dat Matien Adriaans zich gedurende den zomer met het geven van onderwijs belast, maar belooft hij zelfs de gemeente van den predikstoel te zullen opwekken tot een trouw bezoeken van haar school, terwijl hij de aanstaande onderwijzeres vergunt ‘dat de eerste openinge met het luiden der klocke geschiede’ (14 Maart 1677).

Neemt hij, die voor alle belangen een oog en een hart heeft, bereidwillig op zich, namens den Kerkeraad aan ‘de Ed. Ambachtsheeren mondelingh voor te dragen de noodzakelycheit van eenen schout’, mede ‘van haar Ed. voorzichtigheit het weghnemen van zoo veel onordentlyckheit verwachtende, als'er in dese gemeinte door gebreck van eenen schout veroorzaackt waren’; wij vergissen ons, naar het mij voorkomt, toch niet, indien wij vermoeden, dat hij bij dezelfde gelegenheid met meer opgewektheid zal hebben gevraagd om het ‘stellen van eene schole’, om onderstand voor ‘onsen nootdruftigen armen’

1) Men zie over hem: *Uit het leven van een dorpsschoolmeester*. (Tijdspiegel 1885).

en ‘voor de kerke’, met name om ‘eenige behoeften tot het H. Nachtmaal’, om ‘de reperatien van onze kerke, met versoek, dat ons haar Ed. in het besolliciteren der selver doch geliefden behulpigh te zyn; en dat ons haar mildadigheit doch van een tafelkleet, servet, beeker etc. tot het H. Nachtmaal vereischt, geliefden te versorgen’ (22 Mei 1673). Want de kerk en haar dienst gingen hem boven al ter harte; doch niet ter wille van de kerk en haar luister, maar opdat de leden der gemeente langs dien weg zouden toenemen in geestelijken wasdom.

Zijn werk neemt hij geregeld waar. De bediening van het avondmaal wordt niet verzuimd en evenmin het huisbezoek vóór elke avondmaalsviering, zoowel op het dorp als op het land, en de daarmede verbonden censura morum in één, twee, soms drie vergaderingen van den Kerkeraad. Men vindt de bijzonderheden daaromtrent zorgvuldig opgeteekend in de net geschreven en geregeld bijgehouden notulen. Daar wordt ook nauwkeurig rekenschap gegeven van elke afwijking van de bestaande orde, nu eens omdat het barre seizoen geen omgang op het land gedoogt, een ander maal omdat deze of die voor een keer liever moet worden overgeslagen; slechts tweemaal, in Oct. 1677 en in Nov. 1679 is er sprake van een ernstige ongesteldheid, die stoornis bracht in den geregelden gang van zaken.

In het preeken was Van Hattem overvloediger dan, streng genomen, noodig was. ‘Gemerckt den droevigen staat van landt en kerke in de vereenighde nederlanden’, werd reeds enkele dagen na zijn bevestiging, den 3 Aug. 1672, besloten ‘tweemaals in de week, des avonts een half uur voor sonnen ondergangh een onderling gebet in de kerke te doen, ten einde wy door onse smeekingen Gods toorn van ons lieve vaderlant mochten afwenden ende de ingewanden zyner barmhartigheid tot ontferminge over het zelve mochten bewegen: ende zyn daartoe bestemt de dynsdagh en de donderdagh, zullende het eerste gebet worden gedaan op den 9 Augustus 1672’. Bij het korten der dagen werden deze gebeden nagelaten en, den 23 Nov., vervangen door ‘eene wekelijckse avontpredicatie, zullende dezelve worden gedaan met ofte wat na sonnen ondergangh.’ Voor de noodige ‘kaarssen ende kandelaars’ werd een beroep gedaan op de ‘mildadigheit’ der gegoede gemeentenaren. De ‘opzieners’ gaven een goed voorbeeld, daar zij ‘yder te desen

einde gewilliglyck zeker getal van kaarssen hebben gecontribueert.' Het schijnt evenwel, dat men spoedig verzuimde de noodige kaarsen te brengen en eenvoudig den predikant voor licht liet zorgen, hetgeen dezen eindelijk verdroot, waarom hij bij den aanvang van den derden winter zich wel weder bereid verklaarde tot het houden van avondgodsdienstoefeningen, doch alleen op voorwaarde, dat vooraf een voldoend aantal kaarssen zou zijn verzameld. Die van 'het gemeene lant' hadden, ondanks herhaalde aanmaningen, niets gegeven, zoodat het 'menighmaal was gebeurt wanneer men des woensdaaghs op zouw luyden dat dan de kaarssen noch te komen waren'. De vergadering stemde toe, dat het voor den predikant 'te lastigh was, als hy studeren moest, dan voor kaarssen te moeten sorgen', weshalve zij besloot hem van alle bemoeiingen in dezen te ontslaan en aan den schout A. Lambrechtsen op te dragen, de kaarssen 'uit handen van die in de gemeinte daartoe bereidtwilligh zouden gevonden worden te verzamelen' (14 Oct. 1674).

Een andere poging om 'de gemeinte te versamelen' op een vroeger niet gebruikelijk uur werd sedert 19 Mei 1675 beproefd. 'Nadien voor desen op Hemelvaarts-dagh in dese plaatse noit gepreekt was' en dit toch 'by 't Synode van Dort geordonneert was,' stelde Van Hattem aan den Kerkeraad voor, daarin verandering te brengen. Dankbaar nam men zijn aanbod aan.

De tucht werd gehandhaafd, het blijkt uit enkele voorbeelden, doch steeds met bedachtzaamheid, nooit haastig en altoos met de kennelijke bedoeling om de afgedwaalden zoo mogelijk spoedig weder te leiden in het rechte spoor. Voor de Reformatie en haar eischen stond Van Hattem pal. Het was hem een oorzaak van groote bekommering, hoe te handelen met 'den doop der Roomsgezinde kinderen, inzonderheit wanneer der acht gegeven werdt op de woorden van het gewoone formulier' (19 Aug. 1672). De Kerkeraad had geen licht. Men zou de Classis raadplegen. Als werkelijk het geval zich voordoet, dat iemand zijn kind gedoopt wil hebben, doch weigert toestemmend te antwoorden op de laatste twee vragen van het formulier 'omdat hy de gereformeerde kerke niet hielt voor de rechtzinnige,' terwijl de Classis nog geen uitspraak deed, besluit hij 'te rade te gaan' met eenige der oudste predikanten van de Classis.[1] Zoo weinig

1) 18 Juni 1673. Uit de notulen van 1 Juli 1673 blijkt, dat eenige 'geëxperimenteerde predicanten' hebben verwezen naar een resolutie, gearresteerd binnen Tolen, A°. 1638, waarbij werd bepaald, dat men kinderen van papisten, die de vragen niet toestemmend wilden beantwoorden, wel moest doopen, doch vooraf de ouders ernstig onder handen nemen.

dacht Van Hattem er aan, van de kerkorde af te wijken of in dergelijke twijfelachtige zaken eenvoudig zijn eigen weg te gaan.

Als de Classis, op verzoek der Bergsche kerke, ‘erkennende het veelvuldige gebreck van reformatie in leeraars, in ouderlingen, in diaconen en in particuliere ledematen, in recommandatie had de gegeven aan alle kerken’ van haar ressort, ‘wisten zij eenige werkelijcke uitsporigheden in eenige der bovengenoemde personen aan te wijsen in eenige der kerken van ons district, dat zij die doch zouden inbrengen’; dan stelt Van Hattem niet voor, dit stuk ter zijde te leggen, noch verraadt hij eenige vrees, dat ooit langs dien weg tegenover hem zal worden geprocedeerd; maar verklaart hij zich veeleer bereid, er bij voorkomende gelegenheden gevolg aan te geven, en doet hij al vast een middel aan de hand, dat tot het gewenschte doel zal helpen leiden. Opdat n.1. ieder, die met het bestuur der kerk belast was, mocht weten, ‘waar hij zich na hadde te gedragen,’ moest de Classis zorgen, ‘dat de synodale resolutien en de kerken ordeningen, die niet gedruckt waren, mochten worden gedruckt, en die alreedts gedruckt, edoch niet te bekomen waren, dat die nevens de placaten van Politie alle herdruckt mochten worden.’ Tevens werd overwogen, dat de aanwezige broeders ‘in haar zelfs en in dese gemeinte noch veel dingen te verbeteren vonden, en niettemin dat zij 'er andere sagen, daar de reformatie noch meer, als hier van nooden was: edoch, nadien zij het wegnemen van deze gebreken oordeelde te zijn eer eene stoffe tot haren wensch, als een voorwerp van hare hope,’ wilden zij vooreerst geen andere maatregelen nemen (19 Jan. en 10 April 1675). Die onthouding tegenover den classikalen drang tot kerkzuivering, of wil men: tot kerkherstel, hoe argeloos hier ook gepredikt, is met het oog op Van Hattem's houding in de later tegen hem gevoerde procedure, inderdaad karakteristiek.

Intusschen is hierbij geen sprake van eenig verzst, gelijk dan ook de persoonlijke kerkvisitatie, den 12^{den} en 13^{den} Nov. 1675 gehouden, niet de minste ongeregeldheid in des leeraars veeleer hooggeprezen leer en leven aan het licht bracht.

Hoe zou dit ook mogelijk zijn, moet men vragen, indien men de Akten heeft gelezen, die hij wel is waar zelf heeft geschreven, maar die toch een niet te versmaden indruk geven van zijn persoonlijkheid[1]. Van Hattem was een man des vredes, wien het geestelijk welvaren zijner gemeente innig ter harte ging. De dogmatiek stond blijkbaar bij hem, als herder en leeraar, niet op den voorgrond. Het vrome en godzalige leven der hem toebetrouwde kudde gold bij hem meer dan haar rechtzinnigheid in de leer, al treffen wij geen enkel bewijs aan, dat hij met de zuiverheid der leer den spot dreef, of haar opzettelijk bezoedelde.

Verdraagzaam, vredelievend en hulpvaardig. Dat was hij ongetwijfeld. Maar daarom nog niet gezind om, waar gepaste eigenliefde het tegendeel eischte, zichzelf weg te werpen. Wij wezen er reeds op, hoe fier hij stand hield in de worsteling met den oud-Director Bursius en met zijn voorganger Bolle. Nog enkele staaltjes van gelijke strekking treffen wij in de door hem gehouden Akten aan. De schoolmeester b.v. wordt ernstig onderhouden en vermaand ‘zijnen predicant altijdt met behoorlijck respect te bejegenen’, als hij dezen inderdaad heeft beleedigd, omdat hij door hem wegens plichtverzuim was terechtgewezen (1 Jan. 1675).

Het meest sprekende voorval van dien aard en dat onze bijzondere opmerkzaamheid verdient, omdat het in zijn alledaagschheid en eenvoud een eigenaardig licht doet opgaan over Van Hattem's karakter, is het volgende. Huibert Lambrechtsen, eigenaar van een kleine woning, die door een gemeenen muur verbonden was geweest aan een afgebrand huisje, dat den armen toebehoorde, had de gemeenschap van den muur niet willen erkennen en zich ‘den steen’, die ‘tot profijt van den armen’ verkocht moest worden, toegeëigend. Zachte woorden, bedreigingen, het aanbrengen van bewijzen en getuigen, niets had gebaat, en Lambrechtsen had ‘hardtneckigh’ volgehouden, dat

1) Wie er aan mocht twijfelen, of men recht heeft, uit een lange reeks notulen iets af te leiden over des schrijvers karakter, leze eens achtereenvolgens de door Van Hattem en door zijn naaste opvolgers gestelde Akten. Hoe laat b.v. de Eerw. Joh. van der Cruyssen, sedert 1695 predikant te Philipsland, zich als een echte kemphaan kennen, een oorzaak van velerlei getwist met allerlei gemeentenaren, niettegenstaande hij nooit zegt, dat de schnld aan hem lag, en hij wel telkens het tegendeel verzekert.

hem ‘de geheele middelmuur toebehoorde.’ Daarop had de predikant hem onder vier oogen ‘in de kamer genomen’ en ernstig vermaand ‘in den loop dien hij hadde begonnen zoo hartneckelijck niet te willen voortvaren; hem vertoonende dat hij hadde te doen met arme middelen, en dat het hem mogelijck als eene steen op zijn harte in zijn doot bedde zouw mogen leggen’ enz. Daarmede scheen de zaak uit. De predikant en de schout aten weer ‘menighmaal wederzijdts aan malkanderer tafel’ en waren ‘bij naar alle dagen bij malkanderen, zonder dat oit hier van het minste woort tusschen hen was gesproken.’ Ruim een half jaar later kwam het echter uit, dat Lambrechtsen de zaak niet uitgemaakt achtte en daarom reeds tweemaal niet aan het avondmaal had deelgenomen. Hij beschuldigde den predikant, dat deze hem voor een ‘armenberoover’ zou hebben uitgemaakt en eischte herroeping van dien laster. De zaak werd in den Kerkeraad behandeld; de schout voorgeroepen, doch hij verscheen nu eens niet, liep een anderen keer boos weg en wilde dan weer, dat v.H. zou verklaren, dat het hem leed was al wat hij tot zijn nadeel zou hebben gezegd. Bij herhaling betuigde de predikant, dat hij niets had te herroepen, omdat hij niets tot nadeel van den schout had gezegd; dat hij gaarne de verklaring op schrift wilde geven, dat hij hem voor een ‘weldoener der armen’ hield; alleenlijk dat hij niet mocht terugnemen, wat hij als zielzorger binnenskamers den schout onder het oog had gebracht in diens eigen belang. Maanden en jaren gingen voorbij. De schout bleef staan bij zijn eisch en de predikant volhardde bij zijn weigering, totdat het eindelijk aan kerkvisitatoren gelukte, den koppigen Lambrechtsen het hoofd te doen buigen en erkennen, dat v. Hattem hem niet had beleedigd door hem onder vier oogen de waarheid te zeggen[1)]. De vergevensgezindheid en de ootmoed van den predikant, die zich ernstig de vraag stelt, of hij nu wel waardig is het avondmaal te gebruiken, en die vraag buiten hem om door anderen laat beslissen; zijn verstandig geduld oefenen met den hoofdigen Lambrechtsen, dien hij liever voorbijgaat, en niet, naar den eisch dier dagen, censureert, maar ook de gepaste fierheid, waarmede hij zijn waardigheid als herder en zielzorger hand-

1) Zie *Akten Phil.* 6 Jan., 31 Maart, 3 Oct., 25 Nov. 1674; 1 Jan., 19 Oct., 12 Nov. 1675.

haaft, en die hij geen oogenblik denkt prijs te geven ter wille van den vrede, dien hij liefheeft en gaarne hersteld zou zien, - werpen een gunstig licht over zijn karakter. Hij wil zooveel mogelijk te gemoetkomen aan de eischen zijner tegenpartij, alles toegeven en alles loslaten, behalve den ernst en de waardigheid van het hem toebetrouwde ambt. Zichzelf te verloochenen kost hem geen inspanning, maar zijn plicht te verzaken, of in dit opzicht betoonde trouw te vergoêlijken, als ware hij door te buitensporigen ijver gedreven geweest, is hem onmogelijk.

Bijzonderheden aangaande zijn huiselijk leven vernemen wij niet. Het blijkt niet, dat hij gehuwd was en evenmin, of hij gedurende de jaren van zijn verblijf te Philipsland ernstig elders als predikant in aanmerking is gekomen. Uit de Akten valt daaromtrent niets af te leiden. Wij weten slechts van elders, dat hij in 1676 weigerde te Brouwershaven op nominatie te preeken, gelijk hij het reeds vroeger niet had willen doen te Lillo, te Sas en te Goes. Niet dat hij iets had tegen een verplaatsing, of dat hij de hem bewezen ‘sonderlinge, doch onverdiende eere’ gering schatte. Integendeel, werd hij ergens beroepen, dan zou hij uit ‘gehoorzaamheid’ aan God kunnen gaan; en het treft hem, dat men ‘uit eene zoo merkwaardige plaats hare oogen late vallen op een persoon, die door d' eensaamheit en d' afgesondertheit van zyne plaatse, niet verder dacht dan eene uire in het ronde, ten opsicht zijner gave bekent te wesen.’ Toch kon hij aan het tot hem gerichte verzoek niet voldoen; niet, zegt hij, ‘uit grootsheid van myn hart, maar uit teederheit van myn gewisse.’ Hij vreest zich te bezondigen, als hij lust toont te hebben in een andere kudde, dan waarover God hem stelde; en dat het laatdunkend zou wezen, zich bekwaam te achten voor een grootere gemeente. Bovendien zou de zijne, indien hij niet beroepen werd, al licht denken, dat hij bleef uit nooddwang en niet uit liefde. Dr. Glasius heeft er reeds op gewezen, hoe de brief[1)], waarin hij voor de uitnoodiging bedankte, hem doet kennen als nederig, gemoedelijk, hoogst ernstig denkend en van het gewicht zijner bediening

1) Medegedeeld door Kist in *Ned. Archief* III, blz. 411-16, als een bijdrage tot de geschiedenis van ‘het prediken op beroep.’ De hoogleeraar meent insgelijks, dat Van Hattem zich hier ‘van een hoogst gunstige zijde doet kennen.’

diep doordrongen. De later tegen hem ingebrachte beschuldigingen als ware hij ijdel, eerzuchtig, een liegende en bedriegende vrijgeest, wien de ernst en het besef eener hooge roeping ten eenenmale ontbraken, worden reeds door dezen brief, gelijk trouwens door al wat aangaande zijn persoon en karakter aan het licht treedt uit de door hem geschreven Akten, ten volle wederlegd. Het verwondert ons niet, dat de gemeente, gelijk wij nader zullen zien, aan het einde van den lijdenstijd, die zijn heengaan uit haar midden voorafging, nog een laatste krachtige, ofschoon vruchtelooze poging aanwendde om hem te mogen behouden. Zij had hem lief, gelijk hij haar tot zegen was geweest, als haar vriend en geestelijke leidsman, als haar herder en leeraar, die allerminst door haar werd verdacht van onedele bedoelingen, of van eenig onheilig, niet rechtzinnig streven. Zij kende hem, gelijk hij zich steeds aan haar had vertoond, als eerlijk en oprecht, bevorderende zooveel hij kon den bloei van aller godsdienstig zedelijk leven en daarbij - waarom zou hij het niet zijn? - zuiver in de leer. Niets doet vermoeden, dat hij in iemands achting niet goed gereformeerd zou zijn geweest. Zelfs, hoewel geen vriend van noodelooze kapitalen, schrijft hij in den regel, wat tegenwoordig meer dan één, die jacht maakt op vermeende echt gereformeerde zeden, kan doen watertanden: HEERE.

II. De procedure.

Als een donderslag bij helderen hemel, zoo trof, naar wij meenen ons te moeten voorstellen, den bewoners van Philipsland de mare, dat hun leeraar werd verdacht van onrechtzinnigheid. Wie het eerst het gerucht daaromtrent had verbreid, laat zich niet met zekerheid aanwijzen. Onwaarschijnlijk is de opvatting niet, dat Classisbroeders lont geroken en de zaak ter sprake hadden gebracht in hun vergadering van den 2^{en} Juli 1680. Althans Van Hattem verzocht dien dag, dat men zijn kerke zou visiteeren. Wat de strekking was van zijn verlangen bleek weldra, toen kerkvisitatoren zich den 9^{en} en 0^{en} Juli te Philipsland letterlijk aftobden om eenig bewijs in handen te krijgen van des sprekers onrechtzinnigheid. Doch al hun pogingen waren vruchteloos. Kerkeraadsleden en cate-

chumenen gaven, zoo min als de verdachte zelf, hoe lang en op hoe verschillende wijzen ook ondervraagd, een deugdelijken grond voor een doeltreffende aanklacht. Toch was het wantrouwen niet weggenomen en scheen het daarom een gelukkige uitkomst, dat Van Hattem in den loop van het onderhoud vertelde, dat hij 14 Lessen had geschreven over het Kort Begrip van den Heidelbergschen Catechismus. Die stukken mocht hij eens vertoonen! De lektuur bevredigde niet, doch gaf evenmin het vereischte licht. Daarom wenschten de heeren de geschreven Lessen mede te nemen. Zij konden dan nauwkeuriger worden onderzocht. Wel maakte Van Hattem eerst eenig bezwaar, maar hij eindigde toch met de belofte, voor een afschrift te zullen zorgen.

Een der visitatoren, Ds. Abr. van Dooreslaer, wachtte de vervulling dier belofte niet af, en haastte zich een naamloos geschrift te bezorgen, waarin hij Van Hattem van zekere ketterijen beschuldigde, waarnaar deze in de eerstvolgende vergadering der Classis een onderzoek wenschte ingesteld te zien. Men had dan, naar hij meende, een goeden grondslag ter beoordeeling van de loopende geruchten. De vergadering wilde echter naar dien redelijken wensch niet hooren en drong aan op overlegging van de toegezegde Lessen. Niet zonder aarzelen besloot Van Hattem, het zelf gesmede wapen zijn tegenstanders in handen te geven. Hij reikte een zevental zijner Lessen over. Deze werden gelezen en het oordeel luidde eenparig: de schrijver is onrechtzinnig en moet in zijn bediening worden geschorst, hij en alle kerkeraadsleden met hem, omdat de mede-afgevaardigde ouderling zijn partij had durven opnemen in de eerwaarde vergadering.

Dit geschiedde den 1^{en} en 2^{en} October. Maar het Collegium Qualificatum van Philipsland nam in die besluiten geen genoegen. Deze vergadering, samengesteld uit kerkelijken en politieken, achtte met reden haar rechten verkort en gelastte Van Hattem, zich niet te onderwerpen aan de opgelegde censuur en zijn dienstwerk geregeld waar te nemen. Natuurlijk behaagde die inmenging den Classisbroeders allerminst, doch hoe hun vermeende rechten tot bescherming van de bedreigd geachte rechtzinnigheid te handhaven? Daartoe werd besloten, den Ambachtsheer van Philipsland en Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland in den arm te nemen, terwijl men inmiddels, den 22^{en} Oct., het vonnis der schorsing bekrachtigde

en den beschuldigde zijn tweede zevental Lessen wist afhandigte maken. Daarna was men bereid, hem terecht te wijzen, niet opdat de punten in geschil tot helderheid zouden komen, maar om den ketter van zijn dwalingen te overtuigen.

Het Collegium Qualificatum had echter ook met die herhaalde schorsing geen vrede. De Ambachtsheer bleef partij trekken voor den vervolgden predikant en bevond zich, met dezen, juist te Middelburg bij Gecommitteerde Raden, toen de afgevaardigden der Classis hun hulp inroepende opwachting bij de Edelmogenden kwamen maken. Dezen hoorden partijen, vonden geen schuld in den beklaagde, doch wilden de beoordeeling van 's mans rechtzinnigheid, mits zij inderdaad behoorlijk werd onderzocht, gaarne overlaten aan de Classis, maar de schorsing hieven zij op, als in strijd met de bestaande kerkorde.

De Classis volgde dit voorbeeld, den 2^{en} Nov. gegeven, door den 12^{en} derzelfde maand uit eigen beweging de censuur over den Kerkeraad op te heffen. Tevens besloot zij de zaak niet los te laten. Zij volhardde bij haar oordeel, dat de Lessen waren vol ‘rauwe en aanstootelijke stellingen’ en zond een harer leden, met de noodige afschriften, naar Leiden en Utrecht, opdat de Theologische faculteiten aldaar haar gevoelen over den inhoud mochten kenbaar maken. Reeds den 10^{en} Dec. kon aan de Classis worden bericht, dat Leiden en Utrecht eenparig Van Hattem veroordeelden, weshalve men hem ‘deportabel’ verklaarde en, thans den wettigen weg volgende, het Collegium Qualificatum van Philipsland verzocht, tegen den onrechtzinnig bevonden predikant ‘te willen procederen tot deportement’ en hem voorloopig te ‘suspenderen.’ Na eenige aarzeling bewilligde het Coll. Qual. in het laatste. Een schorsing voor zes weken, later stilzwijgend voor onbepaalden tijd verlengd, werd den 27^{en} Febr. 1681 over Van Hattem uitgesproken in de hoop, dat hij zich bezinnen, zich met zijn Classisbroeders verzoenen, of zich rechtvaardigen zou. Hoe gaarne had hij het laatste beproefd, maar men gaf hem de gelegenheid niet. Men wilde slechts, in herhaalde samenkomsten, dat hij zou herroepen en hij hield staande, dat de broeders zoowel als de genoemde faculteiten hem kwalijk hadden begrepen; dat hij met hart en ziel was gehecht aan de H. Schrift, aan de Confessie, aan den Heidelbergschen Catechismus en aan de Canones van Dordrecht; dat herroeping zijner

Lessen zou wezen de Gereformeerde religie verloochenen. Tegenover den drang der Classis tot deportement van den ketter, stond maandenlang het kennelijk streven van den Ambachtsheer om de zaak voorshands sleepende te houden. Voorwaar niet zonder bedoeling. De Leidsche hoogleeraar Wittichius had een nader onderzoek toegezegd en zich lang met Van Hattem onderhouden, waarop deze had beloofd eenige uitdrukkingen te wijzigen, en daarna de aldus geredresseerde Lessen rechtzinnig verklaard. Juist hadden de Staten van Zeeland, daartoe bewogen door de van ongeduld brandende Classis, het Coll. Qual. gelast, de zaak binnen 14 dagen ten einde te brengen, toen het samenkwam en besloot, 6 Oct. 1681, den geschorsten predikant in zijn ambt te herstellen.

Groot was nu de verbolgenheid der Classis. Zij weigerde de hand der verzoening aan Van Hattem, die beloofde haar zooveel mogelijk contentement te geven en zich te zullen onthouden van alles wat aanstoot mocht hebben gewekt, of in het vervolg zou kunnen verwekken. Hij moest zijn eerste Lessen herroepen; de geredresseerde waren trouwens niet beter. Zij zond haar ijlboden naar Middelburg en nauwelijks had de vervolgde, den 12^{en} Oct., zijn dienstwerk des Zondag-voormiddags verricht, of een bevel van Gecommitteerde Raden ontzegde hem bij vernieuwing den kansel, totdat zijn zaak nader zou zijn overwogen. Den 9^{en} der volgende maand mocht hij evenwel de schorsing als opgeheven beschouwen, nadat Gecommitteerde Raden hem en andere belanghebbenden gehoord en de brieven van Wittichius hadden gelezen. Op hun last werden nu afschriften van de geredresseerde Lessen naar de godgeleerde faculteiten te Leiden en te Utrecht gezonden, om consideratie en advies. Utrecht volhardde bij het vroeger uitgesproken ongunstige oordeel; Leiden zag thans geen reden meer tot vervolging. Waaraan zouden de Zeeuwsche Raden zich houden? Zij riepen de hulp in van de Classis en lieten, overeenkomstig haar raad, Van Hattem in hun tegenwoordigheid door haar afgevaardigden ondervragen over zekere stellingen en tegenstellingen, die genoemde afgevaardigden hadden getrokken uit Van Hattem's Lessen. De heeren werden overtuigd, dat de geredresseerde Lessen inderdaad niet beter waren dan de oorspronkelijke, en dat beklaagde zijn stellingen niet wilde herroepen. Hij werd, 9 Maart 1682, andermaal geschorst, nu voor den tijd van drie maanden, ter-

wijl de Classis intusschen moest beproeven, hem te verbeteren en van dwaling te overtuigen. Aan samenkomsten daartoe geen gebrek. Maar van eenige ernstige poging aan de zijde der Classis, om het voorwerp van haar geloofsijver te begrijpen, geen flauw spoor. De toenadering, die zij beoogde, bestond eeniglijk in de erkenning door Van Hattem, dat hij had gedwaald en dat hij bereid was zijn Lessen te herroepen. Men trok 105 stellingen uit deze opstellen, plaatste tegenstellingen daartegenover, en eischte dat de beklaagde de eerste herroepen en de laatste zou aannemen. Maar in een beoordeeling van de juistheid zijner bedenkingen, dat deze stellingen voor een deel zijn gevoelen niet uitdrukten en dat hij bovendien, na zijn onderhoud met de Leidsche godgeleerden in zijn Lessen de noodige wijzigingen had gebracht, wilde men niet treden. Evenmin wilde men toelaten, dat hij zijn afwijkende meeningen verdedigde en haar gereformeerd karakter bewees. Het waren dwalingen, en wat zij als zoodanig had gestempeld, waren Van Hattem's stellingen. Dat stond bij de Classis onwrikbaar vast. Geen wonder, dat toenadering en verzoening, zoowel als ‘verbetering’ van den verdoolde, onmogelijk bleken.

Eindelijk gaf de Classis den moed op en verzocht zij aan Gecommitteerde Raden, een Coetus of Provinciale Synode samen te roepen uit de vier Classen van Zeeland. Maar Van Hattem had ook nog zijn vrienden te Middelburg, en nogmaals en nogmaals werd de Classis vermaand, een verzoening met den beklaagde te beproeven. De Classis gehoorzaamde, evenwel telkens met denzelfden onbevredigenden uitslag. De verdoolde was in haar oog niet te redden, en voorshands was op zijn ‘verbeteringe’ niet te hopen. Immers, hij bleef volharden bij zijn meening, dat hij goed gereformeerd was en ten allen tijde bereid dit te bewijzen, maar even standvastig weigeren, zijn Lessen of de daaruit getrokken stellingen te herroepen.

Van hun goed recht tegenover den beklaagde waren de broeders overtuigd. Doch zij oordeelden het niet ongeschikt, niet daarop uitsluitend te vertrouwen. IJverig waren en bleven hun afgevaardigden in de weer om de machthebbende heeren te Middelburg te ‘begroeten’ en hoofd voor hoofd te overtuigen, dat Van Hattem inderdaad ‘dwaalachtich’ moest heeten. Ten slotte zagen zij hun ijver bekroond met een besluit der Staten, krachtens hetwelk de gewenschte Coetus tegen den 17^{en} Mei

1683 te Middelburg werd samengeroepen, ‘ter presentie en overstaen’ van twee politieken. Een lange reeks zittingen werd gewijd uitsluitend aan het onderzoek van Van Hattem's rechtzinnigheid. De meergenoemde stellingen en tegenstellingen werden ten grondslag gelegd van den strijd, waarin het den beklaagde niet weinig moeilijk werd gemaakt en waarbij hem allerminst werd vergund, zich te verdedigen op de wijze, die hem de meest doelmatige toescheen.

De uitslag was te voorzien. Den 29^{en} Mei 1683 werd de Sententie geteekend, waarbij Pontiaan van Hattem ‘gesuspendeert predicant van Philippilandt’ werd ontzet uit zijn ambt. Wel namen Gecommitteerde Raden van Zeeland, in hun vergadering van 8 Juli, met dat besluit geen genoegen en verklaarden zij de Sententie eenvoudig te beschouwen als een ‘advys en oordeel’; maar zij deden dat niet om te voldoen aan den wensch van beklaagde, zijn kerkeraads- en gemeenteleden. Hun adressen werden ter zijde gelegd en onmiddellijk daarop Van Hattem bij resolutitie van de Edelmogende Heeren als predikant ontslagen, met bevel om zich ‘met der woon uyt Philippilant elders te begeven.’

Het hoofddoel was intusschen bereikt, de gevaarlijk geachte ketter uit zijn ambt ontzet en bovendien uit zijn woonplaats verbannen, zij het dan ook ten koste van veel oefeningen in geduld, van heel wat moeiten en zorgen, van kniebuiging, vleierij en het bewandelen van nog eenige andere weinig aanbevelenswaardige wegen.

Een meer omstandig verhaal dezer dingen, dat voor de meeste lezers van dit tijdschrift minder gewenscht scheen, kunnen belangstellenden vinden in het *Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis*, Dl. I, bl. 273 vv.

III. De oeffenaar van bergen.

Den 27^{en} Augustus 1683 voldeed Van Hattem aan den ontvangen last van Gecommitteerde Raden en verliet hij Philipsland, om daar, voor zoover ik heb kunnen nagaan, nooit weder te komen. Niet dat het laatste in zijn bedoeling zal hebben gelegen. Het kostte hem veeleer moeite, zich neer te leggen

bij die strenge opvatting van het gebod, dat hij het eiland ‘met der woon’ zou verlaten, waartoe zijn tegenstanders hem dwongen. Dat bleek al spoedig, toen men hem, een halfjaar na zijn vertrek, verzocht de papieren over te zenden die hij betreffende de kerk van Philipsland nog onder zich had en ‘sig gereet te maaken tegen de Classis ordinaar in April, om alsdan voor gedeputeerde deser vergaderinge de rekeninge van de Armen tot Bergen af te doen;’ en toen hij daartegen zijn bezwaren had ingebracht: dan ten overstaan van den geheelen Kerkeraad die rekening te doen ten huize van R. Anthonissen te Oud-Vossemeer. Hij wilde daarvoor naar Philipsland komen en te vergeefs verzocht men hem nogmaals daarvan af te zien en te ‘berusten.’ Hij zag niet in, welke dringende redenen men had, om hem ‘buyten’ zijn voormalige gemeente te houden en hij bepaalde een dag waarop hij zou overkomen. Doch men haastte zich hem te melden, dat het dien 14^{en} Mei volstrekt ‘ongelegen’ kwam. De ambachtsheer, de Mauregnault,[1)] werd in den arm genomen; en deze prees des Kerkeraads voorzichtigheid. Indien men anders had gehandeld, zou men ‘daarom selve moeten lyden hebben van den Staat.’ Men moest nog eens uit zijn naam bij Van Hattem aandringen om toch toe te geven. Toen ook dit niet hielp, lokte hij, om de dierbare gemeente in rust te houden, een bevel uit van Gecommitteerde Raden, waarbij den gewezen predikant van Philipsland werd gelast, binnen acht dagen te Oud-Vossemeer rekening te doen van de armenpenningen zijner voormalige gemeente. Maar deze hield den last der heeren, buiten wier rechtsgebied hij zich bevond, ‘voor genotificeert ofte bekend gemaakt’ en wachtte nog ruim een maand voordat hij den 20^{en} Sept. 1684, niet te Oud-Vossemeer, maar te Bergen, ten overstaan van den geheelen Kerkeraad van Philipsland, rekening en verantwoording deed van zijn gehouden beheer. Het geld had hij reeds vroeger gezonden[2)].

1) De jongste verwisseling van ambachtsheer was voor Van Hattem niet gunstig geweest. De heer Huybert van Cruyningen had hem de hand boven het hoofd gehouden, de Mauregnault de partij der Classis gekozen. In hoever deze omstandigheid invloed heeft gehad op het vonnis der Deportatie heb ik niet kunnen nagaan. Zonder beteekenis was zij zeker niet. De Staten van Zeeland en hun Gecommitteerde Raden - het blijkt duidelijk uit de geschiedenis der procedure - waren vatbaar voor bewerking, hetzij vóór hetzij tegen den beschuldigde.
2) Zie *Akten Phil.* van 13 Febr. - 1 Oct. 1684.

Of inderdaad de rust der gemeente, gelijk men voorgaf, gevaar liep te worden verstoord door een bezoek van den gedeporteerden predikant? Het laat zich moeilijk denken. Na het uitwerpen van den ontrouw bevonden herder, was de schaapskooi behoorlijk gereinigd en ontsmet. Aanvankelijk mochten de goede Philipslanders van harte een adres voor het behoud van den gesententieerden leeraar geteekend en aan hun verbolgenheid tegenover de Classis lucht hebben gegeven, door den bode der eerwaarde heeren met minachting te bejegenen, in stede van hem zijn loon te betalen en den brief ter bijwoning van een vergadering op 22 Juli 1683 af te teekenen[1]; spoedig legden zij het hoofd in den schoot, toen zij zagen dat tegenstand niet kon baten en volkomen onderwerping hen te eerder in het bezit van een nieuwen predikant zou stellen. De Classis meende het immers zoo goed met haar, ‘die erbarmelijke en noodtlijdende kerke,’ omtrent welke zij ‘de ingewanden der barmhertigh. in haer voelde rommelen’ (f°. 405). Op haar last preekte Ds. Mevius den 1^{en} Augustus te Philipsland. Hij las aan het einde der godsdienstoefening, van den preekstoel aan de gemeente voor: zoowel de Sententie van den Coetus als de Extractakten van de daarop gevolgde vergadering der Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland. Een kerkeraadsvergadering kon hij bij die gelegenheid niet houden, omdat zijn medeafgevaardigde, Ds. Regius, niet tegenwoordig was; maar hij sprak toch met eenige kerkeraadsleden (f°. 407). Hetzelfde deed de Classis in haar vergadering van 10 Aug. met den schoolmeester Pieter en den ouderling Geertsen, toen zij achtereenvolgens om verschillende redenen binnen stonden. Mr. Pieter werd in het voorbijgaan ‘geëxamineert en gesundeert wegens sijn gevoelen van de Leere of veeleer heterodoxie van Pont. van Hattem.’ De uitslag was bijzonder gunstig. Hij ‘ontkent onder diere woorden hoe dat hij altoos een aversie van de nieuwe Leere gehadt, ent' noyt met hem (nu gesententieerden ketter) ghehouden hadt.’ De ouderling, die een geregelde waarneming van den predikdienst kwam vragen, werd meteen gesondeerd of hij ook vergiftigd was met de zielverderfelijke leer van Van Hattem, en gevraagd waarom de Kerkeraad diens partij tegenover de Classis voortdurend getrokken, hem ‘niet gecensureert

1) *Akten. T. & B.* f°. 402.

neemaer oock begeert en geeyscht' had? Het antwoord luidde, dat hij, ouderling Geertsen 1°. 'niet genoeghzaem en is verlight om van Hattem's Leer met een goed gemoedt te kunnen verfoeyen. 2°. dat hij selver niet en weet tegens dese vergaderinge gerebelleert te hebben, immers dat het soo quaet niet gemeynt en heeft. 3°. wij sijn sleghte luyden; wij sijn nogh voor, nogh tegen sijn Leer geweest, wij en verstonden ons op die zaecke niet' (f°. 408).

De laatste betuiging was bij uitstek geruststellend, ofschoon misschien een weinig beschamend voor de Classis, die het heil der gemeente afhankelijk had geacht van het ontslag des predikers, dien zij zoo ijverig ten einde toe had vervolgd. Doch het blijkt niet, dat zij daarvan eenig besef heeft gehad. Zij nam verder de noodige maatregelen; en dienovereenkomstig bezochten de predikanten Regius en Rodenburgh Philipsland op den 15en en 16en Augustus. Er werd kerkeraadsvergadering gehouden en 'alle gerequireerde satisfactie gegeven wegens tevooren gepleegde onordentelyckheden.' Men liet zich 'een geruimen tijd onderwijsen in de suijvere gereformeerde Leere der waerhyt die nae de godzaelighyt is,' waarna de 'Lessen der leugen en dwalinge, die tot de ongebondenhyt leyden, door den Verlyder Pont. van Hattem haer geleert,' werden afgezworen. Men betuigde zijn leedwezen over de 'excessive stoutighyt' om bij requeste aan de Staten te vragen, den man te mogen behouden, die 'reets bekent stondt voor een Wolff en verleyder.' Men wist niet beter dan dat hij zich op den rechten weg bevond. Men was eigenlijk nooit deugdelijk onderwezen en in staat om de ketterij van de waarheid te onderscheiden. In één woord, men was zoo meegaand en gewillig als de Classis slechts kon wenschen (f°. 409-11). Allen, - behalve de ouderling Willem Willemsz. Meyer. Hij was niet ter vergadering aanwezig. Dat was de schuld van Mr. Pieter, volgens de broeders. Doch de Classis vertrouwde die verontschuldiging niet en bepaalde, dat Meyer aan het beroepingswerk geen deel zou mogen nemen, tenzij hij mede vooraf de dwalingen van Van Hattem afgezworen en een desbetreffende verklaring zou hebben onderteekend. Bovendien beklaagde zij zich over zijn 'contumaele,' toen zij hem vruchteloos voor haar rechterstoel had gedaagd, bij den heer de Mauregnault (f°. 411 en 419). En ook Meyer, die indertijd ten aanhoore der volle Classis de

partij van zijn herder en leeraar had opgenomen, ofschoon langer dan één der anderen hem getrouw, boog ten slotte het hoofd en teekende wat hem werd voorgelegd, toen het Collegium Qualificatum hem den 25^{en} Oct. 1683 alleen op die voorwaarde wilde toelaten tot deelneming aan het beroepingswerk.[1)]

De nieuwe predikant, Adr. Reygersman, gekozen den 25 Oct. 1683 en weldra in zijn betrekking bevestigd, had evenwel de vereischte goedkeuring der Classis niet kunnen bekomen, voor dat hij behoorlijk was onderzocht, of hij 'goede kennisse' had van Van Hattem's dwalingen en of hij 'sigh oock vorder gesterct vindt in de cracht Gods, om die soo veel als mogelijck sal sijn uit te roeyen, mids daer tegen openbaerlijck predickende en den volcke waerschouwende' (f°. 427). De gelukwensch, hem gebracht na het welslagen van zijn examen peremptoir, werd besloten met de bede, 'dat hij sig selven behouden mochte wachten voor, en wapenen sich tegen de schrickelijcke ketterien van sijn voorsaet Pontiaan van Hattem' (f°.424). Maar toen hij reeds in het voorjaar van 1686 naar Stavenisse was vertrokken, achtte niemand het noodig zijn opvolger, Nicolaas Woutersen, noch diens naaste opvolgers: Johan Boeye (1688-1694) en Joh. van der Cruyssen (1695 vv.) iets bijzonders met het oog op Van Hattem's dwalingen te laten beloven, of op het hart te binden.[2)] Zoo weinig diepte van aarde had de 'ketterie' in de 'gemeynte van Philippilant' gevonden. Van waar ook gedurende de eerste jaren bij de Classis klachten werden ingebracht betreffende schrikinboezemende ingenomenheid met Van Hattem's 'zielverderffelycke' beginselen; zij kwamen nooit uit des ketters voormalige gemeente. De geschreven handelingen van haar Kerkeraad, hoewel voor een groot gedeelte bestaande uit opmerkingen naar aanleiding van gehouden huisbezoek en daarop gevolgde censura morum, bieden van 25 Oct. 1683-29 Mei 1709, opzettelijk uit dit oogpunt nagegaan, slechts twee voorbeelden aan van gehechtheid aan de leere ofte heterodoxie van den gedeporteerden predikant. Het eerste komt voor in de beschrijving van een geschil tusschen den twistzieken predikant Joh. van der Cruyssen en Willem Meyer, waarschijnlijk den van vroeger bekenden ouderling. Meyer heet daar, dd. 20 Juli 1696, 'bij den predikant

1) Zie de notulen dier vergadering in *Akten Phil.* en *Akten T. en B.* f°. 423.

2) Vgl. *Akten T. en B.* f°. 492, 494, 524.

suspect te staan aan de quade gevoelens van d^{o}. P.v. Hattem.' Maar de twist werd weldra bijgelegd en van de verdenking werd niets meer vernomen. Het andere geval betreft Corn. Aalbregtsen en echtgenoote, aan wie in Aug. 1700 de deelneming aan het avondmaal was ontraden, omdat zij volhardden bij het gevoelen, dat Christus daartoe zijn bloed had uitgestort, om ons te verzekeren, dat God nooit is geweest onze vijand, maar altijd onze vriend, waarbij de man zelfs zeide, dat hij dit 'overal waar hy quam andere sogt wys te maken, ja dat daarin alleen Christi voldoening bestond.' Doch binnen het jaar verklaarden beide echtelieden, 'niet meer bij de leere van P. van Hattem te willen blijven,' waarop zij gelijk voorheen aan het avondmaal werden genoodigd.[1)]

Inderdaad, indien de gedeporteerde predikant in zijn gemeente geestverwante vrienden heeft achtergelaten, dan hebben dezen meesterlijk de kunst verstaan om zich stil te houden en niemand ergernis te geven.

Hijzelf had zich intusschen, verdreven uit Philipsland, begeven naar Bergen op Zoom, waar hij de laatste jaren meermalen vertoefde, als de suspensie hem verhinderde zijn gewone bezigheden te verrichten, weshalve men hem in spoedvereischende gevallen tegelijkertijd zoowel hier als in zijn gemeente placht te zoeken.[2)] Te Bergen woonden zijn ouders nog en zij namen hem hoogstwaarschijnlijk liefderijk op in hun huis, waar voor Pontiaan zoo goed als voor 'sijn broeder' (Samuel?) en 'sijn twee susters' plaats was. Overvloed mocht daar niet heerschen, zoodat de verrassende 'miltdadigheid' van dezen of genen 'Heer en Broeder' ten opzichte van den gedeporteerden predikant niet onwelkom was[3)]; van gebrek of broodzorgen hooren wij evenmin. Wel meenen wij te mogen aannemen, dat en vader en moeder en broeder en zusters zich bijzonder aan Pontiaan gehecht en geestesgemeenschap met hem gevoelden. Reeds hangende de procedure had het de aandacht getrokken, dat het 'huyshoude van D. van Hattem seer nalatigh bevonden wordt in het gehoor van Godts Woordt,' weshalve de Kerkeraad zijn gedeputeerden in mandatis gaf 'om daer op te letten.' Het

1) Zie *Akten Phil.* van 22 Aug. 1700 en van 17 Juni 1701.

2) Zie b.v. *Akten T. en B.* f°. 328.

3) Gelijk blijkt uit een brief van Pontiaan van Hattem 'Over de grootheid van onze verlossing,' waar hij begint met een dankbetuiging voor een hem. 'toegezondene gift.' Zie *Den Val.* IV, 365.

eerste onderzoek ‘aengaende de persoon (er stond eerst: *het huyshoude*, maar deze woorden werden doorgeschrapt en daarboven geschreven: *de persoon*) van Dirk van Hattem’ was bevredigend[1]. Desniettegenstaande vernemen wij drie maanden later, 3 Oct. 1682: ‘Ende sal de familie van Dierik (= Dirk) van Hattem door den Coster aangesegt werden, dat sy haar sullen onthouden van de Tafel des Heeren tot nader ordre.’ Redenen worden voor deze censuur niet opgegeven, doch zij laten zich gemakkelijk raden. Evenmin blijkt uit de notulen van den Kerkeraad, wanneer en of deze censuur wel ooit werd opgeheven. Bij gelegenheid van een huisbezoek, gebracht door Ds. Aalstius en waarvan deze goed vond verslag te doen in den Kerkeraad[2], trok een der zusters[3] partij voor de kortelings vervolgde Anna Maria, een warme voorstandster van haar broeder. Zij en de overige leden der familie luisterden met groote belangstelling, terwijl de E. Aalstius zich in hun ‘presentie’ gedurende een paar uur met Pontiaan onderhield. Hadden zij met den predikant van Bergen en niet veeleer met hun bloedverwant ingestemd, de eerste zou niet hebben verzuimd, dit op te merken, zoowel bij deze als bij vele andere gelegenheden, in kerkeraadsvergaderingen en bij het schrijven van notulen. Nooit wordt eenig lid van zijn familie tegenover Pontiaan verhoord; nooit eenig woord, van die zijde opgevangen, hem openlijk of achter zijn rug voor de voeten geworpen, gelijk met zoo menig gezegde van bekende en niet bekende, zelfs volkomen ‘zoek’ geraakte personen, het geval was. Samuel van Hattem komt met name voor, als bij den Kerkeraad pleitende voor het goed recht van Anna Maria op het haar reeds al te lang onthouden avondmaal[4].

Behalve zijn familie had Pontiaan te Bergen goede vrienden en aanvankelijk hem weinig of niet bekende geestverwanten.

1) Zie de notulen van den Kerkeraad der Herv. gemeente te Bergen op Zoom, voortaan te vermelden als *Akten Kr. B.*, 27 Juni en 3 Juli 1682.
2) a.w. 24 April 1684.
3) Misschien wel Janneken, geboren 2 Oct. 1639.
4) a.w. 15 April 1688. Het blijkt niet, waarom hij juist voor haar bij de Consistorie aanklopte en van die zijde wordt hem evenmin, wat toch voor de hand lag, ongepaste bemoeizucht verweten. Men vindt het blijkbaar natuurlijk, dat hij voor haar komt spreken.
Zou hij dit hebben gedaan alleen als hooger geplaatste en dientengevolge invloedrijker geestverwant? Aan een meer innige betrekking valt niet te denken; de man was gehuwd met Cornelia Schat, die hem blijkens de Doopboeken te Bergen, tusschen de jaren 1683 en 1694 verscheiden kinderen schonk.

Misschien waren, reeds bij zijn komst aldaar, gedeelten van zijn geruchtmakende Lessen over den Catechismus, hoewel buiten zijn weten en tegen zijn wil, gelijk hij zelf dienaangaande, in 1686 of iets later, een verklaring aflegde[1)], in het licht gegeven. In ieder geval hadden zijn tegenstanders gezorgd, ofschoon met gansch andere bedoelingen, dat zijn meeningen te Bergen niet onbekend waren gebleven. Reeds den 26^{en} Aug. 1681 had de E. Consistorie, waarschijnlijk voorgegelicht en daartoe in staat gesteld door den volijverigen Aalstius, besloten: ‘sullen oock de Lessen van D. van Hattem alhier gelesen worden, maer sullen oock yder ouderlingh te lesen gegeven worden.’[2)] Zoo was het paard van Troje binnengehaald, nog voordat het gehate werk de drukpers had gezien en terwijl het nog slechts gekend kon worden uit de afschriften, die op last der Classis waren vervaardigd. Bovendien hielden de predikanten hun broeders, medeleden van den Kerkeraad, trouw op de hoogte van den loop der procedure[3)]. Zeker zijn zij niet in gebreke gebleven, van een en ander meermalen te spreken in de gemeente. Voorts had de herhaalde suspensie den predikant van Philipsland veel in de ouderlijke woning doen vertoeven en alzoo in aanraking gebracht met niet weinigen zijner voormalige stadgenooten. Zijn

1) ‘'k Mag niet loochenen, dat *Ik* iets over iden *Heidelbergschen Catechismus* geschreven heb; het is zelfs waar, gelyck men tot UEd. heeft gezegt, dat er een gedeelte van is in 't licht gegeven; maar 't is ook waar, dat het zelve gedeelte in 't licht gegeven is buyten myne kennis ende tegens mynen wil, ende dat noch dal, noch iets van alle het overige, ooit van my geschreven is, om door den Druk gemeen gemaakt te worden.’ Aldus de aanhef van Van Hattem's. *Brief aan zeker Heer*, opgenomen in *Den Val* enz. III: 1-89. Roggeveen noemt, wel is waar, het jaar niet, evenmin als Dr. van der Linde, waarin deze *Brief* de eerste maal het licht zag. Maar uit den inhoud mogen wij, in verband met een paar aanteekeningen in de *Akten T. en B.* en *Kr. B.*, 1 en 11 April 1687, waar over dit ‘Boek’ gesproken wordt, afleiden dat het niet vóór Juli 1686, noch na 1 April 1687 verscheen. De schrijver telde zijn geestverwanten nog slechts onder de onaanzienlijken, hetgeen later niet meer het geval was. Het oproer van 1684, met den aankleve van dien, lag hem nog versch in het geheugen. Het is zijn eerste, door hem zelf uitgegeven werk. Terwijl hij schreef had de Heer Baster (lees: Bastert) juist veel te lijden in Zierikzee. De Kerkeraadshandelingen van de Herv. gemeente aldaar leeren, dat de vervolgingen tegen Doctor Bastert begonnen in Juli 1686 en in den loop van dat jaar het hevigst waren. Zie verder het aangeteekende bl. 398 n. 2; en 401.
2) *Akten Kr. B.*
3) 2 Maart 1682 lazen zij o.a. de uit Leiden en Utrecht ontvangen judicia voor!

zaak was behandeld als een zaak van algemeen belang. Geen wonder dat velen, deels uit nieuwsgierigheid, deels uit belangstelling, iets meer wilden weten van de gruwelijke geruchten en de daarmede samenhangende zielverderfelijke ketterijen. Zoo was de weg gebaand voor Van Hattem's verwerping door de schare; maar ook voor zijn verhooging door bekende en onbekende ‘vrienden.’

Enkelen van dezen betoonden zich aanstonds bij zijn komst in Bergen, 27 Aug. 1683, ‘leerzugtige zielen’ die gaarne nader onderwezen zouden worden in de beginselen, die de ontslagen predikant was toegedaan. Zij ‘verzochten’ hem derhalve, dat hij ‘haar in deze haare verlegenheid behulpzaam, wezen wilde,’ aan welk verzoek hij met de meeste bereidwilligheid voldeed, door ‘twee ofte driemalen ter Week’ met hen samen te komen. Het waren aanvankelijk slechts eenvoudige lieden, die wel ‘langen tyd zeer naarstig ter Kerke hadden gegaan, die ook lang *Ledemaaten* van de zoo-genaamde *Gereformeerde Kerke* hadden geweest’ en die Van Hattem ten zijnen opzichte ‘niet yveriger nochte arbeidzamer en konde wenschen’; maar het waren toch ‘men schen zonder Studie; ook waren 't voor het overige Menschen, gelyk de menschen meest alle zyn te dezer tyd, dat is, menschen ongeoeffend van zinnen en van gedachten; ende over zulks onbequaam om hen zelven, hetgeen zy hoorden, eygen te maken’. Ten einde hun geheugen te gemoet te komen, verzochten zij ‘om by geschrift te mogen zien het geene zy reeds hadden geleert’ en hetgeen zij ‘in het toekomende’ nog zouden moeten leeren. Van Hattem vond dit verzoek billijk en schreef nu geregeld ‘van reys tot reys eenige Stellingen voor’, die hij oordeelde, ‘dat van een iegelyk wierden betuygt, zoo menigmaal als hy zoodanige vragen, als wy dan hadden te behandelen, met derzelver antwoorden beantwoorde’. Dat hielp. Niemand kwam nu meer onvoorbereid ter ‘oeffening’ en de spreker kon dikwerf eenvoudig toehoorder zijn. Toch moesten zijn stellingen telkens worden geschreven, hetgeen nog al bezwaarlijk was voor menschen ‘die niet zeer vlug waren van Pen ende die in de wereld niet meer hadden als 't geene zy met hare handen dagelyks wonnen; ende die over zulks tot het beyveren van hare Oeffening geenen tyd overig hadden als dien zy veeltyds 's morgens vroeg, en 's avonds laat aan hare rust onttrokken’. Toen echter hun voorbeeld ‘in andere plaatsen’ navolging vond, legden deze ‘naarstige

en arbeidzame Zielen', die ook beter gedrukt dan geschreven schrift konden lezen, de handen ineen en lieten, voor eigen rekening, buiten Van Hattem om, diens 'voorgeschreve Stellingen' drukken. Hijzelf wist er niets van, voordat er hem 'ettelyke Exemplaren van ter hand wierden gesteld'. (*Den Val* III: 2-6).

Men meene intusschen niet, dat dit gezelschap van 'Bergsche vrienden', al noemde men hen weldra 'de bende van Van Hattem', in de eerste jaren, zooal ooit, talrijk was. Van Hattem zelf spreekt van 'seven of acht menschen', die aldus 'bij malkanderen' plachten te komen (bl. 8). En de Kerkeraad van Bergen noemt, ondanks zijn ijverig pogen om alle schuldigen aan de kaak te stellen, niet eens zoovele namen. Hij spreekt van Anna Maria, eens Anna Mary Abrams geheeten; van haar moeder Maaij Jans; van Lysebet de Kappe-stelster; van den Hoedemaker, Hendrik la Cluys, en diens ega Yken; en van Geertruydt Knijff. Deze namen komen bij herhaling voor[1)], doch ook met uitsluiting van alle andere, zoodat men om tot Van Hattem's 'seven of acht' te komen, wel moet omzien naar één of meer van zijn familieleden. Eerst na 1692 treffen wij nog andere namen aan, als van den ziekentrooster Lamot; van den Heer Mourick; van de wed. Graauw; van Stuyt en zijn zuster; van den Vader in het Weeshuis; en van eenige aanzienlijke leden der gemeente[2)].

Toch waren die weinigen in den aanvang talrijk genoeg in de schatting der predikanten Aalstius, Turceus en Maten, om hen niet onopgemerkt te laten. De Consistorie, reeds vroeger zoozeer begaan met het heil eener niet aan haar zorgen toevertrouwde kercke, dat zij, den 2^{den} Maart 1682, de Classis had verzocht, het daarop aan te houden 'dat de suspensie ende censure op D. van Hattem in vigeure magh blyven'; kon toch niet dulden, dat haar eigen kudde werd verstrooid of besmet. Reeds voordat de geduchte ketter zich met der woon te Bergen had gevestigd, besprak zij de noodige maatregelen 'om alsoo dat fenijn in sijn begin te stuyten'. Hoofdelijk verklaarde men zich bereid 'naerstighlyck op den ommegangh van D^{o} van

1) *Akten Kr. B.* van 17 Aug., 29 Sept., 30 Nov., 16 Dec., 23 Dec. 1683; 3 Jan., 26 Jan., 4 en 5 Febr. 1684; 12 en 30 Juni, 30 Sept. 1685; 31 Juli, 2 Aug., 29 Dec. 1686; 15 April 1688; 25 Maart 1690; 1 Oct. 1691.

2) Zie *Akten Kr. B.* van 31 Jan., 10 en 23 Dec. 1693; 1 Oct. en 3 Dec. 1694.

Hattem te letten en yets hebbende dat by tydts bekent te maken.' Hoe het gevaar reeds inderdaad van nabij dreigde, bleek nog in dezelfde vergadering. Aalstius had, op reis naar Middelburg gehoord, Ds. Ketelaar was zijn getuige, dat Anna Maria openlijk zeide: de stellingen van Van Hattem zijn conform Gods Heilig Woord[1]. Natuurlijk werd zij voor de Consistorie ontboden en toen alle pogingen om haar de verfoeielijke stellingen te doen 'verlaten', vruchteloos waren bevonden, werd haar den 29^{en} Sept. '83 voor ditmaal het avondmaal ontzegd, waarop zij de onbeschaamdheid had te lasteren 'dat de Geest van dese vergadering was geweken, als oock dat se hier was veroordeelt, als Jesus van de Joodsche vergaderinge.' Later had zij zich bereid verklaard, voor de Consistorie haar belijdenis te doen. Het zou dan wel blijken, dat zij goed gereformeerd was en wat men tegen Van Hattem had, kon en moest men dan maar met hemzelf uitmaken[2]. Doch zij had nu eenmaal gezegd, dat Van Hattem's stellingen waren conform Gods Woord. Daarom bleef men eischen, dat zij die stellingen zou verloochenen; en toen zij bij haar weigering volhardde, ofschoon zij beloofd had zich aan de discipline der kercke te zullen onderwerpen, werd haar andermaal het avondmaal ontzegd (Akten K.B. 30 Nov. en 16 Dec. 1683).

Lysebet de Kappe-stelster maakte het niet veel beter. Zij was nog wel zoo hard in sommige stukken van Van Hattem, en verklaarde uit eigen beweging, dat zij niet aan het avondmaal wilde komen, zoolang Anna Maria daar niet werd toegelaten. Desgelijks de Hoedemaker en zijn huisvrouw, als ook Geertruydt Knyff. Zij waren allen, om de suspensie van Anna Maria, reeds weggebleven bij de najaarsbediening. Doch nu werd hun, behalve Geertruydt, het avondmaal verboden; hetgeen echter zoo weinig indruk op hen maakte, dat Lysebet door den koster liet antwoorden: ''t Consistorie houdt de geloovigen af van het avondmaal en laat de ongeloovigen toe' (16 en 24 Dec. 1683).

Dat waren nu de vruchten der 'conventiculen', die Van

1) a.w. 17 Aug. 1683.
2) Die schijnbare verloochening van den meester, komt in de geschiedenis der Hattemisten, zoo dikwerf zij aan vervolging bloot stonden, bij herhaling voor. Men vergete daarbij niet, dat de machthebbenden steeds aan Van Hattem stellingen bleven toedichten, die hij nooit voor de zijne heeft erkend.

Hattem hield. En als het dan nog maar daarbij bleef! Maar men moest ook hooren, dat Van Hattem ‘sigh aenmatight des sieken trooster te spelen.’ Hij had een ‘stervende dochter’ bezocht, de ‘moeder bestraft over haere droefheyt, en oock geseght datter geen ware predicanten in de stadt zijn’ (7 Dec. 1683). Hij had ‘op het afsterven’ van de dochter van den Heer Capt. Berchevel ‘het laatste gebedt gedaen’[1]; tot een lidmaat der gemeente gezegd: ‘ik zou u niet durven aannemen’, en aan dien persoon briefjes geschreven, waaruit bleek, hoe hij ook schriftelyck sijn zaadt zaaide onder de gemeynte (4 Febr. 1684).

De voortgang der ketterij, hoe bescheiden ook van omvang, kreeg in de oogen van de Consistorie een zeer bedenkelijk aanzien. Zij liet geen middel onbeproefd, om het kwaad te stuiten. Zij bezocht, al was er geen tijd voor het gewone huisbezoek, de verdachten, inzonderheid hen, die naar men zeide zich van de avondmaalsviering hadden onthouden, omdat deelneming was ontzegd aan Anna Maria. Zij censureerde en verlengde de uitgesproken suspensie. Zij waarschuwde en vermaande de verdoolden. Zij onderzocht en deed navraag, allerwege, om achter de waarheid te komen en fundamenten te vinden voor het werk eener doeltreffende aanklacht tegen den gedeporteerden predikant en zijn aanhang. Het ging haar ter harte te weten, en zij zou zien het zoover te brengen, of Van Hattem nog brieven schreef naar Philipsland, en of Anna Maria inderdaad, gelijk het gerucht zeide, zelf anderen van de H. Communie had afgehouden. Zij riep de hulp in der Classis, hoe te handelen tegenover deze ‘hartneckige’? Zou het niet goed zijn de Sententie van den Middelburgschen Coetus en de eerste adviezen der theologische faculteiten van Leiden en Utrecht eens in hun geheel voor te lezen aan de gemeente? (17 Aug. 1683 - 3 Jan. 1684).

Waarlijk, als men de bijzonderheden nagaat in haar notulen, komt men bijkans in de verzoeking te gelooven, dat zij meende wat zij schreef den 7^{en} Jan. 1684, toen men tijdelijk elders één van de drie predikanten ten gebruike verlangde, dat dit in de tegenwoordige omstandigheden onmogelijk kon worden toege-

1) Zie het straks te noemen getuigenverhoor, 4 Febr. 1684. Misschien is hier en 7 Dec. 1683 sprake van dezelfde ‘dochter.’

staan, o.a. omdat de gemeente ‘in vyer en vlam staat door de troubles’, veroorzaakt door P. van Hattem en zijn aanhangers.

De Classis scheen echter te begrijpen, dat de Consistorie van Bergen niet weinig overdreef en dat men in ieder geval verkeerd deed, zooveel beweging te maken over dwalingen, die daardoor slechts te meer ruchtbaarheid kregen. Zij ontraadde de veroordeelde stellingen, of iets anders betreffende Van Hattem aan de gemeente voor te lezen[1]. Men moest zich liever wenden tot den Magistraat, doch wel in het oog houden, dat men met ‘bloote woorden of losse geruchten’ niets kon aanvangen. Een nauwkeurig onderzoek naar Van Hattem en zijn adherenten, hun ‘insolente tale en actien,’ bleef noodig (18 Jan. 1684).

Weldra deed zich de gelegenheid voor, om dat onderzoek ernstig ter hand te nemen.

De predikanten, niet de minst ijverige leden van de Consistorie, hadden sedert geruimen tijd niet alleen de verdachten en afvalligen vermaand, maar de geheele gemeente gewaarschuwd tegen de gevaarlijke ketterij, die als een woekerplant zich in haar midden zocht uit te breiden. Twee preeken maakten vooral indruk: één van Ds. Aalstius op den 2^{en} Januari 1684 over de woorden: ‘strydt voor het gelove’ en één van Ds. Maten op Dinsdag 25 Jan. De krijgsklaroen was niet te vergeefs geblazen. Het ‘graauw’ had den wenk van de priesters der ‘waarheid’ begrepen. Het maakte ‘oproer.’ Er ontstond een driedaagsch ‘tumult,’ dat niet dan door tusschenkomst van de overheid kon worden gestuit. ‘De mossel-jongen’ - waardige verdediger van de suyvere gereformeerde Leere! - riep Anna Maria op de straat na: ‘daar is de bruydt Christi;’ waarschijnlijk omdat, naar men zeide, haar oude moeder, Maay Jans, had verklaard: ‘ik heb 73 jaar den Duivel gediend en nu ben ik de bruid van Christus.’ Misschien ook stond het hiermede in verband, dat men Van Hattem nagaf, dat hij zichzelf Gods Zoon zou hebben genoemd; weshalve de straatjongens hem dikwerf naschreeuwden: ‘daar gaat Jesus! daar gaat Jesus!’ Zal hij in die dagen niet het minst hebben geleden,

1) Dit hooren wij niet uit de notulen van Bergen, maar uit *Acten T. en B.* f°. 428.

wanneer hij zich in het publiek vertoonde; het volk school inzonderheid samen voor de woning van Maay Jans en haar dochter. Men raasde en tierde, men dreigde en schold.....

Dat was toch de rechte manier niet, om ketters terug tebrengen van hun dwalingen, meende nu de Consistorie, terwijl zij de handen waschte in onschuld, een vergadering belegde, weeklaagde over den laster, dien Anna Maria en consorten, naar luid der geruchten, uitbraakten over de hoofden der geloovigen; en zij besloot den Magistraat te verzoeken aan de onruststokers te verbieden hun 'onkruydt te zaayen'. (26 Jan. 1684). De burgemeester, aan wien dit verzoek werd kenbaar gemaakt, verlangde 'bewijzen' van schuld bij Van Hattem en de zijnen, waarop den 4^{en} en 5^{en} Februari in een drietal zittingen een merkwaardig getuigenverhoor door de Consistorie werd gehouden. Het was wel bijzonder koud, zoodat er buitengewone maatregelen moesten worden genomen voor de verwarming der wachtende en verkleumende getuigen. Maar de oogst was dan ook eenige inspanning en kosten wel waard! Wat schandelijke dingen kwamen thans aan het licht! De mosseljongen had gescholden, het kon niet worden ontkend, maar Anna Maria had hem ook vervolgens 'den hoedt afgenomen' en gezegd: 'wij hebben de sake Godts voor etc. segt dat uw predicanten die er de moordenaars van zijn.' Maay Jans had 'spottelyck gesproken' van de bekende predikatie van Aalstius over den strijd voor het geloof. Een ander had haar hooren zeggen: 'foey, het is u schuldt dat er sulken oproer in stadt is,' en wederom een ander: 'het rumoer dat ik hier nu aan mijn deur hebbe komt uyt die schoone predicatie dewelke mijn Hr. Maten gedaen heeft.' Anna Maria had gezegd, dat men om haar niet bekommerd behoefde te zijn en liever moest gaan naar de predikanten, die van het oproer de moordenaars (= bewerkers?) waren. Zij had haar moeder in huis geroepen, met de verzekering: 'wij wonen hier tusschen de heydenen in.' De vervolgden hadden zich vergeleken bij Christus op weg naar Golgotha en gezegd, dat men niet over hen, maar liever over zichzelf moest weenen. 'Wat een geweld, wat een oproer,' had Maay Jans uitgeroepen: 'dat doen uw predicanten, die gasten soecken de stadt in een bloedbadt te setten.' Men wist nu en kon het bewijzen, dat Van Hattem inderdaad briefjes geschreven, een stervende bezocht, ja zelfs eens een half uur

bij den Hoedemaker in huis was geweest en bij het heengaan had gezegd: ‘weest standvastigh.’ Nog erger; toen er sprake was van de wijze, waarop Aalstius zijn stellingen den 2^{en} Jan. had besproken en een zijner aanhangers beweerde, dat de redenaar had gelogen, ‘misbruikte’ hij zelfs, zonder overigens iets te zeggen, de woorden van Ps. 2 ‘Waarom woeden de heidenen etc.’ Met het oog op wie hem verdedigden had hij gezegd: ‘‘t is mij lief dat er nog eenigen zijn, die de knie voor Baäl niet gebogen hebben.’[1)]

Men had nu stof in overvloed voor een ‘Remonstrantie en deductie van die van den kerkenrade alhier: over mis-usen van Pont: van Hattem en syne adherenten’ aan den Magistraat. De Consistorie verzekert, dat de ontslagen predikant zich te Bergen had behooren stil te houden en zijn dwalingen niet te verbreiden, ‘noch de gemeynte door deselve te ontrusten’, naar de bedoeling van Zeelands Staten en Gecommitteerde Raden. Hij heeft dit evenwel niet gedaan, zich met grooten ijver een aanhang trachten te verwerven, hetgeen hem gelukt is en waarvan ‘de voornaamste’ zijn Anna Maria, Maetgen Jans, Henri Lacluys en Yken zijn huisvrouw en ‘lange’ Lysbet[2)]. Door dezen, gelijk persoonlijk ‘mondelingh en schriftelik’,[3)] zocht hij zijn dwaalachtige leer voort te planten. Zij spreken ‘zeer qualik van de Leere dewelke van den Souverain van den Lande alhier wordt gemaintineert,’ van de belijders dier leer en zoeken haar op allerlei wijze afbreuk te doen. Daardoor is een oproer tegen hen ontstaan, dat drie dagen duurde, omdat zij niet ophielden met schelden en kwalijk spreken. De Consistorie komt nu, op raad der Classis, met bewijzen tot de Edelachtbaren. Zij legt hun een bloemlezing voor uit het breed opgezette getuigenverhoor en acht, hoewel bereid meer te geven, het aangebodene voldoende ‘om te bethonen, 1°. Dat de voorschreven personen, de gruwelijke dwalingen en stellingen, dewelke van

1) De minnten van het getuigenverhoor, de ‘billetten’ van Van Hattem en andere bewijsstukken zijn verloren gegaan. Wij hebben evenwel een breed verslag van een en ander in *Akten Kr. B.* 4-18 Febr. 1684.
2) Men kon er blijkbaar niet meer noemen, al sprak men van ‘de voornaamste.’
3) Hiermede moet gedoeld zijn op de buiten hem om gedrukte stukken van de Lessen en Stellingen, óf op brieven aan bijzondere personen. Een paar dier ‘billetten’ waren der Consistorie in handen gevallen.

Politie en kerke gecondemneert zijn, noch met alle kracht en geweldt soeken voort te planten. 2do Dat sy de Leere en derselver Leeraars en belijders, lasteren en schelden, voor Heydenen, voor Moordenaars, voor baals-dienaars. 3tio Dat sy de gantsche gemeynte ten hooghste perturberen.' Redenen waarom, de Consistorie de E. Achtbaren verzoekt 'hier tegen sodanigen voorzieninge te doen, dat de valsche Leere niet verder voortgeplant, die ware Leere ende Leeraars niet meer tegen gegaen en gelastert, en de gerneynte niet meer geturbeert en werde'.[1)]

Dit stuk werd den 1sten Maart goedgekeurd, den 3den plechtig overgereikt aan burgemeester Bastingius, die er den Magistraat van in kennis zou stellen, hetgeen hij inderdaad den volgenden dag reeds deed; maar den 28sten had men nog niets vernomen. Plet was duidelijk: de Magistraat had zich niet laten misleiden door de handige wijze, waarop de Consistorie had beproefd, de schuld van het oproer met zijn onhebbelijkheden te schuiven op de rekening van de vervolgden. Hij kende het aandeel, dat de predikanten, in hun overgrooten en hartstochtelijken ijver, daaraan hadden gehad[2)]; en hij vond de uitingen der geplaagden en verontrusten zoo heel ergerlijk niet, te meer daar

1) De Remonstrantie komt, met uitzondering van bovenbedoelde bloemlezing, in haar geheel voor: *Akten Kr. B.* 1 Maart 1684.

2) Van Hattem schreef later dienaangaande, in zijn *Brief aan zeker Heer* (Den Val. III: 7-8): 'Het is U Ed. bekend wat ons tot Bergen op den Zoom, wat anderen op andere Plaatsen wedervaren is, en wat noch tegenwoordig word aangedaan binnen de Stad van Ziericzee aan d' Heer Baster en aan de geene die beneffens hem in de kennis van de Waarheid met yver zoeken toe te nemen: gy weet dat men zich met geen schelden op de Predik-stoelen heeft vergenoegt; maar dat men Ons, door hondert leugenen 't Graeuw op den hals gejogen heeft; en dat men zelfs de Hooge Magten door valsche aanklachten bewoogen heeft om tegens ons, zonder ons te hooren, strenge Resolutien te nemen.'
'Men heeft ons in 't geheim en in 't openbaar niet alleen in het gemeen uitgemaakt voor Ketters, voor Verleiders, voor Leerlingen, die den Duivel tot Leermeester ende tot Professor hadden; ende die eene Peste waren van het Menschelyk Geslagt: maar men heeft daar en boven geparticulariseert, en men heeft de menschen tegens alle waarheid wys gemaakt tot Verificatie van 't voorgaande, dat wy leerden, dat men niet meer moest bidden; dat wy leerden dat men geen goede werken meer moest doen; dat wij verloochenden de voldoeninge van Godes Zoon; ende dat wy de Wet Gods vernietigden; jaa men is zoo onbeschoft in zoodanig liegen geweest, dat ik met mijne eige ooren heb gehoort, dat men my op den publyken Predik-stoel, ten aanhooren van duyzenden, heeft te last gelegt, dat ik loochende de Helle ende de onsterflykheid van 's Menschen Ziel; ende dat men het gemeene volk zoo verre heeft weten in te blasen, dat ik myn zelven uytgaf voor Gods Zoon, dat ik meer als duyzend maal, door eenige baldadige langs de straat nageroepen ben, tot ysinge van het binnenste van myn hert, *daar gaat Jesus, daar gaat Jesus*!'
De uitgever der *Verantwoordinge* schrijft daaromtrent nog in zijn 'Voorreden', dat de kerkbestuurders, indien zij het in hun macht hadden gehad, Van Hattem mogelijk wel 'tot een bloedtmartelaer' zouden hebben gemaakt: 'gelyck dat uyt derselver gedragh dickmaels is gebleken, hebbende tot Bergen op Zoom, ... soo veel door haer Prediken te wege gebracht, dat 'er *een groote menigte van menschen* by een gerot was, die even alsoo, als in de dagen van den H. Apostel Paulus, haer selven met swaere eeden vervloeckten, dat hy uyt haer handen niet komen en soude, voor dat sy hem souden hebben gedoodt, hebbende hem reedts ten dien eynde al omcingelt: dog Godt belettede haer dat voornemen, met tot desselfs ontset te gebruycken de Krygskneghten die daer op de groote-merckt de waght hielden: gelyck dat daer by een yegelyck een bekende historie is: diergelycke ontmoetingen heeft hy meer gehadt, tot soo verre, datse om het volck tegens hem gaende te maecken, opentlyk in sijn Eerw. presentie selfs, van den Predick-stoel af-riepen dat hy Christus voldoeninge loochende, hem met namen roepende, en met de vinger aenwysende;' enz.

zij blijkbaar grootendeels hun ziel in lijdzaamheid hadden bezeten en niet tot handtastelijkheden waren overgegaan. Ook kende hij het zoet gefluit van den vogelaar met zijn huldebetoon aan den ‘Souverain van den Lande’. Intusschen liet de Consistorie hem niet met rust en begreep hij in het belang der publieke kerke toch iets te moeten doen, waarom hij den 21^{en} April ‘van Hattem met zijn bendeke, of immers eenige van deselve op het stadthuys’ ontbood. Wat daar werd gesproken, bleef aanvankelijk een geheim[1)]. Doch later meende men te mogen verzekeren, dat de Magistraat Van Hattem ‘coram had ontboden en silentium geïnterponeert’[2)]. Dat de Heeren die van de Consistorie hebben aangeraden, zich wat te matigen, wordt er niet bijgevoegd; maar het te vermoeden ligt voor de hand. Ook omdat wij sedert van hun zijde geen nieuwe bewijzen van al te hartstochtelijken geloofsijver ontmoeten, maar wel duidelijke sporen van meer bezadigd en berekenend handelen; hoewel hun gruwen van de ketterij niets minder werd. Het is bijkans, als men de notulen leest, of de Consistorie eensklaps nadat Van Hattem en de zijnen ‘op het stadthuys voor de Heeren’ waren geweest, van alle vervolging had afgezien. Zoo kalm en spaarzaam worden de mededeelingen, die van het tegendeel getuigen. Afzonderlijke vergaderingen, ter uitsluitende behandeling van deze zaak, werden niet meer belegd. Men zocht zijn heil in censureeren en in verzekeringen, dat op

1) *Akten Kr. B.* 28 Maart, 21 en 22 April 1684.
2) a.w. 30 Mei 1684.

verdachten zal worden ‘gelet’. Daarbij werd telkens weer besloten, den Magistraat te verzoeken paal en perk te stellen aan de stoutigheden van Van Hattem en de zijnen. Doch het mocht niet baten. Integendeel: de afgedwaalden volhardden en de ketterij breidde zich langzaam en in aanzienlijker kringen uit. Den 27sten Mei 1685 moest worden opgemerkt, dat ‘de Hattemisten weer begonnen te woelen en verscheyden lidtmaten stoutelyck veroordeelen en verdoemen’; weshalve men den 15den Juni nog eens, ter opscherping van het geheugen, alle stukken betreffende deze zaak uit de eerste maanden van 1684 met elkander overlas. Den 30sten Juni was er nog geen vooruitzicht, dat de Hoedemaker zijn gevoelen zou loslaten; en den 30sten September waren bij het huisbezoek Lysebet, Anna Maria, de Hoedemaker en zijn vrouw, alsmede Geertruydt op de haven allen bevonden ‘bij het oude gevoelen’. Even voor den 27sten October had Anna Maria, bij de visitatie, kortaf gezegd: ‘dat in deze kerke de waarheijt niet wierde geleert zoo sy meende’; waaromtrent men het eenparig hoog noodig vond ‘met den burgemeester te abougeren.’

In den zomer van het volgende jaar, 1686, deed zich een schoone gelegenheid voor om den Hoedemaker en zijn huisvrouw tot rede te brengen[1)]. Zij waren benoemd tot vader en moeder in het weeshuis te Steenbergen en verzochten hun attestatie daarheen. Doch nu werd besloten, hun die niet te geven, voordat zij ‘in de Consistorie alhier, sullen reclameren de stellingen van D. van Hattem, en belooven met hand-tastinge, directelyck of indirectelyck te sullen voortsetten’, noch elders, noch ‘in het huys’ te Steenbergen. Maar van den afloop hooren wij niets, behalve dat de Consistorie den 2den Aug. geen genoegen nam met Yken's verklaring: ‘ze houde het met Godts Woordt ende den Christelijken Catechismus, rakende de stellingen van D. van Hattem, die houde ick als gesien, sonder meer.’

Den 29en Dec. 1686 geeft men den moed op. Anna Maria heeft alweer ‘de gedeputeerden van dese tafel in de huyssoekinge onfatsoenlyck bejegent.’ Nu zal men haar in het vervolg ‘voorbijgaen.’ Den 10en Juni van het volgende jaar werd

1) De man heet hier, *Akten Kr. B.* 31 Juli 1686, wel Heyndrik van der Heyden, maar is blijkbaar geen ander dan de Hoedemaker Hendrik Lacluys, van wien later ook niet meer gesproken wordt.

'berigt, dat D. van Hattem vrij uijtspoorigh zijne ketterien soeckt voortesetten, onder schijn selve van het drincken van Tee of iets anders diergelycks;' doch men vond eenvoudig 'goet en resolveert daerop te letten en bij alle occasie de voorvallen en nieuwigheden tegen te gaan.' Men wist blijkbaar geen raad en durfde niet vertrouwen op de hulp van den Magistraat om het gehate theeclubje uiteen te jagen. Men zocht troost bij de Classis. Maar ook zij was machteloos en kon, de 'klaghten' gehoord, slechts den Kerkeraad verzoeken en gelasten 'sigh op dat stuck naeder te informeren'[1]. Op gelijke wijze had zij reeds in April de Consistorie met een kluitje in het riet gestuurd, toen haar afgevaardigden haar hadden bekend gemaakt, 'dat het schadelijke en schandelijke zielvergif van den veroordeelden P. van Hattem meer en meer in hare gemeinte begoste voort te kruipen, door het houden van conventiculen en het emaneren van eenige schriften, als andersints. 't Welck niet anders als met een ontroeringe is aengehoort. wordende dieshalve de voors. heren broederen gansch ernstig versogt, dat zij geliefden eerster gelegenheit de E. Classis te dienen van berigt om hier in alsdan vorder te handelen na bevint van zaken.'[2] Toen had men hoofdzakelijk het oog op een kortelings 'uytgegeven boek van D. van Hattem,'[3] waarin ook gesproken werd van 'conventiculen door hem gehouden'[2] en waarmede wel geen ander dan de reeds meermalen aangehaalde *Brief aan zeker Heer* zal zijn bedoeld[4]. Het was een verweerschrift[5], waarin de auteur tegenover de vele lasteringen, waaraan hij bloot stond, zijn beginselen zocht te ontvouwen en te verdedigen, terwijl hij vooraf het een en ander mededeelde over zijn wedervaren en optreden als oefenaar, of leider van zekere 'bijeenkomsten' te Bergen. Deze Apologie was bij uitnemendheid geschikt om onbevooroordeelden in te lichten en zoo tevens allicht geestverwanten te winnen, maar

1) *Akten T. en B.* f°. 505 en *Akten Kr. B.* 31 Juni 1687.
2) *Akten T en B.* f°. 500 v.
3) *Akten Kr. B.* 11 April 1687.
2) *Akten T en B.* f°. 500 v.
4) Zie boven bl. 390 n. 1.
5) Al droeg het dien naam niet. De *Brief* was daarom uitnemend geschikt om te voldoen aan den wensch van hen, die de uitgave verlangden van de haastig ontworpen, doch niet afgewerkte *Apologie* of *Verantwoordinge* van 27 Mei 1683. Het laat zich om die reden ook zeer goed verklaren, waarom Roggeveen die *Verantwoordinge* niet en den *Brief* wel opnam in *Den val* enz.

ook, om beide redenen, de tegenstanders nog meer te verbitteren. De Consistorie had het evenwel gedurende geruimen tijd te druk met het zorgen voor het emeritaat salvo *stipendio* et honore van den jichtigen Aalstius en daarna met het werk der beroeping van zijn opvolger Quintius, om zich veel te kunnen inlaten met de zaak-Van Hattem, waartegen de Magistraat, hoe vaak ook daartoe aangespoord, toch geen strenge maatregelen scheen te willen nemen.[1] Toen Sanuel van Hattem den 15^{en} April 1688 kwam klagen, dat men eigenlijk geen recht had, Anna Maria van het avondmaal af te houden, omdat de predikant Aalstius in zijn tijd haar 'in leere en belijdenisse rechtsinnigh' had verklaard, noemde men dit wel een leugen, die de nagedachtenis van Aalstius zaliger geen eer aandeed, maar verklaarde nien zich niettemin bereid om den klager, indien hij ergens mede bezwaard mocht zijn, 'satisfactie te geven'. In Augustus deed men nog eens pogingen om de Ed. Achtbaren te bewegen, hun 'voorgaende resolutien tegen Van Hattem op te volgen en dezelve te doen executeren,' m.a.w. hem, die 'gestadigh nogh voorgaet om sijn schadelijcke gevoelens met yver voort te setten,' het zwijgen op te leggen[2]. Dit baatte echter zoo weinig, dat Turceus zich den 5^{en} April van het volgende jaar, 1689, verplicht achtte in de vergadering der Classis te vertellen, hoe Van Hattem 'niet op en hout sijn schandelijck en schadelijck zielvergif te strooyen door de geheele stad van Bergen in bijsondere conventiculen, dien hij dagelyckx is houdende, selfs des Zondaghs onder de Predicatiën van Gods Woort, 't welck insonderheyt streckende is, tot veraghtinge van de Heeren Predicanten en haere bedieninghe, alsoo veele daar door werden afgeleyt van Godts Huys en de reghtsinnighe waarheyt.'[3] Nu besloot de Classis een deputatie naar den Magistraat van Bergen te zenden. Maar ook dit hielp niet. Zelfs ondanks het verzoek van Zeeland's Gec. Raden, den 26^{en} Juni 1689 ingekomen, om v. H. toch ernstig onder handen te nemen, moest den 4^{en} April 1690 nog even hard worden ge-

1) Wel werd hij den 20 Nov. 1687 bij vernieuwing ondervraagd en werden hem daarop den 5 Dec. lang niet malsche woorden toegesproken, maar tot een eigenlijk gezegde vervolging kwam het niet. De 'strenge resolutien,' waarvan v. H. spreekt in de boven bl. 398 n. 2 aangehaalde zinsneden, zullen wel betrekking hebben op 'andere Plaetsen.'

2) *Akten Kr. B.* 2 en 6 Aug. 1688.

3) *Akten T. en B.* f°. 538.

klaagd over de ‘subtiliteyten, welcke P. van Hattem dagelijx. in 't werck stelt om sijne schadelycke ende zielverdervende dwalingen voort te setten.’ Er scheen niet anders op, dan zich, tot wegneming van den verterenden kanker, te wenden tot de Hoogmogende Heeren Staten-Generaal. De predikanten van Dooreslaer en van Berlecom werden met deze zending belast, doch slaagden niet en moesten toch weer eerst met den Magistraat van Bergen spreken. De Consistorie aldaar zou hen steunen, opdat de ‘ketter en desselfs dwalende, verwerpelijcke en verderfelijcke leere mochte worden geweert en uit de stad gebannen, daerentegen de ware gereformeerde christelycke religie gehandhaafd, de getrouwe herders en leeraren daervan in Bergen gemainteneert.’[1)]

De Magistraat liet de klagers praten en deed niets. De Consistorie volhardde bij haar huisbezoek en bij haar vermaningen, doch zonder verder iets te vermogen en integendeel verplicht te ondervinden, dat het kwaad toenam, in plaats van te verminderen. Zoo bleek den 22^{en} Dec. 1690, dat van Hees zich geheel genegen toonde voor Van Hattem en dat ‘sekere vrouw in het visiteren seer onbeleeft den ouderlingh hadde bejegent.’ Geen wonder, dat men moedeloos werd en nu tot ijver moest, worden vermaand door de Classis,[2)] bij wie zij daarna wederom niet ojhield ‘aan te dringen’ op bevordering der ‘saecke’.[3)] Want wel had het besluit der Classis van 2 Oct. 1691 om zich nu ‘voor de laatste maal’ te wenden tot den Magistraat, van Bergen ‘en dat met serieuse expressien, ten eynde wy mogten sien die sake te stuyten’,[4)] een tot dankbare blijdschap stemmende vrucht gedragen; maar het eigenlijke doel was daarmede nog niet bereikt. Zelfs had de Magistraat van Bergen niets toegegeven. Daarop waren Turceus en van Dooreslaer, namens de Classis, in overleg getreden met den Heer van Odyck, of men stappen zou doen bij de ‘Raden van Staten van zijn coninckliijk majesteit of elders.’ Deze besprekingen zullen wel niet zonder invloed zijn geweest op de Resolutie, den 21^{en} Maart 1692 genomen door de Staten van

1) A.w. f°. 566, 570, 571.
2) 2 Jan. en 3 April .1691. *Akten T. en B.* fo. 581, 588.
3) *Akten Kr. B.* 6 Jan., 28 Juni, 6 Oct. 1692.
4) *Akten T. en B.* f°. 597.

Zeeland, naar aanleiding eener Remonstrantie van de Classis van Walcheren, ingediend mede uit naam van de andere Zeeuwsche Classes en waarbij de doleerende zich beklaagde over den voortgang van Van Hattem's dwaalleer, terwijl zijn veel gelezen *Brief aan zeker Heer* en zijn *Uytlegg. over den Catechismus* zonder de vereischte goedkeuring werden gedrukt en verspreid en hijzelf gedurig tot scheuring der kerke werkzaam was te Bergen, Zierikzee, Tholen, Middelburg en elders. Geheel overeenkomstig den wensch der rem onstreerende, besloten de Staten, Pontiaan van Hattem te verbieden ‘noch by geschriften het sy onder den naem van Brieven, Uytlegg. over den Catechismus ofte wel op wat wyse het selve soude moghen wesen, syn erroneuse en lasterycke stellingen onder de kerken deser landen te blyven voortsetten, maer sich daer van geheel en al te onthouden, sullende andersins, des selfs inwooning onder haer Ed. Mog. gebiedt niet langer konnen werden geleden eu hier van aen haer Hoogh. mog. kennisse gegeven, op dat alsoo moghen voor gekomen worden, dese lasterlycke gevoelens niet wyders en werde publyck gemaekt en na de maal haer Ed. mog. vernemen, dat niet alleen onder den naem van een brieff, seecker geschrift bereyts was publyck geworden, maar selfs onder de persse alhier tot Middelburgh, een uytlegg. over den Catechismus, beyde geschriften van desen Pontiaan van Hattem voortkomende, is goet gevonden sooveel het uitgegeven belanght, dat selve alomme onder haer Ed. mog. gebiedt sal werden opgehaelt, en alle boekverkoopers verboden op de boeken en poenalen in de placcaten van den lande geexpresseert, hetselve te mogen verkoopen, en het tweede aengaende dat door den Baljouw der stadt Middelb. met de kennis van de Heeren Burgemrs. aldaar het selve van onder de persse sal werden gelight en vervolgens gesupprimeert werdende wyders aen alle Boeckdruckers onder haer Ed. mog. gebiedt wel expr. verboden geene boecken ofte schriften van Pontiaan van Hattem ofte een ander gemaackt ofte overgeset, handelende van de religie te mogen drucken, ofte andersints uytgeven voor dat de selve te vooren sijn doorsien en wettelyck geapprobeert, ... met verdure interdictie aan alle die het soude mogen aengaen, haer te laeten gebruycken tot het corrigeren van dus danige geschriften van voors. Pontiaan van Hattem, of wel op andere onbekende namen voortkomende, op poene van daer over te incurreren

haer Ed. mog. indignatie en des noots arbitrailyck te worden gecorrigeert'[1].

Deze Resolutie van Zeeland's Staten was uitnemend geschikt om bekommerde zielen in Schouwen en Duiveland, gelijk zich de leden der Classis aldaar deden kennen in een brief[2] vol jammerklachten over de uitbreiding van Van Hattem's leer en den verderfelijken invloed van zijn *Brief aan zeker Heer*, een weinig te troosten. Doch hun medebedroefde vrienden te Bergen hadden daaraan niet veel. De Classis mocht blijde zijn[3]; de Kerkeraad begreep maar al te goed dat hij geen reden had tot juichen, omdat Bergen niet tot Zeeland behoorde en Van Hattem zich wel niet zou storen aan een resolutie van de Staten dier provincie. Mitsdien werd de Classis den 18 Nov. 1692 verzocht zich, door tusschenkomst van Zeelands Staten of Gecommitteerde Raden, tot de Hoogmogende heeren Staten Generaal te wenden, opdat ook door dezen de Zeeuwsche resolutie tegen Van Hattem 'werck stelligh moghte worden gemaeckt.'[4] De Staten Generaal lieten zich langs dien weg, naar het schijnt, inderdaad bewegen, om in het begin van Maart des volgenden jaars, 1693, een Brief over Van Hattem te schrijven aan den Magistraat te Bergen[5] en daarna, in Sept. 1694, zelfs tot het geven van 'sekere resolutie, waarin verboden wordt dat er geene boecken ofte schriften van Pontiaan van Hattem sullen gedruckt ofte verkoght maer opgehaelt werden, dat oock syn gevoelen op geenderhande wyse sal mogen voortgeset worden, ofte dat eenige Conventiculen bij hem sullen mogen gehouden worden.'[6] Doch de overheid van Bergen liet zich noch door het een, noch door het ander tot het nemen van strenge maatregelen verlokken. Zij beschermde veeleer de vervolgden. Het

1) Ik heb dit plakkaat te vergeefs gezocht in de eerste drie deelen van het *Placaatboek* van Wiltens en Scheltus, doch vond het in afschrift *Akten T. en B.* f°. 605-607.

2) Aan de Classis van T. en B. Zie a.w. f°. 607-9.

3) a.w. f°. 609.

4) a.w. f°. 628.

5) De Kerkeraad te Bergen verzocht, copie ofte visie te mogen hebben van dezen Brief. De Burgemeester zou het verzoek overbrengen. Meer hooren wij daarvan niet. Zie *Akten Kr. B.* 9 Maart 1693.

6) a.w. 1 Oct. 1694. Ik vermoed, dat hier ten onrechte wordt gesproken van 'sekere resolutie' en veeleer gedacht moet worden aan een schrijven, waarbij de Staten Generaal het nemen van dergelijke maatregelen tegen Van Hattem te Bergen aanraadden.

was den Kerkeraad bekend, hoe ‘de saecke van van Hattem: bij sommige seer wordt gepatroniceert.’[1] De E. Heeren juichten dan ook niet bij het lezen der genoemde ‘sekere resolutie’ en besloten alleen, er later nog eens over te praten en voorshands de zaak levendig te houden bij de Classis. Den 3^{en} Dec. werd laatst genoemd besluit vernieuwd ‘ten eynde de Classis moghte dienen van goeden raedt, ofte op soodanige middelen gelieve te dencken waerdoor die ergerlycke ende schandelycke persoon soude mogen ingebonden worden.’[2] Tevens zou men aldaar remonstreeren hoe Van Hattem's *Brief aan zeker Heer*, spijt, het verbod van Zeeland's Staten, nu niet te Middelburg, maar toch ‘weder gedruckt is tot Amsterdam, ende of die niet op den een ofte andere wyse soude konnen gesupprimeert worden.’ Vijf dagen later deed men ‘rapport van het verkeer met van Hattem en syne conventiculen.’ Die er aan deelnamen, zouden niet worden toegelaten aan het avondmaal; terwijl men aangaande Van Hattem besloot, zich per brief te wenden tot den ‘Raet van den Coninck ten fine van remotie of anders.’[3]

De Classis hielp den Kerkeraad in zijn pogingen om den Magistraat van Bergen te bewegen, den voortgang van het kwaad te stuiten en de verdere verspreiding van den herdrukten *Brief aan zeker Heer* tegen te gaan[4]. Haar afgevaardigden werden beleefd ontvangen, maar moesten hooren, dat men geen bewijzen had tegen Van Hattem als hield hij conventiculen, hetgeen kennelijk een ‘ydele uytvlugt’ was, daar bij het huisbezoek genoeg bleek hoe ‘veele ende ook van de aansienlykste der ledematen door syne verleydende woorden’ waren ‘afgetrokken,’ weshalve de Classis nu besloot ‘over dit stuk een ernstigen en beweegelijken brief’ te zenden aan den ‘Raad van syn koningl. majesteyt van Groot Brittanje.’[5]

Alles te vergeefs. De Magistraat van Bergen was niet te bewegen tot een vervolging van Van Hattem en de zijnen. Zonder steun van die zijde, kon de Consistorie slechts vermanen,

1) a.w. 9 Maart. 1693.
2) a.w. 3 Dec. 1694.
3) Al te gader bewijzen, dat bovengenoemde ‘Resolutie’ van de Staten Generaal, van elders mij niet bekend geworden, wel niet als zoodanig moet worden beschouwd.
4) *Akten T. en B.* f°. 673.
5) a.w. f$_{o}$. 676.

waarschuwen en ... censureeren. Zoo zond zij aan Anna Maria, die nog al menschen tot zich trok, ‘het welck een sonderlingh middel is om het gevoelen van Van Hattem voort te setten,’ de boodschap ‘zich te wachten van eenige vergaderinge te houden onder wat pretext het oock soude mogen syn,’ waarnaar zij beloofde zich ‘te sullen reguleren.’ Den ziekentrooster Lamot, die ‘onder pretext bij Anna Maria Hebreeuwsch te leeren, hem duckm. bij haar laat vinden, dat geen kleyne aenstoot geeft,’ wist zij te beduiden, dat hij van dit Hebreeuwsch leeren behoorde af te zien[1)]. Daarentegen verklaarde de Heer Mourick ronduit aan Ds. Quintius, ‘dat hij niet konde communiceren met een Consistorie die sijn Broeder van Hattem voor een ketter houdt’; terwijl ‘nogh een aensienlyck lidt deser gemeynte’ zeide, ‘dat hij sou communiceren by de fransche kerke’. Beide heeren zou men ‘aenspreken’, evenals den Vader in het weeshuis, die ‘wat licentieus is ontrent de saecke van Van Hattem’, en de wed. Grauw (10 Dec. 1693). Doch iemand als de heer Mourick liet zich niet gemakkelijk van schuld overtuigen. Hij bleef bij het oude en veroorloofde zich zelfs scherpe uitdrukkingen, waarom hij suspensie van het avondmaal verdiende, doch men vond het geraden, zich daarmede niet te haasten (23 Dec. 1693). Bij een volgende gelegenheid bleek, dat Lamot insgelijks nog volhardde en dat anderen verkeerden ‘in soodanigen staet om geensints de conversatien van Van Hattem ten opsighte van sijn gevoelen te verlaten’. De Consistorie hoorde deze dingen ‘met misnoegen’ aan, doch kon slechts besluiten ‘op te letten’ en b.v. Pontiaen Grauw, bij zijn aanneming tot lidmaat, ernstig te waarschuwen tegen het gevoelen van Van Hattem. Zij was machteloos, vooral tegenover de aanzienlijken, die soms haar afgevaardigden bij het huisbezoek verzochten maar voorbij te gaan (1 Oct. 1694). Aan ijver ontbrak het haar echter niet. Getuige de briefwisseling over zekeren Abram Stuyt, die zich in 1694 metterwoon in Bergen was komen vestigen en verdacht werd van instemming met Van Hattem. De man was indertijd met attestatie van Prinsland in Tholen gekomen, had aldaar een wijle de betrekking van voorzanger en schoolmeester bekleed en deelgenomen aan het avondmaal, gelijk van Dooreslaer aan Quintius schreef dd. 27

1) *Akten Kr. B.* 31 Jan. en 9 Maart 1693.

Nov. 1694[1], 'alhoewel niet zonder bekommerlijke verdachtheit van deelgenootschap te hebben aan de bekende zielverderffelijke dwalingen van P. van Hattem, soo wegens de gestadige conversatie en gemeinschap (onaangesien alle tegenvermaningen) met eene Ridder, die eenigen tijd voor zijn dood hierover was geconvinceert, ende gecensureert, alsmede noch wegens ander gedrag van den selven.' De Kerkeraad van Tholen had echter 'tegens hem noit geprocedeert', doch hem en zijn zuster bij hun vertrek naar Zierikzee attestaties meegegeven, waaraan de 'Wesentlycke ingredienten, *de gesontheit in de stukken des geloofs, en de stightelyckheit des wandels*' ontbraken, zooals Arnoldus de Rijcke, predikant te Zierikzee, dd. 30 Juny 1694 aan zijn ambtgenoot Quintius te Bergen schreef[2]. De kerkeraad te Zierikzee, door de omstandigheden behoedzaam geworden[3], maakte daarom 'swarigheit' Stuyt en zijn zuster 'tot des Heeren h. avontmaal toe telaten' doch behoefde verder niets te doen. Want, schrijft de Rijcke in het verhaal, waarvan hij hoopt dat men te Bergen 'eenig voordeel' zal hebben: 'jnmiddels syn de Heeren van de regeringe ernstelyck te rade geworden tegen dese schadelycke menschen te voorsien, en bij solemnelen resoluty seer nadrukkelyck te verbieden aen hare ingesetenen, de voortsettinge van de schadelycke gedagten en crimineuse stellingen van Van Hattem, met expresse en ernstige wille dat gans geen conventiculen hier meer gehouden sullen mogen werden, op poene, dat hij, in wiens huys sulx bevonden wert te geschieden, sal verbeuren £ 25-0-0 en effectivelyck gebannen wesen; en die daer in bevonden wierde te assisteren, sonde verbeuren £ 5-0-0 en gebannen: en sijn uit dien hoofde, by deselve resoluty, Stuyt en syn suster gebannen, en aangeseght niet alleen, maer by aflixy van biljetten, gelast binnen 2 of 3 maal vier en twintigh ueren te vertrekken, op poene etc.' Het spreekt van zelf

1) De brief berust in het Archief van den Kerkeraad te Bergen op Zoom.
2) De brief berust in het Archief van den Kerkeraad aldaar.
3) ''t Is seker', schrijft de Rijcke, 'dat hier en daer de conventiculen van Van Hattem de kerken beroeren en verwerringen onder de litmaten veroorsaken; gelyck dan onse kerke daerin oock niet heeft misgedeeld.' Hij kan verder 'berigten en versekeren, dat onze kerke al over eenigen tijt by formele resoluty de voornaamste belhamers van die factij, die niet rondelyck en reghtuyt verklaarden te verwerpen de pointen en hooftartykelen van Van Hattem, waerom hy by den Coetua is veroordeelt, voornam te excommuniceren, gelyck oock effectyvelyck tegen ettelycke is geschiet.'

dat de ballingen, die slechts ‘eenige maanden’ in Zierikzee hadden mogen wonen, te Bergen niet aan het avondmaal werden genoodigd, toen men wist wie zij waren. Tot groot misnoegen van de Consistorie verstoutte zuster Stuyt zich echter toch daaraan deel te nemen, niettegenstaande het haar en haar broeder nadrukkelijk was verboden, hetgeen nieuwe waarschuwingen en bedreigingen noodzakelijk maakte[1]. Intusschen waren de vluchtelingen veilig. De Magistraat, hoe dikwerf ook door Consistorie of Classis tot ernstig handelen tegen Van Hattem en zijn aanhang opgewekt[2], liet allen met rust. Zoo lang Van Hattem leefde, was hij niet te bewegen tot het nemen van strenge maatregelen en allerminst sedert verscheiden aanzienlijken meer of minder bedekt zijn partij hadden gekozen. De Consistorie en de Classis waren dan ook zoozeer overtuigd van het vruchtelooze harer pogingen om langs dien weg de gehate ketterij te keeren, dat zij blijkbaar alleen door zeker plichtbesef gedreven, nog van tijd tot tijd een woordje wisselden over de zaak; de eerste als geen andere werkzaamheden aan de orde waren, de laatste als de broeders uit Bergen goed vonden de oude klachten te herhalen. Dan, meenden die van den Kerkeraad, was het goed de zaak levendig te houden, er nog eens over te praten met elkander en met den Magistraat, doch tegenover de verdachten met zachtmoedigheid te handelen. Zoo werd de schoolmeester Pons, hoewel hij zich bij het huisbezoek had ontdekt als geheel aan het gevoelen van Van Hattem overgegeven, niet aanstonds gecensureerd, maar evenals alle andere Hattemisten, na 29 Juni 1698, aangesproken ‘met alle bescheydentheit ende ernst ten eynde deselve eens soude mogen inkeerkomen.’ Zoo werd den 13^{en} Sept. 1699 besloten om eens ‘wat te schrijven’ aan de Staten Generaal; den 17^{en} Sept. 1700 Vader Mosman te ontbieden, omdat hij ‘de verga- deringe van Van Hattem waarneemt’; en den 28^{en} Maart 1703 de lidmaten die zijn gevoelen aanhangen, ‘noghmael vriendelyck aen te spreken.’[3] De Classis luisterde geduldig naar het den 3^{en} April 1696 ‘beklaaglyk’ voorgedragen verhaal van de stoutigheden van Van

1) *Akten Kr. B.* 1 Oct., 27 Nov., 3 en 8 Dec. 1694.

2) Zie o.a. *Akten Kr. B.* dd. 20 Jan. 1695, 6 Juli 1696, 2 Aug 1698; *Akten T. en B.* f° 696, 698.

3) Zie *Akten Kr. B.* 19 Oct. 1695, 6 Juli 1696, 29 Juni, 2 Aug. 1698, 17 Aug. 13 Sept. 1699, 4 Juli, 17 Sept. 1700, 28 Maart 1703.

Hattem, hoe hij in het houden van conventiculen en bijeenkomsten binnen de stad van Bergen voortging en daar ook zijn aanhang had, ‘waardoor 't te duchten is dat niet alleen velen binnen Bergen op Zoom met vremde leringen sullen vergiftigt, nemaer ook dat selve schadelijk vergift tot andere plaatsen wyt en breed sal gezaeyt worden’, te meer dewijl Van Hattem zich beroemde, dat hij onlangs in Holland ‘met verscheiden Heeren van aensien soo polityke als ecclesiastike Personen hadde gesproken, syn gevoelen opengelegd en van Haer als was gejustificeert en in 't gelyk gesteld, niet tegenstaende de contrarie waerheid door missiven, soo van de Hr. Prof. van der Waey, als van de Hr. Predikant Troyen genoegsaem en klaerlyk wierd gedemonstreert.’[1] Doch zij wist nu al even weinig raad als later, op den 15^{en} Mei en den 2^{en} Oct. van hetzelfde jaar, 1696, toen zij bij vernieuwing mocht hooren over de ‘dagelyks accresserende stoutigheden van den befaamden Van Hattem en 't openbaar houden van syn schadelycke conventiculen.’ Zij deed wat zij kon. Zij droeg aan een Commissie de samenstelling op van een manifest ‘om te toonen, dat met Van Hattem is geprocedeert’; zij liet dit stuk drukken, gaf er den 7^{en} Oct. 1698 ‘yedem membrum classis twee exemplaren’ van; en deed er verder het zwijgen toe[2]. Bij het houden van kerkvisitatie te Bergen op den 20^{en} Maart 1696 en 11 Juli 1701 werd over Van Hattem en de Hattemisten, indien de notulen juist zijn[3], niet gesproken.

Ondanks allen ijver der kerkelijken en de hulp, die zij van de zijde der politieken in Zeeland hadden gevonden, om Van Hattem van stad tot stad te verjagen en hem nergens rust te gunnen, had hij in Bergen ongestoord zijn vast verblijf mogen houden, als ‘oeffenaar’ in den aanvang een weinig bemoeilijkt, daarna geduld en vervolgens veeleer beschermd door den Magistraat[4]. Het is intusschen reeds gebleken en

1) *Akten T. en B.* f°. 695.

2) a.w. fo. 721 en de laatste van dit boek. Het volgende, waarin eenige losse bladen A^{o} 1699 liggen en dat van 1702-1723 loopt, noemt Van Hattem's naam, althans tot 5 April 1707, niet meer, zelfs niet in de eerste vergadering na zijn dood te Bergen gebouden op den 5en Oct. 1706.

3) Zij staan in *Akten Kr. B.*

4) Een paar maanden voor zijn dood schreef hij, ter inleiding eener *Korte hoofdsom* zijner gevoelens, sprekende over de ‘ongegronde beschuldigingen’, waaraan hij en die hem gaarne hoorden, hadden blootgestaan, dat zij daardoor zoo zwart gemaakt waren ‘by d'Edele Groot-Achtbare Regeeringe van dese Stad, dat het heel weinig heeft gescheelt, of wy zouden hebben geleert by ondervindinge, wat eene lasterlyke tong, wanneer de zelve uyt eene Godvrugtige, dog kwalyk onderrigte beweginge word gelooft, niet al tot het straffen van pryswaardige zaaken te wege kan brengen: ende dat zelfs in eene plaats, waar in de Christelijke verdraagsaamheid zit als op den throon; Evenals of onze gedachten erger als die van Lutheranen, van Arminianen, van Mennisten, ende van Papisten waaren: ja, als of de zelve erger waaren, ook zelfs als de gedachten van de Joden.’

ook van elders genoegzaam bekend, dat hij niet onafgebroken in zijn vaderland vertoefde en meermalen daar buiten, inzonderheid in de Zeeuwsche steden, doch ook ten platten lande van tijd tot tijd conventiculen hield?[1] Soms was hij weken aan een van huis[2], om dan weer in zijn veilig toevluchtsoord de vrienden uit de verstrooiing bij zich te ontvangen en hen moed in te spreken[3], of in den eenvoudigen, waarschijnlijk nooit bijzonder grooten, doch wel langzamerhand aanzienlijker geworden kring van Bergsche geestverwanten te zoeken naar waarheid en anderen daarin behulpzaam te zijn.

Onderwijzen was zijn lust. In het brengen van de 'Nieuwe Tydinge', die God hem gebood te verkondigen, 'zo wel aan de aldergrootste van al de heeren, als de alderveragste van haar gevolg', zag hij zijn roeping[4].

Wat hij mondeling niet duidelijk genoeg had kunnen toelichten, of wat men niet geheel had begrepen, dat behandelde hij gaarne nog eens schriftelijk en dan in den regel vrij breed. Zoo ontstond een menigte brieven en opstellen, oorspronkelijk niet bestemd voor de pers, maar later ten deele uitgegeven door Mr. J. Roggeveen[5]. Bovendien schreef hij een groot aantal

1) Zoo verhaalt Johan Ruyter, *Funus phil. theol.* bl. 257, dat hij o.a. met hem samensprak en bij die gelegenheid door hem in den ban werd gedaan 'op de hofstede de *Hel* genoemt in het land van Schouwen', onder Noordwelle.
2) *Den Val*. II: 656 vermeldt een gelegenheid dat hij meer dan zes weken van huis was.
3) Zie beneden bl. 417 aant. 2.
4) *Den Val*. IV: 208.
5) In de voorrede bij het 4e Dl. van *Den val* zegt Roggeveen, dat hij van Van Hattem gaf wat hij had 'dat tot den druk bekwaam is, want zyne andre schriften, die ontallyk zijn, en in zig behelsen de diepste en hoogste Meditatiën, en Verborgentheden, zijn voor als nog voor de wereld onnavolgelyk, en zijn veel in andere talen ter neergestelt.' Johan Ruyter spreekt mede, in zijn *Funus phil. theol.*, hoewel met minder eerbied, van het groot aantal schrifturen van Van Hattem, alom bij zijn beste vrienden te vinden.

overdenkingen, die mede in den regel niet bestemd waren voor het groote publiek, maar óf uitsluitend tot eigen oefening, óf om anderen aangaande sommige punten nader in te lichten; ook wel om beschuldigingen af te weren, of te voldoen aan vereerende uitnoodigingen om zijn oordeel over eenige zaak kenbaar te maken.

Zoo dient een vijftal verhandelingen (*Den val*. I: 1-358) ter verklaring van de twaalf artikelen des geloofs, van den doop, van het avondmaal, van het gebed des Heeren en van de tien geboden, met een daaraan toegevoegd kort begrip van deze 'Vijf formulieren,' om Theophilus, d.i. zijn ongenoemde geestverwanten, te leeren wat hij aangaande de besproken onderwerpen denkt en hoe valsch de beschuldigingen zijn, alsof hij bijv. een vijand zou zijn van het *Vader ons*, jae van alle gebeden en met name van het bidden om de vergiffenis onzer zonden (I: 200).

Een Verklaring van Hebr. 6:20 en 7:1-10 (I: 512-541) is een antwoord op zekeren brief, waarbij zijn gedachten over deze bijbelplaatsen werden gevraagd. De verklaring is een 'wyt uyt-gestrekte over dencking en bespiegeling' geworden, waarvan de schrijver begrijpt, dat zij ook anderen ten dienste kan zijn, weshalve hij haar, na lektuur, terug verzoekt, aangezien hij wel weet, dat de ongenoemde 'Mijn Heer' niet zal vergen, dat Van Hattem zijn tijd doorbrengt met het stuk 'uyt te schrijven.' De terugzending zij vergeselschapt met de schaef van Mijnheer's Christelyk oordeel, 'op dat wy dus mal-kanderen tot stigting mogen syn, het sy in het bevestigen; 't sy in het verbeteren van malkanderen.'

Dezelfde of een andere 'Mijn Heer' ontving 'Antwoort op vier voor-gestelde vragen' (I:556-75), nl. 1° of niet *een onherboren mensch kwaad doet met goed te willen doen*; 2° of niet *een wedergeboren mensch*, wanneer *hij goed doet*, dit doet, niet om daardoor *goed* te mogen worden, maar om daardoor te *betoonen*, dat hij reeds *goed* gemaakt en geworden is; 3° of het ook zeker is, dat een mensch ongeloovig is, in geval *dat hij acht*, dat hij schuldig is *nog iets* te doen, ende dat het *zijn plicht is*, Gods wil te volbrengen, en zijn geboden na te komen; of zoo wie acht, dat eenig *werk* gehoorzaamheid Gods is; zulks dat hij acht, dat het eene *werk* is *goed* en dat het andere *werk* is *kwaad*; 4° hoe zich een mensch omtrent zijn

gebeden en in zijn gebeden gedragen moet; zoo hij er zich Christelijk en godvruchtig *in* en *omtrent* wenscht te gedragen? Men bespeurt aanstonds dat deze vragen afkomstig zijn van een volgeling, bij wien nog slechts hier en daar de puntjes op de i's moeten worden gezet. Het antwoord beoogt de bevestiging en afronding der reeds gewonnen overtuiging.

Een ‘Eenvoudig man,’ maar die blijkens zijn werk niet zoo eenvoudig was als hij zich voordeed, had in 33 korte vragen en antwoorden een beschrijving gegeven van ‘de religie.’ Een derde zond deze soort geloofsbelijdenis aan Van Hattem, om daarover zijn oordeel te vernemen. Het werd achtereenvolgens gegeven in een achttal brieven, die van belangstelling in den schrijver, doch ook van veel verschil van gevoelen met hem getuigen. Van Hattem breekt af, waar hij meent ‘stofs genoeg’ te hebben gegegeven ‘om 'er een uur of anderhalf met aendagt over te mediteren,’ of omdat hij voor het oogenblik geen tijd meer heeft. Als hij alles heeft genoemd wat hem in de onderwijzing van den Eenvoudigen Man mishaagde of wansmakelijk was voorgekomen, verzekert hij zijn ‘Mijn Heer’, dat het hem tot een wonder groot vermaak zal zijn, te mogen vernemen ‘van 'tgene ook hem in dit’ zijn ‘Onderwijs mishagen sal, en wan-smakelyk sal mogen wesen: Ten welken eynde ik U wel Ed. mits desen ook ernstelyk versoek, dat gy de goetheyt hebben wilt van my te kennen te geven U wel Edls. openhartig oordeel, so over 't eene, als over 't andere punt, dat behandelt is in dese, ende in de vier naest voorgaende Brieven, opdat ik dus ook door anderen, en met namen door U wel Ed. geholpen worden mag.’ Deze brieven nu zagen, zonder den naam van den schrijver het licht bij E. Bouquet te 's Gravenhage, A^{o}. 1700, onder den titel ‘Nodig onderzoek omtrent de Religie van een Eenvoudig Man’, herdrukt in *Den Val.* I: 597-655.

Ten behoeve zijner geestverwante vrienden, hier gelijk meermalen aangeduid met den naam Theophilus, schreef hij een ‘Handgeley tot een Christelyke Pligts-betragting, ofte tot een Heylig gebruik van 't Heylige’, waarin hij een reeds ‘God-vrugtige Ziel’ nader zocht te onderrichten, hoe zij zonder te zondigen zou kunnen strijden tegen haar vleesch, het gebed des Heeren gebruiken tot een richtsnoer harer gebeden en des Heeren Wet tot een regel harer werken. Eerst na des schrij-

vers dood werd deze *Handgeley*[1] 'tot Amsterdam gedrukt voor den Uytgever, 1713'; en later opgenomen in *Den Val.* II, 1-57.

Een welmeenend 'Vriend', die er zich over verwonderd had, dat hij Van Hattem 'met zoo veel dankbaarheid tot God' had hooren spreken over de 'gelukkige verandering' van zijn 'Geestelijken staat', omdat hij hem tevens zijn instemming had hooren betuigen met de geloofsbelijdenis der Gereformeerden, ontving een 'Missive, waar in getoont wort, hoe iemands gedagten veranderen konnen over sijne Belijdenis, zonder in de woorden van de zelve Belijdenis te veranderen,' opgenomen in *Den val.* II, 58-62.

Een 'Broeder en Drukgenoot' had hem een verklaring gevraagd van Matth. 5: 4. Als hij de 'de oude schult' aflost, geeft Van Hattem tevens intrest van het kapitaal, door een 'Verklaring van Matth. V. vs. 4 tot 11' (*Den Val.* II, 63-73) te schrijven, hetgeen hij o.a. doet, 'omdat het 4de vers zonder de anderen 7 versen niet grondig genoeg verstaan kan worden.'

Een 'Verhandeling over de wedergeboorte, ofte verklaring over Joannes III. vers 1-21' (*Den Val* II, 187-205) dankt haar ontstaan aan des schrijvers wensch om een 'Zeer geliefde ziel' te troosten, ''t Schijnt,' zegt hij, dat ik worde getroost van God, opdat ik mogte machtig zijn om u te troosten: Waarom, ik ook kome geven aan u, 'tgeene ik achte voor u te hebben ontfangen. Hij bidt God, aan het slot, dat zij en hij 'beyde, door ons even dierbaar Geloof, mogen overvloeyen in gestadige *dankzeggingen*; opdat wy door dit middel zoo overstroomt mogen zijn door de vettigheden van Gods Huys, dat wy niet alleen *Kruys- en Drukgenooten* mogen zijn; maar dat wij ook gestadelijk *Troost-* en *Roem-genooten* mogen wezen.'

Nadat men eens (in de conventikelen?) eenige maanden was 'doende geweest om den roem des geloofs te verdeedigen tegen de bestryders van deselve' en men alzoo 'eenen ruymen tijd had gestaan als met het swaard in de hand', noemde Van Hattem het oorbaar, 'dat wij weder het truweel opnemen, om malkanderen in ons allerheyligste geloof op te bouwen.' Die

1) Car. Tuinman, die er zich niet weinig op liet voorstaan, dat hij gemakkelijk raadde wie de schrijver was van zekere soort naamloos uitgegeven werkjes, verzekerde in *De heillooze gruwelleere*, bl. 145, dat de *Handgelei* wel niet uit Van Hattem's pen zou zijn gevloeid.

overweging deed hem een ‘Verklaring over Rom. VII vs. 1-6’ (*Den Val*. II, 500-38) geven.

Een ‘Voornaam godsgeleerde in Vriesland’ had iemand ontmoet, die hem zooveel over Van Hattem wist mede te deelen, dat hij ‘zeer begeerig’ werd, hem eens over eenige theologische vragen te spreken. Daar de reis te groot en te ongemakkelijk was, wendde hij zich per *Missive* (*Den Val.* II, 653-665) tot den beroemden godgeleerde te Bergen, ten einde door hem eens tot beter inzicht te worden gebracht, met name in zake de praedestinatie, de genoegdoeninge Christi en de vrije rechtvaardigmaking uyt den Geloove. Zoodra mogelijk volgde het *Antwoort* (a.w. II, 656-72) aan den persoonlijk onbekenden ‘Eerwaarden Heer’.

Een ongenoemde had hem een ganschen dag, zoo door zijn aangename tegenwoordigheid als door zijn stichtelijke redenen verkwikt. Gaarne voldeed hij aan den daarop hem kenbaar gemaakten wensch, om den inhoud van het gesprek nog eens te mogen lezen; en zoo ontstond een ‘Antwoord op vyf voorgestelde vragen’ (a.w. III, 252-290), waaruit wij kunnen vernemen wat de band der gemeenschap is tusschen Van Hattem's geestverwanten, wat hen scheidt van hun tegenstanders en hoe zij met dezen één zullen kunnen worden.

Een bekommerde ziel heeft een zekeren Heer in den arm genomen en deze beschreef haar toestand aan Van Hattem, waarop hij tot haar terechtwijzing zijn ‘Gevoelen over den strijd, die 'er is tusschen vleesch en geest’ briefsgewijze meedeelde (*Den Val.* III, 291-302).

Iemand vraagde per brief om een toelichting van den strijd, die schijnt te bestaan tusschen de eeuwigheid van des Heeren priesterdom en 1 Kor. XV: 24-28; en Van Hattem schrijft een *Verklaring* van die bijbelwoorden (a.w. III, 348-356).

Een Protestant en een Roomsch-Katholiek, de heeren Spon en de la Chaise, hadden in het openbaar hun gevoelen gezegd over eenige geschilpunten, betreffende beeldendienst, oorbiecht, transsubstantiatie enz. Een derde, waarschijnlijk een Franschman, verlangde Van Hattem's oordeel te vernemen over de beide ‘Brieven.’ Hij zond ze hem toe en ontving een *Antwoord*, ‘uyt het Fransch vertaald’ opgenomen in *Den val.* IV, 138-180, waaruit wij zien, dat de oefenaar van Bergen, hoewel eerst vol bewondering voor de geleerdheid en de welsprekend-

heid der schrijvers, hun stukken ‘loutere dwaasheid’ en ‘voorwerpzels van medelijden’ achtte, zoodra hij was getreden ‘in het Heiligdom van den H. Geest.’

Wat eens aangaande Joh. 20: 30-31 ‘in drie voorgaande Oeffeningen’ en in een vierde daaraan toegevoegde nog niet helder genoeg was geworden, werd 's anderen daags schriftelijk nader toe gelicht (IV, 188) en gaf de stof zoowel voor een *Missive* (IV, 191-201) aan een ongenoemden vriend en broeder, als voor een andere *Missive*[1] ‘tot onderwyzing geschreven aan zeker Prins’, die tot dit schrijven ‘vrijheid gegeven,’ m.a.w. die deze uiteenzetting van Van Hattem's denkbeelden had verzocht te ontvangen.

Zij die de conventikelen bezochten waren dieper dan anderen doorgedrongen in de kennis der goddelijke waarheid. Was daar geen leiddraad te geven, opdat men hetzelfde heil deelachtig mocht worden? De vraag kwam per brief tot Van Hattem en weinige dagen later verzond hij een beschrijving van den ‘Regel, om een begin van de goddelyke waarheid te maaken,’ (*Den Val*. IV, 701-10).

Ziedaar eenige voorbeelden, die aan de hand van *Den val van 's Werelts Af-God* gemakkelijk kunnen worden vermeerderd, doch die voldoende zijn om te doen zien, niet slechts hoe uitgebreid Van Hattem's briefwisseling was, maar vooral hoe zijn schriftelijke nalatenschap grootendeels haar ontstaan heeft te danken aan de bijzondere behoeften van geestverwanten, om hun eigenaardige opvattingen en gevoelens uiteengezet en verdedigd te zien.

Van Hattem was vaardig ter pen, al werkte hij slechts zelden voor de pers. Door zijn brieven en briefjes, opstellen, toelichtingen en verklaringen, van zeer uiteenloopenden omvang en die vaak in handschrift rondgingen onder zijn vrienden, soms ook buiten zijn weten werden gedrukt[2], oefende hij

1) ‘Uyt het Fransch vertaald’ in a.w. IV, 201-110.

2) Zoo had een ongenoemde een stuk ter lezing ontvangen, dat Van Hattem in twee oefeningen te 's Hage had voorgedragen, ten betooge ‘hoe men nu sijn roepinge en verkiesinge vast maakt, niet door sijn werken, maar door 't aannemen van de geschonkene weldaden.’ Hij vond het ‘zoo deftig’ en geschikt voor de pers, dat hij het niet, gelijk hem was opgedragen, aan andere vrienden doorzond, maar eenvoudig in druk gaf, met een ‘Opdragt aan alle waarheidlievende Christenen, en wel bysonder de zoo genaamde Hebreën,’ waarin hij deze dingen vertelt en tevens een woord spreekt tot aanprijzing van de ‘leere der genade’ en de ‘oeffeningen waar inne Gods Woord op eene bekwaame wijse en volgens de Analogie des Geloofs ge-expliceert en van zelf-strijd bevrijd word.’ Het werkje verscheen onder den titel: ‘Petrus verlost Uyt de magt van syn misbruikers, ofte een Schriftmatige verklaringe, en Geestelijke toepassinge van 2 Petri Cap. 1. V: 3-11. Nevens een Onderzoek over de 86 Vrage van den Heydelbergsen Catechismus; waarin de zelve van diergelijke misbruik als het voorgaande ontheven wort; door Pontiaan van Hattem, Voor desen Predikant op PhilipsLand. Uytgegeven tot een Vertoog van de regtsinnigheid des Autheurs’, 1696; 2e druk 1700; mede opgenomen, doch zouder de ‘Opdragt’, in *Den val*. IV, 40-137. Een ex. van den 2en dr. berust op de Kon. Bibl. te 's Hage.

niet minder dan door zijn conventikelen in ruimen kring invloed. Zoo was en bleef hij, de gedeporteerde, meer dan menig dienstdoend predikant, tot aan zijn dood volijverig werkzaam en bemind door zijn volgelingen.

Zijn tegenstanders konden hem niets ten laste leggen[1] dan dat hij in hun oog een ketter was en zich verstoutte zijn kettersche gevoelens mondeling en schriftelijk te verbreiden. Van dien smaad zijn karakter te willen zuiveren, zou allerminst zijn: handelen in zijn geest. Hij vervulde in dit opzicht zijn roeping met blijmoedige vreugde en droeg het daaraan verbonden kruis der vaak lastige en pijnlijke vervolging met christelijke onderwerping. Zonder opzettelijk aanstoot te geven, vervolgde hij kalm zijn weg, bezocht zijn ‘vrienden’ te Bergen en elders, ontving hen als bedevaartgangers in zijn woning[2], oefende tot zelfs in 's Gravenhage en te Amsterdam, schreef

1) Hasaeus, die hem reeds eenmaal, in een ander verband, 1.1. p. 156, een man ‘van strenge zeden’ had genoemd, herhaalt dien lof aan het slot, p. 166, doch beproeft dan tevens een smet te werpen op zijn zedelijk leven: ‘Magnam quidem innocentiae prae se tulit speciem non sine aliqua morum austeritate, sed non ita sanctitatis externae fuco quid in corde delitesceret, contegere potuit, quis ignes supposititi cineri doloso erumperent aliquando, ita ut in suspicionem actae minus caste vitae, publice etiam de ea re accusatus, incurreret. Id quod praecipua sub extremis vitae ejus annis actum est.’ Mij dunkt, dat wij deze beschuldiging niet zonder nader bewijs mogen aannemen. Was er eenige grond voor het praatje, dat Hasaeus waarschijnlijk heeft opgevangen van Car. Tuinman, die juist niet bevreesd was om minder fraaie dingen van andersdenkenden te vertellen, dan zouden Van Hattem's tegenstanders wel niet hebben verzuimd, om daaruit munt te slaan en eenige aanteekening dienaangaande in de notulen van Consistorie of Classis zou niet ontbreken. Maar wij vinden niets, zelfs niet de geringste toespeling.

2) De voorzitter van den Kerkeraad te Zierikzee vraagde aldaar, 13 Sept. 1695, ‘hoe te handelen met die persoonen, die bij van Hattem te Bergen sijn geweest?’ Zij zouden voor de vergadering moeten komen en mochten zij weigeren te beloven ‘dat ze haer sullen onthouden van van Hattem,’ dan zouden zij worden geweerd van het Avondmaal.

veel voor den engen kring zijner geestverwanten en wekte dezen bij elke gelegenheid op tot een stillen, echt vromen wandel. Plet was nu eenmaal niet anders: de wereld begreep hem en de zijnen niet; zij moesten de daaruit voortvloeiende smarten geduldig dragen en nimmer hun toevlucht nemen tot ruw geweld of geruchtmakend verzet.

Zijn ‘Antwoort op vier voor-gestelde vragen’, rakende de bevestiging en den voortgang in zijn eigenaardige gevoelens, leidt hij in met de woorden:

‘'t Is so nootsaeklyk ende so algemeen, dat Sion's mueren niet alleen door arbeyt; maar ook met stryt op worden gebout; dat ik my niet verwonder over de moeyten, die mèn UE. begint aen te doen; maer 't geene waer over ik my verwonder, is, hoe men u midden in so veel yvers, als u de goede God voor syns Naems eere geeft, nog so lang on-gemoeyt heeft gelaten. Edog so den stryt voor Gods Koninkryk nootsaeklyk is; so is de overwinninge van die geene, die voor deselve stryden, niet min seker: maer in tegendeel, so wy weten, dat wy Hem, die ons heeft door syn Zoon verlost, sonder lyden niet gelyk-formig konnen syn; so weten wy ook insgelyks, dat wy verheerlykt staen te worden met Hem, indien wij voor Hem kruys ende smaetheyt lyden. Dese dingen weet ik dat gy weet: 'k weet ook dat gy deselve, in 't geene dat gy onderneemt, hebt voor uwe oogen; waerom ik ook op deselve niet langer sal staen, om tot de vier vragen te mogen komen, die my door UE. voor worden gestelt.’ (*Den val*. I:556).

De Inleiding van zijn ‘Handgeley tot een Christelyke Pligtsbetragting’ besluit hij met de woorden: ‘Weeg gy, Theophile, ja overweeg zonder vooroordeel 't geene gy zult leezen: stoot u daar niet aan dat men den *Schryver een Ketter* noemd; men heeft den Heere nog wel erger naam gegeven; ende die Hem uytkreten voor eenen leerling van *Beëlsebub* waren niet min ter zelver tijd, als onze Veroordeelders, ende als onze lasteraars te dezer tijd, *Leeraars*, doende belydenisse van de eenige ware Religie; weest gij dan de *reyne Dieren gelyk*, slikt niet, maar *kaaut* en *herkaaut* het geene wy zeggen; onze Conscientie geeft ons getuygenis door den H. Geest, dat wy spreken, 't geene wy van God uyt zyn Goddelyke Woord geleerd hebben. Ook wagten wy van Hem alleen, dat Hy in u, en veele andere het geene wy zeggen, vrugtbaar wil maken. Tot Hem is 't ook

dat ik myn hert ophef, zelfs terwyl ik dit schryf, Hem biddende dat Hy eens gedenken wild aan den Eed, die Hy aan Vader Abraham ende aan desselfs Zaad heeft gedaan, op dat eens alle Geslagten der Aarde beneffens ons, haar in *Abrahams Zaad* tot Gods eere zegenen mogen; ende dat zy dus *Abrahams God*, niet als Paarden ende Muylen, maar als een *vrywillig volk* dienen mogen, niet in de *oudheyd* van de *letter*, maar in *nieuiwigheyd des Geestes*; op dat eens dus door haaren dienst alle de *Koningryken* van de *Aarde* mogen worden *onzes Gods* en *zijnes Gezalfdens onzes Heeren Jesu Christi*' (II:3).

Aan het slot eener breede Verklaring van Rom. VII: 24 roept hij zijn Theophilus toe: 'Moet gij dan met Gods kleyne kudde smaadheid en laster ondergaan; gedenk dat gy die ondergaat voor den roem van het geloof, voor de Leere der genade Gods, en dus voor dat hoogwichtige point, het geene den mensch maakt tot een Christen: gedenk noch daar benevens, dat gy den zelven benevens God zelve ondergaat, en dat Hy, en zynen Geest niet min als gy, gesmaad en gelastert wort, door dien overstroomenden hoop der klaagzuchtige; maar gedenk doch eyndeling boven al, dat gy hier, of met Gods heyligen gelasterd worden moet, of dat gy u voegen moet by die geene, die te gelyk God zelf, en alle de heyligen die Hem gelykformig zyn, lasteren en smaaden, ende dat over 't aanneemen van dat hoofdpoint, zonder 't geloof van het welke geen mensch heylig wezen kan; gelyk ook geen menschelyk werk goet wezen kan, zonder het geloof van het zelve. Inmiddels zoo laat ons, onze herten tot onzen God opheffen voor onze lasteraars; Hem biddende, dat Hy haar doch eens zoo verlichten wil door zynen Geest, dat zy eens haar verkeertheid mochten merken; op dat zy eens, in plaats van verdrukkers des Evangeliums, tot voort-planters van het zelve mogen zyn, ende dat zy eens langs dien weg, den welken zy nu vlieden, om dat zy hem als een weg der zonden aanzien, tot haren God ende tot haren Schepper worden gebragt; ende dus vervolgens ook tot desselfs onderdanigheid ende tot hare heyligmakinge.' (II, 579).

Bij een 'Heer', voor wien hij per brief Phil. I: 27-30 en II: 1-18 heeft verklaard en dien hij heeft 'tot rechter verkooren' tusschen hem en zijn tegenstanders, dringt hij aan: 'geeft vonnis en zegt wie dat 'er van ons beyde zyn zaligheid met vreesen en met beven werkt: hy die vast stelt, dat hy

noch niet zalig is, uit oorzaak, dat hy niet erkent, dat hy Gods Kiut, en dat God zyn erfenis, is; of ik, die volgens Gods bevel my onderwerpe aan 't Euangelium zyns Zoons; en die derhalve ook erkenne, en met dankzegginge belyde, dat my mynen God in zyn Zoon tot zaligheid en tot vergenoegen is geworden: 'K beken UE., dat ik my van uwent wege de overwinning reets toeleg: ik weet, dat UE. ook weet, dat het is de hoofdsom van onsen pligt, ons geloove *Jac*. 2 *vers* 18 door onze werken te betoonen: want ik ben verzekert, dat gy verzekert zyt, dat myn parthye door zyne werken, niet zyn geloof, maar zyn ongeloovigheid, betoont; ende dus vervolgens ook zyn begeerlykheid, ende niet zijn liefde: daar doch in Christo niets gelt tot gehoorzaamheid of tot deugt, als dat *Gal*: 5 *vers* 6 geloove, 't geen eerst den geenen, die gelooft, met liefde vervult; ende 't geen dan naderhant dezelve liefde den zelven tot een beweegmiddel maakt, van alle des zelfs werken. 'k Wil echter wagten, en myn oordeel opschorten tot dat ik u oordeel hoor; inmiddels myn hert tot God opheffende, ende Hem biddende, dat Hij ons doch door zijn Geest, hoe langer hoe meer te zien wilt geven, dat men beneffens Hem, als men Hem heeft, niets in den hemel, noch op der aarden van nooden heeft.' (III: 567).

Van Hattem mocht zich ernstig beklagen over den smaad, dien men hem aandeed, en de minachting, waaraan hij bloot stond; bitter was hij daarbij niet[1)]. Gelijk hij in de dagen der langdurige procedure niet dan bij uitzondering een enkel oogenblik zichzelf vergat en heftig werd of boos weg liep, als daartoe inderdaad maar al te veel reden werd gegeven; zoo treffen wij in zijn schriftelijke nalatenschap mede niet dan bij

1) Zie b.v. het boven, bl. 398, reeds genoemde verhaal van de vervolging, die hij en de zijnen in den aanvang te Bergen ondergingen, a.w, III. 1-10. Eén zijner meest vertrouwde vrienden, de uitgever zijner *Verantwoordinge*, verklaart na zijn dood, dat hij over 'het ongelyck hem aengedaen, noyt eenigh misnoegen heeft bespeurt in het herte des Autheurs.' Zelfs meent hij te mogen vaststellen 'dat hy om geen de minste schyn van eenigh klagen te geven, nooyt gewilt en heeft dat dese verantwoordinge by syn leven soude gedruckt worden, seer wel wetende dat alle vervolginge, die men lyd om des Euangeliums wille, ontstaet uyt onkunde, die 'er is in de vervolgers, alseo sy blyckbaer maken in haer doen, datse de kennisse derven van Jehova, ende desselfs gesalfden, Joh. 16. vers 3, want noyt is 'er schaap in Jesus koye, nog dienaar Gods geweest, die vervolger was.'

uitzondering een harden uitval of een scherpe uitdrukking aan. Als men in zijn schatting het heilige te na komt, dan voelt hij, volgens zijn eigen verklaring, terwijl hij schrijft over de transsubstantiatie, dat zich zijn bloed ontroert en bekent hij: ‘te deezer uure ben ik niet zonder drift: de naamen van Geveinsde, van Bedrieger, van Quakzalver en van Uytstryker, schijnen my niet sterk genoeg om myne verontwaardiging te voldoen: 't is my niet mogelyk het vuur, dat my aansteekt, te bedwingen: ik moet uytroepen zo sterk als ik immers kan, O, Lasteraar van uwen God! O, gij doemwaardige Verrader! Want het zijn waarlijk Judas kussen, die men in onze dagen geeft. En Jesus, dezen beminnelyken Jesus, de eenigste vreugde van mynen geest en van myn hert, word nog dagelyks door de mond-kussen, die men Hem geeft, verraden.’ (IV: 148.) Toch noemt hij hen, die hem tot dezen uitval nopen: ‘de braafste Geesten, die ik kenne,’ ‘Helden’ die mochten verfoeien de door hem gevoerde ‘Twistdryvingen en deze soort van Duellen, om met een gemeen Accoord en Toestemming de Hel en desselfs Poorten te beoorlogen’ (bl. 178). Hij wil ook tegenover hen niet vergeten en wenscht, dat zij mede bedenken: ‘dat geen mensch kan verlooren gaan, indien hy God en zynen Naasten liefheeft; en dat geen mensch kan behouden worden, zonder dat hy liefde heeft voor den een en voor den ander,’ bl. 176.

De houding zijner tegenstanders verbittert hem niet, hoezeer zij hem met droefheid vervulde. Hun gevoelen, ofschoon z.i. in strijd met de Gereformeerde religie, is zoo algemeen verbreid, dat hij er zich niet meer over verwondert, als een ‘Heer en Broeder’ hem bij vernieuwing mededeelt, dat hij het wederom heeft aangetroffen bij ‘eenige menschen’ en daar onder ‘die den naam draagen van Gereformeerde Leeraaren’, die het verdedigden en handhaafden, hoewel zij het ‘verdelgen van het selve souden hebben tot haar eenig doelwit, in geval zy waaren Gereformeerde Leeraren in der daad, gelyk zy haar voor zodanige uytgeven.’ Heeft hij hierop niet aanstonds geantwoord, het was niet als wilde hij ‘vermijden, voor een godloos, en voor Verleider gehouden te worden van de opgeloovige en overspelige werelt’. Want hij weet, ‘dat men geen oprecht Dienaar Christi kan zijn, sonder dat men worde gekeurt voor sodanig.’ Hij heeft veeleer tijdelijk gezwegen, omdat hij zich

voor de te geven verklaring van Gal. 6: 11-16 moest voorbereiden en, zegt hij, ‘omdat ik de bekeering van myne Lasteraars beoog, en niet haare schaamte nog haare schande, en om dat ik voor seker houde en voor gewis, dat men haar niet bekeeren zal met haar te toonen, dat zy dwaas en strydig met haar selven zyn; edog met haar buyten twist en buyten stryd de naakte meining van Gods Woord, en van haare belydenis eenvoudig voor te stellen’ (IV, 533-36).

In die kalme uiteenzetting van zijn beginselen en denkbeelden, opdat zij zichzelf mochten aanbevelen bij hen, die bereid waren hem het oor te leenen, zocht hij zijn kracht. Onder de ‘vrienden’ heerschten een opgewekte geest, een vertrouwelijke toon, een gemeenzaamheid en een innigheid, die goed deden, al wie er van nabij mee in aanraking kwamen. ‘Groet dog alle die ons lief hebben in het Geloof, alle onze Geloofsgenooten die hier zyn, doen ook UEd. en haar alle groeten die by UEd. zyn’, schrijft Van Hattem aan zeker Heer, voordat hij eindigt met een ‘Groet mede bijzonder uyt mynen naam alle die van UE. huishouden zyn, en weest gy benevens haar, en voorts benevens alle die den Heere lief hebben, Gode ende den woorde zyner genade bevolen’ (IV: 342).

Van een anderen brief luidt de aanhef: ‘Gelyk myne Ziele haar verheugt, verstaande de sterkte, die God geeft aan uwen Geest, terwijl gy uw geloove oeffend door de zwakheden van uw vleesch; zo dankt zy den God ende den Vader onzes Heeren; verneemende den Zegen, die Hy door zyne genade uytstort over uwe heilige poogingen tot het uitbreiden van zyn Koninkryk; Hem verder biddende met gansch myn hert, dat Hy ons allen, en onder anderen ook met naamen UE. met zynen Heiligen Geest zo wil vervullen, dat wy door 't erkennen van onze verlossing, van al wat aardsch is, zo los mogen worden gemaakt, dat de ruine van Satans rijk, het eenig doelwit wezen mag van alle onze begeerten en onderneemen’. Aan het slot wederom een ‘groet alle uyt onzen naam, die ons in 't geloof beminnen’ (bl. 359 v., 364).

‘Ik denk als nog met vreugde aan de lust, die gy voor eenige weeken deed blyken tot het onderzoek van Gods Woord’, schrijft hij aan ‘zeker Geneesheer,’ terwijl hij zich zet om het destijds afgebroken gesprek schriftelijk te vervolgen en zijn gedachten te ontwikkelen over het bekeeren van den naasten,

een werk niet uitsluitend van predikanten, maar van alle geloovigen. Als hij zijn ‘Broeder’ ernstig op het hart heeft gebonden wat hij hem dienaangaande te zeggen heeft, dan roept hij hem, onder heilbede en aanbeveling aan de ‘Genaade onzes Gods,’ nog eens toe: ‘Vergeet dog niet, dat alles in uwen God het uwe geworden is; en dat'er over zulks ook voor uw niets, als dit alleen begeerlyk is, dat uwen Overvloet tot Vervulling strekken mag van uwen Leedigen Even-mensch’ (bl. 374-80).

Men gevoelt: daar is iets van de gemeenschap der heiligen in de kringen, waar de oefenaar van Bergen gaarne wordt ontvangen, of zijn beginselen met ingenomenheid worden besproken. En hijzelf is niet hun wetgever, noch hun profeet, kwalijk zelfs hun voorganger te achten, maar aller vriend en broeder, die hoe ook bereid om anderen te onderwijzen, gaarne van zijn geloofsgenooten leert, en geen gelegenheid verzuimt om zich te noemen begeerig naar hun oordeel over zijn werk en gedachten, ‘edog sonder eenige liefkoosery’ (bl. 536).

Daar ligt een adem des vredes over de ‘oeffeningen’, waar Gods Woord bepeinsd en de zaligmakende genade werd ontleed, verheerlijkt en aan de zielen der bekeerden zoo mogelijk nog nader gebracht. Het kan ons inderdaad niet verwonderen, dat de Overheid te Bergen, die van deze dingen getuige was, en wellicht voor een deel, zij het ook slechts een zeer klein gedeelte, behoorde tot de ‘vrienden’, geen lust had in het nemen van scherpe resolutiën tegen de conventiculen en tegen hen, die daar samenkwamen, al had zij zich ook aanvankelijk ietwat meer als eens anderen geestes doen kennen. Haar verdraagzaamheid, die zoo gunstig afsteekt bij den vervolgingsijver van de Consistorie en van de Classis, kwam, evenals de houding van de ‘Hooge Overigheydt’ tegenover de kerkelijken in het algemeen[1)], den gedeporteerden predikant ten goede en vergunde hem, tot aan zijn dood een wel vaak vrijwillig afgebroken, maar nooit hem wreed ontzegd verblijf in zijn geboortestad, hoe dikwerf ook velen nadrukkelijk wenschten, dat hij buiten haar muren gebannen en haar poorten voor goed voor hem zouden gesloten worden.

Hij stierf in September 1706[2)]. Maar zijn geest bleef nog

1) Zie de Voorreden van den uitgever dev *Verantwoordinge*.

2) De juiste datum is niet bekend. In het Archief van de kerkvoogdij te Bergen, vond de heer Schuuring in een rekeningboek aangeteekend: ‘13 Sept. 1706 is begraven in de kerk men Heer Pontianus van Hattem, vier uren en een halft geluyt.....22-17-0’; doch op het Stadhuis, in een register van overledenen tusschen 1701 en 1739: ‘14 Sept. 1706 Pontiaan van Hattem,’ zonder meer. Hebben wij hier te denken aan slordigheid, of schreef men wellicht in daags na de begrafenis?

geruimen tijd voortleven in ds kringen der zijnen, zoo te Bergen als elders. De bijzonderheden dienaangaande behooren te huis in een geschiedenis der Hattemisten. Hier zij nog slechts het een en ander aangestipt omtrent hun verblijf en lotgevallen te Bergen, 'het vaderland van dien grooten Profeet onzer Vrijgeesten,'[1] gedurende de eerste jaren na zijn verscheiden.

De Consistorie besloot aldaar den 21 Juni 1707 'omme door Gedeputeerde d' aenhangers van D. van Hattem nu naer het overlyden desselfs te ondersoeken over haere gevoelens, tot het bywoonen van den Godsdienst aen te maenen, etc., en naer bevind van saecken tot het H. avondmaal weder toe te laten.' Hoopte zij blijkbaar, dat de kudde zich gemakkelijk zou verstrooien nu de herder was verslagen; zij vond inderdaad 'redelycke satisfactie' en daarin den moed om te verwachten 'blycken van beloofden ijver om den publieken godsdienst by te wonen.' Doch weldra scheen het zaak, de afgedwaalden nogmaals aan te spreken en te onderzoeken 'ofte sy haer selven nu wel moghten bedaght hebben', waarop 'ten deele aengenaem ende ten deele niet al te aengenaem' kon worden gerapporteerd[2].

Waarschijnlijk heeft men toen begrepen, liever geen pogingen meer te moeten aanwenden om de afvalligen in den schoot der staande kerk terug te brengen, in de hoop, dat hun zon toch wel langzamerhand geheel zou ondergaan. Alleen het feit, dat burgemeester van Maurik (vroeger heette hij Mourick) zich sedert eenigen tijd van de gemeente had afgescheiden, gaf zooveel ergernis, dat men, in Dec. 1711, besloot hem, zoo mogelijk, met zachtmoedigheid af te brengen van zijn onrechtzinnigheid en contumacie, of anders zich bij hoogere autoriteiten over zijn groote onbeschaamdheid te beklagen. De uitslag van een en ander was zeker niet bijster bevredigend voor de Consistorie, want ruim zes jaar later hooren wij haar op de vraag, namens de Prinses van Auvergne gedaan, of 'de Hr. A. van Maurik, regerende burgemeester van binnen is lidmaat van de waere Gereformeerde

1) Volgens Tuinman, *Het helsche gruwelgeheim*, bl. 299.
2) Zie *Akten Kr. B.* 21 Juni, 1 Juli, 21 en 30 Sept. 1707.

kerke of niet', in gemoede verklaren, dat hij 'wegens het aanhangen van de gecondemneerde onrechtsinnige lere van Pontiaan van Hattem eenige jaaren geleden is gesuspendeert van het H. avondmaal en van wege syne volherdinge in die gevoelens van die censure tot nogh toe niet en is ontheft'. Aangaande Samuel van Hattem en eenige andere Heeren werd bij dezelfde gelegenheid zonder eenige terughouding verzekerd, dat zij waren van de waere Gereformeerde religie enledematen van onze kerke[1)].

Overigens liet men de Hattemisten met rust, en wij mogen aannemen, dat men waarschijnlijk daarbij zou hebben volhard, indien niet de schoenmaker Marinus Booms[2)], uit Middelburg gebannen, om zijn schadelijke en verderfelijke leer, 'strydigh tegen de leere der waarheyd,' zich te Bergen had gevestigd. Daartegen meende de Kerkeraad, den 6 Jan. 1715, zich te moeten verzetten, 'ten eynde dese dwaalgeest hier moghte gestuyt worden.' De burgemeester Bastingius maakte zich van de zaak af, zeggende, dat zij niet tot zijn departement behoorde. Men moest er den Drossart over spreken. Voordat men dit deed, schreef men naar Middelburg en Ds. Tuinman haastte zich, namens den Kerkeraad der gemeente, den brief uit Bergen te beantwoorden. Hij gaf de noodige inlichtingen omtrent den gebannen ketter en betreurde zijn komst te Bergen 'wegens de besmettingh van sulk een werktuygh des Satans; te meer,' vervolgde hij, 'om dat de overblyfselen van Van Hattem's quaade zaad nog overigh syn in Uw Ed. gemeinte. 't Is noodsakelyk dat alle welmeenende met Land en Kerke de herten en handen t' zamen voegen om dat verwoestende zielverderff te weeren: waarover God schijnsel geve!' Bovendien zond Tuinman afschriften van Boom's afsnydingh door de Consistorie te Middelburg en van zijn politieke uytseggingh[3)].

1) Zie a.w. dd. 23 Dec. 1711 en 18 April 1717. Hoewel het laatstgenoemde jaartal ontbreekt en dikwerf de notulen niet in tijdrekenkundige volgorde zijn ingeschreven, kan daaromtrent hier kwalijk twijfel bestaan, omdat de bedoelde akten wel staan tusschen die van 25 Maart 1712 en 4 Mei 1717, doch kennelijk geschreven zijn omstreeks denzelfden tijd en door dezelfde hand als die laatstgenoemde.
2) Aan hem wijdde Wijbrands een reeds genoemde uitnemende studie: *Archief voor Ned. Kerkg.*, Dl. I, 1884, bl. 51-128.
3) Deze stukken werden, met den brief van Tuinman, opgenomen in *Akten Kr. B.*, dd. 24 Maart 1715. De brief van den Kerkeraad te Bergen aan dien van Middelburg werd gedrukt in Tuinman's *Sibboleth*, bl. 269, v. Zie Wijbrands, t.a.p. bl. 102.

Met deze stukken gewapend, maakte de geheele Consistorie te Bergen den 5den April 1715 haar opwachting bij den Drossart. Zij werd geprezen om haar waakzaamheid voor de Gereformeerde Christelijke godsdienst en ontving de belofte, dat de overgelegde bescheiden nagezien, de conventiculen tegengehouden en Booms als een 'onweerdigh Borger' niet zou worden geduld[1]. In hoever de Drossart woord hield, blijkt niet duidelijk. Wijbrands[2] schijnt te rneenen, dat Booms onmiddellijk na genoemden datum zijn zwerftochten voortzette. Maar den 26sten Sept. woonde hij toch nog, naar het schijnt, in Bergen. Dien dag werd in den Kerkeraad aldaar geklaagd, dat Juffr. Maria Stuyt, nu huysvrouw van Sr. Lambregts 'alle sondagen sulke plegtige bijeenkomsten (houdt), bestaende in menschen van soo verscheijden rang en ordre, dat se niet gewoon en syn Burgerlyk ommegang met elkanderen te houden', hetgeen doet denken aan 'verboden conventiculen, te meer om dat sy met Marinus Booms en Buytendijk seer familiaer is, en niet alleen sy, maer de meeste die des sondags soo tot Harent komen.' De wijkpredikant zou Jufvrouw Lambregts-Stuyt over haar wangedrag aanspreken, en mocht den 4en October mededeelen, dat zij hem 'volkomen genoegen in haar antwoort' had gegeven.

Had zij beloofd zich voortaan te zullen onthouden van het beleggen van conventiculen en van den omgang met Booms en Buytendijk? Was zij bang geworden voor bedreigingen, of was de oude liefde voor de nieuwe beginselen verkoeld? Vonden zij en haar geestverwanten het veiliger, zich stil te houden en zoo min mogelijk door het toelaten van 'ketters' aanstoot te geven?

Hoe het zij, Booms verwijderde zich, vrijwillig of gedwongen, na langer of na korter tijdsverloop. Hij ging naar Rosendaal en woonde in het najaar van 1716 te Breda. Te Bergen was en bleef het eenige jaren rustig. Het scheen alsof de Hattemisten hun gevoelen hadden verloochend. Herhaalde malen wordt in den Kerkeraad verzekerd, dat de huisbezoeking niets bijzonders opleverde, soms onder bijvoeging: tot groote vreugde van de vergadering.

Men kan dus nagaan welke bekommering het wekte, toen de Eerwaarde heeren vernamen, dat de 'berugte godslasteraar'

1) Zie *Akten Kr. B.* del. 6 en 23 Jan, 24 Maart en 5 April 1715.
2) Bl. 102.

Steven Kloet, een vriend van Booms en die om zijn kettersche gevoelens drie jaar op 's Gravensteen te Middelburg had gevangen gezeten en daarna uit Zeeland, Holland en West-Friesland was gebannen, zich met ter woon in hun goede stad had neergezet[1]. Aanstonds werd de Drossart aangesproken en de belofte ontvangen, dat de onverlaat zou worden geweerd[2]. Edoch, omstreeks vier maanden later was hiervan nog niets gekomen en zag de Consistorie zich genoopt, te 'ondersoeken' wat er aan was van het beweren, dat Steven Kloet 'syn god-delooze leere hier soekt te verspreyden en eenige Ledematen in te boesemen.'[3]

Naar het schijnt heeft dit onderzoek niet tot eenig bewijs van schuld geleid. Kloet bleef ongemoeid en Marinus Booms, omstreeks Nov. 1718 vrijwillig uit Breda vertrokken, omdat hij reden had te vreezen voor verbanning of erger, kwam over Zevenbergen[4] 'wederom' te Bergen en hield daar, in het begin van 1719, 'dagelijks conventiculen dan bij den eenen en dan bij den anderen tot ergernisse van de rechtsinnige, niet sonder een schadelyk gevolgh dat daeruyt te vreesen staet, indien daertegen niet tijdelyck gewaeckt wert.' De Kerkeraad begreep, dat het zaak was den heer Drossart de Groot 'wederom gelyck in voorige tyden geschiet was ernstelyck te versoecken, dat doch sulke conventiculen mochten werden geweert, dewelcke tot verachteringe van de waerheyt en scheuringe der kercke soude konnen strecken.' Men zou daarbij herinneren aan de vroeger overgelegde afschriften uit Middelburg[5] en tevens er op wijzen, dat Steven Kloet nog altijd te Bergen woonde, hetgeen bekommering wekte, 'wegens de besmettingh die daeruyt soude konnen ontstaen.' De Drossart was beleefd en betoonde zich hulpvaardig, doch kon niet alles, met name geen besluiten nemen om de conventiculen te verbieden en de ketters te bannen. Hij verzocht een schriftelijke herhaling der ingediende klachten, die natuurlijk gaarne werd verstrekt,

1) Zie Wybrands a.w. bl. 34 en *Akten Kr. B.* dd. 21 Juli 1718.
2) *Akten Kr. B.* dd. 26 Aug. 1718.
3) a.w. dd. 11 Nov. 1718.
4) Zie Wijbrands t.a.p. bl. 103-6, die evenwel van Boom's verblijf te Bergen in 1719 niet spreekt en van 1718 overgaat op 1721.
5) Er wordt niet gesproken van de door Wijbrands onderstelde verdrijving van Booms uit Bergen in 1715, wat men hier toch mocht verwachten, indien zij had plaats gehad.

onder toevoeging van een afschrift van de Middelburgsche Sententie tegen Kloet en een verwijzing naar de resolutien, waarbij conventiculen werden verboden, ‘van oudts’ door de Hoogmogenden, de Staten Generaal, en ‘onlangs’ door de Edelmogenden, de Staten van Zeeland[1]. De Drossart zou beproeven, den Magistraat tot het nemen van een gelijke resolutie te bewegen, hetgeen hem inderdaad gelukte. Bovendien had hij weten te bewerken, dat Booms reeds voor den 19en Maart 1719 ‘wederom vertrocken’ was. Den 30en werd hij bedankt ‘voor syne vigilantie in het stuyten van conventiculen en het doen vertrecken van Marinus Booms.’ Enkele dagen later volgde de lang gewenschte resolutie van den Magistraat ‘op het versoeck soo van ongeoorloofde conventiculen als van Steven Cloet.’ De conventiculen werden verboden, maar Kloet mocht voor als nog in de stad blijven wonen, omdat hij niets onbehoorlijks had gedaan. Desniettegenstaande was de Consistorie recht dankbaar; ‘om d' uytdruckingen daarin voorkomende, de beloofde bescherminge van de leere der waerheyt, den suyveren Godsdienst en de dienaren des Woorts.’ Het hoofddoel was bereikt. Al werden de ketters niet verdreven, de samenkomsten, van waar de besmetting zich placht en steeds verder dreigde te verspreiden, zouden niet meer plaats hebben. Daarmede mocht het kwaad in zijn verderfelijken loop gestuit worden geacht. En men schreef, den 4^{den} April 1719, op den kant van het verhaal dezer dingen: ‘‘T uijt Eynde der saek van M. Booms en Steven Cloet.’ Voortaan behoefde over de gruwelijke ketterij en haar goddeloozen aanhang niet meerte worden gesproken. Zij zouden van zelf verdwijnen.[2]

Wel zou na verloop van eenige jaren blijken, dat men ook nu nog te vroeg had gejuicht, maar dan zouden de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden bereid worden gevonden om gehoor te geven aan den gemeenschappelijken drang van de ‘Predicanten en Ouderlingen uitmaakende de Classis van Bergen en Tholen, als meede der Stad en Baronnye van Breda’

1) Men kon blijkbaar niet verwijzen naar een soortgelijke resolutie van den Magistraat te Bergen. De gevolgtrekking schijnt niet voorbarig: omdat zij niet bestond.

2) Zie Akten *Kr. B.*, dd. 19 en 22 Febr., 19 en 30 Maart, 4 April 1719. Na laatstgenoemden datum geen woord meer over deze dingen in het boek, dat eindigt met notulen dd. 17 Juni 1721.

en, zich aansluitende bij het Placaat der Staten van Holland en Westfriesland, ‘tegen de Hattemisten en Spinosisten’, dd. 26 Febr. 1732, insgelijks bij plechtig Placaat, van den 22sten Mei 1733, te verbieden: ‘het leeren en dissimineeren, soo in Conventiculen en Byeenkomsten, als daar buiten, hoe en waar het anders soude moogen weesen, het sy by monde of schriftelyke, de voorschreeve heilloose gevoelens van Pontiaan van Hattem en van des selfs Aanhangers’.[1)]

W.C. VAN MANEN.

(*Slot in het volgend Nummer*.)

1) De bijzonderheden, die tot het geven van beide Plakkaten hebben geleid, verdienen een nader onderzoek. De stukken zijn opgenomen in het *Kerkelyk Placaatboek* van Wiltens en Scheltus, Dl. II, bl. 588-90 en 598-600. Het tweede heet aldaar: ‘Placaat, *verbod van het Boek van Pieter de Groot en Mr. Jacob Roggeveen*.’

Alexander Pope.

V.

De 17e eeuw had in haar ouden dag de kiem opgedaan der noodlottige ziekte, die zij als erfdeel aan hare opvolgster naliet, de ziekte der godverloochening. De ontelbare gruwelen sinds eeuwen in naam van godsdienst en Christendom begaan, hadden beiden in minachting gebracht. De ellende, door de heerschzucht van eenige gekroonde dwazen over de volken gebracht, hadden in het laatst der 17e eeuw het geloof aan een rechtvaardig wereldbestuur bij honderdduizenden geschokt. In de omstreeks 1695 uitgegeven dictionnaire historique van Pierre Bayle vond deze twijfel een welsprekenden tolk. Overal vond hij in de beschaafde wereld bijval en instemming. Ook de Engelsche vertaling, die spoedig verscheen, werd veel gelezen en besproken.

Ongeveer in denzelfden tijd poogden ernstig gestemde maar onrechtzinnige wijsgeeren als Shaftesbury en Wollaston in plaats van het Christendom, dat verouderd scheen, een godsdienst te stichten, meer in overeenstemming met de nieuwere denkwijze, die gegrond op natuur en rede, en brekende met de bijbelsche openbaring, alleen de zedelijke beginselen der evangeliën in zich zoude opnemen. Zij waanden zich hervormers, niet verwoesters van het Christelijk geloof, maar altijd dringt tegelijk met den hervormer een vernielend gepeupel het gebouw binnen. Schrijvers van gering zedelijk gehalte als Toland, Tindal, Colin en Mandeville deden hun best, bij de menigte het geloof aan God, eeuwig leven en deugd te ondermijnen. Het Engelsche volk

scheen bij het veldwinnend ongeloof en zedebederf zijn ondergang te naderen, maar bij eene natie, die vertrouwd is met den bijbel, moge de godsdienstzin schijnbaar een tijd lang smeulen en slapen, uitdooven en sterven kan hij niet. Engeland is in velerlei opzichten aan zijn bijbelvereering zijn behoud, zijn kracht en zijn grootheid verschuldigd.

Het was de Theodicee van Leibnitz, waarvan spoedig na de verschijning eene Engelsche vertaling het licht zag, die dezen godsdienstzin uit de sluimering wekte. Het boek was een antwoord op Bayle's twijfelkreet. Het kwam uit in 1711, drie jaren na het overlijden van Bayle. Het begint met den wensch, dat Bayle's geest, der aardsche duisternis ontslagen, in den hemel van zijn twijfelzucht zal zijn genezen. Bij zijn leven, heet het, kon hij van het goddelijke wereldplan slechts een nietig klein gedeelte en dat slechts met verduisterde oogen aanschouwen, maar in den hemel begaafd met een vermogen om het geheel te overzien, zoude hij naar des wijsgeers verwachting instemmen met der engelen lof van Gods liefde en wijsheid. Alleen ons beperkt gezichtsvermogen doet ons twijfelen; konden wij alles helder en duidelijk overzien, wij zouden in alles Gods wegen verheerlijken. Deze wereld is bij al hare onvolmaaktheid relatief de beste, die kon geschapen worden.

Ons beperkt gezichtsvermogen wekt dus volgens dezen wijsgeer den twijfel. Eene stelling, wier gegrondheid men mag betwijfelen. Hoe meer wij toch vorderen in de kennis der natuur, hoe meer raadselen zich aan onzen geest opdringen, en deze raadselen zullen, zoolang er menschen en denkende wezens bestaan, de twijfelzucht wekken. De poging om geloof en natuurkennis geheel te verzoenen zal wel altijd eene vruchtelooze blijven, maar toch gezegend een ieder, die zich aan deze poging waagt; gezegend ieder, die het geloof aan een rechtvaardig Godsbestuur bij het volk zoekt te bevestigen.

De godgeleerde Joseph Buttler deed dan ook een verdienstelijk werk, toen hij zijn boek over de overeenstemming tusschen geopenbaarden en natuurlijken godsdienst schreef. Zeker, de volkomen verzoening tusschen bijbel en natuur kwam evenmin door dit werk als zestig jaren later door Paley's natuurlijke godgeleerdheid tot stand, maar toch brachten dit boek en de Theodicee den stroom des ongeloofs tot staan.

De Engelsche poëzie streed eerlang moedig aan de zijde van de theologie. In de drie bekendste dichtstukken uit liet tijdvak, waarvan thans sprake is, hoort men de echo der schriften van Leibnitz en Buttler duidelijk. De Jaargetijden van Thomson, de Nachtgedachten van Young en de Mensch van Pope zijn meer dan schoone kinderen der verbeelding, het zijn ook kampioenen in den gewijden strijd. Geen dezer dichtstukken is een kunstgewrocht van één gietsel. Tusschen hun aanvang en voltooiing ligt een ruim tijdsverloop. De ebbe en vloed der godsdienstige meeningen is in alle drie zichtbaar; alle drie eindigen met een triomf kreet des geloofs. Thomson begint zijn Jaargetijden met den Winter (1727), als het jaargetijde, dat over Gods liefde de donkerste schaduw werpt; dan volgt zijn Zomer (1729), welke die liefde het allerluidst predict; daarna komt de Lente (1731), waarin alles ons tot loven aanspoort; en eindelijk de herfst (1732), waarin ons hart het meeste behoefte gevoelt aan geloof in God en eeuwig leven. Hij bekroont het geheel met eene hartverheffen de hymne ter eere van God, den vader der Jaargetijden.

Men kent de Jaargetijden algemeen als het schoonste voortbrengsel der schilderende poëzie van het Engeland der 18e eeuw, maar te veel ziet men over het hoofd, dat zij ook in het godsdienstige en zedelijke leven van het Engelsche volk eene gewichtige bladzijde beslaan. Uit iederen regel van het gedicht klinkt een krachtig protest tegen het ongeloof; overal wijst ons de dichter op de hand van een en wijzen en liefderijken Vader in de natuur. Vooral in den zomer hoort men den weerklank van Leibnitz leer. Zal, vraagt de dichter, eene nietswaardige maar opgeblazen onkunde de heerlijke werken der natuur, waarvan slechts een enkel stipje zich aan haar oog vertoont, durven berispen, alsof een wormpje, waarvan de oogen slechts een duim in het ronde kunnen zien, terwijl het kruipt in het stof van het dak, den grondvester van het heerlijk gebouw met rijzige zuilen, een meesterstuk van menschelijke kunst, wilde bedillen?

Ook Young deed in zijn Nachten de natuur als bondgenoote van het geloof optreden. De grootheid der natuur, zegt hij in stoute beeldspraak, is de eed door den Almachtige gedaan voor den rechterstoel der menschelijke rede om haar van de onrechtmatigheid des ongeloofs te overtuigen.

Naar eenzelfde doelwit streefde Pope in zijn Mensch. Ofschoon hij, naar men zegt, Leibnitz' Theodicee zelf niet gelezen had, had hij daarvan genoeg in gezelschappen gehoord om met den inhoud eenigszins bekend te zijn. Thomson's Jaargetijden hebben op het gedicht een' grooten invloed gehad; ook uit Pascal's Ideeën, de la Bruyère's Caractères en La Rochefoucauld's Maximes heeft hij vele denkbeelden geput. Het is een leerdicht in vier brieven aan lord Bolingbroke. De dichter koos dezen zonderlingen vorm in navolging van Boileau's Epitres en omdat Addison's Spectator den briefvorm zeer geliefd had gemaakt. De twee eerste brieven kwamen uit in 1731, de derde in 1732, de vierde in 1734. Het geheel werd in 1738 besloten met het Algemeen gebed.

Duidde de tijd der uitgave van den Mensch en der Jaargetijden hunne onderlinge verwantschap niet reeds voldoende aan, zoo zouden de natuurschilderingen, die de schoonste bladzijden van Pope's gedicht beslaan, als bewijzen kunnen worden aangevoerd,dat het Thomson's voorbeeld was, hetwelk onzen dichter tot navolging opwekte. Geen schooner verzen dan die Pope aan de dierenwereld wijdt; gelukkig kan ieder Nederlander hunne schoonheid genieten, daar Bilderdijk ze heeft overgebracht in een taal, die het oorspronkelijke in welluidendheid overtreft. Men hoore slechts de volgende schildering van het dierlijk instinct:

> Wie leert de burgerschap, zoowel van bosch als heiden,
> Het voedsel, dat haar dient, van giften onderscheiden?
> Wie storm en kou voorzien, getij en zonnestand?
> Wie bouwen op de golf, of welven onder 't zand?
> Wie doet de spin haar net met zooveel juistheid weven?
> De mier haar duistre stad die kunstverdeeling geven?
> Wie leert de nijvre bij waar zij haar honig gaart?
> Wie, hoe zij 't vloeibre zoet in 't stevig was bewaart?
> Wie, de Eibers door 't heelal in onbekende hoeken
> Een nooit bezochte lucht en vreemde stranden zoeken?
> Wie roept de manschap op - zegt haar den optocht aan?
> Wie schaart haar legertroep en opent haar de baan?

Kent gij een bezielder en schilderachtiger teekening, een welluidender muziekstuk en een liefelijker rede dan de volgende beschrijving der huwelijksliefde bij de dieren:

Wat leven heeft ontvangen,
In lucht of waterstroom op veer of pluim blijft hangen,
Of door het ruischend woud om roof of schuilplaats rent:
De liefde tot zich zelf is ieder ingeprènt.
Maar krachtiger dan die, de liefde tot een gade,
Die mensch met mensch vereent en made paart met made.
Wie drukt die liefdedrift, wie haar vermogen uit?
Wie 't onbegrijpbre zoet, dat de echtkoets in zich sluit?
Wie die betoovering van hart, van ziel en zinnen,
Die in de wederhelft zich zelven doet beminnen,
En uit dien dubb'len gloed een derde liefde teelt
Voor 't onwaardeerlijk kroost, ons eigen evenbeeld.
Die zucht voor 't dierbaar jong, die menschen blaakt en dieren,
Doet met de warmste drift het kleine welpjen vieren.
De teedre moeder zoogt en laaft het met haar bloed,
De vader strijdt er voor met meer dan mannenmoed.
Zie daar, voor man en vrouw een vaste huwelijksketen,
Maar 't jongske ontspringt haar zorg: zij is vaneengereten,
En beiden zoeken zich een nieuwe omhelzing uit,
Uit wier bevruchtingskracht een andre afkomst spruit.

Even schoon is de beschrijving van de vriendschap, die naar de legende in de gouden eeuw tusschen mensch en dieren bestond.

De mensch ging met het dier vertrouw'lijk om als vrinden,
Steeds rustten ze in de schaaûw van 't boomloof ondereen,
En hadden 's daags hun disch, en 's nachts hun bed gemeen.
Geen maaltijd was met bloed van 't weerloos vee gemengeld.
Geen deksel, geen gewaad van wreeden moord besprengeld.
In 't wedergalmend woud, den tempel der Natuur,
Zong al wat gorgel had 't aanbidd'lijk Godsbestuur.
Geen priester, die om loon zijn God bedriegen leerde,
Geen goud, geen heilloos goud, dat outerdienst onteerde.
Men diende in 's hemels macht 't voorzienig Albehoên,
En 's menschen voorrecht was, beheerschen niet verdoên.

Ook uit verscheidene andere plaatsen ruischt ons eene muziek, die het oor betoovert en eene poëzie, die het hart weldadig aandoet, tegen. Maar zie! nog opgetogen van de heerlijke gedachten slaan wij het blad om en wij stuiten op een denkbeeld, dat op eens alle poëzie van het leven met voeten treedt. Eene wonderbare schommeling tusschen godsdienstig geloof en koud

rationalisme springt uit iedere bladzijde ons in het oog. Vreemd is reeds de samenkoppeling van den naam eens vijands van het Christendom als Bolingbroke met een gedicht, 't welk in den aanhef de betuiging bevat, dat het de wegen Gods voor den mensch wil rechtvaardigen en eindigt met een nieuw ‘Onze Vader’, waarvan het slotcouplet besluit in den hoogen psalmtoon.[1)] Naar Tollens' vertaling:

Gij werelden in 't rond verspreid,
Zingt hem een lofgeschal.
Zijn Tempel is de Onmetelijkheid.
Zijn Outer is 't Heelal.

Nu moet men het met de betuiging, dat de dichter de wegen Gods voor den mensch wil rechtvaardigen, niet al te nauw nemen, daar hij deze zinsnede van Milton's Verloren Paradijs geleend heeft; van elders weten wij, dat hij uit lust, om zich op te tooien met zulke geleende veêren, veelal de waarheid der gedachten prijsgaf, maar dit is toch zeker, het gedicht geeft zich den schijn van een godsdienstig zedelijk leerdicht; het wil ten strijde trekken tegen het ongeloof. Die ingenomenheid met het geloof was werkelijk welgemeend. In een brief aan Louis Racine, den gemoedelijken dichter van ‘de Genade’ en van ‘de Godsdienst’, leest men de betuiging, dat hij een oprecht Catholiek is en het hoopt te blijven, en in zijne Dunciade hekelt hij Toland en Tindal scherp genoeg, en zelfs van Shaftesbury's wijsbegeerte spreekt hij daar met vrij wat minachting. Maar

1) Pope heeft bij het metrum van zijn Universal Prayer klaarblijkelijk the Lords Prayer van John Bunyan gevolgd. Men oordeele:

Out Father wich in heaven art,
Thy name be always hallowed.
Thy kingdom come. Thy will be done,
Thy heavenly path be followed.

Dat van Pope:

Father of all, in every age,
In every clime adored,
By Saint, by Savage and by Sage,
Jehovah, Jove or Lord!

Ook in den Engelschen 100en psalm is dezelfde maat gebruikt.

hoe kan dan de mond; die God wilde verheerlijken., overvloeien van den lof eens mans, die algemeen als een ongeloovigen vrijgeest en als een vijand van het Christendom bekend stond?

Dit tegenstrijdige laat zich eenigszins verklaren.

Bolingbroke was zeker een rationalist van de ergste soort, maar tegelijk een man van innemende vormen en een vriend en beoefenaar der letteren. Het waren deze hoedanigheden, die Pope's hart wisten te stelen. Daarbij toen deze zijn ‘Mensch’ dichtte, moest Bolingbroke nog zijn stoutsten stap op het gebied des ongeloofs doen. Eerst gedurende zijn tweede verblijf in Frankrijk, na 1735, gaf hij zijne brieven over de geschiedenis uit, waarin hij zijn haat tegen het Christendom openlijk botvierde. Pope hield hem voor een man, die het met den openbaren godsdienst nooit te kwaad zoude krijgen, en hij had daarvoor gegronde redenen. Ik ben - had de vrijgeest vroeger geschreven - in staatszaken een martelaar geweest, maar voel weinig roeping om er ook een ter wille van theologie of wijsbegeerte te worden. Hij was van meening, dat de dwaling voor het meerendeel des volks nuttig was en daarom moest blijven bestaan. Ik ben - schreef hij - het eens met Erasmus, dat men den godsdienst van staat nimmer mag aanvallen, ook dan niet, als men kan bewijzen, dat deze op een dwaling rust. Hij kon dus evenmin als Pope en Swift behagen scheppen in het krijgs-geschreeuw en het bazuingeschal, waarmede de ongeloovige bent haar aanval tegen de kerk ondernam.

Als mannen van de groote wereld moesten zij een afkeer hebben van allen, die er openlijk voor uitkwamen, dat zij aan God en onsterfelijkheid niet meer geloofden. Als men uit het Godsbegrip, zooals de wijsbegeerte der vorige eeuw veelal deed, het denkbeeld van een straffend rechter heeft gewischt, dan is het geloof aan God, ook voor het hart, dat naar wereldsche genoegens streeft, eene zachte rustbank. De gezellige, kringen, waarin Pope verkeerde, konden zonder vrees voor stoornis in hunne vermaken, den God, dien hij predikte, vereeren. De hoogste wil van dien God was toch dat zijn menschenkinderen genoegen zouden smaken. Genieten is God te gehoorzamen (To enjoy is to obey), zegt hij immers in zijn algemeen gebed.

De omgang met een wereldling bij uitnemendheid, zoo als Bolingbroke was, kon niet anders dan voor Pope's poëzie na-

deelig zijn, daar hij den wereldschen zin, die bij hem reeds sterk genoeg was, heeft gevoed. Deze wereldzin werd echter een blinddoek voor zijn oog, daar hij hem verhinderde om in den mensch het edele kind Gods te aanschouwen. Alleen voor zijne slechte en belachelijke zijden heeft hij een open oog, maar blind is hij voor alles wat den sterveling waardig maakt een voorwerp der beschouwing van hoogere geesten te zijn. Niets in zijn leerdicht dat ons wijst op des menschen eerlijk zwoegen voor zijn dagelijksch brood, zijn streven naar idealen, zijn diepten van ellenden, zijn heimwee naar een beter vaderland, zijn zoeken naar en zijn overgave aan God. Van onze dwaasheid heeft hij den mond vol, maar van onze zonden, onze gewetensfolteringen zwijgt hij. Kort en krachtig is zijne schildering van 's menschen leven, maar zij doet ons pijnlijk aan, daar hij dit leven tot eene ellendige klucht verlaagt.

> Ons leven is een spel. Zie hoe de mensch als kind
> In ratel, tol of bel zijn hoogste weelde vindt.
> Als jong'ling, in den stroom van wereldsche vermaken,
> Die voor geen edler kern zijn hart in vlam doet blaken.
> Als man, in goud of in der ridderorden glans,
> Als grijze, in kerkgebeên en in zijn rozenkrans.
> De nacht komt, 't oog valt dicht en met den slaap valt tevens
> Het speeltuig uit zijn hand. Uit is de klucht des levens[1)].

Is God de formeerder van zulk een nietig en belachelijk wezen, als Pope den mensch teekent; is Hij de vervaardiger van zulk een ellendig kluchtspel, dan is geene rechtvaardiging mogelijk. Alleen de opperste dwaasheid kan in zulk een kermisgrap behagen scheppen. Desniettemin treedt de dichter tegen het ongeloof op als advokaat voor de eer Gods. Ons wijzende op Gods wijsheid en ons onverstand, heeft zijn pleidooi wel iets van dat uit het laatste gedeelte van het boek Job. Maar bij den Hebreeuwschen dichter spreekt de Heer uit een onweder en vertoont Hij zich aan het oog van den Hem aanklagenden lijder als bekleed met vreeselijke majesteit en de klager, de hand op den mond leggende, buigt het hoofd diep in het stof; Pope's muze echter weet, als zij Gods eer tegen den mensch

1) Voorbedachtelijk laat ik hier Bilderdijk's vertaling varen. Bij de heerlijke muziek van diens verzen, wordt het soms waarlijk moeielijk, de lage denkbeelden, die Pope ons wil opdringen, op te merken.

verdedigt, niet anders uit te brengen, dan dat de goede God het werkelijk niet anders kon maken en dat hij die meer verlangt een dwaas is. In plaats van den klager te troosten, schopt zij hem met den schop der versmading van zich, daar zij hem toesnauwt:

> Volg de Oosterpriesters na, wanneer ze als tollen draaien,
> Der zon tot voorbeeld, maar straks tuim'len onder 't zwaaien.
> Leer hoe de wereld geregeerd moest zijn, aan God,
> Maar vraag dan wat gij zijt: niets anders dan een zot[1)].

De dichter heeft voor iedere wonde van de menschheid een pleister klaar, de paradox, dat al wat bestaat goed is, maar bij het leelijke, dat hij ons verhaalt van den mensch en het leven, is die uitspraak eene bittere spotternij.

Voltaire verhaalt ons in zijn Candide, dat deze een leermeester had, bij wien dezelfde spreuk altijd in den mond bestorven lag. De man was, evenals Pope, zeer op wereldsche genoegens gesteld, maar zij lieten hem bittere naweeën. Op een verkeerden weg geraakt, werd Pangloss, zoo was zijn naam, geteisterd door de vreeselijke ziekte, die naar men zegt, de ontdekking van Amerika over Europa heeft gebracht. Hij genas, maar de genezing kostte hem een oog en een oor, en ondanks

1) In het Engelsch leest men:

> As eastern priests in gidden circles run
> And turns their heads to intimate the sun.
> Go, teach Eternel wisdom how to rule,
> Then, drop into thy self and be a fool.

Bilderdijk vertaalt dit:

> Doe als de dervis doet, die draaiende in 't rond
> De zon gelijken wil, maar neerploft op den grond.
> Stel de Eeuwige de wet in 't werelden regeeren,
> En ga dan in u zelf uw eigen dwaasheid leeren.

Maar in deze vertaling gaat juist door een te letterlijke navolging het treffende der vergelijking geheel te loor. Pope dacht waarschijnlijk aan het verhaal van sommige reizigers, volgens hetwelk de Indische priesters meenden, dat bij het staken van hun dans de zon zoude stilstaan. Gelijk deze dwaze priesters, wil onze dichter zeggen, de zon door hun dans aan den gang denken te houden, zoo denken sommige wijsgeeren, dat de schepping op een verkeerden weg zoude geraken als God de regels niet zoude volgen, die zij in hun hoofd vaststellen.

dit, en duizend andere ongelukken, die hem overstelpten, bleef de man optimist tot het einde. Bij de teekening van dezen mismaakten Pangloss had Voltaire den dichter van den Mensch op het oog. Het optimisme dat deze predikte, kwam hem toch al weinig in zijn kraam te pas, daar het de menigte noodwendig moest terugvoeren tot het *infâme*, dat hij verpletteren wilde. Pangloss was in zijn optimistisch geloof niet te schokken, want toen hij na duizend avonturen en ongelukken zijn geliefden leerling weder mocht ontmoeten, zeide deze hem: maar, mijn goede meester, toen gij half gehangen, half geradbraakt, half gevierendeeld, eindelijk op de galeien geraaktet, vondt gij ook toen nog, dat het op de wereld alles op zijn best gaat?

Ik bleef, was het antwoord, bij mijn gevoelen. Mijn groote leermeester Leibnitz heeft het geleerd, en wat deze predikt moet waarheid zijn, omdat hij het zegt.

Deze woorden bevatten de scherpste kritiek, die over Popels Mensch kan geschreven worden.

VI.

Schoon het bijna onmogelijk is des dichters gedachtengang op al diens kronkelwegen ten einde toe te volgen, leeren wij toch uit de inhoudsopgave boven ieder der vier brieven genoegzaam, dat Pope ons als slotsom zijner beschouwingen stille berusting in den wijzen wil van God wil inboezemen. Waar hij aan het slot van zijn eersten zang die berusting ons aanpreekt, daar wordi hij in weerwil van de wijsgeerige schoolsche termen en de gezochte tegenstellingen, die hij ter kwader ure onder zijne poëzie mengt, welsprekend. In hoog dichterlijke taal spoort hij ons daar aan, onzen wil te buigen voor den wijzeren van het groot geheel, dat alle dingen ten hunnen eigen beste regeert.

> Buig u voor 't groot geheel, dat ieder deel regeert,
> Wiens lichaam ge als natuur, wiens geest ge als God vereert,
> Geest, die dezelfde blijft bij 't wiss'len aller dingen,
> Dezelfde in 't stof der aarde als in der sterren kringen;
> Die leeft in alles en zich onverdeeld verspreidt,
> In alles, eind'loos, zelfs in 's werelds eindigheid.
> Hij warmt in 't zonnevuur. Hij bloeit in struik en boomen,
> Glanst in de sterren, suist in koeltjes, ruischt in stroomen,

Hij ademt in ons hart, ontvangt ons uit den schoot
Van onze moeder en omarmt ons in den dood.
Hij, even groot in 't haar op 't hoofd des denkers groeiend
Als in zijn edel hart van godsvrucht overvloeiend;
Zoo groot in 't hulpgekrijt van 't pasgeboren wicht
Als in des Serafs zang, zich badende in het licht.
Wat is natuur? Zijn kunst, maar voor ons oog verborgen.
Wat toeval? Zijn bestuur, zijn alvoorzienig zorgen,
Voor hem is hoog noch laag, voor Hem geen groot of kleen,
Hij effent, vult, verbindt en hecht het al aaneen[1)].

Maar als wij den dichter vragen naar bewijzen voor des scheppers wijsheid in de menschelijke maatschappij, dan loopt zijn mond bij het antwoord over van het bitterste sarcasme. Hij zal ons leeren, dat wij zelfs in de menschelijke zwakheden onderdeelen van een goddelijk wereldplan moeten bewonderen, maar hoe legt hij het aan bij het bewijzen van die stelling:

Der Heem'len wijsheid heeft aan iedren rang en stand
Zijn eigenaardig zwak met voordacht ingeplant.
Zij doet der maagdenborst van schroom als overvloeien,
Geeft moeders 't fier gevoel als zij haar kroost zien bloeien,
Blaast staatsliên achterdocht, den veldheer stuggen zin,
Den Koning trotschen waan, '*t geloof* den volkshoop in.

Stelde Pope in de hierboven aangehaalde regels de godsdienstigheid van den ouderdom op gelijke lijn met het speelgoed van een zuigeling, hier maakte hij het nog veel erger. Aan het hoofd van de menschelijke zwakheden stelt hij niet de achterdocht van een minister, de ruwheid van een generaal of de opgeblazenheid van een koning, maar het geloof van den grooten hoop. Geen schrijver ter wereld heeft ooit het heilig volksgeloof zoo diep door het slijk gesleurd als hier onze dichter doet, in een dichtstuk dat bestemd heet om Gods eer te verdedigen. Toen hij, geprikkeld door den omzwaai der volksopinie,

1) Ongelukkigerwijze was de vertaling van Bilderdijk voor mijn doel ook hier geheel onbruikbaar, daar onze dichter zoowel het wijsgeerige schoolkleed, dat het oorspronkelijke ontsiert, als het pantheïstische waas, die er eene groote bekoorlijkheid aan geeft, geheel ter zijde heeft laten liggen. In mijne vertaling heb ik enkele zinsneden nit die van Bilderdijk overgenomen.

tegen het ongeloof in het veld trok, was op hem de regel uit zijn brief van Heloïse toepasselijk:

> Nauw kon de Hemel zelf zijn zegepraal gelooven.

In zijne prille jeugd was Pope, getuige zijn Messias en zijn Stervende Christen, godsdienstig gestemd geweest, maar de twintig jaren, die hij had gesleten in de kringen der groote wereld, hadden in zijne ziel dien christelijken zin droevig doen kwijnen. Daar had hij de taal des ongeloofs gedurig moeten aanhooren; daar had hij Buttler's gemeene scherts met de Puriteinsche vroomigheid hooren toejuichen; daar had hij de bezielde taal van Wolsley en Bunyan hooren bespotten; daar hooren lachen met de droge en ernstige preeken van Barrocs, Tillitson of Burnet en de geloovige Christen was hoe langer hoe meer in hem schuil gegaan. Toen hij zijn Mensch schreef was zijne halve ziel nog in de boeien des ongeloofs gekneld. Dat ongeloof verried zich bij iederen regel.

Men denke zich eens een heidensch en ongeloovig dichter, als bijv. Lucretius, die plotseling door een aanschouwd wonderwerk tot het Christendom bekeerd, de pen tot verdediging van zijn nieuw geloof had opgenomen; hoe zoude het oude ongeloof zich op iedere bladzijde hebben getoond. Zoo ging het ook met Pope. De afkeer der groote wereld tegen het bekeering eischende Christendom was in zijn gemoed nog niet overwonnen; zoo vol was zijn hart er nog van, dat deze in onbewaakte oogenblikken telkens weder over zijne lippen vloeide. Waar zijn dichtgeest de wieken uitslaat en ten hemel stijgt, daar bezoedelt het stof des ongeloofs hem niet langer, maar telkens waar hij den grond nadert, verontreinigt het zijne vederen en blindt het zijne oogen. Wil men het ware karakter van den mensch in den dichter leeren kennen, dan moeten wij hem niet alleen volgen in zijn' hooge vlucht, maar ook en wel in de eerste plaats onze aandacht vestigen op die regels, welke in onbewaakte oogenblikken aan zijne pen zijn ontsnapt. Deze kwalijk verborgen afkeer van het Christendom ten spijt, viel het gedicht een voorrecht te beurt, dat het deel van slechts weinige werken geweest is.

De beroemde bisschop Warburton zelf, vertegenwoordiger van Engelands hoogste kerkgezag, verdedigde de rechtzinnigheid van

de in het dichtstuk verkondigde denkbeelden en nam den handschoen voor haar op tegen de aanvallen van den Zwitserschen schrijver Cronsaq. Het was een der weinige bloemen, die op het levenspad van dit gedicht werden gestrooid, want overigens mocht het met recht een ongelukskind genoemd worden. Vooreerst liet de dichter, als gold het een onwettig kind, dat schande over zijn hoofd zoude brengen, zijn vaderschap jaren lang in het onzekere. Eerst toen hij zag, dat de twee eerste zangen in den smaak van het publiek vielen, beroemde hij er zich op hun maker te zijn, maar bovenal werd de verdeeldheid des gemoeds, die uit iedere bladzijde spreekt, de oorzaak van menige harde beoordeeling. Die verdeeldheid des gemoeds gaf aan al zijne woorden een verkeerden schijn. Wat in den mond van een ander vaak werd geroemd, werd in den zijnen gelaakt. In den Bijbel en Pascal's Ideeën wordt de mensch tegenover God zoo laag mogelijk gesteld en het geloof heeft zich daar nimmer aan geërgerd, maar waar Pope hetzelfde doet, daar wekt hij aller tegenzin. Het woord dwaas schijnt evenzeer bestorven in den mond des schrijvers van Salomo's Spreuken als in dien van den engelschen dichter en wederom duiden wij het alleen den laatste ten kwade. La Rochefoucauld had in zijne Maximen 50 jaar vóór Pope de leer verkondigd, dat alle menschelijke deugden uit zelfzucht voortvloeien, maar hij werd door velen juist om deze stelling als een diepzinnig denker geroemd, doch in Pope werd hetzelfde denkbeeld bijna eenparig veroordeeld. En toch mocht Pope zich daarover niet als een hem aangedaan onrecht beklagen: dezelfde uitdrukking heeft in twee monden altijd eene verschillende beteekenis. De deugd, welke la Roche-foucauld op het oog heeft, is die der groote wereld, en wie zal het niet toegeven, dat in die wereld onder het mom van deugd al te veel egoïsme schuilt; wie geeft het den schrijver niet aanstonds gewonnen als hij ons in zijne Maximen het volgende leert:

Men kan van al onze deugden zeggen, wat een Italiaansch dichter zegt van de ingetogenheid der vrouwen, dat zij meest in niets anders bestaat dan in de kunst om ingetogen te schijnen.

Strengheid van zeden is bij de vrouwen een tooisel te meer; een kleursel, dat hare schoonheid verhoogt.

Het is uiterst moeielijk eene algemeene welwillendheid te onderscheiden van een behendigen levenstact.

Deze en meer andere zijner grondbeginselen zijn, toegepast op de groote wereld, veelal waar, maar zij worden lasteringen tegen de menschheid, als men ze van algemeene toepassing rekent. Maar Pope geeft in den Mensch zich den schijn van ons een spiegel van de menschheid in het algemeen te willen voorhouden; daarom doet dezelfde stelling ons in zijn gedicht pijn. Ons hart komt in verzet tegen elke poging om de menschelijke deugd tot een verfijnd egoïsme te verlagen. Wij gaan met den dichter, in spijt van zijne lieflijke verzen, zijn schoone woorden en heerlijke beelden, niet mede, waar hij ons een denkbeeld wil opdringen, dat ons diep, zeer diep vernedert.

Waar de Bijbel en Pascal in zijne Ideeën ons zoo laag mogelijk stellen, daar doen zij het om ons in God aanstonds op te heffen. De mensch, door hen als een worm in het stof vertreden, stijgt op de vleugelen des geloofs, straks als een adelaar weder naar boven, maar Pope werpt ons in het slijk, om ons er te laten liggen en dan te bespotten. Ook in den bijbelschen spreukenschrijver vinden wij het alles behalve mooi, als hij een groot gedeelte van ons geslacht voor dwazen uitmaakt, maar wij berusten er in, daar wij weten, dat dwaasheid en zonde in zijn mond veelal synoniem zijn. Pope daarentegen noemt kortweg in de gewone beteekenis dwaasheid, wat in veler oog wijsheid is. De staatkundige schrijvers, die twisten over den besten regeeringsvorm; de wijsgeeren, die zoeken naar eene juiste bepaling van het wezen der deugd; de twijfelaars, die geen vrede hebben met hetgeen zij om zich in de natuur en de wereld zien, hij bestempelt ze al te gader met den naam van dwazen, en wij vragen: wie onder de menschenkinderen is dan wijs? Het smart ons en toch beamen wij het, als men ook de edelsten onder de menschen *zondaars* heet, maar *dwazen* willen wij hen niet genoemd hebben. Ook hier wordt de uitspraak van den franschen moralist bewaarheid, als hij ons leert, dat wij grooter afkeer van de dwaasheid dan van de zonde hebben. In deze uitspraak ligt meer ckristelijken zin dan men gewoonlijk denkt. Het woord *zonde*, aan verzoening verwant, draagt in zijn hart de hoop op vereeniging met God, op terugkeer naar het ouderlijke huis, dat men in moedwil heeft verlaten.

Het woord van den kerkvader als hij een bestreden boezemzonde een Jacobsladder noemt, die naar boven en naar God

voert, is ook op dichterlijk gebied waar. In zulk een bestredene zonde ligt de bron van de verhevenste poëzie. Pope, die in zijn Mensch klaarblijkelijk geen weg wist met het begrip van zonde en het daarom eenvoudig heeft geïgnoreerd, gaf in zijn meesterstuk hiervan een sprekend bewijs. Het is zulk eene worsteling met eene boezemzonde, die aan zijn brief van Heloïse de hoogste waarde geeft[1].

VII.

Ieder kent de geschiedenis der twee ongelukkige gelieven. De liefde van Heloïse voor haren leermeester, in den aanvang gewettigd, werd spoedig zondig en toen zij den kloostersluier had aangenomen, misdadig. Ook als abdisse voelde zij, ondanks hare tranen en gebeden, de verboden vlam in haar gemoed blaken. Pope laat haar onder verzuchtingen en handenwringen aan haren minnaar van deze verboden liefde belijdenis doen. In haar brief worstelen liefde en wroeging. Zij wendt zich thans tot haar leermeester en biechtvader van voorheen, met de bede om voortdurende wederliefde en om hulp tegen den misdadigen hartstocht. Nochtans was haar bestreden en gepijnigd gemoed niet geheel zonder troost. Twee engelen staan haar bij, de hoop op een naderenden dood en het geloof aan een vergevend Vader in den hemel.

In geen gedicht van Pope is de invloed van het Christendom zoo zichtbaar als in dezen brief. De wroeging over eene zondige liefde is van cliristelijken oorsprong; de heidensche wereld kende haar niet. Zij weet den straf baren hartstocht aan het noodlot of aan den haat der Goden en bracht daarmede de stem van het klagende geweten tot zwijgen. Maar Heloïse klaagt zich zelve in de bitterste bewoordingen aan. Men hoore slechts. Zij heeft de hoop geuit, dat haar asch spoedig naast die van Abeilard zou rusten, maar zelfs in dien wensch zag haar geweten het schijnsel van verboden hartstocht. Zij roept uit:

1) Taine's oordeel over dezen brief is zeer ongunstig, maar hij miskent ten eenenmale de strekking van dit gedicht. Heloïse schrijft aan Abeilard, niet als minnaresse, maar als berouwhebbend biechteling.

Houdt op! Waarheen? Waarheen? Ontrouwe bruid des Heeren,
Die 't hart van aardsche vlam inwendig voelt verteren.
O God, sta bij, sta bij! Van waar die beê, boelin?
Stort haar de godsvrucht of de wanhoop haar u in?
Hier, waar de kuischheid schuilt bevrozen tot in' de aren,
Hier stookt de liefde, o God! haar vuur op uwe altaren.
Geveinsd is elke traan, die aan uw oog ontschiet!
'k Betreur mijn minnaar, maar mijn misdrijf, Hemel! niet.
Ik peins mijn zonde na, en voel mijn lust ontwaken.
Ik boet het oud genot, en wil het nieuwe smaken.
'k Steek de armen naar omhoog, van diep berouw vervuld,
'k Herdenk aan Abeilard, en zegen al mijn schuld!

In al hare verrichtingen paart zich godsdienstig gevoel aan haren onuitroeibaren hartstocht.

Kom, Abeilard! kom hier, opdat uw hulp mij te eer
Natuur beteuglen doe en u verloochnen leer.
Leer, leer mijn ziel alleen het hemelsche aan te hangen.
Gods beeld is 't, 't Zijne alleen, dat 't uwe mag vervangen.

In het stille nachtelijk duister, terwijl zij waakt bij het licht van het altaar, hoort zij eene stem uit de graven, die haar troost en spreekt:

Kom, zuster! hier is plaats, kom u ter ruste leggen,
'k Heb ook geweend als gij, totdat ik grafwaarts ging,
Eerst een slavin der liefde en thans een hemelling.
Hier woont de rust alleen in 't ingesluimerd harte.
Hier schreit geen liefde meer, hier knaagt geen wroegingssmarte,
Hier breekt de doodsangst af, die ons op aard vervult,
Want God en niet de mensch beoordeelt hier de schuld.

Zij hoopt op een zaligen hemel, en toch! o hardnekkigheid van een' zondigen hartstocht! verwacht zij dat hare liefde haar ook volgen zal, daar:

Waar op 't gefolterd hart des zondaars balsem vloeit
En in des Serafs borst een reine liefde gloeit[1)].

1) In Tollens' anders zoo schoone vertaling luidt het niet fijn genoeg:

Waar ook de zondaar gloeit van onverboden lust.

In het oorspronkelijk is de wensch naar het voortduren der misdadige liefde; meer gemaskeerd en daarom fraaier.
De bedoelde regels zijn:

Thither
Where sinners may have rest I go,
Where flames refined in breeds seraphie glow.

Dat mengen van Abeilard en God blijft voortduren, in den geheelen brief. Ten laatste schijnt de godsdienst de bovenhand te houden. Kom, vraagt zij Abeilard:

> Kom mij den laatsten dienst in 't uur des doods bewijzen.
> Kom als mijn blik verflauwt en 't veege lichaam beeft,
> En vang mijn vlotte ziel, die op mijn adem zweeft.
> Neen! treed met achtbren tred in 't priesterkleed mij tegen,
> Draag mij de waskaars aan, geef mij den laatsten zegen.
> Toon mij het heilig kruis van Christus bloed gekleurd,
> Leer mij en leer van mij te sterven op uw beurt.
> Kom hier, schouw dan mij aan, mij al uw lust voor dezen,
> Zie Heloïse aan, 't zal dan geen misdaad wezen.
> Zie, hoe de laatste sprank haar brekend oog ontvliedt,
> Zie, hoe haar flauwend rood door 't angstig zweet verschiet,
> Zie, hoe haar pols verdwijnt, haar hart bezwijmt van binnen,
> Totdat zij snikt en sterft en u niet meer kan minnen.

In deze verzen blinken ons de eerste stralen tegen van de over Engeland en Europa ontwakende sentimentaliteit, maar toch ook die van christelijk gevoel. Welk eene geheel andere taal spreekt Heloïse dan Sappho in Ovidius' Heroïde, door Pope tot voorbeeld gekozen. Ook Sappho openbaart aan Phaon, die haar versmaadt, in de gloeiendste kleuren den onzaligen hartstocht, dien zij voor hem heeft opgevat. Geen berouw over hare vernederde liefde, maar grenzenlooze spijt over den smaad, dien zij ondervond, spreekt uit den brief, dien Ovidius haar laat schrijven, als zij op het punt is zich van Lesbos' rotsen in zee te storten. Heloïse's zondige liefde, geleid als zij wordt door haar, zij het dan ook zeer gebrekkig, christelijk geloof, voert onder tranen en gebeden weder tot God. Sappho's onbeteugelde hartstocht brengt haar tot wanhoop en zelfmoord.

Evenwel is in Heloïse's brief het godsdienstig gevoel niet alleen aan het woord. Ook in dit meesterstuk van Pope spreekt te vaak, al is het in mindere mate, dezelfde verdeeldheid des gemoeds, dat zweven tusschen God en de wereld, hetwelk ons

in zijn Mensch zoo hindert; met Heloïse kon zijn dichtstuk zuchten:

> Nog blijft mijn halve ziel aan aardsche liefde kleven.

Heloïse's liefde, zooals zij zich openbaart in dezen brief, is nog vaak zoo zondig, zoo grof zinnelijk, dat zij ons tegen de borst stuit. Wie toch zoude uit den mond eener vrouw, veel minder eener abdisse, woorden als de volgende willen hooren:

> Kom, met uw lonken, met uw lippen, kom en keer.
> Gij kunt met beiden toch nog toovren als weleer.
> 'k Wil zwoegen aan uw borst, nog eens van liefde dronken,
> Nog eens het zoet venijn verzwelgen van uw lonken.
> 'k Wil aan uw hart geperst, van minnelust vergaan,
> Geef, geef mij wat gij kunt... en vulle een droom het aan[1)].

Voorbedachtelijk schetste Pope Heloïse's liefde in zulke grof zinnelijke kleuren, niet alleen omdat hij de latijnsche brieven van Heloïse, zooals men die in Abeilard's werken aantreft, zoo veel mogelijk wilde navolgen, brieven, die zeker ook niet altijd met de pen der ingetogenheid zijn geschreven, maar ook omdat hij zich ter kwader uur het voorschrift herinnerde van den Franschen dichter, dien hij als zijn model beschouwde, van Boileau, die ons leert:

> Que l'amour souvent de remords combattu,
> Paraisse une faiblesse et non une vertu.

1) In Tollens' vertaling is de laatste regel wat minder onkiesch, maar meer afwijkende van het oorspronkelijke. Het luidt daar:

> En als ik aamloos zwijm en naar den adem hijg,
> Geef, geef mij, wat gij kunt, en... maar ik bloos. en zwijg.

Smits, wiens vertaling anders ver beneden die van Tollens staat, was in het overbrengen van dit ergerlijke brokstuk, kiescher en gelukkiger:

> Laat mij, gelijk weleer aan uwen boezem rusten,
> En uit uw oogen nog eens drinken 't zoet venijn.
> Dat wij ons zij aan zij met minnetaal verlusten.
> Uw bijzijn zal op nieuw mijn liefde's wellust zijn.
>
> o Neen! ach neen! leer mij naar andere weelde pogen,
> Spoor mijn verdwaalde ziel naar 't ware heilgenot,
> Stel mijne ziel het schoon des Hemels klaar voor oogen,
> Opdat zij Abeilard verlaten moog voor God.

Hij verloor uit het oog, dat zulk een innig berouw en zulk eene zondige liefde niet in een hart te zamen kunnen wonen. Het berouw komt eerst dan in al zijne volheid, als de zonde haar bedwelmend vermogen heeft verloren. Mensch kundiger en aandoenlijker zoude het geweest zijn, zoo de dichter Heloïse met betraande oogen had laten staren op de kwalijk gesloten litteekens, die de misdadige hartstocht in haren boezem had gelaten, maar dan ook zoude hij de liefde hebben laten spreken als eene deugd en die taal zoude bij de kringen, waarvoor hij schreef, geene genade, veel minder bijval hebben gevonden.

Ondanks deze gebreken blijft Heloïse's brief het schoonste dichtstuk, dat het Engeland van de eerste helft der vorige eeuw heeft voortgebracht. Mag men, gelijk velen doen, in dit voortbrengsel een telg van den geest, die uit Shakespere's werken spreekt, vereeren? Naar mijne meening niet. In de drama's van den Engelschen treurspeldichter is de misdadige of onbeantwoorde liefde nooit aan het woord; alleen in zijne sonnetten hoort men de jammerklacht van eene ongelukkige min, maar haar taal is toch eene geheel andere dan die van Heloïse. Deze heeft familietrekken, die veel meer aan Phèdre en Hermione dan aan Julia of Desdemona doen denken. Ook in Heloïse's brief moet men dus eene navolging van de Fransche school erkennen. Niet het hemel en afgrond omvattend genie van Shakespere, maar Racine's fijn gevoel heeft hem voorgelicht.

Maar wat sprak ik van voorlichting of navolgiug? Eene taal, zoo roerend en aangrijpend als die in dit dichtstuk tot ons spreekt, kan niet door navolging geleerd, maar moet uit eigen leven en ondervinding gegrepen zijn. Slechts de dichter, die hetzij in meerdere of mindere mate het slachtoffer van een hartstocht is geweest, kan aan de liefde de haar eigene taal in den mond leggen. Maar zou dan Pope bij zijne duizend lichaamsgebreken de macht der liefde gevoeld hebben? Hij, de vrouwenhater bij uitnemendheid, die in enkele zijner verzen van alle vrouwen niets dan kwaad weet te vertellen? O ja! in vele zijner gedichten, met name in zijn tweeden brief en in de verzen van Bath spreekt een bittere vrouwenhaat; zijn hekeldicht, nu eens fijn, dan grof, spaart, waar hij de schoone helft van het menschelijk [1)]

1) Op verschillende plaatsen heeft Pope niet veel anders gedaan dan Heloïse's latijnsche brieven in maat en rijm vertolkt. Men zie o.a. het fragment door Taine medegedeeld.

geslacht schildert, laag noch hoog. Over allen giet hij zijn gal uit, van Silvia, die hij kwansuis tegen de kwaadsprekendheid, als deze haar van onmatigheid beschuldigt, in bescherming neemt, daar toch immers de mooie versiersels op den rooden gevel van haar gelaat van een sober leven getuigen, tot de Hertogin van Marlborough, aan wie onder den naam van Atossa, allerlei ondeugden worden ten laste gelegd. Hij mengt er anecdoten tusschen, die zeker niet van de fijnste soort zijn, b.v. van een landbouwer, die vernemende, dat in den tuin van zijn buurman een vruchtboom stond, aan wiens takken zich achtereenvolgens drie vrouwen hebben opgehangen, aanstonds een stekje verzoekt, daar geen zijner vruchtboomen ooit zulke schoone vruchten heeft gedragen, - maar die vrouwenhaat is nog geen bewijs, dat de liefde zijn hart geheel was voorbijgegaan. Vrouwenhaat is toch niet de eigenschap van een geleerde, die in zijne boeken begraven, daaraan genoeg heeft; veeleer is die de spruit van bedrogene, versmade of onmogelijke liefde. Pope's eenzame weg was niet geheel verstoken van het licht der vrouwelijke vriendschap. Met Lady Wortley Montague was hij een tijdlang bevriend, doch die vriendschap, gegrond op de gezamenlijke beoefening der letteren, bleek op den duur niet bestand tegen de wederzijdsche verkeerde humeuren. Inniger was de vriendschap, die hij koesterde voor Theresia en Martha Blount; hij had de twee zusters als kinderen gekend, en als lieve meisjes zien opgroeien. De lichtblauwe oogen, het goede humeur en het dichterlijke gevoel van Martha, waarover hij in het slot van zijn brief over de vrouwen spreekt, schijnen zijne ziel geboeid te hebben. Waar hij het woord richt tot Martha, daar wordt zijne anders zoo stugge taal week; daar valt zijn hekelpen hem aanstonds uit de hand. Van alle vrouwen is zij de eenige, die hij in zijne verzen geprezen heeft. Toen hij in zijne laatste ziekte te Twickenham, van uit zijn leger der smarte, haar in de verte op het terras zag wandelen, liet hij haar aanstonds door een zijner vrienden uitnoodigen, hem te bezoeken. Zij voldeed niet aan zijne bede, maar zijn anders zoo weinig vergevensgezind hart vergaf het haar, gelijk men een ieder vergeeft, met wien men om niets ter wereld wil breken.

Pope was, toen hij Heloïse's brief dichtte, omstreeks 28 à 29 jaren. Hij was dus in liet tijdperk, waarin de droombeelden van huwelijksgeluk en huiselijk leven den man het me-

nigvuldigst voor oogen zweven. In denzelfden tijd vertaalde hij den reeds genoemden brief van Sappho en dichtte hij de elegie aan eene ongelukkige jonkvrouw. In zijne verbeelding speelde dus de liefde eene groote rol, en zoude zijn gemoed zijn vrijgebleven? Doch, helaas! een scheidsmuur, dikker dan de kloosterwand van Heloïse, was zijne lichamelijke gebrekkigheid. Ook hij moest, even als de door liefde gefolterde abdisse, afstand doen van elke hoop op eene innige vereeniging met de geliefde zijner wenschen. De woorden:

> Geef, geef mij wat gij ktmt en vulle een droom, het aan,

akelig onkiesch in Heloïse's mond, moesten, heimelijk gericht tot de persoon, die hij in zijn hart aanbad, maar voor wie hij zijne liefde moest verzwijgen, hem de geheele bitterheid van zijn lot voor oogen stellen. Openlijk heeft hij in zijne verzen over dat grievende leed nimmer een zucht geslaakt. Voor zulk eene klacht was zijn gemoed te fier. Slechts eens heeft hij, en dat nog op schertsenden toon, geklaagd over zijn gebrekkig lichaam. Doch het zwijgen is voorwaar geen bewijs van ongevoeligheid.

> Gewone droefheid klaagt, maar al te diepe zeer
> En heeft geen open mond, geen zucht, geen tranen meer,

zegt naar waarheid onze Cats. Het verdriet dat wij op den bodem van ons hart het diepst verbergen, knaagt er veelal het felste. Niet de smarte, die zich bij dichters in schoone verzen uit, moet als de grievendste worden beschouwd. Pope's verborgen leed over zijne onmogelijke liefde was misschien bitterder dan die Petrarcha voor Laura gevoelde en die haar naam onsterfelijk heeft gemaakt. Ik wil echter den lezer niet misleiden. Die verborgen smart bij Pope is nog alles behalve bewezen en het is zeer mogelijk, dat deze hypothese bij de kenners van Pope's geschriften meer onwil dan bijval zal vinden. Gewoonlijk toch pleegt men hem te beschouwen als een wezen, bij hetwelk alle menschelijke eigenschappen zich hebben opgelost in die van een letterkundige.

Maar ook, veronderstel eens, dat mijne hypothese gegrond zij: dat men hem niet al te zeer beklage. De hand van het lot, indien ik haar zoo noemen mag, is minder hard dan men gewoonlijk waant. Indien de Voorzienigheid aan Pope de keuze had gegeven tusschen huwelijksgeluk en letterkundigen

roem, hij zoude het laatste gekozen hebben. Daar nu in zijn eng gemoed voor beiden geene ruimte was, bewees zij hem eene weldaad, toen zij hem met onthouding van het eerste, dien roem in kwistigen overvloed schonk. De onmogelijke, maar toch in zijn hart blakende liefde, bracht geen lijden aan, dat voor dien roem verloren ging. Zij gaf aan enkele zijner gedichten dien gloed der bezieling, dien men in zijne meeste werken mist. Aan die bezieling dankt zijne Heloïse voor een goed deel haar populariteit. Zonder kroost en ongehuwd kon de dichter toch getroost zijn levensweg ten einde loopen.

Gelijk de R.C. priester zich getrouwd noemt met de heilige kerk, kon hij in Engelands letterkunde, voor wier bloei hij leefde, zijne gade aanschouwen. Gelijk Epaminondas op zijne gewonnen veldslagen, kon hij op zijne onsterfelijke gedichten als op zijne kinderen wijzen, en deze zullen leven en van hem spreken, eeuwen nadat het nageslacht, hoe talrijk ook, van het meerendeel zijner tijdgenooten zal zijn uitgestorven.

VIII.

Het omberspel, uit den derden zang van ‘de geroofde haarlok.’

(De spelers zijn: Belinda, de baron en een niet genoemde derde.)

De dagvorst midd'lerwijl daalt van zijn middagtroon.
Op beurs en rechtzaal spreekt de maag op luiden toon,
Jaagt koopliên naar hun huis, en menigeen moet hangen
Omdat gezwoor'nen naar hun middagmaal verlangen.
Ook voor Belinda is de dagtaak afgedaan,
De zorg voor haar toilet. Thans breekt haar rusttijd aan.
Hoe hunkert zij naar 't uur, dat al haar zorg zal loonen
En ze al haar krachten in het omberspel zal toonen,
Als zij geholpen door 't geheiligd negental
Den hoogmoed des barons in 't stof verguizen zal.
De speeldisch wacht, het drietal zet zich, sylphen zweven
Rondom die tafel, eens de wellust van haar leven.
Op 't kleed van groen fluweel, slaan zij den kampstrijd ga,
Met d'ouden hartstocht volgt haar blik de strijders na.
Zij zien vier koningen met uitgetogen zwaarden,
Ontzagverwekkend door hun knevels en hun baarden.
Dan vier vorstinnen; hoe bevallig zwaaien zij
Een bloem, het zinnebeeld der zachte heerschappij.
Haar slaven volgen met een hellebaard tot wapen,
Door krijgshoed eu kuras in helden als herschapen.

Dan komt de ridderstoet, ten laatst de legertros
In bonte meng'ling van gekleurden wapendos.
Belinde aanschouwt de schaar, voor haar ten kamp gevlogen;
Bij 't monst'ren van haar macht: wat vuurgloed in haar oogen
Hoe luist'ren allen als haar godenmond gebiedt:
'Dat schoppen troef zij!' en hetgeen zij zegt, geschiedt.
Daar rukken zij in 't veld, haar moorsche legerdrommen,
Haar fiere matadors, die elk in 't stof doen krommen,
Spadilla stapt vooraan, hij nooit verwonnen held,
Die roem en lauw'ren gaart op ieder oorlogsveld.
Manilla volgt hem na, den sabel uit de scheede,
Sleept hij twee troeven als gevang'nen met zich mede,
Een minder schitt'rend lot valt Basta's lans te beurt,
Daar naast het ad'lijk haar ook 't bloed eens dorpers kleurt.
Vorst Ponto stijgt te paard; wat maakt hij, moorsche koning,
In 't lange rouwgewaad een sombere vertooning.
Toch treedt zijn eigen slaaf hem tergend te gemoet,
Maar 't wrekend koningszwaard druipt aanstonds van zijn bloed,
De zon des voorspoeds, die Belinda's legervanen
In glorie had gehuld, begint op eens te tanen,
Der Schoppen Amazoon springt uit des vrijheers hand
En werpt van 't steig'rend ros der klav'ren vorst in 't zand.
Wat buigt hij 't hoofd, hij thans gevangen held, ter aarde,
Die eens op koningen als op zijn mind'ren staarde.
Wat baat nu 't hermelijn, dat om zijn schouders zwiert,
Of gouden diadeem, die trotsch zijn schedel siert!
Naast hem valt klav'ren boer, hij, die in schooner dagen
Bij 't grootsch landsheerlijk spel, zelfs vorsten heeft verslagen,
Zich eens in 't veld van Loo met roem heeft overdekt,
Ligt (droeve keer van 't lot!) thans eerloos uitgestrekt.
Des vrijheers ruiterij stormt aan, geschaard in ruiten[1)],
Vorst en vorstin vooraan, wie zal hun aanval stuiten?
Wie denkt als alles vlucht aan verdren tegenweer?
Te samen storten klav'ren, harten, ruiten nêer.
Hoe liggen zij daar neer met weggeworpen stand'ren
En waap'nen, broederlijk verzameld, bij elkand'ren.
Bij 't samen sneuv'len zijn hun veeten uitgewischt;
Toch ziet hun brekend oog den strijd nog onbeslist.
Zoo ziet men, als een wijl des oorlogs donders zwijgen
En van 't bebloede veld de zwaveldampen stijgen,

1) Namelijk carré's; wien deze overbrenging van het oorlogzuchtige carré wat te gezocht voorkomt, leze liever:

Geleid, o ruiten,
Door uwen koning en zijn gâ, wie zal hen stuiten?

Van beide legers vaak de strijders ondereen
Gewond, verminkt, verschroeid, zieltogende en vertreên,
En ver van uw gemaal, o koningin der harten,
Durft ge op dat aak'lig veld den woesten vijand tarten?
Gij waagt den strijd met boer van ruiten, maar besproeit
Met tranen straks het koord, waarmêe zijn vuist u boeit,
Belinda's wang verbleekt, 't gevaar is hoog gestegen.
Codille's afgrond grijnst, met open kaak, haar tegen,
Maar, Goden! u zij dank! Waar ze alle hoop verloor
Breekt door 't beneveld zwerk op eens haar zon weer door.
Der harten koning om zijn ega's smaad verbitterd,
Grijpt naar zijn vorst'lijk zwaard, dat als het weerlicht schittert,
En daar hij harten aas ziet in des vijands heer,
Treft hij dien stamgenoot en werpt hem zielloos neer.
Die val beslist den strijd. Belinda's zwarte bende
Bleef meester van het veld; de worst'ling is ten ende.
Een juichtaal wordt gehoord tot in 't verblijf der Goôn
En burcht en bosch en stroom herhaalt dien zegetoon.

Ik hoop, dat de lezers het niet als een al te onbeteugeld spel mijner fantasie zullen beschouwen als ik hun Pope voorstel, terwijl hij het bovenstaande brokstuk voorleest aan zijne twee meest gewaardeerde begunstigers, lord en lady Bolingbroke. Om het dichtst bij de werkelijkheid te blijven denk ik mij die voorlezing het liefst als geschied ten huize van het hoogadellijk echtpaar zelve. Pope's villa te Twickenham had toch voor vele hooggeplaatste bezoekers weinig aantrekkelijks. De disch was er meesttijds schraal voorzien en de wijn stroomde er in alles behalve kwistigen overvloed. Allerlei verhalen betrekkelijk 's dichters verregaande zuinigheid waren in omloop. Zoo zeide men dat hij de geheele vertaling van de Ilias had geschreven op de nog onbeschreven zijdjes van ontvangen brieven. Wanneer hij gasten had en door zijn ziekelijk gestel gedwongen werd zich vroegtijdig ter rust te begeven, liet hij voor de gasten meestentijds slechts ééne flesch op de tafel zetten, terwijl hij afscheid nam met de woorden: heeren! ik laat u alleen met den wijn. Men bezocht dan ook den dichter meest dan alleen, wanneer hij door ziekte verhinderd was uit te gaan.

Pope had aan de voorlezing de voorwaarde geknoopt, dat de hoorders hunne aanmerkingen zouden maken; hij had het gedaan op zijne gewone diplomatieke manier, dat wil zeggen, langs duizend verborgen omwegen. De rechte en open wreg was

hem toch, gelijk men weet, in al zijn doen en laten vreemd. ‘Pope,’ zeide mevrouw Bolingbroke, ‘kan geen kopje thee gebruiken, zonder dat er een krijgslist achter schuilt.’ Bij eenenieuwe uitgave van het dichtstuk, spoedig ophanden, kon hij allicht van die opmerkingen partij trekken.

Lady Bolingbroke opperde eenige bedenkingen tegen die voorwaarde. ‘Wat kunnen onze opmerkingen anders dan loftuitingen zijn en wat zullen u deze uit onzen mond baten?’

‘Onze gevierde dichter,’ antwoordde haar echtgenoot, ‘is als de grieksche schilder, die de opmerkingen van den schoenmaker, zoolang zij zijn vak golden, dankbaar aannam. Liefhebbers van het edele omberspel als wij zijn, kunnen wij hem met onze opmerkingen misschien eenigszins van nut zijn.’

‘Ik bid u,’ zeide Pope, ‘bepaal u daar niet toe. Uwe hulp inroepende, doe ik dit niet in de eerste plaats in uwe kwaliteit van fijne spelers, maar van hooggewaardeerde kunst-rechters. Uwe aanmerkingen zullen mij zeker van meer nut zijn dan de kritiek, die lord Halifax onlangs voor mij ten beste had.’

‘Heeft die goede man zich ook als kunstrechter willen opwerpen en met zijn kritisch lampje de zon willen bijlichten?’

‘Ja! laat mij u die grap eens vertellen. Ten huize van Sir William Trumbull had ik een gedeelte van den tienden zang van mijne Ilias voorgelezen. Lord Halifax was zoo vriendelijk bij het naar huis gaan Dr. Garth en mij een plaats in zijn rijtuig aan te bieden. Onder weg zeide zijne Lordschap; “wat hebt gij, mijnheer Pope, ons weer een avond vol kunstgenot verschaft! Enkele regels heb ik echter opgemerkt, die mij minder dan de overige bevielen.”’

‘Mag ik vragen, welke regels dat waren?’ ‘Zij kwamen voor in de laatste pagina's.’ ‘En wat was daarin dat uw oor of dichterlijk gevoel minder aangenaam aandeed?’ ‘Minder aangenaam aandoen is te sterk gesproken. Gij weet het, mijnheer Pope! geen vers komt uit uwe pen, dat ik niet bewonder, maar ik bid u, lees de laatste bladzijden nog eens met aandacht over, en gij zult wel vinden, waar het hapert.’

‘Toen wij dien vriendelijken heer hadden vaarwel gezegd,

zeide ik tot Dr. Garth; hoe kan ik toch aan het verlangen van dien goeden man voldoen? Lachend antwoordde deze: gij moet de vertaling laten, zooals zij is, want zij is uitmunteud, maar als gij eens over een veertien dagen aan zijne Lordschap een bezoek brengt, overhandig hem onder dankbetuiging voor de gemaakte opmerkingen de kwansuis veranderde bladzijden. Zoo deed ik; met het vergenoegdst gezicht ter wereld, zeide lord Halifax, nadat ik hem die pagina's had voorgelezen: ik wist het wel; als gij er de fijne schaaf over liet gaan, zou alles veel mooier klinken.'

'Nu dat is,' zeide lady Bolingbroke, 'eene humane kritiek; de onze zal, dit beloven wij u plechtig, minder humaan zijn,'

Na de voorlezing zeide zij: 'heeft lady Fermor het u nooit kwalijk genomen, dat gij haar het spel zoo hebt doen vergooien? Zij wil anders nog al gaarne onder de fijne speelsters gerekend worden.'

'Zoover ik weet, heb ik haar dien roem nimmer betwist.'

'Mij dunkt toch, dat het alleen aan haar onhandig spleen was te wijten, dat zij op het randje van de codille kwam.'

'Welken misgreep heeft mijne hooggeëerde Belinda dan gedaan?'

'Dit is gemakkelijk aangewezen. Zij had gewonnen spel in handen. Zie maar eens. Gij geefb haar 4 matadors, harten mariage en klaveren heer derde. De Baron heeft troef- vrouw vijfde, heer, vrouw en boer van ruiten en harten aas; de partner twee troeven, klaveren boer en verder valsche kaarten. Reeds bij den derden trek was het geheele spel bekend. Toen op den Basta slechts ééne troef viel, was het een roekelooze zet van Belinda, dat zij in den Ponto hare laatste kracht uitspeelde. Had ik zoo dom gespeeld, het zoude mij uit ergernis op een' slapeloozen nacht hebben komen te staan.'

'U maakt zeker eene gelukkige uitzondering, maar anders, geloof ik, dat bijna alle dames zullen spelen als Belinda. Uit ijver voor de premières zullen zij den een of anderen roekeloozen zet doen. De aanhangers van den hertog, zaliger en schraperiger nagedachtenis, hebben mij, toen ik in den Mensch de roekeloosheid als eene eigenschap van den veldheer noemde, zijne voorzichtigheid wel eens voor de voeten geworpen. Mogelijk hadden zij niet geheel ongelijk, maar waren er vrouwelijke

generalen, ik geloof, dat zij zonder uitzondering roekeloos zouden zijn.'

'O, gij hekeldichter! uw vrouwenhaat legt mij het stilzwijgen op, maar evenals uw hartenheer zal ook mijn echtgenoot de nederlaag van zijne echtgenoot wreken.'

'De echtgenoot,' zeide Sir John, 'zal zich niet aan den strijd wagen, maar slechts een paar bescheiden vragen doen. Heeft de beroemde vertaler van de Ilias den oorspronkelijken dichter niet verleid om in plaats van een stierengevecht, waaraan het omberspel is ontleend, een homerisch slagveld te teekenen?'

'Ik heb geen stierengevecht geteekend om dezelfde reden, waarom Milton zijn Paradijs Verloren niet in rijm heeft gedicht, - omdat ik het niet kan. Ik heb nooit een stieren-gevecht bijgewoond, en wat men niet gezien heeft, kan men niet schilderen. Ook is Boileau in zijne tiende satire, al zij het dan ook slechts met een enkelen trek, mij voorgegaan in het beschrijven van het omberspel als een krijgsgevecht.'

'Nog een tweede vraag zij mij veroorloofd; zij getuigt misschien niet voor mijne scherpzinnigheid. Hoe brengt gij klaverenboer met het "landsheerlijk" spel en het veld van Loo in verband? Dacht gij bij den held, die zich daar met glorie overdekt zoude hebben, misschien aan zeker verheven persoon, van wien de zwarte heer, waarop mijne jacobijnsche vrienden bij elk middagmaal een glas drinken, ons verlost heeft?'[1)]

'Loo, mijn geachte vriend! is de benaming van een kaartspel, dat even geliefd is bij de burgerij als het omberen bij ons. In dit spel spelen de boeren den baas, daar zij boven den aas, den heer en de vrouw gaan. Ik mocht dus van klaverenboer zeggen, dat hij in 't veld van Loo koningen had verslagen.'

'Gij ontwijkt mijne tweede vraag. Hebben het voorbeeld van Thomson, die in zijn "Liberty" en van Savage, die in zijn "Public Spirit" den bedoelden persoon prijzen als den hersteller van Engelands aloude vrijheid, u ook verlokt om zijn lof te zingen? Vroeger dacht gij er anders over. In één uwer

1) Zoo groot was de haat der aanhangers van Jacobus II tegen Willem III, dat zij na zijn dood elken middag een glas ledigden ter eere vau den mol, die de middellijke oorzaak van 's Konings dood was geweest. Gelijk men weet struikeide des Konings paard over een molshoop. Met den zwarten heer bedoelde men dus een mol.

hekeldichten verhaalt gij toch, hoe de vaderlandslievende lord X uit het koninklijk kabinet kwam, terwijl zijn zakken zoozeer met guinjes waren opgepropt, dat zij ze niet meer konden houden[1]. In uw “Kritiek” beschuldigt gij den bedoelden persoon van Sociaansche ketterij, eene beschuldiging, die mij altijd wat vreemd is voorgekomen, daar wij toch allen weten, dat hij eigenlijk van vromigheid en rechtzinnigheid verstikte. En thans is hij u op eens een held, die koningen heeft verslagen, - want beken het maar - wij zijn onder zes oogen - gij hebt bij dat “Loo”[2] niet alleen gedacht aan het kaart-spel, maar ook aan een zeker jachtslot in de Nederlanden, waar hij zoo gaarne in het najaar vertoefde.’

‘Inderdaad, ik *heb* koning Willem, roemrijker nagedachtenis, willen verdedigen tegen den aanval van mijn vriend Voltaire. Deze zegt in zijn “Eeuw van Lodewijk XIV,” van hem, dat hij nooit een veldslag heeft gewonnen. Onze Fransche schrijver vergeet echter de duizend vijanden, die hij telken herfst versloeg, de herten, vossen en hazen, die hij in het bosch van Loo heeft gedood en op de vlucht gejaagd. Het waren overwinningen een klaveren of kluppelen boer ten volle waardig.’

De loop, dien het gesprek had genomen, beviel slechts ten halve aan Lady Bolingbroke. Zij wist, dat Walpole en de Wights, die thans aan het bewind waren, haren echtgenoot met wantrouwende oogen aanzagen. Een venijnig woord, een bittere uitval tegen de vereerde schim van koning Willem kon, zoo zij ruchtbaar werden, zijne positie in gevaar brengen en zij had weinig lust weder met hem als balling op te trekken. Bovendien was zij niet bijzonder gesticht over de weinig hoffelijke wijze, waarop de dichter zooeven hare aanmerkingen had bejegend. Zij wilde dus liever het gesprek op een ander onderwerp brengen. Het goedgunstige lot zond haar een bond-

1) Pope zinspeelt in zijn ‘Use of riches’ op de omkooping, waaraan Willem III zich schuldig maakte tegenover de leden van het parlement.
Ziehier de bedoelde regels:

> In vain may heroes fight and patriots rave,
> If secret gold sap on from knave to knave.
> Once, we confess, beneath the patriots cloak
> From the crack'd bag the dropping guinea spoke
> And jingling down the back-stairs told the crew
> Old Cato is as great a rogue as you.

2) In het Hollandsch ‘lanteren.’

genoot in een bijtje, dat door het suikergoed op den disch werd aangetrokken. Het vloog gonzend om haar henen en zij deed moeite om het met haren zakdoek af te weren.

‘Als gij het diertje laat began,’ zeide Pope, ‘kunt gij gerust zijn. Alleen door het wegjagen worden de bijen boos en steken.’

‘Toch heb ik weleens gehoord, dat er *wespen*, zijn, die ook als zij dartelend om een bloemperk zweven, de onschuldige wandelaars met hun angel steken.’

‘Zoo zij het deden, was het misschien uit wraak over de plagerijen, die zij of hun collega's vroeger van de menschen ondervonden.’

IX.

Uit bovenstaande bloemlezing van Pope's gedichten en de trekken uit zijn karakter en zijn leven, die ik er heb bijgevoegd, zal men, naar ik hoop, den Engelschen dichter in zijne poëzie genoegzaam hebben leeren kennen. Tot aanvulling wil ik er nog bijvoegen twee regels, vroom en stichtelijk als evangeliespreuken, beiden ontleend aan den ‘Mensch’:

‘Wacht op uwen grooten leermeester, den dood;’ en

‘Een eerlijk menschenhart is het schoonste gewrocht der Godheid.’

Ik besluit dit opstel met de aanwijzing van eenige bloesems en vruchten, die zijne poëzie heeft gedragen.

Op ons maakt zijne poëzie den indruk eener spade najaarsbloem. De beschaving, die de restauratie uit Frankrijk had overgeplant, was in den herfst van haar leven. Men doet het tijdperk van koningin Anna zeker onrecht, door, gelijk Macaulay pleegt, steeds te wijzen op de pruiken, die door de hoogere klassen werden gedragen. Die pruiken waren eene mode, al niet slechter en beter dan de stijve kragen uit den tijd van koningin Elizabeth, en evenmin als deze verstikten zij alle gevoel, verbeeldingskracht en vernuft. Een tijd, die roemen kon op een Locke, een Newton, een Marlborough, een Foe, een Swift, een Pope kon geene kwijning des geestes worden ten laste gelegd. Maar eene beschaving als die onder Lodewijk XIV met hare afgemeten vormen, kon, in Engeland overgeplant, daar slechts een tijdelijk bestaan hebben. Een ernstig volk als het Engelsche moest

spoedig genoeg hebben van die geparfumeerde hofwereld, waarin Pope de lezers had rondgeleid. Zij, die zich in de schoone letteren wilden verlustigen, verlangden naar de schildering van een leven, dat zij als het ware mede konden leiden; van een burgerlijk leven met zijn werkelijke vreugden en smarten. Pope's poëzie moest dus spoedig achterstaan voor de krachtige voorstelling, die de vijf beroemde novellisten der 18e eeuw, Richardson, Fielding, Smollett, Sterne en Goldsmith van dat leven in hunne werken teruggaven. Pope's gedichten bleven nog langen tijd geëerd en beroemd, maar zij werden door het publiek niet meer gelezen. Men roemde zijn vertaling van Homerus boven verdiensten, maar als oorspronkelijk dichter wilde men van hem weinig of niets meer weten. Noode wil men erkennen, dat er achter het hofkostuum, waarin hij zijne poëzie had gestoken, achter die met zoo veel zorg gekozen woorden, eene ziel vol diep gevoel en een hart vol aandoeningen verborgen was. Men vergat daarbij, dat het menschelijk gevoel dikwerf even krachtig spreekt uit eene bestudeerde taal als uit de door hartstocht uitgestooten woorden.

Den bijval, dien zijn volk hem onthield, vond hij echter in dubbele mate bij andere natiën. In de voorrede van de tweede uitgave zijner gedichten beklaagt Pope zich over het ongunstige lot van een engelsch schrijver in tegenstelling van dat der oude Romeinsche dichters. In Augustus' tijd schreven Horatius en Virgilius voor de geheele beschaafde wereld; onder koningin Anna schreef elk engelsch dichter slechts voor den zoo nauw beperkten kring van zijn eiland.

Hoe bracht de toekomst de ongegrondheid van deze klacht aan het licht! Nog tijdens zijn leven zag Pope zijn naam en zijne gedichten door het geheele beschaafde Europa geëerd en geroemd. In Duitschland vereerde men hem als een wijsgeer van den eersten rang, in Frankrijk als een dichter, die Milton overschaduwde. De door Frederik den Groote hervormde academie te Berlijn zocht door het uitschrijven van een prijsvraag een onderzoek uit te lokken naar Pope's wijsgeerig stelsel. Voltaire mocht den spot drijven met Pope's optimisme; zijn roem als dichter bazuinde hij overal uit. Delille en andere Fransche dichters uit de tweede helft der 18e eeuw deden pelgrimstochten naar Twickenham om de schim des dichters te danken voor de inspiratie, die hij aan hunne verzen had gegeven; hun schoonst

coloriet waren zij dan ook aan hem verschuldigd. Uit eerbied voor Pope noemde Jean Jacques zijn roman naar diens meesterstuk.

In geen land werd Pope echter meer gewaardeerd dan in het onze. Uit dit opstel heeft men reeds kunnen zien hoe Bilderdijk, van der Palm, van Hall en Tollens wedijverden om zijne schoonste stukken te vertolken[1].

Het is zoo, Bilderdijk heeft in zijne aanmerkingen achter ‘den Mensch,’ den vervaardiger deerlijk gehavend, maar dezelfde man, die in die aanteekeningen niets goeds aan hem scheen te laten, gaf zich de moeite op vijftigjarigen leeftijd Pope's Messias, het werk van een zeventienjarigen knaap, te vertalen, en nam vijftien jaar later in zijn ‘Wit en rood’ de vertalingen op, die zijne dichterlijke gade had gemaakt van de veldzangen op de jaargetijden, door Pope op nog jeugdiger leeftijd vervaardigd. Als des dichters geest, bekommerd over het lot zijner geschriften, heeft rondgezworven in Bilderdijk's boekencel en het grijze hoofd van den beroemdsten hollandschen dichter gebogen gezien over het werk van zijne onervarene jonkheid, dan zal dit den toorn over die bittere aanmerkingen wel tot zwijgen hebben gebracht. Aan welk een knaap van zeventien jaren is ooit zulk eene hulde gebracht?

Nog dieper was de buiging, die onze populairste dichter voor den knaap maakte, toen hij diens jongensarbeid twee keeren in verzen overbracht, en de bloemlezer der Nederlandsche gedichten dreef, toen hij Tollens' Bede, als eene der voortreffelijkste van dien dichter opnam, die hulde ten top. Zoo men het twaalfjarige kind, toen het die Ode had neergeschreven, voorspeld had, dat een der beroemdste dichters van eene natie, waartegen *toen* nog de zijne als hare *meerdere* opzag[2], twee malen dat gedichtje zoude vertolken en dat die vertalingen onder diens beste stukken zouden worden gerekend, welk eene verrukking zou de borst van den knaap doorstroomd hebben!

De bijval, dien Pope's poëzie vond bij de drie genoemdenatiën, ontsproot uit verschillende bronnen. Frederik de Groote

1) Borger schrijft in zijn bekenden brief aan Tollens, dat hij nog geen moed had gehad om het vers van Loots, de Mensch getiteld, te lezen. ‘Hemel, welk eene stoutheid! gaat hij voort. Zeker heeft Pope zich in zijn graf omgekeerd. Loots is zeker een uitmuntend dichter, maar om den mensch te bezingen, daar behoort iets meer toe dan poëtische aanleg en verbeelding!’

2) Pope beschouwde de kennis van het Hollandsch even zoo goed als van het. Fransch en Italiaansch als vereischte eener goede opvoeding. Hij zegt van Phryne:

‘Her learning and good breeding such,
Whether the Italian or the Dutch,
Spaniards or French came to her:
To all obliging she'd appear:
't Was: Si Signor, 't was ja, Mijnheer!
't Was: s'il vous plait, Monsieur.’

beijverde zich om de Fransche bescherming op Duitschen bodem over te brengen, en gehoorzaam aan den wenk des konings, koos de school van Göttsched, die tot Klopstock's optreden den schepter over de Duitsche letterkunde zwaaide, uitsluitend uit de Fransche school hare modellen en vond in Pope een wegwijzer op haar pad.

Delille en de andere Fransche dichters eerden in Pope's roem den weerglans der letterkunde uit de gouden eeuw van hun vaderland.

Bij ons volk valt de tijd van Pope's populariteit te zamen met dien der geestesvermoeidheid, die als op de vleugelen van een nachtvogel op de hoofden van de meeste onzer letterkundigen nederstreek. Bij het uiteenspatten van den droom der staatkundige en godsdienstige wedergeboorte onzer natie, had men na de ondervondene teleurstelling genoeg van de geleden onrust, genoeg van het vermoeiend streven naar in damp vervlogen idealen. Tevreden als men uit de schipbreuk der omwenteling de rust en het levensgenoegen op het strand had geborgen, wilde men niets meer weten van twijfelwekkende stemmen, niets van te strenge eischen der zedelijkheid.

De poëzie van Pope, met hare prediking Gods, zoo zacht en liefderijk, dat Hij het smaken van levensgenoegeus als zijn hoogst, ja! eenig gebod ons oplegt en in het twisten over godsdienstige vragen bijna de eenige zonde ziet, moest dus geheel vallen in den geest van dien tijd. Zulk eene poëzie paste geheel in het kader van de van der Palm's en Tollensen; hier kon men genieten zonder zich te vermoeien met het jagen naar ten Hemel zwevende idealen; zonder zich te ergeren aan bittere uitvallen tegen God en godsdienst.

En die prediking Gods, hoe zwak en flauw ook, is in werkelijkheid eene der schoonste eigenschappen van Pope's poëzie. Zij bracht den naam van God in kringen, voor welke het hooger leven meest een gesloten boek was. Het is zoo, geen plek ter wereld is zoo ver verwijderd van God en eeuwig leven als die waar zingenot en wereldzin onbeperkt heerschen, maar die

plekken hebben zich zelven niet geschapen; door den loop der omstandigheden zijn zij zoo geworden als zij zijn. De Allesomvattende laat ook deze donkere oorden niet aan hun lot over. Gelijk in de plantenwereld zich alles naar het daglicht strekt, ziet in de menschenwereld alles uit naar God. Geen plek, zoo ver verwijderd of verborgen, waar niet vroeg of laat de planten zich naar hooger licht reikhalzend uitstrekken.

Gezegend dan iedere taal, die, al zij het ook onder een deksel, in wereldsche kringen God predikt. Pope's poëzie predikte op de wijze en in de taal der wereld eenen godsdienst, die haar voldeed. Haar, wie de taal der psalmen te hoog en te kras en die des evangelies te fijn was, zong zij in den ‘Stervenden Christen’ een lied der opstanding; in het ‘Algemeen Gebed’ een Onze Vader en in den ‘Mensch’ een Uw wil geschiede! voor. In meer dan één' Engelschen roman laat een stervende zich als laatsten troost ‘den Stervenden Christen’ voorlezen, en het is zeker dat Pope's poëzie in menig bitter leed en menigen stervenskelk droppelen van vertroosting heeft gegoten. Toen onze Onno Zwier van Haren tijdens zijne ballingschap op Lindenoord in de bitterste stonden zijns levens, zielekalmte zocht, vond hij die in de vertaling van den ‘Mensch’, in dat gedicht den weerklank hoorende van zijn eigen dichtregels:

> ‘dat ongelukken,
> Die leeren voor Gods wil te bukken,
> Bewijzen zijner liefde zijn.’

Engelands grootsten staatsman, bij de benardste omstandigheden van zijn vaderland onverwacht op het sterfbed geworpen, zweefde de dichtregel voor den geest, dien Pope in den mond legt van lord Cobham en Attenbury; als beiden boog hij kalm het hoofd, toen het ‘God! save the country!’ als jongste snik aan zijne lippen ontsnapt was. Zoo leerde een vleiend woord van den dichter den staatsman, met een snik aan het vaderland gewijd, te sterven.

Gezegend de poëzie, die ons geleerd heeft edel te leven, maar ook gezegend de poëzie, wanneer zij ons leert op een waardige wijze te sterven.

J.A.F.L. VAN HEECKEREN.

Het Grieksch bij de opleiding tot de studie der rechts- en staatswetenschappen.[1)]

Een van de moeilijkste punten, waarover onze wetgever een beslissing had te nemen toen in 1876 het hooger onderwijs werd geregeld, was de vraag, hoedanige opleiding de toekomstige studenten moesten ontvangen. Niet alleen dat de gymnasia dringend hervorming behoefden - er moest ook partij gekozen worden in den strijd of het gymnasium de beste school was te achten voor de adspirant-studenten zonder onderscheid, dan wel of de hoogere burgerschool even geschikt of verkieslijk was voor degenen, die een doctoraat in de faculteit der geneesof der wis- en natuurkunde verlangden.

Al is hier te lande de gedachtenwisseling daarover gelukkig niet zoo levendig geweest als in Duitschland, waar zij een tijdlang op sommige plaatsen spanning teweeg bracht tusschen leeraren van gymnasia en Realschulen, toch heeft de bepaling der wet waardoor ook zij, die in de geneeskunde of in de exacte wetenschappen een academischen graad begeeren, genoodzaakt worden een gymnasialen cursus te doorloopen, scherpe afkeuring gevonden. Prof. C.B. Spruijt verklaarde zelfs het nutteloos te achten de gronden te weerleggen die waren aangevoerd om haar te rechtvaardigen ten opzichte van de medici, omdat het naar zijn gevoelen ‘niet langer dan enkele jaren’

1) Dit opstel was juist geschreven, toen in de Tijdspiegel van Maart een hoogst belangrijk artikel van Prof. van der Wijck verscheen, waaruit blijkt dat de geëerde schrijver met de slotsom der volgende beschouwingen instemt.

duren kon ‘voordat hare schadelijke gevolgen aan iedereen in het oog zouden springen’[1].

Misschien breekt die tijd eenmaal aan. Maar ook dan zou het nog niet vaststaan, dat de regeering en volksvertegenwoordiging van 1876 een onjuist inzicht hadden, toen zij, bij den stand waarin de quaestie zich bevond, het oogenblik niet gekomen rekenden om geheel met het verleden te breken. Men moest een keus doen tusschen twee meeningen die elk, hier en elders, door mannen van groot gezag werden voorgestaan. De waardeering eener classieke vorming voor genees- en natuurkundigen verkeerde, zooals Prof. Donders schreef, ‘in een crisis, die zelfs een denker als du Bois-Reymond op twee gedachten deed hinken.’ Maar de meerderheid, zoowel in Duitschland, Frankrijk en Engeland als bij ons, achtte haar voor de beoefenaars van elke wetenschap hoogst wenschelijk. De medische faculteit te Berlijn had in 1869 verklaard, dat de studenten, die van de gymnasia kwamen, meer zin voor wetenschappelijke studie der geneeskunde toonden, dan degenen die Realschulen hadden bezocht, en Helmholtz had een dergelijk getuigenis afgelegd ten opzichte van de studenten in de exacte wetenschappen. Zou onder die omstandigheden en terwijl reeds voor hen, die de bevoegdheid tot uitoefening der geneeskunst zonder doctorstitel verlangden, niet meer gevorderd werd dat zij een gymnasium bezochten, onze wetgever omzichtig gehandeld hebben, als hij voor het verkrijgen van academische graden in de genees- en natuurkunde afstand had gedaan van de voorwaarde, die de bestaande wetgeving stelde?

Hoewel de gevoelens nog steeds verdeeld zijn, schijnt de waardeering der gymnasia, ook voor toekomstige beoefenaars dezer wetenschappen, in de laatste jaren eer te zijn toegenomen dan verminderd.

Maar men kan het gymnasium als de beste kweekschool, ook voor hen, erkennen, zonder nog toe te geven dat het noodig of nuttig is, dat zij in de *beide* classieke talen onderwijs ontvangen. In 1876 gaf Prof. T.J. Halbertsma, destijds rector te Haarlem, als zijn gevoelen te kennen, dat de medici van het Grieksch moesten worden vrijgesteld[2], en kort geleden werd

1) Gids van Februari 1878.
2) Onparlementaire beschouwingen over de hervorming onzer gymnasiën.

dezelfde meening, ook met betrekking tot de studenten in de exacte wetenschappen, voorgestaan door Dr. F.H.B. von Hoff en Dr. A. van Oven[1].

De volgende bladzijden hebben ten doel, aan het oordeel van anderen eenige opmerkingen te onderwerpen over de vraag, of het geen overweging verdienen zou, ook van de juristen alleen kennis van het Latijn te vorderen.

Het denkbeeld, dat dit wenschelijk zijn zou, is volstrekt niet nieuw. Zonder twijfel heeft het onder ons voorstanders. Elders is het verdedigd en in België[2] gaf het aanleiding tot een langen strijd. Maar hier te lande was het, althans in de laatste jaren, geen onderwerp van openbare gedachtenwisseling.

Natuurlijk is het niet twijfelachtig, dat gemeenzaamheid met de Grieksche classieken voor iedereen een uitnemend voorrecht zijn zou en dat de Grieksche litteratuur veel meer dan de Latijnsche tot vorming van verstand en schoonheidszin bijdraagt. Indien daarover de strijd liep, zou de schrijver van dit opstel op goede gronden zich wachten om mee te spreken. Maar hierop komt het aan: of voor de meerderheid der juristen, die op het gymnasium met de Latijnsche classieken gemeenzaam behooren te worden, bovendien zooveel kennis van het Grieksch bereikbaar is, dat de vruchten van hun studie in een eenigszins behoorlijke verhouding staan tot den tijd dien zij er tegenwoordig aan ten koste moeten leggen.

Dat die vraag van belang is valt in het oog, als men het leerplan onzer gymnasia inziet. In de 2^{e} en 3^{e} klasse moeten wekelijks minstens zes; in de 4^{e} en 5^{e} zeven; in de 6^{e} acht uren aan het Grieksch gewijd worden. En het maakt bovendien een belangrijk deel uit van het huiswerk der leerlingen.

John Stuart Mill heeft in de redevoering, waarmee hij in 1867 het rectoraat der Universiteit te St. Andrews aanvaardde, een vurig pleidooi gehouden voor de stelling, dat de classieke talen, naast wis- en natuurkunde, de eerste plaats moeten blijven innemen bij de opleiding van ieder die niet genoodzaakt

1) Vragen des tijds van April, Juni en Juli-Augustus 1883.
2) La question du gree et la réforme de l'enseignement moyen. Quelques pièces du procès receuillies et mises en ordre par Emile de Laveleye. Bruxelles 1869.

is, vroeg een practischen werkkring te zoeken[1]. Het was zelfs voor een denker als Mill niet mogelijk, op een onderwerp dat reeds zoo dikwijls werd behandeld, een geheel nieuw licht te doen vallen. Maar men heeft zich herhaaldelijk, hier en elders, op zijn gezag beroepen. En waar een stelling door hem wordt verdedigd, kan men zich verzekerd houden, de beste gronden met volkomen helderheid en nauwkeurigheid te zien ontwikkeld. Door zijn betoog tot leiddraad te nemen, mogen wij dus hopen, de kern der quaestie niet uit het oog te verliezen.

Maar Mill bepleit zijn zaak, zooals dit onderwerp veelal wordt behandeld, zonder tusschen Grieksch en Latijn te onderscheiden en alsof het van zelf sprak, dat wie Latijn leert ook Grieksch moet leeren. Het geldt hier dus slechts de vraag, of zijn betoog overtuigend is voor het Grieksch.

Van zijn eerste opmerking, hoe juist ook op zich zelve, zou Mill zeker zelf erkend hebben, dat zij voor zijn bewering ten opzichte van het Grieksch geen bewijskracht had. Elkeen - zoo luidt zij ongeveer - heeft het zwak om woorden te gebruiken, zonder zich nauwkeurig rekenschap te geven van het begrip dat er door wordt aangeduid (to mistake words for things). Gelijk wij zelden de verklaring zoeken van hetgeen wij dagelijks rondom ons zien, zoo ook bemerken wij dikwijls niet, dat door een woord of een woordengroep waaraan onze ooren gewend zijn, geen helder begrip voor onzen geest wordt gebracht en dat het ons dikwijls de grootste moeite zou kosten, in andere woorden te zeggen wat wij er bij dachten. Door geen middel nu toetsen wij beter de helderheid en nauwkeurigheid onzer gedachten dan door ze te vertalen in een taal waarmee wij niet gemeenzaam zijn door dagelijksch gebruik. En een oud-classieke taal beantwoordt het best aan dit doel.

De raad om een uitdrukking of redeneering, waaromtrent wij twijfelen of zij ons volkomen helder is, in het Latijn te vertalen, is oud en beproefd. Maar voor de meeste juristen voldoet het Grieksch al te zeer aan het vereischte, dat de taal, die wij tot dit doel gebruiken, ons niet gemeenzaam moet zijn, dan dat zij daarop hun keus zouden kunnen vestigen.

Mill legt op dit argument dan ook niet den grootsten na-

1) Het is gedeeltelijk door Prof. Vissering vertaald in de Gids van Juli 1867.

druk. Zijn hoofdgronden zijn de voortreffelijkheid der oud-classieke litteratuur en de ontwikkeling, die het leeren der classieke talen op zich zelf, aan het denkvermogen geeft.

Wat het eerste oogpunt betreft, ieder die wetenschappelijke vorming verlangt, behoort naar zijn gevoelen de beste Griekschie en Latijnsche schrijvers in 't oorspronkelijk te kennen, zoowel om den inhoud als om de volkomenheid van den vorm hunner werken.

Wij hebben dus te onderzoeken:

1°. Of, in 't algemeen gesproken, degenen, die zich aan de rechts- of staatswetenschappen wijden zoo gemeenzaam kunnen worden met de Grieksche classieken, dat zij daarvan voor hun verstandelijke en zedelijke ontwikkeling de winst of een deel der winst trekken, die Mill voor alle beoefenaars der wetenschap verkrijgbaar acht.

2°. Of het waarschijnlijk is, dat de lectuur van de Grieksche auteurs op hun schoonheidszin den invloed zal hebben, dien Mill er van verwacht.

3°. Of de ontwikkeling, die het leeren van een oud-classieke taal aan het denkvermogen geeft, een voldoend motief is om alle adspirant-juristen Grieksch te laten leeren.

Men kan - aldus ontwikkelt Mill zijn eerste argument - niet doordringen in het karakter en de denkwijs van een volk waarvan men de taal niet verstaat, en wie alleen de natie kent, waartoe hij zelf behoort, is als de jongeling die nooit buiten zijn familiekring verkeerde. Begrippen, die in zijn omgeving niet gangbaar zijn, beschouwt hij als dwalingen; de natuur van zijn volk vertegenwoordigt voor hem de menschelijke natuur. Daardoor mist hij niet alleen het voorrecht om van andere volken te leeren, hij bereikt ook de ontwikkeling niet die hij anders door zelfstandig nadenken zou kunnen verkrijgen; want wij komen er niet licht toe, onze begrippen te herzien als het bewustzijn niet levendig in ons is, dat zij voor wijziging vatbaar zijn.

Maar louter te weten dat vreemde volken anders denken dan wij, zonder te weten, waarom zij anders denken of hoe zij eigenlijk denken, leidt slechts tot bevestiging van onzen nationalen trots. Vooruitgaan in kennis beteekent, dat wij onze denkbeelden meer en meer in overeenstemming brengen met de natuur der dingen; zoolang wij echter de wereld enkel door

onze eigen gekleurde glazen zien, is er voor ons weinig kans daarin te slagen. Geen beter middel nu om den invloed van onze vooroordeeelen te verzwakken dan het ijverig gebruik van de verschillend gekleurde glazen van anderen. En die van andere volken zijn daartoe het dienstigst omdat zij het meest van de onze verschillen.

Is het om deze reden nuttig de letterkunde van andere volken te kennen, geen litteratuur is in dit opzicht zoo heilzaam als de oud-classieke. De beschaafde Europeesche volken verschillen onderling niet zooveel van elkander als zij alle te zamen van de Grieken en Romeinen verschillen, zonder dat deze evenwel, als vele Oostersche volken, zoozeer van ons onderscheiden zijn dat het een levenstaak wezen zou, in hun gedachtengang door te dringen. Men zegge niet dat het mogelijk is, de ouden te leeren kennen uit geschriften van moderne geleerden. Langs dien weg kunnen wij wel iets van hen te weten komen dat beter is dan niets; maar moderne boeken geven ons niet de gedachten der ouden; zij geven ons slechts de voorstelling van dezen of genen modernen schrijver. Zij doen ons de Grieken en Romeinen niet zien.

Vertalingen zijn weinig beter. Om zeker te zijn, dat wij nauwkeurig iemands gedachten kennen, moeten wij hemzelf gehoord hebben, en de gedachten van Grieksche schrijvers zijn in een moderne taal niet nauwkeurig weer te geven zonder omslachtige omschrijvingen, waaraan geen vertaler zich waagt. Wij moeten tot zekere hoogte in het Grieksch kunnen denken, om de Grieken te begrijpen.

Voorts is er geen deel van onze kennis dat wij meer uit de eerste hand moeten trachten te verkrijgen dan geschiedenis. En toch wordt dit gewoonlijk verzuimd. De werken van moderne geschiedschrijvers zijn wel zeer nuttig en leerzaam, maar zij helpen ons slechts om den loop der geschiedenis te leeren begrijpen. Hoe weinig leeren wij van Hume, Hallam of Macaulay, vergeleken bij hetgeen wij te weten komen zelfs uit enkele van de geschriften der tijdgenooten! De beste geschiedschrijvers begrijpen dit dan ook zoo goed, dat zij bij hun verhalen uittreksels voegen uit de oorspronkelijke stukken, in het besef dat deze uittreksels de ware geschiedenis zijn en hun verhaal slechts dienen kan om ze te leeren verstaan. Een van de grootste voordeelen nu van de studie van het Grieksch en

Latijn is dat wij daardoor in staat worden gesteld, de oude geschiedenis in de bronnen te lezen.

Vraagt men, waarom dan de nieuwe geschiedenis, bij het voorbereidend onderwijs niet evenzeeer uit de bronnen moet geleerd worden, Mill antwoordt, dat het onderzoek van die bronnen, al stond haar talrijkheid niet in den weg, geen bestanddeel zou mogen uitmaken van onderwijs dat algemeene ontwikkeling beoogt, omdat zij voor het grootste deel alleen als zoodanig waarde hebben, terwijl wij, de groote geschiedschrijvers der oudheid lezende, niet alleen den geest der ouden leeren begrijpen, maar ook schatten van wijsheid verzamelen. En dat voordeel - zoo vervolgt hij - trekken wij evenzeer van de overige schrijvers der classieke oudheid. De Rhetorica, Ethica, Politica van Aristoteles, de dialogen van Plato, de redevoeringen van Demosthenes zijn vol opmerkingen van onvergelijkelijk gezond verstand. Onze natuurkennis reikt veel verder dan die der ouden en wat daarover van hen te leeren valt kan gemakkelijk in handboeken worden overgenomen. Maar niet zoo licht valt het, in moderne geschriften de schatten van levenswijsheid en den rijkdom aan kennis van de menschelijke natuur over te brengen, die de groote mannen van de oudheid, met hun talent van scherpzinnig waarnemen, in hun geschriften hebben neergelegd.

En nog kostelijker is de hulp en aanmoediging, die zij ons geven bij het zoeken naar waarheid. Aristoteles en Plato overtreffen daarin door hun voorbeeld en hun voorschriften alle denkers van latere eeuwen. Alles te onderzoeken, voor geen moeilijkheid terug te deinzen, niets aan te nemen zonder de scherpste critiek, bovenal geen woord te gebruiken, waarvan de beteekenis niet volkomen klaar is - dat alles leeren wij van de oude dialectici. En hun critiek maakt hen niet sceptisch of onverschillig. De edelste geestdrift voor het zoeken naar waarheid en voor haar hoogste toepassingen doorgloeit de geschriften niet alleen van Plato maar ook van Aristoteles.

Door alzoo de oude letterkunde te bestudeeren leggen wij een uitmuntenden grondslag voor onze zedelijke en wijsgeerige vorming.

Ziedaar dan de vruchten, die, volgens Mill, de studie der classieken, afgezien nog van de waarde, die zij uit een aesthe-

tisch oogpunt hebben, oplevert. - Ieder zal erkennen, dat hij, als zijn doel geweest was, aan de studenten in de oude letteren, het aanlokkelijke van hun vak levendig te doen gevoelen, niet voortreffelijker kon gesproken hebben.

Maar wat vernemen wij nu aangaande de vraag, of degenen, die niet de philologie maar een andere wetenschap tot hun vak kiezen, in staat zijn, de schatten der Grieksche litteratuur waarop hij wees, onder hun bereik te brengen?

Kan hij zich op de ondervinding beroepen? In 't minst niet. Degenen, die het ‘ongerijmd’ noemen, ‘dat de geheele jeugd besteed wordt aan het verzamelen van een onvoldoende kennis van twee doode talen’, verkrijgen ten antwoord dat het ‘inderdaad ongerijmd’ is, maar dat hij hun wenscht te vragen, of het vermogen van den menschelijken geest om te leeren, mag worden afgemeten naar het peil dat te Eton en te Westminster bereikt wordt? En hij geeft hun den raad om hun aanvallen liever te richten tegen de ergerlijke gebrekkigheid der Engelsche scholen, waar men belooft Grieksch en Latijn te leeren, en aan de meeste leerlingen niet meer dan een zweem, indien ook maar een zweem, geeft van die kennis. Als de oude talen werden onderwezen naar de methode die voor de moderne gevolgd wordt; als men de leerlingen niet lastig viel met grammaticale regels vóórdat zij een behoorlijke mate van woordenkennis zich hadden eigen gemaakt, dan zou, naar zijn overtuiging, iedere leerling met gewone geestvermogens, lang vóór het einde van den tijd die aan de opleiding tot vakstudie gewijd wordt, niet alleen alle Latijnsche, maar ook alle Grieksche prozaschrijvers en dichters, die niet buitengemeen moeilijk te verstaan zijn, vloeiend en met belangstelling kunnen lezen, bovendien de grammatica der beide talen kennen en daarbij nog tijd hebben overgehouden om een overvloedige mate van natuurkennis op te doen! Ja, hij meende zelfs nog veel verder te kunnen gaan; maar, gelijk George Stephenson de gemiddelde snelheid van een spoortrein slechts op tien mijlen per uur berekende, omdat men hem anders voor een dweper zon gehouden hebben, zoo wilde ook hij niet alles noemen wat, naar zijn overtuiging, mogelijk was.

Het zij zoo; maar niet licht zal iemand gevonden worden, voor wien het deel van zijn verwachting dat Mill onthulde, niet reeds voldoende is om de opmerking te beamen, die men

meermalen gemaakt heeft, dat de groote denker, in weerwil van zijn uitnemend talent om begrippen fijn te ontleden, wel eens geneigd was, zich met utopieën te vleien.

In de ‘Autobiography’, die na zijn dood in het licht verscheen, vindt men tot zekere hoogte de verklaring van zijn illusie. Mill verkeerde onder den indruk dat hij van nature niet begaafder was dan anderen, en toch was hij een wonderkind geweest.

Als zijn geloofwaardigheid niet boven alle bedenking was en Prof. Bain[1)] niet bovendien uit brieven had aangetoond dat hij zich niet vergiste, zou men inderdaad geneigd zijn, de juistheid van zijn berichten te mistrouwen. Van den tijd waarop hij Grieksch was gaan leeren had hij geen herinnering: men had hem gezegd, dat het op zijn derde jaar was geweest. Vóór zijn achtste had hij onder zijns vaders leiding de fabelen van Aesopus, de Anabasis, den geheelen Herodotus, Xenophons Cyropaedie en Memorabilia gelezen en bovendien gedeelten van Diogenes Laërtes, Lucianus en Isocrates. Toen hij zijn zevenden verjaardag had gevierd, werden de zes eerste dialogen van Plato ter hand genomen. Acht jaren oud begon hij de Grieksche dichters te lezen en daarbij Latijn te leeren. Vóór zijn veertiende jaar had hij de geheele Ilias en Odyssee, een of twee stukken van Sophocles, Euripides en Aristophanes, Thucydides, de Hellenica van Xenophon, een groot deel van Demosthenes, Aeschines en Lysias, verder Theocritus, Anacreon, enkele gedeelten van Dionysius, verschillende boeken van Polybius en de Rhetorica van Aristoteles doorgewerkt. De Latijnsche literatuur was intusschen op niet minder groote schaal bestudeerd. Omstreeks zijn twaalfde jaar werd met de logica, op zijn dertiende met staathuishoudkunde een aanvang gemaakt.

Dit alles nu - en het is nog maar een onvolledig overzicht der studiën van zijn vroege jeugd - bewijst, volgens Mill, hoeveel *men* onder goede leiding als kind kan leeren; en het stelt, naar zijn meening, in een helder licht, hoeveel tijd verspild wordt bij het onderwijs in de oude talen, waar het onvoldoende vruchten, draagt, en hoe verkeerd het is, te velde te trekken tegen de leer, dat zij hun plaats bij het voorbereidend onderwijs moeten behouden. ‘Als ik’ - schrijft hij - ‘bijzonder

1) In het tijdschrift: Mind 1879.

vlug van bevatting was geweest of een bij uitstek nauwkeurig en sterk geheugen of een zeldzaam werkzamen en veerkrachtigen aard had gehad, dan zou de proef niet afdoende zijn; maar in al deze gaven ben ik eerder beneden dan boven de middelmaat; wat ik vermocht zou zonder twijfel iedere jongen en ieder meisje van gemiddelde begaafdheid en een gezond gestel ook kunnen doen.' En hoewel volgens zijn vriend Bain zijn gestel de gevolgen van de proef nooit geheel is te boven gekomen, bleef hij zelf zoozeer van de voortreffelijkheid van zijn opvoeding overtuigd, dat hij zich nog op 't laatst van zijn leven verplicht rekende, zijn vader als paedagoog aan de wereld ten voorbeeld te stellen!

Meer zal men niet verlangen om overtuigd te worden, dat het ongeraden zijn zou, bij Mill paedagogischen raad te zoeken; dat zijn meening omtrent de kennis der oude wereld, die elkeen door bronnenstudie zou kunnen verkrijgen, op een ongerijmde onderstelling rustte, en dat zijn gezag, hoe groot ook in andere opzichten, hier geen gewicht in de schaal legt.

Iutusschen spreekt het van zelf, dat de studie der Grieksche oudheid heilzamen invloed hebben kan op de ontwikkeling van niet-litteratoren, al is 't hun niet mogelijk alles te lezen, waartoe Mill hen in staat rekent. Het zal echter niet ontkend worden, dat hij dan in één opzicht gelijk moet gehad hebben: het resultaat van het voorbereidend hooger onderwijs moet kunnen zijn, dat bekwame en ijverige leerlingen zoo vloeiend Grieksch lezen, dat zij in staat zijn bij hun vakstudie de beoefening der Grieksche letterkunde met belangstelling voort te zetten.

Wat nu leert of leerde althans nog kort geleden de ondervinding bij de meest beschaafde natiën?

In een boeiende studie over 'Voorbereidend hooger onderwijs', die in *de Gids* van 1865 is te vinden en in 1874 afzonderlijk werd uitgegeven, schreef Dr. A.H.A. Ekker, rector van het gymnasium te Kampen: 'Gelijk ik in der tijd op Sionshouse van den Hertog van Northumberland de voornaamste classici vooraan zag staan in de boekerij, zoo versieren zij ook, verzekert men, de bibliotheek van elk beschaafd Engelschman. Trouwens zij staan daar én als dierbare herin-

neringen aan den gelukkigen schooltijd én als werken, waarin de jongeling zoo te huis werd, dat zij hem als man een fons perennis zijn, waaraan hij zich telkens verfrischt.'

Is er met het oog op de grieven, die wij Mill hoorden aanvoeren, reeds aanleiding tot het vermoeden dat de schrijver zich terecht voor die verzekering niet aansprakelijk stelde, bij nader onderzoek is het onmogelijk geloovig te blijven. In 1867 verscheen een bundel studiën[1)] van verschillende Engelsche geleerden, die òf als *fellows* van *colleges* òf ook als examinatoren het hooger onderwijs in hun land nauwkeurig kenden; - een opmerkelijk boek, dat met grooten lof en volkomen instemming in de Edinburgh Review van Januari 1868 werd aangekondigd. 'Ik zou wenschen,' - schreef Henri Sidgwick, een der auteurs - 'dat een statistiek te verkrijgen was van het Latijn en Grieksch, dat jaarlijks door degenen, die geen litteratoren van beroep zijn, zelfs door hen die een volledigen cursus van classiek onderwijs doorloopen hebben, gelezen wordt. De inlichtingen die ik heb kunnen verkrijgen, doen mij gelooven, dat zulk een statistiek, in verband met de vurige bewondering waarmee wij bij elke gelegenheid van de classieken spreken, waarlijk schrikbarend zijn zou.' De slotsom van zijn betoog was, onder meer, dat aan het Grieksch zijn traditioneele rol bij het onderwijs moest ontnomen worden. En volgens lord Houghton, die ook een opstel in de verzameling plaatste, zou een jong mensch, dat na zijn vertrek van de hoogeschool zijn classieke studie poogde aan te houden, een belangwekkend persoon ('an object of curiosity') zijn voor zijn omgeving. Uit het verhaal, waaraan Dr. Ekker herinnert, om aan te toonen, hoe verbreid de kennis van het Latijn in Engeland is, dat eens een spreker in het Huis der Gemeenten het woord vectīgal uitsprak als vectĩgal en daarop terstond eene menigte van stemmen verbeterend uitriepen 'vecteigel', - zou, al dateerde het niet uit den tijd van Burke, niet mogen afgeleid worden, dat de schrijvers overdreven. Aan het maken van Latijnsche verzen - 't is een van hun verwijten - werd nog in 1868 veel kostbare tijd op de Engelsche scholen besteed; geen wonder dus dat men in het Parlement niet straffeloos tegen de quantiteit van Latijnsche woorden zondigt.

1) Essays on a liberal education edited bij Rev. F.W. Farrar.

Wel weet ieder, dat onder de Engelsche staatslieden uitstekende litteratoren zijn. Cornewall Lewis was een geleerd philoloog, de oude graaf Derby vertaalde Homerus en Engelands grootste staatsman is tevens een Graecus van den eersten rang. Maar zelfs uit de omstandigheid dat de parlementsleden somtijds hun speeches met Latijnsche citaten versieren mag men niet besluiten dat gemeenzaamheid met de oud-classieke litteratuur gemeengoed is der meerderheid, als het waar is, wat kort geleden in een Engelsch tijdschrift werd gezegd, dat die aanhalingen gewoonlijk ontleend zijn aan bloemlezingen en schrijvers, die in de *colleges* plegen verklaard te worden.

In Schotland werd, volgens Mill, over 't algemeen een betere methode gevolgd. Maar hij deelde niet mee dat men daar zijn ideaal nabij kwam, en wij mogen vertrouwen, dat een strijder als hij was, zich op Schotland zou beroepen hebben, als het voor hem het beloofde land was geweest.

De bekende hoogleeraar aan het collège de France, Gaston Boissier, groot voorstander van de door Mill verdedigde zienswijs en van wien men dus onderstellen mag dat hij de ervaring, die van het onderwijs in de oude talen in Frankrijk werd opgedaan, niet te donker gekleurd zal hebben, verklaarde in 1872[1)], dat, in weerwil van de bekwaamheid der leeraren, de belangstelling bij de leerlingen der *lycées* verflauwde in plaats van te vermeerderen, naarmate zij tot hoogere klassen bevorderd werden, zoodat de examinatoren ‘de grootst mogelijke toegefelijkheid moesten betoonen om de helft der aspiranten voor het *baccalauréat* toe te laten’[2)]. Evenals Mill schreef hij de kwaal toe aan de verouderde methode die gevolgd werd, vooral aan de gewoonte om fragmenten van de oude schrijvers, in plaats van geheele werken, te verklaren. Vreemdelingen

1) Revue des deux Mondes van 1 Augustus, bl. 688.
2) Reeds in 1830 schreef Guizot iu een huiselijken brief: François va faire sa philasophie et ses mathématiques. C'est un nouveau monde; il est dégoûté de l'ancien. Il a fallu toute sa douceur et sa confiance en moi pour que cette dernière année de gree et de latin ne lui fût pas nauséabonde. Evidemment il y a là quelque chose qui ne répond plus à l'état actuel, à la pente naturelle de la société et des esprits. Je ne sais pas bien quoi, je le cherche.... Je suis de plus en plus frappé de tous les avantages de l'éducation classique; et cependant je conviens, je vois dans la personne de mon fils, qu'il y a là quelque chose d'important à changer. - Mme de Witt née Guizot, Monsieur Guizot dans sa famille et avec ses amis. bl. 138.

waren, naar hij meende, verbaasd over de programma's voor het onderwijs in Frankrijk en konden zich niet voorstellen, dat de leerlingen aan het einde van den cursus Homerus en Virgilius niet geheel hadden doorgelezen en ook andere auteurs slechts gedeeltelijk kenden. Een schitterend program van het gymnasium te Schleusingen, een kleine stad in Pruisen, legde hij zijn landgenooten tot hun beschaming voor. Aan de Duitschers, die in 1870 maar al te duidelijk bewezen hadden, hoe practisch en bekwaam zij waren, behoorden de Franschen zich te spiegelen! Op de Duitsche gymnasia legde men zich met meer geestdrift en beter gevolg dan ooit op de oude letteren toe. En de Duitsche studenten kwamen aan de Academie vol begeerte om aan te vullen hetgeen aan hun kennis ontbrak!

Intusschen schreef twee jaren later Prof. von Sybel[1)], dat de meeste Duitsche studenten bij hun komst aan de Academie niet in staat waren om ‘een gemakkelijken Latijnschen schrijver zonder inspanning, een Griekschen zonder grammatica en lexicon te lezen’, zoodat men zich zonder reden sinds langen tijd verwonderde, dat degenen, die de gymnasia doorloopen hadden, ‘zoo uiterst zelden een classieken schrijver ter hand namen.’ In hetzelfde jaar had Dr. Peter[2)], een paedagoog van groot gezag en lange ervaring, het een bekende zaak genoemd, dat de groote meerderheid der jonge lieden, na hun vertrek van het gymnasium, ‘er niet aan dacht de beoefening der classieke schrijvers voort te zetten’; en de bewering van Gaston Boissier dat de Duitsche gymnasiasten een voldoende kennis van de oudheid verkregen, had hem de verzuchting ontlokt: ‘Ach dat hij daarin gelijk had!’ Trouwens was reeds in 1865 van regeeringswege aan een vereeniging van leeraren in Pruisen de vraag voorgelegd, waarom de studenten de wetenschappen, waarin zij aan de gymnasia geoefend waren, plachten te laten rusten[3)]?

Zoowel von Sybel als Dr. Peter zochten weer de oorzaak van het verschijnsel hierin, dat taalstudie de lectuur der oude schrijvers had verdrongen.

In 1868 opende de Minister van Binnenlandsche Zaken in

1) Die Deutschen. Universitäten, ihre Leistungen und Bedürfuisse.
2) Ein Vorschlag zur Reform unserer Gymnasiën, 1874.
3) Peter, t.a.p., bl. 4.

België de vergadering van den ‘Conseil de perfectionnement de l'enseignement moyen’ met een redevoering, waarin wij het volgende lezen[1)]: ‘Mijn wensch is, dat in de eerste plaats het onderwijs in het Grieksch aan een ernstig onderzoek onderworpen worde.

Ik heb ondervonden, wat trouwens een bekende zaak is, dat de beste leerlingen aan het einde van hun schooltijd niet alleen geen Grieksch dichter maar zelfs geen prozaschrijver vlot kunnen lezen. Xenophon kunnen zij vrij gemakkelijk vertalen, maar niet zonder hulp van een woordenboek en zonder elken volzin te bestudeeren. Zoo is de lectuur van een Griekschen schrijver voor hen altijd een zware taak. Door de inspanning, die het hun kost, den zin der woorden te verstaan, wordt hun aandacht van den inhoud afgetrokken..... Zij nemen van het athenaeum slechts herinneringen mee aan de verdrietelijkheden, die het leeren van de beginselen der taal hen deed ondervinden en later zullen zij geen Griekschen auteur opslaan.....’

‘Het moet erkend worden, dat die kennis met vijf schooljaren te duur wordt gekocht.’

‘Wat staat ons onder deze omstandigheden te doen?’

‘Men kan den tijd, aan het Grieksch besteed, vermeerderen of beperken.’

‘Stelt men voor het Grieksch minstens een gelijk getal uren beschikbaar als voor het Latijn, dan kan een deel der leerlingen de meeste Grieksche prozaschrijvers gemakkelijk leeren lezen.... Beperkt men den tijd ..., dan zullen alleen zij, die de oude letteren tot hun studievak kiezen, werkelijk Grieksch leeren en het onderwijs aan de athenaea zal alleen strekken, om de beteekenis van kunsttermen te verstaan. Maar men zal voor andere vakken bijna al den tijd verkrijgen, dien het Grieksch tegenwoordig in beslag neemt.’

Die woorden wekten een storm van verontwaardiging, maar dat de toestand door den minister naar waarheid geschetst was, kon niet ernstig worden betwist. Emile de Laveleye, in wien hij een krachtigen bondgenoot vond, verklaarde, dat hetgeen hij op het athenaeum van het Grieksch geleerd had, hem nooit tot iets had gediend. En dat getuigenis kon niet licht geteld

1) Laveleye, t.a.p., bl. 7.

worden. Als dit de ervaring was van den om zijn verwonderlijk veelzijdige kennis beroemden geleerde, hoe zouden dan zijn tijdgenooten van het onderwijs nut hebben kunnen trekken?

Men ziet het: wèl werd overal door mannen van gezag van een verbeterde leerwijs heil verwacht - en wij moeten dus aannemen dat gunstiger uitkomsten verkrijgbaar waren - maar in geen der genoemde landen had de ondervinding bewezen dat door een veranderde methode het doel te bereiken was, dat bij de oude ten eenenmale werd gemist.

Uit de Kamerverslagen over de ontwerpen van onze wet op het Hooger Onderwijs zou men licht opmaken, dat hier te lande reeds lang met goed gevolg de weg bewandeld werd, dien men elders zocht. Het gevoelen van ‘enkelen’, die, volgens de Memorie van beantwoording van het ontwerp van 1869, kennis van het Grieksch niet voor allen verplichtend wenschten gesteld te zien, vond ‘geen weerklank’ als strijdig ‘met de tegenwoordig zeer verbeterde methode van onderwijs in de oude talen.’ En in een later verslag sprak men van ‘de nieuwere methode van onderwijs, waardoor aan de beginselen der klassieke talen veel minder tijd behoeft te worden besteed dan vroeger.’ Hoort men echter de mannen van het vak, dan blijkt het, dat de Volksvertegenwoordigers die zoo spraken, aan deskundigen geen inlichting gevraagd hadden. Dr. Halbertsma verklaarde, dat hij de aangehaalde woorden niet zonder verbazing gelezen had, en zelfs dat ‘hem nimmer iets van deze snel-doceermethode’ gebleken was. Wie haar trachtte uit te vinden, zocht naar zijn gevoelen den steen der wijzen. En Prof. Naber beschreef in 1868[1)] den toestand in deze woorden: ‘Tegenwoordig worden de klassieke schrijvers na het propaedeutisch examen ter zijde geschoven’, hetgeen hij ‘vrij natuurlijk’ achtte, omdat ‘menigeen bij den Rector magnificus wordt ingeschreven, die slechts met moeite en met vlijtig gebruik van een lexicon een caput van Nepos in kreupel nederlandsch weet over te zetten, terwijl zijn kennis van het Grieksch zich bepaalt tot de eerste beginselen der grammatica, zonder dat hij in staat is om, aan zich zelf overgelaten, den gemakkelijksten auteur te ontcijferen, laat

1) Gids van Juni.

staan te genieten' Wilde men met soortgelijke eischen tevreden zijn, dan ware het, meende de Heer Naber, maar 'beter de studie der oudheid voor goed af te schaffen'. Maar hij achtte bevredigende resultaten niet onmogelijk. De gymnasiast kon bij zijn overgang naar de Academie zoo ver gevorderd zijn 'dat de beste werken der oude letterkunde voor hem geen gesloten boeken behoefden te blijven'. 'Rekent men' - zoo sprak hij - 'een vijfjarigen studietijd, dan kan, onder zorgvuldige leiding en met aanwending eener gepaste nauwgezetheid bij den jaarlijkschen overgang tot hoogere klassen, de student eene kennis der klassieke oudheid aan de academie medebrengen, waarvan het genot hem levenslang bijblijft. De oden van Horatius kan hij, zoo niet geheel, dan toch grootendeels gelezen hebben; een belangrijk deel moet zijn blijvend, eigendom zijn geworden. In Virgilius moet hij goed den weg weten. Met onderscheiden redevoeringen van Cicero en een paar boeken van Livius kan hij nauwkeurig bekend zijn. Van de lectuur van Homerus moet hem zooveel zijn bijgebleven, dat hij ook die gedeelten, waarmede hij voor het eerst kennis maakt, zonder al te groote inspanning verstaat. Het gewone Attische proza, bijv. van Xenophon, moet hem geene bijzondere moeielijkheid aanbieden. Ook kunnen eenige losse stukken uit Herodotus, een paar gemakkelijke dialogen van Plato of dergelijke behandeld zijn. Thans komt het er op aan, dat de jurist, voldoende voorbereid tot de academische lessen toegelaten, aldaar eene leiding vinde, die hem aantrekke tot het vervolgen dezer studiën.'

Werd de litterarische propaedeusis van de academie naar het gymnasium overgebracht, dan wilde de heer Naber in het zesde jaar van den cursus, bijv. 'de Annalen van Tacitus, Cicero de Oratore, de brieven en satiren van Horatius, Demosthenes de Corona, uitgelezen stukken van Thucydides, den Phaedo van Plato, wellicht het een en ander uit Sophocles' behandeld zien. Wanneer aan zulk een programma de hand werd gehouden, dan kon, naar zijn meening, 'de student later die studiën met zelfvoldoening bijhouden en uitbreiden.'

Eenige maanden vroeger had de rector van het gymnasium te Deventer, Prof. A.J. Vitringa[1)], een eveu ongunstig oor-

1) Tijdspiegel 1867 II, blz. 302.

deel uitgesproken. In een belangrijk opzicht echter verschilden de beide philologen van gevoelen. Dr. Naber achtte het wel zeer wenschelijk, dat de gymnasiale cursus op zes jaren bepaald werd en bovendien de academische propaedeusis behouden bleef; maar, ook indien die laatste wensch niet vervuld werd, konden de juristen, naar zijn oordeel, goede vruchten trekken van de beoefening der beide oude talen. Niet alzoo Dr. Vitringa. Werd de litterarische propaedeusis naar de gymnasiën overgebracht - een maatregel waarvan de hoogleeraar een groot voorstander was - dan achtte hij een zesjarigen cursus ontoereikend, als de leerstof niet werd besnoeid. Om den toestand te verbeteren, had men, naar zijn gevoelen, slechts de keus tusschen twee middelen: ‘òf het aantal der leervakken te verminderen, door bijv. Grieksch en wiskunde niet, als voorbereidende wetenschappen voor allen verplichtend te maken, òf den vijfjarigen leercursus der gymnasia met *eenige jaren* te verlengen,’ zoodat hij een duur van acht jaren verkrijgen zou. Wel achtte de hoogleeraar toepassing van het eerste geneesmiddel hoogst afkeurenswaardig, ‘achteruitgang in beschaving’; ons bleef daarom, naar zijn oordeel ‘niets anders over, dan toe te geven aan de eischen van het gezonde verstand, en in overeenstemming met het steeds toegenomen aantal vakken en van de vorderingen, die men er noodzakelijk in moet gemaakt hebben, om er de bedoelde vruchten van te plukken.... den tijd dien onze jonge lieden aan de voorbereidende studiën zullen besteden, langer te stellen.’ Maar die wenk is nu eenmaal niet gevolgd, 't geen vermoedelijk door weinigen zal betreurd worden, en in elk geval zal niemand een wijziging der wet in den door Dr. Vitringa bedoelden zin mogelijk achten.

De nieuwe regeling met haar zesjarigen cursus is nu sinds eenige jaren in werking; Nederland mag zich op uitstekende litteratoren beroemen en wij mogen dus onderstellen, dat de methode die als de beste bekend is, zal gevolgd worden; het programma, door Dr. Naber voor de lectuur van Grieksche schrijvers geschetst, wordt, althans op sommige gymnasia, overtroffen. Breiden de juristen, die in de laatste jaren aan de Academie kwamen, hun kennis van de Grieksche litteratuur nu uit? De waarheid is, dat voor hen, niet minder dan voor de medici en

natuurphilosophen, het *Graeca sunt, non leguntur* geldt. Dr. Ekker verhaalt, om een bewijs te geven van de vriendschap voor de oude letteren, die de Latijnsche school kweekte, dat hij eens een ouden schoolmakker, ‘candidaat in de philosophie, lezende vond in het 4e boek der Aeneis, dat hij op school behandeld had.’ Wil men reeds om dergelijke blijken van belangstelling de studenten tot vrienden van de oude letteren stempelen, dan kan de Grieksche letterkunde waarschijnlijk gezegd worden, een aantal vrienden onder de juristen aan onze hoogescholen te tellen. 't Kan hun althans niet veel hoofdbrekens kosten, kort na het vertrek van 't gymnasium, nu en dan iets te doorloopen van hetgeen daar werd verklaard. Maar dat een student in de rechten, die voortbouwt op den grondslag welke aan het gymnasium werd gelegd en van wien in ernst verzekerd kan worden dat hij Grieksch blijft lezen, een hooge zeldzaamheid is, weet ieder, die eenigszins met het academieleven in ons land bekend is.

En het is licht verklaarbaar. Toen de cursus vijf jaren duurde, deed Dr. Vitringa - en de meesten van zijn oudere ambtgenooten zullen hetzelfde kunnen getuigen - de ervaring op, dat men van de ijverigsten en vlugsten bij hun vertrek van het gymnasium zeggen kon ‘dat zij aardig op weg waren,’ maar van ‘zeer weinigen’ dat zij op de hoogte waren, ‘om zich zelven verder te kunnen voorthelpen, en vooral niet, dat zij nu genoeg van de zoetheid der klassieke beschaving geproefd hadden, om, al konden zij het, het te willen doen.’ Was dit de slotsom van een vijfjarigen cursus, met welk recht mocht men dan van het onderwijs in het zesde jaar de magische werking verwachten dat de leerlingen, aan het einde daarvan, vloeiend Grieksch zouden kunnen lezen? En als zij het zoover niet brengen, kan men dan gelooven dat zij aan de Academie de Grieksche litteratuur zullen blijven beoefenen?

Men mag eischen dat de studenten zich niet opsluiten binnen de grenzen van hun vak en dat zij niet alleen in lichte lectuur verpoozing zoeken. Zij behooren belang te stellen ook in hetgeen hen niet onmiddellijk aangaat en te begrijpen, dat na inspannenden arbeid, niet alleen rust maar ook nieuwe inspanning, op een ander onderwerp gericht, den geest verfrischt. En als de juristen, die voor hun vak goed Latijn moeten verstaan en de Romeinsche maatschappij en staatsinrichting dienen te-

bestudeeren, alleen zooveel van de Latijnsche litteratuur lezen als daartoe strikt noodig is, in plaats van hun lectuur uit te breiden tot de dichters en prozaschrijvers, die uit een aesthetisch oogpunt verdienen gekend te worden, dan handelen zij als iemand, die, in de onmiddellijke nabijheid van een aanlokkend landschap wonende, de moeite te groot vindt om een tocht daarheen te doen. Maar kan men vorderen of zelfs hun aanraden dat zij, na de boeken voor hun vakstudie te hebben ter zij geschoven, lexicon en grammatica zullen opslaan om Grieksche auteurs te bestudeeren?

Doen zij dat niet, dan kan men gerust voorspellen, dat de Grieksch-classieke ontwikkeling der studenten in de rechten van onzen tijd hetzelfde verloop zal hebben als die van hun voorgangers. Wordt hun, als zij eenigen tijd aan de academie zijn geweest, de beteekenis van een Griekschen volzin gevraagd, dan zal het hun niet gemakkelijk, vallen, hun waardigheid van classiek-gevormden op te houden en als later hun zonen hulp vragen bij hun gymnasiale studiën, zullen zij ontwaren dat de sporen van hun Grieksch uiterst flauw zijn geworden.

Men spreekt dikwijls van het verval, waarin de studie der oud-classieke litteratuur onder niet-litteratoren is geraakt. Zou men zich niet nauwkeuriger uitdrukken, door te zeggen, dat de *Latijnsche* letterkunde minder wordt beoefend? Dààrvan - het is niet te ontkennen - werd vroeger veel meer werk gemaakt, dan in de laatste veertig jaren.

Al ligt de tijd ver achter ons, waarin de oude heer Huyck uit van Lenneps roman, die bij elk voorval een passenden Latijnschen versregel placht aan te halen, als type van een magistraatspersoon gelden kon, de meesten van ons zullen rechtsgeleerden gekend hebben, voor wie zelfs in hun ouderdom de Latijnsche dichters een bron van genoegen bleven. Wie zijn herinneringen raadpleegt zal echter erkennen, dat deze Latinisten gewoonlijk geen Graeci waren. En zij konden het bezwaarlijk zijn, omdat op de oude Latijnsche school het Grieksch een zeer ondergeschikte plaats innam. ‘Zeer oude lieden’, - schrijft Dr. Vitringa, - ‘zal nog de tijd heugen, dat een jongen van zijn tiende jaar en somtijds van nog jeugdiger leeftijd af tot aan zijn vertrek naar de akademie de latijnsche school bezocht om veel Latijn, weinig Grieksch en verder niet veel meer te leeren.’ En Mr. J.B. Kan zegt in zijn ‘Geschie-

denis van het Erasmiaansch Gymnasium' dat bij onze voorouders het Latijn de hoofdrol speelde en de leeraren het Grieksch gewoonlijk even slecht verstonden als de leerlingen. Zelfs onder het rectoraat van Dr. Terpstra, die tot 1839 aan het hoofd stond, was het Grieksch 'nog altijd het stiefkind, dat naast het getroetelde Latijn door velen ter naurwernood geduld werd'[1].

Men eischt dus van de tegenwoordige juristen meer dan van vroegere geslachten gevorderd werd, als men wil dat zij ook Grieksch lezen. En men doet het, terwijl ook op ander gebied veel meer van hen wordt verlangd. Want in onzen tijd, nu de kennis der nieuwere letterkunde in beschaafde kringen meer en meer is verbreid, mag althans een wetenschappelijk gevormd man geen vreemdeling zijn in de beste werken der moderne classieken. Op de gymnasia moet de nieuwe litteratuur bijzaak zijn; men mag vertrouwen, dat wie een gymnasialen cursus doorloopen heeft zelf den weg daarin zal weten te vinden. Maar als aan de academie de studie der nieuwe letteren niet met ernst begonnen wordt, wanneer zal het dan geschieden Voorts behooren de studenten althans iets te leeren van de methode en het object der natuurwetenschappen. En, wat vooral in aanmerking komt, de omvang der rechts- en staatswetenschappen, evenals van alle andere studievakken, is aanmerkelijk toegenomen.

Op voorbeelden van geleerden, die, zonder juist geheel buitengewone geestesgaven te bezitten, bij hun studiën op ander gebied, met genoegen Grieksch lezen, zal men zich niet willen beroepen. De meesten hebben een vak, waaraan zij zich tot verpoozing van den dagelijkschen arbeid, bij voorkeur wijden en wie daartoe de Grieksche litteratuur kiest doet zeker een gelukkige keus. Maar zou iemand het leerplan der gymnasia willen bouwen op de onderstelling dat de meerderheid die keus zal doen?

Indien wij, met het oog op het voorafgaande, mogen aan-

1) Volgens Gaston Boissier (Rev. des deux Mondes van 1 December 1882, bl. 609) zou de poging om het Latijn te redden door opoffering van het Grieksch, juist ten gevolge hebben dat ook de studie van het Latijn bij het voorbereidend onderwijs in verval geraakte. De geschiedenis hier te lande pleit - gelijk men ziet - niet voor die voorspelling.

nemen, dat uiterst weinige juristen die voorkeur kunnen hebben en dat zij dus in den regel van de Grieksche schrijvers niet meer te weten komen dan hetgeen op de schoolbanken gelezen werd, dan zal de bewering niet gewaagd zijn, dat de groote meerderheid geen noemenswaardig deel der vruchten oogst, die door Mill werden voorgespiegeld. Men vrage eens aan de bekwaàmsten onzer oudere of jongere rechtsgeleerden, wat eigen ervaring in dit opzicht hen leerde! 't Is zoo, de indrukken in de jeugd ontvangen, kunnen later werken, ook zonder dat wij ons daarvan bewust zijn. De ontwikkeling, die de studie van de grammatica der oude talen aan het verstand geeft, wordt de leerling - om met Prof. Jaber te spreker - deelachtig, ‘of hij er zijn aandacht aan schenkt of niet, evenals hij niet verhinderen kan, dat de spijzen, die hij gebruikt heeft, hem tot voedsel gedijen.’ Maar zooveel litterarische zelfkennis zal men aan wetenschappelijk gevormde mannen willen toekennen, dat zij weten of de letterkunde van een volk al of niet op hun vorming invloed had.

De schoonheid van den vorm der antieke meesterwerken, was de tweede hoofdgrond, dien Mill voor zijn stelling aanvoerde.

In diepte en rijkdom van gedachten - hij erkende het - overtreft de moderne poëzie die der ouden evenals de wetenschap van den nieuweren tijd hooger staat dan de hunne. Maar, wat zij dachten en gevoelden, hebben hun prozaschrijvers, redenaars en dichters uitgedrukt in een vorm, dien slechts weinigen onder de grootsten van latere tijden ernstig gepoogd hebben te evenaren. In onzen tijd schrijft men haastig voor een groot publiek dat haastig leest, en het zou daarom ijdel en onvruchtbaar werk zijn, de ouden op zij te willen streven, die rustig schreven voor een uitgelezen schare en daardoor de kunst leerden om een gedachte in enkele woorden volkomen klaar weer te geven, in tegenstelling met de schrijvers van onzen tijd, die de eene zinsnede op de andere stapelen, in de hoop dat, zoo al niet ééne hun gedachte volledig uitdrukt, dan toch alle te zamen het vrij wel znllen doen. Maar juist om deze reden en omdat het te vreezen is dat wij in dit opzicht eer achterwaarts dan vooruitgaan, rekent hij het voor ons geslacht van groot belang, vroeg gemeenzaam te worden met werken, die een hoog peil van volkomenheid te aanschouwen geven.

Tegen deze beschouwing gelden zeker niet geheel en al de

bedenkingen, die tegen het eerste deel van Mills betoog pleiten. Is er, om door bronnenstudie de Grieken en hun geschiedenis te leeren kennen, en om wijsgeerig te leeren denken door het bestudeeren van den Griekschen tekst van Plato en Aristoteles, een gemeenzaamheid met de letterkunde der Grieken noodig, die buiten de philologen, slechts het deel kan zijn van enkelen - ook zonder een zoo uitgebreide lectuur kan men een indruk verkrijgen van den stijl en bouw hunner werken.

Toch zou Mill ook in dit opzicht zeker geen belangrijke resultaten van de beoefening van het Grieksch bij het voorbereidend hooger onderwijs verwacht hebben, als hij zich geen illusiën gemaakt had omtrent de draagkracht van jongenshoofden. Want is 't reeds moeielijk te gelooven dat de gymnasiasten een diepen indruk zullen ontvangen van de schoonheid van samenstelling en stijl der werken, die zij, gedurig afgeleid door taalkundige moeielijkheden, langzaam lezen, - al te stout zou in elk geval het vertrouwen zijn, dat die indrukken, op hun lateren leeftijd, als zij hun Grieksch lang vergeten zijn, nog veredelend op hun schoouheidszin en stijl zouden werken. Jan Holland, wiens alter ego, gelijk men weet, een veteraan is onder onze rectoren, schrijft dan ook van de Grieksche litteratuur: ‘Zijn hooggeroemd nut als wekker van den aesthetischen zin bij jongelieden, die nog te worstelen hebben met de moeielijkheden der taal, blijft bij mij een problematische quaestie.’

Zou dan het oude Griekenland een onbekende wereld moeten blijven voor de groote meerderheid van de beoefenaars der rechtswetenschappen? Het is reeds dikwijls opgemerkt dat men tot een zoo treurige slotsom niet behoeft te komen, mits men niet trachte het onbereikbare te grijpen en zich wil tevredenstellen met hetgeen te leeren valt uit vertalingen en uit boeken over Griekenland en zijn geschiedenis, die ieder als student en ook op lateren leeftijd lezen kan.

Dat kennis, uit de bronnen geput, beter is dan afgeleide kennis, staat natuurlijk even vast als dat men vreemde volken beter leert begrijpen door reizen dan door berichten van anderen. Maar wie de beste reisbeschrijvingen leest, zal toch wel een vollediger voorstelling verkrijgen van andere landen dan iemand, die alleen in zijn jeugd enkele reizen deed. Mill zelf erkende, dat moderne historieschrijvers ‘ons helpen om de geschiedenis

te begrijpen, te verklaren en in haar gang na te sporen'. Zouden wij niet tevreden mogen zijn, als onze rechtsgeleerden en staatslieden zoo Griekenlands geschiedenis verstonden?

En wat vertalingen betreft - wie zal den gedachtengang van een redevoering van Demosthenes of een Grieksche tragedie beter begrijpen, hij, die zulke werken, bestemd om aaneengeschakeld te worden aangehoord, met inspanning in een lang tijdsverloop bestudeert of degene, die een vertaling leest? Mill wil lectuur van den oorspronkelijken tekst, opdat de schoonheid der Grieksche meesterwerken ten volle zou genoten worden. Maar indien ooit het betere aan het goede in den weg stond, dan was het toen hij dit verlangde; want de oorspronkelijke tekst is voor de meesten juist een sluier, die den blik benevelt. Men waardeert geen kunstwerk zonder het in zijn geheel te overzien. Acht hij genietbare vertalingen van Grieksche auteurs onmogelijk, Goethe[1] dacht er anders over; de Duitschers zijn onder de litteratoren reeds lang beroemd om het talent waarmee zij de Grieksche poëzie weten over te brengen, en het is aan ieder bekend, hoe zeer onze kenners van het Grieksch in de laatste jaren door hun arbeid op dit gebied de leeken aan zich verplicht hebben.

Ook bij de beste vertaling - niemand zal het ontkennen - moet de glans van den Griekschen stijl voor een groot deel verloren gaan; maar de litteratoren erkennen, dat de stijl van de beste Romeinsche schrijvers, die de juristen behooren te lezen, zij het dan in mindere mate, toch ook de eigenschappen bezit, waardoor die der Grieken zich onderscheidt. En in elk geval heeft men in Engeland terecht aan Mill verweten, dat hij het doet voorkomen alsof de oud-classieke litteratuur *de* letterkunde was. Zoolang er proza is als van de Provinciales van Pascal, en poëzie als Goethe's Tasso en zijn Iphigenie, waarvan Otto Jahn[2] verklaarde, dat zij in geen enkel opzicht beneden de antieke kunstwerken staat, zoolang missen ook zij, die geen Grieksch verstaan, geen modellen van streng-classieke schoonheid.

Is eindelijk de ontwikkeling, die het leeren van een oud-classieke taal aan het denkvermogen geeft, een voldoend motief

1) Eckermann, Gespräche mit Goethe, I, bl. 181.
2) In zijn redevoering: Ueber Goethes Iphigenie auf Tauris. 1843.

om aan het Grieksch den rang te laten, dien het bij de opleiding der juristen inneemt?

Mill was die meening toegedaan, omdat elke taalles een les is in logica en het Grieksch en Latijn door de regelmatigheid, en fijnheid van hun structuur, waarin zij ‘alle andere talen doode zoowel als levende’ overtreffen, beter dan eenige andere het verstand scherpen.

De juistheid van die uitspraak op zich zelve is algemeen erkend. Ed. Hartmann ontwikkelde haar in zijn werk: *Zur Reform des Höheren Schulwesens*. De rector van het Haagsche gymnasium, Dr. J. Rutgers[1)], schreef: ‘Sommigen zullen wat ze leeren later grootendeels of wellicht geheel vergeten; à la bonne heure, als maar die gymnastiek hun geestvermogens sterker en vlugger heeft gemaakt.’ En in het aangehaalde opstel van Prof. Naber lezen wij: ‘Eene bekende stelling leert, dat de studie der oude talen als het middelpunt van alle voorbereidend hooger onderwijs moet beschouwd worden, omdat daarin de beste aanleiding gelegen is tot oefening in de moedertaal.... Die zich eenige jaren onder goede leiding met Latijn en Grieksch heeft bezig gehouden, heeft ten gevolge van het ernstig beschouwen van de eigenaardigheden dezer talen eene vaardigheid van uitdrukking verworven, die menig paedagoog tot de uitspraak heeft gebracht, dat iedere les in de oude talen eigenlijk een les in de moedertaal is.... Waarom men voor het gezegde doel uit alle vreemde talen juist de klassieke kiest, is aan deskundigen bekend. De oorzaak ligt eenvoudig in den grammaticalen bouw der oude talen, vergeleken bij dien der moderne; de voorrang bij het voorbereidend onderwijs zou ook gehandhaafd worden, wanneer de klassieke litteratuur weinig aanspraak kon maken, de aandacht van de nakomelingschap tot zich te trekken.’

De vraag of het nu voor dat doel noodig is, twee classieke talen te leeren, wordt alleen behandeld door Hartmann, die op een geheel afgezonderd standpunt staat. Niemand kan het nut van het leeren eener doode classieke taal hooger schatten dan hij; maar het Latijn zou hij uit het leerplan der gymnasia verwijderd willen zien. Aangezien het doel van het voorbereidend hooger onderwijs is, de geestvermogens te ontwikkelen en het een erkend paedagogisch beginsel is,

1) Het ontwerp-Geertsema tot regeling van het Hooger Onderwijs. 1874.

dat men één doel niet langs twee wegen moet trachten te bereiken, acht hij het in den grond verkeerd, dat twee oude talen aan de gymnasia geleerd worden. Het Sanskriet zou, naar zijn gevoelen, den geest 't best ontwikkelen, maar het wordt te weinig gekend dan dat het een vak van onderwijs aan de gymnasia zou kunnen zijn en de Sanskrietsche letterkunde acht hij te weinig klassiek. Na het Sanskriet rekent hij het Grieksch 't meest geschikt. Eerst in de derde plaats zou het Latijn in aanmerking komen, niet alleen omdat de Latijnsche taal evenmin ‘in rijkdom en schoonheid van vormen als in fijnheid van syntaxis’ zich meten kan met het Grieksch, maar ook ‘omdat al de zoogenaamde Romeinsche classieken bijeen niet waard zijn in de school gelezen te worden.’ Hij erkent echter, dat ‘bij de traditioneele vooroordeelen’ de verwezenlijking van zijn ideaal slechts mogelijk is in een ver verwijderd verschiet, waarop hij dan ook alleen wijst, omdat het den wijsgeer past vergezichten te openen. Daarom zou hij reeds tevreden zijn, als het Latijn op de gymnasia naar den achtergrond werd gedrongen. De bezwaren, die men tegen die hervorming mocht willen aanvoeren, acht hij gering. Want de theologanten behoeven zijns inziens slechts weinig Latijn te kennen. Voor geschiedkundigen is het slechts noodig om middeleeuwsche kronieken te kunnen raadplegen, die gemakkelijk zijn te verstaan, en om uit oud-romeinsche bronnen te putten die hun door vertalingen toegankelijk zijn. En het Corpus juris te lezen, hetwelk hij voor het eenige in het Latijn geschreven werk schijnt te houden, dat den jurist te pas komt, acht hij waarlijk geen heksenwerk voor iemand, die de beginselen van het Latijn heeft geleerd. Zelfs voor de toekomstige philologen zou, naar zijn oordeel, aan den maatregel weinig ongerief verbonden zijn, en bovendien mag niemand eischen, dat de hulpwetenschappen, die hij voor zijn studievak zal noodig hebben, in de school worden onderwezen. Het Latijn op den voorgrond te brengen, ten koste van het Grieksch, zou, naar zijn oordeel, een terugkeer zijn ‘tot een historisch overwonnen standpunt’, een reactie ‘waarvoor de genius der geschiedenis ons in genade bewaren moge.’

Van een andere meening is weer Jan Holland. ‘Het Latijn, goed onderwezen, is’ - zegt hij - ‘vooral in zijne syntaxis,

eene hoogst vruchtbare stndie. Ja, ik betwijfel, of iemand zonder kennis van het Latijn ooit inzicht zal krijgen in bouwden stijlleer der nieuwere talen. Het Grieksch staat in dit opzicht ver ten achter.' Dr. von Hoff beaamt dit volkomen. En Henri Sidgwick verdedigt dezelfde stelling in zijn straks genoemde studie.

Het is, gelijk van zelf spreekt, een quaestie, die alleen de philologen kunnen beslechten. Gesteld echter, dat Grieksch leeren de allerbeste geestesgymnastiek is, volgt daaruit dan, dat het op de gymnasia een verplicht leervak zijn moet voor allen? Het zou niet te ontkennen zijn, als de uitspraak, die somtijds gedaan is, dat het onverschillig is, wat op de gymnasiën wordt geleerd, indien de geest slechts gevormd wordt, letterlijk moest aanvaard worden. Geen andere vraag zou dan in aanmerking mogen komen dan deze: welke taal ontwikkelt 't allerbest het verstand? Maar al is het doel der gymnasia, de leerlingen te bekwamen tot zelfstandige beoefening der wetenschap en al staat het dus vast dat geen vak daar een eenigszins belangrijke plaats mag innemen, dat niet in hooge mate aan dat doel beantwoordt, het is een evenzeer erkend paedagogisch beginsel, dat er nog een andere factor is waarmee bij de keus der leervakken rekening moet gehouden worden: het onderwijs moet er op zijn aangelegd om de belangstelling der leerlingen te wekken, studielust te kweeken.

Kan nu van het Grieksch gezegd worden, dat het voor de juristen aan dat laatste vereischte voldoet?

Hoogere taalstudie is een van de edelste wetenschappen, maar dat het leeren van de beginselen eener vreemde taal op zich zelf een aanlokkelijke bezigheid zijn zou, zal men niemand, van welken leeftijd ook, doen gelooven. Leerlingen, die waard zijn tot wetenschappelijke studie te worden opgeleid, zullen zich door de moeilijkheid der beginselen niet laten afschrikken, als zij weten dat de arbeid hun eenmaal den toegang zal openen tot een beroemde litteratuur of het vak hunner keus. Maar hoe kunnen zij genoegen vinden in het bestudeeren der Grieksche grammatica en het verzamelen van Grieksche woordenkennis, bij het vooruitzicht, dat zij alles spoedig zullen vergeten?

Antwoordt iemand, dat de leerlingen op de schoolbanken niet naar het doel van hun werken vragen, van de gymnasiasten der

hoogere klassen zal dit toch wel niet gelden. En al zouden zij ook niet weten, dat zij, Grieksch leerende, water gieten in Danaïdenvaten, mag de omstandigheid, dat Grieksch leeren misschien in nog grooter mate ontwikkelend werkt dan het Latijn, een voldoend motief lieeten om hun vijf jaren lang die taak op te leggen? Men heeft, toen in België de quaestie behandeld werd, gevraagd, of iemand de wiskunde uit het leerplan zou willen verwijderen, die ook op lateren leeftijd vergeten wordt. De wedervraag zal geoorloofd zijn, of het practisch wezen zou, de leerlingen langen tijd aan wiskunde te laten besteden, als er een ander vak bestond dat bijna op dezelfde wijs den geest vormde en hun tevens op lateren leeftijd onmisbaar was.

Door velen wordt het nuttig geacht, dat de genees- en natuurkundigen iets van het Grieksch leeren, omdat zij anders vele kunsttermen van hun vak moeielijk verstaan. Is dat misschien voor allen die hooger onderwijs ontvangen wenschelijk, omdat in verschillende wetenschappen en kunsten woorden, aan het Grieksch ontleend, voorkomen, de kennis, die gevorderd wordt om de etymologie dier woorden te begrijpen, is waarschijnlijk met geringe inspanning te verkrijgen. En, is dit niet mogelijk, zoo groote waarde kan men er niet aan toekennen, dat het geraden zou zijn, veel tijd daarvoor op te offeren. Dit punt heeft dus in geen geval veel gewicht.

Maar niemand kan het belang geringschatten van de gansch andere vraag, of het doel dat beoogd werd, toen aan Grieksche taal- en letterkunde een hoofdrol werd gegeven bij de opleiding tot de studie der rechts- en staatswetenschappen, bereikbaar is gebleken.

Tegenwoordig minder dan ooit.

In alle landen baart de uitgebreidheid der leerstof zorg. Ernest Lavisse schreef in het vorige jaar[1]: ‘In Frankrijk, gelijk overal elders, worstelt het voorbereidend hooger onderwijs met een moeilijk vraagstuk: den geest der leerlingen te vormen door classieke studie en tegelijkertijd hen in te wijden in de denkbeelden en toestanden van den nieuweren tijd. Want

1) Rev. des deux Moudes van 1 Juni 1884.

zelfs de meest besliste voorstander van classieke vorming kan niet wenschen, dat de jeugd in onzen tijd de opleiding zou verkrijgen, die de tijdgenooten van Lodewijk XIV ontvingen.' En men behoeft geen uitgebreide kennis van de litteratuur over dit onderwerp te bezitten om te weten dat hij er naar waarheid bijvoegt: 'geen enkel volk kan zich vleien de oplossing gevonden te hebben.'

'De kinderen van het proletariaat' - roept Ed. Hartmann uit - 'worden door de wet voor overmatigen arbeid gevrijwaard, maar geen wet beschermt de kinderen onzer geestelijke aristocratie'!

En voor vier jaren verklaarde de rector van het Rotterdamsche gymnasium: 'Ik wil het guluit bekennen, de leerlingen onzer instellingen (voor hooger onderwijs) maken dikwijls op mij den indruk, dat al wat bij het vroeger geleerde gevoegd wordt, slechts dient om het aanwezige te verdringen of in allen gevalle verwarring te stichten, zoodat ten slotte wel waren in het pakhuis blijken aanwezig te zijn, maar in de hoofden van middelmatigen omvang, die natuurlijk de groote meerderheid uitmaken, zoo wanordelijk geborgen, dat de eigenaars den weg onder al die schatten niet weten te vinden'[1].

In 1883 heeft de Rectorenvergadering te Utrecht een stap gedaan die velen heeft verheugd, door den wensch uit te spreken dat de juristen en litteratoren minder tijd aan wiskunde zouden behoeven te wijden. Zou aan onze toekomstige juristen niet opnieuw een grooten dienst bewezen worden als men wilde overwegen, of zij niet konden ontheven worden van de verplichting om een belangrijk gedeelte van hun jeugd te besteden aan de studie van een taal, die zij nooit behoorlijk leeren verstaan?

Rotterdam.

Mr. B. MEES.

1) Mr. J.B. Kan, Toespraak gehouden op de algemeene vergadering der Holl. Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, 1881.

Een nieuw koloniaal tijdschrift.

> Only the unfit things require force for their establishment and maintenance.
> AUBERON HERBERT.

‘Een der weinige zaken, waarmede wij naar buiten eer inleggen’, zoo sprak een der meest begaafde sprekers en scherpzinnigste leden onzer vertegenwoordiging in de zitting van 24 Juli 1885.

Natuurlijk bedoelde hij onze Koloniën daarmede, zegt onmiddellijk een ieder die de rede hoorde noch las en hier die woorden 't eerst verneemt. Ons prachtig Java, het rijkste land van het zoo overrijke Indië, ons Sumatra, waarvan reeds het kleine deel dat wij er van ontginnen millioenen oplevert, het groote Borneo, wat onmetelijke schatten belooft aan hem die ze er mag zoeken, onze bekoorlijke Molukken, die ons al bijna drie eeuwen geleden rijk maakten, of zelfs misschien wel dat verwaarloosde Suriname, hetwelk wij maar te bewerken hebben om er op nieuw fortuinen uit te halen als waar Amsterdam nog op teert.

Maar allen die alzoo doordraven, en in dat rijke en haast onmetelijke koloniaal bezit van het niet vooruitgaande en kleine Nederland, datgene meenen te vinden wat die volksvertegenwoordiger onze eer in 't buitenland noemde, zij vergissen zich deerlijk. Niet in Oost noch West zag hij onzen roem in den vreemde, maar.... in een passagierslijntje tusschen Vlisssingen en Londen!!!

Maar Engeland telt tien en twintig zulke lijntjes met tien en twintig maal langere reizen en grooter kapitaal, zegt men onmiddellijk. Daar echter maken zulke ondernemingen geen onderwerpen uit van parlementaire welsprekendheid. Want

grootscher en voor de natie gewichtiger belangen houden daar de aandacht der volksvertegenwoordiging bezig en gelden er als eeretitels van het land. Men heeft daar het besef, bovenal koloniale belangen te moeten behartigen.

't Is wel bescheidenheid die wij Nederlanders op deze wijze leeren. Men moet erkennen, dat wij door onze regeerders niet verwend worden in 't stellen van onze nationale eischen. Maar moge 't al wat vreemd voor ons zijn zoo laag gestemd te worden door onze levende staatsmannen, en dat juist in dagen waarin het beleid onzer staatslieden - maar van twee eeuwen geleden! - de studie uitmaakt van geleerden in 't buitenland, toch is 't goed dat wij die beschamende taal hooren, indien ze waarheid bevat.

'Een passagierslijntje met Engeland, een der weinige zaken waarmede Nederland naar buiten nog eer inlegt.'

Neen! Zooals die woorden daar zwart op wit voor mij staan, kan 't er toch niet door dat ze zonder wederspraak blijven, zonder verzet, zonder ernstig protest zelfs. Hoe klein en weinig beteekenend misschien in de raadzaal der groote mogendheden wij ook mogen zijn, wij hebben toch een te ongeëvenaard roemrijk verleden om zulk een bewering, zelfs als beeldspraak, als ironie, te kunnen dulden. Want wij gevoelen 't allen immers dat als wij maar meer eendrachtig waren wij ook weer krachtig zouden zijn, omdat in ons volk nog wel degelijk pit is. Bij ons gaat de vergelijking niet op: zoo regeering zoo volk.

Maar laat ik billijk zijn. Ook dien spreker was 't zeker geen ernst met zijne woorden. Enkel als spot gebruikte hij ze ongetwijfeld. Misschien wilde hij een poging wagen om ons als op te schrikken uit onze welbehagelijke rust van spoedig voldaan burger, die aan het leven geene groote eischen doet, en zich liever met het hoe ook bescheiden heden tevreden stelt, dan zich in te spannen en te vermoeien om iets hoogers te bereiken.

En als dat zijn doel is, dan kan men vrede hebben met zijne woorden. Beter ware 't intusschen dan geweest dat hij zijn voorbeeld nog lager gesteld had, zoodat zijn opzet nog duidelijker gebleken ware. Want inderdaad blijkt onze stilstand uit niets sterker, dan uit onze ingenomenheid met allerlei kleine teekenen van vooruitgang in onze groote steden vooral, die eenvoudig bewijzen dat wij niet vruchteloos het buitenland drukker bezoeken dan vroeger. Sedert het maatschappelijk groote ontwikkelingsjaar 1850, heeft Nederland geen gelijken

tred gehouden met die landen, welke wij twee eeuwen geleden plachten vóór te gaan. Maar toch bleef het ook niet zoo schromelijk achter, dat een passagiersstoomlijntje ons al tot roem kan strekken. Dat gaat te ver.

Zoo hebben wij ons toch lang weten te handhaven in het bezit van het grootste deel van ons koloniaal bezit, en het eerste bewijs van staatkundige kortzichtigheid pas gegeven, toen onze regeerders den voet van Afrika's bodem terugtrokken, blind zijnde voor de toekomst van dat land, waarin zelfs niet koloniseerende volken het economische Jeruzalem zagen. Toen immers, en voor hoe weinige jaren is dat treurig feit pas geschied, zijn wij voor 't eerst ontrouw geworden aan de leer onzer vaderen, die nooit gewillig afstand deden yan den eens herwonnen grond, maar wel tot in 't roekelooze toe hunne grenspalen durfden uitzetten.

En thans? Ja, na een voor de ouderen van dagen onder ons nog altijd ongeloofelijk Tenomfeit, zullen zelfs de jongeren zich het aangezicht met schaamte bedekken nu een onzer grootste dagbladen 't waagt, en 't alzoo noodig acht, om voor dat éénig gedeelte van het Nederlandsche leger hetwelk zijn bloed voor ons ten offer brengt, de bescherming der natie in te roepen... tegen de handelingen der Nederlandsche regeering!!! Dat feit is zeker éénig in de geschiedenis van elk volk, en althans van het onze. 't Is eigenlijk ongehoord, ongeoorloofd had ik bijna gezegd, indien ik de rechtmatigheid der aanklacht kon ontzenuwen. De éénige sabel van ons leger die werkelijk tot bescherming van ons land ontbloot wordt, zou dus wederkeerig bescherming moeten vinden bij ons volk tegen onze regeering! Neen, bij zulk een bewering rijst zelfs de schampere roem van het passagierslijntje tot in de hoogste hemelen..

En toch waren de Eerste Vertegenwoordigers des volks vergaderd toen die aanklacht openlijk werd uitgesproken, en zij maakten geen einde aan dat treurig schouwspel.

Maar gelukkig zal niemand onzer durven beweren dat aan ons leger de schuld ligt van het beschamend en ontmoedigend gehaspel, waartoe de nu al twaalfjarige oorlog met Atjeh is gedaald. Aan moed noch kracht ontbreekt 't toch leger noch vloot. En de troostende gedachte sterkt ons, dat het volk blijft leven en de regeeringen tijdelijk zijn. Op de kracht van dat volk kunnen wij dus bouwen, als wij aan de toekomst niet wanhopen.

In ons volk leeft nog kracht genoeg, om de moeielijke dagen waarin staatkundige verdeeldheid ons tijdelijk brengt, door te worstelen. En de middelen om dien strijd vol te houden en zegevierend te beslissen, moeten en kunnen onze koloniën ons verschaffen. Op dat haast onbeperkt ruime gebied, kunnen onze zonen kennis en ervaring en werklust en werkkracht opdoen, beter en bruikbaarder dan in alle die bedompte schoollocalen alwaar alleen de theorie gehuldigd wordt, en waarvan velen onzer, naar ik hoop ook slechts tijdelijk, de welvaart van ons volk verwachten. Daar in Oost en West is nog overvloed van plaats voor allen die werken kunnen en werken willen, en daar kunnen onze millioenen nog vruchtbaarder belegd worden dan in de hoogst opgevijzelde spoorlijn van het Verre Westen. Stel dat slechts een gedeelte der ruim twee honderd millioenen welke een Atjeh-oorlog verslond, wijselijk gebruikt waren om Java van spoorwegen en havens en kanalen te voorzien, en aan de buitenbezittingen den altijd kostbaren stoot van ontwikkeling te geven, en ge durft die andere millioenen niet noemen welke daardoor aan de burgers van Nederland ten goede zouden zijn gekomen door de winsten van den arbeid hunner zonen. Men trachte die bewering niet te ontzenuwen door op de jongste verliezen op Java te wijzen, want die staan immers in geenerlei verhouding tot de voordeelen welke wij er jaren lang van genoten. Daarenboven zijn die verliezen te herwinnen, indien regeering en volk beide het bewijs leveren dat te willen. Juist thans is het oogenblik gekomen om dien wil te toonen. 't Zal nu blijken, of wij, oude koloniale mogendheid, ook economisch genoeg ontwikkeld zijn op ons tal van hooge en middelbare en lage scholen, om aan de eischen van onzen tijd te voldoen. Daarvoor is meer noodig natuurlijk dan een dertig cents uitvoerrechtje prijs te geven! Als het eenige bewijs van ons koloniaal doorzicht daartoe beperkt wordt, ja, dan zou de spotternij van onzen volksvertegenwoordiger waarlijk ernst beginnen te worden.

Maar gelukkig begint de overtuiging ook bij ons veld te winnen, dat koloniën meer nut geven als bronnen van bestaan en ontwikkeling van het volk, dan van opbrengst aan de schatkist. En nu wij de millioenen niet wijselijk besteed hebben aan de middelen van gemeenschap in onze kolonien, waarvan wij de onmisbaarheid sinds lang betoogden en tot welker aanleg wij

de kennis ruimschoots bezitten, maar dwaselijk aan een oorlog, dien ons volk al sints jaren zou hebben beslist maar welke onze regeering niet weet te leiden, nu komen de dagen van moeie-lijkheden. Onwaar bleek het vroeger beweren, dat ons de millioenen ontbraken voor de ontwikkeling onzer koloniën. De moed, de lust, de kracht, het doorzicht om ze daarvoor te besteden ontbraken ons. Immers wij gaven ze aan den Atjehkrijg en hadden ze dus in ons bezit. Zal ook thans dat doorzicht ons nog falen?

Ernstig zijn de tijden die wij economisch beleven. Overal daling van prijzen, zonder dat de algemeene goedkoopte uitlokt tot nieuwe ondernemingen. Europa wordt te klein voor zijne toenemende bevolking. Maar de aarde is nog groot genoeg om aan millioenen een woning te verschaffen en voldoend onderhoud aan hem die werken wil. En daarom neemt het koloniale vraagstuk thans een geheel ander karakter aan. Het fiscale verdwijnt en het economische treedt op den voorgrond. Niet de ontvanger van belastingen moet dien nieuwen toestand leiden, maar de staatsman, hij die aan het eigen land vrede en welvaart wil verzekeren en de kolonie geschikt weet te maken om aan de in het moederland overtolligen een ruim onderhoud te verschaften, zoodat hun arbeid tevens aan de achtergeblevenen een nieuw bestaan opent. Daarvoor is dus noodig éénheid van belang, gegrond op eenheid van inzicht en onderlinge aanhankelijkheid. Want verstoor die laatste, en ge hebt de eerste vernietigd. Ontevredenheid toch over het moederland in de kolonie, zal het moederland allereerst ten schade komen, indien dat moederland dien naam dan zelfs nog lang behouden kan! Want ook dat gevaar is grooter, naarmate het gevoel van eigen kracht ginter en van onmacht hier, over en weer sterker doordringt.

Nu zal ik de laatste zijn om te beweren, dat die onderlinge overeenstemming kan geboren worden uit het schrijven van ellenlange betoogen in dagbladen of tijdschriften. Maar die bevorderen, dat kunnen ze wel degelijk. Menige bladzijde in onze Indische tijdschriften vooral, heeft krachtig bijgedragen om het goed en kwaad aan beide zijden onder de algemeene aandacht te brengen, en hier het loffelijke meer doen waardeeren en daar het schadelijke doen ophouden. Eere komt hun toe, die daarvoor miskenning en achteruitzetting over hebben en er hun leven aan wijden. Uitbreiding van die tijdschriften vooral, zal echter

niemand noodig achten, ja zelfs niet wenschelijk, omdat allicht het nieuwe dan het oude in zijn toekomst bedreigt, zonder zelf zeker te zijn van te kunnen bestaan. Onze weinig bekende taal beperkt onze krachten op dat gebied.

Maar een geheel andere zaak is 't, als men in eene of meer der enkele wereldtalen een koloniaal tijdschrift wil beginnen, dat internationaal de koloniale belangen van alle landen behandelt. Daarvoor is ongetwijfeld ruimte. Alleen de moeie-lijkheid der uitvoering is daar een bezwaar en de zekerheid der gelden, om de jaren der kindsheid te doorworstelen. De *Revue Coloniale Internationale*, waarvan het eerste nommer voor mij ligt, mag dan ook waarlijk geen noodelooze noch gewaagde onderneming heeten nu haar bestaan lang is verzekerd, indien slechts haar inhoud bijval wekt en belangstelling vindt, die zich in medewerking moet uiten. En daarop vooral komt 't aan, omdat het vervullen van die taak waarlijk niet klein mag gesteld worden, en dat wel om verschillende redenen.

Een tijdschrift toch dat zich beperkt tot de koloniën van het land waar het verschijnt, vindt altijd ruimschoots stof, omdat de lezers daarvan belang stellen in alles wat in moederland en kolonie beider belangen raakt. Elke regeerings-maatregel, elke daad van het bestuur, de gang van bestaande ondernemingen en de oprichting van nieuwe, de toestand der eigene en vreemde bevolking, eeredienst, onderwijs, gezondheid, vermaken, ja wat niet al wekt elkanders belangstelling, omdat de kinderen van de achterblijvenden in die verre landen leven en er hun bestaan vinden.

Maar de overgroote meerderheid van alle die belangen zijn den vreemdeling ganschelijk onverschillig. Wat den landgenoot warm maakt, laat hem koud. Alleen voor zoo ver dat bizondere tevens, invloed oefent op het algemeene, is dat voor hem van waarde. Om echter op zoo hoog een standpunt te staan, dat men over het bizondere heenziet en alleen het algemeene in 't oog houdt, moet men haast een kennis hebben die van niemand is te vergen.

Dan komt de moeielijkheid daarbij, dat de onderscheiding tusschen dat bizondere en algemeene zoo moeilijk is. En toestanden goed weer te geven vermag eigenlijk alleen hij, die ze bij aanschouwing kent, die ze mede doorleefd heeft. Eigenlijk moet men geweest zijn ter plaatse, waarvan men een ander iets wetenswaardigs wil mededeelen. Als ge mij tot afdoende weer-

legging van die bewering wilt wijzen op onzen uitnemenden landgenoot Professor Veth, die Java weet te beschrijven als had hij er jaren lang gewoond en die toch de linie nooit is overgetrokken, en op wijlen een Petermann, die immers een haast ongeloofelijke gids is geweest voor onderzoekers in streken alwaar hij nooit den voet zette, dan waag ik te twijfelen of velen zich gelijk durven stellen met mannen als die beide. Juist zij bewijzen, als uitzonderingen, den regel. En nog veel meer klemt dat bezwaar om voor anderen te schrijven over landen en toestanden die men persoonlijk niet kent, omdat in onze dagen het aantal van mannen en zelfs van vrouwen, die tot in de meest onbekende en verst verwijderde oorden doordringen, zoozeer toeneemt, dat 't haast een zeldzaamheid wordt een beschrijving van vreemde landen te lezen welke hij die ze geeft, niet ook zelf bezocht.

Nu erken ik gaarne dat de beide hoogleeraren, die deel uitmaken van de redactie van dit tijdschrift, hunne sporen op het gebied der aardrijkskunde te roemrijk verdiend hebben, dan dat men aan hun hand niet gaarne de leiding van deze onderneming zou toevertrouwen. Daarenboven geven zij immers zelf het meest afdoend bewijs dat zij in mijne meening deelen, door de mededeeling dat hun bestuur slechts voorloopig is, en zij op de aanvulling der redactie ‘door verschillende natiën’ rekenen. Zijn 't nu waarschijnlijk enkelen van die duizende reizigers in Oost en West welke hen ter zijde zullen staan, dan ongetwijfeld belooft de inhoud van het tijdschrift daardoor van meer praktische waarde te zijn dan anders mogelijk zal wezen.

Zonder hier te wijzen op de indeeling van het tijdschrift welke de redactie zich voorstelt, omdat plannen gemakkelijker worden gemaakt dan uitgevoerd, wensch ik toch al dadelijk op het gevaar te wijzen dat de artikelen van te weinig praktisch belang zullen zijn, indien niet mannen van praktische ervaring in die verre gewesten, hier de pen voeren. Dit eerste nommer geeft mij tot die opmerking ongezocht, de meest gereede aanleiding. Dat toch ‘les forces productives de l'Australasie Britannique’ hier behandeld worden door een hoogleeraar in Parijs, heeft zeker velen met mij zeer bevreemd. De heer Levasseur zegt collegie te hebben gegeven over die groep koloniën. Maar de lezers van een Revue als deze zijn geen schooljongens meer. Geheel andere eischen stellen zij aan een spreker of schrijver,

dan leergrage studenten. Wat hij hier mededeelt, is niet veel anders dan men in tal van aardrijkskundige woordenboeken vinden kan, misschien zeer wetenswaardig voor het opkomend geslacht, maar minder voor mannen die in tijdschriften als dit, belang stellen. Die zullen daarenboven liever een Engelschman raadplegen als 't een Engelsche kolonie geldt, en dan bij voorkeur hen die de landen bezochten over welker ‘voortbrengende krachten’ zij wat willen weten. Was de hoogleeraar in Australië en zoo ja, lang genoeg in zoodanige betrekking, dat hij over die krachten een juist oordeel kon vormen? Uit het stuk zelf blijkt niets daarvan, 't Is rneer een les, ja, een weergeven van 't geen hij elders las, dan een beeld van eigen onderzoek. En de Redactie verzekerde geen aardrijkskundig tijdschrift te zullen geven? Engelsche kracht en flinkheid spreekt waarlijk niet uit dit artikel, dat toch over menschen handelt wier juist zoo bij uitnemendheid echt Britsche cordaatheid en pluck algemeen bekend is als de oorzaak van hun succès. Daarenboven wordt Australië immers tegenwoordig zoo veel bereisd, door Engelschen van naam, dat men haast versteld staat over den moed van een Franschman daarover te schrijven in een tijdschrift, dat bijna niet in zijn land maar overal elders 't meest gelezen wordt. Moed alleen is echter niet voldoende om iets degelijks tot stand te brengen.

Had de Franschman zich bepaald tot een onderwerp van algemeenen of nationalen aard, zooals doktor Fabri wijselijk heeft gedaan, wie weet hoe uitnemend ook hij daarin geslaagd ware. Thans heeft hij alleen aangetoond, welke weg, naar mijne overtuiging althans, dit tijdschrift vooral niet moet opgaan.

Evenmin als een aardrijkskundig- wil de Redactie een handelstijdschrift geven, hoewel zij handelsstatistieken en vergelijkingen van douanestelsels gaarne zal opnemen. Want het hoofddoel is de bespreking van het koloniaal beheer der verschillende landen. Maar ook dat onderwerp zal immers zooveel mogelijk moeten behandeld worden door hen, die bij ervaring de werking daarvan kunnen beoordeelen, en alleen bij uitzondering dus door vreemdelingen! De landgenoot zelf zal het meeste inzicht daarin hebben, en ook weten wat voor den lezer in 't buitenland zoowel belangrijk is als oorbaar of niet oorbaar. Geen gelukkige wijze van behandelen voor een

internationaal tijdschrift noem ik 't, zoo als hier de jongste Indische crisis is weergegeven. En veel beter ware 't geweest over de Nederlandsche Handelmaatschappij niet te spreken en ganschelijk te wachten tot de toegezegde behandeling van het jaarverslag, dan hier cijfers te laten drukken die, op deze wijze gerangschikt, al een zeer zonderlingen indruk moeten maken op den vreemden en dus met de organisatie van dit groote lichaam onbekenden lezer. Te meer klemt dit bezwaar, omdat hier bij de jongste crisis wel de hulp van particulieren geroemd wordt, maar over de zoo uitnemende en krachtige hulp welke de Nederlandsche Handelmaatschappij in die dagen bewees, gezwegen wordt.

Vanwaar die onbillijkheid? Moge ze hersteld worden als het jaarverslag behandeld wordt. Vooral na deze ontijdige bespreking heeft het bestuur er recht op.

Blijkt echter niet reeds uit dit vluchtige woord over onze eigen koloniale crisis, hoe moeielijk 't zal zijn om over het koloniaal beheer van andere landen zoo te schrijven in een Internationale Revue, dat daardoor niet dikwijls grovelijk aanstoot wordt gegeven aan de eene of de andere natie, vooral indien aan vreemdelingen hier daartoe het recht verleend wordt? En doet de landgenoot 't, hoe licht krijgen wij dan een vermakelijke bewering als op 10 September 1883 bij het Congres der Koloniale Tentoonstelling, dat de Spaansche natie uit geen ander oogpunt koloniën beschouwde, dan om de inboorlingen te beschaven en tot haar op te heffen? Wij Nederlanders mogen eerlijk - haast goedmoedig en onnoozel, - onze koloniale staatkunde ook bij den vreemdeling afkeuren, geen ander volk zal ons daarin volgen. Veeleer juist zal 't voor den buitenlander angstvallig alle die verkeerdheden verbergen, waarover hij toch in zijne eigene organen der regeering de scherpste verwijten doet hooren. Laat de eerste Engelschman de beste mij overtuigen dat dit onjuist is. En zullen wij Nederlanders, in ons schrijven voor vreemdelingen, wel anders handelen? Ik denk 't niet en hoop 't niet. Elk volk handelt nog gelukkig als het overal levend echtpaar, dat gezamenlijk den vreemde aanvalt die 't waagt zich in hun twist te mengen.

Sla deze Revue op en lees het artikel waarmede Sir Richard Temple dit eerste nommer al zeer gelukkig opent. ‘Imperial Federation’, meesmuilt ge echter allicht, en haalt spottend de

schouders op dat zulk een onbekookt plan nog de pennen van bekwame mannen vaardig maakt. En als ge het stuk gelezen hebt zult ge zien, dat ook de schrijver evenmin als gij weet hoe dat begrip onder mogelijke vormen te brengen. Eigenlijk stemt hij daarin overeen met koningin Victoria's bekwamen schoonzoon, den begaafden Markies van Lorne, die zijn geleerden vader, den hertog van Argyll, waarlijk geen oneer aandoet, en die daar ook ruiterlijk voor uitkomt in zijn boekje dat denzelfden titel draagt. Toch heeft de vroegere onderkoning van Canada eene van Engelands grootste koloniën door en door leeren kennen. Hoe die aansluiting van Engeland met zijne koloniën plaats zal vinden, in staatsregeling en in geval van oorlog vooral, ook in de toepassing der douanerechten onderling, hij weet 't niet. Wel oppert hij allerlei stellingen, evenals Sir Richard Temple dat doet, die daarin Earl Grey en andere groote staatsmannen van Engeland volgt, maar nauwelijks zijn ze opgezet of ze worden weer door hen omvergeworpen, als waren zij kinderen die met doosjes tinnen soldaatjes spelen. Toch laten zij daarom het denkbeeld niet alleen niet los, maar verlangen zelfs dat een ieder die 't wel meent met zijn land het van alle kanten behandele en bespreke, opdat eindelijk licht kome waar thans wel geen duisternis heerscht maar toch zware schemering. Want tegenover den steeds toenemenden invloed van vreemden op het koloniaal wereldgebied, zoo beweren allen, moet de Brit, overal waar hij woont, schouder aan schouder gaan staan naast zijn landgenoot, waar ook te vinden, opdat niemand door die Britsche gelederen kan heenbreken. Spreek er over en verkondig de wenschelijkheid er van in alle Britsche landen, roept de Markies van Lorne, en het denkbeeld wordt tot een feit, mits niemand trachte door dwang te verkrijgen wat alleen door overtuiging is te winnen. Wij verloren het groote Amerika, omdat George III en Lord North in den kolonist alleen den schatplichtige konden zien en niet den landgenoot waardeerden die de belangen van het moederland in haast onbewoonde oorden bevorderde, waarvoor hij echter hulp en ondersteuning verdiende in plaats van lasten en boeten. Welnu, laat die les ons tot leering zijn. De sterkste band tusschen de volken is die van bloed en taal, van historie en wetten en gebruiken en zeden en gewoonten. Engeland blijft Engeland, overal waar ook zijn vlag waaie, want hij die onder die vlag staat weet dat hij zeker is van bescherming

en vooral vrij van lasten en heffingen, waaraan allerminst de eigen regeering hem zal onderwerpen.

Haast nog sprekender komt die behoefte aan éénheid met het moederland uit in de woorden van John Douglas, die uit Australie aan de Nineteenth Century een artikel zendt alweer onder dienzelfden titel van ‘Imperial Federation’. Al mogen de vijf millioen die wij nu tellen tot twintig millioen klimmen, zoo spreekt hij, toch zullen wij blijven kinderen van Old-England, en wee hem die 't wagen mocht onze bakermat te willen verwoesten. Van Canada en van de Kaap de Goede Hoop, ja zelfs tot uit het door ons fiscaal wanbeheer zoo roekeloos verloren Amerika zullen de mannen komen, om dat geliefde ouderhuis voor ondergang te bewaren. Maar die eenheid van band besta zonder aansluiting in staatsregeling, zonder gezamenlijk oorlog voeren. Niet als een getrouwd paar moeten Engeland en zijne Koloniën leven, maar als ouders en kinderen, nog beter als verliefden. Lord Roseberry sprak een waar woord, toen hij Imperial Federation vertolkte als: ‘Krachtig samenwerken voor gemeenschappelijke belangen, met afzonderlijk bestuur voor de afzonderlijke belangen.’ Rondom ons toch staan tegenwoordig mannen op, die evenals weleer de pionier Gellibrand spreken. Hij kwam van Tasmania over, om in Victoria beter land te zoeken. En toen hij op den top van een hoogen heuvel stond, liet hij op plechtigen toon deze woorden aan de wildernis hooren: ‘Alles wat ik zie, neem ik voor mij in bezit. En alles wat ik niet zie, neem ik in bezit voor mijn zoon Jan.’ Tegenover die aanmatiging moeten wij kracht vinden in aansluiting met het moederland, vereenigd in wederzijdsch belang, maar elk vrij in eigen huis.

Maar laten de lezers van Sir Richard Temple's stuk zelf de waarde erkennen van de behandeling van zulk een onderwerp, ook Aroor ons Nederlanders, ja bovenal voor ons, omdat bij ons de vriendschappelijke verhouding tusschen moederland en Kolonie geenszins eene zoo bevredigende is, dat de toekomst ook ons een gezamenlijk en blijvend houw en trouw waarborgt. En toch, wat ware Nederland zonder Koloniën? 't Is zoo, wij hebben niet meer als Engeland bezittingen in overzeesche landen waarvan het klimaat het onze zoo zeer nabijkomt, dat de landgenoot aldaar door handenarbeid een bestaan kan vinden als 't hem hier niet langer lukken wil. Nieuw Amsterdam is het Engelsche en later

het Amerikaansche Nieuw-York geworden, en aan de Kaap de Goede Hoop waait een andere, dan als vroeger de Nederlandsche vlag. Maar evenzeer als menigeen onzer landbouwers - volgens de immers nog altijd bestaande wet? - in Suriname zijn brood zou kunnen vinden, indien de regeering voor zijn vestiging aanvankelijk die waarborgen nam waartoe den gewonen burger de middelen ontbreken, kan immers Oost-Indië nog aan tal van onze werkers, niet met de handen maar het hoofd, een bestaan verzekeren, waarvan wederkeerig de vruchten aan den achtergeblevene tot onderhoud verstrekken. Zonder groot beleid, is echter in onzen tijd geen goede uitkomst meer te wachten, in welk vak van arbeid ook. Daarvoor is thans de mededinging onderling te groot.
Alle groote landen gevoelen dringend de behoefte om voor hun overtollige bevolking plaats te vinden in overzeesche gewesten. En dan in eigene bezittingen, opdat het weggaan der krachtigste mannen geen blijvend verlies zij voor het moederland. Van daar de drang van Duitschland naar koloniaal bezit en vooral in zoodanige streken, waar handenarbeid door den Europeaan mogelijk is. Maar juist daarom slaat Engeland met zoo bezorgden blik die Duitsche koloniale beweging gade, en tracht de banden met zijne over geheel de wereld verspreide kinderen nauwer toe te halen. Voor Frankrijks veroveringszucht is Engeland echter weinig beducht. Van waar zou dat land de levende en geldelijke krachten halen, om koloniën te bevolken en te ontwikkelen? Niet oneigenaardig zegt de bekende George Baden Powell, dat Engeland een land is met koloniën en kolonisten, Duitschland het laatste zonder het eerste, en Frankrijk het eerste zonder het laatste. Volgens zijne berekening zal over vijftig jaar de bevolking van

Frankrijk,	thans 38 dan 43 millioen bedragen.
Duitschland,	thans 47 dan 83 millioen bedragen.
Engeland,	thans 34 dan 63 millioen bedragen.

Van daar is bij de beide laatste de strijd om koloniën ook de strijd om het bestaan, terwijl Frankrijk, alwaar de sterfte toeneemt en de geboorte afneemt, en het volk kunstmatig aan den arbeid moet gehouden worden door een onnatuurlijk geknutsel van bescherming, zijn eigen graf delft.

Ruim vijf millioen Duitschers verhoogen de welvaart van Amerika, zegt doctor Fabri in deze Revue, terwijl Rusland en

Turkije en menige vreemde overzeesche volkplanting evenzeer een groot deel der welvaart aan Duitschen arbeid te danken hebben, maar die allen zijn reddeloos verloren voor het vaderland. En hoeveel duizenden meer nog zouden het vaderland verlaten, indien zij daartoe slechts de middelen hadden. Daarbij werken al de instellingen van weldadigheid en maatregelen tot bevordering der algemeene gezondheid, evenals de voortdurende verbetering van het onderwijs en het verhoogde peil der beschaving slechts mede om het aantal der arbeidzoekenden al grooter en grooter te maken, terwijl de onderlinge mededinging in het land de loonen doet dalen en de behoeffe aan markten voor den afzet der overmatige voortbrenging, steeds klemmender maakt.

Waar echter dat onbeheerde en toch vruchtbare en voor den Europeaan bewoonbare land te vinden, waarheen Duitschland het overtollige zijner bevolking brengen kan, zonder dat het zich voor goed van het vaderland losscheurt, - dat het echter ook veel ontvlucht om aan den geschuwden algemeenen dienstplicht te ontkomen! Bijna elk plekje der aarde schijnt reeds zijn eigenaar gevonden te hebben en voor den niet bezitter geen duim breed meer over te zijn. Want dat de dorre plekken op Afrika's brandende kusten geen Duitsche volksverhuizing toelaten, weet niemand beter dan de hevigste voorvechters van Duitsch koloniaal bezit.

Gelukkig dat Bismarck echter van zijn in 1875 nog duidelijk uitgesproken afkeer van de geheele koloniale beweging in 1879 teruggekomen is, sedert door hem de handelswetgeving een beschermde is geworden om den nationalen arbeid te bevorderen. Maar voor de producten der daardoor vermeerderde voortbrenging moeten afvoerkanalen naar het buitenland geopend worden, en de aanvankelijk naar vreemde koloniën gerichte stoombootlijnen langzamerhand naar Duitsche bezittingen worden geleid. Van toen aan verklaarde Bismarck dan ook de Duitsche koloniale quaestie, een levensvraag te zijn voor het land. Wel vermeerdert Duitschland daardoor zijne kwetsbare punten, maar het verkrijgt daardoor tevens het recht om mede te spreken, overal waar de koloniale mogendheden bij uitnemendheid aan het woord zijn. Al dadelijk nam hij eigenmachtig de draden in handen van het verwarde net, waarin Portugal en Engeland op listige wijze het Congovraagstuk dreigden te wikkelen, en de jongste der koloniale

regeeringen wist 't den beiden alleroudste duidelijk te maken, dat hun rijk voortaan uit was. Aan Engeland verklaarde hij daarenboven op volkomen verstaanbare wijze, dat hij geenszins van plan was elk stukje onbeheerd land op Gods aardbodem, alleen om die reden, blindelings als Britsch eigendom te zullen eerbiedigen. En de Brit begreep het onmiddellijk dat hij hier zijn evenknie gevonden had, die niet zoo gedwee voor hem buigen zou als de kleinere en zwakkere natie waartegen hij op zoo overmoedigenden toon durfde optreden. Zoo lang Bismarck regeert, is Engelands almacht gefnuikt.

Als uit den drang der omstandigheden is de koloniale quaestie in Duitschland ontsproten, zegt Fabri. Algemeen werd de overtuiging levendig dat het oude Duitschland een tweede Duitschland noodig had aan gindsche zijde van den Oceaan, om ruimte te verkrijgen voor zijne bevolking die wel wilde arbeiden, maar geen arbeid vinden kon. Zij werd dan tevens onttrokken aan die gevaarlijke leiders, ontwikkeld aan tal van hoogescholen, die jaarlijks honderden geleerde mannen afleveren aan een maatschappij die hen niet noodig heeft, terwijl de algemeene dienstplicht het geheele volk tot weerbaren heeft gemaakt.

Sedert 1872 tot 1882 is Duitschlands bevolking met zes millioen toegenomen of 550.000 elk jaar, terwijl slechts een millioen het land verliet, waarvan echter 240.000 in het enkele jaar 1883. Waarheen met al die steeds vermeerderende menschen, terwijl het land zelf binnen de oude grenzen beperkt bleef? Eer dat vraagstuk beslist is, zal dan ook de koloniale quaestie in Duitschland niet van de rol der algemeene bespreking afgenomen worden, maar voortdurend de levendige belangstelling wekken van allen, die in Duitschland het belang van het eigen land hoog stellen.

Ik zei dus niet te veel, toen ik dit artikel der Revue hoogstbelangrijk noemde, ook voor ons Nederlanders vooral. Immers evenmin als Duitschland hebben wij het voorrecht dat Engeland zoo rijk maakt, overzeesche bezittingen de onze te noemen alwaar onze overtollige landgenooten door handenarbeid hun brood kunnen verdienen. Maar wel degelijk hebben wij nog altijd boven dat land het voorrecht, dat wij in Oost en West koloniën hebben die elk volk bloeiend ja rijk kunnen, maken, indien het door wijs beleid die landen ontwikkelt en de bevolking tot welvarende en gretige koopers der Europeesche

fabrikaten opheft. Dan bloeit de handel en de nijverheid en de scheepvaart van het moederland tevens. Onwaardeerbare bezittingen dus voor elke natie, mits het die weet te gebruiken.

Hij die op de teekenen der tijden let, weet dus wat hem te doen staat of te laten, om de toekomst helder of wel somber te maken.

Over den verderen, hoe ook belangrijken inhoud van dit eerste nommer der Revue Coloniale Internationale zal ik niet uitweiden, omdat ik mij tot de drie hoofdartikelen wilde beperken. Maar rijk is nog de stof die den lezer hier in boekbeschouwingen en aankondigingen en mededeelingen van allerlei aard verder verstrekt wordt, en waarvan hij ongetwijfeld met erkentelijkheid kennis zal nemen. Dit eerste nommer is inderdaad een welgeslaagde proef van een werkelijk zeer moeielijke onderneming. En als men, met mij, den moed bewondert van hen die deze taak aanvaardden, dan kan men hun inderdaad niet genoeg de medewerking toewenschen van vooral praktische mannen, die niet met boekenwijsheid pronken maar uit eigen ervaring spreken. Een breede lijst van artikelen voor de volgende nommers bevat voor mij meest onbekende namen. Maar ze bewijst, dat de redactie overal krachten heeft weten te vinden om haar te steunen. Dat is een groot voorrecht, vooral als de stem die over het vreemde land gehoord wordt, dan ook uit dat vreemde land zelf tot ons komt.

Een tijdschrift toch moet zijn het beeld van zijn tijd. In de boekerij snuffelen wij naar wetenschap, maar in het maandschrift zoeken wij naar datgene wat in de jongste maanden meer bepaald de algemeene belangstelling wekte. Het lijvig boekdeel geeft ons de vruchten van nauwgezette nasporing en wetenschappelijk onderzoek. Maar de periodieke literatuur moet de spiegel zijn van het oogenblik waarin zij zich aan onze aandacht als opdringt. Het beeld van den dag moeten wij daarin aanschouwen, in 't licht gesteld van de meeningen en de overtuigingen, van de behoeften en de wenschen zoowel als van de eischen van dien dag.

En daarom stelt men andere eischen aan den wetenschappelijken schrijver, den man die in zijn werk een blijvend monument van zijn kennis sticht, dan aan den medewerker van een maandschrift. Blijvend moet het eerste zijn, tijdelijk het laatste werken. Degelijk en deftig zij vorm en stijl van het eerste,

luchtiger en opgewekter die van het laatste. Vooral ontaarde het tijdschrift nooit in professoraal dictaat, in een half woordenboek, dat feiten opstapelt, maar het blijve beperkt tot het weergeven van de indrukken van den tijd waarin het verschijnt. Want bij elk onderwerp dat in het maandschrift behandeld wordt gelde de eisch van Thorbecke, dien hij aan den schrijver der geschiedenis van Jan de Witt stelde: ‘in de lijst van zijnen tijd.’

P.N. MULLER.
25 Juli 1885.

Een nieuwe Duitsche humorist.

Korten tijd geleden wist rnen in Duitschland nauwelijks wie dr. J u l i u s S t i n d e was. Heden zweeft zijn naam op aller lippen. Deze niet één slag veroverde vermaardheid dankt Julius Stinde aan een boek, waarmede al wat Duitsch spreekt zich zoo kostelijk vermaakte; dat 't achttienmaal herdrukt, nog steeds op nieuw ter perse wordt gelegd. *De familie Buchholz* bracht den schrijver ter zelfder tijd een beroemden letterkundigen naam en een vermogen. Ook in de letterkunde neemt vrouw fortuin de vlucht, wanneer men haar voorbedachtelijk najaagt. Een man, die zonder haar het hof te maken op een goeden dag de pen grijpt om voor zijn genoegen, uit scheppingsdrang, een boek te schrijven, vindt haar des morgens op zijn drempel liggen.

Zoo ging het Julius Stinde. Un beau matin il se trouvait célèbre. Geen Berlijner van geboorte, heeft hij in de hoofdstad van het Duitsche rijk zijn oogen in het rond geslagen, de ‘Berliner Kinder’ afgeluisterd en bespied, hun eigenaardigheden nagespoord en scherp in 't oog gevat. Zoo schetsten zich van lieverlede, trek voor trek, een aantal typen af in zijnen geest. Van flauw in den aanvang werden de omtrekken scherp; de beeldjes begonnen zich af te ronden. De kunstenaarshand legde er een breede schaduw achter. Daar staat nu een kleine galerij Berlijners uit de burgerklasse levend voor ons, ja, gloeiend, tintelend van leven. Moeder Buchholz en haar huisgezin, Onkel Fritz en dokter Wrenzchen verdwijnen evenmin uit de herinnering als men Pieter Stastok of Saartje Burgerhart vergeet.

Reeds de opzet van het boek is ‘une trouvaille’. Julius Stinde laat een Berlijnsche huismoeder, een type van het soort der burgerlijke vrouwen uit den middenstand, de pen opnemen om een denkbeeldigen dagbladredacteur van haar ervaringen en gezichtspunten deelgenoot te maken, hem op de hoogte te houden van 't geen er omgaat in het huis, in de straat waar zij woont. Slaagt men er in - het is eene gewaagde onderneming - zulk een vrouw te laten praten zonder dat zij uit den toon valt, en dit twee boekdeeltjes door vol te houden, dan verkrijgt men, dit spreekt van zelf, een prikkelend en eigenaardig effect. Dit is doctor Julius Stinde gelukt. Zijn moeder Buchholz met haar kluchtige bespiegelingen, haar ongezouten waarheden en heftige uitvallen, haar verrassende oordeelvellingen, haar bij-de-handheid, bazigheid, haar lust om alles naar haar hand te zetten en slag om alles in de war te sturen, is een onbetaalbare figuur. Er is veel kunst - en men bemerkt dit eerst bij tweede lezing - aan dit karakter te kost gelegd. Want Julius Stinde heeft er voor gezorgd dat op hetzelfde oogenblik, waarin zij ons gaat tegenstaan om haar bemoeizucht, haar baasspelen, ze ons weder voor haar inneemt door een hupschen trek, waaruit, zeer ongezocht, het aan den dag komt dat er een *hart* klopt in deze baas van een vrouw. De schrijver heeft blijkbaar schik in zijn moeder Buchholz; hij bemint het beeld zijner vinding met de liefde van een opmerker en een kunstenaar. Zij is een origineel, waarmede hij zich al schrijvend vermaakt, vereenzelvigt, en voor wie het hem een zielsverdriet zou zijn de belangstelling van het publiek niet te kunnen winnen. De dwaasheden, zoowel als de goede zijden van zekere burgerlijke kringen te Berlijn, belichaamt hij in moeder Buchholz en haar huisgezin. Ondeugend genoeg is zijn teekenpen daarbij te werk gegaan; herhaaldelijk neemt hij met een uitgestreken gezicht zijn Berlijners in 't ootje.

Bitter of sarkastisch is hij nimmer. Een goedaardige humor, een menschenfreundliche humor is de humor van Julius Stinde. Men ziet 't den schrijver aan, dat hij de menschen lijden mag en veel van hen verdragen kan, al behoudt hij zich voor van tijd tot tijd eens hartelijk om hen te lachen. Er spreekt gevoel uit zijn boek, maar volstrekt geen week gevoel. Een aandoenlijk woord, een fijne aangrijpende regel komt hier en daar wel voor. Doch Stinde werkt niet uit, weidt vooral niet

uit; hij is bij 't toegeven aan zijn aandoeningen zeer sober. Zijn humor heeft hij volkomen onder bedwang; deze gaat nimmer met den schrijver door. Daardoor gelukt het hem, wanneer hij dat verkiest, een plotselingen, kortstondigen, maar diepen indruk te maken. Gedegen en bruikbare korrels van levenswijsheid strooit hij door zijn bladzijden, waarbij de kunst om die verrassend en oorspronkelijk in te kleeden hem niet in den steek laat. Zijn boek maakt gezond naar lichaam en ziel, want het leert u de menschen kennen zonder dat die kennis een neerslag van haat of van geringschatting afzet op den bodem van het hart. De komische zijde van het burgerlijk leventje treedt juist genoeg op den voorgrond om den lezer te vermaken, doch Julius Stinde verstaat blijkbaar niet dat men 't met zijn luidjes uit de hoogte opneme. Vervlochten met het dwaze dat hun aankleeft is er veel degelijks en goeds en achtingswaardigs in die menschen van Julius Stinde. De schrijver wil dat men dit voele en erkenne; hij is groot kunstenaar genoeg om te dien opzichte de gewaarwordingen zijner lezers in zijn macht te hebben. Men glimlacht genoegelijk bij het lezen van *De familie Buchholz*. Somtijds barst het stille, inwendige vermaak wel eens uit in een klinkenden lach. Doch niet te dikwijls. De schildering is daartoe te fijn. Zeer spaarzaam en voorzichtig met zijn gave om te ontroeren weet Julius Stinde nochtans uwe oogen vochtig te doen worden. Er zijn van die bladzijden in zijn boek, van die zinsneden en tooneeltjes, waarvoor men den schrijver in gedachte de hand drukt. Eigenlijk moest men hem dit doen voor zijn geheele boek, want het is een vroolijk en een frisch boek met een hartige wijsheid gekruid. Na Ebers' breedvoerige romans, zoo vol geleerdheid en riekend naar 't studeervertrek, na Heyse's overfijne gevoelsontleding en veler anderen gekunsteldheid en overspannenheid is dit werkje van Stinde, dat alledaagsche menschen op niet alledaagsche wijze teekent, de figuren op hun beenen op den grond plaatst, voor de Duitschers een versnapering. Prins Bismarck dacht er eveneens over. De vorst leed aan zijn zenuwpijnen, toen Stinde's boek hem in de handen kwam. ‘*Ik dank u*’, schreef Bismarck den auteur, ‘*ik dank u voor den aangenamen omgang dien ik in trage, door mijn ongesteldheid mij opgelegde, ledige uren met de familie Buchholz had. Uit de fijne teekening van*

het Berlijner leven, uit de nauwkeurigheid waarmede het dialect is weergegeven, had ik, die gedurende de helft mijns levens te Berlijn gewoond heb, meenen op te maken dat de schrijver een Berlijner was. Nu ik hoor dat dit niet het geval is, wordt de verdienste, die ik aan de waarheid der teekening moet toekennen, er te grooter om. Ik hoop dat mevrouw Buchholz nog een tijd lang de aanvallen van mevrouw Bergfeldt zegevierend af zal slaan en gij ons door andere verdere schilderingen zult opvroolijken.' Blijkbaar had prins Bismarck zich in 't bijzonder aangetrokken gevoeld en verlustigd met de schermutselingen en mondgevechten der bovengenoemde dames. De zetten welke ze elkander geven bij de *Kaffee* en de *Kuchen*, en dat wel naar der Duitschen vrouwen aard, fleemerig, en zoetsappig venijnig, brachten den barschen kanselier in een vroolijk humeur en werkten mede tot zijn beterschap. Niet minder zal hem de strekking behaagd hebben, welke door het verhaal van Stinde heenschemert: de hoofdstad te verdedigen tegen den nijd en de kwaadwillige voorstellingen der provincie. Het gaat in Duitschland met Berlijn als ten onzent met Amsterdam. De uitbreiding, de welvaart en de pracht der hoofdstad steekt het overige vaderland in 't oog. In andere grootere en kleinere Duitsche steden spreekt men vinnig genoeg over Berlijn. Bij ons kan men evenmin roemen dat Amsterdam zich in de welwillende gevoelens der provincie verheugt.

'Die Berlijners geven zich airs, wat verbeelden zij zich wel,' zegt Keulen en Leipzig, zegt vooral Frankfort. Men hoort van 't vroolijke leventje dáár, van de weelde, van de vermakelijkheden, die er overvloeien en - menschen zijn menschen - daar er nijd in 't spel is, geeft men daaraan niet de gunstigste uitlegging. Berlijn wordt een Babel, begint men in 't overige Duitschland te fluisteren, en de zeden.... o, de zeden, ja, als men eens wist....! Vooral ten platten lande, op de eenzame Duitsche dorpen, in de vervelende plaatsjes en stadjes, zijn eerzame burgers en trouwhartige zielen genoeg, die van de hoofdstad niet hooren kunnen of ze schudden het hoofd, ze maken gebaren van afschuw. Dit kan Stinde niet velen, al die lieden wil hij door zijn schildering naar waarheid van het goede en het kwade, van de gevaren, maar ook van het verruimende, opwekkende, prikkelende leven der wereldsteden, verlossen van hunne vooroordeelen en eenzijdige scheeve begrippen.

Men moet niet uit alles gal en alsem zuigen; zoo erg als gijl. denkt is het niet, zegt Stinde.

Den Berlijners laat hij van den anderen kant de klippen zien, en duidelijk, aangrijpend zien, waarop zij stranden. Het opvoeren der levenswijze boven de grenzen der inkomsten; het langzaam insluipen in het leven der burgers van allerlei gewoonten van weelde en geldverspilling, van allerlei zoogenaamde behoeften, die geen behoeften zijn; het leven voor den bluf en den schijn, het bekrimpen op 't noodzakelijke en het onmisbare te huis om te pronken naar buiten met 't overtollige en blinkende; het geluk, dat er door verwoest wordt en de ellende, die het na zich sleept, maakt Stinde in zijn boek aanschouwelijk. Eensklaps rukt hij de schermen weg van het Berlijner leven en toont u den woekeraar, loerend op een door de grootheidskoorts bevangen ambtenaar. De helling wordt ons gewezen, waarlangs een braaf, oppassend, vlijtig man uit zucht om voornaam te zijn, pijlsnel omlaag glijdt naar zijn ondergang. Dit alles wordt vlug geschetst; wij leeren er tevens uit begrijpen hoe het socialisme zich nestelt en voortwoekert onder den met zijn lot en karig loon ontevreden, kleinen burger- en ambtenaarsstand. 't Is niet meer dan een vingerwijzing, maar eene die ver henen wijst. Want komt het eenmaal tot een uitbarsting in de onderste lagen der maatschappij, dan zal de kleine ambtenaar, het heirleger van werklieden met de pen, even arm als de werkman, maar daarenboven door 't fatsoen geplaagd, hunkerend naar een weelde en genot, die hij van dichter bij aanschouwt en beter kan waardeeren, dus bitterder benijdt, zich wellicht niet bevinden aan de zijde, waar wij hem verwachten. De vroolijke Muze van Stinde zegt al schertsende hoogst ernstige dingen; zij licht al spelende de tippen van den sluier op, waaronder zich de zieke plekken van de hedendaagsche maatschappij verschuilen.

Een tweede oorzaak van den buitengewonen opgang, dien het werkje van Stinde in Duitschland maakt, vinden wij in den warmen patriotischen adem die er door gaat. Stinde is trotsch op Duitschland, op het herboren, groote, machtige Duitschland, en van dankbaarheid vervuld voor de mannen, die het schiepen. Hij is een warm vereerder van den keizer en den kanselier. Dit is hij echter niet op zulk een snoevende, overdreven wijs

dat 't hinderlijk wordt voor vreemden, die hem lezen. Slechts een paar malen roert hij dit onderwerp aan en geeft dan lucht aan zijn gevoel op een manier, die waardig is en zijn landgenooten moet aangrijpen. Na den fakkeltocht geschilderd te hebben, dien Berlijn ter eere van vorst Bismarck hield, laat hij zijn *biederen, tüchtigen* Duitscher, vader Buchholz, het glas omhoog heffen en uitroepen: ‘De tijd waarin wij leven is zoo groot, dat wij ternauwernood beseffen kunnen hoe groot hij is. De hedendaagsche jeugd wast op in een ander Duitschland dan wij. Het is niet meer het arme vaderland, door zijn zoon te dieper beklaagd, naarmate hij het vuriger beminde.’

Inderdaad, het is niet meer hetzelfde Duitschland van voor twintig, dertig jaren. Welk een verandering er plaats heeft gehad in de stemming van het volk, leert ons een verhaal, in een van Engelands groote bladen tot behartiging en leering van de trotsche Britten meegedeeld. Een zekere rijke Engelschman treedt onlangs op een goeden dag een winkel binnen in een der kleinere Duitsche steden. Hij voert, naar gewoonte, een vrij hoogen toon en denkt met zijn hoedanigheid van Brit den Duitschen koopman te bedwelmen. Maar deze, wel verre van zich door den rijken Eilander te laten brutaliseeren, verlaat zijn toonbank en op den onbeschoften bezoeker toetredend, zegt hij: ‘Ik heb bij Gravelotte gevochten en draag het ijzeren kruis!’ Daarmede grijpt hij den Engelschman bij den kraag en smijt hem zijn deur uit. Dit voorval, zegt het Engelsche blad, is merkwaardig genoeg en kan onzen landgenooten te denken geven. Wij kunnen niet meer den toon aanslaan op het vasteland, dien wij er ons vroeger veroorloofden te voeren. Machtigen groeiden naast den machtige op: hij doet wel daarmede te gaan rekenen. De tijden zijn verkeerd.

‘Wij hebben bij Gravelotte gevochten en dragen het ijzeren kruis.’ Aangenaam om te hooren, om dien volkstrots te ontmoeten, 't zij in toon of woord of blik, is 't zeker voor de buren van het groote Duitschland niet. Ook spreekt 't gevoel van eigenwaarde somtijds stroef en trotsch en barsch genoeg. Wij Nederlanders merken dat van tijd tot tijd en ergeren er ons aan. Dit belet evenwel niet dat wij, die zelf op nationalen roem ons laten voorstaan en de namen onzer krijgs- en zeehelden luide laten klinken, zeer onbillijk, dwaas en niet edelmoedig zouden handelen, wanneer wij in 't gevoel der Duit-

schers niet vermochten in te komen, al keuren wij de lompe vormen af, waarin 't zich somtijds uitspreekt. De Duitschers bezitten den grootsten staatsman onzer eeuw; zij kunnen met hun vorsten in 't buitenland voor den dag komen. Dit is een geluk en een voorrecht. Wij moeten 't erkennen, hoezeer wij er voor beven een dergelijke vrijheid deelachtig te worden als zij te midden van hun roem genieten.

Hoe dit zij, de Duitsche Michel voelt zich. Het ‘vornehmthun’ tegenover ons van de vreemde natiën is uit, zegt hij met eenige zelfverheffing. Ook bij Stinde treedt 't verhoogd gevoel van nationale waardigheid aan 't licht. De familie Buchholz is in Italië getuige van de driestheid eens Engelschmans, die een gansche coupé in beslag neemt en doet of de overige wereld niet bestaat. Aan dit vooral knoopt vader Buchholz nu een opmerking vast, ook voor andere volken, als ik mij niet vergis, bestemd en bruikbaar. ‘Wat,’ zegt hij, ‘helpt u in den vreemde aan uw recht? Alleen 't respect. En hoe zal de vreemde respect hebben voor menschen, die hun eigen land niet eerbiedigen? Zoolang wij de apen van andere natiën zijn, zoolang wij ons vaderland niet zoo vurig beminnen, dat het ons onmogelijk wordt dit, zij het uit oogendienst voor de vreemden, zij het uit laf gedweep met alles wat maar buitenlandsch is, zelf omlaag te rukken en te honen, zoolang zal de Duitscher in het buitenland vergeefs zijn besten beschermer zoeken - den eerbied, dien men zijn volk verschuldigd is.’ Op de plek, waar Karel van Anjou Conradin van Hohenstaufen onthoofden liet, barst het langverkropt gevoel van terugzetting en het hoog besef van korts verkregen aanzien en ontzag onder de Europeesche volken los. ‘Het bloed,’ laat Stinde zijn Berlijner uitroepen, ‘dat hier vergoten werd, wischt al het water der aarde niet uit, zij ook de smaad verzoend. Niemand zal het nu weêr wagen Duitschland ongestraft te krenken - God zegene u, mijn huis van Hohenzollern!’

Het is gelukkig, dat wij, Nederlanders, nimmer in overoude tijden een Duitschen vorst onthoofden lieten. Ze mochten 't zich eens herinneren!

Ofschoon Julius Stinde over 't geheel zeer bezadigd is bij 't luchtgeven aan zijn nationaliteitsgevoel, zal, vrees ik, dit juist sommige Nederlandsche lezers in zijn werkje hinderen. Niets is

moeielijker te overwinnen dan nationale antipathie, indien daar vrees bijkomt. Zoo populair hier te lande als Fritz Reuter wordt Julius Stinde zeker niet. Fritz Reuter stond op anderen bodem, had niet gedronken uit den beker van den Duitschen roem. Fritz Reuter teekende geen Pruissen. Meer dan de aanmerkingen, die men op het werk van Stinde zou kunnen maken, dat hij, om zijn deeltjes te vullen, er te veel van alles bij sleepte, dat hij vooral in de Buchholzen in Italië moeder Buchholz telkens dingen in den mond geeft, die zij niet gezegd kan hebben, maar die dokter Julius Stinde zegt; dat er mislukte hoofdstukjes zijn in zijn boek - meer dan dit alles, zal zijn Bismarckcultus hem in den weg staan. Wie zich hierover heen kunnen zetten, en wij hopen, dat 't er velen zijn, zullen den schrijver dank zeggen voor zijn zeer vermakelijk, zeer ondeugend, geestig, onderhoudend boek.

J.H. HOOIJER.

Vredesvoorslagen.

De Schoolstrijd, door Jhr. Dr. van der Wijck, hoogleeraar aan de rijksuniversiteit te Groningen. Groningen, J.B. Wolters, 1885. *Een twiststappel en zijne wegruiming*. Een voorslag tot oplossing der onderwijs-kwestie, tegen bestrijding verdedigd door L. Tinholt, predikant te Koudum. Utrecht, C.H.E. Breijer, 1885. *Artikel* 194, door Dr. H.J. Betz. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1885.

Deze drie geschriften teekenen volkomen de gedaanteverwisseling die de schoolstrijd in den allerlaatsten tijd heeft aangenomen. Hunne verschijning en al wat daarmede gepaard ging, wekten bij mij onwillekeurig herinneringen op aan het elfde boek van de Aeneis, waar wij den woordenstrijd tusschen Drances en Turnus, den man des vredes en den man des oorlogs, beschreven vinden. Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes, in Vondels vertaling:

> In oorlog is geen heil, wij bidden U om vrede,

is de kreet, die thans in beide kampen wordt gehoord, maar die ook dadelijk aan den mond der meer strijdlustigen een hernieuwd oorlogsgeschreeuw heeft ontlokt. De vriend, die van vrede spreekt, wordt in oorlogzuchtige gelederen nog gevaarlijker geacht dan de vijand. De HH. Van der Wijck en Tinholt, vooral de laatste, hebben in dit opzicht gelegenheid gehad bittere ervaringen op te doen.

Zij zullen op dezen tegenstand wel voorbereid zijn geweest, trouwens ook aan waardeering heeft het hun niet ontbroken. Ik zou dan ook wel willen vragen, welk Nederlander, wien de toekomst van het vaderland aan het hart ligt, moet niet wenschen, dat aan den

schoolstrijd een einde kome; niet hunkeren naar het oogenblik wanneer alle maatschappelijke en staatkundige vragen niet langer ondergeschikt zullen zijn aan de regeling van het lager onderwijs? - Een eerekroon voor ieder, die dat oogenblik helpt verhaasten, een woord van hulde aan allen, die den weg tot verzoening wijzen. Reeds de bedoeling om tot vrede te komen, en de moed om die bedoeling uit te spreken moeten dankbaar vermeld worden.

Niet elke vredesvoorslag is daarom aannemelijk. Hoe sterker de aandrang tot vrede wordt, des te voorzichtiger dient men te zijn bij het wikken en wegen der vredes-voorstellen. Het nederleggen der wapenen, met het zekere vooruitzicht, die na een kort tijdsverloop weder te voorschijn te moeten halen, leidt tot niets, dan tot nog grooter verbittering in den volgenden strijd. Kan men thans, nu de omstandigheden zoo veel gunstiger zijn dan voor eenige jaren, tot een vergelijk komen, dan zal dit een deugdelijke grondslag moeten zijn, waarop een schoolstelsel kan worden gebouwd, dat de groote meerderheid der natie op den duur bevredigen kan.

Hoe hebben wij, in dit opzicht, te denken over de voorstellen van den Groningschen hoogleeraar, den Koudumschen predikant en Dr. B e t z ? In één punt zijn deze drie bekwame mannen, van zeer uiteenloopende denkwijze, eenstemmig. Zij keuren het neutraal onderwijs af en geven verre de voorkeur aan ‘niet neutraal onderwijs.’ Om dit te kunnen verkrijgen willen de Heeren Tinholt en Van der Wijck den onderwijzer laten benoemen door de ouders der schoolgaande kinderen. Is de steen der wijzen hiermede gevonden? Schijnbaar wordt zeker aan het verlangen van de tegenstanders onzer schoolwetgeving voldaan. ‘Het onderwijs’, zegt de Heer Tinholt, ‘is zaak der ouders.’ Wij hebben dat voortdurend van zijne geestverwanten gehoord, als tegenstelling van ‘het schoolmeesteren van den staat.’ Wat is echter de eigenlijke zin van dezen stelregel? Geen andere dan deze, dat, niet een onpersoonlijke vereeniging, hetzij staat of kerk of welke andere kring ook, het recht heeft vast te stellen in welken geest de jeugd zal worden opgeleid, maar dat ieder ouderpaar zijn kind *mag* en *kan* doen opvoeden en onderwijzen in de begrippen en op de wijze, die het verkiest. Wat het *mogen* betreft, wordt in Nederland aan elken eisch volkomen voldaan. Zal nu, op de door den Heer Van der Wijck voorgestelde wijze, ook aan het *kunnen* worden tegemoet gekomen?

Naar mijne zienswijze, in geenen deele. Wat toch zal de uitkomst zijn van een benoeming der onderwijzers door de ouders? Niet dat ieder vader voor zijn kind, maar dat de meerderheid van een zeker aantal te zamen wonende ouders voor de kinderen van al die ouders de richting van het onderwijs zal vaststellen. Die meerderheid zal dus in de plaats van den staat gaan schoolmeesteren, maar niet, als de staat, gebonden zijn aan het voorschrift der eerbiediging van godsdienstige overtuigingen. Zij zal de macht hebben om het onderwijs dienstbaar te maken aan de verspreiding van de kerkelijke en godsdienstige leerstellingen, die zij aankleeft; zij zal het ook ongetwijfeld doen, want juist om het te kunnen doen, wordt de macht haar gegeven.

De minderheden zullen zich dus overal moeten onderwerpen aan de richting die de meerderheid der ouders aan het onderwijs wil geven. De Protestant in Limburg en Brabant, de Katholiek in verschillende gemeenten der noordelijke provinciën, de Israëliet overal, behalve in eenige groote steden, zullen hunne kinderen, of te huis moeten onderwijzen, of naar scholen moeten zenden waar hun geloof bestreden, misschien wel beschimpt wordt. De Heer van der Wijck erkent dit, maar hij troost er zich over met de gedachte, ‘dat kleine minderheden er onder iedere wetgeving slecht aan toe zijn.’ Voorts meent hij dat men vertrouwen moet stellen in ouders en onderwijzers, die van nature niet ‘zoo liefdeloos en bekrompen zijn, dat zij met gretigheid iedere kans zullen aangrijpen om andersdenkenden te ergeren.’ p. 49.

Wanneer ik verklaar dit vertrouwen van den Heer van der Wijck volstrekt niet te deelen, dan is dit niet omdat ik meen dat de pastoors, de predikanten, de oefenaars en andere theologiseerende leeken, die in zijn stelsel, in de meeste plattelands gemeenten, als raadslieden van de meerderheid der ouders, en derhalve als leidslieden van school en onderwijzer zullen optreden, liefdelooze en bekrompen menschen zijn. Ook zonder liefdeloosheid en bekrompenheid kan men andersdenkenden ergeren. Elk onderwijs, dat in een bepaalde godsdienstige richting wordt gegeven, heeft tot hoofddoel de kinderen tot aanhangers dier richting te maken, en het kan toch moeielijk anders, of een onderwijzer, wien de taak wordt opgelegd om zijne leerlingen tot katholieken, tot calvinisten, tot unitariërs of tot belijders van welk geloof men wil, op te leiden, geeft voortdurend ergernis aan ouders, die wenschen dat hunne

kinderen andere geloofsbegrippen zullen aankleven. Hij kan die ergernis niet vermijden zonder zijn plicht te verzaken.

Maar voor die onvermijdelijke verdrukking der minderheden zal men dan datgene bekomen, wat in de oogen van de HH. van der Wijck en van Tinholt een onschatbaar voorrecht is, ‘niet neutraal onderwijs.’ De Heer van der Wijck vooral is op dit punt zeer beslist. Twee der tien stellingen, door hem te Amsterdam verdedigd, luiden aldus: 1°. De onderwijzer der openbare school behoort niet het pijnlijke gevoel te hebben, dat hij rechts en links op glad ijs staat. Hij moet alles kunnen zeggen wat hij in het belang van onderwijs en opvoeding dienstig acht. Het is illiberaal hem het juk der neutraliteit op te leggen. 2°. Neutraal onderwijs is niet het krachtige voedsel, dat karakters vormt. Door neutraliteit wordt ons volk ten gronde gericht.

Indien ik het voorrecht had gehad de bijeenkomst, waarin de Heer van der Wijck optrad, bij te wonen, dan zou ik allicht bezweken zijn voor de verleiding om tegen deze beide stellingen eenige bedenkingen te opperen. Allereerst ten opzichte van het begrip van neutraliteit. Men heeft van die neutraliteit zoo lang een caricatuur gemaakt, dat eindelijk de caricatuur in veler oog een welgelijkend portret schijnt te zijn geworden. Ik ken onderwijzers, uitnemende leermeesters en opvoeders, die dat pijnlijk gevoel, dat het juk der neutraliteit heet te veroorzaken, volstrekt niet kennen. Ja, ik zou haast gelooven dat er onder de onderwijzers van bijzondere scholen zijn, die nog meer gebukt gaan onder hun niet neutraal onderwijs, dat in de weegschaal van de keurmeesters der rechtzinnigheid maar al te dikwijls te licht wordt bevonden. Wie met onderwijzers heeft omgegaan en hunne vertrouwelijke mededeelingen heeft vernomen, zal wel met mij erkennen, dat zoo er klachten opgaan over flauwe leesboeken op de openbare school (v.d. Wijck blz. 21), er ook heel wat klachten worden geslaakt over het opdringen van gansch niet flauwe leesboeken op de bijzondere. En wanneer de Heer van der Wijck beweert dat de onderwijzer over de hervorming, over de belegeringen van Leiden en Haarlem niet kan spreken naar de ingeving van zijn hart, en wijst op het groote verschil in levensbeschouwing, onder anderen merkbaar in de uiteenloopende opvatting van de rechtmatigheid van de doodstraf; dan zou ik wat het laatste betreft hem willen antwoorden, dat ik de lagere school een geheel ongeschikte plaats acht voor beschouwingen over de doodstraf, en

wat het eerste aangaat hem inderdaad in overweging willen geven, om eenige lessen in de geschiedenis aan een openbare school, waar een degelijk onderwijzer werkzaam is, te gaan bijwonen. Het is volkomen waar, de ouderwetsch calvinistische beschouwing, die van het Nederlandsche volk het uitverkoren volk des Heeren maakt, kan evenmin op de openbare school worden ontwikkeld, als de zuiver katholieke, die de Zuidelijke gewesten, in de 17e eeuw, gelukkig prijst boven de Noordelijke, omdat zij katholiek en Spaansch bleven. Maar verliest het onderwijs in de geschiedenis nu inderdaad zijne zedelijke beteekenis, zijn vormende kracht, zoodra het deze eenzijdige richting moet opgeven; wordt het daardoor niet langer geschikt om vaderlandsliefde te wekken? - De volharding en onbezweken moed van het voorgeslacht in hunnen strijd voor godsdienstige en staatkundige vrijheid, kan op elke school aan de jeugd tot voorbeeld worden gesteld; de jammerlijke afdwalingen waartoe dweepzucht en geloofshaat brengen, in de geschiedenis van den beeldenstorm en van den moord van Prins Willem I, als afschrikwekkende voorbeelden ten toon worden gesteld; het rampzalig gevolg van burgertwisten, in de geschiedenis van het twaalfjarig bestand en van de laatste jaren der vorige eeuw worden aangetoond. De gewichtigste en voor een volk als het onze meest bruikbare les, die de geschiedenis predikt: dat voor een klein land niets ongelukkiger is, dan wanneer haat en verbittering wegens verschil van godsdienstige of staatkundige meeningen den band der volkseenheid verscheuren, waar kan zij beter verkondigd worden dan op de openbare school? Daarbij vergete men niet, dat er over de zedelijke waardeering der geschiedkundige feiten niet zoo veel verschil van opvatting bestaat. Hoe velen zijn er in Nederland (zoo er zijn), die de brandstapels der inkwisitie verdedigen, die den beeldenstorm een roemrijk bedrijf achten of de terechtstelling van Oldenbarnevelt toejuichen. En zal het onderwijs nu inderdaad zoo veel heilzamer werken, wanneer op de lagere school in een waardeering der verschillende meeningen op godsdienstig en staatkundig gebied wordt getreden? Zelfs de godsdienstonderwijzer die een verstandig man is, zal, dunkt mij, zich tegenover jonge kinderen, zooveel mogelijk, van strijd voering tegen de begrippen van andersdenkenden onthouden.

En juist dit brengt mij op het groote pedagogische bezwaar tegen een onderwijs, zooals de Heer van der Wijck het verlangt. De onderwijzer - zoo heet het - moet volkomen vrij zijn, hij

moet zijne gansche persoonlijkheid kunnen geven. Er zijn onderwijzers, ik erken het, en wel zeer verdienstelijke, die dit met den Heer van der Wijck eens zijn. Maar waarom wenschen zij die vrijheid? - Omdat zij zeer besliste overtuigingen hebben en van ijver branden om de jeugd voor die overtuigingen te winnen. Voor hen zou het onderwijs het middel worden om, als verkondigers eener leer, hetzij die van de kerk van Rome, hetzij van Calvijn, hetzij van Darwin, aanhang te maken. Het eigenlijk onderwijs wordt dan bijzaak, het ‘aanleeren van gepaste en nuttige kundigheden’ wordt dan dienstbaar gemaakt aan het ijveren voor kerkelijke of wijsgeerige leerstelsels. De school wordt een zendingspost. Vooral wanneer het een school is, niet uitsluitend bestemd voor kinderen van geestverwanten, maar, zooals naar de denkbeelden van den Heer van der Wijck, voor de kinderen van de geheele bevolking. Dan zal de ijverige en vurige onderwijzer niet rusten eer hij die kinderzielen gewonnen heeft, die in het ouderlijke huis geheel andere denkbeelden en leeringen vernemen.

De Heer Tinholt bestrijdt de neutraliteit der openbare school op andere gronden dan de Heer van der Wijck. De gevaren die de Heer van der Wijck voor het onderwijs ziet, ontroeren den Heer Tinholt niet, omdat hij de neutraliteit, ook al wordt zij voorgeschreven, in de toepassing onmogelijk acht. Schaft men haar af, de toestanden zullen volgens hem volkomen dezelfde blijven; alleen zal dan voor allen helder en duidelijk zijn, wat thans nog door de voor nakoming onvatbare voorschriften van den wetgever verbloemd wordt, ‘dat de ingezetenen van verschillende godsdienstige richtingen zijn overgeleverd aan de richting der onderwijzers.’ Over dit oude twistpunt heb ik, bij deze gelegenheid, niet zonder blijdschap, de beschouwingen van Dr. Kuyper en zijne volgelingen vernomen, en begrijpelijk komt mij zeker de verbazing voor van den Heer Tinholt over het ‘zonderling feit’, dat ‘de neutraliteit der overheidsschool verdedigd wordt door hen die in de neutraliteit juist het onoverkomelijk beletsel vinden, dat hen volstrekt verbiedt van die school gebruikt te maken.’ ‘De staatsschool’, zoo zegt de Standaard, ‘zou bij aanneming van de voorstellen van den Heer Tinholt openstaan voor verguizing van den Christus en voor godloochening.’ Bedriegen wij ons niet, dan hoorden wij vroeger weleens van vrienden van de Standaard, dat zij er inderdaad voor openstaat, ja bijna overal voor gebruikt wordt. ‘Noch Dr. Kuyper, noch wij’, zoo klaagt althans de Heer Tinholt

(blz. 951), ‘hebben nimmer geaarzeld de zoogenaamde neutrale school te noemen de sekteschool van modernisme, ja vaak des volslagen ongeloofs,’ en hij voegt er aan toe (blz. 94): ‘Tot nu toe was men het onder ons anti-revolutionnairen tamelijk wel eens dat neutraliteit een wassen neus is of liever een onmogelijkheid.’ Deze erkenning van de mogelijkheid van neutraliteit en van den waarborg in die neutraliteit der staatsschool gelegen is niet het minst merkwaardige uit dezen strijd tusschen de Banier en de Standaard. Te meer nu de geheele antirevolutionnaire partij zich aan de zijde van de Standaard schijnt te scharen[1)].

Nog twee opmerkingen, voordat ik van dezen strijd tegen de neutraliteit afstap. Vooreerst over de grieven der ouders tegen die neutraliteit. Die grieven zijn doorgaans van geheel anderen aard, dan die van den Heer van der Wijck. Zijn bezwaar tegen het beginsel zelf is in die kringen niet overwegend. Niet voor de neutraliteit is men beducht, maar voor de mogelijkheid dat de onderwijzer die schende. Voor de ouders, die zich met geen bespiegelingen omtrent het karakter der neutraliteit vermoeien, lost zich het denkbeeld op in de voorstelling eener school, waar kinderen van Protestanten, Roomschen en Israelieten te zamen onderwijs genieten en waar dus niet in den Bijbel wordt gelezen, en geen katechismus wordt geleerd. In den regel zal men tegen dit gemengd karakter der school weinig bezwaar hooren opperen - tijden van kunstmatige opwekking uitgesloten - men zal zelfs onder de lagere standen dikwijls de stelling hooren verdedigen, dat het goed is voor kinderen van verschillend geloof om van jongs af met elkander om te gaan, daar zij toch in dezelfde maatschappij moeten leven; van nature zijn de nederlandsche arbeiderstand en kleine burgerij verdraagzaam. De tegenzin komt eerst te voorschijn, wanneer aan het hoofd der school een man staat van een ander geloof, die van zijne veroordeeling van het geloof van andersdenkenden, buiten de school, geen geheim maakt. Dan ontstaat de vrees, dat hij misbruik zal maken van het onderwijs. Zoolang de ouders vertrouwen hebben in den onderwijzer, of hem als geestverwant kennen, hebben zij tegen

1) Ook blijkens de Nota der antirevolntionnaire kamerleden over de Grondwetsvoorstellen, waarin gevraagd wordt een regeling van het openbaar onderwijs ‘zonder openbaring van eenige vijandschap tegen God en Zijn Woord.’ Men acht derhalve een dergelijke regeling mogelijk.

het neutraal onderwijs op zich zelf geen bedenking. Vandaar dat bijvoorbeeld in Brabant en Limburg bijna niemand bezwaar heeft tegen de openbare school[1)].

Een tweede opmerking knoopt zich vast aan de bewering van den Heer van der Wijck, dat het neutraal onderwijs den godsdienstzin bij de natie zou verzwakken. Dit is dunkt mij in strijd met de werkelijkheid. Het is volkomen waar, dat in Nederland de bestrijders van den godsdienst zich thans veel vrijer uitlaten dan een halve eeuw geleden, maar daaruit mag niet worden afgeleid dat de godsdienstzin bij de natie in het algemeen zou zijn verminderd. Allerminst bij die standen, die de lagere school hebben bezocht. Zoowel bij Katholieken als bij Protestanten ontbreekt het waarlijk niet aan kenteekenen van een krachtige verlevendiging van den godsdienstzin. Zij openbaart zich dagelijks door uiterlijke bewijzen en door allerlei verschijnselen op kerkelijk, staatkundig en maatschappelijk gebied, voor iedereen waarneembaar. Wil men tegenover dit alles wijzen op hen, die met kerk en godsdienst breken, dan vergete men niet, dat zij, wat getalsterkte betreft, een zeer geringe minderheid vormen, en dat het toch gewoonlijk niet op de openbare lagere school is geweest, dat zij hunne godsdienstige overtuigingen verloren hebben.

De oplossing van de schoolkwestie die de Heeren van der Wijck en Tinholt verdedigen, heeft, afgezien van alle overige bedenkingen, naar mijne overtuiging nog dit hoofdgebrek, dat zij in de praktijk volkomen moet falen. Men geeft in hun stelsel den ouders het recht om den onderwijzer te benoemen, niet rechtstreeks maar door middel van een door hen te kiezen comité. Naast dat recht van benoemen moet natuurlijk het recht van ontslaan worden gegeven. En van ontslag zal niet alleen sprake zijn wanneer de ijver van den onderwijzer te wenschen overlaat, of wanneer hij zich aan een of andere tekortkoming schuldig maakt, maar bovenal, wanneer hij door zijn onderwijs in botsing komt

1) Hieruit wordt dikwijls afgeleid dat de openbare school in die provinciën eigenlijk een katholieke sekteschool is. Men begrijpt echter dat indien dit het geval ware, er van alle zijden klachten zouden oprijzen. Van mannen die sinds jaren met het schooltoezicht in die provinciën belast zijn geweest, vernam, ik steeds dat de rechtmatige klachten daar zeldzaam zijn.

met de godsdienstige meeningen van de meerderheid van het comité dat hem benoemde. Wanneer men nu bedenkt, hoe het personeel van ouders van schoolgaande kinderen voortdurend verandert, zoodat het, na vijftien jaren bijvoorbeeld, wel voor meer dan de helft vernieuwd zal zijn, en zich de tallooze schakeeringen van godsdienstige denkwijze - ik heb hier uitsluitend het oog op de Protestanten - voor den geest roept, dan zal het duidelijk zijn, hoe onzeker de toestand van den onderwijzer wordt. Bij elke vernieuwing van het comité loopt hij gevaar een meerderheid te zien optreden voor wie hij te rechtzinnig of te vrijzinnig is.

Wellicht zal men zeggen, dat juist deze omstandigheid een drangreden voor den onderwijzer zal zijn om uiterst behoedzaam zijne overtuigingen uit te spreken en om in ruime mate verdraagzaamheid tegen andersdenkenden te betrachten. Het is mogelijk, maar dan wordt de vrijheid, die men het zoo noodig acht hem te geven, weder een knellende band. Daarenboven zal de leider der tijdelijke meerderheid, geestelijke of leek, zich ook wel komen vergewissen, of zijne richting in alle zuiverheid op de school heerscht. Men kent het verhaal, of liever de legende, van den Zwitserschen priester uit den hervormingstijd, die, toen de helft zijner gemeente tot de leer van Zwingli was overgegaan, het woord van den Apostel: a l l e n a l l e s, letterlijk opvatte, en des morgens de mis bediende om des namiddags een hervormde predikatie te houden. Het zal een verleidelijk maar waarlijk niet navolgenswaard voorbeeld zijn voor den onderwijzer, die het eene jaar onder een streng calvinistisch en het volgende jaar onder een ethisch of liberaal toezicht komt. De Heer Tinholt stelt zich veel voor van een groote vermenigvuldiging van het getal scholen, zoodat overal gelijkgezinden een school kunnen hebben, maar ik zou gelooven dat hij hier te uitsluitend het oog heeft gehad op de groote Friesche dorpen[1)] met hunne in kommen bij elkander wonende huisgezinnen.

In de gemeenten die uit verspreide gehuchten en woningen bestaan, moet noodzakelijk de school gekozen worden die het naast in de buurt is, en zelfs in groote steden, waar de verdeeling en onderverdeeling naar geloof en richting tot in de fijnste ver-

1) In zijn eigen dorp Koudum zouden de Orthodoxen, de Christelijk Gereformeerden en Modernen alleen een school kunnen hebben. De Roomschen misschien en de Groningers in geen geval. blz. 108.

takkingen zou kunnen worden doorgetrokken, zullen toch velen van het voordeel dezer verdeeling verstoken blijven; of zal de werkman, die buiten de Haarlemmerpoort woont, er veel door gebaat worden, dat een zijner geloofsgenooten aan het hoofd eener school aan de Weesperzijde staat? - Hij zal voor het onderwijs zijner kinderen toch wel in zijne meer onmiddellijke nabijheid gelegenheid moeten zoeken, zij het dan ook bij iemand die van zijne leer afwijkt.

Wil men een regeling in den geest der Heeren van der Wijck en Tinholt, die in de praktijk zou kunnen werken, dan zou zij zich moeten aansluiten aan de feitelijk bestaande kerkgenootschappen. De staat zou de ouders van elk kerkgenootschap, zoo zij een voldoend getal vormden, een commissie moeten laten kiezen, die in plaats van den gemeenteraad de onderwijzers benoemde[1)]. Door de bepaling dat de onderwijzers godsdienstonderwijs moesten geven, zouden zich van zelf voor de school van elk kerkgenootschap slechts lidmaten van dat kerkgenootschap als sollicitanten aanmelden. Op deze wijze zou het denkbeeld kunnen uitgewerkt worden; het zou wellicht de Katholieken en een aanzienlijk deel der Protestanten bevredigen. Op de door de voorstellers aangegeven wijze zou echter het onderwijs voor de Protestanten binnen weinige jaren in schromelijke verwarring geraken. Ik hoop evenwel van harte dat Nederland voor elke proefneming in dezen zin bewaard moge blijven.

Van meer dadelijk belang dan onvruchtbare beschouwingen over een nieuwe inrichting van ons lager onderwijs, is zeker de vraag of art. 194 der Grondwet gewijzigd moet worden. Ik vertrouw dat er onder de liberalen velen zijn die, in afwijking van Dr. Betz en in aansluiting aan den Minister Heemskerk, in het artikel zelf geen enkele reden tot wijziging zien, maar die evenmin aan het onveranderd behoud van het artikel de geheele grondwetsherziening zullen willen opofferen. Voor hen die op dit standpunt staan is

1) Het is mij niet duidelijk op welke gronden de Heer Tinholt p. 27 de vergelijkende examens een instelling noemt Krähwinkel en Schildburg waardig. In de Hervormde kerk bestaat een geheel gelijksoortige instelling, bij de vermindering van het getal proponenten in onbruik geraakt, namelijk het proefpreken.

het echter moeielijk om over dit vraagpunt thans iets in het midden te brengen. Zoowel de Heer Groen van Pinsterer als Dr. Schaepman hebben beweerd dat art. 194 geen hinderpaal was voor een in hun oog goede regeling van het lager onderwijs. Het artikel is dan ook zeker ruim, het laat allerlei stelsels toe. Het is volstrekt geen beletsel voor een zeer gebrekkige inrichting van ons onderwijs, en behoeft dus waarlijk niet met hand en tand te worden vastgehouden, als het palladium onzer onderwijswetgeving. Op dit oogenblik wordt het door katholieken en antirevolutionnairen eenstemmig veroordeeld. Intusschen blijft het duister welke grondwettige bepalingen omtrent het onderwijs door hen begeerd worden. Een weekblad, welks nauwe betrekking tot een der katholieke kamerleden algemeen bekend is, verkondigde onlangs dat de liberalen de aangewezen personen zijn om een nieuw art. 194 te formuleeren. In den mond van den redacteur van het Venloosch Weekblad kan, dunkt mij, een dergelijke eisch, die alleen uit onwil of onmacht der clericale partijen verklaard zou kunnen worden, veilig als een aardigheid worden beschouwd. Toch blijkt er uit, dat het niet zoo grif gaat om uitdrukking te geven aan de wenschen die men koestert. De beide nota's aan het onlangs verschenen voorloopig verslag over de Grondwetsvoorstellen toegevoegd, hebben dit trouwens op merkwaardige wijze bevestigd.

Is er uit die staatsstukken weinig licht te verkrijgen, even schemerachtig zijn de tien stellingen door Dr. A. Kuyper, op de onlangs te 's Gravenhage gehouden deputatenvergadering, zoo al niet verdedigd, althans ter verdediging aangekondigd. In alles wat Dr. Kuyper zegt en schrijft is een zekere omhaal, een zoeken naar overtolligen woordenpraal, het omgekeerde, in één woord, van die eenvoud en bondigheid, die op het gebied van wetgeving zoo dringend noodig zijn. Hoe zijn grondwetsartikel er uit zou zien, is dan ook niet bij benadering op te geven. Het doel van het onderwijs is volgens Dr. Kuyper drieledig. Het heeft onder anderen tot doel, om den staat van geschikte dienaren te voorzien. En voor dit doel, zoo luidt zijne vierde stelling, ‘kan de overheid rechtstreeks en krachtens eigen roeping kweekscholen voor aanstaande staatsambtenaren kweeken, maar overmits zich dit tot de juridische en polytechnische opleiding zou bepalen, is het raadzaam voor de overheid af te wachten of het vrije onderwijs haar geen bruikbaar ambtenaarspersoneel oplevert en slechts waar dit te kort schoot zelve

op te treden.' Volgens de achtste stelling moet de grondwet dan ook in verband hiermede bepalen, 'dat het geven van onderwijs slechts bij wijze van waarneming en ter kweeking van ambtenaars als roeping der overheid voorkome.' Zal de grondwet dan een artikel moeten behelzen van den volgenden inhoud: Hooger onderwijs mag van staatswege niet gegeven worden; alleen wanneer het vrije onderwijs hierin te kort schiet, kunnen een polytechnische school en een rechtsgeleerde faculteit in stand worden gehouden? Of wenscht Dr. Kuyper alleen, dat voor een dergelijke beperking van het hooger onderwijs ruimte worde gelaten in de grondwet? Hij kan dan, naar mijne opvatting, op dit stuk met art. 194 vrede hebben. Zoo wordt nog een ander en zeer gewichtig punt evenzeer door Dr. Kuyper in de schaduw gelaten, de diplomeering der onderwijzers door den staat. Drie stelsels zijn hieromtrent voor den grondwetgever mogelijk. Hij kan de zaak geheel aan den gewonen wetgever overlaten; hij kan, zooals thans voor het lager en middelbaar onderwijs, onderzoek naar de bekwaamheid, en derhalve diplomeering, als vereischte stellen, of hij kan bepalen dat iedereen onderwijs kan geven zonder het bezit van eenig bewijs van bekwaamheid. Welk dezer drie stelsels verlangt Dr. Kuyper? Rade het, wie het kan, uit zijne achtste stelling, waar wij lezen, dat de overheid zich het diplomeeren der onderwijzers kan voorbehouden, in verband met de negende, die als bestanddeel voor het nieuwe grondwetsartikel stelt, dat het recht van diplomeering aan de overheid niet langer absoluut worde toegekend. Intusschen zouden, indien wij met een overweging dezer stellingen verder gingen, de vragen zich vermenigvuldigen, terwijl de antwoorden zouden uitblijven. Vaster grond voor bespreking verschaft ons Dr. Betz, die ons een geheel nieuw artikel 194 ten beste geeft, en met volkomen helderheid, zonder eenige bewimpeling, verklaart wat hij wil en niet wil.

De nieuwe redactie van art. 194 die Dr. Betz ons aanbiedt lacht mij niet aan. Met de eerste alinea: *Het geven van onderwijs*[1] *is vrij behoudens het toezicht der overheid en waarborgen voor de geschiktheid der onderwijzers; deze beide door de wet te regelen*, heb ik vrede, indien men onder geschiktheid zoowel bekwaamheid als zedelijkheid wil verstaan. De tweede alinea van Dr. Betz' grond-

1) Ik neem aan dat Dr. Betz onder onderwijs alleen verstaat lager onderwijs.

wetsartikel: *De inrichting van het ter aanvulling dienend openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld*, acht ik ten eenenmale verwerpelijk. Vooreerst omdat zij iets zou uitspreken dat volstrekt niet slaat op den bestaanden toestand. Het openbaar onderwijs dient niet tot aanvulling en kan in de eerste jaren onmogelijk tot aanvulling dienen. Zoolang de verhouding tusschen de bevolking der openbare en der bijzondere school ongeveer is als acht tot drie, zooals op dit oogenblik, is het ongerijmd van aanvulling te spreken. Maar er is meer; het staatsonderwijs kan nooit aanvulling zijn, wanneer men daar ten minste onder verstaat, dat het geen concurrentie mag aandoen aan het bijzonder ouderwijs, dat het overal de minste, moet zijn, en zich moet terugtrekken voor het bijzondere. Het zou dan slechts daar in stand worden gehouden, waar niemand zich het onderwijs aantrekt, en altijd lager moeten staan dan het minste bijzonder onderwijs. Dit nu is een onmogelijkheid; voor den staat geldt het: geen onderwijs, of goed en voldoend onderwijs. Moet hij alleen bijspringen waar bijzondere krachten te kort schieten, dan doe hij dat door subsidiëering. Hij geve geld, natuurlijk zoo spaarzaam mogelijk, om het bijzonder onderwijs voor ondergang te behoeden, op die plaatsen waar het niet genoegzaam steun vindt, maar hij geve geen onderwijs, dat zich zelf het laagste allooi moet toekennen.

Of de gemengde dan wel de confessioneele school in Nederland de overhand zal behouden, is trouwens een vraag die de maatschappij zelve zal uitmaken, maar die niet voor haar door den grondwetgever behoort te worden uitgemaakt. Ontwikkelen zich in het leven der nederlandsche maatschappij de verschillende stroomingen van het godsdienstig geloof, in eene mate, die de maatschappelijke afscheiding zoo volkomen maakt, dat elke godsdienstige partij hare eigen instellingen van onderwijs, van de bewaarschool tot de universiteit, komt eischen, zooals thans reeds van calvinistische zijde wordt verlangd, dan zal het lager, middelbaar en hooger onderwijs, zooals wij dat thans bezitten, van zelf moeten vervallen. Voor een dergelijke omkeering - die ik intusschen volstrekt niet aanstaande acht - geeft de bestaande grondwet aan het hooger en middelbaar onderwijs volledige ruimte; voor het lager, belemmert zij die eenigszins door de verplichting van staatsonderwijs.

Volkomen ruimte mag zij voor het lager onderwijs, naar mijne

meening, niet geven. Zij moet blijven waarborgen, dat er overal gelegenheid besta tot het verkrijgen der voor elk mensch onontbeerlijke kennis. Er behoeft niet overal een openbare school te zijn, maar er moet overal lager onderwijs worden gegeven, en nergens mag zich het geval voordoen, dat iemand wegens zijne godsdienstige meeningen verhinderd wordt, zedelijk of feitelijk, zijne kinderen van dat onderwijs te doen genieten. Vindt hij geen school waar zijn geloof wordt geleerd, dan moet hij een school binnen zijn bereik hebben, waar niet het geloof van andersdenkenden geleerd wordt. Zal de grondwet iets omtrent het onderwijs bepalen, dan zal zij naast regeling door de wet en vrijheid van onderwijs, behoudens toezicht en eischen van bekwaamheid en zedelijkheid, noodzakelijk dit beginsel moeten vaststellen.

Met Dr. Betz wil ik gaarne ‘liberaal zijn tegen de anti-liberalen’, maar gedachtig aan de merkwaardige en mijns inziens volkomen juiste bewering van den Heer Tinholt, die waarschijnlijk het bijzonder onderwijs meer van nabij kent dan Dr. Betz, dat wanneer de staat aan bijzondere personen het onderwijs geheel overliet, dat onderwijs beneden het allernoodigste zon zinken (blz. 21), acht ik het niet in het belang van onze natie en van onze lagere standen, in het bijzonder, om onze grondwet te laten uitspreken dat ‘al het mogelijke moet worden gedaan om het bijzonder onderwijs te bevorderen’ en dat ‘de openbare school een noodzakelijk kwaad is.’

W.H. DE BEAUFORT.

Germania.

(*Niederwald, Augustus* 1885.)

Germania rust op haar zwaard,
En heft de Keizerskroon naar boven,
Omkranst met lauwren harer waard,
Wier glans geen spijt of nijd kan dooven.
Haar Keizer, met zijn kloek geslacht
En helden die voor krijgseer blaken,
Houdt aan haar Rijn de trouwe wacht,
En zal ook bij den Moezel waken;
De loftrompet blaast ver en luid
Haar oogst van zegepralen uit.

Wie koenheid, kracht en vrijheid mint,
Aanschouwt haar beeld met welbehagen.
Haar lokken fladdren op den wind;
Haar oog is helder opgeslagen;
Haar schoone mond zegt vastheid aan,
Haar blik, verachting van gevaren;
Ontzag gebiedt haar rustig staan,
Te midden van haar adelaren;
Daar ze in haar wijdgestrekt gebied
Haar een en eenig Duitschland ziet.

O welk een dag, als op 't geluid
Der trom, haar zonen samenvloeiden,
En traan bij traan van gade en bruid
De hand die 't krijgszwaard greep besproeiden!
Ach welke nachten, als de bloem
Haars volks, in haar gevallen helden,
Alleen gelaten met hun roem,
Ter neêrlag op bebloede velden,
En, door de najaarswolken heen,
De maan hun koud gelaat bescheen!

Maar welk een dag van vreugde en eer,
Als zij haar dappre duizendtalen,
Met d' eikenlooftak op 't geweer,
Door luid gejubel in zag halen!
Als echtgenoot en bruidegom
Weer gade en bruid in de armen zonken,
En bij 't ontroerend wellekom
Geen tranen dan van vreugde blonken,
Daar 't ‘Dank zij God!’ bij 't lofgeschal
Ten hemel steeg van berg en dal!

Die dag heeft rijkelijk vergoed
Een jaar van krijg- en afzijnssmarten,
Van bergen angst en stroomen bloed
En zooveel rouw voor zooveel harten.
Die dag, God geve 't! hebbe een tijd,
Een schoonen tijd, een Eeuw van vrede
Voor kroost en nakroost ingewijd,
Die 't zwaard terughoudt in de scheede,
Die broedertwist noch tweedracht duldt,
En Amalthea's horen vult.

NICOLAAS BEETS.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 Augustus.

De democratische strooming, welke de negentiende eeuw kenmerkt, vertoont zich slechts bij tusschenpoozen aan de oppervlakte. Voor den weinig nadenkenden beschouwer van ons staatkundig leven heeft het soms allen schijn, alsof het autrocratisch régime, ondanks alle omwentelingen, nog weinig van zijne kracht heeft verloren. Het aandeel aan de regeering, dat het volk in de meeste Europeesche staten heeft weten te verwerven, wordt soms jaren lang noch opgeëischt, noch uitgeoefend. Zelfs in zuiver constitutioneele landen is de invloed der kiezers van intermitteerenden aard, en kan de geschiedenis wijzen op tijdperken, waarin de volkssouvereiniteit niet meer dan eene phrase schijnt te zijn.

Toch komen in het leven der volkeren nu en dan oogenblikken voor, waarin ook de behoudsmannen moeten erkennen, dat de kracht der traditie is gebroken, en dat zelfs de grootsten onder hen niets zijn en niets vermogen zonder den wil en de medewerking van hetzelfde volk, dat zij in den regel als eene ontoerekenbare en onmondige schare met minachting plegen te behandelen; - oogenblikken, waarin de wereldgeschiedenis niet wordt gemaakt in de kabinetten der diplomaten, maar waarin de machtigen der aarde geduldig en deemoedig moeten wachten op de uitspraak van de groote massa. Dan herinnert men zich de woorden van Victor Hugo:

> Oh! disais-je, la main sur mon front étendue,
> Philosophie, au bas du peuple descendue!
> Des petits sur les grands grave et hautain regard!
> Où ce peuple est venu, le peuple arrive tard;
> Mais il est arrivé. Le voila qui dédaigne!
> Il n'est rien qu'il admire, ou qu'il aime, ou qu'il craigne.

Il sait tirer de tout d'austères jugements,
Tant le marteau de fer des grands événements
A, dans ces durs cerveaux qu'il façonnait sans cesse,
Comme un coin dans le chêne enfoncé la sagesse!

Ook thans schijnt voor ons werelddeel zulk een oogenblik te zijn gekomen. Niet dat ergens de vaan des oproers omhoog dreigt te worden geheven, of dat de democratie geweld zal aanwenden om hare rechten te veroveren of te handhaven. Integendeel, overal heerscht de meeste kalmte en rust. Maar voor nog het jaar ten einde zal zijn, zullen in drie groote rijken de kiezers uitgenoodigd worden, om hunne stem te doen hooren, en zoolang die uitspraak niet bekend is geworden, zijn de gewone leiders der Europeesche politiek tot werkeloosheid gedwongen en tot machteloosheid veroordeeld. Feitelijk kan men zeggen, dat de naaste toekomst van Europa, menschelijkerwijze gesproken, ligt in de handen der Engelsche kiezers, al valt het niet te ontkennen, dat ook de algemeene verkiezingen in Frankrijk en - schoon in veel mindere mate - ook die in Duitschland, gewicht in de schaal kunnen leggen.

Zal het conflict tusschen Engeland en Rusland op vreedzame wijze kunnen worden opgelost? Zal het Egyptische vraagstuk, zoo nauw verwant met de gansche Oostersche quaestie, ophouden voor alle regeeringen eene bron van bezorgdheid te wezen? Zal Frankrijk weerstand blijven bieden aan de opruiende taal zijner chauvinisten en revanche-mannen? Zullen wij op het politieke schaakbord geheel nieuwe combinatiën zien ontstaan, oude vrienden van elkander zien vervreemden, oude vijanden tot bondgenooten zien worden?

Voor een zeer groot deel hangt het antwoord op al deze vragen af van het lot van het ministerie-Salisbury. Behoud van dit kabinet beteekent eene nauwe aansluiting tusschen Engeland en de beide groote conservatieve mogendheden van Centraal-Europa, eene verschuiving van het zwaartepunt der Europeesche staatkunde, die tot een geheel nieuwe groepeering van belangen aanleiding zou geven. Dat Rusland daarbij de verliezende partij zou zijn, kan moeielijk worden betwijfeld. Ook voor Frankrijk zou zulk eene combinatie weinig goeds beloven.

Het is waarlijk te betreuren, dat de gewone kansrekening ons hier geheel in den steek laat. Wat zullen de twee millioen nieuwe kiezers doen, die, dank zij het compromis tusschen den heer Gladstone en Lord Salisbury, in November voor het eerst in het

genot van hunne rechten als staatsburgers zullen komen? Zullen zij zich laten beheerschen door den wensch, om aan hun land den vroegeren invloed op de lotgevallen van Europa weer te geven, ten koste van eene periode van stilstand in eigen kring? Zullen zij de fouten der buitenlandsche politiek van den heer Gladstone breed uitmeten, en zich door de verdeeldheid onder de liberalen laten terughouden van het besluit, om nogmaals hunne belangen aan den *grand old man* toe te vertrouwen?

Op dit oogenblik durft geen der beide partijen in Engeland zich de overwinning bij de stembus toeschrijven. De heer Gladstone zoekt op de golven der Noordzee en in de Scandinavische fjords herstel voor eene geschokte gezondheid, maar het is nog onzeker of hij - zoowel in eigenlijken als in overdrachtelijken zin - zijne stem zal kunnen verheffen ten gunste der door hem zoo langen tijd en op zoo roemvolle wijze verdedigde zaak. Bij gebreke aan eene gemeenschappelijke leuze, moet de persoon van den ex-premier het vereenigingspunt worden van Whigs en radicalen. Op den heer Gladstone is dan ook bijna uitsluitend de hoop gevestigd der tegenwoordige meerderheid, om, krachtiger dan te voren, de taak weder te kunnen aanvaarden, die zij thans, in arrenmoede, op de schouders der conservatieven heeft geladen.

Deze laatsten, het moet erkend worden, weten zich het interregnum ten nutte te maken. Nu het Parlement uiteengegaan is, kan men gedurende eenige maanden het gevaar, dat het nieuwe kabinet als *a ministry on sufferance* bedreigde, als geweken beschouwen. Doch reeds dadelijk na zijn optreden heeft Lord Salisbury het zwaartepunt zijner werkzaamheid gezocht in de wijziging der diplomatieke verhoudingen, eene werkzaamheid, die zich aan de onmiddellijke contrôle van het Parlement onttrekt. Het Engelsch-Russisch conflict houdt hij slepend; hij zou er slechts een einde aan kunnen maken ten koste van groote concessiën aan Rusland, en wanneer het hem gelukt, nieuwe verbindingen aan te knoopen, zal hij het zijn, die aan Rusland de wet kan stellen.

In het aanknoopen dezer verbindingen toont Lord Salisbury beter diplomaat te zijn, dan de heer Gladstone. Deze laatste was er in geslaagd de regeeringen van bijna alle groote en kleine mogendheden van zich te vervreemden. Vooral tegenover Duitschland was zijne politiek kleingeestig geweest, en de heer von Bismarck is er de man niet naar, om lijdelijk toe te zien, als men zijne

plannen tracht te dwarsboomen. Voor speldeprikken is de rijkskanselier vrij wat gevoeliger dan voor knodsslagen, en tevens valt het hem moeielijk, zich niet met minachting uit te laten over den tegenstander, wiens oppositie tegen Duitschland's koloniale politiek geheel het karakter eener noodelooze plagerij droeg, omdat het verzet, met groot vertoon begonnen, geen enkele maal flink werd volgehouden. De heer Von Bismarck is veel te voorzichtig om thans reeds te handelen, alsof aan een conservatief ministerie in Engeland een levensduur van eenige jaren verzekerd was, maar hij kan, op persoonlijke gronden, met Lord Salisbury gansch anders omgaan dan met den heer Gladstone, die in alle opzichten zijn tegenvoeter is, die geen enkel doel, geen enkel streven met hem gemeen heeft, en zich alleen warm maakt voor zaken, welke den anti-liberalen Duitschen staatsman een doorn in het oog zijn.

Lord Salisbury heeft van deze persoonlijke stemming goed gebruik gemaakt. Toen er over de bezetting der St. Lucia-baai en later over de verhouding van de Duitsche kolonisten tot den Sultan van Zanzibar eenig verschil van meening ontstond, was de Engelsche regeering zoo vriendschappelijk en zoo hulpvaardig mogelijk. De Duitsche pers waardeerde deze vriendelijke gezindheid, en in de officieuse bladen kon men weder het betoog vinden, dat Engeland en Duitschland natuurlijke bondgenooten waren, of liever - omdat de verhouding tusschen Duitschland en Oostenrijk tegenwoordig inniger dan ooit is -, dat Engeland niets beters kon doen, dan zich aan te sluiten bij de alliantie der beide groote mogendheden van Centraal-Europa. Opmerkelijk is het, dat hierbij van Rusland geen sprake is. De bijeenkomst te Skiernewicz is niet door eene tweede gevolgd; Keizer Wilhelm en keizer Franz Joseph hebben elkander te Gastein, in tegenwoordigheid van ieder, die het zien wilde, omhelsd en gekust; de czar zal door den Oostenrijkschen keizer te Kremsier worden ontvangen met meer ceremonieel en minder openbaarheid, - eene afwijking van het Gasteiner programma, die reeds door de zorg voor de veiligheid van den Russischen monarch voorgeschreven is; - maar van eene samenkomst van keizer Wilhelm met den czar verneemt men niets. De heer Von Bismarck wil zich klaarblijkelijk de handen niet binden. Het zou immers binnen korten tijd noodig kunnen worden, dat men den Russischen bondgenoot aan zijn lot overliet, als Engeland zich in staat achtte, om ter wille van de Centraal-Aziatische quaestie het zwaard uit de scheede te

trekken; het zou zelfs noodig kunnen zijn, dat men den vriend van Skiernewicz te Constantinopel een weinig tegenwerkte, - derhalve: liefst geen tweede Skiernewicz.

Doch Lord Salisbury had nog meer goed te maken, dat zijn voorganger had bedorven. Ook tot den sultan moest de Engelsche regeering in eene betere verhouding komen. Het liberale kabinet had zich om de rechten der Porte nooit meer bekommerd, dan de onderlinge naijver der groote mogendheden onvermijdelijk maakte. Het had een man aan zijn hoofd, die *the unspeakable Turk* steeds met woord en daad had bestreden. Het had den raad van Von Bismarck in den wind geslagen, om met medewerking van den sultan tot de oplossing der Egyptische quaestie te komen. Het had de vertoogen van den gewonen gezant, Musurus-Pacha, en van den buitengewonen gezant, Hassan Fehmi-Pacha, aangehoord, zonder er de minste notitie van te nemen. Het had Egypte bezet, en daar als heer en meester huisgehouden; over het grondgebied der Porte beschikt, als ware het zijn eigen geweest. Geen wonder, dat de schrijver der *Bulgarian horrors* te Constantinopel werd gehaat met een volkomen haat; geen wonder ook, dat toen het liberale ministerie door een conservatief kabinet werd vervangen, het wantrouwen der Porte tegenover de Engelsche regeering bleef bestaan.

Toch moest dit wantrouwen worden overwonnen. Want er stonden nog gansch andere belangen op het spel, dan de regeling van de Egyptische quaestie of de beslissing over de toekomst van Soedan. Bleef Turkije bij het uitbreken van een oorlog tusschen Engeland en Rusland neutraal, dan zou de Zwarte Zee voor de Engelsche vloot gesloten, en het eenige kwetsbare punt van het onmetelijke Russische rijk voor den vijand onbereikbaar zijn. Sloot daarentegen de Porte met Engeland een of- en defensief verbond, dan zouden de oorlogskansen voor Rusland buitengewoon ongunstig worden.

Lord Salisbury heeft Sir Henry Drummond Wolff als buitengewoon gezant naar Constantinopel gezonden, naar het heet, om met den sultan eene overeenkomst te sluiten betreffende de Egyptische quaestie, maar klaarblijkelijk tevens, om zich met de Porte te verstaan over eene mogelijke samenwerking in een oorlog met Rusland. Het resultaat dezer zending wordt natuurlijk allerwegen met groote spanning afgewacht. Wat zal de sultan doen? Ziedaar, wat men overal vraagt. Wat *kan* hij doen? zou men liever moeten vragen.

Turkije toch heeft het behoud van zijne plaats in het Europeesch concert uitsluitend te danken aan den onderlingen naijver der groote mogendheden. Reeds menigmaal is de nalatenschap van den zieken man in gedachten verdeeld, maar nog nooit is eene verdeeling gevonden, die door alle erfgenamen werd goedgekeurd. En zoolang dit niet gebeurd is, wordt Turkije, in naam van het Europeesch evenwicht, op de been gehouden. Rusland en Oostenrijk slaan begeerige blikken op Constantinopel en Salonica; Engeland, Frankrijk en Italië beschouwen de kustlanden der Middellandsche zee als hun rechtmatigen buit. Maar niet zoodra is eene dezer mogendheden op het punt gekomen, van zijne wenschen vervuld te zien, of van alle zijden wordt haar het '*Hands off*!' toegeroepen. Zoo is het Rusland gegaan, toen het in 1878 de vruchten van een bloedigen en kostbaren oorlog meende te kunnen plukken.

Deze teedere belangstelling der onpartijdige mogendheden dient echter beloond te worden door dankbare gehoorzaamheid aan de wenschen der machtige beschermers en strikte onthouding van alles, wat voor de uiting eener bepaalde voorliefde zou kunnen worden gehouden. Zoo is de Porte genoodzaakt, om iedereen naar de oogen te zien, terwijl zij met niemand gemeene zaak kan maken, indien zij geen gevaar wil loopen, om de beschermers te zien veranderen in even zoovele vijanden, die zich zelf ruimschoots schadeloos stellen voor de voorkeur aan een enkelen betoond. Zoo zal zij ook dezen keer voor de eer van het Engelsche bondgenootschap moeten bedanken, omdat zij niet sterk genoeg is, om zich Rusland en Frankrijk, Duitschland en Oostenrijk tot vijanden te maken.

Vooral in de gegeven omstandigheden zou een bondgenootschap met Engeland voor de Porte bedenkelijk zijn, omdat deze niet de minste zekerheid zou hebben, dat het conservatieve ministerie na de verkiezingen zijne beloften zou kunnen gestand doen. En dit bezwaar doet zich ook gelden ten opzichte van de andere voorstellen, welke Sir Henry Drummond Wolff uit naam zijner regeering zal doen.

Naar men beweert, heeft de buitengewone gezant in last gekregen, den sultan aan te bieden: volkomen erkenning zijner suzereiniteit over Egypte; tijdelijke bezetting van dit land door Engelsche en Turksche troepen; bezetting van Soedan door een Turksch expeditie-leger, waarvan de kosten door Engeland zouden worden gedragen. De sultan zou zich echter moeten onthouden van iedere

inmenging in de binnenlandsche aangelegenheden van Egypte en zijne troepen zouden, tegelijk met die van Engeland, het Nijldal moeten verlaten.

Zooals men ziet, worden Abdoel-Hamid twee zaken aangeboden: prestige en geld. Beiden worden te Yildiz-Kiosk op hoogen prijs gesteld, en toch komt ons de aanneming der Engelsche voorstellen, als zij ten minste in den bovengeschetsten vorm gedaan zijn, niet waarschijnlijk voor. Zij kunnen wel de basis vormen van nieuwe onderhandelingen over de Egyptische quaestie, maar Lord Salisbury zal evenmin als de heer Gladstone in staat zijn, om dit vraagstuk op te lossen zonder de medewerking van het geheele Europeesche concert. Reeds is men iets nader tot die oplossing gekomen, tengevolge van de toestemming der mogendheden tot het uitgeven der door haar gezamenlijk gewaarborgde leening. In den dringendsten geldnood is hierdoor voorzien en met de uitbetalingen der schadeloosstellingen voor verliezen, bij den brand en het bombardement van Alexandrië geleden, is een aanvang gemaakt. Doch tevens heeft de heer Von Bismarck van deze gelegenheid gebruik gemaakt, om te zorgen, dat hij in het vervolg niet slechts tot de belangstellenden, maar ook tot de belanghebbenden zou worden gerekend. Hij knoopte aan zijne toestemming tot het uitgeven der leening de voorwaarde vast, dat een derde van het bedrag voor Duitsche inschrijvers zou worden gereserveerd. Deze zestig millioen Mark aan Egyptische effecten in de trommels der Duitsche geldbeleggers zullen ongetwijfeld krachtig medewerken, om ook in Duitschland belangstelling voor de Egyptische quaestie te wekken.

De Engelsche Premier bepaalt zich intusschen niet tot pogingen om met Duitschland en met Turkije op beteren voet te komen. Volgens de *République Française* heeft hij zich, voor het geval van een conflict met Rusland, van de hulp van China verzekerd, en volgens Italiaansche bladen worden de onderhandelingen met het kabinet-Depretis over samenwerking in de Egyptische quaestie nog steeds voortgezet.

Zeker zullen niet al deze combinatiën gelukken, maar het feit blijft bestaan, dat een goed deel van Europa de Engelsche regeering thans op een geheel andere wijze beoordeelt, dan twee maanden geleden. In Rusland begrijpt men dit volkomen goed. Ofschoon de officieuse pers aldaar zich veel moeite geeft om aan te toonen, dat er tusschen Duitschland en Engeland tegenstrijdigheid van belangen

bestaat, die de gedachte aan een blijvend samengaan uitsluit, en dat de hartelijkheid der betrekkingen tusschen de drie keizers in geen enkel opzicht is gewijzigd of verminderd, toont de Russische regeering toch in de Centraal-Aziatische quaestie eene wijze toegeeflijkheid, waaruit zeker niet volgt, dat zij eene spoedige beslissing wenscht, maar wel, dat zij het niet geraden acht, de schroeven op dit oogenblik al te sterk aan te zetten.

Hoe gunstig zich ook de buitenlandsche politiek van het tegenwoordige ministerie moge onderscheiden van die van het vorige, toch zal menigen Engelschen kiezer in November de keuze moeielijk vallen. Want al zijn de meeste ministers voorzichtig in hunne uitlatingen, vooral nu zij nog genoodzaakt zijn de paden hunner voorgangers te bewandelen, en al is dus de binnenlandsche politiek van het kabinet-Salisbury nog met een dichten sluier bedekt - de uitlatingen van sommige organen der conservatieve partij geven stof genoeg tot nadenken.

Weinige dagen geleden wijdde de *Morning Post*, die voor het orgaan van Lord Salisbury doorgaat, de volgende regelen aan de uitbreiding van het kiesrecht, die - zooals men weet - door samenwerking van liberalen en conservatieven tot stand kwam.

‘Deze wijziging der Britsche constitutie is een compromis tusschen de welopgevoede intelligentie en het ruwe geweld van het aantal. Omdat de moeielijkheden, waaronder de regeering gebukt ging, zoo groot waren, dat de wijsste lieden ter nauwernood de zaken konden gaande houden, daarom doen wij een beroep op de onontwikkelden om ons te helpen. Om dat de vereenigde wijsheid van de heeren Gladstone en Bright, van Lord Northbrook, Lord Hartington, Sir Ch. Dilke en de heeren Trevelyan en Chamberlain het land in een toestand van schandelijke verwarring heeft gebracht, zullen wij weldra een beroep doen op hunne bedienden, hun koetsiers, hun jagers, hun *butlers* en hun *underbailiffs*, opdat dezen, uit hunnen voorraad van natuurlijken aanleg, diepe geleerdheid en langdurige ervaring op het gebied van openbare belangen, ons mogen verrijken met die kennis, die geestdrift, die wilskracht en dat nauwgezet overleg, zonder welke het met geen enkele zaak ter wereld goed kan gaan. Eindelijk, omdat het grondbezit, de intelligentie, de natuurlijke bekwaamheden en de staatkundige ervaring onzer landbouwende en industrieele klassen het Parlement *niet* hebben voorzien van een aantal leden, groot genoeg om de groote staatsmachine behoorlijk

te doen werken, daarom doen wij een beroep op de lieden, die niets bezitten, die weinig weten en die geenerlei invloed in de schaal kunnen leggen.'

Zullen wij uit deze diatribe afleiden, dat de toepassing van een bijna algemeen stemrecht onder een conservatief ministerie gevaar loopt, of dat er pogingen zullen worden aangewend, om het gebied, dat de democratie op eene aristocratische oligarchie heeft veroverd, langs slinkschen weg weder terug te verkrijgen?

Wij gelooven het niet, en zien in de aangehaalde regelen meer eene uiting van spijt, dan een richtsnoer voor de toekomst. Tegen hun wil, maar aan een ijzeren noodzakelijkheid gehoorzamend, hebben de conservatieven thans voor de tweede maal moeten medewerken tot het invoeren van maatregelen, die aan het monopolie der grondbezitters, der *squires* en der *parsons*, den doodsteek toebrengen.

> Où ce peuple est venu, le peuple arrive tard;
> Mais il est arrivé.

De Engelschman, - hij moge Tory, Whig of radicaal zijn - laat zich een eens verkregen recht als staatsburger niet meer ontnemen. Men zegt, dat de heer Von Bismarck, die nog steeds vasthoudt aan zijne voor bijna twintig jaren ontwikkelde leer, volgens welke het gemis eener vergoeding van staatswege aan de vertegenwoordigers der natie het noodzakelijk correctief is van het algemeen stemrecht, voornemens is zich niet langer tegen de bezoldiging der afgevaardigden te verzetten. Hij wil de 'Diätenlosigkeit' afschaffen, - maar eischt tevens afschaffing van de geheime stemming. In Engeland zou een staatsman, die zulk een reactionairen maatregel voorstelde, zijn ministerieelen zetel geen dag langer kunnen behouden. Er is dan ook, naar het ons voorkomt, geen reden om te vreezen, dat een Tory-régime een tijdperk zal worden van reactie. De katoenpolitiek van den heer Bright, tot welke ook de heer Gladstone zich schijnt te hebben bekeerd, zou zeker niet langer worden gehuldigd. Maar de door alle partijen erkende ontoereikendheid van leger en vloot zou de Jingo's - die men niet alleen onder de conservatieven moet zoeken - van groote dwaasheden terughouden. Zelfs de pogingen, om de *freetraders* te bestrijden onder de bedriegelijke leus van *fair trade*, schijnen weinig kans van slagen te hebben, omdat de Engelschen bij ervaring weten,

dat hunne vrijhandels-politiek op den langen duur de voordeeligste is. Ongetwijfeld zou de bevestiging van Lord Salisbury's gezag de vertraging der oplossing van eenige belangrijke maatschappelijke en staatkundige vraagstukken ten gevolge hebben; er zou geen sprake meer zijn van de scheiding van kerk en staat, van de afschaffing (of althans hervorming) van het Hoogerhuis, van eene uitbreiding der plaatselijke autonomie, van eene ingrijpende wijziging van het op middeleeuwsche leest geschoeide bestuur der stad Londen, van eene vrijzinnige oplossing der eedsquaestie. Maar wij zouden deze geduld-oefening geen al te groote schade achten, indien zij den liberalen de gelegenheid kon geven om de verloren eenheid te herwinnen, hetzij door tot overeenstemming te komen omtrent de belangrijkste vraagstukken van den dag, hetzij door zich op nieuw te scharen om een leider, die hoog genoeg staat, om aan zijne volgelingen het achterstellen van persoonlijke meeningen te mogen voorschrijven.

Voor de Fransche kiezers is de keuze niet minder moeielijk dan voor de Engelsche. Wij hebben hierbij niet het oog op de betrekkelijk kleine minderheid van legitimisten, Orleanisten en Bonapartisten, die slechts één artikel in hun programma schrijven: ‘strijd tegen de republiek.’ Al werken in de meeste departementen deze drie fractiën, met verloochening van alle andere beginselen dan hun haat tegen den bestaanden regeeringsvorm, eendrachtig samen, toch zullen zij in de nieuwe Kamer ongetwijfeld slechts eene kleine minderheid uitmaken.

De tegenwoordige regeering is te zwak, om bij den verkiezingsstrijd een vereenigingspunt te vormen. Daarentegen treden dagelijks meer twee namen op den voorgrond: die van Clémenceau en van Jules Ferry. Was in de vorige maand het optreden van den eerste te Bordeaux het feit, dat alle pennen en tongen in beweging bracht, in deze maand is de door Ferry te Lyon gehouden redevoering het thema geweest voor elke belangrijke politieke discussie. Met de hem eigen stoutmoedigheid waagde de ex-premier zich in het hol van den leeuw, en kwam aan de radikale inwoners van Lyon betoogen, dat het verschil tusschen hen en hem rneer van quantitatieven dan van qualitatieven aard was. Hem hoorende, moesten de mannen der linkerzijde bekennen: Gij beweegt mij bijna, een opportunist te worden.

Bijna - maar niet geheel. Ongetwijfeld had Ferry gelijk, toen hij het als de taak van den regeeringsman schetste, zich te beper-

ken binnen de grenzen der mogelijkheid, en van al de in theorie uiterst wenschelijke hervormingen en verbeteringen slechts die in zijn programma op te nemen, die in de naaste toekomst voor verwezenlijking vatbaar waren. Ongetwijfeld mocht hij wijzen op zooveel, dat hij, in volkomen overeenstemming met de beginselen der radikalen, had tot stand gebracht, terwijl zijne tegenstanders eene uitsluitend afbrekende, en daardoor onvruchtbare politiek vertegenwoordigden. Ongetwijfeld moet ieder, die buiten den partijstrijd staat, hem toegeven, dat men het streven naar scheiding van kerk en staat kan billijken en bevorderen, zonder daarom zijne toevlucht te nemen tot het plompe en gevaarlijke middel, om het geheele hoofdstuk ‘eeredienst’ uit de begrooting te schrappen. Maar even zeker is het, dat de critiek op de koloniale staatkunde der vorige regeering door den heer Ferry niet is wederlegd; dat de kostbare en betrekkelijk nuttelooze expeditiën naar verre streken door hem niet zijn gerechtvaardigd; dat zijn beroep op den onwederstaanbaren drang van den loop der gebeurtenissen eene armzalige uitvlucht was, en zijne omschrijving van de naaste toekomst als de ‘période de digestion’ van het nieuwe koloniale gebied niets meer dan eene klinkende phrase, die bij de aanraking met de werkelijkheid als een zeepbel uiteenspat. Ferry heeft, in zijne verdediging van het opportunisme, een zekeren zedelijken moed betoond; want voor hem, die naar het hoogste gezag streeft, is niets gemakkelijker, dan het opstellen van een programma, welks verwezenlijking een ultraradicalen hemel op aarde zou brengen, maar niets moeielijker, dan de bekentenis, dat zijn kunnen tegenover zijn willen eene uiterst bescheiden rol speelt. Hij heeft echter tijdens zijn bestuur de koloniale politiek gebezigd als eene veiligheidsklep voor het chauvinistisch instinct der natie, en hij durft dit thans niet erkennen. De Tonkin-expeditie, met hare zeer problematische resultaten, is wellicht voor hem een noodzakelijk kwaad geweest, omdat daardoor grooter kwaad voorkomen is, maar men kan haar niet, zonder de waarheid in het aangezicht te slaan, voorstellen als eene op zich zelf lofwaardige en aanbevelenswaardige onderneming.

Ferry's rede te Lyon was eene poging om de radicalen, die hij te Hâvre van zich vervreemd had, te verzoenen Met de radicalen - zoo beweerde hij - kan eene republikeinsche regeering samenwerken; met de intransigenten nooit. De vraag is nu, of het hem gelukken zal, eene splitsing in de uiterste linkerzijde te weeg

te brengen. Clémenceau en zijne vrienden zouden niets liever doen, dan hun wellicht door eerlijke overtuiging bezielden, maar evenmin ‘salonfähigen’ als ‘regierungsfähigen’ nasleep verloochenen, maar zij kunnen dit niet doen, zonder een politieken zelfmoord te begaan, omdat zij in aantal tegen de opportunisten niet zijn opgewassen. De ‘rechts-republikeinen,’ de mannen van het *Centre Gauche*, betreuren Ferry's concessiën aan de radicalen, maar ook zij hebben als zelfstandige partij geen beteekenis, en zouden zich schamen voor een verbond met de anti-republikeinsche partijen. Eene blijvende, vaste meerderheid, die inderdaad *a working majority* is, en aan een ministerie de door Ferry terecht, voor Frankrijk vooral, onmisbaar genoemde stabiliteit verzekert, kan dus alleen worden verkregen door eene coalitie der republikeinsche middelpartijen.

Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat het samengaan van de beide uiterste partijen uit Frankrijk reeds daarom eene ongerijmdheid is, omdat eene van haar een openlijk en verklaard tegenstander van den bestaanden regeerings*vorm* is, terwijl bijvoorbeeld in Duitschland de tijdelijke coalitie van *Fortschritt* en Centrum zich tegen de regeering als persoon richt.

Transigeeren is een leelijk woord, dat naar beginselloosheid riekt. Maar intransigentie wordt het despotisme eener fractie, wanneer men haar tot regeeringsbeginsel wil verheffen. Opportunisten en intransigenten kunnen hun voordeel doen met de les, door Victor Hugo in zijn reeds boven aangehaald gedicht aan de koningen gegeven:

> Ne faites point, des coups d'une bride rebelle,
> Cabrer la Liberté qui vous porte avec elle;
> Soyez de votre temps, écoutez ce qu'on dit,
> Et tâchez d'être grands, car le peuple grandit.

De onafhankelijke politicus blijve in zijn studeervertrek vrij als een vogel in de lucht: de dienaar van den staat, die tot leiden en regeeren is geroepen, zal met Ferry moeten erkennen:

‘La mesure des sacrifices dont la nécessité s'impose est dans la moyenne de l'opinion, et l'art de soutenir comme celui de diriger un gouvernement consiste à dégager à chaque instant cette moyenne.’

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Gedichten van P.A.M. Boele van Hensbroek. Nijmegen, H.C.A. Thieme. 1885.

. . . . En onze dichters zingen maar steeds door. Zij laten den schoolstrijd woeden. De Grondwetsherziening laat hen koel. De Heeren Edelmogenden mogen, voor hun part, beslissen wat zij willen; zoo er tusschen den Dollart en de Schelde slechts ergens een vrij rustig plekje blijft, waar zij naar hartelust zingen kunnen, zonder de buren te hinderen of ‘andersdenkenden’ te ergeren.

Weêr is de lijst van onze jonge poëeten met één vermeerderd. De heer P.A.M. Boele van Hensbroek, van wien wij reeds nu en dan in den Spectator dichtproeven hadden aangetroffen, geeft zijn eerste gedichten uit. Het is weêr een van die keurige uitgaven - de zonnebloem op den omslag zouden wij echter gaarne door een fraaier embleem hebben zien vervangen! - welke bij ons niet meer tot de uitzonderingen behooren, en waardoor in de uitstalling van den Nederlandschen boekhandel op de Antwerpsche tentoonstelling onze uitgevers terecht zeer de aandacht hebben getrokken.

Wanneer men, met het doel om het boekje aan te kondigen, het met het potlood in de hand doorleest, dan lijkt het haast heiligschennis, om op dat fraai getint Hollandsch papier, binnen het roode lijstje dat de bladzijden omvat, een van die geheimzinnige potloodstreepjes te plaatsen, welke bewondering, verwondering of afkeuring beteekenen. Men heeft zich te verdedigen tegen de neiging

om aan wat zich zoo sierlijk voordoet, zeer hooge eischen te stellen, en, met een kleine variant, - en alle verdere vergelijking ter zijde stellend! - den dichter met de woorden van den vos uit den fabel toe te roepen:

Que vous êtes joli! que vous me semblez beau!
Sans mentir, si votre ramage
Se rapporte à votre plumage,
Vous êtes le phénix *des poètes du temps*.

De opdracht *Aan Katie*, in de Genéstet'schen trant, is wel geschikt om gunstig voor den dichter te stemmen .

Tintlende bloesems en ruischende zangen,
Geurige lokken en rozige wangen,
Bruisende weelde en tranen van smart,....
Zangrige dwaasheên van 't dichterlijk hart.

Gij zaagt ze kiemen uit 't werkelijke leven,
Gij zaagt de vlinder haar windsels ontzweven,
U zij dit boek mijner liefde gewijd!

Men verwacht, na deze inleiding, jonge, zangerige liederen, eenvoudig van toon en zuiver van vorm, zooals ze uit een jong dichterlijk gestemd gemoed opwellen; liederen, gelijk er nog altijd een belangstellend gehoor vinden, al beweren sommigen ook dat voor zuivere lyriek de tijd voorbij is, dat de groote ideeën welke onze eeuw in beweging brengen, dat het woelen en werken der wereld om ons heen den weg voor wijsgeerige poëzie, voor ‘Gedankendichtung’ openende, tegelijk dien voor gevoelspoëzie hebben gesloten.

Blijkens het eerste gedicht *Ars Poetica*, wil de godin der schoonheid, die den dichter in zijn nachtelijke wake komt bezoeken, dat hij slechts bezingen zal wat zijn hart bemint, en - voegt zij er bij: - ‘doe 't eenvoudig.’

Als gij uw oogen

Rondom u slaat, laat dan uw fantasie
Zich toetsen aan natuur en nooit gedoogen,
Dat zij in plaats van 't kleed vol harmonie

Een dwangbuis vind' in uwe dichterwoorden; -
Slechts wat welluidend is, is poëzie.

Al lijkt hier de terzinenvorm voor deze les in eenvoudigheid misschien wat zonderling gekozen, als dichterlijke geloofsbelijdenis van den heer Boele van Hensbroek heeft het gedicht zijn beteekenis. Welluidend, eenvoudig, natuurlijk, zuiver van toon en van taal, - dat zijn dus de eigenschappen, welke wij verwachten mogen in deze verzen te zullen aantreffen.

Met de zuiverheid van taal is het reeds in het tweede gedicht niet volkomen in orde:

Is mijn oog u niet *ten tolk*,
Dat gij eerder rust kunt vragen
Aan de stormen die daar jagen,
Eerder zoete melodieën aan de zwangre donderwolk?

Doch wij bladeren verder, en treffen liedjes aan, bevallig en frisch, zooals ‘de godin der schoonheid’ ze van den dichter verlangde. Bijvoorbeeld het versje *Slechts 'n bloempje*, waarin de dichter vraagt:

Lief vogelijn! van waar uw zang,
Van waar uw lied?

en het vogeltje antwoordt:

'k Zag tusschen 't graan,
Trotsch golvend als een zee van goud,
Een lichtblauw bloempje staan;
Een dauwdrop tinteld' aan het blad,
Een bloementraan.

Men noemt mij onkruid, - snikte het, -
De korenaar
Heft fier het hoofd en blikt omlaag
Met trotsch gebaar,
En smaalt: ‘'k Ben nuttig; gij, gij zijt
Een bloempje maar.’

't Was bij den oogst, dat ook de bloem
Haar einde vond;

Maar haren traan, haar klacht, die 't graan
Verachtte en nooit verstond,
Draag 'k in mijn zang, door 't blauw der lucht
De wereld rond.

Natuurlijkheid, zuiverheid van toon - het is jammer dat wij ze te vergeefs zoeken in regels als de volgende uit het gedicht *Humanitas*, waar van het zonlicht, dat door de gekleurde kerkvensters schijnt, gezegd wordt:

't Is of 't den weerschijn draagt van duizend kleuren,

Den fulpen vloer van bloemenmozäiek,
Waarover 't bosch zijn bloesemkruin gaat beuren;
Of 't vloeibaar gouden echo's der muziek

Gedronken heeft van 't vogelken daar buiten,
Dat fladdrend om de heilgen der portiek,
Der nieuwe lent' een wiegenlied komt fluiten;

dubbel jammer omdat het tweede gedeelte van datzelfde gedicht, op een enkele uitdrukking na, dichterlijk van stemming en fijn van toon, tot het beste uit den bundel behoort:

't Mariabeeld baadt in een zee van licht,
De priester moet opblikkend d'oogen sluiten
Of houdt ze strak op 't altaarbeeld gericht;

En ziet, daar geurt een ruiker frissche rozen,
Waarnaast een blonde non gebogen ligt,
Wier vingertoppen bij het offren blozen.

Zoo bloost de liefd' in liet gebed alleen -
Koud wenkt den priester 't ambt door hem gekozen
En 't altaar tuigt van strijd en zacht geween;

Bekorend weven door de priesterlijke beden
Zich blonde lokken, blonde rozen heen.

Doch wat is dat? zien wij goed? komt daar niet een hiaat gindschen bevalligen versregel bederven, en nog een, en alweêr? Het krioelt er van. Het zal toch geen opzet zijn: *nous avons changé tout cela*? Zoo revolutionnair ziet onze dichter er niet uit. Wij bladeren verder en stuiten op deze regels, waar wij rhythmisch geen weg meê weten:

Is 't droefheid of blijdschap, die er regeert?
Is 't de lach der vreugd, die ons leven leert,
Of de traan bij verloren idealen?

evenmin als met den eersten van deze twee uit het gedicht *Poëzie*:

't Is het streven naar 't ideale,
Dat der menschheid smart verdooft.

Op blz. 27 vinden wij:

't Was of een bloeiend maagdelijn
't Schuimend azuur had omgeslagen;

en op blz. 32:

Als 't weergâloos blanke sneeuwkleed
Schittert in het morgenrood.

Jammer, erg jammer.

Wij leven te snel om het *nonum prematur in annum* meer in praktijk te brengen, maar toch niet zoo snel, dat wij niet van een dichter zouden mogen vergen, zich den tijd te gunnen om zijne verzen zoolang te beschaven, tot zij geen grove fouten tegen de prosodie meer bevatten. Den heer Boele van Hensbroek, wien het, naar het schijnt, aan dichterlijk gevoel en smaak niet ontbreekt, die in zijn goed gedacht en gedicht *Dichterlijk streven* toont den splinter in het oog van zijn kunstbroeders zoo goed te kunnen onderscheiden, mag men zeker zonder onbescheidenheid herinneren aan zijn eigen woord:

Slechts wat welluidend is, is poëzie.

***Handwoordenboekje van Nederlandsche Synoniemen*, door J.V. Hendriks, tweede, herziene en vermeerderde druk. Met een voorrede van Dr. J.H. Gallée. Tiel, D. Mijs. 1885.**

Juist een jaar geleden (in *de Gids* van September 1884) wezen wij naar aanleiding van den 'Dictionnaire des synonymes français' van den heer Delinotte, op het belang der studie van de synoniemen en tevens op het feit dat onze taal nog geen volledig woor-

denboek der synoniemen rijk is. Elke poging om in die leemte te voorzien moet ons welkom wezen. Wij begroeten derhalve met ingenomenheid dezen herzienen en vermeerderden druk van de *Proeve van een woordenboek der Nederlandsche synoniemen*, welke in 1880 door den heer H e n d r i k s in het licht werd gegeven en binnen drie jaren uitverkocht was. Prof. G a l l é e heeft het niet beneden zich geacht deze nieuwe uitgaaf onder zijne bescherming te nemen en in te leiden met een uitvoerige voorrede, waarin hij een overzicht geeft van hetgeen op dit gebied in ons land tot dusver verricht werd.

Een vergelijking van deze tweede uitgaaf met de eerste schonk ons de overtuiging dat het ‘vermeerderd’ op den titel inderdaad synoniem is met *aangegroeid* en *uitgebreid*, en gebracht kan worden onder het algemeen begrip: *toegenomen*. (Zie bl. 12 onder *aangroeien*.) Toegenomen is het werk in uitgebreidheid, volledigheid en duidelijkheid.

Om iets te noemen: van het woord *bedeesd* vond men in de eerste uitgaaf 7 synoniemen, thans vindt men er 11; van *hoogmoedig* kende de eerste uitgaaf slechts 3 synoniemen, nl. *ijdel, trotsch, verwaand*, de nieuwe uitgaaf heeft er 7 meer, nl. *fier, grootsch, hooghartig, hoovaardig, laatdunkend, opgeblazen, prat*.

Onder *fleemen* las men in de eerste uitgaaf: *fleemen* noemt men inzonderheid het vleien van kinderen. Thans is de beteekenis duidelijker en volledieger door de bijvoeging: *fleemen* is liefkoozende en streelende iets vragen.

Bij enkele woorden schijnt ons het begrip: synoniem wat heel ruim genomen. *Brieschen* en *hinneken* bijv. zijn twee geheel verschillende geluiden, die, naar onze opvatting, moeilijk als synoniemen kunnen worden beschouwd.

Intusschen, waarin dit ‘Handwoordenboekje’ ook nog verder moge te kort schieten, ongetwijfeld zal het er toe kunnen bijdragen, om velen, door juiste onderscheiding, de kracht der woorden te leeren kennen, en hun schakeeringen, hun fijnere beteekenis te doen vatten. Voor de kennis van ‘de taal en heel haar overvloed’ zal het van veel nut kunnen zijn.

Francisque Sarcey.

I.

De eerzame juffrouw, die in de hoofdkiosk op den Dam te Amsterdam sedert jaren met waardigheid de betrekking van courantenverkoopster vervult, en die in de uitoefening harer functie zeker weinig gelegenheid heeft tot groote agitatie of buitengewone ontroering, verkeert in het drukke seizoen des Maandagmiddags niet zelden in eenige spanning. Zoo aanstonds zal zij een zeker aantal exemplaren van het Fransche dagblad *le Temps* ontvangen en in den loop van den middag zal minstens het dubbel aantal stadgenooten en vreemdelingen haar met aandrang om een nummer van die courant komen vragen. Zij wil gaarne zoowel hare steedsche klanten als de Franschen, die gewoon zijn zich in hare kiosk van dagbladen te voorzien, te vriend houden; en zij peinst op een middel, om het genen naar den zin te maken en tegelijk dezen niet te zeer te ontstemmen. Van daar de wolken op het voorhoofd van de juffrouw in de hoofdkiosk op den Dam.

Het zou haar niet kwalijk te nemen zijn, wanneer zij op het punt van den man, wiens naam boven dit opstel staat, niet best te spreken ware. Want het zijn de wekelijksche tooneelkritieken van F r a n c i s q u e S a r c e y , welke des Maandags de vraag naar het dagblad *le Temps* zoo buitengewoon doen stijgen. De tooneelbeschouwingen van den Franschen dagbladschrijver hebben voor een groot deel van ons publiek een ongemeene aantrekkelijkheid, zij worden druk gelezen en besproken, en genoten zelfs een tijd lang de eer van elke week, in uittreksel, in een der Amsterdamsche dagbladen te worden overgenomen.

Sarcey was dan ook geen onbekende voor ons, toen hij, na in Juni 1883, bij gelegenheid van de Tentoonstelling gedurende de voorstellingen van de troep van het Odéon, een paar weken te Amsterdam te hebben vertoefd, in Februari daaraanvolgende als conférencier te Amsterdam, den Haag, Leiden en Utrecht optrad.

Er zijn hooggeleerde mannen, welsprekende redenaars, geniale koppen, door wier woord men bezield en meegesleept wordt, die bovendien door hun uiterlijk, door den klank van hun stem, soms alleen door een fijngevormde hand, een diepen indruk maken op hun publiek, en die toch dat publiek zóó op een afstand weten te houden, het zóó imponeeren, dat bij niemand het verlangen rijst, om in intiemer aanraking met hen te komen of omtrent hun levensloop nader te worden ingelicht. Daarnaast staan anderen, minder geleerd, minder geniaal, door de natuur met uiterlijke gaven stiefmoederlijk bedeeld, maar die, wanneer zij nauwelijks vijf minuten aan het woord zijn, u voor zich hebben ingenomen, met wie ge u terstond op uw gemak gevoelt. Zoolang zij spreken vloeit er tusschen hen en hun publiek een onafgebroken sympathetische strooming, en is hun voordracht ten eind, dan verlangt ge met hen kennis te maken, dan tracht ge het een en ander omtrent hen te vernemen, welke hun levensloop was, hoe zij geworden zijn wàt zij zijn, en wat al niet meer.

Tot deze laatsten behoort Francisque Sarcey. Zijn buitengewone corpulentie, het bolronde hoofd met de dun geplante grijze haren, het breede gelaat omsloten door een grijzen stoppelbaard, het vage in den blik, gevolg van zijne buitengewone bijziendheid, de weinige zorg welke hij aan zijn kleeding besteedt, zouden wellicht in staat zijn sommiger spotlust op te wekken, wanneer er niet uit zijn geheele optreden, uit den glimlach, uit den schalkschen en vriendelijken oogopslag, uit den toon van zijn stem, een beminnelijke eenvoud, een goedhartigheid, een opgeruimdheid, en tegelijk een geest en een scherpzinnigheid spraken, welke onwederstaanbaar voor hem innemen en den spotters de wapens uit de hand slaan. Men behoeft dan ook slechts weinige oogenblikken met Sarcey in gesprek te zijn om zich te overtuigen, dat hij een nadere kennismaking overwaard is.

Hetgeen hij in zijn conférences en in het gezellig samenzijn

nu en dan omtrent zijn wedervaren mededeelde, de autobiografische fragmenten, welke hij in enkele kleine romans o.a. in de aangrijpende geschiedenis van den ongelukkigen leeraar *Etienne Moret* inlaschte, maakten het verlangen levendig om in meer bijzonderheden en in geregelde volgorde de lotgevallen en omzwervingen van den goedhartigen en goedgehumeurden Franschman te mogen vernemen.

Dat verlangen werd in den aanvang van dit jaar bevredigd door de uitgaaf van Sarcey's *Souvenirs de Jeunesse*[1].

Met al hun uithuizigheid - heel ver van honk gaan zij trouwens uit eigen beweging niet - is er geen gezelliger volk op de wereld dan de Franschen. Wees met een Franschman één uur in gezelschap, en zoo ge maar eenigszins zijn sympathie weet op te wekken, kunt gij er zeker van zijn, dat hij u binnen dien tijd, zijn lief en leed, zijn maatschappelijke wederwaardigheden, zijn levensbeschouwing, zijn leefwijze tot in bijzonderheden zal hebben medegedeeld. En daar men in anderen die eigenschappen het meest waardeert, welke men zelf mist, vindt de spraakzame en mededeelzame Franschman in den gesloten Nederlander meestal een belangstellend toehoorder. De Mémoires, Confessions, Souvenirs d'enfance, of hoe die vertrouwelijke mededeelingen heeten mogen, welke in de Fransche letterkunde zulk een groote plaats beslaan, hebben bij ons gereeden aftrek.

De *Souvenirs de Jeunesse* van Sarcey zullen daarop geen uitzondering maken. En terecht niet. Eenvoudiger, onopgesmukter autobiographie, een die duidelijker den stempel der waarheid draagt en die u een helderder beeld geeft van den held, die och! zoo weinig als held poseert, werd zelden geschreven. Het wordt alles zoo frisch, met zooveel geest en zoo onderhoudend verhaald; de koddige invallen zijn zoo weinig gezocht, de portretten der verschillende exemplaren van het menschelijk ras, welke Sarcey op zijn weg ontmoette, zijn zoo voortreffelijk getypeerd, dat men het boek niet voor de laatste bladzijde uit de hand legt, en het telkens weer doorbladert om een of ander vermakelijk voorval nog eens te genieten.

De herinneringen uit zijn jeugd, welke Sarcey ons verhaalt, loopen van zijn eerste muzikale studiën, zijn eerste optreden

1) Francisque Sarcey. Souvenirs de Jeunesse. Paris, Paul Ollendorff, 1885

als kooraanvoerder in het stadje zijner woning, tot het eerste artikel in de *Figaro*, zijn eerste optreden als journalist. Tusschen die twee belangrijke gebeurtenissen liggen zijn verblijf aan de normaalschool voor onderwijzers (Ecole Normale) en zijne omzwervingen als leeraar aan verschillende lycées.

FRANCISQUE SARCEY[1] werd geboren in 1828 te Dourdan, een stadje op weinige uren afstands, zuidwestelijk, van Parijs, alwaar zijn vader, afkomstig uit een Lyonsche zijdeweversfamilie, een eenvoudige kostschool hield.

De oude heer Sarcey was een bewonderaar van de Fransche klassieken, en bovenal een hartstochtelijk liefhebber van muziek. De Chansons van Désaugiers en Béranger, de komische opera's van Dalayrac, Nicolo, Boïeldieu werden zijn lievelingsmuziek, en wanneer later Francisque Sarcey zijn strijd tegen de opérette voert - de leden van ‘Oefening’ in den Haag zullen zich de geestige conférence over dit onderwerp nog herinneren! - dan vindt men in zijn wensch dat men tot de oude Fransche opéra-comique terug mocht keeren, de sympathiën van papa Sarcey terug. Van Francisque een toonkunstenaar te maken, was het toppunt van 's vaders wenschen. Eerst moest in zangstudiën de grondslag voor zijne muzikale opvoeding worden gelegd; daarna werd, daar de schraalvoorziene beurs van den kostschoolhouder den aankoop van een piano niet gedoogde, een kleine viool aangeschaft.

Francisque's muzikale oefeningen zouden echter nog hooger vlucht nemen, toen zekere Ducrocq, een oud-musicus, vroeger orkest-directeur van het Odéon, zich in Dourdan vestigde en in het rustige stadje alles in rep en roer bracht. Ducrocq voerde niet meer of minder dan een soort van blaas- en strijkplichtigheid in. Binnen het jaar had hij een militair orkest en een philharmonisch gezelschap opgericht. Francisque werd in het koor ingelijfd als aanvoerder (chef d'attaque) der tweede sopranen. ‘Ik, chef d'attaque!’ - roept hij bij deze herinnering uit. - ‘Ik geleek op dien kapitein, die toen hij zijn soldaten de vlucht zag nemen, hen naliep onder den uitroep: Ik ben hun kommandant en moet hen dus wel volgen!’

1) De naam wordt uitgesproken S a r c e t , niet S a r c y , gelijk in ons land dikwijls geschiedt.

Men moet bij Sarcey het verhaal lezen van de eerste openbare uitvoering van het philharmonisch gezelschap. In de cantate ter eere van de Dourdan'sche rozenmaagd, die uit een daarvoor door zekeren advocaat Michel gesticht fonds werd begiftigd, vroegen de sopranen, waartoe de jeugdige Sarcey behoorde, met schuchtere onnoozelheid:

Mais quel fut le fondateur
De cette fête si belle?

waarop de bassen, ondersteund door de zware koperinstrumenten, serpenten en bazuinen, met bewonderenswaardig ensemble en donderend geweld antwoordden:

Feu - l'a - vocat - Michel!

Zelden werd intusschen ijveriger studie met geringer succes bekroond. Onze toekomstige tooneelcriticus had bijzonder weinig aanleg voor de muziek, en moest uit den mond van meer dan een zijner muziekmeesters, en eindelijk ook van zijn vader, die lang aan de roeping van zijn zoon geloofd had, de schrikkelijke profetie vernemen: ‘Jij, als jij ooit musicus wordt, zal het er spannen!’

‘Als jij ooit musicus wordt, zal het er spannen!’ Bijna achttien jaren waren er verloopen, sedert hij het hoofd had gebogen onder die verschrikkelijke, voorspelling, toen, in 1855, het toeval hem den man deed ontmoeten, die zijn laatste muziekmeester zou zijn: Emile Chevé, den apostel van de bekende methode Galin-Pâris-Chevé, de methode van het muzikaal cijferschrift. Het type van den dwependen zendeling, die, hoewel zelf alles behalve muzikaal, door zijn geloof in de door Galin uitgevonden en door Pâris volmaakte methode, door zijn ongeëvenaarde gaaf van doceeren en machtige overredingskracht, de verrassendste resultaten verkreeg en duizenden, die tegen de moeite van het noten leeren zouden hebben opgetornd, tot de muziek bracht, is door Sarcey met meesterhand geteekend. Men ziet die secte van dwepers, waartoe ook Sarcey behoorde, meegesleept door de onvergelijkelijke fascineerende kracht welke van Chevé uitging, vereenigd om den langen mageren man, met zijn lange haren, die altijd gekleed in een te wijde jas, met te korte mouwen, half apostel, half kwakzalver, toch eerbied afdwong door zijn belangelooze toewijding

aan de zaak, voor welke hij bespotting, smaad en miskenning trotseerde.

En dan mevrouw Chevé, het droge, energieke, van ijver blakende vrouwtje, de verpersoonlijking van de Methode! Chevé had haar, volgens Sarcey, gehuwd omdat zij de zuster van Pâris was, en die twee echtelieden hadden elkander bemind door, in en voor de Methode.

Dat alles echter dagteekent uit den tijd toen Sarcey reeds aan den aanvang bij zijn journalistenloopbaan stond. Wat daaraan in tijdsorde voorafgaat behoort tot het merkwaardigste van deze Herinneringen.

In 1848 was Sarcey tegelijk met About en Taine op de Ecole Normale gekomen. De school telde destijds een aantal voortreffelijke leerlingen, o.a. Weiss, Challemel-Lacour, Perraud, thans bisschop van Autun en lid der Fransche akademie. Zij stond in groot aanzien, want zij leidde tot het leeraarschap, het *professorat*, zooals het in het Fransch heet, en een professoraat opende den weg tot alles. Mannen als Cousin, Villemain, Jules Simon, Saint Marc-Girardin waren als leeraars begonnen, en behoorden op dat oogenblik allen tot de Universiteit, tot dat groote lichaam dat het hooger onderwijs over geheel Frankrijk omvat.

Een begaafd leeraar zag zich, bij het verlaten van de Normaalschool, opgenomen in een stand die algemeen geëerd en geriefd was en waarin zij, die er toe behoorden, als één groot gezin vormden. Was het hem ernst met het vak dat hij zich gekozen had, dan lag er een eervolle, misschien een schitterende loopbaan voor hem open. Hij was zijn eigen meester. Men liet den leeraar een zekere persoonlijke vrijheid, waarvan men wist dat hij geen misbruik zou maken.

Zoo was het in den gouden tijd, onder de regeering van Louis-Philippe, en in de eerste jaren der Republiek van 1848. Met goeden moed en vol lust in het werk, vingen onze jeugdige ‘Normaliens’ hunne studiën aan. Taine was de eerste van de klas, dan volgde About; Libert, die reeds op 24-jarigen leeftijd is gestorven, kwam als nummer drie, Sarcey als nummer vier. Er werd in de jaren die nu volgden gewerkt, maar misschien meer nog gediscussieerd. En, o wonder! hoewel al die jongelieden van een- en twee en twintig jaar Franschen waren, hoewel men 1849 en 1850 schreef, - er werd weinig

of niet gepolitiseerd. De debatten liepen over vraagstukken van letterkunde en van philosophie.

Van Sarcey's oude schoolkameraden kan men vernemen, dat hun makker een hartstochtelijk lezer was, en als debater steeds gereed om voor eene of andere letterkundige of wijsgeerige stelling een lans te breken. De man, die thans met een benijdenswaardige vlugheid twee, drie artikels daags over verschillende onderwerpen schrijft, artikels, die nagenoeg altijd uitmunten hetzij door een geestige inkleeding, hetzij door de wijze waarop een overbekend onderwerp in een nieuw licht wordt gesteld of aan een ingewikkeld vraagstuk een praktische oplossing wordt gegeven, diezelfde man was op de Normaalschool een blokker, wien het schriftelijk werk, dat hij er te verrichten had, groote inspanning kostte. Maar wat hij toen, naar aller getuigenis, reeds bezat, was zijn onverstoorbaar goed humeur, zijn goedhartige vroolijkheid, zijn onafhankelijk oordeel, en zijn afkeer van alle deftigheid, alle gezwollenheid, alle pedanterie.

En die afkeer was op de Ecole Normale algemeen. ‘Wij wilden’ - zoo ongeveer verhaalt Sarcey - ‘niets weten van den valschen opsmuk der oude rhetorica evenmin als van de banale sentimentaliteit, welke Chateaubriand in de mode had gebracht. Wij hadden een hekel aan groote woorden, aan overdreven figuurlijke uitdrukkingen, aan alles wat enkel strekt om te verblinden en den menschen zand in de oogen te strooien. Voltaire was onze eigenlijke en eenige meester; wij hadden hem lief om zijn helderheid en zijn soberheid. Het was onze lust, de schrijvers te bestudeeren van dien tijd, waarin het verstand een zoo klaar en levendig Fransch schrijft; zelfs het droge van die taal was ons lief, en wij waardeerden een stijl, die om de gedachte gegoten zit als een kleed van goeden snit.’

Heel de 18de eeuw moest er aan gelooven; van de schrijvers van het begin der 19de vinden in de oogen van Sarcey en zijn makkers natuurlijk alleen die genade, bij wie zij de eigenschappen aantreffen, welke zij in de meesters hunner keus zoo bewonderden. Vooral Stendahl, de schrijver van *Rouge et Noir* en *la Chartreuse de Parme*, in die dagen door weinigen, en nog later zelfs door Sainte-Beuve slechts matig gewaardeerd, wekte hun geestdrift.

Intusschen was de gouden tijd van het professoraat, welke Sarcey bij het binnentreden van de Normaalschool had toege-

lachen, thans, in 1851, nu hij de professorale loopbaan zou beginnen, voorbijgegaan met al zijn heerlijkheid. Het roode spook van het socialisme, die zich in '48 op de barrikaden had vertoond, had der burgerij den schrik om het hart geslagen. Er was een reactie gevolgd, waarvan de geestelijkheid behendig had weten partij te trekken, en waarvan ook het universitair onderwijs de gevolgen moest dragen. Onze Normaliens zouden het spoedig ondervinden.

Het is, of was althans, de gewoonte, dat de leerlingen der Normaalschool in de laatste maanden van het derde en laatste jaar van hun verblijf aan die inrichting gedurende enkele weken in de verschillende, lycées van Parijs eene klasse waarnamen, en wel onder toezicht van de leeraren die zij vervingen. Dat toezicht ging zoover als het voeten had. De leeraars woonden gewoonlijk een paar lessen bij, ten einde althans iets te kunnen rapporteeren omtrent den aan hun toezicht toevertrouwden kweekeling; maar daarna lieten zij al spoedig de klassen over aan den hun zoo welkomen tijdelijken plaatsvervanger, die dan het rijk alleen had.

Sarcey en About waren aangewezen om in het lycée Bonaparte hun geleerdheid te vertoonen; About in de klasse voor het Fransch, Sarcey in die voor het Latijn. Zij vonden er een groep intelligente jongelieden uit de eerste familiën: Guillaume Guizot, een der zoons van de Broglie, en anderen. About en Sarcey vertoonden zich daar zooals zij waren, zeer beslist in hun oordeel, met die ‘onbeteugelde kracht van luim’ die zij van Voltaire hadden, weinig gewend en weinig geneigd om hunne zeer geavanceerde meeningen onder stoelen of banken te steken of in een academischen vorm te kleeden. De indruk, dien hun optreden maakte op deze jongelieden, die, uit clericale en Bonapartistische kringen afkomstig, aan geheel iets anders gewoon waren, was groot. About verbaasde en bekoorde hen door een stroom, van oorspronkelijke denkbeelden in even oorspronkelijken vorm voorgedragen; Sarcey trof hen door een soort van ongetemde maar overtuigde welsprekendheid, door zijn onbedwongen en meesleepende vroolijkheid. De roep van deze buitensporigheden kon natuurlijk niet binnen de muren van het lycée besloten blijven. De jongelui spraken te huis, sommigen met geestdrift, anderen met minder bewondering, van hunne tijdelijke leeraren. Men vroeg bijzonderheden, en die, welke men te

hooren kreeg, waren wel geschikt om in de behoudende en clericale kringen ergernis te wekken. De Minister werd van het geval onderricht; zijn inspecteurs kwamen de lessen van de heeren About en Sarcey bijwonen, en hoewel zij niets verdachts vernamen - de jonge leeraren, van hun komst verwittigd, hadden zich voor deze gelegenheid binnen het spoor weten te houden -, 's Minister's besluit was reeds genomen. Een zoo wild, zoo teugelloos jongman als Francisque Sarcey, een Voltairiaan, was niet geschikt voor het onderwijs; hij zou der Universiteit slechts tot schande strekken.

Wat te doen? Veertien jaar had de jonge rnan gewerkt met het doel om leeraar te worden, hij achtte zich alleen voor dat vak geschikt en voor geen ander, en nu zag hij op zijn 23e jaar zijn toekomst reeds vernietigd, zijn carrière gebroken. De vrienden van de familie Sarcey togen aan het werk, niets werd onbeproefd gelaten om den Minister en zijn raadslieden tot andere gedachten te brengen, er werd gevleid en gesmeekt; - eindelijk liet de Minister zich bewegen. Na een ernstige vermaning werd Francisque Sarcey benoemd tot leeraar in de 3e klasse van het lycée te Chaumont, een plaatsje van 9000 inwoners in het departement der Haute Marne.

De jonge levenslustige man was dan een nieuwe loopbaan ingetreden, maar het zou een baan zijn vol oneffenheden, vol hindernissen, en die een minder gelijkmatig humeur, een minder optimistisch gestemd karakter dan het zijne, zou hebben ontmoedigd en verbitterd.

Chaumont was een stil, vervelend stadje, zonder eenige ‘conversatie’. Het waren niet de schitterendste vernuften, niet de vlugste koppen, aan wie daar het onderwijs was toevertrouwd, en tot deze, zijn collega's, beperkte zich de dagelijksche omgang van den jongen man, die nog voor weinige weken het Parijsche leven had meegeleefd, en in de gesprekken en discussiën met zijn makkers van de Ecole Normale, met een About en een Taine, zijn geest had gescherpt en zijn intellectueele krachten gestaald.

Toch bleef hij zijn opgewektheid behouden. Met grooten ijver ving hij zijn lessen aan, en die ijver wist hij ook aan zijne leerlingen mee te deelen. Zijn krachtige overtuiging, zijn levendige geest, de gemeenzame, maar warme toon zijner lessen misten hunne uitwerking niet. Sarcey ging te Chaumont met zijn leerlingen op een voet van vertrouwen en vriendschap om.

Hij zat meer naast hen op de bank, dan tegenover hen in den katheder; en dan waren het gesprekken zonder eind over het een of ander onderwerp, dat op dit oogenblik hun geest bezighield, al stond dat onderwerp dan ook juist niet op het lessen - programma van den dag. Een verstandig directeur zou begrepen hebben, da men bij een leeraar van Sarcey's bekwaamheid, die in zóó veel boven zijne collega's uitmuntte, wat mocht toegeven, en dat allicht door een enkelen wenk de buitensporigheden, de al te groote ijver zouden kunnen worden bedwongen. Doch men weet uit welken hoek de wind over het onderwijs sedert eenige jaren in Frankrijk woei. De administratie der scholen was voor het grootste deel in handen van bekrompen zielen, die de regeering naar de oogen moesten zien, en het den leeraren op allerlei kleingeestige wijze lastig maakten. Een onafhankelijke geest als die van Sarcey moest met zulk een administratie herhaaldelijk in botsing komen. Ondeugend en plaagziek, steeds gereed om een gekheid te verzinnen of een kinderachtig administratief voorschrift met een grap te beantwoorden, was Sarcey de schrik van alle rectoren, provisoren, inspecteurs, of hoe die ambtenaren meer mochten heeten.

Een nieuw voorschrift, kinderachtiger dan eenig voorafgaand, zou Sarcey's vertrek uit Chaumont ten gevolge hebben. Bij circulaire werd aan de leeraren het dragen van een baard verboden. Sarcey droeg den zijnen, en had zich nooit geschoren. Het was dus een groote last, dien men hem oplegde. Het zonderlinge voorschrift ontstemde hem echter niet; maar het maakte alleen zijn vroolijke luim gaande. Hij wendde zich tot den rector van het lycée met een smeekschrift, in den trant van Paul Louis Courier (men kent o.a. diens geestige *Petition à la Chambre des députés pour des villageois que l'on empêche de danser*), waarin hij vergunning vroeg om een sieraad te mogen blijven dragen, dat de kinnen van zoovele illustre onderwijsmannen van vroeger dagen nog eerwaardiger had gemaakt. ‘Ik ben, - in dien trant moet hij geschreven hebben - helaas! behept met een spleet in de kin, die dat lichaamsdeel op zeer weinig fraaie wijze in tweeën deelt. Zooals ik nu ben, zie ik er reeds niet zeer verleidelijk uit; maar zonder baard zal ik afschuwelijk zijn, en geen enkel leerling zal meer willen luisteren naar een zoo volmaakt leelijken leeraar. De Minister kan geen uitspraak doen dan na een enquête, en ik ben overtuigd dat

wanneer hij de spleet in mijn kin zag, hij mijn verzoek zou toestaan. Ik houd het spleetje ter beschikking van zijne Excellentie.'

Het is jammer dat dit stuk niet bewaard is gebleven, het zou als het opus 1 van den aanstaanden journalist zeker groote belangstelling wekken, en tevens als staaltje kunnen dienen van hetgeen in 1852 al niet de woede van een Fransche schooladministratie kon gaande maken. Want de administratie ontstak in woede; en wel dermate, dat zij den petitionnaris tot ontslag aan den Minister voordroeg. Aan het Ministerie nam men de grap wat minder zwaar op; maar toch ongestraft kon zij niet blijven.

Sarcey werd overgeplaatst en wel, niet naar een lycée als te Chaumont, maar naar een gemeenteschool (College communal) te Lesneven, een vlek in een uithoekje van Bretagne, niet ver van Brest, aan het einde der wereld.

De school, welke aan Sarcey tot terrein van zijn werkzaamheid werd aangewezen, was eigenlijk een klein seminarie. Aan het hoofd stond een priester; de leeraar in de philosophie was mede een priester en al de andere leeraars waren jonge seminaristen, die op het oogenblik wachtten waarop zij tot priester gewijd zouden worden. In dat midden was hem, den Voltairiaan, de zoogenaamde classe de rhétorique toevertrouwd. Een wolf in de schaapskooi! Zijn klasse bestond uit negen leerlingen, waarvan slechts drie zuiver Fansch spraken, terwijl de zes anderen, gewoon Bretonsch te spreken, zich zeer moeilijk in het Fransch wisten uit te drukken.

Kon den levenslustigen begaafden jongen leeraar zwaarder boete worden opgelegd? Was er iets meer geschikt om den geest bij hem uit te dooven? Hij zelf zal het ons zeggen, in den aanhef van het hoofdstuk 'Lesneven', dat tot de bekoorlijkste, fijnstgeschreven, welsprekendste bladzijden behoort, welke ooit uit zijn pen zijn geyloeid.

'Ik kan niet zonder aandoening denken aan de zes maanden, die ik te Lesneven heb doorgebracht. Het was in mijn loopbaan een kort maar heerlijk oogenblik, als een frissche halt tusschen twee zandvlakten. Nooit voelde ik inniger de vreugde van te leven en vijf en twintig jaar oud te zijn; nooit smaakte ik meer dat geluk, waarvan men de bron in zichzelf draagt en dat men zonder er op te letten, op de dingen om zich heen verspreidt.'

Vanwaar die buitengewone tevredenheid, in dat vreemde oord, te midden van maunen van wie hij op het punt van beginselen en sympathieën door een onoverkomelijke kloof was gescheiden? Zeker, men leefde in Bretagne ruim en goedkoop; zijn klasse liet hem veel vrijen tijd, waarin hij zich ongestoord aan zijn studiën kon overgeven, en hij werkte er hard en met lust, - maar dat was niet het voornaamste wat hen zoo gelukkig maakte. Hij was er vrij, zoo vrij als een vogel in de lucht. De priesters, die zichzelven door de strengste tucht gebonden achtten, waren voor hem zoo verdraagzaam mogelijk; zijn open, eerlijk karakter werd hoog door hen gewaardeerd. Toen, een jaar na Sarcey's vertrek, Maxime Gaucher, die een jaar na hem de normaalschool verlaten had, Lesneven bezocht, sprak men nog met eerbied van den jongen leeraar, die daar zes maanden had vertoefd. ‘Een verwoed Voltairiaan, meneer!’, zeide de overste tot Gaucher, ‘maar toch een hart van goud!’

Toen dan ook het halfjaar van boete was verstreken, zag Sarcey er tegen op om dit vrije en rustige leven te verwisselen voor een, waarin hij zich wellicht minder ongestoord aan zijn lievelingsstudiën zou kunnen wijden. Hij wendde zich daarom tot den Minister met het verzoek, dat men hem nog een jaar te Lesneven mocht laten . . . . .

Ge hebt uw tienjarigen knaap, tot straf voor de een of andere brutale streek, in een donkere kamer opgesloten; in het eerst voelt de jongen zich er niet op zijn gemak, maar allengs begint hij aan de duisternis te wennen en er den weg in te vinden. Daar ontdekt hij in een hoek een stapel boeken, Verne, Aimard en wat een levenslustige knaap al meer pleegt te verslinden. Wacht! door de reet van het gesloten luik dringt juist genoeg licht, - en hij zet zich aan het lezen. Het verhaal sleept hem mee; hij weet nauwelijks meer waar hij zich bevindt, noch waarom hij er zich bevindt. De straftijd verstrijkt. Door de gesloten deur spreekt gij den knaap toe en tracht gij u te verzekeren, dat hij berouw gevoelt, en, zonder gevaar voor de maatschappij, weer tot het licht terug kan keeren. Maar hoor uw tienjarige! - uit de volheid van zijn hart en zonder aan iets kwaads te denken, roept hij u door het sleutelgat toe: ‘Och, pa! laat me hier nog wat blijven, het is zoo mooi!’ Zoo'n brutale jongen! Wacht, wij zullen je helpen! Ik zal je

leeren je vader voor den gek te houden. Vind je 't in de donkere kamer zoo mooi, dan weet ik nog wat mooiers - de kelder! . . . En de arme jongen, die het waarlijk zoo kwaad niet bedoelde, ziet zich, als recidivist, op nieuw veroordeeld: thans echter niet tot donkere kamer-, maar tot kelderstraf.

Zóó ging het ook Sarcey. Zijn verzoek, om nog een jaar te Lesneven te mogen blijven, werd beschouwd als een onbeschaamde uittarting, of voor het minst als een hoogst ongepaste grap tegenover zijn superieuren, en die evenmin als de beruchte petitie van Chaumont ongestraft mocht blijven. Wacht - zoo heette het - wij zullen u helpen en u leeren een Minister voor den gek te houden! Vindt ge 't te Lesneven zoo heerlijk, dan weten wij nog wat heerlijkers voor u - Rodez!

'Naar Rodez!' luidde het vonnis; en Sarcey pakte op nieuw zijn koffer en trok, half Frankrijk door, naar zijn nieuw verbanningsoord, een stadje van ongeveer 13000 inwoners, aan den spoorweg tusschen Perigueux en Montpellier.

Een noodlottig jaar volgde. Ontmoediging maakt zich van den levenslustigen jongen man meester. Zijn boeken trokken hem niet meer aan: zijn lessen verveelden hem, en hij begon - naar zijn eigen gulle bekentenis - al die dwaasheden te begaan, welke de verveling ingeeft.

Intusschen konden die dwaasheden, die uitspattingen wellicht, niet beletten dat hij aan het eind van het jaar zijn zoogenaamd 'examen d'agrégation', waarvoor hij bij het verlaten van de Normaalschool te licht was bevonden, met glans aflegde. Dit examen verzoende hem met de Universiteit. Hij werd bevorderd tot leeraar in de 2de klasse aan het lycée te Grenoble. Grenoble is een vroolijke en vriendelijke stad, de omstreken zijn schilderachtig schoon en Sarcey vond er een aangenamen omgang. Maar bij het administratief stelsel, waaronder in die dagen de lyceën in Frankrijk gebukt gingen, was het voor een levendigen, woeligen geest als de zijne op den duur niet uit te houden.

Hij hield het dan ook niet uit. Te Parijs waren de oude schoolmakkers met Edmond About aan het hoofd. About die, na het verlaten van de Normaalschool, twee jaar in Griekenland had vertoefd, van waar hij *la Grèce contemporaine*, het boek dat zulk een geweldigen opgang maakte en hem den toorn van de Grieken op den hals haalde, had meêgebracht, was in den

vollen glans van zijn roem. Heel het letterkundige Parijs kende reeds den weg naar zijn gastvrije woning. Zou het hem, Sarcey, zoo moeielijk vallen zich in dat Parijs naast zijn ouden makker, naast Weiss en Taine een bescheiden plaatsje te veroveren? Het kookte hem in het brein, het jeukte hem in de vingers!

Door About aangemoedigd, zond hij onder een pseudoniem - *Satané Binet* - eenige artikels aan de *Figaro* (toen nog slechts tweemaal 's weeks verschijnende), die goed werden ontvangen. Zijn besluit was spoedig genomen; hij vroeg zijn ontslag, hij zou journalist worden.

Tot zoover loopen de opwekkende, boeiende *Souvenirs de Jeunesse*, waarvan ik hier slechts enkele ruwe omtrekken kon weergeven. Men moet ze in hun geheel lezen, niet enkel om zich, gelijk de schrijver wil, een beeld te vormen van hetgeen het universitair onderwijs in Frankrijk was onder het tweede Keizerrijk, maar vooral om Francisque Sarcey te leeren kennen. Dit boek geeft hem zooals hij is, met zijn zwakheden, zijn onbesuisdheden, maar ook met zijn eerlijk, oprecht gemoed; met al zijn groote gaven volkomen ongeschikt om, als leeraar aan een lycée, in het Fransche staatsgareel te loopen, - maar toch een geboren docent.

II.

Eens professer, altijd professer!

'Ik ben' - zegt Sarcey in zijn *Souvenirs* - 'mijn geheele leven leeraar geweest, en misschien nog meer in de journalistiek, dan op den katheder. Mijn eenige oorspronkelijkheid in het vak. dat ik thans reeds sedert zooveel jaren uitoefen, was juist, dat ik eerst in de *Figaro* en later in het onnoemelijk aantal dagbladen, -waarin ik mij versnipperd heb, den geest en den betoogtrant van het onderwijs heb gebracht. Ik was van den eersten dag af, duidelijk en zeer beslist, dat wat de natuur mij gemaakt had, een pedagoog in den goeden zoowel als in den slechten zin van het woord. Dat klonk als iets nieuws; men schold mij van alle kanten uit voor een schoolvos (*pion*), maar die schoolvos was iemand.'

Met die rondborstigheid, die zelfkennis en dat zeer gerecht-

vaardigd gevoel van eigenwaarde, welke Sarcey's groote kracht uitmaken, teekent hij hier zijn eigenaardigheid als dagbladschrijver.

Dat About hem bij zijne eerste schreden in de journalistieke loopbaan bij de hand leidde, beschermde, verdedigde, heeft hij herhaaldelijk dankbaar erkend; nooit zeker in roerender bewoordingen, dan toen de makker van zijn jeugd, de trouwe, beproefde vriend van zijn rijperen leeftijd hem den 17den Januari van dit jaar was ontvallen.

About's steun kwam Sarcey goed te pas. Want ook hier had hij een moeielijken tijd te doorworstelen. Zoodra hij de pen in de hand nam, werd hij de blokker van de Ecole Normale. Elk artikel vorderde een langen en zwaren arbeid. Wanneer het af was, las hij het About voor, en dan volgde niet zelden dit gesprek:

'Hoe lang heb je daarover gewerkt?'

'Acht dagen.'

'Acht dagen over een artikel van 300 regels! Je artikel deugt niet.'

En dan nam Sarcey zijn manuscript weer mee - en verscheurde het.

Eerst langzamerhand zou hij den slag beet krijgen en zich ontwikkelen tot dien vluggen, steeds slagvaardigen schrijver, dien de lezers, eerst van *Figaro*, later van den *Gaulois*, van 1871 tot 1884 van de *XIXe Siècle*, en, sedert het begin van 1885, van *le Gágne-Petit* in hem hebben leeren waardeeren. Maar welke aanvallen had hij niet te verduren, eer hij die hoogte bereikte! Hoe wist men van zijn zwakke zijde partij te trekken en op hem den wrok te koelen, welken men in het algemeen koesterde tegen de Normaliens, tegen die begaafde mannen, die zulk een hoogen toon aansloegen en zoo vlug carrière maakten! Men dreef den spot met zijn stijl, met zijn uiterlijk, met zijn bijziendheid, tot zelfs met den snit van zijn jas.

En Sarcey? Eén enkele keer liet hij zich, om de eer van de vlag waaronder hij voer, bewegen om zijn tegenstander ook met een ander wapen dan de pen te woord te staan; hij duelleerde met Aurélien Scholl; maar overigens ging hij rustig zijn weg, vast besloten om er zich doorheen te werken, het kostte wat het wil.

En hij *is* er gekomen, langs zijn e i g e n weg. Welke was die weg?

Sarcey is geen politicus. De politiek roert hij slechts aan, wanneer het bij het onderwerp dat hij behandelt te pas komt, maar niet om haar zelfs wil. Hij begrijpt niet - verklaarde hij nog onlangs - hoe in Frankrijk een fatsoenlijk man, die fortuin en een naam bezit, lust heeft, zich met politiek in te laten. De traditie omringt den naam van afgevaardigde nog met een soort van prestige. Maar welk een baantje is dat tegenwoordig! En de verkiezingen! Wanneer een candidaat voor de Fransche Kamer een verkiezings-campagne achter den rug heeft, moet hij zich gevoelen als iemand die in den regen door den modder van het macadam heeft gebaggerd, van onder tot boven met slijk bespat. Het algemeen stemrecht heeft, volgens Sarcey, zijn opvoeding nog te maken. De verstandige dagbladen kunnen er veel aan doen. Maar of zij ooit volkomen slagen zullen, betwijfelt hij.

Sarcey is ook geen geleerde; hij houdt geen ernstige, breed opgezette theoretische beschouwingen; en evenmin behoort hij tot het gild der eigenlijke chroniqueurs, die om hun onderwerp heen fladderen, het tot voorwendsel van hunne phantasieën nemen, of het onder de ‘festons et astragales’ van hun vernuft begraven.

Sarcey neemt tot punt van uitgang een of ander feit, welk ook, een vraag van den dag, een belangrijke gebeurtenis, een proces, een quaestie op het gebied van onderwijs, van hygiène, desnoods een alledaagsch verhaal uit de rubriek ‘Gemengd nieuws’, en hij knoopt daaraan zijn praktische beschouwingen, zijn boetpredikatie, zijn vaak koddig ingekleede maar ernstig gemeende aanvallen vast. Is er een punt, dat hij tot klaarheid wil zien gebracht, een misbruik dat hij wil zien uitgeroeid, een goed werk dat hij tot stand wil zien komen, dan is hij niet bang om op den man af te gaan, de koe bij de horens te vatten, en dan rust hij niet voordat het onderwerp is uitgeput, of de zaak, welke hij behandelt, althans een schrede nader tot hare oplossing is gebracht.

Als de kat die met de muis speelt, laat hij het onderwerp soms voor een oogenblik rusten, maar hij verliest het niet uit het oog; straks springt hij weer uit zijn hoek er op los, om er dan voor goed mee af te rekenen, tenzij hij, met verfijnde wreedheid, de finale executie nogmaals tot later meent te moeten uitstellen.

En wat behandelt hij op die wijs niet al! Ik grijp op den tast uit de laatste jaargangen van *le XIXe Siècle* en van *le Gagne-petit*, het blad dat na den dood van Abont, door eenige vroegere medewerkers van de door deze gestichte *XIXe* werd opgericht, en waarvan thans Charles Bigot, Lièbert en Sarcey de voornaamste redacteurs zijn. Daar vinden wij het gebrekkige Parijsche rioolstelsel, de onvoldoende organisatie van het postwezen, het lot van de mindere ambtenaren, den invloed van de oprichting der groote magazijnen, als *Louvre en Bon Marché*, op den handel, merkwaardige taalquaesties, gelijk hij in zoo boeienden vorm in het bekende *le Mot et la Chose* besprak, een nieuwen roman of een bundel gedichten op populaire wijze behandeld. Sarcey breekt herhaaldelijk een lans voor een betere opvoeding van de vrouw, welke opvoeding, gelijk bekend is, in Frankrijk langen tijd geheel in handen van de geestelijkheid was; hij strijdt tegen het stelsel van het algemeen kosteloos openbaar onderwijs, dat hij voor de gegoeden alleen tegen betaling wenscht open te stellen; hij verlangt in de opvoeding van de jeugd, op school en daarbuiten, strenger tucht te zien gehandhaafd; hij wijst, telkens weer, op de groote sterfte onder de kinderen beneden het jaar, tengevolge van de ellendige Fransche gewoonte om de zuigelingen bij minnen op het platte land uit te besteden. De Voltairiaan laat natuurlijk geen gelegenheid voorbijgaan om tegen het clericalisme te strijden en tegen de misbruiken, welke, volgens hem, de Katholieke kerk in Frankrijk aankleven. *Ruinés par l' Eglise, Nos seigneurs les évêques* zijn de sprekende titels van beschouwingen, waarvan de buitensporige heftigheid en de scherpe ironie wellicht door de Fransche toestanden verklaarbaar zijn, maar die wel wat dikwijls terugkomen en voor ons even weinig aantrekkelijks hebben, als zijn verwoede aanvallen op de rechterlijke macht.

Liever volgen wij Sarcey, wanneer hij een ‘campagne’ opent, gelijk hij het noemt, tegen een of ander maatschappelijk misbruik of tegen een Maatschappij, die haar plicht verzaakt, als bijv. de *Compagnie des eaux* te Parijs. *La question des eaux* is de titel van een reeks artikelen, natuurlijk met herhaalde tusschenpoozen verschenen, - men denke aan de kat en de muis! - en waarin de Maatschappij, welke Parijs van water voorziet, op allervermakelijkste wijze onderhanden wordt genomen.

Men heeft Sarcey, zonder schijn van recht, gedwongen het

water, in plaats van bij abonnement, bij den meter te nemen; te laat heeft hij ontdekt dat men hem heeft beet gehad. Maar nu zal hij ook zorgen dat anderen er niet inloopen, en de waterverbruikers op de hoogte brengen van wat zij moeten dulden, wat niet. Daarmeê is het echter niet uit. Die meter, welke men hem heeft opgedrongen, verdient wel een nadere kennismaking. Volgens Sarcey's knecht heeft dit instrument zonderlinge eigenschappen; het wijst 5 liters, en laat het daarbij behoorend eigenaardig geluid als van een sleutel die men in het slot omdraait hooren, wanneer er maar 4 liters gevuld zijn. Sarcey wil er het zijne van hebben. Juist is 't het uur van het déjeuner ....

Zoo'n déjeuner in Sarcey's gastvrije woning - een eigen huis, door zijn vriend Garnier, den architect van de Opera, voortreffelijk voor hem ingericht - is iets geheel eigenaardigs en zou een afzonderlijke beschrijving verdienen. Het is er de zoete inval. Wie komt is welkom, en er zijn er die van deze gastvrijheid een zeer ruim gebruik maken. De letterkundige en tooneelwereld zijn bij den tooneelcriticus van *le Temps* natuurlijk het ruimst vertegenwoordigd. Acteurs en actrices van naam, bevallige ‘échappées du Conservatoire’, die zich nog een naam hopen te maken, en ‘artistes dramatiques’ van rijper leeftijd, die deze hoop reeds lang hebben opgegeven, dramatische auteurs als Dreyfus, kunstenaars als Charles Garnier, zelfs ernstige mannen van de beurs met grijze bakkebaarden, of deftige rechters, oude schoolmakkers of oudleerlingen van Sarcey, kan men er aantreffen. Het gaat er in den regel vroolijk toe: en de gastheer, die zulk een afleiding noodig heeft, die gaarne jonge en mooie vrouwenkopjes om zich heen ziet, om, met den klank van haar helderen lach in de ooren, zich straks weer met nieuwen lust aan den arbeid te zetten, geeft het voorbeeld ...

Men zat dan aan een van de vroolijke déjeuners. En wat hier nu volgt is de vertaling van een fragment uit een van Sarcey's artikels over *La quetion des eaux*.

‘Het is een gruwel! riep ik uit. Mijn meter, die eerst geluid moet geven bij den 5^{den} liter, doet al *crr*! vóór den vierden. Dat is ongehoord! ... Weet ge wat? Komt allen mee naar de keuken. Wij gaan rondom den meter zitten en gij zult zien dat hij *crr*! doet eer de 4de liter vol is. 'k Wil die *Compagnie des eaux* voor uw aller oogen beschamen! ...’

En daar zaten wij dan in de keuken, geschaard voor den gootsteen, met een flink licht op den meter gericht. O, 't was een heerlijk schouwspel, à ravir la pensée!

Wij draaien de kraan open; het water valt klok-klok! in den trechter. Wij luisteren, en wachten met gespannen aandacht op het *crr*! van den meter .... Daar wordt gescheld. Wij hooren de welbekende stem van een der beminnelijkste comédiennes van onzen tijd vragen of Mijnheer Sarcey thuis is.

- 'Zeker ben ik thuis,' roep ik haar van onder uit de keuken toe, 'kom beneden!'
- 'Wat is dat nu? ontvangt ge in uw keuken, dat ontbrak er nog maar aan!'
- 'Ik ben bezig de *Compagnie des eaux* te beschamen. Kom maar eens kijken.'
- 'Heel graag, maar ik ben niet alleen. Ik heb een jong meisje bij mij, dat aan het tooneel wil gaan, en dat ik u kwam presenteeren. Zij zit in het rijtuig.'
- 'Breng haar hier ..: En de koetsier ook, desnoods!' ....

Niets grappiger dan het verbaasde gezicht van het jonge kind. Zij keek verlegen, onthutst in het rond, en men las op haar gelaat de vraag: Zijn ze hier allemaal gek?

Men stelde haar aan mij voor.

- 'Mejuffrouw! zei ik ernstig, gij wilt u aan het tooneel wijden, niet waar? Welnu hier zult ge uw eerste les ontvangen in eerbied voor het publiek. De *Compagnie des eaux* .... maar misschien weet ge niet wat de Compagnie des eaux is?'

Zij schudde van neen.

- Goed, maak nooit haar kennis. Het is een maatschappij die op 5 liters er anderhalf smokkelt, zooals ik de eer zal hebben u te bewijzen ....

En op dien toon gaat het artikel voort. Gaf de *Compagnie des eaux* Sarcey zijn competente portie niet, zij ontving van hem de hare met volle maat, en Sarcey had de lachers aan zijn zijde.

Wij waren hier in gezelschap van Sarcey en zijn vrienden en vriendinnen, en dat wel zoo intiem mogelijk in zijn keuken. Dit is niets vreemds. Het is Sarcey's gewoonte om zijne lezers te onderhouden over hetgeen hemzelven wedervaart. Maar hierin steekt niet de minste ijdelheid. Ware dat zoo, men zou die vertrouwelijke mededeelingen spoedig moe worden. Niemand is minder ijdel dan Sarcey. Wanneer hij over zichzelven spreekt, over een voorval in zijn huis, zooals dat bij den watermeter, over een bezoek dat hij ontving, een wedervaren op straat, dan

geschiedt dit in den regel om daarover met zijn lezers te philosopheeren, om uit hetgeen hij bij zichzelven heeft waargenomen tot de algemeene oorzaken op te klimmen of er een leering uit te trekken in het algemeen belang.

In den winter van 1884 doorleefde Sarcey een bangen tijd. Zijn gezicht werd hoe langer hoe zwakker; de gedachte dat hij, zoo voortgaande, geheel blind zou kunnen worden, moest bij hem opkomen en zijn geest voortdurend bezig houden. Welnu de man, die zijn lezers herhaaldelijk over de kleine en groote voorvallen in zijn leven placht te onderhouden, heeft in de artikelen uit die dagen nooit op zijn hand over hand toenemende gezichtszwakte en op de toekomst die hem wellicht wachtte zelfs maar gezinspeeld. Eerst toen hij, nadat den 10den Juni 1884 de operatie door Dokter Perrin met goeden uitslag was volbracht, na eenige weken gedwongen rust, in Juli zijn dagelijkschen arbeid weder aanving, waren zijn eerste zeer belangrijke artikelen gewijd aan de gebeurtenis, die zoovelen van zijn vrienden met bezorgdheid had vervuld. Toch trad in deze artikels niet het ijdel genoegen van ‘interessant’ te zijn op den voorgrond, maar wel de zucht om uit hetgeen hem wedervaren was een les te putten voor anderen, en zijn lezers zoo luid en zoo ernstig mogelijk toe te roepen: ‘Pas op uw oogen!’ *Gare à vos yeux*! heet de brochure, waarin hij de over dit onderwerp geschreven artikels heeft verzameld.

Hoewel zijn gezichtszwakte in den winter van 1884 op onrustbarende wijze was toegenomen, had hij den strijd zoolang mogelijk volgehouden. Doch op een Donderdagavond, toen hij zijne gewone conférence op den boulevard des Capucines hield, en, om de aanhalingen uit het boek dat hij behandelde te kunnen lezen, als naar gewoonte, een druppel atropine in het oog gedruppeld had, bemerkte hij, tot zijn ontzetting, dat ook dat middel niet meer hielp. Alles schemerde hem voor de oogen. Diep ontroerd, was hij genoodzaakt zijn voordracht af te breken. Hij moest zich verwonnen geven.

De operatie, zijn verblijf - van hem, den verwoeden vijand der geestelijke broederschappen! - bij de Frères de Saint-Jean de Dieu, wier zorgen hij niet genoeg roemen kan, en die hij model-verplegers noemt, worden in genoemde brochure op treffend eenvoudige wijze door hem verhaald[1)].

1) Onder de vele praatjes, die er over ‘Sarcey in het klooster’ liepen, behoorde ook dat hij, in een slapeloozen nacht, een sonnet zou gemaakt hebben. Het gerucht bleek waar te zijn; maar Sarcey, die vond dat er al genoeg over zijn doen en laten sedert de ondergane operatie gepraat was, trachtte zijn dichterlijke ontboezeming verborgen te houden. Het gelukte hem een jaar lang, totdat het maandschrift *Le monde poétïque* het gedicht wist machtig te worden en het in zijn nummer van 10 Juli 1885 afdrukte. Het luidt aldus:

L'opération de la cataracte.

On a tiré le lit sons la haute fenêtre,
D'où tombe en large nappe un beau jour franc et droit.
Le patient s'y couche; il attend: tout son être
Se roidit, frémissant d'un invincible effroi.

Perrin est calme; il prend un acier fin et froid;
Sous la paupière ouverte où son regard pénètre.
Il promène la pointe, et cherche à reconnaître
Pour frapper à coup sûr, le juste et bon endroit.

Il fend l'oeil d'un trait sec, élargit la blessure,
Pince du cristallin la pellicule obscure
Et l'enlève: - ‘C'est fait,’ dit-il, l'air simple et grand.

L'autre râle épuisé, mais soudain, - ô, surprise! -

Intusschen heeft deze gewoonte om veel over zichzelven te spreken zijn gevaarlijke zijde. Soms zijn inderdaad de intieme bijzonderheden te talrijk, te onbeduidend, of wordt er te lang bij stilgestaan, en verliest het artikel daardoor voor de meeste lezers zijn belang. Maar wat men ook in den journalist misprijze; al zou men hem ook soms tot staan willen brengen, wanneer hij voortholt op een of ander stokpaardje, of hem aan het ‘glissez, mortels, n'appuyez pas!’ willen herinneren waar hij zijn zwaren voet heeft gezet op een of ander gewaagd terrein; al zou men hem het zwijgen willen opleggen, wanneer hij met geringschatting spreekt over een kunst als de muziek, waarover zijn oordeel als dat van iemand zonder veel muzikaal gehoor behoort gewraakt te worden, - men kan niet nalaten den man te bewonderen, die jaren lang, dag aan dag, bijna zonder een enkele maal over te slaan, zijn lampje heeft laten schijnen, zijn zaadkorrel heeft uitgestrooid.

Toen hij, nu welhaast 27 jaren geleden, zijn loopbaan als journalist begon, gaf een van zijn oudere collega's hem dezen raad: Verzuim nooit op den bepaalden dag uw artikel te schrijven; er is slechts één reden die u daarvan kan ontslaan - dat is dat gij dood zijt.... En dan nog!! voegde hij er bij.

Il a cru voir... il voit dans une lueur grise
La main qui le torture, et la serre en pleurant!

‘Maar’ - antwoordde Sarcey - ‘wanneer men ziek is, of niet in de rechte stemming, dan is het toch voor uw goeden naam beter, geen artikel te schrijven dan een slecht.’

‘Daar vergist ge u in’ - was het antwoord. - ‘Vooreerst moet men zijn lezers nooit in den waan brengen, dat zij buiten uw artikel kunnen. Wanneer de lezers gewoon zijn op een bepaalden dag, onder een gedrukt stuk papier den naam van een schrijver te zien, dan hindert het hun in het eerst wanneer zij dien naam niet vinden. Maar de tweede keer beginnen zij te merken dat gij niet zoo onontbeerlijk zijt voor hun geluk als zij dachten. De derde keer berusten zij er in; - en wanneer gij dan de pen weer op wilt nemen, maakt gij op hen den indruk van een indringer.’

Sarcey heeft die woorden onthouden en dien raad gevolgd. Het mocht hem zwaar vallen of niet, hij mocht op reis zijn, in een vreemde omgeving, of tehuis in dien voortreffelijk ingerichten studeerkamer, waarvan Havard in *l' Art dans la maison* eene afbeelding geeft, te midden van zijn boekenschat, dien hij als een echte bibliophiel liefheeft en koestert, altijd heeft hij zijn artikel voor *XIX*^{e} *Siècle* of *Gagne-petit*, zijn feuilleton voor *le Temps* geschreven en steeds met dat onverstoorbare goede humeur, dat tot hun succes zooveel bijdraagt.

In de hachelijkste oogenblikken, welke Frankrijk heeft doorstaan, in de dagen toen hij zelf met het verlies van zijn gezicht werd bedreigd, heeft Sarcey zijn vertrouwen en zijn opgeruimdheid onverzwakt weten te bewaren. Niet dat de rampen van het vaderland hem niet diep troffen - geen Franschman heeft zijn vaderland inniger lief dan Sarcey -, of dat hij het lot dat hem dreigde met oppervlakkige luchthartigheid tegemoet zag; neen, maar hij trachtte, hoewel den ernst van het oogenblik ten volle beseffend, kalm te blijven, moed te houden, aan den zwaar bewolkten hemel het nauw merkbaar lichtpuntje op te sporen, waardoor de zon wellicht zou doorbreken, en zijn geest vrij te houden van dat pessimisme, dat hij, tot zijn schrik, zich al meer en meer van de jongere letterkundigen ziet meester maken.

‘Ik begrijp niets van dien wanhoop van het opkomend geslacht’, zegt hij meermalen, en dan wijst hij op den grooten vijand van alle ijdele droomerijen, den grooten trooster: den arbeid.

‘Men moet werken in dit leven, dat is het eenige goede en

ware in de wereld. De arbeid heeft mij voor menige dwaasheid behoed, en mij getroost over de dwaasheden, die ik begaan had.' En zijn slotwoord is dan steeds het woord van Voltaire, uit *Candide*: 'Il faut cultiver son jardin.'

Nu, Sarcey heeft zijn tuin bebouwd en nog steeds werkt hij zonder ophouden. Op dit oogenblik schrijft hij dagelijks in het dagblad *le Gagne-petit*, geeft wekelijks een artikel in *les Annales politiques et littéraires*, en het welbekende tooneel-feuilleton in *le Temps*; tweemaal 's maands een stuk over de nieuw uitgekomen boeken in *la Nouvelle Revue*, en iedere maand een letterkundig en dramatisch overzicht in de *Revue internationale de l'enseignement*.

Tusschentijds vindt hij nog gelegenheid, om wekelijks voordrachten te houden in het zaaltje op den boulevard des Capucines, en gehoor te geven aan de uitnoodiging uit de provincie of uit het buitenland, waar zijn conférences, evenals te Parijs, zeer gewild zijn.

En geen wonder. Ook als *conférencier* heeft Sarcey groote oorspronkelijkheid, om de eenvoudige reden dat hij, ook in die hoedanigheid, geheel zichzelf weet te zijn. Zijn ongedwongenheid, zijn gemeenzaamheid, zijn bonhommie, bij een groote mate van opgewektheid, geven aan zijn voordrachten iets bijzonder aantrekkelijks. Hij is er origineel in den dubbelen zin van het woord, en zonder eenige pretensie; eenvoudig, zonder eenige grofheid; hij laat zich gaan, soms zeer ver gaan, zonder ongemanierd te worden.

Intusschen moet men den wekelijkschen conférencier van den boulevard des Capucines wel onderscheiden van den conférencier, zooals hij buiten Parijs optreedt. Te Parijs heeft hij zijn klein maar zeer trouw publiek, dat weinig afwisselt, een publiek dat hem kent in al zijn eigenaardigheden, dat hem met een half woord verstaat en hem geen groote eischen stelt. Dat publiek, gedeeltelijk uit den gegoeden burgerstand, uit onderwijzers en onderwijzeressen, komt daar niet om een vroolijken of een 'interessanten' avond door te brengen, maar om te leeren; om ingelicht te worden omtrent een vraagstuk van den dag of kennis te maken met een nieuw boek, een nieuw tooneelstuk. Sarcey komt binnen, gaat op de estrade achter een tafeltje zitten en geeft, zonder inleiding of omhaal, het trouwens reeds van te voren aangekondigde onderwerp zijner conférence op.

Is het een pas verschenen boek, dan ligt het vóór hem op de tafel; met zijn krachtige stem en zijn talent van dictie leest hij er het een en ander uit voor, en knoopt al improviseerend er zijne opmerkingen aan vast, of laat alleen door een enkelen uitroep: *Est-ce assez beau, hein*! van zijne ingenomenheid blijken. Dat duurt één uur, vijf kwartier, en in dien tijd hebben de aandachtige toehoorders niet een redenaar bewonderd, maar iets belangrijks, meestal iets nieuws gehoord, en iets geleerd.

Zooals ik zeide, dat publiek kent hem, en hij kent zijn publiek van den boulevard des Capucines. Maar niet altijd heeft hij, zelfs in Parijs, waar hij een groote mate van populariteit geniet, zulk een gemakkelijk auditorium. Ook met een minder handelbaar publiek weet hij echter raad.

Op een Kerstdag, eenige jaren geleden, zou Edmond About in het theâtre du Châtelet een middag-conférence houden voor een of ander liefdadig doel. De zaal was gevuld, en men wachtte. Daar gaat het scherm op, en, in plaats van About, ziet men Sarcey plaats nemen achter het traditioneele tafeltje met het glas water. ‘Hé!’ klinkt het door de zaal; en in die kreet uit zich verwondering, maar meer nog teleurstelling. ‘Hé!’ herhaalt Sarcey terstond geheel op denzelfden toon, ‘dat vindt ge niet plezierig ... Als ge soms denkt dat i k het prettig, vind!! De drommel, als ik van ochtend had kunnen denken, dat ik op dit oogenblik hier zou staan. Ik was juist opgestaan, en zat rustig in mijn studeerkamer, toen ik mevrouw About zag binnenkomen. - Mijn beste Sarcey, ge moet ons een dienst bewijzen, een grooten dienst. Edmond ligt te bed met griep, en hij moet van middag een conférence houden in het Châtelet: gij moet hem vervangen ... - Ik, mevrouw? u meent het niet! ... Ik ben niet geprepareerd ... Waar zou ik over spreken ... en vooral op zulk een matiné?... Denk eens, een Zondagspubliek, dat op About rekent!... Zondags, dan zijn ze zoo ondeugend als apen, die Parijzenaars ...’

Een schaterlach, een luid applaus klonk door de zaal. De teleurstelling was vergeten. Sarcey had het spel gewonnen.

Zoodra hij buiten Parijs optreedt, veranderen natuurlijk zijn conférences van aard. Met een praatje van één uur over een pas verschenen roman of over een gebeurtenis van den dag zou hij daar niet kunnen volstaan. De wieken moeten daar wat wijder worden uitgeslagen; een onderwerp van meer algemeen

belang dient daar gekozen. De Fransche letterkunde, en in het bijzonder de dramatische, biedt hem, die jaren lang het tooneel van alle kanten bestudeerd heeft, ruime stof. Hij zal bijv. een tragedie van Corneille of een comedie van Molière, een dramatisch auteur als Beaumarchais tot onderwerp van eene voordracht kiezen. Maar indien hij, al ware het dan ook in den boeiendsten vorm, daarover niets anders geven moest dan hetgeen men in de beste handboeken kan lezen en uit de commentaren op de Fransche klassieken kan bijeenrapen, - dan ware het, zoo meent hij, niet de moeite waard zijn geliefd Parijs te verlaten. Hij behandelt dan ook alleen die stukken en die schrijvers, over welke hij meent iets nieuws te zeggen te hebben, welke hij in een eigenaardig licht weet te stellen, of tot uitgangspunt kan nemen voor de uiteenzetting van geliefkoosde stellingen.

Wat keken de toehoorders in Felix te Amsterdam, alwaar Sarcey in het laatst van Februari 1884 zijn eerste conférence in Holland hield, vreemd op! '*Polyeucte* de Corneille', dat zou, volgens de aankondiging, het onderwerp zijn. Velen hadden te huis de tragedie nog eens goed nagelezen, en sommigen hadden het deeltje meegenomen om den spreker toch vooral goed te kunnen volgen. Maar, hoe vergaten zij spoedig al hun voorbereidingen en het boekje in hun zak, toen Sarcey in een schitterende improvisatie, hun de karakters der verschillende personen uit een nieuw gezichtspunt leerde beschouwen, in een origineele vergelijking trad tusschen deze klassieke tragedie en een bekend modern drama, anecdote op anecdote stapelde, en met een verve, met een rijkdom van bijzonderheden, die onweerstaanbaar meesleepten, in twee uur een schat van denkbeelden, van opmerkingen, van lessen ten beste gaf.

En die man, die daar zoo met het grootste gemak stond te praten, zich geheel latende gaan, zelf deelende in de uitbundige hilariteit, welke zijn koddige anecdoten verwekten, die man had, een oogenblik te voren, toen hij voor dat vreemde publiek, moest optreden, gebeefd als ... ik voel al het gewaagde van deze vergelijking, toegepast op een man van Sarcey's omvang, maar er is er toch geen vergelijking zoo juist - als een juffershondje! Hij zelf heeft in een artikel, *Retour de Hollande* getiteld (*XIXe Siècle* van 8 Maart 1884), verteld, dat hij nooit zulk een schrikkelijken angst heeft gevoeld (*trac* is

de Fransche tooneelterm voor die gewaarwording), als den avond toen hij, vriendelijk glimlachend, *la bouche en coeur*, maar met een hart dat tot berstens toe klopte, de estrade in Felix betrad.

Eenige bezorgdheid laat zich zeker wel verklaren. Er hangt toch voor het welslagen van dergelijke voordrachten, geheel uit het hoofd gesproken en zonder eenige aanteekening als leiddraad, veel af, zoowel van de stemming van het oogenblik bij den spreker zelven, als van de stemming van het publiek.

Improvisatiën in den eigenlijken zin zijn deze conférences niet, omdat er een zeer ernstige voorbereiding aan voorafgaat. Niet alleen is het onderwerp zorgvuldig bestudeerd, maar de gedachtengang, zelfs hier en daar een tirade, een beeld, zijn in het geheugen geprent. Haar definitieven vorm intusschen ontvangt de voordracht eerst op het oogenblik dat zij wordt uitgesproken. Heeft Sarcey, na vijf of tien minuten sprekens, het terrein verkend, voelt hij zich gedragen door de sympathie van het publiek, bemerkt hij dat hij begrepen wordt en dat de stroom tusschen hem en zijn toehoorders ongestoord vloeit, dan laat hij zich gaan, werkt hier een bijzonderheid uit, voegt daar een penseelstreek bij, laat een tirade, die hij in reserve hield om zijn auditorium, zoo noodig, in geestdrift te brengen, glippen, en waagt een anecdote, welke hij anders achterwege zou hebben gelaten.

Zoo althans gaat Sarcey, voor zoover ik heb kunnen nagaan, te werk met de voordrachten, waarvan hij het onderwerp reeds meermalen op verschillende plaatsen behandelde.

Ik woonde echter ook de voorbereiding bij van een voordracht waarvan het onderwerp nog nooit door hem in het openbaar was behandeld. De societeit ‘de Groote Club’ te Amsterdam had hem namelijk uitgenoodigd voor de leden in een der societeitslokalen een voordracht te houden. De uitnoodiging gewerd Sarcey eerst te Amsterdam twee dagen voor den bestemden datum. Spoedig was zijn besluit genomen: hij zou spreken over den hartstocht van het spel. Zelf was hij indertijd een hartstochtelijk speler geweest; de gewoonte om zichzelven tot een voorwerp van zijn studie te maken, had hem veel over het spel doen nadenken, en hij had over dien hartstocht eenige ideeën, welke hij het de moeite waard achtte, voor de leden van een Club, waaronder zich dus ook veel spelers moesten bevinden, uiteen te zetten.

Op den dag van de conférence zonderde Sarcey zich een paar uur langer af dan hij gewoonlijk deed, ten einde zich in zijn onderwerp in te werken en de groote lijnen van de te houden voordracht in zijn geest vast te stellen. Geen enkel boek, geen aanteekening stond hem hierbij ten dienste. Trouwens de zwakte van zijn gezicht was toen, weinige maanden vóór dat hij van de staar gelicht zou worden, reeds van dien aard, dat lezen hem uiterst vermoeide en een geschreven aanteekening hem van weinig hulp zou zijn geweest. De arbeid voor deze voordracht was dus een geheel innerlijke arbeid. En wat was het resultaat? Anderhalf uur lang deed hij, zonder poozen, de toehoorders aan zijn lippen hangen. De oorspronkelijkste denkbeelden - de hartstocht van het spel een overblijfsel van den ouden, van onze krijgshaftige voorouders geërfden strijdlust, dien de beschaafde mensch in de geordende maatschappij niet kan koelen, en dien hij nu botviert tegen de geheimzinnige macht van het hazard - werden door hem in den boeiendsten vorm voorgedragen; de geestigste anecdoten lichtten zijn denkbeelden toe. Het was een groot succes; doch er zullen wellicht niet velen onder de toehoorders en toehoorderessen geweest zijn, die recht beseften hoeveel arbeid, welk een inspanning van den geest er vooraf had moeten gaan aan hetgeen hun daar, schijnbaar spelende, zonder eenige merkbare moeite, met groote helderheid, levendig en met gloed, werd medegedeeld.

Sarcey de dagbladschrijver, Sarcey de conférencier worden misschien nog overtroffen door Sarcey den tooneelcriticus. Aan dezen wijd ik een tweede artikel.

J.N. VAN HALL.

(*Slot in het volgend Nummer.*)

Middeleeuwsch Nederland.

‘Wanneer begint eigenlijk de geschiedenis van Nederland?’

Die vraag heb ik mij zelven dikwijls gesteld, maar nog nooit er een voldoend antwoord op gevonden. Ik weet wel, dat, wanneer wij daarbij alleen het oog hebben op het verhaal van gebeurtenissen, die plaats hebben gehad op den grond, die tegenwoordig het gebied van Nederland in Europa uitmaakt, dat antwoord spoedig gevonden is. Ieder schooljongen kan het dan geven; immers, hoezeer ons onderwijs ook is gemoderniseerd, het van ouds bekende ‘100 v. Chr. Aankomst der Batavieren hier te lande’, schijnt tegen alle paedagogische revolutiën bestand. Misschien is dat wel goed, ik althaais zal niet trachten het onze schooljeugd te ontrooven, al evenmin als b.v. Sint Niklaas. Laat ons toch niet te geleerd bij onze kinderen zijn! Maar wanneer wij niet tegen kinderen spreken, wordt het anders. Dan bedoelen wij met de vraag, die ik hier neerschreef: wanneer behooren de gebeurtenissen, die hier te lande plaats hebben, niet meer tot de geschiedenis van Romeinen of Germanen, van Franken of Duitschers, maar voor alles van Nederlanders; wanneer is er een Nederland even goed als er een Frankrijk of een Engeland is? Die vraag is mij in de laatste jaren, ik mag wel zeggen, gaan vervolgen, sedert ik het eerste deel heb gelezen van het in vele opzichten merkwaardige boek, dat de heer Cd. Busken Huet onder den titel ‘Het land van Rembrand’ heeft uitgegeven. Want daar wordt aan de Nederlanders der dertiende, veertiende en vijftiende eeuw het verwijt gedaan, dat zij niets oorspronkelijks, niets echt Nederlandsch hebben voortgebracht, dat zij, met name op het gebied van kunst en letterkunde, slechts kopieën hebben geleverd. Gaarne verklaar ik mij volkomen onbekwaam om dit oordeel te weêrspreken, maar als

het eenigszins gegrond is, dan meen ik, dat de oorzaak van dit gebrek aan oorspronkelijkheid alleen daarin ligt, dat de Nederlanders van de dertiende en veertiende en zelfs van de vijftiende eeuw nog geen Nederlanders waren, zoodat het oordeel in geen enkel opzicht een verwijt kan inhouden. Wie toch zou hen, als zij nog geen Nederlanders waren, kunnen hard vallen dat zij niets oorspronkelijks Nederlandsch voortbrachten?

Mogelijk kan 't geen kwaad, wanneer ik tracht mijne gedachten over dit punt eens uit te spreken en de aandacht mijner lezers vraag voor dat zoo weinig behandelde onderwerp: Middeleeuwsch Nederland, dat wil zeggen, naar mijne meening althans, Nederland, eer er een Nederland was.

Men zal daarbij wel in 't oog willen houden, dat mijne uitspraken veelal slechts gissingen zijn, dat menig vraagpunt alleen is besproken om de aandacht op te wekken en dat ik allerminst hier iets volledigs meen te geven.

I.

Al dadelijk moet ik spreken over dat struikelblok van elken onderzoeker op 't gebied onzer geschiedenis in de Middeleeuwen, het gebrek aan bronnen. Hoeveel ook de historiographie in die dagen in 't algemeen te wenschen overliet en hoeveel er ook verloren is, wat ons ook over andere landen zou kunnen inlichten, voor Nederland is dit gebrek toch buitengewoon groot. Wel ten koste van ontzaglijk veel arbeid en niet zonder dat menig vraagpunt onopgelost is gebleven, maar toch met zeer goed gevolg is de historische kritiek omtrent de meeste landen van Europa er in geslaagd, niet alleen de oude, traditioneele, of laat ik liever zeggen, legendaire voorstelling op zijde te schuiven, maar ook eene nieuwe er voor in de plaats te stellen. Een Karel de Groote, een Richard Leeuwenhart b.v. zijn voor ons niet meer dezelfde personen als men zich honderd jaar geleden voorstelde, maar zij zijn er toch en 't zijn er niet minder levende gestalten om. De toestanden van menig land of volk in het een of ander tijdperk staan ons duidelijker voor oogen dan zij 't eene eeuw geleden deden, al zijn tal van bronnen, die wij vroeger gebruikten, thans op zijde geschoven. Er is haast geen punt, waarover niet althans eene enkele bron uit de eerste hand ontdekt is, die ons in ruime mate het verlies der fabelen vergoedt, die wij hebben moeten wegwerpen.

Maar voor Nederland geldt dat niet. Daar heeft de kritiek er zeer zeker in kunnen slagen de traditie te vernietigen, maar op vele plaatsen heeft zij slechts groote vraagteekens of in 't geheel niets daarvoor in de plaats kunnen stellen. Want vertrouwbare mededeelingen van tijdgenooten zijn er maar weinige, en dan nog meest zeer onvolledige; de schrijvers van lateren datum hebben zekerlijk niet altijd uit geloofwaardige bronnen geput en zijn dus meestal onbruikbaar, en stukken, die als oorkonden konden dienen, zijn er, althans voor den tijd vóór de veertiende eeuw, veel te weinig. Daarenboven, alleen uit oorkonden laat zich geene geschiedenis samenstellen; deze kunnen alleen dienen om den door de geschiedschrijvers medegedeelden gang der gebeurtenissen nader toe te lichten, ons vooral door onderlinge vergelijking een beeld te geven van de toestanden. Zelfs een grooter getal zou dus niet het gemis aan geschiedschrijvers goedmaken, te minder dan het betrekkelijk klein aantal, dat bewaard is gebleven. Toen dan ook de kritiek zich opmaakte om hier het ware van het verdichte te scheiden, kon zij wel afbreken, maar, helaas, slechts weinig opbouwen. De oorzaak van dit gebrek is, dunkt mij, niet ver te zoeken en staat in nauw verband met de vraag, of men in de dertiende eeuw al van Nederland mag spreken. Heb ik haar weten te vinden, dan heb ik, dunkt mij, tevens het bewijs geleverd, waarom men dat laatste niet mag doen. Immers, mij komt het voor, dat de bronnen zoo schaarsch zijn, juist omdat het land geen afzonderlijk land is, nog maar een deel, en een zeer gering deel daarenboven, van andere landen. Van daar dat ik ook beide vraagpunten tegelijk wensch te behandelen. Van zelf brengt ons dat midden in ons onderwerp en kunnen wij op die wijze er toe komen bij benadering den tijd aan te geven, waarop van Nederland in onzen zin kan gesproken worden.

't Zal nauwelijks noodig zijn, hier te herinneren, dat van de geschiedenis dezer landen in den lateren Romeinschen keizerstijd en tijdens de volksverhuizing zoo goed als niets bekend is. Wat de Romeinen hier hadden gesticht, ging geheel te niet; zelfs de namen uit hunnen tijd gingen verloren, en van het lot der Germaansche stammen, die tijdens hunne overheersching hier hebben gewoond, is eigenlijk niets bekend. Wij weten alleen, dat een goed deel van het land in de macht van Franken was

en dat tevens de Friezen zich verder zuidwaarts dan in de dagen der Romeinsche heerschappij, tot aan de Schelde toe zelfs, hadden uitgebreid. Een deel der oostelijke streken schijnen toen al Saksisch te zijn geworden, maar op de kuststreken na werd alles op den duur onderdanig aan het opkomende Frankische rijk. Doch in de geschiedenis van dat rijk worden deze streken zoo goed als niet genoemd; zij waren niet meer dan ver afgelegen grenslanden, waar niets voorviel wat de aandacht trok der weinig ontwikkelde schrijvers uit den Merovingentijd. Ook de kerkelijke geschiedenis zwijgt er van. Alleen zeer ter loops vernemen wij uit latere mededeelingen van de stichting der Sint Thomaskapel door Dagobert I in de eerste helft der zevende eeuw, waardoor Utrecht gestempeld werd tot de bakermat van Christendom en beschaving in ons land. Iets beter wordt het, als de Karolingen zich verheffen. Terwijl het middelpunt van het Frankische rijk meer naar het noordoosten wordt verplaatst en Friesland al een enkelen keer genoemd wordt in de korte en onvolledige aanteekeningen, welke onder den naam van Annalen onze hoofdbron voor de kennis dier dagen zijn, doet de prediking van het Christendom ook de aandacht der kerkelijke schrijvers op deze landen vallen. Met dat al blijven de berichten uiterst schaarsch. En geen wonder! Nergens werd in deze streken een klooster of kerk gesticht, die door macht of aanzien uitmuntte; zelfs de kerk van Willebrord had een zeer precair bestaan. Nergens was dan ook gelegenheid voor het opschrijven en bewaren van geschiedkundige mededeelingen of van oorkonden over schenkingen van voorrechten of goederen, aan wier behoud waarde gehecht werd. En de enthousiastische jongeren, die de levens van Nederlands apostelen te boek stelden, beoogden bovenal de verheerlijking hunner geliefde heiligen en deelden maar zeer weinig mede over de omgeving, waarin deze verkeerden. Uit hunne soms wonderlijke compilatiën is daarom maar zelden veel op te delven wat voor ons van gewicht is. Wij moeten dus tevreden zijn met de berichten van annalisten, die alleen dan melding van ons land maken, als wat daar gebeurt, hun van gewicht schijnt voor de gebeurtenissen in de deelen van het rijk, waar hunne kloosters lagen, of voor de lotgevallen der beheerschers van het rijk, zoo zij tot de kategorie der hofannalisten behooren. Wij kennen dus slechts enkele feiten, die alleen door scherpzinnige combinatie in verband

te brengen zijn en zeer licht aanleiding tot verschil van voorstelling kunnen geven. Van de toestanden weten wij haast niets; wat er van gezegd wordt is meest eene gevolgtrekking uit mededeelingen over later tijd. Wagen wij het die te maken, dan kan onze slotsom geene andere zijn dan dat overal de meest primitieve toestanden bestonden, waarbij noch van volk, noch van staat sprake kan zijn, althans niet in den zin, dien wij aan die begrippen verbinden.

Zonder twijfel zijn die toestanden zeer verbeterd in de dagen van Karel den Groote. Dat de schrijvers van zijn tijd van de Friesche lakens als van een gewild uitvoerartikel melding maken, bewijst het bestaan eener zekere mate van industrie; dat er gesproken wordt van belangrijke handelssteden in de nabijheid der Rijnmondingen, van Witlam en Dorestad, duidt aan, dat de handel hier zijn weg koos laugs de natuurlijke waterwegen, die Nederland zoovele voordeelen hebben bezorgd. Nog sterker bewijs is de codificatie van het Friesche recht en de eerbied, dien de Friezen den grooten koning toedroegen, tot zelfs in de dagen, toen geschiedvervalsching op groote schaal bij hen aan de orde was. Maar de geschiedschrijvers van Karels tijd hebben ons maar heel weinig over de toestanden in zijn rijk medegegedeeld. Wel heeft hij in zijne onmiddellijke omgeving een biograaf gevonden, die eene hooge plaats inneemt onder de middeleeuwsche historici, maar ook Einhard spreekt bijna uitsluitend over zijn persoon, niet over zijn werk.

En de toestanden, door hem in 't leven geroepen, bleven niet bestaan. Onmiddellijk bijna na zijn dood kwam hier weder de chaos, werd ons land bezocht door eene verwoesting, die niet geringer was, dan die in de dagen der volksverhuizing. De tijden der Noormannen braken aan.

't Ontbrak in die dagen niet aan geschiedschrijvers. Zelfs staatslieden, een Nithard bv., namen de pen op ter beschrijving der gebeurtenissen, die zij hadden bijgewoond. En 't behoeft niet gezegd te worden, dat zij vrij wat beter zijn toegerust dan de annalisten. Doch die verbetering, eene vrucht der geestesontwikkeling van Karels tijd, komt ons land niet ten goede. Want slechts zeer zelden was dat het tooneel der gebeurtenissen, die het onderwerp van hun arbeid zijn. Trouwens, hoe kon het anders gaan met grenslanden, nog maar sedert kort onder het gebied van wat toen de beschaafde wereld kon heeten gebracht en nu bezocht door

de invallen van de verwoede vijanden van al wat beschaving heette, zoodat er weldra alles als 't onderste boven werd gekeerd. Van de geheele organisatie uit Karels tijd bleef hier niets over dan de verdeeling in gouwen en het graaflijk bestuur en het onderscheid in recht, al naar den stam, welke ieder landstreek bewoonde, van de stichtingen uit die periode echter dikwijls alleen maar een naam. En hoe uitnemende krachten, juist als stichters van staten, er ook in de Noormannen scholen, hier brachten zij niets tot stand. Ook de heerschappij van den bekenden Godfried, die nog in 't einde der negende eeuw de Frankische wereld met angst vervulde, ging voorbij zonder dieper sporen na te laten dan het verblijf van elken anderen viking. Onzen van Lennep moge 't gelukt zijn ons dien Godfried in levenden lijve voor te stellen, 't is een zuiver beeld zijner phantasie, dat hij in zijn Koorknaap ons geeft, zonder eenige historische waarde. Want in werkelijkheid weten wij niets van hem dan enkele bijzonderheden omtrent zijn moord.

Wanneer in de tiende eeuw eenig, zij 't dan ook zeer weinig meer licht over de geschiedenis dezer landen wordt verspreid, is dat te danken aan de beginnende ontwikkeling van twee deelen van ons land, die er in zekeren zin aanspraak op mogen maken er de kern van te zijn geweest, Holland en Utrecht. De geschiedenis der kerk echter, welke het middelpunt van beschaving, de geestelijke hoofdplaats van ons land was, is ons maar gebrekkig bekend. Want eerst zeer laat heeft zij in Beka een geschiedschrijver gevonden; en hoewel deze gebruik kon maken van hulpbronnen, die wij niet meer tot onzen dienst hebben, kunnen wij hem, niettegenstaande zijne vele goede eigenschappen, toch niet dan met eenige omzichtigheid raadplegen, omdat wij niet altijd kunnen nagaan, of hij wel betrouwbare berichten gebruikt en die wel op de rechte wijze aangewend heeft. Wij moeten ons dus dikwijls tevreden stellen met allerlei andere berichten, die soms alleen door hun onderling verband een zeker gewicht voor ons krijgen. Bedenkt men, dat Salzburg, Passau, Fulda, Corvey, om van latere stichtingen niet te spreken, al zeer kort na hunne stichting geschiedschrijvers in hun midden zagen opstaan, die zich in de eerste plaats met de geschiedenis van hun kerk of klooster bezig hielden, en dat in de geheele diocese Utrecht alleen de Egmonder monniken een annalenwerk, en dat nog wel langen tijd na de stichting hunner abdij, aanlegden, dan krijgt

men geen hoog denkbeeld van de ontwikkeling dezer streken en met name niet van die der Utrechtsche geestelijkheid.

Verkeeren wij dus omtrent de geschiedenis van Utrecht in de eerste eeuwen na Karel den Groote zoo al niet in het duister, dan toch in de schemering, over Holland schijnt niet veel meer licht, al zijn daaromtrent eenige feiten ontwijfelbaar vastgesteld, bewaard in de oudste historische opteekeningen, die op Nederlandschen grond gemaakt werden en die ten grondslag lagen aan het daar in de twaalfde en dertiende eeuw opgestelde annalenwerk, dat de oudste en meest onvervalschte bron der Hollandsche geschiedenis is, hoewel nog gering van omvang en van letterkundig gehalte. Aangevuld door een aantal gelukkig bewaard geblevene oorkonden, ook voor een deel op het Egmonder klooster betrekkelijk, kan dit werk, met behulp der berichten van tijdgenooten, die om verschillende redenen vrij wel op de hoogte waren van hetgeen hier gebeurde, ons eene, zij 't ook lang niet heldere voorstelling geven, zoowel van de toestanden in een deel van ons land als van den oorsprong van het graafschap Holland. Een geleerde, die te vroeg aan de Nederlandsche historiographie is ontvallen, Dr. Bolhuis van Zeeburgh, heeft het werk ondernomen om ons dat te schetsen en daarbij alwat niet zeker is af te zonderen. Gaat men zijn betoog aandachtig na, dan blijft er ongeveer het volgende als historische waarheid over.

In de tiende eeuw werd het grootste gedeelte der westelijke Friesche gouwen aan de Noordzee bestuurd door een graaf, wiens ambt feitelijk erfelijk was geworden in zijn geslacht en wien een groot gedeelte van het door hem bestuurde land in eigendom geschonken was. Zoodoende was zijn belang één met dat der bevolking, die waarschijnlijk niet zuiver Friesch meer was, maar vermengd met talrijke landverhuizers uit andere deelen, misschien wel vooral uit Vlaanderen, en zag deze in hem in de eerste plaats den natuurlijken landvorst. Te eerder omdat zij maar met een zwakken band verbonden was aan het Duitsche rijk, waar heel Friesland thans toe behoorde. Immers, dit had het lot gedeeld van Lotharingen, om voortdurend de twistappel te zijn tusschen het Oost- en het West-Frankische rijk. Die beiden hadden in de tweede helft der negende eeuw het Karolingische gebied, op Italië na, onder zich gedeeld, hoewel niet, zonder dikwijls de grenslijnen te veranderen. Eerst nadat dit gravengeslacht hier vaste wortels had geschoten, was het Duitsche

rijksgezag hier voor goed gevestigd. Daarenboven, deze Friesche gouwen aan de monden van den Rijn en de Maas waren ten opzichte van het overige rijk verafgelegene en in zekeren zin ongenaakbare streken; de Friezen zelven behoorden tot geen der vier hoofdstammen van het Duitsche volk en voelden zich kwalijk aan hunne Duitsche naburen verwant; de betrekkingen met dezen waren zeker niet heel vele, terwijl gemeenschap met vreemde landen, met Vlaanderen, Frankrijk, Engeland, niet al te moeielijk was. Geen wonder dan ook, dat toen, na eene eeuw van ongestoord bezit, een graaf uit dit geslacht, 't is de derde Dirk, de vierde graaf, die ons genoemd wordt, het waagde zich in het belang van zijn eigen gebied en eigen macht te vergrijpen aan het rijk en aan zijne naburen, de bevolking hem krachtig steunde, hem zelfs tegenstand hielp bieden tegen het rijksgezag, zoodat zelfs een zoo kloek vorst, als keizer Hendrik II blijkbaar, niettegenstaande zijn bijnaam van den Heilige, is geweest, het geraden achtte na de nederlaag van het rijksleger bij Vlaardingen (niet bij Dordrecht) in 1018 een compromis aan te gaan met den rebellischen vasal, die daarna althans in het bezit van den betwisten grond bleef.

Wat Dirk gedaan had, het eigenmachtig in bezit nemen van een deel van het gebied der Utrechtsche kerk, zoowel aan den noordelijken Rijnarm als aan de samenvloeiing van Rijn en Maas, het zoogenaamde Mereweda of Holtland, en het eigenmachtig heffen van een tol op een der groote rivieren, der rijkswaterwegen dus, was geen gering vergrijp; 't was in de eerste plaats eene inbreuk op een uitsluitend recht der kroon en in de tweede plaats een daad van roof tegenover den handel. Geen wonder, dat de tijdgenooten zijne onderzaten en in de eerste plaats de kolonisten, die zich onder zijn gezag in de moerassige wouden aan de Maas hadden neergezet, roovers noemden en dit feit, dat de aanleiding werd tot het ontstaan van het graafschap Holland, op rekening stelden van van heinde en ver samengeloopen vagebonden zonder nationaliteit. Dat is echter zeker, dat zonder den steun der bevolking, zoowel in de wederrechtelijk bezette eilanden in de Maas- en Rijndelta als in de daaraan grenzende gouwen, waar Vlaardingen als hoofdplaats gold, de graaf zijn vermeten bestaan zeker duur zou hebben geboet. Of zijn geslacht dit toch niet zou hebben gedaan, toen in plaats der hun verwante Saksers, de hun weinig

genegene, voor alles Utrecht beschermende Salische keizers den Duitschen troon bestegen hadden, wanneer dezen hadden kunnen volharden in hunne centraliseerende, alle macht aan de kroon onderwerpende staatkunde, is zeer de vraag.

Wat toch gebeurde er in de dagen van den machtigsten aller keizers, van Hendrik III? In verbinding met het niet aan het rijk, maar aan Frankrijk vasalplichtige Vlaanderen en met den tegen den keizer rebelleerenden Opper-Lotharingschen hertog Godfried met den baard, zette Dirks gelijknamige zoon, Dirk IV, het werk zijns vaders voort, sloot de riviermonden, beroofde Utrecht van gebied en bood dapper weerstand aan alle pogingen van den keizer om zijn gebied te veroveren. Hij zelf vond in dien strijd den dood, en zóó slecht zijn wij over den loop der gebeurtenissen onderricht, dat wij niet weten, hoe 't hier na zijn dood ging. 't Blijkt uit alles, dat zijn broeder, de eerste Floris, in het bezit van het land bleef, maar of dat met, of buiten de goedkeuring des keizers plaats had, is volstrekt onbekend.

Weinige jaren daarna was ook de keizer dood en het rijk in groote verwarring. Dat was tijdens de minderjarigheid van dien haast beklagenswaardigsten aller vorsten, Hendrik IV, den koning, die zijne krachten verteerde in één lange, heldhaftige, maar hopelooze worsteling met den geest zijns tijds.

Bedrieg ik mij niet, dan is 't aan die verwarring toe te schrijven, dat de Friesche landen aan de westkust en aan de Rijn- en Maasmonden na Floris' sterven onder een gezag kwamen, dat geheel vreemd was aan het rijk, onder dat van een avonturier, die, hoewel een telg van het machtige Vlaamsche gravenhuis, eer doet denken aan een dier toen zoo talrijke Normandische ridders, die in verre landen zich soms met hun zwaard een gebied verwierven of ook wel als roovers of huurlingen een roemloos einde vonden, van Robert den Fries, die Floris' weduwe huwde en het graafschap voor haar bestuurde.

Maar nauwelijks was voor een oogenblik het rijksgezag door den koningsroof te Keizersweerd, in 1062, in de handen gekomen van den geweldigen kerkvorst Anno van Keulen, den laatsten van die groote prelaten, die boven alles de eenheid des rijks voorstonden en daarbij voor geen middelen terugdeinsden, of het met voeten getreden recht van de kroon werd gehandhaafd en tegelijk eene poging gedaan om voor goed een einde te maken aan de usurpatie, die zich de Friesche graven hadden

veroorloofd. Het Utrechtsche bisdom werd hersteld in alle rechten en alle gebied, dat hem door de voorvaderen van den jongen graaf Dirk V, als wiens voogd zijn stiefvader Robert de Fries was opgetreden, was ontnomen. Er was echter niet dadelijk gelegenheid om dat rijksbesluit ten uitvoer te brengen.

Het Utrechtsche bisdom was altijd het troetelkind der Duitsche keizers en koningen geweest. En dat met volle recht. Want in die ver afgelegene streken was de bisschop niet alleen het hoofd der kerk, maar bijna nog meer de vertegenwoordiger van het centrale gezag. Door den koning feitelijk benoemd (niemand betwistte vóór de tweede helft der elfde eeuw den koning het recht der investituur), van dezen afhankelijk, alleen door dezen beschermd tegen de aanmatiging der naburige machthebbers of der vasalen en dienstmannen van het sticht, daarenboven bijna nooit uit den aan zijn gezag onderworpen streek geboortig of daar eigen goed bezittend, maar daarentegen veelal voortgekomen uit den kring der hofgeestelijkheid en opgegroeid in de vereering van den persoon des konings en in den dienst van den alleen door hem vertegenwoordigden staat, had de bisschop geen enkele aanleiding om zich tegen het koninklijk gezag te stellen. Bij hem kon de wensch naar zelfstandigheid, die bij den hertog, graaf of minderen vasal natuurlijk was, niet opkomen. De belangen der kerk vonden steeds een krachtig beschermer in den koning. Geen enkelen uit de rij vóór Hendrik IV is ooit onkerkelijke zin, laat staan goddeloosheid verweten; integendeel, zij waren allen ijverige dienaren en beschermers der kerk, bijna allen beijverden zich dit door vrome stichtingen en in onze oogen overdreven devotie of zelfs fanatieke vervolgzucht van heidenen en ketters te bewijzen; allen bijna waren warme voorstanders der hervormingsbeweging, die van de Cluniacensers uitging en die zonder hunne hulp wel nooit de overwinning zou behaald hebben.

Het geestelijk en wereldlijk gezag der bisschoppen werd daarom steeds door den keizer of koning bevorderd, en zij stelden wederkeerig al hunnen invloed en al hunne macht aan het rijksgezag ten dienste; beiden waren steeds nauw verbonden. Wanneer soms een eerzuchtig prelaat zich tegen zijn koninklijken heer verbond met andere op opstand bedachte vasallen, dan was 't meest omdat hij hoopte op die wijze zijn invloed op het centrale gezag te vestigen, niet om dat te breken ten gunste der territo-

riale onafhankelijkheid der vorsten. Wat -van alle bisschoppen gold, gold haast in dubbele mate van de Utrechtsche kerkvoogden. Zij hadden eene zware taak, kerkelijk zoo goed als wereldlijk: het land was verwoest en verarmd in de dagen der Noormannen; een deel der aan hun geestelijk gezag onderworpenen waren maar weinig trouwe zonen der kerk; om hen heen zetelden verwilderde graven en edelen, die op oud Frankische wijs er niets in zagen het kerkelijk goed, als ware 't onbeheerd en onbeschut, zich toe te eigenen, al waren zij ook even bereid in oogenblikken van radeloozen gewetensangst de kerk rijk te begiftigen om hun ziel te redden. Alleen de krachtige bescherming der keizers kon hun en hunne kerken de noodige inkomsten verschaffen, hen bevrijden van de dienstbaarheid aan den een af anderen machtigen nabuur.

Niemand leed zwaarder door het steeds verder om zich grijpen der Friesche graven dan de Utrechtsche bisschoppen. Zoowel het land aan den Rijn als dat aan de Maas, dat toen Mereweda of zoo iets schijnt geheeten te hebben, behoorde tot hun wereldlijk gebied. Tegenover de graven was hun belang hetzelfde als dat van het rijk; liet men de usurpatie van dezen toe, dan konden zij van alle zijden inbreuken op hun gezag verwachten. Van de dagen van Adelbold af, den geleerden en krachtigen kerkvorst, die vooraan stond onder de bestrijders van graaf Dirk III, bestond dan ook eene voortdurende veete tusschen de bisschoppen en de graven, waarbij de eersten zooveel mogelijk door de keizers werden gesteund, die juist in die dagen het wereldlijk gebied van het sticht uitbreidde tot een groot gedeelte van de diocese. Bisschop Willem, die nu den Utrechtschen stoel bekleedde, was daarenboven een van die prelaten, die voor alles den koning dienden, wat hij later door zijn heftig optreden tegen Gregorius VII zou bewijzen, 't Schijnt wel, dat de rijksregeering hem niet alleen alles toekende wat de graven in zijn gebied bezet hadden, maar ook hunne allodiën, de goederen, hun anderhalve eeuw te voren geschonken en thans geconfiskeerd. Althans, toen Robert de Fries de voogdij in Vlaanderen eischte en daardoor, in botsing geraakt met Philips I van Frankrijk, dien hij, in den eersten der veldslagen tusschen Vlamingen en Franschen, den slag bij Cassel, het hoofd bood, de landen van zijn stiefzoon niet meer kon beschermen, werd niet alleen diens gebied namens den Duitschen koning door hertog Godfried van Neder-

Lotharingen, den Bultenaar, veroverd, maar ook in zijn geheel tusschen dezen en Utrecht gedeeld; ten minste in de streken aan de Rijn- en Maasmonden bleef Godfried zelf gezag voeren, misschien wel als vasal van den Utrechtschen bisschop, die zoo den verkregen bijstand vrij duur moest betalen, 't Scheen uit met het machtige gravenhuis. Maar slechts voor korte poos. Enkele jaren verliepen, Godfried en Willem stierven, de eerste door de moordende hand van een van graaf Dirks dienstmannen, en Dirk keerde, naar 't schijnt met behulp der bevolking, terug, en dwong Koenraad, Willems opvolger, tot een vergelijk. Trouwens, de investituurstrijd was aangebroken, de fiere koning had den zwaren tocht naar Canossa moeten doen en voor zijne aanhangers werden het slechte tijden. Niet meer door het rijksgezag gesteund, schoot er voor den Utrechtschen bisschop niets over dan zich te voegen en van den graaf, die nu weldra den titel van graaf van Holland voert, dus naar de door Dirk III bezette landstreken, de eilanden tusschen IJssel, Maas en Merwede, een bondgenoot te maken tegen de weerspannigheid van vele der door de keizers en koningen hem toevertrouwde onderzaten. Ook het rijksgezag legde zich neder bij het voldongen feit: wel bleven de Hollandsche graven langen tijd verbonden aan de Saksische hertogen, uit wier huis zij bij voorkeur hunne echtgenooten kozen, en dus aan de oppositie tegen Salische en Staufische koningen, maar van botsingen met koning of keizer wordt niet meer vernomen. Integendeel, een honderd jaar later zijn de Hollandsche graven een tijd lang trouwe volgers van den Staufischen keizer, die meer dan eens den weg zijner Salische voorgangers had ingeslagen.

Zoo was in de elfde eeuw Holland ontstaan, wel als een deel van het Duitsche rijk, maar toch in weerspraak met het rijksgezag, in vele opzichten een revolutionair, zelfstandig staatje, in andere weder een rijksleen als elk ander. Eigenaardig in zijne opkomst, was het dat ook in zijn bestaan. Eerst na den terugkeer van den vijfden Dirk werd Holland de naam van het hoofdland, niet meer alleen die van de moerassige streken tusschen Lek en Maas, welke altijd als Zuid-Holland een afzonderlijk deel van het gewest bleven en in Dordrecht eene hoofdplaats vonden. Doch de kern des lands waren de tot nu toe, steeds tot Friesland gerekende gouwen benoorden de Maas

bij den noordelijken Rijnmond, waar dichtbij Leiden zich begon te ontwikkelen, hoewel toen nog overschaduwd door het van muren voorziene Rijnsburg en nog meer door Vlaardingen, wat evenzeer ommuurd was en waar de graaf in 1083 den bekenden landdag hield, waar het volk zelf nog opkwam. Of de eilanden aan de overzijde van de Maas er al toe gerekend werden, weten wij niet, noch waar de grenzen in het oosten tegen Utrecht waren afgepaald. Wat minder onduidelijk kunnen wij ons de verhouding tot het eigenlijk Friesland voorstellen, dat benoorden Kennemerland begon en waar de graven misschien reeds toen aanspraak maakten op het bestuur althans in de naastbijgelegen gouwen, hoewel zij er zeker na de tiende eeuw geen gezag meer uitoefenden. De geheele elfde eeuw door werden de Hollanders zeker door hunne zuidelijke naburen Friezen genoemd, oorkonden en kronieken bewijzen het; niets spreekt er duidelijker voor dan de bijnaam van graaf Dirks Vlaamschen voogd Robert den Fries, die nooit op eigenlijk Friesch maar altijd op Hollandsch gebied had gezag gevoerd. Maar na Dirk V houdt dat op: is deze nog maar alleen de Holtlandsche graaf, zijn zoon, de ‘vette’ Floris II, die den vrede bewaarde en het land liet gedijen, is al de graaf van Holland, en voortaan is bij Alkmaar de grens tusschen Holland en Friesland getrokken en werden Hollanders en Friezen doodsvijanden, die geheel vergaten, dat zij eenmaal tot denzelfden stam behoord hadden. En geen wonder: de Hollanders toch moeten in dien tijd alle kenmerken van hunnen Frieschen oorsprong verloren hebben. Konden wij ons uit de kronieken en oorkonden der twaalfde eeuw meer een beeld vormen van den toestand van Holland in die dagen, wij zouden 't met meer zekerheid zeggen kunnen dan thans, nu wij moeten gissen en slotsommen maken uit hetgeen wij van later tijd weten. Wie zal ons b.v. zeggen of de taal, die in de elfde en twaalfde eeuw in Holland gesproken werd, nog de Friesche was, of al dat Duitsche dialect, dat wij in de dertiende eeuw overal als schrijftaal vinden langs de kusten der Noordzee, toen de spreektaal althans der beschaafden was? Wat weten wij van den oorsprong dier oude Hollandsche adelsgeslachten, die op eene enkele uitzondering na in later tijd plaats maakten voor de ministerialen, den hof- en dienst-adel, die door den graaf bevoorrecht waren? Zelfs van de meer of mindere vrijheid der

inwoners, toen zeker nog maar bij uitzondering kooplieden of zeevaarders, maar bijna uitsluitend landbouwers, zoo zij niet op vrij kommerlijke wijs in jacht en visscherij een bestaan vonden, kunnen wij ons geen denkbeeld vormen. Dat alleen kunnen wij zeggen, dat de graaf eene groote mate van macht bezat, niet dan in naam gecontroleerd door het rijksgezag, en niet meer als vroeger verplicht de vergadering der vrijgeborene grondbezitters te kennen, die in de Friesche gouwen de macht in handen hadden. Dat weten wij ook, dat er nog geen eigenlijke steden waren, tenzij Vlaardingen als zoodanig mag gelden, en dat op den duur nevens het graaflijk geslacht andere familiën een gedeelte van den grond in vrij eigen of in leen bezaten en daarom een zeker gezag uitoefenden, zoodat zij in de twaalfde eeuw als 's graven borgen konden optreden. Maar dat is ook alles. Welk recht hier in die dagen gold wordt ons evenmin gezegd als welke taal. Als in later eeuwen de bronnen onzer kennis ruimer vloeien, zien wij een ander land, dat 't meest op Vlaanderen en Brabant gelijkt, maar toch weder veel eigenaardigs heeft, dat nog altijd Duitsch is, maar in 't geheel niet meer Friesch, dat al in vele opzichten Hollandsch is en waar al een eigen locaal patriotisme heerscht (men leze slechts de Egmonder kronieken of Stoke), sterker zeker dan in eenig Duitsch territoor. Maar dan is er veel tijd verloopen, dan is Holland al in voortdurende betrekking met Vlaanderen, Frankrijk, Engeland, een land van handel en zeevaart. Zou dat niet veel toe te schrijven zijn aan het onafgebroken samenzijn met één dynastie, die met het volk en het land als was samengegroeid, er één belang mede had en geen belang daarbuiten? Zou eene eigene Hollandsche nationaliteit ontstaan zijn, zonder dat gravenhuis, dat vier eeuwen lang het land beheerschte, lief en leed met het volk deelde en er het middelpunt van was geworden? Zou dat mogelijk zijn geweest, als niet dat huis juist in de bevolking alleen steun had gevonden? Zou dat alles hebben kunnen geschieden, wanneer niet de geïsoleerde ligging van het land, die den band met het rijk zooveel losser maakte, de invloed van naburige, aan het rijk vreemde landen en de vervreemding van het overige Friesland, zoowel door verschil van instellingen als door opname van andere elementen, dat niet in de hand had gewerkt?

Mij dunkt, wij kunnen gerust beweren, dat in de elfde eeuw tegelijkertijd het graafschap Holland en de Hollandsche natio-

naliteit zijn ontstaan, die samen in vele opzichten zeker de kern zijn geworden van Noord-Nederland en van de Noord-Nederlandsche nationaliteit.

Van die beiden is in dien tijd nog geen spoor te ontdekken. De Hollanders staan nog langen tijd geïsoleerd, tegenover de Friezen zoowel als tegenover de bewoners der oostelijke streken, die in veel nauwer betrekking schijnen gestaan te hebben met de verder landwaarts ingelegene evenzeer Duitsche landen. Althans uit hetgeen wij weten van de geschiedenis dier gewesten, die later Gelderland en Overijssel heeten, valt niets op te maken wat tot betrekking met of invloed van Holland doet besluiten. Alleen in Utrecht is die vroeg merkbaar geweest.

Het wereldlijk gebied van den bisschop bestond in de eerste plaats uit twee gouwen, eene Friesche en eene Frankische, die samen ongeveer het gebied van de tegenwoordige provincie Utrecht uitmaakten. De stad, die zich om de kerken van Sint Maarten en Sint Salvator had gevormd, lag juist op hare grensscheiding aan de rivier, die beide doorstroomde en verbond, en werd het natuurlijk middelpunt er van, niet alleen door haar gewicht als geestelijke hoofdstad, maar ook als marktplaats. De heidevlakte in het oosten tot den IJssel toe, de Veluwe, was er aan toegevoegd, bestuurd door een graaf, die te Redinchem, het tegenwoordige Renkum, recht sprak en een vasal zoo niet een ambtenaar van den bisschop was. Ook de Saksische gouwen over den IJssel, althans aan diens benedenloop, waren dezen onderworpen, en te Fulnaho (Vollenhoven) was de zetel van het bestuur over de streken aan de Almere, de tegenwoordige Zuiderzee, gevestigd, terwijl ook het meer binnenlandsch gelegen Twenthe tot zijn gebied behoorde. Keizer Hendrik III, die den Utrechtschen stoel geen recht kon verschaffen tegen de Friesche graven in het westen, stelde dezen zooveel mogelijk schadeloos door vermeerdering van gezag in het oosten; ook Deventer met de daaromliggende IJsselgouw en weldra ook Drenthe werden toen bisschoppelijk gebied en, naar het schijnt, daarmede ook die streek, die weldra het gebied der stad Groningen zou uitmaken en, hoewel tusschen Friesche gouwen in liggend, evenmin Friesch was als de stad, die er ontstond. Nog verder ging Hendrik IV. In eenige Friesche gouwen, in die tusschen Vlie en Louwers, in Oostergo en Westergo, hadden Saksische graven het gezag gevoerd, op den duur zeker

meer in naam dan in werkelijkheid. Want van de tiende eeuw af heeft kenlijk bij de Friezen een groote tegenzin tegen het graaflijk gezag bestaan; waarschijnlijk zagen zij in de handhaving daarvan den ondergang hunner oude vrije instellingen, de invoering van feodaliteit, van hoorigheid en verplichte dienstbaarheid. Op het zuiden na, waar het gezag der graven te vast geworteld was, is Friesland dan ook gedurende eeuwen gebleven buiten de gewone Middeleeuwsche orde van zaken, bleef de oude Germaansche boerenvrijheid daar bestaan. De gevolgen bleven niet uit: Friesland geraakte nog meer geïsoleerd dan het al door zijne ligging was en nam geen deel aan de ontwikkeling der naburen, terwijl de vrije instellingen tot eene algemeene anarchie en verwildering leidden, die de tusschenkomst en dien ten gevolge ook de heerschappij van een vreemd gezag op den duur noodig maakten en aan het volk den ondergang hunner zelfstandigheid en de indeeling van hun land bij andere staten brachten.

Maar ik dwaal af. De laatste dier Saksische graven, Egbert van Meissen, was een van Hendriks ijverigste tegenstanders, die om driemaal herhaalde rebellie eindelijk van alle gezag en alle rechten en bezittingen werd ontzet. Zijne Friesche graafschappen werden aan den Utrechtschen bisschopstoel geschonken, 't Was echter een geschenk, dat moeilijk te bewaren was en waar zeker de bisschoppen minder aan gehecht zouden hebben, als hun het bezit van de toen al bloeiende handelsstad Stavoren niet zoo begeerlijk ware toegeschenen en de burgers van die stad niet aan hun gezag eenigen steun hadden verleend, waarschijnlijk omdat zij bij hunnen handel de bescherming van een landsheer ongaarne ontbeerden. Hadden de Salische keizers met hunne centraliseerende, de bisschoppen steunende en beschermende staatkunde het gezag behouden, zeker zou het wereldlijk gebied van Utrecht een groot deel van Nederland, al het land om de Zuiderzee heen, behalve in het westen, hebben omvat. Maar de tijden werden anders: slechts het gebied om hunne hoofdstad bleef den bisschoppen als landheeren, al het overige werd van hun gezag vervreemd, en maar een deel was het althans in naam blijven erkennen, totdat het wereldlijk gezag hun geheel werd ontnomen. Natuurlijk kon bij een dergelijk gebied geen sprake zijn van homogeniteit, laat staan dan van een begin van samengroeiing. Deze had alleen plaats in de beide gouwen, die Utrecht tot gemeenschappelijke hoofd-

stad hadden, en die waarschijnlijk daardoor al in overoude tijden als de kern van het bisschoppelijk gebied golden. Wel was er daar een groot verschil in grond zoowel als in bewoners, maar het samenzijn had zóó lang geduurd, de punten van aanraking en de gemeenschappelijke belangen moesten zóó vele zijn, dat daardoor de verschilpunten geheel op den achtergrond werden gedrongen. Dat moet minder van het ten noorden aan de zee gelegen Naardingerland gegolden hebben, dat op den duur Hollandsch werd, terwijl de Veluwe al vrij vroeg vervreemdde, doordat zij in leen werd gegeven aan de hertogen van Brabant, of, zooals men tot de twaalfde eeuw zeide, van Neder-Lotharingen, die het voor hen weinig belangrijke land wederom afstonden aan de graven, die sedert eenigen tijd aan Rijn en IJssel een gebied hadden ontvangen, dat grootendeels uit stukken van de groote, in de dagen van Hendrik II verdeelde gouw Hamaland bestond. Door die vervreemding verloren de ‘buitenbezittingen’ van het Sticht de mogelijkheid van rechtstreeksche verbinding met het hoofdland, het eigenlijke Utrecht, en dus voor goed ook de kans om daarmede een geheel te worden.

Daarentegen vormde zich toen door de samenvoeging van deelen van Hamaland met de kleinere zuidelijke gouwen aan Rijn en Waal de Geldersche macht, die echter eerst in de volgende eeuw van belang werd, toen het grootste gedeelte van Hamaland, het graafschap Zutfen, en ook de Veluwe er mede vereenigd werden, en, door de verwerving van het graafschap Teisterbant, het Sticht er door omringd en tevens eene aanraking met Holland verkregen werd. In de elfde eeuw is 't bijna niet mogelijk de veranderingen, die daar in het grondgebied plaats hadden, na te gaan. De feiten, die de geschiedschrijving der tijdgenooten vermeldt, zijn minder dan weinig; de voorstelling van latere schrijvers is vaag en fabelachtig; oorkonden zijn er ook maar weinige, die er eenig licht over verspreiden. Eigenlijk begint de geschiedenis dier streken eerst in 't midden der twaalfde eeuw. Dat alleen valt er van te zeggen, dat nergens een spoor is van iets eigenaardigs; nog langen tijd daarna is Gelderland nauw verbonden met zijne oostelijke en zuidelijke naburen, met Gulik, Kleef, Limburg, ook met Brabant, maar bijna niet met Holland, nog minder met het Noorden. Er gelden geen andere invloeden dan die, waaraan elk Neder-Duitsch gewest was blootgesteld.

Zoo wij in dien tijd naar sporen van iets eigenaardigs nationaals, van iets Nederlandsch willen zoeken, dan moeten wij 't in Holland doen, of misschien in Utrecht. In die beide gewesten had eene samensmelting van Friezen met andere Neder-Duitschers plaats, welke onder zeer bijzondere omstandigheden het ontstaan der Noord-Nederlandsche nationaliteit ten gevolge had, in dien zin, dat het overwicht van Holland op den duur de andere gewesten tot zich trok. Maar dat er reeds sporen daarvan in de twaalfde eeuw kunnen worden ontdekt, geloof ik kwalijk. Een volkomen gewone Duitsche leenstaat was het Holland der elfde eeuw waarschijnlijk niet, daartoe was het ontstaan er van te abnormaal, maar een eigen land werd het toch eerst, later door de ontwikkeling van bijzondere omstandigheden. Die na te gaan is nu onze taak.

II.

In de dagen, toen het Friesche gravengeslacht aan de Noordzeekust zich begon vast te zetten, ontwikkelde zich ten zuidwesten van de Schelde aan dezelfde kust eene macht, die waarschijnlijk meer dan eenige andere invloed heeft geoefend op de westelijke Friezen. Daar de Schelde van overoude tijden de grens was geweest tusschen de twee deelen van het Frankische rijk, het Germaansche Auster en het Romaansche Neuster, was het gebied, dat sedert de negende eeuw onder den naam Vlaanderen was begrepen, zonder tegenspraak tot het laatste en zoo ook tot het West-Frankische rijk gerekend. De bevolking was daar echter altijd zuiver Germaansch gebleven: slechts in eene smalle strook in het zuidwesten heerschte de langue d'oïl, in al het overige land het Neder-Duitsche taaleigen. Zoo was het Vlaamsche gebied een vreemd element in het West-Frankische en nog meer in het Fransche rijk. Politisch en geographisch daarmede verbonden, was het nooit een Fransch land noch door bevolking, noch door belangen.

Natuurlijk werkte dit bij volk en regeering het streven naar zelfstandigheid in de hand, dat in elk deel van het Fransche koninkrijk zich in de negende en tiende eeuw meer dan ergens deed gevoelen. Geen enkel leenman van Noord-Frankrijk, de hertogen van Normandië uitgezonderd, was zoo onafhankelijk als de Vlaamsche graaf, of, zooals hij zich

toen meest betitelde, markgraaf. Daarbij kwam, dat in het begin der elfde eeuw stukken van het Lotharingisch gebied over de Schelde, zijne heerschappij kwamen vergrooten, die, zooals geheel Lotharingen, op den duur voor goed aan het Duitsche rijk kwamen. Hij werd daardoor de vasal van twee koningen, en, bij de onmogelijkheid voor beiden, voor den eenen wegens den afstand en de ligging van het gebied, voor den anderen, wegens zijne geringe macht, om den vasal het souvereine staatsgezag te doen gevoelen, nog zelfstandiger dan te voren, daar hij allicht bij den een steun vond tegen den anderen. Daarenboven was het Vlaamsche gebied het natuurlijke bruggenhoofd tusschen het op korten afstand er tegenover liggend Engeland en Duitschland, en bleef daarom eene drukke handelsgemeenschap met beiden niet uit, die al spoedig het land een bijzonder karakter gaf, dat van een land vol groote en kleine steden, waar de voortbrengselen van Engelands wolstapel werden verwerkt.

't Spreekt van zelf, dat de eilanden, die de delta der groote rivieren van Noordwest-Europa, Rijn, Maas en Schelde, vormden, voor Vlaanderen van belang waren; zij beheerschten den waterweg van den Vlaamschen handel, vooral dien naar den eigenlijken Rijn, waarlangs het verkeer met Duitschland, bij de duurte, moeilijkheid en onveiligheid van het vervoer te land, hoofdzakelijk plaats had. Hoewel van ouds onder Friesland begrepen, hadden deze zeelanden den invloed der buren ondervonden en waren Frankisch geworden, zooals al het land bezuiden de rivieren. Langen tijd waren zij een geliefkoosd oponthoud der Noorsche zeeroovers, die er zelfs een tijd lang een soort van vorstendom moeten gevestigd hebben. Wat er daarna mede gebeurde is onbekend. Zooals zooveel streken verdwenen zij als 't ware uit de geschiedenis. Onwaarschijnlijk is 't zeker niet, dat zij al van overoude tijden geheel of gedeeltelijk onder het gezag hebben gestaan van de graven, die in Friesland regeerden, omdat de noordelijke eilanden in later tijd onder het gebied der nakomelingen van dezen stonden en dezen ook in andere rijkslanden aan de Vlaamsche grenzen, (in de Gentgouw, het gebied van Gent rechts van de Schelde, althans met zekerheid) gezag voerden. Of het echter niet even waarschijnlijk is, dat zij in den tijd, toen Friesland met het overige Lotharingen West-Frankisch, laat ik maar zeggen Fransch was, onder Vlaanderen zijn geweest, daarover waag ik geen

oordeel uit te spreken. Zij vormden later den uitersten grens van het Duitsch gebied; de Utrechtsche bisschop, wiens diocese Friesland van Loubach (Louwers) tot Sincfal (Zwin) omvatte, had er het geestelijk gezag. Met zekerheid weten wij niets meer; er is geen enkel spoor, dat in deze gouwen het gezag gold van den graaf, die in de streken benoorden de rivieren het bestuur had, nog minder dat die er eenig land bezat. Maar er is evenmin eenig feit, dat het tegendeel bewijst, en van Voorne, waaronder wij de eilanden in de Maas moeten verstaan, weten wij, dat het in de twaalfde eeuw tot Holland behoorde, althans een leen van Holland was, terwijl in denzelfden tijd ook Schouwen, de eilanden tusschen Maas en Schelde, onder het gebied van den graaf van Holland staat, die ook op het naburige vaste land in Strijen regeert. De veelvuldige veranderingen, daar door de watervloeden in de geographische gesteldheid gebracht, maken het nog veel moeilijker. Dat weten wij met zekerheid, dat in het begin der elfde eeuw graaf Boudewijn IV van Vlaanderen, die den bijnaam van met den schoonen baard draagt, Walcheren, dat zijn de eilanden tusschen de beide Scheldearmen, met de overige rijkslanden aan de Schelde van Hendrik II in leen kreeg en dat de oorlog, dien Boudewijn V met Hendrik III voerde, in 1057 met eene bevestiging in dat bezit eindigde. Van het begin der elfde eeuw af was dus Walcheren en wat daarbij behoorde Vlaamsch door schenking van den landsheer. Daarentegen heeft Vlaanderen nooit aanspraak gemaakt op de overige, noordelijke eilanden; in de twaalfde eeuw werden zij door den Hollandschen graaf bestuurd, maar hoe dat is gekomen valt onmogelijk na te gaan; er bestaat geene enkele mededeeling over, en wij moeten ons dus nederleggen bij het feit, zonder naar den oorsprong van dat feit te zoeken. Dat het Neder-Lotharingsche (Brabantsche) hertogdom er aanspraken op heeft gemaakt, weten wij ook, maar volstrekt niet waarop die gegrond waren.

De Schelde was dus de grens tusschen het gebied der graven van Vlaanderen en van Holland, en 't lag voor de hand, dat die nabuurschap van een land, waar zulk eene betrekkelijk hooge beschaving bestond, als in Vlaanderen, grooten invloed op de ontwikkeling van het gebied der Hollandsche graven moet hebben gehad, en dat Zeeland als 't ware de brug is geweest, waarlangs de Vlaamsche beschaving in het noordelijke gewest binnendrong.

Maar er bestond in de twaalfde eeuw nog een ander verband tusschen beide gewesten dan dat der nabuurschap, zonder dat wij weten hoe en wanneer dat ontstaan is. De door Vlaanderen in leen bezeten eilanden worden dan door de graven van Holland weder als een achterleen van Vlaanderen gehouden, zoodat hun gezag geldt over geheel Zeeland tot de Wester-Schelde toe, maar daarbij op verschillende grondslagen rust, in het noorden rechtstreeks van het rijk afkomstig schijnt, in het zuiden daarentegen middellijk. Die toestand is vreemd, te meer omdat de Vlaamsche graven (de geschiedenis bewijst het) er groot belang bij hadden hun invloed in Zeeland blijvend te doen gelden, en een verleenen van dat gebied dus wijst op zeer nauwe betrekkingen, 't zij tusschen beide gravenhuizen, 't zij tusschen die eilanden en Holland. Zeker zijn er ten allen tijde tusschen beide landen drukke betrekkingen geweest, vooral zeker sedert de Friesche graven het land aan de Merwede, het eigenlijke Holland, bij hun gebied hadden getrokken, en voor dien tijd, in de tiende eeuw waren deze laatsten zeer nauw verbonden geweest aan het Vlaamsche gravenhuis, wat door talrijke oorkonden bewezen wordt. Ook de strijd van Dirk IV tegen keizer Hendrik III, in vereeniging met Boudewijn V van Vlaanderen, wijst er op, dat die betrekkingen aangehouden werden en ook het optreden van Robert den Fries in Holland doet daaraan denken. Of reeds toen, dan wel in later tijd, Walcheren en wat daarbij behoorde den Hollandschen graven in leen werd gegeven, is onbekend. Als wij van dit leenverband vernemen, heeft het al eenigen tijd bestaan en begint het blijkbaar den Hollandschen graaf te hinderen. Toch schijnt niet alleen het leenverband maar ook eene handelsquaestie, het vestigen door graaf Floris III van een tol te Geervliet, met keizerlijke goedkeuring, in de tweede helft der twaalfde eeuw den eersten strijd tusschen Vlaanderen en Holland te hebben doen uitbarsten. In dien strijd, die door een scheepsgevecht in Zeeland werd beslist, leed de Hollandsche graaf eene volkomen nederlaag. Hij werd zelfs gevangen genomen en eerst in februari van 1268 geslaakt, nadat hij in een verdrag had bewilligd, dat voor hem even vernederend van vorm als bezwarend van inhoud was en dat de aanleiding werd tot een anderhalve eeuw durenden kamp.

Immers het leenverband werd nu in zooverre gewijzigd, dat ook de leenheer zelf een aantal rechten in het leen uitoefende

en de leenman in vele gevallen aan zijne medewerking gebonden was. 't Was een middel om het gezag van den laatsten te verkleinen en het land langzamerhand rechtstreeks onder Vlaanderen te brengen. Daar graaf Floris het leen verbeurd had door zijn strijd tegen den leenheer, zooals door de uitspraak van een leengerecht van Vlaamsche baronnen, zijne pairs in hoedanigheid als vasallen van den graaf van Vlaanderen, was uitgemaakt, had de graaf van Vlaanderen eenvoudig kunnen intrekken en het tot een stuk van Vlaanderen maken. Waarom dit niet geschiedde, tenzij uit persoonlijke welwillendheid, is onbekend.

Zoolang Floris leefde, bleef de toestand dezelfde. Maar diens zoon, Dirk VII, zocht zich aan het Vlaamsche juk te onttrekken en schijnt zelfs het geheele leenverband te hebben willen verbreken. Hij is de eerste, die den titel van graaf van Zeeland, zij 't ook slechts eene enkele maal, bij wijze van protest tegen Vlaanderen, schijnt gevoerd te hebben. Of onder dat Zeeland reeds nu ook Schouwen was begrepen, valt niet uit te maken; in de volgende eeuw wordt van West- en van Oost-Zeeland gesproken, het eerste is dan het Vlaamsche leen. Het laatste wist graaf Dirk voor goed tot eigen bezit te maken, door zijne overeenkomst met Neder-Lotharingen (Brabant), dat hij daarvoor zijn, misschien nog altijd door Utrecht geëischt, gebied aan de Merwede opdroeg. Maar ook hij moest op den duur het Vlaamsch gezag erkennen en Walcheren op denzelfden voet, in condominium met den leenheer, bezitten als zijn vader had gedaan. En zijn opvolger, die slechts ten koste van een langen en uiterst wisselvalligen successiestrijd in het bezit van het graaflijk gezag was gekomen, Willem I, kon niet anders doen.

Er was toen slechts ééne macht, die bevoegd en geneigd was de Hollandsche graven tegen de Vlaamsche overmacht te beschermen en dat was het Duitsche rijk, welks beheerscher de souverein van leenheer en vasal beiden, de eigenlijke heer van den grond was. Het verlies van een vrij aanzienlijk rijksgebied aan een vorst, die Fransch onderdaan was, moest altijd eene zaak van twijfelachtig voordeel zijn. Wanneer zoo bekwame en het belang van het rijk zoo ijverig behartigende koningen als de keizers Hendrik II en III daartoe overgingen, moeten er zeer dringende redenen zijn geweest. Misschien dat het verlei (de beleening) met wat voortaan Rijks-Vlaanderen heette alleen

moest dienen om het feit te bemantelen, dat de koninklijke macht niet in staat was, dit gebied den machtigen Franschen vasal te onttrekken. Misschien ook, dat het bedoelde Vlaanderens belangen met die van het rijk te doen samenvallen, of dit in vele opzichten Duitsche land van Frankrijk te vervreemden. In alle geval, toen een deel van dat rijksgebied weder langs anderen weg aan een vorst kwam, die niemand dan den Duitschen koning te gehoorzamen had, was het belang van het rijk dezen in zijn bezit te handhaven. Geheel anders dan de Saliërs, begunstigden de Staufen het Hollandsche gravenhuis. Althans Frederik I, die eene overeenkomst tusschen Holland en Utrecht wist te weeg te brengen, welke voor eenigen tijd althans aan het getwist tusschen beide landen een einde maakte (later hebben wij daar nog over te handelen), had Floris III vergund den tol te Geervliet te heffen. Trouwens, hij sloeg andere wegen in dan zijne voorgangers om de koninklijke macht te verdedigen; in plaats van alle macht zooveel mogelijk in de kroon te concentreeren, trachtte hij zich door het vormen eener groote koninklijke partij bondgenooten te verschaffen. Daaraan offerde hij zelf regaliën van zooveel gewicht op als het recht van tolheffing. Zijn zoon Hendrik VI, die meer dan een der keizers naar de absolute macht streefde, maar om de erfelijkheid der kroon te verkrijgen, ook die der kroonleenen tot rijkswet wilde verheffen, deed niet anders. Hij vergunde graaf Dirk VII uitdrukkelijk den tol te Geervliet te heffen en, tegen het tractaat van 1268 in, dien ook op Vlamingen toe te passen. Bijna zeker is hij het geweest, die Dirk steunde in zijn verzet tegen het Vlaamsche leenverband. Maar met zijn dood begon de groote strijd tusschen Welfen en Staufen, die aan de reeds zwaar geschokte koninklijke macht den genadeslag gaf. Om zich maar erkend te zien, brachten de beide tegenkoningen, Philips van Schwaben. zoo goed als de Welf Otto IV, de grootste offers. Van daar hunne dubbelzinnige houding in den Hollandschen successiestrijd, van daar zeker ook, dat zij zich niet inlieten met de verhouding van Holland tot Vlaanderen. Otto mocht een oogenblik, toen de dood van zijn tegenstander hem den weg tot de keizerskroon baande, den toon aanslaan van een Hendrik VI, nauwelijks had Frederik II zich tegen hem verheven, of hij werd weder geheel de pretendent, wien 't maar om bondgenooten te doen was. En Vlaanderen was voor hem, den neef en partijgenoot van Jan

van Engeland, den tegenstander van Frankrijk, misschien haast de kostbaarste. Hoe kon hij, al wist hij ook Willem van Holland aan zich te verbinden, den Vlaamschen graaf voor het hoofd stooten. Zoo bleef de zaak rusten. Willem voerde het tractaat, hoewel niet altijd gewillig, toch meestal getrouw uit en verzette zich niet tegen het veldwinnen der Vlaamsche macht in Zeeland.

Juist in die dagen, het begin der dertiende eeuw, begonnen zich teekenen van het aanbreken van een nieuwen tijd ook in Holland en Zeeland voor te doen. Tot nog toe ontmoeten wij daar nergens een anderen toestand dan den feodalen. De edelen zijn naast den graaf de eenige macht in het land. Terwijl nog in de tweede helft der elfde eeuw Dirk V in tegenwoordigheid des volks belangrijke beschikkingen maakt, treden later de edelen op als 's graven getuigen niet alleen, maar ook als zijne medewerkers en raadsleden bij gewichtige aangelegenheden. Thans verheft zich naast den adel eene nieuwe macht, de steden. Nog bij den successieoorlog tusschen Willem en Lodewijk van Loon wordt er geen enkele stad in het land genoemd, zijn 't alleen de kasteelen van den graaf of der edelen, die van gewicht schijnen te zijn. Dat wordt nu anders, de dertiende eeuw wordt hier wat de elfde en twaalfde in Vlaanderen was geweest, de eeuw der stedenvorming.

En dat beteekent hier heel wat anders dan in de oostelijke, de zuiver Neder-Duitsche gewesten. Ongetwijfeld kwamen ook daar talrijke en machtige steden op; Zutphen, Deventer, Kampen getuigen het. Maar in die streken zijn de steden nooit zoo uitsluitend het gewichtigste, invloedrijkste element geworden als in Holland en Zeeland. Eene eeuw nadat de laatste door den graaf tot zelfstandige deelen van zijn staat zijn verheven, wegen zij al tegen den adel op, en 't duurt niet lang, of deze wordt geheel door haar op den achtergrond gedrongen. Zoo iets valt overigens in Noordwestelijk Europa alleen in Vlaanderen waar te nemen en bewijst, dunkt mij, eene groote mate van verwantschap in ontwikkeling. Te meer, daar 't niet blijkt, dat de meeste Hollandsche en Zeeuwsche steden rechtstreeks door de behoefte van handel en industrie in 't leven zijn geroepen, maar meer schijnen te zijn voortgekomen, voor een groot deel althans (Dordrecht niet), uit dien merkwaardigen drang tot bijeenwonen in steden, die vooral eene Romaansche eigenschap schijnt te

zijn en van de Germaansche volken alleen bij de Nederlanders werd gevonden. En is 't zoo heel toevallig, dat, op enkele uitzonderingen na, de Zeeuwsche steden, die het naast aan Vlaanderen lagen en hoe langer hoe meer onder Vlaamschen invloed kwamen, de eerste zijn die stadsrechten ontvangen, dat alleen Dordrecht, de handelstad, die Tiel en Wijk bij Duurstede den voorrang had afgewonnen, dank zij hare buitengewoon uitstekende ligging, en de grensvesting Geertruidenberg de Zeeuwsche steden daarin zijn voorgegaan? Dat zijn, ik erken het, gissingen, maar die toch, meen ik, niet zonder grond zijn en mij als bewijzen gelden van eenen Vlaamschen invloed, die sterk werd in de hand gewerkt door andere omstandigheden.

Het rijksgezag trok zijne hand zoo goed als geheel af van deze streken. Dat bewijst de wankelmoedige staatkunde van Frederik II, die eerst Vlaanderen van zijne rijksleenen wilde berooven, maar ze later weder op denzelfden voet als voorheen er aan toekende. Sedert hij zijnen grooten strijd met den pauselijken stoel begon, was er van den invloed van keizerlijk of koninklijk gezag in Duitschland geen sprake meer, waren de dragers van dat gezag niet meer dan partijhoofden, pretendenten, werktuigen veelal in de hand van machtige rijksvorsten en prelaten. Hoe weinig het gold, dat bemerkte weldra niemand beter dan de graaf, die zelf de twijfelachtige eer genoot van als ‘Papenkoning’ tegenover den Staufer te worden gesteld en die, hoewel zelf souverein en leenheer van de Vlaamsche leenen, zich toch niet van den steeds drukkender band van het vasalschap kon ontslaan en zelfs het zijn macht hoe langer hoe meer beperkende Vlaamsche condominium in Zeeland niet kon te niet doen. Wanneer 't den wettigen souverein zoozeer aan macht ontbrak, sprak 't van zelf, dat de onderdanen zich meer en meer zelfstandig gingen voelen, dat de graven den band van het rijk als eene formaliteit en zichzelven als den landsheer gingen beschouwen, dat zij, om te verkrijgen wat zij te recht of te onrecht verlangden, naar hulp buiten het rijk omzagen. Van daar tot politieke onafhankelijkheid waren niet veel stappen meer, en van de politieke onafhankelijkheid des lands moest toenemende vervreemding der bevolking van het rijk, van Duitschland een natuurlijk gevolg zijn.

Graaf Floris IV, de opvolger van den eersten Willem, had vruchteloos getracht zich van de Vlaamsche suprematie te ont-

slaan, die, bij de herhaalde pogingen der Hollandsche graven, door de Vlaamsche natuurlijk zooveel mogelijk versterkt werd. Maar het Vlaamsche gravenhuis geraakte in ontzaglijke moeilijkheden door het eerste huwelijk van gravin Margaretha, die in 1244 hare oudere zuster Johanna opvolgde, wat tot den strijd tusschen Dampierre en Avesnes aanleiding gaf, waarin een groot gedeelte der Nederlandsche gewesten en natuurlijk ook de beide leenheeren van Vlaanderen en Henegouwen (want beide landen stonden al sinds eenige geslachten onder één landsheer), betrokken werden en die de verst strekkendste gevolgen voor de Nederlanden had.

De tweespalt in het rijk veroorzaakte, dat het gezag van den Duitschen koning zich daarbij bijna niet liet gelden, maar de Fransche invloed hier daarentegen meer en meer voelbaar werd, zoodat de Fransche koning zich als souverein van Vlaanderen ook begon te mengen in de geschillen over West-Zeeland, hoewel dat land een rijksleen was. Wel werden niet als ten opzichte van zuidelijker gewesten pogingen aangewend om het onder Fransch oppergezag te brengen, maar de Hollandsche graven begonnen er aan te gewennen den koning van Frankrijk als bemiddelaar en scheidsman aan te roepen. Wel zocht Willem II de luttele macht, die hem de koningstitel verschafte, aan te wenden ten bate der belangen des rijks, die hier dezelfde waren als die van zijn huis, en vond hij voor de verdediging zijner rechten een krachtigen steun in zijnen broeder, den bekenden Floris den voogd, die bij zijne afwezigheid het bewind voerde, maar het geluk begunstigde hem maar zelden. Zelfs de groote overwinning bij Westkappel had geen ander gevolg dan Margaretha geheel in de armen van Frankrijk te drijven. Zoo werd dan ook ten slotte de verwarde strijd tusschen Margaretha en hare zonen van Dampierre aan de eene, en hare zonen van Avesnes en den Hollandschen graaf aan de andere zijde, waarin de eersten de Fransche, de anderen de Duitsche belangen vertegenwoordigden, ten slotte beslist door den Franschen koning. Gelukkig, dat het Lodewijk IX, de Heilige, was, die althans alleen wat naar zijne opvatting recht was liet gelden, en dat niet zijn broeder, Karel van Anjou, de latere koning van Napels en Sicilië, nog, als toen de koning op zijn ongelukkigen kruistocht tegen Egypte afwezig was, de teugels van het bewind in Frankrijk voerde. Want deze had reeds getracht

voor zich en Frankrijk munt te slaan uit de Vlaamsche geschillen, door Henegouwen en het land van Waes aan het rijksverband te ontrukken.

De Brusselsche tractaten van het jaar 1256, die vooreerst een einde maakten aan den kamp om Zeeland, werden niet meer door koning Willem gesloten, wiens vroege dood in het ijs een half jaar geleden hem misschien voor menige vernedering bewaarde, welke het fiere hart van den ridderlijken vorst zwaar zou hebben geschokt, maar die den beschermeling der Rijnsche prelaten, wiens machteloosheid in scherpe tegenstelling stond met zijne aanspraken op den hoogsten rang onder de vorsten der Christenheid, niet zouden zijn bespaard. De belangen van zijn jongen zoon, Floris V, ‘der Keerlen God’, misschien wel de interessantste figuur uit de Nederlandsche Middeleeuwen vóór gravin Jacoba, werden door zijn oom Floris, den voogd van Holland, waargenomen op eene wijze, die zeker niet geheel onbaatzuchtig was, maar toch doel trof, in zooverre als nl. het Vlaamsche condominium werd te niet gedaan, zoodat de beide deelen van Zeeland van nu af aan tot een land konden samengroeien. De Maas-eilanden, Voorne en wat daarbij behoorde, waren in dien tijd zeker Hollandsch, al bleef ook de heer van Voorne als burggraaf van Zeeland, althans in naam een gezag voor den graaf voeren, dat zeker niet vreemd aan eene vroegere, ons onbekende vereeniging van alle eilanden is geweest.

De gebeurtenissen onder koning Willem hadden in de Nederlandsche gewesten slechts tot verzwakking van het verband met Duitschland en tot verhooging van den invloed van Frankrijk geleid. Daar was de koninklijke macht sedert eene eeuw begonnen zich te verheffen en groote en kleine leenen niet alleen, maar zelfs de stedelijke communes, een element, waarin anders de kroon tegen den adel eenen natuurlijken steun vond, in hunne zelfstandigheid te beperken. Geen wonder, dat de politiek der Fransche koningen in de eerste plaats tegen Vlaanderen was gericht, dat kwalijk meer als een Fransch land kon gelden, en dat dit weder ten gevolge had, dat de Fransche koningen, die van nu af aan begonnen op de aan hun gebied grenzende rijksleenen invloed te oefenen, zich sterk inlieten met de zaken dezer gewesten. Geen wonder evenmin, dat de Vlamingen daartegen bijstand zochten bij den nabuur over zee, met wien zij sedert eeuwen in zoo nauwe handelsbetrekkingen hadden

gestaan, wat althans reeds eenmaal in het begin der eeuw tot een gezamenlijken strijd tegen Frankrijk had geleid. Wat toen door den even onbekwamen als despotischen Jan was verzuimd, kon allicht door zijnen uitnemenden kleinzoon, den grooten regent Eduard I, worden ingehaald. Hij, die de eerste koning was, welke regelmatig met het parlement wist samen te werken, die het eerst den weg opging tot die geregelde ontwikkeling der staatsinstellingen, welke Engeland in 't staatkundige den voorrang verschaft boven alle staten, hij kon ook weder een oog hebben voor de buitenlandsche belangen des rijks en zich weder stellen aan het hoofd dergenen, die het voortdringen der Fransche koningsmacht wilden stuiten. Reeds eenmaal hadden de Duitsche partijkampen niet alleen, maar ook bijna alle twisten in alle onderdeelen van het rijk samengehangen met den kamp tusschen Engeland en Frankrijk. 't Was in de dagen geweest van Philips Augustus, den bondgenoot der Staufische partij, en de beslissing van den grooten strijd in Duitschland was toen gevallen op het slagveld van Bouvines. Thans werd hetzelfde op nog grooter schaal herhaald en bleef de wereld bijna twee eeuwen lang verdeeld in een Engelsch en een Fransch kamp, wat men zelfs in de eindeloos wisselende veeten der partijen in de Nederlandsche gewesten weervond.

Dat Holland, eerder dan menig andere veel machtiger en gewichtiger staat, al heel spoedig rechtstreeks in dien strijd werd betrokken, lag voor een goed deel aan de ligging des lands. Ook de Noordzee werd, zoodra Engeland deel nam aan de lot wisselingen der Europeesche landen, dat, wat altijd elke zee is geweest, aan wier oevers eenigermate beschaafde volken wonen, een centrum van eene wereld, even goed als de Middellandsche zee al sinds onheuglijke tijden, 'tzij geheel, 'tzij voor een deel, was geweest en gelijk de Oostzee spoedig, en in later eeuwen ook de Atlantische Oceaan zouden worden. Onwillekeurig wendden de landen aan de Noordzee zich af van de groote lichamen, waar zij toe behoorden, om meer uitsluitend met elkander in verbinding te treden, al hadden zij niets gemeen dan het belang van tot eenzelfde zeegebied te behooren. Holland trad dan ook van zelf, zoodra het een land werd, waar handel en zeevaart de grootste belangen werden, uit de gemeenschap van het groote Duitsche rijk, dat er alleen handelsgebied voor werd, omdat het daarheen afzette wat het kocht en verwerkte en daaruit uitvoerde wat het

aan anderen wilde verkoopen. Maar die handel was altijd afhankelijk van de vraag en het aanbod in de landen, waar de zeehandel reeds werd gedreven, en Holland moest daarom wel deelnemen aan den grooten strijd tusschen de twee landen, die het handelsgebied der Noordzee beheerschten. Zeker, om dat te kunnen doen, moest het iets anders zijn dan het Holland uit den tijd der Dirken. En dat werd het Holland van Floris V zonder twijfel. Het werd toen juist, geloof ik, het land, dat bij verdere ontwikkeling een kern kon wezen, waarom zich de omliggende gewesten konden scharen, om er mede samen te groeien tot een eenig Nederland. Ook hier gold, dunkt mij, weder de geographische consequentie. Al de gewesten, die de Nederlandsche Republiek hebben uitgemaakt, liggen als in een halven cirkel om Holland en de Zuiderzee heen, alleen Limburg en het zuiden van Noord-Brabant uitgezonderd, die dan ook altijd een afgezonderd bestaan hebben gehad en waar de Hollandsche invloed zich nooit recht heeft kunnen doen gelden. Zoodra Holland machtig genoeg werd om invloed te oefenen op die naburige gewesten, trok het deze mede in den kring, waar de zee zijn invloed liet gevoelen, maakte het die ‘landprovinciën’ los van het groote lichaam van Duitschland en verbond ze met zich tot een land, dat leefde van en door de zee. Dat Nederland zulk een land geworden is, is, dunkt mij, het werk van Holland en dat is, meen ik, begonnen onder Floris V. Het Duitsche rijk deed niets om dit tegen te gaan; het zocht evenmin in dien tijd Holland onder zijn verband te houden als het in later tijd pogingen deed om dat met de andere gewesten te doen. Wanneer in Noord-Duitschland niet eenige afzonderlijk langs de kust verstrooide steden, die soms niet eens scheidden uit het verband van den leenstaat, waartoe zij van ouds behoorden, de Duitsch-Baltische macht, den kern van het Hanzeverbond, hadden uitgemaakt, maar aan de monden van Weser en Elbe, van Oder en Weichsel geheele staten met groote steden deel hadden genomen aan het leven der Baltische wereld, zou daar misschien hetzelfde zijn gebeurd. Kon men niet weldra dezelfde onmerkbare, maar daarom niet minder steeds toenemende vervreemding waarnemen in de grensgewesten in het zuidwesten, waar zich uit de in of bij de Alpen gelegene Schwabische steden en landschappen een evenzeer zelfstandig geheel, Zwitserland, vormde, door den invloed van naburige Romaansche gewesten evenzeer ontrukt aan de gemeenschap des

rijks als de Nederlandsche door den invloed der zee? Evenals hier de afgelegen ligging aan de monden der rivieren het begin van afscheiding had bevorderd, deed het daar het afgezonderd leven in de bergen. Maar keeren wij tot ons eigenlijk onderwerp terug.

Onder Floris V ging Holland nog veel meer zijn eigen weg dan te voren. Van het rijksgezag valt voortaan niet veel meer te merken: soms mogen de hoofden van het rijk zich nog tegenover Holland gedragen als de landsheer, zij doen 't niet anders dan in krachtelooze documenten. Slechts eenmaal heeft een Duitsch koning nog getracht handelend in Holland op te treden, maar zijne krachten schoten te kort. Trouwens, zij hadden andere belangen; wilden zij het rijk beheerschen, dan moesten zij er macht bezitten en op het verwerven van die macht was steeds hun doel gericht, zoolang tot zij geheel uit het oog verloren, waarom zij dat hadden gedaan, tot zij voor het eigen dynastiek belang dat van het rijk geheel vergaten. Maar niet alleen van het rijksgezag waren de Hollanders sedert Floris feitelijk vrij, ook de invloed van de naburige Duitsche landen trad op den achtergrond bij dien van Vlaanderen, Frankrijk en Engeland. Tegenover de omliggende gewesten daarentegen, treden de beheerschers van Holland als veroveraars op; zij zoeken ze rechtstreeks of zijdelings onder hun gezag te brengen.

De Friezen waren in dien tijd hoe langer hoe meer geïsoleerd en onderling verdeeld geworden. Iedere groep stond op zich zelf en in elke gouw heerschten veeten, soms tusschen gouwen of deelen van gouwen, soms tusschen familie-verbindingen. Van eene gemeenschap kon alleen in zooverre sprake zijn, als er eene soort van gemeenschappelijke rechtspraak door de gezworenen van den Upstallboom bestond, in zaken den landvrede betreffend. Veel invloed heeft dit niet gehad, want er waren onophoudelijk bloedige veeten. Dat blijkt althans uit de eenige Friesche kroniekschrijvers, op wie men ten volle vertrouwen kan, omdat zij niets beschreven dan wat zij wisten; de abten Emo en Menco, die de lotgevallen van hun klooster Bloemkamp in Fivelgo gedurende de dertiende eeuw te boek stelden en daardoor zich een waardige plaats verwierven naast de Egmonder annalisten. Van zulk een volk als de Friezen, volgens hunne voorstelling, waren, viel niet te verwachten, dat zij een hunner groepen voortdurend zouden bijstaan tegen de

aanvallen eener andere macht, daartoe ontbrak het gevoel van stambroederschap te zeer. Geen wonder dan ook, dat de West-Friezen, door het wijder worden der Zuiderzee hoe langer hoe verder van hunne buren in Westergo afgescheiden, door dezen zoo goed als alleen gelaten werden in hun kamp tegen de overmacht der Hollandsche graven, die van oudsher recht op hun land beweerden te hebben. In hunne moerassige streken echter bleven zij dezen met onbezweken moed het hoofd bieden, en zij namen over elken inval bloedige wraak op de Kennemeren Waterlanders, die, ofschoon Friezen als zij zelven, sinds lang onder graaflijk gezag en feodale instellingen leefden, al vormden de vrije boeren nog een goed deel van hun volk.

Maar Floris V had er zijn hart op gezet om Holland te bevrijden van dien prikkel in de lenden, en met zwaard en diplomatie wist hij de Westfriezen langzamerhand tot erkenning van zijn gezag te brengen, waartegen hij hun hunne oude rechten waarborgde. De verdeeldheid schijnt den Friezen zóó in het bloed gezeten te hebben, dat zich ook de verschillende groepen der Westfriezen niet tot gemeenschappelijke verdediging vereenigden, maar ieder afzonderlijk onderworpen werden of vrede maakten. En de strijd was voor goed uit: de opvolgers van Floris behoefden nimmer meer het zwaard te trekken tegen hunne nieuwe onderdanen, die, naar 't schijnt, wel tevreden waren een geordend bestuur over zich te hebben. Wel bleven zij lang veel afzonderlijks behouden, maar voor de eenheid van het Hollandsche gebied waren zij nooit een gevaar. Gemeenschap met hunne overzeesche stamgenooten bestond er niet bij hen. Zelfs niet toen deze voor hun leven streden met de Hollandsche graven, hebben zij een enkele poging gedaan om ze tot hulp te komen. Hun gevoel van stambroederschap schijnt geheel te zijn uitgestorven met hunne taal, die weldra dezelfde was als in het overige Holland.

De Friezen van Ooster- en Westergo hadden er anders belang genoeg bij gehad om hunne westelijke stamgenooten bij te staan, want ook op hun land maakten de graven aanspraak al van oude tijden af. Want reeds Lothar van Supplinburg, de Saksische hertog, die tusschen den laatsten Saliër en den eersten Staufer een aantal jaren de Duitsche kroon had gedragen, had het graafschap in hun gebied aan den Utrechtschen stoel ontnomen en aan den hem na verwanten Hollandschen graaf

gegeven, en al had Koenraad III, die als Staufer de Salische traditie weer opvatte, Utrecht hersteld in het oude bezit, Frederik I, die ook de geschillen over de wederzijdsche grenzen en rechten tusschen Holland en Utrecht regelde, bracht een compromis tot stand, waarbij een condominium werd ingesteld, dat, misschien wel omdat het zoo zelden werkelijke macht medebracht, vrij lang is kunnen gehandhaafd blijven. Het Friesche graafschap bezorgde den Hollandschen graven geen aanwas van macht of gebied, maar eene voortdurende gelegenheid tot inmenging in de Friesche aangelegenheden, eene voortdurende aanleiding om, als zij 't wenschelijk achtten, Friesland aan te tasten. Floris V was daar veel te voorzichtig toe, hij was tevreden met de consolidatie van zijn eigenlijk gebied, dat hij onophoudelijk verder zocht uit te breiden ten koste van den Utrechtschen stoel, die door de onmacht van het rijksgezag geen andere bescherming daartegen vond dan in de baatzuchtige hulp van andere buren.

De vereeniging van wereldlijk en geestelijk gezag, die in de Middeleeuwen een natuurlijk gevolg der ontwikkeling van staat en maatschappij was, heeft niet alleen in den nieuwen tijd weinig aan het doel van een goed staatsbestuur beantwoord. Reeds in de latere Middeleeuwen waren de geestelijke vorstendommen maar zwakke staatslichamen. Niet dat de bisschoppen minder goede regenten zullen geweest zijn dan de wereldlijke vorsten, integendeel, over 't geheel hadden zij waarschijnlijk meestal eene betere opvoeding genoten, waren zij meer ontwikkeld. Maar hun bestuur kon onmogelijk krachtig zijn; het miste den grondslag, waarop het territoriaal gezag in de andere leenstaten rustte, de natuurlijke gemeenschap van vorst en volk. Zoolang de bisschoppen in de eerste plaats ambtenaren des konings waren, hun graaflijk gezag oefenden als vertegenwoordigers der koninklijke macht, was dat anders, maar sedert deze maar voor een vrij gering deel invloed op hunne benoeming had en zij daarbij afhankelijk waren van het kapittel en van al de invloeden, die zich bij eene verkiezing lieten gelden, stonden zij niet vrij meer tegenover hunne onderzaten, zoomin als tegenover hunne buren.

Een graaf was sinds lang feitelijk een erfelijk vorst. Tegen zijne voorzaten hadden alle adellijke geslachten en alle inwoners al sinds lang als tegen hoogeren opgezien, alle steden

hadden van hem rechten ontvangen, hij en de zijnen waren als samengegroeid met de bevolking, die in hem haren natuurlijken beschermer, rechter en aanvoerder, haren natuurlijken regent zag. Hij was door honderderlei banden, rechten en verplichtingen met haar verbonden. Maar de bisschoppen waren, zoo zij tot de landzaten behoorden, de gelijken geweest van velen hunner onderzaten, die in den vorst den ouden standgenoot of bloedverwant niet konden vergeten, zich niet minder, soms wel meer gevoelden en met hem of zijn geslacht dikwijls in veete waren geweest. En waren zij vreemden, dan werd hun juist dat veelal nagehouden, werden zij creaturen geacht van partijen of van vreemde vorsten buiten het sticht, hadden zij dikwijls de geheele bevolking tegen zich, of wisten zij zich de eene partij tot vriend te maken, dan werd de andere hun verbitterde vijand. Zoo had een bisschop, wilde hij een goed en krachtig regent zijn, eene buitengewone mate van talent en energie te ontwikkelen, en kon hij 't bezwaarlijk vermijden met een deel zijner onderdanen of buren in twist te geraken. En de naburige vorsten en nog meer de ver afwonende vasallen stonden gereed van elken misslag voordeel te trekken, de eenen om zich invloed in en, zoo mogelijk, een stuk grondgebied van het sticht te verwerven, de anderen om hunne onafhankelijkheid beter te waarborgen. Daarbij kwam dan nog 't dubbele karakter hunner functie. Een goed geestelijk herder kon niet altijd een goed vorst zijn, althans niet in de Middeleeuwen, in den tijd van het vuistrecht, toen het zwaard feitelijk als hoogste rechter gold. En omgekeerd misschien nog minder. Al die bezwaren ondervonden de bisschoppen van Utrecht in ruime mate. Sedert de Duitsche koning geen recht van investituur meer oefende, waren zij maar al te dikwijls creaturen van eene Hollandsche of andere partij. De graven van Holland hadden 't, naar 't schijnt, in den zin van den Utrechter stoel eene secundogenituur te maken, eene verzorging voor hunne jongere zonen. En daartegenover verhief zich een oostelijke nabuur, die, door de vereeniging van Gelre en Zutphen met groote stukken Neder-Lotharingsch gebied, een grondgebied verworven hadden, dat dat van alle buren, Brabant uitgezonderd, overtrof. Wel waren de deelen van dit graafschap of liever van de graafschappen, want nooit gold voor Gelre en Zutphen rechtens een andere dan de personeele unie, ieder zelfstandig, heerschten in ieder eigen recht en eigen

instellingen, maar alle dienden gelijkelijk den graaf, die overal evengoed heer was, hetzij hij onmiddellijk of als vasal (de Veluwe en een deel der Betuwe was Brabantsch leen) den grond bezat.

Dat gebied was de type van een zuiver Duitsch feodaal land, bewoond door een talrijken adel, ruw van zeden en klein van goed, gereed den graaf te volgen, waar de krijg eer en buit beloofde. De steden hadden daar nog geringe beteekenis, alleen Zutphen was machtig door den handel. Nijmegen behoorde nog niet tot het graafschap, maar stond als keizerlijke stad, ontstaan door het samenvloeien der bevolking rondom eene keizerlijke palts. In het einde der twaalfde eeuw één geworden, begon Gelderland in de dertiende sterken druk op de buren te oefenen. Zoowel in de Utrechtsche geschillen als in die van Holland en Vlaanderen, begonnen de graven zich te mengen, die door verzwagering overal banden aanknoopten met de naburige vorstenhuizen. Bij den geringen invloed van het rijksgezag en het feitelijk erfelijk worden der leenen, begonnen die familieverbintenissen groot gewicht te krijgen; zij konden tot erfopvolgingsquaesties aanleiding geven, die nu, door geen hooger rechter meer te beslissen, afhingen van het zwaard en de staatskunst en de gelegenheid boden aan vreemde mogendheden om zich al meer en meer in de zaken van het rijk in te dringen. Want hoewel de aanrakingen tusschen de verschillende machten in den kring, die eenmaal het Neder-Lotharingsch en later het Nederlandsch gebied omvatte, steeds veelvuldiger werden en zich eene soort van gemeenschap tusschen de verschillende landen begon te vertoonen, 't was er verre van af, dat hier een gevoel van bijeen te hooren met uitsluiting van andere omliggende landen kon ontstaan, of dat de vorsten bij hunne veeten er over dachten vreemden invloed af te wijzen. Niet meer door hunne plichten jegens het rijk weerhouden, door niemand meer beteugeld, vierden zij hunne begeerte of haat bot, zonder om iets dan het persoonlijk of hoogstens het dynastiek belang te denken. Trouwens, zoo ging 't niet alleen in deze grensgewesten, maar ook in het hart van Duitschland; alleen bestond daar niet die gelegenheid voor vreemde tusschenkomst.

Voor wij echter den grooten, ik zou wel durven zeggen, eersten Nederlandschen oorlog, den Limburgschen successieoorlog, die door den bekenden slag bij Woeringen werd beslist,

beschouwen en tevens de laatste periode van den Vlaamsch-Hollandschen strijd, die beide zoo eng met den grooten strijd tusschen Engeland en Frankrijk verbonden zijn, dat zij er episoden van zouden kunnen heeten, nog een enkel woord over de verhouding van Utrecht en Holland.

Waarschijnlijk door de veeten tusschen de groote leenen begunstigd, waren op de grenzen van deze landen hier en daar onafhankelijke heerlijkheden ontstaan. Daar het begrip van gezag met grondeigendom zoo nauw was verbonden, hadden de eigenaren van allodiale goederen, omdat zij geen anderen heer van den grond kenden, niet zonder eeuige natuurlijke logica zich zelven ook voor zelfstandige heeren, voor alleen aan het rijksgezag onderworpen, gaan aanzien; zij waren den graaf, bisschop of ander machthebbenden vroeger als hoofd der gouw en representant des konings onderdanig geweest; nu was die hoedanigheid verloren gegaan, omdat het gezag op den grond alleen door het bezit daarvan, door het leen, scheen te ontstaan, en erkenden zij dan ook niemand meer boven zich. In de Nederlanden waren een aantal dergelijke kleine dynasten, die zich de gelijken achtten der graven, omdat zij dezen geene hulde schuldig waren dan voor goederen die zij buiten hunne allodiën in leen hadden. Want de meeste hier op eigen grond zittende geslachten zochten zich een gedurig grooter gebied te verwerven en, door handig partij kiezen in de veeten tusschen de machtige vorsten, zich den waarborg van dat bezit te verschaffen. Sedert in de dertiende eeuw het landsheerlijk gezag der Utrechtsche kerkvoogden meer en meer afnam, waren eenige geslachten op de grenzen van Holland en Utrecht groot geworden, en menig Utrechtsch geslacht, IJsselstein en Montfoort bv., zocht ze na te volgen, al hadden zij geene allodiën van belang, zooals Aemstel, Woerden of Arkel bezaten. Van deze laatsten waren Aemstel en Woerden langzamerhand in 't bezit van groote stukken land geraakt, een gebied, moerassig en doorsneden met tal van kleine wateren, maar daardoor gemakkelijk verdedigbaar; zij hadden in de dagen van Floris' minderjarigheid zich een niet geringen invloed weten te verschaffen in het Sticht, waarschijnlijk door verbinding met de stad Utrecht en gebruik makende van den nood, waarin een ontzaglijk boerenoproer, dat in Kennemerland uitbarstte en Holland en Utrecht in vuur en vlam zette, den bisschop

had gebracht. De zwakke Jan van Nassau, die toen den herderstaf met onvaste hand voerde, wist tegenover hunnen aandrang geen hulp dan bij den Hollandschen graaf, wiens bescherming tot nu toe steeds den heeren was te stade gekomen. Hij gaf hierdoor wel voet aan den toenemenden Hollandschen invloed, die reeds de stad geheel had gewonnen en zich ook al over den Stichtschen adel begon uit te strekken, maar hij kon kwalijk anders. Alleen door Hollandsche of soms ook Geldersche bescherming kon hij een schaduw van gezag behouden, daar zijn natuurlijke beschermer, de Duitsche koning, hier niets meer vermocht. Anders zou de bij uitstek praktische Rudolf van Habsburg, die toen de kroon had verworven en begonnen was de keizersmacht op nieuw maar op andere grondslagen dan Staufen of Saliërs op te trekken, zich wel hebben laten gelden, daar hij geen gelegenheid verzuimde, waar hij op goeden uitslag kon rekenen. Maar in de Nederlandsche aangelegenheden bepaalde hij zich tot het uitvaardigen van bevelschriften, die soms den schijn op hem werpen, dat hij zijn gezag, dat althans een formeelen rechtsgrond opleverde, aan den meestbiedenden verkocht. Zoo had de Utrechter stoel geen beschermer meer; 't werd overal opgemerkt. In geen der deelen van het Oversticht gold het bisschoppelijk gezag dan in zooverre dit met de belangen van de eene of andere partij onder de inwoners overeenkwam: de Drentsche boeren herwonnen de oude vrijheid, de Groninger burgers maakten hunne stad tot eene zelfstandige macht, die al het omliggende land onder haar gezag bracht, de koopsteden aan den IJssel werden niet veel minder dan vrije republieken, de Sallandsche en Twentsche adel leefde in het volle genot zijner heerlijke rechten en in het volle verzuim zijner heerlijke plichten; van invloed in het Friesche graafschap was haast geen schaduw meer over. Nog erger ging 't in het eigenlijke Sticht, 't ergste haast in de bisschoppelijke hoofdstad. Daar waren de oude regeerende familiën door de burgerij van 't kussen gedrongen, speelde de stedelijke democratie den baas, en sloot eigenmachtig een traktaat met den graaf van Holland. Voor langen tijd werden de graven nu oppermachtig in het Sticht en dwongen de bisschoppen, ook de opvolgers van Jan van Nassau, in alles hunnen wil te doen en dan nog de opgedrongen bescherming duur te betalen door afstand van vette landerijen en sterke kasteelen. 't Is waar, Floris bevrijdde den bisschop daarvoor

van de lastige nabuurschap en inmenging van Aemstel en Woerden en besnoeide de macht van dezen voor goed, maar ten eigen bate. Hunne Utrechtsche leenen moesten hem over-, hunne allodiën hem in eigendom opgedragen worden, om voortaan als leenen van Holland bezeten te worden. Was 't wonder dat de dus vernederden later bloedige wraak namen?

Zoo breidde zich Hollands invloed uit in het Sticht, dat weldra bij gedeeltelijke gelijkheid van afkomst van bevolking en vooral van instellingen, in vele opzichten een tweede Holland werd, alleen een Holland zonder zee, want daar had Floris, zeker onbewust, voor gezorgd: Amstelland zoowel als Naardingerland met de Vecht- en Amstelmonden werden Hollandsch voor goed, geen haven bleef aan de westzijde der Zuiderzee in andere dan Hollandsche handen.

Ook in Zeeland schijnt Floris zoo goed als zelfstandig geheerscht te hebben en met het doel, Holland en Zeeland zoo al niet tot één land dan toch tot gelijksoortige, op dezelfde wijze van één hof uit geregeerde landen te maken. Doch de ligging van het land, het eigenaardig karakter, dat het als een eilanden-groep verkregen had, het isolement, waarin het daardoor verkeerde, beletten eene samensmelting. Verder dan eene personeele unie konden Holland en Zeeland het nooit brengen, en hoewel eeuwen lang onder één bestuur en alle lief en leed tegenover het buitenland deelende, bleven beide landen vreemd naast elkander, haast evenzeer als de Friesche gouwen, die in Holland den nationalen vijand zagen. En de wijze van bestuur door den graaf was van dien aard, dat zij althans den Zeeuwschen adel tegen hem in 't harnas joeg, zoodat op den duur eene Vlaamsche partij, en niet alleen in West-Zeeland, zich stelde tegenover de aanhangers van Holland. De steden daarentegen werden door hem zoo goed in Zeeland als in Holland voorgetrokken. Zelden zeker is in een land in een vierde van eene eeuw eene zoo groote verandering in de verhouding der verschillende machten in den staat te weeg gebracht, als in de dagen van Floris V. Een menschenleeftijd slechts heeft hij geregeerd, maar bij het einde daarvan waren de steden, zoo al niet het machtigste deel des lands, dan toch de evenknieën van den adel, en de Hollandsche en Zeeuwsche edelen, van wie voor dien tijd nergens eenig verzet tegen 's graven bestuur ons ter oore

komt, staan voor een goed deel openlijk of heimelijk aan de zijde der vijanden van den landsheer, kennelijk om te trachten met geweld de overmacht van landsbestuur en steden te breken. Maar wij schrijven hier geene politieke geschiedenis en hebben dus alleen er maar op te wijzen, dat in Holland en Zeeland hetzelfde feit zich voordeed, dat, bij alle verschil, tevens eene gemeenschap van belang zich in die gewesten ontwikkelt, die ze als 't ware tot een, zij 't ook verdeeld, laat ik liever zeggen tweeledig, lichaam maakt. Van dien tijd af tot aan het einde der republiek toe zijn die twee gewesten niet nauwer verbonden of wijder gescheiden geweest. Nog één onvermijdelijker strijd met Vlaanderen, die ten gevolge van Floris' politiek wel *moest* ontbranden, en, als die zegevierend doorstaan is, is hier een eigenDomlijk politiek lichaam ontstaan, wat niet meer Holland en nog niet Nederland was, maar toch al, als omvattende al de landen bewesten de Zuiderzee, die kern vormde, waarom de overige Zuiderzeelanden zich later konden en moesten aansluiten. En zeker was 't voor de latere aansluiting van die landen van groot gewicht, dat zich dit politiek geheel vormde tegen den wil van Vlaanderen en geheel buiten Brabant om. Immers alleen zóó kon er eenmaal een eigenlijk Nederland, of liever een Noord-Nederland uit groeien, dat levensvatbaarheid had ook zonder vereeniging met de overige, zuidelijke Nederlanden, met de Belgische, Neder-Lotharingsche gewesten, een noordelijk, half Friesch Nederland, daar ook Saksische landen zich bij zouden voegen, naast het zuiver Frankische zuiden.

Wij weten veel te weinig van de drijfveeren van graaf Floris' staatkunde om met zekerheid te kunnen zeggen, waarom hij zich zoo nauw aan Engeland aansloot. Zeker is 't, dat hij zijnen onderzaten daardoor groote voordeelen bezorgde en dat voortaan de Engelsche handel in Dordrecht eene stapelplaats vond. Maar het groote staatkundige doel, dat hij er zeker mede moet beoogd hebben, miste hij volkomen: Engeland hielp hem niet om zich van het Vlaamsche leenverband te ontslaan. De Limburgsche successieoorlog werd als van zelf een deel van den strijd tusschen Engeland en Frankrijk, maar Floris' belang, dat hem er zich mede deed moeien, was daarbij niet dat van Engelands bondgenooten. Integendeel, de eene pretendent, hertog Jan van Brabant, het hoofd der Fransche partij,

had hem eerst door afstand van zijne rechten op Zuid-Holland aan zich weten te verbinden, en later, toen dit niet voldoende bleek, want trouw aan eenige verbindtenis heeft nooit tot de eigenschappen van Floris behoord, door een tractaat, waarin hij hem een goed stuk der te veroveren Geldersche landen waarborgde. Maar waarschijnlijk dreef niets Floris zoozeer aan de Brabantsche zijde dan de steun, dien Guy van Vlaanderen verleende aan den Gelderschen graaf, die de mededinger van Brabant was. Wel wil ik niet ontkennen, dat Holland een dusdanigen aanwas van macht, als Gelderland door het bezit van Limburg zou zijn te beurt gevallen, ongaarne moet gezien hebben (in Utrecht bekampten zij zijdelings elkanders invloed), maar de wijze, waarop Floris aan den strijd deelneemt, is geenszins eene, die tot het bestaan van dergelijken principieelen tegenstand doet besluiten. Tot de beslissing bracht die deelneming niet bij. De groote nederlaag der Engelsche bondgenooten in den slag bij Woeringen in 1288 stelde Jan van Brabant in het feitelijk bezit van Limburg, dat hem bij den vrede, die in het volgend jaar volgde, te minder kon worden ontzegd, daar die vrede plaats had te Parijs en onder de bemiddeling van Philips IV van Frankrijk, die meer dan eenig vorst in de Middeleeuwen onbeperkte macht bezat.

Want dat is misschien het merkwaardigste in dezen oorlog, die tusschen Duitsche vorsten gevoerd werd over een Duitsch hertogdom, dat de Duitsche koning hem zijnen gang laat gaan, maar daarentegen Engeland en Frankrijk er steeds in zoeken te bemiddelen en ten slotte Philips de Schoone er door zijn machtwoord een einde aan maakt. De volstrekte machteloosheid van het rijksgezag was er klaaglijk bij aan den dag gekomen. Van dien tijd af heeft het noch in Holland, noch ergens in de Nederlanden meer gegolden, en ook aan den Rijn is het maar weinig meer geëerbiedigd, al waren daar ook honderden redenen om de vervreemding van Duitschland te beletten, welker toenemen van nu af in de Nederlanden steeds te bespeuren is.

En 't was ten slotte dezelfde Fransche macht, die de beslissing bracht in den strijd over Zeeland. Weldra trad deze in eene nieuwe en nu laatste periode, die echter eerst haar einde bereikte doordat hij geheel en al een onderdeel werd van den grooten oorlog tusschen Engeland en Frankrijk. Van de tijde-

lijke zegepraal dezer laatste mogendheid trok Holland de vruchten, maar op eene wijze, die het langen tijd tot een speelbal der Fransche staatkunde maakte, ja zelfs dreigde het daarvan geheel afhankelijk te doen worden. Een misschien niet bekwamer, maar zeker gelukkiger vorst dan Floris V was, wist de vruchten te plukken van diens voorbeeldelooze staatkundige omzwenking, welke hem zelven niets bracht dan een ellendigen dood. Maar zelfs die ‘goede’ Willem III, die Holland al in zekere mate tot eene mogendheid van beteekenis verhief, kon, hoewel hij ook over Henegouwen gebood, niet op tegen de overmacht van het, niettegenstaande alle rampen, zich steeds geweldiger ontwikkelende Vlaanderen. Hoeveel te minder dan Floris, die, welke gebreken hij ook had, in één punt standvastig was, in zijn streven naar verbreking van het Vlaamsche juk. Daaraan arbeidde hij van zijn eerste optreden af, maar vooral sedert den dood van Margaretha. Hij bediende zich daarbij van zijne familie-verbintenis met de Avesnes, van wier al te drukkenden invloed hij zich echter met beleid had weten te ontslaan, en ook van het rijksgezag, dat hem en den Avesnes in Henegouwen steeds gunstiger gezind was dan den Vlaamschen graven, die de hulde voor hunne rijksleenen verzuimden. Maar de bijstand van koning Rudolf bleek ook hier illusoir; de zaak bleef in denzelfden toestand, totdat in 1289 de opstand der Zeeuwsche edelen, gesteund door enkele Hollanders, vooral den machtigen Dirk van Brederode, haar weder tot eene quaestion brûlante maakte en bewees, dat de uitspraak van den wettigen opperleenheer, den Duitschen koning, noch door de Zeeuwen, noch door de Vlamingen als geldig werd erkend en alleen geweld hier beslissen kon. En die beslissing was voor Floris ongunstig. Het hem afgedwongen tractaat van Biervliet herstelde het status quo. Doch Floris legde er zich niet bij neder, maar zocht den kamp voort te zetten. Dit was echter te zeer in strijd met het belang van Engeland, dat nu in oorlog met Frankrijk, de krachten zijner beide bondgenooten op het vasteland niet tegen elkander wilde laten verteren en daarom trachtte te bemiddelen, terwijl de nieuwe Duitsche koning Adolf van Nassau met grooten ijver, maar zonder eenig gewicht in de schaal te leggen, partij voor Floris trok. Maar ook het machtwoord van Engeland besliste den strijd niet, daar Floris, daarmede niet tevreden en door het oorlogsgeluk meer begunstigd,

met de Zeeuwsche opstandelingen vrede sloot buiten Engeland en Vlaanderen om, en zich nu tot Frankrijk wendde. Wel deed zijn dood en de daarop volgende overheersching van Holland door den almachtigen gunsteling van zijn zwakken zoon Jan, Wolfert van Borsselen, het hoofd der Zeeuwsche en der daarmede verbonden Hollandsche edelen, een tijd lang Engelands invloed weder zegevieren, maar de opstand der Hollandsche steden in 1299 bracht den Henegouwer graaf Jan van Avesnes hier aan het bestuur en bestendigde daardoor het overwicht der Fransche partij en tegelijk het overwicht der steden over het platte land, dat, door het aan Dordrecht verleende algemeene stapelrecht voor van de rivieren afkomende goederen, als 't ware de bevestiging, om niet te zeggen de wijding, door het staatsgezag kreeg. Weldra zelf graaf geworden, zette Avesnes zijne staatkunde voort, die hem nu, door eene zonderlinge verbinding van strijdige belangen, in botsing met het rijksgezag bracht.

Want Adolfs tegenkoning Albrecht van Oostenrijk was wel steeds de bondgenoot van Frankrijk geweest, maar daar Adolf Holland had voorgestaan, had hij zich tot Vlaanderen gewend, en trad nu, na zijne volledige zegepraal in den slag bij Göllheim, die Adolf kroon en leven kostte, tegen Jans eigenmachtig aanvaarden van het Hollandsche leen op. Een energiek man, gelukkig in zijne ondernemingen, die hij wijselijk wist te beperken, steunende op eene niet geringe eigen macht, sloeg hij een geheel anderen toon aan dan zijne zwakke voorgangers, en maakte hij zich gereed den strijd op wettige wijs in eene rijksvergadering te Nijmegen te beslissen. Maar daar schoot zijn aanzien bij te kort. De Hollanders wilden zich evenmin als drie eeuwen geleden hunne Friesche voorvaderen door den koning de wet laten stellen en beletten den Zeeuwschen adel, die weder in open opstand was, den koning de materiëele hulp te verschaffen, welke hij tot handhaving van zijn gezag noodig had, en Albrecht, zonder voldoend leger te Nijmegen gekomen, moest voor de Hollandsche macht terug wijken en zich, als zijne voorgangers, tot krachtelooze decreten bepalen.

Zoo eindigde de laatste poging der Duitsche koningen om hun gezag over Holland te handhaven; zelfs in de handen van een zoo krachtig man als Albrecht was het rijksgezag niet in staat zijn recht te handhaven in streken, die zooverre buiten het

centrum van den staat, zoo het rijk in dien tijd dien naam nog verdient, gelegen waren. Ook de poging van bisschop Willem van Utrecht om het Hollandsch juk af te schudden, mislukte; zij kostte den krijgshaftigen prelaat het leven, en Guy van Henegouwen trad in zijne plaats, die Utrecht, zoo lang hij regeerde, tot eene Hollandsche provincie maakte. Nog eenmaal keerde de kans; toen de Sporenslag bij Kortrijk in 1302 Vlaanderens zelfstandigheid had hersteld, gevoelde Holland de wraak van Vlamingen en Zeeuwen geducht, maar de Hollanders zagen in de zaak der Henegouwers, op wie zij hunne blijkbaar zeer sterke dynastieke aanhankelijkheid over hadden gebracht, hunne eigen zaak, en dreven de Vlamingen het land uit, terwijl de zeeslag bij Zierikzee in 1304 ook Zeeland aan het gezag van dezen ontrukte.

Doch de erfvijandschap van Avesnes en Dampierres en de aanspraken der eersten op Rijks-Vlaanderen maakten de zaak toen nog ingewikkelder. Holland en Vlaanderen bleven daarom langen tijd een speelbal der Fransche staatkunde, tot eindelijk het tractaat van 1323 Zeeland voor goed van het Vlaamsche leenverband bevrijdde en ook het rijksgezag in den persoon van Lodewijk den Beier er zijn zegel aan hechtte. Van toen af waren Holland, Zeeland en West-Friesland, hoewel inwendig volkomen gescheiden, één geheel tegenover het buitenland. Formeel was de band met het rijk niet verbroken, de Duitsche koning behield zich hulde en manschap voor, maar dat was ook alles. In de staatkunde van Willem III, die er blijkbaar prijs op stelde als rijksvorst te gelden en wiens betrekking tot het hoofd des rijks, zijnen schoonzoon, steeds innig bleef, is toch geen spoor te vinden van eenigen Duitschen invloed. Hij treedt steeds op voor de belangen zijner eigen landen, zonder op andere acht te slaan. Op zich zelf is dit echter nog geen bewijs, dat de door hem beheerschte Noord-Nederlandsche gewesten (van zijn Henegouwsch, Fransch sprekend land spreek ik niet) eenigszins meer zelfstandig waren dan andere Duitsche landen, want in dien tijd kon men dezelfde uitsluitende zorg voor het eigen territoor waarnemen bij alle rijksvorsten. Het onderscheid ligt hierin, dat de belangen van Holland en Zeeland sedert Floris V niet meer van de verbinding met Duitschland afhangen, maar van die met Frankrijk en Engeland, dat zij op die wijze geheel van Duitschland vervreemden, zoodat de

Hollanders en Zeeuwen daarna in de Duitschers evenmin landgenooten zien als in de Franschen en Engelschen. Zonder twijfel was die afscheiding van Duitschland zoowel commerciëel als politisch, want de verbinding, waarin sommige Hollandsche steden met de Hanze stonden, was meer die van bevriende handelsmachten dan die van leden van één handelsverbond, en terwijl tal van handels- en scheepvaarttractaten voorkomen met de naburen, waarvan zij waren importeerden, zijn er maar weinige met die Duitsche landen, waarheen zij waren afzetten. Athans oppervlakkig zou ik zoo oordeelen. Eene handelsgeschiedenis van de Nederlandsche Middeleeuwen is nog niet geschreven: ik heb dus maar losse feiten om mij op te beroepen. Maar genoeg. Met de veertiende eeuw beginnen dus Holland, Zeeland en West-Friesland eene zelfstandige politische macht in Europa te vormen, maar overigens zien wij in wat wij thans Nederland noemen nog nergens eenig begin van gemeenschappelijke, op afscheiding van het rijk doelende statenvorming. Wel zijn de lotgevallen dier gewesten zulke, dat zij, bij 't vinden van een middenpunt, daartoe lichter dan andere konden komen.

III.

Voor het ontstaan van een zelfstandig Nederland zijn misschien weinig feiten van zooveel invloed geweest, als de vernietiging der opkomende Noord-Duitsche monarchie van Hendrik den Leeuw in het laatst der twaalfde eeuw. Geen enkele staat vormde zich daarna in die streken, welke eenigszins als middelpunt kon dienen; alle territoriën zijn daar verbrokkeld en van betrekkelijken kleinen omvang. Kleine graafschappen en bisdommen van geringe beteekenis nemen de plaats in van het hertogdom Saksen, dat meer dan eenig deel van Duitschland geroepen scheen om eenmaal een zelfstandig land te vormen. Wel gold hier en daar het leenheerlijk gezag van den Keulschen aartsbisschopstoel, maar dat was niet veel meer dan een naam. Zoo vonden de oostelijke gewesten van Nederland nergens eene eenigszins belangrijke macht, welke ze kon aantrekken en om zich scharen (want ook in de geschiedenis treft men eene zwaartekrachtswet aan) en zoo bleven zij blootgesteld aan de invloeden van het steeds sterker wordende Holland. Het Geldersch-Zutphensche

graafschap was zeker groot genoeg van omvang, maar veel te arm in vergelijking met Holland, om daartegen op te wegen. En het grondgebied van den Utrechtschen bisschop was alleen maar in naam uitgestrekt, want Drenthe was zoo goed als zelfstandig en daarenboven een zoo goed als waardeloos bezit, en de Overijsselsche gouwen erkenden ja het landsheerlijk gezag van den bisschop, maar niet meer dan formeel. Als staatkundige grootheid gold deze alleen, voorzoover hij het Nedersticht, zijne hoofdstad en wat daar om heen lag, beheerschte. En dat was veelal feitelijk in handen van den Hollandschen graaf of althans van diens afhangelingen. Van de Friesche gouwen kon als tegenwicht van Holland geen sprake zijn; zij verzonken hoe langer hoe meer in een staat, van anarchie, die ze volkomen machteloos maakte en zonder twijfel aan land en volk de grootste schade toebracht.

Eén naburig land zou op de noordelijke gewesten zeker grooter invloed hebben kunnen oefenen dan Holland deed, en dat was Brabant. 't Woog door uitgestrektheid en macht daar ruim tegen op, zelfs in die dagen, toen Vlaanderen 't zeker nog verre overtrof, en de handel zich nog niet te Antwerpen had gevestigd; 't had daarenboven veel nauwer betrekkingen met Gelderland dan later. Maar Brabant heeft altijd tot het Zuiden behoord, 't Was altijd Lotharingisch, geen oorspronkelijk Friesch of Saksisch gebied, als de noordelijke gewesten, maar altijd nauw verbonden met de zuidelijke streken aan Moezel en Maas. Wat benoorden den Rijn lag, was er vreemd aan, zelfs Teisterbant, het grensland tusschen Rijn en Maas, werd er aan ontrukt, en zoo werd het bezuiden de Maas en geheel buiten de gemeenschap der Zuiderzeelanden gehouden. Nooit heeft het dan ook eenigen invloed in Utrecht of Holland geoefend. Alleen met Gelderland bleef het in voortdurende aanraking, maar die was meestal vijandig, althans sedert den Limburgschen oorlog. Voor de overige noordelijke gewesten bleef het een vreemde tot den Bourgondischen tijd toe.

Maar ook de landen, die om de Zuiderzee lagen, kwamen niet spoedig in nog nauwere aanraking. Zelfs Zeeland deelde nooit volkomen in de ontwikkeling van Holland, niettegenstaande eeuwen van gemeenschappelijk bestaan. Het isolement, waarin de Zeeuwsche eilanden van zelve bleven verkeeren, gaf zelfs aan de Zeeuwen een hoogst eigenaardig karakter, een ge-

voel van zelfstandigheid, dat door niets kon worden weggenomen.

't Meest misschien onderging Utrecht den invloed van Holland, maar ook daar bestonden beletselen, die een samengroeien onmogelijk maakten. Het Sticht was eigenlijk eene stad met een gebied er omheen. De stad had geheel eigene belangen; hoewel steeds in twist met de bisschoppen, wilde 't deze met alle voordeelen, die hun verblijf en regeering brachten, niet missen. Zij wilde hen voor haar eigen voordeel behouden en tevens het omliggend gebied beheerschen. Zij volgde daarin het voorbeeld van Keulen en de andere bisschoppelijke steden van Duitschland, vooral van het noorden. Maar juist daarom zocht zij wel dikwijls den Hollandschen bijstand tegen adel en bisschop, maar ontweek den Hollandschen invloed, ja bestreed dien, zoodra hij gezag werd. Zoo werd de voortdurende aanraking niet de inleiding tot eene nadere vereeniging. En om Utrecht als West-Friesland te behandelen, het met geweld te annexeeren, daartoe bestond geene gelegenheid; het geestelijk karakter van zijn bestuur beschermde het Sticht daartegen, en daarenboven, dit was geenszins, als West-Friesland, geïsoleerd, maar kon dadelijk steun vinden bij Gelderland en bij de overige naburen. Zelfs oefende althans Gelderland er sedert de twaalfde eeuw eenen druk, die soms tegen den Hollandschen opwoog. Alleen in den tijd der Henegouwsche graven, in de eerste helft der veertiende eeuw, eer de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten Hollands krachten verzwakten en verdeelden, dreigde Utrecht geheel onder Hollandsch gezag te komen. Daarop veranderden de tijden en bleef het door een samenloop van omstandigheden bewaard voor eene vereeniging met Holland.

Gelderland bleef niet alleen zeer lang op zich zelf staan, maar zelfs veel langer Duitsch dan de andere gewesten. Wanneer dat gewest even goed als Holland voor het rijk is verloren gegaan, wanneer het op den duur door Hollandschen invloed zijn Duitsch karakter verloor, dan is dat geenszins de schuld der Gelderschen of van Gelderlands vorsten. Zelfs in de veertiende eeuw, ik mag wel zeggen tot aan het uitsterven van het Guliksche huis, tot ongeveer de helft der vijftiende eeuw dus, valt Gelderlands geschiedenis nog bovenal samen met die der Neder-Lotharingsche en Neder-Rijnsche landen, van Brabant, Limburg, Gulik, Kleef, Berg, Keulen enz., niet met die der Noord-Nederlandsche gewesten. Alleen de nabuurschap van Utrecht en het bezit van Tieler- en

Bommelerwaard deden het ook met deze in verbinding blijven, want steeds zochten de Gelderschen den Hollandschen invloed en den in de vijftiende eeuw daarvoor in de plaats tredenden Bourgondischen daar te weren. Zeer natuurlijk staat dan ook Gelderland in den strijd van Hoeken en Kabeljauwen meest aan de zijde der eersten, niet alleen omdat die in de eerste plaats de adelspartij vormden, waar het feodale Gelderland de natuurlijke bondgenoot van was, maar ook omdat de overwinning der Hoeken handhaving van territoriale zelfstandigheid beduidde, omdat zij streden tegen den algemeenen Nederlandschen staat, die van zelf ook naar Gelderland zijne armen moest uitstrekken. En dat gevaar deed zich spoedig genoeg voor. Een werktuig der Bourgondische politiek, Arnoud van Egmond, werd in 1423 hertog, en scheen zijne regeering als een Hollandsch stadhouderschap op te vatten. 't Was niet de eerste maal, dat een Hollander naar den Gelderschen hertogshoed streefde; ruim een halve eeuw geleden had Jan van Blois, de Henegouwsche heer van Gouda en Schoonhoven, in den strijd daarover tegen den Gulikschen pretendent het onderspit gedolven; de Duitsche, hier tevens territoriale partij had toen het pleit gewonnen, waar trouwens Holland zelf geen deel aan had genomen. En ook nu waren de Gelderschen niet gezind zich te laten annexeeren. Van daar dat zij zich niet ontzagen Adolf van Egmond aan hun hoofd te stellen, den zoon te steunen tegen den vader, hoe weinig die door toomlooze eerzucht gedreven woesteling, wiens wanbedrijf in onze geschiedenis meer haast dan eenig feit berucht is, anders geschikt kon heeten om op te treden als aanvoerder van zijn volk. Doch de strijd was te ongelijk. Gelderland had geen bondgenooten; de Duitsche keizer dacht alleen om de belangen van zijn huis, het doorluchtige huis van Oostenrijk, en dat bracht niet mede rechtstreeks op te treden tegen den Bourgondiër, en daarenboven, had hij den wil bezeten, de macht ontbrak hem. En onder de Duitsche vorsten in de nabuurschap was er geen, die 't wagen kon den strijd te aanvaarden voor de belangen van het rijk, zelfs al waren die tevens hunne eigene. Zoo bleef Gelderland aan zijn lot overgelaten door zijne natuurlijke beschermers en werd het door den Bourgondiër aan zijne staten toegevoegd, die hij tot een zelfstandig Bourgondisch of Lotharingsch koninkrijk hoopte te vereenigen. Maar de vroege dood van Karel den Stoute deed de kans, die op de verwezenlijking

van die hoop mocht bestaan hebben, voor goed voorbijgaan, en Gelderland, maakte er terstond gebruik van. Meer dan eene halve eeuw bewaarde het zijne onafhankelijkheid, door de staatkundige behendigheid van Karel van Egmond en het bondgenootschap met Frankrijk. In den harden kamp om het bestaan, dien het al dien tijd had te voeren, wendde het zijne krachten vooral tegen Holland. 't Was alsof het in Holland de kern der macht zijner bespringers gevestigd achtte, of 't een kamp gold om de suprematie in Noord-Nederland. Nog lang daarna deden zich de naweeën van dien strijd gevoelen. In geen gewest was men in 't einde der zestiende eeuw zoo zeer tegen de vereeniging met Holland gestemd. Niet om den godsdienst vooral, niet om de trouw aan den landsheer verzetten zich de Gelderschen met hand en tand tegen de Utrechtsene Unie, maar omdat dat verbond Holland ten goede kwam, Hollands invloed en macht versterkte. Hoe kwam Gelderland aan dien tegenzin tegen Holland, een tegenzin, die nog lang sporen achterliet en die, dunkt mij, niet te verklaren is alleen uit den trots van het hertogdom, dat niet onder het graafschap wilde staan? Daar trouwens kwam Holland zooveel mogelijk aan tegemoet; Gelderland bleef den eersten rang in het bondgenootschap bekleeden. Zou 't niet eene eenigszins nationale, of zal ik zeggen territoriale oppositie zijn, eene reactie van het Duitsche element tegen het Nederlandsche, dat sinds eeuwen den Gelderschen moest voorkomen als iets bijzonder Hollandsch. Tegenover Holland zoekt Gelderland als 't ware bij instinct nog steun bij het rijk, eischt het in de Unie niet alleen, maar ook bij latere daaruit voortvloeiende overeenkomsten, waarborging van de rechten des rijks. Nog geldt in die dagen in Gelderland niet het Hollandsch als officieele taal, maar een Nederduitsch, dat men hoe langer hoe meer Hollandsch ziet worden, tot het met de zeventiende eeuw voor goed ophoudt als schrijftaal te bestaan. In de Unie van Utrecht (de Unie met Holland zeide men in Gelderland) en de opname in de Republiek der Vereenigde Nederlanden, lag voor Gelderland minder het verlies van territoriale zelfstandigheid als van alle verbinding met het rijk, van verlies van alles wat Duitsch was. En in Gelderland was en is zelfs, zou ik durven beweren, nog zooveel wat Duitsch is, dat dit zeker, zonder dat men het zich recht bewust was, tot tegenstand uitlokte, zelfs nadat ook in Gelderland het daar

nog lang voortlevende gevoel van tot Duitschland te behooren verdwenen was.

Ik heb hier opzettelijk van het onbewuste van dien nationalen tegenstand gesproken. Want dat is, dunkt mij, een der groote verschillen tusschen de tegenwoordige wereld en de Middeleeuwsche, dat wij ons tegenwoordig rekenschap geven van de krachten, die wij in de geschiedenis zien werken en men dat toen niet deed. De Fransche koningen hebben in de Middeleeuwen met eene merkwaardige consequentie aan de eenheid hunner natie gearbeid, de Duitsche rijksvorsten met evenveel consequentie naar de vernietiging der eenheid van hun volk gestreefd, maar hebben zij dat gedaan met bewustzijn van wat zij deden? Mij dunkt, neen; zij hebben slechts getracht wat zij hunne eigene belangen achtten, te bevorderen, ik meen hunne eigene in den hoogeren zin, de Fransche koningen de belangen van de kroon, de Duitsche vorsten de belangen van hun huis, van het hun toegevallen territoor. Begrippen van nationaliteit, ja zelfs van vaderland moet men in de Middeleeuwen niet zoeken, als bewuste drijfveeren althans, dan alleen bij zeer bijzondere gevallen. En zelfs dan nog niet onvermengd.

Is 't bij Jeanne d'Arc alleen vaderlandsliefde geweest, wat haar aandreef om haar, ik mag wel zeggen, wonderwerk te verrichten? Zullen wij gelooven, dat zij door dezelfde gevoelens bezield was als de mannen, die in 1870 den hopeloozen strijd tegen Duitschland streden en niet dan gedwongen den strijd opgaven, of zelfs als de vrijwilligers, die in den revolutiestrijd op den roep ‘Het vaderland is in gevaar’, den strijd waagden met de veteranen der coalitie? En zullen wij gelooven, dat Hendrik de Leeuw, toen hij zijn Noord-Duitsch Welfenrijk oprichtte, willens en wetens het Duitsche rijk, waarin hij de eerste was na den koning, zocht omver te werpen, zullen wij hem gelijk stellen met de vorsten van het Napoleontische Rijnverbond? Zullen wij zelfs Albrecht van Brandenburg of Maurits van Saksen eenvoudigweg voor verraders van het Duitsche vaderland verklaren, omdat 't hun werk is geweest, dat de drie Lotharingsche bisdommen Metz, Toul en Verdun voor goed aan Frankrijk verloren gingen en daardoor de overmeestering van het Duitsche land aan den linker-Rijnoever werd voorbereid? Zullen wij gelooven dat Arnold van Brescia of Cola di Rienzi voor Italië's onafhankelijkheid streden in den zin van Ca-

vour en Garibaldi, of dat zelfs Macchiavelli en paus Julius II bezield, waren door nationale gevoelens als Mazzini en Gioberti? Die voorbeelden zou ik nog tot haast in 't oneindige kunnen vermeerderen. Men versta mij echter wel. Ik beweer niet, dat de beginselen in dien tijd niet bestonden, maar wel dat men zich niet bewust was er door geleid te worden. Zuivere vaderlandsliefde in den zin der oudheid zal men niet licht in de Middeleeuwen aantreffen, en 't gevoel van nationaliteit is, geloof ik, geheel modern. Maar daarom hechtte men wel, en misschien veel meer dan nu, aan den grond, waar men geboren was, en gevoelde men zich vooral aangetrokken door zij 't ook verre stamverwanten, riep men bij voorkeur den bijstand van dezen in. Verschil in taal bracht van zelf eene vijandige verhouding mede. Vergis ik mij niet, dan is Brabant het eenige Nederlandsche gewest, waar de taalgrens geen politiek gewicht had. Fransch Vlaanderen groeide nooit recht met het overige samen. Vooral in de veertiende eeuw kon het niet deelen in de heftige bewegingen van Vlaamsche nationaliteit, die echter ook niet uitsluitend nationaal, maar tevens democratisch zijn. Uitsluitend nationaal zeker is de Siciliaansche vesper, maar 't is de vraag, of ook Italianen een dergelijk bloedbad niet hadden kunnen uitlokken, als zij zich gedragen hadden als de Franschen in Sicilië. Hoe weinig het nationaliteitsgevoel vermocht, zelfs nog in de vijftiende eeuw, blijkt nergens beter uit, dan in de houding van een groot gedeelte van Frankrijk na den dood van Karel VI. De Engelsche koning en de Engelsche regent gelden voor niet weinigen onder den adel en voor vele steden als de wettige regeering; eerst de geweldige uitbarsting van nationaal gevoel, die Jeanne d'Arc verwekte, deed ze de oogen opengaan, al was dan ook die bekeering, als b.v. bij Philips van Bourgondië, vooral eene daad van politieke berekening. En zoo ging 't ook hier te lande. De dood van Willem VI deed een strijd ontbranden, die niet meer, als in de vorige eeuw, binnen Holland en Zeeland besloten bleef en hoogstens in verband stond met den grooten Engelsch-Franschen oorlog, maar die zich weldra over alle Nederlandsche gewesten uitstrekte en tot ver daarbuiten. Het optreden van twee mannen, Jan van Beieren en Philips van Bourgondië, is door den bekenden, gelukkig ook bij ons gekenden, hoewel misschien niet genoeg naar waarde geschatten geschiedschrijver van dien tijd, den Beierschen Rijksarchivaris

Franz von Löher, opgevat als het optreden van het Duitsche en van het Waalsche, Onduitsche, Antigermaansche element, die met elkander wedijveren om met den buit te strijken, die den Hoeken en hunne aanvoerdster is afgewonnen, en de vroege en kinderlooze dood van den Beierschen exbisschop wordt beklaagd als een ramp, omdat nu niemand meer Holland, ja Nederland beschermt tegen den Waalschen invloed. Zeker, dat afsterven leverde Holland aan Philips over, al mochten de Hoeken zich ook nog zoo wanhopig verweren, en de Bourgondische heerschappij bracht hier zeker een grooten toevloed van Franschen en Walen, Fransche taal en Fransche zeden, Fransche instellingen, zelfs Fransch of liever Romaansch, Latijnsch recht. En Philips mocht met recht gelden als het hoofd eener althans tegen Duitschland gekante partij. Hij was zich zijn streven wel bewust, want hij was in vele opzichten een modern vorst, hij wilde uit zijne Duitsche en Fransche of Waalsche landen éen staat maken, met éen volk. In zoover zeker kan het moderne denkbeeld hier plaats vinden, dat zijn streven er op gericht was, Holland en de andere Nederlandsche gewesten los van Duitschland te maken en over te leveren aan het daaraan vijandige Fransche element. Maar kan het ook gelden van Jan van Beieren? Gaat het aan te meenen, dat die er een oogenblik aan dacht den Franschen of Waalschen invloed te weren, dat die, omdat hij een spruit was van een zijtak van een Duitsch geslacht, hier optrad als voorvechter van Duitsche of Neder-Duitsche eigenaardigheid en zelfstandigheid tegenover dien invloed? Kan men zelfs gelooven, dat, zoo hij langer was blijven leven en zelfs als hij door een eigen zoon ware opgevolgd, daarom ons land langer bij Duitschland zou zijn gebleven. Waren zijn vader hertog Albrecht en zijn broeder Willem VI nog Duitschers gebleven, bekampten zij den opkomenden Bourgondischen invloed?

Mij dunkt, daar is geen enkele reden om zoo iets aan te nemen, behalve deze, dat, zoo door Jan het Beiersche huis langer over Holland en Zeeland was blijven heerschen, de vestiging der Bourgondische macht vertraagd en bemoeilijkt zou zijn geworden, zonder dat dit echter aan Duitschland zou zijn ten goede gekomen, en zeker niet ten voordeele van de zich onder de Bourgondische heerschappij vormende Nederlandsche nationaliteit. 't Is echter zeer natuurlijk hoe de behoefte aan tegenstellingen alles, wat aan de vestiging dier heerschappij in den

weg staat, doet voorstellen als geschiedende door een bewust of onbewust verzet tegen het aandringende ‘Welschthum.’ Zoo worden zelfs in de oogen van sommigen de Hoeken in de vijftiende eeuw de verdedigers van Hollandsche nationale zelfstandigheid, strijders in de eerste plaats tegen de vreemde Bourgondische macht! Ik geloof er niets van; wil men bij die Hoeken zoeken naar drijfveeren, men zal die vooral in persoonlijke belangen, in familie-overleveringen, in erfvijandschappen moeten zoeken. Hoe sterk die waren en hoe weinig daartegen alle gevoel van nationaliteit opwoog, daarvan levert de geschiedenis der Nederlandsche omwenteling in de zestiende eeuw bewijzen te over. En toen waren de Nederlandsche gewesten, al voor een goed deel meer dan eene eeuw nauw verbonden geweest, samengevoegd tot één staatslichaam onder een sterk centraliseerend gouvernement en was als een nieuwe geestesadem over de wereld gevaren.

Neen, in de veertiende en vijftiende eeuw mogen misschien dergelijke gevoelens van nationaliteit aan te wijzen zijn, als in 't verborgen werkende krachten, bewust was men ze zeker niet. Trouwens nog eeuwen later gaf men zich daar in 't geheel nog geen rekenschap van, werden zelfs nationale antipathieën, als bv. der Engelschen tegen Frankrijk als geheel toevallig, ontstaan beschouwd.

't Gaat intusschen niet aan, geheel getrouw te blijven aan mijn programma, want dan moest ik den loop der gebeurtenissen in de veertiende en vijftiende eeuw even breedvoerig nagaan, als ik dat met dien in de dertiende eeuw en daarvoor heb gedaan. Ik kan hier niet nagaan, welke gevolgen die gebeurtenissen hadden ten opzichte der ontwikkeling onzer nationaliteit; niet door een breedvoerig betoog aanwijzen, hoe zich in die twee eeuwen, maar bovenal in de laatste, meer en meer eene Nederlandsche natie en een Nederlandsche staat vormde en hoe daar weder in de zestiende eeuw een Zuid- en een Noord-Nederlandsche staat en nationaliteit uit groeiden, wier grenzen niet overeenkwamen met die der talen. Want ik zou dan onwillekeurig veel breedvoeriger moeten worden en in plaats van alleen bij Holland stil te staan, als tot nu toe, ook de geschiedenis der overige gewesten in den breede moeten behandelen. En daarvoor is hier, dunkt mij, de plaats niet. Men vergunne mij slechts daarover, in aansluiting wat ik boven,

vooral omtrent Holland heb gezegd, nog een kort woord.

Vooraf echter moet ik nog eens opmerken, dat ik mijne denkbeelden geef, zooals ze nu zijn, dat ik geenszins beweer, daar eene soort van stelsel op te kunnen bouwen, dat ik hier slechts den indruk weergeef, dien het verband der feiten, zooals ik het meen te zien, op mij maakt.

Ik meen dan in de voorafgaande bladzijden te hebben aangetoond, dat het ontstaan van Holland in zekeren zin abnormaal was, dat land en volk daar eigenaardige karaktertrekken bezaten, die zoowel door den oorsprong als door de omstandigheden kunnen worden verklaard. Veel minder nauw verbonden aan het Duitsche rijk dan de andere Nederlandsche gewesten, en daarentegen veel meer dan deze blootgesteld aan den invloed van het buitenland, wordt Holland door de vereeniging met West-Friesland en de nauwe verbinding met Zeeland tegen het einde der dertiende eeuw een zelfstandig politisch geheel, als 't ware steunende op de zee tegenover de aangrenzende gewesten. Sterk genoeg om invloed op deze te oefenen, vermag het echter geenszins ze onder zijn gezag te brengen, en dus reeds in de Middeleeuwen een Nederlandschen staat te vormen. Integendeel, tot de vijftiende eeuw blijven deze volkomen zelfstandig, grootendeels nog even nauw met het Duitsche rijk verbonden als andere dieper in het land liggende gewesten.

Intusschen vatten in het stam- en gedeeltelijk taalverwante Zuiden, dat daarenboven, sedert het begin van het Henegouwsch huis, met Holland ook politisch verbonden was, de Bourgondische hertogen vasten voet. Het bezit van het meest ontwikkelde en dientengevolge invloedrijkste Neder-Duitsche gewest, waar zich, geloof ik te mogen zeggen, de Nederlandsche nationaliteit, in algemeenen zin genomen, het eerst ontwikkelde en zich eenigszins bewust tegenover het vreemde Fransche element stelde, van Vlaanderen, vormt voor dezen de brug om in de Neder-Duitsche rijkslanden zoowel als in Holland en Zeeland binnen te dringen. Voorbeeldeloos begunstigd door de omstandigheden, maar niet minder door van deze met groote behendigheid partij te trekken, wist Philips de Groede uit de zuidelijke Nederlandsche gewesten, zoowel de Waalsche als de Neder-Duitsche, te samen met Holland en Zeeland één staat te vormen, die weldra de overige noordelijke gewesten onder zijn machtsfeer en zelfs grootendeels onder zijn rechtstreeksch gezag weet te

brengen. Alleen het Friesche Noorden blijft nog eenigen tijd zelfstandig, alleen Gelderland weet zich nog tijdelijk uit de omarming te bevrijden. De Bourgondisch-Nederlandsche staat blijft bestaan niettegenstaande alle schokken, die hem treffen, maar niet als zulk een gesloten geheel als zijne vorsten wenschen. De nood der tijden dwingt hen, 't zijn nu al de Oostenrijksche erven, om concessiën te doen aan de gewestelijke zelfstandigheid. Vooral aan die van Holland komen die ten goede. Daardoor toch had de vereeniging met het zeker ontwikkelder en machtiger Zuiden niet de gevolgen, welke anders niet zouden zijn uitgebleven bij de groote overeenkomst van zeden en instellingen en bij de verwantschap door taal en afstamming. Uit de door den Oostenrijkschen vorst beheerschte gewesten groeide geen Nederlandsche eenheidstaat, maar een door eene algemeene regeering beheerscht aantal van meer of min met elkander verbonden en verwante gewesten. Die gewesten bleven politische eenheden: hunne bevolking mocht groote overeenkomst met elkander hebben, zij bleef zich gevoelen als Friezen, Hollanders of Brabanders, niet als Nederlanders; zij beschouwde ook den taalverwanten landgenoot eenigermate als vreemdeling, niet alleen dien, die een andere taal sprak. Zoo bleef de bevolking ook met grooten ijver de gewestelijke belangen voorstaan, ook waar die niet samenvielen, en die waren lang niet dezelfde, ook niet tegen het buitenland. Vooral gold dit van het nog altijd nauwer dan de andere saamverbouden Holland en Zeeland, dat te meer bleef staan op zijn streng particularistisch standpunt, naarmate zijn belang niet meebracht, dat het opging in het geheel.

Van dien Nederlandschen staat toch lag het zwaartepunt in het Zuiden, in Brabant vooral, waar Antwerpen nu de handelsmetropole van geheel een continent werd, en in Vlaanderen, terwijl Holland en Zeeland daarentegen er sinds twee eeuwen naar streefden, zelve een zwaartepunt uit te maken. Daarenboven, die Nederlandsche staat was niet als zij Neder-Duitsch, maar half ja door den invloed eener Fransche dynastie, die Fransche instellingen en zeden en taal verbreidde, grootendeels Fransch. Ook dat moest Holland en Zeeland drijven tot verzet tegen elken stap, die kon leiden tot de ineensmelting aller gewesten. Men zou, dunkt mij, kunnen zeggen, in de eerste helft der zestiende eeuw stond Holland tegenover Nederland.

Dat verzet zou hebben moeten opgegeven worden, te meer daar ook het Noorden en eindelijk ook Utrecht en zelfs Gelderland den tegenstand hadden laten varen en de Nederlandsche invloed algemeen veld won en zoowel het Duitsche Oosten als het Friesche Noorden zoodanig onder het juk bracht, dat Holland en Zeeland als 't ware omsingeld waren. Daarenboven, deze laatste waren sedert langen tijd gewoon aan vreemde vorsten, sedert eene eeuw zelfs aan het Bourgondisch stelsel, terwijl zij, de voordeelen daarvan in menig opzicht erkennende, niet in staat waren zich te isoleeren, als toen zij vijfhonderd jaar te voren hunne zelfstandigheid handhaafden tegenover de macht van het rijk. Maar de omwenteling deed den Nederlandschen staat van een scheuren. Op nieuw als voor vijfhonderd jaren sloot zich Holland nauw aan bij eenen anderen vorst dan zijn wettigen heer, en op nieuw bood het zegevierend weerstand aan de macht van het grootste rijk van Europa. Doch het deed het niet alleen. Hoe nauw Holland, Zeeland en West-Friesland sedert de dertiende eeuw waren samengegroeid, wordt wel nergens sterker door bewezen dan door hunnen gemeenschappelijken opstand in 1572. Onder alle omstandigheden bleven zij bijeen, en toen het centrale gezag bezweek en alle hoop op een Nederlandschen staat verloren scheen, toen zochten zij heul in eene nog nauwere verbinding onder het stamhuis van Oranje. Zou dat alles mogelijk zijn geweest, zou met name de wanhopige strijd, vier jaren lang alleen met eigen krachten tegen de geheele macht der Spaansch-Nederlandsche monarchie volgehouden, denkbaar zijn, wanneer niet Holland en Zeeland sedert eeuwen één geheel hadden uitgemaakt? Waarlijk, hoe zwaar ook in dien tijd andere en bovenal godsdienstige belangen wogen, ik zal de laatste zijn het te ontkennen, daarvoor was meer noodig dan godsdienstig enthousiasme en gehechtheid aan privilegiën! Waarom, vraag ik, hebben Holland en Zeeland kunnen volhouden, terwijl Vlaanderen en Brabant bezweken? Bestond daar minder enthousiasme voor godsdienst en nationaal recht?

Zoo heeft dan m.i. de geheel op zich zelf staande gemeenschappelijke ontwikkeling van Holland en Zeeland van de elfde eeuw af deze twee gewesten en bovenal het eerste, krachtigste en grootste, in staat gesteld om als een afzonderlijk geheel te blijven in den Oostenrijksch-Nederlandschen staat. Hunne opname daarin belette dat zich hier eene geheel afzonderlijke

Hollandsche nationaliteit tegenover de algemeen Nederlandsche vormde, maar duurde niet lang genoeg, had niet genoeg invloed bij haren betrekkelijk korten duur, om ze, als de andere gewesten, tot op zich zelve staande, alleen door het centraal gezag met elkander verbondene provinciën te maken, tot, men vergeve mij de moderne uitdrukking, departementen van den Nederlandschen eenheidstaat. Daarom juist, maar ook daarom alleen, waren zij in staat om het overige Noorden aan zich te verbinden, om dat als 't ware om zich heen te scharen. In Holland en in de nauwe oude verbinding daarvan met Zeeland en West-Friesland ligt het ontstaan van Nederland, van de Nederlandsche nationaliteit in onzen zin.

En wanneer ik nu terugkeer tot waarmede ik heb aangevangen, wanneer ik de vraag herhaal: Wanneer begint eigenlijk de geschiedenis van Nederland, in onzen zin, van Nederland in tegenoverstelling met België dus? - dan kom ik tot de volgende slotsom.

Dat Nederland is eerst ontstaan na de Middeleeuwen, in de godsdienstig-staatkundige omwenteling, die den Nederlandschen Oostenrijkschen staat vernietigde en aan de Republiek der Vereenigde Nederlanden het aanzijn gaf. Het ontstond door de aansluiting der gewesten die om de Zuiderzee lagen, bij Holland en Zeeland. Maar de oorsprong daarvan ligt dieper, ligt in het eigenaardig ontstaan, in de wording en ontwikkeling van Holland in de Middeleeuwen, in de nauwe verbinding daarvan met Zeeland en West-Friesland. Daar lag al vóor het opkomen van den algemeenen Oostenrijksch-Nederlandschen staat de kern van ons Nederland in bewaard. Willen wij de geschiedenis van dat Nederland van den beginne af aan nagaan, ook tijdens de Middeleeuwen bestudeeren, dan hebben wij te doen met de geschiedenis van Holland en van Zeeland en West-Friesland. Evenals wij de geschiedenis van Pruisen opzoeken in Brandenburg en niet in Pommeren of Oost-Pruisen of de Rijnlanden, zoo hebben wij die van Nederland te zoeken in Holland en niet in Gelderland en Friesland. Maar, evenals er eigenlijk van Pruisen slechts gesproken kan worden sedert de dagen van den Grooten Keurvorst, zoo kan er van Nederland eerst sprake zijn sedert de dagen van Willem van Oranje.

Zoo had, dunkt mij, Wagenaar, ik geloof onbewust, het rechte spoor ingeslagen, toen hij, terwijl hij de geschiedenis van Nederland schreef, in de Middeleeuwen zich bovenal bezig

hield met Holland en de andere gewesten besprak als meer of min vreemde.

Maar wanneer dit alles zoo is, dan kan zeker van de bevolking van Nederland in de Middeleeuwen niet gevorderd worden, dat zij iets oorspronkelijk Nederlandsch zou voortbrengen, dat zij een eigen karakter zou toonen. Want dan waren die gewesten geen eenheid en de bevolking daarvan evenmin.

Dan ontstaat er wel in den allerlaatsten tijd der Middeleeuwen een Nederland, maar niet dat, wat wij bedoelen, dat daarvan maar een gedeelte omvat, en kan in onzen zin van Middeleeuwsch Nederland niet gesproken worden dan bij wijze van geographisch begrip, is Middeleeuwsch Nederland niet anders dan Nederland, eer er een Nederland was.

Toch zijn al die gewesten, waar Nederland later uit is gegroeid, ook afzonderlijk onze studie overwaard, niet alleen omdat zij de plaatsen zijn van onze geboorte en onze inwoning, maar omdat zij met Holland samengegroeid zijn tot één historisch geheel en omdat ook hunne ontwikkeling er toe heeft bijgedragen om van ons land te maken wat het is geworden. Maar in de Middeleeuwen zijn zij Friesche of Neder-Duitsche landen, geen Nederlandsche; alleen Holland en wat daarmede vereenigd is, is iets zelfstandigs, iets eigenaardigs, is, mag ik wel zeggen, een organisch geheel, dat eene geschiedenis heeft, die meer is dan de geschiedenis eener provincie. Dat wordt, dunkt mij, op duidelijke wijze door de geschiedenis van Middeleeuwsch Nederland geleerd: Zonder Holland is geen Nederland denkbaar; Holland was en is de kern, het hart van Nederland.

P.L. MULLER.

Pontiaan van Hattem. Een bladzijde uit de geschiedenis der gereformeerde kerken dezer landen.

IV. De gruwelycke en zielverderffelycke ketterye.

Pontiaan van Hattem werd vervolgd op geruchten van onrechtzinnigheid en afgezet op grond van stellingen, door anderen ontleend aan zijn onuitgegeven, hem afgeperste Lessen. Zijn tegenstanders bleven hem beoordeelen naar die geruchten en stellingen, waarop het vonnis der deportatie den stempel der betrouwbaarheid scheen te hebben gedrukt. De Sententie van den Zeeuwschen Coetus, hetzij in zijn oorspronkelijken vorm, hetzij in de Latijnsche vertaling van Hasaeus (p. 158-63), werd weldra de hoofdbron, waaruit allen putten, die de meeningen van Van Hattem wilden leeren en doen kennen, voor zoover zij zich nl. niet tevreden stelden met de algemeene beschuldigingen van een ‘schandelyk en schadelyk zielvergif’, van godslasterlijke gevoelens, van ‘gruwelycke en zielverderffelycke ketteryen’, straks ook van Libertijnsche en Spinozistische dwalingen.

Inderdaad werpt genoemde Sententie een voldoend licht over den aard en den omvang der afwijkingen van de suyvere leere die naer de godtsaligheyt is, die zijn vervolgers, te recht of ten onrechte, bij Van Hattem hadden ontdekt. Toch leert men hem in zijn geheel, met zijn eigenaardige opvattingen, meeningen, gevoelens en gezindheden, niet dan uiterst gebrekkig kennen, zoolang men zich slechts laat bestralen door dat licht. Alwie

wenscht te weten, wie Pontiaan van Hattem was als godgeleerde en als Christen, hoore in de eerste plaats hem zelf en raadplege zijn geschriften, niet enkel zijn vluchtig gestelde *Verantwoordinge*, maar inzonderheid zijn *Brief aan zeker Heer*[1], zijn *Handgeley tot een Christelyke pligtsbetragting* (II: 1-57), zijn *Missive, waar in getoont wort, hoe iemants gedagten veranderen konnen over zyne belydenis, zonder in de woorden van de zelve belydenis te veranderen* (II: 58-62), waarbij men vergelijke een *Veerhandeling over de Wedergeboorte* (II: 187-205), zijn *Verklaring over de twaelf Artikulen des Geloofs, over den H. Doop, over 't H. Avondmael, over 't Gebed des Heeren en over de Tien Geboden Gods* (I: 1-344), een *Verhandeling over Gal.* 6: 11-16, (IV: 533-545), een beschrijving van den *Regel om een begin van de goddelijke waarheid te maaken*, (IV: 701-710), doch verder ook alle grootere en kleinere opstellen, brieven en overdenkingen, door Roggeveen verzameld en uitgegeven. Want er is niet één stuk, hetzij klein of groot, waaruit niet iets spreekt van des schrijvers eigenaardige beschouwingen en bedoelingen. Wel schreef hij in den regel niet voor het groote publiek; maar toch kon hij soms bij het beantwoorden van hem gestelde vragen om inlichtingen, de gedachte kwalijk van zich zetten, dat men niet uitsluitend de ‘eigene stigting’ beoogde, doch mede de ‘beschaeming van die geene, die ons niet naelaten te lasteren,’ ‘de boose Werelt van lasteringen te overtuygen, en haer door dit middel te doen sien, hoe schaemteloos dat men ons beliegt’ (I: 200). Doch al oordeelde hij voortdurend terechtwijzing van dwalenden noodig, ‘aangezien,’ gelijk hij nog kort voor zijn dood schreef, ‘dat veele menschen, en hier ende ook op andere plaatsen zijn, die of uyt kwaadaardigheid, of ten minste door onwetenheid, my Godslasterlyke gedagten aandigten, waar van ik my door Gods goetheit vry meer vry oordeele te zyn, als iemand zelfs van myne beschuldigers. Ende dat zy met dus te doen oorzaak zyn, dat niet alleen veele ooren worden gestopt, voor dat Woord Gods, dat alleen magtig is, den armen Sondaar tot troost te wesen; maar dat ook veele andere bewoogen door eene ongegronde en slaafsche agtinge, blindelings navolgen de voetstappen van deze misleidende voorgangeren’; hij bleef niettemin aarzelen,

1) Opgenomen in *Den Val.*, III: 1-89. Zie boven, III: 40.

zegt hij, ‘om eens aan de gansche Weereld te doen zien, wat het is, het geene ik, met myne goede vrienden, verhandele, wanneer wy, de eene den anderen tot opbouw zyn, dan met over dit, ende dan weder met over dat gedeelte van Gods heilig Woord te spreeken met malkanderen.’ Als reden dier vertraging noemt hij ‘meest om dat de volgende dag, God steeds iet wat aan my geeft te zien, het geene zelfs ik op den voorigen dag nog niet en zag; en omdat ik van oordeel was, dat de Waarheid door my zoude worden verongelykt, met die te onderwerpen aan het ongenadige oordeel van onze eeuw, op eenen tyd, waar op zelfs ik na alle waarschynelykheid een van deszelfs berispers genoodzaakt zoude worden te wesen.’ Hij kan dan ook den ‘onbesuisden iever’ van eenige goede vrienden niet prijzen, die, zegt hij, ‘bewogen zynde door meer vuur als licht, verscheide myner schrifjens door den druk hebben gemeen gemaakt, tegens mynen wil, en zonder myn weten.’ Alleen de overweging, dat steeds ongegronde beschuldigingen tegen hem en de zijnen werden ingebracht, kon hem, die alle strijdschriften onbeantwoord liet, ten slotte bewegen, in een *Korte hoofdsom*, zijn gevoelen te omschrijven, met het oog op het groote publiek. Maar tot de uitgaaf kwam het niet bij zijn leven. ‘Omtrent een maand of drie’ nadat het ‘schrifje’ was opgesteld[1], stierf de auteur. Intusschen hooren wij nu hemzelf, als hoofdsom van zijn ‘geheele gevoelen’ belijden:

‘1°. Dat geen mensch tot het zoeken van zyn oneindig welzyn kan worden aangezet, zonder dat zy worde[2] aangezet, tot het opvolgen van *eigen-liefde*. Ende dat by gevolg geene publieque Predikstoel is by my bekent, die niet doe al wat hy kan, onder schyn van het tegendeel te doen, om de menschen af te wenden van de liefde Gods ende des naasten; vermits zy alle, van wat secte dat het ook zy, alles doen wat haar moge-lyk is, om haare toehoorders tot zoekers van haar oneindig welzyn te maken.

2°. Dat geen mensch op kan houden een zoeker te zyn van zyn eigen zelven, als dan, wanneer hy erkent met een dankbaar hert, dat hy van den Heere Christus gezogt, ende ook

1) Wij vinden het in *Den Val.* IV: 730-34. Of het reeds vroeger uitkwam, is mij niet gebleken.
2) Lees: *hij* worde, of: zij worden.

gevonden is. Ende by gevolg: dat men hierom op de publieke Predikstoelen volhert, de toehoorders nog meer en meer tot Liefhebbers te maken van haar eigen zelven; om dat men haar niet en verkondigt ende boodschapt, dat haar Christus tot zyn eigendom verworven heeft, met zig voor haar over te geeven, ende dat zy by gevolg de zyne zyn, ende niet meer de haare.

3°. Dat geen mensch gelooven kan, dat hy van God gegeven is aan God; dat is van den Vader aan den Zoone, voordat hy geloove dat hem dat zelve van God zelfs is bekent gemaakt, met dat hem God te dezer tyd de geest van kindschap gegeven heeft, in plaats van den geest der dienstbaarheid dien hy van te vooren van God ontfangen hadde. En dat men over zulks hierom zig op de publieque Predikstoelen schuldig maakt aan de twee misdaden voor gemeld; omdat men de menschen leert, dat zy Gode wel dankbaar konnen zyn, hoewel zy nog in twyfel trekken, en hoewel zy over zulks voor als nog met geen dankbaar ende blymoedig herte en erkennen, dat haare Schepper haar deel, ende haar eigendom geworden is, ende dat zy over zulks beneffens hem niets en begeeren, nog in den Hemel nog op der Aarden; in plaats dat men haar leeren zouw, dat dit van alle ondankbaarheden de grootste is, niet in erkentenisse te houden de liefde Gods, waar door Hy ons heeft gegeven zyn eigen zelven, met ons den Heiligen Geest te geven: Zie de 53. Vrage (van den Heid. Catechismus).

4°. En eindelyk, dat het is deze ondankbaarheid, die de oorzaak is van alle de scheuringen van het zo genaamde Christendom: alzo geen mensch van die ondankbaarheid gereinigt worden kan, zonder dat hy zig met eenen ook erkenne een mede-erfgenaam des geenen, aan wien tot erfgoed gegeven zyn, niet deze of gene, edog alle de Heidenen, ende dus alle de menschen tot aan het einde der Aarde. Waar door eene zodanige dan al wat mensch is, zonder onderscheid, onbepaaldelyk en oneindelyk bemind, bereid zynde ook voor den minsten, ende dat om dat hy de Zyne is, zyn leven tot Godes eere, af te leggen.'

Deze 'weinige stellingen' munten zeker uit door beknoptheid. Wellicht waren zij destijds, naar des schrijvers verwachting, 'genoegzaam om te betoogen, dat het zyn deze stellingen en geene andere, waar van men de vernietiging van alle secten, ende dus de vereeniging van 't algemeene Christendom te wagten heeft; ja dat het deze stellingen, en geene andere zyn, door

Welker Geloof een zondig mensch behaagelyk worden kan in Godes oog; en zonder 't Geloove van de welke derhalven ook geen eenig mensch zal, of kan zalig en behouden worden.' Toch schijnt eenige toelichting, met heg oog op onze dagen en de mindere bekenheid met Van Hattem's geschriften, niet overbodig.

Op den voorgrond sta de herinnering, dat wij reeds uit de dagen der procedure vernamen, hoe de predikant van Philipsland 'voortgangh in de kennisse' voorgaf en meende 'van Godt yts gelleerd te hebben 't gene anderen niet openbaar is.' God zou hem gedachten hebben gegeven, die anderen niet bezaten, en een ernstig voornemen tot opbouwing en uitbreiding van Zijn rijk, door een bijzonder reinigen van Zijn huis. Hem was, naar hij meende, een hooger licht opgegaan over de oude waarheid, waardoor hij nu in staat was, haar beter te verstaan en te ontwikkelen. (Zie de boven, III: 383, aangehaalde verhandeling in het *Archief*.) Daar was een 'gelukkige verandering' gekomen in zijn 'geestelyken staat'. Hij was bekeerd. (Zie *Den Val.* Passim, o.a. II: 58).

Tusschen die wedergeboorte des harten en het verworven helderder inzicht in de zaligmakende warheid bestond een nauw en innig verband. 'Ick zien niet' schrijt hij in zijn *Verantwoordinge* (bl. 245), 'dat ick immermeer rust soude hebben konnen ontfangen van mynen Godt, zoo hy niet de begeerten van myn vleesch gedoodet hadde, met my de onmogelyckheydt van myne eyge Gods-dienstigheyd to openbaren.' God heft hem doen wedergeboren worden d.i. een 'nieuw begin van zyn leven ende van zyne bewegingen gegeven' (a.w. II: 190). Gegrepen door God en overgegeven aan God, gelooft hij nu, 'dat alles, zonder eenige uytzondering, onderworpen is aan den wille Gods, ende voortgebragt is door den wille Gods'; en alleen hij die dit gelooft, m.a.w. de wedergeborene, is in staat de 'waarheid van Gods Koninkkrijk' te erkennen (bl. 191). Als wedergeborene is hij zich nu bewust een 'geloovige', door 'inentinge in Gods Zoon gezaligt en geheyligt' te zijn (II: 59); dat niet alleen anderen, maar ook hem persoonlijk zijn geschonken 'vergevinge der sonde, eeuwige geregtigheyt en saligheyt', welke geestelijke zegeningen Gods hij, als gereformeerde en als Christen, het recht heft zich in het bijzonder toe te eigenen. Hij is nu één geworden met God en met Gods Zoon, doch niet alsof hij van eeuwigheid een *Wesen* met God geweest of met

Christus zou zijn samengesmolten, ‘gelyk verscheyde stucken Gouts gesmolten worden in een.’ De vereeniging hier bedoeld is een ‘geestelyke’. ‘Door het geloof’ ziet hij zich, buiten zich, ‘in Gods Zoon’; en deze geestelijke vereeniging is de grondslag, waarop de gemeenschap steunt die hij heeft ‘aen alle syne geestelyke en eeuwige goederen.’ Hij beschouwt haar als een ‘verandering van onse *natuere*’, hoewel hij zeer goed weet, dat dit ons ‘natuerlyk begrip’ te boven gaat. Hij buigt voor Gods getuigenis ‘dat Hij ons heeft vereenigt met synen Zoon: Hy selfs heeft ons ook geleert, dat wy buyten die vereeniging geen regt hebben, om ons selfs die geestelyke segeningen toe te eygenen: Laet ons ons selven oversulks wagten, dat wy ons niet berooven van die selve goederen, met ons door ons geloof als *verscheyden* van Hem te begrijpen.’ Eén plant geworden met Gods Zoon, erkent de geloovige, dat hij niet meer, gelijk voorheen, ‘gansch onheylig en gansch rampsalig’ is, maar dat hij ‘nu salig en heylig gemaekt en geworden is door syn Bloet en door syn Geest, die Hy ons door het storten van syn Bloet heeft verworven’; evenwel: die zaligmaking wordt ons ‘toegebragt door het geloove’. God schenkt ons ook deze zegening, ‘niet door '*t veranderen van hoedanigheden* alleen; maar door '*t veranderen van natuere*’. Christus maakt zalig, door ons zalig te *verklaren*. Ware dit anders, dan kon het *geloof* niet langer een middel heeten, waardoor onze natuur wordt veranderd (I: 587-96).

Door het bad der wedergeboorte, als ware het een nieuw schepsel geworden, één met God en één met Gods Zoon, staande ‘in het heiligdom des Heiligen Geestes’, kan de geloovige niet langer blijven zuchten en klagen over zijn zondigen toestand en diepe verdorvenheid. Hij is niet meer en mag zich dus ook niet meer noemen: tot alle kwaad geneigd en de liefde Gods onwaardig. Het volbrengen van Gods geboden, voorheen een drukkende eisch, een onmogelijkheid, gaat nu van zelf. ‘Onze last is geworden tot lust, 't zedert dat Gods Zoon verheerlykt, ende dat zynen H. Geest door Hem in ons hert is uytgegoten’ (II: 4).

Een ongeloovig, zoowel als een nog niet wedergeboren mensch - die twee zijn één - wil zich toeleggen op christelijke plichtsbetrachting, strijden om in te gaan, zich houden aan de wet der tien geboden, een goed gebruik maken van de sacramenten en bidden, maar hij kan niet, noch het een, noch het ander. Hem ont-

breekt het ééne noodige: het bezit van Gods Heiligen Geest en zoolang hij dien niet heeft, is hij machteloos. De geloovige en uit den Geest Gods herboren mensch daarentegen kan strijden tegen den duivel, tegen de wereld en tegen zijn eigen vleesch; hij kan het gebed des Heeren als een voorschrift voor zijn gebeden beschouwen en gebruiken, en de wet der tien geboden tot een regel nemen voor zijn leven. Hij heeft zich losgemaakt van zichzelf, van zijn eigen begeerten, lusten, wenschen en neigingen. Hij leeft niet meer, maar Christus leeft in hem. Hij is ‘als een Lidmaat van den Zoone Gods, een deelgenoot van zynen Geest’ geworden. Hij zoekt niet meer zichzelf, maar God en zijn gebod; niet den eigen, maar Gods wil; niet de zaligheid van het schepsel, maar de eere en den roem van den Schepper. Hij klaagt niet, maar juicht, ofschoon deswegen ‘gebrandmerkt ende uytgekreeten als hoovaardige en als opgeblaazene,’ dat hij een Christen is! Hij wil ‘te gener tyd de menigte na volgen tot het quaade,’ maar liever zich voegen bij hen, ‘die roemen in Gods Zoon ende die den Heere vervolgens dienen in den Geest,’ hoewel hun aantal tijdelijk gering is. Aldus roemende in God, is hij niet in schijn, maar in waarheid nederig. Want geen begeerte koestert hij ‘als dat de gantsche wereld, beneffens ons in Godes Zoon ende dus God vergenoegd mogt wezen.’ (II: 4 vv., 579).

De mensch niets, God alles; 's menschen hoogste zaligheid, Gods wil te volbrengen; en het volbrengen van dien wil geen vrucht van inspanning of strijd, van zorg of moeite, maar een natuurlijk gevolg van de werking des Heiligen Geestes in het hart van den wedergeboren en geloovigen, van den echten Christen. Ziedaar zijn leus, zijn overtuiging, de kern van het nieuwe leven, waar plicht uit dankbaarheid betracht en Gods wil wordt volbracht uitsluitend door Gods kracht.

Zoolang men nog bedacht is op bevordering van het eigen zieleheil, is men zelfzuchtig, een dienaar van de ‘eigen-liefde’ en is niet de liefde tot God en tot den naaste het hoogste. Al wie nog jaagt naar strenge plichtsbetrachting als middel tot behoud, bewijst juist daardoor, dat hij nog niet behouden is en meent, dat hij zichzelf zal kunnen zalig maken. Hij dient ''s werelts af-god’: ‘de leere van eygen geregtigheid.’ Het ‘geloove der heyligen’ alleen kan dien afgod doen vallen en zegepralen over genoemde verderfelijke en nog algemeen toe-

gepaste leer[1]. De rechtvaardigmaking uit het geloof komt niet tot haar recht, zoolang men nog beproeft, door het doen van eenige werken, door betoon van gehoorzaamheid aan de wet, of wat ook, zich de geestelijke zegeningen van de verlossende en verzoenende liefde Gods te verwerven; of tracht te zorgen, dat men, ter wille van zijn gedrag, door Christus worde zalig gemaakt. Wij kunnen die zaligheid op geenerlei wijze verdienen en worden haar niet deelachtig, tenzij door het geloof, dat wij 'van den Heere Christus gezogt ende ook gevonden' zijn, dat Christus ons, geheel buiten ons om, uit genade, uit liefde, 'tot zyn eigendom verworven heeft.'

Zoolang wij dat geloof en daarmede den geest van het kindschap niet en dien der dienstbaarheid wel bezitten, is het onmogelijk Gode dankbaar te zijn. Waarvoor toch zullen wij dankbaar zijn, indien wij niet weten of wij wel iets hebben ontvangen? Daarentegen: indien wij dat geloof het onze mogen noemen, dan leven wij als kinderen van Hem, van wien alle dingen zijn en daaronder 'alle de menschen tot aan het einde der aarde.' Dan hebben wij hen lief als zijn schepselen, gelijk wij dan Hem beminnen als onzen Vader. Twist en verdeeldheid behooren tot het verleden. Het Christendom is niet langer gescheurd. Wij kennen voortaan noch Papisten, noch Hugenooten, maar slechts 'kinderen Gods,' te 'omarmen met gansch myn hert, als myne zeer waarde en Lieve Broederen' (IV: 177).

Het is de nog schier alom heerschende verkeerde opvatting van het zaligmakend geloof, als bestond dit niet in een hartelijk, blijmoedig en vertrouwvol aanvaarden van de heerlijke waarheid, dat wij door Christus gezocht, gevonden en één zijn geworden met God, maar als ware het een verstandelijk of liever onverstandig en letterlijk naspreken van een zekere, vaak volstrekt niet begrepen belijdenis, waardoor 'Christenen' nog altoos zoo jammerlijk verdeeld zijn en noch voor zichzelf, noch voor elkander, de geestelijke zegeningen smaken en bereiden,

1) Daarom gaf Roggeveen aan zijn uitgaaf van Van Hattem's werken den titel van: *Den val van 's werelts Af-god ofte het geloove der heyligen, zegepralende over de Leere van eygen geregtigheid. Klaar vertoont in de nagelatene Schriften van P.v.H.*; en sprak hij, in de voorrede bij het 1e Dl. de verwachting uit, dat daaruit blijken zou, hoe 'het opregten van *eygen geregtigheyt*, (synde van 't begin des Werelts tot heden toe de *Speel-pop* en *Af-god* van 't Menschdom geweest) so onsalig, verderffelijk en grousaem is, als onze *Iydentheyt*, in 't erkennen van Gods *Alwerklykheyt*, salig, onverbeterlijk en gewenscht is.'

die door allen konden worden genoten. Predikanten en priesters dringen aan, een iegelijk op het zuiver bewaren van zijn eigen belijdenis. Vandaar strijd en verdeeldheid; terwijl over de geschilpunten gemakkelijk kon en zou worden heengestapt, indien men in het oog hield wat voor allen de kern van het geloof behoorde te zijn: zich gezocht en gevonden te weten door Christus, bewust van de genade en de liefde van God, een nieuw schepsel, geroepen en in staat om Gods wil te volbrengen, krachtens de inwoning van zijn Heiligen Geest in het hart. Allen gaan mank aan hetzelfde euvel: zij stellen de letter der geschreven belijdenis en de overlevering aangaande haar juiste verklaring te hoog; zij verdringen de rechtvaardigmaking uit het geloof voor een vruchteloos nagejaagde rechtvaardigmaking uit de werken. Roomsch-Katholieken doen het laatste onomwonden; maar ook Protestanten, zelfs Gereformeerden gaan in hetzelfde spoor. Zij belijden, wel is waar, het tegendeel; doch hun gedrag is met die belijdenis in strijd. Zij zeggen den eenigen grond der zaligheid te zoeken in het geloof, maar zij trachten inderdaad dien te vinden in de werken. Zij wekken op tot plichtsbetrachting, tot dankbaarheid jegens God, tot het jagen naar heiligmaking, tot het leven in overeenstemming met de eischen der wet, terwijl zij spreken tot personen, die noch tot het een noch tot het ander in staat zijn, omdat zij volgens sprekers eigen verklaringen, nog niet bekeerd, nog niet wedergeboren, maar geneigd zijn tot alle kwaad, bereid om God en den naaste te haten. Zoo kweeken zij ongerechtigheid aan en belemmeren zij den wasdom van het geloof, in stede van dit te brengen tot zijn vollen bloei en ontwikkeling, door de liefde Gods in Christus te prediken en de blijde tijding alom te doen weerklinken, dat Christus ons tot zijn eigendom heeft verworven.

Twee fouten, die onderling nauw samenhangen, zijn de oorzaak dezer betreurenswaardige handelwijze van gereformeerde leeraren. Hun geloofsbelijdenis geeft daartoe geen aanleiding, maar wel hun voorbijzien 1° dat in die belijdenis het zaligmakend geloof wordt voorgesteld als een oprecht en vertrouwvol aanvaarden van Christus en al zijn weldaden; en 2° dat in die belijdenis soms in den tegenwoordigen tijd wordt gesproken, waar de ‘heilige vaders’, die haar ontwierpen, ongetwijfeld den verleden tijd hebben bedoeld.

Het eerste heeft na het gezegde nauwelijks meer eenige toelichting noodig. Ten overvloede zij herinnerd, dat wij, naar de antwoorden, gegeven op de 1e, 18e, 32e, 43e, 53e, 70e, 86e, 88e en vele andere vragen van den Heidelbergschen Catechismus, ‘voor waarachtig zullen houden, dat wy van den *Heere Christus* door den *Heyligen Geest* des zelfs, des eeuwigen levens verzekert zyn’; ‘dat wy des *Heyligen Geestes* deelachtig geworden zyn; dat wy daar door vernieuwd, wedergeboren en geheiligt zyn; dat onzen *ouden mensch* met *Christus Jesus* nu is gekruist; dat wy derhalven nu zyn bekeert, en na zijn *Evenbeeld* vernieuwt; ende dat ons dus *Gods Zoone* zelfs niet min tot heiligmaking, als tot wysheid van *God* zynen *Vader* is geworden.’ (III: 20-21).

Dit alles belijden de gereformeerden, van wie hier sprake is, gelijk zij trouwens, ‘zonder te maken de allerminste swarigheid’, de 129 vragen van den Catechismus met de daarop volgende regelen beantwoorden. En toch stooten zij zich aan de ziel, ‘die hare gedachten gevangen leid onder de gehoorzaamheid van Christus Euangelium; ende die uyt dien Hoofde belyd, ende dat met een dankbaar Hert, dat zy voor dezen wel onrein was; maar dat zy nu van alle hare zonden in 't Bloed van Godes Zoon gewasschen is: dat zy voor dezen ook wel elendig was; maar dat zy nu zonder haar toe doen zalig geworden is uyt genade.’ Zij ergeren zich mitsdien aan hem, die zich houdt aan de door henzelf afgelegde en telkens herhaalde, doch even vaak vergeten belijdenis. Zij zien haar geheel voorbij en zeggen, met verloochening van haar schoonen inhoud, ‘dat men noch tot alle boosheid genegen is; ende dat er niets gezonds aan ons is van den hoofde tot aan de voeten; dat God derhalven met zeer goed recht op ons schrikkelyk vertoornd is; ende dat wy over zulks zoo wel eeuwiglyk als tydelyk van Hem staan te worden gestraft, zoo wy ons niet tot Hem bekeeren: Dat zyne tydelyke bezoekingen daar van niet dan al te klare bewyzen zyn; en dat wy door het vuur des Oorlogs, ende door onze Nederlagen; door het doorbreeken van onze Dyken, ende door 't verderf van onze Landen; door 't verarmen van ons Vaderland, ende door het algemeen verval van den Koopman, van den Visscher en van den Landman, van Hem genoegzaam worden geleert, dat Hy geen behagen in ons heeft, nochte in onze handelingen; ende dat wy niet en moeten

denken, dat Hy omtrent ons in zyn doen veranderen zal; 't en zy dat wy eerst in ons doen omtrent Hem veranderen.

Daar en word niemand ziek, daar breekt niemand arm of been, daar word niemand van den Heere bezocht door 't verlies van Goed ofte van zyne Vrienden; of 't is aanstonds dat het kastydingen zyn, ende rechtvaardige straffen van onzen God, dat wy haar ontfangen na werken; ende zoo wy geen zonden hadden, dat wy ook geene plagen hebben zonden.

Die op dezen trant best praten kan, is by de zelve hoogst geacht; met namen zoo hy 't Hoofd kan laten hangen als eene Bies; zoo hy zyne taal met diepe zuchten vergeselschappen kan; ende dat hy zyne woorden voortbrengt op eene temende en lymende wyze.

Voor alles moet men gestadig twyfelen aan zyne gemeenschap met Godes Zoon, ende aan zyne wedergeboorte; zoo men by haar onder de Godvrugtige wil gerekend zyn: en 't is by haar het toppunt van nedrigheid, zich zoo ondeugend te belyden, dat men zich niet derft stellen onder het getal der Kinderen Gods; ende het draagt onder haar den name van vermetenheid, wanneer iemand met een onderdanig hart zynen Schepper dankt dat Christus ook voor hem is gestorven: zy vreesen dat zy met dus te doen, zouden worden verleid door d'arglistigheid van haar hert; ende dat zy met eene leugen in haar rechterhand zouden verlooren gaan, indien zy geloof gaven aan dat getuygenisse Gods.'

Zij spreken alzoo zichzelf tegen en belijden b.v., in antwoord op de 59e vraag, 'dat een yder van haar voor zyn Hoofd in Christus door God rechtveerdig is; dat ook een yder van haar voor zyn hoofd in Christus is een erfgenaam des eeuwige levens: doch eenen oogenblik daarna vervoert haar hare femeleryen zo, dat zy 't houden voor eene doemwaardige hoovaardigheid, indien zich iemand rechtvaardig belyd, ende van het eeuwige leven verzekert; niet begeerende dat het iemand anders doe, en loochenende dat zy zelfs het doen, hoewel zy 't met zoo uitgedrukte woorden even te vooren gedaan hebben.' Zij twijfelen aan hun wedergeboorte; en noemen, met het 26e antwoord, God hun Vader. Zij verklaren zich met het 69e antwoord, door den doop gereinigd en van al hun zonden door Christus' bloed gewasschen; en zij 'zugten ende stenen over de grootheid van hare verdorventheid, ende over de onreinigheid

ende sondelijkheid van hare Zielen.' Door het avondmaal achten zij, met antwoord 75, hun zielen ten eeuwigen leven gespijsd en gelaafd; en onmiddellijk daarop zouden zij niet weigeren 'uuren verre op doornen blootvoets te gaan, mogten zy maar eens verzekert zyn, dat de Zaligheid, ende dat het eeuwige leven van God ook voor haar bereidet was, ende dat ook zy aan Jesus Christus Vleesch en Bloed deelagtig waren.' Zoo maken zij 'Gods Kerk tot een Speeltonneel, waar op men het eene uur als Koning heerscht, en het andere uur voor Zot en Poetsemaker wordt gehouden. In plaats dat men bedenken zou, dat het de pligt van een Christen, ende van een Geloovige is; over al en t'aller tyd blyken te geven van zyn Geloof, zoo door woorden als door werken.' (II: 11-15.)

Intusschen doen zij dit alles met een beroep op de geschreven belijdenis en met name op hetgeen de Catechismus leert over 's menschen ellende in vr. 3-11, over 's menschen verlossing in vr. 12-17, en over 's menschen dankbaarheid in vr. 114-115. Maar op die wijs doen zij den Catechismus geweld aan, maken zij hem tot hun slaaf, in plaats van hem te eeren als hun Onderwijzer. Zij zien voorbij, wat toch zoo klaar is als het zonlicht op den middag: 'dat de *Heylige Zielen*, die den voorschreven Catechismus hebben gemaakt, nooit gedagt of voorgehad hebben, ons, niet zelfs door de seventien Vragen voorgemeld, de voorschreve gedachten over ons, ende over onzen God te geven; maar dat de vyftien eerste uyt de selve, alle slaan op den voorleeden tyd, ende dat zy ons door de selve hebben poogen te doen zien, hoedanig onzen staat was, eer dat wy door de Dood van Gods Zoon wierden verlost; ende dat 'er op dien selven tyd buyten de Dood van den zelven Zoon, geen middel tot onse Verlossing te vinden was; ende dat wy over sulks als noch zondig en elendig souden zyn, zoo niet God den selven Zoone had gehad; ende zoo Hy niet den selven Zoon, door eene grondeloose Barmhertigheid, voor ons in den Dood had overgegeven: En wat de twee laatste belangt, dat der selver inhoud den tegenwoordigen tyd wel raakt; doch dat geheel het tegendeel daar in word geleert aan ons, van 't geene men daar uyt tegens het voorheen gestelde wilt besluyten.' Door dit voorbij te zien maken zij de schrijvers van den Catechismus 'tot Verloochenaars van '*t Heilig Euangelium* van *Godes Zoom*;' tot 'zotte en zinnelooze menschen, die geen kwartier uurs konnen gedenken, 't geene zy te

vooren hadden geleert; maar die den eeneu oogenblik ter nederwerpen, 't geene zy eenen oogenblik te vooren hadden gestelt: ende die op nieuws eenen oogenblik daar na weder oprechten het geene zy dus even te vooren ter neder geworpen hadden.' 'Hadden ook de *Heylige Vaders* een hair op haar hoofd gehad, het geene gedagt had, dat men ooit haare meyninge zoo verdraayt en misduid zou hebben, ongetwyffelt dat zy den voorleden tyd, in plaatse van den tegenwoordigen met uytgedrukte, ja met groote Letters in haare voorgemelde Vragen wel gesteld zouden hebben; maar wie zou 'er ook kunnen denken dat 'er ooit menschen in de weereld zouden zyn, die haar *Geloofs-belydenis* met zoo weynig opmerking zouden behandelen; dat zy dom en achteloos genoeg zouden zyn, om met eenen Adem te zeggen, dat zy uyt haare elendigheid zyn verlost, ende dat zy echter verschuldigt zyn haar zelven noch elendig te achten: dat zy van herten willig zyn gemaakt, om voortaan te leven na den wille Gods; ende dat zy echter verbonden zyn om te belyden, dat zy als noch genegen zyn om God ende haaren naasten te haaten: dat haar God tot God ende tot Vader geworden is; maar dat het echter haar niet geoorloft is, haar te houden voor zyne kinderen, ende dus voor wedergeborenen: ende dat haar de zelve God als haaren getrouwen Vader van alles goeds na Lichaam en na Ziel verzorgen wilt; dat Hy haar ook zelfs alle het quaad, dat haar in dit jammer-dal noch overkomt, ten besten en tot zaligheid keeren wilt; maar dat zy echter blyven verpligt, Hem als misnoegt en als op haar schrikkelyk verstoort, aan haare Zielen te vertoonen; ende dat zy Hem dus, onaangezien alle het voorzeyde, moeten volherden aan te zien als eenen God, die haar noch tydelyk ende eenwiglyk straffen wil; jaa die haar ook zekerlyk alzoo straffen zal, indien zy niet door 't veranderen van haar gedrag, Hem vernoegen, verzoenen, en omtrent haar van hert en van voornemen doen veranderen.'

Die den Catechismus 'overpeinsen zoo als 't behoort,' zien deze dingen duidelijk in. Zij maken inderdaad ernst met de door allen gepredikte 'noodwendigheid van het Geloof.' Zij gebruiken de verkondiging van het Evangelie als een middel tot bekeering en achten zich verplicht, hoezeer ook door gezaghebbende leeraren gelasterd, ''t geene haar den grooten Apostel van haare Belydenis, de Heere Jesus Christus, over haare Ontzondiging ende over haare Zaligheid heeft verkondigt en getuygt, met een blymoedig ende

dankbaar hert als waarachtig aan te nemen.' (II: 15-28).

De bekeering blijft alzoo op den voorgrond staan, maar niet om daarmede te verbinden een nieuwe belijdenis. Van iets 'nieuws' kan hier slechts in zoo ver worden gesproken, als de oude geloofsbelijdenis, hoewel naar de letter door honderden dagelijks herhaald, feitelijk is zoek geraakt. Men heeft het recht verstand van haar kostelijken inhoud verloren. Men schrijft geen bededagen uit, tenzij er landplagen zijn of gevreesd worden. Dan maakt men 'Gods Regeringe' afhankelijk van het gedrag der menschen. Veranderen zij zich, dan zal ook Hij veranderen! Men beschouwt het avondmaal niet als de verkondiging van des Heeren dood en dus als een bekendmaking van der deelgenooten gereinigd en zalig zijn door Christus' bloed; maar als ware die maaltijd bestemd voor verstokte misdadigers, die door boetpredikatiën moeten worden tot inkeer gebracht. Men troost de kranken niet, maar pijnigt hen, door hen schrik aan te jagen voor den toorn Gods.

Dat moet anders worden en de gereformeerde belijdenis in eere hersteld. Men moet haar leeren kennen en verstaan, volkomen en duidelijk. Zonder dat kennen en erkennen van de belijdenis, geen bekeering. Niet alsof het noodig zon zijn 'tot het bekeeren van een mensch, die zich den naam van een *Christen* geeft, dat men hem van de eene *Secte* over doet gaan tot de andere: laat vry-elk blyven daar hy is: maar laat elk in de plaatse waar hy is besorgen, dat hy de *Belydenis*, die hy daar doet sonder geloof ofte verstand, dat hy, zegge ik, de selve daar met verstand en met geloof voor God en voor de menschen doen moge.' Alles komt dus neer op den ernst van het belijden en op het duidelijk inzien van hetgeen men belijdt. Voor den Gereformeerde, die zegt van harte in te stemmen met zijn belijdenis, geldt dit van der Gereformeerden, gelijk voor den Arminiaan van der Arminianen, of voor den Lutheraan van der Lutherschen belijdenis. Op het standpunt der Gereformeerden is het een 'dwaasheid zich in te beelden, dat men iemand bekeeren kan,' anders dan door 'hem te maken tot een erkenner van de vyf-Formulieren,' d.i. door hem te doen verstaan en aannemen wat geleerd en voorgeschreven is in de twaalf artikelen des geloofs, in den doop, in het avondmaal, in het gebed des Heeren en in de tien geboden. 'Die de zelve erkend, is reeds bekeert; die noch niet bekeert en is, kan niet tot be-

keering worden gebracht, als met gebracht te worden tot erkentenis van de zelve.' (Vgl. II: 28-89).

Aan de verklaring dier formulieren is dan ook niet weinig gelegen[1)].

Men behoort zorgvuldig te overwegen wat de zin en de strekking is van elk der twaalf artikelen, welke onderstellingen daaraan ten grondslag liggen, welke gevolgtrekkingen er uit voortvloeien, hoe zij ieder op zichzelf staan en toch zoo innig samenhangen, dat men het een niet kan belijden zonder oprecht en van harte het andere te betuigen. Men legge een passenden nadruk op het telkens te herhalen *ik geloove* en men zal ten slotte wel moeten erkennen, dat geen mensch, die de hier opgeteekende waarheden voor waarachtig houdt, buiten het getal van Gods kinderen en van Gods bondgenooten gesloten worden mag; en dat ook geen mensch voor een kind Gods en voor een van zijn bondgenooten gehouden worden mag, voordat hij eerst deze waarheden houdt voor waarachtig; aangezien deze twaalf Geloofs-artikelen de artikelen zijn van het algemeene Christelijk geloof. Men kan geen Christen zijn, zonder ze te belijden en die ze belijdt is een Christen.

Aangaande doop en avondmaal leere men verstaan, dat zij niet zijn 'Bont-middelen,' maar 'Zegelen van Gods Verbont.' Door den Doop leggen wij een openbaar getuigenis af van Gods goedertierenheid, van de geestelijke zegeningen ons geschonken in zijn Zoon. Die niet gelooft, dat hem deze zegeningen Gods zijn geschonken, is derhalve niet bevoegd den doop te ontvangen, hetzij voor zichzelf, hetzij voor zijn kind. Immers, hij zou onwaar zijn en dus zondigen. Aan het avondmaal komen wij, als medegetuigen Gods, verkondigende den dood zijn Zoons. Daaruit vloeit voort, dat alleen zij die hartelijk hiermede instemmen, aan de plechtigheid mogen deelnemen. Allernoodzakelijkst is derhalve, dat men beginne met de overweging: wie zeggen kan dat hij erkent, dat Christus' lichaam, voor hem verbroken is; dat hem Christus' gebroken lichaam tot brood is; dat hij nakomt wat hem daarbij wordt geboden, enz. M.a.w. niemand neme deel aan het avondmaal zonder zich vooraf zorgvuldig rekenschap te hebben gegeven van hetgeen daarmede wordt beleden en beoogd.

Het gebed des Heeren worde, bede na bede, nauwkeurig

1) Behalve vele andere bladzijden van *Den Val*, zijn I: 1-358 daaraan gewijd.

ontleed, opdat men den zin er van leere vatten en dien ten gevolge begrijpen, dat geen mensch het met een goed gemoed kan uitspreken voor God, zonder dat hij zich een kind Gods vooronderstelle; zonder dat hij de heiligmaking van zijn wil en de reinigmaking van zijn hart erkenne; en zonder dat hij eerst zijn eigen oordeel over zijn wezen en over zijn wil hebbe verzaakt en zich door het geloof hebbe onderworpen aan Gods ontwijfelbaar getuigenis.

De tien geboden mag men niet aanzien als ‘de geboden van sijn Overigheyt, die eerst verstaen en dan naderhant volbragt worden; ende *die derhalven niet mei gelooft te worden, volbragt worden; maer die volbragt worden door het bijkomen van de Werken*.’ Wij hebhen minder behoefte aan een dergelijk verstaan, waarbij achtereenvolgens worden opgesomd de deugden hier geboden en de ondeugden hier verboden, als wel aan een opzettelijk nagaan van gebod tot gebod ‘wat eygentlyk door onsen God van ons word begeert in deselve.’ Het zal dan ten slotte wel blijken, hoe de Wet is gegeven, niet tot het *verkrijgen*, maar tot het *betoonen* van gehoorzaamheid.

Niet weinig moeten wij leeren, zullen wij weten wat te weten onmisbaar is, zal er sprake zijn van bekeering. Het gewone prediken en catechiseeren der leeraren is daarvoor niet voldoende. Er zijn strenger, aanhoudender, stelselmatiger oefeningen in de waarheid toe noodig. En veel moet worden afgeleerd.

‘Om een begin van de goddelyke waarheid te maaken[1],’ trachte men allereerst te bekomen: kennis van Gods wil. Doch dan moet men vooraf ‘tot tweemaal toe zyn begryp over Godes Wil veranderen.’ Men verstaat dien wil aanvankelijk als een *eisch*. Men leere 1° dien eisch begrijpen als een *voornemen* en 2° dat voornemen als een *getuigenis*. ‘Edog dat kan niet worden geuyt, zonder dat desselfs Geloof worde begeert, zelfs schoon het zelve niet begeert nog gebooden worde; nadien niemand iet wat getuigt, zonder dat hy even daar door begeere, dat men *Dat*, 't welk hy getuigt, houde voor waarachtig: Wanneer gy *Dat* zult hebben gedaan, dan zult gy zien, dat geen Mensch Gods Wil volbrengt als die erkent, dat het genoeg is ter gehoorsaamheid *Dat* te houden voor waaragtig, het geene ons word door God getuigt; zulks dat geen mensch eenig werk (hoedanig dat ook het zelve zy) noodsaaklyk kan

1) Zie den desbetreffenden *Regel* a.w. IV: 701-10.

achten ter gehoorsaamheid, zonder dat hem dat zelve te achten ongehoorsaam, ja wederspanning maake.' Gods wil volbrengen bestaat dus in het voor waarachtig houden van zijn getuigenis. Dit is de 'gehoorsaamheid des Geloofs,' hetzelfde wat Paulus bedoelt, als hij spreekt van leven uit het geloof, waardoor alleen een mensch rechtvaardig worden kan.

Heeft men aldus zijn begrip over Gods wil veranderd, dan moet in en zijn begrip 'over honderd en hondert andere dingen van gelyken met eenen veranderen; nadien niemand kan veranderen van begryp over Godes Wil, zonder dat hy ook insgelyks van begryp verandere over Gehoorsaamheid, en over Overtreeding; over Gebooden, en over Verbooden; over Bedreigingen, en over Beloften; over Zegeningen, en over Straffen; ja, nadien niemand kan veranderen van begryp over Gods Wil, zonder dat hy met eenen ook over zijnen *Oorspronk* van begryp verandere; vermits Gods Wil, en die alleen de oorspronk is van 's Menschen Wesen.'

Men leere inzien dat men zijn oorsprong heeft '*uit* God *in* Christus' (1 Kor. 1: 30), gelijk men dien eerst zocht '*uit* Adam *in* Eva' en vervolgens '*uit* Adam *in* Hagar'. Men houde insgelijks op, Christus te kennen naar het vleesch. Hem, die is opgestaan uit de dooden, kunnen niet langer in den ouden zin *leven* en *wezen* worden toegeschreven. Hij worde dan ook niet meer begrepen als de gezalfde, maar als de zalving zelf. Zoo kan men zichzelf begrijpen als 'Deelgenoot van de zelve Salvinge', terwijl men te voren was, toen men in hem den gezalfde zag: 'Salveloos, en dus zonder Leven en zonder Geest.' Door de natuur *geloochend*, door de belofte *gehoopt*, wordt Christus nu door het Evangelie *bezeten* en *erkend* 'van allen, die aan 't zelve Euangelium geloove geven.'

Die aldus, door verandering van begrippen, een begin heeft gemaakt met de goddelijke waarheid en inderdaad herboren, in Christus een nieuw schepsel is geworden, hij kan inzien, wat anderen niet in staat zijn te vatten (zie I: 556-575). O.a. deze waarheden: God was *Vader* eer Hij Schepper werd, Vader van een Zoon in wien 'Hij heeft, had en hebben sal een eeuwig, onveranderlyk en oneyndig vergenoegen en wei-behagen.' God heeft den mensch geschapen, 'niet om vervult te mogen worden door den mensch; edog om selfs den mensch te vervullen.' Hij heeft geen dienst van menschen handen noodig en begeert

dien niet. Hij kan dan ook geen zonde zien in eenige daad door een mensch verricht; maar wel in diens toeschrijven aan Hem van een *wet*, een *wil*, een *begeerte*, die Hij niet heeft en waardoor hij wordt beroofd van zijn 'Godheyt en syne Majesteyt' en hij die dit doet 'Hem lastert onder voor-geven van Hem te eeren: sulks dat hy Gode tot een voorwerp wort van syne regtveerdige verbolgentheyt, niet om dat hy Hem niet en verheerlykt of en dankt; maar om dat hy Hem verheerlykt en dankt als een schepsel en niet als God; en by gevolg, om dat hy Hem dankt en verheerlykt op eene on-betaemelyke en lasterlyke wyse.'

Gods grootheid gedoogt niet, Hem begeerten toe te schrijven. Mitsdien is de poging om zulk een onderstelde begeerte te vervullen, zonde te achten; en de onherboren mensch, die Gods wil zoekt te volbrengen, doet juist daardoor kwaad; hij zondigt, door aan God een wil toe te kennen, dien Hij niet heeft en krachtens zijn Majesteit niet hebben kan.

Wanneer een wedergeboren mensch *goed doet*, doet hij dit om te *betoonen* dat hij *goed* is, en niet om daardoor *goed* te worden. Beoogde hij het laatste, hij zou daardoor bewijzen, nog niet wedergeboren te zijn. Wie geleid wordt door Gods Geest, beoogt hetzelfde hetgeen God beoogt in zijn werken; nu zal toch niemand zeggen, dat God zijn *goed-doen* gebruikt als een middel om goed te worden, maar wel als een *teeken* en als een *bewijs* van zijn *goed-zijn*.

Een geloovige kan niet gelooven, dat hij nog iets schuldig is te doen, aangezien hij gelooft, dat door zijn borg in zijn plaats volkomen is betaald voor al zijn schulden. Alleenlijk blijft hij schuldig zijn 'onschuld te betoonen door syne werken', vermits God van hem begeert, dat hij zijn werken 'gebruyken sal tot blyken syner dankbaerheyt.' De geloovige beoogt niet met zijn werken, 'gehoorsaem te worden aen God; maar te betoonen dat hy gelooft, dat hy Gode sonder wercken te deser tyt gehoorsaem is geworden.' Niemand kan een geloovige zijn, tenzij hij het geslachte vleesch van Gods Zoon aanzie: aan den eenen kant als een volmaakt zoen-offer Gods, en aan den anderen kant als verzadigende spijze des menschen (Ef. 5: 2 en Joh. 6: 51). Geen mensch kan 'Gods Beelt en Gods Geest deelagtig syn, sonder dat hy syne werken gebruyke als *blyken* van sijn *wel-syn*, en niet als *middelen* van syn *goed-tvorden*.'

Niemand kan godvruchtige en christelijke gebeden voor Gods aangezicht uitstorten, ‘sonder dat hy daer in betuyge voor God; dat hy die begeerten begeert van God, die God hem segt dat hy heeft, en die hem God segt dat hy van God begeert, en die hy niet soude weten dat hy had, ten ware dat God hem het selve getuygt had.’ Die wat anders bidt, bezondigt zich; want hij spreekt uit en koestert derhalve begeerten, die God zegt dat hij niet heeft, waardoor hij God tot een leugenaar maakt. Niemand mag bidden, dan krachtens begeerten ‘als hem van God selfs in syn H. Euangelium worden toe-geschreven.’

Dit alles en wat verder uit den breeden inhoud van Van Hattem's werken kon worden aangestipt voor een meer volledige beschrijving van zijn geloofsbelijdenis, eigenaardige beschouwingen, inzichten en opvattingen, zuiver gereformeerd te noemen, zal wel niemand in den zin komen. Doch daaruit volgt niet, dat dit alles ongereformeerd zou zijn. Integendeel: wat de groote hoofdzaken zijner theologie en belijdenis betreft, was Pontiaan van Hattem gereformeerd en zuiverder in de leer, haar ontwikkeling en toepassing, dan vele zijner tegenstanders. Toen hij als predikant van Philipsland door zijn Classis wegens onrechtzinnigheid werd vervolgd, hield hij niet op, zijn instemming te betuigen met de belijdenisschriften der Gereformeerden; en ook daarna heeft hij niet verzuimd, telkens en telkens weer hetzelfde te zeggen. Hij verzekert plechtig zich niet bewust te zijn, ‘iets te gevoelen of te leeren strydig met den Catechismus,’ terwijl hij geen zwarigheid zou maken, zich voor al zijn leven te verbinden, ‘om niets te leeren aan eenig mensch, buyten datgeene, het welk uytdrukkelyk in den zelven Catechismus wordt geleerd achtervolgens het Woord des Heeren.’ (III: 9.)

Vóór zijn bekeering meende hij zich, overeenkomstig Gods Woord, te moeten houden: aan den éénen kant voor ‘verdorven, aarts, werelts, vleeschelyk, onbekeert, onreyn, onheylig, begeerlyk, verkeert’, en aan de andere zijde voor ‘arm, verduystert, blint, gebrekkelyk, doemwaardig, strafwaardig en doodschuldig.’ Daarna is hij even stellig verzekerd, dat hij geloof geeft aan Gods Woord, wanneer hij zich door zijn ‘*inentinge* in Gods Zoon gezaligt en geheyligt erkent te wezen.’

Vóór zijn bekeering meende hij zich te schikken naar den eisch der tien geboden Gods, wanneer hij ‘'tzy door treuren en

door zugten, 'tzy door het laaten en door het doen van deze of van geene uyterlijke werken; 'tzy door zyn bidden of door zyn smeeken, alles deed wat hy vermogt, om gestelt te mogen worden onder 't getal der geheyligde en gelukkige.' Daarna is hij tot het inzicht gekomen, dat hij zich schikt naar den eisch dier geboden, wanneer hij doet al wat hij kan 'tot het *betoonen* van zyne heyligmakinge en zaligheid, en niet meer tot het *bekomen* van dezelve'.

Maar daarmede heeft hij niet de gereformeerde belijdenis, die hij voorheen meende 'met regt'de zijne te mogen noemen, los gelaten. Ik wijk nu, zegt hij, geenszins af van haar, ook vang ik geenszins aan haar te belijden, 'edog die eyge gereformeerde belydenis, die ik te vooren zonder regt en zonder verstant beleed voor de myne, dezelve belyd ik nu te dezer tyt voor de myne met verstant en met regt, vermits ik nu te dezer tyt waarlyk belyde 't geene ik betuyge in de zelve; in plaats dat ik voor dezen tyt desselfs inhoud onophoudelyk dan verloochende, en dan weder stelde' (II: 58-62).

Zijn *Petrus verlost uyt de magt van syn misbruikers* werd, hetzij met, hetzij zonder zijn voorkennis, *Uytgegeven tot een Vertoog van de regtsinnigheid des Autheurs*[1]. Waarschijnlijk heeft dezelfde reden meermalen sommige zijner vrienden bewogen, enkele zijner geschriften, buiten zijn weten en tegen zijn zin, in het licht te zenden.

Te goeder trouw hebben Pontiaan van Hattem en zijn geestverwanten zich ten einde toe voor zuiver gereformeerd gehouden. Wat de hoofdzaken van hun denken en streven betreft: volkomen te recht. Zijn uitgangspunt mocht al niet wezen: 'Gods eeuwig Raads-besluyt', gelijk sommige vrienden meenden; hij stond toch allerminst vijandig tegenover dit cor ecclesiae; en evenmin was zijn 'begin', het verliezen van de kennis van zijn wil en van Gods wil, zoodat hij 'de zelve, met dus te verliesen, in Christus vinde' (IV: 709), in strijd met de leer der Gereformeerden. Dezen mochten al niet altoos volkomen ernst maken met de erkenning van Gods genade in Christus als eenigen grondslag der zaligheid; hun belijdenis gaf in dit opzicht geen onzekeren klank. Met haar was Van Hattem in volmaakte overeenstemming, als hij alle eigengerechtigheden

1) Zie boven III, bl. 416 aant. 2.

schuwde en ijverde voor een leven uit het geloof en niet uit de werken; als hij in het betrachten van zijn plicht geen poging wilde zien om de zaligheid te verwerven, maar een uiting van het dankbare, Gode gewijde leven; of als hij de leuze in beoefening bracht: God alles, de mensch niets! Wij vermogen niets zonder de werking des Heiligen Geestes in ons; door Hem moeten wij worden gegrepen, geleid; in het geloovig en als verlosten bepeinzen en betrachten van zijn goddelijk Woord is onze hoogste vreugde gelegen; wij worden niet verlicht tenzij door het Evangelie. Zijn 'leere der geregtigheid', gelijk Roggeveen en ongetwijfeld anderen met hem haar noemden, was van huis uit echt Paulinisch, zuiver Protestantsch, onberispelijk Gereformeerd.

Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat zij bijval vond bij allen, die met de gereformeerde belijdenisschriften hoog waren ingenomen en dat b.v. Mr. Jacob Roggeveen, in 1719, openlijk durfde verzekeren (Voorrede bij Dl. III van *Den Val*.), dat wie Van Hattem om zijn 'leere der geregtigheid' aanvalt een vijand van het Evangelie is en 'daar en boven attaqueert drie Professooren, als de Heeren Geulinx, van den Honert en Wittichius.' Doch evenmin kan het ons verbazen, als wij van de hoofdzaak afzien en meer onze aandacht wijden aan de bijzonderheden, dat sommigen, zooals de hoogleeraar Joh. van der Waeyen[1)], eerst zich niet weinig ingenomen met Van Hattem betoonden en daarna hem den rug toekeerden, of zelfs bestreden; en dat anderen van den aanvang af hem voor onrechtzinnig hielden. Zijn 'bekeering' en zijn 'lydelykheid' maakten hem ongetwijfeld reeds in veler oog verdacht, maar ook de nadruk, dien hij legde op de rechtvaardiging uit het geloof, tegenover het feitelijk hinken op twee gedachten bij de meesten, die zich toch insgelijks ter goeder trouw voor zuiver gereformeerd hielden. Hun praktisch aandringen op boete en bekeering, hun geeselen van de zonden des volks, hun 'zugten en stenen' achtten zij een onafwijsbaar uitvloeisel van hun belijdenis. Waar deze dingen werden gegispt en bespot, daar kwam hun 'gereformeerd' hart van zelf in opstand tegen den eisch der broederliefde. Daarbij kwam eindelijk nog Van Hat-

1) Zie zijn *Brief ter wederlegging van Pontiaan van Hattem*, en Hasaeus II. p. 167. Ik heb dien *Brief*, uitgegeven te Franeker in 1696 en te Amsterdam in 1733, niet kunnen vinden.

tem's zonderlinge smaak in het kiezen van een eigen taal en spreekwijzen, waardoor hij meer dan noodig was den schijn van onrechtzinnigheid op zich laadde. Men verstond hem niet en dichtte hem meeningen toe, die hij inderdaad niet koesterde. De Theologische Faculteit te Leiden had dit duidelijk ingezien en daarom hem aangeraden, toen zij hem, hangende de procedure, na een herhaald en nauwkeurig onderzoek voor rechtzinnig verklaarde, de ‘spreek-wysen’, die tot zijn geschillen met de Classis schenen te hebben geleid, los te laten en zich liever ‘aan de spreek-wyzen te gewennen van den Heidelbergschen Catechismus’. De zijne toch ‘moesten eerst op nieuws worden bepeinst, eer zij voor goed konden worden gekeurt, en vereischten derhalven meer studerens, als men in onze dagen van een ieder hadde te hopen’ (III: 45). Wel nam Van Hattem zich nu voor, dien raad te volgen en heeft hij mede daarom zijn veelbesproken *Lessen* niet zelf in het licht willen geven, gelijk ze ook in de door Roggeveen verzamelde werken niet zijn opgenomen. Maar zonderling bleven toch in menig opzicht zijn ‘spreek-wyzen’ en allerminst doorloopend in overeenstemming met de taal, die men aan de hand der gereformeerde belijdenisschriften geleerd had te gebruiken. Zij waren al te vaak gekunsteld en uitnemend geschikt om den niet volkomen ingewijde in verwarring te brengen; waarbij dan nog komt, dat hier en daar wel eens iets haperde aan de standvastigheid van het gebruik der eenmaal gekozen uitdrukkingen. Zoo hooren wij in den regel spreken van *wedergeboorte* als van iets, dat tot de tegenwoordige orde van dingen kan behooren en met name geschonken is aan Van Hattem en de zijnen. Desniettegenstaande vernemen wij ergens, dat de bedoelde personen nog niet voor de tweedemaal ‘*geboren*’ zijn en nog ‘*gedragen* worden door dengeenen, die alles draagt.’ Er was sprake van het ‘*uit* God *in* Christus’ zijn; en nu wordt daarbij opgemerkt, dat Christus hen ‘zal blyven draagen tot tyd en wyl, dat èn hy èn wy gelykelyk door de Opstandinge uyt den dooden zullen in Heerlykheid geopenbaart worden, *Col.* 3: vs. 3 en 4, waar omtrent zeer merkwaardig is, dat het Grieksche woord, als ook 't Latynsche, 't Fransche, 't Engelsche, 't Italiaansche, en 't Spaansche, waar door eene Wedergeboorene beteekend word, en 't geene uyt het Grieks door 't Woord *Wedergeboorene*, in onze Taale overgebragt is, niet het DOEN der Moeder, dog het DOEN

des Vaders beteekent.' Hierin ziet de schrijver een 'gedagte, die niet gemeen en is' en die hij voor zich 'van een zeer groot gebruik bevinde, als die my het voorwerp van myne hoope geheel makkelyk van het Voorwerp van myn geloove onderscheid; my myne *Regeneratie* gebiedende te gelooven met een dankbaar hert, gelyk zy my gebied myne *Wedergeboorte* met eene standvastige hope te verwagten' (IV: 703 v.).

Dergelijke bladzijden maken het verklaarbaar, dat Van Hattem niet altijd werd begrepen, alsook dat hij zelf aarzelde zijn geschriften uit te geven en dat zelfs zijn beste vrienden niet alles wat uit zijn pen was gevloeid, 'tot den druk bekwaam' en verstaanbaar achtten ook voor niet- 'geoeffende Geesten'[1]. Het laat zich hooren, dat tegenstanders van den mystieken prediker van de 'leer der gerechtigheid' uit het geloof, naar de strengste opvatting der Gereformeerden, die zich nu eenmaal niet tot hem aangetrokken, maar veeleer afgestooten gevoelden, de moeite niet namen om tot den eigenlijken zin zijner woorden door te dringen, aan den klank bleven hangen en dientengevolge hem meer en ernstiger ketterijen toedichtten dan waaraan hij zich inderdaad had schuldig gemaakt. Evenwel, daarmede zijn niet gerechtvaardigd de talrijke en grove verwijten, die men hem deed, als ware hij een godloochenaar, een ongeloovige, een spotter met God en zijn gebod[2]. Hij heeft

1) IV. Voorrede. - Johan Ruyter, 'Medic. en Philos. Doctor', had in de dagen toen hij predikant was en later, terwijl hij nog in Zeeland woonde, veel met Van Hattem verkeerd, met name te Zierikzee en in Schouwen; bovendien getracht hem te leeren kennen uit zijn geschriften 'tot Zierikzee byzonderlyk by den Apostel syner belydenis, alias een Wyf, tot Middelburg per avontuyre buyten de Vlissinger poort, waar hy de vergaderinge vond sub praesidio van zeker Medicus en Chymist, die bezig was om den steen der Filozofen.... in den helm van zijn bekkeleel te zoeken; tot Goes by d'onnozele eenvoudigheid.' Toch moet hij verklaren: 'Maar 'k en heb de geheimstukken van U.E. diepzinnige en doorwrogte gedachten nimmer konnen magtig worden.' Hij schrijft o.a. aan Van Hattem: 'gij zoud de sterkste hersenen doen swymelbollen, indien ze langs dien weg, zonder om te zien, tot uwen Tempel van gelukzaligheyd moesten steygeren;' en noemt hem zonder omwegen een 'Cabbalist, in wiens geheimleer door te dringen geen lichte taak is.' Zie zijn 'Brief aan den Heer P. van Hattem te Bergen op Zoom, over het regte grondgevoelen van zijn berugte stellingen,' juist voltooid toen het gerucht van Van Hattem's dood tot hem was doorgedrongen, en geplaatst in zijn *Funus phil. theol.*, tot Groningen gedrukt voor den Auteur, A^{o} 1708, bl. 150-258. De Kon. Bibl. te 's Hage bezit van dit werk een Ex.

2) De Middelburgsche predikant Carolus Tuinman noemde Van Hattem bovendien, naar de mededeeling van Roggeveen, die allerminst volledig is 'een Godloos mensch, een Verleyder, een Pest van 't menschelyk geslagt, een Addergebroedsel die uyt de Hel voort gekomen was, waardig om tusschen vier muuren gemetselt te worden;' 'een bevleeschte Satan, die zig als een Engel des lichts zocht voor te doen;' enz.

niet geleerd wat men hem nagaf, dat men niet moet bidden, niet leven in overeenstemming met de Wet der tien geboden, niets zonde achten, en meer dergelijke fraaiigheden, die ten eenenmale in strijd zouden zijn geweest met zijn innig geloovig gemoed en hoog ernstig streven. In dit opzicht had Roggeveen het volste recht, zijn 'Christelyken lezer', onder verwijzing naar Rom. 6 en 7, te herinneren, hoe er ten allen tijde menschen in de wereld geweest zijn, 'die geoordeelt hebben, dat de Leere des Euangeliums eene deure opende tot alle ongebondentheid, en aanleyding gaf tot zonde' (III. Voorrede).

Evenmin was hij een 'vrijgeest' of een 'Spinozist', noch in den letterlijken, noch in den hatelijken en uit het toenmalig spraakgebruik wel bekenden zin dier woorden. Hij had zich niet los gemaakt van de belijdenis der vaderen, noch van het gezag der 'Heilige Schrift', wier getuigenissen te 'mediteren ende te bedenken', veeleer zijn lust was en zijn leven. Daaraan wijdde hij zijn beste krachten; daarin ging hij als oefenaar den zijnen voor. Hij schreef niet zelden deze 'Meditatien, niet zo zeer om ze wereld kundig te maken, als wel tot proeven van zynen eigen geest, om daar door te leeren hoe Gods vertroostingen, die in de Schrift bevangen zyn, op de gemakkelykste, bevattelykste en leerzaamste wys in de Wereld zouden konnen voorgedragen worden' (IV. Voorrede). Men behoeft zijn nagelaten werken slechts in te zien waar men wil, om er zich van te overtuigen, hoe zeer zijn onderwijs en zijn belijdenis in nauw verband stonden met een eerbiedige en vlijtige beoefening van de 'Heilige Schriftuur.' Zij was hem Gods Woord, een lamp voor zijn voet[1)]. Met den bijbel, gelezen in den

1) In zijn *Verantwoordinge* van den 27^{en} Mei 1683 noemt hij het, bl. 36, zijn 'eenigen roem', dat hij 'in twintig jaren lang niet anders als alleen de H. Bybel heeft gelesen.' De uitgever van dit geschrift zegt, terwijl hij uitweidt over de 'ongemeene hoogte van kennis, die hy 't sedert die tyd noch beklommen heeft': 'hebbende den gantschen overigen tydt synes levens nergens in doorgebragt, als in het bemediteren van het woordt Godts, ende dus in het ondersoeken der Goddelycke verborgentheden, ende dat met sulck eenen onvermoeyden yver, dat hy buyten het noodsaeckelycke, geen ure op eenen dag soude door-gebragt hebben, die hy niet en bestede in dese Heylige occupatie.'

grondtekst, waarnaar hij zeer dikwijls zelfs zijn eenvoudigste hoorders of lezers verwees, zocht hij al zijn stellingen, iedere overtuiging te bewijzen. Wat niet met een bijbeltekst kon worden gestaafd, had in zijn oog geen recht van bestaan op het gebied van godsdienstig denken, gelooven en leven.

Nadat de hoogleeraar Joh. van der Waeyen in zijn *Brief aan P. van Hattem*, Ao. 1696, 'onbeschroomd' had 'durven voorgeven', dat hij zich aan Spinozisterije schuldig maakte[1)], en Willem Spandaw, 'Opsiender der Gemeente tot Oudelande', ten jare 1700, een 'bedekten Spinozist' in hem had 'ontdekt', hielden velen het voor uitgemaakt, dat de voormalige predidikant van Philipsland, onder den schijn van de Hervormde leer te belijden, niets minder beoogde 'dan de Spinosisteri op den troon te setten, en de Godlikke waerheden te ontsielen'[2)]. Van Hattem antwoordde op deze beschuldigingen niet, volgens zijn vrienden: omdat dergelijk geschrijf zich zelf weerlegde en van geen beantwoording eenig wezenlijk heil voor den bloei van het koninkrijk Gods was te wachten; volgens zijn vijanden daarentegen: omdat hij niet durfde. Een zijner aanhangers, Marinus Booms, nam in een mondgesprek zijn partij op tegen Spandaw en zocht hem vrij te pleiten van de verdenking, dat hij een Spinozist zou zijn. Evenwel, zonder daarin te slagen, ... volgens het oordeel van Car. Tuinman[3)]. Johan Ruyter, allerminst een vriend van Van Hattem, getuigen zijn uitvallen over diens 'dwaasheden en quaakeragtige grillen', 'dweperyen en grimmatzen', betoogde niettemin vrij uitvoerig, dat van der Waeyen hem niet begrepen en zonder grond Spinozisterij had verweten, aangezien Van Hattem volstrekt geen Spinozist en veeleer een Cabbalist was, een dweper, in wiens geheimleer men niet gemakkelijk kan doordringen[4)].

Doch ondanks de tegenspraak van vrienden en bekenden,

1) Zooals Joh. Ruyter, a.w. bl. 210, verzekert.
2) De volledige titel van dit pamflet, uitgegeven te Goes in 1700, luidt: 'De bedekte Spinosist ontdekt, In de Persoon van Pontiaan van Hattem. Of betoog, dat v.H. terwyl hy sgynt de hervormde Leere te belyden en Leeraaren, niet anders beooge, dan de Spinosisteri op den troon te setten en de Godlikke waarheden te ontsielen, uit syne Lessen en overige Sgriften, tot waarsgouwing van een iegelik en overtuiging van de syne.' Zie v.d. Linde, a.w., bl. 47.
3) *Sibboleth of Leugen en Bedrog van den vermomden Vrijgeest Marinus Booms.* 1715, bl. 85-87, waarmede te vergelijken Wybrands, t.a.p., bl. 63-65.
4) Zie boven bl. 23, aant. 1.

bleef men in zekere kringen met kennelijk welbehagen het gevoelen verbreiden, dat Van Hattem eigenlijk een bedekte Spinozist was. Inzonderheid heeft de Middelburgsche predikant Carolus Tuinman daartoe veel bijgedragen. Bij zijn eerste optreden als schrijver tegen de Hattemisten, zes jaar na den dood van hun 'grooten propheet', vergeleek hij hen met de Vrijgeesten, tegen wie Kalvijn zich indertijd had moeten verzetten. Hij vertaalde daarom des Hervormers Onderrichtinge tegen de Libertijnen[1] en toonde 'middagklaar' aan, dat door Van Hattem en de zijnen, 'de hedendaagsche Vrygeesten', 'maar oud en begraven vuil met pestiger stank weder word opgedolven: alleen zyn die doodelyke pillen tot arglistig bedrog nu wat fynder verguld.' Spinoza zou hun 'Heirvoerder' zijn en één zelfde 'leugengeest uit aller mond' spreken.

Een ongenoemde schreef daarop, als Theophilus, een *Brief, dienende tot antwoord aan den heer N.N.* 1713, waarin hij o.a. betoogde, dat 'er nooit twee menschen in de weereld geweest zyn, welker grondgedachten verder van den anderen onderscheiden zyn, als van Hattem en Spinoza.' Maar Tuinman beweerde, dat Hattemisten slechts zoo spraken omdat Spinoza alom bekend stond als een snoode godverzaker; en hij ging voort, Van Hattem's Spinozisme te bewijzen uit zijn *Lessen* en *Verantwoordinge*[2]. Hij bleef bij deze opvatting[3] en noemde het weldra 'wereldkundig, dat Pontiaan van Hattem, zo terwijl hij noch Predikant was te Philipsland als na dat de E. Coetus hem, na veele zijne bedriegerijen en tegenstribbelingen, van dat Ampt rechtvaardig had afgezet, onvermoeijelijk poogde zijn vermomde Spinozisterij door mond en pen voort te planten'[4]. Had hij aldus 'zonneklaar' bewezen, 'dat de Vrijgeesten leerlingen zijn van den vervloekten godverloochenaar Spinoza, onder 't pestig vernis van P. van Hattem'; hem restte dan nog slechts te doen 'blijken, dat ze ook de afgrijsselijke razernijen van den verwaten David Joris weder hebben ver-

1) Onder den titel: *Joh. Kalvyns Onderrichtinge tegen de Vrijgeesten, met de Overeenstemming van die Vrijgeesten met de hedendaagsche*. Middelb. 4712.
2) In een vervolg op het pas genoemde werk: *De heillooze gruwelleere der vrijgeesten*, met een 'Wederantwoord op den lasterbrief van den vermomden Theophilus,' enz. Middelb. 1714.
3) In *De liegende en bedriegende Vrijgeest*. Middelb. 1715.
4) *Sibboleth*. 1715. bl. 3.

nieuwt'[1]. Maar daar verscheen het eerste deel van *Den val van 's Werelts Af-God*, 1718, en nu achtte Tuinman het noodig, nog eens krachtig op te treden tegen wijlen Van Hattem en diens Spinozisme helderder dan ooit te doen uitkomen. Hij schreef, ter bestrijding van het 'gruwelboek', door Jacob Roggeveen in het licht gegeven, een *Korte afschetzing der ijsselijkheden, welke van de Spinosistische vrygeesten uitdrukkelijk worden geleert, of die in hunne gronden middagklaar opgewonden zijn, en daaruit door een noodzakelyk gevolg vloeyen* (Middelb. 1719). Straks werden zijn talrijke strijdschriften de bron, waaruit Hasaeus putte en o.a. aan de geleerde wereld alom in haar taal verkondigde, wat de Zeeuwsche schrijvers slechts aan de lezers der Dietsche sprake hadden kunnen mededeelen, dat P. van Hattem was geweest, zijn leven lang, een vermomde Spinozist[2]. Aldus werd dit gevoelen, zoo binnen- als buitenslands, meer en meer verbreid en, bij het schaarscher worden van bovendien zeer haastig overstemde ernstige tegenspraak[3], eerlang opgenomen in de nim-

1) Aan dit betoog was gewijd: *Het helsche gruwelgeheim der heillooze vrijgeesten*. Middelb. 1717.
2) Zie boven III, bl. 362-364, waarbij men nog deze woorden van Hasaeus voege: 'Putabat enim, cum homines a manifesta Dei, Christi et Scripturae abnegatione abhorreant, eum melins rebus suis consulturum, pluresque in partes suas pertracturum fuisse, si pestifera dogmata sua sacrarum literarum verbis palliare, atque ita venenatas pillulas auro obductas incauto propinare populo potuisset. Atque hoe ab ejus asseclis in ejus ponebatur laudibus, quod artem, Spinosismum clam iisque non animadvertentibus, animis hominum insinuandi reperiisset.'
3) Naar aanleiding van een vervolging, ingesteld tegen Hattemisten te Utrecht, waar de blikslager le Roy in oefeningen voorging en Pieter Smit juist was gecensureerd, schreef de predikant J.F. van Daverveldt aldaar, eerst onder den naam van M. Sincerus, en bij den 2en druk, Ao. 1733, onder zijn eigen naam: '*De eenvoudige en oprechte waarheyd*. Ontdekt in een samenspraak Tusschen een Roomschgezinde, een Gereformeerde en een Openhartige Vrijgeest. Waar in op eene zeer korte, en bondige wyze de grouwelgronden der Vrijgeesten, benevens der zelver schadelyke, en zielverdervende gevolgen; voornamentlyk, zoo als die uyt de Godverlochenende leerstukken van Spinoza, en van Hattem, voortvloeyen, ten klaarsten ontdekt worden.' Innocentius Devotus zond een '*Antwoort aan den Heer M. Sincerus*', 1733, waarin hij mededeelde, dat de 'laatste troubles' hem hadden bewogen, de geschriften van Van Hattem en Spinoza met de uiterste aandacht en opmerkzaamheid te lezen. 'Maar,' zegt hij, 'nooit en heb ik meer verwondert gestaan, als dat ik door voormelde Lasteraars vernam, dat zij oordeelden, dat van Hattem en Spinoza van één gevoelen waare; zij moeten waarlijk ziende blind, en met een geest van de diepste onkunde, en onwetenheid overgoten zijn, die zo oordeelen; daar en kan niets strijdigers bedagt werden, als de gevoelens van de twee genoemde schrijvers, alzoo de eene niet alleen de middelen en eindens, maar zelfs de gronden en fondamenten van de anderen vlak overhoop, en het onderste boven smijt.' Daverveldt was niet van dwaling overtuigd en schreef fluks: '*De adder van onder het gras te voorschijn gebragt, of de hattemistische Spinosist Nader ontdekt*,' Utrecht 1733, waarin hij het *Antwoort* van den 'gemaskerden' Innocentius Devotus in zijn geheel opnam; waarop deze wederom een *Antwoort Aan den Heer J.F. van Davervelt*, 1733, liet volgen. Hij verzekert, dat hij, ofschoon hij met Van Hattem 'niets te doen' heeft, in diens geschriften niets heeft gevonden dan hetgeen overeenkomt met de leer van Christus en zijn apostelen. Hij weerlegt andermaal de meening, dat Van Hattem een Spinozist zou zijn en eindigt met de woorden: 'zo ben ik verzekert dat Godt ontdekken zal dat van Hattem insgelijks een ander Man is geweest, als hy door de geestelyke is afgemaalt, dog de tyd wanneer, laat ik aan God over.'

mer falende openbare meening. Zij sprak zich o.a. op de meest ondubbelzinnige wijze uit in de argeloos van de kerkelijken overgenomen verklaring der Staten van Holland en Westvriesland in 1732 en der Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden in 1733, toen zij plakkaten gaven, ter bestrijding van Van Hattem en zijn werken: ‘dat de heilloose gevoelens van Pontiaan van Hattem inderdaad deselve zijn met die van Spinosa’[1].

Intusschen: spijt alle verzekeringen van hooger en lager geplaatsten, die willens of onwillens in het gareel der ‘geestelyken’ liepen, en ondanks veler ijver om het tegendeel te bewijzen aan de schare, die zoo min Spinoza als zijn ‘vermomden’ pleitbezorger onder de Hervormden las: Van Hattem was geen Spinozist. Enkele klanken en spreekwijzen mogen herinneren aan de werken van den grooten Nederlandschen wijsgeer en diens wijsbegeerte niet zonder invloed zijn geweest op de ontwikkeling van Van Hattem's denkbeelden, daarom was hij nog geen volgeling, geen geestverwant van den slechts één menschenleeftijd ouderen, beroemden tijdgenoot. Niets belet ons te gelooven, dat hij eens tot zekeren heer Breukeland, en wie weet tot hoeveel anderen meer, over Spinoza zal hebben gesproken, als van den grootsten wijsgeer[2]. Van Hattem was allerminst de man om talenten van andersdenkenden om die

1) Zie boven III, bl. 428. Hoe moeilijk het is zich los te maken van een dergelijke eenmaal bestaande overlevering, bewees nog onlangs het voorbeeld van Wybrands, die zich bovendien, naar het mij voorkomt, in zijn beoordeeling van M. Booms, te veel liet leiden door de eenzijdige en minder juiste voorstellingen van Tuinman.

2) Tuinman, *Sibboleth.*, bl. 4.

reden gering te schatten, of niet gaarne openlijk te erkennen en er zijn voordeel mede te doen. Den wijsgeer mocht hij huldigen en bewonderen in zijn kracht, al wenschte hij hem ongetwijfeld noch te volgen, noch te gelijken in wat z.i. zijn zwakheid moest heeten. Men kon, met Roggeveen na diens bekeering tot het Hattemisme, meenen dat Spinoza ‘te regt onder het getal der Atheisten geplaatst wert’ en desniettegenstaande in menig opzicht zich door hem laten leiden, overtuigd dat ‘alle zyne spreekwyzen gansch zyn accorderende met het voorschrift van Zedigheid en Deugt, en zonder de minste aanstootelykheid, voor zoo veel de uyterlyke beteekenis en klank der woorden betreft; als doorgaans in zijn *Opus posthumum* of *Zedekunde* komt te blyken, aanprysende de betragting des Deugts, waar in hy stelt de opperste gelukzaligheid des menschen gelegen te wezen’ (*Den Val.* III. Voorrede). Daarmede evenwel werd men nog niet een verkapte Spinozist.

Het is opmerkelijk, hoe veel moeite men had om het voor zichzelf en voor de meest welwillende lezers duidelijk te maken, dat Van Hattem, gelijk men gaarne bewezen wilde zien, één lijn trok met den in de kerkelijke wereld diep verachten wijsgeer. Nu eens heeten beider grondgedachten één; dan weder heeft Van Hattem de wijsgeerige pillen verguld met een kleurtje Evangelie. Tuinman, die zich in deze zaak, meer dan eenig ander, ongeloofelijk veel moeite heeft getroost, kan toch niet nalaten, steeds meer of minder scherp te onderscheiden tusschen Spinozisten en Hattemisten, de gruwelleer des eenen en die des anderen ‘Verleyders.’ Aan minder belezen medestemmers moest hij het, hoewel zonder afspraak, overlaten beider volstrekte éénheid in denken, gevoelen en streven leukweg den volke te verkondigen. Hij had voor zijn bewijsvoering noodig: de uit de lucht gegrepen, of uit de bron zijner kerkelijke rechtzinnigheid gevloeide onderstellingen, dat Van Hattem doorloopend omging met logen en bedrog, terwijl hij zich met opzet anders voordeed dan hij werkelijk was. Bovendien ontzag hij zich niet, den fel gehaten ketter b.v. over God te laten spreken als over ‘de Eeuwige Ordere’, het ‘Grond-wezen’, dat in menschen ‘als in zyne Fatsoenen werkt’, hoewel V.H. die ‘onnutte en belaggelyke bewoordingen’ nooit gebruikte, gelijk Roggeveen opmerkte en ieder kan nagaan in zijn uitgegeven werken. Zelfs

deinsde hij er niet voor terug, Van Hattem's woorden deels onvolledig aan te halen, deels uit hun verband te rukken en dan daaraan een anderen zin toe te kennen, dan zij oorspronkelijk hadden, zooals Roggeveen in een reeks voorbeelden duidelijk heeft aangewezen[1]. Vooral was hij sterk in het maken van gevolgtrekkingen, die hij met meer of minder recht uit Van Hattem's woorden en 'bedoelingen' afleidde, doch die daarom nog niet voor rekening van den bestreden tegenstander mochten komen. Hij ging nu eenmaal uit van de onderstelling, waarin anderen hem waren voorgegaan en wederom anderen hem zouden volgen, dat de 'vrygeest' Pontiaan van Hattem een Spinozist was, die zijn 'boeven-taal' gebruikte om zijn afschuwelijke ketterijen bij de goê gemeente binnen te smokkelen; en die 'zyn meesten levens-tyt onvermoeylyk (had) besteed om te versinnen, hoe hy de woorden der Schrift tot de Leere van Spinosa, om de werelt te bedriegen, heyligschendig zoude konnen verdraayen.' Roggeveen merkt tegenover deze beschuldiging op, dat zij getuigt van een 'boosheid', die 'alle paalen van Zedigheid' overschrijdt en den lasteraar doet kennen als een 'armhartige onderscheyder.' Want, zegt hij: 'Ligt en Duisternis, Ja en Neen, konnen van den anderen niet meer verschillen, dan van Hattem verschilt van Spinosa. Om dit onderscheidentlyk aan te wyzen, zal genoeg zyn te zeggen; dat Spinosa zyne gansche Philosophie grontvest op het natuurlyk en ingeschapen verstant, zonder behulp van de Heilige Schrift, gelyk hy zulks uytdrukkelyk zegt in zyn 34 Brief, geschreven aan d' Heer Blyenberg: Daar en tegen zoo fundeert den Heer van Hattem zyne Leerstukken eenig en alleen op Gods Getuigenis, met verzaaking van het natuurlyk Verstand, als leugenachtig. Wyders, zoo stelt Spinosa (gelyk ook alle Philosophen, en alle natuurlyke menschen doen), dat het betragten van de Deugt, Oorzaak en Moeder is van de Zaligheid: Daar ter contrarie den Heer van Hattem onwederspreeklyk beweert, dat geen mensch Deugtzaam kan zyn, als die voor waarachtig gelooft

1) T.a.p. waar hij het 'laster-schrift' van den 'rampzaligen leeraar', *Korte afschetzing* enz., op lang niet malsche wijze onder handen neemt, opdat hij niet moge voortgaan 'om zijn leugen en boeventaal, zynde de kragt van alle zyne buytenspoorige verklaringen en lasterzugt, by den eenvoudige voor waarheid te doen passeren'; en opdat hijzelf, zoo mogelijk, nog eens worde 'van een Lasteraar van Jehova en van zynen Gezalfden, tot een Roemer van dezelve.'

en erkent, dat God hem zaligheid gegeven heeft, met hem zynen Zoone tot Hooft te geven, en dus, dat de Deugt is een Gewrogte en Dogter van de erkentenis der reets verkreegene en geschonkene Zaligheid: ook kan ik door eygene ondervinding met alle oprechtigheid zeggen, dat de goede God den Heer van Hattem gebruykt heeft als een gezegend werktuyg, om my van een Spinosist tot een Christen te maken.'

Inderdaad, zijn schriftelijke nalatenschap heft in dezen allen twijfel op. Men moge het hem tot een eer of tot schande rekenen: Van Hattem was geen Spinozist. Zeker ontbrak het hem niet, zelfs minder dan den meesten zijner stand- en studiegenooten, aan zekeren wijsgeerigen zin. Toch was hij niet in de eerste plaats een denker. Geen wijsgeer, veeleer een leerstellig godgeleerde, was hij bovenal een mysticus, wellicht juister uitgedrukt: een piëtist[1]. Zijn conventikelen doen ons denken aan Spener's welbekende collegia pietatis. Om praktische vroomheid was het hem te doen; om het onderwijzen van 'die sielen, die in haere leersugtigheyt snakken naer den voort-gang en naer den opbouw van haer geloof, gelyk een jong gebooren kint snakt nae de melk van syne Moeder.' Daarvoor achtte hij geen tijd te kostelijk, terwijl hij dien ongaarne zoek bracht met pogingen om tegenstanders te wederleggen (*Den Val.* I: 575). 'Getroost en lydsaem', verzekert Roggeveen (I. Voorrede), 'heeft hij de veroordelingen en lasteringen der werelt gedragen: hebbende uyt-gestaen de vervolging en woede, so van de Geestelyke selfs, als van haere op-gehiste gemeynte, sonder daerom in het minste van synen onvermoeyden yver af te wycken of te verflaeuwen, niet alleen in het ondersoeken van de segeningen Gods over hem; maer ook om deselve aan een ygelijk mensch, tot groot-making van Gods Alderheyligste Naem, bekent te maken.' Het Evangelie had hem geleerd 'Gods Wil, niet als een Eysch tot laste van den mensch, maer als testamenteel, en dus gevende, te beschouwen.' De godsdienst mocht geen juk, het godsdienstig leven

1) Dr. G.J. Vos; *Gesch. der Vad. Kerk* I: 79, schaart hem onder de voorstanders van het 'Deterministische of Pantheistische Mysticisme,' waarmede de Kerk destijds 'veel te doen' had en waarmede zij 'tevens tegen het Spinozisme of Atheisme kampte.' Voor de kenschetsing van het Hattemisme en zijn beteekenis voor de Hervormde Kerk vergelijke men de in menig opzicht zeer verdienstelijke, doch ruimschoots voor aanvulling en verbetering vatbare verhandeling van J. van Leeuwen over de Antinomianen, *N. Archief.* VIII.

geen last zijn, maar een lust. Mitsdien ‘erkende hy geene Wet of Wille Gods, als dien Wil, die niet alleen tot geene last, maer die tot lust, moet strecken, en een volkomen wel-behagen geven aan een ygelyk, die deselve, dus van God geleert heeft.’

Zijn vrienden bewonderden de hooge vlucht, die zijn gedachten namen ‘in de naspooringe van de Goddelyke Wysheid die in de Schrift is opgeslooten.’ Zij achtten de uitgegeven keur zijner werken ‘uytermaten troostryk voor een iegelyke ziele die lust heeft in de kennisse Gods te vorderen’ (IV. Voorr.). Naar hun oordeel ‘heeft God hem als een brandende fackel gebruykt, om te schynen, ende om dus te wandelen als een ligt in 't midden van een krom en verdraeyt Geslagt’ (I. Voorr.).

Inderdaad mogen wij, ofschoon niet blind voor de gevaren, aan elke prediking van een lijdelijk Christendom verbonden, veilig aannemen, dat Pontiaan van Hattem, ondanks zijn vaak zonderling worstelen met de taal, zijn soms angstig zich vastklemmen aan de belijdenis der Gereformeerden en zijn buigen voor het hoog gezag der Schrift, voor velen is geweest een lichtende star in den donkeren nacht der 17e en 18e eeuwsche leer- en lettervergoding; een heilzaam tegengif tegen een geestdoodend en versteenend kerkgeloof; de welsprekende getuige van een beteren dag voor nieuw en opgewekt godsdienstig leven. Hij had een beter lot verdiend dan hem onder de vervolgingswoede en de heerschappij der bovendrijvende partij in de Hervormde kerk zijner dagen was beschoren.

De geschiedenis wijze hem een eereplaats aan onder onze uitnemendste ‘mystieken en piëtisten.’ Pontiaan van Hattem was en blijft een merkwaardige verschijning in de ontwikkeling van het leven der Gereformeerde kerken dezer landen.

1884.

W.C. VAN MANEN.

A.E.J. Modderman. *In piam memoriam*.

‘Als u het hart tot spreken dringt, zoo spreek.’

Zulk een drang des harten is het, die de hier volgende regelen den schrijver in de pen heeft gegeven. Zij zijn eenvoudig de hulde van eenen dankbaren leerling. Toen hij den dood van zijnen gewaardeerden leermeester vernam, kwam in hem de wensch op, het beeld van den overledene te schetsen, zooals de herinnering het hem voor den geest bracht. Al schrijvend, gevoelde hij zich te moede, als kwam uit dat beeld weêr iets tot hem van die warmte, die bezieling, welke de man zelf bij zijn leven had om zich heen verspreid. Misschien, zoo dacht hij, wekt ook de lezing wel bij dezen en genen eene dergelijke gewaarwording. En zoo geeft hij nu zijne schets in het licht. Het zij verre van hem te meenen, dat daarin aan alle zijden van Modderman's persoon gelijkelijk is recht gedaan. Geboren uit eene opwelling, is zij naar invallen en indrukken ontworpen. Mannen van wetenschap zullen hier te vergeefs zoeken naar een oordeel over hetgeen Modderman voor hen heeft verricht. Zelfs eene waardeering van de voornaamste vrucht zijner staatkundige werkzaamheid: het nieuwe strafwetboek, is niet beproefd. Daaraan mogen meer bevoegden elders zich wijden. Maar een beeld, waarin ettelijke trekken slechts zijn aangeduid, kan niettemin zijne waarde hebben voor den breeden kring der Gidslezers. Modderman was een dier menschen, wier beteekenis meer nog ligt in de wijze, waarop zij hunne denkbeelden hebben voorgestaan, dan in het gehalte dier denkbeelden zelve. Anderen hebben gedacht als hij, maar niet velen hadden die gedachten lief als hij, en weinigen

spoorde die liefde tot zooveel ijver en arbeid in haren dienst. Eene kracht tot zegen is van hem uitgegaan, zoo in het collegevertrek als in 's lands vergaderzaal. Wie haar ten volle verklaren wil, zal, zeker, den inhoud van zijn onderwijs zoo min buiten beschouwing kunnen laten, als den tekst der wetten, die hij hielp tot stand brengen. Maar het meest zal hij toch hebben door te dringen in den man, die deze dingen deed. En tot de kennis, de waardeering van dien man wil dit opstel eene bijdrage leveren.

Wie Modderman maar even kende, had niet veel doorzicht noodig, om te gissen, dat eene lieve moeder zijne eerste jeugd had geleid. Diepte en innigheid van gevoel, - antrekkelijke gaven, die in geenen harmonisch ontwikkelden man mogen ontbreken, - waren in dezen geleerde en bewindsman zoo machtig en overvloedig, als zij slechts kunnen zijn in hem, wien de zegen is ten deel gevallen van eene verstandig zorgende moeder. Maar niet weinig ook had hij voor de vorming van zijnen geest te danken aan het vaderlijk beleid. Zelf vertelde hij wel eens aan leerlingen en vrienden een trekje uit zijnen jongenstijd, dat, op zich zelf onbeduidend, juist daarom een niet onbeduidend licht wierp op de zorg, aan zijne opvoeding besteed. Als de raadsheer aan den arbeid was, en Ewout tusschen de schooltijden rondzwierf door de studeerkamer, kreeg de zoon het bundeltje der wetboeken in handen, om de artikelen na te slaan, die de vader moest raadplegen. Het kinderachtige werk, dat haast iederen student in de rechten zooveel kostbaren tijd, en meer dan één de liefde voor de wetenschap zijner keuze ontrooft, het getob om den weg te leeren in den doolhof van boeken en titels en afdeelingen, waarin een zoo groot deel van ons stellig recht moet worden nagespoord, voor Modderman was het een spel zijner kinderjaren. Toen hij aankwam aan de hoogeschool, gevoelde hij zich tehuis in onze wetgeving, evenals in de straten zijner woonplaats.

Eerzuchtig, vatbaar voor indrukken, vlug, en, bijgevolg, niet blind voor den sprong, dien hij op de juristen onder zijne tijdgenooten vóór had, was hij er juist de man naar, om de jaren van zijn verblijf aan de hoogeschool te beschouwen en te gebruiken niet enkel als studie-maar ook als studententijd. Hij

had het studentenleven lief, en de studentenwereld waardeerde hem. Bij de bloote gezindheid bleef het niet; zij uitte zich in daden. Toen in eene openbare zitting van de Tweede Kamer der Staten-Generaal een afgevaardigde, wiens woord reeds begon te wegen, twijfel had geopperd aan den ernst en den ijver der studeerende jongelingschap, werd Modderman met eenige anderen door het vertrouwen der Leidsche academieburgers aangewezen om die opmerking te weerleggen in een uitvoerig pleidooi. Zij, wien die taak was opgedragen, kweten zich daarvan met al den ijver, dien gekrenkte gemeenschapszin aan jonge mannen kan inboezemen. Het duurde niet lang, of een stuk kwam van de pers, waarin den ‘geachten spreker’ duchtig gezegd werd, wat, naar het oordeel der ‘spes patriae’, de waarheid was. Dat Modderman niet in gebreke bleef aan die vrucht van gemeenschappelijken arbeid iets meê te deelen van zijnen geest, zou van zelf spreken, ook al waren voor wie hem gekend heeft de bewijzen niet in het geschrift voorhanden.

Of misschien in de opstellers van dat stuk en in hunne juichende commilitonen de verontwaardiging van den ‘esprit de corps’ de onbevangenheid der zelfkennis benevelde, wie zal het zeggen? Zeker had geen der aangeklaagden meer recht om, voor zijnen persoon, de ingebrachte beschuldiging af te wijzen, dan Modderman. Al spoedig had hij het gevoeld, dat voor het verwerven der volle heerschappij over de rechtswetenschap, of ook maar over één harer onderdeelen, meer werd gevorderd, dan het onderwijs der rechtsgeleerde faculteit alleen hem bieden kon. De omschrijving, die b.v. zijn leermeester Goudsmit van het recht placht te geven, bevredigde hem niet. Recht was hem nog iets anders dan de eerste de beste gemeenschappelijke overtuiging, die den leden van eenige samenhangende menschengroep een richtsnoer voor hun handelen aangaf. De stille afspraak van eenen rooverkapitein met zijne spitsbroeders, om het gestolene eerlijk te deelen, was, zoo meende Modderman, geen recht in denzelfden zin, als het ‘Gij zult niet stelen’, waaraan zij zich vergrijpen. Of wat geldt als recht wel waarlijk ook recht is, moet aan zijnen inhoud worden gekend. En dan is er geen andere toetssteen dan deze: steunt het verbod, het voorschrift, dat zich als recht komt aanmelden, de menschheid in het vervullen harer zedelijke bestemming, ja, of neen? Zoo ja, dan is het recht, zoo neen, dan niet. Zietdaar, in enkele

trekken, de richting, die zijne gedachten in dezen tijd namen. De kennismaking met de leer van Krause, door Ahrens op zoo smaakvolle wijze tot een stelsel van ‘natuurrecht’ uitgewerkt, zal wel het meest tot het bepalen dier geestesrichting hebben bijgedragen. Naast Stahl toch waren Krause en Ahrens de rechtswijsgeeren, wier werken hij later ook zijnen leerlingen het warmst ter lezing aanbeval. En zoo stond het dan voor hem vast: geene volle rechtskennis zonder een helder inzicht in aard en grondslag van het zedelijk moeten.

Tot wien hij zich te wenden had, om dat inzicht te verwerven, behoefde geene vraag te zijn. De éénige Scholten was nog in zijne volle kracht. Het waren de dagen, toen de collegekamer der hoogleeraren in de godgeleerdheid vaak te klein was om allen te bevatten, die, bij welke faculteit ook ingeschreven, Scholten's wegsleepende voordrachten over de bespiegelende wijsbegeerte geen enkel maal wilden verzuimen. Zulk een leermeester moest eenen hoorder als Modderman machtig aangrijpen. Wel menig minder ontvankelijk gemoed zal zijn gezwicht voor den geharnasten greep van dien stalen man. Daar stond een spreker, wiens gansche wezen als het waardig zinnebeeld kon gelden der rustige, onwankelbare verzekerdheid. Zijne scherpe, snijdende stem, zijn vlammend oog, onbeweeglijk recht voor zich uitziende zoolang hij sprak, maar bovenal zijn betoog, steeds bondig en klemmend, dat alles kon niet missen bij ettelijke hoorders als eene echo op te roepen: ja, zoo moet het zijn. Nog was Scholten, naar veler oordeel, de man, die een einde had gemaakt aan het samenspelen en stoeien van wetenschap en geloof, de Oedipus, door wien ‘het groote raadsel’ van beider verzoening was ‘gevonden’. Moest niet die man onweerstaanbaar zijn voor eenen jongen student, in wien dorst naar kennis en vroomheid van zin als dongen om den voorrang? Veilig mag het worden gezegd: gelijk Scholten in de wereld der rechtsgeleerden, ja, in het algemeen, onder de leeken geenen vuriger, geenen getrouwer aanhanger heeft gehad dan Modderman, zoo heeft Modderman onder de rechtsgeleerden, ja zelfs in den engen kring zijner leermeesters niemand ontmoet, die hem dieper dan Scholten het merkteeken heeft ingedrukt van zijnen geest. Het heelal: één rijk van wijsheid en liefde. Dwaling en zonde: geene wezenlijke machten tegenover God, maar slechts de gevolgen onzer nog onvolkomen éénheid met Hem. Harmonie:

voor den doordenkenden geest de grondtoon aller dingen, dat waren de leidende gedachten van den meester; dat werden de geloofsartikelen ook van den discipel.

Zulk eene hoopvolle beschouwing der dingen was in die dagen niet bij uitsluiting het eigendom van godgeleerden als Scholten en zijne geestverwanten. Zij was het credo ook der practische wetenschappen. Anders ingekleed, vond Modderman haar terug in de grondgedachten vooral van één zijner gidsen op het veld der rechtsstudie. Onder de vakken van rechtsgeleerd onderwijs, wier behandeling' meer bijzonder gelegenheid gaf tot wijsgeerige uitweidingen, vond de staathuishoudkunde haren vertolker in eenen man, niet minder overtuigd van de natuurlijke harmonie in de menschenwereld, dan Scholten van die in den kosmos. En op datzelfde vertrouwen rustte ten slotte ook de staatsleer, die in Modderman's academietijd den meesten aanhang vond. Toch, hoe vreemd het klinke, juist om die reden is het begrijpelijk, dat de twee genoemde studievakken, op Modderman, toen hij zijne keuze doen moest, niet de grootste aantrekkingskracht uitoefenden. Eene doctrine, op zulke grondgedachten steunend, nam van zelf min of meer een karakter aan van afgeronde volledigheid. De fundeering was, ook naar Modderman's overtuiging, in hoofdzaak muurvast; het gebouw zoo goed als kant en klaar. Er viel daar dus op het oogenblik niet veel meer te doen. Voor eenen geest als den zijnen moest veeleer het tegendeel uitlokkend zijn: een braakliggend veld, of althans een, dat nog bezig was omgeploegd te worden. Dat nu vond hij in het strafrecht. Sedert Beccaria zijn van edelmoedige verontwaardiging tintelend woord had gesproken, kon geen beoefenaar van dit deel des rechts zich onttrekken aan een nauwgezet en zelfstandig onderzoek der hoofdvraag: wat rechtvaardigt de straf? Maar nog altijd was hier het woord toepasselijk: ‘zooveel hoofden, zooveel zinnen.’ Wat werd er niet als wezen en doel der straf genoemd! Den een was zij eene ordening Gods, den ander eene dialectische noodzakelijkheid, eenen derde verplichte wedervergelding. Deze rechtvaardigde haar als een middel tot wettige zelfverdediging, gene als afschrikkend van het kwaad, hetzij door hare bedreiging, hetzij door hare voltrekking; een derde als strekkend om den misdadiger onschadelijk te maken; nog een ander als opleidend en verbeterend. Wetgeving en rechtspleging waren natuurlijk nergens, ook in

ons land niet, geheel vrijgebleven van de tegenstrijdigheden, de wankelingen, de leemten, die zulk eene spraakverwarring op het gebied der hoofdbeginselen moest teweeg brengen in de slotsommen. Te midden van dien chaos eenen lichtstraal te doen schijnen en dan een begin te maken met de scheiding tusschen licht en duisternis, dat was wel eene taak, de eerzucht waardig van eenen begaafden jongen man. Aan het strafrecht besteedde dus Modderman zijne meeste zorg. Reeds als student gaf hij daarover het een en ander in het licht, dat hem de goedkeuring en aanmoediging verwierf van zeer bevoegde beoordeelaars. Zijnen academischen arbeid bekroonde een meesterlijk proefschrift, door niemand minder dan den oud-raadsheer van Deinse geprezen, als ‘een helder schitterend licht, waardoor dat van duizende lampen als het ware werd verduisterd.’ Zijnen maatschappelijken werkkring opende niet zeer lang daarna de aanvaarding van het hoogleeraarsambt te Amsterdam, met de beroemde redevoering: ‘Straf - geen kwaad.’

‘Straf moet een leed, maar mag geen kwaad wezen’, in dat woord hebben wij het centrale leerstuk voor ons van Modderman's strafrechtsbeschouwing, zooals zij in de jaren van onderzoek en nadenken was gerijpt. Zij sloot zich nauw aan bij het wijsgeerig stelsel, waarvoor Scholten hem gewonnen had. Zeker, de redeneering, waardoor de meester zelf de rechtvaardiging der straf in zijn stelsel had ingevoegd, bevredigde den discipel niet. Een ander betoog stelde deze daarvoor in de plaats. Maar de éénheid tusschen zijne opvatting der wereld in haar geheel en die van de straf in het bijzonder werd daardoor allerminst verbroken. Kenmerkend was reeds de naam, waarmede hij zijne leer wilde zien aangeduid. Hij noemde haar de ‘harmonistische.’ Van de vele pogingen, tot het rechtvaardigen der straf aangewend, voldeed hem geene geheel. Wie in het doel der straf haren rechtsgrond hadden gezocht, waren altijd bij één enkel doel blijven staan, om daaruit hunne gevolgtrekkingen af te leiden. Vandaar éénzijdigheid overal. Elk dier doeleinden had zijne eigene, maar slechts eene betrekkelijke waarde. En die werd het best gekend, als men alle beschouwde in hunne juiste verhouding tot elkander. Want ook hier moest de overéénstemming zich openbaren tusschen al die rechtmatige belangen, die in de veroordeelde theorieën één voor één; met voorbijzien van andere, op den voorgrond waren gezet. In het bijzonder

tusschen de wederzijdsche belangen dier twee hoofdpartijen, door het oude strafrecht steeds onverzoend gelaten: de gemeenschap, die hare rechtsorde beveiligen, en de misdadiger, die zijn bestaan niet slechts verlengen, maar ook met de goederen dezer wereld zooveel mogelijk verrijken wil. Die tegenstelling uu is het, welke hare oplossing vindt in het beginsel: straf - geen kwaad. Krachtens dat beginsel tast de straf geen enkel rechtmatig belang des veroordeelden aan. Zij laat zijn innigst wezen ongedeerd. Zij treft hem slechts als een leed in datgene, wat aan hem nog gebrekkig, nog onvolkomen is. Maar als gevoelig leed, moet zij dan ook aan het redelijk verlangen der gemeenschap naar verzekering harer rechtsorde volkomen bevrediging schenken.

Die leer was niet maar een kunststukje van dialectiek, aan welks inéénzetting een geleerde de scherpte van zijn vernuft beproeft, om haar daarna aan de uitéénzetting te betoonen. Zij was Modderman volle ernst ook voor het leven. Zij stond of viel met eene opvatting der menschelijke natuur, waaraan hij in zijn handelen steeds getrouw is gebleven. 's Menschen eigenlijk wezen is goed. Niemand doet kwaad, omdat hij slecht wil zijn. De eenige oorzaak van zonde en misdaad is ongenoegzame kracht van den wil om goed te wezen. Die gedachte had Modderman van Scholten het eerst vernomen, daarna in Plato teruggevonden; en hij gedroeg zich er naar. Gaarne vertelde hij later, hoe zij bij ambtelijke bezoeken aan de gevangenis te Amsterdam hem altijd voor den geest stond. ‘Wie op eenen veroordeelde invloed wil uitoefenen ten zegen,’ zoo sprak hij dan, ‘mag er nooit aan twijfelen dat ook in den ergsten misdadiger nog wel iets is overgebleven van dien goeden wil, die ons aller eigenst eigendom uitmaakt. Dat glimmend vonkje moet hij trachten aan te wakkeren. Begint hij echter met verwijten en harde woorden, het zal hoe langer zoo meer worden verstikt. Maar laat hem zorgvuldig de asch verwijderen, waaronder het gloort, laat hem dien man zelven als tot de ontdekking voeren van zijn beter ik, dat is de weg, de eenige, waarop eene dankbare werkzaamheid mogelijk is. Daarom, zoo ge bekeeren wilt, koester vertrouwen en betoon het.’

Allereerst dus voor het werk der reddende liefde was Modderman's beschouwing van misdaden en misdadigers een weg-

wijzer, die zeer beslist één methode aanbeval, eene andere ontried. Maar zij was bestemd om nog meer te zijn. Zij kon en moest een richtsnoer worden voor hervormingen in de wetgeving. Een aantal instellingen van het bestaande recht werden in haren naam gevonnist. Daaronder vooreerst: de doodstraf, dan: alle onteerende veroordeelingen, en meer bijzonder ook de opsluiting in gemeenschap, die ‘kweekerij van misdadigers,’ gelijk Modderman haar noemde. De meest gewenschte gelegenheid om zijne beginselen dadelijk vruchtbaar te maken voor het leven scheen hem eerlang geopend, toen hij zitting mocht nemen in de commissie, belast met het ontwerpen van een nieuw strafwetboek. Maar hetzij hij al dan niet zich rijke vruchten beloofde van zijne werkzaamheid in dien kring, in geen geval kwam het hem overbodig voor nevens hetgeen hij van boven af voor het wetboek der toekomst mocht verrichten ook van onderen op te arbeiden in denzelfden geest. De aankomende geslachten van jonge rechtsgeleerden te doordringen van zijne overtuigingen, hen te bezielen met zijnen ijver voor hare verwezenlijking, daaraan wijdde hij, zoo te Amsterdam, als eerlang te Leiden zijne beste krachten. Het professoraat was hem in de eerste plaats een apostolaat in den dienst dier ideeën van recht en menschelijkheid, die hij liefhad met geheel zijne ziel.

Zijne werkzaamheid als hoogleeraar moet van dat standpunt worden begrepen en beoordeeld. En dan zal zeker niemand, die hem hoorde, hem dit getuigenis misgunnen: voor de taak, die hij aldus zich gesteld had, was hij de rechte man. Uiterlijke gaven van mededeeling bezat Modderman niet in hooge mate. In hem niets van die geweldige zeggingskracht, die hem weinige jaren te voren had vastgeketend aan zijnen leidsman, thans zijnen ambtgenoot, Scholten; evenmin een zweem van dat paedagogisch genie, waaraan het onderwijs van Goudsmit zijne geheel éénige aantrekkelijkheid ontleende; noch eindelijk iets van die gemakkelijke keurigheid, die de hoorders van eenen anderen ambtgenoot zoo licht verleidt om de pen neer te leggen en luisterend te genieten. Er was in zijne voordracht iets vermoeiends. De woorden kwamen hem als met regelmatige stooten uit den mond. Zijne gebaren misten afronding. Het bovenlijf bewoog zich gedurig achter den catheder, de handen er over heen, nu rechts dan links. Zijne Leidsche leerlingen moeten zich nog met eenig ongeduld her-

inneren, hoe vaak zijne hand naar een gordijnkoord tastte, zonder het ooit naar wensch vast te grijpen. Maar lette men, wat een goed student toch ook wel eens doet, op het innerlijk gehalte van wat hij ten beste gaf, dan was zijne gave der overtuiging inderdaad moeilijk te overtreffen. Modderman was, zoodra hij maar een gehoor had, voor redeneeringen vatbaar, een ‘debater’, dien de bekwaamste tegenpartij moest duchten. Voor eene rechtbank van wetenschappelijk gevormde rechters zou hij stellig ten allen tijde een gelukkig pleiter zijn geweest. Hij bekoorde niet door smaakvolle inleidingen, geestige rangschikking der stof, of een verrassend slotwoord. Maar hij sprak altijd warm, altijd kernachtig. Hij kleedde doorgaans zijne praemissen in op eene wijze, die haar den hoorder onaantastbaar deed schijnen. Daarna kwamen de gevolgtrekkingen in eene gesloten keten, waar oogenschijnlijk ‘geen speld tusschen kon.’ En als dan de dwangredenen tot nadere aanbeveling zijner thesis nog in dichte gelederen aanrukten, en eindelijk de ingenomen stelling naar alle kanten tegen iederen mogelijken aanval in staat van tegenweer was gebracht, dan was er hoogstens maar een zeldzaam ‘animal disputax’ onder de jeugdige hoorders, dat zich aan zulk eene macht van bewijs niet gereedelijk gewonnen gaf.

Niet anders was het op zijn ‘privatissimum’. Wie het voorrecht hebben gehad in zulk eenen engeren kring op zijne studeerkamer te worden toegelaten, zullen, daaraan terugdenkend, haast onvermijdelijk de voorstelling voelen oprijzen van een platonisch twistgesprek. Men leerde er veel, o zeker; Modderman's kennis was verbazend rijk, en hij was niet karig in het mededeelen van wat hij wist. Maar toch, zijn doel was veel meer te overtuigen dan te leeren. Telkens weer kwam hij op sommige stellingen terug, wier goed recht hem bijzonder ter harte scheen te gaan. Zoo: de doorgaande bepaaldheid van 's menschen wil, het onhoudbare der doodstraf, de bezwaren tegen de strafbaarstelling van echtbreuk. Dan koos hij onder zijn gehoor één uit, die vermoedelijk eene andere meening was toegedaan en haar niet gauw zou opgeven, en het steekspel ging zijnen gang. Maar ook dan was er niets, wat in zulk een geïmproviseerd pleidooi meer trof, dan de zekerheid, waarmede Modderman ieder oogenblik den rijkdom zijner bewijsgronden in de doelmatigste orde tot zijne beschikking had.

Zoo was het bij het opponeeren op eene promotie. Zoo was het overal. Wie, die er bij tegenwoordig was, herinnert zich niet zijne meesterlijke pleitrede in den boezem der juristenvereeniging, toen de afschaffing van het appèl in strafzaken aan de orde was gesteld? Die rede had hij, naar allen schijn, wel ter dege overdacht. Maar het lijdt geene tegenspraak, indien hij geheel onvoorbereid had moeten spreken, zijn betoog zou maar weinig minder beknopt, en nauwelijks minder volledig, of gesloten zijn geweest.

Zonder twijfel, die methode van onderwijs liet sommige behoeften onbevredigd. Zij had zelfs hare gevaren. Modderman lokte zijne hoorders niet uit, om zelven nog wat verder te graven omtrent de wortelen der waarheid dan hij had gedaan, om de praemissen, waarvan hij uitging, nog eens nader te toetsen. Meer dan één zal later met verrassing hebben bemerkt, dat sommige dier grondstellingen toch niet zoo onbetwistbaar waren, als hij in vertrouwen op de stelligheid van het professorale woord gemeend had te mogen aannemen. Maar het vermelden van die eigenaardigheid worde in geen geval opgenomen als een verwijt. Trouwens, had het die beteekenis, datzelfde verwijt zou minstens evengoed ook den diep betreurden Goudsmit moeten treffen. Zoo ooit één academisch docent zijn onderwijs heeft aangelegd op het inprenten, haast mag men zeggen het inhameren, van eigen leerstellige opvattingen, dan was het deze virtuoos der ‘ars professoria.’ Zal iemand dat misprijzen? Het zou wel wat voorbarig zijn. Men kan met algemeen gestelde uitspraken niet te voorzichtig wezen, waar men een oordeel te vellen heeft over buitengewone mannen. Een vertegenwoordiger der gulden middelmaat moge wijs doen aan het inachtnemen van zekere stelregelen bij de inrichting van zijne colleges. Maar draag eens het hoogleeraarsambt op aan iemand, die ongeveer een hoofd boven de gemiddelde hoogte zijner medemenschen uitsteekt, en laat dien man zich nu eenvoudig geven aan zijne leerlingen, geheel zooals hij is, doch dan ook met zijne gansche ziel, tien tegen één, dat de goede studenten rijker vruchten moeten plukken van zijn onderwijs dan indien hij zich wrong in een keurslijf van regelen, dat niet paste aan zijne statuur. Zulk een man was Goudsmit; maar zulk een was Modderman ook. Er is een ideaal van den academischen leeraar, dat men ‘het voorzichtige type’ zou kunnen noemen. Hij is er zorgvuldig op uit zelf in

zijn onderwijs schuil te gaan. Hij vergeet geen oogenblik het gulden woord: ‘der Lehrer sei Mittel, nicht Zweck des Lernens’. Van het begin tot het einde wikt hij bij iedere vraag, die zich op zijn college voordoet, de verschillende oplossingen met de grootste onbevangenheid, de keuze zooveel mogelijk aan zijne hoorders overlatende. Zoo wijst hij hun den weg, waarlangs zij zelven de waarheid zullen hebben op te sporen. Aan dat type beantwoordde Modderman niet. Maar daarnaast staat nog een ander ideaal; men mag het als ‘het overtuigde type’ aanduiden. Hij geeft nooit iets anders dan zijne waarheid, zijn stelsel. Elke mededeeling van feiten, elke uiteenzetting van anderer meeningen wordt ten slotte eene drangreden tot aanbeveling der eigene. Zijn onderwijs is nooit bloot verhaal, altijd betoog. Kortom: hij wijst niet den weg voor eigen studie; maar hij stelt in zich zelven zijnen hoorders een levend toonbeeld voor oogen van wat zij langs dien weg, door wien ook hun gewezen, in 't eind allen moeten trachten te worden: van eenen man, die worstelend zich zijne levensovertuiging heeft veroverd, die nu weet wat hij wil, die daarvoor weet te strijden en wil strijden. Aan dat type beantwoordde Modderman zeer zeker. Welnu: dat te erkennen, maar dan te betreuren, dat zijne manier hare schaduwzijden had, het is hetzelfde, alsof men erover klaagde, dat hij niet, behalve die hij was, nog een ander is geweest. Het hoofddoel van universitaïr onderwijs: bij wie het volgen de gedachte te wekken, dat de studie van het onderwezen vak hare moeiten met woeker beloont, dat kon op zijne wijze zoo goed als op de andere worden bereikt. En in elk geval leerden zijne hoorders wel zooveel, geene kleinigheid inderdaad! dat zij begrepen de bronnen en grondslagen hunner juridische overtuiging niet in ‘regulae iuris’, in rechtspreukjes, hoe gangbaar ook, maar in wijsgeerige waarheden te moeten zoeken.

En dan was er nog iets, waarom, - en niet in de laatste plaats, - zeer velen Moddermans academische werkzaamheid, als rijk aan zegen, zullen blijven waardeeren. Zoo talrijk zijn de mannen niet gezaaid, die aan een scherp verstand een warm gemoed paren, of de aanraking met eenen, die zóó als hij, aan het gemoed zijne volle rechten gunde, laat in jonge harten eenen bij uitstek verkwikkenden indruk na. De geestelijke atmosfeer, waarbinnen een student in onze dagen zich beweegt, is niet altijd in gelijke mate bevorderlijk aan de ontwikkeling

van al de verschillende gaven, die hem geschonken kunnen zijn. De overmoed van den studentenleeftijd, het hoofddoel, dat met het verblijf aan de academie wordt beoogd, eene zekere denkwijs, die als in de lucht zit, die dingen en nog meer werken samen om het doorzien, het begrijpen, het verstaan veelal ten koste van andere geestesbehoeften te doen verheffen, ja, vergoden. Wie ook aan déze eens het woord willen gunnen, hebben het vaak zwaar te verantwoorden. Maar zij, die, in naam van hetgeen de redeneering hun op het eerste gezicht als o zoo blijkbaar voorspiegelt, de pijlen van hunnen goedkoopen spot plegen af te schieten op ‘gemoedsmenschen’ en ‘gemoedsbezwaarden’, zij weten het meestal niet, wat schatten van geestdrift en heiligen zin de aanraking van hunnen killen adem doet verdorren, die maar om eenen zonnestraal vroegen om open te gaan. Zulk een zonnestraal nu was voor velen Modderman's innig geloof. De omgang met hem bracht licht en warmte. En die indruk was nauwelijks minder sterk, of blijvend, al begon men te beseffen, dat er toch ook aan zijn systeem wel hier en daar wat haperen moest, ja zelfs al had men de voeg in het pantser ontdekt. Er zullen onder zijne leerlingen maar weinigen gevonden worden, die zich voor eene wereldbeschouwing als de zijne, duurzaam hebben laten winnen. Zelfs zijne laatste academische rede over ‘de éénheid der wetenschap en het recht van het ideaal’ zal door niet velen in haar geheel zijn beaamd. Maar wat beduidt een systeem meer of minder bij de vele, die hunnen dag hebben gehad en verdwenen zijn?

> Our little systems have their day;
> They have their day, and cease to be;
> They are but broken lights from Thee,
> ‘And Thou, oh Truth, art more than they.’

Ééne waarheid heeft Modderman ongetwijfeld, en zij het voor het leven, doen schijnen niet in één of in twee, maar in tal van zijne toehoorders. Het is deze: dat het zedelijk besef eener scheiding tusschen goed en kwaad, heilig en onheilig eene inspraak kan en moet zijn van minstens gelijken rang als het verstandelijk erkennen eener tegenstelling tusschen waar en valsch. En misschien zijn er wel sommigen, die mede aan hem, als eenen schat voor hun leven, nog dit vertrouwen hebben te danken, dat wat de edelsten van ons geslacht onder den drang

van dat zedelijk besef hebben gedicht niet minder blijvend wezen zal, dan wat er waars mag zijn in de ontdekkingen en onderstellingen der hedendaagsche wetenschap.

Is het dan wonder, dat ettelijke vrienden de tijding van zijn heengaan uit Leiden met droefheid vernamen? Die man van groote geestdrift, wat zou hij doen op het binnenhof? Het was verklaarbaar, vooral in hem, immers: het was eene daad van moed en hoopvol vertrouwen, dat hij zich wagen ging in de branding van ons staatsleven om eene kostbare lading, waar zijn hart aan hing, naar binnen te loodsen. Maar rechtvaardigde de jongste geschiedenis van ons parlement de verwachting, dat hij slagen zou in zoo groot een werk? En indien hij het al, onverhoopt, zoover bracht, dat het strafwetboek verscheen in het staatsblad, zou hem de tijd en de gelegenheid worden gelaten, het onder zijne hoede te behouden op den langen weg, die de verbindende wet in dit geval zou scheiden van de in werking getredene? Ja zelfs, al gunde een gril der staatkunde dezen minister eenen methuzalemsleeftijd, - zeg vijf jaren, - al wist hij zijn wetboek het tijdperk der toepassing te doen bereiken, was niet ook dan nog die uitkomst, hoe schoon ook, te duur gekocht? Hier, waar hij sinds acht jaren tot zegen had gewerkt, hier had hij eene éénige taak: hij mocht er in eene schaar van jongelieden, die weldra mannen zouden zijn, meerendeels althans van eenige beteekenis voor ons volksleven, iets overstorten van zijnen geest, iets ontvonken van zijn vuur. O, men onderschatte dien arbeid niet. Nederland kon onder zijne juristen nog zoo menigen Modderman, zelfs met minder kennis en talent gebruiken. Mocht hij, ja ook ter wille van een nieuw strafwetboek, zich van dien post laten afroepen?

Zoo schudde meer dan één het hoofd. Maar niemand onder die twijfelaars, die zich niet al spoedig van harte verheugde, toen zijne zwaartillendheid zoo schitterend werd gelogenstraft. Wien ligt niet de reeks van Modderman's parlementaire zegepralen gedurende de eerste helft zijner ministersloopbaan nog frisch in het geheugen? Zijne overwinning op eenen veteraan als Godefroi, zoo ridderlijk door dezen erkend, bij het debat over de herziening van het militaire strafrecht? Zijne ‘monumentale’ verdediging van het strafwetboek, niet het minst zijne rede over de doodstraf, geprezen door landgenoot en vreemde-

ling, ook waar zij geen ‘amen’ zeiden op zijne bewijsvoering? Het pleidooi voor zijne tweede begrooting, dat eenen schok van ontroering te weeg bracht bij honderden buiten de muren der Kamer, en zelfs bij velen daarbinnen? Eindelijk: zijne aanstekelijke geestdrift, die voorzichtigheid en takt niet uitsloot, bij de gedachtenwisseling over de drankwet? Haast zou men geneigd zijn bij die opsomming de woorden aan te halen van Boileau: ‘Grand roi, cesse de vaincre, ou je cesse d'écrire.’

Wat mag wel de reden zijn geweest, waarom de blijdschap over Modderman's lauweren zoo algemeen was? Vriendelijke gezindheid jegens zijnen persoon? Maar onder die blijden waren er velen, die vóór zijn optreden zijnen naam niet hadden gekend. Ingenomenheid met de maatregelen, die hij tot stand bracht? Maar hoe weinigen zullen er zelfs onder de kiezers zijn geweest, die zich een oordeel toeschreven over zoo ingewikkelde onderwerpen? Neen, men was blijde, men was hem dankbaar om iets anders. Men gevoelde het: die man deed Nederland eenen dienst, meer nog door zijne overwinningen zelve, dan door hare vruchten. Het was een soortgelijke dienst, als dien hij zijnen leerlingen te Amsterdam en te Leiden bewezen had. Kort gezegd: hij heeft ons geholpen het geloof te behouden, het geloof in onze staatkundige levensvatbaarheid.

Wel treurig stond het daarmede geschapen, toen Modderman zitting nam in het kabinet. Hoe lang was het niet geleden, dat Nederland voor het laatst eenen rijken oogst had geplukt van den boom zijner wetgeving? ‘Hadden wij maar eenen man,’ zoo hoorde men soms zeggen, ‘tot leiden, tot regeeren bekwaam en gezind!’ Maar ook die verzuchting scheen menigeen nog te hoopvol. ‘Zelfs Thorbecke’, meenden zij, ‘zou niets vermogen op de lusteloosheid en de spraakverwarring, die ons staatswezen verlammen.’ Daar kwam Modderman achter de groene tafel. En ziet, hij deed, wat de vertwijfelden onmogelijk hadden geacht. Het was een weldadig schouwspel. Weêr stond daar een man, die door de macht van zijnen wil en van zijn woord eene vergadering, aan handelen ontwend, terugbracht tot het doen van hare taak. En hij, wien dat gelukte, wie was hij? Geen oude vos, achter de schermen van het staatstooneel vergrijsd. Geen handig meester in het wenden en laveeren. Neen, het was een dier lieden, van wie ‘practische mannen’ maar eenen geringen dunk plegen te hebben: een

denker, een dweper, zoo men wil; immers: een idealist. Doch wat geene ervaring der ervarenen in lange jaren had vermocht, dat werkte hij met zijne bezielde, zijne degelijke taal.

Evenwel: er was tegelijkertijd in dat schouwspel iets beschamends. Want het geheim, waardoor Modderman ons het geloof behield, was geen ander dan dit: hij zelf had het zijne niet verloren. Niets zeker heeft er meer toe bijgedragen hem de hartelijke medewerking der Staten Generaal te verzekeren, dan het vertrouwen, waarmede hij hun tegemoet trad. Terwijl zeer velen onder hen, die ons staatkundig leven voorlichten, geen doeltreffender middel schenen te kennen, om de tweede kamer te bekeeren van de dwalingen haars weegs, dan dag aan dag de fiolen van hunnen toorn als stuk te slaan op haar hoofd, bleef Modderman ook tegenover deze veroordeelde zich zelven gelijk. Hij begon met goede verwachtingen te koesteren van hare bereidwilligheid, van hare vaderlandsliefde, en hij verheelde het haar niet. Hoe men ook verder moge denken over zijne vaste verzekerdheid van den goeden wil zijner medemenschen, in dit geval was zij het zonder twijfel, die hem groote dingen hielp doen. Als hem in den beginne gevraagd werd: ‘Krijgen wij het strafwetboek?’ dan luidde steeds zijne wedervraag: ‘Zoudt ge meenen het te kunnen krijgen, indien ik er aan twijfelde?’ Er was in dat antwoord, wat hoop gaf. Lag daarin echter niet ook een zacht, doch niettemin rechtmatig verwijt?

Maar geene daad, geen woord in dat glanstijdperk van Modderman's leven heeft den indruk geëvenaard van het slot zijner bekende begrootingsrede. En terecht. Meer nog dan de wetten, die hij ‘wist te doen aannemen’, heeft dat woord de richting geteekend, van waar voor de toekomst onzes volks het licht, indien het komen zal, moet dagen. Er zijn van die zonneklare, en tevens onmisbare waarheden, welke des ondanks geregeld worden miskend. Zulk eene was die gulden categorische imperatief, die daar op eens van achter de ministertafel klonk: ‘herziet u zelven.’ Wij, Nederlanders, wij woonden sinds lang in een huis, dat ons lief was, en waarin wij gaarne wilden blijven. De bouwmeesters, wien de taak was opgelegd, het naar de eischen des tijds in stand te houden, poogden die taak te vervullen naar hun beste weten. Maar licht of aangenaam was zij sinds lang niet meer. Daar was vooreerst oneenigheid in hun eigen midden. Zou men behoedzaam, of voortvarend te

werk gaan bij het verbouwen en vertimmeren? En welken stijl moest men volgen? De Gothische-, de renaissance-, de deftige burgerwoonhuis-, de nieuwere kazerne-stijl, ieder vond zijne halsstarrige verdedigers. Maar bij dien strijd in de kamer der opzichters bleef het niet. Want een groot deel der bewoners had al sinds lang de vergunning verkregen om niet enkel te luisteren aan de deur, maar ook zich te mengen in den redetwist, ja zelfs op gezette tijden de bouwheeren te roepen ter verantwoording. En in dat grootere aantal ging het natuurlijk nog wel iets levendiger toe. Zoo was dan het huis haast voortdurend in rep en roer. Maar inmiddels werd de toestand van het gebouw er niet beter op. Deels door het gedruisch en gedreun, begonnen de steenen al meer en meer elkander los te laten. Er werden scheuren, zichtbaar, waardoor soms de wind bedenkelijk gieren, de regen verontrustend lekken kon. Of er dadelijk gevaar was? Wie zou het beslissen? Een vervallen perceel kan het dikwijls nog lang uithouden. Maar goed stond het met dit gebouw niet meer. Toen rees in de kamer een man op, en hij riep met luider stem, zoo, dat het klonk van den zolder tot den kelder: ‘Wat Gij ook verlangt, en waarvoor Gij ook strijdt, verbindt U toch in Gods naam tot dit ééne: bewaart de steenen voor uiteenwijken, het cement voor scheuren, of onder al dit kijven stort in 't eind ons huis op Uwe hoofden neêr.’ De aandachtige lezer zal dien man herkennen. Zijn naam is Modderman. ‘Zorgt voor Uwe steenen’, dat beduidt in de beeldspraak onzer parabel niets anders dan zijn ‘herziet u zelven’ in de taal der werkelijkheid. Want de steenen, - in dit gewichtig opzicht ging de beeldspraak mank, - de steenen zijn wij.

De zon van Modderman's leven had hare middaghoogte bereikt. Zijne werkzaamheid als minister beantwoordde in de latere maanden niet aan de verwachtingen, die zij eerst te recht had opgewekt. Waar bleven, zoo vroeg men met verwondering, de ontwerpen, wier aanneming aan het in werking treden van het strafwetboek nog moest voorafgaan? Modderman zelf, dat wist men, zat niet stil. Geruchten van zijnen rusteloozen arbeid vervulden reeds toen zijne bekenden met zorg over zijn broos gestel. En toch, wat het eerst noodig was vorderde niet. He vertrouwen was nog ongeschokt; maar het was hetzelfde niet

meer. Er was al minder en minder noodig, om het te doen verflauwen, verslappen eerst, wegzinken, misschien, daarna. Voor wie in zulk eene stemming verkeert, blijven de aanleidingen tot ongenoegen zelden lang uit. De politiemaatregelen tegen de duivenschieters waren de eerste. Modderman's pleittalent verloochende zich in de gedachtenwisseling over die aangelegenheid evenmin als zijn edelmoedig hart zich verloochend had in de maatregelen zelve. Doch zoo hij al zijn recht bewees, hij won die zaak op kleinigheden. De bezorgdheid, die bij sommigen gerezen was, of wellicht zijn ijver voor de verzedelijking des volks den eerbied jegens de vrijheid ook van kwaaddoen mocht onder- drukken in zijne borst, haar stelde hij niet voldoende gerust. En ter nauwernood was die wolk voorbijgedreven, of dezelfde bezorgdheid vond nieuw voedsel in wat men niet geheel onjuist, de ‘eedpreek’ heeft genoemd. Had het vrijzinnig Nederland daarvoor zoo standvastig der overheid het partij kiezen in godsdienstzaken ontzegd, om nu door eenen uit zijn midden het beginsel te hooren verkondigen, dat zij het verplichte eedzweren, en nog wel als eene belijdenis harer Godserkenning, niet mocht loslaten, ook al waren er, wien die plicht gewetensdwang aandeed? Was men dan vrijgeworden van de staatskerk, om terecht te komen in eene staatstheosophie? Die vragen, die protesten konden niet uitblijven; en zij barstten dan ook los met eene kracht, waardoor het geluid der toejuichingen haast geheel werd overstemd.

En niettemin eischt de strikte gerechtigheid het uit te spreken, dat geen woord, geene daad in Modderman's leven een edeler licht werpt op zijn karakter dan diezelfde ‘eedpreek.’ Het komt erop aan de omstandigheden te kennen. Modderman had, toen hij den ministerszetel innam, niets verloren van het Godsdienstig geloof, den hoopvallen blik op de wereld, de gestrengzedelijke levensbeschouwing zijner studie- en leerjaren. Daar kwamen hem op éénmaal, in zijne hooge stelling, dingen onder de oogen, wier bestaan in dien omvang hij vroeger nooit had vermoed. Uit allerlei stukken en verslagen, te voren niet voor hem toegankelijk, putte hij de overtuiging, dat, in den geest der leuze: ‘geen God, geen meester’, zich over de ‘beschaafde wereld’ een netwerk van samenzweringen had uitgebreid, die onder de hopeloos misdeelden, de verongelukte eerzuchtigen, maar ook onder warme menschenvrienden in alle landen steeds

nieuwen aanhang vonden. Die openbaring gaf eenen stoot, niet aan de overtuiging van zijn leven, doch zeker aan de blijmoedige kalmte, waarmede hij tot dusver zijnen tijd, zijne omgeving had beschouwd. Hij ontstelde van het gevaar. Misschien was die ontsteltenis overdreven. Zijne gevoeligheid voor sterke indrukken, door arbeid en overspanning tot het uiterste geprikkeld, speelde mogelijk wel eens parten aan de scherpte van zijn oordeel. Wie weet bovendien, of wellicht een onherstelbaar verlies, waardoor hij niet lang te voren was getroffen, zijnen blik ook op deze dingen nog verdonkerd heeft? Hoe velen er geneigd mogen zijn over die zwartgalligheid de schouders op te halen, zeer gering is het getal dergenen, wier oordeel in eene zaak als deze op eenige redenen van wetenschap kan zijn gegrond. Wat daarvan zij, voor Modderman stond het vast, dat de maatschappij, waarin wij leven, hoogst ernstig werd bedreigd. Maar tevens kon hij geen oogenblik twijfelen, van waar de redding, de eenige, te wachten was. Geen vuur, geen zwaard kon helpen; en al was dat anders, het mocht niet. Neen, zelfherziening alleen, verhooging van den zedelijken standaard onder alle klassen; bij den rijke: een warm hart voor den onterfden broeder; bij dezen: afstand van alle begeerte naar onrechtmatige verwerving, dat en niets anders was de weg tot beterschap. Maar gelijk Modderman den weerzin tegen zedelijke banden vooral daar zag opschieten, waar de gemoederen door afval van God waren verwilderd, zoo achtte hij ook geene zedelijke wedergeboorte mogelijk dan door vernieuwing van geloof. Die gedachte stond bij hem vaster dan ooit. Het treffend samenvallen van den grootsten triomf met den zwaarsten slag zijns levens had zelfs aan zijn denken over deze dingen eene richting op het geheimzinnige gegeven, die hem op ééns mijlen ver afbracht van Scholten's klare, nuchtere dogmatiek. Niets scheen hem, in dien zielstoestand, zoo ongeraden, zoo onverantwoordelijk, als dat een wetgever het voorbeeld geven zou van verzaking der eere Gods. Welke redenen ook overigens mochten dringen tot het wijzigen of afschaffen van een formulier, onbegrepen door de meesten, en niet weinigen tot eenen aanstoot, deze ééne overweging deed ze alle te niet: tegenover de driestheid der ongeloovigen vermijde de staat zelfs den schijn van een bondgenootschap met hen.

Dat was nu éénmaal in dezen Modderman's standpunt. Hij

koos het met beslistheid; maar tevens met het volle bewustzijn, dat de meesten van hen, door wier steun hij moest staande blijven, hem in die keuze niet konden volgen. Had hij zich al een oogenblik gevleid, dat het anders was, de waarheid werd hem nog tijdig duidelijk genoeg. Van alle zijden kreeg hij denzelfden wenk: geef u niet bloot; maak u met eene beleefdheid voorzichtig van de zaak af; sluit hoogstens den lastigen vragers met eene belofte van ‘ernstige overweging’ den mond. Zoo klonk het zoet gefluit der raadgevers. Doch Modderman gaf zich niet gevangen. Of het hem iets kostte? Hij was aantrekkelijk gelijk weinigen voor lof en voor blaam; hij had met kinderlijke vreugde de weelde genoten van een parlementair succes, zonder voorbeeld sedert de groote dagen van Thorbecke; stellig gevoelde hij al bij voorbaat het steken der pijn, die de trouw aan zijn geloof hem berokkenen moest; hij hoorde reeds in gedachte de verwijten van medestanders in de vergadering en in de pers, het leedvermaak van benijders en valsche vrienden, de dubbelzinnige dankbaarheid der toch onvoldane tegenpartij, maar boven dat alles den spot der onverschilligen, nooit vernuftiger, dan waar iets heiligs te ontwijden valt, en - hij weifelde geene minuut. Hij geloofde te moeten getuigen, het mocht dan kosten wat het wilde; en hij deed wat zijn geweten hem heette te doen.

Toen kwam de avond. Het kabinet viel, en maar zeer kort daarna, openbaarden zich de verschijnselen der doodelijke kwaal. Modderman's gestel was nooit zeer krachtig geweest; doch als het op werken aankwam, ontzag hij zich niet; en tijdens zijn ministerschap was hij inderdaad het toonbeeld van den man, die, terwille van zijn ‘lastig ambt,’ maar ‘zorgt en waakt en slaaft en ploegt en zwoegt en zweet,’ van 's morgens tot middernacht, ja, meer dan eens, van middernacht tot 's morgens. Tegen dien last was het zwakke lichaam al niet bestand. Maar meer nog deukte hem zijne rustelooze gevoeligheid voor wat de menschen toch wel van hem zeiden en schreven, zijn drift wegens onverdiende, zijne teleurstelling over onverwachte aanmerkingen. Dat alles werd zijn zenuwstelsel allengs zichtbaar te machtig. Wie hem ontmoetten, slaagden al minder en minder erin zijne gedachten af te leiden uit den kring, waarbinnen de zorgen der staatkunde haar voor goed schenen te hebben gebannen. Wie nu en dan eenen brief met hem wisselden, hadden steeds meer moeite met het ontcijferen van zijn

onvast gekrabbel. Zoo vond de ziekte, die hem overviel, in het afgetobde lichaam eene gemakkelijke prooi. Het was eene dier verraderlijke kwalen, die telkens weêr door eenen schijn van beterschap de bezorgdheid vleien, ja zelfs de waakzaamheid dreigen te verschalken, terwijl toch eigenlijk reeds van den aanvang af de lijder staat opgeschreven ten doode. Het boek van zijn openbaar leven was gesloten; de zieke behoorde voortaan uitsluitend aan zijn gezin. Een paar malen nog wierp openlijke waardeering van wat hij was geweest eenen straal van licht op zijnen levensweg; maar het was het licht der reeds gedaalde zon, de naschemering, waaraan hij zelf in zijne ‘eedpreek’ zulk een zinrijk beeld had ontleend. De vrienden, die hem zoo hartelijk begroetten bij zijnen terugkeer uit Wiesbaden, konden nog hoop voeden, dat alles zich nu ten goede schikken zou. Maar wie op den openingsdag der jongste academiefeesten dien gebogen man zag voortstrompelen aan de spits der jubelende réunisten, wie er getuige van was, hoe hij worstelen moest met zich zelven om de gedachten van geestdrift en levensmoed, die hem als altijd welden uit de borst, ook uit te spreken op den blijden toon, die voegde aan dat oogenblik, hij kon de herinnering niet afweren aan Vondel's zwaan, die ‘stervende zingt een vroolijk lied.’

Het was zijn zwanenzang. Er is in die omstandigheid iets, dat treft. Indien het gelukt is in de voorgaande bladzijden een beeld van Modderman te ontwerpen, dat hem den lezer ook maar eenigzins getrouw voor den geest stelt, dan moet vooral één trek bijzonder in het oog zijn gevallen. Modderman is jong gebleven tot aan zijnen dood. Niemand was meer dan hij gerechtigd om ‘amen’ te zeggen op het geestig gekozen beeld van den woordvoerder der Leidsche academieburgers, dat een jeugdig student moest hebben voortgeleefd in het hart van ieder, die eenmaal de hoogeschool als eene moeder had vereerd. Ja zeker: Modderman was student gebleven, het eerst en het meest in zijne onverzwakte liefde voor al datgene, wat hij in zijnen studententijd had liefgekregen. Men mag verder gaan: hij had nog steeds het ontvankelijke en het mededeelzame, het teergevoelige en het opene van een kind. Daarin lag eene oorzaak van kracht, maar van zwakheid tevens. Dat opgaan in het oogenblik, dat zich laten dragen door den stroom zijner indrukken, in dagen van voorspoed was het de bron van

onvermengd geluk, maar hoe rampzalig maakte het hem bij iederen keer van het lot! Die trouwhartige openheid, die zucht om zijn bestaan als te verruimen door het weldadig besef, dat wie hem kenden, hem lief hadden en waardeerden, hoe vele vrienden heeft zij hem niet gewonnen, maar ook hoe vele verdrietelijkheden heeft zij hem niet bereid! Want natuurlijk, wie genegenheid zoekt laat licht zich verleiden tot een vriendelijk woord, waardoor verwachtingen worden opgewekt, die onvervuld blijven; wie hecht aan bijval, hem sleept die zucht wel eens mede om eenen lach te wekken van min zuiveren klank, dan waarin fijn en edel vernuft zijn loon vindt; en, in het algemeen: wie dikwijls vraagt, wat anderen van hem denken en voor hem gevoelen, geeft wel eenige aanleiding tot het vermoeden, of het hem wellicht wat hapert aan dat fiere zelfvertrouwen, aan die vastheid van karakter, die geenen steun van buiten behoeven, om met beslistheid te kiezen en te handelen. Zoo was er ook in Modderman eene zekere tegenstrijdigheid, waarvan het niet te verwonderen zou zijn geweest, als zij zelfs dezen en genen menschenkenner het spoor had bijster gemaakt. Die man, steeds zoo hoog gestemd in zijnen blik op de wereld en in zijne eischen aan het leven, maar dan weêr zoo argeloos eenvoudig, als hij zijn hart lucht gaf over eene krenking, die hem gegriefd, of eene goedkeuring, die hem gestreeld had, hij moet wel soms iets als eene herinnering hebben wakker geroepen aan de gelijkenis, waarmede de arabische beeldspraak der Algerijnen den generaal Cavaignac poogde te kenschetsen: ‘un roseau, peint en fer.’ Niemand kon er zijn onder Modderman's bekenden, die er aan twijfelde, of hij zou in zaken van gewicht nimmer een duimbreed afwijken van hetgeen hij rechtvaardig achtte en goed. Maar niet onmogelijk is het, dat sommigen na zulke oogenblikken, waarin hij ‘zich liet gaan,’ eens voor de vraag zijn blijven toeven, of hij in het kleine, het intieme zich zelven wel geheel mag hebben gekend, of hij niet al te gaarne er op uit was te verplichten, te believen, ook waar een krachtig ‘neen’ juist van hem zou zijn verwacht. Wie weet, misschien heeft zelfs een enkele zich nu en dan gevleid van dat zwak partij te kunnen trekken. Ja, het zou kunnen zijn, dat weêr een ander meende daardoor wel eens verongelijkt te wezen. Welnu, indien er zulten gevonden worden, zij hebben Modderman misduid. Immers zij zijn niet indachtig geweest, dat haast

iedere goede eigenschap eene keerzijde bezit, die van eene zwakheid schijnbaar niet veel verschilt. Een man, die Modderman's deugden bezat, kon in die kleinere aangelegenheden bezwaarlijk anders hebben gehandeld dan hij deed. Om angstvallig de verwachtingen te wegen, die het ongeduld zoo licht opbouwt op één vriendelijk woord, om bedacht te zijn op de bijbedoelingen, die er kunnen schuilen achter den wenk of den raad van eenen goeden bekende, om zich heen te zetten over de critiek, of zich verheven te achten boven de vleitaal van hen, aan wier oordeel door velen veel wordt gehecht, ja zelfs om steeds geheel zich te onthouden van ieder woord, dat voor teergevoelige ooren niet stemmen zou met den gewijden toon der daarnevens verkondigde wereldbeschouwing, voor dat alles is eene mate van terughouding, van wantrouwen, van onaandoenlijkheid, van behoedzaamheid jegens de menschen noodig, die slechts past in het kader eener bepaalde soort van karakters. Tegenover dat oudere, bezadigder type, vertegenwoordigde Modderman de frischheid, en ook eenigermate de onstuimigheid der jeugd. Hij geloofde in de menschen, en zonder dat geloof zou hij niet geweest zijn die hij was, noch gedaan hebben wat hij deed. Zeker, ook de voorzichtigen, de ergdenkenden, de hooghartige onverschilligen, die zich niets aantrekken en nooit zich blootgeven, kunnen groote dingen doen. Maar hunne gemoedsstemming verdraagt zich niet met dien blijden en goeden moed, die gang en gloed en bekoring gaf aan Modderman's spreken en handelen. Wat wil men dan? Men neme den man in zijn geheel, en zij dankbaar voor wat ons in hem werd geschonken.

Als Modderman begreep sterk te moeten zijn, dan was hij sterk genoeg. Wat schijn van reden ook daartegen pleiten mocht, zoolang hij nog zijne laatste en zwaarste beproeving niet had doorstaan, thans, nu ook die voorbij is, zou twijfelen onrecht mogen heeten. Kieschheid verbiedt in het openbaar veel te zeggen van een sterfbed, waarbij geene andere getuigen zijn geweest, dan de naaste verwanten, de liefste vrienden. Herinneringen aan de ziekekamer zijn, voor wie haar in hun hart mogen bewaren, als een heilig kleinood, dat ontluisterd zou schijnen, indien het voor aller blikken werd ten toon gesteld. En wie zou den treurenden dat verdriet willen aandoen? Doch dit mag wel worden gezegd: Modderman is gestorven als een

held. Bij alle smarten der scheiding, bij het vaarwel aan zoovele liefelijke en groote verwachtingen, vond hij in deze gedachte zijnen steun en zijne kracht: ‘niet hoelang men leeft, maar hoe men leeft, is de hoofdzaak.’ En wel mocht hij, bij den terugblik over zijnen kortstondigen, maar rijk gezegenden arbeid, met kalmte het antwoord afwachten op de vragende verzuchting zijner jongelingsjaren: ‘While I yet live, let me not live in vain!’ Want die arbeid was als één getuigenis voor de waarheid van het dichterlijk woord:

> ‘We live in deeds, not years; in thoughts, not breathes;
> In feelings, not in figures on a dial.
> We should count life by heartthrobs. He most lives,
> Who thinks most, feels the noblest, acts the best.’

W. VAN DER VLUGT.

Sociale politiek. *Rede bij de aanvaarding van het hoogleeraars-ambt te Amsterdam*. 29 *September* 1885.

Toen ik in December 1877 het professoraat der Staathuishoudkunde, negen jaren in Utrecht door mij bekleed, neerlegde, sprak ik het uit, dat ik mij weder in het gewoel der maatschappij stortte om eigen kennis te vermeerderen. Ik wilde weder leerling worden, dienaar zijn in plaats van heer en meester. Het vaandel, dat ik steeds naar mijn krachten vrij hoog had opgeheven en stevig in de vuist had gekneld, gaf ik aan anderen over. Het regiment, dat ik had aangevoerd, verspreidde zich.

Thans zijn wederom acht jaren verloopen. Ik heb trouw en eerlijk weder gediend, scherp mijn oogen gebruikt, nieuwe terreinen bestudeerd, mijn vroeger verkregen kennis en wetenschap steeds getoetst aan het frissche en onfrissche leven, de wereld van zaken weder van nabij gezien, veel ondervinding en menschenkennis opgedaan. En ziedaar: op nieuw wordt mij een standaard in de handen gegeven, een regiment toevertrouwd. Het dienen is gedaan. Ik mag weder gaan leiden.

Ik durf het doen. Want het ‘feu sacré’ voor de wetenschap is niet in mij verdoofd. Nog ken ik den gloed der oude dagen. Nog is het ‘credo’ van het idealisme niet uit mijn gemoed gewischt. Nog geloof ik, dat het de heerlijkste taak op aarde is, om een edelen hartstocht in de ziel van het volk te kunnen werpen. Zonder illusies moge ik thans voor u staan - de school des levens, de grijzende haren leeren ze af - maar niet zonder hoop.

En daarbij, het is Amsterdam, dat mij thans oproept. Amsterdam, mijn oude liefde. Waar ik ook was of werkte, nooit

heb ik vergeten, dat ik hier te Amsterdam mijn opleiding als student heb ontvangen. Naar het verscholen gebouwtje op den Oudezijds Voorburgwal zijn wel dikwijls - als ik te Haarlem, 's Gravenhage of Utrecht woonde - mijn gedachten en droomen gevlucht. Geheel mijn jeugd in de scheeprijke stad aan 't IJ kwam dan voor mij op, mijn vriendschappen, mijn levenslente, mijn geestdrift voor wetenschap en kunst, mijn hulde aan mijn meesters en mijn gelofte om zelf het doel op aarde vrij hoog te stellen. Toen later het Athenaeum in de tegenwoordige Universiteit werd vervormd, heb ik als Utrechtsch professor mij sterk verblijd over die uitbreiding van het bestaande, over die bevestiging der doorluchtige school. Wel verre van op dit gebied een voorstander te zijn van inkrimping en concentratie, geloof ik, op het voetspoor onzer voorvaderen, aan de noodzakelijkheid van verscheidene inrichtingen van hooger onderwijs in ons vaderland. En onder die inrichtingen - kleinere en grootere van welke geen enkele kan gemist worden - moet ook de Amsterdamsche school haar plaats handhaven, omdat zekere kanten en zijden der wetenschap hier het meest aan het werkelijk leven der burgerij raken en hier het best tot haar volledige ontwikkeling kunnen worden gebracht.

Ik meen ten minste uw aller gedachte uit te spreken, wanneer ik de stelling opper, dat Amsterdam vooral geschikt is om een leerstoel te bezitten der sociale wetenschappen.

Hier huwt zich op dat gebied de school aan het leven: hier zijn de mannen van de theorie en van de praktijk. Ja, wanneer ik mijn eigen opleiding en vorming herdenk, dan voegt zich in mijn herinnering naast den professor, die als leeraar op dit terrein mijn eerste schreden leidde, de man van ervaring en praktijk, die zijn daden deed opletten en waardeeren, naast professor de Bosch Kemper mr. W.C. Mees.

Kemper's naam hier voor u op te roepen heeft zekere bekoring in dezen kring. Zijn goedronde Hollandsche aard, zijn breed vriendelijk gelaat, zijn van hartelijkheid haast overvloeiend gemoed doen hem leven in uwe herinnering. Voor de hoogeschool alhier was zijn optreden van zoo groote beteekenis, omdat hij in ons land den stoot gaf aan een volledige studie der samenleving of der maatschappij. Hij nam van Comte het woord sociologie op de lippen, en poogde in Hollandschen

zin dat begrip te ontleden en te ontvouwen. Alles kreeg bij hem onder die ontwikkeling een ruime plooi, meer breed dan diep, meer vleeschig dan beenig. Er was van tijd tot tijd iets onvasts, iets zwevends in zijn standpunt, zijn schrijf- en spreekwijze had iets flodderends, sympathie en antipathie hadden wèl vat op hem. Maar het doel, dat hij in zijn studie der wetenschappen beoogde, was hooger dan dat zijner tijdgenooten hier te lande. Hij zag den loop der negentiende-eeuwsche maatschappij, hij giste, combineerde, voegde alles en allerlei aanéen; hij meende het tikken van het werelduurwerk te hooren, en richtte daarnaar zijn lessen in.

Gansch anders grift zich in het geheugen het beeld van den tweeden man, dien ik noemde, den man der praktijk, Willem Mees. Bij hem een afschrik van al wat vaag of' onbestemd was; een afkeer tegen alles wat zekere maat overschreed. Bij hem was alles begrensd en vast. Hij wist het kleine klein, het groote groot te achten. Echt mathematisch hoofd, paste hij op al wat hij waarnam de methode der natuurwetenschappen toe. In de vormen waarin hij zich uitdrukte was hij eenvoudig en sober: bovenal vreemd aan alles wat naar drukte en omhaal zweemde. Geen meester van het woord en toch in hetgeen hij sprak zoo duidelijk en doorzichtig als glas. Zuinig in zijn lofspraak. Wars en onhandelbaar tegenover oppervlakkigheid. Onbevangen in zijn oordeel zoo als geen ander. Voor allen dezelfde. Toegerust met een ijzeren wil, wist hij altijd scherp en juist wat hij wilde, en bracht hij (soms op een schijnbaar achtelooze wijze) de menschen tot de eenvoudige conclusie, de gezonde oplossing, die voor allen dan het ei van Columbus geleek. Deze man zweeg waar hij meende niet nog alles te weten. Dacht hij dat het oogenblik van spreken voor hem gekomen was, omdat alle gezichtspunten van een vraagstuk door hem waren onderzocht, dan kwam er een kleine flikkering in de oogen door donkere wenkbrauwen overhuifd, dan speelde er een zekere luim over zijn lippen, en deed hij op enkele fragmenten der wetenschap zijn licht schijnen. Hetgeen hij dan op economisch of sociaal terrein had onderzocht - ik wijs bijv ook op zijn betoog over de wanverhouding die er bestaat tusschen de verschillende soorten van arbeidskracht - was voor goed, voor altijd onderzocht. Wat hij zeide kwam altijd op tijd. Hij wachtte, en sloeg zijn slag.

Meent niet dat ik de tegenstelling en samenvoeging van die twee personen (Kemper en Mees) heb gezocht. Gij die Amsterdam kent, weet, dat hier, als in elke andere groote stad, dergelijke rijkdom van krachten op verschillend wetenschappelijk terrein wordt gevonden. De mannen der theorie staan hier naast de mannen der practijk. Of liever de beste krachten en talenten alhier - ook dezer doorluchtige hooge school - zijn nooit te begrijpen zonder het stuk Amsterdamsch leven, dat hen omving, doordrong of tot verzet prikkelde. Hoe knap zij waren zij waren nooit de zuiver abstracte geleerden. Een Ruhnkenius, een Cobet kan als een helder stuk kristal overal geplaatst of bewonderd worden. Een David Jacob van Lennep is - de brieven van Falck hebben het overvloedig bewezen - haast niet te begrijpen buiten zijn natio Amstelodamensis (zijn Amsterdamsche kring). Professor den Tex, de van der Hoevens, de Vrolikken hadden hun Amsterdamschen bijsmaak. Zij stonden bewust in deze stedelijke maatschappij en werkten samen met die maatschappij. En daarom, ik herhaal het, heeft het iets zeer eigenaardigs, is het volkomen gerechtvaardigd, wanneer er hier aan deze school naast den officieelen professor der economie een vertegenwoordiger is of komt der sociale wetenschappen, die naar zijn beste krachten enkele verschijnselen op sociaal gebied voor de studenten zal pogen te ontvouwen, om allengs te komen tot een ontwikkeling der wetenschap der sociologie. Wat Auguste Comte van ons land getuigde: ‘la nation aussi modeste qu' honorable qui depuis le moyen âge forme toujours l'avant-garde des populations germaniques’ moge van de Amsterdamsche school op het terrein der sociale wetenschappen in ons land worden gezegd: dat op dit gebied *hier* de voorhoede uittrekt.

Het onderwerp van mijn toespraak is dan ook niet ver te zoeken. Ik zal u heden spreken over het belang der sociale politiek. De tijd toch nadert met rasse schreden, dat de eigenlijke staatkundige quaestiën in Europa veel van haar gewicht zullen verliezen. Of men het zich wil ontveinzen of niet, de maatschappelijke vraagstukken staan op den voorgrond. De krachten, die onze maatschappij bewegen en voortstuwen, beginnen meer en meer het onderwerp der onverdeelde opmerkzaamheid

te zijn. Het veld is zoo breed en zoo ruim, men heeft hier te doen met zulke massale beroeringen en bewegingen, dat men, als eenmaal de oogen voor die verschijnselen geopend zijn, al het andere nietiger acht. Dan nemen de ontkieming, groei en kwijning dier sociale vormen en betrekkingen al onze aandacht in beslag, en zoo wij ons over iets verwonderen, dan is het alleen daarover, dat deze wetenschap der maatschappij eerst thans hare nestveeren afschudt.

Zonderling is het werkelijk, dat, na de geweldige uitbarsting der Fransche Revolutie, zoo weinigen in Europa begrepen, dat voortaan de oude politiek, die zich met zuiver staatkundige questies bezig hield, allengs tot het verleden zou gaan behooren, of liever een meer begrensde plaats zou innemen. En niet alleen de staatslieden, ook de publieke opinie was hier vrij wel het spoor telkens bijster.

Inderdaad is het 't eerst door allen goed gevoeld en begrepen in de jaren 1870 en 1871. - Zeker zijn er in de wereldgeschiedenis weinige zoo aangrijpende oogenblikken geweest, als dat toen in Augustus 1870 de Duitsche vereenigde legerscharen tegen Parijs oprukten. De Duitsche oorlogskunst was onoverwinlijk gebleken, doch Duitschland verlangde meer dan alleen die krijgseer. Het wilde met Frankrijk volledig afrekenen. De overwinningen aan de grenzen en in de grensprovinciën waren niet voldoende. Het politiek hart van Frankrijk moest getroffen worden. Eerst als Parijs viel, zou er geen twijfel meer kunnen overblijven in het hoofd van iederen Franschman over het feit, dat Duitschland de machtigste natie was, dat Duitschland niet ongestraft meer met zich liet spotten. En ontzetting beving de gemoederen in gansch Europa nu die nationale, zuiver politieke tweestrijd zou gestreden worden. - Toch bleek het een maand later (in September 1870), dat er een daad kon plaats hebben van haast nog meer beteekenis. Terzelfder tijd toch toen de Duitsche legerscharen met inspanning van alle krachten Parijs gingen omsingelen, traden de Italianen, bijna zonder tegenstand, gemakkelijk binnen Rome. Geweldig als de belegering van Parijs zich van de verbeelding meester maakte, was toch (zoo begrepen het dadelijk alle denkende hoofden) die gebeurtenis niet de gewichtigste van de twee. De val van Rome had nog dieper zedelijke beteekenis. De losmaking van het opperhoofd der Catholieke kerk uit de banden van

het wereldlijk gezag, de kerkelijke quaestie die zich daaraan hechtte, zou nog zwaarder wegen dan de bloedige veeten der politiek. - Doch ziedaar, boven die politieke worsteling, boven dien kerkelijken strijd, zou er eenige maanden later een feit gebeuren, waarbij de twee vorige haast zouden verbleeken: ik bedoel de uitroeping der Commune in Parijs. De sociale elementen waren ten langen leste aldaar aan het gisten en koken gegaan, en om den dampenden ketel werd een ware heksen-sabbath gevierd. De onderste lagen der maatschappij waren juist in die stad, waar de artistieke rijkdom zich het fijnst ontplooit, waar fantastisch de weelde zich in de bevalligste vormen siert, meesters van het terrein geworden. Wat gold aan die lieden politiek, wat vaderland, wat eer? Zij wilden leven, kon het zijn op hunne wijze eens van het leven genieten. De vroegere questies waren verouderd: sociale vervorming was de leus. De maatschappij zelve moest naar een vast plan alle inkomsten regelen en verdeelen, en leven en genot aan ieder verzekeren. Waarom - zoo redeneerden de werklieden - waarom zou men zich niet een toestand kunnen denken, waarin de staat (het algemeen) eigenaar was van grond en kapitaal, en waarin ieder burger slechts privaat-eigendom behield van het inkomen dat hij kon verwerven, werkende op het terrein van den staatsgrond of in de werkplaatsen en met de grondstoffen van het staatskapitaal? En zij togen aan den arbeid om dat plan uit te voeren, wild en driest. De vlammen sloegen uit, een zwarte droom werd werkelijkheid. Frankrijk kromp weg van smart: - doch Europa werd huiverend stil bij het ontzettend probleem dat zich vertoonde. Voor het eerst begreep ons werelddeel, dat tegen de ziekte, die daar uitbrak, geen gewone dranken hielpen, geen dampbad, geen apparaten van allerlei kunstig gemengde artsenijen. Alle kunstmatige middelen van herstel zouden vruchteloos blijken.

Sinds dien tijd is er geen kind in Europa of hij begrijpt het woord sociale quaestie. Is er ergens tot in de rustigste wijk eener rustige stad een kiem van ontevredenheid, dan hoort gij, als gij luistert, dat woord ‘commune’ dof mompelen. Bismarck heeft in een zitting van den Rijksdag eens gesproken van ‘den vernünftigen Kern’ der Commune. Welnu aan die kern, aan die pit knabbelen thans aller tanden.

Tot nog toe was de theorie van den Staat overheerschend ge-

weest. Hoe een gouvernement, en hoe de politieke regeering van een volk moest worden ingericht, was de hoofdzaak. Of goddelijk of menschelijk recht hier grondslag waren scheen de levensquestie. Doch terwijl de staatslieden en staatsgeleerden hier nog bezig waren met het bestudeeren en verwerken van hun fictie, drong de maatschappij zelve zich naar voren. Het volk voedt zich niet met een fictie: het wil brood en eenig uitzicht om den dag van morgen onbekommerd te kunnen leven. En gansch andere vraagstukken dan te voren kwamen eensklaps voor de vierschaar der publieke opinie. Zij betroffen het welzijn, de welvaart van alle leden der volkshuishouding, vooral der mingegoeden: een welzijn dat men niet kon bereiken langs den langen vermolmden ladder der politieke theoriën. De ontzettende questie der verdeeling van den volksrijkdom werd aan de orde gesteld. Nu werd, alsof er geen vast plan was, punt voor punt, schijnbaar fragmentarisch opgeworpen en besproken. Aandacht trokken bij voorbeeld de volgende punten: Is de basis van ons privaat recht voldoende? Zijn de instituten van bezit en eigendom, van koop, huur, van het in leen en in pand geven zóó ingericht, dat aan alle maatschappelijke eischen vlug en snel kan worden voldaan, op een wijze, dat ook de niet bemiddelde klassen daarmede vrede kunnen hebben? Is het erfrecht goed besteld? Is de overgang van grondeigendom gemakkelijk? Is onder zekere voorwaarden een vaststelling van rente te verkrijgen? Kan Gladstone's proeve van oplossing der Iersche agrarische wanorde op meer toestanden worden toegepast? Is het contract tusschen den arbeider en den kapitalist in het algemeen goed geregeld? Is bij de bestaande wetten en rechten het participatiestelsel, de coöperatie en de productie-associatie goed door te voeren? Is overal de arbeider wel waarlijk een persoon, niet een koopwaar of machine, maar een persoon, die met den kapitalist een vrij contract aangaat tot gemeenschappelijke productie? Wordt - en van zelf stappen wij over van het privaat tot het publiek recht - geheel de arbeid, tijdens de voortbrenging, behoorlijk beschermd en beveiligd? Is er volkomen vrijheid van beweging en van vereeniging? Is het toezicht op de fabrieken een feit? Zijn er waarborgen voor den rustdag? Worden vrouwen en kinderen van arbeiders als vrouwen en als kinderen behandeld? Is er eenige kans dat er een normale arbeidsdag kan komen? Is er plaats voor arbeidersrechtbanken? Is er een regeling van

het leerlingschap? Wordt er voor arbeiderswoningen, iets gedaan? Is het drankmisbruik aan banden gelegd? Is er behoorlijke gelegenheid om de opgelegde spaarpenningen veilig te kunnen beleggen? Zijn er maatregelen tegen woeker, tegen vervalsching van levensmiddelen? Wordt er over gedacht, om het huis- en handwerk in zijn concurrentie tegen fabriek-arbeid te steunen, door een ter beschikking stellen van mechanische drijfkracht in elke woning? Zijn er pensioenfondsen voor arbeiders? Zijn er verzekeringen tegen ongelukken, ziekte en invaliditeit? Is kolonisatie hier en ginds een goede uitweg voor overbevolking? Welke wijzigingen zijn er in de Europeesche arbeidstoestanden te brengen met het oog op de ontzettende ontwikkeling der productie in America? Wordt er in 't algemeen iets gedaan voor de verheffing zoowel voor het arbeidsvermogen als voor den levensstandaard der werklieden?

Wij breken hier de vragen af, die met zoovele andere zijn te vermeerderen. Zij worden telkens heftiger en dringender gesteld. Er is een climax in die vragen, haast te vergelijken met de demonische eischen der Sibylle van weleer aan den Romeinschen koning. Hoe eenvoudig zij soms worden gesteld, gij verneemt toch de bedreiging die daarin klinkt. In de verte hoort gij den fluitenden stormmarsch der lang ingehouden en ontketende hartstochten. Wij op onzen leerstoel hebben de taak geruststelling te verbreiden, niet door die vragen te verbloemen of te verbergen, maar door het bewijs te leveren, dat al die vragen op fragmenten doelen van een ordelijk geheel, waaraan alle standen, rijken en niet-rijken, bezitters en niet-bezitters moeten arbeiden. Het is het gebouw der sociale politiek dat allengs oprijst. Door de dwarreling der driften en worstelingen ziet gij reeds, tegen den donkeren achtergrond aan, enkele vaste lijnen heenschemeren. Lijnen van licht en van liefde. Want de aarde moet ten slotte bewoonbaar zijn voor allen, niet alleen voor de bevoorrechten. Ieder onzer moet in de korte spanne tijds, die hij op deze wereld doorleeft, daaraan meêwerken. Zoo wij 't niet doen, wee over Europa, maar ook wee over ons zelven!

Hoe komt het nu, dat meer dan ooit in deze eeuw telkens

op deze punten en leerstukken der sociale politiek de aandacht is en wordt gevestigd?

Om het antwoord op deze vraag - zij het dan ook niet volledig - eenigermate toe te lichten, zal ik de vrijheid nemen uw aandacht te bepalen op drie gezichtspunten of omstandigheden.

Allereerst wijs ik op de geweldige vervorming, die het productie-proces in de XIXde eeuw heeft ondergaan, terwijl de distributie niet noemenswaardig werd gewijzigd.

Te dikwijls wordt dit naar mijn inzicht door de economisten over het hoofd gezien. Wanneer men de huishouding der maatschappij toch wil beoordeelen alleen naar regels, geput uit het economisch standaard-werk van Adam Smith, dan vergeet men bijna altijd, dat deze uitnemende man niets aanschouwd heeft van de grootsche ontwikkeling der Europeesche productie van deze eeuw. Hij stond op de grens der eeuw van den stoom, leefde vlak voor de ontzettende economische omwenteling, die met de uitvinding van Watt, Arkwright en Fulton begon. Hij schreef toen de opstand van Amerika tegen Engeland eerst aanving. Het land, dat zijn blikken zagen, was dat, waarop de logge door paarden getrokken huifkar de vrachten vervoerde. Hij kon nog slechts hopen dat in den aardappel een goedkoop volksvoedsel was gevonden. Hij kon nog slechts gissen, welk een gewicht de steenkolen in de schaal der welvaart van een volk zouden leggen. De beteekenis en rol der zeer groote machines kende hij nog niet bij ervaring. Eerst na het verschijnen van zijn boek zou de textiele industrie de bekende duizelingwekkende vaart nemen.

En die vaart begon. Het ijzeren werktuig door stoom gedreven vermenigvuldigde op duizenderlei wijzen den vroeger moeitevol met handen volbrachten arbeid. De fabrieken rezen van alle kanten op. Het schenen gebouwen voor Titans. De machines en werktuigen, die er zwoegden en stampten en bogen en zich vooruitstrekten, waren niet meer geëvenredigd aan de ledematen en de kracht van het individu, niet aan zijn spieren of gestalte. Reuzen als Briareus moesten daar verkeeren. Het gedruisch der hamers, het dreunen der telkens nederploffende gewichten, het knallen van het vuur, het sissen van den stoom werd voortdurend vervaarlijker, de roode vlammen

kleurden alles in fantastischen gloed. En ondertusschen krioelden tusschen al die metalen gevaarten de menschelijke arbeiders, die zooveel mogelijk in de groote werkplaatsen waren geconcentreerd. En daar de machines toch eigenlijk het werk deden, terwijl de arbeiders voor het grootste deel slechts als toevoegsels der werktuigen konden worden gebruikt, daar in de meeste gevallen de spieren van den man overbodig bleken, werden al zeer spoedig de onrijpe arbeidskrachten, de vrouwen en kinderen, in de fabrieken geleid en aan den arbeid gezet. Dat was een sociale verandering en verwringing, waarvan men in vorige eeuwen niet had kunnen droomen. Wilde men later in Amerika de slavernij vergoelijken, dan wees men er op, dat de toestand van vrouwen en kinderen in de Engelsche fabrieken toch nog van helscher aard was. En nu werd alles in gang gezet. Met vollen stoom werd gewerkt. De zwarte rook steeg van alle kanten uit de lange dunne schoorsteenen op. Als de dag geen voldoende product opleverde, werd de nacht aan den arbeid toegevoegd. Kinderen van 9 à 10 jaren werden volgens het Engelsch parlementair rapport van 1860 ten 2, 3 of 4 ure des morgens uit hun armzalige bedden losgerukt en gedwongen tot 10, 11 à 12 uur 's nachts te werken. De productie steeg onmatig; bij millioenen ponden klom de omvang van hetgeen telkens meer werd voortgebracht; het resultaat van al dat zwoegen en werken werd steeds grooter; - en *toch* werd de armoede niet minder: toch geleken de toestanden der lagere klasse nog afzichtelijker, nog donkerder dan vroeger. Dat contrast tusschen het product van den arbeid en den toestand van den arbeider zelven, werd hoe langer hoe schreeuwender. De nood der arbeiders drong tot nadenken; te sterker, omdat onder die arbeidende klassen de ontevredenheid over het eigen lot tot uitbarstingen van woede en drift leidde. En hoe kon het anders? De staathuishoudkunde, de theorie der economie, zooals de liberalen die leerden, prees steeds zich zelve, doch kwam er voor uit dat zij geen dadelijke solutie kon geven. Toch was de eisch van den arbeider niet onbillijk, dat, bij de klimmende productie, zijn loon iets meer moest bedragen dan het strikt noodzakelijke, dat hij zelf eenigen waarborg moest bezitten tegen van hem onafhankelijke staking van het werk. Toch was de vraag niet ongerechtvaardigd, dat de arbeid zóó moest worden ingericht, dat vrouwen

en kinderen wederom iets van de levensvreugde en van het levenslicht zouden genieten. De aarde behoefde geen paradijs te zijn, dwaas die het zich inbeeldde, maar toch was het geen ijzeren noodzakelijkheid, dat het raadsel des levens weêrgegeven werd in die geheimzinnige spookachtige woorden uit den Faust:

> Den Sinn der Rede konnt' ich nicht verstehn,
> Es klang so nach als hiess es - Noth,
> Ein düstres Reimwort folgte - Tod.

Dit moest niet zijn. Toen is allengs de grootsche taak begonnen van hen, die de economisch zwakkeren tegenover de sterkeren gingen beschutten. Men begon te begrijpen waar de oorsprong der kwaal te zoeken was. Het kapitaal had voor zijn werkzaamheid de daaraan passende bewegelijke vormen in de wetgeving gevonden: de arbeid nog niet. De productie was werkelijk geworden de gemeenschappelijke zaak der maatschappij: groot beleid was daaraan besteed: maar de distributie, de questie tusschen kapitaalwinst en loonen, moest voor een talrijke klasse van producenten zich slechts zoo wat redden. Waarlijk zonderling was en is die toestand. Wanneer men toch de wetten en voorwaarden der distributie plaatst tegenover die der productie, dan komt men tot de slotsom, dat de wetten der verdeeling veel meer dan die der voortbrenging afhangen van den menschelijken wil. John Stuart Mill heeft dit zoo juist ingezien. Bij de distributie kon men, als men wilde, veel sterker een beroep doen op het menschelijk verstand en den menschelijken wil. Mits er slechts geneigdheid was om rechtvaardig en billijk te zijn. In het algemeen hebben brutaal geweld, slechte regeling van het erfrecht, spel en misleiding een groote rol gespeeld bij de verdeeling der rijkdommen. Al mocht worden toegegeven, dat verdeeling in 't algemeen ongelijkmatig moest zijn, wijl de onevenredigheid in de aanwezige hoeveelheid van onderscheidene soorten van arbeidskracht zoo groot was: zoo bleef het toch een waarheid, dat allerlei onbillijkheden en verkeerde plooien op te heffen waren. Hier moest een goede sociale politiek er voor zorgen, dat niet te veel nationaal product als kapitaal samenvloeide en te weinig nationaal product zich tot inkomen liet afzonderen. Dáár moest weder tegen de onmatige belooning, die

sommige participanten uit het gemeenschappelijk product wisten te verkrijgen, gewaakt worden. In het algemeen moest dit het oogpunt van allen zijn, dat, met de stijgende productiekracht, ook de toestand van elken producent moest verbeteren. Arbeidsloon zij arbeidsvrucht.

Een tweede omstandigheid, die tot toepassing der regelen van sociale politiek riep, was de behoefte naar organisatie, die door de arbeiderswereld werd gevoeld.

Op het einde der 18de, en in het begin van deze eeuw, was met kracht opgetreden het begrip van vrijheid van arbeid. Heerlijke gedachte, die de bron van grooten zegen en welvaart bevatte! Maar zoo als 't altijd gaat, wanneer een begrip niet stil en rustig ontkiemt, maar met zeker rumoer en bazuingeschal wordt aangekondigd, men brak nu eensklaps gewelddadig af wat tegen dat begrip van vrijheid van arbeid scheen te strijden: in plaats van zich zelven af te vragen of zulk een organisatie, die men aan stukken sloeg, ook met het denkbeeld van vrijheid misschien beter dan vroeger was overéén te brengen. Men vatte het begrip van vrijheid zuiver negatief op en ging nu destructief te werk. Onder den arbeidenden stand bestonden nog overal de gilden, verouderde banden en vormen van vroeger zeer levendige en levenwekkende verhoudingen van meesters tot gezellen en leerlingen. Het waren in den ouden tijd gezonde georganiseerde associatiën der arbeiders (en tot die arbeiders behoorden natuurlijk ook de meesters) geweest. De vormen waren echter allengs als versteend en uitgedroogd. De bewegelijkheid, de levensgroei was daaruit voor een goed deel verdwenen. Toch was het hoofddenkbeeld, dat daarin verwezenlijkt werd, te weten de zorg voor de producenten nevens en naast de zorg voor de consumenten, een zeer waardeerbare gedachte. Er was zoodoende een band, die uit den arbeid zelven voortkwam. De overheersching van het kapitaal werd door die strenge vormen tegengehouden. Het ‘gezellenwezen’ of leerlingschap kon naar behooren zich ontwikkelen. Doch het negatief vrijheidsbegrip wilde van die banden niet meer weten. In plaats van een hervorming te beproeven, achtte men het gemakkelijker de geheele organisatie te breken en op te ruimen. Vooral Frankrijk gaf het voorbeeld. Reeds was in Februari 1776 Turgot begonnen. In het bekende edict van dat

jaar - zoo sterk bestreden door Séguier - werden alle ‘juranges en maîtrises’, met uitzondering van eenige weinigen, als de corporaties der apothekers, goudsmeden en drukkers, opgeheven. De inleiding van het edict was kenmerkend voor den geest waaruit het voortvloeide: ‘God - zoo luidde het - door aan den mensch behoeften te geven en hem het hulpmiddel van den arbeid te biéden, heeft van dat *recht op den arbeid het* e eigendom van eideren mensch gemaakt, en dat arbeisrecht is het eerste, het heiligste, het onbeschrevenste aller rechten. Daarom heffen wij alle belemmeringen van den arbeid op enz.’ Wij verbeteren niet, wij hervormen niet, wij ontwikkelen niet, - neen, wij schaffen af. En datzelfde werd, toen Turgots edicten later nog overblijfselen van het bestaande hadden gelaten, zoo mogelijk sterker en forscher gedaan door de Nationale Vergadering, de Constituante. De zitting van 4 Aug. 1789, de wetten van 22 October 1789, van 18 Mei en 17 Juni 1791 waren in dit opzicht beslissend. Alles werd opgeruimd. De associate van den arbeid werd meende in naam der vrijheid een stap in de richting van den vooruitgang te doen, en men desorganiseerde een kracht, die nog zeer levenwekkend had kunnen zijn. En men gebruikte geen zachte hand. Hoort bijv. art. 2 van het decreet van 17 Juni 1791: ‘De burgers van een stand en beroep, de ondernemers, zij die open winkel houden, de arbeiders, de gezellen van een of ander vak, kunnen, wanneer zij zich te zamen bevinden, geen voorzitter of secretaris of penningmeester benoemen, geen registers houden, geen besluiten nemen of te samen raadplegen, noch reglementen maken over hun veermeende geemeenschappelijke belangen.’ Men ziet het, wij zijn hier niet zoover van den Code Pénal van Napoleon. Sinds dien tijd gingen alle landen op denzelfden weg voort. Er was - wij kunnen slechts één voorbeeld uit de massa nemen - in Engeland nog een oude regeling uit de tijden van Koningin Elisabeth. Het was de wet van 1562 iver de arbeidersleerlingen, een voor zijn tijd zeer goede wet. De duur van het leerlingschap, de arbeisdag, het loon, alles werd behoorlijk daarin geregeld. Latere wetten onder Jacobus I ontwikkelden dit alles nog verder. Het werd een bepaalde organisatie. Doch het negatieve vrijheidsbegrip duldde geen enkele bepaling van zulk een wet. De fabriekanten zagen in die wet hun sterksten vijand. Na een heftegen kamp wisten zij in 1814 de

overwinning te behalen. Geen verandering of verbetering van hetgeen volgens hen onhoudbaar was gebleken werd toegelaten. Al petitioneerden nog 300,000 arbeiders voor het behoud der wet: zij werd radicaal door het parlement afgeschaft. Zóó ging het overal. Waar nog geregelde vormen van organisatie onder de arbeiders waren, werden zij verbroken. Een algemeene nivelleerende richting werd op alles toegepast. De koude wind der negatieve vrijheid ging over het korenveld hêen en deed alle halmen buigen. Met welk resultaat? Gij weet het, Mijne Heeren. Toen de arbeiders niet meer overeenkomstig wetten zich konden groepeeren of vereenigen, deden zij het buiten de wet om. In plaats van de vereeniging kwam de samenspanning. In plaats van het verbond het complot.

Nog sterker. Daar de arbeiders nergens meer instellingen en inrichtingen vonden, waarmede zij zich konden vereenzelvigen, en daar toch hun levenslot telkens droeviger werd, sloeg een deel van hen over tot droomen van een beteren toestand. Zij plaatsten zich buiten de werkelijkheid, en deden een beroep op een utopische toekomst. De socialistische woelingen begonnen. En bij al die woelingen was het altijd zoo eigenaardig op te merken, dat de hartstochten dezer maatschappelijke revolutionnairen zich altijd vastklampten aan elke collectieve inrichting, die nog als overblijfsel van vroegere toestanden hier en daar aanwezig was. De arbeiders zochten de lijnen der organisatie weder op, die door de heerschende school der economisten waren te niet gedaan. Ook zij begeerden zelfstandigheid in eigen kring, onafhankelijkheid en zelfregeering. Een voldoend inkomen en een eigen vrijwillig gekozen band. Wat zij niet wenschten was de samenhooping, zonder regel, zonder orde, waardoor zij niet verder kwamen dan tot het begrip van een verwarde massa, waarmede alleen de ondernemer wist te werken. Zij wilden vrij zijn, maar niet vogelvrij.

Beide deze omstandigheden, die als van zelve tot sociale politiek aanmaanden, begonnen nu des te scherper zich te doen gevoelen, omdat de leidende staatslieden van Europa in de eerste helft dezer eeuw bijna allen geen oog hadden voor deze verschijnselen.

Op dit derde punt vestig ik nog uw opmerkzaamheid. Als de leidslieden der natiën ziende blind zijn, als hun maatregelen

en wetten indruischen tegen, of geen kennis hoegenaamd nemen van de eischen en vragen, die door de maatschappij worden gesteld, dan wekt zulk een politiek reäctie op, straks gevolgd door revolutie, of ten minste heftiger aandrang tot hervorming. En de meeste Europeesche staatslieden zijn in die fout vervallen.

Misschien is er in onze eeuw slechts één staatsman geweest, die zoowel het begrip van Staat als dat van Maatschappij had doorzien, en wiens politiek ook bovenal sociale politiek was. Ik bedoel den vrijheer vom Stein. Niet hoog genoeg kan deze man gesteld worden met het oog op de toekomst, die hij heeft voorbereid, het Duitsche rijk zoo als het thans voor ons staat. Een rotsachtige natuur, aristocraat in merg en been, autoritair in zijn optreden, barsch en heftig in zijn manieren, doch edel en grootsch zonder weêrga, zonder evenknie. Hij heeft slechts ruim een jaar - van September 1807 tot December 1808 - als alvermogend minister gewerkt, maar in dat jaar, onder de arendsoogen van den vijand (Napoleon) zelven, Pruisen tot een politiek maar bovenal tot een maatschappelijk bolwerk van vooruitgang in Duitschland gemaakt. Hij heeft een viertal wetten uitgevaardigd, die als een volledig samenstel van sociale vervorming kunnen worden aangemerkt. Allereerst de wet van 9 October 1807, waarbij het grondeigendom onafhankelijk werd gemaakt, de heerediensten afgeschaft en aan edellieden, als zij op hun landerijen bleven, de positie van heereboeren werd gegeven. Voorts de wetten van 28 October 1807 en 27 Juli 1808, die, op de domeinen des konings, den boeren tegen uitkeeringen het bezit van hoeven verzekerden en den grooten grondbezitters het verkrijgen van voorschotten van den staat op hun landerijen mogelijk maakten. Dan de wet van 24 October 1808, waarbij het verkeer voor het volk vrij werd gemaakt en de levensmiddelen en levensbehoeften onttrokken werden aan alle lastige beperkingen der gilden van bakkers en slagers. Eindelijk de groote wet van 19 October 1808, waarbij de gemeentelijke vrijheid en zelfstandigheid werd geordend, en de steden tot zelfbestuur en tot zelfregeering werden geroepen. Toen de laatste wet was uitgevaardigd, was het uur daar. Napoleon zag met zijn scherpen blik, waarop dit alles zou uitloopen en verklaarde vom Stein tot vijand van Frankrijk. Hij moest vluchten ver uit zijn land naar Rusland. En al werd Napoleon ook later verslagen, al zegevierden ook later de duitsche wapens, toch werd deze man

door het Pruisische hof niet meer gebruikt. Hij stond te hoog boven het geknutsel der diplomaten en staatsdilettanten. Doch zijn werk bleef bestaan, voor vele eeuwen bestaan. Laat u nu niet verleiden, hem eenigszins democratische of republikeinsche gevoelens toe te dichten: integendeel, er is zeker nooit trotscher edelman of ridder geweest dan deze man; maar denk er aan dat niemand het volk zóó onder het hart heeft gedragen als hij. Wilt gij zijn beeld u helder voor oogen stellen, herinnert u dan zijn optreden in het paleis te St. Petersburg, toen hij in October 1812 in Rusland als balling rondzwierf. Zoo even was de tijding gekomen van den terugtocht van Napoleon uit Moscou. Het hof vierde juist een familiefeest en Stein was gast aan de keizerlijke tafel. Aan het slot van den maaltijd nam in vervoering de keizerin-moeder het woord en, nadat zij jubelend van de naderende zegepraal had gesproken, eindigde zij aldus: ‘Voorwaar, wanneer van het fransche leger één man over den Rijn in het vaderland terugkeert, zou ik mij schamen een Duitsche te zijn’. Bij die rede verschoot Stein eensklaps van kleur en zich plotseling opheffend barstte hij in deze woorden los: ‘Uw Majesteit heeft zeer groot ongelijk dit te zeggen en dat nog wel in het aangezicht der Russen, die aan de Duitschers zooveel dank schuldig zijn. Uw Majesteit moest niet zeggen, dat zij over het Duitsche volk zich zou schamen: de eenigen over wie zij zich te schamen heeft zijn haar eigen bloedverwanten, de Duitsche vorsten. Ik ken het Duitsche volk. Dat kan men vertrouwen.’ Het komt mij voor, dat er zelden zulk een tooneel aan een keizerstafel heeft plaats gehad. Het beeld van den opstuivenden Stein teekent. Hij stoof op voor het volk. Dàt moest hij verdedigen. En omdat hij zóó dacht, zóó gevoelde, waar hij ook was, aan de tafel der Czaren, op de eenvoudige landhoeve, in de mijndistricten van Westfalen: omdat hij daarbij een type van degelijkheid, rechtschapenheid en volharding was: daarom heeft hij een gezonde kern voor een staat en een maatschappij der toekomst kunnen vormen.

Maar de vrijheer vom Stein stond bijna alleen onder de staatslieden in de eerste helft onzer eeuw. Voor een deel pasten zij op dat terrein een oude verzameling van recepten toe, voor een ander deel volgden zij het stelsel van het ‘laissez-faire’, ook een wijsheid van nihilisten. Zij begrepen niet dat de staat, wil hij leiden, zich eerst moet laten doordringen door het

leven der maatschappij. Er zijn allerlei richtingen en elementen in die maatschappij, waarop de staat invloed kan uitoefenen en waarvan hij zich kan bedienen. Tegen allerlei kwaad kan de staat zich keeren. Is het hem niet mogelijk dat kwaad geheel en al weg te nemen, zoo kan hij het verplaatsen en verschuiven en dus wijzigen. Luide kan de staat het uitspreken, dat er onrecht geschiedt, waar bij den arbeid alléén technische motieven en niet oogpunten van menschelijke beschaving en veredeling mede den doorslag geven. Overigens eerbiedige de staat de zelfwerkende kracht der maatschappij. Op den voorgrond sta slechts deze waarheid, dat het voor een volk en voor een maatschappij een levensquestie is, om een duidelijk doel voor oogen te hebben. In dien zin moet worden geregeerd. Doch de heeren politici in Europa begrepen van dat alles niet veel. Zij intrigeerden en kabaleerden voort. Zij speelden hun spel. En wonderlijke spelers, die zij waren, deden zij het niet om de winst, niet om het doel, maar haast enkel en alleen ter liefde het spel!

Ondertusschen werkten denkers, buiten eenige practische politiek staande, aan het vraagstuk. Terwijl de staatslieden zich te goed deden aan de holle phrases der politiek van den dag, en alléén oor hadden voor het rumoer en geraas dat de luidklinkende feiten van den dag veroorzaakten, poogden zij te luisteren naar den zonder veel gedruisch voortrollenden stroom der menschelijke samenleving. Dat gaat stil en rustig in het werk. Slechts dàn, wanneer menschelijk onverstand en bekrompenheid hier en daar een dam opwerpen, bruisen de wateren op en verzwelgen zij in een oogwenk wat met zooveel inspanning door de menschen was gefatsoeneerd. Overigens gaat de stroom met haar wisselende golven vast vooruit. Alles ontwikkelt zich uit alles. Door allerlei phases heen komt de maatschappelijke eisch, de maatschappelijke verhouding en betrekking, langzaam tot zijn recht. Een wet van evolutie houdt die maatschappij steeds in beweging. Het tegenwoordige is altijd en noodwendig het gevolg van het verledene. Zij die tot nu toe als wetenschappelijke denkers het best dien groei, die ontwikkeling der maatschappij hebben bespied, zijn Franschen en Engelschen. Auguste Comte en Quetelet, Herbert Spenser en Maine zijn de mannen, die het scherpst den stillen socialen gang der menschheid wisten te ontvouwen. In de laatste tijden

heeft Duitschland zich aan die studie gezet, Reeds leverde Schäffle breede doch onvolkomen studiën en gaf de ethnoloog Bastian scherpzinnige schetsen, opstellen die des te volledíger werden, omdat allengs geheel Indië en Polynesië in den kring der onderzoekingen is opgenomen, en het materiaal met den dag zich ophoopt. De staatslieden van vóór 1850 hadden echter van dit alles bijna geen begrip. In eigen waan bevangen zagen zij niet anders dan questiën van buitenlandsche en binnenlandsche politiek. Tractaten en kiestabellen waren hun voornaamste zorg. Een aardig voorbeeld van de laatdunkende zelfverblinding, waarvan zij de slachtoffers waren, levert wel een der in eigen oogen verstandigsten van hen allen. Ik noem Guizot. Toen Auguste Comte min of meer met zijn stellingen gereed was gekomen, begaf hij zich tot den minister Guizot, om te vragen of voor de wetenschap der maatschappij een leerschool te Parijs kon worden opgericht. Guizot weigerde. In zijn Mémoires stelt hij nu de redenen te boek, die hem tot die weigering leidden en preciseert hij zijn oordeel over Comte. Hooghartig beduidt hij daar aan de nakomelingschap, dat hij dien armen stumpert van een Comte doorzag en dat hij voor zulk een mathematischen materialist slechts overhad een ‘estime triste qui se réfugie dans le silence.’ Ach, de nakomelingschap, die thans de wijsheid van Guizot in al haar holheid doorziet, is nu bijna geneigd de vroeger zoo hoogklinkende daden van Guizot zelven in stilzwijgen te hullen. Zij ziet ze aan en gaat voorbij. - Inderdaad zou de naam van de meeste dier staatslieden thans weinig meer gehoord worden, wanneer niet hun fouten de aanleiding waren geweest, dat des te sterker de sociale eischen zich deden gelden. Hun misgrepen zullen hen doen leven. Vooreerst om de in het vervolg te ontwijken fouten, maar ten anderen omdat zij door hun reactie de oorzaak zijn geweest, dat luider en luider de sociale vragen zijn gesteld. Ons Europa der eerste vijftig jaren dezer eeuw werd in dat opzicht niet verwend. De oude Whigs in Engeland, de doctrinairen in Frankrijk, de school van Metternich in Oostenrijk, de bureaucratie in Pruissen, handelden alsof er geen dag van morgen zou zijn. Zij zaaiden wel geen wind om geen storm te oogsten. Toch kwam die storm gierend en dreigend. De orkaan zou den drukkenden bedorven dampkring zuiveren. En in de bliksemflitsen, die van alle kanten uit het zwerk schoten, zag men weder de

woorden, die weleer door een geheimzinnige hand aan de wanden van Belzasar's feestzaal vlammend waren geschreven.

Want wat of de staatslieden doen of niet doen, de Maatschappij gaat haar gang en loopt haar ontwikkeling af. Doch van het grootste belang is het voor de telkens levenden, dat die ontwikkeling niet iederen keer wordt gestoord door der menschen onverstand. Wij moeten dus zorgen de wet der beweging der maatschappij te begrijpen en te volgen. Volgen wij die niet, dan zal op ieder tijdsgewricht de nieuwe phase der maatschappij eerst met veel smart zich uit den ouden toestand kunnen ontwikkelen. Daarom, daarom vooral, is het noodig dat de ouderwetsche regeeringspolitiek zich vervormt in een sociale politiek. Maatschappelijke revolutie is te voorkomen, wanneer men de evolutie begrijpt. Maar de golvende lijnen der maatschappij moeten dan ook waargenomen en gezien worden. Dan eerst kan men ze volgen. De groei der maatschappelijke krachten moet worden gevoeld; dàn eerst kan men medewerken om die krachten gezond te houden. Natuurlijk hangt niet alles van ons af. Elke levensbetrekking is half natuur en half product van vrijen wil. Maar wij kunnen toch wel iets uitrichten. Wij kunnen zorgen, dat wij, bij de wisseling der levensvormen, het blijvende onderscheiden en afscheiden van het uit den aard der zaak vergankelijke. Wij kunnen toezien, dat wij, wanneer wij de levensvormen in wetten binden, die wetten niet te streng maken, zoodat wij een zich ontwikkelenden groei in kluisters zouden ketenen. Wij kunnen wanverhoudingen tusschen verschillende soorten van werkkracht pogen weg te nemen. Wij kunnen het draagvermogen der maatschappelijke klassen toetsen. De natuurgroei, de kracht die van beneden komt, is wel de hoofdzaak, maar de mensch kan vormend inwerken. De opdracht der menschen wisselt dus hier met de tijdsomstandigheden. Heden schijnt het onze taak, perken te zetten aan de heerschappij der groote kapitalen, het kleine bezit te bevestigen en den arbeiderstand tot een gezonder lid der maatschappij te maken. Morgen is de taak weder anders. Morgen moet den arbeiders worden betoogd, dat zij op weg zijn hun eigen verdiensten

en bestaan te verslimmeren door een dommen strijd tegen het kapitaal. In het algemeen moet men overal wegnemen privileges en monopoliën: maar de questie wat privilege of monopolie is verandert ook met de geschiedenis.

Het is niet altijd gemakkelijk te zien wat werkelijk privilege is. Wij stellen ons zelven zoo spoedig tevreden met wat wij hebben. Allen dragen wij min of meer een gekleurden bril. Het meest treffende bewijs hiervan levert een man als Luther. Zeker: deze deinsde niet voor de stoutste hervorming in het godsdienstige en kerkelijke terug. Er is geen enkele reden om aan zijn moed en aan zijn kracht om te durven te twijfelen. En toch: hoe is hij te keer gegaan tegen de boeren, die in zijn tijd hun eischen hadden geformuleerd in de bekende XII artikelen! Hij vervloekte hun programma. Hij maakte hen uit voor rebellen en roovers, en verweet hen, dat zij ‘de christelijke vrijheid tot een vleeschelijke vrijheid wilden maken, uit het geestelijk een wereldlijk uiterlijk rijk oprichten, hetgeen onmogelijk is.’ Hij wekte de ridders en vorsten op om die boeren dood te slaan. ‘Doet het, zooals men een dollen hond doodslaat: als gij het niet doet, zijt gij zelf het kind van de rekening.’ En ziet, na drie honderd jaren zou het geschieden, dat geen enkel artikel van die twaalf onvervuld in Noord-Duitschland zou zijn. De minister vom Stein - later wakker gevolgd door von Hardenberg - maakte al die 12 artikelen in Pruissen tot een legale werkelijkheid.

Zien wij dan ook niet neêr op die boeren der 16^{e} eeuw. Veel kwaad zou zijn voorkomen, veel rampen uit den weg gegaan, misschien al de rampzalige ellende van den dertigjarigen Duitschen broederoorlog verhoed, wanneer op hun vertoogen eenigermate was gelet. Zij, die zich aan de sociale studiën en sociale politiek wijden, moeten niet al te bang zijn voor hen, die door de officieele samenleving en officieele wetenschap worden aangeduid en soms gebrandmerkt als ketters. Integendeel. Het zijn juist die ketters, die de regeerders en leidslieden beletten in te dommelen. Zij hebben meestal het voorrecht gehad van op een deel van het veld scherper te zien dan hun tijdgenooten. Hun oog drong dààr verder door. En al werden zij of bespot of geïgnoreerd, de toekomst zou in menig opzicht met hun inzicht rekening gaan houden. Laat mij nog een tweetal voorbeelden u daarvan aanvoeren en wel uit Engeland.

Allereerst noem ik u den kwaker John Bellers, die in 1696 te Londen in White-Hart-Court, in Graciousstreet, zijn geschrift uitgaf onder den titel: ‘voorstellen tot het oprichten van een Industrie-College voor alle nuttige bedrijven en handwerken, met profijt voor de rijken, voldoend levensonderhoud voor de armen, en een goede opvoeding voor de jeugd.’ Hoe werd dit plan gedurende het leven van en de eerste halve eeuw na Bellers' dood geminacht en vergeten! Eerst Robert Owen vestigde er weder de aandacht op, en Karl Marx prees het als een wonder in de geschiedenis der economie. En als wij thans het eenvoudige voorstel lezen, dan zien wij werkelijk dat er een kiem voor de toekomst in verholen was. Bellers wilde oprichten vereenigingen of genootschappen van arbeiders, elk van minstens 300 personen sterk. Die genootschappen zouden als colonies zich vestigen liefst op een groote landhoeve. Door het gezamentlijk arbeiden voor één doel, zou allerlei overbodig werk uitgespaard kunnen worden. Nuttelooze ambachten zouden van zelf verdwijnen. Het kapitaal zou gemeenschappelijk zijn: de inkomsten zouden jaarlijks aan een ieder toebedeeld kunnen worden. Arbeid en niet geld zou de waarde-meter van alle benoodigdheden wezen. Aan de ouderen van dagen kon wat rust worden gegeven. De vereeniging zelve zou een vastheid, een stabiliteit bezitten, waarop het kortstondig bestaan van een individu geen aanspraak kon maken. De mensch toch sterft en hetgeen hij met zooveel moeite heeft gebouwd en verworven, wordt verdeeld en vervliegt naar alle winden. Een vereeniging echter kan continuïteit opleveren. De leden daarvan zouden elk afzonderlijk wonen, gehuwd of ongehuwd, maar het werk zou gemeenschappelijk kunnen geschieden, en evenzoo de maaltijden, waar de aankomende knapen en meisjes bij beurten, wekelijks, zouden moeten bedienen. De arbeid en de arbeidstijd zou behoorlijk geregeld moeten worden. Groote zorg zou aan de opvoeding en het onderwijs moeten worden besteed. In elk college zou een bibliotheek moeten zijn. Lichamelijke kastijding zou niet meer toegepast mogen worden. Veel waarde hechtte Bellers aan den naam van zijn maatschappelijke éénheid. Het was geen werkhuis, maar ook geen communiteit. Uit dit laatste begrip zou veel grooter éénheid en gemeenschap voortvloeien dan Bellers bedoelde. Hij noemde het dus college. Doch de tijdgenooten van Bellers wilden noch van den naam, noch van de zaak iets weten. Onze tijd zou zulk een college

associatie noemen, en als bij uitstek zich met de kenteekenen, bepalingen, begrenzingen en resultaten van dergelijke vereenigingen ophouden: in één woord uitwerken wat Bellers aangaf.

Ik beloofde u nog een tweede voorbeeld. Ditmaal veroorloof ik mij u binnen te leiden bij een gezin, bij William Godwin en zijn vrouw. Beide zijn even belangwekkend. William Godwin die in 1756 bij Cambridge werd geboren, was wel het radicaalste karakter en een der meest logische koppen, die Engeland heeft voortgebracht. Gemoedsaandoeningen hadden weinig vat op hem. Maar zijn scherp ontledend verstand wist van elk betoog een anatomie-les te maken. Straks zou hij - nadat hij in 1791 de kennis had gemaakt van Thomas Paine - zijn analyse gaan toepassen op de menschelijke maatschappij, en in 1793 een werk uitgeven onder den titel van Politieke Rechtvaardigheid (‘Political Justice’). Dit boek is zeker een der meest baanbrekende werken op het terrein van staat en maatschappij geweest. De verschijning van dit werk is een dagteekening in de geschiedenis der Engelsche gedachte over die onderwerpen. Het werd zeer heftig bestreden, van alle kanten veroordeeld: doch zou later een diepen indruk maken op de zich voortbewegende maatschappij. De sociale begrippen werden in dat boek met een uiterste gestrenge logica besproken en tot vaste conclusies gevoerd. Het was een uitéénzetting van de begrippen van moraliteit en waarheid, waarop, naar zijn gevoelen, de menschelijke samenleving moest rusten. Met een vast vertrouwen in de voortschrijdende vooruitgaande ontwikkeling van ons geslacht, verwachtte hij het heil van allen enkel van opvoeding en discussie. Nadruk werd door hem gelegd op de physieke invloeden op onze maatschappij. Het bestaande strafrecht werd door hem aan een nauwlettenden toets onderworpen, en afgekeurd. Afschaffing der doodstraf werd bepleit. De grondslagen der burgerlijke maatschappij, het eigendom en het huwelijk, werden door hem in samenhang met de telkens veranderende phases der samenleving beschouwd. Tegen beider absolute onaantastbaarheid en heiligheid werden zeer krasse argumenten door hem geleverd. De tegenstelling tusschen wat recht is en wat wet was, over die beide onderwerpen, leverde hem de stof tot vinnige kritiek. Hij zag niet op tegen zeer groote wijzigingen in beide deze instituten: in zoover een huwelijk waarlijk alléén dàn reden tot bestaan had, zoolang de liefde de band bleef, in zooverre het particuliere eigendom alleen dàn gerechtvaar-

digd was, wanneer het opgevat werd als een rentmeesterschap van goederen ten bate van velen. Zoo oordeelde hij, en zonder mededoogen werd elke kracht der maatschappij op tergend kalme wijze door hem ontleed. - En naast hem leefde nu gedurende een jaar (want hun huwelijk heeft slechts één jaar geduurd, toen zij in September 1797, op acht-en-dertig jarigen leeftijd, stierf) een der schoonste en misschien de hartstochtelijkste vrouw in het Engeland der 18de eeuw, Mary Wollstonecraft. Haar verrukkelijk edel gelaat, haar verleidelijk beeld, haar liefdevol hart zouden van zelf ons tot haar trekken, haar doen volgen in haar romantisch leven, en ons in den geest leiden naar haar door een treurwilg beschaduwden grafsteen op het kerkhof St. Pancras te Londen: al ware het niet, dat op datzelfde graf haar eigen zeventienjarige dochter, in de zonnige dagen van Juni 1814, dààr door den dichter Shelley aan het hart werd gedrukt! Want rijker nog dan het leven van die dochter, is het leven van de moeder geweest. In gemoed en opvatting, in vermogen om het hart in het middelpunt te treffen, heeft Mary Wollstonecraft slechts zeer weinig gelijken gehad. Voor alle tijden blijft zij merkwaardig door het boek dat zij in 1791 schreef en (zonderling genoeg) aan Talleyrand opdroeg, het boek getiteld ‘A vindication of the Rights of Woman.’ Het was een kreet naar vrijheid en recht voor de vrouw. Mary bestreed met alle kracht de kunstmatige vorming der meisjes, waardoor zij werden opgeleid enkel tot een speelpop voor de mannen, en de hoogste taak der vrouw werd gezocht in aandoeningen op te wekken in plaats van eerbied af te dwingen. Tegen de degradatie, welke op die wijze werd verkregen, kwam zij op. Onder den schijn van de vrouw met bloemen te tooien, verlaagde men haar. Men liet haar brein met opzet zoo ledig, omdat men dat brein alleen wilde vervullen met voorstellingen van huwelijk of zinnelijke liefde. Maar de liefde is slechts een deel van het leven: wat wordt er op die wijze van de vrouw buiten het huwelijk? Waarom wordt niet waarachtige ernst aan de vrouw geleerd? Waarom zijn alle liberale beroepen, waarom is de politiek voor haar als gesloten? Dus sprak Mary heftig. En evenals het boek van haar man, werd ook haar geschrift als aan de vlammen prijs gegeven. Onze eeuw echter zou er anders over oordeelen. Wij zouden begrijpen, dat men verstandiger had gedaan naar

enkele van haar woorden (ontdaan van haar overdrijving) te luisteren. Trouwens onze eeuw heeft de vrouw aan het werk gezet, maar bijna alléén in de fabriek, in de mijnen, in de ingewanden der aarde. Nu men haar rug heeft doen krommen onder het gewicht van den lichamelijken arbeid, zijn er gansch andere tijden aangebroken, als toen de fransche regent (luchthartiger gedachtenisse!) Madame de Prie, die hem over een staatkundige questie wilde spreken, hoffelijk buigend naar den spiegel geleidde, en haar, het eigen bekoorlijk kopje wijzend, vleiend toevoegde: die schoone lippen zijn bestemd om te kussen niet om politiek te praten.

Ik heb u die namen van Bellers en van de Godwins (man en vrouw) in de herinnering geroepen, omdat ik u wilde duidelijk maken, hoezeer enkele uitnemende mannen en vrouwen op elk tijdstip een inzicht, een voorgevoel hebben gehad van de probleemen, waarmede een later nageslacht heeft moeten worstelen en kampen, en hoeveel getob en gejammer telkens zou zijn voorkomen, indien men op het behoorlijk oogenblik, toen zulke geesten een blik in de toekomst wierpen, naar hun wenken zich had gedragen.

Want politiek is GEZONDHEIDSLEER en een sociale politiek beduidt dus niet anders dan het scheppen van de mogelijkheid om de maatschappij gezond te doen blijven.

Die taak is een taak van alle dagen. Omdat men er niet voor gezorgd heeft, daarom wordt thans de kracht van allerlei geneesmiddelen gezocht en beproefd, terwijl een goede hygiène al die proefnemingen overbodig zou gemaakt hebben.

Wij, Mijne Heeren, roepen u op tot die gezondheidsleer der maatschappij, tot die sociale politiek mede te werken.

Slechts twee raadgevingen zouden wij nog wagen u te geven.

Allereerst weest niet hooghartig en hard! Het leven hier op aarde is een samenleven, een samenwerken. Isoleert u niet. Het type van den ‘misanthrope’ van Molière is verleidelijk in onze dagen. Er is in het maatschappelijke zooveel phrasendienst, zooveel schijn, onwaarheid en onoprechtheid om ons heen, dat wij ons soms met bitterheid ompantseren en er iets nobels, iets heroieks in zien, om stroef door het leven te wandelen, en ons in ons eergevoel van de wereld af te zonderen. Maar hooger dan het eergevoel staat de chariteit, de liefde. Oefent gij barmhartigheid uit. Denkt aan de woorden der

Bergrede. Zalig zijn de zachtmoedigen, want zij zullen het aardrijk beërven. Zalig zijn de barmhartigen, want hun zal barmhartigheid geschieden. Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinderen genaamd worden. Wordt niet boos, omdat anderen een haat hebben tegen dat wat u lief is. Zoekt liever naar de oorzaak van dien wrok en neemt ze weg. Herinnert u de arme Peggy, die de bloemen haatte. Haar rijkere gelukkiger zusters kunnen in sierlijke parken de geuren genieten, die van de kruinen der stamrozen oprijzen: zij moet ruikers verkoopen van straat tot straat, van deur tot deur - totdat zij den reuk der rozen verfoeit. Beeldt u ook niet in alleen den steen der wijzen te bezitten. In werkelijkheid kunt gij in het maatschappelijke wel iets doen, maar toch niet al te veel. Met het element van het onbewuste in de maatschappij moet gij wel degelijk rekening houden. Weest bescheiden, opdat niet de maatschappij glimlache over uw acteurs-bemoeizucht en omhaal.

Mijn tweede raad is: weest niet al te bezorgd of te beangst. Kleinmoedigheid past hier niet. Over den eindpaal of den uitslag behoeven wij ons niet al te ongerust te maken. Met of zonder ons gaat de maatschappij voort. Al werken de menschen tegen, er is een kracht in die maatschappij, die haar toch tot het einddoel leidt. In dit opzicht moet een gevoel van berusting en kalmte zich van ons meester maken. Door zelfbeheersching moeten wij zelfs veel geschiktheid zoeken te verkrijgen om te verdragen wat wij niet dadelijk begrijpen. Wij moeten het afleeren, om de verschijnselen van den dag met zenuwachtige opwellingen van sympathie of antipathie te begroeten. Volgen wij ook hier de natuur, ‘patiens quia aeterna.’ Verbeelden wij ons niet, dat de aarde ten einde loopt, omdat enkele onzer particuliere begrippen, onzer hobbelpaarden van politiek evenwicht of iets dergelijks, worden te pletter gestooten. Weest niet als de fransche legitimisten, die niets vergeten en niets aanleeren. De deining van den oceaan werpt soms allerlei schuim ons toe, maar na zekeren tijd trekken de golven van zelven zich terug. Weest dus niet vervaard. Maar vervult u liever met blijdschap, door te trachten de wetten der samenleving te doorgronden. Dan leeft gij vrij en harmonisch mede het leven der gemeenschap. Dan kunt gij bewust medewerken aan het architectonisch ideaal, dat wij allen voor oogen moeten hebben.

Die taak is zoo heerlijk. Wij kunnen redden. Op het on-

metelijk veld der aarde rollen langs de ijzeren ra ls uit de verte, van tegenovergestelde kanten, met bliksemsnelheid soms wee treinen voort. De locomotieven vliegen en sleepen de lange wagenreeksen vol menschen en kinderen achter zich. Het vuur wordt gestookt, de vonken schieten gloeiend weg, in zwalpende strepen verdikt zich de rook. Daar ziet gij op verren verren, afstand, dat de treinen op hetzelfde spoor zich bewegen. Gij behoudt uw kalmte, uw zelfbedwang. En lang vóordat een ander iets van het dreigend en ontzettend gevaar der botsing gewaar wordt, verzet gij de wissels.

H.P.G. QUACK.

[Gedichten van Marie Boddaert]

Lentemorgen.

Naast me in 't priëel stond 't achtienjarig Blondje.
Zacht schoof ze 't pas ontloken groen uiteen
en tuurde, nu en dan met gullen wenk
ook mij tot gâslaan noodend, naar haar broertje,
met Sultan stoeiende in de lindenlaan.

Den krulkop keek de schalkheid de oogen uit.
Hij wilde rijden! - 't Poezel kinderhandje
omknelde 't wollig nekhaar van den hond,
die blaffende aan dien greep te ontkomen zocht,
en liet niet los. - Wie of verwinnen zou?
Als 't jongske een aanloop nam stoof 't dier vooruit
met dartlen sprong.
Het hielp niet of hij telkens
de rappe beentjes sneller, hooger ophief
en poogde op Sultans breeden rug te werpen!
Zijn wangen gloeiden en zijn oogen glansden
van spijt en van verwachting. - 'Stil', gebood hij,
half pruilend, speelziek.
Wild schoot Sultan voort.

'Zaagt ge ooit een schooner kind, een schalker guit?'
vroeg vleiend Blondjes blik. - Haar lijdzaam toezien
was thans voorbij! - 'Hier, Sultan, draag den baas!'
klonk 't luide. - 'Wip er op, mijn kleine man!
.... Nog eens maar .... Vlug!'
De vlugste van de twee
was Sultan, wien het spel verdroot. Een ruk,
een sprong en 't ventje stond alleen.

Niet lang:
Zij snelde toe. - Dan: ‘Rijden zult ge toch,
mijn kleine man. Kom mee!’ - en vroolijk boog
zij op de knieën zich en bukte 't hoofd
al lager, dieper, tot de kleine fier,
- een echte ruiter thans, - gezeten was
op 't ronde schoudrenpaar.
Daar gingen zij!
- De laan in! - 't Knaapje gierend van de pret,
en zij, - al levenslust, gezondheid, jeugd,
een hoogren blos op 't lachensgul gelaat,
het golvende gewaad den slanken bouw
omzwierend, - hupte in snelle, lucht'ge vaart
het zandig boschpad over, heen en weer,
en nòg eens, nòg eens.
Weemlend, helgetint
drong 't vriendlijk daglicht door het bladgewelf,
nu hier, dan daar een kus van goud-glans vlijend
op 't lokkig haar, de lenige gestalt'.

En lustiger dan 't lustig vooglenlied
weerklonk haar lach; en guller, meer belovend
dan 't bloesemrijke landschap, koestrender
dan 't koestrend morgenlicht, straalde uit haar oog
de lenteweelde van 't jonkvrouwlijk hart.

MARIE BODDAERT.

In Praag.

De lauwe Juli-nacht breidde over de aard
zijn luchtig kleed van dauw en zoete geuren
en bluschte langzaam aan het strak azuur
de purpren tinten van het vliedend licht,
dat slechts met weerzin acheidde van het oord,
waarop het had gestraald met rijke kleuren.
Nog beefde er weerschijn, flikk'rend, vlammend rood
op torenspits en puntdak van den Hradschin;
nog scheen er vuur te glijden over 't erts
der grauwe wanden, vuur te gloeien in
de lange vensterrijen van den burcht,
die als met duizend oogen op de stad
der zeven heuv'len neerblikt en de kruin
des hoogsten heuvels met een reuzenwrong
van steenen kunstwerk kroont.

In scheemring lag
reeds de Altstadt, grijs en bruin getoetst, gespreid
aan de overzij des strooms, die bruisend langs
zijn groene boorden voortspoedt; scheemring ook
omving de Wissehrad, de heil'ge plek,
die in zijn sombre muren koningslust
en koningssmart geherbergd heeft; waar eens
Libussa's ziener's oog, vol heil'gen gloed,
de toekomst had doorschouwd; verweerde vest,
die heden schuil gaat in de trotsche stad,
welke eens aan h a r e n steun haar opkomst dankte.

De donkre, steile huizenrijen, dicht
aaneengedrongen, smolten tot een kleed
vol bruine, hoek'ge plooien onder 't waas,

dat golvend in de laagte rees, ineen;
omsnoerden heuveltop en glooiing met
hun stroeve lijnen.

Torenspits van kerk
en klooster beurden fier hun schittrend kruis
naar 't grauwend zwerk omhoog, als wilden zij
den laatsten groet van 't scheidend licht ontvangen;
en meen'ge spits in dien ontelbren drom
weerkaatste een oogwenk 't stralend kleurenspel
en vlamde, of hem met vuur'gen vingertox
een genius des lichts had aangeraakt.

De scheemring overspon den staat'gen stroom,
wiens macht'ge stem het breede dal doorruischte,
met valen sluier; hulde in nevelgrauw
de forsche bogen van de Karelsbrug,
wier reuzenarm Kleinseite en Altstadt saam
verbindt, wier steenen heiligen sinds eeuwen
op 't woelig leven staren aan hun voet;
maar nevelvrij nog, hechtte, licht en fijn
als kantwerk, de ijz'ren kettingbrug haar draden
aan beide zijden van den Moldau vast
en spande, boven 't lager deel der stad,
den vloed, zijn eilanden, zijn boschrijke oevers,
- een monsterkoord gelijk - haar veil'gen bodem.

Lang wijlde daar mijn blik niet. Weldra trok
de Hradschin weer mijn aandacht.
Zonnegloor
omspeelde langer niet de hooge transen,
die thans zich scherper, forscher nog dan straks
vertoonden. - Rij aan rij, in grootsche pracht,
verrees de bonte gordel der paleizen
naast torentinne en kloostermuur, in bouw
en stijl en siers'len van schier elk jaarhonderd
't karaktervolle beeld.

Een stuk geschied'nis
belichaamd uit het grijs verleden, scheen mij

de Hradschin toe: van ruw geweld sprak wal
en ringmuur, half een deel der rots, die ze aan
den voet omsluiten; stoere kracht sprak uit
d' onmetelijken omvang van 't paleis
der Czernin, stug en somber in zijn vormen
van zwart graniet; van macht en trots getuigden
de koene gevels verderop, bedekt
met zinrijk beeldwerk, hoog getopt van dak,
met arkel en kanteel bezwaard, maar toch
zoo sierlijk, indrukwekkend met hun keur
van ranke spitsboogvensters, zuilenrijen
en hoog gewelfden poortboog. - Ginder spreidde
in zwierger bouwtrant later eeuw zijn kunst,
zijn praal en pronk ten toon. Een geest van wuftheid,
genotzucht scheen die wanden te dooraêmen,
deed hen verbleeken naast die kloeker schaar
van oudre broedren. - Grootsch in lijn en vorm,
ontzaglijk door zijn omvang, boven stad
en land in kalme fierheid zeet'lend, dekte
de Keizerlijke Burcht den Westkant van
den heuvel met zijn hooge gevelreeks
en sloot op waard'ge wijze 't kostbaar snoer
der vorsilijke verblijven af. - Daarboven
in wondervolle harmonie, in al
den glans, de kracht van 't heerlijkst Ideaal
van Kunst aan 's menschen geest ontsproten, rees
een hymne in steen: de Dom! Zijn hooge welven,
zijn ranke toren klommen hemelwaarts
en voerden snel 't bewondrend oog daarheen,
wijl door 't gemoed een psalm des vredes ruischte.

Welsprekende getuigen van 't Verleên,
dat door den Hradschin in zoo stoute trekken
werd weergegeven!
  Bruisend brak een stroom
herinneringen los .... Mij ging een stoet
voorbij van heerschers, priesters, helden! Elk
paleis verkreeg een stem, verhaalde een sproke
van lief en leed, van willekeur en moed,

van huichlarij en wreedheid. 't Was alsof
het heir van tochten, dat de menschenborst
doet jagen, plotsling heenvoer over 't oord,
de steenen massa's daar bezielde, schril
en dreigend licht deed vallen op de omgeving,
de dooden opriep uit hun lange rust.
Een oogwenk doemde in 't vaal verschiet de schim
des Hongertorens op, een sombre romp,
die huivring aanjoeg; slaggedruisch, gejammer
weerklonk; de broederkrijg ontvlamde; Ziska,
zijn wilde horden, Podiebrad en Brahe,
de heil'ge Nepomuk met bloed'ge leên,
en de ijzren hertog Wallenstein, zij allen
herrezen en hun streven, worstlen, werken,
hun slagen en hun falen mèt hen!

Snel,
gelijk hij was ontsprongen, drong de stroom,
voorbij, verloor zich in de omfloerste verte;
doch lang nog was 't mij of de lucht vervuld was
met klachten, vragen.... 't Bittere ‘w a a r o m ?’
scheen de echo in 't oneind'ge te herhalen,
- maar aarde en hemel bleven stom.

Beneden
droeg reeds de stad op kade en brug een reeks
van lichten; rosse gloed doorglom den nevel,
die trillend wiegde boven de oude stad.
Het Schützen-eiland onder de ijz'ren brug
geleek een feeëntuin, doorvloeid van vuur;
daar stegen volle, dartle tonen op
en schikten vlugge voeten zich ten dans,
daar ademde alles onbezorgdheid.

Stil
en peinzend ging ik verder. - Flonkrend boog
de sterrenhemel boven de aarde, en waakte.

MARIE BODDAERT.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 24 September.

De gebeurtenissen der laatste weken hebben op nieuw en op overtuigende wijze bewezen, hoe weinig men staat kan maken op alliantiën, die uitsluitend het gevolg zijn van politieke berekeningen, en niet gegrond zijn op wederzijdsche sympathie, zelfs niet op tijdelijke gemeenschap van belangen.

Toen de heer Von Bismarck het Duitsche Rijk met een engeren en een breederen kring van bondgenooten omgaf, was het zeker niet in de eerste plaats zijne bedoeling, zijne schepping tegen de aanvallen van een buitenlandschen vijand te verzekeren. Eene toenadering tot Duitschland was tegelijkertijd eene oorlogsverklaring aan de liberale en democratische instellingen en eene huldiging van de conservatief-monarchale beginselen. Zóó werd zij ook opgevat door het Spaansche ministerie Canovas del Castillo, dat in het begin van het vorige jaar, na een kort liberaal interregnum, de teugels van het bewind weder overnam. Canovas wist, dat de monarchie in Spanje nog niet tegen iederen aanval was verzekerd, en hij zocht in het monarchale Duitschland een steun voor koning Alfonso's troon; hij wist, dat de grijze keizer Wilhelm persoonlijk den jeugdigen Spaanschen vorst zeer genegen was, en rekende daarom op Duitschlands moreele en materieele ondersteuning, indien de republikeinen en anarchisten in Spanje wederom het hoofd opstaken. De reis van koning Alfonso naar Homburg en het tegenbezoek van den Duitschen kroonprins te Madrid waren de uiterlijke kenteekenen van deze toenadering.

De buitenlandsche politiek van het Spaansche ministerie, welke zich sedert 1875 steeds door weifeling en onzekerheid had geken-

merkt, en waarvan een zenuwachtig streven, om Spanje in de rij der groote mogendheden te doen opnemen, het eenige blijvende element was geweest, scheen thans eene duidelijk omschreven richting te hebben aangenomen. Maar het bleek spoedig, dat de overgroote meerderheid van het Spaansche volk met deze nieuwe richting alles behalve ingenomen was. Terecht schreef een scherpzinnig opmerker uit Madrid aan de *Münchener Allgemeine Zeitung*:

'Ik moet op nieuw constateeren, wat ik reeds twee jaren geleden aantoonde, dat van ware sympathie, van werkelijke vriendschap tusschen Duitschland en Spanje nooit sprake is geweest, allerminst sedert 1871. Dit gold en geldt niet alleen van de geestelijkheid en de ultramontanen, die Duitschland verafschuwen als een brandpunt van ketterij en onzedelijkheid, van materialisme en realisme, en die door het onderwijs, dat zij geheel in handen hebben, in de gansche natie den haat tegen Duitschland aankweeken; het geldt ook van de liberalen, de democraten, de republikeinen, en zelfs van de conservatieven. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, maar deze zijn hoogst zeldzaam.

De liberalen haten Duitschland als den steunpilaar van conservatisme en reactie; de democraten en republikeinen als den machtigsten beschermer der monarchie; de anarchisten, de socialisten en revolutionairen als den gevaarlijksten bestrijder van hun streven; de conservatieven eindelijk, omdat hun trots er tegen opkomt, aan Duitschers dank schuldig te zijn; omdat zij afgunstig zijn, en met leede oogen den machtigen invloed waarnemen, dien Duitschland zich door eigen kracht heeft weten te veroveren. Natuurlijk eischt de maatschappelijke beschaving, dat men met deze verborgen gevoelens niet te koop loope; daar nu vreemdelingen toch reeds moeielijk een Spanjaard kunnen doorgronden, houden zij den schijn voor het wezen, en meenen, dat de uiterlijke vriendelijkheid eene ware uitdrukking der gevoelens is.'

Had de heer Canovas del Castillo nu slechts gezorgd, aan de nieuwe verhouding tot Duitschland eene minder in het oog loopende uitdrukking te geven, en tevens met de overige groote mogendheden op een goeden voet te blijven, dan zou het Spaansche volk zich wellicht de wijziging in de richting der buitenlandsche staatkunde hebben laten welgevallen. Maar het *ménager la chèvre et le chou* is eene kunst, die de Spaansche minister niet verstaat. Met Frankrijk, kwam zijne regeering op minder aangenamen voet tengevolge van

de beleedigingen, koning Alfonso op zijne reis door Parijs aangedaan; met Engeland door de met de eischen eener goede trouw weinig overeenkomstige verbreking van het handelstractaat; met Italië door de hoogst onvoorzichtige uitlatingen van den ultramontaanschen minister Pidal.

Ook in het binnenland namen het aantal en de invloed der tegenstanders van het ministerie-Canovas voortdurend toe. Niettegenstaande de ongehoorde pressie, welke de Spaansche regeering op iedere verkiezing uitoefent, wees de uitslag der verkiezingen voor den gemeenteraad in bijna alle groote steden op eene aanstaande verplaatsing van de meerderheid. De ‘constitutioneelen’, onder Sagasta, en de ‘centralisten’, onder Martinez Campos en Alonzo Martinez, die bij de gemeenteraadsverkiezingen met de republikeinen hadden samengewerkt, haastten zich om dit compromitteerend bondgenootschap weder op te zeggen, dat het den koning onmogelijk maakte, hen tot de regeering te roepen. Zij verklaarden, dat dit tijdelijk samengaan met de republikeinen alleen tegen het kabinet, maar niet tegen de monarchie was gericht. Korten tijd daarna gelukte het Sagasta zelfs, het met de dynastieke linkerzijde eens te worden over een gemeenschappelijk programma, dat bij de aanvaarding van het bestuur door de liberalen dienst zou kunnen doen, zoodat de verschillende groepen der linkerzijde thans feitelijk weder vereenigd zijn.

Zóó stonden de zaken, toen in het laatst van de vorige maand plotseling de tijding kwam, dat de Duitsche regeering een deel van den Carolinen-archipel tot Duitsch grondgebied had verklaard, en dat zij zich voorbereidde, om haar protectoraat over den geheelen archipel, óók dus over de Pelew- en de Marshall-eilanden, uit te strekken.

Men mag met allen grond vragen of de heer Von Bismarck, toen hij tot dezen stap besloot, zich wel door zijne gewone scherpzinnigheid, en voorzichtigheid heeft laten leiden, en of hij al de gevolgen daarvan heeft voorzien. Wellicht heeft hij gemeend, dat men het onder vrienden niet zoo nauw zou nemen, maar dan heeft hij zich omtrent den aard dezer vriendschap zonderlinge illusiën gemaakt. Wellicht ook heeft hij gehoopt, dat het Spaansche volk, in het besef van zijne volkomen machteloosheid tegenover Duitschland, het hoofd in den schoot zou leggen, maar dan is zijne kennis van het Spaansche volkskarakter uiterst gebrekkig geweest. Over geheel het Iberisch schiereiland leeft de oude Castiliaansche

trots nog in aller harten, al verbergt zij zich in den regel achter het masker eener schijnbare apathie; de gevoeligheid der Spanjaarden is eer vermeerderd dan verminderd door de omstandigheid, dat van den vroegeren luister van hun rijk nanwelijks een schaduw is overgebleven.

De liberale oppositie verzuimde geen oogenblik, om uit het feit der annexatie, die zij als verraderlijk en wederrechtelijk brandmerkte, politieke munt te slaan. Haar was het allereerst te doen, om het gehate conservatieve ministerie ten val te brengen, door welks staatkunde Spanje was blootgesteld aan eene openlijke vernedering, eene vernedering die dubbel bitter was, nu zij het werk was van eene mogendheid, die men Spanje als vriend en bondgenoot had willen opdringen. Doch naast de liberalen schaarden zich anderen, die niet slechts den val van het ministerie, maar ook dien van de monarchie beoogden. In een oogwenk verspreidde zich de beweging over het gansche land; allerwege werden demonstratiën georganiseerd om te protesteeren tegen de schending van het Spaansche grondgebied; bij de voornaamste kringen, ja zelfs bij de autoriteiten, vonden de manifestanten sympathie en steun; leger en vloot deelden in de algemeene verontwaardiging, en zoo groot was de vrees van het ministerie, dat zij, na korte aarzeling, aan de officieele en officieuse pers verlof gaf, om even krachtig als de oppositiebladen tegen Duitschland te velde te trekken.

De storm bereikte zijn hoogtepunt, toen te Madrid het bericht kwam van de annexatie van het eiland Yap door een Duitsche kanonneerboot, terwijl twee Spaansche oorlogsschepen daarbij werkeloos hadden toegezien. Men waande zich verraden en verkocht. Eene talrijke menigte snelde naar het gebouw der Duitsche legatie in de *Calle Amor de Dios*, rukte wapenschild en vlaggestok af, sleepte die naar de *Puerta del Sol*, en verbrandde ze daar voor het gebouw van het ministerie van binnenlandsche zaken. ‘Oorlog met Duitschland!’ was de leus, die openlijk en alom werd aangeheven. De regeering beproefde ter nauwernood een schijn van verzet tegen deze buitensporigheden. Sagasta riep eene *junta* van zijne geestverwanten bijeen, en verzekerde, dat hij en zijne vrienden, indien de koning zich tot hen wendde, de regeering zouden overnemen, doch slechts onder de voorwaarde, dat onmiddellijk de oorlog zou worden verklaard. Overal werden inschrijvingen geopend, om leger en vloot op de vereischte sterkte

te brengen, en slechts met de grootste moeite kon men de militairen beletten, zich met de opgewonden burgerij te verbroederen.

Dat na den gedenkwaardigen vierden September de oorlog niet uitbrak, mag in de eerste plaats worden geweten aan de even krachtige als bezadigde houding van koning Alfonso, en in de tweede plaats aan de kalmte der Duitsche regeering. De koning verklaarde, liever afstand van de kroon te willen doen, dan zijne toestemming te geven tot een oorlog, die voor zijn land niet anders dan noodlottig kon zijn. Langzamerhand schijnen ook de heethoofden in Spanje tot het besef te zijn gekomen, dat noch het leger, noch de vloot in staat zijn, om den strijd tegen een zoo overmachtigen vijand te wagen, en dat het aannemen der scheidsrechterlijke uitspraak van eene bevriende mogendheid voor Spanje in geen geval vernederend kan zijn. De Duitsche regeering erkent wel is waar Spanje's aanspraken op de Carolinen niet - ook Engeland schijnt hiertoe niet geneigd te zijn -, maar zij verklaart zich bereid, om hare eigen aanspraken en hare uit eene feitelijke bezetting voortvloeiende rechten niet te handhaven, indien door een onpartijdig scheidsrechter de prioriteit van Spanje's rechten wordt erkend. In het laatste land zou men gaarne den twijfel, dien het voorstel tot bemiddeling insluit, als onwaardig afwijzen; maar men vindt voor deze hooghartige opvatting bij geen enkele Europeesche mogendheid symphatie. Daarenboven ziet men in, dat het voor Duitschland, dat zich na de gebeurtenissen van 4 September even goed als Spanje voor de beleedigde partij mag houden, uiterst moeielijk, zoo niet onmogelijk zou zijn, zich langs een anderen weg terug te trekken.

Het verschilpunt zelf is voor de koloniale mogendheden van groot belang. Om een einde te maken aan de zoogenaamde annexatiën op papier, heeft de Congo-conferentie te Berlijn het beginsel ingevoerd, dat feitelijke vestiging en bezetting, voorafgegaan door kennisgeving aan de overige mogendheden, alleen waarde konden verleenen aan het proclameeren van de souvereiniteit of van het protectoraat over onbeheerde landstreken. Zulk eene vestiging op en bezetting van de Carolinen is door Spanje nooit tot stand gebracht. Er zijn op die eilanden Duitsche en Engelsche, maar geen Spaansche belangen vertegenwoordigd. Duitschland heeft zijn voornemen om die eilandengroep te bezitten behoorlijk ter kennis van de mogendheden gebracht, en is eerst daarna tot het hijschen

der nationale vlag overgegaan. Van Spaansche zijde wordt opgemerkt, dat de geldigheid der bovengenoemde bepalingen van de Congo-acte zich niet verder uitstrekt dan tot de, op dit oogenblik nog door geen Europeesche mogendheid in bezit genomen, kuststreek van Afrika; dat daarenboven zulke bepalingen zeker geen terugwerkende kracht kunnen hebben, en dat de Carolinen niet slechts door Spanjaarden zijn ontdekt, maar ook sedert eeuwen, *omnium consensu*, tot het Spaansch gebied hebben behoord, en zelfs in Duitsche aardrijkskundige werken als Spaansch zijn aangegeven. De tegenpartij antwoordt, dat Spanje inderdaad twee malen getracht heeft, souvereiniteitsrechten op de Carolinen te doen gelden, maar dat zoowel Engeland als Duitschland destijds (1875) dien eisch hebben afgewezen, terwijl Spanje na dien tijd niets heeft gedaan, om de erkenning zijner aanspraken te bewerken. Dit laatste wordt nu weer door de Spaansche regeering ontkend, die er op wijst, dat eenige maanden geleden in de Cortès een nieuwe post op de begrooting is gebracht voor het traktement van den gouverneur der Carolinen, en dat deze ambtenaar, de heer Cabriles, inderdaad naar zijne bestemming is vertrokken en op het eiland Yap aanwezig was, toen de *Iltis* daar de Duitsche vlag heesch.

Zooals men ziet, is het vraagstuk niet van de eenvoudigste. Valt de beslissing ten voordeele van Duitschland uit, dan zal geen enkele koloniale mogendheid zeker zijn van haar bezit. Bijna zonder uitzondering toch komen onder die bezittingen streken voor, waar het Europeesch gezag slechts in naam bestaat, en nooit feitelijk gevestigd is. Wij Nederlanders mogen van geluk spreken, dat Duitschland en Engeland onze aanspraken op de westelijke helft van Nieuw-Guinea hebben erkend. Van het standpunt beschouwd, waarop men zich thans te Berlijn plaatst, zou dit gedeelte van ons gebied ongetwijfeld even goed ‘*herrenlos*’ zijn als de Carolinen.

Terwijl wij deze regelen schrijven, gaat de wisseling der nota's tusschen de beide kabinetten nog steeds voort. Tevens wordt onderhandeld over de wijze, waarop Spanje aan Duitschland voldoening zal moeten geven voor de beleediging, der Duitsche vlag aangedaan. Het is te hopen, dat men te Berlijn in dit laatste opzicht zijne eischen niet al te hoog zal stellen, en daardoor den met moeite tot bedaren gebrachten hartstocht van het Spaansche volk tot eene nieuwe uitbarsting zal prikkelen. Gunstig zullen

intusschen de resultaten van het conflict voor Duitschland nooit zijn, al verkreeg het den ganschen Carolinen-archipel. Er is tusschen de beide volken eene klove ontstaan, die niet zoo licht zal worden aangevuld; de bloeiende handelsbetrekkingen zijn ernstig, en waarschijnlijk voor langen tijd gestoord; het monarchaal gezag in Spanje is geschokt, en het ministerie-Canovas zal spoedig genoodzaakt zijn plaats te maken voor een ander, dat zich van elk vriendschapsbewijs jegens Duitschland zal moeten onthouden, en dus zijn steun bij Frankrijk en Engeland zal moeten zoeken.

De Fransche regeering heeft gedurende het Spaansch-Duitsch conflict de meest nauwgezette onzijdigheid in acht genomen, en daardoor niet weinig bijgedragen, om het gevaar af te wenden, dat den Europeeschen vrede bedreigde. Aan welke zijde de sympathie van het grootste deel der Fransche natie was, behoeft men niet te vragen. En toch heeft bijna de geheele pers zich onthouden van opruiende artikelen, en haar oordeel over de gebeurtenissen in Spanje en over de Carolinen-quaestie op zeer gematigde wijze uitgesproken. Zelfs de meer of min beruchte *Ligue des Patriotes*, in welke het *enfant terrible* der chauvinisten, de even welmeenende als onverstandige Paul Deroulède, de hoofdrol speelt, heeft zich buitengewoon kalm en bescheiden betoond. Mogen wij hieruit opmaken, dat de propaganda der chauvinisten en revanche-mannen allengs minder bijval vindt? Onwaarschijnlijk is dit zeker niet. Elzas en Lotharingen zijn niet vergeten; het ‘gedane dingen nemen geen keer’ wordt slechts door enkelen op de lippen genomen, en komt bij niemand uit het hart. Maar al houdt ieder Franschman in het binnenste van zijn gemoed de gedachte in eere aan eene toekomst, die den smaad van 1870 zal uitwisschen, de meerderheid ziet in, dat pochen en pralen met groote woorden geen stap nader brengt tot het volvoeren van groote daden, en dat het rumoer van Deroulède en consorten aan de langzame, geregelde, maar daardoor ook zekere ontwikkeling van de hulpbronnen der republiek eer hinderlijk dan bevorderlijk is. Onder den stortvloed van verkiezingsreden, welke dezer dagen worden gehouden, is er dan ook nauwelijks ééne, waarin niet de vrede voor Frankrijk als het eenig noodige wordt voorgesteld.

Niet minder onpartijdig en voorzichtig betoonde zich de Fransche regeering in den verkiezingsstrijd. En toch was hier hare positie moeielijk genoeg. Tegenover de coalitie van monarchalen en bonapar-

tisten, die thans onder het gewillig masker van conservatisme, de republiek met alle denkbare middelen bestrijdt, kan zij gemakkelijk kleur bekennen. Minder gemakkelijk valt haar dit tegenover de werkelijk republikeinsche elementen. Als *cabinet d'affaires* geroepen, om de erfenis van Ferry te aanvaarden, moest zij, ofschoon voor een deel uit de tegenstanders van het vroegere ministerie gekozen, regeeren met de meerderheid, die slechts in een oogenblik van verbijstering zich van haren leider had gescheiden. De heer Brisson en zijne ambtgenooten hebben die taak ernstig en eerlijk opgevat, en hunne houding tegenover de kamer moet door ieder onpartijdig beoordeelaar worden geprezen. Doch nu de vertegenwoordiging is uiteengegaan en de verkiezingsstrijd begonnen, mag men ook van het ministerie vragen, dat het zijne overtuiging uitspreke. Dit is geschied, en - tot ontzaglijke ergernis van de uiterste linkerzijde - op eene wijze, die den heer Clémenceau en zijne vrienden zoo duidelijk mogelijk aan het verstand brengt, dat zij op den steun der regeering in het minst niet hebben te rekenen.

Gedurende den loop van den verkiezingsstrijd is de figuur van Jules Ferry telkens meer op den voorgrond gekomen. ‘Toor of tegen Ferry?’ - ziedaar de groote vraag. De ex-premier zelf heeft niet dadelijk de juiste snaar getroffen. Vergelijkt men zijne redevoeringen te Lyon, te Epinal, te Bordeaux gehouden, dan bemerkt men, hoc hij de openbare meening heeft willen polsen. Te Lyon kregen de radicalen nog vriendelijke woorden te hooren; te Epinal waren de nevelachtige uitdrukkingen gecondenseerd tot een bruikbaar regeeringsprogram; te Bordeaux werd het laatste woord gesproken: men moest eene *république de gouvernement* hebben, - een variant dus op de leuze van vroeger: ‘*la république ne se sent pas assez gouvernée*.’ Zoekt het wenschelijke binnen de grenzen van het verkrijgbare! - dit is de leer, waarmede Ferry den heer Clémenceau bestrijdt, en waarmede hij waarschijnlijk zal zegevieren. Want de heer Clémenceau is alles behalve praktisch. Zijne aanhangers vormden nauwelijks het tiende deel van het vroegere Parlement, en hij heeft dus versterking broodnoodig. Ofschoon hij - zonder het te willen - door het bestrijden der oude meerderheid als pleitbezorger voor de monarchisten en bonapartisten optreedt, is hij een te eerlijk en te vurig republikein, om met deze vijanden van den bestaanden regeeringsvorm openlijk een compromis te sluiten. En daarom zoekt hij steun bij die alleruiterste

fractie der intransigenten, die tot nu toe slechts spaarzaam in de kamer waren vertegenwoordigd. Natuurlijk werd die steun niet onvoorwaardelijk geschonken: men bemerkt het aan Clémenceau's programma, dat elken dag onpraktischer wordt. Zie hier eenige staaltjes uit de laatste editie, voorkomende in de *Justice* van 12 September:

Afschaffing van den senaat en van het presidentschap der republiek. - Eene enkele, permanente, wetgevende vergadering, waarvan elk jaar één derde vernieuwd wordt. - Volmaakte ondergeschiktheid van de uitvoerende aan de wetgevende macht. - Onmiddellijke scheiding van kerk en staat. Afschaffing van het budget van eeredienst. Confiscatie, ten bate van den staat, van alle goederen in de doode hand. - Verkiesbaarheid en tijdelijke aanstelling der magistratuur. Uitbreiding van de bevoegdheid der jury tot rechtsspraak van iederen aard. - Burgerlijke gelijkheid van de vrouw. Burgerlijke gelijkheid van wettige, onwettige en erkende kinderen. - Opheffing van alle privilegiën en monopoliën (zoo als die van advocaten, deurwaarders enz.) bij de rechtsbediening. - Onderzoek naar het vaderschap. - Gelijkstelling van het staatkundig mandaat met het burgerlijk mandaat. Afschaffing der sinecuren. Vermindering der groote tractementen.

Men zou deze bloemlezing uit het politiek programma kunnen vermeerderen met een tweede uit de reeks der economische hervormingen, welke door het ‘comité départemental radical socialiste’ van de Seine worden gewenscht. Maar het medegedeelde zal wel voldoende zijn om aan te toonen, dat de heer Clémenceau alle hoop heeft opgegeven, om voor zijne partij een belangrijk aandeel in de leiding van zaken te verwerven. Het ‘verlanglijstje’ der ‘radicale socialisten’ is ongetwijfeld uiterst geschikt, om op vergaderingen van burgers en burgeressen der wereldstad een weldadigen en hartverheffenden indruk te maken, maar de staatsman moet nog gevonden worden, die van dergelijke eischen een ernstig programma maakt en zich bereid verklaart, om praktisch tot hare vervulling mede te werken. Intusschen zal men wel doen, indien men de tegenwoordige eischen van den heer Clémenceau voor de vergetelheid bewaart, om hem die later te herinneren, als hij zijne rol van agitator voor die van praktisch staatsman verwisselt. Want er gaat geen dag voorbij, waarop hij zijne tegenwoordige tegenstanders, die onder het keizerrijk zijne medestanders waren, niet schaak-

mat beproeft te zetten, door hun hunne eigen uitspraken uit die dagen voor te houden, - eene methode van bestrijding, die ons niet boven alle bedenking verheven voorkomt. Men kan toch niet ernstig verlangen, dat ieder de woorden, die hij in dagen van jeugdige en koortsachtige opgewondenheid heeft gesproken, beschouwe als een Evangelie, dat hem dertig of veertig jaren later nog tot richtsnoer moet strekken, en waaraan hij geen tittel of jota mag wijzigen. Past men de maat, waarmede de heer Clémenceau de regeeringsmannen meet, toe op de vrienden van dezen apostel der uiterste linkerzijde, dan zou men van den president der kamer, Charles Floquet, moeten eischen, dat hij den kreet '*Vive la Pologne, Monsieur*!' waarmede hij Alexander II van Rusland tijdens het keizerrijk te Parijs begroette, in de straten van Moskou of St. Petersburg ging herhalen.

De verkiezingsreden door den minister-president Brisson en door den minister van binnenlandsche zaken Allain-Targé gehouden ademen geheel den geest van de vroegere kamermeerderheid. Met een programma als het door deze beide staatslieden ontwikkelde zou ook Ferry kunnen optreden. Het gevaarlijkste punt voor den ex-premier blijft zijne koloniale politiek; niettegenstaande zijne optimistische verzekeringen, blijkt de *période de la digestion* nog niet te zijn aangebroken, of wel deze organische functie met groote bezwaren en stoornissen gepaard te gaan. De moeilijkheden in Annam hebben generaal de Courcy reeds den wensch doen uitspreken, om het protectoraat in een regelrechte annexatie te veranderen, en op Madagascar hebben de Fransche troepen, volgens de laatste berichten, een échec geleden, dat hen tot vernieuwde en verhoogde inspanning van krachten zal noodzaken. Toch wijst alles er op, dat de kruistocht van den heer Clémenceau en zijne pogingen om verdeeldheid onder de republikeinen te zaaien vruchteloos zullen blijven, en dat men, na de verkiezingen, den heer Ferry, hetzij als erkend leider, hetzij voorloopig nog achter de schermen, al zijn invloed zal zien hernemen.

De wijze, waarop de heer Chamberlain in Engeland, onmiddellijk na den val van het ministerie-Gladstone, waarvan hij deel uitmaakte, eene verkiezings-campagne op eigen hand begon, vertoonde aanvankelijk veel gelijkenis met het optreden van den heer Clémenceau. Toch valt, bij nadere beschouwing, de vergelijking geheel in het voordeel van den Engelschen staatsman uit. Al waren de theorieën,

die door hem werden verkondigd, evenzeer in strijd met de begrippen der Tories als met die der gematigd-liberalen, van welke Lord Hartington als het type kon gelden, toch liet de heer Chamberlain geen gelegenheid voorbijgaan om te betoogen, dat, bij alle afwijking van meening, eene samenwerking van de fractiën der liberale partij mogelijk en wenschelijk was. Een tweede punt van verschil tusschen hem en Clémenceau bestond hierin, dat hij steeds matiger werd in zijne eischen en kalmer in zijn toon, terwijl van den Franschen radicaal juist het omgekeerde geldt. Toch bleef er tusschen het programma van den heer Chamberlain aan de eene zijde en dat van Lord Hartington aan den anderen kant nog verschil genoeg over, om de liberale kiezers in groote verlegenheid te brengen, en de vraag te wettigen, of eene coalitie van middelpartijen ook in Engeland niet het beste middel zou zijn, om aan het Parlement eene bruikbare *working majority* te verzekeren.

'Kom over, en help ons!' - had Lord Randolph Churchill tot Lord Hartington gezegd. Nog voor dat die wensch was uitgesproken, had Lord Cowper de mogelijkheid van zulk eene oplossing besproken in een lezenswaardig artikel, dat in het September-nummer van de *Nineteenth Century* eene plaats vond. Volgens den schrijver zou zulk eene vereeniging op twee wijzen kunnen tot stand komen. Vooreerst zouden de kenmerkende verschillen der partijen kunnen worden verzacht, zoodat de leiders der beide zijden gemakkelijker en vaker tot overeenstemming omtrent belangrijke maatregelen zouden kunnen komen. De welwillende en vriendschappelijke manier, waarop men het was eens geworden over de laatste wijziging van de kieswet, die eerst tot zulk een fellen strijd aanleiding had gegeven, was een treffend voorbeeld van de mogelijkheid en de nuttigheid van zulk een compromis. Een ander voorbeeld werd geleverd door de wijze, waarop het wetsontwerp tot betere huisvesting der arbeidende klassen tot wet was geworden. Volgens Lord Cowper zal echter zulk eene samenwerking, waarmede hij hoogelijk ingenomen is, beter tot stand komen, wanneer de gematigde elementen van beide partijen elk aan hunne eigene zijde van de grenslijn blijven, dan wanneer zij zich openlijk bij elkander aansluiten. 'Immers, indien men een maatregel met algemeene toestemming wil doen aannemen, is het noodzakelijk, dat elke partij in haar geheel met de anderen samenwerke, en deze samenwerking kan alleen tot stand gebracht worden door den invloed der gema-

tigde leden van iederen kant.' Het is niet duidelijk, waarom Lord Cowper hier van eene aanneming met algemeene stemmen spreekt, terwijl eene volstrekte meerderheid reeds volkomen voldoende is, om het tot stand komen van een wetsontwerp te verzekeren. Meer gewicht heeft zijn tweede argument, dat eene nieuwe partij in het land slechts een geringen aanhang zou vinden. 'Het gansche stelsel eener constitutioneele regeering, zooals wij die hebben, is gebaseerd op de verdeeling van het volk in twee groepen, conservatieven en liberalen. Ieder die getuige is geweest van eene betwiste verkiezing, zal moeten erkennen, dat het vooral voor iemand, die een beroep op alle kiezers doet, onmogelijk is zich gehoor te verschaffen, indien hij niet als candidaat van eene dezer beide partijen optreedt. Op zijn hoogst mag hij hopen, dat hij als eenigszins los van het partijverband zal worden beschouwd en, zoo dikwijls hij het noodig oordeelt, onafhankelijk zal mogen stemmen.' De bedoelde nieuwe partij zou volgens Lord Cowper zeer weinig talrijk zijn. Al kwam zij tot stand, zij zou geen goed kunnen doen, maar slechts tot verwarring aanleiding geven, en vooral met het oog op de positie, welke de Parnellisten thans reeds innemen, zou die verwarring uiterst gevaarlijk worden.

Zooals men bemerkt, zijn de bezwaren door Lord Cowper tegen de vorming eener middelpartij aangewend ten deele van praktischen aard, en ontleend aan de moeielijkheid om de kiezers voor het denkbeeld eener juistere partijverhouding te winnen, ten deele zuiver opportunistisch, en gemotiveerd door de vrees, om den heer Parnell eene al te voordeelige positie te bezorgen. En voor den heer Parnell is iedereen bang. Deze verzekert, dat het aantal zijner aanhangers in het nieuwe Parlement tot 80 of 85 zal stijgen, en men mag hem hierbij op zijn woord gelooven. En het programma zijner partij zal slechts één enkel artikel bevatten, dat conservatieven en liberalen in Engeland de haren te berge doet rijzen: volledige onafhankelijkheid van Ierland op wetgevend gebied. Derhalve: een zelfstandig Iersch Parlement, welks eerste werk zal zijn de verhouding tusschen den grondeigenaar en den pachter overeenkomstig de wenschen der Ieren te regelen, en de nationale nijverheid door hooge invoerrechten tegen Engelsche concurrentie te beschermen.

Het stellen van dezen eisch is eene niet geringe teleurstelling voor de conservatieven, die klaarblijkelijk alleen om zich van den

steun des heeren Parnell te verzekeren, hunne toestemming gaven tot de opheffing der uitzonderingswet, en die deze concessie nu met eene openlijke oorlogsverklaring zien beantwoorden. Doch ook uit het kamp der liberalen is geen enkele stem opgegaan, die den jongsten eisch der Home-Rulers voor aannemelijk verklaart, en zelfs de radicalen, die overvloedige bewijzen van hunne sympathie voor de Iersche zaak hebben gegeven - zooals het bekende Parlementslid voor Newcastle, John Morley - willen niet medewerken tot invoering van een maatregel, die met feitelijke afscheiding van Ierland gelijk zou staan.

Bestaat er dus op dit punt weinig of geen verschil van meening, op andere punten loopen de programma's der liberalen sterk uiteen. De herziening der wetten betreffende het grondbezit, de scheiding van kerk en staat, de vermeerdering van plaatselijke autonomie, - ziedaar vraagstukken welke de radicalen op gansch andere wijze dan de gematigd-liberalen willen oplossen. Vandaar de moeilijkheid, om eene leuze te vinden, die de liberalen van alle nuanceering verbindt. De heer Gladstone heeft eene poging gedaan, om in dezen nood te voorzien, door zijn manifest aan de kiezers van Midlothian. Dat hij geslaagd is, zou men mogen afleiden uit de onverdeelde goedkeuring, welke een radicaal als Chamberlain en een liberaal van den rechtervleugel, zoo als Goschen, aan de woorden van den ex-prernier hebben gehecht, en niet minder uit den bijval, dien het programma van den heer Gladstone ook in het buitenland heeft gevonden bij allen, die aan de liberale partij in Engeland bij de aanstaande algemeene verkiezingen de overwinning toewenschen.

Het manifest begint met de mededeeling, dat de heer Gladstone, al is het hem niet mogelijk in het nieuwe Parlement eene taak op zich te nemen, even omvangrijk als die, welke hij in het vorige vervulde, zich te nauw verbonden rekent met de politieke gebeurtenissen der laatste zes jaren, om zich te onttrekken aan de vrijspraak of de veroordeeling van de kiezers. Daarop volgen uitvoerige retrospectieve beschouwingen, die een geheel apologetisch karakter dragen. De daarbij gevolgde methode is uiterst eenvoudig: de nuttige hervormingen, het goede, dat ook het vorige ministerie tot stand bracht, worden breed uitgemeten; de mislukkingen en teleurstellingen worden op rekening gezet van de *damnosa hereditas*, welke het liberale kabinet in 1880 van het conservatieve ministerie

Beaconsfield-Salisbury overnam. De heer Gladstone maakt slechts ééne uitzondering: hij erkent, in de Soedan-quaestie ernstige fouten te hebben begaan. Overigens hoopt hij, dat de Engelsche troepen zoo spoedig mogelijk Egypte zullen kunnen ontruimen. ‘Wanneer wij van deze stuitende en ondankbare taak zijn ontslagen, zullen wij in Europa weder die bewonderenswaardige positie innemen, welke ons eene volmaakte onafhankelijkheid waarborgt en een heilzamen invloed verzekert, en welke slechts door onze eigen fouten in de waagschaal kan worden gesteld: eene onafhankelijkheid, ons door den Almachtige geschonken en grooter dan die van eenigen anderen staat; een invloed, die, naar ik vertrouw, altijd ondergeschikt zal worden gemaakt aan eene oprechte erkenning van internationale gelijkheid, en die, bij iedere gewettigde gelegenheid, zal worden uitgeoefend ten gunste van de positie der kleinere staten, van de zich ontwikkelende onafhankelijkheid in het Oosten en, in het algemeen, van verstandige vrijheid, van vrede en van recht.’ De hier aangehaalde woorden geven een goed denkbeeld van de ietwat zwaarwichtige breedsprakigheid, waardoor het gansche, buitengewoon omvangrijke stuk zich kenmerkt.

Aantrekkelijker is het tweede deel van het manifest, waarin de heer Gladstone de binnenlandsche staatkunde der liberale partij bespreekt. Als eersten eisch noemt hij de verbetering van het reglement van orde voor het Lagerhuis, waar thans het obstructionisme van enkele kwaadwilligen of onwilligen den wetgevenden arbeid verlamt; in de tweede plaats wil hij uitbreiding der plaatselijke autonomie en decentralisatie, ook op financieel gebied; in de derde plaats komt de wijziging der landwetten, waarover de heer Gladstone zegt: ‘Ik verlang in ons toekomstig stelsel vrijheid van erflating en vrijheid van bezit opgenomen te zien, ik wensch eene grondige herziening van de bepalingen omtrent de overdracht, de registratie en taxatie van landerijen, en eene wijziging van de rechten der eerstgeboorte, zooals die nu, bij het ontbreken van eene uiterste wilsbeschikking, geldig zijn.’ Eindelijk wijst het manifest op de noodzakelijkheid, om in de wijze van vaststelling der kiezerslijsten verbetering te brengen.

De heer Gladstone erkent, dat het programma niet volledig zou zijn, indien het geen melding maakte van andere hervormingen, die echter, volgens hem, eerst later aan de orde kunnen worden gesteld. Onder deze rubriek vermeldt hij vooreerst eene hervorming van het

Hoogerhuis, waarin hij intusschen, naast andere elementen, óók geld en geboorte vertegenwoordigd wil zien. Met groote voorzichtigheid laat hij zich uit over de scheiding van kerk en staat: het beginsel wordt, schoon eenigszins aarzelend, door hem erkend, maar de quaestie zal, naar zijne meening, vooreerst nog niet rijp zijn voor eene praktische oplossing. De met warmte uitgesproken overtuiging, dat de kerk genoeg levenskracht en zelfstandigheid bezit, om zich zonder de staatshulp verder te kunnen ontwikkelen, bewijst echter, dat de heer Gladstone de groote wijziging van de traditioneele instellingen praktisch niet onuitvoerbaar acht.

Over de quaestie van kosteloos onderwijs wenscht de heer Gladstone zijn oordeel voor te behouden. Wat eindelijk Ierland betreft, verklaart het manifest, dat de uitbreiding van het kiesrecht daar te lande nog dieper ingrijpende gevolgen zal hebben, dan in de overige deelen van het koninkrijk, en een nieuw tijdperk in de geschiedenis van Ierland zal openen. De regeering moet zich toeleggen op het wegnemen van de grieven der Ieren, en op het voorzien in hunne behoeften. Ook hun moet zij meer plaatselijke autonomie schenken, doch de suprematie van de kroon, de eenheid van het rijk, het gezag van het Parlement moeten worden gehandhaafd.

Wij hebben den inhoud van dit belangrijk document eenigszins uitvoerig vermeld, omdat het de basis belooft te worden, op welke eene vereeniging van de verschillende fractiën der liberale partij schijnt te zullen tot stand komen. Het manifest getuigt meer van nadenken dan van geestdrift, - bijna zouden wij zeggen: meer van overleg, dan van overtuiging. Maar dit kan moeilijk anders. Waar zoo heterogeene elementen moeten samenwerken, dient ieder iets van zijne overtuiging op te offeren, en concessiën te doen aan beginselen, welker toepassing hij niet boven alle bedenking verheven acht. Men ziet het aan de wijze, waarop de heer Gladstone spreekt over de scheiding van kerk en staat, - eene hervorming, waarvan hij het onvermijdelijke inziet, doch die hij liefst tot ‘*a dim and distant future*’ wil verschuiven. Doch al kan men het manifest in zoover opportunistisch noemen, dat het het wenschelijke slechts binnen de grenzen van het onmiddellijk bereikbare zoekt, het bewijst toch tevens, dat de heer Gladstone op zijn hoogen leeftijd niet wil blijven stilstaan, en niet aarzelt de bijl te leggen aan den wortel van traditiën en staatsinstellingen, welker handhaving tot voor betrekkelijk korten tijd voor hem een geloofsartikel was. Zijn

tegenwoordig programma is voorzichtig genoeg, om den rechtervleugel der liberalen niet al te zeer te verontrusten, en vrijgevig genoeg, om den linkervleugel althans eenigszins tevreden te stellen en voor de toekomst hoop te geven. Het is een duidelijk afwijzend antwoord op de uitnoodiging, door Lord Randolph Churchill tot de Whigs gericht, en tevens eene bescheiden vermaning tot kalmte aan hen, wier pas voor een praktisch staatsbeleid wat al te snel is.

Aan verrassingen ontbreekt het dezer dagen niet. Nauwelijks was de vrees eenigszins geweken, dat het conflict tusschen Spanje en Duitschland afmetingen zou verkrijgen, die voor den vrede van Europa gevaarlijk zouden kunnen worden, of uit het Oosten kwam de onverwachte tijding, dat de Roemeliërs den Turkschen goeverneur hunner provincie, met al de leden van de regeering, hadden gevangen genomen, en de vereeniging van Oost-Roemelië met Bulgarije tot één enkelen staat hadden geproclameerd. Klaarblijkelijk was de omwenteling, bij welke gelukkig geen druppel bloeds is vergoten, tot in de kleinste kleinigheden met groote zorgvuldigheid voorbereid. De gansche bevolking werkte met de gendarmerie en de militie eendrachtiglijk samen; de Turkschgezinde ambtenaren werden onder goede bewaking gehouden, doch geen haar van hun hoofd werd gekrenkt. Een voorloopig bewind werd samengesteld; belangrijke posten aan de Turksche grens werden bezet, en vorst Alexander werd uitgenoodigd om zich te Philippopel te laten proclameeren als ‘vorst van Noord- en Zuid-Bulgarije’. Alexander was onmiddellijk bereid, en begaf zich met zijn minister-president, Karaveleff, op reis, na eerst bevel te hebben gegeven om het Bulgaarsche leger te mobiliseeren en de nationale vergadering bijeen te roepen. Reeds is hij te Philippopel aangekomen, waar hij de regeering heeft aanvaard en vanwaar hij circulaires heeft gezonden aan de groote mogendheden en aan de Porte. Hij deelt in deze stukken mede, dat hij, gehoor gevende aan den wensch der bevolking, die Chrestovitch (Gavril Pacha) van zijn ambt had ontzet en vereeniging met Bulgarije wenschte, het bestuur over Noord- en Zuid-Bulgarije op zich had genomen; dat hij echter geenerlei verandering wenschte te brengen in de verhouding dezer landen tot de Porte, en over beiden den sultan als suzerein bleef erkennen. En, om de daad bij het woord te voegen, herstelde hij

overal de emblemen der Turksche heerschappij, die de bevolking had weggenomen, en liet de Turksche vlag naast de Bulgaarsche hijschen.

Men zou de Oost-Roemeliërs van harte geluk kunnen wenschen met de vervulling hunner wenschen, en zich kunnen vleien met de hoop, dat de Porte ook thans weder, na eenige protesten, *bonne mine à mauvais jeu* zou maken, indien niet door de revolutie te Philippopel en den beteekenisvollen stap van vorst Alexander van Battenberg de geheele Oostersche quaestie op nieuw ware geopend en tal van Europeesche belangen waren op het spel gezet.

De laatste regeling van den toestand in het Balkan-schiereiland dagteekent van 1878. Bij het tractaat van San-Stefano had Turkije, door den noodlottigen oorlog met Rusland uitgeput, toegegeven aan den eisch van Rusland om het tegenwoordige Bulgarije met Oost-Roemelië en een deel van de streek, tusschen deze laatste provincie en de Aegeïsche zee gelegen, te vereenigen tot een enkelen staat, die volledige autonomie zou bevatten. Doch de overige Europeesche mogendheden oordeelden, dat de tijd nog niet gekomen was, om den sultan zoo volkomen machteloos te maken en aan Rusland de vrije beschikking over de Balkan-landen te laten. De conferentie te Berlijn, die het bekende traktaat van 1878 tot stand bracht, belette Rusland de vruchten van zijne opoffering en inspanning te plukken. Hoofdzakelijk door toedoen, van Bismarck, Beaconsfield en Salisbury werden Bulgarije en Roemelië weder gescheiden. Het eerste werd een zelfstandige staat, met volledige autonomie, door een Europeesch vorst (Alexander van Battenberg) geregeerd. De vorst moest echter den sultan als suzerein erkennen, en zich verplichten tot het opbrengen eener jaarlijksche schatting. Oost-Roemelië bleef eene Turksche provincie, onder het bestuur van een Christen-gouverneur. Het verkreeg eene eigen militie en eene inlandsche gendarmerie, en autonomie op administratief gebied. Het derde deel van het door Rusland onderworen Groot-Bulgarije, de streek tusschen den Balkan en de zee, bleef aan het gewone Turksche régime onderworpen. De vorst van Bulgarije zou worden verkozen door de volksvertegenwoordiging; de gouverneur van Oost-Roemelië zou door den sultan worden benoemd; in beide gevallen echter zou de keuze moeten worden goedgekeurd door de mogendheden, die het traktaat van Berlijn hadden onderteekend.

Men ziet, dat het in 1878 opgetrokken gebouw op zeer zwakke

grondslagen berustte. Met verschil in nationaliteit en in godsdienst was geen rekening gehouden. Men leverde half werk, dat niemand bevredigde, en uit den aard der zaak niet van langen duur kon zijn. Daarenboven bleef zoowel Roemelië als Bulgarije onder Russischen invloed; het leger werd aangevoerd door Russische officieren en de weinige inlandsche officieren hadden op Russische militaire scholen hun opvoeding gehad. In Bulgarije bleef de bevolking erkentelijk aan de bevrijders uit het Noorden, en toonde die sympathie, ook als vorst Alexander zich soms, bouwende op den steun van Oostenrijk en Duitschland, aan de drukkende voogdijschap der regeering van St. Petersburg trachtte te onttrekken. In Roemelië vond men Russen onder alle kringen der bevolking, en een heirleger van Russische agenten maakte er propaganda voor het Panbulgarisme. Past men op het thans voorgevallene het '*cui prodest, is fecit*' toe, dan kan geen verstandig mensch betwijfelen, of Rusland heeft de hand in het spel gehad. De zinspelingen op de inlijving van Bosnië en de Herzegowina bij Oostenrijk zijn in de laatste weken duidelijker dan ooit geworden. Brengt men hiermede in verband, dat vorst Alexander weinige dagen geleden conferentiën heeft gehouden met den heer Von Giers en graaf Kalnoky, en dat hij in gezelschap van keizer Franz-Joseph de legermanoeuvres te Pilsen heeft bijgewoond, dan behoeft men slechts een geringe mate van combinatie-gave te bezitten, om in te zien, dat hier een overleg tusschen den ondernemenden Bulgaarschen vorst en de groote mogendheden van Oostelijk Europa heeft plaats gehad, en dat het de sultan is, die het gelag moet betalen.

Natuurlijk wordt dit overleg met verontwaardiging ontkend. Men heeft noch te St. Petersburg, noch te Berlijn, noch te Weenen iets geweten van de booze plannen der Bulgaren en Roemeliërs; men is verstoord over de eigenmachtige handeling van vorst Alexander, die het traktaat van Berlijn tot scheurpapier maakt; men verzekert den sultan, dat men zijne rechten eerbiedigt, - maar men waarschuwt hem tegelijk, om geen leger naar Roemelië te sturen, en liever de besluiten eener nieuwe Europeesche conferentie af te wachten.

Er is in al deze met zooveel nadruk gegeven officieuse démentis wellicht één korreltje waarheid. Het kan zijn, dat de mijn te Philippopel iets te vroeg is gebarsten, op een voor Rusland en Oostenrijk ongelegen oogenblik, en dat men dus, zonder de waarheid al te zeer in het aangezicht te slaan, kan verzekeren, door

den loop der gebeurtenissen te zijn verrast. Het was wellicht niet verstandig, de batterijen te ontmaskeren, nu Sir Henry Drummond Wolff juist te Constantinopel de gunst der Porte zoekt te verwerven. Intusschen kan men vrij zeker zijn, dat noch Oostenrijk, noch Rusland, ernstige pogingen zullen doen, om de vereeniging der beide deelen van Bulgarije weder ongedaan te maken. Het is slechts de vraag, of het mogelijk zal zijn, de beweging te beperken binnen het gebied, waarover zij zich thans heeft uitgestrekt. Griekenland vraagt reeds compensatiën; Servië eveneens; Montenegro richt ook een verlangenden blik op de kruimkens, die van de tafel zullen vallen. Macedonië eischt luide, dat het in de vrijheid der Bulgaarsche broederen moge deelen, - waar zal het einde van dezen wedstrijd zijn?

Laat ons hopen, dat de door de vorsten van Europa en hunne raadslieden zoo vaak herhaalde verklaring, dat hunne volken boven alles behoefte aan vrede hebben, thans blijken zal, geen ijdel woord te zijn geweest. In het Balkan-schiereiland is brandstof genoeg opgestapeld, om half Europa in lichterlaaie te zetten; maar wanneer het de ernstige wil van de groote mogendheden is, den vrede te bewaren, zullen de plaatselijke ontploffingen, voorzichtig geleid en beperkt, in plaats van gevaarlijk te zijn, dienstbaar kunnen wezen aan het omverwerpen der halfvervallen scheidsmuren, die de vrijheid en de ontwikkeling tegenhouden, en die vroeger of later toch uit ons werelddeel zullen moeten verdwijnen.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

Nieuwe Verscheidenheden meest op letterkundig gebied door Nicolaas Beets. 1ste stuk. Auguste Barbier - Gesprek over smaak. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1885.

Men schreef 17 Mei 1870. Het was in den tijd dat het tweede Fransche Keizerrijk zijn wankelende grondslagen door een liberale wijziging der Constitutie trachtte te bevestigen, en deze wijzigingen door een volkstemming had doen goedkeuren. Den 18en Mei zou de uitslag van het plebisciet den volke bekend gemaakt worden. De gemoederen waren onrustig; politiek vervulde de hoofden.

Een slechte tijd voor letterkundige plechtigheden. Toch had er dien 17en Mei eene receptie plaats in de Fransche Akademie. Men was er gekomen deels om afleiding te zoeken voor politieke beslommeringen, deels uit nieuwsgierigheid. Nagenoeg niemand toch kende het Akademielid, dat zijn intreerede zou houden, van uiterlijk.

Daar kwam, met het gebruikelijk ceremoniëel, het nieuwe lid in den galarok binnen; en men zag een klein, oud en gerimpeld mannetje, met gebogen rug, beschroomd plaats nemen in zijn bank, en zich gereed maken om zijne redevoering voor te lezen. Hij las over zijn voorganger, Empis, die van 1856 tot 1859 Directeur van het Théâtre Français was en tal van tooneelstukken schreef, welke een korten tijd eenig succes hadden. Het was een redevoering vol van de banaliteiten eener verouderde rhetoriek. Van de beursspeculatiën sprekende, gewaagde hij van ‘le naufrage de l'honneur sur les flots mouvants du monde de la Bourse’; in den echtbreuk zag hij ‘le spectacle de la passion bondissant sous les barreaux de la cage

hyménéenne'! Men glimlachte, vooral om die *cage hyménéenne* - vertaal dat eens: een echtelijke kooi! -; maar de meesten hadden een gevoel van innig medelijden. Het sneed hun door de ziel, te zien hoe deze 65jarige grijsaard met zijn middelmatige redevoering zijn toehoorders ergerde en verveelde.

Want diezelfde man had, als 25jarig jongeling, dagen van ongeevenaarden roem gekend, toen zijn gloeiende verzen op aller lippen waren, toen zijn van verontwaardiging trillende zangen een vorm gaven aan wat veler gemoed vervulde.

Het was Auguste Barbier, '*auteur des Iambes*' - zooals hij steeds op de titels van zijn latere werken genoemd werd, - de dichter van *la Curée, l'Idole, la Popularité*. Indien de *Revue de Paris* in 1831 zijn eerste gedicht niet had opgenomen, hij zou, gelijk hij later verklaarde, het gedicht verbrand hebben, en de procureursklerk op het kantoor van Fortuné Delavigne, den broeder van Casimir Delavigne, het kantoor waar ook Louis Veuillot eens als jongste bediende een schamel stuk brood verdiende, zou naar zijn kantoorkruk zijn teruggekeerd. Maar de verontwaardiging had hem tot dichter gemaakt. Met welk een bittere ironie voer hij uit tegen hen die zich tijdens de omwenteling van 1836 schuil hadden gehouden,

> tandis qu'à travers la mitraille,
> Et sons le sabre détesté,
> La grande populace et la sainte canaille
> Se ruaient à l'immortalité,

en die thans te hoop vlogen om den buit te verdeelen en in het stof kropen voor de opgaande zou. Hoe striemden de slagen, toen hij in *l'Idole* weder den geesel der satire zwaaide, en zijn haat lucht, gaf tegen dien 'Corse à cheveux plats', dien men na de verdrijving der Bourbons weder als een afgod scheen te gaan vereeren en wiens beeld men weder op de Vendôme-zuil geplaatst wilde zien! Den dichter herkent men in regels als de volgende:

> O Corse à cheveux plats! que la France était belle
> Au grand soleil de messidor!
> C'était une cavale indomptable et rebelle,
> Sans frein d'acier ni rênes d'or;
> Une jument sauvage à le croupe rustique,
> Fumante encor du sang des rois,
> Mais fière, et d'un pied fort heurtant le sol antique,
> Libre pour la première fois!

De zachtaardige monarchen, de vriendelijke herders der menschheid worden door het volk vergeten; het volk onthoudt slechts den naam van hen die dood en verderf verspreiden met den sabel en het kanon;

> .... le peuple, c'est la fille de taverne,
> La fille buvant du vin bleu,
> Qui veut dans son amant un bras qui la gouverne,
> Un corps de fer, un oeil de feu,
> Et qui, dans sou taudis, sur sa couche de paille,
> N'a d'amour chaud et libertin.
> Que pour l'homme hardi qui la bat et la fouaille
> Depuis le soir jusqu'au matin.

In het derde gedicht, *la Popularité*, verheft de dichter zijn welsprekende stem tegen een tijd, ‘waarin een onrustige eerzucht alle harten blaakt, alle hoofden doet duizelen, alle handen zich doet uitstrekken naar den nieuwen souverein’, waarin men vergeet

> Que la Liberté sainte est la seule déesse
> Que l'on n'adore que debout,

en waarin er aan niets zoozeer behoefte bestaat, als aan

> Une âme toute en fer, sans peur à la tribune,
> Sans peur devant un glaive nu.

Deze drie gedichten werden, met eenige andere, in één bundel, *Iambes*, vereenigd. Barbier's *coup d'essai* was een *coup de maître* geweest. Maar hij zou al het nadeel ondervinden van een naam die hij als het ware bij verrassing gemaakt had; hij ook zou het ondervinden in een tijd geboren te zijn, gelijk hij in *la Popularité*, het gedicht door Beets onder den titel *Volksgunst* vertaald, schreef,

> Waar elk slechts held is voor één dag.

En naarmate men hem had gevierd, zou de onverschilligheid grooter zijn waarmede zijn volgende gedichten werden ontvangen. *L'auteur des Iambes* was hij en zou hij blijven; maar een lied dat de gemoederen in gloed zette, dat deed trillen van geestdrift, of door een fieren, edelen toon tot luisteren dwong, kwam er niet meer uit zijn pen.

‘Auguste Barbier’ - zei mevrouw de Girardin - ‘heeft een

voorbijganger vermoord en hem zijn reiszak ontstolen; in dien reiszak moet hij de *Iambes* gevonden hebben.' Sainte-Beuve maakte het niet beter. Barbier deed hem denken aan iemand die te water gaat en begint met voortreffelijk te zwemmen, of liever, die zich goed houdt, omdat en zoolang hij grond voelt; maar naarmate hij verder komt stijgt het water en voelt hij den grond onder zijne voeten wegzinken,....de arme zwemmer begint te ploeteren. *Il barbote*!

Ondeugend, en vooral ondankbaar tegenover den dichter, die Jan toch, al was het maar in dien eenigen bundel *Iambes*, verzen geschreven heeft, die zullen blijven leven zoolang er Fransch gelezen wordt.

Wien men intusschen van ondankbaarheid tegenover Auguste Barbier moge beschuldigen, N i c o l a a s B e e t s zeker niet. Hij heeft in zijn jongelingsjaren met den dichter van *la Curée* gedweept, en toen hem in Februari 1882 de mare trof van zijn dood, voelde hij zich teruggevoerd tot den tijd toen Barbier's jonge en krachtige poëzie hem in verrukking bracht, en 'zijn vermetele jeugd zich verstoutte, *la Popularité* in Nederlandsche verzen over te brengen.' Dien haast vergeten dichter aan het tegenwoordig geslacht te doen kennen was het doel van de voorlezing, waarin Beets met groote piëteit, en zonder der critiek anders dan zeer ter loops het woord te gunnen, uit Barbier's schoonste gedichten de schoonste brokstukken aanhaalt.

Deze voorlezing maakt met een *Gesprek in Zwitserland over Smaak* den inhoud uit van het 1ste stuk der *Nieuwe verscheidenheden meest op letterkundig gebied*.

Het is zeker een verblijdend bewijs van de werkkracht en den werklust, welke den 71-jarigen Beets bezielen, dat hij met dit stuk een nieuwe reeks aanvangt van de goed bekende 'Verscheidenheden.'

Wij kennen Crito en Querulus, den neef van Nurks, en een gesprek van den schrijver met deze beiden, waartusschen mevrouw Crito van tijd tot tijd een verstandig vrouwelijk woord plaatst, loont zeker de moeite om er naar te luisteren, vooral wanneer het een zoo belangrijk onderwerp geldt als de Smaak, en gevoerd wordt in een zoo heerlijk oord als Engelberg in Zwitserland. Men zou soms in de verzoeking komen, een woordje meê te praten, bijvoorbeeld wanneer Querulus, Crito en Beets aan het woord zijn over Victor Hugo, dien zij, bij alle bewondering voor zijn on-

miskenbare grootheid, toch in het algemeen niet best zetten kunnen; men zou hen in de rede willen vallen, wanneer uit een pamflet als dat van zekeren Julus Leffondry een aanhaling wordt gegeven, waarvan de lengte niet geëvenredigd schijnt aan den oppervlakkigen inhoud. Tegenover de bewondering schier zonder voorbehoud, welke Barbier van Nicolaas Beets te beurt valt, schijnt ons het oordeel over Victor Hugo, die volgens Crito, 'meer gedaan heeft om de algemeene smaak op letterkundig gebied te bederven dan iemand anders', onevenredig streng. Geldt ook niet ten opzichte van Hugo dat andere woord van Crito: 'Er is een graad van schoonheid en een orde van schoonheden, aan wier erkenning geen menschelijk mensch zich onttrekken kan'; en behoort men niet, ter wille van die schoonheden van hooger orde, veel onschoons te vergeven en te vergeten?

***Goudakkers illusiën*, een verhaal van Marcellus Emants. Haarlem, W. Gosler. 1885.**

De nog jonge schrijver van *Goudakkers illusiën* - M a r c e l l u s E m a n t s werd den 12^{den} Augustus 1848 geboren - heeft, al is hij geen veelschrijver en al gunt hij zich den tijd voor zijn letterkundigen arbeid, onze letterkunde reeds met menig geschrift verrijkt. Hij schreef, behalve een paar tooneelstukken, twee groote epische gedichten (*Lilith* en *Godenschemering*), twee reisbeschrijvingen (*Reis door Zweden* en *Langs den Nijl*), en twee bundels, welke tot het gebied der novelle behooren (*Monaco* en *Een drietal Novellen*). In elk van de drie laatstgenoemde kunstsoorten gaf hij iets voortreffelijks. *Godenschemering*, waarin voor de diepste kunstopvatting de schoonste kunstvorm gevonden werd, *Reis door Zweden*, waarin Emants' gaaf van opmerken en zijn talent van schilderen hem uitmuntende bladzijden in de pen gaven, en *Monaco*, waarin hij met vaste hand een drietal goed geslaagde typen schetste, behooren, wat men ook tegen des schrijvers levensopvatting in het midden hebbe te brengen, tot het beste wat de jongere generatie ons heeft geschonken.

Indien wij, na de lezing van *Goudakkers illusiën*, tot de overtuiging waren gekomen dat dit verhaal van den begaafden auteur zich bij genoemde werken waardig aansloot, wij zouden ons zeker gehaast hebben het in onze kroniek aan te kondigen. Thans -

wij bekennen het gaarne - heeft onze waardeering van Emants' talent ons tegen die aankondiging zóó doen opzien, dat wij haar van maand tot maand verschoven. Een slechte tactiek, in het voorbijgaan gezegd, en die wij aan niemand ter navolging aanbevelen.

Ziehier de loop van het verhaal:

De heer Goudakker is een gewezen commies aan een van de ministeriën; hij bewoont thans even buiten den Haag een huis en erf, met een beschelpt houten bruggetje er voor, waaronder een vuile sloot borrelt; daar leeft hij van een erfenisje, in gezelschap van zijn vrouw, zijne dochter Stéphanie, een geëxalteerde schoonheid van omstreeks 23 jaren, en een half idioten zoon. De heer Goudakker behoort in het oog van zijn vrienden en van zichzelven tot de niet-alledaagsche menschen. Hij is van alle markten thuis; schildert wat, componeert wat, leest veel en over alles, en is bovenal bezeten door den demon der uitvindingen. In zijne woning, die iets heeft van een uitdragerswinkel, bezit hij een laboratorium, waar hij knutselt en knoeit, en allerlei zaken uitvindt, waarvan hij zich wonder veel voorstelt. Zoo vindt hij een persje uit om krachtige bouillon te trekken, voorts een onverslijtbaar alarmsignaal voor spoortreinen, en eindelijk een luchtdrukverklikker, die, 's nachts op ramen en deuren bevestigd, in tijden van inbraak en diefstal ongetwijfeld groote diensten zal bewijzen. Maar meer nog dan aan zijn liefhebberijen en zijn uitvindingen hangt het hart van Goudakker aan zijn eenige dochter, Stéphanie. Goudakker vergoodt zijn Stéphanie; hij ziet in haar comediespelen, haar pianospelen, haar schilderen, in hare medewerking aan een tijdschrift voor vrouwen, een aangeboren streven naar veelzijdige ontwikkeling. Wanneer hij nagaat, hoe hij zelf, met zijn ongewonen aanleg, in zijn verwachting werd teleurgesteld en het in de maatschappelijke wereld niet verder bracht dan tot commies bij een ministerie, dan vraagt hij zichzelven af, of hij niet wellicht de noodzakelijke schakel is, waarvan Stéphanie het slot moet vormen; of hij niet slechts een overgangstrap, een stengelgeleding is, terwijl zij het doel, de bloem wordt. Stéphanie - Goudakker is er van overtuigd - is bestemd om zich een naam te maken. Treedt zij in het huwelijk, dan kan het alleen zijn met een supérieur man.

Deze gedachten vervolgen den heer Goudakker op zijne geregelde avondwandelingen.

Stéphanie weet intusschen door hare artikelen in het maandschrift,

waarin uitsluitend oorspronkelijk werk van Hollandsche schrijfsters wordt opgenomen, zoowel als door een zeker talent van acteeren de aandacht op zich te vestigen, en wordt opgenomen in de Vereeniging ‘Uit liefde voor de kunst’, waarvan de dochter van baron Nagels stichtster en voorzitster is, en waarvan de leden op een vasten avond in de week ten huize van den schatrijken kamerheer in buitengewonen dienst bijeen komen. Op die avonden leert Stéphanie Willem de Groot kennen, den eenigen zoon van een voornaam Haagsch bankier.

Willem de Groot is de derde van de drie hoofdpersonen van het verhaal.

Mevrouw Goudakker, die niets in te brengen heeft, en dan ook zoo weinig mogelijk zegt, de idiote knaap, die zonder bezwaar door een Lorre had kunnen worden vervangen, de jonge buurman Rudolf Bolder en nog enkele andere personages, vervullen slechts een lijdelijke rol.

Tusschen de drie eerstgenoemde personen wordt de geschiedenis afgespeeld.

Stéphanie heeft, naar het schijnt, door haar uiterlijk en haar talenten, den rijken bankierszoon weten te behagen; zij laat zich zijn vriendelijkheden welgevallen, en beiden ‘worden het eens’, gelijk men zegt. Op een avond, tegen het theeuur, deelt Stéphanie, die zich voor deze gelegenheid in een bovenlijf van vuurrood laken met een zwart fluweelen rok gestoken en met valsche diamanten versierd heeft, op theatralen toon aan hare ouders meê, dat zij reeds sedert vier weken met Willem de Groot verloofd is en dat haar aanstaande zoo straks zijne opwachting bij de familie zal komen maken. Goudakker stuift woedend op; hij wil van zoo'n huwelijk niets weten: de zoon van een geldverzamelaar, groot gebracht in de leer dat geld naam en talent vervangt, dat voor geld eer en aanzien te koop zijn, is geen man voor zijn oogappel, voor een buitengewoon meisje als Stéphanie.

Daar wordt gescheld, en Willem de Groot treedt binnen. De manier, waarop de bankierszoon zich bij dat eerste bezoek gedraagt, toont al terstond met wat voor een personage wij hier te doen hebben. Hij maakt spotachtige aanmerkingen op de buurt, waarin de Goudakkers wonen, laat zijn zelfgenoegzamen blik gaan over elk voorwerp, dat zich in de eenvoudig gemeubeleerde kamer bevindt; grijpt iedere gelegenheid aan om iets onaangenaams of een ironische

hatelijkheid te zeggen; in één woord, gedraagt zich dien eersten avond, zoowel als den volgenden dag, wanneer hij aan het diner in een mosterdkleurig jasje en met een hel blauwe das verschijnt, en na den eten zijn eigen sigaar opsteekt, - als een ploert in folio. Den vader wordt beduid, dat van zijn opinie geen notitie wordt genomen en al zijn tegenstribbelen tegen het huwelijk niets baten zal.

En nu volgt er een aanhoudend geplaag en gesar, waarvan de ongelukkige teergevoelige Goudakker het slachtoffer is. In zijn eigen huis wordt hij bespot en beleedigd, dagelijks in zijn heiligste gevoelens gekrenkt en op de grievendste wijze vernederd. En zij, die hij boven alles ter wereld liefhad, op wie hij zijn hoop voor de toekomst gevestigd had, zij doet daaraan meê. Elken band, die er tusschen hem en zijn dochter bestond, ziet hij langzamerhand verscheurd. Stéphanie en de Groot houden vol, en geven Goudakker op de tergendste wijze te kennen dat zij het buiten zijn toestemming kunnen doen, en dat desnoods een schaking aan al zijn verzet een einde kan maken.

Eindelijk geeft Goudakker den strijd op, altoos nog in de hoop dat Stéphanie haar ongelijk nog zal inzien voor het te laat is.

Maar de dag, voor het huwelijk bepaald, nadert. Op den morgen van den dag waarop de aanteekening zou plaats hebben, tracht Goudakker in tegenwoordigheid van de Groot nog voor het laatst een beroep te doen op het gevoel van zijn dochter; diep geroerd tracht hij haar het gewicht van den stap, waartoe zij gereed staat, onder het oog te brengen. ‘Op de Groot's gelaat was het niet moeilijk te lezen, dat de vertooning hem allervermakelijkst voorkwam.’ Hij sloeg zijn aanstaanden schoonvader gade, ‘zonder dieper gaande belangstelling in zijn oogen dan de aandacht welk hij aan een goed tooneelspeler zou hebben gewijd.’

Eindelijk is de huwelijksdag daar. Men begeeft zich naar het stadhuis. Daar overvalt Goudakker een flauwte nog vóór dat hij de acte heeft kunnen onderteekenen. Het huwelijk kan dientengevolge dien dag niet doorgaan. Den volgenden dag blijkt het dat Goudakker de pokken heeft.

Stephanie zit, berouwvol snikkend, bij het bed van den zieke, en ontvangt daar een briefje van de Groot, waarin hij haar meedeelt, dat hij om de epidemie haar vooreerst niet zal mogen bezoeken. Stéphanie scheurt het briefje aan stukjes en vraagt zich af: ‘is het mogelijk dat ik dien man, nog zoo kort geleden, lief had?’

Goudakker geneest, maar hij zal voor zijn verdere leven nagenoeg blind zijn. ‘Zoowel naar geest als naar lichaam was zijn veerkracht gebroken’ - zegt de schrijver - ‘en hij was zich geen anderen wensch meer bewust dan dien van eenige jaren op Veldzigt van de natuur en den huiselijken vrede te mogen genieten, alvorens hij gerust het hoofd neêrlei, misschien met een glimlach op de lippen over de illusie zijner lang gestorven ijdelheid.’ Na den dood van hare ouders en haar broertje, die elkander spoedig volgen, wordt Stéphanie, die na den slag haar toegebracht zich van God uitverkoren waant, en aan geen wereldsche beslommeringen meer kan denken, diakones.

Ziedaar, in groote trekken, Emants' verhaal.

Wij vragen niet: wat heeft de schrijver er mede b e d o e l d ? Men beweert dat anderen die vraag gedaan en ongeveer aldus beantwoord hebben: ‘Iemand, die dwaas genoeg is, er illusiën op na te houden, loopt gevaar, die een voor een te verliezen, en zoowel zedelijk als lichamelijk te gronde te gaan, zoodra hij met de werkelijkheid - hier verpersoonlijkt door Willem de Groot - in aanraking komt; de dochter van zulk een idealist draagt de kiem van een niet gevaarlijke soort van godsdienstwaanzin in zich.’ Wij twijfelen of de heer Emants met zulk een uitlegging bijzonder zal zijn ingenomen.

Liever dan te gissen naar de bedoeling van den schrijver vragen wij: wat heeft hij g e g e v e n ?

En dan erkennen wij gaarne dat er vooral in het eerste gedeelte van dit verhaal, evenals in alles wat uit Emants' pen vloeit, gedeelten voorkomen, die van groot talent getuigen, tooneeltjes, die juist en fijn zijn waargenomen. Zoo, bijvoorbeeld, dat waarin wij kennis maken met den heer Goudakker op zijne gewone avondwandeling voor de eerste maal in dat voorjaar. Ook in de beschrijving van het burgerhuishoudentje van de Goudakkers komt menig goedgetroffen détail ons verrassen. Goed gelijkend is ook de persoon van Goudakker. Men kan zich inderdaad zulk een man voorstellen, met zijn opvliegend karakter en zijn gevoelig hart, die in de illusie van een beroemde dochter te bezitten, haar verkeeren in een wereld boven haar stand aanmoedigt, hare adspiratiën naar het ongewone prikkelt; die allengs moet zien hoe die dochter, zijn trots, dank zij de opvoeding, welke hij haar gaf, hem eerst harteloos, daarna minachtend en eindelijk grof behandelt; en men krijgt gaandeweg

sympathie voor dezen ongelukkigen man, die op het laatst alleen staat tegenover allen.

Maar in de beide andere hoofdpersonen is te veel overdrijving, te veel karikatuur dan dat zij onze belangstelling langer dan een oogenblik in beslag zouden kunnen nemen. Door deze karikatuurteekening is dan ook het verhaal, als geheel, in onze oogen, mislukt.

Hoe is het mogelijk, vragen wij, dat een meisje als Stéphanie, die met al haar begaafdheid, welke wij op goed geloof aannemen, - ofschoon wij haar nooit een van hare vele talenten zien uitoefenen en haar gesprekken evenmin van bijzondere ontwikkeling blijk geven - een maloot eerste klasse is; hoe is het mogelijk dat zulk een burgermansdochter, die zich den eenen dag in een vuurrood lijf met zwart fluweelen sleep en valsche diamanten kleedt, en den anderen dag in hemelsblauwe zijde met gele suivez-moi's en gemaakte bloemen in het haar, zóó gevierd wordt in een aristocratische familie, als dien van den kamerheer in buitengewonen dienst, baron Nagels? Hoe is het mogelijk, dat een jongman, zóó blasé, zóó egoïstisch, zóó cynisch als Willem de Groot, met zijn ideeën over moraal en fatsoen, over kieschheid en betamelijkheid, in ernst op zulk een excentrieke schoonheid verliefd raakt, en zich nòch door haar theatrale houding en manieren, nòch door de slordig burgerlijke omgeving, waarin zij is opgegroeid, laat afschrikken om een wettig huwelijk met haar door te drijven?

En dan de ontknooping! Die flauwte van Goudakker, die niet alleen juist op tijd komt om het noodlottig huwelijk van zijn dochter te verhinderen, maar die Stéphanie de oogen opent en, gelijk de schrijver het uitdrukt, ‘teweegbracht wat aan Goudakkers overtuigendste woorden niet gelukken mocht,’ is zij minder banaal melodramatisch dan Stéphanies plotselinge bekeering? Heeft soms de schrijver van *Monaco* en *Een drietal Novellen*, wiens verhalen vaak de ergernis gaande maakten van ‘fatsoenlijke dames en bestuurderen van deftige leesgezelschappen’ - zie de voorrede van *Een drietal Novellen* - een weddingschap aangegaan, dat hij ditmaal een novelle met een stichtelijk slot zou schrijven? Het heeft er al den schijn van.

Men heeft - tegen den wensch van den schrijver - de critiek het zwijgen willen opleggen door de verzekering, dat hier niets anders gegeven werd dan het verhaal eener ware gebeurtenis. De verdedigers der naturalistische school zullen zeggen, dat de naturalist alleen met

de feiten te doen heeft, dat hij zich als een griffier tegenover de natuur moet plaatsen en slechts de werkelijkheid van het dagelijksch leven heeft weer te geven. Het verhaal van zulk een ware gebeurtenis zou dus geen critiek toelaten. De onwaarschijnlijkheden, de overdrijving, de karikaturen moogt ge der natuur verwijten, maar niet den schrijver die enkel kopieerde.

Wij hebben een andere opvatting van de taak van den novellist, den romanschrijver. Deze heeft, dunkt ons, iets beters te doen dan ons de werkelijkheid, in schijfjes, zoo rauw toe te dienen; iets anders dan wat hij zag of hoorde slaafs te volgen, en korrekt weer te geven. Wie zich met dit laatste tevreden stelt, staat - om met Multatuli te spreken, die in den 3^{den} bundel van zijn Ideën een reeks voortreffelijke opmerkingen gaf over de taak van den kunstenaar - in kunstrang beneden een toiletspiegeltje.

Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable. Wanneer de werkelijkheid den novellist een om de eene of de andere reden belangrijk feit aan de hand doet, dan mag hij dit tot grondslag van zijn werk nemen, maar dan is het zijn taak om, door een geleidelijke ontwikkeling tot een logische ontknooping overgaande, die waarheid waarschijnlijk te maken. Waarschijnlijk nu is dit verhaal van Marcellus Emants niet, noch in zijn onderdeelen, noch, allerminst, in zijn ontknooping. Aan de verdiensten van den stilist alle hulde; van den novellist echter hopen wij nog eens een beter geslaagde compositie te ontvangen.

Engelsch-Duitsche koloniale discussiën.

Onder de merkwaardige verschijnselen van onzen tijd behoort de plotseling bij verscheiden Europeesche mogendheden ontwaakte begeerte naar koloniaal bezit. Overal kwam de koloniale kwestie aan de orde. Men kon geen dagblad opnemen of men las van het hijschen eener Europeesche vlag op deze of gene onherbergzame kust, van de inlijving van nieuw gebied, van het vestigen van een protectoraat, van veroveringen en annexatiën. Het was alsof de overtuiging algemeen was geworden dat het tot den staat eener groote mogendheid behoorde om koloniën te bezitten. Het tot nu toe weinig gewaardeerde Afrika werd op eenmaal het objectief van aller wenschen. Maar niet enkel de kusten van het Zwarte werelddeel, ook de min of meer beschaafde landen van het verre Oosten werden het doel van oorlogs- en handelsondernemingen. De Europeesche natiën schenen met elkander te wedijveren, welke van haar zich de heerschappij over de meeste woeste streken en onbeschaafde stammen zoude verzekeren.

Te merkwaardiger is dit verschijnsel omdat het samentreft met de groote moeielijkheden waarin oudere koloniale mogendheden door hare overzeesche bezittingen gewikkeld werden, Spanje door Cuba en den Soeloe Archipel, Engeland in Zuid-Afrika, Affghanistan en Egypte, Nederland door Atjeh. Merkwaardig ook omdat de geest van bevoordeeling van eigen handel of uitsluiting van den vreemde uit de koloniale politiek langzamerhand geheel gebannen is, omdat de eigen onderdaan in de overzeesche bezittingen thans geen voorrechten meer geniet boven den buitenlander en er alzoo minder dan ooit aanleiding

bestaat om met de verantwoordelijkheid voor een goed bestuur den financiëelen en militairen last aan koloniaal bezit verbonden op zich te nemen.

Is voor dat verschijnsel in den economischen of politieken toestand van ons werelddeel eene reden te vinden? Dringt overbevolking of overproductie het oude Europa tot het zoeken van nieuwe gronden en van andere markten in verafgelegen landen? Of ook is het de edele zucht om onbeschaafde volken te doen deelen in de vruchten der beschaving?[1)]

Wat Duitschland betreft, zoo heeft bij meer dan eene gelegenheid vorst Bismarck de Duitsche koloniale politiek gekarakteriseerd als uitsluitend gericht op de belangen van den handel. Het is Duitschland, volgens hem, niet te doen om het verkrijgen van uitgestrekt landbezit, het vestigen aldaar van een bestuur met een staf van ambtenaren, met een krijgsmacht, forten en oorlogshavens. Het doel is enkel bescherming der Duitsche onderdanen en ondernemingen in onbeschaafde landen. Het middel moest zijn het uitreiken van royal charters op de wijze der Engelsche. Bij het verleenen dier bescherming stelde hij tevens op den voorgrond dat er met de meeste zorg voor gewaakt dient te worden dat geen inbreuk op verkregen rechten van andere natiën gemaakt worde. ‘Unsere Absicht’, zoo eindigde vorst Bismarck zijne bekende rede van 26 Juni 1884, ‘ist nicht Provinzen zu gründen sondern kaufmännische Unternehmungen, aber in der hö?chsten Entwickelung, auch solche die sich eine Souveränität, eine schliesslich dem deutschen Reiche lehnbar bleibende, unter seine Protektion stehende kaufmännische Souveränität erwerben, zu schützen in ihrer freien Entwickelung sowohl gegen die Angriffe aus der unmittelbaren Nachbarschaft als auch gegen

1) Eene interpellatie in de Italiaansche Kamer van. afgevaardigden beantwoordende zeide de Minister van Buitenl. Zaken op 27 Jan. j.l. ongeveer het volgende:
‘Il rappelle ce que viennent de faire les autres pays et notammeut l'Allemague, comme politique coloniale. L'Italie est entrée la dernière dans cette voie qui s'impose comme une loi de nécessité naturelle aux peuples navigateurs qui répond à ses glorieuses traditions et qui est indiquée par l'émigration contiuuelle de nombreux Italiens. En Afrique il y a des populations à civiliser et les colonies de l'Amérique du Sud prouvent que notre oeuvre en Afrique ne sera pas stérile. L'Italie ne peut pas rester seule indifférente à ces sortes de "croisades daus lesquelles se lanceut aussi les puissauces latines; elle ne doit pas refuser sou tribut à la civilisation’ (Archives diplomatiques, Mai 1885, pag. 243).

Bedrückung und Schädigung von Seiten anderer europäischen Mächten.' Zoozeer was de Rijkskanselier bevreesd voor misverstand dat hij, op den 10^{den} Jan. jl. het woord 'Kolonialfrage' gebruikend, terstond hernam: 'oder nach ihrer Entstehung will ich sie lieber so bezeichnen: des Schutzes unserer überseeischen Ansiedelungen wie sie der Handel mit sich gebracht hat.'

Intusschen mag na kennisneming van al het gebeurde, voorzoover het in de Duitsche witte en in de Engelsche blauwe boeken opgeteekend is, met eenigen grond betwijfeld worden of de duitsche Rijks-kanselier zich steeds aan het gestelde beginsel gehouden en het protectoraat van het Duitsche rijk enkel aan bestaande duitsche handelsondernemingen verleeùd heeft. In elk geval ondervond hij al spoedig, dat het gemakkelijker is in het parlement theoriën van koloniale politiek te ontwikkelen dan bij de toepassing het rijk voor ernstige staatkundige verwikkelingen te bewaren. Wat daarvan zij, zeker is het, dat de koloniale beweging der laatste jaren en in 't bijzonder de eerste stappen van het machtige Duitschland op het ons sedert eeuwen bekende terrein der koloniale politiek de aandacht der Nederlandsche natie ruimschoots verdienen. Zij gaven onmiddellijk aanleiding tot aanrakingen met de koloniale mogendheid bij uitnemendheid, met Engeland. De geschiedenis daarvan wordt in de verzamelingen van stukken door beide regeeringen uitgegeven gevonden. Bij al het langdradige van diplomatieke bescheiden, treft den lezer niet enkel het belangwekkende maar ook meer dan eens het vermakelijke van den inhoud. De eene partij speelt met de andere als de kat met de muis. Wellicht boezemt een zeer kort overzicht van eenige dier aanrakingen aan sommigen belangstelling in.

I.

Hoe lief hem ook 'das deutsche Vaterland' zij, de Duitscher verlaat het licht. Hoevelen zijn er niet in onze groote koopsteden of in die van Frankrijk en Engeland gevestigd! Bij tienduizenden 's jaars telt men de Duitsche landverhuizers naar de Vereenigde Staten. In Brazilië wordt de Duitsche bevolking op 200.000 geschat. Overal treft men er aan, kooplieden en nijveren, mannen der wetenschap en mannen der kunst.

Gedreven door de begeerte om zijn finantiëelen toestand te verbeteren, bezield door ondernemingszucht of ook in den dienst der wetenschap gevoelt de Duitscher zich van alle .Europeanen zeker het gemakkelijkst onder alle hemelstreken te huis.

Reeds lang vóórdat in Duitschland ernstig aan het verwerven van koloniaal bezit gedacht werd, was tusschen de Britsche en Duitsche regeeringen een vrij netelige koloniale kwestie gerezen. Toen namelijk regeeringloosheid op de Fidji-eilanden in de Stille Zuidzee de Britsche regeering noodzaakte tot de inbezitneming daarvan over te gaan, vond zij er het grondbezit in den meest verwarden toestand. Vreemden, vooral Engelschen en Duitschers, hadden zich weten meester te maken van groote uitgestrektheden grond. Zij beweerden deze van inlandsche hoofden gekocht te hebben en verlangden van het Engelsch bestuur erkenning en bescherming van hun eigendom. Met het oog op deze toestanden is in het verdrag, waarbij Fidji aan Engeland afgestaan werd, bepaald ‘that all claims to titles of land shall in due course be fully investigated and equitably adjusted’ en dat de eigendom, van de gronden, waarvan de verkoop te goeder trouw aan vreemden niet bewezen werd, aan de Kroon van Engeland zou behooren. Onmiddellijk na zijn optreden riep dan ook de eerste Gouverneur, Sir Arthur Gordon, eene commissie in het leven tot onderzoek van alle aanspraken op land, en bij publicatie van 26 Juni 1875 werden de belanghebbenden opgeroepen binnen zekeren ruimen termijn hunne rechten bij die commissie te doen gelden. Aan de commissie werd, onder den titel van Assistant native commissioner, een ambtenaar toegevoegd om bij de behandeling der reclamatiën de belangen der inlandsche bevolking te vertegenwoordigen en te verdedigen.

Reeds in 1875 trok de Duitsche regeering zich de belangen van hare onderdanen aan en gedurende meerdere jaren werd daarover met de Britsche eene diplomatieke briefwisseling gehouden. Tot 1882 schijnt er alleen sprake geweest te zijn van de langzame afdoening van zaken door de commissie. Van Duitsche zijde werd aangedrongen op spoed. Dit blijkt o.a. uit een schrijven van den destijds met verlof te Londen aanwezigen sir A. Gordon van 3 Juni 1879, die de vertraging verontschuldigt op verschillende gronden, maar zich toch beroept op het afdoen van 8 à 900 reclamatiën. In 1882 keert

het blad geheel. Nu wordt door de Duitsche regeering nadrukkelijk geprotesteerd tegen de eigendunkelijke wijze, waarop het onderzoek der aanspraken van de Duitsche onderdanen geleid wordt en tegen de beslissingen der commissie. Tot rechtvaardiging daarvan legt lord Granville den 24 Oct. 1882 een uittreksel over van het eindverslag der commissie. Daarin wordt geconstateerd dat door haar aan den Gouverneur 1327 rapporten zijn uitgebracht en daarvan slechts 361 tot afwijzing van reclamatiën strekten. Er wordt op gewezen dat de commissie zich niet strikt aan de gewone regelen van bewijsvoering heeft kunnen houden, daar de groote meerderheid der verkoopers van gronden, voornamelijk bij de verschrikkelijke mazelenepidemie in 1875, overleden was. Zij heeft grootendeels moeten afgaan op getuigenissen van personen, die van de verkoopen bij hooren zeggen wisten en heeft zoo welwillend mogelijk voor hen, die aanspraken lieten gelden, gehandeld. Had zij aan het gevoelen van vroegere onderzoekers en aan hare eigen ervaring omtrent het oude landrecht van Fidji de reclamatiën getoetst, zij zou geen enkele Crown grant hebben kunnen aanbevelen, daar dat landrecht, grootendeels overeenkomende met het Engelsche stelsel der estates in tail van den tijd tusschen de regeering van Eduard I en Eduard IV, geen verkoop van land toelaat. Intusschen heeft zij gemeend zich aan dat beginsel enkel te moeten houden, wanneer nog volstrekt geen daad van inbezitneming na den verkoop gepleegd was, omdat in dat geval van de regeering verlangd werd ‘to complete a wrong which had remained incomplete.’

Vorst Bismarck kon zich echter in geenen deele bij het eindverslag nederleggen en op 16 April 1883 werd de Duitsche ambassadeur te Londen gelast eene uitvoerige nota omtrent de landkwestie in Fidji bij de Engelsche regeering in te dienen, waarbij ten slotte voorgesteld werd dat in alle gevallen, waarin eigendomsbewijzen in de door de vroegere regeering erkende vormen overgelegd of waarin, bij gemis van dergelijke stukken, geen positieve bewijzen geleverd kunnen worden tegen de verkrijging van eigendom bona fide door Duitsche onderdanen, deze als eigenaars zullen worden erkend en gehandhaafd, maar dat, indien tengevolge der beslissingen der commissie gronden door Duitschers gereclameerd reeds aan inlanders toegewezen zijn, aan genen eene schadeloosstelling, door commissarissen van beide regee-

ringen te bepalen, toegekend zal worden. Tevens werd aan den gezant de last verstrekt om bij het bespreken der zaak met lord Granville dezen te herinneren aan de goede diensten door de Duitsche regeering aan de Britsche op ander gebied bewezen, en de verwachting uit te spreken dat zij de gelegenheid gaarne zou aangrijpen om aan Duitschlands wenschen ten deze tegemoet te komen.

De kwestie werd alzoo van het terrein van het recht op dat der staatkunde overgebracht en de Britsche regeering met het ongenoegen der Duitsche bedreigd indien zij geen middel wist te vinden om de Duitsche reclamatiën van land op Fidji te doen inwilligen. Nu mocht Lord Granville op 23 Juli 1883, met overlegging van uitvoerige stukken van zijn ambtgenoot van Koloniën, betoogen dat het onmogelijk ware aan Duitschland's verlangen te voldoen zonder het geheele werk der commissie, gedurende jaren met groote zorg en nauwkeurigheid tot stand gebracht, omver te werpen, hij mocht tot in bijzonderheden aantoonen dat voor verreweg het grootste deel aan de reclamatiën der Duitsche onderdanen voldaan was, vorst Bismarck was niet van zijn voorstel af te brengen om Britsche en Duitsche commissarissen te benoemen en ging zelfs nu verder, daar hij op 18 Oct. 1883 door den Duitschen ambassadeur te Londen het verlangen liet uitspreken dat aan deze commissarissen een nieuw onderzoek en de afdoening der Duitsche reclamatiën geheel overgelaten werd. Toen de Britsche regeering zich niet haastte met haar antwoord, werd op 31 Dec. 1883 nader daarop aangedrongen. Dat antwoord in de eerste dagen van 1884 ontvangen kon niet bevredigend zijn. Het werd echter zonder noodzakelijkheid gegeven op stroeven toen. Met verwijzing naar een memorandum van zijn ambtgenoot van Koloniën, waarin de Duitsche bezwaren behandeld werden, schreef Lord Granville eenvoudig dat de Britsche regeering tot haar leedwezen in het voorstel van den Rijkskanselier niet treden kon.

En inderdaad het was niet wel mogelijk anders wat de zaak betreft te antwoorden. Daargelaten nog dat geene Europeesche natie voor alle handelingen van hare onderdanen in het verre Oosten instaan kan en dat misbruik van de onkunde des inlanders door een Europeaan geen zeldzaamheid is, zoo was het na zooveel jaren toch niet meer mogelijk de instelling zelve en de bevoegdheid der Britsche commissie te bestrijden. Sedert

1875 was daaraan nimmer door de Duitsche regeering gedacht en de Engelsche was volkomen in haar recht wanneer zij de discussie zelve over het voorstel, om de beslissingen der Commissie, voor zoo ver de Duitsche onderdanen betrof, nietig te verklaren, thans onmogelijk verklaarde.

Wie echter uit het stroeve en korte antwoord van lord Granville afleiden zou dat de Engelsche regeering te dezer zake haar laatste woord gesproken had, hij zou deerlijk dwalen. Toen de Duitsche ambassadeur op last zijner regeering den 8 April 1884 op de zaak terugkwam met een memorandum tot wederlegging der Britsche opgaven en er bij voegde: ‘so glaube ich auch der Hoffnung mich hingeben zu dürfen, dass die Englische Regierung, wenn sie nicht allein die Ansichten und Wünsche der Kolonialbehörden befragt, sondern von ihrem freieren Standpunkte aus auch anderen Interessen sowie politischen Erwägungen Beachtung schenkt, geneigt sein wird den bisherigen Vorschlägen sich zu nähern,’ toen begreep de Britsche regeering dat het Vorst Bismarck ernst was. Mondeling werd den ambassadeur én door den onderstaatssecretaris én door lord Granville verzekerd dat alles gedaan zou worden om zooveel mogelijk de Duitsche reclamanten op Fidji te bevredigen. ‘Lord Granville sagte mir,’ zoo besloot de Duitsche gezant zijne depêche van 10 April 1884, ‘er wisse, welchen Werth Euere Durchlaucht auf diese Angelegenheit legten und von seiner Seite würde alles geschehen um zu einer befriedigenden Lösung zu gelangen.’

Intusschen, vóórdat hij zich op genade of ongenade overgaf, deed lord Granville nog eene laatste wanhopige poging om op eervolle wijze terug te trekken. Op 9 Mei schreef hij den Duitschen ambassadeur dat de Britsche regeering ten hoogste het verschil van meening betreurde, maar overtuigd was dat misverstand daarvan de reden was. Hij vertrouwde elke verkeerde opvatting te zullen wegnemen door een memorandum, waaraan hij met zijn ambtgenoot van Koloniën arbeidde. Al dadelijk echter stelde hij, om een bewijs te geven van zijn verlangen om aan de wenschen der Duitsche regeering tegemoet te komen, voor, dat deze hem alle stukken, waarop de Duitsche reclamatiën gegrond waren, ter hand stellen en het bedrag der schadeloosstelling mededeelen zou, welke verlangd werd voor die gevallen, waar het niet mogelijk was aan de reclamatiën

om land te voldoen. Op deze wijze zou de Britsche regeering in staat zijn terstond elk geval afzonderlijk te onderzoeken en zou zij, waar een geval daartoe aanleiding gaf, het Duitsche voorstel om het aan eene gemengde commissie te onderwerpen in overweging nemen.

Men ziet het, lord Granville had eenen langen weg afgelegd sedert zijne stroeve weigering van 11 Januari van ditzelfde jaar. Op ditzelfde oogenblik, in het voorjaar van 1884, waren andere lastige kwestiën met Duitschland gerezen over Angra Pequena, Nieuw-Guinea enz., en hij verlangde slechts een einde te maken aan deze onaangename gedachtenwisseling, die geen groot politiek of koloniaal belang tot onderwerp had, maar slechts het eigendom van eenige bunders land in eene Britsche kolonie. Men behoeft niet scherpzinnig tusschen de regels te lezen, om uit lord Granville's brief van 9 Mei de zekerheid af te leiden, dat aan alle eischen der Duitsche reclamanten genoegen zou worden gegeven. Voor zijn fatsoen mogt hij het Duitsche voorstel niet aannemen, maar het beginsel, steeds door hem bestreden, de revisie der beslissingen van de commissie, voor zoover de Duitsche reclamatiën betrof, gaf hij toe.

Vorst Bismarck was echter in die dagen alles behalve welwillend gestemd jegens het kabinet Gladstone. Met eenen eervollen aftocht des tegenstanders niet tevreden, eischt hij volledige overgave. Aan de Britsche regeering, die haar krachtig standpunt prijsgegeven had, wil hij geen vernedering sparen. Zoo wordt dan op 7 Juni door hem vrij ironisch de belangstelling te kennen gegeven, waarmede hij het toegezegde memorandum van den Engelschen Minister van Koloniën verwacht, maar opgemerkt dat de Duitsche reclamatiën, bij het nader onderzoek door lord Granville voorgesteld, geen voldoenden waarborg vinden, daar het door de Engelsche regeering alleen gehouden zou worden. Hij verzoekt derhalve den Duitschen ambassadeur, Lord Granville de redenen te doen kennen, waarom zijn aanbod onvoldoende schijnt.

Het is bekend dat de verzamelingen diplomatieke stukkèn, van regeeringswege soms uitgegeven, enkel behelzen de officiëele gedachtenwisseling, maar dat van de meer vertrouwelijke, welke door vriendschappelijke briefjes of mondeling gehouden wordt, dikwijls geen spoor te vinden is. Ook dit feit is nauwelijks in staat de wending te verklaren, welke de onderhandelingen

omtrent de landkwestie in Fidji thans nemen. Op 19 Juni deelt de Duitsche ambassadeur aan vorst Bismarck mede, dat lord Granville voorstelt eene commissie te benoemen, welke uit een Duitschen en een Engelschen ambtenaar bestaan zou, en aan haar op te dragen het onderzoek van elk verzoek om de schadeloosstelling en de uitkomst van dat onderzoek aan beide regeeringen te onderwerpen. Behoeft gezegd te worden, dat dit voorstel, volkomen overeenstemmende met het voorstel sedert 1882 door de Duitsche regeering gedaan en verdedigd, door haar onmiddellijk per telegram aangenomen werd? Terecht mocht de Duitsche ambassadeur te Londen eene depêche van 4 Juli, welke ten geleide strekte van het vroeger door de Britsche regeering toegezegde memorandum, besluiten met deze woorden: ‘Die Beifügung des englischen Memorandums ist von nur retrospektivem Interesse. Lord Granville hat den darin noch vor vier Wochen eingenommenen Standpunkt aufgegeben.’ Eenmaal aan het buigen, boog de Britsche Minister nog dieper. Hij verzocht de Duitsche regeering om haar voorstellen betreffende de benoeming en de instructiën der commissie, en toen deze hem medegedeeld werden, verheugde hij zich in een schrijven van 16 September over de aanneming door de Duitsche regeering van zijn (?) voorstel om de reclamaties der Duitsche. belanghebbenden op Fidji door eene gemengde commissie te laten onderzoeken en vereenigde zich met de door Vorst Bismarck ontworpen instructiën. Draagt deze brief onwillekeurig of met opzet de onderteekening, niet van lord Granville, maar voor hem van een Secretaris?

Meermalen is beweerd - ook door vurige bewonderaars van den Duitschen Rijkskanselier - dat hij onder een gelukkig gesternte geboren is. De omstandigheden waren hem steeds gunstig. Hij vond telkens de personen geschikt om zijne plannen uit te voeren. Zijne vijanden wisten door hunne dwalingen en fouten zijne taak te bevorderen. Wat daarvan zij, zeker is het, dat men genegen is aan die bewering geloof te schenken, wanneer men ziet, hoe zeer het eerste optreden van het Duitsche Rijk op het terrein der koloniale politiek bevorderd is door de onbekwaamheid en de besluiteloosheid der mannen, die destijds aan het hoofd stonden der regeering van Europa's eerste koloniale mogendheid. Vorst Bismarck had het voorrecht daar aan te treffen een ministerie, dat op het terrein der buitenlandsche politiek besluiteloosheid als het ware tot een re-

geeringsbeginsel aangenomen had en de wereld deed verbaasd staan over zijne inkonsekwentiën. Met dergelijk Kabinet had de onverzettelijke Rijkskanselier schoon spel en het is merkwaardig te zien hoeveel bij elke zijner koloniale discussiën met .Engeland een vaste wil boven de op dat terrein zooveel grootere macht in zwakke en onzekere handen vermag.

II.

De Duitschers hebben ter kuste van West-Afrika een koloniaal verleden. Friedrich Wilhelm, de groote Keurvorst van Brandenburg, riep op aanraden van een Nederlander, Benjamin Raulé, in 1682 eene Afrikaansche Compagnie in het leven. Hij verleende haar een octrooi waarin uitvoerig de rechten en verplichtingen der maatschappij zoowel als die van haren beschermheer, den Keurvorst, vermeld werden. Het octrooi werd verleend voor 30 jaren. Aan de Goudkust bij het dorp Pokeson op den berg Mamfro werd eene plaats voor de vestiging gevonden; een fort werd gebouwd dat den naam van Gross Friedrichsberg ontving, en vriendschappelijke betrekkingen met de naburige negerstammen aangeknoopt. Een gezantschap van deze ging op reis naar Europa, waar het door den Keurvorst te Berlijn met groote plechtigheid ontvangen werd, en bood hem een acte van onderwerping aan. Weldra echter raakte de maatschappij in moeielijkheden met de Nederlanders ter . kuste en Frederik III, de opvolger van den Grooten Keurvorst, minder ingenomen dan deze met koloniale ondernemingen, liet ze aan haar lot over. Binnen den voor het octrooi bepaalden termijn, in 1711, werden de Brandenburgsche bezittingen voorloopig en den 13^{den} Aug. 1721 voor goed bij overeenkomst, tegen betaling van 100,000 daalders, aan de Nederlandsche West-Indische Compagnie afgestaan.

Sedert dien tijd was het enkel de Duitsche handel, die in West- en Zuid-Afrika even als overal elders vrij talrijk vertegenwoordigd was.

Het Rijnsche zendinggenootschap, dat van 1830 af in Zuid-Afrika werkzaam was, breidde in 1842 van daar den kring van zijne bemoeiingen tot aan gindsche zijde van de Oranjerivier uit en vestigde in 1846 in de Herrero- en Namaqualanden verscheiden zendingstations. In verband daarmede

richtte het eene handelsvereeniging met een aandeelenkapitaal van 718,000 Mark op, wier doel was bij eene matige rente voor de aandeelhouders tot financiëelen steun van het zendingswerk te strekken. Daar de oorlogen tusschen de negerstammen in het binnenland niet zelden het leven der zendelingen en de bezittingen der vereeniging bedreigden, wendde het genootschap zich. bij herhaling, o.a. in 1868 en 1880 door tusschenkomst van de Duitsche regeering, tot de Engelsche om bescherming voor hare zendelingen en de overige Europeanen in het buitenland gevestigd. Op het door den Rijkskanselier zeer aanbevolen verzoek, in 1880 bij lord Granville ingediend, antwoordde deze d. 29 November, dat het bestuur der Kaapkolonie uitgenoodigd was en zeker bereid zou zijn om, zooveel het kon, de Duitsche onderdanen te beschermen, maar verklaarde hij tevens zeer stellig, dat Engeland niet verantwoordelijk gesteld wilde worden voor al wat gebeurde buiten het Britsche gebied, dat zich ten noorden der Oranjerivier tot de Walvischbaai en hare onmiddellijke omgeving bepaalt.

Toen dan ook vorst Bismarck op 4 Febr. 1883 aan de Britsche regeering liet mededeelen dat een Bremer koopman, de Heer Lüderitz, voornemens tusschen de Oranje- en de kleine Visch-rivier handelsinrichtingen te vestigen en gronden te koopen, om de bescherming van het Duitsche Rijk verzocht had en aan die mededeeling de vraag vastknoopte, of Engeland thans in die streken souvereine rechten uitoefenen en bescherming verleenen wilde, vroeg hij naar den bekenden weg. De vraag strekte enkel, dit werd later in eene depêche aan Bismarck van 10 Juni 1884 verklaard, om de Britsche regeering schriftelijk te doen erkennen dat zij geen bescherming verleenen kon en van dat antwoord acte te nemen.

Heeft de Britsche regeering zich rekenschap gegeven van de bedoeling van den Rijkskanselier? Het antwoord van 23 Febr. '83 gegeven behelsde de mededeeling dat het bestuur der Kaapkolonie wel eenig vestigingen aan de bedoelde kust had, maar dat het niet mogelijk was, zonder nauwkeuriger opgaaf van de plaats waar de Duitschers zich wilden vestigen, te zeggen of de Britsche autoriteiten in geval van nood bescherming verleenen konden. Het antwoord was dus eene wedervraag. Blijkbaar wilde de Britsche regeering niet door een ontkennend antwoord vrij spel laten aan de vestiging van een lastigen nabuur, noch door een bevestigend

de verantwoordelijkheid op zich laden voor de veiligheid der Duitsche onderdanen, die zich in gindsche streken gingen vestigen. Of het antwoord der Britsche regeering door de Duitsche opgevat is, zooals in 1884 door vorst Bismarck beweerd is, in eerstgemelden zin en de rijkskanselier alleen door ziekte verhinderd werd de zaak in het oog te hounden, kan in het midden gelaten worden. Zeker is het dat hij op naderen aandrang der belanghebbenden er eerst in het najaar op terugkwam. Maar werd in Februari aan de Engelsche regeering de gelegenheid nog gelaten om den wil uit te spreken hare souvereine rechten op de kuststreek ten noorden der Oranjerivier uit te oefenen en om de noodige maatregelen daartoe te nemen, thans in September werd eenvoudig gevraagd of zij aanspraak maakte op de souvereiniteit van Angra Pequena, en zoo ja, op welken grond. De Duitsche zaakgelastigde te Londen, die deze vraag ‘unofficially,’ dus op de meest vriendschappelijke wijze doen moest, had tevens in last te vragen of de Britsche regeering eenig bezwaar had tegen de handelingen van den heer Lüderitz, die voornemens was eene handelsonderneming te Augra Pequena te vestigen en aldaar een uitgestrekt gebied van een inlandsch hoofd gekocht had. Over deze vraag geraadpleegd, verzocht de Minister van Koloniën zijn' ambtgenoot, lord Granville, aan de Duitsche regeering mede te deelen dat een Britsch onderdaan op grond van een koopkontract, in 1863 met een inlandsch hoofd gesloten, aanspraak maakte op een gedeelte der gronden van den heer Lüderitz, en dat de eilanden voor de kust van Angra Pequena liggende, bij eene acte van 27 Februari 1867 bij de Kaapkolonie geannexeerd zijn. Is dit antwoord aan de Duitsche regeering medegedeeld? Nergens vinden wij daarvan een spoor. Trouwens het sloeg niet op de vraag. Gevraagd was naar den publiekrechtelijken toestand van Angra Pequena en geantwoord werd met de mededeeling van eene privaatrechtelijke handeling en met het bericht dat eilanden, naar welke niet gevraagd was, onder Britsche souvereiniteit stonden.

Wat daarvan zij, op 12 November 1883 werd de Duitsche zaakgelastigde te Londen verzocht bij de Engelsche regeering mondeling maar officieel aan te vragen: ‘ob englischerseits Ansprüche auf das Gebiet von Angra Pequena erhoben würden oder nicht und im bejahendem Falle auf welche Titel diese Ansprüche sich gründeten.’ Uit het ongeduldig en korte

schrijven kan gerustelijk worden afgeleid dat de straks vermelde mededeeling van den Britschen Minister van Koloniën aan de Duitsche regeering niet overgebracht is. Daarin toch werd, door de vermelding van de eilanden bij Angra Pequena als Britsch gebied, stilzwijgend erkend dat het vaste land tot nu toe niet onder de Britsche souvereiniteit gebracht was. Het lag voor de hand dat van deze erkenning door de Duitsche regeering acte zou zijn genomen en niet de oude vraag herhaald.

Intusschen begreep lord Granville thans niet langer aan een duidelijk antwoord te kunnen ontsnappen. Het volgde spoedig, reeds den 21sten November. Zonder zich in het minst te bekommeren over de vraag naar de titels, waarop Engelands souvereiniteit noordelijk van de Oranjerivier steunen zou, gaf lord Granville hooghartig te kennen dat, al was de souvereiniteit der koningin slechts geproclameerd op eenige punten, als de Walvischbaai en de eilanden bij Angra Pequena, de Britsche regeering van oordeel was dat elke aanspraak op souvereine rechten, welke een buitenlandsche mogendheid wilde doen gelden op landen tusschen de zuidelijke grens der Portugeesche bezittingen en de grens der Kaapkolonie, inbreuk zou maken op haar wettige rechten. Hij sprak tevens het vertrouwen uit ‘that it may be found practicable to make such arrangements as may enable the German traders to share in the occupation of land at Angra Pequena.’

Heeft lord Granville zich gevleid dat de machtige rijkskanselier zich bij dit bescheid zou nederleggen? In de verschillende discussiën met Duitschland over koloniale onderwerpen, waarin van Engelsche zijde over het algemeen de grootste voorkomendheid aan den dag gelegd wordt, is het alsof er een oogenblik komt, waarop de natuur de overhand neemt bij het Britsche Departement van Buitenlandsche Zaken. Op koloniaal terrein ontmoet het bijkans uitsluitend zwakkere staten, Nederland, Spanje, Portugal, Aziatische, en bij deze ontmoetingen heeft het zich gewend eenen hoogen toon te voeren en eene tegenpartij te vinden, die zich daardoor vrees liet aanjagen. Vorst Bismarck echter stoorde er zich niet aan. Op zijnen last wees de Duitsche ambassadeur te Londen, bij officieël schrijven van 31 Dec. 1883, er op dat de Britsche regeering zich enkel ten opzichte der Walvischbaai en van eenige eilanden voor Angra Pequena op verkregen rechten door inbezitneming beriep, en betoogde uitvoerig hoe lijnrecht het standpunt, waarop zij zich

thans stelde, in strijd was met het in 1880 naar aanleiding der klachten van het Rijnsche Zendinggenootschap aan de Duitsche regeering gegeven antwoord, met de instructiën destijds aan den Gouverneur der Kaapkolonie gegeven en met de houding in overeenstemming met Duitschland meermalen tegenover andere mogendheden, o.a. tegenover Spanje ter zake van den Soeloe archipel, aangenomen. Toen had de Britsche regeering met klem het beginsel verdedigd dat geene souvereiniteit mag worden erkend, tenzij feitelijke uitoefening plaats vinde, en op grond hiervan wenschte Vorst Bismarck, met het oog op zijn plicht den Duitschen handel te beschermen, thans te weten op welke gronden Engelands beweerde rechten op de geheele kuststreek tusschen de Oranjerivier en den 18^{n} graad Zuiderbreedte steunden en welke instellingen aldaar bestaan die aan Duitsche onderdanen en aan hunne eigendommen eene zóódanige bescherming verzekeren dat zij die van het Duitsche rijk niet behoeven.

Wij hebben met eenige uitvoerigheid het eerste tijdperk der Angra Pequena-kwestie geschetst, omdat het niet zonder belang is te doen uitkomen met hoeveel geduld en welwillendheid, jegens Engeland door Vorst Bismarck ten deze gehandeld is. Men heeft het dikwerf doen voorkomen alsof de Rijkskanselier eene persoonlijke antipathie had tegen het hoofd van het Engelsche kabinet, en dat daarin de grond te zoeken is van zijn krachtig optreden in de verschillende koloniale geschillen met Engeland. Niets is, naar onze meening, minder juist. Door persoonlijke voor- of tegeningenomenheid worden de daden van den grooten Duitschen staatsman niet beheerscht. In de koloniale kwestiën liet hij zich leiden door hetgeen, naar zijn inzien, het belang van den Duitschen handel eischte. Met overhaasting heeft hij te Angra Pequena zeker geen Duitsch protectoraat trachten te vestigen. Herhaaldelijk, telkens dringender, werd de Engelsche regeering gewaarschuwd. Reeds de eerste maal, den 4^{den} Februari, voegde hij bij zijne vraag naar den publiekrechtelijken toestand der kuststreek veelbeteekenend de opmerking, dat de Duitsche regeering zich voorbehield aan de ondernemingen van Lüderitz de bescherming van het rijk te verleenen bijaldien zij zich bevonden in streken waar noch Engeland noch eenige andere mogendheid eenigen invloed liet gelden.

Ook van de zijde der Gouverneurs van de Kaapkolonie ontbrak

het sedert 1883 de Britsche regeering niet aan waarschuwingen voor Duitsche koloniale ondernemingen. Maar telkens, ook den 18den Sept. 1883, antwoordde de Engelsche Minister van Koloniën met verwijzing naar de geruststellende verzekeringen der diplomatieke vertegenwoordigers te Berlijn. Door deze schijnt de Engelsche regeering al zeer slecht ingelicht te zijn. De koloniale beweging van de laatste jaren in Duitschland werd door hen geheel over het hoofd gezien. De talrijke artikelen in de dag- en weekbladen, die op het stichten van Duitsche koloniën aandrongen, al die koloniale vereenigingen, die zich in Duitschland vormden en in den te Frankfort in 1882 gestichten ‘Deutschen Colonial Verein’ haar middenpunt vonden, zijn aan hunne oogen ontsnapt. Men leest met verwondering in eene depêche van Engelands Ambassadeur te Berlijn van 18 September 1880, dat kolonisatieplannen noch bij de Duitsche regeering, noch bij het Duitsche parlement eenigen steun vinden zullen en men begrijpt allerminst hoe de Britsche zaakgelastigde aldaar nog op 31 Aug. 1883 die verzekering herhaalt en o.a. schrijft: ‘It would be a mistake to suppose that the Imperial Government have any present intention of establishing Crown colonies, or of imitating, as the Press adds, the practice adopted by France of assuming a protectorate over any territory acquired by a French traveller or explorer.’

Maar het is vooral de depêche van lord Ampthill, den Britsche Ambassadeur te Berlijn, van den 30sten Mei 1884, die een alles behalve vleiend licht werpt op de verrichtingen der Engelsche diplomatie. ‘The German Government,’ zoo schrijft hij, ‘are still awaiting an answer from your Lordship to count Münster's letter of 31 December 1883, and the premature reports in the Press about the taking possession of Angra Pequena by the German Government are due to the great and growing impatience of the German people for the inauguration of a Colonial policy bij Prince Bismarck, who had hitherto shown no inclination to satisfy their desire for colonies beyond sending Dr. Nachtigal on board the “Mowe” to report generally, on the West Coast of Africa, as reported to your Lordship.’ En toch waren reeds op 24 April te voren de Duitsche Ambassadeur te Londen en de Duitsche Consul aan de Kaap telegraphisch uitgenoodigd aan de Britsche regeering en aan het bestuur der Kaapkolonie officiëel mede te deelen, dat Lüderitz

en zijne vestigingen te Augra Pequena onder de bescherming van het Duitsche rijk staan! En toch was reeds onder dagteekening van 19 Mei aan Dr. Nachtigal eene instructie gezonden, waarin hem o.a. aanbevolen werd, tot bescherming der rechten van Duitsche onderdanen op bepaalde punten der Afrikaansche kust, namens den Keizer van Duitschland vriendschaps-, handels- en protectoraats overeenkomsten te sluiten met de inboorlingen en waarin onder deze punten, die 'wir gegen eine unseren Handel schädigenden Beschlagnahme von Seiten anderer Mächten sicher zu stellen wünschen,' in de allereerste plaats Angra Pequena genoemd werd.

De Engelsche regeering *wilde* zien uoch hooren. Zij volgde eene struisvogelpolitiek. Overtuigd, dat de annexatie door Duitschland van eene kuststreek in de onmiddellijke nabijheid der Kaapkolonie, èn daar èn in Engeland zeer impopulair zijn zoude, maar niet gezind om te midden der politieke en financiëele moeielijkheden, die elders dreigden, de kosten en de verantwoordelijkheid van het beheer over die kust op zich te nemen, wist zij niet beter, dan voor het gevaar de oogen te sluiten en de mededeelingen van Duitschland als niet gedaan te beschouwen. Zoo antwoordt Lord Derby, de Britsche Minister van Koloniën, op den 16^{den} Mei 1884, aan eene deputatie van Zuid-Afrikaansche kooplieden, die verzoeken, dat Angra Pequena niet aan het Duitsche rijk afgestaan, maar dat het Britsch gezag aldaar gehandhaafd en uitgebreid zou worden, even alsof het telegram van 24 April te voren, waarbij kennis gegeven werd van het Duitsch protectoraat aldaar, hem nimmer ware medegedeeld. Hij beweert namelijk, dat Engeland Angra Pequena wel steeds beschouwd had als buiten haar gebied gelegen, maar toch 'a sort of general right' meende te hebben om andere mogendheden van die kuststreek uit te sluiten; dat de Duitsche regeering wel gevraagd heeft naar de rechten van Engeland aldaar, maar ze nimmer heeft bestreden; dat Duitschland het voornemen niet heeft aldaar een kolonie te vestigen, maar wel wenscht te weten of de Duitsche onderdanen er bescherming zullen vinden en dat daarom aan de Kaapkolonie gevraagd is of zij bereid is het bestuur over Angra Pequena te aanvaarden!

Is het wonder dat vorst Bismarck na kennismaking met deze rede opstoof en den Duitschen vertegenwoordiger te Londen telegraphisch vroeg, welk antwoord lord Granville op de mede-

dedeeling van het telegram van 24 April gegeven had en dat hij, vernemende dat de Britsche Minister zich op eene gedachtenwisseling met het bestuur der Kaapkolonie beroepen had, terug telegrapheerde, dat hij niet met dat bestuur, maar met het Engelsche ministerie te maken had? Is het wonder dat de Rijks-kanselier, het geduld verliezende, op 10 Juni 1884 in zeer scherpe bewoordingen den Duitschen ambassadeur het standpunt aanwees waarop hij zich tegenover de Britsche regeering te plaatsen had? De vraag herhaaldelijk tot de Engelsche regeering gericht omtrent de aanspraken, die zij had op de kust tusschen de Oranjerivier en het Portugeesche gebied behalve de Walvischbaai, had enkel ten doel, zoo schreef hij, de erkenning uit te lokken, dat die kust eene res nullius was, maar geenszins om te vernemen of het Engeland voegde nu of later iets anders van die kuststreek als de Walvischbaai te annexeeren. Voor het beantwoorden dezer vraag, zoo vervolgde hij, was het enkel noodig het register der Engelsche bezittingen en niet het bestuur der Kaapkolonie te raadplegen. Daardoor werd met opzet het antwoord vertraagd, terwijl intusschen meerdere Britsche staatslieden voor Afrika eene Monroe-leer predikten, die aan Engeland het recht zou geven op grond der nabijheid eener Engelsche kolonie vestigingen van andere natiën te beletten.

Dit schrijven van vorst Bismarck, gevolgd door een ernstig gesprek tusschen zijn zoon, destijds raad van legatie te Londen en lord Granville, had de gewenschte uitwerking. Den 22sten Juni mocht de Duitsche ambassadeur aan zijne regeering telegraphisch mededeelen, dat het Engelsche kabinet den vorigen dag tot erkenning van het Duitsche protectoraat over Angra Pequena besloten had. Toen evenwel de officiëele mededeeling door lord Ampthill geschiedde, bleek dat de Engelsche regeering twee voorwaarden aan hare erkenning verbond: vooreerst dat de Duitsche regeering zich bij overeenkomst verbinden zou geen strafkolonie op de kust te vestigen, en ten tweede dat de verkregen rechten en belangen der Britsche onderdanen aldaar geëerbiedigd en beschermd zouden worden. Van eene erkenning onder voorbehoud wilde vorst Bismarck niets weten, en terwijl hij meende dat het zich van zelf verstond dat verkregen rechten van vreemden geëerbiedigd zouden worden, ontzegde hij aan de Engelsche regeering het recht om voorwaarden te stellen voor

de uitoefening van het Duitsche protectoraat in streken waarop zij erkende geenerlei recht te bezitten.

De spanning, welke de onderhandelingen omtrent Angra Pequena langzamerhand tusschen de Duitsche en Engelsche regeeringen hadden doen ontstaan, werd niet weinig thans vermeerderd door berichten van de Kaap. Op hetzelfde oogenblik: toch dat de Engelsche regeering zich scheen neder te leggen bij het vestigen van Duitsche koloniën op de Afrikaansche kust ten noorden van de Oranjerivier, vernam men te Berlijn, dat het Kaapsch parlement den 15 Juli bij besluit de wenschelijkheid uitgesproken had van de annexatie bij de Kaapkolonie van de geheele kuststreek tusschen de Oranjerivier en het gebied der Portugeezen, en werd in de pers een telegram door lord Derby op 14 Juli aan den Gouverneur der Kaapkolonie gezonden openbaar gemaakt, waarbij de erkenning door de Britsche regeering van het Duitsche protectoraat over de landen van Lüderitz wel medegedeeld werd, maar zij zich tevens bereid verklaarde tot annexatie van de overblijvende kuststreek, indien de kolonie de kosten van het beheer dragen wilde.

Het valt niet te ontkennen dat dit telegram de Engelsche politiek in een zonderling licht plaatst, vooral wanneer men bedenkt dat het voorafgegaan was door twee andere van 3 Februari en 7 Mei, waarin, terwijl de Duitsche regeering op haar schrijven van 31 December 1883 geen antwoord ontving, telkens gevraagd werd of de Kaapkolonie bereid was de kosten van het bestuur over Angra Pequena voor hare rekening te nemen, en wanneer men de Engelsche regeering in het parlement op 29 Juli nog hoort verklaren, dat er te Angra Peguena, slechts sprake is van eene bescherming door de Duitsche regeering aan hare onderdanen te verleenen, niet van een territoriaal protectoraat, en dat de kwestie aanhangig is om buiten die streek der geheele kust tot aan het Portugeesche gebied onder het bestuur der Kaapkolonie te plaatsen. Inderdaad, vorst Bismarck moest denken, dat Engeland met leede oogen de vestiging van het Duitsch gezag aan de grens der Kaapkolonie zag en alle middelen, ook minder loyale, aanwendde om die vestiging te voorkomen of althans binnen de engste grenzen te beperken. Van deze gemoedsstemming getuigen de uitvoerige depêches, die op last van den Rijkskanselier op 19 en 22 Augustus naar Londen gezonden werden en waarbij verlangd werd,

dat de Britsche regeering hare goedkeuring aan het besluit door het Kaapsche parlement op 15 Juli genomen, onthouden zou. Van dat besluit werd in scherpe bewoordingen de schuld gegeven aan lord Derby's telegrammen.

Terwijl tusschen Londen en Berlijn harde woorden vielen, ging de Duitsche marine eenvoudig haren gang. Uit Kaapstad werd den 14^{den} Augustus gemeld dat twee oorlogsschepen op den 7^{den} te voren de Duitsche vlag te Angra Pequena geheschen en het land onder de bescherming van den Keizer van Duitschland gesteld hadden, en den 5^{den} September dat hetzelfde geschied was door de Duitsche kanoneerboot 'Wolf' ten aanzien van het grondgebied tusschen Angra Pequena en de Portugeesche grens bij Kaap Frio, behalve de Walvischbaai.

En nu volgde, evenals bij de Fidjikwestie, de kapitulatie van lord Granville. In een gesprek met den Duitschen zaakgelastigde had hij reeds het verschil aan een misverstand toegeschreven. 'There is a misunderstanding altogether.' Schriftelijk gaf hij den 19^{den} September 1884 aan den Britschen vertegenwoordiger, na hem gemachtigd te hebben ook de laatste annexatie van Duitschland tot aan Kaap Frio te erkennen, den last om bij die mededeeling deze opmerkingen te voegen: 'It would be distasteful to Her Majesty's Government and would serve no useful purpose to reply in a controversial spirit to complaints which have been made in regard to their supposed actions and motives, and to those of the Cape Government in regard to this question. But, as those complaints have been mainly, if not wholly, founded upon misapprehension and upon an unavoidable lack of acquaintance with the obscurer details of British Colonial Law and History, I purpose to furnish you with a memorandum for communication to the German Gouvernment containing full explanations of what has been done by Her Majesty's Government and with what intentions. I trust that a perusal of these explanations will remove from the mind of the German Government all misconception on the points which have formed the subject of the past correspondence and that that Government will be able cordially to cooperate with Her Majesty's Government and the Government of Cape Colony in carrying out the measures of policy which are essential to the prosperity and safety of all civilized powers in South Africa.'

De groote moeielijkheid was door het toegeven van Engeland

uit den weg geruimd en Duitschland als buurman op de Afrikaansche kust verwelkomd. Weldra volgde echter eene andere verwikkeling. De Engelsche regeering had steeds in den loop der onderhandelingen aanspraak gemaakt op de souvereiniteit niet enkel over de Walvischbaai en omgeving, maar ook over de eilanden die langs de kust en onmiddellijk voor Angra Pequena gevonden worden. Zij beriep zich. Op ‘Her Majesty's Letters Patent’ van 24 Februari 1867 en op eene acte van het Kaapsche parlement van 18 74. Nu gebeurde het echter dat de kapitein van het Duitsche oorlogsschip ‘Elisabeth’ bij het afkondigen, van het protectoraat van Duitschland over de kuststreek tusschen de Oranjerivier en den 26^{n} graad Zuiderbreedte, daarin opnam de eilanden langs dat deel der kust. De belanghebbenden, die reeds met leede oogen de vestiging der Duitschers op het vaste land zagen, kwamen daartegen met levendigheid op en de Engelsche Minister van Buitenlandsche Zaken beriep zich bij schrijven van 2 October te Berlijn op het goede recht van Engeland. De Duitsche regeering echter beriep zich op het volkenrecht, volgens hetwelk eilanden binnen zekeren afstand gelegen, tot het vaste land behooren. Zij stelde voor een gemengde commissie te benoemen, welke oordeelen zou over de aanspraken, welke Britsche onderdanen op gronden in het aan Duitschland geannexeerde gebied lieten gelden en tevens de vraag onderzoeken op welke eilanden Engeland souvereine rechten bezat. Deze oplossing was, zooals begrijpelijk, niet naar den zin der Engelsche regeering, en een der laatste stukken van het in December 1884 uitgegeven blue-book is een uitvoerig memorandum, waarbij, met overlegging der stukken, waarop Engeland's souvereine rechten op de tien eilanden in de nabijheid van Angra Pequena steunen, betoogd wordt dat het Duitsche protectoraat op het vaste land geen afbreuk mag doen aan Engelands souvereiniteit over de eilanden en verklaard dat de Britsche regeering er niet toe kan medewerken om deze kwestie aan het oordeel van eene commissie te onderwerpen.

Heeft de Britsche regeering zich op haar standpunt gehandhaafd? Uit een gesprek, dat op 24 December 1884 door een hoofdambtenaar van het Engelsche Ministerie van Koloniën met vorst Bismarck gehouden werd, zou men dit kunnen afleiden, want daarin werd tegenover eene concessie van Duitsche zijde op Nieuw-Guinea aangeboden afstand van de Engelsche

souvereiniteit op de bedoelde eilanden. Zeker is het dat van weerszijde de commissarissen benoemd zijn, maar dat tot op dit oogenblik de uitkomst van hunne verrichtingen niet bekend is. Vermoedelijk zal hun mandaat enkel geweest zijn te onderzoeken de waarde der reclamatiën van verscheiden Britsche onderdanen, betreffende de gronden door de Duitsche handelaren in bezit genomen.

Wie het geduld had met ons deze discussiën over het bezit eener woeste en onherbergzame kuststreek in Zuid-Westelijk Afrika te volgen, zal vermoedelijk geen gunstig oordeel over het beleid der Britsche regeering uitspreken. Al dadelijk in Februari 1883 had zij moeten begrijpen, dat eene keuze te doen viel tusschen twee wegen: òf wel annexatie der kuststreek bij de Kaapkolonie, òf wel lijdelijk toezien bij de vestiging van een Duitsch protectoraat. In het eerste alternatief behoorden onmiddellijk op eenige punten der uitgestrekte kust Britsche ambtenaren geplaatst te worden met de noodige bestuursmiddelen, om aan de aldaar gevestigde Europeanen rechtszekerheid te geven. In het tweede moest eene welwillende ontvangst van hare zijde de Duitsche regeering bewegen om de Britsche verkregen rechten in de ruimste mate te eerbiedigen. De Britsche regeering deed noch het een noch het ander. Nu eens te krachtig, dan weder te welwillend, steeds aarzelend, wist zij de vestiging van den machtigen Duitschen buurman niet te beletten, maar vorst Bismark zóózeer te ontstemmen, dat een gespannen toestand tusschen Engeland en het Duitsche Keizerrijk ontstond. Wil men echter niet onbillijk zijn, zoo mag niet geheel onvermeld blijven het memorandum, in de depêche van lord Granville van 19 September toegezegd, waarin de Minister van Koloniën, lord Derby, zijne handelwijze tegenover de Duitsche beschuldiging van onoprechtheid verdedigde. Met bekwaamheid gesteld, tracht het te doen uitkomen dat de Britsche regeering nimmer vóór Juli 1884 heeft kunnen vermoeden dat het Duitsche Rijk een protectoraat op de Zuid-Westkust van Afrika vestigen wilde. Den onpartijdigen lezer treft echter het stilzwijgen in dit stuk in acht genomen omtrent de eerste gedachtenwisseling in Febr. 1883 en omtrent de officieële kennisgeving van de Duitsche regeering op 24 April 1884, dat de vestigingen van Lüderitz onder bescherming van het Duitsche Rijk stonden. Wil men, na lezing van het memorandum, den Britschen Minister van

Koloniën al vrij spreken van de beschuldiging van misleiding, welke de Duitsche regeering op grond zijner telegrammen aan den Gouverneur der Kaapkolonie tegen hem inbracht, men moet zich toch ergeren over eene naïveteit, die bij een burger beminnelijk, allerminst den leider der koloniale politiek van een groote koloniale mogendheid betaamt.

Was de Zuidwestelijke kust van Afrika getuige van eene volkomen nederlaag der Britsche politiek, ook elders, op de Westkust, werd zij door de Duitsche overvleugeld. Door vorst Bismarck daartoe uitgenoodigd in April 1883, had de handel van Hamburg en Bremen het verlangen te kennen gegeven dat op eenige punten der Westkust van Afrika, met name aan de Biafra-baai en in het gebied van Togo, Duitsche handelskoloniën gevestigd werden. Met dezen last werd in Mei 1884 de bekende reiziger Dr. Nachtigal door de Keizerlijke regeering afgezonden. Het gelukte hem de noodige overeenkomsten met de inlandsche hoofden te sluiten en zelfs te Kamerun in de Biafra-baai het Duitsch gezag op geregelden voet te vestigen. In dezelfde maand Mei keerde de Britsche consul op de West-Afrikaansche kust van verlof terug, met den last zijner regeering om gehoor te geven aan den wensch, herhaaldelijk van 1879 door de koningen Bell en Aqua en andere hoofden van Kamerun uitgesproken, om onder Engelands souvereiniteit te komen. Maar Dr. Nachtigal was hem te vlug af geweest en de Britsche consul kon bij zijne komst constateeren de vestiging van het Duitsche protectoraat over diezelfde Koningen en hoofden.

Eindelijk, en hiermede kunnen wij dit verhaal besluiten, werd op 13 October 1884 door vorst Bismarck eene circulaire aan de mogendheden gericht ter kennisgeving, dat het gebied van Togo met de havens Lome en Bagida, de landen van Bimbia met het eiland Nikol, Kamerun, Malimba behalve het noordelijkste deel, Klein Batanga, Plantation en Criby, alles op de Westkust van Afrika en de kuststreek tusschen kaap Frio en de Oranjerivier behalve de Walvischbaai in Zuid-West-Afrika onder de bescherming van den Keizer van Duitschland gesteld zijn.

III

De 4de April 1883 scheen een belangrijk tijdperk te zullen

openen in de geschiedenis der Britsche koloniën in Australië. Op dien dag werd op plechtige wijze door den Heer Chester, een magistraat van de kolonie Queensland, namens Groot-Britannië bezit genomen van Nieuw-Guinea, voor zoover het niet onder Nederlandsch gezag staat.

Deze stoute daad, op eigen gezag door de kolonie gepleegd, was het gevolg eener zeer levendige polemiek in de Australische pers omtrent de vraag, door de Augsburger Allgemeine Zeitung van 27 November 1882 geopperd en in bevestigenden zin beantwoord, of inbezitneming en kolonisatie van Nieuw-Guinea door de Duitschers wenschelijk was. Intusschen, de regeering in het moederland schonk hare goedkeuring niet aan deze buiten haar last volbrachte annexatie. De Minister van Koloniën was van oordeel dat geen voldoende redenen daarvoor bestonden. Evenwel, begrijpende dat de verontwaardiging in Australië groot zou zijn, indien eene andere Europeesche mogendheid zich aldaar vestigde, vroeg hij bij officieel schrijven aan zijn Ambtgenoot van Buitenlandsche Zaken, of de Britsche regeering er geheel op kon vertrouwen (can rely with full confidence), dat geen vreemde mogendheid in Nieuw-Guinea tusschenbeide komen zou, zoolang Hare Majesteit niet voldeed aan de bede harer Australische onderdanen. Lord Granville, op de geruststellende berichten zijner diplomatie afgaande, haastte zich te antwoorden, dat hij reden had te gelooven, dat van dergelijke inmenging bij geen mogendheid sprake was.

Werd de vraag in vollen ernst gedaan? De groote uitbreiding van de Duitsche vestigingen in de Stille Zuidzee zal wel evenmin als de sterke beweging der gemoederen in Queensland aan Lord Derby onbekend geweest zijn. Blijkbaar werd de vraag enkel gedaan om een antwoord, dat men tegenover den aandrang der Australiërs en later tot eigen verantwoording gebruiken kon.

Het heeft wel eens bevreemd dat, terwijl het Australische werelddeel nog zulk een onmetelijk veld aan Europeesche geestkracht en ondernemingszucht aanbiedt, door de Britsche kolonisten aldaar in de laatste jaren zoo dikwerf de wensch geuit is om Nieuw-Guinea en de naburige eilanden te annexeeren. Er bestaan echter daarvoor twee hoofdredenen. Vooreerst heeft men in Australië veel last te verduren van de Fransche strafkolonie, Nieuw-Caledonië, en verlangt men zich te vrijwaren

voor het vestigen in de nabijheid door Frankrijk of eene andere mogendheid van dergelijke verblijfplaatsen van misdadigers. Toen dan ook in Australië de indiening van de zoogenaamde loi sur les récidivistes, ten vorigen jare door de Wetgevende Macht te Parijs behandeld, bekend werd, toen kwamen van alle oorden adressen bij de Britsche regeering met dringend verzoek om het overbrengen van die lieden naar eilanden in de Stille Zuidzee te voorkomen. In de tweede plaats hebben eenige van de Australische koloniën groote behoefte aan werkkrachten voor den landbouw en werden deze in de naburige eilanden verkregen. Dat misbruiken, zelfs gruwelen, daarbij plaats vonden, hoewel de koloniale regeeringen een zeker toezicht over die werving hielden, kan niet ontkend worden en in 1883 werd over de wijze, waarop bewoners van eilanden, waar Duitsche nederzettingen zich bevonden, weggevoerd Averden, tusschen de Britsche en Duitsche regeeringen eene diplomatieke gedachtenwisseling gevoerd. De Australiërs vreesden dat het vermeerderen van den Duitschen invloed ten gevolge zou hebben een volstrekt verbod van de door hen onmisbaar gekeurde werving.

Eindelijk mag bij deze twee redenen wel gekomen zijn vrees voor de concurrentie van den Duitschen handel, die op verschillende eilanden, Samoa, Nieuw-Britannië, Nieuw-Ierland enz., belangrijke ondernemingen gevestigd had en den handel van de Australische koloniën bedreigde. Bij het toezenden op 18 December 1885 van zeer merkwaardige verslagen over den omvang van de werkzaamheden van de ‘Deutsche Handels und Plantagen Gesellschaft der Südsee Inseln zu Hamburg’ en over de concurrentie in de onafhankelijke gedeelten van de Stille Zuidzee mocht de Duitsche Consul-Generaal te Apia in de Samoa-eilanden getuigen ‘dass in dem unabhängigem Theile des westlichen stillen Meeres der deutsche Handel noch heute eine herrschende Stellung einnimmt.’

De sterke aandrang van de Australische koloniën, wellicht ook het bericht dat een Duitsch oorlogschip met een hoogen ambtenaar naar de Zuidzee gezonden was en de ervaring welke juist op dit oogenblik te Angra Pequena opgedaan werd, noopten de Britsche regeering in Mei 1884 toe te stemmen in de vestiging van het Britsch gezag in Nieuw-Guinea, onder voorwaarde dat de Australische koloniën gezamenlijk jaarlijks eene som van £ 15000 bijdragen zouden. De Australische ko-

loniën behalve Nieuw-Zeeland namen deze voorwaarde aan. Eene Engelsche annexatie en de benoeming van een' High Commissioner voor Nieuw-Guinea stonden dus voor de deur. In dezen maatregel en in eenige andere omstandigheden zag de Duitsche regeering, aan wier vertegenwoordiger nog pas in Januari te voren door den onder-secretaris van staat van Buitenlandsche Zaken verzekerd was ‘dass die grossbritannische Regierung keine Annexionen wehr vorzunehmen und sich keine neue Koloniën aufzubürden beabsichtige,’ het bewijs dat men haar aan de praat wilde houden, maar intusschen met behulp der Australische koloniën haar voor voldongen feiten plaatsen. Zij kwam dus in een schrijven van 2 Augustus 1884 tegen die taktiek op en eischte voor zich het recht om die streken en eilanden in de Stille Zuidzee, waar de Duitsche handel zich meer dan die van andere natiën uitgebreid had, onder het protectoraat van het Duitsche Rijk te stellen. Zij verlangde zich met de Engelsche regeering te verstaan omtrent de grenzen van beider gebied en noemde al dadelijk als het hare een aantal eilanden, waar alleen of hoofdzakelijk Duitsche ondernemingen gevestigd zouden zijn. Wat Nieuw-Guinea betreft zoo erkende zij als rechtmatig den wensch der Australiërs dat geen vreemden zich zouden vestigen op de Zuidkust aan de Torresstraat tegenover Queensland, maar achtte hun aanspraken op de Noord-Oostkust van af den 141^{n} graad volstrekt niet gerechtvaardigd. ‘Diejenigen Theile von Neu Guinea,’ zoo eindigde het pro memoria dat de depêche vergezelde, ‘wo keine thatsächlich ausgeübte Souveränität einer civilisirten Macht besteht sind daher ebenso berechtigte Zielpunkte deutscher wie englischer Unternehmungen.’

Deze woorden gaven aanleiding tot een vermakelijk misverstand. Van Duitsche zijde gaf men er namelijk de beteekenis aan alsof gezegd ware dat Duitsche ondernemingen op het punt stonden zich in Nieuw-Guinea te vestigen. Toen dus in September officieel bericht werd dat de Britsche regeering voornemens was over te gaan tot de inlijving vau de geheele kust van Nieuw-Guinea, die buiten het Nederlandsche gebied valt, behalve alleen van dat deel, dat zich van den 141^{n} tot 145^{n} graad uitstrekt, toen werd op zeer ernstige wijze de bevreemding van de Duitsche regeering uitgedrukt over deze geheel onverwachte annexatie op de Noord-Oostkust. Lord Granville

beweerde op de meest stellige wijze van eene destijds reeds gezonden expeditie nimmer gehoord te hebben, en ten slotte bleek dat de pro memoria niet als naar gewoonte aan den Britschen Minister ter hand gesteld was en hij dus uit die woorden zelfs geene gevolgtrekking had kunnen maken, die dan toch niet voor de hand lag.

Later openbaar geworden feiten schijnen het bezigen der bovenvermelde eenigszins raadselachtige woorden en het niet overhandigen der pro memoria te verklaren. De Duitschers wilden de Engelschen vóór zijn in het annexeeren op de Noordkust van Nieuw-Guinea. Reeds tegen het einde van Juni werd aan vorst Bismarck medegedeeld door de Directeuren der 'Deutsche See-Handels-Gesellschaft,' dat eene expeditie uitgerust werd naar de Noord-Oostkust van Nieuw-Guinea in overleg met de 'Deutsche Handels und Plantagen-Gesellschaft der Südsee-Inseln zu Hamburg,' en onder leiding van zekeren Dr. Finch die te Sydney zou voorgeven een wetenschappelijke reis te doen en met den anderen leider, den zeekapitein Dallman, het strengste geheim over de bedoelingen der expeditie bewaren. Bij die mededeeling was het verzoek gevoegd om de landen, welke de expeditie mocht verwerven, onder het protectoraat van het Duitsche rijk te stellen.

De verbolgenheid van vorst Bismarck over de op 19 September ontvangen Engelsche mededeeling, volgens welke voor Duitsche ondernemingen en protectoraat op Nieuw-Guinea slechts zou overblijven de Noord-Oostelijke kuststreek van af den 141^{n} tot den 145^{n} graad, laat zich te beter begrijpen, omdat hij de gevraagde toezegging aan de directie der Duitsche maatschappij gegeven en aan den Keizerlijken Commissaris in Nieuw-Britannië den 19^{n} Augustus getelegrafeerd had de machtiging om de op de Noordoostkust van Nieuw Guinea te vestigen Duitsche ondernemingen onder het protectoraat van het Rijk te stellen. Van dat ongenoegen vinden wij echter in de verzamelingen stukken geen ander blijk dan eene uitdrukking van bevreemding, met bijvoeging dat de Duitsche regeering zich voorbehield nader eene houding te kiezen tegenover die mededeeling. Vermoedelijk is enkel mondeling eene zeer ernstige houding door Vorst Bismarck aangenomen, zóó ernstig dat zij alweder den terugtocht der Engelschen ten gevolge had. Onder dagteekening van 9 October vinden wij althans eene missive van den Britschen Zaakgelastigde te Berlijn, waarbij de Britsche regeering terugkomt op de voor-

genomen annexatie en verklaart dat het Britsche protectoraat zich zal bepalen tot de Zuidkust met inbegrip der nabijgelegen eilanden. ‘This will be done,’ zoo vervolgt de zaakgelastigde, ‘without prejudice to any territorial question beyoud these limits,’ en eindigt alzoo: ‘In case any questions should arise as to those districts which lie beyond the limits described, Her Majesty's Government are of opinion that it would be better to deal with them diplomatically than to refer them to the Commission which it is proposed to appoint with regard to the islands of the Pacific.’ De twee mogendheden waren namelijk overeengekomen om elk twee commissarissen te benoemen, die in overleg met elkander de grenzen van beider gebied in de Zuidzee zouden bepalen.

Aan de woorden van den Britschen zaakgelastigde, met wiens depêche de Duitsche regeering hare volle instemming liet betuigen, kan wel geen andere zin gegeven worden dan dat over de geheele Noordoostkust van Nieuw-Guinea buiten het Nederlandsche gebied geen der beide mogendheden dan na overleg met de andere beschikken zou. Dat Engeland de Zuidkust reeds geannexeerd had, dit geschiedde alleen, zoo verklaarde de Engelsche regeering aan den Duitschen vertegenwoordiger, omdat vorst Bismarck in zijn schrijven van 2 Augustus den wensch der Australiërs te dien aanzien *rechtmatig* genoemd had.

De Duitsche regeering begreep echter de woorden van den Engelschen zaakgelastigde geheel anders. Zij liet de expeditie, waarvan het doel haar bekend was, stil haar gang gaan en werd niet verrast, toen op 17 December een telegram van den Keizerlijken commissaris in Nieuw-Britannië haar berichtte dat tot bescherming van door Duitsche onderdanen verworven landen op de Noordkust van Nieuw-Guinea de Duitsche oorlogsschepen op eenige punten dier kust de Duitsche vlag geheschen hadden. En opdat niemand er aan zou twijfelen dat men hier voor een voldongen feit stond, werd deze annexatie bij circulaire ter kennis van alle mogendheden gebracht. Bij de kennisgeving aan de Engelsche regeering verzocht vorst Bismarck vrij sarkastisch er bij te voegen dat deze inbezitneming, evenzoo min als die der Zuidkust door Engeland, beletten zou de afgesproken ‘kommissarische Verhandlung über Abgrenzung der beiderseitigen Machtsphären in der Südsee.’

In Engeland maakte het telegraphisch bericht een hoogst on-

aangenamen indruk en in Australië brak een ware storm van verontwaardiging los. ‘The exasperation here is boundleess,’ telegrafeerde de Gouverneur van Victoria op 20 December naar Londen, ‘the bitterness of feeling towards England will not die out with this generation.’

Ook de Ministers in Engeland verloren hun gewone kalmte. Lord Derby stelde onmiddellijk voor om te Berlijn ten sterkste te protesteeren tegen het optreden der Duitschers in Nieuw-Guinea en om tevens den bevelhebber der vloot in de Zuidzee te gelasten de geheele strook, gelegen tusschen de zuidelijke grens van het Duitsche gebied en de Oostkaap, die tot nu toe de grens was van het Britsche, met al de naburige eilanden onder het protectoraat van de Koningin te stellen. Denzelfden dag gaf lord Granville daartoe zijne toestemming. Beide Ministers schijnen zich in de opgewondenheid van het oogenblik geen rekenschap te hebben gegeven dat het niet wel aanging om tegen de Duitsche annexatie te protesteeren en op hetzelfde oogenblik precies hetzelfde te doen. Het protest toch was gegrond op het verbreken door Duitschland van de gemaakte afspraak, geen gronden te annexeeren dan in overleg met elkander, maar verloor alle kracht indien Engeland zich terzelfder tijd aan eene dergelijke inbreuk op het overeengekomene schuldig maakte. Bij nader overleg schijnen de Ministers echter begrepen te hebben dat een protest, waardoor het feit toch niet ongedaan werd, beneden Engeland's waardigheid was. Het schijnt althans dat de Duitsche ambassadeur te Londen den 3^{den} Januari 1885 het eerst het gesprek op Nieuw-Guinea bracht om de verwondering van den Rijkskanselier te betuigen over den tegenstand dien de Duitsche annexatie op Nieuw-Guinea ontmoette. En toen lord Granville hem herinnerde aan de bewoordingen van de nota van den Britschen zaakgelastigde van 9 October, boven door ons wedergegeven, meende de ambassadeur dat de bedoeling daarvan enkel was te berichten, dat de Engelsche regeering zich van verdere annexatiën onthouden zou, maar dat de inbezitneming der Zuidkust door haar uit den aard der zaak vrij spel op de Noordoostkust aan Duitschland liet.

Het was dan ook niet als een berouwvolle zondaar dat de Rijkskanselier op 17 Januari 1885, een volle maand na de ontvangst van het bericht der Duitsche vestiging op Nieuw-

Guinea, de boetpredikatie hoorde voorlezen die de nieuwe Britsche ambassadeur, Sir A. Malet hem moest houden, te gelijk met de aankondiging dat de geheele Noordoostkust die tusschen het Duitsche en Britsche gebied lag, van af de Oostkaap tot aan de golf van Huon, onder het protectoraat der Koningin gesteld zou worden. Integendeel, onmiddellijk antwoordde hij dat de uitvoering van den maatregel leiden zou tot eene botsing tusschen de Engelsche en Duitsche aanspraken en in strijd was met de herhaaldelijk van Britsche zijde gegeven verzekering dat het Engelsche protectoraat zich tot de Zuidkust van Nieuw-Guinea en de naburige eilanden beperken zou, en weinige dagen later zond hij eene uitgebreide nota naar Londen, waarin de geheele geschiedenis der kwestie van het Duitsche standpunt geschetst en ironisch gevraagd werd of men meende dat Duitschland ‘in der Hoffnung auf einen ihm günstigen Ausschlag der vorgeschlagenen kommissarischen Verhandlungen sich auf ungewisse Zeit gebunden hätte, auch wahrend jahrelanger Verhandlungen überhaupt auf Neu-Guinea und anderwärts nichts in Besitz zu nehmen, während England vorweg die ganze Südküste von Neu-Guinea einschliesslich des Küstenstrichs in der Ostecke in Beschlag zu nehmen sich für berechtigt hielt.’ Vorst Bismarck merkte op dat het getal punten waar op de Noordkust de Duitsche vlag geheschen was, geen maatstaf was van de uitgestrektheid van het Duitsche gebied, evenmin als op de Zuidkust het Engelsche gebied zich bepaalde tot de enkele plaatsen waar de Britsche vlag woei, maar dat van den beginne de Keizerlijke regeering voornemens was de geheele Noordkust van de Nederlandsche grens af tot aan de Oostkaap onder haar protectoraat te stellen. En dreigend voegde hij er bij: ‘Das Recht Deutschlands auf die ganze Nordküste würde auch dadurch nicht entkräftet werden können wenn im Gegenzatz mit der im August bezw. Oktober stattgehabten Verständigung zwischen den beiden Regierungen jetzt zu unserm Bedauern die Englische Flagge auf einzelnen Theile der Nordküste und auf den vor derselben liegenden Inseln gehisst worden sein sollte.’ Hij hoopte dus dat aan den voorgenomen maatregel geen gevolg zou worden gegeven en, mocht het reeds geschied zijn, protesteerde hij er ten stelligste tegen.

Het konflict was daar. In ronde woorden verklaarde vorst

Bismarck dat hij de Britsche vlag op de Noordoostkust van Nieuw-Guinea niet zou eerbiedigen. De Engelsche regeering daarentegen, op wier last zij aldaar geheschen was, mocht haar niet prijsgeven. Eene botsing scheen onvermijdelijk. Maar de Engelsche diplomatie gaf de discussie nog niet op. Op den 7^{den} Februari antwoordde lord Granville in de meest hoffelijke bewoordingen op de trotsche taal van den Rijkskanselier. Hij beweerde nimmer kennis te hebben bekomen van Duitsche expeditiën naar Nieuw-Guinea vóór het telegram van 17 December dat de inbezitneming van een deel der Noordkust berichtte. Hij herinnerde aan de erkenning door Vorst Bismarck van het recht der Australiërs op de Zuidkust en het in September 1884 door de Britsche regeering medegedeelde voornemen om het protectoraat te vestigen over de geheele toen beschikbare kuststreek, behalve over die tusschen den 141sten en 145sten graad, waartoe destijds de Britsche regeering een onbetwistbaar recht had. Hij wees op de deferentie destijds aan Duitschland bewezen door van dat voornemen af te zien en zich voorloopig enkel te bepalen tot de Zuidkust, met dien verstande, dat alle territoriale kwestiën omtrent de overige deelen der kusten in gemeen overleg met Duitschland behandeld zouden worden. Ten slotte verklaarde hij het rechtmatige van Duitschland's protest niet te kunnen toegeven, maar, en hier is het beter de eigen woorden van lord Granville aan te halen: ‘as the claim advanced by the German Government appear to extend beyoud the limits of the coast actually taken possession of by its officers, if the German Government continue of opinion that the boundary proclaimed by Her Majesty's naval officers has encroached upon the limits of the German Protectorate and that there has been a mutual misunderstanding on the subject, Her Majesty's Government are willing to examine the question in a friendly manner with the German government, in order to settle the best point on the north-east coast of New Guinea for the boundary of the British and German Protectorates.’

Zou vorst Bismarck de geboden hand aannemen? Of zou hij onverzettelijk blijven bij het eenmaal geëischte recht van Duitschland op de geheele Noord-Oostkust van Nieuw-Guinea? De Britsche regeering was blijkbaar bereid afstand te doen van een deel der pas geannexeerde kuststreek. Uit een verklaring

van Gladstone, in het Engelsche Parlement den 18den Maart gedaan, blijkt, dat zijne regeering den 2den dier maand het aanbod hernieuwd heeft om in overleg met Duitschland op de Noord-Oostkust het beste punt te zoeken voor de grens tusschen beider protectoraten aldaar. Uit stukken, in Juni jl. aan het Parlement medegedeeld, blijkt, dat men tot overeenstemming geraakt is. Vermoedelijk heeft eene zending van Graaf Herbert von Bismarck naar Londen, in Maart jl., daartoe bijgedragen. Bij eene missive van 29 April gaf de Duitsche ambassadeur te kennen dat zijne regeering de door de Britsche voorgestelde grenslijn aannam. Daarmede werd de betwiste, door Engeland onlangs geannexeerde kuststreek, tusschen beide mogendheden ongeveer gedeeld. Terwijl de Rijkskanselier alzoo niet meer onverzettelijk bij zijn standpunt bleef, dat de geheele Noord-Oostkust aan Duitschland behooren moest, kwam de Britsche regeering voor een groot deel terug op de met zooveel overhaasting tot stand gebrachte annexatiën en maakte de pas geheschen vlag op een niet onaanzienlijk deel der kust voor die van het Duitsche Rijk plaats.

Van Duitsche zijde werd al heel spoedig aan de grensregeling een begin van uitvoering gegeven. De ‘Schutzbrief’, dien de Keizer van Duitschland aan de nieuw opgerichte Nieuw-Guinea-Maatsckappij verleende, draagt de dagteekening van 17 Mei; de missive van den Rijkskanselier, waarbij de bevoegdheid der Maatschappij in eenige opzichten beperkt wordt, die van 8 Juni; in dezelfde maand verscheen het eerste nummer van de ‘Nachrichten für und über Kaiser Wilhelmsland und den Bismarck-Archipel’; en den 29sten Juni vertrok eene grootere expeditie van Berlijn naar Nieuw-Guinea, met den last om eenigen tijd op het eiland Java te verblijven, ten einde aldaar het personeel in dienst te nemen voor de uitvoering der werken op de verschillende Nieuw-Guineasche vestigingen; den 9den Juli is van Hamburg vertrokken een stoomschip, voor rekening der Maatschappij gebouwd en uitsluitend bestemd voor haar dienst aldaar. Bij den ‘Schutzbrief’ wordt het Duitsche gebied op Nieuw-Guinea ‘Kaiser Wilhelms-Land’ en de eilanden voor de kust gelegen, te gelijk met de eilanden van den archipel, die tot nu toe den naam van Nieuw-Britannië droeg, ‘Bismarck-Archipel’ gedoopt.

Het is niet mogelijk van het onderwerp af te stappen zonder vermelding van een hoogst belangrijk incident, dat in

eene van de eerste bijeenkomsten tusschen den nieuwen Britschen ambassadeur te Berlijn en Vorst Bismarck voorviel. Deze had op 24 Januari jl. plaats. Uitvoerig werden toen door den Rijkskanselier de omstandigheden, welke tot de verwijdering tusschen de twee rijken geleid hadden, besproken. Hij beklaagde zich er over dat, waar ook Duitschland poogde eene kolonie te stichten, Engeland terstond bij de hand was om nieuwe bezittingen te annexeeren met het doel om de uitbreiding der Duitsche te voorkomen. Om den ambassadeur het bewijs te geven hoe verschillend de betrekkingen tusschen de beide staten vroeger waren en hoe zeer hij het voortduren dier goede verhouding gewenscht had, las hij de depêche voor, welke den 5^{den} Mei 1884 door hem aan den Duitschen ambassadeur te Londen gericht was en drukte de meening uit, dat de Britsche regeering niet had weten te waardeeren den hoogen prijs, welken hij op de koloniale kwestie stelde. Die depêche was hoogstmerkwaardig. Haar korte inhoud was dat de vorst een groot belang stelde in de koloniale kwestie en tevens in een nauwe vriendschap tusschen Engeland en Duitschland; dat bij het begin der Duitsche koloniale ondernemingen Engeland groote diensten aan Duitschland bewijzen kon en dat tot vergelding daarvan de Duitsche regeering bereid was haar beste pogingen aan te wenden om Engeland te steunen in kwesties, die de Engelsche politieke belangen betroffen; dat echter, indien de voor beide partijen zoo gewenschte overeenkomst niet tot stand kwam, Duitschland gedwongen zou worden bij Frankrijk den bijstand te zoeken dien het in koloniale kwestiën bij Engeland niet verkreeg. Niet tevreden met de uitkomst van zijne démarche en vreezende dat door den Duitschen ambassadeur de kwestie niet met de noodige juistheid gesteld was, had hij, zoo verhaalde Bismarck verder, zijnen zoon gezonden, die echter ook van Lord Granville niets anders verkreeg dan algemeene betuigingen van welwillendheid.

Men behoeft zich slechts te herinneren den toestand waarin Groot-Britannië in Januari van dit jaar verkeerde, toen een groote Engelsche legermacht in den Soedan een onmogelijken tocht beproefde en tegelijk op de grenzen van Affghanistan de oorlog met het machtige Russische rijk ieder oogenblik dreigde uit te barsten, om te begrijpen welken indruk Bismarck's mededeelingen op den Britschen ambassadeur maakten. Men kan zich voorstellen dat deze, sedert eenige weken eerst te Berlijn,

nog niet geheel op de hoogte van de vroegere koloniale discussies en voor het eerst hoorende van die belangrijke depêche van 5 Mei, zich zelf geen rekenschap kon geven van de reden waarom Engeland niet indertijd gebruik gemaakt had van de aanbiedingen des vorsten, en eindelijk ongeduldig uitriep: Maar wat verlangt Gij van ons? Zijn het die gedeelten van Nieuw-Guinea, welke wij pas annexeerden? Of ook Zululand? Bekendheid met uw wenschen is beter dan dat wij beiden in het duister tasten en alzoo in gevaar verkeeren tegen elkander in te loopen. Koeltjes antwoordde vorst Bismarck, dat de verstandhouding, welke hij met Frankrijk had weten tot stand te brengen, nadat Engeland naar zijne openingen niet had willen hooren, het hem onmogelijk maakte zich thans op het standpunt te stellen dat hij in Mei had gewenscht in te nemen.

Van de verschillende koloniale discussiën, van den telkens scherperen toon, van het verbreken der vriendschappelijke betrekkingen tusschen Engeland en Duitschland, van dat alles draagt, volgens den Rijkskanselier, de Britsche regeering de schuld, omdat zij de ooren sloot voor de aanlokkende voorstellen van de Duitsche nota van 5 Mei 1884, dit is de hoofdinhoud van de depêche, die de Engelsche ambassadeur na bovengemeld gesprek aan Lord Granville schreef. En wat antwoordde deze? Wist hij de redenen uiteen te zetten waarom hij de voorstellen niet aangenomen en alzoo bewerkt had dat Groot-Britannië in het begin van dit jaar daar stond, zonder eenige alliantie, behalve die van Italië, omringd van vijandig gezinden, met moeite het hoofd biedende aan moeielijkheden in Afrika, zoowel als in Azië, in Noord-Amerika en in de Stille Zuidzee? ‘I may begin by stating,’ zoo schreef Lord Granville den 7^{den} Februari, ‘that the dispatch of Prince Bismarck to Count Münster of the 5th May, containing an exposition of the policy of Germany as to colonization and of the understanding which he desired to bring about between England and Germany, *was never communicated to me*.’

Ook wij zoeken te vergeefs in de witte boeken door de Duitsche regeering uitgegeven naar de depêche van 5 Mei. Is zij op de schrijftafel van vorst Bismarck vergeten? Wie onderhandelingen alleen kent uit de openbaar gemaakte stukken, loopt gevaar zich aan politieke tinnegieterij schuldig te maken, indien hij op grond van die stukken een oordeel

uitspreekt. Maar het treft toch den onbevooroordeelde in deze Engelsch-Duitsche koloniale discussiën te moeten constateeren, dat tot tweemalen toe de Duitsche ambassadeur verzuim schijnt gepleegd te hebben juist in de oogenblikken waarin het meest er op aankwam dat de instructiën zijner regeering stipt opgevolgd werden. Vroeger hebben wij reeds opgemerkt dat hij de pro memoria, die Bismarck's depêche van 2 Augustus 1884 vergezelde, niet, als gewoonlijk geschiedt met dergelijke stukken, aan lord Granville ter hand stelde en dezen alzoo het recht gaf later te beweren dat hem nimmer het vertrek in die dagen eener Duitsche expeditie naar Nieuw-Guinea medegedeeld was. Thans blijkt alweder dat de depêche van 5 Mei, waarin de omvang en het doel der koloniale bemoeiingen van het Duitsche Rijk uiteengezet waren, en die derhalve het misverstand omtrent de Duitsche plannen aan de kusten van Afrika en van Nieuw-Guinea voorkomen had, door den Duitschen ambassadeur aan lord Granville zelfs niet voorgelezen is.

En nu is één van beiden waar. De twee belangrijkste stukken der geheele briefwisseling zijn niet medegedeeld óf wel door verzuim van Graaf Münster óf wel op last van vorst Bismarck. In het eerste geval is handhaving op zijn post van een vertegenwoordiger, die de betrekkingen tusschen twee groote staten moedwillig verstoort, onmogelijk; in het tweede valt op de middelen, die de Duitsche rijkskanselier bezigde om koloniaal bezit te verkrijgen, een hoogst ongunstig licht.

IV.

Van de Europeesche natiën, die in de laatste jaren koloniaal bezit trachtten te verkrijgen, is de Dnitsche zeker het best geslaagd. In zeer korten tijd heeft het Duitsche rijk op verscheiden punten der Afrikaansche kust, op Nieuw-Guinea, op verschillende eilanden der Stille Zuidzee meerdere duizende vierkante mijlen onder zijne bescherming gesteld. Vorst Bismarck heeft telkens én in zijne aanrakingen met Engeland én in zijne parlementaire redevoeringen het denkbeeld ver van zich afgeworpen dat Duitschland koloniën stichten zou. Zijne koloniale politiek, zoo beweerde hij dikwijls, bestond enkel daarin om den Duitschen handelaar te volgen en, waar deze in beschaafde streken bescherming behoefde, deze te verleenen. Hij sprak

van eene ‘kauffmännische Souveränität’, van het verleenen van royal charters op het voorbeeld van Engeland. Later bij de onderhandelingen met deze mogendheid werd echter herhaaldelijk gewaagd van bescherming, die zich niet enkel tot personen bepaalde maar wel degelijk tot het gebied uitstrekte van een territoriaal protectoraat. Door Duitsche oorlogsschepen werd dan ook op tal van kustplaatsen én in Afrika én op Nieuw-Guinea de Duitsche vlag geheschen en op die wijze het land tot Duitsch gebied, natuurlijk staande onder de souvereiniteit van het Duitsche rijk, verklaard. Dit nu is geheel iets anders dan de royal charters, zoo als er een bijv. in de laatste jaren door Engeland aan de Borneo-maatschappij verleend is. De aard van deze wordt het best aangegeven in de woorden van lord Granville, toen hij op 7 Januari 1879 aan den Britschen gezant te Madrid, na gezegd te hebben dat de Nederlandsche regeering tegen het charter bezwaar gemaakt had op grond van het tractaat van 1824, schreef: ‘Moreover the objection did not properly arise in the present case, as there was no question of the annexation of North Borneo by Great Britain or of the establishment of a British protectorate there .... The principal legal effect of the charter applied for by Mr. Dent would be to confer the ordinary incidents of incorporation on his association. It was open to him to obtain incorporation by registration under the Companies act and to carry out his scheme independently of Her Majesty's Government; but the incorporation of the Company by Royal Charter would be the formal recognition of the title of Mr. Dent and his association to the territories granted to him by the Sultans of Sulu and of Brunei and in return for such recognition the Company offered to submit to the control of Her Majesty's Government in the exercise of the powers derived from the Sultans, especially with regard to the treatment of the natives and in the settlement of any questions arising between the Company and foreign Powers.’ Van een voeren der Britsche vlag door de Borneo-compagnie of door den rajah van Serawak, Brooke, is dan ook nimmer sprake geweest, evenmin als van een Engelsch protectoraat over die vestigingen.

Of men zich in Duitschland, toen over het pas verkregen koloniaal gebied gejuicht werd, wel rekenschap gaf van al de daaraan verbonden bezwaren, mag betwijfeld worden. Tot nu toe

bestaat het enkel uit landstreken, waar de Europeaan werk te velde niet verrichten kan, voor kolonisatie derhalve ongeschikt. De Duitsche regeering moge al zelf niet willen besturen en de particuliere maatschappijen en ondernemers vrij willen laten geheel naar eigen inzicht te handelen, zij zal toch handelend tusschen beide moeten komen, waar het de bescherming der inboorlingen geldt of ook geschillen tusschen Duitsche onderdanen onderling, of tusschen deze en vreemden of inlandsche hoofden. Eene aanzienlijke vermeerdering der marine zal tot bescherming van en wegens de politie in de ver van elkander liggende bezittingen noodig zijn. Dat ook met andere koloniale mogendheden botsingen of althans moeielijkheden kunnen voorkomen, ligt voor de hand. Bij de leiding der buitenlandsche politiek van het Duitsche rijk zal het koloniaal bezit een nieuwe niet onbelangrijke factor zijn. Zullen de groote verwachtingen in het belang der Duitsche nijverheid vervuld worden, en althans ten deele vergelden de opofferingen, die het rijk zich zal moeten getroosten? Wij zouden die vraag niet bevestigend durven beantwoorden. Dat koloniën soms het moederland in verlegenheid kunnen brengen, daarvan strekken ook de voorgaande bladzijden ten bewijs. Ter wille van beknoptheid hebben wij niet uitgewijd over den belemmerenden invloed, dien de koloniale besturen op de Engelsch-Duitsche koloniale discussiën uitoefenden. De groote onafhankelijkheid, die door de Australische koloniën en die van de Kaap genieten is bekend. Met een door de Koningin benoemden Gouverneur aan het hoofd bezit elk een vertegenwoordigend lichaam en een verantwoordelijk ministerie. Evenals in Engeland oefent de openbare meening een overwegenden invloed uit. Maar terwijl bij de vertegenwoordiging in het moederland het algemeene rijksbelang op den voorgrond staat, zijn het uit den aard der zaak de plaatselijke belangen der kolonie, die bij hare vertegenwoordiging den boventoon voeren. Eene ministeriëele crisis in de Kaapkolonie vertraagde het antwoord dat het Britsche kabinet op de Duitsche nota van 31 December 1883 betreffende Angra Pequena geven moest. De onberaden stap van Queensland op 4 April 1883 verhaastte de uitvoering der Duitsche voornemens op Nieuw-Guinea en de taal in Australische en wetgevende lichamen gehoord, verbitterde Duitschland. Is de zelfstandigheid der koloniën over het algemeen voor Engeland eene kracht, zij is bij internationale verwikkelingen

eene reden van zwakheid. Zij zal nog grootere ongelegenheid kunnen veroorzaken bij de veranderde omstandigheden.

Wie zal ontkennen dat veel in Engeland's toestand als groote mogendheid in de allerlaatste jaren veranderd is. Behalve in Canada had Groot-Britannie nergens eene andere groote mogendheid op de grenzen. Het was onkwetsbaar. Thans heeft het verscheiden machtige buren, in Azië Rusland, in Afrika en Nieuw-Guinea het Duitsche rijk, en aan eigen boezem het wederspannige Ierland. Thans is het bijkans overal te treffen. Eenigen tijd geleden vond men in Engeland eene richting die op het gebied der buitenlandsche politiek een stelsel van volstrekte onthouding predikte. Wat deren ons, zoo sprak zij, de geschillen der mogendheden op het vaste land? Wat behoeft de Britsche natie door overeenkomsten op hare toekomst verplichtingen te laden, en door eene staatkunde als die van Lord Palmerston en van lord Beaconsfield haar oorlogsbudget buitensporig te bezwaren en haren handel te benadeelen? Zij heeft slechts eene sterke zeemacht noodig die tegen elken aanval ter zee beveiligt en de gemeenschap met de overzeesche bezittingen verzekert.

De jongste ervaringen op koloniaal gebied zal het getal der aanhangers van die richting vermoedelijk niet hebben vermeerderd. Meer algemeen zal langzamerhand in Engeland de overtuiging worden dat bij de verandering van toestanden ook de staatkunde van een machtig rijk wijziging dient te ondergaan. De geringschatting, waarmede tot nu toe op de politieke gebeurtenissen van Europa in het bewustzijn van eigen onkwetsbaarheid nedergezien werd, moet plaats maken voor belangstelling. De hooge toon, die jegens kleinere mogendheden niet zelden aangeslagen werd, behoort voor grootere welwillendheid plaats te maken. In stede van de door Gladstone gevolgde insulaire politiek, moet de Britsche staatkunde van de toekomst meer op grondige kennis en waardeering der Europeesche verhoudingen gegrond zijn.

Zal Engeland de staatslieden vinden, die met den veranderden toestand rekening weten te houden en aan dat groote rijk het aanzien weder te verschaffen, dat onder het laatste kabinet zoo jammerlijk gedaald is? Elk Nederlander, die wegens overeenkomst van zeden, staatsinstellingen en koloniale belangen voor den machtigen nabuur sympathie heeft, zal het wenschen.

Augustus 1885.

W. VAN GOLTSTEIN.

Francisque Sarcey.

III.

Het is de avond van een ‘première’ in een Parijschen schouwburg. In de stampvolle zaal heerscht die eigenaardige stemming, welk een zoo gewichtige gebeurtenis pleegt vooraf te gaan. Er is electriciteit in de lucht. Eén vonk is genoeg om een ongeluk te veroorzaken en het werk van maanden, van jaren te vernietigen; maar ook één gelukkige greep, één geestige zet kan den schrijver redden en zijn naam reeds den volgenden ochtend tot dien van een Parijsche beroemdheid maken. Het gekeuvel, het gelach gaat zijn gang; de bijenkorf is in volle werking, en het gegons zal niet ophouden vóórdat het scherm is opgehaald, en de aandacht in beslag wordt genomen door hetgeen aan gene zijde van het voetlicht voorvalt.

‘Wijs me Francisque Sarcey eens’, hoort men vragen door iemand die niet tot de habitués der eerste voorstellingen schijnt te behooren.

- ‘Daar ginds, in de stalles, de vierde van den hoek, naast Garnier’, is het antwoord, ‘die dikke met zijn blauwen bril.’

- ‘O is dàt Sarcey!’ En soms is er iets als teleurstelling in den toon van de vraagster, die zich den beroemden criticus geheel anders had voorgesteld.

En een ander maal, bij een zelfde gelegenheid, klinkt het van verschillende kanten: ‘Waar zit Sarcey van avond?’

- ‘t Is Donderdag; hij heeft zijn conférence’, antwoordt er een.

- ‘O ja, dat's waar ook!’

En ‘Sarcey heeft zijn conférence van avond!’ hoort men op verschillende tonen herhalen. De vrienden van den auteur

van het nieuwe stuk voelen iets als een opluchting: men kan nooit weten! Maar onder het publiek zijn er ook velen slechts half tevreden. Wanneer een habitué der ‘premières’ de hoofden van hen die hij gewoon is daar aan te treffen nagaat, dan mag geen ‘theures Haupt’ ontbreken.

Een ‘première’ zonder Sarcey is bijna niet denkbaar. Ja, den volgenden ochtend zal in de *Figaro*, Vitu, wiens oordeel zeker niet zonder waarde is, den inhoud van het stuk vertellen en zijn indrukken over de voorstelling meedeelen; en ook de andere ochtendbladen zullen hun wijsheid over stuk en uitvoering luchten; maar wanneer Zondagavond de Maandagsche *Temps* verschijnt en Sarcey spreekt daarin niet over de ‘première’ van de vorige week, dan ontbreekt er iets aan het geluk van een groot aantal Parijzenaars, - iets aan het ongeluk wellicht van den schrijver van het nieuwe stuk.

Want Sarcey is een autoriteit, een autoriteit met wie niet te spotten valt. Zijn invloed is verbazend groot en wordt op geen gebied door eenig Fransch dagbladschrijver overtroffen. Het grootste succes van een voorstelling is nog geen waar succes, zoolang Sarcey zich niet bij de bewonderaars heeft gevoegd, en niet heeft duidelijk gemaakt, wat de reden is dat het publiek door dit stuk, of door deze of gene scène zoo getroffen is. Al is een of ander drama den eersten avond onder de onverschilligheid of onder den spot van het publiek gevallen, dan blijft er voor den ongelukkigen schrijver altijd nog één lichtstraal van hoop, één kans op een ommekeer in de publieke opinie, zoolang Sarcey nog niet gesproken heeft.

En dien invloed, grooter dan door een van zijn beroemdste voorgangers, door een Greoffroy, een Théophile Gautier, een Jules Janin ooit is uitgeoefend, heeft hij zeker in de eerste plaats te danken aan zijn door en door eerlijk karakter en aan de groote liefde waarmede hij zijn taak vervult.

In de *Souvenirs de Jeunesse* geeft Sarcey ons, in een beschrijving van zijn ouderlijk huis, een tafereeltje te genieten uit den kleinen burgerstand eener Fransche provinciestad van voor 40, 50 jaar. 's Avonds zaten vader en moeder met de meid en de naaister huiselijk om de tafel geschaard, en dan gebeurde het niet zelden dat de oude heer Sarcey, die goed las, zijn courant uit de hand legde, om, op algemeen verlangen, iets voor te lezen. Meestal koos hij een of ander tooneelstuk; soms

een vaudeville van Scribe, die toen in zijn volle glorie was, of wel zijn keus viel op een der meesterstukken van het klassiek repertoire, op een treurspel van Racine, een blijspel van Regnard, van Beaumarchais, maar het meest op Molière. Die voorlezingen hadden plaats op een uur dat de kleine Francisque reeds te bed lag. Het kamertje, waar hij sliep, was slechts door een smallen gang gescheiden van het vertrek, waar het gezelschap zich ophield; welk vertrek tevens tot slaapkamer van de ouders diende. Zoodra lag Francisque niet te bed, en had hij de welbekende stem van zijn vader vernomen, of hij sloop op zijn teenen naar het aangrenzend vertrek, gleed langs den muur en kroop in het bed van zijn moeder, van waar hij alles kon hooren. Tegen dat het stuk ten einde liep, keerde hij, met dezelfde voorzorgen, naar zijn eigen bed terug. De ouders hielden zich alsof zij het kunstje niet merkten.

Op een avond echter dat vader Sarcey *le Médecin malgré lui* voorlas, en Francisque weer, in zijn hoekje gekropen, aandachtig luisterde, kon hij zijn aanwezigheid niet langer verbergen. Op het oogenblik dat Sganarelle, in het 2de bedrijf, tegenover Géronte zijn potjeslatijn uitkraamt, klonk er achter de bedgordijnen een zoo luide, frissche schaterlach, dat de voorlezer moest ophouden. Francisque moest voor den dag komen, hij werd in het verhoor genomen, en met een zachte vaderlijke vermaning naar bed gestuurd.

Trouwens geen ernstige sermoenen zouden de passie voor het tooneel, welke in den knaap sluimerde, hebben kunnen smoren. Toen hij een aankomende jongen, een collégien was, durfde zijn vader, ook een dol tooneelliefhebber, hem niet altijd naar den schouwburg meenemen, omdat zijn uitgelaten lachen de menschen hinderde.

En die liefde is met de jaren niet minder geworden. Eens in een schouwburgzaal gezeten, vergeet hij alles wat niet tot het stuk hoort, dat daar vertoond wordt. Hij is er geheel ‘in’. ‘Laissons nous aller de bonne foi aux choses qui nous prennent par les entrailles, et ne cherchons point des raisonnements pour nous empêcher d'avoir du plaisir’, zegt Molière in *la Critique de l' Ecole des femmes*. Sarcey heeft die vermaning niet noodig. Geen migraine, hoe sterk ook, is bij hem bestand tegen een aangrijpend drama, of een geestige vaudeville, die goed gespeeld wordt.

Wat men doet, met lust en met liefde te doen, is een onmisbare voorwaarde om het goed te doen. Aan de vervulling van die voorwaarde heeft Sarcey een groot deel van zijn roem en van zijn invloed te danken.

Er zijn verschillende wijzen, waarop men de taak van tooneelcriticus kan opvatten. Men kan zijn ideaal zeer hoog stellen. Vol vereering voor Shakespeare en Molière, kan men elk stuk aan die groote voorbeelden toetsen, en onder het gewicht van deze groote namen verpletteren. Volgens Sarcey is dit niet het rechte systeem voor hen, die iedere week de stukken van den dag hebben te beoordeelen. Shakespeare en Molière, zegt hij, moeten voor ons merkteekenen, geen punten van vergelijking zijn, des points de repère, non de comparaison. Het spreekt van zelf, dat een schrijver onzer dagen er niet aan denkt, zich met Shakespeare of Molière te meten; en al wist hij dezen te evenaren, dan nog zouden de groote mannen dit op hem vóór hebben, dat zij sedert twee eeuwen en langer dood zijn, en een naam bezitten, die door een jarenlange vereering is geijkt. Het is voor een tooneelcriticus, volgens Sarcey, beter rekening te houden met den smaak des tijds, en zich in zijn critiek te schikken naar de eischen van het oogenblik.

Met die eischen van het oogenblik gaat hij eveneens te rade, wanneer het de beoordeeling van tooneelkunstenaars geldt. ‘Het recht, dat wij critici spreken, heeft altijd iets betrekkelijks’, zegt hij in zijn feuilleton van 26 December 1881. ‘Wanneer ik zie, dat het publiek een jeugdig talent onopgemerkt voorbijgaat, dan doe ik al wat ik kan om de aandacht op dit talent te vestigen, en dan ben ik misschien wel wat overdreven in mijn lof. Zoo breng ik op dit oogenblik den naam van Amaury[1)] telkens weer onder de oogen van het publiek. Later, wanneer hij naam zal hebben gemaakt, zal ik met hem rekenen, en dan zal ik misschien genoodzaakt zijn te reageeren tegen een overdreven ingenomenheid, welke ik zelf heb uitgelokt. Zie ik daarentegen dat het publiek of een gedeelte van het publiek zich opwindt voor een artist, die mij toeschijnt zooveel lof niet te verdienen; heb ik reden om te veronderstellen, dat enkele van die wierookbranders worden bewogen door bijoogmerken, waar de kunst vreemd aan is, dan werp ik mij zonder mij

1) Jeune premier van het Odéon.

lang te bedenken naar de tegenovergestelde zijde, om tegenwicht te geven.'

Opgewekt, geestig, goedgehumeurd is Sarcey's critiek; maar ondanks al de welwillendheid, al de goedhartigheid, welke er in doorstraalt, is zij eerlijk en onafhankelijk. Wie op hunne betrekkingen met den 'gros critique', op een hem bewezen dienst, op de vleiende regelen, waarmede zij hem indertijd hun werk opdroegen, de hoop bouwden, hun stuk, hun spel minder streng, met bijzondere consideratie, door hem te zien beoordeeld, hebben zich herhaaldelijk teleurgesteld gezien. Er behoort zeker moed en geestkracht toe om zulk een gedragslijn vol te houden, toch heeft Sarcey haar geen oogenblik uit het oog verloren; en al moge zijn houding hem in den aanvang velen tot vijand hebben gemaakt, op den duur moest zij eerbied afdwingen en zijn invloed aanmerkelijk versterken.

Door achttien jaar lang, avond aan avond, de schouwburgen, van het Theâtre Français tot den kleinsten volksschouwburg, te bezoeken; door op te merken en te vergelijken, heeft Sarcey zich over het tooneel, zijn eischen en zijn geschiedenis, over de wetten, waaraan het drama heeft te gehoorzamen, over spel en voordracht, een reeks van ideeën gevormd, welke een volkomen logisch aaneensluitend geheel, een bijna volledige aesthetiek der dramatische kunst vormen. De trouwe lezers van het Maandagnummer van *le Temps* hopen steeds, dat Sarcey te eeniger tijd zijne tooneeltheoriën, welke thans over bijna duizend feuilletons verspreid zijn, in navolging van zijn beroemden Hamburger collega, Gotthold Ephraim Lessing, in een 'Dramaturgie parisienne', zal bijeen brengen. Ik twijfel of het daartoe wel ooit zal komen. Maar Sarcey blijft zich in zijn oordeel zóó gelijk, hij komt, waar hij het slechts te pas kan brengen, met zooveel helderheid op de hoofdpunten terug, en zet alles zóó duidelijk uiteen, dat het, wanneer men in de gelegenheid is de *Lundi's* van eenige jaren achtereen te doorbladeren, niet moeielijk valt voor zich zelven een soort van résumé op te stellen van zijne theoriën over het hedendaagsche tooneel.

De eerste eisch, dien Sarcey aan een tooneelschrijver stelt, is dat hij in 't bezit zij van wat men le génie, le sens, l'instinct du théâtre kan noemen. Hij verstaat daaronder die eigenaardige

richting van den geest, welke maakt dat een denkbeeld zich terstond aan ons voordoet in een dramatischen vorm; dat bij een voorval uit het dagelijksch leven de dramatische zijde van den toestand terstond in het oog springt; dat onder al de woorden, zinwendingen, uitdrukkingen, welke een gedachte of een gevoelen kunnen weergeven, juist die uitdrukking het eerst in de pen vloeit, welke het meest geschikt is om honderden menschen, in een schouwburgzaal vereenigd, te treffen. Zooals Sardou het uitdrukte in zijne intreêrede als lid van de Fransche Akademie: ‘Dat landschap, hetwelk hij bewondert, welk een fraai *décor*! dat gesprek, hetwelk hij afluistert, welk een aardige *dialoog*! dat ongeluk, die ramp, die misdaad, welke men hem verhaalt, welk een *situatie*, welk een *tooneel*, welk een *drama*!’

Wij gaan dagelijks tal van dramatische voorvallen en toestanden rakelings voorbij, die ons niet treffen, omdat zij tot het gewone leven van elken dag behooren, maar die door anderen, met een bijzonderen blik begaafd, worden opgemerkt en waaruit zij een drama trekken, dat ons aangrijpt.

Dat ‘zeker iets’ bestaat dus; men bezit het, of men bezit het niet. Bezit men het niet, dan zullen alle theoriën der wereld het ons niet geven. Diderot, bij voorbeeld, was zeker geen alledaagsch schrijver; de oorspronkelijkste denkbeelden ontsproten in zijn geniaal brein, hij had een passie voor het tooneel, en hij was het, die het eerst de beginselen eener dramatische hervorming, gelijk onze eeuw heeft verwezentlijkt, formuleerde. En toch toen hij zelf die beginselen wilde toepassen, schreef hij drama's, die ten eenemale onopvoerbaar en nauwelijks leesbaar zijn. Diderot, met al zijn genie, miste le génie du théâtre.

Als bij instinct te zien en te gevoelen wat dramatisch is, wat niet, maakt een deel uit van het talent van den dramatischen schrijver. Maar hij moet bovendien - en dit is de andere helft van zijn talent - voor hetgeen hij gezien en gevoeld heeft, den dramatischen vorm weten te vinden, en die ware gebeurtenis, dien toestand, welken hij aan de werkelijkheid ontleende, voor die honderden personen, welke het schouwburgpubliek vormen, waarschijnlijk weten maken.

Waarschijnlijk - al moge ook het punt van uitgang de onwaarschijnlijkheid zelve zijn. Hoe vaak is men den schrijver van een of ander drama niet hard gevallen over de onwaarschijnlijkheid van het uitgangspnnt van zijn stuk.

En toch is niets onbillijker, volgens Sarcey. De onwaarschijnlijkheid van het punt van uitgang komt alleen in aanmerking, wanneer zij niet gedekt, niet gerechtvaardigd wordt door de verdienste van het stuk. Die onwaarschijnlijkheid op zich zelve ergert het publiek niet zoozeer; en het bewijs is, dat het publiek bijna altijd begint met haar aan te nemen. Eerst wanneer het hem blijkt, dat de schrijver ze enkel gebruikt om hem met een nietswaardig drama te vervelen, dan wordt dat publiek boos, - en boos ook op de onwaarschijnlijkheid van het begin.

Beaumarchais verhaalt dat de critici van zijn tijd hem zeer hard vielen over die ontmoeting op straat, bij het krieken van den dag, tusschen den Graaf Almaviva en Figaro, waarmede *le Barbier de Séville* aanvangt. Die ontmoeting is zeer onwaarschijnlijk, zeide men; en wanneer zij nu eens niet had plaats gehad? 'Wanneer zij eens niet had plaats gehad?' - antwoordde Beaumarchais - 'wel, dan zou doodeenvoudig het geheele stuk er niet zijn en dat zou inderdaad jammer wezen.' Datzelfde kan men van de meeste onwaarschijnlijkheden zeggen, welke als punt van uitgang dienen. Het is jammer dat ze niet waarschijnlijker zijn; maar neemt men ze weg, dan vervalt het geheele stuk.

Een onwaarschijnlijkheid op het tooneel is daarom nog geen onmogelijkheid. Een onwaarschijnlijkheid in een drama is een voorval, een toestand, welke de schrijver verzuimd heeft door voldoende uitleggingen en voorbereidingen duidelijk, mogelijk, natuurlijk te maken. Men ziet dan ook herhaaldelijk - en Sarcey wijst er telkens op wanneer het geval zich voordoet - dat het publiek tegen de een of andere gewaagde situatie, tegen een plotselinge wending welke het drama neemt, tegen een krasse uitdrukking protesteert, niet zoozeer om het krasse, het verrassende, het gewaagde er van, maar omdat de schrijver het niet zóo heeft weten aan te leggen, dat de toeschouwer op die ommekeer, op dien toestand, op die uitdrukking was voorbereid.

Een even ruime opvatting als omtrent het punt van uitgang, heeft Sarcey omtrent de keus van het onderwerp.

Men heeft Sardou jaren lang vervolgd met beschuldigingen van plagiaat. Hij kon geen stuk doen opvoeren, of men ging aan het snuffelen in de bibliotheken; en gelukkig wie in een verhaal van Poe, in een vertelling van Diderot, in een oud drama van Méry of in een vergeten vaudeville, een tooneel, een

toestand, een intrige vond, welke eenige gelijkenis vertoonde met de nieuwe comedie.

Toen in 1882 *Fédora* buitengewonen opgang maakte, liet de Directeur van het Odéon een drama van Belot, *le Drame de la rue de la Paix*, dat van 1868 dagteekende, op nieuw opvoeren. In dat stuk komt een vrouw voor, die den moordenaar van haren echtgenoot tracht op te sporen. Het gelukt haar den man, dien zij verdenkt, te bespieden; zij komt met hem in kennis, zij tracht zijn hartstocht op te wekken, ten einde hem zoo de bekentenis van zijn misdaad te ontlokken. Maar zij valt zelve in den strik dien zij den ander spande. Wanneer hij haar op het laatst zijn misdaad bekent, bemerkt zij met afgrijzen dat zij dien man, den moordenaar van haren echtgenoot, hartstochtelijk bemint.

Men ziet, de dramatische toestand van het stuk van 1868 is nagenoeg dezelfde als die van *Fédora*. Is dit een reden om Sardou van plagiaat te beschuldigen?

Een dramatische toestand - zegt Sarcey - wordt, zoodra men dien voor het voetlicht heeft gebracht, publiek domein; de verschillende gegevens vormen een gemeenschappelijk fonds dat telkens aangroeit. Een ieder heeft het recht, uit dat fonds te putten, dien toestand te kiezen, welke hem het best lijkt, en dien op zijne wijze te behandelen. Een dramatische toestand is als de lucht, als het water, als de zon; een van die schatten, die aan niemand uitsluitend toebehooren, waarop een ieder de hand kan leggen, die iedereen gebruiken kan, zonder dat een ander er door verarmt. in een tooneelstuk zijn alleen de ontwikkeling van de karakters, de schildering der hartstochten, de stijl, het eigendom van den schrijver, en die kan men hem niet ontstelen.

Tot hen, die voortgaan Sardou te beschuldigen, dat hij het onderwerp van zijn stukken steeds aan anderen ontleent, zegt Sarcey: ‘Sardou heeft de gewoonte bij anderen te leenen. Best. Maar het schijnt wel dat dit toch nog zoo heel gemakkelijk niet is, daar noch gij, noch ik het hem nadoen. Hoe nu! er was uit brokstukken van *Miss Multon* en *la Fiammina* een tooneelstuk te maken, dat honderd voorstellingen beleven en vijftigduizend franken opbrengen kon. Dat wist ge, en ge hebt zoo'n stuk niet gemaakt! . . Dat is dom, aartsdom van je, beste vrinden!’

Kies welk onderwerp ge wilt; maar hebt ge uw keus gedaan, laat dan uit het gegevene het drama, den strijd der belangen, der karakters, der hartstochten zich helder, logisch ontwikkelen. Een tooneelstuk moet g e m a a k t worden, gemaakt volgens zekere regelen, waarop de jongeren met een voorname minachting schijnen neer te zien - hoe weinig wordt Scribe, die een meester is in het ontwikkelen van een intrige, door het tegenwoordig geslacht geëerd! -, maar welke zelfs de grootste talenten nooit ongestraft verwaarloozen.

Sarcey zoekt dan ook steeds naar *la pièce bien faite*. In dat goed in elkander gezette stuk, vraagt hij allereerst naar *la scène à faire*.

Zijn eens de premissen gesteld, zijn de voornaamste personages met hun karakters, met hun hartstochten aan het publiek voorgesteld, dan volgen uit de ontmoeting van hen, die elkander beminnen of haten, die gemeenschappelijke of tegenstrijdige belangen, plichten, passies hebben, eenige onvermijdelijke tooneelen: *les scènes à faire*. Het publiek verwacht die tooneelen, het voelt ze aankomen, en wanneer de schrijver - hetzij uit onmacht of uit onkunde - ze uit den weg loopt, of ze niet weet te plaatsen, dan ontvangt de toeschouwer den indruk dat er iets ontbreekt, en laat het drama hem onbevredigd.

Voorbereiding, logische ontwikkeling - dat is het ook waar het op aankomt, volgens Sarcey, wanneer de tooneelschrijver zich aan een historische stof waagt. Op het tooneel is de logica souvereine heerscheres.

In 1879 werd in het Parijsche Théâtre des Nations een historisch drama van Claretie opgevoerd, getiteld *Les Mirabeau*. Daarin komt o.a. het volgende tooneel voor: Beaumarchais staat aan het hoofd van eene maatschappij, waarin hij voor belangrijke sommen is betrokken. Mirabeau, die tot over de ooren in de schuld steekt, en bij gebrek van honderdduizend franken al zijn droomen van roem in rook zal zien vervliegen, is in een schotschrift deze maatschappij zoo geducht te lijf gegaan, dat de aandeelen zeer aanzienlijk zijn gedaald. Beaumarchais komt nu Mirabeau voorstellen, een tweede brochure te schrijven, waarin hij de beschuldigingen zal herroepen. Hij biedt hem daarvoor honderdduizend franken aan, juist de som welke Mirabeau zoo dringend noodig heeft. Mirabeau weigert. Het is een treffend tooneel.

‘Treffend, maar onwaar’ zeggen degenen, die aan de historische waarheid vasthouden; ‘er is nooit iets dergelijks tusschen

Beaumarchais en Mirabeau voorgevallen.' Die zoo spreken miskennen echter de eischen van het tooneel. Wat wilde Claretie aanschouwelijk maken? Vooral dit: dat bij een waarlijk groot man, welke ook zijn fouten mogen zijn, in beslissende oogenblikken de waardigheid van zijn karakter, de adel van zijn gevoelens de overhand houden; dat de groote redenaar, aan wien de eer beschoren was aan het hoofd van den Tiers-Etat te staan, onder geen voorwendsel zóó laag kon vallen om zijn pen te verkoopen. Het is hier de vraag niet of Mirabeau dit in werkelijkheid nooit gedaan heeft. Het tooneel is geen cursus van geschiedenis. De economie van het stuk, de logica van het drama eischten dat Mirabeau in dit geval onomkoopbaar bleef, en hij mocht zich dus niet laten omkoopen.

Men leide hier niet uit af, dat de schrijver van een historisch drama met zijn stof kan omspringen, zooals hij wil. Heeft hij zich al niet tegenover de geschiedenis te verantwoorden, hij moet rekening houden met de historische conventie. De geschiedenis in hare bijzonderheden is bij het schouwburgpubliek niet bekend; een vergrijp tegen het een of ander onderdeel der historie, tegen het karakter van deze of gene historische figuur gelijk het door de jongste onderzoekingen in het licht is gesteld, kan misschien aan een enkelen toehoorder aanstoot geven, maar niet aan het vereenigd publiek. Dat publiek kent de geschiedenis in groote trekken; het is in het bezit van een zekeren voorraad historische kennis, het heeft omtrent de voornaamste historische figuren zijn conventioneele opvatting. Historisch waar, uit het oogpunt van het tooneel beschouwd, is dat wat het publiek, als geheel genomen, daarvoor houdt. Daaraan mag de tooneelschrijver niet raken, op straffe van het publiek tegen zich in het harnas te jagen.

Ziedaar enkele van de theorieën, waarop Sarcey bij de ontleding der stukken van den dag telkens terugkomt, die hij met groote helderheid en consequentie op het moderne drama, zoowel als op het klassieke blijspel en de klassieke tragedie toepast. In den regel laat de overvloed van stof den criticus niet toe dit theoretisch vraagpunt anders dan ter loops te behandelen, maar is er eens een week zonder 'première' of zonder belangrijke voorstelling, zijn, in de maanden Juli en Augustus, de voornaamste schouwburgen gesloten, dan grijpt hij de gelegenheid aan om eenige van zijn lievelingstheorieën

breedvoeriger uiteen te zetten, om over een of ander klassiek tooneelstuk (*Mithridate, Misanthrope, Menteur*) zijne beschouwingen te geven; dan ontvangen wij kleine verhandelingen over de dramatische voordracht, over het bestuur en de inrichting van het Théâtre Français, of over het groote vraagstuk, waarin hij met de meeste tooneelbesturen lijnrecht van gevoelen verschilt, het vraagstuk van de *mise en scène*.

Zoo vergastte hij zijn lezers in den zomer en het najaar van 1881 op een reeks van feuilletons over het ontstaan, den bloei en het verval der operette.

In zijn eenvoudigen, onopgemaakten trant zette Sarcey uiteen, hoe de operette ontstaan is uit twee langzamerhand in onbruik geraakte kunstvormen: de oude Fransche opéra-comique en de vaudeville met zang. In de vaudeville met zang, met haar burgerlijke intrige en haar burgerlijken toon, haar gelijkvloersche moraal en dito stijl, heeft Scribe triomfen gevierd. Van de opéra-comique is *la Dame Blanche* van Scribe en Boïeldieu een proeve, - met haar vriendelijke muziek, vroolijk zonder uitgelatenheid, met een tintje sentimentaliteit doch zonder hartstocht, waarin de oorlog niet anders bezongen wordt dan in verband met de liefde:

> Ah quel plaisir d'être soldat!
> Et gaiment, et gaiment on s'élance
> De l'amour, de l'amour au combat.

Dat was muziek, dat waren tooneelstukken voor bedaarde burgermenschen, die de dingen dezer wereld kalm opnamen en soms met een sceptischen glimlach op de lippen beschouwden.

Maar na '48 en onder het tweede Keizerrijk was het met de gematigdheid en de bedaardheid gedaan. Men was ontstemd; ontevredenheid, toorn, haat vervulden de gemoederen, en waar die zich niet rechtstreeks konden uiten, zochten zij zich langs allerlei zijwegen lucht te geven, om de gehate regeering en hare instellingen te ondermijnen. Een nieuwe geest, die niet meer uit het kalm nuchter verstand, maar uit de opgewonden verbeelding voedsel putte, nam bezit van het tooneel.

Die stemming, die neiging van het publiek, waaraan de operette een vorm wist te schenken, kan alleen worden weer-

gegeven met een Eransch woord: *la blague*. Het was, in dezen zin, een nieuw woord, voor een nieuwe zaak. De Dictionnaire de l'Académie kan hier geen verklaring geven; die helpt ons niet verder dan tot deze beteekenissen: b l a g u e , *sachet dans lequel les fumeurs mettent le tabac; populairement, mensonge*; b l a g u e r *dire des mensonges, faire des contes*. De soort van geest, die in de operette zulk een eigenaardige uiting vond, is een andere.

La blague - zegt Sarcey - is een zekere lust, bijzonder eigen aan de Parijzenaars van onze generatie, om al wat de brave lui eeren en lief hebben te verkleinen, te bespotten, belachelijk te maken; maar die spotternij heeft dit eigenaardige, dat hij, die er zich aan overgeeft, het meer doet uit gekheid, uit lust in paradoxen, dan uit overtuiging. Hij scheert den gek met zijn eigen spotternij: *il blague*. 'Il blague la patrie, et au besoin il mourrait pour elle; il blague l'amour filial, et pleure quand on lui parle de sa vieille mère. Il blague les beautés de l'Italie, et se mettrait à genoux devant un Raphaël.' Er is in de *blague* - zegt Sarcey - een zekere zeer gewettigde minachting voor al wat slaafsche, conventioneele bewondering is, voor zekere vaste frazen, welke de een den ander napraat; en aan die minachting paart zich het genot om die opgeblazen ballons te doen bersten, het verheven gevoel van geen *dupe* te zijn. Dat is de goede zijde van de *blague*. Maar zij heeft ook een kwaden kant. De *blague* gewent den geest, zich geen rekenschap meer te geven van hetgeen waar en hetgeen valsch is, en overal stof tot spotternij te zoeken. Het is een bijtend zuur, dat oplost al wat het aanraakt, en het gebeurt niet zelden, dat de *blagueur* van professie, in zijn eigen strikken gevangen, niet langer het goede van het kwade, het rechtvaardige van het onrechtvaardige weet te onderscheiden.

Sarcey gaat in een reeks van artikelen de operette na, te beginnen met Hervé, die in 1854 in *le Compositeur toqué* het eerste model van het genre gaf en den weg bereidde voor Offenbach, wiens *Orphée aux enfers* het glanspunt van de operette vormt. In den beroemden *Orphée* van het jaar 1858 werd de klassieke mythologie, werden de goden van den Olymp geparodiëerd juist door hen, die in hun hart een eerbiedige liefde hadden voor die klassieke figuren, waarmede zij hier zoo solden. Een *blague* dus. En terwijl de Olymp en de onderwereld tril-

den en schudden op de maat van die dolle muziek, scheen het alsof de regeering, de instellingen, de zeden, de wetten werden meegesleept in een ontzaglijken woesten rondedans. De operette, zoo verhaalt Sarcey, was in haar dolle vaart twee wegen ingeslagen, welke op een afgrond uitliepen: de eene op *le Timbale d'argent*, het uiterste van grove zinnelijkheid en sterk gekruide taal, de andere op *l' Oeil crevé*, het uiterste van onsamenhangende dwaasheid en 'haarsträubende' onzin.

Wij zagen in een vorig artikel Sarcey in zijn kracht, wanneer hij een of andere 'campagne' ondernam tegen een misbruik, een vicieuse instelling, een waan van den dag. Ook de tooneelcriticus onderneemt in zijn *Lundi's* nu en dan zulke campagnes. De ernstigste en breedst opgezette is zeker wel die tegen den overdaad in de *mise en scène*; de vermakelijkste die tegen het publiek der abonnement-avonden van het Théâtre français.

Wanneer de vreemdeling op een Dinsdag- of een Donderdagavond het Théâtre Français wil bezoeken, heeft hij vaak moeite op de eerste rangen een plaats te krijgen. Niet dat de zaal op die avonden zooveel voller is dan andere avonden; integendeel, er blijven vaak plaatsen onbezet. Maar het zijn de avonden en de plaatsen van de abonnés, van den *beau-monde*, die dan in groot toilet pleegt te verschijnen - wanneer zij er verschijnt.

Die abonnés zijn Sarcey's cauchemar! Molière was niet erger gebeten op de maarkiesjes zijner dagen, dan Sarcey op de heertjes van den Dinsdag en Donderdag.

De 20ste December is de geboortedag van Racine. En het ongeluk wilde, dat in 1880 die 20ste op een Dinsdag viel. Op zulk een Dinsdag - zegt Sarcey - is het Théâtre Français geen schouwburgzaal meer, maar een salon. De heeren en dames van den beau-monde komen er om elkaar te lorgneeren, elkaar goeden dag te zeggen, wat te babbelen, en soms naar een gedeelte van het stuk. te luisteren; maar van dat laatste maken zij geen gewoonte. Op dien Dinsdag, 20 December 1880, moest de heer Perrin, de directeur van het Théâtre Français, iets van Racine geven. Dat is de traditie, daar kon hij niet buiten. Maar het is mede de gewoonte, om op den herinneringsdag een gelegenheidsstukje te vertoonen, een *à propos*, gelijk het heet, - een voorval uit het leven van den dichter, dien men viert, een allegorische voor-

stelling tot zijn verheerlijking, of iets dergelijks, waarvan de vervaardiging meestal aan een jong dichter wordt opgedragen. Wordt er zulk een *à propos* bijgevoegd, dan is de directeur verplicht de pers tot bijwoning uit te noodigen. Maar de pers, de courantiers, dat burgervolkje, in gezelschap te brengen met de aristocratische abonnés - dat is bedenkelijk. Daarorn had de heer Perrin op dien gedenkwaardigen dag besloten geen *à propos* te geven en zijn Dinsdagsch publiek alleen op Racine te onthalen: op *Iphigénie* en *les Plaideurs*.

Sarcey was dus niet uitgenoodigd; maar hij zou er toch heengaan. Dat moest hij bijwonen: *Iphigénie* voor de abonnées! En daar zat hij op een krukje, achter in een doorgang, vanwaar hij van het tooneel niets zag, maar wel de zaal kon overzien. En hij genoot reeds bij voorbaat van hetgeen de zaal hem te aanschouwen zou geven. Welk een genot - sprak hij bij zich zelven - ik ga me verlustigen in het gezicht van die vervelende wereld, die ditmaal een wereld zal zijn, die zich verveelt! ‘Natuurlijk - zoo gaat Sarcey voort - waren zij er bij de eerste acte nog niet. Dit dacht ik wel. Want zij zijn zoo snugger, “les mi-sérables”, van een tragedie van Racine, die zij misschien nooit gelezen hebben, niet in haar geheel te willen slikken. Zoowat tegen het midden van het tweede bedrijf zijn zij de zaal komen vullen, en bij het derde bedrijf was de zaal vol. Maar zij geeuwden met gesloten mond. Uit alle hoeken van het tooneel en van de zaal, door een menigte onzichtbare spleetjes ontsnapte als een walm van verveling, verstikkende uitwasemin-gen. waarvan men den oorsprong niet kon aanwijzen, maar waarvan ieder den invloed onderging. Op het publiek drukte een onverwinlijke slaapzucht, waartegen zelfs de acteurs moeite hadden zich te verdedigen:

> Jamais Iphigénie en Aulide immolée
> N'a donné plus lourd somme à la Grèce assemblée

als op dien gelukzaligen Dinsdag, dien ik niet licht zal vergeten.’

En hoe gaat het, wanneer Molière aan het woord is? In April 1883 had Perrin den inval om Delaunay, die toen plan had om het tooneel vaarwel te zeggen, waarvan hij tot op den huidigen dag nog niet heeft kunnen scheiden, nog eens in zijne

voornaamste rollen te doen optreden, en wel voor de geabonneerden. De plaatsen op de eerste rangen waren dus niet beschikbaar voor het gewone publiek, al bleven er des avonds ook heel wat stalles onbezet. Sarcey moest zich weer tevreden stellen met een afgelegen hoekje. In de pauze wandelt hij in de gangen achter de loges op en neder, en vangt daar het volgende gesprek op tusschen twee jeugdige abonnés:

- Tiens vous ici, ce soir, un jour de Molière?

- Que voulez-vous? Je sais bien qu'on s'embête, mais c'est un lieu de rendez-vous.

Hoe Sarcey kookte! Zij embêteerden zich bij Molière, en daarbuiten stonden honderden, die er naar gesnakt hadden, om Molière en Delaunay toe te juichen, maar geen plaats hadden kunnen vinden!

Een andere merkwaardige Dinsdag was die, waarop Perrin een of ander groot stuk had doen volgen door *Sganarelle*, een van de meest krasse kleinere stukken van Molière. Waarschijnlijk had de Directie verzuimd, den zeer sprekenden titel van het stuk in zijn geheel op het affiche te vermelden. In dat geval toch zou het publiek dat, hoewel het tot de *fine fleur* der Parijsche beschaving behoort, zijn Molière wellicht wat vergeten is, gewaarschuwd zijn geweest. Nu dacht men: Molière, dat is klassiek; vervelend - maar klassiek; en men moet, voor zijn fatsoen, doen alsof men er plezier in heeft. ‘Nu - zegt Sarcey - het plezier is grappig geweest! Ik heb nooit zoo'n vertooning bijgewoond en ik lach nog als ik er aan denk. Gij hadt die verslagenheid moeten zien! Die neuzen naar den grond gericht, die verschrikte gezichten van de dames, die wegslopen uit hare loges en geheel ontsteld, hare kuische dochterkens met zich sleepten. Sommigen liepen het geheele balcon langs met haar waaier voor het gelaat!’ Perrin heeft er zich niet weer aan gewaagd.

Het is te begrijpen, hoe de artisten van het Théatre Français zich tegenover dat publiek van geabonneerden te moede gevoelen. Dat publiek moge zoo ontwikkeld, zoo intelligent zijn als men wil, het heeft geen smaak, geen zin voor hettooneel; het komt er niet om het stuk te genieten, het is vervuld met geheel andere dingen. De tooneelspelers missen op die Dinsdagen Donderdagavonden het ‘milieu attentif et sympathique’ dat zij noodig hebben. Ben paar jaar geleden werd er op een avond

in een der loges zóó hard gelachen en gepraat, dat men een van de habitués opdroeg aan de huurders van die loge een smeekschrift te overreiken, waarin hun verzocht werd, òf zachter te praten, òf, indien hun dit onmogelijk was, dan althans zóó hard te spreken, dat het publiek *hen* zou kunnen verstaan en *zij* de voorstelling zouden kunnen voortzetten.

Voor de Directie vertegenwoordigen die geabonneerden twee avonden in de week met een hooge en vaste recette, en in zooverre hangt de instelling der Dinsdag- en Donderdagsavonden samen met de zucht, welke Sarcey Perrin herhaaldelijk verwijt, van tot elken prijs geld te willen maken; een zucht, welke men aan iedere andere tooneeldirectie eerder kan vergeven dan aan eene, die door een ruim staatssubsidie in de gelegenheid wordt gesteld het vaandel der kunst hoog te houden, desnoods met opoffering van geld.

Tegenover het publiek, dat hij zóó duchtig onder handen weet te nemen, stelt Sarcey het ware publiek, dat naar den schouwburg gaat voor het stuk, dat zin en gevoel voor kunst heeft, en trilt van genot bij het zien vertoonen van een degelijk drama, van een geestig blijspel.

Dat publiek vindt hij in het Odéon, den schouwburg, die zich eerst onder la Rounat, thans onder Porel, zoo dapper weert, die zooveel doet om het klassieke Fransche repertoire onder den half geletterden burgerstand populair te maken, en waarop Sarcey dan ook herhaaldelijk de aandacht vestigt; dien hij steunt en beschermt, waar en zooveel hij kan. Maar dat publiek vindt hij ook onder de bezoekers van het Théâtre Français. Het kan wel geen ontvangst geven van zevenduizend franken per avond, - zooals thans de eisch is van de directie en de sociétaires - het is niet rijk, het bezet niet de eerste rangen, het vergenoegt zich met een plaats in de loges van den 2^{en} rang, desnoods met het parterre; maar het heeft het tooneel lief, het kan er niet buiten, en het heeft blijkens de talrijke brieven, welke Sarcey ontvangt en soms openbaar maakt, een helder, gezond en juist oordeel over de stukken, en over het spel der acteurs.

Bekend is ook die andere ‘campagne’, de strijd door Sarcey gevoerd tegen den overdaad en het realisme in de *mise en scène*, tegen de beginselen die o.a. ook door den tegenwoordigen Directeur van het Théâtre Français op dit gebied worden toegepast.

Perrin is een voortreffelijk regisseur. Naar hetgeen zij, die onder hem gewerkt hebben, er van mededeelen, bemoeit hij zich met evenveel ernst met de kleur van een japon en de plooien van een draperie, als met de schikking van een of ander belangrijk dramatisch tooneel. Hij heeft een kunstenaarsblik voor kleuren en vormen, en dat is zeker een eigenschap, die een tooneeldirecteur goed te pas komt. Maar Perrin heeft ook *les défauts de ses qualités*. Hij wijdt te veel zorg, besteedt te veel tijd en te veel geld aan het decoratief en de tooneelschikking. Stond het aan hem, dan zou hij door schitterend decoratief, door kostbare kostumeering en mise en scène al de stukken, welke de klassieke Fransche repertoire uitmaken, een nieuw leven willen geven. Met enkele beproefde hij het reeds.

Tegen die richting, die op het Théâtre Français veld begon te winnen, en, ook in andere schouwburgen op een anti-artistiek realisme uitliep, laat Sarcey niet na met kracht te velde te trekken. Zijn strijd dagteekent reeds van lang, en hij is trouw gebleven aan het vaandel dat hij reeds voor jaren ontplooide. Wanneer men leest wat hij voor weinige maanden schreef naar aanleiding van een voorstelling van *Rocambole*, waarin een rivier met heusch water plotseling een kelder binnenstroomt, dan vindt men daar, in andere bewoordingen, dezelfde beschouwingen terug, welke de voorstelling van genoemd stuk hem in Februari 1878 in de pen gaf.

Sarcey gaat uit van het zoo eenvoudige en toch zoo vaak miskende beginsel, dat het tooneel geen werkelijkheid is, maar een geheel van fopperijen en conventies, waardoor men aan een publiek de illusie van de werkelijkheid geeft.

Hij herinnert, om dit duidelijk te maken, aan een fabel van Phaedrus. Een kunstermaker staat op een stellaadje zijn kunsten te vertoonen. Hij verstopt zijn hoofd onder zijn mantel en bootst het geschreeuw van een varken zóó voortreffelijk na, dat het publiek het uitgilt van de pret en hem luide toejuicht. ‘Wat drommel!’ roept een boer, ‘dat is geen kunst; dat kan ik ook wel.’ Men houdt den boer aan zijn woord; hij klautert op het tooneel, verbergt zich onder een wijden mantel, en nu verneemt men een geschreeuw als van een varken dat gewurgd wordt. Maar het publiek is niet tevreden. ‘Dat is heel iets anders, zoo hoort het niet’, roept het uit, ‘de ander deed het veel natuurlijker’. ‘Stommerikken, die je bent!’ schreeuwt de

boer, en hij haalt onder uit zijn mantel een wezenlijk varken, dat hij aan de ooren had getrokken en zoo doen schreeuwen.

En toch, zegt Sarcey, had het publiek gelijk. Het geschreeuw van het wezenlijke varken, *van de planken gehoord*, scheen minder waar, en gaf aan de toehoorders niet de illusie van de werkelijkheid, welke het nagebootste varkensgeschreeuw hun wèl had gegeven.

Sarcey wil dan ook niets weten van al de realistische nieuwigheden van den lateren tijd. Niets van dat heusche water, dat in *Rocambole* een stortvloed moet voorstellen, maar inderdaad den toeschouwer den indruk geeft van het waterstraaltje van een badkuip of een waschfonteintje; niets van de archeologische nauwgezetheid en tot in het beuzelachtige afdalende, zoogenaamde historische trouw in de keus van het costuum; niets van dien overdaad van accessoires, meubels en versieringen, waardoor de hedendaagsche tooneelbesturen het publiek trachten te lokken. Niet de materieele werkelijkheid, maar de conventioneele tooneelwaarheid zoeke men in den schouwburg.

Het decoratief om het decoratief is in Sarcey's oogen, behalve in de féerie of het spektakelstuk, ‘une monstruosité très con-damnable.’ Ieder op zijn plaats: de dichter zij de meester, de decoratieschilder zijn onderdanige dienaar.

De verbeelding van het publiek moet opgewekt worden en op haar moet men rekenen. Met wat Bengaalsch vuur hebt ge een zeer goeden brand, wanneer de personen, die op het tooneel zijn, onder het roepen van ‘brand! brand!’ verschrikt wegvluchten en op die wijze bij de toeschouwers den angst, die hen heet te bezielen, weten mee te deelen. Maar telkens wanneer men op het tooneel een werkelijken brand heeft willen voorstellen, heeft men een zeer pover, zoo niet een belachelijk effect verkregen.

Het decoratief, de mise en scène, de accessoires vermogen op zichzelf niets; nemen zij de aandacht voor zichzelven in beslag, dan leveren zij alleen een genot op voor de oogen, en leggen de verbeelding aan banden. De mise en scène - zegt Sarcey - mag enkel dienen om iets grooters, iets belangrijkers in het licht te stellen, te weten: de handeling van het drama, het karakter, de hartstochten van de personen, die het drama in beweging brengen.

Ziedaar eenige van de ideeën, welke de criticus van de *Temps*

over dit punt van tooneelaestlietiek jaren achtereen heeft verkondigd. Zij hebben een zelfverdediging uitgelokt van den heer Perrin, in een meer geestige dan afdoende *Etude sur la mise en scène*, geplaatst voor de *Annales du Théâtre* van het jaar 1882, en zijn meer principiëel bestreden geworden door Emile Zola, in de verschillende artikelen, welke hij onder den titel *le Naturalisme au théâtre* verzamelde.

'Wij worden, of wij het willen of niet, naar den hartstocht der werkelijkheid gedreven', zegt Zola, 'en die beweging zal men niet tegenhouden door de opmerking, dat er conventies bestaan. Juist tegen die conventies moet de strijd geleverd worden en een werk zal te hooger staan, naarmate het zegevierender uit den strijd is getreden..... De tooneelliteratuur der 17de eeuw geeft ons den mensch in het afgetrokkene te zien, *buiten* de natuur; die van de 17de eeuw verlangt den mensch te zien volgens de wetenschap en *in* de natuur. Het is derhalve duidelijk, dat indien Harpagon zijn rol kon afspelen op welke plaats men verkiest, te midden van een decoratief, dat niets zegt en voor alles dienen kan, Grandet (uit Balzac's roman, *Eugénie Grandet*) de zijne evenmin buiten zijn huis, buiten zijn dagelijksche omgeving kon spelen, als een schildpad buiten zijn schild kan leven. Hier maakt het decoratief, de mise en scène een integreerend deel van het drama uit, het behoort tot de handeling. De quaestie van het tooneelde-coratief is daar en niet elders. Het is op het tooneel van evenveel gewicht geworden, als de beschrijvingen in onze romans.'

In dien trant bestrijdt Zola de theoriën van Sarcey, en het is van te meer belang om van die bestrijding kennis te nemen, omdat de meeste Parijsche tooneelcritici met de beschouwingen van hunnen collega van de *Temps* instemmen en hunne feuilletons op deze belangrijke punten niet zelden de echo zijn van de zijne. Een hunner, L. Becq de Foucquières, heeft zelfs, met de theoriën van Sarcey tot leiddraad, een geheel boekdeel sa-mengesteld, onder den titel: *l'Art de la mise en scène*.

Wat in Sarcey's tooneelfeuilletons aantrekt, is de boeiende, opwekkende wijze, waarop hij ons, die slechts uit de verte de Parijsche tooneelbeweging volgen kunnen, op de hoogte houdt van den toestand der dramatische kunst in Frankrijk, ons een inzicht geeft van de eischen van het tooneel, en ons

leert ons zelven rekenschap te geven van het genot, dat wij in een dramatische voorstelling zoeken. Het is een lust die heldere, oordeelkundige, verstandige en praktische critiek week aan week te volgen.

Is er intusschen niet hier en daar een zwak plekje in te ontdekken? Is er niet eenige overdrijving in Sarcey's bewondering voor ‘les pièces bien faites’; voor meer dan een, overigens vrij onbeduidend tooneeltje, waarin hij ‘l'homme de théâtre’ heeft ontdekt, voor hel handige maaksel van een of ander stuk, al is dat stuk voor het overige ook een melodrama zonder stijl of karakterteekening? Behoorde Sarcey in zijn leer van de too-neelconventiën niet te onderscheiden tusschen de couventiën, welke uit den aard van het drama voortvloeien, en die, welke ontstaan uit gewoonten of vooroordeelen van het publiek? Blijft hij in de quaestie van de mise en scène niet wat al te stijf op zijn stuk staan, en is er niet eenige grond voor het vermoeden, dat zijne bijzondere bijziendheid hem voor dit onderdeel van de dramatische kunst ongevoeliger maakt, dan het geval zou zijn, wanneer hij zich ten volle rekenschap kon geven van de wijze, waarop de illusie, door het oor teweeggebracht, door het oog wordt volmaakt? En eindelijk, is er niet soms in zijn betoogtrant een overdaad van herhalingen, heeft hij niet een manier, om zware punten op de i's te zetten, welke te zeer aan den katheder herinneren?

Deze en dergelijke vragen kunnen gedaan worden, ook al brengt men ongeveinsde hulde aan Sarcey's groote gaven, en al buigt men eerbiedig het hoofd voor die rijke ervaring, welke hem op het gebied van de tooneelcritiek een geheel eenige plaats verzekert.

Om volledig te zijn, zou ik nog de aandacht hebben te vestigen op eenige kleine romans en novellen, als *Etienne Moret* en de satirieke verhalen *le Nouveau Seigneur du village* en *les Misères d'un fonctionnaire Chinois*; op zijne onpartijdige en boeiend geschreven geschiedenis van het beleg van Parijs, op zijn geestige studiën over de taal in *le Mot et la Chose*, en op de met zorg en liefde bewerkte biografische schetsen, bij etsen van Gaucherel, uitgegeven onder den titel *Comédiens et Comédiennes*.

Toch zal men, naar ik vertrouw, uit hetgeen ik gaf zich reeds een beeld kunnen vormen van Francisque Sarcey en zijn letterkundigen arbeid. Is dit beeld niet al te zeer afwijkend van het origineel, dan vertoont het een man, in wien eenige der degelijkste eigenschappen van het Fransche volk, en met name een groote mate van werkkracht en een helder gezond verstand, aan het licht treden. In dat zware lichaam huist een vlugge, opgewekte geest; onder den eenigszins ruwen bolster schuilt een edele kern. Al heeft hij in het leven vaak tegen den stroom moeten oproeien, noch de menschen, noch de omstandigheden hebben hem de roeispaan - zijn pen - uit de hand kunnen slaan; hij is blijven voortroeien met krachtigen arm en den blik blijmoedig voorwaarts gericht.

Sarcey geeft aan zijn jongere tijdgenooten een voorbeeld van hetgeen volharding en stalen vlijt vermogen, een voorbeeld ook van levensmoed en levenslust. Wanneer velen hunner het hoofd laten hangen en zich verdiepen in hunne zwartgallige en wanhopende levensbeschouwing, dan herinnert hij hun, welke steeds de zinnebeelden van Prankrijk geweest zijn. Waren het niet de haan, die blijde den dageraad aankondigt, de adelaar, die stout de zon tegenvliegt, de bij, die vlug en vlijtig haar buit zoekt op de bloemen?

Zoo iemand, dan had Prancisque Sarcey het recht anderen op die emblemen te wijzen. Want hij zelf is hun zijn leven lang getrouw gebleven, waar hij -wakker voorging als de heraut van den dag, moedig voorwaarts streefde naar de zijde van het licht, en rusteloos arbeidde aan zijn dagelijksche taak.

J.N. VAN HALL.

Onze marine-etablissementen in Nederland en Nederlandsch-Indië.[1)]

I. Nederland.

Bij Koninklijk besluit van 19 Juli 1883, No. 16, werd eene commissie benoemd tot reorganisatie van 's rijks werven in Nederland, en met groote belangstelling werd door velen haar rapport - nu onlangs verschenen - ontvangen en gelezen.

Ieder die zich eenigszins rekenschap weet te geven van de groote moeilijkheden, waarmede de commissie zal te kampen gehad hebben bij de vervulling harer taak, moet oprechte hulde brengen aan de wijze, waarop zij er zich van kweet.

De opdracht, haar gedaan, in zeer ruimen zin opvattende,

1) Dit opstel was reeds ter plaatsing aangenomen, toen de Redactie het bericht ontving van den dood van den schrijver, den kapitein ter zee T.C. G o b é e . Kapt. Gobée konrmandeerde op het oogenblik van zijn overlijden (22 Sept. 1885) let wachtschip te Soerabaja.
In hem verloor het vaderland een marine-officier van groote bekwaamheld, van wiens werkkracht het nog veel nut zou hebben kunnen trekken.
Omstreeks een jaar geleden zagen de *Brieven over Marine en Kustverdiging* het licht, door hem in Juli 1884 geschreven aan boord van den mail-stoomer welke hem naar Indië voerde.
Ook op letterkundig gebied had de heer Gobée zich van gunstige zijde doen kennen. Onder den pseudoniem M a r i n o schreef hij een roman: *Bijna gestrand*, waarvan in Juni 1884 de eerste druk verscheen en de 2de druk te gelijk met dezen het licht zal zien.

stelde zij zich in hoofdzaak voor, de twee volgende vragen te beantwoorden:

1°. moet Nederland in het bezit blijven van zijne drie rijkswerven?

2°. voldoen onze rijkswerven aan hare bestemming; zoo niet, wat is hiervan de reden en hoe kan hierin verbetering worden gebracht?

Het antwoord op de eerste vraag luidde: Nederland heeft behoefte aan drie maritieme établissementen.

Te Amsterdam tot aanbouw en conservatie;
te Willemsoord tot reparatie, uitrusting en conservatie;
te Helvoetsluis tot conservatie.

Het antwoord op de tweede vraag luidde:

Onze rijkswerven voldoen in vele opzichten niet aan de eischen, die haar kunnen gesteld worden.

Om dit oordeel te staven werden de volgende bewijzen aangevoerd:

1°. zelfs als eene minder goede regeling omtrent sommige inventarisgoederen der reserveschepen verbeterd is, behoeven onze rijkswerven tien etmalen voor de mobilisatie van het ma-terieëel;

2°. zes weken zullen noodig zijn om de munitie voor twee onzer kruisers, in de tweede klasse reserve, gereed te maken;

3°. de regeling omtrent de bewaring van instrumenten, draagbare wapenen, kleedingstukken der miliciens enz., is slecht, waardoor bij mobilisatie nog grooter oponthoud zal ontstaan;

4°. de drinkwatervoorraad is onvoldoende;

5°. te Amsterdam bestaat geene gelegenheid tot berging van gevulde projectielen, waardoor bij mobilisatie de schepen zonder ééne gevulde granaat in dienst komen;

6°. de magazijnsvoorraad van sommige artikelen is in tijd van oorlog onvoldoende; vooral is dit het geval niet steenkolen, waarvan slechts ruim ⅓ van de benoodigde hoeveelheid voorhanden is;

7°. de Monitor Cerberus kostte te Amsterdam ƒ101.000 meer dan het zusterschip Krokodil te Birkenhead;

8°. de Adder te Amsterdam gebouwd, kostte ƒ140.528 meer dan de Haai te Fijenoord;

9°. de Rijkswerf te Amsterdam is sedert vijftien jaar in het bezit van krachtige werktuigen, maar toch moest, na vele mis-

lukte proefnemingen, het smeden van een schroefraam aan Duitschers opgedragen worden; enz. enz. enz.

Op hen, die gewoon zijn opzettelijk oogen en oor en te sluiten, om het bestaan der gebreken, die ze niet wenschen te verbeteren, te kunnen ontkennen, maakt zeker de opsomming dezer feiten een zeer pijnlijken indruk.

De omstandigheid dat de commissie ze onverbloemd kenbaar maakte en dat haar rapport, waarin ze dat deed, niet in de archief kamers van het Ministerie van Marine onder stof en vergetelheid werd bedolven, noch als geheime memorie ter griffie werd gedeponeerd om alleen door de leden der Kamers te worden gelezen of niet gelezen; de omstandigheid in één woord dat dit rapport werkelijk *het licht zag* en door ieder belangstellende kan en zal gelezen worden, is een verblijdend verschijnsel, omdat het bewijst dat bij de regeering de ernstige wil bestaat de gebreken te verbeteren en de middelen, haar daartoe aangegeven, toe te passen.

Terwijl wij de commissie in haar rapport zoo overtuigend hoor en betoogen dat het alleen de *militaire eischen* zijn, die de instandhouding der rijkswerven van aanbouw, uitrusting en conservatie niet alleen wettigen, maar zelfs noodzakelijk maken, klinkt het zeker vreemd dat in de 2e Kamer door den Heer Viruly Verbrugge der commissie wordt verweten, dat bij hare plannen tot reorganisatie der rijkswerven, het militair element te veel wordt op den voorgrond geplaatst.

Nauwgezette overweging van het rapport zoude eer den twijfel kunnen doen ontstaan, of aan de militaire eischen onzer maritieme établissementen wel die aandacht is geschonken, waarop zulk een gewichtige factor mag aanspraak maken.

Terecht heeft echter de commissie het niet op haren weg geacht in dit opzicht verder te gaan dan zij deed, en ook een onderzoek in te stellen naar de militaire waarde der punten, waar onze rijkswerven thans gelegen zijn en waar ze volgens haar advies moeten worden bestendigd.

Dat onderzoek mag echter niet achterwege blijven, willen wij ons in de toekomst niet groote teleurstellingen bereiden.

De vraag doet zich derhalve voor:

Geven de beschouwingen van de commissie tot reorganisatie

van 's rijkswerven de zekerheid dat wanneer haar advies wordt gevolgd, niet na korten tijd weder tot hervorming zal moeten worden overgegaan, door de overtuiging dat de plaatsen, waar een of meer onzer maritieme établissementen gelegen zijn, daartoe ongeschikt blijken?

In de volgende bladzijden wil ik trachten deze vraag te beantwoorden.

's Rijkswerf te Helvoetsluis.

Deze werf is bestemd tot conservatie van al het materieel, voor de verdediging van de Zuidelijke vaarwaters en de bovenrivieren.

Volgens opgave van den Directeur zijn onder de meest gunstige voorwaardon tien etmalen voor de mobilisatie van dat materieel benoodigd.

Indien het voorstel van de commissie tot reorganisatie van 's rijkswerven - de 1e klasse reserveschepen *met* hun kolen-voorraad aan boord te conserveeren - wordt aangenomen, rekent zij dat daarmede 1½ etmaal zullen worden gewonnen.

Aan het te Helvoetsluis geconserveerd materieel zijn echter zes staunches toegevoegd en slechts één schroefstoomschip 4e klasse ontnomen.

De tijd voor de mobilisatie zal dus zeker niet minder dan tien etmalen bedragen.

De haven en rijkswerf te Helvoetsluis liggen binnen de vesting van dien naam; van 1879-1883 zijn groote sommen besteed aan de verbetering dier vesting, vooral van haar zee-front, doch ofschoon hare waarde daardoor aanmerkelijk is gestegen, heeft zij door haar verouderd geschut slechts zeer gering, weerstandsvermogen tegen de krachtige schepen, wier aanval zij misschien zal moeten doorstaan.

Die aanval nu kan spoedig worden verwacht, want Hervoetsluis is het meest buitenwaarts verdedigde punt der Goereesche gaten en slechts 2½ geogr. M. van de Noordzee verwijderd.

Een voortvarend vijandelijk vlootvoogd, die onmiddellijk na de oorlogsverklaring de Goereesche gaten binnendringt, zal op zijn weg naar Helvoetsluis dus slechts de weinige schepen ontmoeten, die gereed zijn, en die zeker niet de kracht zullen hebben hem tegen te houden.

Ná zeer weinige dagen zal Helvoetsluis een hevig bombardement moeten doorstaan, waarbij ook de magazijnen en schepen ernstig zullen beschadigd, zoo niet vernield worden, het zal onder die omstandigheden onmogelijk blijken aan mobilisatie van het materieel zelfs te denken, en zóó zullen de monitors, kanonneerbooten, riviervaartuigen en torpedobooten, bestemd voor de verdediging van den Rotterdamschen waterweg, van het Hollandsch Diep en van de bovenrivieren, reeds vernield wezen, vóór ze nog gereed zijn.

Dat de commissie tot reorganisatie der rijkswerven ook niet veel vertrouwen stelt in de waarde van Helvoetsluis, blijkt uit de omstandigheid dat zij adviseert daar slechts een kolenvoorraad te houden, voldoende voor de eerste verstrekking, en de verder voor de schepen van het zuider-frontier benoodigde steenkolen in meer achterwaarts gelegen stellingen op te slaan, terwijl ze ook aanneemt dat onze schepen de averij, hun door vijandelijk vuur toegebracht, niet meer te Helvoetsluis zullen kunnen herstellen, maar daarvoor de particuliere industrie aan de *Maas* zal moeten in den arm genomen worden, die daarop in vredes-tijd reeds moet zijn voorbereid.

Zeker zou het meer afdoende geweest zijn, indien zij geadviseerd had het geheele materieel reeds dadelijk meer achterwaarts te conserveeren, om verzekerd te zijn dat de mobilisatie er van onder alle omstandigheden zal kunnen plaats hebben.

Het is waar, zij ziet geenszins over het hoofd dat de rijkswerven noodzakelijk moeten gelegen wezen op plaatsen die veilig zijn.

Zoo noemt zij op pag. 72 als de eisch, waaraan die plaatsen moeten voldoen: dat ze gelegen dienen te wezen binnen de terreinen, waarvan de verdediging is voorgenomen, en spreekt zij op pag. 7 van Helvoetsluis als de aangewezen plaats voor eene rijkswerf, omdat die opgenomen is in ons stelsel van defensie!

Verliest zij hier niet eenigszins uit het oog dat het niet voldoende is voor eene plaats, opgenomen te zijn in een stelsel van defensie, noch dat de verdediging er van voorgenomen is, maar dat het er in oorlogstijd alleen op zal aankomen of die plaats *werkelijk zoodanig kan verdedigd worden, dat de werf er volkomen veilig is*.

Dit nu is met Helvoetsluis niet het geval.

Zelfs het oprichten van een nieuw fort met versperring, eenige duizenden meters westwaarts er van, waardoor eene vijandelijke vloot eenige dagen zou worden opgehouden en dus - ten minste aan het grootste gedeelte - van het te Helvoetsluis geconserveerd materieel gelegenheid zou gegeven worden tot mobilisatie, zou een halve maatregel zijn, want daar dit materieel voor latere voorzieningen toch niet meer op Helvoetsluis zou kunnen rekenen, maar daarvoor van meer binnenwaarts gelegen inrichtingen zou moeten gebruik maken, is het verre verkieslijk de tot verdediging van het Zuiderfrontier en van de bovenrivieren bestemde schepen enz. reeds dadelijk meer achterwaarts te conserveeren en te mobiliseeren.

Reeds vroeger heeft men daartoe het oog geslagen op Rotterdam, waar men een établissement wilde oprichten op de terreinen, die thans aan de Rijnspoorweg-maatschappij toebehooren.

Nog heeft men gedacht over Fijenoord, maar ook dit plan leed schipbreuk, misschien op de te hooge kosten van den aankoop, misschien ook op de plaatselijke belangen van Helvoetsluis.

Ook de commissie erkent de wenschelijkheid van de verplaatsing van dit établissement zijdelings in haar rapport, waar zij op pag. 7, van Willemsoord en Helvoetsluis sprekende, zegt:

‘Of zij om verschillende redenen de meest geschikte ligging hebben - of beiden dan wel een van beiden niet zou te vervangen zijn door een meer gunstig gelegen établissement behoeft om de geldelijke gevolgen geene nadere overweging.’

Geldelijke gevolgen!

Eilieve - wie kan de geldelijke gevolgen onder cijfers brengen van de vernieling van een groot deel van ons te Helvoetsluis geconserveerd materieel, waardoor Rotterdamsche waterweg, Hollandsch-Diep en bovenrivieren van een harer voornaamste verdedigingsmiddelen zullen zijn beroofd?

's Rijkswerven te Amsterdam en Willemsoord.

Terwijl het dadelijk in het oog valt dat Helvoetsluis de geschikte plaats niet is voor een maritiem établissement tot conservatie onzer verdedigingsvaartuigen, is eene beslissing daaromtrent, wat onze rijkswerven te Amsterdam en Willemsoord betreft, veel bezwaarlijker, getuige de zeer uiteenloopende meeningen daarover in den laatsten tijd verkondigd.

In December 1884 verscheen in de 12e aflevering van den Militairen Spectator een zeer belangrijk opstel van de hand van den Luitenant-Kolonel der Genie Gijsberti Hodenpijl, als opschrift dragende:

(Beschouwingen over) ‘De verslagen II, III, IV en V der vereeniging tot behandeling van, op de zeemacht betrekking hebbende onderwerpen’, dat te recht in militaire kringen groot opzien baarde en ook in de nieuwsbladen herhaaldelijk werd aangehaald.

Daar militaire tijdschriften echter door het niet militair publiek maar al te weinig gelezen worden, mag ik niet onderstellen dat het van voldoend algemeene bekendheid is, om, nu ik dat opstel wensch te bespreken, het overbodig te doen zijn in hoofdtrekken den inhoud er van weer te geven.

Hoewel het in het algemeen des schrijvers denkbeelden bevat over al de in bovengenoemde verslagen behandelde onderwerpen, behelst het meer in het bijzonder de waarde onzer rijkswerven te Amsterdam en Willemsoord in verband met de verdediging der Zuiderzee, der Tesselsche en der Vliegaten.

Omtrent de rijkswerf te Amsterdam komt schrijver tot de volgende conclusiën:

1°. de rijkswerf te Amsterdam bestaat uit allerlei lapwerk, is veel te bekrompen en tot voorspoedige mobilisatie van het daar geconserveerd verdedigingsmaterieel geheel ongeschikt;

2°. overbrenging van die werf naar de overzijde van het IJ is dringend noodig.

De beschouwingen, die hem tot deze conclusiën leidden, zijn de volgende:

De inrichtingen tot te water laten van de op het droge geconserveerde staunches en torpedobooten zijn hoogst gebrekkig - zeer groot tijdverlies is daarvan het gevolg.

Er bestaat op de werf geene gelegenheid om steenkolen of water in te nemen.

Inrichtingen om met spoed munitie, victualie en andere zware lasten aan boord te brengen, ontbreken ten eenenmale.

Er is zelfs geene gelegenheid enkele kleine schepen zóó dicht langs den wal te halen dat zij zonder sloepen te bereiken zijn.

Indien de schepen eindelijk gereed zijn, moeten zij nog de Oosterdoksluis passeeren, waarover de spoorbrug loopt, die zelfs in vollen vredestijd slechts weinige uren per dag geopend kan

worden en in de eerste dagen vóór en ná het uitbreken van den oorlog zeker bijna aanhoudend, gesloten zal moeten zijn, om niet groote stremming te veroorzaken aan de mobilisatie van het leger.

Aan de noordzijde van het IJ daarentegen, is ruimte in overvloed om werf van aanbouw en van uitrusting geheel van elkander te scheiden, ruime bergplaatsen voor steenkolen en andere behoeften te maken, en alles op eene snelle mobilisatie in te richten, die dringend noodig is, daar toch, indien het verdedigingsmaterieel voor de Zuiderzee, dat te Amsterdam ge-conserveerd wordt, niet onmiddellijk ná het uitbreken van den oorlog beschikbaar komt, vijandelijke schepen ongehinderd het Pampus kunnen bereiken en van daar Amsterdam kunnen bombardeeren en het voor ons op de linkerflank der Zuid-Hollandsche linie onhoudbaar maken.

Hoe juist bovenstaande beschouwingen over de ongeschiktheid van de werf van Amsterdam tot mobilisatie zijn, blijkt uit het rapport der ‘commissie tot reorganisatie van 's rijkswerven’, waarin diezelfde bezwaren worden opgesomd.

Omtrent de werf te Willemsoord en de stelling Helder komt de Heer Gijsberti Hodenpijl tot de volgende conslusiën:

1°. de stelling Helder behoorlijk te verdedigen, gaat onze finantieele en personeele krachten verre te boven;

2°. die stelling is voor ons alleen dáárom van overwegend belang, omdat zij dient ter bescherming van de reede en de haven van het Nieuwe diep en het Marine-etablissement aldaar;

3°. de rijkswerf is daar echter misplaatst - als werf van uitrusting en reparatie kan zij worden overgebracht naar Amsterdam, waar zij veilig zou zijn; als werf van conservatie dient zij, sedert wij hebben afgezien van actief optreden met diepgaande schepen buiten gaats, alleen om te conserveeren dáat materieel wat ter verdediging der stelling Helder zelve noodig is, welke stelling wij, als de haven met het établissement er niet waren, zouden kunnen missen.

De beschouwingen, die schrijver tot deze conclusiën brachten, zijn in hoofdzaak de volgende:

Amsterdam is de eenige volkomen veilige plaats voor eene rijkswerf.

Ook Willemsoord was echter de aangewezen plaats voor een maritiem établissement, zoolang het kanaal van IJmuiden niet bestond en dus het Nieuwediep de eenige zeehaven van Amsterdam was voor diepgaande schepen.

Thans kunnen echter in vredestijd diepgaande schepen, te Amsterdam uitgerust, langs IJmuiden de Noordzee bereiken.

Tot actief buitengaats optreden met groote schepen van uit de haven van 't Nieuwediep tegen eene vijandelijke oorlogsvloot, zijn wij niet meer in staat.

De schepen, die te Willemsoord geconserveerd worden, dienen dus alleen om de stelling Helder te verdedigen.

De strategische waarde dier stelling wordt echter overschat, want daar hare werken van de landzijde alleen ingericht zijn voor eene passieve verdediging en dus niet geschikt zijn om een, daar bezuiden in Noord-Holland, geland vijandelijk leger in den rug te vallen, is het behoud van stelling Helder voor ons niet van overwegend belang.

Is die stelling en ook de haven in het bezit van den vijand, dan heeft hij wel is waar eene operatie-basis, vanwaar hij kan oprukken tegen de Amsterdamsche linie, en waarheen alles wat hij noodig heeft hem gemakkelijk over zee kan worden aangevoerd, maar daarmee is nog niet veel verloren, want de Amsterdamsche linie is er voor gemaakt om aangevallen te worden en is zij gereed, dan is zij nagenoeg onneembaar.

De stelling Helder dient dus hoofdzakelijk tot verdediging van het Maritiem établissement.

De schepen te Nieuwediep hebben dus alleen het doel het établissement te beschermen, dat er niet zou behoeven te zijn, indien de schepen er niet waren.

Wanneer dus de rijkswerf van 't Nieuwediep wordt weggenomen, wettigt de waarde der stelling Helder de groote opofferingen geenszins, die wij ons - finantieel aan schepen en kustbatterijen - personeel aan bemanning er van, zouden moeten getroosten om haar volkomen in staat van tegenweer te brengen; evenmin als wij onze beste krachten mogen verspillen - evenmin als wij ons leger mogen opofferen - aan den IJsel, evenmin mogen wij onze krachten - financieele en personeele - opofferen aan 't Nieuwediep.

De eind-conclusie van den Heer Gijsberti Hodenpijl is deze:

De werf te Willemsoord en die te Amsterdam moeten wor-

den overgebracht naar Amsterdam Noordzijde van het IJ, en daar eene oorlogswerf worden opgericht in den vollen zin van het woord.

Voor de stelling Helder mag dus geen cent meer uitgegeven worden, maar wij moeten de verdediging van reede en haven laten aankomen op de koepelforten van de *Harssens*.

De onkosten van de verplaatsing der werven zullen gedeeltelijk kunnen worden gedekt door den verkoop van de thans in gebruik zijnde werf terreinen aan de stad Amsterdam, en door de mindere kosten aan stelling Helder besteed.

Het deel van het Marine-verdedigingsmaterieel, dat beschikbaar komt, kan dus gebezigd vrorden in de Zuiderzee en de zuidelijke vaarwaters, die het zoo dringend behoeven.

Er is zóóveel verleidelijks in deze denkbeelden - de argumenten, door den Heer Gijsberti Hodenpijl gebezigd, en waarvan ik, om niet te uitgebreid te worden, slechts een zeer klein gedee te teruggaf, zijn zóó krachtig, dat men geneigd zou zijn dadelijk zich gewonnen te geven en zijn stelsel als het eenige ware aan te nemen, zooals dan ook - getuige talrijke opstellen in nieuwsbladen en tijdschriften - door velen is geschied.

Zeer nauwgezette en aandachtige overweging hebben mij echter de overtuiging geschonken dat wij ons, door de denkbeelden van den Heer Gijsberti Hodenpijl te volgen, aan onberekenbaar groot gevaar zouden blootstellen.

Ook in het Februari-nummer van den Militairen Spectator vindt hij een ongenoemd bestrijder, wiens hoofdbewijsgrond mij echter zeer zwak voorkomt, en dan ook door den Heer Gijsberti in dezelfde aflevering gemakkelijk wordt ontzenuwd.

Die ongenoemde betoogt namelijk dat wij ons marine-établissement te Willemsoord (N. Diep) noodzakelijk moeten behouden, omdat die haven het uitgangspunt moet wezen der operatiën van de krachtige vloot, die wij ons moeten aanschaffen om, indien eene landing beproefd wordt, eene blokkade te kunnen verbreken en de landingsvloot aan te vallen.

Neen - wanneer wij de haven van het Nieuwediep en het Marine-établissement aldaar, alléén voor die vloot noodig hadden, zouden wij haar gerust kunnen missen.

Ik behoor geenszins tot hen, die toegeven dat Nederland geen geld heeft om al te doen wat voor de verdediging van ons

vaderland noodig is - maar aan vloten van krachtige schepen mogen we het niet besteden.

Voor groote naties, die zich voorstellen vijandelijke koop-vaarders in zee te veroveren, vijandelijke kusten te blokkeeren, vijandelijke havens te nemen en landingsvloten te konvooieeren - voor hen zijn en blijven groote, krachtige schepen noodig - maar *wij*, die ons bepalen moeten tot de bescheiden, maar daarom niet minder roemrijke taak ons grondgebied te verdedigen, behoeven ze niet.

Voor de kleine verdedigingsvaartuigen en torpedobooten, die *wij* noodig hebben, is het behoud van de stelling Helder met de reede, haven en établissementen te Nieuwediep geen ver-eischte!

Waarvoor dan wél?

Laten we nagaan, welke de gevolgen zouden zijn indien we, naar de denkbeelden van den heer Gijsberti Hodenpijl, het Marine-établissement overbrachten naar Amsterdam, voor de stelling Helder geen cent meer uitgaven, maar die lieten zooals ze is, en het marine-verdedigingsmaterieel er aan onttrokken.

Eene vijandelijke vloot zou dan zonder eenige opofferingen van aanbelang langs Sclrulpengat en Breewijd kunnen binnendringen, de batterijen van Kijkduin, Erfprins enz. kunnen vernietigen en de reede bereiken, waar alleen met de koepelforten op de *Harssens* nog een zwaren strijd zou moeten worden gestreden.

Niemand zal zich wagen aan eene voorspelling, hoe lang die forten het zullen kunnen houden.

De proeven te *Buckau* hebben ons geleerd in onze verwachtingen daaromtrent niet te optimistisch te zijn, terwijl wij daarenboven niet moeten vergeten dat eene kleine beschadiging aan de werktuigelijke inrichtingen van de draaiende torens met hun zwaar geschut, de werking er van voor eenigen tijd kan onmogelijk maken, en dat de vijand die stremming - hoe tijdelijk ook - zal benuttigen, om ze voor goed buiten gebruik te stellen.

Maar ná langeren of korteren tijd - niemand zal het betwijfelen - zal ook het geschut van de *Harssens* tot zwijgen zijn gebracht, en de vijand zich het ongestoord gebruik van de haven verworven hebben.

Het is waar - hij vindt daar dan noch werkplaatsen, noch

voorraad kolen, noch andere scheepsbehoeften, maar door geringe uitbreiding aan zijn transport-vloot te geven, voert hij dat alles met zich mede, en hoe groot die vloot ook wezen moge, de haven van het Nieuwediep veroorlooft hem die in volkomen veiligheid te brengen.

Niet het Marine-établissement te Willemsoord, maar de *haven* met hare toegangswegen te water en te land naar de Amsterdamsche linie, maken de stelling Helder van zoo groote be-teekenis.

En ofschoon de heer Gijsberti Hodenpijl zegt:

'Welnu, laat de vijand oprukken naar die linie - ze is er voor gemaakt om aangevallen te worden', is hij door die luchthartige beschouwing wel eenigszins in strijd met zichzelven, waar hij in het begin van zijn opstel schrijft: 'De overmeestering van de stelling Helder verschaft den vijand eene operatiebasis tegen Amsterdam.

Dit is zóó waar, dat wanneer de vijand ons uit de positie, die wij nu eenmaal hebben aangelegd, zal hebben verdreven, hij zelf daarin een uitmuntend steunpunt zal vinden. Gelukt het den verdediger niet om vóór de ontruiming de kanonnen te vernagelen, het buskruit onbruikbaar te maken, de werven te verbranden en de bomvrije magazijnen te doen springen, dan vindt de vijand in die stelling eene bij uitstek goede gelegenheid om zich vast te zetten.

De positie van den Helder is dan gelijk aan een sperfort bij eene vernielde spoorwegbrug, dat op den verkeerden oever, n.l. aan de zijde van den verdediger, is gelegen, met een krachtig front naar onze zijde en in welk fort, zoo't genomen wordt, de aanvaller dat zware geschut en al die zaken vindt, die hij niet heeft kunnen meevoeren, en die hem bij zijne verdere operatiën zoo uitnemend zullen te stade komen.

Eene zroak bezatte, zwak verdedigde positie Helder is dus een geschenk, dat men aan den vijand doet.'

Deze woorden van den heer Gijsberti Hodenpijl lezende, is men wel eenigszins verwonderd dat hij hetzelfde argument voor het gewicht der stelling Helder, door zijn ongenoemden bestrijder gebezigd, zoo licht telt;

- 'Een vijandelijk leger te *Petten* of elders geland, rukt *okk* op tegen de Amsterdamsche linie' - zegt hij.

Zeer waar, maar de toestanden zijn geenszins gelijk!

Met de haven van het Nieuwediep als operatiebasis, in het bezit van eene groote transportvloot, kan hij zijn leger van alles voorzien en blijven voorzien; op de kust geland daarentegen, zal hij niet alleen de verbazende moeielijkheden hebben te overwinnen van het ontschepen van zijn grooten legertros, maar geheel van de op- en neerhoudende landings- en transportvloot afhankelijk blijvende, zal het landingsleger reddeloos verloren zijn indien het - ons door onze torpedoflotille - of onze mogelijke bondgenooten door hunne schepen, mocht gelukken die transportvloot te vernielen of uiteen te jagen.

Die overwegingen zullen zeker een vijand zich tweemaal doen bedenken, eer hij zich zonder operatiebasis aan eene landing op onze kust waagt.

Liggen in het bovenstaande reeds voldoende gronden om groote waarde aan stelling Helder te blijven hechten, de hoofdreden waarom het loslaten dier stelling met de haven van 't Nieuwediep ons aan groot gevaar zou blootstellen, is echter eene andere:

De torpedo is het eenige wapen waarin wij sterk, ja sterker kunnen en moeten zijn dan elke vijand, die ons aanvalt, en juist het voor ons zoo onschatbare overwicht, dat onze torpedobooten ons kunnen en moeten geven op eene vijandelijke vloot, die onze zeegaten blokkeert of wil binnendringen, of die op onze kusten wil landen, geven wij daardoor namelijk prijs.

Want er is geen twijfel aan - hoevele torpedobooten wij ons ook aanschaffen, de naties, wier aanval wij te duchten hebben, zullen er meerdere bezitten dan wij.

Onze torpedobooten hebben echter het groote voordeel, dat ze hunne vaste steunpunten achter zich vinden, waar ze kunnen repareeren, zich van kolen, water en nieuwe torpedo's voorzien, en van waar ze na noodzakelijke rust, den aanval kunnen ondernemen.

Een vijand daarentegen die niet in het bezit is van eenige gunstig gelegen haven op onze kust, heeft dat groote voordeel niet.

En ofschoon torpedobooten voor de Noordzee volkomen zeewaardige vaartuigen zijn, ze zijn teer, en onafgebroken onder stoom moetende blijven, zullen, zij ook aanhoudend kleine re-

paraties vereischen; hun voorraad kolen, water, victualie enz. zal moeten worden aangevuld, en zelfs dan wanneer de vijand *torpedo depotschepen* met zich voert, zullen al die voorzieningen, welke in open zee moeten geschieden, een groot bezwaar voor hem opleveren.

Niet alleen dat hij door dat bezwaar zal genoodzaakt zijn het aantal aan te voeren torpedobooten te beperken, maar, terwijl de onze de uren van actie kunnen doen voorafgaan door noodzakelijke rust, zullen de kleine bemanningen van de zijne, door weken van onafgebroken bedrijvigheid en onverpoosde, maar noodzakelijke waakzaamheid weldra afgemat, ja uitgeput zijn naar lichaam en geest, en dit ons op hen een overwicht verschaffen, dat zeer zeker niet licht mag worden geteld.

Dat overwicht geven wij geheel prijs indien wij den vijand het ongestoord bezit laten van eene haven zóó gunstig gelegen als die van het Nieuwediep - slechts weinige, uren stoomens van het *Pampus* en *IJmuiden* verwijderd.

In die haven zal de vijand voor al zijne torpedobooten de meest veilige ligplaats vinden, waar alle noodige voorzieningen kunnen worden bewerkstelligd en de voor machines en personeel zoo noodzakelijke rust zal kunnen worden genomen.

Van dáár uit, kan hij eene torpedoflotille tegen ons aanvoeren veel krachtiger dan ons immer mogelijk zal zijn tegen hem over te stellen.

Of hij te Nieuwediep een maritiem établissement met werkplaatsen vindt, doet weinig ter zake - het is waar, de reparatie van zijne vaartuigen zal hem daardoor iets gemakkelijker gemaakt worden, maar de hoofdzaak is dat niet - de hoofdzaak is en blijft het *bezit van de veilige haven*.

Wel kan een vijand zich zonder eenige opofferingen meester maken van de geheel onverdedigde havenwerken en de ateliers van de maatschappij *de Schelde* te *Vlissingen*, en die werken leveren dan ook voor ons wel degelijk een gevaar op.

In de 2e Kamer werden door den Heer Pompe van Meerdervoort de belangen dier maatschappij ter sprake gebracht en ging hij zelfs zoo ver, van te betoogen dat op den Minister van Marine de zedelijke verplichting rust die maatschappij te steunen, terwijl hij scheen te vergeten dat - moge al de verplichting bestaan haar schadeloos te stellen voor gedane en misschien niet

nagekomen beloften - op den Minister van Marine in de eerste plaats de zedelijke verplichting rust te waken voor de veiligheid van Nederland.

Met leedwezen vernamen dan ook velen met mij de verklaring van den Minister, *dat er geene redenen bestaan om de maatschappij de Schelde van mededinging uit te sluiten*; door welke verklaring Zijne Excellentie lijnrecht staat tegenover het zoo juiste gevoelen van de commissie tot reorganisatie van 's rijkswerven, waar zij in haar rapport pag. 72 zegt: ‘De particuliere werven en fabrieken’ (aan welke werken en leveringen worden opgedragen) ‘moeten, om in tijd van oorlog *ons* en niet den vijand van nut te kunnen zijn, gevestigd wezen binnen de terreinen, welker verdediging is voorgenomen.’

Maar ofschoon de havenwerken en ateliers der maatschappij *de Schelde* voor ons een gevaar opleveren en wij in tijd van oorlog misschien tot onteigening en vernieling zullen moeten overgaan, is hunne ligging zóó ver verwijderd van des vijands hoofdobject, dat dit gevaar niet in vergelijking komt met dat, waaraan we ons blootstellen indien wij de haven van het Nieuwe diep voor den vijand toegankelijk maken.

Trachtte ik hierboven aan te toonen dat het voor de waarde der stelling Helder van ondergeschikt belang is of zich daar ook een maritiem établissement bevindt, het staat vast dat de hoofdateliers enz. voor het torpedowezen er niet mogen blijven - aan deze moet de meest veilige ligging binnen de Amsterdamsche linie worden verzekerd.

Behalve de groote kosten, aan eene overbrenging van de geheele rijkswerf van Willemsoord naar Amsterdam verbonden, is er nog eene reden waarom het wenschelijk noch raadzaam zou zijn, daartoe over te gaan.

Hoewel wij er toch voor het oogenblik niet over mogen denken, groote schepen te bouwen om onze kusten te verdedigen, is het onmogelijk te voorspellen of het menschelijk vernuft niet éénmaal een voor ons geschikt drijvend verdedigingswerktuig zal vinden van meerderen diepgang, dat over de Zuiderzee, de Noordzee kan bereiken.

Ware dit het geval, dan zouden wij misschien genoodzaakt zijn, en koste van millioenen, weder op te bouwen, wat we nu ten koste van honderdduizenden zouden gaan afbreken en verplaatsen.

Is het mij door het bovenstaande gelukt het bewijs te leveren dat, in strijd met de meening van den heer Gijsberti Hodenpijl, stelling Helder, voor ons van groot gewicht blijft, dan behoeft het geen betoog dat wij die stelling tot het uiterste zullen moeten verdedigen.

Ongeveer een jaar geleden besprak ik in mijne ‘Brieven over Marine en kustverdediging,’ de verdediging dier stelling volgens de denkbeelden van den Kapitein-Luitenant ter zee ten Bosch, slechts in zóóverre gewijzigd als mij wenschelijk voorkwam.

Van verscheidene kanten werd ik bestreden, maar niemand was er die beweerde dat stelling Helder, zooals die nu is ingericht, voldoende is beschermd.

Wel is waar geeft Mars, die in het Handelsblad van 17 Januari mijne beschouwingen pessimistisch noemt, zijdelings te kennen dat de toestand beter is dan ik me dien voorstel, doch hij blijft in gebreke zijne bewering door iets te staven; had die krijgsgod kunnen goedvinden zijn optimistisch oordeel te motiveeren, veel nut zou hij ongetwijfeld gesticht hebben - het meerdere vertrouwen, dat hij daardoor misschien in de waarde van ons kust-verdedigingsmaterieel zou gevestigd hebben, ware werkelijk niet overbodig geweest!

De gronden waarop mijne denkbeelden over de verdediging van stelling Helder bestreden worden, komen nagenoeg allen op hetzelfde neer - ‘de kosten zijn te groot!’

Mars voegt me om diezelfde reden persifleerend toe, dat ik het ei van Columbus heb gevonden - namelijk dat stelling Helder dus niet door ons *kan* verdedigd worden.

De vraag: ‘moeten wij ons de kosten voor eene afdoende verdediging van stelling Helder getroosten,’ wordt alleen beheerscht door de andere vraag: ‘of die afdoende verdediging noodzakelijk is!’

Moet *die* vraag toestemmend worden beantwoord, dan moet en zal het geld er ook voor gevonden worden.

De kosten zijn belangrijk - het lijdt geen twijfel - toch neem ik geen enkel stuk geschut, geene enkele torpedo van mijn eisch tot verdediging van stelling Helder terug, want zij zijn noodzakelijk.

Volgens elk ander stelsel, waarin eenige krachtige pantserschepen tot verdediging der Tesselsche zeegaten eene plaats vinden, zullen zij even groot, zoo niet grooter zijn.

Elk krachtig pantserschip toch kost vijf à zes millioenen en in het algemeen vergete men niet dat van alle kanonnen, die, welke gedragen worden door een schip, de duurste en tevens de minst veilige zijn.

De Heer Gijsberti Hodenpijl berekent de kosten op een tiental millioenen; ‘waar moet dat geld van daan komen,’ vraagt hij, ‘terwijl de Minister van Oorlog in 1885 ternauwernood ƒ 450,000 kon machtig worden voor aanmaak van vesting-(geen kust-) geschut, om de nieuwe bewapening in twaalf in plaats veertien à vijftien jaar gereed te doen zijn?’

Het toestaan op de begrooting van 1885 van gelden voor batterijen tot verdediging van het *Pampus*, is een antwoord op die vraag, omdat het bewijst dat, waar een Minister eene gevestigde overtuiging bezit en die overtuiging aan de volksvertegenwoordiging weet mede te deelen, de noodzakelijke gelden niet geweigerd worden.

Aannemende dat de regeering de noodzakelijkheid inziet stelling Helder krachtig te verdedigen en de natie de daarvoor noodige gelden toestaat, is er echter nog zóóveel dat dringender voorziening eischt - vooral wat de Zuiderzee betreft, ben ik dit volkomen met den Heer Gijsberti Hodenpijl eens - dat wij er vooreerst niet aan mogen denken de jaarlijks beschikbare sommen te besteden aan de verbetering van die stelling.

Vele jaren zullen er nog moeten verloopen eer deze aan de beurt komt, want hoe wenschelijk het ook ware, dat meer te gelijkertijd onderhanden werd genomen, een ijdele wensch zal dit wel altijd blijven.

De heer Rutgers van Rozenburg betoogde den 23en Maart in de 2e Kamer dat het weigeren van drie millioen voor forten op de Zuiderzee om een verdedigingstelsel te voltooien, waaraan reeds veertig millioen zijn besteed, een economisch wanbedrijf zou wezen; zou er zich nimmer eene even krachtige, even welsprekende stem doen hooren om met even goeden uitslag te betoogen dat we even groot wanbedrijf begaan, indien wij de voor onze verdediging noodige gelden niet *spoedig* toestaan, maar voortgaan ze over zulk eene lange reeks van jaren te verdeelen, waardoor - indien plotseling onze langdurige rust door oorlogsgevaar werd verbroken - twee en veertig millioen zouden zijn weggeworpen, omdat wij getalmd hadden met de

voltooiing van datgene, waartoe in beginsel reeds was besloten?

Waarschijnlijk niet!

Roekelooze onbezorgdheid voor verwijderd oorlogsgevaar zit in onze knoken, in ons merg, in onze ziel; wij erfden die van onze voorvaderen.

In vorige eeuwen verzuimden ook zij - door partijschap verdeeld - te zorgen voor de moeielijke tijden, die komen konden, en bij vijandelijke aanvallen waren zij onvoorbereid, meer nog dan wij thans!

Maar verdubbelde krachtsinspanning en onbekrompen mildheid wisten, als eenmaal de nood aan den man kwam, ten minste eenigermate te herstellen, wat door zorgeloosheid was verzuimd.

Die les der geschiedenis maakt ons roekeloos!

Want *toen* was elk koopvaardijschip, door het van geschut te voorzien, een oorlogschip; elk koopvaardijmatroos was geschikt het te bemannen; en in weinige weken waren onze voorouders weder in het bezit van eene krachtige vloot, die elken vijand van onze kusten kon verwijderd houden; maar wij vergeten dat *thans*, nu weder de Nederlandsche natie door partijschap is verdeeld, waardoor eendrachtig samenwerken tot groote en krachtige daden onmogelijk wordt, de toestanden geheel anders zijn.

Als *nu* oorlogsgevaar ons plotseling dreigt, zullen de meestmogelijke inspanning, de volkomenste toewijding, noch de onbeperktste vrijgevigheid kunnen aanvullen of vergoeden wat aan onze verdedigingsmiddelen ontbreekt.

Dán zullen we onze onbezorgdheid, die ons deed talmen en uitstellen, verwenschen, *maar het zal te laat zijn!*

Vele jaren zullen dus nog moeten voorbijgaan eer al wat voor onze verdediging wordt noodig geacht, zal zijn voltooid.

Zoolang dit het geval niet is, moeten wij er ons vooral van onthouden onze krachten door versnippering te verspillen.

Hier is het dat ik den heer Gijsberti Hodenpijl van ganscher harte de hand reik, hoewel ik slechts als *voorloopige maatregel* den toestand aanbeveel, dien hij wenscht te *bestendigen*.

Het marine-materieel, tot verdediging van de Tesselsche zeegaten en stelling Helder bestemd, is volkomen onmachtig hare

taak te vervullen, indien niet de kustbatterijen eene geheele vervorming ondergaan.

Zelfs dan wanneer wij *al* onze schepen en vaartuigen daarvoor beschikbaar stellen, zou het daartoe onmachtig blijven.

We mogen het dus dáár niet opofferen, wanneer het elders nuttiger kan gebezigd worden en dat kan het ongetwijfeld, zoolang stelling Helder is, wat zij nu is en nog lange jaren wezen zal.

Het *Pampus* is nog geheel onvoldoende beschermd - de gelden voor de kustbatterijen zijn eerst nu aangevraagd - het fort op het *Muiderzand* is pas in confesso en het voor verdediging der *Zuiderzee* aangewezen marine-materieel is daartoe niet in staat.

Nemen wij daarom onze schepen van Willemsoord weg, bezigen we die hoofdzakelijk voor de versterking van ons Zuiderzee-eskader en hetgeen daar overtollig is voor dat van de vaarwaters van het Zuider frontier, dan kunnen wij, ten minste dáár, met kans op goed gevolg een vijandelijken inval afslaan.

De haven van Willemsoord zal dan voorloopig moeten vertrouwen op het geschut van de Harssens, bijgestaan door zoovele torpedobooten als van de Zuiderzee en verdere vaarwaters kunnen gemist worden.

Helvoetsluis werd volgens mijn stelsel van verdediging ongewettigd stiefmoederlijk bedeeld, verwijt mij de heer Gijsberti Hodenpijl.

Die vesting aan zijn lot over te laten en met onze vloot den vijand af te wachten aan de Willemstad, terwijl hij intusschen Helvoetsluis neemt, zou zeer verkeerd zijn, zegt hij; en ik erken dat hij gelijk heeft, ofschoon op andere gronden dan hij.

‘Indien eene vijandelijke vloot Helvoetsluis genomen heeft, zal het haar niet moeielijk vallen naar *Maassluis* en *Rotterdam* door te dringen’, beweert de heer Gijsberti Hodenpijl.

Die moeielijkheid bestaat echter wel degélijk - de eenige toegangsweg toch bewesten Willemstad naar *Maassluis* en *Rotterdam* is het *Voornsche kanaal*, daar het *Spui* meer en meer verzandt, zeer gemakkelijk is af te sluiten en trouwens alleen bevaren kan worden door vaartuigen van zeer klein charter, die het niet wagen kunnen naar het hart van ons land door te dringen.

Het *Voornsche kanaal* nu kan, met zijne nog geen veertien M. breede sluizen, ook gemakkelijk versperd en verdedigd worden, en mocht de vijand hier al door heen komen, dan levert nog het gevaarlijke vaarwater voorbij de *Botlek* bij de *Krib* vóór den ingang der *nieuwe Maas*, een punt, dat weder zeer licht te versperren en te verdedigen is.

Neen - daarvoor behoeven wij niet bevreesd te zijn, maar, evenzeer als de haven van Willemsoord den vijand eene operatiebasis geeft voor zijne torpedobooten, waarmee hij de onze in het Noorden van ons land wil bestrijden en voor zijn leger tegen Noord-Holland, evenzeer geeft het bezit van Helvoetsluis hem die voor zijne torpedobooten tegen de onze in de zuidelijke vaarwaters en voor zijn landingsleger tegen Zuid-Holland.

Niets belet hem dan toch de eilanden *Voorne, Beijerland*, de zoogenaamde *Hoeksche Waard*, met hunne rijke hulpbronnen, door troepenmassa's te overstroomen, terwijl de rivierovergang van het *Spui* en de *Oude Haas* geene bezwaren voor hem zal opleveren, wanneer hij te Helvoetsluis alles kan ontschepen wat hij daartoe behoeft.

Dáárom is het dat krachtiger verdediging van Helvoetsluis gewenscht is, waartoe wij het marine-materieel kunnen bezigen, dat na aanvulling van het Zuiderzee-eskader, van Willemsoord overblijft.

Bestaat dus noch de noodzakelijkheid, noch zelfs de wenschelijkheid het maritiem établissement van Willemsoord als werf van uitrusting naar Amsterdam over te brengen, dan blijft nog de vraag te beantwoorden of de groote onkosten van de verplaatsing van 's rijkswerf van Amsterdam naar den overkant van het IJ, door de noodzakelijkheid wordt gewettigd.

Ik meen die vraag bepaald ontkennend te moeten beantwoorden. Vooral nu besloten is tot verdediging van het *Pampus* door een fort op het *Muiderzand*, bestaat die noodzakelijkheid niet meer.

Dit fort in verband met de kustbatterijen en het, bij uitbreken van een oorlog, in dienst zijnd marine-materieel, zal den eersten schok kunnen doorstaan, terwijl wij mogen vertrouwen dat de maatregelen, door de commissie tot reorganisatie van 's rijkswerven voorgesteld, de thans voor de mobilisatie van

het te Amsterdam geconserveerd materieel benoodigde tien dat gen aanmerkelijk zullen bekorten.

Het is waar, dat fort en die batterijen zijn nog lang niet gereed en zoolang dit het geval niet is, moet de verdediging van het *Pampus* nog geheel door de Marine geschieden, maar de overbrenging der werf naar de overzijde van het IJ zou zeker nog meer tijd kosten, zoodat het besluit daartoe ons voor het oogenblik toch niet zou baten.

De beschouwingen, in bovenstaande bladzijden vervat, leiden tot de volgende conclusiën:

1°. de conservatie, van het voor het Zuider-frontier en de bovenrivieren bestemd marine-materieel van Helvoetsluis moet naar meer binnenwaarts gelegen punten worden overgebracht;

2°. de werf van Willemsoord moet als werf van uitrusting behouden blijven, doch de hoofdbureaux enz. van het torpedowezen overgebracht worden binnen de stelling Amsterdam;

3°. zoolang niet stelling Helder in voldoenden staat van tegenweer is gebracht, is het wenschelijk het voor verdediging der Tesselsche zeega en bestemd marine-materieel, dat daar toch weinig of geen nut kan doen, toe te voegen aan het Zuiderzee-eskader en dat voor het Zuider-frontier, waar het dringend noodig zal wezen;

4°. de werf te Amsterdam moet blijven waar die is, doch alle mogelijke maatregelen moeten genomen worden tot sneller mobilisatie van het daar geconserveerd marine-materieel.

II. Nederlandsch-Indië.

Te zelfder tijd dat het verslag der commissie tot reorganisatie der rijkswerven in *Nederland* het licht zag, vergaderde te *Batavia* eene andere commissie met een dergelijk doel ten opzichte der rijkswerven in *Nederlandsch-Indie*.

Vóór ik overga tot bespreking van de resultaten, waartoe het onderzoek die commissie geleid heeft, wensch ik mijne lezers op die marine-établissementen een blik te doen slaan.

Wij bezitten, in Indië twee rijkswerven.

1°. die te Soerabaja;

2°. die te Onrust.

De eerste en voornaamste is gelegen aan de monding der Kalie (rivier) *Maas*, die de stad *Soerabaja* in Java's Oosthoek doorsnijdt.

Zij heeft vrij groote uitgestrektheid, maar bezit ruimschoots gelegenheid tot meerdere uitbreiding; zij dient hoofdzakelijk tot reparatiewerf en tevens tot conservatie van de weinige reserveschepen, terwijl er ook kruisbooten, loodsvaartuigen enz. worden gebouwd.

Alle reparatiën aan ijzeren rompen, machines en ketels, moeten echter geschieden op de ‘fabriek voor marine en het stoomwezen’, ongeveer vier kilometer hooger de rivier op.

Groot tijdverlies door transport van materialen en personeel zijn hiervan het natuurlijk gevolg, zoodat reeds in 1854 het denkbeeld, deze fabriek over te brengen naar de onmiddellijke nabijheid van het marine-établissement, ter sprake kwam.

Bergen adviezen en tegenadviezen werden over deze aangelegenheid, ingediend, tot eindelijk een twintigtal jaren later met het bouwen dier nieuwe fabriek een aanvang werd gemaakt.

Nadat ongeveer 1¼ millioen waren verwerkt, werd echter in 1879 - tengevolge van een nieuw, sterk afkeurend advies - door den minister van koloniën gelast de werkzaamheden te staken, een nieuw onderzoek bevolen, en dit opgedragen aan den toenmaligen hoofd-ingenieur - thans lid van den raad van Ned. Indië - de Gelder.

Deze - ofschoon de wenschelijkheid van de overbrenging der fabriek erkennende - keurde de reeds uitgevoerde werken en de gemaakte projecten scherp af, en leverde zelf andere, die echter nimmer werden uitgevoerd.

Weder vijf jaar verliepen, en brachten ons in een stadie, dat een eindbesluit noodzakelijk maakt, daar de oude fabriek intusschen zeer bouwvallig is geworden.

Geld uitgeven is dus onvermijdelijk. - Wááraan moet het worden besteed - aan vernieuwing en uitbreiding der oude fabriek of aan verplaatsing er van?

Dát is de eerste vraag!

Bij de bespreking van dit marine-établissement moet ik er op wijzen dat Soerabaja boven plaatsen zooals Batavia in Java's

Westhoek gelegen, twee zeer groote voordeelen bezit: 1°. dat er veel, goed en goedkoop werkvolk te krijgen is.

De *Soendaneezen* (*West*-Java) hebben namelijk slechts zeer weinig aanleg voor ambachten, zoodat in West-Java voor het meerendeel *chineesche* werklieden in de behoefte moeten voorzien.

De *Javanen* (*Oost*-Java) zijn daarentegen zeer goede werklieden.

De eischen nu van *Chineezen* zijn veel hooger dan die van *Javanen*; het verschil is zeer groot, zooals blijkt uit onderstaande tabel:

Arbeidsloonen van werklieden 1e klasse.

	Soerabaja.		**Onrust.**	**Tg. Priok.**
Smeden	ƒ 2.-	} zeer enkele ƒ 2.50.	ƒ 5.-	ƒ 4.-
Bankwerkers	ƒ 2.-	} zeer enkele ƒ 2.50.	ƒ 5.-	ƒ 5.-
Koperslagers	ƒ 2.-	} zeer enkele ƒ 2.50.	ƒ 5.-	ƒ 6.-
Ketelmakers	ƒ 2.-	} zeer enkele ƒ 2.50.	ƒ 5.-	ƒ 5.50
Metaaldraaiers	ƒ 2.-	} zeer enkele ƒ 2.50.	ƒ 5.-	ƒ 4.50
Timmerlieden	ƒ 0.80		ƒ 2	ƒ 2.75
Modelmakers	ƒ 1.50		ƒ 2.50	ƒ 3.-
Breeuwers	ƒ 0.60		ƒ 1.50	ƒ 2.25
Kolendragers	ƒ 0.40		ƒ 0.75	ƒ 1.05
Koelies	ƒ 0.40		ƒ 1.- à 0.75	ƒ 0.60 à 0.50

Ten overvloede volgt hier nog een vergelijkende opgave van de *aannemingsprijzen* voor het aanmaken van sloepen te *Soerabaja* en te *Onrust* of *Batavia*, waaruit de gevolgen dier hoogere arbeidsloonen op de kosten van productie, in sprekende cijfers blijken:

	Soerabaja.	**Batavia of Onrust.**
Barkas A 3	ƒ 550.-	ƒ 850.-
Sloep B 3	ƒ 445.-	ƒ 850.-
Sloep B 4	ƒ 395.-	ƒ 700.-
Sloep B 5	ƒ 340.-	ƒ 600.-
Reddingboot C 2	ƒ 550.-	ƒ 850.-
Whaleboot D 2	ƒ 250.-	ƒ 325.-
Vlet E 1	ƒ 100.-	ƒ 225.-
Vlet E 2	ƒ 90.-	ƒ 180.-
Vlet E 3	ƒ 80.-	ƒ 170.-

Jol F	ƒ 225.-	ƒ 600.-
Jol G	ƒ 340.-	ƒ 550.-

2°. Het tweede voordeel van Soerabaja boven de plaatsen

om en bij Batavia gelegen, is het verschil in houtprijzen.

De duizenden Kub. Met., die door de marine verwerkt worden, zijn afkomstig uit het bosch *Bajangan*, waarmede het gouvernement nosc een langdurig kontrakt heeft.

Al het daar gekapte hout wordt verzonden naar- en opgeslagen te Soerabaja en van daar weder afgescheept naar Batavia, zoodat voor 1885 de opcenten boven de oorspronkelijke prijzen van het hout, zooals het in het bosch staat, voor Soerabaja slechts 40 %, voor Batavia daarentegen 80 % bedragen.

Het Djatihout is dus te Batavia of Onrust ⅓ duurder dan te Soerabaja.

Ons tweede maritiem établissement is gelegen op het eiland *Onrust*, dat slechts ¼ uur gaans in omtrek beslaat en dan ook geheel door de rijkswerf, de woningen voor personeel en de gevangenis voor de dwangarbeiders wordt ingenomen, terwijl op het kleine eilandje *Kuiper*, dat er met een overhaal aan verbonden is, eene oppervlakte van 6650 M^2 door steenkolenloodsen is bezet.

Het établissement van *Onrust* dagteekent reeds van de eerste tijden der O.I. Compagnie, toen de behoefte aan eene plaats om schepen te repareeren in de onmiddellijke nabijheid van Batavia, zich gevoelen deed.

Meer en meer werd het uitgebreid; het bezit thans, behalve de noodige ateliers, een ijzeren drijvend dok geschikt om schepen van 5000 ton op te nemen, eene ijzeren mast en ketelbok enz. enz. enz., doch voldoet, even als alle werven, die oorspronkelijk voor den houten scheepsbouw zijn bestemd, door zijne inrichting niet meer aan de eischen van den ijzeren bouw.

Onrust was van de vroegste tijden af berucht door zijne ongezondheid, een gevolg van zijne nabijheid aan de moerassen, van Java's wal en van de met laag water droogvallende koraalreven, waardoor het is omgeven.

Sedert men het graven in den koraalgrond heeft gestaakt, de ‘fosse mobile’ werd ingevoerd, en betere hygiënische maatregelen werden genomen, hebben de malariakoortsen en berri-berri-aandoeningen wel is waar veel van hunne hevigheid verloren, maar toch blijft *Onrust* steeds een van de ongezondste plekjes van Indië.

Niettegenstaande die ongezondheid, wonen daar echter sedert jaren vele chineesche werklieden en zijn in gouvernements woningen gehuisvest. Zij voorzien nagenoeg geheel in de behoefte van het établissement en ontvangen geene hoogere loonen dan gelijksoortige werklieden te Batavia.

Bovendien wordt eene niet onaanzienlijke bijdrage geleverd door de vier à zeshonderd dwangarbeiders, die op het eiland verblijf houden, en waaruit een tweehonderdtal smeden, timmerlieden, zeilmakers en takelaars, behalve nog de vele kolendragers enz. getrokken worden, die dus het rijk niets kosten.

Niettegenstaande dit laatste, zijn de kosten van productie veel hooger te Onrust dan te Soerabaja, grootendeels ten gevolge van de hierboven door mij aangetoonde hoogere arbeidsloonen en houtprijzen in Java's West- dan in Java's Oosthoek; gedeeltelijk echter ook door de transportkosten van de materialen uit de magazijnen te Batavia en verder nog door de hooge ‘algemeene kosten’ als een gevolg van het onderhoud aan de arbeidswoningen, en van de vele uitbetaalde reiskosten en aanhoudende binnen- en buitenlandsche verlofstractementen, wegens ziekte aan ambtenaren en beambten uitbetaald.

Terwijl hierboven een overzicht is gegeven van de waarde onzer beide rijkswerven, blijft mij nog over de *haven van Tandjong Priok* te bespreken, die wel is waar thans nog geen maritiem établissement bezit, maar toch *dreigt eene rijkswerf te zullen verkrijgen.*

Die haven van *Tandjong Priok* is gelegen l¼ Geogr. m. oostwaarts van Batavia, ongeveer evenver daarvan verwijderd, als het eiland *Onrust* er ten NW. van ligt.

De buitenhaven is lang 1800 M, en breed bij den ingang tusschen de hoofden 120 M; de binnenhaven is lang 1000 M, en heeft aan de Westzijde een kaaimuur, waaraan een tiental schepen kunnen gemeerd worden.

De *haven* is geheel gereed, maar dagelijks worden er nog ongeveer ƒ2000 verwerkt aan oprichten van entrepôts, leggen van spoorwegen enz. enz.

Sedert de helft van het vorige jaar is de haven in gebruik door de stoomschepen der maatschappij *Nederland*, der *Rotterdamsche Lloyds* en der *Indische stoombootmaatschappij*, gedeel-

telijk uit vrijen wil daartoe, overgegaan, gedeeltelijk door zachten dwang daartoe overgehaald.

Aan de Oost- en Zuidzijde zijn nog uitgestrekte terreinen beschikbaar.

Oostwaarts van de binnenhaven is daarvan een gedeelte kosteloos voor eenige jaren afgestaan tot kolenbergplaats aan de stoombootmaatschappijen, wier schepen van de haven gebruik maken.

De terreinen daarachter zijn perceelsgewijs te koop geboden aan particulieren tegen ƒ 2,50 de M^2; slechts weinig is daarvan echter gebruik gemaakt, misschien wel door de daarbij gestelde voorwaarde *dat daar geene ateliers mogen worden opgericht*.

Aanvraag tot concessie voor het graven van een droogdok is gedaan *maar niet toegestaan*.

Voor het weigeren dezer concessie, zoomede voor de beperkende voorwaarden hierboven genoemd bij den verkoop der beschikbare terreinen, zullen zonder twijfel bij de regeering gewichtige redenen bestaan, maar zeker is het dat de particuliere nijverheid daardoor belet wordt, iets te Priok tot stand te brengen.

Deze haven is berucht om hare ongezondheid, ofschoon van eenige zijden getracht wordt te bewijzen dat het er integendeel vrij gezond is.

Nog in deze maand bleef het stoomschip *Alexander* van de Maatschappij Nederland daar zeven dagen - van de twee en zeventig man Europeesche equipage lagen toen veertig man ziek op kooi, en sleepten de overigen zich voort, zoodat de lieren door koelies moesten bediend worden.

Op het stoomschip *Madura* kon in drie dagen geen dek gespoeld worden, daar de geheele equipage ziek was.

Op het stoomschip *Borneo* der Ned. Ind. stoomvaart-maatschappij, pas uit Nederland aangekomen, waren na ééne week eveneens alle Europeanen ziek.

Waar de feiten zoo luide spreken, baat loochenen niet en zonder overdrijving kan worden aangenomen dat - moge Onrust een van de ongezondste plekjes van Indië zijn - Priok het in dat opzicht nog ver van Onrust wint.

Behalve aan de Z. en O.zijde is ook aaa de Westzijde der

haven van Priok nog terrein beschikbaar, hetgeen de regeering wilde benuttigen om daarheen het marine-établissement van *Onrust*, zoomede een gedeelte van de 'fabriek voor Marine en het stoomwezen' van *Soerabaja*, over te brengen.

Door de marine-autoriteiten werden deze denkbeelden ernstig bestreden, waarom eene commissie werd benoemd met opdracht voorstellen te doen, niet alleen omtrent deze aangelegenheid, maar tevens tot eene geheele reorganisatie onzer marine-établissementen.

Van deze commissie was echter de heer de Gelder, lid van den raad van N.I., die als ingenieur de haven van *Tandjong-Priok* het leven gaf, president; dat hij voor die haven eene groote voorliefde heeft, is zeer natuurlijk; dat hij haar tot eer en aanzien wil brengen, en daarbij wel eens andere belangen voorbijziet, is zuiver menschelijk, en door velen werd dan ook gevreesd dat tot overbrenging daarheen, niet alleen van *Onrust* maar ook van een deel der fabriek van *Soerabaja*, zou worden besloten.

Het gezond verstand der commissie zegevierde echter in hoofdzaak over de moederliefde van den President voor het kind zijner énergie - niet geheel echter, want de genomen conclusiën zijn de volgende:

1°. de fabriek voor marine en stoomwezen te *Soerabaja* moet worden overgebracht naar het marine-établissement aldaar;

2°. het marine-établissement te *Onrust* moet worden opgeheven;

3°. een nieuw marine-établissement moet worden opgericht in de haven van *Priok*, waartoe in de eerste plaats moeten worden gebezigd de reeds bestaande ateliers der havenwerken, aangevuld met de werkplaatsen en werktuigen, die nog verder zullen noodig zijn.

Na hetgeen hierboven omtrent het marine-établissement te *Soerabaja* werd meegedeeld, zal het ieder duidelijk zijn dat de eerste door de commissie aanbevolen maatregel - de fabriek voor marine en stoomwezen daarheen over te brengen - alle aanprijzing verdient.

De zes à acht tonnen gouds, die deze verplaatsing kosten zal, wanneer van de nog in goeden staat verkeerende fundamenten wordt gebruik gemaakt, zullen op den langen duur ruimschoots

worden opgewogen door de mindere kosten voor tijdverlies en transport, terwijl daarenboven de belangrijke uitgaven worden bespaard, vereischt voor vernieuwing van de bestaande oude fabriek, die zonder dat noodzakelijk zoude zijn.

Ook de tweede maatregel door de commissie voorgesteld - het établissement te *Onrust* op te heffen - is zonder twijfel in 's lands belang.

Zooals we zagen, wordt te *Onrust* zeer duur gewerkt - de arbeidsloonen zijn er hoog, een tal van woningen voor de vaste arbeiders zijn er noodig en vereischen onderhoud, en de ongezondheid doet, door aanhoudende reiskosten en verloftractementen aan zieke ambtenaren en beambten uitbetaald, de reeds hooge ‘algemeene kosten’ nog stijgen.

Daarenboven, wie kan het betwijfelen dat er minder vlug - zooal niet minder goed - zal gewerkt worden, waar ambtenaren, bazen en opzichters bijna aanhoudend - werklieden zeer dikwijls - door ondermijnende koortsen afgemat en ontzenuwd zijn, ja soms met den dood in de schoenen rondloopen!

Is echter het tijdstip tot opheffing van het marine-établissement goed gekozen?

Dit veroorloof ik mij te betwijfelen op gronden hierachter te ontwikkelen.

Hiertoe is het echter noodig het derde voorstel door de commissie gedaan, nauwkeurig te overwegen.

Dit voorstel luidende: ‘in de haven van *Tandjong Priok* moet eene nieuwe rijkswerf worden opgericht,’ staat namelijk met de aanbevolen opheffing van het marine-établissement te *Onrust* in het nauwste verband.

Het is toch, zooal niet noodzakelijk, dan toch zeker zeer wenschelijk dat op Java's Westhoek gelegenheid besta onze zich daar bevindende oorlogschepen te kunnen dokken, schoonmaken en kleine reparatiën te doen ondergaan, om tijdverlies door den betrekkelijk grooten afstand tot *Soerabaja* te vermijden.

Wordt nu *Onrust* opgeheven, dan kan alleen de haven van *Priok* daarin voorzien.

Het hoofddenkbeeld bij de voorstellen der commissie, was *bezuiniging*; en dit is ook het eenige motief, dat met eenigen

schijn van waarheid, kan gebezigd worden voor de overbrenging van *Onrust* naar *Priok*.

Schijn van waarheid zeg ik, want in werkelijkheid zal geene bezuiniging worden verkregen.

De arbeidsloonen zijn, zooals ik hierboven aantoonde, ook op *Priok* zeer hoog, en over het algemeen niet lager dan te *Onrust*, terwijl daarenboven *Priok* nog het groote nadeel heeft dat, wegens de ongezondheid, het geheele personeel besturend, toezicht houdend, en het werkvolk - niet daar, maar te Batavia moet wonen, waarvan schadevergoeding voor huishuur en transportkosten per spoor tijdverlies door laten aanvang en vroegtijdige ehidiging van het werk, zoomede gelegenheid tot diefstal door gebrek aan toezicht houdend personeel gedurende den nacht, het gevolg zijn.

Al deze omstandigheden werken samen om de algemeene ‘kosten’ te verhoogen!

Niet alleen hierin - nog in andere opzichten is *Priok* ten opzichte van *Onrust* in het nadeel - te *Priok* namelijk zou slechts een klein établissement worden opgericht, veel minder uitgebreid dan dat van *Onrust*, waarvan de taak voor een deel door Soerabaja zou worden overgenomen; hoe kleiner établissement nu, hoe zwaarder de ‘algemeene kosten’ op de productie drukken, daar toch besturend en toezicht houdend personeel, tot welk een minimum ook herleid, in evenredigheid voor eene kleine inrichting, grooter moet zijn dan voor eene meer uitgebreide.

Daarenboven zou te *Priok* de beschikking gemist worden over de smeden en timmerlieden, uit de dwangarbeiders getrokken, die op *Onrust* het rijk niets kosten.

Moge het dus een handige cijfergroepeering al gelukken aan te toonen dat op *Priok* door eene rijkswerf zuiniger zal gewerkt worden dan te *Onrust*, er bestaat alle reden om te twijfelen of de uitkomsten aan deze gunstige verwachting zullen beantwoorden.

De vraag doet zich daarom voor, of nu besloten is tot opheffing van het marine-établissement te *Onrust*, "s lands belang de oprichting van een nieuw maritiem établissement op *Priok* vordert.

Ik betwijfel dit ten sterkste: terecht komt de commissie ‘tot reorganisatie van 's rijkswerven in Nederland’ tot de conclusie: ‘dat het behoud van 's rijkswerven als inrichting van

nijverheid op zwakken economischen grond staat, en alleen gewettigd wordt door de *militaire eischen*.'

Aan deze nu kan een maritiem établissement te *Priok*, zooals wij later zullen zien, door de onmogelijkheid het afdoende te verdedigen, nimmer voldoen, terwijl integendeel wijze voorzorg; ons die oprichting uit een militair oogpunt bepaald verbiedt.

Indien wij overgaan tot opheffing van ons maritiem établissement op *Onrust* en geene nieuwe werf te *Priok* oprichten, waar moeten wij dan de zoo wenschelijke gelegenheid vinden om onze schepen op West-Java te dokken, schoon te maken en kleine reparatiën te doen ondergaan?

Te Priok, doch niet op eene rijkswerf maar bij de particuliere industrie.

Men zal mij tegenwerpen dat de particuliere nijverheid te *Priok* daartoe geene middelen bezit, en die opmerking is volkomen juist.

Doch men bedenke dat, ofschoon de *haven* van *Tandjong-Priok* gereed is, overigens alles daar nog in wording verkeert.

Indien de regeering echter haar stelsel laat varen om de oprichting van particuliere werkplaatsen tegen te gaan; indien zij integendeel de vestiging der particuliere nijverheid daar gemakkelijk maakt, en concessie geeft voor het graven van een droog dok, zullen daar spoedig particuliere werven verrijzen.

Indien zij verder de bestaande werkplaatsen en werktuigen van de havenwerken wil verkoopen, zullen die gretig koopers vinden, die, op kleine schaal beginnende, ze zullen uitbreiden naarmate de behoefte dit eischt.

Dáárom, zeide ik hierboven dat ik het betwijfelde of het oogenblik om tot opheffing van het maritiem établissement te *Onrust* over te gaan, thans goed gekozen is.

Twijfel is zelfs daaromtrent niet mogelijk - neen, nadat *Onrust* zulk eene reeks van jaren bestaan heeft, zou het dwaasheid zijn, nu plotseling tot eene opheffing over te gaan, die ons zou dwingen tot de oprichting eener nieuwe rijkswerf te *Priok*, welke alleen zou gewettigd zijn door de noodzakelijke behoefte - eene behoefte echter, die wij ons opzettelijk en zonder eenige noodzaak scheppen!

De geprojecteerde rijkswerf te *Priok* zal in den vorm eener pil, der volkvertegenwoordiging zoo smakelijk verguld worden aangeboden, dat zij die bijna niet zal kunnen weigeren.

Er zal worden aangevoerd dat de onkosten slechts ruim één ton zullen bedragen, terwijl de noodzakelijke, uitgaven om het établissement van *Onrust* te vervormen overeenkomstig de eischen van den ijzeren scheepsbouw, veel grooter zouden moeten worden - economie dus!

Maar men zal misschien vergeten in rekening te brengen de aanzienlijke som, die, indien te *Priok* geene rijkswerf wordt opgericht, door particulieren zal gegeven worden voor de bestaande ateliers en werktuigen der havenwerken.

Nog zal worden aangevoerd dat de ateliers te *Priok* goedkooper werken dan particulieren te Batavia, maar bij die opgaven zal misschien worden vergeten er opmerkzaam op te maken, dat voor ‘algemeene kosten’ te *Priok* slechts 25% worden gelegd op de materialen en 50% op de arbeidsloonen, tot dekking van de kosten voor het geheele administratief en toezichthoudend personeel, van de verbruikte steenkolen enz. en voor de rente van het kapitaal, zoodat die opcenten veel te laag zijn om tot de zuivere productiekosten te geraken, en dat vergelijking met op die wijze verkregen cijfers dus geene waarde heeft.

Daarbij verlieze men niet uit het oog dat de werkplaatsen der havenwerken slechts zijn opgericht voor een tijdelijk doel en dat zoodra zij - als onderdeel van eene rijkswerf - een permanent karakter krijgen, ze spoedig belangrijke voorziening zullen eischen.

Verliezen wij dat echter wél uit het oog en nemen wij schijn voor waarheid aan, dan zal *later* blijken - als het *te* laat is natuurlijk - dat die ééne ton nog vele tonnen in en achter zich verborgen hield en zullen we ons weldra, ten koste van veel geld, in het bezit zien van eene nieuwe rijkswerf, die ons weder - als elke andere rijksinstelling - duur werk zal leveren.

Welke weg moet worden ingeslagen om de hierboven aangewezen bezwaren te ontgaan?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden, moeten wij de

plannen van de commissie omtrent *Onrust* en *Priok* eenigszins van naderbij bezien. Het is geenszins haar voornemen te *Priok* een établissement op te richten van gelijken omvang als te *Onrust*; integendeel zij wil dat slechts inrichten om drie à vier onzer kleine schepen (stoomschepen 4e kl.) te kunnen repareeren, wier bemanning bij noodzakelijkheid tot ontruiming van een of meer hunner, op het te *Priok* te stationeeren wachtschip zoude worden gehuisvest.

Aangezien de bedoeling der commissie niet is, de capaciteit onzer gezamenlijke werven te verkleinen, zou dus Soerabaja eene uitbreiding moeten ondergaan.

Van onze drie ijzeren drijvende dokken zou het grootste, dat schepen van 5000 ton kan opnemen, en thans te *Onrust* ligt, naar Soerabaja worden overgebracht, waar tevens het 1400 tons dok, dat in Europa in aanbouw is, zou geplaatst worden, terwijl het 3000 tons dok, dat gelegenheid aanbiedt om onze kruisers schoon te maken en te schilderen, eene plaats te *Priok* vinden zou.

De steenkolenloodsen die thans op *Kuiper* bij *Onrust* staan, zouden daar nog eenige jaren blijven, tot de geschikte terreinen daarvoor, die thans aan particulieren zijn afgestaan, op *Priok* disponibel komen.

Met die plannen voor oogen valt het niet moeielijk eene regeling voor te stellen, die mij voorkomt meer in 's lands belang te zijn, dan die van de commissie:

1e. Aan het marine-établissement te Soerabaja de (ook volgens de plannen der commissie) noodige uitbreiding geven.

Er een dwangarbeiders-établissement oprichten en daarheen *later* overbrengen de dwangarbeiders van *Onrust*, die geheel ter beschikking van den Directeur gesteld, hem kosteloos een den vijf à zeshonderd tal werklieden en koelies zullen verschaffen.

2e. Niet de minste uitgaven doen tot verbetering van *Onrust*; integendeel dat établissement, naarmate Soerabaja de noodige uitbreiding ondergaat, langzamerhand inkrimpen.

3e. De vestiging der particuliere industrie te *Priok* door afstand van terrein, concessie tot graven van een dok enz. gemakkelijk maken; ateliers en werktuigen der havenwerken verkoopen; desnoods onder voorwaarde hun die uitbreiding te geven welke zij behoeven, ten einde de gelegenheid te ver-

schaffen aan onze kleine oorlogschepen om daar reparaties van geringen omvang te ondergaan.

4e. Zoodra de particuliere nijverheid te *Priok* die gelegenheid aanbiedt, *Onrust* geheel opheffen en de werktuigen enz., die niet te Soerabaja kunnen benuttigd worden, verkoopen.

Een onzer kleine dokken met het benoodigd personeel naar *Priok* overbrengen, tot een particulier dok ook in die behoefte kan voorzien.

5e. Daar steenkolen bij particulieren niet duurder zijn - bij contract zelfs tegen veel lagere prijzen kunnen geleverd worden - dan gouvernementskolen, contracten sluiten met leveranciers op *Priok*, waarbij als voorwaarde kan gesteld worden dat zij ten allen tijde eene bepaalde hoeveelheid moeten beschikbaar hebben.

6e. In beginsel aannemen, te Priok onze schepen slechts reparaties te doen ondergaan van geringen omvang.

Voor eenigszins grootere reparaties zal het tijdverlies en het kolenverbruik door de reis naar Soerabaja, ruimschoots vergoed worden door de mindere kosten van reparatie, als een gevolg van de zooveel lagere arbeidsloonen en houtprijzen.

Welke maatregelen zijn genomen om de veiligheid onzer marine-établissementen in Indië te waarborgen?

Geene enkele!

Plannen tot verdediging van Java zijn bij massa's gemaakt - nog kortelings werd door eene commissie van stafofficieren eene nieuwe opname van Java gedaan, en een nieuw stelsel van verdediging ontworpen, maar ook hunne rapporten werden gedeponeerd in de archieven van het Departement van Oorlog, en dienen, in gezelschap van zoovele vroegere, tot eene droge lekkernij voor mieren en kakkerlakken!

De riemen papier *over* de verdediging van Java beschreven, overtreffen in volume verre het materieel dat *voor* die verdediging beschikbaar is.

Ieder jaar verheft zich in de 2e Kamer eene enkele stem omden minister van koloniën opmerkzaam te maken dat Java voor elken Europeeschen vijand open ligt. De minister schijnt zeer verwonderd over dat bericht, geeft een ontwijkend of geen antwoord en daarmee blijft die gewichtige zaak voor een jaar weer rusten.

De ernstige wil Java te verdedigen bestaat dus niet - of

om juister te spreken - de ernstige wil, Java *niet* te verdedigen, bestaat!

Hardnekkig houden we daaraan vast- maar even hardnekkig gaan wij voort jaar op jaar in Indië een auxiliair eskader te onderhouden, bestaande uit vier schepen, onnoodig groot en in overtreffenden trap ondoelmatig tegen een inlandschen vijand, en die dus geen ander doel kunnen hebben, dan Java te bescherm en tegen een Europeeschen!

Hij, die zich voorstelt dat het onderhouden van dat auxiliair eskader met zijne beide verouderde pantserschepen, een onschuldig vermaak is, zal misschien eenigszins tot andere gedachten komen, wanneer hij weet dat bijvoorbeeld het ramtorenschip *Koning der Nederlanden* alleen in 1884 - toen het door den toestand zijner ketels, zoowel voor oorlogs- als voor elken anderen dienst totaal ongeschikt was, aan tractementen, voeding, kleeding, reparaties, behoeften enz. enz. enz., toch de belangrijke som van meer dan ƒ 425,000 gekost heeft.

Maar in elk geval, het instand houden van het auxiliair eskader bewijst dat de regeering zich voorstelt - door de marine althans - iets tot bescherming van Java tegen eene vijandelijke vloot te ondernemen.

Vroeg of laat, - laten wij hopen niet *te* laat! - zal men tot de overtuiging moeten komen dat alleen door torpedobooten dit met kans op goeden uitslag kan geschieden; dat elk stelsel van verdediging van Java door eene krachtige vloot, zooals onlangs in de marine-vereeniging te Nïeuwediep werd voorgedragen, hoe verdienstelijk ook op zich zelf, als kamerstudie moet worden beschouwd en geene practische waarde bezit; en dat ons auxiliair eskader niet anders is dan eene kostbare schijn-vertooning.

In mijne ‘Brieven over Marine en kustverdediging’ ontwikkelde ik mijne denkbeelden over de bestrijding van eene *Indië* binnendringende vloot, alleen door torpedobooten, en werd daarover, in verband met mijne beschouwingen over de verdediging onzer *Nederlandsche* zeegaten, in de Amsterdammer, Weekblad voor Nederland, No. 389, en later weder door een ongenoemde in het tijdschrift ‘Revolver’ 6e aflevering 1885, beschuldigd van inconsequentie.

Beide mijne bestrijders verwijten mij die inconsequentie, omdat ik voor *de Nederlandsche* zeegaten, behalve torpedobooten nog tal van krachtige kustbatterijen enz. eisch, maar *Indië* daarentegen alleen met torpedobooten wil verdedigen.

Met allen eerbied voor hun oordeel, geloof ik te mogen beweren, dat niet ik mij daardoor aan inconsequentie heb schuldig gemaakt, zij daarentegen zich geene behoorlijke rekenschap geven, noch van de taak der torpedobooten noch van het verschillend doel hetgeen in *Nederland* en hetgeen in *Indië* beoogd wordt.

Onze *Nederlandsche* zeegaten toch moeten tot het uiterste worden verdedigd; ons onaf hankelijk volksbestaan is er meê gemoeid; en even onmogelijk is het eene zeehaven te verdedigen alleen door torpedobooten, als eene belegerde vesting te verdedigen alleen door cavallerie.

De kracht van torpedobooten moet hoofdzakelijk gelegen zijn in het onverwachte van den aanval - zich verbergende achter elken inham van de kust; gebruik makende van elk oogenblik van duisternis of mist, van alle rook der kanonnen, dwingen zij de vijandelijke schepen tot onverpoosde, afmattende waakzaamheid, die bij het groote gevaar, waaraan zij onafgebroken zijn blootgesteld, een overprikkelden zenuwachtigen toestand moeten doen geboren worden, die den aanvaller ten goede komt; terwijl ten slotte dikwijls het gevaar juist dreigt wanneer de waakzaamheid verflauwd is.

Geheel anders zou de toestand zijn indien *alleen* aan torpedobooten de verdediging eener zeehaven werd toevertrouwd - dan zou het de vijand wezen, die het oogenblik van den aanval koos; geene duisternis, geen rook van geschutvuur zou het de torpedobooten mogelijk maken, hem onverhoeds te naderen; geene onnoodige, ontzenuwende waakzaamheid zou de oogen verblind, de spieren verlamd hebben, en het zou den vijand gelukken met zijne machinekanons eene vreeselijke slachting onder zijne dwergachtige bestrijders aan te richten.

Wel zou het, niettegenstaande dit, dezen gelukken den vijand eenig nadeel toe te brengen, maar slechts ten koste van een ontzettend verlies.

Evenmin vergunnen torpedo- of andere versperringen, krachtige kustbatterijen te ontberen - integendeel deze zijn en blijven dringend noodig, want zonder hen kost de opruiming der versperring geene moeite en slechts weinig tijd.

Neen - voor de afdoende verdediging van onze Nederlandsche zeegaten zijn *enkele* torpedobooten geheel onvoldoende.

In *Indië* daartegen hebben wij een ander - veel minder omvangrijk doel - dáár hebben wij, zooals wij zagen, voor het tegenwoordige althans, van geheele verdediging van Java afgezien, en stelt de regeering zich slechts voor, met de zeemacht eene vijandelijke vloot afbreuk te doen.

Om Indië *afdoende* te verdedigen, zooals dit voor Nederland onze heiligste plicht is, zou ook dáár eene krachtige centraal-stelling, zouden ook dáár talrijke kostbare werken noodig zijn; maar dat willen we niet!

Wanneer wij daarentegen een vijandelijk eskader, dat de Java-zee is binnengedrongen, dat onze schepen wil nemen of een landingsleger wil aan den wal zetten, eene krachtige flotille van een dertigtal torpedobooten kunnen tegenoverstellen, dan znllen wij daarmee - zooal niet Java afdoende beschermen - dan toch zeker den vijand zeer groote nadeelen kunnen toebrengen, grooter dan ons zou mogelijk zijn met het sterkste auxiliair eskader, dat we, ten koste van tientallen van millioenen, het leven zouden kunnen geven.

Maar hoe het zij - of wij Java willen beschermen door torpedobooten, of door een auxiliair eskader - zelfs wanneer dit bestond uit schepen even doelmatig en krachtig voor die taak, als die welke we thans bezitten daartoe ondoelmatig en krachteloos zijn - minstens één vast punt hebben wij op Java's Noordkust noodig, waar ze veilig kolen, water, victualie enz. kunnen innemen en geleden schade kunnen herstellen - alle deskundigen zijn het hierover met elkander eens!

Gaan wij daarom na, hoe het in dit opzicht met onze maritieme établissementen en de haven van *Priok* gesteld is:

Onrust.

Jaren geleden werden op *Onrust* zelf, op de daarbij liggende eilanden *Kuiper, Purmerend* en *Kerkhof*, zoomede in de nabijheid van *Java's wal*, zeer zware gemetselde geschuttorens opgericht tot bestrijding eener vloot, die zich van *Onrust* zou willen meester maken.

De gereedheid er van viel echter ongeveer samen met de invoering van het getrokken geschut, waartegen metselwerk niet bestand is.

De bewapening dier Martellotorens bleef daarom achterwege, de millioenen er aan besteed, werden als weggeworpen beschouwd en verder - zeer terecht - van alle verdediging van *Onrust* afgezien, daar die alleen zou mogelijk weezen door een krachtige vloot, die wij niet bezitten, noch ooit bezitten zullen.

Soerabaja.

De reede van *Soerabaja* is aan de Noordzijde door het 5½ Geogr. m. breede en het 22 Geogr. m. lange eiland *Madura* begrensd, dat haar van de *Javazee* afsluit, terwijl de toegang naar de reede en het marine-établissement plaats heeft door de ondiepe vaarwaters beoosten en bewesten *Madura* langs.

Hierdoor is het mogelijk de reede van Soerabaja en het marine-établissement *afdoende* te beveiligen tegen een bombardement.

Deze ligging is zóó gunstig, dat wij millioenen zouden willen besteden, om voor onze grootste rijkswerf eene veiligheid te zoeken, die de natuur ons kosteloos aanbiedt, doch die wij geheel ongebruikt laten; want niets bezitten wij om de ondiepe oost- en westgaten voor een vijand af te sluiten.

De ruïnen van twee forten getuigen van vroegere plannen tot verdediging, maar tevens van tegenwoordige lichtzinnige onbezorgdheid.

De haven van Priok.

De toegang tot deze haven is betrekkelijk gemakkelijk voor eenigen tijd te beletten door den slechts 120 M breeden ingang te versperren en die versperring door een krachtig koepelfort op een der hoofden te beschermen.

Tegen een bombardement kunnen de établissementen en schepen door zulk een fort echter niet afdoende beveiligd worden, daar de hoofden daar slechts 2000 M. van verwijderd zijn en de binnenhaven *van ter zijde* kan genaderd worden, terwijl de aanvallende scheepsmacht dan nog 2000 M. van het fort zou verwijderd zijn.

Een bombardement er van zouden Avij uitlokken door in die haven tevens eene rijkswerf aan te leggen; afgescheiden van andere beweegredenen verbiedt reeds dáárom wijze voorzorg ons dit.

De *niet verdedigde, onversperde haven van Priok* levert voor ons een dreigend gevaar op! Van die haven toch zal eene vijandelijke vloot zich dadelijk meester maken, omdat ze zich dáár in volkomen veiligheid kan brengen, want door eene ver-sperring van balken en vlotten tusschen de hoofden te maken, door lichte vaartuigen beschermd, zal zij onze torpedo-flotille tot volslagen werkeloosheid doemen, en zichzelf, in de nabijheid van deu zetel van het bestuur, eene volkomen veilige landingsplaats hebben veroverd.

Het laat zich gemakkelijk verklaren dat *Nautilus*, die in het ‘Algemeen Handelsblad’ van 13 Maart de voorgestelde overbrenging van ons marine-établissement van *Onrust* naar *Priok* besprak, met zijne gewone scherpzinnigheid, dacht dat daar meer achter zat - het denkbeeld, dat daarmee alleen ‘bezuiniging’ bedoeld werd, kwam terecht zelfs niet bij hem op, en het verband door hem gezocht tusschen die overbrenging en plannen tot verdediging van Java, lag voor de hand.

Het doet mij leed, *Nautilus* zijne illusie op dit punt te moeten, ontnemen: dat verband bestaat niet, en er wordt zelfs niet aan gedacht iets te doen voor de verdediging van geheel Java, noch van het marine-établissement te Soerabaja, noch van de haven van *Priok*!

Vroeger konden wij volstaan met het verdedigen van de reede en de rijkswerf te Soerabaja, om met doelmatig marine-materieel iets tegen eene vijandelijke vloot te kunnen ondernemen; de aanleg van de haven van *Priok* maakt het dringend noodzakelijk ook den toegang daarvan door versperringen, gesteund door een krachtig fort op het uiteinde van een der hoofden, te beletten.

Niet genoeg kan op die noodzakelijkheid gewezen worden.

Laten we ons niet langer onttrekken aan dien plicht die op ons rust!

Of laten we - indien we blijven verzuimen wat plicht en verstandige bedachtzaamheid ons voorschrijven - breken met halve maatregelen, en geene gelden meer wegwerpen aan pogingen om iets met onze marine tegen een Europeeschen vijand

in Indië te ondernemen, want die pogingen zouden vruchteloos zijn.

In den aanvang van dit opstel wees ik er op dat het publiceeren van het rapport der commissie tot reorganisatie van 's rijkswerven een verblijdend verschijnsel is - nog enkele andere lichtpunten vertoonen zich aan den duisteren horizon van ons marinewezen; daartoe behooren:

het begin van uitvoering dier reorganisatie;
de benoeming van een hoofd-officier der marine tot chef van den staf;
meerdere samenwerking van land- en zeemacht in Nederland;
de reorganisatie van het personeel der torpedodienst;
inkrimping van de Indische militaire marine;
plannen tot telegrafische verbinding van onze buitenbezittingen met Java.

Veel - oneindig veel - blijft nog te doen over, maar hoe zwarter het duister is, hoe dankbaarder het flauwste licht begroet wordt, dat zich aan den gezichteinder vertoont.

Nog één stap in goede richting ligt dadelijk vóór ons: te breken met onze groote schepen en te breken vooral met de ramtorenschepen van ons auxiliair eskader, die tot geene nuttige diensten in staat zijn.

Men heeft mij van verschillende zijden verweten dat ik van onze zeemacht - in vroegere eeuwen de machtigste van Europa - zou willen maken twee garnalenvloten - ééne in Nederland en ééne in Nederl. Indië!

Die beschuldiging neem ik ten volle aan.

Zóó zij het! eene garnalenvloot als wij die noodig hebben, voor de verdediging van ons vaderland! eene garnalenvloot ook, ter bescherming van de koloniën, die we erfden van onze voorouders!

Willen we die niet - blijven wij integendeel vasthouden aan onnutte groote schepen, waarmee wij alleen hen verblinden, wier verblinding voor ons geene waarde heeft, dan zal de herinnering aan de grootheid van ons voorgeslacht, ons verleidende tot schijnvertooning, Nederland ten vloek in plaats van ten zegen zijn!

Batavia, Mei 1885.

T.C. GOBEE.
Kapt. ter zee.

Grondwetsherziening en kiesregt.

Het *Comité* der *Liberale Unie* heeft dezer dagen een advies uitgebragt omtrent de hervorming van het kiesregt bij de *aanstaande*, of laat ik liever zeggen *toekomstige* grondwetsherziening.

Even als, volgens Walter Scott, de jonge dames plegen te doen, heeft het *Comité* de hoofdzaak gezet in haar *postscriptum*. Er moet namelijk bij de herziene Grondwet *niet* gevoegd worden een voorloopig kiesreglement; men moet enkel een *beginsel* neerleggen in een nieuw grondwetsartikel, en dan de *uitwerking* overlaten aan den gewonen wetgever, zoodat alles voorshands blijft op den ouden voet. Hoe het dan gaan zal, valt niet moeilijk te voorspellen; *on voit cela d'ici*.

Tegen het eind van het eerste zittingjaar na de afkondiging van de herziene grondwet dient de Regeering een ontwerp van kieswet in, met een hoop staten en tabellen. De Kamer, wier leden over 't algemeen het stelsel waaronder zij zelve gekozen zijn in hun diepste binnenste nog zoo slecht niet vinden, onderzoekt in het tweede zittingjaar deze staten en tabellen met al den ernst en de nauwgezetheid die het belang der zaak vereischt. Dat onderzoek heeft ten gevolge dat de Kamer zich niet voldoende ingelicht verklaart, en zij vraagt nog méér staten en nog méér tabellen. De Regeering antwoordt, dat zij zich beijveren zal aan dit verlangen te voldoen; maar dat het een zaak van wijden omvang is, en dat zij dus op een paar maanden na niet zeggen kan wanneer zij klaar wezen zal. Zóó komt men het twééde jaar dóór. In het derde gebeurt er dan van twee dingen één: óf de Heeren zijn wél voor het beginsel, maar hebben onoverkomelijk bezwaar tegen de manier

waarop het in *deze* voordragt is uitgewerkt, ófte wel het Ministerie spat uitéén, niemand weet precies *hoe*, of precies *waarom*. En in dezen trant kan het spel voortgaan, zooals de koekoek in 't versje van Goethe, ‘met gracie, in 't oneindige.’

Wie deze voorstelling onwaarschijnlijk vindt, gelieve aan het lot van zooveel vorige kieswetontwerpen te denken; verder aan al de voorgedragen inkomstenbelastingen onder welken naam dan óók, en aan al de wetten die, volgens de Grondwet van 48, vóór Sept. 1850 moesten vóórgesteld worden, en waarvan de laatste eerst in 1876 in het Staatsblad kwam. ‘Maar juist de Kieswet,’ zegt misschien iemand, ‘die was er toch twee jaren na *dato*.’ Zeer waar, edoch zij werd niet aangenomen door de oude Kamers van vóór 48, maar door nieuwe Kamers, verkozen volgens een voorloopig kiesreglement; en bovendien, wij hadden toen niet enkel Thorbecke, maar ook een Thorbecki-aansche Kamer; en wat hebben we nu?

Op deze wijze aangevat is er groote kans dat de herziening van het kiesregt een tegenhanger worde van de welbekende Paleiswet. Met grooten ophef aangenomen, staat die nu al tweeëntwintig jaar in het Staatsblad, en de eerste steen van het nieuwe Paleis voor de Staten Generaal moet nog worden gelegd; wordt het advies van het *Comité* gevolgd, dan zullen de ‘nieuwe’ Staten Generaal hoogstwaarschijnlijk hunne eerste vergadering kunnen besteden aan de plegtstatige inwijding van dat nieuwe Paleis.

Wat de zaak zelve betreft, vertrouwt het *Comité* den gewonen wetgever maar half, en stelt het hem daarom zekere regelen waaraan hij zich bij zijne kieswet zal moeten houden; al geeft het hem tevens *in effecte* een vrijbrief, om de geheele regeling in het onbepalde uit te stellen.

En hoeveel beteekenen dan nog die regelen?

De wetgever zal het kiesregt moeten afhankelijk maken van de huurwaarde der woning, en die nergens lager dan 50 gl. noch hooger dan 200 gl. bepalen. Een weinig nadenken leert, dat de gewone wetgever dus van het geheele kiesregt precies kan maken wat hij wil.

Vooréérst toch, hoe zal de wetgever komen tot de twee uiterste punten van zijn schaal? Zal hij eenvoudig de taxatie der huurwaarde aannemen zoo als die bestaat voor het personeel of voor de grondbelasting, of een geheel nieuwe taxatie

bevelen, enkel met het oog op het kiesregt? Dat er een tal nieuwe taxaties zal moeten gedaan worden voor gemeubelde kamers en voor perceelen die door meerdere gezinnen bewoond worden, dit erkent het *Comité* zelf. Zal nu niet de wetgever, als er tóch zooveel nieuwe taxaties in 't vooruitzigt zijn, er toe komen om een algemeene taxatie vóór te schrijven van heele en gesplitste perceelen in onderling verband? Als 't nog een jaar of wat aanloopt, zullen er bovendien natuurlijk zijn die beweren, dat de taxatie voor de grondbelasting óók al verouderd is, en dat er dus voor de regeling van 't kiesregt een heel nieuwe taxatie moet wezen. En daar die taxatie van geen invloed hoegenaamd wezen zal op het cijfer van belasting, ontbreekt de krachtigste waarborg voor nauwgezetheid. De schaal kan *in haar geheel*, ligt een gulden of twintig naar boven of naar beneden geschoven worden.

Van hoe grooten invloed dit aan de benedenzijde wezen kan, weet ieder die maar in 't geringste met belastingzaken in aanraking geweest is. In 't kanton GULPEN b.v. - om mij tot één enkel plattelandsdistrict te bepalen, - waren in 1876 (bij de taxatie voor de grondbelasting) 5001 gebouwde eigendommen, waarvan 727 boven de 60 gl.; 200 van 50-60, en 299 van 40-50 gl. Als ergens, dan zou in deze Limburgsche gemeenten het grondwettig *minimum* van 50 gl. moeten genomen worden; en ieder ziet nu hoeveel het scheelt of men daar de taxatie 10 gl. hooger of lager stelt dan die van 1876. Het administratief gezag kan daar 200 kiezers doen wegvallen, of er 300 bijbrengen, enkel door den geest waarin de taxatie geleid wordt.

Maar al houdt hij zich aan de bestaande taxatie, *zal* de wetgever dan toch wel ergens het *minimum* van huurwaarde aannemen? Dit is evenmin zeker als dat hij ergens tot het *maximum* van 200 zal gaan. Hij kan, zoo hij wil, een *uniforme* huurwaarde aannemen voor de steden, en een andere voor 't platte land; ja zelfs één zelfde cijfer voor 't heele rijk; de toelichting van het *Comité* zal hem niet binden. Hij kan ook tusschen 50 en 200 gl. voor de verschillende gemeenten een groot aantal verschillende cijfers aannemen, en zoodoende een nog veel bontere verscheidenheid van kiesbevoegdheid invoeren dan wij nu al hebben met den *census*; en hij kan die reeks door alle guldentallen heen doorvoeren van 50 tot 200 gl., telkens met een paar

gulden verschil, of beginnen met 50 en eindigen b.v. bij 100, of wel beginnen b.v. bij 100 en eindigen bij 200. Het komt neêr op de kiesbevoegdheid *naar plaatselijke gesteldheid*, die sedert jaren al zoo dikwijls veroordeeld is, alleen maar dat het nog een beetje slechter wordt. Waar het toe leiden zal, tenzij de menschheid onder de nieuwe Grondwet op eenmaal veel argeloozer wordt dan ze zich tot nu toe deed kennen, dat ligt voor de hand: tot een politiek geknoei zonder weêrga; gelijk trouwens het stelsel van het *Comité* onder alle bekende kiesstelsels zijn weerga nog vinden moet[1]. Wij zouden er even eenig in ons soort mêe wezen als vroeger met ons breed spoor op de spoorwegen en er even weinig plezier van hebben.

De tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken heeft reeds vóór jaren opgemerkt ‘dat bij eenige leden der Kamer het begrip van *geschiktheid* der kiezers in hooge mate beheerscht werd door de meening omtrent de genegenheid om die leden of hunne vrienden te kiezen,’ en hij deed dit naar aanleiding van een discussie, waarin met groote hardnekkigheid gevochten werd om een *census* van *twee* gulden meer of minder in een plattelandsdistrict. Hij heeft dus, zeer natuurlijk, nu hij de huurwaarde als grondslag voor het kiesregt aanneemt, naar een middel omgezien om althans aan dat schromelijke geknoei te ontkomen. Als nu zulk een scherpzinnig en ervaren staatsman er niets anders op heeft kunnen vinden dan een hulpmiddel dat nog eigenlijk door niemand is verdedigd, dan mag men de vraag wel eens herhalen, of zijn heele grondslag wel bruikbaar is. Op het eerste gezigt heeft die grondslag veel dat bekoort, maar, zooals mijn geachte collega in de grondwetcommissie, de hoogleeraar Buys, al in dit Tijdschrift[2] te kennen gaf, van hoe nader bij men het denkbeeld beziet hoe minder men het er meê op heeft.

De Regeering wil, zooals bekend, het vraagstuk oplossen door een regel van drieën. Men neemt de gemeenten, waarin voor de huurwaarde het laagste cijfer is aangenomen, en ziet hoeveel kiezers dat dáár geeft; vervolgens bepaalt men voor de andere gemeenten het cijfer der huurwaarde zoodanig, dat er naar

1) Het vindt dat niet in het Engelsche, zooals velen schijnen te denken. Ik kom hierop straks uitvoerig terug.
2) In zijn merkwaardig Januari-artikel van dit jaar. De heer Franssen van der Putte uitte zich vóór eenige jaren in de Tweede Kamer in gelijken zin.

evenredigheid van de bevolking overal ongeveer evenveel kiezers komen. Ik laat al de bezwaren dáár die van verschillende zijden tegen dit voorstel zijn ingebragt; er valt, dunkt mij, weinig op af te dingen. Op één punt vestig ik toch nog de aandacht.

De Regeering bereikt haar doel, om aan politieke kansrekening te ontkomen, niet dan hoogst gebrekkig. Ik neem tot voorbeeld, de twee Limburgsche kantons Heerlen en Gulpen, te zamen tellende 26 gemeenten met 43000 zielen, en hebbende thans ongeveer 1100 kiezers voor de Kamer en 2000 voor den gemeenteraad. De schatting van 1876 geeft hier 1767 perceelen boven de 50, 1375 perceelen boven de 60 gl. huurwaarde, op een totaal van 10106 perceelen.

In die kantons gaat men stellig niet te laag als men de huurwaarde op ƒ50 stelt, want dan krijgt men 1537[1)] kiezers voor de Kamer, dus nog bijna 500 minder dan er nu al zijn voor den gemeenteraad. Naar die evenredigheid (3½ % van de bevolking) komen er te Amsterdam 11800 kiezers. De wetgever nu, die dit resultaat zou willen vermijden, verhoogt eenvoudig de som der vereischte huurwaarden voor de Limburgsche gemeenten b.v. tot 60 gl. Dan krijgt men dáár 1197 kiezers of omtrent 2¾ %, en raakt men tevens onder de hand te Amsterdam 2500 kiezers kwijt. Men ziet hoe hier alles afhangt van de som die men als *minimum* aanneemt, en van de combinatie van gemeenten waarvan men zijn uitgangspunt neemt. Iemand, die, zoo als men zegt, uitgeslapen is, die al de statistieke gegevens vóór zich heeft, en die er den tijd toe neemt, kan zoodoende met het kiesregt goochelen zoo als hij wil.

Waarin ligt de fout? De Minister heeft zijn hulpmiddel ontleend aan wijlen den heer Luijben, die bij de beraadslaging over de kieswet van 50 iets dergelijks besproken, maar niet in een voorstel geformuleerd heeft. Die afgevaardigde sprak intusschen in geheel andere omstandigheden. Men had nu eenmaal een Grondwet, die naar *plaatselijke gesteldheid* verwees; men had in elke gemeente belastingcijfers die, geheel onafhankelijk van de kieswet, voor ieder ingezeten al vaststonden, en eindelijk men had vóór zich een ontwerp van kieswet dat al van een *minimum census* van 20 gl. uitging. In die omstan-

1) 1767 min 13% voor vrouwen, minderjarigen, enz. Het cijfer is denkelijk nog to hoog, want onder de 1767 perceelen zijn er stellig een aantal die geen *woon*huizen zijn.

digheden was zijn denkbeeld misschien een zeer vernuftig middel om aangaande die plaatselijke gesteldheid aan een eind te komen; maar bewijst dit dat het goed is om nu, terwijl men geheel vrij is, op nieuw een grondslag van plaatselijke gesteldheid aan te nemen die zulk een hulpmiddel noodig maakt, en dat nog wel de huurwaarde, die nog oneindig meer voor kunstmatige *manipulatie* vatbaar is dan een belastingcijfer?

Het denkbeeld van den heer Luijben was bovendien dadelijk praktisch uitvoerbaar; maar dat van de Regeering kan niet, zonder méér, op een kiesbevoegdheid naar huurwaarde worden overgebragt. Het bedrag van ieders aanslag in de directe belastingen is bekend; men weet voor iedere gemeente hoeveel er zijn, die méér dan b.v. 50 gl. of 100 gl. betalen, en men kan dus onmiddellijk zeggen hoe hoog men in iedere gemeente den *census* moet nemen, om een bepaald aantal kiezers te krijgen. Neemt men daarentegen een grondslag van *huurwaarde*, die niet is de getaxeerde huurwaarde voor het personeel, dan raakt men voor de grootere steden in een moeilijkheid waar men niet uit kan. Het gebruik om met vele gezinnen in één huis te wonen, zoo als dat in het buitenland het geval is, neemt in onze groote steden meer en meer toe; zoo zijn er in Amsterdam b.v. tegen ongeveer 27000 gebouwde perceelen 66000 woningen; - deels natuurlijk geheele huizen, maar voor een groot deel *gedeelten* van huizen. Neemt men nu voor het kiesregt de bestaande huurwaarde volgens de personeele belasting, dan kan men natuurlijk vrij nauwkeurig vooraf bepalen, hoeveel kiezers een bepaald cijfer van huurwaarde geven zal; maar wil men dit *niet* doen, wil men b.v. de huurwaarde voor de grondbelasting nemen, zooals de Regeering schijnt te bedoelen, dan weet men dit te voren *niet*, omdat die gedeelten van woningen voor de grondbelasting niet afzonderlijk getaxeerd zijn. Men kan derhalve geen cijfer van huurwaarde voor Amsterdam in de nieuwe kieswet vóórstellen, omdat men niet weet hoe hoog of laag men dat stellen moet, om te *Amsterdam* ongeveer evenveel percent kiezers te krijgen als te *Gulpen* of *Heerlen*. In 't stelsel van de Regeering kan dus een nieuwe kieswet zelfs niet ééns voorgedragen worden, voordat al die afzonderlijke woningen het heele land dóór zijn getaxeerd.

Mijn voorbeeld van Gulpen en Heerlen is nog in een ander opzigt leerzaam. Het *Comité* wil de zaak zóó inrigten dat de

wetgever in de toekomst vrij zij om ‘bij toenemende politieke ontwikkeling of gewijzigde maatschappelijke toestanden, trapsgewijze het peil der huurwaarde dat kiesbevoegdheid geeft te verlagen, en alzoo de grenzen der kiesbevoegdheid zelve uit te zetten.’ En nu geven deze eerste beste kantons die ik opsla, zonder ze uit te zoeken, een zonderling resultaat. Zelfs bij het *minimum* van huurwaarde dat het *Comité* voorstelt krijgt men daar 25 percent kiezers minder dan er nu al zijn voor den gemeenteraad, en verder kan men het nooit brengen, want men staat al aan de uiterste grens. Voor een grondwettige bepaling, die heet elastiek te moeten wezen en ontwikkeling te moeten toelaten, lijkt dit toch wel minder geschikt. Het *Comité*, zoo blindelings het cijfer van het regeerings-ontwerp overnemende, heeft zich de zaak wel wat gemakkelijk gemaakt.

In 't algemeen kan men zeggen dat de tegenwoordige kiezers voor den gemeenteraad nergens blijk hebben gegeven van ongeschiktheid; zij hebben gekozen hier in deze en dáár in gene rigting, maar nergens in een geest die de openbare orde in het minste gevaar bragt, of de grondslagen van onze maatschappelijke inrigtingen in het geringste bedreigde. Aan die kiezers kan dus het kiesregt voor de Staten-Generaal al reeds dadelijk gerust worden toegekend, zelfs volgens het bekende kenmerk van THORBECKE; ja nog veiliger misschien juist voor de Staten-Generaal dan voor den gemeenteraad. Het zonderlinge verband dat de tegenwoordige Grondwet tusschen die twee kiesbevoegdheden legt, - de *census* voor den gemeenteraad juist de helft van dien voor de Kamer - heeft bij velen onder ons een soort van onbestemde voorstelling in 't leven geroepen, alsof een gemeenteraadskiezer maar half zoo knap, of half zoo ontwikkeld, misschien zelfs maar half zoo onafhankelijk hoeft te wezen als een kiezer voor de Kamer; en dit werkt onwillekeurig bij sommigen ook nu nog terug, bij het beoordeelen van de voorstellen tot uitbreiding van de kiesbevoegdheid voor de Staten-Generaal. - ‘Als er al zóóveel bijkomen, voor de Kamer, wat zal het dan wel geven voor den Gemeenteraad!’

Daarom kan niet genoeg worden herhaald, dat zoowel in het voorstel der Staatscommissie als volgens dat van de Regeering, dit verband is opgeheven[1)]. Voor mij persoonlijk zou ik het vol-

1) In 't regeeringsontwerp evenwel in mindere mate dan mij wenschelijk voorkomt.

strekt niet verkeerd vinden, voor het kiesregt voor den gemeenteraad voorwaarden te stellen, die het eenigzins meer beperkten, zoo als b.v. een zekere duur van inwoning, en het betalen van een zekere som in gemeentelijke belastingen. Zelfs in een land van algemeen stemregt als Frankrijk zijn er *minder* kiezers voor de gemeenteraden dan voor de Kamer.

Men klaagt over de steeds klimmende uitgaven, en de daardoor onvermijdelijk geworden vermeerdering van belastingen; een ieder kan op zijn eigen belastingbiljet nagaan, hoeveel hij in directe belasting betaalt ten behoeve van den Staat en van de Gemeente. Maakt hij dan op zijn biljet van personeele belasting de behoorlijke splitsing, dan vindt hij dat van iedere 12 gl. hoofdsom en rijksopcenten ƒ9.60 gaat aan de gemeente, waarbij nog komen de gemeenteopcenten, en dán nog de hoofdelijke omslag, terwijl er voor het rijk bijkomt de grondbelasting en de patentbelasting, voor zoover hij daarin is aangeslagen. Als slotsom zal menigeen tot het resultaat komen dat hij twee à driemaal zooveel betaalt aan de Gemeente als aan het Rijk. Even als overal in Europa is ook bij ons de ontzettende vermeerdering van plaatselijke uitgaven en plaatselijke schulden een verschijnsel dat ernstige overweging verdient. Dat in deze omstandigheden waarborgen noodig kunnen zijn tegen opdrijving van uitgaven onder den invloed van kiezers die toch geen blijvend belang bij de gemeente hebben en morgen misschien aan het andere eind van het land zitten, zoodat zij er geen cent toe bijdragen, behoeft geen uitvoerig betoog. De vraag is intusschen van ingewikkelden aard; ik bepaal mij tot deze enkele aanduiding en keer tot ons onderwerp terug.

Wil men volstrekt huurwaarde tot grondslag nemen van kiesbevoegdheid voor de Kamer, dan moet men doen wat overal elders gedaan is waar men zoo'n grondslag heeft; dan moet men een *uniforme* huurwaarde nemen voor de steden, en een andere eveneens uniforme voor 't platteland.

Het *Comité* noemt dit het Engelsche stelsel, en schijnt van meening dat het dáár anders werkt dan het hier werken zou, omdat de historische en economische ontwikkeling van de landen verschillen. Dat stelsel, waarop in 1832 het Engelsche kiesregt in hoofdzaak gegrond werd, heeft dáár, *totdat men het in* 1867 *voor de steden en in* 1884 *voor het platteland liet varen*, even zoo gewerkt als het bij ons zou doen, en de gevolgen

gehad die het *Comitê* hier blijkbaar wenscht te vermijden; de huurwaarden van huizen en de pachtwaarde van landerijen loopen in Engeland zeker niet minder uit elkander dan hier. Maar dat was juist de reden waarom de *uniforme* huurwaarde tot grondslag van het kiesregt genomen werd. Hier is men er op uit in alle districten zooveel mogelijk een zelfde soort van kiezers te hebben, op een gelijk peil van ontwikkeling en maatschappelijke positie; en in de hoop van dit te bereiken doet men den *census* wisselen van 't eene district op het andere; in Engeland zag men daarentegen het ideaal van een kiesstelsel niet in éénvormigheid maar in verscheidenheid, en nam men juist dáárom overal *dezelfde* huurwaarde, om door de ongelijkmatige werking van dat cijfer in de verschillende districten kiezerscollegies van uitéénloopend karakter te verkrijgen.

Op die wijze, meende men, zouden de verschillende maatschappelijke belangen en standen het meeste kans hebben om behoorlijk tot vertegenwoordiging[1)] te komen.

Men koos dus den grondslag van huurwaarde niet *ofschoon* maar juist *omdat* hij in de verschillende districten verschillend werkte; en in die orde van denkbeelden was hij dan ook zeer geschikt, en des te geschikter omdat aan de *uniforme* huurwaarde niet de overwegende bezwaren van politieke kansrekening en manipulatie verbonden zijn, die men *bij een wisselende huurwaarde* naar plaatselijke gesteldheid niet kan vermijden.

Toen evenwel in den loop van 35 jaren de denkbeelden omtrent kiesregt en vertegenwoordiging zeer waren gewijzigd; toen men op 't voetspoor van het vaste land begon te streven naar uniformiteit én van kiezers, én van kiesdistricten en van evenredigheid tusschen vertegenwoordiging en bevolking, toen *wijzigde* men toch den grondslag van de huurwaarde *niet*; men ging niet over van de *uniforme* huurwaarde tot een huurwaarde *met een schaal*; op dat onpraktische denkbeeld kwam in Engeland geen sterveling. *Men wierp doodeenvoudig de geheele huurwaarde overboord*. Dit deed men voor de steden in 1867 en voor 't platteland in 1884; met dat gevolg dat, zoo als de Hr. Gladstone officieel als Hoofd van het kabinet verklaarde[2)], meer

1) Dit in Engeland nog des te meer, omdat de kiesdistricten zoo ongelijk waren in omvang, en het aantal vertegenwoordigers zich volstrekt niet rigtte naar het cijfer der bevolking of der kiezers.

2) Zitting 28 Febr. 1884

dan ⅚ van het tegenwoordig kiezerspersoneel zijn regt uitoefent, onafhankelijk van eenig cijfer van huurwaarde, zuiver op den grondslag van het hebben van een woning en betalen van belasting. Van het overblijvende minder dan ⅙ moeten afgetrokken worden al degenen die kiesregt hebben op oude grondslagen, door de *reformacte* van 1832 *blijvend*[1] bestendigd, en wat er dán overschiet is het getal kiezers die er nog zijn op den grondslag van huurwaarde ingevolge de *act* van 1832 en latere wijzigingen; en zelfs voor deze is dat regt afhankelijk van het aangeslagen zijn (en betaald hebben) in de belasting; en zij zouden er in 't geheel niet meer zijn, zoo men niet in Engeland bij de kieswetten uitging van een ander denkbeeld dan men op 't vasteland pleegt te doen. Men regelt daar niet telkenmale het geheele onderwerp op nieuw, maar men voegt nieuwe kiesregten aan de reeds bestaande toe.

Ik sta bij het Engelsche kiesregt hier nog een oogenblik stil, omdat daaromtrent hier te lande zulke averegtsche voorstellingen heerschen[2], terwijl men zich toch op die voorstellingen beroept, om ons een stelsel aan te bevelen dat bovendien, al had Engeland zijn grondslag van huurwaarde behouden, nog niet eens het Engelsch stelsel wezen zou, maar heel iets anders; omdat, zooals ik reeds zeide, het Engelsche stelsel stond en viel met de *uniforme* huurwaarde; omdat dat stelsel een resultaat beoogde dat men hier *niet* wil; en omdat datgene wat men hier door de huurwaarde met een schaal wil bereiken, juist dát is, wat men in Engeland wilde voorkomen.

De reformacte van 1832 (2 W. 4, c 45) bestendigde een aantal oude kiesregten die hier niet ter zake doen, maar voerde vooral een nieuw kiesregt in, dat tot 1867 als het normale Engelsche kiesregt kan worden beschouwd, en verreweg de meeste kiezers omvatte.

1°. In de steden[3] zou iedereen kiezer zijn die als huurder of eigenaar eenig gebouw in gebruik had, van een jaarlijksche

1) Reformacte, sec. 32 vlgg. Enkele van die grondslagen werden maar bestendigd voor het leven van de in 1832 bestaande kiezers.
2) Zoo als b.v. in couranten, in de Memorie van toelichting op het Regeeringsontwerp van Grondwetsherziening en in een opstel van den hoogleeraar *de Louter* in de *Bijdragen tot de kennis van het staatsbestuur enz.*, dl XIV, blz. 166 vlgg. De geachte schrijver zal, hoop ik, overtuigd worden dat hij ten onregte de juistheid van mijne voorstelling heeft tegengesproken.
3) Acte, sect. 27.

huurwaarde van 10 £, (120 gl.), mits dat gebruik telken jare minstens een jaar vóór den laatsten Julij geduurd, en hij zelf zes maanden in de stad of binnen de zeven mijlen buiten de stad had gewoond (voor de *City* van London 25 m.); en mits hij niet alleen betaald had de armenbelasting, maar ook de rijkshuisbelasting.

Men ziet, dat dit kiesregt niet steunt op *bewoning*. Men hoeft slechts te zijn *occupier*, niet *inhabitant occupier*; en op dien grond zal b.v. een koopman, die buiten de stad op een *villa*, woont, maar die zijn winkel, zijn pakhuis of zijn kantoor in stad heeft, een stem uitbrengen in de stad, mits dat gebouw (al was het ook maar een stal) 10 £ huur doet, en de belastingen betaald zijn. Hij zal dan ook nog, als zijne villa of zijn optrekje in een ander kiesdistrict ligt, dáárvoor stemmen in dat andere district. Ook de *Redistribution act* van dit jaar heeft dit meervoudig stemregt behouden, met uitzonring van het ééne geval dat een stad in kiesdistricten verdeeld is.

2°. ten platten lande[1] werd vooreerst het kiesregt van eigenaars[2] in eenige gevallen beperkt en verder kiesregt toegekend aan:

a). *Copyholders*[3] die eene *copyhold* van 10 £ 's jaar's bezitten.

b). huurders voor de nog niet verloopen jaren van eene huur, die oorspronkelijk voor minstens 60 jaar was aangegaan, ter huurwaarde van minstens 10 £ 's jaars.

c). huurders als boven, indien de oorspronkelijke duur minstens 20 jaar was; mits de jaarlijksche huurwaarde minstens 50 £ is.

In deze drie gevallen was het niet noodig dat de geregtigde het land of huis in persoon exploiteerde of gebruikte. Huur op langen termijn (*leasehold*) is in Engeland een soort van zakelijkregt, dat men verkoopen kan, en waarvoor successieregt wordt betaald.

d). Huurders op welken termijn dan ook, van land ter waarde van 50 £ 's jaars; maar onder beding dat het land aan éénen eigenaar toekomt, en de huurder het *zelf* exploiteert[4].

In geen van deze gevallen werd aanslag in of betaling van belasting vereischt.

1) Acte 32, sect. 18-20, 22.
2) *Eigenaars* is het naastbij komend woord om *freeholders* te vertalen; maar vele *freehold estates* vallen toch niet onder wat wij door vollen eigendom verstaan.
3) Niet vertaalbaar; zij lijken nog het meest op Groninger beklemde meijers; zij nemen in aantal sterk af onder de werking van de Acte van 13 Junij 1852.
4) De z.g. *Chandos* clause.

Noch voor gebouwen in de steden (ofschoon betalen van belasting dáár wél een vereischte was), noch voor het land of de gebouwen ten platten lande werd door *huurwaarde* verstaan de getaxeerde huurwaarde voor de belasting, maar de werkelijke huurwaarde volgens de afwisselende tijdsomstandigheden, waarop telken jare bij het opmaken van de kiezerslijsten kon worden teruggekomen; en de beslissing berustte niet bij het admistratief gezag, maar bij speciale beambten, telken jare op nieuw te benoemen door een lid van het geregtshof de *court of King's bench*[1], voor het ressort waarin hij de *assises* presideerde.

Bovendien werd bepaald[2] dat in de steden ieder *bruiker* het regt zou hebben te eischen dat hij persoonlijk in de armenbelasting voor zijn perceel zou aangeslagen worden, onverschillig of de *eigenaar* tevens voor die lasten aansprakelijk was of niet, en dat hij in dat geval, mits den aanslag betalende, daarvoor het kiesregt verkrijgen zou, altijd natuurlijk als het perceel de vereischte huurwaarde had. Dit zag op een gebruik dat in omtrent 156 steden[3] bestond, volgens hetwelk de plaatselijke armbesturen een overeenkomst sloten met den eigenaar van kleine[4] woningen. Deze stelde zich aansprakelijk voor de geheele belasting, en betaalde die, hetzij de huizen leeg stonden of niet; de ontvanger van de belasting bleef dus 1°. buiten aanraking met een aantal kleine huurders en had maar met één persoon te doen; 2°. had hij geen vrees voor kwade posten; en 3°. kreeg hij geld ook voor de tijden waarover eigenlijk geen belasting verschuldigd was[5]. Voor dit alles verleende men den huisheer een remissie, die gemeenlijk van 15 tot 25 percent beliep. Tot in 1835 hadden wij iets dergelijks voor de personeele belasting voor huisjes die ⅔ remissie hadden; met dit onderscheid dat bij ons het geheele land dóór de eigenaar bij de wet zelve aansprakelijk was gesteld, terwijl in Engeland de

1) Sedert 1875 de *Queen's bench* afdeeling van het Hooge Hof van Justitie.
2) Acte v. 32. sect. 30.
3) In 58 *Boroughs* geheel, in 98 gedeeltelijk; vele daarvan met kleine bevolking. De benaming omvat de steden en vlekken, die afzonderlijk een of meer afgevaardigden naar het Parlement zenden, en niet ingesmolten zijn bij het platte land (*counties*).
4) Wettelijk tot 20, in de praktijk dikwijls tot 30 £ jaarlijksche huurwaarde.
5) Voor leegstaande huizen is anders geen armenbelasting verschuldigd. Ze is een zuiver persoonlijke last, en volstrekt niet een last op de huurwaarde, zoo als Prof. de Louter schijnt te meenen. Reeds de bewoordingen van 43 El. c 2, sect. 1 zeggen dit duidelijk.

zaak enkel bestond in die steden waar de plaatselijke besturen het wilden, en voor zoover de eigenaars er zich toe lieten vinden. Volgens de Reformacte moest de bruiker alsdan de *volle* belasting betalen; eene latere acte van 3 Julij 1851 bepaalde dat hij ter bekoming van het kiesregt kon volstaan met de verminderde belasting die zijn huisheer voor hem zou betaald hebben[1]. Zulke huurders of bruikers heeten *compound householders*.

Aldus bleef in hoofdzaak het kiesregt bestaan tot 1867. Onder de verschillende projecten tot wijziging moet evenwel op dat van 1866 gelet worden, na den dood van *Lord Palmerston* door het Ministerie *Russell* ingediend. Het bestaande stelsel bleef daarbij in beginsel onaangeroerd; verruiming van 't stemregt werd bijna geheel in verlaging van het cijfer der huurwaarde gezocht. Hoe koud die vreesachtige halve maatregel het geheele land liet, en tot hoe ellendig een einde hij kwam, kan ieder nalezen in de dagbladen van dien tijd.

Het punt waarop aan 't Ministerie de genadeslag toegebragt werd, was juist de berekening van de huurwaarde. De Regeering was blijven vasthouden aan de werkelijke, naar de waarde, van den dag; daartegenover werd, ook door aanhangers van 't Ministerie, het beginsel gesteld, dat als huurwaarde alleen dat cijfer in aanmerking komen zou, waarnaar het bedrag der belasting geregeld wordt; de *franchise* zou niet meer zijn eene *rental*, maar eene *rating* franchise. Ten opzigte van 't platteland verloren de tegenstanders het, maar voor de steden wonnen ze hun pleit (amendement *Dunkellin*) en het Ministerie trad af. De hoofdzaak was hier *niet* dat de belastinghuurwaarde eenige percenten onder de tot nu toe gebruikelijke bleef; - daaraan kon natuurlijk door een geringe wijziging in het cijfer dier huurwaarde worden tegemoet gekomen; maar het hoofdargument was dit, dat bij een taxatie *enkel ten behoeve van kiesregt* elke waarborg tegen verkeerde praktijken ontbreekt, en dat zoodanige waarborg voor een juiste taxatie alleen te vinden is in de tegenstrijdige belangen van de schatkist en den belastingschuldige; - hetzelfde dus, wat ik in mijn opstel over het kiesregt in den Tijdspiegel van Oct. 1884 breedvoerig heb uitéengezet.

Op de toen gevallen beslissing poogde niemand in Engeland

1) Prof. de Louter ziet dus dat hun in 1867 volstrekt niet het kiesregt is *toegekend*. Zij hadden het al lang, als hun huur maar 120 gl. bedroeg. Enkel in het ééne kiesdistrict Lambeth b.v. waven er al 5781.

terug te komen, en het Kabinet Disraëli nam dan ook de *belastinghuurwaarde* al dadelijk in zijn éérste ontwerp van 1867 tot grondslag, en dat niet alleen voor de steden maar ook voor het platteland. Spoedig bleek het intusschen dat de publieke meening door geen plan zou worden bevredigd, dat enkel op verlaging van het cijfer der huurwaarde berustte, en daarop kwam het Ministerie in de zitting van 18 Maart 1867 tot de merkwaardige verklaring, dat het *voor de steden* het *cijfer* van de huurwaarde geheel en al losliet[1]; aldaar zou iedereen kiezer

1) Bij het indienen van het wetsontwerp zeide de Minister DISRAËLI letterlijk het volgende (Hansard, vol. 186 kol. 11.):
'De beslissing van de Kamer in dien zin opvattende, hadden wij te overwegen hoe deze stelling zich liet overéénbrengen met het beginsel van huurwaarde, dat tot heden toe was en nog is de wet van het land ten opzigte van het kiesregt in de steden, en dat zonder eenige uitzondering gedurende al de discussiën in de laatste vijftien jaren als zoodanig door het Parlement is aangekomen. De uitslag van die poging was niet bevredigend. Het zuiver en onvervalscht beginsel van betalen der armenbelasting als grondslag aannemende, stuitten wij, zoodra wij dat met de huurwaarde in verband poogden te brengen, op storende elementen, die noch hoop op eene oplossing toelieten, noch kans van duurzaamheid aanboden. In deze omstandigheden hebben wij ons in den loop van onze overwegingen voorgesteld de geheele vraag van het in gebruik hebben van eenig pand (occupancy) in de steden te onderzoeken, en na te gaan wat het gevolg wezen zou van de toepassing van het beginsel van betaling der armenbelasting puur en simpel, *zonder eenig verband met de huurwaarde*.'
En, het door het Lagerhuis aangenomen ontwerp in het Hoogerhuis verdedigende, zeide lord. Cairns (Hansard. vol. 188 kol. 1985): 'dit kiesregt zegt aan de huislieden in de steden: als gij de verpligting vervult, die in de gedaante van belasting op u gelegd is, en een zekeren tijd van inwoning hebt voltooid, dan zult gij kiezer zijn, *onverschillig wat de waarde van uw huis of het bedrag van uw huur zij*.'
Dienovereenkomstig luidt dan ook de Acte van 1867, sect. 3.
Ieder manspersoon zal, in en na het jaar 1868, geregtigd zijn als kiezer te worden ingeschreven, en, ingeschreven zijnde, te stemmen bij de verkiezing van een lid of van leden van het Parlement voor eene stad, als hij voldoet aan de navolgende vereischten.

1°. Als hij meerderjarig is, en niet aan eenige wettelijke onbekwaamheid onderhevig is.

2°. Als hij op den laatsten dag van Julij van eenig jaar is, en gedurende de volle voorafgaande twaalf maanden inwonend gebruiker is geweest, 't zij als eigenaar of huurder, van eenige woning binnen die stad.

3°. Als hij gedurende den tijd van dat gebruik, ter zake van het zoo door hem gebruikte perceel als een gewoon bruiker is aangeslagen in al de belastingen (zoo die uitgeschreven zijn) tot onderhoud van de armen, en

4°. als hij op of vóór den 20sten Julij van dat zelfde jaar *bona fide* een gelijk bedrag in het £ sterling betaald heeft, als door andere gewone bruikers verschuldigd was, voor alle armenbelastingen die tot op den vorigen 5 Januarij door hem ter zake van dat gebruik moesten voldaan worden.
Hierop volgt dan in art. 4 de bepaling dat een *lodger* (die op gemeubelde of ongemeubelde kamers woont) kiesregt zal hebben als die kamers ongemeubeld 10 £ huurwaarde hebben.

De Heer DE LOUTER zal nu, hoop ik, overtuigd zijn.
De beslissing van het Parlement, waarop de Minister zich in den aanhef beroept, was het boven vermelde amendement Dunkellin. Om zijne zonderlinge 'verandering van standpunt' (men ziet dat die geen uitsluitend Hollandsch product is) te regtvaardigen, doet DISRAËLI het voorkomen alsof dat amendement inderdaad al had uitgemaakt dat in de steden enkel op het al of niet betalen in de belasting en niet op de huurwaarde zou gelet worden, terwijl toch alleen was beslist dat voor huurwaarde zou genomen worden niet de werkelijke maar de getaxeerde voor de armenbelasting. Dit werd hem dan ook onmiddellijk door GLADSTONE zeer scherp onder de oogen gebragt; t.a.p. kol. 29 en 30.

zijn, die als bewoner van een huis in de armenbelasting was aangeslagen en zijn belasting had voldaan; en zulks zonder acht te slaan, hetzij op het bedrag van de huurwaarde, hetzij op dat van de belasting. Hierbij werd als verdere voorwaarde gevoegd: 1°. dat hij twee jaren in het huis moest gewoond hebben[1], en 2°. dat hij *persoonlijk* moest aangeslagen zijn.

Over dit laatste beding ontstond een hevige strijd. Vooreerst werd daardoor het kiesregt ontnomen aan een tal van lieden die het tot nu toe bezaten, tenzij ze zich een geldelijke opoffering wilden getroosten[2]. Sedert 1852 kon de boven besproken *compound householder* kiesregt krijgen tegen betaling van het *verminderd* bedrag dat de huisheer voor hem zou betaald hebben; voortaan zou hij het *volle* bedrag moeten betalen. - Liet hij de betaling aan. zijn huisheer over, dan profiteerde hij wel van de vermindering van 25 % maar dan verloor hij zijn kiesregt. Ten andere: de *nieuwe* kiezers die men op het oog had waren wel voor twee derden zulke *compound householders*; de zoogenaamde uitbreiding van 't kiesregt werd dus grootendeels een schijnvertooning.

Dit alles gaf aanleiding tot uiterst verwarde beraadslagingen en overleggingen in en buiten het Parlement; en de verwarring was er niet minder om, omdat de meeste menschen van de zaak zoo goed als niets begrepen. In Engeland, even als hier, hebben de minsten er plezier in, zich in drooge belastingwetten te verdiepen; het is veel gemakkelijker en aangenamer, wel-

1) In den loop der beraadslagingen is de termijn verkort tot één jaar.
2) nl.: aan de bovengenoemde *compound householders*, die 10 £ 's jaars verwoonden.

sprekende redevoeringen te houden over algemeene beginselen.[1] Ten slotte hakte de Regeering den knoop op onverwachte wijze dóór. Zij schafte het heele stelsel van *accordeeren* voor belasting geheel en al af. Voortaan zou iederéén persoonlijk aangeslagen worden voor het *volle* bedrag van de belasting, maar hij zou, als de woning gehuurd was vrij van belasting, ook het volle bedrag aan den eigenaar op de huur mogen korten. Op die manier werden de huisbazen het kind van de rekening, en zóó komt het dat eene gewigtige bepaling, die in een belastingwet t'huis hoort, te vinden is in een kieswet[2].

Deze regeling voldeed intusschen in de praktijk zeer slecht; de huurders, die gewend geweest waren hun belasting ongemerkt in hunne huur te betalen, verklaarden, doorgaans in zeer sterke en dikwijls in zeer onheilige bewoordingen, dat ze niet konden en niet wilden en niet zouden betalen; in Birmingham alleen had men in één jaar 21000 dagvaardingen; de besturen klaagden dat ze hun belasting niet binnen kregen; de huisbazen schreeuwden dat ze 25 percent verloren; - men ontdook de bepalingen op alle mogelijke en onmogelijke manieren; in één woord de toestand werd onhoudbaar. In 1869 maakte men dan ook gebruik van de herziening eener wet op de armenbelasting om te bepalen, dat voor huizen beneden zekere huurwaarde met den eigenaar zou kunnen geaccordeerd worden voor die belasting; dat hem daarbij hoogstens 25 % rabat zou kunnen worden toegekend, en dat de betaling van dat *verminderd* bedrag door den eigenaar beschouwd zal worden als betaling van het *volle* bedrag door den huurder, 'in alle gevallen waarin kiesregt, voor zoover belasting[3] betreft, *berust op* het betalen van die belasting.'

1) Een soortgelijk incident deed zich vóór bij de behandeling der Acte van 1884, ten aanzien van de kostelooze verstrekking van geneesmiddelen; was dat bedeeling of niet? De Regeering had evenmin als de hoofden der oppositie den omvang van de quaestie overzien.
2) Reformacte van 1867 sectie 7.
3) Poor rate assessment act van 1869 sect. 7.
Het is dus niet *ik*, of eenig ander schrijver die beweert dat het kiesregt in Engeland berust op het betalen van belasting, het is de wetgever zelf. Als Prof. de Louter het nu nóg niet gelooven wil, kan ik er niets meer aan doen.
Disraëli zeide (t.a.p. 12): Als het Huis met ons van oordeel is dat de *grondslag* van het kiesregt moet wezen aangeslagen zijn in en betalen van belasting; en als die aangenomen wordt, niet als een waarborg, zoo als sommigen zouden zeggen, maar als *radicaal* van kiesbevoegdheid, enz.

En zóó komt het, dat een gewigtige bepaling omtrent het kiesregt gevonden wordt in een armenwet.

Boven en behalve deze hoofdklasse van nieuwe kiezers, wier regt onafhankelijk is van het bedrag hunner huurwaarde, maar berust op het wonen in een huis of afzonderlijk deel van een huis[1] en betalen van bela0sting, werd nog een categorie van kiesbevoegden ingevoerd. Het waren de *lodgers*, bewoners van al of niet gemeubelde kamers, zonder eigen huishouding. Voor dezen kon natuurlijk geen aanslag in de belasting als kenmerk worden aangenomen en was men gedwongen het kenmerk van huurwaarde te behouden, en wel 10 £ (120 gl.) 's jaars, ongemeubeld; maar hier hield men toch het beginsel van *uniforme* huurwaarde vast, evenals men dit deed voor de huurwaarden ten platten lande. Voor 't platteland, behield de *Acte* van 1867 namelijk het stelsel van huurwaarde der *reformacte* van 1832, alleen met een doorgaande sterke verlaging. Op twee punten evenwel week men van die *Acte* af. Vooreerst stelde men hier in plaats van de gemiddelde jaarlijksche huurwaarde de *getaxeerde huurwaarde voor de belasting*, in overeenstemming met het boven aangehaalde amendement DUNKELLIN; en ten andere voegde men daaraan toe het vereischte van aanslag in en betaling van de armenbelasting, dat vroeger enkel voor de steden gegolden had.

In 1884 evenwel is het radicaal van kiezer voor de steden in zijn geheel overgebragt op het platteland in de drie Rijken, en op de steden in Ierland waar het nog niet had gegolden, en is daaraan nog een klasse bijgevoegd voor ambtenaren en geëmploijeerden[2] die vrijwoning[3] hebben, onder bepaling dat de aanslag in de armenbelasting, waar die niet ten hunnen name mogt wezen, ten opzigte van het kicsregt geacht zal worden te hunnen name te zijn geschied en door hen te zijn voldaan (*sect.* 9 § 8). In beginsel is dit zeer juist, want de vrijwoning

1) Een afzonderlijke toegang is geen vereischte. Het woord *dwelling-house* gaf aanleiding tot allerlei bezwaren en processen, tot dat de *Registration Act* van 1878 sect. 5 § 2 er door een zeer ruime definitie een eind aan maakte.
2) Z. gen. *service franchise*. De redactie van de bepaling is niet gelukkig, en verwekt vele moeilijkheden, die op een regterlijke beslissing in hoogste ressort wachten; waarop dan wel een wetsverbetering volgen zal.
3) De regter had beslist dat de uitdrukking *occupier* niet ook hem omvat, die in 't genot van vrijwoning is.

is feitelijk een deel van het inkomen van den beambte of geëmploijeerde; het komt op hetzelfde neer als of hij zooveel hooger loon trok, en voor 't verschil zijn woning van zijn werkgever huurde; - en op die huur heeft natuurlijk het al of niet vrij zijn van belasting zijn invloed. Hetzelfde kan gezegd worden van ieder die op kamers woont; zóó iemand betaalt feitelijk zijn aandeel in de belasting in zijne huur. De Engelsche wet die het betalen van belasting als vereischte aanneemt, is dus niet inconsequent als zij bij den huurder van zoodanige kamers daarvan afziet. Het *Comité* daarentegen, dat het betalen van belasting niet eischt, maar toch in iedere gemeente één cijfer van huurwaarde voor de bewoners van huizen en van kamers aanbeveelt, is inconsequent, want in de kamerhuur is de belasting begrepen, in de huishuur niet.

Hiermede stap ik van het Engelsche stelsel af[1)], in de hoop dat men het nu in couranten, opstellen en adviezen niet meer gebruiken zal om het stelsel van huurwaarde met een schaal aan te bevelen, dat er niets naar gelijkt. Dat Prof. de Louter het Engelsche stelsel niet heeft gevat, is zeer te verschoonen; één mensch heeft niet tijd voor alles; de geachte hoogleeraar verwijst dan ook niet naar de Engelsche kieswetten[2)], die hij blijkbaar nooit gelezen heeft. Had hij aan die lectuur een honderdste deel van den tijd kunnen wijden, dien hij met zooveel vrucht en tot nut van zoovelen aan de studie der Indische Staatsbladen heeft besteed, dan zou hij zeker anders hebben geschreven dan hij in zijn bovenvermeld opstel gedaan heeft,

1) Voor de gevallen waarin, volgens vroegere wetten, huurwaarde nog met kiesregt in verband is gebleven, is schijnbaar tot de *werkelijke* huurwaarde teruggekeerd. *Sect.* 5. Voor Schotland en Ierland beteekent dit echter *belasting*-waarde (Sect. 11).
Ik ga op dit onderwerp hier niet verder in, daar de redenen die hier golden van ingewikkelden technischen aard zijn, en het geheele huurwaarde-kiesregt, zooals gezegd, nog niet het één zesde van het geheel uitmaakt. Het cijfer is *uniform* gebleven.

2) En naar deze zou men toch verwachten dat in de allereerste plaats verwezen werd; vervolgens naar de debatten in 't Parlement, en niet het minst naar de talrijke hoogst belangrijke regterlijke beslissingen. De hoogleeraar verwijst alleen naar ‘een tal van Engelsche schrijvers’ die hij niet noemt, en naar het boekje van Mc Carthy, dat voor den gewonen lezer van tijdschriften zeker heel aardig is, maar waarin niemand die het fijne van de zaak weten wil, het noodige licht zal gaan zoeken. Zoo iets lag niet in de bedoeling van den schrijver. Intusschen zegt deze toch niets wat niet waar is, maar men moet hem *goed* lezen.

en in het boekje van Mc Carthy ook niet het omgekeerde hebben gelezen van wat er toch zoo duidelijk in staat.

Wanneer men evenwel in een serieus Staatsstuk als de memorie van toelichting op het Ontwerp van Grondwetsherziening de woorden leest: de Regeering ‘wenscht het minimum van de vermoedelijke gegoedheid naar de huurwaarde der woning te bepalen, die iemand krachtens zakelijk of persoonlijk regt zelf gebruikt. Het kiesregt in Groot-Britannië berust bijna geheel op dezen grondslag’[1] dan is men wel wat verwonderd. Voor ⅚ der kiezers doet, zooals men ziet, de huurwaarde er niets toe; voor 't overige ⅙ is deels eigen gebruik geen vereischte (sommige klassen *freeholders* van vóór 32), en voor wat er dán overschiet geeft land zonder woning evenzeer kiesregt als een woning zonder land; terwijl bovendien ten eenenmale over 't hoofd wordt gezien, hoe door de vervanging van het *uniforme* cijfer door eene schaal de geest en werking van het stelsel geheel en al worden veranderd.

Wat inderdaad nagenoeg het Engelsche stelsel is, dat is het bekende voorstel van den heer van Houten, om kiesregt toe te kennen aan iedereen die in een huis of gedeelte daarvan woont, waarvoor personeele belasting betaald wordt.

Dat voorstel omvat ook de bewoners van de huisjes van geringe huurwaarde, die ⅓ of ⅔ remissie van belasting hebben. Zij komen overeen met die Engelsche *compound householders*, die kiezers zijn al betalen ze 25 % minder dan den *vollen* aanslag, en voor wie sedert 1869 krachteloos geworden is de bepaling van sect. 3 n° 4 der Reformacte van 67, dat men in de belasting *even veel naar evenredigheid* moet betalen als de overige belastingschuldigen[2].

Het denkbeeld van den heer van Houten is in beginsel hetzelfde, dat door mij in de Grondwetscommissie is voorgedragen[3], alleen gaat hij verder dan ik deed, omdat hij *alle* betalers in het personeel opneemt en ik alleen hen die het volle bedrag betalen, of ongeveer 180000 minder. Hij geeft het Engelsche stelsel terug met de wijziging van 1869; ik ga niet

1) Iets verder leest men weder: ‘Gelijkerwijze wordt in Engeland gehandeld met hen die wel de vereischte huurwaarde verwonen, maar’ enz.
2) Die voorwaarde kan nog slechts hen uitsluiten op wie een oude acte van 54 Geo III, ch. 170 sect. 11 is toegepast.
3) en door haar in hoofdzaak aangenomen.

verder dan de oorspronkelijke Acte van 1867. Het achtste stuk der ‘Bescheiden betreffende de Geldmiddelen’ dat mij in 1883 nog niet ten dienste stond, stelt mij nu in de gelegenheid de uitkomsten van de twee voorstellen eenigzins nauwkeuriger aan te geven dan toen ik mij met de statistiek der gebouwde eigendommen van 1876 behelpen moest. Even als in mijn vorige opstel neem ik eenerzijds de voormalige steden plus Enschedé, Tilburg en Hilversum, anderzijds het platte land.

	BEVOLKING in 1882,	AANTAL KIEZERS in 1882.	AANSLAGEN IN DE PERSON. BELASTING in 1882. Volle.	Verminderde.	Totaal.	Woningen onbelast wegens geringe huurwaarde.
Steden	1.458.000	37.000	111.000	50.000	161.000	116.000
Platteland	2.656.000	89.000	242.000	155.000	397.000	186.000
Totaal	4.114.600	126.000	353.000	205.000	558.000	302.000

De cijfers der drie voorlaatste kolommen moeten met ongeveer 14% verminderd worden voor vrouwen, onder curateele gestelden, gevangenen en dubbele aanslagen. Het voorstel van den heer van Houten blijkt dan te geven, in ronde cijfers, 138000 kiezers in de steden en 341000 ten platten lande: totaal 479000; het mijne 96000 in de steden en 208000 ten platten lande; totaal 304000.

Ten opzigte van de verhouding tusschen steden en platte land, de cijfers voor de steden als éénheid nemende, vindt men dus

	bevolking	tegenw. aantal kiezers.	Voorstel van Houten.	mijn voorstel.
steden	1	1	1	1
platteland	1.822	2,405	2,470	2,167

waaruit blijkt dat de verhouding tusschen de bevolking en het aantal kiezers in mijn voorstel het best wordt bewaard.

Over de geheele bevolking geeft mijn voorstel 7%, dat van den heer van Houten 12%, terwijl het in Engeland 14% bedraagt, en volgens het voorstel der Regeering 6% zou bedragen,[1)]

1) Als namelijk hare raming juist is, hetgeen ik betwijfel, daar in de toelichting gebouwde perceelen met woonhuizen schijnen verward te zijn.

als voor hare laagste klasse het *minimum* aangenomen wordt wat natuurlijk geheel onzeker is.

Hoe, eindelijk, het gelegen zou zijn als het plan van het *Comité* doorging, kan niemand voorspellen, daar niemand zelfs maar raden kan hoedanige, misschien zeer curieuse, schaal van huurwaarden eventueel daaruit te voorschijn zou komen.

De werking van de voorstellen van den heer van Houten en van mij blijkt nog nader uit de hier neven gevoegde tabel. Vermindert men daarop de cijfers der aanslagen weder met 14%, dan krijgt men, voor de gemeenten boven de 20000 zielen, als waarschijnlijk aantal kiezers het volgend resultaat:

GEMEENTE.	WAARSCHIJNLIJK AANTAL KIEZERS. Voorstel v. Houten.		Mijn Voorstel.	
	Aantal.	pCt. van de bevolking.	Aantal.	pCt. van de bevolking.
Amsterdam	27.769	8	20.858	6
Rotterdam	15.480	10	9288	6
den Haag	11.829	9½	9028	7½
Utrecht	5504	8	3392	4½
Groningen	5384	11	4042	8½
Arnhem	4347	10	3217	7½
Leiden	3259	8	2323	4½
Haarlem	4901	12	3401	8½
Tilburg	2678	9	1821	6½
Maastricht	2402	8½	1773	6
Dordt	2721	10	2082	7½
Delft	2617	10	1734	6½
den Bosch	1832	7½	1710	7
Schiedam	2392	10	1368	6½
Zwol	2420	10½	1611	7
Nijmegen	1720	8	1548	7
Deventer	1515	7½	1125	5½

De zeer sterke vermeerdering van het aantal kiezers in de

Tegenwoordige Census 2e Kamer.	GEMEENTE.	AANTAL KIEZERS in 1882.		AANSLAGEN IN DE PERS. BELASTING in 1882.		BEVOLKING in 1882.
		Tweede Kamer	Gemeenteraad	voor ⅓ en ⅔.	Vol.	
20	Tilburg	940	1503	991	2122	29.469
40	Den Bosch	907	1291	141	1989	24.894
30	Breda	874	1155	391	1698	18.000
26	Bergen op Zoom	486	723	373	953	10.747
24	Eindhoven	288	374	58	616	3896
40	Arnhem	1569	2130	1314	3740	42.750
36	Nijmegen	894	1251	204	1796	21.629
30	Zutfen	682	914	449	1324	15.183
30	Tiel	337	496	507	688	9170
26	Wageningen	235	334	1)	1)	6482
100	Rotterdam	2643	4409	7230	10.797	157.270
100	Den Haag	2570	4272	3261	10.494	123.499
50	Leiden	1257	1780	1089	2702	41.631
70	Dordrecht	741	1246	743	2420	27.722
60	Delft	649	1084	1027	2015	26.400
60	Schiedam	506	809	1190	1591	23.776
44	Gouda	544	875	1086	1386	18.480
34	Delfshaven	207	342	1359	1104	12.037
50	Gorinchem	328	546	592	1027	9981
36	Vlaardingen	248	446	775	884	9847
112	Amsterdam	4698	8375	8980	24.241	338.047
50	Haarlem	1135	1831	2181	3489	39.977
40	Alkmaar	632	1002	556	1838	13.877

1) *Voor Wageningen en Hoogeveen, als vallende in de 9e klasse, konden deze cijfers niet worden ingevuld. Het is mogelijk dat bij de bewerking in deze twee kolommen hier of daar eene kleine optellingfout is ingeslopen; - maar zij kan geenen invloed op de hoofdzaak hebben.*

1) *Voor Wageningen en Hoogeveen, als vallende in de 9e klasse, konden deze cijfers niet worden ingevuld. Het is mogelijk dat bij de bewerking in deze twee kolommen hier of daar eene kleine optellingfout is ingeslopen; - maar zij kan geenen invloed op de hoofdzaak hebben.*

50	Zaandam	290	489	1029	795	13.370
32	Hoorn	470	696	796	940	10.442
40	Purmerend	244	372	300	698	5262

Tegenwoordige Census 2e Kamer.	GEMEENTE.	AANTAL KIEZERS		AANSLAGEN IN DE PERS. BELASTING		BEVOLKING - in 1882.
		Tweede Kamer	Gemeenteraad	voor ⅓ en ⅔.	Vol.	
24	Hilversum	338	491	906	766	10.357
60	Middelburg	510	852	610	1793	15.939
40	Vlissingen	232	434	176	1133	10.432
40	Zierikzee	256	424	453	662	7062
40	Goes	264	423	256	814	6301
60	Utrecht	1854	2749	2455	3944	71.337
30	Amersfoort	437	654	450	949	13.679
36	Dokkum	174	300	181	540	4470
50	Leeuwarden	875	1349	598	2259	29.078
46	Sneek	343	529	819	953	10.817
36	Harlingen	360	566	356	894	10.400
36	Bolsward	206	358	303	641	5746
40	Zwolle	789	1189	1057	1873	23.385
30	Deventer	693	1026	464	1297	20.230
30	Kampen	605	945	501	1242	17.770
20	Almelo	348	439	376	561	7836
24	Enschede	258	345	389	392	5645
50	Groningen	1452	2349	1560	4700	48.000
36	Assen	294	444	527	679	8396
30	Meppel	290	499	268	755	8128
24	Hoogeveen	263	510	1)	1)	11.529
34	Maastricht	1018	1449	384	2061	28.917
28	Roermond	358	564	133	772	10.712
26	Venlo	271	441	199	418	9378
Totalen	37.275	58.074	50.043	111.445	1.457.752	

1) *Voor Wageningen en Hoogeveen, als vallende in de 9e klasse, konden deze cijfers niet worden ingevuld. Het is mogelijk dat bij de bewerking in deze twee kolommen hier of daar eene kleine optellingfout is ingeslopen; - maar zij kan geenen invloed op de hoofdzaak hebben.*

1) *Voor Wageningen en Hoogeveen, als vallende in de 9e klasse, konden deze cijfers niet worden ingevuld. Het is mogelijk dat bij de bewerking in deze twee kolommen hier of daar eene kleine optellingfout is ingeslopen; - maar zij kan geenen invloed op de hoofdzaak hebben.*

grootste steden is het natuurlijke gevolg hiervan, dat de census daar thans zoo buitensporig hoog is; zoodat b.v. te Amsterdam een bewoner van de P.C. Hooftstraat 112 gl. betalen moet als hij aan den éénen kant van de straat woont, terwijl zijn overbuurman onder Nieuwer-Amstel met 32 gl. volstaat.

Volgens 't Regeeringsontwerp zouden er te Amsterdam dan ook, zelfs bij haar maximum van huurwaarde (300 gl.), minstens 15600 kiezers zijn, en volgens de maximumhuurwaarde van 't *Comité* minstens 20000. Van algemeen stemregt liggen, zooals men ziet, al de voorstellen nog tamelijk ver af.

Raadselachtiger is de strekking van een ander denkbeeld dat onlangs van verschillende zijden geopperd is, het stemregt nl. van den ‘gezeten werkman.’ Wat verstaan de Heeren daaronder, en verstaan zij er allen hetzelfde meê? Als het, zooals ik ergens in een dagblad las, in Amsterdam iemand wezen moet die twee gulden in de week verwoont, dan komt mijn voorstel er vrij digt bij, en past dat van den Heer van Houten er precies op[1)]. Als de Heeren dát meenen, ware het eenvoudiger als zij het zeiden; en tevens meêdeelden welk soort van menschen op 't platte land zoo wat gelijk staan met dien gezeten werkman in de stad. Welgemelden werkman dus dáárgelaten, totdat hij zich uit zijne nevelen in meer bestemde gedaante zal hebben gecondenseerd, keer ik tot het advies van het *Comité* terug. Zoo als men gezien heeft, geeft het niets bestemds dan twee cijfers, waarvan het laagste al in zijn eigen stelsel niet deugt, terwijl ze beide den toekomstigen wetgever niet eens beletten om zelfs het nu reeds bestaande aantal kiezers nog verder in te krimpen. Tusschen die twee cijfers in zweeft verder alles in het duister, en niemand kan zeggen wat er met der tijd uit voortkomen zal. Zoo'n onbestemd program kan zich bij een verkiezing misschien aanbevelen aan het gemoed van een candidaat, die veel stemmen in één hoed wenscht te vangen, maar het is een raadsel hoe het leiding en rigting geven kan aan het streven van een politieke partij. Als 't op een centrale kiezersvergadering eens aangenomen was, en een

1) Weekhuur wordt voor de personeele belasting tot jaarhuur herleid door vermenigvuldiging met 33. Dus 2 gl. 's weeks geeft 66 gl. 's jaars; en de kiezers van den heer van Houten, beginnen te Amsterdam bij 67 gl. Maar hoe moet het dan gaan op 't platte land en in al de steden op vier na?

lid bij het uitgaan gevraagd werd, wát hij nu eigenlijk verklaard had te wenschen, en voor welk denkbeeld hij nu, te huis gekomen, in eigen kring zou gaan werken, dan zou hij met zijn antwoord bijster verlegen zijn. Het Comité, dat alles aan den toekomstigen wetgever overgeeft behalve twee cijfers, had hem inderdaad die twee cijfers óók wel kunnen present doen.

Maar wát bleef er dan over van het advies? Letterlijk niets dan een bespiegeling over afgetrokken begrippen, zonder één enkel rigtsnoer van handelen voor de praktische behoefte van 't oogenblik.

Zonderling verschijnsel. Hoe langer hoe algemeener wordt de overtuiging dat hervorming van onze vertegenwoordiging de *hoofdzaak* van de Grondwetsherziening is, de eenige kans om een einde te maken aan onze politieke anarchie; en ieder die dóórdenkt gevoelt dat ze dubbel de hoofdzaak is bij de onzekere toekomst die ons land te gemoet gaat, een toekomst die nog lang moge uitblijven, maar die toch iederen dag kan verkeeren in werkelijkheid; en in deze omstandigheden ontvangt men als redmiddel een nevelbeeld in een onbestemd verschiet, en den raad om voorloopig alles te laten zoo als het is.

De innerlijke waarde of onwaarde der voorstellen van den Heer van Houten en van mij[1] voor 't oogenblik dáárgelaten, kan niemand hun de verdienste ontzeggen van duidelijk en bestemd te zijn. Degenen aan wie ze kiesregt willen toekennen zijn, het geheele land door, dadelijk met den vinger aan te wijzen; ze hoeven niet nog éérst uitgecijferd te worden als vierde term in een regel van drieën, ze moeten nog niet éérst kunstmatig in de wereld worden geholpen door de vereenigde krachten van burgemeesters, plaatselijke commissiën en Gedeputeerde Staten; ze zijn dáár, in vleesch en bloed, staande op den bodem van feitelijke verhoudingen, die de natuurlijke loop der maatschappij zonder eenige politieke kansrekening heeft voortgebragt[2]. Juist dáárom, en dit is hunne eigenaardige

1) Ik noem het mijn voorstel om alle dubbelzinnigheid te voorkomen, al is het ook door de Staatscommissie overgenomen, daar die Commissie er een tweede voorstel aan toegevoegd heeft.

2) De eenigen die ontbreken zijn de bewoners van gemeubelde of ongemeubeleerde kamers, volgens de raming van de Regeering nog geen 8 percent van *mijn* cijfer, en slechts 5% van dat van den Heer van Houten.

verdienste, kunnen de kiezers die ze aanwijzen al dadelijk optreden volgens een voorloopig kiesreglement.

Men neme het voorstel van Houten, of het mijne, of denke eenig ander stelsel uit dat dadelijk kan in toepassing gebragt worden, het is om 't even; maar men kome tot een beslissing, men bekenne kleur, en stelle een program van kiesbevoegdheid op, dat dienen kan èn bij de eerstvolgende verkiezingen, èn later, wanneer na afloop van de eerste behandeling, de vraag der grondwetsherziening onderworpen wordt aan het volk Wilt gij, of wilt gij niet, dat de ontwikkeling van uwe instellingen zal opgedragen worden aan een vertegenwoordiging die zóó en zóó is samengesteld? Dat zal zijn een duidelijke vraag, en dáárop zal 't mogelijk zijn een duidelijk antwoord te geven.

Al de mooie bepalingen die men in de herziene grondwet zal opnemen, van de kleinste verbetering in redactie af tot aan dat geheimzinnig en onvolprezen artikel toe, dat in zake van 't onderwijs iederéén zal bevredigen, al die bepalingen zijn toch in den grond maar even zooveel doode letters op het papier; zij die er leven en beteekenis aan geven moeten, dat zijn de nieuwe Staten-Generaal; en gaat men nu de Grondwet herzien juist omdat de tegenwoordige Staten de natie niet behoorlijk vertegenwoordigen, welken zin heeft het dan de uitvoering van het gewigtigste punt der herziening weer toe te vertrouwen aan die afgekeurde Staten-Generaal? Is zóó iets ooit ergens anders vertoond? Als de zaak dien loop neemt, dan zal men zien gebeuren, wat ik in den aanvang van dit opstel getracht heb te schetsen, en de geheele herziening neêrkomen op een mystificatie; en wie den loop onzer politieke geschiedenis in de laatste dertig jaren met eenige aandacht heeft gadegeslagen, zal ligt met mij van oordeel wezen, dat wij al mystificaties genoeg hebben beleefd.

Geen politiek ligchaam komt er toe, anders dan onder sterken drang en in buitengewone omstandigheden, de hand te leggen aan de grondslagen van zijn eigen bestaan. Zoodanige drang en zulke omstandigheden zijn dáár bij een grondwetsherziening; maar ligt die éénmaal achter den rug, is de druk weder geweken, dan is van zulk een ligchaam niet meer te verkrijgen wat het zes maanden vroeger, zoo niet blijmoedig, dan toch met gelatenheid zou hebben gedaan; dan kan men

jaren lang een grondige herziening van het kiesstelsel onder allerlei voorwendselen zien verschuiven en onder allerlei liefdesomhelzingen zien versmoren; en dan kan men eene reeks Ministeriën en Kamers verwachten, die, hoe ook verder hunne wederkeerige verhouding moge wezen, aan elkander zullen verbonden zijn door het onuitgesproken maar daarom in hun diepste binnenste niet te minder *gevoelde* accoord: het Ministerie late de Kamer leven en de Kamer zal het Ministerie laten leven, en omgekeerd late de Kamer het Ministerie leven, en het Ministerie zal niet tornen aan de Kamer.

Men denke een ander voorloopig kiesstelsel uit, zeide ik, al zie ik niet in dat het zoo gemakkelijk gaan zal; slaagt men daarin niet, dan neme men wat voor de hand ligt. Het bezwaar van in te grijpen in het belastingstelsel dat tegen deze voorstellen gemaakt is, zou toch hoogstens kunnen gelden tegen het opnemen daarvan als blijvende regeling in de grondwet, en niet tegen het gebruik als voorloopig kiesreglement. Evenmin kan het bezwaar wegen dat de taxatie der huurwaarden voor het personeel is verouderd; want de vraag is niet of de taxatie van de woningen juist is, maar of men het kiesregt voorloopig al toekennen wil aan de menschen die nu, 1885, in die woningen leven; en even weinig kracht heeft de bedenking dat de taxatie niet gelijkmatig is; zij is natuurlijk even gelijkmatig of ongelijkmatig voor hen die nu al kiezers zijn als voor hen die het nog moeten worden; en ze was in 1850 even ongelijkmatig[1)] als nu. Had men toen op een algemeene peraequatie der huurwaarden willen wachten, dan hadden we de kieswet van 50 nu nóg niet, en kozen we misschien nog volgens de de oude reglementen van vóór 48. Als bovendien de huurwaarden en de cijfers, die in iedere gemeente kiesregt zullen geven, volgens het denkbeeld van het *Comité* éénmaal zullen vastgesteld zijn, denkt men dat er dan *niet* over ongelijkmatigheid zal worden geklaagd? wordt niet reeds nu de taxatie voor de grondbelasting, waarvan het wil uitgaan, in het kamerverslag als grondslag van kiesregt afgekeurd, juist omdat ze zoo ongelijkmatig heet te zijn?

1) Veel ongelijkmatiger zelfs; want sedert door den afstand van 4/5 aan de gemeenten deze een overwegend belang bij de opbrengst kregen, zijn de taxatiën vrij wat verbeterd.

Door hunne bestemdheid hebben de voorstellen VAN HOUTEN en 't mijne nog een ander voordeel gemeen: ze geven niet enkel een rigtsnoer maar ook een toetssteen. Een program, een grondwetartikel dat, tusschen twee cijfers in, alles aan de toekomst overlaat, dát kan bijna iedereen aannemen, dáár bijna een iegelijk vóór stemmen: hij die het kiesregt eigenlijk nog liefst wat zou inkrimpen, hij die alles omtrent zoo wil laten als het is, en hij die inziet dat men met zijn tijd meê vooruit moet, - ieder houdt daarbij, zoo als men zegt, een slag om den arm; even als een ieder zich voor hervorming van ons belastingstelsel verklaren kan, zoolang in 't onzekere blijft of daarmeê een progressive inkomstenbelasting bedoeld wordt dan wel nieuwe accijnsen en een verhoogd tarief. Ronduit gezegd, het is zonderling dat het *Comité* dit zelf niet heeft ingezien. Van voorzigtigheid als die derslangen zal niemand ooit de geachte leden verdenken, maar iets anders dan argeloosheid, als die der duiven, mogt toch van hen worden verwacht.

Eerst wanneer een voorloopig kiesreglement bij de Regeeringsontwerpen gevoegd en aangenomen is, zal men kunnen zeggen dat de Grondwetsherziening in waarheid tot stand is gebragt; als dat blijft ontbreken, dan zal de nieuwe staatsregeling maar een Paleiswet te méér zijn in 't Staatsblad. En welke regelen zullen dan aan den volgens dat reglement vernieuwden wetgever moeten gesteld worden? Vooréérst: *moet* men hem wel aan voorschriften binden? Mijn voorstel werd indertijd gedaan in de hoop, die teleurgesteld is, dat de bepalingen omtrent de wijze van Grondswetsherziening (Elfde Hoofdstuk, Van Veranderingen) aanmerkelijk zouden vereenvoudigd worden. In die onderstelling kon ik er mij zeer goed meê vereenigen, dat wijziging der grondslagen van het kiesregt moeilijker zou wezen dan die van een gewone wet. Nu dit intusschen niet is geschied, en onze Grondwet het karakter moet blijven behouden van een wet van Perzen en Meden, die haast niet te veranderen is, nu zou ik door het schild van die onveranderlijkheid alleen willen dekken onzen monarchalen regeeringsvorm en eenige andere groote beginselen, zooals die van burgerlijke vrijheid en gelijkheid voor de wet; nu zou ik er eerder toe komen eene zaak, die in zoo nauw verband staat met de steeds voortgaande ontwikkeling van allerlei maatschappelijke verhoudingen, aan den gewonen wetgever over te laten. Ik zou er te meer toe

kunnen komen, omdat het zoo uiterst moeilijk is dien wetgever aan bepalingen te binden, die inderdaad het doel bereiken dat men zich vóórstelt. Minstens evenveel als van het kiesradicaal hangt de werking van een kiesstelsel af van de wijze van stemming en van de verdeeling in kiesdistricten[1]; en die laat het Regeeringsvoorstel even als het *Comité* geheel, of zoo goed als geheel, aan den gewonen wetgever over. Als men zóó ver gaat, dan zie ik niet in, dat het veel baten zal dien wetgever op het enkele punt van het stemregt aan banden te leggen, waaraan hij, als hij het ooit ernstig mogt willen, zich toch waarschijnlijk wel zal weten te onttrekken.

Wil men intusschen volstrekt een zoogenoemden waarborg in de grondwet, dan blijf ik de voorkeur geven aan het beginsel, waarop én het voorstel VAN HOUTEN én het mijne gegrond zijn. Tusschen die en het algemeen stemregt zie ik eigenlijk geen middenweg.

Het Regeeringsvoorstel dat, zooals reeds in 1800 de wereldverbeteraar in 't versje van CANNING, ons de gulden toekomst belooft

> ... when each fair burgh, numerically free,
> Shall choose it's members by a rule of three,

dat voorstel heeft ten minste deze verdienste, dat het geen ruimte geeft aan willekeur, als eenmaal het uitgangspunt vaststaat. Of intusschen de resultaten daarom *goed* zullen wezen is een andere vraag. Gesteld er waren eens vijf percent van de bevolking geschikte kiezers in een achterhoek van Overijssel of Limburg, volgt daaruit dat er ook vijf percent, niet meer en niet minder, zullen wezen te Amsterdam?

1) Zie hierover o.a. veel lezenswaardigs in een paar artikelen van Prof. VAN GEER in de *Vragen des Tijds* van dit jaar.
Met hem ben ik van meening dat de verschillende stelsels van z.g. proportionneele vertegenwoordiging voor de praktijk niet bruikbaar zijn, en het stelsel van enkelvoudige districten nog het beste is dat in deze onvolmaakte wereld kan worden bereikt. Hij had zich op den bekenden brief van COBDEN en de meening van GLADSTONE en BRIGHT kunnen beroepen. Sedert hij schreef heeft de Engelsche redistributie-acte dan ook het stelsel van enkele kiesdistricten aangenomen, en zelfs de groote steden in zulke districten verdeeld. Beide partijen waren het hieromtrent ééns, en de denkbeelden van den Heer Courtney werden na een korte discussie beleefd maar beslist op zij gezet. Op de universiteiten na en 34 steden die twee leden kiezen, is het geheele Rijk, steden zoowel als platteland in 593 enkele districten verdeeld; Liverpool b.v. in 9, Londen in 59.

Voor het denkbeeld van het *Comité* valt daarentegen, naar mij voorkomt, hoegenaamd niets te zeggen. In de éérste plaats geeft het gelegenheid, zoo als hierboven werd aangeduid, tot onbegrensde willekeur, en mist het dus de éénige verdienste van het Regeeringsvoorstel. Ten tweede is het, zelfs bij veel gemoedelijker toepassing dan gehoopt of verwacht kan worden, toch eigenlijk niet behoorlijk uitvoerbaar. Het zal bij het vaststellen eener schaal van huurwaarden noodzakelijk even zoo moeten gaan als het in 1850, volgens de juiste uitdrukking van den Heer Heemskerk, gegaan is met de vaststelling der tegenwoordige schaal van den census: er zal in vele opzigten een slag in geslagen worden; en de taxatie der verstandelijke en maatschappelijke geschiktheid van de staatsburgers zelve zal nog veel oneenpariger wezen dan die van hunne huizen voor de personeele belasting. Of iemand belasting betaalt of niet, dat valt te zeggen; maar wie in de wereld zal uitmaken, wie nu eigenlijk een *geschikte* kiezer is? Vele heeren vóór 48 vonden de kiezers uit den burgerstand heel ongeschikt; en nu zou het mij niet verwonderen als veel van die kiezers elkaâr wederkeerig al heel ongeschikt vinden. 't Is een zaak van opinie. Dat zonderlinge, ik zou haast zeggen dat schoolsche, denkbeeld van ambtenaren en andere ‘deskundigen’, die in iedere gemeente de verdiensten van hun medeburgers zullen gaan taxeeren, en uitmaken of een man van 56 gl. te Sluis al of niet even goed is als een man van 58 gl. te Logchem, is dan ook, zoover ik weet, in de hersenen van geen enkelen anderen wetgever in de beschaafde wereld opgekomen; misschien - ik weet het niet - heeft het zich tot weligen wasdom ontwikkeld in een welbekend Rijk van het verre Oosten, waar alles gaat met examens, en iederéén in zijn aangewezen loketje geschoven wordt door den hoogloffelijken Magistraat. Hoezéér dat denkbeeld ook aandruischen moge tegen het gevoel en de denkwijze eener vrije natie, het kan zich in China zeer ligt aanbevolen hebben aan de levensopvatting en bureaucratische geestesrigting van dezen of genen Mandarijn.

Een ander bezwaar, dat in het Engelsche Hooger- en Lagerhuis door verschillende sprekers uitnemend ontwikkeld is, b.v. in de zitting van 23 Julij 1867 door lord Cairns[1)], is dit, dat het kenmerk van huurwaarde op geen enkel beginsel berust.

1) later Kanselier en leider der conservative partij in het Hooger huis.

Gij wilt beginnen bij 50 gl., waarom niet bij 40 of bij 60? Het is zuiver een zaak van opvatting, die ten slotte altijd neerkomt op het bekende: ‘Men moet voor zijn conversatie de lijn *ergens* trekken, en *ik* trek hem bij mijn schoenmaker.’ Het *Comité* is zeer gekant tegen algemeen stemregt; ziet het niet in dat het met zijn *minimum* van 50 gl., juist in de steden de deur daarvoor wagenwijd open zet, terwijl het door dat zelfde cijfer ten plattenlande een aantal kleine grondeigenaars buitensluit?

Voor het element, waarvan het omkeering der maatschappelijke orde zou kunnen duchten, laat het *Comité* den toegang vrij; de talrijke klasse die het onmisbaar tegenwigt uitmaken zou, laat het aan de deur staan. Men zou het niet gelooven als men het niet gedrukt zag.

De voorstellen van den heer van Houten en van mij, hoewel het zijne veel verder gaat dan het mijne, rusten beide op een begrijpelijk en eenvoudig beginsel; op het aloude Germaansche begrip dat, in den loop der tijden verduisterd, door de Engelsche wetten van 67 en 84 weder in eere gebracht is, dat vertegenwoordiging even ver moet gaan als belasting, en ieder huisman (*householder*) die meê betaalt ook meê stem hebben moet[1)]. Even als in Engeland de armenbelasting de eenige algemeene[2)] belasting is, zoo is dit bij ons die op het personeel; en daarom is zij, of althans dat gedeelte er van dat huurwaarde raakt, de éénige die in aanmerking komen kan.

Ingrijpen in het belastingstelsel doen de voorstellen niet; dit zouden zij doen, als zij een bepaald bedrag van belasting vereischten; maar dit is hier evenmin het geval als in Engeland ten opzigte van de armenbelasting. Woont gij in een huis of in een gedeelte van een huis? en zoo já, betaalt gij dan daarvoor belasting of betaalt gij ze niet? Hoe dat nu is ingrijpen in de regel van het belastingstelsel verklaar ik niet te begrijpen. Voor grondbelasting, patent, inkomstenbelasting, kapitaalbelasting, in één woord voor alle denkbare belastingen is de wetgever geheel vrij; ze hebben met het kiesregt niets meer

1) Daar hij die op kamers woont feitelijk ook belasting betaalt in zijne huur, is in mijn voorstel te zijnen behoeve óók eene voorziening gemaakt. Het hangt bovendien van den wetgever af, hem afzonderlijk aan te slaan; maar dit is een questie voor de belastingwet; in een kieswet hoort ze niet thuis.

2) Hij die daarin is aangeslagen betaalt van zelf in een tal belastingen voor andere doeleinden, als b.v. voor wegen, scholen, begraafplaatsen, enz.

te doen; en, daar het kenmerk van huurwaarde geheel ligt buiten deuren, vensters, haardsteden, dienstboden en paarden, kan hij van de personeele belasting óók maken wat hij wil; hij kan zelfs het bedrag, dat hij van iedere honderd gulden huurwaarde wil heffen, verlagen of verhoogen zoo als hem goeddunkt. De eenige vraag die hij te overwegen heeft is deze: welke huurwaarden wil ik geheel of gedeeltelijk vrijstellen? Is dat nu ingrijpen in het stelsel van onze belastingen? Is het zelfs maar vasthouden aan eenen *census*; aan een bepaalde som van belasting? Het is doodeenvoudig terugkeeren tot het aloude beginsel: wie schot en lot betaalt stemt meê, wie het niet doet stemt niet meê. Laat men dat varen dan is men op de heerbaan, misschien wel op den spoorweg, die op algemeen stemregt uitloopt.

‘Maar als het heele personeel eens werd afgeschaft?’ Ja, als de hemel invalt zullen we de musschen voor 't grijpen hebben.

‘Maar als het eens werd afgestaan aan de gemeenten?’ Men heeft mij tegengeworpen dat ik dit geval over 't hoofd heb gezien. Och neen; er is al sedert zooveel jaren zooveel over gepraat en geschreven dat het onmogelijk was het over het hoofd te zien; maar voorloopig geloof ik er niets van; en wat er nog dezen zomer met het personeel is gebeurd heeft mij stellig niet tot andere gedachten gebragt. Maar al *werd* het eens aan de gemeenten afgestaan, dan *kan* niet alleen, maar *zal* het Rijk toch de grondslagen moeten blijven regelen. In mijn boven aangehaald opstel heb ik dit nader uitéengezet op gronden, waarmee o.a. de hoogleeraar Buys zich in zijn bekend Januarij-artikel in dit tijdschrift vereenigd heeft. Ik kom daar nu niet breeder op terug. ‘Ja, maar de wetgever zal de bepaling kunnen ontduiken; hij zal het cijfer der vrijstelling kunnen verlagen of verhoogen; hij zal een andere omschrijving kunnen geven aan het begrip van *volle* en *gedeeltelijke* belasting, en sluiten zoodoende de helft van uw kiezers weer uit.’ Volkomen wáár; dat zal hij alles kunnen doen[1]; hij zal óók, in het stelsel van het *Comité*, de huurwaarde overal kunnen bepalen of 200 of overal

1) Het cijfer van vrijstelling willekeurig verhoogen, enkel om kiezers kwijt te raken, zal hij intusschen zoo ligt niet doen; want hij raakt metéén ook inkomsten kwijt, die hij hard noodig heeft. Verlaagde hij daarentegen het cijfer van vrijstelling, 't geen niet is te wachten, welnu dan zou het ook niet meer dan billijk wezen dat zij, die men meê laat *betalen*, ook meê *stemden*.

op 50 gl. Dit bewijst alleen maar, wat ik hierboven al zeide, hoe moeielijk het is een wetgever, die *anders* wil, door een grondwetsartikel te binden, en hoe noodzakelijk een voorloopig kiesreglement is; nu niet minder dan in 48. Zonder dat blijven de wijsgeerigste moties in onze diepzinnigste kiesvereenigingen maar even zooveel slagen in de lucht.

Hiermeê eindig ik de nadere[1)] verdediging van een stelsel waarvan men mij, zeer ten onregte, den 'Vader' genoemd heeft.

't Zal nu, hoop ik, duidelijk geworden zijn, wat ik vroeger toch ook niet onduidelijk had gezegd, dat het niets anders is dan de toepassing op onze omstandigheden van het kiesstelsel dat in Engeland door de zamenwerking van de twee groote staatspartijen gevestigd is; welks grondslag in 1867 gelegd is door de conservatieven en dat in 1884 door de liberalen is voltooid. In het voorstel VAN HOUTEN geeft die toepassing naar evenredigheid bij ons 14 % minder kiezers dan in Engeland, in 't mijne niet eens meer dan de helft.

Na rijp beraad en grondig onderzoek gekozen in het land, dat ons zoo dikwijls als voorbeeld voor geleidelijke en praktische ontwikkeling van politieke instellingen voorgehouden is, verdient het mijns inziens verre de voorkeur boven dat van het *Comité*; een stelsel dat, nog nooit ergens anders uitgedacht en veel minder toegepast, de copie levert van eene der slechtste bepalingen van ons tegenwoordig kiesregt, en, op geen *beginsel* steunende, de kiem van zijn eigen ondergang met zich in de geboorte zou meêbrengen.

Men make zich daaromtrent geene illusiën. Het stelsel van huurwaarde schijnt bij menigeen bijval te vinden, in de éérste plaats misschien, en denkelijk onbewust, omdat het niet dadelijk uitvoerbaar is, en dus de zaak op de lange baan schuift door ze, op echt Hollandsche wijze, commissoriaal te maken; en dan, omdat men zich vleit, dat toch de z.g. gezeten burgerstand de vaststelling der schaal van huurwaarden in zijn hand heeft en in zijn hand zal blijven houden. De loop der zaken om ons heen, leert, dunkt mij, overtuigend dat zoodanige stillehoop op een zandgrond gebouwd ware. Angstvallig, weifelend, breedsprakig en verdeeld als we zijn, hebben wij in de laatste eeuw iedere groote verandering in onze staatsinstellingen doorgaans te wijten of te

1) Voor 't overige verwijs ik naar mijne brochure: *Het Kiesregt en het voorstel van den Heer van Houten*.

danken gehad aan den terugslag van buitenlandsche gebeurtenissen. Van wáár en wanneer de eerstvolgende stoot komen zal, wie zal 't voorspellen? maar wie zal toch niet, met wijlen den Minister Modderman, overtuigd wezen dat hij zeker te wachten is?

Zullen dán onze regeerende klassen vaster blijken te staan dan hunne voorgangers; dan nog laatstelijk de Regentencaste van vóór 48? Zeker niet, wanneer alsdan Regeering en Kamers en kiesvereenigingen nog aan 't praten en disputeeren zijn over de beste manier om een afgekeurd stelsel van vertegenwoordiging te vervangen; zeker niet. als zij er niets beters voor in de plaats gevonden hebben dan weer een ander systeem van loven en bieden - hier een gulden meer en dáár een gulden minder - dat in iedere gemeente eene variante opleveren zal op het oude en nog altijd onopgeloste problema, hoeveel schapen maken een kudde en hoeveel hairen maken een pruik.

De loop, dien de grondwetsherziening tot nu toe genomen heeft, boezemt intusschen weinig hoop in op eene spoedige en doortastende oplossing. De wijze waarop de Regeering het vraagstuk heeft aangevat, weifelend en voorlichting zoekende waar men van haar zelfbewust vóórgaan verwachten mogt, en dan, gelijk Martha, zich bekommerende om vele dingen in plaats van zich tot enkele hoofdpunten te bepalen, heeft de zaak niet vooruit gebragt. Waar 't hier op áán komt, dat zijn enkele groote beginselen, niet een doorloopend napluizen van een honderdtal artikeltjes, alsof men een wet op de registratie of op het notarisambt vóór zich had; waar 't hier op áán komt, dat is juist dat Voorloopig Kiesreglement, dat de Regeering met zoo kennelijke verademing op zij heeft geschoven. Op deze wijze wekt men weinig belangstelling bij de natie, en, - het Voorloopig verslag bewijst het, - ook geen breede opvatting bij de Kamer. Op deze wijze loopt men gevaar, na veel gehaspel en onder de meest verrassende wendingen, ten slotte toch niets tot stand te brengen dan een ingewikkeld knutselwerk, in plaats van een eenvoudig en stevig gebouw, dat geenen rukwind te duchten heeft.

Moge de uitkomst mijne vreeze beschamen; moge zij bewijzen dat wij, ook nu nog, in iets anders dan in kleinigheden groot kunnen zijn, en dat wij de betrekkelijk zoo rustige tijden, die wij hier mogen beleven, weten te gebruiken om aan het ver-

breeden en bevestigen der grondslagen van onzen Staat te werken terwijl het nog dag is.

Nu bijna eene eeuw geleden stelde een lid van het Engelsche Huis der gemeenten voor, het stemregt aan alle belastingbetalende huislieden toe te kennen. ‘Aan de huislieden,’ zeide dat lid[1)], dat nog veertig jaren later door Peel[2)] genoemd werd onder de twintig leden die aan de vertegen oordiging het meest tot sieraad gestrekt hadden, ‘aan de huislieden, omdat zij als hoofden van gezinnen genoegzame verantwoordelijkheid dragen om aanspraak te hebben op het kiesregt. In geen land ter wereld maken huislieden deel uit van het gepeupel, en geen land verdient een vrij land te heeten waar hun het stemregt verkort wordt.’

Dat voorstel is thans in Engeland verwezenlijkt; zouden wij onze staatsinstellingen op hechter, breeder en eerlijker grondslag kunnen vestigen; op een grondslag die meer *conservatief* is in den besten zin van het woord? Ik geloof het niet.

A.J.W. FARNCOMBE SANDERS.

Aanhangsel.

Om allen twijfel omtrent den aard van het kiesregt, niet enkel in Engeland, maar ook in Schotland en Ierland onmogelijk te maken, voeg ik hier nog het één en ander bij, dat ik in het bovenstaande achterwege liet om den zamenhang niet te zeer te verbreken.

De *Representation of the people act* (1867) gaf het huismansstemregt voor de Engelsche steden; een acte van denzelfden naam volgde in 1868 voor Schotland. Bij het indienen van het Ontwerp zeide de Minister Disraëli (zitting Lagerhuis 13 Mei 1867) o.a.: ‘Het kiezersradicaal dat wij voor de Schotsche steden voorstellen is hetzelfde als wij voorstellen voor de Engelsche. Even als voor Engeland vinden wij voor Schotland, dat het onmogelijk is voor steden een radicaal van aanneme-

1) Flood, bij de toelichting van zijn voorstel in 1791.
2) In zijne rede over de eerste *Reform bill* van 1831.

lijken aard voor te stellen, - van een aard die eenige hoop van duurzaamheid geeft - op den grondslag van huurwaarde. Wij hebben daarom voor Schotland hetzelfde beginsel aangenomen, dat wij vóórstellen voor Engeland; dat namelijk het vervullen van burgerpligten de grondslag zal wezen voor het verkrijgen en uitoefenen van burgerregten.

Wij zijn van meening dat wij evenmin in Schotland als in Engeland een volmaakteren toetssteen, - een toetssteen meer algemeen van toepasselijkheid - hebben kunnen dan het *betalen van belasting* ..... Het spreekt van zelf dat iedereen die belasting betaalt daarom nog niet een respectabel persoon is, want in alle standen der maatschappij vindt men treurige uitzonderingen op wat, naar ik hoop, het algemeene karakter van 't menschdom is. Maar ik meen toch gerust te kunnen beweren, dat, over 't geheel genomen, het *betalen*[1] van belasting een zeer eerlijke toets is voor de ordentlijkheid van hem die het doet; en des te meer als die belasting, aangenomen als éérste element van het kiezersradicaal, vergezeld wordt door de voorwaarde van een zekeren duur van ingezetenschap. Dit zijn de twee *grondslagen*, waarop wij getracht hebben het kiesregt in de Engelsche steden te vestigen, en er bestaat geen enkele reden, zoover wij zien kunnen, waarom ze ook niet de grondslagen wezen zouden voor het kiesregt in de steden van Schotland.'

Het kiesregt in de Schotsche steden is dan ook sedert 1868 volmaakt gelijk aan dat in de Engelsche, op den grond van betalen van armenbelasting en één jaar ingezetenschap.

En nu luidt de *Representation of the people Act* van 1884 aldus: *sect.* 2. 'Er wordt een algemeen huismans-kiesregt en algemeen *lodgers*-kiesregt[2] gevestigd in al de graafschappen[3] en al de steden van het vereenigde koningrijk enz.'

Sect. 7. (1). 'In deze Acte beteekent de uitdrukking huismanskiesregt voor zoover Engeland en Ierland betreft het radicaal omschreven in Sectie 3 van de *Representation of the people Act* 1867, en de Acten waarbij die later is gewijzigd'[4], enz.

Sect. 7 (4). 'De uitdrukking huismanskiesregt beteekent voor

1) Heel iets anders dan ons dwaze 'aangeslagen zijn.'
2) Dit ziet op de gemeubelde of ongemeubelde kamers.
3) In ons spraakgebruik het platte land.
4) Dit ziet voornamelijk op de latere definitiën van *woning* en *lodging*.

Schotland het radicaal vastgesteld in de *Representation of the people Act (Scotland)* 1868, en de Acten waarbij deze is gewijzigd enz.'

De *Parliamentary and municipal registration Act* 1878 bepaalt *sect.* 5 § 2. 'In, en voor het onderwerp van, de *Representation of the people act* 1867 zal de uitdrukking woonhuis ieder gedeelte, welk dan ook, van een huis beteekenen, dat afzonderlijk als woning gebezigd wordt, en de uitdrukking "lodgings" elk apartement of elke plaats van verblijf, gemeubeld of ongemeubeld, in eene woning'[1].

Deze bepaling is thans eveneens, het geheele Rijk door, zoo in de steden als ten platten lande van toepassing.

Dit alles strekt weinig tot bevestiging der uitspraak van Prof. de Louter: 'intusschen blijft de huurwaarde van land of woning de grondslag waarop het kiesregt rust; wel is dit nog aan andere voorwaarden gebonden, bijv. een jaar verblijf binnen het district en de betaling der armenbelasting; doch deze laatste is bloot een last verbonden aan de huurwaarde der erven en geenszins de eigenlijke grondslag van het kiesrecht....' 'Ik acht daarom de bewering van Mr. Sanders op blz. 13 zijner brochure voor onjuist.' - In mijne brochure *beweerde* ik niets, maar verwees naar de Acte, met aanhaling van kapittel en vers. Had Prof. de Louter die maar eens opgeslagen; of althans het laatste hoofdstuk van zulk een algemeen verspreid boek als de *Constitutional history* van ERSKINE MAY, of maar ten minste bedacht, dat een huurwaarde van £ 10 hem onmogelijk zijn vijf millioen kiezers kon geven.

1) De vraag of iemand is *lodger*, en dus gebonden aan £10 huurwaarde, dan wel bewoont een afzonderlijk deel van een huis, en dus niet gebonden aan eenig cijfer, kan twijfelachtig wezen, vooral als de kamers ongemeubeld verhuurd zijn; en zulks vooral omdat betaling der belasting door den eigenaar geldt voor betaling door den bruiker.
Op dit terrein vol voetangels en klemmen begeef ik mij hier niet; ik bepaal mij tot de opmerking dat het aantal dergenen die, als *lodgers*, aan het cijfer van £ 10 zouden gebonden zijn, er zeer door vermindert, en dat dergenen die geen huurwaarde hebben te bewijzen er nog door vermeerdert. In 1884 waren er in de drie Rijken te zamen maar 23454 *lodgers*.

Moderne sonnetten.

(Modellen voor dichters, of die het worden willen.)

I.

Ik droomde dat ik droomen zou een droom,
Een droomenreeks vol zoete 'erinneringen.
Ach! aan mijn droomen louter tranen hingen,
Als regendroppels aan der wolken zoom.

Het mistig maanlicht gleed op aarde, loom;
En bleek en bleeker werden alle dingen.
Ik hoorde sterren litaneien zingen,
En luide riep een stem mij: Wellekoom!

O, Engel mijner droomen, wees gegroet!
Gij hebt mijn ziel in uwe ziel gevangen;
In tranen komt uw beeld mij tegemoet.

Wat blonde bleekheid bloeit er op uw wangen!...
Geen bitter lijden smaakte me ooit zoo zoet
Als 't uwe, dat 'k vereeuwig in mijn zangen.

II.

U heb ik lief als de eeuwge zwarte nacht,
Als de echo van een nooit gekend verleden,
Als blauwe bloemen in 't denkbeeldig Eden,
Waarop mijn droevig harte eeuwig wacht.

O mijne zoete zusterziele! zacht
Komt gij, een bleeke schimme, toegetreden,
En lispelt stille ruischende gebeden,
Terwijl uw bleeke mond droefgeestig lacht.

En 'k zie door dorre en dwarrelende blaân,
Door 't schemerend en mistig maneglimmen,
Gelijk een breed ontplooide witte vaan,

Uw vale geest al hoog en hooger klimmen.
Nog ééne droeve lach, en 't is gedaan -
En gij smelt weg voor eeuwig aan de kimmen.

FORTUNIO.

(*Kan tot in het oneindige worden voortgezet*.)

Dramatisch overzicht.

Het tooneel neemt sedert eenige jaren een ruime plaats in in ons maatschappelijk leven. Wie er nog aan twijfelen mocht, dien zouden wij willen vragen hoe hij de deelneming verklaart, welke de dood van Mevrouw K l e i n e - G a r t m a n in het land heeft verwekt, hoe den luister, waarmede het stoffelijk overschot van de rijkbegaafde kunstenares op Maandag 5 October onder den toevloed van duizenden ten grave werd gebracht.

Dat onder die duizenden de nieuwsgierigen de groote meerderheid vormden, dat velen de plechtige uitvaart enkel als een interessante vertooning beschouwden, zal ik niet tegenspreken. Ook is het mogelijk dat er in de wijze waarop enkelen hun hulde bewezen en aan hun droefheid lucht gaven, naar sommiger oordeel, te veel theatraals school. Delobelle's - wie herinnert zich niet de uit het leven gegrepen acteurstype uit *Fromont jeune et Risler aîné*? - vindt men ook bij ons; al blijft ‘geen dominé!’ ‘geen acteur!’ nog altijd voor predikant of tooneelspeler, buiten kansel of tooneel, de beste aanbeveling.

Doch er was in alle kringen waarachtige belangstelling en oprechte weemoed, en voor wie zich jaren terugdacht, was er reden tot den uitroep: Wat is er veel veranderd! Een afscheidstocht als Mevrouw Kleine in het voorjaar door het land maakte, een uitvaart als haar thans te beurt viel, zou voor twintig, vijf en twintig jaar ondenkbaar geweest zijn.

Het tooneel heeft in ons land met moeilijkheden te kampen grooter wellicht dan ergens elders. Onze deugden zoowel als onze gebreken staan aan den bloei van dat tooneel in den weg. De huiselijkheid, die, al klagen pessimisten dat zij aan het afnemen is, toch

nog krachtig genoeg blijkt om een Nederlandsche deugd genoemd te mogen worden, doet er velen tegen opzien, anders dan bij uitzondering het hoekje van den haard te verlaten om een tooneelvoorstelling bij te wonen. Wie eens in de veertien dagen een comedie bezoekt, geldt al voor een trouw comparant. En naast onze deugden staan onze gebreken, onze vooroordeelen. Het heeft lang als een axioma gegolden dat onze taal ongeschikt was voor natuurlijke voordracht en natuurlijk spel, en dat zij op de planken alleen kon dienen voor rederijkerspathos en opgeschroefde declamatie. Velen bezochten Parijs en het Theâtre Français, kwamen opgetogen terug, en gingen vergelijkingen maken! Hoe onbillijk dat was, werd niet gevoeld; en er moesten stemmen van vreemdelingen opgaan, men moest in de gelegenheid zijn, op de plaats waar onze tooneelspelers optreden, buitenlandsche kunstenaars van naam te zien en te hooren, om, zij het ook aarzelend, tot de bekentenis te komen, dat er onder onze artisten krachten schuilen, welke voor sommige buitenlandsche beroemdheden niet behoeven onder te doen.

Maar hoe staat het met de beschaving, de algemeene ontwikkeling van onze tooneelspelers in vergelijking met die van andere landen? Onze tooneelspelers komen uit te lagen stand - beweert men - en eerst wanneer een andere klasse der maatschappij hare zonen en dochteren voor het tooneel wil doen opleiden, zal er van verheffing van het tooneel sprake kunnen zijn en zullen onze schouwburgen met die van het buitenland kunnen wedijveren.

Ik durf echter verzekeren dat de stand waaruit bij ons, in den regel, de tooneelspelers voortkomen, geen andere is dan die waaruit het Fransche tooneel zijn acteurs en actrices recruteert. Zoons en dochters van concierges, van bakkers, van kleine winkeliers en vooral van tooneelspelers of van hen die onder een of anderen titel aan den schouwburg verbonden zijn, leveren daar zoowel als hier het grootste contingent. Doch het kan niet ontkend worden, dat in Frankrijk, en met name te Parijs, die stand, ik zeg niet meer innerlijke beschaving, maar meer *vernis* van beschaving heeft dan bij ons; dat de jongens en meisjes uit die kringen zich gemakkelijker bewegen, zich smaakvoller kleeden, zich minder onbeholpen voordoen, zich beter weten uit te drukken, dan bij ons het geval is.

En dan onze keel- en neusklanken, en de stadsdialecten, waaronder dat van de hoofdstad de kroon spant!

Al ware het alleen om houding en bewegingen iets van hun links-

heid te doen verliezen, om die leelijke stemmen tot dragelijke organen te vervormen, om de *ou's* voor *oo*, de *ei's* voor *ee*, die de Barones tot den Graaf doen zeggen: *Ou, meent u weizenlijk me daarmei te bekouren*?, uit te branden en uit te snijden, - alleen daarom reeds zou een Tooneelschool in ons land niet gemist kunnen worden. Dat men daartoe niet kan volstaan met een uitsluitende vakschool, waar de jongens op 17 of 18 jaar, de meisjes op 15 of 16jarigen leeftijd zouden worden toegelaten - een regeling, door mr. Banck in den Spectator van 3 October j.l. verdedigd - heeft de overgroote meerderheid van de jongste algemeene vergadering van het Tooneelverbond begrepen.

De Tooneelschool beweegt zich in de goede richting, dat wordt ook erkend door velen, die lang aan de mogelijke resultaten van een dergelijke school twijfelden. Er moet, zoolang de geldelijke steun, dien de inrichting buiten het Tooneelverbond geniet, zoo onzeker en zoo wisselvallig is, zoo zuinig mogelijk worden huisgehouden; maar aan het beginsel, dat aan de inrichting ten grondslag ligt, behoort niet meer te worden getornd. Niet experimenteeren, maar consolideeren zij de leus.

Met een uitsluitende vakschool zou men wellicht kunnen volstaan, wanneer er zich enkel jongelieden aanmeldden van de beschaving en ontwikkeling van een Jan C. de Vos, die, na degelijke voorbereidende studiën, de collegebanken verruilde voor de tooneelplanken, welke hij thans - jammer genoeg! - weder met het bureau van den dagbladschrijver zal verwisselen.

Nu en dan wordt er een stuk van den begaafden jongen kunstenaar vertoond, en wanneer dit in druk verschijnt, kan de Vos gewoonlijk geen weerstand bieden aan de verzoeking om over het een of ander punt, dat het tooneel raakt, over publiek en critiek, zijn hart te luchten. Zoo doet hij ook thans bij de uitgaaf van *Suzanne*, een tooneelspel dat, naar het schijnt, bij de vertooning succes heeft gehad.

De Vos zou geen tooneelspeler moeten zijn, wanneer hij niet, nu hij toch een voorrede schreef, zijn eerbied betuigde voor de ware critiek, voor den criticus, die, zooals het hier heet, ‘een vraagbaak zou kunnenzijn voor kunstdienaars en kunstminnaars.’ Zoo spreken alle acteurs-en de meeste auteurs. Het ongeluk wil echter, dat zij zulk een criticus altijd nog voor het eerst zullen ontmoeten, en dus voor hun eerbied geen emplooi kunnen vinden. De eischen, die zij aan zulk een witten

raaf stellen, zijn dan ook niet gering. ‘Wanneer de critici’ - zoo spreekt de heer de Vos - ‘alle repetitiën bijwonen van een werk, eerst dan zal het hun gegeven zijn, en dan nog behoort er veel scherpzinnigheid toe, een juist oordeel na een eerste vertooning over een werk uit te spreken. En zoolang zij dit niet kunnen of mogen doen, zouden zij, ter wille van hun oordeel, gehouden zijn, minstens vijf voorstellingen bij te wonen.’ Het is niet te verwonderen, dat de schrijver, eens op dien weg, nog een stap verder gaat, en tot de slotsom komt: ‘Nog beter ware het, in het geheel geen critiek te schrijven. De tijd daarvan is voorbij. Men heeft te veel haast om rustig te oordeelen.’

Na de critiek krijgt het publiek een beurt. ‘Er was een tijd’ - zegt de heer de Vos - ‘dat de schouwburg een kunsttempel was. Nu is hij een paleis voor volksvermaak. Vroeger zocht men aesthetisch genot, nù... vermaak, pret, ontspanning, of wel zedeleering!’

O die *phrases toutes faites*! Geloof er toch niets van! Wees overtuigd, dat men ten allen tijde, voorheen zoowel als thans, naar den schouwburg is gegaan om zich te vermaken. Het doel van de kunst is genot te geven. Bij een drama van Shakespeare, voor een schilderij van Rembrandt, zal men een genot smaken van hooger orde, dan men smaakt bij een blijspel van Labiche of voor een doek van Jan Steen; maar het blijft een vermaak, dat ons de kunst verschaft. In een tooneelstuk zoek ik hartstochten, die mij roeren en meêsleepen, karakters, waarin ik belangstel, toestanden, gebeurtenissen, die mij treffen of doen lachen; en de eerste vraag, die zelfs de ernstigste kunstvriend tot u richt, wanneer gij uit den schouwburg komt, is: ‘Hoe hebt ge u geamuseerd?’ Zoo is het steeds geweest, en zoo zal het altijd blijven. Het tooneel is er niet minder om.

De tooneelspeelkunst, die van hare beoefenaars zooveel eischt: zooveel ernstige studie, zooveel toewijding, zooveel zelfverloochening soms, verdient zeker de verhoogde belangstelling, waarin zij zich in ons land mag verheugen. Zal die belangstelling zich ook eens bij de Rijksregeering openbaren? De schilderkunst is een voorwerp van haar zorg: wij hebben een Rijksmuseum, een Rijksacademie van beeldende kunsten. Maar waar blijkt, dat de Nederlandsche Regeering ook het bestann van een dramatische kunst erkent? Wat geschiedt er van Rijkswege voor het tooneel? Er zijn door de vrienden van het tooneel in de laatste jaren kapitalen aan geld,

arbeid en tijd besteed, zoowel voor de opleiding van den aanstaanden tooneelspeler, als tot verbetering van het gehalte der tooneelvertooningen. Aanvankelijk met verblijdenden uitslag. Onze koning heeft persoonlijk die pogingen krachtig gesteund. Maar de Regeering bleef toezien. De Nederlandsche Staat onderscheidt zich ook daarin van bijna alle beschaafde Staten van Europa, dat hij niets doet voor het tooneel.

Intusschen drukken financiëele beslommeringen de beide instellingen, waaraan ons tooneel zijn opkomst in de laatste jaren te danken heeft. De Tooneelschool, van wier nut een aantal leerlingen, aan onze schouwburgen verbonden, een onbetwist gunstig getuigenis afleggen, moet zich redden door bezuiniging. De Vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel*, die, tot welke aanmerkingen haar gestie ook aanleiding moge hebben gegeven, het peil der tooneelvertooningen heeft doen rijzen, en op menige plaats in ons vaderland den zin voor dramatische kunst heeft weten op te wekken, gaat, ondanks den milden steun, dien de koning haar verleent, financiëel achteruit. Reeds moest zij hare Rotterdamsche afdeeling laten varen, en mocht het boekjaar 1885/1886 even ongunstige resultaten opleveren als het vorige, dan - zoo deelt een harer bestuurders mede - zal zij hare taak moeten nederleggen.

Van de vrienden van het vaderlandsch tooneel wordt verwacht, dat zij alles in het werk zullen stellen, om te behouden, wat met zooveel inspanning werd verkregen. Te Amsterdam trachtten eenige kunstvrienden, wijzende op het voorbeeld door de Residentie gegeven, hunne gegoede stadgenooten tot een drukker bezoek van den Stadsschouwburg op te wekken, en op vaste avonden een kern van belangstellenden in den schouwburg te vereenigen.

Het Nederlandsch Tooneel opende een reeks abonnements-voorstellingen, waarvan de eerste Woensdag 14 October plaats had.

Men gaf *Daniël Rochat* van S a r d o u .

Dit stuk, dat den 16en Februari 1880 voor het eerst te Parijs werd opgevoerd, werd te Amsterdam reeds door het gezelschap van den heer van Lier gegeven, in dezelfde vertaling van de heeren Boudier en Alberdingk Thijm, welke thans door Het Nederlandsch Tooneel wordt gebruikt.

Comédie heeft Sardou zijn *Daniel Rochat* genoemd. Ik zou het een *tragedie* willen noemen, al vallen er geen dooden.

De eigenlijke inhoud kan in twee regels worden samengevat. Da-

niel Rochat, een zeer begaafd, radicaal Fransch afgevaardigde, heeft op een reis door Zwitserland kennis gemaakt met een jonge, schoone, verlichte Amerikaansche, Lea Henderson; een samenreizen van drie weken leidt tot een verloving, welke spoedig door een burgerlijk huwelijk wordt gevolgd. Doch als de jonggehuwde vrouw dit huwelijk ook kerkelijk wil laten inzegenen, komt de radicale echtgenoot in verzet. Er volgt een ernstige strijd, welke daarmede eindigt dat het huwelijk den dag nadat het gesloten is door scheiding weder wordt ontbonden.

Eenvoudiger handeling is haast niet denkbaar. Maar zij raakt een van de hoofdquaesties van onzen tijd: Is er een waarachtige vereeniging in het huwelijk mogelijk tusschen een jonge, intelligente, geloovige vrouw en een begaafden, ontwikkelden, ongeloovigen man?

Het is bekend, dat de eerste opvoeringen van *Daniel Rochat* een soort van kabaal verwekten in het rustige Théâtre Français. Men verweet den schrijver dat hij het burgerlijk huwelijk was aangevallen en belachelijk had trachten te maken; dat hij van den man, dien hij voorstelt als een der corypheën van de republikeinsche partij en van de vrije gedachte, een ledepop, een polichinel had gemaakt. De charges, welke in een vaudeville geoorloofd zijn - zeide men - zijn het niet in een comedie, die politieke en sociale pretensies heeft.

Anderen hadden andere grieven. Het is mij volmaakt onverschillig - zoo redeneerde o.a. Sarcey - of de held van Sardou gelijk of ongelijk heeft met vrijdenker te zijn, of het burgerlijk huwelijk van meer of van minder gewicht is dan het huwelijk in de kerk. Ik kom in den schouwburg om mij te amuseeren; ik moet er hartstochten zien, die met elkander in botsing komen, wat ook het gevolg moge zijn. Dat heeft Sardou mij te vertoonen; daartoe heeft hij zich verbonden; dat is zijn plicht als dramatisch auteur. Welnu - vervolgt de criticus van *le Temps* - het groote, het eenige verwijt, dat ik Sardou doe, is dat zijn stuk ons verveeld heeft. Het geheele schrale onderwerp resumeert zich in deze twee woorden: zal Daniel Rochat naar de kerk gaan, ja of neen? En nu is het mij en het geheele publiek volkomen onverschillig wat het antwoord zal zijn. Of hij gaat of niet, het blijft niet minder waar dat hij een vrouw getrouwd heeft, die zijn geloof niet deelt; en altijd zal de een het zich tot plicht rekenen, den ander te bekeeren. Dat is de toestand in het 3de bedrijf, dat is

ze in het 4de en dat in het 5e bedrijf. Daarom, en niet om redenen welke met de kunst niets hebben uit te staan, houdt Sarcey *Daniel Rochat* voor een mislukt drama.

Wat staan wij, Nederlanders, door onze zeden, door onze opvatting van het huwelijk, door hetgeen ons in de maatschappelijke vraagstukken al of niet belang inboezemt, toch vaak mijlen ver van andere volken! In Frankrijk heeft *Daniel Rochat* sommigen geërgerd, de meesten verveeld; in Duitschland - zoo beweerde Paul Lindau - zal men het den toeschouwer bezwaarlijk wijs kunnen maken, dat een botsing als door Sardou wordt geschilderd, het geluk van twee jonge menschen kan vernietigen en den band van hun echt verbreken. En bij ons wekt juist dit conflict de hoogste belangstelling. Men voelt er alles voor. Men heeft in zijn omgeving van zulk een strijd tusschen elkaâr liefhebbende echtgenooten vernomen en de mogelijkheid moeten erkennen dat ook in eigen kring een of ander vormelijk geloofsverschil den hemel van het huwelijksgeluk zou kunnen doen betrekken.

Ik noemde het stuk een tragedie, en wanneer iets er mij in hindert, dan is het dat het dit niet uitsluitend en zonder restrictie is. De meesterlijke inleiding, welke de ontmoeting van Daniel en Lea, hunne verloving en hun huwelijk moet voorbereiden, laat ik in haar waarde; maar, al heeft Sardou in dit stuk blijkbaar naar het hoogste gestreefd, al werkt hij hier niet met zijn gewone kunstmiddeltjes, met zoek geraakte briefjes, of geparfumeerde stukjes papier, de wijze waarop het burgelijk huwelijk wordt geparodiëerd, de grappige tooneeltjes tusschen Casimir en Esther en zooveel meer wat tot de eigenlijke handeling in geene betrekking staat, zou ik er uit willen verwijderen. Zóó ernstig, zóó diep tragisch lijkt mij het conflict tusschen deze twee volkomen eerlijke en oprechte karakters, die beiden overtuigd zijn dat zij elkander liefhebben, maar pal blijven staan in wat zij hun geloof noemen. Het is de vraag niet - dit moet worden toegegeven - wie gelijk heeft, of het burgerlijk huwelijk gewichtiger of minder gewichtig is dan het kerkelijke; maar het is het conflict op zich zelf dat ons aangrijpt en roert, te dieper en te heviger naarmate men tot de overtuiging komt, dat er geen oplossing mogelijk is, of liever, dat, met deze karakters en onder deze omstandigheden, een ontbinding van het huwelijk de eenige oplossing is.

Sardou had Daniel Rochat over het formeele bezwaar kunnen

doen heenstappen, maar dan zou na de kerkelijke inzegening de kloof, welke deze beide zielen scheidt, niet minder duidelijk aan het licht zijn getreden. Door de handeling te plaatsen tusschen het oogenblik van het burgerlijk huwelijk en dat waarop het kerkelijk huwelijk zou moeten plaats hebben, maakte Sardou zich zijn taak niet gemakkelijker, maar teekende hij het conflict in zijn tragischen eenvoud scherper af. Rustig, zonder omwegen, schrijdt de handeling voort tot de niet te vermijden ontknooping.

Bij de eerste verklaring tusschen de beide echtgenooten is naast de liefde het verstand aan het woord. Bij de tweede, op den avond van het huwelijk in Lea's kamer, heeft de hartstocht de overhand. Elk van beiden rekent op dien hartstoeht om den ander tot zijne zijde over te halen, en elk van beiden is op het punt van in den strijd te bezwijken. Lea schijnt te zullen overwinnen, maar wanneer zij verlangt, dat allen die in hun geluk belang stellen getuige zullen zijn van hare overwinning, dan deinst Daniel terug. Dat oogenblik, het slot van het vierde bedrijf, is beslissend. Wanneer, in het laatste bedrijf, Daniel heeft nagedacht en tot de overtuiging is gekomen, dat hij aan Lea, die hij liefheeft, het offer verschuldigd is dat zij van hem vraagt, dan is het te laat. Daniel's aarzelen, zijn aanvankelijke weigering om in het volle licht zijn vrouw naar de kerk te begeleiden, heeft de liefde van Lea gedood. ‘Toen ik bij mijn droevig ontwaken, in mijn hart het liefelijk beeld zocht dat ik mij van u had gevormd, Daniel, toen heb ik het er niet meer in teruggevonden’; - na die uitspraak is de scheiding reeds volbracht. Het teekenen van de acte is er slechts de formeele bevestiging van.

Als Lea Henderson trad op Mevrouw F r e n k e l - B o u w m e e s t e r welke het Nederlandsch Tooneel thans het voorrecht heeft onder hare leden te tellen. In Mevrouw Frenkel bezit ons tooneel niet de volmaaktste, niet de meest veelzijdig ontwikkelde, maar zeker wel de oorspronkelijkste en de fijnst gevoelende tooneelkunstenares, welke sedert de herleving van ons tooneel de planken heeft betreden. Liet vroeger hare uitspraak te wenschen over, thans nu door een volhardende studie, welke toont hoe ernstig de kunstenares haar taak opvat, de gebreken van dialect en stemvorming grootendeels zijn overwonnen, mogen wij van Mevrouw Frenkel het hoogste verwachten. Niemand zou het haar te streng hebben mogen aanrekenen, wanneer zij uit haar vroegere tooneelloopbaan zekere zucht

naar melodramatische effecten, zekere overdrijving, hier en daar een te sterke uitzetting van stem, of een van die kunstmiddeltjes had overgehouden, waardoor bij zeker publiek vaak groote indruk gemaakt, en luidruchtige bijval verkregen wordt. Te meer waardeering verdienen daarom de soberheid, het ongekunstelde, de goede smaak, die haar spel kenmerken, eigenschappen welke niet enkel uit aangeboren talent zijn te verklaren, maar zeker ook de vrucht zijn van ernstige studie. De Lea Henderson van Mevrouw Frenkel is diep aangrijpend in haar eenvoud.

Laat de begaafde kunstenares zich op het Leidscheplein eerst volkomen tehuis gevoelen, door studie breeder dictie, rustiger spel verkrijgen, vooral ook hare gelaatszenuwen volkomen leeren beheerschen, en zij zal de roem van ons tooneel kunnen worden.

De heer Van Lier zal zeker noode Mevrouw Frenkel zijn gezelschap hebben zien verlaten. Maar hij heeft den moed niet laten zakken. De Nestor der Nederlandsche tooneelbestuurders is een voorbeeld van energie en ondernemingsgeest. Bevat zijn gezelschap zooals het thans is samengesteld, geen *great attraction*, dan zal hij op andere wijze trachten iets nieuws, iets interessants te geven. Van den heer P. B r o o s h o o f t , die in *Zijn meisje komt uit* van zijn komische kracht en van zijn aanleg als tooneelschrijver had doen blijken, wist de heer van Lier de toezegging te verkrijgen van, ik meen een drietal, oorspronkelijke tooneelspelen, welke in den loop van het seizoen zullen worden vertoond.

Het eerste van die stukken, *Dirk Govert Klaaszoon*, blijspel in vier bedrijven, kwam den 20en October op de planken. De heer Brooshooft heeft een satire willen leveren op de voorbereiding en viering der jubelfeesten ter eere van Oud-Nederlandsche dichters en schrijvers.

Een goed gekozen onderwerp en een dankbare stof. Het op zich zelf eerbiedwaardig streven om de herinnering aan onze groote schrijvers levendig te houden, om op hun talent de aandacht te vestigen, en wat er blijvends is in hun werk in het licht te stellen, ontvangt vaak door de wijze waarop het wordt ten uitvoer gebracht, een komische zijde. Waar tot in het beuzelachtige de nietigste bijzonderheden uit het leven van die mannen wordt uitgeplozen, waar hun karakter wordt geïdealiseerd, en ons als deugd of verschoonbare zwakheid wordt opgedrongen wat bij ieder ander als een ondeugd zou worden beschouwd; waar ijdel-

heden, jaloeziën de voorbereiding opluisteren, en de groote geesten, welke er zich mede bezig houden, door hun gekibbel hun kleingeestigheid toonen, daar bieden deze jubelfeesten een rijke stof voor den blijspeldichter.

Het blijspel van den heer Brooshooft tracht - ontdaan van al zijn bijwerk - ons de moeielijkheden te schetsen, waarmede de Professer in de letteren, Oudewijn, heeft te kampen bij de door hem op touw gezette feestviering ter eere van Dirk Govert Klaaszoon, den dichter van het beroemde gedicht, *De strijd der harders en harderinnen*. Wij beleven Oudewijn's strijd met den letterkundige Wonder over de vraag wie van beiden de feestrede zal uitspreken; de bestorming van zijn woning door een hoop lieden die zich, ingevolge een oproeping in de couranten, allen als afstammelingen van den beroemden Klaaszoon aanmelden; Oudewijn's wanhoop, wanneer er een boekje voor den dag komt, waaruit blijkt dat het eenig gedicht, waarop de roem van Klaaszoon berust, uit het latijn vertaald is, en wanneer Wonder zich van dit boekje meester maakt om den Professer midden in zijn feestrede aan te vallen en zich zoo op zijn mededinger te wreken.

Indien de heer Brooshooft zich rekenschap had weten te geven van hetgeen hij wilde, dan ware er uit deze gegevens heel wat te maken geweest. Was het zijn bedoeling, een klucht te schrijven, dan had hij het zoo behooren aan te leggen, dat men, van de eene dwaasheid, van het eene quiproquo in het andere vallend, het stuk in één schaterlach genoot, al zou men dan ook, op straat tot bezinning komende, moeten vragen, hoe een verstandig mensch er toe komen kan over zulk een onzin vijf kwartier te lachen. In twee bedrijven en vlug afgespeeld zou zoo iets een succes hebben kunnen zijn.

Of wel de heer Brooshooft had zijn taak wat hooger kunnen opvatten, en de Professer en zijn feestviering in al hun verwaandheid en opgeschroefdheid aan de kaak kunnen stellen. De hoofdtrekken voor het blijspel, dat hij ons nu gaf, hadden daarbij behouden kunnen blijven.

Het is niet de vraag of er zulke Professers als Oudewijn, zulke letterkundigen als Wonder, zulke reporters als Puk en Pluk bestaan. De komische dichter heeft het recht te chargeeren. Hij mag zijn phantasie vrij spel geven, mits hij van de werkelijkheid uitga, mits zijn karikatuur op waarneming beruste. In dit opzicht is de heer Brooshooft niet te kort geschoten. Er is in

de hoofdtypen van zijn stuk een grond van waarheid: de eerzucht van den professer, die een dergelijk jubilé gebruikt om zich zelf op den voorgrond te plaatsen, de gekrenkte letterkundige ijdelheid, die geen middel ontziet om zich te wreken, de onbescheidenheid van dagbladreporters, zijn geen onbekende zaken op ons wereldrond. Invallen als die om de niet zeer illustre afstammelingen van den grooten dichter uit alle hoeken en gaten te voorschijn gekomen, het huis van den professer te doen bestormen, en ze op een rijksdaalder te doen aanvallen, dien men voor hen op straat te grabbelen gooit; een type als van den drogist Jansen, die den gevel van zijn huis, het huis waarin Klaaszoon, geboren werd, wel voor een borstbeeld beschikbaar wil stellen, omdat hij juist een nieuwen gaper voor zijn winkel noodig heeft, getuigen, met tal van grappige gezegden, van een komische gaaf, die waardeering verdient.

Wanneer desniettemin, in spijt ook van het levendig deel, dat aan de handeling genomen wordt door een welbekend, maar steeds effectmakend exemplaar van het oude-dienstbodenras (door Mevr. Albregt als naar gewoonte onovertrefbaar juist getypeerd), het stuk als niet gelukt beschouwd moet worden, dan is het omdat de schrijver zijn taak waarlijk veel te luchtig heeft opgevat. Hij smeert en kladt er maar op los, luk of raak. Slordig is het stuk in elkander gezet, slordig is de taal, slordig zijn de aardigheden. Werkelijk geestige gezegden gaan in den vloed van platte grappen en zoutelooze gesprekken verloren. Ruw en smakeloos is de zeer onbeduidende vrijaadje van den officier van gezondheid met de Professers-dochter; nog smakeloozer is de wijze waarop Mevrouw Wonder den officier van gezondheid de blijken geeft van haar gevoelig hart. Deze tooneelen, welke met de eigenlijke handeling slechts zeer los samenhangen, hebben er zeker niet weinig toe bijgedragen om de belangstelling van het publiek, welke zich in de twee eerste bedrijven door applaus had geuit, gaandeweg tot nul te reduceeren.

Het is jammer, dat deze poging om onze schraal bedeelde oorspronkelijke tooneelliteratuur met een nieuw stuk, gegrepen uit Nederlandsche toestanden, te verrijken, schipbreuk heeft moeten lijden.

Zal J u s t u s v a n M a u r i k met zijn nieuw oorspronkelijk blijspel, dat den 28^{en} October voor het voetlicht komt, gelukkiger zijn?

Dit overzicht moet gesloten worden, vóór dat de eerste voorstelling van *Men zegt*.... heeft plaats gehad. Men moet een tooneel-

stuk op de planken hebben gezien - alle repetitiën bijwonen of minstens vijf voorstellingen! eischt zelfs de heer de Vos - alvorens er een oordeel over uit te mogen spreken; en ik ken alleen het geschreven stuk. Het zon mij intusschen niet verwonderen, indien het bleek dat van Maurik het oude onderwerp van de praatjcs, die zich tot laster ontwikkelen, - d'abord mi bruit léger rasant le sol comme l'hirondelle avant l'orage, gelijk de meesterlijke beschrijving van Basile aanvangt - zoo niet op nieuwe, dan toch op onderhoudende en handige wijze, als iemand die het tooneel en zijn publiek kent, had behandeld. Vooral het eerste en het vierde bedrijf zijn, naar mij voorkomt, geschikt om indruk te maken. Maar wie weet welke verrassingen de vertooning ons nog bezorgt!

J.N. VAN HALL.

Politiek overzicht.

Amsterdam, 25 October.

Het moet een droevig ontwaken voor de Fransche republikeinen zijn geweest, toen in den morgen van den vijfden October van alle zijden de berichten kwamen van nederlagen, door hunne geestverwanten geleden, en van overwinningen, door hunne tegenstanders behaald. De nieuwe verkiezingsmethode, de *scrutin de liste*, gaf bij hare eerste toepassing aanleiding tot menig oponthoud, en er verliepen dagen, eer de uitslag der stemming bekend was. En toen bleek het, dat 139 republikeinen van allerlei schakeering en 174 reactionairen waren gekozen. Ofschoon nog 271 herstemmingen moesten plaats hebben, hadden de vijanden van den bestaanden regeeringsvorm reeds 90 zetels veroverd, die vroeger door republikeinen waren bezet.

De uitslag maakte een des te dieper indruk, omdat niemand, noch in Frankrijk, noch in het buitenland, zich daarop had voorbereid. Wel had men hier en daar eenige bezorgheid getoond over het drijven der radicalen, die onder aanvoering van Clémenceau verdeeldheid zaaiden in het kamp der republikeinen; wel had men begrepen, dat enkele eenvoudigen van geest zich wellicht door de conservatieve kleur, aan het schijnverbond van monarchisten en imperialisten gegeven, zouden laten verlokken; maar toch had men zich overtuigd gehouden, dat de samenstelling der kamer geen ingrijpende wijziging zou ondergaan, en dat de coalitie der antirepublikeinsche partijen zou afstuiten op het vertrouwen, door eene ondervinding van veertien jaren bij het volk gewekt en bevestigd. Waarlijk, uit dien droom werd men op onzachte wijze wakker geschud!

Over de oorzaken der nederlaag bestaat natuurlijk groot verschil van meening. De gematigden beweren, dat indien het land zijne toevlucht zoekt bij de conservatieven, dit alleen te wijten is aan

de uitbreiding van het radicalisme; hadden de laatste republikeinsche regeeringen meer acht geslagen op het gevaar, dat van de linkerzijde dreigde, dan zou de rechterzijde zeker geen zoo gemakkelijke overwinning hebben behaald. De tegenstanders der opportunisten verzekeren, dat het resultaat der verkiezingen uitsluitend moet worden opgevat als eene veroordeeling der avontuurlijke Tonkin-politiek, maar met eene bepaalde voorliefde voor radicale of conservatieve beginselen in geenerlei verband staat. Enkele radicalen verkondigen zelfs de leer, dat de kiezers alleen uit spijtigheid op de conservatieve candidaten stemden, omdat de vorige kamer met hare liberale meerderheid alle radicale hervormingen had tegengehouden. Zeer eigenaardig is zeker de opmerking, dat het ministerie-Brisson de schuldige is aan den uitslag, omdat het zich volkomen onzijdig heeft gehouden, terwijl de Franschman nu eenmaal gewoon is, dat de verkiezingen door de regeering worden ‘geleid,’ en, als men hem aan zichzelf overlaat, allerlei dwaasheden begaat. Weder anderen beweren, dat de Republiek al sedert lang veel te toegevend is geweest voor de monarchale en imperialistische reactie, en nu de wrange vruchten van deze zwakheid moet plukken. In elk van deze verklaringen schuilt zeker eenige waarheid, schoon geen enkele van haar op zichzelve voldoende is, om den plotselingen ommekeer te verklaren.

De vijanden der Republiek juichten, maar gelukkig wat al te vroeg en wat al te luid. In den roes der eerste overwinning meenden enkelen van hen, dat het laatste uur der Republiek was geslagen, en hielden zich in gedachte met eene verdeeling van den begeerden buit zoo ijverig bezig, dat de oogen der kiezers voor de ware bedoelingen der zoogenaamde conservatieven werden geopend. En menig bezwaard gemoed, dat zich met angst afwendde van de intransigenten en socialisten, die den hemel der staatkundige en maatschappelijke traditiën bestormden om hem de verwezenlijking hunner utopieën af te dwingen, en dat geen vrede kon vinden met de praktijken der opportunisten, die den schuldenlast der natie hadden vergroot, eene avontuurlijke staatkunde hadden gehuldigd en niets hadden gedaan om den economischen nood te lenigen, stelde zich thans de vraag: Wat zal het gevolg zijn, als de reactie de overhand verkrijgt en de Republiek ten val brengt? Zal men dan niet een gansch heirleger van pretendenten zien optreden, die Frankrijk, ter bevrediging van hunne persoonlijke eerzucht, aan de gevaren van een burgeroorlog zullen blootstellen?

De fout, die door het te vroegtijdig afleggen van het masker was begaan, werd door de meer bezadigden onder de reactionairen spoedig bemerkt; maar het was reeds te laat, om den indruk weg te nemen, dien de al te groote openhartigheid van sommige ijveraars had gemaakt. Niet te laat echter, om aan de besliste republikeinen te toonen, dat alles nog niet verloren was, mits men besluiten kon, om alle verschillen voor een tijd lang ter zijde te stellen, ter wille van den eisch van het oogenblik: het behoud der Republiek.

En dit geschiedde. De hoofden der republikeinsche groepen kwamen overeen, dat tusschen radicalen en intransigenten, *Union républicaine, Union démocratique, Centre gauche* en hoe al de nuances en fractiën, die elkander zoo bitter hadden bestreden, meer mogen heeten, een wapenstilstand zou worden gesloten. Men zou bij de herstemmingen die republikeinen kiezen, welke op 4 October, zonder gekozen te zijn, het grootste aantal stemmen op zich hadden vereenigd. Het voorstel vond bijval en werd ook door de pers gesteund. Wat meer is, het werd in praktijk gebracht. Geestverwanten van een Léon Say en een Ribot stemden op een oudcommunard als Camélinat en eene specialiteit in werkstakingen als Basly. Vrienden van Clémenceau en Camille Pelletan onderteekenden aanbevelingen voor opportunisten als Spuller en Ranc.

Het resultaat was inderdaad verrassend. Bij de herstemming op 18 Ootober steeg het aantal der republikeinen van 139 tot 382, en dat der reactionairen van 174 tot 202. De Republiek is dus voorloopig behouden; twee derden van het aantal der kamerleden is haar met hart en ziel toegedaan en in 55 van de 85 departementen heeft de republikeinsche lijst gezegevierd. Doch deze verblijdende uitkomst is het gevolg geweest van eene transactie, van een wapenstilstand. Als straks de kamer weder bijeenkomt, zal ook de natuur hare rechten hernemen, en men weet, dat de Fransche republikein van nature een *animal disputax*; is. In die nieuwe kamer zal men eene radicale linkerzijde hebben van 150 leden, eene gematigd republikeinsche partij van 235, eindelijk eene - in dit geval inconstitutioneele - rechterzijde van 202 leden. Waar zal nu de regeering - het kabinet-Brisson of een ander - hare meerderheid vinden?

Aan eene duurzame verbinding van de rechterzijde met eene der beide andere fractiën valt niet te denken, zoolang de eerste haar recht van bestaan ontleent aan hare oppositie tegen den door de

laatsten gehuldigden regeeringsvorm. Daarentegen, is het niet onmogelijk, dat de middenpartij zich de medewerking verzekert van de meer bezadigde leden der radicale linkerzijde, van welke zich dientengevolge waarschijnlijk eene nieuwe uiterste linkerzijde zou afscheiden. Het programma van zulk eene nieuwe regeeringspartij zou dan moeten aandringen op eene vermindering - zoo mogelijk geleidelijke afschaffing - van het deficit, door bezuiniging en vereenvoudiging; op eene behoudende, maar niet annexeerende of experimenteerende koloniale politiek; op zorgvuldige onthouding van maatregelen, die tot een conflict tusschen kerk en staat aanleiding kunnen geven; op even nauwgezette vermijding van alles wat de politieke hartstochten prikkelen en overprikkelen kan. Zeker, het arbeiden aan zulk eene taak heeft niets schitterends, dat de opportunisten voor gemis aan beginselvastheid zou kunnen troosten; niets radicaals, om het doctrinarisme der uiterste linkerzijde te bevredigen. Daarentegen zou het in hooge mate bevorderlijk zijn aan den eerbied voor de gestelde machten en de populariteit van den bestaanden regeeringsvorm bij het volk, niet minder aan Frankrijk's prestige in het buitenland. De vraag is slechts, of men voor de uitvoering van zulk een programma, dat ongetwijfeld eene zekere mate van zelfverloochening onderstelt, eene meerderheid en een ministerie zal vinden. Is dit niet het geval, dan zal de nieuwe kamer waarschijnlijk eene reeks van ministeriën moeten afmaken, eer zij door schade en schande wijs is geworden, en door velerlei proefnemingen den rechten weg heeft gevonden.

Eéne schrede op den goeden weg is zeker gedaan, en wel door den heer Grévy. De president der Republiek, wiens mandaat met het begin van het volgend jaar is afgeloopen, heeft verklaard, dat hij zich een herkiezing zal laten welgevallen. Hierdoor is althans één struikelblok voor de eenheid onder de republikeinen uit den weg geruimd, en het congres zal, in plaats van een strijdperk te worden van politieke hartstochten, slechts zijn zegel behoeven te hechten aan eene benoeming, tegen welke geen der partijen redelijkerwijze gegronde bezwaren kan inbrengen.

Het is te hopen, dat de Engelsche liberalen hun voordeel zullen doen met de treurige ondervinding, welke de Fransche republikeinen, ten gevolge van hunne onderlinge verdeeldheid, hebben opgedaan. Want ook van gene zijde van het Kanaal laat, bij de voorbereiding der verkiezingen, de eenheid tusschen de verschillende

deelen der linkerzijde veel te wenschen over. En dit verschijnsel is des te gevaarlijker, omdat de leiders der rechterzijde, lettende op de teekenen des tijds, de bakens verzetten en, met verwerping van hetgeen al te sterk tegen de nog vastgewortelde instellingen en begrippen indruist, in menig opzicht door een stoutmoedig bod naar de volksgunst de liberalen naar de kroon steken. Wanneer men de rede leest, door Lord Salisbury te Newport gehouden - de *pièce de résistance* uit het omvangrijk menu, dat in den laatsten tijd aan de kiezers werd opgedischt, dan moet men zich afvragen: welke zijn de beginselen, waardoor het conservatisme in Engeland zich van een gematigd liberalisme onderscheidt? Lord Salisbury trekt wel te velde tegen de praktijken van zijn voorgangers in het ministerie, maar hunne theorieën, neemt hij *sans gêne* over. Voor de *infant liberties* in het Oosten - het woord is van den heer Gladstone - is de tegenwoordige Premier even teeder bezorgd als de warmste liberaal. Dezelfde staatsman, die zich, nauwelijks zeven jaren geleden, erop beroemde, het verdrag van San-Stefano te hebben verscheurd en door het aan Rusland opgedrongen traktaat van Berlijn te hebben vervangen, stelt thans het beginsel der nationaliteiten boven dat der onschendbaarheid van het Turksche rijk. Dezelfde man, die als lid der oppositie de overeenkomst van Kilmainham eene laakbare en gevaarlijke zwakheid noemde, ziet thans in de Ieren gewenschte bondgenooten, en wekt bij de Home-Rulers voor de toekomst verwachtingen op, die weinige maanden geleden iederen rechtgeaarden Tory de haren te berge zouden hebben doen rijzen. Hoort men Lord Salisbury thans spreken over de landquaestie, over de noodzakelijkheid van decentralisatie, over de dringende behoefte aan eene betere verdeeling van lasten, dan meent men nu eens Lord Hartington of den heer Goschen, dan weder John Bright of Gladstone te vernemen. Ook de warme verdediging der Engelsche staatskerk was ongetwijfeld den heer Gladstone uit het hart gegrepen, al heeft de ex-premier, ter wille van zijne radicale vrienden, in zijn bekend manifest schoorvoetend moeten toegeven, dat *disestablishment* en *disendowment* in eene ver verwijderde toekomst wel eens aan de orde zouden kunnen komen. Lord Salisbury's scherpe oppositie tegen den heer Chamberlain en diens geestverwanten vond bij den rechtervleugel der liberalen zoo al geen openlijken, dan toch heimelijken bijval. En toen Lord Hartington, de vertegenwoordiger der aristocratische Whigs, een antwoord moest geven

op de uitnoodiging ‘kom over en help ons!’ door Lord Randolph Churchill tot hem gericht, moest hij zich bepalen tot de verzekering, dat hij de hoofden der oppositie niet vertrouwde, en dus erkennen, dat het hier meer eene quaestie van personen, dan van beginselen was.

Geen wonder, dat *Punch* zijn Vergilius ter hand nam, en eene geestige parodie gaf van den wedstrijd tusschen Menalcas (Gladstone) en Damoetas (Salisbury), die Palaemon (den nieuwen plattelandskiezer) tot scheidsrechter hadden gemaakt, om over hunne wedijverende voortreffelijkheden een oordeel uit te spreken.

> Alternis dicetis; amant alternae Camenae,

schrijft Palaemon zijn kampioenen voor. Maar wij mogen betwijfelen, of de Engelsche kiezer, evenals de Muzen, den beurtzang, die hem door de rechter- en de linkerzijde wordt voorgezongen, zoo bijzonder waardeert. Wie den dagelijkschen zondvloed van verkiezingsredevoeringen doorworstelen moet, zal wel met Palaemon uit de bekende Ecloga uitroepen:

> Claudite jam rivos, pueri; sat prata biberunt,

en - waar hij niet bevelen kan - den stillen wensch uitspreken, dat de sluizen der extra-parlementaire welsprekendheid niet lang meer geopend mogen blijven. Er is eene dubbele reden, om dit te wenschen, nu de keuze voor de pas geëmancipeerde plattelands-kiezers hoe langer hoe moeielijker wordt, en zij geneigd zouden kunnen worden om, met den landelijken scheidsrechter uit Vergilius' gedicht, te zeggen:

> Non nostrum, inter vos tantas componere lites!

of, zooals *Punch* het eenigszius omslachtiger uitdrukt:

> So nice a difference in your singing lies,
> I hardly know which most deserves the price.
> Each of you pipes a move than Lydian lay.
> Both of you promise lots. What can I say?
> *Arcades ambo*! Yet, perhaps - for choice -
> Well, for the present. I'll reserve my voice!

De wedstrijd van beloften en toezeggingen heeft nog eene andere schaduwzijde. Wie het meest belooft, loopt tevens het grootste ge-

vaar, om in de vervulling dier beloften te kort te schieten. Het programma der radicalen is wel geschikt, om den goedgeloovigen kiezers, die meenen dat voor den staatsman het willen en het kunnen een is, eene groote teleurstelling te bereiden. Het is waar, de heer Chamberlain heeft zijne eischen reeds aanmerkelijk lager gesteld dan vroeger. Zij bepalen zich thans tot het door kunstmatige hulp weder in het leven roepen van een onafhankelijken boerenstand, het invoeren van kosteloos lager onderwijs en het heffen van eene progressieve inkomsten-belasting. Ongetwijfeld zijn dit zaken, die menigeen uiterst wenschelijk voorkomen, maar die zelfs de heer Chamberlain, met een ministerie van louter geestverwanten, niet onmiddellijk of binnen den normalen levensduur van een ministerie zou kunnen tot stand brengen, om de eenvoudige reden, dat deze drie eischen eene verplaatsing van lasten noodig maken, waardoor de bezittende en regeerende klassen in hunne belangen zouden worden geschaad. En de leer, voor eenige maanden door den heer Chamberlain verkondigd, dat de bedoelde klassen een ‘losprijs’ of ‘assurantiepremie’ behooren te betalen, om zich het rustig bezit hunner aardsche goederen te verzekeren, heeft, zooals zich denken laat, onder die klassen weinig bijval gevonden. Des te meer opgang heeft zij gemaakt bij een deel van de volksklasse, voor welke Chamberlain, de gentleman-socialist, de rijke fabrikant en kapitalist, die verklaart, dat hij veel te weinig in de inkomstenbelasting betaalt, de man van het oogenblik is geworden. Die indruk blijft, al heeft de heer Chamberlain telkens meer water in zijn wijn gedaan en in zijne volgende redevoeringen de zinspelingen op losprijs en assurantiepremie zorgvuldig vermeden. Men kan zich dus voorstellen, hoe teleurgesteld de nieuwe kiezers zullen zijn, die niet tot het meest ontwikkelde deel der natie behooren, als zij bemerken, dat een radicaal kabinet genoodzaakt is, de verwezenlijking van al deze schoone idealen uit te stellen tot die zelfde nevelachtige toekomst, in welke de heer Gladstone de opheffing der bevoorrechte positie van de Engelsche staatskerk onvermijdelijk acht. Indien men aanneemt - hetgeen bij lange na niet zeker is - dat de aanstaande algemeene verkiezingen in Engeland een parlement met eene liberale meerderheid zullen opleveren, dan zullen de zeker welgemeende, maar onpraktische voorspiegelingen van den heer Chamberlain en zijne geestverwanten de oorzaak zijn, dat al wat een liberaal kabinet tot stand brengt, ver beneden de

hooggespannen verwachtingen blijft, en dat de teleurgestelden, bij de eerstvolgende verkiezing, met pak en zak tot de conservatieven overloopen.

Het moet erkend worden, dat de heer Gladstone alles doet wat hij kan, om eene scheuring onder de liberalen te verhinderen. Lord Rosebery heeft voor eenige weken, in eene meer juiste dan sierlijke beeldspraak, gezegd, dat er onder de parapluie van den ex-premier ruimte was voor liberalen van allerlei nuance. Het manifest van den heer Gladstone is inderdaad eene poging geweest, om velen onder dit regenscherm te vereenigen, en in de laatste dagen zijn achtereenvolgens de heer Chamberlain, de heer Bright en Lord Hartington - de vertegenwoordigers van zeer uiteenloopende richtingen onder de liberalen - op het kasteel van Hawarden ontvangen, waar de zoo dikwijls beproefde overredingskracht van den grijzen staatsman wel niet vruchteloos zal zijn toegepast.

Een constitutioneele strijd van zeldzamen duur, die sedert jaren tusschen de Deensche regeering en de meerderheid van de volksvertegenwoordiging eene steeds toenemende verwijdering veroorzaakt, heeft thans aanleiding gegeven tot eene crisis, die niet slechts voor het ministerie, maar ook voor de monarchie in Denemarken gevaarlijk dreigt te worden. De minister-president Estrup, die sedert tien jaren het vertrouwen van koning Christiaan bezit, is een voorstander van de leer, dat wanneer van de drie factoren, die tot den wetgevenden arbeid moeten samenwerken, de Kroon, de Eerste en de Tweede Kamer, twee het eens zijn, de derde buiten rekening kan worden gelaten. Zegt men hem, dat deze opvatting volkomen inconstitutioneel is, en dat een ministerie, dat na herhaalde kamerontbindingen eene telkens grootere parlementaire meerderheid tegenover zich ziet, zedelijk verplicht is om af te treden, dan antwoordt hij, dat volgens de grondwet de koning vrij is in de keuze zijner raadslieden, en dat de vertegenwoordiging, door op het ontslag der ministers aan te dringen, zich vergrijpt aan de rechten der Kroon.

Eene gansche reeks van zittingen van het Deensche parlement is reeds tot onvruchtbaarheid veroordeeld, omdat het Folketing, de door het volk gekozen kamer, niet slechts weigert de door het ministerie-Estrup aangeboden begrootingen goed te keuren, maar alle regeeringsvoorstellen eenvoudig *ad acta* legt. Voor een deel is deze oppositie veroorzaakt door het telkens opnieuw indienen van

de wetsontwerpen voor de versterking van Kopenhagen aan de landzijde - een maatregel, dien de meerderheid als dwaze geldverspilling verwerpt. Voor een veel grooter deel echter is de parlementaire werkstaking het gevolg van een zich steeds krachtiger openbarenden haat tegen den minister-president, die zich zijnerzijds om de meerderheid in het minst niet bekommert. De heer Estrup schijnt zich den Bismarck uit den conflict-tijd tot model te hebben gekozen, maar terwijl de Duitsche staatsman een tijd lang der constitutie geweld aandeed, om een groot doel te bereiken, zijn de motieven van den Deenschen minister kleingeestig en bekrompen, en kan men zijne inconstitutioneele houding alleen uit eene trotsche koppigheid verklaren, waarin hij, helaas! door den koning wordt aangemoedigd en gestijfd.

Sedert langen tijd heeft de Deensche regeering de leer toegepast, dat macht boven recht gaat. De propaganda, door de oppositie voor hare zaak gemaakt, wordt in het gansche land met ijzeren hand onderdrukt. De regeering die hare aanhangers bijna uitsluitend in de groote steden heeft, wreekt zich op alle mogelijke wijzen op de liberale plattelandsbevolking. Burgemeesters, predikanten, onderwijzers worden afgezet, indien zij het wagen hunne sympathie voor de tegenstanders der regeering te toonen. Overal heeft het ministerie zijne aanbrengers en spionnen; het ontziet zich zelfs niet, om het beruchte stelsel der *agents provocateurs* weder toe te passen. De conservatieve grondeigenaars dwingen de boeren, door de hypotheken op landerijen op te zeggen, om huis en hof te verkoopen. Naarmate de politieke strijd scherper en hatelijker vormen aanneemt, wint de sociaal-democratie veld. Niet alleen in de provinciesteden, die vroeger op de hand der regeering waren, maar ook onder de plattelandsbevolking, vinden de sociaal-democratische leerstellingen talrijke aanhangers. De werkstaking in de groote smederijen en machine-fabrieken te Kopenhagen duurt thans drie maanden, hetgeen onmogelijk zou zijn, als het verzet der werklieden niet gesteund werd door milde bijdragen van geestverwanten buiten de hoofdstad, en als de gezinnen der werkstakers in de dorpen geen onderkomen vonden. De tot de linkerzijde behoorende boeren, die minstens 85 percent der plattelandsbevolking uitmaken, hebben zich reeds verbonden, om bij de regeeringsgezinde winkeliers in de steden geen inkoopen te doen, en deze maatregel wordt natuurlijk met gelijke munt beantwoord. Zelfs op het leger kan de regeering niet meer

vertrouwen: in den loop van dezen zomer is het tusschen officieren en manschappen, in de onmiddellijke nabijheid van Kopenhagen, tot heftige tooneelen gekomen, die weinig van muiterij verschilden, en de recruten leggen, voordat zij naar hunne regimenten vertrekken, de gelofte af, dat zij in geen geval de wapenen tegen het volk zullen gebruiken. Steeds talrijker worden de gevallen, waarin de bevolking weigert de belastingen te betalen, tot welker heffing de vertegenwoordiging geen toestemming heeft gegeven, en gaat de regeering tot executie over, dan doet zich geen enkele kooper op

En toch houdt de heer Estrup vol. Den president van het Folketing, den heer Berg, liet hij ‘wegens politiek misdrijf’ veroordeelen tot zes maanden gevangenisstraf, ‘met gewonen gevangeniskost.’ Het volk beantwoordde dien maatregel, door den liberalen staatsman bij zijne komst in Kopenhagen eene schitterende ovatie te bereiden, en de vertegenwoordiging herkoos hem met groote meerderheid als voorzitter.

Met spanning werden nu de eerste zittingen van het parlement tegemoet gezien. De regeering had, behalve de voorloopige wet op de middelen, nog een tweede wet uitgevaardigd, welke den verkoop van wapenen en de oefening in den wapenhandel van niet-militairen verbood. Beide wetten, ofschoon reeds in werking gesteld, moesten nog door het Folketing bekrachtigd worden. Doch het bleek spoedig, dat de regeering hare gewone taktiek ook thans weer wilde toepassen en de indemniteit, welke zij voor deze voorloopige maatregelen noodig had, eerst op den laatsten dag der zitting wilde vragen. Werden - zooals te verwachten was - beide wetten door het Folketing verworpen, dan zou de heer Estrup gedurende het reces eenvoudig den provisorischen toestand bestendigen, hetgeen hij n i e t kon doen, als de ontwerpen vóór het einde der zitting behandeld en verworpen werden. Het Folketing besloot nu, den minister te voorkomen. Het liet, gebruik makende van zijn recht van initiatief, door een zijner leden, den heer Alberti, twee wetsontwerpen indienen, welke met die van de regeering gelijkluidend waren, en verwierp deze beiden met 77 tegen 21 stemmen. De ministers beweerden, dat het recht van initiatief dei kamer zich niet tot budgetzaken uitstrekte, en dat zij zich door deze stemming niet getroffen achtten; daarentegen dienden zij de gewone begrooting voor 1886 in. Doch nu weigerde de kamer deze in behandeling te nemen. Graaf Holstein-Ledraborg, een der le-

ders van de oppositie, toonde uit de grondwet aan, dat de koninklijke macht ten opzichte van het toestaan van credieten volkomen afhankelijk is van het veto der afgevaardigden. De ministers zijn niets meer dan de dienaren van den koning, die ten allen tijde ontslagen kunnen worden; storen zij zich niet aan het veto van het Folketing, dan kan dit laatste niet meer met hen onderhandelen. De weigering om dit te doen is van de zijde der Kamer geen straf of wraakneming: zij is eene onvermijdelijke noodzakelijkheid, omdat de regeering zelve de basis der onderhandelingen heeft afgebroken, en niet in overleg treedt, maar slechts haren wil voorschrijft. Het Folketing kan zich niet schuldig maken aan medewerking tot zulk een openlijk verkondigd absolutisme, zonder aan zijne eigen waardigheid den doodsteek toe te brengen. Toen in 1866 de tegenwoordige Deensche grondwet in het Landsting werd behandeld, had de heer Estrup zelf gezegd, dat geen ministerie het ooit zou wagen, het veto van het Folketing in den wind te slaan. Thans schijnt de minister-president daarin geen bezwaar te zien. ‘Ik wil mij niet hier, maar voor den *Rigsret* verdedigen.’ - antwoordde de heer Estrup en, niettegenstaande de groote spanning, wekte dit antwoord in niet geringe mate den lachlust op. De *Rigsret* (Rijksraad), voor welke de ministers moeten terecht staan, als zij in staat van beschuldiging worden gesteld, is niets anders dan een werktuig in de handen der regeering, welke zeker is, door dit lichaam te worden vrijgesproken. De kamer is thans verdaagd tot 18 December. Waarschijnlijk zal nu de oppositie de toevlucht nemen tot het laatste middel, dat haar ten dienste staat: eene algemeene weigering, om de niet goedgekeurde belastingen op te brengen.

Het is te betreuren, dat de verontwaardgiing tegen het ministerie aanleiding heeft gegeven tot een moordaanslag op den heer Estrup. Gelukkig is die toeleg mislukt, en is het tevens gebleken, dat de dader geen medeplichtigen had. Toch zal de regeering niet in gebreke blijven, om in dit geheel op zichzelf staande, door ieder afgekeurde feit de aanleiding te vinden voor het nemen van nieuwe repressiemaatregelen. Het is te vreezen, dat zij daardoor het verbitterde volk tot het uiterste zal drijven.

Bijna zes weken zijn er verloopen, sedert de bevolking van Oost-Roemelië den Turkschen gouverneur Gavril Pacha verjoeg, en de ver-

eeniging met Bulgarije proclameerde, onder het bestuur van vorst Alexander, maar nog steeds hebben de groote mogendheden van Europa het beslissende woord niet gesproken over de schending van het in 1878 niet zooveel moeite tot stand gebrachte tractaat van Berlijn. Intusschen wordt de verwarring steeds grooter. Bulgarije en Roemelië hebben hunne tamelijke primitieve strijdkrachten, zoo goed en zoo kwaad als het ging, georganiseerd: Servië's leger, dat 80,000 man telt, is slagvaardig en staat aan de grenzen; Griekenland mobiliseert met koortsachtigen ijver en Turkije heeft, naar men beweert, 100,000 man onder de wapenen gebracht. Al deze toerustingen verslinden verbazend veel geld, veel meer dan de verre van schitterende financiën, der grootere en kleinere Balkanstaten toelaten. Overal wil men van deze geldelijke opofferingen de vruchten plukken, en wel spoedig, omdat de inspanning thans reeds de krachten te bovengaat. Die vruchten moeten allen komen uit den reeds zoo vaak geplunderden hof van den Sultan: Servië, Montenegro en Griekenland eischen om strijd vermeerdering van grondgebied, en beroepen zich daarbij op de verstoring van het evenwicht, dat door het traktaat van Berlijn was verzekerd. Tevens wordt het beginsel der nationaliteiten op den voorgrond gesteld, en daarmede kan men in het Balkanschiereiland zelfs aan de buitensporigste eischen een schijn van billijkheid bijzetten. Eene provincie bijvoorbeeld als Macedonië heeft eene bevolking, die uit Bulgaren, Albaneezen, Grieken, Turken, Serviërs en Joden bestaat: zoodra zij aan het rechtstreeksch bestuur van de Porte wordt onttrokken, komen Bulgarije, Servië en Griekenland hun buit eischen. Montenegrijnen en Serviërs behooren tot hetzelfde ras. maar de eersten zien Rusland naar de oogen, de anderen hebben zich, dank zij den onvermoeiden pogingen van koning Milan en diens minister Garaschanin, bij Oostenrijk aangesloten. Het antagonisme tusschen de beide landen is nog sterker geworden, sedert de pretendent op den Servischen troon, Peter Karageorgevitch, in het huwelijk is getreden met de dochter van vorst Nikita van Montenegro. Tusschen Servië en Bulgarije hebben onophoudelijk kleine botsingen plaats. De Russischgezinde partij in het eerste land moest zich, na de laatste ministerieele crisis, de verbanning van de woeligsten onder hare aanhangers laten welgevallen; Bulgarije verleende hun gaarne eene wijkplaats, en sedert zij zich daar in de nabijheid der Servische grenzen hebben gevestigd,

laten zij koning Milan en zijne regeering geen oogenblik met rust.

Wij noemden hier slechts enkele van de vele strijdige belangen, doch zeker genoeg om te doen zien, dat het moeielijk, zoo niet ondoenlijk is, die allen te bevredigen. Intusschen schijnt het, dat èn Servië èn Griekenland - de beide staten, met welker aanspraken het meest rekening moet worden gehouden - bereid zouden zijn het *fait accompli* der vorming van een Groot Bulgarije te erkennen, mits het eerste land de Turksche provincie Oud-Servië verkreeg, en het tweede de thans nog onder de heerschappij der Porte staande deelen van Epirus en Thessalië, wellicht ook het eiland Candia.

Het is waar, dat zulk eene oplossing zou gelijkstaan met eene hoogst onbillijke berooving van Turkije, maar overwegingen van dezen aard hebben de Europeesche mogendheden zelden of nooit geleid, wanneer zij eene nieuwe politieke verdeeling van de wereldkaart in haar belang achtten. Wat de mogenheden weerhoudt om, op kosten van de Porte, aan de wenschen der kleinere Balkanstaten te voldoen, is niet eerbied voor de rechten van den sultan, maar onderlinge naijver. Vooral voor Rusland en Oostenrijk is de wijze, waarop de Oostersche quaestie moet worden opgelost, eene levensvraag.

Tot voor betrekkelijk korten tijd was Rusland in Bulgarije oppermachtig. De Bulgaren hadden uit de hand van den Czar hunne vrijheid en hunne grondwet ontvangen. Wel was de keuze van Alexander van Battenberg tot vorst van Bulgarije niet naar den zin geweest van de Russische regeering, maar men meende te St. Petersburg den jeugdigen Duitschen prins gemakkelijk onschadelijk te kunnen maken. Men gaf hem Russische generaals tot ministers; men voorzag zijn leger van Russische officieren en liet de jonge Bulgaren op Russische militaire scholen voor den officiersstand opleiden. Daarenboven overstroomde een heirleger Russische agenten het gansche land en het naburige Oost-Roemelië en maakte daar propaganda voor de vereeniging, welke het tractaat van San Stefano had gedecreteerd, maar tegen welke Bismarck en Beaconsfield te Berlijn hun veto hadden doen hooren. Kortom, de omwenteling van September was geheel voorbereid door de Panslavistische comités.

Doch vorst Alexander was niet zoo gedwee en volgzaam als men te St. Petersburg wel wenschte. Hij wist zich in zijn eigen land invloed en populariteit te verschaffen en daarvan gebruik te

maken om zijne Russische ministers weg te zenden, op ééne uitzondering na, den minister van oorlog vorst Cantacuzene, wiens blijven met het oog op de talrijke Russische officieren in het Bulgaarsche leger door Rusland als eene *conditio sine qua non* werd gesteld. Deze zelfstandigheid duidde men te St. Petersburg den vorst van Bulgarije zeer ten kwade, zoo zelfs, dat men besloot, hem binnen korten tijd te doen vallen. De omwenteling zou in 1886 moeten plaats hebben, en dan worden voorafgegaan door eene paleisrevolutie, die vorst Alexander van den troon moest stooten om hem te vervangen door vorst Nikita van Montenegro of door diens schoonzoon, Peter Karogeorgevitch. De Panslavistische intriganten meenden te kunnen rekenen op den Bulgaarschen minister-president Karaveloff, en namen hem in het vertrouwen. Karaveloff echter was, sedert hij zijne betrekking had aanvaard, in eene geheel andere verhouding tot Alexander gekomen, dan toen hij als balling in Rusland verblijf hield. Hij deelde het geheim der Russische samenzwering aan den vorst mede, en wist daarenboven de hoofdsamenzweerders te overreden om de beweging te verhaasten en haar ten voordeele van den wettigen, door het volk uitverkoren vorst uit te voeren. Tijdens zijn verblijf te Londen, bij gelegenheid van het huwelijk van den jongeren prins van Battenberg met prinses Beatrice van Engeland, voorzag vorst Alexander zich van de noodige gelden en wapenen, daar er militaire toebereidselen moesten worden gemaakt buiten voorkennis van den Russischen minister van oorlog.

Zooals men weet is de aanslag uitnemend gelukt en is de Russische diplomatie in haar eigen netten gevangen. Zij kon nu wel niet anders doen, dan zich uiterst verontwaardigd betoonen over de schending van het traktaat te Berlijn, en met kracht en klem aandringen op het herstel van den *status quo ante* en de afzetting van den ondernemenden Battenberger. Zij beroemt zich thans op het correcte harer houding, op hare getrouwe eerbiediging van de verdragen, ofschoon die tegen haar waren gericht. In een woord, zij heeft van den nood eene deugd gemaakt.

Herstel van den *status quo ante* - de formule is eenvoudig genoeg. Maar wil men haar toepassen, dan blijken de moeielijkheden bijna onoverkomelijk te zijn. Wij nemen aan, dat het der Porte, vooral wanneer zij op den zedelijken steun van Rnsland kon rekenen, niet moeielijk zal vallen haar gezag in Oost-Roemelië te herstellen en

vorst Alexander binnen de grenzen van zijn vazallenstaat terugte dringen. Wij geven gaarne toe, dat - indien te Sofia en te Philippopel alles bij het oude blijft, de aanspraken van Griekenland en Servië op compensatie in den vorm van gebiedsuitbreiding geheel vervallen. Maar in de beide laatste landen zijn de hartstochten in hooge mate geprikkeld, en eischt de bevolking luide een tastbaar resultaat van de inspanning en de opofferingen der laatste weken. Vooral in Servië is dit het geval. En achter Servië staat Oostenrijk, Rusland's gevaarlijkste mededinger op het Balkanschiereiland.

Men vrage zich af, welke de gevolgen zullen zijn, wanneer koning Milan zijn leger moet afdanken en van de grenzen onverrichter zake en met ledige handen naar zijne hoofdstad terugkeert. Wellicht eene revolutie, die hem zijn troon kost, en Servië overlaat aan een werktuig van Rusland, zoo als Nikita van Montenegro of Peter Karageorgevitch. Misschien - en dit zou het gunstigste geval zijn - eene ministerieele crisis, die Garaschanin doet vallen en Ristitch in zijne plaats stelt. In elk geval, eene geheele omkeering ten gunste van Rusland, en het verlies van al den invloed en al het prestige van Oostenrijk. Met één slag zouden dus de vruchten verloren gaan van de inspanning, waarmede de Oostenrijksche diplomatie vasten voet in Servië heeft trachten te verkrijgen: het komt ons zeer onwaarschijnlijk voor dat men te Weenen, ter wille van een knoe- en knutselwerk als het traktaat van Berlijn, de zelfopoffering en zelfverloochening zóóver zal drijven.

De heer Von Bismarck ontvangt te Friedrichsruh beurtelings elk der gezanten van de vreemde mogendheden, doch het geheim van deze besprekingen wordt tot nu toe zorgvuldig bewaard. Het hoofdorgaan van den rijkskanselier, de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, gaf tot nu toe, op zijn eigenaardigen aanmatigenden, school-meesterachtigen toon, variatiën op het thema: ‘Het komt niet te pas, dat de kleine Balkanstaatjes de rust van Europa verstoren; - nog minder, dat aan een met medewerking van Duitschland tot stand gekomen verdrag wordt getornd.’ Men wordt echter door dergelijke vertoogen niet veel wijzer. Opmerkelijk echter is het, dat de *Kölnische Zeitung*, in welker kolommen de regeering nu en dan plaats vindt voor een *ballon d'essai*, sedert eenige dagen wijst op de noodzakelijkheid, om rekening te houden met de exceptioneele positie van Servië.

Frankrijk is gedurende de laatste weken door den verkiezingsstrijd zóózeer in beslag genomen, dat het geen overwegende rolheeft kunnen spelen in de uitvoeringen van het Europeesch concert. Italië heeft geenerlei belang bij de handhaving van den *status quo*, maar des te meer bij eene nieuwe regeling van de toestanden op het Balkan-schiereiland, waardoor het wellicht de gelegenheid zou hebben, aan de oostkust van de Adriatische Zee vasten voet te verkrijgen. Ook hier doet het nationaliteitsbeginsel goede diensten: de Albaneezen zijn van Graeco-Latijnsche afkomst en dus immers stamverwant met de Italianen? Men mag verder niet onopgemerkt laten, dat de geleerde hoogleeraar in de rechten, Mancini, als minister van buitenlandsche zaken vervangen is door graaf Robilant, vroeger gezant te Weenen, doch voor alle dingen met hart en ziel een militair. Meer dan één Italiaansch blad geeft reeds te kennen, dat deze benoeming eene *politique d'action* voor Italië voorspelt.

In Engeland eindelijk blijft het conservatieve ministerie getrouw aan de leer, dat het niet in eigen kleur moet uitspelen, maar de liberale tegenstanders moet overtroeven. Men is in Downing-street gunstig gestemd voor de vereeniging van Bulgarije met Oost-Roe-melië; men wil er Alexander van Battenberg handhaven; men acht er zelfs de aanspraken van Servië en Griekenland niet ten eenenmale verwerpelijk.

Terwijl wij deze regelen schrijven, maken de gezanten der groote mogendheden zich gereed om voor de tweede maal over de oplossing van de crisis in den Balkan te confereeren. Men schijnt nog steeds niet te begrijpen, dat er *periculum in mora* is. Moge het gemeenschappelijk overleg niet te laat komen! Voor het oogenblik zijn de vooruitzichten weinig bemoedigend.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige kroniek.

De Gids komt op jaren. Het feit is niet te loochenen: ‘negen en veertigste jaargang’ staat er op het omslag. Nog ruim een jaar slechts scheidt ons tijdschrift van zijn vijftigsten geboortedag.

Raken wij zoo langzamerhand niet wat verouderd? Wij zelven voelen het nog wel niet. Wij leven het leven van onzen tijd nog met onverflauwden lust mede. Wij werken nog met opgewektheid aan de taak van elken dag; en wij zien met belangstelling op een jonger geslacht dat naast ons oprijst, een geslacht dat onze taak moge voortzetten wanneer onze krachten niet meer toereikende zullen blijken, en de pen aan onze handen dreigt te ontvallen. Waar er van de jongeren tot ons komen met iets wakkers en flinks, met een nobele gedachte in een frisschen, schoonen vorm gekleed, daar juichen wij hen toe en stellen wij ons tijdschrift voor hunne bijdragen open.

Toch zou het mogelijk zijn, dat wij ons illusiën maakten. Mogelijk ook, dat er in ons vaderland een jonger geslacht is opgestaan met nieuwe idealen, een geslacht welks letterkundig streven afwijkt van den weg, dien wij opgaan, en dat het talent bezit om aan zijne aspiratiën een schoonen en blijvenden vorm te geven.

Het verschijnen van een nieuw tijdschrift, dat den veelbeteekenenden titel draagt van *De Nieuwe Gids*, bewijst althans dat er een uitgever en vijf jonge letterkundigen zijn, die zóó denken.

Een eerste aflevering van dit tijdschrift ligt voor ons. Het zou niet edelmoedig zijn indien wij naar dezen proefrit de nieuwe onderneming beoordeelden. De heeren zijn pas van stal gereden, en het is nog niet duidelijk, welken weg zij uit willen. Zelfs de politieke

boutade, welke onder de *Varia* voorkomt, geeft geen licht. Wij willen althans onzen confraters van *De Nieuwe Gids* de beleediging niet aandoen, deze ontboezeming voor hunne politieke geloofsbelijdenis te houden.

Men zal derhalve verstandig doen, zijn oordeel nog eenige maanden op te schorten.

Is er in onze dagen, gelijk vijftig jaar geleden, in de letterkundige wereld werkelijk behoefte aan een nieuw orgaan voor het jongere geslacht, dan zullen wij er ons zeker in behooren te verheugen dat aan die behoefte wordt voldaan; geschiedt het met talent, dan zullen wij ons daardoor aangetrokken voelen om den arbeid onzer jongere landgenooten belangstellend te volgen. Doch indien het mocht blijken, dat er tusschen hun en ons letterkundig streven geen zoo groot verschil bestaat als zij het doen voorkomen; dat er ook voor hetgeen zij op literair, wetenschappelijk en artistiek gebied te zeggen hebben plaats zou zijn in *de Gids* of in een van de vele andere bestaande tijdschriften, dan zal het ons vergund wezen, het te betreuren, dat in ons kleine vaderland, waar de gelijkgezinden het 'Sluit de gelederen!' moesten doen hooren, door deze afscheiding de reeds zoozeer versnipperde krachten nog meer zullen worden verdeeld.

Derde Schetsenboek door Max Rooses. Gent, Ad. Hoste, 1885.

Onze broeders aan gene zijde van den Moerdijk zijn in menig opzicht voortvarender dan wij, Noord-Nederlanders. Terwijl wij den zeventigsten verjaardag van onze eerste letterkundigen, van Mevrouw Bosboom en van Beets, hebben afgewacht om hun onze hulde en onzen dank te brengen, hebben onze Vlaamsche vrienden de uiting hunner dankbaarheid tegenover hunnen J a n v a n B e e r s niet kunnen onderdrukken tot hij dien eerwaardigen ouderdom zou hebben bereikt. Van Beers' bekrooning in den vijfjaarlijkschen prijskamp van Nederlandsche letterkunde en zijne benoeming tot correspondeerend lid van de Belgische Akademie gaven zijn vrienden en vereerders de gelegenheid om den 64jarige den 27sten September jL een luisterrijk feest te bereiden - een huldebetooning, die onze volle instemming heeft, al kunnen wij in van Beers alleen

den dichter volkomen waardeeren, en den strijder voor de rechten der Vlaamsche taal enkel op het getuigenis van zijn landgenooten bewonderen.

De dichter van Beers is in Noord-Nederland niet minder bekend dan Beets-Hildebrand het in Zuid-Nederland is. Toen de 33jarige Vlaming in 1854 op het Letterkundig Congres te Utrecht alle harten had veroverd door de voordracht van zijn roerend gedicht *de Blinde*, waren ook zijne overige gedichten in ons land spoedig op aller lippen. Wie zal zeggen hoeveel maal op onze Rederijkersuitvoeringen en op vriendenkransjes *Bij het kerkportaal, Bij de wieg van een kind des armen, De zieke jongeling* werden voorgedragen en toegejuicht!

En toch waren bij het huldebetoon op 27 September al even weinig Noord-Nederlanders tegenwoordig als er, een jaar geleden, Zuid-Nederlanders aan het feest van Beets deelnamen. Professer ten Brink, die er uit naam van zijn landgenooten het woord voerde, en wien de eer te beurt viel, van Beers het ridderkruis der Nederlandsche leeuw te mogen overhandigen, mocht terecht zeggen: ‘Gij behoort ook aan het Noorden; gij zijt een van onze mannen; gij zijt een der voortreffelijkste dichters van gansch de Nederlanden!’ - het was een feit dat de letterkunde van Noord-Nederland op het feest vertegenwoordigd, maar niet tegenwoordig was.

Men zegge wat men wil, al wordt er op de letterkundige congressen met nog zooveel geestdrift van weerszijden op de verbroedering, op de eenheid van taal, op het in den geest vereenigd zijn van Noord en Zuid gedronken, er ontbreekt nog veel aan dat Vlaanderen en Holland op intellectueel gebied ‘aaneengeschakeld en verbonden’ zouden zijn. Er is geen geregelde letterkundige gemeenschap tusschen beide landen. De verschillende gebeurtenissen op letterkundig en artistiek gebied in Noord en Zuid blijven over en weder aan de letterkundigen van Zuid en Noord onbekend, of komen hun slechts nu en dan, als bij toeval, ter oore. Van elkanders werken kennen de meeste Hollandsche en Vlaamsche schrijvers vaak niet veel meer dan de titels. Hollandsche dagbladen en tijdschriften worden in Zuid-Nederland slechts door enkelen gelezen; een Vlaamsch dagblad vindt men in Holland nergens, een Vlaamsch weekblad alleen hier en daar. Alle pogingen om hierin verbetering te brengen waren tot nu toe vruchteloos. De hooge port van dagbladen en tijdschriften is zeker een voorname hinderpaal. Maar er

zijn nog andere redenen. De belangen loopen te veel uiteen. De Zuid-Nederlandsche letterkundige belangen hangen met de politieke nauw te samen. Den strijd voor het recht van de taal, bij de Vlamingen schering en inslag, kennen wij, Noord-Nederlanders, niet; en het wordt voor ons, die niet in dien strijd betrokken zijn, wel eens wat eentonig telkens weer de opstellen over de taalgrieven te lezen, waarmede de Vlaamsche dag en weekbladen zijn opgevuld.

Sedert eenige weken ziet te Brussel een nieuw weekblad het licht onder den titel: *Flandria*, waarvan de redactie, terwijl zij aan het geen in ons land op letterkundig gebied voorvalt hare bijzondere aandacht schijnt te willen wijden, op de Nederlanders uit het Noorden, die belang stellen in den strijd der Zuiderbroeders, rekent om hare onderneming te schragen. Het is mogelijk, dat dit weekblad de letterkundige toenadering zal bevorderen, en wij wenschen het jonge blad een goeden uitslag toe op zijn pogen.

Wie zeker wel het krachtigst heeft bijgedragen, en nog steeds bijdraagt om de Vlaamsche letterkunde onzer dagen in Holland bekend te maken, is onze medewerker M a x R o o s e s , de veelzijdige letterkundige, de smaakvolle kunstkenner, aan wien het bestuur van het wereldberoemde Museum Plantin-Moretus te Antwerpen is toevertrouwd.

Sedert lange jaren besteedt Rooses den tijd, dien zijne kunststudiën hem laten, om, voornamelijk in Hollandsche tijdschriften en couranten, de hedendaagsche Vlaamsche letterkundigen en dichters te doen kennen. Hij pleegt die studiën en schetsen bijeen te brengen in één bundel, aan welken hij den naam van Schetsenboek geeft.

Zoo zag in 1877 het eerste *Schetsenboek* het licht met artikelen over Willems, Ledeganck, Th. van Rijswijck, Conscience, van Beers, de Cort, Vuylsteke, Hiel, Tony en de zusters Loveling; in het *Nieuw Schetsenboek* van 1882 wierp Rooses een blik op het verleden, en schreef hij doorwrochte studiën over Het Nevelingenlied, De Geuzenliederen, Pater Poirters, Ogier.

Thans ziet een *Derde Schetsenboek* het licht, dat behalve een studie over Jan van Rijswijck, over Taine en over Duitsche historische romans, voornamelijk opstellen over de jongste voortbrengselen der Vlaamsche letterkunde bevat. Een algemeene beschouwing over *De jongste richting in de Zuid-Nederlandsche letterkunde*, den lezer uit *de Gids* van Juni 1883 bekend, wordt gevolgd door studiën over de jonge Vlaamsche dichters, als Pol de Mont, den vroeg gestorven

Rodenbach, wiens heldendrama *Gudrun* door Rooses niet minder dan een meesterstuk wordt genoemd, Wazenaar (Dr. Arm. de Vos), Hilda Ham (Mathilda Ramboux), L. de Koninck, terwijl men er ook het *Gids*-artikel aantreft waarin de schrijver voor weinige maanden de *Rijzende blâren* van van Beers besprak.

In al deze schetsen vindt men de eigenschappen terug, welke Max Rooses ook bij het Noord-Nederlandsche publiek tot een geliefd schrijver hebben gemaakt. Wat hem onderscheidt is een groote soberheid en helderheid van voorstelling. Scherp is de blik, waarmede hij zijne modellen beschouwt, rustig de hand, waarmede hij zijne schetsen ontwerpt. Slechts zelden trilt die hand van verontwaardiging, slechts zelden ook laat de schrijver zich door ingenomenheid met zijn model tot buitengewone geestdrift verleiden, Hij begrijpt, dat het een zoowel als het ander aan de gelijkenis van het portret af breuk zou kunnen doen.

Maat houden, die deugd welke hij zelf betracht, verlangt hij ook door anderen te zien beoefend. Bij alle waardeering van de Mont's dichternatuur spot hij met het minnekozen, het kussen ‘meer dan het voor gezondheid van mensch en poëzie passend is’, dat van den bundel *Loreley* schering en inslag vormt.

In een ander hoogbegaafd dichter, L. de Koninck, hindert hem hetgeen hij noemt de ‘matelooze, ongekookte taal.’ ‘De vervaarlijke opeenstapeling van woorden, laat ons liever zeggen van klanken’ - schrijft Rooses - ‘bewijst dat de dichter paal noch perken kent. Onnoodig te doen opmerken hoe in zijn wilde beelden, de taal verwildert, hoe hij in zijn zucht om immer sterker te kleuren, gedurig hare wetten verkracht en woorden smeedt, die allen regel en gebruik te buiten gaan.’

Het is intusschen verwonderlijk hoe Max Rooses, die, bij een dichter in verzen, al wat zweemt naar ‘opgeschroefdheid van toon en verwaandheid in de woordenkeus’, alle ‘overdaad van ronkende woorden’ onmeedoogend veroordeelt, datzelfde verdedigt bij een dichter in proza. Op Wazenaar's ‘dichtwerk’ *In de natuur* is, naar ons oordeel, letterlijk van toepassing wat Rooses op pag. 359 (tweede helft) van de Koninck's *Menschdom verlost* schrijft.

Doch wij blijven hier niet bij staan. Het is trouwens het eenige punt, waarop wij Rooses betoogtrant, anders steeds zoo helder en zoo logisch, niet kunnen volgen, en waarop wij, ook na nog eens Wazenaars ‘dichtwerk’ ter hand te hebben genomen, met hem van gevoelen blijven verschillen.

Zuid-Nederland telt ongetwijfeld een groot aantal knappe en fijne koppen, die een sieraad zouden mogen heeten van elk land. Ongelukkig heeft de politiek de meesten geheel in beslag genomen. De dagelijksche strijd in dagbladen, op meetings, in gemeenteraadszittingen, de voorbereiding van verkiezingen en al de honderden beslommeringen welke de hooge en lage politiek van den dag met zich sleept, laten velen, die als schrijvers in hun land en daarbuiten naam zouden kunnen maken, geen tijd voor letterkundigen arbeid van eenige beteekenis. Zij hebben zich nu eenmaal in den stroom geworpen, en die stroom voert hen meê; er is geen ontkomen aan.

Ook Rooses' hart klopt warm voor de nooden van het Vlaamsche volk; ook hij heeft een ernstige politieke overtuiging waarvoor hij niet schroomt openlijk uit te komen, maar de man, die weet welke kracht er in maat houden ligt, heeft geen zin voor den vaak hartstochtelijken en toomeloozen strijd, welke zijn land in voortdurende beroering houdt. Hij meent zijn land en zijn taal beter te kunnen dienen als wachter in den tempel van Vlaamsche kunst en Vlaamsche letteren. Met welk een trouw, met welk een ijver hij dien post vervult, dat kunnen zijn talrijke geschriften, dat kan ook weder dit *Schetsenboek* getuigen.

Het hart omhoog! Godsdienstige poëzie van H.W.T. T y d e m a n . Arnhem, Ybe Ybes.

Gorter prees voor jaren, in een artikel over Lodensteyn's liederen (*Gids* van Mei 1868), den christenzanger gelukkig. ‘De dichter des geloofs’ - zoo schreef hij - ‘heeft tot voorwerp zijner schoone geestdrift het hoogste en reinste, het beste en wijste, dat in eens menschen hart opklimmen of in zijn geest weerspiegelen kan: God. En die God is voor hem geen dorre afgetrokkenheid, geen onaantrekkelijk gewrocht van schoolsche bespiegeling, maar het hoogste, rijkste Leven zelf..... De gansche schepping die van haar Maker tuigt, al wat uit het rijk der stof en de wereld der gedachte, uit natuur en geschiedenis, in bloementaal, in starrenschrift of profetenwoord Gods eer vertelt, ruischt de snaren zijner harp voorbij .... De geheimzinnigheid die den Eeuwige omhult; de martelende vragen,

de wreede raadselen die in Diens wereld voortbestaan, jammer, zonde, vroege dood, dat alles bindt zijne zangster de handen niet, maar prikkelt haar onophoudelijk om van steeds grooter, heerlijker licht achter de nevelen te profeteeren.'

Het is ongetwijfeld een schoone taak, welke hier in welsprekende taal wordt geschetst; maar haar vervulling stelt den dichter zeer zware eischen.

De taal van den godsdienst, gelijk wij die in de profetische boeken van het Oude Verbond of in de Evangelische en Apostolische geschriften van het Nieuwe aantreffen, is door zijn aangrijpenden eenvoud, zijn stoute beeldspraak, de Oostersche kleurengloed die er over ligt uitgespreid, op zichzelf reeds van verheven poëtische schoonheid. De dichter, die deze taal in verzen wil overbrengen, kan, tenzij hij de kracht en de breede wiekslag van een Vondel, of de bezieling van een da Costa bezit, slechts meer of min getrouw nastamelen, hoogstens smaakvol of minder smaakvol paraphraseeren. Den machtigen indruk, dien de geloofstaal in zijn oorspronkelijken vorm maakt, zal hij zeker zelden teweeg brengen.

Het blijkt niet dat de dichter van *Het hart omhoog*! zich van het gewicht van de taak, welke hij op zich nam, volkomen rekenschap heeft gegeven. Wij hebben hier een anderhalf honderd of meer grootere en kleinere godsdienstige ontboezemingen, maar haast zouden wij zeggen: geen enkel gedicht. Het zijn beschouwingen, overdenkingen, vermaningen, spreuken, alles vloeiend en metrisch juist, maar vol van de meest hopelooze alledaagschheden en gemeenplaatsen. Een gedicht dat *Godsdienst* tot opschrift draagt, begint bijv. aldus:

> Acht toch den Godsdienst niet gering!
> Hij heeft zoo hooge waarde.

En nu zullen de beide volgende regels ons zeggen voor wie en waarom de godsdienst dan wel zoo hooge waarde heeft. Luister!

> Die hem begrijpt en dus bemint
> Schat hem het hoogst op aarde.

Nu weten wij het.

Nog andere waarheden, die het zeker de moeite waard was in dichtmaat te vereeuwigen, geeft de dichter ons te genieten. Bijvoorbeeld in *Het Aardsche leven*:

't Leven vloeit niet altoos henen,
Als een effen, kalme beek;
Dikwijls is er stof tot weenen,
Ach 't gemoed wordt soms zoo week!

of op een andere voois:

Er is veel bitters in het leven,
Veel smart en veel ellende op aard'!
Die dáár alleen het oog voor opent,
Neen! hem is 't leven niet veel waard!

Want 't îs voorzeker niet te ontkennen.
Verdrietlijkheden zijn er veel.

Hoe weinig de dichter beseft dat een gedicht aan zekere eischen behoort te voldoen, dat er althans eenige gedachtengang in behoort te zijn; hoe hij er maar op los rijmt zonder er zich om te bekommeren of hij ook, niet alleen in elk volgend gedicht, maar in elk volgend couplet van hetzelfde gedicht volmaakt dezelfde gedachten herhaalt, toont bijvoorbeeld het vers *In goede handen*. Het eerste couplet vangt aldus aan:

Ik ben in goede handen!
Een Vader zorgt voor mij!
Al moet ik soms ook klagen
Mijn hart klopt vrij en blij.

Het tweede zal dit voor dichterlijk godsdienstige behandeling zeer geschikte denkbeeld verder uitwerken, denkt gij? Het begint aldus:

Ik ben in goede handen!
Dat voel ik aan mijn hart.
Al ben 'k door zware plagen
En bitter leed benard!

Er volgen nog vier regels; en dan het 3de couplet met dezen aanhef:

Ik ben in goede handen!
Dat zegt mijn hart zoo graag;
Al will God dat ik lijden
En bitter kruis verdraag!

Wordt misschien in dezen bundel hier of daar een poging gewaagd om iets beters te leveren, treffen wij een door geloofsovertuiging bezield lied aan, waarin in dichterlijke taal aan een stemming van het gemoed uiting is gegeven; een kreet van het hart, dat door smart verscheurd wordt, of een jubeltoon van dank voor ongekenden zegen? Wij hebben het niet kunnen vinden. Slechts een enkele spreuk, een goede gedachte, welke voor een Christelijken scheurkalender diensten zal kunnen bewijzen, noteeren wij in het voorbijgaan; o.a. deze, al laat ook de zuiverheid van het rijm iets te wenschen over:

‘Ik heb een heilig woord, schrijf 't in uw harte op,
Het is de wijze wet van de allerhoogste orde:
Niet met een enklen sprong bereikt gij ooit den top!
Die Christen wezen wil, moet Christen willen worden.’

Een ander maal speelt den dichter een of ander bekend gedicht van een Nederlandsch zanger door het hoofd, en dicht hij het op zijne wijs over. Zoo vinden wij de Génestet nagestameld en Beets. Beets schreef:

Met begrijpen zal 't niet gaan
Grijp het onbegrepen aan;

de heer Tydeman maakt er van:

Al kan ik God ook niet begrijpen,
Hij heeft mij lief, en ik zoek Hem:
Ik voel mij vast door Hem gegrepen,
Zoet is het luistren naar zijn stem.

Genoeg dunkt ons, om te doen zien, dat de maker van dit bundeltje tegen de taak, welke hij op zich nam, niet was opgewassen. Vrome alledaagschheden in banalen versvorm verdienen nog niet den naam van godsdienstige poëzie.

‘De groote gemeente der godvruchtigen’ - schreef Gorter in hetzelfde stuk, dat wij zooeven aanhaalden - ‘is zeer geduldig en toegeeflijk; soms zoudt gij zeggen, voor slechte poëzie al te toegeeflijk.’ Het is dan ook zeer wel mogelijk dat deze verzen in den smaak zullen vallen van die groote gemeente, en dat zij menigen gemoedelijken vrome in den lande, die aan poëzie geen hooge eischen pleegt te stellen, tot stichting en vertroosting zullen strekken. Wij helpen het wenschen.

Den 19den October overleed te Wiesbaden de oud-Hoogleeraar Dr. W.J.A. J o n c k b l o e t . Jonckbloet's studiën over Nederlandsche letterkunde, wier resultaten o.a. neergelegd zijn in zijne *Geschiedenis der middennederl. dichtkunst*, in zijn uitgaaf van *Van den Vos Reinaarde, Over middennederl. Versbouw*, en in zijne *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, waarvan de 3e uitgaaf in vijf deelen tot en met Tollens en zijne school reikt, hebben zijn naam in ons land en, dank zij zijne in het Fransch geschreven studiën over *Le Roman de Renart* en over eenige *chansons de geste*, dank zij de Duitsche vertaling van zijn Geschiedenis der Nederl. Letterkunde door Mevr. Lina Schneider, ook in het buitenland bekend gemaakt.

Hoe men denken moge over de waarde welke aan de geschiedenis onzer letterkunde behoort te worden toegekend, - hetzij men haar met Huet (in zijn artikel over Jonckbloet in *De Lantaarn*) noeme ‘een walgelijk nat van wetenschap, dat de Nederlandsche jeugd van beide seksen in de keel gegoten wordt’, hetzij men de Nederlandsche letteren als een gewichtig onderdeel van de geschiedenis van het Nederlandsche volk beschouwe, van een bloeitijd onzer letteren in de 17e eeuw durve gewagen, en de studie dier letteren de aandacht van een ontwikkeld mensch niet geheel onwaard achte - altijd zal men Jonckbloet de eer moeten geven van, met een ijver en een werkkracht welke bewondering verdienen, het ruime veld onzer letterkundige geschiedenis, in zijn hoogten en laagten, te hebben doorkruist, en menigeen, die anders ver zou zijn blijven staan, den weg op dit veld te hebben gewezen en tot zelfstandige onderzoekingen te hebben opgewekt.

Mr. Daniel Veegens en zijne Haagsche studiën.

Historische Studiën, door Mr. D. Veegens, uitgegeven door Mr. J.D. Veegens. 2 dln. 's Gravenhage 1885.

Zoo het tweetal bundels, wier titel boven deze bladzijde staat, nog geen bespreking te dezer plaatse heeft gevonden, dan behoort de schuld niet te drukken op de redactie van dit tijdschrift, maar op den schrijver dezer regelen. De omstandigheid, dat een omvangrijke arbeid van zijne hand reeds in dezen jaargang van *de Gids* was opgenomen, deed hem eene aankondiging uitstellen, die door geen enkele dringende behoefte werd geëischt.

Want de Historische Studiën van Mr. D. Veegens behooren tot die zeldzame geestesproducten, die, besproken of onbesproken, èn om den persoon des schrijvers èn om den inhoud aanspraak mogen maken, om in ruimen kring erkenning en waardeering te vinden. De griffier van de Tweede Kamer was, gelijk bij zijn aftreden door den voorzitter, Mr. O. van Rees, werd gezegd, een dier weinige mannen, die ‘in de geschiedenis der vertegenwoordiging en van het land een naam weten te verwerven, die ook voor eerstvolgende geslachten bewaard zal blijven.’ De Studiën behandelen onderwerpen, voor het grootste deel ontleend aan, wat men gewoon is, de bloeiperiode van den Nederlandschen Staat te noemen. Zelfs de waarneming des schrijvers, reeds voor dertig jaren met leedgevoel erkend, dat nog altijd de geschiedenis der oude republiek niet als een gesloten tijdperk wordt beschouwd, omdat de echo niet is weggestorven van den kerkelijken strijd der 17^{e} eeuw, scheen,

niet het minst in 1885, hun ten goede te moeten komen. In vormen, meer in staat de belangstelling te wekken, dan te dooven, wordt een inhoud aangeboden, rijker dan menige andere arbeid bevat, die op den naam van studie aanspraak maakt.

Een groot gedeelte dezer bladen dankt zijn ontstaan aan het onderzoek van bronnen, die niet algemeen toegankelijk zijn. Een aantal bescheiden, of van Johan de Witt en van Constantin Huygens zelven afkomstig, of op hen en de hunnen betrekking hebbende, werden door den heer Veegens jaren achtereen met onvermoeide nauwgezetheid onderzocht. Van de rijke resultaten deelt hij hier in verschillende opzichten een schat mede, die voor de uitbreiding onzer historische kennis blijvende waarde heeft. Zoolang de correspondentiën, die geraadpleegd werden, niet door uitgave het gemeengoed der wetenschap geworden, of de hier medegedeelde bijzonderheden in de volksvoorstelling van het verleden nog niet zijn opgenomen, zullen de Studiën van den heer Veegens gelezen en herlezen worden. Daar de kans op een uitgave van de brieven van de Witt en Huygens bij uitstek gering is, zullen deze bladen zeker voor zeer langen tijd de bron blijven, waaruit geput wordt en waarop het beroep als volkomen rechtmatig moet worden toegelaten. Deze blijvende waarde is de hoogste lofspraak der Historische Studiën.

Het is duidelijk, dat het inzicht in deze hooge beteekenis bij de samenvoeging en rangschikking der opstellen heeft geleid. Wat hier is bijeengebracht, bevat geenszins alles wat van de hand des schrijvers elders was verspreid. Men heeft zich uitsluitend beperkt tot artikelen, die voor onze volkshistorie waarde hebben. De voorlezing over *Maria Stuart*[1] is hier evenmin opgenomen, als die over *het kleine Europa beheerscht de wereld*[2]. De weglating van andere geschriften, o.a. *Noord-Amerika en Nederland*[3], *iets over Jan Vos*[4] enz. bewijst, dat de grens opzettelijk nog scherper is getrokken. Slechts eenige bijdragen over de 17^{e} eeuw, die geacht kunnen worden het peil der kennis te verhoogen, zijn hier bijeenvergaderd, voorafgegaan door een paar opstellen, bestemd om als inleiding dienst te

1) *Morgenrood*. 1840. Proza. bl. 170.
2) *Mengelingen*. 1844. blz. 165.
3) *Mengelingen*. 1847/48. bl. 126.
4) *Morgenrood*. 1841. bl. 170.

doen, en besloten door eenige andere van later dagteekening, die of om persoonlijke of om zakelijke redenen waardig schenen dezen bundel te besluiten. Constantin Huygens en Johan de Witt zijn de hoofdpersonen, om wie het meerendeel dezer studiën zich bewegen. Om hunne personen zijn dan ook de stukken gegroepeerd. *De schrijver der Memoires de Frederic Henri: het Mauritshuis en het huis van Huygens; de Zeestraat; een wandeling naar Hofwijck; een mijmering; de stichting der Oranjezaal* scharen zich als 't ware om den secretaris van drie prinsen van Oranje. De tweede groep beweegt zich om den grooten tegenstander van het stadhouderlijk geslacht. In *Geddes en Jacob de Witt; Johan de Witt als publicist; het publiek gebed; Johan de Witt als dichter: Wendela Bicker; Maria van Berckel; de woning van Johan de Witt; het graf der de Witten*, is het de Raadpensionaris van Holland, die, gelijk in zijn leven, aan alles, wat hem betreft, beteekenis verleent, en vrienden en verwanten om zich vereenigt.

Deze rangschikking, hoe natuurlijk ook, brengt haar eigenaardige nadeelen met zich. De twee hoofdgroepen stellen eenigermate andere opstellen in de schaduw, die niet verdienen op den achtergrond geschoven te worden. In *de Herinneringen uit het begin dezer eeuw*, maar bovenal in de aankondiging van *de Bosch Kemper's geschiedenis van Nederland na* 1830 komen bladzijden voor, die vrij wat langer belang zullen wekken en waarde hebben, dan bijv. de *mijmering* of het onvoltooide *publiek gebed*.

Doch van meer gewicht is een ander bezwaar. Door deze samenvoeging wordt de hoofdbeteekenis dadelijk en bijkans uitsluitend op de personen van Johan de Witt en Constantin Huygens gelegd, en daardoor verwachtingen opgewekt, die niet bevredigd worden. Het is niet te ontkennen, dat wie de groep om een dezer mannen bijeengeschoven, achtereen doorleest, hoe dankbaar ook voor het vele, dat geschonken wordt, een gevoel van onvoldaanheid niet kan onderdrukken. De samenvoeging had, laat het ten onrechte zijn, de verwachting van meer eenheid en volledigheid gewekt. Voor hen, die niet weten, van hoe veel uitgespaarde uren het hier gegevene de vrucht is: hoe de schrijver niet anders kon of wilde geven in deze bladen dan cartons, uitgebreide bewerkingen van onderdeden, is er iets onbevredigends in, dat

men niet meer ontvangt. Ware de chronologische rangschikking gevolgd, het eigenlijk karakter der Studiën ware, geloof ik, scherper in het oog gesprongen. De herhalingen, die onvermijdelijk voorkomen, omdat men in den loop van veertig jaren wel eens twee of driemaal hetzelfde zegt, zouden niet alleen minder bevreemden, maar men zou in staat zijn de aanvulling, bij de latere bespreking, beter te waardeeren, en tevens de wijziging in voorstelling en beoordeeling gemakkelijker opmerken[1].

Er ligt bijkans een halve eeuw tusschen het oudste en het jongste stuk. Het laatste draagt het jaartal 1884. Onder *een bezoek op Hofwyck* staat Aug. 1838 te lezen[2].

Op het vroegere buitenverblijf van Huygens was in Augustus van het vorige jaar de oud-kolonel ter zee C.J. Bloys van Treslong gestorven. De verkoop van den nagelaten inboedel schonk allen, die in Hofwyck belang stelden en er niet veel meer van kenden, dan de trekschuit van Leiden naar 's Gravenhage in 't voorbijvaren er van te zien gaf, de gelegenheid om het heiligdom van Huygens tot in de minste bijzonderheden te bezichtigen. De heer Veegens, sedert 1828 in den Haag wonende, waar hij aan de Nederlandsche Staatscourant was verbonden, was een der weinigen, die niet uit kooplust of ijdele nieuwsgierigheid, maar als in heilige bedevaart optrokken naar de woning, die het refugium van een dichter was geweest, door hem sedert jaren als een beproefd vriend geliefd, ‘aan wiens borst men veilig rusten kan.’

Die tocht en bovenal de teleurstelling, die zij baarde, wordt hier breedvoerig beschreven. Bijkans niets van wat de bezoeker hoopte te vinden, trof hij meer aan. Het erf, dat Huygens bezeten had, was tot de helft ingeslonken: de boomen gesloopt: slechts een enkel der oude berceaux stond nog: het oude huis, dat nog altijd aan ‘de flesch in een koelvat’ herinnerde, was wel inwendig hetzelfde, maar uitwendig veranderd: een steenen brug had de zoogenaamde Rialto-brug vervangen enz. Bitter weemoedig werd de bezoeker aangedaan. Ofschoon erken-

1) In dit laatste opzicht had een uitgebreid register van personen en zaken veel goed kunnen doen. Tot ons leedwezen missen wij het. Het is zeer lastig, thans iets terug te vinden.
2) Namelijk bij de eerste uitgave in *Morgenrood*. 1839. bl. 9. Hier, in de *Historische Studiën* I. staat: 1842. Dit jaartal is dat van het tijdschrift, waarin het werd herdrukt.

nende, dat dergelijke teleurstellingen door ieder ondervonden worden, die niet ‘een begunstigd sterveling (is) of nog slechts korte jaren op deze onvolmaakte wereld heeft geleefd,’ ziet hij toch in het lot, dat Huygens geliefde schepping heeft getroffen een ernstige vermaning van de ijdelheid des levens. ‘Neen, de roem, ook de roem op het veld der letteren behaald, is niets dan een nietige klank: en het streven daarnaar is ijdelheid en kwellinge des geestes.’

De sombere overpeinzing, die een zwarten-tijds-periode in het leven des schrijvers doet vermoeden, vindt zijn verklaring in twee omstandigheden. De eerste is zijn onverzwakte achting voor Huygens. In de twintig jaar, dat hij den dichter der Korenbloemen kent, is deze als bij uitzondering in zijn liefde niet gedaald, maar gestegen. ‘Nu door den loop der jaren de jeugdige geestdrift, waarmede ik eenmaal andere groote namen in het gebied der letterkunde vereerde, reeds aanmerkelijk is bekoeld: nu *het heillooze voorrecht, 't welk men ondervinding noemt*, mij de nietigheid van vele menschen en zaken heeft doen inzien, staat Huygens, als dichter en als mensch, hooger dan ooit in mijn schatting.’ Bovendien griefde hem het lot, dat Hofwyck had getroffen, omdat de onverbiddelijke hand des tijds hier niet de eerste noch de voornaamste schuld moest dragen. De heer Veegens had kort te voren een ontdekking gedaan, die hem zeer hinderde. In lijnrechten strijd met de uitdrukkelijke bepalingen van Huygens, die gewenscht had dat Hofwyck in zijn geslacht zou blijven, had een achterkleindochter, reeds 63 jaar, nadat de dichter het voor goed verlaten had, dit buitenverblijf aan vreemden verkocht. Dit kon de vriend van Huygens niet vergeten, nu noch ooit[1)].

1) Toen de heer V. mij in 1871 dit stukje mededeelde, voegde hij er bij: ‘twee onnauwkeurigheden zou ik er dol graag uit wegnemen. Ik laat Tesselschade, die wel nooit op Hofwyck een voet zal gezet hebben, daar liederen zingen. Ik klaag over het vernielen der vorstelijke dennen, niet wetende, dat Huygens zelf “de Bredasche mannetjes” had doen rooien. - Mijne verontwaardiging over den verkoop van Hofwyck door Susanne Louize Huygens zou nog grooter zijn geweest, als ik in 1838 geweten had, dat zij of haar man Zuilichem insgelijks te gelde heeft gemaakt. Susanna Louize ontving Zuylichem in het jaar 1747. Zij reikte hare hand aan Jonkheer Willem baron van Wassenaer, die in 1751 met Zuylichem beleend werd. Slechts twee jaren later verkocht deze de heerlijkheid aan Mr Johan Boellaard, die het zeer vervallen en half in den dijk staande slot deed afbreken en alleen de voorbrug spaarde.’ (22 Sept. 1871) De voorbrug, waarvan de heer Veegens hier gewaagt, is sedert lang verdwenen. Ten minste, indien de herinnering aan een bezoek, dat ik voor een 25 jaar aan Zuilichem bracht, mij niet bedriegt.
Reeds vroeger had de schrijver mij omtrent Hofwijck geschreven: "de heer Groen van Prinsterer kocht (in 1838) het goedje en wel om het voor vernieling te bewaren: eene grootmoedigheid, te loffelijker, omdat hij, blijkens zijne Archives, zekere vooringenomenheid tegen Huygens koestert (14 Sept. 1871).

Om de wandeling naar Hofwyck naar eisch te waardeeren, in de lijst, waarin zij past, behoort men ze eigenlijk te lezen, niet hier, in de Historische Studiën, maar in de Mengelingen van het Letterkundig Genootschap: *Oefening kweekt kennis*. Van dit 'jongelingskransje van 1834' zooals de schrijver het ergens noemt, was hij sedert 1838 een der hoogstgeschatte eereleden. 'Door zijn veelzijdige kennis en goeden smaak - verklaarden de dankbare oprichters, toen hun geesteskind den leeftijd van 25 jaren had bereikt - strekte hij op letterkundig of historisch terrein ten gids aan ieder, die zich aan eenig onderzoek waagde en heeft hij door zijne eigene letterkundige voordragten steeds aan *Oefening's* opbouw krachtig medegewerkt. Vele der door hem gehouden voordragten zijn opgenomen in den Genootschapsbundel, waarvan zij ware sieraden uitmaken'[1]. Wanneer men die bundels, die van tijd tot tijd onder verschillende namen het licht zagen, doorbladert, dan wordt men verrast door een streven naar zedelijke, ja, stichtelijk religieuse bespiegeling, die bijkans allen, die hier het woord voeren, kenmerkt. De traditioneele opvatting onzer historie en letterkunde leidt tot allerlei moralisatiën en vrome overpeinzingen, die 'de Haagsche School'[2], zooals de stichting van den heer S.J. van den Bergh zich niet ongaarne noemde, thans, naar ik meen, niet meer bij voorkeur onderscheidt. In hoe ver die richting samenhing met het patronaat van den heer Veegens, kan ik niet beslissen. Wel weet ik, dat toen langzamerhand andere denkbeelden en opvattingen den boventoon verwierven en *Oefening* 'voor liberaal doorging', ook in den kring der jongeren de 'lange man met het bleek gerimpeld gelaat, zwart haar en donkere doordringende oogen, waarvan de blik treft, al zijn zij door een bril bedekt', als een der hoofdpersonen bleef geacht, wanneer hij een enkele maal in hun midden verscheen.

Wanneer men in den zoelen dampkring dezer stichtelijke

1) *Feestrede, bij het* 25*jarig jubilé van Oefening kweekt kennis*, 28 Febr. 1859.
2) *Het Servetje*, door *Conviva*, blz. 40, 53, enz.

geschiedbeschouwing een tijdlang heeft geademd, dan gevoelt men onwillekeurig, welk een onrustbarenden indruk, als een bliksemslag op een warmen zomerdag, de optreding der kritiek, in *de Gids* op letterkundig gebied, in de *Archives du Maison d'Orange-Nassau* op het gebied der volkshistorie, maken moest.

Willem Bilderdijk had indertijd de historische kritiek met onzachte hand wakker geschud. Zij was wel niet meer ingedut, maar lag toch jarenlang genoegelijk in haar wieg te droomen. Haar recht van bestaan is zij slechts langzamerhand zich bewust geworden. De strijdschriften, met Mr. M.C. van Hall over Brederode door Groen van Prinsterer, over Schimmelpenninck door Thorbecke gewisseld, zijn de overgebleven documenten van den kamp, dien de nieuwe, kritische richting op historisch gebied tegen den ‘rhetorischen, vergrootenden schrijftrant der oude garde’, gelijk Thorbecke onzacht ze karakteriseerde, te voeren heeft gehad. Dat een man als Veegens, die niet tot de oude garde behoorde, in een opstel over *P.C. Hooft*[1], hier, naar ik meen, voor 't eerst in 't licht verschenen, tegen een veroordeeling van den Muiderdrost als geschiedschrijver opkwam, zou op zich zelf niets bewijzen dan het pijnlijk gevoel, dat een uitspraak, hoe voorzichtig en verschoonend ook ingekleed, wekken kan. Maar en de betoogtrant, die hier gevolgd wordt, en de slecht verholen twijfel, of het vonnis, dat Hooft had getroffen, niet in kerkelijken uitsluitingsgeest was gegrond, wijzen aan, welk een tegenstand de jonge richting zelfs bij mannen vond, wier leeftijd geen bezwaar behoefde op te leveren, maar bij wie al de sympathiën van hun leven in verzet kwamen. In *de jeugd der Nederlandsche Republiek*[2] leefde Veegens met de volle liefde van zijn hart. De glorievolle tijd, ‘toen de fabeleeuw van Orpheüs herboren scheen en onze koopsteden onder het gezang onzer dichters oprezen uit het moeras’, was hem heilig en ‘verheven’ als ‘de jeugd van ons volk’. Diezelfde hartelijke trouw en gehechtheid, die in de verwaarloozing van Hofwijck zoo pijnlijk was getroffen, deed hem de wapenen opnemen voor ‘den grooten Drossaerd van Muiden, die zoolang in onbezoedelde eere aan onzen letterkundigen hemel had geschitterd’. Al noemde hij het bescheidenlijk slechts

1) Geschreven in 1843. - Eerste deel, bladz. 24 .
2) Geschreven in 1846. - Eerste deel, bladz. 1.

‘twijfelingen’, wat hij tegen het oordeel der nieuwere geschiedkundigen inbracht, voor onzekerheid of weifeling was bij hem geen plaats. De ‘overblijfselen uit den ouden tijd’ waren hem voorwerpen van ‘eerbied’. En dit gevoel heeft hem nooit verlaten, al verloor langzamerhand de warmte, waarmede hij partij trok, iets van de oude vurigheid. Achter een ironische wending verborg zich soms in later dagen de gloed der verontwaardiging, die in vroeger jaren den gepolijsten stijl wel eens had doen trillen.

In Dec. 1849 kwam in 's lands vertegenwoordiging het behoud of de slooping van de Gevangenpoort ter sprake. De antirevolutionaire staatsman, die voor de vernietiging had gesproken, zal wel een weinig vreemd hebben opgezien, toen zijn advies door den griffier der Tweede Kamer, niet in de officiëele notulen, maar in Diligentia, op *Oefening kweekt kennis*, aldus werd voorgesteld: ‘even als Alva, uit haat tegen de vrijheidsmin onzer vaderen, tot zelfs het laatste spoor deed verdwijnen van de Brusselsche woning, waarin het verbond der Edelen gesloten was, wilde Groen van Prinsterer, door den edelsten ijver voor den Hollandschen naam gedreven, het gebouw verdelgd hebben, dat een misdaad onzer voorvaderen herinnert.’ De gelijkstelling van den man van ruw geweld en den man van zedelijke kracht was te komisch om te kwetsen, gelijk de verschoonende glimlach te gul en te goedhartig klonk, waarmede de instemming van den heer van Bosse in Groens advies werd vermeld: ‘Het denkbeeld van onzen vertegenwoordiger vond weerklank bij een hooggeplaatst staatsman, die hoog staat aangeschreven om de trouw en de nauwgezetheid, waarmede hij de zorg voor 's lands geldmiddelen behartigt, en om de gestrenge waarheidsliefde, die uit elk zijner woorden ademt: maar wien voorzeker niemand van dichterlijke opgewondenheid zal beschuldigen’[1].

De monumenten van het volksverleden moesten ongeschonden behouden worden, pleitte nu als steeds de schrijver dezer Historische Studiën. Ze aan te randen, kwetste niet alleen de sympathiën van zijn hart, maar ook den eisch van zijn wetenschappelijke conscientie. ‘Het wegnemen van één enkelen steen kan een geheele reeks historische herinneringen voor altijd ver-

1) *Historische gebouwen*. 1850. - Eerste deel, blz. 200.

delgen. Door het gemis van één enkelen schakel valt de gansche keten uiteen. Waar de steenen niet spreken, gevoelt de verbeelding zich in hare vaart gestuit. Zij tracht dan in overleveringen of aanteekeningen van oudheidminnaars een steunpunt te vinden: maar die overleveringen zijn dikwijls verward en duister: die aanteekeningen onvolledig of onverstaanbaar; en na menige vruchtelooze poging werpt de dichter en geschiedonderzoeker, die het verledene voor ons oog terug wilde tooveren, wrevelig en wanhopig de weerbarstige pen verre van zich'[1].

Zoolang de Historische Studiën van den heer Veegens gelezen worden, zullen zij het bewijs leveren, dat ook voor hem, als voor den waren geschiedvorscher, oudheidkunde slechts hulp wetenschap is geweest. Toch blijft dit partijtrekken kenmerkend voor zijn richting, die zich nooit verloochende. In de woorden, zeventien jaar later geschreven: 'de dwaas alleen kan vergen, dat al het oude ongeschonden blijve en dat aan historische herinneringen maatschappelijke belangen worden opgeofferd[2]' lezen wij de uitspraak van een berusting, die rijper leeftijd zich doet neerleggen bij het onveranderlijke, al vergt het een prijsgeven van veel, wat met warmte is lief gehad.

Toen het pleidooi voor de *Historische Gebouwen* werd gehouden, schreef men 1850. Tusschen dit en de drie eerste opstellen lagen slechts weinige jaren. Het tijdperk, dat hen scheidde, was kort, maar voor den heer Veegens van beslissend gewicht geweest.

De werkzaamheid aan de Staatscourant, waar de zorg voor de verslagen der Kamers voornamelijk op hem had gerust, leidde eerlang tot een veel belangrijker werkkring. In 1847 werd hij tot griffier der Tweede Kamer benoemd.

Een jaar te voren had hij een werk aangevangen, dat reeds om de tijdsomstandigheden de aandacht moest trekken. Het was een vertaling van Birch's *Leven van Lodewijk Filips*, den Franschen koning, 'aan wiens geestkracht en beleid Europa te danken had, dat de opgewekte politieke hartstochten waren bedwongen, de maatschappelijke orde niet was omgekeerd en de

1) Eerste deel, bladz. 209.
2) Eerste deel, bladz. 172.

wereldvrede gehandhaafd'[1]. Het oorspronkelijke werd niet slaafs gevolgd, maar zoowel de voorstelling der feiten als de staatkundige opvatting door den toenmaligen redacteur van de Nederlandsche Staatscourant naar eigen inzicht zelfstandig gewijzigd. Levendig herinner ik mij, hoe deze biografie, die aan de gebeurtenissen van 1848 en 49 meer dan gewone actualiteit ontleende, opgang maakte, gelezen en besproken werd in kringen, wier belangstelling gemeenlijk zich meer met theologische vraagstukken, dan met politieke historie bezighield. Toen ik het boek, dat ik nooit teruggezien had, bij deze gelegenheid opnieuw in handen kreeg, was het mij een oude kennis, die allerlei herinneringen wakker riep en lang verloopen dagen deed herleven. Het is geoorloofd te vermoeden, dat deze bewerking van een *leven van Lodewijk Filips* op de loopbaan van den heer Veegens beslisten invloed heeft gehad. De literarische verdiensten van den arbeid, de sierlijkheid van den stijl, de helderheid der uiteenzetting, de uitgebreide kennis op velerlei gebied, maar bovenal de gematigdheid der politieke zienswijze heeft zonder twijfel medegewerkt, om aan zijn kandidatuur voor het griffierschap boven tal van mededingers de zege te verschaften. De man, wiens afkeer van uitersten uit elke bladzijde sprak, die vreemd was aan elken geest van uitsluiting en partijdigheid; de lofredenaar van 'een koning en een staatsman, die (naar ieder in die dagen meende) er in geslaagd waren om het groote probleem, vereeniging van politieke vrijheid met maatschappelijke orde, op te lossen', leverde in de omzichtigheid, die zijn pen leidde, een waarborg, zooals weinigen boden, voor de neutraliteit, waarmede in zijn handen ook de meest strijdende meeningen in de vertegenwoordiging op het papier tot haar recht zouden komen.

In zijn laatsten levenstijd heeft de schrijver dezer Historische Studiën aangevangen zijne Herinneringen op te teekenen. Zij gaan niet verder, dan de eerste twintig jaren der eeuw, en bevatten geen uitweidingen dan over letterkundigen, die toen hun bloeitijd beleefden of intraden. Misschien, zoo zij waren voortgezet en ook later tijden besproken, dat ondanks de zelfbeheersching van deze uitnemend beleidvolle pen hier en ginds

1) DR. C. BIRCH, *het leven van Lodewijk Filips, vrij bewerkt door D. Veegens*. 5 deelen. Haarlem 1846-48.

iets ware doorgeschenen van den indruk, dien het rijke en bonte tooneel, waarvan hij zooveel jaren de zwijgende, maar niet onverschillige toeschouwer is geweest, op hem heeft gemaakt. Wat zouden wij gaarne van deze bekwame en onpartijdige hand, die ondanks de warmte en vastheid zijner overtuiging het: alles begrijpen is alles vergeven, erkende en huldigde, herinneringen aan het belangrijkste tijdperk van ons staatsleven in de 19e eeuw ontvangen. Ik voor mij gaf er gaarne deze bundels voor, zoo de griffier der Tweede Kamer ze had willen inruilen voor zijne Parlementaire memoires van 1847-1881. Wat hij deed voor de Witt en Huygens, hadden des noods ook anderen kunnen doen: maar wie heeft gezien wat hij zag? Wie meer dan dertig jaar lang, dag aan dag, den strijd van personen en partijen in de Vertegenwoordiging heeft bijgewoond, en niet alleen uit den aard zijner betrekking, maar ook door zijn beminnelijke persoonlijkheid een vertrouwen genoten, als hem ten deel viel, hij heeft zeker - durf ik gissen - zij het slechts in korte aanteekeningen, voor het nageslacht iets bewaard van wat zijn fijne opmerkingsgave en zijne rijke levenservaring hem aangaande personen en gebeurtenissen beter dan anderen bekend deed zijn. De gissing, de hoop is te meer gerechtigd, omdat de belangstelling en nauwgezetheid zijner plichtsvervulling, naar zij getuigen, die tot oordeelen bevoegd zijn, nooit, zelfs niet op hoogen leeftijd, is verflauwd.

In 1848 - laat ik na de kleine afdwaling den even losgelaten draad weer opvatten - verscheen het laatste deel van de bewerking van Birch. Bewees de vlugheid, waarmede te midden van zooveel nieuwen arbeid de omvangrijke taak was ten einde gebracht, de stalen werkkracht des schrijvers, reeds was door hem een eerste voet gezet op een ander veld, dat tot het einde zijn levens zijn aantrekkelijkheid voor hem behouden zou.

Of er een aanleiding van buiten geweest is, die hem tot het onderzoek van de periode van Johan de Witt heeft geleid, weten wij niet en kunnen wij zelfs niet gissen. Zeker was de ongelukkige toestand van het Rijksarchief[1], nog weggestopt op de bovenste verdieping van een lokaal op het Binnenhof,

1) Zie de teekening van Mr. L. Ph. C. van den Bergh, in zijn *ter gedachtenis van Dr. R.C. Bakhuizen van den Brink* (Kon. Akad. van Wetenschappen. 13 Nov. 1865.)

niet geschikt om tot langdurige nasporingen op te wekken. De geheime drang, die hem voor de weinige vrije uren, waarover hij beschikken kon, behoefte deed gevoelen aan een vaste werkzaamheid, buiten den kring der dagelijksche bezigheid gelegen, zal wel uitgesproken zijn in de woorden, waarmede hij een gelijksoortig besluit van een zijner bevriende bekenden toelichtte: 'het dagelijksch terugkeeren tot denzelfden arbeid, het ronddraven in den rosmolen, zoo als Huygens het noemde, verliest veel van het onbehagelijke, wanneer men het met een hoofddenkbeeld weet te verbinden, dat geheel de ziel beheerscht[1)]'. Sedert 1828 ademende in de politiek van den dag, zonder er ooit in op te gaan, moest hem de gedachte toelachen, oog en oor te kunnen verfrisschen in een geheel andere en grootendeels nieuwe omgeving en gedachtenkring. De maatschappij in het midden der 17^{e} eeuw bood hem in de inspanning, die haar onderzoek van hem vorderde, de begeerde ontspanning aan. De verplaatsing uit het griffierkamertje naar het kabinet van Johan de Witt, uit de vergaderzaal der Tweede Kamer naar den kring van den Raadpensionaris was geen uitstap, die ongeschikt maakte, om na uren of dagen tot het gewone werk terug te keeren. Voor hem bovendien, die het noch zich zelven, noch anderen ontveinsde, dat hij geenszins 'tot de onvoorwaardelijke bewonderaars van den tijd, waarin wij leven, behoorde[2)]', was het zich verdiepen in een tijdperk, waarin hij zich thuis voelde als in een geliefden kring, een afleiding des geestes, die aanvankelijk vergoeding schonk voor veel wat gemist werd, en, naarmate ook ginds de schaduwen bij dieper onderzoek meer werden opgemerkt, kon medewerken om te verzoenen.

Reeds in 1849 gaf de heer Veegens in een stukje over *Wendela Bicker* een eerste proeve van den rijken schat, dien de brieven, op het Rijksarchief bewaard, den onderzoeker zouden opleveren. Om de zachtaardige huisvrouw van den grooten Raadpensionaris werden allerlei bijzonderheden gegroepeerd, die voor de kennis en waardeering van zijn huiselijk leven van belang waren te achten. Merkwaardig, als men aan het gestoelte des schrijvers in de Tweede Kamer, en het jaartal (1849)

1) *Levensbericht van Jhr. J.W. van Sypestein*. - (Tweede deel, bl. 288). Ook de heer Heemskerk Bz. hield in diezelfde jaren zich met dezelfde periode bezig.

2) 1850. *Historische gebouwen*. - Eerste deel, blz. 208.

denkt, is de volgende opmerking[1]: ‘daar is alle reden om te gelooven, dat Wendela Bicker voor Johan de Witt de beste huisvrouw geweest is, die hij zich wenschen kon. Die overtuiging heeft voor den beoefenaar der vaderlandsche geschiedenis iets troostrijks. Het lot van een hooggeplaatst staatsman, die met al de krachten van zijn geest aan het heil van zijn land arbeidt, is gewoonlijk meer te beklagen, dan te benijden: tegen enkele dagen van zegepraal en zelfvoldoening staan maanden en jaren vol afmattende zorg en teleurstelling over. - Daarom is de wetenschap niet onverschillig, dat te midden van de staatsstormen, die rondom het hoofd van den Raadpensionaris loeiden, in zijn woning vrede, rust en liefde heerschten.’ Dit hartelijk medegevoel voor kampende staatslieden heeft zeker ook in volgende jaren wel bestaan, al werd het niet meer uitgesproken. Ik kan de vrees niet onderdrukken, dat de gedurige herhaling van hetzelfde schouwspel, opkomst en val van groote mannen, schadelijk op de frischheid en het onderhoud der aandoening heeft gewerkt.

Aan het slot van de mededeeling over *Wendela Bicker* was even, in 't voorbijgaan, opgemerkt, dat in haar graf in de Nieuwe Kerk te 's Gravenhage, vier jaren na haar dood, de geschondene lijken der beide de Witten waren opgenomen. Toen tegen deze voorstelling bezwaren werden geopperd, besprak de schrijver de kwestie[2], die eigenlijk geen kwestie was, in een brief aan Mr. J. Heemskerk Bz., eerlang door *de Gids* publiek gemaakt. Aan een gelijke aanleiding van buiten dankten, acht jaren later, een paar bladzijden over *de Ridderzaal*[3] het leven. De Regeering had het besluit genomen, om een aanzienlijke som aan het herstel der groote zaal op het Haagsche Binnenhof te besteden. De heer Veegens, zonder zich in den toen uitgebroken strijd te mengen, besprak en bestreed in korte woorden het oude gevoelen, ook door de Regeering voorgestaan, dat de veelbesproken zoldering niet ouder dan van 1628 zou geweest zijn.

Niet tot bestrijding van het gevoelen van anderen, maar tot bevestiging van een oude meening werd eene bijdrage geschreven, die hier voor 't eerst het licht ziet. Ofschoon ook in de

1) *Wendela Bicker*. - Tweede deel, blz. 118.
2) *Iets over het graf der de Witten*. - Tweede deel, blz. 164.
3) Eerste deel, blz. 220.

oogen van den heer Veegens niet van groot gewicht, boezemde de vraag hem toch eenig belang in, of werkelijk, gelijk Scheltema en Schotel hadden gemeend, Johan de Witt de vertaler van den Horace van Corneille is geweest[1]. Gewichtiger dan het hoofdpunt, was eene mededeeling, ergens in een noot gedaan. Uit de papieren, door hem en den heer van Sijpestein in het Rijksarchief opgespoord, was ten stelligste gebleken, dat het bekende politiek pamflet over ‘het public gebedt’ voor het afdrukken niet alleen onder de oogen van den Raadpensionaris was geweest, maar door hem ook naar zijn inzichten gewijzigd. De toelichting dezer beide punten zou de hoofdinhoud van een afzonderlijke beschouwing van ‘het public gebedt’ uitmaken, waartoe de heer Veegens zich in 1869 zette[2]. Het stuk, dat hier voor ons ligt, is onvoltooid gebleven. Slechts het eerste punt is behandeld. Wie het onderzoek zal opvatten, waar de schrijver het staakte, zal vermoedelijk tevens den sleutel vinden, waarom het niet is afgewerkt. Het zal mij niet verwonderen, indien alsdan blijken zal, dat een der redenen reeds in de aarzeling doorschemert, die den heer Veegens zoo langen tijd met de behandeling van het onderwerp deed dralen.

‘'s Gravenhage is mij dierbaar, om menige levensvreugd, daar genoten, menigen vriendschapsband, daar aangeknoopt, maar ook en inzonderheid om de nauwe betrekking dezer stad tot de geschiedenis des vaderlands. Huygens en Vollenhoven noemden haar den heelen Staat in 't klein, of ook de ziele van den Staat: mij boezemt zij nog oneindig meer belangstelling in, omdat men misschien bij elken voetstap wordt terug gevoerd tot een vroeger tijdperk van 's lands historie. Deze historie is hier in hare groote mannen, in hare voornaamste tijdperken, door de stoffelijke voorwerpen, die ons omringen, als afgeschaduwd: en ik zou zelfs durven beweren, dat men om haar in allen

1) *Johan de Witt als dichter*. - Tweede deel, blz. 94.
2) *Het publiek gebed*. - Tweede deel, blz, 68.
‘Ik zal over hetgeen mij deed aarzelen niet uitweiden. Genoeg zij de verzekering, dat indien ik, over het publiek gebed, gelijk de vaderen dit noemden, anders denk dan zij, het gebed zelf - de innigste, hoogste uiting van het menschelijk gemoed, die niet afhankelijk kan zijn van voorschriften der overheid, veelmin van staatkundige berekeningen - mij heilig is.’

opzichte te verstaan, 's Gravenhage tot zelfs in de kleinste bijzonderheden moet kennen'[1]. Deze stelling, die de schrijver in 1850 verdedigde, was in dezen vorm zeer geschikt om velen te doen meesmuilen, die niet het voorrecht hadden onder de beschermende vleugelen van den Haagschen Oijevaar te leven, maar de schrijver heeft haar later toegelicht op een wijze, die tot meer berusting stemt: 'wie aan onderzoekingen, tot de historie des vaderlands betrekkelijk, zijn leven wijden wil, vestige zich te 's Gravenhage. Meer dan elders staan hem daar bronnen en hulpmiddelen ten dienste'[2]. Door zijn eigen voorbeeld heeft hij het laatste bewezen.

In 1851 werd er eene *Vereeniging tot beoefening der geschiedenis van 's Gravenhage* opgericht. Men zou verwachten, dat de man, die een jaar te voren zoo nadrukkelijk op de groote beteekenis der hofstad voor de volkshistorie had gewezen, tot de eerste leden zou behooren. Maar het karakter der vereeniging, die meer een gezellige vriendenkring dan een ouderwetsch deftig genootschap was, maakte, dat er tien jaren verliepen, voordat hij en de Archivaris des Rijks als leden toetraden.

Van hoeveel waarde zijn medewerking is geweest, bewijzen de *Mededeelingen*, door de Vereeniging in 't licht gezonden. Zij werden door hem verrijkt met een tal van stukken, ten deele thans in de *Studiën* opgenomen, die tot de belangrijkste der bundels behoorden. Veel rijker dan de eenvoudige titels doen verwachten is de inhoud. Wat in meer of mindere mate van bijkans elke dezer Studiën geldt, geldt in de hoogste mate van dezen. De heer Veegens beschikt over zulk een uitgebreide kennis van bijzonderheden, dat zij onwillekeurig zich opdringen aan zijn pen: en hij bezit een zoo sierlijke breedheid van stijl, dat de lezer met het grootste genoegen hem volgt en allerlei details, al staan zij met het hoofdonderwerp niet altijd in rechtstreeksch verband, met een dankbaar gemoed van hem ontvangt, Zelfs de conjecturen, die hij veelvuldig maakt - hij houdt er blijkbaar van - weet hij zoo voor te stellen, dat zij aantrekkelijk zijn. Er is geen zweem van dorheid of droogheid, wat anders lokale historie zoo ongenietbaar maakt voor hem, die geen bewoner der plaats is. De schrijver bezit het zeldzaam

1) Eerste deel, bladz. 208.
2) *Levensbericht van Jhr. J.W. van Sypestein.* - Tweede deel, bl. 298.

talent, om zijne mededeelingen vast te knoopen aan herinneringen, die den meesten zijner lezers ter beschikking staan. Hij brengt daarbij de stelling, die hij boven verdedigde, in toepassing. Zijne Haagsche studiën - en dit geeft er eigenlijk de groote waarde aan - zijn meer dan bijdragen voor de lokale historie der hofstad. Overal is het verband in 't oog gehouden met de volkshistorie. De steenen getuigen in nadruk hier van de personen. Men kent Maurits den Braziliaan beter dan te voren, als men de geschiedenis van *het Mauritshuis*[1] heeft gelezen. Wie Johan de Witt in zijn woning[2], of liever in zijn verschillende woningen volgt, leert den staatsman in zijn privaat leven, als particulier persoon in zijn huis, zijn gezin, zijn omgeving kennen, zoo als hij voor dezen nooit beschouwd was. Van 1647, toen hij als jong advokaat voor het Hof van Holland optrad, en zijn adres in de Nieuwstraat ten huize van den advocaat van den Andel was, van wien hij de rechtspraktijk zou leeren, vergezelt men hem over den Vijverberg naar de Hofstraat en vandaar naar het ‘commodieuse’ huis op den Kneuterdijk, dat hij in den noodlottigen morgen van 20 Augustus zou verlaten, om er niet dan vermoord in den volgenden nacht te worden binnengedragen. Wij zien zijn gezin zich vestigen, uitbreiden en inkrimpen, en vernemen een reeks van wetenswaardige bijzonderheden over zijn naaste verwanten. Van het Buitenhof leidt Veegens ons *de Zeestraat*[3] op, niet bloot, om ons Huygens' moeiten en verdiensten voor het tot stand brengen van den beroemden weg uiteen te zetten, maar ook, om het ontstaan van Zorgvliet met de uitbreiding in volgende tijden, en vooral om het beeld van den ouden Jacob Cats, te midden van het gesnap en de spelen zijner kleinkinderen, ons te schetsen. De schim van den dichter van ‘ick en weet niet wat’ mag hem wel innig dankbaar zijn, want zoo het gevoel van onwil en weerzin, dat de herinnering aan den breedsprakigen en krachteloozen en plooibaren staatsman steeds opwekt, voor vriendelijker aandoening ooit wijken zal, kan de schrijver dezer Studiën de verdiensten onzer bekeering voor een aanzienlijk deel zich toeëigenen.

De Vereeniging, waarvan de heer Veegens lid was, had in 1865

1) *Het Mauritshuis en het huis van Huygens*. 1864 - Eerste deel, bladz. 108.
2) *De woning van Johan de Witt*. 1864 - Eerste deel, bladz. 143.
3) Eerste deel, blz. 138.

door een courantenbericht de Haagsche bevolking opmerkzaam gemaakt, dat op den 5^{den} Dec. het tweede eeuwfeest der voltooiing van den ouden weg naar Scheveningen inviel. Aan deze omstandigheid had het artikel van den heer Veegens zijn ontstaan te danken. Evenzoo knoopte zich een andere arbeid vast aan de schets, door een der medeleden, Mr. L. Ph. C. van den Bergh, in zijne '*s Gravenhaagsche bijzonderheden* aangaande den vroegeren toestand van het nationaal tooneel in de hofplaats gegeven. Ook deze studie[1)] bevat veel meer, dan de titel schijnt te beloven. Het is een bijdrage tot de geschiedenis van het leven der Haagsche beau monde, die zich als bij uitzondering ook over de 18^{e} eeuw uitstrekt, en ons niet vrijlaat, voordat wij den laatsten stadhouder hebben gezien, op het tooneel zelf in zijn fauteuil gezeten, om van nabij het spel en de acteurs te kunnen gadeslaan. Mij dunkt, Willem V is in de gelegenheid geweest, vrij wat belangrijker tooneelvoorstellingen met rijker afwisseling ook van decoratief, waar te nemen, dan de Fransche tooneelisten in staat waren voor hem op te voeren.

Zoo de verscheidenheid van onderwerpen, in deze laatste studiën behandeld, die met eenige der volgende periode de eigenlijke pièces de résistance zijn te achten, bevreemding zou wekken, kan de herinnering aan de aanleiding en het doel voldoende zijn, om ze weg te nemen. Metterdaad is de eenheid, die ze verbindt, veel grooter dan oppervlakkig in 't oog springt. Zij bewegen zich allen in hoofdzaak om een bepaald tijdperk, en overal staat, al treedt hij niet steeds op den voorgrond, een bepaald persoon voor de oogen. Het is, als wordt het terrein geëffend, waarop straks het beeld van Johan de Witt zal verrijzen.

En dit is geen toeval: want de heer Veegens heeft een tijd lang het stellige plan gekoesterd, de geschiedenis van het tijdvak van Johan de Witt te schrijven. Niet alleen het getuigenis der zoons, maar zijn eigen verklaring, de belofte in 1850 gegeven[2)], bewijst het. Met hoeveel ernst het plan werd opgevat, getuigen niet alleen de nasporingen van onuitgegeven brieven en papieren, waarvan deze bladen eenige der resultaten

1) *Iets over het vroegere Fransche tooneel te 's Gravenhage*. 1867. Tweede deel, bladz. 174.
2) *Historische gebouwen*. 1850. -

bevatten, maar ook de korte mededeelingen over de buitenlandsche politiek en over de finantieele maatregelen van den Raadpensionaris, die in de kritiek van *Johan de Witt als publicist*[1] zijn nedergelegd. Dat de schrijver nergens breedvoerig zijne beschouwing van Johan de Witt als staatsman heeft uiteengezet, zelfs het punt schijnt te vermijden, ligt vermoedelijk aan het doel der studiën. Het was hem hier slechts om de omlijsting te doen, niet om den hoofdpersoon. Voor het hoofdwerk, dat de kroon op zoo vele jaren onderzoeks zou zetten, en waarin al de kleine onderdeelen, hier reeds publiek gemaakt of dan voor 't eerst mede te deelen, hun eigen plaats zouden innemen, bleef het bewaard, den grooten Raadpensionaris in de volheid en stoutheid zijner politieke kracht voor onze oogen te doen herleven.

Het plan van 1850 is onuitgevoerd gebleven. Waarom?

Een letterkundige[2], die door den aard zijner betrekking, naar ik meen, jaren lang in de gelegenheid geweest is den griffier der Tweede Kamer in zijn ambtelijke betrekking gade te slaan, sprak, juist met het oog op diens historische werkzaamheid, zijn leedwezen uit, dat ‘de Tweede Kamer zulk een man geheel in beslag heeft genomen. Maar - voegde hij er tot verschooning der vertegenwoordiging bij - dit heeft de heer Veegens slechts zich zelven te wijten: waarom bezit hij zooveel kennis, bekwaamheid, vlugheid en ijver, dat men hem niet missen kan?’

Er zijn zwaarder grieven, dan deze denkbaar: verwijten, die minder gemakkelijk te verdragen zijn. Toch geloof ik, dat hier een deel der waarheid wordt uitgesproken. De heer Veegens zelf geeft hier en daar herhaaldelijk te kennen, dat het slechts de vrucht van ‘uitgewoekerde’ uren is, wat wij hier ontvangen. Het is zeer te begrijpen, dat in den rosmolen zijner dagelijksche werkzaamheid langzamerhand de lust en de moed is ondergegaan, om een werk aan te vangen, dat niet bloot een uitgebreide kennis als de zijne vereischte, maar ook de kalmte en rust van een toewijding, die niet telkens door verplichten arbeid van anderen aard wordt verstoord. Niettemin betwijfel ik, of dit de eenige reden is geweest. Toen het plan werd op-

1) 1866. - Tweede deel, bladz. 30.
2) *Conviva, het Servetje*, bladz. 41.

gevat, bestond er uitzicht, dat eerlang een belangrijk deel van den rijken schat onuitgegeven brieven van en aan de Witt zou worden openbaar gemaakt. De dood van den heer van Sypestein sloeg aan die verwachting den bodem in[1]. Dit wegvallen van den medewerker op hetzelfde terrein van wetenschap, die als 't ware de bewijsstukken tot zijn arbeid zou hebben uitgegeven, kan niet anders dan ontmoedigend op het besluit van den reeds 66jarige hebben gewerkt. Bovendien had, als ik goed zie, de zienswijze van den heer Veegens langzamerhand een wijziging ondergaan. Wanneer ik de wijze naga, waarop de schrijver in verschillende jaren over den Raadpensionaris spreekt, dan komt het mij voor, dat niet de bewondering voor de bekwaamheid en het talent van den staatsman, maar wel de ingenomenheid is verminderd. De heer Veegens, die nog in 1866 sprak van ‘de gematigdheid’ van Johan de Witt, en diens ‘onuitdoofbare wrok’ scheen te beperken tot den persoon van Willem II, leverde zelf reeds drie jaren later in het (daarom?) onvoltooide *Publiek Gebedt* bewijzen voor het tegendeel[2]. De overtuiging van den heer Sypestein, dat ‘de Witt verkeerd heeft gehandeld door aan de Nederlanders der 17_e eeuw den streng aristocratischen regeeringsvorm, niet getemperd door een eminent hoofd, te willen opdringen[3]’ is ook de zijne geworden. In een zijner laatste geschriften sprak de 80jarige de zienswijze, die de vrucht zijner studiën was, in een kort woord uit: ‘Wij betreuren, dat hij zijne aan Oranje vijandige staatkunde tot een rampzalig uiterste dreef’[4]. Wat voor ieder ander geen bezwaar zou zijn, was voor hem een onoverkomelijk. De heer Veegens schreef historie, niet alleen met zijn hoofd, maar bovenal met zijn hart. De drang der ambtelijke verplichting, die anderen dikwerf noopt zich met historische onderwerpen bezig te houden, die geen of weinig aanspraak op hun sympathie maken, gold voor hem niet. Niemand had recht het hem euvel te duiden, zoo hij de vrijwillig opgenomen taak niet volbracht. Waar zijn sympathie ophield, kon voor de bewondering plaats overblijven, maar de innerlijke drang des harten bestond niet meer, om als geschiedschrijver van eenen op te treden, die slechts een groot

1) Verg. Tweede deel, bladz. 105 en 144.
2) Verg. Tweede deel, bl. 41, 68.
3) *Levensberigt van Jhr. Jan Willem van Sypestein*. - Tweede deel, blz. 297.
4) *Geddes en Jacob de Witt*. 1880. - Tweede deel, blz. 3.

man was geweest. Voor Veegens moest de mensch even hoog staan, als de staatsman.

Hoe verklaarbaar ook, het besluit is niettemin zeer te betreuren. De groote omvang van de taak en de betrekkelijke geringheid van den tijd, dien de heer Veegens beschikbaar kon stellen, had het misschien wenschelijk gemaakt dat hij zijn plan ingekrompen en zich tevreden had gesteld om den persoon van den Raadpensionaris ons te teekenen in de lijst van zijn huis, zijn omgeving, zijn bloedverwanten en vrienden, zoo als hij in de verschillende perioden van zijn leven uit zijn brieven te kennen is. Reeds deze kleinere arbeid zou van groote waarde geweest zijn, en een blijvende aanwinst voor de wetenschap. Niemand beter dan. hij met de waarde van schijnbaar onbeduidende kleinigheden[1)] bekend, kon de in deze bladen verspreide trekken samenvoegen, en aanvullen. Veel, wat hier wordt aangetroffen, is reeds door anderen gebruikt: maar de wijze, waarop o.a. le Fèvre Pontalis aan het schrijven is gegaan, zoodra hij zijn stof had bijeengegaard, maar voordat hij ze behoor-

1) Toen ik in *de Nederlandsche Spectator* van 1 Aug. 1874. (*Hugeniana* I) het vertrek van Christiaan Huygens naar Parijs, in 1666, uit diens brieven, toelichtte, deelde ik uit een brief van 12 Aug. 1665 eenige zinsneden mede, waarin Huygens over de rijke kleeding schreef, die Johan de Witt zich voor den zeetocht had aangeschaft en vertelde, dat hij een lit de camp voor den Raadpensionaris had doen maken. De heer Veegens zond mij daarop (6 Aug.) twee aanteekeningen toe.
'(1) Ik heb een brief van de goede Wendela Bicker van 1665 gelezen, waarin zij op naive wijze hare verwondering betuigt over het ledikantje, dat te haren huize voor den hooggevierden echtgenoot was gekomen. Van elders was mij gebleken, dat dit ledikantje dienen moest om de Witt op zijn grooten zeetogt van dat jaar zooveel mogelijk voor zeeziekte te vrijwaren. Hij leed daaraan veel. Te roemrijker was het, dat hij zich voor eenige maanden inscheepte. De aardige bijzonderheid, dat dit lit de camp door den uitvinder der slingeruurwerken was ontworpen, was onbekend en vult de anecdote aan.
(2) In de schotschriften van dien tijd wordt de Witt bitter gehavend over zijnen met gouden kant omzetten staatsierok. Ook Chr. Huygens schijnt die zwier afgekeurd te hebben. Maar nergeus heb ik nog gevonden, dat de Witt gewoonlijk vrij armoedig gekleed was. Integendeel hadden mij de portretten en de fulpen mantel bij den moord de voorstelling gegeven van een uiterst deftig gekleed staatsman. Ook deze bijzonderheid, hoe schijnbaar nietig ook, is kenschetsend.'
De eerste opmerking, over de zeeziekte van Johan de Witt, deed den schrijver eene aanteekening op de *Hugeniana* geven, in *de Nederlandsche Spectator* van 1875, bl. 50.

lijk verwerkt had, doet te meer naar een andere bearbeiding verlangen. Het groote bezwaar, dat de persoonlijke verhoudingen van Johan de Witt meerendeels, zoo al niet steeds, door de politiek van den staatsman, het eminent hoofd der Hollandsche aristocratie, worden beheerscht, was niet weg te nemen, maar van den heer Veegens, die de binnenlandsche toestanden zoo goed kende, hadden wij een onpartijdige en gematigde uiteenzetting kunnen verwachten, die geen vreemdeling, hoe vlug en handig ook met de pen, ons schenken kan. De man, die steeds, waar de traditie scherpe trekken bewaard had, naar een mildere, vriendelijker opvatting streefde, was zeker juist de meest geschikte, om met veel te verzoenen, omdat hij de verantwoordelijkheid der personen niet ontveinsde[1] en aan zijn verschooning van veel zwakheid de strengste waarheidsliefde paarde. Bovendien: er sprak in hem iets, wat in onze cosmopolitische eeuw zeer zeker niet wordt gemist, maar gewoonlijk niet in de eerste of hoogste plaats zich gelden doet. Wat zijn oude vriend Heemskerk Bz.[2] in den geschiedschrijver van koning Willem den Tweede opmerkte en roemde, als ‘onschatbaar in elk, die de behandeling onzer geschiedenis zich tot taak heeft gesteld: het Hollandsche hart,’ dat klopte in Veegens, zoo als in weinigen. En daarom hadden wij dit Hollandsche boek zoo gaarne van zijn Hollandsche hand ontvangen.

In die teekening van Johan de Witt zouden ook anderen een plaats hebben ingenomen, dan zij, die bij voorkeur tot diens politieke vrienden werden gerekend. Ook over de tegenpartij zou de heer Veegens hebben moeten spreken. En hij had het kunnen doen, omdat hij ook in hun kamp te huis was.

Van jongsaf was hij Orangist. Hij was kind geweest en had de voor 't leven meest beslissende indrukken in de jaren na 1813 ontvangen, toen het oude partijwezen niet dan met schaamte werd herdacht, en de natie zich verdrong om Willem I, geliefd als den verlosser van den Franschen druk en den hersteller der volksonafhankelijkheid.

1) Verg. het woord naar aanleiding van Luzac, tweede deel, blz. 318.
2) In de aankondiging van *het leven van Willem, den Tweede*, van Bosscha, in *de Gids* 1853, bl. 192.

Hoe levendig de indrukken dier jaren voortdurend waren en bleven, dat bewijzen de *Herinneringen uit het begin dezer eeuw*[1]. Nog als grijsaard van 80 jaren pijnde hem de herinnering, dat die gevoelens later zoo zeer zijn veranderd, en smaad en ondank de vroegere geestdrift en liefde hebben vervangen. Menige bittere uitdrukking in de oudste stukken, die hier opgenomen zijn, vindt zijn verklaring in de smart, die de heillooze ervaring van het wisselvallige der volksgunst en van het trouwelooze der openbare meening hem deed. In zijn literarische sympathiën vond hij voedsel en ondersteuning zijner eigen inzichten. Constantin Huygens is van zijn achttiende jaar zijn lievelingsdichter, met wien hij steeds meer vertrouwd raakt, jegens wien noch zijn bewondering noch zijn liefde ooit verflauwt. Aan hem is een zijner eerste stukken gewijd: met hem houdt hij zich bezig, als de dood gereed staat hem de pen uit de hand te nemen. Waar het dezen zijn 'lievelingsschrijver' geldt, wijkt de zelfbeheersching, die, in natuurlijke omzichtigheid gegrond, door zijn jarenlange, officieele werkzaamheid tot gewoonte geworden is: en lofspraken, zoo als zij geen ander ten deel vallen, vloeien voor Huygens uit zijn pen. Over Vondel heeft hij wel eens in 't voorbijgaan gesproken: over Cats en Hooft heeft hij geschreven: Huygens heeft hij bestudeerd, zoo als geen ander. De dichter der Korenbloemen is 'het weligste vernuft, dat Nederland immer heeft voortgebragt'[2]; 'een onbegrijpelijk werkzaam man, die geen hooger genot kende, dan verbeteringen in te voeren, en zijne geboortestad 's Gravenhage lief had als de appel zijner oogen'[3]. Het is hem een ergernis, dat de 'geestige dichter, de wijze hoveling, de echte Hollander uit de schoonste dagen der Republiek'[4] vergeten is door het nageslacht, zijn wil geschonden, zijn huis, na 'door een geheimzinnige bouwpolitiek in een gemakkelijk te slopen ruïne herschapen te zijn,' eindelijk is opgeruimd. Als 'Oefening kweekt kennis',

1) Zij zijn aan te vullen met verschillende trekken uit opstellen, die hier niet zijn opgenomen. *Herinneringen wegens Adriaen Loosjes*, en *Iets over Jacobus Koning*. Zij komen voor in de *Bijdragen tot de geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel*. Amst. P.N. van Kampen en Zoon, 1884. Zij zijn van ouder dagteekening dan een der opstellen, in de *Studiën* opgenomen.
2) 1850. *Historische gebouwen*. - Eerste deel, bl. 215.
3) 1867. *De Zeestraat*. - Eerste deel, bladz. 144.
4) 1870. *De schrijver der Memoires de Fréderic Henri*. - Eerste deel, bladz. 88.

waaraan hij voor 36 jaren het eerst zijn Bezoek aan Hofwijck had verteld, haar gouden feest viert, treedt de 74jarige op den katheder, om in een *Mijmering*[1] over Constantin zijn gevoel uit te spreken. Hij heeft met Huygens een wandeling gemaakt, die hem naar alles heeft gevraagd, maar eindelijk, bedroefd om hetgeen hij hoorde, hem verlaten. In dezen kring kan hij dat gerust verhalen: want, ‘zoo ik Huygens heden had kunnen binnenleiden in deze vergaderzaal, misschien zoudt gij, heeren van het bestuur, hem tot eerelid benoemen.’ Achter de ironie schuilt het smartgevoel over de vergetelheid, waarin zijn vriend verzonken is, weg.

Die vereering vindt zijn voornamen grond in literarische bewondering, maar bovenal in religieuse sympathie. De heer Veegens is een innig religieus man, die in den Protestantschen dichter der 17e eeuw, zoo vrij van alle dogmatische bespiegeling, den weerklank van zijn eigen geloof vindt. ‘Wat gij van den Oogentroost zegt, is geheel uit mijn hart geschreven,’ lees ik in een brief van zijn hand[2]. Alles wat strekken kon om den dichter der Korenbloemen uit de vergetelheid op te heffen, was hem welkom, kon op zijn deelneming rekenen. Voor zoo veel hij zelf kon, werkte hij daartoe mede. Toen van Lennep het einde van zijn veeljarigen arbeid over Vondel zag naderen, wekte hij hem op, thans Huygens ter hand te nemen. Doch te vergeefs: ‘ik mag geen nieuwe zaken meer aanvaarden - antwoordde van Lennep - ik ben aan 't liquideren[3]’ Aangenaam was het hem daarom, toen zich het uitzicht op een monografie opende.

Toen ik in 1870 mijn *Constantin Huygens* bewerkte, werd ik door een toevallige omstandigheid opmerkzaam gemaakt, dat die heer Veegens niet alleen tot de bewonderaars van ook mijn lievelingsdichter behoorde, maar sedert jaren bezig was, alles wat bekend kon zijn over hem te verzamelen. Met de grootste heuschheid, die mij steeds met dankbare herinnering vervult, voldeed hij aan mijn verzoek om voorlichting op verschillende punten. Onvermoeid was hij werkzaam, om bescheiden, wier bestaan mij bekend was, zoo mogelijk op te sporen.

1) 1874. *Mijmering.* - Eerste deel, bladz. 199.
2) 31 Maart 1871.
3) Uit een brief van Mr. D. Veegens, van 26 Juni 1870.

Dat de belangrijke vondst, door Dr. Wittich, te Dessau, van Huygens' *Mémoire à Madame la Princesse Douairière* bij den arbeid kon gebruikt worden, had ik aan zijne welwillende mededeeling te danken[1]. De pogingen om van andere inedita, waarvan hier of ginds melding werd gemaakt, de verborgen schuilplaats te vinden, mislukten, maar het kwam den heer Veegens niet bevreemdend voor. 'Ik houd het er voor', schreef hij mij eens, dat 'een deel daarvan in het alverslindende Engeland te vinden' zal zijn. De grond van het vermoeden was dit: 'na den dood van den heer van Sypestein, vader van het tegenwoordig lid der Staten Generaal, die in het bezit van sommige stukken was, is een deel van diens verzameling in Engeland verkocht. Fransche en Latijnsche stukken kunnen wel Britsche liefhebbers hebben gevonden'[2]. De ontdekkingen in 1884 in het Britsch Museum gedaan, hebben de juistheid der gissing bewezen[3].

Gelukkig intusschen was het verlies voor ons vaderland van minder beteekenis, dan iemand vermoeden kon. In het begin van Mei 1872 werden op de zolders van het Trippenhuis, waarin ook de Koninklijke Akademie van Wetenschappen was gezeteld, een verzameling handschriften van den dichter der Korenbloemen gevonden, die in belangrijkheid en omvang alles overtrof, wat het buitenland zou kunnen geven. Was de vondst voor allen, die in onze Nederlandsche letterkunde en haar groote mannen belang stellen, een stof tot blijdschap, voor den heer Veegens had zij om een bijzondere reden nog meer gewicht, Reeds dadelijk na het verschijnen van mijn Constantin Huygens, had hij mij gezegd, dat hij zich niet vereenigde met de in 't voorbijgaan door mij uitgesproken[4] meening, dat Huygens de schrijver van de *Memoires de Frederic Henri* zou zijn. Zijn bezwaren tegen dit gevoelen zette hij uiteen in een artikel, tevens bestemd om het denkbeeld van Beausobre te ondersteunen, dat des Memoires opgesteld waren door een Fransch officier in onzen

1) Verg. *Constantin Huygens*, 1871. I. bladz. 319. - *Mémoires de Constantin, Huygens*, p. 50.
2) 14 Sept.; 22 Sept. 1871.
3) Zie de mededeelingen van Dr. J.P.N. LAND, *over papieren van Constantin Huygens en zijne zonen, thans berustende in het Britsch Museum te Londen*, in de *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen*, IIIe reeks, tweede deel, I, blz. 52.
4) *Constantin Huygens*, I, blz. 326.

dienst, die het vertrouwen van den Prins genoot. Dit opstel[1] was juist ter perse, toen de ontdekking in het Trippenhuis plaats had. Op het bericht, dat ik hem gegeven had, schreef de heer Veegens mij terug[2]: ‘veertien dagen geleden heb ik de proeven nagezien van mijn artikel, waarin betoogd wordt, dat de door Beausobre uitgegeven Memoires niet door Huygens zijn opgesteld, en dat deze andere Memoires over Frederik Hendrik geschreven heeft. Misschien zal het thans blijken, dat ik mij bedrogen heb. Ik heb, zooals gij uit mijn artikel zien zult, mij ook daarop voorbereid. In elk geval moet mijn betoog blijven zooals het is. Het is waarschijnlijk afgedrukt. En mon siège est fait.’ De uitkomst intusschen deed het niet betreuren. Uit het onderzoek der papieren van Huygens bleek met stellige zekerheid, dat de heer Veegens volkomen gelijk had, wat de hoofdzaak van zijn betoog betrof: de Mémoires waren niet het werk van den secretaris van Frederik Hendrik. Ten aanzien echter van het voor hem meer ondergeschikte punt, het auteurschap van een Fransch officier, in Hollandschen dienst, was de slotsom eenigszins anders. Het bleek, dat Beausobre, die de Memoires had uitgegeven, hen, die hem volgden, op een dwaalspoor had geleid. De Prins van Oranje[3] zelf was de schrijver. De heer Veegens was bij zijn dwaling in het degelijke en eerwaardige gezelschap van Saxe, Jacobus Koning, de Wind, Tydeman en - last not least - Groen van Prinsterer.

Deze slotsommen van het onderzoek waren hem bekend, voordat zij gemeen goed werden: ik had hem de copie van de door Huygens ontworpen Préface voor de Memoires toegezonden. Karakteristiek voor den nobelen schrijver was zijn antwoord: ‘als de prins zelf de Memoires heeft opgesteld, hoe kunnen dan in het door Beausobre gebruikte handschrift periodes zijn voorgekomen, die zijn lof verkondigden en weder zijn doorgehaald? Ik meende, dat de Prins de man niet was om zijn eigen heldendaden breedvoerig te beschrijven’[4].

1) Verschenen in de *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis*, hier opgenomen, eerste deel, blz. 88.
2) 6 Mei 1871.
3) Verg. *Memoires de Constantin Huygens. - Introduction*, p. XXXII sqq.
4) 26 Mei 1872. - Verg. de zachte inkleeding van dezelfde opmerking, bij de aankondiging van de *Memoires de Constantin Huygens*, in *de Nederlandsche Spectator*, 9 Aug. 1873. ‘Bij de herziening was het Huygens, op wiens raad enkele door F.H. gebezigde woorden werden doorgeschrapt, omdat daarin een zweem van zelfverheffing scheen door te stralen.’

Ook ten aanzien van een ander punt, dat den heer Veegens niet minder interesseerde, brachten de nieuwgevonden stukken licht. In 1866 had hij in het Jaarboekje *Holland* van Mr. J. van Lennep een bijdrage geplaatst. Bij het doorlezen van een verzameling brieven van André Rivet aan Huygens, in de Leidsche Bibliotheek berustende, was hem er een ter hand gekomen, die zijn bijzondere aandacht had getrokken. Er scheen daaruit te blijken, dat Constantin Huygens Anna Maria van Schurman ten huwelijk gevraagd had. Om het volgende te begrijpen, moet ik hier dien brief van Rivet zelf mededeelen.

'Au reste - zoo schreef hij[1)], na een paar andere punten, over Heinsius en Saumaise, enz., te hebben behandeld - au reste, ne vous estonnéz pas du silence de Mad. de Schurmans. Je luy ai escrit deux fois et envoyé quelques pieces d'une damoyselle de Paris, avec lettres de Mons. de Saumaise. Je n'ay point encore de response. Son frere a escrit a ma niepce la reception et promis qu'elle respondroit. Mais Mons. Voetius luy charge tellement l'esprit et luy taille tant d'affaires qu'elle est toute a luy, et je crains, pour vous en parler librement, qu'il accable cet esprit, qui veut tout sçavoir et exactement. Tellement que je ne croy point qu'elle face aucune reflection sur ce que vous touchéz, et a quoy je n'estime pas qu'elle soupçonne que vous pensiéz. Pour moy, qui ai passé en seconde nopces, je ne les puis pas blasmer: mais ayant en vostre maison les fruicts de Mariage a souhait: si Dieu vous a donné ce qu'il avoit ottroyé a S. Paul, je ne vous desire autre chose que de longs jours, pour continuer vos utiles services au public, et vos nécessaires soins a vos gentils enfans, que Dieu veuille benir evant vos yeux.'

Uit deze woorden had de heer Veegens de gevolgtrekking gemaakt - wie zal er zich over verwonderen? - dat Huygens de geleerde vrouw ten huwelijk gevraagd had, en zich nu verwonderde of ergerde, dat zij niet antwoordde. Veegens vond Anna Maria van Schurman, 'die van het Hebreeuwsch en het

1) De la Haye, le 26 Septembre 1639. - Leidsche Bibliotheek. De heer Veegens gaf in *Holland* de vertaling. Om de zaak tot een eind te brengen, geef ik hier den tekst zelven.

Ethiopisch meer wist dan van de dingen des dagelijkschen levens,' wel niet de meest geschikte opvoedster voor 'de vier woelige knapen, die in het huis op het Stadhoudersplein rondspeelden,' maar dit was Huygens' zaak. In den grond was hij het met Rivet eens, die in kieschen vorm scheen te zeggen: zet de gedachte aan dat wonderbaar meisje uit uw hoofd, dat is geen vrouw voor u.

Toen in 1872 de handschriften van Huygens werden gevonden, waartoe ook eene uitgebreide collectie zijner brieven behoort, gaf de heer Veegens zijn wensch te kennen, ze in te zien en verschillende punten na te gaan. Ik had toen het genoegen in mijn woning eenige uren met Huygens en hem door te brengen. Een der eerste vragen aan mij, op dat oogenblik bezig het verslag voor de Koninklijke Akademie te bewerken, dat in de *Mededeelingen en Verslagen* te lezen is, gold het huwelijksaanzoek. Het antwoord was gemakkelijk, want de brief van Huygens aan Rivet, waarop de bovenstaande van 26 Sept. een antwoord was, lag voor ons. Huygens had zes dagen te voren uit Cruyspolder, waar hij toen vertoefde, aan Rivet geschreven:

'Le Père Mersenne m'a chargé de l'adresse d'une lettre de sa main a Madame Schurmans, que je luy envoyay, il y a quelque temps aveq un peu de remarque sur le subject de la correspondence qu'il desire apparemment nouer aveq elle. C'est un office que je luy ay rendu a bonne intention, mais sa responce est encor à venir. Je trouve ceste minerice[1] comme scrupuleuse de m'escrire. Seroit ce bien mon vefvage qui luy faict peur? Je vous supplie, monsieur, de l'en mettre hors de peine. Il est escrit, nihil invita dices faciesve, denique tam Amor meus crucifixus que le sien[2] et n'en voudray jamais qu' a la beauté de son esprit'[3].

Wie kon dat gissen, riep de heer Veegens met volle recht

1) Wat beteekent dit woord *minerice*? Noch Littré noch de Academie geven antwoord. Even vruchteloos zocht ik het elders.
Ik weet er niets anders op, dan dat het een woord van Huygens' eigen maaksel is en dat hij daarbij heeft gedacht aan *μινυρίζω* quaerula et lacrymabili voce loquor. Is dit werkelijk het geval, dan getuigt het alles behalve voor verliefdheid.

2) De zinspreuk van A.M. van Schurman was: '*mijn liefde is gekruisigd*.' Verg. Schotel, A.M. van Schurman, p. 85.

3) 20 Sept. 1639. *Lettres Françaises*, I. No. 872.

uit. Het zonderlinge antwoord van Rivet had een geheel ander schrijven van Huygens doen vermoeden. Juist het tegendeel van wat gegist was, bleek thans de waarheid te zijn. Huygens had A.M. van Schurman volstrekt niet ten huwelijk gevraagd, maar eenvoudig, omdat zij tegenwoordig zoo traag in 't schrijven was, waarvoor hij geen reden wist, het denkbeeld opgeworpen, dat zij misschien schroomde hem te schrijven, omdat hij weduwenaar was. Stel haar op dat punt gerust! verzocht hij vriend Rivet. Deze antwoordt: zij schrijft mij ook niet; de schuld ligt bij Voetius, die haar te veel bezig houdt. En daarbij voegt hij voor eigen rekening een beschouwing van een tweede huwelijk, die geen al te gunstige gedachten van zijn levenservaring op dit punt wekt.

Wat Huygens zei van zijn brief, aan Anna Maria geschreven, is letterlijk de waarheid. Die brief bestaat nog, en dient tot begeleiding van een schrijven van Mersenne aan haar. Hij bevat niets anders dan hij aan Rivet schreef: eenige woorden over Mersenne, opdat zij den persoon zou kennen, die met haar in briefwisseling zocht te treden[1)].

Om het misbruik, dat van de geheel onbeduidende zaak gemaakt was, deed het den heer Veegens genoegen, dat de uitkomst zijn gissing niet staafde.

Voor zijn waardeering trouwens van den vromen dichter had het vraagstuk geen de minste beteekenis. Dat een weduwnaar een tweede gade en een moeder voor zijn kinderen zoekt, is een niet zeldzaam verschijnsel. Zoo ook Huygens een opvolgster voor zijne Stella had gezocht, zou dit niemand onnatuurlijk voorkomen. Alleen zou het eenigszins hebben bevreemd, omdat zij, die hem kennen, ook zijn herhaalde verklaringen kennen, op kalmen en op ongeduldigen toon gegeven, dat hij nooit hertrouwen zou[2)]. Doch zoodanige stellige verzekeringen in oogenblikken van diepe smart worden zoo dikwerf later vergeten, dat niemand er zich over verbazen zou en het Huygens euvel duiden, indien het hem gegaan was als zoo

1) ex. gr. *Momenta desultoria*, p. 146.

2) Ik acht het geheel overbodig dien brief hier mede te deelen. Hij is te vinden onder de *Epistolae Latinae*, No. 178, en was geschreven den 26 Aug. 1639, zoodat Huygens inderdaad reden had om zich te verwonderen, toen hij den 20 Sept. er nog niets van gehoord had.

velen. Voor 't overige, de griffier der Tweede Kamer kende de partijen hier te lande te goed, om zich over de vervolging van den Protestantschen dichter te verwonderen, en was met alles, wat Huygens betrof, te nauwkeurig bekend, dan dat het hem zijn kalmte deed verliezen. Toen in den jaargang 1871 van dit tijdschrift een plaats aan een artikel was verleend, waarin een heftige aanval op de moraliteit van Huygens werd gedaan, schreef hij mij[1]: ‘ik erken, dat de vernieuwde aanval van A. Thijm tegen Huygens mij eenigermate gehinderd heeft. A. Thijm had de mindere kieschheid van het tijdperk, waarin Huygens leefde, meer in rekening moeten brengen. Ook de Hekeldichten van Vondel zijn somtijds ruw en gemeen. Zeker tafelgesprek, waarvan van Vloten gewag maakt, en dat Tesselschade deed huiveren, zon in onzen tijd niet voorkomen. Maar is de heer A.T. wel zeker, dat hij handschriften van den dichter der Korenbloemen voor zich heeft gehad? In de fac similés van de Gids kan ik de hand van Huygens moeielijk herkennen. Ik heb veel schrift van dezen gezien. Het is altijd keurig net. Hoogstens stem ik toe, dat er eenige verwantschap tusschen het schrift van den ouden Constantin en dat in “de Gids” heerscht. Dat anecdotenboekje, waarover ik u vroeger schreef[2], was mij insgelijks als een vrucht van zijne pen in handen gegeven. Toen ik het inzag, bleek het mij, dat ik aan Constantin den zoon te denken had. Kan ook hier een dergelijke vergissing bestaan?’

Voor hen, die met Huygens bekend zijn, is deze twijfel geen nieuwe zaak. Het is sedert jaren bekend, dat allerlei handen voor de zijne worden uitgegeven. In verschillende stukken, die hem worden toegewezen, heerscht bij groote overeenkomst zult een verschil van schrift, dat slechts de nauwkeurigste kennis bevoegd is te beslissen. Op de koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bevindt zich een bundel papieren, die betrekking heeft op de boekerij van Prins Wïllem III. Daarin komt de minuut voor van een *Verklaringe* over die bibliotheek, die door Anthonie Smets, bibliothekaris, is opgesteld. De hand van dit stuk is dezelfde, die ook den Catalogus van die bibliotheek geschre-

1) 3 Februarij 1871.
2) Het adversariaboekje, waaruit de heer Veegens in *de Nederlandsche Spectator* van 1869 de curieuse mededeeling omtrent Rubens deed.

ven heeft. En tevens dezelfde, die steeds als de kennelijke hand van Constantin Huygens is beschouwd!

Nu moet een van beiden waar zijn: Of Huygens heeft deze minuut en ook dien catalogus voor Anthony Smets (uit liefhebberij? P en niettegenstaande zijne veelvuldige bezigheden?) geschreven, of, Anthony Smets voegde bij zijn betrekking van boekbewaarder des Prinsen die van secretaris van Huygens.

Indien, gelijk men zal erkennen, het laatste het meest waarschijnlijk is te achten, dan blijkt er uit, welk een omzichtigheid en kennis er noodig zijn, om een twijfelachtig stuk aan zijn waren auteur toe te wijzen.

In zijn oordeel over Constantin Huygens heeft de heer Veegens dan ook nooit gewankeld. Hij geloofde niet aan heiligen, maar zag in hem een oprecht vroom, man en een trouw vaderlander, met gebreken natuurlijk, maar die door zijn groote talenten en verdiensten aanspraak op dank en bewondering kon doen gelden.

In zes opstellen van ongelijken omvang heeft hij zich met hem bezig gehouden. Na de reeds behandelde komt bovenal een breedvoerige studie over de *Oranjezaal* in aanmerking. Hij was er lang aan bezig geweest, voordat hij, in 1876, het imprimatur er onder schrijven kon. Telken male had hij het ter hand genomen en het weer moeten neerleggen. In Augustus 1874 schreef hij mij: ‘mijn stukje: *de stichting van het huis in 't Bosch* is eindelijk zoo goed als gereed. Ware het niet, dat ik thans weder in de enquête-koopvaardijvloot werkzaam was, kon met verzending ter drukkerij een begin worden gemaakt.’ Ik voer opzettelijk deze woorden aan, als proeve, hoe zijn werkzame betrekking hem den tijd roofde voor wat altijd bijzaak blijven moest. Toch heeft hij, ook in bijdragen van geringeren omvang, zoowel over de Witt en Huygens, als over anderen, meer gegeven, dan in deze deelen zijn vervat[1]. Zonder twij-

1) Het is niet duidelijk, waarom dat alles hier is voorbijgegaan. Indien, gelijk mij gezegd is, *de woonplaats van Spinoza en van Elsje van Houweningen*, in de Haagsche Mededeelingen ook van zijn hand is, dan begrijp ik niet, waarom, het hier niet is opgenomen. De *aanteekeningen van Constantin Huygens* (Spectator 1869), die over *Prof. Jan ten Brink* (aldaar 1871), de aankondiging der *Memoires* in 1875, hadden, mij dunkt, hier behoord. Evenzoo de zeer interessante finantieele mededeeling over inkomsten-belasting, ten tijde van Johan de Witt, die de heer V. indertijd in *het Vaderland* plaatste: ik herinner mij het jaar niet meer. Evenzoo de bijdrage, ook van finantieelen aard, in *de Tijdgenoot* van de Bosch Kemper. De schrijver zelf verwijst, hier ergens, naar een noot door hem gevoegd bij den arbeid van een zijner medeleden in den Haagschen Kring. Die noot, over een feest in de Haagsche Hofbuurt, waar beide Johan de Witt en Willem III ten toonecle verschijnen, was belangrijk genoeg om ze hier voor vergetelheid te bewaren. Er zijn veel van die kleinere, zeer te waardeeren bijdragen van zijn hand, die nu gevaar loopen vergeten en niet gebruikt te worden. Dit doet mij den wensch uitspreken, dat zij tot een derde deel bijeengevoegd worden. Zoo daaraan een uitvoerig register over de drie deelen niet ontbreekt, zal de bruikbaarheid van het geheel er slechts door winnen.

fel zou hij over Huygens meer hebben geschreven, indien de ‘rosmolen’ zijner dagelijksche werkzaamheid het hem had vergund. Veel nieuwe gegevens verwachtte hij van de uitgave der Korenbloemen[1] en der correspondentien, die in 1872 op het Trippenhuis waren gevonden. Inmiddels bleef hij zelf voortdurend werkzaam en zich met Huygens bezig houden.

Ik mocht van tijd tot tijd kortere of langere aanteekeningen van hem ontvangen, die betrekking hadden op punten, of reeds door mij behandeld[2], of nog te bespreken in het tweede deel van mijn *Constantin Huygens*. De voltooiing der eerste biografie van den dichter der Korenbloemen boezemde hem groote belangstelling in. Hij had de heuschheid herhaaldelijk zijn verlangen naar de voortzetting van den arbeid, soms met aandoenlijken drang, uit te spreken. ‘Ik smacht naar het tweede deel - schreef hij mij den 21 November 1876 - en als een veteraan, die haast uit het gelid treedt, maak ik haast.’

Het is mij een pijnlijke gedachte, dat ik aan den vriendelijken drang van den beminnelijken man niet heb mogen en kunnen voldoen. Waarom niet? - het zij mij vergund van deze toevallige gelegenheid gebruik te maken, om met een enkel woord hier de redenen aan te stippen en daarmede op veler vragen een openlijk antwoord te geven.

1) Aan het handschrift der *Korenbloemen* in het bezit der Koninklijke Akademie ontbreekt dat van *Hofwijck*. Laat ik hier mogen aanteekenen, dat het voor een paar jaren voor den dag is gekomen. Bij de verkooping van boeken en handschriften, die aan den boekhandelaar de Kruyff te Utrecht hadden toebehoord, bleek het in zijn bezit te zijn geweest. Het is thans het eigendom, als mijne inlichtingen juist zijn, van den heer Royaards, aldaar.

2) De omvangrijkste en belangrijkste dier aanteekeningen handelt over het *Orgelgebruik*. Tot aanvulling van hetgeen daarover voorkomt in de *Musique et musiciens au XVIIe siècle. Correspondance et oeuvre musicale de Constantin Huygens, publiés par W.J.A. Jonckbloet et J.P.N. Land*, p. XVII, geef ik die Aanteekening hierachter in het licht.

Toen in 1872 de handschriften van Huygens werden gevonden, schrikte de ontdekking, dat zooveel mij ontbroken had, dat voor het eerste gedeelte van mijn arbeid mij te stade had moeten komen, mij niet af. Ik meende, dat het mogelijk was, om met behulp der nieuwe bronnen, het tweede deel te bewerken, en later in den vorm van nalezingen, als anderszins, het eerste aan te vullen. De uitgave der Korenbloemen en die der correspondentiën, ten minste der Lettres Françaises, waarop ik rekende, zou mijn taak gemakkelijker maken. Ben groot deel der nieuwe bronnen zouden het licht zien. Door de uitgave der *Mémoires de Constantin Huygens*, in 1873, poogde ik zelf mijn deel er aan toe te brengen. Ik hoopte, dat de leemten, waarop ik daar opmerkzaam maakte, tot nieuw onderzoek en nieuwe ontdekkingen zouden leiden. Er lag nog altijd een geheel veld van Huygens' werkzaamheid in 't duister. De, mijns inziens voldoende, gegevens om zijn diplomatieke zendingen toe te lichten, ontbraken. Niettemin zette ik mij aan den arbeid en schreef de eerste hoofdstukken van het tweede deel. Maar naarmate ik de diplomatieke periode naderde, deden de bezwaren zich gelden. Waar schuilen de rapporten dier zendingen, waar Huygens ergens van gewaagt? In 1876 trof mij de zware slag, die een dubbel wicht van zorgen en plichten mij op de schouders legde. Desniettemin zou ik, ondanks gebrek aan moed en tijd, de taak, zij het ook langzamer, hebben voltooid, indien ik er in geslaagd ware te vinden, wat ik zocht. Doch in plaats dat mijn arbeid verlicht werd door de vondst der gezochte bescheiden, vermeerderden de moeielijkheden. Met elken stap, dien ik voorwaarts deed, bleek het mij, dat ik mij bedrogen had. Ik moest telkens bekend vooronderstellen, en verwijzen naar hetgeen in het eerste deel had moeten staan, maar eenvoudig niet stond, omdat het geschreven was vóór 1872. Er bleef mij niets anders over, dan den arbeid te staken of van voren af aan te beginnen. Had de nieuwe wet op het Hooger Onderwijs mij niet ontslagen van het letterkundig gedeelte van mijn officieele werkzaamheid, ik zou voor het laatste niet zijn teruggeschrikt. Thans traden andere verplichtingen op den voorgrond. Ik heb Huygens ter zijde gelegd, maar, ik hoop, niet voor altijd. Het leven te schetsen van den dichter van den Oogentroost blijft tot de illusiën mijns levens behooren.

Wie de opstellen, waarin Constantin Huygens de hoofdpersoon is of een voorname plaats inneemt, achtereenvolgens doorleest, ziet onmiddellijk, dat de secretaris der drie Prinsen van Oranje uit politiek oogpunt den toekomstigen geschiedschrijver van Johan de Witt voornamelijk belang inboezemt om de plaats, die hij in den Oranjekring inneemt. Hij leidt als 't ware den griffier der tweede kamer bij de Oranjepartij en het hof binnen. Als de vraag, wie de schrijver der *Mémoires de Frederic Henri* was, behandeld wordt, worden omtrent den persoon en de militaire bedrijven van den stadhouder zeer te waardeeren beschouwingen gegeven, en op bijzonderheden gewezen, die, wat men zijne huispolitiek zou kunnen noemen, toelichten[1]. De verhouding van Willem II tot zijne ouders geeft aanleiding tot mededeer lingen in verschillende opstellen. Minder rijk dan de titel zou doen verwachten, is in dit opzicht *Het Mauritshuis en het Huis van Huygens*. Wat hier over Erederik Hendrik en Amalia van Solms wordt gezegd, geschiedt slechts in 't voorbijgaan en wordt verre overtroffen door het twee jaar later medegedeelde in *de Oranjezaal*[2]. De reden zal wel zijn, dat de schrijver, toen hij *het Mauritshuis* voltooide, zich reeds met het laatste onderwerp bezig hield. *De stichting van het huis in 't Bosch* is niet alleen een der grootste bijdragen in dezen bundel, maar tevens een der belangrijkste en der meest afgewerkte. Afgewerkt niet in den zin, dien de slotwoorden aan de hand doen[3], maar wat den samenhang der deelen betreft. Breedvoerig gaat de heer Veegens na, wat tot de stichting van het huis in 't Bosch vermoedelijk aanleiding heeft gegeven, en hoe later, na den dood van Frederik Hendrik, het plan van Amalia van Solms is gewijzigd. Oorspronkelijk was het waarschijnlijk een geschenk van haar gemaal, opdat zij na zijn dood een woning mocht bezitten, die zij in de volle kracht des woords hare eigene kon noemen, wat met de andere lusthuizen te Rijswijk, te Honselaarsdijk, te Buren, niet het geval was. Toen Frederik Hendrik was overleden, ontkiemde bij haar het plan de groote zaal, aanvankelijk tot receptiezaal bestemd, in een Mausoleum te herscheppen, dat zijn roem en haar smart zou vereeuwigen.

1) Zie o.a. Eerste deel, bl. 95.
2) Eerste deel, bladz. 226.
3) Zie bladz. 288.

Hoe zij dit plan uitgevoerd, welke kunstenaars zij te hulp heeft geroepen, en de aard der door dezen geleverde diensten wordt zorgvuldig nagegaan en uiteengezet. Om deze kern van, in den meest letterlijken zin, lokale historie, worden hier als steeds een aantal bijzonderheden samengebracht, die de stichting der Oranjezaal tot het middenpunt van een klein hoofdstuk volkshistorie verheffen. Frederik Hendrik wordt geteekend als Stadhouder in korte, zij het ook, niet onwaarschijnlijk, al te gunstige trekken: als mensch en echtgenoot daarentegen niet te gunstig. Over Amalia van Solms, haar verleden, haar huwelijksleven, haar levenswijze als weduwe, haar verhouding tot verschillende personen, haar karakter, dat inzonderheid door vergelijking met dat der Boheemsche vorstin tot vriendelijke teekening in staat stelt: over Maria Stuart, de moeder van Willem III: over Constantin Huygens zelf, den trouwen secretaris, die ook bij dezen arbeid, als bij elken, haar onvermoeid ter zijde stond - over deze en tal van andere personen worden hier feiten herinnerd en, aan de ouden en bekenden nieuwe toegevoegd, die voor de kennis der Oranjepartij in de XVIIe eeuw, haar bloeiperiode en die van haar tijdelijken ondergang, blijvende waarde hebben.

Toen de tegenwoordige Rijksarchivaris zijn grooten voorganger in de *Koninklijke jLkademie van Wetenschappen* herdacht, sprak hij de in 't algemeen volkomen juiste stelling uit: ‘wie in de studie der nieuwere geschiedenis iets uitstekends wil leveren, dient zich bij voorkeur tot één tijdvak te bepalen.’ Dezeherinnering verzoent met het feit, dat de heer Veegens den grenspaal van 1672 niet of ter nauwernood heeft overschreden. Want, al heeft hij de som zijner onderzoekingen niet in één groot werk te zamen gevat, hij heeft voor den achtergrond, waarop de machtige figuur verrijst van den Koning-Stadhouder, in wien de ontwikkeling der Republiek in de XVIIe eeuw haar einde en haar oplossing vond, meer dan genoeg gedaan, om voor liet literarisch doodengericht der nakomelingschap sans peur et sans reproche te verschijnen.

THEOD. JORISSEN.

Bijlage.

Huygens en het orgel in de hofkapel.

Reeds geruimen tijd had Huygens zijn gulden boekske over het gebruik van het orgel bij de godsdienstoefening voltooid en nog aarzelde hij het te doen drukken. Wel hadden zijne vrienden, wie hij het handschrift toezond, zijn betoog onwederlegbaar, den door hem aangeslagen toon hoogst bescheiden genoemd[1]: een zoo opregt voorstander der heerschende kerk als hij moest er tegen opzien openlijk stellingen te verkondigen, door geloofsgenooten uitgekreten voor 'vuijle ketterij'[2]. Waarschijnlijk ook trad hij niet dan zijns ondanks in 't strijdperk tegen een man als Voetius, aan wiens 'kloek geschrijf en seggen' hij nog dertig jaren later hulde bragt[3]. Aan den anderen kant ging hem, den musicus bij uitnemendheid, de waardigheid en welluidendheid van het kerkelijk psalmgezang uitermate ter harte. Bene bijzondere aanleiding maakte een eind aan zijn aarzelen. In November 1640 vergezelde hij Frederik Hendrik op eene reis naar Groningen, waar de plechtige inhuldiging ran dezen als Stadhouder der provincie plaats had. Den 15^{den} dier maand schreef hij uit Groningen aan Prinses Amalia:

'Ce, matin S.A. environnée de grand monde, est allée au presche de la grande église et y a entendu aveq beaucoup de satisfaction la belle orgue qui y est accompagner le chant du peuple, aveq tant de gravité et majesté que c'est une merveille combien tout le monde s'en trouve édifié. Cela m'anime davantage à, faire [...]rimer cest hiver ce que j'ay escrit sur cette matière, ne pouvant plus

1) Zie o.a. den brief van Hooft van 6 Sept. 1640.
2) *Kovenbloemen* XXV. Sneldicht 84.
3) JORISSEN I. 167. - *Korenbloemen* IX. Uytwanaelingh, van 1669 (II. 557).

souffrir que nos floriasantes églises demeurent frustrées d'une si belle ayde à leur ordre et dévotion, et S.A. asseure, que cela s'introduisant, elle seroit contente de faire remettre une orgue dans la chapelle de la cour.'

Men zou, na het lezen dezer woorden, kunnen vragen, of Huygens in 1640 dan nog nimmer in Nederland het kerkelijk psalmgezang door een orgel had hooren begeleiden? Te Leiden was dit reeds sedert 1636[1)]in zwang en zoo men te Haarlem in 1634 nog niet onder geleide van het orgel zong, wat twijfelachting schijnt, werden daar toch toen reeds de psalmwijzen, bij den aanvang der godsdienstoefening, der gemeente voorgespeeld[2)]. Hoe 't zij, Huygens gaf in den winter van 1640 op 1641 zijn boekje in 't licht en Frederik Hendrik begiftigde, ook blijkens eene aanteekening in het resolutieboek van het Hof van Holland van 26 September 1641 de Fransche kerk te 's Gravenhage, d.i. de hofkapel, met een orgel.

Zoo sterk was echter het vooroordeel tegen het begeleiden van het psalmgezang, dat Frederik Hendrik omtrent het gebruik van zijn geschenk met behoedzaamheid moest te werk gaan. Dit blijkt uit den volgenden brief, door Huygens in de legerplaats bij Affelen voor het veroverde kasteel van Gennip, den 1 September 1641 aan Prinses Amalia geschreven:

'Le Greffier Busero m'a escrit de par V.A. qu'on eust à proceder avec circonspection en ce qui est de l'introduction des orgues en la chapelle. Aussi n'en sera il usé autrement, veu les ordres que S.A. y donne de son propre mouvement, m'ayant ces jours passez faict escrire au conseiller Dedel par une lettre reveue par S.A. mesme, qu'ayant apprins que ceux du consistoire de la dite Chapelle auroient bien agréable de faire regler le chant de leurs pseaumes par une orgue, comme il se pratique en beaucoup d'églises voisines, S.A. leur en avoit voulu faire présent, mais que la dite Chapelle estant proprement de la jurisdiction de la Cour Provinciale, S.A. n'avoit pas voulu qu'on y sonnoit les dites orgues sans en scavoir les bonnes intentions de ladite Cour, faisaist prier le dit Conseiller de le luy presenter ainsy. Et c'est sur quoy on attend response presentement. Quoiqu'il en soit je n'ay garde de m'y ingerer sans ordre bien exprès, n'y ayant personne qui se puisse mieux passer des orgues que moy, qui en puis faire sonner

1) Kist. Archief voor Kerkelijke geschiedenis, X. 129 en volg.
2) Eerste jaarboek der vereeniging voor Nederlandsche muziekgeschiedenis, 54.

en abondance chez moy mesme. Après que j'en ay dit mon opinion par un traicté publiq, pour le bien de 'Eglise, à ce qui me sembloit, je me suis teu, sans mesmes vouloir disputer avec ceux d'opinion contraire, ou me mesler en aucune sorte de l'introduction de cest instrument en 'Eglise, qui (Dieu le scait) est arrivé à mon desceu: et n'y-a homme vivant, qui puisse dire que je m'en sois meslé loing ny près. Quand depuis Voz Altesses ont trouvé bon qu'il en fust dressé à la Chapelle et peut estre a l'Eglise du Voorhout après, j'ay loué ce premier ouvrage avec ratification de S.A. comme j'entends qu'il vient d'estre achevé. S'il s'esleve du monde qui se veuille opposer à l'usage ce ne sera nullement moy qui en entreprendray la querelle, comme j'en ai protesté par tout mon dit Traicté: car pourquoy me toucheroit il plus qu'un autre? Mais aussi V.A. a sceu, comme ce consistoire l'avoit trouvé bon unanimement, et le bon Monsieur Streso croyant me devoir de la satisfaction, s'offre à faire imprimer son presche, et me le dedier, pour faire veoir au monde, qu'il n'en a nullement voulu ny aux églises voisines ny au magistrat de la Haye, ny à ses collegues, ny à moy, mais seulement et uniquement aux papistes, aux orgues desquels, et leur mauvais usage, je suis aussi contraire que luy, comme je l'ay assez montré par le dit Tracté.'[1)]

Men ziet, dat Huygens zich jegens de Prinses met zekere hevigheid uitlaat. Waarschijnlijk gevoelde hij zich gekwetst, omdat de Griffier Buysero, met wien hij en zijn zwager de Wilhem in gestadigen onmin leefden, zich met een zaak had ingelaten, die hem onder de strenge orthodoxen vijanden berokkende. Hij had voor zijn loffelijke poging tot verbetering van het kerkgezang veel te verduren. Uit den brief blijkt, dat de Haagsche predikant Caspar Streso een preek gehouden had, die gezegd werd tegen zijn geschrift gericht te zijn. Dit moest Huygens te meer grieven, omdat Streso bij hem hoog stond aangeschreven. Ik geloof toch, dat het grafschrift van Huygens op dezen in 1644 overleden predikant, wien hij reeds bij zijn leven een Chrysosthomus had genoemd, meer was dan woordenspel[2)].

Volgens den medegedeelden brief dachten Frederik Hendrik en zijne gemalin er aan, om ook de kerk in 't Voorhout, de Kloosterkerk, met een orgel te begiftigen: of aan dat voornemen gevolg is

1) Koninklijk Huisarchief. (Vergelijk *Historische Studiën* I. 91.)
2) *Momenta desultoria* 384. - *Korenbloemen* XXI. Sneldicht 2.

gegeven, weet ik niet. Het orgel, 't welk tot voor weinig jaren een hoek van het kerkgebouw vulde en thans door een beter vervangen is, had het voorkomen van uit de zeventiende eeuw afkomstig te zijn.

Uit den triomfkreet, door Huygens in het reeds aangehaalde sneldicht aangeheven (84 van boek XXV), laat zich opmaken, dat eerst vijf en twintig jaren na de uitgave van zijn geschrift de tegenstand aan het orgelgebruik in onze hervormde kerken een einde had genomen.

Toevallig weten wij van de opvolgende orgels in de hofkapel iets meer dan gewoonlijk. Waarschijnlijk deed zich daar reeds in de veertiende eeuw, misschien zelfs kort na de stichting, omstreeks 1250, een orgel hooren. De beide Delftsche orgelmakers, door Graaf Willem VI in 1414 naar s'Gravenhage geroepen, kwamen daar om *nieuwe* orgelen in de kapel te zetten[1]. Er was dus een vroege De verfraaing kan in verband hebben gestaan met de hoogere beeekenis, die de dienst in de kapel, juist in ditzelfde jaar 1414, verkreeg door het overbrengen daarheen van de zielmissen voor Floris V, tot dusver in de Alkmaarsche parochiekerk gevestigd[2].

In het tijdperk van 1506-08 werd, op bevel van den Stadhouder graaf van Egmond, een nieuw orgel in de kapel gezet, dat voor dien tijd niet onaanzienlijk schijnt te zijn geweest. Het oude orgel, waarschijnlijk dat van 1414, waarvan het houtwerk en de pijpen in betaling werden gegeven, was toen ‘niet veel waert.’ De gissing is geoorloofd, dat dit orgel den beeldenstorm, die in s'Gravenhage zeer rustig toeging, ongeschonden overleefde. Weinig jaren later, vooral tijdens en na het beleg van Leiden, verloor de hofplaats allen vroegeren luister: zij werd een door krijgslieden der beide partijen uitgeplunderd vlek, dat, naar het oordeel der naijverige mannen van Delft, geslecht behoorde te worden. De moeder van Constantin Huygens, om dezen tijd door 'sGravenhage rijdende, zag daar geen sterfelijk wezen, behalve één oud mannetje, die op de trappen van het raadhuis zat[3]. Het orgel der Hofkapel zal toen wel niet aan de algemeene vernieling ontsnapt zijn.

1) Eerste jaarboek der Vereeniging voor Nederlandsche muziekgeschiedenis, 61.
2) Kroon, 'sGravenhage, 79.
3) *Schriftelijke aanteekeningen van Const. Huygens, den zoon des dichters.* - (Zie hierboven bladz. 42, noot 2.)

Frederik Hendrik vergoedde in 1641 het gemis, maar zijn geschenk bleef slechts kort in wezen. Den 2 Februarij 1644 brak in het Hof, en wel in het kwartier der Princesse Royale, de gemalin van Willem II, een felle brand uit, die tot de nabijgelegen hofkapel oversloeg en zoowel het dak als het binnenwerk (le lambris) vernielde. De kapel werd spoedig weder opgebouwd en den 1 October 1645 plegtig ingewijd. André Rivet hield de inwijdingsrede. Deze, in de *Bibliotheca Duncanniana* bewaard, vermeldt, dat de nieuwe kapel de vroegere in luister overtrof, doch maakt van het orgel met geen enkel woord gewag[1)]. Heeft Frederik Hendrik zijn geschenk vernieuwd? Maar dan zou Rivet waarschijnlijk die buitengewone mildheid hebben geprezen. Dagteekent het tegenwoordig orgel in de kerk van den tijd van Koning Lodewijk, die haar aan de R.K. eeredienst teruggaf? Tot nu toe ben ik buiten staat die vragen te beantwoorden.

Juni 1872.

D. VEEGENS

1) HUYGENS, *Momenta desultoria* 98. - V.D. CAPELLEN, *Gedenkschriften* II. 63.

De vierschaar over George Eliot.

Zoolang George Eliot leefde verkeerde men op 't vasteland omtrent haar levensloop en haar geschiedenis in betrekkelijke onwetendheid. Vlekkeloos, vernam men, was haar wandel niet. Omtrent den aard van 't feit dat haar ten laste werd gelegd, als over de omstandigheden die het vergezelden, verschilden de lezingen. Eensdeels hing dit samen met haar afgezonderd leven, anderdeels met den bekenden tegenzin der Engelschen de fouten hunner groote mannen aan de klok te hangen. De trots der Britten weerhoudt hen het vasteland van stof tot praatjes over hunne beroemde schrijvers te voorzien.

Eenige jaren geleden, herinner ik mij, vroeg iemand een beschaafde Engelsche vrouw, die tijdelijk te Amsterdam vertoefde, naar bijzonderheden omtrent George Eliot. Het onderwerp bleek ‘shocking’, want hij zag zich kortweg afgescheept met het onwillige antwoord: ‘a strange-minded woman.’

De Franschen, of beter gezegd, de Parijzenaars, zijn in dit opzicht mededeelzamer. In doorslag zeker niet verdorvener dan de meeste andere natiën, houden zij er van zich bij de vreemden zwart te maken. Zij verkneuteren zich met zekeren studentikozen overmoed in de Oh's en Ah's die hun ‘prouesses’ aan het eerzaam burgerendom in 't buitenland ontlokken. Carlyle, ‘cet étrange Carlyle’ gelijk de vroolijke Parijzenaar den norschen Schotschen ziener nog maar altijd noemt, vindt in de wufte zonen van de Seinestad gelijkenis met apen. Iedere stof tot praatjes is hun welkom; zij maken steeds grimassen. Inderdaad hebben ze er wel voor gezorgd dat wij omtrent de cronique scandaleuse van hun George Sand haarfijn werden onderricht. De geslotenheid, het self-respect des Engelschmans gedoogt zulks niet. Een huichelaar ziet men hem worden,

zich wegwerpen niet. Overeenkomstig dezen trek zal hij de smetten op den naam van zijn heroën liever voor der vreemden oog bedekken, dan die uitbazuinen.

Nu George Eliot is heengegaan, blijkt zwijgen niet meer mogelijk. Die zoo schuw zich van de wereld in haar kluis terugtrok, moet ter vierschaar treden.

Zij, die duizenden tot leidsvrouw strekte, moet haar eigen leven openleggen. Op dit leven, pijnlijk voor degenen die haar vierden en vreerden, vanhaar leerden en genoten, rust een vlek.

Sommigen hebben hun bezwaren tegen 't onderzoek naar het bijzonder leven van de groote schrijvers. Wat hebben wij er mede te maken? De schrijvers - gij bezit hen immers in hun werken. Hun boeken dat zijn *zij*. Daarin legden zij het beste nit hun geest en hart. Weet u daarmeê te vergenoegen; 't overige gaat u niet aan.

Oppervlakkig beschouwd valt er voor dit beweren iets te zeggen. Uit de werken der beroemde mannen in hun leven over te stappen is dikwijls een afdalen. Het komt u somtijds op een smartelijke ontgoocheling te staan. Laten we onze illusiën bewaren, liever dan den indruk dien we ontvingen afbreuk doen.

Dit klinkt wel schoon en daar zijn menschen die zich aan dien regel houden. Een heerlijke bladzijde, waar in verheven en bezielde taal het beste dat een menschenziel bevat wordt uitgestort, blijft haar waarde houden, nverschillig wie haar schreef. Doch zij blijft die slechts behouden in algemeenen zin, in zoover ze een uiting is der menschelijke natuur, die zich tot ons verstand, tot onzen smaak, tot ons gevoel of ons geweten richt. Afgezien van deze algemeene strekking hebben wij een dieper, een gewichtiger, persoonlijker belang om door 't geschreven woord tot den persoon des schrijvers door te dringen en een vriendschapsband met hem te sluiten. Het komt er namelijk voor ons, die onzen weg door de verwarring van het leven tastend zoeken en een richtsnoer vragen, allereerst op aan, niet of het ideale denkbaar, doch of 't doenbaar is. Niet dat het eens zeer fraai gezegd is, dat het eens zeer schoon volbracht is geeft aan 't woord gezag. Voorbeeld is de beste leer, de eenige die steun geeft tegen het cynisme, door 't aanschouwen van hetgeen de menschen zeggen en hetgeen zij doen verwekt.

't Woord is niet van den persoon te scheiden; het is ons om

de preek niet, 't is ons om den mensen te doen. Door den omgang uit de verte met zijn schriften, treedt hij levend voor ons oog te voorschijn als een wijzer, grooter, beter vriend. Zijn geschriften krijgen voor ons eigen innigst leven eerst beteekenis, ja bekomen eerst hun zedelijke vormingskracht door het vertrouwen in en op den schrijver. Al 't geen hem aangaat wordt belangrijk en wij deelen in zijn vreugde en smart. Blijkt uit 't onderzoek dat ook de groote dwaalt, de wijste zich bedriegt, de beste zondigt, wij willen hem vergeven mits slechts, - mits slechts zijn karakter *waar* zij. Beetgenomen worden willen wij niet. Zoo het hem met 't zoeken van het goede ernst is hij verbeurt onze achting niet, ook al daalt hij eenigermate van zijn voetstuk. Uit verkeerde wegen, door hem ingeslagen, leeren wij. Blijkt dat ook de hoogstbegaafde wezens zich niet ongestraft onttrekken kunnen aan de regelen geldend voor het algemeen, dan verkrijgen deze regelen hierdoor als het ware een plechtige sanctie.

Nu is George Eliot een schrijfster die niet slechts verhalen dichtte en onsterfelijke beelden schiep, haar personen leven inblies, zóó dat wij hen hooren spreken, zien bewegen, sommige van haar figuren meer voor ons *bestaan* dan vele menschen in wier dagelijksch gezelschap wij verkeeren. Zij spreekt haar lezers rechtstreeks toe, stort den rijkdom van haar hart en hoofd in lessen, spreuken en ontboezemingen, in een zeer verheven wijsbegeerte uit. Zij verkondigt een ideaal, predikt een levensbeschouwing, geeft een richtsnoer aan van handelen, reikt een maatstaf toe van zedelijkheid, die haar onbetwist een plaats verzekeren in den uitgelezen kring van uitverkoren gidsen van de menschheid. Haar te lezen is zich aangegrepen voelen door den adel harer gezindheid. Doorgaande is haar stemming milde ernst. Haar verbeelding is rein, haar medegevoel levendig en alomvattend. Een erbarmen, diep en teeder, wisselt af met fijnen, frisschen, ongezochten, goedertieren humor.

Somtijds is er iets zwaars en slepends in haar gedachtengang. Gaat zij diep, dan kunnen wij op enkele plaatsen 't worstelen met de taal ontdekken. De gedachte werd in de zinsnede gewrongen en herinnert aan een volgeladen wagen, die op krakende assen door het zandspoor zwoegt. Vergt zij dus van tijd tot tijd een kleine inspanning, hoe vergoedt ze u die

een bladzij verder, waar ze, en met volle handen, schitterende aphorismen om zich henen strooit, treffend door het diep insnijdende der uitdrukking, de gemakkelijkheid waarmede de gedachte 't passend woord vindt, nu vertroostend, dan beschamend, soms verpletterend waar. Men heeft George Eliot een letterkundig etiquette aangehangen, haar onder de naturalisten gerangschikt. Zij kan zich dezen naam voorwaardelijk laten welgevallen, in zooverre hare kunst van geen vooropgezette regelen weten wil, onbevangen de natuur studeert, naar het leven teekent, bij 't verklaren der verschijnselen de ontdekking der stellige wetenschap te baat neemt, die verwerkt. Haar naturalisme staat echter tot dat der nieuwe Fransche school als de wetenschap van Darwin of van Huxley tot het apothekers-materialisme van den een of anderen dilettant. Haar blik dringt door de buitenzijde heen, blijft niet hangen in de zenuwdraden. De verklaring van de wezenseigenaardigheden zoekt ze niet uitsluitend in de physische natuur des menschen. Wat het is dat ‘zijn licht geeft door de oogen heen’ naar Vondels schoone versregel, is voor George Eliot, gelijk voor alle doordringende geesten, een mysterie. Dieper dan zijn driften of geërfde trekken zoekt George Eliot den mensch. In zijn binnenst wezen, waar hij aan 't ontleedmes gaat ontsnappen en de intuitie slechts hem volgen kan, sluipt ze hem na, bespiedt, beluistert hem. En niet onbewogen, koel, beschouwend, door weetgierigheid alleen gedreven, staat zij daar. Neen, zijn hoofd rust aan haar borst, zij buigt zich over hem henen als eene zuster, eene moeder. Hij verbergt haar niets, hij zegt haar alles, fluisterend doet hij zijn door snikken afgebroken biecht. - George Eliot's muze is kuisch. Met fijnen, vrouwelijken tact en kieschheid behandelt zij zeer teedere onderwerpen. Koning Demos in de letterkunde stelt zij door haar schuw ontwijken van het ruwe en naakte bitterlijk te leur. De hartstocht blijft de haar aangewezen plaats bewonen, blijft op het gebied der kunst, blijft drama, daalt niet af in de alkoven, wordt geen in verhaalvorm omgezette physiologie. Als Arthur Donnithorne met Adam Bede zeker paviljoen in 't park bezoekt, ligt daar op den grond een zijden doekje. Arthur ziet het, grijpt het en verbergt het ijlings. Hetty Sorel droeg het om den hals gestrikt. Deze kleine trek volstaat om aan te duiden dat het meisje hier met haar verleider samenkwam. Zóó de groote meester. Een

penseelstreek schildert de verhouding. Schril te kleuren en uitvoerig na te teekenen, het gepeupel 't naar den zin te maken versmaadt hij.

Treffender komt haar methode aan het licht, waar zij de verhouding tusschen Casaubon en Dorothea schildert. Een jonge, bloeiende, hartstochtelijke vrouw met hoogstrevende idealen, ietwat overspannen van gevoel, aan een dorren, reeds bejaarden, in het muffe boekenstof begraven, saaien theoloog geketend.

Om George Eliot's opvatting en wijze van behandeling in het licht te stellen kan men niet beter doen dan haar ontleding vergelijken niet hetgeen een hedendaagsche Fransche auteur van zulk een onderwerp zou maken. Het dubbelzinnige en lachverwekkende, dat op de oppervlakte van den toestand ligt, laat zij rusten. Zij maakt het zich niet zoo gemakkelijk. Door de schaal der dingen streeft zij naar de kern. Ziet hoe zij de klip van 't alledaagsche, triviale te ontzeilen weet, hoe diep tragisch, hoe aangrijpend onder hare meesterhand het onderwerp geworden is. Vaardiglijk hanteert ze haar balanceerstok; zonder duizeligheid of aarzelen, maar met vasten, zekeren voetstap loopt zij de gespannen koord ten einde.

Word men nu na lezing harer werken eensklaps zonder verdere verklaring voor het nuchtere feit geplaatst: deze vrouw leefde buiten echt met een getrouwd man, dan is ons eerste woord: onmogelijk; zelfs voor wij de omstandigheden kennen die haar handelwijs bepaalden, staat het bij ons vast dat deze omstandigheden zeer bijzondere wezen moeten en wij niet te denken hebben aan motieven van een groven aard.

Het vermoeden van iets roekeloos of iets gemeens stuit op de persoonlijkheid der schrijfster af. Zij moet hare redenen gehad hebben, deze redenen moeten voor haar afdoende zijn geweest. Meer nog, want George Eliot beschikt over een ruim crediet van goed vertrouwen bij hare lezers: zij heeft hare drijfveren zorgvuldig onderzocht en die voor zuiver gehouden. Op 't oogenblik, toen zij besloot met Lewes te gaan leven, hield zij 't er voor dat haar besluit geen blaam verdiende, dat haar opzienbarende handelwijze door de ongewone omstandigheden gerechtvaardigd werd. Ongetwijfeld heeft zij durven rekenen op de vrijspraak eener hoogere zedelijke rechtbank onder hare tijdgenooten, dan de overeengekomen, louter vormelijke en uitwendige moraal der

groote menigte. Wat haar in deze meening moest versterken is de onmogelijkheid in haar verbond met Lewes maar een sprankje van iets romanesks te ontdekken. Het zweemt in geen enkel opzicht naar een misstap uit lichtzinnigheid, waartoe men in een vlaag van hartstocht komt. Toen haar vereeniging met Lewes tot stand kwam had George Eliot de dertig overschreden. De man, ten wiens behoeve zij de wetten van de samenleving schond, was een vermaard geleerde en letterkundige, in geldelijke verlegenheid verkeerend, ziekelijk van gestel, belast met 't onderhoud niet slechts van zijne zonen en zijn moeder, maar nog daarenboven van zijn weggeloopen vrouw. Voorwaar geen stof om Byron of Musset in dichtgloed te ontsteken. Vergeet men een oogenblik dat Lewes van zijn vrouw niet wettelijk gescheiden was, dan heeft George Eliot niets misdreven, dan een weduwnaar zonder vooruitzichten te trouwen.

Maar Lewes was geen weduwnaar, schoon George Eliot heeft besloten hem daarvoor te houden en ook anderen trachtte te overreden dit te doen. George Eliot? Hebben wij het recht den grooten schepper der bekende meesterwerken verantwoordelijk te stellen voor dien stap? Het publiek, de doode voor zijn vierschaar dagend, laat de schrijfster van *Adam Bede* schuldig staan niet slechts aan haar omvettig samenleven met een man, maar ook aan het besluit daartoe.

Dit is naar 't mij voorkomt niet slechts onnauwkeurig, maar ook niet rechtvaardig.

Il faut juger les choses d'après leur date. Toen George, Eliot, naar zij zich verbeeldde, Lewes *huwde*, was zij George Eliot neg niet. Zij was Mary Evans, schrijfster van een aantal grondige, niet zeer onderhoudende artikelen in Engelsche Tijdschriften en van enkele hoogst verdienstelijke overzettingen.

Geen harer meesterwerken had het licht gezien. Van die eenmaal te kunnen scheppen droomde ze in haar stoutste droomen niet. Indien de schrijfster op het toppunt van haar roem, reeds op haar letterkundigen troon gezeten, door het ‘choir invisible’ van duizenden der besten, door de bloem der geesten toegejuicht; gevolgd, gevierd, vereerd en aangehangen door zoovelen als zij het pad van plichtsbetrachting en van zelfverloochening wees - indien zij op dit tijdstip van haar leven haar stralenkrans moedwillig had verduisterd en haar goeden naam een knak gegeven, dan zou het oordeel over George Eliot zeer streng

moeten wezen. Een koningschap) als deze schrijfster in de letteren toen bekleedde legt plichten op van vorst tot onderdaan.

Wie zich ten aanvoerder der geesten opwierp in den strijd om 't ideale, mag geen speelgoed maken van den veldheerstaf. Het blijft de vraag of George Eliot gedaan zou hebben wat Mary Evans waagde. Den dag, waarop zij haar zoozeer gelaakt besluit nam, droeg zij de zware verantwoordelijkheid nog niet zoomin van haar werken als van haar positie. Zonder middelen, van haar bloedverwanten door een hemelsbreed verschil in denkwijze, in ontwikkeling, zoo niet gescheiden, toch vervreemd, zwak van lichaam, hulpbehoevend, 't ongezellig eenzaam kamerleven slechts met weerzin lijdend, voelde Mary Evans de verlatenheid der vrouw, die zich alleen moet helpen door de wereld. Daar was nu een man, dien zij gelukkig maken kon, een man van groote gaven, in gevaar te stranden op de ongelukken van zijn leven. Zijn vrouw, die hem bedroog, had Lewes op haar smeeken weder aangenomen, welke edelmoedigheid zij hem vergold met nieuwe schande. Hij was dus feitelijk van haar gescheiden door een dubbele trouwbreuk. De scheiding bij de wet werd hem geweigerd, op grond dat hij de schuldige weder in zijn huis ontvangen had. Op dit zonderlinge, ongerijmde wetsartikel stuitte dus voor Lewes iedere mogelijkheid tot wettig weder huwen, ieder uitzicht om zijn kinderen moederzorg te schenken, af. Dit was hard en moest op een gemoed, zoo week als dat van Mary Evans, diepen indruk maken. Te meer daar zij voor Lewes een genegenheid had opgevat, in hem den man zag die, het tegenbeeld in alles van haar zelve, haar natuur als 't ware aanvulde. Lewes was een zonderlinge, uit den band gesprongen Engelschman, een kwikzilverachtige natuur, bewegelijk, druk, een alleraangenaamst en geestig prater, kostelijk gehumeurd - en op den bodem van zijn hart lag veel degelijkheid en goedheid. Zij convenieerden elkander. Moest nu een wetsartikel hen gescheiden houden? Moest deze man aan zijn ongeluk worden overgelaten, zijn kinderen zonder moederzorg verblijven, omdat er eens iets dwaas en ongerijmds in 't Engelsch wetboek neergeschreven was? Het toeval wilde, dat Mary Evans op dit tijdstip George Sand's bedwelmenden invloed onderging. Het wegsleepend pleidooi der Fransche schrijfster, dat zoovelen 't spoor deed bijster worden, moest op deze vrouw, in deze omstandigheden, indruk maken. Een indruk niet meer opgewogen door de strenge eischen van

den godsdienst. Zij stond op dit oogenblik buiten den godsdienst; zij verkeerde in het moeielijke tijdperk van overgang, waarin de voorschriften en regelen der moraal zich van het oude steunpunt losmaken, heen en weder slingeren, zoekend naar het nieuwe fondament. Al de hardheid, al de zelfzucht, die een enge, een bekrompen vroomheid inhoudt, had zij leeren kennen. Eigen ondervinding wees haar hier den weg. Voortdurend met de vrees voor eigen zieleheil vervuld zijn maakt niet minder groote egoïsten dan het angstig letten op de lichaamskwalen. Mary Evans had met echte calvinistische ascese op haar ziel gelet en voor het heil dier ziel gebeefd. Hoe die vroomheid op 't verlies van elke hartelijke belangstelling in anderen te staan komt wist zij al te goed. Haar geest was nog niet rijp, gevormd genoeg om juist te onderscheiden tusschen de overdrijving, de ontaarding en het wezen. Later heeft zij dit gedaan, later toen zij Dina Morris teekende in *Adam Bede*. Ik ken geen schrijver in de wereld, die de waarde van den godsdienst en de macht van het geloof zoo hoog verheft en zoo aangrijpend predikt als George Eliot, zelve 't geen men noemt, een ongeloovige. - Nu klopte de verzoeking bij haar aan op 't oogenblik dat zij het minst in staat was om weerstand te bieden.

't Gevaarlijkste was Lewes' toestand. Hij stond daar als een belangwekkend slachtoffer van zijn medelijden met een wanhopige, berouwvolle vrouw.

Deze omstandigheid vooral heeft zeker zwaar gewogen bij George Eliot. Of 't onze achting voor Lewes verhoogt, dat hij in zulk een licht voor haar verschijnen wilde, is een andere vraag. Wij veroorloven ons te betwijfelen of dit de handelwijs mag heeten van een *man*. Een beleediging, zoo zwaar als die hem door zijn vrouw werd aangedaan, vergeven is een zeldzaam schoone daad voorzeker. Doch zóó handelend wordt men toch gerekend goed te weten wat men doet. Het is een waagstuk, welks verdienste juist gelegen is in 't geen men waagt. Komt men bedrogen uit, welnu, dan draagt men de gevolgen zwijgend, zonder morren. Wanneer in plaats van zich te schikken in hetgeen hij zelf heeft uitgelokt, de op nieuw bedrogen man zich schadeloos gaat stellen door een jonge vrouw tot een onwettige verbintenis te overreden, waar blijft dan de verdienste? Wij weten niet bij wie der beide partijen de grootste schuld ligt. ‘Halb zog er Sie, halb sank Sie hin,’ zal het wel ge-

weest zijn. Alles in aanmerking genomen zijn er veel verzachtende omstandigheden aan te voeren voor Mary Evans. Hard van hart als de Engelsche kerkelijke Farizeeërs, die het anathema over de overspeelster uitgillen, zal wel niemand onzer lezers zijn. Doch al is er veel verschoonbaars in haar misstap, de schuld is niet weg te nemen. Het was een harde wet, dura lex, sed lex. Zij mocht om Lewes' wil, al was hij duizendmaal beklagenswaardiger geweest, de wetten van haar land niet schenden. Nog iets. In haar brieven schildert George Eliot een tafereeltje uit haar jeugd. Zij verhaalt hoe, met haar kinderhoofdje tusschen vaders knieën, zij daar nederzat, geliefkoosd door de ruwe, trouwe hand des braven mans, dien zij in Caleb Garth herleven deed.

Hij liet zijn kind niets na, niet veel: een eerlijken, een onbesmetten naam liet hij haar na. Dien wierp zij weg om Lewes. De eerzuil, later in haar werken door de schrijfster voor haar vader opgericht, is slechts een povere vergoeding voor de schande, die zij, *naar hij het verstaan zou hebben*, over hem en over zijn gezin gebracht heeft. Men heeft voor de vierschaar over George Eliot's zacht gemoed gesproken. Pleitbezorgers hebben 't volle licht doen vallen op haar edelmoedige onbezonnenheid, er op gewezen welk een offer Mary Evans Lewes bracht. In geen geval mag het begrijpen van haar stap tot vrijspraak leiden. Met edelmoedige ingevingen en opwellingen mag het schenden der maatschappelijke wet, aan wier eerbiediging 't behoud der samenleving hangt, niet vergoelijkt worden. Zoolang de wet er is moet zij gehoorzaamd worden, ook als zij 't geluk of het belang van enkelen wederstreeft. Om den wil van éénen onzen plicht verzaken jegens allen is geen daad, die men verheerlijkt, op zijn best een zwakheid, waar men met verschooning over oordeelt. De officier, in 't heetste van 't gevecht de stellige orders van den veldheer, hoe verkeerd, noodlottig in zijn oogen, overtredend om een enkele compagnie te redden, doet een misdrijf en verdient de kogel. Nu is de band. der maatschappij Avel losser dan de krijgstucht bij een leger, maar de maatschappij heeft ook haar stellige, vaste regelen, te eerbiedigen door een ieder, wil er orde zijn. Waar zou het heen indien persoonlijke waardeering van de wetten maatstaf werd voor 't al of niet gebonden zijn daaraan. Het is een sentimenteele en valsche moraal, die plichtsverkrachting goedmaakt met gevoelsmotieven. Zeer gemakkelijk in de handen van wie voor zichzelven onbe-

perkte vrijheid eischen. George Sand bediende er zich van toen zij haar liaisons met enkele groote mannen stelde op rekening van.... het moederlijk gevoel, haar ingeboezemd door die geniale, maar zoo zwakke knapen. Deze leer speelt den mensch parten en den duivel troeven in de hand.

Verschillende beweegredenen hebben samengewerkt om Miss Evans te overreden Lewes' voorstel aan te nemen. Opzien tegen het alleen zijn, sympathie voor den geleerde en den mensch, medelijden met Lewes, verontwaardigde opstand tegen harde wetten. Onbezonnen deed zij dezen stap niet. De vrouw die later George Eliot werd, wij mogen het voor zeker houden, ging niet over tot een dergelijk besluit dan na bij zich zelve overlegd te hebben dat zij 't mocht doen, dat zij 't moest doen. Zij overtrad de wetten van de maatschappij door met Lewes te gaan leven ‘en philosophe’, gelijk Jean Jacques die schond door zich van zijne kinderen te ontdoen ‘en philosophe.’ Hoe sterk de maatschappij is en hoe zwaar 't den eenling valt zich tegen de gemeenschap te verzetten heeft zij later eerst beseft. Haar brieven geven dezen indruk niet. Veeleer zou men uit die brieven opmaken dat zij zich uitnemend schikte in haar scheeve verhouding, zich daarin gelukkig voelde. Ziedaar een grief van velen tegen George Eliot. De maatschappij is onbarmhartig in haar vonnissen, maar zij vergeeft ook gaarne wie berouwvol tot haar wederkeert. Vergiffenis te mogen schenken aan een buitengewoon mensch is zoet. Het neemt den hinderlijken afstand tusschen hem en ons voor eenige oogenblikken weg.

In de brieven uitgegeven door den man, die zich door de oude vrouw liet trouwen, ‘le mari de la reine’ - hoe herinnert ons de naam van den heer Cross op 't titelblad te ongelegener ure aan het Wintermärchen van de groote schrijfster, haar late lente die een glimlach wekt - vinden wij hier geen spoor van inkeer.

In die brieven geen duidelijke sporen van gebukt gaan onder de gevolgen harer overtreding. Nadrukkelijk gewaagt de schrijfster van haar ‘perfect happiness’....

Men doet, geloof ik, wel wanneer men zich niet aan de letter dier verklaring vastklemt. De heer Cross gaf wat hij kwijt wilde wezen.

Er is reden te vermoeden dat er veel teruggehouden werd. Het is bij verre niet de gansche George Eliot welke ons hier voor oogen staat. Brokstukken behelzen die brieven. Evenwel genoeg om ons aan gissingen te wagen. Want vinden wij niets rechtstreeks aangeroerd, daar zijn vingerwijzingen. Hier vinden wij een schrijfster, zoo gevoelig voor een minder vleiend of een onwelwillend oordeel over hare werken, dat zij onder de critiek ineenkrimpt. Alles wat haar grieven kan knipt Lewes uit de nieuwspapieren, voor hij ze haar ter lezing overreikt. Nu vraag ik, is het aan te nemen dat een vrouw, zoo week, zoo schuw voor blaam, zoo kwetsbaar, onverschillig zou geweest zijn omtrent 't oordeel van de wereld over haar persoon? Zoo afgesloten leefde George Eliot niet, of de stem van de publieke opinie drong tot haar door. Zij hoorde die in 't al te sprekend zwijgen van haar bloedverwanten; door de spleten van de muren baant zij zich een weg. Perfect happiness? Is die bestaanbaar met verhoudingen als deze? Ik geloof niet aan die perfect happiness. Ik geloof dat George Eliot het zoo wilde zien. Dankbaar voor de zorgy de liefde van haar vriend, heeft zij - ligt dit niet in haar karakter? - op de lichtzijde van haar toestand, op de voorrechten die zij genoot, vooral gelet. Om volmaakt geluk te smaken moest er iets niet zijn geweest, dat er nu eenmaal was, moest zij ongevoelig zijn gebleven voor de oordeelvellingen van de buitenwereld. En dat was zij niet, getuige hare blijdschap toen, na Lewes dood, haar bloedverwanten zich met haar verzoenden; de uitgelatenheid der vreugde van de reeds bejaarde vrouw als ten laatste het onregelmatige uit haar leven weggenomen is en zij in de wereld optreedt, nu ook eindelijk een echte echtgenoot. Het zoogenaamde huwelijk van George Eliot en Lewes schijnt mij in de eerste plaats een samenleven van twee letterkundigen. Wat hebben die twee menschen met elkander afgesukkeld! De hoofdpijn van den een houdt die des anderen gezelschap. Catharrale aandoeningen spelen stuivertjes wisselen tusschen haar vertrek en 't zijne. Het schrijverswerk is ongezond. Lewes past haar op, vertroetelt haar, bederft haar gelijk zij gaarne werd vertroeteld en bedorven. Hij is haar secretaris en haar rechterhand; hij doet haar boodschappen, loopt haar na met alles en herinnert haar de kleinigheden. Zelf de groote steen des aanstoots voor haar vrienden, raapt hij al de kleine steentjes op. De man vervult de rol, die anders aan de

vrouw eens schrijvers toevalt; zij kan rustig zitten peinzen en karakters uitdenken. Indien er van toewijding sprake is, was het vooral de man, die zich van dezen plicht gekweten heeft. Men leze de brieven. Nu kwam dat zeker aan de schrijfster goed te stade; het spaarde haar zooveel gehaspel en verdrietelijkheden. Zij waardeerde 't hoog, met innige erkentelijkheid. Heeft de *vrouw* George Eliot er zich volkomen bevredigd in gevonden?

De rollen tusschen echtgenooten om te keeren heeft dat niet zijn schaduwzijde?

Die Dorothea Brooke en Maggy Tulliver schiep was vatbaar voor een diepen hartstocht, voor iets anders als haar Lewes ooit heeft ingeboezemd.

De wereld zij gerust, George Eliot heeft haar fout geboet. Het scheeve in haar maatschappelijke positie heeft haar gehinderd. Wierook steeg bij wolken voor de schrijfster op; jegens Lewes' huisgenoote nam 't publiek die pijnlijke terughouding in acht, welke zich in veelbeteekenend zwijgen uit. En George Eliot kon de aanspraak op de achting van het algemeen niet opgeven. Vertelt zij 't ons in hare brieven niet, wij maken 't uit haar houding op. Zij had de wereld kunnen tarten; uit de hoogte van haar onafhankelijke moraal de maatschappij trotseeren. Dit deed zij niet. Zij had zonder aanmatiging zich bij 't gebeurde kunnen neêrleggen ‘ayant la fierté de son indépendance et le courage de son opinion.’ Dit deed zij evenmin. Zij stelt zich op den voet van een getrouwde vrouw, blijft zich zelve in dat licht beschouwen en verlangt van anderen, dat zij haar de rechten der gehuwde toekennen. ‘Ik vervul de plichten eener echtgenoote, eener moeder, mijn jongens geven mij den moedernaam; dus mag ik vorderen van mijn vrienden dat zij mij niet langer Mary Evans zullen noemen.’ Niet fier! Ook niet strikt eerlijk, zeggen sommigen, niet loyaal! De opvoedende kracht van George Eliot's werken berust hoofdzakelijk in den schat van zelfkennis, welke men er uit kan putten. Kent nu de schrijfster hier zich zelve zoo gebrekkig, is zij zoo blind, dat zij niet ziet hoe 't stellen van dien eisch gelijk staat met een streep te halen door de rechten der gehuwde vrouw? Hetgeen aan George Eliot werd toegestaan mag immers anderen niet geweigerd worden, die als zij zich op hetzelfde beroepen kunnen, op trouw en plichtsbetrachting in

onwettig samenleven? - Nooit werd de zware verantwoordelijkheid op ieder onzer drukkend, de schalm, door iedere daad gevormd in eenen ijzeren keten, zoo aangrijpend aangetoond als door George Eliot. Beseft ze, waar 't haar zelve geldt, haar verantwoordelijkheid niet meer? Niet dat zij buiten echt met Lewes leefde, niet dat zij met de samenleving brak - dáár ligt niet het grootste gevaar voor anderen van haar gevaarlijk voorbeeld. Doch waar zij het doet voorkomen of onder zekere omstandigheden de blaam van zulk een stap kan worden weggenomen, de gevolgen opgeheven, dáár brengt ze onwillens en onwetens anderen in verzoeking, want ze ontneemt de schande aan den misstap. George Eliot heeft nimmer de draagwijdte van dergelijke, gevolgtrekkingen berekend. De nuchtere, naakte, ware waarheid heeft zij voor zich zelve verbloemd. Waarom? Een oogopslag naar hare beeltenis antwoordt. Zie dat massieve hoofd, het teêre lichaam dat het machtig brein moet torsenen! Een mannelijk genie, gedragen door een zenuwachtige, zwakke, teergevoelige en van anderer hulp en steun afhankelijke, innig vrouwelijke vrouw. Ken u zelven is een trotsche spreuk. Wie kent zich zei ven goed? Zoo objectief zich in het oog te vatten, dat men terzelfder tijd partij en rechter is, gelukt slecht weinigen. ‘Je suis’ zegt George Sand op haar manier, ‘je suis comme tout le monde; comme tout le monde j'ai mes défauts et comme tout le monde je ne les vois pas.’ -

Het tragische in George Eliot's leven geeft zijn weergalm in haar boeken. Die onderscheiden zich, gelijk een ieder weet, door 't zeldzaam diepe mededoogen met de afgedwaalden, met de overtreders, met de door hun eigen schuld of dwaasheid ongelukkigen. Verschoonend is haar oordeel over anderen; George Eliot had zich zelve iets te vergeven. Overheerscht door hare aandoeningen, doorgrondt zij zoo goed de zwakheid van den mensch. Met zoo fijnen, half weemoedigen glimlach, ziet zij vriend Homo op zijn stelten, trotsch daarhenen stappen. ‘Du bleibst doch immer was du bist.’ Aan de grootheid, die in sommige karakters uitblinkt, vergast zij zich. Vuriger bewondert niemand 't edele in den mensch.

Toch zijn haar helden nimmer helden in den overeengekomen zin van 't woord. De natuurmensch, nooit geheel door den beschavingsmensch verdrongen, komt bij tijd en wijle voor den dag.

In bedorven harten zoekt zij, vindt zij bijna altijd nog een plekje, hoe klein ook, waar het onkruid niet gewoekerd heeft. Zij heeft een scherp oog voor het onlogische, voor de zonderlinge tegenstrijdigheden in de karakters. Nimmer ziet ze als Charles Dickens haar figuren vlak, of schel van eenen kant verlicht als Thackeray; zij ziet er om heen, zij ziet er door heen. Danken hare werken aan die strekking het innemende en verzoenende dat hen kenmerkt, zij verliezen er door aan inspireerend vermogen. Want George Eliot slijpt de scherpe kanten af. De namelooze bitterheid van het berouw, de diepe zedelijke ellende laat ze u voelen - ‘weest barmhartig’ smeekt daarbij haar zachte, deernisvolle stem - maar zij vindt het zoo begrijpelijk dat men tot het kwade komt! Zij verklaart te veel om afschuw voor het misdrijf in te boezemen.

Nu zijn er tijden in het leven, waarin juist die afschuw, onberedeneerde afschuw voor het slechte ons het best beschermt. In de jeugd ziet men de flauwe overgangen, de schakeeringen en halve tinten die de deugd van de ondeugd scheiden, beiden soms voor 't oog ineen doen vloeien, niet. Goed en kwaad vertoonen zich aan ons als scherp begrensde tegenstellingen. Dit moet zoo wezen. Want voor een wijsgeerig onderscheiden is de rede te onrijp. Daarom is George Eliot geen auteur voor jonge lieden. Een boek als the Mill on the Floss kan gevaarlijk worden voor degenen onder hen die nadenken.

De hartstocht draagt hier zóó het kenmerk van natnurnoodwendigheid, het komt zóó alles als van zelf, dat het benauwende gevoel zich van u meester maakt: blinde natuurmachten drijven haar spel met den mensch. De omstandigheden maken ons ten slotte wat wij zijn. Zij zijn de vloedgolf, die den zwakken dam van onze wilsbesluiten wegslaat. Enkelen redden zich, anderen vergaan; de meeste levens drijven zwaar gehavend als een soort van wrakken rond.

Over de oppervlakte harer werken schieten zonnestralen, in de diepte zijn die boeken droevig. Zilveren stemmen, stemmen van de liefde en het mededoogen ruischen door die bladzijden; op den achtergrond hoort men den stap van 't Noodlot dreunen met metalen weergalm.

Ga niet met George Eliot redeneeren; gij ontkomt niet aan haar logica. Zij houdt u vast met ijzeren greep; veel van 't geen men van het leven ziet schijnt haar, helaas, gelijk te geven.

Daar is maar één middel om aan dit determinisme te ontkomen: een algemeene theorie niet te aanvaarden als een, richtsnoer van ons eigen individueele handelen. Dan wordt het wijsgeerig en het aesthetisch déterminisme weêr bepaald door onze weigering er den verlammenden invloed van te ondergaan. Wat daartoe het best in staat stelt is een vast en vurig, een heldhaftig en oprecht geloof. Geloof is de blinde vrijwilliger, wandelend bij het licht dat hem van binnen schijnt. Het is de grootste dwaasheid of de hoogste wijsheid, 't liefelijkst zelfbedrog of de gezegendste openbaring. Maar het is zoo sterk en moedig en zoo machtig omdat 't niet aan de verschijnselen gebonden is, omdat het er over heen ziet.

George Eliot voelt de draagkracht en den vrede die het schenkt; beter dan iemand beseft zij hoe onmisbaar voor den enkelen mensch de steun, de troost van die verzekeringen is. Als het erts in den smeltoven zoo dalen de godsdienstvormen neder in haar grooten geest. Het zuivere goud, door 't kwarts aan 't oog onttrokken, schift ze uit en toont het u. Doch zij zelve blijft op haar onzijdig standpunt, blijft er medevoelend en bespiegelend buiten staan, of boven zweven. Zij wandelt met haar lezer door de bouwvallen, zoekt de brokstukken bijeen, voegt die samen, wijst u op het beeld dat zóó ontstond, ‘zie hoe schoon het was’! Daarop vallen de fragmenten weder uit elkander en zij laat hem staan bij de weemoedige overdenking: dat hij veel verloren heeft.

George Eliot voedt op tot zelfkennis. In dit opzicht wordt zijj naar ik meen, door niemand overtroffen. Door de kronkelpaden van 't geweten wijst haar vinger ons den weg. De geheime drijfveren onzer daden leert ze u onderscheiden, schiften. Het vage en nevelachtige van ons zedelijk zelfbewustzijn heldert ze op. Een beschavenden, veredelenden, verteederenden invloed oefent ze uit op onze gewaarwordingen. Zij loutert onzen smaak. Zij stemt ons nederiger en zachter en ootmoediger. Zij maakt humane menschen, wijze menschen, van vooroordeel vrije, edelaardige, mildgestemde menschen. Wilskracht en karaktervastheid, heldenmoed en geestdrift boezemt zij niet in. Geesten die de dingen zóó van alle zijden zien, van alle goed de schaduwzijde ontwaren en van alle kwaad 't betrekkelijke goede in het oog houden, prikkelen niet tot krachtsinspanning aan. Om iets uit te richten in de wereld, om een stuwkracht voor zijn volk en

tijd te wezen, om de menschen uit hun loomheid op te zweepen, moet men tot op zekere hoogte bevooroordeeld zijn, moet men op een eenig doel het oog gevestigd houden, vurig haten alles wat dit doel weêrstreeft. Mannen, die de wereld en zich zelven aandurfden, waren onverdraagzaam, moesten onverdraagzaam wezen om te kunnen 't geen zij konden. George Eliot predikt plichtsbetrachting en verloochening van het eigen ik. De heldhaftigheid daartoe gevorderd, de vaste, gloeiende overtuigingen, de onverbiddelijke strengheid voor ons zelven die het eischt - daartoe vuurt haar eigen voorbeeld, noch de geest die van haar werken uitgaat aan. Zij is, in den grond, een echt moderne, een sceptische geest. Zij is het product eener beschaving die, oud geworden, de illusiën harer jeugd, het vurig en onstuimig hopen, het blijmoedige, naïeve geloofsvertrouwen heeft verloren, en voor dit verlies zich troost met te bedenken: dat haar blik zich heeft verruimd, ‘dat zij kalmer en gelatener in het onvermijdelijke leert berusten’

Ons herinnert zij somtijds aan Marcus Aurelius. De godenbeelden verbleeken; achter 't aardsche leven geen verschiet meer; op een betere wereld, op den bijstand van een hooger wezen wordt niet meer gehoopt. En daarnevens, daarmede samenhangend 't zelfde fijne mededoogen met de menschen, de innige deernis met hun nooden en hun smart. Daar "t heelal zich niet om u bekommert, helpt elkander! Uw verlosser zijt gij zelf en die uws broeders! - George Eliot geeft ons veel; hetgeen de menschen bovenal behoeven heeft zij niet. Haar verschijnen en verdwijnen geeft nog altijd recht tot vragen: ,,Qui nous rajeunira?

J.H. HOOYER.

Europeesch landbouwcrediet.

La question du crédit agricole est un problème de notre temps. Borie, Etud e sur le crédit agricole.

Onder de middelen tot bevordering van den Europeeschen landbouw wordt in de laatste jaren, vooral in den vreemde, veel gewicht gehecht aan eene behoorlijke regeling van het and bouwcrediet. Als ieder ondernemer behoeft de landbouwer kapitaal, en nu hij, door den uitgebreid en aanleg van allerlei middelen van versnelde gemeenschap, de gevolgen der algemeene mededinging allengs sterker ondervindt, moet hij meer kapitaal dan voorheen aanwenden. Om stand te houden moet hij het veld zorgvuldig bearbeiden en bemesten, goede zaden en nieuwe werktuigen bezigen, door eene rationeele intensieve bebouwing van den grond, nauwgezette bewerking der landbouwvoortbrengselen en veredeling van het veeras vermeerdering van zuivere opbrengst trachten te verwerven. Waar zijne eigen middelen evenwel vaak onvoldoende zullen zijn om het vereischte kapitaal beschikbaar te stellen, is het mitsdien een groot landbouwbelang, dat hij gelijk een koopman of ander ondernemer bij het crediet steun kan vinden. Hij zal met het oog op de wisselvalligheid van de opbrengst van zijn bedrijf in de aanwending van vreemd kapitaal voorzichtiger moeten zijn dan anderen, maar reeds een matig gebruik kan hem voordeelig zijn, zoo het hem in staat stelt de vruchtbaarheid van den grond belangrijk te verhoogen, of den veestapel teonderhouden, of, heeft hij pachtpenningen of rente van hypothecaire schuld te voldoen, ontslaat van de noodzakelijkheid om den oogst of het vee ontijdig te verkoopen.

Crediet in ruimeren zin werd den landbouw nooit ontzegd. De eerste, die grond pachtte, zaaikoren leende of eenig vee huurde, handelingen reeds aan de oudheid bekend, genoot het reeds. Maar terwijl in het handelsverkeer steeds ruimer en onder allerlei vormen crediet werd verstrekt, ging dit in het landbouwbedrijf nauwlijks buiten de eenmaal gestelde grenzen. Crediet in engeren zin, in geld of, juister gezegd, het recht van onmiddellijke beschikking over vreemd kapitaal tegen verbintenis om de waarde daarvan te betalen; datgene wat in het dagelijksch leven crediet wordt genoemd, is *in het algemeen* voor iederen ondernemer gemakkelijker dan voor den landbouwer verkrijgbaar.

Wie in het bezit van onbezwaarden grond is, kan onder verband van hypotheek geld ter leen erlangen. Hij moge het onaangenaam vinden voor eene kapitaalversterking, die hij slechts gedurende een deel van het jaar behoeft, zoolang de oogst of het voor de markt bestemde vee niet is verkocht, zijn land te moeten belasten; de omslag en kosten aan eene hypotheekstelling verbonden, mogen hem verdrieten; hij moge zelfs, zoo hij slechts eene kleine som voor korten tijd noodig heeft, niet onmiddellijk slagen; met een weinig moeite zal hij het vereischte bedrijfskapitaal wel bekomen. Maar de eigenaar, wiens goed reeds voor schuld verbonden is, ontvangt bij het grondcrediet niet licht gehoor, en de pachter wordt terstond afgewezen. Ook elders ontmoeten zij allerlei bezwaren. Zakelijke waarborgen kunnen zij zelden aanbieden. Den te velde staanden oogst kunnen zij niet verbinden. De vrucht is, zoolang zij niet van den bodem is gescheiden, deel van den grond. Als onroerend goed kan zij niet in pand worden gegeven; als deel van den grond is zij niet afzonderlijk voor hypotheek vatbaar. Hun overige goederen te beleenen, kan hun kwalijk passen. Pandrecht is bijna overal niet bestaanbaar, tenzij het pand gesteld zij in handen van den schuldeischer of van een derde. Van hun vee of gereedschappen kunnen zij zich, zonder hun bedrijf te schaden, zelfs tijdelijk niet ontdoen. En daarbij is een geldschieter, die een paard, een koe of een varken in pand wil aannemen, niet gemakkelijk te vinden.

Staan zij in dit opzicht gelijk met menig ander ondernemer; deze bezwaren van het zakelijk crediet treffen hen echter in meerdere mate, doordien zij ook bij het persoonlijk crediet op

moeielijkheden stuiten, die een koopman minder ondervindt of eer te boven kan komen. Ben handelaar, een winkelier, een fabrikant kan zijne goederen of grondstoffen meestentijds op crediet verkrijgen. Het is eene uitzondering, wanneer van hen contante betaling wordt gevorderd. Voordat de termijn, waarvoor hun crediet is verleend, verstrijkt, zijn ze veelal in de gelegenheid een deel van hunne goederen te verkoopen, wier opbrengst alsdan tot betaling van de schuld of althans van een deel daarvan kan worden aangewend. Is hun dit niet geplukt, dan kunnen zij licht eenige gereede penningen ter leen ontvangen. Zij staan dikwerf in betrekking tot een kassier, bankier of credietvereeniging, die hunne incasseeringen bezorgt en hun zoo noodig, hetzij tegen hunne assignatiën op de koopers hunner goederen, hetzij tegen eene promesse, of wel in rekeningcourant eenig crediet verstrekt.

De landman verkeert in den regel niet in deze gunstige omstandigheden. Wat hij koopt, moet hij gemeenlijk onmiddellijk of spoedig betalen. Zelden wordt hem crediet verleend. Zijn kapitaal wordt veelal slechts langzaam door hem omgezet. Alleen zoo hij boter of kaas maakt of de melk verkoopt, beurt hij, althans gedurende een deel van het jaar, geregeld geld. Is hij evenwel vetweider of akkerbouwer, dan moet zijne kas wachten, totdat het vee is vetgeweid of de oogst ingezameld. En vooral het laatste vordert langen tijd. Met de in de steden gevestigde banken en geldhandelaren onderhoudt hij, althans in de meeste streken, weinig betrekkingen. Voor zijne dagelijksche verrichtingen heeft hij geen kassier van noode. Wat hij verkoopt brengt hij veelal zelf ter markt en de koopprijs wordt hem alsdan in gereede penningen uitbetaald. Zoo hij crediet behoeft, kan hij zich dus bezwaarlijk tot een bankier wenden. Hij is verplicht, zoo hij eenig kapitaal wenscht op te nemen, dit in zijne naaste omgeving te zoeken. Maar dikwerf is het daar moeielijk te vinden. Vele zijner naburen verkeeren in gelijke omstandigheden als hij, en zij die in staat en bereid zijn kapitaal ter leen te geven, kunnen niet aller behoeften bevredigen of stellen, sterk door hun feitelijk monopolie, vaak voorwaarden, die hem óf weerhouden van het crediet gebruik te maken, óf het crediet zoo duur doen koopen, dat het hem meer schaadt dan baat.

In de laatste jaren is in den vreemde veel verricht om deze

moeielijkheden te overwinnen, door naast het grondcrediet een landbouwcrediet te organiseeren, dat rekening houdt met den vermogenstoestand van den landbouwer en den aard van diens bedrijf. En naar het mij toeschijnt, is het voor ons niet van belang ontbloot kennis te nemen van hetgeen in dit opzicht elders is beproefd en tot stand gebracht. Al komen de geschetste bezwaren bij ons niet algemeen voor, zij worden toch veelvuldig aangetroffen, en ook afgescheiden daarvan, bestaan er, naar ik meen, voldoende redenen om te overwegen of in den toestand van het landbouwcrediet ten onzent geene verbetering zou zijn aan te brengen.

I.

Eene juiste schets van de credietbehoefte onzer landbouwers te geven, is verre van gemakkelijk. Eenige weinige bouwstoffen te verzamelen, is reeds eene zware taak. Het landbouwcrediet treedt niet als het grondcrediet openlijk op; het blijft zelfs verborgen voor velen, die wel eens in de gelegenheid zijn een blik in het raderwerk van het handelscrediet te werpen. Men kan eenige inlichtingen inwinnen en langs dien weg vernemen of op bepaalde plaatsen landbouwcrediet wordt gevraagd en verleend. Maar daarmede is geen algemeen overzicht van den omvang en het karakter der behoefte verkregen, want ras zal men bemerken, dat de toestand van het landbouwcrediet in de eene streek niets zegt omtrent dien in de overigen, en dat de soort van den grond, de aard van het landbouwbedrijf, de hoedanigheid van het recht, krachtens hetwelk de bebouwer het genot van den grond heeft, de omvang der hoeven, de graad van welvaart der bevolking en ook andere omstandigheden op dien toestand van invloed zijn. Intusschen is het zeker dat in vele gedeelten van ons land door de boeren crediet wordt genoten en in enkelen zelfs op vrij ruime schaal. Hij, die stelselmatig te werk wil gaan, kan zelfs zes vormen onderscheiden, naar gelang van de personen, die den landbouw somwijlen met kapitaal bijstaan.

Deze personen zijn:

1°. degenen, die zich door andere dan zuiver economische drijfveeren laten leiden; die meer uit genegenheid dan winstbejag crediet verstrekken, als, een bloedverwant, die zijn nabe-

staande vooruit wil helpen; een buurman, die eenige losliggende gelden gaarne voor een korten tijd ter beschikking stelt; een landheer, die vertrouwen heeft in zijn pachter, en het wel met deze meent; een groot grondeigenaar, die, gedachtig aan het *noblesse oblige*, het als zijn plicht beschouwt de landlieden uit den omtrek te steunen; de dorpsspaarbank, die de dorpsvereeniging tot gemeenschappelijken aankoop van veevoeder door eene leening in staat stelt de lijnkoeken contant te betalen; de hulpbank, zooals eene te 's-Hertogenbosch door het departement van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen werd opgericht[1], om voorschotten aan landbouwers te verleenen.

2°. de kassiers en geldinstellingen. In sommige deelen van Friesland, Noord-Holland en Zeeland en enkele andere plaatsen wordt door de aldaar gevestigde kassiers dikwerf crediet verstrekt aan landbouwers, hetzij tegen hypothecairen waarborg, of tegen eene eenvoudige schuldbekentenis of promesse, door borgtocht verzekerd. Vooral de boeren, die een nevenbedrijf uitoefenen, kunnen op deze wijze eenig kapitaal ter leen ontvangen. In Noord-Holland zijn in de laatste jaren verschillende bankvennootschappen onder eene firma opgericht, wier clientèle hoofdzakelijk uit landbouwers bestaat, als - zij voegen dikwerf aan hare firma eene bijzondere benaming - de West-friesche Crediet- en Deposito-Bank te Hoorn; de Westfriesche Bank te Schagen, die eene filiale te Purmerend heeft; de Noord-Hollandsche Bank te Nieuwe-Niedorp, die des Zaturdags te Hoorn kantoor houdt; de Barsingerhorner Bank te Barsinger horn, enz. Aan de Middenbuurt in de Beemster wordt bovendien sinds 1872 eene naamlooze vennootschap, Beemster Bank, gevonden, die zich ten doel stelt ‘te gemoet te komen aan tijdelijke behoefte aan geld aan den eenen en rentegevend maken van geld aan den anderen kant, vooral in de Beemster en vooral voor den landbouwenden stand.’ Haar kapitaal heeft evenwel minder omvang dan de omschrijving van haar doel, ƒ 130.500, waarop 10 pCt. gestort is[2]. Ook te Eibergen in Gelderland, wordt eene dergelijke naamlooze vennootschap aangetroffen: de Spaar- inleg- en voorschot-bank te Eibergen, Neede

1) Coolen: *Het landbouwkrediet en de Spaarbank*, in *de Economist*, 1884. I. p. 358.
2) Mrs. A.H. van Nierop en E. Baak: *de Nederlandsche Naamlooze vennootschappen*. 1883, pag. 4; 1884. p. 366.

en omstreken, met een kapitaal van ƒ 50.000.-, waarop evenzeer slechts 10% werd gestort[1]. En eindelijk tellen, naar ik meen de Amsterdamsche Credietvereeniging te Amsterdam, de Geldersche Credietvereeniging te Arnhem, de Dordrechtsche Onderlinge Credietvereeniging te Dordrecht, en wellicht ook andere dergelijke instellingen landbouwers onder hare crediettrekkende leden.

3°. de koopers van landbouwvoortbrengselen. Deze geven hoofdzakelijk slechts in één geval voorschotten; nml. wanneer suikerfabriekanten bieten in voorkoop nemen. Aan de boeren, met wie zij overeenkomsten tot levering van bieten sluiten, wordt meestal een deel van den koopprijs op rekening betaald.

4°. de verkooper van vee of veevoeder. Bij trage markt wordt wel eens eene koe op crediet verkocht, en ook enkele graanhandelaren willen bij de levering van veevoeder wel eens uitstel van betaling geven. Deze credietvorm is echter over het algemeen weinig gebruikelijk, en gelukkig, want de waar of de prijs moet dikwerf het gemis aan contante penningen ontgelden.

5°. de graanmakelaars. In enkele gedeelten van Zuid-Holland wordt dikwerf door de graanmakelaars geld geleend, onder beding dat ‘zij den monsterzak zullen ontvangen’ m.a.w. dat zij met den verkoop van den oogst zullen worden belast.

6°. *And last* en werkelijk *not least*, de notaris. Deze is in de meeste streken de eigenlijke dorpsbankier, vaak het middenpunt van het gansche credietverkeer van den omtrek; de financier, die de spaarpennige n en tijdelijk beschikbare gelden der landbouwers ter belegging ontvangt en uit deze gelden aan credietbehoevenden leeningen verstrekt, op korten of langen termijn, tegen of zonder hypothecaire zekerheid; die de betaling van koop- en pacht-penningen garandeert, somwijlen zelfs promessen disconteert en herdisconteert, en in Noord-Holland - te oordeelen naar de samenstelling van de portefeuille van het bankkantoor te Alkmaar - bij de Nederlandsche Bank dikwerf een herbergzaam verblijf voor zijn papier weet te vinden[2].

1) Ibidem. 1884. p. 374.

2) Opmerkelijk is dat volgens de bekende statistieke mededeelingen van den teer Baert in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig jaarboekje* (1877 en 1882) bij het bankkantoor te Alkmaar in 1876/9 een grooter bedrag van orderbilletten werd gedisconteerd dan bij eenig ander agentschap. In 1878/9, het laatste boekjaar, waarover deze mededeelingen loopen, ontving de portefeuille te Alkmaar ca. ƒ 11.619.000 aan promessen en ca. ƒ 144:000.- aan wissels, terwijl het kantoor te Dordrecht, wiens promessen-portefeuile destijds op die van Alkmaar volgde, slechts ca. ƒ 7.509.000 aan orderbilletten en ca. ƒ 1.329.000.- aan wissels disconteerde. Van de correspondentschappen ontving dat te Hoorn in dien tijd het grootst bedrag aan orderbilletten in disconto. Zijn. portefeuille nam in 1878/9 ca. ƒ 4.048.000 aan promessen en ca. ƒ 86.000 aan wissels op; terwijl Assen, dat in dit tijdvak onder de correspondentschappen na Hoorn het grootste promessen-portefeuille bezat, slechts ca. ƒ 1.228.000 aan promessen en ca. ƒ 21.000 aan wissels disconteerde. In verband met den economischen toestand van Noord-Holland beschouwd wettigen deze cijfers het vermoeden, dat menige notarispromesse in de portefeuille van Alkmaar, waarin die van Hoorn is begrepen, werd opgenomen. In den laatsten tijd wordt de omzet te Alkmaar echter minder; volgens sommigen omdat de notarissen allengs meer gelden à deposito ontvangen, volgens anderen omdat zij hun bankiersbedrijf inkrimpen.

En daarnevens wordt nog wel niet rechtstreeks door den notaris, maar met zijne medewerking en waarborg bij openbare veilingen van roerende goederen, die ten platten lande veelvuldig plaats vinden, crediet verstrekt, dat vaak, vooral in het Zuiden, als landbouwcrediet schijnt dienst te doen. Deze verkoopingen van hout, hooi of andere goederen aan boel- of erfhuizen behoorende, geven gelegenheid om voortdurend eenig kapitaal ter beschikking te erlangen, en schromelijk wordt hiervan somwijlen door kleine boeren gebruik of liever misbruik gemaakt. Het schijnt in enkele streken niet ongewoon, dat op deze wijze vee of een te velde staande oogst wordt gekocht, niet omdat de kooper de zaak behoeft, maar wijl hij door haar wederom te verkoopen eenige gereede penningen, hoopt te verkrijgen. De termijn, waarvoor crediet verleend wordt, is veelal lang en voordat hij vervalt, wordt zoo noodig eene nieuwe veiling bezocht om wederom *op den langen dag* eenige goederen te verwerven, die tot afdoening der eerste schuld de noodige middelen zullen verschaffen. Voor twintig jaren werd door een bekend landhuishoudkundige, den heer H.M. Hartog te Barneveld, hierop reeds gewezen. ‘Er bestaat, dus schreef hij in *de nieuwe Boeren-Goudmijn* van 1865, in den landbouw een crediet, maar dit heeft de verderfelijkste uitwerking, die men zich kan voorstellen, en wordt juist door de verkeerde personen genoten. Het is nl. het crediet bij publieke verkoopingen van roerend goed, waar de koopprijzen zoodanig opgejaagd worden, dat voor den landbouwer er nirt aan te denken valt, om er van gebruik te maken, en is dit

ook bovendien het crediet niet, dat hij behoeft. Als een voorbeeld kunnen wij melden, dat in den verloopen winter op enkele erfhuizen de rogge, die op de markt ƒ 5.50 het mud gold, tegen ƒ 11.- de vim verkocht is. Deze rogge kon geen 1.25 mud per vim. opleveren. Maar met die verkochte rogge wordt gepachte tiend betaald, met het afgedorschte tiendkoren het gekochte hout, met de run het gekochte hooi van het vorige jaar en zoo draait de zwendelaar van het een in het ander, totdat hij eindelijk er zich zelven geheel ondergewerkt heeft, en den notaris het verlies reeds lang vergoed werd door de percenten, borgstelling, enz.' - Bij de eerste kennismaking met deze praktijken is men geneigd haar als eene zeldzaamheid te beschouwen, maar bij nader onderzoek kon het, naar ik vrees, licht blijken, dat dit ko open op den langen, dag in enkele streken van het Zuiden en ook elders nog steeds veel kwaad sticht[1].

Alles wel beschouwd en wel overwogen is de toestand van het landbouwcrediet ten onzent onbevredigend. In vele streken is het hoogst moeielijk eenig bedrijfskapitaal ter leen te verkrijgen[2], een bezwaar, vooral in het Zuiden zoo ernstig gevoeld, dat het in 1884 te Amersfoort gehouden 37ste Nederlandsch landhuishoudkundig Congres reeds den wensch uitte, dat de Rijkspostspaarbank hare gelden tot bevordering van het landbouwcrediet zou dienstig maken. En waar landbouwcrediet verleend wordt, is meestal van eene behoorlijke organisatie, op arbeidsverdeeling gegrond, geene sprake; geschiedt dit slechts betrekkelijk zelden door personen of instellingen; die daarvan hun beroep maken en dus geacht mogen worden zulks met beleid en zaakkennis te doen. Op de meeste plaatsen is de notaris de voornaamste geldbezorger, de spil, waarom het geheele landbouwerediet draait. Wie in geld handelt, moet echter zelf kapitaal bezitten, opdat hij verliezen, die hem treffen mochten - en deze zullen bij het voorzichtigst beheer

1) Zie ook *De Boerderijen op de Veluwe* door H.M.H. in *de Economist* 1882. II, p. 759. *De Boerderijen op de Veluwe en nog iets* (door de Luntersche Tuinbouwvereeniging). Barneveld, G.W. Boonstra.

2) Zie behalve de reeds aangehaalde opstellen nog: W.A. Coolen: *De Landbouw en wat er aan hapert*, in *de Economist* 1883. I, en in hetzelfde deel van dit tijdschrift: Mr. F.C.W. Koker, *De verdeeling der markgronden*.

niet uitblijven - kunne dragen, en de personen, die van hem crediet ontvangen, verzekerd zijn, dat hij, doordien derden hem toevertrouwde, gelden opvragen, niet in ongelegenheid komt en hen zelven daarmede in moeielijkheden brengt. Doch een notaris is niet *per se* een kapitalist. Hij oefent geene bankzaken uit, omdat hij zijn vermogen op deze wijze wenscht vruchtdragend te maken, omdat hij de daartoe noodige bekwaamheid meent te bezitten, de gevorderde ervaring heeft verkregen. Hij is bankier tegen wil en dank, gedwongen door de eischen zijner notarieele praktijk. En daardoor zal hij licht een slecht bankier zijn, zich door beweegredenen laten leiden, die voor den notaris, doch niet voor den bankier geldig mogen zijn, en zelfs al bezit hij eenig kapitaal, bij de bepaling van den omvang zijner verrichtingen niet steeds voldoende rekening houden met zijne eigen middelen. Men meene niet dat ik het gevaar overdrijf. In veel donkerder kleuren werd het nog onlangs door drie uitnemende deskundigen, in een verslag aan den Minister van Justitie, geschilderd[1)]. Zie hier hoe zij den toestand schetsen: ‘De notaris is feitelijk en vooral ten platten lande bankier. Men brengt hem geld, men dringt hem, den man van groot vertrouwen, als 't ware, geld op tegen vergoeding van, zij 't ook matige, mente; men stelt als 't ware dat in depôt nemen van gelden tot voorwaarde voor het *krijgen* van praktijk. Tegen dien drang is nauwelijks een enkel notaris bestand; reeds van zijne infunctietreding af, beducht geen praktijk of niet die van zijn voorganger te zullen hebben, zoo hij zich buiten de geldpraktijk houdt, zet hij, zijns ondanks veelal, de eerste schrede op het gevaarlijke pad. Gevaarlijk, want hij moet immers rente vergoeden; hij moet dus rente maken en hij mag toch ook wel iets voor zijne bemoeiingen verdienen; hij wil dus meer rente kweeken en vindt daarvoor een ruim terrein, want meer nog dan aanbod van- is bij hem vraag naar geld en ook daarbij doen zich de belangen van zijn praktijk gelden, belangen die hem zelfs zoo menigmaal nopen niet al te veel-

1) Ontwerp van wet tot regeling van het notarisambt, ingevolge opdracht van Z. Exc. den Minister van Justitie samengesteld door H.W.J. Salines, ontvanger der Registratie en Domeinen vroeger te Oirschot, thans te Steenwijk en ingevolge nadere opdracht van Z. Exc. den Minister van Justitie herzien door eene commissie, bestaande uit den samensteller en de heeren A.C. Bodaan, notaris te 's GruvenImge en A. Moll, notaris te Arnhem.

eischend te zijn ten aanzien van het onderpand of andere aangeboden zekerheid en hem dikwerf geen waarborgen hoegenaamd doen vorderen. Dat hij, zelf onbemiddeld of weinig bemiddeld, het geld zijner clientèle waagt, is duidelijk en de ervaring leert, dat zelfs eene groote winstgevende praktijk menigmaal niet bij machte was, de schaden te dekken, die hij door onvoorzichtige transactiën leed. Soms ontsproot ook schade uit het garandeeren van koop- of pacht-penningen, verschuldigd krachtens door hem gehouden verkoopingen of verpachtingen, eene garantie, die het gebruik heeft gevestigd en waaraan hij zich moeielijk kan onttrekken. Ook hier werken de belangen der praktijk van beide kanten samen tot zijn financieel nadeel; garandeert hij niet, dan verliest hij den verkooper of verpachter als client; garandeert hij wel en is hij difficile in het geven van crediet, dan berokkent hij zich evenzeer onaangenaamheden.' -

In dezen toestand liggen niet alleen voor den notaris, maar ook voor den landbouw groote bezwaren en gevaren. Het landbouwcrediet ontwikkelt zich niet naar de behoeften van de bevolking en de waarborgen, die zij aanbiedt; het is afhankelijk van den notaris en richt zich naar de belangen van zijne notarieele praktijk. Wie zijn ministerie zelden of niet van noode heeft, zal moeielijk crediet bij hem vinden of slechts onder voorwaarde van ook daar, waar de dienst van den notaris niet vereischt wordt, die te gebruiken[1]. Dit moet uit den aard der zaak vaak het nadeel medebrengen, dat degeen, die crediet verdient, het niet dan bezwaarlijk verwerft, terwijl het aan anderen, wien het beter werd onthouden, wordt verstrekt. Met welk gevolg is helaas al te dikwerf duidelijk gezien. Crediet is, gelijk het vuur, een krachtig hulpmiddel tot bevordering van de voortbrenging, dat evenwel slechts heilzaam werkt, wanneer het met verstand wordt gebezigd, maar hoogst verderfelijk is, wanneer het in te groote mate of zonder de vereischte voorzichtigheid wordt aangewend. Wat somwijlen in het voordeel van de samenkoppeling van het landbouwcrediet en het notariaat wordt aangevoerd: dat de notaris beter dan iemand vertrouwd zou zijn met den vermogenstoestand en de credietwaardigheid zijner cli-

1) In de zitting van 8 December 1879 der Tweede Kamer werden merkwaardige voorbeelden van de voorwaarden, die enkele notarissen somwijlen stellen, medegedeeld.

entèle, is in liet algemeen niet proefhouclend gebleken. Er zijn voorbeelden te over, dat hij zich tot groot nadeel van hem zelven en van de streek, waar hij gevestigd was, deerlijk heeft vergist. Het gevaar dat hij eenigszins lichtvaardig oordeelt, is. niet gering, in elk geval grooter dan bij een kassier of credietvereeniging, die onafhankelijk, vrij van alle bijoverwegingen, beslissen of zij al of niet vertrouwen zullen schenken.

Een laatst, doch gewis niet het geringste bezwaar is, dat het notarieel crediet veelal duur zal zijn. Op de credietverstrekkingen bij openbare veilingen, die den credietnemer op 10%, per halfjaar, behalve het verlies op het goed komen te staan[1)], willen wij niet wijzen. Ook dan wanneer het crediet in behoorlijken vorm wordt verleend, zullen de voorwaarden vaak verre van gunstig zijn. Beschikt de notaris niet over voldoende middelen, hetzij van hem zelven, hetzij van derden, en wil hij, om een goeden dient voor zijn kantoor te behouden, toch crediet verstrekken, dan zal hij geld zoeken en in den regel zich offers moeten getroosten, waarvan zijne clientèle het nadeel zal onder vinden. En in geene geringe mate. Want de landbouw kan geene hooge rente en provisie betalen. Zoo winstgevend is het bedrijf niet. Wordt het crediet onder bezwarende voorwaarden gegeven, dan zal het hem eer schade dan baat aanbrengen.

Wie het landbouwcrediet wil bevorderen, moet het dus een weg banen, die niet door het notariskantoor loopt.

II.

In Frankrijk, waar de toestand van het landbouwcrediet ongeveer dezelfde is als ten onzent, is het vraagstuk, hoe eene behoorlijke organisatie is te verkrijgen, reeds van oude dagteekening. Sinds lang bestaat daar een zeer eigenaardige vorm van landbouwcrediet, die ook in enkele streken van ons land voorheen niet onbekend schijnt te zijn geweest. Met de verpachting eener hoeve ging dikwerf verhuur van het vee gepaard, en ook afgescheiden van den grond was verhuring of bruikleen van eene kudde of een enkel stuk vee niet zeldzaam. De *Code civil*

1) *De boerderij op de Veluwe.* Economist 1882, II. p. 159.

wijdt een bijzonder hoofdstuk aan deze overeenkomsten, *bail à cheptel* genaamd, die hij in vier soorten indeelt, *le cheptel simple ou ordinaire*, eenvoudige verhuur van eene kudde, tegen een half aandeel in de jongen en den wol, *le cheptel à moitié*, eene maatschap, waarin ieder der partijen de helft der beesten inbrengt, met beding dat de eene vennoot, die het vee zal hoeden, de melk, den mest, en het overige genot der beesten zal ontvangen, doch de jongen en de wol gemeen zullen blijven; *le cheptel donné par le propriétaire à son fermier ou colon partiaire*, ook wel genaamd *cheptel de fer* (*bestes de fer, parce qu'elles ne peuvent monrir à leur seigneur*[1)], zeide men oudtijds), wanneer het gebruik van het vee in de pacht der hoeve is begrepen; en ten slotte *le contract improprement appelé cheptel*, wanneer een of meer koeien in bruikleen worden afgestaan, onder beding dat de kalveren aan den eigenaar zullen verblijven. Uitvoerig wordt in de artikelen 1800-1830 *C.C.* de verhouding tusschen partijen geregeld, vooral om den landbouwer tegen benadeeling te beschermen. Zoo zijn bedingen, dat de algeheele ondergang van de kudde ten zijnen laste zou komen, of dat hij een grooter aandeel in het verlies dan in de winst zou hebben, of wel bij het einde der overeenkomst iets meer verschuldigd zou zijn dan de teruggave van hetzelfde aantal beesten van dezelfde soort, nietig. Deze strenge bepalingen streefden echter, zooals het meestentijds gaat, haar doel voorbij. Voor den eigenaar bleek de overeenkomst onder deze voorwaarden dikwerf bezwarend. Zoo door overstrooming of veeziekte een deel der kudde te loor ging, werd somwijlen het overgebleven deel door den landbouwer verdronken of met de besmette dieren in aanraking gebracht, ten einde zich op algeheelen ondergang te kunnen beroepen en van aanvulling bevrijd te zijn. En het gevolg dezer praktijken was, dat de bail à cheptel, toen de wetgever naliet de wet te wijzigen, allengs minder voorkwam.

Daarentegen werd de vraag, hoe op andere wijze den landbouw crediet kan worden verleend, voortdurend van alle zijden onderzocht.

Reeds in 1843 werd op voordracht van den algemeenen raad van landbouw, nijverheid en handel door de regeering een algemeene inspecteur van landbouw naar Duitschland afgevaar-

1) *IJzervee sterft niet* is ook een oud-hollandsch spreekwoord.

digd, om aldaar de inrichting en werkkring der landbouw-crediet-instellingen te onderzoeken. En sinds dien tijd werden herhaaldelijk bij de verschillende consulaten inlichtingen ingewonnen omtrent de regeling van het landbouwcrediet in het buitenland, en commissiën benoemd om de regeering voor te lichten omtrent hetgeen zij op dit gebied zou kunnen verrichten. Uitvoerige enquêtes werden in 1856, 1866/9 en laatstens nog in 1879/80 gehouden, wier uitkomsten in een lijvig door het ministerie van landbouw en handel in 1880 uitgegeven verslag, *note sur le crédit agricole mobilier*, zijn vereenigd. Daarna werd in 1882 nogmaals eene bijzondere commissie tot onderzoek van landbouwcrediet-middelen (*commission des valeurs agricoles*) ingesteld, die wederom verslag van hare bevinding gaf[1]. En tusschen deze bedrijven werd het vraagstuk meermalen in landbouwmaatschappijen en wetenschappelijke kringen behandeld[2]. Doch in weerwil van al dien arbeid werd tot dusverre nog weinig tot stand gebracht.

Naar aanleiding der eerste enquête liet Napoleon III een wetsvoorstel ontwerpen tot wijziging van art. 2076. *C.C.*, ten einde den landbouwer gelegenheid te geven zijn bedrijfskapitaal te verpanden, zonder dit in handen van den schuldeischer of een derde te stellen. Dit ontwerp werd, nadat het bij den Raad van State een zeer ongunstig onthaal had gevonden., ter zijde gelegd. In 1882 deden Say en Mahy, destijds ministers van financiën en van landbouw, eene nieuwe poging. Behalve eene wijziging van het pandrecht in gelijken zin als Napoleon had bedoeld, werd door hen nog voorgedragen het voorrecht van den verpachter - dat zich volgens den *C.C.*, indien de huur-

1) Het verslag dier Commissie is te vinden in het *Journal des Economistes* van Juni, 1882, pag. 429.

2) Zie de verslagen der vergaderingen van de *Société d'Economie politique* van 5 Maart 1856 (J. des Econ. van April 1856); van 5 Februari 1863 (J. des Econ. van April, Mei en Juli 1863); van 5 Januari 1882 (J. des Econ. van Januari 1882). Van de literatuur over het onderwerp verdienen verder vermelding: Victor Borie, *Étude sur le crédit agricole et le crédit foncier en France et à l'étranger*, Paris, Guillaumin & Cie; Jacques Valserres, *Le crédit agricole et la Banque de France* in het J. des Econ. van Nov. en Dec. 1881 en April en Juni 1882; Paul Boiteau, *Le crédit agricole mobilier* in het J. des Econ. van December 1883; Francois Bernard, *La situation de l'agriculture en* 1884, in het J. des Econ. van November 1884; A. Batbie, *Le crédit agricole* in de *Revue des deuxv mondes* van October 1870. Georges Mugnier. *Finance rurale* in *La nouvelle Revue* van Maart 1884; Georges Lafargue, *Relèvement de l'agriculture*, Guillaumin & Co. 1885.

cedul van eene zekere dagteekening is voorzien, tot alle pacht-penningen, om het even of zij al of niet opeischbaar zijn, uitstrekt - te beperken tot de onbetaalde pachtsommen der beide laatste jaren, van het loopende en het eerstvolgende jaar; en de afgifte van orderbilletten door landbouwers voor landbouwschulden onder de daden van koophandel te begrijpen. Doch ook zij mochten niet slagen. Bij de openbare beraadslaging in den Senaat werd het ontwerp, nadat art. 1, waarbij het pandrecht werd gewijzigd, verworpen was, in handen gesteld van eene Commissie, die besloten schijnt te hebben het in stilte te begraven.

Over het algemeen heeft dit pandrecht op goederen in het bezit van den schuldenaar, *gage à domicile* of *nantissement sur place*, ook voorheen meer bestrijders dan voorstanders gevonden, Léonce de Lavergne; de bekende schrijver van de *Economie rurale de l'Angleterre* en de *Economie rurale de la France*, had reeds in 1854 in een verslag aan de regeering duidelijk uiteengezet dat het bedrijfskapitaal een element van beoordeeling van de credietwaardigheid van den landbouwer kan zijn, maar als pand geen dienst kon doen. En vele gezaghebbende landhuishoudkundigen onderschreven zijn gevoelen. De meesten oordeelden dat eene inpandgeving van het vee of den te veld staanden oogst voor den schuldenaar allerlei bezwaren en voor den geldschieter geene ernstige waarborgen zou medebrengen.

Het uitgebreide voorrecht den landheer toegekend beweegt dezen, dus zeggen zij, den pachter in moeielijke tijden te steunen. Wordt dit privilegie beperkt om aan den geldschieter rechten van gelijken aard toe te kennen, of kunnen de goederen aan den verpachter verbonden, aan derden verpand worden, licht zal de grondeigenaar zich minder hulpvaardig betoonen. Tegenover het beweren, dat waarborgen, zoo zij al het crediet niet scheppen, het in elk geval zullen versterken en verhoogen, den pachter dus minder afhankelijk van den steun van den grondeigenaar doen zijn, stellen de bestrijders, dat de landbouwer, die dergelijke zekerheid mocht hebben verleend, alle crediet, dat hem bij zijne overige handelingen zoo zeer kan noodig blijven, zal hebben verloren, en wil hij zijn vee verkoopen of slachten, tot zijne teleurstelling kon ondervinden, dat hij tevens zijne vrijheid van handelen had prijs gegeven.

Anderzijds verstrekt dergelijk pandrecht aan den geldschieter

weinig of geen zekerheid. De landheer zal in elk geval boven hem bevoorrecht moeten zijn. Laat men den geldschieter aan den grondeigenaar voorgaan, dan zullen weinigen zonder voorafgaande betaling der pacht bereid zijn hun land te verhuren. Volgt de geldgever eerst na den verpachter en de overige op den oogst bevoorrechte schuldeischers, dan kan het licht voorkomen dat voor hem slechts weinig overblijft. En afgescheiden van dit bezwaar, hoe gemakkelijk kan de oogst niet verduisterd, hoe licht kan het vee niet vervoerd, verkocht, geslacht, verbruikt worden? De geldschieter zal, zoo hij zonder zakelijke waarborgen geld geleend mocht hebben en vreest dat zijn kapitaal gevaar loopt, bij gebreke van beter, zoodanige zekerheid aannemen; als een deugdelijk onderpand, waarop hij met alle gerustheid zal kunnen vertrouwen, zal hij haar nooit beschouwen. Het landbouwpand zal slechts den woeker ten platten lande dienstig zijn en de boeren aan de genade van den woekeraar overleveren; geen rechtschapen en voorzichtig geldschieter zal zich er door tot eene credietverleening laten brengen. Want al stelde de wet de verduistering van het pand strafbaar, de waarborg zou niettemin afhankelijk blijven van de eerlijkheid van den schuldenaar of van diens vrees voor den strafrechter. Die waarborg een zakelijke te noemen, gaat niet aan; zakelijke zekerheid wordt in den landbouw gevestigd door hypotheken, niet door hypothesen.

Vele dezer herhaaldelijk geuite bezwaren zijn min of meer overdreven. Wie een deel van zijn vermogen verpandt of met hypotheek bezwaart, zal bij derden aan credietwaardigheid kunnen verliezen en in zijn recht van beschikking meer of minder belemmerd zijn. Dit is voor hem een reden om nauwgezet te overwegen of het wel in zijn belang is zijne goederen te beleenen, maar voor den wetgever geen grond om hem het recht tot verpanding te onthouden. Van een juridisch standpunt laat zich het landbouwpand integendeel wel verdedigen. Al kan een landbouwer ook tot andere oogmerken dan voor zijn bedrijf gelden opnemen en pandrecht verleenen, men mag aannemen, dat in het algemeen zulks tot deze doeleinden zal geschieden; dat het bedrijf middellijk of onmiddellijk door het ter leen ontvangen kapitaal wordt gebaat. En dat hij, die door verstrekking daarvan tot den oogst of tot aanvulling of versterking van den veestapel heeft medegewerkt, kan bedingen

hieruit bij voorrang boven andere schuldeischers te worden betaald, is niet onbillijk. De wet bepaalt reeds dat de verschuldigde arbeidsloonen en verschuldigde koopprijs van gekochte zaden op de opbrengst van den oogst bevoorrecht zijn.

Maar niet te loochenen is, dat het landbouwpand economisch weinig beteekent, het landbouwcrediet weinig of niet zal bevorderen. De waarborg, dien het verleent, is uiterst schraal. Het zal den schuldeischer, ingeval de schuldenaar niet aan zijne verplichtingen voldoet, het recht geven zich bij voorkeur boven andere schuldeischers op het verbondene te verhalen; maar het verzekert niet dat het goed in het bezit van den schuldenaar blijft, en mocht het goed uit diens macht zijn geraakt, dan zal het recht krachtens den algemeen geldenden regel: *les meubles n'ont pas de suite*, zijn vervallen. En bij het gering economisch belang van het landbouwpand is de bedenking, dat het den woeker dikwerf kan dienstig zijn, niet zonder gewicht. Alles wel beschouwd, is het dus inderdaad twijfelachtig, of de erkenning van het landbouwpand gunstig zou werken.

Napoleon III beproefde nog langs een anderen weg den landbouw tegemoet te komen. Toen de Raad van State eene wijziging, der wet afkeurde, liet hij door het *Crédit foncier* onder medewerking van den Staat het *Crédit agricóle* oprichten. Deze vennootschap, die van den Staat een waarborg van een minimum van winst gedurende vijf jaren ontving, zou hoofdzakelijk landbouwcrediet verleenen. Haar werkkring zou bestaan in het disconteeren van orderbilletten van landbouwers, mits voorzien van eene tweede handteekening, en het verstrekken van geldleeningen voor den tijd van hoogstens drie jaren tegen onderpand van landbouwvoortbrengselen of hypothecaire zekerheid. Aan bedrijvig'heid ontbrak het haar niet. Ofschoon haar kapitaal niet meer dan fr. 40 millioen bedroeg - in den aanvang was dit zelfs slechts fr. 20 millioen - beliep de omzet van haar portefeuille in 1868 fr. 1,349,563,724.- en die van haar hypotheek- en beleening-rekeningen fr. 173,768,493.-. Zij vestigde in de provinciën een aantal agentschappen en richtte zelfs, orn als tusschenpersoon tusschen haar en de credietnemers te dienen, eene tweede instelling op, het *Comptoir de l'agriculture*, die op hare beurt wederom eene andere *L'approvisionnement (Société du crédit des halles et marchés de Paris)* in het leven riep. Maar geene dezer instellingen beantwoordde aan

haar doel. De landbouw laad van haar slechts weinig voordeel. De orderbilletten, die het *Crédit agricole* in disconto nam, waren voor het meerendeel afkomstig van wijnhandelaren, graankoopers en andere personen, die in landbouwvoortbrengselen speculeerden. De door hetzelve opgerichte maatschappijen werden reeds spoedig ontbonden, en toen het *Crédit agricole* door allerlei speculatiën, vreemd aan zijn werkkring, door deelneming in bouwterreinen te Brussel, financiëele operatiën met turksche, grieksche en egyptische bankiers en ten slotte door eene leening aan den onderkoning van Egypte, zich ondermijnd had, werd het met een verlies van fr. 45 millioen door het *Crédit foncier* wederom geliquideerd.

Deze ongelukkige proefneming wordt in Frankrijk dikwerf aangehaald als een bewijs, dat een centrale instelling, zelfs al geniet zij de hooge bescherming van den Staat, voor het landbouwcrediet niet bevorderlijk is; en het vestigen van locale maatschappijen, waarop dikwerf genoeg wordt aangedrongen, schijnt in de provinciën slecht te vlotten. In enkele departementen wordt door bankiers in de credietbehoefte voorzien. De vetweiders van Normandië en Nivernais genieten bij de aldaar gevestigde bankiers sinds lang vrij aanzienlijke credieten, en de Banque de France disconteert in drie succursalen te Nevers, Caen en Bourges credietpromessen, voorzien van de handteekening van drie landbouwers, die meestal wederkeerig voor elkander aval teekenen. Maar overigens is, hoezeer in vele departementen over het gemis aan eene gelegenheid tot het verkrijgen van landbouwcrediet wordt geklaagd, dit niet te bekomen, tenzij bij den notaris, die in weerwil van strenge verbodsbepalingen, en ten spijt van het toezicht van het openbaar ministerie op de naleving daarvan, meermalen als bankier optreedt[1)].

III.

In België verkeert het landbouwcrediet insgelijks in ongeveer denzelfden toestand als ten onzent. Een jaar geleden werd even-

1) Zie eene circulaire van den Minister van justitie Dufaure d.d. 12 October 1876, in de memorie van toelichting van het vermelde ontwerp van wet tot regeling van het notarisambt *in extenso* medegedeeld.

wel een maatregel genomen, die mettertijd groote wijziging kan medebrengen. Om de landelijke bevolking aan te moedigen tot eene intensieve bebouwing van den grond, werd bij de wet van 15 April 1884, *sur les prêts agricoles*[1], de *Caisse générale d'épargne et de retraite*, eene instelling in hoofdzaak van gelijken aard als onze Rijkspostspaarbaank, gemachtigd onder waarborg van met hare bewilliging opgerichte *comptoirs agricoles* aan landbouwers geld te leenen.

Deze kantoren - tot heden is voor zoover mij bekend slechts één opgericht - zullen volgens het denkbeeld der Regeering of de reeds bestaande kantoren der Nationale Bank[2] of nieuwe vennootschappen onder eene firma kunnen zijn, die tot dit doel met goedkeuring van den algemeenen raad der spaarbank zijn opgericht. De geldleeningen worden door deze kantoren als commissionair der spaarbank tegen eene jaarlijksche rentevergoeding van 4% verstrekt, waarvan een vierde aan de kantoren voor hun waarborg ten goede komt.

Een tweede hoofdstuk dier wet bepaalt dat de landbouwer bevoegd zal zijn tot zekerheid van schuld op de vruchten van den oogst en de opbrengst van al hetgeen zich op den bodem bevindt, een gelijk privilegie toe te kennen, als de verpachter bezit of zou bezitten, zoo de schuldenaar in stede van eigenaar pachter der hoeve ware. Het privilegie is echter conventioneel. Het wordt niet door de wet toegekend, maar moet bedongen worden, en om geldig te zijn in een daartoe bestemd openbaar register bij den ontvanger van de registratie zijn ingeschreven.

Dit landbouwvoorreeht omvat, evenals dat van den verpachter, het *droit de suite*. De geldschieter kan de goederen, die zonder zijne toestemming vervoerd mochten zijn, in beslag nemen en behoudt zijn privilegie, mits hij ze binnen 40 dagen na het vervoer hebbe opgeëischt. Voor zooveel de onafgesneden vruchten betreft, staat het

1) Eene uitgaaf dier wet werd bezorgd door den Luikschen oud-hoogleeraar Nijpels. (Brussel, Bruylant-Cristophe & Co.)

2) Deze kantoren, wel te onderscheiden van de agentschappen der Bank, zijn zelfstandige vennootschappen, die als commissionairs der Bank onder eigen aansprakelijkheid handelspapier in disconto nemen en bij de Bank herdisconteeren. Voor hunne tusschenkomst ontvangen zij van de Bank eene commissie. Meestentijds is het bedrag der door hunne bemiddeling gedisconteerde wissels grooter dan dat der Hoofdbank te Brussel en Bijbank te Antwerpen. Ook reeds voorheen diseonteerden zij landbonwpapier bij de spaarbank, daar de Bank slechts handelspapier, hoogstens 100 dagen loopende, in disconto neemt.

privilegie zelfs gelijk met een zakelijk recht; ingeval van verkoop van het goed, kan de schuldeischer zijn recht daarop vervolgen. De rang van den bevoorrechten schuldeischer wordt bepaald naar de dagteekening der inschrijving. De verhuurder gaat evenwel boven den geldschieter, tenzij de eerste zijn voorrang mocht hebben afgestaan of de leeuing gestrekt mocht hebben om schuldeischers, boven den verhuurder bevoorrecht, te betalen, in welk geval de geldschieter in hunne rechten kan worden gesubrogeerd. Zoo de schuldenaar eigenaar van den grond is, volgt de bevoorrechte geldschieter in rang op de vóór hem ingeschreven hypothecaire schuldeischers, zoodat hij vóór de overigen, wier inschrijving van latere dagteekening is, gaat.

Het belgisch landbouwvoorrecht, dat naar onze rechtsbeginselen met een privilegie niets dan den naam gemeen heeft, verleent meer waarborg dan het fransche landbouwpand, en is vooral in handen van locale landbouwkantoren, die. hetgeen aan de zekerheid ontbreekt, door een nauwlettend toezicht eenigermate kunnen aanvullen, niet zonder waarde. Het *droit de suite*-maakt verduistering van het onderpand wel niet onmogelijk, maar geeft den geldschieter, zoo hij niet te lang draalt, althans een middel om het goed, dat zonder zijne toestemming mocht zijn vervoerd, in beslag te nemen, en zoo hij het weet te vinden, is hij daarmede gebaat. De uitbreiding, die deze wet aan het *droit de suite* geeft, schijnt mij echter uit een ander oogpunt zeer bedenkelijk. Dit recht, dat met de eischen van het modern verkeer den spot drijft, is eigenlijk niet meer van onzen tijd. Dat eene roerende zaak, zij ze ook slechts eene koe, een partij kaas of een last graan bij iederen derde, om het even of hij haar te goeder dan wel te kwader trouw bezit, haar beleend of gekocht heeft, den koopprijs al of niet betaald heeft, in beslag kan worden genomen, omdat een geldschieter van den vorigen bezitter of wellicht van een van diens voorgangers een voorrecht op haar bedongen heeft, wil er bij mij niet in. In handen van den verpachter, die gemeenlijk eene zekere gematigdheid in de vervolging zijner rechten betoont, heeft dit middel het verkeer zelden belemmerd, maar een geldschieter staat op zijn recht. En was het den verpachter niet reeds van ouds toegekend, ik geloof niet dat hij het thans nog zoude verkrijgen.

Ook in een ander opzicht kan de Belgische regeling mij niet behagen. Zoo de landbouwkantoren de noodige voorzichtig-

heid niet hebben betracht, zouden zij vooral bij misgewas of lage prijzen verliezen kunnen lijden, die hunne krachten te boven gingen. De spaarbank zal dus op de verrichtingen dier kantoren toezicht moeten uitoefenen en de credietwaardigheid hunner schuldenaren moeten nagaan en beoordeelen. Eene Rijkspostspaarbank is, welke bekwaamheid hare directie ook moge bezitten, daartoe moeielijk in staat. De regeling van het landbouwcrediet kan naar mijn oordeel gerust aan het particulier initiatief worden overgelaten. Landbouwkantoren kunnen ook zonder medewerking van de Rijkspostspaarbank, worden tot stand gebracht; deze is zelfs niet geroepen den landbouw tot de oprichting dier instellingen aan te moedigen. En eenmaal gevestigd zullen deze kantoren of banken even goed elders als bij de Spaarbank, in de eerste plaats bij de circulatiebank, het crediet, waarop zij aanspraak kunnen maken, vinden. Dat dit in Belgie niet volkomen waar is, ligt aan de organisatie der Belgische Bank, die geen landbouwpapier disconteert; maar is dit eene reden om de postspaarbank als centrale landbouwbank te laten dienst doen?

IV.

De duitsche landbouw tracht zich zelven te helpen. De groote ondernemers staan veelal in betrekking met eene of andere provinciale bank of met een commissionair, in de hoofdstad van hun gewest gevestigd, die hunne belangen in de stad waarneemt en zoo noodig hunne aan zijn order gestelde promessen bij de Rijksbank of elders disconteert; de kleinere kunnen op vele plaatsen crediet erlangen bij de spaarbanken, bij de volksbanken van Schulze-Delitzsch of bij eene Raiffeisen'sche Darlehnskasse. In Baden zijn voorts door eenige gemeenten *Viehleihcassen* opgericht, die voornamelijk aan vetweiders voor den aankoop van vee geldelijken steun verleenen, onder voorwaarde dat het vee, totdat de opgenomen som ten volle is terugbetaald, het eigendom der kas blijft en voor dien tijd niet dan met medewerking van haren directeur mag worden verkocht[1)]. En ten slotte geven in enkele oostelijke provinciën de graankoopers voorschotten op de

1) Rau. Lehrbuch der politischen Oekouomie II. 120. Note sur le crédit agricole mobilier, p. 73.

opbrengst van den oogst, dien de landbouwers zich verplichten hun te leveren. Ongelukkig blijft echter door de armoede der bevolking in vele streken de *landwirthschaftliche Creditnoth* vrij groot, een ware sociale plaag, die, zij ook minder dan voorheen, den *landwirthschaftliche Wucher* nog dikwerf welig doet tieren.

De Schulze-Delitzsch'sche volksbanken en de Raifféisen'sche Darlehnskassen-Vereine, aldus genaamd naar haar ontwerpers, de eersten naar den bekenden Schulze-Delitzsch, de laatsten naar Raiffeisen, den burgemeester van Heddesdorf-Neuwied aan den Rijn, zijn beiden uit denzelfden tijd, de jaren 1848 en 1849, en beide coöperatieve vereenigingen voor kleine ondernemers, met onbeperkte en solidaire aansprakelijkheid harer leden. Maar overigens verschillen zij in menig opzicht. De eersten zijn in het wezen der zaak vennootschappen. Zij bezitten zonder uitzondering een, zij het ook gering, maatschappelijk kapitaal. Zij beoogen winst en haar bestuur wordt bezoldigd. En, voorzooverre zij credietvereenigingen zijn, verleenen zij crediet tegen zakelijke doch voornamelijk tegen persoonlijke zekerheid aan alle soorten van ondernemers, onverschillig waar deze zijn gevestigd, op een termijn van hoogstens drie maanden. In één woord zij zijn banken op coöperatieven grondslag.

De Raiffeisen'sche Darlehnskassen daarentegen hebben meer het karakter van zedelijke ligchamen niet een localen werkkring. Zij zijn bijna uitsluitend voor landbouwers bestemd en nemen slechts inwoners van een of meer bepaalde plaatsen als leden aan. Slechts zeldzaam, indien de rechter mocht weigeren haar bij gebreke van maatschappelijk kapitaal als *Genossenschaft* in te schrijven, vorderen zij door den nood gedwongen van haar leden een geringen inbreng, die zelden meer dan Rm. 10 en somwijlen nog minder bedraagt. Winst beoogen zij niet. Geld is bij haar slechts middel, geen doel. Haar bestuur is onbezoldigd. En zij verleenen crediet op langen termijn, zelfs voor tien jaren, met recht van vroegere opzegging, doch alleen tegen zakelijke zekerheid of onder borgtocht van personen, wier grondbezit na aftrek van de daarop rustende schuld minstens het dubbel bedrag van het crediet waard is. De middelen, waaruit zij deze credieten verstrekken, verkrijgen zij door leeningen van particulieren, door de inontvangstname van spaarpenningen en zoo noodig door zelve crediet te nemen bij de Landwirthschaft-

liche Central-Darlehnskasse. Deze vennootschap is eene naamlooze maatschappij met een kapitaal van Rm. 1 millioen, waarop 10 % is gestort. Zij werd in 1876 door de Darlehnskassen opgericht om als haar bankier te dienen, hare beschikbare gelden rentegevend te beleggen en zoo noodig haar met leeningen te hulp te komen. Slechts deze kassen en hare bestuurders kunnen aandeelhouders zijn. En deze vennootschap ontving wederom ondersteuning van de Rheinische provincial Hilfskasse, eene instelling der provinciale regeering, die haar een aanzienlijk crediet in loopende rekening opende, waarvan echter in den laatsten tijd geen gebruik behoefde te worden gemaakt.

Schulze-Delitzsch heeft de organisatie dezer Darlehnskassen herhaaldelijk streng afgekeurd. Zonder maatschappelijk kapitaal, uitsluitend uit geleende middelen gelden ter leen te verstrekken, en dat nog wel voor langen tijd, rekende hij haar als een ernstige fout aan. Doch door de uitnemende wijze, waarop zij door de notabelen van het dorp, vaak onder voorzitting van den burgemeester, pastoor of predikant, worden bestuuid, hebben zij tot dusverre aan den storm des tijds het hoofd weten te bieden, en nog nimmer hare leden tot dekking van verliezen aangesproken, terwijl van de Schulze-Delitzsch'sche volksbanken reeds velen zijn gevallen. Het is dan ook inderdaad niet te ontkennen, dat zij, in weerwil van hare gebreken, in de dorpen aan den Rijn en in het Groot-Hertogdom Hessen, waar zij voornamelijk worden aangetroffen, weldadig voor de stoffelijke welvaart der bevolking hebben gewerkt.

De duitsche landhuishoudkundigen prijzen haar over het algemeen zeer en geven haar dikwerf zelfs de voorkeur boven de volksbanken. Deze zien bij het verleenen van crediet hoofdzakelijk op de zekerheid, die de landbouwer aanbiedt. Kan hij goede borgen aanwijzen, dan wordt hem het crediet licht toegestaan, zonder dat naar het doel, waarvoor hij het gebruiken wil, gevraagd wordt. Het gevolg daarvan is vaak, dat de landbouwers lichtvaardig schulden maken, en het crediet hun meer schaadt dan baat, zoowel voor den schuldenaar als voor de borgen verlies medebrengt. Bij de Raiffeisen'sche Darlehnskassen komt dit minder voor. Zij letten vooral op het persoonlijk karakter van den aanvrager, verstrekken in den regel geen crediet dan na een onderzoek van de redenen, die den landbouwer bewegen geld op te nemen, en weigeren haren steun,

wanneer de aangevoerde gronden haar onvoldoende toeschijnen.

Het aantal dezer verschillende crediet-vereenigingen is vrij aanzienlijk. Raiffeisen schrijft in een verslag over zijne banken, dat op enkele plaatsen eene overproductie van crediet-instellingen bestaat. Volgens het laatste jaarverslag der naar het stelsel van Schulze-Delitzsch opgerichte vennootschappen, de zoogen. Auf Selbtsthilfe gegründete Deutsche Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften, zijn er 1965 credietvereenigingen van dien aard. Hoevelen daarvan aan landbouwers crediet verleenen is niet bekend, daar niet allen een beroepstatistiek harer leden maakten. Het verslag somt echter 559 vereenigingen op, die 267.000 leden tellen, waarvan 67.287 den landbouw als hoofdbedrijf en 40.550 dien als nevenbedrijf uitoefenen. Aan deze landbouwers werd in 1884 tot een bedrag van Rm. 98.682.094 crediet verstrekt, en wel Rm. 67.617.832 tegen orderbilletten en het overige in rekening-courant of op andere wijzen.

Van de Raiffeisen'sche Darlehnskassen maken 278 deel uit van een *Anwaltschafts-Verband*, dat hare gemeenschappelijke belangen waarneemt. Buitendien zijn er nog eenige honderden, die een afzonderlijk *Verband* vormden of zich aan geen bond aansloten. In 1883 verscheen van de hand van Raiffeisen eene samenstelling van de balansen op 31 december 1881 van 121 tot eerstgenoemd *Verband* behoorende kassen. De leeningen door deze verstrekt in bedragen van Rm. 5 tot 9400 bedroegen te zamen ruim Rm. 4 millioen[1)].

V.

Wie belang stelt in spaarbanken, volksbanken, landbouwcrediet moet naar het noorden van Italië reizen. Daar treft men

1) Verdere bijzonderheden zijn te vinden in J.W. Raiffeisen, *Die Darlehnskassen.-Vereine in Verbindung mit Consum- Verkaufs- Winzer- Molkerei- Viehversicherungs- etc. Genossenschaften als Mittel zur Abhilfe der Noth der laendlichen Bevölkerung*; Schulze-Delitzsch, *die Raiffeisen'sche Darlehnskassen in der Rheinprovins*; Marchet: *Der Kredit des Landwirthes*; Stein, *Die drei Fragen des Grundbesitzes und seine Zukunft*; Gamp, *Der landwirthschaftliche Kredit und seine Befriedigung*; Gerdalle, *Die Nothlage der Landwirthschaft und die laendlichen Vereinigungen, e*n vooral in *Baeuerliche Zustaende in Deutschland. Berichte veroeffentlicht vom Verein für Socialpolitik*, 1883.

spaarbanken aan, waarvan elders de weergade niet is te vinden; de spaarbank van Milaan met 112 succursalen en bijna L. 300 millioen inlagen, die van Bologna met een kapitaal van L. 13.300 en meer dan L. 26 millioen spaargelden. En nevens haar, te Milaan, Lodi, Bergamo, Cremona en in tal van andere steden van Lombardije goed beheerde en krachtige volksbanken, die in de omliggende plaatsen filialen of zusterinstellingen stichtten, om even als zij zelven de landbouwers en andere nijveren te steunen. Te Milaan bv. de volksbank van Milaan met L. 8 millioen kapitaal en L. 56 millioen deposito's; in de dorpen banken *en miniatuur*, als de bank van San Dona met L. 36.300 kapitaal en L. 170.000 aan deposito's. Wat op dit gebied op het initiatief van Luzatti, den Italiaanschen Schulze-Delitzsch is verricht en met uitnemend gevolg is verricht, is wel in staat onze verwondering te wekken en kan aan andere landen tot voorbeeld dienen. Léon Say gaf ons daarvan een overzicht, naar aanleiding van een in 1883 'uit liefde voor het landbouwcrediet' naar Noord-Italië ondernomen reis. In een aardig boekje: *Dix Jours dans la haute Italie*, schetste hij de inrichting en werkkring dier instellingen; hoe velen harer, schoon zelfstandig, onderling samenwerken om de stoffelijke welvaart, niet alleen van de landbouwende klasse, maar van de geheele nijverige bevolking te verhoogen; hoe enkelen, tot eene groep vereenigd, b.v. *de eerste Italiaansche groep der volksbanken*, bestaande uit een tiental harer, allen in dorpen gevestigd, onder gemeenschappelijk toezicht, doch ieder voor eigen rekening, doorde uitgifte van *schatkistbons van den landbouw* voor bepaalden tijd bij de stedelijke volksbanken en vooral bij de spaarbanken geld opnamen en onder behoorlijken borgtocht aan landbouwers leenden; en hoe zij door deze handelingen den woeker, die op enkele plaatsen, eene jaarlijksche rente van 15 tot 20%, te Castelfranco zelfs 40% en te Imola somwijlen 100% eischte, fnuikten. Zij verleenden hoofdzakelijk persoonlijk crediet, doch zouden, naar zij oordeelden, den landbouw van nog grooter nut geweest zijn, indien slechts het voorrecht van den verpachter, evenals in Frankrijk zeer uitgebreid, beperkt ware en de wet niet door de bepalingen op het pandrecht aan het verleenen van zakelijke waarborgen de bekende bezwaren in den weg legde.

En naast deze instellingen bezit Italië nog eene bijzondere soort, die, schoon zij van weinig beteekenis is, wegens hare eigen-

aardigheid onze aandacht verdient. Bij eene wet van 21 Junij 1869, houdende machtiging tot oprichting van landbouwcredietmaatschappijen[1], werd aan de Regeering bevoegdheid verleend de oprichting van instellingen te bewilligen, die gerechtigd zouden zijn landbouwpapier, dat binnen 91 dagen betaalbaar was, doch door opvolgende vernieuwingen tot één jaar mocht worden verlengd, in disconto te nemen, landbouwvoortbrengselen en pandbrieven te beleenen, en tot het bedrag dier operatiën *landbouwbilletten op zicht betaalbaar* uit te geven, benevens pachten voor grondeigenaren te disconteeren of' voor rekening van de pachters tegen subrogatie in de rechten van den verhuurder te betalen, en belastingen voor rekening van grondeigenaren of pachters te voldoen.

Voor de richtige betaling van dit landbouw-bankpapier, eischt de wet eenige waarborgen. De billetten mogen van geen lager bedrag dan L. 30 zijn en tot hare uitgifte mag niet worden overgegaan, dan nadat eene som, gelijkstaande aan een derde van het bedrag van het gestorte kapitaal der instelling, in 5 % Italiaansche rente, berekend naar den koers van den dag, in de schatkist is gestort. En bovendien moet de opeischbare schuld der bank voor een derde door munt gedekt zijn.

Deze wet heeft echter aan de van haar gekoesterde verwachtingen niet beantwoord. Op het vasteland van Italië werd zij nauwelijks toegepast. Er zijn daar slechts vijf landbouwcirculatie-banken met een zeer geringe uitgifte. De voornaamste, de Credito agricolo della Cassa di Risparmio in Bologna, opgericht door de spaarbank te Bologna, die haar L. 3 millioen ter beschikking stelde, had op 31 December 1884 eene circulatie van slechts L. 1,339,410, terwijl zij bijna L. 6 millioen aan deposito's bezat, en ongeveer L. 9 millioen aan den landbouw had ter leen verstrekt[2]. Alleen op Sardinië worden een paar instellingen van eenige beteekenis aangetroffen: de Banca Agricola Sarda in Aristano met eene circulatie van L. 6.051,140 (op 30 Juni 1883) en de Credito Agricolo

1) Deze wet is in extenso afgedrukt in het werkje van Say.

2) Bij gelegenheid van de in 1884 te Turijn gehouden Italiaansohe nationale tentoonstelling gaf deze instelling een verhaal van haar levensloop in het licht: *Credito Agricolo della Cassa di Risparmio in Bologna. Cenniper la Esposizione nazionale Italiana in Torino*, waarin zij haar verschillende verrichtingen ter bevordering van den landbouw uitvoerig beschrijft.

di Cagliari, wiens omloop op dien datum L. 4,009,310 bedroeg, doch na de afschaffing van den gedwongen koers zijn deze billetten ook daar minder gewild. Volgens den Franschen consul op Sardinië zouden deze laatste instellingen echter alle soort van bankzaken verrichten, behalve den landbouw crediet verleenen, en het landbouwcrediet, zooals hij zegt, op Sardinië slechts eene mythe zijn.

VI.

Nadat wij in de landen, totdusverre bezocht, met de voornaamste wijzen, waarop landbouwcrediet wordt verstrekt, vluchtig kennis maakten, zou eene beschrijving van den toestand in de overige staten van het vasteland, voorzooverre het mij mogelijk was dien na te gaan, nauwelijks de moeite loonen. Wij treffen aldaar of weinig bijzonders aan, of slechts dezelfde instellingen, als wij reeds elders ontmoetten. In het Oosten, waar vooral de landbouw weinig kapitaal bezit, zijn de graan-huizen gewoon, in den regel tegen zeer bezwarende voorwaarden, den boeren voorschotten op den oogst te verleenen, onder beding dat deze hun zal worden geleverd. Vooral in Rumenië en het zuiden van Rusland, in den omtrek van Odessa en Taganrog is zulks zeer gebruikelijk. De aldaar gevestigde banken geven ook eenig crediet, maar van veel belang schijnt dit niet te zijn. Daarentegen worden door de Zuid-Russische spoorweg-maatschappijen somwijlen voorschotten verstrekt op landbouwvoortbrengselen, die aan hare stations ten vervoer zijn aangebracht.

In Oostenrijk, Hongarije, Denemarken en Rusland bestaan overigens verschillende volksbanken, volgens het stelsel van Schulze-Delitzsch. In de beide eerstgenoemde landen is haar aantal evenwel niet groot. Denemarken heeft op dit gebied sinds jaren meer tot stand gebracht. Hoezeer zijne bevolking nauwelijks 2 millioen zielen bedraagt, waren aldaar in 1877 niet minder dan 418 dier instellingen gevestigd. In Rusland worden ook reeds een duizendtal aangetroffen, die op 1 Januari 1884 204,405 leden telden, voor het meerendeel landbouwers, geëmancipeerde lijfeigenen. Volgens een algemeen verslag, bevattende de rekeningen

van 727 volksbanken over 1882, waarvan Lafargue in zijn dezer dagen verschenen *Relèvement de l'agriculture*[1] eenige bijzonderheden meldt, bedroeg de omzet dier instellingen in 1882 Rb. 65.235.424 en de stortingen harer leden op 1 Januari 1883 Rb. 5.625.982. Bovendien zijn in Rusland nog verschillende gemeentelijke en regeerings-fondsen, waarvan het zoogen. *Leeftochtsvoorzieningskapitaal* het voornaamste is. Dit fonds wordt door de regeering ter beschikking der Provinciale Staten en Districts-vergaderingen gesteld, die de gemeenten aanwijzen, welke voorschotten in zaaikoren of in geld tot aanschaffing van vee en levensmiddelen kunnen erlangen en de leeningsvoorwaarden bepalen. Ook worden door deze fondsen aan de volksbanken credieten geopend.

VII.

Geneigd het beste voor het laatste te bewaren, lieten wij den toestand van het landbouwcrediet in Engeland en Schotland tot dusverre buiten beschouwing. Een bijzonder landbouwerediet is aldaar onbekend, maar ook onnoodig. Het crediet voorziet in alle behoeften. Banken en bankiers verleenen daar op groote schaal crediet, zonder eenig onderscheid te maken tusschen een boer, een koopman of een ander ondernemer. Wie het crediet, dat hij behoeft, waardig is, vindt dit gereedelijk, om het even welk bedrijf hij uitoefent.. Vooral den Schotschen boer blijft in dit opzicht niets te wenschen over. Ofschoon steeds bereid over alles zijne ontevredenheid te betuigen, beklaagt hij zich zelden over gemis aan crediet. In elk dorp, in elk gehucht is eene bank gevestigd. Waar slechts weinige huizen samenstaan, bevindt zich naast de kerk eene bank, niet eene zelfstandige inrichting, maar eene filiale van eene der tien groote Schotsche circulatie- en deposito-banken. Iedere boer uit den omtrek bezit bij haar een rekening, waaraan meestentijds een crediet, door borgtocht van twee verwanten of vrienden gewaarborgd, verbonden is. Dit crediet is een zoogenaamd *cash credit*; het wordt verleend, niet door disconteering van een orderbillet, maar in contanten, of beter, in tegen contanten inwisselbare billetten der

1) Guillaumin & Co. Paris. p. 54.

bank. De schuldenaar is ten allen tijde bevoegd zijne schuld geheel of gedeeltelijk aan te zuiveren en betaalt slechts rente over het gemiddelde bedrag, dat hij schuldig is geweest. Het voordeel van dit stelsel is, dat het crediet niet langer noch tot een grootere som wordt gebruikt dan de geldopnemer het behoeft. Hij zal zich, om rente te sparen, haasten beschikbare gelden bij de bank te storten, en terwijl hij dus voortdurend in de gelegenheid is zijne schuld en den rentelast te verminderen, wordt van de krachten der bank niet meer gevorderd dan noodig is.

Ook in andere opzichten bieden deze banken aan haar clientèle groot gerief aan. Bij den aanvang van de markt kunt ge dikwerf den agent der bank een kraampje zien opslaan, om den boeren gelegenheid te geven een gekocht stuk vee of eene partij kaas door overschrijving van den prijs van koopers rekening op die des verkoopers onmiddellijk te betalen. De Schotsche boeren maken zich echter het in hen gestelde vertrouwen ten volle waardig. Zij vervullen stipt hunne verplichtingen; zelfs in de ongunstigste oogstjaren was een faillissement van een landbouwer een zeldzaamheid.

In Schotland is het landbouwcrediet bijna steeds persoonlijk. De Engelsche en Iersche wetgevingen kennen echter eene instelling, den *bill of sale* of verkoopbrief, waarbij roerende goederen, zonder dat zij uit de macht van den schuldenaar gaan, kunnen worden overgedragen of beleend, en dit middel wordt somwijlen gebezigd om levende have of vruchten op de halmen te verpanden. Maar welverre dat de wetgever dit instituut tracht te ontwikkelen, beijvert hij zich in de laatste jaren diens rechtsgevolgen te verzwakken. De bill of sale is over het algemeen slecht gezien, wijl hij derden omtrent het vermogen van den schuldenaar misleidt en vaak ter verkorting van de rechten van schuldeischers wordt gebezigd. Herhaaldelijk is de wetgeving te dien aanzien gewijzigd om de voorkomende kwade praktijken, waardoor ook menigeen werd uitgewoekerd, te fnuiken. Liefst had men de instelling geheel afgeschaft, doch zoo ver durfde de wetgever vooralsnog niet te gaan, uit vrees dat vele lieden daardoor alle crediet zouden verliezen. Hare rechtskracht werd echter zeer beperkt. Zoo kunnen thans volgens eene wet van 18 Augustus 1882 slechts voor geldschulden van minstens £ 30 goederen op deze wijze bij eene behoorlijk ge-

registreerde acte worden verpand; en vallen deze goederen, zoo zij bij faillissement van den schuldenaar in diens bezit worden gevonden, in weerwil van den bill of sale in den boedel. Deze wijzigingen hadden reeds ten gevolge, dat het aantal dier overeenkomsten, dat vóór de uitvaardiging der wet ongeveer 50,000 's jaars bedroeg, in Engeland tot een vierde daalde. In Ierland nam haar aantal toe; maar in 1883 werden aldaar dezelfde wijzigingen van toepassing verklaard. Of het gevolg van gelijken aard was, is mij evenwel onbekend[1)].

De ervaring met den bill of sale opgedaan is merkwaardig, omdat zij een aan de praktijk ontleend bewijs oplevert dat de erkenning van pandrecht op goederen, die in het bezit van den schuldenaar blijven, bedenkelijk is.

VIII.

Aan den vaderlandschen landbouw is naar het mij voorkomt door dit onderzoek de te volgen weg aangewezen. Waar de credietbehoefte niet of slechts door den notaris bevredigd wordt, zal hij wel doen zelf de zaak ter hand te nemen. Door vereeniging van krachten is veel tot stand te brengen. De landbouwer moet slechts beseffen, dat hij moet aanvangen zich zelven te helpen en de geestkracht betoonen om waar het kapitaal niet tot hem vloeit, het op te zoeken. In dit opzicht blijft hem nog veel te doen. Associatie en coöperatie zijn hem in het algemeen niet vreemd. Er bestaan een aantal landbouwmaatschappijen en enkele vereenigingen tot aankoop van veevoeder - de laatsten vooral om waar van goede hoedanigheid te erlangen -; maar schoon het buitenland hem leerde hoe hij langs deze wegen ook kapitaal te zijner beschikking kon verwerven, werd dit voorbeeld slechts zelden door hem gevolgd.

In eenige steden, gelegen in welvarende landbouwdistricten, zouden goed georganiseerde credietvereenigingen met voldoende kapitaal en agenten in den omtrek met vrucht kunnen werken. Deze vennootschappen zouden evenwel niet uitsluitend landbou-

1) Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht. XXV. p. 214. XXVI. p. 66. XXVII. p. 194. XXVIII. p. 132. XXIX. p. 499. XXX. p. 211.

wers, maar ook andere ondernemers als leden moeten aannemen, en niet slechts als credietvereeniging doch tevens als depositobank dienst moeten doen. Banken, die uitsluitend ten behoeve van landbouwers werkzaam zijn, verdienen over het algemeen geene aanbeveling. De landbouwer heeft vaak kapitaal noodig op tijdstippen, waarop andere bedrijven daaraan minder behoefte hebben, en omgekeerd is bij hen dikwerf eene kapitaalversterking gewenscht, wanneer de landbouw zijne voortbrengselen te gelde maakt en eredieten aflost. In zooverre kunnen de verschillende ondernemers elkander helpen; de beschikbare gelden van den een tot het verstrekken van crediet aan den ander worden aangewend en omgekeerd, wanneer de laatsten de ter leen ontvangen sommen terug betalen, deze bij de overigen wederom plaatsing vinden.

Deze vereenigingen, zooals er reeds enkelen zijn, zouden den notaris ontheffen van de verplichting om als bankier op te treden. Indien hij zulks, zooals wordt beweerd, slechts met weerzin doet, zal hij de oprichting dier instellingen, die hem ontslaan zullen gelden à deposito te ontvangen en credieten te verleenen, met vreugde begroeten en in de hand werken.

Is hij daartoe bereid, dan is op menige plaats aan het welslagen van dergelijke maatschappijen bijna niet te twijfelen, mits zij slechts goed worden beheerd en het niet als hare taak beschouwen het crediet zooveel mogelijk uit te zetten, doch integendeel op het voorbeeld der Schotsche banken en Raiffeisensche kassen - les extrêmes se touchent - geen crediet verstrekken, dan na zich nauwgezet te hebben rekenschap gegeven van het karakter van den credietaanvrager en van het doel, waarvoor hij het crediet wenscht te bezigen[1)]. Het Schotsche stelsel van *cash credits* zal hier te lande bij gebreke van voldoende middelen in den eersten tijd slechts door weinige vereenigingen kunnen worden ingevoerd; doch wel kan door vergoeding van promessen-disconto-rente wegens vervroegde betaling van gedisconteerde orderbilletten of wegens storting van gelden à deposito ter verrekening met geaccepteerde promessen, eenige der voordeelen van dit stelsel, als vermindering van risico, en vermeerdering van kasmiddelen door de geldschietende inrichting worden verkregen.

1) Gilbart, The history, principles and practice of banking. II. p. 230.

Voor den zandgrond zijn deze vereenigingen vooralsnog niet geëigend. Hier zijn kleinere instellingen wenschelijk; locale of kantonnale coöperatieve vereenigingen, die de credietbehoevenden persoonlijk kennen en 't zelfs de moeite waard zullen achten credieten van zeer gering bedrag te verstrekken. De organisatie der coöperatieve vereeniging past beter voor den kleinen landbouwer; zij kan, daar haar maatschappelijk kapitaal bij kleine bedragen geleidelijk kan worden saamgebracht, gemakkelijker worden opgericht. En afgescheiden daarvan bieden vereenigingen, die haar werkkring tot eene streek van niet te grooten omvang beperken, meer waarborgen aan haar doel te zullen bereiken. Wie aan den kleinen landbouwer crediet wil geven, moet hem persoonlijk kennen, zich in staat stellen diens karakter, de doeleinden, waarvoor hij het crediet wenscht te bezigen en de waarborgen, die hij aanbiedt, door eigen waarneming volledig te beoordeelen, zijne verrichtingen en gedragingen gestadig nauwlettend gade te slaan. Tot dit alles zijn uit den aard der zaak slechts locale vereenigingen in de gelegenheid.

Personen om deze instellingen te leiden zullen op de meeste plaatsen wel te vinden zijn. Onze landelijke bevolking staat niet achter bij die van de Rijnprovincie, die de Raiffeisen'sche kassen beheeren, noch bij die der overige provinciën en staten, waar tal van volksbanken bestaan. Het bestuur van de gemeente en van den polder is voor velen eene oefenschool geweest, die ongetwijfeld een voldoend aantal personen heeft gevormd, geschikt om deze instellingen te administreeren. En zoo noodig zullen velen der uitnemende landhuishoudkundigen, die voortdurend van hunne liefde voor den nationalen landbouw doen blijken, bereid worden gevonden hen met raad bij te staan. Op het voetspoor der buitenlandsche volksbanken zouden deze instellingen op gezette tijden kunnen samenkomen om te beraadslagen over hare gemeenschappelijke belangen, over de middelen om de bezwaren, die zij mochten ontmoeten, te overwinnen, en over de regelen, die bij het verleenen van crediet en het aannemen van gelden à deposito dienen te worden inachtgenomen. Zij zouden op deze wijze leeren zich zelven en elkander te controleeren, en op feilen in haar beheer opmerkzaam worden. Op het voorbeeld der Italiaansche volksbanken zouden zij verder, zoo zij moeite mochten hebben de beschikking over de noodige kapitalen te verwerven, zich tot eene groep kunnen vereenigen, ten einde

door een wederkeerig toezicht op elkanders handelingen haar crediet te versterken. En ten slotte zonden zij om gelegenheid te hebben hare beschikbare gelden op veilige wijze te beleggen en zoo noodig op billijke voorwaarden crediet te erlangen, in navolging van hetgeen reeds door de banken van Raiffeisen en Schulze-Delitzsch geschiedde, eene centrale instelling kunnen in het leven roepen, die als haar bankier kon dienst doen.

Dat het aan deze coöperatieve vereenigingen gelukken zal de noodige middelen bijeen te brengen is wel aanneembaar. In den aanvang zal het moeite kosten, maar met volharding zal dit bezwaar wel te overwinnen zijn. Zelfs de minst welvarende provinciën van ons vaderland zijn zoo rijk als vele streken in den vreemde, waar niettemin geleidelijk betrekkelijk aanzienlijke sommen werden vergaard. Het komt er slechts op aan den moed te bezitten op kleine schaal aan te vangen, en rusteloos te streven door een voorzichtig beheer vertrouwen te winnen. Wat in het buitenland op zoovele plaatsen slagen mocht, zal dan zeker hier te lande, waar aan kapitaal geen gebrek is, niet mislukken. Beschikbare gelden van leden en notabelen der streek zullen reeds dra, zij het ook aanvankelijk in bescheiden mate, toevloeien, en naar gelang het vertrouwen zich bevestigt, zullen de middelen ruimer en ook van elders toestroomen. Ook zonder dat de Rijkspostspaarbank medewerkt. Want wat zij zou kunnen verrichten: onder solieden waarborg kapitaal verstrekken, promessen door landbouwers aan coöperatieve vereenigingen afgegeven in disconto nemen, zal ook de Nederlandsche Bank niet weigeren te doen.

Hoofdzaak is en zal steeds blijven, dat deze credietinstellingen, zoowel de groote als de kleine, goed worden beheerd, bij hare handelingen rekening houden met hare eigen krachten, streng toezien op de waarborgen, die de credietvragenden in hun persoonlijkheid en vermogen aanbieden, en geen crediet verleenen dan tegen voldoende zekerheid en na zich zooveel mogelijk overtuigd te hebben van de wenschelijkheid, dat de aanvrage worde ingewilligd. Doen zij dit, gelijk zij zonder haar doel uit het oog te verliezen, vermogen te doen, dan zullen zij zegenrijk voor de streek, waarin zij gevestigd zijn, werken en na verloop van tijd krachtdadig kunnen bijdragen tot bevordering van den Nederlandschen landbouw.

F.S. VAN NIEROP.

De Meininger hofkapel.

Een orkest van uitstekende musici, voortdurend onder leiding van een geniaal man en in dienst van een vorst van fijnen kunstsmaak: ziedaar eene omschrijving van de kapel, die in de eerste helft van November in verscheiden steden van ons vaderland concerten heeft gegeven.

Op nieuw hebben wij ondervonden, hoe groote macht de kunst bezit, wanneer zij bevrijd is uit de boeien der industrie; wanneer zij niet dienstbaar is gemaakt aan finantiëele belangen, maar geheel alleen ter wille van haarzelve wordt uitgeoefend.

Eene kunstinstelling als de Meininger kapel zal weliger bloeien in eene kleine, dan in eene groote gemeente, duurzamer bestaan hebben in eene vorstelijke residentie dan in eene drukke handelsstad. Vooreerst, omdat de kosten van onderhoud van het orkest geringer zijn in eene kleine stad, waar de musici goedkooper kunnen leven; vervolgens, omdat in groote steden zoo vele en zoo velerlei belangen in het spel komen, die het bestaan van slechts één, maar voortreffelijk orkest, moeielijk maken; eindelijk, omdat het publiek van groote steden minder gelegenheid heeft om in die rustige, kalme stemming te komen, welke voor het genieten van kunst onontbeerlijk is, en het daarom, meer naar verstrooiing, dan naar waar kunstgenot vraagt. ‘Das Publikum einer grossen Stadt,’ zegt Goethe, ‘lebt in einem beständigen Wechsel von Erwerben und Verzehren, und das, was wir Stimmung nennen, lässt sich weder hervorbringen noch mittheilen.’

Hiermede zij nu niet gezegd, dat een voortreffelijk orkest in eene groote stad onmogelijk zou zijn. Wanneer de duizende guldens, die jaarlijks, ook ten onzent, voor muziek worden uitgegeven, altijd

op doelmatige wijze besteed werden; wanneer men bij de vorming van een nieuw orkest in de eerste plaats, niet een ondernemer van publieke vermakelijkheden, maar een kunstenaar te hulp riep; wanneer men dat orkest onder leiding stelde van iemand, die orkestdirecteur *geboren* is - het meeste van de kunst van dirigeeren toch kan niet aangeleerd worden - dan zou men, zoo al niet terstond een orkest, als dat van de Meiningers, dan toch een voortreffelijk orkest kunnen verkrijgen. En dat een dergelijk toonlichaam zichzelf bekostigen kan, bewijst meergegenoemde kapel. Een orkest daarentegen, dat telkens onder een anderen directeur speelt, heden bij een ballet, morgen bij een oratorium, overmorgen bij een opera, alles met ééne repetitie, medewerkt, kan onmogelijk goed blijven, welke uitmuntende krachten er zich ook in mochten bevinden; het zal nooit volmaakt worden en altijd geld kosten.

Aan de toekomst overlatende, of andere vorsten, of wel vereenigingen van particulieren, het voorbeeld der Meiningers zullen volgen, willen wij in de volgende regelen trachten aan te toonen, wat de uitvoeringen van het bedoelde orkest zoo voortreffelijk maakt.

Evenals bij het tooneelgezelschap der Meiningers, ligt ook bij het orkest de groote voortreffelijkheid in het samenspel. Er zijn orkesten, waarin men grooter virtuozen zal aantreffen, er is er geen, waarin het samenspel zoo volmaakt is. En dit heeft men, bijna uitsluitend, aan de verdiensten van den leider te danken.

Wat Cronegk voor het tooneelgezelschap is, is Bülow voor het orkest: onbeperkt gezagvoerder, wat het artistieke gedeelte betreft. Hij richt het orkest in volgens zijne wenschen; hij houdt voor de verschillende groepen afzonderlijke repetitiën, zooveel hem goeddunkt; hij deelt elken instrumentist afzonderlijk zijne wijze van voordracht mede, repeteert vervolgens met het geheele orkest zoolang, totdat allen geheel en al vertrouwd zijn geworden met zijne opvatting en zijne wijzigingen der tijdmaat, en drukt eindelijk op de uitvoering den stempel zijner individualiteit.

Von Bülow is een groot meester in de voordracht. Dat was hij reeds, toen hij vijf en twintig jaar geleden als pianist voor het eerst in Nederland kwam. Te Zürich had hij eenigen tijd

bij Wagner doorgebracht, die zijn leermeester was, en met wiens opvatting van de meesterstukken der muziek hij zich vertrouwd had gemaakt. Als pianist was hij bij Liszt ter schole geweest, en gold als diens beste leerling. Al wat hij in de kunst van voordracht geleerd heeft van deze meesters., die beiden daarin evenzeer uitmuntten, heeft hij gedurende vijf en dertig jaar praktisch uitgeoefend: als virtuoos, als leeraar in het klavierspel, als orkestdirecteur. Als vertolker van Beethoven's sonates werd hij, toen Liszt niet meer als solist optrad, door niemand overtroffen, en degenen, die hem nooit een stuk van. Beethoven hebben hooren spelen, kunnen zich een denkbeeld vormen van de wijze waarop hij zijne taak opvat, wanneer zij zijn commentaar op 's meesters sonates inzien, een werk dat hij aan Liszt opdroeg, ‘als Frucht seiner Lehre’. In den loop der jaren breidde hij zijn enorme kennis van de theorie eri praktijk der muziek door studie en ondervinding nog uit, gedachtig aan het woord, dat Wagner in het jaar 1846 in het album van den hem bezoekenden, destijds zestienjarigen jongeling, geschreven had: ‘Glimmt für die Kunst in Ihnen eine reine Gluth, so wird die schöne Flamme Ihnen sicher einst entbrennen. Das Wissen aber ist es, was diese Gluth zur reinen Flamme nährt und läutert.’

Al deze, in de leer- en zwerfjaren vergaarde kennis heeft von Bülow toegepast op het aan zijne zorgen toevertrouwde Meininger orkest, en eerst op dit orkest heeft hij ze ten volle *kunnen* toepassen, omdat het hem voortdurend ter beschikking staat, en hij dus gelegenheid heeft, het in al zijne nuances te bestudeeren, het op alle mogelijke wijzen aan te slaan, evenals de toetsen van zijn klavier, en het te laten toongeven geheel alleen volgens *zijn* wil.

Wat den toehoorder in het Meininger orkest terstond treft, is de groote kracht van geluid die ontwikkeld wordt. Hoewel het orkest slechts 46, en bij stukken met moderne instrumentatie 51, man telt, is het soms, of men er minstens honderd hoort.

Dit ligt vooreerst aan dc voortreffelijkheid der instrumenten waarop gespeeld wordt. De violen, de violoncellen, maar vooral de alten en contrabassen, zijn bijzonder fraai van toon. Al wat op het gebied van instramentenbouw in de laatste jaren voortrefftelijks werd uitgevonden, is, zoo noodig, aan de instrumenten aangebracht. Zoo zijn er contrabassen bij, die tot den lagen *C*

gaan en boven aan de krul een mechaniek hebben, met behulp waarvan de stemming van het instrument een halven toon hooger gemaakt kan worden, hetgeen zeer bevorderlijk is aan de duidelijke voordracht van passages, waarin, geen losse snaren voorkomen; zelfs de vlugste figuren, waarvan men in de meeste andere orkesten slechts een dof gebrom, geveeg of geschuifel verneemt, worden bij de Meiningers met volkomen duidelijkheid ten gehoore gebracht.

Ook bij de blaasinstrumenten heeft men zijn voordeel gedaan met de uitvindingen van den nieuwsten tijd. Door de wederinvoering van de contrafagot, een instrument dat langen tijd in onbruik was, doch thans in gewijzigden, gemakkelijker te bespelen vorm weder te voorschijn is gekomen, heeft ook het blaasorkest zijne contrabas verkregen. Dat de bazuinen zoo machtig klinken, ligt hieraan, dat het geen ventielbazuinen, zooals in de Fransche en Nederlandsche orkesten, maar schuifbazuinen zijn. Aan de pauken, die bijzonder groot en klankrijk zijn, is een mechaniek aangebracht, een soort van pedaal, met behulp waarvan de paukist zijn instrument zeer snel kan verstemmen.

Terecht heeft Bülow begrepen, dat schoonheid van toon de eerste vereischte is van een goed orkest. De kernachtige toon van het, in vergelijking met de-meeste groote stadsorkesten, niet sterk bezette strijkquintet is bewonderenswaardig. Behalve de reeds genoemde oorzaak - de deugdelijkheid der instrumenten - ligt dit hieraan, dat er geen sukkels in het orkest zijn: elke speler is in staat, zijiie partij onberispelijk uit te voeren; de laatste tweede viool even goed als de concertmeester. Toch moet ik bekennen, dat men somtijds wel een dubbel zoo sterk bezet strijkquintet zou wenschen: niet zoozeer nog in het *forte*, dan wel in het *piano*, en voornamelijk in het *pianissimo*. Het majestueuze, aangrijpende, betooverende van een zeer groot orkest in de nuance *pianissimo* - men denke b.v. aan den aanvang der ouverture ‘Meeresstille und glückliche Fahrt’ - is iets dat men, uit den aard der zaak, bij de voordracht van het Meininger orkest niet aantreft, en wat in het algemeen de schoonheid van toon betreft, houd ik het met Berlioz, die zegt, dat vier uitmuntende viool virtuozen *in dit opzicht* minder praesteeren dan twintig middelmatige violisten - een natuurlijk gevolg van het feit, dat alle bijkomende geluiden, die noodzakelijk zijn

tot voortbrenging van den toon - b.v. het knersen of krassen van den strijkstok - zwakker worden, naarmate de toon voller wordt.

Een tweede oorzaak der kracht van het Meininger orkest ligt in de scherpte en zekerheid van den rhythmus. - De rhythmus is Bülow's element. ‘Im Anfang war der Rhythmus’, schreef hij eens op een albumblad. Niets doet hem onaangenamer aan dan weekheid en onnauwkeurigheid in den rhythmus. Hoort hij op een concert in een of ander stuk b.v. twee achtsten, waar hij een achtste met een stip en een zestiende had moeten hooren, dan springt hij op, alsof hij met spelden geprikt werd. ‘Gut lied will Takt’, zegt hij Hans Sachs na, en in alles let hij op den rhythmus.. Toen hij het vorige jaar te Amsterdam was en zich op de kamer van zijn hotel geheel verdiept had in het lezen van brieven, handelende over onaangenaamheden, die een ondeugend woord aan het adres van den Berlijnschen tooneelintendant von Hülsen hem berokkend had, begon op straat, vlak onder zijn venster, de bekende blinde clarinettist de melodie ‘Grâce, grâce!’ te spelen. Bülow springt plotseling op, opent het raam, luistert een poos aandachtig en roept eindelijk uit: ‘Der Rhythmus ist neu!’ In diezelfde dagen gebeurde het, dat hij op eene morgenwandeling twee dienstmaagden voorbijging, die met kracht en zekerheid een tapijt uitklopten. Bülow neemt den hoed af, maakt eene buiging voor de hem verbaasd aanstarende meisjes en roept uit: ‘Bravo! Allen Respekt! Es ist Rhythmus drin!’

Deze en andere eigenaardigheden van Bülow geven in het dagelijksch leven niet zelden aanleiding tot komieke scènes. Doch dat die eigenaardigheden der kunst ten goede komen, hebben de uitvoeringen der Meininger kapel wederom bewezen. Doordien Bülow de wetten van den juisten rhythmus met de meeste gestrengheid op zijn orkest toepast, verkrijgen zijne uitvoeringen zoo iets flinks en kernachtigs; daardoor ontwikkelt die kleine keurbende vaak eene kracht, grooter dan die van. dubbel zoo sterk bezette orkesten.

In de voordracht van orkestmuziek is men in de laatste halve eeuw bijzonder vooruitgegaan. De tijden, waarin de kapelmeester zijnen onderhoorigen de welgemeende waarschuwing gaf: ‘Past op, Heeren! er komen zestienden aan!’ zijn lang voorbij, en wat men uit ‘Der vollkommene Kapellmeister’ van

Mattheson kan leeren is niet voldoende voor hem die in onze dagen, zooals genoemde schrijver het uitdrukt: ‘einer Kapelle mit Ehren und Nutzen vorstehen will.’ - In de dagen van Händel en Bach bevond zich. zooals men weet, een klavier in het orkest, en de klavierspeler (*maestro del cembalo*), die den generalen bas voordroeg, was ook de leider der uitvoering. Toen ten tijde van Gluck het klavier uit het orkest verdween, werd de viool het hoofdinstrument, en de eerste violist met de directie belast. Hij placht te dirigeeren uit eene vioolpartij, waarin de intrede der voornaamste orkestinstrumenten met kleine noten was aangeteekend. Van directie in den tegenwoordigen zin van het woord was toen nog geen sprake, en eerst nadat de instrumentale muziek zich uitgebreid had en het orkest in getalsterkte was toegenomen, deed zich de behoefte gevoelen aan een bepaalden persoon, die niet, zooals de concertmeester, zelf medespeelde, maar die uitsluitend belast was met het regelen der bewegingen, der krachtsontwikkeling en der wijze van voordracht der verschillende instrumenten.

Het was vooral bij de symphonieën van Beethoven, dat de behoefte aan een afzonderlijken persoon voor de directie zich het eerst deed gevoelen. Bij de werken van oudere meesters was die behoefte niet zoo groot geweest. De toonschakeeringen in die werken bepaalden zich tot niet veel meer dan tot *piano* en *forte*. Mozart leerde te Mannheim, van het orkest van Cannabigh, het *crescendo* kennen. De instrumentatie der symphonische werken van Haydn en Mozart - om van oudere meesters niet te spreken - was vrij eenvoudig: strijkquintet, eene fluit, twee hobo's *of* twee clarinetten, een of twee fagotten, twee hoorns, twee trompetten en pauken. De blaasinstrumenten dienden - enkele solo-passages uitgezonderd - tot aanvulling of tot afwisseling van het strijkquintet, de hoorns lieten zich onveranderlijk *in duo* hooren, trompetten en pauken traden meestal slechts bij een *forte* en met typische figuren op. Bij een dergelijk samengesteld orkest was de taak van den orkestdirecteur niet moeilijk. Waanneer hij maar maatvast was en een juist gevoel voor de schoonheden eener melodie had, kon hij het met zijn orkest - mits dit uit goede musici bestond - tot een goede uitvoering brengen.

Bij Beethoven werd die taak moeilijker. Van de derde symphonie (*Eroica*) af gerekend, zijn de orkestrale werken van

dezen meester volgens een ander systeem geïnstrumenteerd: de instrumenten-massa treedt bij hem. veel zelfstandiger op dan bij zijne voorgangers, blaas- en strijkorkest vormen twee zelfstandige groepen. Maar wat de taak van den orkestdirecteur het moeilijkst maakt, is, dat inhoud en vorm der symphonieën van Beethoven, de tegenstelling der verschillende thema's en de snelle afwisseling van melodieuse zangen en rhythmische figuren veelal *wijziging van het tempo* in een en dezelfde afdeeling vereischen.

Wijziging van het tempo. Hier hebben wij te spreken over eene eigenaardigheid in de opvatting van Bülow, en dus ook van het Meininger orkest, die veel stof tot kritiek heeft gegeven. Dat Bülow de werken der klassieke meesters anders opvat, dan andere orkestdirecteurs, hebben velen gelaakt. Men herinnerde zich, die werken vroeger anders gehoord te hebben en beriep zich op de traditie, zonder te bedenken, dat deze vaak een leugenachtige getuige is.

Wat moet men hier onder de traditie verstaan? - De overlevering van de wijze, waarop de meesters zelven hunne werken lieten uitvoeren. Zoo bestaat er te Parijs eene traditie van de werken der oude Fransche meesters, omdat er eene *Académie de Musique*, een *Opéra Camigue* en een *Conservatoire* bestaan, welke instellingen gezorgd hebben, dat de juiste wijze van voordracht dier werken bewaard is gebleven. Zoo bestaat er ook eene traditie van Wagner, omdat de meester zijne wijze van voordracht in zijne geschriften heeft opgeteekend, omdat er een schouwburg is, waarin hij zijne modeluitvoeringen gaf, en omdat zijne erfgenamen alle krachten inspannen om de traditie te laten voortleven. Maar waar is de traditie van de uitvoeringen der oude Duitsche meesters onder hunne persoonlijke leiding of in hunne tegenwoordigheid? - Wat ons van de eerste uitvoeringen der werken van Haydn, Mozart en Beethoven bekend is geworden, is zoo goed als niets. Van Mozart weten wij, dat hij zijne symphonieën uit het manuscript, waarin het werk zoo eenvoudig mogelijk was opgeteekend, dirigeerde, en zijnen uitvoerenden op de repetitieën de melodieën met veel innigheid voorzong. Een of tweemaal werd het werk uitgevoerd, en spoorloos verdwenen was de traditie. Wat Beethoven betreft, zijne doofheid belette hem, vooral in de tweede helft van zijn leven, zich veel met de voordracht zijner orkestwerken te

bemoeien, en zoo hij er zich somtijds mede bemoeide, strekte het der uitvoering niet tot voordeel. Op eene repetitie van *Fidelio* moest men hem zeggen, dat het onder zijne leiding niet ging, en na de eerste uitvoering der Negende Symphonie, waarbij de meester in het orkest zat, met den rug naar het publiek, moest Umlauf hem omdraaien, opdat hij den grooten bijvalsstorm van het Weener publiek ten minste zou kunnen *zien*.

Beethoven's werken, en voornamelijk die uit zijne laatste levensjaren, waren bij 's meesters dood in Duitschland nog lang niet algemeen bekend. Te Berlijn behoorde de uitvoering eener symphonie van den genialen toondichter nog in 1830 tot de groote zeldzaamheden. Te Leipzig waren zij in het repertoire der Gewandhaus-concerten opgenomen en werden jaarlijks onder leiding van den concertmeester Matthäi afgespeeld, ongeveer op dezelfde wijze, als de ouvertures en entre-actes in den schouwburg.

Hoe men dus kan spreken van eene traditie der uitvoering van Beethoven's symphonieën, is mij een raadsel. 's Meesters overige werken leverden zoo vele en zoo groote technische moeilijkheden op, dat zij langen tijd voor het grootste gedeelte der muzikale wereld een met zeven zegels gesloten boek bleven. Liszt was lange jaren de eenige virtuoos, in staat *alle* klavier-compositiën van Beethoven waardig te vertolken. En van wien had Liszt de voordracht van Beethoven's werken geleerd? Van Czerny, die zelf een leerling van Beethoven was. Wanneer er dus sprake van traditie zou kunnen zijn, dan geloof ik, dat er meer reden bestaat om aan te nemen, dat Liszt en zijn beste leerling Hans von Bülow die kennen, dan dat ze uit Leipzig of Berlijn zou moeten komen.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat de wijze van voordracht der werken van Beethoven duidelijk genoeg is aangegeven in de partituren, en dat men zich stipt aan de opteekening te houden hebbe. Maar dit bewijst te veel, want dan zou men ook elke afdeeling eener symphonie van het begin tot het einde met dezelfde metronomische indeeling van den tijd moeten spelen. Een dergelijke wijze van uitvoering, men weet het, is zelfs bij het eenvoudigste muziekstuk eene onmogelijkheid, hoeveel te meer dan niet bij eene symphonie van Beethoven. Men trachte b.v., om de proef te nemen, de eerste afdeeling der ‘Eroica’-symphonie van het

begin tot liet einde strikt in de eens aangegeven maat te spelen, en men zal hooren welk een onding dit heerlijke muziekstuk wordt. En vraagt men nu, waarom Beethoven die wijzigingen van het tempo dan niet zelf heeft aangegeven., dan is het antwoord: omdat hij dit niet *kon* doen. Hij kon wel hier en daar door een *ritardando* of een *accelerando* aanduiden welk bijzonder karakter dit of dat gedeelte van zijn werk moest dragen, maar hij kon dit niet in *alle* gevallen doen, want de beweging, het leven in eene muzikale compositie *is* niet geheel door teekens en letters weer te geven. Evenals het bloed in onze aderen nu eens sneller, dan eens trager vloeit, naar gelang van de aandoeningen die ons bewegen, evenzoo is het mouvement eener levenskrachtige toonschepping aan gedurige afwisseling onderhevig, zonder dat het mogelijk is, die afwisseling in schrift en druk wêer te geven. Alles hangt af van den vertolker van het stuk. Is hij een man van muzikaal gevoel, van groote kennis en van fijnen kunstsmaak, dan zal hij het ware *tempo* weten te vinden - want de aanduiding ‘Allegro’ of ‘Andante’, ja zelfs het cijfer van den metronoomstand helpt niet veel - en het werk in den geest des meesters uitvoeren. Is hij een man van *geen* muzikaal gevoel, groote kennis of fijnen kunstsmaak, dan zal hij den waren toon niet treffen, al beroept hij zich ook op de traditie, en men zal, met een kleine variant op Goethe, de volgende regels op hem kunnen toepassen:

> Was man den Geist des Meisters heisst,
> Das ist im Grunde der Herren eigner Geist.

Echt Beethovensch, geheel in den geest van den meester, noem ik Bülow's opvatting van de symphonieën N°. 4 en N°. 8 en ook van N°. 5, behalve de eerste afdeeling van dit werk, die mij te glad, niet machtig genoeg voorkwam. Daar ik de interpretatie dezer symphonie-afdeeling door Wagner kende, had ik mij op de uitvoering van hetzelfde stuk door de Meiningers gespitst, doch werd teleurgesteld; want de grootheid ontbrak hier, en het machtige van de eerste orgelpunten, zoowel als de aangrijpende schoonheid der hobo-kadans ging voor mij verloren. De overige gedeelten van de ‘vijfde’ waren prachtig. De toon van strijkers en blazers in het Andante, de duidelijkheid der bassen in het Scherzo, de rhythmische kracht der

pauken, de glans der finale en, vooral, de overgang van het Scherzo tot de laatste afdeeling - een zeer moeilijk uit te voeren gedeelte, maar dat juist door de groote korrektheid waarmede het uitgevoerd werd een geweldigen indruk maakte - dit alles is slechts een zeer klein gedeelte van het schoone dat de uitvoering dezer symphonie te genieten gaf. Dat Bülow geen enkel eerste deel eener symphonie-afdeeling herhaalt, moet *hij* verantwoorden. In sommige werken, zooals in de finale der 'vijfde', waar ontwikkeling, klimax in alle zinnen, tot aan het slot toe, waargenomen wordt, strekt het weglaten der herhaling het werk eer tot voordeel dan tot nadeel. In andere stukken echter, zooals in de eerste afdeeling der vijfde symphonie, mist men de herhaling ongaarne: de geheele 'Satz' komt ons te kort, te klein voor.

Enkele wijzigingen in de nuanceering kunnen, dunkt mij, den geest der werken niet schaden; zoo b.v. het groote *crescendo* der pauken in het C-dur-thema der tweede afdeeling van de 5e symphonie; een dergelijk effekt dient bij lang uitgehouden noten tot verhooging van den glans en de kracht der harmonie.

Bijzonder schoon was de uitvoering van het *menuet* der symphonie N°. 8, dat geheel gespeeld werd op de wijze, zooals Wagner in zijn brochure 'Ueber das Dirigiren' heeft aangegeven. Dit stuk werd door vele vroegere orkestdirecteuren als modern scherzo behandeld en in een snel tempo afgejaagd. Wagner herstelde het oorspronkelijke menuet-tempo weder en verleende daardoor aan het stuk de bekoorlijkheid, die Beethoven er aan gegeven had, maar die op de meeste uitvoeringen ten gevolge van het snelle tempo verloren gaat. Ook de finale der 'achtste' was buitengewoon schoon, en het *Allegretto scherzando* verkreeg door de elasticiteit van het tempo een tot nog toe onbekende sierlijkheid en gracie.

In de wijze van opvatting van Wagner's werken - te Amsterdam, speelde hij van dezen meester alleen de *Faust*-ouverture - verschilt Bülow niet van andere Wagner-dirigenten. Het behoeft nauwelijks gezegd, dat de *Faust*-ouverture door de Meiningers met groote korrektheid en klankschoonheid gespeeld werd.

De gelegenheid ontbreekt mij heden, om te spreken over de nieuwe werken, die het programma der Meiningers bevatte

- zooals de vierde symphonie van Brahms en de Tarantelle van Saint-Saens - of over de minder bekende oude werken die er op voorkwamen - zooals de ouverture ‘King Lear’ van Berlioz. Misschien doet die gelegenheid zich eerstdaags nog wel eens voor, en kunnen wij dan tevens iets in het midden brengen aangaande de wijze waarop Bülow zijne programma's samenstelt.

HENRY VIOTTA.

Het middelbaar onderwijs in taal en letterkunde en zijn verband tot de academische leerstoelen voor moderne philologie.

I.

Bij de korte discussie, die in de Tweede Kamer voorafging aan het besluit tot het benoemen van een Hoogleeraar in de Engelsche Taal en Letterkunde aan de Groningsche. Universiteit, zijn eenige woorden geuit, die tot nadenken nopen, en ons aanleiding geven enkele feiten ernstig onder de oogen te zien en in hun verband te beschouwen.

De discussie werd, blijkens ‘de Handelingen’, gevoerd door de Heeren Schaepman, de Meijïer, van Houten, de Beaufort en den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De Heer Schaepman, zijn amendement tot vermindering van den post der begrooting met ƒ 4000 (het intrekken van het voorstel tot benoeming van een Hoogleeraar in de Engelsche Taal en Letterkunde) verdedigende, gaf de volgende argumenten.

Men heeft de leerstoelen in de drie moderne talen vooral aanbevolen met het oog op het middelbaar onderwijs. Volgens het schoolverslag zijn de examens in de taal ‘waarin een Hoogleeraar gevonden wordt’ niet gunstig uitgevallen voor de examinandi, terwijl voor het Engelsch de minsten zijn afgewezen; het schijnt

dus met de studie voor het Engelsch vrij goed te staan. Wordt het onderwijs in het Engelsch niet te hoog opgevat, wanneer men voor hetgeen de leerlingen der H. Burgerscholen noodig hebben te weten, de academische opleiding van den leeraar noodig acht?

Tevens ziet de Heer Schaepman er bezwaar in een geschikt persoon voor den nieuwen leerstoel te vinden.

De Heer de Meijïer vindt de aanvrage van leerstoelen voor de drie moderne talen aan eene enkele onzer Universiteiten bescheiden.

De Heer van Houten merkt op, dat het niet gezegd is, dat de afgewezen examinandi voor het Hoogduitsch van. de academische lessen hadden gebruik gemaakt. Hij pleit warm voor universitair onderwijs der toekomstige docenten, vooral met het oog op hunne algemeene vorming, welke de omgang met jongelieden uit alle deelen des lands en aan verschillende faculteiten studeerende, hun geeft.

De Heer Heemskerk releveert, bij waardeering van de bestrijding van het amendement door de twee voorgaande sprekers, artikel 43 der wet op het hooger onderwijs.

De Heer Schaepman schat evenzeer als de Heer van Houten de voordeelen eener academische opleiding hoog. Voor een docent in taal en letterkunde echter, vindt hij deze opleiding minder noodig, en, - hier komt een cardinaal punt waarmede we te doen hebben, - hij meent, dat de belangstelling voor de colleges in het Hoogduitsch zóó gering is, dat, als men bij analogie tot dezelfde geringe mate van belangstelling in het Engelsch zoude moeten besluiten, de oprichting van een leerstoel *niet* is gerechtvaardigd. De Hoogleeraar in het Hoogduitsch toch heeft (in 1883-84) zeven toehoorders.

De Heer de Beaufort heeft uit het verslag (1884) der commissie, die belast was de examens in het Engelsch af te nemen, vernomen, dat de uitslag in tegenstelling tot vroegere jaren gunstiger was, omdat verscheiden candidaten den vroeger door de oommissie gegeven raad hadden opgevolgd en eenigen tijd in Engeland waren gaan doorbrengen, waar zij gelegenheid hadden met de taal gemeenzaam te worden.

Het betere resultaat van dat examen zoude dus daaraan toe te schrijven zijn, dat de geslaagden gedwongen zijn geweest, in het buitenland eene gelegenheid te zoeken zich te bekwamen, die hun hier tot nog toe werd onthouden.

De Heer Schaepman meent, dat, wanneer het voor de candidaten goed is zich voor hunne studie naar Engeland te begeven, men hen niet, door het oprichten van een leerstoel hier, daarvan moet trachten af te houden.

Met eene uiterst geringe meerderheid wordt tot de oprichting van een leerstoel in de Engelsche Taal en Letterkunde aan de Universiteit te Groningen besloten.

De in de discussie geopperde bezwaren zijn begrijpelijk. Hier, bijkans ledige collegekamers, en kundige, ijverige Hoogleeraren, die hunne beste krachten niet kunnen geven, omdat hun gehoor hen daarbij slechts ten deele zoude kunnen volgen; ginds, stroomen van examinandi, die slecht voorbereid opkomen, om eene acte A of B voor middelbaar onderwijs te behalen, en die teleurgesteld moeten worden weggezonden.

Hier, sommen voor bezoldiging en boekerij; ginds, sommen voor vacatiegelden der vrij talrijke commissiën, en het resultaat dat - we beperken ons op dit oogenblik tot de mannelijke candidaten voor het Hoogduitsch - aan 7 van de 30 de gevraagde acte kan worden uitgereikt. Er zijn dus 23 3/10 % geslaagd.

Gaan we bovendien de lijst na waarin de praedicaten der beoordeeling van het werk der *geslaagden* is opgeteekend, dan vinden we voor geen enkelen persoon in eenige rubriek ‘zéér goed’. Enkele keeren ‘goed’ en twee keeren ‘slecht’. De toekenning van ‘voldoende’ gaf op povere wijze den gunstigen doorslag.

We behoeven deze feiten slechts na te gaan om te moeten toestemmen dat *bezwaren* begrijpelijk zijn, dat er eene wanverhouding bestaat tusschen streven en uitkomst, - *dat er iets mis is*.

Maar wat?

De normale verhouding voor examens voor welke eene geregelde voorbereiding bestaat, b.v. de eindexamens der H.B.S. en der Gymnasiën, is gemiddeld 90 procent met gunstigen afloop. De militaire academie mag zelfs dit jaar op honderd procent bogen.

Bij vrije studie en meer omvattende onderwerpen, b.v. de academische examens, wisselt de gunstige uitslag van 75 tot 90 procent. Ontmoeten wij dus bij de acte-examens M.O. een resultaat van 20 tot 40 procent, dan staan wij voor een abnormaal verschijnsel.

Of, de eischen zijn te weinig bekend, òf, de personen, die als examinandi opkomen zijn niet geschikt die eischen te vervullen,

òf, ze kunnen wel die eischen kennen, ze zouden hunne kennis en ontwikkeling tot de hoogte der eischen hebben kunnen opvoeren, maar zij hebben daartoe geen lust, geene volharding gevoeld; ze beschouwen het examen als een kansspel; zij wagen.

In het eerste geval zouden wij te doen hebben met gemis aan gelegenheid, in het tweede met gemis aan intellect, in het derde met eene karakterfout, -lichtvaardigheid, die den aspirant reeds terstond kenmerkt als voor het onderwijs ongeschikt.

Eene andere mogelijkheid sluiten wij terstond buiten. Die, als zouden de commissiën te hooge eischen stellen. Ze hebben in den jare 1880 op een verwijt daaromtrent, in haar verslag afdoende geantwoord. Ben geheel juisten maatstaf levert een examen nooit. De persoonlijke dispositie van den examinandus, het toevallig samentreften der speciale onderwerpen van onderzoek met de al of niet predilectie van den candidaat, en vele andere oorzaken kunnen het oordeel met meerder of minder recht wijzigen, groote kennis en groote onkunde zullen nooit verborgen blijven. En voor het meerendeel hebben we, de goede uitzonderingen niet te na gesproken, met de laatste te doen.

Vragen wij vooreerst, wie de personen zijn, die zich voor M.O. afdeeling Letterkunde zoeken te bekwamen.

Meestal zijn het onderwijzers der lagere school, die ‘dóórwerken’ voor M.O. Die onderwijzers komen voort: uit den onderwijzersstand zelf, uit de kleine burgerij, of uit den landbouwers-stand.

Achting voor degenen wien achting toekomt; voor elken stand in de maatschappij, die eenvoudig en degelijk het onder zijn bereik staande ten uitvoer legt, die geheel de hem daardoor toekomende plaats beslaat. Achting voor het buitengewone intellect, dat zich door alle moeielijkheden, over alle belemmeringen heen zijn eigen weg baant en nieuwe sferen zoekt. In 1870, het meest ongunstige jaar der examina voor het Hoogduitsch, slaagde één van de tien candidaten, en die eene was een bakkerszoon, die sedert van trap tot trap klom door eigen verdienste. Er zijn nog sterker voorbeelden dan dit. Maar geen achting voor een haken naar een ruimer tractement, eene schijnbaar betere positie, tot een opwerken boven de sfeer waarin men werd geboren, wanneer noch de gaven, noch het innerlijk gehalte der personen, noch de gelegenheid tot voorbereiding dit rechtvaardigen, en enkel het peil van het. onderwijs

daardoor daalt. Bovendien zijn het *dikwijls* niet de beste der onderwijzers van de lagere school die begeerig uitzien naar verkrijging der bevoegdheid voor de middelbare. Er zijne vele voorbeelden, elk die ons onderwijs goed kent zal ze weten aan te wijzen, dat zij, die tegen het examen voor Hoofdonderwijzer opzien, zich meenen te kunnen toeleggen op een vak van M.O., afdeeling Letterkunde; vakken, die zij meenen zonder groote inspanning te kunnen meester worden.

Wat kan men van dergelijke examinandi verwachten? En heeft het in de bedoeling van den wetgever gelegen, dat deze zouden vluchten naar het M.O.? De wetgever heeft op kundige mannen gerekend. Immers, hij stelde aanvankelijk de eischen aan de mannen hooger dan die aan de vrouwen. Aan deze werd de kennis van den historischen grondslag der taal en van de tijdperken van minderen bloei in de letterkunde kwijtgescholden. Doch de ondervinding bewees, dat de vrouwen beter voldeden dan de mannen. Daarom werden de eischen voor beide seksen weder gelijk gesteld, waarbij het eindcijfer tot de laatste ongunstige uitkomsten voor de mannelijke candidaten leidde. In de meeste gevallen heeft het hun ten eenen-raale aan leiding ontbroken. Wet en programma worden verstaan door hen, die het vak kennen, niet door degenen, die een terrein niet kunnen beoordeelen en de bakens, die op verren afstand liggen, vlak vóór zich of halverwege vermoeden.

Boeken zijn veelal slechts in onvoldoend getal en gehalte ter hunner beschikking geweest, - en boeken geven zoo weinig als men den geest niet meêbrengt om ze te ontsluiten. Maar bovenal ontbreekt die rijpheid van oordeel, die psychologische blik en fijngevoeligheid, die kennis van maatschappelijke toestanden in het eigen vaderland en daarbuiten in al hunne verschijnselen nu en vroeger, die onmisbaar noodig zijn om dichtwerken en de geschiedenis van hun ontstaan, om eene taal en hare historische ontwikkeling, haren oorsprong te begrijpen.

Om den geest van iets te vatten, moet men een weinig geest meebrengen.

Om in eene taal gedachten te kunnen uitdrukken, moet men het eerst zoo ver brengen zelf gedachten te hebben.

Tegen de eerlijke werkers uit den kring waarover wij spreken, zoude ik een onrecht plegen wanneer ik hier niet de volgende aanhalingen deed, geput uit het verslag der commissie belast met het

afnemen der acte-exainens voor het Nederlandsch 1883-84, waar gewag wordt gemaakt van ‘een tweetal, dat na vier, vijf jaar van ernstige voorbereiding in al de onderdeelen een uitstekend examen (Aardrijkskunde) aflegde’ en: ‘Dat men met goede boeken en een vasten wil ook zonder eenige leiding zijn doel kan bereiken, bewees een examinandus, onderwijzer op een afgelegen dorp, die medeeen zeer goed examen aflegde.’

Deze uitzonderingen, voor welke wij de grootste hoogachting hebben, bevestigen den regel.

De Leerstoelen voor de nieuwe talen en hare letterkunde, zegt de Heer Schaepman, zijn aanbevolen vooral met het oog op het middelbaar onderwijs. Goed. Maar van degenen, die thans voor M.O. werken, zijn slechts zeer enkelen in staat de colleges van den Hoogleeraar te volgen. Van de dertig examinandi voor Hoogduitsch in 1884 was geen enkele, leerling van Professor Symons. Waarom? Doodeenvoudig omdat zij, die thans voor M.O. werken, onderwijzers der lagere school en enkele anderen, zelden met kapitaal zijn gezegend dat hun toestaat, een vrij verblijf in eene academiestad te kiezen. Wel is het verblijf te Groningen minder kostbaar dan het te Utrecht of Leiden zoude zijn, maar zoo als de ondervinding leert, voegt het aan weinigen. Slechts zij, die te Groningen tijdelijk eene betrekking konden erlangen, zouden van de colleges kunnen profiteeren. Zoude het gewin van eenige beteekenis zijn, dan zouden ze echter meer dan twee colleges moeten bijwonen, en meer dan twee colleges kosten tweehonderd gulden 'sjaars.

Hoe bescheiden dit bedrag op zichzelf ook moge wezen voor al hetgeen door het Rijk hiermede wordt aangeboden, toch is het zeker voor de meeste onderwijzers moeilijk, voor velen onmogelijk, jaarlijks die som af te zonderen.

Een enkel collegae kost dertig, een tweede zestig gulden. Zoodra er een derde wordt bezocht moet de volle som van tweehonderd worden gestort. De reden is bekend en billijk, maar treft de onbemiddelde toehoorders, die toch niet tot het verkrijgen van een academischen graad gerechtigd worden, hard.

We vinden in dit finantiëel bezwaar dus aanstonds de natuurlijke oplossing van het verschijnsel, dat in eene stad van ruim vijftigduizend inwoners, eene stad waar betrekkelijk veel intellect en veel belangstelling bestaat, niet het minst bij de burgerij, de Hoogleeraar in de Duitsche Taal en Letterkunde met zijne groote be-

kwaamheid, zijnen ijver, zijn geduld en zijne welwillendheid thans heeft negen toehoorders[1)]

Op zichzelf is dit niet zoo weinig. Sloeg de Heer Schaepman de academische rapporten na, hij zoude menig ander college, in welke faculteit ook, met minder studenten bezet zien, en de Heer Symons behoeft althans geen aangekondigd college *niet* te houden ‘wegens gebrek aan toehoorders’, zoo als we 't op de lijsten van anderen vinden vermeld. Tot eene geheel zuivere gevolgtrekking over het aantal toehoorders bij de lessen van den Hoogleeraar in het Duitsch (ook met betrekking tot het ‘gerechtvaardigde’ van den leerstoel, waarvan de Heer Schaepman spreekt), kunnen wij eerst dan geraken, wanneer wij in aanmerking nemen, dat voor het candidaats-examen voor het Nederlandsch het Gotisch, en voor het doctoraal examen, in dat vak de Vergelijkende Taalwetenschap en het Middel-hoogduitsch of het Angelsaksisch, ter keuze van den examinandus, verplichtend zijn gesteld, en dat deze vakken aan Prof. Symons zijn toebedeeld. Zien wij echter uitsluitend op de colleges berekend voor de aanstaande candidaten voor M.O., dan staat het aantal toehoorders in geene redelijke verhouding tot de examinandi, die zich telken jare voor deze rubriek M.O. aanmelden.

Vijf dier negen toehoorders zijn dames. Van deze spreken wij op dit oogenblik niet.

Eén toehoorder is student, die uit liefhebberij de colleges volgt. Slechts drie bereiden zich vóór voor het examen M.O. in het Hoogduitsch. Buitendien wordt het college nog gevolgd door een Leeraar, die zijne acte reeds verwierf.

Het feit is dus dit. Terwijl er jaarlijks ongeveer dertig aspiranten voor de acten A en B zijn, worden de daartoe voorbereidende colleges slechts gevolgd door drie.

Maar al bestond voor dit bedroevende verschijnsel de finantiëele reden niet, al konden alle hulp- of hoofdonderwijzers en anderen, die zich voorbereiden, voor dagelijksch onderhoud en studiekosten onbezorgd, op de collegebanken plaats nemen, zoude er dan heel veel gewonnen zijn? Zoude voor hen het universitair onderwijs de gevolgen hebben, door den Heer van Houten met zooveel warmte bepleit?

1) Voor den cursus 1885-1886 werden twaalf toehoorders voor deze colleges ngeschreven.

Wanneer de Heer van Houten nagaat uit welke elementen - hoe achtingswaardig op zich zelf - de aspiranten voor de acten M.O. in de letterkundige vakken zijn samengesteld, zal hij terstond toestemmen, dat de omgang van deze met studenten aan de faculteiten, leden van het corps, eene onmogelijkheid is. Zelfs met studenten, die buiten het corps staan, maar tot het afleggen van academische examens gerechtigd zijn. En al is men niet in eene academiestad zonder eene menigte noties op te doen, al zoude het gemeenschappelijk werken en onderling repeteeren der jongelieden, aanstaande onderwijzers, reeds eenen aanmoedigenden en opwekkenden invloed op hen uitoefenen, die thans veelal alleen moeien ‘ploeteren’, de algemeene vorming, verkregen door den omgang van studenten in alle vakken onderling, zouden deze aspiranten, door hun verblijf in eene academiestad, niet verwerven.

Zoude nu door de colleges alles worden vergoed, waar van de overige vormende elementen zooveel voor deze jongelieden te loor gaat?

Van het bezoek der colleges verwachten wij vooreerst een negatief gevolg. Enkele met bijzonder veel gezond verstand begaafden zouden inzien, wat er aan de werkelijke studie eener taal vastzit, wanneer de gelegenheid haar in den zuiversten vorm meester te worden, niet van kind af aan zeer gunstig is geweest; enkelen zouden, bij het gewaarworden dat er ‘in hemel en aarde’ vele dingen zijn, waarvan zij nooit hadden gedroomd, bescheiden van eigen bekwaamheid en vatbaarheid gaan denken en - verdwijnen. Natuurlijk zijn er ook positieve resultaten te wachten. Doch in mindere mate dan het voortreffelijke onderwijs zoude doen veronderstellen. Lezen wij opmerkzaam de verslagen der commissiën sedert de instelling der wet op het M.O. over den voortdurend ongunstigen uitslag der examens, steeds herhaalt zich de klacht over gemis aan algemeene ontwikkeling bij de candidaten en aan voldoende voorbereiding. En dit is door den meest bekwamen en nauwgezetten Hoogleeraar niet te vergoeden. Hij kan alleen dan de noodige kennis geven, wanneer de bodem is voorbereid. Niemand zal een ingewikkeld rekenkunstig vraagstuk ter oplossing voorleggen aan een leerling, die de vier hoofdbewerkingen niet kent. Bij de beoefening van taal en letterkunde schijnt zelfs aan vele ontwikkelden, die het onderwijs niet van nabij kennen, elke sprong over bergen en dalen redelijk. Voorts zouden de tegenwoordige aspiranten, zelfs al werden zij naar de academiestad verplaatst, daarmede nog

niet de rijpheid verwerven tot eigen vrije studie, 't geen toch tot aanvulling en verwerking van universitair onderwijs onmisbaar is, te meer noodzakelijk, omdat feitelijk de colleges slechts gedurende twee derden van het jaar worden gegeven, door het betrekken van den Hoogleeraar in acte- en eindexamens.

Doch gesteld, dat alle aspiranten rijp wierden voor docenten van M.O. Wat dan? Er zouden dan zeker tien- tot twintigmaal meer docenten dan betrekkingen aan middelbare scholen zijn. Reeds nu overtreft de aanbieding de aanvraag, behalve voor Geschiedenis en Aardrijkskunde en, bedrieg ik mij niet, voor Nederlandsch aan de Gymnasiën. Het grootste aantal aspiranten zoude dus te vergeefs hebben gewerkt, wanneer het verwerven van een bestaan door de verkregen bevoegdheid het doel der studie was, althans het hoofddoel, hoeveel ideale motieven we bovendien gaarne bij velen veronderstellen. Vonden zij echter eene betrekking, dan werden zij onttrokken aan het lager onderwijs, waar men ze noode kan missen.

Wel is de zoogenaamde onderwijzersnood eenigermate dalende, maar toch is er nog in tal van gemeenten gebrek aan personecl bij de lagere school. Vooral ten platten lande is het uiterst moeilijk tot het voltallige kader te geraken. Een onderzoek in Juli 1883 ingesteld bracht aan het licht, dat er in ons land 554 lagere scholen zijn, waar het hoofd der school, zonder eenige hulp, alle klassen voor zijne rekening heeft. Het aantal leerlingen liep van vijftig tot meer dan honderd. En hoe eervol is de taak van onderwijzer eener dorpsschool, wanneer men haar in haren vollen ernst en vollen omvang wil opvatten! Wie de meening, zoo juist door Dr. Steijn Parvé uitgesproken, dat middelbaar en hooger onderwijs niet is *iets hoogers* dan lager onderwijs, maar *iets anders*, zoude kunnen doen doordringen tot hen, die eene loopbaan verlaten waar zij ten zegen konden zijn, om naar ambten te streven waar hen weinig eer en voldoening wacht, hij zoude een goed werk verrichten.

Wij komen dus tot de conclusie:

Het meerendeel der candidaten, dat sedert jaren toevloeit tot de letterkundige examens voor middelbaar onderwijs, kan om finantiëele redenen geen gebruik maken van de colleges in hun vak.

Konden zij er gebruik van maken, dan zoude slechts ten halve de vorming door universitair onderwijs hun deel worden, en zoude slechts een gedeelte van hen kunnen slagen.

Slaagden zij allen, er zoude geen plaats voor hen zijn.

Ware er plaats voor hen, ze zouden in het Rijk worden onttrokken aan eenen kring, waarin te weinig arbeidskrachten zijn. En zoude niet in verscheiden gevallen het Rijk reeds kosten voor hunne vorming voor 't lager onderwijs hebben gedragen?

We staan hier dus voor abnormale verschijnselen, die veel teleurstelling baren, onnoodige inspanning vorderen van de examinatoren, waarbij hun eigenlijke werkkring schade lijdt, en den Staat veel geldverlies berokkenen.

Is er een remedie?

II.

De zeer humane en ernstige verslagen der commissiën voor de acte-examens van M.O. vormen eene bijkans aandoenlijke lectuur. Over welk vak men ze ook moge opslaan, overal dezelfde gegronde klachten, dezelfde resultaten. Hier lezen we: ‘Behoudens enkele uitzonderingen was de indruk dien het examen der mannelijke candidaten in deze vakken gemaakt heeft, ongunstig’ (Nederlandsch 1884); of ‘De ongunstige uitslag van de examens in dit vak (Geschiedenis 1884) is, naar het oordeel der commissie, in de eerste plaats hieraan te wijten, dat vele candidaten op te laag peil van ont wikkeling stonden en ten eenenmale de voorbereidende kundigheden misten, zonder welke het onmogelijk is een vak als geschiedenis behoorlijk te beoefenen.’

Elders: ‘Wat het examen in geschiedenis betreft, zoo bleek het, dat weder vele candidaten zich geen rekenschap hadden gegeven van het gewichtige der taak, welke zij op de schouders hadden trachten te nemen.’

Ginds: ‘Het examen in de aardrijkskunde heeft tot zeer onbevredigende resultaten geleid. Van de 26 mannelijke candidaten konden slechts 7 worden toegelaten. Deze ongunstige uitslag moet in de eerste plaats geweten worden aan het feit, dat velen zich zonder voldoende voorbereiding met de studie voor eene acte als leeraar zijn gaan bezighouden. Menigeen wien het gelukte eene acte als (hulp)onderwijzer machtig te worden, maar die geen kans zag het examen als hoofdonderwijzer te doen, meende zijne toe vlucht tot het middelbaar onderwijs te moeten nemen en ging geographie studeeren.’

In het laatste verslag vinden we: ‘Daar het aantal der nagenoeg

geheel onvoorbereiden, die zich aan het afleggen van het examen in dit vak waagden, blijkbaar afnemende is, werd de verhouding der geslaagden tot de afgewezenen dit jaar iets gunstiger dan de vorige jaren. Toch bleek het ook ditmaal, dat althans een zeven tal candidaten geen flauw begrip had van de eischen, die men aan een aanstaand leeraar in de geschiedenis stellen moet.'

Zoo gaat het voort van jaar tot jaar, van vak tot vak, en slechts een enkele maal kan er op verblijdende uitkomsten bij de geringe minderheid worden gewezen. Slagen er 30 à 40 procent, dan is het vrij wel. Soms daalt het cijfer tot 20, ja 10 procent. En dikwijls worden de geslaagden nog met aarzeling toegelaten. Dezelfde personen moeten somtijds drie, vier keer worden afgewezen. Ze hebben dus, - om de zaak van een oeconomisch standpunt te beschouwen - aan het Rijk drie, vier keer een dag vacatiegelden gekost. De ingewijden zullen kunnen nagaan hoeveel dat bedraagt.

Het cijfer der onkosten voor het afnemen der acte-examens voor M.O. in een enkel jaar is, zoo als het verslag van 1884 meedeelt, geklommen tot de ronde som van zestien duizend gulden! Is onze gissing te stout, wanneer we aannemen, dat de door eene enkele der commissiën in één jaar afgewezenen aan het Rijk bijna evenveel kost als de bezoldiging van een Hoogleeraar bedraagt? En dat voor eene zaak van negatief nut, het weren van ongeroepenen en onbevoegden!

Meermalen is ons zelfs bij meer ontwikkelden gebleken, dat het bewustzijn der zedelijke verplichting, door lichtzinnig aanmelden voor een examen en door willekeurig niet opkomen den Staat niet tot onnoodige uitgaven te mogen noodzaken, niet in het minst aanwezig was. Misschien juist het minst bij hen, die bij andere gelegenheden een hoog woord voeren over de opdrijving der belasting, en die de belooning van *verdienste* door het Rijk afkeuren, terwijl bij hen onkunde en liehtvaardigheid door den Staat moesten worden betaald.

Het boekhouden spant in dit opzicht de kroon. In 1880 b.v. hielden 102 aspiranten de commissie eene geheele maand bezig. Er slaagden 22. Sommige van hen werden eerst na ernstige discussie toegelaten. De commissie heeft in haar verslag, waarin middelen worden overwogen, die tegen het verregaande misbruik van het lichtzinnig aanmelden zouden kunnen worden toegepast, zelf 'boekgehouden' hoe duur deze zaak aan het Rijk kwam.

In de verslagen vinden we verder, hoe moeilijk het soms aan de examinatoren valt, zich tijdelijk uit hun eigen werkkring te ver-

wijderen, om de taak, die door de weinig verblijdende uitkomsten, die er kunnen worden aangewezen, aan niemand vreugde verschaft, op zich te nemen. De examinatoren toch zijn Hoogleeraren en Leeraren aan Handelsschool, H. Burgerscholen en Gymnasiën. Het tijdstip der examina nu valt samen met dat van 't begin van hun cursus van onderwijs. En zouden ze eigenlijk op eenig oogenblik zonder nadeel uit hun werkkring kunnen worden gemist? Of zoude er kunnen worden gevergd dat een gedeelte der vacantie door hen werd opgeofferd? Gold het een termijn van acht tot veertien dagen, dan kon het laatste in overweging worden genomen.

Het geneesmiddel om aan alle tot nu toe genoemde bezwaren te gemoet te komen zoude zijn:

Afschaffing voor mannelijke candidaten van de acte-examens voor M.O. afdeeling Letterkunde. Daaronder begrepen: Nederlandsch, Geschiedenis, Aardrijkskunde, Fransch, Hoogduitsch, Engelsch en de Staatswetenschappen.

Het middel is radicaal. Zóó radicaal, dat het ons herinnert aan 't besluit van een gemeenteraad in ons vaderland, die voor eenige jaren eene rij krachtige kastanjeboomen liet vellen, opdat de straatjeugd niet langer met steenen naar de kastanjes kon werpen tot ontsiering der boomen en gevaar van de voorbijgangers. Dat was althans de volksopvatting van een besluit, dat zeker op deugdelijker gronden werd genomen.

Maar kon de gemeenteraad de boomen niet elders verder doen opwassen, waar ze enkel tot genoegen en niet tot misbruik konden strekken, bij ons voorstel is het iets anders.

Wij toch zouden vragen overbrenging dier examens in gewijzigden vorm naar een ander terrein, waar ze uit vruchtbaren bodem tot weligen wasdom konden opgroeien, - naar de Universiteit.

Met andere woorden, de instelling van een *Doctoraat in de Nieuwe Letteren* en het verplichtend stellen van dat doctoraat voor betrekkingen aan Gymnasiën en H. Burgerscholen, natuurlijk met die overgangsbepalingen, welke billijk zijn ten opzichte van hen, die zich op dit oogenblik voorbereiden voor een acte-examen M.O. en van hen, die de bevoegdheid reeds verkregen, hetzij ze reeds in functie zijn of niet.

Met een besluit van dit gewicht en van zoo ver reikende gevolgen gaan natuurlijk zwarigheden gepaard niet alleen, maar er zoude ook eene reeks van personen gevoelig door worden getroffen in dehoop, die zij voor hunne toekomst gerechtigd meenen te zijn te koesteren.

Doch het belang, - hier bovendien slechts een schijnbaar belang - van enkele personen, mag nooit worden gesteld boven het groote, ernstige belang eener zaak. Het verleenen van bevoegdheid aan een onderwijzer, tot welke categorie ook behoorende, die niet geschikt is voor zijn ambt, is een onrecht aangedaan aan tal van leerlingen, die gedurende zijne ambtsbediening als het ware aan hem voorbijtrekken. Het medelijden, dat een onontwikkelden of onbegaafden examinandus doet aannemen, behelst eene wreedheid ten opzichte van degenen met wie die geëxamineerde, krachtens de gegeven bevoegdheid, op welk gebied ook, te maken heeft.

En zeker zoude de *zaak* door het besluit gebaat zijn. Want personen van ander gehalte en andere voorbereiding zouden worden gewonnen, zich voor de letterkundige vakken van het M.O. te bekwamen.

De verhouding van aanvraag en aanbieding zoude normaal, de werkkring der Hoogleeraren in de moderne Philologie zoude ruim en aangenaam worden.

De aspiranten zouden werkelijk kunnen deelnemen aan alle voordeelen van het universitaire leven, even goed als nu de toekomstige docenten in de Oude en (gedeeltelijk) de Nederlandsche Letteren of in de exacte vakken, en zelfs, we komen hierop terug, een gunstigen invloed op den geest aan onze academiën kunnen uitoefenen.

En aan het Rijk zouden enorme onkosten worden bespaard.

Wij herhalen, dat bijzonder begaafden uit de lagere klassen ook hier welkom zouden zijn. Ze zullen altijd hun weg vinden. Doch bij groote maatregelen moet men niet met de uitzonderingen rekenen, maar met de middelmaat. En in het algemeen achten wij het hoogst wenschelijk, dat docenten voortkomen uit beschaafde, ontwikkelde kringen. Het is niet rationeel, dat de docent een lageren cursus van onderwijs hebbe doorloopen, dan de leerlingen genieten, die hij voor zich krijgt.

Er zijn vele zaken van algemeen belang, van tact, van smaak, er is een rijkdom van notie en van zeggingskracht, die de in ontwikkelden kring geborene als natuurlijk voedsel van geest en hart in zich opneemt en daarom steeds vrijelijk ter beschikking heeft, maar die in lagere sferen der maatschappij als *kennis* moeten worden aangeleerd. Slechts bij groote gaven van aanleg en karakter, wordt deze kennis geheel opgenomen. Blijft zij eene uiterlijk aangeleerde, dan wordt de indruk door haar gegeven, bijkans onvermijdelijk, die van waanwijsheid en pedanterie.

Er zijn kringen in ons vaderland waaruit we daarentegen kostelijke docenten zouden mogen verwachten.

Uit deze kringen zullen zeker voor de vakken van welke hier sprake is allengs leeraren optreden, wanneer zij zeker zijn van ‘eene positie in de maatschappij.’

Met verscheiden docenten voor M.O. sta ik op een te aangenamen voet van vriendschap en hoogachting, dan dat er bij werkelijke verdienste persoonlijk ook maar een zweem van mindere waardeering zoude kunnen blijken uit de bewering: ‘eene maatschappelijke positie geeft eene acte van M.O. *per se*, niet.’ Groote verdienste, die verre boven de acte gaat, die doet vergeten, dat de docent *slechts* eene acte van M.O. heeft, moet eerst de algemeene waardeering te voorschijn roepen.

En dat is eene kans, die slechts door zeer moedigen uit hoogere kringen wordt aanvaard. Een academische graad daarentegen opent den toegang tot alle kringen. Zoodra door het Doctoraat in de Nieuwe Letteren het directeurschap van H. Burgerscholen en andere eervolle ambten voor den docent in het Engelsch, Fransch of Duitsch even goed open staan als voor den doctor in de Philosophie, zullen er zeker jongelieden uit den beschaafden middelstand worden gevonden, die zich aan deze vakken wijden, natuurlijk na door algemeene, voorbereidende ontwikkeling op een Gymnasium tot de academische lessen te zijn toegelaten, en zóó de eenige basis te hebben gelegd, waardoor de moderne Philologie met vrucht kan worden beoefend.

Vergeten we niet, dat we niet alleen hebben te doen met toekomstige leeraren aan H. Burgerscholen, maar ook aan Gymnasiën. Hoe staat een leeraar, die de oude talen niet kent, tegenover de ontwikkelden onder zijne leerlingen, die den samenhang, de overeenkomst en afwijking in de grammatica tusschen de oude en nieuwe talen wel vatten en de afleiding der woorden begrijpen, waar die aan hunne leermeesters duister is?

In het laatste verslag 1883-84 van den toestand der Gymnasiën, wijst de inspecteur der gymnasia ‘op het nadeel voortspruitende uit de omstandigheid, dat de leeraren in de moderne talen veelal niet bekend zijn met de klassieke talen. Uit vrees van door hunne leerlingen op onnauwkeurigheden of onjuistheden te worden gewezen, zijn zij gedwongen de afleiding der woorden in de meeste gevallen onbesproken te laten, wat echter niet dan schadelijk kan zijn voor het behoorlijk begrip dier talen.’

Wordt bij deze opmerking van de *drie* moderne talen gewag gemaakt, ten opzichte der beide oude talen, bijzondere nadruk wordt telkens door de commissie ter afneming der acte-examens in 't Fransch gelegd op de kennis van 't Latijn.

In haar verslag 82-83 zegt zij o.a. ‘Ook was de commissie eenstemmig in 't uitspreken van de wenschelijkheid, dat, met het oog op het vruchtbaar beoefenen van den historischen grondslag der taal, kennis van de beginselen der Latijnsche taal verplichtend werd gesteld voor de candidaten acte B’ en in 83-84: ‘Het bestudeeren van den historischen grondslag, zonder voldoende basis, namelijk zonder eenige kennis van het Latijn, mist zijne vruchten, niet alleen bij de toepassing van de regels van de klankleer, maar ook bij de verklaring van die der syntaxis. Het is te betreuren, dat vele candidaten niet begrijpen, dat onder historischen grond slag het examenprogramma de kennis van de beginselen van het Latijn vordert, al *noemt* het die ook niet, want zonder bekendheid met die taal is het onmogelijk aan de in het programma omschreven eischen te voldoen.’

Hebben we dit op te merken in betrekking tot het vormende van het onderwijs der taal, nog onmisbaarder komt het ons voor, dat, de beoefenaar der Nieuwe Letterkunde bekend zij met - kan het zijn, eenigermate doorgedrongen zij in - den geest der klassieke oudheid. Voor hen, die iets van dien geest hebben ingeademd, die eerbied hebben voor den ernst, die de beoefening van elk vak vordert, zal deze stelling geen nader betoog behoeven. In eene verhandeling over classieke opleiding zegt Hegel: ‘Ich glaube nicht zu viel zu behaupten, wenn ich sage, dass, wer die Werke der Alten nicht gekannt hat, gelebt hat ohne die Schönheit zu kennen.’

Wie met volle teugen zich aan deze steeds levende bron mocht verkwikken, zal dit beämen. Maar niet iedere leerling van een, Gymnasium neemt veel uit die bron tot zich. Vooreerst moet men voor 't gevoel van schoonheid vatbaar zijn, en ten anderen moet de voorstelling der schoonheid haar niet omfloersen. Op enkele duitsche Gymnasiën o.a. wordt er zóó veel in bijzonderheden ontleed, dat de machtige indruk van het geheel verloren gaat, en de aangrijpende inhoud en volmaakt dichterlijke vorm van een kunstwerk ondergaat, door grammaticale oefening en ontleding. Op zeer goede Gymnasiën in Duitschland worden de leerlingen daarentegen onder den vollen indruk van de stukken der ouden gebracht, door de uitvoering

van deze meesterwerken door de hoogste klassen. Bij voorkeur worden OEdipus in Kolonos en Antigone met de door Mendelssohn gecomponeerde koren uitgevoerd. Onomstootelijk vaste regelen zijn er niet te geven. Plaatselijke en tijdelijke toestanden kunnen eenen grooten invloed uitoefenen, doch over 't algemeen kan men zeggen, dat een Gymnasium goed is, wanneer het vele Litteratoren voortbrengt. Dat wil zeggen: zijn vele jongelieden, die het Gymnasium verlaten, bezield met liefde tot het vak waarin zij aanvankelijk op die school zijn onderwezen, zoo zeer bezield, dat zij wenschen in dezelfde studie voort te gaan, dan mag men aannemen, dat het voorbereidend onderwijs uitstekend is geweest. Bij ons is dit verschijnsel niet even zuiver waar te nemen als in Duitschland, omdat tot nog toe het leeraarsambt in de Oude Letteren bijkans het eenige was, dat voor Litteratoren een vast bestaan opleverde, en niet ieder Litterator *per se* is een geboren docent, zoodat de vrees voor het docentschap somtijds van de studie in de Oude Letteren terughield. In andere landen waar de toestanden van de pers, van den boekhandel b.v. en van de kunst zoo geheel anders zijn, waar dus de Litterator, ook buiten de school, eervolle ambten vindt, die in zijn onderhoud voorzien, waar hoogere schoolambten den professoralen titel geven en de werkkring der docenten meer omvattend is, oefenen de vooruitzichten een anderen invloed uit dan bij ons. In Nederland daarentegen wordt de docent ruimer bezoldigd. Maar over het geheel genomen is de zoo even geuite stelling waar, en ze kan analogisch voor alle takken van voorbereidend onderwijs worden uitgesproken. Het is streelend voor eene inrichting wanneer jongelieden, die voor 't overige in hunne keuze worden vrijgelaten, overgaan tot de vrije studie van die vakken, waarin zij bij voorkeur werden voorbereid.

Hiervan uitgaande, moeten wij aannemen, dat de bezielende invloed voor het beoefenen der moderne talen bij de jongelieden, thans aan onze academiën vertoevende, niet groot is geweest. De studie van het eenige vak der Nieuwe Letteren waarin thans een doctoraat kan worden verkregen, het Nederlandsch, doet bevroeden, dat het aantal, dat zich zoude aanmelden om een doctoraat in de andere nieuwe talen te verwerven, slechts gering zoude zijn. De liefhebberij althans om colleges bij te wonen, die niet tot het doel van een examen leiden, schijnt zoo gering te zijn, dat slechts door een zeer enkelen student van de goede gelegenheid wordt gebruik gemaakt.

Ligt nu bij het bovengenoemde verschijnsel, dat nl. jongelieden, de tot de academische lessen voorbereidende inrichtingen verlatende, met weinig lust tot verdere studie in de moderne taalwetenschap zijn bezield, de schuld uitsluitend aan den docent?

Bij het antwoord betaamt ons voorzichtigheid bij uitnemendheid. Er zijn ten onzent toestanden en omstandigheden, die ontegenzeggelijk het onderwijs in de nieuwe talen aan de scholen drukken. Niet enkel op personen, op deze of gene categorie van personen rust de verantwoordelijkheid.

De Nederlander heeft van nature voor vreemde talen een goeden aanleg; vele moeilijkheden, die onze naburen in het aanleeren van talen hebben te overwinnen, zijn ons vreemd. In de periode vóór de groote reorganisatie onzer scholen werd aan het vaardige gebruik der drie talen, vooral van het Fransch, groot gewicht gehecht en veel tijd besteed. Die vaardigheid werd als het doel beschouwd. Sprak men vloeiend vier talen, dan had men eene zekere reputatie. Met de kennis van het spraakgebruik was men, vooral aan meisjesscholen, tevreden. De talen werden niet als vormend element voor het verstand gebruikt, noch ook als sleutel tot de nieuwe wereld, die zich met het grondig beoefenen elker taal en harer letterkunde voor ons opent. Toen kwam de reactie. De menigte had het vormende element in de taalbeoefening niet ontdekt, en het scherpen van verstand en oordeel werd op eens bij de tot hiertoe minder op den voorgrond getreden exacte vakken gezocht.

De talen werden ‘bij’vakken.

Vroeger was de gymnasiast reeds tot op eene zekere hoogte met de nieuwe talen bekend, eer hij aan 't Latijn en Grieksch toog. Thans begint voor hem de studie van Duitsch en Engelsch eerst op de banken van 't Gymnasium. De Letterkunde der nieuwe talen werd aan hare beoefening toegevoegd, doch de tijd voor het bestudeeren daarvan werd met karige hand toebedeeld.

Het ligt niet in onze bedoeling over het vóór en tegen der hedendaagsche regeling uitvoerig te worden. Maar we vinden er de verklaring in, dat aan de docenten weinig tijd voor hun onderricht overblijft. Het onderwijs in het Duitsch wordt in de tweede, dat in het Engelsch in de derde klasse van een Gymnasium begonnen. Wel heeft de leerling reeds eenige jaren zich met Fransch bezig gehouden, doch op dit bezig gehouden zoude ik wenschen den klemtoon te leggen met het oog op de hierbij in zwang zijnde methode.

Aan allerlei blaadjes en bloempjes pluist het kind, maar van de hartaders der taal houdt men het zorgvuldig af. De b.v. op vele scholen verkregen virtuositeit jaren lang Fransch te onderwijzen, zonder één werkwoord te laten vervoegen, is waarlijk groot. Deze methode zal haar tijd hebben, zoo als vele methodes, doch op dit oogenblik veroorzaakt ze een zeer langzaam voorwaarts komen van den leerling. En terwijl voor alle talen de tijd korter en het urental ingekrompen werd, is de leerstof aan omvang en gehalte toegenomen.

Ook andere oorzaken werken belemmerend op het onderwijs in bedoelde vakken.

Het geringe gewicht, dat veelal bij bevordering tot hoogere klassen en somtijds bij de eindexamens aan de vorderingen in de nieuwe talen wordt gehecht, doet de leerlingen met zekere vluchtigheid en luchtigheid hunne taak in dezen tak van onderwijs opnemen.

En toch kan de liefde tot iets eerst dan ontstaan, wanneer de grondslag hecht is, en wanneer men door inspanning zwarigheden te boven kwam. Aan enkele scholen werken ook de commissiën van toezicht, zeker haars ondanks, belemmerend. De Nederlandsche voorliefde voor veelhoofdige besturen heeft op het onderwijs niet altijd gunstigen invloed. Inzicht in onderwijs is niet aan ieder gegeven, zelfs niet aan ieder bekwaam man, die eereambten bekleedt, en terwijl het aan den eenen kant voorkomt, dat de schranderste leden der commissie noch veel tijd, noch veel hart voor de zaak hebben, *kan* het aan den anderen kant geschieden, dat ook bij deze colleges het verstand of liever het helderste inzicht wel eens in de minderheid is.

Er is dus veel wat den docent in de nieuwe talen tegenwerkt. Maar des te meer komt het er op aan dat hij uitstekend zij.

Voor het gemis aan ‘lief hebberij,’ door de studenten betoond in het bijwonen der colleges in de nieuwe talen, hebben we nog met eene andere omstandigheid rekening te houden. De leerstoelen voor moderne Philologie zijn sedert kort gevestigd in het Noorden des lands.

Tot het doordringen eener reputatie is een zekere tijd noodig. Wellicht werd, ook als er geen doctoraat in de Nieuwe Letteren wordt ingesteld, allengs elders bij jongelieden, die daartoe de noodige middelen bezitten en die de noodige voorbereiding hebben, de lust groot genoeg om zich onder het gehoor der hoogleeraren, moderne Philologen, te scharen. Thans hebben we bijkans uitsluitend te doen met

jongelíeden uit de noordelijke provinciën. In geen gewest van ons vaderland is wellicht *algemeen* meer intellect dan in Groningen. Intellect gepaard met vlijt, flinkheid, volharding, eerlijkheid. Maar het is een eigenaardig intellect, het is de geest eener landbouwende, handeldrijvende, bij uitstek practische bevolking. De realiteit van het leven staat op den voorgrond. Van de lippen van jeugdige kinderen klinkt, na eene mededeeling van iets, waarbij de docent of docente eenige warmte of geestdrift meende te hebben doen ontvonken, soms de vraag: ‘waartoe moeten we dat leeren? daaraan hebben we immers niets.’ Nu is het practische nut der beoefening van de moderne talen in het Noorden niet in het oog springend. In enkele gevallen voor vriendschappelijke of wetenschappelijke relatiën met het buitenland en in enkele gevallen voor den handel. Vooral in de wetenschappelijke beoefening der nieuwe talen ziet de burger in het Noorden nog geen practisch voordeel.

Met de invoering van een Doctoraat zoude het anders worden, en dan zoude gaandeweg blijken, dat, al heeft de Groninger, de Fries, de Drenth meer moeite met de uitspraak der moderne talen, met de vaardigheid van uitdrukking dan de Hollander, het grammaticale gedeelte hem minder zwarigheid oplevert, dan dezen, en hij voor eigenlijke taalstudie zeer geschikt is.

Bij de disctissie in de Tweede Kamer wisselden de Heeren de Beaufort en Schaepman nog eenige gedachten over den uitslag der acte-examens M.O. in het Engelsch. Die uitslag is altijd gunstiger geweest dan in eenige andere moderne taal, en de heer Schaepman put hieruit het argument, dat een leerstoel voor het Engelsch overbodig zoude zijn, vooral als hij voortaan de candidaten voor de acte-examens terughield zich in Engeland zelf met de taal gemeenzaam te maken.

Nu komt het ons voor, dat het eene het andere volstrekt niet uitsluit. Wat de candidaat in Engeland leert, verwerft hij moeilijk hier. Maar dat, wat hij hier op de colleges zoude vernemen, zal slechts in zeer bijzondere gevallen, zoo bijzonder, dat ze tot de onwaarschijnlijkheden behooren, in Engeland te zijner kennis komen.

Op tweeërlei wijze kan men eene taal leeren. Door het gehoor, zoo als we onze moedertaal aanvankelijk leeren, en zooals door zwitsersche of engelsche bonnes aan de kinderen der aristocratie het taalgebruik eigen gemaakt wordt. En door het opbouwen, woord voor woord, regel bij regel. Het eerste leidt tot vaardig gebruik, het.

tweede tot zuiverheid en vastheid van kennis. Kan de leeraar een van beide missen? Het kind, dat eene bonne had, heeft later dikwijls meer moeite met spelling en regels dan het kind, dat door het voorstellingsvermogen leert. Wij allen weten hoe moeilijk het is onze eigen onzuivere, door het gehoor aangeleerde spreektaal door juiste schrijftaal te vervangen. De Engelschen zelf maken vele spelfouten door de, in de uitspraak niet meer te onderscheiden herkomst van het woord.

Daarop waren de voor eenige jaren in zwang zijnde spelling-bees gebaseerd.

Dat men in beschaafde kringen vermaak kon scheppen - en het *was* vermakelijk, - bijéén te komen om te beproeven wie de minste spelfouten maakt, is bij geene andere natie denkbaar. Ik herinner mij, dat op eene talrijke bijéénkomst, te midden van louter geboren Engelschen, eene Nederlandsche - most astonishing! - den tweeden prijs won. De eerste werd door den Reverend der gemeente verworven, die trouwens een spelling-bee woordenboek bezat dat aan de Nederlandsche nog nooit onder de oogen was gekomen. Het Engelsch is voor ons Nederlanders de minst moeilijk aan te leeren taal, die bovendien eene grootere vrijheid van woord voeging toestaat dan het Fransch; al blijft het daarbij wenschelijk liever de geijkte Engelsche uitdrukkingen te bezigen die men zeker nergens vlugger en beter dan in het land zelf leert kennen. Ook de Engelsche Letterkunde *kan* worden begrepen zonder kennis van de werken der oudheid, al blijft die kennis, wat de algemeene ontwikkeling betreft, daarom toch gewenscht. Zij is, om het in zeer groote trekken uit te drukken, in hare bloeitijdperken overwegend romantisch, meer verwant met de Indische en Spaansche poëzie dan met de klassieke. Alleen in tijdvakken van mindere beteekenis en meer kunstmatige voortbrengselen, steunt zij op werken der Latijnsche kunstpoëzie. Meer dan eenige andere nieuwe taal veronderstelt daarentegen de studie van het Engelsch, ‘Gij taal van alle talen, die alom boortigh is, en nergens 't huis en hoort’ zoo als Huygens zegt, kennis der overige moderne talen en van het Latijn.

In een land zoo omvangrijk als Engeland zijn er zeker kringen waarin men veel kan leeren, en gaarne willen we aannemen dat vele candidaten deze kringen hebben aangetroffen. Maar waarschijnlijk is het niet. De Nederlander, die voor het hier genoemde doel naar Engeland gaat, zoekt tijdelijk eene benoeming als teacher -

hulponderwijzer - aan de eene of andere school. Hij leert in deze omgeving het hedendaagsche Engelsch, meer niet. Hij zelf zal hebben waargenomen, dat de Engelschman al heel spoedig met eigen weten tevreden is. Het peil van het onderwijs, hoe buitengemeen schrander en geleerd enkelen mogen zijn, staat er lager dan thans in Frankrijk, om van Nederland en Duitschland niet te spreken. Het is dus niet waarschijnlijk, dat de candidaat in Engeland, in de wereld der lagere school, een wetenschappelijken grondslag heeft kunnen leggen. Was desniettegenstaande de uitslag der examina voor deze candidaten gunstig, dan moet dit worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de commissiën voor het Engelsch in hare eischen - niet voor het hedendaagsche taaleigen, maar voor de historische kennis der taal - minder streng geweest zijn dan de commissiën voor de andere talen. Den wetenschappelijken beoefenaar der Engelsche taal en van haren historischen grondslag heeft men bij voorkeur in Duitschland te zoeken, niet in Engeland. Wie weet? Wellicht kan er bij den receptieven aard van ons volk over een vijftiental jaren worden gezegd: De wetenschappelijke beoefenaars van alle moderne talen heeft men bij voorkeur te zoeken in Nederland.

Wie weet? Men geve eerst slechts aan de Hoogleeraren in de moderne Philologie voldoend voorbereide toehoorders!

Dan zullen zij alles kunnen geven wat zij nu moeten terughouden, omdat de kennis der oude talen, en van zooveel anders, aan hunne volgelingen ontbreekt.

Bij de instelling van een waardig slot van den academischen cursus in deze vakken, zoude bovendien een einde worden gemaakt aan den abnormalen toestand, dat er eene academische Faculteit bestaat, die niet het recht heeft te examineeren, terwijl voor het examen in dezelfde vakken, die zij doceert, ginds commissiën onder groote opofferingen bijéénkomen. Voorts zoude men dan niet hebben te vreezen, dat er voor een leerstoel geene bevoegde personen te winnen zouden zijn, zoo als er nu voor het Engelsch werd gevreesd. Zoodra men een bevredigenden werkkring had aan te bieden, zoude men overal zijne blikken kunnen heenwenden, zoo er thans nog niemand in ons land werd gevonden[1)]. Iemand uit den vreemde her-

1) Dit artikel werd geschreven vóór de benoeming van Dr. Beckering Vinckers tot Hoogleeraar.

waarts te noocligen naar eene collegekamer, die bijkans ledig of met half voorbereiden karig bezet is, gaat niet aan.

We zien bij het boven geopperde plan de bezwaren, die uit deverwerkelijking zouden kunnen voortvloeien, in geenen deele over het hoofd. Overgangstoestanden kwetsen altijd hier of daar, en dikwijls doet eene nieuwe schikking vroeger behaalde voordeelen in waarde verminderen. Het geldt eene zaak van enormen omvang. Aan de scholen waarvan in dit artikel sprake is, wordt het onderwijs verstrekt: H.B. Scholen voor jongens door 143 doctoren, 41 candidaten, dus aanstaande doctoren, en door 377 leeraars voorzien met actes voor M.O.

H.B.S. voor meisjes door 26 doctoren en candidaten, door 18 leeraars en 101 leeraressen met actes M.O.

Aan de Gymnasiën zijn werkzaam 167 doctoren, 59 candidaten, en 109 leeraars bij het middelbaar onderwijs.

Het spreekt van zelf, dat deze cijfers jaarlijks geringe wijzigingen. ondergaan.

Ruim 500 mannen, toegenist met eene acte M.O., vinden dus bij het middelbaar en voorbereidend hooger onderwijs middel van bestaan. Het zoude te dwaas zijn hiermede geen rekening te houden. Maar vooreerst behoort meer dan de helft dezer docenten tot de exacte wetenschappen, en ten anderen is er in deze regelen nimmer sprake geweest van hen, die volledig konden voldoen aan de eischen voor 't verkrijgen der acte gesteld, of hen die in kennis stonden boven de eischen dier acte. Zij zullen die achting blijven afdwingen, die niet aan een titel is gebonden. Een onzer beste docenten in 't Hoogduitsch was slechts voorzien van eene acte volgens artikel 72 der vroegere wet op het lager onderwijs. Rekenen we bovendien, dat zij, die op dit oogenblik in functie zijn, eerst na jaren academisch gevormde jonge collega's zouden hebben te wachten, en clan nog op deze jaren van ondervinding en dóórwerken vóór hebben, dan is het nadeel aan hunne positie berokkend toch zeer gering.

Gelukte het sedert de invoering der wet op liet M.O. aan de besten onzer leeraren door eigen studie en volharding op een dikwijls moeilijk pad tot het verwerven van kennis te geraken, hoe gretig zouden zij de gelegenheid hebben aangegrepen tot breedere studie en tot eene geleidelijke, veelomvattende voorbereiding daartoe, hoe gaarne zullen ze deze aan het jongere geslacht gunnen.

Maar, zal men wellicht in het midden brengen: de kosten! Het

Gymnasium reeds is duur, en het eigenlijke academieleven is in ons land slechts aangewezen voor bemiddelden. In het gezin van de niet gefortuneerden in den middelstand moge er kans bestaan, door 't bezuinigen van jaren, één zoon naar de academie te laten trekken: meer kinderen zóó lang te laten uitgeven eer zij iets verdienen, is onmogelijk.

In de kringen waaruit we gaarne de aanstaande docenten zouden zien optreden, laat men intusschen toch reeds de zonen de H.B.S. of het Gymnasium bezoeken, waar het schoolgeld matig is. De groote bijkomende onkosten worden veroorzaakt door de boeken. In Duitschland bestaat het gebruik, dat meer bemiddelde knapen, bij het verlaten hunner klasse, de boeken, die zij niet meer noodig hebben, aan den Rector brengen, die daarover disponeert ten behoeve der minder bemiddelden. Dit veronderstelt eene zekere stabiliteit in de keuze der schoolboeken, die behartigenswaardig is. Hangt, zoo als het soms den schijn heeft, het heil van het onderwijs af van het telkens veranderen van leerboeken en het aanschaffen van nieuwe drukken van hetzelfde boek, kan de docent zelf niet aanvullen en wijzigen, als dit door veranderde meeningen omtrent enkele punten noodig blijkt, dan is het onderwijs niet goed. Uit het zich afhankelijk stellen van de leermiddelen blijkt de zwakheid van een leeraar. Wie vrijelijk over zijn weten beschikt en zelf regelmaat en orde in zijn kennis heeft, kan ook met leermiddelen, die hier of daar eene kleine leemte hebben, overweg en de besten zullen 't meest vrij doceeren. Hoe minder boeken bij classikaal onderwijs, hoe beter. Enkele zijn er natuurlijk altijd noodig. Maar de onkosten zouden tot een minimum zijn terug te brengen.

Mochten ouders bezwaar gevoelen reeds met twaalf jaren, den leeftijd waarop men gewoonlijk moet beslissen of knapen een Gymnasium zullen bezoeken, hunne zonen tot het leeraarsambt te bestemmen, omdat zij van hun aanleg niet zeker zijn, dan geven we dit toe.

Zeker kan op twaalfjarigen leeftijd worden uitgemaakt of een jongen ‘goed kan leeren’; voor studie intusschen is niet alleen begaafdheid noodig, maar ook karakter. Het dartele, speelsche, *vlugge* kind kan een volhardende, ijverige knaap worden, maar kan ook onrustig en wars van inspanning blijven, zoodat een bedrijvig leven, waarvoor een heldere blik noodig is, geschikter arbeidsveld voor hem wordt dan het terrein der wetenschap. En de druiloorige

droomer van twaalf jaren, dien men voor weinig vatbaar houdt, kan, als de physieke ontwikkeling tot rust is gekomen, zich kalm ontvouwen tot een ernstig, diep denker. Het voorbeeld, dat groote mannen zichlaat ontwikkelen, is niet zeldzaam. Eene breede voorbereiding is voor de jongelingen, die niet bepaald tobbers zijn, altijd een voordeel, den tijd tot die voorbereiding te verzuimen daarentegen altijd een nadeel, zelfs als het mocht blijken, dat zij zich in eene andere richting ontwikkelen dan men had verwacht of gehoopt.

Maar zij die mochten meenen dat die breede voorbereiding dan ook bijkans genoeg is om spoedig in de vakstudie der moderne talen te slagen, vergissen zich. Het verslag over een der laatste jaren zegt: ‘Ook twee candidaten, die een Gymnasium hadden afge loopen, moesten worden afgewezen.’

Dus na ernstige voorbereiding, ernstige studie!

Laat ons billijk zijn jegens den Staat. Niet de academische opleiding gaat de finantiëele krachten veler ouders te boven, maar het studentenleven, zooals dit bij ons in zwang is.

Wijdt men zich aan de theologie, waarbij geldelijke tegemoetkomingen van velerlei aard worden aangeboden, terwijl men na geeindigden studietijd, sedert vele jaren, terstond levensonderhoud door een beroep mag verwachten, dan kan men met betrekkelijk geringe middelen toe. Maar de anderen die studeeren en zich niet, om welke redenen ook, aan het maatschappelijk vormend element van het corpsleven willen onttrekken, moeten ‘fortuin’ hebben.

Is dit waarlijk noodig?

De academische toestanden in Engeland en Frankrijk zijn zoo geheel anders dan bij ons, dat we niet derwaarts onzen blik kunnen wenden. In Duitschland vinden wij veel verwants. In vele opzichten hebben onze jongelieden het beter, in andere opzichten kunnen wij met daar opgemerkte toestanden ons voordeel doen.

Onbemiddelden zijn er althans van het voorrecht der universitaire ontwikkeling niet uitgesloten.

Komen vele instellingen, b.v. die der Freitische, middagmaaltijden, hun geregeld in het gezin van hoogleeraren, ambtenaren en andere welwillenden aangeboden, in de behoeften der geheel onbemiddelden te gemoet, de hoofdoorzaak hunner geringe vertering berust in het bescheiden overleg, en daarin, dat zij gelegenheid hebben een gedeelte van hun onderhoud te verdienen.

Maar niet van de vlijtige doodarmen, hoe achtingswaardig zij mogen zijn, en hoe velen van hen later trouw een bescheiden ambt mogen vervullen, of hoever enkelen door genialen aanleg en ijzeren wil mogen worden gebracht, zal in 't algemeen de verheffing van het academisch leven uitgaan, noch de bloei der wetenschap door hen worden bevorderd. De niet genoeg te waardeeren deugd der volharding moge door de overwonnen moeilijkheden in 't bloeitijdperk des levens worden gestaald en gesterkt, er gaat door een voortdurenden druk in de academiejaren, door het zorgen van dag tot dag, ook iets verloren aan frischheid en veerkracht, dat we betreuren. En de volle zegen van het omgaan met allen gaat in den regel voor hen te loor, die angstig elke uitgave moeten vermijden. Weelde en overdaad zijn daarentegen ten allen tijde geweest een teeken van verval. Met werkelijke grootheid van geheele tijdperken of van enkele personen, gaat altijd eenvoud van gewoonten en levensbehoeften gepaard. Niet uit de rijen dergenen dus, die aan de academie buitensporige verteringen maken, zullen de mannen, op wie het vaderland hoopt, te voorschijn treden. Niet uit de rijen van hen, die op zoo jeugdigen leeftijd enkel vreugde zoeken en vinden in materiëel genot, hetzij dat zij behooren tot hen, wien onbeperkte middelen ten dienste staan, of van hen, die, medegesleept door vermogenden, uitgaven doen, die nog lange jaren hunne ouders, ja later zelfs nog vrouw en kinderen zullen drukken.

De groote kracht te midden van de jongelingschap der academie ontspruit niet uit de kringen der weelde, noch uit die der armoede. Zij gaat uit van hen, die vol genot met volle matigheid weten te vereenigen, van hen, wier geest zoo tintelend is, dat hij geen kunstmiddelen behoeft tot opwekking, wier levenslust zich zoo krachtig en frisch uit, dat hij niet afhankelijk is van prikkels, van hen, die zich even vroolijk scharen bij een glas bier en wat toespijze, dan aan het weelderigste maal met kostbare wijnen besproeid, van hen, die leven, zoo als Groethe het uitdrukt:

> Tages Arbeit, Abenda Gäste,
> Saure Wochen, frohe Feste,

van hen, die hunne krachten verfrisschen in vertrouwelijk gezellig samenzijn, maar ze niet verspillen, noch ontzenuwen.

Van hen dus, die met beperkte middelen, met het volle bewustzijn, dat de academietijd niet te lang mag duren, en een werkzaam leven hen spoedig roept, de jaren van zaaien en opnemen met ontvanke-

lijken zin genieten en door krachtige inspanning het geluk leeren verstaan, te mogen en te kunnen werken.

Mocht dit contingent van studeerenden bij ons toenemen door de ruimere gelegenheid tot het verwerven van academische graden.

Een duitsch student uit de middelklasse kan aan de meeste academies ruim leven van 1500 Rm., dus nog geen negenhonderd gulden. Hij kan zich daarvoor rij- en schermlessen, het bezoek van concerten, comedie, lezingen, kleine uitstapjes en de vacantiereizen naar huis veroorloven, eene goede kamer, een goede tafel hebben, zich fatsoenlijk kleeden en zijne studiekosten voldoen.

Uitgaven van weelde zijn van dit budget uitgesloten. Maar dat het ruim is blijkt uit de omstandigheid, dat studenten, die 600 gulden hebben, nog niet arm worden genoemd.

Zoude met gemeenschappelijke inspanning van vele zijden, bovenal van flinke jongelui zelf, niet dezelfde toestand bij ons allengs zijn te voorschijn te roepen? Want op zich zelf is het leven bij onze naburen sedert 1870 niet aanmerkelijk goedkooper dan bij ons.

Gelukkig de tijd, wanneer niet enkel jongelieden uit gefortuneerde kringen, maar de voor *wetenschappelijke studie* begaafden (niet te verwarren met begaafdheid over 't algemeen), onafhankelijk van ruimere geldelijke middelen, deel kunnen nemen aan universitair onderwijs.

Zouden dus op deze wijze schijnbare moeilijkheden voor de uitvoering van het geopperde plan allengs in zegen kunnen veranderen, met twee andere zwarigheden is het niet zoo gemakkelijk eene billijke regeling te treffen.

Wat te doen met de vreemdelingen, wat te doen met de vrouwen, die zich voor acte-examens M.O. bekwamen?

De toegang tot de academie staat voor hen open door de juist verkregen algemeene regeling voor de toelating van buitenlanders. Maar de instelling van een doctoraat zoude voor hen drukkend zijn. Zelden zouden hunne middelen veroorloven hier eerst te promoveeren. Lag er geene onrechtvaardigheid in tegen over de Nederlanders, dan zouden we voorstellen hen toe te laten tot de tegenwoordige acte A, even als we dit straks voor de vrouwen zullen aanwijzen, maar hen voor de bevoegdheid, die de acte B thans geeft, aan dezelfde voorwaarden te onderwerpen als de Nederlanders. Het zoude zijn om hun tijd te geven en levensonderhoud mogelijk te maken, tot ze desverkiezende den academischen cursus tot het gewenschte einde konden afloopen.

Voorloopig zoude de toestand voor de vrouwen kunnen blijven zoo als die is. Abnormale verschijnselen leveren de acte-examens wat haar betreft niet op. Zij zijn uit den kring, door den wetgever bedoeld. Wel bereidt zich hier en daar eene onderwijzeres tot een examen M.O. voor, die beter als hoofdonderwijzeres op hare plaats was, wel worden er ook vrouwelijke candidaten afgewezen of eerst na herhaalde pogingen toegelaten, maar het procenttal is meer geevenredigd. In menig jaar vinden wij in enkele vakken ook liet slagen van honderd procent. Zoo lezen wij, als vervolg der straks aangehaalde klachten over de mannen, waarbij een enkel goed examen een lichtpunt vormde: ‘een tweede lichtpunt leverde het examen (aardrijkskunde) der vrouwelijke candidaten; alle drie legden een zeer goed, eene zelfs een uitmuntend examen af.’

De examens in de vreemde talen zijn ook voor haar het minst gunstig. Voor het Engelsch slaagden in 1884 elf van de vijfendertig geëxamineerden, voor het Hoogduitsch vijf van de vijftien, voor het Fransch acht van de zesendertig.

Dit is, bij de honderd procent, die wij voor 't Nederlandsch en de Aardrijkskunde, en de negentig procent die wij bij Geschiedenis in hetzelfde jaar hebben waar te nemen, als een teeken van gebrek aan leiding en aan maatstaf der eigen beoordeeling te beschouwen. Niet als gebrek aan vatbaarheid of volharding, zoo als bij de mannelijke candidaten, die in geen enkel letterkundig vak tot een redelijk procenttal komen.

Elders vinden wij bij een der taalexamens: ‘De oorzaak van dezen gunstigen uitslag schijnt te moeten worden gezocht in grooteren ijver en volharding, in het zich niet zoo lichtvaardig aan een examen wagen *en vooral in meer algemeene kennis en ontwikkeling*.’

We zouden een vijftigtal soortgelijke aanhalingen kunnen doen.

Van haar zijn geene toelatingsexamens tot de academie te vergen, een academische graad zoude dus ook niet aan haar kunnen worden toegekend. Een acte-examen moet daarom bij voortduring hare bekwaamheid uitwijzen. Maar zouden niet, met betrekkelijk weinig inspanning en moeite voor de leden, commissiën in de academiestad, waar de candidaten allicht als toehoorderessen vertoeven, kunnen samen komen, met den Hoogleeraar in het vak elker afdeeling als voorzitter?

De kosten zouden voor het Rijk niet groot, de taak zou voor de heeren deskundigen niet onaangenaam zijn, en terstond na de instelling dezer commissiën zouden vrouwen, die zich voor deze takken van

onderwijs zoeken te bekwamen, uit den aard der zaak, wanneer de omstandigheden het haar ook maar eenigszins veroorloofden, zich begeven onder het gehoor der Hoogleeraren in de Nieuwe talen en van andere met hare studie verwante vakken.

Wanneer nu de kennis der oude talen voor de mannen zoo wenschelijk is, kunnen de vrouwen dan met succes studeeren zonder ze als grondslag te hebben opgenomen? Niet geheel. Het is eene van de redenen van het betrekkelijk ongunstig cijfer der taalexamens. De Latijnsche Etymologie zal ook voor haar de studie verlichten en veraangenamen, benevens eenige kennis van het Grieksch, althans van die vormen en woorden, waaruit de meest voorkomende vreemde woorden in de moderne talen zijn ontstaan en nog dagelijks ontstaan. De vrouw moet weinig vreemde benamingen gebruiken, maar ze moet hare beteekenis kennen. Flinke vrouwelijke candidaten, thans werkzaam, hebben zich dan ook reeds uit eigen beweging op de beginselen der oude talen toegelegd. Men verwarre hier niet doel en middel. Het komt er niet op aan, dat zij Latijn en Grieksch leeren, maar dat zij door de kennis der beginselen van Latijn en Grieksch, Fransch, Duitsch en Engelsch leeren.

Mochten zij nu bovendien door goede vertalingen de ‘schoonheid’ leeren verstaan uit de werken der ouden, dan zoude er ook eene goede basis voor de studie der Nieuwe Letterkunde zijn gelegd. Van harte wenschen wij haar dit toe.

Een ernstig punt blijft nog ter bespreking over. Stellen wij ons vóór dat jong gepromoveerden terstond volmaakte paedagogen zouden zijn? De ondervinding leert, helaas, in vele gevallen het tegenover-gestelde. De schuld schuilt niet enkel bij de jeugdige docenten, maar een weinig bij leemten in hunne opleiding, een weinig bij eigenaardigheden onzer inrichtingen, een weinig bij den geest onzer schooljeugd, die zoo gaarne meê het woord voert, een weinig bij de tijdelijke benoemingen en de publieke beoordeeling der Leeraars, door de colleges boven hen gesteld.

Een goed begin tot verbetering zoude in allen gevalle kunnen worden gemaakt, door het aanvullen der leemten in de opleiding, door het invoeren en uitbreiden van Practica en door andere middelen. In Duitschland geeft geen academische graad recht tot inleiding bij een ambt. Eerst practische examens, die in eene soortgelijke verhouding tot eene publieke betrekking staan als bij ons het proponentsexamen tot kerkelijke bediening, vormen den overgang van de

zuiver wetenschappelijke basis tot de eischen der werkelijkheid. Tot het hoogere schoolambt wordt toegang verleend door het Oberlehrerexamen.

Men verdenke ons niet, dat we dwepen met examina; ze zullen ten allen tijde een onvolledig hulpmiddel blijven tot het toetsen der bekwaamheid. Maar de norm, door een examen gesteld, leidt de richting der studiën en geeft aanleiding tot ernstige toelegging.

Na de overweging van de groote lichtzijden en de enkele moeilijkheden, die uit de instelling van een Doctoraat in de Nieuwe Letteren zouden geboren worden, heeft men het recht van ons te vragen, hoe we ons de regering daarvan voorstellen. Onmogelijk toch zoude men de drie moderne talen en het Nederlandsch, met de aanverwante vakken als met gelijke voorliefde beoefend, tot het onderwerp van onderzoek bij het doctoraal examen kunnen maken. Is het eenmaal zoo ver, dan zal het zeker aan rijpe plannen van meer bevoegden niet ontbreken. Ons heeft voor den geest gestaan, dat kennis van de hoofdtrekken van alle deze vakken kon worden gevergd, maar ter keuze van den doctorandus één of twee dezer vakken op den voorgrond konden treden, en deze in de bul zouden worden aangeteekend. Aldus wordt er in Duitschland gehandeld in de daar zoo vele vakken omvattende faculteit der Philosophie.

Resumeeren wij thans veel van het in deze bladzijden uitgesprokene, dan komen wij tot de slotsom: Wil men voor de nieuwe talen academisch gevormde leeraren, dan scheppe men de mogelijkheid, dat voor deze vorming vatbare personen daartoe na volbrachten studietijd uitsluitend worden gerechtigd, en geve men daardoor levensvatbaarheid aan het bestaan der jonge Faculteit. Wil men ze niet, dan ware de oprichting eener kweekschool voor M.O. eenvondiger en meer doeltreffend geweest. Wij voor ons hechten er bijzonder veel aan, dat zij, die de ‘ideale’ vakken aan middelbare scholen onderwijzen, in algeheele ontwikkeling niet achterstaan bij de representanten der exacte wetenschappen. Juist omdat hun een beknopte tijd naar jarental en lesuren in het programma is toegemeten, moet dát wat er in dien tijd wordt gegeven uitstekend zijn. Niet in de mate van kennis berust de tooverkracht van het onderwijs, maar in de wijze van kennis en de mate van begrip. Dit trooste hen die, - ik ken ze, - hunne en hare leerlingen zien trekken met minder *weten* dan ze hun en haar zoo gaarne hadden toebedeeld, omdat er steeds op hun urental werd beknibbeld. Het is niet hoeveel Ge

hun leert, maar hoe en wat Ge hun leert, dat Ge hen doet gevoelen en verstaan, waarop het aankomt.

Mocht het ambt van leeraar steeds meer als een eervol, ja heilig ambt worden aangezien, en mochten, bij zoovele beklagenswaardige toestanden in onze maatschappij, de jongens niet alleen leermeesters maar ook harmonisch ontwikkelde menschen, leidende vrienden in hunne leeraren vinden. Om dit te bereiken is geene gelegenheid tot vorming voor toekomstige docenten ‘te goed.’

Want om te spreken met Abu-Seid in Rückerts Makame:

Was ist hehrer - als ein Lehrer - der ein Vater ist, nicht des Fleisches und Geblütes, sondern des Geistes und Gemüthes? - und wo ist anmuthiger ein Stand als dessen, der da steht inmitten von der Jugend Rosenbeet, - dessen Anhauch den Geist erfrischt - und in seinen Frost sanfte Wärme mischt? - oder welcher Beruf ist förderlicher zu des Ruhmes Behuf - als der Weisheit Korn, das unvergängliche, zu streun in das Land, das frisch empfängliche,- das es aufgeh und Ernte trag' überschwängliche? -

Mochten deze regelen *iets* bijdragen tot het mogelijk maken yan ruimer zaaien, van een meer overvloedigen oogst. Dat zullen zij, wanneer ze voorbereidend helpen de behoeften van het middelbaar en den zegen van het universitair onderwijs meer tot elkander te brengen.

A.W. KROON - STAR NUMAN.

R i n i a s t a t e , Juni 1885.

Een nieuw gedicht van Coppée.

Het was Zaterdag den 21^{en} November juist twee jaren geleden dat F r a n ç o i s C o p p é e met zijn drama *Severo Torelli* een succes behaalde, dat, door meer dan honderd achtereenvolgende voorstellingen bevestigd, niet weinig heeft bijgedragen om zijne benoeming tot lid der Fransche Academie te verzekeren. Dat eerste groot en onbetwist succes op het tooneel en zijne benoeming tot 'onsterfelijke' hadden den dichter als met nieuwen moed en nieuwe kracht bezield. Reeds lang had hij nagedacht over een onderwerp, dat in zijn geest langzamerhand den vorm van een drama aannam. Maar om zich geheel aan zijne inspiratie en aan zijn dichterlijken arbeid te kunnen overgeven, moest hij Parijs en zijn vriendenkring vaarwel zeggen; moest hij alleen zijn. Zijn uitgever Lemerre bood hem in den zomer van 1884 het gebruik aan van een eenvoudige woning te Cotainville, een rustig plekje aan de zee, zuidelijk van Cherbourg. Daar bracht Coppée met zijn zuster, die hem nooit verlaat, ruim zes weken door, zes weken gedurende welke hij, met een ijver en een opgewektheid als zelden te voren, acht uren daags arbeidde.

Toen hij te Parijs terugkeerde, bracht hij het nandschrift van *Les Jacobites* meê. Perrin, de Directeur van het Théâtre Français, las het stuk en verklaarde zich, wat hem betrof, bereid het te doen opvoeren. Men verhaalt dat het Comité uit de Sociétaires niet zoo gunstig oordeelde en wijzigingen voorstelde; tegelijkertijd zou Coquelin aan Coppée, die de functiën van bibliothecaris der Comédie Française vervulde, te kennen hebben gegeven, dat deze betrekking-kwalijk voegde voor een lid der Academie. Coppée gevoelde zich

door een en ander gekwetst, nam zijn stuk terug, en bracht het naar het Odéon, waar zijn vriend Porel pas het Directeurschap had aanvaard.

Porel kende *Les Jacobites*; Coppée had hem het stuk reeds meer dan eens voorgelezen, en de Directeur van het Odéon was in verrukking over des dichters nieuwe schepping. Dat drama met zijn troep jonge artisten te mogen instudeeren, en aan de mise en scène, welke zooveel gelegenheid bood voor schilderaehtige costumes en effectvol decoratief, zijn zorgen te mogen wijden, rekende Porel zich tot een eer en een zeldzaam genot.

En zoo geschiedde het dat het drama *Les Jacobites* - zorgvuldig-voorbereid in een twintigtal repetities, welke 's ochtends aangevangen, vaak eerst eindigden tegen het uur waarop de avondvoorstelling moest beginnen, repetitiën, waarbij Porel steeds op de bres stond, zijn volkje aanmoedigende en hun iets van het vuur mededeelende dat hem zelf bezielde - den 21^{en} November 1885 voor het eerst in het. Théâtre National de l'Odéon werd vertoond.

Het drama speelt in Schotland in de jaren 1745 en 1746.

In het eerste bedrijf vinden wij eenige Schotsche bergbewoners op een dorpskerkhof in de Hooglanden bijeen. Het gerucht loopt, en wordt bevestigd, dat Prins Karel Eduard, de zoon van Jakob III, vergezeld van eenige Fransche edellieden op de Schotsche kust is geland, en van de aanhangers van het huis Stuart, *de Jacobieten*, verwacht dat zij hem zullen steunen in zijne pogingen om zijn aanspraken op den troon tegenover George II van Engeland, den koning uit het Hannoversche huis, door kracht van wapenen te doen gelden.

De *Clan* der Mac' Fingalls, waarvan Lord Fingall het hoofd is, blijkt weinig geneigd om het avontuurlijke plan van den pretendent te begunstigen. Zoo vaak reeds hebben zij gewaagd zich tegen den Hannoveraan te verzetten, en steeds zijn zij voor de overmacht bezweken. Te vergeefs heeft de oude blinde Angus, die eens de gelofte deed dat hij, als getuige van de rampen van zijn land, zoolang Schotland niet vrij zou zijn, met zijn kleine dochter Marie bedelend het land zal doortrekken; te vergeefs heeft Lord Fingall zelf deze Hooglanders trachten te bewegen zich aan zijne zijde te scharen.

Daar treedt Angus andermaal in hun midden; een doodgraver met zijn spade vergezelt hem. ‘Faites place à la mort!’ roept de

blinde. En wanneer allen verwonderd opzien: er is immers niemand gestorven? dan zegt Angus:

> Si fait, quelqu'un est mort, et d'une mort affreuse.
> A l'oeuvre fossoyeur! ... La tombe, qu'on la creuse!
> J'y veux, ò pauvre Ecosse, enterrer ton drapeau.

En dan vervolgt hij, in vervoering:

> Mon Dieu! que c'était beau,
> L'Ecosse d'autrefois, pauvre, fière et fidèle!
> Le grand aigle qui la traversait d'un coup d'aile,
> Sentait qu'un air plus libre emplissait ses poumons;
> Et l'azur de nos lacs, la neige de nos monts,
> Et l'écume d'argent que le torrent charrie,
> Et l'herbe fraîche, et les fleurs d'or de la prairie,
> Et le soleil levant, rose dans le brouillard,
> Etaient moius purs qu'un coeur de pauvre montagnard!.....
> Mais cette Ecosse-là, l'Ecosse de vos pères,
> Elle n'existe plus, ô gens des Hautes-Terres!
> Il est mort, l'étendard autrefois triomphant,
> Que pleurent seuls ici l'aveugle et son enfant!
> Sa tombe n'est pas prête, a-t-on dit? Je m'en charge:
> Je la ferai profonde, et je la ferai large;
> Car il convient aussi de jeter au fossé
> Toute la gloire et tous les malheurs du passé....
>
> Faites un trou profond, profond, pour qu'on y jette
> Les armes du vaincu, la lyre du poète,
> Tous nos espoirs chéris, tous nos grands souvenirs,
> Les pleurs des exilés et le sang des martyrs!
> Puis lorsque tout aura disparu sous l'argile,
> Piétinez bien le sol pour qu'il soit infertile
> Et que, derniers témoins venant vous accuser,
> Les chardons écossais n'y puissent plus pousser!

Het machtig woord van den blinde heeft de harten doen ontvlammen. Zij zullen voor hunne vrijheid de wapens opnemen, en wie geen wapens heeft zal zijn zeissen als wapen gebruiken, en wie geen zeissen bezit, heeft nog tanden om te bijten. En wanneer een der Hooglanders, de oude Enoch, hen waarschuwt en hun verwijt dat zij zich hebben laten opwinden,

> Pour un drapeau-fantôme et pour un discours vide,

dan zal Angus hun toonen welk een vaandel hij ten grave voerde, en welk een doode thans is herrezen. Onder zijn lompen haalt hij een vlag te voorschijn, die zijn dochter in de lange winteravonden gewerkt heeft, de vlag der Stuarts.

Karel Eduard nadert; hij ziet de Fingalls voor zijn zaak gewonnen en bereid hem te volgen. Zijn oog valt op Angus en op zijn bevallige dochter. ‘Approche donc, mignonne’, voegt hij Marie toe:

> Moi-même je veux mettre, ainsi qu'un fiancé,
> Un baiser tendre et doux sur le beau front baissé.
> Il me semble que c'est l'Ecosse que j'épouse.

En wanneer de Prins aan Angus, die de *clan* voor hem gewonnen heeft, vraagt; wat hij voor hem doen kan, antwoordt de blinde:

> Rien, que d'être un bon Roi.
> ..... Ma main a semé les épées;
> Tu n'as qu'à moissonner, Prince, et qu'à conquérir;
> Mais, plus tard, songe aux fils de ceux qui vout mourir.
> Lorsque tu règneras, que ton coeur compatisse
> Aux maux des pauvres geus, sois bon, fais nous justice,
> O jeune homme, à qui tout un peuple s'est donné!
> Et souviens-toi, lorsque tu seras couronné
> Et que tu sentiras le sceptre dans ta paume,
> Qu'un mendiant t'a fait l'aumône d'un Royaume l

Twee maanden zijn verloopen. Wij zijn in het kamp van Karel Eduard onder de muren van Edinburg, de stad die door den Pretendent zonder slag of stoot is ingenomen. Daar vinden wij, met de hoofden van verschillende *clans*, Fransche edellieden, alsmede Lady Dora Fingall, de vrouw van Lord Fingall, met hare vriendin Lady Murray. De beide dames zijn, in elegant krijgskostuum, den schoonen koninklijken avonturier gevolgd. Lady Fingall voelt meer dan enkel bewondering voor Karel Eduard. De Prins, die aan een der Fransche edellieden bekent:

> Bien des beaux yeux m'ont souri; j'en profite.
> Celui qui peut mourir demain, doit aimer vite,

heeft niet geschroomd zijn hof te maken aan de vrouw van dien. Lord, die voor hem ten strijde trekt, en hij heeft bij Dora Fingall een al te gewillig hart gevonden.

Wij vernemen dat hij haar voor den avond een rendezvous geeft. Op hetzelfde oogenblik komt men den Prins verwittigen, dat iemand naar hem vraagt. In zijn tent vindt hij Marie, de dochter van den blinde. Het kind is, na het oogenblik waarop de Prins haar op het voorhoofd gekust heeft, zich vol dwependen ijver aan zijn zaak gaan wijden. Thans komt zij uit het vijandelijk leger, en hem waarschuwen, dat het zaak is nog dezen nacht het kamp op te breken en Carlisle te overrompelen, dat niet verdedigd wordt. Het arme kind heeft nacht en dag geloopen om deze tijding te brengen, en is uitgeput van vermoeienis. Karel Eduard, getroffen door zooveel toewijding, reikt haar een beurs met geld toe:

Sers t'en pour me servir,
Et garde seulement, Marie, en souvenir
De ce temps de combats, de périls et d'alarmes
Cette bourse de soie et brodée à mes armes.

De Prins herinnert Dora aan hunne afspraak, en als deze nog aarzelt, vraagt hij, of ze hem, die morgen kan sneuvelen, dit wellicht laatste onderhoud kan weigeren. Dora bezwijkt voor zijn aandrang. Maar Marie heeft uit de tent hun teeder onderhond gadegeslagen, en als zij alleen is gebleven, barst zij los:

Oui, je hais cette femme!

Zij tracht haar verkleumde ledematen bij het half uitgedoofd bivoeakvuur te warmen; en zij mijmert:

Naguère, par les soirs de brouillard ou de glace,
Qnand de mon cher aïeul partageant le manteau,
Je traversais la plaine ou montais le coteau,
Parfois en grelottant, je rêvais, pauvre fille!
Que, comme une autre, un jour, j'aurais une famille,
Un brave et bon mari, labonreur ou berger,
Un foyer, près duquel, trop vieux pour voyager,
L'aveugle chercherait, de ces mains amicales
Plusieurs petits enfants aux têtes inégales ....
J'ai rêvé tout cela .... Puis ce Prince est venu ....
Et parce qu'il a mis, par hasard, au passage,
Sur ce front un baiser, qui n'était pas pour moi,
Parce que j'ai senti battre le coenr d'un Roi,

Toute à ce souvenir qui me poursuit sans trêve,
Maintenant c'est fini; plus jamais je ne rêve
D'une chaumière au fond du pays montagnard,
D'un époux et d'enfants bénis par le vieillard.

Bemint zij hem dau? En, indien het zoo was! ... Thans weet zij, dat hij een andere vrouw liefheeft. En toch, arme Marie, zet uw nederige taak voort! - zoo vervolgt zij:

Pas de soupirs de femme et pas de pleurs d'enfant!
Et le jour qu'il sera vainqueur et triomphant,
Fuis bien loin, emportant ta blessure mortelle;
Comme, lorsque le plomb ensanglante son aile,
Faisant un grand effort désespéré dans l'air,
Le goëland s'en va mourir en pleine mer!....

Je suis lasse.... Dormons. Quand on dort, on oublie.

Marie wikkelt zich op den grond in haar mantel en tracht te slapen; maar weldra hoort zij Lord Fingall en twee andere Hoofden naderen. Zij hoort den naam van den Prins noemen. De Hoofden spreken de vrees uit, dat Karel Eduard, hoe loyaal en hoe dapper hij ook zij, een lichtmis is; en deze strenge, puriteinsche mannen willen geen losbandig koning. Het gerucht loopt - zoo zeggen zij - dat de Prins 's avonds in een huis dat tegen de rots is gebouwd, samenkomt met een vrouw, die verdacht wordt de vrouw of' de dochter van een der hunnen te zijn. Zij willen de gelieven nog dezen avond verrassen, en indien de vrouw een vrouw van kun rang is, dan wee haar!

Marie heeft alles gehoord. Zij begrijpt dat Dora verloren is.... Des te beter! Maar ook de Prins zal verloren zijn. Men zal hem verachten en hem verlaten. Marie moet dus trachten haar te redden, tot elken prijs.

Dora Fingall is alleen in de kleine tegen de rots gebouwde woning. De Prins is juist vertrokken, en zij zal op haar beurt heengaan, als plotseling Marie door het geopend venster binnen-springt. Zij verwittigt Lady Fingall van het gevaar, waarin deze zich bevindt:

Ah! vous avez commis une action atroce,
En prenant ce royal amant, lady Dora!
Et ce sera terrible, et l'on vous châtiera,

Mais trop tard; et le crime est bien irréparable;
Car vous avez perdu, sachez-le, misérable!
Par amonr, par caprice..... Est-ce que je sais, moi?....
La liberté d'un peuple et l'avenir d'un roi!

De Hoofden zullen zoo aanstonds hier zijn, en lord Fingall zal hen vergezellen. Wat te doen? Marie zou haar bloed willen geven om deze vrouw te redden, en wanneer Dora vraagt:

Quoi? vous, qui venez, l'oeil farouche,
La haine dans le coeur et l'outrage à la bouche!...
Me sauver?

dan antwoordt Marie:

Oui, je veux vous sauver aujourdhui,
Non par pitié pour vous, mais par amour pour lui,
Pour le Prince!... Car dans ma poitrine amaigrie
A toujours palpité le coeur de la Patrie ....
Conduisant mon aïeul, par la pluie ou le givre,
Je chantais les vieux airs qui.sont repris en choeur
Et font monter le sang de la révolte au coeur;
Partout où je passais, le soir, à la veillée
La race des Stuarts était moins oubliée.

Les justiciers bientôt vont franchir cette porte;
Lord Fingall vous tuera, peut-être; que m'importe!
Mais il va fair, après l'outrage d'aujonrdhui,
Notre armée, entraìnant les autres avec lui...
Et l'Ecosse sera vaincue, et l'Angleterre
Assouvira sur nous sa haine héréditaire.

Zij moet haar dus redden. Maar hoe? Er wordt hevig op de deur geklopt. Marie verbergt Lady Fingall in een zijvertrek, en wacht de komst der Schotsche Hoofden af. De deur wijkt. De kamer is ledig, maar op den drempel van het kleine vertrek verschijnt Marie. Dat kind in lompen kan de minnares van den Prins niet wezen! Marie heft hun laatsten twijfel op door hun de beurs met het wapen van den Prins te toonen, die Karel Eduard haar tot loon voor haar diensten gaf.

Charles-Eduard m'a dit: Sers-t'en pour mon service,

zegt zij tot zich zelve.

Daar komt de blinde Angus. Men had hem genoodigd, getuige te zijn van de ontmaskering van den Prins. Het volk zou hem, die zulk een invloed had, eerder gelooven dan iemand anders, en hij zou het vonnis uitspreken. Maar nu des Prinsen medeplichtige Angus' dochter blijkt te zijn, mag hij niets vernemen. ‘Men heeft zich vergist, de Prins is onschuldig... er is geen vrouw gevonden’ zoo tracht men Angus wijs te maken. Maar hij:

Ah! je ne voudrais pas t'offenser, Lord Fingall;
Mais renonce à mentir, vraiment, tu mens trop mal.
Quand un de nos sens dort, un autre sens s'éveille;
Je n'y vois plus, milord, mais j'entends à merveille.
Oui, j'entends le mensonge en ta voix hésiter,
Et j'entends une femme, ici près, sangloter....

Wil men dan van zijn blindheid gebruik maken om hem de waarheid te verbergen, wil ook zij, die daar snikkend nederligt, zich niet bekend maken ... Welnu dan - het geldt het geluk van Schotland -:

C'est le peuple Ecossais tout entier qui te lance
Sa malédiction par la voix du vieillard.
Je ne crois plus à tes sanglots. Il est trop tard!
Je te voue au malheur et pour toute ta vie ....
L'Ecosse aux moeurs de neige, être impur! où tu mets
La tache qui jamais ne sera plus détruite,
Te chasse par mes mains et te dit: Sois maudite!

Een wanhoopskreet ontdekt hem de tegenwoordigheid van zijn kleinkind. De grijsaard is buiten zichzelven van ontzetting.

Un flot de sang à la gorge me monte ...
On dirait que mon crâne éclate sous l'affront
Et que mes cheveux blancs prennent feu sur mon front.

In zijn dolle smart, wil hij met Marie alleen zijn. Lord Fingall en de beide andere Hoofden vertrekken. Lady Fingall komt uit haar schuilplaats te voorschijn. Zij, Dora, is de schuldige en Marie heeft gelogen ‘par un sublime et divin dévouement.’ ‘En waarom heeft zij dien leugen volgehouden, zelfs toen ik mijn hand tegen haar ophief - waarom?’ vraagt Angus.

Pour garder au pays son armée et son Roi,

antwoordt Dora; en Marie:

Pardon, père, pardon! - C'était pour la Patrie!

Men hoort gejoel in de verte, militaire troepen naderen; de Prins trekt ten oorlog. Marie is nog vol geestdrift.

Mon coeur à lui s'est fiancé
Avec toute l'Ecosse,

zegt zij. En wanneer Angus haar toevoegt:

Hélas, c'est insensé!
Cette folie, enfant, doit être combattue -

dan luidt haar antwoord:

Je ne le puis. Je sens que cet amour me tue,
Mais il est désormais tout le bonheur pour moi,
Grand-père, et j'en veux bien mourir!....

Zes maanden zijn weder verstreken. De kansen zijn gekeerd. Karel Eduard heeft den slag bij Culloden (14 April 1746) verloren, lady Dora heeft op het slagveld den dood gezocht en gevonden. De Engelschen hebben een prijs gezet op het hoofd van den Pretendent, die, door de soldaten achtervolgd, een schuilplaats komt zoeken in een arme boerenwoning in de Hooglanden. In dezelfde woning is de eveneens vogelvrij verklaarde Lord Fingall gevlucht, die er aan zijn smart over den dood zijner jonge vrouw, die hier haar laatsten adem heeft uitgeblazen, den vrijen loop laat:

Elle! Dora! S'en aller la première!.....
Lorsque ses cheveux blonds brillaient dans la lumière,
Elle avait l'air d'avoir quinze ans!.... Quelle douleur!....
Quelquefois, en riant, je l'appelais: Ma fleur!
Pauvre petite fleur, dans le sang écrasée!....

Een onnoozele knaap, Joé, breekt de stilte van deze woning vol rouw en ellende door zijn ijdel gesnap en zijn liedjes. De onnoozele

heeft een medaillon gevonden, hetwelk hij weet, dat aan Lady Dora behoorde, hij heeft het eerst voor zich behouden, maar wil liet nu aan Lord Fingall teruggeven. Lord Fingall heeft zijn vrouw nooit in het bezit van dat medaillon gezien. Wanneer hij het opent, dan ziet hij dat het het portret van den Prins bevat, waaronder deze de woorden ‘Je t'aime!’ geschreven heeft. En die Karel Eduard, die hem zijn eer ontstal, is in deze zelfde woning! Ziedend van toorn vliegt Fingall op, hij neemt een bijl, die in den hoek van het vertrek staat, en wil de kamer van den Prins binnen vliegen, - maar een plotselinge gedachte houdt hem terug.

> Sous mon toit!..... Car il est sous toit, dans ma terre!
> Cet homme est un infâme, un traître, un adultère!
> La mort, la pire mort est tout ce qu'on lui doit.
> Je le hais! je le hais!.... Mais il est sous mon toit!....

Op hetzelfde oogenblik dringen de Engelsche soldaten de woning binnen. Zij hebben Karel Eduards woning ontdekt. ‘Gij zoekt een vogelvrijverklaarde,’ zegt hij, ‘hier is hij. Ik ben lord Fingall, mijn hoofd is duizend pond sterling waard. Ik geef mij over!’ En dan zacht, met een blik naar het vertrek waar de Prins verscholen is:

> Dors en paix, toi! Voilà comme un Fingall se venge!

Het laatste bedrijf speelt in de nabijheid van de steile kust. Een somber en verlaten oord. In de verte ontwaart men de zee. Karel Eduard zwerft daar in havelooze kleeding rond, slechts van één enkelen getrouwe, Duncan, vergezeld. Hij vergaat van koude en van honger, en ziet uit naar een boot die hem naar Frankrijk terug zal kunnen voeren.

> Et je fus un Roi... prèsque! Et des vaincus serviles
> M'ont sur des plats d'argent, offert les clefs des villes;
> Aux pieds de mon cheval leur respect s'est rué.

En nu!

> Le général, brillant naguère à la parade,
> Grelotte au vent d'automne, en haillons de tartan
> Au seuil d'une masure, on dit parfois: Va-t-en!
> Au Prince qui coucha dans le lit de ses pères.

In ditzelfde oord zwerft Angus, met zijn kleindochter, die, vermagerd en uitgeput, zich met moeite voortsleept. Zij is hierheen gekomen, omdat zij haar Prins nog voor het laatst wil zien. Karel Eduard nadert de plek waar zij zitten. Hij kan niet verder:

Toujours, comme avec des tenailles,
La faim, l'horrible faim déchire mes entrailles!

Hij ziet den blinden grijsaard, dien hij eerst niet herkent, en vraagt hem om brood! Marie, die al zwakker en zwakker wordt, is aan de voeten van haren grootvader in slaap gevallen. Zij heeft een heerlijken droom:

La journée était belle...
Le ciel riait. Uu grand espoir flottait dans l'air...
Et je vis le héros qui marchait dans la mer!
Sa croix de diamant brillait comme une étoile...
Il me prit dans ses bras... Sur ma robe de toile,
Un moment, j'ai senti son coeur près de mon coeur,
Et puis, de son baiser m'envahit la chaleur,
Et sa boucbe resta sur mon front appuyée!...
Le beau rêve!... Pourquoi m'avez-vous éveilée?...

Als zij goed ontwaakt is, en den held van haar droomen voor zich ziet staan, werpt zij zich aan zijn voeten. De Prins richt haar op, en vraagt haar:

Tu peux me juger, pauvre enfant;
Car je sens battre en toi le coeur, encor vivant,
De mon Ecosse, dont la blessure est mortelle!
Pauvre Ecosse! Dis moi, me pardonnera-t-elle?
A ton verdict, enfant, le Prince se soumet.

MARIE.
L'Ecosse ne peut pas juger... Elle t'aimait!

LE PRINCE.
J'ai courbé tons les fronts.

MARIE.
Les âmes restent hautes!

Dun can komt den Prins waarschuwen, dat er een vaartuig gereed ligt; hij kan vluchten. Er is geen oogenblik te verliezen - en Karel Eduard vertrekt.

Marie voelt haar einde naderen, maarzij wil niet sterven, voordat zij weet dat de Prins het schip bereikt heeft en in veiligheid is:

> Mourir sans le savoir tout à fait hors d'atteinte!...
> O mon Dieu, protégez le proscrit! Vierge sainte,
> Je vons prie à deux mains!... Qu'ils sont lents, ces rameurs!
> Plus vite!... Du conrage!

en als een kanonschot het sein heeft gegeven dat het vaartuig bereikt is:

> Il est sauvé!... Je meurs!

Angus knielt bij het lijk; hij haalt onder zijn lompen een in flarden gescheurde vlag, en wikkelt er zijn kleindochter in.

> C'est le dernier drapeau de l'Ecosse, le seul
> Qu elle n'ait pas perdu dans l'atroce bataille.
> Il est taché de sang et criblé de mitraille!
> C'est un haillon!... Mais c'est le linceul qu'il lui faut,
> Et dans ses plis ma pauvre enfant morte aura chaud!...
> Oui, vivre un jour! Savoir que la tombe est creusée,
> Le cercueil mis en terre et la pierre posée!....
> Puis je trouverai bien quelque part un tronçon
> De claymore et, gravant comme avec un poinçon,
> Sur la tombe où sera tout ce qui reste d'elle
> A tâtons j'ecrirai ce simple mot: Fidèle.

Zijn *Les Jacobites*, - waarvan ik, uit de door den uitgever Lemerre tot mijn beschikking gestelde ‘schoone bladen’, dit overzicht gaf - een drama, voldoende aan al de eischen van deze kunstsoort? Of is het werk niet veeleer een aangrijpend dramatisch gedicht, een reeks van schilderachtige en treffende dramatische tafereelen uit een romantisch tijdvak der geschiedenis van Schotland? Is er een held, om wien de ééne handeling zich schikt; of zijn het miet meer los samenhangende episoden, welke elk op zichzelf zich afwikkelen? Kan er van een hoofdpersoon in dit gedicht gesproken

worden, is die hoofdpersoon dan niet het ongelukkige Schotland, waarvan de blinde grijsaard en zijn tengere, dwepende Marie als de symbolen zijn?

'Poëtisch in de hoogste mate, - dramatisch niet; een heldendicht vol schoonheden van den eersten rang - geen drama', zullen velen oordeelen.

Over den indruk, dien het stuk bij de eerste voorstelling gemaakt heeft, loopen de berichten uiteen. 'Een zeer groot en welverdiend succes', schrijft Jules Lemaître in het *Journal des Débats*. 'Le succes a été considérable', zegt Vitu in *le Figaro*. Volgens Sarcey was het succes niet onbetwist. Het feuilleton, dat de criticus van *le Temps* aan *Les Jacobites* zal wijden, is, op het oogenblik dat ik dit schrijf, nog niet verschenen; toch sprak hij reeds van 'des contestables et qui ont été contestées le premier soir.'

Wat echter ook het lot van het stuk als drama moge zijn, als gedicht, kleurrijk, verheven, aangrijpend, zal het onder Coppée's werken een eervolle plaats blijven innemen. Welk een vlucht neemt de dichter! Hoe weet hij voor de toewijding van de Schotten aan hun land de edelste, roerendste uitdrukkingen te vinden! Hoe fier en vol klinken die verzen, vaak als muntstukken uit het edelst metaal geslagen, en hoe sierlijk golven de lijnen van die lyrische gedeelten, waaraan het gedicht zoo rijk is! Het is een genot die verzen hardop te lezen; zij klinken als muziek, nu eens krachtig als uit koperen monden, dan weer zangerig teeder als van een snaren-instrument; - voor allen, die poëzie weten te waardeeren, *a joy for ever*.

J.N. VAN HALL.

Fragment eener Javaansche legende.

't Schrille geschreeuw van den vliegenden eekhoorn, met akelig galmen
't Nachtgetij ruw verontrustend en spookachtig tergend, verstomde
Lang reeds. Een schitterend weefsel van gouden en purperen stralen
Speelde aan den helderen hemel door-een tot een byna verblindend
Morgenrood, dat zelfs den barsten bergtop met rozengloed tintte
Die als een zacht violet nog de lagere lendnen omvloeide.

Bleek, maar toch zilverig blank, zweefde een nevelig wolkheir den. morgen
Wazig vooraf, als een rei van stemmige maagden in 't reine
Witte gewaad, die heur machtigen heerscher deemoediglyk voorgaan.

Daar rees de gloeiende zon uit het glansend azuur van het oosten.
Hemel en aarde baadden wellustig in 't licht der herleving
Dat, als een laaie fontein, nu alles met stroomen besproeide.
't Graf van den nacht lag bedolven, en iedere levende ziele
Loofde den heerlyken held, die de dagtoorts zoo vurig deed vonken.

't Tjilpend en sjilpend getoon van de boschzangers wekte nu weldra
De echo alom in 't ontwakende woud, waar krioelende en vlugge
Apen met grillig gegrijns naar de lokkende boomvruchten grepen,

Blinkende tusschen de zacht zich ontplooiende bloesems en bloemen,
Die aan een gantsch legioen van gonzende kevers en dartle
Vlinders, met vlerkjens alsof zy een vliegenden regenboog vormden,
't Zoete genot van den nektar boden in opene kelkjens.

't Wilde gedierte des wouds, verhit door den nachtlyken rooftocht,
Sloop nu met sluipenden tred naar zijn stille, verheimlykte drinkplaats.
Zie - daar nadert het lenige lijf met de bruingeele hairen
Sierlyk, ja prachtvol, getooid door een dubble rij koolzwarte strepen,
Langzaam een tyger, den borstligen baard nog bebloed door zijn nachtmaal,
't Vinnig genagelte in 't trijp zijner voetzolen krommend verbergend.
Breed was het pad, reeds voor lang er gebaand door de hoeven der neushoorns,
Die den verfrisschenden stroom, de donkere wouden doorsnellend,
Reeds op verre afstanden riekten.

Daar dook de scheemrende schaduw,
Onder het dichte gewelf van het weefsel der blaadren daar boven,
Steeds hier beneden den grond als met donzigen sluier bedekkend,
Plotselyk wech - en een opene plek, als een blijde verrassing,
Blonk in den stralengloed die in een woudstroom zich schittrend weerkaatste.
Hoog strekten groepen van woudreuzen 't loof over 't groenen der zoomen.
Laag hingen, meer nog bebloemd dan bebladerd, de dartle lianen,
Rijk, als de franjes des wouds, met de weeldrigste bochten en slingers
Dompelend neer in 't geplasch, door den golfslag steeds wuivend bewogen.

Rustig-voorzichtig plonste de prachtige woudtiran, wadend
Half tot de kniën, 't fluweel zijner pooten in 't zachthellend ondiep.
Gretig lekte hy 't lavende vocht, dat zijn brandende lippen
Kabblend verkoelde, en lepperde langzaam-wellustig zijn teugen.

Spoelt daar de glibbrige schors van een drijvenden boomstam naar d' oever?

Eensklaps, en snel als een bliksemstraal, thands uit de diepte geschoten,
Schiet een reusachtige kop op den kop van den talmenden drinker Toe, en omklemt hem, als tusschen een schroeve, met ijzeren tanden.

Schril snijdt de kreet van schrik des besprongenen tygers door d' omtrek.
Rillende rijst hem de rug; maar hy spant al de krachi zijner spieren,
Boven zijn krachten zelfs, saam tot een worstling op dood of op leven:
Brullend van woede en van pijn, zet hy 't vlijmende scherp zijner naaglen
Fel in het hoornig kuras, dat de leden zijns vinnigen vijands
Staalhard ompantsert. Vruchtloos: zy glijden op 't glibbrig be-kleedsel
Kledderig af - en verliezen hun kracht in een machteloos krabben.

Drupplend van water en bloed, perst de muil van 't gepant-serde monster
Vaster de vinnige tand; en telkens, met rukken by rukken,
Trekt hy zijn slachtoffer neer, en dieper en dieper in 't stroomnat.
Krakende barst er een kruin, en blinken er bloedig nog oogen -
Dan verdwijnen in 't wed krokodil en verwonnene tyger.

Thands schiet een tweede gedrocht, even robblig geschubd en gepantserd,
Voort uit het ruischende riet naar het midden der golven, en brullend
Zweept hy zijn sterken staart, en kleinst er de waatren tot schuimvlok.
Dan schiet hy pijlsnel omlaag - en nog eer er de krinkels van 't stroomvlak
De oevers bereiken, ontstijgen twee monsters aan d'afgrond des bodems.
Halflijfs verheffen zy, glibbrig en druipend van 't troebele water,
Tegen elkander zich op, en klemmen de klapprende kaken
Hijgende en heftig aan-een - en zinken weer strijdend naar onder.

Straks bruist weer 't water omhoog - en ten tweedemaal schieten de monsters

Op uit een wieling van schuim, even hevig in heftigen kampstrijd.
Knarsende knersen de toornige tanden op schubben en schilden;
Klemmende wringen de klauwen elkander met woede in de gleuven,
Tot ze in een draaikolk van spattende vlokken op nieuw weer
verzinken.

Moddrige bellen en bobbels ontborlen de donkere diepte.
Troebel en dik wordt de plasch, als of slijkwellen woelden naar boven.
Rusteloos blijft er de stroom op die plek in gestage beroering.

Eindelyk duikt uit den afgrond dier waatren een enkle gestalte.
't Is, triomfeerend, de woeste overwinnaar. Met wilde beweging
Plettert zijn schubbige staart het gewoel van de moddrige golven.
Krijschend weergalmen, de zoomen zijn bruisend gebrul - en ver-
stommen:
Zwijgende zwemt hy nu heen, en verdwijnt in de buigende biezen.
Diep in den donkeren grond had zich schuw de overwonling be-
graven.

Straks na dien gruwzamen strijd gleed de stroom weer met
effene golven
Tusschen het buigend geboomte en het wuivend gewingerte voorwaart,
't Sombere drama voor immer vergetend en weehspoelend. 't Zonlicht
Had nog het blinkende zuid niet beklommen, toen rustig een
reisstoet
't Zelfde rhinoceros-pad in een veiligen voortgang bevolkte.
Hier stiet hy echter op d'eenzamen oever, geen overgang biedend:
Stout, als bewust van zijn kracht, stuwt het stroomnat in 't midden
der bedding
Woelend zijn wateren voort tusschen klippen en rotsig gesteente,
Spattend en schuimend dien wal als met spottend geschater be-
groetend,
En dan zijn schuim en zijn damp, gekleinsd en gedund tot een nevel,
Weer met herlevende kracht ten beheerschenden golfslag herscheppend.

Thands dus staakte de tocht, en een ommekeer mocht er niet baten.
Vaardig dan 't kapmes ter hand, om op nieuw zich een pad te
veroovren.
Struiken, struweelen, lianen, en luchtwortels, warrig den wilden

Bodem bewassend, en rijker bebloemd zelfs nog meer dan bebladerd,
Zagen, geknot, hunne twijgen als riet onophoudelyk vallen.
Menige bloem geurde sterker in 't sterfuur, als geurde ze een
afscheid.
Klaterend klonken de houwers door de eenzame stilte, en als klagend
Kaatste allerwege een sombere echo die wanklanken weder,
Of er een stemme van rouw door 't treurend geboomte in het
rond ging.

Dunner en klaarder wordt echter allengs nu de donkere
woudstreek.
Plotselyk slaat die statige tempel van levende zuilen
Een zijner poorten wijde op, en verwelkoomt het licht op den.
dorpel:
Reusachtig hoog verheffen er bundels van bamboe hun geele
Halmen, en buigen de sierlyk omlooverde toppen te zamen,
Of er de rijke natuur een levenden spitsboog gewrocht had,
Trillende in 't zonnige licht, en wieglend op d' adem van 't windjen.

Vriendlyk is de aanblik van 't vredige landschap, daar schuch-
ter verscholen
Tusschen de pralende pracht van het forsche geboomte en gebergte.
Hemel en aarde weerspieglen zich vrolyk in open terrassen:
Rijst-akkers, mild besproeid en bevloeid door de welige; waatren,
Die in hun zilverig wed, met getrouwheid van lijnen en kleuren,
Wat hen omringt, omgeeft, overwelft, steeds weerkaatsend ver-
dubblen,
Flauw in het ondiep, maar kernig en krachtig by dieperen bodem:,
Helder azuur, waar geen loof het wolkloos gewelf oversluiert;
Donker of lichtkleurig groen, in oneindige wisslende speling,
Waar, nu eens laag, dan weer hoog, het geboomte de plasschen.
belommert.
Statig stappen de reigers door 't dras van de lagere velden.
Ruischend bevolken de rijstvogels 't drooge der hoogeren, tjilpend
Azende op de airen die, rijpend, hen telkens doen strijken en.
dalen,
Schoon ook de wakende wachters, verborgen in 't bamboezen.
hoogstel,
Immer het lenige koord met guivende golving bewegen.

Rookwolkjens, boven een palmwoud, zich blauwend in 't lucht-
ruim verliezend,
Wijzen een dorpjen, te midden van 't lagere loofhout gelegerd -
Derwaart dus heen!

En daar toont zich ook de overgang over d'onstuimig
Stuwenden stroom: kromgestevende prauwen, door rekkende rotan[1]
Vast aan elkander gesnoerd, dan bevloerd met plaveisel van bamboe,
Brachten de rustige reizigers over naar d' anderen oever.

W.J. HOFDIJK.

1 Het zoogenaamd ‘rottingriet’.

Politiek Overzicht.

Amsterdam, 24 November.

Toen ons laatste overzicht ter perse ging, stond de conferentie van de gezanten der groote mogendheden te Constantinopel op het punt om haren arbeid te beginnen. Wat zij te doen had, zou een werk des vredes zijn. Wel waren er vijf weken verloopen, sedert de omwenteling te Philippopel aan den kunstmatigen toestand, dien het traktaat van Berlijn in het leven had geroepen, een einde maakte en tevens een streep haalde door de rekening der Russische diplomatie; wel werd de houding van Griekenland en van Servië hoe langer hoe dreigender en stonden al de Balkanstaten tot de tanden gewapend tegenover elkander, maar de of officieuse organen der drie keizerrijken bleven op voornamen en hooghartigen toon verkondigen, dat het machtwoord van Europa voldoende was om de rust en de orde ten zuiden van den Donau te handhaven, en dat noch Servië, noch Griekenland, noch Bulgarije een hand zouden durven verroeren tegen den wil van de groote mogendheden, die het traktaat van Berlijn onderteekenden.

Thans is weder eene maand verloopen; de conferentie is op het punt van uiteen te gaan, maar het machtwoord van Europa heeft zich niet doen hooren. Integendeel, Servië en Bulgarye zijn een moorddadigen, door geen enkele geldige reden gemotiveerden oorlog begonnen, en de groote mogendheden zagen rustig toe. Zij deden zelven niets, en zij verboden de Porte handelend op te treden.

Moet men hier aan onmacht of aan onwil denken?

Ongetwijfeld aan beiden. Onmacht in zoover, dat elk der mogendheden door den naijver der andere in hare vrijheid van handelen wordt belemmerd; onwil in zoover, dat geen van haar eene

oplossing der hangende vraagstukken wenscht, die aan eene andere zou kunnen ten goede komen.

Toen koning Milan van Servië aan Bulgarije den oorlog verklaarde, gaf men te St. Petersburg aan Engeland de schuld van den rampzaligen strijd tusschen de beide 'broedervolken.' Met die laatste benaming - hetzij in het voorbijgaan opgemerkt - moet men het niet al te nauw nemen. Tenzij men zich op het christelijk-humanitair standpunt plaatst, vanwaar alle menschen als broeders beschouwd worden, kanjomen den Serviërs en den Bulgaren geen aanspraak toekennen op eene omschrijving, die zulk eene nauwe verwantschap aanduidt. Integendeel, de rassenhaat heeft reeds sedert lange jaren het vuur van twist en tweedracht tusschen hen aangestookt. Aan het uitbreken van den oorlog hebben echter Rusland en Oostenrijk minstens evenveel schuld als Engeland.

Rusland heeft, zoowel vóór de conferentie, als op de vergadering van dit achtbaar lichaam, onmogelijke eischen gesteld. Volledige herstelling van den *status quo ante*, gepaard met afzetting van vorst Alexander van Bulgarije, was noch voor de Europeesche mogendheden, noch voor de Porte, noch voor de Balkanstaten aannemelijk; vooral niet, omdat men wist, dat Rusland de eerste de beste gelegenheid zou aangrijpen, om ten eigen bate tot stand te brengen, wat de Bulgaren en Roemeliërs hadden beproefd, zonder der regeering te St. Petersburg naar de oogen te zien.

Lijnrecht tegenover Rusland stond Engeland. Lord Salisbury had meer dan eene reden, om voor de Bulgaren partij te trekken. In de eerste plaats brengt de traditie der Tories het mede, overal de politiek van Rusland te dwarsboomen. Was in 1878 de scheiding tusschen Oost-Roemelië en Bulgarije gewenscht, omdat het laatste geheel stond onder den Russischen invloed, die men niet ten zuiden van den Balkan uitgestrekt wenschte te zien, - een Groot-Bulgarije, dat zich aan dien invloed had onttrokken, zou een uitmuntende slagboom kunnen zijn tegen den voortgang der van Rusland uitgaande Panslavistische beweging. In de tweede plaats deed de invloed van het Engelsche hof zich gelden. Koningin Victoria heeft het zeer kwalijk genomen, dat de uit een morganatisch huwelijk geboren prinsen van Bat-tenberg, waarvan er een onlangs met haar jongste dochter in het huwelijk trad en een ander in 1879 tot vorst van Bulgarije werd gekozen, door het Duitsche hof met duidelijke gering-

schatting werden behandeld; de maat werd volgemeten, toen de czar vorst Alexander van de lijst der Russische generaals schrapte. Eindelijk was het voor Lord Salisbury, niet het oog op de aanstaande verkiezingen, dringend noodig, den liberalen een gevaarlijk wajaen te ontnemen, en men kan zich voorstellen, wat de schrijver der *Bulgarian horrors* op zijne laatste Midlothian-campagne zou hebben gezegd, indien het Tory-ministerie de belangwekkende beschermelingen van den ex-premier in den steek had gelaten. Thans is integendeel de heer Gladstone genoodzaakt geweest te verklaren, dat hij de politiek van het conservatieve kabinet ten opzichte van Bulgarije volkomen billijkte, en hij kon Lord Salisbury moeielijk een verwijt maken van eene *volte-face* die, van het standpunt der-liberalen in 1880 beschouwd, niet anders dan eene bekeering kon worden genoemd.

Het antagonisme tusschen Engeland en Rusland openbaarde zich door een voortdurend uitstel van iedere beslissing, door welke de conferentie in den gang van zaken op praktische wijze had kunnen ingrijpen. De houding van Lord Salisbury is echter even verklaarbaar als die van den heer Von Giers, schoon zij beiden hun standpunt verwisselden, en thans bestrijden, wat zij zeven jaren geleden verdedigden. Daarentegen is de houding van Oostenrijk van dubbelzinnigheid niet vrij te pleiten. Hetzij dat de heer Von Bismarck uit Friedrichsruh een wachtwoord had gezonden, waaraan men te Weenen niet ongehoorzaam durfde te zijn, hetzij dat de persoonlijke toenadering lusschen keizer Franz Jozeph en den czar eene openlijke vijandschap van beider regeeringen uitsloot, de verklaringen in de troonrede van den keizer gegeven lieten geen twijfel over aan het feit, dat men te Weenen met Rusland vooralsnog op goeden voet wenschte te blijven. Over de bijeenkomsten van Skiernewicz en Kremsier sprak de troonrede in bewoordingen, die aan deze en gene zijde van de Leitha niet weinig ergernis gaven, en de welwillende woorden, door graaf Kalnoky in de vergadering der Hongaarache delegatie ten opzichte van Servië gebezigd, konden dien ongunstigen indruk niet wegnemen. De regeering en de overgroote meerderheid der natie waren het blijkbaar oneens.

Het is zeker niet gewaagd te onderstellen, dat Oostenrijk den schijn van eensgezindheid met zijn gevaarlijksten mededinger op het Balkanschiereiland niet zou hebben aangenomen, indien het niet geweten had, dat de rol der oppositie tegen Rusland door Enge-

land op afdoende wijze zou worden vervuld. Daarenboven achtte men het te Weenen niet in strijd met de verplichtingen, door de nauwe verhouding der drie keizerrijken opgelegd, wanneer men Servië op allerlei wijzen in staat stelde, om een oorlog te kunnen voeren die - naar het heette - zou moeten dienen om het evenwicht in den Balkan te herstellen, maar feitelijk ten doel had, aan Servië eene vermeerdering van grondgebied te verschaffen, het prestige van de dynastie der Obrenovitch te verhoogen, en daardoor den invloed van Oostenrijk te vermeerderen. De Weencr *Laäderbank* zou aan Servië geen vijf-en-twintig millioen francs hebben geleend, de arsenalen van het Servische leger zouden niet zoo ruim en goed voorzien zijn geweest, indien de Oostenrijksche regeering niet de behulpzame hand had geboden. En wat kan men haar ten laste leggen? Servië voert immers oorlog tegen den oproerigen, door Rusland in den ban gedanen vazal der Porte, en dus noch tegen Rusland, noch tegen Turkije? Het beklaagt zich over de schending van het traktaat van Berlijn, en verdedigt het door de groote mogendheden tot stand gebrachte evenwicht in den Balkan met de wapenen in de hand. Zoo iets is natuurlijk hoogst verdienstelijk, en wanneer Oostenrijk Servië een weinig helpt, om als *exécuteur des hautes oeuvres* op te treden in naam van het vereenigd Europa (van 1878) kan niemand daar bezwaar tegen hebben. Zelfs Rusland niet. De Bulgaren hebben, voor hun ongehoorzaamheid en ondankbaarheid, eene gevoelige les verdiend. Als koning Milan vorst Alexander overwint, en zijn hoofdkwartier te Sofia opslaat, zal het met de populariteit van den Battenberger spoedig gedaan zijn. Dan moet er een vrede worden gesloten; dan moet rekening gehouden worden met de billijke eischen der bevolkingen, met de ethnologische gesteldheid, en met meer dergelijke buitengewoon rekbare begrippen; dan moet er worden gegeven en genomen - met dien verstande, dat de Porte geeft, en dat Rusland en Oostenrijk, middellijk of onmiddellijk, nemen.

Zóó redeneerde men tot voor korten tijd, maar koning Milan heeft zijn aandeel in het programma, tot groote teleurstelling van zijne vrienden in Oostenrijk en elders, zeer slecht uitgevoerd. Aanvankelijk liet het zich aanzien alsof de voorspelling van Garaschanin, volgens welke de Servische troepen binnen veertien dagen de Bulgaarsche hoofdstad zouden binnenrukken, groote kans had om zonder slag of stoot te worden vervuld. Maar bij Slivnitza hielden de Bulgaren moedig stand en brachten, onder persoonlijke aanvoering van vorst Alexan-

der, aan de troepen van koning Milan een gevoelige nederlaag toe. Het plan voor den veldtocht, waaraan, naar men beweert, de Weener strategen niet geheel vreemd waren, was op zichzelf uitmuntend, maar de uitvoering was gebrekkig en overhaast. Na de nederlaag bij Slivnitza bleef het geluk voortdurend aan de zijde der Bulgaren. Reeds heeft de Porte Servië gesommeerd om de vijandelijkheden te staken, terwijl zij, zoolang het geluk koning Milan diende, kalm was blijven afwachten. Vorst Alexander schijnt volstrekt niet geneigd te zijn, om de behaalde voordeelen ongebruikt te laten verloren gaan. Hij wil geen wapenstilstand sluiten, voordat hij den laatsten Servischen soldaat van zijn grondgebied zal hebben verdreven. Schoon hij zich schijnbaar aan den wil van de Porte en de overige groote mogendheden heeft onderworpen, en inderdaad Oost-Roemelië door zijne troepen heeft laten ontruimen, gebruikt hij tevens de Oost-Roemelische militie om de Serviërs te bestrijden, en knoopte daardoor tusscheu Noord- en Zuid-Bulgaren nauwere banden, dan het gezamenlijk Europa zou kunnen tot stand brengen. Tot nog toe blijft hij doof voor de vermaning, om het zwaard in de schede te steken, en hij kan dit met te meer vertrouwen doen, omdat de schitterende eigenschappen, door hem gedurende den korten veldtocht aan den dag gelegd, hem bij zijn volk eene zoo krachtige positie en in het buitenland zooveel sympathie hebben bezorgd, dat in Rusland zelfs aan zijn afzetting niet meer wordt gedacht. Aan hem is het *audaces fortuna juvat* wederom bewaarheid geworden, en de arme koning Milan, die den oorlog begon om zijn troon te redden, loopt groot gevaar om door zijn onderdanen van zijn waardigheid vervallen te worden verklaard. Het is te hopen, dat het te Belgrado niet zoover zal komen, want Oostenrijk zou moeielijk lijdelijk kunnen blijven toezien, als aan zijn koninklijken *chargé d' affaires* in den Balkan zulk een smadelijk einde werd bereid. En wanneer Oostenrijk voor Servië in de bres springt, zal Rusland gemakkelijk een anderen beschermeling vinden, al ware het de Porte zelve, om een handelend optreden in de Oostersche zaken te rechtvaardigen. Van verschillende zijden echter wordt bij vorst Alexander reeds op matiging van den jongen oorlogslust zijner Bulgaren aangedrongen. En wellicht zullen, voordat deze regelen onder de oogen onzer lezers komen, de groote mogendheden haar protest tegen den ‘broederkrijg’ bij dat van de Porte hebben gevoegd, en daardoor de strijdende partijen tot het sluiten van een

wapenstilstand hebben genoodzaakt. Dan zal wederom het woord aan de diplomaten worden gegeven, maar hunne beslissing zal voor een goed deel afhangen van de uitspraak der Engelsche kiezers, die heden ter stembus zullen opgaan.

De onzekerheid omtrent den uitslag dezer verkiezingen is er in de laatste weken niet minder op geworden. Nog durven de conservatieve bladen niet de overwinning hunner partij voorspellen, maar uit den toon der liberale organen klinkt ons eene dagelijks toenemende bezorgdheid tegen. En geen wonder. Ook in Engeland zijn het de radicalen, die, in de hitte van den strijd voor hunne persoonlijke overtuigingen, de partijdiscipline geheel uit het oog verliezen, en die meenen zouden, zich aan beginselloosheid schuldig te maken, indien zij zich beperkten tot het zoeken van het wenschelijke binnen de grenzen van het verkrijgbare. Te vergeefs laat de heer Gladstone zijne waarschuwende stem hooren, om de mannen der uiterste linkerzijde weer in de gelederen der groote partij terug te brengen. Persoonlijk zijn wellicht Chamberlain en Dilke niet ongeneigd, om nogmaals de belangen der partij aan den grijzen, ervaren staatsman op te dragen, maar de door hen ontwikkelde stellingen hebben bij een belangrijk deel van het volk zooveel weerklank gevonden, dat zij bij den verkiezingsstrijd niet meer naar den achtergrond kunnen worden gedrongen. Vooral is dit het geval met de beweging, om onverwijld de quaestie der opheffing van de bevoorrechte positie der staatskerk aan de orde te stellen. Tegenover de herhaalde verzekeringen van den heer Gladstone, dat *disestablishment* en *disendowment* eerst in eene verwijderde toekomst op de agenda der Britsche volksvertegenwoordiging kunnen worden geplaatst, stellen de conservatieven de opmerking, dat een vijfhonderdtal liberale candidaten zich in beginsel voor de scheiding van kerk en staat hebben verklaard. ‘De kerk is in gevaar!’ - zoo hoort men de Tories van alle zijden roepen, en het is te vreezen, dat deze leuze, hoe onjuist ook, in Engeland vele twijfel moedigen van medewerking tot de liberale zaak zal afschrikken, terwijl daarentegen in Schotland de overgroote meerderheid vóór de opheffing der staatskerk daar te lande is, en dien tengevolge de Whigs van achterlijkheid en den heer Gladstone van gebrek aan moed beschuldigt. Zeker is het, dat de conservatieven van de taktische fout hunner tegenstanders op voortreffelijke wijze hebben partij getrokken. De Engelsche dorpsgeestelijke is hun bondgenoot

geworden, en deze, de *rector*, moge door de *dissenters* worden gehaat, door het gros van de schapen zijner kudde wordt hij geëerd en geëerbiedigd, dank zij de maatschappelijke positie, die zijne waardigheid en zijne vette praebende hem verzekeren. De *rector* en de *squire* vormen op het platteland het middelpunt der samenleving en de partij, die zich tegen hun invloed verzet, zal wellicht na korter of langer tijd zegevieren, maar zal ongetwijfeld een harden strijd hebben te voeren. Ware de liberale partij het op dit punt eens, dan zou men den strijd met eenige hoop op een gunstigen uitslag kunnen ondernemen, maar wanneer de heer Gladstone zelfs in Schotland tegen de losmaking der banden tusschen de *Kirk* en den staat waarschuwt, en Lord Hartington nog ijveriger dan de bisschop van Canterbury partij trekt voor het behoud der Anglikaansche staatskerk, dan zal men hen, die dezen ongelukkigen twistappel tusschen de partijen hebben geworpen, met recht kunnen verwijten, dat zij op de teekenen des tijds niet hebben gelet, of althans slechts dat hebben gezien, wat zij zien wilden.

In 1868 was bij de algemeene verkiezingen eene vraag van beginsel, de opheffing der Iersche Staatskerk, het schibboleth; in 1880 was het eene quaestie van personen: Gladstone of Disraeli? Thans schijnt het, alsof, de beide partijen er op uit zijn, elkander hare beginselen te ontstelen. De verwarring is groot, en dubbel gevaarlijk, omdat een aantal kiezers thans voor de eerste maal geroepen worden om aan het verkiezingswerk deel te nemen.

De *Pall Mall Gasette* omschreef dit verdwijnen der onderscheidingskenmerken van liberalen en conservatieven als eene conservatieve reactie. Zelfs de vrijheid, zoo redeneerde het blad, heeft opgehouden een liberaal beginsel te zijn. Er zijn nog Whigs, die daaraan gelooven, maar de overgroote meerderheid van de radicale partij verwerpt met verontwaardiging de onderstelling, dat er nog eene andere vrijheid zou kunnen zijn, dan de wil der tijdelijke, aan eene stemming deelnemende meerderheid. De leer van den vrijen handel, die tot voor korten tijd voor even onwederlegbaar gold als de tafel van vermenigvuldiging, is bij velen in zoo kwaden reuk gekomen, dat conservatieve, ja zelfs liberale candidaten zich allereerst op grond van hun ingenomenheid met *fair trade*, d.i. mei economische retorsie-maatregelen, bij hunne kiezers aanbevelen. Wat Ierland betreft, het zijn niet langer de conservatieve tyrannen, die het bedreigen, maar het is de heer Chamberlain, die betoogt,

dat het zich voor den wil der Saksische meerderheid behoort te buigen; het zijn de heer Gladstone, de lieer Goschen en Lord Hartington, die de kiezers bezweren eene meerderheid naar het Parlement te zenden, sterk genoeg om de Ieren onder den duim te houden. De centralisatie wordt door beide partijen verlangd, maar de liberalen hebben het dogma verloochend, dat zij jaren lang in eere hielden, de noodzakelijkheid namelijk om achterlijke en reactionaire plaatselijke autoriteiten te doen gehoorzamen aan het beter inzicht en de ervaring van een centraal gezag. Wat de land-quaestie betreft verschillen de liberalen slechts in één enkel opzicht van de Tories: de eersten zijn veel meer bereid, om den krachtigen arrn van den staat te gebruiken, ten einde in de maatschappelijke inrichtingen der plattelandsdistricten langs kunstmatigen weg die wijzigingen te brengen, die binnen korten tijd eene uiterst conservatieve nieuwe klasse, de kleine grondbezitters, zouden doen ontstaan. Eindelijk hebben de liberalen het oude dogma der Tories, het *droit divin* der koningen, weder voor den dag gehaald, doch er een *droit divin* der meerderheden van gemaakt, en de onfeilbaarheid verkondigd van den éénen man, wiens stem bij de verkiezingen den doorslag kan geven.

'Het resultaat' - zoo eindigt het Londensche blad zijne lange jammerklacht, waarvan wij hier slechts een klein deel overnamen - 'het resultaat is eene duidelijke conservatieve reactie, die onze vrienden nog verbazen zal.' Dat deze reactie nu reeds tot eene conservatieve meerderheid zal leiden, beweert de *Pall Mall* niet, ofschoon zij het tegendeel evenmin durft voorspellen.

De kansen der liberalen zijn weder iets minder geworden, nu de heer Parnell aan zijne geestverwanten in Engeland, Schotland en Wales last heeft gegeven, om voor de candidaten der conservatieven te stemmen. Naar het schijnt, is dit besluit door den heer Parnell genomen zonder ruggespraak met de leiders der Torypartij, en zonder dat door dezen, in ruil voor den steun bij de verkiezingen, eenige nieuwe concessie is gedaan. Ware de heer Gladstone duidelijker en openhartiger in zijne toezeggingen geweest, en had hij de Iersche nationalisten niet meer getroost met het vooruitzicht op de kruimkens, die van de tafel der liberalen zouden vallen, dan zou de heer Parnell waarschijnlijk het gewicht van zijn woord in de andere schaal hebben geworpen.

De Oostersche quaestie heeft aan Lord Salisbury de gelegenheid

gegeven, om een groot deel te herwinnen van den invloed op den loop der Europeesche gebeurtenissen, die de zonderlinge, zoekende en mistastende buitenlandsche politiek van den heer Gladstone had doen verloren gaan. Hetzij men het openlijk uitspreke of niet, de overtuiging wint veld, dat de leiding der buitenlandsche aangelegenheden van Engeland, al streeft zij wellicht naar minder verheven doel, aan krachtige handen is toevertrouwd. Merkwaardig is het, dat zelfs van liberale zijde geen enkele stem is opgegaan tegen den oorlog met Birma, en dat men het kabinet ongestoord den weg laat bewandelen, die ongetwijfeld tot annexatie leidt. Merkwaardiger nog, dat terwijl de conferentie te Constantinopel tot machteloosheid schijnt veroordeeld te zijn, de gezanten der groote mogendheden steeds meer en langer met den minister van buitenlandsche zaken te Londen confereeren.

Zoo als men weet, loopen de verkiezingen in Engeland niet, gelijk in de meeste andere landen, in enkele dagen af. Op 24 November begonnen, zullen zij waarschijnlijk eerst op 5 of 6 December geëindigd zijn. Terwijl het nieuwe Parlement bijna zevenhonderd leden zal tellen, zullen de kiezers op den eersten dag slechts in 46 districten voor de vervulling van 62 vacatures worden opgeroepen. Het doel van deze, naar het ons voorkomt, niet zeer navolgenswaardige methode schijnt te zijn, bij de vaststelling van den datum der verkiezingen zooveel mogelijk rekening te houden met plaatselijke omstandigheden. Het gevolg is eene toepassing op groote schaal van de spreuk: leeringen wekken, maar voorbeelden trekken. Aan leeringen, heeft het den Engelschen kiezers waarlijk niet ontbroken; sedert ettelijke weken is door de vele honderden candidaten een zondvloed van welsprekendheid over hunne hoofden uitgestort, en de pers wijdt dagelijks met loffelijken ijver vele kolommen aan deze meer of min belangrijke, maar op den duur wel wat eentonige redevoeringen. Thans is men aan de periode der voorbeelden gekomen. Elken dag brengt nieuwe resultaten, nieuwe aanwijzingen van den hoek, waaruit de wind waait; in 1868, 1874 en 1880 kon men reeds na enkele dagen constateeren, dat er eene kentering van het politiek getij plaats had, en die ondervinding oefende op de uitkomsten der latere verkiezingen een overwegenden invloed uit. Ook thans is het zeer wel mogelijk, dat zij, die met de plaatselijke omstandigheden nauwkeurig bekend zijn, lang voor het einde der verkiezingsperiode eene voldoende zekerheid omtrent den uitslag zullen hebben verkregen. Aan

de houding, door Lord Salisbury in de Oostersche quaestie aan te nemen, zal men misschien reeds spoedig kunnen bemerken, of hij zich voorbereidt op eene bestendiging van den tijdelij ken toestand, of inziet, dat aan het conservatief interregnum weldra een einde zal komen.

Welke oplossing de heer Von Bismarck voor de Oostersche quaestie verlangt, en op welke wijze hij ook hier in zijn doel zal trachten te bereiken, is den oningewijden nog niet geopenbaard. De officieuse organen geven weinig licht. In het begin der crisis sprak de *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* op voornamen toon over de noodzakelijkheid van de handhaving der Europeesche traktaten en over het onbetamelijke der pogingen van de bevolking van het Balkan-schiereiland om zich te verzetten tegen den toestand, dien het traktaat van Berlijn in het leven had geroepen. Het was eene herhaling van de minachtende wijze, waarop men vroeger te Berlijn over ‘das biszchen Balkan’ had gesproken. Daarentegen werd met den meesten nadruk gewezen op de innigheid en oprechtheid van den driekeizersbond en op de hechte waarborgen, welke deze opleverde voor het behoud van den vrede. Dat men al deze sckoonklinkende phrasen niet letterlijk moet opnemen, spreekt wel van zelf. Zonder juist aan den Duitschen rijkskanselier, op het voetspoor van enkelen, onder zijne vijanden, eene bovennatuurlijke listigheid toe te schrijven, en hem te houden voor de rechtstreeksche of middellijke oorzaak van alle Europeesche verwikkelingen, kan men toch aannemen, dat hij ervaren genoeg is, om de Oostersche quaestie niet *en bagatelle* te behandelen, en mag men wel eenigszins twijfelen aan de duivenonschuld, die den grondtoon vormt van de officieuse verklaringen. Klaarblijkelijk heeft de heer Von Bismarck niet gewenscht, dat aan de beweging op den Balkan op besliste en afdoende wijze een einde werd gemaakt. Is wellicht het vooruitzicht hem niet onwelkom, dat Oostenrijk en Rusland om het *biszchen Balkan* met elkaar in conflict geraken? Wacht hij misschien het oogenblik af, waarop een Europeesche oorlog onvermijdelijk schijnt, om zijn gezaghebbende stem te doen hooren, den vrede te herstellen en zijne vrienden aan de Newa of den Donau nog wat vaster aan zich te verbinden? Of wil hij ook zijn spel reserveeren, totdat het zal gebleken zijn, of hij bij voortduring op de welwillende gezindheid der Engelsche regeering kan rekenen? Wederom staan wij hier voor een groot vraagteeken. Mogelijk is het eene

vingerwijzing, dat de bladen, die zich onder de '*freiwillig gouvernementale*' rekenen, hunne sympathie voor Engeland niet verbergen, en evenmin een geheim maken van hunne vreugde over het échec, door de Russische diplomatie geleden.

De verkiezingen voor den Pruisischen landdag zijn afgeloopen zooals men had verwacht; de conservatieven hebben gewonnen en de Duitsch-vrijzinnigen moesten het gelag betalen. Toch is het ideaal van den rijkskanselier nog niet bereikt: de conservatieven van beiderlei tint beschikken nog niet over de volstrekte meerderheid, en daar de partijen, welke de heer Von Bismarck gemakshalve onder den naam van *reichsfeindliche* vereenigt (Centrum, Duitsch-vrijzinnigen, Polen, Denen, en Welfen) te zamen nog 163 man in het vuur kunnen brengen, zullen de nationaal-liberalen, al willen de conservatieven van hen niets weten, nog menigmaal voor heerendiensten moeten worden gebruikt.

De samenstelling van den rijksdag is door de enkele aanvullingsverkiezingen weinig of niet gewijzigd. De zitting werd geopend met eene troonrede, die zeker niet geschikt was om de hartstochten op te wekken, maar toch tot belangrijke debatten aanleiding kan geven. Niettegenstaande de regeering de voortreffelijke werking roemt van de onlangs door haar ingevoerde belastingen, is het deficit voortdurend stijgend. Wel is waar wordt dit tekort, voor zoover het de gewone begrooting geldt, gedekt door de voortdurende verhooging van de *Matricular-Beiträge* der bondsstaten, die wat zij met de ééne hand van het rijk ontvangen, met de andere weer moeten teruggeven, maar toch is het cijfer der begrooting, vooral door de hooge uitgaven voor leger en vloot, zoo aanmerkelijk gestegen, dat het financieele systeem der regeering aan ernstige critiek blootstaat. De specialiteit in het vak der financieele critiek, Engen Richter, heeft reeds den aanval geopend, en de lezing van zijne redevoering zal voor den heer Von Bismarck geen aangenaam werk zijn geweest.

In Frankrijk is liet parlementair evenwicht, dat door den verrassenden uitslag der verkiezingen van 4 en 18 October zoo ernstig werd verstoord, nog bij bij lange na niet hersteld. De pogingen, door den heer Lockroy gedaan, om door het bijeenroepen eener *réunion plénière* eensgezindheid onder de republikeinen tot stand te brengen, hebben geen noemenswaarde resultaten opgeleverd. De heer Lockroy heeft ongetwijfeld velerlei goede eigenschappen, maar hij dankt zijne bekendheid grootendeels aan het feit, dat hij gehuwd

is met de weduwe van Victor Hugo's zoon. Een staatsman is hij niet, en wat aan Gambetta mislukte, was geen taak voor zijne schouders. Men weet, hoe indertijd het *centre gauche* en de *gauche républicaine* weigerden met de door Gambetta gevormde *union républicaine* tot eenigen positieven arbeid mede te werken; alleen toen in 1877 de strijd tegen het reactionair bestuur van maarschalk Mac-Mahon moest worden gevoerd, werd voor korten tijd de noodige overeenstemming verkregen. Op dit oogenblik is de verwijdering tusschen de republikeinen grooter dan ooit; men kan zich bezwaarlijk de *union républicaine*, de *union démocratique*, de radicale linkerzijde, de uiterste linkerzijde en de socialistisch-anarchistische groep denken, eendrachtiglijk arbeidend aan de samenstelling van een voor allen meer of min aannemelijk regeeringsprogramma. De vroegere meerderheid schitterde dan ook op de *réunions plénères* door hare afwezigheid; dit belette echter de aanwezigen niet, zichzelven te beschouwen als de vertegenwoordigers van het gansche republikeinsche Frankrijk, en pogingen te doen, om in die hoedanigheid met de regeering onderhandelingen aan te knoopen, die - zooals te begrijpen was - tot niets leidden.

De nieuwe kamer was tegen 10 November bijeengeroepen. De minister-president Brisson en zijne ambtgenooten hadden den president der republiek hun ontslag aangeboden, doch deze weigerde het aan te nemen. Alleen de beide ministers, die bij de verkiezingen hun mandaat hadden verloren, de heeren Pierre Legrand en Hervé-Mangon, werden vervangen door de heeren Dautresme en Gomot. De keuze der nieuwe ministers had geen in het oog loopende politieke beteekenis; men merkte alleen op, dat zij beiden protectionistisch zijn. Groote moeielijkheden daarentegen leverde de benoeming op van het bureau der kamer. Omtrent de verdeeling der posten van onder-voorzitters en secretarissen was men het - wat het cijfer betreft - eens, maar toen de leden der vroegere meerderheid den heer Spuller candidaat stelden, werd een goed deel der radicalen aan de gemaakte afspraak ontrouw, en vereenigde zich met de rechterzijde, om den *doyen d' âge*, den heer Blanc te verkiezen. Deze laatste bedankte echter voor de twijfelachtige eer, en ten slotte werden de partijen het eens, om hare stemmen te vereenigen op personen zonder eenig politiek verleden.

Met belangstelling werd de ministerieele verklaring van den heer Brisson te gemoet gezien. Wij gaven vroeger reed onze meening

te kennen, dat het programma eener nieuwe regeeringspartij zou moeten aandringen op eene vermindering - zoo mogelijk geleidelijke afschaffing - van het deficit, door bezuiniging en vereenvoudiging; op eene behoudende maar niet annexeerende of experimenteerende koloniale politiek; op zorgvuldige onthouding van maatregelen, die tot een conflict tusschen kerk en staat aanleiding kunnen geven; op even nauwgezette vermijding van alles, wat den politieken hartstocht prikkelen kan. Dit waren inderdaad de hoofdtrekken van Brisson's programma. Geen der partijen was tevreden; aan verwijten over onbeduidendheid, karakterloosheid, gemis aan moed ontbrak het niet. Buiten de kamer was de stemming wel iets gunstiger, maar de verklaring van den minister-president dat, als bezuiniging niet meer hielp, nieuwe belastingen moesten worden ingevoerd, deed velen den schrik om het hart slaan.

De heer Brisson had mogelijk over die belastingen kunnen zwijgen, maar daarmede zou de schatkist niet gebaat zijn. Doch zeker kon hij niet voldoen aan de eischen van hen, die het ministerie-Ferry in beschuldiging wilden stellen, Louise Michel, Cyvoct en eenige dergelijke belangwekkende persoonlijkheden amnestie wilden verleenen, het concordaat onmiddellijk wilden opzeggen en eene *razzia* wilden houden onder de ambtenaren der republiek, die op politiek terrein niet geheel zuiver in de leer zijn.

De heer Clémenceau heeft intusschen verklaard, dat hij geen poging zal doen, om het ministerie omver te werpen, als stelt het de radicalen in hunne dierbaarste verwachtingen te leur. Indien de republikeinen in de kamer over eene even groote meerderheid beschikten als vroeger, zou hij niet aarzelen, een openbaar debat over de ministerieele verklaring uit te lokken. ‘Ik ben niet bevreesd voor verantwoordelijkheid; ik heb dit genoeg getoond,’ - zeide de heer Clémenceau, dien wij hier op zijn woord zullen moeten gelooven. ‘Maar de verantwoordelijkheid, die ik thans op mij zou moeten laden, is mij te zwaar. Het kabinet mag niet bebezwijken onder eene coalitie van monarchalen en republikeinen.’ Het is te betreuren, dat de heer Clémenceau dit gezonde denkbeeld niet wat vroeger in praktijk heeft gebracht.

Nu eene behandeling der ministerieele verklaring in een openbaar debat te groote gevaren opleverde, werd de *réunion plénière* aan het werk gezet. Namens deze werd de minister-president uitgenoodigd, om den datum der bijeenkomst van het congres, waarop

de verkiezing van een nieuwen president der republiek zal plaats hebben, te vervroegen. Daarna zou een nieuw ministerie kunnen optreden. Men wilde dus van den heer Brisson een *guillotiné par persuasion* maken, maar de minister-president liep niet in den val. Hij antwoordde, dat de bepaling van dezen datum niet aan hem stond. Inderdaad geeft de grondwet daaromtrent geen duidelijke voorschriften.

Waarschijnlijk zal de presidentskeuze nog in de eerste helft van December plaats hebben, en tot zoolang staat, zelfs als er geen onverwacht incident tusschen beiden komt, in Frankrijk alles op losse schroeven. De herkiezing van den heer Grévy wordt van sommige zijden bestreden. Een aantal republikeinen zijn gestemd voor eene candidatuur-Brisson, omdat de ministerieele verklaring, door het hoofd van het tegenwoordige kabinet afgelegd, eene diepe klove heeft gemaakt tusschen hem en de radicalen, en hem ook als president der republiek de handen bindt.

Eene vruchtelooze poging tot vorming van eene katholieke, partij is door den bekenden clericalen afgevaardigde, graaf de Mun, beproefd. Deze vurige en overtuigde katholiek wil de quaestie van den regeeringsvorm voorloopig in het midden laten, maar alle geloovige katholieken - óók de republikeinen - onder de banier der kerk vereenigen. Met een beroep op de voorlaatste pauselijke encycliek '*Humanum genus*' pleit de heer de Mun voor de invoering van christelijke beroepsvereenigingen, de wettelijke regeling van den arbeidsdag, het verbod van nachtelijken arbeid voor vrouwen, de geleidelijke afschaffing van den arbeid van kinderen en moeders in fabrieken; hij wil afzonderlijke wetten ter bescherming van den arbeider in geval van ongelukken, ziekten, ouderdom en werkeloosheid buiten eigen schuld, terwijl hij het verbod wil opheffen, om bij uitersten wil schenkingen te maken aan geestelijke corporatiën. Naast dit christelijk-sociaal program plaatst hij zijne eischen ten behoeve van de kerk, aan welke hij volkomen vrijheid op het gebied van eeredienst en onderwijs wil verzekeren. De geestelijken moeten van den militairen dienst zijn vrijgesteld; zij mogen niet langer als verplegers of verpleegsters in hospitalen en lazaretten worden geweerd; het concordaat moet eerlijk worden toegepast; de christelijke scholen voor lager, middelbaar en hooger onderwijs moeten volstrekte vrijheid genieten, de nieuwe schoolwetten moeten worden afgeschaft en de wet op de echtscheiding worden opgeheven.

Het is voor de toestanden in Frankrijk kenschetsend, dat de overgroote meerderheid der royalistisch-orleanistische pers zich tegen dit programma verklaarde. Zoo schreef Francis Magnard in den *Figaro*:

'Met allen eerbied, dien men aan een man van innige overtuiging verschuldigd is, gevoel ik mij geroepen, den heer de Mun opmerkzaam te maken, dat hij eene prachtige gelegenheid om te zwijgen heeft laten voorbijgaan. De conservatieven zijn zóózeer van de noodzakelijkheid der eendracht doordrongen, dat de ontijdige brief van den afgevaardigde van Morbihan hun slechts beleefdheidshalve tot besprekingen aanleiding geven kan; maar het is duidelijk, dat men hier met eene verkeerde manoeuvre te doen heeft. Wij moeten den moed hebben, te erkennen: Frankrijk is katholiek, ongetwijfeld; doch niet in die mate als de heer de Mun aanneemt. Met uitzondering van eene weinig talrijke kern van strijdbare, doch tevens rustige katholieken, bestaat voor de meesten de godsdienst daarin, dat de vrouwen naar de mis en een enkele maal naar de biecht gaan, dat de mannen hun huwelijk kerkelijk laten inzegenen, hunne kinderen laten doopen, en op hun doodsbed het oor niet sluiten voor de vertroostingen van den priester. Dit is in den grond juist, maar men zou onzinnig handelen, als men meer verlangde. Er is een groote afstand tusschen dit standpunt en de vorming eener katholieke partij, die de geheele staatkundige en maatschappelijke orde aan hare leer ondergeschikt maakt.'

De openbaarmaking van het boven geschetste programma en de veroordeeling daarvan door de meeste organen der rechterzijde ging slechts weinige dagen vooraf aan de bekendmaking der nieuwe pauselijke encycliek over de inrichting van den christelijken staat. Ofschoon in dit document eene middeleeuwsche theocratie verheerlijkt en het beginsel van den modernen rechtsstaat veroordeeld wordt, is het in zeer verzoenenden toon geschreven, en vooral gericht tegen de drijvers, die het 'alles of niets', de theorie van het *non possumus* willen toepassen. Uit menige plaats spreekt met onmiskenbare duidelijkheid de wensch, om met de regeering der Fransche republiek in vrede en vriendschap te leven. De encycliek bewijst op nieuw, dat paus Leo XIII beter dan zijn voorganger de kunst verstaat, om het *fortiter in re* met het *suaviter in modo* te vereenigen.

Het is deze eigenschap van Leo XIII, die de overigens vrij zonderlinge keus rechtvaardigt van de Duitsche regeering, welke aan het hoofd der katholieke kerk de bemiddeling opdroeg in eene zaak van zuiver politieken aard. Men bedenke hierbij, dat het hier eigenlijk slechts te doen was om een middel te vinden, waardoor Duitschland en Spanje konden geraken uit de *impasse*, in welke zij door het conflict over de Carolinen waren geraakt. Materieele belangen van overwegenden aard waren niet in het spel, maar beide staten waren op de gevoeligste plek gekwetst: Duitschland door de belemmering zijner koloniale politiek - een broeikasplantje, dat de teedere zorg der regeering nog niet kon missen; Spanje door de schending zijner historische rechten - het machteloos overblijfsel van een machtig verleden.

Koning Alfonso, wiens kalme houding zooveel heeft bijgedragen om de Carolinen-quaestie tot eene vreedzame oplossing te brengen, heeft de eindbeslissing in deze zaak niet mogen beleven. Sedert lang door ziekten gekweld, die hem zijne moeielijke taak dubbel zwaar maakten, is hij - gelijk de telegraaf ons bij het ter perse gaan van dit overzicht (25 November) meldt - nog vrij onverwacht, op acht-en-twintigjarigen leeftijd, op het kasteel Pardo overleden. Niet slechts omdat hij zijn *métier de roi* met toewijding en ijver vervulde, maar óók omdat zijn dood voor Spanje eene duistere toekomst opent, zou men zijn jeugdig leven zoo gaarne hebben gespaard gezien.

Zal de revolutionaire geest in Spanje weder het hoofd opsteken, en een nieuw tijdperk van *pronunciamento's* en burgeroorlogen aanbreken?

Ook hier moeten wij weder met een vraagteeken eindigen. Indien het waar is, dat de onzekerheid de ergste is van alle kwalen, dan zal, naar wij vreezen, dit overzicht voor onze lezers eene onverkwikkelijke lectuur zijn geweest. Doch het is een troost, dat zij, wanneer zij deze regelen onder de oogen krijgen, reeds in meer dan een opzicht zekerheid kunnen hebben verkregen, terwijl eene voorspelling nu nog voorbarig zou zijn.

E.D. PIJZEL.

Letterkundige Kroniek.

Sophie, door Virginie Loveling. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1885.

Hoe is het, romanschrijvers, novellisten, dichters, zijt ge uitgepraat? Wat viel er in 1885 voor den letterkundigen kroniekschrijver weinig merkwaardigs te vermelden! Dichtbundels in overvloed; maar geen waarin zich een jong, frisch talent, een individualiteit openbaarde. Romans bij de vleet. De dames vooral weren zich dapper; onder haar waren naam, onder een vrouwelijk, onder een mannelijk pseudoniem (Johanna van Woude, Kuno, Mario, en hoe zij al meer heeten mogen!), schrijven zij maar altijd door. En de bestuurders van leesgezelschappen worden niet moe die romans te koopen; het liefst echter, die waarvan liet formaat in groot octavo is, ... die passen beter in de portefeuille; die nieuwerwetsche klein octavodeeltjes vallen er zoo licht uit! Maar in groot of klein octavo, het talent bleek, met enkele uitzonderingen, duodecimo of van nog kleiner formaat. En ook van onze novellisten ontvingen wij in het ten einde spoedend jaar weinig nieuws.

Zijn de hoofden misschien met andere dingen vervuld? Hebben de socialistische woelingen, de debatten in onze kiesvereenigingen over de uitbreiding van het kiesrecht, hebben de plannen en wenschen betreffende art. 194 der Grondwet, de phantasie vleugellam gemaakt?

Alsof wat de hoofden en harten van zoovelen bezig houdt, wat raakt aan het leven van elken dag, aan de toekomst van onze kinderen, niet den romanschrijver, den dichter ruime stof zou kunnen leveren voor een schepping zijner verbeelding, die toch wortelen moet in de werkelijkheid!

Zoo ge er aan twijfelt, neem dan het nieuwe werk van de Vlaamsche schrijfster Virginie Loveling ter hand, en ge zult zien wat er van een onderwerp als de strijd voor en tegen de openbare school te maken valt.

Reeds had de schijfster, eenige jaren geleden, onder den pseudoniem W.E.G. Walter in een geschrift, getiteld *In onze Vlaamsche gewesten*, een tafereel opgehangen van den politieken en godsdienstigen toestand van het platte land in Vlaanderen. Thans zet zij onder haren waren naam haar werk voort.

Sophie is een breeder opgevatte en meer in bijzonderheden uitgewerkte roman, waarin ons in levendige tafereelen geschilderd wordt de strijd van de kerkelijken tegen hen, die zich niet blindelings aan de kerk onderwerpen, en meer bijzonder de schoolstrijd na de uitvaardiging van de Belgische wet van 1879.

Wij zijn te Zompelgem, in de omstreken van Gent. Een sterfbed, dat van de moeder van Sophie, naar wie het boek genoemd is, het bezoek van den geestelijke, de kerkelijke plechtigheid, de begrafenis en de maaltijd, die haar pleegt te volgen, plaatsen ons midden in de Katholieke bevolking van een Vlaamsch dorp. Sophie was voor onderwijzeres opgeleid, maar na den dood van haar vader, die het gezin in bekrompen omstandigheden achterliet, had zij met naaien den kost moeten verdienen. Haar oudere zuster, Camille, was te Zompelgem met een weigestelden brouwer gehuwd, en nu bleef zij alleen achter in het kleine nette huisje. Zij was te oud om hare studiën voor onderwijzeres weer op te vatten, en bij haar zuster wilde zij niet gaan. Er was weinig sympathie tusschen beiden. Camille was van een heftig en zenuwachtig karakter; en na den dood van haar moeder verkeerde zij in een buitengewoon overspannen toestand. De dokter had rust voorgeschreven, en daarom had Sophie, op den eersten Zondag na moeders dood, de drie kinderen van haar zuster bij zich genomen.

> Onbezorgd en uitgelaten speelden zij op het erf. Zij zag ze door het venster koordedansen; doch in eens hielden Valentine en Louitje met draaien op en bogen het hoofd. Emilie, die in het midden sprong, vluchtte achter den noteboom.
> Wat mocht hen zoo ontzetten of hun zulke angst inboezemen? Sophie werd het aldra gewaar; een ruischende stap naderde; eene schaduw verving den zonneschijn in het open deurgat en de breedgeschouderde coadjutor (hulppastoor) stond mild glimlachend voor haar.

Zij ook verschrikte: de komst van eenen geestelijke verwekt overal eene zekere opschudding en als een zelfbesef van onwaardigheid bij alle rechtzinnige Katholieken, of de gedachte aan gevaar bij hen die het niet zijn.
Hij kwam eens zien, hoe zij het stelde en of ze wel getroost was....
Getroost? och neen, hij zag het aan hare lippen, welke trilden op deze vraag en aan de teruggehouden traan, die aan hare wimpers schitterde.

'Gij moogt den moed niet laten vallen, het is de wil van God,' sprak hij opbeurend....
'Ik ben echter zoo alleen, zoo gansch alleen!' zuchtte zij.
'Gij hebt nog goede vrienden, gij hebt uwe zuster en hare kinderen, ge ziet wel, dat zo hunne tante gezelschap houden,' sprak hij en tot afwisseling wenkte hij de kleinen, die het hernomen spel staakten en alle drie kwamen binnengeloopen.
Hij klopte op den schouder van het krombeenig ventje:
'Hoe heet gij?' vroeg hij zich naar hem buigend.
'Louis Monteine,' antwoordde de knaap.
'Hoeveel Goden zijn er?' vroeg hij weder; want zoodra een geestelijke een kind ziet, begint hij uit gewoonte of ambtsplicht vragen uit den catechismus te stellen.
'Drie,' zei de kleine.
'O!'
'Vier,' verbeterde hij, schalk en eenigszins verlegen glimlachend.
De beide meisjes lachten ook, de coadjutor schudde het hoofd:
'Gaat die knaap dan niet naar de leering?' onderzocht hij.
'Niet geregeld,' moest Valentine bekennen.
Hij neigde zich weder tot den kleine.
'Er is maar één God, mijn kind, onthoud dit,' sprak hij met nadruk, 'een looner van het goed en een straffer van het kwaad. Laat eens hier zien,' tot de meisjes, 'zijt gij al opgeteekend voor uw eerste communie?'
Ja, zij waren het.
'Wat is de mensch?' vroeg hij.
En als twee papegaaien, ras, onduidelijk, zonder klemtoon antwoordden beiden, te gelijk: 'Een redelijk schepsel Gods, hebbende eene onsterfelijke ziel en een sterfelijk lichaam.'
'Spreekt trager,' zeide hij. 'Tot wat einde is de mensch geschapen?'
De zustertjes openden weder gelijktijdig den mond, doch hij deed eene beweging met de hand om Valentine het zwijgen te gebieden. 'Gij alleen,' beval hij aan Emilie, den vinger naar heur uitstekend.
Verward en snel te zamen opzeggen moest het gemakkelijkste zijn, want het meisje scheen verbijsterd of beschaamd; toch kwam zij goed tot het einde:
'Om in zijn leven God te dienen en hem namaals eeuwiglijk te aanschouwen.'
'Zeer wel geantwoord.'
Louitje volgde met begeerig oog de bewegingen van den coadjutor; deze had zijn brevier uitgehaald en doorbladerde het zoekende. Het kind zag er vergulde beeldekens in blinken. Zou hij ondanks zijn verkeerd antwoord er een krijgen als Valentine en Emilie!

Ja.
‘Maar gij moet het goed onthouden, dat er slechts één God is,’ glimlachtte nog de coadjutor, ‘en nu moogt gij weder gaan spelen,’ want hij bemerkte, dat alle drie trippelden van verborgen ongeduld.
Zij liepen met de gekregen santjes heen en hernamen weldra hunnen dans onder den noteboom.

De coadjutor Angelman, met wien wij in dit keurig geteekend tatereeltje kennis maakten, is een aantrekkelijke persoon. Zoolang hij het geestelijk gewaad draagt, zal bij gehoorzamen aan de bevelen der kerk en aan zijn overheden; maar hij gaat gebukt onder het werk dat men van hem eischt. Toen hij zijn loopbaan als geestelijke aanving, was het geweest vol dorst naar waarheid, vol van ijver om zich te wijden aan de menschheid, aan het werk van beschaving en menschenliefde. Maar hoe bitter was hij teleurgesteld! Als leeraar in de geschiedenis aan een katholiek College, had hij uit de bronnen zich omtrent de historische feiten en personen een eigen meening gevormd en die aan zijn leerlingen medegedeeld. Maar hem was het zwijgen opgelegd. Naar bepaalde schrijvers had hij zich te richten, dit en dàt en niets anders had hij te onderwijzen. Van het leeraarsambt was hij ontzet en naar een afgelegen dorp, als onderpastoor gezonden. ‘Hij predikte zijn eerste sermoen: het liep over de verdraagzaamheid en de broedermin. Het haalde hem een verontwaardigd tegensermoen onder vier oogen van den pastoor op den hals. Wist hij dan niet, dat een onderpastoor zich beperken moet tot het uitleggen der sacramenten en der lessen van den catechismus?’ Er kwam een verkiezingsstrijd; hij weigerde er zich mee in te laten. En weder moest hij een trede lager dalen. Thans was hij hulppastoor te Zompelgem.

Boven hem staan de tyrannieke, strijdlustige en driftige pastoor, en de onderpastoor, een pater Goedleven, die met een zoutelooze grap en onder een glas fijnen wijn het geld voor de goede werken uit den zak der geloovigen weet te kloppen.

De opgewonden toestand, waarin Camille verkeert, neemt steeds toe en slaat over in krankzinnigheid. Zij heeft gestadige verpleging noodig en er wordt besloten een liefdezuster te laten komen uit het klooster der ‘bidsterkens’ te Gent.

De teekening van dit ‘maseurken’, zuster Blondine, is voortreffelijk. Sophie zal haar te Gent gaan halen, en vindt haar daar bij het lijkje van een vierjarig kind, dat zij zeven weken lang heeft verpleegd. Zuster Blondine is terstond bereid mee te gaan; zonder

een woord van afscheid, zonder merkbare aandoening draagt zij haar taak in het sterfhuis aan een andere zuster over en volgt Sophie naar Zompelgem. Zuster Blondine, een molenaars dochter, heeft een innemend uiterlijk, blozend en levenslustig. Door haar zachtheid, haar geduld, door een onder de vriendelijkste vormen verborgen ijzeren wilskracht weet zij de krankzinnige in bedwang te houden. Maar tevens zet zij in het huis van den brouwer, die geen geestkracht bezit om haar te weerstaan, alles naar haar hand. Er wordt weer hardop gebeden, het avondgebed met den paternoster en de mysteriën van den rozenkrans heeft weer geregeld plaats.

> ‘En nu een kruisken aan papa gevraagd,’ zei maseurken, en zij voerde hem Louitje, gevolgd door de anderen toe.
> Deze zegening geschiedde gewoonlijk evenmin; de kleinen riepen heengaande van verre ‘slaap wel’ en hun vader antwoordde verstrooid ‘slaapt, wel’ als weelklank.
> Thans stonden zij alle drie voor hem, erger dan moederloos: een gevoel van verteedering ontstond in zijn hart, een traan welde op in zijn oog. Eenigzins onhandig duwde hij zijn groote hand kruisgewijze over het voorhoofd der wachtende tweelingzustertjes, en als het de beurt van Louitje was, kon hij zijne ontroering niet overmeesteren; hij hief het kind op en drukte zijne lippen op het jonge hoofdje, terwijl een snik zijn boezem schokte.

Eerst op het einde van het eerste deel - de twee bundels bestaan uit drie deelen - komen wij in kennis met meester Otteware, den onderwijzer te Zompelgem. Een braaf man en een vroom man. Van jongs af in godsdienstige gevoelens en gevoelens van eerbied jegens de priesters grootgebracht, valt het hem niet zwaar het hoofd te buigen voor den pastoor; en deze, op.zijne beurt, schijnt hem genegen. Vijf en dertig, jaren had meester Otteware aan het hoofd der school gestaan, en de liefde, de dankbaarheid zijner medeburgers genoten. Dit feit wilde men herdenken. Er wordt een feestbanket gehouden, waarbij de voornaamste ingezetenen van allerlei politieke en godsdienstige richting mede aanzitten. Maar het zou spoedig verkeeren.

Onder de Belgische schoolwet van 1842 had de geestelijkheid een groote macht en zij maakte daarvan een ruim gebruik. De onderwijzers, op het platte land vooral, hingen zedelijk volkomen van haar af en moesten op hare wenken gehoorzamen. Het misnoegen van de liberalen over dezen stand van zaken steeg al hooger en

hooger, totdat eindelijk de liberale partij van hare meerderheid in de Kamers gebruik wist te maken om den 6^{den} Juni 1879 een nieuwe vrijzinnige onderwijswet door te drijven. Nu ontbrandde de strijd. Verzet tegen de nieuwe wet was het parool in het katholieke kamp. Overal moesten tegenover de Staatsscholen katholieke scholen verrijzen. Ook te Zompelgem. Terrein werd kosteloos afgestaan, geld werd op allerlei wijze bijeengezameld. Zelfs zij die zich liberaal noemden, maar zwak en wankelmoedig waren als het op handelen aankwam, gelijk Jozef Monteine, de brouwer, konden aan den aandrang niet weerstaan; teekenden zij al niet met hun naam op de lijsten, dan gaven zij toch in stilte hun penningske voor de zaak.

De eerste steen voor een katholiek schoolgebouw werd gelegd. Men trachtte meester Otteware voor de zaak te winnen en hem te bewegen om een benoeming tot onderwijzer aan die school aan te nemen. Maar Otteware weigerde standvastig, ontrouw te worden aan den Staat, aan welken hij zich door zijn eed gebonden achtte, en dan - zijn huis te verlaten, de woning waar zijn kinderen geboren, waar nu dochters uit getrouwd waren, waaruit zijn eenige zoon naar het graf was gedragen, het was hem onmogelijk; zijn geweten verbood het hem: een overlooper wilde hij niet worden. Otteware verwachtte dat zijn leerlingen, die hem zoo herhaaldelijk blijken van hunne gehechtheid hadden gegeven, hem trouw zouden blijven; dat men het hem, die met de kerkelijke overheid steeds in vrede geleefd had, die trouw ter kerk ging, niet moeilijk zou maken. Toch was hij met de zaak meer vervuld dan hij wilde bekennen. Zelf wilde hij naar het bouwen van de nieuwe school niet gaan kijken, maar wanneer Sophie bij hem kwam, dan moest zij hem vertellen, hoever men er al mede gevorderd was.

Het was vacantie geweest, en de eerste October, de dag waarop de lessen bij meester Otteware weer moesten aanvangen, was genaderd.

> Op dien morgen van den eersten October wandelde hij al vroeg in zijn tuintje. Wat zou de dag hem aanbrengen?....
> Hij bleef staan voor zijne verbascum thapsusplanten of koningskaarsen; wat waren zij hoog! Hij steeg op een hofstoeltje en plukte aan den top de een-bladige, gele kroontjes uit den kelk, dit was zijn dagelijksche bezigheid: de bloemetjes werden gedroogd om als thee gebruikt te worden.
> Zijne vrouw was bijgekomen:
> ‘Vindt gij er nog immer?’ vroeg zij hem met gemaakte belangstelling.

Hij toonde ze haar in de open hand:
‘Ja, zoolang als het niet vriest, bloeien er nog enkele,’ antwoordde hij, maar zijne gedachten - waren elders.
Zij vervolgden samen hun weg:
‘Is het geen tijd om de appelen te trekken?’ vroeg zij hem weder, ‘zie ze vallen af’, en zij raapte er een paar, reeds half van het ongedierte verslonden uit het vochtig gras op.
‘Ja, met het krimpen der maan,’ sprak hij verstrooid en keek door eene spleet der haag in den naastgelegen tuin.
‘Maar, vader, waarom zijt gij toch zoo bekommerd?’ zei ze in eens.
‘Ik ben niet bekommerd, antwoordde hij, en poogde te glimlachen; maar ik dacht daar zooeven, dat het Dinsdag een jaar zal zijn, dat men te mijner eere feest vierde in Zompelgem. Wat is er al niet veranderd sedert dien tijd!.... Ze zouden nu geen feest meer vieren voor mij!’ besloot hij bitter.
‘Gij hebt niets misdaan,’ zei ze, haar gewoon troostwoord gebruikend.
Hij keek op zijn zakuurwerk: ‘Half negen.’
Zij werd in huis geroepen.
‘Wat zal de dag aanbrengen, wie zullen mij getrouw zijn en hoevelen?’
Zijne peren langs den muur waren afgeplukt; de boomen kaal; op enkele takjes lagen tegen de steenen aan hier en daa*r* hoopjes dorre loovertjes gevallen; een roodkleurig blaarken hing draaiend in het windje aan een spinnedraad. Hij scheen het aandachtig gade te slaan.
‘Kwart voor negen,’ want het uurwerk was weer te voorschijn gekomen.
Hij zag naar het schoolpoortje dat tobleef.
Zijn stap werd rasser, ongelijker. Voor zijne wingerden in de open lucht, waaraan groenaehtige, hardschijnende trossen hingen, die de zon van Vlaanderen niet tot rijpheid had kunnen brengen, hield hij weder stil, dan, zich in eens vermannend, trad hij in het schoollokaal.
Hij wachtte op zijn leerlingen. Hij zag nog eenmaal op zijn uurwerk:
‘Onmogelijk!’ het moest vooruit staan....
Neen, toch niet, want daar sloeg het langzaam negen op den toren...
Negen uur, en niemand - niemand!
Maar de knapen van den kuiper? vooral zijn Karelken, dat in den kampstrijd eenen prijs had behaald?... Louitje?... waar bleven zij? D*ie* ten minste moesten komen. ‘O zeker, de kuiper en Monteine hebben het mij vast beloofd!.... Hij was tot het punt afgedaald, dat het behouden van dat drietal hem als eene overwinning voorkwam.
Maar niemand - niemand: geen enkele leerling in die groote, schoone, die schrikkelijke school met hare zwarte, ledige banken en lessenaars!’...

Zijne vrouw kwam binnen. Bij het vernemen van haren stap was hij met een laatsten straal van hoop uit zijne vertwijfeling opgeschrikt; thans liet hij weder in stomme verslagenheid hoofd en armen nederhangen.
Een traan glom in haar oog. Zij legde hare oude, trouwe, gerimpelde hand zacht op zijnen schouder:

> ‘Vader!’ sprak zij troostvol, opbeurend, meewarig: de toon bracht het uit, dat zij in het diepste zijner ziel zijn verborgen leed gelezen had. En werktuiglijk naar heur opziende, antwoordde hij: ‘Moeder!’ En in dat ééne woord lag de bekentenis van eenzame, lang verborgen smart: het galmde als eene uitbarsting van tegenwoordig lijden, als een angstkreet voor eindeloos nog te wachten wee door het verlaten schoollokaal.

En Otteware had reden om met angst voor de toekomst vervuld te zijn. Hem wachtte nog meer leed. Hem, den geloovigen Katholiek, die niets liever verlangde dan trouw zijn godsdienstplichten te vervullen, werden de Sacramenten ontzegd. Gesard en gedwarsboomd werd hij op allerlei wijze. Eindelijk verlaat hij het dorp, laat zijn aanspraak op pensioen gelden en betrekt een eenvoudige woning in de nabijheid. Daar woont hij nog een korte poos, gebroken naar lichaam en geest, trouw verzorgd door zijne vrouw en Sophie; en dan sterft hij. De fanatieke onder-pastoor had hem de absolutie geweigerd, tenzij hij in tegenwoordigheid van twee getuigen verklaarde berouw te gevoelen, niet dadelijk na de herziening der wet het Staatsonderwijs te hebben verlaten. Maar Otteware weigerde. Toch zou hij niet sterven zonder de laatste sacramenten uit de hand van een priester te hebben ontvangen. In den donkeren winternacht ijlt Sophie naar het dorp om den coadjutor Angelman te halen; deze staat den geloovige in zijn laatste oogenblikken bij, neemt hem de biecht af en geeft hem de absolutie.

Hier had het boek moeten eindigen. Na den dood van meester Otteware, het slachtoffer van zijn trouw aan de openbare school, heeft de roman veel van zijn belang verloren. Tot dusver had de schrijfster ons geboeid door hare schildering van hetgeen in den godsdienstigen en politieken strijd de diepste belangstelling verdient; en met welk een ernst, met welk een diep gevoel, met welke fijne toetsen zij het deed, heeft men kunnen zien uit hetgeen wij aanhaalden. Wat nu volgt behoort grootendeels tot de rubriek: Gemengd nieuws. De vlucht van broeder Benignus, die om zekere feiten door de justitie wordt nagezeten; het geval met Louitje, die op de kloosterschool in de strafkamer opgesloten, door de zusters vergeten wordt en tengevolge van de doorgestane angst sterft; de dood van den dronkelap Tingels en van den wijnlievenden onderpastor Teeuwis; zelfs het slot, wanneer Sophie na de bejegening, welke zij bij haar kerkelijk huwelijk van den pastoor ondervindt, met de kerk breekt, treffen ons weinig.

Bij een tweeden druk, die niet uit kan blijven, - want het boek zal zeker zeer de aandacht trekken - zouden wij de 125 laatste bladzijden willen zien ingekrompen tot een twintigtal, waarin ons in groote trekken den verderen levensloop zou kunnen worden verhaald van Sophie, die, al komen wij telkens met haar in aanraking, toch eigenlijk te weinig een hoofdrol in de handeling vervult om den titel van het boek te rechtvaardigen.

Alleen zij, die de toestanden in Vlaanderen van nabij kennen, zullen kunnen beoordeelen, of Mejuffrouw Loveling ze met te scherpe trekken, met te schrille kleuren heeft geschilderd. Van wie midden in den strijd staat en een gevestigde overtuiging heeft, is volkomen onpartijdigheid haast niet te verwachten. Maar dat de schrijfster met alle kracht naar onpartijdigheid gestreefd heeft, blijkt uit de eerste twee deelen van haar boek schier op iedere bladzijde. De fouten door de liberalen begaan worden niet verbloemd, en - wat niet minder opmerking verdient - de drie meest aantrekkelijke, en met de meeste voorliefde geteekende figuren uit den roman, Meester Otteware, Sophie en de coadjutor Angelman, zijn ernstige, geloovige Katholieken.

Sedert Mej. Loveling haar boek schreef, is de toestand in België er niet op verbeterd. Onder het clericale ministerie zijn honderden gemeentescholen gesloten en duizenden onderwijzers ontslagen. In heel wat gezinnen zullen pijnlijke, aangrijpende tooneelen hebben plaats gevonden, die aan het lijden van meester Otteware herinneren.

En wat staat o n s te wachten?

Albert Verweij, *Persephone en andere gedichten*. 's Gravenhage, A. Rössing. Anno 1885.

Wij schamen er ons niet over: wij verkeerden in zekere spanning. Reeds maanden geleden was deze bundel gedichten van den heer A l b e i t V e r w e i j aangekondigd. Zijn vrienden vertelden er wonderen van. Toen kwam de tentoonstelling, in Arti met een portret door Jan Veth kranig geschilderd, en de catalogus vermeldde: ‘248*. Portret van den heer Albert Verweij’; - van den d i c h t e r Albert Verweij, zeiden de kunstverslagen in de dagbladen.

Nagenoeg tegelijkertijd verscheen het eerste nummer van *De Nieuwe Gids*. Men had ons gewaarschuwd goed op te letten, want in dat nieuwe tijdschrift zouden wij een proefje te genieten krijgen van het talent van den jongen dichter. ‘Iets geheel eenigs, iets geheel nieuws, Meneer!’

En wij lazen de fragmenten uit *Persephtone*. A la bonne heure! Daar was poëzie in. Een vitter zou op enkele metrische fouten hebben kunnen wijzen, zou gevraagd hebben of het aangaat Afrodite te laten spreken van ‘Vader Zeus, wanneer *die* pijn in 't hoofd heeft’, maar hij zou hebben moeten erkennen, dat uit deze fragmenten, vooral uit de teekening van Kora's (Persephone's) kindsheid, talent sprak:

> (Zij) zat een pooze in willend mijmren neer,
> Doch dan, de lichte lokken schuddend, sprong
> Zij op en vlood met luiden, langen lach,
> De kleine handjens klappend boven 't hoofd;
> En met de voetjes plassend door de beek,
> Verdween zij hupp'lende in het donk'rer woud,
> Van ver nog roepende als de vooglenkoren.

Dat is bevallig, dat is frisch, dat is duidelijk.

Eindelijk verscheen de lang verwachte bundel: *Persephowne en andere gedichten*. De heer Verweij heeft ons met het proefje van zijn talent, dat *de Nieuwe Gids* ons gaf, beetgenomen. De fragmenten uit *Persephone*, die slechts 17 van de 79 bladzijden van zijn bundel beslaan, geven ons den eigenlijken Verweij niet te zien. Des Pudels Kern schuilt in de *andere gedichten*. Werkelijk iets eenigs. Veel droomen natuurlijk. Er wordt in de gediohten van onze allerjongste dichters voortdurend gedroomd.

Op bladzijde 32 droomen de sterren. Een bladzijde verder droomt een Magiër, terwijl de sterren zingen - precies als in Fortunio's model n°. 1, - en dan vervolgt de dichter:

> En eenzaam in den kalmen nacht,
> Terwijl de sterren twinkelden,
> Schreef hij in magisch teekenschrift
> De tonen, die zij tinkelden.

Geniaal, niet waar? Tinkelden en twinkelden - hoe komt hij

er op? Het daaropvolgend gedicht heet: ‘Doodendroom.’ Een paar bladzijden verder vangt een gedicht aan met

> Droomen, die van verre stondt;

bladzijde 46 lezen wij:

> Uw oogen lachen en schromen
> In mijn droomen.....

In het Sonnet aan Dr. Doorenbos (waarover straks) komt het woord droom driemaal voor: wij bladeren verder, en vinden als aanhef van het gedicht ‘Zomera vond’:

> De poëzie komt over me als een droom
> Vol sterren en een liefelijke nacht
> Van duister;

en een bladzijde verder weer:

> (dan) daagt een droom
> Vol starren aan den hemel mijner ziel.

Wij zullen niet onderzoeken of, en in hoeverre, een mensch verantwoordelijk is voor hetgeen hij droomt. Leden van het Fransche Instituut, als Francisque Bouillier, Académiciens, als Caro, hebben er over nagedacht en geredeneerd, zonder het vraagstuk tot eene oplossing te brengen. Maar wat zoude men er van zeggen, indien wij eens trachtten wakker te blijven, en niet, als Endymion, van wien de heer Verweij zegt:

> Hij sliep, maar de oogen bleven ongesloten,

met open oogen te droomen?

Is het denkbaar, dat iemand, die klaar wakker is, en, gelijk onze dichter in *Persephone*, voor poëtische beelden en tafereelen den smaakvollen kunstvorm weet te vinden, zooveel onzinnigs, zooveel baroks, zooveel onverstaanbaars bij elkaar weet te brengen als hier in de sonnetten en kleinere gedichten geschied is? Wij hebben slechts voor het grijpen. In ‘Feeënzang’ zingt de Fee:

De duizende sterren zij tink'len
Hun vesper mij na, waar ik rijs,
Tot die tonen mijn voeten besprink'len
Op de trappen van 't zonnepaleis.

‘Mephistopheles Epicireus’ vertelt ons:

Ik drink mijn zonden op als rijpen wijn,
Waar een kap'laan zich heimlijk aan bedrinkt: -
Hij feest zijn oog aan 't glas dat halfvol blinkt
Binnen den lichtkring van de lamp, wier schijn
Wemelt rondom....

Wat beduidt dit alles? In welk een gedachtenwereld moet men toch wel leven om zoo iets voort te brengen? En let wel, welk een zorg aan den vorm besteed wordt. Zeldzame versmaten, vreemde wendingen en woorden, zonderlinge rijmen treft men bij Verweij aan: *venster* laat hij rijmen op *van ver, liederen* en *hemelen* op *eensaam ben*. En, op die enkele storende zonderlingheden na, klinkt alles of het zoo hoorde, en vloeit de woordenstroom zoo geleidelijk dat menigeen, deze droomen meedroomend, onaangenaam gestoord zal worden, wanneer de een of andere neuswijze ‘Schüler’ de opmerking waagt:

Doch ein Begriff musz bei dem Worte sein.

Omstreeks het midden van den bundel komt een Sonnet voor, dat aan de eisch van den ‘Schüler’ voldoet, en zich door zijn eenvoudigen, rustigen toon van de overige gedichten onderscheidt. Het is opgedragen aan Dr. W. Doorenbos.

De dichter herdenkt, vol piëteit, hoe het deze leeraar was, die het eerst hem gewezen heeft op

die schoone landen,
Waar schoonen Goden aller offers brandden,
Met zang en dans en spel van gouden snaren.

De dichter was nog een kind, en zocht naar één, met wien hij zijn droomen kon deelen; en gij - zoo eindigt hij:

En gij waart mij de goede, rijke, milde,
Die mij begreep en mijn verlangen stilde.

Neemt Dr. Doorenbos die hulde aan, en moeten wij deze bleeke kunstbloemen, deze ziekelijke droomerijen beschouwen als de Vrachten van hetgeen men genoemd heeft ‘de school van Doorenbos’?

Opmerkelijk is het zeker dat men een soortgelijke poëzie als in de *Andere gedichten* van den heer Verweij, maar nog veel ziekelijker, veel mystischer, veel gekunstelder, op dit oogenblik ook elders, met name in Frankrijk en Engeland, aantreft.

Les poètes décadents heet in Frankrijk de groep van talentvolle verzenmakers (Verlaine, Mallarmé, Morice, Moréas c.a.), die naar het *précieuse*, het zeldzame, het ‘noch nie dagewesene’ zoeken. Wat gezond is, is in hunne oogen vulgair; wat verdorven en bedorven is, trekt hen aan. En ook bij hen vindt men, bij al het duistere en nevelachtige in de voorstelling, de uiterste zorg aan den vorm besteed. Rythmus, woordenkeus, rijm - alles moet zeldzaam, barok wezen.

In Frankrijk heeft het gezond verstand reeds wraak genomen over deze kunstmatige verdorvenheid en gemaakte droefgeestigheid: ‘La Muse névrosiaque’ is door de jonge dichters Henri Beauclair en Gabriël Vicaire op artistieke wijze geparodieerd in een bundeltje getiteld: *Les déliquescences, poèmes decadents d'Arthur Floupette*. De schrijvers laten hunne vermakelijke beschrijving van een letterkundige bijeenkomst van de *decadents* door een reeks van de dol-zimiigste verzen volgen, waarin de manier van deze heeren voortreffelijk is nagebootst. Wanneer het ‘le ridicule tue’ in Frankrijk nog van kracht is, dan ligt de poëzie der *décadente* op het uiterste.

Wij wenschen, met alle reverentie voor het talent van sommige harer vertegenwoordigers, onder welke wij ook den heer Verweij rekenen, der jongste richting in onze poëzie hetzelfde toe.

***Pierres précieuses et pierres fines*. Anthologie de quelques prosateurs français contemporains. Sneek, H. Pijttersen Tz. 1885.**

De bloemlezing uit de moderne Fransche dichters, door den heer Pijttersen uitgegeven, heeft haar weg gevonden. Reeds zagen daarvan drie uitgaven het licht. Het is te verwachten dat deze bundel fragmenten uit de geschriften van Fransche prozaschrijvers, in niet

minder smaakvollen vorm, in even handig formaat, met dezelfde duidelijke letter en op het bekende geel getinte papier, niet minder welkom zal zijn.

De verzamelaar bepaalde zich tot de schrijvers, die na 1830 naam hebben gemaakt; zonder dat hij zich voor wat hij noemt: ‘La première génération 1830-1850’ al te streng aan het eerste jaartal heeft gehouden. Guizot, bijvoorbeeld, gaf zijn Histoire de la révolution d'Angleterre, waarvan hier een fragment voorkomt, reeds in 1827 uit; de Vigny's roman *Cinq Mars*, hier eveneens dooreen fragment vertegenwoordigd, is van 1826.

Van deze eerste generatie behooren thans alleen nog de 78jarige Legouvé en de beide 77jarigen, Alphonse Karr en Barbier d'Aurevilly, tot de levenden.

Uit het werk van drie en zeventig schrijvers is met smaak en tact een keus gedaan, zoodat zelfs Zola en Guy de Maupassant een plaats konden vinden.

In de ‘notices’ over de verschillende schrijvers had de verzame. laar beter gedaan zich tot de biografische feiten te bepalen. Nu vindt men bij een enkel schrijver, o.a. bij Zola, bij de De Gon-courts, iets dat voor een karakteriseering van hun talent schijnt te willen doorgaan, terwijl bijv. van Taine alleen vermeld wordt: ‘Il fit paraître plusieurs ouvrages, dont quelques-uns soulevèrent de vives polémiques’, en bij Guy de Maupassant zelfs geen geboortejaar wordt opgegeven, en alleen de titels van zijn geschriften, zonder het jaar van uitgaaf, vermeld worden.

Nog minder vrede hebben wij met de verklaring van enkele woorden in het Hollandsch. Meende men dat sommige uitdrukkingen verklaring behoeven, dan had de omschrijving in het Fransch gegeven moeten worden. Niet alleen is het zonderling, dat bij woorden als *dot* en *oblique* nog de verzekering noodig schijnt dat zij *huwelijksgift* en *schuinsch* beteekenen; maar bij enkele andere woorden is de Hollandsche vertaling onvolledig of onjuist. Zulk een onjuiste of onvolledige vertaling is die van *bibelots* door *snuisterijen*. Onder ‘snuisterijen’ verstaan wij dingen van weinig waarde; ‘bibelots’ hebben door hun artistieken vorm of om de stof, waaruit zij vervaardigd zijn, in den regel wel waarde. Had men de verklaring in het Fransch gegeven, dan zou door de omschrijving: ‘petit objet d'art ou de curiosité’ de beteekenis tot haar recht zijn gekomen.

J'en passe et des meilleurs - deze zes woorden, welke de voorrede van den bundel uitmaken, stellen ons gerust. In een tweede uitgaaf, of nog liever in een tweeden bundel, mogen eenigen van die ‘beste’ een plaats vinden. Wij zouden geneigd zijn nti reeds een plaatsje te vragen voor J.J. Weiss, Emile Montégut en Paul Bourget, die hier te vergeefs gezocht worden. Weiss, den degelijken kenner der Fransche letterkunde, den smaakvollen stilist, zou door een van die schitterende feuilletons, welke hij tot voor korten tijd als tooneelcriticus van het Journal des Débats schreef, of door een fragment van zijn studie over Regnard, vertegenwoordigd kunnen worden; Montégut, de medewerker van de Révue des deux Mondes, geeft in zijn *Types littéraires* en zijn *Études sur la littérature anglaise* een ruime keus; van Paul Bourget, den fijnen psycholoog, zijn de schetsen getiteld *Profils perdus* voor deze bloemlezing als geknipt.

Na Jonckbloet, den Flanor uit de *Studententypen*, Kneppelhout, die hem als genialen wildzang in zijn boek zoo voortreffelijk typeerde. Met Jan Kneppelhout, den 8sten November in 71jarigen ouderdom overleden, is weêr een lid van de oude garde verscheiden, dien ook ons tijdschrift onder zijn medewerkers mocht tollen. Met ‘Mijn zwarte tijd; eene herinnering uit mijn Akademieleven’ debuteerde hij in 1841 in *de Gids*; de laatste bijdrage, welke wij van hem ontvingen, was het artikel ‘Over Tooneel’ in *de Gids* van Februari 1880.

‘Ik heb geene bent; nauwelijks ben ik een letterkundige. Ik zou niet weten onder welk vaandel mij te scharen’, schreef hij in 1838, toen het Algemeen Letterkundig Maandschrift getracht had hem ten koste van den toen nog pas één jaar ouden *Gids* in de hoogte te steken. Toch heeft de ‘nauwelijks letterkundige’ een letterkundige bagage nagelaten, welke in de 12 geschriften, te Leiden bij Sijt-hoff uitgegeven, nog niet eens volledig bijeen is.

De Gids mag zich van Kneppelhout niet met een paar regels afmaken. Onze lezers mogen een studie over zijn werken te gemoet zien.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Beers (Jan van), Rijzende blâren	Dl. II.	Blz. 537.
Beets (N.), Nieuwe verscheidenheden meest op letterkundig gebied	Dl. IV.	Blz. 190.
Betz (Dr. H.J.), Artikel 194	Dl. III.	Blz. 515.
Boele van Hensbroek (P.A.M.), Gedichten	Dl. III.	Blz. 543.
Brederoo-Album. Feestnommer van Ond-Holland	Dl. II.	Blz. 374.
Brink (Dr. Jan ten), Dr. Nicolaas Heynsius Junior	Dl. II.	Blz. 574.
Brink (Dr. Jan ten), Onze hedendaagsche Letterkundigen, 7e afl. (J.A. Alberdiugk Thijm)	Dl. III.	Blz. 343.
Bruyn (C.A.L. van Troostenburg de), De Hervormde Kerk in N. Indië onder de O.I. Compagnie	Dl. II.	Blz. 549.
Bulletin de la Commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes, 3e Livraison	Dl. III.	Blz. 314.
Burgersdijk (Dr. L.A.J.), Shakespeares werken, 3e deel.	Dl. II.	Blz. 568.
Castro (D. Henriques de), Keur van grafsteenen	Dl. I.	Blz. 331.
Coppée (François), Les Jacobites	Dl. IV.	Blz. 501.
Cosman (H.), Wilde Halmen	Dl. I.	Blz. 193.
Damas, Haagsche Omtrekken	Dl. III.	Blz. 350.
Delden Laërne (K.F. van), Brazilië en Java	Dl. II.	Blz. 147.
Deventer (M.L. van), De opkomst van het Nederlandsch gezag in O. Indië, 12e deel	Dl. III.	Blz. 103.

Dohrn (A.), Der Ursprung der Wirbelthiere	Dl. II.	Blz. 389.
Dumas (A.) Fils, Denise	Dl. I.	Blz. 613.
Emants (Marcellus), Goudakkers illusiën	Dl. IV.	Blz. 194.
Gids (De Nieuwe)	Dl. IV.	Blz. 363.
Guyau (M.), Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction	Dl. III.	Blz. 1.
Hendriks (J.V.), Handwoordenboekje van Nederlandsche Synoniemen	Dl. III.	Blz. 547.
Holland (Jan), De Woort en zijn kring	Dl. II.	Blz. 577.
Hugenholtz (Ph.R.), Studiën op godsdienstig en zedekundig gebied	Dl. I.	Blz. 341.
Koloniale geldverspillingen en roekeloos regeeringsbeleid	Dl. III.	Blz. 119.

Lang (A.) M.A., Custom and Myth	Dl. III.	Blz. 213.
Lankester (E. Ray), Degeneration	Dl. II.	Blz. 389.
Lantaarn (De), No. 1-14	Dl. III.	Blz. 347
Lebeau (Joseph), Souvenirs personnels et correspondance diplomatique	Dl. II.	Blz. 227.
Lenau (N.), De Albigenzen, vrij bewerkt door J. van Krieken	Dl. I.	Blz. 376.
Loveling (Virginie), Sophie	Dl. IV.	Blz. 536.
Mario, Aleide	Dl. I.	Blz. 196.
Maurik (Justus van) Jr., Burgerluidjes	Dl. I.	Blz. 199.
Mont (Pol de), Idyllen en andere gedichten	Dl. II.	Blz. 537.
Moscoviter (S.J.), Het Nieuwe Testament en de Talmud.	Dl. III.	Blz. 88.
Muller Massis (IJ.D.), Harmoniën	Dl. I.	Blz. 194.
Nuyens (Dr. W.J.F.), Geschiedenis van het Nederlandsche volk van 1815 tot op onze dagen	Dl. II.	Blz. 227.
Oldenbarnevelt (Johan van), Engelsen treurspel, vertaald door Mr. C.W. Opzoomer	Dl. II.	Blz. 384.
Piepers (Mr. M.C.), Macht tegen recht, 1e gedeelte	Dl. III.	Blz. 108.
Pierres précieuses et pierres fines	Dl. IV.	Blz. 548.
Potgieter's Proza, 1e en 2e deel	Dl. III.	Blz. 340.
Prins (A. Winkler), Sonnetten	Dl. II.	Blz. 183.
Revue coloniale internationale	Dl. III.	Blz. 491.

Riesz (C.H.F.), De particuliere landerijen enz	Dl. III.	Blz. 17.
Rooses (Max), Derde Schetsenboek	Dl. IV.	Blz. 364.
Rossi (E.), Gli Stati Uniti e la Concurrenza Americana	Dl. I.	Blz. 230.
Shakespeare's Werken, vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk, 3e deel	Dl. II.	Blz. 568.
Stinde (Julius), Die Familie Buchholz	Dl. III.	Blz. 507.
Swarth (Hélène), Blauwe Bloemen	Dl. I.	Blz. 191.
Taine (H.), Les origines de la France contemporaine. - La Revolution, vol. III (359)	Dl. I.	Blz. 459.
Terburch (C), Ontrouw?	Dl. I.	Blz. 389.
Tinholt (L.), Een twistappel en zijn wegruiming	Dl. III.	Blz. 515.
Tydeman (H.W.T.), Het hart omhoog!	Dl. IV.	Blz. 368.
Uhlenbeck (C.C.), Gedachten en droomen	Dl. III.	Blz. 352.
Veegens (D.), Historische studiën	Dl. IV.	Blz. 373.
Verwey (Albert), Persephone en andere gedichten	Dl. IV.	Blz. 514.
Verwijs (Dr. E.) en Dr. J. Verdam, Middelnederlandsch Woordenboek, 1e deel	Dl. III.	Blz. 243.
Whitney (W.D.), Taal en taalstudie	Dl. III.	Blz. 243.
Witt (Pierre de), Un Patricien au XVIIe Siecle	Dl. II.	Blz. 386.
Woordenboek der Nederlandsche taal, 3e Reeks, 8e afl	Dl. III.	Blz. 355.
Woude (Johanna van), Zijn Ideaal	Dl. II.	Blz. 190.
Wijck (Jhr. Dr. van der), De Schoolstrijd	Dl. III.	Blz. 515.